E. du Perron. Het leven van een smalle mens

Kees Snoek

bron
Kees Snoek, *E. du Perron. Het leven van een smalle mens*. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2005

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/snoe003edup01_01/colofon.php

© 2014 dbnl / Kees Snoek

Voor Alain en Betje

Inleiding en verantwoording

> ‘Wat zou 't niet heerlijk voor je kunnen zijn, een praktische man, die niks zei, die geen gevoeligheidjes zat uit te drukken, dagen lang, die met een paar kloeke zetten alles uit de soep bracht. Hè! zóó'n man te zijn!’

Dit schreef Eddy du Perron op 28 mei 1937 aan Bep de Roos, met wie hij toen vijf jaar was getrouwd. Deze on-Nederlands bezeten man had een diepe afkeer van alle mooischrijverij, maar ook schuwde hij de vlotte stukjes. Een ‘producent van teksten’ wilde hij niet worden, al dwong financiële noodzaak hem soms opdrachten aan te nemen die hem van het ‘echte werk’ afhielden. Dat echte werk bestond voor hem uit de essays, gedichten, verhalen en romans waarin hij trachtte zijn verhouding tot de wereld te bepalen en het raadsel te doorgronden van zijn eigen hart. Hij was een gecompliceerde persoonlijkheid, die met tomeloze energie een zelfverwerkelijking nastreefde die tot stand moest komen in zijn teksten, maar ook in de talloze brieven die hij schreef. Schrijven had voor hem een existentiële functie, door te schrijven werd hij zichzelf.

Een groot deel van Du Perrons leven is getekend door zijn strijd tegen wat hij ‘de omstandigheden’ noemde. Dit waren aspecten van de sociale en politieke werkelijkheid die zich onttrokken aan zijn controle en hem aantastten in zijn vrijheid. Hij was zich bewust van Taines klassieke trits ‘race, milieu, moment’, waarin ‘moment’ staat voor de omstandigheden, ‘milieu’ voor de sociale en culturele omgeving en ‘race’ voor herediteit. Zo meende Du Perron dat zijn afkomst uit het koloniale patriciaat hem ongeschikt had gemaakt om te veranderen in een massamens. Hij was en bleef een burger, hoezeer ook tegendraads. Verder had hij aan zijn opvoeding

in Indië zekere ‘heroïsche’ waarden overgehouden waardoor hij anders reageerde dan de doorsnee-Nederlander. Toch zou het onjuist zijn hem volkomen uit dit soort factoren te willen ‘verklaren’. Zoals S. Dresden terecht heeft opgemerkt, ‘werpt het karakter een licht op de wijze waarop het milieu en de invloeden aanvaard worden. Invloeden, omstandigheden, milieu zijn uitstralingen van de persoon en gebonden aan deze persoon; zij krijgen hun zin en betekenis in de biografie door de persoon van wie zij afhankelijk zijn.’[1]

In zijn jeugd rebelleerde Du Perron tegen het vaderlijk gezag, maar zonder afvallig te worden aan de waarden van zijn koloniale omgeving. Op 28 augustus 1921 zette hij voor het eerst voet op Europese bodem. In Europa ontwikkelde hij zijn literaire talent in een reeks uitgaafjes voor *the happy few*, waarvoor hij zijn eigen ervaringen tot uitgangspunt had gekozen. Het waren evenzovele maskerades, speels en balorig. Na een bijna clandestiene entree in de Nederlandse letterkunde bouwde hij een reputatie op als onorthodox criticus die geen blad voor de mond nam. Zijn aanval op valse pretenties en humbug vond weerklank in kringen rond het tijdschrift *Forum*, maar werd door velen in het kleinburgerlijke Nederland onheus gevonden. Du Perron kreeg het etiket van ‘cynicus’ opgeplakt. Na deze literaire strijd verdiepte hij zich in de politiek, omdat de politiek zich steeds meer met hém was gaan bemoeien. Toen hij in 1936 zijn woonplaats Parijs verruilde voor Nederlands-Indië, was de tijd rijp voor een ander verzet, tegen de hoogmoed van de heersende koloniale kaste en de ongevoeligheid van het blanke ras.

Al sinds het begin van de jaren dertig had Du Perron blijk gegeven van een weerbare houding tegenover de ‘collectivistische’ ideologieën van links en rechts die hij zag als een bedreiging voor de persoonlijkheid. Zijn gewijzigde materiële omstandigheden na de teloorgang van zijn familiekapitaal hebben aan die weerbaarheid weinig afbreuk gedaan, maar er waren andere factoren in zijn leven die aan hem hebben gevreten. Hij was een overbewuste man met een hang naar het absolute, die daardoor voortdurend botste op het menselijk tekort. Trouw blijven aan jezelf, trouw in de vriendschap en aan de vrouw die je hebt uitverkoren: het was voor Du Perron een geloofsartikel. Maar wie zulke absolute waarden huldigt, loopt grote kans dupe te worden van de werkelijkheid. Het is niet verbazingwekkend dat Du Perrons literaire testament was getekend door het thema van de onzekerheid.

Du Perron heeft mij gefascineerd sinds ik hem in 1984 serieus begon te lezen. Ik woonde toen al twee jaar in Indonesië, waar ik Nederlandse literatuur, taal en cultuur doceerde aan de Universitas Indonesia. Ik besloot mijn proefschrift te wijden aan Du Perrons Indische jaren, met name de periode 1936-1939, toen hij terug was in zijn geboorteland. Mijn proefschrift was in de eerste plaats een onderzoek naar Du Perrons verhouding tot zijn land van herkomst, maar het was tegelijk een biografische studie. In april 1990 verscheen mijn proefschrift en enkele maanden later verliet ik Indonesië. Tot op zekere hoogte had ik me geïdentificeerd met mijn 'held': zijn observaties omtrent Batavia met zijn hiërarchische verhoudingen konden moeiteloos worden getransponeerd naar Jakarta.

De identificatie met een gebiografeerde wordt door vele theoretici van de biografie gezien als een belangrijk aspect in het biografische proces.[2] De biografie van Du Perron die nu voor u ligt, is evenwel niet een vervolg op mijn proefschrift. Diverse mensen hebben mij in de loop der jaren gevraagd: 'Wanneer verschijnt je tweede deel?' Dit boek staat op zichzelf: niet alleen bestrijkt de biografie het hele leven van Du Perron, ook was mijn uitgangspunt anders. Er is in de biografie wel enig materiaal uit het proefschrift verwerkt, maar de biograaf zelf heeft een completer zicht gekregen op zijn onderwerp. De betrokkenheid is niet minder geworden, maar de kritische afstand is gegroeid. Juist de langdurige omgang met één persoon scherpt de blik voor bepaalde terugkomende eigenschappen en eigenaardigheden, zoals dat in de werkelijkheid ook vaak gebeurt in de omgang met een partner. Maar de gebiografeerde kan niets terugzeggen, dus conflicten blijven uit.

Zijn bepaalde trekjes van Du Perron me gaan irriteren? Ja, die zijn er. Zijn manier om schrijvers met elkaar te vergelijken met behulp van formules als 'ik geef u X cadeau voor Y' maakt op den duur een gratuite indruk.[3] Du Perrons obsessie voor een vorige minnaar van zijn vrouw is mij volkomen vreemd, maar ook zijn vrienden stonden daar vreemd tegenover. Du Perron is mij hierom niet minder geworden, maar menselijker, zoals mijn omgang met hem gecompliceerder is geworden. Toch bleef Du Perron voor mij een bewonderenswaardig auteur, wiens werk en leven mij niet loslieten. Aan een biograaf wordt de eis gesteld dat hij zich inleeft in de persoon van zijn 'held' en diens situatie: 'Hij pendelt tussen objectiviteit en identificatie; hij is wat Leon Edel noemt een *participant-observer*.'[4] Naarmate de biograaf meer materiaal verzamelt, kan hij beter beoordelen wat zijn 'held' zo bijzonder maakt.

Deze biografie is geschreven met de hartstocht van een historicus en comparatist. Du Perrons eigenheid als mens en als schrijver valt alleen goed te beschrijven als we rekening houden met de sociaal-culturele, historische en literaire context waarin hij zich bewoog. Zijn jeugd in een feodaal-koloniale samenleving, zijn literaire vormingsjaren in het Europa van de *roaring twenties*, de invloed van Franse boeken en schrijvers, zijn contacten met Nederlandse, Belgische, Franse en Indonesische intellectuelen en oppositiefiguren, zijn omgang met Russische, Italiaanse en Duitse ballingen, zijn positie als betrokken anti-politicus in de crisisjaren, zijn situatie van echtgenoot en vader: zijn persoonlijkheid krijgt pas reliëf tegen deze veelvoudige achtergrond.

Uiteraard valt Du Perron ook psychologisch te duiden, maar hier past de biograaf enige terughoudendheid. Het gebeurt maar al te vaak dat biografen de complete freudiaanse terminologie loslaten op hun onderwerp, erger wordt het als zij zich laten meeslepen door modieuze begrippen als 'narcisme' zonder die precies te definiëren. In een van Du Perrons verhalen staat de nuchtere opmerking: 'Psychologie is iets heel moois maar men zou alle gegevens moeten hebben.'[5] De biograaf van een niet meer levende persoon verkeert in de positie dat hij meer gegevens kan overzien dan waartoe die persoon zelf bij machte was tijdens zijn leven. Hij dient hem allereerst in de context van zijn tijd te plaatsen, de volgende stap is hem daarbinnen te duiden, psychologisch en anderszins. Daarbij moet hij een geprononceerde visie hebben op de persoon wiens leven hij beschrijft, maar als de resultante van zijn onderzoek en niet als een vooropgezette gedachte.

In zijn studie over de biografie ziet Jan Romein als de belangrijkste kenmerken van de moderne biografie: '1° de onbevangenheid van den biograaf, 2° zijn psychologisch doordringingsvermogen, 3° de gecompliceerdheid van het psychische beeld.'[6] S. Dresden heeft daar enkele kritische kanttekeningen bij gemaakt. De onbevangenheid van een biograaf is maar betrekkelijk, want wie 'kan en mag van zichzelf zeggen, dat hij onbevangen is?'. Het lijkt erop of Romein via een achterdeurtje de zogenaamde historische objectiviteit weer binnenhaalt. Psychologisch doordringingsvermogen is niet afhankelijk van de hulpmiddelen die men gebruikt: sommigen is zij gegeven, anderen niet. Over Romeins derde kenmerk zegt Dresden dat men bij een gecompliceerd beeld haast niet meer van 'beeld' kan spreken, maar van een 'verward mozaïek van onderling samenhangende deeltjes'. Romein zelf heeft daarvoor eens de gelukkige term het 'vergruisde beeld' gebruikt. Probleem is dat de zogenaamde 'moderne

biografie' dikwijls niet meer aan een werkelijk beeld toekomt en nadert tot de wetenschappelijke biografie met zijn 'droog opsommen der feiten'.[7]

Dresden wil er vooral op wijzen dat er geen verschil bestaat tussen de 'oude' en de 'moderne' biografie. Elke goede biografie is een combinatie van wetenschap en kunst, 'een moeilijk bereikbare eenheid van verschillende componenten'. Dresdens nuancering van Romeins drie kenmerken heeft te maken met zijn scepsis ten aanzien van de explicatie. Een biograaf moet zijn held niet alleen 'hebben' maar ook 'zijn'. Je kunt wel trachten de delen van het geheel als een legpuzzel in elkaar te zetten, maar dan ontgaat je allicht de essentie. De held van een biografie is niet alleen een 'probleem' dat verklaard kan worden, maar ook een 'mysterie' waarin de biograaf zich moet inleven. De biograaf moet daarom voldoen aan de dubbele eis van 'hebben' en 'zijn'. Hij moet niet alles willen verklaren; men mag van hem eisen 'dat hij het leven van zijn held niet verklaart, maar de kring van onzekerheid, van onbepaaldheid, van raadselachtigheid, die het in werkelijkheid had, ook in de biografie handhaaft'.[8]

Deze laatste passage is een waarschuwing tegen psychologisch reductionisme. Terecht wijst Dresden op dit gevaar, maar de angst voor reductionisme mag er niet toe leiden dat de biograaf zich onthoudt van het geven van verklaringen. Mijn voorkeur gaat uit naar een synthese van verklaren en begrijpen. Verklaren betekent volgens Jan Fontijn 'nieuwe mogelijkheden zien om een leven te vertellen en beter te vertellen'.[9] Het gaat dan niet alleen om de psychoanalyse (waar Dresden zich tegen verzette), maar ook om sociale, historische en culturele aspecten. Door aandacht te geven aan de interactie tussen een individu en zijn omgeving wordt een eenzijdige nadruk vermeden.[10] De wijze waarop het individu op zijn omgeving reageert, leidt ertoe dat zij mede door hem wordt bepaald.[11]

Deze biografie is ook nadrukkelijk een schrijversbiografie, dat wil zeggen een biografie waarin leven en werk zoveel mogelijk in relatie tot elkaar worden behandeld. Zoals gezegd was Du Perron geen producent van esthetische objecten, maar een schrijver die in zijn werk facetten van het eigen bestaan exploreerde. Zoals hij in 1940 opmerkte in zijn brochure *Multatuli en de luizen*, zag hij een grote samenhang tussen zijn boeken: 'Ik ben nu 40; van de werken van mijn jeugd spreek ik nog niet eens; maar *Het Land van Herkomst*, het *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, mijn 3 boeken over Multatuli als indies ambtenaar, mijn artikelen in het indiese blad *Kritiek en Opbouw*, *Schandaal in Holland*, en nu deze brochure, het is één lijn en houdt in één opzicht nauw verband met elkaar, het zijn even

zoveel huldeblijken, op mijn manier, aan het Fussoen. Ik hoop toch nog-eens rust te vinden vóór mijn 60e jaar.'[12] In deze ironische verklaring geeft Du Perron een belangrijk thema aan van zijn werk: zijn verzet tegen schijnheiligheid en fatsoensrakkerij.

Ik besteed relatief veel aandacht aan de wijze waarop Du Perron zich heeft gemanifesteerd binnen het Nederlandse literaire leven. Door zijn kritische uitgangspunten te belichten breng ik zijn werk expliciet in verband met de literatuurgeschiedenis.[13] De relatie tussen leven en werk is een heikel punt waar biografen al veel woorden aan hebben gewijd. Hoe heeft het leven het werk beïnvloed? In hoeverre heeft het leven als bron gefungeerd voor het werk? En mag het werk gebruikt worden als bron voor een schrijversbiografie? Vooral de laatste vraag wordt door biografen met veel schroom en omzichtigheid benaderd, en terecht. Bij een autobiografisch auteur als Du Perron bestaat er een innig verband tussen leven en werk. Hoe innig, is mij meermalen tijdens mijn onderzoek gebleken, bijvoorbeeld waar hij gedeelten uit zijn in het Frans geschreven brieven aan Clairette Petrucci gewoonweg in vertaling overnam in zijn roman *Een voorbereiding*.

De vraag naar de betekenis van het werk als bron voor de levensbeschrijving stelt aan de biograaf de eis om zich rekenschap te geven van de bewuste en onbewuste transformaties die kunnen hebben plaatsgevonden. In mijn proefschrift heb ik Arthur Ducroo, de hoofdpersoon van zijn autobiografische roman *Het land van herkomst*, consequent aangeduid als 'het fictionele alter ego' van Eddy du Perron, waarbij ik in het midden liet in hoeverre Du Perron ook Ducroo *is*. Niet voor niets heeft Du Perron zijn boek de ondertitel 'roman' meegegeven. Met de Franse theoreticus Philippe Lejeune zouden we kunnen zeggen dat Du Perron hierdoor een 'romanesk pact' heeft gesloten met de lezer.[14] Er bestaat echter ook een met witte velletjes doorschoten exemplaar van *Het land van herkomst*, waarop Du Perron voor zijn vriend Jan Greshoff heeft genoteerd hoe de 'fictie' van de roman zich precies verhield tot de 'werkelijkheid'. Door het maken van deze autobiografische aantekeningen voor zijn vriend Jan Greshoff heeft Du Perron als het ware ook een 'autobiografisch pact' gesloten met de lezer.[15]

Hiermee is de kous nog niet af. *Het land van herkomst* is vooral ook een roman door de wijze waarop Du Perron zijn persoonlijke ervaringen in een zinvol verband heeft geplaatst. Zo bestaat er in zijn roman een spanning tussen de chronologie en de thematiek. Die bestaat overigens ook in een biografie: als je alles zuiver chronologisch behandelt, wordt het een

onleesbaar geheel. De schrijver van een autobiografische roman heeft echter veel meer vrijheid om de chronologie te doorbreken en dat heeft Du Perron dan ook gedaan. Daarnaast zijn er ook de problemen van de betrouwbaarheid van het geheugen en van de herinneringen die een volwassene heeft aan zijn jeugd. Er zijn diverse getuigenissen opgetekend dat Du Perron beschikte over een buitengewoon geoefend geheugen,[16] maar het geheugen heeft de neiging mensen en gebeurtenissen te groeperen in een thematische samenhang die niet chronologisch juist hoeft te zijn. Het is daarom de taak van de biograaf - óók waar het gaat om de beoordeling van de autobiografische aantekeningen in het Greshoff-exemplaar - om ankers te vinden in de historische werkelijkheid.

Met betrekking tot Du Perrons jeugd heb ik gegevens kunnen noteren uit de mond van enkele tijdgenoten wier geheugen dat van Du Perron evenaarde; ook J.H.W. Veenstra heeft tijdens zijn biografische onderzoek een aantal mensen geïnterviewd die Du Perron in zijn jeugd hebben meegemaakt. Daarnaast heb ik vele, zeer vele Indische kranten uit de periode 1913-1921 doorgenomen op namen en gebeurtenissen die een rol spelen in *Het land van herkomst.* De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit een krantenarchief op microfilm, dat een *Fundgrube* is voor elke onderzoeker (en dat wat mij betreft nog mag worden uitgebreid!). Bij het ingespannen turen op het scherm verloor ik soms de hoop om iets van belang te vinden, maar dan ineens sprong mij een naam of een detail in het oog dat voor mijn onderzoek van belang was. Zo heb ik menige gebeurtenis in Du Perrons jeugd kunnen documenteren.

Mijn overzicht van het materiaal heeft me geleerd dat het autobiografische gehalte van *Het land van herkomst* bijzonder hoog is. Soms is er sprake van enig literair arrangement, dat meestal ook is verantwoord in de aantekeningen in het Greshoff-exemplaar: er vinden vereenvoudigingen of verdichtingen plaats, of een anekdote die bij een bepaalde persoon hoorde is toegeschreven aan een ander. Ik heb *Het land van herkomst* dan ook gebruikt als een grotendeels betrouwbare paralleltekst en vooral in de beschrijving van Du Perrons jeugd de belevenissen van Arthur Ducroo parallel laten lopen met die van Eddy du Perron, zonder beiden geheel in elkaar te laten opgaan. Problematisch zijn vooral de *interpretaties* die de verteller aanbiedt van gebeurtenissen uit het leven van Arthur Ducroo. Alleen al binnen de roman valt een onderscheid te maken tussen de Arthur Ducroo die vertelt en zijn verschillende ‘ikken’ uit het verleden, die hijzelf ook met de nodige distantie bekijkt. Het is van belang de interpretaties die ons worden aangeboden op hun waarde te schatten, en we

dienen ook rekening te houden met (onbewuste) transformaties. Toch hoeven we daarin niet al te krampachtig te zijn. Zo schrijft de Engelse Joyce-biograaf Richard Ellmann dat een zekere John Kelly, die vaak bij de familie Joyce aan huis kwam, in *A portrait of the artist as a young man* 'verschijnt' onder de naam John Carey. Daarna merkt Ellmann op dat Joyce in *Ulysses* bepaalde personen opnieuw heeft gebruikt, maar dat hij bijvoorbeeld het karakter van major Powell veel milder heeft gemaakt dan het in de werkelijkheid was.[17] Verder noemt hij *Ulysses* grotendeels een sleutelroman, maar er is geen sleutel die helemaal precies past.[18]

Dit laatste is ook het geval met *Het land van herkomst*, maar eigenlijk lijden alle verhalen die ons verteld worden aan deze onbetrouwbaarheid. Verhalen zijn geen feiten. In deze biografie zal ik, wanneer de precieze verhouding tussen de romanfeiten en de biografische werkelijkheid ook maar enigszins troebel lijkt te zijn, daar verantwoording van afleggen. Wanneer die verhouding op grond van elders vergaarde gegevens geen problemen oplevert, zal ik - met de nodige voorzichtigheid - de gegevens uit de roman gebruiken om bepaalde episoden uit Du Perrons leven toe te lichten.

U zult in dit boek veel noten vinden en ik verontschuldig me er niet voor. Noten maken de werkwijze van de biograaf transparant, met name in de kwestie fictionaliteit - werkelijkheid. Sommige noten bieden aanvullende informatie die als ze werd verwerkt in de hoofdtekst de loop van het verhaal zouden storen. Een goed verantwoord notenapparaat biedt de lezer die méér wil dan het levensverhaal inzicht in de weg ernaartoe en daagt de wetenschapsman uit tot voortgezet onderzoek. Het is alleen vervelend dat de hoofdtekst dan 'ontsierd' wordt door al die nootcijfers. Dik van der Meulen heeft zijn biografie van Multatuli voorzien van een zorgvuldig notenapparaat, maar in zijn inleiding merkt hij op dat hij de nootcijfers het liefst in onzichtbare inkt zou willen drukken.[19] Ook mij is dat verlangen niet vreemd. Toch ben ik als lezer van biografieën erg tevreden wanneer ik gegevens kan nagaan en voel ik me enigszins genomen wanneer ik in het onzekere word gelaten over de herkomst van een citaat of anekdote. Ook zijn er biografen die metaforen of mooie formuleringen ontlenen aan bepaalde bronnen en die laten doorgaan voor hun eigen tekst, uiteraard zonder verwijzing naar de betreffende bron. Kortom, noten zijn geen weldaad voor lezers van romans, maar een noodzaak in biografieën.

Ik heb Du Perron zoveel mogelijk geciteerd naar de eerste druk van zijn

werk.[20] Dit betekent dat citaten uit Du Perrons werk meestal in de spelling-Kollewijn staan en citaten uit zijn brieven in die van De Vries en Te Winkel. In zijn brieven hield hij aan deze in zijn ogen ouderwetse spelling vast omdat hij die niet wilde verleren. Dagbladen waarvoor hij schreef accepteerden immers de spelling-Kollewijn niet, terwijl hij die vrijheid wel bezat in tijdschriften en eigen publicaties.[21] Voor geografische namen in het voormalige Nederlands-Indië en namen van Indonesiërs heb ik gebruikgemaakt van de toenmaals geldende spelling.

Zonder de hulp van velen zou dit boek er anders hebben uitgezien. In de eerste plaats wil ik Alain du Perron bedanken voor het vertrouwen waarmee hij mij inzage heeft verleend in de - niet volledig bewaard gebleven - correspondentie van zijn ouders. Deze bron, die tot aan de publicatie van deze biografie slechts aan zeer weinigen bekend was, is van onschatbare waarde. Niet alleen heb ik er een beter beeld door gekregen van de relatie die Eddy du Perron had met zijn tweede vrouw Bep de Roos, ook werd er een verhelderend licht geworpen op Du Perrons ambities, onzekerheden en obsessies. In mijn onderzoek heb ik verder veel gehad aan de foto's uit familiebezit, die een sfeervolle visuele aanvulling vormen op de geschreven documenten en die soms hebben geleid tot spannende ontdekkingen. Ook tot andere documenten - dagboekaantekeningen, brieven van derden en notariële akten - heeft Alain du Perron mij ruimhartig toegang verschaft.

Van grote waarde zijn ook vier andere privé-collecties, waaruit in enkele gevallen pas na lange tijd het gezochte tevoorschijn kwam. Zo moest er nog een grote stapel brieven bestaan die Du Perron in 1922 en 1923 aan zijn Brusselse vriendin Clairette Petrucci (1899-1994) had geschreven. Na het overlijden van mevrouw Wolfers-Petrucci werd haar ten zuiden van Brussel gelegen landhuis ontruimd. Gezien de grote hoeveelheid bezittingen nam deze ontruiming veel tijd in beslag, maar Du Perrons brieven leken onvindbaar. Pas jaren later, toen de laatste kist uit de kelder werd gesleept, bleken ze zich in keurige pakketjes op de bodem van die kist te bevinden. In december 1997 overhandigde Clairettes dochter Claire Baeyens-Wolfers mij deze pakketjes voor mijn onderzoek alsmede de agenda's van haar moeder uit de jaren 1921-1924. Mijn dank gaat uit naar Claire Baeyens voor haar alertheid en de belangstellende sympathie waarmee zij mijn onderzoek ten dienste is geweest.

Toen ik eind 1992 toekwam aan een eerste ordening van mijn onderzoeksgegevens, werd mij algauw duidelijk dat Du Perrons leven in de

jaren twintig maar spaarzaam was gedocumenteerd. De vondst van zijn brieven aan Clairette - zijn eerste muze in Europa - zou een belangrijke leemte vullen, maar al eerder, in 1994, kwam ik op het spoor van twee collecties brieven die de jaren 1923 tot 1927 bestrijken. De eerste collectie bestond uit Du Perrons brieven aan een Zwitserse vriendin, Julia Duboux, de tweede collectie was een mapje met brieven die Du Perron had geschreven aan zijn Catalaanse Montmartre-vriend Pedro Creixams. Ik denk met dankbaarheid terug aan Julia's zoon Claude Oscar Werner (1921-1997), die mij op een winterse zaterdag in Lausanne een welgevulde map brieven meegaf; mijn dank gaat uit naar Ramon Creixams te Parijs, die mij fotokopieën ter hand stelde. De vierde privé-collectie komt enkele jaren later in de chronologie van Du Perrons leven, maar werd al in 1989 gevonden. Het betreft de brieven die Du Perron tussen september 1929 en november 1930 schreef aan de Engelse Evelyn Blackett (1907-1989). Dat deze brieven boven water zijn gekomen is te danken aan de speurzin en het geduld van Ronald Spoor en de Britse neerlandicus Paul Vincent, die Evelyn Blackett in 1980 wisten te traceren.[22]

Mijn dank gaat uit naar het Letterkundig Museum, in het bijzonder naar de conservator van de handschriftenafdeling Sjoerd van Faassen en zijn staf, die voor mij klaarstonden tijdens de vele uren en dagen dat ik onderzoek deed in de relevante collecties brieven, documenten, knipsels en foto's. Twee bijzondere collecties in het Letterkundig Museum verdienen aparte vermelding: het archief van de bezorgers van Du Perrons *Brieven*, geordend door Louis Uding, en het onderzoeksarchief van J.H.W. Veenstra (1911-1992). Veenstra, die werkte aan een onvoltooid gebleven biografie van Du Perron, betuig ik mijn respect voor al het materiaal dat hij heeft nagelaten. Hieronder bevinden zich verslagen van gesprekken met vrienden, familie en kennissen van Du Perron die voor het merendeel al waren overleden toen ik aan mijn onderzoek begon.

Een bijzonder woord van dank geldt Nel Weke-Jansen, stiefdochter van Du Perrons jeugdvriend Adé Tissing. In de jaren dat ik in Nieuw-Zeeland woonde heeft zij een heel netwerk opgebouwd van Indische contacten die nog inlichtingen konden verstrekken over Du Perrons jonge jaren in Nederlands-Indië. Zij noteerde al die gegevens in haar ‘multo pintar’ en gaf ze aan mij door. Dankzij haar inspanningen bevat deze biografie menig getuigenis over Du Perrons Bandoengse jaren en zelfs over zijn verblijf op de lagere school.

Ik prijs me gelukkig dat ik zelf nog in de gelegenheid ben geweest om een aantal tijdgenoten van Du Perron te spreken. Hun namen staan ver-

meld bij de bronnen achter in dit boek. Zonder anderen tekort te willen doen wil ik vooral noemen Gonda Bontekoe-Jordaan (1902-1994) en Eddy van Polanen Petel (1914-2001). De eerste vertelde mij over het jaar 1921 toen zij en haar tweelingzus inwoonden bij de familie Du Perron in Bandoeng. De laatste, zoon van Du Perrons halfbroer Oscar, schetste een kleurrijk beeld van de familie in Indië. Gonda en Eddy waren onvervalste Indische vertellers met een fenomenaal geheugen. Zowel met hen als met andere gespreksgenoten heb ik een vriendschapsband gekregen. Het geeft mij een weemoedig gevoel dat de meesten van hen al voor de voltooiing van mijn biografie zijn overleden.

Bijzonder veel dank ben ik verschuldigd aan mijn twee kritische meelezers, de Du Perron-kenners Francis Bulhof en Ronald Spoor. Hun commentaar heeft vaak geleid tot herziening van een passage of subhoofdstuk, hun kanttekeningen hebben mij behoed voor onnauwkeurigheden en omissies. Het spreekt vanzelf dat de uiteindelijke tekst mijn eigen verantwoordelijkheid blijft. Reinder Storm, Louis en Riet Uding dank ik voor hun kritische lectuur van de tekst.

Behalve het Letterkundig Museum wil ik ook de volgende instellingen en hun medewerkers bedanken voor de toegang tot hun collecties en geboden hulp bij mijn onderzoek: de Koninklijke Bibliotheek, met zijn rijke archief van Indische en Nederlandse kranten op microfilm, de Universiteitsbibliotheek Leiden, de Perpustakaan Nasional en het Arsip Nasional te Jakarta, het Indisch Familie Archief te Den Haag, het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen, de Stichting Kinderboek-Cultuurbezit in het Groningse Winsum, het Multatuli-museum, het Theatermuseum en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en ten slotte het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden. Ik ben de KITLV Uitgeverij erkentelijk voor haar uitgave van mijn boek *Manhafte heren en rijke erfdochters* (2003). Dit verhaal van Du Perrons voorgeslacht was boeiend genoeg om een afzonderlijke publicatie te rechtvaardigen. In de biografie zelf komt u het voorgeslacht slechts incidenteel tegen.

Deze biografie heeft een lange voorgeschiedenis. Al in 1990 verscheen mijn dissertatie *De Indische jaren van E. du Perron*, die tot stand kwam onder begeleiding van Ton Anbeek en met Francis Bulhof als referent. Ik dank Ton Anbeek ook voor het feit dat hij de academische verantwoordelijkheid op zich heeft willen nemen van dit biografische project, voorwaarde voor de toekenning van een subsidie door de Nederlandse Organi-

satie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Ik dank het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO voor de toekenning en het in mij gestelde vertrouwen. Verder gaat mijn dank uit naar het Fonds voor de Letteren, dat zowel de onderzoeksfase als het schrijven van deze biografie met subsidies heeft gesteund, naar de University of Auckland die mij in de gelegenheid heeft gesteld onderzoeksreizen te maken naar Europa en Indonesië en ten slotte naar het Amsterdams Fonds voor de Kunst voor een welkome aanvullende subsidie.

Het schrijven van een biografie is een eenzame arbeid, maar die eenzaamheid kan af en toe worden doorbroken door lezingen te geven, deel te nemen aan seminars voor biografen en door voorpublicaties te schrijven over deelonderwerpen. Ik heb ruimschoots gebruikgemaakt van al deze mogelijkheden. Ik dank de instellingen en organisaties die mij hebben gevraagd om een lezing te houden, met name de werkgroep Indische Letteren, het E. du Perron Genootschap, de Stichting Literaire Activiteiten Zeeland, antiquariaat Grimbergen te Lisse, de Stichting Vrienden van het Indisch Boek en WVC Vlaanderen. Deelpublicaties van mijn hand zijn verschenen in *Cahiers voor een lezer*, *Indische Letteren*, *Jaarboek Letterkundig Museum*, *NRC-Handelsblad*, *De Parelduiker*, de reeks *Semaian* van de Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, Universiteit Leiden, en *ZL. Literair-historisch tijdschrift.*

Bij mijn bibliografische onderzoek en materiaalverzameling heb ik veel praktische steun ondervonden van Theo Rooijakkers, Reinder Storm en Louis Uding. In een ver verleden heeft Louis Uding, als editeur van Du Perrons *Brieven*, mij een onschuldige vraag gesteld die grote consequenties had: sinds ik in 1984 ben gaan speuren in de krantenleggers van de Perpustakaan Nasional te Jakarta heeft Du Perron mij niet meer losgelaten. De vele gesprekken die ik met Ronald Spoor heb gehad over Du Perron hebben mij gesterkt om verder te gaan met mijn onderzoekingen. Eveneens was het in 1994 opgerichte E. du Perron Genootschap een grote stimulans.

Verder dank ik Wilma en Max Schuhmacher van Antiquariaat Schuhmacher te Amsterdam, die mij toestonden te grasduinen in hun kostbare verzameling boeken van Du Perron en er opdrachten uit over te schrijven. Kees Lekkerkerker (Amsterdam) heeft mij geholpen aan gegevens over de relatie Du Perron - Slauerhoff en Godelieve Peeters (Antwerpen) verschafte mij toegang tot de nagelaten papieren van haar vader Jozef Peeters. Ik denk met plezier terug aan mijn Vlaamse ‘veldtochten’ met Manu van der Aa, onder meer ons bezoek aan een hoogbejaarde Clairette. Verder

dank ik hem voor gegevens over Du Perron uit niet voor de hand liggende bronnen en voor het feit dat hij een vraagbaak wilde zijn op het gebied van de Vlaamse literaire geschiedenis. Dat laatste geldt ook voor Henri-Floris Jespers (Antwerpen), die tevens boeiende documenten opdiepte uit de nalatenschappen van Gaston Burssens en Paul van Ostaijen. André Roussard (Parijs) heeft mij laten delen in zijn kennis van Montmartre en Gerard Termorshuizen (Leiden) heeft mij gegevens verstrekt over Du Perrons korte loopbaan als journalist van *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië.* Wijlen mr. Frans Simons heeft mij enkele saillante documenten afgestaan die betrekking hebben op zijn nicht Elisabeth de Roos.

Prof. mr. P.L. Wery te Oegstgeest schreef mij een lange inzichtgevende brief over kwesties die te maken hebben met het Indisch recht, dr. J.B.F. Hulscher te Amsterdam heeft op mijn verzoek Du Perrons medische geschiedenis onder de loep genomen, met prof. dr. Ernst Verbeek te Sint-Denijs-Westrem heb ik gecorrespondeerd over psychologische aspecten van Du Perron. Tussen 1984 en 1990 heb ik met wijlen prof. mr. G.J. Resink vele gesprekken gevoerd over Du Perron en zijn Indische entourage, wijlen ir. G. Staal heeft mij toegang verschaft tot de brieven van Soetan Sjahrir aan Maria Duchâteau.

Het is ondoenlijk alle mensen te noemen die mij aan gegevens hebben geholpen. Bij de bronnen staan de namen van degenen die ik over Du Perron heb geïnterviewd, in het notenapparaat komen de namen voor van hen die mij materiaal hebben verschaft of op andere wijze van dienst zijn geweest.

Het schrijven van een biografie van deze omvang is niet mogelijk zonder de steun van degenen die je het meest na staan. Ik dank mijn vrouw Nur Aeni Isa voor het feit dat ze mij heeft willen delen met deze merkwaardige Indische jongen die zoveel beslag heeft gelegd op mijn tijd. Ook voor haar is de voltooiing van deze biografie een gedenkwaardige gebeurtenis.

Vic van de Reijt en Jasper Henderson, respectievelijk uitgever en redacteur van Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, dank ik voor het grote geduld dat ze hebben geoefend in de vele jaren dat de biografie tot stand kwam. Hun stimulerende brieven en e-mails hebben mij op het soms wat kronkelige pad gehouden dat heeft geleid tot het boek dat nu voor u ligt.

Bij mijn promotie op *De Indische jaren van E. du Perron* gaf de promotiecommissie mij ‘de opdracht’ mee om nu ook maar de biografie van Du Perron te schrijven. Toen Alain du Perron mij na afloop feliciteerde, zei hij spontaan dat dit ook hém een goed idee leek. Na onze kennisma-

king ben ik meerdere malen te gast geweest bij hem en zijn vrouw Betje. Het doorspitten van het familiearchief, de bibliotheek en fotocollectie van zijn vader werd aangenaam afgewisseld met zorgvuldig bereide maaltijden, stimulerende dranken en onderhoudende gesprekken. Ik zou iedere biograaf zulk contact willen toewensen met de familie van zijn 'held'. Ik draag deze biografie dan ook in vriendschap op aan Alain en Betje du Perron.

Eindnoten:

1 Dresden, *De structuur van de biografie*, p. 145.
2 Vgl. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*, p. 61.
3 Meestal gaat het dan om schrijvers van zeer verschillende rang, maar soms ook om schrijvers die wél tegen elkaar zijn opgewassen, zoals Van Ostaijen en Slauerhoff. Zie: *Tegenonderzoek*, p. 139; *Vw* II, p. 300.
4 M.B. van Buuren, 'II. Gangbare theorieën. 4. Het biografisme', in: M.B. van Buuren, *Filosofie van de algemene literatuurwetenschap*, Leiden: Martinus Nijhoff 1988, p. 61.
5 *Vw* V, p. 560 (in het verhaal '...E poi muori').
6 Romein, *De biografie*, p. 92.
7 Dresden, *De structuur van de biografie*, p. 25-29.
8 Idem, p. 146.
9 Fontijn, *Tweespalt*, p. 23.
10 Vgl. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*, p. 80-82. Fontijn noemt deze soort biografie 'het dialectische model, waarbij er een permanente wisselwerking is tussen de held(in) en zijn omgeving'. Als voorbeeld noemt hij mijn biografische studie *De Indische jaren van E. du Perron.* In deze biografie ga ik uit van hetzelfde model, maar de rijkdom aan betekenisvolle details stelt mij nu in staat om een veel genuanceerder beeld te schetsen.
11 Ik heb mijn theoretische en methodologische uitgangspunten verantwoord in een 'thèse d'habilitation', geschreven onder leiding van prof. dr. J. Stouten en in december 2003 aan de Sorbonne verdedigd. Deze thesis, *La biographie d'écrivains aux Pays-Bas. Le cas d'Eddy du Perron (1899-1940)*, behandelt het Nederlandse intellectuele debat over de biografie van 1929 tot 2002, waarvan de uitkomsten worden getoetst aan mijn biografie van E. du Perron.
12 *Multatuli en de luizen*, p. 71; *Vw* IV, p. 625. Met Fussoen bedoelt DP het 'fatsoen' van de kleinburger.
13 Een desideratum dat wordt geformuleerd door Margaretha H. Schenkeveld in haar artikel: 'Van de graan des levens naar de jenever der poëzie', in: *Biografie Bulletin*, jrg. 10, nr. 1, 2000, p. 19-25.
14 Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique*, nouvelle édition augmentée, Paris: Editions du Seuil 1996.
15 Aangezien Du Perron voor zijn aantekeningen de spelling Kollewijn gebruikte, die hij altijd reserveerde voor zijn publicaties, kunnen we ervan uitgaan dat hij ze ook bedoelde voor andere lezers van de roman.
16 Volgens Angèle Manteau herinnerde hij zich van romans 'alle persoonsnamen, ook de minst belangrijke. [...] Hij had ontzettend veel gelezen en alles onthouden.' Gesprek met Angèle Manteau, Gooik, 21-4-1991; brief van Angèle Manteau, 23-4-1991.
17 Richard Ellmann, *James Joyce*, new and revised edition, New York / Oxford / Toronto: Oxford University Press 1982 (eerste druk: 1959), p. 24, 46. Op p. 289 schrijft hij dat de beschrijving in *Ulysses* van Patrick Mead, de hoofdredacteur van de Dublinse *Evening Telegraph*, als Miles Crawford 'meestal letterlijk' is, maar met enige literaire overdrijving ('somewhat inflated as god of the wind of news').
18 Idem, p. 364.

19 Van der Meulen, *Multatuli*, p. 16.
20 In de noten, zoals dit er een is, verwijs ik naar die eerste druk en het *Verzameld werk.* Alleen in het geval van *Het land van herkomst* verwijs ik naar de kritische leeseditie van 1996 (waarin de spelling van de eerste druk wordt gereproduceerd) en het *Verzameld werk.*
21 Verteld aan Garmt Stuiveling. Zie: Stuiveling, *Steekproeven*, p. 196.
22 Zie: Spoor, 'Evelyn Blackett's korte ontmoeting met de Nederlandse letteren', in: *Tirade*, jrg. 26, nr. 280/281, sept./okt. 1982, p. 617-622.

Deel een
Jeugd in Indië
1899-1921

I
Een Indisch herenzoontje
1899-1910

Hoofdstuk 1
De tempo doeloe van Charles en Madeline

De plurale samenleving

In navolging van G. Brom gebruikt Du Perron de term 'bric-à-brac-stijl' ter karakterisering van het koloniale leven in de tijd van P.A. Daum: 1884-1894. Het is een term die goed past bij het mozaïek van de Europese bevolking op Java in de negentiende eeuw. Du Perron heeft het over 'het europeanisme als een enclave tussen de inlanders, het onbegrip van de oud-gast voor de bruine broeder, dat zich na de kompanjiestijd alleen maar gewijzigd heeft, niet gebeterd; en de bric-à-brac-stijl van dit alles'.[1] Deze 'bric-à-brac-stijl' is het gevolg van de enorme ontwikkeling die de kolonie vooral na 1870 had doorgemaakt. Tussen 1814 en 1909 vertrokken 176.205 Europeanen naar het oosten, van wie er 60% van Nederlandse origine waren.[2]

Tot de 40% buitenlanders behoorden de Franse voorouders van Charles Emile du Perron (1861-1926) en diens vrouw Marie Mina Madeline Bédier de Prairie (1864-1933). Hierbij moet worden aangetekend dat de Du Perrons vanaf stamvader Jean-Roch het geadopteerde vaderland trouw hebben gediend; zij volgden de traditie van de oudere Indische clans door de zonen voor hun opleiding steevast naar Europa te sturen - meestal naar Nederland, maar als dat zo uitkwam ook wel naar Frankrijk.[3] In de negentiende eeuw was de hogere burgerstand in Europa Frans georiënteerd en dat gold ook voor de beter gesitueerde kolonialen, die zich door een hang naar Franse cultuur een zekere extra distinctie konden verschaffen.

Vanaf 1870 deden zich in Indië allengs meer westerse invloeden gelden, vooral door de overkomst van grotere aantallen Europese vrouwen. Er werd een Europeanisering ingezet die nadelig werkte voor de invloed van de Indische cultuur als intermediair met de Indonesische wereld.[4] Ook andere factoren droegen bij tot een geleidelijke verwestersing, zoals vernieuwingen op het gebied van de telegraaf, de uitgeverij en het vervoer; door de invoering van een genereus verlofstelsel kregen ambtenaren en officieren de kans om in de Oude Wereld op krachten te komen en zich geestelijk te vernieuwen.[5] Het verlof duurde gewoonlijk een jaar, maar soms ook langer. De lange bootreis eindigde meestal in zuidelijke havenplaatsen als Genua of Marseille en doorgaans brachten de Indischgasten eerst een tijd door in de badplaatsen aan de Middellandse Zee met hun mondaine levensstijl. Van menig in de tropen verdiend fortuin vloeide een gedeelte naar de casino's. Voor sommigen gold het Louvre in Parijs als het grote culturele einddoel van elk waarlijk Europees verlof, maar over het algemeen hoeven we geen aaneenschakeling van culturele hoogstandjes te verwachten.[6] De culturele belangstelling van het gros van de Indischgasten brandde op een erg laag pitje. Conrad Busken Huet, die van 1868 tot 1876 in Indië verbleef, had in Batavia het gevoel onder barbaren te verkeren en sprak meewarig van het Bataviaasch Genootschap ‘met permissie van Kunsten en Wetenschappen’.[7]

Rond 1900 bevond Java zich nog tussen oud en nieuw. De Indische samenleving was sterk gesegmenteerd. Niet alleen was daar ‘het europeanisme als een enclave tussen de inlanders’, ook de Chinezen en de Arabieren vormden aparte groepen onder hun eigen hoofden: luitenants, kapiteins en majoors. We kunnen de Europese samenleving op verschillende wijzen indelen, in de eerste plaats in ‘blijvers’ (waartoe allereerst de Indo-Europeanen behoorden) en ‘trekkers’ (vooral de totoks die in Indië hun fortuin hoopten te maken). De militairen, wier aantallen in de imperialistische fase van de kolonie enorm aanzwollen, worden in de tellingen meestal als aparte groep vermeld. Met uitzondering van de hogere officieren leidden zij ook een afgezonderd bestaan. Eenmaal in Indië aangekomen, kwam Jan Fuselier tot de ontdekking dat ‘de Europese samenleving hem met de nek aanzag en dat hij aldus in zijn vrije tijd nauwelijks omgang had met Nederlanders buiten de kazerne, iets wat in het moederland wèl het geval was’.[8] Maar niet alleen de gewone soldaat bleef verstoken van contacten buiten de tangsi of het garnizoen, ook de lagere officier zag men nauwelijks staan. Zo schrijft W.A. van Rees in zijn *Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier*: ‘Wat er daar buiten in

de europeesche samenleving voorvalt, is mij nagenoeg onbekend. Wij militairen zijn er min of meer buitengesloten [...].'[9]

Een nog steeds gebruikte typering van de toenmalige Indische samenleving werd gemunt door de Britse bestuursambtenaar J.S. Furnivall.[10] Hij introduceerde de term 'plurale samenleving', waarmee hij volgens Van Goor bedoelde dat de bevolking uiteenviel 'in een aantal etnische groepen met verschillende talen, zeden, gewoonten, religies en economische functies [...] De relatieve homogeniteit van een samenleving in Europa ontbrak in deze tropische koloniën. Ieder en elke groep voor zich, geen voor het algemene belang, omdat dit niet als zodanig viel te definiëren.'[11] Deze omschrijving doet onrecht aan de bestuursambtenaren, die krachtens hun ambtseed de inheemse bevolking dienden te verdedigen. Velen van hen, eenmaal in de ban geraakt van de idealen van Verlichting of Ethische Politiek,[12] hebben dat niet nagelaten en zijn daardoor menigmaal in conflict gekomen met 'uitbuiters' van de bevolking, of dat nu inheemse potentaatjes waren dan wel hun Europese evenknieën of Chinese woekeraars.

Het plurale karakter van de samenleving kan ook minder welwillend worden omschreven als een kastensysteem.[13] Anderzijds waren er ook groepen van 'blijvers' onder de Europeanen, die in bepaalde opzichten buiten hun eigen 'kaste' traden. Deze Europeanen die Indië als hun vaderland hadden geadopteerd, stonden open voor de invloed van de mestiezencultuur, die de VOC-tijd had overleefd. Deze mengcultuur was niet voorbehouden aan gemengdbloedigen, ze had ook een zekere aantrekkelijkheid voor creolen en voor verse immigranten die zich permanent in Indië vestigden.[14] Overigens hoeft dit niet in te houden dat daarmee ook een grotere gelijkheid tot stand kwam in de verhouding met de oosterse rassen; het tegendeel was vaak het geval. Met name de Indische dames bezaten een scherp gevoel voor wie de 'baas' was in huis en konden door hun kennis van het Maleis of lokale talen dit gezag ook uitentreuren blijven botvieren. De ouders van Eddy du Perron behoorden tot deze groep van blijvers, gekenmerkt door een mengeling van Indonesische en Europese cultuurelementen. Zoals gebruikelijk vertegenwoordigde de man meer het Europese element, terwijl de vrouw een nauwere aansluiting zocht bij de Indonesische levensstijl.

Volgens Rob Nieuwenhuys maakt het beeld van de Indische samenleving 'soms de indruk van een netwerk van lijnen, die de coterieën telkens nader begrensden en bepaalden. Er waren hier ambtenaren en particulieren,

militairen en burgers, hoger- en lagergeplaatsten, gegoeden en minder gegoeden, pechvogels en boffers, blijvers en trekkers, totoks en Indo's, liberalen en conservatieven, steeds maar weer groeperingen en daartussen afscheidingen, barrières, grenzen die beveiligen moesten tegen het langzaam voortschrijdende proces van nivellering.'[15]

Dit proces van nivellering uitte zich mede in de pseudo-cultuur van de leestrommels, de militaire harmonieorkesten, de reizende toneelgroepen en muziekensembles, waar onafhankelijke waarnemers als Busken Huet en Chailley-Bert zich aan ergerden.[16] Ook Gerard Brom heft een klaagzang aan over het barre niveau van de kolonialen, wanneer hij hun stijl typeert als een 'deftig uitgestreken gezicht en een witgekalkte gevel'.[17] Hij citeert diverse getuigenissen dat het muziekleven niet veel om het lijf had en vervolgt zijn betoog met de boutade dat het meest geliefde instrument toch de kaarten waren: 'Wie niet speelde, kon in Indië niet vooruit komen, want van die kunst hing zijn welslagen af, zoals meerdere verhalen met weemoedige humor schilderen. "Je speelt niet? Kerel, wat doe je dan? Eet je ook? Haal je ook adem?" Na de rijsttafel was de speeltafel het huisaltaar van de Europeanen, die niet beseften, hoe ze hun verindiesing daarbij blootgaven.'[18]

Deze wereld van schone schijn, waarin geld verdienen de hoofdzaak was, werd nauwelijks beroerd door de ethische idealen die in 1899 waren geformuleerd in het bekende Gids-artikel 'Een eereschuld' van Conrad van Deventer. Rob Nieuwenhuys schrijft dat het ethicisme beperkt bleef tot een dunne toplaag, terwijl de overgrote meerderheid van de Europeanen - vóór en na 1900 - in betrekkelijk gesloten gemeenschappen leefde.[19] Maar in de loop van de twintigste eeuw nam het plurale karakter af als gevolg van de invoering van het moderne Europese onderwijs en het feit dat allerlei beroepen en functies toegankelijk werden voor leden van verschillende groepen.[20] De Ethische Politiek was daar niet vreemd aan.

De 'kwaaie Duup'

Charles Emile du Perron, vader van de schrijver, werd op 24 juli 1861 in Batavia geboren en zou op 2 september 1926 in een huurwoning te Brussel de hand aan zichzelf slaan. Hij was de benjamin in het gezin van Hendrik Willem du Perron (1820-1900) en Margaretha Catharina Menu (1829-1896), die op 20 november 1848 met elkaar waren getrouwd. Samen met haar zusters had Margaretha Catharina Menu een deel van het fortuin van

Augustijn Michiels alias Majoor Jantje (1769-1833) geërfd, dat in de familie was gekomen door het tweede huwelijk van haar vader P.H. Menu met de dochter van Majoor Jantje. Margaretha Catharina kreeg de beschikking over een groot landhuis in Meester Cornelis, dat naar haar familie Gedong Menu werd genoemd. Hendrik Willem du Perron trad door zijn huwelijk met deze rijke erfdochter toe tot de groep van feodale Europese landeigenaren, wat belangrijke gevolgen had voor zijn kinderen. Zijn huwelijk liep algauw spaak, maar de officiële echtscheiding werd pas op 11 november 1870 uitgesproken. Hij ging wonen op het Koningsplein, dichtbij de justitiële kantoren waar zijn carrière in de Indische rechterlijke macht gestalte zou krijgen. Een van de nazaten schrijft over hem: 'Het lijkt net alsof hij in 1848 bij de Menu's is binnengekomen om 5 kinderen te verwekken en zijn carrière op Justitie te maken, om dan weer te verdwijnen.'[21] De militaire traditie die tot dusver in de familie Du Perron had geheerst, werd door Hendrik Willem doorbroken voor een puur ambtelijke loopbaan.[22]

Margaretha Catharina leefde sinds 1865 gescheiden van haar echtgenoot. Zij was niet in gemeenschap van goederen getrouwd en kon dus, omringd door een schare aangenomen inheemse kinderen, Gedong Menu blijven bewonen. 'Grootmoeder Lami' wordt in de roman van haar kleinzoon voorgesteld als iemand die in haar jeugd vermaard was om haar 'satyrieke geest'. Later raakte die geest enigszins omneveld: zij liet haar aangenomen kinderen al haar eten en drinken voorproeven, omdat zij constant vreesde te zullen worden vergiftigd.[23]

Niet zonder sympathie wordt zij door E. du Perron als volgt neergezet: 'Zij had een rond gezicht met felle ogen en een nogal bitse mond; zij leek op haar vader en men zegt dat ik een beetje op haar lijk, wat ik zelf niet geloof maar wat mij niet tegenstaat omdat het een van de intelligentste gezichten blijft uit ons familie-album. Zij leefde ongelukkig en in een reeks botsingen met haar man, van wie zij niettemin vijf kinderen kreeg, vanwege de verzoeningen.'[24]

Charles Emile du Perron had een moeilijk karakter, dat ten dele kan worden verklaard uit het feit dat hij als jongste in het gezin het meest intensief betrokken was bij de toestanden rond zijn zenuwzieke moeder en de echtscheiding. Als jongen werd hij naar Nederland gestuurd, waar hij in huis kwam bij zijn tante Geertruida Wendelina Menu, die getrouwd was met generaal Gustave Marie Verspyck.[25] Hij stond algauw bekend als de 'kwaaie Duup' - in tegenstelling tot zijn oppassende broer Louis Henri

(1856-1916), die de ‘goeie Duup’ werd genoemd. Charles Emile was opvliegend van aard en daardoor weinig geliefd; hij bezat de moed en branie van zijn grootvader kolonel Louis du Perron (1793-1855) en had met zijn vader een zekere zwier en grote voorliefde voor het schone geslacht gemeen, maar hij miste ten enenmale hun maatschappelijk talent en discipline. Dat hij een kind had verwekt bij een inlandse vrouw was in de koloniale samenleving niet iets om van op te kijken. Veel ernstiger was zijn gebrek aan studiezin, zodat voor hem een juristen- of officiersopleiding uitgesloten leek.[26] Wel werd hij naar een hogere landbouwopleiding gestuurd, het in 1876 heropgerichte Institut National Agronomique te Parijs, waar hij in 1881 afstudeerde.[27] Vervolgens gebruikte vader Hendrik Willem, die na zijn pensionering in 1878 in Brussel was gaan wonen, zijn connecties om zoonlief in Rijssel (Lille) op een suikerfabriek te plaatsen, waar hij ervaring kon opdoen met het grootlandbouwbedrijf.

In *Het land van herkomst* is het Europese avontuur van Ducroo sr. geheel en al getekend door zijn wangedrag. Hij had in Lille ‘een vriendinnetje dat Matilde heette (*Matielde*, zei hij, met een spitse i) en dat misschien wel de “mooiste vrouw van Lille” was’.[28] Hij zou een heer die haar beledigde met zijn vuisten hebben bewerkt. Terwijl hij zo bezig was, arriveerde de politie en werd hij ingerekend.[29] Toen Charles Emile du Perron in Indië was teruggekeerd, nam hij een maîtresse, en niet de traditionele inlandse of halfbloednjai, maar een volbloed Europese. In de roman wordt zij geschetst als ‘een opvallende verschijning door haar kortgeknipt haar, die met hem paard reed op de grote weg naar Batavia’ en als ‘een gezonde zus met brutale lichte ogen en een brede mokkende mond’.[30] Ook worden enkele foto's beschreven waarop zij in amazonekostuum voorkomt en zelfs één naaktfoto, die de kleine Ducroo nog met emotie heeft bekeken. Enkele van deze foto's (niet de naaktfoto) bevinden zich in het Letterkundig Museum en zijn voorzien van het jaartal 1893.[31]

Charles Emile du Perron was in 1883 naar Indië teruggekeerd. Volgens *Het land van herkomst* was Ducroo sr. daarna ‘korte tijd employé op een suikerland, in het Oost-Javase’, maar ook hier leidde zijn gevoel van onafhankelijkheid tot strubbelingen met zijn meerderen. Zijn moeder, ‘die altijd met hem kibbelde maar wier lieveling hij bleef, liet hem naar Batavia terugkomen en schonk hem het land Villa Merah in het Buitenzorgse’.[32] Villa Merah staat voor Villa Nova: een landhuis op de weg naar Buitenzorg, iets verder dan Bidara Tjina, nog afkomstig uit de erfenis van Majoor Jantje.[33] Het landhuis was met zijn heterogene dakpartijen geen wonder van architectuur, maar voor een begin niet kwaad.[34] Er hoorde een

perceel landbouwgrond bij. Voor de ‘kwaaie Duup’ was het een uitkomst, want zijn opvliegende aard maakte hem ongeschikt zich in een gareel te voegen. In de familie bezat hij een slechte naam: ‘Hij gold als een nietsnut en een losbol die op zijn moeders zak teerde. Hij gewon diverse kinderen in de kampong, wat tot “perkara's” leidde die met moeders geld moesten worden gesust.’ Doordat hij slecht met geld kon omgaan, raakte hij ook dikwijls in moeilijkheden.[35] Een van de door hem verwekte kinderen werd als ‘anak mas’ (letterlijk: gouden kind) opgenomen in het huishouden van zijn moeder.[36]

Charles maakte dikwijls uitstapjes naar het Buitenzorgse, waar hij als ruiter schitterde op de races, en naar het indertijd mondaine bergstadje Soekaboemi, waar hij furore maakte als danser. Bij een van die gelegenheden ontmoette hij de plantersvrouw Marie Mina Madeline van Polanen Petel-Bédier de Prairie, die luisterde naar de roepnaam Madeline.

Madeline was afkomstig uit een Frans geslacht van bestuurders en zakenmensen, wier basis het eiland Réunion was. Haar grootvader Louis Charles Martin Marie Bédier de Prairie (1788-1852) had in 1830 de oversteek gemaakt naar Nederlands-Indië, waar hij op 4 mei 1830 in een advertentie liet weten dat de Firma Bédier de Prairie & Co. haar ‘magazijn in het groot en klein’ in Batavia buiten de Nieuwpoortstraat had geopend. Uit zijn huwelijk met de in Réunion geboren Marie Amante Joséphine Montaulard (1794-1864) kwamen veertien kinderen voort, waarvan de zevende zoon, Achille Bédier de Prairie (1831-1866), de vader was van Madeline. Achille was op 26 maart 1856 in het huwelijk getreden met de teringachtige Madeline Mina Chaulan (1838-1867). Hij was evenals zijn vader koopman en verwekte vijf kinderen voordat hij omstreeks 1866 stierf. Uit de geboorteplaatsen van zijn kinderen kunnen we zijn rusteloze mercantiele carrière afleiden: Cheribon, Batavia, Singapore, Penang.

Zijn dochter Madeline groeide op in Soekaboemi bij haar tante Rosine Eleonore Loonen-Chaulan (1836-1920). Toen zij op eenentwintigjarige leeftijd verliefd werd op de ruim acht jaar oudere planter Jules Edouard van Polanen Petel (1856-1933), ried de familie haar een verbintenis met deze man af. Nadat tevergeefs was geprobeerd haar tot andere gedachten te brengen, werd zij naar Buitenzorg gestuurd, waar haar aangetrouwde neef, tevens voogd, Oscar Arend Burnaby Lautier (1839-1894) assistent-resident was. Wellicht zou de leiding van haar voogd haar tot bezinning brengen. Het mocht niet baten: op 5 mei 1886 trouwde zij toch met haar planter, die zich in korte tijd opwerkte tot administrateur van een onder-

neming.[37] Op oudejaarsdag van 1887 werd een zoon geboren, die de voornamen kreeg van Madelines voogd: Oscar Arend. Volgens *Het land van herkomst* bleef alles tussen beide echtelieden 'voortreffelik, tot zijn half-spaanse temperament hem parten speelde en hij haar bij herhaling bedroog'.[38]

Toen de cavalier Du Perron de plantersvrouw 'met haar kroezige haar en zwoele ogen' na enige tijd weer ontmoette, stond het voor hem vast dat zij de zijne zou worden. Volgens de roman zou hij voor haar zijn verloving hebben verbroken 'met een schatrijk meisje van gemengd bloed, dat hij om haar geld had willen trouwen, en voor wie hij zijn europese maîtresse en amazone weggezonden had'. Op laconieke wijze wordt de tranenrijke scène geschetst waarop deze breuk uitliep, als de imitatie van een slechte roman. Aan de hand van een foto wordt het uiterlijk van Madeline beschreven: '[...] zij is daar mollig en kreools in een donkere japon met strikjes op de schouders, met kroezig haar en zwoele ogen, acht-en-twintig jaar oud, en toch - zoals een elegante hospita van mij op een dag opmerkte: "in die tijd, als je acht-en-twintig was, was je meteen veertig."'[39]

De relatie met deze gerijpte schoonheid voerde onstuitbaar tot een huwelijk, dat op 24 maart 1898 officieel werd bekrachtigd. Madeline was toen drieëndertig en Charles Emile zesendertig. Zij was katholiek en hij protestant, maar dat bleek geen bezwaar. De verteller van *Het land van herkomst* slaat een ernstige toon aan: 'Mijn ouders trouwden uit liefde, terwijl ook mijn moeder al over de dertig was. Gedurende de elf jaar dat zij met haar eerste man getrouwd was geweest, hadden al zijn vrienden geweten dat men haar "fêteren" kon, maar ook niet méér; hier werkte de fataliteit met de charmes van mijn vader samen en het diepste argument zelfs, mijn halfbroer Otto, bleek krachteloos.'[40] Het gelouterde echtpaar nam zijn intrek in Gedong Menu, waar ruim anderhalf jaar later hun eerste en enige kind ter wereld kwam.

Over de carrière van Ducroo sr. als landheer wordt in de roman het een en ander medegedeeld: hij zou zijn mannetje hebben gestaan tegenover opstandige opgezetenen. Er worden enkele anekdotes verteld van zijn heldhaftige optreden in gevaarlijke situaties, waarna de verteller bekent dat hij er niet zeker van is dat er in zijn toon 'niet een soort heldenverering bovenkomt die ik als kind natuurlik voor mijn vader moest hebben. Het enige dat mijn vader verontschuldigt is dat hij eenmaal partij gekozen

had, dat hij voorgoed tot de “partikulieren” behoorde. Hij was in Indië geboren en had inlanders dus altijd als ondergeschikte wezens leren kennen, hij was ervan overtuigd dat hij gelijk had en dat dit de enige manier was om met hen om te gaan. - Anders lachen ze je uit, en als ze kunnen spugen ze je nog in je gezicht ook. - Vanuit een zuiver prakties oogpunt had hij misschien gelijk; de Batavianen en het volk van Buitenzorg altans vreesden hem, maar hadden respekt voor hem, omdat hij ze eerlik uitbetaalde en omdat de djago (haan), ook als hij Europeaan is, hun sympatie meedraagt.’[41]

Eddy du Perron heeft zich bij het schrijven van zijn autobiografische roman mede geïnspireerd op een aantal foto's. Een van de bewaard gebleven foto's is die van ‘een tuinfeest, waarop meer dan honderd planters met hun vrouwen staan’. Deze foto is in 1886 genomen op de onderneming Parakan Salak, waar G.L.J. van der Hucht zich in 1843 als eerste theelord had gevestigd. Tussen de vele klapperbomen laten vijfentwintig mensen zich min of meer duidelijk onderscheiden, de heren in tropenkostuum met hoofddeksel, de dames soms met vrolijk beschilderde bamboeparasollen. De fotograaf had een laag standpunt gekozen voor zijn foto. Een hurkende Charles Emile du Perron, die ouder lijkt dan zijn vijfentwintig jaren, kijkt recht in de lens; zijn platte witte hoed met donkere band bungelt achteloos op zijn linkerknie. Tussen zijn knieën houdt hij een trom.[42] Het geheel komt over als een geanimeerde bijeenkomst, waaraan Charles Emile het zijne zal hebben bijgedragen ter verhoging van de feestvreugde. Het verhaal van het tuinfeest wordt in de roman onmiddellijk gerelateerd aan Ducroo's reputatie als gesoigneerd gentleman die erg gesteld was op zijn kleren en schoenen.

Een van de anekdotes in de roman betreft de moord op Du Perrons vriend ritmeester A.M. Hoogeveen (1854-1891), die figureert als ‘Ritmeester Veersema’. Hoogeveen was op 8 december 1891 door vier bedienden van Axel Holst, de 43-jarige agent van de Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam, zodanig afgeranseld en met een sabel bewerkt dat hij aan zijn verwondingen bezweek. Hij was aangetroffen aan de zuidzijde van het Koningsplein, waar hij door bloedverlies uitgeput was neergevallen. Zijn ‘rechterhand was afgekapt bij den pols en de linker pols was half doorgesneden. Behalve deze verwondingen was het lichaam aan den borst en buikkant nog overdekt met andere diepe houwen en steeken, waarvan eenige in den onderbuik bijzonder ernstig waren.’ Volgens het hier geciteerde bericht hadden de bedienden van de heer ‘A.H.’ bekend ‘den heer H. zoo verminkt te hebben in de veronderstelling, echter, met

een dief te doen te hebben'.[43] Hoogeveen had al langere tijd een affaire met Holsts echtgenote. De noodlottige nacht bracht hij met mevrouw Holst door in een bijgebouw van het huis aan het Koningsplein.

In de Bataviase kranten wordt nu eens gemeld dat de vier bedienden hadden gehandeld op last van Holst, dan weer dat Holst onkundig was van het feit dat de vluchtende dief zijn vriend Veersema was. In zijn roman noteert E. du Perron bovendien de volgende verklaring: 'Maar hij [ritmeester Veersema] gaf te weinig fooien aan het personeel, dat voor deze ontvangsten moest opblijven, of de dame had zich een enkele maal met de huisjongen zelf vergeten - wat een onzegbare schande is voor een europese vrouw van het Koningsplein en wat bovendien, in dit geval, het gevoel van de huisjongen in het spel bracht.'[44]

In *Het land van herkomst* dient het verhaal ook om de nobele rol te schetsen die Ducroo senior erin vervult: hij kwam 's ochtends van Villa Merah over om zijn vriend te zien, maar die was toen net overleden. Vervolgens heeft hij zich ontfermd over de vrouw om wie het allemaal draaide, waarmee hij haar redde van een afstraffing door de in alle staten geraakte soldaten en onderofficieren van de troep van de vermoorde ritmeester. De middag na diens dood gingen zij onder het slaken van weinig vredelievende uitroepen naar haar op zoek. Zij werd in een huurwagen op vier wielen naar Villa Merah gebracht, een uren durende rit die zwijgend werd afgelegd. Volgens het *Bataviaasch Nieuwsblad* werd zij later gelokaliseerd in Meester Cornelis,[45] wat erop kan duiden dat zij van Villa Nova naar Gedong Menu was vervoerd. De twee landhuizen lagen immers niet erg ver van elkaar. Over de dame wordt in de roman verder medegedeeld dat zij 'een wat lome, volgens mijn tante Tine lijzig lispelende, ofschoon toch wel manzieke dame' was, 'een blonde vrouw met een nogal dikke mond en donkere ogen'.[46]

Als de werkelijkheid klopt met de verhaalfictie, resideerde Charles Emile du Perron in 1891 nog in Villa Nova. Het is aannemelijk dat dit landgoed zijn voornaamste woonstee bleef tot de dood van zijn moeder die zich in Gedong Menu had verschanst. Hij had Villa Nova al vóór haar dood verkocht en zou een tijdlang een in de buurt gelegen land hebben beheerd dat hij van een Chinees had gehuurd.[47] Onderaan een in 1899 door Du Perron geschreven polemische bijdrage aan de krant heeft hij zijn functie aangeduid als: 'Superintendent van de landen "Telok-Poetjoeng" en Babalan onder Bekassie'.[48] Mogelijk is dit het land dat hij gehuurd had. Hemelsbreed ligt Bekasi ongeveer 12 kilometer ten oosten van Meester Cornelis, dus we blijven in de buurt van Gedong Menu.

Een getergd landheer

Reeds in 1867 was het Indische gouvernement begonnen met een grootscheeps onderzoek 'naar de rechten van de inlander op de grond', dat in 1896 werd afgerond met de verschijning van het derde en laatste deel van het zogenaamde 'Eindresumé'.[49] In de jaren na 1896 werden allerlei voor de landeigenaren beperkende maatregelen afgekondigd. De landeigenaren konden personen zijn of rechtspersonen in de vorm van naamloze vennootschappen, welke categorie rond de eeuwwisseling sterk toenam.[50] Vanaf 1906 heeft het gouvernement ernaar gestreefd de particuliere landerijen op Java, die dateerden uit de tijd van de VOC en van Daendels, 'terug te brengen tot het Landsdomein'.[51] Het werd daarbij enerzijds gedreven door de vrees dat particuliere landerijen in vreemde handen zouden overgaan (bijvoorbeeld van Engelse en Franse syndicaten), anderzijds bestonden er ook ethische bezwaren tegen particulier landbezit op zich.[52]

In de *Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië* stond Charles Emile du Perron te boek als 'Landheer' - in 1903 in 'Mr. Cornelis, Kamp. Melajoe', in 1910 in Tjibadak en in 1920 in Bandoeng. Zoals gezegd noemde hij zich in 1899 'Superintendent van de landen "Telok Poetjoeng" en Babalan onder Bekassie'. Dat gebeurde in een ingezonden brief van aanzienlijke lengte die was afgedrukt in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 27 juni 1899. In deze brief uitte Du Perron op heftige wijze zijn verontwaardiging over de assistent-resident van Meester Cornelis, die zojuist een nieuwe maatregel had afgekondigd waardoor Du Perron zich in zijn landheerlijke rechten voelde aangetast. De euvele assistent-resident was John Ricus Couperus (1853-1940), een broer van Louis Couperus, die in 1881 was gehuwd met Camille Clémentine Bédier de Prairie (1857-1905), de oudere zuster van Du Perrons echtgenote.[53] In *Het land van herkomst* verschijnt hij als 'Fredius'.

Over de strubbelingen tussen Du Perron en zijn zwager worden in de roman diverse pikante details verstrekt: Madeline zou nadat ze van haar eerste echtgenoot was gescheiden, bij haar zuster hebben ingewoond, waar haar geliefde driemaal in de week de maaltijd gebruikte. Toen al boterde het niet tussen hem en de man die zijn zwager zou worden. De weergave van het conflict in *Het land van herkomst* doet er de humor van uitkomen, maar ook blijkt de sterke identificatie van de auteur met het standpunt van de particulieren:

> '[...] de assistent-resident Fredius was een minstens even grote autokraat als mijn vader, en beschermde een demang die volgens mijn vaders partikuliere inlichtingendienst met de rovers heulde en een groot deel kreeg van hun buit. Op een avond liep de ruzie hoog, terwijl zij nog maar aan de soep zaten; de assistent-resident zei met nadruk: - Al die partikulieren zijn even ongemanierd. - Ik dank je wel, zei mijn vader, maar dat er onder de bestuursambtenaren ook zo zijn, bewijs jij bijvoorbeeld, die een gast beledigt aan je eigen tafel. - De assistent-resident smeet zijn servet neer, liet de soep staan en stormde de kamer uit; zijn vrouw liep hem achterna om hem tot bedaren te brengen, mijn vader bleef met mijn moeder aan tafel zitten en stond eerst op toen het maal geëindigd was. Later gaven de omstandigheden hem gelijk en werd de demang betrapt en als heler en aanstoker tot gevangenisstraf veroordeeld; hierover en over andere punten van geschil schreef mijn vader toen enige stukken, die als hoofdartikel in het *Bataviaasch Nieuwsblad* werden geplaatst. Hij was toen al met mijn moeder getrouwd en zette geen voet meer bij zijn zwager in huis.'[54]

Du Perrons ingezonden brief uit 1899, gepubliceerd onder het kopje 'ambtelijke indrogings-statistieken', sluit uitstekend aan bij deze passage. De maatregel die Du Perrons gram had gewekt was volgens hem door Couperus zelf verzonnen, want de getergde superintendent schrijft dat 'de A.R. van Meester-Cornelis de goe-gemeente komt verrassen met een nieuwigheid, *up to date* en geheel *eigen fancy*'. Het ging erom dat er richtlijnen werden gegeven voor de berekening van het verschil in gewicht tussen de rijst op het veld en in gedroogde staat, opdat er geen geschil zou kunnen ontstaan over de hoeveelheid rijst die de landheer als heffing toekwam. Couperus had ter berekening van het gewichtsverschil een indrogingstabel opgesteld met variaties overeenkomstig de soort rijst. Du Perron kon hierin niets anders zien dan hinderlijke en onnodige bemoeizucht, die kwam bovenop al eerder ingevoerde bureaucratische regelingen.

Al die nieuwe regels waren volgens Du Perron niet alleen gezocht, maar bovendien potentieel gevaarlijk omdat ze voorbijgingen aan het historisch gegroeide gewoonterecht ofwel adat en daardoor onrust teweeg konden brengen. Hij betoogt dat de landeigenaren zich in 1836 inschikkelijk hadden getoond toen het gouvernement een reglement invoerde, waarin werd bepaald dat de opgezetenen van particuliere landerijen voortaan erfelijke individuele bezitters waren van de door hen geoccupeerde grond. De landeigenaren hadden deze feitelijke inbreuk op hun rechten geaccepteerd

omdat er als voorwaarden aan verbonden waren, dat zij een vijfde van de oogst zouden krijgen alsmede tuinhuur en eenmaal per week 'prestatie van heerendienst'.[55] Zo was een gewoonterecht gegroeid dat prima functioneerde, dus waarom zou men daar weer een probleem van maken? De landeigenaren hadden al meer dan een halve eeuw de adat gerespecteerd en omgekeerd verwachtte Du Perron dat de opgezetenen de adat van hun landheren zouden respecteren.

Door de nieuwe verordeningen werd Du Perron in zijn beurs geraakt en aangetast in zijn gezag. Daar kwam bij dat het land dat hij had gehuurd bekend stond als gevaarlijk: volgens *Het land van herkomst* was hij 'gewaarschuwd voor een van de djoeragans [iemand van lagere adel] die met roofbenden in betrekking stond'.[56] Hierop volgt in de roman een beschrijving van de onverschrokkenheid en flair waarmee hij dit heerschap zijn wil oplegde. Moeilijker echter was het optreden tegen een inheemse ambtenaar die zich door 'slinkse' handelwijzen aan het gezag van de landheer wist te onttrekken. In zijn artikel noemt Du Perron deze demang 'een arrogante inlander zonder opvoeding, die frère compagnon is van en zich afgeeft met allerlei vliegende procureurs'. De grieven die hij tegen hem te berde brengt, zijn dat hij zonder voorkennis van de landeigenaar gewassen liet snijden (blijkbaar om controle te ontlopen) en dat hij eigenmachtig allerlei vrijstellingen van herendiensten verleende die hij niet kon verantwoorden. Tussen de regels door kunnen we lezen dat de demang zich door deze handelwijze persoonlijk heeft weten te verrijken.

Met woorden als 'raddraaier' en 'arrogante inlander' opent Du Perron het register van gebruikelijke verwensingen van de *diehard*-koloniaal aan het adres van de inheemse bevolking. Ten aanzien van assistent-resident Couperus neemt hij op dit openbare podium nog enige egards in acht: hij noemt hem tenminste 'een eminent knap man' en 'een kundig en kranig ambtenaar', maar hij verwijt hem ook dat hij zijn bevoegdheid te buiten gaat en dat hij 'een absence totale van tact heeft om met particulieren om te gaan en dit steeds bewezen heeft, in welke afdeeling ZEdG. ook geweest is, en waar dit niet ging met erfpachters en landhuurders daar is ZEd. natuurlijk nog veel minder de right man in the right place, tegenover landeigenaren'.

De kern van Du Perrons pleidooi voor de veelgeplaagde landeigenaren is, dat zíj de adat respecteren en dat de bestuursambtenaren hen daarin zouden moeten volgen. Als de adat maar ongemoeid wordt gelaten, komt alles in orde. Als een onheilsprofeet waarschuwt hij voor een 'treurig verloop' à la Tjiomas, waar in de jaren tachtig een opstand was uitgebro-

ken. Door de indrogingsoekaze van de assistent-resident werd het evenwicht verstoord en verzet aangewakkerd dat ‘thans reeds met den dag toeneemt, nu de bevolking ziet, dat zij door den demang hierin gesteund wordt en dit door den A.R. gesanctionneerd wordt’.

Hier klinkt de noodkreet van een getergde, die zich met alle retorische middelen die hem ten dienste stonden verweerde tegen de maatregelen waardoor de koloniale verhouding beetje bij beetje werd veranderd. Boeiend is hoe hij dit doet, in een stijl die bij alle plechtstatigheid af en toe sarcastisch uitschiet; het ouderwetse Nederlands krijgt extra kleur door een mengelmoes van terloops gebruikte Maleise woorden en Franse uitdrukkingen, met daarbij nog enkele Engelse woorden die om hun modieuze nieuwigheid zijn gespatieerd.

Du Perron sr. moest het hoofd bieden aan onstuitbare ontwikkelingen die ongunstig voor hem uitvielen. In de eerste decennia van de twintigste eeuw werden diverse maatregelen doorgevoerd die de landeigenaren steeds meer in de verdediging drongen. De hedonistische wereld waarin landerijen werden vergeven en nonchalant werd omgesprongen met het familiefortuin behoorde al bijna tot het verleden.[57] De kapitalistische ontwikkeling aan het einde van de negentiende eeuw had tot gevolg dat de grondbezittende voorname stand zich moest gaan bedienen van noodverbanden zoals de naamloze vennootschappen om het fortuin veilig te stellen c.q. verstandig te beheren. Het is de vraag of Du Perron sr. tegen de eisen van de nieuwe tijd was opgewassen.

Onthullend voor E. du Perron is zijn bewondering voor zijn hanige vader, al is deze gemengd met een besmuikte schaamte over het feit dat het familiefortuin toch voornamelijk was verworven over de ruggen van de inlanders. In 1933 kwam Du Perron erachter dat dit toch al geslonken fortuin grotendeels was verdwenen als gevolg van de wereldcrisis na de krach van 1929. Hierover reflecterend schrijft de verteller van *Het land van herkomst*: ‘Maar de bourgeois van het soort van mijn vader *is* moedig, vooral als het er op aankomt zijn bezittingen te verdedigen. En het geld dat *ik* nu verloren heb, werd door de vader van zijn moeder heroïes bijeengekaapt op Java, helemaal volgens de traditie van de grote goeverneurs, daar kan je van op aan.’[58] Elders wordt Ducroo sr. genoemd: ‘een burger die zijn strijdmiddelen had bestudeerd’[59] en worden beide ouders gekarakteriseerd als ‘tòch weerbare bourgeois’, omdat ze er ondanks alles in geslaagd waren hun geld zo'n lange tijd te behouden.[60]

Een teruggedrongen gevoeligheid

Ondanks de mislukkingen van Charles Emile du Perron blijft het heroische aura van diens fictionele alter ego grotendeels in stand. Bij de heroïek hoorde destijds ook de iconische figuur van Napoleon. De bewondering van de kwaaie Duup voor Napoleon spreekt als vanzelf, en ook de intellectuele zoon toont zich gevoelig voor de aantrekkingskracht van die held. In een van zijn notities schrijft hij: 'Niets heeft de bewondering van mijn vader voor hem [Napoleon] kunnen aantasten, elk woord zelfs van Napoleon leek hem prachtig; hij genoot van zijn "liefdesleven" in de goedkope boekjes die daarover bestaan, en hij sprak met afschuw over Taine, die hij nooit gelezen had, maar waarover hij bij zijn navertellers de notie had opgedaan dat hij "veel kwaads over Napoleon verteld had." [...] Hiernaast ontmoet men, als kind, al de lieden die Napoleon met imbeciliteit bestrijden, voor wie hij zonder meer een "moordenaar" is, en die hem zelfs zijn persoonlike moed zouden willen ontnemen'.[61]

Aan moed ontbrak het Du Perron sr. waarlijk niet en zijn zoon zou zijn hele leven de overtuiging houden, dat een krachtige persoonlijkheid zich vooral bewijst door zijn persoonlijke moed. Al in Eddy's prille jeugd groeide er echter een kloof tussen hem en zijn vader, omdat deze zijn handen nogal los aan het lijf had zitten. De kwaaie Duup moest niets hebben van Eddy's onmannelijke gevoeligheden, vooral met betrekking tot dieren. Een tekenende anekdote is dat hij hem wilde harden door hem de dode mussen te laten oprapen die hij met zijn buks had geschoten.[62] Zijn driftige uitvallen boezemden zijn zoon grote vrees in, zijn klappen zorgden voor een definitieve verwijdering.

De verteller van *Het land van herkomst* heeft oog voor de overeenkomsten tussen de oude en de jonge Ducroo. Juist een zoon die naar zijn vader aardt, zal geneigd zijn de eigen identiteit af te schermen. Hij kan dit doen door voortdurend in de contramine te zijn en door een afwijkend identificatiemodel te zoeken. In de autobiografische reflectie van *Het land van herkomst* wordt deze neiging onderkend, maar tegelijk wordt de waarde aangegeven van hereditaire eigenschappen: 'Men *is* een kind van zijn ouders, of men het wil of niet; toen ik volstrekt niet op mijn vader wilde lijken betrapte ik mij er soms op dat ik precies in zijn houding stond, dat ik op mijn nagels beet met een blik boven mijn hand die sprekend op de zijne lijken moest.'[63] Deze passage wordt afgerond met een anekdote over de onverstoorbaarheid van Ducroo jr. als zijn paard te water raakt en het gevoel van trots dat senior moet hebben gevoeld over de fiere houding van zijn zoon.

Op andere plaatsen in de roman komen echter ook verschillen aan de orde, die met volwassen rationalisaties worden geduid. Zo wordt de vader getoetst aan een voor E. du Perron centraal begrip als de retrospectieve jaloezie, gericht op vorige minnaars van je vrouw. Jaloezie blijkt in het geheel niet tot het emotionele arsenaal van Ducroo sr. te behoren; de verteller verbaast zich over de 'wonderlike rust waarmee de verlichte burger zichzelf stelt als kriterium: het verleden is *dood*, van toen af kwam *ik*'.[64] In deze passage schrompelt de anders zo heroïsche vader ineen tot een burgermannetje dat 'met weinig verbeeldingskracht' is gezegend. De door jaloeziecomplexen gekwelde Du Perron werd geïntrigeerd door de vraag of zijn vader vóór zijn trouwen de minnaar was geweest van zijn moeder. Hij heeft zijn moeder die vraag nooit durven stellen.[65]

De verteller van *Het land van herkomst* vraagt zich meerdere malen af wat voor iemand zijn vader in wezen was. Wat waren zijn meest verborgen drijfveren? Opmerkelijk is de volgende passage: 'Mijn vader moet in het intiemere leven een gevoelig man zijn geweest, zelfs sentimenteel en melankoliek. Het einde van zijn leven trouwens bewijst dit. Maar hij gaf zich niet, of alleen van een slechtere kant: als een driftig autokraat of, wat nauweliks beter was, als een "lollige vent".'[66] De verteller betreurt deze geslotenheid: 'Hij heeft mij nooit iets diepers van zichzelf toevertrouwd: het zekerste middel toch om mij tot zijn vriend te maken, als hij dat gewild en mij gekend had.'[67] Het thema van de binnenvetter die zijn gevoeligheid verbergt achter een luidruchtig front wordt weer opgepakt in het portret van de jeugdvriend Arthur Hille, de houwdegen die in Atjeh furore had gemaakt als 'luitenant Tijger'. Arthur Hille (fictioneel alter ego van Edy Batten) wordt verdedigd tegen de mensen die de verhalen over zijn branie-achtige optreden onsympathiek vinden. Het gebruikte argument is van het genre 'ruwe bolster, blanke pit': achter de arrogantie schuilt een 'werkelike voorraad eerlikheid en goedheid'. Bovendien vermoedt de verteller op de bodem van Arthurs ziel 'een teruggedrongen, steeds overwonnen gevoeligheid', welke eigenschap hij gemeen had met vader Ducroo.[68]

De melancholie van Charles du Perron trad later naar buiten in een ziektebeeld, dat destijds werd aangeduid met de term neurasthenie. Bij Charles maakten de eerste symptomen van neurasthenie zich kenbaar toen hij elke nacht uit zijn slaap wakker schrok, waardoor hij overdag futloos en kwijnend op chaises longues lag. Maar deze eerste keer was er een externe oorzaak: enkele Chinezen die een wrok tegen hem koesterden hadden hun zwarte kunst op hem losgelaten. Nadat de oorzaak - een met spelden doorstoken poppetje - was weggenomen, raakte hij meteen weer in zijn gewone doen.[69]

Aan deze ervaring met zwarte kunst, die plaatsvond in Tjitjoeroeg, hield Du Perron sr. zijn belangstelling voor het occulte over. Hij bouwde een spiritistische bibliotheek op en zocht contact met de geestenwereld, samen met zijn vrouw en zijn latere huisvriend E.D.G. van Lennep (1856-1934).[70] De eerste seances vonden plaats aan de geïsoleerd liggende Zandbaai aan de zuidkust van Java, waar de familie zich omstreeks 1906 had gevestigd. Het was ook daar, dat de toch nog niet zo oude heer soms dagen lang in bed lag of hele avonden intens las in zijn spiritistische boeken of auteurs als Walter Scott, Marie Corelli en Justus van Maurik.[71] Marie Corelli (1855-1924) was een populair auteur van melodramatische, religieus gekleurde romans, die qua sfeer goed aansloten bij de occulte belangstelling van de kwaaie Duup. Aan de Zandbaai begon de leeuw zijn tanden te verliezen.

Naast zijn imago van onverschrokken djago had Charles du Perron ook een andere zijde, een eigen innerlijke wereld met kinderlijke trekjes die bij het ouder worden alleen maar sterker werd. Zijn verzamelwoede duidt daarop: hij verzamelde niet alleen spiritistische boeken, maar ook portretten en gravures van de vrouwelijke coryfeeën van de Belle Époque zoals de danseressen en courtisanes Lina Cavalieri, la belle Otéro, Gilda Darthy en Cléo de Mérode.[72] Deze afbeeldingen van het vrouwenschoon van het fin de siècle (de vrouw was voor ‘honderd procent een vrouwtjesdier [...], met buste, heupen en haar, brokaat, strikjes en kantjes’[73]) tooiden de wanden van Gedong Menu. In de werkkamer van Du Perron sr. hingen foto's en gravures van allerlei amazones, ballerina's en actrices en ook in de kleedkamer van zijn vrouw waar zij soms samen sliepen, sierden deze schoonheden de wanden, in prikkelende poses met loshangend haar en schaarse kledij. De kinderlijke liefhebberij van de landheer komt pregnant naar voren in de herinnering van zijn zoon, dat hij uit de leestrommel een grote collectie vrouwen met veel haar knipte, ‘die hij dan eigenhandig met kleurpotloden bewerkte; hoe dikker de vlechten of de losse lokken, hoe warmer roodbruin zij werden’.[74] Deze bewerking werd ook toegepast op een verzameling prentbriefkaarten van actrices en zangeressen.[75]

Ook achtte Du Perron sr. het niet beneden zich om ‘Westminster-plaatjes’ te verzamelen: vrouwenportretjes die bij de sigaretten zaten. Zoon Eddy werd ingeschakeld om ze alle honderd bijeen te brengen.[76] Andere verzamelingen die de kwaaie Duup met veel zorg aanlegde behelsden munten, waaronder Spaanse matten,[77] en grammofoonplaten, waarschijnlijk met de romantische muziek waar hij en zijn vrouw mee dweep-

ten zoals walsen en de romances die werden gezongen door bewonderde diva's.[78] In Europa begon hij aan een nieuwe collectie, voor het opslaan waarvan hij zelfs een apart huis moest huren: talloze meubels die hij op veilingen kocht.[79] De verzamelwoede van Du Perron sr. had obsessieve trekjes, zoals ook zijn verbeten speurwerk naar een adellijke voorvader en het met alle geweld willen bezitten van een 'kasteel'.[80] Hij had een sterke behoefte een eigen domein te cultiveren dat beantwoordde aan een gedroomd ideaal.

Een van de aardigste beschrijvingen in *Het land van herkomst* is die van het domein van vader Ducroo, zijn werkkamer (oftewel 'kantoor') in Gedong Menu, waarin zijn gemoedsleven treffend wordt weerspiegeld. Deze passage is geïnspireerd op een foto die zich nog steeds in het familie-album bevindt: 'Bureau Papa Gedong Menu'. Du Perron beschrijft de foto's en gravures van de gevierde dames van de Belle Époque en de hoge geweerkast met acht, later elf geweren, de grote en kleine opgezette tijgerkop evenals de koppen van stieren. De opgezette kop van een vos en vier koppen met de slanke geweien van kidjangs (inheemse kleine herten) ontbreken aan de beschrijving. De hoektafels en schrijftafel in het midden worden genoemd, die 'een opeenhoping van familieportretten' bevatten, 'waarvan de vrouwelike leden schenen te wedijveren met de gekochte foto's in de vertoning van loshangend haar, opgeperste buste en wespenmiddel'.[81]

Overigens was het grootste portret, midden op de schrijftafel, dat van een jeugdige Madeline met nonchalant naar beneden gerichte waaier. Een bronzen steigerend paard op de schrijftafel gaf Du Perrons voorliefde voor de ruitersport aan en een kleine porseleinen Napoleon zijn door de Romantiek getekende heldenverering. In de roman wordt niet de Chinese martavaan beschreven, die gekroond met een waaierpalm naast het kleine hoektafeltje stond. De kleine Eddy heeft in dit heiligdom prachtbijbels van Doré verscheurd, maar later heeft hij zijn vaders kantoor angstvallig gemeden.

De rituelen van een Indische dame

Waar de autoritaire figuur van de vader vanaf een bepaalde leeftijd werd ontweken, werd de band met de moeder des te nauwer aangehaald.[82] Maar de wereld van het Indische kind werd ook sterk bepaald door de baboe en de hele verdere entourage van bedienden en andere bewoners

van het grote landhuis. Uiteindelijk is het ook het huis zelf en de inrichting ervan die de sfeer uitmaken waarmee het kind zich vereenzelvigt. In ‘Gedong Lami’, het achtste hoofdstuk van zijn roman, geeft Du Perron een hele ‘inventaire sentimental’, waar hij later op terugkomt: ‘Het is het *huis*, veel meer nog dan onze ouders, dat de gelukkige tijd van onze eerste jeugd vertegenwoordigt; de ouders zelf zijn misschien maar elementen van die sfeer waarin men niets dan zichzelf zoekt van vroeger.’[83]

Van de verwestersing van de Indische samenleving is in het leven van de familie Du Perron weinig te merken. Weliswaar behoorde Eddy's moeder door haar geboorte in Penang statistisch ook tot de ‘elders geboren vrouwen’,[84] zij was echter geenszins een westerse vrouw. Haar familiegeschiedenis is gestempeld door de koloniale ervaring en zijzelf heeft zich moeiteloos aangesloten bij de Indische gebruiken. Zij behield, zoals dat in de mestiezencultuur gebruikelijk was, een zekere afstand tot de formele kerk en toonde zich ontvankelijk voor ‘lokale waarden, spreuken en het vertrouwen in de voorspelling van goede en slechte dagen’.[85] De familie had wel een Europese dokter, maar daarnaast stelde met name mevrouw toch ook haar vertrouwen in inheemse magie en kruidengeneeskunst. Toen haar man zijn eerste aanvallen van neurasthenie had en alle Europese dokters tekort waren geschoten, werd een hadjivrouw ingeschakeld die er algauw achter kwam dat Du Perron was ‘bewerkt’. Mevrouw Du Perron was bevriend met J. Kloppenburg-Versteegh (1864-1948), de schrijfster van twee bekende boeken over geneeskrachtige kruiden in Indië.[86] Eddy sloot met zijn argwaan tegen artsen en zijn voorkeur voor Indische huismiddeltjes geheel en al aan bij dit Indische patroon.[87]

Rob Nieuwenhuys noemt mevrouw Du Perron ‘op en top een Indische. In haar spraak, in haar gebaren, in haar bewegingen (ze liep niet, ze bewoog zich voort, op een wijze die wij “lènggang” noemen: licht met de heupen wiegend en langzaam met de armen zwaaiend). Ze lag veel in bed, hele dagen soms, of ze zat urenlang in een rotanstoel en gaf van daaruit haar bevelen.’[88] Nieuwenhuys heeft zijn levendige portret van mevrouw Du Perron gebaseerd op de mededelingen van een zegsvrouw die haar nog in Indië heeft gekend.

Dat *Het land van herkomst* een betrouwbare bron is voor kennis van de schrijver, althans van ‘de omstandigheden van zijn jeugd en het huwelijk van zijn ouders’, werd met zoveel woorden geschreven door een andere insider die de familie in Indië had gekend, mevrouw G.H. van Gent-jonkvr. Goldman. Zij deelde dit mede aan de vermaarde literaire

radiospreker dr. P.H. Ritter, nadat hij zijn zondagmiddagpraatje aan Du Perrons autobiografische roman had gewijd.[89] Het is jammer dat 'piëteits-overwegingen' de briefschrijfster verboden om vertrouwelijke mededelingen te doen, maar wat telt is dat zij het werkelijkheidsgehalte van de roman heeft bevestigd. Arrangementen in de stof, bijvoorbeeld samentrekking van gegevens, zijn de belangrijkste afwijkingen van de werkelijkheid. Slechts in één geval heeft de auteur de ware identiteit van een van zijn personages bewust verdoezeld.[90] Getuigenissen van tijdgenoten vormen nochtans een waardevolle aanvulling, en soms correctie, op het perspectief van de auteur.

Het beeld dat Nieuwenhuys van mevrouw Du Perron schetst, komt in grote trekken overeen met het portret in *Het land van herkomst.* Zeer Indisch is haar behoefte aan massage door een vertrouwde baboe. Volgens de zegsvrouw van Nieuwenhuys werd ze niet alleen gemasseerd, maar ook ge-'keròk', dat wil zeggen dat ze met een muntstuk op bepaalde plaatsen werd gekrabd tot de huid rood zag, opdat (zo luidt de theorie) de kou die ze had gevat haar lichaam weer kon verlaten. Ook in Gistoux, het Belgische kasteel dat zij vanaf 1926 bewoonde, werden de Indische gewoontes aangehouden. In de roman wordt de sfeer van Gedong Lami/Menu direct gekoppeld aan die van Grouhy / Gistoux: 'de geur van de indiese gerechten die zij ook in Europa klaarmaakte, van het eerste ogenblik af en soms bijna dageliks in Grouhy, het mengsel van kajoepoetih en olie waarmee zij zich liet masseren, de wierook die Donderdagavond voor de krissenverzameling moest worden gebrand om de geesten ervan tevreden te houden, en waarmee men dan maar meteen doorliep tot in alle kamers, voor de altijd mogelike andere geesten'.[91] Donderdagavond, malam djoemat, is voor de Javanen de heilige avond, die ook thans nog op Java in ere wordt gehouden.

Nieuwenhuys voegt hieraan toe dat mevrouw Du Perron 'geloofde in magische krachten die zich bijvoorbeeld in krissen konden manifesteren (ze had hier een grote verzameling van en achter haar bed hing een kleine kris in een katoenen foedraal); ze sliep met "djimats" (magische voorwerpen ter bescherming) en raadpleegde "dukuns" (medicijnmeesters)'.[92] Volgens Gonda Jordaan, die in 1921 met haar tweelingzusje Olga bij de familie inwoonde, had mevrouw Du Perron zelfs onder haar kussen een mes in een mooie foedraal. Op Gonda's ontstelde vraag waarom mevrouw met dat mes sliep terwijl haar man toch naast haar lag, kreeg ze als antwoord: 'Dat mes bewaakt mij en daarom zal er mij niets gebeuren.'[93] Niet alleen Indische voorwerpen konden die bescherming bieden: in Gistoux

had mevrouw Du Perron van de schoorsteen een ‘altaar’ gemaakt en omgaf zij zich met allerlei heiligenplaten en beeldjes.[94] Het is kenmerkend voor haar Indische identiteit dat inheemse magische rituelen harmonieus samengingen met traditionele katholieke symbolen. Beide bezaten voor haar eenzelfde bezwerende waarde.

In tegenstelling tot haar man las mevrouw Du Perron weinig. In *Het land van herkomst* wordt zij opgevoerd als iemand met weinig intellectuele resources, die volslagen onverschillig was ‘voor lektuur buiten de krant, het kookboek en een mediese gids voor het huisgezin’.[95] Toch was zij, die 's avonds op de piano romances en walsen speelde,[96] wel gevoelig voor esthetische ontroeringen. Zo had zij een voorliefde voor de poëzie van Jan van Nijlen. Na de zelfmoord van haar echtgenoot liet zij haar zoon een afschrift vragen van het gedicht ‘Adieu’ - om bij Charles' portret te hangen.[97] Zij toonde zich ook zeer ingenomen met een exemplaar van *Heimwee naar het zuiden*, de bloemlezing die Du Perron uit Van Nijlens poëzie had samengesteld.[98] Kennelijk raakte Van Nijlen bij deze liefhebster van romantische muziek een gevoelige snaar. Het werk van Eddy lag haar daarentegen niet. Walraven deelt mee dat Du Perrons moeder haar best deed om het eerste boekje van haar zoon te lezen, ‘ook al lag haar bril op blz. 65, den volgenden dag en de volgende week nog op blz. 65 en de volgende maand nog altijd op blz. 65’.[99] Het zegt in elk geval genoeg over haar moederliefde dat zij zo meeleefde met haar zoons literaire carrière. Zij hielp mee aan de financiering van zijn particuliere uitgaven, zond Van Vrieslands gunstige recensie van *Parlando* aan familie in Indië als bewijs dat Eddy toch geen mislukkeling was en was zelfs op *Forum* geabonneerd.[100]

Maar de moederliefde van mevrouw Du Perron was niet vrij van egocentrische trekken. In zijn roman geeft E. du Perron daar de volgende interpretatie aan: ‘Mijn moeder kon niet anders dan leven naar haar instinkten, iedere intellektuele korrektie ervan was haar vreemd. Zij stapelde *haar* goedheden voor mij op, zij deed alles wat *zij* behoefte had te doen en wat *zij* kon geven, om zichzelf zoniet mij te bewijzen dat het werkelijk mijn schuld was als ik in zulke omstandigheden aan iets anders behoefte had.’[101] Het verwijt dat doorklinkt in zowel *Het land van herkomst* als in Du Perrons brieven is, dat zijn moeder mensen zag als instrumenten om in haar eigen behoeften te voorzien. Wanneer haar eigenbelang ermee was gemoeid, verloren alle andere redeneringen hun geldigheid. Een kras voorbeeld dat zij meende het volste recht te hebben om mensen voor zich

op te eisen, heb ik opgetekend uit de mond van J.E. van Polanen Petel, de oudste zoon van Eddy's halfbroer Oscar. Ik laat hier zijn portret van mevrouw Du Perron - ‘oma Duup’ - in z'n geheel volgen:

> ‘Zij was een merkwaardige vrouw, zij had een erg sterke wil, zij moest alles voor zich klaar hebben. Als zij bij ons kwam logeren op de onderneming, was mijn moeder absoluut over haar zenuwen heen. Want dan moest ze zorgen dat alles precies in orde was. Zij leefde in een paviljoen van de onderneming, Dajeuh Manggoeng, en daar kwam zij met haar eigen entourage: haar eigen baboe, haar eigen kokkin, en zo voort en dan at ze wel mee met ons aan tafel, maar daarna vertrok ze weer naar het paviljoen waar ze haar eigen huishouding had. Ook herinner ik me nog dat zij met mijn moeder vaak - laten we zeggen - niet bepaald hoogslaande ruzies had, maar toch punten van wrijving en één punt van wrijving ontstond, toen mijn zuster geboren was. Toen kwam zij natuurlijk ook kijken en toen zei ze tegen mijn moeder: “Kijk, Erna, je hebt al twee zoons, geef mij jouw dochter. Ik heb geen dochter, ik heb altijd een dochter gewild, maar ik heb geen dochter, dus ik wil jouw dochter hebben, en ik wil het van je kopen als je het me niet wil geven.” Nou, dat was één van de grote ruzies tussen mijn moeder en mijn grootmoeder, want mijn moeder zei: “Daar is geen denken aan.”
> En zij was absoluut diep beledigd dat zij haar zin niet kreeg. Zelfs haar zoon, mijn vader, kon het niet goedpraten. En toen heeft hij tegen haar gezegd: “Als u daar geen genoegen mee neemt, kunt u hier niet blijven, want op deze manier heb ik geen rust.” Toen heeft hij haar bij wijze van spreken weer op weg gestuurd naar Batavia.
> Maar later is dat allemaal weer goed gekomen. Ze vloog op, maar na korte tijd werd dat weer bijgelegd.’[102]

Voor een westerse lezer spreekt uit deze anekdote een absurde bezitsdrang. Aan de andere kant werd er in Indië - en wordt er in Indonesië - veel minder gehecht aan de kleine eenheid van het ‘gezin’ en is het niet ongewoon dat kinderen een tijdlang onderdak vinden bij andere bloedverwanten of zelfs door een tante of oma worden grootgebracht. Maar meestal gebeurt dit uit economische noodzaak, terwijl oma Duup uitsluitend aan zichzelf dacht, soms onder het mom van goed willen doen. Een passage uit *Het land van herkomst* sluit hierbij enigszins aan: het goede hart en de behulpzaamheid van de moeder worden vooropgesteld, maar dan volgt deze analyse: ‘[...] zij bedierf het alleen altijd weer op den duur,

omdat zij wel het recht voelde van anderen om geholpen te worden, maar dan ook alleen dit éne recht. Verder merkte zij nooit hoe groot haar eisen werden, van het standpunt van een ander had zij niet het vaagste begrip, en zodra er een verschil van mening kwam, zag zij alleen nog maar haar eigen standpunt en haar eigen standpunt was het recht zonder meer.'[103] Du Perron noemt deze karaktertrek een eigenschap die vaak onder Indische dames voorkomt en hij specificeert: 'een spontane behoefte om goed te doen, gepaard met een krasse kortzichtigheid voor de gevolgen', wat weer wordt gevolgd door de verzoenende conclusie dat deze Indische dames in de toewijding aan man en kinderen dikwijls bewonderenswaardig blijven.[104]

Een veel bijtender analyse levert de pen van Rob Nieuwenhuys. Hij noemt het soort vrouwen als mevrouw Du Perron 'op de liefste en zachtste wijze heerszuchtig, maar heerszuchtig zijn ze. Ze dringen met hun hele wezen in het gezin; ze hebben een bijzondere gave om anderen aan zich te binden en voor hun wagen te spannen. En ze slagen daar wonderwel in. Ze worden altijd naar de ogen gezien, verwend, "op de handen gedragen" en op hun wenken bediend. Ze kunnen zich verongelijkt tonen, ze kunnen vleien en schreien, maar ook knetterend uitbarsten. Ze zijn "rèwèl" ("kijverig"). Maar met dit al zijn ze de ware bevelhebbers, waar het hele huishouden om draait. Niet voor niets zijn ze produkten van een samenleving die eigenlijk matriarchaal is.'[105] Maar ook Nieuwenhuys laat de andere kant van de medaille zien: de hartelijkheid en gastvrijheid, de hulpvaardigheid en opofferingsgezindheid.

Een onontkoombare Iboe oeroes

Het voortdurende geredder en gecommandeer van deze dames wordt in het Indonesisch uitgedrukt met het woord 'oeroes'. Mevrouw Du Perron was een Iboe oeroes van het zuiverste water; met haar sterke wil drong zij zich schier onontkoombaar op aan haar omgeving. In een brief aan Rob Nieuwenhuys heeft Willem Walraven zíjn portret van Indische dames geschetst, waarin hij met Walraviaans aplomb de negatieve aspecten nog sterker doet uitkomen. Hij noemt als kenmerkende trekken van Indische dames onder andere hun veelvuldig gebruik van Franse woorden en frasen, hun syncretistische, weinig orthodoxe geloof, hun theosofie, hun gulheid en gastvrijheid, hun gebrek aan hogere cultuur, het feit dat ze familieziek zijn en de vooral bij blanke Indische dames ingekankerde

neiging de inlander eronder te houden. Verder legt hij een verband met de Indische clans uit de VOC-tijd, toen het matriarchaat ontstond waar ook Nieuwenhuys naar verwijst: ‘Sommigen zijn zeer energiek, of lijken het, omdat zij zoo onophoudelijk commandeeren en “oeroessen”. Er is veel soospraat, ook in de conversatie van de dames. Ze treffen je, als historische overblijfsels uit den slaventijd, die hun ook gevormd heeft natuurlijk. Door de slaven zijn ze geworden wat zij zijn, en ze geven ons een idee van wat de Compagniesmensen zijn geweest. In hun gevoel bestaat de slavenklasse nog en zij hebben ook meestal bedienden, die in feite slaven zijn.’[106] Zou Walraven hierbij niet mevrouw Du Perron voor ogen hebben gehad? Hij besluit zijn betoog met de verzuchting: ‘Wie schrijft nu hun roman? Die het gekund zou hebben, is dood.’

In zijn gelaagdheid is *Het land van herkomst* veel meer geworden dan louter een beschrijving van de voorbije samenleving van tempo doeloe. De waarden van tempo doeloe bleven sterk gebonden aan de dominante moeder van Arthur Ducroo. Met haar bleef Indië leven en kon de illusie van het herenzoontje van Meester Cornelis standhouden. Met de dood van zijn moeder in 1933 - hoezeer ook in ander opzicht een bevrijding voor Du Perron - ging tevens een vanzelfsprekende basis van zijn bestaan verloren. Ook in politiek opzicht brak een tijdperk van grote onzekerheid aan, als was met de dood van mevrouw Du Perron het deksel gevlogen van de doos van Pandora.

In het laatste hoofdstuk van *Het land van herkomst* (‘Voor pessimisten’) tracht de schrijver, in zijn rol van reflecterende vertelinstantie, toch een ‘open horizon’ te houden. Du Perrons autobiografische roman laat zien welke omstandigheden hebben bijgedragen tot de vorming van Ducroo's persoonlijkheid. De roman is in zekere zin een afrekening met het verleden, en ook met de in dat verleden zeer aanwezige moeder.

De eigenschappen van mevrouw Du Perron mogen typerend zijn geweest voor Indische dames in het algemeen, je krijgt toch de indruk dat zíj ze in extreme mate vertoonde. We kunnen dit illustreren aan de hand van haar wijze van optreden tegenover personen uit haar ‘entourage’. Die konden worden ingedeeld in ‘bedienden’ zonder meer en andere dienstvaardigen met een hogere status, afhankelijk van hun plaats binnen de hiërarchie en hun aan fluctuaties onderhevige verhouding tot de matriarch. Met veel humor wordt in *Het land van herkomst* verteld hoe soms vage kennissen als goede vriendinnen werden binnengehaald, omdat zij zulk aangenaam

gezelschap waren of zo uitstekend konden masseren, waarna het vaak gebeurde dat zij na enige tijd de gram wekten van de vrouw des huizes en uit de woning werden verdreven. Een extreem geval, kort voor haar dood, was het ontslag van Vera, die niet een vage kennis was maar haar Hongaarse huishoudster die haar jarenlang trouw had gediend. In een brief aan Greshoff uitte Du Perron zijn misnoegen over deze in zijn ogen rampzalige manoeuvre.[107] In de roman kunnen we vinden hoe zoonlief op de actie van zijn moeder reageerde: '[...] ik bezwoer mijn moeder *in haar eigen belang* de mensen niet altijd eerst voor engelen aan te zien om ze later als adders te moeten verguizen'.[108]

Tegenover het lagere personeel liet mevrouw Du Perron zich helemaal gemakkelijk gaan, als iets niet naar haar zin was. In *Het land van herkomst* wordt wederom een duidelijk beeld geschetst: 'Mijn hele jeugd door heb ik mijn moeder tegen de bedienden horen uitvaren; het ergste in de keuken, tegen kokki Sipa. Als zij boos was, werd haar stem hoog en schril: - De falset, ik hoor de falset weer, zei mijn vader in latere dagen. - Maar of hij het vervelend vond of niet, hij kwam zijn njonja, zodra het maar even moest, te hulp, en als hij erbij kwam was het laatste verzet van de arme inlanders natuurlik weggevaagd.'[109] Opmerkelijk is hier de laconieke houding van de vader. Maar tegen het einde van zijn leven kon hij veel minder goed tegen de scènes van zijn vrouw. In een brief van 2 november 1924, op de kop af tweeëntwintig maanden voor de zelfmoord van zijn oude heer, deed Eddy du Perron een boekje open over het onhebbelijke gedrag van zijn moeder, waarvoor hij zich geweldig geneerde. Hij schrijft dat zij 'at the top of her voice' tegen de bedienden kan schreeuwen, zoals Chinese parvenuen in Indië doen. Tijdens een recente scène begroef de vader zijn hoofd in zijn handen, terwijl de rebelse zoon deed alsof hij op zijn moeders gezondheid dronk. Maar, voegt hij er toch nog aan toe, afgezien hiervan is mijn moeder 'een goede vrouw, charmant, teder, sentimenteel, barmhartig, genereus, etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.'.[110]

Bepaalde goede eigenschappen van mevrouw Du Perron vallen onder het chapiter 'Indische gastvrijheid', maar voor de et cetera's zijn ook wel voorbeelden te vinden. In de episode die in hoofdstuk 10 van *Het land van herkomst* ('Balekambang, Zandbaai') wordt beschreven, is de grote rol weggelegd voor haar - de matrone die een natuurlijk overwicht heeft over de Soendanezen en nooit haar opgewektheid verliest. Deze eigenschap komt ook naar voren in een brief van de oudste zuster van Charles Emile du Perron (Jeanne van der Wyck), een authentiek document waaruit aan

het einde van hoofdstuk 18 wordt geciteerd: Madeline heet daar ‘die knappe stuurman’, zonder wie het bootje van Charles ‘nu al on the bottom of the sea’ zou liggen.[111] In hoofdstuk 10 is er ook sprake van ‘een élan, een energie die ongewoon waren’ wanneer moeder zich wijdde aan de bestrijding van ieder kwaad dat het gezin bedreigde. Zij stond in de Zandbaai bekend als iemand die de gave bezat om te genezen, als iemand met wat men in Indië noemde ‘een koele hand’.[112]

Typisch Indisch is ook weer dat mevrouw Du Perron haar energie graag uitleefde in haar kookkunst. Zelfs toen ze ver in de zestig was en haar gezondheid vaak te wensen overliet, stond ze soms dagenlang voor haar gasten te koken omdat haar eer van huisvrouw dit vergde.[113] In *Het land van herkomst* wordt nergens specifiek ingegaan op culinaire prestaties; eenmaal wordt het bakken van koekjes vermeld, maar louter om haar culinaire wedijver met een vriendin te benadrukken.[114] Een lekkerbek als Gille du Perron, zoon uit het huwelijk met Simone Sechez, bewaarde een levendige herinnering aan de Indische gerechten en lekkernijen die op château du Gistoux werden bereid.[115]

Eddy du Perron zou later de Indische en Europese lekkernijen, drankjes en huismiddeltjes beschrijven waar de ouder geworden dame troost en kracht uit puurde: ‘[...] mijn moeder laat overal sporen achter van haar komen-en-gaan, op alle tafeltjes heerlijkheden: groote trossen druiven, zakjes guimauve, pâté de fruits, gomballen, en andere “hustenmischung”, een flesch malaga, een half fleschje rozen-siroop, afkomstig van “Toko Bogor” volgens het etiket. Ik zou hier een maand moeten kampeeren om door alles heen te komen.’[116] Zoals het ‘kantoor’ in Gedong Menu een symbolische etalage was van alles waar Charles Emile du Perron voor warm liep, typeert deze uitstalling Eddy's Indische moeder.

Eindnoten:

1 *De smalle mens*, p. 171; *Vw* II, p. 627.
2 Van Goor, *De Nederlandse koloniën*, p. 242.
3 Voor de voorouders van E. du Perron zie: Kees Snoek, *Manhafte heren en rijke erfdochters.*
4 Vgl. J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin*, p. 295.
5 Taylor, *Smeltkroes Batavia*, p. 164.
6 De observatie over het Louvre komt van G.J. Resink (Kees Snoek, ‘De vrede aan veel deel te hebben’, p. 15).
7 Brom, *Java in onze kunst*, p. 132.
8 Zwitzer en Heshusius, *Het Koninklijk-Nederlands-Indisch leger*, p. 67.
9 Van Rees, *Herinneringen van een Indisch officier*, p. 198.
10 Furnivall publiceerde in 1939 zijn *Netherlands India: A study of plural economy* en in 1948 *Colonial policy and practice: A comparative study of Burma and Netherlands India.*
11 Van Goor, *De Nederlandse koloniën*, p. 268.
12 Het aan het begin van de twintigste eeuw geïnitieerde beleid waarin werd gestreefd naar de verheffing van de inheemse bevolking.
13 Taylor, *Smeltkroes Batavia*, p. 168.
14 Idem, p. 168-169. Als eerste betekenis van ‘creool’ geeft Van Dale: ‘iem. die in een ander werelddeel geboren is uit Europese ouders [...]’.
15 Nieuwenhuys, *Tussen twee vaderlanden*, p. 51.

16 Citaten van en over Chailley-Bert ontleend aan: Veenstra, ‘Het leven van E. du Perron. 1. Een Indische jeugd’ (voortaan: manuscript), p. 58.
17 Brom, *Java in onze kunst*, p. 135.
18 Idem, p. 133-134.
19 Nieuwenhuys, ‘Door de spiegel van de belletrie’, p. 17.
20 Ibidem. Volgens Van Goor ‘kan men waarschijnlijk stellen dat de koloniale samenleving rond de eeuwwisseling meer plurale trekken vertoonde dan in 1940’. Van Goor, *De Nederlandse koloniën*, p. 268.
21 Brief van E.O. Henny aan J.H.W. Veenstra, 8-5-1977 (Veenstra-archief, LM).
22 Louis du Perron (1793-1855) was Du Perrons overgrootvader. Hij was onder meer als garnizoenscommandant betrokken bij de Java-oorlog. Zie: Snoek, *Manhafte heren*, p. 36-44.
23 Mededeling van E.O. Henny in een brief aan J.H.W. Veenstra, 8-5-1977 (Veenstra-archief, LM).
24 *Vw* III, p. 39; *Hlvh* 1996, p. 34-35.
25 Snoek, *Manhafte heren*, p. 29. Veenstra neemt aan dat Du Perron sr. in 1871 naar Nederland ging, maar volgens Bulhof en Dorleijn kan dit niet juist zijn, omdat Verspyck in mei 1870 terugging naar Indië. Na de tweede Atjeh-expeditie verliet hij de dienst in mei 1874. Zie: *Hlvh* 1996, p. 753.
26 In Veenstra's biografiemanuscript, dat loopt tot en met de jeugd van Du Perron.
27 Informatie van Nathalie Bagarie van het Institut National Agronomique Paris-Grignon in een brief van 15 maart 1999 aan F. Bulhof. Zie ook: *Hlvh* 1996, p. 753, aantekening bij p. 48, alinea 3, r. 3. In *Hlvh* wordt gesproken van de ‘Ecole Nationale Agronomique’.
28 *Vw* III, p. 56; *Hlvh* 1996, p. 47.
29 Twee andere Rijsselse vriendinnen heetten volgens *Hlvh* Blanche en Valentine.
30 *Vw* III, p. 52; *Hlvh* 1996, p. 45, 46.
31 In de roman heeft Ducroo sr. deze maîtresse al op zijn vijfentwintigste, dus rond 1886. Indien dit met de werkelijkheid overeenkomt, heeft Du Perrons verhouding met zijn maîtresse wel bijzonder lang geduurd.
32 *Vw* III, p. 57-58; *Hlvh* 1996, p. 50.
33 Zie: *Brieven* IX, p. 233 (16-6-1937 aan R. Nieuwenhuys), waarin Du Perron de locatie van Villa Nova aanduidt. Als het iets verder dan Bidara Tjina lag, was het landgoed nog vrij dicht bij Meester Cornelis, meer in de Ommelanden van Batavia dan bij Buitenzorg in de buurt.
34 Veenstra, manuscript, p. 46.
35 Verslag Veenstra van zijn gesprek met mevr. M. Hekkema, 22-2-1977 (Veenstra-archief, LM). In *Hlvh* komt het financiële onbenul van Ducroo sr. nauwelijks aan de orde; ook zijn in de kampong verwekte kinderen worden niet genoemd. De nadruk valt op zijn reputatie als eigenzinnig en weinig tactvol haantje wiens talenten vooral de ruitersport betroffen en galante avonturen met Europese vrouwen.
36 Telefonische mededeling van A.S.J. Schiethart-Verspyck Mijnssen aan W.W. Timmers, anno 1985. Na de dood van Margaretha Catharina zou deze verzwegen halfbroer van Eddy du Perron de verzorging op zich nemen van het graf van zijn weldoenster, welke taak hij in elk geval tot aan de Tweede Wereldoorlog trouw bleef vervullen. Mevrouw Verspyck had deze man in 1939-1940 op Tanah Abang bij het graf van ‘tante Cato’ ontmoet.
37 In *Hlvh* huwt de moeder van Ducroo op haar negentiende. In werkelijkheid was zij op vier maanden na tweeëntwintig!
38 *Vw* III, p. 64; *Hlvh* 1996, p. 56. Het ‘half-spaanse temperament’, omdat de moeder van J.E. van Polanen Petel Spaanse was. Jules Edouard werd op 28 mei 1856 te Manila geboren uit het huwelijk van George Frederic van Polanen Petel (1822-?) met Marie Rose Rodrigues (1835-1930).
39 *Vw* III, p. 65; *Hlvh* 1996, p. 56.
40 *Vw* III, p. 65-66; *Hlvh* 1996, p. 56-57.
41 *Vw* III, p. 70; *Hlvh* 1996, p. 60.
42 Zie voor de beschrijving van deze foto: *Vw* III, p. 53-54 en *Hlvh* 1996, p. 47, 752 (aantekening).
43 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 8-12-1891. Geciteerd door Tineke Hellwig in haar artikel ‘Nona Diana, Du Perron en een ritmeester’. Hieraan heb ik ook de gegevens over Axel Holst en de verdere berichtgeving in de kranten ontleend.
44 *Vw* III, p. 58-59; *Hlvh* 1996, p. 51, 445, 754. Bij deze interpretatie heeft Du Perron zich waarschijnlijk laten inspireren door de sleutelroman *Warm bloed* van E. Overduyn-Heyligers, die in 1904 door Bruna in Utrecht werd uitgegeven. In *Hlvh* komt hij voor als *Warm Bloed of*

Een Drama in de Tropen. Tineke Hellwig gaat in haar artikel in op de verhouding tussen enerzijds de feiten die zich laten destilleren uit officiële gegevens en krantenberichten en anderzijds de literaire verwerking van de stof in *Warm bloed*, waarbij de interessante kanttekening wordt gemaakt dat van de hand van Gouw Peng Liang in 1920 een Maleise vertaling van de roman verscheen onder de titel *Tjerita Nona Diana.*

45 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 10, 11 en 24-12-1891 (noot 44 in Hellwig, 'Nona Diana, Du Perron en een ritmeester').

46 *Vw* III, p. 59-60; *Hlvh* 1996, p. 52. Tante 'Tine' is het fictionele alter ego van tante Toetie, zuster van Du Perrons vader: Albertine Eugénie du Perron (Breda 1858 - Brussel 1935). Zij trouwde in 1878 met mr. Carel Anne Henny (Arnhem 1850 - Saint Quentin 1893), die in Indië landsadvocaat was en hoofdagent van de Nederlandsch-Indische Handelsbank. Naar de familienaam van haar man werd zij meestal 'tante Henny' genoemd. In 1901 vestigde zij zich in Brussel, waar ze veel bemoeienis zou krijgen met het gezin van haar jongste broer Charles Emile du Perron, nadat deze zich in 1921 in dezelfde stad had gevestigd. Tante Toetie had vijf kinderen, van wie de oudste Albertine Marguerite Caroline heette (roepnaam Tine).

47 Veenstra, manuscript, p. 46-47. De bronnen waarop Veenstra zich beroept heeft hij in zijn tekst zelf verwerkt. Voor deze informatie worden helaas geen bronnen aangevoerd.

48 Ch.E. du Perron, ingezonden brief in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 27-6-1899. Vgl. ook: *Brieven* IX, p. 233 n.

49 Nieuwenhuys, 'Door de spiegel van de belletrie', p. 13-14.

50 Zie: Van Delden, *De particuliere landerijen op Java*, p. 29, 113. Van Delden vermeldt dat 54 van de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek in 1895 in het bezit waren van naamloze vennootschappen, rechtspersonen; in 1902 was het aantal particuliere landerijen in het bezit van naamloze vennootschappen gestegen tot 96.

51 Zie: D.G. Stibbe (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, derde deel, lemma 'particuliere landerijen', p. 349-350. In 1910 werden Kadanghauer en Indramajoe-West teruggekocht. In het *Indisch Staatsblad* van 1911 no. 38 werd zelfs de mogelijkheid geschapen om particuliere landerijen 'tot het Landsdomein terug te brengen door een voor dit doel ontworpen nieuwen vorm van onteigening.'

52 Van Delden, *De particuliere landerijen op Java*, p. 15 resp. 80. Minister De Waal Malefijt lichtte in zijn Memorie van Antwoord, 27- 5-1910, toe 'dat de bezwaren aan het bestaan van particuliere landerijen verbonden [...] geenszins alleen in de publiekrechtelijke bevoegdheden der eigenaars, *maar voor een deel in 't bezit zelf zijn gelegen*'.

53 *Hlvh* 1996, p. 759-760 (aantekening bij p. 61), waarin enige amusante gegevens worden verstrekt over John Ricus Couperus. Hij was van 2 juni 1897 tot 7 juli 1900 assistent-resident van Meester Cornelis en kreeg daarna een aanstelling in Besoeki.

54 *Vw* III, p. 71; *Hlvh* 1996, p. 61.

55 In het Reglement van 1836 (art. 7 en 8) waren de heffingen (tjoeké, contingent, vaak 'taksir' genoemd) vastgelegd. Volgens velen gaat het hierbij niet om een belasting, maar om 'een regeling van de vergoeding, die de landheer ontvangt voor het in gebruik geven van zijn eigendom, derhalve meer een soort pachtsom [...] die ter wille van het gemak voor den inlander betaald wordt in natura'. Van Delden, *De particuliere landerijen op Java*, p. 56-57.

56 *Vw* III, p. 68; *Hlvh* 1996, p. 58.

57 E.M. Beekman meent dat Du Perrons ouders 'zich veilig genesteld' hadden in die wereld. Beekman, *Paradijzen van weleer*, p. 420.

58 *Hlvh* 1996, p. 21, 540; *Vw* III, p. 23. In de herdruk is dit citaat licht gewijzigd; ik citeer naar de eerste druk.

59 *Hlvh* 1996, p. 164; *Vw* III, p. 201.

60 *Hlvh* 1996, p. 435; *Vw* III, p. 537.

61 *In deze grootse tijd*, p. 45; *Vw* V, p. 98.

62 *Vw* III, p. 120; *Hlvh* 1996, p. 101-102.

63 *Vw* III, p. 294; *Hlvh* 1996, p. 238.

64 *Vw* III, p. 66; *Hlvh* 1996, p. 57.

65 In reflecterende passages als deze zit er heel weinig ruimte tussen Du Perron en de verteller.

66 *Vw* III, p. 53; *Hlvh* 1996, p. 47.

67 *Hlvh* 1935, p. 266; *Vw* III, p. 295; *Hlvh* 1996, p. 239. Tekenend voor de spijt is ook een eerdere zin: 'Ik denk dat ik mij nu tot zijn gevoeligheid zou kunnen richten, als ik hem terugzag; dat ik die althans kennen zou.'

68 *Vw* III, p. 385; *Hlvh* 1996, p. 311. De gelijkenis wordt versterkt door de bewering dat het niet verwonderlijk zou zijn als Arthur Hille evenals Ducroo sr. zou eindigen met zelfmoord.
69 Zie: *Vw* III, p. 106-107; *Hlvh* 1996, p. 91.
70 Zie: *Vw* III, p. 300; *Hlvh* 1996, p. 244.
71 Zie: *Vw* III, p. 143; *Hlvh* 1996, p. 120.
72 *Vw* III, p. 57; *Hlvh* 1996, p. 50, 754. Zie voor 'la belle Otéro' ook: Teirlinck, *Brussel 1900*, p. 158-159. Zie over deze 'demi-mondaines' ook: Hermans, 'Liane's blauwe schriften'.
73 Ibidem.
74 *Vw* III, p. 106; *Hlvh* 1996, p. 90.
75 Hiervan zond Du Perron er later één aan Menno ter Braak: een kaart van Louise Grandjean, met roodbruin bijgeschminkt haar. Hoezeer Du Perron en Ducroo voor de schrijver één zijn, blijkt hieruit dat hij het in zijn briefkaart heeft over 'den ouden Ducroo uit Indië'. Zie: *Bw* II, p. 378, 384, 525.
76 *Vw* III, p. 106; *Hlvh* 1996, p. 90. In tegenstelling tot wat de tekst vermeldt, was Du Perron sr. toen nog geen vijftig jaar oud en zat junior nog niet op de HBS.
77 Zie: *Brieven* IV, p. 306.
78 Zie: *Bw* II, p. 460.
79 Zie: *Brieven* I, p. 112 n.
80 Zie: Snoek, *Manhafte heren*, p. 9, 33.
81 *Vw* III, p. 105; *Hlvh* 1996, p. 89-90.
82 Vgl. *Hlvh* 1935, p. 67; *Vw* III, p. 72; *Hlvh* 1996, p. 62: 'Mijn verhouding tot mijn moeder zou waarschijnlik geheel anders zijn geweest, als daarnaast niet die rusteloze vrees voor mijn vader bestaan had.'
83 *Vw* III, p. 292; *Hlvh* 1996, p. 237.
84 Zie: Samkalden, 'De Volksraad en de Europeesche samenleving in Nederlandsch-Indië', p. 302: 'Van 1880 tot 1930 steeg het aantal elders geboren vrouwen op 1000 elders geboren mannen van 123 op 582, de bevolkingsaanwas van de Europeesche groep was in de eerste decenniën van deze eeuw ruim 3,9% per jaar (tegen 1,5% als normaal aanwascijfer in Nederland); [...] kortom, het leven gaat zich verwesterschen door toenemend Europeesch gezinsleven'.
85 Taylor, *Smeltkroes Batavia*, p. 168.
86 *Hlvh* 1996, p. 488, 864-865.
87 Op 3 december 1931 schrijft E. du Perron aan Elisabeth de Roos, dat hij 'de mooie roode digitalis-pilletjes van den dokter in de lavabo [heeft] gegooid', waarop zijn geliefde geschrokken reageert. Op 29 mei 1937 schrijft hij aan Elisabeth, dat hij dokter Van Leent in Buitenzorg maar niet heeft bezocht omdat er 'veel volk in de voorgalerij' zat, 'en ik zal nu maar wat temoelawak gaan drinken'. (Temoelawak is een bekend Indisch huismiddeltje, getrokken van de gelijknamige wortel.)
88 Nieuwenhuys, 'Op zoek naar het land van herkomst. 1', p. 130.
89 De brief werd op 6 juni 1935 geschreven. De briefschrijfster woonde Sneeuwbalstraat 100, Den Haag. Met dank aan Ronald Spoor, die deze brief heeft opgediept uit het Ritter-archief.
90 Julie van Lennep, die onder de naam 'Trude' voorkomt en wier identiteit ook in de aantekeningen in het Greshoff-exemplaar niet wordt prijsgegeven.
91 *Vw* III, p. 293; *Hlvh* 1996, p. 238.
92 Nieuwenhuys, 'Op zoek naar het land van herkomst. 1', p. 130.
93 Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, 29-1-1992.
94 Zie: *Vw* III, p. 149; *Hlvh* 1996, p. 125.
95 *Vw* III, p. 42; *Hlvh* 1996, p. 38.
96 *Vw* III, p. 102; *Hlvh* 1996, p. 87-88.
97 Zie: *Brieven* I, p. 262.
98 Zie: *Brieven* I, p. 405.
99 Walraven, *Brieven*, p. 564 (25-12-1939 aan F. Schamhardt).
100 Zie achtereenvolgens: *Brieven* I, p. 289; *Brieven* II, p. 333; *Brieven* IX, p. 105.
101 Zie: *Vw* III, p. 148; *Hlvh* 1996, p. 123-124.
102 Gesprek met Jules Edouard (Eddy) van Polanen Petel, 14-12-1992.
103 *Vw* III, p. 143-144; *Hlvh* 1996, p. 120.
104 *Vw* III, p. 144; *Hlvh* 1996, p. 120-121.
105 Nieuwenhuys, 'Op zoek naar het land van herkomst. 1', p. 131.
106 Walraven, *Brieven*, p. 818 (5-7-1941 aan R. Nieuwenhuys).

107 *Brieven* III, p. 508 (18/20-12-1932): ‘Vera is, naar het schijnt voorgoed, de laan uitgebonjourd en naar Oostenrijk terug. Ik heb het idee dat mijn moeder, door haar eigen karakter, reddeloos verloren is en een aller-lammenadigste eindperiode hebben *wil*, of *moet.*’
108 *Vw* III, p. 49; *Hlvh* 1996, p. 43.
109 *Vw* III, p. 87; *Hlvh* 1996, p. 75.
110 ‘A part tout ceci, ma mère est bonne, charmante, tendre, sentimentale, charitable, généreuse, etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.’
111 *Vw* III, p. 261; *Hlvh* 1996, p. 211.
112 Zie: *Hlvh* 1935, p. 133; *Vw* III, p. 144; *Hlvh* 1996, p. 121. Ook tegenwoordig spreekt men in Indonesië nog van een ‘tangan dingin’ (koele hand) bij mensen die deze gave bezitten.
113 Zie: *Brieven* III, p. 112 (15-6-1931 aan G. ter Braak).
114 Zie: *Vw* III, p. 89; *Hlvh* 1996, p. 77.
115 Gesprek met Gille du Perron, 28-9-1991.
116 DP aan E.G. de Roos, 23-12-1931; ‘guimauve’ is witte drop.

Hoofdstuk 2
Het herenzoontje van Meester Cornelis

Een bevalling in de kamar pandjang

Een blik in de Indische dagbladen van donderdag 2 november 1899 leert ons wat men toen van belang vond: naast de gebruikelijke faits divers over jubilea, ongelukken, afgestorven leden van de koloniale gemeenschap en door het 'langvingerige gilde' gepleegde diefstallen, vallen de hoofdartikelen op over de eerder dat jaar uitgebroken tweede Boerenoorlog oftewel 'Transvaalsch-Engelsche Oorlog'. In het verre Nederlands-Indië leven de mensen van Neêrlands stam intens mee met 'het kleine, maar dappere volk der Boerenrepublieken'. Zo werd er in het *Bataviaasch Nieuwsblad* ijverig propaganda gemaakt voor een verenigd Zuid-Afrika, onafhankelijk van Engeland. Er werd rond de eeuwwisseling al een geducht beroep gedaan op de later spreekwoordelijk geworden vrijgevigheid van de Nederlanders, maar niet alle geadverteerde doelen waren even vredelievend. Een inderhaast opgericht Transvaalfonds had *f* 1585,05 bijeengebracht. Militaire brieven van een zekere Sahib zullen de krijgslustige stemming van de koloniale gemeenschap nog wat hebben opgestookt.

Verder verschijnt als feuilleton de oorspronkelijke roman *Slamat* door Nji-Sri, de schrijfster van *Clara Wildenau*, en springt de bekende journalist P. Brooshooft in de bres voor een Indo, die door de resident van Koepang was ontslagen als hulpcommies, omdat hij zich in de pers had geroerd. Brooshooft laakt de inquisitoriale handelwijze van de resident.

Te midden van al dit gerucht en geweld staat op 3 november de volgende annonce: 'Bevallen van een ZOON, Vrouwe M.M. DU PERRON-Bédier de Prairie. Mr. Cornelis, 2 November 1899. Eenige kennisgave.' De volgende dag wordt de annonce herhaald. Op 13 en 14 november geven Ch.E. du Perron en echtgenoote hun 'besten en hartelijken dank' te kennen 'aan allen die blijken van belangstelling gaven bij de geboorte van onzen zoon'. Volgens *Het land van herkomst* was door een speciaal (wellicht kalkarm) dieet de baby met opzet klein gehouden, omdat Madeline bij de geboorte van haar eerste zoon een zware bevalling had gehad.[1] Desondanks kwam ook de zoon die als Charles Edgard werd ingeschreven bij de Burgerlijke Stand met veel pijn en moeite ter wereld. Dr. A.C. Wittenrood (1866-1939), de arts die bij de verlossing assisteerde, schetste later het volgende beeld van de eerste dagen van Eddy's leven:

> ‘Ook de zware bevalling van Uwe moeder kan ik mij nog zeer goed herinneren in de groote kamer, die achter op de kali uitzag! Een paar moeilijke uren heb ik daarna doorgebracht, toen Uwe moeder op den derden dag plotseling een koorts van 40° met koude rillingen kreeg; een oorzaak kon ik niet vinden; later bleek, dat uwe moeder zich driftig gemaakt had op een baboe!’[2]

Omdat Madeline geen melk had en de baby andere soorten melk niet kon verdragen, werd er naar een min gezocht, die zich na enige tijd aandiende in de persoon van de inheemse vrouw Niah van het dorp Kebon Dalem. Zij zoogde de kleine Eddy samen met zijn zoogzusje Tjemplo. Op een foto van het trotse ouderpaar met hun dan al bijna eenjarig zoontje hurkt Niah nederig naast de rieten stoel waarop de vader zit met Eddy op zijn knie, terwijl de moeder met loshangend haar achter de stoel staat opgesteld. Het ventje zelf blikt argwanend in de richting van de camera. In zijn roman bespaart Du Perron ons geen detail van het uiterlijk van de voedster: haar gezicht wordt ‘goedig maar bestiaal’ genoemd, ‘met slaperige ogen en een vooruitstekende mond’.[3]

Gedong Menu en bijgebouwen

Op dezelfde dag is een foto genomen van de voorkant van Gedong Menu, met Eddy op de arm van zijn moeder onder de voorkoepel van het huis - een driehoekige met pannen bedekte luifel die naar de vleermuizen die zich daar verzamelden ‘roemah kampret’ (vleermuishuis) werd genoemd.[4] Voor Du Perron was zijn geboortehuis zijn ‘volmaaktste getuige’, de bewaarplaats van zijn herinneringen aan zijn prilste jeugd.[5] Het achtste hoofdstuk van *Het land van herkomst* bevat een nauwkeurige beschrijving van Gedong Menu met zijn bijgebouwen en ruime erf. Gedong Menu was een tamelijk ver van de straat gelegen herenverblijf met een zeer hoog schuin aflopend trapeziumvormig pannendak dat diende om het binnen koel te houden. De koepel bevond zich aan de vooringang van het hoofdgebouw, vanaf de straat gezien aan de zijkant. Drie brede witte treden leidden ernaartoe. Aan weerszijden van de koepel waren twee grote ramen met blinden die overdag open stonden. Onder de ramen stonden potten met diverse soorten kleine palmen, terwijl een grote boom op de hoek van het hoofdgebouw extra koelte verschafte. Anders dan bij de meeste Indische huizen was er geen inspringende voorgalerij en ook de obligate neo-

klassieke zuilen ontbraken. Veenstra veronderstelt dat de architect van dit uit 1840 daterende huis was beïnvloed door de Engelse landhuisstijl die tijdens het Engelse tussenbestuur van Raffles veel navolging had gevonden.[6]

Door de koepel kwam men via een zaal die door een rode loper in twee helften was gescheiden in een brede, lange gang met een marmeren vloer. De gang liep uit op een open achtergalerij met een borstwering van korte gele pilaartjes, waar de familie 's avonds soms verkoeling zocht. Diverse vertrekken kwamen uit op de gang: een lichte kamer waar moeder 's avonds piano speelde, een eetkamer met erachter een provisiekamer, moeders kleedkamer en het kantoor van vader. Het leven speelde zich vooral af in de rechterhelft van het huis (gezien vanaf het koepeltje), die grensde aan de straatkant. De linkerhelft van het huis was de donkere zijde, grenzend aan de rivier de Tjiliwoeng, en de sfeer was er ‘beklemmend, hoezeer de koelte ook aangenaam kon zijn’.[7] Het was aan deze kalikant, in de kamar pandjang (lange kamer), dat Eddy werd geboren. Een klein stukje tuin scheidde dit vertrek van de rivier, die diep beneden in een ravijnachtige bedding stroomde. Doornige struiken, glasscherven en ander afval op de steile helling verhinderden daar de afdaling.

Behalve het hoofdgebouw waren er ook ruime bijgebouwen of paviljoens. Schuin achter het hoofdgebouw, meer naar de straat toe, was een soort goedang of voorraadschuur met een verdieping, die vroeger waarschijnlijk voor handelsdoeleinden was gebruikt. De bovenverdieping, met smalle, zwarte, van tralies voorziene ramen, werd alleen nog bevolkt door vleermuizen, en ook het onderste gedeelte maakte een tamelijk afwerende indruk. Later is die goedang omgebouwd tot een paviljoen zonder verdieping en met een open voorgalerij, dus meer in overeenstemming met de traditionele Indische bouwtrant.[8] Hier bevonden zich de kamers waar Eddy als heel kleine jongen graag was, waarschijnlijk omdat dit bijgebouw het dichtst bij de straat was gelegen en daardoor minder ‘eng’. Het bestond uit een logeerkamer, een badkamer, een keuken en enkele kamers voor de bedienden; op een gegeven moment werd er zelfs een ‘kantoortje’ ingericht voor de zoon des huizes. Even verderop was een hek, dat het landgoed afschermde van de buitenwereld, met daarin, recht tegenover Gang Menu (de Menu-steeg), de twee pilaren van de toegangspoort.

Een tweede bijgebouw bevond zich dichter bij de kali, loodrecht op de achtergalerij van het hoofdgebouw. Toen Eddy ongeveer acht jaar oud was, woonde hij met zijn ouders tijdelijk in dit paviljoen, omdat Gedong

Menu zelf was verhuurd. Volgens *Het land van herkomst* kon dit bijgebouw 'werkelik sinister' zijn, 'vooral bij nacht; in de hoge bomen aan de overkant kon men soms een nacht lang de roep van een uil horen, telkens een kort hoog stootje, maar onzegbaar melankoliek; het gaf een veel inniger angst dan de tongtong. Daar was soms ook het schrille geluid van de nachtvogel die volgens de inlanders een koentianak is, een zwangere vrouw, door de val van een vrucht in haar rug gedood en toen spook geworden, lachend in de nacht omdat zij gek is.'[9]

Tegen dit paviljoen aan stond 'een voorraadschuur met een verdieping, waarin bouwmateriaal was gestopt, kalk, planken, tegels, en bovenin allerlei oude meubels, met een laag kolengruis op de planken vloer'.[10] Deze ruimte bezat een geheimzinnigheid die Eddy als al wat grotere jongen wel kon waarderen, evenals de kamers voor de bedienden, 'vuil en dompig en niet alle bewoond', die zich uitstekend leenden voor verstoppertje spelen. In de achtertuin bevond zich ook een wagenkamer en een stal. In de wagenkamer stonden een koets, een américaine, een landauer, een bendie en een mylord, die zelden tevoorschijn kwamen.[11] Nadat de paarden waren weggedaan bood de stal onderdak aan wie stellig de laagste plaats innamen in de hiërarchie van de gedienstigen op het landgoed, namelijk 'Yoeng [...] met zijn smerige vrouw Djahara en hun kroost'.[12] De kwalificaties in de roman spreken boekdelen voor het hier gespiegelde waardepatroon.

Een Indisch erf

Ook het erf rond Gedong Menu en de bijgebouwen was fascinerend. Achter de kamar pandjang stond de angsana, de rode Indische sandelboom, die medicinale eigenschappen bezat: 'bij een enigszins diepe kerf in zijn bast gaf hij kleverige bloedrode tranen op, die hevig wrang smaakten maar daarom voortreffelik waren tegen wondjes in de mond en keelpijn'.[13] In 1938 moest Du Perron constateren dat deze karakteristieke boom was omgekapt, samen met twee andere 'vrienden': een rubberboom en een ramboetan, met zijn zurige vruchten in karakteristieke geel-rode stekelige schil. Aan de voorkant van het huis was er langs de rivier een 'pala-bos': een aantal muskaatbomen, 'klein, knoestig en zwart, die veel vuil afwierpen, waarin altijd slangen gevreesd werden'. Hier mocht de kleine Eddy officieel niet komen, maar hij deed het toch om er de geurige muskaatvruchten te plukken.

Zoals gebruikelijk bij een Indisch erf was er geen bloementuin, maar een terrein met bomen en struiken. Naar de straatkant toe was er een grasvlakte met een boengoer: ‘een koninklike boom, hoog, vol, met een rijk lichtgroen bladerdak’ die een weelde van paarsrode bloemetjes strooide over het gras.[14] Een rubberboom (karet) stond voor de stal met zijn ‘korte en dikke stam, met grillige dikke takken, waaruit weer slangachtige twijgen sprongen; het was de boom waar men het makkelikst in kon klimmen en waar ik mij dus het eerst moet hebben geoefend; op de dikke takken kon men ook prettig lezen, zonder bang te zijn dat men eraf viel. Op de grond lagen tongen die men op kon blazen, een doorschijnend vlies ging dan krakend open onder de luchtdruk.’[15] Een andere boom waarin geklommen werd, de tandjoeng of strandboom, ontbreekt in de roman, maar komt wel voor in een nostalgisch lijstje in Du Perrons dagboek uit 1936. Verder waren er twee Javaanse klapperbomen en een waringin.[16]

Zo'n erf appelleerde bij elke Indische jongen aan de zucht naar avontuur en mysterie. Een romantisch gevoel voor de natuur kwam vooral 's avonds boven als de seringen bij de achtergalerij zwaarder geurden dan overdag of wanneer men aan de voorkant bij de koepel genoot van de maan, die in de tropen altijd groter en heller schijnt dan in noordelijke contreien.[17] Het maanlicht werd dan door het regenwater weerkaatst in twee grote schelpen die met kinderlijke fantasie de ‘dolfijnen’ waren gedoopt.[18] Griezelig werd het als 's avonds het holle geluid van de tongtong klonk. Bij brand werd daar in een ander ritme op geslagen dan bij doodslag. De zoon des huizes kroop dan dieper weg in zijn bed. Voor hem kwam het allemaal neer op ‘rovers’.[19]

De wereld buiten Gedong Menu

Aan de overkant van de Tjiliwoeng bevond zich de kampong, die andere - ‘inlandse’ - wereld, waar Eddy geen deel aan had of mocht hebben. De kampong werd trouwens door hoge bomen aan het zicht onttrokken, al werden de bewoners van het landgoed soms toegeschreeuwd door inlandse kinderen. De grillig kronkelende Tjiliwoeng, door de Indonesische dichter Rendra ‘vriendin van alle armoedzaaiers’ genoemd en ‘belt van broeiend verlangen’,[20] trok ook toen al de minimumlijders die er in baadden, er hun behoefte in deden en er hun prauwen in voortboomden om wat handel te drijven. De bewoners van Gedong Menu keken van een ongenaakbare hoogte neer op de rivier waarvan het water ‘licht okerkleu-

rig' was, maar 'bij bandjir door de meegevoerde aarde dik en bruinrood'.[21] Af en toe werd er een kaaiman gesignaleerd, een bijkomende reden voor Eddy's ouders om hem streng te verbieden daar in de buurt te komen. Toch heeft hij zich als jongen natuurlijk wél in het water begeven, volgens eigen zeggen zelfs elke dag tussen twee en vier uur 's middags als zijn ouders hun siësta hielden. Dan ging hij met zijn inlandse vriendjes baden in de rivier.[22] Verboden zijn er om overtreden te worden en zo zwaar tilde men er in Indië trouwens niet aan.

Eddy's jeugd was echter niet zo vrijgevochten als die van de Indische schrijver Tjalie Robinson. Er is geen enkele aanwijzing dat hij met vlotten de Tjiliwoeng afzakte of met een aantal kornuiten de kampongs afstroopte. Andere elementen van Tjalies Indische jongensleven treffen we wél aan bij Du Perron, zoals de sfeer van krontjongliedjes, wreedheden tegen dieren met katapulten en windbuksen, gevechten met inlandse kinderen, en later: jachtpartijen, de boksschool en 'libertinage met inlandse vrouwen'.

Aan de straatkant van het landgoed bevond zich weer een andere wereld, bevolkt door Europeanen (maar van geringer status dan de Du Perrons), Indo's, Arabieren, Chinezen en 'inlanders'. De klanken die Gedong Menu bereikten uit die andere wereld waren de verleidelijke sentimentele klanken van krontjongliedjes, de vooral bij Indo's populaire muziek van Portugese oorsprong. Eddy en zijn moeder waren allebei verzot op krontjong. Hier blijkt weer hoe op en top Indisch zij waren, ondanks alle Europese pretenties van de vader. Volgens *Het land van herkomst* werd deze muziek gemaakt door 'de oudere broers van de kinderen waar ik niet mee mocht spelen: dit waren de oudere boeaja's (scharrelaars, deugnieten, letterlik: krokodillen) van de halfbloed-families waartegen ik gewaarschuwd werd, de Mollerbeeks en de Leerkerks'.[23] Dat het met de afkeer van die Indofamilies wel losliep, bewijst een andere passage in de roman, waarin wordt beschreven hoe de familie Mollerbeek (in werkelijkheid: Agerbeek) kwam logeren in de villa die de familie Ducroo in Tjitjoeroeg bezat. Vele telgen van de bekende en wijdvertakte Indische familie Agerbeek woonden in en om Gang Menu, schuin tegenover het grote herenhuis, of iets dieper de wijk in, nabij de Rehobothkerk. De Agerbeken waren bijna allemaal onderwijzers of ambtenaren: eerzame beroepen, zou je zeggen, maar niet van een sociale status die Du Perron sr. kon bekoren.[24]

De normen van mevrouw Du Perron waren niet zo stringent als die van haar echtgenoot. Als degene die het huishouden van Gedong Menu be-

stierde, stond ze dichter bij de wereld buiten het erf. Waarschijnlijk nam ze het in het landelijke Tjitjoeroeg minder nauw met de Europese normen, want het was daar dat een mevrouw Agerbeek-Trouerbach met haar zoontjes Herman en Ellie kwam logeren.[25] Herman was ruim acht jaar ouder dan Eddy en daarom 'al te groot' voor hem. Het leeftijdsverschil met Ellie bedroeg vier jaar, zodat deze zich met gemak kon opwerpen als de organisator van alle spelletjes.[26] Zelf was het geïmponeerde herenzoontje toen misschien een jaar of vier, vijf. Terwijl hij zich door Ellie op sleeptouw liet nemen, trachtten beide moeders elkaar te overtroeven in het bakken van Indische koekjes. De spelletjes van Ellie waren door en door Indisch. Zo ging hij voor in het zingen van liedjes uit de inlandse opera 'bangsawan', 'indiese liedjes op europese draaiorgelmotiefjes' en een lied uit het voor de Komedie Stamboel geschreven *Njai Djasima*, een Bataviaas zedendrama dat ook in onze tijd nog bekendheid geniet in de prozabewerking van A.Th. Manusama.[27] De teksten van het door de Indo-Europeanen populair gemaakte stamboeltheater waren in het Maleis, maar voor de liedjes werden westerse dansmaten gebruikt.[28]

In zijn prilste jeugd raakte Eddy dus al vertrouwd met de Indische cultuur, zo rijk aan tot de verbeelding sprekend sentiment. Volgens *Het land van herkomst* was in de episode waarvan hier sprake is het Maleis de taal waarin het herenzoontje bij uitsluiting communiceerde, maar zoetjesaan begonnen zijn ouders hem Nederlandse woordjes bij te brengen.[29]

Van belang in de Tjitjoeroegse episode is dat de vader eraan ontbreekt. Zíjn sfeer is die van Gedong Menu, waar hij zich graag omgaf met een schijn van Europese cultuur. Illustratief in dit verband is de inrichting van het herenverblijf met bronzen beeldjes voorstellende Columbus, Vasco da Gama, Camões en Ariosto, met Europese meubels en vooral met de industrieel vervaardigde gravures van Adolphe Goupil naar oude meesters.[30] Maar ook de oosterse cultuur was vertegenwoordigd: grote Chinese borden en kleinere Japanse sierden de wanden.[31] De sfeer van die inrichting is door Du Perron gevat in zijn gedicht 'Het huis': 'Oud-Vlaamsch buffet, Chineesche borden, / bête gravuren van Goupil, / wij zullen weer uw roem verkonden / die met onz' kindsheid samenviel.'[32]

Eddy's ouders hadden wel inheemse vrienden, maar die kwamen uit de hogere regionen van de inlandse samenleving. Een belangrijke plaats werd ingenomen door Wa Gedah die bij Soekaboemi woonde: een 'soendanese adelike dame die hadji geworden was'. Verder was er contact met enkele patihs: door de gouverneur-generaal benoemde inlandse ambtenaren,

meestal van hoge afkomst, die de regent waren toegevoegd als zijn plaatsbekleder en die zelf ook administratieve functies konden vervullen. Zo was Madeline bevriend met de vrouw van de patih van Soekaboemi, ‘een aanhalige kokette vrouw met uitpuilende ogen en een pruimemondje waarin glinsterendzwart gemaakte tanden’, die haar had geleerd met Chinese kaarten te spelen. Zij bracht haar ook in contact met Chinese vrouwen, die het kaartspel vol overgave en met schelle stemmen bedreven. Omdat Madeline bij het wedden nooit grote sommen verloor, gunde Charles haar die pleziertjes. Zelf bleef hij buiten deze sfeer, maar ook hij had zijn Chinese en inlandse vrienden: allen goed gesitueerde lieden zoals de oude regent van Tjiandjoer, de patih van Soekaboemi en Lie Po Hin, landheer van Pondok Doewa (een land in het Oosterkwartier van de residentie Batavia).[33] Rond 1917 huurden de Du Perrons het huis waar de overleden patih van Tjitjalengka had gewoond.[34]

Deze contacten van de Du Perrons met de Soendanese adel zijn met name te situeren in het Soekaboemische, terwijl hun sociale verkeer in Meester Cornelis, althans buiten de enclave van hun landgoed, beperkt bleef tot Europeanen, Indo-Europeanen en Chinezen. Het ten zuidoosten van Batavia gelegen Mèster maakte deel uit van de residentie Batavia, die bestond uit de afdelingen Stad en Voorsteden van Batavia, Meester Cornelis, Tangerang, Buitenzorg en Krawang.[35] In 1900 had Batavia 116.000 inwoners.[36] Heel Nederlands-Indië telde in die tijd meer dan een half miljoen Chinezen, die doorgaans nog steeds in aparte wijken woonden. Zij speelden een maatschappelijk belangrijke rol in handel en bankwezen en fungeerden vaak als intermediair tussen de Indonesische groepen en de Europeanen. Voor de Indo's bracht tempo doeloe met zijn toevloed van verse westerlingen echter statusverlies.[37] Meester Cornelis droeg rond de eeuwwisseling nog een erg landelijk karakter en was een favoriete woonplek voor Europeanen.[38] Een assistent-resident maakte er de dienst uit, geholpen door een controleur en politiefunctionarissen. Vanzelfsprekend behoorde de assistent-resident tot de kennissenkring van de landheer van Gedong Menu.[39]

Gedong Menu bevond zich in Kampong Melajoe, het zuidelijk deel van Meester Cornelis. Pal tegenover het landgoed bevond zich Gang Menu, een laan die in 1936 nog ongewijzigd door Du Perron werd teruggevonden: ‘Zelfde onwereldse licht - als in een doorgang met glazen dakbedekking.’[40] Gang Menu lag ingeklemd tussen twee brede straten die zich hadden vertakt van de ietwat zuidelijker gelegen weg naar Buitenzorg. Deze straten liepen evenwijdig, als een lange vleesvork met twee tanden,

tot de Chinese wijk, ietwat verder naar het noorden toe. Langs de westelijke straat ging de stoomtram van Batavia naar Meester, die zijn eindpunt had bij het begin van de vertakking.[41] Hier was een gardoe tjabang (buurtwacht) met een wachtpost en een tongtong. Er stonden ook een paar herenhuizen, 'luguber als spookhuizen'. De tram zat dagelijks vol schoolkinderen, naast klerken en ambtenaren die werkten op de departementen in de stad.[42] Naar het zuiden toe, de kant van het Buitenzorgse op, werd nog druk geroofd.[43] Daar lagen de landen Telok Poetjoeng en Babalan, waar Charles du Perron destijds problemen had gehad met door de demang opgestookte 'raddraaiers'.

Ten noorden van Gang Menu en parallel daaraan lag Gang Boengoer of Lammerslaan,[44] recht tegenover het huis van de assistent-resident. Ten noorden van de Lammerslaan begon het Chinese kamp. Naar de oostkant lag het nog vrijwel onontgonnen gebied met de fantastische naam Rawa Bangké ofwel Lijkenmoeras. Du Perron geeft in zijn roman het volgende stemmingsbeeld:

> 'De Lammerslaan was minder goed bestraat dan Gang Lami en veel modderiger bij regen; aan het trameinde was een groot grasveld waarop de eerste rondreizende bioskopen en soms een cirkus hun tenten opsloegen; hier werd Bek Yam Seng vermoord uit de sado geworpen. Flora bracht mij hier graag; als het grasveld open lag, zag men er jongens of soldaten voetballen. Tussen het huis van de assistent-resident en het chinese kamp woonde een arme Europeaan met een lange en gevlekte baard, die zijn hek versierd had met eierschalen in diverse kleuren. Het chinese kamp zelf was de vuilste en drukste buurt van alle; naast krotten en goedkope restaurants, een smidse, een uitdrager die de helft van zijn winkel op straat had staan, en daartussendoor zonder enige andere reden dan het toeval van fortuinmaken, toko's die volgepropt waren met blinkende voorwerpen en hel met gas verlicht, luxueus naast de roodachtige gloor uit de zwarte huizen. Eén ding omwikkelde huizen en straat en voorbijgangers evenzeer, de geur van chinese spijzen, dik, egaal en onontkoombaar; lang vóór de eerste chinese woningen begonnen werd het kamp al hierdoor aangekondigd.'[45]

Dit was de omgeving die Eddy leerde kennen rond 1911, toen het gezin na het mislukte avontuur aan de Zandbaai terugkeerde in Gedong Menu en de zoon des huizes 'niet meer angstvallig op het eigen "erf" werd gehouden'.[46] Maar ook voordat het hem toegestaan was zich buiten het hek van

het landgoed te begeven, drongen de indrukken van de buitenwereld tot hem door. In *Het land van herkomst* wordt geschetst welke indruk het Chinese nieuwjaar maakte op het kind Ducroo, met zijn geweldige vuurwerk, de stoeten met draken en de djenggés, de Chinese gekostumeerde optochten.[47] Imlek, zoals de Chinese nieuwjaarsviering in de archipel heet, duurde vijftien dagen. De laatste dag, wanneer het feest zich naar het water verplaatste, heet Tjap-Go-Meh. Op de Tjiliwoeng voeren dan versierde prauwen en kleinere bootjes met een in felle kleuren uitgedoste bemanning. De Tjiliwoeng werd ook gebruikt voor een Chinees waterfeest, het zogenaamde Petjoenfeest, dat bestond uit een roeiwedstrijd op de Tjiliwoeng en andere rivieren in West-Java.[48] Inheemse groepen hielden hun eigen waterfeesten, aquatische festijnen opgeluisterd door pronkboten met lampions.[49]

Misschien was er in Meester Cornelis ook wat te zien van de cultuur van de Orang Betawi, de in Batavia geboren Indonesiërs, bestaande uit een mengelmoesje van allerlei inheemse etnische groepen. Hun cultuurvormen waren een combinatie van Boeginese, Makassaarse, Chinese en Nederlandse elementen. Ze traden op indrukwekkende wijze naar buiten met de Ondel-ondel (reuzenmommen), een vorm van straattheater met gigantische poppen en gezang onder begeleiding van een tamboerijn.[50] De poppen dienden om de geesten te verjagen.[51]

Het was in deze multi-etnische samenleving dat Eddy du Perron opgroeide. Zijn autobiografische roman laat zien dat hij zijn ogen goed de kost heeft gegeven. Niet alle folkloristische manifestaties konden hem in gelijke mate bekoren. Zijn esthetische zin keerde zich bij het ouder worden af van wat in de roman 'het chinese rumoer' wordt genoemd. Deze vervreemding wordt vooral toegeschreven aan een zekere 'tjokèk-voorstelling, waarbij het lawaai zo snerpend en onmelodieus, vulgair en eentonig, urenlang werd voortgezet, dat het kurieuze voor mij onder het belachelike wegsmolt. "De inlanders hebben gelijk, moet ik toen gedacht hebben, dat zij deze Chinezen verachten."'[52] Een tjokèk is een Bataviaas-Chinese dans op de klanken van de Betawi gamelan, waarbij danseressen met mannen uit het publiek dansen.[53] Een paar regels verderop in de roman wordt gesproken van de 'snerpende geluiden van de inlandse ronggèngs' (dansmeiden), die nog niet zo door merg en been gaan als de Chinese muziek. Was het alleen de muziek die zo afstotend werkte? Of speelde ook schroom voor het fysieke een rol?[54]

Si Toetoet

Er was nog een andere cultuur waar Eddy mee in aanraking kwam: de Javaanse. Javaanse waarden kreeg hij als het ware met de paplepel ingegoten van zijn baboe, de vrouw die de hele dag over hem moederde, meer dan zijn eigen moeder, en met wie hij - als alle baboekinderen - een sterke lijfelijke band bezat. Alima heette zij en zij kwam toen Eddy vier maanden oud was.[55] Zij komt in de roman naar voren als een zichzelf wegcijferende, fijne ziel, die gehoorzaamde aan het Javaanse waardepatroon dat voorschrijft dat conflicten tot elke prijs vermeden moeten worden.[56] Het Maleise woord voor fijnzinnig is 'haloes', waartegenover het begrip 'kasar' (grof, onbehouwen) staat. Deze passage brengt het gedrag van de geliefde baboe scherp in beeld:

> 'In de meeste gevallen, wanneer er ruzie was, trok Alima mij gauw mee; zij zelf schuwde alle harde stemmen en deed haar best om nooit een standje te krijgen; zij sprak ook nooit een woord tegen als zij er toch een kreeg, opdat het maar spoedig afgelopen zou zijn. - Het was een fijne ziel, zei mijn vader met kracht, zonder misschien te weten hoezeer haar ziel fijner was dan die van ieder ander in huis. - Zij liet mij plaatjes knippen en wist mij te laten eten als ik niet wilde, door de verschillende hapjes namen te geven [...].'[57]

Baboe Alima noemde de aan haar toevertrouwde jongen bij zijn bijnaam: Toetoet. Als ze over hem sprak, kwam daar vaak de eretitel Si bij: Si Toetoet. Zij droeg hem met zich mee in een slendang (draagdoek) en wiegde hem in slaap terwijl ze een slaapliedje zong met kinderwoordjes als 'bobo' voor slapen in plaats van het gebruikelijke 'tidoer': Si Toetoet bobo - Si Toetoet slaapt. Van haar leerde Eddy bekende volksliedjes die de vorm hadden van Maleise pantoens. In de roman worden ze 'de roerendste van mijn kindertijd' genoemd.[58] Op een foto uit 1912 staat een magere Alima in een gebatikt gewaad blootsvoets naast haar Toetoet op sandalen. Zij heet in de roman 'mijn meest onmisbaar toevoegsel' - dit woord tekent inderdaad de feodale verhouding, maar in de herdruk is het gewijzigd in 'mijn onmisbare beschermengel'.[59]

Alima's liedjes prikkelden Toetoets verbeelding op aangename wijze, maar waarlijk opzwepend waren de inlandse sprookjes die Bogèl hem vertelde voor het slapengaan. Bogèl was een oude meid die als slavenkind in het personeel van Margaretha Catharina Du Perron-Menu was gebo-

ren. In haar sprookjes figureerden ‘djins, sètans, wrede mannen en vrouwen’,[60] kortom allerlei angstaanjagende wezens die uiteraard ook vermoed konden worden in donkere hoeken van het huis en de paviljoens. Deze bijgelovige sfeer werd versterkt door vaders oude bediende Yoeng die altijd veel geesten zag, vooral als hij de ramen moest sluiten. Met de distantie van de rationele westerling plaatst de verteller de laconieke opmerking dat de bedienden bij de koninklijke boengoerboom soms het spook van een Arabier zagen staan, terwijl ze in de veel lager aangeschreven pala-tuin hoogstens de gestalte van een kleine hadjivrouw ontwaarden.[61]

Alima, Bogèl en Yoeng keerden zelf als het ware als geesten terug in het gedicht ‘Mystiek terrein’, waarin de schrijver zich verdiept ‘in wat mij nableef van het milde land, / als roepen van nachtvogels die lang sliepen’. De laatste twee strofen luiden:

> De bruine en rimplige bescher'mgeesten,
> Alima, Bogèl, Yoeng, maar ook het spook
> van de Arabier, huizend in de oude bomen.
>
> ‘Yoeng had een dubbel hoofd van schrik toen gistren
> een baardgezicht opééns in 't venster dook!’
> 't Is lang voorbij... Waartoe teruggekomen?[62]

Een ander die Eddy bijzonder na stond was het vriendinnetje uit zijn vroegste jeugd. Zij heette officieel Theodora Elisabeth Pichel (23 december 1893 - 9 maart 1972); haar achternaam werd op zijn Frans uitgesproken en haar roepnaam was Dora. In *Het land van herkomst* verschijnt zij onder het alias Flora Panel. Ze was een Indo-Europese, dochter van Willem Julius Johannes Pichel (Batavia 1864 - Poerwakarta 1935) en Elisabeth Cray (Pakis 1864 - Batavia 1942). Op foto's uit 1911 en 1913 staat een slank, elegant figuurtje met om haar hals een nauwsluitend kanten kraagje. Boven het kraagje een ovaal gezicht; haar opgekamde haar, getooid met een strik of doorstoken met andere versierselen, valt van haar kruin uit naar twee zijden over haar voorhoofd. Haar trekken zijn regelmatig, uit haar amandelvormige ogen spreekt een serene en zelfbewuste persoonlijkheid. Ongetwijfeld beantwoordde zij aan een indertijd bestaand schoonheidsideaal, waar haar olijfkleurige huid nog aan bijdroeg.

Dora was zes jaar ouder dan Eddy. In de roman heet zij ‘het enige europese kind, al was ook zij weer donker, waarmee ik geregeld spelen mocht’.

Dat ‘Flora’ donker was, betekent hier kennelijk dat ze niet een blanke huid bezat. Zij wordt in één adem genoemd met haar grootmoeder, Tjang (oma) Panel, die beschreven wordt als ‘lang en nog maar nauweliks gekromd, met een gerimpeld ivoorwit gezicht’. Deze markante vrouw liep altijd op sloffen en in sarong en kabaja rond, terwijl ze zwarte, lange sigaren rookte, evenals een oude heer in slaapbroek en kabaja die in ‘Gang Lami’ woonde.[63]

De omgeving van Gedong Menu komt er zo wel heel gemoedelijk uit te zien, maar Tjang Pichel was een van die vriendinnen van Madeline du Perron op wie Charles niet bijster gesteld was.[64] Tjang Pichel was een gezellige roddeltante die de verhalen van de buurt van huis tot huis ‘kolporteerde’. Een van haar zoons (‘Sinjo Dirk’) was bij de Du Perrons in dienst als opzichter.[65] Dora's vader heet in de roman ‘oom John’, maar hij speelt verder geen rol.[66] Hij was een kleine ambtenaar die zijn carrière eindigde als deurwaarder. Hij kon zich op den duur een bendie veroorloven, een licht tweewielig rijtuigje voor één persoon. Behalve Dora had hij nog drie dochters: Eveline, Wieke en Elsje.[67] Misschien is zijn financiële situatie niet altijd zo florissant geweest en werd de kleine Dora daarom uitbesteed bij de Du Perrons. Zij fungeerde als een soort kindermeisje. Toen zij op Gedong Menu kwam, was ze zelf nog kind en zo werd ze tegelijk met Eddy grootgebracht.[68] Zij was als een zusje voor hem - speelkameraadje en kindermeisje tegelijk -, maar hun verhouding kreeg naarmate Eddy ouder werd een licht erotische ondertoon.

Volgens een van haar dochters ‘dweepte’ Dora met Eddy. Zij was een spraakzaam type dat leuk kon vertellen en Eddy met haar verhalen bezighield. Zelf was hij een kleine dwingeland, verwend tot en met door de exclusieve aandacht van zijn moeder en de vele gedienstigen. Dora zei hem later dat hij als kind een ‘tyranniek rotkereltje’ was.[69] Eddy mocht haar graag commanderen: ‘Dora, kom hier!’ Toen hij schoolging, was het eerste dat hij bij thuiskomst zei: ‘Dora, waar ben je?!’[70] Zij zal hem allicht op zijn wenken hebben bediend en waar mogelijk in zijn wensen hebben voorzien. Als enig kind, omringd door hem bemoederende, voerende, toezingende en verhaaltjes vertellende vrouwen, heeft het Toetoet aan niets ontbroken.[71]

Villa Tinggalsari: de rand van het domein van het geheugen

In *Het land van herkomst* wordt Flora gelokaliseerd op plekken op en rond Gedong Menu, maar Dora Pichel ging ook vaak mee naar het buitenverblijf in Tjitjoeroeg.[72] Voor Du Perron zat er aan deze villa een sfeer van vakantiegeluk, ja zelfs: 'misschien begon ik daar ook voor het eerst bewust te leven'.[73] Hij komt in *Het land van herkomst* met de kracht van een *mémoire involontaire* terug in de gedachten van een op dat moment met Suzanne getrouwde Arthur Ducroo, wat tot een 'onbedaarlijk' gesnik leidt. De villa vormt het 'visioen', dat de stroom jeugdherinneringen op gang brengt. Er is een associatieve verbinding tussen deze woning en een foto van Toetoet die daar in 1904 is genomen: '[...] in een europees pakje dat ik anders nooit aan kreeg, met een schots dasje, erg zielig en verstoord op een hoekje van de stoel gezet, met afbengelende beentjes. Eigenlik diep wantrouwig, zoals een kind alleen, met volle intensiteit en uit voorgevoel misschien, de wereld soms bezien kan. Dit is het portret dat mij het liefste is uit heel mijn kindertijd, ik was toen zo'n *klein* jongetje en ook niet het zoete herenzoontje dat men op andere foto's van mij gemaakt had, met keurig geborsteld haar en korrekte matrozenpakjes.'[74]

Hoezeer Du Perron zich vereenzelvigde met dit prilste beeld waarin iets van eigen aard doorbrak, blijkt uit zijn verklaring uit 1932 dat hij eigenlijk nog precies die kleine jongen is 'die daar zoo ongelukkig op dat stoeltje zit, [...] met hetzelfde karakter van voortdurend bedreigd zijn, alleen zooals Vic Vriesland zei, "weerbaar" geworden, door de voortdurende oefening om van de angst een soort moed te maken'.[75] Het is deze foto, die de inspiratie leverde voor wat misschien wel Du Perrons mooiste gedicht is, in elk geval zijn bekendste: 'Het kind dat wij waren', dat begint met de regels 'Wij leven 't heerlijkst in ons vèrst verleden: / de rand van het domein van ons geheugen, / de leugen van de kindertijd, de leugen / van wat wij zouden doen en nimmer deden.'[76]

De villa, Tinggalsari geheten, stond hoog boven de Postweg van Daendels, ietwat voorbij de pasar van Tjitjoeroeg. Vanuit het koepelvormige voorgalerijtje had men een schitterend uitzicht op de blauwe driehoek van de Salak, de berg die majestueus uit het zwart van de nacht opdoemt, maar zich in de loop van de ochtend in wolken hult. De tuin van de villa zette zich terrasvormig voort tot in de sawa's beneden, waarlangs het treintje naar Batavia liep. Het met deze villa geassocieerde geluksgevoel was zo intens omdat Du Perron er na zijn vijfde niet meer was geweest.[77] Het is

hier dat Toetoet met de jongens Agerbeek speelde en zijn eerste Nederlandse woordjes moest leren. De oude huisjongen Isnan ging ook wel mee, om mevrouw Du Perron te dienen als zij zonder haar echtgenoot vertrok. Als de familie eens, zoals men in Indië zei, 'een frisse neus wilde halen', was het hooggelegen Tjitjoeroeg de aangewezen plaats.

Het overige personeel

We hoeven niet stil te staan bij het personeel dat maar kortstondig in dienst is geweest. Wel verdient het vaste personeel vermelding. Behalve Alima, Bogèl en Yoeng was er de Soendanese djongos Isnan, die in *Het land van herkomst* op zijn Nederlands 'huisjongen' wordt genoemd.[78] Hij was een trouwe bediende, die zich zeer bewust was van zijn gewichtige rol en iets 'chef-achtigs' over zich had.[79] Hij fungeerde als waker, maar werd ook voor andere taken ingeschakeld zoals het langdurig draaien van de ijsbus op zondagavond, wanneer er vanille-ijs werd gegeten.[80] Hij was een getrouwd man met een zoon, Moenta, die een jeugdvriend van Arthur Ducroo wordt genoemd.[81] Voor het inlandse personeel heeft Du Perron in zijn roman geen gefingeerde namen gebruikt, zoals al bleek bij Alima en de min Niah. Verder was er een kokki, Sipa geheten, tegen wie moeder nogal eens uitvoer.[82] Sipa had een dochter Titih, die rond 1903 zestien jaar oud was. Zij wordt beschreven als 'erg knap voor een inlandse, slank en geel inplaats van bruin, alsof zij een Chinese was'.[83]

Natuurlijk had de familie ook een tuinman in dienst. Hij wordt niet bij naam genoemd, maar wel zijn dochter Itjah, die al 'even geel-blank' was als Titih.[84] Toen Moenta de mooie Titih tot vrouw nam, raakte het herenzoontje zijn speelkameraadje kwijt, want vanaf dat moment verdween zij in de bijgebouwen. Echter, na een jaar of wat zette Moenta haar aan de kant. Zijn volgende slachtoffer was Itjah, met wie hij ook niet lang getrouwd bleef. Itjah hertrouwde later met een hoofdmandoer. Si Toetoet ervoer het verlies van zijn vriendinnen als traumatisch: '[...] beide keren liep ik rond met gevoelens van wrok en eenzaamheid, mij afvragend waarom ik deze huweliken afschuwelik vond, terwijl ik toch zelf niet verliefd op die meisjes dacht te zijn'.[85]

Het inlandse personeel bleef de familie over het algemeen trouw. Veel verloop was er echter in de categorie van de kindermeisjes: tot zijn negende jaar had Si Toetoet er acht. Ze heetten achtereenvolgens: Minet Badon

Ghijben, Jeanne Ende, Koba Verhaar, Lotje Kroone, Emma Wahl, Kitty Rijcke, Bertha Hessing en Fientje Flikkenschild. In *Het land van herkomst* zijn Emma Wahl en Kitty Rijcke om compositorische redenen samengetrokken tot Kitty Wahl; voor het overige kunnen we ervan uitgaan dat ook hier weer de werkelijke namen zijn gebruikt.[86] Hoewel het de bedoeling was dat het kindermeisje zou bijdragen aan Toetoets Europese opvoeding, was het blijkbaar niet eenvoudig om een echt Europees kindermeisje te vinden. Alleen Bertha Hessing was helemaal blank, de anderen waren 'halfbloeds, soms een beetje blanker, soms bijna helemaal "zwart"'.[87]

Dat de kindermeisjes nooit lang bleven, had te maken met het feit dat de vrouw des huizes ze de omgang met vriendjes verbood, zogenaamd omdat dit sial (ongeluk) zou brengen. Kitty Rijcke was inventief genoeg om onder dit verbod uit te komen: zij had mevrouw Du Perron voorgespiegeld dat ze met haar verlegen Javaanse moeder had afgesproken om haar tweemaal per week in de warong van Po Sèn te ontmoeten, maar daar transformeerde de schuwe moeder zich in een ferme Europese sergeant. Kitty's bedrog werd door het inlandse personeel aan mevrouw Du Perron doorverteld en zo kwam er ook aan deze episode een eind.[88]

Moesten de kindermeisjes zich ook bezighouden met Toetoets religieuze vorming? Zo'n grote rol speelde de godsdienst niet in het gezin, al was mevrouw Du Perron van huis uit katholiek en was Eddy door de vereerde 'pastoor Schets' gedoopt. Van de kindermeisjes had alleen Koba Verhaar godsdienstige neigingen, maar volgens mevrouw Du Perron was ze eigenlijk verliefd op pastoor Van der Kun, die er uiteindelijk in slaagde haar uit het huishouden los te weken. In de roman wordt de godsdienst als volgt afgedaan: 'Van een godsdienstige kern was bij mij nooit veel te bekennen; ik deed mijn gebedjes trouw, omdat mijn moeder mij nu eenmaal gezegd had dat God alles zag en anders boos zou worden'. De moraal van het Nieuwe Testament liet Toetoet koud, maar dramatische verhalen als die over Jonas in de walvis en Simson konden hem wel bekoren.[89]

In een uitwisseling van confidenties met Ter Braak zou Du Perron schrijven dat hij 'uit brave en zelfs vrome, zij het dan niet "fijnvrome" ouders' geboren was en tot zijn veertiende trouw zijn avondgebedje deed.[90] Dat hij dit avondgebedje zo lang heeft volgehouden, kan verbazing wekken, maar hij was nu eenmaal trouwhartig van aard. Sporen heeft zijn katholieke jeugd niet nagelaten en volgens Du Perron kom je er in het vrijzinnige Indië ook niet achter wat een katholiek gemoed is.[91]

Hoe werd het personeel behandeld? Haar beruchte scènes ten spijt, bleef mevrouw Du Perron nooit lang wrokken; in het ernstigste geval eindigde het met ontslag van het personeelslid in kwestie of het wegsturen van de vriendin die haar woede had gewekt.[92] Ernstiger was het wanneer haar man een woede-aanval kreeg: hij manifesteerde zich dan voor honderd procent als de kwaaie Duup, die het gebruik van fysiek geweld niet schuwde. Zelfs een dreinerige Toetoet kreeg toen hij pas een paar jaar oud was enkele fikse tikken die onverantwoord hard aankwamen.[93]

Vlak voordat de familie in 1906 naar de Zandbaai ging, was een Europese opzichter, Charles Vetter (in de roman: Charles Mesters), ervandoor gegaan samen met Moenta en diens vrouw Titih. Charles Vetters halfbroer, Frank Robinson, had het voorpaviljoen op het landgoed gehuurd. Misschien voelde Charles du Perron zich daardoor verplicht wat terug te doen voor Vetter, ‘een jongen die niet wilde deugen’. Voordat hij als opzichter werd aangesteld, had men hem in Gedong Menu katholiek laten dopen. Het had niet geholpen: de wat labiele jongeman had zich voorgenomen om met Moenta en Titih elders rijkdommen te verwerven in plaats van mee te gaan naar de Zandbaai. Het drietal werd echter door Moenta's vader achterhaald en Charles Vetter, als aanstichter van de escapade, kreeg een fikse uitbrander van zijn baas. Het herenzoontje was trillend getuige van zijn vaders woedeaanval, maar het pak slaag bleef ditmaal uit.[94]

Een ander was niet zo gelukkig: in Du Perrons dagboek van 1937 staat een verhaal dat tante Emma Crone hem had verteld. De sobere notities vormen een sinistere aanvulling op de roman. Uit het verhaal blijkt dat ook de moeder soms werd meegesleept door het sadisme van de kwaaie Duup:

> ‘Verhaal v. tante Emma over somberheid v. Kamp[ong] Melajoe en over ranselen door m[oeder] en v[ader] van jongetje (Aboe, zoontje v. baron v. Heerdt) om z.g. een gestolen pennemes. In wagenkamer geranseld.’[95]

Uit het zicht, in de stoffige wagenkamer, achter in het terrein, vond deze tuchtiging plaats. Het was niet de eerste eruptie van geweld, het zou ook niet de laatste zijn.

Eindnoten:

1 *Vw* III, p. 82; *Hlvh* 1996, p. 71.
2 Dr. A.C. Wittenrood aan E. du Perron, 's-Gravenhage, 30-10-1938 (coll. LM). Anton Christiaan Wittenrood was op 17 juli 1866 geboren te Soerabaja en stierf op 30 mei 1939 te 's-Gravenhage. Hij had een particuliere praktijk in onder meer Bandoeng (rond 1903), Batavia (rond 1910) en Garoet (rond 1920). Verder was hij belast met de waarneming van de Burgerlijke Geneeskundige Dienst, eerst in het ressort Tosari (rond 1916), later in het ressort Klaten (rond 1918) en het gouvernement Soerakarta (Indisch Familie Archief, Den Haag).
3 *Vw* III, p. 83; *Hlvh* 1996, p. 72. Du Perron heeft het over de foto in een van zijn brieven: *Brieven* VIII, p. 156.
4 *Brieven* VII, p. 307.
5 *Vw* III, p. 293; *Hlvh* 1996, p. 237.
6 Veenstra, manuscript, p. 62.

7 *Vw* III, p. 106; *Hlvh* 1996, p. 90.
8 *Vw* III, p. 104; *Hlvh* 1996, p. 95.
9 *Vw* III, p. 110; *Hlvh* 1996, p. 94.
10 *Vw* III, p. 116; *Hlvh* 1996, p. 98-99.
11 *Vw* III, p. 94; *Hlvh* 1996, p. 80. In *Hlvh* 1935, p. 88 staat nog: '2 bendy's, een koets, een landauer en een milor'. Het is onduidelijk voor welk Amerikaans rijtuigje een 'américaine' staat. Een landauer en een mylord zijn beide vierwielige rijtuigen, de landauer heeft een afzonderlijk beweegbare voor- en achterkap, terwijl een mylord laag en open is als een victoria. Een bendie is een licht tweewielig rijtuigje voor één persoon.
12 *Vw* III, p. 117; *Hlvh* 1996, p. 99. Yoeng was 'een oude gedienstige' uit Charles' vrijgezellentijd. Hij fungeerde als waker (zie: *Vw* III, p. 111-112; *Hlvh* 1996, p. 95). De bedienden van de familie Du Perron worden in de roman aangeduid bij hun werkelijke namen.
13 *Vw* III, p. 109; *Hlvh* 1996, p. 93. De Indische sandelboom: *Pterocarpus indicus.*
14 *Vw* III, p. 111; *Hlvh* 1996, p. 94.
15 *Vw* III, p. 117; *Hlvh* 1996, p. 99.
16 Eveneens in Du Perrons dagboek vermeld (coll. mr. A.E. du Perron). De notitie dateert van december 1936. Vgl. *Brieven* VIII, p. 319-320.
17 Vgl. Du Perrons gedicht 'Kolonie' dat begint met de regels 'Nu schijnt daarginds misschien een halve maan / tweemaal zo hel als hier een maan in luister'. *Vw* I, p. 94.
18 *Vw* III, p. 117; *Hlvh* 1996, p. 99.
19 *Vw* III, p. 109; *Hlvh* 1996, p. 93.
20 Rendra, *IJzeren wereld*, Breda: Uitgeverij De Geus 1991, p. 23.
21 *Vw* III, p. 109; *Hlvh* 1996, p. 93.
22 Mededeling in brief van oktober 1929 aan Evelyn Blackett. Dit komt overeen met *Vw* III, p. 109; *Hlvh* 1996, p. 93.
23 *Vw* III, p. 117; *Hlvh* 1996, p. 99. De Mollerbeeks en Leerkerks staan voor: Agerbeeks en Riekerks. Zie: *Hlvh* 1996, p. 449.
24 De inlichtingen over de familie Agerbeek dank ik aan mevr. Joyce Stokkink-Ronkes Agerbeek te Purmerend (brief van 27-4-1999).
25 Vgl. *Vw* III, p. 89-91; *Hlvh* 1996, p. 77-78, 448 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
26 Herman Oscar Mathijs Agerbeek (29 juni 1891-1946) en Henri (roepnaam 'Ellie') Agerbeek (30 oktober 1895 - 26 augustus 1964) waren de zoons van Oscar Ruurd Agerbeek (geb. 1862, van beroep hoofdcommies van de Algemene Rekenkamer) en Sara Martina Trouerbach (geb. 1862). Ellie Agerbeek werd later hoofdcommies van het departement voor Volksgezondheid. Met dank aan Joyce Stokkink-Ronkes Agerbeek.
27 Zie: *Hlvh* 1996, p. 765.
28 Het was een eclectisch theater met elementen uit het Midden-Oosten en uit Europese, Chinese en Indonesische bronnen. Zie: Susan Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 76.
29 Zie voor deze episode: *Vw* III, p. 89-91; *Hlvh* 1996, p. 77-78.
30 Zie: *Hlvh* 1996, p. 754, aantekening bij p. 50, alinea 1, r. 5 v.o.
31 Zie: *Vw* III, p. 101-102; *Hlvh* 1996, p. 87, p. 767 n.
32 Du Perron, 'Gedichten', in: *De Gids*, jrg. 94, nr. 2, febr. 1930, p. 176. Zie ook: *Vw* I, p. 89.
33 Zie voor al deze vrienden van de Du Perrons: *Vw* III, p. 179-186; *Hlvh* 1996, p. 148-153. Voor Pondok Doewa zie: *Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch Indië*; *Hlvh* 1996, p. 787.
34 Zijn naam was Suriakarta Adiningrat (± 1850-1916). Gesprek met zijn kleindochter mevr. R.K.A. Soewarga, Tjitjalengka, 14-9-1985. Zie ook: *Vw* III, p. 285; *Hlvh* 1996, p. 231. Een afbeelding van het huis is te vinden in: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 374. In de collectie van het LM staat achterop de foto het jaartal 1917 geschreven.
35 In 1905 werd Batavia een gemeente met het recht om eigen financiën te regelen en eigen lokale raden in te stellen. Er kwam toen ook een gemeenteraad. Tot 1916 werd de Bataviase gemeenteraad voorgezeten door de assistent-resident, daarna werd er een burgemeester aangesteld. Zie: Lasmidjah Hardi dkk., *Jakarta-ku*, *Jakarta-mu*, *Jakarta kita*, Jakarta: Yayasan Pencinta dan Pemerintah Daerah Khusus Ibukota Jakarta Raya 1987, p. 91-93; H.W. van den Doel, *De stille macht*, p. 256, 260.
36 Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 83. Soerabaja, dat veel sterker gegroeid was dan de als ongezond bekend staande gouvernementsstad, telde 147.000 inwoners. In 1815 had Batavia 47.000 inwoners en Soerabaja 24.500. Van de 116.000 inwoners in 1900 behoorden er 78.000 tot de Indonesische etnische groepen, terwijl het aantal Chinezen ongeveer 18.000 bedroeg

(Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 64-65, 111). Het wordt uit de cijfers niet duidelijk of de bewoners van Meester Cornelis bij die van Batavia zijn opgeteld.

37 Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, p. 182-183.

38 De onder Daendels begonnen trend dat Europeanen steeds zuidelijker van de oude Bataviase stadskern gingen wonen, zette zich nog steeds door. De Europeanen konden het zich veroorloven om zich in gezondere stadsdelen te vestigen, terwijl veel Indonesiërs en Chinezen die keus niet hadden. Batavia was ongezonder dan West-Java in zijn geheel en kende een hoger gemiddelde sterftecijfer dan andere Aziatische steden zoals Calcutta. Zie: Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 75.

39 P.W. Hartelust was van 24 december 1902 tot 17 april 1908 assistent-resident van Meester Cornelis. Hij werd opgevolgd door H.D.A. Obertop, die tot 15 maart 1910 in functie bleef. Zie: *Hlvh* 1996, p. 768 n, p. 769 n. Beide heren komen voor in de aantekeningen in het Greshoff-exemplaar van *Het land van herkomst.* Met hen bezat Du Perron sr. een meer ongestoorde relatie dan met hun voorganger John Ricus Couperus, die assistent-resident was van 2 juni 1897 tot 7 juli 1900. Zie: *Hlvh* 1996, p. 759-760 n.

40 Dagboek E. du Perron (coll. mr. A.E. du Perron).

41 De westelijke straat heet nu Jalan Jatinegara Barat Raya, Gang Menu is Jalan Barat 4. De eerste stoomtram in Batavia reed in 1881; de eerste elektrische tram werd in 1897 in dienst genomen. In 1873 was het eerste Bataviase spoorlijntje geopend, naar Buitenzorg. Zie: Van Diessen, *Jakarta / Batavia*, p. 107.

42 Vgl. *Vw* III, p. 240-241; *Hlvh* 1996, p. 195.

43 Vgl. *Vw* III, p. 110; *Hlvh* 1996, p. 87, p. 93.

44 Tegenwoordig Jalan Jatinegara Barat 1.

45 *Vw* III, p. 242; *Hlvh* 1996, p. 196-197.

46 *Vw* III, p. 243; *Hlvh* 1996, p. 197.

47 *Vw* III, p. 109-110; *Hlvh* 1996, p. 100.

48 Zie: De Graaf, *Batavia in oude ansichten*, p. 145.

49 Zie voor een vluchtige indruk van een waterfeest: *Vw* III, p. 187; *Hlvh* 1996, p. 154.

50 Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 64-65.

51 Voor een afbeelding zie: De Graaf, *Batavia in oude ansichten*, p. 111.

52 *Vw* III, p. 118; *Hlvh* 1996, p. 100.

53 Zie: *Hlvh* 1996, p. 770.

54 In hoofdstuk 7 van *Het land van herkomst*, 'Het kind Ducroo', komt het 'kuisheidskomplex' van de kleine Arthur aan de orde, die de aanblik van een dame in badkostuum in een film niet kon verdragen en niemand in de kamer wou hebben als zijn baboe hem uitkleedde. Zie: *Vw* III, p. 93; *Hlvh* 1996, p. 79-80.

55 *Vw* III, p. 83; *Hlvh* 1996, p. 72.

56 Zie: Magnis-Suseno, *Javanische Weisheit und Ethik*, p. 37-70.

57 *Vw* III, p. 115; *Hlvh* 1996, p. 97-98.

58 Pantoens zijn vierregelige verzen waarvan de eerste helft veelal wat duister is, maar een toespeling bevat op de tweede helft. Zie: *Vw* III, p. 85; *Hlvh* 1996, p. 74. Vgl. Snoek, 'Pierrot is eindlik naar de maan', p. 7.

59 Vgl. *Hlvh* 1935, p. 83; *Vw* III, p. 88; *Hlvh* 1996, p. 75, 564.

60 *Vw* III, p. 107; *Hlvh* 1996, p. 92.

61 *Vw* III, p. 111-112; *Hlvh* 1996, p. 94-95.

62 *Vw* I, p. 95.

63 *Vw* III, p. 99-100; *Hlvh* 1996, p. 85.

64 Vgl. *Vw* III, p. 113; *Hlvh* 1996, p. 96: 'Tjang Panel bracht af en toe ook een andere vriendin aan, en werd alleen afgeschrikt door de grimmigheid van mijn vader die haar altijd liet zien dat zij alleen voor zijn vrouw in huis kwam.'

65 *Vw* III, p. 114; *Hlvh* 1996, p. 97.

66 *Vw* III, p. 96; *Hlvh* 1996, p. 87.

67 Gesprek met Edgar François (Eddy) van der Groen (zoon van Dora), Jakarta, 3-12-1993.

68 Gesprek met Erna Tajudin (dochter van Dora), Jakarta, 28-1-1994; gesprek met Eddy van der Groen, Jakarta, 3-12-1993.

69 *Brieven* VI, p. 328 (23-12-1936 aan J. Greshoff).

70 Gesprek met Erna Tajudin, Jakarta, 28-1-1994.

71 Na zijn weerzien met Dora, in december 1936, meende Du Perron dat hij zijn zelfportret in de roman veel te zoet had gemaakt. Wel bevat de roman al het volgende inzicht: 'Wat een verwend

kind zal ik toen al geweest zijn! - zodra ik maar even huilde, kwam mijn moeder toegeschoten alsof mij een ontzettend ongeluk overkomen was.' Zie: *Vw* III, p. 87; *Hlvh* 1996, p. 75.

72 Gesprek met Eddy van der Groen, Jakarta, 3-12-1993.

73 *Vw* III, p. 88; *Hlvh* 1996, p. 76.

74 *Vw* III, p. 89; *Hlvh* 1996, p. 77.

75 Brief van 27-1-1932 aan E.G. de Roos (coll. mr. A.E. du Perron).

76 *Vw* I, p. 66.

77 Het 'visioen' komt naar voren in: *Vw* III, p. 26-27; *Hlvh* 1996, p. 25-26.

78 Isnan was de bediende die mevrouw Du Perron uit haar vorige huwelijk had meegenomen. Vgl. *Vw* III, p. 111; *Hlvh* 1996, p. 95.

79 *Vw* III, p. 110; *Hlvh* 1996, p. 94.

80 *Vw* III, p. 119; *Hlvh* 1996, p. 101. Zie ook: *Hlvh* 1996, p. 450, toelichting in het Greshoff-exemplaar: 'Ik zei van geprepareerd ijs: *de* ijs; *het* ijs was het ijs waarmee het werd koudgemaakt (daar gingen grote stukken zout in).' In Indonesië kan men nog sporadisch het traditionele 'ès putar' (draaiijs) verkrijgen.

81 *Vw* III, p. 91-92; *Hlvh* 1996, p. 79.

82 *Vw* III, p. 87; *Hlvh* 1996, p. 75.

83 *Vw* III, p. 88; *Hlvh* 1996, p. 76.

84 *Vw* III, p. 87; *Hlvh* 1996, p. 79.

85 Ibidem.

86 Zie voor de namen van de kindermeisjes: *Vw* III, p. 88, 93, 95, 172; *Hlvh* 1996, p. 76, 80-81, 143, alsmede p. 453 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en p. 764-765. In een aantekening bij de kritische leeseditie wordt aannemelijk gemaakt dat Koba Verhaar in 1910 op Weltevreden woonde als 'geestelijke zuster'.

87 *Vw* III, p. 88; *Hlvh* 1996, p. 76.

88 *Vw* III, p. 165-166; *Hlvh* 1996, p. 137-138.

89 Vgl. *Vw* III, p. 94; *Hlvh* 1996, p. 80-81.

90 *Bw* I, p. 6 (18-11-1930).

91 *Bw* III, p. 129 (2-2-1935). DP schrijft: '[...] wat een katholiek gemoed is leer je in Indië niet kennen, 2 weken in Utrecht zijn dan 10 X rijker dan een heel tropenbestaan'.

92 Het laatste was op een gegeven moment ook gebeurd met Tjang Pichel. Vgl. *Vw* III, p. 115; *Hlvh* 1996, p. 97.

93 *Vw* III, p. 87; *Hlvh* 1996, p. 75.

94 In de roman volgt deze significante passage: '[...] ik wist al met hoeveel gemak mijn vader een inlander een pak slaag gaf, en ik hoopte in stilte vurig dat hij Charles niet slaan zou: omdat hij een Europeaan was, en omdat hij hele middagen met mij in het gras gezeten had. Hij werd enkel weggejaagd - hij liep de tuin door en stapte alleen in het karretje waarmee zij een halfuur geleden alle vier gekomen waren.' Zie: *Vw* III, p. 97-98; *Hlvh* 1996, p. 83-84, 448 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).

95 Ongedateerde dagboeknotitie (coll. mr. A.E. du Perron). Op een andere bladzijde van dit dagboek, bij de 'Niet vertelde herinneringen' van Ducroo, staat dat Aboe werd afgeranseld met een zweep. Er woonden in Indië verscheidene baronnen Van Heerdt. Van Louis François Henri baron van Heerdt (geb. 23-4-1865) is bekend dat hij niet minder dan 24 kinderen had verwekt, uit wie een uitgebreide niet-adellijke nakomelingschap is voortgekomen (Indisch Familie Archief, Den Haag). Het is niet zeker welke baron Van Heerdt de vader van Aboe was.

Hoofdstuk 3
Pendelen tussen Meester, Zandbaai en Soekaboemi

Een kwestie van autoriteit

De familie kwam graag in Soekaboemi, het koele bergstadje in de Preanger dat gedomineerd wordt door het majestueuze silhouet van de Gedeh, een vulkaan met een hoogte van 2967 meter. Hoewel het de woonplaats was van tante Rosine Eleonore Loonen (1836-1920), bij wie Madeline was grootgebracht, werd er meestal elders gelogeerd. Charles kwam niet graag bij zijn schoonfamilie, mogelijk omdat zij na de echtscheiding de kant had gekozen van Madelines eerste echtgenoot.[1] Veel liever logeerden de Du Perrons bij de hadjivrouw Wa Gedah of bij de patih van Soekaboemi. De overlevering wil dat tijdens een van die logeerpartijen het anderhalf jaar oude herenzoontje bijna aan ‘plotselinge en hevige koortsen’ was bezweken. Het was op 23 mei 1901 tijdens de uitbarsting van de Kloet in Oost-Java, die aan meer dan vijfduizend mensen het leven kostte.[2] Deze vulkaan lag ruim 600 kilometer van Soekaboemi vandaan, maar de kracht van de explosie zorgde voor een fenomenale verspreiding van asregens. De inderhaast bij de dreumes geroepen dokter constateerde een hersenvliesontsteking en verklaarde zich machteloos. Zijn onkunde werd echter bewezen toen de koorts van het kind afnam, nadat zijn moeder en de vrouw van de patih hem ten einde raad een lavement hadden toegediend. 's Avonds lachte hij weer vriendelijk.[3]

Ook de landheer van Kampong Melajoe had het niet erg op dokters. Hij hield het initiatief liever in eigen hand. Ziekte strookte niet met zijn vitale zelfbeeld, ziekte was zijn grootste vijand. Toen hij een keer ziek te bed lag, kwam de huisarts van Meester Cornelis, F. de Meyier. Deze voormalige militaire arts beging de fout op autoritaire toon een operatie aan te bevelen, waarop Charles hem toebeet: ‘Daar zal godverdomme niets van inkomen, zolang ik zelf bij mijn positieven ben.’[4] Vervolgens zou hij zijn vrouw hebben gezegd: ‘Anders zorg jij ervoor dat die kerels met hun messen uit mijn lijf blijven, ik wil mijn natuurlike dood sterven!’ Het was allemaal niet nodig: zonder operatie kwam Charles er binnen een paar dagen weer bovenop.[5]

Volgens de roman vertoonde de vader op de vijfde verjaardag van zijn zoon een sterk staaltje van autoritair gedrag. Er waren wat Europese kinderen uit de buurt gevraagd en er was een draaiorgel besteld:

> '[...] op deze muziek begonnen de kinderen dadelik te dansen, ook Flora die al tot de oudsten behoorde. Ik keek met grote ogen naar een klein meisje met welig kroeshaar, dat Nike heette en dat ik soms op straat had zien voorbijgaan; mijn vader nam mij opeens bij de hand, bracht mij vóór haar en zei dat ik met haar dansen moest. Ik weigerde bot - het idee dat ik daar tussen al die onbekende kinderen zou rondspringen en met dit meisje juist, zou mij het ergste hebben laten trotseren: de boosheid van mijn vader was trouwens het ergste wat er bestond. Hij werd dan ook boos; hij nam mij "bij mijn nekvel," zoals hij zei, droeg mij alle kamers door, ver van het feest dat zonder mij doorging, en zette mij in een hoek van de kamar pandjang.'[6]

Onvergetelijke momenten voor een kind, zó voor je verlegenheid te worden gestraft, nota bene op je eigen verjaardag. Door dit soort incidenten nam de natuurlijke affectie van het kind jegens zijn vader af om plaats te maken voor een met eerbied gemengde angst. Niet verwonderlijk dat hij des te meer een moeders- en baboekindje werd.

Voor langere verblijven in Soekaboemi werd soms een huis gehuurd, zoals het huis van iemand die Turpijn heette. Dit 'huis van Turpijn' maakte op Eddy een geweldige indruk door het zogenaamde vitrofaniepapier, een kleurentransparant, dat op alle ruiten was geplakt. Er stonden goudbruine griffioenen op blauwe schilden op afgebeeld. In Eddy's verbeelding had het onverklaarbare vertrek van Lotje Kroone, toen hij ongeveer zes jaar oud was, te maken met deze fabeldieren. Hij was bijzonder gesteld op dit kindermeisje, dat haar dienstverband had opgezegd omdat ze ging trouwen. Zijn ouders dachten er goed aan te doen hem niet te vertellen dat Lotje hem zou verlaten, maar toen hij er eenmaal achter kwam, voelde hij het als verraad. Bovendien werd zijn fantasie geprikkeld door een Frans boek met houtsneden die oude folteringen en executies voorstelden. In een van de figuren herkende hij een sètan, van wiens bestaan hij op de hoogte was gebracht door Ellie Agerbeek. Ineens was het huis te klein en moeder moest hem sussen met de verzekering dat vader de sètan zou doodschieten als hij ooit bij hen zou komen.[7] Het nerveuze herenzoontje werd zo ziek van agitatie, dat er een dokter bij moest komen, maar hij spoog de purgeerlimonade meteen weer uit.[8]

Du Perron sr. was daarbij niet aanwezig. Hij hield zich op dat moment bezig met andere zaken, die zouden leiden tot een radicale wending in het leven van zijn gezin. De Du Perrons hadden sowieso een mobiel bestaan,

dat zich niet uitsluitend in Gedong Menu afspeelde, maar soms ook in villa Tinggalsari of op andere plaatsen in de Preanger. De dokter die had geholpen bij Eddy's entree in de wereld zag hem terug als jongen van vijf jaar toen hij met zijn moeder ergens in een pondok verbleef.[9] Een pondok kan een eenvoudig bamboehutje zijn met een open ruimte (kolong) eronder, maar mevrouw Du Perron verbleef waarschijnlijk in een buitenhuis van meer allure, zoals Oscar van Polanen Petel later bezat in het Garoetse.[10]

De Zandbaai, motieven voor vertrek

Volgens de roman was Arthur Ducroo nog geen zes jaar oud, toen de boot *Speelman*, genoemd naar de beruchte gouverneur-generaal, de familie met haar personeel naar de afgelegen Zandbaai bracht, waar Ducroo sr. een rijstpellerij wilde beginnen.[11] De *Speelman* vertrok uit Tandjoeng Priok, de haven van Batavia, en moest dus helemaal langs de noordkust ten westen van Batavia varen, de westkant van Java ronden en daarna langs de zuidkust afzakken tot aan de Zandbaai.[12] Voorbij Pelaboehan Ratoe kwam de Zandbaai in zicht.[13] Een alternatief voor de reis was natuurlijk geweest om over land via Soekaboemi naar Pelaboehan Ratoe te gaan en vandaaruit met een boot over de Wijnkoopsbaai naar de oostelijker gelegen Zandbaai te koersen. Zo was het aanvankelijk gepland, maar na de bijna gelukte desertie van Charles Vetter, Moenta en Titih was besloten om de reis in Tandjoeng Priok te laten beginnen. De *Speelman* was een boot van de KPM (Koninklijke Paketvaart Maatschappij), dus hij bezat een capaciteit die het vervoer van flink wat manschappen en bezittingen mogelijk maakte.[14] De reis vond grotendeels in de nacht plaats; de kwaaie Duup en zijn trouwe adjudant Isnan bleven de hele nacht op, wapens in de hand, om te waken over een paar petroleumblikken vol zilverstukken.[15]

Wat dreef de landheer van Kampong Melajoe tot deze onberaden stap? Het oord waar hij heen ging was een wildernis, naar het noorden toe geïsoleerd door het schier ondoordringbare Djampang Koelon-gebergte en alleen over zee redelijk bereikbaar. Maar tijdens de westmoesson kan het langs de kust behoorlijk spoken en is de oversteek af te raden.[16] De verteller van *Het land van herkomst* oppert dat vader Ducroo zich misschien verveelde als landheer van Kampong Melajoe. Een controleur uit deze streek zou hem hebben aangeraden om aan de Zandbaai een rijstpellerij te beginnen: ‘als een schip van de Paketvaart af en toe een lading zou

willen ophalen, zou hij schatrijk worden'.[17] Dit lijkt een nogal wilde veronderstelling.[18] Dat Charles zich in dit avontuur stortte, kan ook zijn gemotiveerd door het feit dat hij aan de afgelegen Zandbaai minder last zou hebben van bemoeizuchtige bestuursambtenaren. Europese landeigenaren, landhuurders en erfpachters voelden in deze tijd steeds meer de druk van beperkende maatregelen en een ethisch voelende ambtenarij. Mogelijk koos Charles rond 1906 bewust voor een isolement waarin hij gemakkelijker zijn eigen gang kon gaan.[19]

De kwestie heeft ook Eddy du Perron beziggehouden. In 'Niet vertelde herinneringen [van] Ducroo' schrijft hij: '*Waarom* ging mijn vader die toen in de 40 was (46 of 47) naar Balek? Welke *neiging* wordt opeens geraakt door een verhaal van zo'n kontroleur dat je zoveel geld kon verdienen; waarvoor had hij dat nodig?'[20]

Wie Charles iets kan hebben ingefluisterd, is de excentrieke Reneke Adriaan Eekhout (1858-1911), wiens fictioneel alter ego in *Het land van herkomst* Evert Reedijk heet. Nadat hij in zijn jonge jaren een tijdje luitenant ter zee II was geweest, kwam Eekhout in het district Tjibadak terecht, waar hij in 1903 'directeur Wijnkoopsbaai en exploratie-agent Paketvaart' was.[21] Hij was in Indië geboren en woonde in een eenvoudig huis op een heuvel, met uitzicht op de Wijnkoopsbaai. Volgens oud-bestuursambtenaar M.B. van der Jagt was hij een 'heerlijke optimist' en 'Indië's grootste en meest bekende concessie-jager', een 'fantastische plannenmaker, gehuld in millioenenberekeningen, in illusies, in toekomstmuziek'. Eekhout behoorde tot dat slag van pioniers, die overal zochten, speurden en snuffelden, die doordrongen 'in desa, in rimboe, tot in het verste en diepste binnenland', op zoek naar mogelijkheden tot exploitatie: 'Ze vroegen van alles en nog wat aan: erfpachtspercelen voor koffie, rubber, agave, sisal, sereh, enz., concessies voor suiker-, klapper-, olie-, zeep- en andere fabrieken, voor rijstpellerijen, voor tram- en autobuslijnen, vergunning voor mijnbouwkundige opsporingen, concessies voor mijnbouw, goud, koper, steenkool, porseleinaarde, enz., enz. Ze verschenen en verdwenen, deden de verkregen erfpacht of concessies tegen een zoet winstje van de hand, boften ook een enkele keer en waren dan met één slag "binnen".'

Sommige van deze avonturiers waren niet erg gezien, maar volgens Van der Jagt stond Eekhout op hoger peil: 'Hij hield zich liefst niet op met klein grut, zijn geest hield zich bezig met grote combinaties, hij vroeg hele spoorlijn-complexen, havens en scheepvaartlijnen, hele bergen en landstreken, hele zeeën en eilanden aan. En toch, menige zijner fantasieën zijn later in werkelijkheid omgezet en andere zullen volgen.' Hij was een aan-

genaam causeur, voor wie de jacht op concessies een sport was. Als hij aan de verkoop van een concessie een mooie winst had overgehouden, reisde hij naar Bandoeng, waar hij dan een tijdlang in hotel Homann logeerde en leefde als grand seigneur. Hij gaf ook lezingen over zijn visionaire plannen.[22]

Het kan niet anders of Eekhout heeft het plan van Charles du Perron om een rijstpellerij aan de Zandbaai op te zetten van harte ondersteund, wellicht ook gesuggereerd. Misschien heeft hij hem voorgehouden dat de streek zou worden opengelegd door een nog aan te leggen spoorweg van Soekaboemi naar Pelaboean, die er nooit is gekomen. Volgens *Het land van herkomst* 'stierf hij tenslotte als een van de onbegrepen helden van Conrad, romanties en verlaten, door de kollega's tot het bittere einde voor een dwaas aangezien, door de inlanders bemind maar op hun niveau getrokken'.[23] Evenals de legendarische theeplanter Karel Frederik Holle (1820-1896) mocht Reneke Adriaan Eekhout aanspraak maken op de eretitel 'mitra noe tani' (vriend van de landman).[24] In tegenstelling tot Holle en Eekhout had Du Perron sr. geen harmonieuze verstandhouding met de inheemse bevolking, maar daar was het avontuur niet minder om. Mogelijk wilde hij zijn familie laten zien dat hij wel degelijk zijn mannetje stond.

De Zandbaai, Balekambang

Wie vanuit het huidige Pelabuhan Ratu de reis naar de Zandbaai maakt, steekt eerst de uitgestrekte Wijnkoopsbaai over. Na een kaap in het zuiden te hebben gerond vaar je meteen de veel kleinere Zandbaai in; hier opent zich een magnifiek uitzicht op de steile rotsen van de bergrug, waarvan diverse watervallen in zee kletteren. Aan de kust recht vooruit strekt zich een vlakke strook land uit die vroeger Balekambang werd genoemd. In *Het land van herkomst* wordt deze naam verklaard als 'drijvende balé (bamboebed)', maar 'drijvend paviljoen' is een juistere etymologie.[25] Tegenwoordig 'drijft' dit land niet meer, omdat de rivier de Tjikantèh die de landstrook afsneed van het bergachtige achterland is verdwenen. In plaats daarvan zijn er sawa's gekomen, zeer drassige rijstterrassen, door smalle sawadijkjes van elkaar gescheiden. Aan de linkerzijde (met de rug naar zee) bevindt zich nog steeds de hoge waterval de Tjimarindjoeng, die tijdens de westmoesson aanzwelt tot een bruisend watergeweld dat neerstort in de springerige bergstroom van dezelfde naam. Aan de rechterzijde

van Balekambang is de monding van de brede rivier de Tjiletoeh: ‘een machtig water, somber, hoewel aan weerskanten prachtig begroeid, stil, diep en breed’. Aan deze kant bevindt zich een eind de baai in een verzameling rotsblokken met enkele bomen erop, waaraan de naam Poelo Mandra werd gegeven. Het dorp dat de Du Perrons aantroffen, bevond zich in het midden van Balekambang. Zij bouwden hun huis aan de rand van het dorp, naar de zijde van de waterval.

Heden ten dage bestaan er nog steeds sporen van het verblijf van de familie Du Perron.[26] Hoe het er anno 1906 allemaal uitzag bewijst een serie foto's, die een frisse pioniersgeest ademen.[27] Jaren na afloop van het avontuur, in april 1916, heeft een sentimentele Charles de foto's van aantekeningen voorzien. Het woonhuis noemt hij ‘woonkeet’; het is een bamboewoning met een schuin aflopend pannendak, zonder open ruimte of kolong - volgens de roman bestond het uit ‘3 zitkamers en 3 slaapkamers, met vensters en gevlochten luiken voor de uren van onweer en passaat’.[28] Het dorp, dat thans Cimarinjung heet en is opgeschoven naar de plek waar de Du Perrons hun woning hadden, bestaat voor het grootste gedeelte nog uit de traditionele Soendanese bamboehuisjes met een kolong, op palen gebouwd en met een open voorgalerij onder het schuin aflopende dak. Het meest treffend zijn de lanen van volwassen koningspalmen waardoor het dorp wordt doorkruist. Het is verleidelijk te veronderstellen dat Charles du Perron met deze voor zo'n afgelegen oord wel ongebruikelijke aanplant zijn heerlijk domein heeft willen herscheppen in een privé-koninkrijkje.

Een van de foto's in het album vertoont vele kleine kokosboompjes waarvoor een mandoer en zijn vrouw poseren. Op de achterkant heeft Charles in 1916 in zijn ietwat schoolse handschrift genoteerd: ‘Klapperaanplant, nabij de plaats van het voormalige woonhuis, met het gezicht naar de Tjimarindjoeng.’ De woning en de warong van de Soendase vrouw Lindeung waren de eerste huizen van het dorp, daarvan min of meer gescheiden door twee hagen van djarak, een snelgroeiende giftige boom uit welks pitten ricinusolie wordt geperst.[29] Het woonhuis bezat een achtergalerij grenzend aan de besloten ‘hof’ die was ontstaan nadat er achter het huis een ‘bediendenkeet’ was gebouwd. Vlakbij de bediendenwoning was de keuken, die door een overdekte gang (pendopo) met het woonhuis was verbonden.

's Avonds zaten de Du Perrons dikwijls op de achtergalerij bij het licht van een petroleumlamp te genieten van gamelanmuziek: ‘het was de melankolieke muziek en de tropennacht in alle harmonie, met de afzonde-

ring van de blanke die zich ook hier superieur waant'. Bij mooi weer zat de familie 's avonds op het voorerf, waar in het zand een vierkant van tegels was gemetseld.[30] Het huis zelf was ingericht met de meubels van de verkochte villa Tinggalsari.[31] Op een stemmige foto zitten Charles, in smetteloos witte jas toetoep, en een behoorlijk uitgedijde Madeline in een huisjas aan een lage tafel met theekopjes, terwijl een gast met een knevel, even martiaal als die van Charles, op een schommelstoel de voorgrond inneemt. Een wat bevangen Toetoet, beide handjes in zijn schoot, zit veilig in de buurt van moeder, op het puntje van een leunstoel.

De beide echtelieden hadden de taken mooi verdeeld: Charles hield zich bezig met de onderneming, Madeline met het huishouden in de wijdste zin. Zo kreeg zij de leiding over een later aan de overkant van de Tjikantèh te bouwen koekraal. Schuin tegenover de koekraal was een bloementuin met veel melati's. Nooit leek de verhouding tussen moeder en zoon inniger dan hier: 'als ik met mijn moeder meeging, naar de koeien eerst, naar de bloemen daarna, was ik zo gelukkig dat ik al de liedjes zong die ik kende'.[32] Toen het woonhuis en de bijgebouwen klaar waren, werd er een begin gemaakt met de bouw van de fabriek en de rijstschuur. Een van de meegebrachte opzichters, Dèn Soekma, die nog voor het circus van Buffalo Bill had gewerkt, werd belast met de gewichtige taak om de rotsen bij de Tjimarindjoeng te laten springen met dynamiet. Vervolgens legde hij de waterleiding aan naar de turbine waarop de fabriek moest draaien.[33] Maar reeds doemden de eerste problemen op voor het fantastische project: de bouw van de fabriek wilde niet vlotten en er waren herhaaldelijk problemen met een instortende waterleiding.[34] Bovendien moest Charles nog bij de KPM zien te bedingen dat haar boten, die op de Wijnkoopsbaai voeren, een omweg zouden maken via de Zandbaai om zijn rijst in te laden. Na enige tijd werd het nog gebrekkig functionerende paradijsje aan de Zandbaai verlaten en werd tot nader order Gedong Menu weer betrokken. Het was ook hoognodig dat er wat werd gedaan aan Eddy's schoolopleiding.

Bij de zusters ursulinen

In Gedong Menu kreeg Eddy zijn eerste schrijflessen van Emma Wahl, het kindermeisje dat was meegegaan naar de Zandbaai. Erg veel geduld had ze niet met het knaapje, wiens lei ze verpestte met haar driftig ingekraste

'model-a's'. Ook gaf ze hem fikse tikken op zijn knoken om hem in te prenten zijn griffel goed vast te houden. Volgens de verteller van *Het land van herkomst* had deze methode een averechts effect gehad en was zij er debet aan dat hij zijn pen nog steeds op 'een zo vreemde manier' vasthield.[35] Die vreemde manier bestond hierin, dat hij een kromme vinger op de penhouder gedrukt hield. Zo hanteerde hij ook zijn vork, waar zijn oude heer sarcastische opmerkingen over maakte.[36]

Het herenzoontje van die tijd was 'meestal een stil en ernstig kind'.[37] Zo verschijnt hij ook op een foto uit 1907, die waarschijnlijk op zijn achtste verjaardag is genomen. Hij is voor de gelegenheid in een soort matrozenpakje gehesen met een wijde kraag en een rij sierknoopjes op de zoom van de halflange broek. Nog steeds werd hij tamelijk beschermd opgevoed: hij moest voor slechte omgang worden behoed, en het leek Madeline dat hij in goede handen zou zijn bij de zusters ursulinen, die een lagere school hadden op Noordwijk in Batavia.

In Nederlands-Indië was de missie eeuwenlang geweerd, maar in de negentiende eeuw was daar als gevolg van de katholieke emancipatie verandering in gekomen. De zusters van de in 1535 gestichte Orde der Ursulinen waren de eersten die de oversteek naar Indië waagden om zich te wijden aan de katholieke opvoeding van de jeugd. Het ging dan voornamelijk om de opvoeding van meisjes en jonge vrouwen, maar tot de leeftijd van tien jaar werden ook jongetjes toegelaten. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd met grote voortvarendheid een educatief imperium opgebouwd.[38] Het Ursulinen-instituut, zoals de scholengemeenschap van de zusters ursulinen heette, leek geknipt voor het katholiek gedoopte herenzoontje. Er verscheen ook spoedig een nieuw kindermeisje op het toneel, dat de taak had hem elke ochtend naar school te brengen.

Eddy was voor zijn leeftijd al achter met onderwijs en kwam dus in een klas met jongetjes die merendeels jonger waren dan hijzelf. Hij voelde zich die eerste dag diep ongelukkig, maar slaagde er later in zich tot een soort van held op te werken. Hij speelde op school zijn eerste komediantenrolletje door op de kortaffe manier van zijn vader 'jah' te zeggen en zijn seksueel gekleurde fantasieën uit te leven in verzonnen verhalen die hij zuster Jozefa vertelde. Zij liet dit goedschiks toe. Maar toen hij eens in de buurt van een andere school zijn kindermeisje kwijt was en met een angstig stemmetje riep 'Heb je mijn juffrouw niet gezien?', lachte een hele troep kinderen hem uit. Door zijn benauwde vraag had hij zich blootgegeven als een beschermd opgevoed moederskindje en het vernederende gelach had hem gestoken.[39]

Welke indrukken zijn er blijven hangen van het ursulinische onderwijs? In een van zijn polemieken met Anton van Duinkerken corrigeert Du Perron zijn tegenstander door te zeggen dat ‘de katholiekheid’ hem, toen hij ‘kind en weerloos’ was, niet is ‘aangeleerd’, maar veeleer ‘aangesmeerd’.[40] Wel komen er in de *Cahiers van een lezer* diverse uitlatingen voor die wijzen op een eclectische waardering van de bijbel. Met name de figuur van Christus staat hoog aangeschreven, omdat de man iets te zeggen had en dat deed in klare taal en recht op de man af. Maar het katholicisme had voor hem afgedaan en hij verachtte de kerkvaders met hun zijns inziens ‘lege lyrisme’.[41]

Het starend kinderoog

De eerste episode op het Ursulinen-instituut zou maar twee maanden hebben geduurd,[42] tot het moment dat de familie naar de Zandbaai terugkeerde. Andere lessen boden zich in deze tijd aan het vroegrijpe knaapje als vanzelf aan: Kitty Rijcke, de brutale opvolgster van Emma Wahl, die in de warong geheime rendez-vous organiseerde met haar vrijer, hield ervan wilde spelletjes te spelen met Dora, Eddy en de inlandse kinderen van het landgoed: ‘Zij viel dan uitgeput tussen ons neer en wij moesten aan haar trekken of over haar lopen tot zij weer bijkwam.’ Volgens de roman zou het aan haar zorgen toevertrouwde kind kort voor Kitty's vertrek hebben gedroomd, dat zij ‘alle inlandse kinderen zou wegzenden en dan Flora en mij vragen haar te masseren, waarbij zij helemaal naakt zou zijn’.[43] Het erotisch ontwaken van Arthur Ducroo vormt het thema van hoofdstuk 12 van de roman, ‘Het indiese kind is vroegrijp’, maar komt ook in latere hoofdstukken aan de orde.[44]

In zijn sonnet ‘Evocatio’ heeft Du Perron de scène beschreven, waarin een Europese dame in alle rust met naakt bovenlijf haar toilet maakt, terwijl het kind haar van opzij en in de spiegel opneemt. Het sextet van dit gedicht luidt als volgt:

> O, onbekende! 'k zag u ééns toch: 'k was... vijf jaren? -
> hoog was uw kapsel, zwart, met enkle grijze haren,
> krachtig uw neus, uw voorhoofd, als uw kapsel hoog.
>
> Vóor een psyché, met gouden boord die trouwlijk kaatste
> terug uw beeld dat zich tweevoud, tweezijdig, plaatste -
> bloot tot het middel - in mijn starend kinderoog.[45]

In zijn roman geeft Du Perron een meer reële schatting van de leeftijd van de jongen die dit ademloos meemaakte: zeven of acht jaar. De vrouw die hem deelgenoot liet zijn van haar toilet was een op dat moment in Gedong Menu logerende vriendin van zijn moeder.[46] Zij heette mevrouw E.A. Obertop-Voswinkel Dorselen en was de echtgenote van de man die op 19 april 1908 zou aantreden als de nieuwe assistent-resident van Meester Cornelis.[47] Mogelijk was mevrouw Obertop ook niet zomaar een logee, maar waren zij en haar man kwartier aan het maken in Gedong Menu, dat rond het achtste jaar van Arthur Ducroo werd 'verhuurd aan een assistent-resident, die een oud vriend van mijn vader was'.[48] De logeerpartij of kwartiermakerij vond plaats toen de familie Du Perron 'op het punt [stond] naar de Zandbaai terug te gaan'.[49] De heer en mevrouw Obertop kregen de beschikking over het hoofdgebouw, terwijl de familie Du Perron in het sinistere paviljoen aan de kalikant sliep. Eddy vond dat behoorlijk eng, want juist in die tijd werd de streek onveilig gemaakt door rovers. Tot verontwaardiging van de Bataviase pers had Obertops voorganger P.W. Hartelust[50] verzuimd daartegen op te treden, maar de nieuwe assistent-resident was al net zo'n mannetjesputter als zijn vriend Charles, dus hij stelde gauw orde op zaken.

Van belang is de veronderstelling in *Het land van herkomst* dat de seksualiteit van Arthur Ducroo is gestempeld door het feit dat hij als kind voortdurend oudere vrouwen om zich heen zag. Dat leidt dan tot Ducroo's volwassen voorkeur voor 'een oudere vrouw die enige charme behouden heeft' boven een jonge vrouw. Ook hier kan het verband met Du Perrons leven zonder moeite worden gelegd, want hij is meer dan eens op dit thema teruggekomen.[51] *Het land van herkomst* vervolgt met de constatering: 'Toch was ik heel jong ook al verliefd op jonge vrouwen.' Waarop het voorbeeld volgt van een zestienjarig inlands meisje, Dèn Boewah, dat hij uit verliefdheid niet durfde aankijken. Maar het leeftijdsverschil met Dèn Boewah was toch nog een jaar of acht, negen, en met Dora Pichel scheelde Eddy zes jaar.

Tekenend is Eddy's verhouding tot zijn beeldschone nicht, Jeanne Marie freule van der Wyck (1883-1972), die luisterde naar de roepnaam Jeaantje. De zevenjarige Eddy kon Jeaantjes verloofde niet luchten of zien, ondanks alle cadeautjes die deze voor hem meebracht. Door zijn jaloerse reacties op deze 'mijnheer met zwarte knevels' gaf hij te kennen dat hij oudere rechten bezat![52]

Terug naar Balekambang

Toen de familie voor de tweede keer naar de Zandbaai vertrok, niet lang na 18 april 1908, ging ook het nieuwe kindermeisje mee dat Eddy elke dag naar het Ursulinen-instituut had gebracht. Zij heette Bertha Hessing, was een volbloed Hollandse en werd dus door de ouders ‘juffrouw Hessing’ genoemd in plaats van Bertha. Eddy kon het goed vinden met deze juffrouw die hem met veel tact en vriendelijkheid benaderde. Omdat ze ook een goede vertelster was, hing hij aan haar lippen. Maar juffrouw Hessing was geen blijvertje: op een gegeven moment trad ook zij in het huwelijk. Haar opvolgster heette Fientje Flikkenschild en was ‘weer een onvervalste dochter van het land’, die Eddy op zijn zenuwen werkte omdat ze hem overal volgde en op zijn weetgierigheid geen ander antwoord wist dan een met sterk Javaans accent uitgesproken ‘Dhat mag Joost van dhen Vondhèl weten’. Eddy kreeg er genoeg van en ledigde de inhoud van een halfvolle po op haar handen.

Zijn vader die dit net zag, gaf hem zo'n ongenadig pak slaag - in zijn drift zijn krachten niet sparend - dat dit een keerpunt betekende in de verhouding met zijn zoon: ‘Van die dag af was het met iedere toenadering van mij tot hem gedaan; ik rende weg als ik zijn stem maar hoorde of hem uit de verte zag aankomen. Ik was altijd bang voor hem geweest, maar van deze dag af beschouwde ik hem als mijn boze geest.’ Het incident leidde wel tot de aftocht van Eddy's kindermeisje, dat voorlopig geen opvolgster kreeg.[53] Na Fientjes vertrek werd Eddy voortaan meegenomen naar de fabriek, waar de waterleiding nog steeds het kwetsbaarste onderdeel was van de hele onderneming.[54]

Charles du Perron had deze keer ook een ploeg Bataviase zeelieden meegenomen, die werd aangevoerd door de sterke Kiping. Door zich op het puntje van Balekambang bij de Tjiletoeh te vestigen bleven zij enigszins afgezonderd van de autochtone Soendanese bevolking.[55] Kiping was een man die gezag afdwong door zijn fysieke kracht en de hardheid van zijn handen.[56] Charles kon goed overweg met deze ruwe Batavianen die tegen een stootje konden. De ontwijkende Soendanezen maakten hem kregel. Hun houding verschilde aanmerkelijk van die van de opgezetenen in Batavia en Ommelanden, waar Charles op zijn bekende voortvarende wijze de wind eronder had gehouden. Aan de Zandbaai had zijn gebiedende wijze van optreden juist een averechts effect. De Soendanezen haatten hem en ontweken de confrontatie, hem doemend tot machteloosheid.

In *Het land van herkomst* wordt geschetst hoe Ducroo père ‘zich langzamerhand geslagen’ voelde in de Soendalanden, in tegenstelling tot zijn vrouw, die er juist in haar element was. Onthullend als psychologische reflectie over beide ouders is de volgende passage:

> ‘Hij [Ducroo] zei later: - Mijn neurastenie heb ik in die Zandbaai opgedaan. - Zij was vol sentimentaliteit, vol werkelik gevoel toch ook, maar zonder enige aanleg voor neurastenie; zij had van de omgeving kunnen blijven genieten terwijl alles op de fabriek verkeerd ging, en zonder dat zij zich in het minst aan de worsteling tegen de mislukkingen onttrokken had. Zij zond mijn vader soms naar huis en bleef met het werkvolk alleen, dat veel meer voor haar deed dan voor hem; ik herinner mij haar dagenlang te hebben zien zitten in de rijstschuur, met een doek over het hoofd tegen de jeukgevende padischilfers die de hele atmosfeer hadden doortrokken. 's Avonds liet zij zich op zijn inlands masseren of hield mijn vader in de kamer gezelschap, maar zelf was zij opgewekt, wanneer zij het niet met iemand in de huishouding te kwaad had.’[57]

In deze tijd moest Charles vaak op en neer reizen om allerlei zaken te regelen en ging hij ook wel eens naar Meester Cornelis en Batavia.[58] Er waren twee langere periodes dat het hele gezin niet verbleef in Balekambang. De eerste was begin 1908, toen Eddy zijn eerste ervaring opdeed met de zusters ursulinen, de tweede kwam ongeveer een jaar later, toen mevrouw Du Perron plotseling malaria kreeg en op bed lag te ijlen. Charles was op dat moment in Soekaboemi, maar Kiping waagde het erop zijn mevrouw en haar zoontje in een zelfgemaakte boot door de woelige Wijnkoopsbaai te vervoeren. Misschien was het het gevaarlijke seizoen van de westenwind, want er stond een geduchte branding: ‘een bolle rug, een plotseling rechtopstaande holte, dan al het groen brekend in het getijgerde wit van een rumoerig schuim’. Na een nacht in het wrakke hotelletje van Pelaboean Ratoe werd de reis voortgezet, in een karretje over de kronkelige weg door bergachtig gebied naar Soekaboemi, wat indertijd maar liefst acht uur duurde.[59] Rust moest genezing brengen, rust in het koele plantersstadje waar Madeline zich zo thuis voelde.[60]

Een halfjaar in Soekaboemi

In vergelijking met Balekambang was Soekaboemi een modern oord. De stad was aan weerszijden van de Grote Postweg tegen een helling gebouwd. De noordgrens van de stad lag op 700 meter boven de zeespiegel, terwijl de zuidgrens, met de Europese begraafplaats, zich op 525 meter bevond, met een temperatuur die schommelde tussen de twintig en dertig graden.[61] De redelijk grote Europese kolonie woonde voornamelijk in de stille bovenstad, ten noorden van de Postweg. Waar de Postweg de stad doorsneed was hij winkelstraat. Veel Chinezen hadden daar hun toko's, terwijl inlanders hun nerinkje meestal onder een zeildoek langs de kant van de weg opzetten. De voorname apotheek De Gedeh bevond zich in de bovenstad, aan het begin van de Selabatoeweg die naar het 1000 meter hoog gelegen Hotel Selabintana voerde. In de benedenstad, ten zuiden van de Postweg, bevonden zich het Chinese kamp met de pasar en het station. Nog zuidelijker strekten zich talloze Soendanese kampongs uit, in een streek met veel rivieren, riviertjes, bergbeken en watervalletjes. In *Het land van herkomst* wordt Soekaboemi anno 1909 geschetst als een welvarend stadje, waar ook de 'buitenbuurten met de inlandse woningen idyllies [waren] en getuigend van welstand'.[62] In 1914 zou de plaats een afzonderlijke gemeente worden. Zij telde toen 15.000 inwoners, waaronder ruim 600 Europeanen.[63]

De tante bij wie Madeline was opgegroeid (de 'franse tante') werd door Eddy 'grootma' genoemd. Zij woonde met haar ongetrouwde dochter Lot in de Europese wijk tegenover een telefoonkantoor. Later kwam daar een bioscoop: bewegende beelden, het summum van moderniteit. Op Balekambang had de familie Du Perron vaak geluisterd naar hun symfonion, waar ronddraaiende ingeponste metalen schijven het 'Transvaals Volkslied', marsen en populaire liedjes aan ontlokten.[64] Tot aan de komst van de bioscoop was Eddy het meest in zijn schik met de knikkers, mechanische poppetjes, kalkeerplaatjes (overtrekplaatjes) en boeken die hij aantrof in de Europese toko Luppe en de Chinese toko Beng.[65]

Charles, Madeline en zoontje Eddy namen hun intrek in een klein huis dat toebehoorde aan een ernaast wonend Indisch echtpaar, met wie Madeline op goede voet raakte. De man, Blondeau, was gepensioneerd klerk van de Rekenkamer en een verwoed knutselaar. Iedereen kende hem en zijn vrouw als oom en tante Blondeau. In *Het land van herkomst* wordt het portret van deze ouderwetse Indo's met veel vertedering geschilderd: het was het soort bijgelovige mensen dat zich pittoresk uitdrukte, met lange

uithalen en scherpe accenten, en dat uitblonk door hartelijkheid.[66] Na een tijdje werd het huis waarschijnlijk toch te benauwd voor de Du Perrons, die immers Gedong Menu gewend waren. Zij betrokken een grotere woning, 'het huis van mevrouw Buffalo'. Om het huis liep een goot en er was een kleine ovale voortuin met een Chinese roos (kembang spatoe). Pal ertegenover bevond zich de kerk met de pastorie.[67]

Ook in Soekaboemi werd Eddy op de lagere school van het Ursulinen-instituut gedaan, tamelijk hoog gelegen aan de Selabatoeweg, met een enorme tuin vol palmen en tjemara's (Indische naaldbomen).[68] Op deze 'Zusterschool' vond Eddy probleemloos aansluiting bij de oudere jongens in hogere klassen. Veel indrukken heeft de school met zijn vriendelijke dorpse sfeer niet bij hem achtergelaten, maar hij heeft er slechts twee maanden op gezeten.[69] Madeline stuurde haar spruit ook naar de catechismuslessen van de joviale pastoor Visser, waar hij echter na een tijd niet meer verscheen. In de roman wordt het wegblijven toegeschreven aan de antipathie die Arthur Ducroo voelde jegens zijn medecatechisanten.[70] Het verwende moederskind, dat altijd ouderen om zich heen had gehad, had natuurlijk ook weinig ervaring met leeftijdgenoten.

Buiten de school vond Eddy in de zeker vijf jaar oudere Freddy Olive een boezemvriend, die echter met het ruilen van bezittingen zijn eigen voordeel niet uit het oog verloor. Freddy's vader werd later aangesteld als opzichter op de fabriek in Balekambang.[71] Een andere oudere jongen was Abbas, zoon van de patih van Soekaboemi, die zich als HBS'er in zijn gedrag geheel en al bij de Hollandse jongens aansloot. Eddy keek enorm tegen deze model-inlander op, maar Abbas werd helemaal overvleugeld, toen de branie-achtige Alibasa op het toneel verscheen. Alibasa was de zoon van een ander inlands hoofd en geneerde zich er niet voor op z'n Soendaas erbij te lopen en mevrouw Du Perron toe te spreken in het Soendanees. Hij was een hanige jongen die vrouwelijke passanten brutale blikken toewierp. Op een waterfeest stal hij de show door met veel flair een gitaar te betokkelen, terwijl de vrouwen en zijn bleue vriend vol bewondering naar hem opzagen.[72]

Door zijn omgang met de vissers op Balekambang en de oudere jongens in Soekaboemi was de basis gelegd voor Eddy's 'vroegrijpheid'. Anderzijds hing hij ook nog aan moeders rokken en ging hij braaf met haar mee als zij een visite bracht aan Wa Gedah of ging kaarten met de vrouw van de patih en Chinese njonja's. De laatste bezoeken liepen nogal eens uit, maar Eddy werd met lekkernijen uit stopflessen zoet gehouden. Hij leerde ove-

rigens ook van zich afbijten als Chinese jongetjes het weer eens op zijn bezittingen hadden gemunt.[73]

Adelborst of prairiejager?

Toen Eddy in Soekaboemi aankwam, interesseerden boeken hem al bovenmate, niet alleen om de tekst maar vooral ook om de tot de verbeelding sprekende plaatjes. De kleine warenhuizen in de stad hadden boeken in de etalages die zijn begeerte wekten.[74] Du Perrons latere manie voor portretten en afbeeldingen is niets dan een volwassen voortzetting van zijn jeugdige fascinatie voor boekillustraties en de indertijd populaire afbeeldingen in kleurensteendruk (‘chromo's’) van boerengeneraals, Europese vorsten of religieuze onderwerpen.[75] Waren het later schrijvers wier konterfeitsels hij in de edities van hun werk plakte, als kind verzamelde hij portretten van zijn toenmalige helden: Karel de Grote en de populaire marechaussee-officier kapitein Webb, die in Atjeh het slachtoffer was geworden van een valboom.[76]

Bij een van zijn eerste pogingen om een heel boek uit te lezen, toen hij zes of zeven jaar oud was, leek de tekst hem ‘onbarmhartig droog’, maar de platen boden soelaas. Het betrof een volledige vertaling van *Robinson Crusoë.* Een zekere plaat daarin, hoewel niet de mooiste, gaf hem altijd een gevoel van beklemming: ‘men zag er Robinson zitten met het geweer tussen de knieën en een hand om zijn baard’. Het onderschrift - ‘...Zinnende op middelen om mijn vijanden te verdelgen’ - droeg extra bij aan de onheilsstemming, zonder dat de betekenis precies duidelijk werd.[77]

Op zijn zevende was Eddy's favoriete boek *Jack Rustig*: de vertaling die J.J.A. Goeverneur had gemaakt van kapitein Marryats *Mr. Midshipman Easy.* De bekendste helden van Frederick Marryat (1792-1848) waren de hoofdfiguren in *Peter Simple* (1834) en *Mr. Midmanship Easy* (Meneer Adelborst 1e klasse Rustig-aan, 1836).[78] De scène die het sterkst tot de verbeelding sprak van de jeugdige Du Perron was die, waarin drie muiters naar een schip zwommen en door haaien werden opgegeten: ‘zij verdwenen, en het water, stond er, werd rood gekleurd door hun bloed’. Het plaatje bij de tekst toonde de muiters nog aan wal, maar onder de indruk van het verhaal kleurde Eddy ‘de hele zeespiegel bloedrood’.[79]

Beide boeken zijn ware avonturenromans volgens het idealistische procédé, met een alwetende verteller, die de touwtjes stevig in handen heeft en de verrichtingen van zijn held van commentaar voorziet.[80] Men zou

kunnen menen dat die idealistische romans uit de negentiende eeuw alle van hetzelfde laken een pak waren, maar er zijn wel degelijk verschillen. Marryats boeken zijn schatplichtig aan de Britse humoristische traditie van Jonathan Swift en Laurence Sterne. Verder komen er vele beschouwelijke gedeelten voor met een duidelijke moraal, namelijk dat men getrouw zijn plicht dient te vervullen: plichtsverzaking (zoals muiterij) is uit den boze. Begrippen als hiërarchie en discipline spelen een belangrijke rol.[81]

Het is de vraag hoeveel de zevenjarige Eddy hiervan heeft opgepikt, als de beschouwelijke gedeelten al niet waren weggelaten in de vertaling die hij onder ogen kreeg. Voor hem overheerste natuurlijk de avontuurlijke sfeer, maar het moedige, onverstoorbare optreden van Jack Rustig zal hem zeker ook hebben aangesproken en misschien nam hij een voorbeeld aan Jacks verbale vaardigheid. Hij liet zijn vader hoe dan ook weten dat hij later 'adelborst' wilde worden, maar die boorde die illusie meteen de grond in door te zeggen: 'Je bent altijd zeeziek.'[82] Inderdaad had zeeziekte zijn overtocht op de *Speelman* behoorlijk vergald.[83]

In een chronologisch overzicht van zijn jeugdlectuur situeert Du Perron zijn 'eerste ontmoeting met zeelieden' van zijn zevende tot zijn achtste jaar. In datzelfde tijdsbestek werden de zeelieden opgevolgd door prairiejagers. Du Perron noemt in dit verband de auteurs Gabriel Ferry (1809-1852) en Karl May (1842-1912), maar vergeet Gustave Aimard (1818-1883), die in hetzelfde rijtje thuishoort. Elders noemt hij Aimard wél, als een schrijver die zijn verhaal met spanning wist te laden.[84] In het Nederlands werd een hele serie romans van Aimard uitgegeven door D. Bolle in Rotterdam, waar ook Gabriel Ferry's *De woudlooper* verscheen.

Evenals kapitein Marryat, maar in tegenstelling tot de meer sedentaire Karl May, baseerde Aimard zijn romans op het materiaal dat zijn avontuurlijke leven hem had geleverd.[85] Zijn romans vormen geen hechte constructie, maar zijn meer een opeenvolging van feiten rond thema's als goudzoeken, het bevrijden van gestolen maagden en stammenoorlogen.[86] Tot de gebruikelijke sfeer van dit soort verhalen hoort het pathos waarmee slechte karakters ten tonele worden gebracht en het van metaforen doorspekte taalgebruik van de indianen: '[...] is de Roode Wolf dan een leugenaar, dan moet zijn bedriegelijke tong den honden worden toegeworpen'.[87] Ook karakteristiek zijn de gecursiveerde Spaanse en indiaanse termen, zoals *gambusinos* (goudzoekers). De indianen heten roodhuiden, terwijl de 'bleekgezichten' optreden als blanke jagers, woudlopers, avonturiers, goudzoekers, pelsjagers of - in het geval van schurken - als 'Schui-

mers der Savan[n]e of Roovers der Prairiën'.[88] Er is in opzet en taalgebruik weinig verschil tussen de boeken van Aimard en Ferry's succesroman *De woudlooper*.[89]

Gabriel Ferry was evenals Gustave Aimard een man van actie die droomde van avontuur en verre expedities. Hij heeft enige tijd in Mexico gewoond, waar hij de zaak van zijn vader beheerde. *De woudlooper* is zijn hoofdwerk, omvangrijker en met meer stijlbeheersing geschreven dan Aimards avonturenromans. Zo laat Ferry een 'Indiaan met woest gelaat' zeggen: 'De bleekgezichten zijn praatziek als het wijfje van den papegaai, wanneer zij zich in grooten getale bijeenvinden; maar wanneer zij eenmaal aan den martelpaal zijn gebonden, zijn zij stom als de zalmen in de watervallen; [...]'[90] Zowel Aimard als Ferry hebben het over de 'vreeselijke wet op de Amerikaanse grenzen': de Lynchwet, behelzende 'oog om oog, tand om tand, bloed om bloed'. Du Perron merkt op dat de Comanchen in *De woudlooper* sympathiek waren en de Apachen 'gemene kerels, zeer in tegenstelling met de vizie van Karl May, later, volgens welke Winnetou het opperhoofd der Apachen de edelste man was op het wereldrond en dus met recht de bloedbroeder van Old Shatterhand'.[91] In *De woudlooper* sluiten de Comanchen zich aan bij de blanken als er moet worden opgetreden tegen hun aartsvijanden de Apachen.

Toch beschouwen zowel Aimard als Ferry alle indianen als inferieur aan de blanken, want indianen zijn heidenen en daardoor lichtgelovig, woest, nodeloos wreed en wraakgierig. Ze worden niet in toom gehouden door christelijke deugden en kennen dus geen mededogen. De Lynchwet ten spijt, laten blanken met een goede inborst menigmaal genade voor recht gelden. De schurken die daar hun voordeel mee doen, leveren daarna hun goedgelovige rechters een gemene streek, wat weer voor nieuwe verwikkelingen zorgt in de roman. Meestal worden deze lieden van laag allooi op den duur het slachtoffer van eigen begeerte of worden ze getroffen door de hand van God. Vaak worden bij beide auteurs de meest verwerpelijke rollen door mestiezen vervuld: een herkenbaar gegeven voor lezers in een koloniale samenleving, waar gewoonlijk op Indo's werd neergekeken.[92]

Ferry, wiens boek de Nederlandse jeugd pas bereikte nadat het was 'omgewerkt door een in Duitschland geacht opvoedkundige', stelt de indianen voor als duivels, belust op de van bloed druipende scalpen van hun vijanden. Bois-Rosé, de edele Canadese hoofdfiguur, vergelijkt indianen met gieren, 'die het eerst dan wagen het lijk van een mensch te verscheuren, wanneer het tot bederf begint over te gaan'.[93] In een door J.J.A. Goeverneur geschreven voorwoord wordt gespeculeerd op enige onge-

rustheid bij ouders, of *De woudlooper* wel ‘eene geschikte lectuur zijn zou’, maar Goeverneur ziet er geen probleem in om het boek van harte aan te bevelen als ‘wezenlijk nuttige en leerzame lectuur’. Er werd dan ook vaak naar God verwezen. Dat neemt niet weg dat de wrede kanten van het boek Eddy's licht ontvlambare fantasie wel moeten hebben aangewakkerd. Een tragisch accent is de dood van de woudloper aan het einde van de roman, maar gelukkig trouwt diens jeugdige metgezel Fabian met de schone Rosarita, terwijl hij bovendien de grafelijke titel verwerft die een boze oom wederrechtelijk in bezit had genomen. Het slot was dus, zoals het een idealistische roman betaamt, opbeurend, en dat mocht ook wel na het vele vergoten bloed.

Overigens had Eddy geen aanvechtingen om zich prairiejager van de Preanger te voelen, evenmin als de volgende fase in zijn leesavontuur hem deed verlangen zoeaaf, Transvaalse boer of ridder te worden. Wel moet hij zich de vriend van deze helden hebben gevoeld, maar zijn vader relativeerde zijn enthousiasme met de schampere opmerking dat hij geen druppeltje bloed kon zien.[94]

Een schooljongen

Een zuiverder literaire ervaring kwam met het lezen van *Een schooljongen of Van kwaad tot erger* van F.W. Farrar in de vertaling van Johannes Kneppelhout oftewel Klikspaan. Charles du Perron liet zich van een gevoelige kant zien door de roman aan te prijzen. Hij knoopte er de redenering aan vast dat iemand om een goed schrijver te zijn wel veel geleden moet hebben. Zijn zoon werd geheel door de gedachte overrompeld: ‘[...] dat er enig verband was tussen de schrijver, waarschijnlik een heer als ieder ander, en zijn helden, was nooit in mij opgekomen, maar een zo gevoelige opmerking, komend van mijn vader, deed mij nadenken’.[95]

De belevenissen van de hoofdpersoon Eric Williams waren geïnspireerd door de jongenskostschool waar de auteur zelf op had gezeten, maar híj was een vroegwijze jongen geweest die in tegenstelling tot Eric wél wilde deugen. F.W. Farrar (1831-1903) was een docent en prediker van naam, een schrijver over religieuze thema's die bevriend was met Charles Darwin. Hij stond bekend als een progressief pedagoog, meer gelovend in de macht van het goede voorbeeld en persoonlijk enthousiasme dan in de gebruikelijke stokslagen of kastijdingen met het ‘rietje’. Bepaalde aspecten

van *Eric. Or, little by little* - de tranenrijkdom, ‘de morele gloed, de openlijk theatrale expressie van bewondering, dankbaarheid of schaamte’ - kenmerken het als een product van het Victoriaanse tijdperk, maar aan de andere kant is het goed geschreven en nog steeds zeer leesbaar.[96] Het mist de wijdlopigheid die de lectuur van zoveel negentiende-eeuwse romans tot een opgave maakt. Ook de moralistische uitweidingen passen functioneel in de roman en het verhaal voert zonder één overbodig woord onherroepelijk naar de climax: Erics ondergang als gevolg van zijn omgang met slechte vrienden.[97]

Het sentiment was wél besteed aan het eenzelvige moederskindje: *Een schooljongen of Van kwaad tot erger* was het eerste boek waarbij hij moest huilen.[98] Met de jongens op de kostschool kon hij zich ook makkelijker identificeren dan met woudlopers, ridders of zoeaven. De verhaalwereld trok hem zelfs dusdanig aan, dat hij naar een kostschool wilde ‘om zulke dingen mee te maken, vergetend dat die bataviase kostschool vooral vol zoontjes van rijke chinezen zat’.[99] Terugkijkend op de lezende en belevende jongen van toen, schrijft Du Perron: ‘Dit was ontroerend, dit was “echter”, voelde ik, omdat het meer met mijn eigen leven te maken had.’[100] Hij stelt de roman hoger dan de boeken over Dik Trom en Pietje Bell, waarin ‘guitenstreken’ domineren: ‘het is een jongensboek (en zelfs een moraliserend jongensboek) op een hoger peil’.[101]

Nieuwe ervaringen

Het halve jaar in Soekaboemi had Eddy veel nieuwe ervaringen gebracht. Hij was er getuige geweest van de stroeve omgang van zijn vader met oma Loonen en tante Lot, hij had Chinezen, Indo's en Soendanese aristocraten leren kennen en had oog gekregen voor sociale verschillen. Ook kreeg hij er weer een dosis katholieke vroomheid toegediend, maar van clubjes en plichtmatig groepsgebeuren moest het herenzoontje niets hebben. Hij was een eenzelvig kind, dat vluchtte in zijn lectuur en zich moeilijk gaf. Op school maakte hij kennis met twee Europese meisjes die enige indruk op hem maakten, Zus Barkey en Polly de Koning. Toen hij, eenmaal terug op Balekambang, werd afgewezen door de inlandse Enih, maakte hij zichzelf wijs dat hij dan maar op een van hen verliefd moest worden, een episode die in *Het land van herkomst* met enige zelfspot wordt verteld: ‘[...] ik weifelde tussen een meisje van een paar jaren ouder, mager maar met prachtige zwarte krullen, zoals zij ook bij de heldinnen van Scott voor-

kwamen, en een ander van ongeveer mijn eigen leeftijd, dat Polly heette en met wie ik eens in de “soos” verstoppertje gespeeld had. Ik koos de laatste om de grotere waarschijnlikheid, vertelde Enih van haar en trachtte mijzelf te overtuigen door dikwels, als ik alleen was, met aandoening “Polly” te zeggen.’[102]

De aantrekkelijkste figuur in Soekaboemi was wel de Soendanese adellijke dame Wa Gedah. Zij was een vrome moslim met een excentrieke uitstraling. Volgens de roman schreef zij ‘didaktiese kwatrijnen in hoogsoendanees’ en leek zij uiterlijk op een vriendelijke Voltaire. Een foto uit Du Perrons album bewijst die gelijkenis. Wa Gedah, haar dochter Dèn Aïssah en twee jongetjes, waarschijnlijk kinderen van Dèn Aïssah, poseren in de fraaie voortuin voor het huis van Wa Gedah, dat ietwat hoger lag. De voorgevel vertoont een gestileerde zon en de vensters zijn voorzien van dikke tralies. Op de achtergrond staat enig huispersoneel. De tralies voor de vensters, tegenwoordig heel gewoon in Indonesië, worden in de roman een eigenaardigheid van Wa Gedah genoemd: ‘zij was doodsbang voor inbrekers’. Ook tegen minder tastbare indringers had Gedah zich gewapend: boven elke deur bevonden zich twee in elkaar geschoven houten driehoeken om boze geesten af te weren.

De familie Du Perron werd door Wa Gedah altijd allerhartelijkst ontvangen, ‘met lange en gevarieerde kreten van verrukking’, en Eddy werd danig verwend met koekjes, limonade en andere zoetwaar. De hele sfeer van het huis was betoverend anders: er waren kussens uit Madras met brede gekleurde banen waarop men zat en lag; op de krees - oprolbare zonneschermen van dunne bamboelatjes - waren oosterse havengezichten geschilderd. Maar de persoonlijkheid van Wa Gedah zelf zette nog de meeste kleur bij, met haar prachtige verhalen (in het Soendanees) en humoristische opmerkingen.[103]

Het verblijf in Soekaboemi werd ook gemarkeerd door Eddy's kennismaking met zijn halfbroer Oscar, die zijn schooltijd in Nederland erop had zitten en plotseling verscheen voor het ‘huis van mevrouw Buffalo’.[104] Hij sprong uit een nog niet tot stilstand gekomen sado en vloog zijn moeder in de armen. Eddy had soms naar zijn broer verlangd die hij alleen van portretten kende en ‘boeng Oscar’ noemde. Oscar moet bij zijn terugkeer een jaar of eenentwintig zijn geweest, maar op Eddy maakte hij de indruk van ‘een keurige heer in het grijs [...] met dunnend haar en een blonde knevel’. Hij moest meteen de ronde doen bij de familie, Wa Gedah en de

vrouw van de patih. Oscar was een beetje verlegen, want hij had zijn Soendanees verleerd. Later zou hij het weer vloeiend leren spreken en zelfs een frasenboekje voor theeplanters schrijven waarin hij in het Nederlands allerlei vragen en commando's had genoteerd met het Soendanese equivalent ernaast.[105] Eddy moest een beetje wennen aan deze broer, die hem zo volwassen voorkwam.[106] Hij was heel hartelijk voor allen en had kennelijk snel door dat zijn halfbroertje een verwoed lezer was, want hij gaf hem bijna bij elk vertrek een rijksdaalder ‘om een boek voor te kopen’. Op Balekambang kwamen daar zwemlessen bij en de sportieve geneugten van de jacht.

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 176, 178; *Hlvh* 1996, p. 145, 147: ‘Mijn vader, die er anders ongaarne kwam’ en: ‘Om de een of andere reden moest er een oude vete sluimeren tussen mijn ouders en haar [nl. tante Hélène = tante Lot, de jongste dochter van Madelines tante]; misschien vergaf zij het mijn moeder niet dat zij van Otto's vader gescheiden was, met wie zij zeer wèl was.’
2 Zie: *Hlvh* 1996, p. 764.
3 Typerend voor Du Perrons polemische houding is dat hij deze anekdote aangrijpt om de dokter te ontmaskeren als een komediant met een ‘praatje’. Vgl. *Vw* III, p. 83; *Hlvh* 1996, p. 72.
4 DP heeft in 1935 deze herinnering opgehaald met F. Prick van Wely, die eveneens in Meester Cornelis was opgegroeid. Aan hem danken we het artikel ‘Ontmoeting met E. du Perron’, in: *Tong-Tong*, jrg. 4, nr. 7, 15-10-1959, p. 6. Een passage hierin verstrekt de clou voor de identiteit van de dokter: DP verklaart aan Prick van Wely dat diens boezemvriend op Matraman de zoon was van de huisdokter. Prick van Wely identificeert deze uit het oog verloren vriend als de ex-schoonzoon van E.F.E. Douwes Dekker in het boek van dr. Julius Pée, *Multatuli en de zijnen*. Op blz. 438 van dit boek komt als eerste echtgenoot van Louise Erna Adeline Douwes Dekker voor: Cornelis Theodorus de Meyier. Diens vader F. de Meyier had zijn praktijk op Matramanweg 14 (*Bataviaasch Nieuwsblad*, 14-4-1914).
5 Zie: *Vw* III, p. 106; *Hlvh* 1996, p. 90.
6 *Vw* III, p. 108; *Hlvh* 1996, p. 92.
7 Vgl. *Vw* III, p. 95-96; *Hlvh* 1996, p. 81-82.
8 Vgl. *Vw* III, p. 84; *Hlvh* 1996, p. 72.
9 Dr. A.C. Wittenrood aan E. du Perron, 30-10-1938 (coll. LM).
10 Rond 1904 studeerde Oscar nog in Nederland, wellicht logeerde mevrouw Du Perron in het buitenhuisje van een kennis en liet ze even haar landvrouwelijke besognes voor wat ze waren. Mogelijk was zij er ook na een ruzie met haar man heen gevlucht. In *Hlvh* wordt het volgende commentaar gegeven op moeders neiging tot vluchten: ‘Mijn ouders hadden een gelukkig huwelik en een waarin zij tot het laatste toe zelfs verliefd op elkaar bleven, geloof ik, maar zij hadden driftbuien en dramatiese verzoeningen nodig om hun liefde geregeld op te frissen. Na zo'n ruzie besloot mijn moeder dan tot “weggaan” en meestal nam zij mij mee.’ Vgl. *Vw* III, p. 146-147; *Hlvh* 1996, p. 122-123.
11 Cornelis Speelman (1628-1684) was gouverneur-generaal van 1681 tot zijn dood in 1684. Zie over hem: Dr. F.W. Stapel, *Cornelis Janszoon Speelman*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1936.
12 De omstreken van de Zandbaai waren geologisch interessant, omdat de kristallijne gesteenten die men er had aangetroffen ouder waren dan de rest van Java's bodem. Zie: D.G. Stibbe (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, derde deel N-Soema, p. 503-504 (lemma ‘Preanger regentschappen’).

13 De zuidkust van Java is regelmatig gevormd, uitgezonderd in het westen de Wijnkoopsbaai (Pelaboehan Ratoe) en de Zandbaai (Tjiletoe) en in het zuidoosten de Panandjoengbaai, die enkele kilometers landwaarts binnendringen. Zie: D.G. Stibbe (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, derde deel N-Soema, p. 503.
14 De KPM had tussen 1890 en 1923 een boot *Speelman I* in de vaart. Zie: J.N.F.M. à Campo, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische archipel 1888-1914*, Hilversum: Verloren 1992, p. 709.
15 Vgl. *Vw* III, p. 97-98; *Hlvh* 1996, p. 83-84.
16 Zelfs nu is het achterland van de Zandbaai nog uiterst moeilijk te bereizen, terwijl de tocht per motorboot vanuit Pelabuhan Ratu ruim twee uur in beslag neemt.
17 *Vw* III, p. 96; *Hlvh* 1996, p. 82-83.
18 Volgens Veenstra (manuscript, p. 68) leverde een rijstpelmolen dubbel profijt op: 'De eigenaar verstrekte aan de teler van het gewas een voorschot op de oogst, was bij contract verzekerd van op zijn minst het malen van het produkt tegen de hoogste en op zijn best van het aankopen ervan tegen de laagste prijzen en streek nog een zoet extra winstje van berekende rente bovendien op.' Mij dunkt dat Veenstra hier de zaken wel erg rooskleurig voorstelt. Overigens stond er rond 1919 in de Preanger Regentschappen nog een vijftigtal rijstpelmolens, 'meest in handen van Chineezen'. Zie: D.G. Stibbe (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, derde deel N-Soema, p. 505.
19 Vanaf 1906 streefde het gouvernement ernaar om particuliere landerijen op Java 'terug te brengen tot het Landsdomein'. Zie: D.G. Stibbe (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, derde deel, lemma 'Particuliere landerijen', p. 349-350. In het Indisch *Staatsblad* van 1911 no. 38 werd zelfs de mogelijkheid geschapen om particuliere landerijen 'tot het Landsdomein terug te brengen door een voor dit doel ontworpen nieuwen vorm van onteigening'.
20 Dagboekaantekeningen E. du Perron (coll. mr. A.E. du Perron). Ook in coll. LM, H3, Aantekeningen voor Scheepsjournaal.
21 Zie: *Hlvh* 1996, p. 790.
22 Van der Jagt, *Memoires*, p. 246-249.
23 *Vw* III, p. 208; *Hlvh* 1996, p. 170. Dit citaat wordt voorafgegaan door een verwijzing naar Reedijks idee van het spoorlijntje van Soekaboemi naar Pelaboean.
24 Over Karel Holle zie: Tom van den Berge, *Karel Frederik Holle. Theeplanter in Indië 1829-1896*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 1998.
25 Vgl. het door een gracht omgeven paviljoen bij de rechtszaal in Klungkung (Bali) dat ook 'Balekambang' heet (kambang = drijvend, bale = paviljoen of op z'n best een rustbank). Ik werd hierop gewezen door G.J. Resink.
26 Tijdens mijn bezoek aan de Zandbaai in november 1986, samen met Poncke Princen (1925-2002), in een door hem op touw gezette 'expeditie'. We troffen een oude waterput aan.
27 In het bezit van mr. A.E. du Perron.
28 *Vw* III, p. 136; *Hlvh* 1996, p. 115.
29 *Vw* III, p. 137; *Hlvh* 1996, p. 115.
30 *Vw* III, p. 140-141; *Hlvh* 1996, p. 117-118.
31 *Vw* III, p. 139; *Hlvh* 1996, p. 117.
32 *Vw* III, p. 145; *Hlvh* 1996, p. 121.
33 *Vw* III, p. 138; *Hlvh* 1996, p. 116.
34 Vgl. *Vw* III, p. 165, 173; *Hlvh* 1996, p. 137, 143.
35 *Vw* III, p. 165; *Hlvh* 1996, p. 137.
36 Vgl. *Vw* III, p. 103; *Hlvh* 1996, p. 88-89.
37 Vgl. *Vw* III, p. 168; *Hlvh* 1996, p. 140.
38 In 1856 stichtten de zusters in Batavia het Groot Klooster Noordwijk, een Europese fröbelschool en een Europese lagere school. Scholen in Soerabaja (1863), Malang (1900), Buitenzorg (1902) en Bandoeng (1906) volgden. Op den duur kwamen er meer fröbelscholen en lagere scholen bij, alsook naai-, vak-, industrie- en normaalscholen, mulo's en zelfs, in 1921 in Bandoeng, een driejarige HBS die kon gaan concurreren met de gewone HBS. Al deze scholen waren voor Europese kinderen bedoeld, pas eind jaren twintig richtte de orde haar eerste inlandse en Chinese scholen en cursussen op - alle bevolkingsgroepen dus netjes gesegregeerd. Zie: *Gedenkboek van de Religieuzen Ursulinen der Rom. Unie op Java 1535-1935* (met een woord vooraf van mgr. P.J. Willekens), Bandoeng: Gebrs. Kleijne & Co. [1935].
39 Vgl. *Vw* III, p. 169-171; *Hlvh* 1996, p. 140-141.

40 *Vw* VI, p. 634 (uit: 'Kleine bijdrage tot de kennis van een katholieke voorlichting en strijdmethode', 20-10-1935).
41 Vgl. *Voor kleine parochie*, p. 75-77; *Vw* II, p. 58-60.
42 Brief aan Evelyn Blackett, 21-10-1929: 'A 8 ans je suis allé à l'école, pour 2 mois, ensuite, à 9 ans, encore pour 2 mois.'
43 *Vw* III, p. 165-166; *Hlvh* 1996, p. 137-138.
44 *Vw* III, p. 166; *Hlvh* 1996, p. 138. In de roman wordt ook met veel humor Ducroo's fascinatie beschreven voor de grote borsten van een Ambonese dame.
45 Eerder getiteld 'Oproep', in: *Vlaamsche Arbeid* (1928). Een eerdere, licht afwijkende versie zonder titel maakte deel uit van *Alle de rozen of Het gesprek bij maanlicht* (1927). Als 'Evocatio' kwam het ten slotte terecht in *Parlando* (1930), weer met kleine wijzigingen. In *Vw* II is het afgedrukt op p. 50.
46 Vgl. de beschrijving in: *Vw* III, p. 166-168; *Hlvh* 1996, p. 138-139.
47 Zie: *Hlvh* 1996, p. 453 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en 783.
48 Du Perron heeft deze assistent-resident geïdentificeerd als Obertop. Zie: *Vw* III, p. 110; *Hlvh* 1996, p. 93, 449 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en 769 n.
49 Als we beide tekstgedeelten en de gegevens over Obertops ambtstermijn in Meester Cornelis met elkaar combineren, kunnen we het dateringsprobleem redelijk nauwkeurig oplossen, al blijft het waar dat het romanarrangement de werkelijkheid vaak overschaduwt. Zo wordt in de roman gesuggereerd dat Arthur Ducroo de vriendin van zijn moeder pas vele jaren later één keer vluchtig terugzag. Terecht zien de bezorgers van de kritische leeseditie hierin een romanarrangement en een afwijking van de werkelijkheid (*Hlvh* 1996, p. 783 n).
50 *Hlvh* 1996, p. 93 en 768-769 n; *Vw* III, p. 110.
51 Nog in 1940 stelde hij de rijpe Madame de Rênal uit Stendhals *Le rouge et le noir* verre boven de jeugdige Mathilde. Zie: *Brieven* VIII, p. 401 (26-12-1939 aan E. van Moerkerken); 414 (2-1-1940 aan dezelfde): 'Ik geloof dat Mme de Rênal een za-alige vrouw was, warm en zacht en met een "rijp" temperament, eenmaal de katholieke schroom voorbij, en met een verrukkelijke huid en ronde, net nog harde borsten, en dat ze heel wat beter (inniger) zoenen kon (en de rest) dan die priegelige parijsche Mathilde.'
52 Dit wordt medegedeeld in een brief van 1-1-1932 aan Elisabeth de Roos. In de roman is Jeaantje 23 jaar en Arthur 7, als zij piano speelt met de kleine Arthur op haar schoot en hem omdat het warm is poedelnaakt op de sprei legt (hij wordt echter gauw weer aangekleed door Alima). Het leeftijdsverschil met Jeaantje was maar liefst 16 jaar, het is dan ook met enig voorbehoud dat er in de roman iets van verliefdheid wordt gesuggereerd van Arthurs kant. Zie: *Vw* III, p. 168-169; *Hlvh* 1996, p. 139-140.
53 Bovenstaande beschrijving van de kindermeisjes is ontleend aan *Hlvh.* In het Greshoff-exemplaar worden diverse kindermeisjes geïdentificeerd. Vgl. *Vw* III, p. 173; *Hlvh* 1996, p. 143, 454. Na Fientje Flikkenschild kwam nog een Fien Barkey, die in het Greshoff-exemplaar wordt beschreven als 'een zacht, dom halfbloed-meisje, waar niets over te vertellen valt'. Het knaapje begon eisen te stellen aan het intellect van zijn kindermeisjes!
54 *Vw* III, p. 173; *Hlvh* 1996, p. 143.
55 Vgl. *Vw* III, p. 175, 217; *Hlvh* 1996, p. 145, 177.
56 *Vw* III, p. 204-206; *Hlvh* 1996, p. 167-168.
57 *Vw* III, p. 143; *Hlvh* 1996, p. 120.
58 De chronologie van het verblijf in Balekambang wordt uit de roman niet altijd even helder. Zeker is dat de familie af en toe voor kortere periodes naar het niet al te verre Soekaboemi ging. Vgl. *Vw* III, p. 142; *Hlvh* 1996, p. 119: 'Maar hoeveel keer zijn wij heen en terug gegaan, naar Meester Cornelis, naar Soekaboemi, over de Wijnkoopsbaai, direkt uit de haven van Batavia? Alles smelt voor mij samen tot één groot panorama: de eenheid is het landschap, de tijdperken zijn die van mijn eigen leeftijd.'
59 Tegenwoordig legt men deze afstand met de auto in één uur af.
60 Vgl. *Vw* III, p. 175-176; *Hlvh* 1996, p. 145.
61 Zie: Knaud, *Herinneringen aan Soekaboemi*, p. 30.
62 *Vw* III, p. 178; *Hlvh* 1996, p. 147.
63 Knaud, *Herinneringen aan Soekaboemi*, p. 28.
64 *Vw* III, p. 139-140; *Hlvh* 1996, p. 117.
65 Vgl. *Vw* III, p. 179; *Hlvh* 1996, p. 148.
66 *Vw* III, p. 187-188; *Hlvh* 1996, p. 154-155.

67 Op een oude kaart van Soekaboemi bevindt de katholieke kerk zich aan de Grote Postweg, aan de noordzijde vlak voor de grote aloen-aloen. Zie: Knaud, *Herinneringen aan Soekaboemi*, p. 113-114.
68 De gebouwen van de Biarawati Ursulin staan er nog steeds, Jalan Suryakencana 43, Sukabumi. Zie verder: Knaud, *Herinneringen aan Soekaboemi*, p. 48.
69 Vgl. *Vw* III, p. 177; *Hlvh* 1996, p. 146.
70 Vgl. *Vw* III, p. 189; *Hlvh* 1996, p. 155, 455.
71 *Vw* III, p. 177; *Hlvh* 1996, p. 146, 454.
72 Vgl. *Vw* III, p. 186-187; *Hlvh* 1996, p. 153-154.
73 *Vw* III, p. 183; *Hlvh* 1996, p. 151.
74 Vgl. *Vw* III, p. 179; *Hlvh* 1996, p. 148, 786 n.
75 Vgl. *Vw* III, p. 90, 166; *Hlvh* 1996, p. 77, 138. In de herziening heeft DP het woord 'chromo' uit het eerste voorbeeld vervangen door 'oleografie' om aan te geven dat deze (goedkope Duitse) chromo's vervaardigd waren naar een origineel in olieverf.
76 Vermeld in een brief aan Julia Duboux (31-10-1924). C.J.A. Webb stierf op 21 januari 1902 bij Loeboek Minjeu, tien uur nadat hij getroffen was door een valboom die Atjehers losjes met rotan tussen de andere bomen hadden bevestigd. De boom trof Webb, nadat een verscholen vijand de rotan had doorgekapt. Zie: Zentgraaff, *Atjeh*, p. 267. Foto van Webb op p. 105. Het grafmonumtent van Webb is afgedrukt in: Zentgraaff en Van Goudoever, *Sumatraantjes*, p. 184.
77 *Cahiers van een lezer*, 4, p. 29; *Vw* II, p. 123.
78 Beide boeken waren voor volwassenen geschreven maar werden ook als kinderboeken populair. Zie: A.G.H. Bachrach, 'Marryat, Frederick', in: *Moderne encyclopedie van de wereldliteratuur*, deel 6, p. 118.
79 *Cahiers van een lezer*, 4, p. 29; *Vw* II, p. 123-124.
80 Zo worden de sentimenten en oordelen van de lezer gestuurd. Vgl. Anbeek, *De schrijver tussen de coulissen*, p. 169.
81 Het einde van hoofdstuk XXI van *Mr. Midshipman Easy* biedt een heldere beschouwing van Marryats opvattingen, waarin bovendien wordt teruggegrepen op gebeurtenissen in *Peter Simple.* Het beschouwend gedeelte begint met de verklaring: 'And now we must be serious. We do not write these novels merely to amuse, - we have always had it in our view to instruct, and it must not be supposed that we have no other end in view than to make the reader laugh.'
82 *In deze grootse tijd*, p. 162; *Vw* V, p. 257.
83 *Vw* III, p. 98; *Hlvh* 1996, p. 84.
84 *Brieven* III, p. 330 (2-7-1932). Ook komt Aimard één keer op een terloopse manier voor bij DP, waaruit blijkt dat hij wel vertrouwd was met zijn werk: 'ik heb een tijd lang oprecht geloofd - ondanks Aimard, ondanks Karl May en *De zouaaf van Malakoff* - dat een boek, om ècht superieur te zijn, die vorm moest hebben van 32 blzn kwarto-formaat onder een fel gekleurd omslag'. Zie: *Cahiers van een lezer*, deel 4, p. 30; *Vw* II, p. 126-127.
85 In 1818 geboren in Parijs, zocht hij algauw zijn heil op zee; volgens sommige bronnen ging hij in 1827 varen, volgens andere in 1830. In 1835 meldde hij zich als vrijwilliger bij de marine om vier jaar later desertie te plegen. Daarop volgden vele jaren waarin hij door Noord-Amerika zwierf. In 1848 was hij tijdens de Revolutie terug in Parijs, in 1852 nam hij deel aan een gewapende expeditie om de Mexicaanse provincie Sonora te veroveren. Twee jaar later vestigde hij zich voorgoed in Parijs om zich te concentreren op het schrijven van zijn romans. Zie: Eggermont-Molenaar, 'The Obsolescence of an Author'. Ik dank Mary Eggermont (Calgary) voor aanvullende gegevens (brief van 22-8-1997).
86 Soriano, *Guide de la littérature pour la jeunesse*, p. 38 e.v.
87 Aimard, *De spoorzoeker*, p. 23.
88 Zie: Aimard, *Edelhart*, p. 214.
89 Oorspronkelijke uitgave: *Le coureur des bois* (1853). Meer informatie over Ferry is te vinden in: Soriano, *Guide de littérature pour la jeunesse.* Hij stierf op zee bij een brand op het schip waarmee hij voer.
90 Ferry, *De woudlooper*, p. 210.
91 *In deze grootse tijd*, p. 163; *Vw* V, p. 257-258. Traditioneel wordt aan de Apachen grote wreedheid toegeschreven, zelfs vóór de komst van de blanken, wat ten dele verklaarbaar is uit hun migratie naar het zuiden (brief van M. Eggermont-Molenaar, 22-8-1997).

92 Anderzijds komt bij Aimard ook de Rousseauiaanse gedachte voor, dat gemengdbloedigen de beste kanten van beide rassen in zich verenigen. Edelhart in de gelijknamige roman is een halfbloed.
93 Ferry, *De woudlooper*, p. 91.
94 *In deze grootse tijd*, p. 163; *Vw* V, p. 258-259.
95 Vgl. *Vw* III, p. 215; *Hlvh* 1996, p. 175. De kennismaking met *Een schooljongen* wordt hier in Soekaboemi gesitueerd.
96 Zie: Farrar, *Eric. Or, little by little.* De gegevens over Farrar en zijn tijd zijn ontleend aan de inleiding van John Rowe Townsend.
97 Misschien heeft dit bijgedragen tot de populariteit van de roman die tussen 1858 en 1903, het jaar van Farrars dood, zesendertig drukken beleefde. In de jaren negentig werd *Eric* in Engeland echter al als passé beschouwd en overvleugeld door Kiplings schooljongensboek *Stalky & Co.*
98 Vgl. *Vw* III, p. 215; *Hlvh* 1996, p. 175.
99 *In deze grootse tijd*, p. 163; *Vw* V, p. 258.
100 Ibidem.
101 *Vriend of vijand*, p. 41; *Vw* II, p. 129.
102 *Vw* III, p. 216; *Hlvh* 1996, p. 176, 458, 793 n. Zus Barkey was wellicht het Indische meisje Anthonia Bernardina Barkey (1897-198?) (volgens een mededeling van de heer Barkey van het Indisch Familie Archief te Den Haag). Polly de Koning is niet geïdentificeerd.
103 Vgl. *Vw* III, p. 179-182; *Hlvh* 1996, p. 148-150.
104 Vgl. voor deze episode: *Vw* III, p. 189-190; *Hlvh* 1996, p. 156.
105 Een exemplaar van dit boekje is in het bezit van de familie Van Polanen Petel (Whangarei). Helaas ontbreekt de titelpagina.
106 Voor zijn visie op Du Perron construeert E.M. Beekman in *Paradijzen van weleer* (p. 419) een zekere mate van jaloezie die Du Perron voor zijn halfbroer zou hebben gevoeld. Ik heb daar in de bladzijden die over 'Otto' gaan en waar Beekman naar verwijst niets van kunnen bespeuren.

Hoofdstuk 4
Het verschil tussen vriend en vijand

Een harde leerschool

Het zal in de tweede helft van 1909 zijn geweest, dat de familie terugging naar Balekambang om het avontuur tot een goed einde te brengen.[1] De reis van Soekaboemi over de kronkelige weg naar Pelaboean Ratoe nam acht uur in beslag. Het transportmiddel was een van achteren gesloten karretje waarin de passagiers met veel geschok werden vervoerd. Pelaboean telde één particulier hotel waar 'meestal' werd afgestapt.[2] Deze keer ging men zonder kinderjuffrouw terug naar het eiland, want na de scène met Fientje Flikkenschild had de kwaaie Duup zijn bekomst van al die joffers. Voortaan zou hij zelf Eddy's onderricht ter hand nemen. Hij nam de boeken mee die op een school in Soekaboemi werden gebruikt en gaf Eddy elke dag een flinke portie huiswerk op; 's avonds ging hij na wat zoonlief ervan terecht had gebracht.[3] Eddy waardeerde het in zijn vader dat deze hem vrijelijk liet snuffelen in allerlei trommels en kasten.[4] Weliswaar werden hem een paar minder kuis geachte romans van Walter Scott onthouden, maar na enig zoeken had hij die gevonden.[5]

Charles du Perron zocht soms buiten de lessen toenadering tot zijn zoon, maar na het pak slaag had deze een instinctieve afweer jegens hem ontwikkeld en zag hem als 'de vijand'. De meest cholerische van alle plan-

ters[6] liet ook niet na de vijandige gevoelens van een aantal inlanders te wekken. Van jongs af aan had Eddy meegemaakt dat ongehoorzame inlanders door zijn vader werden afgeranseld. Op Balekambang was het weer eens zover, nadat de trouwe adjudant Isnan drie weggelopen koelies had teruggebracht. Twee van de drie namen de klappen van de kwaaie Duup gelaten in ontvangst, de derde echter sprong op en 'werd geranseld op een manier die veel van een worsteling had'.[7] De toekijkende zoon kreeg er een erectie van.[8] Plotseling ontstond er een gevaarlijke situatie die in een amokpartij had kunnen uitlopen, toen Pa Sahim, de vader van Eddy's speelkameraad Ahim, er zich mee ging bemoeien. Hij diende de andere twee koelies klappen toe in hun nek. De landheer hield onmiddellijk op met zijn afranseling van de derde koelie en beval Pa Sahim weg te gaan. Die liet zich dwingen, maar het had evengoed kunnen uitlopen op moord en doodslag: 'zulke dingen zijn precies zo gebeurd'.

Uit *Het land van herkomst* blijkt bewondering van de verteller voor de onverschrokkenheid van Ducroo sr., maar tevens gêne voor zijn gewelddadige manier van gezagshandhaving. In het beeld dat Du Perron geeft van het leven in de Zandbaai gaat zijn sympathie meermalen uit naar zijn moeder, die hier groeit in haar rol van wijze vrouw. Een voorbeeld is de anekdote dat Ducroo jr. de mokkende telg van Sahim wilde meetrekken om met hem te spelen. Sahim begon echter zo vervaarlijk te brullen, dat Arthur zich geschrokken uit de voeten maakte. Thuis vertelde hij wat de man nu weer had gedaan, waarop zijn vader er meteen op af wilde. Mevrouw Ducroo, die beter begreep wat er in haar Soendanezen omging, hield hem echter tegen door te zeggen 'dat de man gek moest zijn, dat men het zien kon aan zijn ogen'.[9] Enkele dagen later werd Sahim weggestuurd, mét zijn zoontje Ahim.

Volgens de roman had ook Ahim een aartje naar zijn vaartje: hij bezat een trots zelfgevoel, grenzend aan een vage afkeer van de blanke overheerser, wellicht nog versterkt door zijn vaders lessen in de martiale kunst pentjak silat. Kenmerkend is het zinnetje dat Ahim 'op groter voet van gelijkheid' omging met Arthur Ducroo dan de andere inlandse jongetjes. Wat een inlands jongetje voelde voor een blank jongetje bleef in de koloniale tijd meestal onder de oppervlakte, de blanke voerde vanzelfsprekend de boventoon. Daarmee niet tevreden, wilde Arthur Ducroo zijn krachten meten in een stoeipartij met Ahim. Deze weigerde eerst, maar toen Arthur aandrong om zijn pentjak silat op hem te beproeven, waren de rollen omgedraaid: Arthur werd eenentwintigmaal in het zand gegooid. In de

ogen van de andere kinderen was zijn persoonlijk prestige daardoor geschaad en was hij ‘nu alleen nog maar hun meerdere als zoon van een blanda’. Pas nadat Ahim met zijn vader Balekambang had verlaten, kreeg Arthur te horen dat zijn inlandse vriendje had gezegd dat hij als een ‘andjing basah’ (natte hond) had geroken, als een echte blanda dus.[10] Deze mededeling vervulde Ducroo jr. met een duurzame wrok.

Eddy's ervaringen in de geïsoleerd liggende Zandbaai, zoals ze tot ons komen via *Het land van herkomst*, hebben hem bewust gemaakt van de kloof die blanken scheidde van inlanders. Zo wordt Arthur Ducroo het een en ander duidelijk in zijn spel met Enih, de dochter van de staljongen. Enih beschikt evenals Arthur over een grote fantasie, die zij uitleven in spelletjes met huisjes en poppetjes en waarbij zij van alles verzinnen. Op een keer liet Arthur twee poppen die Enih en hem moesten voorstellen met elkaar trouwen, en suggereerde haar dit ook in het echt te doen. Zij begreep meteen wat hij bedoelde, maar wilde er niets van weten, omdat hij ‘onbesneden was en voor haar dus gelijkstond met een Chinees’.[11] Dat hij werd gelijkgesteld aan een Chinees - waar de inlanders doorgaans grote minachting voor hadden deed hem beseffen dat hij tot een ander ras behoorde, dat anders tegenover het leven stond en er andere gebruiken op nahield. In de herziene druk van *Het land van herkomst* is aan deze kleine confrontatie met Enih een anekdote toegevoegd over de besnijdenis van haar broertje Entjih, waar Arthur Ducroo vreemd tegenaan kijkt, vooral als hij ziet dat het geslacht van zijn vriendje gestriemd is en ‘gezwollen als een varkensblaas’. Hij trekt er de conclusie uit: ‘Ik vond het goed voor inlanders en beneden mij; maar tegelijk begreep ik dat men met zoiets toch wel iets verdiend had.’

Met zijn vader deelde Eddy ongetwijfeld een gevoel van blanke superioriteit, maar er dienden zich ook andere voorbeelden aan, zoals de Soendanezenvriend Eekhout. Het gros van de kolonialen was zich echter terdege bewust van de afstand die hen scheidde van de inlanders en hoe ze die het beste ‘eronder’ konden houden. Dat de koloniale verhouding soms tot grote spanningen leidde, ook bij de inheemse bevolking, blijkt uit talloze passages uit *Het land van herkomst* waarin inlanders zich tegen de blanken afzetten. Een van de psychologisch boeiendste verhalen is gesitueerd langs de weg van Soekaboemi naar Pelaboean Ratoe. Arthur, wiens karretje een eind vooruit is op dat van zijn ouders, wordt uitgescholden door een waronghouder omdat hij diens kind een stukje banaan heeft gegeven. Een op het oog onbenullige aanleiding, maar de man laat de omstanders luid-

keels weten dat Arthurs vader ‘de mensen slaat en naloopt tot in het dorp!’. Hij tracht kennelijk via Arthur zijn gram te halen op Ducroo sr.[12]

Arthur is aanvankelijk onthutst door de woeste aantijgingen van de waronghouder: hij is het niet gewend om ‘op deze manier door een inlander’ te worden toegesproken, maar dan vermant hij zich en noemt hem in zijn beste Soendanees ‘een onbeschofte vlerk’ - in een kennelijke imitatie van zijn vaders gedrag. Hij dreigt hem dat zijn achteropkomende vader hem wel manieren zal leren. Vervolgens stapt hij in zijn karretje, waar zijn baboe Alima en een Europese vriendin van zijn moeder zitten, en wacht doodgemoedereerd af. De waronghouder loopt in een uitdagende houding om het voertuig heen, maar als het karretje met de ouders nadert en Arthur zich al op een confrontatie verheugt, beveelt zijn vader de koetsier door te rijden. Bapa Tjiing - zo heet de waronghouder - vindt deze wending onbevredigend en uit een onbeschoftheid tegenover Arthurs moeder, waarop ook Ducroo sr. in woede ontsteekt en hem voor de keus stelt weg te gaan of weggeslagen te worden. Bapa Tjiing maakt zich uit de voeten, maar dient een klacht in bij de wedana (het districtshoofd). Het zaakje loopt uiteindelijk met een sisser af, omdat Ducroo sr. de man niet had geslagen - déze keer niet.[13]

Het hoofdstuk ‘Laatste tijd op Balekambang’ biedt een staalkaart aan ranselpartijen. De kleine Ducroo beleefde er geen plezier aan, maar ‘onderging het als een noodlot’. Zijn moeder stuurde hem weg wanneer er weer zoiets op til was. Ook zijn vriend Moenta, ‘Don Juan als hij was’, kreeg eens een pak slaag. Waarschijnlijk werd hij afgestraft omdat hij zich aan een meisje had vergrepen. In de roman voeden deze voorvallen Arthurs haat tegen zijn vader; soms komt er een gevoel bij van medelijden met de slachtoffers, zoals in het geval van een bejaarde postbesteller die hij daarom achternaloopt om hem een aantal dubbeltjes toe te stoppen. Dit Balekambang-hoofdstuk bevat ook de bekentenis van klappen die Arthur Ducroo zelf op iets oudere leeftijd heeft uitgedeeld - met name aan sadokoetsiers -, maar de reflecterende Ducroo (de verteller) doet die klappen meteen af als imitatiegedrag, ‘uit een verkeerd begrip van sportief optreden [...] zonder veel overtuiging’.[14] De verteller vertoont wel vaker die neiging tot het maken van relativerende opmerkingen; ongetwijfeld is zijn weergave van de toenmalige situatie beïnvloed - en dus vertekend - door zijn volwassen distantie.

Arthur Ducroo verschijnt soms als een opmerkelijk teerhartig knaapje. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop hij reageert op wreedheden

tegen dieren. In Indië zagen zowel Europeanen als Indonesiërs in dieren alleen de nuttigheidswaarde. Je kon je ook ten koste van beesten amuseren, zoals Pa Sahim toen hij met een kapmes stukje bij beetje de bek openspleet van een kleine alligator. Krokodillen en tijgers waren gevreesde dieren die van de jager een gejaagde konden maken. Het gold dan ook als een prestatie wanneer je een tijger had geschoten. Dit lukt in de roman een voormalig dorpshoofd die samen met Ducroo sr. op tijgerjacht gaat. Hij had zijn baas de eer willen gunnen, maar de patronen uit diens dubbelloops jachtgeweer ketsten, zodat hij het wel moest doen.

Het wreedste verhaal uit de Balekambang-episode gaat over de loetoeng (zwarte aap) die door Otto (alias Oscar) was geschoten, maar nog levend werd thuisgebracht. Op een wenk van Moenta gaat Arthur naar de loetoeng kijken, die als een mens huilt en kreunt. Een snikkende Arthur klampt zijn moeder aan en smeekt het dier te sparen, maar daar komt niets van in: Oscar wil immers de huid hebben voor zijn collectie. De volgende dag wordt het dier levend gevild door Isnan, die hierdoor in Arthurs achting daalt.[15] In zijn rol van 'dierenopruimer', met name van katten en honden die gevaar opleverden voor de kippenren, wordt Isnan door Arthur zonder meer gehaat. Hij tracht steeds weer Isnans slagersarbeid te beletten, maar trekt altijd aan het kortste eind. Alleen met zijn scherpe tong is hij hem de baas.[16]

Zelf voelt Arthur zich het baasje van een witte foxterriër, die eigenlijk aan zijn vader toebehoort, 'een echte blankenhond, heerszuchtig, energiek en onverschrokken'. De hond heet Loeloe; Arthur worstelt soms met hem, trekt hem aan de oren en smijt hem tegen de grond, 'maar toch in kameraadschap'. Daarentegen slaat Ducroo sr. Loeloe soms met de zweep om hem tot gehoorzaamheid te dwingen. Eén keer had Loeloe een aapje te grazen genomen en liet niet los eer alle leven uit zijn prooi was geweken. Ditmaal hanteert Arthurs *moeder* de zweep, nadat Arthur Loeloe eerst had vastgebonden en het lijkje van de aap voor de hond was neergelegd.[17] Honden en inlanders, gehoorzaamheid werd er op vrijwel gelijke wijze ingestampt.

De heroïek van de jacht was aan Eddy niet besteed. 'Laatste tijd op Balekambang' eindigt met een heroïsche daad van het edelmoedige soort. Arthurs ouders zijn een aantal dagen op reis en hij is aan de zorgen van Alima toevertrouwd. De dorpelingen hebben een reuzenschildpad op het strand gevangen en spreken erover het te slachten. Als een van de jongens het dier aan zijn oog verwondt, besluit Arthur het de vrijheid te schenken.

De schildpad zwemt weg en is nog lange tijd boven het water zichtbaar. Het verbazingwekkende in deze anekdote is dat de volwassen inlanders Arthur Ducroo voetstoots gehoorzamen. Hij wordt op zijn wenken bediend. Zelfs de eieren van de schildpad worden desgevraagd naar hem toegebracht.[18] Met de kracht van de authenticiteit keert 'de grote schildpadhistorie uit mijn jeugd' terug in *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*.[19] Zo heeft het zich waarschijnlijk ook afgespeeld, in dat laatste halfjaar van het verblijf aan de Zandbaai. Eddy moet een jaar of elf zijn geweest. De tijd van Si Toetoet was voorgoed voorbij. Het herenzoontje was in de ogen van de dorpelingen zelf een klein landheertje geworden aan wie bij afwezigheid van de vader het natuurlijke gezag toeviel.

De lectuur uit de leestrommel

Behalve door deze ervaringen werd Eddy ook gevormd door zijn lectuur. Op Balekambang legde hij een enorme leeslust aan den dag. Overigens kwam hij hierin overeen met zijn vader, van wie wordt gezegd dat hij intens las 'en soms avonden achtereen: Walter Scott, Marie Corelli, Justus van Maurik, of zijn bizondere kollektie over spiritisme'.[20] Voor de vader fungeerde deze lectuur als een vlucht uit de werkelijkheid, toen de mislukking van zijn onderneming niet meer ontkend kon worden. De melodramatische romans van Marie Corelli konden Eddy niet bekoren, 'niet toen ik negen was en later evenmin'.[21] Hij zal zich ook niet bovenmate hebben geïnteresseerd voor de spiritistische werken, maar verder was er geen boek uit zijn vaders verzameling veilig voor hem. Vooral Walter Scott en Justus van Maurik las hij graag. In de periode dat de reuzenschildpad aan land kwam las hij Van Maurik tot hij 'barstende hoofdpijn' had, die dan door Alima, Ma Oemih of een ander moest worden weggemasseerd.[22]

Maar dit speelt zich af in het laatste halfjaar van het verblijf. Scott kwam vóór Van Maurik en eerder nog had Eddy kennisgemaakt met andere genres. Volgens Du Perrons eigen opgave las hij van zijn negende tot zijn elfde jaar over de 'dappere soldaten van de Krim-oorlog, Jan Dolleman, de *Zouaaf van Malakoff*'. Tegelijk met de romans over de heldenverrichtingen van de zoeaven las hij soortgelijke boeken over Transvaalse Boeren, waarvan hij drie titels noemt: *Pieter Marits*, *De held van Spionkop* en *De rapportrijder.* Pas daarna verdiepte hij zich in Walter Scott en diens Nederlandse navolger J.F. Oltmans (1806-1854). Naar hij zegt, werden de zoeaven en Transvaalse Boeren 'gedeeltelik verdrongen [...] door de mid-

deleeuwse ridders (in harnassen en met zwaarden) die ik vond in Walter Scott: *Ivanhoe* bovenaan, later opzij gestreefd door Oltmans' *De Schaapherder*'. Ook noemt hij nog Jules Verne, die hij taai vond, en Paul d'Ivoi's *Met een kwartje de wereld rond*, waaraan hij de voorkeur gaf boven Vernes klassieke jeugdboek *De reis om de wereld in 80 dagen.* Verder noemt hij detectives (de Wilsons, Sherlock Holmes), gentleman-inbrekers (Raffles, Arsène Lupin en Rouletabille) en Gérard, 'de napoleontiese sabreur, de kavalerie-kolonel', die een schepping was van Arthur Conan Doyle. Een ander boek van Conan Doyle, dat hij op zijn tiende las, was *Rodney Stone.*[23]

In *Het land van herkomst* komt dan nog een indianenboek voor van de Duitse jongensboekenschrijver F.J. Pajeken, wiens beschrijving van de dood van een oude beverjager Si Toetoet tot tranen toe had geroerd.[24] Pajeken lag nog in het verlengde van Karl May, Gustave Aimard en Gabriel Ferry. Iets heel anders was de bekende godvruchtige antislavernijroman *De negerhut van Oom Tom* (1854), die Arthur Ducroo cadeau kreeg op zijn verjaardag. Daarbij wordt de volgende kanttekening gemaakt: 'En vreemd genoeg, of door de sympatie die mijn vader zelf Oom Tom betuigde en zijn antipatie voor Legree, ik kwam er geen ogenblik toe om hemzelf met die slavenranselaar op één lijn te stellen.'[25]

Wat kreeg Eddy mee van zijn jeugdboeken? Hoe keek het overgevoelige kereltje aan tegen de wreedheden waarvan de negentiende-eeuwse jeugdliteratuur overloopt? Identificeerde hij zich met de heersersrol van de blanken in zijn boeken? Dat laatste moet gezien zijn eigen positie wel het geval zijn geweest. Bij de wreedheden zal hij gegriezeld hebben, maar ze waren voor hem minder reëel dan de klappen die zijn vader uitdeelde. In een recensie uit 1935 van een boek over piraten biedt Du Perron deze overweging aan: 'Toen wij de avonturen van *Pieter Marits* lazen, vonden wij niet dat de negerkoning Cetschwayo van meer adel had kunnen getuigen tegenover de "krijgslieden van de koning van Engeland". Er is iets diepers dan onschuldig plezier in al deze lectuur voor jongere en oudere kinderen.'[26] In deze veelvuldig herdrukte roman van de schrijver August Niemann ligt de sympathie duidelijk bij de Transvaalse Boeren die zich tegen de Engelse expansie verzetten, maar eerst strijden de Boeren zij aan zij met de Engelsen tegen de Zoeloes. De Boeren schieten beter, meer gericht, dan de Engelsen. Als de zoeloekoning Cetschwayo wordt gevangengenomen, behoudt hij zijn waardige houding van groot vorst. Na Cetschwayo's uitschakeling kan het conflict tussen Engelsen en Boeren worden uitgevochten.

Pieter Marits, die onder de Engelsen had gediend, ziet zich nu gedwongen het geweer te richten tegen zijn eigen voormalige makkers. Een van de Boeren zegt hem: ‘Bedenk echter mijn jongen, dat het Christenmensen zijn. Richt goed, dat ze niet lang lijden.’ En zo geschiedt.[27] De overige door Du Perron genoemde boeken lopen minder over van godsvrucht. Bovendien worden er latere fasen van de Boerenoorlog in verslagen, toen de Engelse militaire superioriteit zich steeds duidelijker aftekende.[28] Veel sterker nog dan de goegemeente in Holland vereenzelvigden de Nederlandse kolonialen zich met de strijd van hun stamverwanten in Zuid-Afrika. De parallellen met hun eigen situatie sprongen in het oog. Ging het de Boeren niet om het behoud van hun onafhankelijkheid, die zij door hun noeste pioniersarbeid dubbel en dwars hadden verdiend? De talloze in deze tijd verschenen boeken over de Boerenoorlog staan bol van historische gegevens en rechtvaardigingen en zieden soms van verontwaardiging over de Engelse veroveringszucht. Kenmerkend is deze passage in een van de boeken van de productieve schrijver L. Penning: ‘En toen de harde Boerenvuist de kracht der Zoeloe's had gebroken, kwamen de Engelschen, en zij stalen Natal dat de Boeren met hun vee en met hun bloed hadden gekocht.’[29]

Ook het door Eddy gelezen *De held van Spionkop* was van de hand van L. Penning.[30] In de roman komen uit de historie bekende namen voor als die van Louis Botha, ‘de wakkere Transvaalsche generaal’. Ronkende vergelijkingen moesten de spanning opvoeren: ‘De oorlogstoorts gaat zengend en verwoestend over Afrika heen.’ Ondanks het feit dat de Boeren voornamelijk met Mausers gewapend zijn en de Engelse stormcolonne tweeduizend ‘uitgelezen manschappen’ telde, behalen de Boerenstrijders toch de overwinning bij de berg Spionkop. Maar de prijs is hoog: velen zijn gesneuveld, ‘in de dood gegaan’ voor Vrijheid, Waarheid en Recht.

Zo kwam Eddy du Perron aan de verre Zandbaai via zijn lectuur in aanraking met menige uiting van nationalisme van Nederlandse stam. Het belang van nationale identiteit was ook in boeken over zeelieden en prairiejagers manifest aanwezig. In *De zouaaf van Malakoff* van Louis Boussenard (1847-1910) was de manhaftige hoofdrol weggelegd voor de Fransman Jan Bourgeuil alias Jan Dolleman, ‘de haantje de voorste van 't regiment’. De roman heeft de Krim-oorlog tot achtergrond. Na allerlei fantastische ontwikkelingen wordt de Russisch-Franse tegenstelling op miraculeuze wijze opgelost omdat de vijanden op de een of andere manier

familie van elkaar blijken te zijn, met een Europese verzoening tot resultaat. Al eerder was branieschopper Jan Dolleman erin geslaagd de Franse vlag te planten op de toren van kasteel Malakoff, maar niettemin had deze 'ruwe soldaat' weinig op met 'den oorlog, de krijgsroem, de rassenhaat, de misdadige slachting'.[31]

Ook in de romans van Walter Scott stonden er partijen tegenover elkaar, maar hier betrof het meestal rassen uit een feodaal tijdperk, zoals de Saksen en Normandiërs. In Eddy's lievelingsboek *Ivanhoe* spelen ook joden een belangrijke rol. Scott geeft een duidelijk beeld van de vooroordelen die tegen het joodse ras bestonden zonder die werkelijk te bestrijden, maar Rebecca, de dochter van de joodse woekeraar Isaäc, speelt als verpleegster van de gewonde Ivanhoe een nobele rol.[32] Voor Eddy waren Scotts romans natuurlijk vooral spannend en romantisch.[33] Ze sloten aan bij zijn zin voor avontuur en appelleerden aan zijn ontwakende erotiek. Met zijn inlandse vriendjes Entjih, Hatim, Sanoeb en Ahim speelde hij krijgertje, waarbij zij zich tooiden met de namen van de ridders: Ivanhoe, Kenneth, Richard enzovoort.[34] Bij elke nieuwe roman die hij las vereenzelvigde Eddy zich bij voorkeur met de held die aan het slot ook trouwde. Alleen *Het schoone meisje van Perth* plaatste hem voor een dilemma, omdat de held die het mooie meisje trouwde een baarddragende smid van dertig jaar was. Liever identificeerde hij zich met twee baardloze jongelingen, die echter niet uitblonken door heldhaftigheid.[35]

De lectuur van Walter Scott brak ook even het ijs tussen vader en zoon. Charles du Perron had op de volledige werken van Scott (vijftien delen) ingetekend, om twee reproducties naar Maris en Mauve die als premie erbij werden geleverd. Hij heeft de boeken natuurlijk ook als eerste gelezen, mede om te keuren welke titels al dan niet geschikt waren voor zijn zoon. Voordat hij aan een nieuw boek begon, vroeg Eddy telkens: 'Wie is de held? Wie is zijn vriend? Wie is zijn vijand?'[36] Een houvast dat hij wel nodig had om zijn weg te vinden in Scotts wijdlopige romans vol overbodige zijpaden.

De Nederlandse roman *De schaapherder* (1838) liet uiteindelijk toch een grotere indruk achter, al was dit product van de Hollandse Romantiek literair niet veel beter.[37] Het boek speelt zich af in de tijd van de Hoekse en Kabeljauwse twisten (1481-1483). Voor Eddy lag de identificatie met de hoofdfiguur Jan van Schaffelaar wat moeilijk omdat diens naam leek op die van een vervelende agent van de Paketvaart (Steffelaar), maar ook het feit dat hij zijn befaamde sprong van de toren maakte droeg niet bepaald bij tot zijn aantrekkelijkheid.[38] Een andere figuur uit de roman, Perrol

met de Rode Hand, maakte zeker zoveel indruk.[39] Perrol was een held met satanische trekken: mysterieus aanvoerder der Zwarte Bende (bruin van gelaat, want uit het zuiden afkomstig), godslasteraar, maagdenrover en moordenaar van al wie het waagt zijn bijnaam uit te spreken, maar toch indrukwekkend als 'vorst der duisternis'. Met hem loopt het ook slecht af.

Een van Eddy's liefste 'jeugdvrienden' was Conan Doyles creatie Brigadier Gérard, de protagonist van *The exploits of Brigadier Gerard* (1895) en *Adventures of Gerard.*[40] De boeken over Brigadier (Etienne) Gérard bevatten elk acht verhalen, die door de held zelf worden verteld aan een kring toeluisterende vrienden. De toon is laconiek, en een vleugje van Münchhausiaanse opschepperij is er niet vreemd aan. Literair waren Doyles boeken zeker meer de moeite waard dan wat Eddy tot dusver had gelezen. De verhalen, die kennelijk in Nederlandse vertaling beschikbaar waren, laten zich ook nu nog vlot lezen en munten uit door flitsende dialogen.

Hoewel heldhaftigheden in exotische locaties hem bleven trekken, las Eddy ook wel andere boeken. Op zijn tiende raakte hij in de ban van *Rodney Stone* (1896), ook weer van Conan Doyle. Rodney is een jongeling die ervan droomt zijn dorp te verlaten en de wereld te leren kennen. Dit gebeurt ook, zij het onder begeleiding van zijn oom. Hij komt in contact met mensen uit allerlei sociale kringen, zelfs met de prins. In deze enigszins uitgesponnen roman komen talloze bokspartijen voor, evenals in de boeken van Jeffery Farnol, die Eddy als adolescent zou verslinden.[41]

Bij de moderne wereld sloot ook aan *Met een kwartje de wereld rond* van Paul d'Ivoi, waarin de berooide journalist Armand Lavarède aan de testamentaire verplichting van een overleden neef moet voldoen om binnen een jaar met slechts een kwartje op zak een reis om de wereld te volbrengen. Amusante lectuur, die verder niet veel om het lijf had. Interessanter kost waren de Rafflesverhalen van Ernest William Hornung (1866-1921), een zwager van Arthur Conan Doyle die in reactie op diens Sherlock Holmes-verhalen (1892, 1894) een soort tegenpool van Holmes ten tonele voerde: J.A. Raffles, amateur-inbreker, zoals Holmes amateur-detective was. *Raffles, the amateur cracksman* verscheen in 1899 in boekvorm, na voorafgaande publicatie in *The Strand*, het tijdschrift waarin de avonturen van Sherlock Holmes waren verschenen. Het woord 'cracksman' voor inbreker had in tegenstelling tot het botte 'burglar' of 'thief', een licht romantische connotatie. De relatie tussen Watson en Holmes heeft een parallel in die tussen Bunny en Raffles. Bunny beschrijft Raffles' avon-

turen en is medeplichtige in de misdaad, zoals Watson de biograaf is van Holmes en hem assisteert in het oplossen van misdaden. Beide hoofdfiguren blijven iets mysterieus houden, hun achtergrond wordt nooit geheel en al duidelijk. Eenmaal wordt gezegd dat Raffles vroeger in de koloniën heeft gediend. Verder is hij een fanatiek cricketspeler. Aan het einde van *The black mask* (1901) geeft hij zijn inbrekersleven op en meldt zich aan om strijd te leveren tegen de Boeren. Dit avontuur eindigt met zijn dood, die daardoor een heroïsch tintje krijgt. Maar verder is hij een cynisch heerschap, die doodleuk zijn misdaden beraamt en ten uitvoer brengt en die zich met een vlotte babbel of simpelweg koelbloedig optreden uit de onmogelijkste situaties redt. Er komt anders ook heel wat geluk bij kijken. De Rafflesverhalen missen de analytische kracht van Holmes, terwijl Watson ook een sterkere tegenspeler is dan Bunny, maar ze vormen amusante lectuur.[42]

De kennismaking met detectives bezorgden Eddy het verlangen ‘ééns de detektive te zijn (prairiejager, zouaaf, transvaalse boer en ridder had ik niet willen worden, misschien toch door een soort van gezond verstand)’.[43] Aan de ontdekking van Sherlock Holmes ging die van ‘de Wilsons’ vooraf, twee detectives, vader en zoon, de oude en de jonge Wilson, van wie Eddy de jonge Wilson prefereerde.[44] In *Vriend of vijand* heeft Du Perron het een en ander verteld over deze detectives:

> ‘Een bizondere ontdekking in de boekenwereld was voor mij die van de eerste nummers van *De Wilsons*; die grote platte afleveringen, altijd 32 blzn. (had ik opgemerkt) onder schril gekleurd omslag, met altijd de twee heldenfiguren in het blauw en de dubbele titel, die al dadelik een zo geheel andere taal sprak dan de boeken in linnen band. *De Wilsons en het Geheim van Bed Rock, of* (in kleinere letters) *Het Spook van de Black Hills*; *De Wilsons en de Moord te Harlem Heights of De Krankzinnige Dokter.* Ook hierin heeft mijn vader mij vrijwel mijn gang laten gaan, ofschoon hij zelf helemaal geen lezer was van detektive-verhalen. Hij las eens een van mijn Wilsons (niets minder dan *Het Spook van de Black Hills*) en bracht het mij met een zucht terug en een opmerking als: “Hoe kan je zulke onzin lezen?” En ik, toen ik het later eens geprobeerd had met een Corelli, die hij heel fijn en mooi vond - toen ik daarvoor zelfs zijn toestemming gekregen had, wat dus al de charme met zich meebracht van au sérieux te worden genomen - ik vroeg mij af hoe hij zich met dìe onzin kon bezighouden.’[45]

Het mooiste Wilsons-verhaal was in Eddy's ogen *De Wilsons en het huis zonder deur in Baxterstreet.*[46] Later werden de Wilsons verdrongen door de bekende Amerikaanse 'dime novels' over Nick Carter, Buffalo Bill en Lord Lister, die tussen 1860 en 1900 populair waren, maar voor Eddy waren zij na de Wilsons toch 'altijd een desilluzie'.[47]

Ontluikende talenten

Justus van Maurik, die Eddy las in zijn laatste tijd aan de Zandbaai, kon hem eigenlijk maar matig bekoren.[48] Voor een Indische jongen stonden deze verhalen over jeneverzucht en armoe spelend in grauwe Hollandse achterbuurten ook wel erg ver af van de eigen ervaringswereld. Inspirerender kost waren de boeken over adelborsten en prairiejagers geweest, zoals valt af te lezen uit diverse bewaard gebleven verhalen in Eddy's nog schoolse jongenshandschrift, verlucht met eigen tekeningen. Hij stelde eigenhandig boekjes samen: één ervan is een beeldverhaal met onderschriften en twee zijn zuivere beeldverhalen met hoofdstuktitels.[49]

Het boekje met de meeste tekst wordt op de titelpagina aangeduid als: 'François Charpèt, de jonge Fransche adelborst, in dienst der Engelschen. Door Ch.E. du Perron. Geïllustreerd met 16 platen.' Er zijn twaalf romeins gecijferde hoofdstukken. Het eerste heet 'De kruiser' en begint aldus:

> 'Op zekere Decembermorgen kruisde het Engelsch schip Paragon dicht bij Ierland om zeker Iersch zeeroover O' Creeck te vatten die met zijn luitenant O' Dell groote schurkerijen pleegden. De kruiser behoorde aan kapitein Delmar die met zijn stuurman Robert Galwaij en zijn luitenant O' Connor benevens de postkapitein O' Brien flinke mannen waren die zoo'n O' Creeck gaarne in het haar zouden vliegen. O' Creeck wist dit en daarom ontweek hij de Paragon zoo goed hij kon, want hij was er zoo'n beetje van op de hoogte, door spionnen die de kruiser van de kust bespiedden.'

Vervolgens ontspint zich een verhaal waarin nieuwe namen lijken voor te komen met dezelfde frequentie als er (aan beide kanten) slachtoffers vallen. Ook de namen van schepen dragen bij aan de kleur van het verhaal. Het begint met de Engelse kruiser *Paragon*, die in conflict raakt met het piratenschip *De Raaf*, een 64-ponder. Na het spaak lopen van de on-

derhandelingen wordt de rode vlag gehesen en begint de strijd. In een kwartier worden alle masten van *De Raaf* weggeschoten, vervolgens enteren de Engelsen het schip en begint een 'hevig gevecht van man tegen man', waarin François Charpèt wordt gewond. De zeerover O'Creeck wordt door zijn eigen luitenant O'Dell dodelijk gewond, nadat degene voor wie de degenstoot bedoeld was die handig had ontweken. *De Raaf* verliest dertig man, de *Paragon* slechts twaalf. 'Lijk na lijk werd over boord geworpen [...].' Dankzij de goede zorgen van Galwaij en Delmar geneest Charpèt. Allerlei avonturen volgen en de reeks eindigt met de verovering van het Engelse schip *De Zwaluw.* Twaalf Fransen worden gevangengezet en in triomf koersen de mannen naar Engeland, Galwaij als kapitein van de *Paragon* en Charpèt als kapitein van *De Zwaluw.* En zo eindigt het verhaal, waarin kreten als 'Houdt moed!', 'Dat zal niet ongewroken blijven!' en 'Sterf!' niet van de lucht zijn.

Uit het gebruikte idioom blijkt Eddy's enthousiaste lectuur van kapitein Marryat. De zorgvuldig te pas gebrachte scheepstermen verlenen een authentieke smaak aan zijn verhaal, dat ontroert door een jongensachtig flair. Het aardigst zijn de platen, die met talent zijn getekend. De dynamiek van de handelingen wordt er uitstekend door uitgedrukt. In de overige door Eddy samengestelde boekjes domineren de tekeningen, zoals in een door zijn indianenboeken geïnspireerd verhaal in twintig tekeningen, dat begint met de onbewust komisch aandoende zin: 'De vier avonturiers op avonturen uit'. De vier avonturiers heten Dhu Lhuth, Amos Green, De Catinat en Ephraïm Savage. Zij raken in conflict met enkele indianen van de stam der Irokezen. Dhu Luth, die getooid is met veren dus zelf indiaan zal zijn, doodt 'door een thomahawkslag den hoofdman' en snijdt 'met een haal van zijn mes zijne schedelhuid' los, waarna hij 'de van bloed druipende scalp' omhoog houdt. Even later werpt Dhu Luth zijn handbijl in de hersenpan van een oudere krijgsman. Ook de anderen helpen mee de Irokezen onschadelijk te maken. Maar dan verschijnt er een Bastaard op het toneel, die het de vier avonturiers moeilijk gaat maken. In het voorlaatste plaatje blijkt hij zelfs een 'Vlaamsche Bastaard' te zijn. Natuurlijk gaat ook hij eraan, en op het laatste plaatje zien we de vier avonturiers tevreden bijeen: 'Een oogenblik later stonden de vier vrienden bij elkander.' Dit verhaal, met zijn naïevere verhaaltrant, is vermoedelijk eerder geschreven dan de avonturen van François Charpèt.

Een derde boekje gaat over: 'De Zeeroovers Cleveland en Bunce. En nog 50 matrozen. Hun vijanden zijn Mourdant en 80 mannen. Een serie.' Ook hier is het weer van groot belang te identificeren wie vriend is en wie

vijand. De zesenveertig plaatjes uit deze serie zijn summier aangeduid met regeltjes als ‘Schip De Wraak’, ‘een man overboord gegooid’, ‘een man met bloedstraaltje - anderen hollen’ enzovoort. Er worden veel schoten afgevuurd. Aan het einde gaat het vijandelijke schip in vlammen op. In twee beeldverhalen zonder enige tekst geven de handelingen van de personen aan waarom het gaat, zoals een vrouw die met haar zakdoek zwaait naar haar man, die - het rapier vooruit! - het avontuur tegemoet zeilt. Wapens in allerlei soorten, rotsblokken en bergspitsen dragen bij aan de levendigheid van de beelden.

Verder heeft Eddy losse tekeningen gemaakt van een serie mannen in voor hun landaard typerende kledij, waarin hij zijn door lectuur gevormde fantasie heeft uitgeleefd. De getekende figuren worden achtereenvolgens aangeduid als: de Duitscher Dirk Brand, de Deen Holger Sären, de Engelschman Jim Winner, de Zweed Wenzel Horzak, de Franschman Louis Renard, de Engelschman Bob Glaring, de Duitscher Hans Klickermann en - hoe typerend - de Hollander Klaas van Kerken.[50]

De komeet van Halley en andere tekenen van boven

Eddy's schrijf- en tekenactiviteiten waren de creatieve verwerking van zijn gretige lezen en kijken. Behalve een onverzadigbaar lezer was hij als knaap ook iemand die met aandacht boeken bekeek en besnuffelde: de vormgeving van een boek en de opgenomen illustraties spraken evenzeer tot zijn verbeelding als de tekst. Zo keek hij met ontzetting naar de plaatjes in *Het vergaan der wereld* (1894) van de destijds vermaarde Franse sterrenkundige Camille Flammarion (1842-1925). Hij meende zelfs dat hij het boek niet had gelezen, met uitzondering van de onderschriften bij de plaatjes, die ‘al even beklemmend’ waren als de plaatjes zelf: ‘De komeet die de aarde bedreigde, in de vorm van een naakte vrouw, met lang blond haar, op het punt zich te storten op een andere naakte vrouw, met donker haar, die op een bol te slapen lag... Het was in de tijd van de komeet van Halley, de moesson was niet zoals ze behoorde te zijn, de zee deed raar, en het vergaan der wereld werd tussen mijn ouders, op hun wandelingen langs het strand, ter sprake gebracht. Mijn vrees vond voedsel in het boek van Flammarion: zo en niet anders, in een opeenvolging van dergelijke beelden, zou de wereld vergaan.’[51]

Deze strandwandelingen met hun angstige prognoses moeten hebben plaatsgevonden omstreeks medio mei 1910, toen de komeet van Halley het

duidelijkst zichtbaar was. Op 20 april 1910 had hij het dichtste punt bij de zon bereikt, waarna hij steeds feller ging schijnen. Op 10 mei was de staart 's ochtends zichtbaar, zeven dagen later was hij gegroeid tot de enorme lengte van 100 graden. Op 18 mei passeerde de kern van de komeet de zon, zonder dat er iets te zien was. Na 18 mei was er een staart zichtbaar die van de zon af wees. De astronoom F. Baldet zag de staart als een grote vuurstotenstraal, smal, recht en enigszins boven de horizon stijgend. De kop vertoonde complexe en beweeglijke schijnsels van halo's en pluimen.[52] Het moet een schitterend, angstaanjagend schouwspel zijn geweest, vooral gezien vanaf de eenzame kust van dit eiland ‘aan het einde van de wereld’.

Charles du Perron heeft de verschijning van de komeet van Halley wellicht opgevat als een slecht voorteken. Zijn paradijsje aan de Zandbaai liep immers uit op één grote deceptie. In de tweede helft van 1910 werd de mislukking van de rijstpellerij ‘onherstelbaar’: niet alleen stortte de waterleiding telkens in, ook kwamen de boten van de Paketvaart niet meer en de beloofde padi (rijst voor de aanplant) bleef uit. In *Het land van herkomst* wordt gesuggereerd dat er bewust sabotage werd gepleegd: een ‘kalipah en een naïb’ - dat wil zeggen een kalief en een assistent-penghoeloe, niet de geringsten in een islamitische gemeenschap - leverden de padi niet die zij hadden beloofd. Ducroo sr. geeft zich over aan kapitein Haddock-achtige scheldpartijen: hondenribben, smeerkezen! Door het gedrag van hun religieuze leiders werd het volk gestijfd in zijn verzet. Twee Chinese opzichters, die hun best zouden doen het werkvolk terug te lokken, boden geen soelaas. Er zat niets anders op dan koelies van elders te betrekken.

Uitkomst bood een vriend van Charles, de aristocratische Egbert David Gerrit van Lennep (Batavia 1856 - Den Haag 1934), erfpachter en administrateur van de kina- en thee-onderneming Panendjoan in de Preanger Regentschappen.[53] In *Het land van herkomst* komt Van Lennep voor als ‘oom Van Kuyck’. Hij helpt zijn vijf jaar jongere vriend enkele malen uit de brand door met een ploeg eigen werkvolk aan te komen. Bovendien brengt hij ‘iedere keer brood mee, dat tot het laatste toe werd opgestoomd en met enkel boter erop als koek door ons werd gegeten’.[54] De rol van Van Lennep was hiermee nog niet uitgespeeld: hij ried Charles aan zijn fabriek op te geven en zich toe te leggen op erfpachtpercelen in het achterland.[55] Wat er op die erfpachtpercelen werd verbouwd vertelt het verhaal niet, maar Du Perrons bezit moet aanzienlijk zijn geweest.[56] De verlegging van de aandacht leidde tot dagreizen naar de streken landinwaarts, ‘door het bos, soms over wiebelende bamboebruggen’.

Volgens *Het land van herkomst* werden de erfpachtpercelen een succes, maar dit succes moet dan toch vooral te danken zijn aan de goede investering, want veel tijd om er iets mee te doen was Charles niet meer gegund. Hij had kennelijk schulden gemaakt, die het gerecht wilde vereffenen door Gedong Menu te veilen. Weer betoonde Van Lennep zich de redder in nood door Charles het geld voor de afdoening van zijn schulden voor te schieten.[57] Niet lang daarna hebben de Du Perrons de Zandbaai verlaten. Het was de bedoeling terug te komen, maar Charles kon zijn erfpachtgronden voor een gunstige prijs van de hand doen en liet van de opbrengst kleine villa's bouwen op Kampong Melajoe, van de huur waarvan hij en zijn gezin voortaan konden bestaan.[58]

In de roman wordt onderscheid gemaakt tussen de erfpachtgronden in het binnenland en het terrein op Balekambang. Het laatste zou uiteindelijk zijn verkocht aan een ‘belgiese kultuuronderneming’. Er is ook sprake van een planter met de naam Brewer, die, zolang het nog niet was verkocht, toezicht hield op het terrein aan de kust; hij zou de fabriek in brand hebben gestoken om het land ‘voor een prikje’ te kunnen kopen.[59] Brewer had na het vertrek van de Du Perrons hun woonhuis betrokken.[60] Dat hij de ambitie bezat om iets op te zetten in deze streek bewijst een bericht in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 14 juni 1916, waarin staat: ‘De regeering is genegen voor den tijd van 75 jaar aan den heer F.W.J. Brewer in erfpacht af te staan 2 perceelen woesten grond van 316 bouws ruim en 488 bouws, beide gelegen in het distr. Djampangkoelan der afdeeling Soekaboemi tegen een pachtsom van *f* 1.50 per bouw 's jaars.’ De percelen ongecultiveerd land, gelegen in het achterland van Balekambang, besloegen bij elkaar ongeveer 590 hectare.

Interessant is ook het vervolg van het artikel, waarin de tweede zoon voorkomt van Charles du Perrons tante Johanna Maria Verstege-Menu (1832-1914): ‘Verder heeft de regeering zich bereid verklaard aan den heer G.C. Verstege in erfpacht af te staan een perceel woeste gronden, groot 487 bouws, in 't zelfde district en tegen betaling van een even groote pachtsom.’ De regering stelde als voorwaarde dat na de vestiging binnen drie jaar een tiende van het land in cultuur zou zijn gebracht, na zes jaar een vijfde en na tien jaar een derde van het land.[61] De naam van Gustave Charles Verstege (1866-1928), laatste bewoner van het huis Tjitrap, dat de familie Menu had geërfd van Majoor Jantje, wekte het vermoeden dat Charles' familie, georganiseerd in de N.V. Tjitrap, zich ook heeft bemoeid met zijn aftocht uit de Zandbaai. Mogelijk hebben de aandeelhouders van het familiebedrijf een aantal van zijn erfpachtpercelen overgenomen.[62]

De rol van Van Lennep als goede raadgever was daar niet minder om. Charles' vriendschap met Van Lennep werd mede gevoed door hun geestelijke verstandhouding, die als het ware door kosmische interventie tot stand kwam. Van Lennep las de spiritistische werken uit Charles' collectie en ontpopte zich als een ware adept. Al op Balekambang begonnen de seances die zicht boden op een andere werkelijkheid dan die van het gecompliceerde alledaagse bedrijf. Eddy's moeder openbaarde zich als ‘schrijvend medium’ terwijl ‘de tegenwoordigheid van een gemeenschappelike beschermgeest’ het verbond bezegelde.[63]

Oom Van Lennep wordt in de roman beschreven als een kleurrijke persoonlijkheid met ‘een aristokraties lang en zwaar gezicht, met kleine ronde ogen, een gebogen neus en grijze grenadierssnorren’ en verder een enorme buik, die hem wegens zijn grote gestalte niet misstond. Zo ziet hij er ook uit op een foto uit Du Perrons album. Hij werd in Batavia en later op Bandoeng een geliefd huisvriend die een pittoreske sfeer met zich meebracht waarin drie onderwerpen de toon aangaven: de ‘toestanden’ in de wereld, zijn lumineuze idee van de ‘diepe grondbewerking’ met vorken in plaats van spaden, zodat zijn kina topkwaliteit had bereikt, en de ‘berichten van Boven’. Hij straalde een grote goedigheid uit, die zich echter niet uitstrekte tot het joodse volk. Zelf had Van Lennep Indonesisch bloed van zijn Bantamse grootmoeder. Zijn eerste vrouw Soedjina, die hij later had geëcht, was Indonesische; zijn tweede vrouw, Gouw Iep Nio (1863-1912), was een Chinese, maar hij was wel antisemitisch. In *Het land van herkomst* wordt Van Kuycks antisemitisme met een licht-kritisch sausje gepresenteerd. De jonge Ducroo was erg onder de indruk van het feit dat Van Kuyck zijn eigen dochter had vervloekt omdat zij het had bestaan te trouwen met een jood.[64]

Balekambang: enkele losse figuren

Op een gegeven moment deed het inlandse meisje Ina haar intrede in het gezin Du Perron; zij duikt even op aan het einde van het laatste Balekambanghoofdstuk onder de naam Silvia. Ina's verschijning in het gezin had alles te maken met het Indische gebruik dat van mensen die geen dochter hadden, werd verwacht dat ze een pleegkind adopteerden. Ina werd echter voorafgegaan door een andere pleegdochter, ‘met een mooi rond gezichtje en grote zwarte ogen’, dat na veertien dagen aan de ouders werd teruggegeven omdat de moeder niet van haar kon scheiden.[65] Pas daarna kwam

Ina, maar voor Eddy du Perron had ze net zo goed weg kunnen blijven. Later zou hij een vriend schrijven dat ze deel uitmaakte van de 'collectie' van zijn moeder.[66] In contrast met het eerste kind had zij 'een plat gezicht'. De naam die ze kreeg toegekend was voluit Bettina ('naar de operette *La Mascotte* omdat het zelf een "mascotte" moest zijn'), ook wel Bétina gespeld. Zij kwam uit een dorp hoog boven de rivier de Tjikantèh en was bij haar komst negen maanden oud. Volgens de roman was Arthur Ducroo op dat moment 'zowat 9 jaar', terwijl Silvia bijna drie jaar oud was toen zij uit de Zandbaai meeging naar Batavia. Hiermee zou het tijdstip van het definitieve vertrek rond februari 1911 komen te liggen, maar dit valt niet te bewijzen. In *Het land van herkomst* blijft de precieze vertrekdatum onzeker. De verteller herinnert zich juist van die laatste tijd 'niet veel meer dan een sfeer'.[67]

In die laatste tijd kregen de Du Perrons nog wat aanspraak in hun isolement. Een jonge Europese planter, Helder genaamd, vestigde zich aan de overzijde van de Tjiletoeh. Hij bezat een grammofoon, wat heel wat moderner was dan een symfonion. De Du Perrons lieten zich naar hem toe roeien om te genieten van de kwaliteitsweergave van Madelines geliefde walsen en het lied van Rodolphe uit *La bohème* van Puccini (1896).[68]

Vanuit Soekaboemi zijn er ook wel eens Europese kennissen meegereisd naar het idyllische eiland.[69] Een van hen was mevrouw Koch, een weduwe die een verhouding had met een planter uit het Soekaboemische die met een inlandse vrouw leefde.[70] In de roman heet zij 'mevrouw Sachs': zij wordt beschreven als 'een klein rond vrouwtje, met dikke lippen en een ronde rug, en in haar soort een grote minnares'. Om de planter te gerieven, had zij zijn halfbloedzoon geadopteerd, die hij wilde onttrekken aan de invloed van zijn inlandse moeder. Van haar weduwepensioen bekostigde zij zelfs zijn opvoeding, almaar hopend dat de vader zijn belofte om haar te trouwen zou nakomen. De goedheid van mevrouw Koch werd geëvenaard door haar naïviteit. Zij wachtte tien jaar tevergeefs, want tegen de tijd dat de Du Perrons naar Europa gingen, trouwde de man met een ander.[71] De planter heette Sassen en zijn zoon droeg de voornaam Emiel.[72]

Mevrouw Koch is een van de vele kleurrijke, lichtelijk geëxalteerde figuren uit de entourage van mevrouw Du Perron. In de roman wordt ze neergezet als een kettingrookster (van strootjes), die haar levenswijsheid opdiepte uit *Duizend-en-één-nacht.* Ook was ze medium: ze beweerde vele spoken gehoord en gezien te hebben, maar haar vrienden aan de Zandbaai waren ondanks hun ontvankelijkheid voor spiritistische verschijnselen

'soms toch onzeker' of mevrouw Koch wel de waarheid sprak over haar 'ontmoetingen'.[73] We vinden haar na de periode aan de Zandbaai terug als medebewoner van Gedong Menu en als naamgeefster aan Eddy's aangenomen zusje Ina, die officieel Bétina Koch kwam te heten. Dit alles duidt op innige betrekkingen tussen mevrouw Koch en de familie Du Perron. Maar zoals wel vaker het geval was, zouden die niet lang stand houden.

Eindnoten:

1 De tijd kan slechts bij benadering worden aangeduid. De interne chronologie van *Het land van herkomst* biedt hier geen houvast. Zie: *Vw* III, p. 142; *Hlvh* 1996, p. 119.
2 *Vw* III, p. 202; *Hlvh* 1996, p. 165.
3 In de roman wordt Ducroo sr. opgevoerd als 'een beul en een schoolmeester en als schoolmeester nogmaals een beul', maar geprezen om zijn volharding. Zie: *Vw* III, p. 212; *Hlvh* 1996, p. 173.
4 In Soekaboemi krijgt de jonge Ducroo te maken met de censuur van tante Hélène (voor wie tante Lot model stond): zij verbood hem een roman van Hall Caine (1853-1931), een destijds populair Brits schrijver van zedendrama's vol conflicten tussen de christelijke moraal en menselijke hartstochten. Zie: *Vw* III, p. 179; *Hlvh* 1996, p. 147.
5 Vgl. *Vw* III, p. 213; *Hlvh* 1996, p. 173.
6 Du Perron kenschetst zo zijn vader in een brief van 21-10-1929 aan Evelyn Blackett.
7 *Vw* III, p. 217; *Hlvh* 1996, p. 177.
8 *Hlvh* 1996, p. 458 (toelichting in het Greshoff-exemplaar: 'Ce qu'on appelle bander, niets ergers!').
9 *Vw* III, p. 218; *Hlvh* 1996, p. 177-178.
10 *Vw* III, p. 216-217; *Hlvh* 1996, p. 176-177.
11 *Vw* III, p. 213-214; *Hlvh* 1996, p. 174-175. Wellicht werd het woord 'kawin' gebruikt, wat behalve 'trouwen' ook betekent het hebben van gemeenschap.
12 Een saillant detail is dat de verteller van *Het land van herkomst* voor Ducroo sr. in de bres springt met zijn verklaring dat 'mijn vader zoiets niet precies gedaan had'.
13 Zie: *Vw* III, p. 209-211; *Hlvh* 1996, p. 171-172, 457 (toelichting Greshoff-exemplaar).
14 *Vw* III, p. 219; *Hlvh* 1996, p. 179.
15 *Vw* III, p. 221-222; *Hlvh* 1996, p. 180.
16 *Vw* III, p. 222-223; *Hlvh* 1996, p. 181.
17 *Vw* III, p. 224-226; *Hlvh* 1996, p. 182-184. In de roman is het Arthur Ducroo die de hond afranselt, maar volgens een toelichting in het Greshoff-exemplaar was het Eddy's moeder die de afstraffing verrichtte. Zie: *Hlvh* 1996, p. 459.
18 *Vw* III, p. 227-228; *Hlvh* 1996, p. 185-186.
19 *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, p. 82-83; *Vw* V, p. 339: 'Ik zie mijzelf weer staan op dat strand, als een held en een wijze van tien jaar, toen ik mijn schildpad liet losmaken, tegen het gemompel van al die vissers in.' De held is een jaar te jong geschat voor een voorval dat plaatsvond in de laatste tijd aan de Zandbaai.
20 *Vw* III, p. 143; *Hlvh* 1996, p. 120.
21 *Vriend of vijand*, p. 35; *Vw* II, p. 125.
22 *Vw* III, p. 228; *Hlvh* 1996, p. 185 en p. 459 (toelichting in het Greshoff-exemplaar, waarin staat dat hij toen vooral Justus van Maurik las).
23 *In deze grootse tijd*, p. 163-164; *Vw* V, p. 258-259.
24 *Vw* III, p. 215; *Hlvh* 1996, p. 175, 458, 793. In een aantekening in het Greshoff-exemplaar heeft Du Perron het over 'een boek van F.J. Pajeken: Bob de Squatter of zoiets'. In het commentaar worden twee boeken onderscheiden: *De squatter* (vertaald in 1892) en *Bob de pelsjager* (1895).
25 *Vw* III, p. 215; *Hlvh* 1996, p. 176.

26 *Vw* VI, p. 158-159. Du Perron schrijft eigenlijk ‘cetewayo’.
27 August Niemann, *Pieter Marits. Lotgevallen van een Transvaalse boerenjongen*, zestiende herziene druk met platen. Rijswijk (Z.-H.): V.A. Kramers z.j.
28 In *De rapportrijder* is de held ene Van Heerden, een Transvaalse Boer die rapport uitbrengt over ongeregeldheden, zoals de diefstal van ‘glassy stones’ (diamanten). De Engelsen worden voorgesteld als een diefachtig en leugenachtig volk. Van Heerden sterft in het harnas wanneer hij de aftocht van omsingelde Boeren dekt, ‘met het heetgeschoten Mausergeweer in de hand’. Andries van Straaden, *De rapportrijder. Een verhaal uit den Boerenoorlog*, uit het Hoogduitsch vertaald door J. Sepp, Gouda: G.B. van Goor Zonen z.j.
29 Penning, *De scherpschutters van Zuid-Afrika*, p. 8.
30 Penning, *De Held van Spionkop.* De auteur schrijft in zijn voorwoord: ‘Moge ook deze arbeid er het zijne toe bijdragen, om den band tusschen het oude Nederland en het worstelende, lijdende Afrika hecht en sterk te maken.’
31 *De zouaaf van Malakoff. Een verhaal uit de Krimoorlog* door Hans Verweij. Geïllustreerd met 60 fraaie platen, Amsterdam: J.C. Dalmeijer z.j. De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit een exemplaar van dit boek (signatuur: XKM 390). Door zijn naam op de titelpagina te plaatsen had de Nederlandse bewerker Hans Verweij zich Boussenards roman ‘toegeëigend’.
32 Zij trouwt echter niet met hem, want daarvoor is de kloof tussen joden en christenen te groot. De eer Ivanhoe's bruid te worden is weggelegd voor Rowena, wier sluier Rebecca aan het einde van de roman even mag oplichten. Ze heeft er vrede mee.
33 Zie: *Hlvh* 1996, p. 792, waarin aannemelijk wordt gemaakt dat Du Perron de vertalingen heeft gelezen van Gerard Keller die tussen 1893 en 1896 uitkwamen. DP noemt in een toelichting in het Greshoff-exemplaar (*Hlvh* 1996, p. 457) twaalf titels; Gerard Keller had er vijftien vertaald. In *Vriend of vijand* (p. 34; *Vw* II, p. 124) heeft DP het ook over vijftien boeken.
34 *Vw* III, p. 216; *Hlvh* 1996, p. 176. In de jaren zestig van de vorige eeuw klonk ook in kinderrijke buurten in Nederland het gekletter van houten zwaarden na elke aflevering van de serie *Ivanhoe.*
35 *Vw* III, p. 215; *Hlvh* 1996, p. 175.
36 *Vriend of vijand*, p. 34; *Vw* II, p. 124.
37 *De schaapherder* werd gekenmerkt door ‘mysterieuze betrekkingen tussen enkele personen, geheimzinnige brouwsels, profetieën, de atmosferische gesteldheid, dit alles in overeenstemming met de gebeurtenissen [en] de perikelen van liefde en hartstocht’. Zie: H.A. Wage, ‘Oltmans, Jan Frederik’, in: *Moderne encyclopedie van de wereldliteratuur*, deel 7, p. 66-67.
38 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 457 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en p. 790 n.
39 Zie: *Brieven* I, p. 170 (15-12-1927 aan P. van Ostaijen).
40 Vgl. *Brieven* III, p. 382 (10-8-1932 aan J. Greshoff). Arthur Conan Doyle (1859-1930) werd bij zijn schepping geïnspireerd door de memoires van de Napoleontische generaal Antoine Marbot (1782-1854).
41 *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 260.
42 Informatie over Hornung is te vinden in: E.W. Hornung, *The amateur cracksman / The black mask* (With an Introduction by M.R. Ridley), London / Glasgow: Collins 1955 (met achterin een bibliografie). Zie ook: August Hans den Boef, *Honderd jaar Sherlock Holmes*, Amsterdam: Uitgeverij SUA 1987, p. 33.
43 *In deze grootse tijd*, p. 163; *Vw* V, p. 258-259.
44 Ibidem.
45 De avonturen van de Wilsons sluimeren misschien nog ergens in een Engelse bibliotheek. Ik heb de naam van de auteur niet kunnen achterhalen en de Nederlandse vertalingen zijn onvindbaar.
46 De grote bekendheid van de Wilsons bij het lezend publiek blijkt toch uit een bericht in de *Preanger-Bode* van 18-4-1917, ‘De oude en de jonge Wilson van Soerabaja’, dat gaat over twee rechercheurs die, op zoek naar ontsnapte gevangenen uit de gevangenis van Soerabaja, zich hadden verkleed als matroos en fuselier. Ze waren niet gegrimeerd en werden meteen als rechercheurs herkend. Dit motief van de doorzichtige vermomming doet sterk denken aan de gebroeders Jansen in de Kuifje-albums van Hergé. In de *Preanger-Bode* van 27-11-1918 is op de voorpagina een aan de KMA te Breda geschreven ‘Academie-liedje’ afgedrukt, dat de volgende strofe bevat:
‘Maar Wilson's avonturen, Nick Carter's slimmen geest,
Old Broadbrim's bokkesprongen, die apprecieer je 't meest;
En ook vertaalde boekske's, 't zij min of meer vulgair,
In mooi-gekleurden omslag, zijn zeer “en vogue” daar.’

47 *Vriend of vijand*, p. 37-38; *Vw* II, p. 126-127.
48 *Hlvh* 1996, p. 459 (toelichting bij het Greshoff-exemplaar).
49 Coll. mr. A.E. du Perron.
50 In de roman schrijft Arthur Ducroo op Balekambang ook korte verhalen naar de sprookjes die Kiping hem vertelde en in Pelaboean een satirisch verhaal over ‘al de ongelukken die ik voor een denkbeeldige reiziger in dit hotel kon bedenken; dit verhaal had groot sukses bij mijn ouders en liet zelfs mijn vader lachen.’ Zie: *Vw* III, p. 207; *Hlvh* 1996, p. 169.
51 *Vriend of vijand*, p. 36; *Vw* II, p. 125-126.
52 Zie: Gabrielle Camille Flammarion & André Danjon, *The Flammarion book of astronomy*, London: George Allen and Unwin Ltd. 1964, p. 336, 354-355.
53 Zie: *Nederland's Patriciaat*, jrg. 44, 1958, p. 212. Du Perron schrijft in een toelichting in het Greshoff-exemplaar Egbert Gerrit David, maar de in *Nederland's Patriciaat* gegeven volgorde komt ook voor in een procesverbaal van 21 februari 1921 waarbij Van Lennep als getuige optreedt, dus het ligt voor de hand dat deze volgorde de juiste is. Ook de stamboom van de familie Van Lennep die jhr. drs. H.S. van Lennep (Naarden) mij heeft gezonden wijkt hier niet van af. Voor een andere opinie zie: *Hlvh* 1996, p. 795.
54 *Vw* III, p. 229; *Hlvh* 1996, p. 186.
55 Vgl. *Vw* III, p. 229 en 298; *Hlvh* 1996, p. 186 en 242.
56 Een landbouwer die ik in 1986 aan de Zandbaai sprak gaf met een brede armzwaai naar het achterland aan wat ‘Duverron’ allemaal niet had bezeten.
57 Het een en ander valt op te maken uit: *Vw* III, p. 298; *Hlvh* 1996, p. 242.
58 Vgl. *Vw* III, p. 231-232; *Hlvh* 1996, p. 188-189.
59 *Vw* III, p. 232; *Hlvh* 1996, p. 189, 460 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
60 Op een van de foto's van de Zandbaai heeft Charles du Perron op de achterzijde geschreven: ‘Later woonhuis (Brewer) 1916, Balekambang’ (coll. mr. A.E. du Perron).
61 ‘Erfpacht’, in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 14-6-1916.
62 Zie over de N.V. Tjitrap: Snoek, *Manhafte heren en rijke erfdochters*, p. 56-62.
63 Vgl. *Vw* III, p. 298-301; *Hlvh* 1996, p. 242-244.
64 Zie: *Vw* III, p. 298-290; *Hlvh* 1996, p. 242 en 469 (twee toelichtingen in het Greshoff-exemplaar), p. 816. De dochter heette Gertrude (‘Truus’) van Lennep (Bandoeng 1888 - Den Haag 1976). Zij was het tweede voorkind uit de verbintenis met Soedjina. Zij trouwde in Singapore met Henri Louis Juda (Paramaribo 1878 - Bandoeng 1923), uit welk huwelijk twee kinderen voortkwamen. Met dank aan jhr. drs. H.S. van Lennep (Naarden), die zo vriendelijk was mij een excerpt toe te sturen uit de stamboom van het geslacht Van Lennep.
65 Voor de komst van Ina zie: *Vw* III, p. 231; *Hlvh* 1996, p. 188 en 460 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
66 *Brieven* I, p. 311 (1-2-1929 aan Franz Hellens).
67 *Vw* III, p. 229; *Hlvh* 1996, p. 186.
68 Als vorige noot. Zie ook: *Hlvh* 1996, p. 460 (Helder), 795 (*La bohème*).
69 Dit was het geval met Rika Hendriks, een vrouw over wie Du Perron een stuk had geschreven dat hij later om compositorische redenen schrapte uit zijn roman. Zie: *Hlvh* 1996, p. 457 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Zij figureert nu alleen nog maar in een lijstje van ‘Niet vertelde herinneringen Ducroo’, in een reeks die te raden overlaat: ‘Rika Hendrix en Ading in prauw, Isnan te paard, dronken Julien’ (coll. mr. A.E. du Perron). Wellicht was zij ook degene die samen met baboe Alima getuige was van Eddy's woordenwisseling met de brutale waronghouder langs de weg naar Pelaboean Ratoe. In het Greshoff-exemplaar aarzelt Du Perron tussen Rika Hendriks en mevrouw Koch. Zie ook: noot 13.
70 In de almanakken van Nederlands-Indië (1903-1930) komt een planter E.Th. Sassen voor, met de locatie ‘halte Tjitjoeroek, Kamp[ong] Bendo’, dus in het Soekaboemische. In de periode 1920-1930 woont te Soekaboemi een wed. J. Koch, geb. A.P. Anderson. Mogelijk zijn dit de personen waarvan hier sprake is.
71 *Vw* III, p. 249-250; *Hlvh* 1996, p. 202-203.
72 *Hlvh* 1996, p. 462 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). In de roman komt hij voor als Emiel Massing.
73 *Vw* III, p. 250; *Hlvh* 1996, p. 203.

II
D'Artagnan of Don Quichot?
1911-1916

Hoofdstuk 5
De puberteit van een musketier

Eerste schreden buiten het erf

Eddy had zijn elfde verjaardag nog niet zo lang achter de rug toen hij terugkeerde in Gedong Menu. Hij was getroffen door de koelte in huis en het vorstelijk hoge plafond. Het was een jaar of drie geleden dat hij, na zijn eerste schoolervaringen, Meester Cornelis achter zich had gelaten. Zijn vroegere speelkameraadje Dora Pichel stond samen met haar oma gereed om hem en zijn ouders welkom te heten. Eddy wist niet zo goed raad met zijn houding: Dora was nu een slanke jongedame van zeventien 'met opgestoken haar en in rok en blouse'. Zelf was Eddy nog niet zo groot van gestalte, al was hij op weg baboe Alima te evenaren.[1] Misschien heeft Dora samen met haar oude speelkameraadje nog wat door de buurt gewandeld. Eddy verkende het Chinese kamp en dichterbij huis de halfbloedbuurt met zijn verwaarloosde Rehoboth-kerk waar de protestantse Dora kerkte.[2] Maar zij verdween al spoedig uit zijn gezichtskring: in 1913 trouwde ze met de acht jaar oudere William van der Groen, nadat er een zoon William (Willy) was geboren. Dora was protestant en William katholiek; ze zouden zorgen voor een talrijk nakomelingschap.[3] Op 10 juni 1914 werd hun tweede zoon geboren: Edgar François, roepnaam Eddy. Maar Eddy du Perron en Dora van der Groen zouden elkaar pas in december 1936 terugzien.

De eerste vaste bioscoop van Meester Cornelis, tegenover de Europese school, was een geweldige openbaring. Hij werd door een Chinees geëx-

ploiteerd, maar het is de vraag of Eddy al meteen toestemming kreeg om naar de film te gaan. Vlak naast de bioscoop was ‘een smerige inlandse gang waarin men na twee stappen volledig opgeslokt was’. Hier amuseerden de militairen van het garnizoen zich met inlandse deernes. Maar het jongetje dat dit allemaal registreerde was nog sterk ‘het kind uit Balekambang’, waarvan de verteller van *Het land van herkomst* opmerkt: ‘[...] nog altijd is het een kind en ik voel dat hij wacht tot ik hem afdoe. Hij staat, een beetje bleek van de doorgestane malaria, een beetje pafferig maar met grote zwarte ogen, in zijn geboortehuis als een pop die weer opgenomen moet worden, en ik moet weer “ik” zeggen terwijl ik hem voortbeweeg.’[4]

Aan dit beeld beantwoordt de Eddy van de staatsieportretten die op zijn twaalfde verjaardag zijn gemaakt: een stille jongen in een matrozenpakje, met rijglaarsjes aan, een beetje uitdrukkingsloos poserend met een strooien hoed in zijn hand, of een broeierige blik werpend vanachter een lessenaar met boeken - foto's waaruit weinig levensvreugde spreekt. Het kind uit Balekambang moest zijn houding tot de hem omringende wereld opnieuw bepalen. Zijn boeken bleven zijn grootste vrienden, maar in zijn leeshonger ontwikkelde hij zich ook steeds meer tot een eenzaat. Hij had maar één vriend, de eerder genoemde pleegzoon van mevrouw Koch: Emiel Sassen, ‘een halve idioot’ die twee jaar ouder was maar twee klassen lager zat.[5]

Samen met Emiel rookte Eddy stiekem zijn eerste sigaretjes, wat leidde tot een woordenstrijd met B. Erkelens, een gepensioneerd assistent-resident, die staande in de voorgalerij van zijn woning de jongens had betrapt. Du Perron heeft verscheidene malen de anekdote opgehaald dat Erkelens het niet kon laten de jongens bestraffend toe te spreken:

> ‘[...] opmerkingen als: - Je moet maar flink sigaretten roken, dan zal je wel gauw Goeverneur-Generaal worden. - Toen wij rustig doorgingen riep hij zijn zoontje [Johan] naast zich, om hem op strenge en plechtige toon te verbieden met ons om te gaan. Toen Johan “ja, pa” gezegd had en verdwenen was, maakte hij nieuwe opmerkingen o.a. dat ik een pak op mijn broek moest hebben. Ik werd toen opeens kwaad en zei dat mijn vader dat wel doen zou en dat die hèm daarvoor niet nodig had, waarop hij grommend uit zijn voorgalerij verdween. Ik riep hem toen zoiets als “oud mispunt” na, wat veel bedierf van het waardige karakter van mijn wederwoord.’[6]

De Broederschool: eerste vernederingen

Eddy's ouders zullen niet erg rouwig zijn geweest om Dora's vertrek. Nu mevrouw Koch zich met Emiel in enkele logeervertrekken van het herenverblijf had genesteld, was Tjang Pichel te veel: er konden niet twee dames tegelijk in de gunst staan van de vrouw des huizes.[7] Daar kwam bij dat ook de 'oude vooroordelen' van de Du Perrons weer een woordje gingen meespreken: de sfeer van de kleine Indo's uit de buurt werd schadelijk geacht voor het herenzoontje. Evenals vroeger, toen Eddy op het Ursulinen-instituut was gedaan, zag moeder in de 'katolieke sfeer' een gunstig tegenwicht tegen kwalijke invloeden. Dus moest hij naar de Broederschool St. Aloysius, die zich bevond aan de noordoosthoek van het statige Koningsplein, in de chique buurt Weltevreden.[8] De afstand was geen bezwaar, want Eddy kon samen met Emiel reizen. Samen liepen ze door het Chinese kamp naar de halte van het boemeltreintje. In de trein heerste de uitgelaten stemming van kinderen die op verschillende scholen gingen en elkaar elke dag op hetzelfde tijdstip tegenkwamen.

Volgens *Het land van herkomst* vatte Arthur Ducroo tijdens de dagelijkse ritten een stille verliefdheid op voor 'een meisje van misschien 16 jaar, van een germaanse schoonheid: fors en rozig'. Zij heette Marie Louise Noordhoorn (1896-1988), maar stond bekend als Mary Elwanger omdat ze in de wijk Oud-Gondangdia bij haar grootmoeder Elwanger woonde.[9] In de roman wordt beschreven hoe de kleine jongens door een grotere jongen worden opgestookt om 'Sara, je rok zakt af' te zingen telkens als Mary uitstapt. Na enige tijd heeft zij schoon genoeg van dit kinderachtige gedoe, zij springt dan ook steevast als eerste uit de trein. In zijn verlangen te tonen dat hij haar mindere niet is, doet de verliefde Arthur haar na, maar hij waagt het niet haar aan te spreken. Op een dag, terwijl de trein nog in volle vaart is, zegt Mary tegen het blaagje dat altijd een treeplank lager voor zijn sprong gereed staat: 'Spring er nù uit als je durft.' Arthur laat zich niet bidden. Hij belandt naast de wielen van de trein en voelt de wind van de wagens boven zich. Hij komt er met de schrik van af, maar omdat men denkt dat er iemand onder de wielen is geraakt veroorzaakt het incident de nodige consternatie. Mary had hem bij het uitstappen ernstig aangekeken; als ze elkaar bij de terugreis weer op het station treffen, gaat ze meteen op hem af en vraagt of hij zich niet heeft bezeerd. Het is nogal een afgang voor Mary's stille aanbidder, die bovendien van haar te horen krijgt dat hij had gelachen 'als een mager speenvarken dat geslacht wordt'. Verder dan deze 'toenadering' komt het niet.

Het debacle met Mary stelde echter nog niets voor vergeleken bij de vernederingen die Eddy moest ondergaan op de Broederschool. De schoolleiding ging ervan uit dat hij dankzij het gedegen onderwijs van zijn vader een intellectuele voorsprong had opgebouwd. Eddy werd dan ook in de voorlaatste klas geplaatst, bij jongens van zijn eigen leeftijd en iets ouder.[10] Het bleek te hoog gegrepen: hij vond de weg niet in de radicaal nieuwe leerboeken waarmee men werkte. In *Het land van herkomst* grijpt de verteller deze ervaring van de jonge Ducroo aan voor een ideologisch gekleurde tirade tegen het klassikaal onderwijs.[11] Maar dat poetst niet weg dat het herenzoontje en moederskind zich moet hebben gedragen als een onaangepast, verwend mormel. De verteller van de roman formuleert het tamelijk heroïsch door te zeggen dat Arthur Ducroo dit eerste jaar zijn 'strijdmetode' nog moest leren. Zijn zelfvertrouwen liep een flinke deuk op, omdat hij niet goed wist 'uit welke hoeken de slagen konden vallen'. Het liep uit op een grote vernedering: hij bleef dat jaar zitten.

Op ander gebied was de vernedering erger: Eddy miste het gevoel van prestige dat hem aan de Zandbaai als vanzelfsprekend was toegekend door zijn inlandse kameraadjes. Op de Broederschool moest elke jongen bewijzen dat hij zijn mannetje stond en hij bleek nu eenmaal te behoren tot de fysiek zwakken. Desondanks stond zijn trots hem niet toe om na een verloren gevecht het gebruikelijke 'excuus' uit te spreken. Eens trachtte hij zijn geschonden prestige op te vijzelen met zijn bewering dat hij eigenlijk van adel was, maar hij werd op hoongelach onthaald. Een andere keer had hij, tot het uiterste getergd, maar liefst acht gevechten besproken voor later op de dag. Misschien had hij zichzelf de rol van Brigadier Gérard toegedacht, maar in tegenstelling tot deze held van Conan Doyle oogstte Eddy roem noch eer. Het aantal tegenstanders kwam hem bij nader inzien toch wat overdreven voor en hij maakte zich stilletjes uit de voeten 'onder de bomen op het trottoir naar het station'. Vanaf dit moment deinsde hij terug voor elke uiting van branie en was zijn houding 'bijna zonder uitzondering laf': 'ik was onderdanig zodra er gevaar was dat het op stompen uitliep, zodra woorden alleen niet meer telden'.[12] Hij moet zich op de Broederschool heel eenzaam hebben gevoeld; Emiel zat in een andere klas.

Buiten de school kreeg Eddy omgang met de grote jongen uit de trein die het kleine grut had aangezet om 'Sara, je rok zakt af' te zingen. Hij heette Anton de Leon en woonde in de Indobuurt, vlakbij de Rehobothkerk. Eddy en hij deelden een passie voor het verzamelen van de 'platte boekjes met schreeuwend gekleurde omslagen' die in de plaats van 'De

Wilsons' waren gekomen: Lord Lister, Nick Carter en Buffalo Bill. Terwijl Eddy nog geheel en al opging in de avonturen van deze helden, bekeek Anton ze met enige distantie. Het kwam als een schok toen Anton zich de gentleman-dief Lord Lister voorstelde in geslachtelijke vereniging met de jongedame die in het verhaal verliefd was op hem. Weliswaar had Eddy van Kiping en zijn speelkameraad Ading vernomen wat er tussen man en vrouw mogelijk was, maar die kennis was op een abstract niveau gebleven. De cruë werkelijkheid van 'neuken' als 'het enige waar het op aan komt' trof hem als een bliksemslag. Voor de verbaal begaafde jongen wekte het woord 'ontmaagding', waar Anton met sardonisch plezier over uitweidde, de indruk van iets verschrikkelijks, 'met iets onafwendbaars erin, iets van de ergste ramp'. Niettegenstaande zijn verliefdheden had Eddy tot dusver zijn natuurlijke kuisheid behouden. Maar plotseling stond hij voor de afgrond van het seksuele leven.[13]

Gouvernementsschool: het kiezen van een houding

Toen op een goede dag mevrouw Koch en haar pleegzoon Gedong Menu verlieten, werd de Broederschool voor Eddy in zijn eentje te ver gevonden. Hij werd op de Gouvernementsschool in Meester Cornelis gedaan, ten zuidoosten van de Lammerslaan. Eddy besefte dat hij de kans had om met een schone lei te beginnen. Hij besloot harde confrontaties tot elke prijs te vermijden en koos doelbewust voor een behoedzame benadering.[14] Van diverse medeleerlingen op deze school zijn observaties overgeleverd die dit in de roman gegeven beeld bevestigen en aanvullen. Ton Scheffer (1899-1997) noemde Eddy 'een klein fors manneke, dat zich zeer afzijdig hield en zich niet bemoeide met sportactiviteiten'.[15] Eddy's vriend Wim van Reijen (1899-1985), die een klas lager zat dan hij, zag hem als 'een bleek, pafferig jongetje' dat mooi kon tekenen. Hij bleef afzijdig en deed niet mee aan spelletjes. Hij liep scheef.[16] Voor en tussen de lesuren zat Eddy 'bij voorkeur op een van de gaanderijen [...] die bij de Indische scholen gebruikelijk waren. Altijd aan het lezen, met een van huis meegenomen boek, van Jules Verne, van Paul d'Ivoi, van Ferry, van alles wat toen avontuurlijk en exotisch was. De jongen kreeg ook van huis boterhammen mee, waar zorgvuldig de korstjes van waren afgesneden. Al lezend at hij het brood op. Aan het afvegen van zijn vingers kwam hij dan niet toe. Dus gingen bladzij na bladzij van het boek van onderen vetvlekken vertonen, maar dat liet de jonge leeswolf volmaakt onverschillig.'[17]

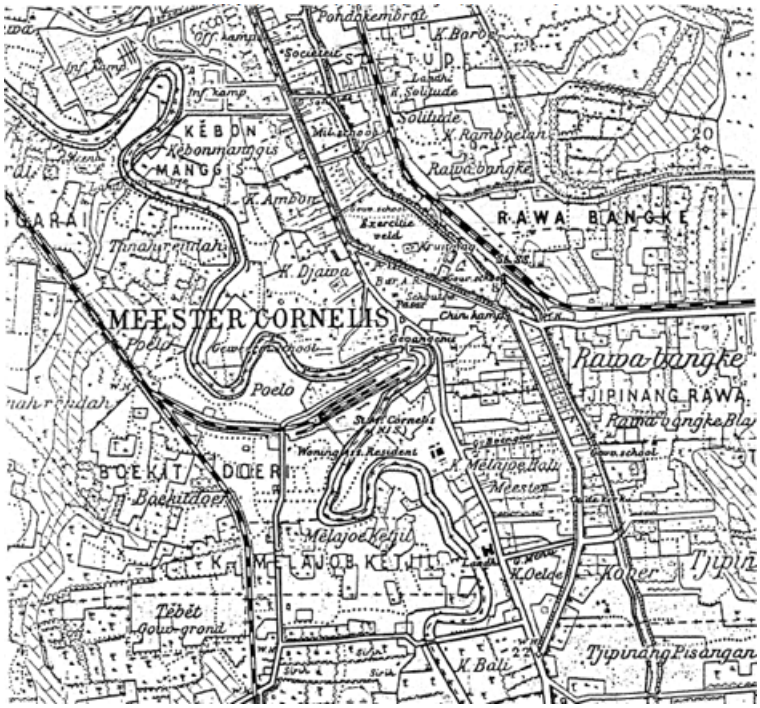

1. Deel van Meester Cornelis met Gang Menu en ‘landh[uis]’ (= Gedong Menu), de woning van de assistent-resident tegenover Gang Boengoer, het Chinese kamp, de Oude Kerk, de Gouvernementsschool, Rawa Bangkè en stations.
Naar kaart Topografisch Bureau, Batavia 1904.

2. Zijn vader, Charles Emile du Perron, in zijn Indische glorietijd.

3. Zijn moeder, Marie Mina Madeline Bédier de Prairie, gevierde plantersvrouw.

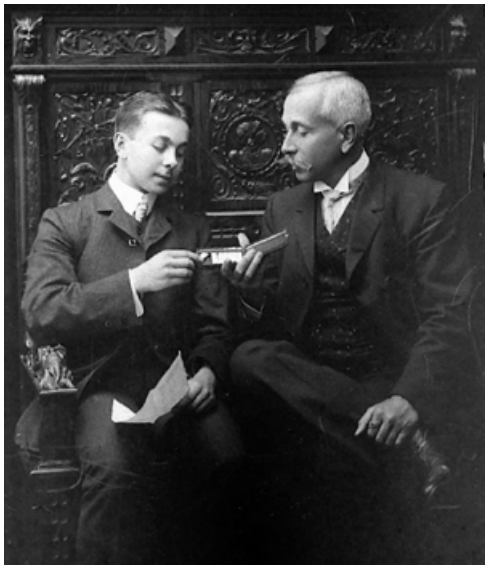

4. Jules Edouard van Polanen Petel, Madelines eerste echtgenoot, met zoon Oscar.

5. Plantersfeest in Parakan Salak, 1886. Du Perron sr. rechts vooraan met een trom tussen de knieën.

6. Geboortehuis Gedong Menu te Meester Cornelis, omstreeks 1900.

7. Charles en Madeline du Perron met hun zoontje Eddy en de min Niah.

8. Bureau van vader, Gedong Menu

9. Meester Cornelis, eindpunt stoomtram.

10. Dora Pichel (1911), Eddy's speelkameraadje en kindermeisje.

11. In villa Tinggalsari, Tjitjoeroeg 1904.

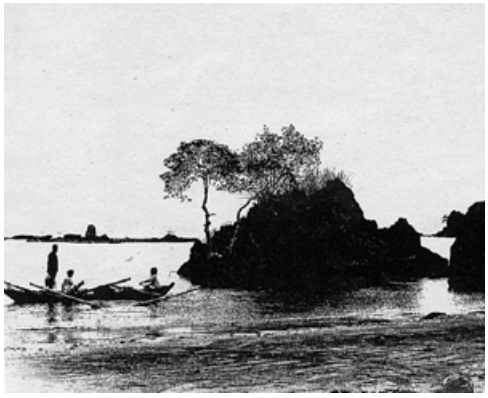

12. De Zandbaai bij Poelo Mandra. (Foto Wijnand Kerkhoff, Tjiandjoer)

13. Woonhuis in Balekambang (Zandbaai), 1906. Met zijn ouders en een gast.

14. Brug over de Tjikarang, tussen Lengkong en Tjitjoeroeg.

15. Op de leeftijd van acht jaar.

16. Schildpadden op het strand. Zandbaai, Pangoembahan.

17. Illustratie uit *Robinson Crusoë* met het ‘beklemmende’ onderschrift.

18. Huis van Wa Gedah, Soekaboemi; Wa Gedah staat links vooraan.

19a en b. Jeugdtekeningen van Du Perron.

20. Illustratie uit Gabriel Ferry, *De woudlooper*.

21. De komeet in de vorm van een naakte vrouw, met lang blond haar; uit Camille Flammarion, *La fin du monde.*

22. Met zijn baboe Alima, Tjigentoer 1912.

23. Moeder met haar zonen Oscar en Eddy, haar schoondochter Erna en kleinzoon Eddy, ± 1914.

24. Op de leeftijd van dertien of veertien.

25. Wim van Reijen, de ‘Athos’ in het musketiersspel.

26. Godvruchtige tante Jeanne.

27. Omslag van Pierre Souvestre & Marcel Allain, *Fantômas.*

28. Fientje de Feniks, slachtoffer van W.F. Gramser Brinkman.

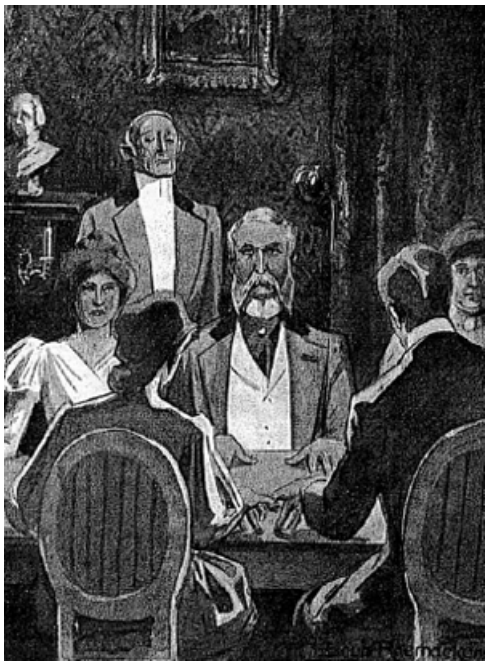

29. Illustratie uit Cosinus, *Kippeveer of het geschaakte meisje.*

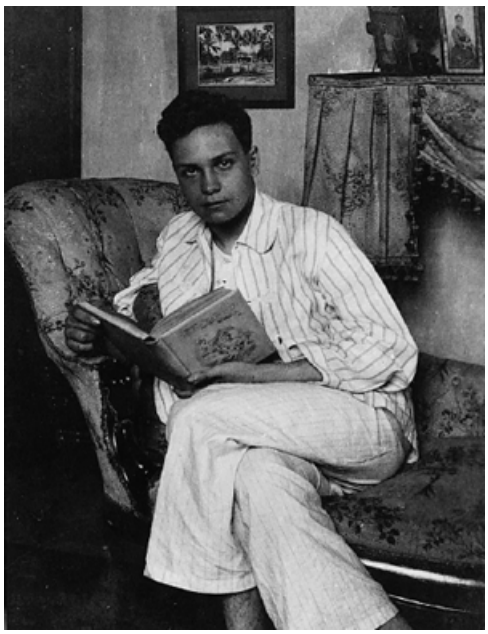

30. Op een chaise longue.

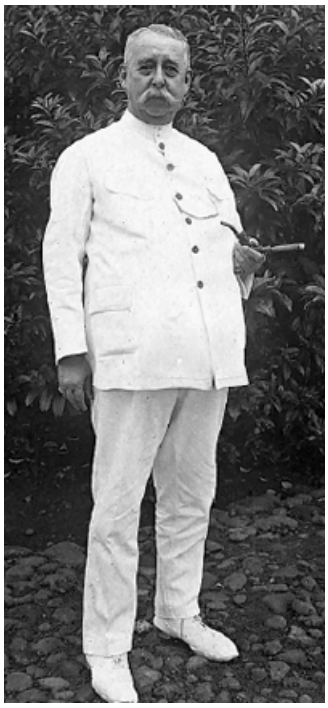

31. Oom Van Lennep.

32. Julie van Lennep, 1917.

33. Julie van Lennep (midden) en Henk Buurman: ‘Haar verloofde had een lang benig gezicht en dicht bij elkaar staande blauwe ogen; daar hij ook nog volle lippen had leek hij op een domme Sherlock Holmes.’ (*Het land van herkomst*)

34. Zwembad Tjihampelas, 1917: Phely Jordaan, Eddy du Perron, onbekend.

35. Zijn ouders, met ongeïdentificeerde gasten.

36. Mr. Th. Thomas, journalist en schrijver.

37. Bandoeng 1918, v.l.n.r. Ph. Vos, W.S. Gomm, Eddy du Perron, Keesje Mac Gillavry.

38. Jeugdvriend Ferdy de Grave.

39. Edy Batten (midden). In 1919 aan Du Perron gezonden, bijschrift op achterkant: ‘Ils te donnent des rendez-vous. Soebiakto; Arhur E. Batten.’

40. Hetty Pino (waarschijnlijk).

41. Bandoeng ± 1919.

42. Bandoeng ± 1919.

43. Karel Wybrands.

44. Spotprent van Du Perron in *Nieuws van den Dag voor Ned. Indië*, 9 september 1919.

45. Bruiloft van Jules van Lennep en Nini Schaerer, Bandoeng, 26 februari 1920. Vooraan v.l.n.r. B.B.J. Crone, M.M.M. du Perron, Cato van Lennep, Erna van Polanen Petel; achteraan: Ch.E. du Perron, Marguerite van Lennep, E.D.G. van Lennep, Oscar van Polanen Petel, bediende, Nini Schaerer, Jules van Lennep, Eddy du Perron.

46. Op de Kangean-eilanden; v.l.n.r. Jane Beynon-Dom, dochter Ivonne, Eddy du Perron, dokter Fanggidaej, Paul Beynon.

47. Klimaatschieten in de archipel, 14 maart 1920. Du Perron, Paul Beynon, dokter Fanggidaej.

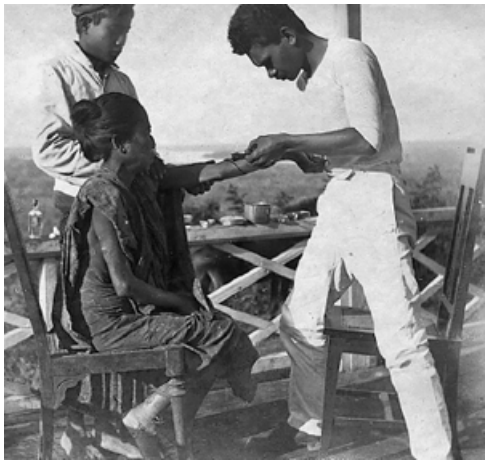

48. Dokter Fanggidaej injecteert een patiënt met neosalvarsan.

49. Met Phely Jordaan.

50. Kali Bening bij Magelang, 18 april 1920, met Gonda (links) en Olga Jordaan.

51. De beruchte oplichtster Marietje van Oordt.

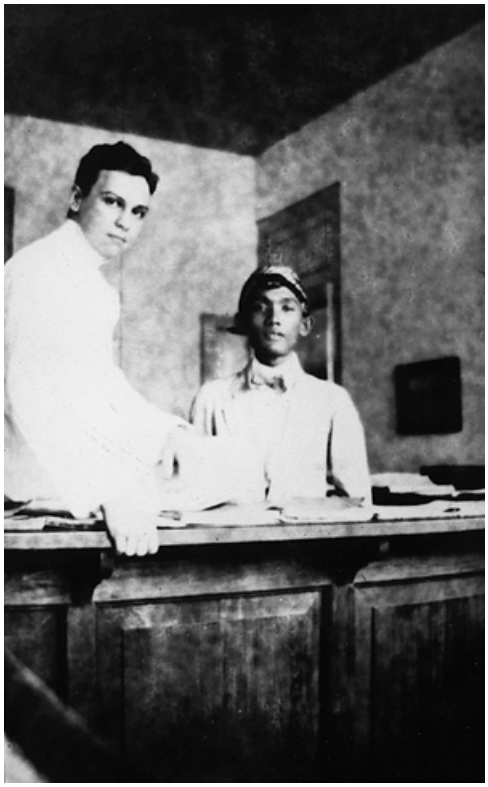

52. Als assistent-bibliothecaris, met collega Mas Patah.

53. P. Gediking, Du Perrons chef bij het Bataviaasch Genootschap.

54. Voor het Museum van het Bataviaasch Genootschap, april 1921.

55. Tentoonstelling op het Java-congres, 16 juni 1921.

56. Feicko Tissing.

57. Adé Tissing.

58. An van Padalarang, een courtisane van allure.

59. An van Padalarang, een courtisane van allure.

60. Olga en Gonda Jordaan.

61. Pleegzusje Ina.

62. Afscheidsmaal op de Groote Lengkongweg te Bandoeng, 24 juli 1921. V.l.n.r. Eddy du Perron, Olga Jordaan, M.M.M. du Perron, Gonda Jordaan, Julie van Lennep (waarschijnlijk), E.D.G. van Lennep, Truus van Lennep (waarschijnlijk), Ch.E. du Perron.

Al had Eddy zich voorgenomen op zijn nieuwe school botsingen te vermijden, zijn resoluut-afzijdige gedrag moest wel opvallen. Hij werd dan ook door andere jongens uitgedaagd. Zijn speciale vijand werd Johan Erkelens (geb. 1900), de zoon van de gewezen assistent-resident die zo braaf had toegezegd elke omgang met Eddy en Emiel te mijden. Daar hield Johan zich anders niet aan, want hij had Eddy nog voordat hij op de Gouvernementsschool kwam op straat aangeschoten en gevraagd of hij 'een grote' had. Het herenzoontje had niet meteen begrepen wat de ander bedoelde en had zich daarmee meteen gediskwalificeerd. Bij een andere gelegenheid voegde Johan hem in het bijzijn van andere jongens een beledigende opmerking toe. Eddy zei iets terug, waarop Johan dreigend op hem af kwam. Stokstijf wachtte Eddy zijn komst af, het kleine zweepje dat hij toevallig in de hand had stevig omknellend. Hij was van plan om zijn uitdager zodra hij hem genaderd was keihard in zijn gezicht te striemen. Maar ineens sprong een van Johans vriendjes tussen hen in en duwde Johan krachtig achteruit. Eddy was verbluft dat de kleine, smalle jongen zoiets durfde, want Johan was veel sterker. Eens stelde een medeleerling hem de vraag waarom hij altijd boeken las over vechten, maar zelf nooit vocht: 'Ik bleef hem het antwoord schuldig en ik vroeg het mij zelf met schaamte af.'[18]

Niet veel later vond Eddy een alternatief voor het vuistgevecht. Hij had *De drie musketiers* gelezen en verzon 'een spelletje dat een variant was van het roversspel, maar waarbij met bamboedegens geschermd werd'. Dit spel lag hem wel en hij vervulde altijd de rol van de gangmaker der drie musketiers, D'Artagnan, terwijl zijn beste vriendje Wim van Reijen altijd Athos was.[19] Het spel werd niet bij school gespeeld, maar met enkele geselecteerde vriendjes in en rondom Gedong Menu. Uitnodigingen om elders mee te doen aan sport en spel sloeg Eddy bijna altijd af. Als zijn vader in de buurt was, hield hij zich helemaal gedeisd. Maar dit had juist een averechts effect: de kwaaie Duup had in de gaten gekregen dat zijn zoon een lafaard was. Daarom las hij hem vaak de les waar zijn vriendjes bij waren, zeggend dat hij maar een voorbeeld moest nemen aan zijn kornuiten! Deze geneerden zich voor de onbehouwen wijze waarop Eddy's vader zijn standpunten kenbaar maakte.[20] Volgens de broer van Wim van Reijen lag Eddy 'altijd overhoop met zijn vader, die hem altijd kleineerde, hem stommeling noemde enz.'.[21]

Lectuur: detectives, gentleman-inbrekers, musketiers

Behalve het leesvoer dat hij ruilde met Anton de Leon las Eddy ook romans en verhalen van wat hoger niveau. In het ‘kantoortje’ dat hij van zijn ouders mocht gebruiken bracht een zekere Eugène Peeters hem *Het geheim van de gele kamer.* Eugène had dit boek gekaapt van zijn broer.[22] De auteur van *Le mystère de la chambre jaune* (1908), Gaston Leroux (1868-1927), heeft met *Le fantôme de l'opéra* (*Het spook van de opera*) wereldfaam verworven. Leroux' scheppingen horen tot het genre van de politieroman, dat - als een subgenre van de negentiende-eeuwse populaire roman - uitdrukking gaf aan de Belle Époque met al zijn vreugden en decepties, zijn onrecht en hoop.[23] De politieroman maakte vooral grote opgang in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog: Leroux' avonturen van Rouletabille begonnen in 1908 te verschijnen, Leblancs eerste boek over de gentleman-inbreker Arsène Lupin verscheen al in 1906, *Zigomar* van Léon Sazie in 1908-1909 en ten slotte de serie Fantômas-boeken van het duo Souvestre/Allain (1911-1913). Vaak spelen lichtelijk anarchistische personages de hoofdrol; zij prijzen de vrijheid en het avontuur aan, bestrijden misbruik en dwalingen van autoriteiten en sanctioneren moed en heroïsch optreden.

Het staat vast dat Eddy du Perron zeer onder de indruk was van de avonturen van Joseph Rouletabille. Dáár kon hij zich mee identificeren: een achttienjarige reporter van een Parijs' dagblad, die misdaden oploste waar de professionelen niet uitkwamen! In het tweede hoofdstuk van *Le mystère de la chambre jaune* schetst de verteller Rouletabilles entree in de wereld van justitie. Hij wordt afgeschilderd als een jongeman van ‘een wakkere en originele intelligentie’ die - hoewel vaak vrolijk van aard - ‘buitengewoon serieus was voor zijn leeftijd’ en die tot diepe droevigheid kon vervallen wanneer een bepaalde kwestie zijn aandacht vroeg. Rouletabille gebruikt soms het pseudoniem Joseph Joséphin. Du Perron heeft in het begin van de jaren twintig enkele schetsen gepubliceerd onder de schuilnaam ‘Joseph Joséphin’, waarmee hij een verkapte hulde bracht aan zijn jeugdheld. Naar tegenwoordige opvattingen is de roman *Le mystère de la chambre jaune* nogal wijdlopig, met veel lange redeneringen vol herhalingen van details, die telkens onder een andere belichting worden bekeken.[24] De verrassende uitkomst van Rouletabilles speurwerk is, dat de geheimzinnige moord in de gele kamer gepleegd is door Frédéric Larsan, de politie-inspecteur die officieel is belast met het onderzoek. Hij is echter de doodgewaande schurk Ballmeyer. In de loop van het onderzoek

tracht hij de jeugdige journalist buiten gevecht te stellen door een narcoticum in zijn drankje te mengen, maar die heeft dat natuurlijk door.

Rond dezelfde tijd maakte Eddy kennis met Arsène Lupin, de 'gentleman-cambrioleur', het Franse antwoord op Sherlock Holmes en J.A. Raffles.[25] Arsène Lupin is niet het soort inbreker dat zorgvuldig zijn sporen uitwist. Integendeel, als er iemand is verdwenen of als er een diefstal is gepleegd, wijzen alle indicaties meteen in zijn richting. Arsène Lupin is de 'Robin Hood' van de Belle Époque, die de zwakken steunt en de spot drijft met het establishment, met name de inspecteur die altijd achter hem aanzit.[26] Voor een jongen van Eddy's leeftijd had *L'aiguille creuse* (*De holle naald*) een bijzondere aantrekkingskracht, omdat de held in deze roman niet zozeer Arsène Lupin is als wel de amateur-detective Isidore Beautrelet, een beleefde scholier met ogen die stralen van intelligentie. Een soort Rouletabille dus, maar nog iets jonger. Op het lyceum heeft Beautrelet zich een reputatie verworven als scherp waarnemer, wat hem tot concurrent maakt van de inspecteur en tot rivaal van Herlock Sholmès.[27] Zo heeft Isidore Beautrelet meteen door dat er na een inbraak vier schilderijen van Rubens zijn gestolen, maar dat Lupin ze door kopieën heeft vervangen. Als hij is doorgedrongen tot de 'holle naald', een paleis binnen een grot waar Lupin zijn geheime schuilplaats heeft, geeft deze toe nog nooit zo'n geduchte tegenspeler te hebben gehad. Het wordt in Lupins domein nog bijna een gezellig onderonsje: Lupin weidt uit over zichzelf en zijn drijfveren. Het is hem om het Avontuur begonnen, hij wijst het brave burgerleven van Jan en alleman af. Maar hij houdt de rechtschapen Isidore voor dat hij voortaan als een 'hobereau' zal gaan leven: 'De gentleman-inbreker is dood, leve de gentleman-farmer!' Hij heeft Isidores zegen, maar door de verbetenheid van Sholmès krijgt de roman toch een tragische afloop.[28]

De sinistere Fantômas heeft Eddy waarschijnlijk pas later leren kennen uit de Fantômas-films van Feuillade, waarvan er in 1913 en 1914 vijf uitkwamen. In de tijd dat hij op de Gouvernementsschool zat, verscheen er plotseling een nieuwe held aan de horizon: D'Artagnan, de aanvoerder van de drie musketiers. Eddy las *De drie musketiers* (1843) van Alexandre Dumas (1802-1870) op zijn twaalfde. Over zijn fascinatie met de Gascogner lezen we in de essaybundel *Vriend of vijand*:

> 'D'Artagnan heeft mij een tijdlang eenvoudigweg bezeten; geen Marryat, geen Karl May, zeker geen Scott of Oltmans, kon op tegen het

> vertelgenie van de oude Dumas. Dumas op zijn best is een unikum, ongeëvenaard tenslotte zelfs door Sue of Paul Féval, de beste feuilleton-schrijvers van na hem uit zijn tijd; ook onder de story-tellers van later zie ik niemand die hem geheel nabijkomt, tenzij, een enkele keer misschien, Conan Doyle.'[29]

In een andere passage laat Du Perron zijn fascinatie met D'Artagnan van zijn twaalfde jaar doorlopen tot aan zijn vijftiende, dus tot ongeveer eind 1914. Hij preciseert:

> '[...] *De Drie Musketiers* van Dumas overschitterde alles; de degen van d'Artagnan ruimde al het vorige op: de bajonet van Dolleman, de zilverbuks en berendoder van Old Shatterhand, de sabel van Gérard en de zwaarden van Richard Leeuwenhart en Jan van Schaffelaar. D'Artagnan, Athos, Porthos en Aramis waren eindelik voor mij wat de helden van de *Ilias* voor de Grieken moeten zijn geweest, tegelijk voorbeeld en poëzie, *myte* in één woord. Ik zocht overal andere helden van de degen, maar werd overal teleurgesteld, tot ik Cyrano vond.'[30]

D'Artagnan en de zijnen delen hun verzet tegen de autoriteiten met de naar het anarchisme zwemende helden van de Franse politieromans. Maar Dumas' romans zijn gesitueerd in een historisch verleden dat zich in kleurrijke taferelen aan de lezer ontvouwt. Ze zijn bovendien met humor gekruid en soepeler geschreven - in tegenstelling tot heel wat populaire romans uit die tijd. Vele critici hebben Dumas geprezen om zijn levendige stijl en zijn natuurlijke dialogen.[31] Maar wat zag de twaalfjarige jongen van Meester Cornelis in D'Artagnan? Hij was duidelijk de held van de roman: aan het einde krijgt hij van kardinaal Richelieu een niet op naam gestelde benoeming tot luitenant bij de musketiers, naar goeddunken te gebruiken. D'Artagnan biedt de benoeming eerst aan Athos aan, de zwijgzame grand-seigneur onder zijn musketiervrienden, daarna aan Porthos, de praatzieke pronker, vervolgens aan Aramis, de vrome, maar de drie onafscheidelijken slaan de benoeming af: zij komt D'Artagnan toe, hun jongere vriend en gangmaker, die altijd al musketier had willen worden. D'Artagnan laat zich kennen in al zijn ridderlijkheid, scherpzinnigheid, openhartigheid, levenswijsheid, moed en toewijding, maar ook in zijn trots, eerzucht en cynisme. Hij schrikt er bijvoorbeeld niet voor terug om een brief te vervalsen. Hij is een gecompliceerde held, geen man uit één stuk. Hij is ook gauw verliefd, een eigenschap die de twaalfjarige zal

hebben aangesproken. De macht van het kwade wordt in de roman vertegenwoordigd door Milady, de 'vrouw met de honderd gezichten', een figuur uit de zwarte romantiek die veel spanning verleent aan het verhaal.

De drie musketiers vormde voor veel Indische jongens een bron van inspiratie en D'Artagnan was het meest geliefde identificatiemodel. Rob Nieuwenhuys heeft het 'd'artagnanisme' gesitueerd in de tijd rond de Eerste Wereldoorlog. Hij geeft er deze historische achtergrond bij:

> 'Er bestond in Indië een ware D'Artagnan-cultus die in de eerste jaren na twintig nog niet uitgewoed was. Ze werd versterkt door de seriefilm *Les trois mousquetaires*, die maanden- en maandenlang in talrijke bioscopen liep. De hele Indische jeugd liep er storm op. Ook de bekende "Komedie Stamboel" - deze merkwaardige Indonesisch-Chinees-Hollandse opera met het bastaard-Maleis als voertaal - had *De drie musketiers* als vast nummer op het répertoire staan. [...] er heerste toen een verering voor D'Artagnan die verplichtingen schiep voor het werkelijke leven en die ook inderdaad tijdelijk de levensstijl onder de schooljongens heeft bepaald.'[32]

Toen Eddy du Perron en Wim van Reijen zich inleefden in de rollen van D'Artagnan en Athos en met bamboedegens het 'kennismakingsduel' van de beide helden naspeelden, was de D'Artagnan-cultus nog maar nauwelijks begonnen. Later werd de naam van D'Artagnan geassocieerd met moed en vitaliteit, met het winnen van duels, allemaal kwaliteiten die in de streberige koloniale samenleving hoog genoteerd stonden, maar ook met de strijd tegen onrecht.[33] D'Artagnan is voor de Indische jongen wat Ardjoena, de held uit de Mahabharata, is voor de Javaan: een moedig strijder die uitsteekt boven alle andere helden.[34]

De neiging tot identificatie was bij de jonge Du Perron in sterke mate aanwezig, maar D'Artagnan werd zijn meest geliefde model. Dat hield ook verband met het feit dat Eddy 'werkelik een van de beste schermers' was en zich daarin ten minste ook van de ruwste jongens kon onderscheiden.[35] De vereenzelviging met D'Artagnan moet zijn geschonden zelfvertrouwen enigszins hebben hersteld. Nu hij dit had, konden zijn paternalistische vader en betweterige onderwijzers hem niet werkelijk raken.[36] Problemen had hij anders nog genoeg. Met een meer dan normaal voorstellingsvermogen begiftigd, had hij moeite om alle nieuwe indrukken te verwerken. Hij verafschuwde de ruwheid en het geweld van andere jongens en vluchtte in zijn boekenwereld, waarin hij ten minste zelf baas was. Op seksueel

gebied was hij niet zo ‘vroegrijp’ gebleken als andere jongens op de Gouvernementsschool. Zijn natuurlijke kuisheid had ertoe bijgedragen dat zijn verliefdheden onschuldig en romantisch van aard waren geweest. Onder invloed van zijn contacten met andere jongens en van zwoele beelden uit de eerste films zou dit spoedig veranderen.

De episode Herman Bloem

Eddy's tweede jaar op de Gouvernementsschool heeft gelopen van juni 1912 tot juni 1913. Hij zat in de zevende klas, de zogenaamde toelatingsklas.[37] Zijn onderwijzer was het hoofd van de school, J. van Aken (geb. 1872), die hem ‘als bizonder mikpunt voor zijn hatelikheden nam’.[38] Eddy's gevoel van isolement was nog steeds sterk. De meester had de hebbelijkheid om als hij even weg moest het krijtje aan een van de jongens te geven om daarmee de namen te noteren van degenen die met elkaar hadden gekletst. In tegenstelling tot andere jongens liet Eddy de genoteerde namen gewoon op het bord staan. Pas veel later besefte hij dat dit ‘een verachtelike daad’ was geweest, op het moment zelf heeft hij er onbewust misschien mee willen uitdrukken dat hij lak had aan zijn klasgenoten. Maar in dit tweede jaar raakte hij toch weer met iemand bevriend. Zijn kameraad heette Herman Bloem; diens fictionele alter ego in *Het land van herkomst* draagt de prachtige norse naam ‘Baur’, die ook is opgenomen in de titel van het betreffende hoofdstuk: ‘De school en Baur’.

Herman Bloem was ouder dan Eddy. In *Het land van herkomst* wordt hij geschetst als een intellectueel trage Indo die niet veel op heeft met Chinezen. Hij heeft ‘een grote’ (de obsessie op deze jongensschool), is de sterkste van alle leerlingen, maar ook de lafste: hij doet nooit mee aan gevechten. Hij is daarentegen hondsbrutaal tegen de onderwijzer, een houding waarin Arthur hem tracht te evenaren. In één ding is Baur superieur aan Arthur en alle andere klasgenoten: hij is seksueel niet onervaren. Er wordt gefluisterd dat hij een verhouding heeft met een getrouwde vrouw. Nadat hij door zijn vader, ‘een volbloed Europeaan met grijze knevels’, uit huis is gezet, bivakkeert hij een tijdlang op voorspraak van Arthur in Gedong Lami. Arthur gaat zelfs naar Baurs vader toe om officieel toestemming te vragen. 's Mans eerste reactie is dat hij er niet over piekert kostgeld te betalen. Verder waarschuwt hij Arthur tegen de omgang met zijn zoon.[39]

In de roman dient zich vervolgens een volwassene aan, die de reputatie

bezit homoseksueel te zijn. Hij is wél bereid het kostgeld voor Baur te betalen. In een toelichting in het Greshoff-exemplaar wordt hij geïdentificeerd als Van Tricht, een jonge arts en officier van gezondheid. Baur bezoekt deze man thuis en houdt door de telefoon lange gesprekken met hem. In Baurs relatie met Arthur blijkt echter niets van homoseksuele neigingen. Hun vriendschap wordt gekenmerkt door het soort rivaliteit dat bij hun leeftijd past, waarbij Arthur de meest kinderlijke partij vertegenwoordigt, terwijl Baur door zijn kracht en doordouwerigheid iets vervaarlijks uitstraalt. Volgens de verteller heeft Baur 'onverklaarbare buien van wrok'. In het Indië van 1913 waren die buien wellicht niet zo onverklaarbaar, als we ons een voorstelling maken van Bloems verre van rooskleurige positie als kleine Indo, verstoten door zijn totok-vader.

Als ook Ducroo sr. zich van de kostganger distantieert en hem de deur wijst, neemt Baur wraak op de zoon door hem de volgende ochtend in de trein opzij te duwen en vlug zijn plaats te bezetten. Dit gebeurt in de trein, die Arthur en Baur nemen naar de HBS waar beiden tot de eerste klas zijn toegelaten. Op school gaat Baur er prat op dat hij Arthur zojuist een lesje heeft geleerd. Deze staat erbij en ontlaadt zich daarna in 'alle grievende scheldwoorden die ik voor een halfbloed en speciaal voor hem bedenken kon; hij werd grauw in het gezicht maar bleef star in de lucht kijken. Deze belediging, waarbij de anderen met open monden luisterden, was ons laatste onderhoud.'

Als deze afrekening ook werkelijk zo heeft plaatsgevonden, heeft Eddy op deze nieuwe school meteen een demonstratie gegeven van zijn verbale weerbaarheid. Heel wat minder groot was zijn fysieke weerbaarheid, behalve waar het tegen inlanders ging. Zo wordt in de roman verteld dat Arthur een aframmeling verkoopt aan Mahmoed, het zoontje van moeders lijfmeid. Eerst waren ze dikke vrienden, maar toen Mahmoed zich ineens van hem afkeerde, voelde Arthur zich geroepen hem dat betaald te zetten. De verwijdering was tot stand gekomen onder invloed van de islamitische scholing op de inlandse school: de blanda en christen was automatisch Mahmoeds vijand geworden. Hoewel het pak slaag Arthur geen plezier doet, lucht het wel op: het lijkt hem 'onmisbaar tussen ons voor de eerlikheid'.[40]

In zijn confrontatie met een Indo en een inlander die hem onsympathiek waren geworden, conformeerde de dertienjarige Eddy zich spontaan aan de waarden van zijn kaste. De rol die zijn vader speelde in zijn waardesysteem wordt extra belicht door het zinnetje: 'ik voelde opeens dat mijn

vader gelijk had als hij de goeroe kampoeng (dorpsonderwijzer) een bederver noemde'.

Brandende kaarsen

Ook in ander opzicht vervult de vader in het perspectief van de zoon lang niet altijd de slechte rol. Meneer Van Aken had het vertikt om de jongen waar hij zo de pik op had een verklaring te geven dat hij geschikt was voor de HBS. Die verklaring zou Eddy hebben vrijgesteld van bepaalde onderdelen van het toelatingsexamen. Zonder de verklaring kreeg hij een volledig examen. Van Aken zei hem dat hij daar natuurlijk aan kon deelnemen, maar dat 'hij bizonder benieuwd [was] te zien hoe een koe een haas ving'. Eddy bracht het vernederende gezegde over aan zijn vader, die dit niet over zijn kant liet gaan. De reflecterende verteller van *Het land van herkomst* is vol waardering voor de praktische aanpak van vader Ducroo: geen dreigementen van slaag als zijn zoon zou zakken, maar bijlessen op het Ursulinen-instituut bij de geliefde zuster Jozefa. In de kapel brandt een kaars op de dag dat Arthur examen doet; hij wordt tweede van de kandidaten die een volledig toelatingsexamen afleggen. Ducroo sr. gaat even langs het schoolhoofd om hem de triomf van zijn zoon onder de neus te wrijven. Met honende beleefdheid bedankt Arthur zijn meester voor het genoten onderwijs.[41]

Het land van herkomst vermeldt niet naar welke HBS Ducroo toeging. Ook in de aantekeningen in het Greshoff-exemplaar heeft Du Perron zich er niet over uitgelaten. Het had voor de hand gelegen als hij naar het Gymnasium Koning Willem III was gegaan, de school van de elite. De KW III, zoals hij in de wandeling heette, was in feite een vijfjarige HBS, maar mogelijk vond Du Perron sr. dit te hoog gegrepen voor zijn zoon. Hij nam dus het zekere voor het onzekere en liet hem toelatingsexamen doen voor de Openbare Handelsschool Prins Hendrik.[42] De Prins Hendrik School (PHS) was een driejarige HBS waarin een cursus voor de zeevaartkunde en een openbare handelsschool waren opgenomen.[43] Het zou wel heel gek moeten lopen als Eddy het daar niet zou bolwerken!

Het herenzoontje was nu dertien jaar oud. Nog steeds was hij kort en gedrongen, maar zijn gezicht was minder afwerend en gesloten dan voorheen. Een vriendelijk jongetje, wiens matrozenpakjes zijn vervangen door een overhemd en een licht kostuum: zo verschijnt hij op enkele foto's uit

die tijd, onder andere op een zeldzaam familieportret met zijn moeder, halfbroer Oscar, diens vrouw Erna en hun eersteling Jules Edouard, geboren op 29 mei 1913. Het herenzoontje was door zijn ervaringen van het laatste jaar verder gerijpt en gaf zich inmiddels over aan de geheime zonde die zoveel jongens van zijn leeftijd bedreven. Weliswaar had hij na het behaalde succes aan God de gelofte gedaan dat hij voortaan kuis zou blijven, maar dat hield hij 'met grote wilsinspanning niet langer vol dan ongeveer drie weken'.[44] Gelukkig was daar de biecht, die hem van de morele last der zelfbevlekking kon bevrijden. Eddy maakte ook trouw alle inwijdingsrituelen mee die pasten bij zijn katholieke opvoeding en kende zelfs eens een opwelling van vroomheid die wel drie of vier dagen aanhield, nadat hij van zijn moeder een kruisbeeld ten geschenke had gekregen.[45] Hij nam deel aan de heilige communie en kreeg in de grote kerk in Batavia het vormsel toegediend, zonder daardoor standvastiger in het geloof te worden. Toen zijn biechtvader door een ander werd vervangen, kwam hij 'in merkwaardig korte tijd en zonder enige innerlike verscheurdheid, zonder krisis van het ongeloof of wat dan ook' met zijn 'verdere verhouding tot de kerk in het reine'. Misschien had God niet geheel en al voor hem afgedaan, maar de godsdienst wel. Toch ging hij voor de vorm elke zondag naar de kerk, waar hij zich verdiepte in Victor Hugo's *De ellendigen*, in een aantal deeltjes die door hun formaat konden doorgaan voor gebedenboekjes.[46]

Eddy's ouders waren niet bepaald een voorbeeld van religieuze orthodoxie. Met de spiritistische seances was het na het vertrek van mevrouw Koch niet gedaan. In Brussel had tante Toetie (Albertine Henny) eveneens het pad der spirituele verlichting betreden, zeer tot ongenoegen van de in Den Haag wonende tante Jeanne, die een traditioneel gelovige was. Hoofdstuk 18 van *Het land van herkomst* besluit met enkele citaten uit tante Jeannes brief, waarin de familieleden in Indië, en met name Charles, de les wordt gelezen. Zo heeft Jeanne van der Wyck het over haar theosofische zuster in Brussel, die 'zeer tevreden en gelukkig [is] in hare speciale levenswijze. Zij is zoo spirite fervente, dat al het overige is aan de kant gedaan.' In wat volgt kunnen we ook een bedekt verwijt aan Charles lezen: 'Ik vind dat, hoeveel daarmee te winnen is, d.w.z. niet met the spirits maar met het leven in gedurige gemeenschap met den Vader en Heiland, hare opvatting te eenzijdig is geworden. God verlangt nergens dat je je heelemaal van de wereld uitsluit en opsluit met les esprits.' Madeline komt er in de brief gunstig van af als Charles' 'knappe stuurman'.[47]

Tante Jeanne heeft het ook over de ‘mooie lieve villa's op Kampoeng Melajoe’ die zulke goede garanties bieden voor de toekomst. Deze villa's waren gefinancierd uit de verkoop van de erfpachtgronden. De ‘Landbouw-ondernemer’ Charles Emile du Perron, in zijn hoedanigheid van directeur van de N.V. Maatschappij tot exploitatie van Onroerende Goederen Gedong Menu, tevens houder van 110 aandelen, was op 17 februari 1912 verschenen voor George Herman Thomas, notaris te Batavia, om de nieuw ontstane situatie juridisch te laten vastleggen.[48] Negen jaar later zou Du Perron overgaan tot de verkoop van Gedong Menu en de villa's in Kampong Melajoe. Volgens een notariële akte van 21 februari 1921 was het kapitaal der vennootschap - dat in 1901 elfduizend gulden bedroeg, verdeeld in 110 aandelen van honderd gulden - in één klap toegenomen tot een kapitaal van 561.000 gulden, verdeeld in ‘110 aandeelen, elk groot *f* 100, - en 55 aandeelen elk groot 10.000 gulden’.

Het lijdt weinig twijfel dat Charles beter tot zijn recht kwam in de stad, waar hij gewoon de huishuur kon innen, dan in meer landelijke locaties, waar moest worden geopereerd met een zeker landbouwkundig inzicht. De trotse landheer-directeur had zich ontpopt als ‘huisjesmelker’.[49] Behalve aan zijn ‘knappe stuurman’ Madeline had hij ook veel te danken aan zijn vriend Van Lennep, die hem op dit spoor had gezet. De eens zo kwaaie Duup leek zijn zaakjes goed voor elkaar te hebben. De winst zou gauw genoeg binnenstromen en spoedig zouden de Du Perrons deel gaan uitmaken van de exclusieve groep Europeanen die zich het bezit van een auto konden veroorloven - met chauffeur, dat spreekt.

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 232-233; *Hlvh* 1996, p. 189. Dora Pichel was op 23 december 1910 zeventien geworden. Een foto uit 1912 toont Eddy in pyjama, zijn arm gehaakt in die van Alima. Hij is op dat moment nog maar een beetje kleiner dan zij. De foto is genomen op Tjigentoer, de thee-onderneming waar Oscar werkte (coll. mr. A.E. du Perron). Op een foto uit 1914 is Eddy nog maar een hoofd kleiner dan zijn halfbroer Oscar (coll. familie Van Polanen Petel, Whangarei).

2 Vgl. *Vw* III, p. 241-242; *Hlvh* 1996, p. 196.

3 De bruidsfoto dateert uit 1913. Volgens een brief van Du Perron van 23-12-1936 was Dora's eerste zoon op dat moment 24 jaar oud, wat zou betekenen dat hij in 1912 geboren is. Zie: *Brieven* VI, p. 328. Zie ook: *Vw* III, p. 250-251; *Hlvh* 1996, p. 203. De informatie dat William van der Groen katholiek was, is afkomstig van zijn dochter Erna Tajudin (gesprek op 28-1-1994 te Jakarta).

4 *Vw* III, p. 243; *Hlvh* 1996, p. 197.

5 Vgl. *Vw* III, p. 246; *Hlvh* 1996, p. 199-200.

6 *Hlvh* 1996, p. 463 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en p. 801-802. De anekdote wordt ook verteld in: *Multatuli*, *tweede pleidooi*, p. 10. Barend Erkelens was assistent-resident geweest te Bonthain, Makassar, waar hij op 6 april 1894 in het huwelijk trad met Neeltje Muller. Hun zoon Johan werd op 22 mei 1900 in Gorontalo geboren (Indisch Familie Archief, Den Haag).

7 Vgl. *Vw* III, p. 251; *Hlvh* 1996, p. 203.

8 Vgl. *Vw* III, p. 243; *Hlvh* 1996, p. 197 en p. 800.

9 Vgl. *Vw* III, p. 246; *Hlvh* 1996, p. 200, 462, 801. In de romantekst wordt de werkelijke voornaam ‘Mary’ gebruikt. De informatie over Mary ‘Elwanger’ is door Nel Weke-Jansen opgetekend uit de mond van Mary's dochter, mevr. G. Sturm-van den Berg (Maarn).

10 Eddy was net elf geworden, toen hij terugkwam in Meester Cornelis. Het is zeer waarschijnlijk dat hij meteen na aankomst op school werd gedaan, dus halverwege het schooljaar.
11 Zie: *Vw* III, p. 244; *Hlvh* 1996, p. 198: 'het werd voorgoed een strijd, met alle krijgslisten, tussen mij en het systeem; iedere onderwijzer, of hij alleen optrad of een schakel vertegenwoordigde in een keten van onderwijzers, was iemand wiens wil tegen de mijne inging; hij streefde ernaar mij te laten leren wat hij voor mij gekozen had, ik moest zien met een minimum van onderwerping een schijn op te houden, precies genoeg om geen vat op mij te geven: haastig leren en weer vergeten, afkijken, spieken, de schijn ophouden, enkel de schijn, en zo vrij *mogelik* zijn.'
12 Vgl. *Vw* III, p. 244-245; *Hlvh* 1996, p. 198-199.
13 *Vw* III, p. 248-249; *Hlvh* 1996, p. 201-202, 462 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). In de roman verschijnt Anton de Leon als Alfons Ramond.
14 Vgl. *Vw* III, p. 251; *Hlvh* 1996, p. 202-203.
15 Mededeling in een brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 14-5-1993.
16 Gesprek van Wilhelmus van Reijen met J.H.W. Veenstra, 7-8-1969 (Veenstra-archief, LM).
17 Dit lange citaat komt uit het biografiemanuscript van J.H.W. Veenstra, p. 80-81. Hoewel de bron van deze mededelingen niet wordt genoemd, moeten ze zijn opgetekend uit de mond van Wim van Reijen, want de passage begint met de karakterisering van Eddy als 'een bleke en pafferige jongen', die in een eerder gesprek is genotuleerd.
18 Vgl. *Vw* III, p. 251-252; *Hlvh* 1996, p. 204, 463 (toelichtingen in het Greshoff-exemplaar). De jongen die tussenbeiden kwam heette Eddy de Nijs, de andere jongen Patjé.
19 Vgl. *Vw* III, p. 252; *Hlvh* 1996, p. 204-205, 463 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Wim van Reijen was de zoon van een onderwijzer, die werkzaam was op een andere school dan die waarop zijn twee zoons en Eddy gingen (informatie in een brief van T.C.H. van Reijen uit 1969 aan J.H.W. Veenstra).
20 Informatie ontleend aan het manuscript van J.H.W. Veenstra, p. 81.
21 T.C.H. van Reijen (Zaandam) aan J.H.W. Veenstra, 1969 (Veenstra-archief, LM).
22 Dagboekaantekeningen van E. du Perron (coll. mr. A.E. du Perron). Eddy las het in bed, evenals de nu vergeten roman '*Vineda* (met als held de lelike maar stoere Waldemar Nordeck).'
23 Ook Emile Gaboriau (1835-1873), Maurice Leblanc (1864-1941) en het schrijversduo Pierre Souvestre (1874-1914) & Marcel Allain (1885-1969) droegen aan dit genre bij. Gaboriau's romans zijn niet alleen vroege detectives, maar ook zedenromans met een moralistisch tintje. In zijn politieromans werd de hoofdrol gespeeld door detective Monsieur Lecoq, die niet alleen een scherpzinnig waarnemer was, maar ook uitblonk in de vermommingskunst. In alle Franse politieromans die ik hierna behandel spelen vermommingen een grote rol. Vgl. Den Boef, *Honderd jaar Sherlock Holmes* (p. 21), waar de detectives Dupin (van Edgar Allan Poe) en Lecoq voorlopers worden genoemd van Sherlock Holmes.
24 In zijn 'Dialogen over het detektive-verhaal', die Du Perron in 1938 publiceerde onder de titel *Het sprookje van de misdaad*, toont hij zich nog steeds een groot bewonderaar van Leroux' eersteling, 'als schaakspel superieur en tot in onderdelen verantwoord'. Daarnaast vestigt hij er de aandacht op dat de Franse politieromans 'een wellustiger karakter van het sensationele en misdadige' bezitten dan detectives uit de Angelsaksische traditie. In *Le mystère de la chambre jaune* waardeert hij vooral ook 'de raadselachtige poëtische zinnen'. Zie: *Vw* VI, p. 553, 566.
25 Het was op verzoek van Pierre Lafitte, uitgever van het pas gelanceerde tijdschrift *Je Sais tout*, dat de journalist Maurice Leblanc dit karakter in het leven riep, dat het Franse equivalent moest worden van de twee Engelse heren. Zie: Pierre Lazareff, 'préface', in: Maurice Leblanc, *Arsène Lupin gentleman-cambrioleur*, Le Livre de Poche, Paris: Librairie Générale Française 1972, p. 5-10.
26 In *Het sprookje van de misdaad* noemt DP Lupin een 'Raffles met de verve van de franse vaudeville', 'altijd verliefd en patriotterig als het ergste soort Galliër', terwijl zijn romans 'ook alles van de slordige thriller kunnen hebben: onderaardse gangen, grotten die van binnen paleizen zijn, en niets dan parijse blague en bluf om het je "waar" te maken'. Maar hij is toch ook 'zeer geboeid' geweest door de eerste Lupins. Hij noemt speciaal *L'aiguille creuse*, waarin het detectivewerk, 'hoe fantastisch ook, lang niet slecht' is. Zie: *Vw* VI, p. 604.
27 Leblancs pastiche van Holmes, die in twee andere romans Lupins belangrijkste tegenstander is.
28 Het verhaal eindigt met een schot van Sholmès dat bestemd was voor Lupin, maar dat diens naar voren snellende geliefde dodelijk treft. Ten slotte verdwijnt Arsène Lupin in de schaduwen aan de kant van de zee, zijn geliefde dode last meedragend, gevolgd door zijn oude bediende.

29 *Vriend of vijand*, p. 41; *Vw* II, p. 129.
30 Maar achteraf vond hij Cyrano's karakter een tikkeltje te retorisch en kwam het op hem over als 'trompetmuziek'. Zie: *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 259.
31 Vgl. Kelk, 'Inleiding', in: Dumas, *De drie musketiers*, p. XIX.
32 Nieuwenhuys, 'Op zoek naar het land van herkomst. I', p. 137.
33 D.M.G. Koch noemt de Indische nationalist E.F.E. Douwes Dekker 'een man die zich een Indische d'Artagnan voelde, geroepen te vechten tegen wat de armen en verdrukten aan leed en onrecht werd aangedaan, geboortig uit een geslacht waarin de Multatuli-traditie sterk leefde'. Zie: Koch, *Batig slot*, p. 118.
34 G.J. Resink wijst op het Javaanse levenspatroon, dat zich ook in het Indische deed gelden: het Javaanse kind zoekt in de wajangverhalen naar voorbeelden waarmee het zich kan identificeren. In een traditioneel-Javaanse samenleving worden de mensen door hun omgeving vereenzelvigd met het hun passende 'type' uit de wajang. Zie: Resink, 'Du Perrons naleven op zijn eiland van herkomst', p. 198.
35 Vgl. *Vw* III, p. 252; *Hlvh* 1996, p. 205.
36 Vgl. Mahieu, 'Pleidooi voor Du Perron', p. 208: 'Alle Indische jongens van de periode tot pakweg 1920 hebben een jeugd gehad waarin bij negen van de tien een instinctieve afkeer werd gekweekt van de betweterige, fatsoenlijke, onweerlegbare en maatstafgevende rede. Die haar verpersoonlijking vond in de Hollandse onderwijzer op de eerste plaats en verder in ieder ouder Hollander waar hij in contact kwam met de Indische jeugd. [...] Het was een leertijd met een toegespitste sociale verantwoording: wie niet netjes leerde spreken, zich niet fatsoenlijk gedroeg en dus "geen harses" had, werd niet toegelaten tot de zaligmakende vreugden van de maatschappelijke ladder.' Een van de mogelijke tegenbeelden tegen de onderwijzer was D'Artagnan.
37 Vgl. *Vw* III, p. 254; *Hlvh* 1996, p. 206: 'In het tweede jaar werd ik vrienden'. De informatie dat DP in de toelatingsklas zat, is afkomstig van zijn toenmalige klasgenoot Ton Scheffer (brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 14-5-1993).
38 Vgl. *Vw* III, p. 253; *Hlvh* 1996, p. 205, 463, 803. Ton Scheffer heeft bevestigd dat Van Aken het schoolhoofd was. Volgens de almanakken van Nederlands-Indië was J. van Aken in 1903 onderwijzer derde klasse in Banda Neira; in 1910 was hij opgeklommen tot onderwijzer tweede klasse in Semarang en in 1920 was hij adjunct-inspecteur van het lager onderwijs te Soerabaja.
39 *Vw* III, p. 254-256; *Hlvh* 1996, p. 206-208.
40 *Vw* III, p. 254-259; *Hlvh* 1996, p. 206-210, 464.
41 *Vw* III, p. 262; *Hlvh* 1996, p. 213.
42 In een lijstje van zeventien geslaagden voor 'het volledig admissie-examen' voor de PHS komen de namen voor van Ch.E. du Perron en H.S. Bloem. Zie: *Java-Bode*, 24-4-1913.
43 Deze cursussen hadden oorspronkelijk deel uitgemaakt van de in 1906 opgerichte Koningin Wilhelminaschool, die zich vanaf 1911 toelegde op de opleiding tot bouwkundige en werktuigkundige.
44 Vgl. *Vw* III, p. 263; *Hlvh* 1996, p. 213.
45 Deze anekdote wordt alleen in de herziene uitgave van *Hlvh* verteld. Vgl. *Vw* III, p. 264; *Hlvh* 1996, p. 214.
46 Vgl. *Vw* III, p. 263-264; *Hlvh* 1996, p. 213-214.
47 *Vw* III, p. 260-261; *Hlvh* 1996, p. 210-212.
48 In het procesverbaal werd artikel 2 van de statuten uitgebreid om de ondernemer meer zakelijke mogelijkheden te geven. Zie: 'Proces-verbaal no. 57', in: *Javasche Courant*, extra-bijvoegsel van 29-3-1912, no. 26. Voorheen luidde artikel 2: 'Het doel der vennootschap is het koopen en verkoopen en het verhuren en huren van onroerende goederen in de residentie Batavia.' Dit werd gewijzigd in: 'Het doel der vennootschap is het aanvragen, koopen of op andere wijze verkrijgen in eigendom, recht van erfpacht of recht van opstal, zoomede het huren van onroerende zaken, het verkoopen en verhuren van zulke zaken, zoomede de exploitatie dier zaken in den ruimsten zin des woords.'
49 DP gebruikt die term in een brief van 25-4-1938 aan Elisabeth de Roos: 'Misschien doen we nog 't beste om van het geld dat je nog hebt wat huisjes te laten bouwen en te leven van de huisjesmelkerij, zoals mijn vader ook deed!'

Hoofdstuk 6
Visioenen

> ‘Het geven van soirees met geestverschijningen acht ik op zijn plaats bij parvenu's die om amusementen verlegen zijn; bij oostersche families, die met hun tijd geen raad weten; maar voor ons is het wel een beetje vulgair... in den tegenwoordigen tijd, bedoel ik.’[1]

Prins Hendrik School: een nieuw begin

Het middelbaar onderwijs begon voor Eddy en de op dat moment nog in Gedong Menu wonende Herman Bloem op de voorlaatste maandag in juni 1913. Zij trokken het schooluniform aan van de PHS en zetten de bijhorende blauwe pet op met een sterretje. Eddy hervatte zijn dagelijkse ritjes met de trein, die hem voerde langs het Waterlooplein met het standbeeld van Coen.[2] De nieuwe school bood hem opnieuw een kans om zijn gedeukte zelfbewustzijn op te vijzelen. De afrekening met Herman Bloem had zijn reputatie geen kwaad gedaan - integendeel. Dat hij van zich kon afbijten bewees hij ook door een geslaagde trap tegen de scheen van Bob Clerx, die later als Arnold Clerx (1897-1967) enkele Indische romans zou schrijven.[3] Bob Clerx had eerst een jaar op de KW III gezeten, maar deed de eerste klas over op de PHS.[4]

Ook tegenover zijn leraren stond Eddy zijn mannetje: het feit dat hij niet langer van één docent afhankelijk was gaf hem het lef om brutale antwoorden te geven. Overigens deed hij wel zijn best op school, zelfs voor het vak wiskunde, waarin hij ‘ongeveer idioot’ was.[5] De eenzelvige herenzoon zal het contact met andere leerlingen beperkt hebben gehouden, maar toch deed hij in zijn korte PHS-tijd één vriend op voor het leven: Ferdy de Grave (1899-1945), die wél toelatingsexamen had gedaan voor de KW III.[6] Ferdy was de zoon van PTT-ambtenaar Theodorus Justus de Grave en Charlotte Meintje Wollrabe. Het gezin De Grave woonde in een oud-Indisch huis in de wijk Petodjo waarvan de sfeer Eddy bijzonder bekoorde. Bij Ferdy's hartelijke ouders vond hij een soort tweede thuis.[7]

Minder op zijn gemak voelde hij zich op een katholieke club waarvoor alle roomse jongens van de school een uitnodiging hadden gekregen. Evenals dat in Soekaboemi het geval was geweest, vatte hij meteen een

instinctieve afkeer op jegens zijn medeleerlingen in de club. Misschien was het de kunstmatige sfeer die hem tegenstond, van geloofsgenoten die zo nodig met elkaar gezellig moesten doen. In elk geval liet hij zich na de kennismaking niet meer zien. De zielenherder die het clubje leidde, pastoor Van Rijckevorsel, trachtte hem met zachte dwang op het rechte pad te houden. Hij verleende hem onbeperkt toegang tot zijn bibliotheek, die 'prachtige bewijzen' voor het geloof bevatte, maar het was verloren moeite: dit schaap was al te ver van de kudde gedwaald.[8]

De werelden van het witte doek

Op zijn dertiende jaar las Eddy andere kost: *De Decamerone.* Zijn vader nam het hem voor de vorm af, maar liet hem daarna begaan.[9] Ook werden hem weinig beletselen opgeworpen als hij films wilde gaan zien in de buurtbioscoop. Nadat Louis Lumière op 28 december 1895 de eerste film had vertoond, had het nieuwe medium een hoge vlucht genomen. Het was de firma Pathé frères, die in de periode 1907-1911 een filmindustrie vestigde waarvan de producten alle uithoeken van de wereld bereikten. Zelf maakten de gebroeders geen films, daarvoor huurden ze mensen in. Maar ook de komische films van Georges Méliès (1861-1938), die tot 1902 het voortouw nam, zijn wellicht in het wijkbioscoopje van Meester Cornelis te zien geweest.[10] Dit waren films met veel trucages, vooral het over elkaar laten schuiven (overkopiëren) van beelden, een techniek die onder andere werd gebruikt om geestverschijningen op het doek te toveren. Uit Méliès' repertoire bleven de magische showachtige films het meest populair.[11]

Tegen 1909 kwamen de eerste lange, narratieve films, waarvan er in *Het land van herkomst* enkele worden genoemd. Met *Zigomar, de koning der bandieten* (1911) van de firma Eclair werden de filmmoorden geïntroduceerd. De regisseur Victorin Jasset had de rechten gekocht op de politieroman van Léon Sazie, welks held Zigomar heette: een mysterieuze bandiet in een rode monniksmantel. De film had een lengte van meer dan duizend meter (een speelduur van ongeveer een uur) en viel op door de geraffineerde enscenering en techniek waarmee traditionele rocamboleske avonturen in beeld werden gebracht. Een hoogtepunt was de brand van de 'Moulin Rose' met opmerkelijke, voor de tijd geavanceerde kunstlichteffecten en speciaal voor deze scène gecomponeerde muziek.[12] Du Perron schreef later dat hij de acteur die Zigomar speelde, Arquillère, tegen zijn

twaalfde ‘hevig’ had bewonderd in *Zigomar, de koning der bandieten*: ‘iets serieus onsterfeliks, iets waar een kleine jongen nu echt voor zijn hele verdere leven “wat aan héét”’.[13]

Tot het rijtje films in *Het land van herkomst* behoort ook *De roman van een arm jongmeisje* (1911). Deze rolprent van Gérard Bourgeois was een zedenschildering in het naturalistische genre.[14] Ook waren er licht erotiserende films. Zo werd Eddy op zijn dertiende ‘smoorverliefd op een filmaktrice die men in de Pathé-Color-films te zien kreeg als *Sterker dan de haat* en *De koning der lucht*: Gabrielle Robinne’. De volwassen Du Perron zou nog steeds haar schoonheid bewonderen, die volgens hem die van Greta Garbo in de schaduw stelde. Wat Robinne positief onderscheidde van andere heldinnen van het witte doek, was dat zij géén ‘uitstekende jukbeenderen [...] en ingevallen wangen’ had. Ook de Italiaanse actrice Maria Jacobini (‘een smal bruin gezicht met donkere kringen onder de ogen en een opeens alles verjongende glimlach’) kon hem wel bekoren.[15] Gabrielle Robinne en haar echtgenoot Alexandre, beiden van de Comédie Française, waren de belangrijkste acteurs in een serie *Scènes de la vie cruelle* van Pathé, bestaande uit mondaine drama's vol van de kwellingen van hartstocht en overspel.[16]

Het meeste genoot Eddy van de ‘romeinse rekonstrukties’: *Quo vadis?* (1912), *Spartacus* en *Cleopatra* (1913).[17] Eveneens in de historische sfeer waren *Napoleons grote val*[18] en *De laatste dagen van Pompeji* (1908) van Luigi Maggi.[19] Laatstgenoemde film werd aangekondigd als ‘de meest sensationele film van deze tijd’ en vormde het startpunt voor de eerste, kortstondige glorie van de Italiaanse cinema. Met dit product van de firma Ambrosio werd een concurrentie ingezet die de Italiaanse producenten opzweepte tot steeds grotere spektakelstukken met vele figuranten.[20] *Quo vadis?*, naar de roman van Sienkiewicz, is een film met een speelduur van meer dan twee uur, waarin christenen voor de leeuwen worden geworpen, menselijke toortsen branden in de keizerlijke tuinen, orgieën worden aangericht, een met rozen gekroonde Petronius in bad zijn aderen opent en Nero zijn lier bespeelt terwijl Rome brandt. De film werd algemeen bewonderd.[21]

Het is zeer waarschijnlijk dat Eddy ook enkele *Fantômas*-films van Louis Feuillade (1873-1925) heeft gezien, waarvan er tussen april 1913 en juli 1914 vijf tot stand kwamen. Op de filmaffiches verscheen een levensgrote Fantômas, gemaskerde bandiet met zwarte jas en hoge hoed, een dolk in zijn rechterhand en één voet midden in de stad Parijs. In een tijd dat er nog geen filmkeuring bestond, kon het jeugdige publiek genieten

van de meest gruwelijke details. Zo had Fantômas de huid afgestroopt van de handen van een van zijn slachtoffers en er handschoenen van gemaakt die hij bij zijn volgende misdrijven droeg.[22] Zijn populariteit overvleugelde spoedig die van zijn voorganger Zigomar. De nieuwe prins der duisternis, 'meester van het afgrijzen', was de held van een serie van tweeëndertig barokke, melodramatische politieromans die tussen 1911 en 1914 werden geschreven door het duo Allain en Souvestre. De structuur van de romans is simpel: Fantômas wordt voortdurend door zijn vijand inspecteur Juve achternagezeten en slaagt er altijd in het laatste hoofdstuk in te ontkomen, maar niet dan na vele spannende verwikkelingen die de lezer voeren langs zeer uiteenlopende sociale milieus. Fantômas is de galante meester van de griezelkunst, een mengeling van Frankenstein en Don Juan. Evenals Arsène Lupin laat hij na het plegen van een misdaad demonstratief zijn visitekaartje achter. Maar hij is een geduchter misdadiger. Volgens een van de critici is Fantômas mr. Hyde die dr. Jekyll om zeep heeft gebracht.[23]

Fientje de Feniks

Eddy's schoolcarrière zou abrupt eindigen. Hij deed het juist wel aardig op de PHS, toen zijn oog viel op een serie foto's in het *Weekblad voor Indië* van 27 juli 1913, waarin de dramatis personae van de gruwelijke moord op Fientje de Feniks waren afgebeeld. Het portret van de prostituee maakte grote indruk op hem: 'een halfbloed meisje met hoog opgestoken haar en ogen van een ree, ogen die de moord schenen aan te trekken; zij leek een beetje op Flora in het mooie, met een zachter ovaal van gezicht en wulpser lippen'.[24] Dit was niet de eerste moord die Eddy bezighield. Nog vóór het vertrek naar de Zandbaai was de Chinese wijkmeester Bek Yam Seng in een sado de strot doorgesneden. De dader was een behoeftige oude Chinees die bij hem in het krijt stond en genadeloos door hem op de huid was gezeten. De wijkmeester was vlak voor een tent van een rondtrekkende bioscoop uit de sado geworpen en was ten aanschouwen van iedereen doodgebloed. Het nieuws had zich als een lopend vuurtje verspreid en Eddy de 'sterkste moordobsessie' tot dan toe gegeven, 'omdat het vizioen van de bloedende wijkmeester, die mij eens een paardje had gezonden, mij de hele nacht niet losliet'.[25] Op Soekaboemi was een zekere Darma vermoord door de Ambonese slager Baloedi. Deze had zich in Darma's slaapkamer achter een kast verborgen gehouden en hem op bed de keel

doorgesneden terwijl zijn vrouw naast hem lag.[26] Maar hoezeer deze moordzaken ook op Eddy's fantasie hadden ingewerkt, ze waren niets vergeleken bij de moord op Fientje de Feniks, een schoonheid die bij uitstek zinnelijke fantasieën opriep. De moord op Fientje sloeg hem totaal uit het lood.

In *Het land van herkomst* wordt verteld dat Arthur Ducroo na lezing van het artikel over de moord de slaap niet kon vatten en tot ongeveer vier uur in de ochtend het drama zich zag 'afrollen, intens en zonder oponthoud, niet zozeer "als een film", zoals ik toen zei, als wel *in* mijzelf en duidelik door mijzelf voortgebracht, maar dan eindeloos en zonder dat het enigszins in mijn vermogen lag het te remmen'. De beschrijving van het drama in de roman komt niet in alle details overeen met de werkelijkheid.[27] Zo komt nergens in de getuigenverklaringen naar voren dat Fientjes borsten zouden zijn afgesneden, maar het is wel veelzeggend voor de verhitte verbeelding van Arthur Ducroo, en bij transpositie, van Eddy du Perron.

Het lijk van de twintigjarige Fientje de Feniks (haar ware naam) was al op vrijdag 17 mei 1912 bij de sluizen van de kali Baroe in Batavia gevonden. Fientje was gewikkeld in een opengesneden rijstzak, handen en voeten waren met touw gebonden. Zij droeg een lange kabaja van sits met rode bloemen en werd begraven op het inlandse kerkhof Mangga Doewa. Nadat enkele sieraden door haar moeder waren herkend, kwam de zaak aan het rollen, maar het duurde nog tot 1 juli 1913 voordat het proces begon. Op 28 januari 1914 leidde dit eerste proces tot vrijspraak, bij gebrek aan bewijs, omdat enkele van de inlandse betrokkenen meineed hadden gepleegd. Pas op 5 mei 1914 kwam de zaak opnieuw voor, en nu kwamen er veel interessante details boven water.

Al vanaf het begin was er een hoofdverdachte: een niet onbemiddelde Indo-Europeaan, W(illem) F(rederik) Gramser Brinkman, werkzaam bij Gouvernementsbedrijven en lid van de sociëteit Concordia. Het was bekend dat Fientje de Feniks zijn 'menagère' was geweest, anders gezegd zijn njai. In de soos gaf Gramser Brinkman zich met diverse heren, onder anderen een gepensioneerde assistent-resident en een eerste luitenant, over aan het spel écarté, met inzetten van tussen de 25 en 100 gulden. Getuige Velthuis verklaarde: 'In de soos was 1e beklaagde altijd even correct, doch hij leidde een dubbel leven. Hij ging veel met vrouwen om van een verdacht allooi, leefde als een *boeaja.*'[28] Maar volgens deze getuige was Fientje haar geliefde trouw. Toen Brinkman zondagochtend in de soos

een briefje had ontvangen over de vondst van het lijk, was hij 'volkomen kalm' gebleven; hij was met een auto weggegaan om het lijk te zien, kwam om twee uur terug in Concordia, maar speelde niet meer mee en ging spoedig weg.

Velthuis bevestigde dat Brinkman het vervelend vond dat Fientje hem voor zich alleen wilde hebben. Brinkman had last van Fientje omdat ze altijd binnenkwam als er een andere vrouw bij hem was. 'Zij maakte dan steeds een opstootje.'[29] Tijdens zijn eigen verhoor op 5 mei 1914 trachtte Brinkman Fientje af te schilderen als opiumschuifster met een grote fantasie, wat door een van de getuigen werd weersproken. Verder zei Brinkman dat Fientje altijd een revolver bij zich had, waaruit hij wel eens de patronen had verwijderd en in het water gelegd. Maar hij ontkende zijn tijdens het vooronderzoek gegeven verklaring, dat hij bang was voor Fientje en dit 'in het herdersuurtje aan tal van andere vrouwen' had geopenbaard. Fientje zou hebben gezegd: 'Wim, de eerste kogel is voor jou, als je je niet betert.'[30]

Fientjes claim op Brinkman zou de laatste zodanig hebben beklemd, dat hij zich van haar wilde ontdoen. Dit kwam ook naar voren in de verklaring van mevrouw Doerleben Demmeni. Fientje zou Brinkman onder druk hebben gezet om met haar te trouwen, anders zou ze door hem vertelde geheimen van het departement Gouvernementsbedrijven openbaar maken. Dit beviel Fientjes minnaar net zo min als haar jaloerse scènes in het bijzijn van andere vrouwen. Hij werd gewelddadig. Vier maanden voor haar dood had Fientje blauwe plekken laten zien aan haar keel en op haar lichaam, maar ze had die niet al te ernstig opgevat.[31]

Het is het oude verhaal, zo bekend ook uit diverse Indische romans: dat van de njai die haar minnaar aan zich wil binden en bij gebrek aan respons zint op wraak. Maar in dit geval was de minnaar haar voor. Fientje de Feniks werd in de nacht van 14 op 15 mei 1912 door Brinkman bij het huis van Oemar, dat dienstdeed als bordeel, aan de arm genomen en begeleid door Oemar, Imoen en Mardjoeki tot aan de tuin van Kimin gebracht. Daar zou Brinkman haar hebben aangepakt en op de grond gesmeten, waarna de vier inlanders 'de rest' deden.[32] In de eerdere fase van het onderzoek had Raona, een van de meisjes in Oemars bordeel, drie verschillende verklaringen afgelegd: 1. ze had door een bamboewand van het huis gezien hoe Fientje was vermoord, 2. Fientje was vermoord achter het huis van Oemar, 3. Fientje was vermoord in een tuin aan de overkant van de weg, ver van Oemars huis. Later had Raona zich bij de eerste verklaring gehouden omdat men die graag wilde horen.[33]

Minder belangrijk dan de precieze toedracht van de moord is het motief: dat van een njai die in de ogen van haar heer te brutaal was geworden, lastig en gevaarlijk. In een Indische samenleving die steeds meer verwesterde, was er voor njais hoe langer hoe minder plaats.[34] Waarschijnlijk is Fientje de Feniks door Brinkman aan de kant gezet en daardoor weer naar de kant van de prostitutie gedreven.[35] Ondanks de grote bewijslast werd Brinkman op 30 mei 1914 vrijgesproken. Mogelijk heeft zijn status als werknemer van Gouvernementsbedrijven een rol gespeeld bij deze verrassende vrijspraak.[36] Maar ook hadden tegenstrijdige verklaringen van inlandse getuigen de zaak tegen hem verzwakt. Dat hield echter niet in dat hij helemaal vrijuit ging: naar het *Bataviaasch Nieuwsblad* berichtte, was Brinkman na de berucht geworden moordzaak oneervol uit 's lands dienst ontslagen. Zijn speelgenoten uit sociëteit Concordia zullen hem als een baksteen hebben laten vallen. Alles duidt erop dat hij snel aan lagerwal raakte. Hij deelde een huisje in gang Tegallen op Salemba met een Duitser, J.E. Söffing, die er als bankwerker bij de opiumfabriek zodanig de kantjes had afgelopen, dat hij was ‘weggejaagd’.[37] Brinkman, Söffing en een fuselier die later bij hen kwam wonen probeerden door diefstal in hun onderhoud te voorzien.

De volgende fase in de Brinkman-saga was de moord op de huishoudster Aïsah, die te veel wist. Op 5 december 1914 rapporteerde het *Bataviaasch Nieuwsblad* dat Brinkman samen met zijn Duitse vriend was gearresteerd: beiden werden verdacht ‘de hand te hebben gehad in de groote misdrijven in den laatsten tijd te Batavia gepleegd’. Twee dagen later werd de moord op Aïsah uit de doeken gedaan, een moord ‘die zozeer geleek op het schandelijk misdrijf, indertijd gepleegd op Fientje de Feniks, dat er haast niet meer te twijfelen viel’. Na nog enige inlichtingen te hebben verstrekt schrijft de verslaggever: ‘Meer mogen wij er niet van zeggen, doch wel kunnen wij onzen lezers mededeelen, dat de poel van misdrijven, waarin thans Brinkman is verzonken geraakt, nog veel erger is dan die, waaruit hij indertijd wist te ontkomen.’ Al spoedig werd Brinkman van het civiel en militair gevangenhuis aan de Vrijmetselaarsweg overgebracht naar het dwangarbeiderskwartier op Glodok ‘om te verhinderen dat hij briefwisseling voert met de buitenwereld’.[38]

Op 18 mei 1915 kwam de zaak tegen Brinkman en Söffing voor, de uitspraak volgde op 14 juni: Brinkman werd tot de doodstraf veroordeeld en Söffing tot twintig jaar tuchthuis. In juli vroeg Brinkman tevergeefs revisie van zijn vonnis aan; begin augustus deed hij een vluchtpoging, die

mislukte.[39] De schande om door een inlandse beul van zijn leven te worden beroofd wist Brinkman te voorkomen door zich in de nacht van 23 op 24 september aan zijn beddenlaken op te hangen. Vol leedvermaak schreven enkele dagbladen dat hij op die manier een zwaardere dood was gestorven dan aan de strop.[40] Even ging nog het gerucht dat hij zou zijn vergiftigd, maar dat werd in de krant van 9 november tegengesproken. In zijn laatste dagen was hem door pastoor Van Rijckevorsel de biecht afgenomen.[41]

In een artikel over Gramser Brinkman wijst Tineke Hellwig erop dat de moord op Fientje de Feniks - een Indo-Europese - veel meer aandacht heeft gekregen dan die op de inlandse Aïsah, die op 14 november 1914 met een doorgesneden keel was gevonden tussen de Chinese graven op Sentiong: 'Ongetwijfeld waren vele Nederlanders van mening dat het een grotere schande was dat een "Europees" meisje aan lager wal raakte dan een inheemse.'[42] Dat zal wel zo zijn, maar een andere factor voor die ongelijk verdeelde aandacht lijkt me minstens even belangrijk: Fientje de Feniks was een heel mooi meisje, Aïsah was dat allerminst. Werd Eddy's 'moordobsessie' ook niet vooral gewekt door Fientjes fraaie gelaatstrekken, haar wulpse lippen en haar peilloze blik?

De 'visioenen'

Eddy vernam voor het eerst van Brinkmans moord uit het *Weekblad voor Indië* van 27 juli 1913. De laatste in dit tijdschrift aan hem gewijde reportage verscheen in de aflevering van 3 oktober 1915. Eddy's 'visioenen', zoals zijn moordobsessie ging heten, zouden ongeveer twee jaar lang periodiek zijn teruggekomen, dus ruwweg de tijd die er verstreek tussen de eerste reportage en Brinkmans zelfmoord in de gevangenis.[43] Toen Eddy's doorwaakte nachten begonnen, was Alima in zijn kamer komen slapen, maar zonder resultaat. Instinctief trok Eddy naar zijn moeder. Hij ging naast haar in bed liggen, wat enige nachten hielp. Daarna begon het weer van voren af aan. Ook al had Eddy geen portret van Brinkman zelf onder ogen gekregen, daar was de telkens herhaalde film in zijn hoofd niet minder levendig om. 's Ochtends was hij, na slechts twee of drie uur slaap, uitgeput. Van schoolgang was geen sprake meer. Een zenuwdokter gaf de raad hem van school te nemen en een halfjaar rust te geven, omdat hij anders het gevaar liep 'zwakhoofdig' te worden. Het neurasthenische jongetje moest worden ontzien:

> ‘Ik zat nu hele dagen in de tuin, op een lange stoel met echte kinderboeken, zoals ik er in geen jaren gelezen had en die ik van een kameraadje had moeten lenen; ik las ze als medicijn, in de hoop zo gauw mogelik weer een “gewone jongen” te worden.’[44]

Langzamerhand namen de ‘visioenen’ af, maar toen Eddy op een avond samen met Ferdy de Grave naar een ‘kalme film’ mocht waarin de blonde Duitse vedette Henny Porten figureerde, viel zijn oog op het felgekleurde affiche voor een Franse politiefilm die binnenkort zou draaien, *Tom Pouce détective* (1913). De misdadiger in deze film was evenals Fantômas in rok gekleed; een van zijn handen ‘droop van bloed en het bloed was zo prachtig rood en stroperig gemaakt als men maar verlangen kon’.[45] De ‘visioenen’ kwamen ogenblikkelijk terug. Weer moest Eddy naast zijn moeder slapen (zijn vader verdween grommend naar een andere kamer), maar ook toen lag hij zichzelf te kwellen met gedachten aan alle moorden waar zijn jonge leventje zo vol van was.

Als hij weer in zijn eigen kamer sliep, was daar altijd nog Alima. Op een nacht was Eddy van vermoeidheid in slaap gesukkeld, toen hij plotseling wakker werd en door de klamboe heen zijn baboe bij de nachttafel zag staan. Hij vroeg haar om een glas water, maar zij liep terug naar haar eigen bed. Op hetzelfde moment hoorde hij haar rustige ademhaling. Hij sprong op, maakte haar wakker en zij bevestigde dat ze de hele tijd geslapen had. De verschijning was bovendien in het wit geweest, terwijl Alima een donkere kabaja droeg. Voor Eddy's moeder, de volgende dag op de hoogte gesteld, was er geen twijfel over mogelijk: het was vast en zeker grootmoeder Menu geweest, die een kijkje was komen nemen bij haar zieke kleinkind.

Niet veel later zag Eddy zijn tweede ‘spook’. Lezend in de kamar pandjang had hij ineens ‘het gevoel dat iemand door het venster aan de kalikant naar mij keek’. Toen hij het waagde uit zijn boek op te kijken, schoot er iets bij de horretjes weg. Met angst in zijn hart haalde hij zijn ouders erbij, maar een onderzoek leverde niets op. Vader Du Perron schreef het gebeurde alweer toe aan de hallucinaties van zijn weke zoontje, maar Eddy vroeg Isnan, die met een petroleumlamp aankwam, om bij het venster te schijnen. Daar werd de afdruk van uitgespreide tenen gevonden: ‘Ik triomfeerde en dacht toen dat ik een moordenaar belet had binnen te komen; in werkelikheid kon het de tuinjongen zijn geweest die uit nieuwsgierigheid had ingekeken.’[46]

In de tijd van de moordvisioenen was het enige boek dat Eddy met genoegen las de tweedelige roman *Kippeveer of Het geschaakte meisje* (1888) van Cosinus alias J.A. Heuff (1843-1910), die in *Het land van herkomst* 'een parodie van het spiritisme' wordt genoemd, 'waarom zelfs mijn vader lachte'. Een van de hoofdfiguren, de protestante baron Landek van Tuiningen, geeft in de salon van zijn landhuis seances, waaraan een select gezelschap deelneemt van mensen die met elkaar in fluïdieke gemeenschap willen treden. De roman kent veel verwikkelingen, waarin de komische rol is weggelegd voor studenten. Het waren met name de 'vrolike studenten', die Eddy's aandacht trokken: '[...] ik dacht dat de genezing komen zou uit de wereld van de studenten en wilde alles over hen lezen; ik slaagde er zelfs in de schetsen van Klikspaan, die ik eigenlik vervelend vond, om de plaatjes en het onderwerp boeiend te vinden.'[47] De studenten waren de opvolgers van de musketiers, maar volgens een latere analyse toch maar helden van de tweede soort, 'ersatz-helden'. De revolutionaire studenten uit Hugo's *De ellendigen* waren achteraf de schakel geweest tussen de musketiers en de studenten.[48]

Het spiritisme ten spijt had het lezen van *Kippeveer* geen nadelige effecten op Eddy's licht ontvlambare gemoed. De seances waren dan ook met een grote dosis ironie beschreven. Veel reëler dan de dreiging van spoken was die van moordenaars en moordwapens, van het geweld waardoor hij dagelijks werd omringd. Een veelzeggende anekdote staat in het Greshoff-exemplaar van *Het land van herkomst*, waarin E. du Perron wel meer pijnlijke herinneringen heeft opgetekend. Het gaat hier om het ranselen van de tuinjongen Gemoek door de kwaaie Duup. Na de afranseling nam Charles du Perron Gemoek zijn kapmes af, zeggend: 'Dacht je me daarmee bang te maken?' Zijn neurasthenische zoontje kwam op dat moment net thuis en begon hysterisch te krijsen. Het kapmes in de hand kwam zijn vader op hem af. Wat zal er allemaal door hem zijn heengegaan? Zijn afschuw van zijn vader was zo groot dat hij hem enkele dagen niet wenste aan te kijken, maar hij liet zich gaan tegenover de moederlijke Erna, de vrouw van zijn halfbroer: 'Dat beest, die gek, die ellendeling, die boef.'[49]

Kort na zijn veertiende verjaardag (november 1913) werd Eddy geconfronteerd met een andere realiteit: baboe Alima, die zich al enkele dagen niet lekker had gevoeld, stierf aan de gevolgen van een brute tandentrekkerij die volstrekt onnodig was geweest. Zij was de eerste dode die hij zag: 'Haar gezicht was onherkenbaar veranderd, de mond was zwart en in een starre glimlach vertrokken, het gezicht was niet meer bruin maar geel.'[50] Haar dood markeerde het onherroepelijke einde van zijn jeugd.

Eindnoten:

1 Cosinus, *Kippeveer of het geschaakte meisje*, eerste deel, p. 333.
2 Vgl. *Indies memorandum*, p. 8; *Vw* VII, p. 64.
3 *Hlvh* 1996, p. 464; 805; August Hans den Boef, 'Arnold Clerx: studies over de eenzaamheid van de man' en 'Addendum'. In een toelichting bij het Greshoff-exemplaar (*Hlvh* 1996, p. 465) identificeert Du Perron nog twee andere klasgenoten: Mientje Gijsbers en Sabine Westhoff. In

de *Java-Bode* van 13-5-1914 staat een lijstje van PHS'ers die zijn overgegaan van de eerste naar de tweede klas. Er worden 53 leerlingen vermeld, onder wie A. Clerx, S. Westhoff (m) en W. Gijsbers (m).

4 In de *Java-Bode* van 27-4-1912 staat dat A. Clerx is geslaagd voor het admissie-examen van de KW III.

5 Vgl. *Vw* III, p. 265; *Hlvh* 1996, p. 215.

6 F. de Grave staat in een lijstje van geslaagden voor de KW III. *Java-Bode*, 26-4-1913.

7 Gesprekken van mevr. A. de Grave-Terwogt met J.H.W. Veenstra, 1-6-1976 en 23-7-1976 (Veenstra-archief, coll. LM). Voorts: foto en dagboekaantekeningen coll. mr. A.E. du Perron. Th.J. de Grave was in 1871 te Kendal geboren, zijn echtgenote in 1879 te Batavia. Tot Du Perrons plannen voor zijn vertrek naar Indië in 1936 hoorde: 'Logeren bij de oude De Grave's. Indies huis te Batavia van *vroeger*.'

8 Vgl. *Vw* III, p. 189; *Hlvh* 1996, p. 155-156, 456 (toelichting Greshoff-exemplaar), 787.

9 Zie: *Vriend of vijand*, p. 34; *Vw* II, p. 124. Zie ook: *Vw* III, p. 179; *Hlvh* 1996, p. 147.

10 *Vw* III, p. 242; *Hlvh* 1996, p. 197: 'Men gaf daar de eerste komiese franse films en Pathé-Color met bloemballetten en vizioenen van afgrijselike groengekleurde duivels met vlekkerige vuurrode tongen'.

11 Zie: Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 2*, p. 50-52.

12 Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 3. Premier volume*, p. 408.

13 *De smalle mens*, p. 132; *Vw* II, p. 569. Overigens denkt Du Perron dat Pathé de producent was. In het commentaar van *Hlvh* 1996 (p. 800) worden twee films onderscheiden: *Zigomar* en *De koning der bandieten*, met welke laatste *Le roi de la prairie* zou zijn bedoeld. Echter, *De koning der bandieten* (met kleine d in Du Perrons tekst) moet wel een ondertitel van *Zigomar* zijn. Deze veronderstelling wordt versterkt doordat F. Prick van Wely in zijn artikel 'Ontmoeting met Du Perron' memoreert, dat hij als jongen in Meester Cornelis dezelfde films heeft gezien. Hij vermeldt alle in de betreffende passage van *Hlvh* voorkomende films zonder melding te maken van een aparte titel 'De Koning der Bandieten'.

14 *Le roman d'une jeune fille pauvre* (1909) was hieraan voorafgegaan. Dit was echter een film van 205 meter, terwijl *Le roman d'une pauvre fille* (1911) van Gérard Bourgeois 1455 meter bedroeg, dus ook werkelijk avondvullend kon zijn. Zie: [Abel et al.,] *Pathé. Premier empire du cinéma* (met achterin een volledige 'filmographie' van de Pathé-films). Zie voor de betekenis van Gérard Bourgeois: Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 3. Premier volume*, p. 268-270.

15 *In deze grootse tijd*, p. 77; *Vw* V, p. 138-139.

16 DP zag de films *Plus fort que la haine* (1913) en *Le Roi de l'air* (1913), beide producten van het tweemanschap Ferdinand Zecca (1864-1947) en René Leprince. In de ogen van Sadoul zijn het niets meer dan 'salontragedies', die het uit populaire literatuur en theater afkomstige melodrama in de filmkunst brachten. Zie: Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 3. Premier volume*, p. 261-264. De gegevens over de films zijn ontleend aan de 'filmographie' achterin het standaardwerk over de firma Pathé. *Sterker dan de haat* was een film van 955 meter, *De koning van de lucht* was er een van oorspronkelijk 1785 meter.

17 De eerste film werd geregisseerd door Enrico Guazzoni. De tweede is waarschijnlijk de uit 1914 daterende Italiaanse spektakelfilm *Spartaco ovvero il Gladiatore della Tracea.* De derde is een Amerikaans-Italiaanse co-productie.

18 Mogelijk de superproductie *Napoléon* die Pathé in 1913 maakte.

19 Zie voor de in *Hlvh* genoemde films: *Vw* III, p. 242-243, 247; *Hlvh* 1996, p. 197, 200; 800-801. Aan de film *Napoléon* uit 1913 (1290 meter lang) waren in 1903 twee kleinere films van Lucien Nonguet voorafgegaan: *Epopée napoléonienne*, eerste deel: Napoléon Bonaparte (170 meter), tweede deel: l'empire: grandeur et décadence (270 meter).

20 Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 2*, p. 385. Volgens Victorin Jasset blonk Maggi's film uit door artistiek gevoel, verzorgde enscenering, knappe trucages, breedte van opvatting en uitvoering alsook door uitzonderlijke fotografische kwaliteiten.

21 In 1913 verschenen twee nieuwe versies van *De laatste dagen van Pompeji*: de gigantische productie (3000 meter) van Mario Caserini, met dertig leeuwen, vijftig paarden en duizend figuranten, maar de tableaus op de hellingen van de Vesuvius kwamen minder tot leven dan in de ritmisch sterkere versie van Enrico Vidali. Vermoedelijk werd in Meester Cornelis Maggi's film vertoond, die immers een grote distributie kende. Vgl. Sadoul, *Histoire générale du cinéma. 3. Premier volume*, p. 200-213.

22 Zie: *Preanger-Bode*, 17-1-1916. In de *Preanger-Bode* van 6-4-1916 staat, dat er een officiële commissie voor de keuring van bioscoopfilms wordt ingesteld, waarmee Nederlands-Indië het moederland voor is.
23 Gegevens ontleend aan: *Fantômas revient...*, Editions Horvath 1989, en: Francis Lacassin, 'Préface', in: Pierre Souvestre et Marcel Allain, *Fantômas*, Paris: Editions Robert Laffont 1987. De vrijheid van Fantômas, zijn strijd tegen de maatschappij en de rede, de willekeur van zijn daden en het documentaire aspect van de romans hebben intellectuelen uit de jaren tien en twintig aangesproken. Tot zijn bewonderaars behoorden Guillaume Apollinaire, Blaise Cendrars, Max Jacob, Jean Cocteau en André Malraux. In *Het sprookje van de misdaad* komt Fantômas in verbinding met Ferragus en Rocambole even ter sprake als voorbeeld van de 'thriller', maar omdat hij volgens Du Perron niet tot de echte detectives gerekend kan worden, liet hij hem verder buiten beschouwing. Zie: *Vw* VI, p. 604.
24 Vgl. *Vw* III, p. 266; *Hlvh* 1996, p. 216.
25 Vgl. *Vw* III, p. 115-116; *Hlvh* 1996, p. 98.
26 *Vw* III, p. 268; *Hlvh* 1996, p. 217-218.
27 Zie de reconstructie van de moordzaak door Peter van Zonneveld: *De moord op Fientje de Feniks.*
28 Een boeaja: een schurk.
29 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 7-5-1914. Mogelijk wordt de naam van deze getuige gespeld als Veldhuys, zo komt hij tenminste in andere publicaties voor.
30 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 5 en 6-5-1914.
31 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 5-5-1914; Van Zonneveld, *De moord op Fientje de Feniks*, p. 25-27.
32 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 12-5-1914. Getuigenverklaring van Roosen.
33 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 11-5-1914. Dit is ook de verklaring die in *Hlvh* is terechtgekomen, zij het dat Oemars bordeel zich daar heeft getransformeerd tot het kamponghuis waar Fientje en Gramser Brinkman woonden.
34 Zelfs in het leger werd de gewoonte van mannen om njais te nemen en hun leven met hen in de tangsi te delen ontmoedigd. De militairen kregen opslag om hen in staat te stellen met een Europese vrouw te trouwen. Zie: Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 115.
35 Vgl. Hellwig, 'Gramser Brinkman, de moordenaar van Fientje de Feniks'. Tineke Hellwig pleit voor een nieuwe evaluatie van de rollen van Fientje de Feniks en Gramser Brinkman en behandelt diverse Maleise teksten van de Chinees-Maleise schrijver Tan Boen Kim (geb. 1887) over Fientje de Feniks, Gramser Brinkman en diens volgende slachtoffer, de inlandse Aïsah (geboren in Lampong).
36 Tineke Hellwig vermoedt dat de Indische dagbladen Brinkman 'uit een gevoel van mannelijke solidariteit in bescherming namen.' Zie: Hellwig, 'Gramser Brinkman, de moordenaar van Fientje de Feniks', p. 12.
37 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 7-12-1914.
38 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 10-12-1914.
39 *Preanger-Bode*, 6-7-1915 (aanvraag revisie); *Preanger-Bode*, 1-8-1915, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 5-8-1915 (vluchtpoging). De ontsnapping van Brinkman leidde tot een nieuwe rechtszitting. Zie: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 15-9-1915, *Preanger-Bode*, 17-9-1915.
40 *Preanger-Bode* en *Java-Bode* van 24-9-1915. Het is alleen jammer voor zijn inlandse scherprechter, die hierdoor zijn premie van *f* 15, - mist, en diens knechten, wier premie *f* 5, - zou hebben bedragen.
41 Zie voor een gedetailleerde beschrijving van Brinkmans laatste tijd en zijn begrafenis: Van Zonneveld, *De moord op Fientje de Feniks*, p. 69-73.
42 Hellwig, 'Gramser Brinkman, de moordenaar van Fientje de Feniks', p. 11.
43 Vgl. *Vw* III, p. 268; *Hlvh* 1996, p. 218: 'Deze toestand duurde ongeveer 2 jaren.'
44 Vgl. *Vw* III, p. 266-267; *Hlvh* 1996, p. 216-217.
45 Vgl. *Vw* III, p. 267; *Hlvh* 1996, p. 217, 465, 806. Du Perron heeft het over de misdaadfilm *Le Pouce.* Dit moet wel *Tom Pouce détective* zijn, die in het eerder genoemde standaardwerk over Pathé in de 'filmographie' wordt vermeld in het jaar 1913. Het was maar een korte film, van 145 meter, maar voor Eddy was het affiche meer dan genoeg.
46 Vgl. *Vw* III, p. 308-309; *Hlvh* 1996, p. 250-251. Ook hier weer is het de verteller die relativeert en rationaliseert.
47 *Vw* III, p. 267; *Hlvh* 1996, p. 217.
48 Zie: *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 259.
49 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 470-471.

50 Vgl. *Vw* III, p. 269-270; *Hlvh* 1996, p. 218-219.

Hoofdstuk 7
De eerste Bandoengse jaren

Bandoeng als therapie

De moordvisioenen hadden Eddy's middelbare-schoolcarrière in de kiem gesmoord. Omdat ze bij de minste of geringste prikkel weer terugkwamen, besloten zijn ouders naar een koeler klimaat te verhuizen, in de hoop dat Eddy daar tot rust zou komen. Een voordeel was dat men er zonder klamboe kon slapen. Het dichttrekken van de klamboe, elke avond voordat hij de slaap trachtte te vatten, had de zenuwzieke zoon telkens weer angst ingeboezemd voor 'de wereld [...] waarin ik gemarteld ging worden'.[1] De keuze voor een nieuwe woonplaats viel op Bandoeng, waar Van Lennep zich had teruggetrokken. Gedong Menu werd aangehouden.

Bandoeng, onder Daendels nog een onbeduidende negorij op de plek waar de Grote Postweg de rivier de Tjikapoendoeng kruiste, was in 1856 de zetel geworden van de resident van de Preanger Regentschappen. Na de totstandkoming van spoorwegverbindingen met Tjiandjoer (1884), de zuidelijke haven Tjilatjap (1894) en Batavia (1906) was de ontwikkeling niet meer te stuiten geweest.[2] Door verbetering van het wegennet werden de bergstreken gemakkelijker bereikbaar en konden de cultures zich uitbreiden. De Bandoengse gemeenteraad, bestaande uit acht Europeanen, twee Indonesiërs en één 'Vreemde Oosterling', pakte de algemene stadsverbetering met groot enthousiasme aan. In 1914 werd het departement van Oorlog naar Bandoeng overgebracht, waardoor de prijzen van huizen in de stad omhoogschoten. In 1921 verhuisden ook naar de stad: het departement van Gouvernementsbedrijven, de dienst van Toezicht op de Spoor- en Tramwegen, de Post-, Telegraaf- en Telefoondienst, de dienst van het Mijnwezen en die van Waterkracht en Electriciteit. Het belangrijkste bedrijf van Bandoeng was de kininefabriek, die tot aan de Tweede Wereldoorlog feitelijk het Indische monopolie had. In 1920 telde Bandoeng reeds 90.273 inwoners, waarvan 9372 Europeanen, 73.199 Indonesiërs en 7702 Chinezen. In 1925 was het de derde stad van Java.

Er werden in de loop der jaren monumentale gebouwen opgericht, ontworpen door vooruitstrevende architectenbureaus die met toepassing van Hindoe-Javaanse en Javaanse motieven een Indische stijl trachtten te realiseren. Fraaie villa's verrezen en er werden parken en plantsoenen aangelegd voor de groeiende bevolking, waaronder zich veel gepensio-

neerden bevonden, maar ook jonge gezinnen. In 1915 werd dan ook de eerste HBS opgericht; vijf jaar later werd er een Technische Hogeschool geopend, waar de nationalist en latere president Soekarno in 1926 zijn ingenieurstitel zou halen. Voor het vertier van de Europeanen bestond al sinds 1895 sociëteit Concordia, op de hoek van de Grote Postweg en de latere winkelstraat Braga. In 1904 kocht de vereniging Tot nut van Bandoeng en omstreken de oude badplaats Tjihampelas aan, die zij ontwikkelde tot een van de grootste en meest geliefde zweminrichtingen op Java. Bandoeng, ook wel 'het Parijs van Java' genoemd, raakte steeds meer in trek. Er viel ook genoeg te beleven: de stad kon bogen op een actieve Kunstkring, een goede boekhandel (Vorkink) en luxehotels en winkels. Verder waren er allerlei sportclubs en werd in januari 1916 de zesde bioscoop geopend. Het bekende toneelgezelschap van Louis de Vries deed op zijn Indische tournees ook steevast deze parel van de Preanger aan.[3]

De plaats waar de Du Perrons zich in het begin van 1914 vestigden mocht dus met recht een 'boom town' heten, een nog wel landelijke stad met een fris imago, waar flink werd bijgebouwd. Gehoopt mocht worden dat Eddy's 'visioenen' er zich minder frequent zouden manifesteren. Dit was niet meteen het geval. Wel was er de afleiding van de reis, gevolgd door een logeerpartij bij Van Lennep, die woonde op de Groote Lengkongweg nr. 16, ten zuiden van de Grote Postweg. Vervolgens betrokken de Du Perrons het huis naast Van Lennep, op nummer 18. De planter in ruste werd nu meer dan ooit een huisvriend van de familie.[4] Voor Eddy veranderde er voorlopig niet veel, want de 'visioenen' kwamen terug 'zodra er ook maar even een aanleiding was'.[5] Die aanleiding zal vermoedelijk niet hebben gelegen in de geestenwereld, want niet alleen had hij de relativerende lectuur van *Kippeveer* achter de rug, ook zijn vader deed het in spiritistisch opzicht wat kalmer aan. Van Lennep daarentegen had bijna geen ander gespreksonderwerp meer dan zijn 'betrekkingen met Boven' en die gesprekken werden zo 'ademloos', dat zelfs zijn vriend Du Perron er soms genoeg van kreeg.[6]

Direct na de verhuizing naar de Groote Lengkongweg nam Charles du Perron het initiatief tot een regeneratie van zijn zoon, wiens labiele psyche volgens hem wél zou varen bij gymnastiek en privaatlessen. Er was in 1914 nog geen HBS in Bandoeng, dus er werd weer een beroep gedaan op de nonnen. Zij moesten Eddy bijspijkeren in Frans en boekhouden, terwijl hij Engelse les kreeg van enkele 'native speakers': eerst de heer A.D. Edwards, een geestige handelsman met een Dickensiaanse uitstraling, daarna

de heer Chapman, die vertegenwoordiger was van een Engels zendelingsgenootschap, de British and Foreign Bible Society.[7] De Engelse lessen werden bekroond met een passend verjaardagsgeschenk: op 2 november 1914 kreeg Eddy de werken van William Shakespeare in de bekende vertaling van dr. L.A.J. Burgersdijk. Met dit boek werd de literaire scholing van C.E. du Perron jr. in één klap naar een hoger niveau getild. Een teruggevonden exemplaar verraadt dat het boekige jongeheertje de tekst en het commentaar van talloze potloodaantekeningen voorzag. Onderstrepingen van passages laten zien waardoor hij - in de loop der jaren - getroffen werd. Sommige onderstrepingen zijn door middel van kruisjes extra gemarkeerd, zoals de regel 'zwakheid uw naam is vrouw' (Hamlet).[8]

Julie van Lennep, eerste chapiter

Eddy was rond 1914, 1915 een knaap bij wie van alles broeide, maar die het door-de-wol-geverfde van veel van zijn leeftijdgenoten miste. Hij zat ook immer met zijn neus in de boeken. Op de Prins Hendrik School was het bij enkele vage verliefdheden gebleven, meer omdat dat zo scheen te horen dan dat hij er werkelijk op uit was een 'keet' te versieren.[9] In Bandoeng kwam hij echter nader tot de halfbloeddochter van oom Van Lennep.[10] Zij heette Julie en was op 22 juli 1897 geboren op de onderneming Radjamandala in de Preanger Regentschappen. In *Het land van herkomst* komt zij voor onder de naam Trude; in de toelichtingen in het Greshoff-exemplaar wordt haar identiteit geheimgehouden.[11] De eerste maal dat Trude in de roman verschijnt, houdt Du Perron zich naar eigen zeggen aan de feiten, maar manipuleert hij de chronologie een beetje. Het verhaal zelf zou dus corresponderen met de werkelijkheid.[12]

Het zal eerder 1915 dan 1914 zijn geweest, dat Julie van Lennep kennis had aan een officier met een blonde knevel, die haar in de soos het hof maakte. Hij wordt voorgesteld als een parmantig heerschap dat zichzelf erg serieus nam en aan een vriendin van Julie had laten weten dat het een hele eer was voor een Indisch meisje wanneer hij haar ten huwelijk zou vragen. Julie zag haar kans schoon om deze relatie die haar toch al niet beviel te beëindigen. Om haar officier te stangen had ze samen met Eddy ostentatief uit één glas zitten drinken. Maar bovendien liet Eddy haar niet helemaal onverschillig. Dus leerde ze het nog onervaren herenzoontje zoenen, zogenaamd om hem uit te leggen waarom ze de zoenen van de officier zo onaangenaam vond. Pas na enige keren kreeg Eddy de smaak

te pakken van dit nieuwe spelletje, maar al gingen ze nu heel vaak met elkaar uit, nog steeds zag hij zichzelf niet in de rol van Julies vriendje. Pas toen zij hem liet weten dat de officier verder kon stikken omdat ze van hém hield, drong de aard van haar gevoelens tot hem door.

Ruim twee jaar ouder dan Eddy was Julie al ‘een jonge vrouw, donker, met kleine ogen en een ronde neus, en toch verre van onknap, vooral in saroeng-kabaja’. Op een van de foto's uit Du Perrons album staart het guitige gezicht van dit meisje ons aan, in een Indisch decor van waaierpalmen en martavanen op zuiltjes. In een hagelwitte japon gestoken poseert zij koket op een rotanstoel, de benen recht vooruit. Het hoofdstuk van *Het land van herkomst* waarin Trude haar eerste verschijning maakt, draagt als titel ‘Het kind rijpt verder’. Eddy was niet helemaal een kind meer, maar een broeierige, zenuwachtige en in boekenwijsheid vluchtende puber. Aan een relatie met een vrouw was hij nog lang niet toe, ook niet met een Indisch meisje zo spontaan als Julie. Daar kwam bij dat zij meer hém had gekozen dan hij haar.[13]

In de roman wordt vervolgens de voorlopig laatste scène verteld in de verhouding tussen Trude en Arthur Ducroo: Arthur ligt ziek te bed, zij neemt bloemen voor hem mee en hij kijkt haar aan, ‘samengebald in één gevoel van verontwaardiging’. Hij kan het niet over zich verkrijgen haar te bedanken voor de bloemen, vindt haar ‘opdringerig en daarbij foeilelik’ en verbeeldt zich dat zij onaangenaam ruikt.[14] Naast deze romantekst kunnen we een meer feitelijke tekst leggen, die er nauwelijks van verschilt. Het is een passage uit een brief aan Menno ter Braak, waarin Du Perron precies dezelfde scène beschrijft:

> ‘Op een dag werd ik ziek en kwam ze mij bloemen brengen aan mijn ziekbed. En ik lag haar aan te kijken alsof ze een monster was; ze was op onverklaarbare wijze abject voor mij geworden, zooals ze daar zat, erg “knus en vriendelijk” aan mijn voeteneind, met die bête blommen in d'r hand. Ik schrok er zelf erg van en begreep heelemaal niet wat mijzelf mankeerde, hoe zooiets mogelijk was - maar ik heb haar verdomd *niet* kunnen bedanken voor haar bloemen en haar bezoek. Met het gevolg dat ze erg gekwetst was, en dat compliceerde de boel, want toen ik weer op de been was, ontdekte ik dat alles heelemaal niet zo erg veranderd was als ik bij dat bezoek meende.’[15]

Voor Julie was er echter wél iets veranderd: zij ontving Eddy ‘met een meer dan zusterlike koelheid, zei met nadruk dat zij alleen als een oudere

zuster voor mij voelde, dat ik een ondankbaar jongetje was, enz.'. Eddy, zo'n bejegening niet gewoon, was in zijn wiek geschoten. Hij vertikte het zijn excuses aan te bieden, maar mompelde nog wel een dankwoord voor de bloemen, en daarna bleven zij 'verre kennissen tot drie jaar later'. Zulke verre kennissen als de roman suggereert zullen ze toch niet zijn geweest, gezien de frequente omgang van de Du Perrons met de familie Van Lennep.

De Bandoengse HBS

Na het jaar privaatlessen vond Du Perron sr. het tijd worden dat Eddy weer op school werd gedaan. Op 15 juni 1915 was de doodstraf geëist tegen Gramser Brinkman, dus die affaire was afgesloten.[16] Bovendien kwam het mooi uit dat eind juni de Bandoengse HBS van start ging. Eddy had zich in zijn gymnastieklessen kunnen stalen en moest nu maar het bewijs leveren dat hij een echte kerel was. Hij kon een voorbeeld nemen aan zijn halfbroer: die werkte keihard aan zijn planterscarrière! Begonnen in het plaatsje Tjigentoer, ten zuiden van Tjitjalengka, had Oscar van Polanen Petel in opdracht van de firma Tideman en Van Kerchem een heel oerwoud ontgonnen en voor de theecultuur geschikt gemaakt. Dat was zo'n succes geweest, dat dezelfde firma hem vervolgens aanstelde in Dajeuh Manggoeng boven Garoet, als administrateur van een terrein met 32 kilometer eigen autoweg. Het was daar dat zijn verloofde Erna Britt als handschoen was uitgekomen en dat de oudste zonen Eddy en Ernest waren geboren. Met de ontginning had Oscar een krachtig begin gemaakt en de door hem opgezette fabriek draaide goed. Hij werd dan ook royaal beloond voor zijn verdiensten en bezat op de onderneming een prachtig huis met een voorgalerij, dat in de familiekring bekend stond als Pondok Oscar.[17]

Eerlijk gezegd: als planter bracht Oscar er heel wat meer van terecht dan de kwaaie Duup destijds. Die maakte zich nu echter zorgen over zijn slappe zoontje: met zo weinig pit in zijn lijf zou er niets van hem terechtkomen! De discipline van een HBS zou goed voor hem zijn. Misschien had Du Perron sr. in de krant de plechtige woorden gelezen, die de waarnemend directeur van onderwijs had gesproken bij de opening op 1 juli 1915: 'De toeloop naar de HBS is trouwens tot op zekere hoogte een gezonde uiting van den algemeenen drang der ouders om hun kinderen de best mogelijke opleiding en zoo de krachtigste wapenrusting in den strijd des

levens te verschaffen.'[18] Maar de gevolgde privaatlessen ten spijt, kwam Eddy niet in aanmerking voor een niveau hoger dan de eerste klas. Hij had immers bepaalde vakken niet gevolgd.

Volgens *Het land van herkomst* voelde hij zich 'vernederd door deze opvatting' (dat hij in het eerste jaar moest beginnen) en was hij 'innerlijk vastbesloten nu zo gauw mogelijk op de school te mislukken'. Vermoedelijk kreeg hij ook een vrijstelling voor de wiskundevakken.[19] Een van Eddy's klasgenoten, Hetty Savalle, herinnerde zich dat hij pas een paar maanden na het begin van de cursus op school kwam en dat hij van meet af aan de indruk wekte dat het hem allemaal niet interesseerde: 'Hij vond het vervelend om in die klas te zitten. [...] Maar die paar vakken waar hij goed in was, met die leraren kon hij het dan wel vinden. Maar hij was ook niet iemand die het grootste, hoogste woord had in de klas. Hij was rustig, hij maakte echt geen spektakel, hij was niet brutaal [...] het interesseerde hem niet. Ga je gang, je doe maar. Zoiets.' Hij maakte nooit zijn huiswerk en beschouwde zich helemaal als toehoorder.[20] Maar zijn vader zal daar toch anders over hebben gedacht. Zijn zoon moest aanpakken en een diploma halen, desnoods zonder die gehate wiskundevakken. Dat hij zelf niet zo'n goede leerling was geweest, deed er niet toe. Zijn zoon moest en zou het veel beter doen!

De HBS was in het eerste jaar van zijn bestaan ondergebracht in een groot ouderwets Indisch herenhuis in Tegallega, tamelijk ver in het zuiden van Bandoeng, tegenover het terrein waar de befaamde Bandoengse paardenraces werden gehouden. De HBS ging in 1915 van start met drie eerstejaarsklassen, één tweedejaarsklas en een corps van acht à negen docenten.[21] Eddy zat in klas 1c.[22] Intussen werd er elders in de stad, aan de Bilitonstraat, een nieuw onderkomen gebouwd, waarvan in juli 1916 een vleugel in gebruik werd genomen voor het tweede en derde studiejaar, terwijl het eerste studiejaar voorlopig nog in Tegallega bleef.[23] Het nieuwe gebouw keek uit op een zijgevel van het departement van Oorlog in het Insulindepark.[24]

In een brief uit 1929 aan Evelyn Blackett heeft Du Perron beschreven hoe zijn houding op de HBS vanaf het eerste moment vaststond:

> '[...] ik voelde me een vrij man, een romanheld, absoluut misplaatst in die belachelijke schoolbankjes. Omdat ik veel gelezen had, begon ik mijn personages te acteren: stel je een knaap van 16 voor die koeltjes ironisch doet à la Wilde (b.v.) tegen de leraren? Wat hen tot razernij

> bracht was juist dat mijn houding niet die van een kind was, ze konden niet op me af springen en me een oorvijg geven of aan de oren trekken; ze hebben er zich dus maar tevreden mee gesteld mij keer op keer weg te sturen. Toen dit spel me ging vervelen, heb ik mij definitief laten wegsturen; onderwijl trachtte ik de klas op te ruien tegen de geschiedenisleraar. [...] Weggestuurd toen ik 17 was, ben ik mijn ouders gaan opzoeken die op dat moment in een charmant dorpje woonden, door bergen omringd. Mijn vader nam in zijn wanhoop de houding aan van een burggraaf (à la Hugo); ik bereidde me voor om weer te vertrekken; als dat zo was gelopen, was ik op dit moment misschien een avonturier van het beklagenswaardige genre geweest: zij die overal in het land tegen betaling grammofoonplaten draaien of oude films die ze god weet waar op de kop hebben getikt. Ik had een vriend die dat soort dingen deed bij wie ik terecht kon. Mijn moeder heeft me "gered", d.w.z. ze heeft mijn vader, de cholerische planter, tot betere gevoelens weten te brengen. Daarop volgen twee jaar - van mijn 17e tot mijn 19e - dat ik me, met tamelijk grote ijver, heb voorbereid op een leraarschap (in de Nederlandse taal).'[25]

Van Arthur Ducroo wordt gezegd dat hij de school verlaat omdat hij is gezakt voor zijn eerste jaar.[26] In de samenvatting die hij aan Evelyn Blackett geeft, wekt Du Perron de indruk dat hij niet langer op school gehandhaafd kon worden door zijn uitdagende houding in het algemeen en zijn actie tegen de geschiedenisleraar in het bijzonder.[27] Eddy had weliswaar zijn 'visioenen' overwonnen, maar voor zijn ouders en voor de meeste leraren was hij volstrekt onhandelbaar geworden. En ook leerlingen wisten vaak niet hoe ze het hadden met die onaangepaste snuiter. F. Stumpf herinnerde zich Eddy du Perron als 'een verwaande kerel die zich liet voorstaan op zijn Franse afkomst'.[28] Toen Anton Koch zijn vriend Eddy du Perron in 1917 in Bandoeng tegenkwam, kreeg hij van hem te horen dat hij 'van de HBS was getrapt en niets uitvoerde'.[29] Eddy speelde met verve de anti-held.

De leraren

Evenals op zijn laatste scholen in Batavia had Eddy vooraf zijn houding nauwkeurig bepaald. Nú ging het vooral tegen de leraren; het belangrijkste was zelf zoveel mogelijk buiten schot te blijven. Het lijkt haast alsof Du

Perron jr. een rol had ingestudeerd. Misschien had hij al wat toneelstukken van Oscar Wilde gelezen, waarin de bons mots en snedige replieken niet van de lucht waren. De cynische heren van Wilde waren in overtreffende trap een voortzetting van de geestige Raffles en de welbespraakte studenten van Cosinus en Klikspaan. Ook Eddy werd een 'leuk-snappende jongeheer' à la de helden van Oscar Wilde.[30] Hij was niet langer brutaal, maar ironisch. J.J.A. Bolkestein, leraar Engels, zegt in *Het land van herkomst* tegen Arthur: 'Meneer Ducroo zit erbij alsof hij eens op de H.B.S. is komen kijken hoè hier onderwijs gegeven wordt. Meneer Ducroo, heb ik gemerkt, leert veel buiten de H.B.S. en hier niets. De vraag is nu alleen: wat doet meneer Ducroo verder hier?'[31]

Eddy bleef ijzerenheinig zijn rolletje spelen zonder Bolkestein gelegenheid te bieden hem aan het oor te trekken en de klas uit te sturen, zoals hij graag met andere jongens deed. Zijn weerzin uitte hij buiten de klas door een keer expres met de fiets tegen hem aan te rijden zodat beiden moesten afstappen. Daarna reed hij door zonder boe of bah te zeggen. Natuurlijk won de leraar: Bolkesteins manier van cijfers geven gaf Eddy de nekslag.[32] Duits was overigens zijn slechtste vak, maar de leraar Duits, R.R.F. Verbeek (geb. 1868), werd later herinnerd als 'een héle brave man'.[33] Hij was een kaalschedelig heer met kleine ronde brillenglazen en een grijze snor, terwijl Bolkestein met zijn forse knevel iets martiaals uitstraalde.

Met snorren en knevels waren - in de stijl van die tijd - alle leraren van het docentencorps gesierd. Op een foto die waarschijnlijk is genomen in 1918, toen schooldirecteur dr. W.M. Docters van Leeuwen (1880-1960) afscheid nam omdat hij benoemd was als directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, staan twintig leraren, één lerares en één amanuensis.[34] De HBS had in de drie jaar van zijn bestaan een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Later oordeelde Du Perron over Docters van Leeuwen dat hij weliswaar een 'brave man' was, maar 'zonder enig werkelik karakter'.[35] Dit oordeel is gebaseerd op 's mans houding in een conflict dat Eddy had met de geschiedenisleraar, J.F. Meijer. In de romantekst stappen leraar en leerling tegelijk op de directeur af om zich over elkaar te beklagen. Het eindigde zoals zo'n conflict meestal afloopt: de leraar werd in het gelijk gesteld. En dat hoewel hij 'gelogen had' (in Du Perrons roman zindert de verontwaardiging nog na).

Dan blijkt de verbetenheid van degene die zich zou ontwikkelen tot Nederlands grootste polemische schrijver van voor de oorlog: het verbolgen herenzoontje 'trachtte de klas mee te krijgen om te getuigen hoe de zaak zich in werkelikheid toegedragen had, maar het papier dat ik had

rondgestuurd werd onderschept en kwam ontijdig bij de direkteur die het proza ervan niet naar zijn smaak vond en mij voor veertien dagen van school joeg'. Du Perron sr. moet zijn eigen polemische aanleg in zijn zoon hebben herkend; het deed hem in elk geval plezier dat het slappe ventje zich eindelijk weerbaar had getoond. Nadat hij uit zijn mond de ware toedracht had vernomen, haalde hij verder de schouders op over het 'korzelig briefje' van de directeur.

Het kwam er nu op aan. Eddy moest overgaan. Van de wiskunde had hij geen last meer, maar hij kon niet uit onder bepaalde alfavakken waarin hij slecht presteerde. Duits was het grootste probleem. Er zat niets anders op dan eens met die aardige meneer Verbeek te gaan praten. Die was echter niet zo toeschietelijk als Charles du Perron had gehoopt, dus moest er zwaarder geschut aan te pas komen. De volgende dag reeds gaf hij Eddy een brief mee voor zijn leraar waarin hij hem voorhield dat hij zelf toch ook vader was, dus hij begreep wel wat het voor hem zou betekenen als zijn zoon zou zakken. Van vaders opzet kwam echter niets terecht: Eddy rook als het ware wat er in de brief stond, opende hem, las hem en scheurde hem in hele kleine snippers. Dit was zijn eer te na. Thuis was een fikse oorveeg zijn deel en hij zakte als een baksteen.[36]

In *Het land van herkomst* zijn de leraren vijanden die bestreden moeten worden, lesboeren en leerbeulen zonder enige individualiteit. Wat Arthur Ducroo opvalt, is dat zij een *rol* speelden, die wordt gespecificeerd als: 'het opvallend valse in hun optreden, dat ik toch niet verklaren kon'.[37] Het is zeer de vraag of Eddy du Perron ook werkelijk op deze leeftijd al zo analytisch was. In elk geval blijkt uit deze passage dat hij zich al vroeg verzette tegen elk gareel, of dit nu dat van een school was of een ander georganiseerd verband of het wijdere gareel van de maatschappij. Elk keurslijf waarin je je willig of onwillig schikt corrumpeert je persoonlijkheid. Van zijn leraren zonderde Eddy er één uit, die hij 'half bewust als mens aanvaard had'. Dit was zijn leraar Frans J. Lopes Cardozo, een nog vrij jonge man, die ook door een andere leerling werd herinnerd als sympathiek en sportief: hij voetbalde met de jongens mee.[38] Hij behandelde Eddy coulant en met tact. Eddy had ook wel veel gevoel voor de Franse taal, al was zijn Frans bij lange na niet perfect. Lopes Cardozo liet hem graag Franse verzen voorlezen, wat hij deed met het juiste gevoel. De leraar mocht die eigenzinnige jongen wel.[39]

Eddy op zijn beurt accepteerde Lopes Cardozo als een volwassen vriend, hij discussieerde veel met hem maar zonder een provocerende

toon aan te slaan als bij andere leraren.[40] Er ontwikkelde zich tussen beiden een vertrouwelijke relatie, die ook buiten de les een vervolg kreeg: Eddy vroeg Lopes Cardozo om stukjes die hij had geschreven op stijl- en taalfouten na te kijken. Lopes Cardozo stemde toe en spoedig kwam er een stroom geschriften op gang waar geen einde aan leek te komen, zodanig dat hij wel eens verzuchtte: 'Was ik er maar nooit aan begonnen.' De eerste producten waren nog niet al te best, maar Eddy bleef komen en accepteerde zonder morren alle verbeteringen.[41] Rond deze tijd stelde hij ook een geïllustreerde vervolgroman op schrift over de Napoleontische oorlogen met in de hoofdrol de bewonderde maarschalk Ney (1769-1815).[42] De schrijver was geboren.

Zijn eerste literaire probeersels vertrouwde Eddy dus toe aan iemand die in zijn ogen een volledig mens was, en niet aan zijn leraar Nederlands, die hij nochtans ook als een bevriend element zag. Die leraar was W. van der Sluis: in 1903 als onderwijzer uitgekomen, had hij twee jaar Nederlands gedoceerd aan de Prins Hendrik School te Batavia voordat hij in 1915 een aanstelling kreeg aan de Bandoengse HBS. Hij was dus een oude bekende van het herenzoontje. Van der Sluis was een kleine man met zware zwarte wenkbrauwen en dito snor, die Paatje Luis werd genoemd. Paatje Luis zag toekomstmuziek in zijn leerling: hij voorspelde dat er uit hem een schrijver zou groeien. Eddy voelde zich echter niet bijster tot hem aangetrokken. In het Greshoff-exemplaar van zijn roman heeft hij deze kanttekening geplaatst: 'Hij was niet kwaad, maar een teosoof en een dikdoener.'[43] Van der Sluis was hoe dan ook een man met veel pijlen op zijn boog: niet alleen stond hij bekend om zijn cursussen in Nederlandse handelscorrespondentie en algemene handelskennis, hij hield ook openbare voordrachten over allerlei onderwerpen. Zo gaf hij voor de Bandoengse Kunstkring een lezing over de moderne Nederlandse letterkunde en sprak hij in de vrijmetselaarsloge 'speciaal voor de jongelui' over de Orde van de Ster in het Oosten.[44] Aan Du Perron jr. was die theosofische onzin niet besteed.

De leerlingen

Bij zijn (late) komst in de eerste klas was Eddy een jaar of twee ouder dan zijn medeleerlingen. Hoe zich tegen hen te gedragen? Ook hier in Bandoeng leek het hem van levensbelang om meteen bij de jongens zodanige indruk te vestigen dat men hem met rust zou laten. Gesterkt door zijn

gymnastieklessen en al iets afgeslankt, had hij weinig moeite de afstand te scheppen die hij voor zijn gemoedsrust nodig vond. Enkele klappen tijdens de pauze waren een effectief hulpmiddel. Nadat aldus zijn reputatie was gevestigd, kon hij zich weer in zichzelf terugtrekken: 'ik wist dat ik nooit "populair" zou worden'.[45]

Minder eenvoudig lag de omgang met de meisjes. Daar ging het niet om afstand scheppen, maar om toenadering zoeken - en dan, met wie? In het begin fietste Eddy 'enige dagen achter een lief tenger kind aan, met kroeshaar en zachte ogen, dat altijd voortreffelik haar lessen kende en in een sado het gebouw verliet'. Dit lieve kind heette Hetty Savalle; het in die tijd overigens niet zo heel tengere meisje ging samen met andere meisjes die geen fiets hadden in een karretje met een paardje ervoor: een 'dos à dos' oftewel rug tegen rug, want de koetsier en een van de passagiers zaten voor en de andere twee achter, met de ruggen tegen elkaar. Hetty vond het altijd 'verrukkelijk [...] om voor naast de koetsier te zitten [...] nou en dan reden we op die Bragaweg, *de* winkelstraat, en dan kwamen de jongens aangefietst, die hadden allemaal wel een fiets, de ene bungelde aan die stang, rechts, en de andere bungelde aan de stang links, en dat noemden ze bontjengen, en dan lieten ze zich slepen, nou dat arme paardje... [...] en dan zeiden we, hè, laat toch los, kassian toch dat paard, nou hoor ze lieten zich trekken. Nou, en dan was Eddy aan mijn kant, want die was dan op mij.' Hetty sprak 'lief en kinderlik' tegen Eddy, en zoals onder de jongens gewoonte was, bracht hij voor zijn uitverkorene plaatjes mee die in sigarettenpakjes zaten, 'schattige plaatjes in de vorm van een tapijtje'. Op den duur vond hij het toch te veel kinderspel, terwijl Hetty zelf een beetje al te zoet was. Hij bleef onrustig.[46]

Meisjes die zelf over een fiets beschikten konden erop rekenen dat er jongens met ze meefietsten. Tijdens de rit konden zich dan allerlei verliefdheidsrituelen ontwikkelen. Vaak kreeg één bepaald meisje een hele sleep bewonderaars achter zich aan. Dit was het geval met Jane ('Djeenie') Verhagen (1902-1978), die in een parallelklas zat. Zij fietste sportief, 'met een ironies lange neus vooruit en een massa donkerblond haar achterover dat breed uitstond in de wind'. Hoewel Eddy door een vriend bij het troepje was gevraagd en hij Jane eerst 'het meisje met de neus' noemde, werd hij toch binnen enkele dagen verliefd op haar.[47] Jane liet zich alle jongensaandacht wel aanleunen, maar liet verder geen voorkeur blijken. Eddy trachtte deze patstelling te doorbreken: hij stelde zijn acht rivalen voor te loten wie voortaan als enige met haar mee zou mogen rijden.

Daarna zouden de anderen haar niet meer aanspreken. Men moest het zien als een ‘verdrag’. Het was een ridderlijk idee dat Eddy had opgedaan uit *De eed van de roode mannen* (1879) van Ponson du Terrail (1829-1871), een schrijver van avonturenromans. Maar het idee stelde hem ook in staat om de verantwoordelijkheid te ontvluchten. Het sprak de jongens wel aan en Eddy kon zo de eer aan zichzelf houden. Het lot viel niet op hem, maar op Eddy Middleton, ‘een stille kleine Indo met een vreemd uitstekende bovenlip’, die enkele dagen in zijn eentje naast Jane reed. Dat zinde haar allerminst en nadat ze Eddy Middleton had gedumpt, fietsten zo langzamerhand Eddy du Perron en Ies Mulder, als enige overgebleven rivalen, weer met haar mee.[48]

Voor het onaangepaste herenzoontje kwam alles neer op het spelen van een rol: hij zag zichzelf als het ware acteren, meedoen aan het gezelschapsspel dat de omgeving van je verwachtte, dus hij ‘verlangde [...] weer hevig naar het einde’. Dat einde forceerde hij door Ies Mulder voor te stellen het lot te laten beslissen wie uit naam van hen beiden een ‘verklaring’ mocht afleggen bij Jane, waarna zij zou moeten beslissen. Het lot viel op Ies. Jane vond dat ze allebei nog te jong waren, maar het eind van het liedje was dat Ies een beetje verkering met haar kreeg. Al spoedig begonnen de meisjes op school Eddy te mijden. Aanvankelijk had hij daar nauwelijks erg in, maar in de soos kreeg hij van de kokette Lili Clignett te horen dat hij - zonder zich kenbaar te maken - Ies Mulder door de telefoon zou hebben beticht van intimiteiten met Jane. In die tijd (de jongens werden door de meisjes uitsluitend bij hun achternaam aangesproken) was dit een heel ‘erge’ beschuldiging.

In gezelschap van zijn vrienden Jordaan en Tänzer confronteerde Eddy meteen de volgende dag het groepje fietsers dat bestond uit Jane Verhagen, Lili Clignett en Ies Mulder. Hij noemde Ies ‘een ploert’ (een woord dat hem door zijn vader was bijgebracht als ‘onder mannen de uiterste belediging’) en vervolgens, toen Ies deed alsof er nooit van vriendschap sprake was geweest, ‘een huichelaar en een ploert’. Jane was geschokt dat Eddy zo ‘onbeschoft’ kon spreken tegen Ies - en ‘onbeschoft’ was een woord dat een keurig burgermeisje toentertijd niet zomaar in de mond nam. Wel leverde Eddy meteen daarna nog het bewijs dat Ies leugens had verspreid, maar tussen hem en Jane kwam het op dat moment niet meer goed.

Pas vier jaar later kwam zij door toedoen van Phely Jordaan achter de kwalijke rol die Ies Mulder had gespeeld en werd de zaak bijgelegd. De ervaring van vier jaar terug, hoe knullig de aanleiding daarvan ons nu ook

mag voorkomen, had Eddy tot een nieuwe houding gebracht: met de beslistheid die de adolescent soms kenmerkt, dacht hij zich ‘van alle meisjes te hebben afgewend’ en werkte hij tot zijn vertrek uit Indië aan zijn reputatie van hatelijke jongen, vooral in het bijzijn van meisjes. De verteller van *Het land van herkomst* reflecteert: ‘Het was het begin van de tijd waarin wij al onze gevoelens nagingen, om elkaar iedere keer als wij elkaar een maand niet gezien hadden te zeggen: - Je zult me niet meer kennen, ik ben geweldig veranderd.’[49]

Iets van die lang vervlogen sfeer van Indische wichtjes vol kuren oftewel tinka's is bewaard gebleven in het gedicht ‘Meisje van de H.B.S.’ van de onbekende dichter B., dat is opgenomen in het Indische tijdschrift *De Revue*: ‘Zij is een flirt, / Die in haar shirt / Een kind is om te stelen; / Dat weet ze best, / 't Coquette nest, / Maar zegt: “kan mij dat schelen!” / Een echte boef, / Speelt harten troef / Met elk charmant seigneurtje, / Drupt op haar lint / Voor 't bal begint / Een even merkbaar geurtje. / Zij is een tennis matadoor / En doet zich onverschillig voor, / Ontvangt ze complimenten; / Neemt 't lekkerst wat haar hart begeert / Wanneer een jongen haar trakteert / Van zuurgespaarde centen. / Speelt op haar poot / En houdt zich dood, / Krijgt z'één keer niet haar zinnetje, / Bedilt, beticht / En ieder zwicht / Als voor een koninginnetje. / Volgt als een spin / Haar eigen zin, / Is eigenwijs en vinnig. / En dan weer goed, / Een leuke toet, / Aanhalerig en innig. / Ze dweept vandaag met dezen boy / En morgen met een ander, / Die is een aap / En die een schaap - / 't Loopt alles door elkander. / Plots vindt ze iets ontzèttend leuk / En morgen weer schandalig; / Nu is ze ruw en dan weer teer / Ze is precies zooals het weer: / “Afschuwelijk” of “zalig”, / Komt altijd op nieuwe pretjes. / Ze houdt vooral van rijk en sjiek / En dan verschrik'lijk van muziek / (Vooral om haar toiletjes!) / Een gekke drôle / Vol apenkool / Een zus om mee te stoeien / Speelt steeds een rol, / Slaat steeds op hol - / Wat zal er nog van groeien? / Och, 'k weet 't wel, / Nog kinderspel.....’[50]

Jordaan

Ook in Bandoeng kreeg Eddy één echte vriend, die in een parallelklas zat. Zijn naam was Philibert Jordaan (1901-1944), roepnaam Phely, maar hij werd, naar de stoere gewoonte voorschreef, vaak gewoonweg bij zijn achternaam genoemd. Eddy zei nog korter ‘Jor’ tegen hem. Phely Jordaan

kwam uit de garnizoensstad Magelang, waar geen HBS stond, en was in Bandoeng in de kost gedaan bij ritmeester J.H.J. Reiche.[51] Hij was een jongen met een gedecideerd karakter die het kinderachtige gedoe met de meisjes algauw beu was. Hij liet zijn medeleerlingen dus maar fietsen en hield zich op afstand. Phely had een goed stel hersenen en haalde spelenderwijs klinkende resultaten. Toen Eddy niet meer met Jane meefietste, zocht hij vooral het gezelschap van Phely om over dingen te spreken 'die gewichtiger waren dan de omgang met meisjes'. Eigenschappen die hem in Phely aanspraken waren zijn vasthouden aan een erecode, zijn gevoel voor rechtvaardigheid, maar bovenal zijn onafhankelijkheid van geest.[52] Nuchter als hij was, slaagde Phely er ook wel in het licht ontvlambaar gemoed van zijn kameraad een beetje te temperen.

Omgang was er ook met andere jongens, vooral met Guus Tänzer (1898-1954), die een jaar ouder was dan Eddy en oersterk. Hij liet graag zijn spierballen zien en schepte op over zijn succes bij de vrouwen. Toen hij het verhaal deed van zijn eerste seksuele ervaring luisterden de anderen 'als adepten'.[53] In de sfeer van ginnegapperij lag dan weer het rijmpje dat een hele dikke jongen, Cor Wolfswinkel (1900-1983), verzon bij de dichtregel 'Alle Chineezen keezen': 'Had vader Chinees niet zoo lustig gekeesd, / Dan waren er niet zooveel Chineezen geweest!'[54] Maar vooral werd er toch aan sport gedaan. Zo keek de jongste broer van Guus Tänzer met bewondering toe als Guus, Cor Wolfswinkel, Feicko Tissing en Eddy du Perron aan het boksen of worstelen waren. Voor hun worstelpartijtjes legden de jongens eerst matrassen ('bultzakken') op de grond neer.[55]

Een kwetsbare vader

Eddy's overgave aan sportactiviteiten zal hem hebben geholpen zijn 'rusteloze vrees' voor zijn vader te overwinnen. Toch duurde het nog tot zijn zeventiende, eer hij zover was dat hij 'een beetje met hem begon te praten'. Daarvóór had hij, elke keer dat hij een uitbrander van hem kreeg, zijn onmacht geuit door alle scheldwoorden te prevelen die hij kende: 'smeerlap, smeerkanes, ellendeling, beest, honderib, schuinsmarcheerder, ploert, gek, smeerkees, lamstraal, schoelje' - maar het is tekenend dat Eddy deze reeks invectieven van de kwaaie Duup had overgenomen.[56] Vader Du Perron was overigens al een beetje een krachtmens op zijn retour. Zo hij zich had voorgenomen in Bandoeng enkele rustige jaren tegemoet te gaan, hij kwam spoedig bedrogen uit. Zijn reputatie van

'kwaaie Duup' getrouw, had hij zich vastgebeten in een financieel geschil met een of meerdere van zijn zakenrelaties. Het moet om een aanzienlijk geldbedrag zijn gegaan en hij wees dan ook halsstarrig elk compromis van de hand. Zijn tegenpartij daagde hem daarop voor de Raad van Justitie en vorderde daarbij tevens het veroordelend vonnis 'uitvoerbaar bij lijfsdwang' te verklaren. Op vordering van een schuldeiser kan de civiele rechter bij veroordeling van de schuldenaar overgaan tot lijfsdwang oftewel gijzeling voor zolang de schuldenaar niet betaalt, maar hoogstens voor een jaar en met de verplichting voor de schuldeiser 'iedere dertig dagen een som tot onderhoud van de schuldenaar voor te schieten'.[57]

Omdat Du Perron wel zag aankomen dat de vordering zou worden toegewezen, bedacht hij met zijn vriend de advocaat mr. Th. Thomas een plan om zijn tegenstrever te slim af te zijn: hij zou zijn voornaamste bezit, 110 toonderaandelen in de N.V. Gedong Menu, overdragen aan zijn vrouw, met wie hij buiten elke gemeenschap van goederen was getrouwd, en aldus buiten het bereik van zijn schuldeisers brengen. Vervolgens zou Thomas namens Du Perron aangifte doen van diens faillissement om gijzeling onmogelijk te maken.[58] Thomas moest echter na de overdracht van de aandelen ten minste veertig dagen met zijn aangifte wachten, zodat de Weeskamer - de instantie die faillissementen behandelde - geen juridische gronden zou vinden om de aandelenoverdracht ongedaan te maken.[59] We moeten het de kwaaie Duup nageven dat hij het slim speelde door zijn geld veilig te stellen in een voortaan door zijn vrouw te leiden N.V. Gedong Menu.[60]

Echter, het tweede deel van het plan werd niet tijdig uitgevoerd: mr. Th. Thomas, die het juist in deze periode erg druk had met eigen zakelijke belangen, vergat het faillissement aan te geven. Het gevolg was dat toen de Raad van Justitie de vordering van Du Perrons tegenpartij volledig toewees, er van een faillissement geen sprake was. De in het gelijk gestelde partij liet vervolgens de verbouwereerde Du Perron in de gevangenis zetten onder betaling van een som tot onderhoud gedurende een maand.

In *Het land van herkomst* is deze episode als volgt weergegeven: Ducroo sr. wordt in de loop van Arthurs eerste schooljaar voor een maand gegijzeld, 'omdat zijn vriend de advokaat zich volstrekt niet om hem bekommerd had'. In het Greshoff-exemplaar van de roman is deze vriend geidentificeerd als mr. Th. Thomas. Wat Thomas had nagelaten om Charles du Perron in zo'n parket te brengen, wordt hier niet vermeld, maar hij zorgde er tenminste wel voor dat zijn vriend de gevangenis weer mocht

verlaten, hoewel daar ook ‘enige tijd’ overheen ging. Bij het eerste bezoek dat Arthur Ducroo aan zijn gegijzelde vader brengt, zegt deze: ‘Zo zie je, wat je soms gebeuren kan.’ Moeder Ducroo zoekt haar man elke dag op en laat Simin, de chauffeur van haar model-T-Ford, bij de gevangenis stoppen, zeggende dat meneer in een kliniek achter de gevangenis wordt verpleegd. Simin doet maar of hij het gelooft. De notabele inwoner van Bandoeng wordt in de gevangenis met alle egards behandeld en mag zelfs één keer terug naar huis.[61]

Verderop in de roman wordt gesuggereerd dat Ducroo sr. zich ná zijn periode in de gevangenis failliet liet verklaren en alles op naam van zijn vrouw zette, die daarmee directrice werd van de N.V. Gedong Menu.[62] In werkelijkheid moet hij eerst zijn aandelen op naam van zijn vrouw hebben gezet en zich daarna - te laat - failliet hebben laten verklaren. Deze verklaring vindt steun in een brief uit 1949 van E. du Perrons tweede echtgenote, waarin zij meedeelt dat Eddy's vader zich eens ‘uit koppigheid’ failliet had laten verklaren ‘en toen eerst zijn geld op deze manier aan zijn vrouw heeft overgedaan’.[63] Over Du Perrons gijzeling is in de Indische pers niets terug te vinden. Du Perrons faillissement is wél gepubliceerd. Zo verscheen in de *Javasche Courant* van 1 en 8 oktober 1915 het volgende bericht: ‘Bij vonnis van den Raad van Justitie te Batavia ddo. 24 September 1915 is de heer Ch.E. du Perron, wonende te Bandoeng, in staat van faillissement verklaard.’[64]

Natuurlijk heeft de ijlings ontboden mr. Thomas onmiddellijk namens zijn vriend alsnog aangifte gedaan tot faillietverklaring, welke aangifte mede op zijn aandringen met de meeste spoed werd behandeld. Acht dagen na de uitspraak van het faillissement ging het over in kracht van gewijsde,[65] zodat Du Perron op 2 oktober 1915 de gevangenis kon verlaten. Er was dus wel enige tijd overheen gegaan, maar uiteindelijk was Du Perron weer vrij man en kon hij via zijn vrouw zaken blijven doen. Het failliet had echter een zeer lange nasleep. Pas een jaar nadien, in oktober 1916, verscheen er een aankondiging dat de ‘Weeskamer te Batavia, curatrice in het faillissement van den heer Ch.E. du Perron, wonende te Bandoeng’ aan schuldeisers kennis geeft dat op 13 oktober ‘bij beschikking van den Rechter-Commissaris’ is bepaald dat schuldvorderingen kunnen worden ingediend tot 21 december 1916 en dat de ‘verificatie-vergadering in genoemd faillissement’ zal plaatsvinden op woensdag 24 januari 1917.[66] Uiteindelijk zouden de uitbetalingen plaatsvinden in mei 1918, november 1919, maart en juli 1921. Ook in december 1926, na de zelfmoord van Du Perron, zou er op de griffie van de Raad van Justitie te

Batavia nog een uitdelingslijst ter inzage worden gelegd, waarna deze allerlaatste ‘slotuitdeelingslijst’ bindend werd en daarmee het faillissement was beëindigd.[67]

Du Perrons failliet heeft hem niet belet een grootse staat te blijven voeren, maar het bestaan van de uitdelingslijsten geeft aan dat de weeskamer in die jaren beslag heeft weten te leggen op vermogensbestanddelen, bijvoorbeeld door verkoop van meubels en kunstwerken uit Du Perrons persoonlijk bezit. Het failliet heeft dus wel degelijk aan hem geknaagd en waarschijnlijk zelfs geleid tot zijn vertrek uit Indië. Zolang hij in Indië woonde, werd hij met grote regelmaat met de affaire geconfronteerd. Zo was de weeskamer, als curatrice inzake zijn faillissement, gemachtigd om aan hem gerichte brieven en telegrammen te openen en had hij voor elk verlaten van zijn woonplaats, dus ook voor zijn vertrek naar Europa, toestemming nodig van de rechter-commissaris.[68] Dit verklaart waarom Du Perron ook na zijn vertrek naar Europa officieel bleef ‘gedomicilieerd’ in Bandoeng, waar het huis werd aangehouden.[69] De kwaaie Duup moest voor zijn koppigheid een wel zeer hoge prijs betalen!

Over Du Perrons vriend en vertrouwensman valt nog het een en ander te vertellen. Mr. Thomas was een bekend, zo niet berucht, man in Nederlands-Indië, uit een rijke familie van Armeense Indo-Europeanen, een eigen gemeenschap met een eigen kerk. Na zijn studie in Europa was hij op 28 september 1899 te Batavia als advocaat geïnstalleerd en had hij ‘een monumentaal pand’ betrokken ‘dat hij inrichtte als een museum. Te midden van meubels uit diverse cultuurperioden ontving hij de Bataviase “beau monde”.’ Daar hoorde Charles du Perron, die in Thomas' praalzucht iets van zichzelf herkend zal hebben, uiteraard bij. Thomas had als zakenman fortuin gemaakt met speculaties, wat voor Charles ook niet oninteressant was. Na diverse openbare functies te hebben bekleed, waaronder die van voorzitter van de Indische Bond, werd Thomas op 31 juli 1913 hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad* als opvolger van Karel Zaalberg. Hij bleef dit tot 1 april 1915, toen hij het *Bataviaasch Handelsblad* kocht, waar zijn hoofdredactionele commentaren werden afgedrukt op de voorpagina. Hiermee droeg hij zijn steentje bij aan de opinievorming van de Indische gemeenschap, tot zijn krant in de loop van 1921 failliet ging.[70]

Er werd door de elkaar beconcurrerende journalisten behoorlijk met modder gegooid. Thomas moest het met name in de *Java-Bode* en in Wybrands' *Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië* ontgelden. De teneur van de

artikelen was dat het hem ontbrak aan de eigenschappen van een gentleman. Zo had Thomas de slechte smaak gehad zich eens in zijn krant vrolijk te maken over lichaamsgebreken van een kind van Karel Wybrands, waarop deze in zijn dagblad als volgt had gereageerd: 'Vanochtend kwam ik langs Molenvliet. Ik was al misselijk, omdat ik bij vergissing Thomas had gelezen. Mijn stemming werd er niet beter op, toen ik in het modderige grauwe water van Molenvliet een walgelijk wanstaltig dik zwart voorwerp zag drijven. Ik keek en keek en dacht eerst, dat het een berucht advocaat in toga was. Maar toen ik goed keek, zag ik dat het een gewoon varken was.'[71]

In de *Java-Bode* werd de spot gedreven met Thomas' dreigende, tegen de bureaucratie gerichte taal in zijn afscheidswoord als hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad*: 'Mr. Thomas neemt afscheid met klaroengeschal en zwaardgekletter, met dreiging en onweergerommel, [...] Mr. Thomas is grimmig, als een leeuw, die zijn klauwen strekt, wraakzuchtig als een Simson in het paleis der Philistijnen, Mr. Thomas is als de Goliath met rollende oogen, in de vestibule van het Rijksmuseum te Amsterdam.'[72]

Mr. Thomas was een man van bolronde omvang met een massief hoofd, van wie algemeen bekend was dat hij door zijn vrouw werd bedrogen. Als journalist was hij een typisch vertegenwoordiger van de uiterst subjectieve tropenstijl, die stijlbloempjes produceerde als 'ratel der onkunde, rechtsgeleerde pias, riool der leugen, brutale marktschreeuwer, kruissteng der idiotigheid, palfrenier der stunteligheid'.[73] Zijn pathos bleef niet beperkt tot zijn artikelen, maar werd ook uitgeleefd in toneelstukken en poëzie.[74] Zo schreef hij het curieuze lange 'Bloemenlied', dat een hele voorpagina van de *Preanger-Bode* vulde, met vrome strofen als de volgende:

> O bloemen, leert het menschdom dragen,
> Als gij, in stilte, zonder klagen,
> Het wel en wee van God's behagen![75]

Vier maanden na de uitspraak inzake Du Perrons faillissement diende mr. Th. Thomas een verzoek in tot eervol ontslag als advocaat en procureur bij het hooggerechtshof, hetwelk hem werd verleend.[76]

Du Perron was geen gebroken man na de affaire rond de gijzeling en het faillissement, maar het zal zijn 'neurasthenie' geen goed hebben gedaan. Ook de opstandigheid van zijn zoon en diens onwil om te leren droegen bij aan zijn malheur. Rond de tijd dat Eddy zijn overgangs-

examen verknoeide, in april 1916, kwam zijn vader in allerlei oude troep de foto's van Balekambang tegen. Hij zal een diepe zucht hebben geslaakt over zoveel verloren illusies.[77]

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 268; *Hlvh* 1996, p. 218 (alleen in de herziene versie).
2 Telde het in 1890 nog maar 339 Europeanen, in 1896 was dit aantal toegenomen tot 1134 en in 1906 tot 2199. In 1906, bij de invoering van de decentralisatie, kreeg Bandoeng de status van gemeente.
3 De gegevens in dit overzicht heb ik ontleend aan: Hein Buitenweg, *Bandoeng*, Wassenaar: Servire 1976; L. van de Pijl et al., *Bandoeng en haar hoogvlakte*, Bandoeng: N.V. Visser & Co. [ca. 1950]; Voskuil et al., *Bandoeng. Beeld van een stad*, en de *Preanger-Bode*, 1915-1920.
4 De mededeling over Van Lennep is afkomstig van mevr. Bertling-De Jong (Bloemendaal), 2-2-1999. Het huisnummer van de familie Du Perron komt voor in een brief aan Clairette Petrucci. Tegenover de Du Perrons woonde W.M. Docters van Leeuwen, de directeur van de HBS.
5 Vgl. *Vw* III, p. 268; *Hlvh* 1996, p. 218.
6 Vgl. *Vw* III, p. 301; *Hlvh* 1996, p. 244-245.
7 Vgl. *Vw* III, p. 270; *Hlvh* 1996, p. 219, 465 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 807. De geanimeerde passage die in *Hlvh* aan beide heren is gewijd, lijkt erop te duiden dat DP het goed met hen kon vinden.
8 Zie: Catalogus, maart 1998, van Antiquariaat Demian te Antwerpen, waarin het tweede deel van de werken wordt aangeboden. Overigens zijn vrijwel alle potloodaantekeningen in de marge later weer weggesneden.
9 Het meisje waar Eddy voor dacht te voelen heette Sabine Westhoff. Een mooier meisje was Mientje Gijsbers. Vgl. *Vw* III, p. 271; *Hlvh* 1996, p. 220, 465 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
10 Julie, zij was de oudste dochter uit Van Lenneps tweede relatie. Van Lennep was op 11-8-1909 in het huwelijk getreden met de Chinese Gouw Iep Nio (geb. 1863), de moeder van zijn kinderen Julius (1894-1971), Julie (1897-1956), Cato (1903-1988) en Marguerite (1904-1949). Gouw Iep Nio stierf op 7-9-1912. Bij de inlandse vrouw Soedjina had Van Lennep twee zogenaamde 'voorkinderen': Frederika (1887-1966) en Gertrude (1888-1976) (genealogie familie Van Lennep, met dank aan jhr. drs. H.S. van Lennep, Naarden).
11 In een brief aan Elisabeth de Roos van 25 september 1935 wordt Trudes identiteit wel prijsgegeven. Julie van Lennep zou op 10 oktober 1918 te Bandoeng in het huwelijk treden met George Bool (geb. 1889), van wie zij op 27-10-1931 scheidde; op 19-8-1936 hertrouwde zij met Moritz Julius von Winning (1894-1945). Uit haar eerste huwelijk werden twee kinderen geboren: Catharina Wilhelmina (23-9-1919, zij trouwde met Christiaan Adolf Hagenstein) en Pieter Georg (19-11-1920, hij trouwde met Johanna Frederika Siegers). Julie van Lennep overleed op 15-3-1956 te 's-Gravenhage (genealogie familie Van Lennep).
12 Zie: *Hlvh* 1996, p. 465 (toelichting Greshoff-exemplaar): 'De naam van deze [nl. Trude, KS] en dus ook van de officier moeten hier maar geheim blijven, vanwege het vervolg verderop. Deze hele geschiedenis is trouwens erg gearrangeerd; ik heb het meisje een andere vader gegeven, broertjes inplaats van zusjes, en de chronologie ook een beetje verstoord, alles om de vermomming te laten slagen. Maar in de feiten zelf is niets verzonnen of veranderd.'
13 Vgl. *Vw* III, p. 271-272; *Hlvh* 1996, p. 220-221.
14 Ducroo sr. speelt in deze passage nog een rolletje door met Julie te koketteren: mogelijk een romanarrangement en een vooruitwijzing naar later rivaliserend gedrag van de vader in de omgang met de andere sekse.
15 DP aan M. ter Braak, 21-3-1931 (coll. LM). Dit is een van de uit de *Bw* weggelaten passages.

16 Pas na de berechting en zelfmoord van Gramser Brinkman, dus na 23-9-1915, kreeg Eddy een portret onder ogen van de man die hij haatte als een persoonlijk vijand. Vgl. *Vw* III, p. 269; *Hlvh* 1996, p. 218. In de roman reageert Arthur Ducroo op een manier die erg puberaal aandoet: 'ik verzekerde mijn moeder dat ik niet bang voor hèm was, en in het algemeen ook niet voor moordenaars of dieven, dat ik het zelfs heerlik zou vinden als ik zo iemand zag doodschieten, dat ik zelf met genot op zo'n Brinkman zou schieten'.

17 Gesprek met J.E. (Eddy) van Polanen Petel, 14-12-1992, Whangarei. Eddy werd in 1913 geboren, zijn broer Ernest in 1914 (hij overleed in 1978). Ook Anne M.H.L. van Polanen Petel (Zus) kwam op onderneming Dajeuh Manggoeng ter wereld (in 1917) evenals Jan (in 1923, overleden in 1949). Zie ook: Kees Snoek, 'In memoriam Eddy van Polanen Petel (29-5-1913 - 14-12-2001)', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 19, november 2003, p. 23-27.

18 *Java-Bode*, 8-7-1915.

19 In de roman wordt vermeld dat vader Ducroo die vrijstelling had aangevraagd, aangezien de 'idiotie in de wiskunde' van zijn zoon was toegenomen. Hierdoor was hij - althans in die vakken (algebra, meetkunde) - niet meer een reguliere leerling, maar 'zoiets als toehoorder'. Wellicht kon men in die tijd nog een aangepast diploma halen, met de aantekening dat er in een bepaald vak geen examen was gedaan. Het is mogelijk dat Du Perron sr. de vrijstelling pas later heeft bedongen, nadat gebleken was hoe slecht zijn zoon met wiskunde kon meekomen.

20 Gesprek van Reinder Storm, Louis Uding en Nel Weke-Jansen met Hetty Raat-Savalle (1902-2004), Den Haag, 27-1-1993.

21 Zie: 'De H.B.S. te Bandoeng', in: *Preanger-Bode*, 16-3-1915. Er worden drie vertrekken gereserveerd voor de eerste klas en een 'betrekkelijk klein vertrek' voor de leerlingen van de tweede klas. Daarnaast is er een tekenzaal. Op de locatie in Tegallega is geen ruimte voor het geven van onderwijs in natuur- en scheikunde. Er wordt geschat dat de H.B.S. met ongeveer 75 leerlingen zal aanvangen. In de *Preanger-Bode* van 29-5-1915 wordt de benoeming gemeld van de volgende leraren: H.J.N. Kat (wiskunde), J.F. Meijer (geschiedenis), J. Lopes Cardozo (Engels, Frans), J.J.A. Bolkestein (Engels), R.R.F. Verbeek (Duits), E.W. Broekman (wiskunde), terwijl mevrouw Docters van Leeuwen zes lessen per week zal geven in plant- en dierkunde en de heer Eysenburger elf lessen per week in tekenen. In de krant van 15 juni wordt de benoeming van W. van der Sluis gemeld als leraar Nederlands.

22 Tot zijn klasgenoten behoorden onder meer: G.Th. (Theo) Ferguson, Mies Lasonder, M.C. (Meta) Niggebrugge, Jan Oppermann, Prijn, De Santie, H.E. (Hetty) Savalle, H.M. (Hilda) Vrijburg en C.W. (Cor) Wolfswinkel (mededeling Hetty Raat-Savalle). Op grond van de vorige aantekening mag worden aangenomen dat de klas een stuk groter was. Prijn en De Santie komen niet voor op een lijst van de overgangsexamens, die is afgedrukt in de *Preanger-Bode* van 26-4-1916. Om genoemde redenen komt Du Perron zelf ook niet voor op die lijst.

23 De laatste informatie is afkomstig van Hetty Raat-Savalle in het eerder aangehaalde gesprek. Dat het herenhuis te Tegallega ook in het schooljaar 1916-1917 nog dienstdeed wordt bevestigd door een uitlating van F. Stumpf in een gesprek uit 1979 met Rob Waleson (met dank aan Nel Weke-Jansen voor de cassette van dit gesprek). Zie ook: *Preanger-Bode*, 14-4-1916.

24 Zie: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 3-10-1916.

25 DP aan Evelyn Blackett, 21-10-1929. *Les burggraves* (1843) is een toneelstuk van Victor Hugo, dat zich afspeelt in de Germaanse middeleeuwen.

26 Arthur Ducroo zakt voor het overgangsexamen, omdat hij na een conflict voor twee weken van school was gestuurd. Daardoor was hij er niet in geslaagd zijn Duits op te halen. Ondanks de hulp die zijn Franse leraar hem aanbiedt, besluit Arthur niet naar school terug te gaan. Het zakken voor het examen wordt gekoppeld aan een autorit met zijn vader naar het gehuurde huis in het bergdorpje (Tjitjalengka). Vader is 'ziedend' en beledigt hem de hele rit door. Eenmaal gearriveerd in het gehuurde huis in Tjitjalengka deelt Arthur zijn moeder mee, dat hij meteen zijn valies wil pakken om zich te voegen bij 'een soort verre neef van een jaar of 36, half zakenman half avonturier, die als kind met een cirkus was meegegaan en nu vertegenwoordiger was van een australiese film-maatschappij'. Maar zover komt het niet. Vader Ducroo draait ineens bij en zegt zijn zoon, dat hij blijven moet, 'omdat hij misschien nog iets anders met mij kon proberen'. Het is een voor de kwaaie Duup weinig voor de hand liggend gebaar van verzoening op dat moment. De versie uit de brief aan Blackett zal dichter bij de waarheid liggen. Vgl. *Vw* III, p. 284-286; *Hlvh* 1996, p. 231-232, 468 (toelichting in het Greshoff-exemplaar over de identiteit van de verre neef: Huib Krijgsman).

27 Deze samenvatting kan echter evengoed geflatteerd zijn: het stond natuurlijk veel beter om als een held te worden weggestuurd dan na een heroïsch conflict stomweg te zakken voor het overgangsexamen.
28 Gesprek van Rob Waleson met F. Stumpf. Stumpf kwam later op de HBS dan Du Perron, maar hij zal Du Perron hebben meegemaakt bij buitenschoolse activiteiten.
29 Gesprek J.H.W. Veenstra met J. Koch-Snijder, Loosduinen, 6-1-1977.
30 In *Het sprookje van de misdaad* komt een reminiscentie voor aan de HBS-periode als een van de gesprekspartners zich een held kiest voor een te schrijven detective: 'Om te beginnen zou mijn detective zelf natuurlijk een soort picaro zijn, zeker geen leuk-snappende jongeheer die nooit van Oscar Wilde loskwam.' Zie: *Vw* VI, p. 603.
31 Vgl. *Vw* III, p. 273-274; *Hlvh* 1996, p. 222.
32 Zie: *Hlvh* 1996, p. 466 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Er staat: 'Door zijn manier van cijfers geven mislukte ik op de H.B.S.'
33 *Hlvh* 1996, p. 468 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Hetty Raat-Savalle noemde hem 'een schat van een man'.
34 Zie: *Hlvh* 1996, p. 808, 811. De foto bevindt zich in de collectie van zowel mr. A.E. du Perron als van Hetty Raat-Savalle. De laatste heeft een aantal leraren geïdentificeerd, die allen totoks waren. De amanuensis is daarentegen vrij donker van uiterlijk. Willem Marius Docters van Leeuwen werd in 1880 te Batavia geboren als zoon van een kolonel der infanterie. Hij volgde zijn gehele opleiding in Nederland en promoveerde in 1907 tot doctor in de plant- en dierkunde op een proefschrift over de gedaanteverwisseling van insecten. In hetzelfde jaar kreeg hij een aanstelling in Indië. Hij bestudeerde vooral het biologisch grensgebied van planten en dieren, bijvoorbeeld de bestuiving van bloemen door vogels. Zie: D.G. Stibbe en dr. J. Stroomberg (ed.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, deel VI, p. 808-809; [anoniem,] 'De benoemde directeur van 's Lands plantentuin', in: *Preanger-Bode*, 2-4-1918; D. Hillenius, 'W.M. Docters van Leeuwen', in: W.M. Docters van Leeuwen, *Gallenboek. Overzicht van door dieren en planten veroorzaakte Nederlandse gallen*, Zutphen: B.V. W.J. Thieme & Cie 1982 (derde druk), p. 8-10. Hillenius schrijft: 'Hoewel de passages over hem in Het Land van Herkomst allerminst vriendelijk zijn, rekende Docters van Leeuwen dit boek tot de mooiste uit onze literatuur.'
35 *Hlvh* 1996, p. 467 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
36 Vgl. *Vw* III, p. 284; *Hlvh* 1996, p. 230-231.
37 *Vw* III, p. 275; *Hlvh* 1996, p. 223.
38 Gesprek van Rob Waleson met F. Stumpf.
39 Zie: *Vw* III, p. 274; *Hlvh* 1996, p. 222-223, 466 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 808.
40 Mededeling van A.Ch. (Lex) de Stürler (1900-1994), die een klas hoger zat dan Eddy. Brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 14-5-1993. In 1916 gaat Lex de Stürler over van de tweede naar de derde klas en het jaar daarop van de derde naar de vierde. Zie: *Preanger-Bode*, 26-4-1916, 26-4-1917.
41 Mededeling van de jongste zoon van Lopes Cardozo (Delft). Brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 14-5-1993.
42 Mededeling J.E. van Polanen Petel, Whangarei, 14-12-1992.
43 Zie: *Vw* III, p. 274; *Hlvh* 1996, p. 222-223, 466 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 808. In zijn toelichting deelt DP mee dat Van der Sluis vond dat zijn leerling moreel verplicht was hem zijn eerste boek op te dragen. Maar hoeveel meer had DP niet op Lopes Cardozo geleund!
44 Informatie ontleend aan: *Preanger-Bode*, 26-6-1915; 25-10-1915; 31-3-1916.
45 Vgl. *Vw* III, p. 273; *Hlvh* 1996, p. 222.
46 Zie: *Vw* III, p. 275; *Hlvh* 1996, p. 223, 466 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). De beschrijving van het rijden in het sadootje (klemtoon op de laatste lettergreep!) is opgetekend uit de mond van Hetty Raat-Savalle.
47 In de herziene versie van *Hlvh* is een scène toegevoegd waarin Arthur Ducroo, in zijn verlangen om dichtbij Leni te blijven fietsen, met zijn stuur en pedalen in haar fiets verstrikt raakt, zodat ze beiden ten val komen. Zij zou het sportief hebben opgevat. Volgens haar zoon Max de Bie (Amsterdam) ontkende zijn moeder altijd dat dit ongelukje werkelijk had plaatsgevonden (brief Nel Weke-Jansen aan mij, 28-3-1993). Deze scène zou dan weer een romanarrangement zijn, om het spannender te maken. Overigens rijmt de naam 'Leni' op 'Djeenie'.
48 Eddy Middleton en Ies Mulder komen niet voor op de overgangslijsten van de HBS; zij zijn dus ofwel blijven zitten of ze zaten op een andere school. Het is niet uitgesloten dat Eddy du Perron na zijn mislukte eerste jaar toch naar de HBS bleef komen om daar de privaatlessen van Van der Sluis te volgen.

49 De episode met Leni (Jane) en Joost Beyling (Ies Mulder) wordt op de volgende bladzijden verteld: *Vw* III, p. 275-284; *Hlvh* 1996, p. 224-230. Het laatste citaat, op de laatste geciteerde pagina, komt bijna in dezelfde bewoordingen voor in een brief van 25-6-1925 (!) aan Julia Duboux, ruim acht jaar voordat dit hoofdstuk werd geschreven: 'Je me souviens que jadis, quand j'avais seize ou dix-sept ans, quand on se retrouvait entre amis après quelqu'absence, on se disait fièrement: "Je suis changé, tu sais." Et on jouait son rôle jusqu'à se rendre compte de l'insensibilité de l'autre ou de sa propre fatigue.'
50 B., 'Meisje van de H.B.S.', in: *De Revue*, jrg. 1, nr. 25, 4-6-1921, p. 1318.
51 Gesprekken met Gonda Jordaan te Amsterdam, 29-1-1992 en 18-12-1993. Zie voor de ritmeester: *Hlvh* 1996, p. 467 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 810.
52 Vgl. *Vw* III, p. 275, 280, 284; *Hlvh* 1996, p. 223, 227, 230.
53 Vgl. *Vw* III, p. 280-281; *Hlvh* 1996, p. 228.
54 *Brieven* VI, p. 362 (26-2-1937 aan J. van Nijlen).
55 Mededeling van P.F.P.H. Tänzer (geb. 1912), Den Haag (brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 24-10-1993). Gezien het geboortejaar van P.F.P.H. Tänzer zullen deze worstelpartijtjes wel ná Eddy's HBS-tijd hebben plaatsgevonden.
56 *Vw* III, p. 72; *Hlvh* 1996, p. 61-62. De reeks kapitein Haddock-achtige scheldwoorden is pas in de herziene versie toegevoegd.
57 Art. 597 van het Reglement op de rechtsvordering. De lijfsdwang is geregeld in de artikelen 580-606 van dit Reglement, dat vrijwel geheel gelijkluidend was aan het Nederlandse Wetboek van burgerlijke rechtsvordering. Mededeling van prof. mr. P.L. Wery (Oegstgeest), emeritus hoogleraar Indisch recht. Ik ben prof. Wery zeer erkentelijk voor zijn reconstructie van de hele affaire op basis van het door mij aangedragen materiaal en zijn kennis van de Indische wetboeken (die in deze kwestie nauwelijks verschilden van de Nederlandse).
58 De faillietverklaring heeft onder andere ten gevolge, 'dat geen vonnis bij lijfsdwang kan worden ten uitvoer gelegd en dat, indien de schuldenaar zich in gijzeling bevindt, hij daaruit wordt ontslagen' (art. 32 van de Faillissements-verordening).
59 Art. 41 van de Faillissements-verordening: 'De weeskamer kan de nietigheid inroepen van alle vóór de faillietverklaring door de schuldenaar onverplicht verrichte handelingen, mits bewezen worde dat bij het verrichten der handeling zowel de schuldenaar als degeen met wie hij handelde de wetenschap bezat dat daarvan benadeling der schuldeisers het gevolg zou zijn.' Dit beroep op nietigheid wordt sinds het Romeinse recht de actio Pauliana genoemd. Artikel 42 stipuleert 'een wettelijk vermoeden van wetenschap van benadeling in drie gevallen waaronder handelingen door de schuldenaar met zijn echtgenoot' als de handeling binnen veertig dagen vóór de faillietverklaring is verricht.
60 In de *Javasche Courant*, 22-2-1921, p. 229, komt M.M.M. Bédier de Prairie voor als directrice van de N.V. Gedong Menu. Bijgestaan door haar echtgenoot Ch.E. du Perron en E.D.G. van Lennep verschijnt zij voor mr. G.H. Thomas te Batavia om nieuwe aandelen te laten bijschrijven. Hier lijkt te gelden wat G. Valette zei in *Baren en oudgasten*: na drie faillieten was een koopman 'binnen' (geciteerd door Gerard Brom in *Java in onze kunst*, p. 115).
61 Hij raakt zelfs op vriendschappelijke voet met de cipier, Bausch, die hij later aanstelt als zijn opzichter in Meester Cornelis. Vgl. *Vw* III, p. 277-278; *Hlvh* 1996, p. 224-225, 466-467 (toelichtingen in het Greshoff-exemplaar). Het detail over de auto en de chauffeur is afkomstig van J.E. van Polanen Petel (Whangarei), 14-12-1992. Toen de Du Perrons in 1921 naar Europa vertrokken, nam Oscar auto en chauffeur over. Simin stond bij de familie hoog aangeschreven als chauffeur én reparateur.
62 Zie: *Vw* III, p. 537; *Hlvh* 1996, p. 435. Ik heb geen verwijzingen gevonden naar de veranderingen in de N.V. Gedong Menu, maar wel een procesverbaal van 21-2-1921, waarin M.M.M. Bédier de Prairie als directrice optreedt, terwijl 'Ch. zonder beroep' handelt 'tot bijstand zijner echtgenote' (coll. mr. A.E. du Perron).
63 Brief van 23-9-1949 aan haar neef Dolf Simons (coll. erven mr. F. Simons).
64 *Javasche Courant*, no. 79, 1-10-1915, p. 1244; no. 80, 5-10-1915, p. 1254.
65 Artikel 10, Faillissements-verordening.
66 *Javasche Courant*, 27-10-1916, p. 1404; 31-10-1916, p. 1415.
67 Zie: *Javasche Courant*, 23-4-1918, p. 528; 14-11-1919, p. 1557; 22-2-1921, p. 229; 1-7-1921, p. 929, 7-12-1926, p. 1178; 28-12-1926, p. 1268. Zowel de derde als de vierde uitdelingslijst worden aangekondigd als 'slotuitdeelingslijst', terwijl er ook in 1926 nog sprake is van een 'slotuitdeelingslijst'. Dit kan erop duiden dat zich in de loop van de tijd steeds meer schuldeisers hebben gemeld.

68 Artikel 96 resp. 88 van de Faillissements-verordening.
69 Volgens het overlijdenscertificaat, Veenstra-archief.
70 Zie voor de biografische gegevens over Thomas: Bosma, *Karel Zaalberg*, p. 144, 239, 249, 256, 271, 365.
71 Geciteerd in: Hoogerwerf, *Persgeschiedenis van Indonesië tot 1942*, p. 105. In de *Java-Bode* van 27-4-1916 wordt in het artikel 'De wraak van Mr. Thomas' gejuicht over het feit dat er na het aftreden van Thomas weer een gentleman aan het hoofd was gekomen van het *Bataviaasch Nieuwsblad.*
72 'Afscheid', in: *Java-Bode*, 1-4-1915.
73 Zie: 'Thomas, de apostel der polemiek', in: *Java-Bode*, 4-5-1916.
74 Zie: H.v.V., 'Mr. Th. Thomas', in: *'De Reflector'. Geïllustreerd Weekblad voor Ned.-Indië*, jrg. 4, nr. 37, 13-9-1919, p. 727-728. In dit artikel wordt vooral ingegaan op Thomas' nieuwste toneelstuk, *Gedecoreerd*, een Indisch bestuursdrama. Uit een opmerking valt op te maken dat Thomas toen door vrouw en kinderen was verlaten. In de *Java-Bode* van 22-12-1919 wordt *Gedecoreerd* 'een vreemd allegaartje' genoemd.
75 *Preanger-Bode*, 27-11-1920. In het *Soerabaiasch Handelsblad* van 20-11-1920 wordt in het artikel 'Poëzie in Indië' de loftrompet gestoken over het 'Bloemenlied': 'Is er van technisch oogpunt wellicht hier en daar iets op het gedicht aan te merken, men ziet deze kleinigheden gaarne over het hoofd, bij het lezen van de treffend-schoone verzen komt men tot het begrip, dat de dichter een philosoof is, die de diepten van het menschelijk gemoed terdege heeft gepeild, veel heeft geleden, doch ten slotte de rust heeft gevonden, welke uitsluitend wordt geboren uit het besef, dat de mensch door Hoogere Machten wordt geleid.'
76 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 28-2-1917.
77 Achterop een foto van klapperaanplant heeft Du Perron in zijn krullerige handschrift genoteerd: 'Voor het eerst uit het vuil gehaald sedert 6 jaar, in April 1916.'

Hoofdstuk 8
Het tintelen van de onrust

> 'weldra voelde hij het tintelen
> van de onrust weder'[1]

Literaire voorbeelden

Ook al was Eddy weggestuurd van de HBS, Paatje Luis bleef in hem geloven. Charles du Perron liet zijn zoon dan ook privaatlessen bij hem volgen. Van der Sluis voedde de hoop van de ouders door hen voor te houden, dat een akte MO Nederlands niet tot de onmogelijkheden behoorde en dat er misschien nog een 'Luikse doctorstitel' in het verschiet lag![2] Voor Eddy een gelegenheid te meer om zich in de Nederlandse literatuur te verdiepen. Zijn ouders hadden inmiddels een huis gehuurd langs de Grote Postweg, aan de aloen-aloen van Tjitjalengka. De patih van Tjitjalengka had het bewoond, maar hij was in 1916 gestorven.[3] Het bergplaatsje lag in het Regentschap Bandoeng, ongeveer vijfentwintig kilometer ten zuidoosten van de residentie. Mogelijk hadden de Du Perrons de hoofdstad van de Preanger tijdelijk verlaten om eventuele schuldeisers te ontlopen. Ze behielden in elk geval hun huis aan de Groote Lengkongweg 18. Van Lennep woonde op nummer 16, terwijl ook met de buren op nummer 20 - de Indische familie Beynon - goede betrekkingen waren aangeknoopt, dus Charles en Madeline konden met een gerust hart vertrekken.[4] Voor Eddy betekende deze nieuwe fase in zijn bestaan dat hij nu vaak het boemeltje nam naar Tjitjalengka. In Bandoeng logeerde hij meestal bij oom Van Lennep.

Zijn literaire ambities hadden intussen ook in dichtvorm gestalte gekregen. Zijn vroegste gepoëtiseer was een gedicht van negen kwatrijnen, 'Na

den slag', dat in 1915 in Bandoeng was geschreven en opgedragen aan 'Grootma' (oma Loonen) 'zooals afgesproken'. In een archaïserende taal wordt geschetst hoe de 'ruwe hoofdman' die zijn manschappen 'met onbewogen gelaat' in de dood voerde, thans tot in het diepste van zijn hart is getroffen: vóór hem ligt 'zijn zoon, zijn eenigst kind', levenloos, gesneuveld 'op het Veld der Eer'. De gedachte dat hij zijn vrouw straks de dood van hun zoon moet melden doet over de wang van de toch zo geharde krijgsman een traan rollen. Het gekozen thema verraadt Eddy's lectuur van Scott en Oltmans; het vers zelf hinkt hier en daar, maar dat zal oma Loonen niet hebben gedeerd.

Een volgende dichtproeve werd in 1916 gecomponeerd tijdens een logeerpartij op 'Pondok Oscar'. Het is een gedicht dat reminiscenties wekt aan sentimentele scènes in sommige jeugdboeken: het heet 'De lijder' en gaat over een nog jonge man die zwaar ziek ligt. Zijn vrouw en moeder zijn 'schreiend om zijn bed geschaard', hij beurt zijn hoofd ietwat op om zijn twee kinderen nog ééns te zien; er wordt constant voor hem gebeden, aan welk feit ook de dichter enige hoop schijnt te ontlenen, want zijn vers eindigt met een oproep om 'in d'hoogstgestegen Nood, / en 't dichtst nabijzijn van den Dood' toch vooral 'God's Oog in het verschiet' te willen aanschouwen. Deze boodschap moet Eddy's moeder aan wie het gedicht na enige aarzeling is opgedragen ('Toch voor Mama') recht in haar sentimentele hart hebben getroffen.[5]

Waren deze twee 'prilste bellen' nog erg getekend door negentiende-eeuwse romantiek, tijdens zijn privaatlessen kreeg Eddy al wat moderner werk voorgeschoteld. Paatje Luis liet hem vooral kennismaken met de Tachtigers en hun navolgers, die hij hemelhoog aanprees. Later schreef Du Perron daarover: 'Mijn wanhoop op mijn 18e jaar was dat ik meende dat men in Holland het *Nieuwe Gids*-jargon moèst schrijven, wilde men enigszins behoren tot de Literatuur. Mijn leraar had mij zozeer het enig-zaligmakende van de "eigengemaakte woorden" en de "taalverrijking" voorgehouden, dat ik geen uitweg zag en met hem geloofde dat wat eenvoudig geschreven was noodzakelikerwijs onbeduidend en plat moest zijn: in het Hollands, wel te verstaan.'[6] Toch bevatte de gebruikte schoolbloemlezing, *De bloeiende bongerd*, ook voorbeelden van hoe het anders kon.[7] Met name bewonderde Eddy daarin het eerste hoofdstuk uit *Een zwerver verliefd* (1904) van Arthur van Schendel ('De Jeugd van Tamalone') en gedichten van A. Roland Holst. Deze auteurs, met wie hij later bevriend zou raken, kwamen hem toen voor als wezens 'die in een wonderwereld woonden waar ik zelf wel nooit zou komen: geen echte mensen, maar figuren uit het rijk der barden'.[8]

Het was vooral het *proza* dat Eddy belang inboezemde, en Van Schendels proza stak door zijn eenvoud sterk af bij de woordenbrij van bijvoorbeeld Israël Querido, een auteur voor wie zijn leraar veel ontzag had. Van Schendel was voor Eddy niets minder dan een 'openbaring': 'Dat men een zo zuivere analyse kon geven van een zo groot gevoel, zo rijkelik en toch zo klaar en eenvoudig, zonder één woord in drieën te trekken of drie woorden in één te drukken, bijna uitsluitend zich baserende op de syntaxis en het ritme; - alles was dus niet verloren?'[9] Na *Een zwerver verliefd* las hij ook het vervolg *Een zwerver verdwaald* (1907) en de novelle *De schoone jacht* (1909).

Eddy's leraar bleef echter de voorkeur geven aan 'woordkunst' en las de impressionistische taalbouwsels van de na-Tachtigers met trillende stem voor, waarna hij besloot met een ontroerd 'Mooi, nietwaar?'. Eddy beaamde, maar dacht er het zijne van. Op een cruciaal moment had Van Schendel hem zijn vertrouwen in de literatuur teruggegeven. Hij had toen ook al wat in Multatuli en Huet gebladerd, maar zij stonden nog te ver van hem af om indruk te maken. De neoromantische vertellingen van Arthur van Schendel sloten veel beter aan bij wat hemzelf bezighield. De onrust die in de knaap Tamalone tintelde, zijn verlangens en hunkeringen, zijn verzet tegen zijn vader: waren het niet herkenbare emoties? Van Schendels romantische impulsen waren aan Eddy wél besteed, maar ook bracht het rustig golvende proza zijn romantiek op een hoger plan, gezuiverd van schrille tonen.

In deze periode (1916-1919) waren ook Engelse en Franse romans - die Eddy in het origineel begon te lezen - van belang voor zijn literaire vorming. Naast Alexandre Dumas père, die hij bewonderde om zijn dialoog, werd R.L. Stevenson (1850-1894) een favoriet auteur. Hij las van hem *The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (1886) en *Island night's entertainments* (1892), drie gebundelde novellen. Naar hij zou verklaren in zijn vijfde *Cahier van een lezer* waren dit de boeken waarvan hij leerde schrijven.

Van Stevensons verteltechniek kon Du Perron het een en ander opsteken. Evenals Dumas was Stevenson een meester van de dialoog, maar in zijn thematiek was hij veel gevarieerder en van groter diepgang dan Dumas. Het beroemd geworden en vaak op sensationele wijze verfilmde boek over Dr. Jekyll en Mr. Hyde is een lucide vertelling waarin de dualistische natuur van de mens (noch goed noch kwaad) wordt geanalyseerd. De laatste twee verhalen van *Island night's entertainments* bieden op het eerste

gezicht amusante lectuur over duivels en geesten met een welgekozen pointe tot slot. Ze gaan echter ook over menselijke zwakheden en opofferende liefde. De novelle waarmee de bundel begint, ‘The Beach of Falesá’, gaat over de strijd van Wiltshire, een ruige Engelse handelaar in de Zuidzee, tegen zijn landgenoot en concurrent ‘Case’, die de inheemse bevolking manipuleert en terroriseert. Wiltshires strijd tegen Case en de hulp die hij daarbij krijgt van zijn inheemse vrouw brengen hem tot een beter begrip van de Polynesiërs en versterken zijn eigen menselijkheid. Het conflict met Case eindigt op gruwelijke wijze. De achteloze toon waarmee het verhaal wordt verteld, de superbe dosering van de angstaanjagende gebeurtenissen: ook dit was mogelijk in literatuur. Voor de knaap Du Perron ging er een nieuwe wereld open waartegen de impressionistische ‘woordkunst’ afstak als aanstellerij uit Hollandse binnenhuiskamertjes.

Sentimentele snaren

Niet alle boeken die Eddy du Perron in zijn vlegeljaren verslond waren van even hoog niveau. Zo las hij ook ‘karrevrachten delen’ van Eugène Sue (1804-1857). Sue's bekende romanfeuilleton *Les mystères de Paris* (1842-1843) kondigde door zijn sociale tendens weliswaar *Les misérables* aan, maar met zijn zwart-wittegenstellingen, eendimensionale figuren en melodramatische verwikkelingen bleef het daar toch ver onder. Andere negentiende-eeuwse auteurs in het populaire genre die Eddy met plezier las waren Charles-Paul de Kock (1794-1871) met zijn prikkelende romannetjes en de eerder genoemde Ponson du Terrail.[10]

Ook bezocht Eddy de bioscoop en zelfs ging hij naar toneelvoorstellingen, die hij toen nog kon appreciëren.[11] Een toneelstuk dat hij misschien heeft zien opvoeren is *Marguerite Gautier* van Dumas fils, dat in mei 1916 in Bandoeng ten tonele werd gebracht door het De Vries-Ensemble.[12] In elk geval heeft de roman waarop het toneelstuk was gebaseerd hem tot tranen toe bewogen. Alexandre Dumas fils (1824-1895) was in 1848 op slag beroemd geworden met zijn roman *La dame aux camélias* over de courtisane Marguerite Gautier.[13] In de roman wordt Armand Duval verliefd op Marguerite Gautier, die zich door diverse minnaars laat onderhouden. Zij is een intelligente en fascinerende vrouw, die in het theater en in de straten van Parijs altijd met een boeket camelia's wordt gezien: vijfentwintig dagen van de maand witte en vijf dagen rode. In de ogen van de fatsoenlijke burgerij is zij een ‘gevallen vrouw’.

Als Armand Duval verliefd wordt op haar, trachten welmenende kennissen zijn relatie met dit aan luxe gewende wezentje te ontmoedigen - tevergeefs. Vastberaden stevent Armand op zijn doel af en zie, het wonder geschiedt: voor het eerst van haar leven vat de teringachtige Marguerite een oprechte liefde op; toch aarzelt zij, want zij wil haar edele amant niet in het verderf storten. Deze houdt vast aan zijn illusie dat hij haar van haar zondig leven kan redden. Zij komt inderdaad tot betere inzichten en volgt Armand naar het platteland, waar beiden een tijdlang een innig geluk met elkaar mogen smaken. Daar komt een einde aan wanneer Marguerite plotseling de wijk neemt naar het verdorven Parijs. Armand haar achterna, maar haar kamenierster weigert hem binnen te laten. Omdat hij er zeker van is dat Marguerite nog van hem houdt, tracht hij haar te provoceren door een minnares te nemen; keer op keer kwetst en vernedert hij haar.

Terwijl hij eigenlijk walgt van de rol die hij speelt, merkt Armand bij toevallige ontmoetingen op straat hoezeer Marguerite lijdt onder zijn gedrag: zijn strategie heeft succes! Maar het geluk is niet voor hem weggelegd, want Marguerite bezwijkt aan de tering. Met haar laatste krachten schrijft zij Armand een brief die hij pas na haar dood onder ogen krijgt: zij houdt van hem, is altijd van hem blijven houden, maar zij heeft gehoor gegeven aan de smeekbeden van zijn vader om de eer van de familie te sparen en zijn zoon voortaan met rust te laten. Juist de nobele liefde die Armand voor haar voelt heeft haar in staat gesteld dit offer te brengen. De roman eindigt met een ontroostbare Armand en een bespiegeling van de verteller.

Zowel het boek als het toneelstuk hadden groot succes. Verdi gebruikte de stof in 1853 voor zijn opera *La Traviata*, en tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw bleef de naam Marguerite Gautier een begrip. Ook bij Eddy werden er sentimentele snaren geraakt, zoals hij later bekende: ‘De tranen waarmee ik op mijn 9e jaar *Een Schooljongen* las, op mijn 17e nog het dagboek van Marguerite in *La Dame aux Camélias*, zijn een half-vergeten en voorgoed verloren geluk.’[14] In een andere tekst wordt Marguerite Gautier vergeleken met Mimi, de ‘grisette’ (het scharreltje) uit Murgers *Scènes de la vie de bohème* (1855), die eveneens aan de tering sterft:

> ‘Maar ik huilde hete tranen bij de kennismaking met Marguerite Gautier en ofschoon haar Armand voor mij geen held was, zij zelf werd het symbool van... de vrouw die mijn toekomstig europees heldendom tot prijs begeerde; Dumas fils werd voor mij een voortzetting van Murger:

> als ik een soort Rodolphe zou zijn, Marguerite was een meer uitgewerkte, een burgerliker Mimi. Ook dit was geen literatuur, maar leven, zoveel het maar kon zijn.'[15]

Het leven, het echte leven, dat was in Eddy's literaire verbeelding het leven dat de vier jonge Parijse kunstenaars in de roman van Henry Murger (1822-1861) leidden. Na hun ontmoeting 'op het kruispunt van de Voorzienigheid' worden zij gezworen kameraden, die vreugden en zorgen met elkaar delen in ongecompliceerde overgave aan de illusies van hun jeugd en hun magere talent. Ze proberen hun schuldeisers te mijden en hun vriendinnetjes aan zich te binden. De meest romantische is wel Rodolphe, hoofdredacteur van een modeblad. Zijn vriendin Mimi Pinson is te oppervlakkig om zijn intense liefdesgevoelens adequaat te beantwoorden; ze vlindert weg naar een ander, maar als ze ziek wordt komt Rodolphe weer in zicht, die haar samen met zijn vrienden tot het einde toe bijstaat. De roman, door Puccini verwerkt in zijn opera *Bohème* (1896), is een bitterzoete kroniek van het leven aan de zelfkant van arme kunstenaars in het Quartier Latin van Parijs, die staan tegenover het monster dat Maatschappij heet en Bourgeoisie. Eddy las het boek in 1917 te Tjitjalengka en droomde erbij weg: 'Het bohemerleven leek mij toen opeens het énige wat Europa mij bieden kon. Na Murger verzamelde ik alles wat ik vond van de latere bohemers, die van Montmartre [...].'[16]

In Tjitjalengka las Eddy ook een weeklang afwisselend romans over Arsène Lupin en werk van François Coppée (1842-1908). Coppée was in 1869 bekend geworden door een eenakter over de ongelukkige liefde van een courtisane voor een jonge dichter: een soort 'dame aux camélias' in andere toonzetting. Hij schreef gedichten 'in laat-romantische trant, dikwijls erg sentimenteel en soms dichtbij de parodie, maar ook getuigend van grote technische vaardigheid'.[17] Onder invloed van Coppée schreef Eddy een vers van tien à twaalf strofen waarin hij zijn bohemerfantasieën uitleefde. Uit de drie strofen die hij later uit zijn herinnering opschreef doemt het beeld op van een eenzaam dichter, door iedereen verlaten, zelfs door de ster die hem zou bijlichten: in het toch zo vrolijke Quartier Latin zijn alleen zijn oude boeken hem trouw. De vrouw die de dichter zou hebben verlaten, was pure fantasie. Omdat het enige meisje dat Eddy tot dan toe had bewonderd, Julie van Lennep, tamelijk donker was, stelde hij zich zijn imaginaire geliefde zo blond mogelijk voor.[18]

Tot Eddy's lectuur behoorde nog steeds Oscar Wilde, die hem het model had verschaft voor zijn laconieke optreden op school, maar toen hij

ergens iets las over Wilde's veroordeling in 1895 wegens homoseksualiteit, toonde hij zich heel conventioneel geschokt: hij 'walgde' van Wilde, vond hem 'zo eindeloos beklagenswaardig' en voelde 'bovenal het afgrijselike [...] van zijn *schande.* Ik wist alleen waarom hij veroordeeld was; ik kon mij geen enkel detail verschaffen betreffende zijn proces, alles was vaag en weerzinwekkend en ik had alleen zijn *talent* om mij tot hem terug te brengen.'[19] Deze overwegingen moet hij hebben gehad rond 1917, de tijd ook dat hij de poëzie van Jacques Perk leerde kennen, wiens Mathilde-cyclus beter aansloot bij zijn romantische verlangen naar een schone geliefde. Voordat hij Perk las, had hij Bilderdijk, Beets en Da Costa doorgeploegd, die hij in Tjitjalengka in grote pakken bij Chinese uitdragers had gevonden. Chronologisch sloot zijn kennismaking met Perk dus aan bij de literaire geschiedenis, waardoor hij altijd met veel sympathie aan hem is blijven terugdenken. Na de retoriek van zijn voorgangers maakte de heraut van de Tachtigers een frisse en pittige indruk, al was Kloos een groter dichter.[20]

Onder invloed van de Tachtigers schreef Eddy in Tjitjalengka een rondeel, waarin hij het beeld opriep van een meisje 'blond gelijk het koren, / gelijk het rijpend graan', maar het meisje bleek niet voor hem bestemd, want ze is 'voor immer heengegaan'. Al blijft in dit gedicht de melancholie overheersen, de versificatie is vooruitgegaan. Het vers is opgedragen aan ene 'Suze', een onbekende blondine.[21] Na dit rondeel zwijgt de dichter twee jaar lang, of wellicht zijn de bellen die zijn verbeelding blies alle uiteengespat zonder een spoor na te laten.

Soos, sport en meisjes

In 1917, het jaar dat de Indische archipel veertig miljoen inwoners telde,[22] begon Eddy's geregelde pendelen tussen Tjitjalengka en Bandoeng. Af en toe gingen zijn ouders ook naar Bandoeng terug, maar meestal bleven ze in de gezondere lucht van de bergstreek. Doel van Eddy's verblijven in Bandoeng waren de privaatlessen van Paatje Luis, maar onder de vleugels van moeder vandaan fleurde hij aanzienlijk op. In sociëteit Concordia op de hoek van Braga en de Grote Postweg had hij zich al in zijn eerste schooljaar vertoond. In de tijd van het infantiele touwtrekken om Jane Verhagen had hij er geanimeerde gesprekken gevoerd met de gevierde Lili Clignett, waarbij hij geen enkele angst had getoond voor de 'radde tong' van deze 'generaalsdochter met opgetrokken wenkbrauwen en damesach-

tige maniertjes'.[23] Er was een dansvloer in de foyer van de soos, waar jonge Hollandse officieren die in Bandoeng waren gelegerd graag met de lokale Indische meisjes zwierden. Daardoor kwamen de Indische jongens weleens op de tweede plaats.[24] Niet dat dit Eddy veel kon schelen: het is niet aannemelijk dat deze verliteratuurde adolescent zich ook maar iets gelegen liet liggen aan het onnozele vermaak dat dansen heette.[25]

Naast de soos was van aluminium een rolschaatsbaan gebouwd, bijgenaamd 'de blikken trommel', waar in hun vrije uurtjes veel HBS'ers kwamen om te rolschaatsen of gewoon maar om wat rond te hangen: voor hen was die blikken trommel hun 'soos'.[26] Ook bij het rolschaatsen was Eddy enkel toeschouwer.[27] Wel deed hij mee aan andere sportactiviteiten. Hij kon behoorlijk tennissen, maar omdat een partijtje hem na een paar sets verveelde en zijn aandacht dan verslapte, gaf hij de voorkeur aan boksen, 'omdat gebrek aan aandacht daar onmiddellijk gevoelig bestraft werd!'.[28] Andere sportactiviteiten gingen uit van HBS'ers, van scholieren van andere scholen en van jongeren die niet meer op school zaten. De scholen zelf hadden met de organisatie weinig of niets te maken. Zo hadden de HBS'ers een zwemclub Neptunus, die ook aan waterpolo deed, een tennisclub Intra Montes en een gymnastiekclub Olympia.[29]

Er was ook een officiële HBS-vereniging, Temesias geheten (Toneel En Muziek En Sport In Aangename Stemming), die al in het eerste jaar van het bestaan van de school door de leerlingen was opgericht en waarvan Guus Tänzer voorzitter was.[30] Temesias verzorgde in oktober 1917 een avond met voordrachten, piano en vioolsolo's, waarop ook de klucht *Vrouwenlist* werd opgevoerd.[31] In april 1918 volgde een bal in de deftige sociëteit Concordia, terwijl de gymnastiekclub op zondag een matinée-dansante organiseerde in de sociëteit Ons Genoegen aan de Naripanweg, die in 1917 was opgericht voor de kleinere burger.[32]

Foto's van deze gezellige en sportieve bijeenkomsten stralen een schijnbaar ongedwongen sfeer uit van blank, olijfkleur, licht- en donkerbruin in harmonie dooreen. De bezorgers van de kritische leeseditie van *Het land van herkomst* brengen naar voren dat Du Perron in zijn autobiografische roman bewust een onaangenaam beeld heeft opgehangen van deze periode, maar dat dit niet de hele werkelijkheid is:

> 'Al was het maar omdat het meisje "Keesje" McGillavry, een generaalsdochter die wij van de foto's kennen, door Ducroo is weggefilterd uit het verhaal. Of Ducroo nu danste of niet, er waren dansavondjes met zijn leeftijdgenootjes, en Du Perron was erbij. Of Ducroo nu tenniste

> of niet, er werd tennis gespeeld op de baan van kolonel Clignett, en Du Perron stond langs de lijn. Ze gingen kanotochtjes maken, ze gingen de bergen in om een frisse neus te halen. Het is niet zo dat het gevoelige en al vroeg hartstochtelijke lezertje Eddy du Perron alleen maar omging met enkele primitievelingen.'[33]

We mogen aannemen dat Eddy du Perron in de loop van zijn Bandoengse jaren zijn eenkennigheid heeft afgelegd, maar wel bleef hij iemand die 's werelds schouwtoneel met een argwanende blik bekeek. Keesje Mac Gillavry was inderdaad een leuk, vlot, modern ogend meisje. Zij had evenals Eddy een betrekkelijk vrije opvoeding genoten. Op haar zesde jaar was ze in de kost gedaan bij familie van haar moeder omdat haar vader als officier in Atjeh zat. Maar het vrije leventje was ineens afgelopen: om disciplinaire redenen werd ze na drie jaar HBS naar Nederland gestuurd en in de kost gedaan bij haar grootouders.[34]

Keesjes boezemvriendin was Kathy of Kitty Pino, een rebels meisje, dat in 1916 op de Bandoengse HBS kwam nadat ze in Batavia van de Carpentier Alting School was getrapt. Haar tweede kosthuis was dat van de familie Mac Gillavry. Eddy was naar zij zich later herinnerde 'een lastige jongen, die zich erg van de overige scholieren afsloot, maar hij bleek toch ook een jongen met bijzondere gaven. Hij maakte prachtige opstellen en algauw bood hij Kitty aan ook haar opstellen te willen verzorgen. Zij aanvaardde dat gretig en kreeg er mooie cijfers voor.'[35] Een ander meisje dat op de foto's figureert is Rudy Broekhuijsen: zij was een buurmeisje van Eddy op de Groote Lengkongweg, zich terdege van haar charmes bewust en niet op haar mondje gevallen.[36] Ook een tweede buurmeisje van Eddy deed mee aan de sportactiviteiten van de jeunesse dorée: Suzon Beynon (1896-1968), een artistiek en ook tamelijk vrijgevochten type die enige bekendheid zou verwerven als tekenares.

Voor Phely Jordaans zuster Gonda, die uit een streng protestants milieu kwam, was Bandoeng een openbaring na het dorpse Magelang: de meisjes gedroegen zich er zo vrij en werelds.[37] Maar de jongens wilden meer dan de Europese meisjes bereid waren te geven. Volgens *Het land van herkomst* kon men met de Europese meisjes nooit verder gaan 'dan tot een zekere grens' en bleef het altijd bij 'een tenslotte "idealisties" minnekozen'.[38]

Tussen Tjitjalengka en Bandoeng

In Tjitjalengka woonden maar een stuk of twintig Europeanen, die zich vermaakten in de plaatselijke soos waar een biljart stond en zelfs een klein podium. Stationschef Boyer zong er een keer, met een fez op, boertige liedjes van Speenhoff. Op de aloen-aloen, een wijde vlakte die zich uitstrekte tussen het huis dat de Du Perrons hadden gehuurd en het huis van controleur A.M. Pino, werd soms getennist. Pino zong 's avonds liederen die doorklonken tot in de voorgalerij van zijn overburen.[39]

Adolf Maximiliaan Pino (1891-1979) was na zijn studie Indologie te Leiden op 1 november 1913 in Batavia aangekomen en na een korte inwerkperiode benoemd als aspirant-controleur te Banjoewangi. In 1916 werd hij aangesteld als controleur in Tjitjalengka, waar hij drie jaar zou blijven.[40] Kathy logeerde vaak bij haar broer in Tjitjalengka, die het niet erg begrepen had op zijn overburen. Als rechtgeaard ambtenaar had hij een hekel aan zonderlingen en avonturiers, die zijns inziens geen sieraad waren voor de cultuur en beschaving, waarvan hij zichzelf een uitgelezen vertegenwoordiger achtte.[41] Hij verbood Kathy dan ook bij de Du Perrons over de vloer te komen, want zij stonden bekend als een rare familie en er liep ook vaak een grootmoeder rond in allerlei vreemde gewaden. Maar Kathy trok zich daar niet veel van aan.[42]

Zoals de adat voorschrijft, hadden Charles en Madeline bij het betrekken van het huis een selamatan of sedekah gegeven: een bezweringsmaaltijd om de geesten gunstig te stemmen en de inheemse bedienden op hun gemak te stellen. Maar de geesten schenen niet zo gauw weg te willen gaan, zodat meerdere sedekahs nodig bleken. Andere geesten waren juist welkom, want ook in Tjitjalengka gaven de Du Perrons zich bij tijd en wijle over aan hun spiritistische liefhebberij, vooral als Van Lennep kwam logeren. Eddy werd daar nog te jong voor gevonden, dus de grote met potlood beschreven vellen, waarop in steile letters de uitingen van gene zijde waren genoteerd, werden uit zijn buurt gehouden.[43] Van zijn vaders spiritistische bibliotheek vond hij trouwens alleen de echte spookverhalen de moeite van het lezen waard; voor de bijkomende hocus-pocus haalde hij zijn schouders op. Toch raakte hij als vanzelf ook in die sfeer en eens, toen Ferdy de Grave in Tjitjalengka logeerde, vertelde Eddy een romantisch avontuur van kapitein Marryat dat afkomstig was uit het boek *Hedendaagsche mirakelen* van diens dochter Florence Marryat, een bekend medium. Het ging over de ontmoeting van Marryat met de geest van een vrouw uit een schilderij, dat in een lege kamer van een kasteel hing.

Hierna ging Eddy zijn kat achterna die was weggeglipt, de tuin in, en zag daar op de bank een witachtig wezen zitten. Hij vermande zich en keek nogmaals: nu keek het wezen hem aan. Het hart bonsde hem in de keel en zo rustig als hij kon stapte hij terug het huis in, doodsbleek geworden. Samen met Ferdy waagde hij het erop nog een kijkje te nemen, maar toen was de bank leeg. In *Het land van herkomst* wordt deze ervaring gepresenteerd als het 'enige *bewuste* kontakt met een spook' en voorzien van de reserve van de volwassen waarnemer: als verklaring voor de geestverschijning wordt de 'puberteit' geopperd. Dat neemt niet weg dat Eddy en Ferdy er direct na de 'verschijning' anders over dachten: zij sliepen die nacht niet erg lekker.[44]

Behalve met enkele Europeanen hadden Charles en Madeline in Tjitjalengka ook omgang met de Soendanese aristocratie. Mevrouw Du Perron trachtte zelfs het Nederlands van het derde kind van de overleden patih, Radja Permana Ningrat (1880-1980), op een hoger niveau te brengen.[45] Een ongetrouwd lid van de familie van de patih is in 1921 als gezelschapsdame van mevrouw Du Perron meegegaan naar Europa.[46] Wellicht is dit de 'inlandse adelike dame' die Eddy voorhield dat hij, als hij eenmaal bij een vrouw was geweest, helemaal zou veranderen: 'u is dan voor niets meer bang, ook voor uw vader niet'. De officiële naam van deze vrouw was Raden Halimah; ze werd in de wandeling Ekok genoemd. Eddy vond haar wel galant, maar zij was in zijn jeugdige waarneming 'vrij bejaard al en lelik', dus voor zijn inwijding keek hij uit naar iemand anders.[47] Op zijn zeventiende had er zich nog steeds niemand aangediend die beantwoordde aan het beeld van de ideale geliefde uit zijn boeken. Dichter bij de hand was het 16-jarige keukenhulpje Moer. Haar ronde vormen maakten hem nogal hitsig, maar hoewel zij duidelijke signalen gaf dat zijn attenties haar niet onwelkom zouden zijn, kroop hij in zijn schulp. Op zijn achttiende kwam een Soendanese kennis van zijn ouders met een 'speelkameraadje' aanzetten, maar ondanks de aansporing van zijn moeder weigerde Eddy het meisje te gaan zien - en ze was nog wel van goeden huize.

In *Het land van herkomst* worden verschillende verklaringen aangedragen voor deze instinctieve afweer. De positie van de Europeaan tegenover de inlander is er één van, de invloed van Ducroo's romantische lectuur een tweede. Hoewel Moer hem werkelijk opwond, was *het* type van de maîtresse voor Eddy toch Marguerite Gautier, wier dood hij las 'in een golf van tranen'. Daar kwam bij dat zijn vrienden (onder meer Jordaan)

een code hadden, die het erop na houden van een njai voor jongens van hun leeftijd verbood. Dat was goed voor ‘zoontjes van heel rijk geworden Indo's’. Zijn halfbroer Oscar had vóór zijn huwelijk een inlandse huishoudster gehad, wat Eddy afschuwelijk had gevonden.[48] Als theeplanter in de oedik (het platteland) had Oscar zich geconformeerd aan een oude Indische gewoonte. Ook Eddy's ouders, in Indië gewortelde mensen, zagen er geen kwaad in wanneer hij een ‘speelkameraadje’ zou nemen - integendeel, ze moedigden het aan! Toch waren de tijden aan het veranderen. De in 1870 ingezette verwestersing van de koloniale samenleving heeft langzamerhand de kloof tussen de inheemse bevolking en de Europeanen verwijd. Ook de verteller van *Het land van herkomst* geeft daarvan blijk, wanneer hij het heeft over de afstotelijkheid die een inlandse vrouw *kan* hebben wegens haar sirihmond en de klapperolie in haar haar. Waar Ducroo's bezwaar zich vooral tegen richt, is ‘het samenleven met zo iemand’, want een Europeaan die met zo'n door en door inlandse vrouw samenleefde, leed statusverlies. Naarmate de verwestersing in Indië voortschreed, werd dit gevoel door steeds meer Europeanen gedeeld.

Julie van Lennep: tweede chapiter

Uit de foto's van Eddy's tijd als spoorstudent in Bandoeng rijst het beeld op van een jongeman die allengs zijn draai vindt in het leven. In 1917 zien we hem tijdens een uitstapje met twee Indische vrienden naar Panendjoan, de onderneming waar Van Lennep had gewerkt, op zestig kilometer van Bandoeng, waar de waterval Tjitjalobak een grote trekpleister was. We zien hem met Phely Jordaan en een onbekende kameraad in zweminrichting Tjihampelas, in een bassin dat Indisch knus is omheind met bamboestaken. Op andere foto's poseert hij met verschillende kameraden; hij is modieus gekleed en kennelijk niet meer zo eenzelvig. Ook zijn er foto's bij van Van Lenneps twee jongste dochters, aandoenlijk, met glanzende strikken in hun lange haar en om hun middel, alsook van Julie van Lennep en enkele vlotte vriendinnen, die in het gezelschap van een lange jongen triomfantelijk poseren in een Panhard.[49] Verraden de foto's uit 1917 Eddy's intensieve omgang met de telgen van oom Van Lennep, in de volgende jaren zou zijn sociale actieradius zich uitbreiden. Maar eerst beleefde hij nog een pikant avontuur met Julie.

De omstandigheden waaronder Arthur Ducroo ‘Trude’ terugziet, zijn in de roman helemaal verzonnen, in een bewuste poging Trudes werkelij-

ke identiteit zodanig te vermommen dat zij geheim bleef.[50] Wel volgt dit zogenaamde weerzien direct op de lange passage over oom Van Kuyck alias Van Lennep. Het weerzien wordt als volgt beschreven:

> ‘Zij was met een lange Hollander (ik noem nu Hollander iedere tòtòh, ieder geïmporteerde rivaal), een man van in de dertig, die met iets van eerbied naast haar liep. Zij fluisterde mij in: - Kom alsjeblieft bij ons praten. - Ik zei dat ik liever niet storen wilde; zij kneep mij vinnig in de arm: - Kom nu, hij is zó vervelend. - Mijn ijdelheid was gestreeld, ik liep met hen mee de andere barakken langs en tenslotte naar Trude's huis. Ik had haar vader, een roodverbrand joviaal heer, die liefst met zo weinig mogelik kleren in huis zat, in lang niet gezien; wij zaten met ons vieren bij elkaar, de hollandse aanbidder van Trude was inderdaad opmerkelik verliefd en saai, haarvader maakte gemene zaak met mij en hield hem voor de gek en eindigde met veel port te schenken, waar de aanbidder volstrekt niet tegen kon. Ik stelde er een eer in tweemaal zoveel te drinken als hij en te laten zien dat het mij niets deed; hij ging om 11 uur weg en ik werd met de indiese hartelikheid uitgenodigd om daar te blijven slapen; dat ik ergens anders gelogeerd was kon geen beletsel zijn, want waarom zou ik zo laat een groot stuk van de stad doorgaan als hier een kamer was? Sindsdien logeerde ik dikwels bij Trude, en ik kon onverwacht komen en wanneer ik maar wilde.’[51]

Over Trudes verloofde wordt verderop in de roman medegedeeld: ‘Haar verloofde had een lang benig gezicht en dicht bij elkaar staande blauwe ogen; daar hij ook nog volle lippen had leek hij op een domme Sherlock Holmes. Ze zei mij ronduit dat zij soms meer voor andere mannen voelde, maar hij was tenminste een eenvoudige jongen, vond ook haar vader, en hij had een goede baan. Op een dag werd hij bijna boos op mij omdat ik Trude een detektive-roman geleend had: er waren immers zoveel werkelik goede boeken, zei hij, en men was toch verantwoordelik voor de lektuur die men anderen bezorgde. Hij had hogere (hollandse) ideën over literatuur en ik dacht aan het boek van de sjeik en amuseerde mij in stilte te zeer om hem ook maar even tegen te spreken.’[52] In een toelichting in het Greshoff-exemplaar wordt de verloofde geïdentificeerd als ‘een uit Holland gekomen journalist die zelfs een paar romannetjes geschreven had’.[53] Een advertentie in de *Preanger-Bode* van 18 december 1917 maakt melding van Julies verloving. Er staat:

Verloofd:
JULIE *van* LENNEP
en
HENK C. BUURMAN
Bandoeng
Amsterdam

H.C. Buurman was niet de eerste de beste. Redacteur van de *Wereldkroniek*, was hij in 1916 een zakelijk avontuur begonnen dat vol belofte leek: hij had in Amsterdam het Nederlandsch-Indisch Persbureau (NIPA) opgericht, dat het door plaatselijke Indische correspondenten naar Amsterdam overgeseinde nieuws zou doorverkopen aan Nederlandse kranten. Al spoedig hadden zich achttien bladen bij het NIPA opgegeven. Buurman vertrok naar Nederlands-Indië om zijn toekomstige leveranciers te ontmoeten. Op zijn reis door Java werd hij vergezeld door Karel Wybrands, de krantensatraap met wie Du Perron enkele jaren later kennis zou maken. Wybrands beval zijn vriend D.W. Berretty aan als de toekomstige directeur van het NIPA in Indië. Maar Buurman had het niet erg op Berretty begrepen en werkte zijn benoeming tegen, hierin gesteund door niemand minder dan gouverneur-generaal Van Limburg Stirum. Berretty reageerde door op 1 april 1917 een eigen persbureau op te richten, het Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap (ANETA), dat het NIPA binnen enkele jaren tijds compleet zou overvleugelen.[54]

Waarschijnlijk had Buurman Julie van Lennep op zijn zakenreis door Indië ontmoet. Het bericht in de *Preanger-Bode* wijst erop dat hij ten tijde van zijn verloving weer in Amsterdam was. Als hij nog naar Indië is teruggegaan, zag hij daar niet alleen zijn NIPA mislukken, maar ook de relatie met zijn verloofde. Immers, op 10 oktober 1918, bijna tien maanden na haar verloving met Buurman, trad Julie in het huwelijk met een zekere G. Bool.[55] In 1919 publiceerde Buurman de roman *De liefde van een dweper.* Deze roman gaat niet over zijn relatie met Julie, maar het hoofdpersonage Koen is wel in Indië geweest, waar zijn ongunstige opinie over vrouwen zich heeft verdiept. Zo verwijst hij naar een Maleise pantoen met de boodschap dat je niet te veel naar een jong meisje moet kijken, want anders krijgt ze kuren.[56] Henk Buurman had hoe dan ook weinig reden om tevreden terug te kijken op zijn Indische avontuur. Mogelijk heeft Julies koketterie tegenover andere jongens mede een rol gespeeld bij het verbreken van zijn verloving.

In *Het land van herkomst* wordt beschreven hoe Trude met Arthur Ducroo omgaat ‘als met een jonger broertje’, zij bespreken ‘soms dus sexuele onderwerpen, ik op een wereldwijze, zij op een vragende toon’. Beiden bekijken boeken waarin vrouwenlichamen staan afgebeeld; één ervan komt uit de bibliotheek van haar vader, terwijl het andere, *De schoonheid der vrouw bij verschillende rassen* (1902), van Carl Heinrich Stratz, kortstondig is afgestaan door een kameraad van Arthur. Van het een komt het ander: Trude wil weten wat haar lichamelijke fouten zijn. Er wordt een ontmoeting gearrangeerd om dit eens streng wetenschappelijk vast te stellen, tijdens de siësta, op een moment dat vader uithuizig is en de zusjes naar bed zijn gestuurd. Trude komt Arthurs kamer binnen, slechts gekleed in een hoog opgetrokken sarong en kimono. Eerst gaat - een beetje onwillig nog - de kimono uit, maar zo is er nog niet veel te zien. Arthur ‘zat op het bed met een klimmende ontroering maar antwoordde zo rustig mogelik, en met een stem die ik gewoon trachtte te houden, op wat zij weten wilde’. Vervolgens gaat de sarong een beetje naar beneden en komt er één borst bloot, daarna ook de ander, ‘voor de symmetrie en het algemene aanzicht’. Arthur stelt haar gerust door te zeggen dat haar borsten heus mooi zijn.

Het onderzoek is daarmee afgelopen, maar Arthur vraagt haar hem voor de eerste maal in zijn leven een naakt vrouwenlichaam te laten zien. Trude voldoet aan zijn verzoek en de middag vliegt om met wat geminnekoos, maar tot ‘de daad’ komt het niet. Op Arthurs vraag of ‘het kon’, zegt ze dat ze ‘nog maagd was en het dus niet wist’. Na die woorden rukt Arthur zich als door een bij gestoken los uit haar armen, rent naar de badkamer, neemt een douche en racet op zijn fiets de stad in. Zijn kans verkeken! Trude is natuurlijk maloe, ‘dodelik beschaamd’, als ze hem terugziet en Arthur heeft er een beetje spijt van dat hij het niet zo ver heeft laten komen. Het tekent zijn romantische instelling dat hij in dat geval ook het gevoel zou hebben gehad dat hij met haar moest trouwen.[57]

De verteller, de volwassen Ducroo, analyseert waarom de jonge Arthur zijn kans niet heeft gegrepen toen deze zich aandiende: als ‘kleine Indiesman’ miste hij ‘voor deze daad de durf en de vrije geest die in Europa iedere intellektuele krullenjongen voor het rapen heeft’.[58] Einde van het chapiter. Du Perron had Julie al vijftien jaar niet teruggezien, toen hij in de herfst van 1933 zijn herinneringen aan haar verwerkte tot ‘literatuur’.

Eindnoten:

1 Arthur van Schendel, *Een zwerver verliefd*, Amsterdam: W. Versluys 1904, p. 4.
2 *Vw* III, p. 286; *Hlvh* 1996, p. 232.
3 Mededeling van mevrouw R.K.A. Ningrat Soewarga, kleindochter van de patih, Cicalengka, 14-9-1985.
4 Het huisnummer van de Beynons komt voor in het kasboek van De Driehoek (coll. AMVC, Antwerpen).
5 Beide gedichten zijn opgenomen in: *De behouden prullemand. Snotneus-vaerzen van Duco Perkens.*

6 *Vriend of vijand*, p. 101; *Vw* II, p. 169. In de oorspronkelijke uitgave, *Cahiers van een lezer*, deel 5, p. 40, staat 'Mijn wanhoop op mijn 16e jaar.' DP heeft dit waarschijnlijk gewijzigd in 18e, omdat hij toen pas serieus ging denken aan een carrière als schrijver, terwijl hij de literatuurlessen al twee jaar eerder had gevolgd.
7 W.C. Rengers Hora Siccama en Herman Poort, *De bloeiende bongerd: een inleiding tot de literaire kunst ten dienste van gymnasia enz.*, Groningen: Wolters 1915. Zie: *Hlvh* 1996, p. 469 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 816 n.
8 Ook nam hij op de HBS kennis van Afrikaanse literatoren als Celliers, Totius en Leipoldt. Gedichten van de nu vergeten T. van den Heever maakten indruk. Zie: *Vw* VI, p. 338.
9 *Vriend of vijand*, p. 102; *Vw* II, p. 169. Zie ook: *Cahiers van een lezer*, deel 5, p. 41.
10 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 468 (toelichting in het Greshoff-exemplaar) en p. 812: 'In die zelfde dagen [na de HBS te hebben verlaten] amuseerde ik mij toch erg met *Gustaaf de Losbol* van Paul de Kock!'
11 Vgl. *De smalle mens*, p. 191; *Vw* II, p. 540-541.
12 Met Dora Boon in de titelrol, Louis de Vries als Armand Duval en Van Staalduynen als de oude Duval. Zie: *Preanger-Bode*, 10-5-1916.
13 Een vriend van Dumas' vader suggereerde hem de roman voor het toneel te bewerken en het stuk werd, nadat in 1849 de censor de opvoering had verboden, drie jaar later een 'succès de scandale'.
14 *Vriend of vijand*, p. 42; *Vw* II, p. 130.
15 *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 260.
16 *Cahiers van een lezer*, deel 5, p. 43; *Vriend of vijand*, p. 103-104; *Vw*, p. 170.
17 E. Rosseel, 'Coppée, François', in: *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur*, deel 2.
18 DP aan Clairette Petrucci, 19-3-1922. De eerste strofe luidt: 'A elle qui est partie je dédie ce complainte / D'un homme quitté de tous et qui n'a plus d'amis, / Qui de vue et de l'âme a perdu sa chère sainte, / Resté sans doux soutien aux tournants de la vie!'
19 *Voor kleine parochie*, p. 134-144; *Vw* II, p. 86-87. DP voegt daar, bijna ter verontschuldiging, aan toe: 'Ik was toen zelf wel erg ver van mijn tegenwoordige - zo intellektuele! - vertrouwdheid met iedere ondeugd.'
20 Zie: *Brieven* VI, p. 130: 'Hij *was* - als De Génestet - voor Holland en voor zijn tijd een pittige, wat zeg ik? frissche figuur.'
21 Een mogelijke kandidate is: S.L. (Suze) Creutz Lechleitner, die in 1915 nog op de KW III zat, maar daarna naar Bandoeng verhuisde, waar zij op de HBS kwam. Zij kende Eddy du Perron en Guus Tänzer (mededeling Nel Weke-Jansen). In april 1917 werd zij bevorderd van de derde naar de vierde klas. Zie: *Preanger-Bode*, 26-4-1917.
22 *Java-Bode*, 21 juni 1917.
23 Zie: *Vw* III, p. 279; *Hlvh* 1996, p. 226-227, 467 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 810. L.A. (Lili) Clignett zat in Eddy's eerste jaar op de HBS in een parallelklas. Zij haalde het overgangsexamen naar de tweede klas (*Preanger-Bode*, 26-4-1916), maar haar naam komt daarna niet meer op de overgangslijsten voor. Haar vader, toen nog kolonel F.W.P. Clignett, was chef van het wapen der genie (*Preanger-Bode*, 22-11-1917) en werd op 4-3-1920 bevorderd tot generaal-majoor (*Preanger-Bode*, 15-3-1920). In mei 1920 begeleidde Lili Clignett op een liederenavond mevr. Roelants-De Vogel op de piano; Jaap Kunst vertolkte bij die gelegenheid muziek van Bach. Zie: *Preanger-Bode*, 18-5-1920. Vgl. de opmerking over Jaap Kunst in *Hlvh* 1996, p. 467.
24 Mededeling van Hetty Bruining-Beijerinck; brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 28-3-1993.
25 Vgl. Ducroo's mededeling aan Arthur Hille, dat hij geen fuiven zou openen omdat hij niet dansen kon: *Vw* III, p. 380; *Hlvh* 1996, p. 307.
26 Mededeling van Hetty Raat-Savalle in haar gesprek met Reinder Storm, Louis Uding en Nel Weke-Jansen, 27-1-1993.
27 Brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 10-12-1995.
28 E.G. du Perron-de Roos aan G.H. 's-Gravesande, 21-11-1941 (coll. LM).
29 De zwem- en tennisclub worden genoemd door F. Stumpf (interview met Waleson, 1979), Olympia komt als Sparta voor in *Hlvh.*
30 Zie: *Vw* III, p. 377; *Hlvh* 1996, p. 305, 478 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Tevens brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 27-10-1998. De laatste reünie van Temesias vond in 1990 plaats in Nederland.
31 Zie: *Preanger-Bode*, 13-10-1917.

32 Zie: 'De fuiflustige H.B.S.ers', in: *Preanger-Bode*, 18-4-1918. In september 1919 gaf Temesias een muziekuitvoering in Concordia (*Preanger-Bode*, 9-9-1919). Over sociëteit Ons Genoegen zie: Voskuil et al., *Bandoeng. Beeld van een stad*, p. 42.
33 *Hlvh* 1996, p. 906. Keesje Mac Gillavry werd in november 1916 gekozen tot tweede voorzitter van de HBS-club; zij was een goed korfbalspeelster. (*Preanger-Bode*, resp. 9-11-1916 en 31-8-1918.)
34 Mededeling van haar dochter Babs Ballego (Leiden), met een aanvullende beoordeling door haar klasgenoot A.C. de Stürler. Brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 14-5-1993. Kolonel H.R. Mac Gillavry van de artillerie werd in mei 1917 benoemd tot generaal-majoor van dit wapen (*Java-Bode*, 22-5-1917).
35 Gesprek van Katharine Josephine Pennink-Pino met J.H.W. Veenstra, Haarlem, 7-1-1983 (Veenstra-archief, coll. LM). In de *Preanger-Bode* van 25-4-1918 staat Kathy Pino op de lijst van degenen die overgaan van het derde naar het vierde jaar (samen met onder meer Jane Verhagen, Keesje Mac Gillavry, Hetty Beijerinck en Lenie Aronds). Waarschijnlijk was zij dus in juni 1917 in het derde jaar op de Bandoengse HBS begonnen.
36 Het meisje R.C. Broekhuijsen zat een klas hoger dan Eddy. Zij was klasgenote van onder meer A.C. (Annie) Luchsinger, Guus Tänzer en Lex de Stürler. De informatie dat Rudy Broekhuijsen een buurmeisje was van Du Perron is afkomstig van Edy Batten uit diens gesprek met J.H.W. Veenstra, Den Haag, 27-3-1969 (Veenstra-archief, coll. LM).
37 Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992. De bijdrage 'De ondeugende meisjes van de Bandoengsche H.B.S.' in de *Preanger-Bode* van 1-9-1916 kan misschien als illustratie dienen. Hierin wordt een brief van HBS-directeur Docters van Leeuwen geciteerd, waarin hij ingaat op het feit dat auto's die HBS-meisjes naar school brengen herhaaldelijk zo wild rijden, dat leraren worden bespat. Toen hij daar iets over zei, kreeg hij een brutaal antwoord op de koop toe, waarop het betreffende meisje voor enkele dagen van school werd verwijderd.
38 Vgl. *Vw* III, p. 319; *Hlvh* 1996, p. 258.
39 Zie: *Vw* III, p. 306; *Hlvh* 1996, p. 248, 470 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 816-817.
40 Zie: De Boer-Pino, 'De Indische oud-ambtenaar en auteur Adolf Maximiliaan Pino (1891-1979)', p. 109-111. Voorts: Wormser, *Zóó leven wij in Indië*, p. 314-315. In 1919 werd Pino benoemd tot controleur voor de pestbestrijding en voedselvoorziening in Solo. In 1937 had hij het gebracht tot resident van Semarang.
41 Zie: Pino, *Komedie Stamboel*, p. 7-20, waarin enkele zonderlingen en avonturiers worden behandeld.
42 Gesprek mevr. K.J. Pennink-Pino met J.H.W. Veenstra, Hattem, 15-9-1982 (Veenstra-archief, coll. LM).
43 Vgl. *Vw* III, p. 307; *Hlvh* 1996, p. 249.
44 *Vw* III, p. 309-311; *Hlvh* 1996, p. 251-252, 471 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 817. Veel mensen die in Indië of Indonesië zijn opgegroeid zullen dergelijke spookverhalen niet in twijfel trekken!
45 Mededeling van mevr. R.K.A. Ningrat Soewarga, Cicalengka, 14-9-1985.
46 Mededeling van mevr. Ati Natapradja, Jakarta, 24-5-1989.
47 Vgl. *Vw* III, p. 286; *Hlvh* 1996, p. 232, 468 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). 'Ekok' komt voor in een brief van 11-1-1923 aan Clairette Petrucci.
48 Vgl. *Vw* III, p. 311-313; *Hlvh* 1996, p. 252-253, 471 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
49 De jongste dochters van E.D.G. van Lennep heetten Cato ('Toos', 1903-1988) en Marguerite ('Ietje', 1905-1949).
50 Zie: *Hlvh* 1996, p. 470 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). DP licht toe: 'Dit alles is, hoewel met juiste elementen, helemaal gearrangeerd voor de vermomming van personages en omstandigheden.
"Trude" hier is een kruising van de echte "Trude" en een heel ander meisje.' De in de volgende passage beschreven ontmoeting op het feestterrein en de drinkpartij met port bij Trude thuis zou kunnen slaan op het andere meisje, dat ook werkelijk Trude heette. Trude van den Berg (1902-1992) had zichzelf algauw een 'vrijbrief' verschaft door zich jong met een officier (F. van Bemmel) te verloven. Zij danste geregeld met hem in soos Concordia (mededeling van haar dochter, Nel Weke-Jansen, in brieven van 10-12-1995 en 27-10-1998).
51 *Vw* III, p. 304-305; *Hlvh* 1996, p. 247-248. Wanneer we weten dat Trude stond voor Julie van Lennep krijgt deze passage een extra dimensie. In het slotfragment van hoofdstuk 21, wanneer de relatie met Trude zich verdiept, komen details voor die volgens de bezorgers van de kritische leeseditie alleen te begrijpen zijn 'als men ervan uitgaat dat het zich afspeelde tijdens een van

zijn logeerpartijen in het huis van Oom Van Kuyck en dat Trude diens dochter is. Hoe anders het zinnetje te verklaren: “ik [...] wilde haar vooral niet meer zien voor ik 's avonds weer thuis zou komen.” (p. 255)’ (*Hlvh* 1996, p. 905). Behalve de verklaring in een brief van Du Perron zelf, dat ‘Trude’ Julie van Lennep was, zijn er dus ook tekstuele indicaties voor de identiteit van het meisje in kwestie. Door deze identificatie wordt een zekere gewrongenheid in de tekst van *Hlvh* verklaard.

52 *Vw* III, p. 316; *Hlvh* 1996, p. 256.

53 *Hlvh* 1996, p. 471. DP voegt daaraan toe: ‘“Trude” trouwde overigens met een heel ander personage.’

54 Zie: Witte, *De Indische radio-omroep*, p. 29-30. NIPA werd in het geheim gesubsidieerd door de Nederlands-Indische overheid, die de controle over de uitgaande berichten wilde behouden. Berretty begon een diplomatiek offensief bij de Algemene Secretarie en won de concurrentieslag mede door snellere nieuwsgaring en verzending van berichten. Bovendien kwam het NIPA zijn afspraken niet na, zodat de Indische overheid er zelfs bij Berretty op aandrong om het andere persbureau op te kopen, wat in september 1919 gebeurde. H.C. Buurman heeft later meegewerkt aan Friso Endt (ed.), *Weet je nog wel de jaren dertig...*, Amsterdam: De Bezige Bij 1960. Hij kijkt hierin terug op enkele saillante momenten uit zijn loopbaan als journalist bij *De Telegraaf*.

55 In de *Preanger-Bode* van 11-10-1918 staat een advertentie waarin mededeling wordt gedaan van het huwelijk van G. Bool en J. van Lennep, dat een dag eerder te Bandoeng was voltrokken. Weer een jaartje later, op 23-9-1919, wordt er een dochter geboren, waarvan de ‘Heer en Mevrouw BOOL-Van Lennep’ een ‘eenige en algemeene kennisgeving’ plaatsen in de *Preanger-Bode* van 24-9-1919.

56 H.C. Buurman, *De liefde van een dweper*, Rotterdam: W.L. & J. Brusse's uitgeversmaatschappij 1919. Eerder publiceerde Buurman bij dezelfde uitgever: *De verdwaalde anarchist* (1916) en bij Brusse en de Nijmeegse uitgever G.J. Thieme: *Bohémienwoning. Een roman uit het pensionleven* (1912). Koen is een jongeman die zich laat voorstaan op zijn ruime levenservaring in diverse continenten, maar die in zijn houding tegenover vrouwen blijk geeft van zijn dubbele moraal en hypocrisie.

57 Het is moeilijk dit avontuur te dateren. Wellicht vond het plaats in 1917, toen Henk Buurman al in Indië was, of mogelijk zelfs na de verloving op 17-12-1917. De vraag kan gesteld worden of dit verhaal wel teruggaat op een werkelijke ervaring. Maar in zijn brief aan Elisabeth de Roos van 25-9-1935 schrijft DP: ‘Julie is “Trude” in *Ducroo*!’ - waaruit de geringe afstand blijkt tussen fictie en werkelijkheid. Verder is er een psychologisch argument: DP zou zich niet zoveel moeite hebben gegeven de ware identiteit van ‘Trude’ te camoufleren, als de cruciale gebeurtenis in het verhaal verzonnen was.

58 *Vw* III, p. 313-316; *Hlvh* 1996, p. 254-256, 471, 818.

III
De brede heirbaan
1917-1921

Hoofdstuk 9
Nieuwe impulsen

> ‘Gad, sir! we are all pugilists nowadays -
> the Manly Art is all the fashion’[1]

Edy Batten en de Tissings

In *Het land van herkomst* speelt ‘Arthur Hille’ een aanzienlijke rol. Eddy du Perron heeft degene die voor deze romanfiguur model stond pas later in Bandoeng leren kennen. Zijn naam was Arthur Edwin Batten (1900-1969) en hij woonde in bij de familie Beynon, met wie hij geparenteerd was. Battens Bandoengse tijd begon toen hij op 1 februari 1918 ‘bij den tijdelijken leergang te Bandoeng tot opleiding voor de Cadettenschool [was] aangekomen’ en eindigde toen hij op 20 december 1918 per ss *Noordam* naar Nederland vertrok. Daar bezocht hij eerst de Cadettenschool te Alkmaar en vervolgens, vanaf 30 september 1919, de Koninklijke Militaire Academie te Breda. In 1926 werd Batten ingezet bij de onderdrukking van een opstand aan de westkust van Atjeh, waaraan hij een eremetaal overhield voor Bijzondere Krijgsverrichtingen.[2] Zijn Atjehse ervaringen vormen de basis voor de gruwelijkste bladzijden uit Du Perrons autobiografische roman, in ‘Dubbelportret van Arthur Hille’. Dit thematische hoofdstuk spiegelt het voorafgaande hoofdstuk ‘Bezoek van Wijdenes’, waarvoor Menno ter Braak model stond. De intellectueel Wijdenes is in alles de tegenstelling van de krachtpatser Hille.

Edy Batten werd samen met enkele lotgenoten in een lokaal van het HBS-gebouw voorbereid op de Cadettenschool en de KMA.[3] In Batavia werd vervolgens een vergelijkend examen afgenomen en moesten zestig à zeventig Indische jongens strijden om een van de ongeveer acht te vergeven plaatsen.[4] Batten sloot in Bandoeng vriendschap met de gebroeders Feicko en Adé Tissing (die in *Het land van herkomst* voorkomen als Eelco en Taco Odinga).[5] Eddy was allang van school af, maar stond er soms op zijn vrienden te wachten. Een aardige zachte jongen met een golf in zijn haar. Edy's eerste indruk was: ‘een cherubijntje’. Uit principe deed Edy Batten vriendelijk tegen zwakke jongens, maar dit cherubijntje kon anders wél zijn mondje roeren. Eddy du Perron leerde hem de kracht van het woord. Eens was Edy zelf ook een zwakkeling geweest: op de lagere school was hij de pispaal van zijn vrienden en net als Eddy beducht voor lichamelijk geweld. In zijn eerste jaar op de HBS te Batavia kreeg hij een pak slaag van een inlands scholier, waarna hij stilletjes was weggeslopen. Zijn vader, een ambtenaar bij de Rekenkamer, kwam erachter en beweerde dat ‘uit zijn lendenen een lafaard was geboren’. Hij sommeerde Edy naar een grasveld voor de woning en sloeg hem daar ‘met één welgemikte vuistslag’ tegen de grond. Het werd een keerpunt in Edy's leven. Elke ochtend werd de fysieke oefening herhaald totdat Edy ging terugmeppen en op een dag zoveel vooruitgang had geboekt dat hij zijn eigen vader tegen het gras sloeg. Deze prees daarop zijn zoon uitbundig; nu kon hij zijn leiderspositie in het volle leven opeisen.[6]

Een jaar na het pak slaag van de inlandse klasgenoot eiste Edy, breed en sterk geworden, revanche. Toen de inlandse jongen hem ook zonder bewijs de eer wou gunnen, werd hij eerst geprest in het openbaar te verklaren dat hij te laf was om Edy nogmaals te bevechten. In de volgende jaren bouwde Edy Batten een reputatie op, half waarheid half legende, van vechtersbaas, ranselaar van inlanders en driftig neukdier dat de prostituees met wie hij het deed nooit betaalde. Een jongeman met principes dus, die alras zijn wil oplegde aan zijn Bandoengse kornuiten. Zo richtte hij de gymnastiek- en gezelligheidsvereniging Olympia op, als concurrent van de officiële HBS-vereniging Temesias, die volgens hem te weinig fuiven gaf. Mogelijk was de matinée-dansante die Olympia op zondag 20 april 1918 organiseerde, in de minder chique sociëteit Ons Genoegen, de eerste fuif waar Edy de hand in had.[7] In *Het land van herkomst* verschijnt Olympia als Sparta en wordt de kennismaking van Arthur Ducroo met Arthur Hille geplaatst rond de tijd van de oprichting:

> ‘Hij kondigde een fuif in de maand aan, en kreeg meteen de helft van de H.B.S.-leden over; de Odinga's, die hem van Batavia kenden, waren vol geestdrift over dit ingrijpen en drongen mij toch vooral kennis met hem te maken. Op een middag, bij het uitgaan van de school, ontmoette ik hem dus en liep een eind met hem en de Odinga's op. Zijn uiterlik viel mij tegen; hij was maar iets groter dan ikzelf, hoewel tweemaal zo breed, had een gewoon, nogal rond, een beetje arrogant maar vooral goedgehumeurd gezicht en een woordenstroom die niet te stoppen was, een toon van kwasi-wijsgerige verachting, van geamuseerd boven het gepeuter van anderen te staan die men ook horen kan in de gouaille van de parijse volksjongen. Ik zei van mijn kant zo goed als niets. - Zeg, Eelco, ik vind die vriend van jou goddome een ouwehoer! zei hij dus zodra ik was weggegaan.
> Bij de oprichting van *Sparta* deed ik een ontdekking: ik die allerminst populair was geweest, genoot een zekere vermaardheid. Ik was, geenszins overtuigd, en nog steeds half om Eelco plezier te doen, bij de eerste algemene vergadering aanwezig; het eerste definitieve bestuur zou gekozen worden; Arthur Hille had op zijn gouaille-toon aangekondigd dat hij in geen geval voor voorzitter, uitsluitend voor gymnastiekleider beschikbaar was, en toen zijn naam bij het kiezen van de voorzitter toch ééns opgelezen werd, zei hij: - Dat is een stommeling. - Tot mijn verwondering was mijn eigen naam verscheidene malen opgelezen, terwijl ik niets met het reeds bereikte resultaat te maken had; daarna, met grote meerderheid van stemmen, koos men mij tot sekretaris. Ik geloof dat Arthur Hille eerst wat meer aandacht aan mij schonk toen ik op deze onverwachte manier met hem in het bestuur kwam. Het verwonderlikste was, dat de leden bestonden uit jongens en meisjes die ik over het algemeen niet kende, want de H.B.S. was schaars vertegenwoordigd, het grootste deel bestond uit elementen van andere scholen en uit oudere jongens die al werkten, er waren vooral halfbloeds en verscheidene Ambonezen en Chinezen: ik moet wel een “intellektuele” indruk hebben gemaakt die mij tekende voor het sekretariaat.’

Dat Sparta een gemêleerd ledenbestand had, wordt voor Olympia door diverse foto's bevestigd, onder andere van de trainingsplaats van de club bij de landelijke woning van de heer Ritter.[8] Op een van de foto's poseren zestien jongens en meisjes onder een rekstok. Alle variaties van blank tot bruin zijn vertegenwoordigd, maar slechts vijf van de geportretteerden zaten op dat moment op de HBS.[9] In de roman wordt Arthur Hille ge-

schetst als een *draufgänger*, die met zijn ruwe humor en grove taal iedereen eronder houdt. Toch ontmoet hij in Arthur Ducroo zijn meerdere. Bij een meningsverschil gedraagt Ducroo zich koeltjes en blijkt goed van de tongriem gesneden. Arthur Hille moet erkennen: 'Ik heb zelden iemand met zo weinig fut gezien als jij [...] die zo'n brutale bek dorst hebben.'[10] Ruim een halve eeuw later zou Edy Batten zeggen dat Du Perron 'een verdomd lastige vent' was, die geen ondergeschiktheid accepteerde. Desondanks (of misschien juist daardoor) werd Eddy zijn 'dikste sobat'.[11]

De korte periode van omgang met de cadet in spe Edy Batten was niet zonder invloed op Eddy du Perron: hij besefte eens te meer wat hij nog aan kracht tekortkwam. Een vaak gereproduceerde foto is die van Eddy met bokshandschoenen, die het opneemt tegen een langere Indische jongen. Het kiekje lijkt te zijn genomen op een sportschool; aan de wand bevestigde rapieren en helmen duiden aan dat er ook kon worden geschermd. Een seconde na het nemen van de foto ontving Eddy 'de kaakslag waar hij van tolde als een aangeschoten vogel en waarna hij dadelijk is gaan zitten'.[12] Het is waarschijnlijk onder invloed van Edy Batten en Feicko Tissing, beiden fanatiek bokser, dat ook Eddy du Perron zich aan deze sport ging wijden.

Du Perron laat in zijn autobiografische roman Arthur Hille zij aan zij optreden met de Odinga's (alias de Tissings), stoere, blanke jongens van Friese afkomst, terwijl Edo Junius (Phely Jordaan) op een kritische afstand blijft en Rudi van Geen (Ferdy de Grave), hoewel hij meedoet, het meest 'normaal' blijft. Feicko Tissings fictioneel alter ego heet Eelco; deze wordt beschreven als een goedgebouwde jongeman, 'een even goed danser [...] als sportsman' die 'boeiend en vurig vertellen kon en er zonodig de helft uit zijn fantazie bijdeed' - wat verderop zijn 'mytomanie' wordt genoemd. Verder gaat Eelco met groot gemak met vrouwen om, ongeacht of ze tot de jeunesse dorée behoren of hun liefde verkopen in inlandse bordelen.

Het beeld van Feicko als notoir vrouwenversierder leeft voort in de familie Tissing. Zijn één jaar jongere broer Adé Tissing stond model voor Taco; deze wordt voorgesteld als iemand met een romantische eerbied voor Europese meisjes, ja zelfs een 'patologiese meisjesverering', maar met inlandse vrouwen heeft hij juist een 'volstrekt ongedwongen omgang'. Hij is evenals Arthur Ducroo een gretig lezer en het is dan ook geen wonder dat deze zich het meest tot Taco aangetrokken voelt om diens 'karakter en entoesiasme'.[13]

Gezamenlijke avonturen

Toen Eddy lid werd van de gymnastiekvereniging Olympia kreeg hij weliswaar het secretariaat toegeschoven, maar daarmee was hij nog niet ten volle als gelijke geaccepteerd. Edy Batten had algauw door dat Eddy geen 'ervaring' had met meisjes en dus wilde hij hem niet betrekken bij zijn strooptochten met de Tissings in de inlandse wijken.[14] Dit stak Eddy, die aldoor droomde van een Marguerite Gautier maar enkele reële kansen had laten liggen. Tegenover de wereld van de Europese meisjes stond die van de inlandse hoeren, die méér leek te beloven.[15]

In *Het land van herkomst* wordt beschreven hoe Arthur Ducroo, geprikkeld door zijn uitsluiting, besluit zich neer te leggen bij 'de banaliteit van een inwijding door de eerste de beste'. Hiertoe houdt hij op straat een prostituee aan en laat haar door een raam naar binnen klimmen in het huis van oom Van Kuyck. Daar verliest hij zijn maagdelijkheid 'met een koelheid en een zakelikheid van mijn kant die mijzelf verbaasden'. Als de nachtvlinder weer verdwenen is op dezelfde wijze als ze haar entree heeft gemaakt, rent Arthur Ducroo naar Arthur Hille om hem deelgenoot te maken van zijn pas verworven status als man. Hij treft hem niet thuis, zodat hij het verhaal pas de volgende dag kan doen, uiteraard weer met de grootste zakelijkheid. Het is een keerpunt in Ducroo's jonge leven, want nu mag hij voortaan mee op de expedities van zijn vrienden, die zich niet beperken tot Bandoeng, maar ook in Batavia plaatsvinden. Het gaat niet alleen om de erotiek, maar vooral om het bewijs te leveren van moed en branie, zelfs 'met een revolver op zak' voor als het gevaarlijk mocht worden![16]

Het is zeer de vraag in hoeverre de roman hier de werkelijkheid spiegelt. Een zekere grootspraak past bij het avontuurlijke genre. In deze toch niet geheel van harte ondernomen avonturen richt Ducroo zijn gedrag naar Hille, evenals de andere jongens. Arthur Hille is het model, het prototype van het koloniale haantje aan wiens lef zij zich kunnen optrekken.[17] Onderbewust is zijn gedeeltelijke identificatie met Arthur Hille misschien ook een manier om uit te komen onder de dwang van zijn vaderbeeld. Hij haat zijn vader om zijn hardvochtigheid, maar tegelijk bewondert hij zijn durf en trekt hij zijn koloniale gelijk nergens in twijfel.

Tekenend is de anekdote over de wandeling die Arthur Ducroo met zijn vader in Bandoeng maakt, tijdens welke zij een waronghouder tegenkomen, een vroegere 'opgezetene' van Villa Merah, die daar tot de 'ontevredenen' had behoord. Na al die jaren werpt de man zich bijna letterlijk aan

de voeten van zijn vroegere meester. Hij heeft zijn warong vlakbij de halte voor de trein naar Tjitjalengka en vertelt Arthur als deze weer eens langskomt met een soort oude vrees en eerbied van 'toean Dikroek': als die 'zijn knevels maar opdraaide, beefden wij allen'.[18] De volgende karakterisering van Arthur Hille in *Het land van herkomst* kan grotendeels ook op Ducroo sr. van toepassing worden gebracht: 'Op zijn bazige en vlerkachtige manier had hij werkelik een soort ridderlikheid en het misschien instinktieve besef van bepaalde waarden.'[19] Op de keper beschouwd waren de oude Ducroo en Arthur Hille van hetzelfde laken een pak.

Ondanks Eddy's steelse bewondering voor zijn vaders kwaliteiten van mannetjesputter en het feit dat hij een beetje tegen hem begon te praten, bleef hun verhouding nog erg stroef. Volgens Edy Batten werd Eddy door zijn vader kortgehouden en kreeg hij op zijn achttiende maar twee gulden vijftig zakgeld per maand.[20]

Koloniale beroering

In de Bandoengse hoofdstukken van *Het land van herkomst* wordt een impliciet beeld gegeven van koloniale vooroordelen. Zo gaf Sparta zijn fuiven in een kleine militaire soos en niet in de grote sociëteit, allereerst omdat die duurder was, maar ook omdat Sparta daar 'vanwege de "mindere elementen"' werd achtergesteld bij de HBS-vereniging.[21] Al die donkere gezichten!

Inmiddels was het in Nederlands-Indië gaan rommelen. Als gevolg van de Eerste Wereldoorlog waren de prijzen gestegen en was de economische situatie van de inheemse bevolking aanzienlijk verslechterd. Bovendien had het gouvernement met zijn oproep tot de invoering van een inheemse militie een politiek thema geschapen dat belangrijke repercussies zou hebben. Volgens D.M.G. Koch leefde de gedachte om het eigen land met de wapenen in de vuist te verdedigen 'in de harten der meest-bewusten in de Indonesische wereld'. Maar de oproep van het gouvernement 'verscherpte het besef, dat dit eigen land als kolonie door een vreemde mogendheid overheerst werd'.[22] Aanvankelijk bleef de inheemse reactie binnen het harmoniemodel: er werd een comité Indië Weerbaar opgericht dat een deputatie naar de koningin zou sturen. In het comité namen vertegenwoordigers plaats van de gematigde beweging Boedi Oetomo, de meer radicale Sarekat Islam en meer behoudende groeperingen als de Prinsenbond, de Regentenbond en de Minahassabond. Maar de pas in

1915 opgerichte Sarekat Islam bracht naar voren dat de inheemse bevolking alleen het land kon helpen verdedigen als zij ook in het gouvernement was vertegenwoordigd. Boedi Oetomo, uit haar lethargie wakker geschud, was het hiermee eens.

Het gouvernement liet er geen gras over groeien: na het bezoek aan Nederland van een delegatie van het comité Indië Weerbaar werd al in december 1916 een wetsontwerp aangenomen tot de instelling van een Volksraad. Tot de delegatie behoorde ook Abdoel Moeis (1890-1959), vice-voorzitter van de Sarekat Islam. Er werden reizen gemaakt naar allerlei delen van de archipel om de noden van het volk te inventariseren. In juni 1917 werd Moeis in de krant van mr. Th. Thomas nog positief neergezet als een 'redenaar van zeldzamen begaafdheid, die met klare en fraai gebouwde zinnen, in korten en uitgelezen vorm weet saâm te vatten al hetgeen deze Indische deputatie met haar reis naar hier beoogt. Indië weerbaar!...'[23] De Sarekat Islam, zo werd ook in de *Java-Bode* met ingenomenheid geconstateerd, ziet het belang ervan in dat Indië voorlopig nog onder Nederlandse voogdij blijft.[24]

Langzamerhand verscherpten zich echter de tegenstellingen. De Sarekat Islam had van 21 tot en met 24 juni 1916 in Bandoeng zijn eerste Nationale Congres gehouden, waar allerlei sociale grieven waren besproken, zoals de praktijken van koeliewervers, de willekeur van landheren op particuliere landerijen en de toestanden op ondernemingen, met name in de suikerindustrie. Tijdens het tweede Nationale Congres, van 20 tot en met 27 oktober 1916 in Batavia, was de toon al feller. In de loop van 1917 begonnen de inheemse arbeiders zich te organiseren en kregen de radicale elementen in de Sarekat Islam steeds meer de overhand; ook Abdoel Moeis zelf radicaliseerde. Toch behaalden de behoudende inheemse groeperingen in het begin van 1918 nog de zege bij de verkiezingen voor de Volksraad. Abdoel Moeis was echter ook gekozen, terwijl de als verlicht bekend staande gouverneur-generaal, J.P. graaf van Limburg Stirum, zijn volmachten gebruikte om bovendien Tjipto Mangoenkoesoemo en Tjokroaminoto in de Volksraad te krijgen. Op deze wijze hoopte hij de radicale elementen aan zich te binden en tot coöperatie te bewegen. Op 18 mei 1918 werd de Volksraad geïnstalleerd. Abdoel Moeis kondigde aan dat de Sarekat Islam zou rebelleren als de volksvertegenwoordiging zou uitlopen op een mislukking.[25]

In juli 1918 verzamelden zich in de bioscoop in het Bataviase Decapark tweeduizend mensen om de spreker van de Sarekat Islam te horen, die opriep tot de instelling van een vaste rijstprijs. Een andere spreker schetste

de ellende van de opgezetenen van het landgoed Kwitang-Oost, welks rijke Arabische eigenaar de huren had opgedreven en na een overstroming niets had gedaan om zijn mensen te helpen.[26] Het gouvernement was overigens al jaren bezig om de exploitatie van inlanders door particulieren terug te dringen. Zo werd er in 1918 gepraat over de invoering van direct bestuur en de afschaffing van herendiensten op particuliere landerijen. Op den duur wilde het Binnenlands Bestuur alle landerijen terugbrengen tot het Landsdomein.[27] Voor de directe noden van de bevolking boden deze voornemens weinig soelaas: de jaren 1917 en 1918 en de eerste jaren na de Wereldoorlog waren hongerjaren. De absolute verarming van de inheemse bevolking contrasteerde pijnlijk met de hoge winsten van de ondernemingen als gevolg van de grote vraag op de wereldmarkt naar Indische producten.[28]

De koloniale kranten begonnen zich af te zetten tegen de oproerige elementen in de inheemse beweging. Ook werd er met argusogen gelet op de verplaatsingen van E.F.E. Douwes Dekker, de gevaarlijke Indo-Europese activist, die nu eens in Singapore opdook, dan weer in San Francisco. In april 1917 barstte er een persconflict los rond de inlandse schrijver Mas Marco, die in de dagbladen werd uitgekreten voor ‘opruier’. In de daaropvolgende jaren zouden er nog veel meer opruiers en stokebrands bijkomen. Steeds dieper gaapte de kloof tussen de inheemse bevolking en de Europeanen.

Koloniale nabloei van de romantiek

In deze gespleten samenleving hielden Edy Batten en zijn vrienden er navenant gespleten denkbeelden op na: zoals ze vrouwenjager waren in de inlandse kampongs, zo stelden ze zich tegenover meisjes met Europese status op als vrouwenbeschermer. Een inspiratie vormde daarbij de roman *The broad highway* (1911) van de Britse schrijver Jeffery Farnol (1878-1952), die vooral bij de Tissings en Ferdy de Grave in de smaak viel. In *Het land van herkomst* wordt deze roman met volwassen distantie gepresenteerd als ‘een engels verhaal met alle ingredienten van puberteitsdromen en jongensfantazie, een boek van zwerven, van boksen, van verliefd en toch kuis samenwonen met een vrouw die men uit de handen van een belager gered had, en die op een stormnacht was komen binnenvallen in het hutje in het woud dat men ook alleen al zo heerlik bewoonde’.[29]

Eddy was het niet met zijn vrienden eens dat *De drie musketiers* werd

voorbijgestreefd door *The broad highway*, maar wel ging hij op ‘in de boksende dandies van Jeffery Farnol, in de edele gentlemen die aan onedele gentlemen de verrukkelikste vrouwen betwistten, in de meest onvervroren engelse schooljongenswensdromen: *The Broad Highway*, *The Amateur Gentleman*, bloemrijke opvolgers van Conan Doyles *Rodney Stone*’.[30] De erotiek komt in deze boeken neer op hartstochtelijke kussen en hijgende boezems, terwijl de ‘amateur gentleman’ een plat pratende boerenkinkel is, die door zijn moed en pugilistische bekwaamheid de bewondering oogst van een aantal aristocraten. Verder wordt benadrukt hoe belangrijk het is eerlijke, trouwe en moedige vrienden te hebben.

De schrijver E. du Perron rangschikte de waarden die hij en zijn vrienden aan dit soort lectuur ontleenden onder ‘de koloniale nabloei van een romantiek die in Europa sinds lang “overwonnen” leek’.[31] Maar in de roman houdt Arthur Ducroo afstand van de Europese meisjes, terwijl zijn vrienden juist naar hun gunsten dingen.[32] In een later toegevoegde passage in *Het land van herkomst* maakt Ducroo ‘een honende opmerking’ tegen Eelco, als deze leden van het schone geslacht bedelft onder de complimenten: de banaliteit ervan stuit hem tegen de borst.[33] Larmoyante liefdesgeschiedenissen met hete tranen van twee van zijn vrienden maken hem ‘innerlik woedend’ om het kunstmatige en aanstellerige waarmee de gekwelde liefdesdans wordt opgevoerd.[34]

Op zoek naar voorbeelden

Eddy's instinctieve verzet tegen de verwachtingen van de maatschappij kreeg een ‘intellektuele rechtvaardiging’ toen hij een bondgenoot trof in de 75-jarige oud-bestuursambtenaar J. Knebel (geb. 1842). Deze markante non-conformist, die na een ongelukkig verlopen oogoperatie vrijwel blind was geworden, was omstreeks 1917 bij oom Van Lennep ingetrokken.[35] Hij had een late carrière gemaakt in het Binnenlands Bestuur, waar hij berucht was om zijn eigenzinnige houding en zijn geestigheden die hem menigmaal met ‘meerderen’ in conflict hadden gebracht. Hij accepteerde nu eenmaal geen meerderen. Tegen het einde van zijn carrière moet een botsing hebben plaatsgevonden met gouverneur-generaal Van Heutsz, waarover hij later met smaak kon vertellen. De rustige superioriteit waarmee Knebel sprak over leraren en militairen nam Eddy meteen voor hem in. Het lachwekkende van deze mensentypen, met name van de militairen, was gelegen in de heilige overtuiging waarmee zij zich overgaven aan de

rituelen van hun beroep. In contrast daarmee kon Knebel bogen op een indrukwekkende geleerdheid, maar omdat armoede hem verhinderd had wetenschappelijk carrière te maken, mengde zich in zijn discours toch een scheut verbittering.

In zijn jeugd behoorde Knebel tot de beste leerlingen van Matthias de Vries (1820-1892), de grondlegger van de wetenschappelijke neerlandistiek. Zelf had hij verscheidene archeologische publicaties op zijn naam staan, evenals de vertaling van de Javaanse kroniek *Babad Pasir.* Eddy vatte een ware verering voor hem op; hij achtte de strijdlustige oude heer 'de enige mens die groter dan heel Indië was' en een intellectueel zwaargewicht naast de dwerg Van Heutsz. Hij genoot van Knebels sarcasme, zijn lak aan conventies en het feit dat hij Du Perron sr. met onverholen afkeer bejegende. Vanzelfsprekend zagen Charles en Madeline Eddy's omgang met die oude zonderling met lede ogen aan. Moeder wierp Eddy eens voor de voeten dat hij 'helemaal veranderd' was: Edy Batten had hem arrogant en onmogelijk gemaakt, maar Knebel 'misschien nog erger; die heeft je, ik weet niet... die heeft je gemaakt tot een mensenhater'.[36] Wat moeder misschien het slechtst kon verdragen, was dat zij zelf haar greep op haar zoon dreigde te verliezen.

Knebel was voor Eddy ook door zijn literaire eruditie een goede gesprekspartner. De eenzame oude heer had gehoord dat Eddy Middelnederlands kon lezen, wat al een aanbeveling was, maar toen hem bleek dat Eddy ook Shakespeare aankon, was hun vriendschap beklonken. De van literatuur vervulde jongeman heeft Knebel vermoedelijk zijn opinie gevraagd over de lijst die hij had gemaakt van - naar hij geloofde - '*alle* schrijvers die de wereld had opgeleverd'. Hij had een encyclopedie doorgevlooid en alle namen van schrijvers genoteerd, ongeacht of ze Plato heetten of Justus van Maurik. Deze lijst had hij eerst voorgelegd aan een chemisch analist in de suikerindustrie, maar deze kon hem niet helpen: hij had hem zijn eigenaardigheid bekend dat hij alleen maar de laatstverschenen boeken las.[37] Eddy had echter van meet af aan ook belangstelling voor de literaire geschiedenis.[38] Maar de lessen van Paatje Luis verveelden hem en hij zou er weldra mee ophouden.

Behalve literair-historische belangstelling bezat Eddy al vroeg de gewoonte om boeken die hij las met elkaar te vergelijken. De literaire voorkeur en afkeer die hij rond zijn achttiende had is verrassend vaak onveranderd gebleven. Zo vond hij Emile Zola saai ondanks diens scandaleuze reputatie, en later dacht hij er niet anders over.[39] Van Walt Whitman kreeg hij

hoofdpijn omdat hij hem niet begreep; later had hij geen moeite met de lectuur, maar zette zich zijn 'hele wezen [...] schrap'.[40] Hij leerde Edgar Allan Poe waarderen, die hij 'niet meer aanzag voor alleen maar "de leermeester van Sherlock Holmes"' en zou hem zijn hele leven blijven waarderen.[41] Alleen had hij in zijn jeugd niet veel op met Tolstojs *Oorlog en vrede* en *De kozakken*, terwijl hij zich later intensief in Tolstoj zou verdiepen.[42]

Eén oude liefde was tegen alle slijtage bestand: de schrijver Alexandre Dumas. Van hem vertaalde de achttienjarige de niet zo erg bekende roman *Gabriel Lambert*, die in 1844 was verschenen, één jaar voor *Les trois mousquetaires*. Hij kon zijn vertaling kwijt in het te Bandoeng verschijnende dagblad de *Preanger-Bode*, dat onder redactie stond van B. Daum, zoon van de bekende Indische schrijver P.A. Daum. Zonder de naam van de vertaler verscheen deze korte roman als feuilleton in 59 afleveringen, van 26 augustus tot en met 4 november 1918.[43] Volgens Du Perron is een van de mooiste duels van Dumas in juist deze roman te vinden.[44] Het duel gaat tussen Gabriel Lambert, een valsemunter van bescheiden afkomst die zich uitgeeft voor burggraaf, en baron Olivier d'Hornoy, die in de roman optreedt als vriend van de schrijver Alexandre Dumas. Behalve het duel, dat glansrijk door Olivier wordt gewonnen, moet ook het vertelperspectief Eddy hebben aangetrokken. Het leeuwendeel van het verhaal wordt verteld door de dokter, door wiens interventie Lambert voor de galg gespaard blijft; in plaats daarvan wordt hij veroordeeld tot een leven als galeislaaf. Alexandre Dumas zelf manifesteert zich ook in het verhaal, als een geïntrigeerde buitenstaander die het openings- en slotwoord uitspreekt.

Du Perrons vertaling, hoewel nog ouderwets van woordkeus, laat zich tamelijk vlot lezen. Voor de vertaler was het een eerste stilistische proeve van bekwaamheid voor een groter publiek. Hij kreeg er nog veertig gulden voor ook, viermaal het bedrag dat Knebel hem gaf voor een goede Shakespeare-editie en gelijkstaande aan zestien maanden zakgeld.[45] Hij zette het geld meteen om in boeken.

Eindnoten:

1 Farnol, *The amateur gentleman*, p. 34.
2 *Hlvh* 1996, p. 839 n, 843; Stevens, '"Kapwond tot op den beenigen schedel". Vechten van man-tot-man in het Land van Herkomst'.
3 Vgl. *Vw* III, p. 377; *Hlvh* 1996, p. 305.
4 Brief van Nel Weke-Jansen aan mij, 27-10-1998.
5 Doede Feicko Tissing (1898-1972) en Garmt Otto Tissing (1899-1960), roepnaam Adé. In diverse publicaties is het geboortejaar van Adé Tissing foutief vermeld als 1900. Zijn geboortedatum is 12-10-1899.
6 Gesprek van A.E. Batten met J.H.W. Veenstra, Den Haag, 27-3-1969; Veenstra, 'Du Perrons Indische leerjaren', p. 55-56. De rol van de vader is in *Het land van herkomst* danig afgezwakt. Er staat alleen: 'Hij [...] liet zich door zijn vader trainen.'
7 'De fuiflustige H.B.S.-ers', in: *Preanger-Bode*, 18-4-1918.
8 Ritters zoon Eugène zat op de HBS (in de *Preanger-Bode* van 26-4-1917 staat hij vermeld bij degenen die zijn bevorderd van de eerste naar de tweede klas, hij zat dus een klas lager dan Eddy's klasgenoten). Ritter woonde op Pasir Kaliki 57, op een boerderij bij Tjimindi. Inlandse

en Chinese scholieren waren spaarzaam vertegenwoordigd op de HBS. Zij gingen eerder naar de mulo of de AMS, de Algemene Middelbare School.

9 Als we afgaan op de gegevens op de overgangslijsten. Du Perron staat zelf ook op deze foto, op de achterkant heeft hij de namen van dertien van de geportretteerden genoteerd. Daarvan zaten op de HBS: Jopie ter Brugge, Keesje Mac Gillavry, S. Benjamins, Lex de Stürler en Tan (coll. mr. A.E. du Perron). Op de tweede foto staan acht leden van Olympia, waarvan Du Perron, Keesje Mac Gillavry en Eugène Ritter op de HBS zaten of hadden gezeten. Deze foto is gedateerd op oktober 1918 (coll. LM).

10 *Vw* III, p. 376-380; *Hlvh* 1996, p. 303-307.

11 Gesprek van A.E. Batten met J.H.W. Veenstra.

12 De tekst achterop de foto is gebaseerd op een door E.G. du Perron-de Roos vertelde anekdote (coll. LM). De foto moet dateren van rond 1918.

13 *Vw* III, p. 318-321; *Hlvh* 1996, p. 258-261. Tevens gesprek met de familie Tissing, Den Haag, 18-1-1992. Adé Tissing heeft de HBS niet afgemaakt. Toen Feicko zijn diploma HBS-5 op zak had en naar Australië vertrok om daar schapen te scheren en 'rijk te worden', zag Adé weinig heil meer in de vijfde klas HBS en volgde hij zijn voorbeeld (brief Nel Weke-Jansen, 27-10-1998).

14 Gesprek van A.E. Batten met J.H.W. Veenstra.

15 Vgl. *Vw* III, p. 319; *Hlvh* 1996, p. 258.

16 *Vw* III, p. 317-318; *Hlvh* 1996, p. 257-258.

17 Interessant is echter een psychologische kanttekening in *Het land van herkomst*: de he-man Arthur Hille valt juist op gedweeë bloemzoete meisjes. Tekenend is het zinnetje: 'Maar de kleine meisjes die hij voorstond waren mij werkelik te wezenloos.' Zie: *Vw* III, p. 383-384; *Hlvh* 1996, p. 309-310.

18 *Vw* III, p. 67-68; *Hlvh* 1996, p. 58, 446 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). In zijn toelichting bevestigt DP het werkelijkheidsgehalte van deze anekdote door de toevoeging dat de man het 'in werkelikheid' had over 'toean Dibrong'.

19 *Vw* III, p. 383; *Hlvh* 1996, p. 309.

20 Zie: noot 6.

21 Hierboven is al gebleken dat de kleine militaire soos ook werkelijk bestond en Ons Genoegen heette. Zie: hoofdstuk 8, noot 32.

22 Koch, *Om de vrijheid*, p. 45.

23 In de *Java-Bode* van 21-7-1917, overgenomen uit het *Bataviaasch Handelsblad.*

24 *Java-Bode*, 6-7-1917.

25 Dit overzicht van de politieke ontwikkeling in Indië is gebaseerd op: Ricklefs, *A history of modern Indonesia since c. 1300*, p. 172-173, en Koch, *Om de vrijheid*, p. 44-56.

26 Abeyasekere, *Jakarta. A history*, p. 106.

27 *Java-Bode*, 9-11-1918.

28 Koch, *Om de vrijheid*, p. 61.

29 *Vw* III, p. 321-322; *Hlvh* 1996, p. 260-261, 820.

30 *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 260 (gedateerd: juni 1936).

31 *Vw* III, p. 321; *Hlvh* 1996, p. 260.

32 Volgens F. Bulhof en G.J. Dorleijn, bezorgers van de kritische leeseditie van *Hlvh*, mag Eddy du Perron *niet* worden vereenzelvigd met 'de gemelijke Arthur Ducroo' uit de roman. De foto's van Du Perron te midden van zijn vrienden en vriendinnen geven aan dat het beeld van de abstinente Ducroo inderdaad gechargeerd is. Daarentegen komt Ducroo's afkeer van het hofmaken, als een aanstellerige bezigheid, authentiek op mij over. Zie: *Hlvh* 1996, p. 904.

33 *Vw* III, p. 319; *Hlvh* 1996, p. 259.

34 *Vw* III, p. 322-323; *Hlvh* 1996, p. 261-262.

35 Bulhof en Dorleijn hebben biografische bijzonderheden verzameld over de zo weinig bekende Knebel en de door DP vertelde anekdotes zoveel mogelijk een plaats gegeven binnen diens loopbaan. Aan dit overzicht ontleen ik enkele gegevens. Zie: *Hlvh* 1996, p. 820-822.

36 Vgl. *Vw* III, p. 324-327; *Hlvh* 1996, p. 262-265, 472 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), 820-823. Het fictioneel alter ego van Knebel heet Ströbl.

37 'Cultuur in en uit de lommerd', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 22-1-1938. DP zegt over deze chemicus, dat hij 'de voor Indië buitensporige gewoonte had van zelf te lezen, ik bedoel hiermee van de literatuur niet te beschouwen als een onteerend tijdverdrijf, speciaal uitgevonden voor door hun werkende mannen verlaten vrouwen'.

38 Zo woonde hij eens in de soos van Bandoeng een lezing bij van dr. F.W. Stapel die ging over Middelnederlandse literatuur, met name de abele spelen. Stapel was na Eddy's verwijdering

van de HBS aangesteld als leraar geschiedenis; van 1920 tot 1927 was hij directeur van de HBS en later werd hij secretaris van het Instituut voor taal-, land- en volkenkunde, in welke functie hij met de dan bekende schrijver E. du Perron een geanimeerde briefwisseling zou voeren. Zie: *Brieven* VII, p. 308 (14-3-1938 aan F.E.A. Batten).

39 *Brieven* VIII, p. 548 (31-3-1940 aan J. Pée).

40 *In deze grootse tijd*, p. 129; *Vw* V, p. 212.

41 *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 260.

42 Zie: *In deze grootse tijd*, p. 81; *Vw* V, p. 144. In zijn jeugd gaf Du Perron de voorkeur aan *1812* van Ludwig Rellstab boven *Oorlog en vrede*, terwijl *De kozakken* zijns inziens overtroffen werd door 'het meesterwerk van Conan Doyle': *Exploits of Brigadier Gerard.* Voor een van zijn verhalen uit de reeks 'De Onzekeren' zou hij zich door *De kozakken* laten inspireren.

43 Door een toelichting in het Greshoff-exemplaar zijn onderzoekers op het spoor gezet van deze eerste publicatie van Du Perron. Zie: Fred Batten, 'Ter inleiding', in: Alexandre Dumas père, *Gabriel Lambert*, p. XI, waar hij het heeft over 'een vriend' die de vertaling van *Gabriel Lambert* voor hem opspoorde in de bibliotheek van het voormalige Bataviaasch Genootschap. Deze vriend was G.J. Resink (1911-1997).

44 Zie: *Hlvh* 1996, p. 491 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).

45 Ibidem.

Hoofdstuk 10
De eisen van de maatschappij

November 1918: een balans

In *Het land van herkomst* doet Arthur Ducroo er vier jaar over om ‘van een vanzelfsprekende lafaard te worden tot een weerbare knaap’. In de tijd van de moordvisioenen was niet te voorzien geweest dat hij nog eens ‘dikke sobats’ zou worden met zulke brandals als Arthur Hille en de twee oudste Odinga's.[1] De veronderstelling dat die weerbaarheid zou kunnen worden toegeschreven aan een zeker geestelijk overwicht, wordt meteen door de verteller verworpen: ‘als ik de gesprekken naga die wij voerden, dan was deze troef toch altijd gering’.

De geschiedenis van Eddy du Perron verschilt in belangrijke nuances van het verhaal van Arthur Ducroo: de intellectuele drijfveren van de weerbaar geworden knaap moeten niet worden onderschat, ook al zijn ze vrijwel geheel weggefilterd uit het relaas van Ducroo's laatste Indische jaren. In 1922 - de herinnering was toen nog tamelijk vers - zou Du Perron schrijven dat hij in Indië aan sport deed wanneer hij gedeprimeerd was. Hij was niet in staat literatuur te maken als hij zich een ‘miskend genie’ voelde. Dan trachtte hij die gevoelens te verduwen door zich wekenlang te onderwerpen aan de harde training van de gebroeders Tissing, ‘en het verschafte me enige vreugde dat ik me ten minste daartoe bekwaam voelde; daarna viel ik weer terug op mijn velletjes papier en mijn indolentie (is dat niet wat je noemt een lanterfanter?)’.[2]

Dit gevoel van een beetje met zijn ziel onder zijn arm te lopen komt ook tot uiting in zijn herinnering aan 11 november 1918, de dag dat er in de Eerste Wereldoorlog een wapenstilstand werd overeengekomen. In Bandoeng was er een bal masqué op straat en in de clubs. Geïnspireerd door Murger had Eddy zich uitgedost als een bohémien, waartoe hij een gebloemd vest had laten maken en een pantalon van geruite stof. Hij had ter completering van zijn dracht een jasje gevonden van zwart fluweel, terwijl hij van oom Van Lennep een hoed had geleend. Hij had zich verder getooid met een valse baard en een snor. Aldus vermomd bevond hij zich om 10 uur 's avonds in de menigte. Hij was boos toen een soldaat hem voor Rembrandt aanzag: herkende hij niet Rodolphe of Marcel, de bohémiens van Murger? Om middernacht liep hij naast een klein creools meisje met rode lippen dat zich als Servische had verkleed. Kennelijk gaf

de jury de voorkeur aan nationale kostuums, want zij sleepte de prijs in de wacht. Om één uur 's nachts had hij baard en snor verloren, slechts twee vuile vegen resteerden. Om vier à vijf uur 's ochtends maakte hij deel uit van een groepje dat voor de grote soos, Concordia, luidkeels het lied aanhief: Marie, o Marie! Ik ben zoo blij dat ik jou zie! 'Er was niets dieps aan die dag,' besluit Du Perron zijn relaas: 'Ik was 19 jaar oud, ik had net een cerebrale liefde achter de rug, in fysiek opzicht was ik al niet meer onbevlekt.'[3]

November 1918 was een spannende maand. Het leek er even op dat de sociaal-democratische revolutie die in Duitsland om zich heen greep ook Nederland zou bereiken. Ongerust geworden door de geruchten en ook werkelijk van hervormingsdrang bezield, liet gouverneur-generaal Jean-Paul graaf van Limburg Stirum zeven dagen na de wapenstilstand een verklaring voorlezen, waarin hij beloofde de Volksraad in de nabije toekomst meer bevoegdheden te zullen verlenen. Het heette dat 'de nieuwe koers, welke de wereldgebeurtenissen voor Nederland voorschreven' tevens de richting bepaalde 'welke ook hier zou moeten worden gevolgd'. Er werden verscheidene toezeggingen gedaan, waar de radicale leden van de Volksraad onmiddellijk gebruik van maakten door een nota in te dienen met specifieke verlangens.

Deze zogenaamde November Verklaring leidde tot onrust en agitatie bij Indonesiërs en Europeanen. Politiek bewuste Indonesiërs meenden dat de Nederlanders meer beloofden dan zij konden waarmaken. Een groep Indo-Europeanen reageerde in 1919 met de oprichting van het Indo-Europees Verbond, dat moest vechten voor hún rechtmatige plaats in de Indische samenleving. Op 3 april 1919 gaf de voorzitter van de Tweede Kamer, mr. D. Fock, zijn voorzittershamer over aan de ondervoorzitter om zich te kunnen mengen in het debat over de November Verklaring. Hij fulmineerde tegen de toezeggingen en mededelingen die Van Limburg Stirum in de Volksraad had gedaan, noemde ze 'onverklaarbaar en onbegrijpelijk' en ontvouwde zijn eigen programma. Van Limburg Stirum werd 'een eenzaam man op zijn Buitenzorgse troon'; in 1921 zou hij worden opgevolgd door mr. D. Fock.[4]

Een Träumerei: Hetty Pino

In 1919 diende zich een Europees meisje aan dat Eddy niet onverschillig liet en - wat meer is - dat zijn romantische gevoelens ook beantwoordde. Haar naam was Hester Jeanne Pino (1897-1948), ook wel Hetty genoemd of 'Zus'; zij was een oudere zuster van Kathy Pino, die op de HBS zo'n profijt had getrokken van Eddy's schrijftalent. De meisjes kwamen uit een gezin met zes kinderen, waarvan de jongste drie in Nederland waren geboren na de pensionering van hun vader, mr. Adolphe Maximiliaan Pino (geb. 1847). Toen deze in 1914 overleed, reisde de moeder, Hester Jacobine Pino-Bodde (geb. 1867) naar haar broer, die in het Bantamse een onderneming bezat. Dochter Hetty zou eerst in Zutphen de HBS afmaken, maar in een overmoedige bui probeerde zij van de vierde klas uit staatsexamen te doen, wat mislukte. Daarop reisde zij samen met haar oudste zuster via Canada en Japan naar Indië, waar zij enige tijd bij haar broer Adolf Maximiliaan Pino logeerde.[5] Hij was de rechtzinnige controleur te Tjitjalengka, die zijn zusje Kathy had verboden om die excentrieke familie Du Perron te bezoeken. Kathy had dit aan haar laars gelapt en ook Hetty ging dwars tegen de verboden van haar broer in. Zij bleef niet lang in Tjitjalengka, want op 28 maart 1919 zou ze in Malang als onderwijzeres beginnen. Zij voelde zich bijzonder aangetrokken tot dat huis waar spiritistische seances werden gehouden. Zelf was zij ook 'mystiekerig' aangelegd: zij had hallucinaties die zij 'gezichten' noemde en kon met gloed vertellen hoe zij door zich in haar kamer voordoende geestverschijningen heen kon kijken. Bovendien had zij een amoureuze aard en stond onmiddellijk in vuur en vlam als er zich een nieuwe aanbidder aandiende.[6]

Hetty's eerste aanbidder in Indië heette Eddy du Perron. Weliswaar was hij tegenover Europese meisjes nog steeds wat onhandig, maar op papier smolt zijn verlegenheid weg, dus schreef hij naar Hetty in Malang dat hij van haar hield. Haar antwoord stelde hem niet teleur: 'het onwaarschijnlike' bleek toch mogelijk! Er ontwikkelde zich een hartstochtelijke briefwisseling, waarin Eddy - ongehinderd door de complicaties van een werkelijke verhouding - zijn literaire gaven geheel en al kon uitleven. Op 18 april 1919 schreef hij een sentimenteel gedicht 'Voor Zussy', dat reminiscenties oproept aan Kloos en Perk.[7] De dichter luistert in de stervende avond 'naar de weeke tonen / van Schumann's *Traümerei*' (sic), wanneer ineens 'een meisje slank en schoone [...] onmenschlijk vrij' zijn kamer binnenhuppelt. Op haar vraag 'Hou je van mij?' antwoordt de dichter fatalistisch: 'De liefde kent mij niet.' Maar dan komt de wending en het toch nog ongelovige besluit:

Ik kom de somberheid onttroonen,
Zoo sprak ze en gleed al naderbij,
Die zóólang in je hart dorst wonen,
En zat toen aan mijn zij.

Ze sprak en sprak tot 't morgengloren,
Zacht, zooals elfentroost kan zijn.
'k Zal steeds die woorden blijven hooren,
als een refrein.

Toen was ik blijde en opgetogen!
Toen was ze vóór mijn blik vervlogen:
Een hersenschim; geweest; voorbij...
Ik luister - met mijn matte oogen -
Naar Schumann's *Traümerei.*

Eddy legde het gedicht voor aan zijn literaire vriend Anton Koch (1900-1946), die in Nederland het gymnasium had doorlopen. Na zijn schooltijd was Anton teruggegaan naar Bandoeng, waar zijn vader als arts praktiseerde. Eddy had de ambitieuze jongeling aangezet om ook verzen te schrijven en zo was er spoedig een vruchtbare uitwisseling ontstaan, die evenals andere literaire activiteiten buiten *Het land van herkomst* is gebleven.[8] Anton vond het hem voorgelegde gedicht 'héél mooi', maar hij tekende wel bezwaar aan dat de 'ik' luisterde met zijn *ogen.*[9]

In zijn eerste roman, *Een voorbereiding* (1927), heeft Du Perron zijn relatie met Hetty Pino getransponeerd naar Europa. Hetty verschijnt daar als 'Meta, mijn onderwijzeresje, niet mooi eigenlik, neen, niet mooi, maar zo knàp; Meta, haar eigen-brood-verdienend onderwijzeres, twee jaar ouder dan ik en die toch *om mij* geeft'.[10] In de Meta-episode wordt een sonnet geciteerd met een 'draai à la Kloos', waarin ook Jacques Perk meeklinkt. Interessanter zijn authentieke uitingen van de aanbedene zelf die Du Perron in zijn modernistisch opgezette roman heeft opgenomen. Het dwepende karakter van Hetty Pino blijkt uit brieffragmenten, zoals het volgende, waarin 'Kristie' staat voor Eddy:

> 'Er is zoveel liefs in mij voor jou, dat ik je niet geven kan, dat ik alleen maar probeer onder stumperige woorden te brengen, - alsof dat ooit ging! Maar er zal niets afgaan door wachten, er zal alleen maar bij-ko-

> men, voor jou - o jongen als je wist hoe heerlijk ik het vond dat je schreef niet tevreden te zijn met een klein beetje liefde; daarin mag je van me eisen tot in het oneindige, en dan is het nog niet genoeg. God, ik verlang zo naar je, Kristie, ik heb je nodig, elke minuut; Kristie, help me dan toch, jongen, schrijf me dan ten minste veel, heel veel.'[11]

En schrijven deed Eddy! Zijn brieven waren 'een soort stijl-oefening', uitstekend passend in het kader van zijn 'letterlievendheid': 'zij zijn te beschouwen als proeven ter opwekking van emoties; en als je je *meisje* dan hebt als sujet!'[12] De eigenzinnige, maar ook onzekere jongeman verschanste zich in zijn literatuur, het schrijven werd hem een bolwerk van waaruit hij op eigen voorwaarden de buitenwereld kon bestoken. Toch voelde hij zich niet compleet zonder vaste verkering, dus schoot hij, geholpen door de afstand, al zijn amoureuze pijlen op Hetty af. Hij sprak in zijn brieven zelfs over trouwen, want volgens zijn hoge opvatting van de liefde zou hij een huwelijk sluiten met die 'ene' die eindelijk op zijn weg was gekomen. Hij moest nu maar ophouden met de privaatlessen voor de akte MO Nederlands: het zou zeker nog vijf of zes jaar duren voordat hij het leraarschap zou bereiken en om te kunnen trouwen had hij een zekere maatschappelijke basis nodig.[13] Een baantje dat geknipt leek voor hem, was dat van 'reporter' bij een krant. Hij weerstond Hetty's smeekbede om eerst naar Malang te komen, want om zich nu ook werkelijk in haar armen te werpen vergde weer een ander soort zelfoverwinning. Hij bleef dus in West-Java, terwijl het object van zijn literaire aandrift begon te hunkeren naar iets reëlers.[14]

Als jongmaatje bij Wybrands

Vlak voordat Eddy 'reporter' werd, liet hij zich fotograferen bij Ben Ik Tjang in Bandoeng. Edy Batten was net vertrokken voor zijn militaire opleiding in Nederland. In een smetteloos pak gestoken, met vlinderdasje en strooien hoed, werd Eddy in een romantisch fantasiedecor geplaatst, half zittend, half staand tegen een balustrade van gedraaide poten. Later vonden allerlei mensen dat hij op deze foto nogal naïef uit zijn ogen keek, maar in werkelijkheid keek hij indertijd de mensen zo 'vol' aan, dat hij telkens ruzie kreeg met onbekenden.[15]

In zijn eerste werkkring bleef van die uitdagende blik niet veel over. Het was oom Van Lennep die hem aan een baantje hielp in Batavia: Eddy trad

als jongste redacteur in dienst bij Karel Wybrands, de nukkige hoofdredacteur-eigenaar van *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië*, die in *Het land van herkomst* verschijnt als Wouter Doornik van *De Nieuwsbode.* Uit de bladzijden die gaan over Ducroo's tijd als jongmaatje blijkt dat Eddy wel eens het mikpunt was van de grappen en grollen van zijn baas, met op de achtergrond zijn collega's als instemmende claque. Zo kondigt Doornik op een gegeven moment de komst aan van een Russische secretaresse, 'die hij overtuigend beschreef door te snuiven, maar zij zou voor de direktiekamer alleen zijn. - Een hele enkele keer alleen, zei hij dan met een plotselinge blik op mij, mag ze éven bij jullie komen om Ducroo te verleiden. - Waarop het gezelschap zich verenigde in een diep en genietend gelach.'[16] Op deze anekdote volgt de verzekering dat Ducroo in deze momenten het *genre* van zijn collega's zonder voorbehoud versmaadde. De elegante formulering verbergt amper hoe ellendig Eddy du Perron zich in deze omgeving moet hebben gevoeld. Pesterige initiatierituelen zullen het groentje niet zijn bespaard.[17]

Karel Wybrands (1863-1929) was Amsterdammer van geboorte; zijn vader was een eenvoudig boekhouder zonder middelen om zijn schrandere zoon naar de middelbare school te sturen. Op dertienjarige leeftijd werd Karel jongste bediende bij de firma C.F. Fleumer in Amsterdam. Dit was zijn eerste betrekking in een grillige loopbaan die hem ook in Smyrna, Kaïro, Singapore en Pankalan Brandan (in Noord-Sumatra) zou brengen, in dienst van achtereenvolgens een grote Italiaanse handelsfirma, een Nederlands zaakgelastigde, de Nederlandsche Handel-Maatschappij en ten slotte de Koninklijke Petroleum Maatschappij. Zwak van gestel moest hij diverse keren voor zijn gezondheid terug naar het vaderland. Op zijn terugreis in 1894 leed hij schipbreuk en schoot er alles bij in behalve zijn leven. Met grote wilskracht zette hij door. Hij leerde zichzelf de moderne talen Frans, Duits en Engels, die van pas kwamen in zijn werk als correspondent. Pas in 1898 nam zijn carrière als Indisch publicist een aanvang toen hij redacteur werd van de noodlijdende *Sumatra Post.* Met veel 'Sturm und Drang' ontpopte hij zich tot een strijdbaar journalist die de ergerlijke toestanden in Deli onder de aandacht bracht. In twintig maanden bracht hij het blad er bovenop. In 1901 vertrok hij naar Batavia, waar hij hoofdredacteur werd van *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië*, op dat moment volgens Eef van Lidth de Jeude 'een soort van minderwaardig advertentiefuikje' met slechts 500 lezers. Het zou zijn trots worden, zijn creatie.

In 1921, toen Frans Netscher in de *Hollandsche Revue* een karakterschets van Wybrands publiceerde, had *Het Nieuws van den Dag* een oplage van 10.500. Behalve het meest gelezen dagblad van Batavia bezat de persmagnaat ook de grootste drukkerij voor handelsdrukwerk in tropisch Nederland en in 1919 richtte hij het weekblad *Het Indische Leven* op. Hij was toen een vermogend man, die het zich kon veroorloven dikwijls de reis naar Europa te maken. De laatste twee jaren van de Eerste Wereldoorlog bracht hij door in Frankrijk, waar hij verslag deed van het verloop van de strijd, nu eens onder het pseudoniem Diederik Baltzerdt, dan weer onder zijn eigen naam. Toen Van Lidth de Jeude hem begin 1919 in Parijs leerde kennen, voerde hij een grootse staat, met een appartement, een buitenhuis en twee grote auto's. Hij mocht graag met zijn bezittingen pronken en hij was volgens Van Lidth 'zeer trotsch op alles wat hij gepraesteerd had, en die trots naderde soms tot een kinderlijke ijdelheid'.[18]

Nadat hij op 23 februari 1919 uit Parijs was teruggekeerd, stortte Wybrands zich weer vol overgave in de journalistiek. In de kolommen van zijn krant wees hij zijn concurrenten op ongerechtigheden in hun taalgebruik; in de *Java-Bode* werd de draak gestoken met deze 'nuttige arbeid, den Marne-held waardig; wij zijn hem dankbaar, dat wij van zijn schoolmeesters-capaciteiten kunnen profiteeren [...] Maar het is toch wel zielig te zien hoe grrroote mannen als Diederik Baltzerdt van stalen helm, gasmasker en khaki aan het Fransche front, tot het roode potlood in den langen stoel moeten afdalen.'[19]

Dit beeld van een Pietje Precies wordt ook gegeven in *Het land van herkomst*: enkele malen per week verschijnt Wouter Doornik in de deur van de redactiekamer, 'stampvoetend over de een of andere misslag, haastig zijn "getverdemmes" uitwerpend en met krachtige sexuele voorbeelden alle vergissingen in de geslachten releverend die hij in de proeven was tegengekomen, want hij las in schone proef zijn komplete krant'.[20] Die uitbarstingen verschilden niet zoveel van de woedeaanvallen van sommige HBS-leraren. Eddy luisterde er geamuseerd naar, omdat de man die daar zo stond te briesen wel erg in zijn eigen rol geloofde.

Behalve met Karel Wybrands - 'K.W.' voor insiders - had Eddy ook te maken met Wybrands' broer Gerard, bijgenaamd 'de Onderzeeër' omdat hij altijd stomdronken was,[21] met Hendrik Mulder, 'rechterhand' van K.W. en in zijn vrije tijd dichter, en met diverse jonge redacteuren onder wie D.F. van Wijk en een zekere 'H.'.[22] Van Wijk heeft in een necrologie van Du Perron een boekje opengedaan over diens eerste schreden op 'het doornig pad der journalistiek':

> ‘K.W. had een zeer sterke, persoonlijke belangstelling voor hen, die zich onder zijn leiding stelden om het “vak” te leeren, wat je, naar hij zich placht uit te drukken, toch niet “leeren” kon. En hoe lastiger hij tegenover deze pupillen was, hoe zekerder ook kon worden aangenomen, dat hij in hen iets zag. Voor Eddy du Perron was K.W. zeer lastig. En de oogenblikken dat de jonge Du Perron zichzelf afvroeg, of het maar niet beter zou zijn er maar mee op te houden, omdat er toch niets van terecht kwam en alles fout was, waren vele. Maar zijn belangstelling voor literair werk, zelfs al was dit dan “maar” journalistiek, was te groot en hij hield vol. Toen kwam op een dag van drukken arbeid, dat K.W. aan zijn “jongmaatje”, zooals hij Du Perron noemde, de vertaling toevertrouwde van een in het Fransch gesteld artikel van een te Parijs woonachtigen Russischen medewerker. Een man, die uitstekend schreef, maar die de wanhoop was van alle leden van de redactie om het moeilijke Fransch, dat hij gebruikte en de uiterst ingewikkelde zinnen, welke hij opbouwde en die soms een foliopagina schrift besloegen.’

Du Perron kreeg de opdracht er iets van te maken. Binnen een mum van tijd was hij klaar en begaf zich met zijn vertaling naar K.W's werkkamer. Deze keek geprikkeld op en toen hij begreep dat het jongmaatje zijn vertaling af had, brieste hij dat hij mensen nodig had die serieus hun werk doen ‘en er zich niet maar roef roef vanaf maken’. Toen K.W. echter het stuk had gelezen, ging hij tot stomme verbazing van iedereen naar Eddy's lessenaar toe om hem zijn spijt te betuigen over zijn uitval: ‘Want [...] dit werk is uitstekend. Je mag dan alles behalve een goed journalist zijn, een schrijver ben je wel en hoewel je hier in Indië geboren bent, versta je den Franschen geest als geen van die klungels hier.’ Vervolgens zei hij hem op vaderlijke toon dat zijn toekomst niet in Indië lag, maar in Parijs, en als hij een kerel was, zou hij zorgen daar zo gauw mogelijk terecht te komen.[23] Ook in *Het land van herkomst* moedigt Wouter Doornik de jonge Ducroo aan en zet soms zijn initialen ‘onder een stukje van niets’.[24]

Het enige artikel in *Het Nieuws* waaronder ik de initialen van Du Perron heb aangetroffen en dat zou passen in de anekdote die Van Wijk vertelt, is een bijdrage in de krant van vrijdag 26 september 1919, getiteld ‘De Fransche Koloniën gedurende den Oorlog (*Bewerkt voor het N.v.d.D. voor N.I.*)’.[25] Dit artikel treft niet door een buitengewone stijl, maar doet aan als een gehoorzame weergave van het origineel: er wordt hoog opgegeven van de steun die de Franse koloniën het moederland gedurende de Eerste Wereldoorlog hebben geboden. Een passage die de francofiele Wy-

brands zeker zal hebben gewaardeerd, is die waarin het Franse koloniale beleid wordt geroemd als ‘een groote politieke onderneming, gebaseerd op de machtige grondvesten van een moreel beschavings-werk’.

Du Perron heeft zich in *Het Nieuws* ook als tekenaar mogen manifesteren: in de krant van 9 september 1919 is een gedetailleerde spotprent opgenomen van zijn hand, als illustratie bij een citaat van J. Verboom over de berusting waartoe vele journalisten zijn vervallen, lamgeslagen door de nukken en grillen van de boven hen gestelden. Het citaat eindigt aldus: ‘Ja, zeker, ze praten er overheen - ze drijven met hun eigen sentimenteele buien den spot, ze schikken zich weer in het gareel van den dagelijkschen arbeid, maar je merkt het toch, telkens weer, *hoe daar op den bodem van hun zielen wanhoop is, doffe wanhoop*, om hetgeen zij zich eens in daverenden overmoed zoo heel anders hadden voorgesteld.’

De spotprent heeft als titel meegekregen: ‘Waaruit de Journalistenbond is ontstaan’. We zien een dikke redacteur met bretels onderuitgezakt tegen de muur zitten, helemaal uitgeteld, terwijl een sadistische collega met een puntbaardje op het punt staat met een enorme schaar de hand van een ander af te knippen. Weer een andere collega stort bijna ter aarde, een kale dikzak heft zijn gevouwen handen in wanhoop ten hemel, een van de redacteuren zit achter zijn bureau met de hand aan het voorhoofd geslagen terwijl een omgevallen inktfles leegloopt op de vloer, en naast het bureau kijkt een chic gekleed heer alles gelaten aan, terwijl een inlandse bediende die met een karaf water binnenkomt een slang vasthoudt waartegen een kat op de schouder van de bureauredacteur een hoge rug opzet. Het is een compleet gekkenhuis![26] Was de spotprent bedoeld als een interne grap? Wybrands heeft geen veto uitgesproken.

Het waren Du Perrons literaire ambitie en een zekere romantische illusie, die hem het pad der journalistiek hadden gewezen: ‘via de journalistiek, zoals later via de bohème, kon ik alleen komen tot het schrijverschap want nog nooit had het idee van schrijver zonder meer zich aan mij voorgedaan. De journalistiek verbond mijn ideaal van man van de daad, of liever van avontuur, met mijn enige gave misschien, die uit schrijven bestond.’ Het model dat hem daarbij voor ogen stond was de figuur van Rouletabille, de achttienjarige reporter-detective uit de romans van Leroux.[27] De werkelijkheid stelde hem teleur, meteen al de eerste dag dat hij in Batavia's gloeiende benedenstad het stoffige kantoor aan de Kali Besar betrad. Toch bleef hij hopen dat zijn dagbladbestaan een meer avontuurlijke koers zou nemen. De gedachte aan zijn ‘meisje’ in Malang hield hem op

de been. Bovendien had hij steun aan Adé Tissing, die was gaan werken voor een levensverzekeringsmaatschappij in Batavia. Ze zaten samen in een pension aan het Koningsplein, waar ze elk een eigen optrekje hadden.[28]

Het failliet van de Ethische Politiek

Du Perrons oordeel over Wybrands is in de loop der jaren steeds negatiever geworden, en in laatste instantie 'niet vrij van een bittere trek'.[29] In *Het land van herkomst* wordt nog één positief voorbehoud gemaakt: 'in een verborgen laag van zijn wezen' was Doornik 'misschien nog gemakkelik [...] meer fatsoenlik man' dan menigeen onder zijn collega's.[30] Maar verder draagt het oordeel over Wouter Doornik het stempel van Du Perrons in de jaren dertig sterk gegroeide politieke bewustzijn: de krantensatraap was 'een van de rijkste mannen van Batavia' die zijn rol speelde van 'dwarskijker' zonder de bourgeoisie tegen de haren in te strijken: hij 'was in menig opzicht een vulgarisatie van Multatuli, maar bestreed de goeverneur-generaal liever uit naam van de indiesgasten voor wie hij schreef en die zijn krant groot moesten maken'.[31] De lezers van Wybrands' krant noemden de verlichte graaf die zo ongehoord veel toegaf aan de inlanders 'Jan-Paul Likkumstiekem', Wybrands zelf plakte hem het etiket op van 'bolsjewiek'.[32] Dit was de sfeer die bij alle medewerkers van *Het Nieuws van den Dag* overheerste, ook bij de rechtschapen Hendrik Mulder, van wie in 1920 plotseling een donkerblauw dichtbundeltje uitkwam, *De stille bouw*, waarin invloeden van de Tachtigers zich huwden aan een piëtistisch-christelijke levensbeschouwing.

De tweede strofe van het gedicht 'De stille bouw II' geeft de teneur van Mulders poëzie redelijk goed weer: 'Zoo arbeid ik getrouw, in 't dierbaar perk / van eenzaamheid, vèr van elk druk gerocht, / aan 't stil gebouw mijns levens; hechte kerk / van schoone vrede, God-gewijd gewrocht.'[33] Het bundeltje, waarin motto's van Jacques Perk, Shelley en Longfellow prijken, moet Eddy du Perron toch wel enige bewondering hebben ingeboezemd. Later noteerde hij: 'Ik weet nog hoezeer ik mij verbaasde dat de heer Mulder, die ik toen dagelijks zag, zo stillekens aan de bouw van zijn christelijke sonnetten had gearbeid, terwijl hij met het *Nieuws* toch luidruchtig genoeg meetimmerde aan de versterking van een zeker Indië dat niet verloren mocht gaan en aan de afbraak van een zekere G.-G., die volstrekt niets goeds kon doen, zo omstreeks 1920.'[34]

Met volle instemming van een groot deel van de Europese bevolking provoceerde Wybrands de ambtenarij met martiale uitspraken tegen de ‘malle Ethische opschroeverij’ en ‘het drijven van woelgeesten onder de half-beschaafde z.g. *Jong Indiërs*’.[35] Wybrands beweert dat de Ethische Politiek de criminaliteit onder de inheemse bevolking in de hand werkt. Bovendien gaat het gevoerde beleid in tegen de belangen van de harde werkers van Nederlandse stam, als wier woordvoerder hij zich opwerpt. De revolverjournalist Wybrands was een man naar het hart van de particulieren. Ethische politiek werd door hen geassocieerd met bedisselende ambtenaren, die door hun inlanderliefde blind waren geworden voor de belangen van hun eigen mensen.

De politieke agitatie in de jaren na de Eerste Wereldoorlog heeft olie op het vuur geworpen. Juist in de tijd dat Eddy du Perron verbonden was aan *Het Nieuws van den Dag* vonden enkele gebeurtenissen plaats waardoor de koloniale gemoederen heftig werden bewogen. D.M.G. Koch vertelt: ‘Onrust heerste in tal van streken. De Regering had besloten tot in-beslagneming van een deel der rijstproductie van die grondbezitters, die meer produceerden dan zij voor zich en hun familie nodig hadden. De maatregel stuitte hier en daar op verzet, en in de desa Tjimarèmè bij Garoet kwam het tot een onverantwoordelijke schietpartij op order van de resident der Preanger Regentschappen, waarbij 21 personen, mannen, vrouwen en kinderen, het leven lieten. Er ging een schreeuw van schrik en verontwaardiging door de inheemse wereld. In Toli-Toli op Celebes werden een bestuursambtenaar en een politieman vermoord. In het Solo'se hadden botsingen plaats tussen landhuurders en opgezetenen. [...] Het aantal suikerrietbranden en rietdiefstallen nam hand over hand toe.’[36]

De botsingen in Solo (in mei 1919) waren geïnstigeerd door Insulinde, de partij van de in 1918 in Indië teruggekeerde E.F.E. Douwes Dekker.[37] Aan de twee andere affaires, met bloedige afloop, werd de naam van de Sarekat Islam verbonden. De moord op de 25-jarige controleur J.P. de Kat Angelino in de streek Toli-Toli in Midden-Celebes vond plaats op 5 juni 1919, niet lang nadat de vice-voorzitter van de Sarekat Islam, Abdoel Moeis, een propagandistisch bezoek had gebracht aan Celebes.[38] In het dorpje bij Garoet kwam het in juli 1919 tot een uitbarsting. Een redelijk welvarende grondbezitter, Hadji Hasan, had geweigerd de rijstschatting te leveren die het gouvernement na de Wereldoorlog had ingesteld om hongersnoden te voorkomen. Hij beweerde dat hij anders niet genoeg zou hebben voor zijn familie. Hoewel het bestuur hem niet echt op de huid

zat, schafte Hadji Hasan voor zichzelf en zijn familieleden witte kleren aan, die traditioneel in de krijg werden gebruikt, alsmede een arsenaal aan wapens. Terwijl hij zich in zijn huis barricadeerde, openden regeringstroepen het vuur. De grondbezitter en verscheidene leden van zijn familie kwamen om.

Dit ongelukkige incident kreeg nog een staartje: Hadji Hasans schoonzoon bleek lid te zijn van de 'Afdeling B' van de Sarekat Islam, een geheime mantelorganisatie die de simpele ideologie aanhing dat om de macht te veroveren eerst alle Europeanen en Chinezen vermoord moesten worden. Het kwam als een onplezierige verrassing voor velen dat zo'n organisatie tot bloei had kunnen komen in de welvarende streek rond Garoet.[39] H.C. Zentgraaff, Wybrands' collega-revolverjournalist, schreef in *Mataram* dat de regeringsambtenaren nu maar eens moesten ophouden te koketteren met de 'nieuwe gezagsmagneet' en in plaats daarvan dienden te werken aan de 'beknotting van den door volksmenners en leiders gestolen invloed'.[40]

Iets van de verhitte atmosfeer van 1919 vinden we terug in *Het land van herkomst*, waar een protestbijeenkomst van 'rode onderwijzers, zoals dat heette' en 'inlandse kommunisten' wordt beschreven. Van de voormannen noemt de verteller Abdoel Moeis, die 'sprak met een hand in de broekzak, met de andere hevig om zich heen maaiend', terwijl 'een andere inlander met een uitgezakt paardengezicht, de nauweliks minder befaamde Dr. Tjipto [...] daarna een wat langgerekte satyriese beschrijving [gaf] van het zogeheten gevecht, waarbij een handvol nauweliks gewapende mensen door soldaten met een bewapening die hij voor de goede zaak vertienvoudigde, eenvoudig waren uitgemoord als een muizennest'.[41] Ongetwijfeld heeft deze passage betrekking op de Garoetse slachtpartij. De moord op de bestuursambtenaar in Toli-Toli wordt vermeld in een bijzin die de houding van de koloniale pers aardig weergeeft: 'achter het Decapark op een wiebelend stellage spraken enige voormannen, waaronder Abdoel Moeïs opviel, die in alle kranten verantwoordelik werd gesteld voor de moord op kontroleur De Kat Angelino'.[42]

De beschrijving van Abdoel Moeis en Tjipto Mangoenkoesoemo in *Het land van herkomst* is allerminst bedoeld om sympathie te wekken. We zouden dit op rekening kunnen schuiven van de bekende spiegel die de schrijver op zijn rug meedraagt: zo worden ook de vooroordelen van de beschreven periode getrouw gespiegeld. Van die vooroordelen was het jongmaatje van Wybrands zeker niet vrij, en zelfs een politiek bewust geworden Du Perron heeft lang nodig gehad om zich ervan los te maken.

Dit alles wil natuurlijk niet zeggen dat we de jongeling Eddy du Perron over één kam kunnen scheren met koloniale ijzervreters en anti-ethische scribenten. In *Het land van herkomst* komen anekdotes voor waarin Arthur Ducroo nu eens een edelmoedige impuls heeft,[43] dan weer op zijn strepen staat en klappen uitdeelt aan inlanders. In de tuin van de loge de Ster van het Oosten treedt een geïmproviseerde djongos wat onhandig op en noemt Arthur Ducroo bovendien 'njo' (jongeheer) in plaats van 'toean' (mijnheer), terwijl Arthur toch een lange broek draagt! In een van zijn 'krabbels' in het Greshoff-exemplaar biecht Du Perron op: 'Ik gaf hem toen een kaakslag, voor de sport.' Deze bekentenis werpt ineens een zijlicht op een adolescent die ondanks zijn poëtische gevoeligheid ook behoorlijk klierig kon zijn. Het was ongetwijfeld imitatiegedrag: er zaten vrienden bij voor wie deze flinkdoenerij moest worden opgevoerd. Waarschijnlijk valt deze anekdote te dateren op een tijdstip ná de kennismaking met Edy Batten. Het verhaal in de marge eindigt wel met een beter sentiment: 'Hij sloop weg en ik had erge spijt.'[44]

De blanke was hoe dan ook de meerdere. Zo zat de koloniale samenleving nu eenmaal in elkaar. Tekenend in dit verband is de volgende passage uit *Het land van herkomst*: 'een opstandige Javaan was vanzelfsprekend onze vijand. Niet dat mensen als mijn vader vonden dat de Javaan ongelijk had; integendeel, het gold als een bewijs van geestelike vrijheid om onder elkaar te erkennen dat de kompanjiesdienaren natuurlik rovers waren geweest en dat ook wij nog altijd niets op Java te maken hadden; dit eenmaal gezegd, kon men met de grootste verontwaardiging optreden tegen iedere inlander die niet nederig bij onze meerderheid neerhurkte.'[45] Het is, zoals Ronald Spoor opmerkt, een uitdrukking van 'de dubbele moraal, die aan elke koloniale samenleving ten grondslag ligt'.[46] Maar de jongste redacteur van *Het Nieuws van den Dag* had dat nog niet door.

De brede heirbaan

Lang heeft Du Perron het niet uitgehouden op de Kali Besar. Volgens eigen zeggen vier maanden,[47] maar het zou wel iets langer kunnen zijn geweest. Hetty Pino had op 28 maart 1919 haar aanstelling gekregen. Hoe lang daarna is haar aanbidder naar Batavia getogen? Het dromerige gedicht dat Eddy nog in Bandoeng voor Hetty schreef dateert van 18 april. De met 'Du P.' gesigneerde bewerking van het Franse artikel werd gepubliceerd in de krant van 26 september. Tussen beide data moet hij bij de

krant in dienst zijn gekomen. Kort na de moord op De Kat Angelino bezocht hij samen met een oudere collega op het Koningsplein een protestmeeting van de Sarekat Islam. We mogen dus aannemen dat hij in juni 1919 al voor *Het Nieuws* werkte. Zou hij dan zó kort na zijn bijdrage over de Franse koloniale politiek de krant hebben verlaten?

Toen Hetty hem schriftelijk de bons gaf, was ook het motief verdwenen voor zijn poging om zelf de kost te verdienen. Hetty had hem geschreven dat zij was gaan houden van een getrouwde man. In *Het land van herkomst* komt deze brief twee maanden na Ducroo's aanstelling, waarna hij het nog twee maanden volhield ‘om vol te houden’. Zijn vriend Taco (Adé Tissing) is zijn enige aanspraak 's avonds in het pension, maar die keert terug naar Bandoeng, zodat hij zich nog somberder gaat voelen. Ducroo geeft er de brui aan als Doorniks broer - de ‘Onderzeeër’ - op een dag ook godverdomme tegen hem zegt. Diezelfde dag leest hij in het eerste hoofdstuk van Jeffery Farnols *The broad highway* een lyrische passage over zwerflust en de vrije natuur, die hem uit de ban haalt van het stoffige kantoor. De volgende dag gaat hij niet meer terug naar zijn baas en vertrekt, zonder zich om zijn salaris te bekommeren, naar de theeplantage van zijn halfbroer, waar zijn ouders op dat moment verblijven.[48]

In Dajeuh Manggoeng aangekomen werd Eddy door zijn moeder met open armen ontvangen: de ‘octopusmoeder’, zoals Em. Kummer haar noemt, zij is vooral blij dat het huwelijk niet doorgaat.[49] Volgens de lezing in *Het land van herkomst* vraagt Arthur Ducroo vervolgens reisgeld aan zijn vader met het argument dat hij om een goed journalist te worden toch eerst het nodige van Nederlands-Indië moet zien. In de roman sluit hierop naadloos aan hoofdstuk 23, ‘Afscheid van Indië’, beginnend met Ducroo's reis naar de Kangean-archipel ten noordoosten van Madoera. In werkelijkheid maakte Du Perron deze reis pas in maart 1920, zodat er toch een groot hiaat gaapt tussen het afscheid van de krant en het begin van de reis. Op 26 februari woonde Du Perron in Bandoeng nog de bruiloft bij van Van Lenneps zoon Jules met een Zwitsers meisje.[50] Op 10 maart 1920 verloofde Hetty zich in Semarang met mr. W.G.F. Jongejan.[51] Enkele dagen daarvoor had Du Perron zich op Madoera ingescheept op een gouvernementsstomer die hem naar Kangean zou brengen. Vermoedelijk had het einde van zijn virtuele relatie met Hetty Pino hem behoorlijk aangepakt. Zijn reis had veel weg van een vlucht.

Als we ervan uitgaan dat Du Perron in oktober of november *Het Nieuws* verliet, zit er nog een aantal maanden tussen, voordat hij naar Kangean ging. Of moeten we geloof hechten aan de herinnering die ‘H.’

heeft opgetekend in zijn necrologie van Du Perron? H. was een collega bij *Het Nieuws*, die in 1940 memoreerde dat Eddy ‘onder ons collega's min of meer [werd] beschouwd als een “zonderling”’. Op een dag was hij ineens verdwenen, midden in de maand, zonder zijn traktement te beuren. H. vervolgt: ‘Du Perron wàs en bléép weg! Zijn vader liet hem zoeken; zelfs die wist niet waar hij zat.’ Het raadsel werd opgelost toen een van de collega's Eddy had gesignaleerd als restaurateur bij de staatsspoorwegen. Een paar weken later ontmoette ook H. hem, in het restauratierijtuig van de Batavia-Djokja expres, ergens tussen Proepoek en Kroja waar majestueus de vulkaan Slamat in de wijde vlakte oprijst. Opeens klonk Eddy's stem, die zei: ‘Is dit niet mooi, héél mooi?’ Gekleed in de jas met uniformknopen van de s.s., legde hij uit waarom hij van de krant was weggelopen: hij verlangde naar ‘nieuwe indrukken van ons mooie land’ en kon het in Batavia niet meer uithouden. Maar omdat zijn vader hem niets wilde geven voor niets doen, was hij maar restaurateur geworden bij de s.s. De volgende week zou hij worden overgeplaatst naar de Oosterlijnen.[52]

Wat de romantische impuls betreft sluit deze anekdote wel aan bij Jeffery Farnols romance over de jongeling die langs de brede heirbaan doolt, door het verrukkelijke landschap van het graafschap Kent. Ook is waar dat Eddy in financieel opzicht door zijn vader strak werd gehouden.[53] Mogelijk is hij inderdaad een poosje restaurateur geweest, maar uiteindelijk moet zijn oude heer de buidel toch hebben opengetrokken. Niets beter dan een lange reis om hem van zijn liefdesverdriet te genezen!

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 252-253; *Hlvh* 1996, p. 205. Een ‘brandal’ is een schelm.
2 DP aan Clairette Petrucci, 8-2-1922.
3 DP aan Julia Duboux, 13-11-1924. Wie die ‘cerebrale liefde’ was, is niet bekend.
4 Deze alinea is gebaseerd op: Van Goor, *De Nederlandse koloniën*, p. 285-286; Koch, *Om de vrijheid*, p. 57-60; en Ricklefs, *A history of modern Indonesia since c. 1300*, p. 173-174.
5 Brief van prof. dr. A.A. Verrijn Stuart (zoon van Hetty Pino, Haarlem) aan mij van 15-2-1993; Jeannette de Boer-Pino, ‘De Indische oud-ambtenaar en auteur Adolf Maximiliaan Pino (1891-1979)’, p. 108-109.
6 Gesprek van K.J. Pennink-Pino met J.H.W. Veenstra, Hattem, 15-9-1982, Veenstra-archief (coll. LM). De informatie dat Hetty Pino op 28 maart 1919 als onderwijzeres in Malang werd aangesteld, heb ik ontleend aan: *Hlvh* 1996, p. 823.
7 Zie: *De behouden prullemand*, p. 11-12.
8 Zie: Veenstra, ‘Du Perrons Indische leerjaren’, p. 55, waarin meer gegevens staan vermeld. Als ‘Arnold Meerman’ speelt Anton Koch een rolletje in het begin van de roman *Een voorbereiding.* Anton Kochs leven en literaire carrière komen uitvoerig aan de orde in: Francis Bulhof, ‘De hardnekkige monoloog van een onmogelijk man’.
9 *Brieven* I, p. 363-364. Hier wordt een licht afwijkende versie van het gedicht geciteerd.
10 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 18-19. In de herziene tweede druk is voor de Meta-episode minder plaats ingeruimd.
11 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 24-25. Vanzelfsprekend moet er in het origineel ‘Eddy’ hebben gestaan. Het modernistische procédé om brieffragmenten te verwerken in een literaire tekst werd in de eerste druk van *Een voorbereiding* veelvuldig toegepast. In *Het land van herkomst* werd er een spaarzamer gebruik van gemaakt.
12 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 26.

13 Vgl. brief aan Evelyn Blackett van 21-10-1929, waarin DP mededeelt dat zijn opvatting van de liefde toentertijd dicht stond bij 'British love'.
14 Vgl. Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 26-27 en *Vw* III, p. 332; *Hlvh* 1996, p. 269.
15 Zie: *Brieven* V, p. 329; *Brieven* VI, p. 48.
16 *Vw* III, p. 330; *Hlvh* 1996, p. 267.
17 Nog in 1932 duidde DP Gerard van Loon (1882-1934) aan als 'den grooten dikken Van Loon van de krant van Wybrands: een *ploert* van een vent'. Zie: *Brieven* III, p. 489. G. van Loon was in 1914 in aanraking gekomen met justitie voor het schrijven van een commentaar (op 5-11-1914) 'met de bedoeling vijandschap, haat en minachting tussen de rassen te zaaien'. Als verzachtende omstandigheid gold dat Wybrands niet op het kantoor was (*Bataviaasch Nieuwsblad*, 1-1-1915).
18 De gegevens voor dit overzicht heb ik ontleend aan: [Frans Netscher,] 'K. Wijbrands', in: *Hollandsche Revue*, jrg. 26 (1921), nr. 1, p. 21-30, en E. van Lidth de Jeude, 'Karel Wybrands † Een Unicum in de Indische Journalistiek', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 28, nr. 6, 20 juni 1929, p. 161-164. Zie ook: Spoor, 'Du Perron en de aap van Multatuli'.
19 *Java-Bode*, 15-4-1919.
20 *Vw* III, p. 329; *Hlvh* 1996, p. 266. Hierop volgt een anekdote over *de* baan of *den* baan, die met de toegevoegde scheldwoorden 'ezelskind' en 'rund' ook door Van Lidth de Jeude wordt verteld.
21 *Hlvh* 1996, p. 473 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Gerard Wybrands was tijdens de oorlog vier jaar lang correspondent geweest in Europa; hij keerde omstreeks 17 september 1919 terug naar Batavia. Met dank aan Gerard Termorshuizen voor zijn informatie over de gebroeders Wybrands.
22 Mogelijk J. Houbolt, bij wie DP in 1937 op Bali zou logeren.
23 Van Wijk, 'C. Ed. Du Perron † in memoriam'. Overgenomen in: Spoor, 'Du Perron en de aap van Multatuli', p. 3-4.
24 *Vw* III, p. 328; *Hlvh* 1996, p. 266.
25 Veenstra heeft daarenboven in enkele ongesigneerde stukken de hand van de jonge reporter herkend, met zelfs een tekenend citaat uit *The broad highway.* Zie: Veenstra, 'Du Perrons Indische leerjaren', p. 59.
26 Met dank aan Anneke Scholte, die deze tekening heeft getraceerd, en Gerard Termorshuizen.
27 *Vw* III, p. 327-328; *Hlvh* 1996, p. 265.
28 Vgl. *Vw* III, p. 332; *Hlvh* 1996, p. 269.
29 Zie: Spoor, 'Du Perron en de aap van Multatuli', waarin Du Perrons oordeelsvorming wordt geresumeerd.
30 *Vw* III, p. 329; *Hlvh* 1996, p. 266.
31 *Vw* III, p. 327-328; *Hlvh* 1996, p. 265-266.
32 Zie: Koch, *Batig slot*, p. 21. De anekdote over de bijnaam van Jean-Paul van Limburg Stirum komt van wijlen G.J. Resink.
33 Hendrik Mulder, *De stille bouw*, Bussum: C.A.J. van Dishoeck 1920, p. 16. In 1933 werd Mulder, die Wybrands was opgevolgd als directeur-hoofdredacteur van *Het Nieuws*, benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Zie over hem (met portret van een gesoigneerd besnord heer): A. Z[immerman], 'De dichter Hendrik Mulder', in: *d'Oriënt*, nr. 26, 1-7-1933.
34 *Vw* VI, p. 375. In 1906 had Hendrik Mulder in Nederland gepolemiseerd tegen Abraham Kuyper. Zie: Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*, p. 157.
35 In een artikel uit 1919, geciteerd in: Veenstra, 'Du Perrons Indische leerjaren', p. 59.
36 Koch, *Om de vrijheid*, p. 62. De historicus Robert van Niel gaat in zijn studie *The emergence of the modern Indonesian elite* dieper in op de achtergronden van de ongeregeldheden. Zie: Van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite*, p. 143-150.
37 Van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite*, p. 159-160. Insulinde was al sinds 1913 actief.
38 De door een machtsstrijd tussen adathoofden al verhitte gemoederen zouden zijn aangewakkerd door het optreden van Abdoel Moeis, die overigens niet méér 'opruiende' taal had gebezigd dan op Java. Zie: idem, p. 145. Het verhaal van de gebeurtenissen wordt verteld in: [Anoniem,] 'In Memoriam. Controleur J.P. de Kat Angelino', in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 16, 27 juli 1919, p. 1-2.
39 Het Garoetse incident luidde het verval in van de oorspronkelijke Sarekat Islam: vele leden zegden hun lidmaatschap op, te beginnen met de Arabische handelaren die aan het begin van de beweging hadden gestaan.
40 *Mataram*, 9 juli 1919.

41 *Vw* III, p. 335; *Hlvh* 1996, p. 271.
42 *Vw* III, p. 334; *Hlvh* 1996, p. 271.
43 De jonge reporter Ducroo heeft een edelmoedige impuls als hij op een smoorhete middag op de tram wacht, waar een berooide inlander hem een verveloze houten tafel aanbiedt voor een gulden. Hij heeft zo'n honger, zegt hij. Als goed reporter weet Arthur, dat er hongersnood heerst in het Buitenzorgse. Hij heeft echter weinig geld bij zich en rént in de tropische hitte terug naar zijn werk om daar een gulden te lenen. Als hij terugkomt, staat de inlander nog geduldig op hem te wachten. Zie: *Vw* III, p. 219; *Hlvh* 1996, p. 178-179.
44 *Hlvh* 1996, p. 458-459 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
45 *Vw* III, p. 334; *Hlvh* 1996, p. 270-271.
46 Spoor, 'Du Perron en de aap van Multatuli', p. 1.
47 *Brieven* I, p. 318.
48 Zie: *Vw* III, p. 332-334; *Hlvh* 1996, p. 269-270.
49 Zie: Kummer, 'Tegendraads-lezen als excuus voor mis-lezen', p. 58. Op de reactie van mevrouw Du Perron sluit aan een verklaring van de hoofdfiguur in *Een voorbereiding*: 'Mijn moeder legt mij één ding in de weg: haar hart. [...] "Als je wegging zou je oude moeder doodgaan."' Ook heeft 'Meta' het in een van haar brieven over 'het egoisme van je moeder die je altijd maar bij zich hebben wil'. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 22, p. 19.
50 Eddy komt voor op de officiële foto van het bruidspaar met familie en naaste vrienden (coll. mr. A.E. du Perron). Julius van Lennep (1894-1971) trouwde met Eugenie Elise Schaerer (1897-198?). Op 8-7-1947 werd het huwelijk ontbonden. In de fotocollectie van mr. A.E. du Perron bevindt zich een reeks precies gedateerde foto's van de reis door de Kangean-archipel: 7 maart 1920, 'op weg naar Gowa Koening, Kangean', 14 maart 'Tembajangan', 18 maart 'bij Kalisangka', 22 maart 'Ardjasa', 28 maart 'bij eiland Raës'. Op 6 april heeft Du Perron de eilanden achter zich gelaten en beklimt hij de Bromo.
51 Zie: *Preanger-Bode*, 13-3-1920. Maar ook Jongejan was niet de ultieme huwelijkskandidaat. Hetty Pino zou op 29-6-1921 trouwen met een andere jurist: Gerard Marius Verrijn Stuart (1893-1969), 'die in 1919 in Groningen was gepromoveerd en later hoogleraar in de economie werd'. Zie: *Hlvh* 1996, p. 823.
52 H., 'Hij had Indië lief'.
53 In een brief aan zijn tweede vrouw schrijft Du Perron dat hij vroeger als hij een reisje maakte nauwkeurig verantwoording moest afleggen van zijn bestedingen, maar hij loog er dan 'kleine postjes' bij omdat hij daar boeken voor had gekocht. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-4-1936.

Hoofdstuk 11
In de ban van Java

Kangean

Na de Bandoengse bruiloft begon Eddy du Perron aan zijn grote reis over Java en Madoera. Het eerste reisdoel was de ten oosten van Madoera gelegen Kangean-archipel, waar de zoon van de Bandoengse buren in het begin van 1919 was aangesteld als controleur. Tussen de Du Perrons en de familie Beynon bestond een hartelijke verhouding. Zoon Paul Anne Bey-

non (1888-1956) was bijna elf jaar ouder dan Eddy du Perron.[1] Op weg naar de Kangean-eilanden is Eddy waarschijnlijk eerst afgestapt in Soerabaja, waar Feicko Tissing een lucratieve betrekking had bij een Engelse firma.[2]

Met Beynon had Eddy een heel ander soort relatie dan met de Tissings en Edy Batten. Paul Beynon, een telg uit een wijdvertakte Indische familie van bestuursambtenaren, officieren en schilders, was zo ongeveer een vaderlijke vriend voor hem. Op latere leeftijd was Paul 'een Indisch heertje, dol op klassieke muziek en talen, en artistiekerig [...] Hij ontwierp zijn eigen meubelen, rookte ovale Egyptische sigaretten met een lange, slanke pijp à la Dietrich, was idolaat van alles wat Frans was en had op dat gebied vele raakpunten met de voormalige huisvriend Eddy'.[3] Na voltooiing van zijn opleiding ging Paul in september 1915 naar Indië, waar hij werd aangesteld als administratief ambtenaar voor Java en Madoera.[4] Nadat zijn eerste huwelijk was ontbonden, was hij op 21 december 1917 in Kraksaan hertrouwd. Op 24 januari 1919 werd in het Oost-Javaanse Klakah een dochter geboren. Kort daarna is het jonge gezin verhuisd naar de geïsoleerd liggende Kangean-eilanden.[5] Paul Beynon was dus al een pater familias en een man met een carrière toen de jonge Du Perron bij hem kwam logeren.[6]

In zijn eerste jaar op Kangean was Beynon er enthousiast tegenaan gegaan, al spoedig geassisteerd door de toen vierentwintigjarige arts Octavianoes Leonardoes Fanggidaej (1895-1965), die in mei 1918 in Weltevreden zijn opleiding had voltooid aan de Stovia (School tot opleiding van Inlandsche artsen). Fanggidaej was te Babaoe in West-Timoer geboren als zoon van een protestantse godsdienstleraar en kleinzoon van de laatste vorst van het eiland Roti. De 'dokters Djawa' die van de Stovia afkwamen, waren uit hoofde van hun beroep meteen ook de eerste volksopvoeders. Verscheidenen van hen, onder wie de befaamde dr. Tjipto Mangoenkoesoemo, gingen de nationalistische richting uit. Ook Fanggidaej was bezield van de gedachte dat de inlanders gelijke rechten moesten krijgen. Door zijn nationalistische houding was hij zelfs in conflict geraakt met het bestuur: zijn aanstelling in het achterlijke Kangean was in feite een strafoverplaatsing.[7]

De rol van Fanggidaej, die soms door een Ambonese arts werd bijgestaan, was cruciaal voor de ontwikkeling van de archipel. Zoals een zekere S. schreef in het *Weekblad voor Indië*, moest volksgezondheid het uitgangspunt zijn van een economische opheffing van de eilandengroep.[8] Vrijwel de gehele bevolking was namelijk aangetast door framboesia tro-

pica, een tropische huidziekte waardoor het lichaam allengs overdekt raakte met op frambozen gelijkende knobbels. Allereerst moesten de noden van het volk worden geïnventariseerd. In de woorden van S.: ‘De controleur en de dokter gunden zich geen rust; men zag ze steeds bij elkaar, berg op, berg af, dessa's in, dessa's uit, nu eens per rijtuig, dan weer te paard of te voet. Toen eenmaal voldoende materiaal was verzameld, werd een schrijven tot de respectieve chefs gericht, waarin werd aangetoond de stilstand der toename van het zielen-aantal gedurende de laatste 10 jaren als gevolg van aldaar heerschende volksziekten en waarin ten slotte voorgesteld werd een campagne te voeren tegen deze ziekten.’

Er bestond een probaat middel tegen framboesia: één injectie met neo-salvarsan deed al na drie dagen de symptomen wegtrekken. Het was echter een duur geneesmiddel en de Burgerlijk Geneeskundige Dienst huldigde het principe dat de bevolking ‘de noodzakelijkheid [moet] gaan beseffen voor eigen en algemeen welzijn offers te brengen; gratis verstrekking van het middel zal daarom groote uitzondering moeten blijven’. Ondanks de algemeen heersende vrees voor de injectienaald liep het storm op de polikliniek toen gebleken was hoe goed het middel werkte, met het gevolg dat de voorraad neo-salvarsan algauw uitgeput was. Op initiatief van de controleur, diens inheemse ambtscollega en de dokter kwam het op 7 februari 1920 tot de oprichting van de vereniging Bârâs Kangean ofwel ‘gezond Kangean’, die door Kangeanners werd bestuurd. Na de eerste vergadering werd er vijfhonderd gulden opgehaald voor de inkoop van een nieuwe voorraad neo-salvarsan.[9]

Toen Du Perron begin maart 1920 in de archipel aankwam, was de inentingscampagne in volle gang. Beynon en Fanggidaej hadden overigens nog meer gedaan: zij hadden kapok uit de desa's verkocht en van de winst een klein bamboehospitaaltje laten bouwen.[10] Tijdens het verblijf van Du Perron was men bezig een nieuw ziekenhuis te bouwen, ditmaal van degelijk djatihout.[11] Te midden van deze bedrijvigheid vergezelde Du Perron zijn vriend en de arts op hun tochten naar de diverse eilanden, waarvoor soms de ‘kapal poetih’ (witte boot) van het gouvernement beschikbaar was. Er werd ook veel paard gereden en met de dokter zwom hij ‘in een zeetuin, met de gevarieerdste koralen en gewassen even onder ons’. Hij vond Fanggidaej ‘een bescheiden jongen’, die onbekommerd at van het voedsel dat de aan framboesia lijdende bevolking hem voorzette.[12]

De Kangean-archipel bestaat uit het grote eiland Kangean met de hoofdplaats Ardjasa en de haven Kalisangka, vier kleinere eilanden en ongeveer

vijfentwintig piepkleine eilanden. Du Perron had vanuit Soerabaja eerst de stoomtram door Madoera genomen om ook dat eiland te zien; vooral het westelijk gedeelte was bij hem in de smaak gevallen. Hij had overnacht in Pamekasan en in Marengan, waar het Europese hotel, met badkamer en Engels ontbijt, hem goed was bevallen.[13] Met een karretje ging hij verder naar de oostelijke havenplaats Kalianget, waar viermaal per maand de *Loewoek*, een marineboot uit Soerabaja, de oversteek maakte naar Kangeans westelijke havenplaats Kalisangka. Het was een reis van twaalf tot veertien uur. Onderweg deed de boot even het eiland Sapoedi aan en passeerde hij Raäs. Daarna kwam Kangean in zicht en spoedig werd het anker uitgegooid in de haven van Kalisangka, op grote afstand van de pier.[14] Een motorbootje bracht de passagiers naar het uiteinde van de stellage. Vanuit Kalisangka ging de reis naar Ardjasa, iets meer dan vier kilometer landinwaarts. Onderweg veel klapperbomen. De aloen-aloen van Ardjasa was het centrum van de bestuursmacht, met een eerbiedwaardige oude waringin en de tegenover elkaar liggende woningen van de controleur en de wedono, nauwkeurig elkaars status spiegelend. Ook stonden er aan de aloen-aloen een pasanggrahan (gouvernementeel logement) en de in november 1919 geopende gouvernementsschool.

Du Perrons reis valt aan de hand van zijn eigen beschrijving en een reeks foto's eenvoudig te reconstrueren. Op 7 maart 1920 ging hij met Paul Beynon naar Gowa Koening, een druipsteengrot met een geelachtiggroene weerschijn, bestaande uit twee grote zalen die door aan het gewelf hangende kalkkegels en uit de bodem oprijzende pilaren de indruk maakten van een ‘theaterdecor’. In zijn artikel ‘Enkele aanteekeningen over de Kangean Archipel’ wijst Beynon op het bijgeloof van de Kangeanners: de Hollanders moeten wel van die grot afstammen, want ‘iedere Hollander gaat, bij een bezoek aan Kangean, steeds naar zijn afstammingsplaats ter bedevaart’. In een andere, heel donkere grot werd wierook gebrand om de grotgeesten gunstig te stemmen.[15]

Zes kilometer ten oosten van Ardjasa moest men te paard verder om door het dichte oerwoud het twaalf kilometer verderop liggende Tambajangan te bereiken. Deze tocht ondernamen Du Perron, Beynon en Fanggidaej, alledrie gekleed in smetteloos witte jas toetoep (met gesloten boord), op 14 maart 1920, terwijl alom het karakteristieke gekraai van de boshaan klonk. Du Perron was lyrisch over ‘het uitzicht vanuit Siampé, een klein plaatsje, dat men in het voorbijgaan aandoet’. In Tambajangan overnachtten zij in de pasanggrahan van het boswezen. Daar kon men - in de woorden van Du Perron - ‘gerieflijk neergezakt in een wipstoel,

zonder een vin te verroeren en alleen door over de balustrade te kijken' zich moe staren op een panorama 'in nuancen van groen, doorplekt met rood van pannen daken en met lange grijze strepen er doorheen van de dichte rijen djattistammen. En dáárachter de zee met de kleinere eilandjes in het Zuiden.'

Van genoemde eilandjes bezocht Du Perron alleen Poelo Saoebi. Verder oostwaarts is hij niet de archipel binnengedrongen. Vanuit de pasanggrahan begaven de heren zich ook naar het noorden, waar Batoepoetih, een witte kalkrotsketen, zich uitstrekt. Een van de toppen, de Goenoeng Ettèng ofwel 'trappenberg', werd beklommen:

> 'eerst langs een houten ladder, daarna langs in den wand uitgehouwen trappen, met hier en daar een lange bamboe, bijwijze van leuning. [...] Het vèrgezicht, dat men van boven heeft, is [...] vrijwel gelijk aan dat van Tambajangan. Maar het oerwoud, waardoor men loopt, en dat zóó dichtbegroeid is en woest als men, bijv. in den Preanger, alleen nog maar aan de grens van enkele ondernemingen aantreft, loont de moeite van het klimmen ruimschoots. Het is machtiger nog dan het uitgestrekte bosch, dat men doorrijdt vóór men te Tambajangan komt [...].'[16]

Over een foto van de beklimming van Goenoeng Ettèng, waarop hij zich halverwege een bamboetrap omdraait, heeft Du Perron later gezegd: 'Ik zie er daar uit als een gezeglijk jongetje, vindt u niet? En wat stond ik vér van de literatuur!'[17] Dat laatste is een mooie (literaire) overdrijving, want op andere foto's staat hij afgebeeld met een boek in de hand - en had hij niet eindeloos met Paul geboomd over Montmartre, verrukkelijk oord van bohémiens, kunstenaars en chansonniers? Een ander onderwerp van gesprek was de Hindoe-Javaanse kunst, waar Paul goed in thuis was. Ook in zijn bestuursrijkje was hij altijd op zoek naar archeologische bijzonderheden, en trots had hij in een van zijn artikelen de vondst gemeld van grafschriften die bewijzen bevatten voor de slechts mondeling overgeleverde 'zeer belangwekkende' geschiedenis van Kangean.[18] Na Knebel ontving Du Perron zijn tweede archeologische impuls van Paul Beynon. Op zijn terugreis zou hij dan ook dagenlang de Boroboedoer in zich opnemen.[19]

Op 18 maart 1920 zijn de drie reizigers naar Kalisangka gegaan. Bij die gelegenheid heeft Du Perron zich met Fanggidaej te water begeven om in de baai de zeetuinen te verkennen.[20] Op 28 maart verliet hij Kangean.[21] Het is niet bekend welke route Du Perron na zijn bezoek aan de archipel

heeft genomen, maar ergens moet hij hebben afgesproken met Adé Tissing, want samen bezochten ze de Bromo, de beroemdste vulkaan van Oost-Java.[22]

Gonena

Voor hun tocht naar de Bromo hadden Eddy en Adé als uitvalsbasis het plaatsje Tosari gekozen, negentien kilometer ten westen van de vulkaan. We schrijven 6 april 1920, het begin van het droge seizoen, toen de twee vrienden op kleine Australische paardjes de tien kilometer lange krater van de oude Tengger-vulkaan doorkruisten, een desolate zandvlakte waarin vier tamelijk jonge bergen oprezen. Zij passeerden de berg Batok of 'kokosnoot' alvorens de helling van de Bromo te bereiken, waar het vuur van de krater alles in een roze gloed zette.[23]

Binnen twaalf dagen was Eddy in de garnizoensplaats Magelang, zo'n driehonderd kilometer naar het westen toe.[24] Hij logeerde in het ouderlijk huis van Phely Jordaan, wiens vader voorzitter was van de plaatselijke gemeenteraad. Magelang werd de uitvalsbasis voor allerlei uitstapjes in Midden-Java. Hoofddoel was het in de negende eeuw voltooide boeddhistische tempelcomplex Boroboedoer, gebouwd in de vorm van een mandala of meditatiering. Via tien in andesiet uitgehouwen terrassen met reliëfs die de geschiedenis, het alledaagse leven en de boeddhistische leer uitbeelden, bereikt de pelgrim de hoogste stoepa. Elk nieuw terras vertegenwoordigt de individuele fasen op weg naar de vervolmaking. De reliëfs aan de voet van het complex beelden de lagere hartstochten uit en de dood, maar hoe hoger men komt, hoe meer de pelgrim zich van de zintuiglijke wereld losmaakt, tot op de bovenste terrassen het nirwana wordt bereikt. Eddy was geen pelgrim, maar wel begerig om dieper door te dringen in de betekenis van deze oudheden. Hij sloeg niets over van de in totaal vijf kilometer gaanderijen met reliëfs aan weerszijden: '[...] ik knielde bij ieder relief neer om er de episode van te verstaan. Ik begon boeken te lezen over deze onderwerpen en voor het eerst te begrijpen welk een rijkdom aan kunst Java zelf nog bezat.'[25]

Dagen achtereen ging Eddy terug naar de Boroboedoer, maar hij trok ook op met Phely's zestienjarige zusjes Gonda en Olga, een tweeling.[26] Hij kon goed overweg met de ongekunstelde meisjes: zij waren geheel en al vrij van de maniertjes en pretenties die zovele Bandoengse deernes aankleefden. Bij de jeunesse dorée van de Preanger hoofdstad ging het er

altijd om wie in een gegeven jaar de ‘Roos van Bandoeng’ zou mogen heten. ‘Oh dat is dat meisje van Clignett, een beeldje!’ De zusjes Jordaan daarentegen waren degelijke en ook wel tamelijk onschuldige meisjes die door Phely schamper ‘echte desa-kinderen’ werden genoemd. Met zijn vieren bezochten ze de plaatselijke bioscoop. Eddy babbelde er altijd tussendoor, vooral als de film tegenviel. Op een keer zei Phely: ‘Laten we maar weggaan, die film is niets.’ Maar zijn twee zusjes bleven zitten en schudden van nee. Phely zei: ‘Ed weet je waarom die twee slomen blijven zitten? Ze hebben betaald en dan moeten ze de hele film uit zien.’ Eddy lachte een beetje, maar bleef bij de meisjes zitten toen Phely zich uit de voeten maakte.[27] Ook zwom hij met ze in de badplaats Kali Bening en vertelde ze over zijn schrijversambities.

Eddy had boeken bij zich over de archeologie van Java en als hij 's avonds met Phely in de stad zijn vertier zocht, gebeurde het wel dat Gonda er wat in snuffelde. Weer thuisgekomen ging Eddy op een divan zitten, *silo*: op z'n Javaans met de benen over elkaar, om de tweeling te vertellen wat hij had opgestoken. Op een avond betrapte Gonda hem op een fout. Eddy, verbaasd, vroeg: ‘Hoe weet jij dat?’ ‘Ja,’ zei Gonda, ‘het is een beetje onhebbelijk hoor, maar ik heb in jouw boek gelezen toen jullie weg waren.’ Vanaf dat moment groeide er een speciale band tussen Eddy en Gonda, door hun gemeenschappelijke belangstelling voor oudheden en literatuur. Tot ver in de jaren twintig zouden ze met elkaar corresponderen.[28]

Een van de grotere excursies was die naar de Prambanan, het fraaiste complex Hindoe-monumenten van Java,aande weg van Djokjakarta naar Solo. Niet ver ten noorden daarvan liet Du Perron zich op 20 april 1920 fotograferen bij de boeddhistische Tjandi Sewoe ofwel Duizend Tempels, de grootste tempelgroep van Java. Hij zit daar aan de voet van een meer dan manshoog beeld van een buikige tempelwacht met een knots in de hand. Het tekent Du Perron dat hij zijn studie van de Javaanse oudheden van begin af aan systematisch ter hand nam. Tegen Gonda zei hij: ‘Ga maar eens naar de Prambanan; daar zit een Boeddha op een lotusbloem, maar kijk eens hoeveel armen hij heeft. In elke arm heeft hij een attribuut, bijvoorbeeld een pannetje of een stok of een dolk. En dat *betekent* allemaal iets.’ Gonda kreeg opdracht alles op te schrijven, dan zou hij het later uitleggen.

In de tijd van Eddy's logeerpartij speelde de kwestie waar de meisjes voor hun verdere opleiding naartoe zouden gaan. De knappe Phely zou

naar de Technische Hogeschool gaan om te studeren voor ingenieur en de meisjes wilden het onderwijs in. Maar er was in Magelang geen kweekschool. Er was er wel een in de buurt, in Semarang, maar die was verbonden aan een klooster, wat gezien de protestantse achtergrond van de familie niet zo geschikt leek. Spontaan zei Eddy: 'O, dan komen jullie toch naar Bandoeng toe, bij m'n ouders in huis.' En zo geschiedde.

Waarschijnlijk maakten Gonda en Olga rond juni 1920 hun entree op de Groote Lengkongweg. De zedig opgevoede meisjes waren in het begin een beetje overrompeld door het mondaine gedoe in het 'Parijs van Java', maar ze moesten vooral erg wennen aan de excentrieke sfeer in huize Du Perron. Er liep allerlei personeel rond, bedienden en kokkies en baboes en daarbij nog Ina, de aangenomen dochter, die ook een halve bediende was. Ze ging in elk geval nooit naar school. Iedere dag kwam oom Van Lennep binnenlopen, soms zomaar naar de slaapkamer toe, roepend: 'Lig je nog in bed?' 'Ja hoor,' zei mevrouw dan, 'kom maar naar binnen!' Van Lennep zette zich dan op de rand van het bed om zijn favoriete medium broederlijk te knuffelen en te zoenen. Mevrouw had nooit Hollandse vriendinnen, het waren altijd Chinese vrouwen die over de vloer kwamen en dan werd er gefluisterd en gingen er ringen of armbanden van hand tot hand: *berapa ini?* (hoeveel kost dit?) *adoeh mahal!* (oh wat duur!). Meneer Du Perron maakte veel meer een Europese indruk, hij was 'het type van een gewezen kracht-figuur, die zijn "pensioen-tijd" geen inhoud kon geven'.[29] De verhouding tot zijn zoon was stroef, Eddy kreeg nog steeds weinig zakgeld. Dus zei hij tegen Phely: 'Jor, geef mij eens wat geld!' of: 'Zeg Jor, moet je horen. Als ik later geen geld heb, dan kom ik toch bij jou, want jij bent dan ingenieur, dus jij krijgt natuurlijk een dijk van een salaris.' Op Phely's uitroep dat Eddy zeker dacht niks te hoeven uitvoeren, antwoordde deze steevast dat hij boeken zou schrijven, waarop de ingenieur in spe riposteerde: 'Jij denkt zeker dat iemand dat boek zal lezen!'

Eddy sprak de twee zusjes vaak aan als 'Gonena', want 'Gonda en Olga', dat was hem te moeilijk, dus: Gon en A, Gonena. Op een dag zei hij: 'Zeg, Gonena, ik moet jullie toch iets zeggen. Vinden jullie het eigenlijk leuk om altijd hetzelfde gekleed te zijn? Jullie hebben niet dezelfde karakters, dus dat moet je ook tonen in je kleding. Jullie zijn net kleine kinderen, altijd in dezelfde jurk, en je bent toch al zeventien.' Het beroep op hun eigen persoonlijkheid trof doel: voortaan zouden de tweelingzusjes verschillend gekleed gaan. Gonda keek met bewondering naar Eddy op, hij las haar 'in zijn prachtige Frans' graag voor uit Cyrano de Bergerac. Mevrouw Du Perron zag het aan. Ineens zei ze, waar de meisjes bij waren:

‘Eddy, nou moet je even *goed* luisteren naar mij. Ik wil nooit een protestantse schoondochter hebben. Heb je dat begrepen?’ Zoonlief reageerde geprikkeld op ‘al dat gezanik’, de meisjes deden of het hun niet aanging.[30]

Zo gingen de dagen voorbij aan de Groote Lengkongweg, waar soms vreemd volk aan de deur kwam, zoals de Brits-Indiër Goelam Mohammed, die eens door mevrouw Du Perron was binnengeroepen om haar de toekomst te voorspellen. Hij had haar toen eerlijk opgebiecht dat hij die gave niet bezat, maar wel goedkope en dure edelstenen en ook gekleurd glas verkocht. Na deze eerste ontmoeting kwam hij wel een paar keer per jaar opdagen en bleef dan enkele dagen logeren. Hij leerde Eddy schaken en gaf hem een talisman. Hoewel hij een vrome moslim was, mocht hij graag over geesten praten.[31]

Er werd in huize Du Perron veel gedelibereerd over de toekomst, en alle hulp van buiten, of van boven, was daarbij welkom. Door de politieke onrust was het een spannende tijd in Indië. Bovendien waren de prijzen in de naoorlogse jaren behoorlijk gestegen, terwijl de belastingdruk voortdurend toenam.[32] Daar kwam nog Du Perrons faillissement bij, dat al in oktober 1915 was uitgesproken. Omdat Charles de N.V. Gedong Menu buiten het faillissement had weten te houden, maakte hij geen haast met de uitbetaling. Nadat de Weeskamer te Batavia, als curatrice in het faillissement, in oktober 1916 had bepaald dat belanghebbenden tot 21 december 1916 hun schuldvorderingen konden indienen, ging er bijna anderhalf jaar overheen voordat er een begin werd gemaakt met de uitbetaling. De eerste uitdelingslijst lag van 23 april tot 8 mei 1918 op de griffie ter inzage van belanghebbenden. De tweede uitdelingslijst werd anderhalf jaar later, tussen 14 en 28 november 1919, ter inzage gelegd. Na deze eerste uitbetalingen waren nog niet alle schuldeisers schadeloos gesteld. Mogelijk zijn ongeduldig geworden schuldeisers bij de failliete rentenier thuis komen reclameren. Gonda Jordaan herinnerde zich dat er op geregelde tijden iemand in de voorgalerij verscheen die iets van de familie nodig had en naar Indische gewoonte hardop ‘Spada!’ (Wie daar!) riep. Eddy's ouders zaten altijd een beetje achter in het huis en lieten dan hun zoon opdraven om de bezoeker af te poeieren. In het jaar 1920 werden er geen betalingen verricht. Maar dat had waarschijnlijk te maken met een financiële strop waar een andere gast op het Lengkongse platje verantwoordelijk voor was. Haar naam was Marietje van Oordt.

Marietje van Oordt

Marie Elisabeth (Marietje) van Oordt (soms ook gespeld als Van Oord of Van Oort) was een jeugdige oplichtster, wier kleurrijke loopbaan we kunnen volgen in de Indische kranten. In de *Java-Bode* van 19 maart 1915 wordt een bericht overgenomen uit het *Soerabaia Nieuwsblad*, waarin Marietje als volgt wordt geïntroduceerd: 'Als Marietje iets doet, doet zij het goed, d.w.z. goed voor zichzelf, terwijl het voor de tegenpartij gewoonlijk uitloopt op een kleine roegie [schade]. Wie Marietje is, behoeven wij zeker niet uit te leggen, iedereen kent haar thans wel, al is het maar bij naam, Marietje van Oord, alias zus, alias zoo, alias dit-en-dat.' In dit geval gaf zij zich uit voor mevrouw Robertson; zij bestelde een auto om haar ergens naartoe te brengen en zond daarna de chauffeur 'met haar liefsten glimlach' voor de betaling naar 'mevrouw Robertson op Embong Kenongo'. Maar mevrouw Robertson wist natuurlijk van niets, 'en Marietje had wederom met succes een harer guitenstreken ten beste gegeven'.

In de *Preanger-Bode* van 29 mei 1915 wordt iets meer verteld over Marietjes achtergrond. In het artikel 'Een droevig gebeuren' verschijnt zij als 'een hupsch deerntje, dat het met de zedelijkheid - zooals wij die in onze fatsoendelijke maatschappij verstaan - niet zoo nauw neemt'. Na een periode in het tehuis van het Leger des Heils te Semarang had zij namelijk haar oude levenswandel hervat. Via Makassar was zij in Soerabaja terechtgekomen, waar ze zich had uitgegeven voor Annetje van Dalen en een trouwlustige jongeman had ingepalmd. Door welmenende vrienden aangespoord, was deze vrijer echter naar de politie gegaan, die desgevraagd bevestigde dat hij werd beetgenomen. Marietje plengde vele hete tranen, maar het mocht niet baten: zij werd door haar ontgoochelde minnaar aan de kant gezet. Vol leedvermaak besluit het artikel aldus: 'De "relatie" is verbroken, en Marietje is weer à prendre. De galant-met-de-oprechte-plannen heeft met een: Leb wohl, meine Lamm, ich wandre von hier! afscheid van haar genomen.'[33] Toch slaagde Marietje er binnen korte tijd in om een andere galant aan zich te binden: op 30 september 1915 trad zij te Soerabaja in het huwelijk met Christiaan Marie Krop.[34] Het is niet bekend hoe lang dit huwelijk heeft standgehouden, maar uit het feit dat Marietje bijna anderhalf jaar uit het nieuws bleef, kunnen we opmaken dat zij zich geruime tijd heeft onthouden van haar 'guitenstreken'. In het vervolg van haar verhaal komt haar echtgenoot niet meer voor.

In februari 1917 koopt Marietje op Rijswijk in Batavia een hoed en ver-

zoekt de rekening te sturen naar haar adres in de Nieuwelaan. Als deze enkele dagen later wordt aangeboden, heeft zij de wijk genomen naar Bandoeng. ‘Bij onderzoek bleek, dat het de bekende oplichtster Marietje van Oord is geweest.’[35] Daarna wordt zij toch opgespoord en in staat van beschuldiging gesteld. In wanhoop tracht zij in haar woning in Gang Kadji te Batavia een einde aan haar leven te maken door sublimaat in te nemen. De *Preanger-Bode* van 10 april 1917 meldt: ‘De gezondheidsdienst deed haar naar het hospitaal vervoeren, waar men de hoeveelheid sublimaat weder uit het lijf pompte. Zoodra was alle gevaar geweken, of nog denzelfden avond verzocht het meisje (dat nauwelijks 20 jaar oud is) om weer naar huis te mogen gaan. Hetgeen geschiedde. Een liefdes-historie vormt den ondergrond van dit dramatisch gebeuren.’[36]

Acht maanden later verschijnt Marietje voor de Raad van Justitie te Batavia om zich voor haar wandaden te verantwoorden. Het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 11 december 1917 noemt haar voluit: Marie Elisabeth van Oordt. Zij staat terecht voor op verschillende tijdstippen gepleegde oplichterijen, ‘ten nadeele van mevrouw Schwab, de firma Steenbergen Soeurs, den kleermaker Asmail en de toko Bombay Daramdas te Passar Baroe’. De verslaggever vervolgt:

> ‘We hebben het zelden zoo vol gezien in de voorgalerij van den raad van justitie. Rechters, deurwaarders, getuigen, politiemenschen, journalisten en nieuwsgierigen dwarrelden dooreen en steeds-door kwamen er nieuwe gezichten bij. Toen het schelletje ging, vulde zich de groote zaal bijna geheel. [...] Thans komt beklaagde Van Oordt binnen. Eenvoudig, doch smaakvol gekleed in een wit toiletje, witte kousen, witte hooggehakte schoentjes, het donkerblonde haar smaakvol gekapt. De donkere violenoogen met de lange wimpers richt zij even op de rechters, een elegante buiging en de president verzoekt haar plaats te nemen. De acht maanden voorarrest hebben haar blijkbaar geen kwaad gedaan; zij ziet alleen wat bleek, terwijl de wangen ontsierd zijn door puistjes. Zij geeft op, 20 jaar oud te wezen en geboortig uit Soerabaja. Na voorlezing van de acte van verwijzing worden de 16 getuigen voorgeroepen en verdeeld in drie groepen, welke respectievelijk Zaterdag, Maandag en Dinsdag zullen worden gehoord.’

Op voorstel van de substituut-officier van justitie wordt besloten de zitting ‘met gesloten deuren te doen houden’, dit ‘met het oog op den kieschen aard der omstandigheden, welke in het geding ter sprake zullen

worden gebracht'.[37] Jammer voor het publiek, dat zich al verkneukeld had over de schandaaltjes die aan het licht zouden komen.[38]

Een andere toon, waaruit zelfs enige bewondering blijkt, wordt aangeslagen in het geïllustreerde weekblad *De Reflector*.[39] Marietje is meer 'ongelukkig dan misdadig, want het bedriegen is bij haar een tweede natuur geworden, om niet te spreken van een behoefte'. Volgens de journalist is er in haar 'een tooneelspeelster verloren gegaan van zeldzame capaciteit'. Een van Marietjes meest geslaagde creaties was die van freule Elly Brondgeest, een rol die haar toestond over heel Java te trekken, logerend in eersteklashotels en links en rechts slachtoffers makend. Zij zag zelfs kans zich als Freule Brondgeest te doen verloven met een eerste luitenant van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger, tegenover wie zij hoog opgaf van de luxe en de oud-Indische gastvrijheid in haar ouderlijk huis op een der hoofdplaatsen van Java; haar amant moest maar eens een bezoek brengen, en dat hoefde dan niet in rok, 'een eenvoudige smoking is deftig genoeg'.

De journalist vervolgt:

> 'Zoo geloofde zij zelf het grootste deel van de verdichtselen welke haar fantastische brein niet moede werd te bedenken. Daarbij waren haar leugen en haar tooneelspel zóó vol waarschijnlijkheid, dat haar slachtoffers geloofden de zuivere waarheid te vernemen. Maar ook zij zelve GELOOFDE aan haar eigen fantasieën. Zoo stapelde zij de ene leugen op de andere totdat het een toren werd van leugens. Maar elk gebouw van leugens staat op zwakke grondvesten, heeft geen langdurig bestaan, stort spoedig ineen. En dan bedacht zij maar weer een nieuw verhaal, spon een nieuw web van leugens, trad zij op in een andere rol, op een andere plaats, een ander tooneel. En altijd had zij succes, hoewel slechts kortstondig, omdat de waarheid immer sterker is dan de leugen. Zij had altijd succes, want al is Marietje zeker geen schoonheid, zij heeft een zekere charm over zich, bezit natuurlijke elegance, en zij kan zich zóó kinderlijk-onschuldig voordoen als een jongemeisje-pas-van-de-kostschool, zoodat zij maar al te vaak en al te snel de mannen waarmede zij in vluchtig dan wel innig contact komt voor zich weet te winnen en zetten naar haar wil.'

Uit de bij het artikel gepubliceerde foto van Marietje blijkt dat zij een Indo-Europees meisje was. Haar rechters waren vol clementie: niet alleen besloten zij tot een rechtszitting achter gesloten deuren, zij vatten ook het

'lofwaardige schoon moeilijke plan' op om Marietje op de goede weg te brengen. De journalist van *De Reflector* stemt ermee in: '[...] het is verblijdend dat de Justitie in dit geval een ruimere opvatting van haar taak schijnt te hebben, want een zware straf, hoe opvoedend deze ook anders moge zijn, zal in dit geval eerder kwaad dan goed doen'. De Raad van Justitie veroordeelde 'vrouwe M.E. van Oordt' wegens misbruik van vertrouwen, oplichting en valsheid in geschrifte tot één jaar gevangenisstraf en vijfhonderd gulden boete. Maar later bleek dat niet iedereen zich in deze 'lichte' straf had kunnen vinden: 'in appèl bij 's hofs arrest' werd het vonnis in april 1918 'verbeterd en beklaagde ter zake veroordeeld tot 2 jaar gevangenis en *f* 500 boete'.[40]

Toen Marietje veilig achter slot en grendel zat, had de 'fatsoendelijke' Indische burgerij twee jaar lang niets van haar te duchten. In april 1920 kwam zij echter vrij en blijkens een bericht in de *Preanger-Bode* van 20 mei 1920 had ze haar streken nog niet verleerd. Onder het kopje 'Opsporing verzocht!' meldt de krant: 'Marietje van Oordt, die nog niet lang geleden uit de gevangenis moet zijn ontslagen - men kènt haar toch wel? - wordt thans weer door de justitie gezocht. Ze noemt zich ook mevr E.M. Krapp en moet zich ophouden bij een meneer te Soerabaja.'[41] Niet lang hierna moet ze haar zwierige entree hebben gemaakt in de voorgalerij van het huis aan de Groote Lengkongweg. In het Greshoff-exemplaar van *Het land van herkomst* verklaart Du Perron dat zij zich voorstelde als mevrouw Krapp of Kropp. Zij wilde het leegstaande Gedong Menu huren, beweerde dat haar man een hoge post bekleedde bij de Paketvaart en dat zij zich daarom met deze zaak had belast. Met haar niet geringe charmes wist zij de failliete rentenier binnen een mum van tijd om haar vinger te winden. De extra inkomsten waren welkom, dus werd Gedong Menu aan haar verhuurd.

Volgens de gefictionaliseerde versie in de roman was de huur acht maanden later nog niet betaald; in werkelijkheid moet Marietje veel korter hebben geprofiteerd van Charles' goedgelovigheid. Hij dreigde met een proces, maar de vogel bleek gevlogen. Het huis, waar de meest fantastische feesten zouden zijn gegeven, werd in grote staat van vervuiling teruggevonden. Toen de vermeende mevrouw Krapp was teruggevonden en Marietje van Oordt bleek te heten, volgde een vermakelijk proces, waarbij Eddy getuige à charge was en Marietje larmoyante toneeltjes opvoerde. De overheersende indruk die Du Perron jr. ervan overhield was: 'Alles leek komedie'. Zelf had hij zijn rolletje zo koel mogelijk gespeeld.[42] Het proces

vond plaats op 16 november 1920 en ‘beklaagde M. van Oort’ werd veroordeeld ‘tot één jaar gevangenisstraf wegens valschheid in geschrifte en het gebruik maken van valsche geschriften’.[43] De perkara-Marietje van Oordt had duidelijk gemaakt dat Gedong Menu beter verkocht kon worden, en in één moeite door ook het oude erfgoed in Kampong Melajoe.

Laatste tijd in Batavia

Na zijn reis bracht Eddy veel tijd door in Batavia om zijn studie van Javaanse oudheden te verdiepen. Hij woonde dan in Gedong Menu, waar zijn ouders nu het te koop stond ook vaak verbleven. Het eerste dat Eddy deed was de grote collectie hindoeïstische en boeddhistische beelden van het museum van het Bataviaasch Genootschap uitvoerig bestuderen. Ze stonden opgesteld in de binnentuin van het museum aan het Koningsplein-West. Verder vroeg hij talloze boeken aan bij de bibliotheek van het genootschap, die hem werden overhandigd door de bibliothecaris Pieter Gediking (1878-1955). Deze zal hem hebben uitgenodigd om tot het genootschap toe te treden; dat ging heel officieel op voordracht, waarna op een directievergadering werd beslist over de benoeming van de kandidaat-leden. Op 26 mei 1920 werd ‘C.E. du Perron Jr., te Bandoeng’ benoemd tot gewoon lid.[44]

In *Het land van herkomst* wordt de indruk gewekt alsof de reis over Java, het geïntrigeerde rondkruipen tussen de beelden van het museum en Ducroo's aanstelling als assistent-bibliothecaris bij het genootschap vrijwel direct op elkaar volgen.[45] In werkelijkheid heeft het geduurd tot 18 oktober 1920 voordat er überhaupt sprake was van een vacature voor een tweede bibliothecaris.[46] Eddy zat toen al ongeveer een jaar zonder werk. We mogen aannemen dat hij kort na die achttiende oktober is uitverkoren ‘uit een groot aantal kandidaten’, zoals in de roman met betrekking tot Ducroo wordt gezegd. Tijdens het halve jaar dat Gediking hem had kunnen observeren, was hij er wel achter gekomen dat deze jongeling voor zaken die hem werkelijk interesseerden een bezeten ijver aan de dag legde. Eddy bleef in dienst tot 1 maart 1921, toen hij eervol ontslag verkreeg ‘wegens zijn aanstaand vertrek naar Europa’. Per 1 april 1921 werd hij vervangen door een zekere mejuffrouw Van Marle.[47]

Inmiddels had de twintigjarige zich ook moeten inschrijven voor ‘de verplichte krijgsdienst’. Dat was gebeurd op 9 augustus 1920, maar nadat hij voor de keuringsraad was verschenen, viel op 19 november het besluit

dat hij ‘voor de krijgsdienst ongeschikt bevonden’ werd.[48] Zijn volwassen lengte van 1,66 m zal hij toen al hebben bereikt, dus daar kon het niet aan liggen, en evenmin aan zijn fysieke conditie: in Bandoeng had hij op de overloop van de huiskamer naar de keuken een boksbal gehangen, waartegen hij tot vervelens toe stond te hengsten.[49] Of had hij het erop aangestuurd dat de krijgsmacht hem niet kon gebruiken? Het laatste lijkt alleszins mogelijk. Na de duffe discipline van Wybrands' kantoor had hij zeker geen behoefte aan de discipline van een kazerne, waar hij zich meer dan ooit zou moeten schikken naar de autoriteit van zogenaamde ‘meerderen’. Bovendien, ondanks het vroege opstaan beviel het hem best op het Bataviaasch Genootschap. In *Het land van herkomst* klinkt de overdrijving door die zijn houding in deze tijd kenmerkte: ‘Al wat edel was in Indië scheen elkaar hier te ontmoeten; ik moet zeggen: al wat zich bezighield met de edele dingen des geestes, die mij toen de enige leken waarover praten de moeite waard was.’[50]

In zijn tijd bij het museum las Eddy du Perron alles wat hij te pakken kon krijgen over de archeologie van de archipel, om te beginnen alle archeologische artikelen in de eerbiedwaardige reeks *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, verder allerlei archeologische rapporten, waarin hij speurde naar bijdragen van zijn grijze mentor Knebel, maar ook vertalingen van kronieken en lyrische werken, zoals Knebels vertaling van de *Babad Pasir*.[51] Waarschijnlijk legde hij van zijn salaris ook een bescheiden privé-collectie aan van uitgaven van het genootschap. In zijn werk had hij voornamelijk te maken met Mas Patah (1903-196?),[52] een jonge Javaanse aristocraat, die als zijn secretaris fungeerde, en met bibliothecaris Gediking. Zoals van ambtenaren werd verwacht, gingen zij elke dag in smetteloos wit gekleed. Het tropenrooster vergde dat de werknemers vroeg present waren, maar ze mochten ook vroeg weer naar huis.[53]

Eddy's chef Pieter Gediking was een man met een ascetisch mager gezicht en een grote zwarte knevel. Hij had theologie gestudeerd aan de universiteit van Amsterdam, maar was het bibliotheekwezen ingegaan, vanaf 1908 aan de universiteitsbibliotheek te Leiden en met ingang van 1916 als bibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap.[54] Zijn hoffelijkheid was van ouderwetse snit en verborg een bedeesde aard. Deze verlegenheid was die ‘van de geleerde die meer behagen schept in het gezelschap van boeken dan dat van mensen’, maar tegelijk straalde hij het zelfvertrouwen uit van iemand die voor zichzelf de juiste weg heeft geko-

zen. Hij was een erudiet en gevoelig man, die zich spaarzaam uitte. Thuis bezat hij een collectie doeken uit allerlei delen van de archipel, meegenomen van vakantiereizen tijdens welke hij zich overgaf aan het sportieve plezier van lange voettochten.[55] In *Het land van herkomst* verschijnt hij als 'in zijn schuwe eenzame soort, op onmiskenbare wijze een van de zuiverste mensen die ik ooit ontmoet heb'.[56] Zuiverheid: een essentieel begrip in Du Perrons terminologie, vrijwel gelijkstaande met 'authenticiteit'.

In de bibliotheek van het genootschap kwamen de meest markante figuren, zoals Pieter Vincent van Stein Callenfels (1883-1938), de archeoloog en paleontoloog wiens proporties zijn reputatie van excentriciteit evenaarden. Hij was 1,92 m lang en 140 kilo zwaar, had een 'brede babyloniese baard', een donderende stem en gargantueske eetlust. Evenals Knebel had hij diverse gezagsdragers een hak gezet, en des te meer naarmate ze sterker overtuigd waren van hun eigen belangrijkheid. Het is niet verwonderlijk dat de assistent-bibliothecaris het goed kon vinden met deze non-conformist en diens avonturen 'indronk'.[57] Een ander opvallende figuur was dr. F.P.H. Prick van Wely (1867-1927), lexicograaf en leraar Engels aan de KW III, die bekend stond als een ongemakkelijk heer, een sabreur (ijzervreter). Op school droeg hij de bijnaam 'de Engelse buldog'.[58] Deze Engelse buldog nu, een lange, potige man, kwam tegenover het parmantige haantje Du Perron te staan, een onmiskenbaar Indische jongen. Du Perron vertelde later deze anekdote:

> 'Op een goede dag kwam er een heer in de leeszaal, die zich direct - staande - verdiepte in zijn lectuur, zonder eerst zijn naam te hebben geplaatst in het bezoekersboek. Als assistent ging ik met dit boek naar hem toe. Ik verzocht hem zich te willen inschrijven. Hij reageerde hierop niet, maar las onverstoorbaar door. Nu vroeg ik of ik hem erop attent mocht maken, dat het usance was, dat de bezoekers van de leeszaal... enz. Even sloeg hij de ogen op, gunde mij een vluchtige venijnige blik, als was ik een storende vlieg, en... las verder. Daarop verzocht ik hem, ditmaal "beleefd doch dringend", te willen voldoen aan de voorschriften van de bezoekers van de leeszaal, door zijn naam... enz. enz. Waarop de heer nogmaals opkeek, een gedecideerd: Nee! uitstootte, en zijn lectuur vervolgde. Ik begaf me naar mijn chef, om hem van het voorgevallene op de hoogte te stellen. Wie is het?, vroeg mijn chef. Ik duidde het recalcitrante heerschap aan. Ach, zei mijn chef, soedah, dat is meneer Pri[c]k van Wely.'[59]

Een heel andere - en voor de verhoudingen beslissende - krachtmeting vond plaats tussen Eddy en zijn vader toen Adé Tissing bij hem logeerde. Adé speelde aan tafel de rol van stemmingbederver door te volharden in de mode van het 'staalharde' gezichten trekken, en dat nadat mevrouw Du Perron weer eens een tirade had gehouden tegen een van de bedienden. Geagiteerd keerde Du Perron sr. zich nu tegen Adé, 'zeggend dat hij zulke gezichten aan *zijn* tafel niet duldde, enz.'. Eddy, op zijn beurt, nam dit niet van zijn oude heer. Het was zijn eerste openlijk verzet in het bijzijn van anderen dan de ouders, want behalve Adé Tissing was ook oom Van Lennep aanwezig.[60] Had Eddy in Tjitjalengka alleen gedreigd het huis te verlaten, deze keer vertrok hij ook werkelijk. Zijn vader begreep dat 'de oude vrees' was verdwenen en beperkte zich tot het cynische commentaar dat zijn zoon 'nog steeds een would-be-d'Artagnan en een Don Quichote was'. Eddy en Adé begaven zich laat in de avond naar het Koningsplein, waar ze neerploften op een bed in hun vroegere pension.

De volgende dag ging Eddy naar zijn vertrouwde logeeradres bij de familie De Grave. Binnen een week verscheen daar echter het Fordje van zijn ouders om hem op te halen, want zijn moeder was ziek. Het was het begin van een vast patroon: zodra zij haar geliefde zoon niet bij zich in de buurt wist, kreeg mevrouw Du Perron allerlei psychosomatische aandoeningen die zijn terugkeer moesten afdwingen. Eddy kwam ook in dit geval terug, maar niet zonder eerst zijn voorwaarden te stellen, die alle door een uiterst toegeeflijke vader werden geaccepteerd. Toen kort na dit incident besloten werd naar Europa te gaan, stelde Eddy wederom zijn voorwaarden: 'absolute vrijheid in Europa en geen verwijten achteraf, omdat ik hier nu voor mijzelf zorgen kon, en daar misschien nooit meer'.[61] De gestelde voorwaarden zullen zeker ook hebben ingehouden dat zijn 'absolute vrijheid in Europa' door zijn ouders moest worden gefinancierd. De verkoop van Gedong Menu en van de villaatjes in Kampong Melajoe had immers het nodige opgebracht.[62]

Het is een zelfverzekerde Eddy du Perron die ons in deze periode tegemoettreedt. Zijn moordvisioenen behoorden tot een ver verleden, zijn fysieke zwakte had hij door geduchte training overwonnen, hij voelde intuïtief aan dat mensen zich in hun gedrag vaak laten leiden door 'positie' en 'status' en dat daar een hoop flauwekul bij komt kijken, zijn gevoel van eigenwaarde was toegenomen door zijn baantje aan de bibliotheek én door zijn publicaties die in deze jaren begonnen te verschijnen, er ontbrak eigenlijk alleen nog maar een vrouw aan, met wie hij leven en aspiraties zou kunnen delen. Du Perrons houding anno 1921 wordt gesymboliseerd

door het bravourestukje dat hij tot ontsteltenis van Gediking uithaalde: hij was op de bronzen olifant geklommen die op een volumineuze en overdadig versierde sokkel voor het museum prijkte, en fier rechtop gezeten, één hand in zijn zij, zwaaide hij uitdagend met zijn hoed.[63]

Eindnoten:

1 Zie voor Paul Beynon het verhaal van zijn neef-pleegzoon Hans C. Beynon: *Terug naar het eiland van herkomst.* Als bijlagen bij dit boekje zijn twee recepten van 'oma Duperron' opgenomen.
2 Mogelijk heeft de door de wol geverfde Feicko hem bij dat bezoek aanwijzingen gegeven om geslachtsziekte te vermijden. Vgl. *Vw* III, p. 343; *Hlvh* 1996, p. 278, resp. *Vw* III, p. 318; *Hlvh* 1996, p. 258, waar wordt verteld, dat Eelco Odinga 'twee jaar later in Soerabaja' [d.w.z. twee jaar na de Bandoengse tijd met Arthur Hille] 'de meest gecompliceerde wenken gaf" aan de onvoorzichtige Ducroo. Misschien heeft Du Perron bij dit bezoek aan Soerabaja ook Evert ten Broeke (1889-1978) ontmoet, 'een frappant mooie jongen, een erge lady-killer of zelfs woman-eater, enz. enz.'. Zie: *Brieven* I, p. 434.
3 Hans Beynon, 'Lamongan, mijn kleine wereld'.
4 *Preanger-Bode*, 21-9-1915.
5 Beynons tweede vrouw heette Adriane Julie (Jenny of Jane) Dom (1897-1979). Haar vader zat in de suiker en woonde in Klakah. De dochter van Paul en Jane Beynon heette Ivonne. Gegevens uit het familiearchief van Hans C. Beynon (Amstelveen).
6 Beynon is niet erg lang in Kangean gebleven: op 14-5-20 werd hij overgeplaatst naar Pamekesan op Madoera, vanwaaruit hij ook de Kangeanse belangen kon blijven behartigen. Op 30-12-1920 werd hij benoemd tot secretaris te Bondowoso in de residentie Besoeki. Gegevens van Hans C. Beynon, brief van 26-12-1998.
7 Zijn benoeming als Gouvernements Indisch arts op een wedde van 150 gulden 's maands ging in op 26-3-1919. Hij verliet Kangean op 23-6-1920, slechts drie maanden na het bezoek van DP. Voor de documenten over de loopbaan van dokter O.L. Fanggidaej ben ik zijn kinderen veel dank verschuldigd, evenals voor aanvullende gegevens tijdens een gesprek met hen op 20-1-1994 te Uithoorn.
8 S., 'Bârâs Kangean. (Nog eens: Kangean in nieuwe banen geleid)', in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 49, 14 maart 1920, p. 730-732. Ook in *Brieven* IX, p. 313-316. Vermoedelijk is deze S., die in een noot als 'een inlandsche medewerker' wordt aangeduid, de arts J.B. Sitanala, die Fanggidaej in het begin van 1920 had vervangen toen deze met verlof mocht naar Soerabaja in verband met zijn voorgenomen huwelijk.
9 Gegevens ontleend aan het in de vorige aantekening genoemde artikel.
10 Gesprek met de kinderen van O.L. Fanggidaej, Uithoorn, 20-1-1994.
11 Zie: Du P., 'Nòg iets over de Kangean-eilanden', p. 200. Ook in: *Brieven* IX, p. 317-323.
12 Vgl. *Vw* III, p. 337; *Hlvh* 1996, p. 273.
13 Du P., 'Nòg iets over de Kangean-eilanden', p. 198. De stoomtram bestaat tegenwoordig niet meer. DP schrijft ook over 'een taalkundige discussie' aan zijn deur.
14 Voorgangers van Beynon hadden de pier aangelegd, maar híj had hem tot 438 meter laten verlengen, kennelijk omdat de haven dichtslibde.
15 Beynon, 'Enkele aanteekeningen over de Kangean Archipel'.
16 Zie: noot 11.
17 DP aan Evelyn Blackett, 15-10-1929.
18 Beynon, 'Kangean in nieuwe banen geleid', p. 178. Ook in: *Brieven* IX, p. 309-312.
19 Zie: *Vw* III, p. 338; *Hlvh* 1996, p. 274. Op 13 januari 1923 schonk DP aan Paul Beynon zijn eerste boekje, *Manuscrit trouvé dans une poche*, met de opdracht: 'Au vieux cher Paul ce fruit

de Montmartre, en souvenir des jours où nous evoquâmes “la Butte” à son antipode: Ardjasa (Kangean). Bien sincèrement son Eddy.’

20 Vgl. Du P., ‘Nòg iets over de Kangean-eilanden’, p. 199.

21 Op de terugreis bracht hij nog een bezoek aan het eiland Raäs (foto coll. mr. A.E. du Perron). Na zijn bezoek aan de archipel schreef DP er nog een artikel over en raakte hij betrokken in een pennenstrijd over de verdiensten van controleur Beynon. Zie: Snoek, ‘Aandacht voor een archipel’, p. 91-98.

22 Foto's coll. mr. A.E. du Perron. Mogelijk hebben ze elkaar in Pasoeroean ontmoet, halverwege Soerabaja en de Bromo, waarna ze naar de dichtstbijzijnde toegang tot de Bromo zijn gereisd: Tosari.

23 DP aan Evelyn Blackett, 15-10-1929.

24 In de collectie van mr. A.E. du Perron bevindt zich een foto van Eddy du Perron die met Gonda en Olga Jordaan zwemt in de Kali Bening bij Magelang, gedateerd 18-4-1920. Waarschijnlijk was Eddy al eerder in Magelang aangekomen.

25 Vgl. *Vw* III, p. 338; *Hlvh* 1996, p. 274.

26 Gonda Jordaan (16-8-1903-28-8-1994) en Olga Jordaan (17-8-1903-10-11-1986). De tweelingzusjes kwamen ter wereld in het plaatsje Doerensawit tussen Tegal en Brebes in Midden-Java. Philibert (Phely) was op 2-10-1901 in het Oost-Javaanse Bangil geboren. Er waren ook drie oudere zusters, Loes, Leonora (Iet) en Bianca (Bé) en nog twee oudere broers, Cornelius (Orie) en Leo Alexander (Oot). Gonda en Olga zelf werden ‘Onne’ en ‘A’ genoemd. Grootvader van vaders kant was predikant geweest in Utrecht, aan moeders kant was er een Balinese grootmoeder (gegevens Indisch Familie Archief, Den Haag, Gonda Bontekoe-Jordaan en Adri Bontekoe te Amsterdam).

27 Brief van Gonda Bontekoe-Jordaan aan mij, 13-4-1992.

28 Alle gegevens over de omgang van Du Perron met de tweelingzusjes zijn afkomstig van Gonda Jordaan zelf (gesprek in Amsterdam, 29-1-1992); enkele aanvullende gegevens kwamen naar voren in een met haar gevoerde correspondentie en in een gesprek op 18-12-1993 (Amsterdam). In een toelichting bij het Greshoff-exemplaar (hoofdstuk 23) schrijft Du Perron: ‘Dit hfdst. en het vorige zijn erg bekort, deels om “estetiese” redenen, deels omdat ik op papier zelf genoeg begon te krijgen van Indië. - Zelfs mijn “aangenomen zusjes” Jordaan, Gonda en Olga, heb ik weggelaten!’ Zie: *Hlvh* 1996, p. 474.

29 Brief van Gonda Bontekoe-Jordaan aan mij, 9-12-1992.

30 Tot hier volg ik de herinneringen van Gonda Bontekoe-Jordaan.

31 Zie: ‘Blocnote klein formaat’, in: *Forum*, jrg. 4, nr. 12, december 1935, p. 1210-1211.

32 Vgl. Samkalden, ‘De Volksraad en de Europeesche samenleving in Nederlandsch-Indië’, p. 315.

33 Zie: Snoek, ‘De lusten en lasten van de biograaf. Du Perron en zijn Indische jeugd’, p. 22, waar ik dit artikel in zijn geheel heb geciteerd.

34 Indisch Familie Archief, Den Haag.

35 ‘Marie van Oord’, in: *Java-Bode*, 23-2-1917.

36 ‘Marie van Oordt’, in: *Preanger-Bode*, 10-4-1917.

37 ‘Marie van Oordt’, in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 11-12-1917.

38 ‘Zaak-Marietje van Oort’, in: *Preanger-Bode*, 12-12-1917.

39 [Anoniem,] ‘Los en vast’, afl. LIII, in: *‘De Reflector’ Geïllustreerd weekblad voor Ned.-Indië*, jrg. 2, nr. 50, 15-12-1917, p. 1334-1335.

40 ‘Rechtszaken’, in: *Preanger-Bode*, 16-4-1918. Ook in: *Bataviaasch Nieuwsblad* van 15-4-1918 en de *Java-Bode* van 16-4-1918 (onder het kopje ‘Arme vrouw’).

41 ‘Opsporing verzocht’, in: *Preanger-Bode*, 20-5-1920. In de naam Krapp klinkt die van haar (voormalige) echtgenoot Krop door. Maar wellicht was het luxepoppetje mede geïnspireerd door de in 1882 opgerichte firma F.W. Krapp te Soerabaja, een ‘Dames-Modemagazijn’, dat tevens adverteerde met zijn assortiment ‘in Speelgoed en Luxe-artikelen Glaswerk en Porcelein’. Vgl. advertentie in *De Locomotief*, 11-9-1915.

42 *Vw* III, p. 405-407; *Hlvh* 1996, p. 328-329, 480, 847. Zie ook: *Brieven* I, p. 370 (23-5-1929 aan N.A. Donkersloot). Er is een inconsistentie tussen Du Perrons verklaring in zijn brief aan Donkersloot en de gegevens in *Hlvh.* In zijn brief laat Du Perron het proces plaatsvinden kort na zijn twintigste verjaardag (2-11-1919), in *Hlvh* verschijnt de oplichtster in Bandoeng als Arthur Ducroo ‘ongeveer 20’ is en vindt het proces plaats kort voor het vertrek naar Europa, dus kort voor augustus 1921. De laatste versie is dichter bij de waarheid. Du Perron was net 21 geworden toen hij optrad als getuige.

43 ‘Rechtzaken’, in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 16-11-1920. Ook in: *Java-Bode* (‘Valschheid in geschrifte’) van 16-11-1920 en *Deli-Courant* van 17-11-1920.
44 *Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, deel LVIII, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921, p. 126. Op 26 mei werd de vijfde directievergadering van 1920 gehouden.
45 Zie: *Vw* III, p. 338; *Hlvh* 1996, p. 274: ‘enige tijd later, toen er een vakature was van assistent op de biblioteek’.
46 *Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, deel LVIII, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921, p. 156. Het was op de negende directievergadering, dat ‘de benoeming van een 2e bibliothecaris’ werd besproken, maar in de notulen worden geen namen genoemd.
47 Zie: *Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, deel LIX, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921-1922, p. 43. Du Perron heeft altijd volgehouden dat hij zeven maanden in dienst was. Hij schrijft dit in een brief aan Evelyn Blackett (21-10-1929) en heeft het ook laten opnemen in een biografietje in: Van Wessem (ed.), *Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen*, p. 310. Hiermee correspondeert de passage in *Hlvh*, dat Ducroo zijn ontslag nam om de laatste twee maanden van het verblijf in Indië vrij te zijn (*Vw* III, p. 343; *Hlvh* 1996, p. 278).
48 Collectie LM, P 346 P(b).
49 Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992.
50 *Vw* III, p. 339; *Hlvh* 1996, p. 274.
51 Vgl. *Vw* III, p. 339, 325; *Hlvh* 1996, p. 274, 263, 472, 822.
52 Volgens Ibu Sayangbati van de Perpustakaan Nasional te Jakarta (Nationale Bibliotheek, waarin de collectie van het Bataviaasch Genootschap is opgenomen) zou Mas Patah - later trouwens ‘Pak (mijnheer) Patah’ genoemd - in 1903 zijn geboren en in de jaren zestig overleden. Raden Patah bracht het tot hoofdbibliothecaris van het museum en later tot hoofd van de Perpustakaan Negara (Staatsbibliotheek) in Yogyakarta; hij werd in 1958 gepensioneerd. Hij was een pionier op het gebied van de Indonesische bibliografie. Zie: *Perpustakaan Arsip Dokumentasi*, jrg. 3, nr. 3-4, juni-augustus 1958, p. 29, en: Mohd. Joesoef Tjoen & S. Pardede (ed.), *Perpustakaan di Indonesia dari zaman ke zaman*, Djakarta: PdanK 1966. Met dank aan Ibu Sayangbati.
53 Ducroo kleedt zich om acht uur aan om naar zijn werk te gaan en hij was om half drie weer in Gedong Menu. De reis naar het museum zal in die tijd minder dan een half uur hebben gekost. Zie: *Vw* III, p. 338, 104; *Hlvh* 1996, p. 274, 89.
54 Zie: *Brieven* IX, p. 128 n.
55 Deze gegevens en het citaat zijn ontleend aan de persoonlijke schetsen over Gedikings leven die met vaardige pen zijn geschreven door zijn latere vrouw, de Franse schilderes Gabrielle Ferrand (1888-1984): *Esquisses d'une vie*, Montreux: [eigen beheer] 1960 (164 pp.). Gabrielle Ferrand leerde Gediking in 1922 te Batavia kennen; ze zouden zich in 1931 met elkaar verloven (DP aan E.G. de Roos, 23-12-1931). Een bijzonder verhaal is dat over Gedikings avontuur in 1922, toen hij in het oerwoud van Lombok door zijn dragers in de steek werd gelaten en na negen dagen ronddolen vermagerd en reeds hallucinerend op een kampong stuitte.
56 *Vw* III, p. 339; *Hlvh* 1996, p. 274.
57 Vgl. *Vw* III, p. 340-341; *Hlvh* 1996, p. 275-276, 474, 830. Over Van Stein Callenfels is een biografie geschreven door B.D. Swanenburg: *Iwan de verschrikkelijke, Leven en werken van Dr. P.V. van Stein Callenfels*, Maastricht: Leiter Nypels 1951. Zie ook: Rudy Kousbroek, ‘Lof van de excentriciteit’, in: Kousbroek, *Het Oostindisch kampsyndroom*, p. 57-60.
58 Zijn weinig toegeeflijke aard valt ook af te lezen uit talloze in druk verschenen bitse opmerkingen aan het adres van concurrerende woordenboekenmakers. Zie bij voorbeeld: Dr. F.P.H. Prick van Wely, *Viertalig aanvullend hulpwoordenboek voor Groot-Nederland*, Weltevreden: N.V. Boekh. Visser & Co. 1910.
59 De anekdote van hun ontmoeting werd in 1935 door Du Perron aan Prick van Wely's zoon verteld en door deze in 1959 opgetekend. Zie: Prick van Wely, ‘Ontmoeting met E. du Perron’, p. 6.
60 In *Hlvh* wordt gesproken van ‘dit eerste verzet’, maar juister is het te spreken van Ducroo's eerste verzet in het bijzijn van anderen.
61 *Vw* III, p. 341-343; *Hlvh* 1996, p. 276-278, 474 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
62 In *Hlvh* staat dat Arthur Ducroo het museum verliet toen de ouders erin slaagden hun huizen en gronden te verkopen. Officieel eindigde Eddy's dienstverband met het museum op 1-3-1921. Het bezit op Kampong Melajoe moet in februari verkocht zijn: op 21-2-1921 verschenen voor

mr. G.H. Thomas te Batavia M.M.M. Bédier de Prairie - ditmaal als 'directrice' van de N.V. Gedong Menu en houdster van de 110 uitgegeven aandelen die in 1912 op naam van haar echtgenoot waren gezet en die in 1915 op haar naam waren overgeschreven. Charles Emile du Perron, 'zonder beroep wonende te Bandoeng, handelende ten deze tot bijstand zijner echtgenote', verscheen ook voor mr. G.H. Thomas, terwijl Egbert David Gerrit van Lennep (Bandoeng) en diens klerk Noeroeddin (Batavia) aanwezig waren als getuigen. Uit een statutenwijziging blijkt hoeveel de verkoop had opgebracht: behalve de oorspronkelijke 110 aandelen van *f* 100, - waren er ook 55 aandelen van elk 10.000 gulden bijgeschreven: een niet onaanzienlijk bedrag voor die tijd! Het huis in Bandoeng (dat wellicht al was afbetaald uit de sinds 1912 genoten inkomsten) werd na het vertrek naar Europa aangehouden. Er waren waarschijnlijk ook elders fondsen belegd. Zo sloot de N.V. Gedong Menu op 5-7-1921 een eerste hypotheek, 'groot f. 30.000, - en renterende 7% 's jaars [...] ten laste van Vrouwe E.A.S. Loonen', aan wie een grote som geld was geleend. Emma Alida Stephanie Loonen (1865-1943) was de dochter van 'oma Loonen'. Als onderpand voor de hypotheek gold een stuk grond in Buitenzorg van 6580 m^2 achter het toenmalige hotel Dibbetz (coll. mr. A.E. du Perron; ook coll. LM, R 701 B2).

63 Een foto van Du Perron, gedateerd april 1921 , kan gekoppeld worden aan deze fameuze daad, die dus plaatsvond toen hij officieel niet meer in dienst was van het genootschap (coll. mr. A.E. du Perron). Het beeld van de olifant was een geschenk uit 1871 van koning Chululongkom uit Siam, die in ruil ervoor vijf bas-reliëfs van de Prambanan en 'acht karrevrachten met de fraaiste stukken van de Borobudur' had gekregen, die later dankzij het doortastende optreden van Van Stein Callenfels aan het Indische gouvernement werden gerestitueerd. Het beeld staat overigens nog steeds op dezelfde plaats: Medan Merdeka Barat, Jakarta.

Hoofdstuk 12
Omwille van de literatuur

Du Perrons criteria voor Indische letterkunde

Du Perrons eerste eigen publicatie was het opstel 'Indische letterkunde'. Het verscheen in 1919 in het oktobernummer van *Het Indische Leven*, een maandblad dat Karel Wybrands redigeerde onder zijn artistieke pseudoniem Diederik Baltzerdt.[1] Du Perron schreef zijn stuk toen hij nog bij *Het Nieuws van den Dag* werkte, in september 1919. Nadat hij Wybrands' burelen had verlaten, stond *Het Indische Leven* waarschijnlijk niet meer voor hem open, maar hij vond al snel nieuwe publicatiemogelijkheden. Zo plaatste het Oost-Javaanse *Weekblad voor Indië* in juli 1920 zijn artikel over de Kangean-archipel en werd in dezelfde maand zijn eerste korte verhaal opgenomen in het *Bataviaasch Handelsblad* van mr. Th. Thomas, maar vooral in 1921 zou hij veel publiceren, in het te Batavia uitgegeven *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*.

Rob Nieuwenhuys noemt het *Weekblad voor Indië* een 'compromisblad': niet alleen kunst en letteren kwamen er aan bod, maar ook politiek, staatkunde, onlusten, roofovervallen en moorden. Er lag een sterke nadruk op Indische aangelegenheden, Indische toestanden, Indische bellettrie en Indisch toneel. Zo werden er bijvoorbeeld 'veel beschouwingen gewijd aan de kansen voor een Indische letterkunde'.[2] Met zijn bijdrage over 'Indische letterkunde' sloot Du Perron dus aan bij een bestaande discussie. Zijn opstel is een literair-kritische beschouwing over de mogelijkheden van een Indische *letterkunde*, met nadruk op het laatste woord. Verder publiceerde hij in *De Revue* een literair-historische artikelenserie over 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren'.[3] Drie korte verhalen, 'Don Quichotte te Soerabaja', 'Het spook van den Arabier' en 'Een sparring-

partner', hebben aangetoond waartoe hij zelf als Indisch schrijver in staat was. Maar het zou tot 1935 duren voordat hij de Nederlands-Indische letterkunde zou verrijken met een van haar belangrijkste werken: *Het land van herkomst.*

Aan zijn opstellen uit 1919 en 1921 is duidelijk te zien dat hij nog veel houvast zocht bij de erkende autoriteiten waarmee hij had kennisgemaakt in de lessen van Paatje Luis. Hij haalt diverse keren de geschiedschrijvers van onze letterkunde aan. De namen van 'de Professoren Te Winkel en Kalff', van 'Dr. Jan ten Brink' en 'Dr. J. Prinsen' moesten een zeker gezag bijzetten aan het betoog van de nog tastend zijn weg zoekende literator; alleen pater Jonckbloet ontbreekt als getuige. Wel maakt hij gretig gebruik van de onuitputtelijke materiaalverzameling van dr. F. de Haan, neergelegd in diens vierdelige *Priangan* (1910-1912), dat hij een 'veelomvattend, pittig werk' noemt.[4] De Haan was overigens nog net Landsarchivaris toen Du Perron zijn beschouwingen op papier zette.[5]

De Haan heeft Du Perron op het spoor gezet van een grote hoeveelheid Compagniesdichters. Het zijn vooral de waardeoordelen van de Landsarchivaris die Du Perron graag citeert, waarbij karakteriseringen als 'prulvaerzen' en 'pruldichter' niet van de lucht zijn. Zijn eigen oordelen klinken genuanceerder, maar toch houdt ook hij het oog voornamelijk gericht op de literaire waarde. Om bepaalde teksten te kunnen rekenen tot 'onze koloniale bel[l]ettrie' moet allereerst de taal het Nederlands zijn (en dan maakt het niet uit of 'volbloed-Europeanen', 'in Indië geborenen uit zuiver-Europeesche ouders', 'halfbloed-Europeanen' of zelfs 'inlanders, Javanen' die taal hanteren), ten tweede moet het onderwerp te maken hebben met Nederlands-Indië, maar bovenal moet de tekst behoren 'tot het gebied der fraaie letteren'. Of iets literatuur genoemd kan worden, wordt bepaald door 'het gewild-literaire van behandeling, of ten minste het kiezen van een literairen vorm door den auteur.'[6] Overigens is Du Perron vooral gespitst op de *poëtische* voortbrengselen uit de VOC-periode, hoewel hij zich ervan bewust is dat ook de journalen van de eerste 'Oostinjevaarders' door hun beschrijvingskunst van literaire waarde kunnen zijn. Zo vindt hij brokstukken uit Jacob van Necks journaal de moeite waard, maar hij neemt het kloeke besluit om proza dat niet als literatuur is bedoeld, uit te sluiten: er valt toch al genoeg te schiften.

Deze opzet heeft doorgewerkt tot in *De muze van Jan Companjie* uit 1939, waarin alleen de poëzie werd behandeld, hoewel juist Du Perron zich in de jaren dertig opwierp als de voorvechter van het proza. Wel schrijft hij in *De muze* dat Valentijn 'vaak een opmerkelik goed verteller is in

proza' en neemt hij zelfs een passage op uit Valentijns omvangrijke oeuvre, maar dit gebeurt bij hoge uitzondering: de bedoeling was een poëziebloemlezing te geven.[7] In 1921 was Du Perrons blikveld nog beduidend nauwer dan in 1939; zo schrijft hij dat men 'een tour-de-force [zou] moeten verrichten' om Valentijns proza over zijn reizen van en naar Indië 'als litteratuur te behandelen'. Ook hier wordt weer een autoriteit aangehaald, en wel Conrad Busken Huet, die schreef dat Valentijns reisbeschrijvingen 'op waardige wijs de rij [sluiten] der oud-hollandsche scheepsjournalen'. Du Perron anno 1921, nog sterk beïnvloed door de formele criteria van zijn tijd, voegt daaraan toe: 'En dit is, uit letterkundig oogpunt, die bladzijden veroordeelen.'[8]

Dat het ook anders kon, had Matthijs Siegenbeek (1774-1854), de pionier van de neerlandistiek, laten zien toen hij in 1826 in zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* geneeskundige werken besprak. In zijn opstel 'Indische letterkunde' releveert Du Perron dit feit met enige verbazing: '*Die* trok de grenzen dus al héél erg ruim!'[9] Hij noemt Siegenbeek 'een hollands paedagoog' om aan te geven dat hij wat hem betreft buiten het literatuurwetenschappelijke kader viel. Later heeft Du Perron een veel ruimer standpunt ingenomen: de brieven en brochures van Multatuli, de memories van revisie waarin E.F.E. Douwes Dekker zich verdedigde tegen het Indische gouvernement, hij vond het allemaal prachtig proza en daarom literair waardevol.

Erg braaf klinkt in het opstel 'Indische letterkunde' de bewering: 'Er is slechts leiding nodig; leiding van smaak door diegenen onder de ontwikkelden in Indië die, in het bezit van een scherpere critische blik, in staat zijn het kaf van het koren te scheiden, en naar hun beste kunnen het grote publiek dienen te wijzen op het vele schoons dat ook Indië ons op letterkundig gebied kan geven, - al doemt er niet dadelijk een genius op!' Literatuur is dus naar dit negentiende-eeuws klinkend oordeel datgene wat beschaafde lieden van goede smaak waardevol vinden. In zijn artikelenreeks in *De Revue* doet Du Perron eigenlijk niets anders dan 'het kaf van het koren scheiden', waarbij hij af en toe door vereerde leermeesters wordt gesouffleerd. Wel verraadt hij ook iets van eigen persoonlijkheid in kritische opmerkingen over allerlei kleinzielige burgermanstrekjes, die gespiegeld zijn in de geschriften van de Compagniesdienaren. Ook merkt hij het kwalijke 'samengaan van godsdienst en winstbejag bij 's Compagnie's dienaren' op,[10] en eenmaal stelt hij de houding tegenover de inlanders aan de orde, in zijn bespreking van Gerard van Spaan: 'Als er op den

bruinen tegenstander gescholden moet worden, komt zijn tong eerst recht los; het is als voelt hij zich hier op zijn terrein.'[11] Maar laten we ons niet vergissen: Du Perron richt zich hier niet per se tegen het schelden op de inlander als wel tegen het feit dát er gescholden wordt, tegen de 'wansmaak' en 'naïeve zelfingenomenheid' van Gerard van Spaan zelf. In deze vroege artikelen is een politiek bewustzijn nog ver te zoeken, terwijl *De muze* daarvan is doordesemd.

Du Perrons literair-kritische opstel over de mogelijkheden van een Indische letterkunde is het meest persoonlijk van toon, vooral waar hij zich concentreert op het eerste lid van dit nog zo vage begrip: *Indische* letterkunde. Hij bekent dat hij er niet zo goed raad mee weet, omdat er geen Indisch volk is en geen Indische natie, terwijl de specifiek-Indische samenleving door alle Hollandse import langzamerhand verdwijnt. Hij houdt dan maar vast aan de mening van Hans van de Wall, dat het Indische leven een eigen stempel draagt, 'een koloniale stempel misschien, die zich zowel op hiergeborenen als op oud-Indisch-gasten onuitwisbaar vastzet. Het is deze stempel die men ook in de indische literatuur moet weervinden.'[12]

Als 'hiergeborene' die Indië liefheeft, verzet Du Perron zich tegen de 'uitingen van landziekigheid' waardoor het boek van Bas Veth, *Het leven in Nederlansch-Indië* (1900), berucht is geworden, evenals een vergelijkbaar boek van Maurits Wagenvoort. Hij moet niets hebben van dergelijke werkjes waarin gepoogd wordt 'om, onder het mom van bellettrie, ons indische leven belachelijk te maken, om te gispen en te kastijden'.[13] Tevens vaart hij uit tegen 'ècht hollandse arrogantie, bekrompenheid, broodnijd, - hier geïmporteerd door een aantal lui, niet behorende tot het beste deel van onze overzeese broeders, die steeds talrijker worden, en die van het hedendaagse indische leven een surrogaat maken van het oude, die door hunne aanwezigheid het woord "nederlands" vóór "indisch" slechts schijnen te onderstrepen en aan te dikken'.[14]

Aan het woord is de Indische jongen, die wrevelig aanziet hoe al deze totoks, in steeds grotere aantallen arriverend, hun luidruchtige cultuur van enkel maar geldverdienen komen uitleven. Eddy du Perron, als in Indië gewortelde die bezig was de waarde van zijn eigen cultuur te ontdekken, kon slechts dédain opbrengen voor de materialistische instelling van de Hollandse import.

Overige essays

Van wetenschappelijke aanleg en kritische speurzin getuigen twee andere artikelen uit deze tijd, waarvan het eerste werd waardig gekeurd om opgenomen te worden in de notulen van het Bataviaasch Genootschap.[15] De korte verhandeling van de assistent-bibliothecaris, ‘Over de Oud Bataviasche Wedloop Sociëteit’, ging over de voorgeschiedenis van het terrein waarop het museum van het genootschap was gebouwd. Hij behandelt de teloorgang van de in 1825 door gouverneur-generaal Van der Capellen opgerichte paardenraceclub. Slechts enkele decennia nadien konden de ‘bamboesche stallingen’ aan de westzijde van het steeds chiquer wordende Koningsplein geen genade meer vinden in de ogen van de resident van Batavia. In 1865 moest de manege op het Koningsplein op wenk van hogerhand (namelijk de gouverneur-generaal) wijken voor de bouw van het museum.

Van comparatistische aard is Du Perrons essay over D'Artagnan, de gangmaker van de drie musketiers en zijn grootste jeugdheld.[16] Met lichte zelfspot schrijft hij: ‘Hoe heb ik zijn bestaan, zijn echt, onbetwistbaar, onomstootelijk bestaan eens niet verdedigd tegen cynici die hem een romanheld, en geen kruimel meer, achtten!’ De desillusie kwam toen hem uit de Larousse bleek dat de zogenaamde memoires van D'Artagnan slechts een roman waren, geschreven door Dumas' voorganger Courtilz de Sandras (1644-1712). Du Perron belicht verschillende aspecten van Sandras' schepping: authenticiteit, stijl en compositie. Het taalgebruik van de musketiers klinkt authentiek, maar Sandras was dan ook zelf oud-soldaat. Stilistisch is hij niet zo geweldig en op compositorisch vlak faalt hij volkomen. Het verschil tussen Sandras en Dumas is dat de tweede zich niet bekommert om de historische werkelijkheid en ‘er brutaal op los’ liegt. Juist in zijn fantasie schuilt Dumas' grote kracht: mede daaraan is het te danken dat D'Artagnan tot een levend personage is geworden en in de volksverbeelding is blijven voortleven. Een tweede factor is dat Dumas zo'n meesterlijke dialoog schrijft.

Don Quichot

Du Perron heeft zijn drie Indische verhalen gepubliceerd onder het pseudoniem Joseph Joséphin: een eresaluut aan Leroux' journalist-speurder Rouletabille. Du Perrons debuutverhaal, geschreven op zijn reis door Java,

heet ‘Don Quichotte te Soerabaja’ en begint met een dialoog.[17] De ‘ik’, een jongeman die in de wachtkamer van het station te Soerabaja *Don Quichot* zit te lezen, raakt in gesprek met een heer die zich superieur uitlaat over dat ‘onzinnige’ boek. De man is het prototype van de fantasieloze Hollander, die dit soort onnutte lectuur allang achter zich heeft gelaten. Na zijn vertrek zit de ‘ik’ ineens tegenover de ridder van de droevige figuur zelve. Deze beklaagt zich over het feit dat zijn schepper Cervantes niet duidelijk genoeg is geweest in zijn bedoelingen, zodat de domme goegemeente hém nu voor een dwaas houdt, maar Sancho Panza verheerlijkt en toejuicht. De Don Quichot in de wachtkamer komt pas goed los, als hij merkt dat zijn gespreksgenoot de tweede klas van de HBS niet heeft gehaald en zelfs niets verdient; dát is iemand naar zijn hart: ‘... in Soerabaja... één mens... die... niets... verdient!’

Vervolgens grijpt hij zijn dikke knecht, die onder de tafel zit, bij zijn nekvel en foetert hem uit. Hij hekelt Sancho Panza's verschrikkelijke ‘gezond verstand’ en deelt hem in bij de ‘practische gauwdieven’. Sancho Panza groeit in Don Quichots betoog uit tot de belichaming van het welbegrepen eigenbelang en de hypocrisie: Panza was degene die in de Java-oorlog generaal Merkus de Kock had overgehaald om de opstandige prins Diponegoro te arresteren. Don Quichots beroep op de betere gevoelens van de generaal was tevergeefs gebleken; het *nut* van Sancho Panza schijnt altijd te prevaleren in deze ‘al-te-nuchtere wereld’.

Het bewijs daarvan wordt geleverd als zich een plotselinge transformatie voordoet: Don Quichot is ineens zijn ridderlijke uitrusting kwijt en gekleed in ‘een gewoon wit toetoep-jasje [...] met gerafelde mouwen’. Zijn nobele eigenschappen zijn niet meer in tel. Sancho Panza daarentegen heeft opgang gemaakt: de plebejische raadgever van Merkus de Kock is tegenwoordig een gewetenloze handelsmagnaat, gekleed in de volgende outfit: ‘[...] hij was in de witte tropenkleding, maar hij had een open jas, met een onberispelijk boordje en een fleurige flodderdas. Zijn stoppelbaard scheen hij met een veeg te hebben weggewassen en zijn varkensoogjes gluurden nu door een so-easy. Hij was “quite” modern. Hij had een sigaar in zijn mond en op zijn hoofd een “tropical helmet”.’

De Engelse woorden roepen de moderne, Amerikaans geïnspireerde kapitalist op, een mensensoort waarvoor het herenzoontje een soevereine minachting had. Op de valreep van zijn vertrek naar Europa drukte Du Perron met dit verhaal zijn afkeer uit voor het nieuwe, zakelijke Indië dat bezig was te ontstaan en waar ook zijn vader zich niet aan kon onttrekken.

Achttien jaar later zou hij die geest opnieuw aanvallen, in een tirade tegen het boek *Empirebuilding* (1938), welks auteur zich het pseudoniem 'Nederlander-middenstander' had aangemeten. Dit boek wemelde van de Engelse woorden, volgens Du Perron 'die alleraardigste bijdrage tot de indiese spreektaal [...] van wat men de handelsprollenkultuur mag noemen'.[18] In Du Perrons debuutverhaal is de rol van handelsprol toebedeeld aan Sancho Panza. Don Quichot, door een stationschef herkend als 'mijnheer Echec', maakt zich aan het slot met gebogen hoofd uit de voeten, terwijl Sancho Panza uitgeleide wordt gedaan door een groot gezelschap aanstellerige dames en heren. Hij is dus de bekende 'mijnheer De Proll': 'chef van verscheidene handelshuizen, superintendent van een heleboel suikerfabrieken, groot-aandeelhouder van...' - maar hier wordt de opsomming afgebroken, de ikfiguur heeft genoeg gehoord en springt gauw op zijn trein naar Solo, wég van dit gruwelijke handelsoord.

Du Perron heeft in 'Don Quichotte te Soerabaja' indrukken verwerkt van zijn bezoek aan de snel groeiende handelsstad, waar zijn vriend Feicko Tissing geld als water verdiende bij een Engelse handelsfirma. Maar bovendien heeft hij het verhaal een grote symbolische lading meegegeven, waardoor het zijn latere polemische houding tegen de koloniale maatschappij lijkt aan te kondigen. Het is verleidelijk Multatuli te zien in mijnheer Echec en Hendrik Colijn in mijnheer De Proll, maar naar believen kunnen ook andere namen worden ingevuld. Don Quichot, als een soort sous-D'Artagnan, streeft verheven idealen na, terwijl de hoogste waarden van mijnheer De Proll neerkomen op eigenbelang en winstbejag. Enig besef van het lot van de inheemse bevolking hoeven we in dit vroege verhaal niet te zoeken, dat viel nog buiten Du Perrons gezichtskring. Maar zijn eerste verzet tegen het niets en niemand ontziende materialisme is geregistreerd in dit korte verhaal 'Don Quichotte te Soerabaja'. Fictie snijdt soms dieper dan een polemisch opstel.

Geesten en boksers

Andere aspecten van zijn Indische bestaan heeft Du Perron vormgegeven in twee in *De Revue* gepubliceerde verhalen die literair minder interessant zijn dan zijn eersteling, maar toch wel lezenswaard. 'Het spook van den Arabier' was een verwerking van de hocus-pocus die hij thuis had meegemaakt.[19] Het verhaal speelt zich af in Meester Cornelis, in een gang in een sinistere buurt, waar de hoofdpersonen - een oude man en zijn twee

ongetrouwde kinderen, zoon en dochter - een huis hebben gehuurd. De Arabische verhuurder heeft hen echter verzwegen dat zijn oom in het huis is vermoord. Al spoedig maken de twee jongste huurders kennis met ‘het spook van den Arabier’. Een geestenbezweerder moet dan uitkomst brengen. Zijn naam is ‘Ratanaloe’ en hij wordt met ironische distantie aan de lezer gepresenteerd. Ratanaloe wordt door de verteller voorzien van een blinkend gebit dat hij tegen een voordelig prijsje was machtig geworden ‘bij een Chineeschen dentist’.

Het optreden van de geestenbezweerder komt neer op een hoop gegoochel met een draad waarmee hij een bebloed mes (het moordwapen!) uit de grond zou hebben getrokken, maar de hevig geëmotioneerde bewoners van het huis hebben niet goed opgelet hoe hij dit klaarspeelde. De geestenbezweerder wordt door de dankbare familie ruim beloond. De volgende huurders worden echter ook weer geplaagd door het spook van de Arabier. Misschien moeten zij hun eigen ‘sedekah’ organiseren. Opvallend is het overspannen sfeertje rond het optreden van geesten. Met zijn lichtvoetige en ironische behandeling van de stof heeft Du Perron afstand willen scheppen tot een geëxalteerde wereld die de zijne niet was.

Du Perrons derde Indische verhaal, ‘Een sparring-partner’, zal zijn geschreven vlak voor zijn vertrek uit Indië.[20] Het speelt in Bandoeng, waar het ik-personage een afscheidsbezoek brengt aan de familie Van der Kamp, één week voordat hij de boot naar Holland zal nemen. De tweeenzestigjarige mevrouw Van der Kamp heeft het niet erg begrepen op de tegenwoordig zo populaire bokssport. Als ze wordt geconfronteerd met een toegetakelde ‘Inlander’, slachtoffer van een sparringpartijtje van ene Van Dure, uit ze briesend haar verontwaardiging over deze ‘sport’, die voor haar gelijk staat aan moord. Niet dat zij en haar huisgenoten zoveel medelijden hebben met het slachtoffer: ‘Zij kenden het Indië van voorheen, van veel gevloek en geransel op Inlanders, maar niet van *sport.*’ Ook de verteller bekreunt zich niet om de knock-out geslagen inlander: er wordt van hem gezegd dat hij ‘breed van schouders en zonder twijfel sterk’ is, ‘maar met dien eigenaardig eenzijdig-ontwikkelden lichaamsbouw, eigen aan zoovelen van dit ras’. Het verhaal krijgt een raciaal gekleurd vervolg, als Jip Verlanen, ‘vriend en oud-medescholier’ van het ik-personage zich als Europese sparring-partner aan Van Dure aanbiedt, met de woorden: ‘Dit trainen met Inlanders moet noodgedwongen zijn. Misschien is de man een “kei”, maar ik wed dat ik langer op m'n beenen blijf staan dan welke Inlander ook.’

Jip Verlanen is het prototype van de Indische jongen die door training en volharding zo gestaald is, dat hij zich van een bijna meisjesachtig jongetje heeft ontwikkeld tot een energieke vechtjas - een soort Edy Batten dus. Als zijn vriend hem voorstelt Van Dures sparring-partner te worden, stemt hij grif toe; hij kan de toegezegde beloning goed gebruiken. Van Dure traint voor een gevecht tegen Boutma, een sergeant met veel 'animal power'. Jip Verlanen verbaast zich over Van Dures gebrek aan techniek en slaat hem tijdens een oefenpartijtje finaal tegen de vlakte. Het eind van het liedje is dat Jip Verlanen hem in het al besproken gevecht tegen Boutma moet vervangen. Als de ik-figuur in Marseille aankomt, wacht hem het telegram van zijn vriend: 'Boutma geslagen. Derde ronde. Jip.' Het verhaal eindigt met de verzekering dat Jip zijn succes te danken had aan het feit dat 'hij *zijn best had gedaan*'.

De moraal van 'Een sparring-partner' lijkt bijna het programma dat Du Perron zichzelf had gesteld. De koloniale samenleving eiste dat ieder voor zichzelf opkwam; individuele inspanningen en een zekere mate van krachtpatserij werden gewaardeerd. Sal Tas heeft gelijk als hij zegt dat 'Du Perron onverklaarbaar wordt, indien men niet bij alles de vitaliteit, de "koloniale" flinkheid in zijn karakter in rekening brengt' - niettegenstaande zijn achtergrond van 'verwend rijkeluiszoontje'.[21] De bokssport was in Nederlands-Indië buitengewoon populair. Zo was Eddy du Perron een grote fan van Georges Carpentier (1894-1975), de beroemde Franse bokser met zijn weergaloze techniek, die vanaf 1911 Europees kampioen werd in opeenvolgende gewichtsklassen, maar op 2 juli 1921 zijn gevecht om het wereldkampioenschap zwaargewicht kansloos verloor van de killer Jack Dempsey.[22] 'Een sparring-partner' is waarschijnlijk onder de indruk van dit gevecht geschreven. Het typeert de bewonderaar van Carpentier, dat hij de techniek laat triomferen over brute kracht.

Laatste tijd in Bandoeng

Ducroo's laatste twee maanden in Bandoeng liegen er niet om. Het is vooral een wilde tijd: onder aanvoering van Taco, die altijd de beste inlandse adresjes had, vindt er een 'hernieuwde libertinage' plaats. Taco, die zich tegen Europese meisjes altijd zo schutterig gedraagt, heeft geen enkele moeite met de goedkope inheemse buit. De erotische escapades van de twee vrienden worden in *Het land van herkomst* met veel verve beschreven.[23]

Voor Eddy du Perron waren de maanden juni en juli niet louter gevuld met vrouwenjacht en lustbevrediging, en het is maar de vraag of het huis in Bandoeng zo leeg was als in de roman wordt gesuggereerd. Behalve Ekok, de verarmde Soendanese edelvrouw die voor het eten zorgde, zullen de zusjes Jordaan vaak aanwezig zijn geweest.[24] Ook Eddy's ouders waren vast wel eens in hun Bandoengse woning te vinden, waar zij bovendien op 24 juli 1921 een groot afscheidsmaal gaven. Er vindt in de roman een thematische concentratie plaats door de eenzijdige nadruk op de erotische avonturen van de twee vrienden.

Vanzelfsprekend heeft Eddy du Perron in zijn laatste tijd in Indië ook afscheidsbezoekjes gebracht aan deze en gene. In maart 1921 bezocht hij Dajeuh Manggoeng, de plantage van zijn halfbroer. In deze maand zocht hij ook tante Lot op in Soekaboemi. Op 3 juli nam hij afscheid van de ouders van Ferdy de Grave, bij wie hij zo vaak een tweede 'thuis' had gevonden.[25] Hij ging dus familie en kennissen af, als een brave jongeman die weet hoe het hoort. Verder toonde hij zich cultureel belangstellend. Zo was hij in mei 1921 bij een voorstelling van de legende van Sangkoeriang, een soort van Soendanese Oedipus, en gaf hij acte de présence op het Java-congres, dat van 17 tot en met 19 juni 1921 in Bandoeng werd gehouden. Hij verwijlde er op de afdeling inheemse kunstnijverheid, waar houtsnijwerk uit Bali, Madoera, Java, Soenda en Palembang werd geëxposeerd. Mogelijk heeft hij ook een Djokjase *wajang wong* voorstelling en Banjoewangische dansen bijgewoond, maar hij was in elk geval aanwezig bij het pièce de résistance van het congres: een voorstelling van *Loetoeng Kasaroeng*, een bijzonder heilige en daarom zelden opgevoerde Soendanese legende, waarvan de kern een initiatierite is die in nauw verband staat met de rijstbouw en -cultus.[26] Adé Tissing, de zwerver en 'Viking',[27] was overigens niet alleen een kenner van inheems schoon, maar ook van de inheemse cultuur, van '[a]l die oude bekoringen van de provincie: de *tjelempoeng*, het *lagoe moro*, de dans van Mènak Djingga'.[28] Met Adé bezocht Eddy dus niet uitsluitend bordelen, zij gingen ook naar voorstellingen van inheemse dans en toneel - al leidde het een wellicht tot het ander.

De laatste twee maanden van zijn verblijf in zijn land van herkomst heeft Eddy du Perron, bijna als een toerist, zoveel mogelijk trachten te absorberen van datgene wat hij in Europa zou moeten missen. Ook de makkelijke seks behoorde daartoe, al kon deze hem nooit helemaal bevredigen. Het ideaal bleef toch een Europese vrouw met de magnetische aantrekkingskracht van een Marguerite Gautier, iemand bij wie je je 'hoofd zou moe-

ten verliezen'. Bij de Soendanese vrouwen had hij altijd bijbedoelingen gevoeld en een zekere raciale spanning. Maar een halfbloedmeisje was veel acceptabeler. Zij heette Onnie ofwel An en woonde in 'een nogal welgesteld kampoenghuis [...] bij Padalarang', dus niet ver van het garnizoen van Tjimahi waar zij haar meeste klandizie zal hebben gehad. Zij wordt beschreven als 'een prostituée als een andere, maar die zich niet liet betalen door Europeanen tot wie zij zich voelde aangetrokken'. Tot Adé en Eddy voelde zij zich bijzonder aangetrokken: zij gedroeg zich als hun vriendin, liep met hen over straat en liet zich door hen naakt fotograferen in een zwembassin even buiten haar dorp. Adé en Eddy maakten om strijd de mooiste foto's van haar: 'An in saroeng-en-kabaja, An in saroeng met een keurslijfje, zonder keurslijfje, An met loshangend haar, met een jumper van Taco aan, met een guitaar als een hawaïse schone'. Deze foto's, waarin de natuurlijke pose van An opvalt, zijn ook alle bewaard gebleven. An van Padalarang: weliswaar geen Marguerite Gautier, maar toch 'een courtisane van betekenis'!

Eddy's verlangen om ook een Europese vrouw te proeven leek vervuld te zullen worden toen een zekere Groeneveld, een vriend van Adé, hen naar een herenhuis bracht bij de renbaan van Tegallega dat bewoond werd door twee Franse dames van lichte zeden. Die bleken echter zeer chique prijzen te vragen, zodat een verdere verkenning achterwege bleef, nadat de genuttigde fles champagne à raison van *f* 30, - was verrekend.

Afscheid van Indië

In juli 1921 nam de familie afscheid van Oscar. Deze had juist Dajeuh Manggoeng verlaten, want hij had een contract getekend met de bekende firma Geo Wehry, een van de zogenaamde 'Big Five', om te gaan werken op de onderneming Goalpara boven Soekaboemi. De oude Van Polanen Petel had eerst wat aandrang moeten uitoefenen, want Oscar kon moeilijk scheiden van de theeplantage die hij als pionier had ontgonnen. Geo Wehry bood echter een vorstelijk salaris en Goalpara was een bestaande onderneming, een 'show-piece'. Uiteindelijk was Oscar dus gezwicht: hij zou een van de grote theelords worden en vooral aan zijn tantièmes schatten verdienen.[29] Over Oscar en zijn gezin hoefde mevrouw Du Perron zich geen zorgen te maken. Het afscheid was ook geen afscheid voor eeuwig, want het idee was om voor drie jaar naar Europa te gaan en dan naar Indië terug te keren.[30]

Na de verkoop van Gedong Menu en de percelen in Kampong Melajoe was er geld vrijgekomen om Charles' schuldeisers te betalen: op 22 februari 1921 werd de ‘derde tevens slotuitdeelingslijst’ inzake het faillissement Du Perron op de griffie ter inzage gelegd en hadden belanghebbenden twee weken de tijd om zich te melden.[31] Maar hiermee was de kous nog niet af, want op 1 juli 1921 verscheen de ‘vierde tevens slotuitdeelingslijst’, weer met de gebruikelijke termijn van twee weken inzage, zodat Charles tot kort voor zijn vertrek is achtervolgd door zijn schuldeisers.[32] Het huis aan de Groote Lengkongweg bleef in het bezit van de familie. De zusjes Jordaan, die nog twee jaar voor de boeg hadden op de Kweekschool, zouden in het volledig gemeubileerde huis blijven wonen, waar ze onder de hoede stonden van een bejaarde kennis van de familie Du Perron: Petronelle Jeanne Mentel-van Nerum (1844-1931), weduwe van een assistent-resident.[33] Huisvriend Van Lennep en drie van zijn dochters gingen met hetzelfde schip naar Europa. Ook Eddy's pleegzusje Ina ging mee, evenals Ekok, die voor de familie moest koken.

De hele familie werd op het station van Bandoeng uitgezwaaid door Gonda en Olga Jordaan, die het erg te kwaad hadden. Eddy had nog tegen zijn moeder gezegd dat ze Ina maar in Bandoeng moest laten, want daar had je toch niks aan. In plaats van háár konden ze beter Gonda en Olga meenemen. Daar kwam natuurlijk niets van in. Op het station vroeg Eddy aan zijn moeder: ‘Wat heb je die meisjes nou gegeven? Jij gaat weg en je ziet ze misschien nooit meer terug.’ Moeder, geprikkeld: ‘Wat moet ik ze geven? Ik hoef ze toch niks te geven?’ Aan al haar vingers droeg mevrouw Du Perron ringen, dus haar zoon suggereerde zowel Gonda als Olga elk een ring te geven: ‘Wat doe je met al die ringen? Je bent toch al een oude vrouw? Geef hun er nou ieder één!’ Maar ze kon er geen afstand van doen en terwijl de stationschef al gefloten had, haalde ze uit haar geldbuidel twee bankjes van tien gulden en overhandigde die aan de tweeling.[34]

Ruim een week later, op 3 augustus 1921, vertrokken de Du Perrons en de Van Lenneps op het s.s. *Tambora* onder gezagvoerder A. van Leeuwen 's middags om 12 uur van Tandjong Priok. Ze reisden eerste klas, dat spreekt.[35] Eddy had geen boodschap aan de ‘zoutelooze vrolikheden van planters met verlof’, de ‘deftige domheden van gepensioneerde ambtenaren’ en ‘alle burgerlike rivaliteit tussen de dames, waaronder niet één toonbaar gezicht voorkwam’. Hij zat zoveel mogelijk alleen en las een vertaling van Dante. Misschien is hij op het dek nog inheemse passagiers tegengekomen. Uiteraard zaten die in de laagste klasse van het schip. Het

lijkt onwaarschijnlijk dat hij met hen een gesprek zou hebben aangeknoopt, en op hun beurt zullen zij dat ook hebben nagelaten. Hoogstens werd er een groet gewisseld.

Een van die inheemse medepassagiers was een ernstige, vastberaden jongeman die tijdens de overtocht zijn negentiende verjaardag vierde. Hij was op weg naar Rotterdam, waar hij economie ging studeren. Pas elf jaar later, in augustus 1932, zou hij naar Indië terugkeren. Op 17 augustus 1945 - weer elf jaar nadat hij door het koloniale gouvernement in ballingschap was gestuurd - zou hij worden beëdigd als eerste vice-president van de Republiek Indonesia. Aan boord van s.s. *Tambora* was hij de enige 'inlander' die niet als bediende was scheepgegaan. Zou Du Perron hem hebben opgemerkt? Deze Minangkabause jongeling voelde zich wellicht even eenzaam als hij en even verlangend naar wat Europa hem zou brengen. Zijn naam was Mohammad Hatta.[36]

Eindnoten:

1 Du P., 'Indische letterkunde', in: *Het Indische Leven*, jrg. 1, nr. 8, 11 oktober 1919, p. 148-149. Ook in: *Vw* VII, p. 479-483.
2 Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel*, p. 290-293.
3 Du P., 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren'. Na deze artikelenreeks, die de eerste aanzet was tot Du Perrons beredeneerde bloemlezing *De muze van Jan Companjie* (1939), is nog als een soort toegift een stuk over Bataviaas toneel verschenen: Du P., 'Het Bataviaasch tooneel in de 18e eeuw'.
4 Zie: 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', p. 1130.
5 In de loop van 1921 werd hij door de nieuwe gouverneur-generaal opzijgeschoven. Over hoe dat gebeurde leze men: Nieuwenhuys, 'Heimwee naar het archief', p. 15.
6 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', p. 1129.
7 Beekman (*Paradijzen van weleer*, p. 435-436) betreurt het dat van Rumphius alleen wat versregels worden geciteerd terwijl zijn proza buiten Du Perrons perspectief blijft vallen. Dit zij zo. Wie Du Perrons vroege oordeel over Rumphius' versjes leest (ze zijn hem te 'kruidkundig' en hij spreekt van 'de geheele magere oogst') en dat vergelijkt met zijn gunstige oordeel over Rumphius in *De muze*, waarin en passant Valentijn een veeg uit de pan krijgt voor het 'ontfutselen' van proza aan de geleerde botanicus, proeft daaruit de waardering, óók voor Rumphius' proza. Vgl. 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', p. 1317 en *De muze van Jan Companjie*, p. 105.
8 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', p. 1317-1318.
9 *Vw* VII, p. 482.
10 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', p. 1131.
11 'Het Bataviaasch tooneel in de 18e eeuw', p. 1685.
12 *Vw* VII, p. 481.
13 Idem, p. 482.
14 Idem, p. 481.
15 'Over de Oud Bataviasche Wedloop Sociëteit'. Du Perrons artikel is opgenomen als 'Bijlage XI' van de *Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, deel LVIII 1920. Het besluit daartoe was genomen in de vergadering van 20-11-1920 nadat het bewuste artikel door de vergadering was gelezen.
16 'Over den hoofdpersoon van "de drie musketiers"'. Dit is de eerste keer dat de auteursnaam 'E. du Perron' verschijnt.

17 ‘Don Quichotte te Soerabaja’, in: *Bataviaasch Handelsblad*, 31-7-1920. Herdrukt met gewijzigde spelling in: *Vw* V, p. 555-564. Voor een originele analyse van enkele literaire aspecten van dit verhaal zie: Manu van der Aa, ‘Don Quichotte te Soerabaja: onderweg in den regen?’.
18 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 90. Het boek *Empirebuilding* door Nederlander-middenstander verscheen in 1938 bij Drukkerij De Toekomst in Soerabaja. De catalogus van de Koninklijke Bibliotheek meldt dat de auteur mr. S. Jaarsma is. Het boek is in een oranje kaft gevat met een rood-wit-blauw vlaggetje in de rechterbovenhoek.
19 ‘Het spook van den Arabier’. Herdrukt met gewijzigde spelling in: *Vw* V, p. 565-580.
20 ‘Een sparring-partner’. Herdrukt met gewijzigde spelling in: *Vw* V, p. 581-589.
21 Tas, *Een critische periode*, p. 71.
22 Vgl. het artikel ‘Dempsey Carpentier’ in de *Java-Bode* van 18-7-1921, waarin de volgende analyse van ‘the man in the street’ van voor de wedstrijd wordt weergegeven: ‘Carpentier verstaat het boksen beter dan iemand anders. Doch Dempsey is sterk als staal. Als de Franschman door zijn boksen Dempsey van zich af kan houden, dan kan het misschien wel wat langer duren voor de strijd beslist is. Doch Dempsey is een wilde man. En wee Carpentier, zoo hij zich een oogenblik bloot mocht geven. Een stomp in de buik en hij ligt voor de wereld, een linker uppercut van Dempsey, en de Franschman is een paar tanden kwijt, heeft een gekneusde kaak, een bloed-mond en mogelijk een dichtgeslagen oog.’
23 *Vw* III, p. 343-348; *Hlvh* 1996, p. 278-282.
24 In het familie-album bevinden zich talloze foto's van Gonda en Olga Jordaan (twee zeer fris ogende meisjes) te midden van andere foto's die gedateerd zijn op juni en juli 1921.
25 Gegevens ontleend aan gedateerde foto's uit de collectie van mr. A.E. du Perron.
26 Deze gegevens vallen af te leiden uit foto's, compleet met dateringen en tekstuele aanwijzingen, in het bezit van mr. A.E. du Perron. Voor ‘Loetoeng Kasaroeng’ zie: F.S. Eringa, *Loetoeng Kasaroeng. Een mythologisch verhaal uit West-Java*, Leiden: KITLV [1949]. Eringa vermeldt dat Loetoeng Kasaroeng in juni 1921 in Bandoeng t.g.v. het Java-congres werd opgevoerd en dat het een Badoejse versie betrof met onbekende, veel oudere elementen en belangrijke folkloristische data. Hij betreurt het dat er van deze versie geen beschrijving bestaat. In de *Preanger-Bode* van 14, 18 en 19 juni 1921 wordt echter uitgebreid aandacht besteed aan het congres en de opvoering van Loetoeng Kasaroeng. Behalve een generale repetitie en de officiële opvoering op 18 juni was er op 21 juni nog een reprise van het stuk. Er was uitgebreid vooronderzoek gedaan, met hulp van de regenten van Serang en Bandoeng, om te komen tot een zo authentiek mogelijke versie. Bij de voorbereidingen was ook de muziektheoreticus J. Kunst betrokken.
27 Zie: *Brieven* VII, p. 345 (19-4-1938 aan Adé Tissing).
28 *Indies memorandum*, p. 41; *Vw* VII, p. 34. De hier geschetste maar niet met name genoemde jeugdvriend die in een klein bedrijf samenleeft met een Soendanese vrouw kan niemand anders zijn dan Adé Tissing.
29 Gesprek met J.E. van Polanen Petel, Whangarei, 14-12-1992. In een brief van november 1930 schrijft Du Perron dat zijn halfbroer 60.000 gulden verdiende in de thee. Volgens zijn zoon heeft hij ook wel méér verdiend.
30 Vgl. *Vw* III, p. 416; *Hlvh* 1996, p. 336.
31 Zie: *Javasche Courant*, 22-2-1921, p. 229 (dit is één dag nadat M.M.M. Bédier de Prairie, als directrice van de N.V. Gedong Menu, samen met Ch.E. du Perron en E.D.G. van Lennep, was verschenen voor mr. G.H. Thomas te Batavia om de nieuwe aandelen bij te schrijven).
32 Zie: *Javasche Courant*, 1-7-1921, p. 929. Na de dood van Du Perron werd er echter nóg een uitdelingslijst ter inzage gelegd, die eind december 1926 bindend werd. Zie: *Javasche Courant*, 7-12-1926, p. 1178; 28-12-1926, p. 1268.
33 Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992. De naam van mevrouw Mentel komt voor in een brief van 4-11-1922 aan Clairette Petrucci. De gegevens over Petronelle Jeanne Mentel-van Nerum en haar echtgenoot zijn afkomstig uit het Indisch Familie Archief te Den Haag. Zij stierf op 14-7-1931 in Meester Cornelis. Haar echtgenoot heette Dirk Vincent Mentel (28-11-1842 Pasoeroean - 5-2-1888); in 1886 werd hij benoemd tot assistent-resident, tevens vendumeester, te Soemedang (*Javasche Courant*, nr. 39, 1886; *Java-Bode*, 11-5-1886).
34 Gesprekken met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992, 18-12-1993. Bij deze anekdote sluit misschien aan wat in *Het land van herkomst* is omschreven als ‘een soort haat van mijn moeder tegen mij’, die zich kort voor het vertrek uit Indië manifesteerde. Ook de gegeven verklaring dat mevrouw Ducroo het gevoel had dat haar zoon zich van haar losmaakte voor andere vrouwen is zeer plausibel. Vgl. *Vw* III, p. 294-295; *Hlvh* 1996, p. 239.

35 Vgl. *Vw* III, p. 348; *Hlvh* 1996, p. 282.

36 Vgl.: 'Passagierslijst', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 2-8-1921, waarop als passagiers naar Rotterdam 145 volwassen personen met Europese namen staan vermeld (inclusief 'dochters' en 'zonen', maar niet als 'babies' of 'kinderen' aangeduide passagiers) en slechts één passagier met een Indonesische naam: Moh. Hatta. In de biografie van Hatta staat dat hij op 5-9-1921 in Nederland aankwam. Zie: Deliar Noer, *Mohammad Hatta. Biografi politik*, Jakarta: LP3ES (Lembaga Penelitian, Pendidikan dan Pengerangan Ekonomi dan Sosial) 1990, p. 39.

Deel twee
Europa - het vrije bestaan
1921-1932

IV
Een voorbereiding
1921-1922

Hoofdstuk 13
Het nieuwe leven

> ‘Avant que le Moi créât l'univers, il lui fallait exister: ses duretés, ses négations, c'était effort pour briser la coquille, pour être.’[1]

De belofte van Europa

Uit het commentaar van Ducroo op zijn ouders, die zo nodig eerste klas moesten reizen, blijkt zijn toegenomen zelfbewustzijn. Hij mag het dan wel niet zo begrepen hebben op zijn medereizigers, gelukkig ontmoet hij een verteller van talent, die hem met zijn verhalen weet te boeien.[2] Het is een Amerikaan van ‘zeker goed in de vijftig’, die in het Greshoff-exemplaar is geïdentificeerd als de heer Norden.[3] Deze heer, die in Padang op de boot was gekomen, pronkt met foto's van zijn njai, waartegen Ducroo opbiedt met de zinnenprikkelende foto's van zíjn courtisane. Sportief erkent de Amerikaan de superioriteit van An van Padalarang. In Port-Saïd gaat hij met zijn jeugdige kornuit de rosse buurt in, maar daar blijft het bij de aanblik van een buikdans.

Europa hield voor Du Perron ook een erotische belofte in: hij zou de Europese vrouw leren kennen en liefhebben. Volgens *Het land van herkomst* werd in Marseille de wensdroom een blanke vrouw te bezitten eindelijk in daden omgezet, maar het hoertje waarmee de jeugdige held zich zou hebben afgegeven was jong, haar vormen niet rond genoeg en haar gedrag te berekenend om hem te kunnen bevredigen.[4] In een brief

uit 1928 schreef Du Perron aan Adriaan Roland Holst dat hij sedert zijn ontscheping te Marseille alleen vrouwen 'van het hoeren-en-meiden-soort' had 'verslagen' en dat een vrouw iets moet hebben 'van een slavinne om mij geheel tevreden te stellen'.[5] Du Perrons koloniale achtergrond verklaart veel van deze haantjes-achtige parade, maar zijn robuuste woord is niet de hele waarheid. Bij aankomst in Europa hunkerde hij vooral naar een vrouw die ook buiten de erotiek voldoende kwaliteit bezat om zijn leven mee te kunnen delen.

Tijdens de drie weken durende bootreis zat Du Perron menigmaal met zijn neus in de boeken. De verteller van *Het land van herkomst* doet wat wegwerpend over 'een vertaling van Dante' die hij las, 'God weet waarom'.[6] Dat was waarschijnlijk *La vita nuova*: het nieuwe leven, dat onze held ook inderdaad tegemoet leek te gaan. *Incipit vita nuova!* Maar veel directer op zijn eigen leven betrokken was *Sous l'oeil des barbares* (1888, 'Onder het oog der barbaren') van Maurice Barrès. In zijn gecultiveerde schrijverstrots voelde Du Perron zich ook werkelijk een onbegrepen eenling te midden van barbaren.[7] Een halfjaar later hing hij er dit filosofietje over op:

> '[...] dit boek heeft grote indruk op mij gemaakt door de waarheid van zijn ontmoedigende filosofie; ik lette niet meer op stijl of intrige (die er niet is), de Gedachte hief alles op. Je komt in je leven enkele werken tegen die je veranderen: "Sous l'oeil des Barbares" was voor mij zo'n boek. Na lezing hiervan heb ik nooit meer een debat aangegaan dan om mij te verstrooien, om de kunst overtuigende zinnen te vormen, maar zonder overtuiging. Wanneer je je er rekenschap van geeft dat de dingen, de ideeën, de principes veranderen naar gelang de voorschriften, die op hun beurt veranderen in overeenstemming met de omstandigheden; dat een verliefde vrouw bijna alles anders ziet dan dezelfde vrouw als zij niet verliefd is, en dat het evenzo is gesteld met veel heren voor en na hun avondmaal! En toch debatteren de mensen met elkaar en zijn op hun "overtuigingen" gesteld zelfs als ze weten dat ze niets voorstellen omdat ze gekunsteld zijn en dat, zelfs indien dat niet het geval is, ze ook niets waard zouden zijn. Je zou er melancholiek van worden.'[8]

Barrè' roman, het eerste deel van zijn trilogie *Le culte du moi*, gaat over de fasen die een jongeman van twintig, eenentwintig doorloopt in zijn confrontatie met de wereld.[9] Het hoofdpersonage Philippe levert strijd om zich te handhaven te midden van de 'Barbaren', dat wil zeggen de

aangepasten, die ieder afwijkend individu naar hun eigen beeld willen plooien. Als Philippe zijn ivoren toren verlaat om zijn geestelijke horizon te verbreden, komt hij al snel tot het besef dat de subjectieve opinie die anderen zich van je vormen, bepalend is voor het aanzien dat je geniet. Het leven is een komedie waarin ieder zijn rol speelt. Omdat hij dit doorheeft, krijgt hij het extatische gevoel dat hij de hele wereld aan kan. Hij wil zijn 'ik' ontdoen van 'de aanslibbingen die de onreine rivier van de Barbaren erop uitbraakt'. Maar aan het einde lijken zijn gedachten kleine luidruchtige kiezelstenen geworden die hem verwonden. Philippe verschanst zich opnieuw in zijn ivoren toren, waar de Barbaren op stormlopen.

Du Perron, jongeling vol Sturm und Drang, die van Europa en vooral van Parijs een inwijding in het échte leven verwachtte, was diep getroffen door dit 'brevier van het egotisme'. *Sous l'oeil des barbares* heeft hem bevestigd in zijn individualisme en zijn visie op de poppenkasterij van het leven versterkt. De kiemen die Oscar Wilde had gezaaid in de weerbarstige adolescent kregen nieuw voedsel van Barrès. In 1929 zou Du Perron Barrès 'een vervelende Streber' noemen,[10] maar acht jaar eerder sloot het egotisme van deze Streber wonderwel aan bij zijn eigen behoefte aan zelfbevestiging. In Europa, zo verwachtte hij, zou hij zich als mens en als schrijver ten volle kunnen ontplooien. In een brief van 22 juni 1922 aan Clairette Petrucci zou hij terugkijken op deze dubbele ambitie, die in Indië onvervuld moest blijven:

> 'In Indië heb ik nooit geleefd. Een kunstenaar moet *leven*: het leven leiden van man en van kunstenaar. Misschien zijn er mensen die er alleen maar een kunstenaarsbestaan op na houden, maar zij zijn dan lijkt me nogal incompleet. In Indië was ik als man een kleine jongeling met niets bijzonders in zijn leven: noch libertijns noch kuis, en met tamelijk weinig ervaring. In artistiek opzicht had ik alle omstandigheden tegen me. Ik heb *gelezen*, niets meer.'[11]

Het is een enigszins gechargeerd beeld dat Du Perron hiervan zichzelf gaf, want zo'n bleu en boekig jongmens was hij toch ook weer niet, maar hij schreef dan ook aan de vrouw die hij de zijne wilde maken en hij kon moeilijk verhalen gaan ophangen over zijn avonturen met macho-vriendjes of de kwaliteiten van An van Padalarang. Hij wilde zich zo goed mogelijk verkopen en Clairette bewijzen dat hij met háár aan zijn zijde tot grootse dingen in staat zou zijn. Hij legde haar uit dat hij in Indië maar

één droom had: '*te slagen als kunstenaar of falen.* Daar kwam het op neer.' En om als kunstenaar te slagen moest hij absoluut naar Europa: Europa was alles, in Europa moest hij overwinnen of verliezen. Als zijn lot in Europa niet een andere wending zou nemen, moest hij maar terugkeren naar Java om daar 'een onbetekenend, min of meer *gerieflijk* leven te leiden'. Europa was de ultieme uitdaging.

Vanzelfsprekend had de familie Du Perron grote hutkoffers vol bagage bij zich. De jonge kunstenaar in spe had zijn bibliotheek meegenomen, naar de omvang waarvan we slechts kunnen raden. In elk geval bevatte zij de werken van Oscar Wilde,[12] terwijl ook de Shakespeare-vertaling van dr. L.A.J. Burgersdijk er deel van uitmaakte. Tot Eddy's boekenschat behoorden eveneens twee boekjes met de titel *Dans la rue.* Ze bevatten liedjes van de dichter-zanger Aristide Bruant (1851-1925), wiens silhouet in rood en zwart met wijde cape door het affiche van Toulouse-Lautrec een icoon was geworden van de bohémien van Montmartre. Natuurlijk had Eddy ook de bekende klassieker *Scènes de la vie de bohème* van Henry Murger bij zich, die hij op zijn achttiende had gelezen, en alle Montmartre-literatuur waar hij sindsdien de hand op had kunnen leggen. Toen hij op 28 augustus 1921, na een zeereis van 25 dagen, eindelijk voet op Europese bodem zette, leek het een voorbode dat hij, direct na aankomst, op de Cannebière van de havenstad Marseille vier gebonden jaargangen aantrof van het tijdschrift *Le Chat Noir*, genoemd naar het gelijknamige Montmartre-cabaret. Hij vergat alles om zich heen en schafte ze meteen aan. Meer nog dan zijn eerste seksuele ervaring met een blanke vrouw, beantwoordden deze jaargangen aan zijn voorstelling van wat Europa hem zou geven.[13]

Een 'displaced family'

De foto's uit Du Perrons familiealbum geven een indruk van zijn eerste tijd in de Oude Wereld. Er werd niet meteen doorgereisd, maar het hele gezelschap, waaronder ook pleegzusje Ina, oom Van Lennep en diens dochters plus de keukencheffin Ekok, nam zijn intrek in een hotel dat uitkwam op de beroemde straat de Cannebière.[14] Naar de heersende mode getooid met Panamahoeden met brede zwarte banden, gingen de reizigers er de volgende dagen op uit om de bezienswaardigheden in de omgeving te bekijken.[15] Eddy wachtte daar niet op: na een blik te hebben geworpen

in zijn kamer bevond hij zich drie minuten later op de Cannebière, te midden van de voorbijgangers, ingeklemd tussen die hoge huizen. Dít beeld zou hem bijblijven:

> '[...] ik voelde me *zo* onbetekenend en zo compleet alleen. Maar goed: ik was in Europa, en nog wel in Frankrijk! - ik was geboeid, vrolijk en triest tegelijk, waardoor ik uiteindelijk *niets* voelde; ik liep maar door, verwonderd zoveel Europeanen te zien, geamuseerd door de krantenverkopers en de kiosken, en de toneelaffiches, tegen iedereen stotend en door iedereen opzijgedrongen. Ik weet dat ik de vrouwen verschrikkelijk vond, dat ze voor mij, *na alle romans die ik had gelezen*, een tamelijk wrede teleurstelling waren! [...] - Daarentegen bewonderde ik elke jongeman die me op de boulevard voorbijliep; ik benijdde hem zijn gemak, zijn manier van lopen, de wijze waarop hij zijn hoofd rechtop hield, zijn onbeschaamde blikken, en vele andere "accomplishments", - zoals ik dat tegenwoordig nog steeds doe, van tijd tot tijd. De eerste die ik zag met een grote slappe hoed en een overjas - het was toch al zomer - scheen me een romanheld toe.'[16]

In de paralleltekst *Het land van herkomst* reflecteert de verteller op overeenkomstige wijze over de eerste indrukken van de jonge Ducroo: hij vindt Marseille 'doodgewoon' en meent dat hij eindelijk is terechtgekomen in het land waar hij thuishoort en dat hem bekend was uit films. Maar 'binnen korte tijd' manifesteert zich de vervreemding: Ducroo 'leed er onder dat de mensen in Europa er zo burgerlijk uitzagen' en miste het avontuur dat de personages uit boeken en films met zich meebrachten.[17] De observaties in de geciteerde briefpassage en in de roman laten zien hoe 'literair' het beeld was dat de jonge Du Perron zich van Europa had gevormd. De botsing tussen de indruk die reële mensen maakten en de indrukken die Du Perron zich had gevormd, komt ook naar voren in een brief uit 1931 waarin hij vertelt dat hij bij zijn komst in Europa 'een vrouw in de eerste plaats vergeleek met de plaatjes van Hérouard in *La Vie Parisienne*'.[18] De Indische jongen met zijn hoofd vol illusies en romantische voorstellingen was pardoes in een reële wereld terechtgekomen waarin niet alles sympathiek op hem overkwam. Soms vluchtte hij terug in zijn droomwereld, en in de eenzaamheid, maar nooit voor lang: daarvoor was hij te veel realist. Hij paste zijn houding aan en ging verder, enkele illusies armer en steeds verbetener de 'barbaren' trotserend.

Vanuit Marseille reisde het gezelschap via Dijon en Parijs naar Brussel, waar de familie Du Perron in september een appartement betrok op het adres Léon Vanderkinderestraat 424, in de stadsgemeente Ukkel. Du Perron sr. liet zich niet officieel inschrijven, tot zijn dood toe bleef hij in Bandoeng 'gedomicilieerd'.[19] In het begin van de jaren twintig maakte Ukkel nog een landelijke indruk, maar het is Eddy bijgebleven als 'één kloof van mistroostigheid'.[20] Het uitzicht vanuit het bovenhuis op een nog grotendeels onbebouwde vlakte mocht niet florissant zijn, maar ook hier is de literaire overdrijving opvallend. De zuidelijke gemeenten Ukkel, Vorst en Bosvoorde, evenals Ganshoren en Jette in het noorden en Woluwe in het oosten, trokken in het begin van de jaren twintig veel nieuwe bewoners die het burgerlijke karakter ervan versterkten.

In het centrum van Brussel, op vijf kilometer van Ukkel, verdrongen nieuwe kantoren en winkels allengs de laagbouw.[21] Jongeren zochten er hun vertier in de talrijke nieuwe dancings, waar de uit Amerika overgewaaide jazzmuziek domineerde, 'hijgend, schril, melancholiek of obsederend'. Er kwam meer werkgelegenheid voor vrouwen, die als teken van hun emancipatie hun jurken halflang droegen, tot op de knieën, en hun haar kort lieten knippen. Nieuwe dansen als de charleston waren populair en in de bioscopen werden regelmatig Amerikaanse en Franse films gedraaid. België stond vooraan in de ontwikkeling van radiostations, die in het begin van de jaren twintig vele huiskamers met hun uitzendingen bereikten.[22] In de loop van de jaren twintig zou ook het culturele leven tot bloei komen. In de architectuur werd de Art Déco toonaangevend.[23]

Niets van dit alles is te bespeuren in Du Perrons impressies van zijn eerste tijd in België. Wel vond hij meteen al in september een boksleraar, maar in zijn verdere contacten beperkte hij zich tot de kring van familieleden, die de een na de ander werden opgezocht.[24] Het avontuur leek ver weg. Thuis werd er op z'n Indisch gekookt, zodat het behang vol kwam te zitten met vet- en oliespatten.[25] Van zijn vaders broers en zusters was alleen tante Toetie (1858-1935), de weduwe van mr. C.A. Henny, nog in leven. Zij had een huis in de Brusselse Langeveldstraat en een buitenhuisje in het nabijgelegen Asse.[26] Zij hielp haar broer en diens gezin op weg in de Belgische hoofdstad, waar de Franse cultuur domineerde.

In oktober 1921 ging de familie naar Nederland, dat zogenaamde 'vaderland' dat Eddy nu voor het eerst kon aanschouwen. Op de Dam in Amsterdam liet het keurig geklede jongeheertje zijn schoenen glimmend wrijven door 'een van de befaamde Isaäcs die er het beroep van schoenpoetser

uitoefenen'.[27] Naar alle waarschijnlijkheid zocht hij Anton Koch op, zijn sparring-partner op literair terrein, die in september 1920 in Amsterdam medicijnen was gaan studeren.[28] Op 10 oktober bezocht hij in Rotterdam zijn trouwste jeugdvriend, Ferdy de Grave, en liet zich samen met hem door een professionele fotograaf portretteren. Verder was de familie veel in Den Haag, waar op het Frankenslag de weduwe van Louis Henri du Perron ('de goeie Duup') woonde met haar gescheiden dochter.[29] Deze tante speelt verder geen rol meer. De godvruchtige tante Jeanne van der Wyck-du Perron, die zulke mooie vermanende brieven naar Indië had gestuurd, was in oktober 1920 overleden. Haar dochter Jeanne Marie freule van der Wyck (1883-1972), wier schoonheid op de zevenjarige Eddy zo'n indruk had gemaakt, woonde in de residentie. Zij was nog ongehuwd.[30]

Volgens haar verre neef Jean de Sturler (1907-1979) was Jeaantje 'een warhoofdig aanstelster, die haar moeder trachtte te imiteren'. Die moeder was geestig en ad rem geweest en 'over het algemeen een opvallende persoonlijkheid', evenals tante Toetie.[31] Aan deze nicht, die hem nog steeds niet onverschillig liet, droeg Eddy zijn verhalende poëem 'De Knaap met het Gele Haar' op: 'Voor mijn niet zoo oude cousine JEANNE die mij den 19^{en} November 1921 op mijn plaats heeft gezet omdat ik mij niet verzoenen wilde met den dikken buik van den acteur Le Bargy.'[32] Veel later, in een verslag van zijn ervaringen als bezoeker van toneel en opera, heeft Du Perron de anekdote verteld waar deze uitleg naar verwijst:

> '[...] mijn eerste komedie in Brussel laat mij een prettiger herinnering - ik zag toen *Le Demi-Monde*, zoals het behoort, met de heer Le Bargy als Olivier de Jalin, en al mijn onbekendheid met de kunst ten spijt, het wou er bij mij niet in, ik vond niet zozeer het stuk onbeduidend (als ik het prachtig gevonden had, zou het nog niet erg zijn geweest), maar ik kon mij geen ogenblik verzoenen met de onzegbare buik van die zogezegde jeune élégant, met zijn oudeherenstem en zijn pastoorsgebaren, met zijn ontwijken van alle huwbare dochters van anderen, terwijl hij er zelf uitzag alsof hij er minstens een halfdozijn achter de hand had. Mijn kritiek viel in slechte smaak bij een nicht die volmaakt in de traditie van toneelgenieten bleek ingewijd: de dingen zo te zien, verklaarde zij, tekende mij, en nu wist ze het dan - Je bent géén artiest, jongetje, je bent géén artiest! - Ik was er ontzettend door geraakt: dat ik zo gemakkelik door de mand gevallen was en dat ik nu geen artiest bleek te zijn natuurlik ook; dit laatste vooral, want ik moet boordevol respekt voor de "artiest" zijn geweest. De werkelike artiest immers, vertelde

> mijn nicht [...] vergat in de toneelkunstenaar alles wat niet met zijn kunst, zijn spel dus, te maken had.'[33]

Volgens Jean de Sturler was zijn hele familie, dat wil zeggen de Versteges, de Du Perrons en de Henny's, eigenlijk een 'verknipte familie', displaced in Europa. Met name de ouders van Eddy du Perron leefden als 'volstrekte outsiders' in België. Waarom waren ze er dan komen wonen? De voordelige koers van de Belgische frank kan een rol hebben gespeeld. In België was alles de helft goedkoper dan in Parijs en ook goedkoper dan in Holland.[34] Maar er was ook sprake van een Brusselse familietraditie: grootvader Henri was er in september 1900 gestorven en tante Toetie, toen al zeven jaar weduwe, was het jaar daarop in Brussel gaan wonen.[35] Zij had belangstelling opgevat voor theosofie en spiritisme en verklaarde steeds 'een oude ziel' te zijn en de reïncarnatie van iemand die een tijdgenoot van Jezus was geweest. Deze wijsheden waren haar 'geopenbaard' door een medium uit de kringen van de theosofische gemeenschap Monada, waarvan zij een van de geldschieters was. Samen met tante De Sturler, een dochter van Du Perrons oudtante die eveneens het occulte pad was opgegaan, 'regeerde' zij Monada. Tante De Sturler had in haar huis een speciale kamer ingericht om spiritistisch contact te onderhouden met haar jonggestorven dochter.[36] Tante Toetie had haar kamer vol hangen met portretten van Krishnamurti, maar zij was tevens geïnteresseerd in kunst.[37] In een van Du Perrons *Filter*-kwatrijnen worden beide interesses gebundeld in een uitlating van 'tante Sofie':

> En wat zei laatst tante Sofie
> wier endeldarm begint te slijten?
> Al die abstrakte kleurtapijten
> zijn ook een soort teosofie.[38]

Deze eigenzinnige persoonlijkheid was overigens heel vriendelijk tegen Eddy, 'dwars tegen de zin van haar kinderen in die, zo goed als de rest van de familie, ieder contact met dat zwarte schaap sterk afkeurden'.[39] In de familiekring luidde de opinie over Eddy dat hij 'een onhebbelijke vent' was, 'die met geld smeet en niets uitvoerde'.[40] Hier merken we voor het eerst iets van de kloof die zich zou vormen tussen de schrijver Eddy du Perron, die alles veil had voor zijn literaire aspiraties, en de braaf arbeidende buitenwacht die hem slechts een onaangepast sujet vond dat het vertikte een baantje te zoeken. Het is het eeuwige conflict tussen de dich-

ter en de burger, waarin Du Perron met vuur zijn recht verdedigde om zich uitsluitend te wijden aan zijn literaire aspiraties.

Literaire scholing

Tante Toetie ontfermde zich over de vorming van haar weliswaar belezen, maar toch tamelijk ongeschoolde neef. Zij was niet alleen een ingewijde in de theosofie, ook was ze goed ingevoerd in bepaalde artistieke kringen te Brussel. Zo was zij via de kunstschilder Paul Artôt (1875-1958) aan haar buitenhuisje in Asse gekomen. Jeanne van der Hecht, haar 'dame de compagnie', had een zuster Loulou die was getrouwd met Artôt. De kunstschilder woonde op een 'château' in Asse waar hij zijn atelier had. Mevrouw Henny had op het bijbehorende landgoed een paviljoen betrokken.[41] Jeanne van der Hecht was het type van een oude vrijster; haar vlottere zuster Loulou werd ingeschakeld om Eddy te oefenen in zijn nog onvolmaakte uitspraak van het Frans en hem Franse cultuur bij te brengen.[42] Eddy vond Loulou ondanks haar grotere vlotheid 'een deftige dame' die als ze niet getrouwd was geweest misschien wel een rol had gespeeld in de *Phèdre* van Racine, het beroemde klassieke treurspel uit 1677, waaruit ze hem uitentreuren voorlas en liet voorlezen bij wijze van 'leçons de dic-ti-on'. Zij las hem ook 'op haar manier' Baudelaire voor, dat wil zeggen met overdreven nadruk op de lettergrepen die volgens haar een klemtoon verdienden. Zowel Loulou als haar man meenden dat Eddy 'rijp was om in de Schoonheid te worden ingewijd'.[43]

Maar Loulou gaf er de brui aan en bezorgde Eddy een plaatsvervanger, 'een hele verfijnde geest volgens haar: een vrij jonge man, met een muizengezicht, die zijn mooie edities voor mij verstopte uit vrees dat ik ze bederven zou'. Zijn naam was Jean Rolin. Voor Rolin was de spiritueel ingestelde dichter-politicus Lamartine (1790-1869) het summum van literair kunnen, zodat Eddy zich wederom stierlijk verveelde. Bovendien wilde de nieuwe leermeester zijn literaire voorkeur niet ter discussie stellen, want hij was ingehuurd om Eddy les te geven, en meer niet. Zelf had hij een drama in verzen geschreven dat ter gelegenheid van Kerstmis door leerlingen van zijn vrouw was opgevoerd. Du Perron beweert in een van zijn *Cahiers van een lezer* dat hij zich snel heeft afgemaakt van deze tweede literaire gids in Europa.

Het einde van de lesuren met Jean Rolin kwam vermoedelijk in maart 1922, toen Du Perron eindelijk naar Montmartre ging. Enkele dagen daar-

voor had hij met zijn leraar nog een ernstig verschil van mening gehad over de waarde van Shakespeare en Molière versus die van Flaubert. Om zich te oefenen in het schrijversvak bestudeerde Du Perron op eigen houtje het volledige werk van Flaubert, inclusief de correspondentie. Wat hem vooral aansprak was de superieure stijl, waaraan Flaubert als een monnik had geschaafd. Het gaf hem moed: als hij zich net zo aan zijn stijl zou wijden als de Franse grootmeester zou ook hij als literator kunnen slagen. Sympathie wekte ook Flauberts voorkeur voor mannelijke volzinnen en zijn afkeer van de vrouwelijke zinnen van Lamartine. Kortom, Du Perron verdedigde Flaubert met de ijver van de bekeerling. Hij opperde dat Shakespeare en Molière misschien groter waren dan Flaubert, maar dat Flaubert ongetwijfeld meer *kunstenaar* was. Rolin hield zich met moeite in. Toen ontspon zich de volgende dialoog:

> 'Zeggen dat Shakespeare geen kunstenaar is, is een *stommiteit.*'
> 'Dat is misschien wel stom,' zeg ik, 'maar ik zeg u alleen maar wat ik voel; ik zeg dit niet om verbazing te wekken of welluidende zinnen te maken.'
> 'Maar Shakespeare heeft *kunst*werken gemaakt.'
> 'Omdat hij groot was, ik geef het toe, en een beetje ondanks mijzelf; bijna zonder nadenken.'
> 'Houd je niet van Shakespeare?'
> 'Jawel, ik houd van hem, ik bewonder hem; maar toch heeft hij vaak blijk gegeven, zelfs in zijn beste stukken, van veel slechte smaak.'
> 'Dat is waar. Maar wat noem je dan een kunstenaar?'
> 'Een man die zich er rekenschap van geeft, dat hij kunstenaar is, die zoekt en Schoonheid geeft, bewust, enkel en alleen om wille van de Schoonheid en van zichzelf, zonder dat er andere motieven aan te pas komen: de smaak van zijn publiek, bijvoorbeeld.'
> 'Hm. Dus Molière is geen kunstenaar?' (Dit heel ironisch, hij was overtuigd van mijn dwaasheid.)
> 'Evenals Shakespeare, uit grootheid en ondanks zichzelf.'
> 'In elk geval erken je zijn grootheid.'
> 'Maar niet meer dan dat; ik zeg alleen, dat Flaubert meer *kunstenaar* is dan Molière en dan Shakespeare. Flaubert zou nooit stukken van een ander hebben bewerkt, zoals Shakespeare, en ook niet een hele scène hebben geplagieerd zoals Molière. Waaruit blijkt dat hij meer schrijversoprechtheid bezat en meer goede smaak, in één woord dat hij meer *kunstenaar* was.'[44]

Dit wat wezenloze getheoretiseer geeft een goed beeld van Du Perrons literaire positie op dat moment: nog heel wat dichter bij Tachtig en andere belijders van ‘l'art pour l'art’ dan in zijn latere persoonlijkheidsideaal. Wel schemert hier al de notie doorheen dat grote kunst niet noodzakelijk artistiek volmaakt hoeft te zijn en dat vaak ook niet is. In een brief van 8 april 1922 zou hij opmerken dat in het werk van Balzac de ‘intense man’ altijd aanwezig is, maar hij ergerde zich aan Balzacs ‘verschrikkelijke slordigheid’. Zijn kennismaking met Flauberts geschriften had hem doen zien hoezeer de literator, de kunstenaar in het werk van Balzac ontbreekt.[45] Toch besefte Du Perron terdege dat vakkennis en talent alléén niet genoeg waren. Oorspronkelijkheid was evenzeer een vereiste. In november 1921 schreef hij zijn eerste poëticale gedicht, waarin hij de draak stak met een bepaald soort ‘handig’ schrijver:

> Een mozaïek van goedgeschreven stukken
> lag vóór mij, in één enkel deel gebracht,
> door iemand die, bij veel talent, veel kracht,
> de gave had uit anderen te plukken.
>
> En ziende hoe het hem had mogen lukken
> zich naam te maken, glimlachte ik en dacht
> hoe *ik* zou stijgen, lag het in mijn macht
> mij te bedienen van dezelfde krukken.
>
> Een beetje romantiek, wat realisme,
> dan wel een grein individualisme:
> 't was hem gelukt een groot auteur te zijn.
>
> En menig zwoeger die, met gànsch zich geven,
> in 't geen hij weeft alléén zichzelf wil weven,
> tast rond in een bruin duister, als *te klein.*[46]

Een ander gedicht dat Du Perron in deze tijd schreef, gedateerd 25 oktober 1921, kreeg de opdracht mee: ‘Voor de dame in kwestie’. Het is een gedicht vol eenzaamheid en rusteloosheid dat sterke reminiscenties wekt aan de lyriek van Willem Kloos. Een eenzame in het donker van zijn kamer ziet een dame, verblindend in haar luister, maar tegelijk zo weinig reëel dat zij eerder een fantoom lijkt. De ‘ik’ beseft dan ook dat hij ‘steeds blijven zal ver achter haar’.

Ongetwijfeld voelde Du Perron zich in deze periode erg eenzaam. Hij had omgang met Loulou en Paul Artôt, met Jean Rolin, met zijn achterneef Coco Inger en met een familie Samuel.[47] Hij kwam ook vaak langs bij Egbert Scholder, een beursagent van Nederlandse afkomst die aan de Louizalaan woonde op de hoek van de Baljuwstraat.[48] In de roman *Een voorbereiding* krijgt Scholder gestalte in het personage 'Mullèr', dat als volgt wordt geïntroduceerd: 'geen artiest weliswaar doch zeer veel artiesten ontvangend bankier, man van smaak daarenboven, van veel smaak en smaak met geld'.[49] Kristiaan Watteyn (Du Perrons alter ego in de roman) wordt uitgenodigd op een 'thee' bij Mullèr, waar hij een nerveuze entree maakt na eerst lang nagedacht te hebben over de kledij die hij zou dragen. In het mondaine gezelschap, dat hem helemaal niet ligt, maakt hij allerlei fouten ('mijn Frans werd door mijn zenuwachtigheid zo slecht dat ik er een kompliment voor kreeg'.) Maar dan wordt hij voorgesteld aan Andrée Maricot en neemt zijn leven een beslissende wending.

In werkelijkheid was het niet op een thee van Mullèr/Scholder dat Du Perron een charmante jongedame ontmoette, maar op een soiree van de Artôts. De jongedame in kwestie was de dochter van een jonggestorven kunsthistoricus van Italiaanse afkomst en de kleindochter van de Vlaamse kunstschilder Alfred Jacques Verwee (1838-1895), die bevriend was geweest met de kunstschilder en graveur Hendrick van der Hecht (1841-1901), de vader van Loulou Artôt.[50] Haar naam was Clairette Petrucci (1899-1994). Haar uiterlijk en optreden troffen Du Perron als een blikseminslag: er was geen twijfel mogelijk, zíj was de muze die hij zocht, de Europese vrouw die zowel begeerlijk was als intellectueel stimulerend.

Ruim een halfjaar nadien zou Du Perron zijn muze het volgende schrijven over deze voor hem zo beslissende ontmoeting: 'Toen ik je voor de eerste keer zag, was dat in een tijd dat ik verlangde naar *een kameraad*; ik voelde me alleen en ik verveelde me. Noch Coco noch Jean Rolin waren wat ik zocht. Wel, toen ik jou zag, voelde ik, onmiddellijk, van het moment dat we samen op die bank zaten, dat ik in jou die kameraad zou vinden, en daarnaast voelde ik, dat je een belangrijke rol in mijn leven zou spelen.'[51] Du Perrons kennismaking met Clairette Petrucci vond plaats op 30 november 1921.[52] *Incipit vita nuova?* De tijd zou het leren.

Eindnoten:

1 Barrès, 'Examen des trois romans idéologiques', in: *Sous l'oeil des barbares*, p. 33.
2 Ook in *Het scheepsjournaal van Arthur Ducroo* (1943), geïnspireerd door Du Perrons reis naar Indië in 1936, komt zo'n rasverteller voor die de verveling weet te verdrijven.
3 *Hlvh* 1996, p. 474 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
4 Vgl.: *Vw* III, p. 349; *Hlvh* 1996, p. 282.
5 Zie: *Brieven* I, p. 255.
6 Dat zal niet een vertaling zijn geweest van *La divina commedia*, want in de *Cahiers van een lezer* verklaart DP dat hij nog voor zijn vertrek zijn drie delen *Goddelijke comedie* in het Bataviaasch Museum had ingeruild voor twee deeltjes Aristide Bruant, die hem toen na aan het hart lagen.
7 De egocentrische trots zou blijven. Vgl. *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, p. 89; *Vw* V, p. 343: 'Ik denk: hier aan boord, sous l'oeil des barbares, ben ik vandaag 37 geworden.'

8 DP aan Clairette Petrucci, tweede helft van februari 1922.
9 Het tweede deel heette *Un homme libre* (1889), het afsluitende deel *Le jardin de Bérénice* (1891).
10 *Brieven* I, p. 356 (19-4-1929 aan N.A. Donkersloot).
11 DP aan Clairette Petrucci, 22-6-1922.
12 Zie: *Brieven* II, p. 165 (15-4-1930 aan Henri Mayer). Du Perron bezat de werken van Oscar Wilde in een Engelse uitgave.
13 Vgl. *Vw* III, p. 349; *Hlvh* 1996, p. 282-283. Zie ook: *Vw* II, p. 170.
14 Vgl. *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, p. 7-8; *Vw* V, p. 291: 'Hier, in het Hôtel de Noailles, kon de oude baboe van mijn moeder haar stralende verbouwereerdheid niet op, bediend te worden door heren met gefriseerd haar en in rok, prinsen gelijk, maar hier ook lukte het mijzelf niet "garçon" te zeggen en liet ik mijn bestellingen volgen door een schroomvallig "monsieur". Hoe zou een jongen uit de koloniën ook anders spreken tegen een *blanke*?'
15 Op 3 september bezichtigen zij Château d'If.
16 DP aan Clairette Petrucci, 22-2-1922.
17 *Vw* III, p. 9; *Hlvh* 1996, p. 11.
18 *Brieven* III, p. 34 (10-4-1931 aan G. ter Braak).
19 Veenstra-archief, coll. LM. In het overlijdensattest van C.E. du Perron sr. staat vermeld dat hij in Bandoeng is gedomicilieerd. Prof. dr. J.V. de Sturler (in gesprekken met Veenstra, 23-12-1969 en 4-5-1973) meldt dat Du Perron sr. zich niet officieel in Ukkel had laten inschrijven. Jean Victor de Sturler was de kleinzoon van Johannes Jacobus Wilhelmus Elize Verstege en Johanna Maria Menu. Hun dochter A.E. Verstege (1870-1946) trouwde met Victor Nicolas de Sturler (1864-1930), landheer van het land Tjiomas.
20 *Brieven* VII, p. 79.
21 Dumont, *Histoire de Bruxelles*, p. 381.
22 Dumont, *Histoire de Bruxelles*, p. 386; Bitsch, *Histoire de la Belgique*, p. 194-195.
23 Zie: Werner Adriaenssens et al., *Bruxelles Art Déco 1920-1930*, Paris: Norma éditions 1996.
24 Gegevens ontleend aan foto's uit de collectie van mr. A.E. du Perron.
25 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met J.V. de Sturler (Veenstra-archief, coll. LM). Bij het vertrek gaf dit nog moeilijkheden met de eigenaar.
26 Gesprek van J.H.W. Veenstra met mr. E.O. Henny, Rotterdam, 22-3-1977 (Veenstra-archief, coll. LM).
27 Foto coll. mr. A.E. du Perron. De citaten zijn uit Du Perrons brief aan Evelyn Blackett van 16/17-10-1929.
28 Zie: Francis Bulhof, 'De hardnekkige monoloog van een onmogelijk man', p. 5. De ouders van Anton Koch vertrokken eind september 1920 met het s.s. *Tabanan* naar Nederland (*Preanger-Bode*, 29-9-1920). Wegens zijn aanstaand vertrek had dokter J.A. Koch per 1 september ontslag genomen als lid van de Bandoengse gemeenteraad (*Preanger-Bode*, 29-9-1920).
29 Brief van Joop N[?] aan J.H.W. Veenstra, 31-3-1989 (Veenstra-archief, coll. LM). De weduwe van Louis Henri du Perron (1856-1916) heette Elizabeth Catharina Wilhelmina van Wijk (1869-1939), haar dochter Albertine Marie Leonie Foekens-du Perron (1891-1962). Zie: Snoek, *Manhafte heren*, p. 49, 50.
30 Op 15-4-1926 zou zij met een weduwnaar trouwen: jhr. Leopold Gerrit Schimmelpenninck, heer van Diepenheim (1866-1948). Met dank aan Ronald Spoor.
31 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met J.V. de Sturler.
32 *De behouden prullemand*, p. 15-18; *Vw* I; p. 9-12.
33 *De smalle mens*, p. 192; *Vw* II, p. 541-542. Blijkens nagelaten notities heeft Du Perron in een van de verhalen van 'De Onzekeren' een portret van Jeanne willen tekenen. De nadruk zou zijn komen te liggen op haar combinatie van vroomheid en mondainheid. Het had een portret moeten worden waarin '*Komiese tragiek*' zou overheersen. Zie: 'De Onzekeren'-map, coll. LM, p. 68. Jeannes broer Otje trouwt tegen de wens van zijn zuster met een dansmeid en voegt haar toe: 'Je bent altijd onmogelik geweest.'
34 Zie: Pia, *Praten over Du Perron*, p. 14.
35 Mogelijk betrok zij het huis van haar overleden vader.
36 Gesprek van J.H.W. Veenstra met mevr. M. Hekkema, 22-2-1977 te Wassenaar. Adèle E. de Sturler-Verstege (1870-1946) was een dochter van Du Perrons oudtante Johanna Maria Verstege-Menu.
37 Gesprek van J.H.W. Veenstra met B. Bolsius en mevr. Bolsius-Henny, 17-12-1975 te Joppe.

38 Zie: Van Straten, ‘Du Perrons Arabische neef of de kleinzoon van tante Toetie’, p. 6, waar hij mededeelt dat Willink hem erop heeft geattendeerd dat dit kwatrijn betrekking heeft op tante Toetie.
39 Brief van E.O. Henny aan J.H.W. Veenstra, 8-5-1977.
40 Gesprek van J.H.W. Veenstra met B. Bolsius en mevr. Bolsius-Henny, 17-12-1975 te Joppe.
41 Gesprek van J.H.W. Veenstra met mr. E.O. Henny, 22-3-1977 te Rotterdam.
42 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met J.V. de Sturler.
43 Deze passage en de volgende over Rolin zijn gebaseerd op: *Vriend of vijand*, p. 104-105; *Vw* II, p. 171-172, en Du Perrons brief van 12-3-1922 aan Clairette Petrucci, waarin de in het Cahier niet bij name genoemde mensen worden geïdentificeerd.
44 DP aan Clairette Petrucci, 12-3-1922.
45 DP aan Clairette Petrucci, 7/8-4-1922.
46 Later heeft hij er deze opdracht boven gezet: ‘Voor mijzelf omdat ik er ernstig over gedacht heb de hier gelaakte methode in toepassing te brengen.’ Zie: *De behouden prullemand*, p. 20. Het gedicht doet denken aan de ironische verzen die hij in februari 1926 zou schrijven en die werden gebundeld in *Het boozige boekje.*
47 Norbert (roepnaam ‘Coco’ Inger (1905-1947) was de zoon van tante Toeties dochter Tine en een Hongaars edelman. De familie Samuel is niet geïdentificeerd. Aan de zusjes Jordaan schreef DP lange brieven over zijn ‘“mondaine” krachttoeren bij de Scholders, de Samuels en de Artôts’. Zie: DP aan Clairette Petrucci, 23-4-1923.
48 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met J.V. de Sturler.
49 Watteyn, *Een voorbereiding* (1927), p. 44; *Vw* I, p. 180.
50 Hendrick van der Hecht schilderde vooral landschappen. Hij wordt gerekend tot de school van Tervuren. Zie: E. Bénézit (ed.), *Dictionnaire critique et documentaire.*
51 DP aan Clairette Petrucci, 22-6-1922.
52 Du Perrons ontmoetingen met Clairette Petrucci zijn genoteerd in haar bewaard gebleven agenda's.

Hoofdstuk 14
Alliantie met Clairette

Een strijdkameraad

Clairette Edmée Amine Petrucci was twee maanden ouder dan Eddy. Haar vader was de sinoloog en kunsthistoricus Raphaël Eugène Fortuné Petrucci (1872-1917), die een Italiaanse vader had en een Franse moeder. Hoewel markies Petrucci tot de hoge adel behoorde, gebruikte hij zijn titel niet. Zijn ambitie gold de wetenschap, niet het leven van de *haute société.* Hij woonde aanvankelijk in de buurt van Quinto in Toscane, maar vestigde zich aan het begin van de vorige eeuw in Parijs.[1] In zijn korte leven doceerde hij onder andere aan de Vrije Universiteit te Brussel. Hij stierf kort nadat hij als hoogleraar was benoemd aan de Sorbonne: hij had er slechts twee keer college gegeven. Nadat zijn beroemde verzameling Oost-Aziatische kunst door bemiddeling van A. Vecht voor Nederland was verworven, verscheen er in diverse dagbladen een terugblik op het leven van deze eminente geleerde, die de studie van de cultuur van China in nieuwe banen had geleid: ‘In talrijke werken van zijn hand, waarvan het voornaamste wel “La Philosophie de la Nature dans l'art d'Extrême Orient” is, heeft hij ons veel geopenbaard van de godsdienstige wijsbegeerte en de verheven kunsten, vooral van China.’[2] Een ander belangrijk werk van zijn hand was de *Encyclopédie de la peinture chinoise.* Petrucci's wijsgerige en kunstlievende instelling komt ook in zijn literaire werk tot uiting: een roman, *La porte de l'amour et de la mort*, en een bundel gedichten met de titel *Le livre de la vie, de la mort et de la nuit.*[3] Beide werken zijn getekend door het symbolisme en doortrokken van de geest van het Oosten.

Clairettes moeder Claire Verwee (1873-1956) was een Vlaamse. Haar vader was de in zijn tijd befaamde ‘koeienschilder’ Alfred Verwee (1838-1896), die er een uitgebreid netwerk van bevriende schilders op na had gehouden, onder wie de Nederlander Hendrik Willem Mesdag.[4] Zijn realistische weergave van Vlaamse natuurtaferelen, met Paulus Potterachtige dierstukken, verkreeg in de loop der jaren een impressionistisch accent.[5] Zijn dochter Claire Verwee was in Blankenberge ter wereld gekomen en zou haar hele leven een voorliefde behouden voor de Vlaamse kust. Zij en haar man verbleven graag in kustplaatsen als Westkapelle, Damme, Zeebrugge en Dudzele, waar zij 's zomers een huis huurden. Later kochten zij een zomerhuis in het plaatsje Sint-Anna ter Muiden,

anderhalve kilometer ten westen van Sluis. Petrucci schreef hier tijdens de vakanties zijn grote werken. In de Eerste Wereldoorlog woonden de Petrucci's in Parijs. Na de oorlog vestigden moeder en dochter zich in Brussel, in de Elyzeese Veldenstraat nr. 55. Brussel was toentertijd zo verfranst, dat de Nederlandse straatnamen nooit werden gebruikt. Clairette, die geen Nederlands sprak maar het wel een beetje kon lezen, gaf als huisadres op: 55 rue des Champs-Elysées. Ook Eddy du Perron gebruikte uitsluitend de Franse straatnamen.

Clairette Petrucci, die enig kind was, kreeg van huis uit veel cultuur mee. Tijdens de Eerste Wereldoorlog volgde ze cursussen aan de Sorbonne en nam ze les aan de tekenacademie La Grande Chaumière. De schilder René Ménard (1861-1930) leerde haar tekenen naar model. Andere docenten aan de Grande Chaumière waren (Paul) Albert Besnard (1849-1934), Jacques Emile Blanche (1861-1942) en Lucien Simon (1861-1945). Er was altijd een komen en gaan van mensen. Medeleerlingen op de tekenacademie en grote vriendinnen van Clairette waren Jeanne Bergson, de dochter van de beroemde filosoof Henri Bergson, en Yedda Godard, die later met haar echtgenoot archeologisch onderzoek zou doen in Perzië. Clairette Petrucci had in Parijs een uitgebreid netwerk opgebouwd van vrienden en kennissen, met wie ze trouw het contact onderhield. Ook in Brussel had het jonge markiezinnetje een hele kring om zich heen verzameld. Het waren niet de eersten de besten. Zij ging om met bankiers en beeldhouwers, industriëlen en bierbrouwers, artsen, architecten, advocaten, schilders en diplomaten.[6]

Clairettes sociale agenda was gevuld met lunches, soirees, diners, literaire bijeenkomsten en bezoek aan theater en museum of de Cercle Artistique et Littéraire de Bruxelles.[7] Maar ze was ook sportief: ze maakte soms lange wandelingen, deed aan tennissen en zwemmen, en mocht graag een foxtrot of een shimmy dansen.[8] Zij was het prototype van een jonge vrouw uit de bourgeoisie van na de Eerste Wereldoorlog. In een charmant boekje over de roerige jaren twintig komt naar voren dat de jonge bourgeoise omstreeks 1913 een zekere mate van vrijheid opeiste: ‘de tennisbanen, de zwembaden, de concertzalen hadden haar eraan gewend om, niet door moederlijke blikken belemmerd, omgang te hebben met jonge mannen van haar leeftijd, zonder zich geïntimideerd te voelen of elk moment bedacht te moeten zijn op een aanslag op haar eerbaarheid’. Door de Eerste Wereldoorlog werd deze vrijheid nog vergroot. De jonge vrouw uit de bourgeoisie voelde zich niet langer gevangen in een cocon, met als enige roeping door een goed huwelijk status te verwerven. Zij volgde vaak

een volledige studie en verkeerde met jonge mannen in een geest van kameraadschap en vriendschappelijke concurrentie. Niettemin bleef de ‘jacht op een echtgenoot’ geopend en werd zelfs met meer hartstocht beoefend, aangezien de oorlog het ‘wild’ zeldzamer had gemaakt. Maar de regels waren veranderd, bij de keuze van een echtgenoot speelde de familie nauwelijks nog een rol en de bruidsschat was van minder belang geworden. Deze jonge vrouwen demonstreerden hun onafhankelijkheid in make-up en gedrag: zij poederden zich en verfden hun lippen, zij dronken cocktails en rookten sigaretten, zij gingen zonder chaperonne naar bals en voorstellingen en de meest welgestelden onder hen reden rond in een eigen auto.[9]

In vele opzichten beantwoordde ook Clairette Petrucci aan dit beeld. Zo had zij haar eigen ‘cagibi’, een ruime meisjeskamer met eigen entree die ze sfeervol had ingericht met kleedjes, een reproductie van Jan van Eyck en boeddhabeeldjes. Er was ook ruimte om haar artistieke hobby's te beoefenen en een klein gezelschap te onderhouden. Drie dagen na hun kennismaking ging Eddy du Perron al bij de bekoorlijke jongedame op visite. Op 14 december 1921 kwam hij weer langs, en vervolgens ook op 24 en op 26 december.[10] Binnen een maand was hij toegetreden tot de kring van Clairettes reguliere bezoekers en aanbidders. In de jongensachtige opwinding na zijn eerste ontmoeting had hij Jeanne van der Hecht al in de oren getoeterd dat die Clairette een ‘trésor’ was.[11]

Du Perron gaf uiting aan zijn gevoelens voor Clairette in vier gedichten die hij in diezelfde decembermaand schreef. Hij stuurde ze na enige tijd toe aan zijn muze, wellicht in de hoop dat zij het Nederlands zou begrijpen. Latere verzen gingen soms vergezeld van een geïmproviseerde vertaling. Zo kon het romantische dichtertje zijn diepste roerselen op elegante wijze kenbaar maken. Wat Mathilde was voor Jacques Perk, was Clairette voor Eddy du Perron. Het geluid van de heraut der Tachtigers klinkt duidelijk door in dit sonnet:

> Vaak, in mijn opgezweepten eigenwaan,
> dacht ik alléén te kunnen staan in 't leven,
> vond ik het zwaklijk andren dank te geven,
> wilde ik voort langs zelfgekozen baan; -
>
> gij ziet mij ernstig-dankbaar voor u staan.
> En veler goedheid heeft mijn trots verdreven;
> en gij stondt wel het vriendlijkst naar mijn streven;
> 'k zeg velen dank: - en gij staat bovenaan.

Doch denken aan uw goedheid is herdenken
uzelve, is weedrom mij die vreugde schenken
die uwe schoonheid in mij tintlen doet;

en 'k kan niet helpen als 'k, na eindloos meten,
zonder uw geest, uw goedheid te vergeten,
u voor dat schoon het meeste danken moet.

Genegenheid voor zijn muze en bewondering voor haar schoonheid heeft het eens zo trotse 'ik' van de dichter overwonnen. Dit gedicht, geschreven voor een 'Mirette die toen *Mademoiselle* was',[12] werd voorafgegaan door twee eerdere versies, waarvan de eerste is gedateerd op 22 december 1921. De poëtische 'goedheid' in de zesde regel was eerst een prozaïsche 'hulp'. Sommige regels zijn korter en vloeiender geworden. Du Perron heeft op dit gedicht gezwoegd, het bewerkt op een wijze die het ritme ten goede kwam en het ook sterker in de sfeer trok van Perks Mathilde-cyclus.[13]

In een ander gedicht, diezelfde maand geschreven, klinken de strofen gewild en zelfs kinderlijk, onhandig ook; soms lukt het de dichter quasinaïef en romantisch te zijn als Piet Paaltjens, af en toe is hij getormenteerd à la Kloos: 'Mijn klok tikt en haar luide tikken / is een rustelooze muziek / die saamgaat met dit hart zoo ziek / dat zich zoo gaarne uit zou snikken.'[14] In een op 25 december 1921 gecomponeerd gedicht, 'Ik hield van u, mijn liefste', komt Du Perron er eindelijk rond voor uit dat hij Clairette liefheeft. Deze gevoelens zijn hem ten volle bewust geworden nadat zij rond de kerst hem schuchter had bekend, dat zij 'van iemand houdt'. Op Piet Paaltjens-achtige wijze borduurt de dichter hierop voort: 'Van iemand die (kon 't anders?) / ook u zijn liefde gaf, / en 'k luisterde en 't was mij als / nam hij *mij* alles af.'[15]

Dat dit gedicht wortelt in de werkelijkheid blijkt uit Du Perrons bekentenis in een brief van 22 juni 1922: 'Maar ik wist niet dat ik van je *hield* tot de dag dat je mij hebt gesproken van de meneer die... door jou werd bemind! Je geeft je er wel rekenschap van, hoezeer ik, tussen die dag en nu, strijd heb geleverd, tegen de omstandigheden, tegen mijzelf, tegen jou!' Clairettes verklaring was als een donderwolk verschenen aan de rozige hemel van Du Perrons nog vage geluksgevoel. Maar nu wist hij ook zeker dat hij van haar hield en alles voor haar over had.

In dit eerste liefdesgedicht voor Clairette verschijnt ook al het motief van de 'strijdkameraad', zij het nog in clichématige bewoordingen: 'de

vrouw die eenmaal aan mijn zij / door vreugd en strijd zou gaan'. Clairette Petrucci was een vrouw wier evenbeeld Eddy du Perron moeilijk zou hebben kunnen vinden in Indië. Zij had een enorme aantrekkingskracht op hem doordat zij hem evenaarde zo niet overtrof qua intellectuele belangstelling en seksuele onafhankelijkheid. Het ging er nu om Clairette te veroveren; hij zou dit doen op geëigende wijze, door zich te bedienen van het romantische arsenaal dat hem als dichter ter beschikking stond. Du Perrons opvatting van de uitverkoren vrouw als een strijdkameraad sproot voort uit zijn romantische voorstelling van de ideale liefde. De 'jacht op de Ene' was geopend!

Wat vond deze geciviliseerde jonge vrouw van alle aandacht, poëtisch en anderszins, die de intens voelende jongeling aan haar besteedde? Zij moet geïntrigeerd zijn geweest door zijn originaliteit en koloniale afkomst, maar zijn gedrag bruuskeerde haar. Instinctief schrok ze terug voor zijn naïeve hevigheden en trachtte ze zijn vuur te temperen met koele spot. Du Perrons vers 'Ik hield van u, mijn liefste' kreeg niet voor niets de notitie mee: 'Voor Mirette omdat ze geloofde dat ik mij graag wentelde in mijn smart.' En in zijn vers 'Het licht valt op mijn wit papier' kwam nog een ander motief naar voren dat een rol zou spelen in Du Perrons relatie met Clairette: zijn 'eigen lomp bewegen' in contrast met 'uw charme, paarlemoeren glans'.[16]

Volgens Clairette Petrucci zelf, meer dan een halve eeuw na dato, vond zij Du Perron 'aanbiddelijk', maar kon zij niet anders dan met vertedering naar hem kijken. Hij was romantisch, onpraktisch en hevig tegendraads. Bovendien was hij slordig op zijn kleren; hij had nooit een zakdoek bij zich, zodat zij er maar een voorraad van aanhield en hem er twee meegaf als ze samen uitgingen.[17] Eddy du Perron was zo vaak verkouden dat hij altijd wel een zakdoek nodig had. Het Europese klimaat bekwam hem slecht. Het lijkt alsof zijn onpraktischheid is geconcentreerd in dit detail van de telkenmale vergeten zakdoek, dat als een soort van *running gag* voorkomt in *Manuscrit trouvé dans une poche* en *Een voorbereiding.*

Niet alleen was Clairette uiterst charmant, ze gaf ook blijk van een belezenheid die Du Perron 'ontzaglik' voorkwam. Hij leende al snel van haar een bespiegelend boekje van Jean Cocteau over moderne muziek, *Le coq et l'arlequin* (1918), en vervolgens in hoog tempo romans en verhalen van Théophile Gautier, Barbey d'Aurevilly, Joris-Karl Huysmans en Villiers de l'Isle Adam, allemaal auteurs van de decadente beweging, die in hun werk een voorkeur vertonen voor het macabere, voor 'femmes fata-

les' en diabolische karakters.[18] Qua sfeer vertoonden deze Franse schrijvers overeenkomst met Edgar Allan Poe, die Du Perron al langer bewonderde.

In de donkere dagen tussen 25 december 1921 en 2 januari 1922 nam Du Perron het besluit om voor het eerst sinds zijn aankomst in Europa in zijn eentje op reis te gaan. De eerste vier maanden in het gedroomde werelddeel hadden hem duchtig aangegrepen. Hij had aan den lijve kennisgemaakt met de Europese cultuur waarover hij zich in Indië zulke enorme voorstellingen had gemaakt, maar bovendien was hij vrij snel gestuit op de droomvrouw die hem in Indië voor de geest had gezweefd. Maar daarmee waren ook de complicaties begonnen. Bovendien hadden anderen zich zodanig met zijn leven bemoeid, dat hij nu wel toe was aan enige zelfbespiegeling.

Voor zijn vertrek was hij samen met anderen bij Clairette op de thee genodigd. Twee van de gasten stonden bekend als haar officiële aanbidders: de dertien jaar oudere beeldhouwer Marcel Wolfers en Edgar de Bodt, de zoon van een rijke industrieel.[19] Maar Eddy bleef wat langer na. Het leek hem van belang om Clairette van zijn toewijding te overtuigen. Hij definieerde hun verhouding in militaire termen. Als hij nu begon als haar 'strijdkameraad' zou de rest misschien wel vanzelf komen. Hij stelde haar dan ook voor dat ze voortaan met elkaar verbonden zouden zijn in een 'offensieve-en-defensieve alliantie'.[20] Beiden waren zij kunstenaars: in de strijd voor hun artistieke idealen hadden ze elkaars steun nodig, als het moest tegen een vijandige buitenwereld.[21] Clairette Petrucci ging akkoord met dit idee van een alliantie. Du Perron, die dacht dat hij deze slag had gewonnen, zou haar er vaak aan herinneren.[22]

Mannetje aan het Minnewater

Du Perron vertrok op 3 januari 1922 naar Brugge, waar hij niemand kende behalve André Demeulemeester, een kennis van Clairette die hem wel sympathiek was. Hij vroeg schriftelijk belet bij hem, maar voornamelijk wilde hij zich wijden aan zijn 'werk', dat wil zeggen: veel lezen en zodoende zijn leesachterstand ten opzichte van Clairette inhalen. Na aankomst in Pension St. Cristophe op de Nieuwe Gentweg 78 schreef hij Clairette zijn eerste brief, in nog tamelijk onbeholpen Frans.[23] Zijn strijdkameraad wees hem op zijn fouten, en Eddy leerde snel. Zijn correspondentie was

in zekere zin ook ‘werk’, want levendige en literaire weergave van zijn indrukken van jonge Europeaan.

Hij schreef aan Clairette dat hij zich de luxe had gepermitteerd om enkele verzen te schrijven - het bloed kruipt waar het niet gaan kan - en tevens een lange brief aan Anton Koch met kritiek op diens gedichten. Hij produceerde weer een poëticaal gedicht, dat hij opdroeg aan Anton.[24] Het vers doet denken aan de beruchte scheldsonnetten van Kloos. Du Perron zet zich af tegen de ‘prulpoëeten die de goêgemeente foppen’ met hun modieuze ‘woord-brok-plakkerij’. Voor déze dichter dient het vers uitdrukking te zijn van een doorleefde werkelijkheid en gespeend van onnodige woordkunstige verwringingen, kortom: ‘eenvoudig - eerlijk - wààr’. Deze wat simplistische poëtica blijkt ingegeven door Du Perrons afkeer van de poëzie die hij op dat moment leest, namelijk die van Karel van de Woestijne, ‘een Vlaamse dichter die volmaakt onbegrijpelijke verzen schrijft over gevoelens die hij zelf nooit heeft begrepen’.[25]

Du Perron droeg zijn lange prozagedicht ‘Het Venster’ op aan Ferdy de Grave. Het is een gedicht vol eenzaamheid, dat begint met het volgende sfeerbeeld: ‘Ik heb gezeten aan het Minnewater, de bank waar ik op zat was nat, het had geregend heel den dag op de devote grijze stad, ik zat en schreef en uit de boomen viel soms een druppel op mijn blad.’

De melancholie van Du Perrons verblijf in Brugge is ook gevangen in een foto van hem als ‘erg jong dichter’, uitkijkend over het Minnewater. Later maakte hij daar de kanttekening bij dat ‘dat mannetje bij het Minnewater’ zijn ‘Marchbanksperiode’ weergeeft. Evenals Eugène Marchbanks, de achttienjarige dichter uit een toneelstuk van George Bernard Shaw, was Du Perron verliefd op een rijpere vrouw, die hij trachtte te veroveren met zijn dichterlijk talent. In het stuk van Shaw is deze vrouw, Candida, getrouwd met een oudere man. De jeugdige Marchbanks amuseert haar, maar er is geen sprake van dat ze voor hem haar echtgenoot zou laten schieten.[26] De parallel die Du Perron trok tussen zichzelf en Marchbanks is niet zo gek: de melancholische buien en de overgave aan de poëtische roes had hij gemeen met Shaws personage. Alleen waren Clairette en hij leeftijdgenoten, terwijl Candida vijftien jaar ouder was dan Marchbanks. Toch, in haar houding jegens haar enfant terrible, had Clairette evenals Candida iets bemoederends en bezorgds.

Het mannetje bij het Minnewater uitte zijn liefde in enkele sonnetten waarin hij welbewust Kloos navolgde.[27] Clairette had hem in kennis gebracht met de technisch zeer knappe sonnetten van José-Maria de Héré-

dia (1842-1905).[28] Daar kon Du Perron nog wat van leren, want ondanks zijn emulatio van de Tachtigers vertoont zijn eigen vers hier en daar een syntactische complicatie of verbale opstopping; het heeft er alle schijn van dat hij welluidendheid bewust weerstreefde. Zijn onvervreemdbaar eigen toon zou hij pas vinden in het parlando-vers, waar een praattoon overheerst. Dit parlando-karakter zit ook al een beetje in 'Adriana de Buuck', een op 8 januari 1922 in Brugge geschreven sonnet dat is geïnspireerd op een portret van de negentienjarige Adrienne, in 1551 gemaakt door de Brugse schilder Pieter Pourbus. 'Adriana de Buuck' is een van de weinige jeugdgedichten die Du Perron in zijn verzamelde gedichten heeft opgenomen. Bij het portret van Adrienne heeft hij aan Clairette gedacht, die zich kort tevoren als 'Florentijnsche edelvrouw' had verkleed.[29]

Wat Du Perron in Pourbus' Adriana opviel, was haar grote kalmte, haar handen die 'stroef en al te stemmig' op elkaar liggen. Hij vermoedt ook 'een vuur' in haar, 'een menschlijk-warm gevoel door ingetogenheid, / door kerkdienst en gelaten onderdanigheid, / de vrouwen voorgeschreven, als door stààl bedwongen'.[30] In een tweede sonnet, 'Reprise (na 6 jaar)', heeft Du Perron zijn aanvankelijke beeld van Adriana de Buuck in zijn tegendeel doen verkeren. In 1928 was hij zelf meer ervaren op het gebied van de liefde, waardoor hij een heel andere interpretatie zou geven aan Adriennes gelaatstrekken en houding: bij nader inzien vond hij haar iemand die wel degelijk aan haar trekken was gekomen, dwars tegen de heersende mores in. Dit tweede gedicht is tevens een commentaar op de naïviteit van het mannetje bij het Minnewater: 'Een kind nog kon niet uw hoog gemoed doorgronden.'[31]

Op reis

Na het Brugse verblijf kreeg Eddy du Perron van zijn ouders te horen dat ze met zijn allen op reis zouden gaan naar het zuiden. Eerst zouden ze enige tijd in Parijs doorbrengen. Op 14 januari 1922 reisde Du Perron in het gezelschap van zijn ouders en oom Van Lennep naar Parijs. Ook de keukencheffin Ekok ging mee. Du Perrons ouders kozen voor een hotel gelegen tussen het Gare du Nord en de Grands Boulevards: Hôtel Montréal op 37 rue d'Hauteville.[32] Het was een chic hotel dat in trek was bij mensen uit Holland en Nederlands-Indië.[33] Nog steeds is de vroegere glorie af te zien aan dit imposante, aan het einde van de negentiende eeuw gebouwde pand met barokke gevelornamenten.[34] Du Perron sr. leefde zijn

Europese droom en begon in Parijs met de onderzoekingen die moesten bewijzen dat zijn voorouders van adel waren geweest. Samen met Eddy, die als zijn secretaris fungeerde, doorzocht hij Franse genealogische werken, maar zonder het gehoopte resultaat.[35]

Clairette verbleef in deze periode ook in Parijs, zodat Eddy zijn poëtische hofmakerij een praktisch vervolg kon geven.[36] In hoeverre hij daar succes mee had, valt te bezien. Een gedicht dat hij schreef op 17 januari 1922, na een matineus bezoek aan zijn muze, vertoont ons weer de dichter eenzaam zittend op een bank, een kleurloos sneeuwlandschap aanstarend, waarin de voetsporen hem doen denken aan 'een lang verhaal vol jammerkreten'. En het eindigt ermee dat degene die hij in zijn 'droomen beidde' niet komen wil. Dit gedicht doet weer erg kinderlijk aan, bij bundeling kreeg het als onderschrift: 'Voor Mirette die mij aan een dichter heeft voorgesteld.'[37] Schrale troost! Ook in Parijs zal Clairette haar aanbidders hebben gehad.[38] Eddy was niet meer dan een aardige gesprekspartner, met wie zij van gedachten kon wisselen over literatuur. Ook op het gebied van de beeldende kunst en de architectuur trad zij op als zijn gids. Zo bezichtigde ze diverse kerken met hem, maar verliefd als hij was, had hij alleen maar oog voor háár.

Door ziekte van Eddy's moeder verliet het gezelschap de Franse hoofdstad drie dagen later dan gepland, op 27 januari 1922. De eerste pleisterplaats was Poitiers, waar ze verbleven in Hôtel du Palais. Via Bordeaux kwamen ze drie dagen later aan in de Baskische kustplaats Biarritz, waar ze hun intrek namen in Hôtel Victoria, met uitzicht op de boulevard en de zee. Het beviel Eddy uitstekend, hij liep rond met een Baskische muts op zijn hoofd en raakte in geanimeerd gesprek met de tienjarige loopjongen van het hotel, die hij een pakje aan Clairette liet versturen waarin hij een chocoladepop had gedaan. Hij stuurde zijn muze zelfs een foto van de loopjongen. Met zijn ouders maakte hij in een rijtuigje een toer langs de bezienswaardigheden. Niet dat die niet te belopen waren, maar zijn moeder was gesteld op alles wat haar deed denken aan Indië, zodat in elke mondaine toeristenplaats de koetsjes haar sado en deleman moesten vervangen.

Du Perron schreef Clairette charmante brieven: een retorisch offensief om haar hart te winnen. Halverwege april 1922 zou hij zich voegen bij zijn muze in Florence, waar zij sinds 14 maart haar intrek had genomen in een hotel, maar tussendoor waren er nog ontmoetingen met haar in Brussel en Parijs, gevolgd door zijn eerste verblijf in Montmartre. In de roman

Een voorbereiding is de chronologie van het autobiografische materiaal om romantechnische redenen sterk gemanipuleerd.[39] Du Perron laat Watteyn minstens drie maanden verblijven in dit oord van bohémiens, wat sommige levensbeschrijvers het idee heeft gegeven dat hij ook in werkelijkheid vele maanden achtereen in Montmartre heeft gewoond[40] - niets is minder waar.

Door de mythe die, vooral door toedoen van Du Perron zelf, is geweven om zijn mislukte liefdesgeschiedenis, komt de rol die Clairette Petrucci heeft gespeeld in zijn intellectuele ontwikkeling niet uit de verf. Uit zijn brieven aan haar blijkt echter hoezeer zij voor hem een klankbord was in zijn zoeken naar een eigen literaire identiteit. Zij droeg nieuwe schrijvers aan en ging literaire meningsverschillen niet uit de weg. Clairettes favoriete auteurs waren Oscar Wilde (zijn paradoxen brachten haar in verrukking), de speelse Jean Cocteau en de verfijnde estheet Joris-Karl Huysmans. Oscar Wilde was een oude voorkeur van Du Perron, dus daarin konden ze elkaar vinden.

Van Jean Cocteau had Du Perron met bewondering *Le coq et l'arlequin* (1918) gelezen, aforistische notities over muziek en esthetica, waarin de auteur zich uitspreekt voor de eenvoud van Erik Satie en tegen het duistere geweld van Wagner. Maar op weg naar Poitiers las Du Perron *Poésies* (1921), een verzamelbundel waarin Cocteau 'het wonder van het alledaagse' deed uitkomen in spontaan associërende verzen die soms veel wit vertonen. Hij zette meteen zijn stekels op: 'Mijn bewondering voor Jean Cocteau is volledig verdronken na in de rivier van zijn verzen te zijn gedoken. Het was een noodlottig bad, en ik vrees dat het ook voor jouw bewondering een zelfmoord zou inhouden, als je hetzelfde deed. Als dat niet het geval is, reken ik op een uitleg, wat dat alles betekent. Is dat kubisme in de literatuur? Of alleen maar een grove klucht?'[41] Huysmans daarentegen waardeerde hij om diens superieure stijl; hij kondigde Clairette zelfs aan dat hij wou beginnen aan een vertaling van *À rebours*, niet zozeer uit bewondering voor het boek als wel om de verbale rijkdom ervan.[42] Hij was minder te spreken over *Les foules de Lourdes* (1905), geschreven na Huysmans' bekering tot het katholicisme.[43] Het plaatsje Lourdes vond hij charmant, ook al was hij zelf niet katholiek 'noch erg gelovig'. Maar voor zijn gelovige en bijgelovige moeder was Lourdes natuurlijk een *must.*

Op 8 februari 1922 streek het gezelschap neer in Nice, in het Atlantic Hotel, waar een brief van Clairette was gearriveerd voor de jongeheer. Hij ging er meteen voor zitten om haar argumenten pro Cocteau te weerleg-

gen. Zij citeerde weliswaar aardige passages uit diens verzamelbundel, maar hij vroeg zich af of je het werkelijk poëzie mocht noemen. Hij moest niets hebben van Cocteaus minachting voor de vorm, die bleek uit het onder elkaar zetten van min of meer geslaagde regels, zonder komma's, punten en alles wat de woorden leesbaar maakt. Hij vond al die nieuwigheden nogal would-be en formuleert zijn eigen poëtica: 'Een werkelijk oorspronkelijk kunstenaar is dat door alle regels heen, hij beheerst ze, hij dwingt ze om zijn werk meer oorspronkelijkheid te verlenen.'

Twee weken na zijn brief wachtte Eddy nog altijd op antwoord. Hij klom maar weer in de pen en schreef Clairette over zijn laatste lectuur, onder meer André Gides *La porte étroite* (1909), een mystiek geïnspireerde novelle over het falen van de liefde. Hij vergeleek Clairette met de vrouwelijke hoofdpersoon Alissa, met dien verstande, dat zij 'een beetje filosoof' was waar de laatste 'gelovig' is. Zij deed er beter aan alle filosofie te laten varen! Eddy liet een amoureus spervuur van toespelingen los, die Clairette uit haar schulp moesten lokken. Niet dat het hielp: zij vond zijn brieven amusant, maar hartstochtelijke gevoelens wekten ze niet. Hij was nog zo'n jochie.

Dat jochie wilde de baccarazaal binnen van het Casino op de pier van Nice, toen er een zeer correcte heer op hem toetrad met de vraag: 'Pardon, meneer, maar wat is uw leeftijd?'[44] Nadat hij zijn meerderjarigheid had bewezen, mocht hij door. Eddy bracht zijn dagen veelal *en famille* door, met gezamenlijke bezoekjes aan het oude kasteel, aan de haven, aan nabij liggende plaatsen zoals Villefranche en Monte Carlo. En er werd geflaneerd over de boulevard des Anglais. Op een van de foto's stapt Du Perron sr. voort met hautaine blik en parmantig zwaaiend met zijn rotting. Naast deze sanguinicus maakt de goedige Van Lennep een bijna gelaten indruk. Moeder, gehuld in een bontmantel, schrijdt waardig tussen beide heren in. Eddy lijkt er niet bij te willen horen: enigszins terzijde van het drietal slentert hij landerig mee.[45] Het tekent de verhoudingen. Een hoogtepunt van het verblijf was een diner met familie van moeders kant in restaurant La Lanterne. Dan was er nog de kennismaking met neef Paul Bédier de Prairie (1899-1956),[46] maar behalve de banden des bloeds was er niet veel dat hen bond: Paul vond Eddy een brompot die constant in de weer was met zijn literaire werk en Eddy vond Paul maar een kwibus.[47]

Terug van zijn reis, en verliefder dan ooit, zocht Du Perron zijn muze enkele malen op in haar kamer. Hij had moeite om zijn verliefdheid te

verbergen, maar zij hield hem tactvol op afstand. Hij maakte zijn bedoelingen op indirecte wijze duidelijk door haar *The complete poetical works* van Edgar Allan Poe te schenken, met de opdracht: 'To her for whom / I would have written / the verses "to Helen" // Eddy'.[48] De eerste strofe van het gedicht 'To Helen' luidt: 'Helen, thy beauty is to me / Like those Nicean barks of yore, / That gently, o'er a perfumed sea, / The weary, way-worn wanderer bore / To his own native shore.'

Maar Clairette liet hem beloven dat hij haar niet meer met zijn 'al te diepe gevoelens' zou lastigvallen.[49] Ze gaf hem te verstaan dat hij nog te veel 'un gosse' was, een jochie. Hij was niet rijp voor haar.[50] In een café in Parijs kwam hij toch weer terug op datgene waar zijn hart van overliep. Bruusk verliet zij het café, Eddy haar achterna, met achterlating van twee nog vrijwel volle koffiekopjes. De hem afgeperste belofte kwam Eddy voor als een voile waarachter hij zijn ware gevoel moest verbergen.[51] Er zat niets anders op dan Clairette waardig te worden door te laten zien dat hij geen blaagje meer was, maar iemand die op eigen benen kon staan. Van de weeromstuit dacht hij aan niets anders dan Parijs, en dan niet aan de plaatsen waar hij met zijn ouders of Clairette was geweest, maar aan die ene betoverende plek die hij tot dusverre had gemeden: Montmartre![52] Ook al was Clairette in de plaats gekomen van alles wat hem na stond, zelfs van zijn gekoesterde Montmartre,[53] toch had hij zijn ideaal om de bohème mee te maken niet opgegeven. Hij moest en zou naar de legendarische kunstberg om te proeven wat het 'échte' leven inhield. Na Brugge was Montmartre de plaats waar hij, los van moeders leiband, zijn eigen waarden zou ontdekken.

Eindnoten:

1 Gegevens voor de beschrijving van de ouders van Clairette Petrucci zijn ontleend aan de notities van gesprekken die J.H.W. Veenstra met haar had, op 13-7-1976 en 3-12-1976 in haar landhuis te Vieusart (België), en op een gesprek dat Manu van der Aa en ik met haar hadden op 4-5-1991, eveneens te Vieusart.

2 'Raphaël Petrucci', in: *Java-Bode*, 19-8-1920. In dit artikel wordt verwezen naar een necrologie door Henri Borel in de *Amsterdammer* van 7-4-1917.

3 Van de 441 bladzijden tellende roman verscheen in 1904 een derde druk te Parijs bij Félix Juven, éditeur. De dichtbundel verscheen bij Georges Balat, éditeur, z.j., z.p., met na de titelpagina een tekening van de Belgische kunstenaar Constantin Meunier.

4 Mesdag woonde van 1866 tot 1869 in Brussel. Terug in Den Haag onderhield hij gedurende een aantal jaren een correspondentie met Verwee. Alfred Verwee was de initiatiefnemer van een schilderskolonie te Knokke, waar regelmatig Hollandse schilders kwamen. Verder was hij nauw betrokken geweest bij de oprichting, in 1868, van de Brusselse Société Libre des Beaux Arts. Zie: Poort, *Hendrik Willem Mesdag.* Mesdags in het Frans gestelde brieven aan Verwee zijn in deze monografie opgenomen (p. 91-101).

5 Zie: Poort, *Hendrik Willem Mesdag*, p. 23-35; Gustave Vanzype, *Alfred Verwée*, Bruxelles: Nouvelle Société d'Editions 1933. Vanzype roemt Verwee als een van de wegbereiders van een Belgisch impressionisme, dat hij definieert als een 'bezonken' impressionisme, wars van modieuze ontwikkelingen.

6 Clairettes agenda's uit de jaren 1921-1924 zijn een sleutel tot haar sociale leven in die tijd. Aan haar dochter, Claire Baeyens-Wolfers, dank ik gegevens over beroep en sociale status van

Clairettes kennissen. Over Yedda Godard (1889-1976) is een boek geschreven: Frédéric Vitoux, *Yedda jusqu'à la fin*, Paris: Grasset z.j.

7 Op 5-1-1922 trad daar de beroemde zangeres Vera Janacopoulos-Staal op, die in de Nederlandse literatuur bekend is geworden door de aan haar opgedragen vocalise van Jan Engelman.

8 Zie voor de dansen de brief van Du Perron aan Clairette van 1-8-1922.

9 Chastenet, *Quand le boeuf montait sur le toit*, p. 118-120.

10 Misschien is hij vaker langs geweest, maar dit zijn de door Clairette geregistreerde bezoeken.

11 DP aan Clairette Petrucci, 7-4-1922.

12 Zie: *De behouden prullemand*, p. 36.

13 De twee eerdere versies bevinden zich in de collectie van Claire Baeyens-Wolfers.

14 *De behouden prullemand*, p. 39-40.

15 *De behouden prullemand*, p. 37-38. De exacte datering van het vers 'Ik hield van u, mijn liefste', staat onderaan het origineel (coll. Claire Baeyens-Wolfers).

16 Idem, p. 41. In het origineel worden tegenover elkaar gesteld 'mijn eigen grof bewegen' en 'Uw charme, als een zachte glans...'.

17 Gesprek van J.H.W. Veenstra met Clairette Petrucci, 13-7-1976 te Vieusart.

18 Zie: *Vriend of vijand*, p. 106; *Vw* II, p. 172: 'Na deze twee mensen [Loulou Artôt en Jean Rolin] kreeg ik als gids een mondain jongmeisje, wier belezenheid mij ontzaglik voorkwam. Van haar kreeg ik mijn eerste boekje van Cocteau, *Le Coq et l'Arlequin*, en verder, snel achtereen: *À Rebours, Contes Cruels, Axël, Mademoiselle de Maupin, Les Diaboliques* en zelfs de verzen van Barbey d'Aurevilly [...]'. *À rebours* (1884) is van Joris-Karl Huysmans, *Contes cruels* (1883) en *Axel* (1890) van Philippe Auguste Villiers de l'Isle Adam, *Mademoiselle de Maupin* (1835) van Théophile Gautier en *Les diaboliques* (1874) van Jules Barbey d' Aurevilly.

19 Agenda Clairette. Overige genodigden: ene De Graaf en Nelly Vink.

20 Du Perron verwijst naar deze 'alliance-offensive-et-defensive de 2 janvier 1922' in zijn brieven van 6-1-1922, 20-9-1922, 16-12-1922 en 15-1-1923.

21 In *Een voorbereiding* wordt in Biarritz een gesprek gesitueerd tussen Kristiaan Watteyn en Andrée Maricot, waarin de eerste het volgende 'verbond' voorstelt: 'ik beloof niet dat ik al uw vrienden als de mijne zal beschouwen, maar ik aanvaard ongezien al uw vijanden' (p. 87; *Vw* I, p. 209). Andrée gaat akkoord en stelt voor elkaar voortaan bij de voornaam te noemen, dus geen Mademoiselle en Monsieur meer.

22 Zie: noot 20.

23 In een brief van 31-7-1922 aan Clairette memoreert hij deze eerste door hem in het Frans geschreven brief en het pension van zijn eerste Brugse verblijf.

24 Kennelijk uit dank voor aangebrachte verbeteringen. Zie: *De behouden prullemand*, p. 21. Van dit gedicht bestaat ook een afwijkende originele versie, die Du Perron met een geïmproviseerde vertaling in het Frans aan Clairette had toegezonden.

25 DP aan Clairette Petrucci, 6-1-1922.

26 Het toneelstuk heet *Candida* en dateert uit 1894. De echtgenoot had Marchbanks in zijn huis opgenomen nadat hij hem berooid op de kade had gevonden. In een brief van 18/20-12-1931 aan Elisabeth de Roos schrijft DP over deze episode: 'misschien had ik toen ook "the secret in the poet's heart", maar practisch gesproken was mijn vertrouwen toen vrijwel ongeschokt, toen dacht ik aan de strijdkameraad als iets vanzelfsprekends, iets dat 100% tegen 100 móest zijn, als de *keuze* maar eenmaal gedaan was'. Vgl. ook zijn brief van 16/17-10-1929 aan Evelyn Blackett.

27 Zie: *De behouden prullemand*, p. 43, 44. Het sonnet op bladzij 43 draagt in het aan Clairette gestuurde origineel de titel 'Een kwestie van "geloof"' en is gedateerd op 7-1-1922; dat op bladzij 44 draagt de titel 'Ik zeg u dat gij schoon zijt!' en is gedateerd op 8-1-1922. Op bladzij 45 is een gedicht afgedrukt, dat in de originele versie 'Rondeeltje' heet en gedateerd is op 11 januari.

28 Zie: *De behouden prullemand*, p. 42, opdracht onderaan.

29 Zie de opdracht: 'Voor Mirette omdat ze zich als Florentijnsche edelvrouw heeft verkleed en mij José-Marie de Hérédia heeft doen lezen.' Er bestaat een foto van Clairette in een Florentijnse jurk met een kroontje op haar hoofd (coll. mr. A.E. du Perron).

30 In de versie die in het verzameld werk is terechtgekomen, klinkt de herschreven laatste strofe veel harder en cynischer: 'Een ondervoed gevoel, door een verbeest gemaal, / door kerkdienst, sloom gebaar en ingetogen taal, / de Moedermaagd nooit waardig, als door staal bedwongen.' Zie: *Vw* I, p. 44.

31 Zie: *Vw* I, p. 44-45. Eerdere versie van ‘Adriana de Buuck’ in *De behouden prullemand*, p. 42. Vroegste, op 8 januari gedateerde, versie bij de brieven aan Clairette. Zie ook: Van Deel en Laan, *Staalkaart*, p. 43-48, en Van Deel (ed.), *Ik heb het Rood van 't Joodse Bruidje lief*, p. 50-51 (met een afbeelding van het schilderij).
32 DP aan Clairette Petrucci, 13-1-1922.
33 Pascal Pia, *Praten over Du Perron*, p. 11.
34 Volgens een gevelsteen werd het tussen 1889 en 1900 gebouwd door de architecten Duttenhofer en Honoré.
35 Zie: Pia, *Praten over Du Perron*, p. 12; Snoek, *Manhafte heren*, p. 8-9.
36 Volgens haar agenda was Clairette van 9 tot 30 januari 1922 in Parijs, waar ze vele vrienden opzocht en de Grande Chaumière frequenteerde.
37 *De behouden prullemand*, p. 46. Het gedicht is in de bundel gedateerd op ‘Febr. 1922’, maar in de originele, aan Clairette toegezonden versie op 17-1-1922. In Clairettes agenda staat Eddy's naam genoteerd op 17, 21 en 23 januari, overigens nog niet als ‘Eddy’, maar als ‘Du Perron’.
38 In aantekeningen in ‘De Onzekeren’-map van het Letterkundig Museum bevindt zich een alternatief schema voor *Een voorbereiding*, waarin staat: ‘Als zij in Par. terugkomt is Suc haar amant, maar zij omringt zich, heeft *eigen* ontvangdag etc.’ Hoewel er in *Een voorbereiding*, en ook in dit schema, af en toe flink wordt afgeweken van de werkelijkheid (zo leeft de vader van Andrée nog), komt deze meneer Suc ook voor in Du Perrons brief aan Clairette van 28-1-1922, waarin hij zich vrolijk maakt over een van haar aanbidders, die zich niet kan losmaken van het beeld van meneer Suc. Het is niet duidelijk wie hiermee bedoeld kan zijn.
39 DP laat de roman beginnen met een lange episode met Andrée en gaat vervolgens over tot de beschrijving van het verblijf van Watteyn in Montmartre.
40 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 174; *Vw* I, p. 259. DP zelf was gaan geloven dat hij zo lang in Parijs was gebleven. In zijn interview van 4-12-1929 met G.H. 's-Gravesande heeft hij het over een verblijf van zes maanden. Als je alle keren bij elkaar optelt dat DP tijdens de jaren twintig in Parijs heeft verbleven, kom je wel op zes maanden, maar de notie van een aaneengesloten periode van zes, of zelfs van drie, maanden in Parijs, en meer in het bijzonder Montmartre, is volkomen fictief. Vgl. *Vriend of vijand*, p. 137; *Vw* II, p. 192.
41 DP aan Clairette Petrucci, 28-1-1922.
42 In *Een voorbereiding* komt het verlangen om *À rebours* te vertalen ook voor, maar Watteyn vindt de verfijnde hoofdfiguur Des Esseintes te geconstrueerd. Als therapie voor ‘die verslapte heer’ suggereert hij drie dagelijkse rondjes boksen, ‘in zijn mooie tuin, in de buurt van zijn inktvijver, liefst’. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 82-83; *Vw* I, p. 206-207.
43 DP aan Clairette Petrucci, 8-2-1922.
44 DP aan Julia Duboux, 31-12-1924.
45 Fotocollectie mr. A.E. du Perron.
46 Zie: I. Govers-van Geuns, ‘Het geslacht Bédier de Prairie’, p. 152. Paul Charles Bédier de Prairie was op 8 oktober 1899 in Tegal geboren, hij bleef ongehuwd en stierf in november 1956 te Monte Carlo. Zijn vader, Lucien Paul Bédier de Prairie (Singapore 1862 - Monte Carlo 1922), die kort na het familiebezoek de geest gaf, was een oudere broer van mevrouw Du Perron; hij was gehuwd met Louise Caroline Lucassen (Tegal 1868 - Monte Carlo 1936).
47 De mening van Paul komt naar voren in Du Perrons brief aan Clairette van 11-5-1922. DP maakte zich later vrolijk over het feit dat Paul ophield te existeren zodra hij zijn hond - een fraaie Schotse collie - niet meer bij zich had. Verdere opmerkingen over Paul Bédier zijn te vinden in Du Perrons brief van 16-10-1929 aan Evelyn Blackett en in: *Liefde met Jane*, p. 10. De foto's uit Du Perrons albums vullen het beeld aan. Het diner met de familie vond plaats op 23-2-1922 (adressering van een niet in de *Brieven* opgenomen briefkaart aan een familie Lucassen in Heemstede, waar alle aanwezigen hun naam op hebben gezet; coll. Louis Uding).
48 Edgar Allan Poe, *The complete poetical works*, London: Henry Frowde / Oxford University Press 1909, p. 116 (coll. mevr. C. Baeyens-Wolfers). Vgl. Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 131; *Vw* I, p. 233, waar Andrée vanuit Italië haar eerste (in de eerste druk ‘voorzichtig’ genoemde) brief naar Kristiaan Watteyn in Montmartre schrijft: ‘Ik heb vergeten je de verzen van Poe terug te geven, heb je ze zelf niet nodig?’ In haar agenda heeft Clairette op 15-3-1922 genoteerd: ‘J'écris à Eddy.’
49 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 12-3-1922.
50 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 13/15-3-1922.
51 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 12-3-1922.
52 Vgl. DP aan Evelyn Blackett, 16-10-1929.

53 DP aan Clairette Petrucci, 22-6-1922.

Hoofdstuk 15
Montmartre, de leertijd van een amateur

De reputatie van de Butte

In de tweede week van maart 1922 ging de kunstenaar in spe eindelijk op weg naar zijn 'Magisch Centrum van het Heelal'. Hij zou de bohème op de 'Butte' bestuderen om inspiratie op te doen voor zijn schrijfplannen. Vóór zijn vertrek had een bezorgde Clairette Petrucci hem drie dingen voorgehouden: 1. altijd werken, 2. niet drinken, 3. niet spelen. In een brief van 7 april 1922 stelde hij haar gerust: aan het eerste gebod had hij zich gehouden, al had hij niet elke dag de pen op het papier gezet, maar ach, de rest van de tijd was gevuld met 'studie'; het tweede gebod had hij niet gehoorzaamd, want wat is een bohémien zonder drank? en het derde gebod was hij zonder moeite nagekomen, want om te spelen heb je geld nodig en daar ontbrak het hem juist aan. Clairettes bezorgdheid kwam mede voort uit de liederlijke reputatie van Montmartre. Bij haar geboden had ze niets gezegd over vrouwen; maar ze had op dit punt ook niets te vrezen, want de liefde die Eddy du Perron voor haar had opgevat had hem ongevoelig gemaakt voor de charmes van andere vrouwen.

Lagen er nog andere gevaren op de loer? Voor de oorlog schonk père Frédé (Frédéric Gérard, 1861-1938), exploitant van het café-cabaret Le Lapin Agile, het helse vocht absint (bij de wet verboden in 1915), terwijl de dichter Max Jacob geregeld ether snoof en weer anderen hasjiesj gebruikten.[1] De Butte stond ook bekend om de schietpartijen die er soms plaatsvonden. In 1911 waren de stamgasten van père Frédé opgeschrikt door de brute dood van diens zoon Victor, door een klant getrakteerd op een kogel.[2] In een van zijn kronieken over het Montmartre van de Belle Époque heeft Francis Carco (1886-1958) met vertedering geschreven over de sfeer 'van zorgeloosheid en ellende, van luiheid en vrijheid' waaraan schildertjes en valsemunters, clochards en dichters gelijkelijk deel hadden en waarin ze volgens hem gedijden.[3] Maar Roland Dorgelès (1885-1973) beweert dat hij elk seizoen een van zijn kameraden naar het kerkhof moest brengen.[4] Toch weigert hij de bohème een val en een doodlopende weg te noemen: de besten hebben er hun karakter aan gestaald. Het bohemerleven mag tragisch zijn, vervelend is het nooit.[5]

De Eerste Wereldoorlog, waarin anderhalf miljoen Fransen waren gestorven, had een cesuur aangebracht. Het defilé van de overwinning, op

14 juli 1919, luidde in Parijs ‘een grote parade van bezeten jaren’ in, een tijd van feestvieren en overgave aan een illusie van vrede waar geen einde aan leek te komen.[6] Het Montmartre dat Du Perron leerde kennen bezat al niet meer het dorpse karakter dat het nog tot aan de Eerste Wereldoorlog had weten te behouden. In snel tempo ontwikkelde Montmartre zich tot het centrum van vermaak dat het tegenwoordig nog steeds is. Op zijn boulevards en pleinen was letterlijk alles te koop, tot verdovende middelen en pornografische films toe.[7] De artistieke glorietijd was weliswaar voorbij, maar er waren nog genoeg schildertjes en bohémiens overgebleven, en sommigen droegen ook het traditionele tenue: een huzarenpantalon, een vilten hoed met brede randen, een grote dasstrik en een Spaanse cape.[8]

Het ergste dat Clairette kon vrezen was misschien wel de uiterlijke verloedering van de knaap die haar zo hardnekkig het hof maakte. Als we Du Perron mogen geloven, was dit inderdaad haar grootste zorg. Op de eerste serie foto's uit Montmartre ziet hij eruit als een heertje, met een net jasje, een boord met stropdas of strikje, een keurige hoed, maar bij zijn volgende verblijf, in juni 1922, liet hij zich fotograferen zonder boordje, zomaar zittend op een stoep naast de langharige Zwitser Oscar Duboux (1899-1950), die geen schoenen aan heeft maar geruite pantoffels. Du Perron zei er later over: ‘Dit is een van de beroemde foto's zonder boordje, waardoor ik definitief “de Muze en de Madonna” heb verloren. Ze slikte het beslist niet meer: “Je hebt je op straat laten fotograferen en zonder boordje!” Ik hield mij goed; ik wilde haar vooral bewijzen dat het heel ernstig gemeend was. God, wat was dat kinderlijk! Ik had deze hoed speciaal gekocht bij een sjacheraar. - Naast mij zit “Oscar”, die een echte bohémien was, zo eentje die zelden eet.’[9]

Du Perrons eerste verblijf in Montmartre strekte zich uit van ongeveer 12 maart tot einde maart 1922, terwijl zijn tweede verblijf beperkt bleef tot een paar weken in mei en juni 1922.[10] In april was hij ook enige dagen in Parijs, maar toen zat hij prinsheerlijk met zijn ouders in Hôtel Montréal. Ook bij latere bezoeken, zonder zijn ouders, verbleef Eddy hier vaak. Vanuit Montmartre was het overigens lopend in een kwartier à twintig minuten te bereiken. Dat hij deze wandeling vaak heeft gemaakt, valt af te lezen uit zijn observatie in de roman *Een voorbereiding* over ‘de pas der geldjagers’, die opvalt zodra je in de buurt begint te komen van de grote boulevards. In Montmartre daarentegen werd geslenterd: ‘hier loopt iedereen rond met onder zijn arm zijn ziel en platte zakken’.[11] In de roman stuurt De Mande, een tweeënzestigjarige huisvriend van de moeder

van de held Kristiaan Watteyn, elke maand 400 frank aan de jonge bohemer, en soms desgevraagd meer. In werkelijkheid financierde de eenenzestigjarige Charles du Perron de literaire escapades van zijn zoon. Waar Eddy zijn geld vandaan haalde verzweeg hij natuurlijk voor zijn kameraden: het paste nu eenmaal niet in het beeld van een bohémien om te teren op de zak van je vader.[12]

De financiële ondersteuning van thuis maakte dat het herenzoontje niet werkelijk het volle leven inging. Clairette had uiteraard door wat zijn onafhankelijkheidspretenties waard waren. Hij was vóór alles een pseudobohémien, die zijn avontuur bijna als een antropologische expeditie had gepland. Hij installeerde zich na aankomst in het onooglijke hotel Printania in de rue Burq.[13] Hij schrijft aan Clairette (13 maart) dat sommige dingen in het hotel, die buitengewoon smerig zijn, hem absoluut niet bevallen. We hoeven er niet lang naar te gissen wat voor smerigs hij op het oog heeft.[14] Hij vervolgt: ‘Toch wil ik niet terugkrabbelen en ook niet veranderen. Ik ben hier *vrij*, dat herhaal ik tien keer per dag voor mezelf, en ik kan werken.’ Een ander bezwaar van het hotel was dat het een beetje te ver van de Butte zelf was gelegen, maar Kristiaan Watteyn leefde zich alvast in met behulp van een plankje Montmartre-literatuur:

> ‘Bruant, Jules Jouy, Paul Delmet, al wat ik bezit van de *Chat-Noir*-generatie; Rictus, Gaston Coûté, en de nauweliks-gelezen jongeren, het bundeltje *Histoires Montmartroises* en *Les Veillées du Lapin Agile*, Francis Carco, André Salmon, Pierre Mac-Orlan, Jeanne Landre. Heb ik het keur-corps goed bijeengezocht?’[15]

Du Perrons roman *Een voorbereiding* bevat gedeelten uit het ‘dagboek’ van Kristiaan Watteyn, die letterlijke vertalingen zijn, soms met minieme toevoegingen en weglatingen, van de brieven aan Clairette Petrucci waarin Du Perron trouwhartig verslag deed van zijn ervaringen.[16] In de roman wordt beschreven hoe Kristiaan Watteyn aanvankelijk toch wat beducht was. 's Avonds bekroop hem ‘een soort vrees’:

> ‘in de slechtverlichte straat waande ik alle Bruant- en Steinlen-types, de *sonneur* [klokkenluider], de *casseur-de-gueules* [vent die je op je bek slaat], de *maquereaux* [seksbazen] vooral, de *dos-verts* [pooiers] met hun *mômes* [grietjes], *marmites* [wijven], *gonzesses* [mokkels], de beestachtige *pierreuses* [straatmeiden]; en ook de wrakke ouwemannefiguren, de filosoof van de keien, de *pilon* [schooier]’.[17]

In zijn tweede brief uit Montmartre (13 maart 1922) geeft Du Perron uiting aan die vrees als hij zegt dat hij zich sinds zijn aankomst heeft opgesloten en alleen uitgaat om te eten, terwijl hij zich 's avonds tevredenstelt met wat hij in het hotel kan krijgen: een kop chocola en wat brood. Maar die dertiende maart vermant hij zich. Hij gaat er 's middags op uit en maakt kennis met Louis Cazottes, schilder en wijnboer; ook legt hij een bezoekje af aan de beeldhouwer Gabriel Daudier.[18] Langs de Lapin Agile lopend, ziet hij daar een 'grijsaard' zitten die op z'n gemak een pijpje rookt. Hij gaat naar hem toe en vraagt of hij soms meneer Frédé is. De met een grote witte baard getooide caféhouder beaamt dit, laat zijn nering zien en raadt zijn bezoeker aan op woensdagavond terug te komen, want dan is er altijd cabaret. Du Perron stelt Clairette gerust met een citaat van Francis Carco: de beruchte père Frédé is een braaf man die je, in zijn uitrusting van bandiet uit een komische opera, niet moet aanzien voor iemand die bloed drinkt - maar hij lest zijn dorst evenmin met water.

Du Perron benaderde Montmartre met een mengeling van jongensachtige nieuwsgierigheid en literaire distantie. Juist deze poging tot afstand geeft aan dat zijn Montmartre-ideaal niet louter een romantische regressie was. Verder heeft hij Montparnasse, waarheen rond 1908 de modernisten waren getrokken, niet helemaal links laten liggen, al was het alleen omdat sommige vrienden zich in beide buurten ophielden. Zo staat Du Perron ook op foto's bij de befaamde cafés van Montparnasse, de Rotonde en de Dôme, waar Apollinaire zijn *Femme assise* had geschreven.[19] Opmerkelijk en voor Du Perron typerend is de systematische wijze waarop hij zich vertrouwd maakte met nieuwe werelden. Dat hij ze daarna afwees, toont zijn onafhankelijkheid van geest aan, die overigens wel was gemengd met vleugen jeugdige kortzichtigheid.

'Lajeunesse studieuse'

Twee dagen na zijn ontmoeting met Frédé stuitte Du Perron op de place du Tertre op een intrigerende, hoekige figuur die werkte aan een schilderij. Zijn naam, schreef hij aan Clairette, was Paul Trélade. Trélade reageerde afwerend op zijn verhaal over père Frédé: 'Hij interesseert me niet in het minst, hij heeft misschien wel een sympathiek smoel, maar zelf is hij niet sympathiek. Maar ja, hij heeft gelijk: hij staat z'n mannetje.' Paul Trélade was een schuilnaam van Gen Paul (Eugène Paul, 1895-1975).[20] Du

Perron zegt dat hij zich zou vergissen als deze Trélade niet een kunstenaar was van talent.[21] De geschiedenis heeft hem gelijk gegeven: van alle schilders die Du Perron in Montmartre heeft gekend, is Gen Paul het belangrijkst gebleken.[22] Het wilde niet echt boteren tussen de nog wat cherubijnachtige Eddy en de sarcastische Gen Paul, die met een houten poot uit de oorlog was gekomen.[23] Hij zal de Indische jongen enkele keren duchtig op zijn ziel hebben getrapt.[24]

Een minstens even markante figuur was Marcel Leprin (1891-1933), een soort dood van Pierlala die voor het bohemerleven had gekozen nadat zijn vrouw was weggelopen.[25] Carco beschrijft Leprin als een 'mager individu, grillig, behaard, met een vettige vilten hoed op en drager van beenkappen', 'een uitgemergelde baliekluiver met een minachtend afhangend peukje'.[26] Maar Du Perron had weinig oog voor Leprins tragiek, hij vond hem een enorme kletsmajoor.

Op zijn eerste verkenning van Montmartre stuitte onze would-be bohémien in de rue Tholozé op een Engelsman met de naam Nuttall, die behalve schilder ook 'photographe et agrandisseur' was. Du Perron bestelde meteen een vergroting van een portretje van Clairette. De volgende dag maakte hij kennis met Nuttalls compagnon Huber, een Belg die enige tijd in Rotterdam had gewoond, en met Nuttalls zoon Stanley, die ook schilderde.[27] De Nuttalls brachten Du Perron in contact met de Schotse jood Jeffay.[28] Samuel Jeffay, zoals hij officieel heette, was op 23 april 1898 in Glasgow geboren. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij als vrijwilliger in Palestina gediend. Direct na de oorlog was hij naar Montmartre getrokken.[29] Hij was een figuratief schilder, die portretten maakte van mensen uit zijn omgeving die voor hem wilden poseren, zoals Eddy du Perron en de beroemde circusclown Charley.[30] In augustus 1922 maakte hij met Du Perron een reisje naar Brugge, voorafgegaan en gevolgd door enkele portretsessies ten huize van Clairette Petrucci in Brussel.[31] Ook poseerde een oude Bretonse dichter voor Jeffay: deze zwerver sliep voor drie frank per nacht in een armenhuis in de rue Mercadet. 'Het was zo lekker warm in ons atelier dat hij er soms bij insliep. [...] Als Jeffay hem een tijdje verwaarloosde, schreef hij hem lange brieven met poëtische verwijten, die meestal zo begonnen: "O vous, jeune artiste étranger, fils de la verte Erin..." Ik heb hem uit het oog verloren omdat Jeffay hem tenslotte niet meer over de vloer wilde hebben.'[32]

Du Perron noemt de Bretonse dichter zijn vierde literaire gids in Europa, dus na Loulou Artôt, Jean Rolin en Clairette Petrucci. Zijn gids in het bohemerleven werd Jeffay, die zich met een beschermend air over de

naïef ogende Indischman ontfermde. Hij wierp zich op als ‘a good uncle’ en liet Du Perron een tijdje in een van de twee kamers slapen die hij had gehuurd in het Hôtel du Tertre, bij Bouscarat.[33] Du Perron was buitengewoon ingenomen met dit aanbod, want Jeffay's atelier had compleet het interieur van de bohème, en hij vond Jeffay zelf ook zo'n échte bohémien. Bovendien stelde Jeffay hem voor aan zijn kameraden.[34]

In de brieven aan Clairette en in het literaire portret van Jeffay in *Een voorbereiding* komt de Schotse kameraad naar voren als een nuchter man, die op gezonde afstand blijft van de oeverloze kanten van de bohème. Op 7 april 1922 voltooide Jeffay een schilderij van Du Perron, waarop de geportretteerde heeft gepenseeld: ‘To my uncle of Montmartre, his very obedient and humble nephew / Eddy / Herinnering aan dagen in Bohème doorgebracht. / 7 April '22.’ Du Perron is afgebeeld als een schone jongeling die nog enigszins kwetsbaar in het leven staat. Hij draagt een open hemd, zonder boordje.[35]

Veel minder te spreken was Du Perron over Tin Florias, een van het eiland Korfoe afkomstige schilder met wie hij nader kennismaakte toen hij een kamer betrok in een hotel op 27 rue Tholozé, in juni 1922. In hoofdstuk XXI van *Een voorbereiding* staat: ‘Ik woon nu in de Rue Tholozé, schuin tegenover Buttall en Stuber, die ik groet wanneer ik hun ruit voorbijga. Mijn kamer lijkt op mijn eerste kamer, maar is kleiner en kijkt uit op een binnenplaats. Ik heb een kennis in dit hotel, een Griek, verwoed revolutionnair, van wiens kunst ik niets begrijp. Hij schildert enorme doeken vol die lijken op de voorbeelden in blokkedozen. Hij heeft een voorkeur voor “verbogen perspektief” en voor schuttingen met reklameplakkaten. Hij heeft mijn portret geschilderd; mijn gezicht is saffraangeel van mensehaat. Het lijkt op Trotsky en op Rimbaud; en toch, misschien, wel een beetje op mij.’[36]

Tin Florias dwong Du Perron tot het voeren van eindeloze discussies pro en contra het socialisme.[37] Officieel staat Florias te boek als een schilder van landschappen, jonge Griekse meisjes en stillevens,[38] maar dit kan natuurlijk een latere ontwikkeling zijn geweest. Het is ook mogelijk dat het toeschrijven van de modernistische abstracties aan de Griekse schilder een romanarrangement is. Zo kon Du Perron in de persoon van Florias twee dingen tegelijk op de hak nemen waar hij toen niets van moest hebben: revolutionaire kletskoek en de uitwassen van het modernisme.

De Montmartre-schilder met wie Du Perron het langst contact heeft gehouden was de Catalaan Pedro Creixams (1893-1965).[39] Hij leerde hem, sa-

men met Pascal Pia (1902-1979), kennen op een ‘foire aux croûtes’ ofwel schilderijenmarkt, waar Creixams een paar doeken had opgesteld en ook een paar door hem geïllustreerde bundeltjes van avant-garde-dichters had neergelegd.[40] De ontmoeting met Du Perron moet hebben plaatsgevonden tussen 19 maart en 13 april 1922, toen er schilderijenmarkten werden georganiseerd op de place Constantin Pecqueur. De organisatie was in handen van de Commune Libre du Vieux-Montmartre, die ook het tijdschrift *La Vache Enragée* uitgaf.[41] In de brieven aan Clairette en in de roman komt deze Commune Libre voor als volgens iedereen *de* plek waar op dat moment alles gebeurde wat de moeite waard was, maar *La Vache Enragée* was niet besteed aan de nieuwbakken Montmartrois: ‘Die humor, die geest wil er bij mij niet in. Daar ben ik misschien niet Frans genoeg voor? Jasses, een H.B.S.-blaadje is tenminste tienmaal eenvoudiger.’[42]

Wat Du Perron in Creixams waardeerde, was zijn ongekunsteldheid, het spontane talent zonder bekommernis om theorie of hoogdravende ideeën. In de loop van de maand mei werden zij gezworen kameraden. Creixams gaf hem een schilderij cadeau en op zijn beurt schonk Du Perron zijn Catalaanse vriend een luxe-editie van het Balinese dichtwerk *Darmo Lelangon*, met 63 illustraties op palmbladen.[43] Creixams was verrukt als een schooljongen en zei, zwaaiend met het boekje: ‘Als Picasso dit ziet, wordt hij gek!’ Du Perron voorzag dit voorval van het laconieke commentaar: ‘Ik hoop dat mijn onschuldige geschenk niet zulke tragische gevolgen zal hebben.’[44]

Du Perron heeft zich met enkele van zijn kameraden laten vereeuwigen tegen een gevel van een huis in de rue Tholozé. Tot het groepje behoort ook de pseudo-kunstenaar Oscar Duboux. Creixams zit gehurkt, achter hem staat Oscar Duboux, terwijl Jeffay op Duboux' schouders staat. Du Perron staat naast Duboux, op zijn schouders heeft Tin Florias plaatsgenomen. Du Perron heeft de foto een jongensachtig-uitgelaten tekst meegegeven: ‘Derde phase van den volkerenbond - oftewel de reclame-borden in gevaar. Schotland en Griekenland in top, Spanje op de knieën, Engeland *achter* het toestel gebannen! Dit is “la jeunesse studieuse”.’[45] Hij bezwoer Clairette de foto achter drie sloten te doen, want haar moeder zou hem, als lid van zo'n gezelschap, helemáál niet meer voor vol aanzien.

Ontmoetingen met modernisten

Een van Jeffay's vrienden was de dichter Tristan Rémy (1897-1977).[46] Du Perron had geen erg hoge pet van hem op; in *Manuscrit trouvé dans une poche* komt hij voor in de volgende passage:

> 'Toen maakte ik kennis met een literator die sprookjes schreef en ook moderne gedichten. Het was een aardige jongen met een blonde baard en zijn voornaam was Tristan. Hij leefde voor een heel groot, sympathiek ideaal. Ik heb hem gevraagd dat gedicht van Cendrars uit te leggen [een gedicht dat was afgedrukt in het tijdschrift *Montparnasse*]. Hij vond het erg mooi en vooral erg origineel. Toen ik hem zei dat het helemaal niet leek op wat ik onder het woord "gedicht" verstond, vertelde hij me dat mijn literaire ontwikkeling minstens vijftig jaar achterliep. En ik geloof dat hij zelfs nog beleefd wilde blijven. Hij liet me wat van zijn eigen verzen lezen en ik bekeek ze met de blik van een orangoetan die een zuigeling moet verzorgen. De volgende dag deed ik mijn best om net zo'n soort gedicht te schrijven.'[47]

Deze gedachtewisseling komt met deels dezelfde beelden voor in een brief aan Clairette Petrucci. De ontmoeting kan gedateerd worden op de avond van 24 mei 1922; bij deze gelegenheid tekende Du Perron Rémy's portret, tot genoegen van diens jonge vrouw. Pas om middernacht namen ze afscheid, mevrouw Rémy had tot half twaalf dociel glimlachend het gezever aangehoord. De volgende ochtend greep Du Perron de pen en schreef zelf een 'modern' gedicht dat hij aan Rémy opdroeg. Hij schreef het over voor Clairette, die hij nauwgezet op de hoogte hield van zijn verkenning van de moderne literatuur.[48] Hier vinden we de kiem van de parmantige brochure, gelardeerd met would-be moderne gedichten, die *Manuscrit trouvé dans une poche* heet.

Al op 20 mei 1922 had Du Perron aan Clairette laten weten dat hij een lang modern gedicht had geproduceerd, dat het eerste was van wat een hele reeks zou worden, 'zogenaamd geschreven door een dichter die lak heeft aan heel de bestaande literatuur en die op een goede dag door zichzelf is ontdekt. Ik verzeker je dat ik deze bundel zal afmaken, het kost me niet de minste moeite; ik hoef er alleen maar voor in een zekere spottende stemming te zijn om honderden van deze "verzen" zonder rijm of rede te kunnen schrijven, zonder komma's, punten, enz., zonder talent, zonder vakmanschap en vol ideeën die ik zelf niet kan uitleggen.' Dankzij Pascal

Pia, medewerker van het tijdschrift *Montparnasse*, kwam Du Perron met allerlei modernistische producten in aanraking, maar op dat moment wantrouwde hij Pia even erg als de modernistische literatuur die hij onder ogen kreeg: ‘Apollinaire bekoorde mij, maar waarom geen leestekens? (Mallarmé was mij nog onbekend.)’

Een jaar of zeven na dato zou hij bekennen: ‘Ik had in die tijd de gewoonte te doen, wat ieder kritikusje, dat met een geringe belezenheid een ernstvol figuur wil slaan, zo gaarne doet: ieder nieuw dichtwerk dat niet direkt voor mij open lag, zoveel ik kon dood te slaan met wat ik kende van bijv. Shelley en Keats.’[49] Toch was Du Perron aanvankelijk getroffen door Cendrars' *Les Pâques à New York* (1912), een episch gedicht van veertien strofen, als de veertien staties van de kruisgang. De dichter richt zich tot zijn Heer (‘Seigneur’) in een droeve klacht over de armen en de verworpenen der aarde. Christus' dood lijkt vergeefs geweest, want het kwaad gebruikt het kruishout als stut. In de laatste strofe distantieert de dichter zich van God. Het gedicht, dat nog niet zo verwoed modernistisch was als sommige latere verzen van Cendrars, sprak Du Perron enorm aan: hij kon er niet van afblijven en las het telkens opnieuw.[50]

In de brief waarin hij zijn ontdekkingen meedeelde, vroeg hij Clairette of hij haar soms een plezier kon doen met enkele nummers van *Montparnasse.* In het nummer dat juist was uitgekomen stonden enkele verzen van Blaise Cendrars die hij zo ‘meedogenloos vulgair’ vond, dat hij met haar dáárover niet wilde praten.[51] In de verzen die Cendrars na *Les Pâques à New York* schreef - gekruid als ze zijn met avontuur en kosmopolitisme - deinsde de dichter inderdaad niet terug voor expliciete seksuele beeldspraak en blasfemie, die tegenwoordig weliswaar mild aandoen, maar destijds werden ervaren als choquant. Hoe geëmancipeerd Clairette ook was, vulgariteiten zou ze vast niet appreciëren.

Op 21 juni 1922 liet Du Perron zijn muze weten dat hij goede maatjes begon te worden met Pascal Pia. Deze had hem het manuscript van een bundel eigen gedichten te lezen gegeven, waar Du Perron weer eens niets van snapte. Dat belette hem echter niet om voor zijn anti-modernistische project ook een gedicht à la Pascal Pia te schrijven, naast een lang gedicht opgedragen aan Walt Whitman, ‘de ware schepper van het genre’, evenals gedichten in de trant van Jean Cocteau, Blaise Cendrars en Max Jacob. Achteraf moest Du Perron toegeven dat hij ‘tot een soort razernij’ was ‘gedreven door een overmaat van - met veel te veel logika gelezen - moderne literatuur’.[52] Het is aan de persoonlijkheid van de drie jaar jongere,

maar al zeer erudiete Pascal Pia te danken, dat Du Perron zich toch gewonnen zou geven aan het modernisme en er zelfs de invloed van zou ondergaan.[53]

Met enkele van de belangrijkste modernisten heeft Du Perron ook persoonlijk kennisgemaakt. Een daarvan was Max Jacob (1876-1944), de schrijver van een gevarieerd en grillig literair oeuvre, waarin fantasie en parodie overheersen. Jacob had sinds 1903 in Montmartre gewoond, maar trok zich in 1921 terug in het klooster Saint-Benoît-sur-Loire. Dat weerhield hem er niet van geregeld de Butte op te zoeken. Zo was hij op een dag in april 1922 in het beroemde restaurant Mère Catherine op de place du Tertre, op een moment dat Eddy er ook zat. Jacob tekende vlug een vertederd portretje van de pseudo-bohémien.[54] Op zijn beurt maakte Du Perron in een van zijn brieven een ironisch schetsje van Max Jacob als een vrome monnik op sandalen.[55]

In *Een voorbereiding* wordt beschreven hoe Clovis Nicodème (Jacobs alter ego in de roman) in het restaurant met Kristiaan Watteyn in gesprek raakt over de moderne poëzie. Watteyn drijft de spot met de gedichten van Pierre Bicoq (alias Jean Cocteau), maar verontschuldigt zich meteen voor zijn vrijpostige opvattingen: 'U vindt mij natuurlik zeldzaam dom. Maar ik durf niet jokken en beken u alles.' Daarop protesteert Nicodème 'met smakkende lippen' dat hij Watteyn helemaal niet dom vindt: 'Ik vind U... bekoorlik.' Vervolgens begint hij op de achterkant van een menu Watteyns portret te krabbelen: 'De ogen van een engel,' mompelt hij voor zich uit. 'De reine ogen van een engel. De mond... de mond van een danseuse.' Na voltooiing doet het portret de ronde: 'Hij had mij een bol kinderbakkes gegeven met twee nieuwsgierige rozijnen als kijkers. Men vond het portret zeer geslaagd, of zweeg. Clovis Nicodème stond op, zei met een wijd gebaar in mijn richting: - Baudelaire enfant! - en nam afscheid.' Na dit theatrale gebaar komen de tongen los over zijn seksuele geaardheid.[56]

Du Perron kwam Jacob weer tegen op 20 juni 1922, evenals trouwens Blaise Cendrars, die hij een energiek man vond en een goed causeur zonder poeha.[57] Bulhof en Dorleijn menen dat het iets raadselachtigs heeft dat Du Perron meteen al doordrong 'tot de incrowd van de modernste literatuur van dat ogenblik' en opperen dat zijn succes te maken kan hebben met zijn betrekkelijke welstand: 'Hij kocht hier en daar een schilderij of een tekening, hij nam zijn vrienden mee uit eten en betaalde de rekening. Maar ze moeten hem toch ook als een boeiende gesprekspartner hebben gezien. Anders lukt zoiets niet.'[58] Dat Max Jacob de jeugdige Eddy du

Perron de moeite waard vond, blijkt wel uit het feit dat ze nog enige tijd hebben gecorrespondeerd - tot minstens april 1925.[59] Maar Jacobs interesse voor het Indische cherubijntje had natuurlijk ook een homo-erotisch accent. Du Perron moet zich daarvan bewust zijn geweest. In zijn roman geeft hij een onverhuld beeld van de homoseksualiteit van Clovis Nicodème, dat preludeert op Watteyns gesprekken met Jacques Suré (Oscar Duboux) over 'de liefde van man tot man'.[60]

Aanval op het modernisme

Manuscrit trouvé dans une poche, geschreven in mei-juni 1922, is een woeste aanval op het modernisme. Du Perrons betrekkelijke achterlijkheid op het gebied van de moderne literatuur was al gebleken toen hij op 2 mei 1922 aan Clairette schreef dat hij de nieuwe bewegingen bestudeerde, te beginnen met het symbolisme. Het is bij deze opvatting van moderniteit niet verwonderlijk dat hij de dadaïsten nog niet kende.[61] De dichters die Du Perron in zijn *Manuscrit* belachelijk tracht te maken - Cocteau, Cendrars, Jacob, Salmon, misschien ook Rémy en Pia - hebben met elkaar gemeen hun verwantschap met het kubisme, een stroming die ernaar streefde om bij elkaar horende elementen van elkaar los te maken en met andere elementen tot een nieuwe artistieke eenheid te combineren.[62] Inderdaad zijn de technieken die Du Perron in zijn *Manuscrit* zo verwoed op de hak neemt die van het bewust uiteenhalen en opnieuw combineren van elementen.

De titel van zijn brochure was een pastiche van de titel *Manuscrit trouvé dans un chapeau*, een in 1919 verschenen werkje van André Salmon dat een speels amalgaam is van uiteenlopende tekstfragmenten, proza zowel als poëzie, die een vervreemdend effect sorteren. Salmons titel is weer een knipoog naar Poe's *Manuscript found in a bottle*, maar met de keuze voor een hoed wilde hij aangeven dat zíjn wereld open en beweeglijk is, en niet gesloten. De absurditeit van mensen en dingen wordt naar voren gehaald.[63] Du Perrons *Manuscrit trouvé dans une poche* is regressief: een terugkeer naar een gesloten universum. Du Perron was eenvoudig blind voor het feit dat de kubistische methode bij Cocteau leidde tot een heel eigen, speelse sfeer met kosmische suggesties, zoals in dit gedicht:[64]

Westen

Het aangeharkt ontwaken

opent,

het zijn toonladders.

De rozen helemaal naakt

Je hoort de treinen;
teken van onweer.

De wespen in de confituur:
de jager op tijgers glimlacht.

Het dak steekt uit boven een paardenrenbaan.

Na het avondmaal stijgt de heteluchtballon
gelijk de ziel van dode jockeys
ten hemel.

Wens iedereen goedenavond.

Het is een opengewerkt vers met veel wit, waaruit verbindende elementen zijn weggelaten. Dit soort verzen deed Du Perron helemaal niets, hij begreep ze niet en wenste ze ook niet te begrijpen. Voor hem was het allemaal zonder rijm of rede; zoals hij ook Clairette had toevertrouwd, stelt hij in zijn *Manuscrit* dat er geen kunst aan is zelf dit soort verzen te maken: ‘ik heb de oude poëzie genomen en haar mishandeld / ik heb de logica geschopt en ik heb het rijm gebeten en ik / heb het metrum geknepen en op alle muziek heb ik / gepist en gescheten en met het ritme heb ik mijn reet / afgeveegd’.[65]

In zijn *Manuscrit* geeft Du Perron zich met voorliefde over aan het verwisselen van lettergrepen - een ‘techniek’ die bij mijn weten door geen enkele van de bespotte dichters is gebruikt, en dus een wel heel gemakzuchtige bespotting van modernistische technieken. Het is het knip- en plakwerk waar Du Perrons leeftijdgenoot Henri Michaux (1899-1984)

terecht over viel, want tot een nieuwe eenheid kwam het allerminst. Michaux, groot bewonderaar van de proto-surrealist Lautréamont, wijst precies aan waar het bij Du Perron aan schort: ‘In de modernen, die hij belachelijk tracht te maken, ziet hij enkel taalacrobatieën.’[66]

Du Perron bestookte Clairette voortdurend met zijn anti-modernistische opvattingen: niet bepaald de manier om het hart van je geliefde te veroveren. Zij was inmiddels afgereisd naar Florence en Du Perron zond haar een pas geschreven gedicht toe, waarin hij zich afzet tegen de mensen die zich met hem en zijn muze bemoeien. Tevens voegde hij een beknotte versie toe, zogenaamd in de trant van Cocteau. In de oorspronkelijke versie is het gedicht opgedragen ‘Aan ALINE’, de romannaam die Du Perron op dat moment voor Clairette Petrucci in gedachten had.[67] Het gedicht, een sonnet, luidt als volgt:

Daar gaat langs ons, in deftig deugd-ornaat,
Een lange rij gewichtige gezichten,
Een gansche stoet van wereldwijze lichten
Bemoeit zich met ons en geeft goeden raad.

Maar 'k ben te klein voor deze overmaat
Van grootheid, te gering om mij te richten
Naar wetten die tot fijntjes-doen verplichten;
Ik vraag mijn vrijheid en de vuile straat.

Ik vraag te zijn met u, met u die mij
Zijt als een lustoord in een woestenij,
Met u alleen, al ben ik stom en schuw.

Ik vraag te zijn met u, een enkle keer,
Om rijk te zijn en goed, en daarna weer
Geheel alleen, dat is: nògmaals met u![68]

De verminkte versie is opgedragen ‘Aan Jean Cocteau’:

Daar deugd-ornaat
lange rij gewichtige gezichten
wereldwijze lichten
Bemoeit zich met ons.

'k Ben te klein voor deze overmaat
van grootheid
  wetten
Ik vraag mijn vrijheid en de vuile straat
Ik vraag te zijn met u
  lustoord
al ben ik stom
  een enkele keer
Om rijk te zijn daarna weer
geheel alleen, dat is: nogmaals met u.

Uit Du Perrons brieven blijkt dat Clairette niet alleen Cocteau waardeerde, maar ook Cendrars. Du Perron kwam in 1922 herhaaldelijk terug op het werk van beide heren, evenals trouwens op dat van Max Jacob, wiens proza hem veel beter lag dan zijn gedichten. Op 10 december 1922 schrijft hij aan Clairette dat ze beslist een boekje met uitspraken van Jacob over de kunst moet lezen. Daar kan Cocteau een puntje aan zuigen! Tevens biedt hij haar de bundel *19 poèmes élastiques* van Cendrars aan. Du Perron heeft deze bundel samen met Cendrars' *Du monde entier* laten inbinden, naar hij zegt ‘op kubistische wijze’. Hij bekent dat de inhoud hem bijna hoofdpijn bezorgde: als je na veel zoeken eindelijk achter de betekenis van een gedicht bent gekomen, blijkt het werkelijk niets waard te zijn.[69]

Manuscrit trouvé dans une poche bevat aanwijzingen dat Du Perron de ideeën van Apollinaire kende, evenals theoretische werkjes van Paul Neuhuys (*Poètes d'aujourd'hui. L'orientation actuelle de la conscience lyrique*, 1922) en Jean Epstein (*La poésie d'aujourd'hui. Un nouvel état d'intelligence*, 1921) en vermoedelijk ook het tijdschrift *l'Esprit Nouveau* van het echtpaar Céline Arnauld - Paul Dermée.[70] Aan goede wil om van het nieuwe kennis te nemen ontbrak het hem werkelijk niet; hij werd hiertoe dan ook geprikkeld door zijn omgang met Clairette Petrucci, terwijl vanaf medio 1922 Pascal Pia een beslissende rol zou gaan spelen in zijn letterkundige vorming.

Cocteaus dichterlijk talent mocht aan Du Perron niet besteed zijn, wél volgde hij diens kritische geschriften met aandacht. Du Perrons brief van 27 augustus 1922 is een poging Clairettes favoriete auteur kritisch te ‘wegen’ naar aanleiding van zijn *Le secret professionnel* (1921), een verhandeling over de waarde van literatuur, stijl, inspiratie en het verschil tussen genie en talent. Hij erkent meteen dat Cocteau als gewoonlijk charmant

is en dat zijn betoog ook wel goede en sympathieke dingen bevat, maar het is allemaal zo weinig origineel, om niet te zeggen ‘gestolen’ van anderen. Cocteaus geest schittert als hij paradoxen ten beste geeft in de trant van Oscar Wilde, wat voor Du Perron *Le coq et l'arlequin* tot zijn meest geslaagde boek maakt, maar juist daarom kan hij het niet hebben dat Cocteau in dit nieuwe boek Oscar Wilde met een zeker dédain behandelt. In wezen is Cocteau ‘oppervlakkig’ en mist hij een stevige basis: ‘Want deze zogenaamd-spirituele kritische geest houdt niets méér in dan de dwaasheid van een vaardige kletsmajoor.’ Het zijn op de keper beschouwd Cocteaus vlotheid en zijn manier om intuïtieve waarheden te poneren die Du Perron tegen de haren instrijken. Ik kan me moeilijk aan de indruk onttrekken dat er ook een zekere mate van afgunst bij komt kijken. Op zijn best vond Du Perron Cocteau sympathiek en charmant, maar meestal zag hij hem als een ijdeltuit en plagiator.

Du Perron stuurde het boekje in kwestie met zijn brief mee, opdat Clairette zich zelf een oordeel kon vormen. Ongeveer een maand later stuurde hij haar een boek toe van Tolstoj in Franse vertaling, waar hij in de marge driftig aantekeningen had gepend. Het boek was Tolstojs *Qu'est-ce que l'art?*[71] Tolstoj zet zich daarin af tegen kunst als verstrooiing van de rijken en zoekt vooral naar ethische waarden.[72] Het is interessant om te zien, hoe Du Perron daar anno 1922 op reageerde. Zijn aantekeningen houden op bladzij 177 abrupt op, met de verklaring dat het boek hem niet langer kan bevredigen - hij kan slechts achting voelen voor de oprechtheid ervan. Gedagtekend: 26 september 1922.

In zijn aantekeningen verdedigt Du Perron in felle en ironische terzijdes het recht van de liefhebber op kunstgenot. In sommige statements kondigt zich al het persoonlijkheidscriterium aan, waaraan hij zijn faam als criticus te danken heeft. Wanneer Tolstoj klaagt dat het debat over de schoonheid in Engeland is vervangen door het debat over de smaak, annoteert de zich oefenende criticus dat dat nogal wiedes is, want je kunt je onmogelijk op iets anders beroepen dan op smaak. Het is de personalist in de dop die hier spreekt. Tolstoj wordt herhaaldelijk terechtgewezen en uitgemaakt voor naïef, simplistisch en weinig intelligent. Du Perron raadt hem aan kool te gaan planten en een beetje aan sport te doen. Als Tolstoj de poëzie van Verlaine en Baudelaire belachelijk maakt, springt Du Perron voor hen in de bres. Maar als Tolstoj het heeft over de allengs toenemende onbegrijpelijkheid van de kunst is zijn commentaar: ‘Excessivement juste!’

Het feit dat Du Perron deze glossen maakte voor zijn Brusselse muze laat zien dat zijn relatie met haar niet louter van amoureuze aard was, maar ook een belangrijk intellectueel aspect bezat. Hij was naar Montmartre gegaan om een oude droom te verwezenlijken, om inspiratie op te doen voor zijn schrijverschap en om Clairette te bewijzen dat hij ergens voor stond. Al zijn activiteiten in het jaar 1922 moeten in dit licht worden gezien. Du Perrons studie van de bohème en zijn verwoede en verbeten lectuur van de modernisten waren pogingen tot zelfbevestiging. Intuïtief zette hij zich af tegen de vrouw die zijn literaire gids was geweest.

Eindnoten:

1 Warnod, *Ceux de la Butte*, p. 93.
2 Zie: Kruissink, *Montmartre*, p. 181.
3 Carco, *Bohème d'artiste*, p. 157.
4 Dorgelès, *Quand j'étais montmartrois*, p. 13 en 27.
5 Dorgelès, *Au beau temps de la Butte*, p. 60-61.
6 Damase en Frasnay, *100 jaar Parijs*, p. 35.
7 Idem, p. 44.
8 Vgl. Dorgelès, *Au beau temps de la Butte*, p. 194.
9 DP aan Evelyn Blackett, 16-10-1929.
10 Reconstructie op grond van de brieven aan Clairette.
11 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 122; *Vw* I, p. 229.
12 Misschien is de romanfiguur Watteyn rijker dan degene die model voor hem stond, want Du Perrons vader was niet al te royaal. In de roman staat dat Watteyn al kort na aankomst voor 60 frank gravuren aanschaft bij de handelaar Dalou. Hij tracht zich voor te doen als een 'arm artiestje', maar de huur van zijn kamer kost 50 frank per week! Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 119; *Vw* I, p. 227.
13 In Clairettes agenda staat als adres genoteerd: 11 rue Burq. Tegenwoordig heet het Hôtel Bonséjour.
14 In de roman wordt duidelijk de suggestie gewekt dat Hôtel Printania een bordeel is: 'Ik zou van de viezigheid in dit hotel willen spreken, maar zij heerst in hoeken waarvan men niet spreekt. Er zou een hoofdstuk te schrijven zijn: *Viezigheid en Akrobatie.*' Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 130; *Vw* I, p. 232. In de herdruk is dit veranderd in: *Smerigheid en Acrobatie*, met de toevoeging: '[...] maar zou het voor mijn roman niet te burgerlijk realistisch worden?'
15 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 125; niet in de herziene druk. Het boek *Veillées du Lapin Agile* komt ook voor in een brief aan Clairette; het was een bloemlezing met teksten van bezoekers van de Lapin Agile. Het boek is uitgegeven in 1919 door L'édition française illustrée, en bevat teksten van G. Apollinaire, G. Bannerot, Rod. Bringer, Francis Carco, Claudien, Curnonsky, Maurice Dekobra, Georges Delaw, Jules Depaquit, R. Dorgelès, J. Dyssord, M. Jacob, Jeanne Landre, G. de Lautrec, Pierre Mac Orlan, A. Machard, E. Montfort, Jean Pellerin, Jehan Rictus, A. Salmon, P.-J. Toulet en André Warnod. Het voorwoord is van de hand van Francis Carco.
16 Dankzij deze brieven is het mogelijk geworden om met grote zekerheid vrijwel alle fictieve namen in de roman te koppelen aan reële personen. In de Montmartre-episode is maar weinig verzonnen: hele stukken ervan zijn letterlijke weergave van wat Du Perron aan Clairette schreef. In de andere verhaaldraden (Meta / Hetty Pino; moeder; Andrée / Clairette) heeft de verteller de feiten naar zijn hand gezet.
17 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 121; *Vw* I, p. 229 (gewijzigd). Du Perron schrijft ook over zijn angst, meer 'dan ik mij wilde bekennen', in zijn brief aan Clairette van 5-2-1923. Hier noemt hij ook de naam van het hotel.

18 In *Een voorbereiding* verschijnt Louis Cazottes als Léon Cazot(te) en Gabriel Daudier als Gabriel Pradier. Ik heb geen biografische gegevens over hen kunnen vinden.
19 Zie: Gans, 'Cafés en litteratuur'.
20 'Trélade' was een anagram van (Eugène) Delâtre (1864-1938), Gen Pauls leermeester in de graveerkunst, die hij op deze wijze een hommage bracht. In het begin van zijn carrière schilderde Gen Paul onder de naam Trélade in de post-impressionistische stijl die ook het werk van zijn vrienden Utrillo, Leprin en Frank-Will kenmerkt.
21 Zie ook: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 143; *Vw* I, p. 143, waar Paul Trélade / Gen Paul zeer herkenbaar voorkomt onder de naam Gensaul. Overigens maakt Du Perron hem in de eerste druk 'een man van in de dertig', terwijl hij in de brief aan Clairette op 23, 24 wordt geschat. In werkelijkheid zou hij op 2-7-1922 zevenentwintig worden.
22 Vanaf 1924 ontwikkelde Gen Paul een persoonlijk expressionisme; zijn schilderijen doen, met hun contorsies van de menselijke figuur, denken aan de late Van Gogh en Chaim Soutine (1893-1943). Over Gen Paul en andere schilders van Montmartre vgl. het standaardwerk: Roussard, *Dictionnaire des peintres à Montmartre.* Dit encyclopedische boekwerk werd op 15-4-1999 gepresenteerd, tijdens de opening van een aan Gen Paul gewijde tentoonstelling (met twaalf doeken uit de periode 1926-1930) in de Galérie Roussard, 13 rue du Mont-Cenis, 75018 Parijs.
23 Du Perron liet Clairette weten: 'je ne l'aime guère'. DP aan Clairette Petrucci, 29-6-1922.
24 Gen Paul was als onecht kind geboren, ging in 1914 naar het front; na een verwonding moest in 1915 zijn geïnfecteerde rechterbeen worden geamputeerd. Met zijn houten been en non-conformistische optreden werd hij een karakteristieke verschijning in Montmartre. Een aardig boekje over Gen Paul is: Chantal Le Bobbinec, *Gen Paul à Montmartre*, Paris: Chalman & Perrin [1995]. Hierin wordt vooral zijn leven na de Tweede Wereldoorlog en zijn relatie met L.F. Céline behandeld.
25 Hij was vroeg wees en leefde een tijdje bij zijn oom die ijzerhandelaar was in Marseille. Op z'n twaalfde werd hij scheepsjongen. In Barcelona raakte hij gefascineerd door het stierengevecht, dat een frequent thema zou worden in zijn schilderkunst.
26 Deze twee citaten komen respectievelijk uit: Carco, *Montmartre à vingt ans*, p. 162, en *Bohème d'artiste*, p. 228. Zie ook het lemma 'Leprin' bij Roussard.
27 Deze drie heren komen niet voor in het standaardwerk van André Roussard.
28 Jeffay wordt slechts terloops genoemd in een boekje van André Warnod, waarin ook een tekening van hem is gereproduceerd, maar in Engeland is zijn naam niet onbekend. Zie: Warnod, *Les peintres de Montmartre*, p. 176, 179.
29 Jeffay's joodse familie was in de jaren negentig gevlucht voor de pogroms in Rusland. Op 14-jarige leeftijd werd Samuel Jeffay toegelaten tot de Glasgow School of Art, waar hij bleef tot aan de Eerste Wereldoorlog, toen hij naar Palestina ging. Hij verbleef in Montmartre van 1918 tot vermoedelijk 1923. Omstreeks 1935 zou hij in Fontenay-aux-Roses een groot huis laten bouwen met een atelier, een donkere kamer en een ruimte voor zijn etsmachines. In zijn latere werk inspireerde hij zich op het leven van de joden in de getto's van Warschau, waar zijn vrouw vandaan kwam. De gegevens over Jeffay dank ik aan Iori Williams (Braintree, Essex) en zijn familielid Andrew Jeffay (Manchester). Samuel ('Sammy') Jeffay stierf op 17-7-1957.
30 Charles-Julien Meyer, gezegd Charley, geboren in Brussel op 26-9-1884. Werkte in zijn loopbaan voor verschillende circussen. Zie: Tristan Rémy, *Les clowns*, Paris: Bernard Grasset 1945, p. 159 + n.
31 Meer over de portretten in mijn artikel 'E. du Perron door vrienden geportretteerd'. Het portret van Clairette is niet bewaard gebleven en er bestaat ook geen afbeelding van.
32 *Vriend of vijand*, p. 104; *Vw* II, p. 171.
33 DP nam er op 26-3-1922 zijn intrek (DP aan Clairette Petrucci, 22-3-1922). Hij gebruikte Jeffay's adres (1 rue du Mont-Cenis) als zijn postadres, ook als hij in Hôtel Montréal zat.
34 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 22-3-1922: 'hij is erg bekend hier en kent ook perfect het quartier latin, jouw geliefde linkeroever'.
35 Van het schilderij is alleen een foto over, die Du Perron insloot bij zijn brief van 19-5-1922 aan Clairette. Zie: Snoek, 'E. du Perron door vrienden geportretteerd', p. 41.
36 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 174; *Vw* I, p. 259.
37 DP aan Julia Duboux, 8-8-1924.
38 In het standaardwerk van André Roussard.
39 Creixams was in Barcelona geboren, waar hij op het conservatorium ging en eigen liedjes zong op populaire melodieën, tot hij naar Parijs vertrok en een heel andere carrière koos. Rond 1918

trad hij als typograaf in dienst bij Bernouard in Montparnasse; hij stond toen bekend als 'Pierre l'Imprimeur'. Waarschijnlijk is hij in deze betrekking gaan tekenen en later ook schilderen. Zie: Roussard, *Dictionnaire des peintres à Montmartre*, p. 161; André Salmon, *Souvenirs sans fin*, p. 235.

40 Zie: Pia, *Praten over Du Perron*, p. 9-11.

41 Zie: Roussard, *Dictionnaire des peintres à Montmartre*, p. 14, 190 (lemma Jules Depaquit). De faam van de Commune Libre en de *Vache Enragée* was ook tot Indië doorgedrongen. In het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 2-6-1920 schrijft Leo Faust over de 'butte sacrée' en dit 'blaadje waarvoor niets sacré is'.

42 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 127. Vgl. *Vw* I, p. 231. Op bladzij 119 (*Vw* I, p. 227) krijgt Kristiaan Watteyn het adres van de hoofdredacteur van *La Vache Enragée.* De Commune Libre komt naar voren op bladzij 141 (niet in de herziene druk): 'Na Frédé verlaten te hebben ben ik op de Place Constantin Pecqueur geweest, daar staat de *Mairie de la Commune Libre*, een moderner kabaret.'

43 *Het 'DARMO LELANGON' een koninklijk lied zonder woorden van het eiland Lombok, verlucht door NENGAH GRIA MENDARA den priester en verklaard door GOESTI POETOE GRIA PEPATIH, verdietscht door C.M. PLEYTE*, Batavia: Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1912. Met 63 illustraties op palmbladen en 11 lithografieën, Nederlandse en Engelse tekst. In catalogus 89, Gert Jan Bestebreurtje, Utrecht, werd dit boekwerk aangeboden voor *f* 450, - .

44 DP aan Clairette Petrucci, 20-5-1922.

45 Met Engeland is vermoedelijk de Engelsman Stanley Nuttall bedoeld, die evenals Gen Paul voorkomt op andere foto's uit een serie van vijf die de 'jeunesse studieuse' tot onderwerp hebben.

46 Tristan Rémy is een pseudoniem van Raymond Desprez. In de Franse literatuurgeschiedenis heeft deze zoon van een spoorwegbeambte geen naam gemaakt als dichter, maar later wel als schrijver van proletarische romans waarin met grote tederheid het leven van de marginalen wordt beschreven; hij werd tevens de chroniqueur van het Franse circus.

47 Ik citeer in de vertaling van Arjaan van Nimwegen. Zie: *Manuscript in een jaszak gevonden*, p. 21.

48 In *Manuscrit trouvé dans une poche* wordt de beschrijving van de ontmoeting met Tristan gevolgd door hetzelfde gedicht als Du Perron had overgeschreven voor zijn Brusselse muze.

49 *Vriend of vijand*, p. 107-108; *Vw* II, p. 173-174. Voor de rol die Pia speelde in Du Perrons kennismaking met de modernisten zie ook: *Vw* VII, p. 173.

50 Misschien heeft het hem ook voor ogen gezweefd, toen hij in 1928 zijn 'Gebed bij de harde dood' schreef, waarin de dichter zich eveneens tot zijn Heer wendt, zij het in rijmende strofen en met een ander soort klacht.

51 Vgl. *Manuscript in een jaszak gevonden*, p. 67: 'blaise cendrars is de man die me het woord verdomme geleerd heeft'.

52 *Brieven* I, p. 69-70 (6-8-1925 aan R. Houwink).

53 *Vriend of vijand*, p. 108; *Vw* II, p. 173-174. Du Perron gebruikt het woord 'bekeren'.

54 De tekening werd afgedrukt in: *Filter.*

55 DP aan Clairette Petrucci, 25-5-1922.

56 Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 164-168; *Vw* I, p. 252-255. Vergelijk het compliment dat Nicodème aan Watteyn maakt met Max Jacobs opdracht in een aan Georges Gabory geschonken dichtbundel: 'Toi qui as la figure d'un ange, / Puisses-tu en avoir la voix!' Zie: Georges Gabory, *Apollinaire, Max Jacob, Gide, Malraux & Cie.*, Paris: Jean-Michel Place 1998, p. 24. Jacobs vestiging in een klooster hield verband met schuldgevoelens over zijn homoseksualiteit. Zie: Pierre Andreu, *Vie et mort de Max Jacob*, Paris: La Table Ronde 1982, p. 184.

57 DP aan Clairette Petrucci, 21-6-1922.

58 *Hlvh* 1996, p. 912.

59 In zijn briefvan 5-4-1925 aan Julia Duboux deelt DP mede dat hij net een brief van Max Jacob heeft ontvangen, die hem de raad geeft om tot God te bidden. Mogelijk had DP hem geschreven over zijn gevoelens voor Julia. Ondanks nasporingen van de voorzitster van de Association Amis de Max Jacob zijn Du Perrons brieven aan Jacob niet teruggevonden.

60 Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 169; *Vw* I, p. 255, met Watteyns eerste reactie: 'Mijnheer, zei ik, misschien ietwat meer opgewonden dan nodig was, het idee alleen dat ik de mond van een man zou moeten zoenen maakt mij misselijk tot in mijn haarwortels. U?'

61 Manu van der Aa merkt op dat DP in het *Manuscrit* de draak stak met de 'toen al geïnstitutionaliseerde "nieuwlichters"', terwijl hij 'de echte modernen als Tzara en de andere

dadaïsten zo goed als ongemoeid laat'. De verklaring lijkt me, dat hij de dadaisten nog niet kende. Vgl. Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 33.

62 Vgl. Kenneth Rexroth, 'Introduction', p. VI, in: Pierre Reverdy, *Selected poems*: '[Cubism] is the conscious, deliberate dissociation and recombination of elements into a new artistic entity made self-sufficient by its rigorous architecture. This is quite different from the free association of the Surrealists and the combination of unconscious utterance and political nihilism of Dada.'

63 Salmon, *Le manuscrit trouvé dans un chapeau.*

64 Mijn vertaling van het gedicht 'Ouest', dat te vinden is in: Jean Cocteau, *OEuvres complètes*, volume III, z.p.: Éditions Marguerat 1947, p. 140-141.

65 *Manuscript in een jaszak gevonden*, p. 57.

66 Michaux, bespreking van: Bodor Guíla, *Manuscrit trouvé dans une poche.* Vertaling van deze recensie door Manu van der Aa, in zijn *E. du Perron en de avant-garde*, p. 35.

67 Haar derde voornaam luidde: Amine.

68 Ik citeer de oorspronkelijke versie. In *De behouden prullemand* komt het voor op p. 47; in de editie van Breuer (1927) staat het op p. 24 en voert het de titel 'Wens'; 'te klein' is gewijzigd in 'te dom' en 'fijntjes-doen' in 'netjes-doen'.

69 Behalve dit 'kubistisch' gebonden boek schonk hij Clairette ook *L'art vivant* van André Salmon, waarin de auteur een overzicht geeft van de hedendaagse kunst, bevrijd van de kluisters van het academisme. Verder stuurde hij Clairette geregeld moderne tijdschriften toe die haar konden interesseren, zoals *Crapouillot* en *Les Nouvelles Littéraires.*

70 Vgl. *Manuscript in een jaszak gevonden*, p. 29, 67, 79. Zie ook: *Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle*, p. 55. Céline Arnauld wordt geplaatst als 'Rare exemple d'adhésion féminine au mouvement Dada'. Zij publiceerde in het tijdschrift *Ça ira*, dat Du Perron ook onder ogen moet hebben gekregen.

71 Het geannoteerde exemplaar is na de dood van Clairette Petrucci teruggevonden door haar dochter.

72 Zie: Greene, [Introduction,] in: Tolstoy, *What is art?*, p. 3-6.

Hoofdstuk 16
Een gemankeerde Prince Charming

De zelfkant van Montmartre

Wat had het leven te midden van de kunstenaars Du Perron opgeleverd? In een schetsmatig autobiografisch overzicht heeft hij deze periode aldus aangeduid: 'Montmartre enerzijds (ontgoocheling); de moderne literatuur (ontsteltenis).'[1] De ontgoocheling had te maken met zijn ontdekking dat kunstenaars eigenlijk niet anders waren dan 'vermomde kooplieden met erg weinig besef van het Schone'.[2] Verder was de bohème niet zo'n ideale broederschap als hij zich op grond van Murgers roman had voorgesteld.[3] Maar die indruk is mede te wijten aan de ingebouwde reserve waarmee hij het avontuur tegemoetging. Pas toen hij zich zeker begon te voelen van de vriendschap van mensen als Creixams en Pia werd hij minder krampachtig.

Du Perron was naar Montmartre gegaan om zich te laten 'ontgroenen' en zich te ontworstelen aan het odium van Javaanse jongen.[4] Maar hij heeft geproefd wat het leven aan de zelfkant inhield zonder er zelf ooit deel van te worden. Omdat hij zich had vastgebeten in zijn toewijding aan Clairette hield hij zich ook verre van erotische escapades, waar toch alle gelegenheid toe was. In *Een voorbereiding* komt ene 'Carlinette' voor, een naar het lijkt freudiaanse omzetting van 'Clairette'. Carlinette is 'model, diseuse, danseresje' en ze wordt met enige zwier in het verhaal geïntroduceerd:

> '[...] een roep was haar vooruitgegaan: - She is a regular little bohemian, is that girl! Zei Jeff, die geen betere vergelijking kon vinden dan: "Ze is de Mignon van de Butte." Wel, ze was heel klein en soepel in haar jurkje van sigarettepapier. - Mademoiselle...? hield ik aan toen ik haar werd voorgesteld. - Géén Mademoiselle: Car-linette! Mijn ware naam kent niemand! - Zij moet een Jodinnetje zijn. Zij heeft lange, gewassen krullen en laat haar tandvlees zien als zij lacht. Mijn kiektoestel is vandaag ingewijd met een naaktfoto van Carlinette. Jeff maakte twee of drie vaardige krabbels; hij zette haar een strooien hoed op, bond haar een stropdas voor de navel en trok haar een soort ruiterhandschoenen aan; hij wilde een variant geven, zeide hij, op de Muze van "Felician" Rops.'[5]

Zoals vaker in Du Perrons werk is de precisie in de beschrijving terug te voeren op een werkelijk bestaande foto. Voor *Het land van herkomst* gebruikte hij de zorgvuldig bewaarde naaktfoto's van An van Padalarang. Ook van 'Carlinette' bevinden de beschreven naaktfoto's zich in Du Perrons fotoalbums. Achter op haar eigen portret heeft het broodmagere danseresje geschreven: 'En souvenir d'une muse / qui n'est pas celle de Félicien / Rops mais qui était un petit / modèle et un oiseau de Montmartre // Pinsonette.'[6] Carlinette / Pinsonette krijgt algauw gezelschap van het voormalige model Mado. Deze wordt beschreven als 'groot en zwaar: eens koningin der modellen van het Quartier Latin; nu wilde zij alleen een geklede foto.' Ook deze foto is bewaard gebleven, met achter op Mado's tekst: 'à Eddy / ma très vilaine figure pour un charmant ami // *Mado*'. Pinsonette en Mado zingen samen een liedje, terwijl Kristiaan Watteyn 'onbewogen' toekijkt. Carlinette / Pinsonette tracht bij het vertrek een afspraakje af te dwingen, maar Watteyn - met Andrées portret in zijn binnenzak, weert af. Zij begrijpt er niets van: 'Mais qu'est-ce qu'il a donc, ce drôle!' 's Nachts krijgt Watteyn een beetje spijt: 'Het is geen artiest, die zo deugdzaam doet. Ik wilde dat Carlinette nu hier kwam. Of liever nog: Mado.'[7]

Wie *Een voorbereiding* psychologisch wil duiden, vindt wel wat van zijn gading. Onderdrukte seksualiteit, zeker. Dromen van ronde wulpse vormen. Kristiaan Watteyn fantaseert over dienstboden, die een veel makkelijker buit zijn dan mondaine vrouwen.[8] Als de mislukking met Andrée zich aftekent (ze heeft haar jawoord gegeven aan een ander), vlucht Watteyn in de fantasie dat hij haar dienstbode Irène zal verleiden, zij die hem had toegelachen of ze hem herkende, 'met veel kern-gezond tandbeen'.[9]

Uit frustratie dat hij bij Andrée niets bereikt, vlucht Watteyn in een fantasiewereld.

Een koele muze

Anno 1922 was Du Perron vol hoop op een verinniging van zijn band met Clairette Petrucci en nog lang niet toe aan zijn cynische periode. Clairette hield erg van een aforisme van Oscar Wilde, waarvan hij de 'ontmoedigende filosofie' beslist niet kon appreciëren: 'Er zijn twee tragediën in het leven; het ene is, niet te krijgen wat men verlangt, en het andere, het ergste, wel te krijgen wat men verlangt.'[10] Toen het cynisme Du Perron zelf begon aan te tasten, verzon hij een pendant voor Clairettes 'gekoesterde Wildisme': 'Er zijn twee soorten verknoeide levens: die wij zelf verknoeien en die verknoeid worden door anderen. De eerste verdienen de voorkeur.'[11] Maar in maart 1922 was de jonge dichter nog ver van zulke bitterheid. Hij liet Clairette weten dat hij Wilde weliswaar bijna bewonderenswaardig vond als kunstenaar en om zijn geest heel amusant, maar dat hij niets moest hebben van het opgelegde cynisme waarmee hij speelde op het publiek. Zijns inziens beschikte Wilde over heel weinig menselijk gevoel en miste zijn leven, ondanks het ernstige einde ervan, de tragiek van een Poe, een Baudelaire of een Verlaine.[12]

Du Perrons gebrek aan cynisme blijkt ook uit de meeste gedichten die hij in deze periode schreef: Clairette was de muze om wie zijn dichterschap draaide. In maart 1922 had hij in Brussel weer een Perk-achtig sonnet geschreven waarin hij de betekenis van het dichterschap relativeerde, maar zolang hij de lach van zijn lezende muze kon zien, zou hij zich 'voorwaarts wagen'.[13] Het eerste verblijf in Montmartre leverde twee lange gedichten op, namelijk 'De schoonste en wijste koningin' en 'Monologue de bohème'. In het eerste gedicht (van 23 maart 1922) wordt de muze voorgesteld als 'de schoonste aller koninginnen, / de schoonste en meest wijsgeerige / van àlle koninginnen / die zich ooit door begeerige / en roode harten deden minnen'. Dat 'meest wijsgeerige' is een verwijzing naar Clairettes 'filosofische' koelheid, die Du Perron in zijn brieven telkens weer betreurt. Door de koelheid van zijn muze wordt de dichter verder het leven van de bohème ingedreven, maar desondanks blijft zijn koningin zijn innerlijk domineren.[14]

'Monologue de bohème' heeft niet direct betrekking op Clairette, maar geeft een beeld van het leven van hen die zwerven langs de straten. Er is

zelfs sprake van een proletarisch sentiment, in de traditie van bekende Montmartredichters en -zangers zoals Aristide Bruant, Jehan Rictus en Gaston Couté (1880-1911).[15] Du Perrons gedicht gaat over degenen voor wie de goten en de straten hun bed zijn en hun huis. Lopend door de nacht vereenzelvigt de dichter zich met deze zwervers en distantieert hij zich van 'de wijze heeren', die 'kost niet te verteeren' schrijven. Dat is allemaal 'ouwewijvenpraat' en esthetische schijn; het leed is daarentegen een harde maar trouwe vriend. De dichter bekommert er zich niet om of zijn rijmen al dan niet slagen. De uitdagende slotregels luiden: 'want 'k ga die rijmen, slecht of goed, / aan de eerste hoer die ik ontmoet / als aan een schutsgodin, opdragen!'[16]

Clairette toonde zich allerminst gesticht door dit vers, dat ineens zo scherp afweek van de romantische hofmakerijen in Tachtiger gewaad.[17] Een directe inspiratie voor 'Monologue de bohème' was een lang gedicht van Charles Maury dat Eddy in de Lapin Agile had gehoord. Het gaat over de harde leerschool van het leed en draagt een visie uit op het leven als een grote bazaar waar alles te koop is. Je moet je hoeden voor betweters en je eigen weg kiezen, die vaak krom blijkt te zijn. De slotstrofe gaat over het bereiken van de ware wijsheid, die erin bestaat om het te laten regenen... als het regent. Du Perron schreef het gedicht in zijn geheel voor Clairette over en onderstreepte de regels die hem in het bijzonder hadden getroffen.[18] Hij wou met Maury's gedicht laten zien dat er nog wel meer te koop was in het leven dan de filosofie waarop Mademoiselle Petrucci zich beriep. De 'wijsheid' van Charles Maury wordt niet gedoceerd aan de Sorbonne, maar wel in de Lapin Agile!

Du Perron interpreteerde Clairettes misprijzende houding als de harde leer uit Maury's gedicht waaraan hij zich moest onderwerpen. Het was dus wijsheid om het te laten regenen als het regent en zijn koele muze even te vergeten. In zijn brief van 15 maart 1922 had hij al kleintjes toestemming gevraagd om haar voorlopig niet meer te schrijven. Hij kon zich niet houden aan zijn belofte om *niet* van haar te houden. Bovendien zat Montmartre de zuiverheid van zijn liefde in de weg. Twee dagen later legde hij uit dat zijn liefde en bewondering voor haar hadden geleid tot een soort cultus van haar, 'en daarom wil ik je niet meer in mij dragen: *ziedaar*'.

Maar op 19 en 22 maart 1922 kon hij het niet laten om Clairette toch een levensteken te geven, en op 3 april hield hij Montmartre voor gezien. Hij vluchtte naar zijn ouders, die op dat moment in Hôtel Montréal zaten. In zijn hopeloos lijkende liefde voor Clairette mengde zich het weemoedig

stemmende vooruitzicht, dat hij terug zou gaan naar Indië. Zijn ouders dachten erover om eind juli, hooguit november, de boot terug te nemen. Toen verraste Clairette hem met een brief en een boekje met blanco pagina's om daarin de roman te noteren waaraan hij werkte. Du Perron was al meteen na aankomst in Montmartre aan die roman begonnen, waarvoor hij zijn autobiografische werkelijkheid tot uitgangspunt zou nemen. Een foto van zijn muze had hem geïnspireerd bij zijn beschrijving van de schoonheid van Aline - of was Arlette een betere naam? Clairette mocht het zeggen![19] Du Perron vreesde dat het toegestuurde boekje niet groot genoeg zou blijken voor de roman die hem voor ogen stond. Die zou namelijk de volgende delen bevatten: 'I. Twee vrienden: kandidaten in de letteren. II Aline (of Arlette?) III. Montmartre. IV. Ontknoping.'[20]

Op 7 april 1922 had Du Perron het eerste deel van zijn roman af. Hij zat nog te broeden op deel II. Hij had er al veel aantekeningen voor, maar om het ook te kunnen schrijven was Clairettes nabijheid onmisbaar... Van deel III had hij de eerste twee hoofdstukken klaar, in de vorm van een dagboek, maar hij was er niet erg tevreden over. Het vierde hoofdstuk bestond uit een serie impressies en tamelijk veel psychologie, het heette 'Werkeloosheid'. Hoofdstuk 5 ging over de Lapin Agile, daarop volgden nog twee hoofdstukken. Deel IV was al af. Hij koketteerde met de gedachte dat de roman wel onvoltooid zou blijven.

In dit schema vallen elementen uit *Een voorbereiding* te herkennen. Du Perron heeft eraan geschreven tot medio 1923 en het manuscript daarna laten liggen tot april 1926, toen hij in één ruk de laatste drie hoofdstukken schreef.[21] De autobiografische lading van de roman staat buiten kijf, maar het zou verkeerd zijn om er klakkeloos Du Perrons levensfeiten uit los te peuteren: daarvoor zijn ze hier en daar te sterk gemanipuleerd. Zo zijn Du Perrons ouders uit de roman weggeretoucheerd. Zijn vader komt alleen verscholen voor in de persoon van geldschieter De Mande; Watteyns moeder komt halverwege de roman te overlijden, terwijl mevrouw Du Perron pas in januari 1933 haar laatste adem uitblies. Daarentegen leeft de vader van Andrée Maricot nog, terwijl die van Clairette Petrucci in 1917 was gestorven. Verder is de geschiedenis van de verhouding tussen Kristiaan Watteyn en Andrée Maricot geconcentreerd in het tijdsbestek februari - juli 1922. Andrée Maricot huwt in juli 1922 met meneer Goldberg, bijgenaamd Pirouette, de man die al langere tijd om haar heen draaide en tegen wie Watteyn het uiteindelijk aflegt. In werkelijkheid duurde de vriendschap tussen Eddy du Perron en Clairette Petrucci, met alle ups en

downs, heel wat langer (van 30 november 1921 tot december 1923) en trad Clairette pas op 4 december 1923 met Marcel Wolfers in het huwelijk.

Over deze periode in haar leven, met de hete adem van diverse aanbidders in haar nek, heeft Clairette Wolfers-Petrucci later gezegd dat zij toen sowieso niet wilde trouwen. Zij had een afkeer ontwikkeld van het huwelijk, omdat haar moeder met haar leurde als 'la fille à marier'. Ook Wolfers had zij lange tijd naar haar hand laten dingen voordat zij uiteindelijk voor zijn aandrang bezweek.[22] Clairette Petrucci was een zelfbewust modern meisje van gegoede familie, elegant gekleed wanneer zij uitging, maar verder eenvoudig en losjes. Du Perron schrijft zijn falen haar hart te winnen telkens weer toe aan de dwang van haar 'mondaine milieu', waar hij niet in paste. Uit zijn toenemende gehakketak op de 'mondaine' kringen blijkt Du Perrons aversie tegen de wereld van het geciviliseerde vermaak van soirees en diners, van tennisbanen en paardenraces, van geritualiseerd kunstgenot, van vaste omgangsvormen en kledingvoorschriften. Daartegenover stelde hij zijn eigen vrijgevochten wereld, die alleen maar luisterde naar wat het hart hem gebood. Dit alles nam niet weg dat Clairette zich bij haar keuze van een partner door niemand de wet liet voorschrijven, ook niet door haar milieu. Zij had eenvoudig wat de Fransen noemen een 'coeur d'artichaut': zij was wispelturig en wilde zich niet zo snel vastleggen.[23]

De grillige aard van zijn muze moet Du Perron toch enige hoop hebben gelaten. Toen hij op 10 april 1922 een brief kreeg waarin Clairette hem uitnodigde Pasen bij haar in Florence te komen doorbrengen, sprong zijn hart op.[24] Hij legde haar meteen zijn reisplan voor: vertrek op donderdag de 13e naar Chambéry, vandaar op vrijdag naar Turijn en dan op zaterdagochtend om 8 uur aankomst in Florence. Hij zou tot 24 april blijven. De eerste dagen werden doorgebracht in Albergo Berchielli, maar zonder Clairettes moeder, die pas de 20e terugkeerde van een kort verblijf in Brussel.[25] Toch wierp die moeder een schaduw over het hele verblijf. Zij zag een relatie van haar dochter met Eddy niet zo zitten en stak haar opinie niet onder stoelen of banken: Eddy was nog zo'n jongetje, *quel gosse*!

Direct na het afscheid van Clairette Petrucci heeft Du Perron een gedicht geschreven waarin de opvattingen van mevrouw Petrucci over hem zijn weerspiegeld: de golfjes van de Arno, de sprietjes bij de Arno en de wolkjes erboven zingen hem in verschillende toonaarden allemaal hetzelfde toe: 'de leege liefde van een kind!' 'de ijle liefde van een kind' 'Ho! ho! ho! ho - hij denkt te lijden / dit malverliefde kleine kind!' In de bundel is

het dan ook opgedragen aan ‘de Mama van Mirette die mij schrikkelijk jong vond’.[26] Het zijn nu geen ‘gebeeldhouwde’ sonnetten meer die Du Perron schrijft, maar langere, soms wat zeurderige verzen, die niet vrij zijn van zelfspot.

In de week die hij in Italië doorbracht, maakte Du Perron de geijkte toeristische uitstapjes naar Florence, Pisa en kleinere plaatsen op de weg naar San Miniato en Cascine.[27] Hij had zijn Montmartre-outfit in de koffer gelaten en ging keurig gekleed. Behalve Clairettes moeder was ook haar voogd naar Florence gekomen, de ongehuwde Charles Lefebure, een strikt en sober man die de huisonderwijzer was geweest van de Belgische kroonprins Albert. Hij placht Clairette te berispen omdat ze zich onledig hield met tekenkunst.[28] Eddy du Perron, die graag zijn kunstenaarsverwantschap met haar benadrukte, zal in zijn ogen een verderfelijke invloed zijn geweest. Maar hoe dacht Clairette zelf over haar dichterlijke *suitor*? Ruim een halve eeuw na deze periode verklaarde zij dat zij Du Perron aanbiddelijk vond, maar ook irritant. Hij was romantisch, onpraktisch en hevig tegendraads. Hij hield van demonstratieve gebaren. Zo legde hij haar wel eens uitdagend de naaktfoto's voor die hij in Parijs had opgedaan. Zijn bohémien-ideaal nam ze niet serieus, maar het irriteerde haar dat hij zo rondhing en niets anders deed dan af en toe een verhaaltje schrijven en wat rondreizen, terwijl zijzelf uit een ambitieus milieu kwam.[29] Du Perrons geringe productiviteit als scheppend kunstenaar moet haar twijfel aan zijn mogelijkheden hebben versterkt.

Een aanzoek

Begin mei 1922 was Du Perron terug in Parijs, hij installeerde zich in Hôtel Montréal en speelde gids voor Jeanne van der Hecht. Zijn ouders hadden de datum van het vertrek naar Indië vastgesteld op 14 november 1922. Voor de eerste maal in zijn leven bezocht hij het Louvre, waar hij Clairettes favoriete kunstvoorwerpen bekeek, zoals de Piëta van Avignon. Hij begon studie te maken van de Italiaanse renaissance en rapporteerde zijn bevindingen trouw aan zijn muze. Maar hij ging ook wel naar Montmartre, waar hij vooral contact had met Jeffay en Leprin. Zijn vriendin maakte zich inmiddels op om Villa dei Pazzi te betrekken, een buitenverblijf van haar moeder in het plaatsje Quinto bij Florence. In het fraai gelegen landhuis zou zij alle gelegenheid hebben om zich aan haar ‘projec-

ten' te wijden. Maar ondanks zijn enthousiasme voor haar kunstenaarszijde slaagde onze troubadour er niet in haar te bewegen tot een warmere toon. Hij uitte keer op keer zijn ontevredenheid over de voorzichtige formuleringen waarmee zij telkens haar brieven besloot, zoals 'mille bonnes choses affectueuses'. Hij voelde zich verschrikkelijk eenzaam, ellendig en onbetekenend. In die stemming schreef hij twee weemoedige verzen.[30]

Om ten minste duidelijkheid te verkrijgen vroeg hij Clairette hem te schrijven dat zij *niet* van hem hield. Slechts één klein zinnetje onderaan een brief volstond: 'Je ne vous aime pas.' Opnieuw benadrukte hij zijn toewijding: ik zal álles voor je doen.[31] Toevallig kwam deze brief mevrouw Petrucci onder ogen, die eruit concludeerde dat Eddy haar dochter een 'jawoord' wilde ontfutselen.[32] Clairette gaf geen gehoor aan zijn verzoek, zij bediende zich altoos van zachtzinnige formules als 'Je vous aime beaucoup' en 'Je vous aime bien', maar ze schreef nooit simpelweg 'Je vous aime' en evenmin de gevraagde ontkenning. Du Perron trachtte haar met gevarieerde slotregels uit haar tent te lokken en toonde zijn frustratie door zijn brief van 25 mei 1922 als volgt te besluiten: 'Mijn gevoelens van respect voor mevrouw Petrucci en wat u betreft - ik zal me deze keer bedienen van de elastische en hypocriete uitdrukking je vous aime bien.' Op deze dag nam hij zijn intrek bij Jeffay op de Butte, maar niet voor lang. Ruim een week later vertrok hij naar Italië om Clairette in Quinto op te zoeken. Nu of nooit!

In de trein vermande hij zich. Hij schreef een gedicht over de kalme zee 'als in beschouwing van een grauw idee'. De kalmte is bedrieglijk: de storm kan elk ogenblik opsteken.[33] In de ochtend van 5 juni arriveerde Du Perron in Florence. Clairette haalde hem af, maar omdat er al Italiaanse logees waren, kon hij nog niet in Quinto verblijven.[34] Vijf dagen later waren de logees vertrokken en kon Eddy hun plaats innemen. Er moest nog het een en ander in de villa gebeuren: zo werd er op 8 juni behangen en installeerden Clairette en haar moeder pas op 12 juni de meubels. Toch bleef er voldoende tijd over voor allerlei vertier, zoals partijtjes tennis en bezoek aan de races. In de eerste dagen na Eddy's komst stond Clairette dikwijls op de tennisbaan, onder andere met Michele Lanzetta, een aanbidder die advocaat was te Rome en een halve dag vóór Eddy was aangekomen. Op 6 juni lunchten Clairette en haar moeder samen met de Italiaanse logees en Lanzetta in Florence. Ze gingen even bij Eddy langs, die een invitatie kreeg om de volgende dag mee te gaan tennissen.[35]

Op 7 juni keerde Lanzetta met de nachttrein terug naar Rome.[36] Hij was een gesoigneerd heer met een drukke werkkring - een wereld van verschil

met de doldwaas verliefde Eddy, die zich op z'n zachtst gezegd merkwaardig gedroeg. In een balorige bui begon hij voor Clairette en Lanzetta uit volle borst de aria van de hertog van 'Rigoletto' te zingen: 'C'est folie d'aimer pour la vie / Pourquoi le jurer? qui donc le croira? / De ces serments-là... ah! ah!... / Toujours on rira!...'[37] Du Perron zou later in een brief aan Clairette memoreren dat Lanzetta hem op dat moment aankeek 'met die ernstige ogen van geposeerde jongeling terwijl hij dacht: "Wat een oppervlakkige en lichtzinnige melkmuil" en [...] jij luisterde glimlachend terwijl je naar je schoenen keek - ik zie je nòg - maar wàt ging er toen door je heen?? Ik heb het nooit geweten.'[38] Toen Lanzetta even niet in de buurt was, wist Eddy zijn eerste kusje van zijn muze te stelen, na zolang haar mondje 'van eerbiedige afstand' te hebben bewonderd.[39]

Na Lanzetta's vertrek achtte Du Perron de kust veilig om zijn stoute plan ten uitvoer te brengen: hij vroeg Clairette ten huwelijk.[40] Zij wimpelde zijn aanzoek af.[41] Na de enkele gestolen kussen was de deceptie des te groter. Op 15 juni 1922 namen Clairette en haar moeder de trein terug naar Parijs, Eddy reisde met hen mee.[42] Ze zagen elkaar terug op de negentiende. Maar vanaf dit moment begon Paul Simon (1892-1979), zoon van Clairettes tekenleraar Lucien Simon, een rol te spelen in haar leven. Hij was zeven jaar ouder dan Du Perron, een rijpe man in vergelijking met onze jeugdige huwelijkspretendent. Hij was beeldhouwer en kon dus ook Clairettes kunstzinnige ambities delen. Hij werd niet alleen in haar Parijse sociale kring opgenomen, maar maakte ook meermalen zijn opwachting in haar Brusselse 'cagibi'.

Op 21 juni 1922 ging Clairette Petrucci door naar Brussel, terwijl Eddy du Perron achterbleef in Parijs. Hij schreef haar nog diezelfde dag vanuit Hôtel Montréal dat hij veel aan haar dacht, maar met smart. De dag erna schreef hij haar een lange confessiebrief, waarin hij de grote rol benadrukte die zij sinds hun eerste ontmoeting in zijn leven had gespeeld:

> 'Ik heb je gevraagd mijn vrouw te worden. Omdat ik *van je houd.* Dat, voor alles. Heel eenvoudig omdat ik van je houd zoals een man houdt van een vrouw - ik spreek van *man* en van *vrouw*, *in de beste zin des woords*. Maar daarenboven verlang ik in jou: mijn "Muze" als je deze ouderwetse titel bemint, of mijn "Inspiratie" - deze benaming die misschien nog dwazer klinkt; ik bedoel: een kracht die van invloed is, naast mij en *in* mij en die een bezieling geeft aan *mijn* kracht! En ik wil in jou, ik heb het je gezegd, mijn beste *vriend* hebben. Ik wil dat er naast onze

> liefde een gevoel van vriendschap blijft bestaan, van wederzijds vertrouwen, in onverschillig welk geluk, welk ongeluk en welk gevaar! Mijn God, Clairette, je zult zien hoe wij ware strijdkameraden zullen zijn, als je accepteert. Ik ben tweeëntwintig, een belachelijke leeftijd als je het hebt over *wijsheid*, wel, *ik* verzeker je dat het Leven Oorlog is! De kerel die dat zei, heeft er niet om gelogen!'

Hij beklemtoont dat zolang zij niet de zijne is, elk werk aan zijn literaire carrière hem onmogelijk is - en dat wilde zij toch stimuleren? Zonder haar beschouwt hij zichzelf mislukt, en dan zit er niets anders op dan terug te gaan naar Indië. Hij weet niet precies waar hij aan toe is en voelt zich eenvoudig erbarmelijk. Hij vraagt haar open kaart te spelen. Hij voelt dat ze iets voor hem verborgen houdt en niet in details wil treden, maar waarom eigenlijk? Waarom zou ze zich niet uitspreken? Hij kan de waarheid wel in het gezicht zien!

Het is niet bekend hoe Clairette op deze openhartige brief heeft geantwoord. Wel helde ze een beetje naar Eddy's standpunt over door te klagen over de vele vrienden die haar stoorden terwijl ze bezig was 'mondaine schilderijen' te maken. Het lijkt erop dat Clairette zelf twee zielen in zich borg: aan de ene kant was zij een jonge onafhankelijke vrouw die zich wilde wijden aan de schilderkunst en gevoel had voor literatuur, aan de andere kant wilde zij zich niet onttrekken aan de mores van haar sociale klasse. Eddy ging meteen in op haar klacht en wenste haar een Mozes toe om haar te bevrijden van die 'sprinkhanenplaag'. Zelf ondervond hij trouwens hinder van zijn reisgenoot Anton Koch, die mislukt was in zijn studie en nu als de eerste de beste toerist in enkele dagen heel Parijs wilde doen.[43] Terwijl hij zelf toch al krap bij kas zat, leunde Anton zwaar op hem. Hij reisde met Anton naar Brussel en bracht samen met hem op 3 juli een bezoek aan Clairette. De dag erna kwam hij in zijn eentje op de thee. Wat Clairette hem tijdens die theevisite heeft gezegd, verklaart wellicht het gevoel van leegte in zijn gedicht 'De stille straat'. Du Perron schreef dit gedicht op 15 juli in het Haagse huis van zijn nicht Jeanne, bij wie hij kort na genoemde theevisite zijn heul zocht. Hij kwam bijna platzak bij haar aan en zonder veel illusies.[44] Bij publicatie in *De behouden prullemand* heeft dit gedicht het veelbetekenende onderschrift meegekregen: 'Voor Mirette voor wie ik onvertroost wilde wezen.'[45] Het luidt als volgt:

'k Sta aan mijn venster. Het is laat.
Ik kijk neer op de stille straat.
In duisternis, waar niemand gaat.

Van nergens komt nog één geluid.
'k Sta met mijn hoofd tegen een ruit.
Wanneer gaat die lantaren uit?

Eén lichtvlak op wat keien-goor:
Ik wou dat die onnutte gloor
Wegstikte in die donkre voor.

In mij is net zoo'n stille straat,
Waar niet één lamp te branden staat.
Waar sedert lang geen mensch meer gaat.

Voortzetting van de 'strijd'

Net als toen in Brugge voelde Du Perron zich weer 'een mannetje alleen'.[46] Hij bleef veertien dagen in Den Haag.[47] Hij schreef een grimmig gedicht, waarin hij het lelieblank naar de duivel wenst en zijn voorkeur uitspreekt voor het satanische zwart en 'een zwarten geilen stier!'. Stond de cynische Eddy al op uitbreken? In Rotterdam beleefde hij aangename uren met zijn oude vriend Ferdy de Grave: een verademing na zolang te hebben opgetrokken met de ijdele Anton, die zichzelf een groot dichter waande - deze jongeling met bevlogen blik was een hardnekkige gesprekspartner, die zich liet voorstaan op de profetische aard van zijn dichterschap. In het literaire portret dat Du Perron in *Een voorbereiding* gaf van zijn jeugdvriend (als Arnold Meerman - de ambitie zit in de naam verscholen) wordt vrolijk de draak gestoken met Meermans hoogdravende idealen.[48]

Toen Du Perron in Brussel was teruggekeerd, gaf hij er de voorkeur aan niet in het ouderlijk huis te slapen. Hij nam zijn intrek in Pension Melrose, Gachardstraat 90 in de wijk Elsene, met het excuus dat hij daar tenminste goed zou kunnen werken.[49]

In *Het land van herkomst* volgt op de episode in Quinto waar het aanzoek werd gedaan een verblijf in Brussel, waar 'de strijd' werd 'voortge-

zet'. Teresa - fictioneel alter ego van Clairette - beklemtoont het belang van goede manieren, want 'men had de mensen nu eenmaal nodig in het leven', maar Ducroo komt ernstig daartegen in verzet, gezien 'het maatschappelik belang van de verlangde goede manieren'. In de praktijk leidt deze stellingname tot provocerend gedrag: Ducroo is 'innemend tegen een ongetrouwde tante die ik aardig vond en op het onbeschofte af tegen een getrouwde, die een beroemde schoonheid was geweest en gebleekt haar droeg boven violetrose wangen'. De eerste tante wordt in het Greshoff-exemplaar geïdentificeerd als 'tante Emma Verwée': zij vertegenwoordigde de artistieke kant van Clairettes milieu, want zij schilderde zelf ook en was zelfs nog een tijdlang leerling geweest van Degas. De tweede tante wordt geïdentificeerd als 'mevr. Schlobach, vrouw van een mantels-en-pelsen-verkoper'.[50] Vervolgens wordt er een anekdote verteld over Ducroo die midden in de winter subiet zijn overjas uittrekt, omdat Teresa's vriendin zich aanmerkingen had veroorloofd over de slechte staat ervan. Het leidt 'tot een nieuw konflikt van enige dagen' met Teresa.

In 1976 vertelde Clairette Wolfers-Petrucci een vergelijkbare anekdote als voorbeeld van Du Perrons asociale gedrag: '[...] toen Eddy voor een van hun gezamenlijke uitstapjes met een vuil overhemd verscheen en zij hem zei dat ze zo niet met hem uitging, trok hij het hemd uit, scheurde het stuk en zei, nadat hij zijn colbertjas weer had aangedaan: "Zo dan kan het nu wel".'[51] Het lijkt erop dat de demonstratieve gebaren en provocaties zijn begonnen na het zo onbevredigend verlopen verblijf in Quinto. Du Perron had zich op pathetische wijze aan zijn muze uitgeleverd. Maar er waren grenzen: hij zou zich niet laten dwingen in het keurslijf van een gesoigneerde heer. Later zou hij zijn toenmalige attitude typeren als het spelen van een rol tegenover Clairette, 'd.w.z. ik overdreef een kant van mij, eenvoudigweg omdat ik altijd het gevoel had van *strijd*'.[52]

Deze strijd, waarvoor het in Quinto gedane aanzoek het startsein was geweest, ging er in zekere zin om Clairette te laten zien wie ze (volgens hem) werkelijk was, of althans wie ze kon worden als ze durfde kiezen. Er is moed voor nodig om een *eigen* rol te kiezen in het leven, afwijkend van de rol die de maatschappij je wil opleggen. Clairette moest alles uitbannen wat haar kon storen in de vervulling van haar roeping als kunstenaar. Het lukte Du Perron niet altijd overtuiging in zijn woorden te leggen en als hij eerlijk was, zag hij er ook de bluf wel van in. In zwakkere momenten accepteerde hij Clairettes opinies over hem en overdreef die dan: 'Ik ben onzeker, besluiteloos en... lui, in wezen een verwend lui kind. Laat me maar naar de duivel lopen, je zult er werkelijk niets aan verliezen!'[53] Hij

besefte dat Clairette behoefte had aan een 'bedaarde, sterke man' die haar behalve liefde 'een gevoel van veiligheid, van voldoening, van kalmte' zou geven. Hij was daartoe niet in staat, althans niet in de nabije toekomst.

Afleiding bood Jeffay, die had aangekondigd dat hij zou terugkeren naar Engeland. Alvorens Montmartre vaarwel te zeggen, zou hij eerst Clairette schilderen; dat was op verzoek van Du Perron, die een geschilderd portret van zijn muze wilde hebben.[54] In weinig tijd voldeed Jeffay aan de opdracht: de eerste portretsessie vond plaats op 29 juli, de laatste op 8 augustus 1922. Tussendoor gingen hij en Du Perron enkele dagen naar Brugge.[55] Omdat de stad de volgende dag zou worden overspoeld door drieduizend congressisten moesten de vrienden genoegen nemen met een vuil kamertje zonder meubels in Hotel St. Amand, St. Amandstraat 5, vlakbij de Groote Markt. Hun bezoek aan Brugge was niet bedoeld om er de toerist uit te hangen, maar om zich daar aan 'de arbeid' te wijden. Om te kunnen schrijven was Du Perron aangewezen op cafés, maar het schoot niet erg op: hij werd in zijn concentratie gestoord door luid pratende lieden. Toen de weduwe die het hotel dreef de prijs van de kamer verhoogde, besloten beide vrienden hun biezen te pakken en terug te gaan naar Brussel.[56]

Op 3 augustus waren Du Perron en Jeffay terug in Pension Melrose. Du Perron schreef er twee sonnetten, het eerste een wereld-ontkennend liefdesgedicht in de trant van A. Roland Holst, het tweede een laconiek vers met parlando-elementen, dat als 'Beeld uit het verleden' het *Verzameld werk* heeft gehaald.[57] De laatste twee regels sommen zo ongeveer op wat Du Perrons avances hadden opgeleverd: 'Zend iemand in het vagevuur, met af/en toe een kleine wandling in de hemel.' Die kleine wandeling in de hemel bestond blijkens de eerste regel in: 'Ik mocht haar handen zoenen, sprakeloos'. Clairette Petrucci bejegende haar onvermoeibare aanbidder met zachtheid en begrip: zij speelde tennis met hem en haar vriendin Simone de Moor, bracht met hem en zijn ouders een bezoek aan een kasteeltje in Asse waar tante Toetie een bod op wilde doen,[58] maakte met hem een uitstapje naar Mechelen en ontving hem tussendoor op haar kamer, hetzij op haar officiële ontvangsten, hetzij alleen of in het gezelschap van iemand anders. Het gebeurde meer dan eens dat die ander Marcel Wolfers was. Clairette had de aanzoeken van de zesendertigjarige eeuwige pretendent telkens afgewezen, maar ook hij wist van geen opgeven![59]

In de loop van de maand augustus trok Du Perron weer bij zijn ouders in, die nog steeds geen beslissing hadden genomen of en wanneer ze naar Indië terug zouden gaan. Zelf had hij besloten dat hij in elk geval in Euro-

pa zou blijven.[60] Op 23 augustus reisde Clairette af naar Italië, waar ze de nazomer in Quinto wou doorbrengen. Wolfers reisde mee en zou tot de eerste week van oktober bij haar in de buurt blijven.

Diezelfde dag nog stuurde Du Perron haar een brief waarin hij ter illustratie van zijn gevoelens jegens haar Robert Burns' bekende gedicht 'My love is like a red red rose' had overgeschreven - en vertaald! Maar tegelijk benadrukt hij dat zij zijn 'ami' is, zijn kameraad. In volgende brieven snijdt hij herhaaldelijk het thema aan van vriendschap en liefde. Hij noemt Clairette voor het eerst in geschrifte 'chérie', haar warmte van hun laatste dagen in Brussel heeft hem gesterkt. Hij heeft tijd om te wachten, maar niet tot hij zesendertig jaar oud is! Hij bekent dat Wolfers hem obsedeert. Wolfers is kunstenaar, en Clairette heeft een kunstenaar nodig, daarvan is hij overtuigd. Bovendien heeft deze heer al zoveel meer gepresteerd dan hij! Hij is als een renpaard dat met grote voorsprong galoppeert vóór het veulen dat Eddy heet![61]

Het feit dat Clairette Petrucci een hoge dunk heeft van zijn talent en veel van hem verwacht, voedt zijn hoop dat het toch nog wat kan worden. Haar stemmingswisselingen, haar onvrede met haar weinig productieve leven duiden erop dat ze toe is aan een ommekeer. Du Perron zet alles op die ene kaart: hij herhaalt zijn belofte van levenslange toewijding aan haar. Als zíj het niet kan worden, voegt hij er met jeugdige stelligheid aan toe, dan zal hij alléén leven. Maar ook beseft hij dat hij wat inschikkelijker moet zijn als hij zijn rivalen wil verslaan. Zo houdt hij Clairette voor dat als het slechts mooie kleren zijn die tussen hen in staan, hij dit obstakel zal wegnemen. Na de rol van Montmartrois zal hij die van 'Amateur Gentleman' spelen![62]

Clairettes moeder en Eddy's ouders begonnen zich nu steeds meer met de verhouding te bemoeien. Mevrouw Petrucci zei veel van Eddy te houden, maar ze bleef in hem de 'kleine jongen' zien; geprikkeld door dat beeld schreef hij haar een brief waarin hij poseerde als ridder zonder vrees of blaam. Hij kondigde aan dat hij zijn best zou doen haar dochter te veroveren.[63] Aan Clairette zelf meldde hij dat hij genoeg had van het 'cache-cache' en dat hij haar beminde met een 'duurzame, sterke, trouwe liefde'. Wat aan het plaatje van ideale man slechts ontbrak was: mooie kleren, smetteloze dassen, mooi gevormde hoeden, finesse en sociale vaardigheden; welnu, hij zou zijn best doen![64]

Echter, na dit energieke nieuwe begin werd Du Perrons correspondentie met zijn muze juist stroever. Mevrouw Petrucci had zich 'onthutst' ge-

toond nadat zij een brief van hem had onderschept waarin hij haar dochter op elke bladzij ‘chérie’ noemde. Op 10 september 1922 vertrok Du Perron naar het Zwitserse Spiez aan het Thunermeer om er zijn zieke achterneef Coco Inger gezelschap te houden. In het hotel van het herstellingsoord beledigde hij een jonge, mondaine Fransman die hem had getart door te zeggen dat schrijvers ‘nutteloze lieden’ zijn. Du Perron berichtte Clairette dat hij zich - haar mondaine theorieën indachtig - had ingehouden, maar hij wilde wel weten of het volgens diezelfde theorieën is toegestaan om zo iemand een oorvijg te geven.[65]

De conclusie die Clairette uit dit verhaal trok, was dat Eddy een hoge dunk had van zichzelf. Nee, schreef hij terug, daar gaat het niet om, en heb je mij ooit op eigendunk betrapt? Maar Clairette was niet zomaar tot dit inzicht gekomen: in zijn niet-aflatende kritiek op Jean Cocteau kwam Eddy erg pedant op haar over.[66] Ze revancheerde zich met een negatieve beoordeling van de gedichten van Marcel Angenot (1879-1963), een Brusselse schrijver en boekbinder met wie Eddy vriendschappelijke betrekkingen had aangeknoopt.[67] Nee, schrijft Du Perron weer, het is niet waar dat Angenot enthousiasme bij me heeft gewekt. Ik ben me er wél van bewust dat hij vele anderen heeft geplagieerd. Maar Cocteau doet als plagiator niet voor hem onder!

Allengs sloop er een geprikkelde toon in de brieven. Er ontstond een conflict over een brief-op-poten die Du Perron had gestuurd aan het hoofd van het postkantoor te Sesto Fiorentino, die zijn brieven aan Clairette had opengemaakt.[68] Clairettes reactie op Eddy's eigenmachtige optreden was furieus: hij had zich opgesteld als haar fiancé, en bovendien kende hij Italië niet. Du Perron begreep niets van het verwijt en bezwoer dat hij zich nooit had uitgegeven voor haar fiancé.[69] Zij gedroeg zich werkelijk als een schooljuf![70] Later nam hij dat verwijt terug: ‘Je hebt niets van een schooljuf, alleen jammer dat je zo weinig avonturier bent.’[71] Hij boog het hoofd, maar na de vertoonde potigheden had Clairette niet zoveel vertrouwen in zijn belofte om gentleman te worden.[72] In tegenspraak daarmee was ook zijn verzoek aan haar om hem materiaal te bezorgen voor zijn roman, waarin hij haar milieu op de hak wilde nemen. Hij wou vooral weten wat men op mondaine bijeenkomsten zoal leert over het menselijk gedrag. In zijn naïviteit zag hij haar als zijn ‘collaboratrice’. In elk geval - trachtte hij haar gerust te stellen - zou de heldin niet meer haarzelf voorstellen en zou ze ook niet meer Arlette heten, maar een naam dragen die minder op de hare leek. De functie van de heldin was slechts om de dwaze romantiek te onderstrepen van de held, die de karikatuur zou zijn van hemzelf.

Al schrijvend kon hij zich echter niet van zijn herinneringen losmaken, zodat zijn hoofdpersoon toch weer ‘verwoed’ begon te lijken op Clairette.[73] Hij stuurde haar zelfs een lijstje toe met de gefingeerde namen waaronder haar vrienden en kennissen zouden figureren.[74] Schrijvend aan zijn roman begon Du Perron ook aan een vertaling ervan in het Frans, die door Marcel Angenot werd gecorrigeerd, en hij ontvouwde Clairette zijn plan: de vertaling zou hij met de hand schrijven in een boekdeel van Angenots fraaie Java-papier en zij zou het illustreren. Dit exemplaar zou dan voor haar zijn, met voorin de opdracht: ‘Aan mijn lieve vriendin Clairette die ik liefheb zoals ik de schoonheid liefheb.’[75]

Inmiddels had hij weer twee gedichten geschreven, het eerste in een tijdelijk onderkomen van zijn ouders bij de ArtÔts in de Defacqzstraat, het tweede in het huis dat zij in de loop van september betrokken in de Lesbroussartstraat 116.[76] Onder de titel ‘*Absente* (een regenavond-grap!)’ stuurde hij het tweede gedicht aan Clairette toe. Het thema is haar afwezigheid, terwijl een toevallige, maar woordeloze ontmoeting met haar voogd reliëf geeft aan de derde strofe: ‘Daar waar wij vaak een eerste’ of laatsten kus genoten / liep 'k vluchtende voorbij, met hobbelende pas, / en eens, als in de mist twee slecht-verlichte booten, / gleed langs mij heen je Voogd: in trotsche regenjas.’

Hiermee is de stroom door Clairette Petrucci geïnspireerde gedichten opgedroogd. In de eerste uitgave van *De behouden prullemand* (april 1925, in slechts twaalf exemplaren) werd in de opdrachten bij de laatste twee Brusselse verzen een fictie gecreëerd. Het gedicht uit de Defacqzstraat is namelijk opgedragen aan ‘Mirette die met geen mogelijkheid kon trouwen’, dat uit de Lesbroussartstraat aan ‘Mirette die getrouwd is’. In werkelijkheid ging het touwtrekken om de huwbare Clairette nog ruim een jaar door. Haar voogd Charles Lefebure ging zich er ook mee bemoeien: hij had haar in Quinto een brief geschreven ‘zwaar van wijsheid’. Eddy brandde van nieuwsgierigheid om te weten wat haar voogd op zijn lever had![77]

Op vrijdagochtend 28 oktober 1922 kwam Clairette terug in Brussel en Eddy du Perron frequenteerde weer fanatiek haar meisjeskamer, waar soms tot zijn misnoegen tegelijk met hem anderen hun opwachting maakten. Zijn ontmoetingen met Clairette stonden meer dan ooit in het teken van de ‘strijd’. Op 4 november bekende hij dat hij bij haar thuis niet zichzelf kon zijn; hij voelde zich als een Dr. Jekyll: ‘Alleen *hij* werd een kwaadaardig monster, terwijl *ik* onder je blikken steeds meer onderworpen en

braafword. Zou je van mij een *versuikerd monster* maken?' Clairette vond zijn jaloezie beklagenswaardig, maar het leven ging door en zij hervatte haar maandagse soirees. Du Perron reageerde op haar uitnodiging met een brief, pesterig in het Nederlands geschreven, met de zinsnede: 'Een Brusselsch artist met naald en draad heeft het Montmartre-air al uit mijn jas gehaald. Ik zal Maandag dus volkomen klaar zijn, om, - als u wilt - nogmaals voor Uw kacheltje vlam te vatten.'[78] Hij kwam bijna elke dag bij haar langs, maar voelde zich steeds minder op zijn gemak, vooral als er anderen bij waren, en na een laatste bezoek op 22 november was hij zo gedeprimeerd, dat hij op de vlucht sloeg. Hij nam de wijk naar Rotterdam, waar zijn vriend Ferdy de Grave nog steeds zat.

Mevrouw Du Perron was zo ongerust over haar oogappel, dat ze op zaterdag 25 november 1922 Clairette opzocht om de situatie met haar te bespreken. Op een bezorgd schrijven van Clairette antwoordde Eddy dat hij niet was vertrokken om haar te dwingen tot een beslissing over het 'huwelijk'. Hij was weggegaan omdat hij besefte dat ze niet voor elkaar bestemd waren. Vroeger twijfelde alleen Clairette, nu twijfelde hij ook. Desondanks bleef zijn liefde intact![79]

Toen Du Perron in december in Brussel terugkeerde, was Clairette net vertrokken naar Parijs, waar ze weer de Grande Chaumière bezocht, haar vriendinnen ontmoette alsook haar oude leraar René Menard, en tussendoor vele afspraakjes had met Eddy's onvermoede rivaal: Paul Simon.[80] Op 25 december ging ze weer naar Brussel terug, 'met Paul'. Vanuit Brussel had Du Perron zijn retorisch offensief voortgezet, maar af en toe verscheurde hij uit pure frustratie een al geschreven brief. Eén keer scheurde hij een brief in zes stukken, maar stuurde die stukken toch op.[81] Hij spoorde Clairette aan, nu ze weer naar de Grande Chaumière ging, om haar persoonlijke talent te cultiveren en zich niets aan te trekken van alle raadgevers en 'meesters'.[82] Hij appelleerde aan haar kunstenaarsroeping: 'vertrouw op het talent en de goede smaak van mejuffrouw Clairette Petrucci, die een persoon is vol kunstgevoel en artistiek vermogen, als zij niet wordt geabsorbeerd door 1001 onbelangrijke personen (en dingen?) en als zij echt wilde werken!!'[83] Clairette interpreteerde deze aansporingen als uitingen van Eddy's jaloezie en egoïsme. Hij misgunde haar haar vrienden! Du Perron sprak haar tegen: hij misgunde haar geen enkele vriend, maar het was zijn recht om vrienden die zich tussen hen beiden plaatsten te verafschuwen. En ze hoefde hem echt niet op te zoeken, tenzij ze werkelijk behoefte voelde om hem te zien.[84]

Drie dagen na haar terugkeer had hij nog steeds niets van haar gehoord.

Op dat moment schreef hij de brief, waarmee hij zijn kansen - zo die nog bestonden - definitief de grond in boorde. Hij gaf op literaire, maar des te krachtiger, wijze lucht aan zijn frustratie:

> 'Ik verafschuw uw vrienden met al mijn kracht, op dit moment, en zonder ze te hebben gezien. Caligula heeft het verlangen geuit om het (ene) hoofd van iedereen af te slaan; ik ben niet zò woest, maar als uw vrienden één lichaam hadden, zou ik "De Tuin der Folteringen" herlezen om er de meest afgrijselijke martelingen in te vinden om dat lichaam te doen bezwijken.'[85]

Aan het eind van de brief vraagt hij Clairette door haar stilte het teken te geven om haar alle komende dagen met rust te laten. Daarna zou hij haar nog één keer schrijven om haar te bedanken. Maar al de dag erna meldde hij dat hij zich voelde 'als een ter dood veroordeelde waarvan men de straf heeft veranderd in levenslange dwangarbeid'. In alle oprechtheid moest hij vaststellen dat zij te fijnbesnaard was voor een lomperik als hij. Hij hield echter de lijnen van communicatie open, stuurde haar de roman *Chéri* toe van Colette en het eerste nummer van de *Nouvelles littéraires*. Zijn moeder kwam opnieuw in het geweer voor haar zoon: zij sloot in het pakje iets lekkers bij voor Clairette.

Dat Du Perrons ouders de relatie met Clairette Petrucci op hoge prijs stelden, was al gebleken uit de groeten die Eddy telkens moest overbrengen.[86] Vooral mevrouw Du Perron liet niet na haar hoop te benadrukken: zij stuurde Clairette twee nieuwjaarskaarten, waarvan het ene een zwaar anker uitbeeldde met een jongen en meisje in top; onderaan de tekst: 'there's a sign of good hope, so we're on it!' Op de tweede kaart biedt een uiterst verzorgde jongeman een boeket bloemen aan - mevrouw Du Perron had erbij geschreven 'Eddij Idéal'. Meneer Du Perron stuurde nog een extra kaart. Eddy zelf stuurde een schalkse prent: een meisje met een strik in het haar heeft haar ogen ten hemel geslagen, het jongetje naast haar op de canapé neemt haar uit zijn ooghoeken op. De gedrukte tekst bij dit plaatje luidt: 'Die dag heeft men wel ergens recht op?'[87] Met humor hield hij zich groot.

Eindnoten:

1 *Vw* VII, p. 500.
2 DP aan Clairette Petrucci, 17-3-1922.
3 Vgl. Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 150; *Vw* I, p. 244: 'O mijn arm lief idee: dat al deze armoedzaaiers in broederschap leefden, in aangesloten kameraadschap met alleen de mauvais-riche en de bourgeois tot vijand! Ik heb zelden mensen zoveel kwaad over elkaar horen zeggen in zo weinig tijd als de laatste dagen deze "artiesten".'
4 In de roman noemt Kristiaan Watteyn zichzelf een 'verbaasde boerenjongen' en een 'treurige buitenman', die inziet 'met welke burgermans- of boereliefde - met welke jongens-gevoelens' hij van Andrée houdt. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 143, 145; *Vw* I, p. 239, 241.
5 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 156; *Vw* I, p. 246. Félicien Rops (1833-1898): de Belgische tekenaar, lithograaf en etser die in zijn werk de schoonheid van het perverse uitbeeldt.
6 Iets verderop in de romantekst valt DP even uit zijn fictionaliserende rol door niet de bedachte naam Carlinette te gebruiken, maar de naam Pinsonette, die trouwens wel een 'artiestennaam'

zal zijn geweest. Op de volgende bladzij heet het model weer Carlinette. Niemand heeft bij mijn weten gewezen op het merkwaardige feit dat er opeens naast Carlinette ook een 'Pinsonette' optreedt. Deze 'slip-of-the-pen' is ook in de herdruk en in het eerste deel van het *Vw* niet gecorrigeerd. De verstrooidheid van de auteur staat ons toe om met hem mee te lezen tijdens het scheppingsproces en te ontdekken hoe nauwgezet hij, althans in deze passage, de werkelijkheid op de voet volgt.

7 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 157-158; *Vw* I, p. 246-247. Du Perron heeft zijn deugdzaamheid willen bewijzen door Clairette de naaktfoto's van Pinsonette te tonen, maar zij dacht onmiddellijk het 'ergste'! Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 12-9-1922.

8 '[...] ik ben rijk als ik mij aan tafel Anna voorstel in mijn omhelzing, van de soep tot na de hoofdschotel. Ik kan mij niet dwingen in het donker de trap naar haar zolderkamer op te gaan; misschien ontbreekt mij de moed om van Anna meer bloot te zien dan de armen, misschien kan ik mij te goed haar schrik voorstellen bij mijn nachtelik verschijnen.' Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 39; *Vw* I, p. 180.

9 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 202 resp. 185; *Vw* I, p. 277 resp. 266 (zonder het detail van het tandbeen).

10 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 96; *Vw* I, p. 215.

11 Ongedateerd, tussen de brieven aan Clairette, vermoedelijk eind februari 1923 geschreven.

12 DP aan Clairette Petrucci, 17-3-1922.

13 *De behouden prullemand* (1927), p. 25. Het gedicht voert hier de titel 'Getuigenis', in de aan Clairette toegezonden versie is het getiteld: 'Wat voor mij geldt'. Het is niet in de oorspronkelijke bundel opgenomen.

14 *De behouden prullemand*, p. 51-52. Van dit gedicht bestaan twee versies in handschrift. Bovendien is het opgenomen in de eerste druk van *Een voorbereiding*, p. 152-153; in de herdruk wordt ernaar verwezen (zie: *Vw* I, p. 245). Daarop volgt een aardige dialoog met de nuchtere Jeff alias Jeffay: '- Bestaat deze koningin? - Natuurlik. - Heb je haar gehad? - Neen. - Dat is jammer. Ik heb maar een pantoffelborduurster, maar ik had haar zo goed dat ik er nu vermoedelik een kind bij heb.'

15 Zie: Snoek, 'E. du Perron en de Parijse bohème', p. 105, 108.

16 Zie: *De behouden prullemand*, p. 48-50. Er bestaat een versie in handschrift zonder de laatste strofe die op blz. 50 is afgedrukt. DP meldt in zijn brief van 7-4-1922 dat hij dit gedicht heeft geschreven.

17 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 7-4-1922, waar DP schrijft: 'Vous étiez bien indignée contre ce pauvre "monsieur" Maury, et, je crains, un peu contre moi.'

18 DP aan Clairette Petrucci, 17-3-1922. In *Een voorbereiding* komen we de titel van het gedicht te weten: 'Sagesse'. Over Charles Maury wordt gezegd dat hij van honger moet zijn omgekomen. Kristiaan Watteyn was door de voordracht 'door elkaar geschud als een kind'. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 144; *Vw* I, p. 241.

19 DP aan Clairette Petrucci, 12-3-1922.

20 DP aan Clairette Petrucci, 7-4-1922.

21 Zie: *Brieven* I, p. 114 (3-6-1927 aan P. van Ostaijen).

22 Gesprek met J.H.W. Veenstra, 3-12-1976 te Vieusart.

23 Observatie van haar dochter, mevr. C. Baeyens-Wolfers.

24 Du Perrons brief aan Clairette van 24 april is geadresseerd aan Mademoiselle Clairette Petrucci, Albergo Berchielli, Lung' Arno Acciaiuoli, Firenze.

25 Agenda Clairette Petrucci. Haar moeder was op 10 april vertrokken.

26 *De behouden prullemand*, p. 56-57. In de oorspronkelijke versie draagt het gedicht de titel 'Aan de Arno' en is het gedateerd op 24-4-1922.

27 San Miniato wordt genoemd in Du Perrons brief van 1-5-1922; het komt ook voor in *Een voorbereiding*. Cascine wordt vermeld achterop een foto in het bezit van mr. A.E. du Perron. Er zijn verder foto's van DP bij de door Bandinelli ontworpen Neptunus-fontein voor het Palazzo Vecchio (Piazza della Signoria) en op de Piazzale Michelangelo.

28 Brief van mevr. C. Baeyens-Wolfers aan mij, 3-1-1996. Dat Clairettes voogd erbij was, blijkt uit Du Perrons brief van 1-5-1922. Hij was een hartstochtelijk amateur-fotograaf en had de foto's gemaakt die Clairette aan DP toestuurde.

29 Gesprek van J.H.W. Veenstra met Clairette Wolfers-Petrucci, 13-7-1976 te Vieusart.

30 Zie: *De behouden prullemand*, p. 58-59.

31 DP aan Clairette Petrucci, 10-5-1922.

32 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 18-5-1922.

33 *De behouden prullemand*, p. 60-61.
34 De familie Micheli. De gegevens in deze passage zijn ontleend aan Clairettes agenda.
35 In *Hlvh* wordt het tennissen met Lanzetta (gefictionaliseerd tot Mazetta) ook terloops genoemd. Volgens de romantekst was hij zes jaar ouder dan Arthur Ducroo, die enige malen zijn naam uitspreekt met een i op het eind. De verteller vervolgt: 'Hij verbeterde mij telkens met grote vriendelikheid en nodigde mij ten eten; ik nam het direkt aan, tot ontevredenheid van Teresa die zich afvroeg wanneer ik zulke eenvoudige europese hinderlagen zou leren ontwijken. Ik dineerde heel aangenaam met de man, die toen hij in zijn eigen woonplaats terug was brieven schreef waarin hij naar mij informeerde als naar *questo bravo giovane.* Ik had hem naar het station gebracht, en omdat hij uit de oorlog een stijve schouder had overgehouden, had ik zijn koffertje voor hem gedragen, hij mocht mij dus wel "braaf" vinden, al was het met deze superioriteit.' Zie: *Vw* III, p. 473-474; *Hlvh* 1996, p. 383.
36 Agenda Clairette Petrucci.
37 Het is dwaas voor het leven te beminnen / Waarom erop zweren? wie zal 't geloven? / Om die dure eden... ah! ah!... / Zal men altijd lachen!...
38 DP aan Clairette Petrucci, 31-8-1922.
39 DP aan Clairette Petrucci, 5-9-1922.
40 Gesprek J.H.W. Veenstra met Clairette Wolfers-Petrucci, 13-7-1976.
41 In *Hlvh* verwoordt Teresa haar afwijzing op tactvolle wijze: '"Ik vraag mij sedert enige tijd af, Arthur, of een huwelik, nù al, goed voor je zou zijn." Ik hield mij flink, maar het was mij of ik voortaan niets meer te doen had dan mijzelf te verachten. Dat Teresa haar moeder zou kunnen napraten, kwam niet in mij op; ik dacht: "Is dit een overweging, haar of mij waardig? Zij jaagt mij in de armen van de hoeren."' Zie: *Vw* III, p. 468; *Hlvh* 1996, p. 379.
42 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 23-8-1922.
43 Zie: Francis Bulhof, 'De hardnekkige monoloog van een onmogelijk man', p. 8.
44 Vgl. DP aan Pedro Creixams, 9-7-1922 [door de afzender foutief gedateerd op 9-6-1922]. Ook bestaat er een foto van Du Perron met de tekst: 'Juli 1922, 19 Juliana Stolberglaan, 's-Gravenhage' (coll. LM, foto I/48).
45 *De behouden prullemand*, p. 67; *Vw* I, p. 14. De datum van 15 juli staat in de oorspronkelijke versie in handschrift die Du Perron aan Clairette stuurde. Het is deze versie (met afwijkende derde strofe) die ik hier citeer. Zie ook: Bulhof, 'Bij enkele gedichten van Du Perron'.
46 Onder deze titel is het gedicht afgedrukt in: *De Gids*, jrg. 94, nr. 2, febr. 1930, p. 178. De derde strofe luidt daar: 'Een lichtkring op wat vunzigheid. / Dat goor is met dien gloor in strijd. / Daar gaat zelfs geen verloren meid.'
47 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 1-9-1922.
48 Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 28-32; *Vw* I, p. 173-178. De ontmoeting met Arnold wordt gesitueerd in Scheveningen. Amusant is de scène waarin Kristiaan Watteyn Meerman naar een bordeel brengt in de Faber van Riemsdijkstraat, waar Arnold zich morrend tevreden moet stellen met Beppie, zijns inziens 'een oud lijk'. Anton Koch is steeds meer in de schaduw van Eddy du Perron geraakt, wat bij hem zou leiden tot een ongeneeslijke rancune jegens zijn jeugdvriend. Waarschijnlijk is de bordeelscène in de roman geheel fictief, maar Anton Kochs latere rancune is, gezien het weinig vleiende portret dat van hem wordt gegeven, voorstelbaar. Zie ook: Bulhof, 'De hardnekkige monoloog van een onmogelijk man'.
49 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 1, 2-8-1922. In Pension Melrose schreef hij ook enkele gedichten. Zie: *De behouden prullemand*, p. 63-64.
50 *Vw* III, p. 471; *Hlvh* 1996, p. 381, 486 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Hun namen waren Marthe en Gustave Schlobach, en de echtgenoot was inderdaad bonthandelaar (mededeling van mevr. C. Baeyens-Wolfers).
51 Gesprek van J.H.W. Veenstra met Clairette Wolfers-Petrucci, 13-7-1976.
52 DP aan E.G. de Roos, 27-1-1932.
53 DP aan Clairette Petrucci, 29-7-1922.
54 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 31-8-1922.
55 Zijn impressies van het vertrek van het station van Brussel, de aankomst in Brugge, het moeizame zoeken naar een hotel en het op adem komen in een café heeft Jeffay gevat in een beeldverhaal, dat bij Du Perrons eerste Brugse brief aan Clairette is gevoegd. Zie: Snoek, 'E. du Perron door vrienden geportretteerd', p. 42.
56 DP aan Clairette Petrucci, 2-8-1922; ook de informatie in de volgende alinea is ontleend aan de twee (!) brieven die Du Perron deze dag aan Clairette schreef.

57 *De behouden prullemand*, p. 63, 64. In de uitgave van Breuer (1927) hebben deze gedichten titels: ‘Je ziel’ en ‘Een frase’. In de aan Clairette toegezonden manuscripten is het eerste gedateerd op 5-8-1922 en voert het tweede de titel ‘Aphorisme’. Dit gedicht is met kleine wijzigingen terechtgekomen in: *Vw* I, p. 46.
58 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 9-9-1922 en bijgevoegd ‘dossier’.
59 Agenda's Clairette Petrucci: op 11 augustus spelen ze tennis (zij heeft genoteerd: Eddy Perkens Du Perron!), de 18e gaan ze naar Asse en de 21e naar Mechelen. Dat Simone de Moor ook deelnam aan het tennis blijkt uit Du Perrons brief van 23 augustus. In haar gesprek met J.H.W. Veenstra van 13-7-1976 vertelde Clairette dat zij Wolfers vijf jaar heeft laten wachten eer zij hem het jawoord gaf.
60 Vgl. *Brieven* I, p. 32 (9-9-1922 aan R. Petrucci-Verwee).
61 DP aan Clairette Petrucci, 28-8-1922.
62 DP aan Clairette Petrucci, 1-9-1922.
63 *Brieven* I, p. 32-33 (9-9-1922 aan R. Petrucci-Verwee).
64 DP aan Clairette Petrucci, 12-9-1922.
65 DP aan Clairette Petrucci, 12-9-1922. In Du Perrons brief van 13 september komen we 's mans naam te weten: hij heet Albert Maricot. Vgl. *Een voorbereiding*, waarin de naar Clairette gemodelleerde Andrée Maricot een hoofdrol speelt! Subtiele wraakneming des schrijvers.
66 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 7-9-1922, waarin Du Perron toch, in wel heel krukkig Frans, het laatste woord wil hebben: ‘Je ne vous parlerai plus de Cocteau; aussi j'ai failli retenir mes observations pédantes, mais je le trouve un *petit innovateur affecté*, que peux-je y faire?’
67 DP had Clairette Angenots dichtbundel *Le souffleur de bulles* (1908) toegestuurd. Hij kende Angenot zeker al sinds juni 1922, gezien de opdracht voor hem boven zijn gedicht ‘Afgunst’. Zie: *De behouden prullemand*, p. 27.
68 Zie: DP aan Clairette Petrucci, 7-9-1922.
69 DP aan Clairette Petrucci, 21-9 en 27-9-1922. Vgl. ook: *Vw* III, p. 510-512; *Hlvh* 1996, p. 412-414, 492. In de roman verschijnt de postdirecteur als Crivelli. Hij heette in werkelijkheid Bonelli. Du Perron schrijft zijn brief pas veertien dagen na ontvangst van Clairettes eerste klacht, in *Hlvh* reageert Arthur Ducroo *meteen.*
70 DP aan Clairette Petrucci, 7-10-1922.
71 DP aan Clairette Petrucci, 4-11-1922.
72 DP aan Clairette Petrucci, 11-10-1922.
73 DP aan Clairette Petrucci, 19-9-1922.
74 DP aan Clairette Petrucci, 19-9-1922; vgl. ook 13-9-1922.
75 DP aan Clairette Petrucci, 20-9-1922.
76 In het gesprek dat Manu van der Aa en ik op 4-5-1991 met Clairette Wolfers-Petrucci hadden, vertelde zij dat de ouders van DP een deel van het huis hadden gehuurd waar de Artôts woonden, in de Defacqzstraat. Dit was echter van korte duur. In zijn brief van 12 september geeft Du Perron al het adres in de Lesbroussartstraat. Vgl. *De behouden prullemand*, p. 65 (met de aantekening: ‘Brussel, rue de Facqz, Sept. 1922’) en p. 66 (met de aantekening: ‘Brussel, rue Lesbroussart, Oct. 1922’).
77 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 3-11-1922.
78 DP aan Clairette Petrucci, 7-11-1922.
79 DP aan Clairette Petrucci, 25-11-1922.
80 Data telkens ontleend aan de agenda's van Clairette. Zij was op 30 november naar Parijs vertrokken.
81 DP aan Clairette Petrucci, 10-12-1922. Het opmerkelijke is dat Clairette de stukken in hun enveloppe heeft bewaard.
82 DP aan Clairette Petrucci, 10 en 12-12-1922.
83 DP aan Clairette Petrucci, 10-12-1922.
84 DP aan Clairette Petrucci, 21-12-1922.
85 DP aan Clairette Petrucci, 28-12-1922, in mijn artikel in *NRC-Handelsblad* van 13-3-1998 door mij foutief gedateerd op 28-12-1923. ‘De Tuin der Folteringen’ was de roman *Le jardin des supplices* (1899) van Octave Mirbeau (1848-1917), waarin het sadisme en de seksuele perversie van koloniale machthebbers in China wordt geschilderd. Du Perron had de roman in september gelezen (vgl. brief van 15-9-1922) en er ‘een twijfelachtige smaak van gedode Chinezen’ aan overgehouden.
86 Vgl. *Vw* III, p. 472; *Hlvh* 1996, p. 382: ‘Mijn vader had dit huwelik graag gezien, vooral sinds hij gehoord had dat Teresa's familie eigenlik recht had op de markiezenkroon; zowel hij als

mijn moeder waren altijd keurig gekleed en hadden hun uiterste best gedaan, maar wat een hopeloos onontwikkelde lieden waren zij voor Teresa en later voor Teresa's mama!' Uit de correspondentie blijkt echter allerminst dat Clairette en haar moeder neerkeken op Eddy's ouders. In Teresa heeft Du Perron bewust een negatief personage geschapen, ontdaan van Clairettes goedheid en beminnelijkheid waarvan hij in zijn brieven aan haar zo vaak gewag maakt.

87 Waarschijnlijk een zinspeling op het Franse gebruik dat de vrouwen op 31 december om 12 uur 's nachts de mannen een kus geven. De kaart is gereproduceerd in: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 24.

Hoofdstuk 17
Vlucht naar voren

Bodor Guíla

In januari 1923 doet Eddy du Perron amende honorable. De eerste drie dagen van het jaar ziet hij Clairette weer elke dag. Hij schrijft haar een nieuwjaarsbrief, waarin hij haar bedankt voor de invloed op zijn leven, in 1922. ‘Ik streel je de handen, eindigend met een ferme handdruk, want de kussen zijn niet meer naar je smaak.’ Hij geeft haar een foto van zichzelf waarop hij schrijft ‘Remember - Eddy’ en houdt zich voor de toekomst beschikbaar: ‘in 2 of in 30 jaar zul je me gereed vinden om voor je te doen wat ik kan’.[1]

Hij blijft een D'Artagnan, de strijder die nooit zal versagen. Zijn aard staat hem niet toe een nederlaag te aanvaarden. Nochtans had Clairette hem duidelijk laten weten dat zij niet méér voor hem kon zijn dan een zuster: mooie formule om hem niet te kwetsen. Het lijkt gedaan met de liefdesdans, maar Eddy geeft zich nog niet helemaal gewonnen. Hij denkt ook aan de voorspelling van Clairettes Engelse vriendin, Miss Keefe, dat zij twee keer zou trouwen. Waarom zou híj niet de tweede echtgenoot kunnen zijn?[2] Clairette voelt zich bedroefd, hoe kan ze het hem aan zijn verstand brengen dat het voorbij is? Ze schrijft hem een aardige brief om hem op te beuren. Eigenlijk beseft hij zelf ook wel dat ze niet bij elkaar passen, maar zijn gevoel verzet zich tegen zijn verstand. Hij heeft tijd nodig om dit te verwerken: ‘[...] ik kan niet anders dan je de waarheid zeggen, nietwaar Clairetty, wel dit is de waarheid, dat ik me zonder kracht voel, zonder moed, zonder jeugd, omdat ik Jou niet heb.’

Een flits van zelfkennis: ‘Verwende kinderen lijden dubbel wanneer ze niet krijgen wat ze willen!!!’ Om Clairette als ‘zuster’ te kunnen aanvaarden, moet hij eerst de oude Clairette uit zijn ziel bannen, en dat kost tijd.[3]

Hij schrijft tot driemaal toe een brief ter zelfverdediging, die hij telkens onmiddellijk verscheurt.[4] Hij wil nu het liefste naar Parijs, maar besognes in verband met de ophanden zijnde publicatie van *Manuscrit trouvé dans une poche* weerhouden hem. Hij is er wel een beetje trots op om als Nederlands schrijver te debuteren met een ‘pamflet in onbeholpen Frans en middenin het Franse modernisme staande’, maar hij beweert dat hij alle interesse in het werkje heeft verloren en de houding van de mensen die hij

aanvalt achteraf beschouwt als: ‘juist, sympathiek, hautain - wat het Publiek verdient. Binnenkort zal ik misschien hoera roepen! aan jouw zijde, hoera voor al deze Cocteau's “met drukfouten gedecoreerd”.’[5]

Op 13 januari 1923 rolt het *Manuscrit* in 500 exemplaren van de persen van drukker Collignon. Het verschijnt onder de schuilnaam Bodor Guíla, Maleis voor ‘Dwaze Gek’, met een mystificatie in negentiende-eeuwse trant: Eddy du Perron is de uitgever; de ondertitel van het pamflet luidt: ‘Kroniek van de Bekering van BODOR GUÍLA buitenlander’. Een tekening van de ‘bekeerling’ door Pedro Creixams prijkt voorin en een gefingeerde ‘Medische Verklaring’ van ‘Dr. L. Grattefesces’ (dr. L. Kontkrabber) is achterin opgenomen.

Clairette krijgt haar exemplaar ‘hors commerce’, nr. 2, op geschept papier, met de op 13 januari gedateerde opdracht: ‘Aan mijn *kameraad* Clairette - vóór elk ander - deze poging om de lelijkheid van lelijke dingen te bewijzen!’[6] Op 15 januari krijgt ook Clairettes moeder een luxeexemplaar met een opdracht waarin hij haar verzekert dat ‘Bodor’ niet altijd bodor is! Du Perron geeft ook zijn eigen moeder een exemplaar, met in het Frans een opdracht die, bij alle ironie, verraadt hoezeer hij aan zijn moeder hangt, en zíj aan hem: ‘Aan de meest onwankelbare bewonderaarster van mijn “genie”! - mijn lieve Moeder. Haar Eddy.’ En vader dan? Die telde kennelijk niet mee. Ook gaan er exemplaren naar Indische vrienden.[7] Clairette ontvangt het manuscript, waaraan zijn toegevoegd een ‘Présentation’ en een ‘Epitaphe’. In de epitaaf neemt Du Perron afstand van ‘al deze stupiditeiten’ en wenst ‘zijn weerzinwekkende hypocriet vermomde grofheden’ naar de duivel. Hij WALGT ervan. De ‘Présentation’ aan het begin geeft een aardig zelfportret van Du Perron op het moment van voltooiing (april 1922). Ik laat het hier in zijn geheel volgen:

> ‘Degene die dit manuscript heeft geschreven is geboren uit bijna Franse ouders in Nederlands-Indië, op Java. Zijn taal is het Hollands, zijn maatschappelijke vorming was koloniaal, zijn geestelijke vorming die van een jongeman die tamelijk veel heeft gelezen en tamelijk weinig gezien. Frans-Hollands-Javaanse combinatie, dus buitenlander in de ergste betekenis. Hij is negen maanden in Europa, voor de eerste keer. Hij is 20 jaar oud, een leeftijd die altijd veel dingen uitsluit, zoals het huwelijk, naar men hem verzekert.
> Hij heeft met vrij veel inspanning aan dit manuscript gewerkt, maar met nog meer plezier. Het is een probeersel waarmee hij zich heeft vermaakt en waarvan het resultaat er niet toe doet. Hij weet dat hij wat

> grammatica en stijl betreft een enorme hoeveelheid fouten heeft gemaakt, maar hij heeft ze niet laten corrigeren. Hij biedt zijn fouten aan in ruil voor interpunctie en hoofdletters, die hij heeft laten varen. Hij is er zeker van, dat zowel het vormgebrek als zijn fouten er een extra charme aan zullen verlenen.'[8]

Op zoek naar genezing

Ook al was het nooit echt 'aan' geweest: het was nu definitief 'uit' met Clairette. Een laatste gedachtewisseling met haar, in de namiddag van 11 januari 1923, had hem daarvan overtuigd. Die avond zocht hij zijn moeder op in haar kamer - sinds nieuwjaarsdag was ze ziek - om haar te vertellen dat het 'allemaal voorbij' was tussen hem en Clairette. De volgende dag schreef mevrouw Du Perron aan Clairette, onder bezwering van geheimhouding: 'Zijn hart is geheel en al gebroken en we hebben samen gehuild! - Ik troost hem door te zeggen dat het zo gaat in de wereld, de ene dag houdt men reuzeveel van elkaar en de andere dag vervliegt alle liefde en resteren slechts de droeve herinneringen!! - Denk niet, lieve Juffrouw Clairette, dat wij ook maar de minste wrok hebben; - op onze leeftijd weten wij wat de jeugd is met al haar grillen.' Zij vraagt Clairette om als ze wil van tijd tot tijd bij haar langs te komen, want ze houdt van haar om haar beminnelijke persoonlijkheid, en ook Eddy zal Clairettes vriend blijven en haar nooit uit zijn hart bannen. Hij heeft veel aan haar te danken, zij was zijn gids in een vreemd land. Zij bidt dan ook tot God dat Eddy's hart mettertijd zal genezen.[9]

Op 16 januari 1923 vertrok Du Perron naar Parijs, na nog om middernacht een brief aan Clairette te hebben geschreven, met de zinsnede: 'Beken dat, ondanks onze vriendschap, ons verbond, je na mijn vertrek een lange zucht hebt geslaakt - van opluchting.' Op 16 januari kwam Paul Simon tegen zes uur 's avonds in Brussel aan. Clairette bracht enkele aangename dagen met hem door: een uitje naar Antwerpen met bezoek aan museum Plantijn, dineetjes en andere 'mondaine' genoegens. Op 22 januari ging Paul terug naar Parijs en wijdde Clairette zich weer aan haar schilderkunst.

In Parijs moet Du Perron zich vooral hebben opgetrokken aan de rustige kameraadschap van Oscar Duboux. Jeffay had de Butte verlaten, Creixams was niet de figuur voor psychologische subtiliteiten en met de intel-

lectueel Pascal Pia was hij nog niet aan vertrouwelijkheden toe. Bleef over Duboux. Aan het einde van *Een voorbereiding* figureert Oscar Duboux (1899-1950) als de welbespraakte Jacques Suré - Jacques was ook zijn roepnaam. Deze Oscar (Jacques) Duboux had zijn kandidaatsexamen scheikunde gedaan, maar omdat hij Lausanne een gat vond, was hij naar Parijs getogen om zich aan de kunst te wijden.[10] Volgens de familie was hij 'très bohémien', met zijn lange romantische lokken. Du Perron bewonderde zijn vermogen om zichzelf en anderen psychologisch te ontleden zonder zich daarbij te laten weerhouden door welke schaamte dan ook.[11]

Tegen 29 januari 1923 was Du Perron terug in Brussel, met zijn Zwitserse vriend, en samen brachten ze een bezoekje aan Clairette Petrucci, die dezer dagen haar gewone programma afwerkte van dineetjes, bezoek aan de paardenrennen, schilderen en schrijven. Eddy kwam enkele dagen achter elkaar in zijn eentje bij haar langs, maar toen kwam de klap: zij vertelde hem dat op 1 februari haar verloving met de nog in Parijs verkerende Paul Simon officieel was geworden.[12] Eddy was als door de bliksem getroffen. Op zaterdag 3 februari schreef hij haar drie brieven.

Allereerst meldde hij dat hij meteen naar Spanje had willen vertrekken, maar hij had zijn vertrek nog enkele dagen uitgesteld. Zijn turbulente gemoed contrasteerde met de kalmte van meneer haar verloofde. Daarom was het ook beter dat hij ervandoor ging, hij wilde haar rust niet storen. En ze hoefde zich geen zorgen te maken: hij had niets van een Werther in zich, dus hij zou niet de hand aan zichzelf slaan.[13] Hij mocht dan een egoïst zijn en jaloers, maar omwille van haar zou hij nu zijn biezen pakken.[14]

Op zondagochtend 4 februari nam hij afscheid. Clairette had inmiddels schoon genoeg van haar gekwelde amant en beet van zich af: Eddy stelde zich aan als een verwend kind dat zijn speeltje kwijt is. De volgende dag vertrok de afgewezen aanbidder samen met Jacques Duboux naar Parijs. Hij liet het aan zijn vriend over om een hotelkamer te zoeken; tot zijn verrassing koos Jacques precies de kamer, in Hôtel Printania, waar hijzelf in maart 1922 zijn bestaan als Montmartrois was begonnen. 's Nachts schreef hij Clairette een brief vol onderstrepingen en tot tweemaal toe in hoofdletters het woord 'calme', wat hem bij herlezing in de ochtend 'idioot' voorkwam. Hij was geheel overstuur.

Op dinsdag 6 februari namen de twee vrienden de nachttrein naar Biarritz. Dat was tenminste vertrouwd terrein. Eddy maakte er een foto van een monument voor gevallenen in de Eerste Wereldoorlog. Het is een grote tombe met wenende lieden aan weerszijden. Midden op de tombe

troont een jonge vrouw met loshangend haar, die lijkt op Clairette. Hij stuurde haar een afdruk toe en een vergroting van de vrouw in het midden, '[...] maar helaas, de gelijkenis is net zo vervaagd als de vergroting zelf. "Hoe gaat het met je?" en "Ben je daar?" Je Eddy.'[15] De toon is wrang en verraadt de enorme depressie waarmee Du Perron worstelde.

In *Het land van herkomst* komt die depressie ook naar voren: 'Ik ben nooit zo akuut dicht bij de zelfmoord geweest als na Teresa's eerste verloving; zelfs niet in de depressie die misschien wel twee jaar geduurd heeft na mijn vader's dood. Zó het gevoel te hebben dat alles onder je wegzakt, dat alles je de rug toekeert, de zekerheid dat het éne gevondene vrijwillig afstand van je heeft gedaan en dat het onnodig is om in je hele verdere bestaan te proberen iets anders te vinden.'[16]

Na de reis liet Du Perron Clairette voelen hoe down hij was. Hij schreef haar dat Duboux en hij in Spanje niet verder waren gekomen dan de Baskische provincie Guipuzcoa; de plaatsjes die ze hadden bezocht lagen alle dicht bij de grens. Hij voelde zich te onverschillig om de reis voort te zetten en Spanje leek hem te sympathiek om het nog langer bloot te stellen aan zijn tegenwoordige humeur.[17]

In *Een voorbereiding* heeft Du Perron meer indrukken verwerkt: Suré en Watteyn reizen eerst door het Franse Baskenland (met de trein naar St. Jean-de-Luz en te voet naar Urrugne) en trachten in Hendaye te voet de internationale brug over de Bidassoa over te trekken, maar Watteyn wordt geweigerd omdat hij als Nederlander een speciaal visum nodig heeft. Een passage met een boemeltreintje lukt wel. Vervolgens gaat het naar San Sebastian, waar ene Valentine, een Française, zich aan de twee vrienden vastklampt. Het lukt haar echter niet een van beiden in bed te krijgen. Suré had immers van tevoren verordonneerd: 'De vrouw, in welke vorm ook, blijft de Vijand.'

Suré ontfermt zich over zijn gedeprimeerde vriend, maar die blijft op zijn hoede: Suré teert nu op zijn geld, zou dus zijn parasiet kunnen zijn. Watteyn geeft er zich in de roman niet precies rekenschap van waardoor Surés grote aanhankelijkheid is gemotiveerd, maar enkele dagen voor de reis had hij gehuiverd toen Suré ineens zijn hand had beetgepakt. 'Van een Hollander zou ik dat niet hebben verdragen.' Na enig rondhangen in en rond San Sebastian stelt Watteyn voor terug te gaan naar Parijs, omdat hij zo met zichzelf bezig is dat hij toch niet van deze reis kan genieten. Suré geeft er de voorkeur aan door te reizen naar zijn ouderlijk huis in Lausanne, want hij ziet in dat hij in Parijs niet zal sla-

gen. Watteyn overlaadt hem met geschenken als schadeloosstelling voor de beknotte reis.[18]

In hoeverre de roman hier spoort met de werkelijkheid is niet duidelijk, maar op 19 februari 1923 was Du Perron terug in Brussel, tot grote opluchting van zijn moeder. Vijf dagen eerder had ze Clairette een briefje geschreven met de boodschap dat ze erg ongerust was: ze had Eddy sinds de derde niet meer gezien en hij was zonder iets te zeggen vertrokken. Zij bad tot God haar zoon de moed te geven om alles van het afgelopen jaar te vergeten, 'momenten dat hij zo gelukkig was door en met u!'.[19]

Een heel andere toon sloeg de verloren zoon zelf aan, die Clairette bezwoer zich niet ongerust te maken: hij studeerde niet op de rol van 'Wreker door Afwezigheid', maar hij wilde haar ook niet al te snel terugzien. Hij had tijd nodig.[20] De hem aangeboden rol van 'broer' wees hij af: 'Stel je voor: een echtgenoot als de grote pijler van je geluk en ik als het muziekdoosje dat beurtelings droevige en blijde liedjes speelt.' Hij speelde weer met de gedachte om terug te gaan naar Indië, maar vóór zijn vertrek wil hij toch het bewijs leveren dat hij geen opschepper was. Hij had iets geschreven waar Duboux nog slechts de tekeningen bij hoefde te maken voordat het naar de pers ging. De enige mogelijkheid om toch in Europa te blijven, zou zijn wanneer hij een vrouw zou ontmoeten die Clairette *compleet* zou vervangen, maar de kans daarop leek hem miniem.[21]

Het roerend bezit

Het manuscript waarnaar Du Perron in zijn brief verwijst, is dat van *Het roerend bezit*, dat in boekvorm pas medio 1924 zou verschijnen, geïllustreerd met elf plaatjes van Oscar Duboux, aan wie het ook werd opgedragen.[22] Du Perron werkte graag met vermommingen, zoals blijkt uit de vergelijking van zijn levensfeiten met de verwerking ervan in *Een voorbereiding*. Dit mystificerend trekje dat zijn hele literaire productie kenmerkte, met uitzondering van de essays, draagt de sporen van negentiende-eeuwse romantische lectuur van Engelse en Franse origine.[23] De vermommingen die Du Perron voor zichzelf bedacht, hebben ook te maken met zijn geobsedeerd zijn door het spelen van een rol: in hoeverre bén ik wie ik speel? Wordt mijn identiteit bepaald door mijn rol? Als ik bewust een andere rol aanvaard, *word* ik dan ook een ander of houd ik mezelf eigenlijk voor de gek en kan ik het slachtoffer worden van mijn rol? Hoe moet ik mijn rol spelen, met volle inzet of met distantie?

In zijn zelfspot en zelfkritiek geeft het personage Kristiaan Watteyn blijk van vermogen tot distantie. Du Perron hield zijn onvoltooide roman *Een voorbereiding* in portefeuille en schreef *Het roerend bezit*, dat volgens hem neerkwam op hetzelfde, maar dan in een verhaal van twintig bladzijden. In *Het roerend bezit* introduceerde hij een nieuwe persona: niet meer het 'naïeve mannetje' uit Java, maar de 'jeune Européen'.[24] De jonge Europeaan was een antiromantische held met dilettantistische trekken, die beslist niet 'dupe' wilde worden.

In *Het roerend bezit* (zoveel instabieler dan onroerend bezit) wordt de geschiedenis met Clairette allegorisch vertaald in de klungelige interactie tussen Nameno, Musa en Mondena. Musa staat voor de geliefde en Mondena voor haar mondaine milieu dat haar relatie met Nameno in de weg zit.[25] De hoofdpersoon zelf heet Nameno: een omzetting van 'no name', iemand wiens persoon nog moet worden ingevuld. Uiteindelijk zegeviert Mondena, want Musa wijst de rol van muze af. Nameno stelt Musa voor om samen te 'verglijden' en legt een revolver tussen hen beiden in, maar zij gooit het 'schiettuig' de kamer uit. Innerlijk berooid neemt Nameno 'een nieuwe buitenkant' aan door zich in een gore pij te hullen. Hierop aansluitend een cryptisch klinkende verklaring:

> 'De buitenkant gaat altijd: naar binnen.
> Het kostuum bestuurt veelal de akteur.
> Ieder mens akteert zijn leven.'[26]

Het roerend bezit was Du Perrons eerste werk dat verscheen onder het pseudoniem Duco Perkens. In Perkens' korte romans en verhalen worden sterk schetsmatige, soms allegorische figuren in bizarre situaties tegenover elkaar geplaatst en tegen elkaar uitgespeeld, terwijl de verteller er doodleuk commentaar bij levert. De handelingen van de personen worden nauwelijks verantwoord en de geschetste problemen, op relationeel en levensbeschouwelijk terrein, worden niet opgelost of worden afgekapt door een grillige wending van het lot. De stijl is lapidair, de zinnen zijn kort en staccato. *Het roerend bezit* lijkt op het soort schema's dat Du Perron later maakte voor de verhalen van de reeks 'De Onzekeren', alleen is het modernistisch vormgegeven. Het was Du Perrons eerste poging om een grotere abstractie te bereiken en zich volkomen los te maken van het naturalisme, dat hem had dwarsgezeten bij het schrijven van *Een voorbereiding.* Du Perron heeft die poging later als volgt beschreven:

> ‘Toen inééns, *Roerend Bezit* volgens de moderne methode (schematisch, vgl. boekje van Epstein!) Maar... beschouwd als schema. Nam mee op reis (Versailles) om uit te werken. Kwam niet tot uitwerken, wel tot beter schrijven. Dacht toen: “Goed (mooi) herschreven schema's = moderne literatuur.” Ik dacht dat iedere zet in *R.B. schokkend* was, veranderde ook het rhythme, ook het “onverwachte” van iedere nieuwe draai. Maar... ik legde het weg.’[27]

Manu van der Aa heeft nagegaan welke elementen Du Perron heeft ontleend aan het ‘boekje van Epstein’, waarmee bedoeld is *La poésie d'aujourd'hui. Un nouvel état d'intelligence* (1921).[28] Volgens Epstein moet literatuur het leven niet al te nauwkeurig weergeven, het komt erop aan de details te kiezen die veelbetekenend zijn. Het moderne procédé betekent een schematische aanpak (‘een gewilde, kunstmatige vereenvoudiging’), waarbij een groot gedeelte van de ‘accessoires’ wordt weggelaten. Bij de eerste druk van *Het roerend bezit* had Du Perron een ‘woord vooraf’ opgenomen, waarin hij zijn verteltechniek verklaarde: alle tekst die uitspringt is de verhaallijn (‘rechte stappen voorwaarts’), tekst die inspringt is verklaring (‘schuine stappen’), terwijl tekst tussen haakjes ‘volkomen zij-stappen’ zijn. De inspringende ‘verklaringen’ zijn sterk metaforisch en abstraherend en kunnen daarom wel voor modernistisch doorgaan.[29] De tekstgedeelten tussen haakjes daarentegen passen niet in een modernistisch procédé, omdat hierin emoties worden toegelicht.[30]

De biografische aanleiding van deze hyperkorte roman is naspeurbaar in Mondena's visie op Nameno als winderig, nutteloos en dwaas. Clairettes entourage beschouwde Du Perron precies zo.[31] In de loop van de roman krijgt Mondena steeds meer invloed op Musa. Nameno vertoont dezelfde tweeslachtigheid als Du Perron: rationeel begrijpt hij Mondena's argumenten waarom Musa en hij niet bij elkaar horen, maar innerlijk verzet hij zich daartegen en tracht hij Musa tot zijn opvattingen te bekeren. Een leidmotief in het verhaal is Nameno's mening dat hij ‘een genie’ is en daarom een muze nodig heeft om hem te inspireren. Maar als zijn muze niets meer van hem moet hebben, blijft er van het genie niet veel over. Aan het eind is de monnik in zijn pij ‘die mengeling van gebroken pot, gemarteld konijn en verschaalde wijn die - *zegt men* - zozeer behaagt aan GOD’.

Enigszins herinnerend aan Van Ostaijens grotesken, is Nameno's bedenksel van ‘de staat der Verzelde Asceten’, waarvoor hij vijf manifesten schrijft. Uit die manifesten blijkt een afwijzing van het maatschappelijke

rollenspel, dat wordt ontmaskerd als een hypocriete schijnvertoning. Alleen ‘afzondering’ is ‘menswaardig’ en ‘brengt tot zelfkennis en zelfvertrouwen’, maar de asceet heeft een vrouw nodig, want volstrekte eenzaamheid staat gelijk aan ontmanning. Verderop in de roman wijst Mondena haar boezemvriendin Musa erop hoe belachelijk Nameno was met zijn manifesten: ‘Hij is ridikuul en niets méér, je Nameno! Het is een van die ongeboren genietjes die zich miskend voelen eer ze beoordeeld zijn. Denk eens aan die grap van de Verzelde Asceten! Jij had daar toch bijna aan meegewerkt! Kom liefste, ik wens je van harte geluk! Als je nu eens keek naar Karel, of Johan of Henri...’[32]

Manu van der Aa meent dat Musa en Mondena twee aspecten vertegenwoordigen van Clairette Petrucci. In de rancune die Du Perron aan zijn mislukte liefdesgeschiedenis heeft overgehouden, heeft hij Clairette voortdurend neergezet als een mondain meisje. Maar zij was tegelijk veel gecompliceerder en spontaner dan zou blijken uit zo'n etiket. Zij was een eigentijdse jonge vrouw van de jaren twintig, sportief, intelligent, geïnteresseerd in beeldende kunst en moderne literatuur, ambitieus maar ook twijfelend aan zichzelf, gevoelig maar tevens koket. Als we dichtbij de autobiografische aanleiding willen blijven, vertegenwoordigt Mondena veeleer de reactie van Clairettes omgeving, van haar moeder en van bepaalde vrienden en vriendinnen die Eddy zagen als een pathetisch dichtertje met weinig toekomstperspectief. Maar in zijn bewust nagestreefde abstractie voert *Het roerend bezit* de lezer juist weg van die biografische aanleiding.

Epiloog met de muze

Na zijn brief van 22 februari 1923 laat Eddy du Perron zijn voormalige muze een maand lang niets van zich horen. Dan verschijnt hij weer op 21 maart, samen met de uit Lausanne teruggekeerde Duboux. De volgende ochtend bezoekt hij haar in zijn eentje. Clairette nodigt hem uit om als hij toch door Italië reist haar in Quinto te bezoeken. Ze vertrekt nog diezelfde dag naar het landgoed. Eddy voelt er niet veel voor, hij is ontevreden dat Clairette weigert te praten over wat haar het meeste bezighoudt. Hij ziet niets in een oppervlakkige relatie: als zij zich niet als ‘vriend’ wil opstellen, heeft het weinig zin elkaars gezelschap te zoeken.

Clairette reist via Bazel en Milaan naar Florence en arriveert op 24 maart in Quinto. Het is mooi weer en zij vermaakt zich met bezoekjes aan

de races in Florence, terwijl ze trouw elke paar dagen een brief of kaart schrijft aan haar verloofde Paul Simon. Maar op 6 april ontvangt ze een brief van hem waar ze 'kapot van is'.[33] Pas negentien dagen later vindt ze de kracht hem te antwoorden. Kort na de omineuze brief komt haar artistieke tante Emma naar Quinto, wat een stimulans vormt om het schilderen weer op te nemen. In Brussel werkt Eddy verder aan 'Een voorbereiding', dat diverse metamorfoses heeft ondergaan en inmiddels 250 foliovellen telt. Oscar Duboux, met wie hij zich nu 'zeer verbonden' voelt, is op 9 april vertrokken. Hij houdt de gedachte aan het weerzien met Clairette nog even op afstand: hij zal haar begin mei uit Venetië over zijn plannen schrijven. Hij eindigt aldus: 'Wil al mijn respect neerleggen aan de voeten van uw Mama en duld, mijn markiezin, dat ik de sleep van uw japon kus.'[34]

Clairette schrijft Eddy een brief over de problemen in haar relatie met Paul en haar 'besluiteloosheid'. Ze heeft er een zinnetje bij geschreven, dat híj maar de gedroomde gentleman moet worden.[35] Maar Eddy reageert consequent afhoudend: als hij haar moet raden in haar 'besluiteloosheid', is het dat men in de liefde blind moet durven zijn; haar liefde is altijd aan voorwaarden gebonden. En hij zou de 'gentleman "rêvé"' moeten worden? Nee hoor, binnenkort heb ik mijn eigen huisje, de ongelikte beer heeft zijn kooi gevonden.[36] Het eigen huisje slaat op de 'garçonnière' die Du Perron zou betrekken in het Brusselse huis dat zijn ouders hadden gekocht.

Na eerst te zijn opgehouden door ziekte van zijn vader begon Du Perron in mei aan zijn reis. Op 8 mei 1923 kwam hij aan in Lausanne. Hij had een kamer gereserveerd in een hotel.[37] Als *Een voorbereiding* hier de werkelijkheid getrouw weerspiegelt, kwam Oscar zijn vriend van de trein halen en nam hij hem mee naar zijn ouderlijk huis (op 2 rue Maupas), omdat zijn ouders het hem niet zouden vergeven als hij zijn vriend zou toestaan in een hotel te trekken.[38] Een reeks overgeleverde foto's in en rond Lausanne suggereert dat Du Perron daar ongeveer een week is gebleven.[39] Op 17 mei maakte hij dan toch zijn opwachting in Quinto, maar wel in het gezelschap van Oscar.[40] Ze kwamen niet erg gelegen, want juist die dag was het contract getekend voor de verkoop van de Villa dei Pazzi.[41]

In *Het land van herkomst* is deze episode als volgt weergegeven: 'Ik bracht een zwitserse vriend mee, en zij begrepen dat dit mij sterker maakte; Teresa ontving mij onvriendelik, vooral omdat ik weer onverwachts en zo gauw gekomen was, en terechtkwam in een grote kring gasten die alles

van de verbroken verloving afwisten en ook wel iets van mij. Ik ging met mijn vriend naar Pisa, in afwachting dat ik welkomer zou worden; een italiaanse aanbidder van Teresa ontmoette ons daar en schreef aan de mama dat mijn vriend het type was van de parasiet.'[42]

De twee vrienden overnachtten in de Albergo il Dado, een hotel van vergane grandeur.[43] Door een strohoed te dragen liet Du Perron zien dat hij - evenals Oscar Duboux - zijn bohémientijd was ontgroeid. Tussen hem en Clairette was te veel gepasseerd om te denken aan een terugkeer naar zijn vroegere verliefdheid. Het was nu de fase van de epiloog van zijn liefde voor 'de Muze en de Madonna', zoals hij haar in een ironische terugblik noemde.[44] In Pisa liep hij niettemin een beetje melancholiek rond. Hij bezocht het Museo Civico en toeristische bezienswaardigheden zoals de scheve toren en de Piazza dei Cavalieri met in het midden een fontein met het standbeeld van Cosimo Medici,[45] en bewonderde in het veertiende-eeuwse kerkje Santa Maria della Spina een Madonna, wier wrede, sensuele glimlach hem veel meer trof dan de wereldberoemde glimlach van de Mona Lisa. Clairette kreeg een stekelige brief. Waarom geeft ze zich zo weinig bloot. Ze duikt eeuwig en altijd weer onder in haar 'geheime tuin' en kan alleen enthousiast worden voor uiterlijkheden. Hij heeft vuile nagels. Wil zij ze soms knippen? Anders zal hij zich gedwongen zien ze op te eten! Dat zou zijn spijsvertering niet erg ten goede komen.[46]

's Avonds kreeg hij spijt van zijn toon. Hij schreef er nog een brief overheen: 'Wees niet al te boos, Clairetty, ik voel zozeer de behoefte om me soms te vermommen, om "jong" te zijn, welbespraakt en ironisch zoveel ik maar kan, eerder dan om sentimenteel te lijken.' Hij wilde alleen maar benadrukken dat zij op zijn vriendschap kon rekenen.[47] Toen hij enkele dagen later vernam dat Quinto was verkocht, betreurde hij met haar het verlies en bood hij zijn hulp aan bij de ontruiming. Hij wilde, als dat haar schikte, op zaterdag komen om een laatste serie foto's te maken.[48] Aldus geschiedde, maar weer kwam hij samen met Duboux. In een onbewaakt ogenblik liet Clairette doorschemeren dat er *en famille* niet bepaald gunstig werd gedacht over die vriend die zo aan Eddy kleefde.[49]

Dat er genoeg sympathie bestond tussen Eddy enerzijds en Clairette en haar moeder anderzijds, blijkt uit het feit dat Eddy op 29 mei in zijn eentje terugkwam en op Quinto bleef overnachten. De volgende dag ging hij met mevrouw Petrucci naar Florence, om niet wéér onder Clairettes betovering te raken. Madame sprak hem vermanend toe: zijn behoefte aan genegenheid en zijn angst om alleen te zijn wezen op een zwakheid in zijn karakter, hij versnipperde zich door zoveel tijd te offeren aan zijn vrien-

den. Hij erkende grif haar gelijk, maar keerde het argument meteen tegen Clairette: zíj was bij uitstek degene die door haar drukke sociale agenda de versnippering van haar persoon in de hand werkte, en dat was ook de reden dat zij niet werkelijk kon liefhebben. Haar leven was ronduit oppervlakkig, vroeg of laat moest ze ertegen in opstand komen.[50] Het leken zijn laatste salvo's.[51]

Een nieuwe 'psychologische studie'

Op 8 mei 1923 had Du Perron in Oscars ouderlijk huis Au Petit Souvenir kennisgemaakt met de ouders van zijn vriend, Samuel Louis Duboux (1870-1953) en Elisabeth Duboux-Ogi (1874-1947), alsook met Oscars twee jaar oudere zuster Julia Eugénie (1897-1970), haar echtgenoot Claude Alfred Hermann Werner (1893-1958), diens zusje Winnie Werner (1900-1976) en niet te vergeten het tweejarige zoontje van Julia en Claude, Claude Oscar (1921-1997).

Julia was op 12 oktober 1920 met Claude Werner in het huwelijk getreden. In een brief aan haar ouders van 8 november 1920 had zij in haar prille huwelijksstemming geschreven dat haar 'seigneur et maître' zo aardig en voorkomend voor haar was, vol aandacht en zorg: 'Wij passen zo goed bij elkaar. We ondervinden elke dag beter welk respect er in onze liefde is - met welke fijngevoeligheid Claude vóór alles een geestelijke verstandhouding zoekt. Wij hebben geen kalm temperament, de een noch de ander. En toch kan ik zeggen dat er zoveel harmonie is in ons, ook op dit vlak.'

Nog geen drie jaar later was er nog steeds sprake van wederzijds respect, maar het vuur was uit de relatie verdwenen.

In een van de brieven die Du Perron aan Julia Duboux zou schrijven haalt hij een herinnering op aan de allereerste avond in Au Petit Souvenir: '[...] toen Claude sprak over een gelaatsuitdrukking die u *slechts één keer* hebt gehad en die hij sindsdien niet had kunnen terugvinden (of teweegbrengen), u antwoordde toen nogal ondeugend, madame, en honend: "Dat was zeker toen ik er héél verliefd uitzag?" - Ik zeg: nogal ondeugend, want die arme Claude werd erdoor in verlegenheid gebracht; zijn vingers trilden hevig als van een jongen die op heterdaad wordt betrapt. Wel, op dat moment zei *ik* tot mezelf: "Waarachtig, zou dat nou zó moeilijk zijn?..." - En twee seconden lang heb ik mijn fantasie op hol laten slaan, madame,

en het is misschien in die twee seconden dat de behoefte om door u te worden bemind zich in mij heeft genesteld!'[52]

Diende zich, terwijl de 'epiloog' met Clairette nog in volle gang was, al een vrouw aan die haar zou kunnen vervangen? Nee, zo hard zou hij nooit meer van stapel lopen, hij had zijn leergeld betaald.

Hoofdstuk 31 van *Het land van herkomst*, 'Jacht op de Ene', gaat voor een groot deel over Denise, het fictioneel alter ego van Julia Duboux. Zij wordt aldus beschreven: 'Zij had een lang bruin gezicht, met een nogal zware mond, waarboven iets van dons, een hoog voorhoofd dat zij onder een massa gitzwart haar verborg, diepliggende ogen met een blik van nadenkend wantrouwen; haar lichaam was soepel en zij hield het even gebogen.'[53] Het alter ego van Claude Werner wordt als volgt geïntroduceerd: 'Haar man was leraar, en half Zwitsers, half Engelsman; hij was mager met een hoge rug, een lang, benig gezicht, een kalende schedel, maar prachtige blauwe ogen.'[54]

Claude Werner was een man van zwakke gezondheid die dankzij de opbrengsten uit het kruideniersbedrijf van zijn ouders een woning in Lausanne had kunnen kopen.[55] Hij was leraar Engels van beroep, zijn moeder was van Engelse origine, zijn vader Duitser, een van de medeoprichters van de Deutsche Evangelische Kirche te Lausanne. De hele familie had een sterke binding met het protestantisme, Claudes broer Odet werd in Lausanne als dominee beroepen, broer Alfred speelde de zedenmeester door prostituees op straat aan te spreken.[56] In *Het land van herkomst* wordt Denises echtgenoot extra zwart aangezet door van hem een amalgaam te maken van Claude en diens wereldvreemde broer Alfred.[57]

In 1923 was de intimiteit vervlogen die er tussen Julia en Claude had bestaan. Ook in *Een voorbereiding* wordt deze indruk gewekt: de zuster van Jacques Suré was 'ongelukkig met haar man' en leefde met hem 'als met een kameraad, in menig opzicht niet onverkiesliker dan een ander. Jacques deed verkeerd mij toe te vertrouwen dat ik zekere indruk op haar gemaakt had, "ware 't slechts door mijn volkomen tegenstelling met zijn zwager"'.[58]

Na zijn afscheidsbezoek aan Quinto ging Du Perron terug naar Lausanne. Samen met Oscar, Julia en Winnie, maar zonder Claude, maakte hij een boottochtje. Een van de foto's van deze excursie toont een tevreden glimlachende Eddy du Perron te midden van de twee enigszins onderuitgezakte, aanminnig naar hem opkijkende dames. Op een andere foto zitten

Eddy en Winnie in een roeiboot, terwijl Oscar Duboux, zonder zijn bohème-lokken, stuurs rechtop staat. Daarna reisde Eddy, ongetwijfeld in Oscars gezelschap, naar het Lago Maggiore. Uit het plaatsje Arona, bij de Italiaanse grens, stuurde hij Clairette het tweede cahier van Larbauds roman *A.O. Barnabooth*; hij had zich sterk vereenzelvigd met het dilettantische hoofdpersonage.[59] Na terugkeer in Lausanne liet hij haar weten dat hij halsoverkop in een nieuwe 'psychologische studie' was beland:

> 'En terwijl ik een ander bestudeer die vertrouwen in mij heeft - oh die luxe om het vertrouwen van iemand te bezitten! - bestudeer ik mezelf: *terzijde van het "psychologische geval"* en, weet je, ik heb de indruk dat ik er slechts de indruk aan over houd van belachelijk en nutteloos te zijn. Eerder nog machteloos: een machteloze die veel nutteloze woorden zegt. Misschien heb jij gelijk: misschien zijn de kleine welvoeglijkheden, voorkomendheden, fijngevoeligheden (ik zou bijna zeggen: de gevoeligheden van de opperhuid) het belangrijkste dat er is. Al die "blootgelegde harten", waar is het goed voor?'[60]

De situatie was nog gecompliceerder dan louter het 'psychologische geval' tussen de beide echtelieden: niet alleen sprongen er vonken over tussen Julia en Eddy, ook Claudes zuster Winnie zag wat in hem, en dat terwijl Oscar in stilte verliefd op haar was! Het leidde tot groteske situaties. Du Perron begon op een middag Winnies portret te tekenen en gaf haar de schets met eronder gekrabbeld de vraag waar hij haar alléén kon ontmoeten. De bedoeling was haar omwille van Oscar te spreken. De heimelijke uitnodiging had Winnie echter een ander idee gegeven en zij viel snikkend tegen Eddy's schouder, zodat Oscar jaloers werd.[61]

We kunnen ons afvragen op wie Oscars jaloezie zich richtte. Zoveel liet hij zich aan Winnie ook weer niet gelegen liggen. In de maand volgend op het boottochtje schreef Du Perron hem, in een brief van 27 juni 1923: 'Mijn goeie ouwe Jacques, je doet er verkeerd aan Winnie op te geven. Ik weet niet waarom, het is veeleer een gevoel - gevoelens, de zekerste gidsen van onze stappen -; ik tracht zelfs geen verklaring te vinden en zodra je haar niet zou liefhebben, zou ik je gelijk geven; maar *als* je haar liefhebt, Don Juan, heb je ongelijk om haar aan wat dan ook op te offeren.'[62]

Intussen zei Du Perrons gevoel hem dat hij voorlopig maar niet meer verliefd moest worden. Hij zag ernaar uit om zijn 'garçonnière' te betrekken in het huis dat zijn ouders hadden gekocht in de Belle-Vuestraat, dichtbij de vijvers van Elsene. Op de terugweg naar Brussel bezocht hij het

museum van Dijon, waar hij een prentbriefkaart kocht met het portret van een ‘Jeune Villageoise’, met de bedoeling die aan Julia te sturen. Hij schreef er in het Frans een rijmpje op, met als eerste regels ‘Ik stuur u mijn ziel maar niet, / Opdat ik u haar niet opdringen zou’, maar hij deed de kaart niet op de bus.[63] - alsjeblieft geen nieuwe complicaties meer!

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 479; *Hlvh* 1996, p. 387, 488. In de roman draagt het portret de tekst ‘Remember Arthur’. In zijn toelichting in het Greshoff-exemplaar heeft Du Perron genoteerd: ‘Wat had ik een jong, kinderlik gezicht op dat portret!’
2 DP aan Clairette Petrucci, 3-1-1923.
3 Idem.
4 DP aan Clairette Petrucci, 5-1-1923.
5 DP aan Clairette Petrucci, 9-1-1923.
6 Coll. Claire Baeyens-Wolfers; de oorspronkelijke opdracht luidt: ‘A mon *ami* Clairette - avant tout autre - cet effort pour prouver la laideur des choses laides! // Eddy // 13/1/23’. Naar Du Perrons gewoonte in deze tijd staat elk woord van de opdracht op één regel.
7 Ferdy de Grave en Paul Beynon.
8 Coll. Claire Baeyens-Wolfers.
9 Brief in de collectie van Claire Baeyens-Wolfers. Clairette heeft op donderdag 11 januari in haar agenda genoteerd: Eddy 5 h. Overigens komt hij ook op 14 en 15 januari.
10 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 171; *Vw* I, p. 257; gesprek met Claude Oscar Werner, 8-1-1994 te Lausanne.
11 DP aan Julia Duboux, 7-7-1924. Afwezigheid van schaamte komt ook voor in het gesprek tussen Suré en Kristiaan Watteyn over ‘seksuele afwijkingen’. Kristiaan Watteyn geeft uiting aan zijn aversie, maar Suré stelt zich ruimhartig en tolerant op ten aanzien van de medemens die de herenliefde bedrijft. Watteyn kan in de ‘homo-seksueel’ niet anders zien dan ‘een farizeër, trots op wat het vulgus zijn ondeugd noemt’. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 170; *Vw* I, p. 256.
12 Vgl. *Vw* III, p. 472-473; *Hlvh* 1996, p. 382. In de roman wordt de onverschilligheid van de verloofde benadrukt, die het te druk had in Parijs om op de avond van de officiële verloving bij zijn geliefde te zijn. Interessante reflectie: ‘Ik was afgrijselik ongelukkig, en ik moest daarbij merken dat zij inderdaad nauweliks om hem gaf; was het werkelik alleen om aan mij te ontsnappen dat zij hem gekozen had?’
13 DP aan Clairette Petrucci, 3-1-1923. Arthur Ducroo is daarentegen ‘akuut dicht bij de zelfmoord’ na de eerste verloving van zijn geliefde. Vgl. *Vw* III, p. 480; *Hlvh* 1996, p. 387-388.
14 DP aan Clairette Petrucci, 4-2-1923.
15 Tekst achterop de foto; omstreeks 8-2-1923.
16 *Vw* III, p. 480; *Hlvh* 1996, p. 387-388.
17 DP aan Clairette Petrucci, 21-2-1923.
18 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 209-217; *Vw* I, p. 280-286. In de herziene druk is de reis door het Baskenland op een andere plaats in de roman terechtgekomen. Tevens zijn er kleine wijzigingen aangebracht; zo wordt Surés ouderlijk huis geplaatst in Vevey (in de buurt van Montreux). De maskerade heeft zich in de tweede druk doorgezet.
19 DP aan Clairette Petrucci, 14-2-1923; Clairette was zelf bij mevrouw Du Perron langs geweest, maar had haar niet thuis getroffen.
20 DP aan Clairette Petrucci, 21-2-1923.
21 DP aan Clairette Petrucci, 22-2-1923.
22 ‘Aan Oscar Duboux. (A toi, mon vieux Jacques!)’
23 Ik denk vooral ook aan de romans van Maurice Leblanc en E.W. Hornung.

24 Zie: *Bw* I, p. 45 (3-2-1931 aan TB).
25 Mondena is Musa's boezemvriendin. Clairettes boezemvriendin was Simone de Moor, maar het is onwaarschijnlijk dat zij model stond voor Mondena, want Du Perron kon het gezien uitlatingen in zijn brieven aan Clairette best vinden met Simone. Mondena is een abstractie, die staat voor de hele kliek ambitieuze jongelieden rond Clairette.
26 Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, p. 22; *Vw* I, p. 308.
27 *Vw* VII, p. 500.
28 Van der Aa, *E. du Perron en de avantgarde*, p. 48-49.
29 Manu van der Aa vindt juist dat de inspringende tekst tot de 'accessoires' behoort en interpreteert het feit dat DP die *niet* weglaat als persoonlijke twijfel aan zijn modernistische aanpak.
30 Bijvoorbeeld: '(Omdat hij dacht: "Als ik haar nu niet aanraak moet zij zich in mijn armen werpen: dat is psychologies niet anders mogelik.")'. Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, p. 16; *Vw* I, p. 303. In de herziene versie die in het *Vw* is opgenomen, springt de tekst niet in. De haakjes zijn daar weggelaten en er is een zin toegevoegd: 'Maar zij deed niets anders dan hem nakijken.'
31 Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, p. 12; *Vw* I, p. 300.
32 Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, p. 19; *Vw* I, p. 305-306.
33 Agenda Clairette: 'lettre de P. qui me renverse'.
34 DP aan Clairette Petrucci, 10-4-1923.
35 Dit valt af te leiden uit Du Perrons brief aan Clairette van 23-4-1923, waarin hij schrijft: 'Et pourquoi faut-il que je devienne le gentleman "rêvé"?' In *Hlvh* is Clairettes brief als volgt weergegeven: 'Zij maakte de verloving af terwijl zij in Italië was en schreef mij of ik het landhuis niet weer eens bezoeken kwam; er stond zelfs een zinnetje in die brief als: *Devenez donc le gentleman rêvé.* Ik ging er heen, maar ik had mijn ergste verdriet toen achter mij; ik was vastbesloten het spel anders te spelen.' Hierbij twee kanttekeningen aangaande de verhouding roman - werkelijkheid: 1. Het was niet Clairette die de verloving uitmaakte, maar Paul Simon; het is ook niet waarschijnlijk dat zij Du Perron schreef dat haar verloving van de baan was, alleen dat er moeilijkheden waren in de relatie. 2. De uitnodiging om naar Quinto te komen was al eerder gedaan. Vgl. *Vw* III, p. 473; *Hlvh* 1996, p. 382-383.
36 DP aan Clairette Petrucci, 23-4-1923.
37 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 5-5-1923: 'Le 8 je compte être à Lausanne; adresse: 38 Avenue des Mousquines.'
38 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 225-226. Niet in de herziene druk.
39 Volgens de roman blijft Watteyn een week in Lausanne.
40 Beider handtekeningen prijken in Clairettes gastenboek.
41 Agenda Clairette, donderdag 17 mei: 'la villa est vendue'.
42 *Vw* III, p. 473; *Hlvh* 1996, p. 384, 487. In de toelichtingen bij het Greshoff-exemplaar wordt de aanbidder geïdentificeerd als Michele Lanzetta.
43 Vgl. DP aan Evelyn Blackett, 18-10-1929.
44 Idem.
45 Hiervan stuurde Du Perron foto's aan zijn ouders, op de achterkant waarvan hij de bijzonderheden aanduidde (coll. mr. A.E. du Perron).
46 DP aan Clairette Petrucci, 19-5-1923 (overdag).
47 DP aan Clairette Petrucci, 19-5-1923 ('s avonds).
48 DP aan Clairette Petrucci, 23-5-1923. In de agenda van Clairette staat al op vrijdag 25 mei genoteerd: 'Eddy vient le matin'.
49 Vgl. *Vw* III, p. 474; *Hlvh* 1996, p. 384: 'Ik kwam met mijn vriend uit Pisa bij Teresa terug en toen ik met haar alleen zat noemde zij hem mijn beau ténébreux, en zei dat ook haar moeder weinig goeds van hem dacht (misschien hielden zij hem wel voor een pederast).' Dat Clairette Oscar Duboux inderdaad een 'beau ténébreux' heeft genoemd, blijkt uit Du Perrons brief van 9 juni 1923 aan haar, waarin hij zegt dat zijn 'beau ténébreux' kiespijn heeft. Later zou DP ervaren dat Clairette het bij het juiste eind had. Duboux was biseksueel en viel wel degelijk op zijn Indische vriend.
50 DP aan Clairette Petrucci, 31-5-1923. Du Perrons komst op 29 mei en vertrek op 30 mei zijn ontleend aan de agenda van Clairette Petrucci.
51 Maar de dag erna komt hij vlug nog wat foto's maken.
52 DP aan Julia Duboux, 16-8-1924.
53 *Vw* III, p. 489; *Hlvh* 1996, p. 395.

54 *Vw* III, p. 483; *Hlvh* 1996, p. 391. In de fotoalbums van DP komen twee foto's voor die exact aan deze beschrijvingen beantwoorden. Zie ook mijn artikel: 'Met een blik van nadenkend wantrouwen.'
55 In *Hlvh* worden Denise en haar man gesitueerd 'in een klein huisje in Ouchy', een voorstadje van Lausanne.
56 Gesprek met Claude Oscar Werner, 8-1-1994 te Lausanne.
57 Vgl. *Vw* III, p. 483-484; *Hlvh* 1996, p. 391: 'Ook hij was mij sympatiek, maar mijn vriend had mij precies uitgelegd hoe hij met zijn vrouw leefde: tot zijn 27e was hij "onschuldig" gebleven, en dat niet alleen, hij had prostituées op straat aangesproken om ze van het slechte pad terug te brengen [...].'
58 Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 227. Niet in de herziene druk. *Hlvh* sluit hierop aan met de suggestie, dat de relatie tussen Denise en haar man door het verblijf van Arthur Ducroo in een nieuwe fase was beland: 'Toen ik in Ouchy terugkwam, war en zij alleen maar goede kameraden.' Vgl. *Vw* III, p. 484; *Hlvh* 1996, p. 391.
59 Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 9-6-1923.
60 Idem.
61 Zie: *Hlvh* 1996, p. 489. Winnie is weggeretoucheerd uit *Hlvh*, de op háár betrekking hebbende anekdote over de tekensessie wordt verbonden met Denise. De werkelijkheid wordt hier opgeofferd aan een strakkere verhaallijn.
62 In de eerste druk van *Een voorbereiding* speelt Julia Duboux geen rol, maar valt het accent op Winnie Werner, die schuilgaat achter de naam 'Milly'. Oscars biseksualiteit wordt hier niet belicht: 'Jacques hield van Milly, al kon hij haar niets aanbieden [bij gebrek aan een maatschappelijke positie]. Milly was, door allerlei familie-machinaties naar het scheen, verloofd. Ik moest er mij mee bemoeien; ik maakte wandelingen met Milly gedurende welke ik over haar geluk sprak en, meende ik, de belangen van Jacques behartigde. Een ogenblik, bij een kromming van de weg, in de schemering, stond zij snikkend tegen mij aan. Toen ik, de volgende maanden, in Italië brieven van Jacques ontving, trof mij daarin de koele toon, en dat hij nooit over Milly schreef. Precies een jaar later was ik in Lausanne terug; het was volkomen uit met Milly, zeide hij toen, en hij dankte mij het zover te hebben gebracht. Mij? Wist ik dan niet dat Milly gehoopt had dat ik haar ten huwelik zou vragen?' Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 226-227.
63 Zie: *Brieven* I, p. 34-35 (niet verzonden prentbriefkaart aan Julia Duboux, 12-6-1923) en p. 452 (vertaling).

V
Bij gebrek aan ernst
1923-1927

Hoofdstuk 18
Le jeune Européen

> ‘Voorgoed voortvluchtig te zijn,
> ontsnapt aan alle milieus...’[1]

Barnabooth

Impulsen voor een andere houding tegenover het bestaan kreeg Du Perron door de lectuur van *A.O. Barnabooth. Son journal intime* (1913) van Valery Larbaud (1881-1957).[2] Hij had het boek al in 1922 bij zijn boekhandelaar in Montmartre zien liggen, een wikkel eromheen met een wervende tekst over een jonge Zuid-Amerikaanse miljardair die dwars door Europa reizend zijn melancholie met zich meevoert. Ernaast ‘een grof portretje van een man met een panamahoed’ die wel iets weg had van hemzelf. De boekhandelaar deed niet erg enthousiast en Du Perron liet het boek liggen. Hij las het pas in juni 1923, tijdens zijn reis met Oscar Duboux. Hij ging nog een laatste maal naar Quinto, Oscar bleef in Florence. Later heeft Du Perron zijn kennismaking met *Barnabooth* gememoreerd:

> ‘J[acques] D[uboux] las het vóór mij, terwijl ik mijn dagen in Quinto doorbracht; op een avond vroeg ik hem hoe het was en hij antwoordde: - Ik zeg niets, je moet het zelf maar uitvinden. - Toen ik het begon te lezen, was ik na enkele bladzijden veroverd, ik slaakte vreugdekreten en J.D. zei bedaard en wijs: - Dat dàcht ik wel: je herkent er natuurlik

> jezelf in, en denkt dat het speciaal voor jou is geschreven. - Hoeveel foto's met panamahoeden heb ik daarna in Italië niet van mij laten maken!'[3]

In deze herinnering treft vooral de identificatie van de jonge Du Perron met de auteur en met diens gefortuneerde romanpersonage Archibald Olson Barnabooth. De auteur Valery Larbaud kwam zelf uit een familie die bronnen van het bekende Vichywater bezat en schatrijk was geworden door de exploitatie daarvan. Larbauds vader was reeds in 1889 gestorven; bij het bereiken van zijn meerderjarigheid in 1902 werd van rechtswege besloten dat hij een jaarlijkse toelage van 400.000 Franse frank zou krijgen. Dit bedrag komt overeen met 200.000 gulden van die tijd: een gigantische som! Desalniettemin meende Larbaud dat zijn moeder hem in zijn vrijheid wilde beknotten. Hij ging morrend akkoord, maar zijn revolte en verlangen naar volledige vrijheid liggen mede ten grondslag aan de genese van de figuur Barnabooth in de eerste versie uit 1908.[4]

In de latere versie *A.O. Barnabooth. Son journal intime* heeft de thematiek aan complexiteit gewonnen. Het thema van de vrijheid uit zich in Barnabooths (verlangen naar) onafhankelijkheid en zijn intellectuele reserve.[5] Barnabooths reislust komt niet alleen voort uit vrijheidsdrang, maar staat ook in dienst van zijn zoeken naar het absolute. Hij wenst tot alle prijs stagnatie en verstarring te voorkomen. Zijn reizen houdt verband met zijn streven naar een zelfverwezenlijking die aan alle gemakkelijke etikettering ontkomt. Hij heeft een soevereine minachting voor 'middelmatige geesten, de enigen die alles op orde hebben, respectabel zijn, kortom de verpletterende Meerderheid, de Stem des Volks, de Normale Mens van de zenuwartsen, die geen hartstochten heeft dan degene die je behóórt te hebben [...].'[6] Maar deze libertijn heeft één diepe wens, namelijk om te trouwen. Hij is rusteloos op zoek naar 'zijn vrouw'. Eerst verklaart hij zijn liefde aan Florrie Bailey, een meisje uit het volk, daarna maakt hij de mondaine Gertie Hansker het hof, maar uiteindelijk trouwt hij met zijn beschermelinge Concha Yarza, met wie hij terugkeert naar Zuid-Amerika, hun land van herkomst. Hij beseft dat het absolute onbereikbaar is, levert een deel van zijn vrijheid in en kiest voor het gewone leven.

Welke parallellen met zijn eigen leven herkende Du Perron in Barnabooth? In de eerste plaats heeft Barnabooth als zoon van een koloniaal land een ambivalente verhouding tot Europa. Hij wil er zich dolgraag thuis voelen, maar als het erop aankomt wordt hij afgewezen: '*Ik ben een*

koloniaal. Europa wil mij niet; ik zal er nooit méér zijn dan een toerist. Ziedaar het geheim van mijn woede.'[7] Du Perron koesterde een vergelijkbaar complex: als op Java geboren Indische jongen voelde hij zich niet volledig geaccepteerd door de Europese samenleving met haar ondoorzichtige sociale rituelen. Hij was en bleef een buitenstaander.

Een tweede parallel met Barnabooth was het compromisloze streven naar zelfverwezenlijking, zonder dat er 'slijtage van het gevoel' optrad. Dit compromisloze streven werd mede mogelijk gemaakt doordat ze niet hoefden te werken. Barnabooth was gefortuneerd, Du Perron kreeg in Europa een ruime toelage van zijn vader. Een derde parallel was beider rusteloze zoektocht naar de Vrouw, wat Du Perron later 'de Jacht op de Ene' zou noemen. Het is op dit punt dat er een conflict optreedt met de zelfverwezenlijking: enerzijds hebben zowel Barnabooth als Du Perron de ene nodig om volledig mens te worden, anderzijds beperkt de vrouw in meerdere of mindere mate hun vrijheid. Barnabooth formuleert het zo: 'Of hij wil of niet, de man die met een vrouw leeft, onderwerpt zich en wordt bezadigd. Tournier de Zamble, die al behoorlijk geleefd heeft, zei me eens: verhoudingen beginnen bij champagne en eindigen in kamille.'[8]

Du Perron zal met een gevoel van herkenning de passage hebben gelezen waar Gertie Hansker wrevelig vaststelt dat Barnabooth geen avondkleding draagt. Barnabooths reactie is mild en bespiegelend: 'Hoewel gespeend van morele vooroordelen, is zij dus toch de slavin van bepaalde omgangsvormen? In kleinigheden toch nog gehoorzaam! Het was niet meer dan een pijnlijk moment. Onmiddellijk brachten haar aanwezigheid, de warmte en de geur die zij bij zich droeg, het zoete verlangen terug.'[9] Niettemin slaat Barnabooth niet lang daarna op de vlucht voor zijn mondaine muze, na eerst een gedicht van vijf strofen voor haar te hebben geschreven, dat als volgt begint:

> Je t'apporte toute mon âme:
> Ma nullité, nonchalamment,
> Mon maigre orgeuil, ma pauvre flamme,
> Mon petit désenchantement.
>
> Je sais que tu n'en es pas digne;
> Mais suis-je digne d'être aimé?[10]

Dat Du Perron in dit gedicht iets verwants heeft gevoeld, blijkt uit het feit dat hij er later een vertaling van maakte, die aldus begint:

> Ik breng je heel mijn ziel, zo tam,
> mijn niets-zijn, zonder aarzeling,
> mijn schrale trots, mijn poovre vlam,
> mijn hele kleine ontgoocheling.
>
> Ik weet je bent het geenszins waardig;
> maar ben ik waard te zijn bemind?[11]

In de vierde strofe van het gedicht wordt de betekenis van de mens gerelativeerd, hij die als een vreemdeling op aarde is, en het eindigt met een sceptisch slotakkoord:

> Wij zien het leven zachtbestraald,
> en toch, o hart zo roemgezind,
> besef dat niemand naar ons taalt,
> niet eens wijzelven, lieve kind.[12]

De intellectuele reserve is een vierde parallel tussen Du Perron en Barnabooth. Maar bovenal was Du Perron aangetrokken tot de kosmopolitische en subversieve kanten van de 'jeune Européen': de jongeling die iedere vorm van conformisme afwijst en vooral niet 'dupe' wenst te worden. Na lezing van *Barnabooth* was Du Perron dan ook niet tevreden over het zijns inziens tamme slotdeel, waarin Barnabooth Europa vaarwel zegt en door te kiezen voor het huwelijk het avontuur achter zich laat. Het typeert Du Perrons fascinatie voor Barnabooth als kosmopoliet en luxereiziger zonder dwingende bindingen, dat hij dit vierde cahier 'een beetje kleurloos' vond.[13]

In 1934 zou Du Perron *Barnabooth* kenschetsen als een boek 'dat uit intelligentie, gevoel, kultuur en *loisir* werd opgebouwd'.[14] Deze aspecten van Larbauds werk, die tekenend waren voor het individualisme van vóór de Eerste Wereldoorlog, hebben voor Du Perron steeds meer belang gekregen. De Eddy du Perron van 1923 voelde zich echter vooral aangetrokken tot Barnabooths rebelse geest en zijn verzet tegen de bourgeoisie. Deze geest bewijst zich onder andere in zijn exploratie van het kwaad door het plegen van winkeldiefstallen. Barnabooth wilde op die manier, bij wijze van intellectueel experiment, zijn moed testen, maar hij zag ook onmiddellijk in dat het niet veel om het lijf had.[15]

Toch werd Du Perron door dit voorbeeld geïnspireerd: ook hij pleegde

enkele keren kleine winkeldiefstallen, om de kick die dit hem gaf en eigenlijk nog meer om een beetje te kunnen provoceren. Zowel Clairette Petrucci als Julia Duboux heeft hij op de proef willen stellen met zijn trotse bekentenis dat hij boeken stal. Op 9 juni 1923 schrijft hij Clairette uit Lausanne dat hij iets heeft ontvreemd uit een winkel: in Florence heeft hij bij Pineider op de Piazza della Signoria een fraai detail uit een reproductie van de Lente van Botticelli gestolen. Het kostte maar 2 lire 40, het was hem echter begonnen om de sensatie van de daad zelf: 'En evenals Barnabooth word ik geenszins door wroeging geplaagd, maar vind ik het slechts kinderspel! - Ik vertel je dit, hoewel ik weet dat je het niet zult begrijpen. Je bent zo oppassend, lieftallige Clairette, meer dan ooit voordien, geloof ik'.[16]

André Gide

Een literaire ontmoeting van zeker even groot belang was die met het werk van André Gide. Al in januari 1922 las Du Perron zijn eerste boekje van Gide. Volgens een herinnering in *Cahiers van een lezer* had een heer in een boekhandel in Biarritz zijn nieuwsgierigheid geprikkeld door zijn gemopper over Gides relatieve onbekendheid.[17] Du Perron wilde hem meteen lezen, maar ze hadden in de boekhandel alleen 'de plakette over Wilde'.[18] Als betrekkelijk kenner van het werk van Wilde was hij niet onder de indruk. Gide liet zogenaamd Oscar Wilde aan het woord, maar het leek nergens naar: niets dan prozagedichten vol nodeloze herhalingen en maar weinig persoonlijks. Van een zo gerenommeerd schrijver had hij meer verwacht.[19] Maar daarna las hij *Prétextes* (1903), een belangrijke essaybundel waarin Gide zijn esthetische principes uiteenzet, en dat boek overtuigde hem wel.[20] In Nice kocht hij nog drie boeken van zijn nieuwe ontdekking: *Paludes* (1895, door Martinus Nijhoff vertaald als *Moer*), een satirische roman over het schrijven, waarin de auteur afrekent met het symbolistische standpunt dat hij tot dusverre had ingenomen, *La porte étroite* ('De enge poort', 1909), een novelle waarin de twee hoofdpersonen, Jérôme en Alissa, van elkaar gescheiden blijven ondanks de liefde die ze voor elkaar voelen, en ten slotte *Isabelle* (1911), een novelle waarin de liefde als bedrieglijke schijn wordt voorgesteld.

Hoewel hij niet alles begreep, had Du Perron snel door dat Gide een belangrijk auteur was. Hij liet Clairette meteen in zijn vreugde delen. Waarschijnlijk had ze hem geschreven dat deze - destijds nog zeer omstreden

- auteur niet haar sympathie genoot. Du Perron probeerde haar over te halen Gide toch een kans te geven. Hij raadt haar *La porte étroite* aan: een magnifieke roman![21] *Paludes* vindt hij vermakelijk, maar het is hem niet recht duidelijk waar het nu precies om gaat, terwijl *Isabelle* lijdt aan overbodige persoonsbeschrijvingen. Dit doet echter niets af aan het talent van de schrijver!

Het is niet onmogelijk dat Du Perron in deze periode ook Gides debuut *Les cahiers d'André Walter* (1891) heeft gelezen, waarin grote delen van Gides eigen dagboek zijn verwerkt. André Walter schrijft een roman, waarvan de lezer via zijn dagboek kennisneemt. De overeenkomst met *Een voorbereiding. Zijnde de cahiers van Kristiaan Watteyn* dringt zich op: ook Kristiaan vertelt in dagboekfragmenten en brieven over de roman 'Een studie in buitenkant' waaraan hij op dat moment werkt.[22] In *Paludes* (1895) heeft Gide deze techniek van de 'inclusion oblique' verder ontwikkeld door een anonieme verteller te laten optreden die *Paludes* schrijft, maar het boek is tegelijk het verhaal van Gide die *Paludes* schrijft; bovendien communiceren verteller en auteur met elkaar over het probleem van de persoon van de schrijver, zijn mate van vrijheid en de betekenis van zijn werk. Dit gebeurt vaak op vermakelijke wijze. Du Perron mocht nog niet veel begrijpen van de ingenieuze constructie van de roman, de humor erin kon hij wel waarderen. *Paludes* bevat ook een 'acte gratuit' ofwel ongemotiveerde daad: een van de optredende figuren (Tityre) slaat de ander (Coclès) een bloedneus, om uiting te geven aan zijn soevereine vrijheid. Deze daad is vergelijkbaar met Barnabooths besluit om zijn pas gekochte valiezen in de rivier de Arno te laten afdrijven: een soevereine geste die Du Perron bijzonder amuseerde, maar die zijn ouders het commentaar ontlokte dat de hoofdpersoon niet goed snik was.[23] Zowel Larbaud als Gide appelleerden aan de onrust in Du Perrons wezen, aan zijn verlangen naar vrijheid en mobiliteit, zijn drang om te ontkomen aan de beperkingen van zijn milieu, van elk milieu.

Maar het was ook de lyrische stijl van de vroege Gide waardoor hij zich voelde aangesproken. Systematisch lezer die hij was, heeft hij zowat alles gelezen wat hij van Gide te pakken kon krijgen. In 1924 kende hij in elk geval ook van hem: *La tentative amoureuse ou le traité du vain désir* (1893) - 'De poging tot liefde of verhandeling over het vergeefse verlangen'.[24] Veel later, bij de bespreking van Gides verzameld werk, zou hij verklaren dat er 'nooit méér poëzie in proza bereikt' is dan in *La tentative amoureuse* en vele stukken van *Le voyage d'Urien*.[25] Het eerste werk deed hem denken 'aan de sfeer van gedroomd geluk die Vigny's *Maison du Berger* tot een zo groot gedicht maakt'.[26]

In deze verdediging van Gide, tegen hem onwelgevallige Nederlandse critici, heeft Du Perron zijn genegenheid voor de vroege 'uitsluitend-lyriese Gide' niet onder stoelen of banken gestoken. Het verwijt dat Gide vaak wordt gemaakt van zijn gebrek aan zogenaamde 'atmosfeer', is een verwijt dat de hele Franse romankunst kon gelden: de Franse romans moeten het hebben van hun conceptie en geest, terwijl de Engelse romans superieur waren qua 'atmosfeer'. Toch plaatst Du Perron hier een kanttekening bij:

> '[...] het is voor mij een zekerheid dat Gide's middelen tot overtuiging, ook in de roman, verre van cerebraal alleen zijn. De "atmosfeer" van sommige gedeelten van *L'Immoraliste*, van *La Porte Etroite*, van heel *Isabelle* lijkt mij - en zeker voor een Frans romancier - meer dan geslaagd; en ik word in dit gevoelen versterkt bij iedere herlezing van bijv. *Amyntas*, waar Gide het landschap weergeeft met een warmte, een hoog en intens gevoel, het zicht- en tastbaar maakt op een wijze, die door velen alleen bereikt werd bij het beschrijven van een geliefde vrouw.'[27]

Zo formuleerde Du Perron het in 1929. Volgens zijn eigen verklaring heeft hij Gide pas werkelijk gevonden door toedoen van Pascal Pia, in 1924.[28] Misschien hebben zij met elkaar over Gide gecorrespondeerd, want Du Perron zag Pia pas in november van dat jaar terug, na diens ontslag uit het militaire hospitaal in Laveran.[29] Toen hij in november 1924 twee weken in Parijs verbleef, had hij alle gelegenheid om met zijn vriend bij te praten. Misschien is Pia toen zijn gids geweest bij het doorgronden van 'moeilijke' romans als *Paludes.* In elk geval las Du Perron in oktober 1924 *Les caves du Vatican* (1914) en ook nu weer trachtte hij zijn enthousiasme voor de roman over te dragen op de vriendin met wie hij op dat moment correspondeerde: Julia Duboux. Hij hield haar voor dat sommige beschrijvingen in de roman die van Victor Hugo en Alexandre Dumas naar de kroon staken. Het vijfde deel, waarin Lafcadio 'uit verveling' een man doodt, 'om wille van het gevoel dat dat geeft, verplaatst ons midden in Dostojefski, en het einde van het boek vertoont trouwens een treffende overeenkomst met het einde van *Schuld en boete*'.[30]

Het etiket van immoreel schrijver, vriend van misdadigers en afvallig protestant, dat Gide zowel in Nederland als Frankrijk door sommige critici kreeg opgedrukt, had hij vooral te danken aan 'immorele' boeken als *L'immoraliste* (1902) en *Les caves du Vatican.* Het laatste boek, een combinatie van schelmenroman en ideeënroman, is bekend geworden

door de acte gratuit van Lafcadio, zijn vermoorden van een willekeurig iemand, een ongemotiveerde handeling waarmee hij zijn vrijheid bewijst. Als de kranten over de moord schrijven, acht Lafcadio de benaming ‘misdadiger’ misplaatst, hij voelt zich veeleer een ‘avonturier’. Toch duurt deze euforie niet lang: de reacties van vrienden en bekenden die weten dat hij de dader is, maken dat hij de gevangene wordt van zijn acte gratuit en aarzelt tussen zich aangeven en zelfmoord plegen. Gide heeft in deze ‘sotternie’ op speelse, luchtige wijze het vraagstuk van de vrije wil behandeld, maar laat de conclusies over aan de lezer.

Du Perron las niet alleen Gides romans, al in februari 1922 bestudeerde hij ook diens essaybundel *Prétextes*. Deze bevatte onder andere Gides aanval op Maurice Barrès, die zich na zijn individualistische begin had ontwikkeld in de richting van een mystiek nationalisme en regionalisme. In zijn roman *Les déracinés* (1897) had Barrès de gevoelens van ontworteling beschreven van zeven jonge Lotharingers die hun geboortegrond hadden verlaten om zich in Parijs te vestigen. Gide daarentegen wees op de vreugde van het reizen, van het verliezen van bindingen, en hield een pleidooi voor ‘dépaysement (physique ou intellectuel)’ en ‘déracinement’.[31] Gides argument dat jonge boompjes juist sterker worden door ze enige malen te verplanten, heeft bekendheid verkregen. Het is niet moeilijk de positie te bepalen die Du Perron als ‘jeune Européen’ in deze kwestie innam: vóór individualisme en een bewust nagestreefde ontworteling, vóór vrijheid en een kosmopolitische instelling.

In *Prétextes* staat het essay ‘De l'influence en littérature’, waarin Gide het belang van de invloed verdedigt: ‘De invloed schept niets: hij maakt wakker.’ Volgens Gide plaatsen persoonlijke invloeden het individu veelal tegenover de gemeenschap en scheppen zij ‘als het ware een nieuwe familie, met zeer verspreide familieleden, gaaf van banden, gebaseerd op verwantschap’. Du Perrons activiteiten als schrijvende ‘jeune Européen’ kunnen in dit licht worden gezien: als schrijver plaatste hij zich tegenover maatschappij en gemeenschap, tegenover zijn familie ook, en knoopte hij nieuwe verwantschapsbanden aan met mensen die hem in zijn proces van zelfontdekking en zelfbevestiging wat te zeggen hadden of die op de een of andere manier zijn bondgenoot konden zijn. Het was daarom van levensbelang om de ene die hij zocht in dit bondgenootschap te betrekken.

Du Perrons behoefte aan literaire reflectie bepaalt zijn schrijverschap. Hij was dan ook naar Europa gekomen om dát ‘beroep’ uit te oefenen, en

geen ander! Vooral in het begin van een literaire loopbaan, wanneer het schrijverschap nog veroverd moet worden, is de invloed van belang. Talrijk zijn Du Perrons verzekeringen dat hij hard aan het werk is: lezen, de 'studie', was óók werk. Zijn opvatting van het schrijverschap hield ook in dat hij geen geloof hechtte aan inspiratie. Hij schreef dit met zoveel woorden aan Julia Duboux: 'Geloof je in de inspiratie? Ik niet; werkelijk niet.'[32] Vervolgens vertaalde hij voor haar een tekstfragment uit het begin van *Een tussen vijf*; het was een langere passage dan in de uiteindelijke publicatie in boekvorm. Het schrijfproces is op gang gebracht door het verhaal op te vatten als een kaartspel:

> 'Dit is een kaartspel. Ik heb het gespeeld met patiencekaarten. Je kunt het alleen spelen, in een ligstoel, als je een klein beetje fantasie hebt. Je kunt veel variaties bedenken. Je hebt niet veel kaarten nodig; zeven kaarten volstaat. Te weten: een heer (schoppenheer), een vrouw (hartenvrouw), vier boeren en de joker. Om te beginnen heb ik zes van de zeven kaarten namen gegeven. De joker deed eigenlijk niet mee. De heer noemde ik *Bob.* De vrouw *Betsy.* De boeren *Max, Maurice, Eric* en *Willy.* De joker die bijna voor spek en bonen meedoet, heet in *dit* spel eenvoudig: *de masseur.*'[33]

Uit dit kleine voorbeeld blijkt Du Perrons nieuwgevonden literaire methode in die tijd, waar de invloed van Larbaud en Gide niet vreemd aan waren. Het verhaal is slechts een constructie, een spel dat diverse mogelijkheden in zich bergt, zoals ook de personages, bevrijd van naturalistische principes, allerlei kanten op kunnen gaan. Larbaud en Gide hebben Du Perrons schrijverschap een belangrijke impuls gegeven. De betekenis die Gide vanaf 1924 voor hem kreeg, blijkt ook uit het feit dat hij strooide met citaten uit het werk van de Franse meester.[34]

Een cynische blik

Rond de tijd dat hij Larbauds werk leerde kennen, liep Du Perron ook warm voor Paul Morand (1888-1976), die meer nog dan Larbaud de lof zong van het kosmopolitisme. Deze schrijver-diplomaat probeerde de zich snel veranderende moderne wereld te vangen in een droge, trefzekere, elliptische stijl, met gebruikmaking van gewaagde metaforen, een snel ritme en nerveuze perspectiefwisselingen. Du Perron was zich er zeer van

bewust dat de traditionele esthetiek niet meer in tel was in de dynamische tijd waarin hij leefde. Hij wilde ook met zijn tijd meegaan: 'Wat ik meer en meer in de moderne geest en de moderne literatuur waardeer, is de afwezigheid van, de verachting voor elke sentimentaliteit, het vermogen om koel te constateren [...], om niet meer te kijken - zelfs niet zichzelf te bekijken - door erg mooie en erg bedrieglijke regenbogen.'[35]

Een koele, cynische blik, vooral ten opzichte van seksualiteit en liefde, trof Du Perron aan in twee zeer van elkaar verschillende romans die hij las: *Les civilisés* (1905) van Claude Farrère (1876-1957) en *Le diable au corps* van Cocteaus vriend Raymond Radiguet (1903-1923).

Le diable au corps verscheen in maart 1923 en werd een opzienbarend succes. De jeugdige auteur stierf in december van hetzelfde jaar aan tyfus.[36] Deze roman, in het Nederlands getiteld *Van de duivel bezeten*, speelt in de tijd van de Eerste Wereldoorlog. François, de adolescente hoofdpersoon die het verhaal vertelt, knoopt in 1917 een seksuele relatie aan met Marthe, die slechts enkele jaren ouder is dan hij en die met hem een passie deelt voor literatuur. Marthes echtgenoot is als soldaat naar het front vertrokken en heeft haar Baudelaires *Fleurs du mal* verboden. Maar zij heeft een te avontuurlijke aard om zich iets aan te trekken van welk verbod dan ook en ze wordt hartstochtelijk verliefd op François. Deze speelt zijn rol zo koel mogelijk. Zo dwingt hij Marthe haar argwanende echtgenoot tedere brieven te schrijven, die hij dicteert. Tegelijkertijd is hij Marthe ontrouw met een Zweeds meisje en droomt van een leven van enkel zingenot. Als Marthe zwanger wordt, verlaat François haar. Er ontwikkelt zich een subtiele psychologische strijd tussen hen beiden, met nog een ontmoeting in een hotel. Zij sterft in het kraambed, en haar echtgenoot, die in de waan verkeert dat hij het kind tijdens zijn verlof heeft verwekt, ontfermt zich erover en voedt het op.

Op 23 april 1923, de roman is nauwelijks een maand uit, schrijft Du Perron aan Clairette dat hij *Le diable au corps* met bewondering heeft gelezen. Ook al is het boek in de mode en deed de aanprijzing van Jean Cocteau hem het ergste vrezen, hij kan niet anders dan zich gewonnen geven. Eind mei doet hij Clairette de roman cadeau, hij had er graag *Les civilisés* bij gedaan, maar heeft zijn exemplaar niet bij de hand. Du Perron heeft *Les civilisés* kort voor *Le diable au corps* gelezen.[37] De helden van *Les civilisés* waren een 'nieuwe variant' van zijn jeugdhelden: '[...] ik ontdekte toen de cyniese onverschilligheid na de parmantige onverschilligheid van de studenten en bohèmes'.[38] Meteen daarop gaat hij verder: '*Barnabooth*, dat in zekere zin *Les Civilisés* verdrong, was de eerste werkelike verfijning

en korrektie, het “hogere peil” in deze lijn; Jean de Tinan en *Le Petit Ami* van Léautaud vervingen op dezelfde manier Dumas fils en Murger. Men verandert nooit zóveel...’[39]

Du Perron heeft diverse malen beweerd dat *Les civilisés* de enige roman is van de zeevaarder-schrijver Farrère die met kop en schouders uitsteekt boven een verder middelmatige productie, maar hij heeft er nooit een beschouwing aan gewijd.[40] Vanwaar zijn enthousiasme voor deze roman, ondanks de traditionele stijl?[41] Het heeft veel te maken met het cynisme van de drie hoofdpersonen en de grote rol die de erotiek speelt in het verhaal. De roman is gesitueerd in Frans Indo-China en bevat in de beschrijving van de broeierige tropische atmosfeer veel herkenbaars, vooral voor een Indische jongen die zelf enige libertijnse ervaring had opgedaan. De drie in Saigon wonende vrienden, twee zeelieden en een dokter, hebben zichzelf uitgeroepen tot ‘les civilisés’: de beschaafden, terwijl in hun ogen de deugdzame, aangepaste mensen de eigenlijke ‘barbaren’ zijn.

Ongetwijfeld had Farrère een moralistische bedoeling met zijn roman, maar de uitspattingen van de drie vrienden zijn met wellust beschreven. Kortom, voer voor politiek correcte speurders naar de reflectie van het Oosten in westerse geschriften! Du Perron zal - in zijn chagrijn over zijn onbeantwoorde liefde - bepaalde cynische uitspraken hebben geapprecieerd, zoals deze van het personage Torral: ‘Ik heb het coëfficiënt liefde uit mijn vergelijking verwijderd [...]. Aan de andere kant, wat kost het een moeite, zelfs voor de meest beschaafde mens ter wereld, om de liefde te schrappen en het vrouwtje te behouden! Het eenvoudigste is de ene tegen de andere weg te schrappen. Dat heb ik gedaan.’[42] Torral is het prototype van de man die in de liefde vooral geen dupe wenst te worden. Pedro Creixams zag wel wat in de ongecompliceerde Torral, maar ook Eddy du Perron haalde hem met instemming aan in zijn eigen ‘liederlijke’ periode, die volgde op de epiloog met zijn muze en zijn madonna.[43] Hij had al lang genoeg als een heilig boontje geleefd!

De garçonnière

Op 17 juli 1923 werd de familie Du Perron officieel ingeschreven in de Belle-Vuestraat 3 als komende uit Bandoeng.[44] Eddy had bedongen dat hij een eigen ruimte zou krijgen waar hij onafhankelijk van zijn ouders, maar natuurlijk wel financieel door hen gesteund, zijn gang kon gaan. Het was

een min of meer Indisch arrangement, want op het nieuwe adres werd het hoofdgebouw (een ruim herenhuis) betrokken door de ouders, pleegzusje Ina, de kokkie en ander personeel, terwijl Eddy een bijgebouw voor zich alleen kreeg toegewezen: de aan de straatzijde gelegen chauffeurswoning boven het koetshuis, terzijde van de oprit.

In juni begon hij er al aan te werken en rond de twintigste juni had hij zijn ‘garçonnière’ ofwel vrijgezellenwoning enigszins op orde. De woning bestond uit een ‘salon’ of woonkamer, een werkkamer die hij ‘bureau’ noemde en een slaapkamer, met daarboven nog een zolderruimte.[45] In de woonkamer had hij een aparte sfeer gecreëerd met een artistiek behang vol hevig gestileerde bomen en struiken die naar het abstracte neigden; aan de wand hingen reproducties, onder andere van ballerina's van Degas. Op de zolderkamer had hij enkele schilderijen van zijn Montmartre-vrienden opgehangen en in zijn werkkamer Creixams' portret van Cendrars. De woning werd ingericht met een knalrode sofa, een bidstoel, een grote tafel, twee kleine ronde tafeltjes, een secretaire en een grammofoon.[46]

Op 23 juni 1923 was Clairette terug in Brussel. Had Eddy haar nog naar Quinto geschreven dat het leek alsof alle oprechte woorden tussen hen beiden pompeus, retorisch en ridicuul waren geworden en dat ze elkaar beter niet meer konden zien, toch maakte hij op 5 juli weer zijn opwachting bij haar.[47] Er moest kennelijk het een en ander uitgepraat worden, want twee dagen later bracht hij haar weer een bezoek. Daar bleef het voorlopig bij. Clairette bracht met een aantal vrienden van wisselende samenstelling veel tijd door in Belgische kustplaatsjes. De verhouding was over en weer nogal stroef geworden. Eddy voelde zich eenzaam, maar dwong zichzelf om niet opnieuw bij haar aan te bellen.[48] Clairette bracht hem een tegenbezoek in zijn vrijgezellenwoning - maar ze voelden zich geen van beiden gemakkelijk en melancholie overheerste.[49]

Eddy's eenzaamheid werd geaccentueerd door bezoekjes van ‘vrienden’ die hem niets te zeggen hadden, en door een conflict met zijn vader dat tijdens de gezamenlijke maaltijden op de spits werd gedreven. Charles zweeg veertien dagen tegen zijn zoon en liep als een gekooide leeuw door zijn herenhuis. Met het klimmen der jaren was de ‘kwaaie Duup’ er niet gemakkelijker op geworden: bij de minste of geringste tegenspraak ontstak hij in woede. Tijdens een wandeling onderhield hij zijn zoon over diens huwelijkse vooruitzichten. Eddy liet het allemaal over zich heenkomen, met een kille verachting voor zijn gehate verwekker. Voorlopig weerhielden de tranen van zijn moeder hem om daadwerkelijk in zijn

garçonnière te trekken. Brieven van Bernadette en Inès, twee meisjes die hij samen met Oscar in Florence had ontmoet, fleurden hem een beetje op, maar verder had hij nog steeds een kater van zijn verloren muze. Er waren andere kandidaten: Annie, Eugénie, Suzanne, Inès, Winnie Werner, maar nee, hij was niet verliefd op hen. En ook niet op Julia, hoewel hij haar hoog boven de anderen stelde, als 'Heilige Beeltenis van de Beminnelijke Vrouw (in de oorspronkelijke zin des woords)'.[50]

Uit deze lethargie werd onze getormenteerde held pas bevrijd door een lange logeerpartij van Pedro Creixams, die hem met zijn ongecompliceerde kijk op de dingen des levens in een andere stemming bracht.[51] Creixams wilde zijn verblijf ook gebruiken om te schilderen.[52] Een advertentie in *Le Soir* moest hem aan modellen helpen. Een van de dametjes die zich aandienden was de twintigjarige Luxemburgse Josette Filippi, die door Du Perron werd uitgeroepen tot zijn 'femme-corps'. Hij vermande zich. Na al die vrijwillig aanvaarde kuisheid werd het hoog tijd voor een libertijnse exploratie van het Europese liefdesleven! Evenals Stendhal dat had gedaan in *De l'amour*, maakte Du Perron onderscheid tussen verschillende soorten liefdes, en voor de ene soort hoefde je de andere niet te laten. Zo promoveerde hij Josette Filippi tot zijn minnares.

In *Het land van herkomst* worden in het hoofdstuk 'Jacht op de Ene' enkele smakelijke anekdotes opgedist over zijn onderkoelde speelse omgang met 'dit vulgaire wicht'. Zijn gevoelens houdt hij zorgvuldig buiten schot: hij mocht immers nooit meer 'dupe' worden.[53] Hij schreef Oscar Duboux in geuren en kleuren over zijn nieuwe ontdekking: 'nogal charmant, niet al te ordinair zodat mij nog enkele illusies resteren [...] met een snaakse glimlach, regelmatige tanden, appetijtelijke armen, lange dunne vingers, een uitbundige en zeer Italiaanse haardos, blanke schouders en ronde, stevige borsten'. Tevens vertrouwde hij zijn vriend toe dat Julia daarentegen voor hem de 'femme-âme' representeerde, 'als bron van strelingen voor mijn geest'.[54]

Eddy's moeder bleef erg gesteld op Clairette: zij nodigde haar met haar moeder uit voor de avondmaaltijd. Eddy mocht de uitnodiging langsbrengen.[55] Na deze avond maakte Clairette een tiendaagse rondreis door Frankrijk. Terug in Brussel poseerde ze eind augustus voor Marcel Wolfers. Eddy volgde zijn eigen programma, hij liet zich in zijn jacht op avontuurtjes door geen enkele femme-âme meer weerhouden. Hij ontmoette een Bandoengs kennisje, de mollige en gezellige Lenie Aronds.[56] Samen met haar zette hij eens flink de bloemetjes buiten: ze gingen uit eten,

maakten een reisje naar Nederland en lieten zich samen fotograferen, waarbij hij een vorsende blik in de camera wierp. Deze foto stuurde hij triomfantelijk aan Clairette, die hem in haar album plakte met het onderschrift ‘Eddy et un modèle’.[57] Maar hij liet Lenie ook gauw weer vallen. Schreef hij op 23 augustus 1923 nog aan Creixams, dat Lenie ‘zachter en begeerlijker’ was dan ooit, ‘mede als gevolg van de ambiance’, op 18 september meldde hij hem dat ‘de bladzijde “Lenie”’ in het boek, of beter ‘zakboekje’, van zijn leven voorgoed was omgedraaid. Maar de relatie met Josette werd met libertijns plezier voortgezet. Du Perron liet zijn vriend weten dat hij die avond onder het uitspreken van zijn naam een aanhalige kus zou plaatsen in het fraaie midden van Josettes navel. En hij citeerde een uitspraak van beider ‘vriend’ Torral waar hij helemaal achter kon staan: ‘De liefde, van het moment af dat zij ophoudt bronst te zijn, wordt een intellectuele bloedarmoede.’

Tegelijkertijd opereerde hij op het front van de ‘ziel’. Zo bezocht hij Clairette weer als vanouds, omdat hij het onbevredigend vond als hun relatie zo abrupt eindigde. Hij wilde haar ten minste als kameraad hervinden. Ook las hij haar op een avond zijn boek voor. Dat wil zeggen: hij heeft waarschijnlijk delen van zijn manuscript à l'improviste in het Frans vertaald.[58] Eindelijk kreeg Julia Duboux iets van hem te horen. Kennelijk had hij met haar gesproken over zijn hopeloze liefde voor Clairette Petrucci, want hij schrijft Julia dat haar ‘patiënt’ zich genezen voelt en dat hij *werkt.* Met een indirecte verwijzing naar Farrères roman beweert hij dat hij weer een beetje ‘barbaar’ zou willen worden - met andere woorden, hij wilde zich best enigszins schikken naar de eisen van de maatschappij.[59] Overigens voerde Du Perron op dat moment ook een briefwisseling met Julia's echtgenoot.[60] In de maand oktober bracht hij weer menig bezoek aan Clairette, volgens hemzelf met de oprechte bedoeling om hun vriendschap te herstellen.[61] Zijn moeder voorspelde dat Clairette uiteindelijk met Wolfers zou trouwen. De voormalige heer Pirouette was vaker dan ooit in de Elyzeese Veldenstraat te vinden en Clairette accepteerde een uitnodiging om bij zijn ouders te lunchen.[62]

Medio oktober 1923 bracht Eddy een paar dagen met zijn ouders door in Parijs, in het vertrouwde Hôtel Montréal. Clairettes moeder, die op dat moment ook in Parijs was, had veel omgang met de heer en mevrouw Du Perron. In een brief aan haar dochter vertelde ze dat Eddy zich bijna altijd ophield met zijn kunstenaarsvrienden, en gelijk had hij, met zijn jeugd! Ze gaf hoog op van de Du Perrons, die de zon gingen opzoeken in Italië en daar iets stijlvols wilden kopen voor hun zoon. Vooral mevrouw Du

Perron had grote indruk op haar gemaakt: ‘Ik kan me niet voorstellen hoe royaal deze mensen geld uitgeven en hoe genereus ze zijn. Mevrouw is van een goedheid die zich tot iedereen uitstrekt - wat ze op één dag aan aalmoezen weggeeft is ongelooflijk - zij verdient het om bekend te zijn. Ik had me haar zó genereus niet voorgesteld. Ik geloof dat ik geen rijke vrouw ken met dergelijk gevoel van medeleven - het is werkelijk roerend.’ Verder steekt zij haar dochter een hart onder de riem: ‘Ik hoop dat je je goed hebt vermaakt met Thérèse [vriendin van Clairette] en dat je het leven op jeugdige wijze zult gaan zien en niet door je te laten meeslepen zoals nu al een jaar lang het geval is.’[63]

Eddy werkte zijn programma af. Hij bracht een avond door in het gezelschap van een beeldhouwer en diens zelfverzekerde vrouw (die hij negeerde), Pedro en Madeleine Creixams, en Pascal Pia, die vlak voor zijn dienstplicht zat.[64] De sceptische, intelligente Pia kwam hem nader te staan. Er werd gedanst op accordeonmuziek, maar hij deed er niet aan mee - evenmin als Pia trouwens -, want aan dansen had hij een broertje dood.[65] Hij bleef niet lang in Parijs. Terug in Brussel frequenteerde hij weer Clairettes cagibi. Hij vroeg haar of ze hem niet de avond van zijn vierentwintigste verjaardag, op 2 november, in zijn droefenis wilde vergezellen. De ochtend was bestemd voor Van Lennep, tante Toetie en achterneef Coco.

Clairette verscheen op zijn verjaardag, maar het werd een deceptie. Eddy schreef haar ironisch over haar geforceerde glimlach, die niet kon verhullen dat zij niets meer voor hem voelde. Evenmin durfde ze hem bekennen dat Wolfers haar hart had gewonnen. Eddy stelde vast dat ware vriendschap, zoals die tussen mannen kan bestaan, tussen hen niet mogelijk was. Ze moesten elkaar maar niet meer zien. ‘Al die inspanningen om een misschien allang overleden oprechtheid te doen herleven, laten we ermee ophouden, geloof me, dat is nog het minst pijnlijk!’ Verder sprak hij zijn hoop uit dat alles tussen Clairette en haar moeder in orde zou komen. Deze uitlating kan erop wijzen dat moeder Petrucci zich verzette tegen haar dochters keuze voor de dertien jaar oudere Wolfers.[66] Op vrijdag 30 november bracht Eddy du Perron zijn laatste theevisite van dat jaar bij zijn voormalige muze en op 4 december 1923 viel het doek: om half elf's ochtends trad Clairette in het huwelijk met Marcel Wolfers.

De jonggehuwden vertrokken nog dezelfde dag naar Parijs en reisden vervolgens door naar Florence, waar ze allerlei antiquairs afliepen voor de inrichting van hun huis. In februari 1924 vestigden zij zich in de Naamsestraat 74 te Brussel. Clairette Petrucci heette voortaan Claire Wolfers-

Petrucci, ‘artiste peintre’. In september 1924 werd Janine geboren, haar eerste dochter. Mevrouw Du Perron kwam op 10 oktober het kindje bekijken. Een maand later gaf ook Eddy acte de présence.[67] Het was toen bijna een jaar geleden dat ze elkaar voor het laatst hadden gezien.

Zijn falen Clairettes hart te veroveren had verstrekkende gevolgen voor Du Perrons houding in het bestaan. Allereerst was er een duurzaam gevoel van vernedering, dat zich uitte in rancuneuze - en dus ook onrechtvaardige - notities over Clairettes karakter. Hij meende dat zij zo economisch met haar emoties omging, en in zijn bitterste ogenblikken na het echec van zijn liefde schreef hij haar ‘de ziel van een winkeldochter’ toe, ‘zonder enige spontaniteit, met altijd de vrees er iets bij in te schieten’.[68] Met deze formule bedoelde hij waarschijnlijk dat zij een kruideniersziel bezat, maar het is niet het beeld dat past bij een uiterst sociabel meisje als Clairette, die allang met haar hardleerse aanbidder had kunnen breken. Dat zij dit niet deed en zich op haar manier toch om hem bleef bekommeren, pleit voor haar.

Du Perron heeft zijn hartzeer omgezet in literatuur. De geschiedenis met Clairette duikt telkens weer op in zijn werk en altijd ten nadele van de verloren muze. Ook buiten de literatuur liet het thema hem niet los: bij volgende relaties was Clairette altijd weer het (negatieve) ijkpunt. In 1929 schreef Du Perron aan Evelyn Blackett dat zijn ‘Muze en Madonna’ bij al haar Italiaanse charme niet de geringste spontaniteit bezat.[69] Het zijn woorden, ingegeven door een rancune, evenredig aan de waan van de vergeefse aanbidder. Zij had de voorkeur moeten geven aan zijn kunstenaarsziel boven alle andere belangen, dan was alles goedgekomen. Pas in zijn relatie met Elisabeth de Roos heeft Du Perron Clairette definitief achter zich gelaten, maar niet dan na voor zichzelf te hebben genoteerd:

> ‘[...] als ik vanop eenige afstand mijn geval met Cl. bekijk, geef ik mijzelf gelijk. Ik was dwaas, onmogelijk, vnl. jong - maar volkomen bereid alles voor haar te doen; zij had een “âme de petite couturière”, zij ging economisch met zichzelf om, zij dorst dìt niet te riskeeren en dàt niet. Een vrouw die de treurige moed had mij te schrijven (na het verbreken v. haar 1e verloving): kom terug, “mais devenez donc le gentleman rêvé”. (Die gentleman sloeg op mijn kleedij!) En deze uiting niet toevallig, maar de samenvatting van al haar klachten; zij vroeg mij precies het eenige wat ik niet *wou* doen, voor haar minder juist dan voor ieder ander. (“Word een ander en ik zal van je houden”.)’[70]

In zijn huwelijk met Elisabeth de Roos is Du Perrons bitterheid langzamerhand weggeëbd. In *Het land van herkomst* is hij voor de laatste maal op de hele geschiedenis teruggekomen, maar nu met de nuance van de gegroeide afstand. Als hij zijn wrok vergat, leek hem de formule van 'ziel van een winkeldochter' te eenzijdig.[71] In zijn brieven aan Clairette heeft Du Perron zich diverse keren uitgelaten over haar natuurlijke goedheid. Het typeert Du Perrons koppigheid dat het zo lang heeft moeten duren eer hij inzag dat Clairette niet voor hem bestemd was. Maar de Indische jongen wiens instelling tegenover de Europese vrouw sterk bepaald was door literatuur uit de romantiek, leefde in zekere zin nog in een ander tijdperk. Clairette, die geen haast had om te trouwen, was veel meer kind van haar tijd: tijd waarin de vrouw haar onafhankelijkheid begon te bevestigen en de charleston danste op de tekst 'De vrouw beveelt, de vrouw regeert, een wenk met de vinger, de man marcheert'.[72] Anderzijds kon zij ook niet ontkomen aan de eisen van haar milieu. De geschiedenis met Clairette Petrucci was Du Perrons werkelijke introductie tot het leven in Europa en tegelijk zijn éducation sentimentale op het amoureuze vlak. Zijn volgende relaties zou hij niet meer zo naïef, zo op voorhand ontwapend, aangaan. In de eerste jaren na het echec sloeg hij echter door naar de andere kant: hij werd nu geremd door het rolletje dat hij ging spelen als cynische 'jeune Européen'.[73] Zijn autobiografische roman *Het land van herkomst* bevat deze zelfanalyse:

> 'Er was één ding dat instinktief voor mij gold: nooit meer hetzelfde te verliezen wat ik bij Teresa had verloren. Dezelfde akteurs-ernst die mij zo superieur deed zijn in allerlei gemakkelike verhoudingen, kon mij ploertig maken tegenover betere vrouwen; ik werd dupe van mijn rol terwijl ik dacht heel sterk te zijn geworden; de vervalsing maakte mij onmachtig te doen wat ik eigenlik wilde, terwijl ik dacht juist heel goed te onderscheiden wat ik wilde en wat maar schijn was. Ik verwachtte in werkelikheid altijd de Ene, maar in de eerste jaren na Teresa werd ik door mijn rol geringeloord, zozeer was ik mij in mijn rol gaan bewonderen. Ik schreef een aantal schetsen waarin ik de jonge burger tegelijk ontmaskerde en als een soort held naar voren bracht: de satyrieke heldenverering van iemand die zich scheen te verontschuldigen dat het leven geen andere held opleverde dan deze.'[74]

Ondanks alle cynisme van Du Perrons 'modernistische' tijd bleef het romantische absolutisme, met zijn heroïsche visie en zijn verlangen naar de ene, een grondtrek van zijn karakter.

Eindnoten:

1 Larbaud, *A.O. Barnabooth. Dagboek van een miljardair*, p. 138.
2 *A.O. Barnabooth*, een roman in de vorm van een gefingeerd dagboek, werd in 1913 met een aantal gedichten en het verhaal *Le pauvre chemisier* gepubliceerd als Barnabooths *OEuvres complètes.* Hieraan vooraf ging de bibliofiele uitgave van *Poèmes par un riche amateur ou*

OEuvres françaises de M. Barnabooth (1908), die behalve een vijftigtal gedichten ook al *Le pauvre chemisier* bevatte en een biografische inleiding op Barnabooth door een zekere X.M. Tournier de Zamble, die de kiem vormt voor het 'journal intime'.

3 *In deze grootse tijd*, p. 135; *Vw* V, p. 221.
4 Zie: Bernard Leuilliot, 'Larbaud Valery', in: *Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle*, p. 634-637.
5 De suggestie van Gide om het dagboek van Barnabooth de titel 'journal d'un homme libre' te geven heeft Larbaud naast zich neergelegd. Zie: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 108.
6 Larbaud, *A.O. Barnabooth. Dagboek van een miljardair*, p. 15.
7 Idem, p. 20.
8 Idem, p. 78.
9 Idem, p. 153.
10 Larbaud, *A.O. Barnabooth. Son journal intime*, p. 169. Zie ook: *A.O. Barnabooth. Dagboek van een miljardair*, p. 163.
11 *Vw* I, p. 88. Dit gedicht werd voor het eerst afgedrukt in de verzamelbundel *Parlando* (1930).
12 Vgl.: 'Nous pensons que la vie est bonne;/ Mais dis-toi bien, coeur triomphant, / Que nous n'intéresserons personne, / Pas même nous, ma chère enfant...'
13 DP aan Clairette Petrucci, 9-6-1923.
14 *De smalle mens*, p. 254; *Vw* II, p. 700.
15 Zie: Larbaud, *A.O. Barnabooth. Dagboek van een miljardair*, p. 80; Douwe Fokkema & Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 113.
16 DP aan Clairette Petrucci, 9-6-1923.
17 *Vriend of vijand*, p. 107; *Vw* II, p. 172-173.
18 André Gide, *Oscar Wilde*, in: *L'Ermitage*, 1903.
19 DP aan Clairette Petrucci, 30-1-1922.
20 DP aan Clairette Petrucci, 8-2-1922.
21 DP aan Clairette Petrucci, 22-2-1922. In zijn herinneringen is hij minder positief: 'Het eerste vond ik prachtig, maar ongeveer als een Hollandse roman die sober en goed geschreven zou zijn [...].' Zie: *Vriend of vijand*, p. 107; *Vw* II, p. 173.
22 Fokkema en Ibsch wijzen erop dat Kristiaans 'cahiers' doen denken aan Edouards 'carnets' in *Les faux-monnayeurs* ('De valsemunters', 1926), een roman waarin een schrijver een roman voorbereidt met de titel 'Les faux-monnayeurs'. Misschien heeft Du Perron zich in 1926 bij de bewerking en aanvulling van zijn manuscript mede door *Les faux-monnayeurs* laten inspireren, maar de eerste impuls kan zijn uitgegaan van *Les cahiers d'André Walter.* Vgl. Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 269.
23 *In deze grootse tijd*, p. 135; *Vw* V, p. 221.
24 Vgl. DP aan Julia Duboux, 16-8-1924.
25 *Over André Gide*, p. 10; *Vw* VI, p. 58.
26 Vigny's lange verhalende gedicht 'La maison du berger' (1844) is een evocatie van menselijke waarden in een tijd waarin de vooruitgang triomfen viert. De dichter biedt zijn geliefde 'het huis van de schaapherder' aan: een woonwagen waarin haar Liefde een schuilplaats kan vinden op hun reis door het leven.
27 Vgl. *Vriend of vijand*, p. 131-133; *Vw* II, p. 188-189. Oorspronkelijk als 'André Gide en de Hollandse kritiek' verschenen in *Den Gulden Winckel* van november 1929.
28 *Vriend of vijand*, p. 107; *Vw* II, p. 173.
29 Zie: DP aan Pedro Creixams, 27-10-1924. Pia had twaalf maanden in het militair hospitaal gelegen en was in oktober 1924 al terug in Parijs. Marchand ('Essai de biographie', p. 14) schrijft dat hij op 14 november 1924 afzwaaide. Waarschijnlijk was dit de officiële datum. Volgens Marchand was Pia in het ziekenhuis beland na een conflict met een adjudant, dat zo hoog opliep dat deze een fles op zijn hoofd in stukken sloeg. Du Perrons correspondentie met Pia kwam op gang nadat hij op 25-12-1923 diens adres aan Creixams had gevraagd.
30 DP aan Julia Duboux, 24-10-1924.
31 Zie: Fokkema, 'Modernisme', p. 119.
32 DP aan Julia Duboux, 22-8-1924.
33 In de boekuitgave is deze passage gekrompen tot: 'En wat volgt is het spel (Kaart-, minne- of schimmespel) van Bob en Betsy, waarin Bob's vrienden meespelen. Zij heten Max, Maurits, Erik, Willie. En er is nog een zevende personage, de masseur.' Zie: Perkens, *Een tussen vijf*, p. 7; enigszins gewijzigd in: *Vw* I, p. 323.

34 DP aan Julia Duboux, 6-1 en 4-4-1926.
35 DP aan Clairette Petrucci, vermoedelijk eind mei 1923.
36 N[athalie] L[imat]-L[etellier], ‘Radiguet’, in: *Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle*, p. 915-917.
37 Althans volgens zijn eigen verklaring dat hij *Les civilisés* op zijn drieëntwintigste las.
38 *In deze grootse tijd*, p. 164; *Vw* V, p. 260.
39 Deze voorstelling van zaken spoort niet geheel met de werkelijkheid. Er zat immers niet zoveel tijd tussen zijn lectuur van *Les civilisés* en van *Barnabooth.* Het is juister om te zeggen, dat beide romans appelleerden aan verschillende facetten van zijn persoonlijkheid dan dat *Barnabooth* met zijn hogere peil *Les civilisés* zou hebben verdrongen.
40 In een bespreking van een latere roman van Farrère schrijft hij, dat deze met zijn *Civilisés* ‘in die tijd Paul Morand in decadent cosmopolitisme vooruitliep’, maar waarin dit ‘decadent cosmopolitisme’ bestaat, vernemen we niet. Zie: *Vw* VI, p. 111 (oorspronkelijk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13-12-1933).
41 Vgl. idem, p. 110-111: ‘Hij toch is allerminst een modernist; zijn exotisme leek destijds wel hard en nieuw na het verdroomde muzikale proza van [...] Loti; maar Loti schrijft voor hem dan ook een proza zonder weerga, is een schrijver, dichter, denker, reiziger en persoonlijkheid zonder weerga, heeft als “meester” misschien één evenknie: de even prachtig frans schrijvende Pierre Louÿs [...]’.
42 Idem, p. 19.
43 DP aan Pedro Creixams, 18-9-1923.
44 C. Bittremieux aan J.H.W. Veenstra, 31-10-1972.
45 Vgl. DP aan Pedro Creixams, 10-11-1923.
46 Foto's coll. mr. A.E. du Perron; DP aan Pedro Creixams, 21-6-1923 en aan Clairette Petrucci, 18-7-1923.
47 DP aan Clairette Petrucci, 20-6-1923; agenda Clairette.
48 DP aan Clairette Petrucci, 18-7-1923. Hij deelt mee op zijn minst vier keer langs haar deur te zijn gelopen ‘zonder te durven veronderstellen dat je me wenste te zien, en als gevolg, zonder te durven aanbellen’.
49 Foto's coll. mr. A.E. du Perron. Eddy schrijft op 31 juli aan Clairette over de foto die hij van haar heeft gemaakt: ‘ik houd nogal van die half-sceptische, half-bedroefde glimlach’.
50 Vgl. DP aan Oscar Duboux, 27-6-1923.
51 Creixams komt op 28 juli aan en blijft tot minstens 7 augustus, wanneer hij meegaat naar Clairette. Vgl. DP aan Clairette Petrucci, 31-7-1923; agenda Clairette. Waarschijnlijk kocht Clairette bij deze gelegenheid een tekening van Creixams, die in 1991 nog in haar bezit was.
52 Waarschijnlijk hoort hier de anekdote thuis over het komische misverstand tussen Creixams en Du Perron sr., ‘sterk neurastenies reeds en voor beeldspraak noch humor vatbaar’. Zie: *Vriend of vijand*, p. 96; *Vw* II, p. 165.
53 Vgl. *Vw* III, p. 481-483; *Hlvh* 1996, p. 389-390, 488.
54 DP aan Oscar Duboux, 1-8-1923.
55 De uitnodiging was voor vrijdag 10 augustus. Briefje Du Perron en agenda Clairette.
56 Heleen Aronds kwam waarschijnlijk in 1917 naar Bandoeng, waar ze werd toegelaten tot de derde klas van de HBS. Samen met haar hartsvriendin Hetty Beijerinck en de meisjes Mac Gillavry en Kathy Pino ging zij in 1918 over van het derde naar het vierde jaar. Zie: *Preanger-Bode*, 25-4-1918.
57 DP aan Pedro Creixams, 23-8-1923 uit Den Haag. Foto's coll. mr. A.E. du Perron. Lenie Aronds is op de foto's herkend door haar vriendin Hetty Bruining-Beijerinck, die zich ook de verhouding wist te herinneren (gesprek met Nel Weke-Jansen, Den Haag, april 1994).
58 In de maand september is Du Perrons naam twaalf keer genoteerd in Clairettes agenda, op verschillende tijdstippen van de dag. Op 22 september leest hij zijn boek voor.
59 DP aan Julia Duboux, 16-9-1923.
60 Deze brieven zijn niet teruggevonden. Ook ontbreken verdere brieven aan Julia uit het jaar 1923, na die van 16 september.
61 DP aan Clairette Petrucci, 2-10-1923. In Clairettes agenda staat zijn naam tien keer genoteerd, waarvan tweemaal voor het diner.
62 Agenda Clairette. De lunch vindt plaats op 25 oktober. Op 27 oktober schrijft Clairette ‘Marcel part à Paris à 1h’.
63 C. Petrucci-Verwee aan Clairette Petrucci, ‘lundi soir’ (15-10-1923). Coll. mevr. C. Baeyens-Wolfers. Clairette had diverse vriendinnen met de naam Thérèse: Thérèse Lefebvre,

Thérèse Salkin en Thérèse Zinguetti. Mogelijk gaat het hier om Thérèse Zinguetti, van wie het meest frequent sporen zijn terug te vinden in haar agenda's.

64 Pia diende van ca. oktober 1923 tot ca. oktober 1924. Zie: noot 29.

65 DP aan Clairette Petrucci, 12-10-1923. Vgl. *Vw* III, p. 226; *Hlvh* 1996, p. 185: ‘en ik, die later nooit een europese dans heb willen leren’.

66 DP aan Clairette Petrucci, 7-11-1923.

67 Agenda Clairette Petrucci; Eddy komt op 10 november.

68 *Vw* III, p. 478; *Hlvh* 1996, p. 386.

69 DP aan Evelyn Blackett, 23/24-10-1929.

70 Dagboeknotities van 23-11-1931 (coll. mr. A.E. du Perron).

71 Zie: *Vw* III, p. 478; *Hlvh* 1996, p. 386: ‘maar soms denk ik weer dat ook deze formule te eenzijdig is’.

72 Zie: Lanoux, *Paris 1925*.

73 Vgl. dagboeknotities van 23-11-1931: ‘Bij Cl. werd ik geremd door het element “strijd”, bij Julia door mijn eigen “jeune Eur.”-comedie.’

74 *Vw* III, p. 483; *Hlvh* 1996, p. 390-391.

Hoofdstuk 19
De ontmoeting met Vlaanderen

Het Overzicht: Fernand Berckelaers en Jozef Peeters

In januari 1924 bewerkte Du Perron zijn manuscript van *Het roerend bezit.* Het was, zoals hij later noteerde, ‘peuterwerk’ dat het karakter niet aantastte. Wel kwam hij toen op het idee om de verklaringen (de ‘schuine stappen’) te doen inspringen.[1] Nadat hij de tekst een tijdje had laten rusten, ging hij eind februari op zoek naar een uitgever.[2] Het werd hoog tijd om in de openbaarheid te treden, want hij was 24 jaar oud, wat hij ‘vrij laat’ vond. In Antwerpen moest hij wel een uitgever kunnen vinden. Du Perron bezocht een Antwerpse boekhandel waarvan iemand hem het adres had gegeven, maar deze bleek alleen ‘kunst- en plaatwerken’ uit te geven. Hij werd verwezen naar het Antwerps filiaal van de Nederlandsche Boekhandel, die ook wel eens wat uitgaf. Deze boekhandel stond onder leiding van Gerard Nahon (1867-1942), een Nederlander gehuwd met een Vlaamse die door zijn werk nauwe verbindingen had met het literaire wereldje.[3] Nahon was een vooruitstrevend man: hij had zijn boekhandel ter beschikking gesteld voor tentoonstellingen van de groep Moderne Kunst, een aantal laat-impressionisten, fauves, futuristen en expressionisten onder leiding van de schilder Jozef Peeters (1895-1960).[4]

Nahon stuurde Du Perron door naar Fernand Berckelaers (1901-1999), de leider van het zich internationaal profilerende, modernistische tijdschrift *Het Overzicht*, waarvan het eerste nummer op 15 juni 1921 was verschenen en dat vanaf het dertiende nummer (november 1922) mede door Jozef Peeters werd geredigeerd. Bij het tijdschrift hoorde een gelijknamige uitgeverij, die in kleine oplagen modernistische werkjes publiceerde. Van Berckelaers' huis op de Turnhoutschebaan richtte Du Perron zijn schreden dan ook naar Peeters, die hem een ‘bijzonder goede ontvangst’ bereidde. Diezelfde dag ontmoette hij verder Jan Dermul, een niet onbemiddelde Antwerpenaar, die - als zelf niet schrijvende ‘amateur’ - een radicaal modernisme voorstond.[5] Het moet onze aspirant-modernist, die een collectie *Overzicht* meekreeg, hebben geduizeld. Na zijn bezoek schreef hij ‘haastig een paar mod[erne] verzen’, gehoorzamend aan eenzelfde impuls als driekwart jaar eerder, toen hij Tristan Rémy had ontmoet.[6]

Spoedig daarna ging hij weer naar Antwerpen om gesprekken te voeren

met Peeters. In een park dacht hij na over het pseudoniem dat zou moeten prijken op het titelblad van zijn *Roerend bezit*: Peltser? Pleyel? Pelser? Het werd Perkens.[7] Hij kon niet om Berckelaers heen, zoveel was wel duidelijk. Immers, bij contract was vastgesteld dat Peeters de verantwoordelijkheid zou dragen voor de plastische afdeling van *Het Overzicht* en Berckelaers voor de literaire kant. Van Peeters zelf waren drie mapjes met linosneden verschenen en van zijn vrouw, die lerares was, het boekje *Het onderwijs in de aardrijkskunde*, dat door zijn verzekerde afzet geld in het laatje bracht. Verder waren er enkele dichtbundeltjes van medewerkers gepubliceerd. Du Perron moet hebben gedacht dat uitgave van *Het roerend bezit* geen probleem zou zijn, maar hij rekende buiten de waard, die angstvallig over zijn geestelijk erfgoed waakte.

Fernand Berckelaers had in *Het Overzicht* zijn hele ziel en zaligheid gelegd, het was in zekere zin een monument van zelfcreatie. Geboren in een tamelijk welgesteld maar conformistisch bourgeoismilieu, met een moeder die ongevoelig was voor alles wat niet sloeg op burgerlijke etiquette en hoogte van de rentestanden, vluchtte het nakomertje Fernand al op jonge leeftijd in een solitaire droomwereld. Toen hij naar een franskiljons jezuïetencollege werd gestuurd om daar een volgende etappe van 'bourgeoisdressuur' te ondergaan, ontwaakte in hem het verzet. Hij ondertekende een flamingantisch artikel, gericht tegen een van de leraren op het college, met het pseudoniem Seuphor (een anagram van Orpheus), en daarmee was een nieuwe identiteit geboren die hij in de loop van de tijd zou uitbouwen. Al spoedig brak hij zijn opleiding af en ging hij deelnemen aan vergaderingen van revolutionaire flaminganten, waar hij een uitlaatklep vond voor zijn idealisme. Op 11 juli 1919 stond hij tijdens een Vlaams-nationalistische demonstratie op een paar passen afstand van Herman Van den Reeck, die door een dodelijke kogel werd getroffen.

Zijn afwijzing van het burgerlijke gareel leidde tot een breuk met zijn moeder en stiefvader.[8] Vlak voor het afscheid van zijn familie zei hij tegen een vriend dat hij zou strijden tot er geen enkel spoor van zijn verleden meer over was. Hij verkocht zijn bibliotheek voor achthonderd frank, waarmee hij de oprichting van *Het Overzicht* financierde.[9] Hij leefde als een bohémien, Du Perron zou zich Seuphors woning herinneren als 'Het huis met de luizen'.[10] Overigens kon Seuphor nog wel blijven rekenen op een toelage van zijn familie, waarmee hij zijn reizen bekostigde.[11] Eind oktober 1923 schreef hij aan de Nederlandse graficus H.N. Werkman dat hij en zijn medewerker Peeters de laatste maanden 'met felle levensmoei-

likheden' hadden moeten afrekenen.[12] Toen hij niet lang daarna de sprong naar Parijs waagde, sliep hij aanvankelijk bij het Leger des Heils.[13]

In het eerste jaar van *Het Overzicht* was de flamingant Geert Pynenburg Berckelaers' mederedacteur. De bij het eerste nummer afgedrukte 'manifest-inleiding' beroept zich op een 'breed voelend en sterk denkend nationalisme'. Berckelaers moest niets hebben van enghartig Vlaams nationalisme, maar hield in het verlengde van de Vlaamse emancipatie een internationaal perspectief voor ogen. Het manifest heeft een overwegend positieve klank van samen de schouders eronder in deze wanordelijke tijd. Dit niet ondertekende manifest verraadt in stijl en gedachte Berckelaers' pen, getuige ook een alinea waarin wordt geageerd tegen de 'doolhoven van "ik"-vergoddelikende of verachtende deterministen, geblazeerde drangen nieuw-zoekende mensjes, hypersentimentele dwepers'. In de volgende alinea wordt hierop voortgeborduurd met de verklaring:

> 'Wij verzetten ons tegen alle wispelturige strekkingen van windbuilenakties, en daarom nemen wij als beginsel 'n luttel woordje, dat niettemin 'n veelzeggend begrip inhoudt: WERKEN.'[14]

Uit het manifest wordt duidelijk waarom Berckelaers *Het roerend bezit* als ik-gericht werkje wel moest afwijzen, al was het tienmaal in modernistisch gewaad gestoken. Dat Du Perron op zijn beurt deze aan de weg timmerende modernist moest afwijzen, stond als het ware in de sterren geschreven.

In de vierentwintig nummers van *Het Overzicht* (waaronder zes dubbelnummers en één triplonummer) figureerde Fernand Berckelaers als redacteur, essayist en criticus, terwijl zijn alter ego Seuphor, nu ook voorzien van de voornaam Michel, was vertegenwoordigd met gedichten. Paul de Wispelaere stelt dat uit de filosofisch aangelegde Berckelaers met zijn 'eis van orde, evenwicht en geestelijke beheersing' zich steeds duidelijker de grillige gestalte van M. Seuphor heeft losgemaakt. Hij concludeert dan ook dat 'achter de serene verschijning van M. Seuphor een sterk dualistische natuur schuilgaat'. Berckelaers was een apollinische denker, Seuphor een dionysische dichter.[15] Wie de nummers van *Het Overzicht* doorbladert, kan niet anders dan deze waarneming onderschrijven. Berckelaers is degene die telkens aandringt op 'de opvoedende faktor', op datgene wat het leven verheerlijkt en de mens verrijkt, die negatief oordeelt over de expressionistische bundel *Verzen* van H. Marsman en niet goed raad schijnt te weten met *Bezette stad* van Paul van Ostaijen, met 'de hevige

kleuren en de scherpe lijnen der ekspressionistiese uitbeelding', zijn 'rake ironie en al-vernietigend cynisme,... apologie van het "NIHIL"'.[16] Maar onder zijn pseudoniem Seuphor schrijft hij verzen die futuristisch en dadaïstisch aandoen, met opstandige uithalen naar 'politiekers' en een modieus idioom vol negers en banjo's.[17]

Op 13 september 1922 had Berckelaers een contract gesloten met Peeters, waarin werd vastgelegd dat beiden eigenaar zouden zijn van *Het Overzicht*, dat voortaan 'een strijdblad [zou] zijn voor den nieuwen geest, *totaal orthodox en niet eclectisch*'.[18] Peeters trok de conclusie dat hij hiermee 'baas [was] geworden van het maandschrift "Het Overzicht", dit zou nu vanaf zijn n^{r} 13 uitsluitelijk het orgaan der avant-garde zijn'.[19] De idealistisch-bespiegelende Berckelaers was gevoelig voor de inbreng van Jozef Peeters, die in zijn bijdragen de nadruk legde op het alleenzaligmakende van constructivisme en gemeenschapskunst.[20] In overeenstemming daarmee proclameerde Berckelaers de 'vereiste nieuwe klassieke maat in de kunst' tot 'de hoofdlijn [...] in het verdere leven van dit tijschrift'. Die klassieke maat had voor hem de waarde van 'zuivere muziek', terwijl 'de huidige strekkingen' aan een jazzband deden denken.[21]

Ondanks deze exclusieve intentieverklaring, opgenomen in het eerste nummer dat door het tweemanschap Berckelaers-Peeters werd geredigeerd, werden de kolommen van het tijdschrift vanaf mei-juni 1923 opengesteld voor de internationale experimentelen en dadaïsten. Naast de wat zwaar op de hand zijnde ethicus Berckelaers was daar immers ook de rusteloos zoekende Seuphor, die stad en land afreisde om de nieuwste signalen van zijn tijd op te vangen. Zijn kennismaking in de loop van 1923 met de dichters Goll, Tzara, Cocteau en Cendrars leidde tot deze wijziging in het redactionele beleid. Ook experimentele dichters van eigen bodem zoals Paul van Ostaijen, Gaston Burssens en Victor Brunclair kregen toegang tot het tijdschrift, en wat te denken van de lange gedichten van Seuphor zelf, door De Wispelaere omschreven als 'meestal fantastische, ironische, soms brutale en grillige objectiveringen van impressies en invallen, onomatopeïsch en typografisch verwerkt in dadaïstische zin'.[22] De slagschaduw van Paul van Ostaijen valt levensgroot over deze gedichten, waarop ook diverse Franse dichters hebben ingewerkt.[23]

Misschien houdt Seuphors bruuske afscheid van Antwerpen en zijn definitieve uitwijken naar Parijs in maart 1925 verband met zijn rivaliteit met Paul van Ostaijen. Hij moet hebben beseft dat hij niet kon tippen aan het talent van zijn tegenstrever. In 1996, het herdenkingsjaar van Van

Ostaijen, gaf de hoogbejaarde Seuphor nog een interview, waarin hij zijn rancune uitte over het feit dat Van Ostaijen hem niet zag staan en hem in het stamlokaal De Hulstkamp hooguit met twee vingers groette.[24]

Antwerpen was te klein voor drie avant-gardistische grootheden 'die allen behept waren met een sterke territoriumdrift'.[25] Later zou Seuphor een weinig vleiende karakteristiek geven van zijn kompaan Jozef Peeters: 'Zijn zelfverzekerdheid uitte zich in verbale uitbarstingen die door velen allerminst in dank afgenomen werden. Hij was radicaal doctrinair, en dat maakte hem in het provinciale Antwerpen tot een gedroomd mikpunt van spot. Maar hij gaf dan geen kik. Hij was klein, gespierd, een man uit één stuk, absoluut onaantastbaar, onverstoorbaar, een ijzeren klomp.'[26] Paul van Ostaijen zou het zijne hebben bijgedragen aan de wrijvingen tussen Seuphor en Peeters.[27] En daarnaast had je dan nog de stoorzender Eddy du Perron, die door kwistig met geld rond te strooien recht meende te hebben op een stem in het kapittel.

Hoe reageerde Du Perron op Seuphors gecompliceerde en tegenstrijdige persoonlijkheid? Al spoedig na zijn eerste ontmoeting met Seuphor en Peeters vroeg Du Perron beide Overzicht-directeuren samen met enkele andere kunstenaars uit eten, in Hotel Suisse op de Groenplaats. Hij had er belang bij goede maatjes te worden met de Antwerpenaren. Volgens Seuphor zelf was Du Perron 'helemaal begeesterd door de ontmoeting met mij, niet met Peeters, zodanig dat ik in Brussel werd uitgenodigd om te komen lunchen bij hem'. Dus toog Seuphor naar de Belle-Vuestraat, waar hij versteld stond van de fraai ingerichte garçonnière die Du Perron er bewoonde, met bovendien nog eigen bediening: 'Enfant gâté, terriblement gâté. Maar dat was aangenaam. Hij was heel vriendelijk met mij, men kreeg heel goed te eten, met de beste drank die men hebben kon en de beste sigaren en het klimaat was vriendschap en bewondering, en... was heel aangenaam.'[28]

Op 20 maart 1924, kort na zijn eerste bezoek aan Antwerpen, maakte Du Perron een portrettekening van Seuphor.[29] Ook in april leek alles nog koek en ei: in die maand werden Du Perron, Seuphor, Seuphors vriend Paul Joostens (1889-1960) en Jozef Peeters gekiekt ten huize van de laatste, die aan de Scheldedokken een ruim, licht hoekappartement bewoonde.[30] De leden van de Antwerpse avant-garde kwamen hier graag en zaten soms tot diep in de nacht te dampen.

In april 1924 verscheen in het voorlaatste nummer van *Het Overzicht* Du Perrons enige bijdrage daaraan: het verhalende gedicht 'Restjes van de dag', ondertekend met het pseudoniem Duco Perkens. Het is vermoede-

lijk een van de ‘moderne verzen’ die hij had geschreven na zijn eerste bezoek aan de heren. Elke strofe in dit vers lijkt een nieuwe gedachte of anekdote te introduceren, maar telkens wordt de beweging gestremd. Het eindigt met een weergave van de impasse van de dichter, die erg doet denken aan een verveelde Eddy du Perron in zijn garçonnière: ‘Nu hier / Wat doe ik hier / Er is een boek nog in te binden / een nieuwe Pathé-plaat af te draaien / een hoestdrankje te slikken / en een vuile mop te vertellen / aan de dienstmeid die zich niet wilde laten photografeeren.’ Sommige strofen bevatten aardige beelden met een gematigd avant-gardistische inslag: ‘De tram trekt plichtmatig / twee potloodstrepen / de wandelaars glijden meer dan ze willen / in de schaduw van de chocola / en de ballonverkoopster gaat schuil / achter een bont duizendkoppig gezwel.’[31]

In twee andere in maart geschreven gedichten, ‘Crime passionel (Roman)’ en ‘Dyn willighe dienaer’, heeft Du Perron zijn rancune en frustratie geuit over het verlies van Clairette Petrucci. Ze werden door Berckelaers wijselijk buiten zijn tijdschrift gehouden. Het eerste gedicht roept het beeld op van een antisemitische geliefde, die ‘huiverde van kromme neuzen’, maar zich door ‘de Jood’ laat meevoeren. De dichter afficheert zich weliswaar als ‘géén anti-semiet’, maar zijn rancuneuze regel over ‘trotse maagden’ die ‘allen Joden-vrouwen’ worden en de slotregel ‘Geef haar veel kroost van déze Jood’ geven te denken. Het is hoe dan ook een bijzonder onfris gedicht vol ressentiment van een afgewezen huwelijkspretendent.[32] ‘Dyn willighe dienaer’ is de afsluiting van het chapiter Clairette: er valt niets meer te dienen, de willige dienaar trekt zich terug.

De voorgenomen publicatie van *Het roerend bezit* in de reeks van Het Overzicht zou een breekpunt worden in Du Perrons verhouding met Seuphor. De toedracht kan min of meer worden gereconstrueerd met behulp van Du Perrons ‘herinneringen aan “modern” Vlaanderen’. Hieruit blijkt dat Seuphor *Het roerend bezit* ‘liever niet’ wou uitgeven, maar dat Du Perron trachtte te marchanderen: wilde hij er typografisch iets aan veranderen? Een beslissing werd uitgesteld, want Seuphor ging weer naar Parijs en Du Perron zelf was tussen 25 april en eind mei 1924 met zijn ouders op reis. Onderweg schreef hij weer ‘moderne verzen’, waarvan Peeters op constructivistische wijze de typografie zou verzorgen. Du Perron was laaiend enthousiast over de samenwerking met Peeters, maar weer was het Seuphor die roet in het eten gooide: ook de verzen weigerde hij uit te geven. Peeters' voorstel om het dan maar zelf te doen markeert de scheiding der wegen van beide Overzicht-directeuren.[33]

Onder de uitgave van *Het roerend bezit* kon Seuphor kennelijk niet uit, maar het ging niet van harte: de drukproeven lieten lang op zich wachten, maar uiteindelijk kwam Seuphor langs 'met 2 meisjes en proeven v. *R.B.*'.[34] Toen Seuphor was vertrokken, vroeg Du Perron zich af of dit nu hun laatste ontmoeting was geweest. Dat was niet het geval: de breuk met Seuphor werd pas begin oktober 1924 een feit, toen Peeters en Du Perron uitgeverij De Driehoek oprichtten.[35]

Het roerend bezit verscheen in mei 1924,[36] met de vermelding 'Uitgave van Het Overzicht', hoewel Seuphor het nooit als zodanig heeft willen erkennen.[37] Het werd niet gedrukt bij de vaste drukker van het tijdschrift, maar bij degene die Du Perrons huisdrukker zou worden: Alphonse Breuer. Het kan niet anders of Du Perron heeft de uitgave zelf bekostigd. Het boekje was geïllustreerd met elf plaatjes van Oscar Duboux, die allerminst aansloten bij de stijl van *Het Overzicht*; op sommige ervan is een gestileerde Du Perron afgebeeld. Seuphor had zich vooral op grond van de geringe kwaliteit van de plaatjes verzet tegen uitgave van *Het roerend bezit.* Op hoge leeftijd fulmineerde hij nog: 'Figuratieve tekeningen. [...] Zonder énige beduiding, helemaal geen beduiding: niets, er blijft niets van over. Hij [Du Perron] zond me dat en dat moest bij Het Overzicht uitgegeven worden, en ik heb... nee gezegd. Dat kòn niet, dat was totaal onmogelijk, dat dat bij Het Overzicht zou verschijnen. Dat was voor mij helemaal retroactief, helemaal daté, dat was niet te lezen, het was banaal, de tekeningen ultrabanaal, dat had helemaal niet de minste betekenis.'[38] Een licht gewijzigde herdruk met negen van de elf plaatjes verscheen medio juli 1924 in een particuliere uitgave van slechts 25 exemplaren.[39]

Seuphors vlucht naar Parijs was vooral gemotiveerd door zijn verlangen om opnieuw een 'tabula rasa van het verleden' te maken en te komen tot 'een beslissende verovering van zijn diepste zelf'.[40] Maar dat neemt niet weg dat hij ook verbitterd was over Van Ostaijens hooghartige houding en de breuk met Jozef Peeters. Tekenend is dat er tussen april 1924 en februari 1925 geen nummers van *Het Overzicht* zijn verschenen. Het laatste nummer kwam uit in februari 1925. Seuphor was steeds langere perioden in Parijs gebleven, waar hij zich definitief vestigde in maart 1925. In een brief van 29 maart 1925 aan Carel Willink beklaagde Peeters er zich over dat Berckelaers de hele inboedel van Het Overzicht op de zolder van zijn ouderlijk huis had opgeborgen en dat hij ook het restant van *Het roerend bezit* 'totaal zoek gespeeld' had - rancune over en weer.[41]

Was Seuphors negatieve oordeel over *Het roerend bezit* terecht? Hoe

werd het boekje besproken door de gevestigde critici? Seuphor werd in het gelijk gesteld waar het de plaatjes betrof, want die werden door de meeste critici met een sneer afgedaan. Maar de tekst van Duco Perkens kreeg een wisselend onthaal. Martin Premsela, een oud-klasgenoot van Paul van Ostaijen, kamde eerst een dichtbundel van Seuphor af, om aldus te vervolgen: 'Het werkje van den heer Perkens is veel aardiger voor den buitenstaander; het is dan ook duurder. Maar het is te begrijpen, en lezer of criticus krijgt het recht, het niet te bewonderen. "Het roerend bezit" is een liefdesavontuurtje dat van het hypermoderne alleen den telegramstijl bezit. Overigens maakt het een vrij onbeholpen indruk. De prentjes van Oscar Duboux zijn lief, maar volkomen nietszeggend.'[42]

Volgens Lode Monteyne ontbeerde Perkens' boek 'hetgeen de Vlaamsche literatuur zou heffen in de sfeer der wereldkunst'.[43] Redelijk lovend was Carel Scharten, die *Het roerend bezit* samen met *De verlaten stad* van Gerard van Duyn besprak. Voor de expressionistische roman van Van Duyn met zijn korte zinnetjes had hij geen goed woord over: de gewilde techniek vermoeide hem en was overigens ook niet zo nieuw als hij wel leek. Hij noemde Perkens om zijn omstandige 'woord vooraf' een 'grappenmaker', maar intussen besefte die Perkens wel 'drommels goed [...] dat een *roman verhalen* moet, en dat *verhalen beweging* en *gang* vooronderstelt - dingen die in Gerard van Duyn's over de dubbele punt gymnastiseerend en rond vraagteekens draaiend expressionisme ten eenenmale ontbreken'. Scharten vond *Het roerend bezit* zelfs 'een amusant verhaal, van een "genie, die zijn muze verloor", door haar al te zeer door te zagen'. Hij waardeerde het boekje om zijn gebrek aan pretentie en omdat het 'eigenlijk allergenoeglijkst met eigen moderniteit den draak steekt'. Als enige recensent zei Carel Scharten iets positiefs over Duboux' tekeningen, die hij 'meer dan kostelijk' vond en 'soms verduiveld knap'.[44]

Een lange bespreking door Urbain van de Voorde (1893-1966) bestond voor de helft uit een ironische behandeling van de antisentimentele reputatie van Het Overzicht. De criticus zag in *Het roerend bezit* een satire op sentimentele liefdesverhalen, maar als zodanig was het, ondanks enkele rake opmerkingen, niet gelukt: 'Wij voelen hier te veel kille geblaseerdheid en neuswijze aanstellerij: Heel het karakter van de groep waartoe de auteur behoort... Waar hij meent geestigheden te vertellen is hij zouteloos. Hij meent diepzinnig te zijn en verkondigt banaliteiten. Hij is blijkbaar nog jong...'[45] Du Perrons associatie met Het Overzicht werkte hier in zijn nadeel.

Dit was natuurlijk niet het geval in de twee recensies die Paul van Os-

taijen schreef. De eerste was wel heel beknopt: ‘Een romannetje dat de lezer in beslag neemt, omdat een instinctieve kennis om wat een roman hoort te zijn, de aktie van het onderzoek scheidend, steeds de aktie verkiezend en is het onderzoek zelve aktie, de ontwikkeling leidt. Het is een zeldzame verdienste bij een Nederlands-schrijvend auteur.’[46] De tweede, uitvoeriger, bespreking verscheen in het laatste nummer van *Het Overzicht.* Van Ostaijen en Du Perron kenden elkaar toen nog niet, dus het is niet zonder betekenis dat Van Ostaijen de auteur ‘instinctmatig inzicht’ toekent in wat een roman hoort te zijn, volgens de Proustiaanse opvatting dat een (psychologische) ontwikkeling duidelijk wordt uit de specifieke opeenvolging van handelingen. Perkens heeft zich daar voorbeeldig aan gehouden, zonder zijn kleine roman te laten afglijden naar een novelle of een vertelling.[47]

Volgens Paul Hadermann verdedigt Van Ostaijen hier ‘een soort van “roman pur” waarin alleen de interne ontwikkeling van belang is’, dus een proza-equivalent van zijn begrip van de ‘poésie pure’, ‘die organisch autonoom uit zichzelf groeit’.[48] Zo'n autonomistisch standpunt nam Du Perron zeker niet in. Al streefde hij er in de compositie van zijn Perkensteksten naar elk naturalisme te vermijden, de aanleiding en gegevens voor zijn verhalen waren onmiskenbaar ontleend aan de eigen werkelijkheid. Dit materiaal vormde de basis voor verhalen die een modernistisch stempel kregen door de toepassing van diverse vervreemdingstechnieken, zoals die van de commentariërende verteller(s), maar ook door groteske wendingen in de intrige. Hoewel Van Ostaijen voor zijn gunstige oordeel louter technische argumenten aanvoerde, moet dit groteske karakter hem toch ook hebben getroffen.

Kwartier per dag

In april 1924 ging Du Perron weer met zijn ouders op vakantie, naar hij Creixams schreef voor drie kwart om geld te sparen en voor één kwart uit nieuwsgierigheid. Tijdens de reis geschreven gedichten die werden gebundeld in *Kwartier per dag* geven aan welke route er werd gevolgd. Het was een indrukwekkende toeristische rondreis via de stad Luxemburg (25 april), het Vierwoudstedenmeer in Zwitserland, waar in Luzern werd overnacht, en vervolgens Italië in: Milaan (5 mei), Florence (6-13 mei), Venetië (14-16 mei). Vanuit Venetië ging de reis via Stresa aan het Lago Maggiore naar Bern (21-22 mei). In de laatste plaats nam Du Perron af-

scheid van zijn ouders en ging hij in zijn eentje door naar Lausanne, waar Oscar Duboux hem verwachtte.[49]

Op deze reis werd ook een oriënterend bezoek gebracht aan een sanatorium op Monte Brè, in de buurt van Lugano, met het oog op een behandeling die Eddy daar zou moeten ondergaan voor zijn vermeend zwakke longen.[50] In Florence liet hij zijn vier losse cahiers van *Barnabooth* 'binden met italiaans papier erom'. Zijn identificatie met Larbaud ging zo ver, dat hij in Italië uitsluitend nog een panamahoed droeg.[51] In wezen zijn het toch Larbaud en diens schepping Barnabooth, die in deze tijd de onderstroom bleven van Du Perrons modernisme. Zijn reisgedichten vertonen overeenkomst met de vrije verzen van Barnabooth, vervuld van steden, exprestreinen, luxetreinen en oceaanstomers.[52] Evenals in de poëzie van Apollinaire, Cocteau en Paul van Ostaijen is ook de tram prominent aanwezig in Perkens' gedichten, in overeenstemming met de aanbevelingen van Marinetti's futuristisch manifest.[53] In contrast daarmee wordt de gondel geassocieerd met een oudere literaire traditie: 'en Byron[,] Browning blijven leven / in de monden der gondeliers'.[54]

In de Perkens-verzen worden de moderne technieken gebruikt van de opsomming, het cursief zetten van verrassende citaten, het door elkaar laten lopen van twee verhaaldraden en een speelse verdeling van de woorden over de bladspiegel. Du Perrons kosmopolitisch voyeurisme à la Barnabooth krijgt accenten mee van futuristisch tempo en dadaïstische baldadigheid. Maar alle would-be futurisme ten spijt (in een van de verzen duikt de naam Marinetti op), blijft de anekdotische achtergrond sterk voelbaar. In het gedicht 'Dialogue intérieur' is de poëtische persona iemand die zich vermant: 'eerst zijn de snikjes lachjes geworden / en toen de lachjes maar weer snikjes / en toen is alles tesamen verdampt / en naar de Pappa-God gestegen / hoog boven de telegraaf en regen'.[55] Weliswaar is de Tachtiger-romantiek uit deze verzen voorgoed verdwenen, maar ze blijven erg ik-gericht. Daarvan was de dichter zich ook bewust, getuige zijn vers 'Steeds met ikke', dat als volgt eindigt:

> Milaan 11 uur 's avonds
> de stad ligt als een lome schone
> wulps-loom niet al te jong toch schone
> in een lauw-natte nachtjapon uitgestrekt
> in deze elastiese atmosfeer
> hebben alle pleinen zich uitgebreid
> décor voor Ikke

ik loop met Ikke
vermoeid van Ikke verveeld door Ikke
   de fuga van het futurisme
   heeft nièt mijn solo opgelost
mijn silhouet onvoldoend onderstreept
door 'n   nieuwgekochte
wandelstok

Het modernistisch gewaad verhult nauwelijks de verveelde en soms wat melancholieke dilettant, die vooral gefascineerd lijkt door portiers, kelners en kamermeiden. Voor de goede verstaander duiken telkens reminiscenties op aan Clairette Petrucci (in Florence!), die de dichter minstens één nacht uit zijn slaap houden.[56] In het vers 'Vita nuova' vermeit hij zich in de aanblik van andere toeristen, zoals 'het onvergelijkelike visioen / der weldoorvoede Amerikaansen / die aan 't strand aan de vurigste middagzon / zich geven met terra-kotta dijen'. In het hotel hoort hij geluiden van andere gasten die weinig aan de verbeelding overlaten.

Het 'reis-journaal' werd op 16 juni te Antwerpen afgesloten met het gedicht 'Punt'.[57] Peeters liet er geen gras over groeien: hij ontwierp de titelpagina en maakte constructivistische randversieringen met zwarte en gearceerde vlakken, die de bundel een sterk modernistisch cachet gaven. Als provocerende motto's prijkten enkele aforismen van Jean Cocteau op de binnenkant van de titelpagina.[58] In de bundel zelf staat vermeld 'ter perse in juli 1924', maar de verschijning liet tot november op zich wachten.[59]

De kritiek was niet zachtzinnig voor *Kwartier per dag*: Paul van Ostaijen valt na zijn recensie van *Het roerend bezit* met de deur in huis:

> 'Maar de gedichten van de auteur zijn eenvoudig slecht, enkel gedreven door belangstelling voor het uitzonderlike. Dit is de eerste indruk. Achteraf blijkt het dat de voorstelling die deze gedichten ingaf niet onbelangwekkend is. Met de stof van deze gedichten had de auteur, die een geboren romancier is, wellicht een goede roman kunnen schrijven. Van dit "Kwartier per Dag" kan men alleen zeggen dat de auteur die het besluit heeft gevat à-tort-et-à-travers modern te zijn, zich in een erg moeilijke toestand heeft geplaatst.
> Tristan Tzara geeft het volgende recept aan hen die gedichten willen schrijven: een dagbladartikel nemen, de woorden uitknippen, in een hoed werpen en ze dan maar naast elkaar plaatsen.

> Zelfs dit recept is uitstekend. Seulement, il faut savoir découper un journal.'[60]

Een tweede bespreking die Van Ostaijen aan de bundel wijdt is een variant van de eerste: zijns inziens bevindt Duco Perkens 'zich in de lamentabele toestand van iemand die besloten heeft moderne gedichten te schrijven en nu met dit voornemen in de Groene Aap is gelogeerd'. Het verlangen naar het uitzonderlijke doet tragikomisch aan, omdat het niet gepaard gaat met een instinctief gevoel voor 'de noodzakelikheden van de lyriek'. Met 'de voorstellingselementen' van *Kwartier per dag* had Perkens een interessante roman kunnen schrijven.[61]

Steunend op een traditionele visie veegde Israël Querido finaal de vloer aan met het boekje.[62] Zijn recensie bood hem de kans om zelf verbaal te schitteren: 'Het is grauwende, snauwende, proestende, schimpende, bittere poëzie. Het is het helsche belachen van allen traditioneelen pathos. Het is met nieuwe verf op spiegels schilderen. Het is poëzie van de Rolls-Royce. De taal wordt er in geschud en geschommeld, geschokt en gestampt.'[63] Ook negatief waren G.H. Pannekoek jr. (die later zijn naam veranderde in G.H. 's-Gravesande) in *Het Vaderland*, Jan Boon in de *Standaard* en Wies Moens in *Boekenzaal*.[64] De humanitair-expressionistische dichter Wies Moens (1898-1982) merkt op dat de dichter een zwak schijnt te hebben 'voor het banale, het platte en het vulgaire'. Met Wies Moens begon de moralistische kritiek, die in de volgende jaren vooral uit confessionele hoek zou komen.

De enige positieve bespreking verscheen in het Brusselse constructivistische tijdschrift 7 *Arts.* De met Jozef Peeters bevriende Maurice Casteels (1890-1962) behandelde *Kwartier per dag* samen met twee bundels van Seuphor en de *Novellen* van Roel Houwink. Duco Perkens komt er het beste van af: uit zijn gedichten, die ergens doen denken aan Japanse dichters, blijkt een gespitste gevoeligheid. Casteels heeft ook *Manuscrit trouvé dans une poche* gelezen, dat hem ervan heeft overtuigd dat hij te maken heeft met een waarachtig talent, wiens terughoudendheid en onthechte pose waarmerken zijn van letterkundige oprechtheid.[65]

Overige Antwerpse ontmoetingen

In *Kwartier per dag* was het licht scabreuze vers ‘Een ouwedame’ opgedragen aan de Nederlandse schilder Carel Willink (1900-1983), terwijl ‘Aan een dichteres’ betrekking had op Alice Nahon (1896-1933), de dochter van de Antwerpse boekhandelaar. Nahon zou grote populariteit verwerven met haar gevoelige, gekwelde verzen waarop het etiketje ‘prieelpoëzie’ is geplakt.[66] In *Bij gebrek aan ernst* werd het gedicht voor Alice Nahon omgedoopt tot ‘Kopie brief’. Het lijkt ook werkelijk op een half rijmende brief, met bovenaan de datum: 28 April '24. Door deze ‘brief’ heen heeft Du Perron in cursieve regels zijn poëticale vers ‘Getuigenis’ geweven, een van de Perk-achtige sonnetten die hij had opgestuurd aan Clairette.[67] De eerste strofe van ‘Getuigenis’ luidt: ‘Ik weet niet of ik dichter ben: daar hoort / heel véél toe om zo'n erenaam te dragen; / diep denken, rijklik wenen, mooi klagen, / en dan de sanktie van Publiek aan 't woord.’ In ‘aan een dichteres’ ontstaat in de eerste twee strofen deze mix:

> Ge vraagt mij of ik dichter ben
> Ik weet dat niet
> *Ik weet niet of ik dichter ben.*
> heb ik al eerder voor zeekre schone bedacht
> *Er hoort*
> hoor nu
> *heel veel toe om zo'n erenaam te dragen:*
> en te verdragen
> ver dragen
> *diep denken, rijklik wenen, mooi klagen*,
> nu was dat toch al uit de mode achteraf beschouwd
> *en dan de sanktie van Publiek aan 't woord.*
> dàt niet
> Er hebben geen 300 dichters bestaan
> zei Malte Laurids Brigge

Du Perron heeft hiermee een ironisch commentaar willen leveren op de tranenrijke poëzie van de Vlaamse dichteres, maar tevens heeft hij ondubbelzinnig afstand genomen van zijn eigen ‘gegrien’. Een van de regels luidt: ‘leed = volmaakt verleden tijd’.[68]

We weten niet erg veel over Du Perrons contact met Alice Nahon. Du Perrons brieven aan Nahon zijn niet teruggevonden, wel zijn er twee Per-

kens-boekjes bewaard gebleven met opdrachten aan haar, in de plagerige toon die Du Perrons relatie met haar typeren.[69] In *Kwartier per dag* staat, met een verwijzing naar het slotvers 'Punt': 'Aan Alice: / die bij de schoene punt / achterin aan een verlaten / eiland boiten mag denken / (maar niet gemein). / Den Bruur. / 6-XI-'24.'[70] De in plat-Antwerps gestelde opdracht is bedoeld als een steekje naar Fernand Berckelaers, die als huisvriend van de Nahons de bijnaam 'den bruur' (de broer) had gekregen.[71] Berckelaers had eind 1923 een romance gehad met de dichteres, die niet zo braaf was als het lieve imago van haar poëzie suggereerde.[72] Ook Du Perron was van Alice gecharmeerd, maar altijd was er bij hem die ondertoon van spot.

Du Perron gedroeg zich in deze tijd in het algemeen nogal cynisch tegenover vrouwen. Daarover heeft Carel Willink, die hem op het atelier van Peeters had leren kennen, zich diverse malen uitgelaten. In de tijd van hun kennismaking, omstreeks maart 1924, was Du Perron 'zijn pseudo-bohémientijd van Parijs te boven en droeg zijn nieuwen deukhoed zwierig op het ronde hoofd'.[73] Het klikte meteen tussen de beide kunstbroeders: Du Perron was evenmin als Willink afkomstig uit een proletarisch milieu, 'zodat we ons niet hoefden te verdedigen en af te zetten tegen allerlei toestanden, en we hadden geen van tweeën erg veel last van onze families. Eddy was royaal en hartelijk en niet dogmatisch.'[74] Hij bezat 'een grote levendigheid en een grote menselijke belangstelling'. Willink werd al spoedig uitgenodigd om in Brussel te komen logeren. In de garçonnière was ook een logeerkamer. Wel werd er 's avonds *en famille* gegeten, een in de ogen van Willink 'typisch Indische familie' met 'een vader die maar zat terug te verlangen naar Indië'. Willink kwam na dit eerste bezoek vaker logeren; soms nam hij een vriendin mee, maar zijn gastheer liet zich nauwelijks met haar in: '[...] Du Perron vond het chapiter Vrouwen zonder enig belang, dat was de afdeling bedzaken, verder niets. [...] Dus als je een bedgenote bij je had, best, net wat je wou. Dat kon hem geen fluit schelen. Als het nodig was, dan ging je even naar een bordeel om van je "hu" af te komen. Dat was het mooie woord van Du Perron. Daar werd verder ook niet over gepraat, dat hoorde bij de lichamelijke hygiëne.'[75]

Het vriendinnetje waarmee Willink in de zomer van 1925 bij Du Perron aankwam, werkte deze zozeer op de zenuwen dat hij ruzie met haar zocht. In een brief aan Julia Duboux zegt hij over haar: '[...] ze was stug, dom, bekrompen, verwaand, betweterig, en probeerde tevergeefs al die eigenschappen te verbergen; ook had ze te veel lippenstift op'.[76] Willink merkte een patroon op in Du Perrons cynische houding, in zijn 'sneeren over hoffelijkheid jegens vrouwen. Als hij dan in een café iemand een stoel

voor een dame zag achteruitschuiven of een jas ophangen zei hij: “Wat een typische kappersmentaliteit”.’ In de waarneming van Du Perrons kunstbroeder duurde deze fase tot aan de kennismaking met Elisabeth de Roos.[77]

Du Perrons losse houding kwam ook tot uiting in de avonden en feestjes die hij in zijn garçonnière zou organiseren, waarbij de Waalse dienstmaagd van zijn moeder werd uitgenodigd ‘ter erotische opluistering’.[78] Toch moet dit compleet negatieve beeld van Du Perrons instelling tegenover de andere sekse enigszins worden genuanceerd. Zijn relatie met Julia, de zus van zijn vriend Oscar Duboux, bewijst dat zijn romantische verlangen nog niet dood was.

Eindnoten:

1 Zie voor deze passage Du Perrons notities in: *Vw* VII, p. 500.
2 In zijn brief van 25-12-1923 aan Pedro Creixams laat Du Perron weten dat hij waarschijnlijk tot eind februari in Brussel zal blijven, waar een charmant nichtje hem gezelschap zal houden.
3 Zie: Van den Brandt (red.), *Alice Nahon 1860-1933*, p. 15.
4 Avermaete, *Herinneringen uit het kunstleven II*, p. 8.
5 Volgens Godelieve Peeters (20-12-1991) was Dermul kapitaalkrachtig. Hij abonneerde zich later ook op *De Driehoek.*
6 *Kwartier per dag* van Duco Perkens begint met drie gedichten, die de indruk maken van modernistische haast. ‘Restjes van de dag’ is gedateerd ‘Brussel, 16 Maart '24’. Op 13 maart schreef Du Perron in een exemplaar van *Manuscrit trouvé dans une poche* de volgende opdracht aan Jozef Peeters: ‘à Jozef Peeters mon bon confesseur du 12 III 24 et je réclame pour cette faute périmée toute son indulgence’ (zie: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 35). Een eerdere referentie aan Du Perrons Antwerpse avontuur is wellicht de eerste van twee datums die vermeld staan in een opdracht aan Alice Nahon in een exemplaar van *Het roerend bezit*: 25-2-24 / 16-7-24 (coll. Antiquariaat Schuhmacher). Op 16 juli 1924 kreeg Alice Nahon het boekje ten geschenke; 25 februari zal verwijzen naar hun eerste ontmoeting - op de dag dat Du Perron de boekhandel van haar vader bezocht? Dan zou 25 februari 1924 de datum zijn van Du Perrons eerste Antwerpse expeditie.
7 Vgl. *Vw* VII, p. 501, waar Peltser en Pleyel worden genoemd, en Du Perrons brief aan Creixams van 7-3-1924, waarin hij de al te chique schuilnaam Eric Grave afzweert en nadenkt over de naam Duco Pelser.
8 Zie: De Vree, ‘Notities over de Vlaamse “lost generation”, het geval Michel Seuphor’.
9 De Wispelaere, ‘Michel Seuphor en “Het Overzicht”’, p. 23.
10 *Vw* VII, p. 501.
11 Mededeling van Henri-Floris Jespers, Brussel, 16-4-2002. Berckelaers heeft zelf de mythe geschapen dat hij een tijdlang in bittere armoe heeft geleefd.
12 Zie: Van Straten, *Hendrik Nicolaas Werkman*, p. 82.
13 Idem, p. 80.
14 Berckelaers en Pynenburg, ‘Manifest-inleiding’, p. 1. Een echo van deze verklaring valt te beluisteren in Du Perrons rancuneuze eindoordeel over Berckelaers: ‘Onwetender modernist en groter windbuil heb ik nooit ontmoet.’ Zie: *Vriend of vijand*, p. 109; *Vw* II, p. 174.
15 De Wispelaere, ‘Michel Seuphor en “Het Overzicht”’, p. 30-34.
16 Verder verwijt hij *Bezette stad* ‘'n grote mangel aan duidelikheid’ en verklaart hij het kubisme van de grafische vormgever Oscar Jespers niet te begrijpen. Zie: *Het Overzicht*, resp. nr. 14 (dec. 1922), p. 32-34; nr. 20 (jan. 1924), p. 138 (bespreking *Verzen*) en nr. 1 (juni 1921), p. 11-12 (bespreking *Bezette stad*).
17 Vgl. Jespers, ‘Seuphor, dichter’.

18 Zie: Aerts, Somers, *Het bordeel van Ika Loch*, p. 32.
19 Jozef Peeters aan J.J.P. Oud, 15-9-1922. Geciteerd in: Den Boef en Van Faassen, ‘Een hoek, waar bijna geen geluid doordringt’, p. 75.
20 Vgl. Mertens, ‘“Het Overzicht” en de plaats van de Vlaamse kunst in het Europa van de jaren twintig’. Op p. 82 schrijft Mertens: ‘Constructivisme en gemeenschapskunst zijn twee termen die voortdurend terugkomen en die wel kunnen gelden als representatief voor die strijdbladen die in deze periode eenzelfde vooruitstrevende tendens hadden.’ Maar er waren ook nog andere tendensen in *Het Overzicht*!
21 Berckelaers, ‘Postulaat’.
22 De Wispelaere, ‘Michel Seuphor en “Het Overzicht”’, p. 33-34.
23 De Wispelaere noemt Y. Goll, Tristan Tzara, Jean Cocteau en ‘de simultaneïstische “poèmes synoptiques sur plusieurs plans” van Nicolas Beauduin’.
24 Zie: Jespers, ‘Michel Seuphor graaft diep in het verleden’. Jespers commentarieert: ‘Achteraf bekeken kan men echter moeilijk aan de indruk ontkomen dat, méér nog dan verschillen in artistiek inzicht, vooral karakteriële eigenzinnigheid, persoonlijke rivaliteit en clubgeest de kloof tussen Seuphor en Van Ostaijen vergrootten.’
25 Jespers, ‘Seuphor, dichter’, p. 103.
26 Idem, p. 101. Seuphor zet zich ook af tegen Peeters' vrouw Pélagie: ‘ook al zo'n onaantastbare klomp, die zich met alles, maar dan ook met alles bemoeide’.
27 Zie: Melders, *Jozef Peeters (1895-1960)*, p. 68. Volgens Melders was Seuphor de mening toegedaan dat Van Ostaijen de twee directeurs van *Het Overzicht* tegen elkaar uitspeelde. Zijn ‘poging om een eigen blad “Sienjaal” op te zetten was mislukt en nu zocht hij waarschijnlijk in “Het Overzicht” te infiltreren’.
28 ‘Verwend kind, verschrikkelijk verwend.’ Gesprek met Michel Seuphor, Parijs, 26-1-1992.
29 De tekening toont een vastberaden Seuphor met het strikje dat hij indertijd vaak droeg. Er staat bij: ‘Aan Fernant Berckelaers herinnering aan 30 III 24 zomeruur 21.37 EduP’. Deze tekening heeft Seuphor zijn hele leven zorgvuldig bewaard.
30 Volgens Ada Deprez bleef de verhouding van Du Perron met Seuphor oppervlakkig, ‘mede door animositeit tussen Berckelaers' vriend, de schilder Paul Joostens, en Du Perron’. Zie: Deprez, ‘Du Perron en Vlaanderen’, p. 107.
31 *Het Overzicht*, nr. 21, april 1924, p. 159. Met gemoderniseerde spelling en enigszins gewijzigd opgenomen in: Perkens, *Kwartier per dag*, p. 9-11.
32 Zie ook: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 41-44, waarin dit gedicht wordt vergeleken met antisemitische passages over een antisemitische Andrée in *Een voorbereiding*.
33 Zie: *Vw* VII, p. 501. Waarschijnlijk slaan de volgende twee zinnen op het manuscript van de verzen: ‘Verhaal van de onderwijzer die Antw. doorliep met mijn MS. Maar ik mocht Seuph. er niets van zeggen.’
34 Zie ook: Van der Aa, ‘Michel Seuphor, Alice Nahon & Eddy du Perron’, p. 87.
35 Volgens DP waren hij en Seuphor ‘slaags geraakt’ en zou Seuphor de meeste slagen hebben gekregen. DP aan Julia Duboux, 1 of 7-10-1924.
36 Volgens een aantekening van DP zelf, opgenomen in de primaire bibliografie van zijn werk door F. Batten en A.A.M. Stols, verscheen het boekje in mei 1924. Zie: *Vw* VII, p. 537.
37 Tijdens mijn gesprek met Seuphor in januari 1992 te Parijs toonde hij zich zeer verbaasd, toen ik hem vertelde dat *Het roerend bezit* toch als uitgave van Het Overzicht was verschenen. Het ligt voor de hand dat hij dit feit verdrongen heeft. Tekenend is ook zijn uitlating: ‘dat vele geld dat hij [DP] had, daar kon geen mens nee tegen zeggen, maar ik was niet begaafd om ja te zeggen, helemaal niet’.
38 Gesprek met Michel Seuphor, Parijs, 26-1-1992. Zijn herinnering speelde hem parten: hij dacht dat Creixams de tekenaar was. Overigens vond ook Creixams de plaatjes van Duboux waardeloos. Vgl. DP aan Pedro Creixams, 22-8-1924.
39 Du Perrons aantekening vermeldt juni 1924, maar er is één opdrachtexemplaar bekend met de datum 16-7-'24 (aan Alice Nahon) en twee opdrachtexemplaren met de datum 17-7-'24: ‘Aan Mevrouw / Raphaël Petrucci / herinnering aan een / “levens-les” [...]’ (coll. mevr. C. Baeyens-Wolfers) en ‘Aan Jozef Peeters / met hoop op beters [...]’ (coll. AMVC). DP had de gewoonte present-exemplaren van zijn nieuwe uitgaven kort na verschijning aan enkele intimi te schenken.
40 De Wispelaere, ‘Michel Seuphor en “Het Overzicht”’, p. 35.
41 Zie: Van der Aa, ‘Michel Seuphor, Alice Nahon & Eddy du Perron’, p. 86; Den Boef en Van Faassen, ‘Een hoek, waar bijna geen geluid doordringt’, p. 84. Peeters beklaagt zich ook dat

door deze actie ‘het gebruik der tijdschriften [was] opgeheven’. Terecht noemen Boef en Van Faassen dit verwijt, komend van iemand die de concurrerende uitgeverij De Driehoek had opgericht, ‘niet erg indrukwekkend’.

42 M. Premsela, bespreking van Seuphor en Perkens.

43 Monteyne, bespreking van Perkens, *Het roerend bezit.* Hij tekent aan dat de tekenaar Oscar Duboux ‘lang niet’ revolutionair is, daartegenover is Perkens' beeldspraak ‘hyper-modern’.

44 Scharten, ‘De allermodernste roman, of de sprong door de dubbele punt’.

45 Van de Voorde, bespreking van Duco Perkens, *Het roerend bezit.*

46 Van Ostaijen, bespreking van *Het roerend bezit* in *Vlaamsche Arbeid.* Ik heb stilzwijgend ‘schijdend’ in de tekst vervangen door ‘scheidend’.

47 Van Ostaijen, bespreking van *Het roerend bezit* en *Kwartier per dag* in *Het Overzicht.*

48 Hadermann, ‘Een modernistisch driemanschap: Van Ostaijen, Burssens, Du Perron’, p. 628.

49 Onderaan de gedichten in *Kwartier per dag* staan datums en plaatsnamen vermeld. In een briefkaart van 12 mei meldt Du Perron aan Oscar Duboux het reisschema tot aan zijn komst in Lausanne.

50 Foto met achterop de tekst: ‘Top M. Brè April '24’ (coll. mr. A.E. du Perron).

51 In Florence liet hij zich met dit hoofddeksel onder diverse hoeken fotograferen. Op een van die foto's schreef hij met inkt: ‘Aan Jozef Peeters, Herinnering aan een samenwerking Duco Perkens 12-5-24’ (coll. AMVC). Zie: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 68.

52 Zie: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 105-107. Zie ook: Rutten, ‘Achtergronden van de Oriënt-Express als mythe bij Martinus Nijhoff’. Rutten plaatst de gedichten van Barnabooth in een literair-historische traditie, die van Walt Whitmans *Leaves of grass* (1855) over *La multiple splendeur* (1906) van Emile Verhaeren zou voeren naar *La prose du Transsibérien* (1913) van Blaise Cendrars en *La vie unanime* (1926) van Jules Romains.

53 Vgl. Hadermann, *De dichterlijke wereld van Paul van Ostaijen*, p. 90.

54 Perkens, *Kwartier per dag*, p. 33-34; *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 38-39.

55 Perkens, *Kwartier per dag*, p. 24-25; in *Bij gebrek aan ernst* (1926) is dit gedicht opgenomen in de afdeling ‘Filter (voorafgegaan door andere strofen)’ (p. 92); het volgt daar, zonder titel, als nummer II op het eerder besproken antisemitische gedicht.

56 Perkens, *Kwartier per dag*, p. 31-32; *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 94. In *Kwartier per dag* draagt dit gedicht de titel ‘De paladijnen’. Er staat bij: ‘(Reminiscentie) Voor de kritikus die het “model” zal vinden.’

57 In totaal bevat de eerste druk vijftien gedichten. De afdeling ‘Kwartier per Dag (reis-journaal)’ van *Bij gebrek aan ernst* telt nog enkele extra verzen, o.a. (p. 36-37) een gedicht, gedateerd ‘Florence, Mei 1924’, waarin een tamelijk prozaïsch en allerminst modernistisch resumé wordt gegeven van de verhouding met Clairette. Verder zijn er vier verzen uit *Kwartier per dag* terechtgekomen in de afdeling ‘Filter’ van *Bij gebrek aan ernst.*

58 Onder andere: ‘En art, toute valeur qui se prouve est vulgaire.’

59 Op 6-11-1924 schenkt Du Perron zijn bundel aan Alice Nahon (coll. Antiquariaat Schuhmacher).

60 Van Ostaijen, bespreking van *Kwartier per dag* in *Vlaamsche Arbeid.*

61 Van Ostaijen, bespreking van *Het roerend bezit* en *Kwartier per dag* in *Het Overzicht.*

62 Emmanuel de Bom had precies hetzelfde gedaan met *Het roerend bezit.* Zie: E.d.B., ‘Komkommeriana’, in: *Volksgazet*, 16-8-1924. De Bom vindt *Het roerend bezit* ‘iets minder idioot’ dan de dichtbundel van Seuphor, die hij tegelijk besprak, maar daarmee was ook alles gezegd.

63 Querido, bespreking van *Kwartier per dag* (in de coll. van het LM bevindt zich een knipsel waarop Du Perron de naam van de recensent heeft geschreven).

64 1) Pannekoek, bespreking van *Kwartier per dag.* Hij zegt dat hij liever *De overwintering op Nova-Zembla* van Tollens leest dan de verzen van Duco Perkens. 2) Jan Boon oordeelt: ‘Poëmen die leeg zijn, verwaand en dom.’ Zijn recensie wordt door Du Perron geciteerd in het prospectus van *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst* (omstreeks februari 1929). 3) Wies Moens, bespreking van *Kwartier per dag.*

65 Casteels, bespreking van *Kwartier per dag* en werkjes van Seuphor en Houwink. De dadaïst Seuphor komt op Casteels over als een discipel van Tristan Tzara, maar gespeend van diens sensibiliteit. Seuphors proza getuigt van een interessanter en persoonlijker uitdrukking. Houwink ten slotte doet hem aan Rilke denken, maar op een gewrongen manier. Hoewel Houwink niet zonder talent is, werkt zijn ver doorgevoerde expressionistische procédé op den duur erg vermoeiend.

66 Van den Brandt (red.), *Alice Nahon.*

67 Zie: Perkens, *Kwartier per dag*, p. 17-19; resp. *De behouden prullemand* [1926], p. 25.
68 Zie ook: Van der Aa, 'Een "toekomstpersoonlikheid"'. Van der Aa ziet in de regels 'De sneeuwbergen staan in de wind om het meer / en krijgen nooit griep noch tuberkulose' een verwijzing naar Nahons precaire gezondheid, die tuberculeus heette te zijn. Het is echter in de eerste plaats een verwijzing naar Du Perrons eigen gezondheid. Niet voor niets zou hij in augustus gaan kuren in het sanatorium van Monte Brè.
69 De eerste opdracht staat in *Het roerend bezit.* '*Aan Alice Nahon* / Ze weet wel: / ...heel een boek, / zij 't zonder rijm, lag mij op 't harte!... / Brussel, / 25-2-24 16-7-24 / Ed = Duco-dy-Perkens' (coll. Antiquariaat Schuhmacher).
70 Coll. Antiquariaat Schuhmacher.
71 Mededeling Lucie Korten-Nahon, Antwerpen, 5-5-1991.
72 Zie: Van der Aa, 'Michel Seuphor, Alice Nahon & Eddy du Perron', p. 85; Defoort, *Al mijn illusies bloeien*, p. 72.
73 Willink, *De schilderkunst in een kritiek stadium*, p. 31.
74 Sitniakowsky, 'Carel Willink vertelt over zijn jaren met Du Perron'.
75 Van Straten, 'Willink over Du Perron'.
76 DP aan Julia Duboux, 4-9-1925.
77 Zie: Sitniakowsky, 'Carel Willink vertelt over zijn jaren met Du Perron'.
78 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met J.V. de Sturler, Brussel, 23-12-1969 en 4-5-1973.

Hoofdstuk 20
De komedietijd van Duco Perkens

Een twintigste-eeuwse jongeling en een Vlaamse dichteres

Op 23 mei 1924 reisde Eddy du Perron van Bern naar Lausanne, waar de verhouding tussen Claude Werner en zijn vrouw Julia Duboux nog steeds gespannen was. Voor Du Perron bleef de echtelijke onmin voornamelijk onderwerp van 'psychologische studie'. Hij bleef twee weken - een 'quinzaine' - in het gezelschap van Claude, Julia, Oscar, Julia's driejarige zoontje en haar ouders en maakte uitstapjes naar Château-d'Oex, een dorpje niet ver van Gstaad, en naar het hooggelegen bos van Sauvabelin, binnen de stadsgrenzen van Lausanne, vanwaar je kunt genieten van een vergezicht over het Meer van Genève tot aan de Alpen.[1] Na terugkeer in Brussel schreef hij Julia hoe gelukkig hij was haar te hebben weergezien: als hij terugdacht aan die extra veertien dagen in Lausanne - moeten we niet veeleer spreken over 'de beperking' van die veertien dagen? - kwam er een grimas op zijn gezicht, 'maar ik wen me eraan niet altijd te krijgen wat ik liefheb (wat ik liefheb in wijde zin!) en daarom maar te houden van wat ik heb'. Du Perron slaat met het oog op een eventueel meelezende Claude een luchtige toon aan. Hij poseert als een twintigste-eeuwse jongeling, behept met de gecompliceerde eigenschap tegelijk toneelspeler en toe-

schouwer te zijn. Hij zinspeelt op zijn amoureuze gevoelens voor Julia en plaagt haar een beetje met haar 'pantheïstische onbewogenheid'.[2]

Overigens vermaakte hij zich in de maand juli met Alice Nahon, die door zijn moeder als een soort gezelschapsdame was binnengehaald.[3] Mevrouw Du Perron hield ervan zich met mensen te omringen, bovendien was ze begaan met het lot van de jonge vrouw, die zes jaar lang onder behandeling was geweest voor een vermeende tuberculose en daarvoor had verbleven in een soort rusthuis voor bejaarden met een vleugel voor chronisch zieken.[4] Haar status van ten dode opgeschreven teringlijder had Alice Nahon niet weerhouden van diverse kortstondige relaties, onder meer met Fernand Berckelaers en met Paul Pée (1899-1952), die haar 'een heerlijk vrouwtje' noemde 'als ze goed geluimd is'. Begin 1923 werd in Luzern de diagnose gesteld dat Alice niet leed aan tuberculose, maar aan een chronische bronchitis - een diagnose die Alice geenszins verbaasde, want een heimelijk geraadpleegde Brusselse arts had haar hetzelfde verteld. Alice was een persoonlijkheid die graag de aandacht trok en het aureool van zieke en martelaar was haar dan ook niet onwelgevallig.[5]

Na haar consult in Luzern besloot Alice niet terug te keren naar het ouderlijk huis, waar een strenge discipline heerste, noch naar het rusthuis, maar om haar leven in eigen hand te nemen. Toch verbleef zij eerst nog in een aantal gezondheidsinstituten, voordat ze in juli 1924 in huis kwam bij de familie Du Perron. Mede als gevolg van de foutieve behandeling die ze had ondergaan, was haar gezondheid ondermijnd. In september 1924 schrijft ze aan haar vriendin Marie-Antoinette Theunissen dat ze nog altijd bij dezelfde mensen is, 'waar ik me verzorg als in een sanatorium. Tweemaal in de week krijg ik eene inspuiting van Dr. Derscheid en ik moet me daarna telkens heel rustig houden.' Ze maakt elke dag een kleine wandeling in het bos, maar bij tijd en wijle steekt toch haar zwerflust weer de kop op. Weliswaar is het bij de familie Du Perron 'heel goed maar ik kan geene zotte kuren doen of "leelike woorden" zeggen. Artistiek vloeken is hier ook uit den booze. Ik ben dus op weg om deftig te worden [...].'[6]

Zo heel deftig ging het er bij de Du Perrons anders niet aan toe, gezien de periodieke driftbuien van de vrouw des huizes. Alice Nahon zelf kon er trouwens ook wat van: vanaf haar jeugd heeft zij bij tijd en wijle enorme scènes gemaakt, waarin ze woedeaanvallen, hoest- en huilbuien kreeg.[7] De theatrale, geëxalteerde kant van haar persoonlijkheid wekte Eddy's spotlust. Hij bejegende het pathetische dichteresje met een tamelijk grote dosis ironie en afstandelijkheid. Zo vertelde hij eind oktober 1924 dat Alice sinds een paar dagen voortdurend in tranen was en hem verwijt een

hart van steen te hebben, omdat hij op haar herhaalde mededeling dat ze zich van kant zou maken, gezegd had: ‘Best, maar doe het dan gauw.’ Alice Nahon was naar het scheen door een geest bezeten, zodat zijn ouders haar bij het bekende Indische kruidenvrouwtje mevrouw Kloppenburg hadden gebracht. De geplaagde dichteres, die ondanks haar tranenvloed niet van lotje was getikt, vond het middel erger dan de kwaal.[8]

In deze periode zag Alice er nog uit zoals haar jongere zuster Lucie haar heeft beschreven: ‘Haar blonde haren dansten in elegante wanorde in de zon. Het fijnbesneden gelaat met de diepgrijze ogen, de minzame glimlach, het wuivend gebaar met de slanke hand, haar hele verschijning riep de Primavera van Botticelli voor de geest.’[9] ‘Het lijf van Alice’ had diverse heren in opwinding gebracht, maar haar ‘neurasthenische’ buien waren moeilijk te verdragen.[10] Volgens Gaston Burssens zou ook Eddy du Perron ‘bedavonturen’ hebben beleefd met de Vlaamse dichteres, maar Burssens beweerde wel meer, en waar het Du Perron betreft zelden in gunstige zin.[11] Wel kunnen we gerust stellen dat de erotiek een overheersende rol speelde in het leven van onze twintigste-eeuwse jongeling, maar daar had hij niet per se Alice voor nodig. Hij hield afstand, ook al omdat zijn moeder Alice een geschikte opvolgster vond van Clairette.[12] Om je ‘hu’ kwijt te raken waren er makkelijker kandidaten voorhanden, zoals Josette Filippi of Simone Sechez (1907-1990), die medio 1924 bij de familie in dienst was gekomen.[13] In oktober en november schreef Du Perron de pornografische sonnettenkrans *Agath.* Een andere waarneming van Burssens sluit aan bij de periode dat *Agath* tot stand kwam:

> ‘Alice Nahon was toen zijn coqueluche [lieveling] en haar gezelschap was hem steeds welkom. Zij las hem vrij regelmatig haar nieuwe verzenbundels voor en hij had er steeds een paar uren voor over om met haar “het terrein van haar poëzie te verkennen.” Maar alsof hem dit tenslotte toch te roomachtig werd, kreeg hij telkens behoefte aan iets zouters en nam hij uit zijn met pornografische werken rijk bedeelde bibliotheek nu eens Pierre Louys' *Trois filles de leur Mère*, dan weer Apollinaire's *Les onze mille Verges*, of de Musset's *Gamiani*, of Aragon's *Le Con d'Irène*, en las [...] Alice er uit voor. Zij protesteerde dan wel maar bleef toch zitten, al was het dan met een vinger in ieder van haar oren. “Maar,” vertelde d. P. mij, “ik ben er helemaal niet zeker van dat zij haar vingers zo diep stak dat zij mij niet meer kon horen.”’[14]

Eucharys Pensierosa

Van een ander kaliber was Julia Duboux, aan wie Du Perron zich in 1924, al zijn cynisme ten spijt, van zijn beste, meest hoffelijke kant liet zien. Wat voor iemand was Julia? Waarom had Du Perron haar zo hoog zitten? En wat kon Julia betekenen voor hem, met zijn superieure houding van modernist en kosmopoliet die de bourgeoisrituelen dóórheeft? Zij was onderwijzeres, literair geïnteresseerd en beschikte over een goede briefstijl, 'een beetje literair, maar vol goede smaak'.[15] Op het sociale vlak was Julia bijna het tegengestelde van Clairette Petrucci: voor haar geen drukke agenda vol dejeuners, soirees, diners en soupers, maar een rustig leven in harmonie met de natuur. Haar religieuze gevoelens waren onorthodox; evenals haar broer Oscar benadrukte zij de kosmische band van de mens met zijn naaste en met de natuur.

In de correspondentie die zich in 1924 tussen hen ontwikkelde, komt Eddy du Perron telkens terug op Julia's pantheïsme. Haar ernstige dromerige natuur, haar grote innerlijke kalmte deden hem ook wel eens twijfelen of zij definitief uit haar schulp zou willen kruipen en zich zonder reserve aan hem geven. Deze kant van Julia gaf hem de bijnaam 'Pensierosa' in. Het was haar ongrijpbare, mysterieuze en wantrouwige zijde, waar hij niet goed raad mee wist.

De tweede bijnaam die hij voor haar bedacht was Eucharys, wat in het Grieks betekent: bevallig, bekoorlijk, beminnelijk. Dit is de Julia tot wie Du Perron trachtte door te dringen, in de sentimentele, retorisch klinkende liefdesbetuigingen die hij haar schreef. Nu eens verschijnt Julia aan hem in haar innemende zachte Eucharys-gedaante, dan weer peilt zij hem met haar sombere Pensierosa-blik. Maar ook Du Perron liet twee kanten van zichzelf spreken: Eddy du Perron, degene die oprecht van haar houdt, en Duco Perkens, dat onbehouwen onverschillige sujet waar je niet op kunt bouwen, die naarling die altijd roet in het eten gooit. In het innige verbond tussen Eddy en Eucharys zouden telkens weer nieuwe scheurtjes komen door het optreden van hetzij Pensierosa hetzij Duco Perkens.

De eerste fase in deze nieuwe verliefdheid speelde zich af in juli 1925. In deze maand brachten Julia en Claude Werner traditioneel hun vakantie door in Kandersteg in de Bernse Alpen, waar Julia's ouders een chalet bezaten. Kandersteg is omgeven door rotsige hellingen en gletsjers, waarvan de Blümlisalp, met een hoogte van 3663 meter, de bekendste is. Hier was het tussen de echtelieden tot een breuk gekomen.[16] En daarna kwam

Du Perron! Van 27 juli tot 4 augustus 1924 logeerde hij in het chalet van de familie Duboux, samen met zijn vriend Oscar, Julia zelf en haar ouders.[17] De eerste dag al, toen hij met Julia aan de thee zat, wilde Eddy het 'Je vous aime' uitspreken, een formule die hem sinds Clairette niet meer over de lippen was gekomen, maar Julia zei hem: 'Later. Niet hier.'[18] Het samenzijn in Kandersteg bracht een verdieping in de verhouding tussen Eddy en Julia, overigens zonder dat het tot 'daden' kwam of had kunnen komen. Het was misschien hier, op een somber weggetje, zonder lantaarns in de buurt, dat Julia zei: 'Eucharys is trouw tot in de dood. Zelfs als ik bij Claude blijf, zou ik er niet buiten kunnen om je minstens één keer per jaar te zien.'[19]

Het zoontje van Julia Duboux, Claude jr., figureert in het geheel niet in Du Perrons brieven aan haar; slechts in één gedicht dat gaat over Julia, die 'Bij storm op het Leman-meer' (i.e. het Meer van Genève) 'in 't smalste bootje' stapt, komen de regels voor: 'de zuigeling die zij straks stilde / spartelt gedurig op haar schoot'.[20] De aanwezigheid van Claude jr. en de schaduw van Claude sr. hebben Du Perron zeker gehinderd in zijn verliefde manoeuvres.

Het moet in Kandersteg een broeierig weekje zijn geweest, want Oscar alias Jacques, de 'beau ténébreux', zinspeelde op de tedere gevoelens die hij voor zijn boezemvriend koesterde. Du Perron was daar niet van gediend.[21] Hij tikte Jacques op de vingers in een brief van 12 augustus 1925, waarin hij sprak over de ontdekking van de gevoelens vol 'halfschaduw' die zijn vriend voor hem had, 'maar ik heb me voorgehouden dat dit kleurtje wel gauw zal wegtrekken'.[22]

Na Kandersteg bleef Du Perron nog enige tijd in Zwitserland: op 5 augustus 1924 reisde hij naar het zuiden toe om te kuren in een herstellingsoord op de hellingen van de Monte Brè, een berg van 933 meter, ten oosten van Lugano. Hij had dat jaar al twee keer pleuritis gehad en er werd gevreesd dat hij tuberculeus was, vandaar zijn opname in het voornamelijk door Duitsers bevolkte sanatorium onder leiding van de tweeëndertigjarige arts Eberhard.[23] Het is zeer waarschijnlijk, mede gegeven het tijdperk, dat de pleuritis een gevolg was van tuberculose.[24] Indien er tijdens de ziekte een verlies van longweefsel is opgetreden, kan dit tot zuurstoftekort leiden en op DEN duur tot het ontstaan van angina pectoris, de ziekte waaraan Du Perron zou overlijden. Angina pectoris is een uiting van onvoldoende zuurstoftoevoer naar de hartspier, meestal ten gevolge van een vernauwing van de kransslagaderen.

Sinds zijn komst naar Europa had Du Perron om de haverklap ‘griep’ gehad. Bestond er verband tussen zijn aanvallen van griep en verkoudheid, de pleuritis en de later optredende angina pectoris? Elke koortsende ziekte veroorzaakt een toename van de stofwisseling, waardoor er meer bloed rondgepompt moet worden. Hierdoor moet het hart harder werken, zodat zijn zuurstofbehoefte toeneemt. Indien de kransslagaderen dit niet aan kunnen, ontstaat er zuurstoftekort en dus angina pectoris. Er waren ook erfelijke factoren: mevrouw Du Perron had hartklachten. Voor zoon Eddy zouden daar nog andere risicofactoren bij komen. Zijn moeder, die niet kon verdragen dat al haar vriendinnen hem tuberculeus noemden, zette hem in haar ouderwetse wijsheid op een regime van overvoeding. Het gevolg daarvan was dat zijn lichaamsomvang vanaf 1924 geleidelijk toenam. Op den duur werd hij kortademig, waardoor hij zich gedwongen zag de sportbeoefening op te geven.[25]

In 1924 was het echter nog niet zo ver. Eddy du Perron was nog steeds enthousiast voor het boksen, als actieve beoefenaar en als fan van de stilist Georges Carpentier. Eddy bleef van 6 augustus tot ongeveer het einde van de maand in het sanatorium van Monte Brè.[26] Hij moest dagelijks ademhalingsoefeningen doen, twee keer per dag zonnebaden nemen en zich drie keer per week dompelen in een bad met ‘Heublumen’.[27] Maar verder deed de patiënt het niet kalm aan. Integendeel, hij ontwikkelde een geweldige schrijflust. Niet alleen vergastte hij Julia op een bombardement van brieven, ook schreef hij in deze weken zijn Perkens-novelle *Claudia* en maakte hij een begin met de novelle *Een tussen vijf.*

Du Perrons brieven vormen spannender lectuur dan *Claudia*, dat losjes was geïnspireerd op de driehoeksverhouding Claude - Julia - Eddy. Vanaf het begin van zijn epistolaire liefdesoffensief bezwoer hij Julia, Eucharys, dat hij werkelijk van haar hield, ‘op mijn manier, mijn huidige manier, kalm, a-sentimenteel misschien, ik die voorheen, zelfs op het “toppunt” van mijn gevoelens voor Clairette, me graag liet voorstaan op mijn hartstocht van een jochie’. Het duizelde hem dat de rollen nu waren omgedraaid en dat *hij* degene bleek te zijn aan wie werd getwijfeld. Hij deed zijn best die twijfel bij Julia uit te roeien, maar wellicht was het juist dit teveel aan zelfanalyse dat hem ongeloofwaardig maakte:

> ‘Als ik jou over mijn gevoelens voor jou schrijf... Wij zijn zo onvolmaakt, lieveling, het is, alles welbeschouwd, zo ontmoedigend een houding te kiezen - wanneer je niet de zelfverzekerde Idioot bent waar-

> over ik het op een avond (een avond toen jij me “aanviel”) in jouw en Claude's bijzijn heb gehad.’[28]

In Du Perrons brieven aan Julia komt Duco Perkens met zijn cynische houding telkens weer als een duveltje-uit-een-doosje tevoorschijn. De strijd die Julia / Eucharys en Eddy samen heten aan te spannen tegen die onmogelijke Duco Perkens vormt aanvankelijk een amusant literair motief, maar allengs krijgt het een wrange smaak.

Achter al deze poppenkasterij school ergens toch een ernstige bedoeling: ‘Wat mijn moeder heeft kunnen doen, zou jij dat niet kunnen?’[29] Du Perron bedoelde: scheiden en hertrouwen met de man die zij liefhad. Hij vereerde Julia met allerlei epitheta, zoals ‘ma bien chère grande Mal-Aimée’, ‘ma femme aux cheveux lourds’, ‘ma superstitieuse, ma sérieuse’, ‘Ma Méchante Silencieuse Dame’, ‘my very very dear’ enzovoort. Uit Du Perrons brieven valt op te maken dat Julia hem soms ‘mon petit’ noemde. Hij was met zijn 1,66 m inderdaad een hoofd kleiner dan zij. Du Perron was absoluut in zijn eisen. Het criterium waaraan zijn femme âme moest beantwoorden was dat zij een kameraad (‘compagnon’) voor hem zou zijn en op intelligente wijze deel zou hebben aan zijn intellectuele leven.

Omgekeerd had hij ook wel aandacht voor wat de ander dreef, maar het was voornamelijk een kwestie van eenrichtingsverkeer. Julia bood flink verzet tegen zijn egocentrische retoriek en noemde hem een verwend kind.[30] Zij wees hem erop dat de zaken niet zo eenvoudig lagen als hij ze voorstelde. Ongetwijfeld wogen de reacties van haar omgeving, met name van haar familie, zwaar. Hoewel zij van Eddy hield - uit zijn reacties valt af te leiden dat zij haar liefde niet verborg -, werd ze weerhouden door een gebrek aan vertrouwen, door talloze vrezen die haar steeds weer bekropen. Du Perron trachtte die weg te redeneren en sprak met haar af dat hij zou wachten tot zij ‘het teken’ gaf.[31] Als een musketier die zijn Vrouwe adoreert stond hij tot haar beschikking.

Du Perron schreef zijn brieven aan Franstalige vriendinnen naar de normen van zijn tijd in de ‘vous’-vorm, maar in deze brieven laat hij die soms even los en tutoyeert hij Julia - iets wat hij zich tegenover Clairette nooit had veroorloofd. Du Perron trachtte eventuele jaloezie van Julia jegens andere vrouwen te voorkomen door haar precies te vertellen hoe hij met hen omging. De kamer naast hem werd bewoond door de Duitse Tonie Beeck uit Krefeld.[32] Om de tegenstelling met Julia te benadrukken omschreef Du Perron zijn buurvrouw als ‘de foeilelijke vrouw met de

geknipte haren'. Zij was erg aardig - dat vertelt hij ook -, en na een aarzelend begin van communicatie van balkon tot balkon gingen ze er af en toe samen op uit. Eddy bekende Tonie, nadat zij een chrysant voor hem had geplukt:

> 'Mejuffrouw, ik ben hevig verliefd op een vrouw, die, denk ik, ook van mij houdt; zij is zevenentwintig net als u; zij heeft zwaar zwart haar met opzij een blonde lok. Sta mij toe aan deze bloem - die zich er even goed toe lenen zal als een margriet - te vragen in welke mate zij mij liefheeft? - Zij zegt: dat is best, maar laten we gaan zitten. Dat zal een heel karwei zijn want deze kleine chrysant is heel wat gecompliceerder dan een margriet. - We gaan dus op het muurtje zitten; ik met mijn benen bengelend boven het water waarin ik de uitgetrokken bloemblaadjes laat vallen. Zij biedt haar hulp aan en ik accepteer (natuurlijk, ik had voor haar geroeid). Zij zegt op, zonder een spoortje vermoeidheid: Sie liebt mich - von Herzen - mit Schmerzen - über alle Maszen - Kann's gar nicht lassen - klein wenig - gar nicht. Dit duurt heel erg lang. Ik denk aan Jou, geconcentreerd, met een heilig geloof in de uitspraak van het bloempje. Eindelijk - eindelijk (ik bewonder de kameraad aan de zijlinie) komen *wij* aan het eind. En de uitspraak is: Kann's gar nicht lassen. Ik begrijp het nauwelijks. - Is dat goed? vraag ik de kameraad. - Het is èrg goed, bevestigt zij.'[33]

In zijn laatste brief uit Monte Brè, van 25-26 augustus 1924, citeerde Du Perron Julia's woorden over 'de Zekerheid, dat wij voor elkaar bestemd zijn, - hij die ik nodig heb - zij die jij nodig hebt: zij die niet meer twijfelen, die niet meer vrezen -'. Nogmaals bezwoer hij Julia dat zij de vrouw was die hij nodig had. Maar daarna zweeg hij tot 12 september, toen hij vanuit Brussel antwoordde op een brief van haar.[34]

Hij verklaarde haar de reden van zijn zwijgen: op een ochtend in Monte Brè had hij tijdens het ontbijt een telegram gekregen, dat zijn moeder ernstige 'attaques' had en dat hij onmiddellijk moest komen. Drie uur later was hij op weg, de reis duurde achttien uur, tijdens de laatste uren zat hij zich te verbijten, maar op het station werd hij begroet door een glimlachende Alice, met een bevallige hoed op, die hem liet weten dat zijn moeder weer beter was. Hij verzekerde Julia dat er heel wat emotie, en zelfs woede, bij kwam kijken en dat hij haar bij hun volgend samenzijn alles zou uitleggen. Julia had hem ietwat ongerust geschreven, maar hij hield haar voor dat er tussen hen beiden niets was veranderd, dat ze elkaar

absoluut moesten weerzien en kalm moesten blijven. Hij hield van haar en van niemand dan haar: ‘Je zult me de 20e terugzien - dat moet.’

Du Perron had Julia uit Monte Brè acht lange brieven geschreven, drieënzestig kantjes in totaal. We kunnen erover speculeren waarom die stroom zo abrupt ophield. Hij had haar toch eerder kunnen laten weten dat hij plotseling naar huis was afgereisd? Of waren er andere factoren in het spel? Voelde hij behoefte aan een adempauze, nu hij zich zo had laten meeslepen door zijn gevoelens voor zijn femme-âme? Of voelde hij aan dat er toch iets onechts in zat, iets opgeschroefds? Aan zijn vriend Creixams schreef hij spontane brieven van mannen-onder-elkaar. Julia Duboux komt er slechts in voor als ‘een geliefde, zij het op het ogenblik een verre geliefde, die me troost’.[35] Intussen speelde hij schaak met ‘erg lelijke dames’ en liet zich af en toe overhalen tot obligate uitstapjes in de prachtige omgeving.

In Du Perrons fotoalbum bevinden zich diverse foto's van een gezelschap met drie sportief-elegante dames, één kind (witte sokken, modieuze hoed) en de geneesheer van Monte Brè. Een van de foto's, waarop in een hoekje een onderbelichte Du Perron valt te onderscheiden, is gedateerd: Isola Madre, 7 Sept. '24. Isola Madre is een van de Borromeïsche eilanden bij Stresa. Op een andere foto staat Du Perron naast een dame, die op *al* deze foto's het stralende middelpunt vormt: blond haar, flauwe scheiding precies in het midden. De gedachte dringt zich op dat Du Perron helemaal niet overhaast uit Monte Brè was vertrokken. Volgens de planning zou de behandeling zijn afgelopen op 5 september 1924. Het zou kunnen dat Du Perron vervolgens wat met dit gezelschap heeft gereisd en pas daarna naar Brussel is teruggeroepen. Het blijft speculeren, maar misschien deinsde hij ineens terug voor de gevolgen van zijn romantische offensief: Julia was wel héél serieus!

Verder is er een andere onopgeloste en waarschijnlijk ook onoplosbare kwestie: Anny.[36] In september 1924 komt zij voor in een opdracht, met kolossale letters geschreven in de eerste druk van *Het roerend bezit*: ‘Aan / *Anny* / die zo lief is geweest / mij “goed” te willen maken / met / de / MEEST / RESPEKTUEUZE / TOEGENEGENHEID / *Eddy* / Sept '24’.[37]

De vraag rijst *wanneer* in september 1924 Du Perron met deze Anny contact heeft gehad. Was zij soms een van de dames op het reisje naar Isola Madre, of sprak hij haar na terugkomst in Brussel? Waarschijnlijk toch het laatste. Misschien heeft zij hem als een vriendin aangehoord over zijn

verwarde gevoelens voor Julia. In elk geval lijkt ook dit mysterieuze tekstje een aanwijzing dat Du Perron er behoefte aan had enige afstand te nemen van zijn virtuele geliefde.

De Jacht op de Conclusies

Een nieuwe brief van Julia joeg Du Perron de stuipen op het lijf: zij meende dat ze hun zaken niet konden afdoen zonder dat haar familie daarbij aanwezig was. Op 15 september 1924 ging Eddy op weg naar het al te lang uitgestelde rendez-vous in Lausanne; die dag schreef hij Julia vanuit Parijs. Hij zegde toe dat hij op de afgesproken datum (18 september) stipt om acht uur 's avonds aanwezig zou zijn. Het feit dat ook Jacques van de partij zou zijn stuitte hem tegen de borst, maar vooruit: als het moet, moet het. Hij noemde het aanstaande tafereel 'De Jacht op de Conclusies in de Schoot van de Heilige Familie'. En dan de Stendhaliaanse slotzin: 'Mijn groet, hoewel trillend, lijkt vrolijk, Mijn Vrouwe.'

In *Het land van herkomst* wordt een cruciaal rendez-vous beschreven, waarbij de broer en de ouders zich na het eten onverwijld terugtrekken om de beide geliefden gelegenheid te geven om tot 'zaken' te komen. Arthur Ducroo voelt zich helemaal verlamd door de geforceerde enscenering en zit er wat apathisch bij. Denise noemt zijn bezoek later 'goguenarde' (vol sarcasme).[38] Hoe het zich ook in werkelijkheid heeft afgespeeld, het resultaat van de ontmoeting was dat er niets definitief werd besloten. Julia wachtte misschien tot ze officieel gescheiden was en Du Perron had last van koudwatervrees.

In afwachting van de scheiding was Du Perron na zijn bezoek weer ijlings vertrokken, want in de familie Duboux wogen de burgerlijke fatsoensnormen zwaar. Zo kreeg hij het stempel opgedrukt van 'le monsieur qui repart'. Na het mislukte rendez-vous schreef hij Julia gemiddeld één keer per week. Hij herhaalde uitentreuren dat zijn gevoel voor haar een 'sentiment de fond' was waaraan geen enkele omstandigheid iets kon veranderen. Een ander refrein dat steeds weer klonk, was dat alles zich ten goede zou keren als ze maar eenmaal samen zouden zijn. En ook verzekerde hij Julia dat louter haar aanwezigheid de ongelikte beer zou veranderen in een betoverde prins.[39] Waar hebben we dat meer gehoord? De intelligente Julia zal Du Perrons verklaringen wel met een korreltje zout hebben genomen. En wat te denken van zijn mededeling dat hij in de clinch lag met zijn ouders die hem eisen stelden waaraan hij niet wilde

voldoen?[40] Die eisen hadden stellig betrekking op zijn maatschappelijke status: wanneer schikte hij zich in het gareel door een baan te zoeken en te trouwen? Het spel had lang genoeg geduurd.

Zelf kreeg Du Perron schoon genoeg van zijn epistolaire baltsgedrag dat nergens toe leidde. Hij besloot de zaak te forceren: in een brief van 31 oktober 1924 stelde hij Julia voor om bij hem te komen logeren. Maar zo'n stap was van de nog niet gescheiden Julia, moeder van de driejarige Claude, nauwelijks te verwachten. Brieven vormen geen goed substituut voor het samenzijn van twee geliefden en Du Perrons liefdesbetuigingen kregen iets onwaarachtigs. Wel schreef hij openhartig over de verhouding met zijn ouders, met wie hij in voortdurend sluimerend conflict leefde. Op 1 november 1924, de vooravond van zijn vijfentwintigste verjaardag, vond er een verschrikkelijke scène plaats met zijn moeder, nota bene terwijl achterneef Coco te gast was. Eddy vond het gekrijs van zijn moeder tegen het huispersoneel zo ordinair, dat hij er iets van zei. Moeder sprong uit haar vel en krijste nog twee keer zo hard. Ze nam de wijk naar de loggia, waar Alice Nahon haar moest troosten. Eddy vatte het gebeurde laconiek op, maar op 20 november vluchtte hij naar Parijs om alle huiselijke misère achter zich te laten, en vervolgens reisde hij door naar Lausanne, Pallanza, een hele reeks plaatsen aan de Middellandse Zee en Corsica, om pas in februari 1925 in Brussel terug te keren.

Het was geenszins een breuk, want niets kon Eddy's moederliefde werkelijk wegnemen.[41] Bovendien had hij weer zijn zin weten door te drijven: op zijn Barnaboothiaanse route nam hij op van tevoren vastgestelde plaatsen de geldzendingen van zijn ouders in ontvangst.[42]

In het begin van de reis kwam het tot een tweede rendez-vous met Julia, maar opnieuw onder het wakend oog van de familie. Op 12 december 1924 arriveerde Eddy 's avonds in Lausanne, waar hij een paar dagen bleef alvorens door te reizen naar Pallanza aan het Lago Maggiore en warmere, meer zuidelijke luchtstreken. Hij trachtte Julia te bewegen met hem mee te gaan, maar de moraal was onverbiddelijk. Op 16 december schreef hij haar uit Pallanza dat hij lust had haar te tutoyeren en haar te noemen: mijn verloofde. De impasse waarin zich hun relatie bevond wordt weerspiegeld in de volgende passage:

> ‘Mijn Vrouwe, ik kijk naar je portret dat mij aankijkt. Het is stellig waar, dat ik literatuur voortbreng, maar even stellig houd ik van jou. Je ogen kijken even vragend als op je foto van een jaar geleden, maar ze

> zijn minder naïef, meer sceptisch. Ook zie ik weer voor me je glimlach bij de deur, toen je me uitliet. Alsof je me iets vergaf. Ik heb je toen gevraagd "het me niet kwalijk te nemen". Maar als je me vraagt wát je me dan niet kwalijk moet nemen, zou ik het echt niet kunnen zeggen.'[43]

De sceptische blik is tekenend voor de houding van Julia-Pensierosa tegenover de man die haar op zo'n merkwaardige wijze het hof maakte. De zeven brieven die Du Perron tussen 16 december 1924 en 17 januari 1925 aan Julia schreef, hebben iets vermoeids over zich, de literaire trucjes functioneren niet meer. Slechts wanneer hij reisanekdotes opdist, wordt zijn toon weer levendig. Hij vertelt onder andere over de dertigjarige Hongaarse, een zekere Ninon de Smrecsányi, die hij tussen Menton en Monte Carlo heeft ontmoet in de trein. In Nice hielp hij haar haar valiezen te dragen, hij trok enkele dagen met haar op, maar wist zorgvuldig al haar pogingen om hem haar bedgenoot te maken te neutraliseren. Hij hield haar koeltjes op afstand, wat vanaf oudejaarsavond haar agressie opwekte, vervolgens op nieuwjaarsdag haar drankzucht prikkelde, waarna ze een klaagzang aanhief en lichtelijk begon te lallen:

> '- Luister, E-dy, deze keer wou ik heel ernstig met u praten. - Heel ernstig. - Nee, u drijft er de spot mee: *volkomen* ernstig. - Ik luister, Mevrouw. - Nee, u luistert niet, met u is geen ernstig gesprek mogelijk, u bent een hansworst (nu ben ik *echt* grof, nietwaar?) - Niet zo erg als u denkt; wat wilde u zeggen? - Oh, E-dy, geef me goede raad!... - Goed dan, ga naar Parijs, Mevrouw.'

Du Perrons relatie met Julia Duboux zou nog tot april 1926 worden uitgespeeld, in een vermoeide epiloog waarin hij krampachtig bleef insisteren op de waarachtigheid van zijn diepere gevoelens voor haar. Het ironische toontje van Perkens hing Julia toen allang de keel uit. Het viel haar steeds moeilijker echt van onecht te onderscheiden; ze noemde Du Perron een sadist en gaf hem de schuld van de malaise in hun verstandhouding. Op 25 juni 1925 boog Du Perron het hoofd voor Julia's felle verwijten. Het moment voor bekentenissen was aangebroken: niet alleen was zijn vader erg ziek geworden, zelf had hij andere 'avonturen' beleefd, 'die hun gevolgen zouden kunnen hebben'. Op de aard van die avonturen ging hij niet in, maar op 4 juli schreef hij aan Creixams dat hij het ongenoegen had gehad om zijn schone (Simone Sechez) een foetus te hebben genaaid:

> ‘Ik heb moeten zoeken naar een vroedvrouw (die ik nog niet heb gevonden), en leugens moeten bedenken om diverse zaken uit te leggen. Ik moet dus de rol van “kalmeerder” spelen, wat me maar half afgaat.’

Op 4 september 1925 liet hij de nieuwsgierig geworden Julia weten dat hij het beloofde verhaal van zijn avonturen voor zich zou houden, ze waren immers de moeite van het vertellen niet waard. Wat hij daarentegen graag zou willen, is haar terugzien, want praten ging hem tegenwoordig beter af dan schrijven. Zijn brief van 30 november 1925 begon hij met de verklaring dat hij een vuile geschiedenis achter de rug had, die overigens weinig betekende. Na deze ‘ervaring’ voelde hij des te meer het gemis van zijn Julia. Als zij haar examens achter de rug heeft, moet zij maar eens haar vakantie bij hem en zijn ouders doorbrengen: ‘Mijn ouders nodigen u uit: ik voeg er mijn gebeden bij.’ Deze uitnodiging kan erop wijzen dat Du Perrons ouders een verbintenis met de dienstmeid niet wenselijk achtten en in het nette burgermeisje Julia Eddy's laatste kans zagen op een geslaagd huwelijk.

Op 6 januari 1926 reageert Du Perron juichend op Julia's nieuws dat haar scheiding nu officieel was. Zij was nu ‘vrij’ en Du Perron herinnerde haar aan hun vroegere speculeren op juist die toekomst en op de trouw die Eucharys hem had beloofd. Hij sprak echter ook het vermoeden uit dat zij niet meer van hem hield en hij, op zijn beurt, was haar misschien niet meer waardig. Het hoge woord moest eruit. Hij bekende dat hij een kind had verwekt dat ondanks zijn ‘maatregelen’ toch was blijven leven. Maar het probleem was inmiddels opgelost: het stemde zijn moeder gelukkig het marmotje te adopteren. De geboorte was voorzien voor eind februari, dus in april, mei, rekende hij erop vrij te zijn, op reis te gaan en Julia weer te zien.[44]

Julia moet dit met verbijstering hebben gelezen. Haar antwoord liet lang op zich wachten. Op 29 januari 1926 maande Eddy haar iets van zich te laten horen, haar laatste brieven hadden op hem een uitzonderlijk behoedzame indruk gemaakt, dat wil zeggen ‘afgewogen, waardig, een juiste mengeling van ironie en reserve, etc.’. Op 2 maart 1926 werd zoontje Gille geboren.[45] Du Perrons laatste brief aan Julia dateert van 4 april 1926. Hij dankte haar voor haar aardige schrijven, maar betreurde het dat ze zo op haar hoede bleef. Hij vertelde iets meer over de moeder van zijn zoon, het was een negentienjarig meisje uit het volk; haar familie had haar, waarschijnlijk om hem, in de steek gelaten. Hij moest haar dus wel troosten, bovendien voel je je als vader toch wel een beetje betrokken bij de

moeder van je kind. Maar dit alles stond de allang uitgestelde ontmoeting met Julia absoluut niet in de weg. Eddy dacht aan de maand juli. Hij stelde voor om af te spreken in een hotel waar men haar niet kende en dáár zouden ze praten. Hij beloofde haar zijn 'glimlach' in zijn koffer te laten en zou als zij daarop stond al de volgende dag vertrekken. 'Wilt u dit? Antwoord snel.'

Wellicht is Julia hem dit antwoord altijd schuldig gebleven. Toen Du Perron op 23 november 1931 de balans opmaakte van de liefdes in zijn leven, noemde hij Clairette 'een groote liefde zonder het physieke' en Julia 'een halve gr. liefde, zonder idem'. Bij Clairette had hij voortdurend een gevoel van strijd gehad, bij Julia niet, maar hier was hij dupe geworden van zijn eigen komedie, als reactie op het 'geval Clairette'. Zijn liefde voor Julia Duboux was niet groot genoeg gebleken om zijn rol van cynische 'jeune Européen' te overwinnen.[46]

De conclusie lijkt gewettigd dat niet alleen Du Perron de dupe was van zijn eigen komedie: het was Julia Duboux die de dupe werd van de Perkens-komedie. In Du Perrons grote verlangen naar een levensgezellin die zijn aspiraties kon delen, was de intelligente Julia hem ineens heel begeerlijk voorgekomen. Maar zijn liefde ging niet diep genoeg en hij overstelpte haar met literaire retoriek. Tekenend is dat hij met geen woord rept over Julia's zoontje en in zijn schulp kruipt als Julia's ouders zich gaan bemoeien met een eventueel huwelijk van hun dochter. Als Julia de vrijheid van geest had bezeten om ook zonder boterbriefje met hem op reis te gaan, dan was zij een waardig kameraad geweest. Maar Julia-Pensierosa keek wel uit. Dus richtte Du Perron zich met nieuwe ijver op meer willige dames: voortaan geen strijd meer, geen illusies, maar 'easy love'.

Priapische provocaties

In Du Perrons brieven aan Julia, zo vol sentimentele retoriek, rollenspel én gevoelsanalyse, speelt ook de literatuur een belangrijke rol. Het hartstochtelijk lezen van telkens nieuwe boeken diende de verkenning van nieuwe werelden en de analyse van het eigen gevoel. Niet zelden vond Du Perron navolgenswaardige modellen in de boeken die hij las. Barnabooth appelleerde nog steeds aan zijn gevoel voor avontuur en dilettantistisch verzet. Zo schreef hij Julia in augustus 1924 uit Monte Brè:

> ‘Op het ogenblik verkies ik lezen boven het zoeken van “avontuur”. Weduwnaarsmentaliteit, kortom. Je moet me dit maar niet al te kwalijk nemen. Vanmiddag echter heb ik opnieuw een boek gestolen. Wat wil je? het regende, het regende - ik was in Lugano en had een overjas aan. Een boek in de zak van een overjas laten glijden is een koud kunstje, mits het niet te groot is; je kunt trouwens al snuffelend voorbereidingen treffen zolang als je wilt en als het ogenblik daar is, volstaan twee minuten koelbloedig optreden.’[47]

Het voor Julia gestolen boek was *Les aventures de Télémaque* (1922), de tweede roman van Louis Aragon (1897-1982). Het is een vrolijke anarchistische roman met absurdistische trekjes. De dramatis personae zijn: Calypso, Odysseus' zoon Télémaque (Telemachos), de oude magiër Mentor en de nimf Eucharis. Meteen wordt duidelijk waar Du Perron zijn bijnaam voor Julia vandaan had. Hij verklaart zijn voorkeur voor Aragon uit diens grote intelligentie en gezonde minachtende houding en prijst hem aan als een type dat nergens om maalt, niet om zichzelf of om wat hem kwelt of om wat zijn vriend kwelt.[48] Misschien wilde Du Perron de intelligente zelfkweller die Julia was bewegen tot een lichtere kijk op de dingen. Het voorbeeld van Aragon sloot wonderwel aan bij zijn eigen houding van ‘wat kan het me bommen’.

Aragons houding van provocateur viel bij Du Perron zeer in de smaak. Provoceerde hij op zijn beurt niet graag Alice Nahon, met haar bloemzoete reputatie, door haar voor te lezen uit allerlei erotische literatuur? Samen met zijn vrienden Creixams en Pia was Du Perron gespitst op nieuwe ontdekkingen in het priapische genre, vooral van bekende auteurs als Apollinaire, Verlaine en Baudelaire. Zelf speurde hij ook wel eens in de ‘Enfer’ van de Bibliothèque Nationale te Parijs.[49] Pascal Pia, die later een uitputtende bibliografie zou samenstellen van de Franse erotische literatuur (‘de boeken uit de Hel’), was toen al een groot kenner. Enkele uitgevers die in de jaren twintig en dertig clandestien erotische werkjes drukten, waren Jean Fort en René Bonnel (1884-1975). De laatste, boekhandelaar te Montmartre, ontwikkelde vanaf 1925 een ontzagwekkende en waarschijnlijk ook lucratieve activiteit als uitgever van erotica.

Als liefhebber van het genre is ook Du Perron enkele malen als uitgever opgetreden. Zo liet hij in 1924 in Brussel voor eigen rekening in enkele exemplaren drukken: *Complément au Bouquet d'orties. Poésies de Pascal Pia*: ‘Aanvulling op het Boeket brandnetels. Poëzie van Pascal Pia’.[50] In de uitgave prijkte een drogenaaldets van ‘Pierre l'Espagnol’, natuurlijk nie-

mand minder dan Pedro Creixams. In Frankrijk bestond een lange traditie van erotische literatuur, zowel in proza als in poëzie. Priapische verzen (genoemd naar de Grieks-Romeinse god Priapus, symbool van de penis in erectie) waren geschreven door bekende auteurs. De Nederlandse literatuur kende nauwelijks een priapische traditie. Wie was er beter toegerust dan onze held om onze vaderlandse priapische poëzie te verrijken met enkele sappige verzen?

Op 31 oktober 1924 meldde Du Perron aan Julia dat hij sonnetten schreef, 'zo mooi rijmend, zo "klassiek" en ook zo obsceen als maar mogelijk is'. In deze reeks, die *Agath* zou heten, werden de vleselijke schoonheden van een keukenmeid bezongen. Hij was eraan begonnen uit protest tegen Alice Nahon en haar bent van hooghartige schrijvers-vrienden in de Vereeniging van Vlaamsche Letterkundigen. Sinds Alice in huis was, meenden ook zijn ouders met verstand over kunst te kunnen praten. Zijn reactie was er een van onthouding van kunst en literatuur (à la Pia), hij las niet meer en schreef louter obscene sonnetten.

Aan het einde van het jaar corrigeerde hij in Nice de drukproeven van *Agath.*[51] Het boekje verscheen in februari 1925 onder het studentikoze pseudoniem W.C. Kloot van Neukema: *Agath. Een Sonnettenkrans*, 'Gedrukt in vijftien exemplaren / tot opwekking van den Bond van Slaphangers / ter secrete Drukkerij "Flep-met-Zuchten" te Geyloord'. Tegenover de titelpagina was een extra blad ingevoegd met een originele ets van Pedro Creixams.[52] Voorin de bundel prijken als motto drie versregels van Charles Baudelaire over de dienstbode met het grote hart, die we enkele bloemen verschuldigd zijn.[53] Simone Sechez, die in maart 1926 van Du Perrons zoon was bevallen, was een fris ogende en stevig in het vlees zittende blom van achttien jaren, toen zij medio 1924 bij de familie in dienst trad. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij de priapische fantasieën heeft gevoed van de jongeheer in zijn garçonnière.

In formeel-literair opzicht wijken de sonnetten volledig af van wat Du Perron als Duco Perkens presteerde. Het zestiende en laatste sonnet van de reeks is 'wegens van Willem Kloos overgenomen lyrisme en rijm, in het geheim eerbiedig opgedragen aan dien grooten dichter'. Zowel Kloos als Perk hebben naar de vorm invloed uitgeoefend: de vijfvoetige jamben, het rijmschema en de keus van sommige woorden doen aan beide dichters denken. Wat dit betreft wijkt *Agath* niet af van *De behouden prullemand.*[54] De meeste gedichten van de cyclus zijn een flashback: na een inleidend sonnet vertelt W.C. Kloot van Neukema over zijn erotische ervaringen

met Agath, in de volgorde voorspel, beschrijving van Agath, het verloop van de coïtus, ‘heropwekking door Agath van W.C.K.V.N.'s kwijnende krachten’ en ‘experimenteren: coprofilie, sodomie, cunnilungus e.d.m.’.[55]

Over de kwaliteit van Du Perrons sonnettenkrans zijn de meningen verdeeld: Herwig Leus prijst zijn creativiteit in het erotisch vocabularium, terwijl Rody Chamuleau Du Perrons verzen ‘flauw en infantiel’ vindt en er, alleen omdat ze van Du Perron zijn, enige heeft uitgekozen voor zijn bloemlezing van Nederlandse priapeeën. Overigens prijken er in deze bloemlezing maar liefst dertien erotische prenten van Du Perron waaruit dezelfde satirische geest spreekt als uit zijn priapische verzen.[56] Du Perron had de verzen geschreven uit een soort baldadig verzet tegen wat Leus noemt ‘maneschijn- en balkonliefde’. Ze waren bedoeld als een sardonische tegenhanger van Nahons gedichten, die zachte vooizekens die de naïeve lezer zo tot tranen toe roerden. Door hun vrolijk-anarchistische intentie en lust in hilarische overdrijving sluiten ze aan bij de wereld van Duco Perkens. Hier volgt het tiende sonnet:[57]

> 'k Was van ons beiden vast de kleinste held:
> zij moest mij zooveel leeren: eerstens lurken
> aan bitterbolle schaamlippen, dan - 't schurken
> van knevelbaard heeft vaak mijn neus ontveld -
> het kittlaar-knauwen boven reeds vermeld,
> dan tieten-riemen, gapende anus kurken,
> ik op de knieën, zij op waggle hurken,
> me penis rood-gegloeid en blauw-gekneld.
> Brandende lont, die salvo's heeft ontstoken
> van scheten heet, en méér dan lont geroken,
> toch waart gij niets zonder Agatha's vuur!
> En duiker, lang van adem, die durft duiken,
> gansch zonder kleed, in dreigendste onderbuiken,
> Agatha gaf u vorm en hield het stuur!

Een eenzaam reiziger

De schrijver van dit moois had aan het eind van 1924 dezelfde ervaring als in februari 1922: toen hij in het casino van Nice de zaal wilde betreden waar baccarat werd gespeeld, werd hij door een heer staande gehouden en naar zijn leeftijd gevraagd. De employé van het casino verbaasde zich over

zijn antwoord: hij zag er zoveel jonger uit. De toegang werd hem niet geweigerd, hij speelde en verloor. Twee frank slechts, want anders dan zijn moeder of Multatuli lette hij terdege op zijn centen. Min of meer freewheelend, maar gauw verveeld en een beetje met zijn ziel onder zijn arm, luidde hij het jaar uit. Hij verdroeg de geëxalteerde, naar seks hongerende Hongaarse die hij aan de Rivièra had ontmoet tot er een nieuwe geldzending van zijn moeder kwam (duizend frank).[58] Daarna nam hij op 3 januari 1925 de nachtboot naar Corsica, die eens per week ging. Na aankomst in Bastia oriënteerde hij zich. In de oude haven praatte hij met kinderen, hij nam wat foto's met het Kodaktoestel dat zijn vader hem voor zijn verjaardag had gegeven en in een café dronk hij wijn met een norse Corsicaan.[59] Maar hij schrok toen hij hoorde dat er nergens verwarming was, dus hij nam nog dezelfde dag de trein naar Ajaccio, waar hij 's avonds arriveerde. Door een kruier werd hij via een stikdonkere, geheel en al verlaten laan naar een hotel gebracht met enkel kaarslicht. Het was midden in de stad. De volgende ochtend verhuisde hij naar een hotel met elektrische verlichting en begon te informeren hoe hij zo snel mogelijk het eiland weer kon verlaten.[60]

Meer nog dan de behoefte aan comfort treft in deze weergave Du Perrons angst voor de eenzaamheid, zijn onvermogen om zich alleen te vermaken. Corsica had hem - ondanks het mooie landschap - zodanig verveeld dat hij later meende dat hij er veertien dagen was geweest,[61] terwijl hij in werkelijkheid al na vier dagen in een piepklein vliegtuigje voor twee passagiers naar Antibes vloog.[62] Hij had het geluk dat een van de passagiers verstek had laten gaan, anders had zijn ‘ballingschap’ nog langer geduurd. Ook trof het dat zijn medepassagier een Hollandse dame was. Omdat hij subiet koortsig was geworden van de ijzige kou in het vliegtuig, verzorgde zij hem enkele dagen in Cap Martin, waar ze in hetzelfde pension zaten. Hij bezocht wat plaatsen in de omgeving,[63] altijd in damesgezelschap, maar hij verging van de eenzaamheid.

Eindnoten:

1 Foto coll. Huguette Werner, gedateerd 1-6-1923. Het bos van Sauvabelin ligt op 648 meter hoogte.
2 DP aan aan Julia Duboux, 7-7-1924.
3 Vgl. *Vw* III, p. 487; *Hlvh* 1996, p. 394: ‘Tussen mijn reizen naar haar [Denise alias Julia] toe, had ik dus Suzanne [Simone Sechez]. En het amuseerde mij dat in diezelfde tijd mijn moeder een lieve logée had, die zij graag tot mijn schoondochter had gekregen en die hele middagen in de loggia doorbracht met over mij kwaad te spreken. Als bewijs dat zij elkaar begrepen en beiden van mij hielden, was dit kwaadspreken onvervangbaar: mijn moeder legde uit dat ik vroeger zo'n lieve jongen was geweest en in Europa eerst zo onmogelik geworden.’ Zie ook: *Hlvh* 1996, p. 866-867.
4 Deze alinea is gebaseerd op: Van den Brandt en Aertzen, ‘Het bewogen leven van Alice Nahon’.
5 Vgl. idem, p. 14: ‘Haar neiging tot theatraal gedrag, voor het publiek zichtbaar vanaf haar naamsbekendheid, gaat samen met een grillig levenspatroon waarin ze steeds weer op zoek gaat naar nieuwe prikkels: bewonderaars, geliefden, verblijfplaatsen, kleding. Elk langdurig engagement blijft uit.’
6 Alice Nahon aan ‘Marinetje’, 7-9-1924. Marinetje is Marie-Antoinette Theunissen, de verloofde van Gerard Walschap. Met dank aan Manu van der Aa voor de fotokopie van deze brief.

Overigens werd Eddy du Perron ook door dokter Derscheid(t) behandeld (DP aan Julia Duboux, 1 of 7-10-1924).

7 Zie: Van den Brandt en Aertzen, ‘Het bewogen leven van Alice Nahon’, p. 19.
8 DP aan Julia Duboux, 31-10-1924.
9 L. Korten-Nahon, ‘Herinneringen aan mijn zuster, Alice Nahon’, p. 1098.
10 Zie: Defoort, *Al mijn illusies bloeien*.
11 De term is van Hans Roest, in een brief aan J.H.W. Veenstra, 11-7-1983 (Veenstra-archief, coll. LM).
12 Ook de ziekte van Alice weerhield hem misschien van inniger contact. Aan Gonda Jordaan (met wie Alice Nahon enkele brieven wisselde) schreef hij dat Alice ‘wel aardig’ was, maar erg ziek. Mededeling Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 18-12-1993.
13 De eerste foto met Simone als dienstmeisje dateert van september 1924 (coll. mr. A.E. du Perron).
14 Burssens, ‘Bladerend in oude cahiers’, p. 108. Ook in: Burssens, *Verzameld proza*, p. 450-451. Burssens schrijft foutief: *Les cent mille Verges. Le con d'Irène* van Aragon kan DP in 1924 niet hebben voorgelezen, tenzij hij over een onbekende editie heeft beschikt. In Pascal Pia's standaardwerk over de erotische literatuur wordt de eerste druk van *Le con d'Irène* gedateerd op het voorjaar van 1928. Zie: Pia, *Les livres de l'Enfer*, p. 142.
15 Vgl. *Vw* III, p. 486; *Hlvh* 1996, p. 393.
16 Gesprek met C.O. Werner, Lausanne, 8-1-1994. In *Hlvh* wordt de voorstelling gegeven dat de echtgenoot van Denise in zijn eentje naar Engeland was gegaan, zodat zij en Ducroo de kans hadden om hun relatie te verdiepen. De werkelijkheid was heel anders.
17 Achterop een foto van Oscar, Julia en hun ouders op de waranda van het chalet staat genoteerd: ‘Kandersteg, 27 Juli - 4 Aug. '24’ (coll. mr. A.E. du Perron).
18 DP aan Julia Duboux, 22-8-1924. In *Hlvh* wordt beschreven hoe Arthur Ducroo en Denise samen grote wandelingen maakten om te ontsnappen aan de nieuwsgierige blikken van de dorpelingen, zelfs ‘'s avonds, in het donker, het bos in, iets wat haar man nooit durfde, zei ze, een heel eind buiten het dorp, onder de zwartste bomen’. Zie: *Vw* III, p. 485; *Hlvh* 1996, p. 392.
19 Citaat in Du Perrons brief aan Julia Duboux van 6-1-1926. In zijn brief van 6-8-1924 heeft Du Perron het ook over haar toewijding.
20 Perkens, *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 95. De term ‘zuigeling’ voor het toen tweejarige jongetje was wel wat overdreven, ook als dit gedicht een herinnering zou zijn aan het boottochtje van een jaar eerder.
21 DP verwijst naar Oscars actie in een brief van 8 augustus aan Julia, nadat hij gezegd heeft dat hij en zij elkaar liefhebben: ‘Veel meer - ondanks alles - dan hij en ik, ondanks - wat Jacques zo treffend noemde - de tederheid van... (hier ga ik niet verder) die ik voor hem zou voelen! Oh, ik ben *nog steeds...* heteroseksueel!’
22 DP had Duboux al kort na dit incident geschreven, vanuit hotel Walter in Lausanne (op 5 augustus), maar hij vond zijn brief zo pedant, dat hij hem heeft verscheurd.
23 De informatie over de pleuritis is afkomstig uit een brief van Du Perron aan Evelyn Blackett van 30-10-1929. Naam en leeftijd van de behandelend geneesheer worden genoemd in zijn brief aan Julia Duboux van 18-8-1924.
24 In zijn brief aan Julia Duboux van 6-8-1924 noemt Du Perron zichzelf haar ‘arme teringpatiënt’; aan Pedro Creixams schrijft hij op 12 augustus over zijn long die het min of meer laat afweten. Voor de medische uitleg in deze alinea, gebaseerd op door mij verstrekte gegevens, ben ik veel dank verschuldigd aan dr. J.B.F. Hulscher.
25 DP aan Evelyn Blackett, 30-10-1929.
26 De laatste brief aan Julia uit Monte Brè is geschreven op 26 augustus, in de avond.
27 DP aan Julia Duboux, 8-8-1924.
28 DP aan Julia Duboux, 6-8-1924.
29 DP aan Julia Duboux, 8-8-1924.
30 DP reageert diverse malen op haar karakterisering van hem als ‘enfant gâté’.
31 Misschien bedoelt hij: als de scheiding van Claude Werner rond is.
32 Foto coll. mr. A.E. du Perron.
33 DP aan Julia Duboux, 25/26-8-1924.
34 Du Perrons brief van 12-9-1924 begint met een verontschuldiging, dat hij zo lang niets van zich heeft laten horen.
35 DP aan Pedro Creixams, 22-8-1924.

36 Ook in een erg adolescent aandoende brief die Du Perron op 23-6-1923 aan Oscar Duboux schreef, komt een Annie voor, samen met een hele reeks andere dames, en hij is op geen van allen verliefd!
37 Coll. Antiquariaat Fokas Holthuis.
38 In de roman wordt het samenzijn geplaatst *kort* voor de officiële scheiding van Julia, maar deze werd pas aan het einde van 1925 uitgesproken (naar valt op te maken uit Du Perrons brief aan haar van 6-1-1926). De laatste gedocumenteerde ontmoetingen tussen Eddy en Julia zouden plaatsvinden in september en december 1924.
39 DP aan Julia Duboux, 1 of 7-10-1924.
40 DP aan Julia Duboux, 7-10-1924.
41 'Afgezien van dit alles is mijn moeder goedhartig, innemend, liefdevol, gevoelig, menslievend, vrijgevig, etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc. etc.' Zie: DP aan Julia Duboux, 2-11-1924.
42 In zijn brief aan Pedro Creixams van 12-12-1924 deelt hij mee dat hij in Pallanza zal blijven tot het nieuwe geld is aangekomen.
43 Deze mijmering is waarschijnlijk geïnspireerd door de foto van Julia die in *Hlvh* wordt beschreven: 'diepliggende ogen met een blik van nadenkend wantrouwen'. Vgl. *Vw* III, p. 489; *Hlvh* 1996, p. 395.
44 In *Hlvh* wijdt de verteller een uiterst kritische zelfbespiegeling aan deze episode: 'Ik, die zo naïef was geweest te denken dat ik nooit een kind zou verwekken, enkel door het idee belachelik te vinden, ik dacht ook dat ik het kind aan mijn rijke moeder cadeau kon doen [...] en dat zoiets geregeld kon worden zonder komplikaties. De ezel die dat dacht was toch al 25.' Zie: *Vw* III, p. 488; *Hlvh* 1996, p. 394.
45 Misschien heeft Du Perron Julia toen geschreven en er de tekening bij gemaakt van Gille in de windsels, op zijn arm, zoals in *Hlvh* wordt beschreven, maar deze brief is dan niet bewaard gebleven.
46 Dagboekaantekening DP (coll. mr. A.E. du Perron).
47 DP aan Julia Duboux, 16-8-1924.
48 DP aan Julia Duboux, 16-8-1924.
49 Zo deelt hij in een brief van 10-11-1923 aan Pedro Creixams zijn ontdekking mee van 'schunnige gedichten' van Verlaine, gepubliceerd onder de naam Pablo de Herlagnez. Deze editie, *Les amies / sonnets par le licencié Pablo de Herlagnez*, dateert uit het jaar 1878. Zie: Pia, *Les livres de l'Enfer*, p. 36.
50 *Bouquet d'orties* zou als uitgave van de *Nouvelle Revue Française* in hetzelfde jaar verschijnen, maar Pia had op het laatst van de uitgave afgezien. Du Perrons aanvulling, bestaande uit de erotische verzen van zijn vriend, was dus eigenlijk geen aanvulling. Zie: Pia, *Les livres de l'Enfer*, p. 141.
51 DP aan Julia Duboux, 31-12-1924.
52 Zie: Bombay, *Kloof tegen cylinder.*
53 'La servante au grand coeur dont vous étiez jalouse, / Et qui dort son sommeil sous une humble pelouse, / Nous devrions pourtant lui porter quelques fleurs...'
54 Herwig Leus wijst op de invloed van de zestiende-eeuwse Italiaanse priapendichter Pietro Aretino. Zie: Leus, 'Du Perron en de Libertijnen'. DP had Aretino's in het Frans vertaalde *Les seize sonnets luxurieux* willen laten drukken.
55 Idem, p. 64-5.
56 Zie: Chamuleau, *Jantje zag een pruikje hangen.* De prenten zijn eerder gepubliceerd in: *13 erotische prenten van Edgar du Perron.* Een aardige bloemlezing met een lang inleidend essay is: Weverbergh / Ernst van Altena, *Jij goudgepunte lans* (beschouwingen over de Franse erotische poëzie uit de zestiende en zeventiende eeuw door Weverbergh; vertaling van de priapeeën door Ernst van Altena), Amsterdam: De Bezige Bij 1967.
57 Ik citeer naar de eerste druk. In de gewijzigde versie die ons is overgeleverd in een typoscript uit 1937 is 'bitterbolle' uit de derde regel vervangen door 'bitterzoute' en 'tieten-riemen' uit de zesde regel door 'prammen vegen'. Herwig Leus verklaart 'tieten-riemen' als een poëtische omschrijving van Pierre Louÿs' masturbatie tussen de borsten (riem = penis).
58 DP aan Julia Duboux, 1-1-1925, uit Nice.
59 Foto's coll. mr. A.E. du Perron.
60 DP aan Julia Duboux, 6-1-1925, uit Ajaccio.
61 Zie: *Vriend of vijand*, p. 113; *Vw* II, p. 177: 'Ik ben veertien dagen in Corsika geweest en men heeft er mij sporen aangeboden, gespen, ponjaards, rijzwepen van Bonaparte.'
62 DP aan Julia Duboux, 16-1-1925, uit Cap Martin.

63 Menton, aan de Middellandse Zee, Grimaldi en Castellar, iets meer landinwaarts (foto's coll. mr. A.E. du Perron).

Hoofdstuk 21
Du Perron en het modernisme

Jozef Peeters, de vader van de Antwerpse avant-garde

In zijn eerste Europese jaren was Du Perron een tastend literator, met één been nog staand in de Romantiek en de Tachtiger beweging, schavend aan zijn prozastijl naar het voorbeeld van grote stilisten als Flaubert, Huysmans en Larbaud, maar tegelijk was hij erop gespitst een kunstenaar te worden van een moderne, twintigste-eeuwse gevoeligheid. Na een aanvankelijke schrikreactie op de avant-garde schoof hij op in de richting van het vormexperiment, zonder zijn scepsis geheel te verliezen. Al vroeg kwam hij tot het inzicht dat niet de stijl of de gekozen vorm het belangrijkste criterium is voor literaire waarde, maar de persoonlijkheid van de kunstenaar. Met deze uit de Romantiek stammende opvatting vond hij aansluiting bij schrijvers als Valery Larbaud en André Gide.

Du Perrons affiniteit met de Franse literatuur en zijn vriendschap met mensen als Pia hielp hem echter niet verder in zijn literaire carrière. Als uit Indië afkomstig, in het Nederlands schrijvend auteur verkeerde hij in Brussel in een vacuüm. Vandaar dat hij in maart 1924 in Antwerpen op zoek was gegaan naar literaire bondgenoten. Seuphor had hem beminnelijk op afstand gehouden, maar met Jozef Peeters kwam hij al snel tot een redelijke samenwerking. De publicatie van *Het roerend bezit* (nog onder auspiciën van Het Overzicht) en *Kwartier per dag* getuigen daarvan. In 1925 zou hij voortgaan op de ingeslagen weg, waarbij Peeters' medewerking van essentieel belang was. Peeters stond bekend als een draufgänger en autoritaire persoonlijkheid, die mensen aan zich wist te binden, maar ze ook radicaal kon afstoten.

Hoe komt het dat Du Perron en Peeters een betrekkelijk goede verstandhouding wisten te bewaren? Het antwoord ligt voor de hand: Du Perron zorgde voor de pecunia. Behalve een belangrijk schilder en een gezaghebbend organisator was Peeters ook een secure rekenaar, die nauwkeurig zijn kasboeken (één van Uitgeverij De Driehoek en één privé) bijhield. Voor de uitgave van *Kwartier per dag*, in een oplage van 250 genummerde exemplaren, had hij een uitgebreide overeenkomst opgesteld, waarin was bedongen dat Du Perron de drukkosten zou dragen. Ook voor de kosten van advertenties en verzending zou de auteur opdraaien, met dien verstande dat die hem terug zouden worden betaald als

het boekje geld begon op te brengen. Wat er daarbovenop nog aan winst zou worden gemaakt, zou gelijkelijk worden verdeeld tussen Duco Perkens en Jozef Peeters.[1] Tekenend is dat Du Perron op de eerste bladzij van het kasboek van De Driehoek wordt aangeduid als 'geldbezorger'. Zelfs de porto van de brieven die Peeters aan Du Perron richtte, werd betaald uit geldstortingen van de laatste.[2]

De verstandhouding tussen beide heren werd ook begunstigd door het feit dat Du Perron geen kunstschilder was. Daarom had Peeters het ook zolang uitgehouden met Seuphor. Het was Seuphor geweest, die *Het Overzicht* had opengesteld voor het constructivisme en Peeters had aangezocht als tweede redacteur. Maar Seuphor had zich zo ongeveer geruïneerd in zijn streven het blad op internationaal peil te houden.[3] Het was dus een uitkomst voor Peeters dat Du Perron op het toneel verscheen, een man immers met voldoende financiële middelen om het constructivisme verder te helpen. Zo was in oktober 1924 Uitgeverij De Driehoek opgericht en werd er toegewerkt naar een gelijknamig constructivistisch tijdschrift. Peeters had zijn sporen als constructivist al ruimschoots verdiend. Als een 'Saint-Just van het geometrisch-abstrakte'[4] had hij zijn standpunten aangaande de zuivere beelding en de gemeenschapskunst verdedigd in *Het Overzicht* en in lezingen voor de kring Moderne Kunst.[5] Peeters was een 'vlotte spreker die zonder zijn woorden al te zeer te wikken de zaal, of toch een groot deel ervan, in zijn ban wist te houden.'[6] Maar hij was in zijn optreden nogal bombastisch, wat de spotlust wekte van een cynisch aangelegde persoonlijkheid als Victor Brunclair.[7] Als zelfgeproclameerde 'vader' van de Antwerpse avant-garde kon Peeters bovendien moeilijk de concurrentie velen van de schilders Oscar Jespers (1887-1970), Floris Jespers (1889-1965) en Paul Joostens (1889-1960), die eerder dan hij de weg van de abstractie waren opgegaan.[8]

Als proponent van de gemeenschapskunst had Peeters de hand gehad in de oprichting van een kunstenaarsraad (in december 1921), die de samenwerking van ambachtsman en arbeider op het vlak van de kunstnijverheid moest bevorderen.[9] Hij maakte ook voorwerpen voor dagelijks gebruik. Rond 1928 zou hij zijn appartement aan de Schelde met zelf ontworpen meubilair inrichten en de wanden beschilderen met geometrische vlakken waarvan de kleuren waren afgestemd op de inval van de zon.[10] Du Perron was een van zijn afnemers van gebruiksvoorwerpen: op 27 juli 1924 leverde Peeters hem drie potjes (35 frank per stuk) en op 7 maart 1925 ontwierp hij voor hem een boekenkast (kosten: 50 frank).[11] Du Perrons garçonnière kreeg een andere aanblik: de reproducties van impressionisti-

sche schilderijen maakten plaats voor constructivistische doeken.[12] Het is niet bekend of deze schilderijen ook werkelijk deel uitmaakten van zijn collectie. Mogelijk had hij ze in huis als onderpand voor aan Peeters verstrekte leningen.

Toch verliep de samenwerking tussen beide heren niet probleemloos. De vlinderachtige Du Perron wekte soms Peeters' wrevel. Volgens Carel Willink zou hij, nadat Eddy zijn atelier had verlaten, zich als volgt over hem hebben uitgelaten: ‘Geen onaardig jongmensch, maar één, waar je niet op vertrouwen kunt. Zoo is hij hier en zoo hoor je nooit meer van hem...’[13] Peeters wist niet wat hij aan Du Perron had. Hij woonde niet in Antwerpen, was vaak op reis en vloog niet op 's meesters wenken. In een brief aan Maurice Casteels (1890-1962), constructivistisch architect en zijn contactpersoon in Brussel, uitte Peeters zijn ongeduld over ‘[d]ie du Perron’, die hem twee maanden had laten wachten op de clichés van zijn exlibris.[14] Het onaangepaste gedrag van de rijke Indische jongen stuitte de sappelende gemeenschapskunstenaar tegen de borst. Stel je voor, als hij in een winkel kwam, gebeurde het wel dat hij zomaar uit de schappen bonbons begon te eten, om er daarna rustig een kilo van te kopen![15] Op zijn beurt zag Du Perron in Peeters meer ‘een uitstekende medewerker dan een vriend’. Hun voorbereidende gesprekken over de uitgave van het tijdschrift leken hem weliswaar ‘nogal pittig’, maar ook ‘tamelijk beperkt’. Ook hij had moeite met Peeters' autoritaire persoonlijkheid, maar hij toonde zich inschikkelijk.[16]

De Driehoek, een bondgenootschap

De oprichtingsvergadering van het tijdschrift *De Driehoek*, waarbij Paul van Ostaijen als oud-medewerker van *Het Overzicht* was uitgenodigd, vond plaats begin februari 1925 ten huize van Jozef Peeters. Het was Du Perrons eerste ontmoeting met de avant-gardedichter. Van Ostaijen had zich jarenlang tevens gemanifesteerd als een rechtlijnig kunstcriticus, die met de compromisloze houding van een Robespierre alles afwees wat maar enigszins deed denken aan naturalisme en impressionisme.[17] Maar voortaan zou hij de kunstkritiek vrijwel laten varen en zich vooral op de literatuur richten.[18]

In een brief van 8 februari 1925 aan Peeters gaat Du Perron nader in op enkele van de besproken punten.[19] Hij suggereert Van Ostaijen als literair

criticus te vragen en hem in het eerste nummer de bloemlezing *Nieuwe geluiden* van Dirk Coster te laten bespreken. Hij verwacht dat Van Ostaijen zich afdoend kan verweren tegen Costers 'bespottelijke opvatting' van en propaganda voor 'het nieuwe'. In de overige nummers kunnen de boekbesprekingen worden verzorgd door Van Ostaijen, Burssens en Du Perron zelf en - verrassenderwijs! - 'voor mijn part ook door Seuphor wanneer die zich "fatsoenlijk" kan houden. We drukken niet één *onhebbelijke* kritiek af, en zeker niet over mede-modernisten. Met de z.g. "eerlijkheid" van Berckelaers die niet verder ziet dan zijn neus lang is - een merkwaardig slechte eigenschap voor een revue-directeur - mogen wij ons niet (of *nog* niet!) inlaten.'

Deze passage toont diverse dingen aan: ook Du Perron bracht zijn mening stevig in het geding; de relatie met Seuphor hing weliswaar aan een zijden draadje, maar was nog niet helemaal verbroken; de botte wijze waarop Seuphor in *Het Overzicht* anderen soms had gekritiseerd, streek de Indische jongen tegen de haren in, bovendien vond hij dat Seuphors recensies van weinig inzicht getuigden. In *De Driehoek* moest het er allemaal veel beter én hoffelijker aan toe gaan!

Maar Peeters droeg de literaire kritiek op aan Du Perron, omdat anders de anderen zouden denken dat hij dat 'niet kon'.[20] Du Perron legde zich daarbij neer. Zelf volgde hij ook een literair-politieke strategie: daarom beoordeelde hij de dichtbundel *Piano* van Gaston Burssens milder dan de gedichten eigenlijk verdienden. Men deed er niet goed aan om een collega-modernist af te vallen, en Burssens' werk had zeker kwaliteiten.[21] Verder stelde hij voor om Carel Willink het openingsartikel van het eerste nummer te laten schrijven, dat voornamelijk gericht zou zijn 'tegen de weltevreden dommel van Holland'.[22] Samen met Willink, met wie hij sinds hun eerste ontmoeting in maart 1924 op zeer vriendschappelijke voet was komen te staan, werkte hij ideetjes uit voor het tijdschrift. De Indische jongen en de Amsterdammer waren het erover eens dat de toon van het openingsstuk wel polemisch mocht zijn, maar rustig moest blijven, 'hoogstens hier en daar wat ironisch [...]: zg. hartstochtelijke tiraden liggen immers algeheel buiten onze lijn'.[23]

Willink zat dagenlang in de Belle-Vuestraat op het principiële openingsartikel te zwoegen, maar kwam er niet uit. Toen Du Perron er zich over boog en de inhoud met hem besprak, bleken allerlei principiële verklaringen niet bestand te zijn tegen de relativeringen die beiden in het geding brachten: persoonlijk wilden zij wel 'het moderne', maar waarom zou dit ook voor anderen moeten gelden? Dan was er ook nog de vraag

wélk modernisme ze moesten voorstaan. Na alles wat te stellig klonk te hebben geschrapt, hielden ze twee blaadjes over met algemeenheden. Du Perron heeft die toen verscheurd en Willink schreef Peeters een brief dat hij ervan afzag het stuk te schrijven.[24]

De taak viel nu aan Peeters toe om met zijn artikel 'Over kunst' de toon te zetten van het nieuwe tijdschrift. Het werd een historiserende beschouwing, waarin hij zich onder meer afzette tegen het impressionisme als uitvloeisel van de 'verval-perioden, als die waaruit wij juist treden.' De moderne kunst was volgens Peeters gediend bij het experimentele in de kunstenaar, ook al kon deze wel eens terugvallen in 'een vroegere uitingswijs'. Maar zo'n regressie was een persoonlijke zaak en raakte de evolutie in de kunst niet: 'Het toont alleen onbezonnenheid of beinvloeding in den slechten zin van den kunstenaar.'

De eerste van de negen afleveringen die er van *De Driehoek* zijn verschenen, kwam uit in april 1925, twee maanden na het laatste nummer van *Het Overzicht.* Met vier gedichten was Paul van Ostaijen prominent aanwezig, maar reeds bij het tweede nummer trok hij zich terug omdat zijn vriend Floris Jespers was geweerd uit het tijdschrift.[25] Het breekpunt was zijn 'Huldegedicht aan Singer', dat Peeters weigerde op te nemen, omdat hij er een impliciete hulde aan Jespers in wenste te zien.[26] Het tijdschrift bestond uit een vouwblad met vier pagina's ter grootte van een kleine krant, met een opmaak waarin het picturale element domineerde. Geregeld terugkerende afdelingen waren: gedichten en verhalen, beschouwingen, plastiek en boekbesprekingen. Voor de literatuur werkten verder mee: Constant van Wessem, Gaston Burssens, Roel Houwink, Hendrik de Vries, Maurice Casteels, A.C. Willink, Rein Blijstra en uiteraard Duco Perkens.

Du Perron alias Duco Perkens werd door Peeters opgezweept om Paul van Ostaijen voorbij te streven en Seuphor totaal te vervangen.[27] Paul Joostens bleef Seuphor op de hoogte houden van het wel en vooral het wee van de Antwerpse kunstenaarsbent. Over het eerste nummer van *De Driehoek* schreef hij hem op 15 april 1925: 'Het eenige waardevol werk dat moet *uitstralen* is dat van J[ozef] P[eeters] al het ander is uit den vorschenpoel, desondanks mogen kinderen en gekken mede presteren (spelen) zoals Duco Perkens, P[aul] V[an] Ost[aijen].'[28]

Dankzij zijn samenwerking met Peeters kon Du Perron zijn Perkensteksten *Claudia* en *Een tussen vijf* uitbrengen als 'Cahiers van De Driehoek', de eerste in mei 1925 in een oplage van 300 genummerde exempla-

ren, de tweede in september 1925 in een oplage van 315 genummerde exemplaren. Maar waar deze novellen een modernistisch keurmerk kregen, werd dit onthouden aan negenenveertig kwatrijnen die Du Perron had geschreven tussen 28 januari en 17 maart 1925 en die hij zou publiceren onder de titel *Filter*. Hij had het niet op inspiratie laten aankomen en zich geforceerd elke dag één kwatrijn te schrijven. Peeters' probleem met deze kwatrijnen was dat ze rijmden! In zijn 'Herinneringen aan "modern" Vlaanderen' heeft Du Perron een notitie gemaakt van de 'militaire' kant van Peeters, die zich onder meer uitte in het verbod aan Willink om personages te maken en aan Du Perron om te rijmen.[29] De kwatrijnen verschenen dus niet bij De Driehoek, maar bij de Brusselse boekhandelaar Raoul Simonson, in een oplage van slechts vijfenzeventig exemplaren.[30]

Ook in de periode van zijn meest modernistische probeersels heeft Du Perron zich nooit principieel van het rijm afgekeerd. Daarom stond Willink in het begin ook wantrouwend tegenover hem, omdat hij Kloos 'toch wel mooi' vond.[31] Het viel Willink ook op dat Du Perron enkele gedichten van A. Roland Holst 'met een te verdacht welbehagen' voorlas. Niettemin dacht Willink iemand voor zich te hebben die 'van het nieuwe vervuld' was: 'Hij zond mij zijn verzameling futuristische manifesten. [...] Du Perron en ik lazen het "Manifeste du Surréalisme" en "Le Poisson soluble" van André Breton, "Les Aventures de Télémaque" van Louis Aragon en de "Poèmes" van Tristan Tzara. Men vroeg elkaar niet: Hoe schrijft of schildert die schrijver of schilder? Men vroeg elkaar: Hoe ver is die schrijver en hoe vèr is die schilder? En dat "vèr" betekende dan: hoe abstrakt is hij reeds.'[32]

Niet alleen verdiepten Willink en Du Perron zich in de modernistische literatuur, zij werden ook geïnspireerd door het voorbeeld van André Breton en Philippe Soupault, die samen in vijftien dagen *Les champs magnétiques* hadden geschreven: een roman volgens de methode van de *écriture automatique*, waarbij soms de een, dan weer de ander de pen voerde, in een vrijuit laten stromen van de associaties. *Les champs magnétiques* (1919) markeert het begin van het surrealisme; het experiment van de Nederlandse kunstbroeders bleef daar kwalitatief en kwantitatief verre onder. Afgesproken werd dat beiden om beurten een 'paragraaf' zouden schrijven. Du Perron gaf Willink ter inspiratie een aantal prozagedichten mee die hij in mei en juni 1925 had geschreven onder de titel 'Voor de Famielje'. Hun gezamenlijk product, waarvan Du Perron de oneven en Willink de even paragrafen schreef, zou 'Aan de familie' heten, maar het bleef steken op negen paragrafen. De tekst is voornamelijk bizar,

al tenderen Du Perrons bijdragen naar een sterkere samenhang.[33] ‘Aan de familie’ is niet meer dan een curieuze tekst van twee mensen die met enige humor gewapend het nieuwe uitprobeerden.

Jozef Peeters daarentegen was bloedserieus in zijn abstracte idealen en verwachtte van zijn medestanders eenzelfde inzet. Peeters' onvermurwbare houding hing Du Perron al spoedig de keel uit.[34] In de loop van 1925 distantieerde hij zich steeds meer van Peeters en het constructivisme. Hij schreef de Antwerpse meester een brief over de constructieve kunst en zei hem in zijn gezicht dat hij niet meer aan de beweging geloofde. Eind 1925 liet hij ook Duco Perkens sterven ‘in zijn verzamelde werken’. Du Perrons conclusie over zijn flirt met het modernisme luidt: ‘De hele aardigheid heeft 2 jaar geduurd.’[35]

Een aardig document over Du Perrons principieel afwijkende positie is een trialoog van ‘Jousouf met Wobbe en Bodor Guila in the Squar[e]’, opgetekend in het handschrift van Jozef Peeters.[36] Jousouf staat voor Jozef Peeters, Wobbe voor Wobbe Alkema van de Groninger Kunstkring De Ploeg, met wie Peeters correspondeerde, en Bodor Guíla was ooit het anti-modernistische alias van Eddy du Perron.

Het openingsschot is voor Bodor Guíla, die zegt: ‘Graag was ik tien jaar ouder om te weten of niet alle konstruktivisten eene persoonlijke plaats zullen innemen ver van het tegenwoordig begrip van samenhorigheid.’ Wobbe vindt het een blijk van zwakte als constructivisten weer figuratief gaan schilderen, Jousouf laat het koud: het is allemaal in de evolutie van de kunst begrepen. Bodor Guíla kiest dan een andere opening: hij valt Ivan Goll aan, die van kunst profetie verlangt en daarin voor de letterkunde nauwelijks een rol ziet weggelegd. Jousouf is het met Goll eens ‘dat de letterkunde nu achteraan komt’. In een uiterst technische dialoog gaan Jousouf en Wobbe vervolgens in op het verschil tussen persoonlijk temperament en beheerste spontaneïteit.

Bodor Guíla kapt die discussie af met zijn nuchtere tegenwerping: ‘Mijn waarde Jousouf men hangt toch zijne persoonlijkheid niet aan den nagel? Peeters b.v. zal steeds Peeters zijn. Waarom dan het individueele bekampt?’ Jousouf heeft zijn antwoord klaar: ‘Dat bekampen wij dan ook slechts daar waar het individueele het streven is. Begrepen[:] het individu dient niet overwonnen, maar zijn uitzonderings toestand vergodelijken daar zit de fout.’

De trialoog geeft aan dat in Peeters' definitie van het constructivisme de nadruk lag op het element ‘gemeenschapskunst’. Wat de formele kant

betreft was hij veel vrijzinniger dan Mondriaan. Peeters' opvatting van de zuivere beelding stond immers ook ronde vormen toe en leidde nooit tot de orthodoxie van Mondriaan en diens doctrine van de rechte lijn en primaire kleuren. Maar dit was een discussie die Du Perron allerminst interesseerde. Peeters was voor hem een bondgenoot in hun gezamenlijk avontuur, geen geestverwant en nog minder een vriend. Nadat het laatste nummer van *De Driehoek* was verschenen (januari 1926), trok Peeters zich terug uit het artistieke leven en hield op met schilderen. De onverzettelijke constructivist zou zich voortaan toeleggen op het ontwerpen van meubelen voor eigen gebruik en pas in 1956 terugkeren tot de abstracte schilderkunst, die toen weer in de belangstelling raakte.[37] Du Perron had nog wel een klein beetje persoonlijk contact met Peeters, maar na enige tijd verwaterde dit.[38]

Het modernisme voorbij

Naar het woord van Rik Sauwen was *De Driehoek* 'het orgelpunt én de zwanezang van het constructivisme in Vlaanderen'.[39] Beter was de situatie in Brussel, waar het in 1922 opgerichte Franstalige tijdschrift 7 *Arts* het nog tot 1929 zou uitzingen.[40] Toch had het constructivisme zijn beste tijd gehad en het kubisme was al eerder over zijn hoogtepunt heen. Zo had Picasso inspiratie gezocht bij Ingrès (1780-1867), een schilder van sterklijnige doeken in de traditie van Rafaël en de antieken. Paul van Ostaijen betreurde in zijn artikel 'Wat is er met Picasso' diens wending naar het figuratieve en de individualiteit, die de 'ontindividualisering' als ultieme doel van de kunst in de weg stond.[41] Maar Carel Willink had uit Picasso's zwenking naar Ingrès de moed geput om in de winter van 1926 in Parijs 'een serie naakten in enkel contour' te tekenen. Daarvóór had hij al realistische elementen in zijn nog steeds overwegend abstracte composities geïncorporeerd en Peeters had rondgebazuind dat Willink 'de zaak van het constructivisme had verraden'.[42]

Willink was kennelijk niet uit constructivistisch hardhout gesneden,[43] maar ook zijn Indische vriend speelde een rol in zijn geleidelijke overgang naar het figuratieve. Du Perron heeft zeker Willinks twijfel aan het constructivisme versterkt. Tijdens een logeerpartij in Brussel zei hij hem: 'Die abstracte boel, hou daar toch eens mee op, jongen. Maak maar eens een schilderij van de dingen die je ziet - dat is al gek genoeg.' Willink heeft toen een rozenstruik uit de tuin van de Du Perrons getekend, als eerste

proeve op weg naar het compleet figuratieve.[44] Mogelijk heeft Du Perron Willink met zijn verzoek om illustraties te maken bij zijn novelle *Een tussen vijf* gedwongen 'te gaan nadenken over een combinatie van illustratie, anecdote, realisme met abstractie. Willink vervaardigde een viertal illustraties die de basis werden van zijn latere monumentale "Ariadne" en "De Semafoor", collageachtige constructies met realistische elementen en abstracte vormen, achter elkaar in de diepte gezet.'[45]

Een dergelijke opzet vinden we ook terug in het schilderij dat Willink in 1925 maakte van 'Du Perron en zijn Muze' (die 'muze' was het dienstmeisje Simone Sechez). Het schilderij zelf is later verloren gegaan, maar een reproductie ervan werd gelegd in de eerste dertig exemplaren van *Bij gebrek aan ernst*, het verzameld werk van Duco Perkens.[46] De afgebeelde personen maken in hun modernistische omgeving een louter figuratieve indruk.[47]

Een zekere bekendheid heeft Du Perrons verklaring uit december 1929 gekregen dat hij het modernisme nog steeds als 'een heilzame ziekte' beschouwde: 'In het proza heeft het geleid - kàn het tenminste leiden - tot verscherping en verkorting en afwezigheid van breedsprakigheid, en in de poëzie van een valsch aesthetisme en van goedkoop geworden ornamenten.'[48] Deze uitspraak is een vaststelling van compositorische en stilistische winst, niet meer dan dat. Voor Du Perron ging het, ook toen de modernistische 'ziekte' nog in hem woedde, niet om een hoger doel. Voor hem geen idealen als 'ontindividualisering', communie met de gemeenschap of met de kosmos; het was hem al mooi genoeg als literatuur de uitdrukking was van een persoonlijkheid. In een passage in een van zijn brieven aan Julia Duboux is de kern van zijn visie op kunst al compleet aanwezig: 'Wat telt is de mens en bij de mens - laten we eerlijk zijn! - zijn *houding*. Er zijn slechts houdingen; jij zelf zei heel juist, dat schrijven inhoudt dat je steeds een keuze moet maken.'[49] Om de vraag te beantwoorden hoe modernistisch Du Perron eigenlijk was, dienen we nader in te gaan op het werk van Duco Perkens.

Filter

Doordat Du Perron voor zijn kwatrijnen had gekozen voor een klassieke vormgeving, kon het boekje, met de titel *Filter*, niet onder auspiciën van De Driehoek verschijnen. Toch probeerde Du Perron uiting te geven aan een moderne gevoeligheid. Ter Braak zou het later hebben over de 'krank-

zinnigheid van die verschillende combinaties' die hij het predikaat 'bijna geniaal' toekende.[50] Dit geldt echter niet voor alle kwatrijnen: een aantal is tamelijk rechttoe-rechtaan; aan enkele van de verzen liggen banale huiselijke incidenten ten grondslag. Eerder citeerde ik het kwatrijn over tante Sofie, voor wie tante Toetie model stond, en het is niet moeilijk te raden wie de 'Mevrouw' is in het volgende kwatrijn:

> Twee hondjes hebben op 't tapijt
> hun gele mensewee gegoten
> Mevrouw heeft haar logé's beschoten
> met gillen uit haar zielestrijd.

Er zijn satirische kwatrijnen, woordspelerige kwatrijnen en ook een paar poëticale kwatrijnen, waarin dichters van clichématige sentimentele poëzie (genre Alice Nahon) op de korrel worden genomen. Soms wordt er op impliciete wijze afgerekend met een verouderd soort poëzie:

> Achter het fronsen der gordijnen
> moet wis een dikke waarheid staan
> Pierrot is eindlik naar de maan
> en dies kan ook de maan verdwijnen

Dit kwatrijn is een indirecte aanval op de 'dikke waarheid' van romantische poëzie. Te denken valt ook aan Marinetti's verklaring in zijn futuristisch manifest dat het maanlicht dient te worden afgeschaft. Voor de gedichten van de afdeling 'Vermoeide jeugd' in zijn verzamelbundel *Mikrochaos* (1932) heeft Du Perron zelf gewezen op mogelijke invloeden van de Franse fantaisistische school.[51] Du Perrons beste kwatrijnen dragen inderdaad een karakter van luchtige speelsheid, dat ze in de buurt brengt van de fantaisisten. Een satirische inslag en een zekere gekunsteldheid zijn evenmin vreemd aan deze poëzieschool. Maar misschien hebben in *Filter* nog andere invloeden meegespeeld. Boeiend is het later weggelaten kwatrijn:

> Weer komt Auroor en uitgelezen
> is 't werk van menig tuin-asceet
> driewerf gezegend hij die weet
> *sisindirans* van Soendanezen

Hier wordt een natuurobservatie losjes verbonden met het kennen van Soendanese volksliedjes. Voor het eerst sinds zijn komst in Europa riep Du Perron in dit kwatrijn vluchtig iets op van zijn land van herkomst. Het is niet zo gek om na het fantaisisme, dat zich beriep op de traditie van de troubadours, ook te kijken naar Indonesische tradities. Enkele van de kwatrijnen hebben in hun grilligheid wel iets weg van een *pantoen*: een vierrregelig vers waarin aan concrete gegevens een verrassende draai wordt gegeven, vaak met een melancholieke, bizarre of laconieke slotregel.[52]

In een bespreking van *Filter* uitte Constant van Wessem zijn waardering voor de 'Spielerei', die de dichter 'al spelende' had gevonden. Hij stelt dat er een elektrisch verband bestaat tussen 'eenige regels zonder zin en de onbenoembare "Waarheid"'. Louter ernstige dichters hebben daar echter geen vermoeden van. De bespreking eindigt met de gecursiveerde zin: '*Ik feliciteer den schrijver.*' Constant van Wessem, in zijn fantaisistische vermomming van Frederik Chasalle, schreef zijn positieve kritiek voor *De Driehoek*, dus voor het 'thuisfront'.[53] Andere contemporaine recensies van *Filter* heb ik niet gevonden. Wel staat vast dat Paul van Ostaijen het niet erg op *Filter* had begrepen. Hij waardeerde weliswaar de 'soepelheid' van de kwatrijnen, maar veroordeelde de 'terugkeer van den dreun'.[54] Als dichter bestond Du Perron nauwelijks voor hem.

Claudia

Ook *Claudia*, het tweede prozawerkje van Duco Perkens, vond geen genade in de ogen van Paul van Ostaijen, maar voor *Een tussen vijf* kon hij wel waardering opbrengen.[55] De gronden voor zijn afwijzing van *Claudia* zijn niet bekend, maar het is niet moeilijk om de relatief grotere kwaliteit van *Een tussen vijf* te onderkennen. *Claudia* lijdt aan een reeks slaapverwekkende herhalingen in quasi-naïeve stijl, die alle vaart uit het verhaal wegnemen. Waar *Het roerend bezit* overtuigde door zijn allegorische opzet, zijn de personages in *Claudia* niet zozeer abstracties als wel marionetten. Ook draagt de overheersende dialoogvorm niet bij tot de levendigheid van het verhaal, terwijl het spaarzame vertellerscommentaar zich beperkt tot 'zakelijke vrij monotone zinnen'.[56]

Interessanter is de biografische achtergrond van het verhaal. In *Claudia* behandelde Du Perron wat hij zelf noemde de 'karikatuur' van de geschie-

denis van Julia (Claudia) en Claude (Erasmus), maar ‘sterk vervalst’.[57] Zijn ‘psychologische studie’ van de verhoudingen in Lausanne had hij dus omgezet in fictie. Een motief in *Claudia* dat ook in de correspondentie met Julia opduikt, is dat van ‘de meneer die maar verder-gaat’.[58] Du Perron heeft er vaker mee gespeeld: in een prospectus van *De Vrije Bladen* van januari 1932 wordt als apart cahier een ‘kleine roman door E. du Perron’ aangekondigd met de titel ‘Nog een mijnheer, die weggaat’.[59] Deze kleine roman is nooit gedrukt. Wel heeft er een vertelling bestaan met een soortgelijke titel, die niet bewaard is gebleven. Het was een kleine, haastig geschreven novelle, ‘De philosoof die verdween’, waarvoor Montmartre de couleur locale had geleverd.[60] Het verdwijnmotief heeft te maken met Du Perrons vluchtgedrag, dat hij verdedigde als afkeer van conventie en verlangen naar vrijheid.[61]

Claudia is een zielloos boekje geworden. Ook de vijf tekeningen van Pedro Creixams zijn grof en ongeïnspireerd, een duidelijke haastklus. *Claudia* was opgedragen aan ‘Julia-Eugénie-Eucharis-Pensierosa’: de twee echte voornamen van Julia Duboux gevolgd door haar twee koosnamen.[62] Hoe reageerde de kritiek? Nauwelijks. Toch zijn er op zijn minst twee besprekingen verschenen, beide in het Frans en beide zowaar nogal gunstig. De schilder en literator Marc Eemans (1907-1998) schreef in *7 Arts* dat Duco Perkens' proza ‘een wonderlijke magische kracht’ bezit ‘waardoor het banaalste woord zich door de context op het transcendente niveau plaatst. Dankzij dit vermogen krijgt de banale driehoeksverhouding van *Claudia* een tragische en bovenmenselijke betekenis.’[63] Het klinkt erg gezwollen, maar de recensent was ook pas achttien. In *Anthologie* schreef een zekere Constant de Horion:

> ‘In enkele bladzijden van een buitensporige, maar opzettelijke beknoptheid analyseert de jonge Vlaamse schrijver het eeuwige conflict van het echtelijke onbegrip. Het grenst aan de karikatuur, maar daarbij komt een scherp en intuïtief waarnemingsvermogen. De geschiedenis van Claudia, eenvoudige kleinburger, is boeiende lectuur, ondanks het feit dat het verhaal zich laat samenvatten in de monologen van drie hoofdpersonen. Het procédé is merkwaardig en verdient onze aandacht.’[64]

Een tussen vijf

In de novelle *Een tussen vijf* zit veel meer vaart door de grotere afwisseling van personen, die allen met hun hebbelijkheden tegen elkaar worden afgezet. Het schrijfproces had echter heel wat haperingen gekend. Du Perron was in augustus 1924 in Monte Brè aan zijn novelle begonnen en bereikte medio december in Pallanza moeizaam het einde.[65] Het slot bevredigde hem niet en een dag of vier later schreef hij een tweede slot dat hij, gescheiden door zijn schrijverscommentaar, na het eerste zette.[66] In Monte Brè had Du Perron een kaartspel gebruikt om zijn novelle op gang te brengen, maar dit patroon speelt verder nauwelijks een rol, tenzij men het opkomen en afgaan van de diverse personages wil vergelijken met speelkaarten die al dan niet open op tafel liggen.

In de eerste druk wordt het eigenlijke verhaal aangekondigd als ‘het spel van Bob en Betsy, waarin Bob's vrienden meespelen. Zij heten Max, Maurits, Erik, Willie. En er is nog een zevende personage, de masseur. Want de plaats van handeling is een herstellingsoord.’ In een noot staat aangegeven dat met ‘spel’ bedoeld wordt: ‘Kaart-, minne- of schimmespel.’ In de oorspronkelijke opzet was Bob ‘schoppenheer’ en Betsy ‘hartenvrouw’, terwijl Bobs vrienden ‘boeren’ waren en de masseur, die eigenlijk niet zo'n rol speelde, de ‘joker’. Aan deze inleiding gaat een gedicht vooraf met de lange titel: ‘De schrijver aan Betsy, die hij persoonlik heeft gekend en wier beeltenis in korte rokken zorgvuldig in zijn foto-album blijft bewaard.’[67]

Reeds met *Het roerend bezit* had Du Perron zich afgewend van het naturalisme. Toch was Musa nog losjes geïnspireerd op Clairette Petrucci, zoals achter Claudia de gestalte van Julia opdoemde, maar beiden in het karikaturale getrokken. Enkele keren is de vraag gesteld - en ook beantwoord - wie er model heeft gestaan voor Betsy. Alice Nahon, zegt Ada Deprez, en Manu van der Aa voert diverse argumenten aan waarom we in Betsy een soort portret van Alice Nahon mogen zien.[68] Het kan zijn dat Du Perron mede aan Alice heeft gedacht, maar het ligt meer voor de hand dat *alle* personages van *Een tussen vijf* zijn geïnspireerd op mensen uit het herstellingsoord. Een picturaal bewijs daarvoor vormen de vier tekeningen die Willink voor de novelle maakte: de afgebeelde personen zijn op enkele kubistische neuzen na tamelijk figuratief neergezet, zij het op constructivistische wijze omkaderd. Max, de sanatoriumdokter, is duidelijk geïnspireerd op een heer met een klein snorretje die voorkomt op enkele van de kiekjes in Du Perrons album. Waarschijnlijk had Willink bij het maken van de tekeningen de foto's naast zich liggen. De Duitse Tonie Beeck, Du

Perrons buurvrouw in Monte Brè, moet model hebben gestaan voor Betsy. Niet alleen lijkt Willinks tekening van Betsy sprekend op de foto van Tonie Beeck, het personage Betsy heeft dezelfde kordate houding die Du Perron in zijn brieven toeschrijft aan deze 'foeilelijke vrouw met de geknipte haren'.[69] Ook in de novelle komt het detail van de geknipte haren voor. Er wordt over Betsy gezegd dat ze 'lijdende' is aan iets onbestemds, maar ze heeft goede eetlust en is sportief. Ook Tonie Beeck komt uit Du Perrons brieven naar voren als een sportief en ondernemend persoon.

Wat de beschreven gebeurtenissen betreft, zal het verband met de realiteit veel losser zijn geweest. Een duidelijk thema in de novelle, waar merkwaardig genoeg geen enkele criticus serieuze aandacht aan heeft geschonken, zijn de homoseksuele neigingen van diverse manspersonen.[70] De avances van Oscar Duboux tijdens het verblijf in Kandersteg waren de katalysator van deze thematiek; bovendien las Du Perron ter voorbereiding van *Een tussen vijf* een studie over homoseksualiteit van de bekende seksuoloog Havelock Ellis. Voor het hoofdpersonage Bob heeft hij enkele trekken van zichzelf gebruikt; Bob wordt geïntroduceerd als 'Jongmens in goede doen', vierentwintig jaar oud, maar jong eruitziend voor zijn leeftijd, sportliefhebber en niets mankerend. Hij brengt misschien zijn vakantie in het herstellingsoord door om te studeren.[71] Die studie betreft voornamelijk zijn medebewoners, allereerst Max, de tweeëndertigjarige arts: 'klein snorretje en zachte stem, brilleglazen, niet groot van stuk, artistiek, man van de wereld, welriekend, welbespraakt'.[72] Max benadert Bob voor een tennispartijtje; hij tracht meteen uit te vissen of Bob gewoonlijk alleen met dames tennist. Als dat niet het geval blijkt, vraagt hij pardoes wat Bobs lievelingskleur is. Bob wordt geschetst als een argeloze jongeman: hij vindt Max 'een grappige kerel', Max op zijn beurt 'voelt zich tot Bob aangetrokken. Hij vindt hem een klein beetje onvindbaar.'

Over de fors gebouwde vijftiger Maurits wordt medegedeeld dat hij getrouwd is geweest: 'dat zegt veel'. Bovendien spot hij met de vrouw in het algemeen en heeft hij 'het bestaan [...] verzekerd vooral van veel jongere kameraden'. De verwijzing naar 's mans seksuele geaardheid ligt er dik bovenop. Een ondersteunend motief is zijn gefortuneerdheid; er wordt geïmpliceerd dat Maurits zijn jongere kameraden onderhoudt in ruil voor bepaalde gunsten. Verder is er het jonge homoseksuele koppel Erik en Willie: Erik is negentien, Willie achttien, ze kennen elkaar al tien jaar. Erik raakte onder Willies betovering toen hij hem op tienjarige leeftijd 'in een manestraal' zag staan. Omgekeerd had de manestraal hetzelfde effect. Erik speelt eerste viool in de relatie, mede op grond van zijn rijkdom, ter-

wijl de jufferachtige Willie de underdog is. Willie is arm en heeft een huidziekte die in het 'oord' door middel van baden moet worden gecureerd.

Na de introductie van de personages kan de interactie beginnen. In de eerste drukken van het verhaal is deze duidelijk aangegeven, doordat boven elke alinea de namen van de actoren in hoofdletters worden vermeld: BOB en MAURITS, MAX en MAURITS, MAURITS, ERIK en WILLIE, enzovoort. Manu van der Aa heeft het in dit verband over 'tableaus' en vergelijkt de opzet van *Een tussen vijf* met 'een serie regieaanwijzingen' of 'de navertelling van een film die iemand fragmentarisch heeft bekeken'.[73] Inderdaad heeft het verhaal iets scenisch, dat voortkomt uit de oorspronkelijke opzet van de speelkaarten. Telkens opnieuw wordt het pak kaarten geschud en komen er een paar kaarten (personages) op tafel te liggen. Zo verschijnen er interessante combinaties. Maurits gedraagt zich innemend tegen Bob en in een volgende scène tegen Willie, die hem 'een aardige ouwe heer' vindt. Erik is echter minder te spreken over deze met geld strooiende parvenu. De jaloezie van Erik steekt de kop op, wanneer Willie bij Bob achter op de motorfiets wil. Het mag, maar na het ritje, waarbij de bange Willie zich stevig aan Bob heeft vastgeklampt, zegt Erik dat het welletjes is geweest: hij 'wil niet meer dat Willie zulke vermoeiende tochten maakt'. Verder heeft Max iets tegen Maurits, maar Bob, die niet overloopt van intelligentie, kan er niet achter komen wát precies.

De komst van Betsy brengt leven in de brouwerij. Als zij hoort dat Bob een motorfiets (een Harley Davidson!) bezit, is ze helemaal verloren: haar vroegere lief Frans had precies zo'n motor. Zij gaan er samen op uit met de motorfiets; de suggestie wordt gewekt dat het niet enkel bij dit ritje blijft. Dan opeens komt de kaart Willie weer boven te liggen: hij is jaloers en wil nog een keer mee achterop. Ondanks Betsy's bezwaren stemt Bob goedig toe. Als gevolg hiervan worden de verhoudingen verstoord: Willie maakt Erik verwijten en zoekt steun bij Maurits, Bob heeft woorden met Betsy omdat ze onvriendelijk was tegen Willie en zegt iets over haar 'ware aard'. Bob is kennelijk beïnvloed door de cynische opinies die Max en Maurits ventileren over vrouwen; hij maakt ruzie met Betsy en noemt haar een verleidster. Zo volgt de ene ontwikkeling op de andere en Bob wordt steeds beduusder. Hij was altijd op zijn hoede voor de vrouw ('Ik ben niet van gisteren'), maar wordt door de omstandigheden gedwongen tot een keuze. Max zegt dat alles begint spaak te lopen als men een vrouw in het spel haalt, maar Maurits raadt hem: 'Cherchez la femme.' Uiteindelijk vinden Betsy en Bob elkaar terug en besluiten het herstellingsoord te verlaten, uiteraard op de motorfiets.

Op dit slot volgt in cursieve letters een commentaar van de 'schrijver tot zichzelf': hij is niet tevreden met dit slot en wil Betsy een betere revanche geven. 'Een klein beetje meer energie kan geen kwaad.' In het tweede slot verdwijnen Betsy en Bob *niet* met stille trom. Eerst neemt Bob zijn vrienden op de korrel. Hij wil weten wat ze tegen Betsy hebben en als ze eromheen draaien, zegt hij dat hij zich lelijk in hen heeft vergist. Max maakt een 'over-teatrale buiging' en verklaart dat de overwinning aan de juffrouw is. Betsy bedekt Bob onder de kussen, maar als zij wegzoeven op de motorfiets bedenkt Bob dat haar adem wel wat bedorven is. Het is dit tweede slot dat in de herziene versie werd gehandhaafd, overigens zonder het detail van de bedorven adem. In de nieuwe versie heeft Bobs twijfel een sterker accent gekregen: '[...] en toch was het hem bij het wegrijden droef te moede, omdat hij zich afvroeg of hij, van de zes, niet de enige was die zichzelf had gedupeerd.'

Bob wordt beschreven als een knappe jongeman - geen wonder dat de oudere heren (Max en Maurits) op hem vallen. Vooral Max laat zijn belangstelling doorschemeren. Zo stelt hij Bob 'kwasi-ongemerkt' de vraag 'of hij verloofd zou zijn met Betsy'. Bob antwoordt ontkennend, maar het zet hem wel aan het denken. De slotregel in de herziene versie wijst erop dat zijn seksuele identiteit niet scherp was gedefinieerd.

De voltooiing van de novelle was Du Perron heel zwaar gevallen en hij was onmiddellijk bereid zijn literair voortbrengsel af te breken. Het was waarschijnlijk niet zonder koketterie dat hij het 'heel slecht' noemde en het had over 'een zekere minachting voor het publiek' die nodig was om zoiets slechts te publiceren.[74] Hij beloofde Julia later een roman te zullen schrijven waarin hij meer van zichzelf zou leggen dan hij tot nu toe had gedaan. *Een tussen vijf* droeg volgens hem de sporen van Aragon, Cocteau en Larbaud.[75] Over zijn intenties met zijn novelle heeft Du Perron zich in 1938 uitgelaten, toen hij een verhaal van Emiel van Moerkerken vergeleek met *Een tussen vijf*: 'Wat mij in dit verhaal beviel, is de eerlijkheid van de geilheid; het heele ding is één drooggeilerij, met een grappig achtergrondje van geknoei tusschen de personages over en weer, dat mij in de belangstelling terugverplaatste die ik voor zulk gedoe had, toen ik *Eén tusschen Vijf* schreef.'[76]

Het 'geknoei' tussen de personages met alle gebelgdheden en verzoeningen vandien doet enigszins denken aan Aragons *Aventures de Télémaque*, zij het dat de 'geilerij' in Du Perrons novelle inderdaad erg droog bleef. Al noemde hij zijn novelle in een brief aan Clairette Petrucci 'vrij scabreus' en hoopte hij er enkele nette Nederlandse critici mee te choqueren, de durf van Aragon ontbrak hem ten enenmale.[77]

Hoe reageerden de critici? Er zijn bijna geen recensies teruggevonden, wat erop kan duiden dat de kritiek zich hulde in een misprijzend stilzwijgen. Alleen Marc Eemans besprak *Een tussen vijf*, samen met *Claudia.* Hij laat ook voor deze nieuwe novelle gelden wat hij opmerkt over *Claudia*, maar bovendien looft hij de techniek en de dynamische afwisseling: nu eens beschrijvingen van de handelingen en gemoedstoestanden van de personen, dan weer direct of indirect weergegeven dialogen.[78] In 1929 wijdde de bekende criticus Frits Lapidoth (1861-1932) een uitvoerige bespreking aan *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand*, de bundels waarin Perkens' proza respectievelijk poëzie waren gebundeld. Lapidoth zag in *Een tussen vijf* een spel, het zou 'de schets voor een satyriek tooneelstukje' kunnen zijn, waarin de soms bittere ironie overheerste maar waar de humor niet aan ontbrak.[79]

Een 'verwrongen spiegel'

In 1925 werd Eddy du Perron geconfronteerd met de beperkingen van een dandyeske houding à la Duco Perkens. Levensgroot doemden er problemen op die het spel dreigden te verstoren: zijn vader, die nog zo goed was geweest om schilderijen van Willink en Creixams te kopen, deed verkeerde speculaties op de beurs en werd ernstig ziek.[80] Eddy deelde dit mee in zijn brief van 25 juni 1925 aan Julia Duboux. Charles du Perron had er zelfs zijn testament bij gepakt, want hij meende dat zijn einde nabij was. In juli ging hij naar een sanatorium bij Breda, waar hij wordt bijgevoed.[81] Daar bleek ook dat zijn ziekte van psychosomatische aard was, wat de ergernis wekte van junior.

Dat financiële zorgen de instorting van Du Perron sr. hadden veroorzaakt, blijkt ook uit een brief die mevrouw Du Perron op 13 oktober 1925 schreef aan Stan van Ostaijen (1887-1928), broer van Paul, die zij had ingeschakeld als financieel adviseur. Zij vroeg hem of het niet verstandig was om even te wachten met de verkoop van 400 aandelen 'Nitrates', aangezien ze weer aan het stijgen waren. Zij had dit met haar zoon besproken. Om haar man te kalmeren was het van belang dat de aandelen werden verzilverd, maar zij wilde ook weer niet tekortkomen door overhaast te handelen.[82] In november 1925 had Eddy het over de 'ongewone lastigheid' van zijn vader; aan Julia schreef hij: 'De ziekte, of laten we nu zeggen: de monomanie van mijn vader heeft ons in een werkelijk nogal ridicule situatie gebracht.'[83]

Het kostte hem aanzienlijk meer moeite om zijn eigen lachwekkende daden op te biechten, zoals zijn bezwangeren van het dienstmeisje Simone Sechez. In november werd zij na onenigheid met mevrouw Du Perron weggestuurd; Eddy ging met haar mee. Eerst bivakkeerden de aanstaande ouders twee weken in een appartement in Keyenveldstraat 115, in het noorden van Elsene, maar twee weken later verhuisden ze naar de Vanderschrickstraat 72 in Sint-Gillis.[84] Du Perrons nieuwe verantwoordelijkheid stond hem niet toe om af te reizen naar het zuiden, waar hij elk jaar een paar maanden placht te overwinteren.[85]

Tegenover Du Perrons problemen in de privé-sfeer stonden in 1925 de samenwerking met Peeters, de vriendschap met Willink en een op gang komende verstandhouding met Paul van Ostaijen. De rol van Duco Perkens werd volledig uitgespeeld in een creatieve explosie die de volgende producten opleverde: *Filter* (februari), 'Voor de Famielje' (mei-juni), 'Zittingen voor een damesportret' (augustus), 'Een bloempje aan 't eind' (oktober) en het lange gedicht 'Windstilte' (december).

'Voor de Famielje'

'Voor de Famielje' bestaat uit enkele prozagedichten, die als 'doses' worden toegediend. Herinneringen, dromen en observaties spelen door elkaar heen. De 'Achtste en Negende Dosis' doen door hun strikt logische behandeling van een absurd gegeven denken aan de grotesken van Paul van Ostaijen. In de 'Twede Dosis' verschijnt aan het einde een jammerlijke vaderfiguur, die mogelijk op Du Perron sr. is geïnspireerd:

> Zijn vader was gewoon een kaak gevoelloze tanden
> telkens af te leggen, als een knellend halsboord.
> Zijn moeder kon dat niet hebben.
> Dan zei zijn vader:
> - Ik wens je niet veel toe alleen dat GOD
> je te Zijnertijd ditzelfde toebedeelt.[86]

De zesde dosis, die later als 'De zieke man' in Du Perrons verzamelde gedichten is opgenomen, gaat niet noodzakelijk over zijn vader, maar wel over ziekte:

Nadat de zieke man
zowat vier jaren door
door iedereen was verwend geweest,
door iedereen zacht behandeld,
en zacht was aangesproken en
gewassen en in bed gelegd,
gekrabd, in bed gelegd, geraden,
gestreeld, gelakseerd, in bed gelegd,
en iedereen's zachte wil vier jaren
tot eigen heil had ondergaan;
daar sloot hij opééns
zijn kasten, laden, ramen, deuren,
en op de buitenkant van iedre deur
plakte hij een papier
waarop hij had geschreven:
IEDEREEN KAN VERREKKEN.
IK OOK.

'Zittingen voor een damesportret'

Het proza dat Du Perron tot nu toe als Duco Perkens had geschreven, droeg duidelijk de kenmerken van de avant-garde van de jaren twintig, zoals daar zijn: 'spaarzaam gebruik van realistische details bij de beschrijving van de verhaalwereld; een lapidaire stijl: korte, staccato zinnen; nadruk op de dialoog; nauwelijks verwoorde psychologische verklaringsgronden voor de handelingen van de personages en de afwezigheid van blijvende oplossingen voor de relationele en levensbeschouwelijke problemen'.[87] Er kan ook gedacht worden aan invloeden van de cinema, die zorgden voor een sterker accent op ritmiek en beweging.[88] Al deze anti-naturalistische vervreemdingstechnieken leiden soms tot een wat opgeschroefd proza, waaraan eenheid van toon ontbreekt.

'Zittingen voor een damesportret' luidt een verandering in: binnen het oeuvre van Duco Perkens is dit een uitzonderlijk soepel geschreven verhaal.[89] De geciteerde dagboekfragmenten van het hoofdpersonage Markus hebben direct betrekking op zijn tegenspeelster Hermine, een dertigjarige voorname dame die negen jaar getrouwd was geweest met een Hollander en vier kinderen heeft. Zij draagt korte rokken en zit dikwijls met gekruis-

te benen. Haar benen zijn mooi, maar haar ogen flets en hautain, verder is ze mager, ze heeft een ‘doorschijnende neus die als een thermometer de stand van haar gezondheid schijnt aan te geven’, ‘een vouwbeentje van ivoor’. Zij is ‘energiek en neurasthenisch’, zo niet licht hysterisch, en verlangt naar ‘een avontuur van betekenis’.

Hermine richt haar pijlen op Markus, die haar ironisch op een afstand houdt. Hij vindt haar echter wél interessant als studieobject. Dit is niet al te moeilijk, want Hermine is voortdurend met zichzelf bezig en schroomt ook niet om Markus impertinente vragen te stellen, dus de conversatie is op zijn zachtst gezegd openhartig en prikkelend. Niet alleen de fysieke liefde komt aan de orde (Hermine vertelt over haar affaires met Duitsers, die zij de beste minnaars vindt), maar ook het thema van de neurasthenie en de zelfmoord. Hermine koketteert met de gedachte aan zelfmoord, zoals zij ook koketteert met haar avontuurlijke verleden. Markus stelt haar voor dat zij drie keer per week voor hem zal poseren, opdat hij haar portret kan schetsen. Zij stemt ermee in: ‘Driemaal een uurtje zou misschien gaan. Na voorafgaande waarschuwing dat ik onder geen voorbeding mij voor u wens te ontkleden.’

Ook Markus spreekt zich uit: hij bekent zijn voorliefde voor oudere vrouwen en zijn spijt dat hij als jongen de vriendin van zijn moeder heeft gemist. Hermine verdenkt Markus ervan dat hij met het dienstmeisje naar bed gaat. Zij vraagt zich af wat je ‘met zo'n hipje’ zou kunnen bepraten. De zittingen voor het portret zijn geen succes en worden afgebroken nadat Markus Hermine op stang heeft gejaagd met verhalen over al zijn kleine succesjes bij vrouwen. Later ontmoet hij haar weer op straat, waarop zij hem uitnodigt bij haar thuis een glas port te komen drinken. Weer komen de confidenties los en zij smeekt hem bijna haar te vergezellen naar de operette. Markus wordt de verhalen over haar amants beu en provoceert haar een beetje, waarop zij uitbarst: ‘Beken liever ineens dat u een beetje verliefd op mij bent. Misschien wel erg. U was het van den beginne af!’ Aan Markus' diplomatieke antwoord heeft Hermine niet genoeg. Als zij aandringt, zegt hij dat zijn eerste gedachte bij hun kennismaking was: ‘Hoe vreselijk zenuwachtig is deze vrouw, hoe vermoeiend en tijdrovend moet het zijn, haar tot maîtresse te hebben.’ Hermine verblikt of verbloost niet, maar vindt zijn antwoord wel ongemanierd en rekent erop dat hij haar zijn excuses zal komen aanbieden. Het verhaal eindigt met Markus' voornemen haar een brief te schrijven, ‘waarin vele malen het woord *mevrouw* voorkomt’.

'Zittingen voor een damesportret' dankt zijn eenheid aan het feit dat er slechts twee hoofdpersonages zijn, Hermine en Markus, die tegen elkaar worden uitgespeeld. In andere verhalen van Perkens treden bijfiguren soms hinderlijk op de voorgrond, hier staan ze louter in dienst van het portret van Hermine. Ook Hermines gedecideerde, maar toch ook damesachtige toon is een eenheidscheppende factor evenals de consequent ironische toon van de verteller. Voor het eerst toont Du Perron zijn kunnen als schrijver, in de vloeiende afwisseling van commentaar en dialoog en in het gebruik van de vrije indirecte rede.[90] Hij had er dan ook hard op gewerkt.[91]

De meerdere kwaliteit van deze novelle heeft wellicht ook te maken met de vrolijke excentriciteit van het model waarnaar Hermine is getekend. Dit was gravin Wilhelmine Julie Emilie du Monceau de Bergendal (1893-1966), dochter van de graaf die in 1926 het kasteel van Gistoux zou verkopen aan de ouders van Eddy du Perron.[92] Hermine rijmt op Wilhelmine, wat bij Du Perron gewoonlijk een indicatie is voor de overeenkomst tussen fictie en werkelijkheid. Van 1912 tot 1923 was de gravin getrouwd met de Nederlander Louis Marie Alphonse Thole (1887-1969).[93] De overeenkomsten tussen fictie en model zijn niet exact: Wilhelmine was niet negen, maar elf jaar getrouwd, ze had drie kinderen en niet vier, maar dit zijn slechts geringe afwijkingen van de werkelijkheid. Naar Du Perrons relatie met de gravin, die indertijd in het dorpje Chaumont-Gistoux woonde, kunnen we slechts gissen. Hij had haar in elk geval weten te strikken als abonnee van *De Driehoek.*[94]

Willink had het beeld bewaard van een zeer druk pratende dame, wat overeenkomt met het portret van Hermine in de novelle.[95] Er bestaan diverse foto's waarop een modieus geklede magere dame is afgebeeld die beantwoordt aan de beschrijving in het verhaal.[96] Illustratief voor de schertsende toon in het contact tussen Wilhelmine en Eddy is deze tekst van haar, achter op een van de foto's:

> 'Beste Duco,
> Ik ben mezelf nog al meegevallen. Vertel vooral niet: "Ze was in werkelijkheid niet zoo aardig." Ik ben immers een *vrouw*
> *je Winny*'

Frits Lapidoth vond enkele passages in de 'Zittingen voor een damesportret' niet erg waarschijnlijk, want 'nodeloos ruw' en 'wat geforceerd'. Hij meende dat de confidenties van de dame over haar Duitse minnaars zelfs

niet door ‘een vrouw met zeer “vrije” opvattingen’ gezegd hadden kunnen zijn: ‘Dit alles is van een cynisme, dat wij in geen enkele vorm aanvaarden willen.’ Hoe scherp hij verder ook ziet, hier is Lapidoth toch het slachtoffer van zijn criteria met betrekking tot de ‘goede smaak’.[97] ‘Zittingen voor een damesportret’ is een originele vertelling, waarin Du Perrons schrijverstalent zich begint te ontplooien.

‘Windstilte’

Ook het uit zeventien strofes bestaande gedicht ‘Windstilte’, waarmee *Bij gebrek aan ernst* besluit, toont aan dat Du Perron toegroeide naar een meer klassieke vormgeving: in de achtregelige strofen wordt een gekruist rijm gebezigd, het hele gedicht is als het ware één lange mijmering waarin Perkens de balans opmaakt van zijn ervaringen. Zijn houding tegenover vrouwen (‘Mado mijn nieuw bezit’) is uiterst cynisch, om niet te zeggen ‘seksistisch’. Typerend voor Perkens is zijn ‘ruggemergloos onbesluiten’, maar melancholie klinkt door in de strofe waarin ineens bekende namen verschijnen uit Du Perrons jeugdjaren:

> De zusjes zijn verloofd, vergeven,
> Pheli getrouwd, Feico getrouwd,
> Ferdi op trouwen, zonder beven
> heeft ieder zijn komeet aanschouwd,
> vertrouwen, nóg wat, onverflauwd,
> men kan in één vrouw alle minnen,
> gebrek aan fantasie (mijn fout),
> laat ik mijn eenzaamheid ontginnen.

Perkens neemt het besluit om bij het eerste morgenrood zijn dagboek te verscheuren en ‘een nieuwe scheiding’ te maken. Het gedicht eindigt met de gedachte aan de dood, wiens komst niet valt tegen te houden. S. Vestdijk zou zich later geboeid tonen door het associatieve karakter van dit gedicht, ‘waar bijna alle volzinnen hooge kattenruggen tegen elkaar opzetten, en toch hun tevreden spinnend tremolo volhouden’.[98]

‘Een bloempje aan 't eind’

Veel meer in de trant van de vroege Perkens is ‘Een bloempje aan 't eind’, dat is ingedeeld in zeventien tonelen, met cursief gedrukte regieaanwijzingen die betrekking hebben op locaties en de handelingen van de personages.[99] De personages worden als in een toneelstuk sprekend geïntroduceerd, maar niet altijd in dialoogvorm. Het hoofdpersonage Bennie geeft zich dikwijls over aan monologen waarin hij reflecteert over de gebeurtenissen en zijn eigen rol daarin. De talloze verwikkelingen bevorderen de leesbaarheid niet.

Bennie figureert als een grote naïeveling, die jaloers is op de aantrekkingskracht van de ‘sprekende man’, dat wil zeggen een man met een sprekend uiterlijk. De ‘sprekende man’ heet Lajos Szmrecsanyi en draagt dus vrijwel dezelfde achternaam als de geëxalteerde dertigjarige Hongaarse, die Du Perron in december 1924 had ontmoet. Zelf verschijnt deze Ninon de Smrecányi onder het alias van Aranka. In het tweede en derde toneel wordt zij geïntroduceerd op vrijwel precies dezelfde wijze waarop Du Perron haar weergaf in zijn brieven aan Julia Duboux. De lijzige manier waarop de naar een man hunkerende Hongaarse haar tegenspeler Bennie toespreekt wordt aangegeven als ‘Bé-nie’: ‘... O, Bé-nie, waarom voel ik me zó ongelukkig?’[100]

Evenals *Een tussen vijf* behandelt ‘Een bloempje aan 't eind’ het ‘geknoei tusschen de personages over en weer’, maar nu draait het om de thema's sex-appeal, erotische voorkeuren, bedrog en zelfbedrog. Zo zoekt Bennie in de dienstmeid Lucie ‘de gezondheid van het volk’. Later neemt zij hem apart om hem te vertellen dat zij zwanger is. Bennie gaat met haar op zoek naar een arts die de vrucht wil aborteren, pas bij het derde adres hebben zij succes. Op een avond lopen een man en een vrouw hem stevig gearmd voorbij, de vrouw zegt: ‘De rol is hem toevertrouwd, hij heeft zich hoegenaamd niet verzet.’ Hij herkent Lucie en de ‘sprekende man’ Lajos en beseft dat hij de dupe is geworden van een kwalijk opzetje. Er volgt een slapstickachtige schermutseling met Lajos, die daarna op afgemeten wijze afscheid neemt. Deze gebeurtenis geneest Bennie voorgoed van zijn verlangen om als Lajos te zijn. Hij beseft dat hij maar een gewoon mens is.

Een volleerd koorddanser of een heftig romantisch kereltje?

Frits Lapidoth ziet in ‘Een bloempje aan 't eind’ ‘een luchtig spel van sensualiteit en reinheidsbegeeren met een slot, dat wel eens iets anders zou kunnen beteekenen dan men op 't eerste gezicht denken moet’.[101] Lapidoth dacht in de goede richting, want bij het manuscript hoort een pagina waarboven Du Perron heeft geschreven: ‘tweede deel: het huwelik’. Jaren nadien heeft Du Perron een beetje nagefilosofeerd over al zijn antiromantische maskerades van de Perkens-periode, om tot de conclusie te komen dat Bennie bijvoorbeeld - ondanks de schijn van het tegendeel - au fond ‘een heftig romantisch kereltje’ is, en ‘Nameno! - to the bitter end!’[102] In zijn bespreking van *Bij gebrek aan ernst* maakt Marc Eemans een soortgelijke opmerking, waar hij zegt dat Perkens leed aan ‘le Nouveau Mal du Siècle’.

Eemans vindt het romantische pessimisme verwerpelijk, omdat het een passieve houding is. Hij haalt een uitspraak aan van Marx, dat het de mensen zélf zijn die hun omstandigheden veranderen en dat ook de opvoeder dient te worden opgevoed. De naar het marxisme tenderende surrealist Eemans eindigt zijn bespreking dan ook met de uitsmijter: ‘Mogen de liefhebbers van een opleving van het pessimisme zich deze zin goed inprenten!’[103] Overigens waren de recensenten verdeeld over de bedoeling van Duco Perkens. Du Perron was daar zelf mede debet aan. Begin 1926 had hij een punt gezet achter zijn Perkens-periode door Maurice Casteels officieel te laten verkondigen dat de schrijver Duco Perkens in januari 1926 in Cap Martin was overleden.[104] Bij publicatie van Perkens' nagelaten werk in *Bij gebrek aan ernst* hield Du Perron in een ‘noot van de uitgever’ de mystificatie vol. Hij gaf deze kenschets van Perkens' bedoelingen:

> ‘De Ernst vooral stak hem dwars. - De Vooropgezette ernst van Iedereen. - Toch, zo hij zich literaire gramschappen had veroorloofd, hij had zich geërgerd aan hen die in hem een humorist zagen. Laat ons dit vaststellen: hij was géén humorist. Persoonlik zie ik in Perkens twee geprononceerde trekken: afkeer van Ernst en wat hij zelf noemde konklusieloosheid.’

Perkens' laconieke distantie blijkt uit de titels waaronder hij - aldus Du Perron - zijn volledige werken wilde publiceren: *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand.* De meeste recensenten namen Perkens' afwezigheid

van ernst met een korreltje zout. Roel Houwink vormde daar een uitzondering op: hij gewaagt van ‘een zeker modernistisch streven [...] om met den ernst voorgoed te breken’ en noemde Duco Perkens ‘een volleerd koorddanser’.[105] Anthonie Donker dacht daar anders over. Toen *Bij gebrek aan ernst* in 1928 opnieuw verscheen, in een met nieuwe prozaschetsen uitgebreide uitgave, maar zonder de poëzie, oordeelde hij dat de titel niet correspondeerde met de inzet van de auteur:

> ‘Zijn gebrek aan ernst is nog veel te opzettelijk, en het maakt soms meer den indruk, of hij een muurvasten ernst moedwillig wil rammen. Hij pijpt een raar wijsje en juist als wij het meenen te gaan herkennen, licht hij de hielen, en wij staren op zijn geschrijf zonder er het rechte van te begrijpen.’

Donker mist in Perkens' werk de bevrijdende lach, het is ‘vol flitsen en fratsen, invallen en uitvallen, potsen en grimassen, handstanden en duikelingen, en soms ziet men hem plotseling achter het scherm verdwijnen en meent men hem zachtjes te hooren snikken: houdt hij ons nu voor den gek èn zich zelf, of meent hij het, weent hij werkelijk, om zich zelf, om u, om de wereld? Het is alles vol tegenstrijdigheden, keerpunten, pointes, zigzags en verwarringen. Zijn wereld is een mikrochaos, maar dat kan immers interessanter zijn dan de saaie mikrokosmos van hen, die hun wereld systematiseerden, zoogoed als een warrige krullebol aanlokkelijker is dan een kappersfrisuur met kosmetiek.’[106]

Du Perron heeft deze recensie met vrucht gelezen: niet alleen publiceerde hij in 1932 een nieuwe selectie uit zijn gedichten onder de titel *Mikrochaos*, in augustus 1931 schreef hij een nawoord voor de tweede druk van de prozabundel *Bij gebrek aan ernst*, waarin hij op Donkers kritiek reageerde. In 1926 had hij verkondigd dat Perkens ‘geen humorist was, maar in de eerste plaats “konklusieloos”’. Het eerste lijkt hem zoveel jaren later ‘nog even waar: humor was hem zeker vreemd, en het verwijt dat zijn gebrek aan ernst dodelik-ernstig moet zijn geweest, is meer dan gegrond, helaas’.[107]

Humor was ook niet het juiste woord. Frits Lapidoth had al opgemerkt dat Du Perron in zijn Perkens-bundeltjes ‘méér nog ironiek dan humoristisch’ is, en daarbij ook ‘een hypermodern cynicus’. Hij zou dus nooit veel lezers trekken, maar hij was wel ‘een opmerkelijke persoonlijkheid’. Victor van Vriesland ten slotte zei het volgende over de tweede druk van de prozabundel:

> ‘De herlezing van deze stukken kan ons den sedertdien snel gewijzigden tijd, waarin zij ontstonden, niet doen vergeten (hun dateering loopt van 1923 tot 1927). Zij zijn ongelijk van waarde, maar de beste behooren tot het merkwaardigste experimenteele proza van die dagen. Voor de zielkundige bepaling van den dichter, romanschrijver en essayist Du Perron zijn zij van eminent belang, maar ook als uiting van zijn generatie op een zeker punt van haar ontplooiing. Een teeken waren zij voor een kentering in stijl, in beschouwing van leven en mensch, en dat deze persoonlijke kentering met een Europeesche samenviel, was hun beteekenis, ook al stellen zij ons niet meer voor dezelfde problemen waarmede zij toen onze aandacht gaande maakten.’[108]

Voor een zielkundige bepaling van Du Perron behouden de teksten van Perkens hun waarde. Du Perron had er veel autobiografisch materiaal in verwerkt. Voor een deel schreef hij zijn frustraties weg, voor een ander deel observeerde hij zo koel mogelijk uitingen van menselijk gedrag, met een voorkeur voor extreme gevallen.[109] Hij maakte de context van het autobiografisch materiaal onherkenbaar: een bewust nagestreefde vervorming, die ook in de titel ‘De Lachspiegel’ zit die hij wilde geven aan de verhalen uit de Perkens-periode.[110] In de latere schets ‘Poging tot afstand’ komt Markus tot een soortgelijke karakteristiek: ‘Elk boek is een verwrongen spiegel.’[111] De mate van de verwringing is voer voor biografen!

Eindnoten:

1 Zie: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 74, voor de volledige tekst van het contract.
2 Idem, p. 77.
3 Zie: Deprez, ‘Du Perron en Vlaanderen’, p. 107.
4 Zie: De Vree, ‘De historische betekenis van “Het Overzicht”’, p. 123. De vergelijking is van Jo Delahaut.
5 Hij had deze kring op 14-9-1918 zelf opgericht. In oktober 1920 had hij te Antwerpen het eerste congres voor Moderne Kunst georganiseerd, dat door nog twee congressen zou worden gevolgd, het laatste in augustus 1922 te Brugge. Zie: Melders, *Jozef Peeters (1895-1960)*, p. 35-59.
6 Idem, p. 53.
7 Idem, p. 54-55.
8 Zie: Jespers, ‘Notities rond en om Paul van Ostaijen’, p. 174.
9 Zie: Casteels, ‘Jozef Peeters’, p. 8.
10 Het adres was Statiekaai 7 (tegenwoordig De Gerlachekaai). Zie: Mon Steyaert, ‘Bij kunstschilder Jozef Peeters’, in: *De Periscoop*, 1-11-1959; Edmond Devoghelaere, ‘Abstrakt Jozef Peeters schilderde eigen huis’, in: *De Gazet van Antwerpen*, 15-7-1970. In het laatste artikel wordt vermeld dat Peeters en zijn vrouw in 1923 het appartement hebben betrokken.
11 Jozef Peeters, ‘Kasboek voor huishouding ingezet in de maand April '22’ (coll. Godelieve Peeters, Antwerpen). Paul van Ostaijen spendeerde meer: op 4-7-1925 kocht hij drie aquarellen tegen een totale waarde van 225 frank, vermoedelijk voor de kunstgalerie die hij een tijdlang dreef.
12 Foto van DP met Alice Nahon, juli 1924 (coll. mr. A.E. du Perron).
13 Dubois, ‘E. Du Perron en A.C. Willink’, p. 135. Geciteerd uit een brief van Willink. De herinnering dateert van de eerste ontmoeting van beide kunstbroeders, omstreeks maart 1924.

Later heeft Willink zijn herinnering meer ‘aangekleed’: ‘Na zijn vertrek zei Peeters: “Geen vent om zeker van te zijn. Vandaag is hij hier, morgen in Parijs, overmorgen in Lugano. En dan hoor je niets meer van hem.”’ Zie: Willink, ‘Cézannes nalatenschap onder benefice van inventaris aanvaard’, p. 93.

14 Jozef Peeters aan Maurice Casteels, 20-6-1924 (coll. AMVC, Antwerpen): ‘Die du Perron bracht mij zoo juist de 3 clichés zijner ex-Libris aan hem gevraagd over 2 maanden.’

15 Herinnering verteld door Godelieve Peeters, 20-12-1991 te Antwerpen.

16 DP aan Julia Duboux, 8-11-1924. Hij ging ook in op Peeters' verzoek om *Sander Meykamp*, een Franstalige roman van Maurice Casteels, te vertalen. De voltooide vertaling is echter niet gepubliceerd en het manuscript is nimmer boven water gekomen. Vgl. Jozef Peeters aan Maurice Casteels, 23-10-1924: ‘Ge vroeg mij eertijds of het in 't nederlandsch zou kunnen vertaald worden. Ik denk van wel. Du Perron is misschien wel voor het vertalen te vinden zoo zegde hij mij althans. Ge kon hem eens gaan vinden. Hij is op 't oogenblik te huis. Rue de Belle-Vue 3’ (coll. AMVC, Antwerpen). DP zegt in zijn ‘Herinneringen aan “modern” Vlaanderen’, dat hij de roman heeft vertaald.

17 Zie: Buyck, *Floris & Oscar Jespers*, p. 25, 30. Marc Edo Tralbaut zag in Van Ostaijens berucht geworden artikel ‘Notes sur Floris Jespers’ (in *Sélection*, januari 1925) een reactie op een zuivere verkooptentoonstelling van Jespers, waarin deze ‘vlot geborstelde landschapjes en marines presenteerde voor een publiek dat geen boodschap had aan de meer edele producten van een modernistische schilder’. Tralbaut schrijft: ‘Van Ostaijen, in zijn soort een Robespierre, l'incorruptible, brandmerkte de tentoonstelling van Floris Jespers [...] als een verraad jegens diens eigen ekspressionistisch verleden op de allereerste plaats, maar jegens zijn, Van Ostaijen's geestelijk leiderschap gedurende de oorlogsperiode, terzelfdertijd. Dat nam hij niet.’

18 Idem, p. 31. In december 1924 had Van Ostaijen in *Vlaamsche Arbeid* nog een artikel geschreven over Floris' broer Oscar Jespers, de beeldhouwer. Jean F. Buyck noemt het tweeluik over Oscar en Floris ‘zo goed als een sluitstuk van Van Ostaijens kunstkritiek in strikte zin. Zijn artiestenvrienden ruimen baan voor literaire dito's [...].’

19 *Brieven* I, p. 45-47.

20 Zie: *Vw* VII, p. 501-502.

21 *Brieven* I, p. 53 (16-2-1925 aan Jozef Peeters).

22 *Brieven* I, p. 45 (8-2-1925 aan Jozef Peeters).

23 *Brieven* I, p. 48 (9-2-1925 aan Jozef Peeters).

24 *Brieven* I, p. 49-50 (13-2-1925 aan Jozef Peeters).

25 *Vw* VII, p. 501.

26 Zie: De Vree, ‘Paul van Ostaijen en “De Driehoek”’.

27 *Vw* VII, p. 502: ‘Maar ik moèst P.v.O. opzij streven, ik moest Seuphor totaal vervangen, naast Peeters.’

28 Zie: Henkels, etc., *Seuphor*, p. 110-119. Seuphor en Joostens wisselden hatelijkheden uit over Peeters, met wie Seuphor de vriendschap schriftelijk had opgezegd.

29 *Vw* VII, p. 501-502.

30 Het boekje kreeg de titel *Filter* en rolde in juli 1925 van de persen van A. Breuer. Twee andere bibliofiele uitgaven in hetzelfde jaar 1925 waren het al genoemde *Agath* (februari, in een oplage van vijftien exemplaren) en *De behouden prullemand*, die in april werd gedrukt in een oplage van slechts twaalf exemplaren, ‘ter vermeiïng van enkele vrienden en magen’, met als ondertitel: *Snotneus-Vaerzen van Duco Perkens.*

31 *Vw* VII, p. 501.

32 Willink, ‘Cézannes nalatenschap onder benefice van inventaris aanvaard’, p. 93.

33 Zie: Du Perron en Willink, ‘Aan de familie’. Zie ook: Veenstra, ‘Bij een curiosum’. Het door Du Perron in het net geschreven manuscript bevindt zich in het Letterkundig Museum.

34 Zie: Willink, *De schilderkunst in een kritiek stadium*, p. 31.

35 *Vw* VII, p. 502. Deze brief is nooit teruggevonden; natuurlijk heeft Du Perron nooit echt in het constructivisme geloofd. Vgl. zijn brief van 1-11-1925 aan Constant van Wessem: ‘De Driehoek is niet geheel en al ter ziele, doch ik vrees eenigszins uitgedroogd door Peeters' exclusief “konstruktivisme”.’ In: *Brieven* I, p. 71.

36 In het AMVC te Antwerpen, P272639/H, nr. 67.831/1-3. Zie ook: Den Boef en van Faassen, ‘Een hoek, waar bijna geen geluid doordringt’, p. 88-90.

37 Melders, *Jozef Peeters*, p. 73-74.

38 Op 20-2-1929 schrijft DP aan Burssens: ‘Hoe gaat het toch met Jozef Peeters? Ik heb een soort wroeging dat ik hem sedert zo lang geheel verwaarloosde.’ Zie: *Brieven* I, p. 325.

39 Rik Sauwen, ‘Gebruiksaanwijzing’ bij de fotostatische herdruk van *De Driehoek*, Gent: Snoeck-Ducaju en Zoon, n.v. 1978.
40 Zie: Serge Gyens de Heusch, ‘*7 Arts*’ *Bruxelles 1922-1929. Un front de jeunesse pour la révolution artistique*, [Brussel]: Le Ministère de la Culture française de Belgique 1976.
41 Zie: Van Ostaijen, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, p. 76-83. Dit artikel dateert van augustus 1920.
42 Willink, *De schilderkunst in een kritiek stadium*, p. 31.
43 Volgens Seuphor was Willink zich eind 1923 - dus nog voor de kennismaking met Du Perron - al tegen de abstractie aan het wenden. Gesprek met Michel Seuphor, Parijs, 26-1-1992.
44 Zie: Ischa Meijer, ‘Toch denk ik vaak: het had beter gekund’, in: *Avenue*, nr. 2, februari 1980, p. 11-16.
45 Brons, ‘Eddy du Perron's invloed op Carel Willink’, p. 38.
46 Perkens, *Bij gebrek aan ernst* (1926). Het schilderij is afgedrukt in het Schrijversprentenboek van Du Perron, p. 18. Pierre Dubois merkt een zekere gelijkenis op met de stijl van Fernand Léger. Zie: Dubois, ‘E. Du Perron en A.C. Willink’, p. 137.
47 Zie ook: Snoek, ‘E. du Perron door vrienden geportretteerd’, p. 52-56.
48 Zie: 's-Gravesande, ‘E. du Perron over proza, poëzie, critiek’. Zie ook: Ronald Spoor, ‘Vijf vraaggesprekken met Du Perron’, p. 3. Het interview werd afgenomen in december 1929, maar verscheen pas een half jaar later.
49 DP aan Julia Duboux, 20-8-1924.
50 *Bw* I, p. 290 (22-9-1932).
51 Zie: Snoek, ‘Pierrot is eindlik naar de maan’, p. 5-6.
52 Een aantal pantoens in Nederlandse vertaling zijn afgedrukt in: W.A. Braasem en R. Nieuwenhuys, *Volkspoëzie uit Indonesië*, Groningen / Djakarta: J.B. Wolters 1952.
53 Chasalle, bespreking van *Filter.*
54 Verklaring van Du Perron in zijn interview met G.H. 's-Gravesande in december 1929. Zie: Spoor, ‘Vijf vraaggesprekken met Du Perron’, p. 3.
55 Vgl.: *Vw* VII, p. 502.
56 Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 86.
57 In een aantekening in het Greshoff-exemplaar van *Hlvh.* Zie: *Hlvh* 1996, p. 489.
58 Perkens, *Claudia*, p. 21. Vgl. *Vw* I, p. 316: ‘de mijnheer die maar gauw verder gaat’. In zijn brief van 5-4-1925 aan Julia schrijft DP: ‘Als ik je terugzie (*wanneer?*) zal ik dus de meneer zijn die terugkeert en weer weggaat - zullen we samen weggaan?’
59 Inlegvel in: *De Vrije Bladen*, jrg. 9, Schrift 1, januari 1932. Met dank aan Vic van de Reijt.
60 DP aan Clairette Petrucci, 7-4-1922. Clairette Petrucci heeft het motief overgenomen in een tekening die ze van Du Perron heeft gemaakt met het bijschrift ‘le philosophe qui disparut’.
61 In *Claudia* zit ook een reminiscentie aan de verhouding met Clairette en de nadien aangenomen cynische houding. Otto zegt: ‘Ik heb gidsen bestudeerd voor goede manieren en de kunst van de blik in twaalf lessen. Ik heb aan het eind steeds mijzelf gevonden. [...] Ik heb mijn systemen nu vereenvoudigd en de lust tot lange doodstrijd verloren.’
62 In het eerste exemplaar dat Du Perron haar toestuurde, stond niet meer dan de naam Eddy (onderstreept) en de datum: 4-5-25.
63 Eemans, bespreking van *Claudia* en *Een tussen vijf.* Zie ook: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 85-86.
64 Geciteerd in het prospectus van *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst* (omstreeks februari 1929).
65 DP aan Julia Duboux, 18-12-1924, uit Pallanza.
66 DP aan Julia Duboux, 30-12-1924, uit Nice. Hij vertelt dat hij in San Remo een tweede slot heeft geschreven. Volgens zijn brief van 21 december aan Pedro Creixams ging hij de 22e naar San Remo.
67 Perkens, *Een tussen vijf*, p. 5-7. In de derde uitgave van *Bij gebrek aan ernst* (1932) kwam het gedicht te vervallen, evenals trouwens het eerste slot en het auteurscommentaar.
68 Van der Aa, ‘Een “toekomst-persoonlikheid”. Alice Nahon en E. du Perron’, p. 51. Zie ook: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 91-92 en Deprez, *E. du Perron. Zijn leven en zijn werk 1899-1940*, p. 108, n 61.
69 Daan van Speybroeck zegt over Willinks tekening: ‘Dit even vakkundig getekend als gekscherend portret draagt echter niet onmiddellijk bij tot een op het spoor komen wie en hoe Betsy, laat staan Nahon, eigenlijk is.’ Zie: Van Speybroeck, ‘Getekend en vertekend’, p. 198.

70 Manu van der Aa zegt dat de relatie tussen Willie en Erik van homoseksuele aard lijkt te zijn, 'alhoewel dat niet met zoveel woorden gezegd wordt', maar gaat niet in op de verwijzingen naar de homoseksuele geaardheid van Max en Maurits. Zijn conclusie luidt: 'In feite dus een verhaaltje van niks waar de vrouw weer eens bekaaid uitkomt.' Zie: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 92-93.
71 DP heeft in Bob geen zelfportret geschilderd. Bobs 'blauwe ogen' en 'ietwat klassieke opleiding' kloppen niet met DP, evenmin als het feit dat Bob geen patiënt was.
72 Perkens, *Een tussen vijf*, p. 8; *Vw* I, p. 323. Volgens DP, in zijn brief van 18-8-1924 aan Julia Duboux, was de behandelend geneesheer, dokter Eberhard, 32 jaar oud.
73 Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 96.
74 DP aan Julia Duboux, 18-12-1924.
75 Vgl. ook: *Brieven III*, p. 446 (4-11-1932 aan J. Greshoff), waarin Du Perron als invloeden aanvoert: 'misschien iets van Aragon, of Cocteau? maar meer algemeen-technisch dan iets anders'.
76 *Brieven VII*, p. 470 (7-9-1938).
77 *Brieven* I, p. 43 (26-12-1924 aan Clairette Petrucci).
78 Vervolgens hangt Eemans zweverige theorieën op over de expressieve waarde van het woord, die kant noch wal raken. Zie: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 96.
79 Lapidoth, bespreking van: *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand.*
80 In zijn brief van 19-3-1925 aan Pedro Creixams stuurt Du Perron als aanbetaling een bedrag van 150 Belgische frank voor een schilderij dat hij nog voor zijn vader moet maken. Het schilderij dat hij van Willink kocht zou tweehonderd gulden hebben gekost. Zie: Van Straten, 'Willink over Du Perron'.
81 Brieven van 4-7-1925 aan Pedro Creixams (Du Perron gaat een 'beroemdheid' raadplegen in Nederland) en van 4-9-1925 aan Julia Duboux. Foto's van Du Perrons ouders in de tuin van 'Bad Wärishofen, Ginneken, Breda', met tante Toetie, Ina en een Indisch ogende verpleegster (coll. mr. A.E. du Perron).
82 Ze schrijft: 'U hebt *plein pouvoir* om te handelen, dit is ook maar eene *overweging* van ons [mevrouw DP en haar zoon], uit vrees wij te kort zullen komen door te haastig te handelen misschien, om Mijnh. Du Perron te kalmeeren.' Brief van 13-10-1925, afkomstig uit de nalatenschap van Paul van Ostaijen. Met dank aan Henri-Floris Jespers.
83 *Brieven* I, p. 74 (tussen 3 en 27-11-1925) en brief van 30-11-1925 aan Julia Duboux.
84 Zie: *Brieven* I, p. 77, 79 (1-12-1925 en 15-12-1925 aan A.C. Willink). In zijn brief van 30-11-1925 aan Julia gaf Du Perron nog een ander adres op: Ruysbroekstraat 68.
85 Niettemin zou hij later zijn gedicht 'Windstilte' doen afdrukken met de vermelding 'Cap Martin, Dec. '25'. Zie: *Bij gebrek aan ernst* (1926). Vgl. *Vw* VII, p. 529.
86 Vgl. *Vw* III, p. 420, *Hlvh* 1996, p. 340: 'Een man van 65 schiet zich op een dag dood met het laatste protest misschien van die hij was toen hij 35 was, uit naam van die ander en omdat hij nooit gedacht had het leven te moeten proeven met een vals gebit, een bedorven maag en impotent.'
87 Verhoeven, 'Kloos vond ik toch wel mooi', p. 31.
88 Vgl. Goedegebuure, *Nieuwe zakelijkheid*, p. 59.
89 Zie: *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 121-142; *Vw* I, p. 350-367.
90 Een voorbeeld van de vrije indirecte rede is te vinden in *Vw* I, p. 353, eerste alinea. Du Perron had wat dit betreft veel geleerd van Valery Larbaud en van diens literaire voorganger Édouard Dujardin, de 'uitvinder' van de 'monologue intérieur' (*Les lauriers sont coupés*, 1887; *...en de sleutel is gebroken*, vertaald door Edu Borger, Amsterdam: De Arbeiderspers 1986).
91 Zie: *Brieven* I, p. 87 (19-3-1926 aan P. van Ostaijen), waarin Du Perron meedeelt dat het *Damesportret* hem veel moeite heeft gegeven: 'de vlotheid daarin is - ik zou willen zeggen: "grondig bestudeerd"'.
92 Zie: Veenstra, 'Bij een curiosum', p. 101. Veenstra suggereert dat Willink Du Perron heeft vergezeld naar het huis van de gravin en hem zo op het idee heeft gebracht van de 'zittingen voor een damesportret'. Willinks aanwezigheid in Brussel is gedocumenteerd in juli 1926 (foto coll. mr. A.E. du Perron), DP schreef het verhaal in augustus 1926. In de eerste uitgave van *Bij gebrek aan ernst* bevindt zich een frontispice van Willink met een gelijkende afbeelding van de gravin.
93 Zie: Oscar Coomans de Brachene, *État présent de la noblesse belge. Annuaire de 1978*, seconde partie, Collection 'État présent', Bruxelles 1978, p. 217. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen

geboren, Ludewick, Juleau en Adrienne. Met dank aan Manu van der Aa, de heer R.M. Thole en de heer L.J.Ph.M. Thole.

94 In het kasboek van De Driehoek staan uit Du Perrons kring als abonnee vermeld: P.A. Beynon, Magelang, mej. G.O. Jordaan, Magelang; Mme C. Petrucci, Brussel; L. Tissing, Den Haag; Mme A.E. Henny, Château de Bergen, Assche; Mme A. Heringa, Villa Marcel, Cap Martin; Mme S. van Bovene p/a fam. Beynon, Gr. Lengkongweg 20, Bandoeng; Mme La Comtesse Du Monceau de Bergendal.

95 Gesprek A.C. Willink met J.H.W. Veenstra te Loenersloot, 5-10-1970 (Veenstra-archief, LM).

96 Zij komt ook overeen met het portret dat de heer L.J.Ph.M. Thole mij toezond van zijn moeder.

97 Zie: noot 79.

98 Vestdijk, bespreking van *Mikrochaos.* Hij kenschetste het gedicht als ‘een soort in de vlucht opgevangen dagboek [...], de sidderende grafische voorstelling van een uiterst snel verlopend bewustzijnsproces voor het zichzelf bewust werd: het surréalistisch principe op ongedachte wijze toegepast met behulp van een integraal poëtisch instrumentarium’.

99 Zie: *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 143-168; *Vw* I, p. 368-386. In het *Vw* is de indeling in tonelen weggelaten, in het manuscript van ‘Een Bloempje aan 't Eind’ (coll. LM) is de tekst ingedeeld in achttien tonelen.

100 Ik volg hier de schrijfwijze van het manuscript van ‘Een Bloempje aan 't Eind’.

101 Zie: noot 79.

102 *Brieven* II, p. 181 (23-4-1930 aan V.E. van Vriesland).

103 Eemans, ‘La Littérature Néerlandaise et le Renouveau romantique’. Zie over Eemans' bespreking ook: Van der Aa, *E. du Perron en de avant-garde*, p. 101-102.

104 Het bericht werd vervolgens afgedrukt in het tweede nummer (juli 1926) van een nieuw avant-garde blaadje, *Het Woord*; Henrik Scholte verwees naar dit bericht in zijn bespreking van Perkens' verzamelbundel *Bij gebrek aan ernst.*

105 Houwink, bespreking van *Bij gebrek aan ernst.*

106 Donker, bespreking van *Bij gebrek aan ernst.*

107 *Bij gebrek aan ernst. (Definitieve druk)*, p. 204.

108 Van Vriesland, bespreking van *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand.*

109 Deze karakteristiek past ook op de vroege verhalen van Rein Blijstra: R. Blijstra, *IJzeren vlinders*, Bussum: W.N. Dinger 1927. In hoeverre Blijstra al dan niet kan worden beschouwd als een epigoon van Duco Perkens verdient nader onderzoek.

110 Veenstra, ‘Bij een curiosum’, p. 102.

111 *Vw* I, p. 341. ‘Poging tot afstand’ is een herschrijving in proza van *Kwartier per dag* en ‘Voor de Famielje’.

Hoofdstuk 22
De eerste schoten van een franc-tireur

‘To be and not to seem’

Met zijn afscheid van Perkens had Du Perron een punt gezet achter zijn literaire dandyisme, maar ook achter zijn rol van cynische ‘komediant’. Uiteraard was het feit dat hij vader zou worden - hoezeer ook door hem gebagatelliseerd - een belangrijke factor in deze omslag. In de loop van 1925, als het echec met Julia zich aftekent, wordt Du Perron op zichzelf teruggeworpen. Deze verschuiving in zijn gezichtspunt blijkt al in een

brief van 8 juli 1925 aan Paul van Ostaijen, waar hij schrijft: ‘Men weet over 't algemeen niet wat men is omdat men zich laat afleiden door wat men graag zou willen zijn; met enige inspanning vermag men vrij zuiver vast te stellen wat men was.’[1]

Een van de motieven in *Het land van herkomst* is Ducroo's hekel aan toneel en toneelspelers, die zich al in zijn jeugd had gemanifesteerd. Ducroo's afschuw geldt al diegenen die geen ruimte toelaten tussen hun maatschappelijke rolletje en hun persoonlijkheid, zoals de meeste onderwijzers, leraren en pastoors. In zekere zin was Duco Perkens ook een rol, maar wel een rol waarin Du Perron een deel van zijn eigen persoonlijkheid heeft verkend. Later zag hij in dat men als schrijver pas aan zijn werkelijke waarden toekomt ‘als men de akteur grondig in zichzelf heeft vermoord. *To be and not to seem.* De kleinste werkelike kunstenaar is meer waard dan de grootste karikatuur van een kunstenaar.’[2] Maar dit gaat niet alleen op voor kunstenaars. Du Perron voegt dan ook toe: ‘[...] het zou mij leed doen als je dacht dat ik deze waarheden enkel geformuleerd had met het oog op de kunst’.

Het ‘kasteel’ van Gistoux

Dit alles neemt niet weg dat Du Perron anno 1925 nauwelijks bereid was zich te schikken naar de verplichtingen die zijn toekomstige vaderschap met zich meebracht: om déze rol had hij niet gevraagd! In maart nog had hij gekoketteerd met zijn ‘lui en leeg Brussels bestaan’ in de dependance van het ouderlijk huis.[3] Hij had zijn volstrekt eigen ritme, wat onder andere inhield dat hij pas laat in de ochtend opstond.[4] Dit eigenzinnige leventje werd grondig dooreengeschud door de ziekte van zijn vader, de zwangerschap van Simone Sechez en de emotionele uitvallen van zijn moeder. In december 1925 was hij met Simone gaan samenwonen in de Keyenveldstraat 115 in de deelgemeente Elsene, niet zo ver van zijn jeugdvriend Adé Tissing, die op nummer 7 een tweepersoonskamer bewoonde. Twee weken later weken de aanstaande ouders uit naar een beter appartement in Sint-Gillis.[5] Af en toe trok Du Perron zich nog terug in zijn garçonnière in de Belle-Vuestraat, maar we mogen aannemen dat hij de geboorte van zijn zoontje Gille, op 2 maart 1926, niet onopgemerkt heeft laten voorbijgaan.

Niet lang daarna, op 20 maart 1926, werd de familie Du Perron afgevoerd uit het bevolkingsregister van Brussel, als verhuisd naar Chau-

mont-Gistoux.[6] Een week later werd zij ingeschreven in het bevolkingsregister van dit Waals-Brabants dorpje ten zuidwesten van Brussel, in de buurt van Waver. Hier had Charles du Perron het Château de Gistoux gekocht van graaf Jules Monceau de Bergendal (1866-1927).[7] De weidse naam van de nieuwe woning is misleidend. Volgens Jan van Nijlen, met wie Du Perron in 1927 bevriend raakte, wordt in België 'elk buitengoed van een zeker aanzien en een zekere uitgestrektheid' aangeduid met de naam 'kasteel'.

Het landhuis bestaat nog steeds, het is vijfentwintig à dertig meter breed, maar niet erg hoog. Via een oprijlaan van vijftig meter komt men uit bij de zijkant. Het centrale gedeelte van het landhuis heeft een deur in het midden met twee ramen ter rechter- en twee ter linkerzijde, het corresponderende gedeelte op de eerste verdieping telt vijf ramen. Dit symmetrische centrale gedeelte wordt geflankeerd door een linker- en rechtervleugel van ongelijke grootte, elk met een torentje op de hoek, maar alleen het ronde torentje aan de rechtervleugel heeft iets weg van een slottoren. Voor en achter het huis bevindt zich een soort park, dat aan de voorzijde wordt begrensd door een beekje. Het totale oppervlak van het landgoed bedraagt 37.700 m^2.[8] In de tijd dat de Du Perrons het kasteel bewoonden, waren er zwanen in de vijver aan de voorkant van het gebouw. In de vijver stond op een sokkel het beeld van een witte nimf, die bevallig haar linkerhand hief. Van Nijlens eerste kennismaking met het 'kasteel' stelde hem enigszins teleur: 'Het was niet groots, niet indrukwekkend en ook niet liefelijk noch riant; het leek evenmin somber en onherbergzaam als sommige oude burchten. Met veel goede wil was het wel een kasteel, maar met iets onechts, iets karikaturaals. Ook het park was geen eigenlijk park, maar een grote verwilderde tuin.'[9]

Charles du Perron had zijn zinnen gezet op een landgoed dat hoorde bij de status die hij zichzelf toedichtte als nazaat van aristocratische Franse voorouders. Volgens Pascal Pia was Du Perron père door onbekendheid met de waarde van de dingen in Europa, gevoegd bij zijn pretenties, gemakkelijk te overbluffen en betaalde hij voor het 'kasteel' een veel te hoge prijs. In Pia's herinnering speelde de dochter van de graaf, die de aristocratische ambities van vader Du Perron zeer goed in de gaten had, de rol van verkoopster.[10]

In *Het land van herkomst* wordt verteld dat vader Ducroo het kasteel had gekocht, 'bijna om zich te bewijzen dat hij feodale voorvaderen in Europa bezat [...] Hij had een harnas in de hall gezet als symbool; zijn franse naam en de franse naam van het dorp deden voor zijn illuzie de

rest.'[11] In de roman verschijnt Gistoux onder de naam Grouhy. Eddy du Perron noemde de ziekte van zijn vader een vorm van monomanie. Parallel daaraan vinden we in de roman het relaas van Ducroo's obsessieve koopwoede die voorafgaat aan zijn totale inzinking:

> 'Mijn vader kon geen plek zien die er wat lief uitzag zonder te denken dat hij er een huis wilde bouwen: zo was het in Indië en in Biarritz. Toen hij Grouhy voor het eerst zag, voelde hij er zich toe aangetrokken door een macht die hem later satanies leek, en toen hij er levensmoe rondliep, wees hij mij in de tuin alles wat aan zijn "verblinde ogen" was ontgaan: een paar gebroken ruiten in de druivenkassen, een paar scheuren in de muur: - Kijk wat ik allemaal niet gezien heb. - Hij had jaren in Brussel doorgebracht met het bezoeken van venduhuizen, waar hij zoveel gekocht had dat het tenslotte opgeborgen moest blijven, omdat ons huis in Brussel door meubels onbewoonbaar werd; het was dus wel nodig dat hij een huis erbij kocht. Hij zag Grouhy, mijn moeder hield hem voor dat het wel vèr was, maar hij kon er 's nachts niet van slapen, zozeer wekte het zijn begeerte op. Toen hij het gekocht had, meubelde hij het in gedachten en volgens een plattegrond: terwijl eraan verbouwd werd, kocht hij nieuwe meubels die bij de andere in bewaring bleven, en toen zij eindelik in Grouhy waren overgebracht had de ziekte hem achterhaald. Geen enkel plezier meer; het was aan mijn moeder om door te zetten en om te proberen hem te genezen met het resultaat. Maar hij liep door het huis als door de tuin, met een vinger langs alle meubels, om te ontdekken welke schade zij door het vervoer geleden hadden, hoeveel scheuren in het hout en in het leer, hoeveel afgebroken hoeken, hoeveel kapotte sloten, hoeveel afschuwelik verloren sleutels zelfs. Hij zat in de salon tussen zijn eindelik bijeengebrachte liefdes, tussen wat zijn enige passie door heel Brussel opgedolven of veroverd had, als Job op de mesthoop, en zuchtte veel vaker en dieper. Mijn moeder kwam hem bloemen brengen uit de tuin, dahlia's en rozen in een grote kom met water; de kom werd voor hem neergezet. Hij rees steunend op en stak zijn vinger in het water dat over de rand op het ingelegde tafeltje gespat was.'[12]

Het vele zuchten komt ook voor in het verhaal 'Het drama van Huize-aan-Zee', waarin Eddy du Perron de allerlaatste crisis van zijn vader heeft verwerkt.[13] In het sanatorium wordt vader constant vergezeld door 'een lange witblonde verpleegster', 'een hartelik-doend wezen met een bril, hij

zuchtte diep als antwoord op alles wat zij hem zei, beet voortdurend op zijn nagels of speelde met zijn vals gebit. [...] Hij zei dikwels: "Dat ik zo'n oude sukkel geworden ben; wie had het ooit gedacht? Zeurig... tandeloos..."' Anderhalf jaar voor zijn dood schrijven de dokters zijn ziekte toe aan verslapping of overspanning, 'men was het er toen niet over eens'. Men houdt hem scherp in de gaten, want er zijn indicaties dat hij de hand aan zichzelf wil slaan. Zijn scheermessen worden verwijderd en ook 's nachts is er een pleegzuster op zijn kamer, over welk feit hij zich bitter beklaagt.

Behalve het motief van de aftakeling van de eens zo krachtige figuur speelt ook het motief mee van zijn financiële sores: hij verliest zich in eindeloze berekeningen en stelt: 'Ik ben er zeker van dat ik nu al de helft van mijn fortuin heb verloren.' Uiteindelijk wordt hij uit het sanatorium ontslagen, omdat de lastige zieke zich toch niet wil laten genezen, maar hij krijgt nog wel een pleegzuster mee, die spoedig daarna verjaagd wordt. Hij bijt op zijn nagels en dwaalt in pyjama door huis.

Van Eddy du Perrons vrienden waren alleen Adé Tissing en Carel Willink, die in juni 1926 op Gistoux logeerden, getuige van de neergang van zijn vader. Niets kon Charles meer schelen, zijn eerste kleinkind niet, het eindelijk verworven landgoed niet en ook niet het personeel dat hem met zijn zorgen omringde. Volgens Willink maakte hij een hulpeloze indruk, terwijl Eddy's moeder altijd keurig opgemaakt aan tafel verscheen en bij autotochtjes als grande dame met boa paradeerde.[14] In een poging om zijn eigen kunstenaarsbestaan af te schermen, dat door Gilles geboorte toch al overhoop was gegooid, onttrok Eddy zich zoveel mogelijk aan de familiebesognes in Gistoux. Af en toe liet hij zijn gezicht zien op het landgoed, waar zijn ouders zaten 'met bediendenstoet en andere heerlijkheden'. Hij gaf de voorkeur aan het verblijf in de 'verlaten veste' in de Belle-Vuestraat, waar hij gezelschap had aan de beminnelijke Louise Liban die er als conciërge was aangesteld.[15] Vermoedelijk was Simone weer bij de familie op Gistoux ondergebracht, waar een ondanks alles trotse vader haar kiekte met Gille op de arm. Soms maakte Eddy met zijn familie uitstapjes in de omgeving, die hij in juni samen met Tissing en Willink had verkend.[16] Voor het overige zette hij zijn vrijgezellenbestaan voort. In augustus bracht hij enkele dagen door in Parijs, maar het was niet te harden van eenzaamheid: al zijn vrienden waren weg.[17]

Charles' zelfmoord en verder

Na zijn terugkeer gebeurde het onvermijdelijke: terwijl Adé Tissing bij Eddy op Gistoux logeerde,[18] schoot Charles du Perron zich door het hoofd in het verlaten huis in de Belle-Vuestraat. We schrijven 2 september 1926.[19] De kwaaie Duup had een martiale dood verkozen boven de totale aftakeling, maar bijkomende motieven waren de angst voor een bankroet en het gevoel dat hij mislukt was. Er zijn ons geen reacties bekend van zijn zoon uit de periode die direct op de zelfmoord volgde.[20] We moeten het stellen met de fictionele verwerking in 'Het drama van Huize-aan-Zee', dat Du Perron een jaar later, en slechts met veel moeite, op het papier kreeg. In het verhaal schiet de vader van het hoofdpersonage Edmond zich dood met een 'officiersrevolver van een onmogelik kaliber', dat zijn zoon ooit van een kennis had overgenomen. De revolver had niet geresoneerd, omdat vader, zittend voor een open raam, het met twee handen tegen zijn voorhoofd had gedrukt, opdat de kogel na zijn hoofd te hebben verbrijzeld door het raam naar buiten zou gaan. In het verhaal is Edmond onmiddellijk ter plaatse; zijn eerste opwelling is er een van woede. Vervolgens komen de dokter, de pastoor en een theosofische tante en nicht - niet de moeder, want die is in deze fictionele presentatie al gestorven. De handelingen en reacties van de aanwezigen verlenen het verhaal een tragikomisch accent; de details van de daad zelf maken een authentieke indruk.[21]

Volgens Fred Batten waren de spanningen in Eddy's leven bij de zelfmoord van zijn vader 'het felst' en hielden ze vanaf die tijd *continu* aan.[22] In *Het land van herkomst* wordt Arthur Ducroo geplaagd door dromen waarin zijn vaders zelfmoord telkens wordt overgedaan; soms slaagt hij erin die te verhinderen, andere keren schiet zijn vader zich vóór zijn ogen dood, 'maar enkel als een aanwezigheid, zonder dat ik hem ooit werkelik zag'.[23] Hoewel Du Perrons verhouding met zijn vader de laatste jaren vrij koel was geweest, hadden diens ziekte en dood hem buitengewoon aangegrepen.[24]

Batten schiet met zijn theatrale visie iets te ver door, maar dat de dood van Charles du Perron een allesoverheersende gebeurtenis moet zijn geweest, blijkt ook uit Eddy's geringe literaire productie in het jaar 1926. In januari 1926 had hij 'Zo leeg een bestaan' geschreven, een onderkoeld verhaal over een reeks moorden.[25] In april schreef hij in drie dagen tijds de slothoofdstukken van zijn roman *Een voorbereiding*, maar daarna

kwam het creatieve proces weer tot stilstand. Hij verkeerde in een persoonlijke en artistieke impasse, die door de zelfmoord van zijn vader werd geaccentueerd. Het lukte hem niet een nieuwe literaire persona te creëren. Wel schreef hij in oktober 1926 een 'Eroties Gedicht in Veertien Zangen', dat hij diezelfde maand liet drukken onder de titel *De koning en zijn min*, maar een nieuwe weg sloeg hij daarmee niet in. Hetzelfde geldt voor een verhaal in de Perkens-trant, 'Nameno's terugkeer', dat hij in januari 1927 in de Zuid-Franse plaats Villefranche schreef. Het was geen nieuw begin, maar Du Perron was aangenaam verrast dat hij überhaupt weer kon schrijven.[26]

Op reis

Na de dood van Charles du Perron werd het kapitale pand annex koetshuis Belle-Vuestraat 3 verkocht, maar de familie bezat nog een ander huis op nummer 9, dat voorlopig in haar bezit bleef. Charles had dit pand gekocht om er zijn op veilingen vergaarde meubels op te slaan.[27] Hoewel het huis op nummer 3 met verlies werd verkocht, bleef er nog genoeg geld over om een lange reis te maken en alle ellende van het afgelopen anderhalve jaar achter zich te laten.[28] Het reisgezelschap bestond uit de weduwe Du Perron, haar zoon Eddy, Simone Sechez en Gille, Eddy's adoptiezusje Ina, Boe Kok én tante Lot uit Soekaboemi, die op het moment van Charles' dood in Europa verbleef. Uiteraard hield Eddy er een eigen agenda op na: waar dit mogelijk was onttrok hij zich aan het gezelschap om zich te wijden aan zijn literatuur en zijn literaire vrienden. Dit begon al meteen in Parijs, waar Pia hem voorstelde aan André Malraux, die definitief was teruggekeerd uit Frans Indo-China.[29] Na het verblijf in Parijs arriveerde het gezelschap op 22 november 1926 in Bazel; Zwitserland werd wegens de duurte snel doorgereisd: drie dagen in Bazel, twee dagen in Lugano, waarna over Milaan en Genua de Franse Rivièra werd bereikt. Moeder had het nodig gevonden 22 colli bagage mee te nemen.[30]

Het in dikke jassen gehulde gezelschap maakte de gebruikelijke toeristische rijtoertjes en andere uitstapjes, maar eenmaal aan de Rivièra aangekomen, volgde Eddy weer zoveel mogelijk zijn eigen programma. Terwijl zijn moeder zich voor een maand of drie in het Hôtel Volnay in Nice installeerde, ging hij naar een hotel in het nabijgelegen Menton. Twee jaar tevoren had hij in die plaats kennis gekregen aan een cultureel geïnteresseerde dame, mevrouw A. Heringa, die een pension dreef. Zij had zich

geabonneerd op *De Driehoek* en Eddy had haar *Claudia* en *Een tussen vijf* toegezonden.[31] Nu kwam zij hem goed van pas: op 7 januari 1927 parkeerde hij Simone enige tijd in haar pension. Simone hielp mevrouw in de huishouding en ze kreeg Franse lessen van een Duitse dame, die haar ruwe Waals wat moest bijschaven.[32] Rond de jaarwisseling kon Eddy er natuurlijk niet onderuit om enige dagen met zijn familie op te trekken, maar dit bekwam hem slecht. Na een op nieuwjaarsdag opgelopen vergiftiging werd hij grondig onderzocht door een dokter, die constateerde dat het treurig was gesteld met zijn zenuwen. Eddy zelf zag als beste remedie: 'uit de buurt van mijn familie te blijven en ergens anders naartoe te gaan'.[33] Nu eens wilde hij naar Avignon, dan weer maakte hij plannen om naar Tunis te gaan, maar hij bleef aan de Rivièra, in plaatsjes als Villefranche-sur-Mer en Eze.[34] Het lef om er helemaal uit te breken bezat hij niet. Niet alleen hing hij daarvoor te veel aan zijn moeder, hij zag ook op tegen de eenzaamheid.

De onaangenaamheden van het familiale samenzijn worden breed uitgemeten in *Het land van herkomst*, waar de 22 colli bagage met literaire overdrijving zijn aangegroeid tot 40 stuks, 'die telkens moesten worden nageteld'. Zwaar aangezet is de daaropvolgende passage:

> 'Parijs, Bazel, Lugano, Genua, Nice, later Villefranche - ik houd de herinnering aan iets onzegbaar ellendigs, bedorven, vergiftigd tot in iedere plooi. Ik trachtte de obsessie van mijn vader's zelfmoord van mij af te schrijven in een verhaal, en publiceerde het zelfs, maar het hielp niet helemaal. De botsingen tussen mijn moeder en Suzanne werden nu eerst fel; de rol van Silvia daarin was mysterieus, maar zeker vol betekenis. De arme tante Hélène, gekomen om van Europa te genieten, en die in Parijs met zoveel verrukking alle verzuimde toneelstukken gezien had, moest hier een beroep doen op heel haar sterk karakter om zich neutraal te houden voor zover dat ging. Zij had grote sympatie voor Suzanne, maar kon mijn moeder niet te veel tegenspreken. In Genua had ik een verwoede botsing met mijn moeder in een restaurant, omdat ik het gekozen had en mijn moeder het weer veel te weinig chic vond; zij boudeerde door niets te willen eten, ik stond midden aan tafel op, liep naar buiten en liet mij alleen naar het Campo Santo rijden, mijzelf zwerend dat ik mij de verdere reis niet anders gedragen zou. In Nice gekomen installeerde ik het gezelschap in een hotel en ging naar Villefranche, maar het was niet zó gemakkelik om mij los te voelen als ik dacht: het "medelijden" dat mij telkens parten speelde dreef mij altans

> tot enige bezoeken, het was zo vlakbij. Een week later was mijn moeder in Villefranche geïnstalleerd, in een villa op enige meters van mijn hotel, en wij kregen de vaudeville-situatie van het hele verdere gezelschap daar en ik in het hotel met een halve negerin uit Mâ-tinique die er juist mijn bedgenote geworden was.'[35]

In Nice begon voor Du Perron de episode waar hij hoofdstuk 28 van *Het land van herkomst* aan wijdde: 'het gekkenhuis', dat wil zeggen Gistoux en de opeenvolging van vreemde figuren die zijn moeder er in huis haalde. In een café in de badplaats had mevrouw Du Perron de drieënzeventigjarige mevrouw Vincent zien zitten, een oude masseuse die zij 'in Indië nog gekend had, en die daar al doorging voor een avonturierster en een malloot'. Mevrouw Vincent was enkele malen de wereld rondgereisd, maar sprong zuinig om met haar spaargeld. Tien jaar eerder had zij nog regelmatig geadverteerd in de *Java-Bode*, waar zij haar diensten aanbood als gediplomeerd accoucheuse (verloskundige) en zich aanbeval voor massage en heilgymnastiek, terwijl zij tevens de genezing in het vooruitzicht stelde van reumatiek, jicht, chronische verstopping, vetzucht, nervositeit en slapeloosheid.[36]

In de roman herinnert Arthur Ducroo zich dat zijn vader haar ooit het huis uit had gezet, dus hij waarschuwt zijn moeder haar vooral met rust te laten. Daar kwam echter niets van in, zodat mevrouw Vincent - in de roman mevrouw Starlette genoemd - zich bij hen voegt en al spoedig het hoogste woord voert. Du Perron beschrijft haar vol afschuw als 'het type van de eerste vrije vrouwen: dat van de korte suffragette; golvend grijs haar met een altijd scheve wrong ergens boven het hoofd, een bril die naar de andere kant scheef hing, een goedkoop vals gebit waarvan het gummi oranjerood was, maar dat anders voor een echt gebit had kunnen doorgaan omdat de tanden beschadigd genoeg waren daarvoor'. Mevrouw Starlette wordt in het reisgezelschap opgenomen, maar na een hooglopende ruzie wordt Arthur belast met de taak haar weg te sturen - exit mevrouw Starlette, voor zolang als het duurt.

In Villefranche was er voor Du Perron genoeg afleiding om niet voortdurend aan zijn familie te hoeven denken. Hij maakte er kennis met de oude Italiaanse schilder Ferdinando Ciotti en met de zesentwintigjarige Poolse schilder Jozek of Josef Jarema (1900-1974), een 'stevige knaap met een energieke kin, die in de avondkou loopt zonder overjas en wiens adem naar knoflook ruikt'.[37] Met Jarema bezocht hij in maart het nabij Ville-

franche gelegen plaatsje Eze, en het gevangeniseiland Château d'If voor de kust van Marseille dat voorkomt in Dumas' *De graaf van Monte Christo.*[38] In een van zijn brieven schetst Du Perron Jarema als een pittoreske figuur die slecht Frans sprak, maar met dat slechte Frans een grote aantrekkingskracht uitoefende op vrouwen. Zijn lijfboek was Stendhals *Vie de Henry Brulard*, dat hij vol verfspatten in zijn schilderdoos had zitten.[39]

Tegen het einde van maart 1927 was de familie terug in Parijs.[40] Du Perron zocht opnieuw zijn Parijse vrienden op alsook André Malraux, met wie het goed klikte. Met de hem typerende precisie heeft Du Perron het begin van hun vriendschap gedateerd op april 1927.[41] Er waren voldoende aanknopingspunten in het leven en de persoonlijkheid van André Malraux en Eddy du Perron waardoor zij zich verwant moesten voelen. Beiden hadden - als enig kind - een betrekkelijk eenzelvige jeugd gehad, waarin hun verbeelding op volle toeren werkte en zij zich identificeerden met de helden uit hun boeken. Du Perron en Malraux hadden allebei op jeugdige leeftijd de religie vaarwel gezegd. Zij gaven al vroeg blijk van een sterke individualiteit en een drang om zich te onderscheiden van hun dominante, nogal martiale vaders.[42] Daarnaast waren zij afkerig van de discipline die de maatschappij of instituties met zich meebrengen, en ontwikkelden zich tot strijdbare naturen, met de pen of metterdaad. Zowel Du Perron als Malraux waren gezegend met een voortreffelijk geheugen.[43] Zij waren bezeten lezers, gedreven door ‘een intense behoefte om een zo groot mogelijk aantal werkelijkheden te leren kennen’.[44] Er zijn talloze getuigenissen over beider onvermoeibare conversatie, al wint Malraux hier met glans van Du Perron, die - ten minste tot circa 1935 - erg geïmponeerd was door Malraux' radde en intelligente praten, zijn heldere metaforen en zijn vermogen om snel verbanden te leggen. Beider geest was gekenmerkt door ordelijkheid en een exploratieve drang naar kennis; zij mobiliseerden hun intellect om de controle over zichzelf en hun omgeving te behouden en de altijd op de loer liggende chaos te bezweren.

Malraux zou een enorme invloed uitoefenen op Du Perrons intellectuele ontwikkeling en bijdragen tot zijn politieke bewustwording. Daarmee speelde hij zeker een even grote rol als Paul van Ostaijen in Du Perrons literaire rijpingsproces.

Du Perron en Paul van Ostaijen: kunstbroeders buiten de orde

Het lijdt geen twijfel dat Du Perron, na zijn ervaringen met de ‘windbuil’ Seuphor en de ‘dictator’ Peeters, in Paul van Ostaijen iemand had ontmoet die in veel opzichten zijn meerdere was. Van de oprichtingsavond van *De Driehoek*, begin februari 1925, is een foto bewaard waarop beide heren er wat stijf bij zitten en Van Ostaijen enigszins gemelijk langs de camera wegkijkt.[45] Van Ostaijen trof Du Perron toen als ‘onhandig, achterdochtig en voorzichtig’, maar later begreep hij dat deze defensieve houding samenhing met een ‘overgevoelig, soms lichtgeraakt karakter’.[46] Van Ostaijens gereserveerdheid en schuchterheid werden vaak geïnterpreteerd als ‘ergerlijke trots of zelfs agressieve afwijzing’.[47] Van jongs af aan stond hij bekend als een ‘onverzoenbare compromisverwerper’, die in de literaire discussie hardnekkig vasthield aan zijn gelijk.[48] Du Perron had deze eigenschappen leren kennen toen Van Ostaijen zich op Peeters' atelier geringschattend had uitgelaten over zijn novelle *Claudia*, die in mei 1925 was verschenen. Het had geleid tot ‘ruzie’, althans ‘gebelgdheid van beide kanten’ - zoals de beledigde auteur memoreerde: ‘“Wat een ròtvent”, dacht ik, “wat een ròtliterator”. Later, toen ik *Een tussen vijf* geschreven had, waardering en charmante ontvangst van P.v.O. Vriendschap weer aan.’[49]

Het is de vraag of er ooit sprake is geweest van werkelijke vriendschap. Veeleer had Du Perron met Van Ostaijen een soort literaire broederschap gesloten. Van Ostaijen was meer ‘kompaan’, zoals de Vlamingen zeggen, dan vriend; hij was echter ook méér dan enkel bondgenoot, zoals Peeters dat was geweest. De relatie van Du Perron en Van Ostaijen kende meer wisselwerking, en van de zijde van de laatste weerwerk op niveau.

Paul van Ostaijen was bijna vier jaar ouder dan Du Perron en in literair opzicht ver op hem vooruit toen ze elkaar leerden kennen.[50] Een groot verschil was dat Van Ostaijen vele jaren een algemeen erkende leidersfiguur van de avant-garde was geweest, terwijl Du Perron zich pas bij de beweging had gevoegd.[51] Beide kunstbroeders verschilden ook in hun opvatting over de aard van het kunstwerk: Van Ostaijen geloofde in de autonomie ervan, Du Perron, als proponent van de persoonlijkheid, niet. Ook hun literaire voorkeuren liepen niet altijd parallel: Van Ostaijen hield van de intelligente speelsheid van Jean Cocteau, Du Perron kon daar niets anders in zien dan aanstellerij. Van Ostaijen moest niets hebben van een bepaalde *toon* in poëzie, Du Perron had daar niets op tegen, zolang die toon hem maar beviel. Van Ostaijen had een uitgewerkte poëtica ontwik-

keld en kon daardoor zijn literaire standpunten goed motiveren, Du Perron ging meer af op zijn (subjectieve) smaak en intuïtie.

Dat Du Perron aanvankelijk zijn oordeel afstemde op dat van zijn modernistische kunstbroeder, blijkt uit zijn toenmalige reactie op de poëzie van Slauerhoff. Toen diens bundel *Archipel* uitkwam, was Slauerhoff, zoals Du Perron zich herinnerde, 'een zeer betwiste verschijning'. Du Perron wist niet goed welk standpunt hij diende in te nemen:

> '[...] ikzelf, ofschoon de toon ervan mij sympathiek was, twijfelde aan het talent, en vooral aan de oorspronkelikheid van de dichter. In Vlaanderen, waar wij toen desperaat "modern" waren, spraken wij over die bundel vrij smalend; Paul van Ostaijen bijv. zei: "Daar staan zo van die vertederingen in over domineesdochters en dienstmaagden, die allen in hun hemd komen te staan, wat aan de eisen van het *Stem*-humanisme voldoet en meteen erg gedurfd is voor Holland.". [...] Maar Van Ostaijen was, met al zijn intelligentie, destijds vooral, de onverbiddelijke voorvechter van één soort kunst, en wat mij betreft, ik had bezwaren tegen de Corbière-verzen, die ik als pastiches veroordeelde; wat zij trouwens, in zeker opzicht, zijn.'[52]

Hier stuiten we op overeenkomsten tussen Van Ostaijen en Du Perron, en die zijn niet gering: waar Du Perron zich al vroeg afzette tegen alles wat rook naar epigonisme, had Van Ostaijen een broertje dood aan 'Nachempfinder' - het Duitse equivalent voor 'epigonen'.[53] Dit neemt niet weg dat beiden, in het voetspoor van André Gide, overtuigd waren van de onvermijdelijkheid van literaire 'invloeden', mits deze op een authentieke wijze worden verwerkt. Ook waren zij gekant tegen humanitaire pathetiek en ethische exaltatie, zoals zij die aantroffen in het Vlaamse humanitair-expressionisme en het Costeriaanse humanisme van het tijdschrift *De Stem*.[54] Nauw daarmee samenhangend was hun afkeer van het provincialisme in Noord en Zuid, hun verzet tegen bourgeoisliteratuur en de burgerlijke smaak tout court. In de antiburgerlijkheid van Paul van Ostaijen en Du Perron zaten non-conformistische, dandyeske elementen, maar bij Van Ostaijen was zij ook geladen met een politieke motivering die bij Du Perron ontbrak. Du Perron heeft de Nederlandse kleinburger later neergezet in de symbolische figuur van 'Jan Lubbes', Van Ostaijen liet in zijn proza een neefje van Jan Lubbes optreden: Mijnheer 'Zoënzo'.[55] Paul van Ostaijens relatie tot Jan Publiek was zeker even problematisch, om niet te zeggen vijandig, als die van Du Perron.[56] Als niet-traditionele kunstenaars stonden zij buiten de maatschappelijke orde.

Van Ostaijens stellingneming tegen de ethiek was nog anders gemotiveerd dan die van Du Perron: nadat hij zich had afgekeerd van het humanitair-expressionisme en door een nihilistische fase was heengegaan, had hij in zijn poëzie alle 'buiten-lyrische hogeborst-zetterij' overboord gegooid. Zo was hij steeds meer geëvolueerd naar zijn bekend geworden definitie van poëzie: 'Poëzie = woordkunst. Poëzie is niet: gedachte, fraaie zinnen, noch doctoraal, noch dada. Zij is eenvoudig een in het metafysieke geankerde spel met woorden'. Het ging hem om een geïnstrumenteerde lyriek, die werd bepaald door ritme, spanning en dissonantie - ritme, en niet de pathetische cadans van de vrije verzen van Achilles Mussche en Wies Moens. Niet langer was ontroering het richtsnoer bij het schrijven van poëzie, maar het benaderen van een extase.[57]

Waar Van Ostaijen in zijn streven naar 'poésie pure' de mystieke kant opging, haakte Du Perron al spoedig af. Wel had hij grote waardering voor die gedichten, zoals het aan hem opgedragen 'Alpejagerslied', waarin spot met de bourgeois was gegoten in een vorm die dichtbij de spreekstijl stond. Zelf zou hij steeds meer evolueren in de richting van zulke parlandistische poëzie, waarvan critici als Anthonie Donker de poëtische waarde in twijfel trokken. Voor Du Perron golden er andere dan zuiver verstechnische argumenten. In een van zijn eerste brieven aan Van Ostaijen, van 26 maart 1925, stelt hij dat poëzie ook gevonden kan worden in fraaie zinnen, en zelfs in wat doctoraal of dada is. Zijn redenering komt erop neer dat men geen dogmatische barrières mag opwerpen en niets bij voorbaat moet uitsluiten. Enigszins provocerend noemt hij 'het afgezaagde deuntje van De Génestet nog het wijste woord dat ooit over poëzie gezegd werd', en dat deuntje luidt: 'Poëzie schuilt overal, / Overal, mijn vrienden! / 't Is de vraag maar wie haar al, / Wie ze niet kan vinden.'[58]

Paul van Ostaijen moest niet veel hebben van Du Perrons gedichten, maar sowieso vond hij Hollanders, om hun gebrek aan sensibiliteit, minder gepredisponeerd voor poëzie.[59] Maar Du Perron, of beter Duco Perkens, vond hij wél 'de enige romancier van de avant-garde', die hij vooral bewonderde om 'zijn manier waarop hij de handeling stuurt en zijn besef dat de analyse van de handeling niet gelijkstaat aan de handeling zelf'.[60] Voor Van Ostaijen was met name *Het roerend bezit* het voorbeeld van een soort van 'roman pur', 'waarin alleen de interne ontwikkeling van belang is', zoals hij ook een 'poésie pure' voorstond, 'die organisch autonoom uit zichzelf groeit'.[61] Du Perron heeft in zijn Perkens-teksten inderdaad die abstractie nagestreefd, maar tegelijk bleven de wortels in de werkelijkheid

duidelijk herkenbaar. De levende mensen die zijn proza hadden geïnspireerd werden bij hem tot een marionettentheater, dat overeenkomst vertoonde met het bizarre poppenspel in Van Ostaijens grotesken.

De on-serieuze escouade van de Vlaamse letterkunde

Vaak geciteerd is Van Ostaijens verklaring dat hij samen met Gaston Burssens en Eddy du Perron een groep vormde, die hij zou willen noemen 'de on-serieuze escouade van de Vlaamse letterkunde'.[62] Volgens Paul Hadermann bedoelde hij hiermee 'de alleenstaande - en strijdbare - positie van hun driemanschap, in de minderheid gedrongen door een bent voornamelijk ethisch gerichte, sentimentele of hoogdravende poëten en literatoren, - om nog te zwijgen van de conservatieve milieus die hen volkomen ignoreerden'.[63] Het is zeker waar dat Van Ostaijen anno 1925 binnen de Vlaamse literaire gemeenschap een geïsoleerde positie innam, maar toch was hij ook toen al een persoonlijkheid waar men niet omheen kon. Amusant is de anekdote die Du Perron vertelt over Van Ostaijens relatie tot de Vereeniging van Vlaamsche Letterkundigen, waar Alice Nahon op handen werd gedragen. Hij was lid van die club, maar - volgens Du Perron: hij 'vond het onaangenaam daar kontributie voor te moeten betalen; hij wilde dus van het lidmaatschap afzien, maar "men", zei hij, wilde hem dan desnoods voor niets, en hield hem aan. - Maar waarom eigenlik, vroeg ik hem, zijn ze daar zo op je gesteld? - Ik zie er maar één reden voor, zei hij. Ze denken: "Je kunt nooit weten: áls die kerel nu later toch een groot man blijkt te zijn, kunnen ze van ons tenminste niet zeggen, dat wij hem hebben verguisd."'[64]

Du Perron geeft deze reactie om het grote gevoel voor humor te illustreren dat Van Ostaijen soms aan de dag legde. Wat Du Perron vooral voor hem innam, was dat hij 'hartelik lachen kon om de officiële posten: wat men de galons en strepen zou kunnen noemen, van de Literatuur'.[65] In dit opzicht was het driemanschap inderdaad 'onserieus' te noemen, anderzijds was de literatuur zeker voor Van Ostaijen een ernstig bedrijf, waar hij hart en ziel aan had verpand. Het onserieuze zat in hun speelse aanpak, gepaard aan hun 'spot met de bourgeois' en hun 'voorliefde voor eenvoud en ongedwongenheid'.[66] Verder hadden zij hun kosmopolitisme met elkaar gemeen en een literaire vijand, het vleesgeworden provincialisme in eigen persoon: Dirk Coster. In 1925 had Van Ostaijen zijn kunstkritiek vaarwel gezegd en brak voor hem een nieuwe fase in zijn schrijver-

schap aan. Hij zocht steun en solidariteit bij Burssens en Du Perron, die hij na mei 1926 in een 'self-defence' als volgt toesprak: 'Waar is alleen dit: dat het ons, Burssens, du Perron en mij, verdomd moeilijk valt een Nederlands boek te lezen, vanwege de reusachtige ernst die in die boeken voorkomt. [...] De ernst is een specifiek Nederlands artikel. [...] In Nederland lacht men niet, Prof. Colenbrander ziet ons! Daarom, du Perron en Burssens, indien het ons welkom is onze lof zwart op wit te lezen, laat ons elkander loven, want het is nutteloos op andere lof te wachten. De Nederlandse ernst die krijgen wij nooit te pakken.'[67]

Het driemanschap dankte zijn bestaan aan een noodzaak tot zelfverdediging, maar werkelijk hecht was het niet. Bovendien werd Burssens pas tegen het einde van 1927, bij de plannenmakerij voor het tijdschrift *Avontuur*, de 'Dritte im Bunde'. Voor Du Perron had een driemanschap met Van Ostaijen en Willink veel meer voor de hand gelegen, maar Van Ostaijen moest niet veel hebben van de zuinige Amsterdammer.[68] Wat vonden Gaston Burssens en Eddy du Perron van elkaar? We hebben gezien dat Du Perron Burssens' dichtbundel *Piano* voornamelijk uit tactische overwegingen positief had gerecenseerd.[69] Veel van Burssens' poëzie bestond volgens hem uit een 'woordkunstig spel-met-woorden' dat in klank de muziek benaderde, maar soms ontaardde in 'een vrij vulgaire jacht op jeux-de-mots'.[70] Na de dood van Van Ostaijen, toen iedereen de loftrompet over hem stak en gewaagde van zijn grote invloed, schreef Du Perron aan Burssens: 'Als het zo doorgaat, zou je over tien jaar de kapelmeester kunnen spelen over een vol orkest kleine P.v.O.'s'.[71] Het is zeer de vraag, of Burssens dit als een compliment opvatte. Later is hun verhouding verzuurd, toen er tussen hen beiden een soort wedijver ontstond over de uitgave van het nagelaten werk van de gestorven kameraad. Het beeld dat Burssens in zijn memoires schetst van Du Perron als persoon is niet erg vleiend en waarschijnlijk fors bijgekleurd onder invloed van hun latere verwijdering:

> 'Toen Van Ostaijen en ik Du Perron leerden kennen (in 1925) was hij een dikpappig, lastig, verwend en verwaand kereltje (van 16 jaar dat er 25 was) dat tegen de burgerlijke conventies molenwiekte, niet uit overtuiging maar uit een geest van contramine, een jochie dat alles beter wist en een keer zou zeggen wat modernistische kunst was en hoe of men ze moest "maken". Hij dronk niet, rookte niet. In de liefde maakte hij het zich niet moeilijk, hij sneed graag op met zijn avonturen: jonge dames van liefst vijftig lentes. Hij maakte een kind bij de "bonne" van

> zijn moeder, trouwde drie jaar later met die meid en liet zich drie jaar later weer van haar scheiden. Hij nam scherm- en bokslessen om zich in de materiële strijd voor het leven te bekwamen, maar zo moedig was hij niet of hij zou bijvoorbeeld nooit Van Ostaijen een bezoek hebben gebracht zonder eerst in een apotheek ontsmettende pastilles te hebben gekocht die hij onafgebroken opzoog zolang hij in de nabijheid van de aan T.B.C. lijdende Van Ostaijen vertoefde. "Ik ben erg vatbaar voor zulke dingen", zei Du Perron.'[72]

Hoe gingen Du Perron en Van Ostaijen buiten de literatuur met elkaar om? Er zijn aanwijzingen dat zij in het jaar van De Driehoek wel eens met Jozef Peeters en Gaston Burssens een partijtje hebben gebiljart in De Hulstkamp.[73] Hun correspondentie blijft echter geruime tijd op een formeel en intellectueel niveau. Na drie brieven waarin hij hem aanspreekt als 'Geachte Heer van Ostaijen', gaat Du Perron in juli 1925 over op 'Beste Heer van Ostaijen'; na een lacune in de correspondentie van bijna acht maanden schrijft hij hem in maart 1926 aan als 'Beste van Ostaijen' en zo blijft het lange tijd, totdat hij in februari 1928 de aanhef opeens varieert met 'Beste Paul v. O.'. Het was ook een veel formeler tijd: de aanhef voor Du Perrons zeer vertrouwde vriend Carel Willink bleef gedurende de jaren twintig: 'Beste Willink', misschien ook omdat zij daar nu eenmaal aan gewend waren. Na hun kennismaking bij Peeters waren Du Perron en Van Ostaijen aangewezen op de correspondentie om hun relatie verder te ontwikkelen. Gaston Burssens maakte iets later kennis met Van Ostaijen, op 27 maart 1925, maar zag hem vanaf eind april geregeld in café De Hulstkamp op de Antwerpse Keizerlei.[74] Du Perrons verstandhouding met Van Ostaijen kwam op een intiemer voet, toen de laatste zich op 1 oktober 1925 in Brussel vestigde als beheerder van de galerie À la Vierge Poupine, die Geert van Bruaene in mei had opgericht in de Naamsestraat 70.[75]

Een maand voor Van Ostaijens komst naar Brussel kwam zijn longtuberculose aan het licht. Dit weerhield hem er niet van zich in Brussel meteen in de literaire strijd te werpen: op 29 oktober werd hij mededirecteur van de Franstalige modernistische groep La Lanterne Sourde, bij welke gelegenheid hij in het Frans een rede uitsprak over de lyrische vernieuwing in België en zijn opvattingen over de zuivere lyriek. Als beheerder van galerie À la Vierge Poupine voerde hij een actief beleid. Van 28 november tot 10 december 1925 exposeerde hij werk van Pedro Creixams, met wie hij hoogstwaarschijnlijk dankzij Du Perron in contact was gekomen.[76] Du Perron en Van Ostaijen zagen elkaar in deze periode regel-

matig en zullen samen ook menige poëticale noot hebben gekraakt. Een echo daarvan is te vinden in een strofe uit Duco Perkens' zwanenzang ‘Windstilte’:

> Soms op de trap, meestal in bed,
> ontfutsel ik mijn muze een bete,
> mijn goede wil is haar geen wet,
> ik moest het minder vaak vergeten,
> eens komt Ostaijen dit te weten,
> mijn verzenmaken maakt hem ziek,
> zend mij lankmoedig een komplete
> gebruiksaanwijzing der lyriek.[77]

De vriendschappelijke verstandhouding tussen beide kunstbroeders blijkt uit de opdrachten waarmee ze elkaar in hun boeken bedachten. In *Het bordeel van Ika Loch*, dat in januari 1926 verscheen als zesde deel van de Cahiers van De Driehoek, schreef Van Ostaijen voorin de speels vermanende tekst: ‘Voor Duco Perkens, die de opdrachten / wel eens vergeet in zijn eigen boekjes / hartelikst Paul v. Ostaijen 27-1-26’.[78] Nu kon Du Perron niet achterblijven. In februari 1926 schonk hij Van Ostaijen een exemplaar van *Bij gebrek aan ernst*, waarin hij verwijst naar de zojuist geciteerde strofe uit ‘Windstilte’ en de volgende opdracht noteert: ‘Voor Paul van Ostaijen, chef-de-file / - wie kan daar iets aan doen? - / van die arme Perkens R.I.P.’[79]

Du Perrons literaire impasse - of was het meer een gebrek aan scheppingsdrift à la Pascal Pia? - zou het hele jaar 1926 duren. Zo schreef hij Van Ostaijen op 19 maart 1926 dat hij het liefst helemaal niet meer zou schrijven, of alleen maar voor uitgaven van niet meer dan vijftig exemplaren.[80] Voor een deel was dit natuurlijk koketterie van een auteur die zijn draai nog niet had gevonden en zich geïsoleerd voelde in zijn Brusselse enclave. Maar aan het voorbeeld van Paul van Ostaijen kon hij zich optrekken, en op zijn beurt nam deze leidsman hém serieus. Op 29 januari had Van Ostaijen in het gebouw El Bardo te Antwerpen zijn laatste rede over de nieuwe lyriek gehouden. De tekst daarvan zou hij later publiceren onder de titel ‘Gebruiksaanwijzing der lyriek’: zijn antwoord aan Duco Perkens.[81]

In maart 1926 kwam er een einde aan Van Ostaijens baantje als beheerder van galerie À la Vierge Poupine, vermoedelijk na een conflict met Van Bruaene.[82] Wel bleef hij nog een tijdje actief als kunsthandelaar, maar

spoedig keek hij uit naar een nieuwe betrekking. In oktober 1926 trachtte hij tevergeefs in dienst te komen bij het Antwerpse stadsbestuur, waar hij ooit als klerk was begonnen. Hij had zich weer in Antwerpen gevestigd, waar hij tegen zijn tuberculose injecties kreeg toegediend. Van Ostaijens gezondheid ging na een griepaanval in februari 1927 steeds verder achteruit en vanaf april 1927 moest hij hevig hoesten. In staminee De Hulstkamp trok hij soms de aandacht met zijn 'akelige hoestbuien die de conversatie stillegden'.[83] In april 1927 hernieuwde Du Perron, terug van zijn lange reis, het contact; de intensieve briefwisseling die volgde zou duren tot Van Ostaijens dood op 18 maart 1928.

Du Perron als literair criticus

Du Perron had het aan de autoritaire Peeters te danken dat hij zich ging bezighouden met literaire kritiek, het genre bij uitstek waarin hij zijn persoonlijkheid tot gelding kon brengen. Eigenlijk had hij de eer willen laten aan Paul van Ostaijen, die hem de aangewezen man leek om in het eerste nummer van *De Driehoek* de tweede, vermeerderde druk van Dirk Costers poëziebloemlezing *Nieuwe geluiden* aan te pakken. Een bespreking van *Nieuwe geluiden* door Van Ostaijen, die als criticus naam had gemaakt in *Het Overzicht* en *Vlaamsche Arbeid* en die een duidelijk literair-kritisch standpunt innam, zou een programmatisch belangrijk artikel zijn geworden.[84] Maar Peeters beschikte anders: Du Perron moest die bespreking op zich nemen. Hij nam er zijn tijd voor en publiceerde eerst zijn recensie van Roel Houwinks *Novellen* en Gaston Burssens' dichtbundel *Piano.* Deze proeven van kritisch proza voor een groter publiek vallen op door hun hoffelijke toon en behoedzame zinsneden als: 'ik persoonlik', 'wat ik soms voor goede smaak houd', 'm.i.' en zelfs: 'Maar ik word haast te subjektief, wat immers niet mag?'[85] Du Perron had vooraf aan Peeters laten weten dat hij niet de man was die zonder zelfkritiek een kritisch artikel zou kunnen schrijven. In plaats daarvan zou hij trachten de *indruk* die hij van Burssens had te motiveren.[86] Impliciet gaf Du Perron hiermee te kennen dat het hem aan een literair-kritische basis ontbrak, zodat hij slechts een persoonlijke reactie zou geven. Het duurde echter niet lang of hij zou zich in zijn recensies even subjectief uiten, en zonder zich daarvoor te excuseren, als in zijn brieven aan Clairette en Julia, en van zijn persoonlijke visie een literair-kritisch uitgangspunt maken. De polemist Du Perron werd geboren in zijn bespreking van *Nieuwe geluiden*, die pas

in het zesde nummer (september 1925) verscheen, maar het was dan ook een stuk dat er zowel inhoudelijk als qua lengte wezen mocht!

De polemist die in zijn *Uren met Dirk Coster* (1933) gehakt zou maken van de moralistische criticus is hier al aanwezig. Evenals in de *Uren* richt hij zijn pijlen op Costers stijl, waarmee deze een gebrek aan kritische instelling probeerde te maskeren:

> 'De heer Coster die noch scherpzinnig noch smakelik vermag te zijn zoekt zijn heil in een geapplikeerde serieusheid van toon en een onmatige zwelling van termen. Hij werkt met woorden, aaneengeregen en langgerekt, als goederentreinen, zwaarwichtig en afgerond, als dikke dames vanop de kermis. Beide stampen, achterbeide kan men schuilen. Zij worden altijd in beweging gebracht door de een of andere serieusheftige zieledeining. De heer Coster kent geen waardering, slechts bewòndering; geen vijandigheid, maar hàât; geen afkeer, maar voor het minst afgrijzen. En het serieus-heftige van al zijn gevoelens [...] is bij de heer Coster geworden tot wat hij bij anderen weet te veroordelen: een ergerlik cliché. Tot laat ons zeggen: de systematies-Costerlike ontroering.'

Du Perron ergert zich aan de vele epitheta in Costers stijl en diens schermen met het woord 'menselikheid'. Hij bekent dat zijn afkeer van Coster dateert van de tijd dat hij optrad als verklaarder van Dostojevski. Coster had in 1919 een essay over Dostojevski gepubliceerd, waarin zinsneden voorkwamen als de volgende:

> 'Zijn atomistisch verfijnde ontleding; het is ons eigen innerlijk, het innerlijk van den modernen mensch, voor de eerste maal sinds dit moderne mensch-zijn ontstond, begrepen tot in de uiterste diepten en verlicht door het licht van het bewustzijn. Er is ten slotte eenige reden, om te spreken over Dostojevski's onbegrijpelijkheid. Door alle menschelijke gevoelens te verhevigen, door alle levensproblemen tot hun uiterste tragische spankracht op te drijven, door het licht te laten nederslaan tot in de verborgenste gebieden van de menschenziel, die niemand vóór hem zich bewust te maken durfde, werd het leven in Dostojevski's werken bijna onherkenbaar voor gewone oogen. Doch dit is een tijdelijke onherkenbaarheid, een onherkenbaarheid van den eersten blik, die onherroepelijk bestemd is, in een diepere herkenning om te slaan, en dan *een zelfherkenning zonder weêrga.*'[87]

Wie dit proza tot zich laat doordringen en weet dat Coster indertijd werd gezien als de meest vooraanstaande essayist van Nederland, beseft meteen ook wat Van Ostaijen bedoelde met zijn verwerping van de ernst. In zijn 'Gebruiksaanwijzing der lyriek' zette hij Du Perrons aanval op Coster voort met verklaringen als: 'In Nederland zou men voor minstens de tijdruimte van 35 jaar het woord "ernst" moeten verbieden.' En de uitsmijter van zijn rede luidt: 'Weg met de costers en met de andere dominee's. Weg met de verbetering van de mensheid, maar leve de verbetering van het koerspaarderas! Want: lang leve Pegasus, onder de naam van Foxtrot II.'[88]

Maar het bleef niet bij stilistische kritiek. In de 51 bladzijden tellende inleiding bij zijn bloemlezing *Nieuwe geluiden* had Coster een grootse poging ondernomen om het nieuwe in de poëzie te definiëren. Op grond van hun modernistische stellingname verklaarden zowel Du Perron als Van Ostaijen hem daartoe onbevoegd. Du Perron vocht Costers indelingscriteria aan, die ten dele niet correspondeerden met de inleiding, en vond zijn keuze lachwekkend. Coster liet volgens hem zien dat hij het nieuwe maar nauwelijks aan kon. Dit kwam vooral naar voren in zijn houding tegenover de poëzie van Paul van Ostaijen, die Du Perron 'de in het Nieuwe verdienstelikste dezer jongeren' noemde. Coster kon Van Ostaijen nog volgen in *Het sienjaal*, waaruit hij twee gedichten had opgenomen, maar als de Vlaamse modernist verder evolueert, 'vindt hij nog maar het goedkope argument: hoe jammer dat de dichter een verkeerde weg is ingeslagen. De heer Coster wandelt niet meer mee.'

Costers voorkeur ging uit naar de gedichten van Wies Moens, Marnix Gijsen, Dop Bles en Achilles Mussche, die bij hem ethische snaren raakten. Du Perron stoorde zich verder aan Costers moralisme in het jeugdportret dat hij van Slauerhoff gaf, waarin termen voorkomen als 'uiterste cynisme', 'de sexueele aberratie en de perversie'. In een voetnoot bij zijn bespreking suggereert hij enkele bloemlezers die beter opgewassen zouden zijn tegen de taak het nieuwe te belichten: 'Van Ostaijen voor Vlaanderen, Marsman, of Houwink voor Noord-Nederland.'[89]

Paul van Ostaijen op zijn beurt viel Coster aan op het feit dat hij een 'flodderdel' als Dop Bles tot dichter had gepromoveerd en dat hij Marsmans woord-expressionistische lyriek in zijn bundel *Verzen* (1923) beneden diens latere gedichten had gesteld, die hem begrijpelijker voorkwamen. Van Ostaijen meende dat Marsman na *Verzen* was 'gaan inzien dat het beter was gedichten voor de critici te schrijven' in plaats van omwille van 'de daemonie van het dichten'.[90] Waar hij maar de kans schoon zag,

waste Van Ostaijen Coster de oren om zijn ‘verbijsterend gemis aan inzicht’ en de ‘verregaande naïviteit van zijn oordeel’.[91] Er is geen beter bewijs te vinden dan deze aanvallen op Coster dat Van Ostaijen en Du Perron ten minste één gezamenlijk doel voor ogen hadden. Ook moet gezegd dat zij in polemisch vuur voor elkaar niet onderdeden.

Toch had Du Perron na zijn exercitie in *De Driehoek* voorlopig schoon genoeg van de literaire kritiek. In het jaar 1926 hield hij er zich verre van. Als afscheid van zijn voorlichtersrol schreef hij tussen 22 en 26 februari 1926 een twintigtal gedichten, waarin hij de draak stak met allerlei genres en stromingen, met het literaire establishment en bepaalde critici en lezers. Hij publiceerde deze gedichten in april 1926 onder de titel *Het boozige boekje*, met voor het eerst de naam E. du Perron op de titelpagina.[92] Een van de aardigste gedichten is wel het vijftiende:

> De direktrice van de leestrommel verkeert
> in vurige opgewondenheid: dit boekje
> ontlokte haar bijkans voorwaar een vloekje,
> zo in-slecht is het. Niemand die 't verteert!
>
> Hoe komt men haar in Godsnaam iets te sturen
> van die-n-aard? heus, zij heeft het niet besteld.
> Dit is in zestien jaar nu, welgeteld,
> twéé maal dat men haar zó iets doet verduren.
>
> Doch te verduren zal zij ditmaal niet verkiezen.
> Haar vulpen in de hand zijgt ze op een krukje neer,
> en schrijft: *Hoe nu? De kunst moet reinigen, mijnheer!*
> Ze is rood en op het punt een haarspeld te verliezen.

In een latere bundeling werden enkele gedichten gesupprimeerd, zoals het laatste dat een ironisch loflied behelsde op de ernst, maar ook een Kloosachtig vers waarin Du Perron het duidelijk had gemunt op de woordenkakker en conservatieve criticus Israël Querido. Het vers bestaat uit twee strofes, waarvan de laatste luidt:

> Israëliet, verheerlijkt door je kliek -
> orakel voor (wie weet hoè veel?) halfzachten -
> en beurs-agent van de door jou verachten -
> gearriveerde Jood! - je spoegt me ziek.

Hoewel het is gericht tegen één individu, spreekt er uit dit gedicht toch een soort vulgair-antisemitisme dat in het begin van de twintigste eeuw vrij algemeen was, maar daarom niet minder kwalijk. Dat Du Perron het vers twee jaar later in *Poging tot afstand* wegliet, kan erop duiden dat hij zelf tot het inzicht was gekomen dat deze taal in een officiële publicatie niet door de beugel kon.

Pas in juli 1927 zou Du Perron de draad van zijn kritische productie weer oppakken, niet toevallig na hervatting van zijn contact met Paul van Ostaijen.

Eindnoten:

1 *Brieven* I, p. 65-66.
2 *De smalle mens*, p. 204; *Vw* II, p. 555.
3 *Brieven* I, p. 60 (26-3-1925 aan Paul van Ostaijen).
4 Vgl. *Brieven* I, p. 129 (24-9-1927 aan Roel Houwink): 'Het lange slapen is bij mij regel [...]'.
5 Zie: *Brieven* I, p. 77, 79 (1-12 en 15-12-1925 aan A.C. Willink).
6 Informatie in een brief van C. Bittremieux aan J.H.W. Veenstra, 31-10-1972 (editie-archief van de *Brieven*, coll. LM).
7 Zie: Oscar Coomans de Brachene, *État présent de la noblesse belge. Annuaire de 1978*, seconde partie, Collection 'État présent', Bruxelles 1978, p. 216-217. Jules' vader had zijn graventitel op 5 december 1871 verworven, voor zichzelf en al zijn nakomelingen. Van het Château de Gistoux bestond een ansichtkaart met de tekst 'Château du comte Dumonceau', door Marsman in maart 1929 verzonden aan Jan Engelman (coll. LM). Het adres van het kasteel was: rue de Colleau, nr. 13.
8 Vgl. Barnard, 'Een huis van voor de oorlog'; *Cahiers voor een lezer*, nr. 3, [najaar 1995,] bijlage: plattegrond van Gistoux.
9 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 10-12.
10 Pia, *Praten over Du Perron*, p. 14-15. Pia meent dat Du Perron sr. het landgoed voor een kwart van de prijs had kunnen krijgen. Het is mij niet bekend hoe groot de aankoopsom was. Uiteraard werd er een hypotheek genomen.
11 *Vw* III, p. 33; *Hlvh* 1996, p. 30. Over de graaf weet Jan van Nijlen te vertellen dat hij 'een geesteszieke zonderling' was. Zie: Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 12.
12 *Vw* III, p. 419-420; *Hlvh* 1996, p. 339.
13 *Nutteloos verzet*; *Vw* I, p. 470-495.
14 Gesprek van J.H.W. Veenstra met A.C. Willink, Loenersloot, 15-12-1969.
15 *Brieven* I, p. 89-90 (23 of 30-6-1926 aan A.C. Willink).
16 In juni 1926 bezochten zij gedrieën de plaatsjes Bonlez en Grez-Doiceau. Foto's coll. mr. A.E. du Perron.
17 *Brieven* I, p. 98 (14-8-1926 aan A.C. Willink).
18 Mededeling mevr. E.J. Koezen-Tissing aan J.H.W. Veenstra, 18-4-1973.
19 Notitie in het burgerlijk register: 'Hij was gedomicilieerd te BANDOENG, resideerde te Chaumont-Gistoux en stierf te Brussel.' (C. Bittremieux aan J.H.W. Veenstra.)
20 De correspondentie met Julia was afgelopen in april 1926, maar ook Creixams heeft geen brief ontvangen over de zelfmoord van Du Perron sr. en de eerstvolgende brief aan Willink dateert pas van 24-11-1926. Dit kan duiden op grote ontreddering bij Eddy du Perron.
21 In een brief van 7-4-1936 aan Greshoff zegt Du Perron: '*Het Drama van Huize-aan-Zee* is misschien het meest tragische hoofdstuk van *Ducroo*, dat er niet in staat [...].' '*Ducroo*' staat voor *Het land van herkomst.* Zie: *Brieven* VI, p. 165.
22 Ongedateerde brief aan Piet Delen (editie-archief van de *Brieven*, coll. LM).
23 *Vw* III, p. 197-199; *Hlvh* 1996, p. 162-163, 456 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). De verteller oppert dat deze dromen voortkwamen uit angst en gevoel van bedreigd-zijn, maar de

arts Simon Vestdijk zocht de verklaring heel nuchter in de sterke verbeelding die een kunstenaarsnatuur nu eenmaal bezit.

24 Een echo daarvan is wederom te vinden in *Hlvh*: 'De dood werd mij een obsessie; er ging geen dag voorbij zonder dat ik die in mij voelde; slapen werd een soort doodgaan. En de bizondere geur van zelfmoord was iets anders nog, en even onverjaagbaar. Het was of mijn vader mij door zijn daad voor het laatst - en met de diepste naklank - verpletterd had; dat hij in zekere zin ook op mijn moeder wraak nam leek mij hiernaast vanzelfsprekend. Maar waarom deze laatste geheimzinnige band met mij, die zo weinig met hem gemeen had?' Zie: *Vw* III, p. 420-421; *Hlvh* 1996, p. 340.

25 Zie: *Brieven* I, p. 231 (11-4-1928 aan A. Roland Holst). Het verhaal werd in twee delen gepubliceerd in nr. 3 en 4 (september resp. november 1926) van het nieuwe, obscuur gebleven, tijdschrift *Het Woord.*

26 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 482 (toelichting in het Greshoff-exemplaar bij p. 341, r. 3).

27 Zie: *Brieven* I, p. 112 + n.

28 Vgl. *Vw* III, p. 421; *Hlvh* 1996, p. 340: 'Het huis in Brussel werd verkocht, toen al met verlies.'

29 Vgl. *Vriend of vijand*, p. 112; *Vw* II, p. 176. Malraux gaf hem zijn grillig-fantaisistische novelle *Lunes en papier* mee, die Eddy vergeefs trachtte te vertalen. Zie: *Brieven* I, p. 103 + n.

30 Zie: *Brieven* I, p. 101.

31 Gegevens ontleend aan het kasboek van Jozef Peeters, waarin ook diverse onverklaarde stortingen van mevrouw Heringa voorkomen, nl. 60 gulden op 29-12-1926, 20 gulden op 2-1-1928 en 100 frank + 25 gulden op 25-1-1928. Wellicht steunde zij Peeters met aankopen van schilderijen.

32 Zie: *Brieven* I, p. 106 (21-1-1927).

33 DP aan Pedro en Madeleine Creixams, 5-1-1927.

34 Vgl. de brief in de vorige noot (Avignon) en die van 21-1-1927 aan A.C. Willink, in: *Brieven* I, p. 105.

35 *Vw* III, p. 421-422; *Hlvh* 1996, p. 340-341. Tante Lot stond model voor tante Hélène en Simone voor Suzanne. Met de schrijfwijze 'Mâ-tinique' bootst Du Perron het accent van de eilanders na.

36 Zie bijvoorbeeld: *Java-Bode*, 8-9-1915. Mevrouw Vincent woonde op Kramat 9.

37 *Brieven* I, p. 105 (21-1-1927).

38 Foto's coll. mr. A.E. du Perron.

39 Zie: *Brieven* VII, p. 398 (21-6-1938).

40 DP zou naar Hotel Buckingham gaan, 43 rue des Mathurins; het is mogelijk dat de rest van het gezelschap een ander hotel uitkoos. In zijn brief van 13-3-1927 aan A.C. Willink schrijft DP dat hij van ± 23 maart tot 2 april in dit hotel zou zijn (vgl. *Brieven* I, p. 109). De foto van Château d'If is echter gedateerd op 26-3-1927.

41 *Vriend of vijand*, p. 112; *Vw* II, p. 176.

42 Nog een overeenkomst: Malraux' vader zou op 20-12-1930 zelfmoord plegen, nadat hij verliezen had geleden op de beurs. Zie: Cate, *André Malraux*, p. 197: 'ses activités boursières avaient cessé d'être profitables'.

43 Cate, *André Malraux*, p. 18: 'une mémoire prodigieuse'.

44 Vandegans, *La jeunesse littéraire d'André Malraux*, p. 60.

45 Zie: Schrijversprentenboek 13, afbeelding 41.

46 *Vriend of vijand*, p. 116; *Vw* II, p. 179.

47 Jespers, 'Poëties erken ik alleen Burssens als mijn kameraad', p. 124.

48 Zie: Hadermann, *Het vuur in de verte*, p. 109, resp. Jos. Léonard, 'De jongensjaren van Paul van Ostaijen'.

49 *Vw* VII, p. 502.

50 Van Ostaijen was geboren op 22-2-1896.

51 Vgl. *Brieven* I, p. 68 (26-7-1925 aan Paul van Ostaijen).

52 *Tegenonderzoek*, p. 55; *Vw* II, p. 243.

53 Zie: Van Ostaijen, *Verzameld werk/proza. Kritieken en essays*, p. 197, 213.

54 Fontijn en Polak kenschetsen *De Stem* (1921-1942) in zijn beginjaren als '[d]e humanitaire variant van het expressionisme in Nederland'. Drie jaar na de oprichting verscheen Costers bloemlezing *Nieuwe geluiden*, waarin zijn keuze voor de ethiek duidelijk werd, met een nadruk op 'humanitaire broederschapslyriek' en het uit Duitsland stammende 'verwachtingsvolle ethische expressionisme'. Zie: Fontijn en Polak, 'Modernisme', p. 202-203.

55 Zie ook: Versluys, 'Van music-halls tot maanstraalstraten', p. 88: '[...] "Mijnheer Zoënzo", de incarnatie van de Belgische mediocriteit. [...] Deze botte bourgeois is een allegorisch personage,

dat de hele moderne samenleving representeert [...] een gemakkelijke prooi voor de massacultuur [...] een gecorrumpeerd, ideologisch bankroet personage [...] symbool voor een vorm van kleinburgerlijkheid die de dichter resoluut afwijst.'

56 Vgl. Vaessens, 'De lichte waanzin van het onmogelijke', p. 58.

57 Vgl. Van Ostaijen, *Verzameld werk/proza. Kritieken en essays*, p. 317, waar Van Ostaijen spreekt over zijn in 1922 begonnen 'propaganda voor de zuivere lyriek ten eerste, ten tweede voor deze opvatting dat de lyriek een zwakkere vorm van de extase is'.

58 *Brieven* I, p. 58-59 + n.

59 Zie: Van Ostaijen, 'Marsman of vijftig procent'. In: Van Ostaijen, *Verzameld werk/proza. Kritieken en essays*, p. 334-338. Zo vindt hij Marsmans gedichten na *Verzen* 'te opzettelijk "verheven"'.

60 Van Ostaijen, *Verzameld werk/proza. Kritieken en essays*, p. 260-261: 'Duco Perkens est, à l'heure actuelle, le seul romancier d'avant-garde. [...] On admire sa façon de mener l'action et sa conscience à ne jamais prendre l'analyse de l'action pour l'action même.'

61 Hadermann, '1 april 1925: Het eerste nummer van De driehoek verschijnt', p. 628.

62 Van Ostaijen, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, p. 373. Een escouade is een grapje.

63 Hadermann, '1 april 1925', p. 625.

64 *Vriend of vijand*, p. 116; *Vw* II, p. 179. Deze anekdote kan gedateerd worden tussen 5-9-1924 (toen Van Ostaijen bedankte voor de V.V.L.) en 13-2-1926 (toen hijzich liet overhalen weer aanwezig te zijn op een bestuursvergadering). Zie: Borgers, *Kroniek van Paul van Ostaijen*, p. 109.

65 Idem.

66 Hadermann, *Het vuur in de verte*, p. 305.

67 Van Ostaijen, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, p. 373-374.

68 Vgl. Paul van Ostaijen aan Du Perron, 12-9-1927. Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*, deel I, p. 846.

69 Zie: *Brieven* I, p. 52-53.

70 *Brieven* I, p. 59 (26-3-1925 aan Paul van Ostaijen).

71 *Vriend of vijand*, p. 114; *Vw* II, p. 178. Oorspronkelijk in: *Vandaag*, april 1929.

72 Burssens, *Dagboek*, p. 40. Eerder in: 'Dagboekbladen', p. 275. Het betreft hier een dagboekblad uit 1942, dus met betrekking tot Du Perron is er eerder sprake van een memoriaal geschrift. Voorzichtigheid is geboden: Henri-Floris Jespers heeft laten zien dat Burssens er niet voor terugschrok om te fabuleren. Zie: Henri-Floris Jespers, *Cadavre exquis te Miavoye*, Centrum voor Documentatie en Reëvaluatie, Cahier nr. 3, Antwerpen: Uitgeverij Jef Meert 1999.

73 Zie: catalogus nr. 1, Antiquariaat De Tirlemont, Amsterdam, 30-3-1984: 'In de kelders van het etablissement "Den Hulstkamp" aan de Antwerpse Keyserlei is onlangs een billard gevonden dat wordt toegeschreven aan Paul van Ostaijen.' Wedstrijd-formulieren in een farde gestoken op het biljart wijzen uit dat Du Perron bijna altijd won. Verder zijn teruggevonden koperen plaatjes met op de keus de volgende initialen: P.v.O., G.B., E.d.P., J.P.

74 Zie: Jespers, *Klemmen voor koorddanser*, p. 8-9.

75 Deze en volgende feitelijke gegevens zijn ontleend aan: Borgers, *Kroniek van Paul van Ostaijen.*

76 In *Kroniek van Paul van Ostaijen* is op blz. 106 een geïllustreerde brief van Creixams aan Van Ostaijen gepubliceerd.

77 Perkens, *Bij gebrek aan ernst* (1926). In *Poging tot afstand* van 1927 is deze strofe komen te vervallen. In *Vw* I, p. 35, zijn de twee regels over Van Ostaijen vervangen door de volgende: 'zelfs wie zijn hart heeft opgegeten, / blijft soms als dichter zwak en ziek'.

78 Collectie Antiquariaat Schuhmacher, Amsterdam.

79 Zie: Borgers, *Kroniek van Paul van Ostaijen*, p. 109. Helaas is de in februari 1926 geschreven opdracht niet volledig geciteerd.

80 *Brieven* I, p. 88.

81 Borgers suggereert in zijn *Kroniek van Paul van Ostaijen* dat deze titel is geïnspireerd door Du Perron. Dit lijkt mij zeer aannemelijk. Interessant is het iconoclastische artikel 'Een vermeende vriendschap. *Van Ostaijen versus Du Perron*'. Speliers heeft echter te weinig aandacht voor wat Du Perron en Van Ostaijen, bij alle verschil, met elkaar verbond.

82 Zie: Borgers, *Kroniek van Paul van Ostaijen*, p. 109-110. De galerie werd in april elders heropend en kwam onder leiding te staan van Geert van Bruaene en Camille Goemans.

83 Jespers, 'Poëties erken ik alleen Burssens als mijn kameraad', p. 131.

84 Mogelijk was Du Perron op de hoogte van een literaire polemiek die in 1923 in Dirk Costers tijdschrift *De Stem* had gewoed. Urbain van de Voorde had in februari 1923 in zijn artikel

'Rythme en beeld' het expressionisme en Van Ostaijen aangevallen, waarop diverse reacties waren binnengekomen. Wies Moens had Van Ostaijen aangespoord zelf ook te reageren. Van Ostaijens repliek bleef achterwege, nadat Coster hem desgevraagd had laten weten dat de discussie was gesloten. Zie: De Wispelaere, 'Literaire steekspelen'.

85 Vgl. *De Driehoek*, nr. 1, april 1925, of *Cahiers van een lezer*, deel 1, p. 5-8. Deze bescheidenheidsfrasen zijn niet meer terug te vinden in de gewijzigde versie. Vgl. *Vw* II, p. 7-8, met de sterk bekorte recensies van *Novellen* en *Piano.*

86 *Brieven* I, p. 50 (13-2-1925).

87 Coster, *Dostojevski. Een essay*, p. 14.

88 Van Ostaijen, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, p. 315, 323.

89 *De Driehoek*, nr. 1, april 1925. In de *Cahiers van een lezer*, deel 1, en in *Vw* II, p. 12-17, zijn de acht voetnoten uit de tijdschriftpublicatie weggelaten.

90 Van Ostaijen, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, p. 309, 271.

91 Idem, p. 329.

92 *Het boozige boekje* verscheen in een oplage van vijftig exemplaren. Een latere dichtbundel die er in ironie en grimmigheid aan herinnert, is Alain Teisters *De huisgod spreekt* (1964), waarin de kunstkritiek op de korrel wordt genomen.

VI
De koorts van het zoeken
1927-1929

Hoofdstuk 23
Poging tot afstand

Gistoux

Medio april 1927 was het kleurrijke Indische gezelschap terug van de reis naar de Rivièra. Mevrouw Du Perron kon als soevereine kasteelvrouw gestalte gaan geven aan haar eigen wereld. Eddy kreeg een kamer toegewezen op de eerste etage, linksboven de voordeur, en een ermee verbonden voorkamertje waar hij vaak werkte. Daarnaast, op de linkervleugel, waren twee of drie kamers bestemd voor zijn vrienden. De rechtervleugel was in hoofdzaak het domein van zijn moeder: zij had er haar slaapkamer en een boudoir en diverse kamers voor haar eigen logees. Elke ochtend moest het dienstmeisje beneden in de keuken een glaasje advocaat inschenken en dit via de brede trap, die met een flauwe bocht naar boven voerde, mevrouw op haar kamer brengen. Mevrouw had verboden dat dan ook de fles zelf meekwam. Zowel boven als beneden was er een lange gang, die het gebouw iets 'kostschoolachtigs' gaf. Beneden bestond de rechtervleugel uit een reeks kleine, muf ruikende kamertjes met aan het uiteinde een grotere salon waarin zelden werd vertoefd. Het donjonachtige rechtertorentje werd praktisch niet gebruikt, het linkertorentje verdiende nauwelijks die naam en was meer een integraal onderdeel van het gebouw.

Alle leven leek zich samen te trekken in het voorste deel van de linkervleugel dat was omgebouwd tot een serre en ingericht met een canapee en gemakkelijke stoelen. Hier concentreerde zich alle activiteit, als was het de lounge van een familiehotel. Er stond een grammofoon, waarop platen

werden gespeeld met krontjongmuziek en de romantische liederen van Reynaldo Hahn. Linksachter bevond zich een zeer grote, feodaal aandoende eetzaal met aan de wanden de Indische jachttrofeeën van Charles du Perron. De eetzaal grensde aan de keuken, waar de kasteelvrouw zelf zich niet onbetuigd liet: als er gasten waren, bepaalde zij uit welke gerechten de rijsttafel zou bestaan en was zij intensief betrokken bij de bereiding door Boe Kok en de keukenhulpjes.[1] In de keuken van het château werden regelmatig 'dodols' geproduceerd: een lekkernij op basis van Javaanse bruine suiker, kokosmelk en vruchtenessences, welke massa urenlang op een laag vuur geroerd diende te worden voordat de vereiste consistentie was bereikt. Zodra hij er oud genoeg voor was, werd ook Gille ingeschakeld om mee te helpen roeren.[2] Ook het in de omgeving van Gistoux geronselde personeel werd door de kasteelvrouw gedrild. Een toegewijde kracht was de chauffeur Victor, een kleine ratachtige man die Eddy vaak heen en weer naar Brussel bracht. Een andere trouwe gedienstige was boswachter Télès, een goedige man met hangsnor die toezicht hield op de uitvoering van de door mevrouw bedachte tuinprojecten en tevens als waker fungeerde.[3] Karakteristiek was een grote bruine ster midden in het grasperk, bestaande uit struiken en omzoomd door rozen, die mevrouw Du Perron had ontworpen.[4]

Op donderdagavond werd naar Javaans gebruik wierook gebrand voor de krissenverzameling op de benedenverdieping, om de geesten gunstig te stemmen. De bedienden moesten met de brandende wierook ook even door alle kamers lopen, want geen enkele geest mocht ontsnappen![5] Met het surplus aan energie dat haar kenmerkte creëerde mevrouw een omgeving waar zij zich thuis kon voelen. Maar na gedane zaken trok zij zich graag terug in haar slaapkamer om zich daar te laten masseren met een mengsel van kajoepoetih en massageolie. Ook dat bracht Indië weer dichterbij. Na haar mediterrane reis begon zij terug te verlangen naar de voortreffelijke massages van de afgedankte mevrouw Vincent. Haar toch al kwetsbare knie had veel te lijden gehad van de reis en deed nog steeds pijn. Mevrouw Vincent zou er wel raad mee weten. Dat wegsturen was wel erg overhaast gebeurd: au fond was mevrouw Vincent toch ook maar een verdwaalde ziel, wie zal zeggen welke nare dingen zij had moeten meemaken? Dus stuurde mevrouw Du Perron een brief naar Nice en prompt kreeg zij een reuze aardig antwoord terug. 'Een malloot,' had Eddy haar genoemd, maar zíjn vrienden waren heus niet veel beter! Nee, mevrouw Vincent mocht dan wel een enorme klets zijn, maar een adder was ze beslist niet. Zij moest maar overkomen, dan konden haar handen de pijn uit haar leden wegmasseren!

Mevrouw Du Perron negeerde de protesten van haar zoon, die het beter vond als mevrouw Vincent, die ‘oude draak’, met haar armoedje aan de Côte d'Azur bleef wonen. Zij wierp tegen dat die arme mevrouw Vincent in ruil voor haar massages verzekerd zou zijn van haar natje en haar droogje, daar school toch niets kwaads in? Haar besluit stond vast, mevrouw Vincent was van harte welkom! Ze zou het dienstmeisje vragen een van de vertrekken op de eerste etage in gereedheid te brengen.[6]

Met de komst van mevrouw Vincent begon de eerste akte van wat Jan van Nijlen heeft genoemd ‘de operetten en de drama's die in het kasteel om de beurt werden opgevoerd’. Eddy du Perron vatte al die gebeurtenissen samen in de term ‘het gekkenhuis’. Het kasteel van Gistoux was voor de buitenstaander echter nog iets anders, namelijk ‘een nederzetting van een volgens geheel andere begrippen en opvattingen levend gezin, dat zich volstrekt niet aan de zeden en gewoonten van het nieuwe land kon aanpassen’.[7] De zoon van de kasteelvrouw vormde daar geen uitzondering op. Volgens een van de dorpelingen die achter het château woonde was Eddy ‘niet normaal’, hij werd altijd verliefd op de vrouwelijke bedienden en streelde zomaar hun benen. Een van zijn liefjes zou Angèle Beyreau zijn geweest, de dochter van de tuinman, overigens geen schoonheid. De Du Perrons waren een vreemde familie die erg op zichzelf bleef.[8]

Op Gistoux ging iedereen zijn eigen gang. Eddy bracht bijna al zijn tijd door in zijn karig gemeubileerde slaapkamer, slechts gevuld met een bed, een grote boekenkast, een kleine marmeren schrijftafel en op de schoorsteen het borstbeeld van een gedecolleteerde dame. Op deze kamer schreef, ontbeet en rustte hij, meestal in pyjama. Hij schreef ‘met één been onder zich op zijn stoel gehaald, de punt van zijn tong tussen zijn lippen, en volkomen onverstoorbaar’.[9] Overigens onttrok hij zich ook wel eens aan de vaste tijden voor de lunch en het avondmaal, zodat het eten later apart voor hem opgewarmd moest worden.[10] Verder had hij weinig egards voor vrouwen, zoals Carel Willink ondervond toen hij in juli 1927 op het château logeerde. Het vrouwelijk huispersoneel moest op zijn Indisch altijd door de jonge meneer worden geproefd. Op een keer zat Willink in Eddy's kamer, toen er een nieuw dienstmeisje kwam. Willink moest opkrassen, want meneer wilde haar in bed nemen. Toen Willink later vroeg wat er gebeurd was, antwoordde Eddy: ‘Niets.’ Terwijl hij haar uitkleedde, had hij een onbedaarlijke lachbui gekregen, omdat er steeds maar muntstukjes van tien centimes die ze als fooi had gekregen uit haar zakken rolden. Mevrouw Du Perron accepteerde dit gedrag als de gewoonste zaak

van de wereld en Simone kon er niets tegenin brengen, want zij was niet met Eddy getrouwd - zij nam een positie in die het midden hield tussen huisgenote en ondergeschikte.[11]

Dan was er verder nog het genegeerde pleegzusje Ina, dat een beetje meehobbelde. Maar de operettesfeer werd toch vooral in huis gebracht door de 'hogere' bedienden: zij 'die, als gouvernante, gezelschapsdame, masseuse of dergelijke in dienst werden genomen onder de meest curieuze omstandigheden. Meestal kwamen die dames uit het buitenland en hadden een vrij avontuurlijk leven achter de rug. Zij hadden een zekere allure, waren vaak niet onknap, altijd rad van tong - hetgeen bij het ruziemaken een voordeel was - en over het algemeen modieus gekleed.'[12] De eerste van deze reeks dames was mevrouw Vincent. Het liep algauw spaak. Mevrouw Vincent kweet zich niet zo goed meer van haar taak als masseuse. De beschrijving van mevrouw Starlette in *Het land van herkomst* wekt de suggestie dat zij querulant was en doortrapt, maar wellicht speelde ook een element van beginnende dementie mee: vergeetachtigheid die haar achterdocht voedde, zodat ze beschuldigingen uitte dat men in het dorp een paraplu van haar had gestolen en dat in het château het dienstmeisje ervandoor was gegaan met haar tasje met geld. En zo moest de kasteelvrouw opdraaien voor het verloren geld, maar toen de tas 'tussen zitting en leuning van een fauteuil' werd teruggevonden bleek hij slechts vijf frank te bevatten. De verdere gebeurtenissen worden in de roman als volgt samengevat:

> 'Terwijl ik in Brussel was, kreeg ik op een dag bezoek van haar en het opgewonden relaas dat zij nu door mijn moeder Grouhy was uitgezet; mijn moeder had geweigerd haar reisgeld te geven of wat dan ook. Ik gaf haar geld, maar zij ging niet meer uit Brussel weg [...]. In Spa speelde zij en schreef mij om geld als zij niets meer over had; zij schreef mij lange brieven en wilde vooral nooit in een oudevrouwenhuis. Deze trots, haar vitaliteit ook, gaven mij enige sympatie; ik stuurde haar kleine sommetjes en raadde haar aan haar mémoires te schrijven, in de hoop die voor haar te kunnen publiceren. Zij schreef vele cahiers vol; maar er viel niets mee te beginnen [...] Ik zei mijn moeder dat ik mevrouw Starlette nu in haar plaats tot protégée gekregen had, maar evenals in Indië wilde zij van een verzoening toch volstrekt niets weten, Mevrouw Starlette behoorde niet tot de adders maar tot de ondankbare honden: zij was dageliks met moddervoeten door de serre gestapt en te laat aan tafel verschenen en toen mijn moeder de serre had laten sluiten

had zij op hoge toon haar ontevredenheid daarover geuit, omdat zij dààrdoor nu te laat kwam. Dit was het vergrijp waarvoor geen pardon meer bestond, gegeven ook de werkelik verwaarloosde massage.'[13]

Tijdens de episode met mevrouw Vincent kwam oom Van Lennep nog een keer logeren, maar hij maakte een doffe indruk. Volgens tante Lot, die wachtte op een geldzending die haar in staat zou stellen om naar Indië terug te gaan, begon hij kinds te worden. Zijn verhouding met Madeline was veranderd: na de dood van Charles wilde zij geen spiritistische seances meer met hem houden. Zo dreven de twee oude vrienden uit elkaar. Het duizelde tante Lot van alle perkara's in het château. Haar neef, die haar zeer toegenegen was, heeft haar houding in zijn roman aldus geschetst: 'Zij zat ook nu voortdurend op spelden om niet te veel of te weinig te zeggen, en om de schijn op te houden dat zij partij voor mijn moeder koos, zonder dit in werkelikheid in het minst te doen. Terwijl dus een nieuw drama van keukenmeid of chauffeur behandeld werd, zat zij heel rechtop met een handwerk, haar gezicht stond strak en afkeurend, zonder dat men zeggen kon dat het niet tegen de chauffeur was; zij zuchtte: - Hm! - op wat mijn moeder haar vertelde, alsof zij de inhoud van het verhaal afkeurde en niet de vertelster, maar de vertelster verwachtte altijd heel wat anders en was er geen dupe van.' Tante Lot kón ook niet te veel zeggen, want haar geld was op en zij kon nergens anders heen.[14]

De volgende bejaarde dame die zich meldde was Marie van Gogh, een verre nicht van de schilder. Haar fictioneel alter ego in de roman heet Mimi van Gerth. Zij was een oude vriendin van tante Lot. Ook zij was over de zeventig, maar gedroeg zich heel koket. Zij tooide zich met een bruine pruik, die niet kon beletten dat er soms een sliert grijs haar tevoorschijn sprong. In de roman heet het dat haar ogen 'nu nog lonkten en gloeiden met een petroleumglans; evenals mevrouw Starlette was zij klein en vlug, maar met de démarche van een dame en niet van een suffragette. Alleen de mallotigheid was even onverdund.'[15] Tante Lot waarschuwde Madeline tegen Marie van Gogh: zij stond bekend als een kwaadspreekster en kon het ook met haar eigen kinderen niet goed vinden. Maar inmiddels had deze nieuwe ster zich al dusdanig goed gekweten van allerlei huishoudelijke taken dat er geen spráke van was dat zij zou moeten vertrekken! Dus toen tante Lot terugging naar Indië bléef mevrouw Van Gogh, tot groot ongenoegen van Eddy, die het al op de eerste dag van haar op zijn zenuwen kreeg. Madeline en Marie zouden het anderhalf jaar met elkaar uithouden.[16]

Het plezier van het uitgeven

In *Het land van herkomst* wordt de indruk gewekt dat Arthur Ducroo maar ‘een gering maandgeld’ van zijn moeder kreeg, terwijl zij zichzelf niets ontzegde. Graaflant, het alter ego van Jan Greshoff, ziet dat als een van de talloze blijken dat Arthurs moeder ‘niet lief’ was.[17] De vrouw van Jan Greshoff nuanceert dit beeld. Volgens haar was mevrouw Du Perron altijd gastvrij voor iedereen en liet ze Eddy ook zijn gang gaan, mits hij haar niet te lang alleen liet. Hij kwam dan ook altijd terug van zijn dagelijkse ritten naar Brussel. Maar als hij langere tijd op reis wilde, dan had hij meer geld nodig en ‘moest er eindeloos om dat geld gesoebat worden’. Eddy liet dat maar zo, hij was het met zijn vader ook niet anders gewend geweest. Het kwam niet in hem op zijn vaderlijk erfdeel op te eisen, want zijn moeder was ‘zo'n knap financier’. Soms moesten er vrienden aan te pas komen om mevrouw Du Perron te overreden haar zoon te laten gaan en voldoende reisgeld mee te geven. Uiteindelijk stemde ze dan wel toe, maar niet zonder zichzelf vrij te pleiten: ‘Natuurlijk wil ik Eddy geld geven, maar hij kan niet zonder mij en zal wel weer gauw hier terug zijn!’[18]

Uit deze passage blijkt weliswaar Du Perrons grote economische afhankelijkheid van zijn moeder, maar niet dat hij werd kortgehouden. Pas als hij haar voor langere tijd alleen dreigde te laten, hield zij de knip op haar beurs. In andere opzichten was er geen reden tot klagen: tot enige tijd voor zijn moeders dood leefde het Indische herenzoontje als een jeugdig en enigszins excentriek rentenier. In België had hij de beschikking over een auto met eigen chauffeur en buiten België bediende hij zich veelal van taxi's. Wat zijn kleding betreft, was hij niet veeleisend: hij droeg confectiepakken die hij in de winkel kocht en meteen aantrok. Een vest vond hij maar onzin, dus dit werd na de aankoop van het pak ergens op straat weggesmeten. Gefriemel aan zijn lijf stond hem tegen, dus voor hem geen maatpak. Aan eten en drinken stelde hij geen hoge eisen. Hij hield niet erg van alcoholhoudende dranken, maar een glaasje wijn dronk hij wel mee; hij had zijn tax echter snel bereikt en werd dan ongeveer mataglap van de alcohol.[19] Ook is deze Indische jongen nooit een fijnproever geweest, zijn grootste genoegen op het gebied van voedsel was roomijs, waarvoor hij de chauffeur graag liet omrijden.[20]

Het liefst gaf hij zijn geld uit aan boeken van auteurs die hem interesseerden. Verder kon hij zich de luxe veroorloven om eigen literaire producten in een geringe oplaag te doen uitgeven: *Manuscrit trouvé dans une poche* (1923), *Het roerend bezit* (1924, tweede druk), *Agath* (1925), *De be-*

houden prullemand (1925 en 1927), *Filter* (1925), *Het boozige boekje* (1926), *De koning en zijn min* (1926), *Ballade der Polderlandsche onrustige kapoenen* (1927), *Alle de rozen* (1927), *Poging tot afstand* (1927), *Een voorbereiding* (1927) en de vijf *Cahiers van een lezer* (1928-1929): zonder het geld van zijn ouders zouden ze vermoedelijk niet zijn gedrukt. En ook de eerste druk van *Het roerend bezit*, als uitgave van Het Overzicht (1924), plus de drie boekjes die onder auspiciën van De Driehoek verschenen, waren tot stand gekomen dankzij een financiële injectie van de auteur. De indirecte geldschieters van uitgeverij De Driehoek waren zijn ouders geweest. Maar dit was nog niet alles: puur voor zijn eigen plezier liet Eddy du Perron af en toe in niet meer dan dertig exemplaren een boekje drukken met werk van hem sympathieke auteurs, meestal 'minor writers' of moeilijk vindbaar werk. Die boekjes verspreidde hij dan onder zijn vrienden. Zo liet hij vóór 1928 minstens acht bibliofiele uitgaven in het Frans drukken, van Jules Choux, Kao Tong Tsia, Malherbe, Claude le Petit, Alfred Jarry, een vertaling van het *Hooglied* door Ernest Renan en twee boekjes van zijn vriend Pascal Pia.[21] Verder was hij betrokken bij de uitgave van pornografische werken van Arthur Rimbaud en Pierre Louÿs, alsook bij de uitgave van een nep-Baudelaire, *Années de Bruxelles* (1927), die was geschreven door de meester-pasticheur Pascal Pia.[22] Daarnaast verzorgde hij ook een bloemlezing uit de liefdeslyriek van P.C. Hooft, die onder de titel *Minnedichten* in 1926 verscheen bij W.N. Dinger te Bussum. Deze zelfde Dinger fungeerde bovendien als uitgevervan de eerste drukvan *Poging tot afstand* en *Een voorbereiding* (1927), alsook van het tijdschrift *Avontuur* (1928), waarbij het financieel risico werd gedeeld.

Wat uit deze indrukwekkende reeks titels duidelijk wordt, is dat het Eddy du Perron niet aan geld ontbrak om zijn literaire hobby's uit te leven. Na de dood van zijn vader namen zijn activiteiten als bibliofiel uitgever zelfs toe.[23] Het verklaart ook zijn faam als Frans georiënteerde 'Oostersche nabob met letterkundige neigingen'. De Brusselse boekhandelaar Raoul Simonson (1896-1965), die als uitgever was opgetreden van *Filter* en *Bij gebrek aan ernst* (1926), hielp mee deze reputatie te verspreiden.[24] Simonson had hem eens voor enkele honderden franks een luxe-editie verkocht van Gides *Les caves du Vatican* en zag het werk een week later 'nagenoeg gedecimeerd' terug in Du Perrons bibliotheek: hij had er rücksichtslos de pagina's uitgesneden die hem niet bevielen.[25] De eigenzinnige wijze waarop Du Perron zijn privé-bibliotheek inrichtte - hij liet zijn boeken inbinden in uniform grijze bandjes, soms na verwijdering van bladzijden of hele katernen - was een gruwel voor elke bibliofiel. Als een

boek geen portret van de auteur bevatte, rustte hij dikwijls niet voordat hij er een had gevonden, dat hij dan zelf inplakte. Deze gewoonte, evenals de door hem verzorgde uitgaafjes, zijn tekenend voor Du Perrons eigenzinnige omgang met literatuur, waarbij de persoonlijkheid voorop stond.

In de gemeente Elsene te Brussel had Du Perron een drukker gevonden die hij het meeste van zijn drukwerk uit die tijd zou laten uitvoeren: Alphonse Breuer. Een meer persoonlijke omgang had hij met Raoul Simonson, die hij in zijn vijfde cahier beschreef als een 'belezen boekhandelaar' met 'een prachtige eigen biblioteek'. Het was Simonson die Du Perron op het spoor zette van de schrijvers Jean de Tinan (1874-1898) en Paul Léautaud (1872-1956).[26] Op 3 november 1925 kwam Du Perron bij Simonson Alexandre A.M. Stols (1900-1973) tegen van de te Maastricht gevestigde firma Boosten-Stols, die een eigen drukkerij had. Stols wilde ook als uitgever zijn vleugels uitslaan. Hij bood Du Perron aan voor Nederland 200 exemplaren af te nemen van *Bij gebrek aan ernst*, aangezien zijn firma in relatie stond met allerlei boekhandels in den lande.[27]

Als distributeur van het verzameld werk van Duco Perkens zou Stols het laten afweten, maar later ontpopte hij zich toch als een zeer nuttige relatie. Du Perron was onder de indruk gekomen van Stols' drukwerk en vroeg hem prijsopgaaf voor het drukken van *Het boozige boekje* in vijftig exemplaren.[28] Deze drukopdracht vormde het begin van een vruchtbare samenwerking die zou leiden tot talloze uitgaven. In 1928 kwamen bij Stols uit: *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.* De oplage was niet groot: telkens 265 exemplaren, maar het financieel risico werd door de uitgever zelf gedragen en Du Perron vond eindelijk aansluiting bij de Nederlandse letteren.

Eind 1927 vestigde Stols zich in Brussel, terwijl de drukkerij in Maastricht bleef. Du Perron was echter wat wantrouwig geworden, omdat Stols wegens 'ontzettende drukte' had afgezien van de distributie van *Bij gebrek aan ernst.* Stols leek het evenals Simonson voorzien te hebben op zijn bibliofiele uitgaafjes.[29] Du Perron wendde zich dus tot W.N. Dinger, die hij via Willink had leren kennen.[30] Willem Nicolaas Dinger (1899-1967) had zich al in september 1925 opgeworpen als distributeur van uitgaven van De Driehoek en trachtte zich ook te profileren als drukker en uitgever.[31] Hij had een aantal ooms met Indische connecties - de trots van de familie was oom Jan Dinger, die het had geschopt tot eigenaar-directeur van cultuurmaatschappijen in Indië en daarmee multimiljonair was geworden. Zelf was W.N. Dinger in Hilversum geboren; hij bleef zijn hele

leven in Het Gooi wonen, waar hij de invloed onderging van idealistische Gooise ontwikkelingen sinds de eeuwwisseling zoals de kolonie Walden. Hij was een radicaal, sociaal voelend mens, actief in de vredesbeweging en principieel dienstweigeraar, waarvoor hij werd gestraft met militaire detentie. Hij zou trouwen met Mellie Uyldert en samen met haar - voor die tijd zeer moderne - vegetarische restaurants openen in Den Haag en Rotterdam.[32] Op 28 juni 1926 deed hij Du Perron in krullerige hoofdletters prijsopgaafvoor het drukken van *Bij gebrek aan ernst.*[33] Brusselse drukkers waren echter goedkoper, dus Dinger werd alleen ingeschakeld als distributeur van *Bij gebrek aan ernst* en als uitgever van *Poging tot afstand* en *Een voorbereiding* (1927).[34] Toen Du Perron hem in september 1927 opzocht voor overleg over het geplande tijdschrift, was hij verrast dat de jeugdige uitgever vanuit zijn ouderlijk huis opereerde.[35]

Alle de rozen

In het jaar 1927 kwam Du Perrons literaire activiteit weer op gang. Direct na terugkomst van de mediterrane reis schreef hij in april, geïnspireerd door de sfeer van het château en het park eromheen, 'Alle de rozen of het gesprek bij maanlicht'.[36] De tekst bestaat uit een nachtelijke monoloog van de dichter tot Yolande, een meisje met blonde haren en blauwe ogen, 'in het blauw-en-blonde maanlicht'. Hij oreert tot haar over de aard van de poëzie en drijft de spot met sonnetten, die niets anders zijn dan een gietvormpje. Zelf doet hij nooit langer dan een kwartier over een sonnet. Als om zijn verstechnische vaardigheid te bewijzen, onderbreekt hij telkens zijn monoloog om een sonnet te reciteren, zes in totaal. Verder brengt hij de dood ter sprake, die hem met angst vervult, en de liefde, die een afwezige God vervangt. Tijdens deze alleenspraak, onderbroken door recitaties, doet Yolande er het zwijgen toe. Op een gegeven moment neemt zij hem vanonder haar wimpers op. Zij lopen 'naast elkaar voort, de maan schijnt nog steeds, en het kiezel knerpt weer onder hun voeten'. Als de dichter echter opnieuw begint over de dood en ook zijn mooie Yolande een ter dood veroordeelde noemt, reageert zij nuchter: 'Het wordt werkelik èrg laat, Karel.' De dichter wordt met beide benen teruggezet op de grond, maar zijn dichtersbloed verloochent zich niet: hij hoopt dat Yolande zijn woorden niet over zich heen heeft laten gaan. Hij toetert haar het refrein van 'Alle de rozen' in de oren.

Alle de rozen werd door Breuer gedrukt en verscheen in oktober 1927 in

een oplage van twintig exemplaren. Er zit iets tweeslachtigs in de wijze waarop het maken van sonnetten wordt bespot, terwijl de dichter diverse staaltjes geeft van zijn vaardigheid in het schrijven ervan. Du Perrons affiniteit met P.C. Hooft was juist gebleken in de door hem verzorgde bloemlezing *Minne-dichten*, die 22 sonnetten bevat naast vele 'sangen' en een enkel 'liedt' of 'deuntje'. In het tweede sonnet van *Alle de rozen* wordt verwezen naar Hooft, 'die vroegre Hooft, / die aan de minne deed, en aan een min-god heeft geloofd'. Maar de sonnetten derailleren in spottende terzinen. Evenals dat bij Duco Perkens het geval was geweest, verbergt een romantische aandrang zich achter spotlust. Een nieuwe ontwikkeling in Du Perrons oeuvre bracht dit boekje niet.

De Vlaamse dichter-criticus Raymond Herreman (1896-1971), een van de twintig bevoorrechten die een exemplaar ontvingen, heeft *Alle de rozen* gerecenseerd. Hij kon er niet veel in zien: wat was het eigenlijk? 'betoog, een manifest, een fantazie?' Hij richt zich rechtstreeks tot 'mijn goede heer du Perron', in wie het te prijzen valt dat hij zijn bakens verzet. Maar 'waar brengt u ons? Waar brengt u Yolande? Begrijpelijk dat het meisje niet reageert, noch op uw proza noch op uw verzen.' Hij heeft het meisje met zijn 'problematische woorden' afgeschrikt! Du Perron werpt alles weg: 'God, én de inspiratie, én de liefde.' Herreman weet niet wat hij ervan moet denken; Du Perron is volgens hem 'tè kwistig met zijn speelsch vernuft en geestige arabesken. Of ik te bedaard?'[37]

In zijn eerder verschenen bespreking van *Poging tot afstand*, het verzamelde poëtische oeuvre van Duco Perkens, had Herreman dieper gegraven naar de intenties van de schrijver. Hij schetst hem als een fantaisist, zoals Tristan Derème, Jean Pellerin, Paul-Jean Toulet, Richard Minne en Jan Greshoff, maar Du Perron behoorde niet tot diegenen 'die zonder lawijd, / naar evenredigheid / de zoete wereld meten', want zijn 'ironie is venijniger, zijn gekheid soms brutaler, zijn lyriek [...] mystieker dan bij genoemde Franschen'.[38] Er is niet die luchtige afstand, want Du Perron is in wezen een vechter. Ook wisselt hij voortdurend van gedaante: 'hij wordt duivel en poedel, en wij krijgen den indruk dat hij zelden du Perron wordt'. Herreman had scherp gezien dat de Perkensiaanse gedichten een en al maskerade waren, maar ook dat Du Perron trachtte door te stoten naar iets eigens.

Een voorbereiding

Zelf besefte Du Perron maar al te goed dat hij zijn vorm nog niet had gevonden. Uit een verlangen naar afronding en zuivering maakte hij omstreeks 1927 schoon schip. Hij publiceerde het definitieve literaire testament van Duco Perkens in de twee deeltjes *Poging tot afstand* (1927) en *Bij gebrek aan ernst* (1928). In mei 1927 liet hij een keuze verschijnen uit *De behouden prullemand* die hij beschouwde als de verzen van zijn vorige incarnatie Kristiaan Watteyn, wiens roman *Een voorbereiding, zijnde de cahiers van Kristiaan Watteyn* gelijktijdig werd gedrukt. Achter *Een voorbereiding* had hij in april 1926 eindelijk een punt gezet door in luttele dagen de drie slothoofdstukken te schrijven.[39] Enkele maanden later bekende hij aan Paul van Ostaijen dat het boek ver van hem af was komen te staan, omdat hij er al in 1922 aan was begonnen en er ‘met een, ook uitsluitend literair gesproken, telkens veranderende smaak’ mee was ‘voortgegaan tot half'23’. Behalve dat hij er een slot aan had gebreid, had hij ook nog duchtig in de tekst geschrapt. Toch kon het hem nog steeds niet bevredigen, de toon was wel aardig, maar het verhaal zelf had niet veel om het lijf: de brieven van Watteyn aan Andrée deden hem zelfs denken aan ‘de Hollandsche verlovingsdrama's’.[40] Het naturalisme zat hem dwars. In zijn eerste schrijfperiode had hij de werkelijkheid weliswaar als uitgangspunt genomen, maar bewust vervreemding nagestreefd. Zo wilde hij het portret van Andrée Maricot vervormen door het te baseren op Jeffay's schilderij van Clairette, waarin hem opvielen een ‘vermoeide en tegelijk harde blik’ en ‘bevroren melancholie’.[41] Maar het lukte hem niet zich voldoende van de bête werkelijkheid los te maken: zijn herinneringen zaten hem in de weg en zijn beschrijving van de met Clairette beleefde episodes werd een traditioneel verhaal over een mislukte liefde. Problematisch was vooral de hybride figuur van Watteyn, die de meeste lezers irriteerde.

Toch bevat *Een voorbereiding* veel kenmerken die de roman in de sfeer van het modernisme trekken: Watteyn vertoont een hoge mate van taalscepsis.[42] Hij geeft staaltjes van stijlkritiek op bepaalde literaire stromingen, terwijl hij zelf een elliptische stijl gebruikt.[43] De roman wordt voorafgegaan door een mystificerende voorrede, waarin de hoofdfiguur op de hak wordt genomen. Er is sprake van een roman *in* een roman: terwijl Watteyn zijn liefdesgeschiedenis vertelt, reflecteert hij over zijn roman *Een studie in buitenkant* die dezelfde ervaringen tot onderwerp zal hebben. Verder is de roman opgebouwd uit heterogene elementen, zoals dagboek,

brieven, dialoog en vertelling. Maar dit alles werd door de contemporaine critici niet opgemerkt, want die waren veel te gefixeerd op het verhaaltje van die 'lummel' van een Watteyn.[44]

Watteyns brieven gaan de sentimentele kant op, terwijl zijn beschouwingen juist spottend en zelfkritisch zijn. Deze discrepantie werd meteen opgemerkt door de criticus Frans Coenen, die *Een voorbereiding* besprak voor het tijdschrift *Groot-Nederland.* Coenen vindt het boek doorgaans geestig, maar betwijfelt de authenticiteit: het 'vertoon van schrijnende scepsis en van zwak cynisme' lijkt niet helemaal echt. Kristiaan Watteyn wordt gekenmerkt door tweeslachtigheid:

> 'In 't algemeen vindt men er deze tegenstrijdigheid, dat het jongemensch Kristiaan Watteyn tegelijk te naïef en te wereldwijs schijnt. [...] Hij lijdt aan zich zelven, en wil, bij God! geen romantisch sentimentalist zijn. En vindt dat negatieve bijwijlen ook weer een pose en weet dan niet naar welken kant zich te keeren in zijn onduldbaar zelfbewustzijn. Maar hoe kan deze broze, fijngevoelige zwakkeling dan zoo iets primitiefs en grofs verlangen als een kunstenaarsleven op den "butte Montmartre?" Hoe kan hij een oogenblik aan deze zijn eigen romantiek geloven?'

Tot zover klinkt Coenens kritiek erg traditioneel, alsof hij een roman had gewenst met karakterontwikkeling, gehoorzamend aan naturalistische criteria. Door het gebruik van de term 'schrijnend', waarop Coster het patent had, krijgt zijn kritiek bovendien een moralistisch tintje. Maar dan corrigeert hij zich: 'Of behoort dit alles toch wel tot de figuur? Is hij de luciede zwakkeling, de zelfcritische ijdeltuit, die voortdurend negeert en afbreekt wat hij toch niet nalaten kon te [d]oen, en wiens wrange critiek op mensch en maatschappij eigenlijk de klacht is om eigen verscheurdheid?'[45] Hier wijken Coenens literair-kritische premissen voor een psychologische benadering, die inderdaad beter past bij Du Perron, groot bewonderaar immers van de verhalen van Edgar Allan Poe en van Stevensons *The strange case of Dr Jekyll and Mr Hyde.* In tegenstelling tot Dr. Jekyll was Du Perron zich scherp bewust van zijn 'duistere ik', ja cultiveerde hij het. Zo vertoont Watteyn een mengeling van enerzijds grote romantische gevoelens, zelfs dweepzucht en pathetiek en anderzijds ironische afstand, zelfspot en een besef van het feit dat hij 'maar' een rol speelt. Bij de figuren van Perkens overweegt de tweede reeks eigenschappen en verscherpt de ironie zich vaker tot cynisme. Alle grote gevoelens worden hier subliem geridiculiseerd.

Du Perron was zeer gefixeerd op de besprekingen van zijn werk, houtsnijdende kritiek nam hij altijd ter harte. Reeds in mei 1928 herzag hij zijn roman grondig en in de tweede druk, die in 1931 bij Stols verscheen, prees hij in het nawoord de scherpzinnigheid van de criticus Coenen. Hij stond echter wel in voor de authenticiteit van de hoofdfiguur: niet de figuur was tweeslachtig, maar 'de *toon* van die zichzelf verklarende figuur'. Du Perron nam hier, zonder dit te zeggen, de kritiek van Paul van Ostaijen over. Die had hem geschreven dat hij als lezer van het begin af aan de ironie en de gechargeerde toon had aanvaard, maar later in de war was gebracht door Kristiaans sentimentaliteit: 'dan weet men niet meer *welk de toon is van het boek*'.[46] Du Perron dacht het euvel op te heffen 'door het meer verhalende gedeelte in de derde persoon te herschrijven en alleen het meer bespiegelende, de kommentaar op het gebeurende, in de eerste persoon te houden'. Ook schrapte hij 'overbodige aantekeningen', maar hij wilde niet ingrijpen in het personage zelf. Het jeugdkarakter van de roman behoorde hem op dat moment niet meer toe, maar hij bleef hem toch wel liefhebben, zoals een vader dat doet met ook 'het zwakste zijner kinderen'.[47]

Paul van Ostaijen bewonderde de souplesse die Du Perron aan de Nederlandse taal had weten te geven en vond de ironiserende voorrede van Reinhard Queselius erg goed, maar ook hij had moeite met de persoon van Watteyn zelf, 'deze ongehoorde stommeling, die maar niet zijn "pucelage" kwijt geraakt!'.[48] De figuur van Queselius is duidelijk geënt op Batavus Droogstoppel, stilistisch, in het gebruik van korte misprijzende zinnetjes, maar ook thematisch: zoals Droogstoppel geen boodschap heeft aan poëzie en meent dat Stern *schwärmt*, vindt Queselius Kristiaan Watteyn 'te sentimenteel' en 'te romanties'. Een geschrift moet voor hem ofwel tot de 'zuivere kunst' behoren ofwel handelsartikel zijn, 'aan te bevelen aan de leesvereniging Nut en Genoegen'. Reinhard Queselius is het prototype van de zelfvoldane burgerlijke Hollander, evenknie van Droogstoppel en voorloper van Jan Lubbes. Maar Kristiaan Watteyn was beslist geen held als Max Havelaar, eerder een amusante en soms in zijn linksheid ontroerende anti-held.

Onmiddellijk na verschijning van de eerste druk stuurde Du Perron Clairette Petrucci een exemplaar toe, met de enigszins matte opdracht: 'Clairette. Ik stuur u dit boek dat u niet zult lezen omdat u "het Vlaams" niet leest. Maar mij dunkt, dat het u toch tezeer toebehoort om het u niet te zenden.' Hij deed er *De behouden prullemand* bij met de inscriptie 'En dit

is het complement van dat'.[49] Wat zal Clairette hebben gedacht van Du Perrons rancuneuze tekening tegenover de titelpagina, waarop zij was afgebeeld als een hooghartige feeks in een baljurk, het hoofd afgewend van de sjofele Watteyn?[50] Zij was nog zo aardig hem een bedankbrief te sturen en belangstellend naar zijn wel en wee te informeren. Hij antwoordde haar licht raillerend en een beetje melancholiek. Zelf was hij minder dan ooit bezig een groot schrijver te worden. Ze moest maar in plaats van *Een voorbereiding* de roman *Penses-tu réussir?* lezen van Jean de Tinan, en daarin vooral het tweede hoofdstuk, 'Bij wijze van bruiloftsdicht bij een mislukt huwelijk'.[51]

Dit was Du Perrons laatste brief aan Clairette Petrucci. Zijn voormalige muze schreef ruim drie maanden later een antwoordbrief vanuit haar vakantieadres in Dudzele. Zij reageerde in het geheel niet op Du Perrons sneer, maar kletste er vrolijk op los, over het slechte zomerweer, haar twee dochtertjes, de dood van haar hondje Pia. Zij had pas een biografie van Disraeli gelezen, maar voor het overige brandde haar intellectuele leven op een zacht pitje, nu haar kinderen al haar aandacht vroegen: feuilletons in modetijdschriften en culinaire recepten hadden het gewonnen van de schilderkunst, die zij niet meer actief beoefende. Begin oktober zouden Marcel en zij zich vestigen in de De Praeterestraat te Brussel, waar zij Eddy hoopte terug te zien.[52]

Dat Eddy du Perron en Clairette Petrucci elkaar nooit meer terugzagen, is niet zo verwonderlijk, want Clairette heeft haar reeds gefrankeerde brief bij nader inzien *niet* verzonden. Misschien zag zij zelf in dat zij en Eddy elkaar niets meer hadden te zeggen. Voortaan zou zij voor haar voormalige aanbidder alleen nog voortleven als literair motief.

Literaire kritiek: studie van de mens

In juli 1927 begon Du Perron na ruim anderhalf jaar weer kritieken te schrijven. Hij koos daarvoor een speciale vorm, die van het cahier of dagboek. Het cahier is een egotistisch document à la Stendhal (1783-1842) en bevat een gestileerde conversatie met zichzelf, alleen geschreven voor een kleine schare getrouwen, 'the happy few'. Du Perrons 'cahiers van een lezer' tonen verwantschap met de ongegeneerd subjectieve kritieken van Paul Léautaud, die eveneens schatplichtig was aan Stendhal. Evenals Stendhal verwierp Du Perron sfeerschildering ten gunste van introspectie en 'psychologische auto-analyse', waarbij 'iedere afzonderlijke daad, be-

weging of opwelling, van ieder gevoel [e]n iedere gevoelsnuance' nauwkeurig werd vastgelegd. Ada Deprez heeft de verwantschap tussen beide auteurs als volgt omschreven:

> 'Beiden leefden, en direct daarop bestudeerden ze zichzelf, hoè zij leefden, als ze tenminste niet speciaal op zoek gingen naar avonturen, minder om het plezier er de helden van te zijn dan om ze te kunnen navertellen. Hun leven en hun werk was eigenlijk een spel van vlakken, waarop hun "ik" zich weerspiegelde en uiteenbrak, van overpeinzingen en sublimeringen, van de hoogste laagvorming in hun romans tot de nauwelijks verhulde in hun brieven, blocnotes, cahiers en memoires.'[53]

Du Perron bezat evenals Stendhal de wil om in zijn zelfanalyse en zelfkritiek tot de bodem te gaan.[54] Hij voelde ook anderszins grote verwantschap met zijn negentiende-eeuwse voorbeeld, niet alleen omdat ze even lang waren (1,66 m) of uiterlijk op elkaar leken, maar ook omdat beider zelfonderzoek dikwijls op gang werd gebracht door hun obsessie met erotiek en liefde. In de tijd dat Du Perron zijn brieven schreef aan Julia Duboux, las hij met vrucht Stendhals *De l'amour* (1822), een minutieuze analyse van de hartstocht en de liefde in al zijn gradaties. In de jaren dertig zijn Stendhals *Chroniques italiennes* (1855) met hun beschrijving van gepassioneerde, monomane minnaars en minnaressen model geweest voor enkele verhalen uit Du Perrons in 1929 geconcipieerde reeks De Onzekeren.[55]

Du Perron was een groot kenner van het werk van Stendhal en de secundaire literatuur daaromheen, maar zelf is hij nooit toegekomen aan een diepgravende systematische beschouwing over de bewonderde schrijver. Wel zijn er in zijn werk talloze verwijzingen naar Stendhal te vinden, die door hun 'bijna obsessionele herhaling' een emblematische waarde krijgen.[56] In 1939 zou hij Sjahrir een aforisme van Stendhal voorhouden dat deze op zijn twintigste had genoteerd: 'La tête ne doit jamais être que le valet de l'âme' (Het hoofd moet nooit méér zijn dan de dienaar van de ziel). Du Perron legt uit: 'Van een van de intelligentste èn meest gepassioneerde schrijvers die de wereld gekend heeft, is dit meer dan een fraze. Wat een programma! Eenvoudig en kompleet.'[57] Een verwant aforisme van Stendhal noteert Du Perron al op 8 december 1927 in een stuk over Arthur van Schendel: 'Il n'y a qu'une grande âme qui ose avoir un style simple' (Alleen een grote ziel durft er een eenvoudige stijl op na te houden).[58] Wat Du Perron onder grootheid van ziel verstaat komt naar voren in zijn kritiek op Paul Valéry, die Stendhal te veel had behandeld 'vanuit

het standpunt intelligentie, geest', terwijl het toch vooral gaat om 'het hart, het gevoel, [...] dat onbepaalbare en nooit te analyserene dat onze zuiverste menselijkheid vormt'.[59]

In zijn literaire kritiek ging het er Du Perron om de maat te nemen van een mens, om de persoonlijkheid van een schrijver terug te vinden in zijn teksten. Het lezen van literatuur en het vaststellen van voorkeuren en antipathieën is niet denkbaar zonder zelfkennis en zelfonderzoek. Du Perrons cahiers staan in het teken van een 'gnothi seauton': ken uzelve. Het voorbeeld voor zo'n subjectieve verkenning had Paul Léautaud gegeven, wiens *Le théâtre de Maurice Boissard* volgens Philippe Noble 'zo'n beetje de Bijbel [was] van Du Perron op het gebied van de literaire kritiek'.[60] Wat Du Perron in Léautaud bewonderde, was dat hij in zijn kritieken voortdurend onopgesmukt zichzelf durfde te zijn en lak had aan reputaties en de publieke opinie. Evenals Léautaud was Du Perron een hartstochtelijk lezer, voor wie het lezen van literatuur een ontmoeting inhield met een persoonlijkheid: beiden hadden een hekel aan schrijvers die zich achter mooie vormen verschuilen. Léautauds satirische geest en non-conformisme sloten aan bij zijn eigen antiburgerlijke houding.

Het is niet toevallig dat Du Perron bij de herdruk van zijn *Cahiers van een lezer* in Stols' reeks *Standpunten & getuigenissen* de drie deeltjes heeft voorzien van twee motto's van Léautaud en één van Stendhal.[61] Du Perron wilde per se geen voorlichter zijn, zoals hij indertijd al aan Jozef Peeters had laten weten. Zijn eerste 'cahier voor mijzelf' (juli 1927) en zijn besluit om zijn cahiers voortaan in slechts dertig exemplaren te laten drukken zijn niets minder dan een programma. Maar in de *Cahiers van een lezer* werden ook Du Perrons bijdragen aan *Den Gulden Winckel* opgenomen, waarin de voorlichtende functie weliswaar niet overheerst, maar ook niet totaal afwezig is.

Du Perron is zevenentwintig jaar als hij nieuwe wegen zoekt voor zijn schrijverschap. Op de achtergrond is daar zijn belangrijke vriendschap met Pascal Pia.[62] Híj had hem de weg gewezen naar het modernisme, aan hém dankte hij de kennismaking met boeken en met schrijvers, zoals Stendhal, die van beslissende betekenis waren voor zijn literaire ontwikkeling. Aantrekkelijk waren ook Pia's literaire eruditie, zijn virtuositeit als dichter en pasticheur, zijn kwaliteiten als schatgraver in de Bibliothèque Nationale en editeur van erotica en pornografica. Pia was een volstrekt belangeloze persoonlijkheid, die anderen grif liet delen in zijn geweldige kennis. Zelf had hij nauwelijks ambities als schrijver, wat samenhing

met zijn ingekankerde pessimisme en nihilisme. Hij prefereerde de clandestiniteit en hield ervan af en toe de academische wereld met literaire vervalsingen een loer te draaien. Iedereen trapte erin. Deze gids die geen voorman wilde zijn, werkte in stilte. Hij was ook een beetje een scharrelaar, net als zijn louche makker-in-clandestiene-uitgaven René Bonnel (1884-1975) en die andere figuur die ook niet geheel zuiver op de graat was: André Malraux. Du Perrons brieven aan Pia zijn nooit teruggevonden, zodat we ons geen precies beeld kunnen vormen van hun gedachtewisseling. Dat neem niet weg dat we Pia, en zijn reservoir aan Franse letterkunde, gerust kunnen zien als een grote invloed op Du Perrons literaire oriëntatie.

Van Ostaijen als klankbord

Paul van Ostaijen was een heel andere persoonlijkheid dan Pascal Pia, al was hij ook een soort scharrelaar geweest, in de kunsthandel. Ook hij was zeer erudiet, maar literatuur was voor hem levensnoodzaak, geen tijdverdrijf. Hij was een bezeten schrijver, die bovenop de nieuwste ontwikkelingen zat en daar zelf mede richting aan gaf. Als zelfbewust voorman van de avant-garde was hij een gids met een beperkte aanhang: hij had zich niet geliefd gemaakt in zijn rol van criticaster van de gezapige Vlaamse letterenkliek, maar toch had men een steels ontzag voor hem. Toen Du Perron hem leerde kennen, was Van Ostaijen net een nieuwe, meer speelse fase van zijn dichterschap ingegaan. Du Perron had weinig affiniteit met Van Ostaijens creatieve werk. In 1935 zou hij verklaren dat de poëzie van zijn Vlaamse vriend hem ‘altijd maar half heeft aangestaan’ en dat hij zijn proza ‘stylistisch gesproken, altijd heel leelijk (hoewel curieus)’ had gevonden.[63]

Deze uitspraak is allerminst gekleurd door de afstand in de tijd, want ook toen Van Ostaijen nog leefde, schroomde Du Perron niet om hem precies te vertellen hoe hij over zijn poëzie dacht. Hij bewonderde het gedicht ‘Melopee’, maar de meeste gedichten van zijn vriend vermochten hem niet onmiddellijk te treffen. Hij had ontzag voor Van Ostaijens ‘formule’, dat wil zeggen ‘de veelzijdigheid en het sportmanschap waarmee je telkens een nieuw probleem aanvalt en oplost’.[64] Daar bleef het echter bij: het experiment in de poëzie was steeds minder aan Du Perron besteed. Terwijl voor de latere Van Ostaijen de hoogste vorm van poëzie een ‘in het metafyziese verankerd spel met woorden’ was, moest een gedicht

wat Du Perron betreft in groeiende mate een direct commentaar op het leven geven. Zijn eigen poëzie had altijd al een bekenteniskarakter gedragen, en een toegenomen parlandistische en anekdotische inslag had dit karakter nog versterkt. Voor Du Perron had literatuur in de eerste plaats betekenis als uitdrukking van een persoonlijkheid, dat wil zeggen van een ongemaskerde mens die voortdurend zijn houding bepaalt tegenover het bestaan. In feite zocht hij in literatuur een existentiële houding op de grondslag van een persoonlijke visie.[65]

Du Perron voelde het meeste voor de *criticus* Paul van Ostaijen. Hij werd geraakt door de satirische geest en polemische scherpte van zijn Vlaamse bondgenoot tegen de ernst. In zijn voor de 'happy few' geschreven cahiers liet Du Perron uiteindelijk alle behoedzaamheid varen en trok hij ten strijde tegen de gezapige Hollandse kritiek, zoals Van Ostaijen dat had gedaan voor Vlaanderen. Hij deinsde er niet voor terug zijn tegenstanders met pittige epitheta te sieren: zo kreeg Matthijs Vermeulen, die 'ernstige' criticus van *De Gids*, te horen dat hij 'een neetoor van het Coster-soort' was, een 'leuterkous' en 'een zaadzak'. Vermeulen had Du Perrons gram gewekt door zijn in een toon van 'betweterige ontevredenheid' geschreven bespreking van Gides roman *Les faux-monnayeurs*.[66]

Du Perrons on-Hollandse geest komt ook naar voren in zijn ingezonden brief aan de redactie van het tijdschrift *Den Gulden Winckel*, waarin hij zich voor het eerst voor een Nederlands publiek profileerde. In deze brief maakt hij zich vrolijk over het alarm dat in de vaderlandse kritiek was geslagen over de roman *De zondaar* van Alie Smeding. De ene criticus was over de andere heengebuiteld in een veroordeling van dit zogenaamd 'pornografische' boek. Du Perron lacht ze allemaal uit: *De zondaar* is net zo min pornografisch als de romans van Emile Zola. Ook de dichter Nijhoff, die *De zondaar* op literaire gronden had afgewezen, krijgt een veeg uit de pan omdat hij geen flauw idee heeft van wat pornografie werkelijk is. Nijhoff had het gepresteerd om Pierre Louÿs' licht-erotiserende schelmenromans *Aphrodite* en *Les aventures du roi Pausole* te rekenen tot de pornografie! De kwestie van het pornografische karakter van *De zondaar* was zo hoog opgelopen, dat Nijgh & Van Ditmar een boekje had uitgegeven onder de titel *Wat de pers zegt van De zondaar door Alie Smeding* - een storm in een glas water. Geprikkeld door de hier gedemonstreerde onbevoegdheid van de Hollandse kritiek schreef Du Perron in de stijl van Laurent Tailhade zijn 'Ballade der Polderlandsche onrustige kapoenen', waarvan de eerste strofe luidt:

Mejuffrouw Smeding heeft het boek gebaard
Dat Polderland een noodkreet zou ontlokken.
Elk kunst-man heeft er zich op blind gestaard
Om er zijn klein artikel uit te fokken.
Borel zelfs voelt zijn rein gemoed bezwaard,
Hij keek nooit verder dan Kwan-Yin haar rokken,
Een oude viespeuk kwijlt licht in zijn baard,
Maar *hij* 's geschoren, en hij luidt de klokken:
'Blijv' Polderland voor zùlke taal bewaard!'
De Lullen Rozewater zijn fameus geschrokken.

De uit vier strofen bestaande ballade werd door *Den Gulden Winckel* geweigerd en verscheen als een soort vlugschrift, in planodruk, maar met twee streepjes in plaats van het woord 'Lullen'.[67] In Du Perrons ogen was Martinus Nijhoff, een van Smedings 'voornaamste belagers', het lulletje rozewater bij uitstek.[68] Du Perrons eerste optreden op het Nederlandse letterkundige toneel was meteen een voltreffer.

Van Ostaijen stond juichend aan de zijlijn bij de eerste salvo's die Du Perron afvuurde op de Hollandse critici. Nadat Du Perron in april 1927 weer contact had opgenomen met zijn zieke kameraad heeft hun correspondentie zich geïntensiveerd. Du Perrons creatieve impasse was nu geheel voorbij. Hij was op zoek naar een podium voor zijn literaire uitingen (het tijdschriftje *Het Woord* was na één jaar op de fles gegaan), maar ook naar een klankbord, en dat laatste kon Van Ostaijen veel beter worden dan Pia, die geen Nederlands verstond, of Willink, wiens literaire smaak niet maatgevend was.

Dat Du Perron het grootste respect had voor Van Ostaijens kritische kwaliteiten, blijkt uit het feit dat hij zich meestal neerlegde bij diens oordeel over zijn werk.[69] Verder stuurde hij hem literatuur toe om zijn ziekbed op te fleuren en tegelijk gebruikte hij hem als toetssteen voor zijn eigen opinies. Die laatste functie komt sterk naar voren, wanneer Du Perron zijn mening formuleert over de katholieke jongeren rond het tijdschrift *De Gemeenschap*, zoals Albert Helman. Hij doet dat eerst in een brief aan Van Ostaijen (22 december 1927) en schrijft er later een cahier over (nieuwjaar 1928). Helman is hem sympathiek, behoudens zijn neiging om af en toe 'de Gemeenschaps-God door zijn helder proza te jassen'. Du Perron had zich in zijn brief overgegeven aan een anti-godsdienstige tirade die Van Ostaijen te ver ging, zodat hij op 30 december 1927

had teruggeschreven: ‘Jij polemiseert tegen de katholieke opzettelikheid en dat is goed. Maar hoedt je de ware mystiek aan te vallen.’ Verder definieerde hij haarzuiver het verschil tussen hem en Du Perron, dat ‘in deze, zoals in vele andere zaken’, hierin school, ‘dat jij streng individueel blijft (bevalt het me of bevalt het me niet), dan wanneer ik toch steeds probeer 50% kritikus te zijn’.

In zijn beschouwing over God en de godsdienst koos Du Perron voor de bijbelboeken die hem bevielen om hun menselijke kwaliteiten (Job, Prediker) en tegen ‘het rapalje dat geregeld de kerk bezoekt, de medeburger besteelt en bijgevolg geen tijd vindt om te denken aan de Dood’. Eind januari 1928 schreef hij een cahier in de vorm van een dialoog met Pedanticus. Voor Du Perron waren Prediker, Omar Khayyam en François Villon leden van een ‘trio dat voor mijn gevoel op de edelste, de moedigste, de berustendste manier tevens gesproken heeft over de Dood. Over het Leven, met onafgebroken de Dood voor ogen.’ Ook Jezus sprak hem aan, niet als wonderdoener, maar als man van actie, tegenstander van het ‘weldenkend burgerdom’ en als iemand die recht op de man af gaat, in klare taal.

Kameraden in het avontuur

Gerrit Borgers heeft Du Perrons brieven aan Van Ostaijen in het winterhalfjaar 1927-1928 gekarakteriseerd als ‘klare wijn bij een ziekbed’.[70] Soms smaakte de wijn Van Ostaijen een beetje wrang, mede als gevolg van die door Du Perron nagestreefde helderheid. Ondanks allerlei behandelingen was Van Ostaijens gezondheidstoestand in de loop van het jaar 1927 drastisch verslechterd, en op 6 september verhuisde hij noodgedwongen van Antwerpen naar sanatorium Le Vallon in de Belgische Ardennen. Onderwijl trachtte Du Perron hem moed in te spreken, mede door hem resoluut te betrekken bij de plannen voor een nieuw tijdschrift die in het najaar in een gevorderd stadium waren geraakt. In zijn ‘Herinneringen aan “modern” Vlaanderen’ heeft Du Perron over deze episode genoteerd: ‘P.v.O. wantrouwde mij misschien half, maar ik was vast besloten hem “mee te nemen”, die richting uit.’[71] Du Perron had al eens eerder met Van Ostaijen gesproken over de mogelijkheid om gezamenlijk een tijdschrift uit te geven, maar die plannen waren lange tijd blijven sluimeren.

Medio september 1927 logeerde Du Perron enkele dagen bij Willink in Amsterdam, waar hij de toentertijd bij Willink inwonende Rein Blijstra

(1901-1975) ontmoette. Samen met Blijstra bracht Du Perron een bezoek aan hun jeugdige uitgever W.N. Dinger in Bussum, die nog bij zijn ouders woonde. Blijstra herinnerde zich dat zij werden gemaand om heel stil te zijn en dat Dinger 'nu en dan schichtig naar de deur keek. Het leek, alsof zijn ouders zijn beroep niet waardeerden. Du Perron was echter onverstoorbaar en legde Dinger precies uit wat van hem verwacht werd, in de schemerige kamer waar we werden ontvangen. Hij was toen we teruggingen aanvankelijk niet erg enthousiast maar in de trein verdwenen alle twijfel en weifel. Ik vond hem een aardige maar wat erg doorzetterige figuur op dat ogenblik, gewend om bij alles en iedereen zijn zin door te drijven.'[72]

De Gooise amateur-uitgever bleek zelf ook veel literaire ambitie te bezitten en wierp zich op als mederedacteur, wat Du Perron uit goeiigheid toestond. Blijstra suggereerde Theo van Doesburg als medewerker te vragen, maar Du Perron was daar absoluut niet voor te vinden. En passant werd wel geregeld dat Dinger Blijstra's debuut *IJzeren vlinders* zou uitgeven.[73] Terwijl Van Ostaijen nog niet over de bespreking was ingelicht, trok Dinger het initiatief naar zich toe en begon volijverig plannen te maken. Du Perron was geconcentreerd bezig met zijn eigen literaire productie. Begin september 1927 had hij een appartement gehuurd in het hart van Brussel, Sint-Jansstraat 21, waar hij zich af en toe terugtrok om te schrijven, niet gehinderd door de operettesfeer van Gistoux.[74] Hier voltooide hij na terugkeer uit Nederland zijn novelle 'Het drama van Huize-aan-Zee', waarin hij de zelfmoord van zijn vader verwerkte. Nu was de weg vrij voor nieuw proza: op 3 oktober schreef hij in één dag het verhaal 'De derde Nameno' en meteen daarna ging hij door met 'Voor alle zekerheid'.

Op 16 oktober 1927 bracht Du Perron zijn enige bezoek aan Paul van Ostaijen in sanatorium Le Vallon te Miavoye-Anthée. De plannen voor het voorgenomen tijdschrift bleven betrekkelijk op de achtergrond, áls ze al zijn besproken. Du Perron was geschrokken van de situatie waarin hij Van Ostaijen aantrof: 'Hij zat daar in dat kleine sanatorium met zeven of acht mensen die misschien allemaal aan dezelfde ziekte leden, maar overigens weinig met elkaar en zeker niets met hèm gemeen hadden. Hij moet er zich ontzaglik, moordend hebben verveeld.' Van Ostaijen sprak met de nodige zelfspot: 'Ik ontvang nu vele brieven met blijken van waardering; men schrijft mij dat mijn kronieken zo bizonder goed zijn, zo volgehouden cerebraal, enz. Maar ik hoor altijd die mensen tegen elkaar zeggen: "Die arme Van Ostaijen is zo ziek. Wij moeten hem maar eens een hart

onder de riem steken.”’[75] Du Perron schonk Van Ostaijen zijn bundel *Alle de rozen*, met de opdracht ‘Aan de kranke dichter / van Miavoye-Anthée, / met beste wensen voor een spoedige / beterschap en een reeks nieuwe verzen. / Zijn vriend / EduP.’[76] Behalve nieuwe verzen en de erotische ballade ‘Vrouwe Karola’ liet hij het manuscript achter van een te publiceren bundel ‘Nutteloos verzet’, die op dat moment bestond uit de verhalen ‘Zo leeg een bestaan’, ‘Nameno's terugkeer’, ‘Historie van gevoel’, ‘Ieder zijn kwelling’, ‘Het drama van Huize-aan-Zee’, ‘De derde Nameno’ en ‘Voor alle zekerheid’. Het verhaal ‘Zo leeg een bestaan’ dateerde van januari 1926, maar de overige waren alle in 1927 ontstaan.

Zo bleef Van Ostaijen toch betrokken bij het literaire leven. Bovendien stuurde Du Perron hem na zijn bezoek regelmatig literatuur toe, onder andere van R.L. Stevenson, en in december zijn eigen bundel *Poging tot afstand.*[77] Van Ostaijen gaf serieuze kritiek op Du Perrons werk en deze aanvaardde al zijn ‘opmerkingen en bedenkingen’.[78] Inmiddels had Dinger *out of the blue* de zieke dichter een brief geschreven waarin hij hem vroeg het voorgenomen tijdschrift mede te financieren en alvast een lijstje opgaf van beoogde medewerkers. Van Ostaijen vond dat de man wel erg hard van stapel liep en vroeg Du Perron om uitleg. Du Perron schreef meteen een brief terug van zes kantjes, waarin hij duidelijk maakte dat Dingers onbesuisde ijver geheel voor diens eigen rekening kwam en dat er nog niets was beslist: ‘*In werkelikheid*, als je zou meewerken, staan wij met ons vieren: Jij, Blijstra, Dinger en ik. Burssens zal ook niet neen zeggen, als jij en ik meewerken. Wat de rest betreft: het behoort tot het blauwe Hinein van de heer Dinger.’[79] Hierdoor gerustgesteld, verklaarde Van Ostaijen zich dadelijk tot medewerking bereid.[80]

De Nederlanders Blijstra, Dinger en Du Perron stelden elk tien gulden per maand ter beschikking, terwijl Van Ostaijen en Burssens elk 50 frank (het equivalent van *f* 3,50) per maand ervoor overhadden.[81] Van Ostaijen verontschuldigde zich voor de geringe hoogte van zijn bijdrage met het veelzeggende zinnetje: ‘Mijn ziekte laat me geen buitensporigheden toe.’ Deze toezeggingen waren maar net toereikend voor het drukken van het tijdschrift, de rest moest uit de abonnementen komen.[82] Dit was als financiële basis onvoldoende, zodat het tijdschrift in juni 1928 uit elkaar spatte toen Blijstra en Dinger talmden met het sturen van hun bijdrage.[83] Toch bleek een halfjaar later dat de abonnementen zoveel hadden opgeleverd, dat Burssens Du Perron nog een aardige geldsom kon overmaken.[84] Het tijdschrift werd niet aangegaan met het oog op financieel gewin, maar aangezien Du Perron de communicatie verzorgde met de drukker, Al-

phonse Breuer, was hij financieel gezien de eerst verantwoordelijke. Sommige extraatjes, zoals een cliché van 60 frank, betaalde hij uit eigen zak, maar verder hield hij de financiën goed in de gaten. Hij stelde voor een kleine vóóruitgaaf van 120 frank (voor het prospectus en de intekenkaarten) door vijven te delen en reclameerde later bij Van Ostaijen toen diens bijdrage en die van Burssens voor het eerste nummer wat lang uitbleven.[85]

Men kan zich afvragen, waarom Du Perron als voornaamste instigator van het tijdschrift 'zo bij voortduring aandrong op betaling van minieme bedragen, terwijl hijzelf intussen bezig was veelvouden van de som vereist voor *Avontuur* te spenderen aan allerlei persoonlijk drukwerk'.[86] Het zegt zeker iets over zijn prioriteiten. Maar ook had zijn moeder hem na de dood van vader aangespoord om het zuiniger aan te doen.[87] Op 20 maart 1928 zond hij Willink 300 frank toe die hij hem nog verschuldigd was: 'al wat ik deze maand missen kan (zonder hulp van mijn Mama)', en zegde hem volgende maand de rest toe.[88] Hij moest veertig boeken verkopen om hem dat geld te kunnen sturen. Hij had zich overigens erg gestoord aan de 'Hollandse potigheid' van Willinks eerste brief en de 'niet-minder Hollandse kruidenierswijsheid' van de tweede.[89] Zelf had hij echter ook als een kruidenier leren rekenen, misschien omdat zijn vrienden er zo vaak van uitgingen dat hij wel weer zou optreden als geldschieter. Wat Van Ostaijen betreft, moeten toch Du Perrons frequente boekenzendingen worden genoemd en zijn pogingen zijn zieke vriend op te monteren. En Van Ostaijen zelf, trots als hij was, zou er niet over hebben gepiekerd Du Perron om geld te vragen.

De titel van het tijdschrift, *Avontuur*, kwam van Du Perron, nadat suggesties van Dinger (Volière) en Blijstra (De Papieren Boot) waren afgewezen. Er werd afgesproken dat er alleen creatief werk in zou verschijnen en dat alleen 'het kwalitatieve standpunt' zou meewegen bij de samenstelling, dus met andere woorden dat het niet op enige wijze programmatisch zou zijn. Aanvankelijk wilde Du Perron niet in de redactie, maar Van Ostaijen, die zijn neiging kende om zich als 'onafhankelijk outsider' op te stellen, praatte hem dat resoluut uit het hoofd. Du Perron gaf alle eer aan de kranke dichter van Miavoye: hij mocht het prospectus schrijven. Van Ostaijen deed dat in het volle besef van wat hen bond en scheidde. De titel *Avontuur* duidde al op een zekere onvoorspelbaarheid: 'theoretische saamhorigheid' en 'identiteit van richting' werd van de medewerkers niet verlangd. 'Wij behouden ons dus het recht voor, ons in het avontuur tweelingbroeders te betoonen of elkanders tegenvoeters te zijn.' Wel werd

er een voorkeur uitgesproken voor een meer fantaisistische literatuur en een afkeer van de Hollandse ernst, maar hoofdzaak bleef het avontuur zelf.[90]

In dit gezamenlijke avontuur verschenen niettemin enkele barstjes, toen Du Perron Van Ostaijen voorstelde een enquête in het tijdschrift op te nemen, waarin de lezer een aantal vragen zou worden voorgelegd, onder meer die naar de beste dichter en de beste criticus. Zelf voegde hij zijn antwoorden er alvast bij: Richard Minne als beste dichter en Roel Houwink als beste criticus. Van Ostaijen stond perplex dat hij niet werd genoemd. Hij schreef Du Perron omzichtig terug dat de enquête zijn zegen had als hijzelf maar niet mee hoefde te doen, want als redacteur van het tijdschrift was hij 'nauweliks verkiesbaar'. Toen Du Perron hem verzekerd had dat hij natuurlijk wél verkiesbaar was, kwam de aap uit de mouw: Van Ostaijen liet Du Perron in een brief van 28 december 1927 weten, dat door diens vooraf gegeven antwoorden het belang van de enquête voor hem voorbij was. Het had hem teleurgesteld, maar het verbaasde hem eigenlijk niet dat Du Perron de speelse Richard Minne als dichter boven hém zou stellen. Niet dat het zijn betrokkenheid bij *Avontuur* zou schaden, maar zijn vriend moest niet verwachten dat hij nu zelf nog aan de enquête zou meedoen. In magistraal proza articuleert Van Ostaijen zijn teleurstelling: 'Ik heb vandaag een stem verloren, daarop ik rekende en dat is voor mij voorlopig genoeg. [...] En eenmaal gedesabuseerd, kan ik weer best, over alles en nog wat praten, zonder moeite. En, geloof me, ik sta alweer overeind en zeg: "vooruit dan maar, zonder supporters."'[91]

Per kerende post bekende Du Perron dat zijn bewondering voor Van Ostaijens dichtkunst niet onverdeeld was, maar dat hij waar het op principes aankwam zeker zijn trouwe supporter was - 'tegenover de idioten die beweren dat je raadseltjes opgeeft, poëtiese ruïnes maakt, enz.'. In cultuurhistorisch opzicht nam de dichter Van Ostaijen voor hem de eerste plaats in, maar persoonlijk werd hij vaker getroffen door Minnes gedichten. Wat de literaire kritiek betreft: hierin gaf hij zonder dralen toe dat Van Ostaijen superieur was aan Houwink. Hij had enkel Houwink genoemd om te voorkomen dat Hollandse dichters zouden zeggen dat 'die v. O. eigenlik meer een kritikus is dan een dichter'.[92] Dit antwoord was voldoende om Van Ostaijen gerust te stellen. Het lag ook voor de hand dat Du Perron, die 'toch een zeer groot aksent legt op de betekenis van het gedicht', meer voor Minne zou voelen.

Hedwig Speliers heeft een zeer gechargeerde beschouwing gewijd aan de ‘vermeende vriendschap’ tussen Du Perron en Van Ostaijen. Hij meent dat de affaire over de enquête ‘het bordpapieren karton van hun vriendschap’ heeft doorgeprikt en dat Du Perrons ‘flirt met het modernisme’ tegelijkertijd ten einde kwam.[93] Speliers' interpretatie van de brieven is zo verbeten, dat hij niet heeft willen zien hoe beide schrijvers ondanks verschillen in literaire waardering elkaar veel te zeggen hadden. Du Perron heeft zich zeer veel gelegen laten liggen aan Van Ostaijens kritiek op zijn werk. Bovendien is Du Perrons *proza* het beste bewijs dat zijn ‘flirt met het modernisme’ blijvende sporen heeft achtergelaten.

Du Perron noch andere vrienden voorzagen dat de behandelingen in het sanatorium Van Ostaijen niet zouden helpen. Zelf bleef deze ook optimistisch. In januari 1928 speculeerde hij erop dat hij spoedig ontslagen zou worden, maar direct daarop moest hij weer met 38 graden koorts het bed houden. In antwoord op zijn eerdere, optimistische brief had Du Perron aangeboden hem op het Brusselse ‘gare du Luxembourg’ met de auto op te halen en verder te transporteren naar zijn bestemming.[94] Van Ostaijen schrijft hem terug in een briefje van 23 januari 1928:

[23 januari 1928]

Beste du Perron,

Hartelik dank voor je pak nederlandse boeken. Dat van Greshoff ziet er nogal aardig uit, maar erg ‘poète fantaisiste’.

Vermoedelik ben ik sedert gister over het kwade punt heen, zodat ik weer mag hopen rond zondag aanst. de reis te kunnen ondernemen. Ik schrijf je nog wel. Maar het is onnodig de chauffeur - die wellicht juist vrijaf heeft - beschikbaar te houden. Eventueel past het ook uitstekend met een brusselse taxi.

Enfin, ik hoop dat ik ditmaal, zonder moeilikheden, de spurt zal winnen.

flinke poot je Paul v. O.[95]

Het liep allemaal anders dan gedacht: begin februari was het weer helemaal mis. Du Perron trachtte zijn vriend op te beuren met de gunstige opinie van zijn eigen longendokter over de op Van Ostaijen toegepaste behandeling. Na een kleine opleving ging het weer langzaam achteruit. Op 15 maart schreef Van Ostaijen zijn laatste brieven aan Burssens en Du Perron. Hij meende dat het sinds vijf dagen veel beter ging. Diezelfde dag ‘komt hij in levensgevaar zonder dit zelf te beseffen’. De familie werd ingelicht dat zijn toestand hopeloos was. Op 18 maart 1928 werd hij 's morgens bij het binnenbrengen van het ontbijt dood in bed gevonden.[96]

Het derde en laatste nummer van *Avontuur* verscheen in april 1928 met nagelaten werk van Van Ostaijen, een necrologie door Gaston Burssens en een door hem gemaakte pentekening van de gestorven dichter.[97] Du Perron zou Van Ostaijen herdenken in *Den Gulden Winckel* en een jaar na zijn dood in het Vlaamse blad *Vandaag*.[98] In het laatste stuk bracht Du Perron zijn meest persoonlijke en ontroerende herinneringen. Zijn bijdrage aan *Den Gulden Winckel* is polemisch van toonzetting, een aanval op 'de schoolmeesters, buitenlui en andere beoefenaren van het "gezond verstand"', die in Van Ostaijen niets anders konden zien dan 'een grappenmaker en een verdachte'. Dirk Coster kreeg ervan langs voor zijn bewering dat Van Ostaijen na *Het sienjaal* een verkeerde weg zou zijn ingeslagen: volgens Du Perron scheen hij 'juist in den laatsten tijd tot volste persoonlijkheid [...] gekomen'. Hij gewaagt van Van Ostaijens 'rustelooze intelligentie, voortdurend gespannen, nimmer over een vorig experiment tevreden' en de muzikale zuiverheid die hij in zijn vers nastreefde als 'van een gramophoon-opname'. Du Perrons necrologie eindigde in majeur:

> 'Hij had zijn volgenden bundel willen noemen - met lichte ironie: - *Eerste Boek van Schmoll*, een titel die nu weemoedig stemt door de belofte erin opgesloten. Want zonder twijfel zou hij meer, beter, vollediger, rijker gegeven hebben, en wie weet? van eenige excessen zijn teruggekomen. Zijn oorspronkelijkheid, zijn scherpzinnigheid, zijn zelfkritiek en zijn onrust; zijn trots ook, zijn tot het bittere en achterdochtige toe alleen staan, tegenover iedereen en allen waar het moest, kortom het heele (en eeuwige) drama van den man die essentiëel verschilt van het vulgus en van de lichtpunten van het vulgus - alles was ons een *garantie.* Want het is aan dit soort van geest, hetwelk de burger met wantrouwen "te gecompliceerd" noemt, dat wij iedere uitvinding danken, ook in de litteratuur.
> Paul van Ostaijen's laatste dichtwerk, tot een bundel vereenigd, is toch meer, veel meer reeds, dan een "belofte". Het zal misschien jaren duren eer hij algemeen en naar de volle maat van zijn verdienste zal worden gewaardeerd, maar het is m.i. onmogelijk dat de geschiedschrijver onzer letteren voortaan zal kunnen rekenen buiten deze Aanwinst, en deze Figuur.'

Ondanks enkele persoonlijke reserves was Du Perron overtuigd van de grote rol die Van Ostaijen had gespeeld in de evolutie van de literatuur. Zijn kameraad in het avontuur verdiende zijn cultuurhistorische plaats ten volle.

Eindnoten:

1 Deze beschrijving is gebaseerd op: a) informatie van de bewoner van Gistoux, notaris Jamar (J.H.W. Veenstra, verslag van zijn bezoek op 18-6-1971, Veenstra-archief, LM); b) Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 17; c) brief van Simon Vestdijk aan G.H. 's-Gravesande, in: 's-Gravesande, *E. du Perron*, p. 46-50; d) eigen indrukken ter plaatse bij een bezoek op

4-5-1991. Geen der getuigen vertelt waar zich de bediendenvertrekken bevonden; vermoedelijk moeten we denken aan de kamertjes in de rechtervleugel.

2 Mededeling Gille du Perron, Brussel, 28-9-1991.

3 Voor Victor zie: 's-Gravesande, *E. du Perron*, p. 47. Voor Télès zie: *Vw* III, p. 150; *Hlvh* 1996, p. 125. Boswachter Télès komt met zijn werkelijke naam voor in de roman. Mededeling Gille du Perron, foto coll. mr. A.E. du Perron.

4 Jan van Nijlen zou het ontwerp bezingen in de regels: 'Ik denk zo vaak nog aan Gistoux, / het grijs kasteel en de plataan / achter de ster met roze rozen...' Zie: Van Nijlen, *Verzamelde gedichten 1903-1964*, p. 391.

5 Vgl. *Vw* III, p. 293; *Hlvh* 1996, p. 238.

6 Deze twee alinea's zijn een fictionalisering, gebaseerd op: *Vw* III, p. 423; *Hlvh* 1996, p. 342, en Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 14-17.

7 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 12-13.

8 Gesprek met Irène Tabourdon, Chaumont-Gistoux, 4-5-1991.

9 Vgl. Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 17-18; 's-Gravesande, *E. du Perron*, p. 49.

10 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 17.

11 Gesprekken van J.H.W. Veenstra met A.C. Willink, Amsterdam, 13-7-1970, 15-12-1969.

12 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 15-16.

13 *Vw* III, p. 423-425; *Hlvh* 1996, p. 342-343, 482-483 (toelichtingen in het Greshoff-exemplaar).

14 Vgl. *Vw* III, p. 425-427; *Hlvh* 1996, p. 344-345.

15 *Vw* III, p. 427; *Hlvh* 1996, p. 345, 483 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).

16 Vgl. *Brieven* I, p. 134 (6-10-1927) en p. 311-312 (1-2-1929). Hieruit kan worden opgemaakt, dat Marie van Gogh in elk geval van oktober 1927 tot februari 1929 in Gistoux is gebleven, met mogelijk een marge van enkele maanden daarvoor en daarna. Tante Lot was in elk geval in mei 1927 nog in Gistoux (datum bij de opdracht in haar exemplaar van *Een voorbereiding*, coll. mr. A.E. du Perron). Een opdracht aan een zekere heer Baud (coll. Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde), waarin sprake is van toezending 'direkt [na] verschijnen,' is gedateerd op 28 mei 1927.

17 *Vw* III, p. 41; *Hlvh* 1996, p. 37.

18 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 42-43.

19 Gesprek J.H.W. Veenstra met A.A.M. Stols, Den Helder, 23-9-1968 (Veenstra-archief, coll. LM).

20 Mededeling Gille du Perron, Brussel, 28-9-1991.

21 Zie: Storm, 'E. du Perron als uitgever'.

22 Zie: Storm, 'Du Perron en Baudelaire'.

23 In 1928 verscheen *Ketelmuziek. Een keuze uit de gedichten van J. Greshoff.* Reinder Storm noemt 1929 'een goed jaar voor uitgever Du Perron', met de verschijning van *Archipel* en *Fleurs de marécage* van J. Slauerhoff, *Heimwee naar het zuiden* van Jan van Nijlen en *Disjecta membra* van A. Roland Holst. Zie: Storm, 'E. du Perron als uitgever', p. 20.

24 Zie: Greshoff, *Volière*, p. 30.

25 Deprez, *E. du Perron. Zijn leven en zijn werk*, p. 83, n 34.

26 *Vriend of vijand*, p. 111; *Vw* II, p. 176. DP had met Simonson kennisgemaakt door toedoen van Sophie Leclerq-Moens (1887-1975), de eigenares van Librairie Moens in de Galerie Bortier te Brussel, waar hij vaak kwam snuffelen. Vermoedelijk heeft Du Perron een conflict met Simonson gekregen, gezien de zinsnede: 'ik heb mij over de màn ten slotte niet te beroemen gehad'.

27 Zie: *Brieven* I, p. 72 (3-11-1925 aan A.C. Willink). Zie ook: C. van Dijk, *Alexandre A.M. Stols.*

28 *Brieven* I, p. 83-84 (26-2-1926 aan A.A.M. Stols).

29 Zie: *Brieven* I, p. 124 (17-7-1927 aan A.C. Willink): 'die klein-naar-zich-toe-graaiende bibliopielen'. Zie ook: Hodinius, 'E. du Perron en zijn uitgevers (I)', p. 94-96.

30 Zie: Hodinius, 'E. du Perron en zijn uitgevers (I)', p. 95.

31 W.N. Dinger komt meermalen voor in de kasboeken van De Driehoek en van Jozef Peeters, met de vermelding 'Dinger in depot'. Hij ontving commissie voor zijn werk als distributeur. Coll. AMVC en Godelieve Peeters, Antwerpen.

32 Informatie met dank ontleend aan een brief van 10-12-1991 van zijn zoon Prometheus Dinger (geb. 1935). Mellie Uyldert, later bekend geworden van haar boeken over kruiden, leerde Dinger pas kennen toen hij geen uitgever meer was en geen contact meer had met Du Perron (Mellie Uyldert aan mij, 3-1-1992). Het archief van W.N. Dinger is bij een van zijn verhuizingen verloren gegaan. In 1932 verscheen er nog van zijn hand een fel antikoloniaal gedicht 'Nog

steeds Boven-Digoel', in: *De Nieuwe Weg, onafhankelijk revolutionnair socialistisch tijdschrift*, jrg. 7, nr. 3, maart 1932.

33 Deze brief is als enige bewaard gebleven van Dingers correspondentie met Du Perron (Veenstra-archief, coll. LM).

34 *Bij gebrek aan ernst* (1926) werd in een oplage van 500 exemplaren gedrukt door Brian Hill in de Gewijdeboomstraat 106b te Brussel, terwijl *Poging tot afstand* en *Een voorbereiding* (1927) werden gedrukt door Alphonse Breuer op de Elsense Steenweg 313, beide in een oplage van 120 exemplaren. Zie: *Vw* VII, p. 529, 531, 541.

35 Gesprek van J.H.W. Veenstra met Rein Blijstra, Loenersloot, 15-4-1970 (Veenstra-archief, coll. LM).

36 De datering is onderaan de tekst terug te vinden toen deze voor het eerst werd gepubliceerd, in: *Vlaamsche Arbeid*, [jrg. 19,] deel XXIV, afl. 2, p. 65-69.

37 Herreman, bespreking van: *Poging tot afstand* en *Alle de rozen.*

38 De door Herreman geciteerde dichtregels zijn van Richard Minne. Vergelijk ook de aan Minne ontleende titel van het literair-historische tijdschrift *Z[acht] L[awijd]*.

39 Dit gebeurde in Gistoux. Zie: *Brieven* I, p. 118 (11-6-1927 aan Clairette Wolfers-Petrucci). In de roman zelf worden die laatste hoofdstukken voorafgegaan door de vermelding: 'Bonlez, April 1926'. Bonlez is een plaatsje vlakbij Gistoux, dat Du Perron samen met Willink en Tissing had bezocht. Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 208.

40 *Brieven* I, p. 114 (3-6-1927 aan P. van Ostaijen).

41 DP aan Clairette Petrucci, 1-9-1922: 'C'est votre portrait par Jeffay qui m'impose la héroïne [sic] de cette histoire. Elle est artiste peintre comme vous, mais une femme seule, connaissant parfaitement la vie; elle sera entouré [sic] d'un régiment d'adorateurs comme vous, mais elle les traîtra autrement; elle sera une déesse pour le bête héros et parfaitement creuse en vérité; elle n'aura de vous que *quelqu*' apparence; le regard fatigué et dur en même temps, cette mélancolie glacée que je trouve dans le portrait de Jeffay.' Du Perrons Franse brieven zijn taalkundig allerminst vlekkeloos.

42 Modernisme in de betekenis die Fokkema en Ibsch eraan geven. Zie: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde.*

43 Zie: Watteyn, *Een voorbereiding*, p. 79: Watteyn drukt zijn verlangen door Andrée gekust te worden 'literair, esteties' uit: 'Zij armde inééns hem grijps naar zich toe, mangelde te pletter hem haast op heur borst, zoog op zijn lippen in krimpe kus, welke naliet een flauw-geurig gloeien van kruiden...' Hier heeft Du Perron het gemunt op de woordkunst van een naturalistisch auteur als Israël Querido.

44 Over de herdruk zijn in 1931-1932 ten minste drie kritieken verschenen, alle negatief. De besprekers heetten: Lex Verbraeck, Anthonie Donker en Theun de Vries. Pas in 1984 komt er aandacht voor het modernisme in Du Perrons eerste roman. Zie: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 266-275. De auteurs wijzen onder meer op overeenkomsten met Larbauds *Barnabooth* en met Gides *Les faux-monnayeurs.*

45 Coenen, bespreking van *Een voorbereiding.*

46 Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*, deel I, p. 815.

47 *Een voorbereiding. (Omgewerkte druk)*, p. 180.

48 Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*, deel I, p. 807 en 815 (P. van Ostaijen aan DP, 1 of 2-6-1927 en 19-6-1927).

49 Coll. Mme C. Baeyens, Brussel. In het Frans staat er: 'Clairette. / Je vous envoie ce livre que vous ne lirez pas parce que vous ne / lisez pas "le flamand". Mais il m'a semblé qu'il vous appartenait / trop - tout de même - pour ne pas vous l'envoyer.' respectievelijk 'Et ceci, c'est le complément de cela.' Verder schonk Du Perron een exemplaar aan tante Lot en aan een zekere heer Baud, die allebei uit de opdracht vernamen dat de roman een 'niet al te juist relaas' bevatte van Eddy's 'eerste zonden', maar voor Maurice Casteels noteerde hij, dat de roman het nogal banale verslag bevatte van zijn eerste liefde, of zo 'om en nabij' zijn eerste liefde: 'Mon cher ami, / voici le compte-rendu, plutôt banal, / - n'est-ce pas? - de mon premier / amour, ou d'à peu près mon premier / amour. / Ne vous fâchez pas - (je veux dire, / ne vous fichez pas...) / EdP.' (Coll. Antiquariaat In 't Profijtelijk Boeksken, Westerlo, België.)

50 Zie: *Vw* VII, facsimile na p. 506.

51 *Brieven* I, p. 118-121 (11-6-1927). Over Jean de Tinan zie: Emmanuel van der Aa, 'Een vergeten schrijver-dandy. Jean de Tinan (1874-1898)', in: *Streven* (Antwerpen), jrg. 60, nr. 7, juli-augustus 1993, p. 614-619.

52 Clairette Petrucci aan E. du Perron, 16-9-1927 (coll. Mme C. Baeyens, Brussel). Zie: Clairette Wolfers-Petrucci, ‘Brief uit Dudzele’, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 18, september 2003, p. 28-33.
53 Deprez, *E. du Perron. Zijn leven en zijn werk*, p. 77.
54 Zie ook: Théo Gieling, ‘Stendhal et Eddy du Perron’.
55 DP werkte dit concept uit in de tweede helft van de jaren dertig, maar voltooide alleen de roman *Schandaal in Holland.* Zie: Snoek, ‘De romantische bronnen van “De Onzekeren”’.
56 Zie: Noble, *Een Nederlander in Parijs: Eddy du Perron*, p. 10-12.
57 *Indies memorandum*, p. 113; *Vw* VII, p. 99. In een van de eerste brieven die hij aan Elisabeth de Roos schreef (tussen 14 en 27 mei 1931), legt Du Perron met dit citaat als het ware zijn kaarten op tafel: ‘“Het hoofd moet nooit meer zijn dan de slaaf van de ziel”, schreef Stendhal voor zichzelf op toen hij20 jaar was [...].’
58 *Voor kleine parochie*, p. 62; *Vw* II, p. 50.
59 *Vriend of vijand*, p. 162-165; *Vw* II, p. 207-210. Du Perron voert hier een discussie met ‘V.’, i.e. Victor van Vriesland.
60 Philippe Noble, *Een Nederlander in Parijs: Eddy du Perron*, p. 12.
61 Motto bij *Voor kleine parochie*: ‘Vous devez être de mon avis: écrire pour dire ce qu'on pense, cela seul compte. Dans le contraire, on ne voit pas où est le plaisir.’
62 Over Pia zie: Grenier, *Pascal Pia ou le droit au néant.*
63 *Bw* III, p. 356 (23-12-935).
64 *Brieven* I, p. 137, 190 (6-10-1927 en 29-12-1927 aan P. van Ostaijen). Wel porde DP Van Ostaijen aan om in Stols' serie ‘To the happy few’ een keuze uit zijn gedichten te publiceren. De bloemlezing, die ‘Barbaarse dans’ zou heten en door DP bezorgd zou worden, is niet doorgegaan; hij zou 47 gedichten bevatten, waarvan de eerste drie (‘Barbaarse dans’, ‘Metafiziese Jazz’ en ‘Land Avend’) afkomstig waren uit de bundel *Feesten van angst en pijn* en de overige behoren tot de ‘Nagelaten Gedichten’ in Van Ostaijens verzameld dichtwerk (manuscript coll. LM).
65 Hij stelde *niet* de eis, dat alle literatuur moest zijn gebaseerd op eigen ervaringen en evenmin dat vermommingen uit den boze waren.
66 Zie: *Cahiers van een lezer* 1, p. 39-47; milder in: *Voor kleine parochie*, p. 44-52; *Vw* II, p. 41-47.
67 Zie: *Vw* VII, p. 530-531; *Brieven* I, p. 135-136 (6-10-1927 aan P. van Ostaijen).
68 Zie: *Brieven* I, p. 128 (6-9-1927 aan A.C. Willink).
69 Behalve het bovengenoemde oordeel over de toon van *Een voorbereiding* valt bijvoorbeeld nog te noemen Du Perrons verklaring: ‘Vóór alles stellen we dus weer vast dat je gelijk had toen je beweerde in mij geen lyrikus te zien [...].’ Zie: *Brieven* I, p. 141 (20-10-1927).
70 Borgers, ‘Klare wijn bijeen ziekbed’.
71 *Vw* VII, p. 502.
72 Blijstra, ‘'n Herinnering aan E. du Perron’, p. 54.
73 Gesprek van J.H.W. Veenstra met Rein Blijstra, Loenersloot, 15-4-1970; Borgers, *Het tijdschrift AVONTUUR februari-april 1928*, p. 11-12. *IJzeren vlinders* verscheen eind 1927.
74 Zie: *Brieven* I, p. 125 (2-9-1927 aan A.C. Willink).
75 *Vriend of vijand*, p. 116-117; *Vw* II, p. 179-180.
76 Coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.
77 Met een toepasselijke opdracht, waarin Du Perron zijn eigen dichterschap relativeerde: ‘Aan Paul van Ostaijen / nogmaals deze oude bekende. / (Een Sjienees spreekwoord zegt: / “Men moet van zijn vrienden / veel verdragen”. E.d.P. 12.27’. Zie: Speliers, ‘Een vermeende vriendschap’, p. 77.
78 *Brieven* I, p. 140 (20-10-1927 aan P. van Ostaijen).
79 *Brieven* I, p. 144-145 (10-11-1927 aan P. van Ostaijen).
80 Vgl. Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie 2*, p. 901 (P. van Ostaijen aan DP, 22-11-1927); *Brieven* I, p. 151 (26-11-1927 aan P. van Ostaijen).
81 Zie: *Brieven* I, p. 149 (23-11-1927 aan P. van Ostaijen); Borgers, *Het tijdschrift AVONTUUR*, p. 23.
82 Vgl. Bulhof, ‘Grotesk avontuur’, p. 87.
83 *Brieven* I, p. 253 (7-6-1928 aan G. Burssens).
84 *Brieven* I, p. 292 (18-11-1928 aan G. Burssens).
85 *Brieven* I, p. 167, 171, 210 (14-12; 15-12-1927; 24-2-1928 aan P. van Ostaijen).
86 Francis Bulhof, ‘Grotesk avontuur’, p. 90.

87 Vgl. *Brieven* I, p. 273, 349 (22-8-1928 aan A.C. Willink; 2-4-1929 aan N.A. Donkersloot). Du Perron schrijft aan Donkersloot dat hij eigenlijk om inspiratie op te doen naar Sicilië moet, maar financieel ligt dat moeilijk: 'Toen mijn vader nog leefde en ikzelf nog ongetrouwd was, zou dat heel gemakkelijk zijn gegaan; nu is het heel wat ingewikkelder.'
88 *Brieven* I, p. 218 (20-3-1928).
89 *Brieven* I, p. 237 (23-4-1928).
90 Gerrit Borgers, *Het tijdschrift AVONTUUR*, p. 47-48: prospectus van *Avontuur*.
91 G. Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie 2*, p. 954.
92 *Brieven* I, p. 190-191 (29-12-1927).
93 Speliers, 'Een vermeende vriendschap'. Speliers meent in het feit dat Van Ostaijens brieven in 1928 korter worden een teken te zien van verminderde vriendschap. Ik zie erin dat het Van Ostaijen in de laatste maanden van zijn leven heel veel moeite kostte om te schrijven. Als er een opleving komt in zijn situatie nemen de brieven meteen ook toe in lengte.
94 *Brieven* I, p. 199 (19-1-1928).
95 Dit briefje staat niet in Borgers. Met dank aan Henri-Floris Jespers, die het aantrof in de nalatenschap van Gaston Burssens.
96 Gerrit Borgers, *Kroniek van Paul van Ostaijen 1896-1928*, p. 135.
97 Bulhof meent dat het tijdschrift 'creatief werk van soms grootse allure' heeft gebracht, maar dat er ook te veel epigonenwerk in stond. Zie: Bulhof, 'Grotesk avontuur', p. 93.
98 'Paul van Ostaijen †'; 'Bijdrage nummer zoveel'. De tweede bijdrage ook in: *Vriend of vijand*, p. 112-117; *Vw* II, p. 176-180.

Hoofdstuk 24
Nutteloos verzet

Du Perrons gruwelkabinet

Duco Perkens' cynisme was het koele masker geweest waarachter een sentimentele naïeveling schuilging. Perkens was Kristiaan Watteyn die zijn onschuld had verloren. Door zijn literaire alter ego Perkens te laten overlijden en voortaan onder eigen naam te publiceren, had Du Perron te kennen gegeven dat de oude maskers hadden afgedaan. Het lukte hem niet zo gauw om een bevredigende nieuwe vorm te vinden voor zijn creatief proza, maar in zijn *Cahiers van een lezer* kon hij zich op andere wijze uitleven: hij kwam tot een literair-kritische positionering en een formulering van eigen waarden die zijn schrijverschap een stevige basis verleenden. Hoewel hij zijn Perkensiaanse capriolen achter zich liet, wilde hij toch eigen ervaringen blijven uitbeelden. De vraag was alleen *hoe.* Tekenend is zijn lectuurverslag in zijn eerste 'cahier voor mijzelf', geschreven in Gistoux, juli 1927. Hij geeft aan in welke boeken hij zich heeft 'voelen opgaan'. Dat zijn Stendhal, de roman *Le petit ami* van Paul Léautaud, Jean de Tinan, André Gide en Larbauds *Barnabooth.* Die boeken zijn 'diep persoonlik'. Anderzijds zijn er ook boeken die hij 'om een te voortdurende persoonlikheid' niet heeft kunnen uitlezen, zoals *Un homme fini* van Papini. Hij trekt daaruit de conclusie: 'waarschijnlik is een *zekere vermomming* dus toch gewenst'.[1]

In januari 1926 had Du Perron 'Zo leeg een bestaan' geschreven. Voor het eerst in zijn literaire loopbaan had hij de weg van de pure fictie betreden, in een verhaal zonder autobiografische elementen of reminiscenties. De hoofdfiguur was de seriemoordenaar Ralf de Splijter, een soort Jack the Ripper die zich zo grenzeloos verveelt dat hij zich gaat toeleggen op het plegen van moorden. Die moorden zijn ongemotiveerd, 'actes gratuits' als die van Lafcadio in Gides *Les caves du Vatican.*[2] Maar de lust in het moorden vergaat hem wanneer hij erachter komt dat iemand anders een perfecte moord heeft gepleegd die al zíjn moorden in de schaduw stelt. Hij stopt daar dus mee en leidt een min of meer geregeld bestaan. Jaren later komt hij erachter dat een jongeman die hij bij toeval ontmoet, de bedeesde Alexis, degene is die hem destijds de loef heeft afgestoken. Toen Alexis de moord pleegde, was hij een jongen van zestien jaar en een bewonderaar van Ralf de Splijter. Na hun bekentenissen over en weer is

hun relatie onherroepelijk veranderd. Hier houdt het verhaal abrupt op.

Nieuw is het vertelperspectief: een zekere Karel zit in een dorpspension en ontvangt zijn vrienden Oskar en Justus. Oskar laat zijn fantasie de vrije loop en begint een verhaal te vertellen, dat soms door de anderen wordt onderbroken om een aanvulling te suggereren of iets over een van de personages op te merken of te speculeren over de afloop. Soms is er een vrouw bij, Anne, die ook een duit in het zakje doet. Het optreden van een kring van vier vertellers leidt tot een objectivering en relativering waarbij de auteur zelf buiten schot blijft; er wordt ook geen moreel oordeel uitgesproken over de misdaden. De groteske sfeer van het verhaal wordt versterkt door de koele, afstandelijke analyse en de laconieke vertelwijze. Du Perron toont zich in de opzet en stijl van 'Zo leeg een bestaan' en daaropvolgende groteske verhalen schatplichtig aan Paul van Ostaijen.[3] Mogelijk werd hij mede geïnspireerd door de verhalen van Edgar Allan Poe.

In Europa werd Poe door sommigen beschouwd als een eersterangsauteur, een faam waartoe Charles Baudelaire had bijgedragen met zijn veelgeroemde vertaling van Poe's verhalen.[4] In een essay over Poe's leven en werk spreekt Baudelaire zijn overtuiging uit dat Poe zijn eigen land als een weidse gevangenis moet hebben ervaren. Een Amerikaan zal misschien zijn genie toegeven, misschien zelfs trots op hem zijn, maar vervolgens zal hij afkeurend spreken over Poe's liederlijke leven.[5] Du Perron kwam in maart 1928 een Amerikaans kunstcriticus tegen, die meende dat Poe geen 'genius' was, maar 'weird' en 'morbid'. Zelf overtuigd van Poe's genie sprong Du Perron meteen voor hem in de bres.[6] Ook in Europa stuitte Poe's werk soms op een pantser van afkeuring, met name in confessionele kringen. Eenzelfde lot was het werk van Gide beschoren, en met Du Perrons grotesken ging het al niet anders.

Zoals Gide door critici uit de levensbeschouwelijke hoek werd verketterd omdat hij Lafcadio's misdaad niet van een moreel oordeel had voorzien, zo kreeg ook Du Perron een aantal negatieve recensies voor de kiezen. In een bespreking van het eerste nummer van *Avontuur* zette de katholiek Jan Engelman zich af tegen de vele teksten in het tijdschrift waarin het leven werd voorgesteld als 'leeg en volkomen zinneloos'. Engelman besluit met de denigrerende uitsmijter: 'Een publicatie als "Zoo leeg een bestaan" van E. du Perron zou, was het hier geen uithoek vol oude wijven, zeker van staatswege verboden moeten worden. Of neen, eigenlijk ook niet. Aan een jongen, die *hierdoor* uit zijn evenwicht geraakt, is toch weinig verloren.'[7]

Precies een jaar na ‘Zo leeg een bestaan’, in januari 1927, schreef Du Perron ‘Nameno's terugkeer’, vervolgens in mei ‘Historie van gevoel’, in juli ‘Ieder zijn kwelling’, in september ‘Drama van Huize-aan-Zee’ en in oktober ‘De derde Nameno’ en ‘Voor alle zekerheid’. Hij had deze verhalen voorlopig gebundeld onder de titel ‘Nutteloos verzet’ en Paul van Ostaijen het manuscript ter beoordeling voorgelegd. Niet al deze verhalen bezaten het ingewikkelde vertelperspectief van ‘Zo leeg een bestaan’: in ‘Nameno's terugkeer’, ‘Ieder zijn kwelling’ en ‘De derde Nameno’ treedt een alwetende verteller op. Het hoofdpersonage in twee van die verhalen is Nameno, onze oude bekende uit *Het roerend bezit.* De andere verhalen, ‘Historie van gevoel’, ‘Drama van Huize-aan-Zee’ en ‘Voor alle zekerheid’ volgen het vertelperspectief van ‘Zo leeg een bestaan’.[8]

In ‘Voor alle zekerheid’ treedt opnieuw Alexis op, de jeugdige moordenaar uit ‘Zo leeg een bestaan’. Oskar was er niet tevreden mee, als Alexis in heel zijn verder bestaan geen gevolgen zou ondervinden van zijn daad. Hij laat hem dus trouwen, een kind krijgen en op het land wonen. Het rustige dorpse bestaan raakt uit balans als een zieneres haar vakantie in het dorp doorbrengt. De mare gaat dat zij de datum van iemands dood kan voorspellen: de betreffende kan volstaan met het toesturen van een persoonlijk voorwerp. Alle dorpelingen deinzen daarvoor terug, maar Alexis' zoon Michiel gaat de uitdaging aan: hij stopt zijn zakdoek in een envelop en wil hem opsturen. In een onbewaakt ogenblik verwisselt Alexis Michiels zakdoek voor die van hemzelf en brengt de envelop naar de zieneres. Na twee weken antwoordt de zieneres: ‘De eigenaar van de zakdoek heeft iets zo vreseliks in zijn verleden, dat ik hem verzoeken moet in persoon bij mij te komen.’ Alexis doet geen oog meer dicht en meldt zich bij de zieneres. Zij zegt hem dat hij over precies zevenentwintig maanden zal sterven, het uur wil zij niet noemen. Maar ook deelt zij Alexis mede dat het lot Michiel heeft voorbestemd haar verloofde te zijn. Alexis denkt daar het zijne van en vreest nu dat zijn geheim bij de zieneres niet veilig is. Hij besluit haar ‘voor alle zekerheid’ uit de weg te ruimen en duwt haar in het water van de Rattenvijver. De politie gelooft aan zelfmoord en de zaak wordt snel gesloten. In de tijd die resteert van de zevenentwintig maanden doet Alexis niets anders dan zijn gevoelens analyseren, ‘psychies en fysiek, om telkens uit te lopen in berustende onverschilligheid, en dan weer over te beginnen met het protest van een hevig steigerend hart’. Op de aangezegde sterfdag breekt het angstzweet hem uit, maar er gebeurt niets. De volgende dag leeft hij nog, waarop hij zijn misdaden opbiecht aan zijn zoon, die het allemaal vrij laconiek opneemt. Eindelijk heeft Alexis zijn schuld aan God betaald.

Het grandguignol van de gevoelens

Waar beide Alexis-verhalen zuivere producten van de verbeelding zijn, bevatten sommige andere verhalen uit de reeks reminiscenties aan ervaringen van de auteur. Dit geldt niet voor de twee Nameno-verhalen: weliswaar is Musa nog steeds Nameno's tegenspeelster, maar elk reëel verband met het leven van Du Perron is verdwenen. Het zijn groteske verbeeldingen, waarin de personages op onvoorspelbare wijze reageren op melodramatische ontwikkelingen, als de figuren in een poppentheater. In 'Nameno's terugkeer' is Nameno de instigator van een reeks bizarre gebeurtenissen. Na vijf jaar zwerven is hij teruggekeerd en besluit de rest van zijn leven in dezelfde straat als Musa en haar man Leonard te gaan wonen. Het is nog net geen *stalken*, maar Musa krijgt het danig op haar zenuwen. Leonard voelt zich aanvankelijk te goed om actie te ondernemen, maar na diverse verwikkelingen gaat hij toch met een stok op de intrigant af. Nameno slaat op de vlucht.

In 'De derde Nameno' keert Nameno veertig jaar na zijn tweede verdwijning terug in de gedaante van een baardige directeur van een vlooiencircus. Leonard is al twintig jaar dood en al die tijd heeft een zekere Urbanus tevergeefs naar Musa's hand gedongen. Nameno laat zijn vlooien hun kunstjes vertonen, maar zij verbranden jammerlijk als zijn baard door een onhandigheid van Urbanus vlam vat. Musa herkent hem nu als de verdwenen Nameno en roept uit dat zij twintig jaar op hem heeft gewacht. Nameno wil daar niets van horen; diep bedroefd dat zijn vlooien zijn verbrand, verdwijnt hij voor de laatste maal uit haar leven.

Het verhaal 'Ieder zijn kwelling' vertoont nog het sterkst dit melodramatische karakter van grandguignol. Het hoofdpersonage is Gideon, een bleke, zieke man die wordt verpleegd door Tula, een 'hoogstaande vrouw' die haar hoogstaandheid als 'harnas' draagt, terwijl zijn aangenomen dochter, de veertienjarige Else, hem bemint. De kwelling van beide vrouwen bestaat in hun strijd om rein te blijven, waarvan zij verslag doen in hun dagboek. Hun tegenpool is Matilde, een meisje van plezier dat met een vriendin samenwoont.[9] Dit verhaal lijkt op vroegere Perkens-verhalen zoals 'Een bloempje aan het eind', dat ook werd bevolkt door diverse geëxalteerde vrouwenfiguren.[10]

Interessanter zijn de verhalen uit de bundel *Nutteloos verzet.* 'Historie van gevoel' is een verbeelding met wortels in Du Perrons werkelijke situatie. Oskar vertelt het liefdesavontuur van een overleden vriend, Duco, die met

zijn moeder samenwoont in een kasteel, maar aangezien hun dorpse tafelgenoten wat al te vroom zijn, besluit Duco een kamer te nemen in de stad. Hij was een serieus huwelijk misgelopen ‘door de hardnekkigheid waarmee hij bleef weigeren zijden zakdoekjes te doen in zijn horlogezakken’, maar over deze eerste liefde liet hij nooit veel los. Daarna begint hij een verhouding met Eva, een sterke molenaarsdochter, maar als ook zij aanmerkingen gaat maken op zijn kleding begint hij haar te slaan. Tot zijn vrienden zegt hij dat hij bezig is zich ‘voor eens en voor goed van alle liefde af te maken’. Hij stemt toe met Eva te trouwen, mits zij zich eerst geeft aan zijn vriend Floris en hij daarna de karwats over haar mag leggen. Aldus geschiedt. Later trekt Eva in op het kasteel, terwijl Duco in de stad blijft wonen.

Als Floris na enige tijd afscheid neemt, geeft hij Duco het adres van Myra, ‘een knappe meid, groot en fors als Eva, maar eleganter’. Duco brengt Myra een bezoek en spreekt met haar af om zondag een andere stad te bezoeken, met name het kanaal en de dierentuin. Die zondag neemt Myra een ander meisje mee, ‘veel kleiner en tenger’, dat in de wandeling Lise of Lison wordt genoemd. Na het geslaagde uitje brengt Duco de nacht met Myra door, maar zijn gevoel trekt naar Lison. De volgende dag ontmoet hij haar voor het winkeltje waar zij werkt. Lison wordt al vijf jaar onderhouden door Julius, een gehuwde handelsman uit haar geboorteplaats, die eens in de week overkomt. Duco stelt voor voortaan haar kamerhuur te betalen en elkaar achter de hand te houden ‘voor de zwarte momenten’. Lison stemt daarin toe, mits hij zich niet te veel aan haar zal hechten. Duco is juist bang dat hij te snel aan haar wennen zal, dat zijn gevoel voor haar zal slijten. Hij krijgt daar echter niet de kans toe, want hij wordt ziek en overlijdt.

Justus vindt dit slot onbevredigend, zodat Oskar een andere afloop verzint: Duco sterft op het kasteel, maar niet dan na zijn vrouw Eva te hebben bevrucht. Het kind dat wordt geboren is ziekelijk en wordt de inzet van een gevecht tussen Duco's moeder en Eva. Eva moet het kasteel ontvluchten. Lison, die door Myra van het gebeurde op de hoogte wordt gesteld, betwijfelt of het kind wel van Eva is. Op dit punt zegt Oskar: ‘Je merkt wel dat het verhaal nog eens zo lang zou kunnen worden: denk eens aan al de personen die met elkaar in aanraking dreigen te komen...’ Maar dan laat hij een brand uitbreken. Bij de reddingswerkzaamheden worden de lakens naar buiten gegooid, met het zes maanden oude kind erin, dat sterft aan een schedelfractuur. Oskar verontschuldigt zich tegenover Justus, die ook met deze afloop niet erg in zijn schik is: ‘Ik heb alleen gepro-

beerd het “gevoel” te vermijden, dat je scheen te hinderen; al vind je misschien dat ik nu de andere gevoelens tot een paroxysme heb opgedreven...’[11]

Lisette, ‘petite amie’ en maintenee

‘Historie van gevoel’ bevat duidelijke echo's van Du Perrons eigen leven: het motief van de vergeten zakdoek en Clairette, de verbintenis met de sterke vrouw van het land (Simone), Duco's vlucht uit het kasteel door in de stad op kamers te gaan wonen, en ten slotte de ruzies tussen de dominante kasteelvrouw en haar schoondochter, waarbij de eerste het kind claimt. Verder is Floris, die een hoornen bril draagt, mogelijk gemodelleerd naar Adé Tissing, die immers een tijdlang in Brussel had gewoond. Het meest intrigerend is natuurlijk Lison: ook voor haar is een model uit de werkelijkheid te vinden, maar hoe zij voluit heette is niet bekend. Du Perron had in 1927 een maîtresse die Lisette heette, ‘une petite amie’, zoals Pia haar noemde, die afkomstig was uit Luik en afwisselend in haar geboorteplaats woonde en in Brussel. Zij liet zich onderhouden door een Luiks burger, die zo jaloers was dat hij haar gangen liet nagaan door een privé-detective. Volgens Pia was zij charmant.[12] In juni 1928 heeft Du Perron zelf een tipje van de sluier opgelicht, toen hij zijn liefdesleven uit de doeken deed in een brief aan de notoire rokkenjager Adriaan Roland Holst:

> ‘Lisette is een entretenue - of wàs het; ik ben eens met haar naar Parijs geweest en vond terugkeerende in Brussel den eigenaar op haar wachtend, of haar opwachtend: groote explicatie, rapporten kwamen uit zijn zak, door een detective sedert 2 maanden verstrekt, enz. enz.! - maar Lisette kreeg ook een pleuris, en toen ze zoowat op sterven lag heeft de eigenaar haar weer in genade aangenomen en den dokter betaald. Later heeft ze de voorstellen afgeslagen van een kaduken franschen graaf (omdat-i zoo *geel* was, zei ze). Ik vind haar zoo ééns in de 2, 3 maanden - gemiddeld - terug; we maken dan een reisje samen, en souvenir van die bijna dramatische Parijsche uitstap. Op het oogenblik ben ik haar zoowat kwijt; ik geloof dat ze in Blankenberge zit; dat is al.’[13]

Du Perron zou nog tot in 1930 met Lisette in contact blijven.[14] Hij citeert in zijn brief aan Roland Holst een gedicht dat was ontstaan na een met

Lisette ondernomen uitstapje naar Namen. Zij waren aan de oever van de Maas op een bank gaan zitten, die normaliter werd geclaimd door twee innig verknochte oude mensen:

Bijwijze van haat

Dit is de bank: hier komen de oude menschen:
Deez dag is schoon ook voor 't verkalkt gebeent.
Hier gaan wij zitten, droomerig vereend,
En hun oud hart zal doodlijk ons verwenschen.
  Hun oude hart dat nimmer wou verflensen:
't Kent haat en liefde en bloedt nog! - en dat meent
Te kloppen voor elkaar, tot het versteent! -
Laat hen dóórstromplen, pruttelen en drenzen.

Daar zijn ze: in 't groen een harmonie van grijzen,
Gekromd maar dichtgeärmd, als in een polonaise -
Let op het wrokkend oog van d'ouden baviaan!
  En de oude kip, zie 't trillen van haar veeren!
Zie het verslagen leger moeizaam retireren...
De Dwaze Jeugd zal de Oude Min verslaan.[15]

Nutteloos verzet

Ook in andere verhalen uit de bundel *Nutteloos verzet* zijn reminiscenties terug te vinden van gebeurtenissen uit Du Perrons leven. Eerder kwam al ter sprake ‘Het drama van Huize-aan-Zee’, waarin Du Perron de crisis en zelfmoord van zijn vader heeft verbeeld. Zelf heeft hij duidelijke indicaties gegeven voor het autobiografisch element in dit verhaal, toen hij opmerkte dat ‘*Het Drama van Huize-aan-Zee* [...] misschien het meest tragische hoofdstuk [is] van *Ducroo*, dat er niet in staat’.[16] Door de critici werd ‘Het drama van Huize-aan-Zee’ unaniem geprezen als het beste verhaal van de bundel. De zelfmoord van de vader van het personage Edmond leidt nog tot een afsluitende dialoog met zijn vriend Vincent, een cynische figuur geïnspireerd op Pascal Pia.[17]

Het volgende verhaal uit *Nutteloos verzet*, ‘De avonturiers’, is ook tamelijk bekend geworden, al was het alleen maar omdat de drie avonturiers zijn geïnspireerd op Du Perron zelf en zijn twee Franse vrienden

Malraux en Pia. André Malraux stond model voor Antonius, terwijl Daniël duidelijke kenmerken van Pia heeft meegekregen en Hilarion die van Du Perron.[18] De vertellers beschrijven eerst een gebeurtenis waarbij de drie vrienden betrokken zijn, daarna schetsen ze het portret van elk van de hoofdfiguren, gevolgd door een nabeschouwing. De gebeurtenis is wederom een Gideaanse 'acte gratuit', die er ditmaal in bestaat dat Hilarion een verkeersagent met zijn vuisten bewerkt, omdat hij vindt 'dat er iets gebeuren moest'. De agent tracht zich te verweren met zijn gummiknuppel, waarop Antonius en Daniël zich in de schermutseling mengen en de agent het onderspit delft. Uiteindelijk worden alledrie ingerekend en krijgen ze de zwaarste straf die voor het misdrijf staat, omdat Hilarion helemaal geen motief geeft voor zijn daad: 'zij schenen des te gevaarlijker omdat zij geen anarchisten waren'.

In het vervolg van zijn verhaal heeft Du Perron gegevens verwerkt (en soms enigszins aangepast) uit het leven van Malraux en Pia: Antonius wordt geschetst als een avontuurlijk man die enige tijd op Java was opgekomen voor de rechten van de inlandse bevolking. Daniël had het schrijven opgegeven en zich met zijn uitgaafjes van pornografische literatuur begeven in de 'onderwereld van de literatuur', 'voornamelik uit een behoefte aan avontuur'. Uiteindelijk had hij gekozen voor een bestaan als getrouwd man: zijn vrouw verwachtte een kind. Hilarion wordt getypeerd als 'een rijke jongen die twee drie goedkope vriendinnen onderhield en van tijd tot tijd ten huwelik werd gevraagd door een nettere jongedame'. Hij wil coûte que coûte vermijden 'dupe' te worden, voelt zich geprikkeld door Daniëls berustende houding en besluit dat er iets anders moet gebeuren. Hij stevent af op die 'man in uniform, met opgeheven stok', die de straat regeert 'zoals God de wereld moest regeren', en gaat hem met blote handen te lijf.

In hun nabeschouwing over de gebeurtenis zijn de vertellers het erover eens, dat Antonius de sterkste persoonlijkheid is van de drie, al heeft hij enige trekken met zijn vrienden gemeen. Oskar meent: 'Zij hebben allen misschien deze zelfde zwakheid: het avontuur te willen om iets anders... iets, verder dan ieder avontuur.' Het woord 'metafysisch' lijkt hem op de lippen te liggen. Als Justus hem geagiteerd in de rede valt, repliceert Oskar dat hij eigenlijk voor Antonius praat: '[...] en ik weet wat hij waard is. Tenminste... in afwachting van de dood. Want ik durf bijna hopen dat het hem gelukken mag te sterven bij vol bewustzijn, zonder ander verdovingsmiddel dan een soort trots, of neen, laat ons zeggen, dan een soort voldoening: die van ieder verdovingsmiddel te hebben geweigerd.' Behalve

zijn toewijding aan de daad vertoont Antonius ook de grootste bewustheid van de drie kameraden, wat overeenkomt met de houding van Malraux in de late jaren twintig. ‘De avonturiers’ is een verhaal vol spot en zelfspot, maar de reële bewondering die Du Perron voor Malraux had schemert toch duidelijk door.[19]

Minder persoonlijk is het verhaal ‘Een kind in de zonde’, dat er pas in de tweede druk van *Nutteloos verzet* bij kwam. In de eerste versie kende dit verhaal nog maar één verteller en droeg het de titel ‘Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd’. Het werd in 1930 opgenomen in de door Constant van Wessem verzorgde bloemlezing *Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen*, waar Du Perron het de aanduiding meegaf: ‘Begin van een Conte Moral’.[20] Bij de herschrijving werd het geplaatst in het vertelraam van Oskar en Justus en voorzien van een nabeschouwing.

Het laboratorium van menselijke mogelijkheden

De overheersende indruk die van deze verhalen overblijft is die van een bijna experimentele kijk op de mens: hoe gaan mensen om met hun omstandigheden, hoe reageren zij op bepaalde gebeurtenissen, vooral als die onverwachts komen? Voeg een nieuw ingrediënt toe en zie wat er gebeurt. Nog een keer schudden en misschien komt er wel iets anders uit. Met name het optreden van de vertellers versterkt in de verhalen het karakter van een laboratorium van menselijke mogelijkheden. We kunnen hierbij ook denken aan de uitspraak van Pascal Pia, dat Du Perron zoals Larbaud de behoefte had ‘alles wat de mensheid aan soorten te bieden heeft te leren kennen en te keuren’.[21]

Hoe dachten de contemporaine critici over deze toch wel heel ongebruikelijke verhalen? We zagen dat Jan Engelman in elk geval niets moest hebben van het zijns inziens amorele ‘Zo leeg een bestaan’. Eigenlijk moest het verboden worden! Engelman heeft bij mijn weten geen recensie gewijd aan *Nutteloos verzet* en ook andere critici uit de confessionele hoek hebben het links laten liggen. Negatief over de eerste druk waren in elk geval Frans Coenen en Maurits Uyldert. Coenen doet het boek af als een soort studentengrap. Vooral het ‘avonturiers’-verhaal heeft zijn indruk op de schrijver bepaald, ‘als zijnde ietwat geruchtig a-moreel en zwak-superieur en op romantisch-sentimenteele wijze door 't leven ontgoocheld’. De gezaghebbende criticus uit de realistische hoek vindt het alles ‘vooral niet gemeend, niet doorleefd genoeg’.[22] Het oordeel van Maurits Uyldert

klinkt eveneens negatief, hij stoort zich aan het 'onvruchtbaar en weinig belangwekkend wroeten' en meent dat de vertelsels ten enenmale van elke humor zijn gespeend.[23] Bij de verschijning van de tweede druk noteert Jan Vercammen dat *Nutteloos verzet* in 1929 'zeer omstreden' was en door dat feit zelf reeds 'een meer dan gewone betekenis' kreeg.[24] Zelf legt Vercammen de nadruk op Du Perrons wantrouwen tegenover het gevoel. Volgens hem hangt dit samen met Du Perrons 'nieuwe zakelijkheid'. Weliswaar is deze recensent het in zijn hart eens met de wijze waarop Du Perron eerlijkheid stelt tegenover hypocrisie, maar het is 'niet altijd stichtend' en zijn 'volledig amoralisme, ook waar hij beweert het niet te propageeren, is nog een groter gevaar'.

Toen Anthonie Donker de eerste druk van *Nutteloos verzet* besprak voor de *N.R.C.* stond hij nog op vriendschappelijke voet met de auteur. Hij laat zijn bespreking voorafgaan door de uitspraak dat 'zij die een gedegen conservatisme huldigen' er 'minachtend de schouders over [zullen] ophalen en er schande van spreken, dat zulke moedwillige taal straffeloos gedrukt wordt'. Vervolgens heeft Donker veel lof over voor elk verhaal afzonderlijk: 'volgehouden koelbloedig moorddadige sfeer', 'beklemmende realiteit', 'koelbloedige deernis', beklemmende zielswerkelijkheid'. Maar dan komt hij met zijn kritiek: 'Deze verhalen zijn niet anders dan een moedwillig verzet tegen de embêtante regelmaat des levens. Jammer is slechts dat de schrijver dit nog tezeer in groteske overdrijvingen en onmogelijke fantasieën heeft willen uitdrukken.' Het is de laboratoriumachtige opzet die Donker niet bevalt: het lijkt alsof de schrijver 'iedere praemisse omtrent het leven loslaat', alsof hij 'een schrandere onderzoekende geest' was van Mars of een andere planeet. Donker weet niet waar de schrijver heen wil - ons een blik bieden op 'het zuigend drijfzand der grijze dagen' of verzet plegen in de geest van Prometheus? Het komt er eigenlijk op neer dat Du Perron al te negatief is.[25]

De jonge katholiek Albert Helman is niet erg enthousiast over de verhalen op zich ('moord- en zelfmoord-verhalen met wat levenswijs geworden Grand-Guignol'), maar hij bespeurt een 'innerlijke strakheid [...] en ook een angst die ik tevoren bij geen jonge landgenoot van Van Ostayen nog had ontdekt. Eenzelfde angst als uit "Het eerste boek van Schmoll" en "Vogelvrij"; de angst om aanstonds na de scheppingsdaad de dupe te zijn van het verbeelde.'[26] Helman beschouwt Du Perron als een Vlaming en plaatst hem in de sfeer van Van Ostaijen. In een ander artikel vergelijkt hij Rein Blijstra met Du Perron: zij hebben het 'relativiteitsbeginsel' met elkaar gemeen, maar Du Perrons proza is 'van alle woordenpraal' ont-

daan, ‘zoodat hij een der weinigen is die hier een naakt en eerlijk proza schrijft en schrijven kàn’. Blijstra daarentegen kan bij al zijn surrealistische principes maar niet loskomen van de woordkunst! Volgens Helman is het gewoon een kwestie van talent: Blijstra is ‘minder begaafd, minder overtuigd, minder consequent als du Perron’.[27]

Ook Roel Houwink ziet Du Perron en Blijstra als verwante auteurs, namelijk uit de leerschool der cynici. Volgens Houwink is het cynisme ‘een typisch na-oorlogsche *algemeene* mentaliteit’, die zich geestelijk in het werk van de genoemde schrijvers spiegelt. Houwink vindt de ‘volkomen onnederlandsche figuur’ van Du Perron superieur aan Blijstra. Hoofdzaak in het proza van deze jongeren is volgens Houwink hun rebellie tegen de ‘burgerlijkheid’, ‘tegen de mallemolen van leuzen en leugenachtige conventies der voor-oorlogsche ouderen’, tegen ‘den slappen vadzigen, verleugenden mensch [...] als zoodanig, die zich alweer huiselijk en braaf op de puinhopen van Verdun heeft geïnstalleerd; die weer schildert, verzen schrijft of zaken doet alsof er niets is gebeurd’. Wat Du Perron nu doet met zijn ‘moedwillige vernielzucht’ is de angst en het ontbindingsproces van onze tijd uitbeelden.[28]

Houwink heeft een brede historische kijk op de literatuur die niet bij de landsgrenzen ophoudt. In een andere bespreking vraagt hij aandacht voor de Duitse jongeren, die met elkaar het ‘streven naar zakelijkheid’ gemeen hebben. In contrast met hen valt over de Nederlandse jongeren op te merken, dat zij het debacle van de Eerste Wereldoorlog niet zo diep hebben doorleefd om in gelijke mate het nieuwe levensgevoel te kunnen vertolken. Alleen in Du Perron is ‘nog het helderst iets van dit nieuwe levensgevoel ontwaakt’.[29] Voor H. van Loon ten slotte is Du Perron ‘een glimlachend cynicus’, die om ‘de hevigheid waarmee hij het leven ondergaat’ verwant is aan Marsmans vitalisme. Als enige recensent verwijst Van Loon naar Gides Lafcadio en het ontbreken van drijfveren bij de daders.[30]

Verscheidene critici prezen Du Perron om zijn on-Nederlandse geest - niet verwonderlijk gezien zijn Indische afkomst en het feit dat hij doortrokken was van Franse geest en Franse literatuur. Zeker voor zijn proza inspireerde Du Perron zich op Franse letterkundige voorbeelden, terwijl hij tevens het nodige had opgestoken van Paul van Ostaijen. Naar het einde van de jaren twintig ontwikkelden Du Perrons verzen zich steeds meer in een parlandistische, anekdotische richting. Het cynisme, de nonchalante toon en het sterk persoonlijke taalgebruik van de parlando-verzen tonen zijn verwantschap met de negentiende-eeuwse poète maudit Tristan Corbière en diens *Les amours jaunes* (1873).

Pascal Pia

Er kan niet genoeg worden gewezen op de belangrijke rol die Pascal Pia heeft gespeeld als letterkundig mentor van Eddy du Perron. Ook in anarchistisch verzet tegen het burgerdom, cynische onthechtheid en voorliefde voor erotische literatuur waren de heren aan elkaar gewaagd. Alleen, waar het Pia ontbrak aan literaire scheppingsdrift, nam deze bij Du Perron vanaf 1927 geleidelijk toe. Ook buiten de literatuur hadden Du Perron en Pia veel contact met elkaar. Niet voor niets had Pia model gestaan voor Férat in *Een voorbereiding*, Vincent in 'Het drama van Huize-aan-Zee' en Daniël in 'De avonturiers'. Enige tijd na april 1927 logeerden Pia en de louche boekhandelaar René Bonnel op Gistoux, waar weer plannen werden gesmeed voor een clandestiene uitgave en Eddy vol geestdrift zijn pas geschreven werkjes al improviserend voor hen vertaalde. Het château bood alle ruimte voor vrijheid van expressie en het ging er zo ontspannen aan toe, dat Bonnel al luisterend bijna geheel alleen een flesje advocaat ledigde, waar hij later last van kreeg, zeggende dat de advocaat zijn darmen had 'dichtgemetseld'.[31] Mogelijk was de 'buitengewoon smerige Pierre Louijs' die Du Perron in november 1927 liet drukken een uitvloeisel van dit bezoek.[32]

Op zijn beurt speelde Du Perron een belangrijke rol in het leven van Pascal Pia. Niet alleen bracht hij hem in contact met Alexandre Stols, voor wie Pia vele Franstalige uitgaven zou verzorgen,[33] maar ook ontmoette Pia dankzij hem de vrouw met wie hij zou trouwen. Pia had nooit bijzondere belangstelling aan de dag gelegd voor vrouwen, dat waren voor hem wezens waar je niet mee kon praten. Verder had de dame in kwestie eigenlijk een oogje op de jonge kasteelheer van Gistoux. Haar naam was Suzanne Lonneux en zij woonde in 1927 in Knokke. Du Perron had haar leren kennen via de Brusselse boekbinder en dichter Marcel Angenot, van wie zij een nichtje was.[34] Suzanne was jarenlang verloofd geweest met een aan cocaïne verslaafde Spaanse graaf, die zijn kindvrouwtje overal achternaliep. Hij kon het niet hebben als zij eerder naar haar oom luisterde dan naar hem, kibbelde veel met haar en schiep er een sadistisch plezier in haar te kwellen. In het begin van hun relatie werd Suzanne gechaperonneerd door haar moeder of grootmoeder, later alleen als ze 's avonds uitgingen.[35] Na enige tijd keerde de graaf terug naar zijn land, zonder de verloving te verbreken. Hij hield Suzanne nog jaren aan het lijntje, maar inmiddels dienden er zich nieuwe aanbidders aan. Eddy du Perron behoorde daar niet per se toe, maar hij viel in de smaak bij Suzanne en trou-

wens ook bij haar moeder en grootmoeder. De jonge kasteelheer maakte zo'n goede indruk dat hij zelfs zonder begeleiding met Suzanne mocht uitgaan.[36] Maar hij had daar algauw genoeg van, want hij vond haar erg kinderlijk en werd tureluurs van haar gekwebbel.[37] Toen Suzanne er weer eens op aandrong dat hij een weekend in Knokke zou komen doorbrengen, kwam hij op een lumineus idee: hij zou Pia porren om mee te gaan! Hij schreef Suzanne een brief, waarin hij zich in duizend bochten wrong. Er zou een oude kennis uit Indië op Gistoux komen en daar kon hij echt niet onderuit. Bovendien braken de pinksterdagen aan, dus dan zouden 'al de bevrijden' naar de kust gaan. Maar hij had een beter idee: hij zou eerst naar Parijs gaan en terugkeren in het gezelschap van zijn Franse vriend Pascal Pia:

> 'Aangezien hij brandt van verlangen om enkele dagen aan zee door te brengen, zouden we de hele zaak schitterend kunnen combineren: ik breng hem dan mee naar Knokke en u hebt twee ridders (als ik mij zo durf uitdrukken!) in plaats van één. Ook in financieel opzicht - een gewichtig aspect, mejuffrouw - zou het mij zeer verkieslijk zijn om het op die manier te regelen; ik zou niet meer verplicht zijn om rekening te houden met "wat ik waarschijnlijk nodig zal hebben in Parijs", omdat ik de reis naar Parijs achter de rug zou hebben, en ik zou in alle gemoedsrust mijn "laatste middelen" aan zee kunnen opmaken.'[38]

Toen hij dit epistel jaren later weer onder ogen kreeg, vond Du Perron het 'een *misselijke* brief: laborieus, would-be elegant, onhandig, zelfs akelig als handschrift'.[39] Hij had Pia aangeprezen als 'zo niet mijn beste vriend, diegene onder al mijn vrienden die mij het meeste belang inboezemt: ik zou zelfs zeggen dat u, als hij alleen kwam en in plaats van mij, niets zou verliezen bij de ruil'. Suzanne stemde in met het plan. De kennismaking met Pia vond plaats op 20 juni 1927. Op 12 november van hetzelfde jaar traden Pia en Suzanne met elkaar in het huwelijk, wat Du Perron het commentaar ontlokte: 'Het is een tragi-komies geval waar ik misschien nog eens een verhaal - of een onderdeel van een verhaal - van maak.'[40] Drie maanden later was dit verhaal al geschreven, namelijk 'De avonturiers'.[41] Daniël maakt namelijk het kennisje van Hilarion het hof en doet 'weldra alles met haar wat hij wilde', maar eenmaal terug in Parijs wordt hij met vurige brieven bestookt. Zijn antwoorden worden 'hoe langer hoe wreder', totdat zij dreigt zich van kant te maken. Daniël neemt haar serieus en raadpleegt zijn vrienden of hij haar al dan niet moet trouwen.

Hilarion is tegen, maar Antonius stemt voor en het huwelijk wordt gesloten. Hilarion meent dat Daniël dupe is.[42]

Het is niet meer uit te maken in hoeverre deze voorstelling van zaken strookt met de werkelijkheid, maar duidelijk is dat Du Perron een wel heel onsympathiek beeld geeft van de vrouw die hij in contact had gebracht met Pia. Het zegt iets over zijn misogyne persoonlijkheid, overigens geen uitzondering in deze tijd. Vanuit een hedendaags perspectief beschouwd, gedroegen zulke uiteenlopende figuren als Eddy du Perron, Carel Willink, Adriaan Roland Holst en Menno ter Braak zich tegenover vrouwen vaak buitengewoon paternalistisch.[43] Geen wonder dat Du Perrons relaties met vrouwen van enig niveau tot mislukken gedoemd waren. Zijn houding in dit opzicht zou pas veranderen na zijn kennismaking met Elisabeth de Roos. Dat het hem ernst was met zijn negatieve portret van Suzanne Lonneux blijkt ook in zijn toelichting bij het Greshoff-exemplaar van *Het land van herkomst*, waarin hij zijn gedicht ‘De Katastrofe’ een ‘bittere lezing’ noemt van Pia's ontmoeting met haar. Dit gedicht werd in 1930, dus drie jaar na Pia's huwelijk, opgenomen in de bundel *Parlando*.[44] De bitterheid schuilt in de slotregel; verder geeft het gedicht een beeld van Pia zelf, die ondanks of dankzij zijn nihilistische levenshouding zichzelf compleet wegcijferde, tot verwaarlozing toe:

De katastrofe

Ik heb geen mens gekend die zich verachtte
zo vurig en zozeer, als deze alleen,
maar vriendlik toch en trots bij de gedachte
te weten wat een andre onzeker scheen.

Zijn lijf verwaarlozend: zijn ziel verkrachtte
hij sedert lang - ziek, spotziek en gemeen,
leek hij tot voortleven nog juist bij machte.
‘Een steen rolt ook, en 'k ben geen edelsteen.’

Hij was mijn vriend, al was het vaag en ver,
ik was zijn vriend, en zag in hem geen wonder,
toch dacht ik soms aan een verdoemde ster
bij deze ramp zonder een zweem van rouw -

Hoop loert altijd. Hij ging volkomen onder
in de onbeduidendheid van een geliefde vrouw.

1. In de omgeving van Marseille, augustus 1921: Du Perron, zijn ouders, Van Lennep, twee dochters van Van Lennep, Ina (zonder hoed) en een onbekende.

2. Eerste woonhuis in Europa: Léon Vanderkinderenstraat 424, Brussel.

3. Nicht Jeanne van der Wyck (waarschijnlijk).

4. Op boksles, september 1921.

5. Anton Koch.

6. Met Ferdy de Grave in Rotterdam, 10 oktober 1921.

7. Clairette Petrucci.

8. Brugge, aan het Minnewater, januari 1922.

9. Op het strand van Nice met de hond van Paul Bédier de Prairie.

10. Clairette Petrucci, verkleed als Florentijnse edelvrouw.

11. Pieter Pourbus, *Adriana de Buuck* (Groeningemuseum, Brugge): het schilderij dat Du Perron inspireerde.

12. Nice, Boulevard des Anglais, 10 februari 1922.

13. In Montmartre, maart 1922.

14. In Montmartre, zonder boordje, zittend naast Oscar Duboux, juni 1922.

15. Père Frédé, beheerder van de Lapin Agile, met zijn vrouw.

16. Kunstschilder Marcel Leprin.

17. Rue Tholozé, Montmartre; van boven naar beneden: Oscar Duboux, Tin Florias, Samuel Jeffay, Pedro Creixams, Gen Paul, Eddy du Perron.

18. Wonend bij Jeffay, 1 rue du Mont-Cenis.

19. Jeffay schildert de Bretonse dichter-zwerver.

20. Portret van Du Perron door Jeffay.

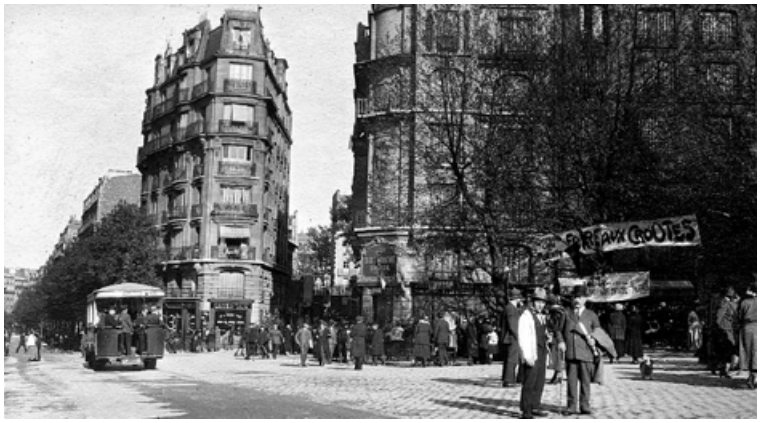

21. Een schilderijenmarkt; vooraan Jeffay en Du Perron senior.

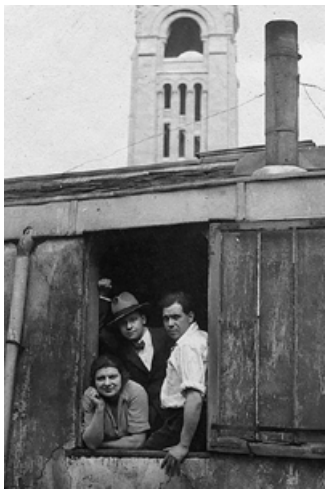

22. Met Pedro en Madeleine Creixams, rue du Chevalier-de-la-Barre.

23. Tekening van Du Perron door Creixams uit *De behouden prullemand.*

24. Tekening van Du Perron door Max Jacob uit *Filter.*

25. Max Jacob, getekend door Du Perron.

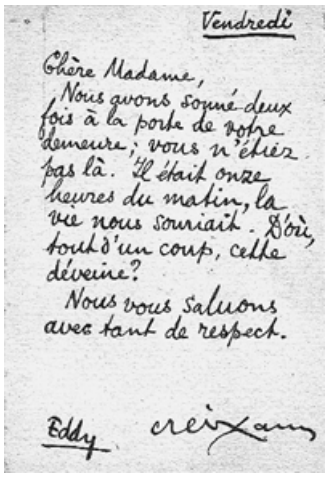

26. Briefje aan Clairette Petrucci, achterop een doosje sigaren.

27. Rue Tholozé 27, tussen Oscar Duboux en Tin Florias.

28. Bijschrift op de achterkant: ‘En souvenir d'une muse / qui n'est pas celle de Félicien Rops mais qui était un petit / modèle et un oiseau de Montmartre // Pinsonette.’

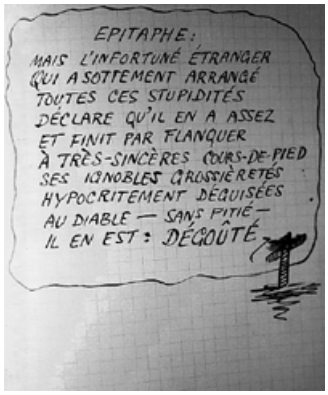

29. Naschrift bij *Manuscrit trouvé dans une poche* in het exemplaar van Clairette Petrucci.

30. Michele Lanzetta, advocaat.

31. Florence, april 1922: met Clairettes moeder en haar voogd Charles Lefebure.

32. Du Perron in Quinto, juni 1922.

33. Clairette Petrucci in Quinto, juni 1922.

34. Met Clairette in Quinto, juni 1922.

35. Met zijn moeder, 1923.

36. Les jeux sont faits. Clairette in Du Perrons kamer, najaar 1923.

37. Afscheid van Clairette.

38. Tekening van Du Perron in *Een voorbereiding*: Kristiaan Watteyn (Eddy du Perron) en Andrée Maricot (Clairette Petrucci).

39. In Lausanne, bij het huis van de familie Duboux.

40. Tekening van Oscar Duboux in *Het roerend bezit.* Nameno ziet vijf sterren aan de hemel die hij wil ‘overschitteren’: Homeros, Dante, Shakespeare, Goethe, Nietzsche.

41. Julia Duboux, ‘met een blik van nadenkend wantrouwen’.

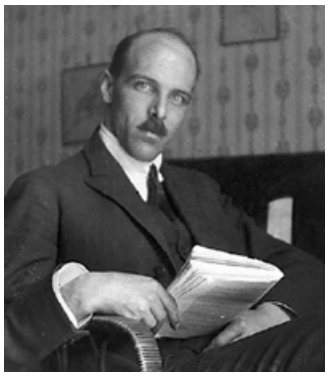

42. Claude Werner, Julia's echtgenoot.

43. Boottochtje op het meer van Genève, met Oscar Duboux en Winnie Werner.

44. Met zijn ouders op reis, mei 1924; getooid met een panamahoed.

45. Valery Larbaud met zijn panamahoed.

46. Met Lenie Aronds, Den Haag, augustus 1923.

47. Belle-Vuestraat 3, Brussel. Het koetshuis aan de voorkant, waar Du Perron zijn vertrekken had.

48. Een van de vriendinnen, mogelijk Josette Filippi.

49. Pascal Pia, september 1925.

50. Redactie van *Het Overzicht*: Fernand Berckelaers en Jozef Peeters.

51. Omslag van *Kwartier per dag* (1924).

52. Alice Nahon.

53. Met Paul van Ostaijen in het atelier van Jozef Peeters.

54. Julia Duboux: Eucharys Pensierosa.

55. Met Julia Duboux, ‘ma bien chère grande Mal-Aimée’.

56. In Kandersteg met de ‘beau ténébreux’.

57. Kurend in Monte Brè, augustus 1924.

58. Simone Sechez, najaar 1924.

59. Met een onbekende dame, na de kuur.

60. Erotische tekening van Du Perron.

61. In Bastia (Corsica), 4 januari 1925.

62. Carel Willink, zijn eerste vrouw Mies, Simone Sechez (staande).

63. Pascal Pia, René Bonnel, Pedro Creixams.

Agath
Een Sonnettenkrans
door
W. C. KLOOT
VAN NEUKEMA
64. Titelpagina van *Agath* (1925).

65. Tekening van Willink bij het door 'Winny' geïnspireerde *Zittingen voor een damesportret*, uit *Bij gebrek aan ernst* (1926).

66. Wilhelmine ('Winny') du Monceau de Bergendal ('Ik heb de foto van haar gemaakt met gekruiste benen').

67. Weerzien met Adé Tissing, november 1925.

68. Met Carel Willink, omgeving Gistoux, juni 1926. (Foto Adé Tissing)

69. Het ‘kasteel’ van Gistoux.

70. Du Perron sr. in sanatorium Bad Wärishofen, Ginneken.

71. Moeder en tante Toetie, najaar 1925.

72. Op reis na de zelfmoord van Du Perron sr., november 1926. V.l.n.r. Boe Kok, Simone, Gille, moeder, tante Lot, Ina.

73. Clara Malraux-Goldschmidt, Pascal Pia, André Malraux, juni 1927.

74. Met zoontje Gille, foto gezonden aan Clairette Petrucci.

75. Odilon-Jean Périer.

76. Portret van Jan Greshoff door Du Perron, 26 november 1927.

77. Jan en Aty Greshoff in de tuin van Gistoux, zomer 1928.

78. Moeder met haar zonen, Gistoux, augustus 1928.

79. Echtverbintenis met Simone, gemeentehuis Elsene, 26 november 1928, met Greshoff en Van Nijlen als getuigen. Bijschrift van Du Perron op de achterkant: ‘Zoek den Eigenaar’.

80. Kennie van Schendel.

81. Florence, bij de Arno, januari 1929.

82. Anthonie Donker en Gille, juli 1929.

83. Ina, J. Slauerhoff, Simone, Georgette Barbé, in Gistoux, juli 1929.

84. Met A. Roland Holst in Ascona, december 1929.

85. Jan van Nijlen, Eddy du Perron, Jan Greshoff, Franz Hellens.

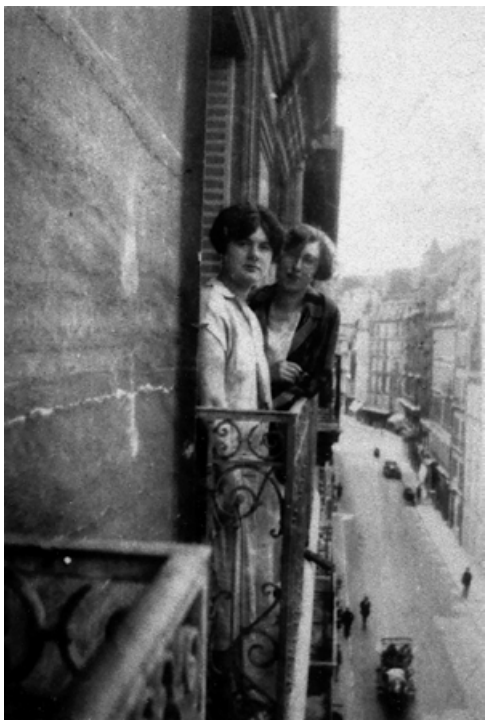

86. Evelyn Blackett (vooraan) met een vriendin in Parijs.

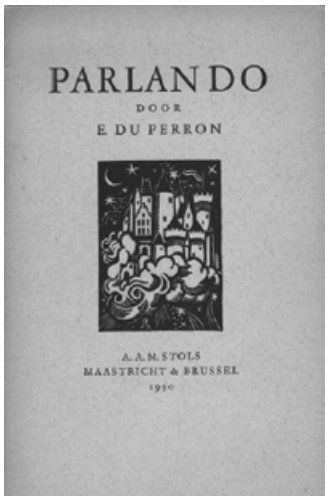

87. Omslag *Parlando* (1930).

88. Victor E. van Vriesland.

89. J. Slauerhoff, Darja Collin, E. Bouws in Gistoux, juni 1930.

90. Moeder en (waarschijnlijk) Elly Apol-Mijer, in de serre van Gistoux, 1931.

91. ‘dit broos gebouw op Bouws z'n sofa’: Slauerhoff, Roland Holst en Du Perron, augustus 1930.

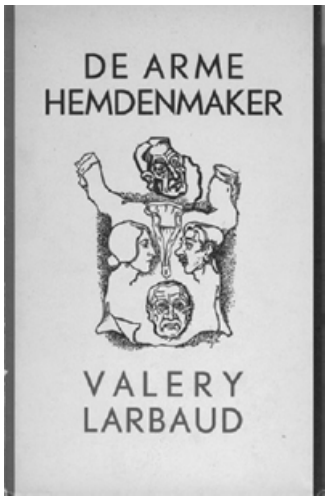

92. Omslag van *De arme hemdenmaker.*

93. Tekening van Du Perron in *Uren met Dirk Coster* (1933).

94. Met Henny en Rien Marsman, mei 1931.

95. Jan Engelman.

96. Met Vestdijk in Scheveningen, voorjaar 1932.

97. Menno ter Braak, januari 1931.

98. Truida ter Braak, 1931.

99. Elisabeth de Roos. (Foto Studio Wagram, Brussel)

Brusselse contacten

In Brussel had Du Perron ook contact gelegd met enkele Franstalige schrijvers, zoals de eerder genoemde Marcel Angenot (1879-1963), Odilon-Jean Périer (1901-1928) en Frédéric van Ermengem (1881-1972), die schreef onder de schuilnaam Franz Hellens. Erg intensief was dit contact overigens niet: Angenot begon hem algauw te vervelen, Périer zag hij niet zo vaak en met Hellens raakte hij pas op intiemer voet nadat Greshoff zich in 1927 in Brussel had gevestigd. Du Perron had al eind 1923 met Hellens kennisgemaakt, nadat hij op aanraden van Pia *Manuscrit trouvé dans une poche* had opgestuurd ter bespreking in het door Hellens geredigeerde maandblad *Le Disque Vert.*[45] Hun eerste ontmoeting was volgens Hellens 'uitstekend' geweest, maar hij had meteen ook opgemerkt dat er achter de vastberaden houding van deze vrijmoedige jongeman iets verkrampts zat, dat tot uiting kwam in zijn gebalde vuisten en een licht geknars van de tanden. Hij leek bovendien enigszins wantrouwend en op zijn hoede, maar misschien viel deze houding te herleiden tot een fundamentele verlegenheid.[46] De kennismaking met Hellens zou pas in 1927 een vervolg krijgen, nadat deze verhuisd was van de gemeente Ukkel naar Napelsstraat 10 in Elsene, waar hij wekelijks een literaire salon organiseerde.[47] Du Perron behoorde soms ook tot de bezoekers en raakte zodanig met Hellens bevriend, dat hij hem in zijn brieven tutoyeerde. Toch bleef er iets in die vriendschap wringen, namelijk het feit dat Du Perron slechts een matige waardering kon opbrengen voor Hellens' overvloedige productie van fantastisch-realistisch proza.

In Du Perrons correspondentie speelt Périer al veel eerder een rol. In een brief van 19 maart 1925 aan Pedro Creixams schrijft Du Perron: 'In de Marais [een Brussels theater] wordt een stuk in drie akten opgevoerd van Odilon-Jean Périer, *Les Indifférents.* Ik ga het zondag bekijken.' Op zichzelf genomen houdt deze mededeling nog niet in dat Du Perron Odilon-Jean Périer op dat moment persoonlijk kende, maar op 1 november 1925 figureert Périer wederom in een brief aan Creixams, en nu ondubbelzinnig als bekende. Du Perron doet Creixams mededelingen over twee pakketjes met een door de Catalaan geïllustreerde en door Du Perron bekostigde uitgave van erotica, *Stupra*, waarin ook Pia (als leverancier van kopij) en Périer waren betrokken. De rol van Périer wordt duidelijk uit de volgende passage: 'De ex. 1 en 2 heb ik niet aan de post willen toevertrouwen, die breng ik je zelf. (Ik kom waarschijnlijk de 6e aan.) - Misschien breng ik ook de drie koperplaten voor je mee zodat het drukken van de

proeven in Parijs kan gebeuren; dat hangt een beetje van Périer af die een ontmoedigend stilzwijgen bewaart.'[48] Périer maakte niet al te veel haast met zijn koperplaten. Deze van het praktische leven afgewende dichter liet zich niet opjagen.[49]

Het is aannemelijk dat Pia de tussenpersoon is geweest die Du Perron in contact heeft gebracht met Périer. Er is een vijftal brieven bewaard die Du Perron aan Périer heeft geschreven. De eerste dateert van 26 juni 1926: Du Perron vraagt hem een exemplaar van zijn roman *Le passage des anges*, die op 11 mei 1926 van de persen was gerold. In deze roman worden de avonturen beschreven van drie engelen die op aarde zijn neergedaald en zich langzamerhand integreren in de menselijke maatschappij. Du Perron ontving de roman vrijwel per kerende post.[50] Verder ging Du Perron in deze brief in op de ziekte waardoor de Belgische dichter werd gekweld: reumatiek van de hartspier. Hij memoreerde zijn eigen reumatiek, 'voornamelijk in mijn spieren', die hij toeschreef aan de kou van Europa, die hem onbekend was toen hij uit Indië kwam. Du Perron blijkt met Périer een voorliefde te delen voor Valery Larbauds personage Barnabooth. Périers verwantschap met Barnabooth gold diens *spleen* van fijnzinnig estheet en ongebonden reiziger door het leven.

Du Perrons contact met Périer bleef beperkt. Er zijn de vijf brieven: vier uit 1926 en een laatste briefje van 26 december 1927.[51] Périer komt verder enige keren voor in Du Perrons brieven aan Paul van Ostaijen. Zo uitte hij zich positief over Périers poëzie: 'In *Echantillons 1* heb ik werkelik genoten van het gedicht *La Visite*, van Périer. De taal - ook qua musikaliteit - lijkt mij perfekt. Zeg mij eens of ik mij vergis.'[52] Kort daarna, op 22 februari 1928, stierf Périer aan een hartvergroting. Het tijdschrift *Échantillons* kwam in maart met een herdenkingsnummer, waarin Paul Fierens schreef: 'Helas! fusillé par les anges, lui aussi!' In het aprilnummer werd hij herdacht door Jean Cocteau. Onder de indruk van Périers dramatische doodsstrijd schreef Du Perron binnen een etmaal zijn vers 'Gebed bij de harde dood'.[53] De zevende strofe heeft betrekking op Odilon-Jean Périer:

> Ik had een vriend, o Heer, wiens hart was uitgezwollen
> tot bijna driemaal de omvang van een mensenhart,
> men heeft hem, toen hij sterven ging, bevochten,
> hij wou zijn hoofd in twee slaan om de barst,
> het trage barsten van dat hart niet meer te volgen.[54]

'...E poi muori': het gefingeerde dagboek van Eddy du Perron

Hiermee is het verhaal van Du Perrons verhouding tot Odilon-Jean Périer echter niet ten einde, want zowel Périer als Hellens spelen vermomd een opvallende rol in Du Perrons novelle '...E poi muori'.[55] Het eerste proza waaraan Du Perron begon na 'Een kind in de zonde' was een autobiografische roman, waarin hij zijn 'tegenwoordige hoofdpersoon' wilde vermengen met de romantische Kristiaan Watteyn. Dat was in oktober 1928.[56] Maar een halfjaar later hield hij aan deze poging een zelfstandige novelle over: '...E poi muori', waarvoor hij op dat moment als titel in gedachten had: 'De Vrees te berusten'. Deze novelle is het oerbegin van wat moest aangroeien tot een reeks novellen en romans onder de titel De Onzekeren. Du Perrons nieuwe incarnatie van zichzelf was geëvolueerd tot een volwassener persoon dan Kristiaan Watteyn of de figuren van Duco Perkens. Volgens Veenstra was 'de figuratie van Godius de overstap die Du Perron nodig had om zijn meest volmaakte alter ego op de been te krijgen, de Arthur Ducroo uit *Het land van herkomst*'.[57] Inderdaad was Godius een belangrijke aanzet tot *Het land van herkomst* en Du Perron werkte er als bezeten aan. In april 1929 deelde hij mee dat hij de eerste honderd bladzijden al had geschreven.[58]

De hoofdpersoon van het verhaal, Evert Godius, die leeft in een villa op het land, wordt gedreven door zijn angst voor de dood en voor verstarring in een burgerlijk bestaan. Hij besluit enkele vrienden te bezoeken die hij ruim drie jaar had verwaarloosd. De eerste is zijn 'oude vriend Weber', wiens tweede vrouw hij nog nooit had ontmoet. We herkennen in hen Franz Hellens en diens tweede echtgenote Marie Marcovna Miloslazski (1893-1947), genaamd 'Maroussia'.[59] Evert is gecharmeerd van Webers jonge vrouw; hij keert bij de Webers terug 'op een avond die hun wekelijkse ontvangavond scheen te zijn' en raakt dan met een heer in gesprek over 'een van zijn eigen oude vrienden, een rijke jongen met een hartkwaal, Wouter-Jan Deveer'. Tot in de dubbele voornaam valt in dit personage Odilon-Jean Périer te herkennen. Ook met Deveer heeft Evert geen contact meer gehad na diens verloving met een zekere Laura. Hij verneemt nu dat deze Laura de familienaam Haghen draagt.[60] Bij het horen van de naam 'Haghen' schrikt Evert Godius, want het doet hem denken aan de tijd, nu zes jaar geleden, dat hij 'ernstig verliefd' was op Emilie. Onder haar zoveelste alias maakt ook in dit verhaal Clairette Petrucci weer haar opwachting!

Laura Haghen had een zuster, Clémentine, die getrouwd was met een

schatrijke mijnheer De Castro.[61] Na twaalf jaar huwelijk liep zij weg met een liefde uit haar meisjesjaren, met achterlating van haar twee kinderen. Evert had het verhaal al zes jaar geleden horen vertellen door kennissen van Emilie en haar moeder. Het gezelschap had eenstemmig gehuild van verontwaardiging, maar Evert had doorgevraagd. Toen hij vernam dat Clémentine heel jong was getrouwd, onder dwang van haar ouders, was dit aanleiding voor hem om de 'harteloze moeder' te verdedigen, met als gevolg dat hij de verontwaardiging oogstte van het hele gezelschap.

Op Webers ontvangavond dringt deze herinnering zich weer aan hem op. Hij weet niet goed welke houding hij zich moet geven en bedenkt dat hij een 'arme idioot' is 'die nog altijd manifesteren moet'. Daarna krijgen we via de herinneringen van Evert Godius een beeld van zijn romantische obsessies, waarvan hijzelf heel goed de komedie doorziet. Drie jaar geleden heeft hij zich verbonden met Huguette, een meisje van lichte zeden, dat na enige tijd was bevallen van een door hem verwekt kind.[62] Maar later redeneerde hij dat deze affaire eigenlijk 'onzin was, kitsch, komedie', terwijl hij dacht 'dat het een rijk avontuur was, lang niet voor iedereen weggelegd, met niet te voorziene gevolgen'. Evert voert zo herhaaldelijk een 'kleine pantomime voor zichzelf' op, die zijn gedrag iets verkrampts geeft. Hij wordt eenendertig en is het leven met Huguette, zijn dierlijke gehechtheid aan haar en het kind, meer dan beu. Hij vreest de dood en de verstarring.

Op zoek naar een uitweg spiegelt hij zich eerst aan zijn vrienden: hij bezoekt de dichter Boudewijn,[63] vraagt hem uit over zijn huwelijk en mijmert over dat van Weber. Dan bezoekt hij Wouter-Jan Deveer in diens deftige woning. Zijn oude vriend moet uit bed komen: 'De deur ging geluidloos open en hij zag weer het magere blonde hoofd, de smalle benige hand; alleen had Deveer zijn hoornen bril afgezet en zijn ogen met de lichte wenkbrauwen leken blind en kaal in het wasgele gezicht. Aan zijn voeten dikke pantoffels.' Evert wordt voorgesteld aan de vrouw van Deveer, die merkbaar zwanger is. Deveer zegt hem: 'Het is je aan te zien dat je door vele onrusten wordt gekweld.' Evert spreekt met Deveer over diens schoonzuster Clémentine. Deveer vraagt of hij met haar wil kennismaken, maar Evert geeft de voorkeur aan het beeld dat hij zich van haar heeft gemaakt. Na zijn bezoek schrijft hij in grote haast een brief aan Deveer, waarin hij bekent: 'Ik kan niet anders dan de mensen bewonderen die een leven durven overbeginnen; ik benijd je het bezit van je schoonzuster.'

Een maand later verneemt hij uit de krant het overlijden van Wouter-

Jan Deveer. De vriend van Deveer die hij bij de Webers had ontmoet vertelt hem over diens 'onzegbare doodsstrijd' die twee dagen duurde: '[...] de kleppen van zijn uitgezwollen hart hadden niet meer willen werken, hij was bij zijn volle bewustzijn geweest en had zich zozeer aan zijn hart voelen sterven, dat hij zijn hoofd tegen de muur had willen verbrijzelen. Men had hem met kracht moeten weerhouden en zijn doodsstrijd had twee volle dagen geduurd.'[64] Deze mededelingen brengen Evert tot de volgende overpeinzing:

> 'Waarom bleven mensen in steden samenhokken, hoe konden zij blijven geloven aan al hun goedkope middeltjes om niet te voelen wat tòch altijd in hen voortging? De dood; het verval... De ouderdom, de werkelijke, wrakke; langzaam uitgeblust worden, dat kon iemand misschien verzoenen met zijn eigen dood? Maar de dood die je in de slaap overviel, je eerst wakker maakte en dan worgde, tot de ijsdruppels je op het voorhoofd stonden, tot je je hart voelde kruipen uit je keel! Neen, een ander bestaan: het avontuur, een gewelddadige, bliksemsnelle dood; of zelfmoord, op een goed overdacht, voortreffelijk gekozen ogenblik... de moed tot het ene, zoniet tot het andere. Een nieuw bestaan, dat de liefde vervangen zou, dat geen tijd zou laten voor zelfbeklag en voor deze vernederende vrees, die groeide met het uur...'

Uiteindelijk koopt hij een spoorkaartje naar Napels ...e poi muori (...en dan te sterven). Juist op dat moment dient Clémentine Haghen schriftelijk haar komst aan. Maar Evert komt niet terug op zijn voornemen om eerst Napels te zien en - als we de suggestie van de titel mogen volgen - dan te sterven. Hij vermijdt de ontmoeting met deze vrouw vol Stendhaliaanse *énergie* voor het ultieme avontuur waarin al zijn illusies met hemzelf zullen ondergaan.

'...E poi muori' is een literaire verwerking, met enige transformaties, van Du Perrons persoonlijke leven en zijn contacten met Hellens en Périer in de jaren 1926-1928. Wezenlijk erin is zijn gevecht tegen het burgerdom en de verstarring, zijn lust voor het avontuur, zijn cultivering van droom en verlangen en zijn neiging tot revolte of vlucht. In deze motieven is '...E poi muori' een typerend product van de roerige jaren twintig.

Eindnoten:

1 *Voor kleine parochie*, p. 34; *Vw* II, p. 24.
2 Waar Gide in deze roman op speelse wijze de intellectuele mogelijkheden van de mens verkende, deed DP iets soortgelijks in 'Zo leeg een bestaan' en de verhalen die in 1927 en 1928 zouden volgen. Zie: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 155-164. Zie ook p. 274, waar de auteurs wijzen op de 'polyfone structuur' van *Nutteloos verzet*, die veel kansen bood aan 'het metalinguale commentaar'.
3 'Zo leeg een bestaan' werd gepubliceerd in het eerste nummer *Avontuur*, van februari 1928, en vervolgens opgenomen in de prozabundel *Nutteloos verzet* (1929).

4 Baudelaire publiceerde de volgende vertalingen van Poe's werk: *Les histoires extraordinaires* (1856), *Nouvelles histoires extraordinaires* (1857), *Les aventures d'Arthur Gordon Pym* (1858), *Euréka* (1864) en *Histoires grotesques et sérieuses* (1865).
5 Poe, *Histoires extraordinaires*, p. 11-12.
6 Zie: *Voor kleine parochie*, p. 83-84; niet opgenomen in *Vw* II. In Amerika staat Poe nog steeds niet hoog aangeschreven.
7 Engelman, bespreking van *Avontuur*, nr. 1.
8 DP nam later het besluit om de drie Nameno-verhalen te voegen bij een herdruk van *Bij gebrek aan ernst* (november 1928), terwijl hij de verhalen met de vier vertellers opnam in zijn bundel *Nutteloos verzet* (1929), die uitkwam in januari 1930. Daar werd dan nog een vijfde verhaal aan toegevoegd dat hij in februari 1928 schreef, 'De avonturiers'. Voor een nieuwe druk van de bundel *Nutteloos verzet* (december 1933) herschreef hij zijn verhalen met twee in plaats van drie of vier vertellers: Oskar was nog steeds de verteller die de draad van het verhaal ontspon, terwijl Justus de functie kreeg van kritische toehoorder. In deze nieuwe druk werd ook het verhaal 'Een kind in de zonde' opgenomen, waarvan DP in maart 1928 een eerdere versie had geschreven, onder de titel: 'Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd'. Zie: *Brieven* II, p. 170.
9 Het is niet onwaarschijnlijk dat Tula is geïnspireerd op Du Perrons nicht Jeanne Marie freule van der Wyck (1883-1972), die pas na haar veertigste trouwde.
10 De drie verhalen zijn te vinden in: *Vw* I, p. 387-425.
11 Zie: *Vw* I, p. 448-469 (naar de tweede druk).
12 Pia, 'Eddy du Perron', p. 6.
13 *Brieven* I, p. 256 (11-6-1928).
14 Vgl. *Brieven* II, p. 187 (28-4-1930 aan G. Burssens).
15 Idem, p. 257-258. Ook, met lichte afwijkingen, in: *Vw* I, p. 54.
16 *Brieven* VI, p. 165 (7-4-1936 aan J. Greshoff). Met *Ducroo* bedoelt hij *Het land van herkomst.*
17 Zie: *Vw* I, p. 470-495. Vincent zegt dat hij vanaf zijn dertiende in zijn eigen levensonderhoud heeft moeten voorzien en op zijn veertiende anarchist was. Dit komt overeen met het leven van Pascal Pia.
18 *Vw* I, p. 517-535.
19 Ik deel de mening van Francis Bulhof niet dat 'Hilarion se moque de l'aventurisme de son ami en créant tant de difficultés pour rien'. In zijn boeiende interpretatie maakt Bulhof overigens de terechte opmerking: 'Nous voyons que de temps en temps André Malraux et Edgar du Perron s'attribuent l'un à l'autre des idées ou des caractéristiques qui sont en un sens des reflets de leurs propres personnalités. On peut en conclure qu'ils doivent avoir été très proches l'un de l'autre.' Zie: Bulhof, 'Le portrait littéraire d'André Malraux dans l'oeuvre d'Edgar du Perron'.
20 'Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd'.
21 *Praten over Du Perron*, p. 26.
22 Coenen, bespreking van *Nutteloos verzet.*
23 Uyldert, bespreking van *Nutteloos verzet.*
24 Vercammen, bespreking van *Nutteloos verzet.*
25 Donker, bespreking van *Nutteloos verzet.*
26 Helman, 'Het nutteloos verzet tegen den schrijfdemon'.
27 Helman, 'Pool en tegenpool. Over R. Blijstra'.
28 Houwink, 'Uit de leerschool der cynici'.
29 Houwink, 'Duitsche jongeren'.
30 Van Loon, 'Een glimlachend cynicus'.
31 Pascal Pia aan J.H.W. Veenstra, 1-1-1978 (Veenstra-archief, coll. LM).
32 Vgl. *Brieven* I, p. 147 (10-11-1927 aan Paul van Ostaijen). Pia zou op 13-11-1927 in Brussel in het huwelijk treden.
33 Zie: Grenier, *Pascal Pia ou le droit au néant*, p. 31.
34 Zie: Marchand, 'Essai de biographie', p. 15. Marchand heeft het over 'un amateur de littérature contemporaine et d'éditions rares qui possède un atelier de reliure'. Marchand noemt geen naam, maar in een brief van 29 maart 1936 aan Elisabeth de Roos heeft DP het over Suzannes 'oom Marcel'. DP had Marcel Angenot (1879-1963) in augustus 1922 leren kennen. In een brief aan Clairette Petrucci van 3-9-1922 schrijft hij over hem: 'il faut savoir qu'Angenot est relieur, qu'il relie avec beaucoup de goût et à très bon marché, il a un choix épatant de papier soi-disant "Java".'
35 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-3-1936.

36 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1 en 2-4-1934.
37 Brieven van DP aan E.G. du Perron-de Roos, maart 1936.
38 Deze brief is verschenen in een bibliofiele uitgave van het E. du Perron Genootschap: *Chère Mademoiselle. Een onbekende brief aan Suzanne Lonneux met een toelichting door Paul E. Voorhoeve*, Zoeterwoude: De Uitvreter 1996.
39 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1 en 2-4-1934.
40 *Brieven* I, p. 146 (10-11-1927 aan P. van Ostaijen).
41 In een van zijn toelichtingen in het Greshoff-exemplaar schrijft DP dat Suzannes voorgeschiedenis vermomd is terug te vinden in 'De avonturiers' en dat zijn sonnet 'De Katastrofe' een 'bittere lezing is van zijn [Pia's] ontmoeting met Suzanne Lonneux'. Zie: *Hlvh* 1996, p. 447. Zie ook: *Nutteloos verzet* (1933) p. 148; *Vw* I, p. 527. Bij de herziening voor zijn verzameld werk heeft DP de graaf de Italiaanse nationaliteit toegekend. In werkelijkheid was hij wel degelijk een Spanjaard. Vgl. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-3-1936.
42 *Vw* I, p. 527-528.
43 Vgl. Hanssen, *Want alle verlies is winst*, p. 232.
44 *Parlando*, p. 96; *Vw* I, p. 96.
45 Volgens R. de Smedt moeten DP en Hellens elkaar eind 1923, begin 1924 hebben ontmoet. Zie: De Smedt, 'La Présence de Franz Hellens', p. 235. Aangezien *Manuscrit trouvé dans une poche* werd besproken in het decembernummer van *Le Disque Vert*, zal de kennismaking hebben plaatsgevonden rond november 1923, na Du Perrons bezoek aan Parijs.
46 Leus/Weverbergh, 'Praatje met Franz Hellens', p. 43-44. Die reserve had DP aanvankelijk ook tegen Pascal Pia: een mengeling van onzekerheid en afweer.
47 Defoort, *Neel Doff, leven na Keetje Tippel*, p. 211, n 63. Neel Doff woonde sinds 15-1-1921 op nr. 36 in de Napelsstraat en zou het gezin Hellens bijna dagelijks frequenteren (p. 87, 211). Hellens verhuisde op 12-10-1927. Zie: De Smedt, 'La Présence de Franz Hellens [...]', p. 219, n 20. Eerder woonde Hellens op de Waterloose Steenweg nr. 1385 (Frickx, *Franz Hellens ou le temps dépassé*, p. 39).
48 In Pia's bibliografie *Les livres de l'Enfer* komt deze editie voor als: Arthur Rimbaud/ *Les Stupra*/ augmentés d'un poème inédit/et illustrés de cinq eaux-fortes par un graveur flamand / *Paris/aux Ecluses de Paris/1925.* Pia meldt dat de gravures gemaakt zijn door Frans de Geetere.
49 Zie: Schmitz, 'Pascal Pia et la Belgique', p. 42.
50 Zie: *Brieven*, deel I, p. 91, 180.
51 *Brieven* I, p. 464.
52 *Brieven* I, p. 199-200 (19-1-1928 aan P. van Ostaijen).
53 Vgl. *Brieven* I, p. 241 (10-5-1928 aan A. Roland Holst).
54 *Vw* I, p. 70.
55 *Vw* I, p. 555-589.
56 Zie: *Brieven* I, p. 286-287 (21-10-1928).
57 Veenstra, 'Ducroo en Du Perron', p. 98.
58 *Brieven* I, p. 349 (2-4-1929 aan N.A. Donkersloot). Later heeft Du Perron deze honderd bladzijden drastisch ingekort. Aanvankelijk krijgt Godius de voornaam Reinald, in de uiteindelijke versie verschijnt hij als Evert Godius.
59 Hellens had sinds 1920 een relatie met haar; zij traden op 20-7-1925 in het huwelijk. Zie: Frickx, *Franz Hellens ou le temps dépassé*, p. 38; Defoort, *Neel Doff, leven na Keetje Tippel*, p. 211, n 57.
60 Ook bij dit personage heeft Du Perron in de fictieve naam de ritmiek van de oorspronkelijke naam nagebootst, want Périers gade heette Laura Féron.
61 Laura Férons zuster was gehuwd met Alfred Errera (1886-1960), een mathematicus die belangrijke bijdragen leverde, niet alleen tot de theorie der getallen, maar ook tot de topologie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog organiseerde hij de opsporing van vijandelijke batterijen. Met dank aan Henri-Floris Jespers (brief van 26-2-2001).
62 Het alter ego van Simone Sechez is niet meer simpelweg een vrouw 'van het land' of een vrouw 'uit het volk'!
63 In zijn brief van 21-10-1928 aan Jan van Nijlen schrijft DP: 'Misschien zet ik jou ook nog in den roman: of iemand die het midden houdt tusschen jou en Jan Greshoff (ei, ja!).' Dit personage zou Boudewijn zijn. Zie: *Brieven* I, p. 287.
64 Opvallend is de gelijkenis met de zevende strofe uit 'Gebed bij de harde dood'.

Hoofdstuk 25
Hubertus bij zon en schaduw

Greshoff treedt binnen, en met hem de Nederlandse literatuur

Zoals Pia de literaire mentor was van Du Perron, Van Ostaijen hem bewust had gemaakt van zijn talenten én zijn beperkingen en Stols hem de Nederlandse letteren had binnengeloodst, zo heeft Jan Greshoff een grote rol gespeeld in het contact met Nederlandse auteurs. Jan Greshoff (1888-1971) was dichter, journalist en bibliofiel, iemand die het literaire leven evenzeer wist te waarderen als de literatuur zelf. In 1925 had hij onder het pseudoniem Otto P. Reys een speels boekje gepubliceerd vol dichtersportretten, waarin hij ook zichzelf op de hak nam: *Dichters in het koffyhuis*. Hij was actief als redacteur van het tijdschrift *Den Gulden Winckel* en als recensent van diverse dagbladen, waarin hij onder meer de nieuwste Franse romans besprak. Op zijn frequente reizen naar het zuiden was hij zeer gecharmeerd geraakt van de Belgische hoofdstad. Hij wist zijn vrouw Aty (1887-1987) te bepraten om in Brussel te gaan wonen. In juni 1927 vonden ze een fraai huis in de gemeente Schaarbeek, Auguste Reyerslaan 130, waar ze op 1 juli introkken.[1] Deze laan was toen nog niet opgeofferd aan het verkeer; de journalist Johan De Maegt beschreef haar als ‘een open laan [...] waar de lucht gezift toekomt [...] door de boomen van het Jubelpark’ aan de ene zijde en ‘door de ratelpopulieren van het Josephatpark’ aan de andere zijde.[2]

Uit zijn gesprek met De Maegt blijkt dat Greshoff Brussel mede had gekozen om zijn bloeiende kunstleven en bereidheid tot experimenteren.[3] In zekere zin was hij Nederland ontvlucht omdat hij genoeg had van de stilstand en de bekrompen sfeer die er heerste. Hij klaagt dat het literaire leven in Nederland kwijnt. ‘Wij hebben een groot dichter, die door en door menschelijk is en voor elkeen toegankelijk: Jan Slauerhoff. En wie leest hem?’ Er bestaat in Nederland ‘een aprioristische afkeer van de kunsten, op elk gebied, behalve de muziek’, en die afkeer hangt samen met de typisch Nederlandse vragen: ‘Wat kost het? En waar dient het toe?’ Gierigheid en materialisme zijn onze nationale ondeugden, en die verhinderen de bloei van de kunsten. De Nederlandse oplagecijfers zijn beschamend in vergelijking met bijvoorbeeld de Noorse of de Finse. Belangrijke schrijvers en schilders worden door dat eeuwige gebrek aan belangstelling uit eigen land ‘weggepest’. Van ‘Nederlandse letteren’ kun je daarom nauwe-

lijks spreken, maar wel zijn er enkele ‘kurieuze persoonlijkheden’ die de moeite waard zijn: Jan Slauerhoff, E. du Perron en Albert Helman. De eerste twee verkeren echter niet ‘in de vaderlandsche omraming’:

> ‘Slauerhoff moet zich als een arend in een kanariekooi voelen, wanneer hij een maand in Nederland is. Hij zwerft dus maar rond. En Du Perron kent men niet eens in zijn land. Hij is er misschien, alles bij elkander, in zijn leven, twee maanden geweest. Dat wreekt zich ook. Terwijl men bij zoo een origineel en verbluffend debuut als dat van Du Perron juichkreten zou móeten aanheffen, hebben de bonzen óf gezwegen óf gelachen.’[4]

Dit interview werd afgenomen in het najaar van 1929, ruim twee jaar na Greshoffs kennismaking met Du Perron. Van Raoul Simonson en Alexandre Stols had hij de indruk gekregen dat deze Du Perron ‘een Oosterse nabob met letterkundige neigingen’ was, die zich gedroeg als een ‘Barnaboothiaanse jongeling’. Dit soort verhalen deed inderdaad de ronde, maar Simonson en Stols deden er ook graag een schepje bovenop.[5] Stols was langzamerhand tot een vruchtbare samenwerking gekomen met Du Perron, maar qua karakter bestond er groot verschil tussen de teruggetrokken *lettré* en de extraverte Du Perron.[6]

Stols was een ‘beginselvaste zwijger’,[7] Greshoff een gezellig causeur en Du Perron iemand die als hij zijn argwaan had afgelegd kon praten als de beste. Zij werden gebonden door een gezamenlijke affiniteit met Larbaud en diens schepping Barnabooth. Voor Greshoff en Du Perron had Barnabooths romantische onrust een bevrijdende functie gehad,[8] terwijl Stols zich vooral voelde aangesproken door Larbauds elitebegrip: evenals deze fijnzinnige estheet voelde hij zich lid van een *élite*, een aristocratie van de geest die een kosmopolitische, culturele verwantschap inhield, gekenmerkt door onafhankelijkheid, onderzoek, ontdekking en (literaire) traditie.[9]

Toen Greshoff in de zomer van 1927 via Simonson een afspraak had gemaakt met de Indische Barnaboothiaan en nog vóór het bepaalde uur buiten op het terras was gaan zitten, keek hij uit naar een exotische verschijning. Maar al bij de eerste aanblik had hij door dat ‘de legende van de rijkaard-uit-de-duizend-en-een-nacht als alle legenden een onprettige leugen vertegenwoordigde. Ware Duco Perkens alter ego mij verschenen als men hem mij beschreven had, dan zou ik hem als een vermakelijke

curiositeit beschouwd hebben en het zij verre van mij op curiosa te smalen. Maar de jonge man die daar op het Beursplein op mij afkwam, dat wist ik meteen en voorgoed, speelde geen rol en was geen merkwaardigheid, doch de eenvoud zelf, zowel in zijn optreden als in zijn voorkomen. Het opgedirkte dat met het begrip oriënt samengaat, was hem te enen male vreemd. Hij zag er eer wat sjofel uit. En ik moet er dadelijk bij zeggen dat dit geen Barnaboothiaanse, dus gewilde, sjofelheid was, doch de meest natuurlijke, voortspruitende uit een aangeboren onverschilligheid voor het uiterlijk in het algemeen, voor zíjn uiterlijk in het bijzonder. Du Perron, ofschoon hij toen nog voor gefortuneerd gold, had niets "rijks" over zich en iedere vorm van aanstellerij, ook de meest onschuldige, was hem vreemd.'[10]

Greshoff legt uit dat Du Perron 'een zeer ingewikkeld samengesteld wezen' bezat en niettemin 'eenvoudig' was. De eenvoud bestond er volgens Greshoff in dat Du Perron 'zich gaf als hij was' en er niet over dacht 'de tegenstellingen in zijn natuur te verdoezelen en evenmin om zijn grote en kleine ondeugden te maskeren'.[11]

Al deze wijsheid deed Greshoff natuurlijk niet meteen bij de eerste ontmoeting op. Zijn gesprek met Du Perron kwam nogal moeilijk op gang, omdat deze uiterst nerveus aldoor in zijn zakken voelde. Hij kwam namelijk net uit de bioscoop, waar hij zijn portefeuille had verloren. Dus na een haastig kopje thee togen de heren naar de bioscoop, waar de portefeuille inmiddels was gevonden.[12] Dit kleine incident verhinderde niet dat de kennismaking spoedig werd voortgezet, in de Auguste Reyerslaan en in Du Perrons Brusselse appartementen. De 'Greshoven' werden in deze periode van zijn bestaan zijn meest vertrouwde vrienden. Daar voegde zich algauw Jan van Nijlen (1884-1965) bij, die hij bij Greshoff thuis leerde kennen. De 'Chef', zoals hij wel werd genoemd, was in sommige opzichten het tegendeel van Du Perron: waar Eddy in kleine kring opviel door zijn vloed van woorden, was Jan van Nijlen een 'hartstochtelijk zwijger'. Van Nijlen 'zat in gezelschap rustig aan zijn onafscheidelijke pijp te trekken en nam alleen deel aan het gesprek door zo nu en dan een laconieke opmerking te maken.'[13] Hij hield zich afzijdig van het literaire leven en had onder schrijvers weinig kennissen. Behalve met Jan Greshoff had Van Nijlen omgang met de journalist en schrijver Eef van Lidth de Jeude (1890-1932), met wie hij graag een pot bier mocht drinken, en met Arthur van Schendel, wanneer deze op doorreis van Italië naar Amsterdam in Brussel verbleef.

Tot verwondering van Greshoff vatte Van Nijlen een diepe genegen-

heid op voor de achtentwintigjarige Du Perron. Beiden waren ‘lastige sinjeurs’ in de omgang, maar volgens Greshoff moeten ze in elkaar ‘een vaste wil tot eerlijkheid, tot properheid’ hebben gevonden, een afkeer van schijn en aanstellerij.[14] Van Nijlen keek achter Du Perrons luidruchtige façade en ontdekte zijn ‘schuwe, eenvoudige, diepe natuur’. Du Perron op zijn beurt voelde zich bij Van Nijlen ‘ongekend vrij’ en gaf zich argeloos in ‘beminnelijke speelsheid’.[15] De aantrekkingskracht van tegenpolen: iets dergelijks speelde ook in Du Perrons vriendschap met Arthur van Schendel (1874-1946) en in mindere mate in zijn vriendschap met A. Roland Holst (1888-1976), die hij beiden dankzij Greshoff leerde kennen. Wat eveneens opvalt, is dat Du Perron zo gemakkelijk aansluiting vond bij letterkundigen van een oudere generatie. Was het omdat hij tegenover hen *niet* in een concurrentiepositie stond? Of was hij op zoek naar een vaderfiguur? Zeker is dat hij ook gevoelig was voor hun werk en voor de romantische onrust waarvan dit was doortrokken. Du Perron roemde altijd Van Schendels ‘zwerversverhalen’, het mooiste gedicht van Roland Holst was voor hem ‘De ontkomen zwerver’ en hij publiceerde een keuze uit Van Nijlens poëzie onder de titel *Heimwee naar het Zuiden.*[16]

Met Adriaan Roland Holst - ‘Jany’ voor vrienden - maakte Du Perron kennis in maart 1928, en al in april nodigde hij hem uit om in Gistoux te komen logeren. Du Perrons sociabiliteit blijkt ook uit zijn aanwezigheid op een feestmaal ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Karel van de Woestijne (1878-1929), waar hij werd gekiekt aan de zijde van Alexandre Stols, die hij sinds kort ‘Sander’ mocht noemen, en de dichter Jacques Bloem (1887-1966).[17] Du Perron had zich voor de gelegenheid in een net pak gestoken, dat echter wegens zijn toegenomen lichaamsomvang niet al te ruim viel. Met Bloem leerde Du Perron een tweede coryfee kennen van de generatie van 1910, de groep dichters die rond 1910 had gedebuteerd.[18]

In het najaar van 1928 volgde zijn kennismaking met iemand van zijn eigen generatie: Jan Slauerhoff (1898-1936). Franz Hellens, die Slauerhoff al jaren kende, bracht dit contact tot stand.[19] In januari 1929 zou Du Perron logeren bij de familie Van Schendel in Florence, mogelijk na een voorafgaande ontmoeting in Brussel. Zo kreeg hij er binnen anderhalf jaar een hele reeks vrienden bij en stond hij plotseling middenin de Nederlandse literaire wereld.

Pia en Willink waren nog altijd Du Perrons oudste en meest vertrouwde vrienden in Europa, maar Creixams was begin 1928 na een conflict met

Van Ostaijen uit het zicht verdwenen.[20] Van de Indische jeugdvrienden wordt in deze tijd weinig gehoord.[21] Van Nijlen had de gestorven Van Ostaijen vervangen als Du Perrons enige Vlaamse vriend van betekenis; het contact met Gaston Burssens bleef beperkt tot een zakelijke maar niettemin vriendschappelijke correspondentie over Van Ostaijens nalatenschap. Daarnaast stond Du Perron in briefwisseling met Malraux.[22] Na afloop van zijn journalistieke avontuur in Frans Indo-China zat de geengageerde schrijver krap bij kas en was hij naarstig op zoek naar nieuwe bronnen van inkomsten. Hij schakelde hiervoor ook Pia en Du Perron in, en zo kwam de valse Baudelaire tot stand, *Années de Bruxelles*, waarvan de tekst was geschreven door Pia, terwijl Du Perron werd opgevoerd als de bezitter van het manuscript. Du Perron maakte ook een tekening van Baudelaire, die als 'dessin inédit' in de uitgave werd opgenomen.[23] Het boek verscheen in een oplage van 150 exemplaren en verkocht goed.[24]

Du Perron had inmiddels ook vriendschap gesloten met Malraux' trouwe jeugdvriend Louis Chevasson (1900-1985), die eind september 1928 op het château kwam logeren. Verder kwamen er logees uit Indië. Du Perrons halfbroer Oscar van Polanen Petel was met groot verlof in Europa en verbleef in de zomer, samen met zijn vrouw Erna en hun vier kinderen, een tijdlang op Gistoux.[25] In het palet van Du Perrons sociale leven nemen de vaste bewoners van Gistoux een bijzondere plaats in. Intussen was Simone Sechez onder het bewind van de kasteelvrouw zo'n beetje 'het kindermeisje van haar eigen kind'.[26]

Licht en donker

Nog vóór de geboorte van Gille was besloten dat Eddy's ouders hem zouden adopteren en opvoeden. Simone, jong en onervaren als ze was, was daarmee akkoord gegaan, maar toen zij het kind in haar armen hield, kon zij er geen afstand van doen. Bovendien waren er wettelijke bezwaren tegen een adoptie door de grootouders. Maar in de praktijk was het Gilles grootmoeder die zich over hem ontfermde.[27] De onontkoombare 'Iboe oeroes' bedisselde letterlijk alles, zodat wrijvingen met Simone niet konden uitblijven. Het was een typisch Indische situatie: het dienstmeisje dat door de zoon des huizes zwanger was gemaakt bezat nauwelijks rechten op haar eigen kind. In Indië was ze misschien weggestuurd, Simone mocht blij zijn dat ze er nog zo genadig van afkwam. Aanvankelijk was zij in de personeelssfeer gebleven, als een soort vertrouwelinge van de kasteelvrouw, maar na enige tijd at ze ook mee aan tafel.[28]

De lange reis naar het zuiden had in het familieleven een cesuur aangebracht. Het kwam er nu op aan dat Simone een vak zou leren. Zij werd dus op een eigen kamer in Brussel geïnstalleerd, en ook het in Menton begonnen beschavingsoffensief werd voortgezet: Simone kreeg van een Brusselse dame dictees in de Franse taal. Verder werd er een passend beroep voor haar gezocht. Du Perron berichtte Willink dat Simone ‘met veel moed en opgeruimdheid het modistenvak ter hand [had] genomen’.[29]

Gille bleef op het château onder de hoede van mevrouw Du Perron, terwijl Eddy - die beslist niet van plan was met zijn speelkameraadje te trouwen - in Brussel een oogje in het zeil hield. Zelf had hij zich op 6 juli 1927 opnieuw in de hoofdstad laten inschrijven, om er zich met meer vrucht te kunnen wijden aan zijn literaire arbeid en aanverwante besognes.[30] Hij verbleef enige maanden in de Belle-Vuestraat nr. 9, maar dit pand werd nog die zomer verkocht zodat hij weer moest uitzien naar een andere woning. Omstreeks deze tijd verschafte zijn moeder zich een ruim stadsappartement in de deelgemeente Elsene ten noorden van het Ter Kameren Bos, in de Emile Duraylaan 28.[31] Hier trok zij zich 's winters terug als het château niet voldoende verwarmd kon worden.[32]

Begin september 1927 huurde Eddy een appartement in de Sint-Jansstraat, maar hij bleef er niet lang: op 9 november verhuisde hij naar de gemeente Elsene, waar hij een kamer huurde in de Lesbroussartstraat 13.[33] 's Avonds was het er tamelijk somber, maar met de tram was het slechts een klein stukje naar zijn moeder.[34] Hier schreef hij het ‘Sonnet van burgerdeugd’,[35] het eerste gedicht van zijn hand dat werd opgenomen in *De Gids*:

Sonnet van burgerdeugd

De trammen tuimlen door de lange straten;
Al 't leven buiten, en de ramen dicht;
Wat thee voor ons en de avond te verpraten,
De lamp streelt rustig ons voornaam gezicht.

Inbrekers, wurgers, roovers en piraten,
En de eerste Zondvloed en het laatst Gericht -
Elke onrust heeft ons deugdzaam hart verlaten.
O thee! o vriendschap! o kalmeerend licht!

Straks 't koesterende donker; morgen loopen
Zij opgefleurd te koopen of verkoopen:
Tragedie blijft tragedie, klein of groot.

Genoeg vermoeienis om 's nachts te slapen;
Alle overgangen tusschen lach en gapen;
En aan het eind, de Liefderijke Dood.

Uiteraard wenste Du Perron voor zichzelf een ander bestaan dan het hier geschetste. Hij verbeet de winterkou en vrolijkte zichzelf op met een nieuwe reeks scabreuze gedichten.[36] Verder leefde hij zich uit in zijn verhouding met Lisette, maar ook kon hij nog terugvallen op Simone, zijn Waalse njai. Er bestond wel degelijk een zekere genegenheid tussen hen beiden, al besefte Du Perron dat zij niet de ene was die hij zich had gedroomd.[37] Hij nam haar soms mee naar Jan en Griet van Nijlen. Griet was een vrouw die niets met literatuur uitstaande had, dus wellicht voelde Simone zich bij haar beter op haar gemak.[38]

Bij gezamenlijke bezoeken aan de Auguste Reyerslaan kon Aty Greshoff zich mooi met Simone bezighouden, terwijl hij literaire zaken besprak met Jan. Maar door haar gebrek aan ontwikkeling voelde Simone zich bij sommige van Eddy's vrienden onzeker. Hoewel Aty haar best deed om haar op haar gemak te stellen, zat ze meestal ‘met een nors, humeurig gezicht voor zich uit te kijken zonder aan het gesprek deel te nemen’.[39] Tot overmaat van ramp viel ze bij de familie Greshoff van de trap, waarbij ze op haar hoofd terechtkwam. Dagenlang verkeerde ze in een ellendige toestand, die Eddy veel medelijden inboezemde.[40]

Vanaf medio april 1928 verplaatste het toneel zich weer naar Gistoux, waar het park met voorjaarstinten was overtogen. Mevrouw Du Perron wilde het kasteel eigenlijk verkopen, ze verlangde ernaar terug te keren naar Indië om daar haar laatste jaren te slijten. Een bod van 750.000 Belgische frank had ze afgeslagen, niet omdat het te laag zou zijn, maar omdat ze haar zoon Oscar en zijn gezin nog in het château wilde ontvangen.[41] Eddy kwam er wegens de vele conflicten niet al te graag. Soms moest hij de gemoederen tot bedaren brengen als zijn moeder het aan de stok had met de bedienden.[42] Ook mevrouw Van Gogh werkte hem op de zenuwen. Als zij zich had opgetut, wilde ze dat hij haar naar Brussel bracht om daar thee te drinken.[43] Bij de maaltijd moest ze altijd op hoge toon haar meningen ventileren, bijvoorbeeld dat Eddy nu maar eens in het huwelijk

moest treden met de moeder van zijn kind. De zoon des huizes liet zich de wet niet voorschrijven en barstte los tegen het bemoeizuchtige dametje.[44]

Soelaas boden Jan en Aty Greshoff, die begin juni een week op Gistoux logeerden. Natuurlijk werd er over boeken en schrijvers gesproken, maar ook luisterden ze veel naar muziek uit de grammofoon en maakten ze wandelingen in de omgeving. Jan en Eddy, die beiden goede schutters waren, ontdekten het vermaak van het schieten op lege flessen.[45] Greshoff heeft deze sfeer van ontspannen vertier gevangen in zijn gedichten 'Een zomerdag op Gistoux' en 'Château de Gistoux': 'Een dag vol zon en een kasteel / Met zomers park en toebehoren: / Een koekoek, zwanen, kikkerkoren, / De speelse zefier in 't struweel. [...] Het zuiver en volmaakt plezier / Waarvan wij ongelovig lazen, / Werd voor ons kinderlijk verbazen / Tot werkelijkheid vandaag en hier. // En later vindt de grammofoon / Met een versleten melodie: / "Oh, mon amour! Oh, mon amie!" / Tot goed besluit de juiste toon.'[46]

Geïnspireerd door de tuin van Gistoux schreef Du Perron zelf 'Drie liedjes voor licht en donker': een aubade, romance en nocturne, waarin het donker het licht voortdurend naar het leven staat. Op de romance met de 'juichkreet der bevrijden' volgt een demonische nocturne.[47] Later werden deze liedjes, met kleine wijzigingen, opgenomen in 'Hubertus bij zon en schaduw'. Een peinzend voortwandelende Hubertus tracht een 'flets en oud verdriet' kwijt te raken. Langregelige gedichten vol kinderfantasieën, -spelletjes en -angsten worden afgewisseld met de vier liedjes die Hubertus zingt om de spoken te bezweren. Maar het verdriet laat zich niet verjagen: het is hem te zeer verwant.[48]

In juni 1928 moest Du Perron erkennen dat hij nog nooit met een vrouw van zijn eigen 'stand' in bed had gelegen. Hij was tot de slotsom gekomen dat het niet voor hem was weggelegd om het bed te delen met een vrouw die hem geestelijk en lichamelijk volkomen zou bevredigen. Zijn hoop op deze ene leek hem steeds meer illusoir.[49] In juli 1928 verloor deze kwestie alle belang door wat er met Simone gebeurde: zij werd ernstig ziek en moest worden geopereerd. Zij werd opgenomen in de Fondation Lambert, een vrouwenkliniek in Etterbeek. Een noodzakelijk gebleken tweede operatie was zo ingrijpend, dat zij geen kinderen meer zou kunnen krijgen.[50] De dokters vreesden voor haar leven. Du Perron bezocht haar twee keer per dag en een keer per nacht. Hij logeerde bij Jan en Aty Greshoff en kwam op een avond zeer onder de indruk thuis met de boodschap: 'Ik

heb Simone beloofd dat ik, als ze beter is, met haar zal trouwen. [...] Ik voel mij verantwoordelijk voor Simone, [...] er is al zoveel met haar geknoeid.'[51] Toen Willink dit besluit vernam, toonde hij zich uiterst verbaasd dat zijn vriend overstag was gegaan. Du Perron reageerde als een ridder, als man van eer: 'Ik trouw met Simone op een oogenblik waarop allerlei z.g. brave lieden naar uitvluchten zouden zoeken om een *voorgenomen huwelijk* te doen mislukken.'[52] Híj was niet zo'n hypocriete burgerman. Zijn nieuwe vriend Jany Roland Holst dacht er heel anders over dan Willink, zoals blijkt uit zijn verslag van zijn eerste bezoek aan het château:

> 'Ja, de bevolking van Gistoux is wél curieus en aanvankelijk verbijsterend. Maar ik was er toch eigenlijk dadelijk érg thuis, vooral natuurlijk door de hartelijkheid van Eddie, die werkelijk een vent van goud is, maar ook door zijn moeder, die mij al dadelijk bijzonder sympathiek was; zij kan zoo'n alleraardigste "twinkle" in haar oogen hebben, en men voelt, dat zij een dichter beschouwt als een soort lieve idioot, waar men maar goed voor moet zorgen - hoe juist, ten slotte, en hoe charmant! Simone lijkt mij heel lief, en het besluit van Eddie is natuurlijk een zwaar besluit (en bewijs van zijn hart van goud), maar ik geloof, dat zij 't hem niet zal doen berouwen. Hun kind is bijzonder vermakelijk. Verder is de kleine inboorlinge Ina de vriendelijkheid in persoon - il ne reste (je crois) que Mme van Gogh, qui décidément est si trop; ik snap niet, dat mevr. du Perron geen betere keus heeft kunnen doen - Ik had er een erg prettige week.'[53]

De logeerpartij van Roland Holst, in augustus 1928, was een groot succes, al werd hij de eerste dagen zodanig suf gekletst door zijn gastheer, dat hij de tweede nacht de slaap niet kon vatten.[54] De twee schrijvers vochten hun literaire geschillen niet alleen verbaal uit, maar ook in een speels schermpartijtje in de tuin van Gistoux. Jany streed voor Dante Gabriel Rossetti en de Engelse poëzie, terwijl Eddy in het strijdperk trad voor Charles Baudelaire en de Franse poëzie.[55] Maar de grote charmeur uit Bergen won vooral het hart van mevrouw Du Perron door haar leeftijd te schatten op vijftig.[56] Madeline was verrukt: dit was ten minste een gentleman, en daarbij een romanticus pur sang. Waren al Eddy's vrienden maar zo! Ze had echter ook met Jany te doen: hoewel je het niet van hem zou zeggen, was hij toch al veertig en nog steeds ongehuwd. Hij miste de zorgende hand van een vrouw, geen wonder dat hij zo moeilijk de slaap kon vatten. Ruim een maand na de logeerpartij werd ze verblijd met een brief

van Jany. Hij bedankte haar voor de ontvangst op het château en verontschuldigde zich dat hij zo lang niets van zich had laten horen. Zij schreef terug dat het helemaal niet erg was dat hij niet meteen had geschreven:

> ‘Ik begrijp immers héél goed, dat een jongmensch andere dingen in zijn hoofd heeft en U vooràl die zooals U 't zelf zegt, eenige zwakheden heeft die U heelemaal in beslag nemen! U komt immers van een ander eiland? Wie weet of het niet dat “Ile heureuse” was waar u ook dikwijls gezongen moet hebben zooals Reinaldo Hahn
> “Je dormirai dans les vergers,
> “sous ta caresse. -
> Eddy vertelt mij zoo net, dat U alweèr zoo slècht slaapt en maar flink Veronal inneemt, als ik nu in Uw buurt was, zou ik trachten dat moordend middel uit uw huis te halen, want geloof mij toch, beste Jany, dat men er *gek* van eindigt, smijt het uit uw huis en tracht wat kalmer te leven, dit is de raad van een moedertje die 't goed met U meent (maar niet à la Mevr. van Gogh!)’[57]

Begin september reisde Du Perron naar Parijs, waar hij zijn Franse vrienden opzocht, maar ook had hij er afgesproken met Roland Holst. In het café Aux Deux Magots op boulevard St. Germain stelde hij Jany voor aan André en Clara Malraux. De woordenstroom van André, gevoegd bij Eddy's flux de parole, vermoeiden de bard zodanig dat hij helemaal stilviel.[58] Jany leende Eddy zijn modieuze overjas en maakte een kiekje van hem voor het standbeeld van maarschalk Ney. Naargelang zijn lichaam uitdijde, is Du Perrons hobby om zich te laten fotograferen wat verflauwd, maar hij was verrukt hoezeer deze jas hem afkleedde.[59]

Medio september was Du Perron terug in Gistoux om de paperassen te regelen voor de trouwerij met Simone. Louis Chevasson kwam logeren en begeleidde de aanstaande echtelieden op een prenuptiaal reisje naar Namen en Dinant. Du Perron droeg de overjas die Roland Holst hem had gelaten en voelde zich als was hij bekleed met het prestige van de dichter.[60] Terug in Gistoux werd hij echter weer geconfronteerd met allerlei moeilijke toestanden die hij samenvatte onder de term ‘familie-slib’.[61] Hij vroeg zich in alle ernst af of het niet de voorkeur zou verdienen om terug te gaan naar Indië. Zijn moeder zou daar veel meer op haar plaats zijn.[62] Maar eerst zijn trouwerij!

In de herfst betrok mevrouw Du Perron weer haar stadsappartement in de Emile Duraylaan 28. Zij ging er op 11 oktober naartoe. Eddy en Si-

mone logeerden enkele dagen bij haar en verhuisden de vijftiende naar een nieuw gehuurd appartement in de Burgemeesterstraat 40, slechts twee straten verderop; ze gebruikten elke dag bij moeder de maaltijd.[63] Na een lange periode van stilstand werd Du Perron weer literair actief. Hij begon aan een grote roman en in twee weken tijds was hij bijna klaar met het eerste deel.[64] Maar vervolgens werd zijn aandacht opgeëist door de familie: Oscar en Erna waren in de stad voor de bruiloft en hij ging met hen, Simone en moeder naar de schouwburg.[65] Enkele dagen vóór de huwelijksvoltrekking verschenen *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst*, waarin de poëzie respectievelijk het proza van Duco Perkens was samengebracht. Hij deelde er royaal exemplaren van uit.[66]

Drie dagen later, op 26 november 1928, werd in het gemeentehuis van Elsene het huwelijk voltrokken tussen Charles Edgard du Perron en Simone Elise Sechez. Getuigen waren Jan Greshoff en Jan van Nijlen. Behalve de twee Jannen gaven ook andere literaire kennissen acte de présence. De zeventigjarige Neel Doff, die Du Perron kende van Hellens' literaire salon, constateerde nuchter: ‘Votre femme a de belles jambes’.[67] Jan Greshoff kwam erg verslagen van de trouwpartij thuis. Jan en Aty meenden dat Eddy niet gelukkig kon worden met een vrouw die niet aanvoelde wat literatuur voor hem betekende.[68] Kennelijk voelde Eddy zelf ook dat er iets wrong. Er is bij de plechtigheid een foto gemaakt, waarop een zittende Simone wat wantrouwig de camera in blikt; achter haar staan drie heren: Greshoff, Du Perron en Van Nijlen. Du Perron, in het midden, tracht onbevangen te kijken, maar een vrolijk plaatje is het niet geworden. Greshoff kijkt cynisch schuin weg van de fotograaf en Van Nijlen staart in de verte. Achter op de foto schreef de bruidegom later, in een snaakse oprisping van zijn Perkens-houding: ‘Zoek den Eigenaar.’[69]

Italiaans intermezzo

Een huwelijksreis was er niet bij. Niet lang na de bruiloft kwam Simone opnieuw ongelukkig ten val: ze viel thuis met haar hoofd op de stenen en verloor het bewustzijn. Ze werd op de Emile Duraylaan door haar schoonmoeder verzorgd, terwijl Eddy zich in een belendend kamertje nestelde. Gelukkig konden ze nog vóór oudjaar hun eigen appartement weer betrekken. Op 2 januari 1929 was Simone zodanig hersteld dat Du Perron de beide Jannen met hun vrouwen kon uitnodigen voor een ‘gezellig avondje’ thuis, met grammofoon en koekjes. Hij meldde meteen dat

hij op 8 januari zou afreizen naar Italië, terwijl Simone diezelfde dag naar haar ouders ging in Gilly in Henegouwen.[70] Zo begon hun gezamenlijk leven. Ze gaven het appartement in de Burgemeesterstraat op en zouden straks weer bij moeder intrekken. Du Perron snakte ernaar het koude noorden achter zich te laten. Terwijl hij op reis was, luchtte zijn moeder in een brief aan Roland Holst haar hart:

> 'Hoe vierde ik het oude jaar? waar iedereen bij zijn familie was, gezellig en gelukkig, ging ik tegen *10* uur met een diep bedroefd gemoed naar bed, om dáár te kunnen lucht geven aan mijn opgekropte hart, mijne tranen verbergende in mijne kussens, om toch vooral niet gehoord of opgemerkt te worden door een tweede - maar Giltje die bij mij sliep, scheen toch iets gehoord of opgemerkt te hebben en kroop op eens naar mij toe en vroeg mij "Oma pourquoi tu pleures, il ne faut pas pleurer, Toetie te donnera un baiser." Vindt U dat ventje niet een Engel die troost bracht?'[71]

Zij wenste Jany alle liefs en goeds toe, 'vooral de afschaffing van *alle* slaapmiddelen, zelf[s] ook de "Passiflorine", die toch niet de passie *in* U, ooit zou kunnen kalmeeren!' Het beste recept is naar haar idee het huwelijksleven, maar als dat binnen vijf jaar niet zo is, 'gaat U met ons mee naar Java, dat blijft afgesproken. -' Op Jany's vraag naar haar plannen met het château antwoordde zij dat ze het dit jaar nog niet zou verkopen, dus hij kon weer komen logeren. 'Eddy moet dan een paar gezellige lieve meisjes erbij inviteeren, want dat mankeerde wel verleden jaar - Mevr. v. Gogh was wel een beetje te oud, of niet??' Zij had inmiddels na lezing van enige gedichten van Jany wel een idee van wat er in hem moet omgaan: 'Het is een soort "heimwee", naar iets wat nog in uwe gedachten voortleeft, dat U in uw vorig bestaan hebt beleefd, en waar Uw ziel nog onder lijdt - Arme Jany!'

Via Parijs, waar hij onder anderen Malraux en Chevasson ontmoette, reisde Du Perron eerst naar Milaan, waar hij op 14 januari 1929 dr. Giacomo Prampolini (1898-1975), een kennis van Greshoff en Van Schendel, interviewde.[72] Vervolgens reisde hij door naar Florence, een stad vol reminiscenties aan Clairette Petrucci. Het sneeuwde in de stad, voor het eerst sedert tien jaar. Du Perron liet zich fotograferen op een besneeuwd driehoekje bij de Arno, staande voor het water. Driekwart jaar later schreef hij een brief aan de Engelse studente Evelyn Blackett, waarin hij zijn gelaatsuitdrukking zou bestempelen als 'spottende afkeer' en de hoop uitsprak

dat hij die uitdrukking op zijn gezicht zou hebben, de dag waarop hij zich definitief in het water zou storten.[73] Nu had Du Perron niets van een zelfmoordenaar, maar duidelijk was dat zijn huwelijk met Simone Sechez hem weinig vreugdevol stemde.

In Florence verbleef hij een tiental dagen bij de familie Van Schendel en koesterde zich in de warmte van hun gezelschap. Hij was gecharmeerd van Kennie, de frisse twintigjarige dochter van Arthur en Annie, met wie hij enkele Florentijnse monumenten beklom.[74] Hij kocht een groene, opblaasbare krokodil van rubber voor haar en schreef drie versjes in haar poëzie-album.[75] Daags voor zijn vertrek bedacht hij haar met *Fermina Marquez*, Larbauds roman over een onafhankelijk kostschoolmeisje.[76]

Vervolgens spoorde hij snel terug naar Brussel, waar Malraux op 26 januari 1929 een lezing zou geven. Hij had werkelijk heel veel over voor deze nieuwe vriend: de dag na de lezing liet hij hem eerst het Congo-museum in Tervuren zien om daarna met hem mee te reizen naar Amsterdam, waar Malraux ook moest optreden en waar wederom diverse musea werden afgejakkerd. Doodmoe en grieperig kwam Du Perron op 28 januari terug in Brussel; hij dook meteen in bed.[77]

Literatuur die onrustig maakt

Du Perrons poëzie van deze tijd wordt gekenmerkt door zijn doodsobsessie en zijn besef van de absurditeit van het leven. Zijn ervaring van het absurde werd gevoed door zijn fundamentele onzekerheid, die hij in zijn vroegere verzen had verborgen achter krampachtige scherts en ironie. In zijn nieuwe verzen tracht hij angst en chaos op afstand te houden door middel van luciditeit en helderheid.[78] Zijn doodsangst komt het meest pregnant tot uiting in zijn lange gedicht ‘Gebed bij de harde dood’, waarin een doorleefde ernst de scherts van Perkens nadrukkelijk heeft verdrongen. Evenals Cendrars dit deed in zijn lange *Les Pâques à New York*, spreekt de dichter zijn Heer toe op wrang-ironische toon:

> De Dood is niets, misschien; het dood-gaan alles.
> En zij die de englen zien, een glimlach op 't gelaat,
> en zij die vol berusting in het niet-zijn vallen,
> zij maken wat zij kunnen van hun poovre staat.
> Het blijft de wrede strijd van duive tegen valk.

In de tijdschriftpublicatie is het gedicht opgedragen ‘aan de nagedachtenis van O.J.P.’, wiens gruwelijke doodsstrijd in de zevende strofe wordt beschreven. Verder passeren moord en zelfmoord de revue, evenals allerlei ‘ongelukken / die dageliks de brave burger grieven: / de motorrijder die zich reed in stukken, / de machinist door twee lokomotieven / vermorzeld, wijl hij even stond te dutten’. De dood wordt door armen anders beleefd dan door rijken, en ‘tussen de man die meent alleen te mogen danken / en hij die U slechts roept in 't klamme doodsbenauwen, / tussen die schobbers, Heer, zijn duizend overgangen’. De vierentwintigste en laatste strofe van het gedicht behelst een bede om een leugen te zenden als de dichter zelf met de dood zal moeten strijden: ‘een leugen groot als de ernst die 'k in deez verzen deed. / Want de ironie, zegt men, schaadt aan de Poëzije’.[79]

Roland Holst was onder de indruk van het gedicht en had als poëzieredacteur van *De Gids* voldoende gezag om het - omgezet in de spelling van De Vries en Te Winkel - geplaatst te krijgen.[80] Het ‘Gebed bij de harde dood’ speelde ook een rol in zijn debat met Du Perron over de aard en functie van poëzie. Roland Holst stelde de Engelse poëzie om haar autonomie en prosodische zuiverheid ver boven de Franse. Du Perron gaf Roland Holst gelijk als het uitsluitend om kunstwaarde zou gaan, maar voor hém was alle literatuur, ook poëzie, vooral de uitdrukking van een persoonlijkheid. Zo vond hij Baudelaire de grootste dichter van de negentiende eeuw door het ‘menschelijk apports’ in zijn gedichten. Poëzie, en literatuur in het algemeen, moet wat rijkers bieden dan literaire zuiverheid alleen, wat onrustbarenders, wat ‘menselijkers’.[81]

Die menselijke waarde had Du Perron ook gevonden in enkele bijbelboeken, waarover hij schreef in zijn ‘Cahier’ van eind januari 1928. Vooral het boek Job fascineerde hem: ‘Job [...] is prachtig in zijn beledigde deugd en God is prachtig in het karakter dat de dichter hem geeft, en de vrienden van Job zijn prachtig in hun zelfgenoegzaam gefilosofeer; zij zijn de illustratie van La Rochefoucauld's maxime dat in het ongeluk van onze beste vrienden iets is dat ons niet algeheel mishaagt.’[82] Du Perron bewonderde de opstandige Job evenzeer als Jezus, ‘[m]an van aktie, want stichter van een godsdienst; energiek, want voortgestuwd door de gloed in hem; en in niets gelijkend op een priester, op een vakman van het geloof’.[83]

Evenzeer overtuigend qua menselijke waarde is het boek Prediker. Naar het inzicht van Du Perron hebben drie mensen ‘op de edelste, de moedigste, de berustendste manier tevens’ gesproken ‘over de Dood. Over het Leven, met onafgebroken de Dood voor ogen.’ Deze drie zijn: Prediker, de Perzische kwatrijnendichter Omar Khayyam (1048-1131) en de vijftien-

de-eeuwse troubadour François Villon. Tegenover de energie van Job en Jezus staat de berusting van de Prediker en Omar Khayyam. ‘IJdelheid der ijdelheden, zegt de Prediker, ijdelheid der ijdelheden, het is alles ijdelheid.’ De kwatrijnen van Khayyam zijn soms als een wijze vermaning van de Prediker, dan weer als een wanhoopskreet van Job of een drinklied van Anacreon. Khayyam bracht volgens hem vooral de troost van de berusting: ‘een tuin met rozen en de kost verzekerd, dan gaat men zoetjesaan naar het graf en alle agitatie lijkt ijdel en dom’.[84] Het leven als een schimmenspel, als een schaakbord van nachten en dagen, waarop het lot speelt met de stukken, die de mensen zijn.[85] Liedjes van licht en donker. Hubertus bij zon en schaduw.

Ook in de sonnetten die Du Perron in deze tijd schreef, speelde hij met het besef van de vergankelijkheid en de wisselvalligheid van het bestaan, vaak tegen de achtergrond van de tegenstelling tussen dichter en burger. Hij gaf ironische portretjes van hypocriete pastoors, verdorrende burgers, een trotse douairière. In ‘Een grote stilte’ gilt in de eerste strofe een hoornstoot ‘alsof een wilde jacht, / losbarstend als een onweer, zou beginnen’, maar daarop volgt in de tweede strofe ‘niets meer’, een ‘eeuwge stilte’, die in het sextet uitloopt in een ‘dikke dorst’ en een ‘groot benauwen’, ‘voorsmaak van het gebeente dat verdort / onder het marmer, in de rèchte tombe’.[86] De meest persoonlijke gedichten van deze nieuwe oogst zijn het klassiek geworden ‘Het kind dat wij waren’, geïnspireerd door zijn eigen portretje als vierjarige kleuter in Tjitjoeroeg, en ‘De francs-tireurs’, waarin de dichter zijn dichterlijke onafhankelijkheid verdedigt.[87] Een zekere zelfspot is hem niet vreemd, zoals blijkt in de slotregel van het volgende sonnet:

Ter uitnodiging

Volmaakte vreê van 't landelike rusten:
een brief, een boek, en dan de gramofoon...
het grasveld is geschoren, de einder schoon,
de vijver uitgediept, geregeld onze lusten.

De zwanen varen traagzaam langs de kusten,
Loh'ngrins onzeker van der Jonkvrouw' woon,
maar God woont hier met zijn papieren kroon,
en deze rust is een volmaakt berusten.

Ik zend u dit sonnet met een tros druiven,
onze eerste: niet onmooglik nog wat zuur.

Kom spoedig met ons leven, met ons wuiven
de zwanen toe, klassiek, in 't schemeruur.

Kom voelen hoe de zorgen vàn u schuiven,
met de allerlaatste zucht naar 't Avontuur.

Opstand tegen het lot: André Malraux

De vriendschap van Malraux, Du Perron én Pia stond aanvankelijk in het teken van het 'avontuur': sleutelwoord van de jaren twintig, toen de avonturier een non-conformist was, een oppositiefiguur die zich afzette tegen burgerlijke waarden. Bij het avontuur hoorde ook de grote belangstelling van de drie vrienden voor obscure libertijnse schrijvers. Toen Du Perron Malraux leerde kennen, was deze de schrijver van grillig-fantastisch jeugdwerk en van *La tentation de l'occident*, een filosofisch getinte dialoog tussen een Fransman en een Chinees. Het jeugdwerk intrigeerde Du Perron om het daarin uitgedrukte gevoel voor de zotte en absurde aspecten van het bestaan, die Malraux weergaf in de term 'farfelu'. Hij voelde zich vooral aangetrokken tot *Royaume Farfelu*, om de 'poëzie en het heimwee' die erin tot uitdrukking kwamen.[88] Ook de thematiek van het verlangen en de vlucht uit zichzelf sprak hem aan.[89]

In oktober 1928 verscheen Malraux' in China gesitueerde roman *Les conquérants*. Het was een doorbraak in zijn werk en werd als zodanig geestdriftig door Du Perron begroet. Hij schreef er meteen een cahier over, dat hij vervolgens publiceerde in *Den Gulden Winckel.*[90] Du Perron karakteriseerde het hoofdpersonage Garine als 'revolutionair leider en avonturier': 'Garine is de man van actie, die handelt omdat de handeling het absurde leven op de waardigste wijze vult; hij handelt tot ziekte hem volkomen heeft uitgeput, hij behaalt een laatste overwinning, waarna de actie hem uit handen glijdt'. Garine spreekt hem daarom zo aan, omdat hij een sceptische revolutionair is, die zijn individualiteit behoudt, niet een van de gestaalde kaders van de partij. In 1931 zou hij dit preciseren in zijn verklaring dat de revolutionair hem alleen sympathiek was in zijn rol van oppositiefiguur.[91] In *Les conquérants* openbaarde zich een andere

Malraux, de man van actie, energiek en voortgestuwd door een innerlijke gloed, evenzeer als zijn personage Garine.

In zijn bespreking van de roman gaf Du Perron een opsomming van Malraux' wapenfeiten, waaraan de mythe niet ontbrak dat Malraux betrokken was geweest bij de Kantonese opstand van 1925. Malraux deed niets om deze mythe te ontkrachten en voerde hem als dat zo uitkwam ook zelf op.[92] Du Perron nam het allemaal voetstoots aan en zou pas vijf jaar later ageren tegen de mythomanie van zijn vriend. Als om Malraux' mythe te staven schreef hij in zijn recensie: 'Ik ben ervan overtuigd dat men zo'n boek niet schrijven kan zonder zelf man-van-aktie te zijn [...].' De teneur van Du Perrons bespreking was, dat *Les conquérants* overtuigde als de uiting van een persoonlijkheid, niet alleen maar van een schrijver met talent. Hij voorspelde dan ook dat het hier niet bij zou blijven: 'Ik verwacht alles van hem [Malraux]: tot een groter boek toe, of een groter avontuur.'

Malraux' preoccupatie met de dood is sterk voelbaar in *La voie royale* (1930), dat de proloog had moeten vormen tot een groter werk: *Les puissances du désert.* Volgens zijn biograaf Curtis Cate gaat het in deze roman om 'de desolate eenzaamheid van een moderne wereld verstoken van God'.[93] De hoofdpersonages, Claude en Perken, zijn metafysisch gerevolteerden tegen het lot. In een eerste reactie op het boek, dat hij veel eerder in drukproef had gelezen, meldde Du Perron dat hij het 'zeer goed' vond, maar dat hij in zijn oordeel werd gehinderd door het gevoel alsof Malraux via zijn roman met hem praatte.[94] Een week later noemt hij het boek 'een avonturenroman op een metaphysisch plan' en 'één worsteling tegen den Dood', maar hij maakte wel de kritische kanttekening dat de hoofdpersonages zo op elkaar leken.[95] Weer een week nadien noteerde hij in zijn Cahier dat de roman bij herlezing tegenviel, zeker in vergelijking met *Les conquérants.*[96] Niettemin bevatte hij stukken, vooral in de gesprekken, die hem zeer aangrepen: over het avontuur, over de vriendschap, over de dood, over de vriendschap in het avontuur tegenover de dood. Het was hier dat hij voortdurend Malraux' eigen stem hoort, 'in ernstig konsult met zichzelf, en zeggende de dingen die hij het allermeest heeft te zeggen; terwijl ik lees zie ik hem tegenover mij zitten zoals hij is in zijn innigste ogenblikken, sprekende met ingehouden vurigheid en de blik die deels door, deels over de ander heengaat (de blik die een St. Just moet hebben gehad)'. Vooral één passage in het boek, over de vriendschap, herinnert hem bijna woordelijk aan iets dat Malraux hem eens persoonlijk heeft

gezegd: ‘Begrijp mij goed. Als ik eenmaal een man geaccepteerd heb, accepteer ik hem ook volledig, ik accepteer hem als mijzelf. Van welke daad, begaan door deze man die bij mij hoort, kan ik met stelligheid zeggen dat ik die níet zou hebben begaan?... - Maar kan het u dan niets schelen waar die vriendschap u kan brengen?... - Zou ik de liefde moeten vrezen wegens de sief? Ik zeg niet: het kan me niets schelen, ik zeg: ik accepteer hem.’[97]

Het is opmerkelijk dat Du Perron niet inging op een belangrijke bron van de roman: het verhaal van de Franse avonturier Marie-David de Mayrena, die zich in 1888 in Serawak had laten kronen tot koning der Sedangs. Mayrena had nochtans zijn belangstelling, getuige zijn bespreking uit 1929 van het twee jaar tevoren verschenen boek van Maurice Soulié: *Marie 1er, roi des Sedangs (1888-1890)*.[98] Over Mayrena's rol in Serawak had hij geschreven: ‘Er moet een groote naïveteit aanwezig zijn geweest onder het brutale optreden van dezen *hableur.* Zijn leven was een groote mislukking; maar welk een energie, welk een moed, welk een lùst om te leven!’

In zijn essay ‘Flirt met de revolutie’ (1931) zou Du Perron op Mayrena terugkomen: hij prefereerde diens grootheid boven de grootheid van slimmere of sterkere spelers op het wereldtoneel. In een voetnoot karakteriseerde hij Mayrena als ‘een vreemdsoortig avonturier, oplichter, mytomaan, maar de held van een prachtig exoties verhaal en tragies als verliezer, tragieser wellicht dan Malraux' Perken, in zijn einde op het eiland Thioman.’[99] Hij citeerde ook Malraux' reactie: Malraux kon in Du Perrons gevoel voor Mayrena niets anders zien dan ‘poëzie’. Het kwam erop neer dat Du Perron in zijn romantische aandrift weinig oog had voor de politieke realiteit.[100]

Moed, energie en lust om te leven: het waren alle eigenschappen die Du Perron ook hogelijk bewonderde in Malraux. Het avontuur van Malraux zoals Du Perron dat in diens werk proefde, was in wezen een opstand tegen het lot, in tegenstelling tot de bourgeoismaatschappij die het lijdzaam aanvaardt. Voor Malraux betekende het menselijk tekort (*La condition humaine*), reeds in *La voie royale*: de mens oog in oog met de dood.[101] Het werk van Malraux wordt gedomineerd door deze ‘condition humaine’, waarvan eenzaamheid, doodsobsessie en gevoel voor het absurde deel uitmaken. De krachten waarover de strijdende mens beschikt zijn nu juist deze moed, energie en lust om te leven.

Eindnoten:

1 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 5-8.
2 De Maegt, ‘Een Gesprek met Jan Greshoff’, p. 289.
3 Over het *letterkundige* leven en de journalistiek in de Belgische hoofdstad was Greshoff echter minder te spreken. Wel had hij grote waardering voor het Vlaamsch Volkstooneel van Johan de Meester jr., ‘een levend element, een bevruchtend centrum van artistiek leven’. Zie: Greshoff, ‘Letterkundig leven te Brussel’.
4 Idem, p. 292-294. Greshoff zegt niet welk debuut hij bedoelt, maar elders heeft hij zijn grote waardering geuit voor *Bij gebrek aan ernst*, waarvan niemand ‘behalve Blijstra’ iets wilde weten. Zie: Greshoff, *Volière*, p. 64.

5 Vgl. Jan van Nijlen aan Henri Mayer, 1310-1926: ‘Wat Du Perron betreft, kan ik je alleen dit zeggen: Duco Perkens en du Perron zijn inderdaad een en dezelfde persoon. Of hij in Indië is geweest weet ik niet. Wel moeten zijn ouders, die, naar het schijnt gefortuneerd zijn, aldaar plantages bezitten. Deze jonge man frequenteert in een milieu - voornamelijk van nieuwlichters - dat mij geheel vreemd is. Tot mijn spijt kan ik je niet nauwkeuriger inlichten.’
6 Vgl. Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 149.
7 Greshoff, *Menagerie*, p. 47-48.
8 Vgl. Greshoff, *Volière*, p. 63: ‘Voor E. du Perron heeft de lezing van “A.O. Barnabooth” dezelfde dronkenmakende bevrijding betekend als voor mij. De derde bekende doorgewinterde Barnabooth- en Larbaudman is A.A.M. Stols.’
9 Vgl. Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 83-84.
10 Greshoff, *Volière*, p. 33. Licht gewijzigde versie van: J. Greshoff, ‘Herinneringen naar aanleiding van een bibliographie’. In het dagblad staat bijvoorbeeld: ‘Du Perron, ofschoon hij toen nog gefortuneerd was [...].’
11 Greshoff, ‘Herinneringen naar aanleiding van een bibliographie’. Niet in *Volière.*
12 Jan Greshoff aan G.H. 's-Gravesande, 1-10-1945 (coll. LM). Zie ook: Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 11.
13 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 19.
14 Greshoff, *Volière*, p. 70. Eerder in: Greshoff, ‘Herinneringen aan E. du Perron door Jan van Nijlen’.
15 Greshoff, *Volière*, p. 70-71.
16 Zie voor Holst: *Brieven* I, p. 300 en 317 (30-11-1928 en 14-2-1929).
17 Zie: de foto van Stols, Bloem en Du Perron in: Schrijversprentenboek, deel 13, p. 22. De verjaardag was op 10 maart 1928. Stols had zich eind 1927 in Brussel gevestigd als uitgever van luxe edities. Brief van J. Greshoff aan G.H. 's-Gravesande, 1-10-1945 (coll. LM); Nanske Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 18.
18 H. van den Bergh en H. Pröpper noemen deze groep de tweede generatie *Beweging*-dichters, naar het tijdschrift waarin velen van hen debuteerden. Zie: Van Bork en Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëticale opvattingen in de Nederlandse literatuur*, p. 172.
19 Zie: Hazeu, *Slauerhoff. Een biografie*, p. 776, n 341.
20 Wat er precies aan de hand was, wordt niet duidelijk. Van Ostaijen schrijft in zijn brief van 7-1-1928 over Creixams: ‘Jammer maar, dat het de laatste houding van een bedrieger was, die wel gaarne er een andere had aangenomen, doch nu, in het nauw gedrongen, zich met een krachtterm moest tevreden stellen.’ (Borgers, *Paul van Ostaijen. Een documentatie*, deel I, p. 978.) DP antwoordt op 10 januari dat Creixams ‘weer in de grootste misère’ schijnt te zitten. Creixams' vriendschap met de Brusselse dichter Gaston Pulings was voor DP geen aanbeveling. Zie: *Brieven* I, p. 198-199.
21 De correspondentie met Gonda Jordaan was na haar huwelijk in oktober 1926 gestopt, op aandringen van haar echtgenoot. Du Perron had haar teruggeschreven dat hij het erg vervelend vond, maar dat haar echtgenoot ‘een proleet’ was om dit van haar te verlangen. Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992.
22 Hij trachtte Stols over te halen om Malraux editeurskarweitjes toe te schuiven en jeugdwerk van hem uit te geven. Vgl. *Brieven* I, p. 207, 250, 260 (16-2, 28-5 en 12-6-1928).
23 Zie: Storm, ‘Du Perron en Baudelaire’, p. 20-23.
24 Zie: Todd, *André Malraux. Une vie*, p. 87.
25 Vgl. *Brieven* I, p. 268, 289. Tevens foto van Du Perron met zijn moeder en Oscar in de tuin van Gistoux, gedateerd ‘Aug. 1928’, zie p. 445.
26 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 47.
27 Idem, p. 46-47.
28 Gesprek J.H.W. Veenstra met A.C. Willink, 15-12-1969 (Veenstra-archief, LM).
29 *Brieven* I, p. 126 (2-9-1927 aan A.C. Willink).
30 C. Bittremieux aan J.H.W. Veenstra, 31-10-1972 (Veenstra-archief, LM).
31 Vermoedelijk was dit een huurappartement. Vgl. *Brieven* I, p. 142 + n (29-10-1927).
32 Uit Du Perrons brief van 5-1-1929 blijkt dat zijn moeder op dat moment voor langere tijd in haar Brusselse appartement verblijft. De conclusie dat Gistoux 's winters te koud was voor de Indische dame ligt voor de hand.
33 C. Bittremieux aan J.H.W. Veenstra, 31-10-1972 (Veenstra-archief, LM). De Lesbroussartstraat ligt ten noorden van de Emile Duraylaan, toch nog een behoorlijke afstand.

34 Vgl. *Brieven* I, p. 241 (10-5-1928 aan A. Roland Holst): ‘mijn kamer in Brussel is 's avonds vrij melancholiek’.
35 Ik citeer het gedicht in de versie die in *De Gids* is verschenen, jrg. 92, nr. 4, april 1928; p. 41. Vgl. *Vw* I, p. 55, met sterk afwijkende derde strofe: ‘Straks 't balsemende donker, morgen lopen / wij opgefleurd te kopen of verkopen; / God levert de eerzucht en het daaglijks brood.’
36 Zie: *Brieven* I, p. 181-185 (28-12-1927 aan A.C. Willink).
37 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 48.
38 Vgl. *Brieven* I, p. 262 (23-6-1928 aan Jan van Nijlen).
39 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 50.
40 *Brieven* I, p. 225 (maart of april 1928 aan Franz Hellens).
41 Vgl. *Hlvh* 1935, p. 356; *Hlvh* 1996, p. 636 (in de herdruk weggelaten).
42 Vgl. Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 28. Jan Greshoff aan A. Roland Holst, 13-5-1928: ‘Eddy gaat gebukt onder de dienstboden misère van zijn moeder!’ (coll. LM).
43 Gesprek van J.H.W. Veenstra met A.C. Willink, 15-12-1969.
44 Vgl. *Brieven* I, p. 268 (juli 1928 aan A.C. Willink).
45 Zie: Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 30.
46 Greshoff, *Verzamelde gedichten 1907-1967*, p. 111-112.
47 Zie: ‘Drie liedjes voor licht en donker’.
48 Zie: ‘Hubertus bij zon en schaduw’. De laatste strofe draagt een motto van André Malraux: ‘...Le visage fraternel de son agonie.’ Vestdijk was zeer gecharmeerd van ‘Hubertus bij zon en schaduw’, ‘het charmantste hooglied der verveling’. Zie: Vestdijk, bespreking van *Mikrochaos*.
49 Zie: *Brieven* I, p. 255-256 (11-6-1928).
50 Vgl. *Brieven* I, p. 265-267 + n op p. 267 (juli 1928). Du Perron schrijft in bedekte termen over Simones toestand.
51 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 49.
52 *Brieven* I, p. 270 (juli 1928 aan A.C. Willink).
53 Brief van A. Roland Holst aan Jan Greshoff, 25-8-1928 (coll. LM).
54 Van der Vegt, *A. Roland Holst. Biografie*, p. 273.
55 Foto coll. mr. A.E. du Perron, met commentaar van Eddy du Perron in zijn brief van 18-10-1929 aan Evelyn Blackett.
56 Zie: Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 272.
57 Brief van 8-10-1928 (coll. LM).
58 Zie: Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 274-275.
59 Vgl. *Brieven* I, p. 278 (5-9-1928 aan A.C. Willink) en foto van Du Perron voor het standbeeld van maarschalk Ney, met de tekst: ‘Sept. '28 Closerie des Lilas, Ney’ (coll. mr. A.E. du Perron). In zijn brief van 18-10-1929 aan Evelyn Blackett schrijft Du Perron, dat hij op die foto de overjas draagt van Roland Holst.
60 Vgl. *Brieven* I, p. 282 (3-10-1928 aan Jan van Nijlen) en foto's uit de collectie van mr. A.E. du Perron.
61 A. Roland Holst aan Jan Greshoff, oktober 1928 (coll. LM): Eddy du Perron was in zijn laatste twee brieven erg ‘down’: ‘hij zit ook wel erg in 't “familie-slib”, zooals hij 't zelf noemt. 't Is verduiveld jammer. Ik ben veel voor hem gaan voelen: meer dan men op onzen leeftijd meestal nog voelen gaat voor iemand.’
62 Vgl. *Brieven* I, p. 287 (21-10-1928 aan Jan van Nijlen): ‘[...] ik zie tòch Indië aan den horizon.’
63 M.M.M. du Perron-Bédier de Prairie aan A. Roland Holst, 8-10-1928 (coll. LM): ‘vlak bij mij, zoodat ze dan ook iederen dag by my komen eten.’
64 De roman bleef onvoltooid, maar een deel ervan werd opgenomen in *Hlvh*, terwijl een ander deel in 1932 en 1936 werd omgewerkt tot het in het vorige hoofdstuk beschreven ‘...E poi muori’. Zie: *Brieven* I, p. 286 + n (21-10-1928 aan Jan van Nijlen).
65 Tussen alle familiebedrijven door had hij een vluchtige eerste ontmoeting met Slauerhoff, die in Brussel was voor zakelijke besprekingen met Stols. J. Slauerhoff aan Stols, 6-11-1928, 9-11-1928 en een telegram van 12-11-1928, waarin hij meedeelt dat hij om 17.15 uur aankomt op ‘midi’ (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
66 *Poging tot afstand* werd in de dagen direct na de verschijning geschonken aan: J.C. Bloem, Gaston Burssens, Anthonie Donker, Jan Greshoff, W.A. Kramers, Eef van Lidth de Jeude, Jan van Nijlen, Oscar en Erna van Polanen Petel, Maurice Roelants, Adriaan Roland Holst en Germaine Wouters. *Bij gebrek aan ernst* werd in dezelfde periode geschonken aan: J.C. Bloem, Gaston Burssens, Anthonie Donker, Jan Greshoff, Coco Inger, Eef van Lidth de Jeude, Jan van Nijlen, Maurice Roelants, A.C. Willink en Germaine Wouters.

67 *Brieven* I, p. 302 (11-12-1928).
68 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 50.
69 Foto coll. LM.
70 *Brieven* I, p. 307 (2-1-1929 aan Jan van Nijlen). Zie ook: M.M.M. du Perron aan A. Roland Holst, 14-1-1929 (coll. LM). Mevrouw Du Perron stelt dat Simone verzwakt is en daarom naar haar ouders gaat, terwijl ze volgens Eddy 'gelukkig weer heelemaal in orde' is.
71 M.M.M. du Perron aan A. Roland Holst, 14-1-1929 (coll. LM).
72 Van Kuyck, 'Een vriend van Nederland in Italië'. Het artikel is gedateerd: 14 januari '29 en wordt gevolgd door 'een drietal gedichten [...] in Nederlandsche vertaling van den schrijver en E. du Perron'.
73 In zijn brief van 18-10-1929 aan Evelyn Blackett.
74 *Brieven* I, p. 310-311; foto's coll. mr. A.E. du Perron.
75 Zie: *Brieven* VII, p. 545-547. Vgl. Ronald Spoor, 'Du Perron in Florence'.
76 Hij schreef ook hier een versje in: 'Corinne, les brumes: / Oublis, amertumes, / Sont causes des rhumes / Cruels de nos coeurs - // Mais les jeunes filles / Vivantes, jolies, / En sont, qu'elles rient, / Brillamment vainqueurs! // Eddy // 23.1.29.' (Corinne, de nevels: / Vergeten en bitter, / Bezorgen ons wrede / Kou in het hart - // Maar jonge meisjes, / Levendig, knap, / Komen die lachend / Briljant te boven!') Coll. Antiquariaat Schuhmacher, Amsterdam.
77 *Brieven* I, p. 312 (4-2-1929 aan Jan van Nijlen).
78 Volgens Gomperts moeten we hierin de verklaring zoeken voor zijn persoonlijke behoefte aan helderheid, zakelijkheid en scherpe contouren en zijn afkeer van vaagheid en sfeerbeschrijvingen. Vgl. H.A. Gomperts, 'E. du Perron', p. 175-181.
79 Later werd het gedicht met nog vier strofen vermeerderd, onder meer één over Van Ostaijens wegkwijnen in zijn sanatorium.
80 Ondanks de tegenstem van mederedacteur Colenbrander. Het gedicht is te vinden in: *De Gids*, jrg. 92, nr. 9, september 1928, p. 320-323. In 1929 werd het ook afgedrukt in de letterkundige almanak *Erts*, met een potloodschets van de dichter door Pascal Pia.
81 *Brieven* I, p. 242 (10-5-1928 aan A. Roland Holst).
82 *Voor kleine parochie*, p. 72; *Vw* II, p. 56-57.
83 *Voor kleine parochie*, p. 74-76; *Vw* II, p. 59-60.
84 *Brieven* III, p. 57 (5-5-1931 aan H. Marsman). Du Perron gebruikte een van de kwatrijnen als motto bij *Poging tot afstand* en in zijn 'liedjes van licht en donker' liet hij 'de grijze heer Khayyam' tronen 'in een tuin van rozen'.
85 Ik verwijs hier naar kwatrijn XLVI en XLIX in de Engelse vertaling van Edward FitzGerald.
86 Zie: *Mikrochaos*, p. 67; *Vw* I, p. 67. Voor het eerst gepubliceerd in: *Groot-Nederland*, jrg. 27, deel I, [maart] 1929, p. 375.
87 *Mikrochaos*, p. 45, 66, 43; *Vw* I, p. 45, 66, 43. Voor het eerst gepubliceerd in: *De Gids*, jrg. 92, nr. 12, december 1929, p. 333-335.
88 *Vw* II, p. 133.
89 Hij zag een verwantschap van *Royaume Farfelu* met Baudelaires 'Le voyage', Rimbauds 'Bateau ivre', Gides *Le voyage d'Urien* alsook Larbauds *Poésies de A.O. Barnabooth* en Saint-John Perses *Anabase.* Zie: *Vw* II, p. 164.
90 Zie: *Den Gulden Winckel*, jrg. 27, nr. 11, 20 november 1928, p. 344-345; *Voor vriend en vijand*, p. 47-52; *Vw* II, p. 133-136.
91 *De smalle mens*, p. 82; *Vw* II, p. 484.
92 Hij voerde haar minstens eenmaal (in een brief van 2 oktober 1933 aan Edmund Wilson) als waarheid op. Vgl. Cate, *André Malraux*, p. 103, 142.
93 Cate, *André Malraux*, p. 206.
94 *Brieven* II, p. 336 (3-11-1930 aan A.C. Willink).
95 *Brieven* II, p. 349 (10-11-1930 aan V.E. van Vriesland).
96 Vgl. *Tegenonderzoek*, p. 35-39; *Vw* II, p. 231-234.
97 Mijn vertaling uit het Frans. Zie voor de oorspronkelijke tekst: *Vw* II, p. 233.
98 Van Kuyck, 'Een vreemdsoortig Avonturier. Marie I, Koning der Sedangs'. Dat het thema in 1927 in de mode was, blijkt uit een tweede, in hetzelfde jaar verschenen boek, dat de voornaamste bron was van Malraux: Jean Marquet, *Un aventurier du XIXe siècle: Marie I, roi des Sedangs (1880-1890).* Walter G. Langlois stelt het boek van Marquet om zijn uitstekende documentatie verre boven dat van Soulié, die zich voornamelijk baseert op de legende. Zie: Malraux, *OEuvres complètes*, volume I, p. 1146, 1215. Mayrena komt ook voor in een boek uit 1906: Marc de

Villiers du Terrage, *Conquistadores et Roitelets: rois sans couronnes, du roi des Canaries à l'empereur du Sahara* (Paris).

99 *De smalle mens*, p. 82. Deze voetnoot is niet in zijn geheel overgenomen in het *Verzameld werk.*

100 Malraux en DP waren beiden oorspronkelijk ‘metafysisch gerevolteerden’, maar zij verschilden in de inhoud die zij aan hun eigen revolte gaven. In de loop van de jaren dertig zou Malraux' universalistische tendens in dienst van de ‘collectieve strijd’ in kracht toenemen.

101 Zie: Malraux, *OEuvres complètes*, volume I, p. 1137.

Hoofdstuk 26
Sarrend en koppig navrant

'Een hondsche en moerassige geest'

Behalve door zijn gedichten deed Du Perron van zich spreken door zijn kritieken in *Den Gulden Winckel.* Verder bouwde hij een bijzondere reputatie op met zijn dagboekaantekeningen, bestemd voor de 'happy few'. Ze verschenen in *Cahiers van een lezer*, die hij door Breuer in dertig exemplaren liet drukken en onder vrienden en kennissen verspreidde. Via hen kregen de *Cahiers* een grotere lezerskring, zodat Du Perron al tegen het einde van de jaren twintig de naam kreeg van een onverschrokken criticus die echter zeer cru kon zijn. Zijn door *Den Gulden Winckel* geweigerde 'Ballade der Polderlandsche Onrustige Kapoenen' had tot die reputatie bijgedragen, evenals zijn polemische uitvallen tegen Dirk Coster, Matthijs Vermeulen en H. Marsman, die bij alle onderlinge verschil de pretentie deelden van toonaangevend criticus te zijn of voorman van een literaire beweging.

Overigens beperkte Du Perron zich niet tot de Nederlandse literatuur: in *Den Gulden Winckel* van september en oktober 1928 had hij korte metten gemaakt met de 'Surrealistische Fransche Letteren'.[1] Eigenlijk vond alleen Jacques Vaché genade in zijn ogen. Deze heraut van de surrealisten, die zich door een overdosis opium van het leven had beroofd, viel ten minste op door de menselijke waarde in de na zijn dood uitgegeven oorlogsbrieven. Maar bij de huidige surrealisten hinderden Du Perron de trucs, formules en procédés, zoals die van het automatisch schrift. Hij schreef 'het meeste talent en de grootste intelligentie' toe aan André Breton, maar Breton was evenals anderen vastgeraakt in een systeem 'dat hen waarschijnlik verhinderen zal tegen zichzelf te reageren, dat hen verplicht een rol te spelen - zij het een surrealistiese - tegenover vrienden, bewonderaars en anderen'.

Du Perrons afkeer van de surrealistische procédés leidde ertoe dat hij alle huidige en ex-surrealisten op één hoop veegde als 'Produkt van Oorlog en Freud' en 'Literaire nalatenschap van Lautréamont en Jarry'. Louis Aragon, wiens temperament hij vier jaar tevoren nog zo had bewonderd, viel nu op door 'kwajongensgeschetter' in zijn *Traité du style*, waarvan hij de openingsfrase 'smerig' vond en de slotfrase 'smerig en beledigend'. Aragon vergooide zijn talent door zich over te geven aan surrealistische trucs en tics.[2]

Du Perrons aanval op Aragon was ongemeen fel, misschien ook omdat hij wilde afrekenen met een vroeger idool. Dat idool had hem verraden door een 'typiese literator' te worden, 'die het telkens weer moet uitbrullen dat hij het volstrekt niet wil zijn'. Deze typering heeft iets dubbelzinnigs: was ook Du Perron niet een typische literator, die het volstrekt niet wilde zijn? Het enige verschil was dat Du Perron geen literaire beweging achter zich had, althans nog niet.

Du Perron heeft de kwaliteit van de gedichten van Paul Eluard niet onderkend. Hij citeert de opinies van Breton en van iemand die hem zei dat Eluards gedichten zijn gevormd uit water en sneeuw, maar voor hem leken ze veeleer te bestaan uit samengeperste lucht. Hij ging nergens in op enig aspect van Eluards gedichten, maar diste een anekdote op over diens mysterieuze 'vlucht', die enige tijd het gesprek van de dag was geweest in Parijs: ook die vlucht was vast een trucje om interessant te lijken. Du Perron was wel goed op de hoogte van de achtergrond van de surrealistische beweging, maar hij geloofde er niet in en bespaarde zichzelf dus de moeite van een grondige analyse van een bepaalde roman of dichtbundel. Hij kritiseerde het jargon van de surrealisten, hun neiging de tegenstander uit te schelden, alsook het uitschakelen van het brein dat heeft geleid tot het 'halve zieneresse-jargon' van Bretons roman *Nadja* en de slaperige producten van Robert Desnos.

Een van Bretons leuzen was dat de tamboer van de rede moest creperen. Du Perrons opvatting van literatuur als uitdrukking van de gehele mens, dus inclusief zijn ratio, stond daar vierkant tegenover. Men heeft Du Perron wel het verwijt gemaakt dat hij door zijn stellingname het surrealisme heeft tegengehouden in Nederland. Een onterecht verwijt: het hele literaire klimaat in Nederland tussen de wereldoorlogen stond niet erg open voor modernistische voortbrengsels.[3] Wel valt te noteren dat Du Perron door zijn afkeer van de beweging een blinde vlek had voor de kwaliteit van enkele mensen die er werkelijk toe deden.[4]

Du Perrons criterium dat literatuur de uiting moet zijn van een levende persoonlijkheid en niet het product van een vooropgezette methode, was eigenlijk al aanwezig in zijn brieven aan Clairette Petrucci. Door dit criterium keer op keer naar voren te brengen bakende hij zijn eigen literair-kritische positie af. Hij volgde daarbij een dubbele strategie: enerzijds stelde hij zich op als de outsider van de *Cahiers*, anderzijds trachtte hij binnen te dringen in de gevestigde tijdschriften. Op verzoek van Franz

Hellens recenseerde hij diens boek *L'enfant et l'écuyère* voor het Belgische surrealistentijdschrift *Variétés*, dat hem eigenlijk afkeer inboezemde. Meteen daarop bood hij tijdschriftredacteur Paul-Gustave van Hecke (1887-1967) een raillerend stukje aan over Jean Cocteau. Zijn oude bête noire was inmiddels katholiek geworden, maar dat onderwerp liet hij liggen. Wel ergerde hij zich aan Cocteaus pretenties, over het graf heen van Raymond Radiguet, die door hem werd geclaimd als zíjn creatuur. Du Perrons ergernis was aangewakkerd door een bundel lyrisch proza ingeleid door Cocteau. Deze 'toegewijde discipel' was nauwkeurig te werk gegaan volgens het recept: 'rozenwater, in sterke verdunning, een zilverkleurige papieren ster als achtergrond en twee druppels sperma. Maar het is het zaad van een scholier, zelfs een goede leerling, en blijft zonder gevolg, ondanks de hand van de meester. Deze meester, niemand minder dan de heer Cocteau, openbaart zich voor eens en altijd in deze laatste creatie: als iemand die met zichzelf te koop loopt, als potsenmaker zonder veel scrupules en zelfs nogal een vuilak. In één woord: een meester die men beter niet meer kan aanraken.'[5]

Hoewel het er even op leek dat Van Hecke het stukje zou plaatsen, werd het toch afgeketst. Van Hecke, collectioneur van beeldende kunst, eigenaar van een hotel en een tijdschrift, liet zich erop voorstaan de vinger aan de pols te houden van het moderne leven. Een artikel waarin de befaamde modernist Cocteau werd afgeserveerd kon hij moeilijk laten passeren.[6] Wel verscheen er een speciaal nummer van *Variétés* dat was gewijd aan het jonge Holland. Hierin werden de achtste en negende dosis van de Perkens-tekst 'Voor de famielje' opgenomen in Franse vertaling.[7] Wat ook in het tijdschrift bleek te passen, was een aanval van Breton en Aragon op 'de oplichter' André Malraux.[8] Du Perron spuide meteen zijn verontwaardiging over deze 'ploertigheidjes' van het literaire leven.

Zelf had Du Perron zich ontwikkeld van 'amateur' die zijn werkjes in dertig exemplaren liet drukken tot iemand die steeds meer betrokken raakte bij het literaire leven. Hij was ambitieus, in Nederland en daarbuiten.[9] Hij hield scherp in de gaten wat er over zijn eigen teksten werd geschreven, onderhield een amicale correspondentie met mensen die hem van nut konden zijn, zoals Wijnand Kramers, sinds januari 1929 redactiesecretaris en vanaf oktober 1929 leider van *Den Gulden Winckel*. Maar ook wees hij avances af uit richtingen die hem niet aanstonden: op een verzoek van Constant van Wessem, in november 1928, om redacteur voor Vlaanderen te worden van *De Vrije Bladen* antwoordde hij na een korte bedenktijd negatief: hij had geen nieuw proza en het lokte hem niet om 'essays'

te schrijven over anderen.[10] Hij beval dus andere kandidaten aan, zoals Roelants, Herreman en Burssens. Toen Van Wessem aandrong en ter versterking van zijn argument de waardering overbracht van mederedacteur Marsman, reageerde Du Perron vriendelijk doch beslist: medewerker wilde hij wel worden, maar redacteur zeker niet.[11]

Ongetwijfeld was juist de prominente aanwezigheid van Marsman geen aanbeveling voor hem. In een fragment uit een niet verzonden brief aan Paul van Ostaijen, afgedrukt in zijn tweede cahier, had Du Perron zich afgezet tegen de 'literaire orakeltoon' van de criticus Marsman. Hij ergerde zich aan diens apodictische uitspraken. Hij vond hem een typische literator, die niet zoveel te zeggen had maar met zijn dichterlijke retoriek de brave lezer wist te overdonderen. Hij plaatste Marsman als criticus - de dichter bleef buiten schot - in de sfeer van Dirk Coster en Gerard Bruning. De eerste zin van dit cahier liegt er niet om: '...Ik heb gisteravond geworsteld met *De Anatomische Les* van Marsman. Ik vind het om te kokhalzen zo pedant. Een dergelijke toon - trouwens absoluut aan Coster ontleend, zij het ook dat hier een grotere intelligentie onder de zware woorden en nog zwaardere akcenten bedolven ligt - is door iedereen aan te slaan die zich twee maanden lang met overtuiging aan deze ondeugd overgeeft.'[12]

Ook in zijn correspondentie bleef Du Perron zich afzetten tegen de 'mooikraaier' Marsman met zijn 'verdòmde tempelgeheimenissentoon'.[13] Zoals Breton in Frankrijk zat ook Marsman vast aan formules en aan zijn parmantig gedragen uniform van literaire voorman.[14] Een reactie op al deze aantijgingen kon niet uitblijven: op 8 juni 1929 besprak Marsman voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* Du Perrons verzamelde Perkens-gedichten *Poging tot afstand*, maar hij besteedde de helft van zijn kritiek aan de twee reeds verschenen deeltjes *Cahiers van een lezer.* Om te beginnen noemde hij Du Perrons gedichten 'zonder eenige reserve: geen poëzie'. Du Perron was van nature niets dan prozaschrijver, en zelfs uitsluitend een schrijver van kritisch proza. Volgens Marsman had dit proza nauwelijks esthetische waarde, want bij al zijn intelligentie ontbrak het de schrijver aan vuur. Verder vond hij het schimpen op de literator en de burgerman zouteloos. Over *Poging tot afstand* deed hij vervolgens de historisch geworden uitspraak: '[ik kan] niet anders zeggen, dan dat het poëtisch mislukt is; en de geest, die het schreef is hondsch en moerassig; en zoo sarrend en koppig navrant, dat het navrante zeurig en saai werd'.

Voor 'Gebed bij de harde dood' had Marsman ten slotte een zuinige

waardering over: hoewel het ‘poëtisch van weinig of geen beteekenis’ was en de dichter het gegeven ‘tot het bijna-vervelende’ exploiteerde, was het ‘bij stukken inderdaad navrant, soms aangrijpend’. Minzaam suggereerde hij dat misschien in die richting voor Du Perron ‘een scheppende mogelijkheid’ lag, mits hij bereid was afstand te doen van zijn ‘gelijkvloersch cynisme’.

‘Deze ongebonden onstuimigheid’

Ook van andere zijde lag Du Perron onder vuur: Raymond Herreman, sinds september 1927 vaste chroniqueur van de poëzie in *Den Gulden Winckel*, besprak voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* de eerste twee deeltjes van *Cahiers van een lezer.*[15] Du Perron had de dichter van het tijdschrift *'t Fonteintje* vermoedelijk in maart 1928 leren kennen in café Lunette op het Muntplein in Brussel, dat ook door Van Nijlen en Greshoff werd gefrequenteerd.[16] Herreman was daardoor een van de geprivilegieerde ontvangers van de *Cahiers* geworden, hij begon zijn bespreking dan ook met de zin: ‘In dertig exemplaren gedrukt voor den schrijver, en bijgevolg klap ik hier uit de school?’

Herreman verontschuldigt zich dat hij ‘misbruik van vertrouwen’ pleegt tegenover de schrijver die hem in het bezit stelde van een der dertig exemplaren. Maar hij wil juist lucht geven aan zijn ‘spijt, dat deze boekjes niet op ruimer schaal worden verspreid’. Direct daarop laat hij volgen: ‘Want ze bevatten zeer goed journalistiek werk. Werk van een geboren journalist, van één die niet naar zijn inspiratie zit te grijpen, maar met brio, de cigaret tusschen de tanden, zonder een zweem van nervositeit, nog zijn vijftig regels pent de minuut vóór de persen rollen.’

De journalist Herreman gelooft niet in schrijven voor de ‘happy few’ en waarschuwt Du Perron tegen de beperking van zijn gezichtsveld die dit elitaire standpunt met zich meebrengt. Hij provoceert hem door sommige van zijn cahiers journalistiek te noemen, op grond van het gemak waarmee ze zijn geschreven.[17] Ook de feilen die eraan kleven verbindt hij aan de journalistieke opzet: dat ‘Dirk Coster onder wat al te harde handen is genomen’ komt omdat de persen al rolden. Verder schuift Herreman ‘naïeveteiten, krasse scheldwoorden’ en ‘paradoxen die geen echo wekken’ op rekening van het al te grote gemak van de auteur.

In het najaar van 1928 recenseerde Herreman ook het derde deeltje *Cahiers van een lezer.*[18] Hij wijst weer op de geringe oplage van de cahiers,

waarvoor volgens hem bewust is gekozen ‘om straffe dingen te kunnen zeggen waar de censuur iets kon op af te dingen hebben’. De sympathieke zijde van de cahiers is gelegen in het feit dat ze ‘recht voor de vuist’ zijn geschreven en de ‘bevindingen en de gemoedstoestanden van den schrijver’ weergeven: ‘Men zoekt er minder een litterair genot in dan wel de kennismaking met een persoon, die zich zonder omwegen uitzegt.’ Er is echter ook een keerzijde, namelijk ‘een gemis aan samenhang, en soms ook een al te ver gedreven speelschheid, die zich niet meer bekommert, noch om inhoud, noch om vorm’. Blijkens het vervolg schuilt dit gemis volgens Herreman in Du Perrons ‘opzet om den braven lezer te verschalken of tot verzet te prikkelen’. Zijn conclusie luidt dat het boekje in zijn geheel vele ‘eigenaardige gezichtspunten en directe indrukken’ bevat, maar toch doet verlangen naar ‘hechter en gedegener productie’.

In zijn bespreking van *Erts. Letterkundige almanak voor het jaar 1929* legde Herreman de lat wederom hoog: in de poëzie waardeert hij vooral Paul van Ostaijen, wiens verlies hij betreurt, en Slauerhoff, wiens verzen hem overtuigen door de grote lading die de woorden meekrijgen. De gedichten van Anthonie Donker daarentegen zijn ‘wat te koel en verdoken’, terwijl Maurice Roelants ‘te mooie verzen’ schrijft. De dichters Greshoff (vertegenwoordigd met zijn ‘loszinnige’ vers ‘Margot’) en Du Perron (met ‘Gebed bij de harde dood’) ontsnappen aan classificatie. Herreman noemt Du Perrons gedicht een ‘fantaisistisch-cynisch-voor het hoofd (van den lezer) stootende bijdrage’. Het is alweer geen degelijke kost: ‘du Perron zit nooit op een wier; hij snijdt (poëzie of niet) uit alle hout; te groot gemak van schrijven verleidt hem, en ons bekoort deze vaardigheid soms, maar zij bevredigt ons niet altijd’.[19]

In januari 1929 kwam Du Perron er bij toeval achter dat Herreman zijn derde deeltje *Cahiers van een lezer* had besproken. Hij stuurde hem een briefje met het verzoek op te geven wanneer de recensie was verschenen. In cahier nr. XXX van 14 februari 1929 diende hij zijn Vlaamse tegenstrever uitvoerig van repliek: in Herremans oordeel over ‘Gebed bij de harde dood’ las hij ‘de samenvatting en het refrein van al wat hij tot dusver over mij heeft gezegd’.[20] Zelfbewust schrijft hij dat dit gedicht juist ‘een van de weinige Nederlandse gedichten is - van alle tijden - die ik zelf had willen schrijven, wat mij door een gelukkig toeval is gebeurd’. Getrouw aan zijn polemische aard kiest hij voor de aanval: de vier kanonnen die zo vaak voorkomen in Herremans poëziekronieken (Boutens, Leopold, Henriette Roland Holst en Karel van de Woestijne) wil hij best bewonderen, als hij

ze maar niet hoeft te lezen. Voor Karel van de Woestijne voelt Du Perron soms méér dan bewondering, maar dan wordt hij toch weer afgestoten door 'de prachtigheid van àl die alliteraties', waardoor hij zich in Van de Woestijnes poëzie voelt 'als in een paleis met erg veel goud en kroonluchters en vazen'. Hij voelt zich veel meer verwant met Richard Minne, Jan Greshoff en Jan van Nijlen. Ook zijn er dichters met wie hij minder gemeen heeft, maar die gedichten hebben geschreven waarvan hij zelf de auteur zou willen zijn.[21]

Deze uitweiding over de poëzie is slechts een aanloop tot Du Perrons aanval op Herremans literair-kritische stellingname. Hij toont zich bijzonder geraakt door het feit dat Herreman de cahiers beschouwt als een vorm van journalistiek. Du Perron werpt Herremans vergelijking verre van zich: de 'onvolkomenheden' van zijn schrijverij zijn eerder die van de conversatie. Du Perron opent zelfs een enquête onder de lezers van zijn cahiers met de vraag: 'Wat hebben mijn cahiers met journalistiek te maken?'

Er komen antwoorden binnen van Jan Greshoff, Jan van Nijlen, Eef van Lidth de Jeude, Wijnand Kramers, Henri Mayer, A.A.M. Stols, Carel Willink, Jacques Bloem, Gaston Burssens, Coco Inger, A. Roland Holst, Giacomo Prampolini, Franz Hellens, Karel Leroux, Anthonie Donker, J. Slauerhoff en Maurice Roelants, namen die een indruk geven van Du Perrons kring van literaire kennissen op dat moment. Sommigen, zoals Kramers, de redactiesecretaris van *Den Gulden Winckel*, heeft hij nog nooit persoonlijk ontmoet. De strekking van de antwoorden is tamelijk unaniem: Du Perrons cahiers hebben *niets* met journalistiek te maken, daarom zijn ze juist zo leesbaar. Prampolini noemt ze 'de uitdrukking van een critischen maar vrijen geest, iets als alleenspraken = rapporten aan zichzelf' en Anthonie Donker vindt de cahiers juist zo sympathiek, omdat ze niets hebben van 'die nivellerende diplomatie die journalistiek heet, ze zeggen waar het op staat'. Greshoff grijpt Herremans uitspraak aan om literaire politiek te bedrijven. Hij zet zich af tegen de 'Hollandse begrippen', volgens welke alle egotistische geschriften journalistiek zijn: 'Alles wat direkt is neergeschreven, wat niet moeizaam in elkaar is gezet, is voor Holland geen literatuur, en wat geen literatuur is, is journalistiek.'[22]

Du Perron zette de strijd voort in zijn bespreking van de literair-kritische bundel *Passe-temps* van de egotist Paul Léautaud.[23] Léautaud was zijn held, omdat hij voortdurend onopgesmukt zichzelf durfde zijn en lak had aan reputaties en de publieke opinie.[24] Paul Léautaud was evenals hijzelf

een hartstochtelijk lezer, voor wie het lezen van literatuur een ontmoeting inhield met een persoonlijkheid. Beiden hadden een hekel aan schrijvers die zich verscholen achter mooie vormen. In zijn bespreking van *Passe-temps* noemt Du Perron Gide als criticus 'oneindig beter', 'veel intelligenter, veel penetranter' dan Léautaud, maar ook behoedzamer, toch enigszins beducht voor zijn reputatie. Léautauds satirische geest en non-conformisme, niet alleen in zijn kritieken maar ook in andere prozastukken, sloten aan bij Du Perrons eigen antiburgerlijke houding.

In zijn artikel over Léautaud legde Du Perron een expliciete verklaring af over zijn literair-kritische credo. Greshoff was er zo enthousiast over, dat hij Kramers verzocht het stuk, dat bestemd was voor *Den Gulden Winckel*, een beetje vooraan te plaatsen: 'het is werkelijk een *meesterlijk* stuk: welk een brio, welk een kennis & inzicht!'.[25] In het begin van zijn artikel geeft Du Perron meteen een schot voor de boeg:

> 'Nooit te voren misschien had men een zo persoonlik geluid vernomen, een zo volslagen onverschilligheid ook waargenomen voor alle gevestigde reputaties, voor alle klieken en scholen, een zo grote liefde voor natuurlikheid, waarheid en menselikheid. Ik neem dit laatste woord niet in de betekenis die het in Holland meer en meer dreigt aan te kleven. De heer Coster heeft het zo dikwels gebruikt, dat het tegenwoordig bijna spontaan beelden opwekt van "vernederden en beledigden", van wezens met verscheurde harten en vuile hemden, met kwik bevracht en de zonde der vaderen [...].'

De menselijkheid van Léautaud is daarentegen 'volkomen gezond'.

Léautaud laat zien waar het volgens Du Perron in kritieken om draait: 'Kritiek is altijd, en zelfs in hoogste instantie, het weergeven van een indruk, of van indrukken tot een mening gekristalliseerd.' Daarbij is het belangrijk om te argumenteren, maar hier schuilt het gevaar dat de criticus zich laat leiden door de wensen van zijn publiek, dat wil dat hij ernstig, degelijk en voorzichtig is. Zo iemand is Herreman, die Du Perron in zijn tekst opvoert als 'een jong auteur, die allergenoeglikst lachen kan, die alleraardigste verzen schrijft zelfs, maar die au fond toch heel serieus en voorzichtig wordt als het tot kritieken schrijven komt'. Deze criticus 'stelt zijn bewonderingen op de meest gangbare en zekerste waarden en citeert zelfs de heer Coster, vermoedelik om te bewijzen dat hij hem lezen kan'. Du Perron kan geen kritiek bedrijven op de manier van Herreman, die ook van boeken die hij bewondert alle zwakheden belicht. Daarom past

hij ervoor om ‘enige staaltjes [te] geven uit het werk van Léautaud, die mij zwak, of goedkoop, of naief zouden lijken... Maar men houdt van een schrijver als Léautaud, of verfoeit hem, integraal, en ik voor mij, als ik een boek van hem in handen heb, geniet zolang de voorraad strekt, vergeet alle beroemdheden en alle meesterwerken, en weet niet wàt te lezen als het uit is.’

De laatste uitspraak is zeer typerend voor Du Perron: bij een schrijver die je bewondert, ga je niet afdingen op zijn kwaliteit door als een schoolmeester te speuren naar allerlei kleine gebreken. Omgekeerd hoeft een criticus zich niet in te houden als hij een auteur bespreekt die hem afkeer inboezemt. In wezen is literaire kritiek subjectief, en zij dient daarvoor ook uit te komen. Het komt eigenlijk neer op de moed om te zeggen wat je denkt. Ten slotte formuleerde Du Perron zijn credo aldus:

> ‘De serieuze literaire kritiek is nu eenmaal zo, dat menig kritikus ervoor terughuivert te schrijven wat iedereen denkt, en zelfs zegt, maar wat nog niet door iedereen geschreven en gepubliceerd is. Léautaud is een van die - ik herhaal het: onbetrouwbare - kritici, die dat voortdurend durven en met de grootste zielerust. Hij geeft zijn persoonlike mening zonder een groot man te zijn, dat is alles.’

Raymond Herreman is het antwoord op Du Perrons aanval niet schuldig gebleven: zijn volgende kroniek der poëzie was een ‘intermezzo’ onder de titel ‘De ratten in de litteratuur. De criticus als fox terrier’.[26] Hij voelde zich bij de neus getrokken door Du Perron, die hem overigens heus wel, noblesse oblige, bij zijn naam had mogen noemen. Hij zou het een eer hebben gevonden genoemd te worden in verband met Léautaud, ‘die ik zou willen zijn, en die ik ben’. Dit is een verklaring die er niet om liegt. Het was spijtig voor de Vlaamse criticus dat Du Perron hem in één adem had genoemd met Dirk Coster. Daar protesteerde hij heftig tegen: ‘Gij zit op iederen regel van Coster gespitst, als de fox-terrier op de ratten’, maar Coster was voor hem geen rat waarvoor zijn tanden gaan vonken. Hij was ook niet taboe, bovendien stond Du Perron zelf hem nader dan Coster. Du Perron moest niet zo zwaar tillen aan Herremans bewering dat zijn cahiers ‘goed journalistiek werk’ zijn: ‘Ik bedoelde slechts, dat gij uw indrukken eerlijk en voor de hand weg neerpent. Dat is niet zulke te geringschatten kunst, en het is gemis aan deze kunst overigens wat ge mij terecht verwijt.’

Herreman handhaafde echter zijn bezwaren tegen Du Perrons poëzie,

die hij nog eens op een rijtje zette. Dat het ‘Gebed bij de harde dood’ door sommigen een van de grootste gedichten wordt genoemd, kan Herreman ‘waarachtig niet bommen’. Hij vindt het wel ‘een zeer voortreffelijk gedicht’, maar er zit naast gespannenheid ook slapte in, die voortkomt uit Du Perrons ‘gemak in het rijmen’ en ook uit zijn ‘zin voor humor en fantaisie’. Het komt allemaal door een gebrek aan tucht: ‘Gij hebt te veel aan wat negen tienden van de artisten missen: ontvankelijkheid, ontvlambaarheid, veerkracht, zedelijken durf, wat weet ik al voor schoone hoedanigheden. Uw hoedanigheden stuwen u voort, op hol. Deze ongebonden onstuimigheid vergalt mij altijd gedeeltelijk het genoegen, waarmee ik u lees.’

Hiermee hield Herreman het voor gezien: hij zou nooit meer een werk van Du Perron recenseren, misschien omdat hij had gezegd wat hij vond en verder de lieve vrede wilde bewaren. Zij zouden elkaar nog menigmaal tegenkomen in café Lunette. Van die ontmoetingen bleef Herreman het beeld bij van een onvermoeibaar prater, die ‘uren achtereen over eenzelfde gedachte of opvatting [kon] doordraven, scherp, fel, ongenadig’ en er niet goed tegen kon als iemand met een kwinkslag zo'n gesprek trachtte te beëindigen.[27]

Balans van Du Perrons schrijverschap

Karel Leroux (1895-1969), ook een van de drinkgezellen in café Lunette, besprak *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.* Hij introduceerde Du Perron aldus: ‘Hij is een Hollander, die te Brussel woont en afkomstig is uit den Oost. Het zal niemand verwonderen dat deze globe-trotter sociaal en ethnisch gansch anders denkt en voelt dan de Vlaming, die gehecht is aan zijn dorp, en zijn volk wil dienen. In plaats van den geestdriftigen, mild gestemden, soms wat weemoedigen levensbeja-er, hebben we hier te doen met een fijn besnaarden, sarkastisch aangelegden sceptikus, geflankeerd van een oolijken fantaisist.’[28]

Leroux was zeker zo kritisch als Herreman, maar hij durfde meer te loven en sprak de verwachting uit dat Du Perrons talent ons nog veel zou geven. In zijn latere gedichten had hij ‘de lichte gamma's van zijn lier laten rusten, om de zwaardere snaren aan te slaan’. Pure winst volgens Leroux: ‘Hij heeft er eeuwige klanken uitgehaald.’ Zuiniger klinkt zijn oordeel over Du Perrons prozaverhalen, die volgens hem ‘te fragmentarisch gebouwd’ zijn. Interessant is de vergelijking die dan volgt: Du Per-

rons werk ‘heeft dezelfde fouten als de film, die door buitensporige toepassing van de possibiliteiten tot fragmenteeren den totaalindruk teniet doet of gevaarlijk verflauwt. Herhaaldelijk heb ik bij de lektuur van dit soms zeer schitterend werk gedacht aan de drie klassieke eischen: eenheid van plaats, eenheid van tijd, eenheid van handeling. Zij blijven steeds geldend.’

In zijn poëzie was Du Perron altijd al tamelijk dicht bij de traditie gebleven, in zijn proza had hij de klassieke eisen bewust genegeerd. Later is hij minder experimenteel gaan schrijven, maar ook *Het land van herkomst* is in zijn afwisseling van Indische en Parijse hoofdstukken en met zijn spiegelingseffecten beslist geen voorbeeld van de eenheid van tijd, plaats en handeling. Ook gebruikt Du Perron in deze roman nog af en toe montagetechnieken, die hij al met veel vrucht had toegepast in zijn eerste roman *Een voorbereiding.* In de literatuurgeschiedenis worden deze technieken in verband gebracht met het voorbeeld van de film.[29] Voor een groot filmliefhebber als Du Perron ligt deze inspiratie voor de hand.[30] Verder sluit zijn vroege proza aan bij ander vernieuwend proza, zoals de grotesken van Paul van Ostaijen. Inhoudelijk is er ook overeenkomst met het moderne levensgevoel, zoals Constant van Wessem dat in zijn programmatische artikelen had verwoord. Dit levensgevoel impliceert ‘distantie van gevoelens, afkeer van sentimentaliteit, het open staan voor beelden uit het gewone leven, zoals de stad, jazz, nachtclubs, verkeer of clowns’. Tevens zou in dat moderne proza een sterker spelelement een rol moeten spelen.[31]

Rein Blijstra legde in zijn recensie van *Bij gebrek aan ernst* de nadruk op de distantie, de relativiteit en het spelelement in Du Perrons proza.[32] Met name het verhaal ‘Ieder zijn kwelling’ gaf hem de indruk dat de hoofdpersonen ‘tot gecompliceerde marionetten zijn vervormd’, terwijl ‘door ons overigens zoozeer gewaardeerde gevoelens’ werden gerelativeerd. De distantie bleek ook uit de indruk die men kreeg ‘dat vooral de jonge mannen zichzelf zien handelen en hun handelingen steeds met critisch of welwillend oog gadeslaan.’ Toch werden de personages geen schimmen, want daarvoor leefden ze te sterk. In een noot voegde Blijstra toe dat hij het pas verschenen *Nutteloos verzet* rekende tot de beste voortbrengselen van de jongste Nederlandse letterkunde.

Andere toonaangevende critici waren minder te spreken over de erfenis van Duco Perkens. Roel Houwink, met wie Du Perron tussen 1925 en 1928 enkele vriendschappelijke brieven had gewisseld, heeft hem ongetwijfeld

teleurgesteld met zijn korte bespreking van *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.* Houwink merkte bits op dat het ‘nu toch wel wat al te mal’ werd ‘met die voortdurende herdrukken van des heeren Du Perron's werken’. Alleen het in *Erts* afgedrukte vers ‘Gebed bij de harde dood’ gaf hem nog hoop dat de schrijver zou weten te ontgroeien ‘aan den doodelijken stilstand, waarin het voornaamste deel van zijn kunnen getreden is’.[33]

Houwinks kritiek was niet gerechtvaardigd, want Du Perron had in *De Gids* en *Vlaamsche Arbeid* wel degelijk een aantal nieuwe gedichten gepubliceerd. In maart 1929 was hij bezig met de samenstelling van zijn bundel *Parlando*, die in januari 1930 het licht zou zien en waarin grosso modo de poëtische oogst van de jaren 1927-1929 werd opgenomen naast enkele oudere gedichten als ‘Adriana de Buuck’. Houwink stond echter evenals Herreman en Marsman zeer kritisch tegenover Du Perrons dichterschap en zou zich er niet meer over uitspreken.[34] Du Perron heeft hem ook niet werkelijk toegelaten tot zijn *cercle intime*; nadat hij eerst nog bij hem had gebedeld om bijdragen voor *Avontuur*,[35] zou hij hem in januari 1931 typeren als iemand ‘die bepaald maar één liedje kent’.[36] In *Uren met Dirk Coster* rekende hij definitief met hem af door hem te plaatsen in het kamp der veelgesmade Costerianen.[37]

Op zoek naar een bondgenoot

Du Perron had Roel Houwink gezien als een mogelijke bondgenoot, maar zijn relatie met Nico Donkersloot (1902-1965), die schreef onder het pseudoniem Anthonie Donker, had van meet af aan een spontaner accent. Het is opmerkelijk dat hij in zijn brieven aan hem direct al zo'n vertrouwelijke toon aanslaat. Wat Du Perron voor Donker ingenomen zal hebben, is het feit dat hij behoorde tot de jongere dichters en critici en niet gebonden was aan een bepaalde literaire richting. Ook speelde een gevoel van medeleven een rol: zijn jonge aan tuberculose lijdende collega was veroordeeld tot het isolement van een Zwitsers Kurort. Als blijk van belangstelling én als visitekaartje stuurde Du Perron hem zijn bundels *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.* Evenals hij dat had gedaan voor Paul van Ostaijen, trachtte Du Perron de zieke dichter afleiding te bezorgen met talloze boekenzendingen.[38] Gelukkig bestond er goede hoop op herstel.

Op 30 november 1928 schreef Du Perron zijn eerste brief aan Donker, kennelijk in antwoord op diens bedankje. Zo begon een vriendschappelij-

ke briefwisseling, die tot mei 1930 zou voortduren. Uiteraard deed Du Perron dit alles niet uit puur altruïsme: zijn benadering van Donker was voor een deel ook strategie. Allereerst was Donker een veelbelovend criticus en dichter; zijn bundel *Grenzen* (1928) zou in 1929 worden bekroond door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en zijn bundel *Kruistochten* (1929) met de Dom-prijs. Ondanks zijn vrome inslag had hij zijn werk niet in dienst gesteld van een godsdienstige overtuiging, zoals bijvoorbeeld de katholieke jongeren.[39] In Donkers eerste bundel *Acheron* (1926) werd Du Perron vooral getroffen door twee verzen onder de titel 'Paradise lost'.[40] Maar ook een gedicht als 'Omar Khayyam' moet hem sympathiek zijn geweest alsook verscheidene kwatrijnen in de trant van de oude Pers. Donker op zijn beurt voelde zich aangetrokken tot de 'soms buitengewoon sterke en heldere bladzijden' in Du Perrons *Cahiers* die gingen over het boek Job en de Prediker.[41]

In een terugblik zou Donker er zijn verwondering over uitspreken dat de latere voorman van *Forum* uit *Acheron* juist het meest 'aesthetische' gedicht verkoos, waarin 'donker bloed en paradijs niet mankeerden'.[42] Het etiket dat Du Perron in de kritiek kreeg opgeplakt van cynicus sloot als het ware uit dat hij enige voeling zou hebben met poëzie waarin een droomwereld werd verbeeld.[43] Maar zijn gevoel voor de poëzie van Jan van Nijlen en later voor die van Jan Engelman bewees het tegendeel. Wat het proza betreft, was hij een ware propagandist van het werk van Arthur van Schendel, waarin het conflict tussen droom en werkelijkheid een centraal thema vormde.[44] Van Nijlen en Van Schendel troffen hem door de wijze waarop zij uitdrukking gaven aan heimwee en verlangen zonder goedkoop te worden. Hij voelde zich aangetrokken tot hun zuivere ritme en hun sobere, uiterst persoonlijke stijl. Hij prees Van Schendel om zijn 'sierlikheid, soberheid, smaak', zijn 'zuivere, beheerste woordkunst', waarmee hij 'een tegenwicht vormt tegen de overdonderende wansmaak en de bekroonde onleesbaarheid'.[45]

Een soortgelijke zuiverheid proefde Du Perron ook in het werk van Anthonie Donker, wiens kritische vermogens hij bovendien zeer hoog aansloeg. In een terugblik op zijn briefwisseling en enkele persoonlijke ontmoetingen met Du Perron schreef Donker dat het hem toentertijd niet zo duidelijk was als later, dat Du Perron 'een volledige literaire vriendschap zocht, eigenlijk zoiets als een literair huwelijk, zoals hij twee jaar later met Ter Braak sloot'.[46] Daarom waren zijn betrekkingen met Du Perron de 'voorronde van een vriendschap' gebleven en hadden ze niet geleid tot werkelijke vriendschap. Du Perron was bezig 'de scheidslijnen

te trekken die hij nodig vond' en 'snelde met een eigen leuze en strijdkreet de vaderlandse letteren binnen'.[47] Hoewel Léautaud voor Du Perron het ideaal belichaamde van 'de (toch wel poserende) buitenstaander en amateur', zou hij dat zelf niet lang blijven: weldra zou hij zich in het literaire leven storten.[48]

Donker behandelt niet waarom Du Perron in mei 1930 een einde maakte aan hun briefwisseling en evenmin stipt hij de toenemende wrevel aan, die daaraan voorafging. Van rancune laat Donker in déze terugblik niets blijken, maar in zijn bespreking van Gomperts' *De schok der herkenning* komt er toch enig opgekropt gevoel naar buiten. Hij heeft het hier over 'de *omgekeerde* schok der herkenning, in het negatieve. [...] Het is de schok waarbij men in een ander al datgene ontdekt wat men *niet* wil zijn, al datgene waar men zich door verdrukt of tekortgedaan heeft gevoeld, al dat wat mij beletten wilde mijzelf te zijn of te worden.'[49]

Dit besef van de omgekeerde schok der herkenning is heel geleidelijk gegroeid. In het begin leek de literaire verstandhouding tussen Du Perron en Donker nog vol belofte. Du Perron had zich gevoelig getoond voor Donkers kritiek op zijn werk. Hij aanvaardde in de meeste gevallen wat Donker als 'fouten' aanwees.[50] Tegelijkertijd trachtte hij hem over te halen naar zijn eigen literair-kritische gezichtspunten. In zijn brief van 24 februari 1929 legde Du Perron zijn kaarten op tafel: Coster was eigenlijk voor hem geen mens meer, maar 'een instelling, een monument voor ethische weekdieren die er zachtjes tegenaan gaan liggen en genieten van het uiterlijk vertoon van hùn eigen monument'.[51] Toen Donker kennelijk niet adequaat reageerde, probeerde Du Perron, met typerende analyseer-drift, uit te maken waarin zij als mens en literator van elkaar verschilden. Zo hechtte Donker veel waarde aan verzen, die naar zijn inzicht het essentiële van een mensenleven zouden geven. Du Perron ontkende dat: '[...] ik geloof dat menig menschenleven interessanter (boeiender en zelfs aangrijpender) zijden heeft dan men soms vindt in dien mensch zijn verzen'.[52]

In feite stelde Du Perron in deze passage de subjectiviteit van zijn persoonlijkheidscriterium tegenover Donkers subjectieve mening over de eeuwigheidswaarde van poëzie. Voor Du Perron ging het om 'een vent die zichzelf durft zijn, die vat op zich geeft, die zich niet achter het een of ander voetstukje verstopt onder voorwendsel dat hij er soms bovenop gaat staan'. Schrijvers als Slauerhoff in Nederland en Malraux in Frankrijk waren zijns inziens echte persoonlijkheden, zonder enige pose of aanstellerij. In een brief van 1 mei 1929 beklemtoonde hij nogmaals waar het volgens hem in de literatuur om gaat: dat men iets heeft uit te drukken.[53]

Du Perron zou Donker voor het eerst ontmoeten op 26 juni 1929, bij diens ouders in Rotterdam. Donker was op dat moment met verlof uit Zwitserland om te promoveren op een proefschrift over de *Nieuwe Gids.*[54] De kennismaking 'van aangezicht tot aangezicht' beviel wederzijds goed. Du Perron manifesteerde zich wederom als organisator van het literaire leven door Wijnand Kramers voor te stellen Anthonie Donker te laten interviewen door G.H. 's-Gravesande.[55] Kramers ging erop in, maar het resultaat was misschien niet helemaal naar de zin van Du Perron. Weliswaar protesteerde Donker tegen Costers bewering in *De Stem* over 'het volledig failliet van onze poëzie', maar anderzijds gaf hij toe 'dat in de jongere poëzie en in het proza [...] de taal niet met zo'n nauwgezetheid behandeld wordt als vroeger bij de Tachtigers'. Nijhoff was voor hem het voorbeeld van een jongere die moderne onmiddellijkheid paarde aan ouderwetse nauwgezetheid. Wat Du Perron het meest zal hebben gestoken was Donkers pleidooi voor een 'saneering van onze critiek', die nu vertroebeld werd door ruzies, partijdigheid en politieke factoren. Volgens Donker moesten de critici 'de waaksche, geestdriftigste veel-eischende lezers' zijn. Hij somde een aantal critici op - 'een bonte, maar bekwame groep' - met wie hij een concentratie zou willen vormen. Du Perron kwam niet in dit rijtje voor.[56]

Het werd Du Perron steeds duidelijker dat Donker een ander soort letterkundige was dan hijzelf. Zijns inziens waren de kunstenaars, vooral ook als mens, in te delen in twee verschillende groepen: 'zij die gerevolteerd zijn tegenover het absurde leven (revolutionnair, romantisch met en zonder verlangen naar beter, opstandig, enz.) en zij, die, ondanks alle nuances, vinden dat, in laatste instantie "tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles", vooral met een andere wereld op den achtergrond'.[57] Du Perron rekende zichzelf tot de eerste groep, waarvan volgens hem ook Slauerhoff, Blijstra, Den Doolaard, Theun de Vries en Hendrik de Vries deel uitmaakten. Op het ogenblik overheerste echter de tweede groep, waartoe de jong-katholieken behoorden, maar ook Anthonie Donker. Du Perron speelde hier met de bekende tegenstelling tussen de opstandige dichter en de gevestigde burger. Het voorspelde niet veel goeds dat hij Donker in de tweede groep plaatste.

Op zijn terugreis naar het Zwitserse Davos logeerde Donker van 16 tot 19 juli 1929 op Gistoux. Op 16 juli was ook Slauerhoff aangekomen, die tot 23 juli zou blijven.[58] Donker keek zijn ogen uit: mevrouw Du Perron had uit de goedheid haars harten een zwerver opgenomen, 'die boven de garage sliep en van wie ik met spanning gadesloeg hoe hij voor het afdalen

van de ladder eerst zijn houten been voor zich uit de raamopening zwaaide'.[59] Tijdens zijn verblijf werd Donker medisch onderzocht door Slauerhoff, die overigens erg teruggetrokken was en zich weinig liet zien. Na Donkers bezoek was Du Perron waarschijnlijk op hem uitgekeken. Donker had hem, met zijn 'behoefte aan intensieve discussie, aan literair samenzijn, liefst samenstrijden', maar weinig partij gegeven. Anders gezegd: Donker ging onverstoorbaar door op het pad dat hij voor zichzelf had uitgestippeld. Na de logeerpartij zetten de heren hun briefwisseling voort, maar omdat deze brieven van Du Perron aan Donker niet bewaard zijn gebleven, kunnen we alleen maar speculeren over de harde noten die erin zijn gekraakt.[60]

In november 1929 werd in *De Stem* een oproep gepubliceerd van dr. N.A. Donkersloot tot oprichting van een nieuw tijdschrift dat leiding wilde geven aan een onpartijdige literaire kritiek, die zich uitsluitend zou richten op de kunstwaarde. Sommige passages in deze oproep kunnen worden beschouwd als een indirecte aanval op critici als Du Perron en Greshoff. Donker pleitte voor het herstel van het gezag van de literaire kritiek bij de lezers, die door de 'onverantwoordelijke kritiek [...] van verschillende zijden' hun vertrouwen hadden verloren. Het gaf toch geen pas dat auteurs 'van wie men erkennen moet dat zij in het geestelijk leven van hun land een rol van beteekenis spelen' herhaaldelijk werden 'afgemaakt alsof het nietswaardige scribenten waren'.[61]

Tegelijkertijd trachtte Donker Menno ter Braak te winnen voor zijn nieuwe tijdschrift, waarin 'critiek op een zuiver en hoog plan' moest worden bedreven, 'onpartijdig en zoo volledig mogelijk oriënteerend'. Kennelijk zag hij Ter Braak, die meermalen had meegewerkt aan *De Stem*, als een van de onpartijdige critici 'op wie men zich verlaten kan'.[62] Du Perron kwam in het stuk niet voor. De polemische formulering van de oproep markeert de afstand, die Donker op dat moment al van Du Perron scheidde. Zij zouden nog verder uit elkaar drijven. Donkers geleidelijke aansluiting bij het kamp van Dirk Coster werd naar het inzicht van Du Perron een feit, toen hij in januari 1930 de redactie op zich nam van het aangekondigde tijdschrift. Het zou onder de titel *Critisch Bulletin* als bijblad van *De Stem* gaan verschijnen. Donker kondigde in het eerste nummer aan dat hij wilde komen 'tot saneering en concentratie van onze letterkundige critiek'. Du Perron sprak snerend van het 'saneerings-bulletin', waarmee Donker zich zo 'verheerlijkt' toonde.[63]

Dirk Coster, die zich eerder in een brief aan Marsman had beklaagd over 'de campagne' die tegen hem werd gevoerd,[64] moet zich in de han-

den hebben gewreven dat hij deze jonge dichter en criticus voor zich had gewonnen. In een brief waarin hij Donker nog formeel aansprak als 'Waarde Heer' gaf hij hem de vrije hand in de organisatie van het *Critisch Bulletin.*[65] Daartegenover stond dat Van Loghem Slaterus, de uitgever van *De Stem*, zijn veto had uitgesproken over een eventuele medewerking van Du Perron aan het nieuwe blad.[66] Die 'hondsche en moerassige geest' moest tot alle prijs worden geweerd! Met een venijnig commentaar in *Den Gulden Winckel* gaf Greshoff aan, tot welk kamp hij zichzelf rekende.[67] De scheiding der geesten leek een feit.

Niettemin hield Du Perron de relatie met Donker nog wat aan. Op 10 januari 1930 schonk hij hem in Amsterdam een exemplaar van zijn verhalenbundel *Nutteloos verzet*, die Donker vervolgens gunstig besprak.[68] Ondertussen liet Du Perron aan Greshoff weten dat hij als dat moest wel ruzie wilde hebben met de kritieksaneerder Anthonie Donker.[69] De laatste druppel was het feit dat Donker in zijn bespreking van *Erts 1930* Du Perrons gedichten had verzwegen.[70] Du Perron haalde zijn gram in een 'Open brief aan Dr. N.A. Donkersloot, Direkteur van het Critisch Bulletin', die hij publiceerde in *Den Gulden Winckel.*[71] Hij viel Donker erop aan dat hij een soort dictatuur wenste van niet meer dan vijf bevoegde critici voor Nederland, te weten: Dirk Coster, P.H. Ritter jr., Martinus Nijhoff, H. Marsman en Top Naeff. Du Perron richtte zijn pijlen ditmaal op Ritter, die had geïnsinueerd dat Costers medestrijder Just Havelaar was gestorven als gevolg van een kritische beschouwing door J.C. Bloem. Deze 'sinistere onwaarheid' stempelde Ritter tot een 'hoogst onbetrouwbaar' of 'hoogst onbevoegd' criticus. Du Perron verlangde 'in deze pijnlike ure' van de 'Weledelzeergeleerde Heer' Donkersloot 'een publiek woord van partikuliere voorlichting'.

Donker liet zich niet uit het veld slaan en bleef Du Perron vriendelijke brieven schrijven. In mei 1930 had deze er genoeg van: hij wilde weten of Donker een 'Costeravelaar' was geworden. Was hij vriend of vijand? Dan was het ten minste niet zo gecompliceerd. Hij liet zijn brief tien dagen liggen en schreef er nog bij dat zij qua levenshouding eigenlijk volkomen tegenover elkaar stonden. Het was dan ook beter om verdere ergernissen te voorkomen en hun correspondentie te staken.[72] En zo geschiedde.

Wat Donker betreft, is het hierna met Du Perron van kwaad tot erger gegaan: het 'vreemdelingschap, gewapend met achterdocht en ergernis waarmee hij de vaderlandse letteren naderde', was in zijn brieven aan Donker nog niet geworden 'tot de obstinate obsessie [...] waarmee hij zich

weldra in zijn bêtes noires zou vastbijten. Men kan in zijn uitingen volgen hoe Dirk Coster voor hem de incarnatie is geworden van wat hij in Nederland haatte, een haat die tot buitenspoorlijke afmetingen groeide.'[73] Al in oktober 1930 sprong Donker voor Coster in de bres, toen hij hem 'een schrijver van beteekenis' noemde en zich verzette tegen 'de vele oppervlakkige veroordeelingen en verwenschingen van Costers werk, dien men eenige jaren achtereen op de kermis der critiek [...] eendrachtig tot hoofd van Jut heeft gekozen'.[74] Donker waardeerde juist Costers poging tot samenvatting van de grote lijnen in de cultuurhistorische ontwikkeling van zijn tijd en zijn strijd tegen het negentiende-eeuwse intellectualisme, dat 'dezen tijd nog infecteert en verkankert'. Weliswaar neigde Coster sterk tot 'pathetische superlatieven', maar dit was slechts een 'bijkomstig euvel' van zijn werk. Tevens wilde Donker het 'onzinnige sprookje van den ethicus Coster' voorgoed uitroeien: getuige het oprichtingsmanifest van *De Stem* was het hem begonnen om een wederzijdse doordringing van 'ethicisme' en 'aestheticisme'. Donker redeneerde hiermee conform Costers eigen verklaringen, maar in werkelijkheid had de ethiek bij Coster inmiddels de overhand gekregen.[75] Het bewijs daarvoor leverde Donker zelf, waar hij tegen het einde van zijn artikel Costers betekenis beklemtoonde voor het geestesleven van Nederland, op grond van zijn 'mystiek geloof in de levenskrachten', die hem afhielden van 'het zwartste pessimisme'.

Donkers belangrijkste motief om zich van Du Perron af te wenden was van *ethische* aard: Du Perron ontbeerde ten enenmale Costers positieve instelling, zijn werk werd gekenmerkt door een 'diepe afkeer [...] van alles wat zwaartillend, moralistisch en theologiserend is'. Een zwaarwegend *esthetisch* verwijt aan de criticus Du Perron was dat hij zich zelden 'begaf' in het werk dat hij beoordeelde. Volgens Donker leed ook Marsman aan dit gebrek aan assimilatievermogen. Hij verweet beide critici dat zij voornamelijk 'levenscritiek' gaven (alsof Coster anders deed!), waardoor zij hun 'kunstcritiek' beperkt en eenzijdig maakten.[76] Belangrijker dan de inhoud van dit verwijt, is het dat in deze recensie uit 1931 Du Perron en Marsman bijna in één adem worden genoemd. Hier werden de kaarten van de literatuurgeschiedenis opnieuw geschud: Donker beschouwde Du Perron en Marsman beiden als ongebonden schrijvers, terwijl híj zich steeds meer identificeerde met de humanistische zuil. De zwaarste kritiek waar Du Perrons werk aan blootstond, was altijd uit levensbeschouwelijke hoek gekomen, en zo zou het blijven, ook na zijn dood.

Reis naar het noorden

Op 11 juni 1929 nam Du Perron de trein naar Nederland, waar hij van plan was een dag of tien te blijven om zijn literaire vrienden te bezoeken. Hij reisde samen met Greshoff, die examens moest afnemen.[77] Du Perrons eerste bezoek gold Roland Holst in Bergen, waar hij tot 17 juni bleef. Zodra zij samen aan tafel zaten, vroeg Roland Holst hem of hij Marsmans kritiek op *Poging tot afstand* al onder ogen had gehad. Tot Holsts verbazing antwoordde Du Perron dat hij er zelfs al op had geantwoord. Holst reageerde: 'Geantwoord? dat begrijp ik niet. Hoe kan je erop antwoorden? Het was een kritiek over je.' Du Perron bracht daartegenin dat Marsmans kritiek een bestrijding was van zijn cahiers, terwijl het over zijn poëzie moest gaan. 'Ik zie niet in waarom ik daarop niet zou antwoorden.' Holst: 'Maar dat doèt men toch niet, in zo'n geval!' Du Perron: 'Het kan mij niet schelen wat men niet doet, en bovendien, mijn stuk is geschreven en dit antwoord is mij een zielsbehoefte.' Waarop Holst de discussie beëindigde met een wegwerpend: 'O, dan moet je het plaatsen.'

De daaropvolgende dagen kwam het onderwerp nog meermalen ter sprake. Holst stelde zich op een aristocratisch standpunt: 'De jongeren schrijven op het ogenblik over elkaar, [...] alsof de drukpers pas voor hen was uitgevonden. Ze zouden veel beter doen met zich tot hun eigen werk te bepalen.' Bovendien vond hij Marsmans stukken 'altijd zo pittig'. Hoewel Du Perron 'brandde van verlangen' om Holst te bewijzen dat zijn antwoord 'minstens even pittig was', kwam hij er niet toe het hem te laten lezen.[78] Misschien toch een beetje beducht voor het oordeel van zijn gedistingeerde oudere vriend, hield hij zich in.

Du Perron reisde door naar Friesland, waar hij logeerde bij Jacques Bloem, diens jonge vrouw Clara Eggink (1906-1991) en hun bijna tweejarige zoontje Wim (geb. 1927). Bloem was als griffier werkzaam bij het kantongerecht in Lemmer; hij woonde in het stille dorp St. Nicolaasga, in een licht beboste streek in het Friese merengebied. Het klikte goed tussen de beide heren, want Bloem was bijna net zo bezeten van literatuur als Du Perron. Bovendien deelden zij een hartgrondige afkeer van het halfzachte ethicisme van Just Havelaar en Dirk Coster.[79] In de herinnering van Clara Eggink had Du Perron zoveel bij te praten 'dat zijn mond geen ogenblik stil stond. Zijn doordringende stem klonk de hele dag door het huis, tenzij hij met zijn ene been onder zich op een rechte stoel gezeten, vellen vol in een vliegensvlug tempo vulde met zijn prachtige duidelijke handschrift.' Toch werd Bloem soms moe van het vele praten, waarop hij naar zijn

boekenkasten in het achterhuis liep, ‘maar met Eddy doorredenerende achter hem aan’. Soms ging Du Perron op het bleekveldje achter het huis zitten, waar hij ‘met zijn innemende tenor Franse en Indische liedjes’ zong.[80]

In deze sfeer kwam Du Perron er eindelijk toe zijn stuk tegen Marsman voor te lezen. Bloem ging er serieus op in en suggereerde hem enkele passages in zijn stuk om te werken. Du Perron ging op een ochtend aan Bloems schrijftafel zitten om zich van die taak te kwijten, maar vlak vóór zich zag hij Marsmans *Lamp van Diogenes* staan, dat hij nog niet had gelezen. Voor een gedegen aanval zou hij dat boek toch ook in zijn beschouwing moeten betrekken. Hij las erin en oefende zich alvast met een mondelinge aanval, toen Bloem het vertrek binnenkwam en een gloedvolle verdediging van Marsmans proza afstak. Du Perron besloot zijn artikel maar in portefeuille te houden, mede omdat hij weinig zin had om betrokken te raken in allerlei polemieken.[81]

Op een middag kwam Slauerhoff aan vanuit Beetsterzwaag, waar hij een huisartsenpraktijk waarnam. Voor Du Perron was het pas de tweede keer dat hij hem zag; de eerste keer was een vluchtige ontmoeting geweest in Brussel, waarbij Slauerhoff niettemin indruk had gemaakt door ‘dat gevoelige, kapotte bijna, onder dat onverschillige en verwaarloosde’.[82] Het voornaamste doel van Du Perrons reis naar de noordelijke gewesten was om nader kennis te maken met deze bijzondere representant van de ‘jongere generatie’.[83] Slauerhoff kwam aanzetten in een rammelend Fordje, samen met de negentienjarige Aaltje Koopmans, dochter van een bevriende familie die hij zomaar had gevraagd mee te komen. Hij reed vaak links van de weg, kennelijk omdat hij dat zo gewend was in andere landen. De verschijning van Slauerhoff in het gezelschap van Aaltje wekte enige verbazing. Clara was ontsteld toen hun gast deed alsof hij haar kind op de gloeiende kachel wilde zetten. Dit jennen was een karakteristiek trekje van Slau.[84] Bloem schreef een kwatrijn op hem, waarin hij mild spotte met Slauerhoffs piratennatuur: ‘Die 'k aan een gier geklemd dacht zwevende over de Andes, / Of snaren toklend aan den langoureuzen Taag, / Verkrachtend te Parijs, of zwervend langs de Landes, / Is nu godbetert arts in 't Friesche Beetsterzwaag.’ Du Perron ging in het Fordje mee naar Beetsterzwaag. Aaltje zat naast Slauerhoff, Du Perron had plaatsgenomen op de achterbank, en sprak meestentijds Frans met zijn nieuwe vriend.[85]

De twee generatiegenoten maakten veel wandelingen in de bosrijke streek rond Beetsterzwaag. Slauerhoff bracht zijn gast naar de weinig

bekende adellijke begraafplaats in Olterterp, waar zij zich lieten fotograferen met hun armen om een dikke boom volgekerfd met initialen.[86] Op het kerkhof bracht Slauerhoff het gesprek op Hendrik de Vries. Volgens hem was de Groningse dichter onheus bejegend door Marsman, die in een kritiek had geschreven dat De Vries wel moest eindigen 'als krankzinnige, of als simulant'. Dit sterkte Du Perron in zijn besluit om radicaal met Marsman af te rekenen, dus hij hield zijn munitie droog. Aangestoken door de kwatrijnendichter Bloem luchtte hij alvast zijn gemoed in het volgende vers:

Op een kleine dictator.

Het mannetje van Mars doet alles wat hij kan
dat men zijn krijgsprogram niet aanzie voor een farce -
maar als de zon weer schijnt blijkt zonneklaar: zijn mars
is niet zo groot, hoezeer ook groter dan de man.[87]

Slauerhoff en Du Perron zaten telkens tot diep in de nacht te drinken en Chinese, Portugese en Spaanse grammofoonplaten te draaien.[88] Na enige dagen in Beetsterzwaag vertrok Du Perron tegen de 23e juni naar Amsterdam, waar hij zijn oude vriend Willink opzocht. Op 26 juni sloot hij zijn reis af bij Anthonie Donker in Rotterdam. De treinreis naar Brussel was geen succes, want toevallig deelde hij zijn coupé met 'een artistiek bijgespijkerde française', die Van Hecke en de Brusselse surrealisten kende. Hij had er spijt van dit 'ellèndig wijf' te hebben aangesproken. Het laatste half uur deden ze niets anders dan 'glimlachende hatelijkheden' uitwisselen.[89]

Eindnoten:

1 Ook in: *Vriend of vijand*, p. 9-26; *Vw* II, p. 105-118.
2 Interessant is de passage waarin Du Perron Aragon verwijt dat hij 'volgens dezelfde drie of vier formule's een z.g. eroties werk grondig bedorven [heeft], dat "onder de mantel" verscheen en waarvan ik de titel hier niet citeren kan'. Zie: *Vriend of vijand*, p. 20. Deze passage stond ook in *Den Gulden Winckel* en de vierde aflevering van *Cahiers van een lezer*, maar is niet opgenomen in het *Vw.* De zo angstvallig verzwegen titel is: *Le con d'Irène.*
3 Zie ook: Den Boef, *Musil? Ken ik niet*, p. 73.
4 Ook ging hij niet in op de rol van de schilderkunst en het verband tussen schilderkunst en literatuur, dat juist in het surrealisme zeer nauw was. Vgl. Kuik, 'Op zoek naar Catherine Théot'.
5 Mijn vertaling. Zie: *Vriend of vijand*, p. 27-28; *Vw* II, p. 119-120. Over de evolutie van Du Perrons waardering van Cocteau zie: Festen, 'Cocteau en Du Perron'.
6 Over Van Hecke zie: Paul Kenis, 'Paul Gustave van Hecke. Van Letterkundige tot Couturier à la Mode'. In: *Den Gulden Winckel*, jrg. 27, nr. 12, 20-12-1928, p. 358-364.
7 *Variétés*, jrg. 1, nr. 12, april 1929, p. 660-661. Deze tekst was geweerd uit *Bij gebrek aan ernst* (1928), dus voor DP al passé.
8 Vgl. *Brieven* I, p. 391 (27-6-1929 aan A. Roland Holst).
9 Hij vraagt Neel Doff om geschriften van hem te vertalen. In een brief van 21-7-1928 vraagt Neel Doff aan Hellens om Du Perron te zeggen, 'dat ik denk zijn geschriften niet te kunnen vertalen' - om reden van haar slechte gezondheid. Zie: Defoort, *Neel Doff, leven na Keetje Tippel*, p. 133.

10 *Brieven* I, p. 290-291 (17-11-1928 aan Constant van Wessem).
11 *Brieven* I, p. 295 (24-11-1928 aan Constant van Wessem).
12 *Cahiers van een lezer*, afl. 2, p. 27. Vgl. *Voor kleine parochie*, p. 78, *Vw* II, p. 61. De tweede zin is verzacht tot: 'Het is weer om te rillen zo gewichtig.' In *Voor kleine parochie* is op p. 82 een noot toegevoegd, waarin Du Perron zijn felle reactie relativeert - maar dit was nadat hij vriendschap had gesloten met Marsman. Maar ook in het tweede cahier heeft Du Perron enkele weken later de *dichter* Marsman verdedigd tegen een 'proleterige' aanval in het socialistische tijdschrift *Nu.*
13 *Brieven* I, p. 326 (24-2-1929 aan N.A. Donkersloot).
14 *Brieven* I, p. 360, 362 (1-5-1929 aan N.A. Donkersloot).
15 In een *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 1928 (coll. LM, zonder datum). Vgl. Rousseeuw, *De obsolescentie van de Du Perron literatuur*, nr. 22.
16 Zie: *Brieven* I, p. 222.
17 Eerst citeert hij Du Perrons uitspraak dat Poe's genialiteit 'des te verbluffender' was gezien zijn journalistieke loopbaan. Herreman strijkt Du Perron dus bewust tegen de haren in door zijn cahiers te beschouwen als een vorm van journalistiek.
18 In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30-11-1928. Niet in Rousseeuw. Vgl. *Brieven* I, p. 313 n: 'Recensie niet achterhaald.'
19 Herreman, bespreking van *Erts* 1929.
20 Zie: *Vriend of vijand*, p. 69-76; *Vw* II, p. 145-151. Dit cahier is een herschrijving van de brief die DP op 14-2-1929 aan Herreman stuurde. Zie: *Brieven* I, p. 317-319.
21 DP noemt 'De ontkomen zwerver' van A. Roland Holst, het sonnet 'Terugkeer' van Theun de Vries, de 'Ballade van de dry-gin-drinkers' van A. den Doolaard en 'De renegaat' van J. Slauerhoff. Het mooiste van alles vindt hij Slauerhoffs kwatrijn uit het bij Stols te verschijnen *Fleurs de marécage*, dat hij uit zijn hoofd kent: 'Or, le dédain superbe de s'en aller / En souriant, le long du précipice, / Au charme paisible de la vallèe / Vaut bien le bonheur et tous les délices.'
22 Deze enquête is weggelaten uit de herdruk van dit cahier in *Vriend of vijand* en in het *Verzameld werk.* Zie: *Cahiers van een lezer* 5, p. 12-16.
23 Dit cahier is geschreven op 19-2-1929 en opgenomen in: *Vriend of vijand*, p. 76-84; *Vw* II, p. 151-156. Onder de titel 'Paul Léautaud. Het alter ego van Maurice Boissard' is het voor het eerst afgedrukt in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 28, nr. 3, 20-3-1929. In *Passe-temps* zijn toneelkritieken van Léautaud gebundeld, die hij had gepubliceerd onder het pseudoniem Maurice Boissard.
24 Ook André Gides bundel *Prétextes* was een literair-kritisch model voor DP, maar hij voelde zich meer spontaan aangetrokken tot Léautaud. Vgl. Noble, *Een Nederlander in Parijs*, p. 16.
25 J. Greshoff aan W.A. Kramers, 23-2-1929 (coll. LM).
26 Herreman, 'De criticus als fox terrier'.
27 Herreman, 'Herinnering aan E. du Perron'.
28 Leroux, bespreking van: *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.*
29 Zie: Van Bork en Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, p. 207.
30 Du Perrons affiniteit met de moderne film blijkt uit zijn interview met de Brusselse cineast Charles Dekeukeleire. Zie: Van Kuyck [DP], 'Een jong cineast. Charles Dekeukeleire. Film en kunst'.
31 Zie: Van Bork en Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, p. 205.
32 Blijstra, bespreking van *Bij gebrek aan ernst.*
33 Houwink, bespreking van *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst.*
34 Wel publiceerde hij nog over Du Perrons proza. Zie: hoofdstuk 24, 'Nutteloos verzet'.
35 *Brieven* I, p. 130 (24-9-1927) en p. 211 (26-2-1928). Er zijn geen latere brieven van DP aan Houwink teruggevonden.
36 *Tegenonderzoek*, p. 98; *Vw* II, p. 269.
37 *Uren met Dirk Coster (een tegenstem)*, p. 415; *Vw* II, p. 318.
38 Met de opdracht: 'Aan Anthonie Donker, / van de schrijver. / Brussel, 23.11.28' (*Poging tot afstand*) en 'Aan Anthonie Donker / met de sympatie (via Jan Greshoff) / van / EduPerron / 23.11.28' (*Bij gebrek aan ernst*). Verder stuurde DP onder meer het volgende werkje: Jean de Tinan, *Un document sur l'impuissance d'aimer* (Paris 1920, édition définitive avec des bois de Picart le Doux). Deze drie boeken, met in potlood Donkers aantekening 'mij toegezonden naar Arosa', bevinden zich in de collectie van Antiquariaat Schuhmacher. Zie ook: Donker, 'Voorronde van een vriendschap', p. 655.

39 Vgl. *Brieven* I, p. 296 (30-1-1928 aan N.A. Donkersloot): ‘Bijna al uw verzen (ik spreek van *Grenzen*) *zijn*: en verreweg het meeste werk van allerlei a priori Godsdienstige auteurs *wil* alleen maar zijn.’
40 Vgl. *Brieven* I, p. 348 (2-4-1929 aan N.A. Donkersloot); Anthonie Donker, *Acheron*, Arnhem: Hijman, Stenfert Kroese & Van der Zande Boekverkoopers 1926, p. 13-14. In volgende bundelingen is het eerste vers van ‘Paradise lost’ weggelaten. Het luidt als volgt: ‘Voortijds droegen wij langs de duistere aarde / Gespannen vleugel van ontzag'lijk licht / uitstralend. Zon en sterren schaarden / Zich angstig in dat overweldig licht. // Maar toen het bloed zijn zware bronsten baarde / Deed God zijn onontkoombren vloek gestand. / Wij zwierven uit. Om onze lendnen waarde / Een dorre schaduw, zwartverbrand.’
41 Donker, bespreking van H. Marsman, *Kort geding* en DP, *Voor kleine parochie.*
42 Donker, ‘Voorronde van een vriendschap’, p. 680.
43 In het tweede vers van ‘Paradise lost’ verzinkt ‘het hart in den geloken droom’ om het paradijs te ervaren, maar in de voorlaatste strofe splijt het weer ‘sidderend open’, ‘[a]rglistig door de oude drift beslopen’.
44 Vgl. Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, p. 98-99.
45 *Voor kleine parochie*, p. 60-62; *Vw* II, p. 48-50.
46 Donker, ‘Voorronde van een vriendschap’, p. 660.
47 Idem, p. 665-666.
48 Idem, p. 678.
49 Donker, ‘Commentaar op de schok der herkenning’, p. 50.
50 Donker, ‘Voorronde van een vriendschap’, p. 675.
51 *Brieven* I, p. 326 (24-2-1929 aan N.A. Donkersloot).
52 Idem, p. 329. Deze passage heeft DP verwerkt in zijn Cahiers. Zie: *Vriend of vijand*, p. 94; *Vw* II, p. 163-164.
53 *Brieven* I, p. 360 (1-5-1929 aan N.A. Donkersloot).
54 Zie: *Brieven* I, p. 388 + n (27-6-1929 aan N.A. Donkersloot).
55 *Brieven* I, p. 392 (30-6-1929 aan W.A. Kramers).
56 's-Gravesande, ‘Anthonie Donker over Interviews, Dichters, Poëzie en Critiek’. Het rijtje beoogde critici bestaat uit: Nijhoff, Coster, Ritter, Buning, Top Naeff, Marsman, Herman Wolf, Tielrooy, Vermeulen, Premsela.
57 *Brieven* I, p. 398 + n (8-7-1929 aan N.A. Donkersloot).
58 Zie: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 401.
59 Donker, ‘Voorronde van een vriendschap’, p. 683.
60 Pas van 26-12-1929 is weer een prentbriefkaart van DP aan Donker bewaard. Zie: *Brieven* I, p. 446. Volgens een aantekening hierbij heeft DP vermoedelijk tussen 8 juli en 26 december 1929 nog enkele brieven geschreven aan Donker. De vraag rijst waarom deze brieven niet zijn teruggevonden, waar Donker de rest van de correspondentie zo zorgvuldig had bewaard.
61 Zie: Van Herpen (ed.), *De meest Delftse Delftenaar*, p. 35-36.
62 N.A. Donkersloot aan Menno ter Braak, 24-11-1929, vanuit Davos (coll. LM).
63 *Brieven* II, p. 58 (25-1-1930 aan J. Greshoff).
64 Dirk Coster, *Verzamelde werken. Brieven 1905-1930*, p. 284 (brief uit 1928).
65 Idem, p. 312, brief van januari 1930: ‘Alleen kunt U ervan verzekerd zijn, dat geen enkele band met “De Stem” U bindt, geen andere dan mijn recht op een gegeven ogenblik, wanneer dit me nodig lijkt om een of andere reden mijn tijdschrift van het Critisch Bulletin los te maken.’
66 Zie: *Brieven* II, p. 32 + n (16-1-1930 aan J. Greshoff).
67 In zijn rubriek ‘Spijkers met koppen’ bespotte Greshoff in DGW van januari 1930 ‘De Groote Saneering-Purgon Donkersloot’. Zie ook: *Brieven* II, p. 32 n.
68 Het boek, met gedateerde opdracht, bevindt zich in de collectie van Antiquariaat Schuhmacher. Donkers recensie wordt belicht in hoofdstuk 24, ‘Nutteloos verzet’. Zie ook: *Brieven* II, p. 210 (16-5-1930 aan N.A. Donkersloot).
69 *Brieven* II, p. 32 (16-1-1930).
70 *Brieven* II, p. 81-82 + n (22-2-1930 aan J. Greshoff).
71 *Brieven* II, p. 86-89. Ook in: *Vriend of vijand*, p. 157-161, maar niet herdrukt in het *Vw.*
72 *Brieven* II, p. 209-211 (16-5 en 26-5-1930).
73 Donker, ‘Voorronde van een vriendschap’, p. 663.
74 Donker, bespreking van Dirk Coster, *Verzameld proza.*
75 Zie ook: Van Bork en Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, p. 202-203; Gillis J. Dorleijn, ‘Weerstand tegen de avantgarde in Nederland’, p. 149-150.

76 Donker, bespreking van H. Marsman, *Kort geding* en DP, *Voor kleine parochie.*
77 *Brieven* I, p. 384 (10-6-1929 aan N.A. Donkersloot).
78 *Tegenonderzoek*, p. 119-120; *Vw* II, p. 284-285.
79 Vgl. Eggink, *Leven met J.C. Bloem*, p. 94.
80 Idem, p. 96-97.
81 *Tegenonderzoek*, p. 120; *Vw* II, p. 285.
82 *Brieven* I, p. 328 (24-2-1929 aan N.A. Donkersloot).
83 *Tegenonderzoek*, p. 120-121; *Vw* II, p. 285-286.
84 Vgl. Van Wessem, *Mijn broeders in Apollo*, p. 70.
85 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 393-394; Eggink, *Leven met J.C. Bloem*, p. 98-99.
86 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 394. Aaltje Koopmans kreeg een afdruk van deze foto. Deze is helaas niet in de Slauerhoff-biografie gereproduceerd.
87 Zie: *Tegenonderzoek*, p. 121-122 (zonder het kwatrijn); *Vw* II, p. 286. Vgl. ook: *Brieven* I, p. 414 (1-10-1929 aan Gaston Burssens).
88 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 397.
89 *Brieven* I, p. 388 (27-6-1929 aan N.A. Donkersloot).

Hoofdstuk 27
Strijdend voor 't leven

De windmolens van het burgerdom

In het eerste nummer van *Critisch Bulletin* verscheen van de hand van een zekere H. van Loon een overwegend positief oordeel over Du Perron:

> ‘Als een dag, blinkende van vorst na een kwakkelwinter is E. du Perron met proza en poëzie agressief de litteratuur binnengekomen. Van stonde af aan onderscheidde hij zich door een ongewilde, zij het opzettelijk schijnende toepassing van het anti-poëticon. Die aanvalszucht is meer dan de onvoldragen begeerte, de windmolens van het burgerdom te bestoken. Ze is er nochtans nog niet aan ontgroeid en als zoodanig de keerzijde eener hem kenmerkende, bekorende jeugd. Du Perron staat zijn man en durft dingen te zeggen, die anderer gemakzucht voorbij-ziet. Hij is een rebel, wiens vermetelheid de veer van zijn persoonlijkheid en schrijverswaarde is.’[1]

Hoe was het intussen gesteld met het privé-leven van deze rebel? Na het afscheidsbezoek van zijn halfbroer Oscar, op 27 februari 1929, was er weer trammelant ontstaan op Gistoux. Du Perron vluchtte samen met Simone naar een nieuw Brussels adres, dat hij op 6 maart betrok: Anoulstraat 13 in het noorden van Elsene.[2] Hij ging veel om met de kroegmakkers Jan van Nijlen en Eef van Lidth de Jeude.[3] Rond deze tijd werd hij gewaarschuwd door Pascal Pia, dat deze samen met zijn compagnon Bonnel door de politie was ondervraagd over pornografische luxe-edities die zij in hun winkel hadden staan. Het was er de politie vooral om te doen de uitgever te achterhalen. Pia en Bonnel hadden zich van de domme gehouden, maar Bonnel had om ervan af te zijn Du Perrons naam en adres opgegeven, in de overtuiging dat de speurtocht bij de grens zou ophouden. Toch bracht Du Perron voor alle zekerheid een kist met boeken naar Jan en Aty Greshoff, die hij eerst had opgebeld om te vragen of het goed was. De kist werd geïnstalleerd in het onderhuis van de Schaarbeekse woning, waar Greshoff zijn donkere kamer had.[4] Vermoedelijk in maart of april 1929 kwam de Belgische justitie in actie: het parket van Nijvel deed een inval in het kasteel van Gistoux, bij afwezigheid van Eddy du Perron. Rijkswachters braken zijn koffers open en haalden zijn

bibliotheek ondersteboven, maar de gezochte uitgaven kwamen niet boven water.[5]

In de weergave van dit incident in *Het land van herkomst* zijn de heren met name op zoek naar het erotische romannetje *Mademoiselle Javotte et ses cousines*, dat was geschreven door Pierre Mac Orlan (1883-1970).[6] In het winkeltje van Viala (Pia's fictionele alter ego) en diens vennoot worden twintig exemplaren van het boekje aangetroffen, maar dit is nog geen bewijs dat zij het hadden laten drukken. De vennoot zegt dat hij tien exemplaren heeft overgenomen van de heer Arthur Ducroo, die woont te Grouhy. Ongeveer twee maanden nadat Viala Arthur Ducroo heeft gewaarschuwd, komt de inval op Grouhy. Moeder Ducroo houdt zich van de domme en vraagt de marechaussees: 'Wie *is* die mademoiselle Javotte, heren? [...] Zij is nooit hier geweest.' De heren antwoorden: 'Neen, mevrouw, het gaat om *Mademoiselle Javotte et ses Cousines*.' Moeder, met een benauwd stemmetje: 'Mais je ne la connais pas, [...] ni elle ni ses cousines...' 'Neen, mevrouw, het is een boèk dat zo heet.' 'O, een boèk? Dan zult u het mijn zoon moeten vragen.'[7] De ochtend na de inval belden twee inspecteurs om negen uur aan bij de zoon, die nog onwetend was van de inval op Gistoux.[8] In *Het land van herkomst* wordt het optreden van het gezag in geuren en kleuren beschreven:

> 'Zij kwamen het mij vragen in mijn slaapkamer, doorzochten mijn kasten en mijn schrijftafel, en gingen toen beleefd weer weg; zij hadden slagerstronies maar gedroegen zich naar het peil van hun korrekte overjas. Dezelfde middag kwam onze oude tuinman Osé Béro uit Grouhy met velerlei blijken van verwondering en schrik zijn rapport doen: onverwachts was hij door het hele parket van Namen overvallen, daar waren geweest de prokureur des konings, een rechter van instruktie, een griffier, een brigadier en twee gewone gendarmes, zij hadden naar mijn boeken gevraagd, zij hadden de boekenkast opengebroken en twee trommels ook nog, zij hadden al mijn boeken onderzocht en al mijn brieven gelezen, een gendarme stond beneden bij de telefoon, een andere voor het huis, maar de brigadier had bij het venster gestaan en de brieven helpen meelezen. Mijn moeder was woedend.'

Du Perron ging onmiddellijk naar Gistoux om de schade op te nemen. Hij had twee uur nodig om zijn boeken weer wat op orde te brengen en constateerde dat zelfs zijn moeders schrijftafel was geforceerd. Uit een gevoel van morele hygiëne verscheurde hij de brieven van Clairette, die ook

waren onderzocht.[9] Vervolgens ging hij naar Nijvel, gehoorzamend aan een oproep van de rechter. Deze legde hem een paar brieven voor van Franz Hellens waaruit moest blijken dat hij zich met 'edities' bezighield. Hellens had echter gedoeld op de *Cahiers van een lezer.* Du Perron deed alsof hij van de prins geen kwaad wist. Hij diende een klacht in bij de Nederlandse gezant en liet door zijn advocaat een protest deponeren bij het parket van Nijvel.[10]

Naar aanleiding van zijn klacht werd Du Perron opgeroepen en knorrig maar beleefd ondervraagd door de rechter van instructie. Na deze schijnvertoning kreeg hij de daaropvolgende dagen elke ochtend bezoek van telkens een andere politieagent in uniform, die hem vroeg wie hij in België kon opgeven voor inlichtingen omtrent zijn persoon, hoe lang hij al in België woonde en wat de voornamen van zijn vader waren en wanneer deze was gestorven. Du Perron ontving de heren steeds korzeliger. Uiteindelijk liep alles met een sisser af. Pia leverde de epiloog in de vorm van een vermakelijk nonsens-gedicht.[11] Dit was, na het proces tegen Marietje van Oordt, Du Perrons tweede 'contact met de wet'. Het zou daar niet bij blijven.

The Castle of Indolence

Mevrouw Du Perron had zich in deze affaire kranig gedragen. Eddy verzoende zich met haar en keerde terug naar Gistoux.[12] In juli 1929 werkte hij *Een voorbereiding* om tot een roman in de derde persoon. Jan van Nijlen verwonderde zich erover dat Du Perron 'in dit onwaarschijnlijk onrustig milieu' kon werken: 'Het is nochtans in die groteske en vaak vijandige atmosfeer dat hij onverstoorbaar heeft gewerkt, en veel gewerkt, ik kan het verzekeren.'[13] Van Nijlen kwam op 7 juli aan in Gistoux, als Du Perrons eerste zomergast. Vaak gebeurde het dat hij een wandeling wilde maken, maar dat Du Perron hem vroeg even te wachten, omdat hij nog iets moest noteren. Van Nijlen stopte dan een pijpje en observeerde hoe Du Perron uiterst geconcentreerd bezig was, soms een tiental minuten, soms wel een uur lang, 'het hoofd rustend in de linkerhand, schijnbaar rustig, maar af en toe zenuwachtig bijtend op de nagels'.[14]

Du Perron had zijn veertiendaagse reis door Nederland nauwelijks achter de rug, toen zijn literaire vrienden de een na de ander Gistoux wisten te vinden. Na Van Nijlen kwam Slauerhoff logeren. Hij bleef van 16 tot 23 juli en van 1 tot 23 augustus.[15] Zoals gezegd was Anthonie Don-

ker ook op 16 juli aangekomen, maar Slauerhoff liet zich niet veel aan hem gelegen liggen. Verder verbleef in de zomer van 1929 de Belgische Georgette Barbé op Gistoux. Zij was een voormalige prostituee die door Slauerhoff op een van zijn scheepsreizen was gered uit de handen van slavenhandelaars en daarna een tijdje had gewerkt als naaistertje in Montparnasse. Slauerhoff had Du Perrons hulp ingeroepen, omdat hij Parijs te gevaarlijk vond voor haar. Al op 27 maart 1929 had Georgette een brief ontvangen van die vriendelijke meneer Du Perron en begin juni had zij haar entree gemaakt op Gistoux, als dienstmeisje van de kasteelvrouw. Op 3 juni schreef zij aan haar weldoener Slauerhoff: 'Hier word ik heel goed behandeld. Ik eet bij hen aan tafel en zorg voor het jongetje van drie en leer hem Frans.'[16] Tijdens Donkers verblijf stelde Slauerhoff hem terloops voor Georgette Barbé ten behoeve van haar gezondheid mee te nemen naar Davos.[17] Donker ging er maar niet op in. Na enige tijd zou Georgette het kasteel in rep en roer brengen en naar Argentinië gaan, waar ze mogelijk toch is geëindigd als blanke slavin.[18]

De eigenzinnige piraat had het aanvankelijk best naar zijn zin op Gistoux, dat hij 'een ideaal zomerverblijf' noemde en een 'Castle of Indolence'.[19] Maar er werd ook behoorlijk gewerkt, vooral door zijn gastheer, die het hoog tijd vond om Slauerhoffs nog ongebundelde gedichten persklaar te maken. Slauerhoff was door zijn onmogelijke handschrift de wanhoop van uitgevers en tijdschriftredacteuren en slaagde er zelfs in onleesbaar te *typen.* Du Perron schreef alle gedichten van zijn vriend over in zijn gelijkmatige scherp-ronde handschrift. Waarschijnlijk stelde hij hem ook correcties voor en oefende hij invloed uit op de wijze waarop de verzen werden gerangschikt. Ook werkte hij aan Slauerhoffs Chinese verhalen en deed hij suggesties voor de transcriptie van Chinese namen. Op een gegeven moment voelde hij zich Slauerhoffs 'copieermachine'.[20] Tegelijk corrigeerde hij ook manuscripten van Franz Hellens, waarin hij veel onnodigs schrapte.[21]

Uiteindelijk was Slauerhoffs verblijf geen onverdeeld succes, zoals hij zelf ook schreef aan Jo Landheer: 'Ook heb ik eenige ennui's gehad. Ook had de familie ze. Eigenlyk wordt het wat eentonig.'[22] De familie had onder andere ennuis gehad met een keukenmeid, die zich zodanig had tegoed gedaan aan de voorraad drank in de kelder, dat ze 'drie dagen lang zo dronken als Silenus is geweest en alle kamers heeft volgekotst als Triton'.[23] Zij kon meteen haar biezen pakken. Maar ook Slauerhoff had zich door zijn gemelijke houding niet erg bemind gemaakt bij de kasteelvrouw. En die Greshoff, die haar altijd zo sceptisch aankeek door zijn uilenbril,

kon haar óók gestolen worden. Nee, dan Jany, dat was pas een gentleman! Eddy had haar verteld dat hij zijn Bergense vriend enigszins somber had gevonden. Het was als knaagde er iets aan hem. Door dit verhaal bewogen, schreef mevrouw Du Perron onmiddellijk een brief aan haar gewaardeerde gast: zij had van Eddy gehoord 'dat U niet was als gewoonlijk, verdrietig en afwezig bij momenten! - Wat scheelt er aan? Kom biecht eens op wat dààr in uw binnenste, U verteert? [...] Ik voel met de persoon mêe die leed heeft (zijnde spécialiste in het ontvangen van herhaaldelijk véél verdriet) en vooral stil leed - ik weet er van mêe te praten Jany, en kan daarom dikwijls nuttig zijn, om iemands smart en verdriet te helpen verlichten.' Zij nodigde hem uit om naar Gistoux te komen en te blijven zolang als hij wilde, 'en als Eddy U te veel verveelt met zijn onuitputtelijke verhalen dan neemt U een tapijtje met eenige kussens en ga dan vèr van het kasteel, aan de oever van het beekje in onzen tuin, onder de boomen liggen mijmeren en droomen over de vervlogen lieve tijden die voorbij zijn en nooit meer terugkomen, en over nieuwe die misschien nog in het verschiet zijn!'[24]

Pas op 4 oktober 1929 zou Roland Holst naar Gistoux komen, waar een dag later ook Slauerhoff weer kwam opdagen. Holst was nog steeds niet helemaal over zijn depressie heen en weerde elke poging van Du Perron om de discussies van vorig jaar te hervatten vermoeid af: discussiëren was voor hem als teruglopen op een lange weg die men al zo dikwijls gelopen had.[25] Na twee weken Gistoux logeerde hij nog een weekje in Brussel bij Eef en Minnie van Lidth de Jeude. Hij was vooral gecharmeerd van het gezelschap van Minnies negentienjarige dochter Miek van Rijckevorsel, dus hij waagde een schriftelijke poging om haar te verleiden. Bij zijn vertrek naar het Zwitserse Ascona gaf hij Du Perron deze brief mee, met het verzoek als postillon d'amour te fungeren en Miek de brief te bezorgen. Du Perron kweet zich gewillig van deze taak, maar Miek nog niet thuis vindend, besprak hij met Minnie uitvoerig de gevoelens van zijn vriend.[26]

Het Engelse avontuur

Zelf had Du Perron een verre van ideaal huwelijksleven. Volgens Aty Greshoff nam Simone Sechez 'nooit de plaats in van de vrouw met wie hij getrouwd was'. Vóór zijn trouwen had Du Perron zich bij voorkeur afzijdig gehouden als er conflicten waren tussen Simone en zijn moeder.

In feite had hij haar beschouwd als een Indische baboe en dienovereenkomstig behandeld.[27] Dat was ook de deftige Stols gewaargeworden, toen hij eens op een ochtend bij zijn auteur in Brussel was komen binnenlopen: deze lag toen nog in bed, samen met Simone én haar zuster Madeleine. Du Perron, in geen enkel opzicht gegeneerd, inviteerde Stols erbij te komen liggen, wat deze met een verwijzing naar het vroege uur afwees.[28] Maar door zijn huwelijk had Du Perron een groter gevoel van verantwoordelijkheid gekregen voor Simone en voor de zoon die hij had verwekt. Ook Simone zelf was veranderd: door haar ervaringen met het 'gekkenhuis' van Gistoux was zij minder lijdzaam geworden en beet zij vaker van zich af. Haar echtgenoot sprong meer dan vroeger voor haar in de bres als zij weer eens ruzie had met zijn moeder. Die had daaruit de conclusie getrokken: 'Je houdt meer van haar dan je denkt; die vrouw heeft zo'n *empire* over je gekregen!'[29] Dit was geenszins het geval: tijdens de tragikomedie die zijn huwelijk was, hield hij toch een voortdurend verlangen naar de 'Eene, onverschenene, ademloos gewacht'.[30]

Op 4 september 1929 vertrokken Eddy en Simone du Perron naar Amsterdam, waar zij verbleven in Hotel Hollandais op het Leidseplein. In Hilversum werd Simone, die nog steeds met haar gezondheid sukkelde, uitvoerig onderzocht door Boudewijn van de Linde (1883-1945), de arts van Roland Holst.[31] Zij bleven ongeveer twee weken in Nederland. Bij terugkomst op Gistoux trof Du Perron bij zijn post een brief van de Oxfordse studente Frans, Evelyn Blackett (1907-1989), die hij op 14 september kort maar elegant had geantwoord op haar verzoek om haar Engelse vertaling te mogen publiceren van twee van zijn verhalende gedichten. Zij had die in het Frans gelezen en had de auteur dan ook in die taal aangeschreven. Zij signeerde met de Franse naam Eveline.[32] Haar tweede brief, van 19 september 1929, was eveneens in het Frans gesteld; nog steeds in de veronderstelling levend dat Du Perron een Hollands dichter was die schreef in het Frans, vroeg zij of hij zijn verzen ook had gebundeld en of er een Franse bloemlezing bestond van Hollandse dichters. Du Perron ging er even goed voor zitten om haar te antwoorden. Hij moest haar teleurstellen dat hij niet in het Frans schreef en hij vertelde iets over zichzelf. Hij verzocht haar hem nader te informeren over de recente Engelse dichtkunst en iets van haar eigen gedichten of proza toe te sturen. Het stond haar vrij haar brieven voortaan in het Engels te schrijven.[33]

Deze brief leidde tot een hausse van epistels over en weer, die elkaar op den duur zelfs gingen kruisen, zodat Evelyn of Eddy zich geroepen voelde om op een en dezelfde dag nog een tweede brief te versturen voor de

avondbestelling. De tweeëntwintigjarige Evelyn Blackett had Du Perron op 26 september spontaan en intelligent geschreven; zij kenschetste zichzelf als ‘Engelse tot op het bot’, maar ‘zeer geïnteresseerd in alles, behalve als zwarte melancholie op me neerdaalt, welk verschijnsel zich maar al te vaak herhaalt’. Verder bekende zij haar afkeer van de negentiende eeuw en haar voorkeur voor gezond verstand. Du Perrons interesse was gewekt en hij trok alle epistolaire registers open.

Op 30 september maakte hij haar duidelijk waar het voor hem in de literatuur op aankwam. Hij was een zuivere individualist die niets moest hebben van de ‘geaffecteerde maniertjes en aanstellerij’, die hij zo vaak terugvond bij de jonge Franse en Belgische schrijvers. Als om zijn standpunt te illustreren had hij haar enkele dagen tevoren een dichtbundel toegestuurd van de Brusselse modernist Géo Norge (1898-1990), *Avenue du ciel*, die deze hem nog geen halfjaar daarvoor had geschonken. Norges opdracht luidde: ‘Met vriendelijke gedachte, / beste meneer Du Perron - / “met de melken sleutel die de sterren opent”’. Du Perron had daaronder geschreven: ‘Aan U, Mejuffrouw, / deze sterren die voor mij desalniettemin / gesloten bleven - // E. du Perron // september 1929’.[34] Evelyn haakte er enthousiast op in met haar verzekering dat ook zíj sceptisch in het leven stond, dat zij zich even eenzaam en individualistisch voelde als Du Perron, maar tegelijk hield zij er een gezonde levensfilosofie op na, vandaar ook haar afkeer van die huilerige romantici.

Evelyn Blackett presenteerde zich als een jonge dame, die zich bewust was van haar literaire talent en haar intellectuele status. Zij was op 5 februari 1907 in Noord-Engeland geboren als dochter van een kruidenier. Van 1926 tot 1929 had zij aan de universiteit van Durham Frans gestudeerd, aan het St. Mary's College, waar ze in juni 1929 met ‘first class honours’ was geslaagd voor haar B.A. examen Frans. Dit stelde haar in staat om haar studie voort te zetten in het prestigieuze Oxford. Zij werd daar ingeschreven bij St. Hugh's College, dat in 1866 was begonnen als een studentenhuis, maar dat in 1926 bij koninklijk besluit was bevestigd in zijn status van college en dat alleen voor vrouwen toegankelijk was. Het nieuwe vrouwencollege bood Evelyn Blackett vele faciliteiten, maar zij woonde er niet. In oktober 1929 betrok zij ‘licensed lodgings’ buiten de muren van St. Hugh's, in 21 Warnborough Road, Oxford.[35] Uit haar brieven blijkt dat zij zich binnen korte tijd een plaats had weten te veroveren in het intellectuele bolwerk dat Oxford was. Zij publiceerde in *Fritillary*, het tijdschrift van de Oxfordse meisjesstudenten, zij hield voordrachten en werd zelfs

begin oktober 1929 gevraagd om colleges over te nemen van een zieke ‘collega’. Vermoedelijk werd zij ingezet als tutor van undergraduate studenten. Door deze nieuwe verantwoordelijkheid moest Evelyn voorlopig afzien van haar plan om enkele dagen door te brengen bij vrienden in België. Dat was jammer, want nu miste ze haar kans om Du Perron te zien. Echter, geen nood, want er zou zich vast opnieuw een gelegenheid voordoen, ‘tenzij u sterft of ik sterf - of iets dergelijks’, zoals zij er met jeugdig fatalisme aan toevoegde.[36]

Evelyn Blacketts stoïcijnse overgave aan het lot ging hand in hand met een positieve levensinstelling. Zij was van plan een roman te schrijven met de welluidende titel: *Here, sirs, find music.* Zoals zij de negentiende eeuw verafschuwde, zo had zij ook weinig op met het cynisme van de jongere generatie, zoals Aldous Huxley en Noël Coward. Bepaaldelijk decadente lieden! Du Perron moet al deze ontboezemingen van de Britse studente geamuseerd hebben gelezen. Er school grote oprechtheid in en een zekere vitaliteit, een drang naar het onbekende, maar ze sloeg ook wel gauw een morele toon aan. Was zij nu de ene naar wie hij altijd een sluimerend verlangen had behouden? Niet erg waarschijnlijk, het portretje dat zij hem had gestuurd en dat hij meteen doorstuurde aan Willink, zette hem nou niet meteen in vuur en vlam: ‘De oogen zijn aardig [...] de rest is problematisch.’[37]

Ongetwijfeld heeft hij Blacketts brieven laten lezen aan zijn logés Roland Holst en Slauerhoff en hebben ze die van ironisch commentaar voorzien.[38] Maar Du Perron voelde zich ook aangenaam geprikkeld door de aandacht van de Engelse studente, die de sleur van zijn bestaan zo onverwachts doorbrak. Op haar brieven vol ingehouden suggestie schreef hij haar speels terug: ‘Ik waardeer uw filosofie die bestaat uit het naast elkaar plaatsen van de goede en de kwade kanten van het leven. Inderdaad, zo moet het mogelijk zijn een evenwicht te bereiken - moeilijk te bewaren, waarschijnlijk - maar toch een evenwicht. Ik verschil echter met u van mening waar het uw uitspraak betreft dat grown-up persons ought not to hug one another zoals ze af en toe doen, want van de zonnestralen die zo nu en dan “de grot waarin wij allen verblijven” binnenvallen, is dat toch een van de mooiste, vindt u niet?’[39]

Voorts stelde Du Perron zich in zijn brieven een beetje op als een leermeester, zowel op literair als op menselijk vlak (die in zijn visie onverbrekelijk met elkaar waren verbonden). Zoals hij ook deed bij andere jonge auteurs, raadde hij haar aan zich te concentreren op haar schrijven en op wat zij *echt* te zeggen had. Maar Evelyn kwam telkens terug op het thema

van de verhouding der seksen. Zij gaf voor de nodige ervaring te bezitten, want ze had al zeven verloofden gehad! Over de liefde bracht zij stellige opvattingen te berde, die volgens haar door en door 'Brits' waren. Voor 'ons' is liefde 'niet slechts hartstocht, maar iets dat veel degelijker is - achting & respect & vriendschap - naast hartstocht. Ik geloof niet dat ik het al heb gevonden - want ik hoop, dat de "universele harmonie" mij iets heel compleets & erg verrukkelijks zal toestaan.'[40]

Roland Holst zal ironisch een wenkbrauw hebben opgetrokken, maar Du Perron schreef steeds langere antwoordbrieven. Hij sloot foto's bij uit zijn Indische jeugd en zijn Europese jaren, die hij voorzag van speels commentaar. Hij was bijna dertig, een geschikt moment om de balans op te maken van zijn leven, met deze onbekende Engelse als klankbord. En de liefde, de 'Liefde', ach... daar denk je heel wat relativerender over als je dertig bent dan op je tweeëntwintigste. Misschien was vriendschap nog het meeste. Blacketts veronderstelling dat hij getrouwd was, kaatste hij terug als een quizvraag: 'U denkt dat ik getrouwd ben? Aangenomen dat ik dat ben, zou u me dan kunnen vertellen wat voor soort vrouw is likely to be my wife? - Laat me uw antwoord weten, uw oordeel interesseert me; span u een beetje in. Ik voel me bijna in staat u uw zeven verloofden te beschrijven. (Dat doe ik wel een andere keer; begin met me een korte beschrijving van mijn vrouw te sturen.)'[41]

Die zeven verloofden intrigeerden Du Perron: was Evelyn soms minder bleu dan ze zich voordeed? Gretig ging hij in op haar spontane uitnodiging naar Oxford te komen. Hij was nog nooit in Engeland geweest, en wie weet hoe dit avontuur zou uitpakken. Zou 24 november uitkomen? Hij waarschuwde Evelyn dat hij met zijn 1,66 m klein van postuur was en dik en dat zij zich niet te veel moest voorstellen van zijn kledij, hij bezat geen enkele smoking. Nu de ontmoeting angstig naderbij kwam, begon zij te doceren: in Engeland zijn de vrouwen nog maagd als ze trouwen. Zij had zojuist *Adolphe* gelezen en moest werkelijk niets hebben van die Franse 'amour', schraal substituut voor 'onze' luisterrijke 'love': 'De Franse amour schijnt de mens te maken tot een slap, miserabel creatuur, terwijl "love" - onze Engelse liefde - je sterk maakt.'

Du Perron wilde dit wel toegeven - hij was trouwens geen Fransman - maar zeker was wel dat de Franse liefde uiteindelijk minder drama's tot gevolg had. Bovendien dacht hij dat er wel wat viel af te dingen op het beeld dat zij schetste van het seksuele leven van haar landgenoten. Volgens hem waren er veel Engelse mannen die thuis een vrouw hadden en

een maîtresse op het continent, maar goed, het was veel interessanter om het straks te hebben over de *uitzonderingen.*[42] Onverhoeds en onbedoeld was Du Perron door de verdediging van zijn correspondente heen gebroken. Miss Blackett, niettegenstaande haar poging om rationeel te blijven, barstte uit in een soort lyrisch stream-of-consciousnessproza - er was geen houden meer aan:

> 'Denk geen moment, dat ik een dom romantisch jong ding ben: dat ben ik niet. Alleen, ik weet het niet meer. Ik wil u alleen maar dicht bij me hebben - wat compleet verschrikkelijk is daar ik u nog nooit heb gezien - & het is te idioot voor woorden. Ik beoordeel mensen op hun "waarachtigheid" - & trek me van de rest niet veel aan. Ook ben ik bang, ik zou kunnen gaan & te grote verwachtingen koesteren - & dat terwijl u getrouwd bent. Dit alles is behoorlijk geschift - maar ik kan dit uiten omdat u er niet bij bent om me het schaamrood naar de kaken te jagen. Ik vind mezelf nogal oud - enorme hoop ervaring opgedaan in mijn tweeëntwintig jaar - zodat ik me het genot toesta om u precies te vertellen wat ik voel. God weet wat ik doen zal als ik u zie. Waarschijnlijk zullen we lachen - & dan - de hemel mag het weten. - Zijn we niet twee opgewekte idioten? De waarheid is, - het leven is zo'n vervloekte affaire dat je het niet kunt stellen zonder "waarachtigheid". En hoewel mijn Britse geest me influistert dat ik gek ben om - verliefd te worden op - uw brieven (ziedaar! Dat is dat! - ook al hebt u daar weer wat op te zeggen) het plezier is te groot. Ik ben in tijden niet zo gelukkig geweest. [...] Ja, ik ben op weg om verliefd te worden op u. Goeie God! Naast de diepe genegenheid & vriendschap, naast het zo vertrouwde wederzijdse begrip. - God. God. God. Ik zou het met geen mogelijkheid kunnen uitspreken. Het zou te afschuwelijk zijn. - Ik heb u vanochtend verteld, dat ik gebogen over uw brieven werkelijk in snikken uitbarstte - &, mijn God, als u hier was geweest. Ik - u - zou heel die beestachtige verstikking hebben weggekust.'[43]

Voordat deze ontboezeming Du Perron bereikte, had hij met Evelyn, evenals vorig jaar met Holst, van gedachten gewisseld over de verschillen tussen Engelse en Franse poëzie. Ook had hij speciaal voor haar een provisorische Franse vertaling gemaakt van zijn 'Gebed bij de harde dood', maar terwijl hij zijn brief nog niet af had, kwam op donderdagmiddag 24 oktober per luchtpost haar lyrische confessiebrief. 's Avonds nam Du Perron opnieuw de pen op, hij voelde zich geroepen open kaart te spelen:

er was in zijn leven eigenlijk maar één vrouw geweest, 'de Muze en de Madonna'; niet dat zij zo aardig was, maar hij was toen tweeëntwintig jaar en wilde niets liever dan zich opofferen. Zijn huidige huwelijk had hij gesloten om redenen die hij Evelyn nog wel zou vertellen, maar ook omdat hij niet meer in de ware liefde geloofde: 'Op een gegeven moment - ruim een jaar geleden - zat ik vol zelfmedelijden te wachten op de Vriendin, de Ware - en omdat ik vond dat ik die eigenlijk nauwelijks verdiende en er een kans was van 9 op de 10 dat ik haar nooit zou ontmoeten, ben ik op een afschuwelijk moment in *haar* leven met dit meisje getrouwd, omdat dit huwelijk, voor haar, 1000 dingen zou veranderen. Voor mij heeft het niets veranderd.' Als in vorige brieven waarschuwde hij Evelyn voor zijn vlezige voorkomen, maar zij moest niet zwaar tillen aan het feit dat hij getrouwd was. Hij was erg op haar gesteld 'en ik zou u voor niets ter wereld verdriet willen doen'.[44]

Du Perron had alle tijd om zorgvuldig zijn gedachten te formuleren, voor Evelyn Blackett lag dat anders: zij schreef haar brieven in de avond, na een volle dag op het college; zij *smeet* haar gedachten op het papier, in een snel, haast onleesbaar handschrift. Zij vond 'Gebed bij de harde dood' groots, zij vond Oxford artificieel, zij hunkerde naar al wat 'waarachtig' is: het liefste zou ze ergens ver weg gaan om daar net als een puppie 'tuinen om te woelen, naar hartelust te dollen, stenen in zee te gooien - & te vergeten wat waardigheid is'. Maar ze was ook 'een beetje bang' voor Du Perron, ze zou hem nog wel zeggen waarom; het overspoelde haar allemaal: 'Voor deze ene keer in mijn leven merk ik, dat ik een diepe achting & bewondering & liefde heb voor een man tot de hoeveelste macht - & een man die ik nooit heb ontmoet - & die me vertelt, dat hij "klein" is & "vet" & dat hij vieze gewoontes heeft! O, hemeltje. Ik moet erom lachen als de hel.' Zij wilde Du Perron als hij het over de dood had moederlijk in haar armen sluiten en hem haar harmonie doen begrijpen.[45]

Du Perron vond die passage over zijn 'vieze gewoontes' wel een beetje verontrustend, dus hij schreef haar meteen terug dat hij weliswaar een grondige kennis bezat van de Franse erotische literatuur, maar dat hij geen onanist was, 'noch homoseksueel, noch een sadist, noch een masochist! [...] Ik ben alleen maar *getrouwd.* Dat is misschien nog het ergste, nietwaar?' Hij kondigde aan dat hij rond 24 november zou komen en beloofde zich te zullen gedragen zoals *zij* dat wenste.[46]

Na een in Brussel doorgebrachte dag liet Du Perron zich terugrijden naar Gistoux. Zijn chauffeur reed op volle snelheid door het donkere Zoniën-

woud. Naast hem gezeten en starend in de lichtbundels op de weg kon Du Perron aan niets anders denken dan aan Evelyn, hij fantaseerde dat hij op eenzelfde soort weg reed in Engeland, háár tegemoet. Wel vreemd - als hij nu een ongeluk zou krijgen, zou zijn laatste gedachte zijn: *Eveline!*

Thuis wachtte hem een brief over literaire onderwerpen, die Evelyn twee dagen eerder had geschreven, ná haar confessiebrief, laat in de avond. Weer zette hij zich aan zijn schrijftafel, om haar te antwoorden op haar vragen over Joseph Conrad en Francis Bacon, maar algauw ging hij over op persoonlijke dingen, zoals de dood van zijn vader en de noodzaak het leven te nemen zoals het komt zonder jezelf al te hoge normen te stellen. Net als indertijd tegenover Julia, uitte hij zijn voorliefde voor de Italiaanse formule *ti voglio bene* (ik mag je graag) of *ti voglio tanto bene* (ik mag je héél graag). Enigszins in de trant van zijn brieven aan Julia schreef hij: 'Zeg me dat u, wat er ook gebeurt, nog heel lang mijn vriendin zult blijven, dat u tot op zekere hoogte de grote Onbekende Vriendin zult blijven die je roept als je gaat sterven.' Op zaterdag en zondag zette hij zijn epistolaire conversatie voort, geduldig, speels, licht provocerend: vraag maar raak, je hoeft je nergens voor te schamen!

De correspondentie ging nog enkele dagen door, op het ritme van de frequente postbestellingen. Evelyn drong erop aan dat Du Perron niet zou wachten tot later in november, maar *nu* kwam, zo gauw mogelijk. Zij verstrekte hem enige praktische informatie en sprak haar vertrouwen uit in hem en in de universele harmonie. Maar ook probeerde ze hem te prikkelen met de mededeling dat een van haar ex-verloofden na twee jaar zou terugkeren uit Bermuda en dat ze zich misschien opnieuw met hem zou verloven: 'hij houdt van mij op een diepe & zuivere & loyale Engelse manier - & ik herinner me dat ik indertijd *verschrikkelijk* van hem hield'.[47] Evelyn Blackett beklemtoonde haar onafhankelijkheid, als Engelse vrouw, die de gelijke is van de man. Eddy had kennelijk alleen huisbakken Victoriaanse typjes gekend. Du Perron kondigde aan dat hij begin november in Oxford zou arriveren, maar hij bouwde al meteen een reserve in tegen een mogelijke teleurstelling. Als 'het niet klikt', zou hij zo gauw mogelijk weer vertrekken. Hij zou zo natuurlijk mogelijk doen en vroeg van haar hetzelfde.[48]

Nog voor zijn vertrek, en zelfs zonder de relativerende aanwezigheid van Roland Holst, nam Du Perron al enige afstand tot deze weliswaar oprechte en intelligente, maar toch ook lichtelijk geëxalteerde vrouw, deze belezen suffragette die poseerde als een femme fatale. Hij nam nu resoluut het heft in handen en dicteerde Evelyn de gang van zaken: maandag-

ochtend 4 november vertrekt hij uit Brussel, hij verwacht in Oxford te zijn om ongeveer kwart over zeven 's avonds. Hij wil haar graag buitenshuis ontmoeten en dan met haar wandelen of eten. Het belangrijkste is dat hij haar eindelijk *ontmoet*, na dit epistolaire schimmenspel dat al veel te lang heeft geduurd.[49]

Quelle aventure! Ter voorbereiding op zijn Britse ontmoeting las Du Perron de befaamde roman *Lady Chatterley's lover* van D.H. Lawrence. Zijn vrienden verkneukelden zich. Gedurende de correspondentie had Du Perron delen van Evelyns brieven voorgelezen aan Jan en Aty Greshoff. Volgens Aty was hij ambivalent: hoewel hij zich enigszins voorbereidde op een mislukking, koesterde hij toch ook illusies. Jan en Aty overreedden hem om voor zijn vertrek een nieuw pak te kopen, want in Oxford ging men correct gekleed en zijn oude pak ‘had zijn beste dagen allang gehad’. Du Perron was het daarmee eens en kwam zich geheel in het nieuw gestoken aan de vooravond van zijn vertrek vertonen. Aty keek nog zijn koffertje na, waarin een kam en tandenborstel ontbraken. Zij gaf hem toen maar haar eigen kam.[50]

Roland Holst, die al in Ascona was, werd nauwkeurig op de hoogte gehouden. Hij toonde zich opgelucht dat Du Perron onder Greshoffs leiding ‘eenige kleedingstukken kocht, want Eveline mag dan nog zoo geëmancipeerd zijn van het doorsnee-Engelsche meisje, maar een breede buikband zou haar toch in ontzetting [brengen] en tot overhaaste voortvluchtigheid nopen. Enkele met zorg gekozen dassen zouden ook veel goed kunnen doen. Zulks ware hem nog te telegrafeeren.’[51] Greshoff stelde Roland Holst meteen na het vertrek van Du Perron op de hoogte: ‘Wij zijn brandend nieuwsgierig naar het resultaat. Hij heeft gisteravond over niets anders gesproken. Dit aardig avontuur neemt een ontzettende plaats in in zijn leven. Hij is er heelemaal door opgefleurd. Hij is weer enthousiast en maakt weer plannen. Als het maar niet tegenvalt... Of liever ik ben er zeker van, dat de ontmoeting tegen moet vallen. Hij heeft er in zijn verbeelding zulk een subtiel element van gemaakt, dat de werkelijkheid daar altijd een teleurstelling zal brengen!’[52]

Du Perron stak vanuit Calais het Kanaal over.[53] In het hotel waar hij op voorschrift van Evelyn behalve een slaapkamer ook een zitkamer had besteld, lag een lang epistel voor hem klaar, waaraan zij op vrijdag was begonnen. Zij legde hem even enkele Britse regels uit: omdat zij in ‘licensed lodgings’ woonde, moest zij 's avonds op zijn laatst om 11.15 uur weer

thuis zijn. Zij kon er slechts tot 7.30 uur 's avonds mannen ontvangen en in Du Perrons zitkamer in het hotel konden zij voor hun goede fatsoen niet na het avondeten blijven, maar misschien konden ze de zitkamer gebruiken van een van haar kennissen. Eenvoudig was het allemaal niet, maar dit was Groot-Brittannië. Voorts maakte zij Du Perron het volgende duidelijk: 'Je bent niet Brits, dierbare, & je bent - getrouwd. Ik ben nooit iemands "maîtresse" geweest - & zal dat nooit zijn - niet dat ik geloof dat het *verkeerd* is - alleen, mijn opvoeding heeft mij zekere begrippen van "le franc jeu" bijgebracht. - De jouwe zijn anders.' Miss Blackett liet met grote omhaal van woorden weten dat voor haar als Britse vrouw een losse *flirt* onmogelijk was, maar dit was iets dat *continentals* nooit zouden begrijpen; o hoe *haatte* ze Du Perron, maar, voegde ze er haastig aan toe, misschien had ze de toon van zijn brieven niet altijd begrepen.

Nadat hij zich had opgeknapt, trok Du Perron zijn nieuwe pak aan en liep naar het adres van Evelyn, waar haar Franse vriendin Suzette Molino op dat moment piano speelde, de vierde prelude van Chopin. Evelyn kwam naar beneden, reeds in avondmantel gehuld, en ze liepen samen naar de zitkamer van de vriendin. Zij sprak er haar verwondering over uit dat Du Perron zo buitengewoon kalm bleef. Evelyn zag er veel knapper uit dan op haar foto, 'mondain lieflijk', klein en frêle. In de lelijke kamer, waar Du Perron op haar verzoek het licht doofde, ging Evelyn voor het haardvuur zitten en schurkte zich intiem aan tegen de vriend die had plaatsgenomen op de sofa. Zij onderhielden elkaar over hun leven, totdat Evelyn opnieuw het thema aansneed van de Franse 'amour' tegenover de Britse 'love'. Waarschijnlijk verwachtte zij een liefdesverklaring, maar Du Perron kreeg de indruk dat zij hem nog steeds beschouwde als een continentale erotomaan. Omdat het al bijna elf uur was, gaf hij een signaal om op te breken. Op weg naar huis vertelde zij hem dat zij nog maagd was. Du Perron had wel door dat er weinig voor nodig was om haar te verleiden, maar die rol lag hem niet, speciaal niet met déze vrouw die hem te goed leek 'voor een love-affair en passant'. Achteraf, in *Het land van herkomst*, zou hij schrijven dat hij er innerlijk meteen van overtuigd was 'dat dit nooit de Ene zou zijn; er was zelfs een sfeer om haar die ik meteen als vijandig registreerde'. Maar in zijn rapportage aan Holst hield hij nog een slag om de arm: misschien zou er over enkele dagen méér blijken te zijn dan warme vriendschap.[54]

Die verwachting werd al meteen de volgende dag tenietgedaan. Du Perron had om tien uur 's ochtends met Evelyn afgesproken; zij kwam met haar Franse vriendin, die zich tegen lunchtijd bescheiden terugtrok. Tij-

dens de lunch uitte Evelyn haar ontevredenheid over het feit dat hij haar de avond tevoren niet op haar mond had gekust. Zij wilde nu precies weten wat hij van haar dacht, hij moest natuurlijk weten dat zij door en door Brits was. Het spelletje begon Du Perron te vervelen. Hij gaf zichzelf toch ook niet uit voor een Javaanse prins: hij was 'gekomen voor een wezen en niet voor de vertegenwoordigster van een volk'. Gespannen als ze was, liet Evelyn zich gaan in steeds drastischer taal, zij vroeg Du Perron haar om vijf uur te komen halen, maar hij moest beloven haar dan wél op de mond te zoenen.[55]

Du Perron werd er een beetje kregel van, maar toen hij op zijn hotelkamer de lange, in het Frans gestelde brief las die hij had meegekregen, werd hij ineens kwaad. Deze brief was in etappes ontstaan: eerst koketteert Evelyn met haar gevoelens voor haar ex-verloofde George, maar tegelijk geeft zij lucht aan de verschrikkelijke behoefte waarmee zij aan Du Perron denkt, aan zijn genegenheid, zijn lichamelijke aanwezigheid, aan - zijn liefde. Hij moet alleen één ding weten: zij is nog maagd. Wel heeft ze geslapen met diverse van haar 'men friends', maar er is toen niets essentieels gebeurd. Alleen heeft ze George een keer 'geholpen' en ze herinnert zich nog de 'horror' op zijn gezicht, 'as he saw me hold up my hand all wet with a look of slow astonishment on my face'. Vorige avond had zij er nog een stuk bijgeschreven: dat ze Du Perron bijna had gevreesd, maar toen hij haar in zijn armen had genomen, was al die angst geweken en had ze een absoluut vertrouwen in hem; alleen, hij had haar gekust op haar ogen, terwijl zij zijn lippen wilde. Nogmaals beklemtoonde zij dat zij niet zijn maîtresse wilde zijn, maar ze moesten gewoon proberen elkaar te begrijpen en een nieuwe, sterk bevredigende vriendschap scheppen.[56]

Du Perron had er schoon genoeg van. Hij ging meteen de straat op om die Engelse 'allumeuse' te vertellen wat hij van haar dacht. Bij haar huis gekomen was zij er echter niet of wendde zij voor er niet te zijn. Tot zijn verbazing overhandigde het dienstmeisje hem een briefje, dat Evelyn voor hem had achtergelaten.[57] Hierin had zij geschreven over een examen voor een Fellowship in Durham, dat zij binnenkort moest halen, dus zij wilde hun relatie opschorten tot Kerstmis. Zij kon het zich niet veroorloven om hem voor die tijd nog een keer te zien en vroeg zijn begrip daarvoor. Du Perron schreef haar een briefje terug dat hij, vermoeide meneer, nog steeds hoopte haar vandaag nog te zien. Als zij niet wilde, dan was daar niets aan te doen, maar 'wat heeft het dan nog voor zin met wat dan ook door te gaan? Als u niet komt, zal ik het beter "begrepen" hebben dan ooit, en zal mijn vriendschap u nog een paar documenten bezorgen voor

uw ROMAN. (De brief van gisteravond en misschien nog een andere).' Hij zou tot vijf uur in zijn hotel blijven.

Evelyn kwam niet opdagen. Du Perron bezorgde haar nog een briefje, dat hij tot half negen in zijn befaamde sitting-room op haar zou wachten, '[o]f schrijf me dat u niet komt'.[58] Miss Blackett liet echter niets meer van zich horen en Du Perron blies stoom af in een brief aan Roland Holst: zijn vriend had gelijk, toen hij gezegd had dat die Evelyn haar 'temperament in inkt omzet'. Deze hele affaire had hem 'wee en misselijk' gemaakt, de enige positieve kant was dat het hem een goede kijk had gegeven 'op een soort (Engelsche) vrouw'. Hij begreep D.H. Lawrence meteen veel beter! Hij zou nu naar Londen gaan zonder Evelyn verder te schrijven.[59] De volgende ochtend dacht hij daar anders over: via korte briefjes aan Evelyn Blackett en haar huisgenote Suzette Molino trachtte hij toch nog een laatste rendez-vous te bewerkstelligen - dat was ze hem alleen al uit kameraadschappelijke overwegingen verplicht. Suzette Molino schreef hem terug dat het allemaal geen zin had. Daar legde Du Perron zich ten slotte bij neer. Hij schreef een laatste groet aan Evelyn, om haar te bedanken voor de 'Britse les' die zij hem had geleerd en wenste haar succes met haar studie, haar sigaretten, haar vrienden 'en alle andere stimulerende middelen en slaapmiddelen'.[60] Voor hem was het een voldongen zaak.

Op 7 november 1929 was Du Perron terug in Brussel, waar hij meteen rapport uitbracht aan Jan en Aty Greshoff: 'Nee, dat was niets voor mij.'[61] Ook Roland Holst werd ingelicht over het avontuur van de Britse mislukking. Deze zag zich bevestigd in zijn oorspronkelijke analyse: 'Aphrodite zal toch wel blijven weigeren uit een binnenzee van enkel inkt te verrijzen.'[62] Du Perron was er waarschijnlijk niet rouwig om dat er slechts inkt had gevloeid. Blij met de opgedane wijsheid gaf hij in zijn brief aan Holst toch even een tirade weg tegen 'het heele jonge intellectueele Engeland', dat hem leek te bestaan uit 'demi-vierges en aftrekkers'. Ook de alomtegenwoordige Britse regels en mores stonden hem buitengewoon tegen. Engeland was 'het bolwerk en de triomf van de Burgerij'.[63]

Een nieuw elan

Evelyn Blackett schreef Du Perron in de loop van 1930 nog meermalen om te vertellen hoe zij nu in het leven stond en hem advies te vragen over seksuele zaken. Du Perron schreef haar telkens trouw terug, met een

mengeling van minzame ernst en spot. Hij raadde haar aan zich zo gauw mogelijk te laten ontmaagden en feliciteerde haar hartelijk, toen de kogel eenmaal door de kerk was.[64] In augustus 1930 verbeeldde Evelyn zich weer sterk dat Du Perron de ware Jacob was. Deze maakte echter korte metten met elk spoortje hoop dat ze nog mocht koesteren. Op een gegeven moment stuurde hij haar een pakket met haar brieven, opdat zij hun correspondentie kon verwerken in haar roman *Here, sirs, find music.*[65] Die roman is nooit geschreven.

Greshoff had gelijk dat het Engelse avontuur Du Perron had opgefleurd. Ondanks het feit dat het niets was geworden, had hij een nieuw elan gekregen. Hij voelde zich bevestigd in zijn eigen persoonlijkheid en hervatte met verdubbelde ijver het schrijven aan zijn cahiers. Afleiding bracht de Poolse schilder Jarema, die in de derde week van november op Gistoux arriveerde. Du Perron reisde samen met Jarema naar Nederland, waar zij - voor de goedkoopte - logeerden bij Carel Willink. Het Oxfordse uitstapje had een behoorlijke aanslag gepleegd op Du Perrons beurs en hij wilde nog geld overhouden voor het bezoek aan Ascona dat hij Holst had beloofd. Willinks atelier werd een verzamelpunt voor de vrienden: Blijstra, Kelk, Slauerhoff. Mogelijk logeerde Du Perron ook enkele dagen bij Slauerhoff in Utrecht, waar deze een betrekking had aangenomen in de Universiteitskliniek voor huid- en geslachtsziekten.[66] In elk geval maakte hij op de kamer van Slauerhoff kennis met diens vriend Everard Bouws (1900-1978), die op dat moment scheepsbouwkundig expert was voor een groep buitenlandse assurantiemaatschappijen. Daarnaast was Bouws literair geïnteresseerd en had hij al eens met Slauerhoff gesproken over de mogelijkheid om een nieuw literair tijdschrift op te richten. Hij was bevriend met Doeke Zijlstra, directeur van uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, waarvoor hij soms manuscripten beoordeelde.[67]

Verder logeerde Du Perron enkele dagen in Den Haag bij Martinus (‘Pom’) Nijhoff. Hij liet zich over de Haagse dichter uit als de grootste figuur tussen de generatie van A. Roland Holst en de jongeren, en in cultuur-historisch opzicht van groter belang dan Holst: ‘meer een mijlpaal, of een keerpunt, in de geschiedenis onzer letteren’.[68] Nijhoff hielp Du Perrons letterkundige reputatie door hem een interview met G.H. 's-Gravesande te suggereren.[69] Het interview werd afgenomen op 4 december 1929, maar zou pas in het mei-nummer van *Den Gulden Winckel* verschijnen.[70] Du Perron en Nijhoff konden het op dat moment best met elkaar vinden. De praatzieke Indische jongen en de gepatenteerde roddelaar die Nijhoff was, hebben ongetwijfeld met veel plezier de hele Nederlandse literatuur de revue laten passeren.

Een van de nieuwste verschijningen op het literaire toneel was de dichteres Mien Proost, die in de zomer van 1929 enig stof had doen opwaaien met haar vrijmoedige dichtbundel *Het middelbaar onderwijs en andere gedichten.* Voorin de bundel was een brief opgenomen van de zeventienjarige lyceïste aan Albert Kuyle, die haar in zijn antwoordbrief verwelkomde in de rijen der letterkundigen. In de soepel geschreven gedichten werd de draak gestoken met het schoolse onderwijs, zodat er in de bladen druk werd gespeculeerd wie toch de jeugdige auteur kon zijn van zulke rijpe verzen. G.H. 's-Gravesande slaagde erin een interview met de dichteres te verkrijgen, maar toen er een gemaskerd meisje op zijn bureau werd gebracht, had hij al spoedig door dat er sprake moest zijn van een grap. Omdat het meisje ook werkelijk weinig zinnigs te melden had, belde hij Nijhoff op, die meer van de zaak scheen te weten. Terwijl hij met Nijhoff sprak, hoorde hij een tweede stem door de telefoon: ‘Ik ook ken Mien Proost en ik ga met haar trouwen.’ Het was de stem van Du Perron. Ten slotte kreeg 's-Gravesande de bevestiging van zijn vermoedens dat Mien Proost geen meisje was, maar een man van zevenentwintig jaar, die Hans Klomp heette.[71] 's-Gravesande vroeg Nijhoff en Du Perron voor *Den Gulden Winckel* hun licht te doen schijnen over deze literaire canard. De heren leefden zich uit: zij schetsten het profiel van Mien Proost als mislukt kunstenaar, leraar, katholiek, afgewezen minnaar en wraakzuchtige tobber, die vaag streefde naar het licht.[72]

Du Perron deed er verstandig aan goede betrekkingen te onderhouden met Nijhoff. Deze maakte immers sinds 1926 deel uit van de redactie van *De Gids*, dus bij de deliberaties over de ingezonden kopij kon zijn stem van doorslaggevend belang zijn. Voorlopig had Du Perron niet te klagen over *De Gids*: sinds 1928 had het gerenommeerde tijdschrift al negen verzen van hem gepubliceerd en in januari 1930 zou het zijn verhaal ‘Het Drama van Huize-aan-Zee’ afdrukken. Ook in het jaarboek *Erts* van 1930 was Du Perron weer present, ditmaal met een sonnet, waaraan als motto een dichtregel van Nijhoff was toegevoegd. In dit sonnet werd de houding verbeeld die ‘wij’ zullen hebben als wij oud zijn.[73] Het is het inclusieve ‘wij’ van de dichter, die op zijn tachtigste nog steeds voor het leven zou strijden, maar met een milde glimlach:

Leven is goed...

Leven is goed, ofschoon het dooden maakt.
(M. Nijhoff)

Leven is goed, - en zijn wij tachtig jaar,
wij doen geen afstand van ons duur verleden.
Koel is de schaduw van het leed geleden,
en zacht de glimlach om het oud misbaar.

Dàn eerst zij onze hemel glad en klaar:
achterom kijkend, niet vooruit, als heden;
ruggelings reizend, met onwilge schreden,
naar welke Zuidpool of welke Evenaar?

Wij gaan, wij gaan - maar met de minste spoed.
Profetedromen, stelsels en gebeden
waaiend om ons als wind om zuilen doet.

Strijdend voor 't Leven, listig en verwoed,
als onze vaadren met de draken streden,
zullen wij gaan. Maar langzaam. Voet voor voet.

Eindnoten:

1 Van Loon, ‘Een glimlachend cynicus’.
2 Zie: *Brieven* I, p. 333 (5-3-1929 aan Gaston Burssens). Dat Simone met hem was meegegaan, blijkt uit zijn brief van 26-3-1929 aan Henri Mayer. Zie: *Brieven* I, p. 345.
3 Levensgenieter Van Lidth de Jeude was tot medio 1926 journalist geweest in Indië. DP gaf hem een exemplaar van *Poging tot afstand* met de toepasselijke opdracht: ‘Zoals men onder maanlicht gaat / En denkt aan alle blinkrevieren, / Zo zie ik bij uw vol Gelaat, / Veel Noilly-Prats en nòg meer Bieren.’ (23-11-1928, coll. J.M. van Rijckevorsel). DP zou zich door hem laten inspireren tot het sonnet ‘De bierpiraat’. Zie: *Vw* I, p. 111. Gesprek met J.M. van Rijckevorsel, Den Haag, 28-12-1993.
4 Zie: Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 38-39. Zie ook: *Brieven* I, p. 396 n, waar ten onrechte wordt vermeld, dat Du Perron sinds maart 1929 niet meer over een appartement in Brussel beschikte en dat hij zijn boeken en paperassen ‘waarschijnlijk’ bij Van Nijlen had ondergebracht. In de paralleltekst *Hlvh* worden de boeken naar Graaflant gebracht, het fictioneel alter ego van Greshoff.
5 Zie: *Brieven* I, p. 370-371 (23-5-1929 aan N.A. Donkersloot).
6 In werkelijkheid heette het werkje *Mademoiselle de Mustelle et ses amies*. Zie: *Hlvh* 1996, p. 480 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
7 *Vw* III, p. 407-408; *Hlvh* 1996, p. 329, 480, 847-848. In het commentaar bij de kritische leeseditie wordt dit incident gedateerd tussen juli 1927 en mei 1929. Blijkens Du Perrons brief van 23-5-1929 aan Anthonie Donker was de affaire ‘nog heel kort geleden’. Daarom suggereer ik voor de inval een datum in maart of april 1929 en voor Du Perrons klacht bij het parket van Nijvel een datum in mei 1929.
8 Zie: *Brieven* I, p. 371.
9 Vgl. *Vw* III, p. 408; *Hlvh* 1996, p. 330.
10 Zie: *Brieven* I, p. 371.

11 Vgl. *Vw* III, p. 408-412; *Hlvh* 1996, p. 330-333, 849 (prozavertaling van Pia's gedicht). Het parket van Nijvel is gefictionaliseerd tot dat van Namen.
12 Vgl. A. Roland Holst aan J. Greshoff, 13-4-1929 (coll. LM): 'Ik hoor met genoegen, dat Eddie weer verzoend is met zijn moeder, en zelfs weer op Gistoux logeert.'
13 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 17-18.
14 Idem, p. 18. Ook Aty Greshoff bevestigt dit beeld van Du Perrons werklust: 'Hij was zó vervuld van de literatuur, dat hij daarin als op een eiland woonde, waar alléén zijn vrienden en later zijn vrouw Bep, werden toegelaten.' Zie: Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 39.
15 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 401. In de tussenliggende periode was hij teruggeroepen naar Nederland, waar zijn vader ernstig ziek was. Deze overleed op 25 juli.
16 Zie: Kelk, *Leven van Slauerhoff*, p. 77-78; Hazeu, *Slauerhoff*, p. 368-370.
17 Donker, 'Voorronde van een vriendschap', p. 669-670.
18 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 370.
19 Prentbriefkaart aan Kelk, 20-7-1929; brief aan Jo Landheer, 19-8-1929 (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
20 *Brieven* I, p. 404 (12-8-1929 aan Jan van Nijlen).
21 Vgl. Hazeu, *Slauerhoff*, p. 405.
22 J. Slauerhoff aan Jo Landheer, 19-8-1929 (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
23 *Brieven* I, p. 402 (24-7-1929 aan Franz Hellens) en p. 477 (vertaling).
24 M.M.M. du Perron-Bédier de Prairie aan A. Roland Holst, 8-7-1929 (coll. LM).
25 Zie: *Brieven* I, p. 421 (18-10-1929 aan A.C. Willink).
26 Vgl. Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 279-280.
27 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 47.
28 Gesprek van J.H.W. Veenstra met A.A.M. Stols, Den Helder, 23-9-1968. Madeleine Sechez trouwde met een zekere François Gossens (informatie van Gille du Perron, 20-1-1995).
29 Vgl. Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 47-48; *Vw* III, p. 488; *Hlvh* 1996, p. 394-395.
30 *Vw* III, p. 489; *Hlvh* 1996, p. 395, 489 (toelichting in het Greshoff-exemplaar). Het citaat is van J.H. Leopold.
31 Zie: *Brieven* I, p. 409 (31-8-1929 aan F. Hellens) en p. 418 + n (2-10-1929 aan Jan van Nijlen).
32 Het betrof de 'Achtste en Negende Dosis' van 'Voor de Famielje', opgenomen in: Perkens, *Bij gebrek aan ernst* (1926), p. 118-120, en vertaald als 'Petites histoires pour repas de famille' in: *Variétés. Revue mensuelle illustrée de l'esprit contemporain*, année 1, no. 12, 15 avril 1929, p. 660-661. Zie ook: Spoor, 'Het avontuur van de britse mislukking'; idem, 'Evelyn Blackett's korte ontmoeting met de Nederlandse letteren'.
33 De briefwisseling tussen DP en Evelyn Blackett is in 1989 door haar zoon Eddy (!) Brown overgedragen aan Ronald Spoor en Paul Vincent, die Mrs. Brown-Blackett al in januari 1980 hadden opgespoord, en zal worden afgedrukt in deel X van de *Brieven.* Deze brief van DP, in antwoord op Blacketts brief van 19-9-1929, is foutief gedateerd op 'lundi 22-10.29'; 23 september en 21 oktober 1929 vallen op een maandag. Blacketts antwoord werd geschreven op 26 september. Het ligt dus voor de hand dat deze brief van Du Perron gedateerd moet worden rond 22-9-1929.
34 'En amicale pensée, / cher Monsieur Du Perron - / "avec la clé de lait qui ouvre les étoiles" // Géo Norge // avril 1929 /// A Vous, Mademoiselle, / ces étoiles qui me paraissent / fermées tout de même - // E. du Perron // septembre 1929' (coll. E. Brown).
35 Spoor, 'Het avontuur van de britse mislukking', p. 123.
36 Evelyn Blackett aan E. du Perron, 5-10-1929.
37 *Brieven* I, p. 421 (11-10-1929 aan A.C. Willink). In de *Brieven* is deze brief gedateerd op vermoedelijk 18 oktober, maar DP schreef Evelyn Blackett al op 8 oktober om haar te bedanken voor haar foto. Roland Holst was op 4 oktober aangekomen op Gistoux.
38 Roland Holst bleef van 4 tot ± 18 oktober en logeerde daarna nog een week in Brussel, voordat hij doorreisde naar Ascona, waar hij op 27 oktober aankwam. Slauerhoff kwam op 5 oktober, maar bleef slechts een paar dagen.
39 Brief van 9-10-1929.
40 Brief van 12-10-1929.
41 Brief van 20-10-1929.
42 Brief van 21-10-1929.

43 Brief van 23-10-1929, 19h. Later op de avond (23h.) herstelt Evelyn zich en schrijft er een tweede brief overheen, die gaat over literaire thema's.
44 Brief van 24-10-1929.
45 Brief van 24-10-1929, 18h½.
46 Brief van 25-10-1929.
47 Brief van 27-10-1929.
48 Brief van 28-10-1929, 's nachts.
49 Brief van 31-10-1929.
50 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 53-54.
51 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 2-11-1929 (coll. LM). Holst stuurde inderdaad nog een telegram. Zie: *Brieven* I, p. 429 (5-11-1929 aan A. Roland Holst).
52 J. Greshoff aan A. Roland Holst, 4-11-1929 (coll. LM).
53 Vgl. *Vw* III, p. 491-492; *Hlvh* 1996, p. 397.
54 Vgl. *Vw* III, p. 492-493; *Hlvh* 1996, p. 398-399; *Brieven* I, p. 428-429; brief van Evelyn Blackett aan E. du Perron van 5-11-1929. Blackett heeft het over ‘de vierde prelude van Chopin’, die zij voortaan ‘de prelude van Edward’ zou noemen. In de roman is dit geworden: ‘de pavane van Ravel’.
55 Vgl. *Vw* III, p. 494; *Hlvh* 1996, p. 399.
56 Brief van 1, 2 en 5-11-1929. In *Hlvh* is het citaat over de natte hand gewijzigd: ‘...and there he was, looking in utter astonishment at my wet hand.’
57 Brief van 5-11-1929, 15h.
58 Twee briefjes van 5-11-1929.
59 *Brieven* I, p. 429-430.
60 Brief van 6-11-1929.
61 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 54-55.
62 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 9-11-1929 (coll. LM).
63 *Brieven* I, p. 430-431 (8-11-1929 aan A. Roland Holst).
64 Brief van 22-3-1930.
65 Dankzij dit gebaar is de correspondentie wederzijds bewaard gebleven. Du Perrons laatste brief aan Evelyn Blackett was van 16-11-1930. Uit 1930 zijn er in totaal elf brieven van DP aan Evelyn Blackett bekend, maar haar brieven uit dat jaar, waarin zij expliciete vragen stelde over seksualiteit, zijn niet bewaard gebleven. Op 15 november 1932 trouwde zij met de politieman Harry Gilbert Brown, van wie zij later zou scheiden. Zij kregen twee kinderen, Charles en Eddy. Mrs. Brown-Blackett bewaarde haar correspondentie met DP in een schoenendoos onder haar bed, die na haar dood door zoon Eddy is aangetroffen.
66 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 419.
67 Zie: *Bw* I, p. 475, aantekening 1.
68 *Vriend of vijand*, p. 143; *Vw* II, p. 196.
69 Zie: *Brieven* II, p. 171 (18-4-1930 aan W.A. Kramers).
70 Ook opgenomen in: *Vriend of vijand*, p. 137-147; *Vw* II, p. 192-199.
71 Zie: Grootaers, *Maskerade der muze*, p. 239-240; Hans van Straten, ‘Van meneer Mien Proost tot Kameraad Pijlenboog’.
72 Red. Den Gulden Winckel, ‘De gemaskerde dichteres’.
73 ‘Drie sonnetten’, in: *Erts* (1930), p. 67. Zonder Nijhoffs motto in: *Vw* I, p. 68. De vierde regel is veranderd in: ‘en zacht de wijsheid over 't oud misbaar’. De tweede strofe is helemaal gewijzigd: ‘Dan juist zij onze hemel glad en klaar, / een schoongewreven spiegel van dit heden, / lachend bij onze ruggelingse schreden, / naar welke zuidpool of welke evenaar?’

VII
Schrijver in Nederland
1930-1932

Hoofdstuk 28
Amsterdams intermezzo

Basis Amsterdam

Er was sinds 1922 meer dan eens sprake van geweest dat mevrouw Du Perron zou terugkeren naar Indië. In januari 1929 schreef zij Roland Holst dat hij nog gerust kon komen logeren, omdat ze dit jaar Gistoux nog niet zou verkopen.[1] Dat zij serieus overwoog om alles in Europa op te doeken, blijkt ook uit een brief van haar zoon.[2] Maar er zou nog heel wat water door de Tjiliwoeng moeten stromen eer het zover was, en uiteindelijk is er niets van gekomen.

Vermoedelijk hebben de gebeurtenissen van oktober 1929 daar invloed op gehad. In luttele jaren waren de koersen van de toonaangevende industrieën op de beurs in New York tot irreële hoogten gestegen, de Dow Jones index zelfs van 191 punten in het begin van 1928 tot 381 in september 1929. Terwijl de internationale betrekkingen steeds stroever werden, kreeg de conjunctuurgevoelige wereldeconomie de rekening gepresenteerd voor jaren van overproductie. Op 3 oktober 1929 begon de Dow Jones index te dalen en deze daling zette zich wekenlang door. Op maandagavond 21 oktober werd er op Wall Street hectisch gehandeld: nerveuze beleggers trachtten hun aandelen te lozen en in de loop van de nacht kwamen er uit Europa vele opdrachten tot verkoop binnen. Op 24 oktober was er geen houden meer aan: de beleggers verkochten hun aandelen zo snel als ze konden en op 29 oktober, 'Zwarte Dinsdag', was de *krach* een feit. Tussen die dag en 13 november verloor de Amerikaanse economie 30 miljard dollar.[3]

In hoeverre zijn deze gebeurtenissen tot Eddy du Perron doorgedrongen? Ook afgezien van het feit dat hij zich tijdens de instorting van de beurs net opmaakte om naar Oxford te gaan, blijkt er uit zijn brieven van deze periode hoegenaamd niets van enige interesse voor economische problemen, laat staan in mondiaal verband. Het zakelijke reilen en zeilen liet hij graag aan zijn moeder over. Maar was zij wel zo'n 'knappe stuurman'? Zij rekende op haar beleggingen voor geregelde inkomsten en zag het nog lang niet afbetaalde Gistoux als een geweldige investering. Stan van Ostaijen kon haar niet meer adviseren, want hij was in 1928 overleden. Het vasthouden aan haar principes en haar irreële winstverwachtingen hadden desastreuze gevolgen. In 1930 had zij Gistoux nog voor een redelijk bedrag kunnen verkopen, maar zij weigerde een bod te accepteren dat beduidend lager was dan de prijs waarvoor zij en haar man het kasteel hadden gekocht. Zo sleepte de kwestie van de verkoop van Gistoux zich jaar na jaar voort en werd haar voorgenomen terugkeer naar Indië telken jare uitgesteld.

Volgens Jan van Nijlen had mevrouw Du Perron haar bezittingen en vermogen op een 'fantaisistische manier' beheerd.[4] Tot haar gedeeltelijke verontschuldiging kan worden aangevoerd dat zij in de loop van 1929 zodanig last kreeg van haar hart, dat haar Brusselse dokter haar niet meer kon helpen. Met de gezondheid van Simone was het ook niet al te best gesteld, dus werd er besloten om voor enkele maanden naar Amsterdam te gaan voor een grondig medisch onderzoek van de beide mevrouwen Du Perron. Zij reisden zonder Eddy maar met diens pleegzusje Ina af naar Amsterdam, waar zij hun intrek namen in een pension in de Marnixstraat nr. 390.

Eddy du Perron zou pas later volgen, want hij had Roland Holst beloofd hem te komen opzoeken in het Zwitserse Ascona, waarna hij via Italië zou doorreizen naar het zuiden. Geplaagd door angina vertrok Du Perron later dan gepland. Hij voelde zich futloos en was niet werkelijk in een reisstemming.[5] Met zijn vriend Jany was het ook niet al te best gesteld: die was al sinds 27 oktober 1929 in Ascona, waar hij hoopte over een literaire impasse heen te komen die nauw samenhing met zijn depressies en slapeloosheid. Hij logeerde in villa Casa Gabriella, even ten zuiden van Ascona aan het Lago Maggiore: de woning van de theosofisch ingestelde Olga Fröbe-Kapteyn (1881-1962). Roland Holst had deze dame van Nederlandse afkomst in 1926 in Lausanne ontmoet en zij had hem haar villa aangeprezen als de plaats bij uitstek waar hij het contact met zichzelf en zijn werk zou kunnen herstellen.

Roland Holst had zijn gastvrouw laten weten dat hij zich verre wilde houden van ‘de wormstekige bohème’, dus selecteerde zij zeer zorgvuldig de personen met wie zij hem in contact bracht. Een daarvan was de Engelse oud-diplomaat Paul Whitbrooke, een excentrieke *queen* die ook gedichten schreef. Van lieverlee raakte Holst thuis in het mondaine wereldje van Ascona en trok hij er ook meer op uit. Via Whitbrooke maakte hij kennis met Frederik A.A. van der Hoeven (1869-1950), een berooide jonkheer van Russisch-Nederlandse afkomst die zeer onderhoudend kon vertellen over zijn bizarre levensloop als militair en ambtenaar in dienst van diverse kleine mogendheden,[6] en in januari 1930 zou hij kennismaken met de in Nederland geboren Italiaanse schrijver Giacomo Antonini (1901-1983), een oude kennis van Greshoff.[7]

Du Perron bracht op weg naar Ascona eerst vier dagen door in Parijs, dat hij vermoeiend en duur vond. Niet alleen voelde hij zich fysiek niet grandioos, ook had zijn Engelse excursie zijn fondsen stevig aangesproken.[8] Na Parijs ging het door naar Ascona. De lange eenzame treinreis had Du Perrons sombere stemming nog versterkt: ‘Tot Ascona ben ik dus reeds gekomen. De reis wordt spoedig voortgezet, maar wohin? Ach Gott, das Leben ist u.s.w.’[9] Was het leven wel zo goed? Alle energie die hij in zijn verliefdheden had gestopt - waartoe had het gediend? Was het niet beter om zich maar bij zijn situatie neer te leggen en samen met Simone oud te worden? De lichamelijke aftakeling, die voorbode van de dood, hield hem bezig.

Hij uitte zijn melancholie in enkele gedichten die als vanzelf uit zijn pen vloeiden: ‘Gli amanti’, over twee geliefden die het menselijk tekort ervaren van hun leven in de schaduw van de dood, en ‘De wachtende’, een cyclus van vijf nocturnale gedichten over een eenzame, oud geworden man die ‘zacht gefolterd’ wordt door het branden van ontelbare ogen. Hij is met name gefixeerd op de ogen van een vrouw die nooit is gekomen. Langzamerhand raakt zijn bestaan ‘omwikkeld door het donker’ en verliest hij ook zijn haat. Hij verstart tot een wassen pop, aan wie uiteindelijk het laatste ‘fragmentje leven’ ontglipt. Het Oude Dier kan nu worden begraven.[10] De persona die Du Perron in deze serie gedichten projecteert, is een eenling geobsedeerd door het duister, fysiek lijden en de dood. Aanvankelijk leeft hij in heftig verzet tegen zijn lot, maar deze houding is niet vol te houden. Het besef van het voortschrijdende verval tempert zijn verzet en doet hem in het onvermijdelijke berusten.

Een tegenbeeld voor de verbeten eenzaat uit ‘De wachtende’ vond Du Perron in het harmonieuze gelaat van mevrouw Fröbe-Kapteyn: zij aan

wie het leven was voorbijgegaan, was door haar droomleven ontstegen aan ‘'t dom geraas, de hartloze gebaren’ en daardoor in zekere zin immuun geworden: ‘Want deze vrouw, zoozeer een vrouw gebleven, / straalt zacht en warm, voorbij haar eigen leven, / boven de Roes en boven het Verval.’[11]

De Du Perron van alledag was een ander persoon dan de cynische of melancholieke eenling uit zijn gedichten. Met niet-aflatende energie en veel verbaal vuurwerk stortte hij zich in het literaire debat. De ‘mitrailleur van zijn stem’ werkte Roland Holst op de zenuwen, en zelfs 's nachts moest hij zijn vriend nog verduren: omdat een van de twee dochters van mevrouw Fröbe voor de kerst was thuisgekomen, moest hij zijn slaapkamer met Du Perron delen. Zodra deze in bed lag, begon hij te snurken. Wanhopig zocht Holst een goed heenkomen in een bijgebouw, waar hij de slaap trachtte te vatten op een veldbed. Eddy's bezoek was geen onverdeeld succes: op 22 december 1929 in Ascona aangekomen, vertrok hij twee dagen later naar Lugano, waar hij verbleef in hotel Condor Rigi. Maar nu miste hij de conversatie met Jany en diens onderhoudende kennissen Whitbrooke en Van der Hoeven.[12] Weliswaar zochten zij hem enkele keren in Lugano op, maar de resterende tijd, vooral 's avonds, verveelde hij zich te pletter. Om wat te doen te hebben schreef hij een stukje over Den Doolaards roman *De laatste ronde*, maar toen dat af was gaapte weer de leegte.

Roland Holst, die bij al zijn mondaine beweeglijkheid heel goed alleen kon zijn, noemde Eddy's reis ‘een treurig fiasco’. Zijn moeder had wel ‘héél volledig gelijk’ gekregen met haar bewering dat Eddy het in zijn eentje ‘niet uit zou houden en weer gauw zou voelen niet zonder haar te kunnen’. In Lugano hield Eddy het algauw voor gezien en ‘vluchtte hij naar ma en vrouw’.[13] Deze ‘vlucht’ werd overigens mede ingegeven door alarmerende berichten die hij in Lugano had ontvangen over de ziekte van zijn moeder. Ook al zou ze weer beter zijn, hij was er toch niet helemaal gerust op.[14] Daar kwam bij dat hij terugverlangde naar Simone en zin had om Amsterdam beter te leren kennen: een mooi excuus dus om het zuiden verder maar te laten schieten. Na twintig uur treinen arriveerde hij op 3 januari 1930 in Amsterdam.

Een 'Goethiaanse klaarheid'

In het pension trof Du Perron zijn verzwakte moeder aan, die vele aanvallen van hartkramp had doorstaan, en een afgematte Simone die trouw over haar had gewaakt.[15] Op zijn hotelkamer in Lugano had hij op Simone een sonnet geschreven, dat hij later zou publiceren onder de titel 'Voor S.'. Ook dit gedicht gaat over het verval, maar nu is er de trouw van de geliefde die troost biedt. De dichter stelt zich voor hoe S. zijn hand zal vasthouden in zijn stervensuur: 'Je kinderhart, je blonde Rubens-vormen / zijn dan verlept: je bent een oude vrouw, / een oude en domme vrouw, die snottrend snikt - // Onhandig bij dit eind als bij de stormen / van vroeger, maar als vroeger blindlings trouw / aan 't krimpend lijf dat zwak mijn ziel uithikt.'[16] Na de mislukking van het Engelse avontuur had Du Perron begrepen hoezeer Simone hem liefhad. Zij had zich, hoewel stikkend van jaloezie, al die tijd kranig gehouden. Van de weeromstuit was hij - voor het eerst - verliefd geworden op zijn eigen vrouw.[17] Al voor zijn vertrek naar Ascona had zijn moeder iets van een verandering opgemerkt en gesproken van een 'lune de miel' tussen hen beiden.[18]

Na zijn komst in Amsterdam maakte Du Perron zichzelf wijs dat hij 'een "Goethiaanse" klaarheid' had bereikt en een daarmee corresponderend 'besef van orde'.[19] Zijn heroïsche absolutisme verdween naar de achtergrond om plaats te maken voor een sentimentele, bijna burgerlijke behoefte aan kalmere vaarwaters. Later zou blijken dat het slechts ging om een windstilte, die gevolgd zou worden door nieuwe, heftige stormen. Du Perron was uitermate geïntrigeerd door de tegenstellingen in zijn eigen persoonlijkheid. Hij was zich er wel van bewust dat hij evenals Multatuli 'een vat vol tegenstrijdigheden' was. Nieuw voedsel voor de interpretatie van zijn karakter leverde een analyse van zijn handschrift door de grafologe Jéhanne Salti-Goetz (1890-1945).

Volgens haar analyse had Du Perron een 'sterke en onderzoekende intelligentie' en een 'helder en zeker oordeel'. Hij was een 'trouwe en gevoelige natuur' met 'verlangen naar nauwgezetheid' en 'veel harmonie in het karakter'. Zij constateerde 'veel consequentie in de ideeën' en gevoeligheid, zonder dat hij er de schijn van wil hebben. Verder schreef zij hem allerlei positieve eigenschappen toe, zoals 'veel zachtheid en veel charme', een 'kalmerende atmosfeer die geruststellend werkt op zijn omgeving', 'welwillendheid, houdt ervan te beschermen'. Tegelijk bezat hij het 'sterke karakter van iemand die zijn recht kent en liefheeft en daarom zelfs *een beetje* egoïstisch' is. Herkenbaar klinkt haar observatie, dat Du

Perron een ‘sterk methodische aanpak’ heeft. Hierbij sluiten min of meer de volgende observaties aan: ‘Natuur die op het eerste gezicht een eenvoudige indruk maakt. Wenst de dingen helder en duidelijk, zonder tierelantijnen.’ Du Perron is volgens haar ‘dromer zonder “een dromer” te zijn’, hij kent ‘geen werkelijke opstandigheid’ en ‘heeft vertrouwen in het leven’, ondanks ‘een beetje onvoldaanheid over zichzelf die niet naar buiten treedt’. Zij schreef hem ‘over het geheel genomen een tamelijk goed zelfbeeld’ toe en besloot haar analyse met de zin: ‘Kan erg toegewijd zijn - men kan op hem rekenen - behalve wanneer hij ontstemd is.’[20]

Volgens Du Perron bevatte deze grafologische analyse ‘veel zeer juiste dingen’, maar hij vond ze over het algemeen te positief. Dat hij slechts ‘*een beetje* egoïstisch’ zou zijn betwijfelde hij. Mevrouw Salti had echter heel goed gezien dat hij niet behoorde ‘tot de werkelijke dromers, evenmin als tot de werkelijke revoltés’.[21] Een rode draad in deze grafologische analyse is Du Perrons methodische aanpak, zijn verlangen naar helderheid en nauwgezetheid, zijn analytische vermogen en doordouwerigheid. Deze eigenschappen zouden verklaarbaar zijn uit zijn drang om elke onzekerheid uit te bannen, de grote morele energie waarmee hij zijn diepst verborgen angsten te lijf ging.

De Kring

Du Perron voelde zich nu ook geroepen om zijn verhouding te bepalen tot Nederland, en in het bijzonder tot Amsterdam. Jan Greshoff leverde daartoe een prikkel, temeer door zijn op gezellige toon geschreven kankerbrieven waarin hij afgaf op Holland en vooral op het zijns inziens door joden beheerste Amsterdam. Een zeker antisemitisme was ook Du Perron niet vreemd (evenals het gros van de Nederlandse letterkundigen uit die tijd), maar in tegenstelling tot Greshoff moest hij niets hebben van bedenkelijke politieke bewegingen zoals de Action Française. Hij antwoordde zijn vriend dat hij weliswaar ‘veel zelfingenomen Jodensmoelen’ had gezien, maar dat die hem meer hadden geamuseerd dan geërgerd. Du Perron lijkt hier de stereotiepe ‘jood’ op het oog te hebben, de ‘geslepen handelaar’ die het gemaakt heeft. In Américain, zo vervolgde hij, had hij ‘duizenden overgangen - en kruisingen - van Jood en cabotin’ gezien, met andere woorden van gearriveerde burgermannetjes en aanstellers.

Aanstellers trof hij vooral aan in de artiestensociëteit De Kring aan de Amstel, waar het ‘would-be-levenswijs gepraat’ niet van de lucht was.[22]

Vooral August Defresne (1893-1961), die zichzelf een groot dramaturg achtte, stond hem tegen. Meneer liep in De Kring rond met het air van een 'oberkellner', alsof hij alle wijsheid in pacht had: 'Wat een betrouwbaar biechtvader en raadsman moet hij zijn voor al die beproefde "mindere broeders" uit *Kring* en *Américain...*'[23]

Mindere broeders oftewel kunstluizen waren er in De Kring in overvloed, maar ook bezat de sociëteit een grote aantrekkingskracht op artistiek angehauchte dames die het hadden voorzien op kunstenaars. Er werd dan ook naar hartelust geflirt en gedanst en de avontuurtjes bloeiden alom. De koloniaal Du Perron, met zijn ouderwetse ideeën omtrent de vrouw, moest van dit moderne gedoe niets hebben. Dat verwonderde zijn vriend Willink, die nog goed wist hoe Du Perron in zijn cynische periode schaamteloos het bed had gedeeld met allerlei dienstmeisjes en prostituees. Maar op De Kring gaf hij blijk van overdreven preutse reacties op de manier waarop vrouwen zich gedroegen. Zoenen van vriendinnen bij aankomst en vertrek en vrijages aan de bar kwalificeerde hij als 'misselijk gedoe' en 'aanstellerij'.[24]

Willink stond vreemd tegenover het verschil dat zijn Indische vriend maakte tussen vrouwen met wie je zonder meer naar bed gaat en vrouwen met wie je je leven zou willen delen. Vrouwen uit de tweede categorie werden door Du Perron op een voetstuk geplaatst. Wat hem dwarszat in de vrouwen die De Kring frequenteerden, was dat ze de rol speelden van geëmancipeerde dame, terwijl ze zich in zijn ogen hoerig gedroegen. Zij pasten niet in zijn machistische waardepatroon, dat in wezen een verdedigingsmechanisme was. De moeilijkheid was dat Du Perron wel een intellectuele vrouw zocht, maar dat zij bereid moest zijn hem als haar ridder te zien. Die vrouwen waren in het interbellum nauwelijks te vinden. De *control freak* Du Perron wilde na het debacle met Clairette geen 'dupe' meer worden van de vrouw. De moderne, geëmancipeerde vrouw bezag hij dan ook met argwaan, hij wist niet goed raad met wat hij noemde het 'zogenaamd voelend-en-denkend vrouwvolk'.[25]

Overigens was Willink zelf voor Du Perron het voorbeeld van iemand die dupe was geworden van de vrijheid van zeden waar De Kring om bekend stond. Willink was immers zijn vrouw Mies van der Meulen (1900-1988), met wie hij op 27 april 1927 was getrouwd, kwijtgeraakt aan de bij hem inwonende Rein Blijstra. Ruim een jaar na de huwelijksvoltrekking was er een driehoeksverhouding ontstaan, die Du Perron, door Willink ingelicht, meteen had geplaatst in het kader van de Amsterdamse bohème, met de typerende 'Blijstra-Goethe-Dostojevsky-sausjes'. Hij

raadde Willink aan om 'het geval' niet interessant te gaan vinden en zo simplistisch mogelijk ertegen op te treden. Tegen de tijd dat Willink meende een revolver nodig te hebben, moest hij hem maar waarschuwen.[26] Maar Willink had naar eigen zeggen een *moderne* verhouding met Mies, die als onderwijzeres voor hen beiden de kost verdiende. Toen hij erachter kwam dat zij meer voor Blijstra voelde dan voor hem, had hij er geen drama van gemaakt.[27] Later bleek Willinks tweede vrouw, Wilma Jeuken (1905-1960), niet zo 'modern' van opvatting als haar echtvriend, want toen deze op De Kring was aangehaald door 'opgewonden artiestenvrouwen' en zijn reactie haar niet beviel, sloeg zij haar paraplu stuk op zijn schedel.[28] Een handeling die Du Perron zeker zou hebben goedgekeurd!

In *Het land van herkomst* komt sociëteit De Kring voor onder het veelzeggende freudiaans aandoende alias De Put.[29] De driehoeksverhouding Willink-Mies van der Meulen-Blijstra wordt beschreven in hoofdstuk 11, 'Gesprek met Héverlé'. Du Perron leidt die beschrijving als volgt in: 'Wij hebben in Amsterdam een soort sociëteit van de bohème, die *De Put* heet. Ik kan je het beste idee ervan geven als ik zeg dat ze er allemaal Dostojevsky gelezen hebben en zich voorstellen dat *zijn* wereld de verdieping en de rechtvaardiging is van hun knoeierijtjes.' In het vervolg wordt geschetst hoe de ene vriend verliefd werd op de vrouw van de andere vriend en na allerlei verwikkelingen de 'overwinning' behaalde. Arthur Ducroo was er als onpartijdige getuige bij toen de minnaar een bekentenis aflegde tegenover de bedrogen echtgenoot. De laatste 'spotte altijd op een droogkomiek toontje, vooral als het over diepere gevoelens ging', maar nu was zijn mond geknepen en draaide hij steeds maar een asbakje rond in zijn handen. De minnaar kreeg het nét niet naar zijn hoofd, waarschijnlijk omdat hij uiteindelijk toch de sterkere was.[30]

In hoofdstuk 24, 'Bezoek van Wijdenes', komt De Put naar voren in nog veel drastischer belichting: Arthur Ducroo heeft De Put maar enkele keren bezocht om zich 'een idee te vormen van hoe de kunstfluimen er in Holland uitzien', maar het Put-dier is internationaal: het is 'iemand die via meer of minder vage bemoeienissen met de kunst, recht heeft gekregen op een kunst-traditie in de smeerlapperij, de karakterloosheid, de moed een volstrekte lamstraal te zijn. Alles gaat hier in kwasi-subtiele zetjes, in banaliteiten die nog altijd voor vondsten doorgaan, in lolligheidjes die voor driekwart gegapt zijn, in kleine psychologiese draaitjes met in de ene zak Dostojevsky en in de andere Freud. [...] Men zou in deze we-

reld averij kunnen oplopen aan het hart, maar hart is precies wat hier op iedere etage ontbreekt, wat alleen haastig besteld wordt als er een gedicht moet worden gelegd. Dit zijn de omgekeerde burgers bij uitstek, en de omgekeerde burger barst van superieure lafheid.'[31] Ducroo wil verder aan Wijdenes kwijt dat hij zelf óók een '*Put*-kant' heeft gehad, maar die had hij achter zich gelaten toen hij trouwde met de vrouw die door zijn toedoen ongehuwde moeder was geworden.[32]

Du Perrons eigen '*Put*-kant' is zeker terug te vinden in zijn dubbelzinnige benadering van Julia Duboux, maar toen hij Simone Sechez huwde, maakte hij zijn gevoelens ondergeschikt aan het belang van deze vrouw. Wat de doorslag had gegeven, was het feit dat zij na haar operatie geen kinderen meer kon krijgen. Dit is Du Perrons eigen interpretatie. Menno ter Braak beklemtoonde echter een ander aspect van Du Perrons keuze: Simone was het 'ideaal voor zijn gemakzucht'.[33] Ter Braak had gelijk, want het huwelijk had niet zo heel veel veranderd in Du Perrons levensstijl. Hoewel hij het in toenemende mate opnam voor zijn vrouw, had hij zijn ongebonden leventje voortgezet en zich bovendien de luxe veroorloofd van een speelse epistolaire vrijage met Evelyn Blackett. In wezen was er nog steeds een romantische onderstroom, die hem zou kunnen overspoelen en in één klap al zijn nobele voornemens wegvagen.

Als 'toerist' in Amsterdam

Even afgezien van de voze pretenties van sommige 'kunstenaars' en het gerotzooi in al die verhoudinkjes, vermaakte Du Perron zich opperbest in Amsterdam. In De Kring maakte hij onder meer kennis met Victor E. van Vriesland (1892-1974). Hij gaf echter de voorkeur aan café Américain voor afspraken met zijn vrienden. In zijn brieven aan de Hollandofoob Greshoff nam Du Perron het op voor Holland en Amsterdam. Na Du Perrons relativerende opmerkingen over de joden had Greshoff zijn campagne tegen Holland en Amsterdam voortgezet.[34] Maar Du Perron gaf geen krimp: ook al was de Hollander a-literair en humorloos, in de omgang was hij 'toch best aardig'.[35] Bovendien beviel de stad Amsterdam hem. Greshoff reageerde uiterst sceptisch: die zogenaamde liefde voor Amsterdam was uitsluitend toe te schrijven aan 'het nieuwe'. Nog eens zes maanden in die stad en hij zou hem niet meer kunnen *zien*![36]

Du Perron haalde daarop uit met een vergelijking tussen Holland en België, en met name Amsterdam en Brussel. Hij stelde de eenvoud en

echtheid van Holland tegenover het pompeuze en inauthentieke van België. Hij gaf af op de monsterlijke architectuur van het Palais de Justice en 'dat karakterlooze, griezelig burgerlijke, na-aperige en léélijke Brussel'. En Rembrandt, met zijn 'smaak, innigheid en intelligentie', stak Rubens vijf keer in zijn zak! Misschien had Greshoff te lang in Holland gewoond en hijzelf te lang in Brussel, maar als stad won Amsterdam het toch glansrijk van Brussel door 'een zeker karakter, een zekere *innigheid* in het décor'. Du Perron kon zó wel honderd plekjes in Amsterdam noemen waar hij zou willen wonen, tegen slechts twee of drie in Brussel. Wat hij absoluut niet begreep, was dat Greshoff zo'n afkeer had van de Hollandse burgerij, maar wel kon genieten van folkloristische uitingen van de Brusselse burgerij, alsof dat iets heel anders was.[37]

Du Perron toonde zich gevoelig voor wat Huizinga heeft genoemd 'Nederland's geestesmerk', dat onheroïsch was, kalm-burgerlijk en proper.[38] Die eigenschappen appelleerden bij hem aan een diepe behoefte aan rust en harmonie. Maar er waren ook keerzijden, namelijk 'het botste onbegrijpen' inzake literatuur, dikdoenerij en slechtingelichtheid - Hollandse ondeugden waartegen hij zijn leven lang zou blijven strijden.[39]

Onaangenaamheden bleven Du Perron in Amsterdam niet bespaard. In de eerste plaats was er de zorgelijke gezondheidstoestand van zijn moeder, die de nacht na zijn terugkeer een nieuwe, zeer langdurige aanval van hartkramp kreeg, met hevige pijnen aan de hartspier. Zij werd door de dokter op een streng dieet gezet en moest zoveel mogelijk rust houden. Maar die voorgeschreven rust werd verstoord, doordat moeder het niet kon vinden met de huisjuffrouw van het pension, een zekere juffrouw Keet.[40] Hoewel het pension zelf goed beviel, was dit voldoende reden om te verkassen naar een ander pension, in de Vossiusstraat 45. De verhuizing vond plaats op 15 januari 1930. Het was een rustiger buurt en Du Perron zat al meteen te vlassen op een tuinkamer waar hij prima zou kunnen schrijven - op 1 februari zou deze vrijkomen.

Maar het was al spoedig gedaan met de rust. Nog geen drie dagen na hun intrek in de Vossiusstraat brak er een ijselijk kabaal los: de huurder van de bovenverdieping, een potige masseur, had de huisheer eerst bijna het venster uitgewerkt en daarna de trappen afgesmeten. Moeder Du Perron was ten zeerste aangedaan, terwijl haar zoon maar niet begreep hoe de huisheer zich deze behandeling had laten welgevallen. De man was op last van zijn vrouw in het Vondelpark gaan wandelen en was daarna thuisgekomen alsof er *niets* was gebeurd. In *zijn* plaats had Du Perron een

pistool, voorhamer of ploertendoder gekocht om het verschil in kracht te compenseren en het de kerel betaald te zetten.[41] Hij had die huisheer nog willen influisteren hoe hij moest optreden, maar enkele dagen later wist hij beter hoe de vork in de steel zat: de hospes, die zichzelf uitgaf voor ingenieur, was bepaald 'halfgaar', het was een onbeschofte pestkop die hele klaagverhalen ophing en zijn huurders afzette en bestal, zodat werkelijk iedereen in huis de pest aan hem had.[42] Maar omdat mevrouw Du Perron voor twee maanden had getekend, zaten ze aan het pension vast. Dat belette haar zoon niet om samen met Simone, zijn vrouw, tijdelijk terug te gaan naar de Marnixstraat, totdat in de Vossiusstraat de tuinkamer beneden zou vrijkomen.[43]

Toen onze onheroïsche, naar rust verlangende held die kamer had gekregen, gaf hij de hospes te verstaan dat hij hem de deur zou uitzetten als hij de moed had zich in zijn appartement te vertonen.[44] De hospes voelde zich echter sterk staan door de ziekte van mevrouw Du Perron en speculeerde erop dat haar zoon om haar te sparen altijd zou toegeven. Du Perron trapte daar niet in en toen er een conflict kwam, maakte hij zo'n spektakel dat de huisheer niet meer thuis durfde komen 'dan onder de bescherming van twee pootelingen van de politie, waar hij was gaan vertellen dat ik altijd met een revolver gewapend rondliep en gedreigd had: 1. Gehakt van hem te maken, 2. Hem dood te schieten.' De politie doorzocht Du Perrons spullen op zoek naar een revolver, maar toen die niet gevonden werd, was de familie gerechtigd het pension te verlaten. Op 1 maart 1930 namen de Du Perrons hun intrek in het Museum-Pension, P.C. Hooftstraat 4, waar Eddy en Simone de beschikking kregen over kamer 48. Er waren geen bedienden, maar de eigenaars van het Museum-Pension waren vriendelijk en beschaafd.[45]

Door alle agitatie had mevrouw Du Perron van het begin af aan last van benauwdheid gekregen en toen er een nieuwe dokter bij was gehaald, bleek zij 'een soort longontsteking' te hebben 'wegens onvoldoende werking van het hart'.[46] Ondertussen leed Simone nog steeds aan hoofdpijnen waar de dokters geen raad mee wisten en moest zij een week met ischias het bed houden.[47] Zelf kreeg Du Perron zijn traditionele wintergriep, maar toen zat hij gelukkig al in het Museum-Pension. Daar kwam nog bij dat Du Perron zijn uitgever Stols een aangetekende brief had gestuurd, met 325 gulden erin die hij hem nog verschuldigd was, maar de zending was niet aangekomen.[48] De brief was naar de post gebracht door Herbert Philippeau, een Amsterdamse achterneef van Du Perron die tegen de

veertig liep.[49] Deze armlastige achterneef had zich bij zijn ‘tante’ opgeworpen als manusje-van-alles. Mevrouw Du Perron toonde zich uiteraard zeer ingenomen met dit dienstvaardige familielid, zodat het spoedig Herbert vóór was en Herbert ná. Bovendien bloeide er iets moois op tussen Herbert en Eddy's inlandse pleegzusje Ina.

Ina had onderhand de huwbare leeftijd bereikt, maar omdat zij fungeerde als de lijfbaboe van haar pleegmoeder, beschikte zij nauwelijks over vrije tijd om heren te ontmoeten. Eddy du Perron vond haar ‘een onderdrukt pover creatuurtje’, dat uit haar inlandse staat was losgerukt en door zijn moeder als een soort van huisslaaf werd gehouden. Anderzijds vond hij haar niet erg sympathiek en oerlelijk, met haar ‘pannekoekengezicht’, ‘brutale ogen en gekartelde vismond’, maar soit: zij had ook recht op een menswaardig bestaan.[50]

Zo was dus ‘neef Herbert’ in Du Perrons leven gekomen. Hij verdacht hem vooralsnog niet van het zoekraken van de brief, want Herbert had al eerder geldzendingen voor zijn moeder verzorgd.[51] Door de verhuizing was Du Perron echter het reçu kwijtgeraakt en er ging dus wat tijd overheen voordat de post nadere inlichtingen kon verschaffen over de aangetekende zending. Die bleek na lang zoeken wel op Stols' kantoor te zijn gearriveerd, maar geld had er niet in gezeten. De mogelijkheid bestond dat iemand op Stols' kantoor de biljetten had achterovergedrukt, maar erg waarschijnlijk was dit niet. De zaak werd nooit opgehelderd, maar gezien Herberts latere gedragingen lag de conclusie voor de hand dat hij de biljetten had gegapt. Stols droeg ook schuld aan de gecompliceerde situatie, omdat hij niet alert had gereageerd op Du Perrons eerste verontruste brieven over deze kwestie. Uiteindelijk zouden ze de schade met elkaar delen.[52]

Wat leverde Amsterdam Du Perron naast de beschreven perikelen nog meer op? Contact met literaire vrienden, ontmoetingen met letterkundigen die hij tot dusver alleen van naam had gekend. Hij trok op met Slauerhoff, die was overgekomen uit zijn nieuwe woonplaats Utrecht en enkele dagen bleef logeren in het pension in de Vossiusstraat. Maar Slau viel hem tegen: de man was buitengewoon humeurig, bestookte hem voortdurend met zijn galgenhumor en gedroeg zich eigenlijk als een ‘slechtopgevoede kwajongen’.[53] De *draufgänger* Du Perron had grote moeite met Slau's weerbarstige gedrag. Ook anderen stoorden zich daar soms aan: zo vond Willink de piraat-dichter weliswaar ‘een onderhoudend causeur, maar au fond was hij een lastpost, een burgerlijke man’.[54] Ook Aty Greshoff heeft het over Slauerhoffs ‘moeilijke humeur en kin-

derlijke plagerijen', waarmee hij vaak roet in het eten gooide.[55] Naarmate Slauerhoff meer last kreeg van zijn astma, namen zijn ongenietbare buien toe.[56] Toch liet Du Perron zich hierdoor niet ontmoedigen. Op 23 januari zocht hij Slauerhoff in Utrecht op en bleef zelfs een nachtje bij hem over.[57] Slauerhoff was nog steeds somber gestemd, maar deed ten minste 'vertrouwelijk en aardig', althans 'geschikt'. Dat nam niet weg dat Slauerhoff zijn vriend een onplezierige verrassing had bereid: met sardonisch genoegen bracht hij hem in een Utrechts café onaangekondigd in contact met zijn literaire 'vijand' Henny Marsman.

Marsman opende de conversatie met een verzoenend gebaar: hij had er altijd naar verlangd Du Perron te ontmoeten. De aangesprokene reageerde met een narrig: 'Dat kunnen wij nog dikwijls, meneer Marsman, in vele periodieken.' Hierop keek Marsman 'Janiaansch' weg, voor zich uit prevelend: 'God, dat vind ik nu juist zoo vervelend.'[58] Deze uitspraak was niet geveinsd, want de 'literaire dictator' van weleer was de literaire polemiek allang beu. Hij was op een kruispunt gekomen dat hij nieuwe wegen trachtte te vinden voor zijn schrijverschap.[59] Achteraf moest Du Perron erkennen dat Marsman zich beminnelijker had gedragen dan hijzelf. Het gesprek wilde alleen een beetje vlotten, toen Marsman hem vroeg of Van Ostaijens bundel *Kritieken* al was verschenen. Geprikkeld door Du Perrons stugheid gooide Marsman het over een andere boeg: 'Gelooft u werkelik [...], dat twee mensen het in hoofdzaak eens moeten zijn om een behoorlijk gesprek met elkaar te voeren?' Du Perron antwoordde dat ze het in hoofdzaak met elkaar eens zouden moeten zijn, terwijl ze in onderdelen van mening konden verschillen. Marsman gaf het nog niet op: 'Toch geloof ik dat wij, ook zonder het eens te zijn, van elkaar zouden kunnen leren.' Du Perron, venijnig nu: 'Ik twijfel er niet aan [...], dat ik iets van u zou kunnen leren, maar toch altijd minder dan bijv. de heer Binnendijk. Ik bedoel dat u en hij het juist in diè mate eens en oneens zijn, dat hij na ieder gesprek met u "bevrucht" naar huis gaat, als ik het zo zeggen mag.'[60]

Na dit gesprek was er in Du Perrons opinie over Marsmans proza - dat hij 'gewild en pretentieus' vond - niets veranderd, maar de persoon Marsman bezag hij met een mildere blik. Als het erop aankwam, vond hij hem zelfs 'een stuk sympathieker' dan Anthonie Donker, wiens dubbelhartige houding hem buitengewoon irriteerde.

In Du Perrons sympathie werd Donkers plaats al spoedig ingenomen door Victor van Vriesland, een letterkundige van talent en een scherpzinnig criticus. Du Perron startte direct na hun kennismaking een briefwisse-

ling, die tot doel had elkaars literaire standpunten te verduidelijken. Deze correspondentie kwam tegemoet aan Du Perrons sterke behoefte aan een vriendschappelijk intellectueel duel. Van Vriesland vatte de uitdaging op en gaf hem sportief partij. In de omgang toonde deze excentrieke nachtbraker, die altijd door mooie vrouwen werd omringd, zich ook 'zeer gezellig en charmant'.[61] Bovendien bezag hij de 'Amsterdamse bohème' - hoewel hij er zelf deel van uitmaakte - met een relativerende blik.[62]

Du Perron, toch een geducht polemist, bleek buitengewoon gevoelig voor een beminnelijk optreden. Zo stond de 'charmante vriendelijkheid' van Nijhoff hem aan, al zag hij wel dat deze niet erg diep ging.[63] Op 10 januari 1930 stuurde hij Nijhoff een exemplaar van zijn verhalenbundel *Nutteloos verzet* met de opdracht: 'Voor M. Nijhoff - / in de hoop hem spoedig weer / te zien -', maar tot een nieuwe ontmoeting kwam het niet. Het was ook onduidelijk waar 'Pom' uithing - in Den Haag of Parijs?[64] Het is opmerkelijk hoe vaak Du Perron in deze Amsterdamse periode het woord 'gezellig' bezigde. Het was alsof hij na al die jaren in het vermaledijde Brussel de vermaarde gezelligheid van zijn vaderland met vreugde begroette. Hij snuffelde in de boekenstalletjes en haalde zijn hart op aan de smakelijke, goedkope maaltijden bij Dorrius.[65] Met Willink en Kelk mocht hij graag een 'gezellig glas' drinken.[66]

C.J. (Kees) Kelk (1901-1981) was een waar liefhebber van een goed glas. In spotprenten werd hij steevast in bucolische trant en met een gestileerd 'kelkje' uitgebeeld. Du Perron beschreef hem als 'vooral aan tafel, een zeer opgewekt iemand'.[67] Hij zorgde ervoor dat Kelks toneelstuk *De parasieten* werd uitgegeven door Stols.[68] Verder stelde hij een bloemlezing samen uit Kelks 'oude en nieuwe verzen', die onder de titel *Spelevaart* bij Stols zou verschijnen. Du Perron ontwikkelde zich tot een bedreven tekstbezorger, want in dezelfde periode hielp hij Slauerhoff met de samenstelling van zijn dichtbundels *Archipel* en *Serenade*, en daar diende zich al de volgende opdracht aan: zijn Brusselse cafévriend Maurice Roelants vroeg hem of hij een keuze wilde maken uit zijn verzen. Aldus gebeurde en opnieuw was het Stols die deze bloemlezing uitgaf.[69] Verder deed hij de nodige moeite voor jhr. F.A.A. van der Hoeven om diens verhalen gepubliceerd te krijgen.

Waarom deed Du Perron dit allemaal? Wilde hij zo graag aardig overkomen? Dat speelde inderdaad mee, maar ook lag er een soort plichtsgevoel aan ten grondslag. Wat hij de moeite waard vond, mocht niet verloren gaan en moest zo goed mogelijk voor het voetlicht worden gebracht. Diverse auteurs hebben aldus geprofiteerd van Du Perrons trefzekere

oordeel. De grote regelneef van de Nederlandse letteren was een methodisch man die veel werk kon verzetten. Daarnaast bewees hij mensen op wie hij gesteld was graag een dienst. Soms gaf hij ze juist dat zetje dat ze nodig hadden, en niet alleen in literaire zaken. Zo liep hij samen met de negenentwintigjarige Kelk, die op vrijersvoeten was en het ouderlijk huis wou verlaten, allerlei adressen af op zoek naar een geschikte kamer. Eindelijk vonden ze een grote kamer op de Herengracht bij de Utrechtsestraat, die zestig gulden per maand moest kosten, mét ontbijt.[70] Kelk vond hem eigenlijk een beetje duur, maar Du Perron zei: 'Die *moet* je nemen.' Kelk gehoorzaamde.[71]

Aan Kelk danken we een levendige kenschets van Du Perron in deze Amsterdamse periode, toen hij 'opeens "zo snel mogelijk" Nederlander' wilde zijn:

> 'Hij bracht naar hier een erfenis mee van een onhollandse geest, de dwingelandij van het verwende here[n]zoontje en een lang opgespaarde drift en behoefte aan foeteren en uitvaren tegen onze goedmoedigheid, onze preekzucht en het slepend tempo waarin wij hier gewoon waren te leven en onze literaire zaken te beredderen.
> Dit bracht hem - hier in Holland - in conflict met vrijwel iedereen, zodra hij de tip van zijn nogal ronde Indische neus maar had vertoond en met zijn fonkelende ogen, parmantig stappend, de jaskraag nonchalant in de hoogte, met iets ondefinieerbaar vechtlustigs en strijdvaardigs over zich en een sarrende spotlach om de mond, de lieden te woord ging staan die voor zijn verschijning niet altijd waardering over hadden.
> Toch was er iets in onze volksaard dat hem zeer aanstond en wat hem aanstond genoot hij ook ten volle. Het denkbeeld eigenlijk hier thuis te horen, bij dit in zijn oog verrukkelijk stijfdeftige, toch ook weer komisch-nuchtere en materieel zo wel doorvoede Hollandse leven, gaf hem buien van proestende pret. Want hij hield van de vrolijke schaterlach die desondanks hier en daar opklonk.
> Maar daarnaast werd hij gauw woedend omdat men zijn bliksemsnelle, hoogst-egocentrische zienswijze op - vooral Franse - literatuur niet onmiddellijk tot in de fijnste nuances volgen kon. Dan bedacht hij een reeks scheldwoorden voor de degelijke Nederlandse literatoren, die hem eerder geërgerd dan vermaakt zaten aan te kijken.'[72]

Du Perrons Amsterdamse maanden pasten in zijn literaire strategie: hij had zich voorgenomen Nederlands schrijver te worden, dus was het zaak

om het Hollandse literaire wereldje te leren kennen. Hij was, met een anachronistische term, een goede *netwerker.* In de eerste maanden van 1930 schonk hij vele exemplaren van *Nutteloos verzet* weg.[73] Tijdens zijn verblijf in Amsterdam verscheen zijn nieuwe dichtbundel *Parlando*, waarvan op 22 februari onmiddellijk exemplaren gingen naar Jan Greshoff, Jan van Nijlen, Maurice Roelants en Victor van Vriesland.[74] Verder had Du Perron op 1 februari met Greshoff afgesproken in Américain[75] en praatte hij later die maand tot drie uur in de nacht bij met zijn oude vriend Edy Batten, die hij in 1918 voor het laatst had gezien.[76] Op 11 maart dineerde hij met Wijnand Kramers, redactiesecretaris van *Den Gulden Winckel.* Voorts maakte hij persoonlijk kennis met Constant van Wessem en met Werumeus Buning en diens echtgenote.[77] Aan het einde van zijn Hollandse verblijf bleef hij een nacht over bij zijn boekenleverancier Henri Mayer in Den Haag.[78] Tenslotte kwam hij ook mindere goden tegen zoals de zonderlinge dichter en wereldverbeteraar J.K. Rensburg (1870-1943).[79] En hij sommeerde 's-Gravesande om het in december 1929 opgenomen interview met hem uit te werken, anders kwam het als mosterd na de maaltijd.[80]

In mei 1930 verscheen dan eindelijk het bewuste interview, onder de titel ‘E. du Perron over proza, poëzie, kritiek’. Men moest zo langzamerhand ernstig rekening gaan houden met deze exotische loot aan Neêrlands literaire stam.

Eindnoten:

1 M.M.M. du Perron-Bédier de Prairie aan A. Roland Holst, 14-1-1929 (coll. LM).
2 Zie: *Brieven* I, p. 349 (2-4-1929 aan N.A. Donkersloot).
3 Zie: John Kenneth Galbraith, *De crash van '29, met een inleiding van J. Pen en een nieuw voorwoord van de schrijver*, Baarn: Sesam / Bosch & Keuning 1989 [vertaling van *The great crash, 1929*, Boston: Houghton Mifflin 1988; oorspronkelijke editie: *The great crash* (1954)]; Gordon Thomas, Max Morgan-Witts, *De krach van Wallstreet*, Utrecht: Bruna 1981 [vertaling van *The day the bubble burst*, London: Hamilton 1979].
4 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 38. We zagen eerder hoe verkeerde speculaties de neurasthenie van Du Perron sr. geen goed hadden gedaan.
5 A. Roland Holst aan J. Greshoff, [eind 1929, begin 1930] (coll. LM): ‘Hij kwam hier, door angina, later dan zijn plan was.’
6 Van der Hoeven was secretaris geweest van de legatie van Transvaal en secretaris van het kabinet van koning Ferdinand der Bulgaren. Verder was hij ambtenaar geweest van de staalgieterij te Ostrovic (St. Petersburg) en had hij gediend in het Pruisische leger. *Brieven* II, p. 9; Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 284.
7 DP had Antonini in de loop van 1929 ontmoet, maar zou hem niet zien tijdens zijn korte verblijf in Ascona. Antonini woonde daar sinds mei 1926, samen met zijn Nederlandse vrouw Hetty Marx. Zie: Spoor, ‘Antonini en de vrijheid van Ascona’; *Brieven* II, p. 12 + n (1-1-1930 aan J. Greshoff); J. Greshoff aan A. Roland Holst, 20-1-1930 (coll. LM). Greshoff schrijft over Antonini: ‘[...] ik ken hem al lang, het is geen ongeschikte jongen, maar mateloos pedant en grenzenloos oppervlakkig’.
8 Mogelijk heeft Malraux hem uit de brand geholpen, want DP spreekt in dit verband over hem als ‘een verdomd aardig kameraad’. *Brieven* I, p. 444 (26-12-1929 aan J. Greshoff).
9 *Brieven* I, p. 440 (23-12-1929 aan A.C. Willink).
10 ‘Verzen’, in: *Groot-Nederland*, jrg. 28, [± november] 1930, p. 449-453; ‘Gli amanti’ en ‘De wachtende’ zijn licht gewijzigd opgenomen in: *Vw* I, p. 92, 102-106.

11 ‘Een vrouw’, in: *Groot-Nederland*, jrg. 28, 1930, p. 449; ongewijzigd overgenomen in: *Vw* I, p. 100.
12 Van der Hoeven publiceerde zijn herinneringen aan Paul Kruger en over de koningin van Napels. F.A. van der Hoeven, ‘Toen oom Paul niet naar Berlijn mocht’, in: *De Gids*, jrg. 93, nr. 12, december 1929, p. 347-354; ‘Herinneringen aan de Koningin van Napels’, in: *De Hollandsche Revue*, jrg. 35, 1930, p. 801-805.
13 A. Roland Holst aan J. Greshoff, [eind 1929, begin 1930] (coll. LM).
14 DP aan A. van Schendel-de Boers, 9-1-1930 (coll. familie Van Schendel).
15 *Brieven* II, p. 13-14 (5-1-1930 aan J. Greshoff).
16 Eerste publicatie in: *De Gids*, jrg. 94, nr. 8, augustus 1930, p. 170. Ook in: *Vw* I, p. 101.
17 Zie: *Brieven* II, p. 9 (1-1-1930 aan J. Greshoff).
18 M.M.M. du Perron-Bédier de Prairie aan A. Roland Holst, 27-11-1929 (coll. LM). In deze brief kondigt mevrouw Du Perron ook het lange verblijf in Amsterdam aan.
19 *Brieven* II, p. 14 (5-1-1930 aan J. Greshoff). Hij meende zelfs dat hij nu ook in zijn literaire proza een hogere orde moest nastreven, waarvoor klassieke auteurs als Flaubert en Goethe hem tot voorbeeld konden strekken. Vgl. *Brieven* II, p. 40, 69 (17-1-1930 en 8-2-1930 aan J. van Nijlen resp. H. Mayer).
20 Met dank aan Henri-Floris Jespers (Antwerpen), die deze grafologische analyse heeft teruggevonden in het archief van Gaston Burssens. Mijn vertaling uit het Frans.
21 *Brieven* II, p. 72 (14-2-1930 aan G. Burssens).
22 *Brieven* II, p. 44 (18-1-1930 aan G. Burssens).
23 *Brieven* II, p. 160 (12-4-1930 aan V.E. van Vriesland).
24 Gesprek J.H.W. Veenstra met Carel Willink, 13-7-1970.
25 Vgl. *Vw* III, p. 368; *Hlvh* 1996, p. 298.
26 *Brieven* I, p. 267-268 (juli 1928 aan A.C. Willink).
27 Zie: Mulder, *Willinks waarheid*, p. 45-46.
28 Idem, p. 56.
29 Zie: *Hlvh* 1996, p. 476 (toelichting in het Greshoff-exemplaar).
30 Zie: *Vw* III, p. 161-162; *Hlvh* 1996, p. 134-135.
31 *Vw* III, p. 366-367; *Hlvh* 1996, p. 296.
32 *Vw* III, p. 370; *Hlvh* 1996, p. 299.
33 Vgl. *Vw* III, p. 488; *Hlvh* 1996, p. 394. De verteller van *Hlvh* ontkent de validiteit van deze opmerking voor de latere Ducroo, ná zijn huwelijk met Suzanne.
34 *Brieven* II, p. 20 (9-1-1930 aan J. Greshoff); DP aan A. van Schendel-Boers, 9-1-1930 (coll. familie Van Schendel).
35 *Brieven* II, p. 61, 498 (27-1-1930 aan F. Hellens).
36 Vgl. J. Greshoff aan A. Roland Holst, 20-1-1930 (coll. LM).
37 *Brieven* II, p. 53-56 (24-1-1930 aan J. Greshoff). Greshoffs antwoord op deze beschouwing is niet bewaard gebleven. DP vond dit antwoord in elk geval ‘ontwapenend en juist’. Zie: *Brieven* II, p. 76 (18-2-1930 aan J. Greshoff).
38 Vgl. Huizinga, *Nederland's geestesmerk* (1935).
39 Vgl. *Brieven* II, p. 69, 144 (8-2 en 29-3-1930 aan H. Mayer resp. V.E. van Vriesland).
40 *Brieven* II, p. 25 (13-1-1930 aan A.A.M. Stols).
41 *Brieven* II, p. 41-42 (18-1-1930 aan J. Greshoff).
42 *Brieven* II, p. 46, 52, 67 (20-1, 24-1 en 7-2-1930).
43 Zie: *Brieven* II, p. 46, 52 (18-1-1930 aan J. Greshoff).
44 *Brieven* II, p. 67, 500 (7-2-1930 aan L. Chevasson).
45 *Brieven* II, p. 95 (1-3-1930 aan V.E. van Vriesland); vgl. DP aan E.G. de Roos, 12-12-1931. DP was vier à vijf gulden per dag kwijt, met eten erbij. DP aan Evelyn Blackett, 22-3-1930.
46 *Brieven* II, p. 59 (26-1-1930 aan W.A. Kramers).
47 *Brieven* II, p. 67, 107 (7-2 en 11-3-1930 aan L. Chevasson resp. A. Roland Holst).
48 *Brieven* II, p. 75, 99 (15-2 en 6-3-1930 aan A.A.M. Stols resp. J. Greshoff).
49 De precieze familieband heb ik niet kunnen achterhalen.
50 Vgl. *Vw* III, p. 429-433; *Hlvh* 1996, p. 347-350; *Brieven* II, p. 14 (5-1-1930 aan J. Greshoff).
51 *Brieven* II, p. 99 (6-3-1930 aan J. Greshoff).
52 Zie: *Brieven* III, p. 500-501 (7-12-1932 aan A.A.M. Stols).
53 *Brieven* II, p. 20, 34-36 (9-1 en 17-1-1930 aan J. Greshoff).
54 Mulder, *Willinks waarheid*, p. 51.
55 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 30.

56 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 436. Van Wessem noemt ook ‘een diep zielsconflict tusschen wat hij [Slauerhoff] was en wat hij wilde zijn’. Zijn ideaal was dat van de burger: de vrouw, de haard, het kind, maar zo'n bestaan leek niet voor hem weggelegd. Zie: Van Wessem, *Mijn broeders in Apollo*, p. 60-61.
57 Vgl. *Brieven* II, p. 58 (25-1-1930 aan J. van Nijlen). Slauerhoff woonde in de Turijnstraat 26 bis.
58 Vgl. *Brieven* II, p. 60, 128 (27-1 en 20-3-1930 aan G. Burssens resp. J. Greshoff).
59 Vgl. Goedegebuure, *Zee, berg, rivier. Het leven van H. Marsman*, p. 226.
60 *Tegenonderzoek*, p. 124-125; *Vw* II, p. 288-289.
61 *Brieven* II, p. 74 (15-2-1930 aan J. Greshoff).
62 DP was zeer gesteld op Van Vrieslands gedicht ‘Amsterdamse bohème’, waarvan de derde strofe luidde: ‘Wij zoenen zonder lust elkanders meid, / Verslingeren ons geld en onze tijd. / Een veeg muziekje begeleidt het dazen / Van lege hoofden boven volle glazen.’ Zie: Van Vriesland, *Verzamelde gedichten*, p. 91-92; *Brieven* II, p. 83 (22-2-1930 aan V.E. van Vriesland).
63 *Brieven* II, p. 36 (17-1-1930 aan J. Greshoff).
64 Coll. Antiquariaat Schuhmacher, Amsterdam. Vgl. *Brieven* II, p. 23, 156 (12-1 en 9-4-1930 aan W.A. Kramers resp. H. Mayer). Een aan Nijhoff toegezonden exemplaar van *Parlando* kwam in april onbestelbaar terug.
65 *Brieven* II, p. 28 (13-1-1930 aan A.A.M. Stols).
66 Vgl. *Brieven* II, p. 14 (5-1-1930 aan J. Greshoff).
67 *Brieven* II, p. 21 (9-1-1930 aan J. Greshoff).
68 *De parasieten* verscheen in 1930 als deel 7 van de reeks ‘Luchtkasteelen’ in een oplage van 125 exemplaren (luxe-uitgave).
69 Onder de titel *Het verzaken.* DP stuurde Roelants een exemplaar van zijn bundel *Parlando* met de opdracht: ‘Voor Maurice Roelants / in afwachting van *zijn* bundel / in dit gewaad - / EduPerron / A'dam, 22.2.'30’. (Onbekende collectie, archief uitgave *Brieven*, LM.)
70 Kelk, *Ik kéék alleen*, p. 129.
71 Kelk, *Wie ik tegen kwam*, p. 58.
72 Idem, p. 54-55. Zie voor een aanvullende karakteristiek ook: Kelk, *Ik kéék alleen*, p. 125-129.
73 In januari schonk hij dit boek aan Jacques Bloem, Gaston Burssens, Anthonie Donker, Jan Greshoff, Eef van Lidth de Jeude, Martinus Nijhoff, Adriaan Roland Holst en Carel Willink. In februari kregen Henri Mayer en Victor van Vriesland hun exemplaar, evenals een niet geïdentificeerde ‘nicht To’. Deze lijst van schenkingen, die uiteraard niet uitputtend kan zijn, is opgesteld n.a.v. de opdrachten in exemplaren uit verschillende bronnen (antiquariaten, openbare en privé-collecties).
74 Du Perrons moeder, Jacques en Claartje Bloem alsook zijn oudste Hollandse vriend Carel Willink kregen hun bundel in maart.
75 Mogelijk in gezelschap van Stols, Roelants en Kramers. Vgl. *Brieven* II, p. 62 (30-1-1929 aan W.A. Kramers).
76 Gesprek J.H.W. Veenstra met A.E. Batten, Den Haag, 27-3-1969 (Veenstra-archief, LM). Batten was in augustus 1924 naar Atjeh gegaan.
77 Hij had Buning, die de jongeren telkens voorhield te studeren in de zeventiende-eeuwse dichters, kort daarvoor bestookt met een spotdicht in Vondeliaans Nederlands. Vgl. *Brieven* II, p. 26-31, 135 (13-1-1930 aan A.A.M. Stols, J. Greshoff en A. Roland Holst, 23-3-1930 aan J. Greshoff).
78 *Brieven* II, p. 135 (23-3-1930 aan J. Greshoff).
79 DP was uitgenodigd voor het feestmaal ter viering van Rensburgs zestigste verjaardag, op 29-3-1930, maar had het te druk met de voorbereidingen voor zijn vertrek de volgende ochtend. Vgl. *Brieven* II, p. 143 (29-3-1930 aan V.E. van Vriesland). Over de figuur van Rensburg zie: Jaap Meijer, *J.K. Rensburg 1870-1943. Een joodse graalzoeker*, Amsterdam: De Engelbewaarder 1981.
80 *Brieven* II, p. 141 (29-3-1930 aan G.H. 's-Gravesande). DP heeft de kopij zelf nog twee keer herzien. Vgl. *Brieven* II, p. 170-171 (18-4-1930 aan W.A. Kramers).

Hoofdstuk 29
De vrees voor berusting

De ‘grauwe zeurigheid’ van Reinald Godius

In Amsterdam had Du Perron besloten om zich ernstig met zijn moeder bezig te houden. Er was al langer sprake van het kopen van een kleiner huis.[1] Van grotere urgentie waren enige vacatures in de personeelssector. Boe Kok, die de familie vanaf 1921 trouw had gediend, was teruggekeerd naar Indië.[2] Ook mevrouw Van Gogh had Gistoux verlaten, dus dit was een prima gelegenheid om met een schone lei te beginnen. Er werden

enkele Weense dienstmeisjes aangeworven, en voor de huishouding een Balinese wier moeder een ‘Balineesche prinses’ zou zijn geweest. Vermoedelijk was die moeder van lage adel, maar haar dochter ging nu ook door voor een ‘Balineesche prinses’ en mocht zich gaan bewijzen als keukenprinses.[3] Van de Weense meisjes had de een volgens de zoon des huizes een ‘ietwat zuur character’, maar de ander was vol goede wil.[4] Dit tweede dienstmeisje zou een centrale rol gaan vervullen in de huishouding. Zij heette Vera Fenyès-Zehentner.[5] Op 30 maart 1930 was het hele gezelschap terug in Brussel, waar het drie dagen lang acclimatiseerde in hotel Métropole.

Terug op Gistoux stortte Du Perron zich meteen op enkele losse karweitjes, zoals de correctie van zijn interview met 's-Gravesande, het verzorgen van een rijmprent van Van Vrieslands gedicht ‘Amsterdamse bohème’ en ten slotte het ontwerpen van titels voor zijn oude en nieuwe *Cahiers van een lezer*, die enigszins gekuist in drie delen zouden verschijnen in Stols' reeks *Standpunten & getuigenissen.* Ook zocht hij naar publicatiemogelijkheden voor ‘Van de drie ridders en het hemd’, zijn in Amsterdam gemaakte bewerking van een hoofs verhaal uit de middeleeuwen.[6]

Verder trachtte hij tot nieuw creatief werk te komen. Hij dacht na over zijn reeks De Onzekeren, waarvan het in oktober 1929 geschreven ‘Godiusverhaal’ het eerste deel zou moeten worden. Hij schreef in Gistoux een nieuw slothoofdstuk, dat hij later weer zou weglaten.[7] Hij wilde het verhaal publiceren in *Groot-Nederland*, maar hij kon het niet laten er opnieuw aan te sleutelen.[8] Eerst liet hij het almaar uitdijen: in oktober 1930 schreef hij brieven aan een ‘mevrouw’, die vóór elk hoofdstuk moesten komen.[9] Op 25 oktober 1930 heette de roman ‘voorloopig afgemaakt’, maar nauwelijks een halfjaar later wilde hij per se alles weer omwerken. Het werd een lijdensweg: in twee etappes, oktober 1932 en april 1936, werd het manuscript tot de helft teruggebracht en uiteindelijk in mei 1938 gepubliceerd onder de titel ‘...E poi muori’. Het was toen geslonken tot de omvang van een novelle. In een terugblik zou Du Perron deze tekst het ‘lammenadigste’ hoofdstuk noemen, dat *Het land van herkomst* niet heeft gehaald. De ‘grauwe zeurigheid’ ervan bracht hem Brussel in herinnering, de stad die hij associeerde met deze trieste, verloren jaren uit zijn leven.[10]

Dat het Godiusverhaal hem niet bevredigde, lag voor de hand: ten eerste moet hij hebben ingezien dat hij niet telkens weer kon variëren op die ene sleutelervaring (de afwijzing door Clairette). Maar ook moet hij op dat moment zijn teruggeschrokken voor het vervolg van het verhaal.

Hierin figureerde immers Huguette, waarvoor zijn vrouw Simone Sechez model had gestaan. In het Godiusverhaal wordt Huguette geschilderd als een meisje van lichte zeden met wie Godius was getrouwd nadat zij hem een kind had geschonken. Om niet te verstarren in een burgerlijk bestaan was Godius naar Napels gevlucht.

Na het Engelse debacle had Du Perron zich min of meer *verzoend* met zijn burgerlijke bestaan en was hij niet van plan zich van zijn echtgenote los te maken.[11] Hij voelde zich verantwoordelijk voor haar, dat was al. De verliefdheid die hij gemeend had voor haar te voelen, was na enige tijd weer weggeëbd.[12]

In oktober 1930 schreef Du Perron nog een laatste hoofdstuk bij zijn roman: hierin kwam Godius over uit Napels voor een ontmoeting met Clémentine Haghen, de vrouw die hem intrigeerde door haar moed om haar leven opnieuw te beginnen.[13] Du Perron moest dit hoofdstuk er werkelijk uitpersen, maar vervolgens stopte hij het voltooide manuscript weg in een la. In februari 1931 verklaarde hij: 'Ik verkies af te wachten tot ik zwaarder ga van... drang en levenskennis.'[14] In feite zat de roman hem te dicht op de huid.

Nieuw proza zat er vooralsnog niet in. Aan Constant van Wessem, die een bloemlezing voorbereidde van modern Nederlands proza dat nog niet elders was gepubliceerd, stond hij een onafgemaakt fragment uit 1928 af: 'Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd'.[15] Bij gebrek aan inspiratie voor iets anders stelde hij zich als editeur en bloemlezer in dienst van Sander Stols. Zo werkte hij aan een bloemlezing uit de gedichten van Lord Byron, waarvoor Henri Mayer hem de boeken leverde. Deze bloemlezing zou echter pas in april 1933 worden gedrukt,[16] terwijl Du Perrons teksteditie van de complete poëzie van Gérard de Nerval, die al in mei 1930 persklaar was, uiteindelijk niet door Stols werd uitgegeven.[17]

In mei 1930 fantaseerde Du Perron over een club van bibliofielen, voor wie hij in oplagen van dertig exemplaren boeken zou uitgeven, die hij en anderen zouden verzorgen. Als er zich twintig intekenaren hadden aangemeld, zou het doorgaan. Wegens de kleine oplage wilde Du Perron geen auteursrecht betalen, maar na waarschuwingen van mensen als Stols en Henri Mayer dat hij daar last mee zou kunnen krijgen, besloot hij de oplage beperkt te houden tot twintig exemplaren.[18] Op het programma stonden onder meer een bloemlezing uit *Brahman* van J.A. Dèr Mouw, een keuze uit Apollinaires *Calligrammes* alsook de reeds gemaakte keuze uit Paul van Ostaijen, 'alleen de mooie gedichten'.[19] Hij had al een naam

voor de club bedacht: ‘Ne quid nimis’, en weldra hadden er tien mensen ingetekend.[20]

Misschien had Du Perron de illusie met dit initiatief wat geld te verdienen, maar na twee maanden plannen moest hij het juist wegens geldgebrek uitstellen, en van dit uitstel kwam afstel.[21] Pas in 1938 zou hij weer voor eigen rekening gedichten laten drukken. Wellicht was Du Perron ook afgeschrikt door het bericht dat Pascal Pia voor zijn clandestiene uitgaven was veroordeeld tot een boete van 2400 frank. Ook was het een tegenvaller dat er zich nog geen koper had gemeld voor het ‘château de Gistoux’ en dat huizen en appartementen in Brussel ‘*beestig duur*’ bleken te zijn.[22]

Literair zat Du Perron in een impasse en in economisch opzicht deden zich de gevolgen gelden van de krach. Slauerhoff begreep hoe zijn vriend ervoor stond. In een brief aan Roland Holst sneed hij daarom achteloos een paar zaken aan, die zowel hem als Du Perron tot voordeel zouden strekken. Slauerhoff had de laatste tijd gemerkt dat Martinus Nijhoff *au fond* niets voor zijn werk voelde, ‘ook niet genoeg om er tegen te schrijven’, daarom stelde hij Holst voor om Du Perron te vragen voor *De Gids* een essay over zijn poëzie te schrijven:

> ‘[...] Eddy zou het wel graag doen[,] is stuk over alles. Als je het wilt schrijf hem dan even. Op 't oogenblik zou 't hem zeker welkom zijn, daar de arme, na een mislukt verhaal over de geele koorts in *Peru* weer braakligt. Kun je hem niet tot *chroniqueur* benoemen! Hij is wel éénzijdig. Maar wie is dat niet? v. Eyck toch zeker ook.’[23]

De suggestie Du Perron een poëziekroniek te bezorgen nam Roland Holst niet over - daar zou de *Gids*-redactie nooit mee instemmen -, maar wel vroeg hij hem een stuk te schrijven over Slauerhoffs gedichten. Du Perron bedong meteen dat hij dan tevens ‘eenige regels’ mocht schrijven over het proza.[24] Het moest een definitieve beschouwing worden over de ‘figuur’ Slauerhoff, maar pas vier maanden na Holsts verzoek kwam Du Perron eraan toe die te schrijven.[25] Dat lag niet zozeer aan zijn literaire impasse - want die gold niet zijn kritisch proza -, maar aan zijn drukke sociale agenda in de zomer van 1930 en de onrustige sfeer op en rond Gistoux.

De impasse van een half-bevrijde

De eerste Nederlandse gast die zich op het château meldde, was Willink. Slauerhoff had aangekondigd met Pasen te komen, maar overrompeld als hij was door zijn gevoelens voor de danseres Darja Collin (1902-1967) had hij zonder bericht verstek laten gaan.[26] In april 1930 verbleef Willink een aantal weken in Antwerpen voor het uitvoeren van een artistieke opdracht.[27] Hij had contact met Burssens en logeerde ook enkele dagen op Gistoux. In het weekend van 26 april gingen Willink en Du Perron samen naar Antwerpen, waar op dat moment de Wereldtentoonstelling plaatsvond. Tegenover zijn oude vriend Willink hoefde Du Perron zich niet te bewijzen: zij hadden beiden een vrijgevochten houding tegenover hun eigen milieu en een ongedwongen omgang met elkaar, waarin de scabreuze grapjes niet van de lucht waren. Ook wisselden ze vertrouwelijkheden uit over de vrouwen in hun leven, en zo kwam het dat zij op de avond van hun vertrek, maandag 28 april, nog een rendez-vous arrangeerden met Lisette, Du Perrons 'maintenee' van destijds.[28]

Telkens weer klaagde Du Perron dat hij niet tot 'werk' kwam. Zelfs voor literaire kritiek ontbrak hem de inspiratie. Dergelijke klaagzangen kwamen vaker voor in zijn literaire loopbaan en gingen meestal vooraf aan een periode waarin hij nieuwe wegen insloeg. Toch vond hij ook tijdens creatieve impasses altijd wel iets te schrijven, al was het maar brieven aan zijn vrienden. Verder duurden die periodes nooit lang en had hij met dat al een niet-aflatende leeshonger. Hij leefde intens en geobsedeerd. Ook beschikte hij over een grote dosis agressie. Dit werd weer eens bewezen door een incident dat plaatsvond op vrijdagochtend 23 mei 1930: op het postkantoor van Chaumont-Gistoux deelde hij klappen uit aan een pensionhouder, aan wie hij zich al langere tijd had geërgerd. De straatvechterstraining van zijn Indische kornuiten en de uren doorgebracht in Brusselse boksscholen wierpen vruchten af. De man in kwestie heette Strubbe en zijn pension Sapinière.

Het is niet duidelijk wat Strubbe precies had gedaan om zijn aframmeling te verdienen. Met gespeelde achteloosheid, maar in werkelijkheid nogal trots op zijn pugilistische verrichtingen, deed Du Perron het verhaal aan Henri Mayer, Carel Willink, Jan van Nijlen en Adriaan Roland Holst, het meest uitgebreid aan de laatste. Die 'rotvent' was in het postkantoor 'arrogant' geworden, dus gaf Du Perron hem klappen, 'd.w.z. één klap midden op zijn bakkes, en toen hij terug wou slaan, met groote snelheid 2 of 3 hardere stooten een beetje opzij van hetzelve. Ikzelf heb niet één

klap opgeloopen, maar dat is juist het erge, want nu ben ik ook de bully van de twee, vooral omdat zijn bril ook nog in den strijd is bezweken. De oude postchef, Flémal, kwam met trillende beenen uit zijn hokje tevoorschijn, om met trillende stem (en uitgestoken vinger) te zeggen: "Monsieur du Perron - sortez!" Strubbe schreeuwde moord en brand, maar hield zich overigens, physiek, voor gewaarschuwd, en ik ben toen - omdat het me te druk werd op het postkantoor - met opgelucht gemoed heengegaan.'[29]

's Avonds maakte Du Perron zijn excuses bij de postchef, die nog geheel ontdaan was, maar de dorpelingen vonden het wel best dat 'Monsieur Eddy' die arrogante schreeuwlelijk een lesje had geleerd. Waarschijnlijk werd de reputatie van de pensionhouder meegewogen in het vonnis van de rechter: op 21 oktober 1930 werd Du Perron veroordeeld tot een boete van slechts vijf Belgische frank.[30]

Met moeder Du Perron ging het intussen niet goed: zij was sterk vermagerd. Daarbij had zij door opeenvolgende ziektes van haar dienstmeisjes voortdurend tekort aan personeel, zodat zij gedwongen werd om zelf meer te doen dan goed voor haar was. Weliswaar deed 'de Balineesche prinses' haar uiterste best, maar zij kon het in haar eentje niet bolwerken.[31] Dit trof allemaal bijzonder slecht, omdat er in juni zoveel gasten van Eddy op komst waren! Vanzelfsprekend miste de zoon des huizes, als echte man van zijn tijd, elke aanvechting om mee te helpen, en ook zijn vrouw Simone bezat nauwelijks huishoudelijk talent. Alle ingrediënten voor een rampzalige zomer leken aanwezig, maar uiteindelijk viel het allemaal nog mee. Soms liet Du Perron zich door de chauffeur naar Brussel rijden, waar hij met 'de beide Jannen' - Greshoff en Van Nijlen - afsprak, bijvoorbeeld in de Taverne du Passage. Daar had Greshoff een vaste tafel aan de tapkast, waar hij iedere ochtend zat om er de laatste nieuwtjes te horen. Vaak nam zijn gezelschap meerdere tafels in beslag en gedroeg zich luidruchtig.[32]

Du Perron had het minder begrepen op dit 'verliteratuurde café' en gaf de voorkeur aan de rustige, onpretentieuze kroegjes die Jan van Nijlen frequenteerde.[33] De twee Jannen kwamen in juni 1930 samen met Franz Hellens op bezoek in Gistoux.[34] Ook Rein Blijstra wist de weg naar het château te vinden, maar er was één gast die zich prinsheerlijk voor vrijwel de hele maand juni installeerde. Zijn naam was Jan Slauerhoff. Met de pinksterdagen kwam ook Darja naar Gistoux, samen met Slauerhoffs goede vriend Everard Bouws.[35] Omwille van haar zoon tolereerde de oude

mevrouw Du Perron Slauerhoffs aanwezigheid. Haar geliefde zomergast Jany liet ditmaal verstek gaan. De vermoeide bard zag ertegenop om weer een tijdlang te zijn aangewezen op het gezelschap van de veeleisende Eddy. Hij nam op 23 juni de trein van Bellinzona naar Amsterdam en liet Gistoux links liggen.[36] Tegen het einde van de maand namen Slauerhoff en Du Perron samen de trein naar Nederland.

Du Perron logeerde enkele dagen bij Slauerhoff, die zich bewees als een 'voortreffelijk kameraad'.[37] Slauerhoff mocht dan een 'lastig zeeschip' zijn, het was er ten minste een 'met een ster aan den horizon, en soms (zooals nu) zelfs in den mast'.[38] Hierna bracht Du Perron enige tijd door bij Willink. Een uitnodiging van mevrouw Van Wessem om in Hilversum te komen logeren sloeg hij af.[39] Veel nuttiger leek hem op dit moment het contact met Everard Bouws, die rondliep met plannen voor een nieuw literair tijdschrift. Du Perron bracht drie dagen door in Scheveningen, waar Bouws woonde.[40] Plotseling riep een telegram hem 'hals over kop' terug naar Gistoux.[41] Het patroon van vroeger herhaalde zich: alleen was er nu, gezien de verslechterde gezondheid van moeder, meer reden tot zorg. Toen het toch weer was meegevallen, zocht Du Perron een paar dagen zijn heil in de Ardennen.

Aan het begin van zijn reis voelde Du Perron zich lusteloos en gedeprimeerd, maar de lectuur van *Het carnaval der burgers* van Menno ter Braak kikkerde hem op en zette hem weer aan het schrijven.[42] Hij kende deze spraakmakende essayist nog niet persoonlijk en had maar te hooi en te gras iets van hem gelezen. *Het carnaval der burgers* was hem een openbaring. Wat hij vooral te waarderen vond, was Ter Braaks persoonlijke toon en de moed van zijn zelfanalyse. De thematiek van de strijd tussen de dichter en de burger, niet alleen als een abstracte tegenstelling maar als een antithese in de mens Ter Braak zelf, moest Du Perron wel aanspreken sinds hij zelf zijn nutteloos verzet had opgegeven en zich had neergelegd bij een min of meer burgerlijk bestaan. Ter Braak erkende 'de nederlaag van de Dichter', 'zijn eigen nederlaag, de onze, die van iedere half-bevrijde'. Hij toonde de moed om met 'koele haat' de burger in zichzelf te bestrijden. Du Perron aarzelde niet om van dit boek te schrijven, dat het 'volkomen op Europees peil' stond. Hij zette zich af tegen gevestigde recensenten die Ter Braak slechts 'een belofte' wensten te noemen en die ook geen oog hadden voor de grote, menselijke waarde van Slauerhoffs verhalenbundel *Schuim en asch.*[43] Het werd onderhand tijd dat de auteurs beneden de veertig hun eigen podium schiepen!

Du Perrons ‘moreele depressie’ was niet zo gauw over. Hij maakte zich zorgen om de gezondheid van zijn moeder en de staat van haar financiën. De dagen van onbekommerd geld uitgeven waren voorbij: hij zag zich gedwongen zijn bloemlezing uit Dèr Mouws *Brahman* terug te halen bij zijn huisdrukker Alphonse Breuer.[44] Verder werkte de gebruikelijke trammelant in Gistoux op zijn zenuwen. De ruzies tussen zijn moeder en Simone enerveerden hem zodanig, dat er niet anders op zat dan elders te gaan wonen.[45] Het lukte hem een appartement te vinden op een van de destijds meest sfeervolle plekjes in Brussel, de boulevard Brand Whitlock, in de deelgemeente St. Lamberts Woluwe. Op 15 juli 1930 namen Simone en hij hun intrek op nummer 104, tweede etage.

Du Perron hoopte hier weer tot schrijven te komen, zoals hij Roland Holst schreef: ‘[...] alles is rustig en misschien kom ik spoedig weer tot “literaire productie”, zooals jij zegt; het leggen van literaire eieren in dit nieuwe nest. Het komt, of het komt niet; en het leven - het LEVEN, dat Marsman en jij niet gekleineerd willen hebben - gaat rustig voort en blijft even kleurig, boeiend, meesleepend en wat dies meer zij. Een zekere dosis zelfverneukerij is noodig, dat zweer ik ook. Wij hebben o zoo prettige ontmoetingen in allerlei café's: hier ook. Daarbij komt dan: de Vriendschap, en soms - schrik niet en zie naar Slau - de Liefde.’[46]

De ontmaskering van ‘neef Herbert’

Op Gistoux was een andere constellatie ontstaan. Bij afwezigheid van Simone was Ina de gebeten hond. Achterneef Herbert Philippeau, de exkapelmeester, fungeerde nog steeds als manusje-van-alles, maar het gebeurde steeds vaker dat hij zijn boodschappen niet goed uitvoerde.[47] Hoewel Du Perron zich soms amuseerde met de verhalen van deze patser, bleef hij liever uit zijn buurt, temeer daar er uit Herberts voeten een penetrante lucht opsteeg van Limburgse kaas.[48] Af en toe kwam hij poolshoogte nemen, om te ervaren dat Gistoux ‘een verzameloord van oude dames’ was geworden. Hij trof daar een tante Pauline uit Amsterdam, de nog niet zo oude spiritistisch begaafde Elly Mijer, die getrouwd was geweest met een mijnheer Apol, en Elly's tweeënzeventigjarige dienstbode.[49]

Elly Apol-Mijer verwekte sensatie met haar gave van het tweede gezicht. In *Het land van herkomst* wordt zij niet zonder sympathie geschetst in de figuur van Dorine Felsen, ‘een gezette vrouw van nog niet helemaal 50, wier opgewektheid door het hele huis knetterde, die vreemde lichte ogen

had in een zogezegd hindoes rond gezicht, en van wie iedereen dan ook zei dat zij zulke *vreemde* ogen had. Zij [...] vertoonde de doodgewone okkulte verwarring van Boeddha-Soefi-Graal-mystiek, maar "zag" en "trad uit", en was daarnaast natuurlik ieder ogenblik van de dag tot "helpen" bereid, en overigens werkelik de goedigheid in persoon. Zij kwam mijn moeder magneties masseren en had, waar zij ook was, de ganse dag door de boeiendste ontmoetingen, geen enkele gebeurtenis slaagde erin gewoon te zijn in dit bestaan.'[50]

Du Perron was buitengewoon geïntrigeerd door de helderziende dame, wier paranormale daden hij rapporteerde aan zijn vrienden.[51] Volgens Aty Greshoff hechtte Du Perron zelf 'toch wel enig geloof aan mensen die zàgen, wat hij niet zag'. Het optreden van Elly Apol-Mijer zou leiden tot de ontmaskering en de val van 'neef Herbert'. Aty Greshoff heeft deze geschiedenis in geuren en kleuren beschreven:

> 'Er logeerde toen bij zijn moeder een vrouw, die ook uit Indië kwam en die op Gistoux nogal wat opschudding teweeg bracht, omdat ze het vermogen bezat in het verleden van mensen te kijken en de oorzaken van ziekten te zíen. Eddy vertelde er, als hij bij ons kwam, wel eens het een en ander over.
> Op een middag kwam hij wat opgewonden bij ons want er was iets heel vreemds op Gistoux gebeurd. Er was in die tijd een ver, vergeten familielid komen aanzetten, die er als gewoonlijk bleef hangen en zo'n beetje als hulpje voor kleine karweitjes werkte. Het verleden van die H. was ietwat duister, maar hij deed nuttig werk.
> De vorige avond, vertelde Eddy, zaten zijn moeder, de Indische mevrouw A., neef H. en Ina en hijzelf bij elkaar, toen het gesprek op de helderziendheid van mevrouw A. kwam. H. zei toen, wat branieachtig: "En wat ziet u dan wel van mij?" Haar antwoord was, nadat zij hem lang en doordringend had aangekeken: "Wil je bepaald dat ik dat zeg?" "Ja, waarom niet?" Er was een stilte, tot mevrouw A. doodkalm zei: "Je hebt iemand vermoord." Iedereen zweeg verstomd. H. stond op, zei geen woord en liep de kamer uit en kwam die avond niet meer terug.
> "Vanmorgen", zei Eddy, "kwam H., bleek, na waarschijnlijk een slapeloze nacht, al vroeg op mijn slaapkamer en bekende wat zenuwachtig dat mevrouw A. de waarheid gezegd had." Toen H. de minnaar van zijn vrouw met haar in het echtelijke bed had aangetroffen, had hij hem doodgeschoten! Hij had voor deze moord lang in de gevangenis gezeten.
> [...]

> De lotgevallen van H. op Gistoux waren na het bekennen van de moord nog niet afgelopen. Hij had zijn straf uitgezeten en een "crime passionnel" wordt vooral in België en Frankrijk gemakkelijker vergeven dan een ander soort moord. H. bleef dus op Gistoux om zich na een tijdje met Ina te verloven! Zij had al geruime tijd naar een echtgenoot uitgekeken door middel van huwelijksadvertenties. Echter tot dan toe zonder resultaat.
> Na de verloving ontstond er enige onrust in den huize, omdat er steeds geld verdween. Mevrouw A., als helderziende, werd in de arm genomen - en nadat zij Ina, die men verdacht, in de ogen gekeken en met haar gesproken had, bekende het arme kind, dat eigenlijk een slachtoffer van de omstandigheden op Gistoux was, dat zij het geld op aandringen van H. had weggenomen. Ik meen dat er ook nog sprake was van het door haar laten stelen van de juwelen van Eddy's moeder. Dit had zij geweigerd te doen. Het resultaat was dat de verloving verbroken werd en H. zonder pak of zak - want hij bezat niets - de deur werd uitgezet. Iedereen was opgelucht! Maar het bleek nog niet het einde van het drama te zijn. De moordenaar liet het er niet bij en begon dreigbrieven aan Eddy's moeder te schrijven, waarin hij mededeelde dat hij háár vermoorden zou. Mevrouw Du Perron voelde zich daarom niet meer veilig op het kasteel en de hele familie, Eddy natuurlijk incluis, vertrok naar een hotel in Brussel, waar zij onder strikte geheimhouding logeerden, terwijl de politie in kennis werd gesteld van H.'s voornemen.
> Wij wisten van deze laatste ontwikkeling van het drama niets, tot Eddy op een dag met een tas vol revolvers opdaagde, het verhaal vertelde en vroeg de vuurwapens voor hem op te bergen. Hij liep zelf in die dagen met een pistool gewapend rond en had weinig vrije tijd, omdat hij als een soort lijfwacht voor zijn moeder dienst deed. Tot een tweede moord of poging daartoe is het gelukkig niet gekomen. H. verdween van het toneel en na enige tijd keerde de familie Du Perron weer naar Gistoux terug, met medeneming van de revolvers die bij ons waren.'[52]

De beschreven gebeurtenissen moeten zich hebben voorgedaan in september 1930.[53] Enige tijd later, nadat Du Perron had gedreigd de Amsterdamse politie in te schakelen, koos Herbert Philippeau eieren voor zijn geld en werd de verhouding met Ina verbroken.[54] De hele affaire had het hart van mevrouw Du Perron geen goed gedaan en haar zoon legde zich nu meer dan ooit toe op zijn hobby, die bestond in het van een afstand schieten op lege flessen die hij eerst op een rijtje had gezet.[55]

Literair-strategische manoeuvres

Op vrijdag 19 september 1930 vertrok Du Perron opnieuw naar Nederland. Hij verbleef in Den Haag bij Slauerhoff, die op 3 september met Darja was getrouwd.[56] In 1929 was Darja in een groot pand aan de Jozef Israëlslaan 7 een dansinstituut begonnen.[57] Slauerhoff zou op 1 oktober weer als scheepsarts gaan varen, in dienst van de Hollandsche Koninklijke Lloyd. Du Perron besefte dat hij, nu Slau nog in Nederland was, ernst moest maken met de plannen voor een nieuw tijdschrift waarover zij eerder met Bouws van gedachten hadden gewisseld.

Du Perron was steeds minder te spreken over de bestaande literaire tijdschriften. Niet alleen werd er naar zijn inzicht al te neerbuigend geschreven over het werk van Slauerhoff, ook had hij moeite om zijn eigen kopij geplaatst te krijgen. Over *Den Gulden Winckel* had hij altijd al zijn twijfels gehad, maar die waren toegenomen sinds Greshoff er niet meer bij betrokken was. De kolommen van *De Vrije Bladen* stonden weliswaar voor hem open, maar dat Marsman in de redactie zat vond hij geen aanbeveling, al was zijn vijandige houding tegen 'het mannetje van Mars' wel wat afgenomen. Publiceren in het 'saneeringstijdschrift' *Critisch Bulletin* lokte hem niet aan.[58] Ook *De Gids* stond hem tegen, sinds de kolommen werden gevuld met de eindeloze roman *Twee meisjes en ik*, die de vrouw van redacteur Nijhoff had geschreven. Du Perron vond de roman maar 'rotrommel' en begreep niet dat Roland Holst zich akkoord had verklaard met de plaatsing.[59] Toch hield hij de communicatielijnen met beide redacteurs wijd open. Hij sprak hen in Den Haag, alles vermijdend wat niet prettig was, met name 'het onderwerp schrijfdiarrhee van mevrouw [Nijhoff]'. Holst schreef Du Perron een brief die de lucht tussen hen moest 'zuiveren', maar Du Perron kreeg niet het idee dat Holst graag in zijn gezelschap verkeerde.[60] Op een in deze dagen gemaakte foto zitten Slauerhoff, Roland Holst en Du Perron op een bank in de woning van Bouws. Holst vormt het zelfbewuste middelpunt, zijn armen beschermend geslagen om de schouders van de twee jongere letterkundigen. Slauerhoff blikt sfinxig in de lens en Du Perron kijkt met 'die donkre blik van vreemd wantrouwen'. Du Perron heeft erbij geschreven: 'Ondanks de bolwerken van 't land: / *De Favoriet*, en *Astra*, *Nova*, / wijst men niet zoo maar van de hand / dit broos gebouw op Bouws z'n sofa.'[61]

Tot de voorgeschiedenis van het tijdschrift *Forum*, bolwerk van heel andere allure, behoort ook Du Perrons letterkundige debat met Victor van

Vriesland. Sinds hun eerste contact in Amsterdam hadden zij druk met elkaar gecorrespondeerd. Een aanknopingspunt was het werk van Johan Andreas Dèr Mouw (1863-1919), die Van Vrieslands leermeester was geweest. Du Perron vond Dèr Mouw een openbaring: een echte persoonlijkheid, fris en onmodieus. Wat hem in Van Vriesland aantrok was de kosmopolitische instelling van deze erudiet, alsook - net als indertijd bij Donker - zijn onafhankelijke positie. In hun eigen poëzie verschilden zij aanmerkelijk van elkaar: waar Van Vrieslands vers bedachtzaam was, soms licht-elegisch en technisch volmaakt, schreef Du Perron veel naakter en cynischer, parlando-achtig, met nu en dan een hortende regel. Du Perron beklemtoonde dit verschil, toen hij zijn eigen doodsbedgedicht 'Voor S.' vergeleek met het verwante gedicht 'Hypothese' van Van Vriesland: zijn eigen verzen bezaten een zekere ruwheid, maar die van Van Vriesland een grotere abstractie.[62] Van Vriesland sputterde tegen: de poëzie van D.A.M. Binnendijk, díe was pas abstract. Du Perron erkende dat volmondig, maar hij zou Binnendijk veeleer 'de abstractie zelve' noemen, terwijl hijzelf gold als 'de tot het uiterste doorgedreven "persoonlijkheid"'. En Van Vriesland bevond zich tussen beide polen in.[63]

In hun appreciatie van de moderne Nederlandse poëzie hadden Du Perron en Van Vriesland weinig verschilpunten. Al in 1927 had Van Vriesland in een interview gezegd dat Slauerhoff een van de begaafdste jongeren was, die een ouderwets-romantische inhoud paarde aan een 'gewaagd moderne techniek'. Over Marsman zei hij - en Du Perron was het roerend met hem eens: 'Marsman is een briljante jongen met groote gaven, die doodloopt in de zucht om briljant te zijn, om programmatisch te wezen, om een manifest te zijn en op het peil te staan van buitenlandsche stroomingen. Ongetwijfeld heeft hij buitengewoon knappe dingen gedaan.'[64]

In hun visie op de buitenlandse literatuur legden de twee gesprekspartners verschillende accenten. Van Vriesland was een groot bewonderaar van Paul Valéry (1871-1945), die zich in zijn werk richtte op de menselijke geest als uitdrukking van het universele. Du Perron, geprikkeld door een zijns inziens teleurstellend essay van Valéry over Stendhal, brak de staf over hem als 'voorbeeld van den man die een tè groot gewicht hecht aan de superioriteit van den geest'.[65] Ongetwijfeld had Du Perron zich eraan gestoord dat Valéry, niettegenstaande zijn lof voor Stendhal, diens cultus van het eigen 'ik' maar matig kon waarderen, terwijl hij - onder verwijzing naar Stendhals kameleontische persoonlijkheid - de oprechtheid van dat 'ik' in twijfel trok.[66] In zekere zin kon Du Perron zich die kritiek per-

soonlijk aantrekken: had ook hij niet, als Stendhal, een maskerade van verschillende pseudoniemen en personages gebruikt terwijl hij op zijn eigen ‘ik’ gefixeerd bleef? Elke universele pretentie die wegvoerde van dat ‘ik’ was Du Perron vreemd. Hij opende de aanval op Valéry door Mallarmé - de dichter die geheel en al beantwoordde aan Valéry's criteria - te karakteriseren als ‘[d]e groote intelligentie met hééle kleine testiculen’. Stendhals superioriteit als schrijver was gelegen in zijn *complete* menselijkheid, met inbegrip van zijn intelligentie.[67]

Uiteraard protesteerde Van Vriesland tegen de vergezochte vergelijking van de romancier Stendhal met de lyricus Mallarmé en tegen Du Perrons beroep op viriliteit als doorslaggevend criterium. Du Perron wilde het eerste argument wel accepteren, maar hij hield nu eenmaal van het tegen elkaar uitspelen van ongelijksoortige waarden, en overigens kon hij Mallarmé als dichter best waarderen. Wat het tweede punt betreft, preciseerde hij dat juist Valéry's *intelligentie* geen testiculen bezat, ‘alleen maar een overmaat van voelhorens, en dit heele arsenaal bestuurd door la Méthode’.[68] Ook Edgar Allan Poe is met heel zijn analyserend vernuft in zijn werk aanwezig, maar bij hem is dit iets aangeborens, niet iets aangeleerds. Het was met andere woorden het opzettelijke van Valéry dat hem tegenstond, de indruk dat ‘de matematikus de dichter op zijn knoken tikt’.

Uiteindelijk bereikten de heren een compromis: Van Vriesland was het met Du Perron eens dat het methodische vernuft aangeboren moet zijn, maar volgens hem was dit óók bij Valéry het geval. Alleen de graad van hun waardering was verschillend. In zijn ‘Cahiers’ trok Du Perron het laatste woord naar zich toe: ‘Zo worden verstandige mensen het immers altijd eens!’ Maar afgezien van alle subtiliteiten kwam elke kritiek, ook de literaire kritiek, uiteindelijk neer op ‘een partijkiezen met het gevoel, het eenvoudige eerlike “vriend of vijand”’.[69]

Vriend of vijand was de titel van de tweede bundeling van Du Perrons ‘Cahiers van een lezer’, die in 1931 bij Stols zou verschijnen. Van Vriesland had een ander kritisch uitgangspunt: hij streefde ernaar om gewetensvol commentaar te geven op het besproken werk, dus niet om het gevoel te laten prevaleren over het verstand.[70] Du Perron vond Van Vrieslands kritieken als voorlichting betrouwbaar en soms voortreffelijk, maar bij bundeling ervan zou de eenheid van geest sterker moeten uitkomen.[71] Een andere keer tikte hij hem op de vingers over een al te vriendelijke bespreking van een bundel van Urbain van de Voorde, die in zijn ogen een aanstellerig dichter was van zogenaamde ‘klassieke’ verzen.[72] Hij zou, kortom, graag meer zien van de polemische Van Vriesland.[73]

Afgezien van deze verschillen in persoonlijkheid, waardeerden Du Perron en Van Vriesland elkaars kritische kwaliteiten. Van Vriesland had grote fiducie in Du Perrons oordeel over zijn proza: hij liet zijn roman *Het afscheid van de wereld in drie dagen* (1926) door hem voor de tweede druk bekorten.[74] Du Perron vroeg Van Vriesland zijn grondige bewerking van *Een voorbereiding* na te kijken, voor de herziene druk die in 1931 zou verschijnen. Tevens porde hij hem aan tot een bespreking van *Parlando*, de nieuwste, in februari 1930 verschenen, bundeling van zijn gedichten.[75] Het duurde enige tijd voordat die bespreking er kwam, maar het lange wachten werd beloond met een uitvoerige studie die in twee delen werd gepubliceerd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.*[76] Du Perron voelde zich gevleid door de positieve teneur van het stuk. Ook zijn moeder was er zo van onder de indruk, dat ze drie exemplaren van de betreffende *N.R.C.* nabestelde om te sturen aan familieleden in Indië die zich laatdunkend over haar zoon hadden uitgelaten.[77]

Parlando

Van Vriesland trachtte in zijn bespreking door te dringen tot de psyche van de dichter. Aan het begin van zijn recensie gaf hij zijn kritische uitgangspunt meteen aan: ‘Naar mijn stellige overtuiging zal er, spoediger misschien dan men zou verwachten, een tijd komen, waarin geen ernstige litteratuur-kritiek de methode en resultaten der psychoanalytische wetenschap buiten beschouwing zal kunnen laten.’ Het werk van Du Perron leende zich zijns inziens bij uitstek voor een psycho-analytische benadering: ‘Het is immers overduidelijk, dat daarin eene, met sterke doch overmeesterde gevoelsgroepen verbonden, gewaarwording van bedreigdheid vanwege de menschengemeenschap tot uiting komt.’ Van Vriesland voert dit gevoel van bedreigd-zijn terug op het feit dat Du Perron de (beschermende) moeder van zijn eerste levensjaren mist, zodat hij ook zijn verbondenheid met aarde, wereld en leven moet ontberen. Du Perron reageert op dit gemis met een ‘verhevigd zelfbesef’, dat leidt tot een ‘verhoogde behoefte aan bevestiging der waarde van het eigen ik’. Deze defensieve houding ligt ten grondslag aan zijn ‘gedesinteresseerde, uiterst kritische en ontluisterende blik op mensch en leven’. Alles wat zijn zelfbesef bedreigt wordt ervaren als ongeoorloofde paternale inmenging en van de weeromstuit op overdreven wijze bestreden.

Deze trek vindt Van Vriesland terug in al het werk van Du Perron, in

zijn *Cahiers van een lezer* alsook in zijn proza en poëzie. In Du Perrons laatste werk - onder meer in zijn romanmanuscript - is er echter sprake van een grotere objectivering en bijgevolg veredeling van deze eigenschap: ‘Gerijpter uitgewerkt, en tot boeiende en gracieuse speelschheid opgeheven, vinden we haar ten slotte terug in een belangrijk deel zijner poëzie. In *Poging tot afstand* (1928) en, volkomen creatief geworden, in *Parlando.*’

Interessant is de parallel die Van Vriesland trekt tussen Du Perron en de dichter Nijhoff: beiden zijn verstandelijk bewust, zo niet overbewust, maar Du Perron mist Nijhoffs behaagzucht. Hij koketteert niet met zijn publiek, maar beziet het leven vanuit een hinderlaag. Deze houding van ‘franc-tireur’ vervult hem minstens evenzeer als het leven zelf. Hij vertoont twee soorten reacties: meestal staat hij weerbaar tegenover de werkelijkheid, waarmee hij het ‘mannelijk gevecht’ aangaat, maar soms vlucht hij in een jeugdidylle. Du Perrons poëzie is niet zonder meer de ongecensureerde uitdrukking van zijn persoonlijkheid: ‘Doordat Du Perron zijne gevoelens meestal met kritischen geest controleert, geeft hij zich zelden geheel zoals hij is. Alleen in zijne spitsvondige agressiviteit tegenover de liefde, die hij, teleurgesteld en oververzadigd, met hartstocht bederft; tegenover alle positieve en geijkte levenswaarden ook, zoowel in zichzelf als in de burgerlijk bevonden samenleving met hare hypocriet conventioneele betamelijkheid, vertoont deze dichter steeds eene verbazingwekkende, uitdagende eerlijkheid, die aan exhibitionisme grenst.’

Van Vriesland waardeert met name Du Perrons gedichten over zijn kindertijd (‘Het kind dat wij waren’), waarin een positief gevoel heenbreekt door het ‘ironische kriticisme’. Maar ook zijn bittere verzen zijn bewonderenswaardig in hun eigentijdse ironie, die droog-zakelijk en koel-constaterend is. Du Perron is het lugubere pessimisme van Schopenhauer en de ‘poètes maudits’ voorbijgestreefd. Hoewel hij hun ‘romantische houding van wereldleed en wereldhaat’ deelt, kan of wil hij zichzelf geen ogenblik ernstig nemen. Dit bespaart hem het valse pathos van zijn voorgangers, maar ontneemt hem misschien ook de mogelijkheid tot een grootsere poëtische vlucht.[78]

In zijn vervolgartikel behandelt Van Vriesland technische aspecten van Du Perrons dichterschap en enkele frequent voorkomende thema's. Over het algemeen streeft Du Perron naar ‘de eenvoud en directheid van het gesproken woord’, maar er zijn ook uitzonderingen. Zo is zijn negen bladzijden tellende cyclus ‘Hubertus bij Zon en Schaduw’ een voorbeeld van ‘een meer zuivere poëtische schoonheid’. In zijn toon van lichte,

zwierige bevalligheid onderscheidt deze cyclus zich van het sarcasme dat in *Parlando* de toon aangeeft. Anthonie Donker heeft daarom gelijk met zijn bewering dat er een 'tweeslachtige persoonlijkheid' achter de bundel schuilt, 'die een kruising is van een hoveling uit den pruikentijd en een hedendaagsch franc-tireur'. In thematisch opzicht vallen te onderscheiden: de grote nawerking van de jeugdsentimenten en de geobsedeerdheid door de dood. Hier gaat Van Vriesland op de freudiaanse toer: die doodsobsessie is 'misschien slechts een door verdringing omgekeerd doodsverlangen'. De jeugdidylle viel te koppelen aan het moeder-imago, de houding tegenover de dood heeft meer te maken met het vader-imago.

Alleen al op grond van 'Gebed bij de harde dood' kan niemand meer Du Perrons 'blijvende plaats in onze poëzie, en de grootheid van zijn dichterschap betwisten'. Het zal deze passage zijn geweest, die voor Du Perrons familieleden in Indië extra werd gemarkeerd! Van Vriesland zet zich vervolgens af tegen de 'scherpzienden, doch voornamelijk Duitsch georiënteerden' Donker, die in *Parlando* de bezetenheid van een 'demonischer brutaliteit' had gemist. Du Perrons poëzie bezit volgens Van Vriesland een meer Latijnse inslag, die zich uit in 'zijne verstandelijkheid, zijne bestudeerde roekeloosheid, zijne onder alle omstandigheden weloverwogen houding'. De Franse invloed maakt Du Perron tot een 'typisch rationalist, zonder metaphysische belangstelling'. Dit leidt tot een poëzie van 'het onmiddellijke, nuchter formuleerende, concreet zakelijke, niet pathetische woord'. Van Vriesland eindigt met de uitsmijter: 'Alleen gelijkgezinden inmiddels zullen met smaak aanzitten aan dezen disch, die "meer suers dan soets" biedt.'[79]

Van Vrieslands bespreking was een schoolvoorbeeld van eruditie en inlevingsvermogen waar slechts weinig recensenten aan konden tippen. Het staat echter te bezien hoeveel van zijn lezers zijn ingewikkelde redeneertrant konden volgen. Van Vriesland reageerde in zijn recensie ook op Anthonie Donker, wiens uitvoerige bespreking ruim een maand eerder was verschenen.[80] Donker had Du Perrons 'franc-tireurschap' als uitgangspunt genomen en de nadruk gelegd op zijn houding van verzet tegen het leven. Hij maakte echter duidelijk dat Du Perrons 'weerspannige persoonlijkheid' hem niet sympathiek was en dat er technisch veel op zijn gedichten viel af te dingen. Zo beheerst Du Perron het sonnet slechts schijnbaar en weet hij meestal niet te voldoen aan de dubbele eis van het sonnet, 'dat strak en elastisch tegelijk moet zijn'. Hij spant zijn sonnet 'als een elastiek, dat die spanning niet verdraagt, vóór de zestiende [sic!] regel

is het al stuk gesprongen'. Een groot deel van zijn recensie besteedde Donker aan het aangeven van genres die Du Perron als dichter met vrucht zou kunnen beoefenen, zoals het gelegenheidsgedicht en puntdichten: 'Er zitten vele kansen in zijn werk, alle nog onvervuld of slechts zeer ten deele verwezenlijkt.'

Du Perron vond Donkers recensie 'superieurderig en wat ouwehoerig',[81] maar tegenover Wijnand Kramers, die hem het stuk in drukproef had toegestuurd, hield hij zich groot: 'Ik vind dit artikel eigenlijk uitmuntend, in zooverre het weer het *gedeeltelijke begrijpen* weergeeft dat het summum is waar iemand als hij, tegenover iemand als ik, toe komt; dat is zijn en mijn fatum!' Verder was een kritiek van Donker ten minste altijd leesbaar en had Donker hem nog een onbedoeld compliment gemaakt toen hij de mentaliteit van zijn verzen interessanter vond dan de verstechniek.[82] In tegenstelling tot Greshoff, die 'zeer geladen' was over Donkers recensie, kon Du Perron zich er niet meer over opwinden.[83] Opmerkelijk is de grote waarde die Du Perron toekende aan Van Vrieslands oordeel, nog vóórdat hij diens stuk had gelezen. Van Vriesland was volgens hem de enige criticus die 'volkomen *georiënteerd*' was, die niet uit een vaststaande gezichtshoek oordeelde: 'Al de anderen - ook als zij intelligent zijn, (laat ik noemen: Marsman, Donker, Helman, en ook mijzelf -) hebben als kritikus eigenlijk niet genoeg gelezen, d.w.z. niet genoeg op "velerlei" gebied; dat is màngel.'[84] Hier voegde Du Perron een belangrijk criterium toe aan zijn eerdere bewering, dat literaire kritiek uiteindelijk neerkwam op 'een partijkiezen met het gevoel'. Ook *belezenheid* is een sine qua non voor een literair criticus.

Dat Van Vrieslands bespreking een belangrijke bijdrage leverde tot de opbouw van Du Perrons reputatie in de Nederlandse letteren, blijkt ook indirect: Jan Engelman citeerde in zijn katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw* het grootste gedeelte van het eerste gedeelte.[85] Ook C.J. Kelk droeg bij aan Du Perrons bekendheid door zijn werk lovend te bespreken voor de radiomicrofoon.[86] In december 1930 ten slotte verscheen in *De Gids* Marsmans recensie. Marsman heeft dezelfde vormtechnische bezwaren als Donker: de gedichten zijn 'in elkaar gezet, gespijkerd en vastgeschroefd. Er is geen bindend element, rhytmisch of plastisch, dat hen organiseert tot een eenheid; ze missen het creatieve. Ze zijn wel, vrijwel steeds, expressief. [...] Zijn [Du Perrons] vormkracht is te gering om zijn gegevens, gevoelens, gedachten, beelden en associaties - zijn inhoud dus, te bezielen en te herscheppen tot poëzie.' Maar sommige verzen zijn uitzonderingen op

deze regel. Marsman opent zijn stuk met de zin: ‘De poëzie van du Perron begint met Parlando.’ Hij vindt ‘aangrijpende accenten’ in enkele gedichten en herziet zijn eerdere oordeel over ‘Gebed bij de harde dood’, dat hem ‘voortdurend lijf'lijker is gaan verontrusten; zoodat mij nu de vraag naar de zuiver-poëtische waarde van dit gedicht, waarop ik vroeger: neen heb gezegd, soms bijna belachelijk, en dikwijls gepreoccupeerd-lyrisch toeschijnt’.[87]

Langzaam maar zeker sleet Marsmans verzet tegen de giftige Indischman. En Du Perron had zich in zijn interview met 's-Gravesande in verzoenende termen uitgelaten over zijn vroegere vijand: hij bewonderde Marsmans dichterschap en gunde hem ook wel zijn ‘lakentjes-uitdelerij’. Veel erger waren in zijn ogen ‘bijfiguren’ als D.A.M. Binnendijk, een ‘sous-Marsman in de kritiek’.[88] Met dit soort speldenprikken liet Du Perron merken dat ook híj een sanering van de literaire kritiek nastreefde, zij het op andere wijze dan Donker. Hij zou beginnen met een knuppel te werpen in het hoenderhok van de vaderlandse letterkundige kritiek. Die knuppel was zijn ‘Gesprek over Slauerhoff’.

‘Gesprek over Slauerhoff’

Zoals gezegd had Du Perron Holsts bestelling voor *De Gids* aangegrepen om een definitieve beschouwing te schrijven over de ‘figuur’ Slauerhoff. Dat bood hem meteen de kans om te zeggen waar het volgens hem in de literatuur op aankwam. In september 1930 schreef hij in twee dagen tijd zijn stuk over Slauerhoff.[89] Hij had ervan afgezien een ‘serieus-beschouwend’ stuk voor *De Gids* te maken, want hij wilde geen enkele dwang voelen om zich te conformeren aan het oordeel van anderen.[90] Zijn stuk kreeg de vorm van een lange dialoog van een ‘ik’ met een aanhanger van ‘zuivere’ poëzie, voor wie het ‘eeuwig-schone’ het meest essentiële is. Toen zijn ‘Gesprek over Slauerhoff’ op papier stond, besefte Du Perron dat het zeker niet naar de smaak zou zijn van Roland Holst. Hij stuurde het dus ‘op zicht’ naar Wijnand Kramers, die er echter niets van moest hebben. En Holst had hem korzelig laten weten dat hij met zo'n stuk de reputatie zou krijgen van een *Telegraaf*-journalist.[91] Dat was koren op Du Perrons molen: hij verheugde zich op het vooruitzicht van een grote polemiek tegen ‘Jany [Roland Holst] in de eerste plaats, tegen Donker, tegen Van Eyck zelfs’, tegen al die aanhangers van ‘het IJle-Hooge-en-Verhevenheids-genre’. Blakend van strijdlust voegde hij daaraan toe dat hij ook met

‘den onoverwinnelijken Matthijs Vermeulen, en met den monumentalen Dirk Coster’ strijd zou willen leveren ‘to the finish’.[92]

De polemiek die Du Perron in zijn ‘Gesprek’ aanging tegen de bewonderaars van de ‘gave-en-verhevene’ poëzie was willens en wetens eenzijdig gehouden: zij waren dat immers ook? De standpunten moesten zo scherp mogelijk tegen elkaar worden gezet. Om die reden legde Du Perron zijn fictieve tegenstander in het ‘Gesprek’ (de man met de hoornen bril) alle vooroordelen in de mond die in Holland leefden omtrent de criteria waardoor poëzie al dan niet ‘groot’ mocht worden genoemd.[93] De ‘hij’ vindt dat allerlei gedichten van Slauerhoff gemakkelijk gemist kunnen worden; sowieso stelt hij de verzen van Marsman, die ‘veel meer poëzie’ zijn, boven die van Slauerhoff. De ‘ik’ verdedigt de integriteit van Slauerhoffs oeuvre en ontkracht allerlei kleine schoolmeesterachtige bezwaren. Bovendien is Slauerhoffs beruchte ‘slordigheid’ in vele gevallen slechts schijnbaar: Slauerhoff weet zijn ‘pittoreske brokkeligheid’ soms ‘met groot raffinement’ te vervolmaken. Dan opent de ‘ik’ de aanval. Het grootste gedicht dat Slauerhoff tot dusverre schreef is het epische gedicht ‘Dsjengis’. Tegen de hier en daar beluisterde mening dat dit gedicht ‘retorisch’ zou zijn, wijst de ‘ik’ op ‘[d]e adem van verwoesting’ waardoor het wordt bezield en ‘die het meesleurt en heft, niet zonder kleerscheuren, als men het zo zeggen kan, over alle hindernissen heen’. Hij acht het portret van deze *jonge* Dsjengis, die zijn eigen gewelddadige toekomst als in een visioen voorziet, beklemmend en groots. Vooral ook is deze ‘lyriek der verwoesting’ karakteristiek voor het wezen van Slauerhoff. In ‘Dsjengis’ heeft Slauerhoff tegen een achtergrond van ‘vergetelheid en dood’ een synthese en een sublimering gegeven van zijn complete persoonlijkheid. De grondtoon van zijn werk is ‘het besef dat alles nutteloos was, zoniet doelloos’.

De man met de hoornen bril geeft gaarne toe dat hij het gedicht zou moeten herlezen, maar echt ‘grote poëzie’ wordt toch gekenmerkt door zijn eeuwigheidskarakter, wat impliceert dat de dichter boven zijn onderwerp moet staan. De ‘ik’ kan niets voelen voor dergelijke poëzie, waarin de dichter door die eeuwigheid ‘onteigend en afgemaakt’ wordt. Zo stelt hij de ‘direkte menselijkheid’ van François Villon boven de ‘hemel-en-hel vullende adem’ van John Milton, en evenzo geeft hij de voorkeur aan ‘Dsjengis’ boven ‘de plechtige opera-allure’ van het epische gedicht *Cheops* van J.H. Leopold. De paradekant van deze poëzie - hoe perfect ook - laat hem volkomen ‘onontroerd’. De ‘hij’ is ontsteld over deze onheuse aanval op de hoogverheven Leopold, maar hij laat de ‘ik’ zijn verhaal vertellen. Zo komen alle poëziebundels en ook het proza van Slauerhoff aan de

orde. De ‘ik’ schetst Slauerhoff als een gedrevene, een late romanticus, die weinig concessies doet aan de mode. Zijn proza is weliswaar zakelijk, maar zonder gebruikmaking van moderne procédés: ‘zijn soberheid is de volkomen natuurlike beperking van iemand die wars is van breedsprakigheid’. Ook het proza wordt trouwens beheerst door Slauerhoffs pessimistische grondtoon, nu eens verbeten, dan weer glimlachend of vermoeid, maar altijd authentiek.

De ‘hij’ probeert beleefd te blijven tegen deze fervente verdediger van Slauerhoffs persoonlijkheid. Toch kan hij het niet laten zich uit te spreken voor de prosodie als iets dat ‘nauw verweven’ is ‘met het leven zelf van een vers’. Bij een ‘defektueuze prosodie’ is als het ware het hele gedicht geschonden. De ‘ik’ reageert met sarcasme: zijn tegenstander moet zich dan maar vooral ‘verlustigen aan de feilloze gedragenheid, de gedegen verskunst en de zwaar-gouden ornamenten van Karel van de Woestijne’ - maar hém kunnen diens ‘overvloedige en onvermijdelijke alliteraties’ gestolen worden. De man met de hoornen bril is werkelijk geschokt door deze aanranding van zijn grootste held. Hij vindt zijn opponent ‘blessant’, iemand die ten enenmale de zachte toets mist om over poëzie te kunnen spreken, kortom een wezen dat in de pap spuugt. Terwijl de ‘hij’ naar de deur gaat, geeft de ‘ik’ toe dat hij ‘geen aanspraak mag maken op de waardigheid van letterkundige’. Maar: ‘Pas op dat u niet over de uwe struikelt; het zou een ramp worden voor *de* Poëzie.’

Het is niet verwonderlijk dat Roland Holst - verdediger immers van de prosodisch gave Engelse poëzie van Rossetti, bewonderaar ook van Leopold - in Du Perrons ‘gesprek’ een affront zag. Door Holst gegispt, door Kramers afgeketst, zocht Du Perron zijn heul bij Constant van Wessem: zou dit agressieve, ‘eenzijdige’ stuk niet iets zijn voor *De Vrije Bladen*? Weliswaar werd redacteur Marsman erin bestreden (maar ‘heel netjes en met waardeering’), maar je kon nooit weten.[94] Het idee om ‘Gesprek over Slauerhoff’ aan te bieden aan *De Vrije Bladen* was afkomstig van Menno ter Braak, die het ter lezing had gekregen van Bouws. Hij was zo enthousiast over het stuk dat hij dit meteen na lezing aan Bouws had gesuggereerd. Op dat ogenblik had hij nog niet persoonlijk met Du Perron kennisgemaakt.[95]

Nadat Van Wessem zich ervan had vergewist dat het stuk niet ook nog eens apart zou worden uitgegeven, was hij bereid het te plaatsen.[96] De andere twee redactieleden waren niet onverdeeld positief over de inzending, maar *De Vrije Bladen* had al zo lang naar Du Perrons gunsten ge-

dongen, dat men moeilijk zijn eerste inzending kon afwijzen. Zo schreef Marsman aan Van Wessem: 'Ik ben blij dat du Perron over zijn antipathieën althans in zoover is heengestapt, dat hij dit stuk naar ons heeft gezonden. En juist daarom spijt het mij zoo, dat ik er niet zoo enthousiast over ben, als jij b.v. Ik ben voor plaatsing omdat ik wat hij over S. zegt meestal uitstekend vind, en soms (over Po Sju I en "Such is life...") bepaald prachtig van intuïtie, en formuleering.' Marsmans bezwaren golden onder meer de dialoogvorm: het stuk werd er niet sterker van, dat de tegenpruttelaar 'een zoo seniel classicistisch oud wijf' was. Dat Du Perron Slauerhoff overschatte, was hem wel sympathiek, maar 'wat hij over Leopold zegt is bepaald idioot'.[97]

Ook anderen - zoals Van Vriesland en zelfs Slauerhoffs vriend Bouws - waren gestruikeld over de 'ridiculisering' van Leopold en Van de Woestijne. Du Perron ontkende dat hij hen zou hebben geridiculiseerd: hij had alleen op bewust-tendentieuze wijze Slauerhoff tegen hen uitgespeeld.[98] Hij was zich bewust van de grootheid van Van de Woestijnes dichterschap, maar diens taal deed hem soms zo 'ongelooflik protserig en opgeschroefd' aan. En Leopold was hem 'als mens: in zijn trots, zijn schuchterheid, zijn onmiskenbaar grote dichterlikheid [...] meer dan simpatiek', maar zijn werk was hem niet verwant. De 'rituele stem' en het 'exasperant-vrouwelike ritme' van Leopold stonden hem tegen.[99]

Het poëtisch credo dat Du Perron via zijn 'Gesprek' wilde uitdragen was dat van een nieuwe generatie. Had Dirk Coster niet 'een loodrechte val der poëzie' geconstateerd na de generatie van Holst? En was het dan niet de taak van Marsman geweest - als hij de 'vent' was 'waarvoor hij graag doorgaat' - om zich te verweren tegen de olympische houding van die ouderen? Anthonie Donker had tegengesputterd, maar veel te nobel en bezadigd. Nu had hij, Du Perron, de pen gegrepen om duidelijk te maken dat de jongeren niet onderdeden voor de ouderen, ja dat Slauerhoff nu al groter was dan iedereen uit de voorgaande generatie, met uitzondering van Holst. Die grootheid school niet in de vorm of de prosodie, maar in Slauerhoffs 'zuivere menselikheid, zonder buitenaardse belichtingen en geuren van amber en wierook'.[100] Behalve Ter Braak betuigden ook Greshoff en Van Nijlen hun adhesie.[101] Marsman lag nog wat moeilijk, maar daar kwam ineens een blijk van sterke instemming van Jan Engelman.[102] Du Perron was verrast dat ook deze 'paradijsvaarder' overstag was gegaan.

Uiteraard was het 'Gesprek over Slauerhoff' ook een oratio pro domo: Du Perron was zelf meermalen door estheten op de vingers getikt voor

zijn slechtlopende verzen. Tegenover hun fixatie op een schone vorm plaatste hij andere, in zijn ogen belangrijker criteria. Literatuur moest de expressie zijn van een persoonlijkheid die in en door zijn teksten een houding kiest in het leven. Met andere woorden: literatuur ontleende haar hoogste rechtvaardiging aan een zekere existentiële waarde. Voor Du Perron bezat ware kunst een verkennend karakter dat deed denken aan een verovering.

Eindnoten:

1 DP aan aan Evelyn Blackett, 22-10-1930.
2 Boe Kok (officieel: Ekok) was een familielid van de regent van Tjitjalengka, van verarmde Soendanese adel (gesprek met Ati Natapradja, Jakarta, 24-5-1989).
3 Vgl. *Brieven* II, p. 149, 223 (4-4 en 26-5-1930 aan N.A. Donkersloot resp. A. Roland Holst).
4 *Brieven* II, p. 154 (8-4-1930 aan J. Greshoff).
5 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 481 (toelichting in het Greshoff-exemplaar), waar Du Perron haar karakteriseert als ‘een aardige “vertrapte” vrouw’.
6 Jacques de Baisieux, *Des trois chevaliers et del chainse.* Du Perron slaagde erin zijn bewerking geplaatst te krijgen in *De Vrije Bladen*, jrg. 8, nr. 3, maart 1931, p. 84-91. In 1932 verscheen deze als afzonderlijke uitgave bij Boucher in Den Haag onder de titel *Het zijden harnas.* In het colofon wordt het verhaal ten onrechte een ‘chanson de geste’ genoemd.
7 In dit slothoofdstuk laat hij Clémentine Haghen een ontmoeting hebben met Huguette, na het verdwijnen van Reinald Godius. Zie: *Brieven* II, p. 164 (13-4-1930 aan W.A. Kramers).
8 Vgl. *Brieven* II, p. 224 (26-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
9 *Brieven* II, p. 302 (15-10-1930 aan V.E. van Vriesland).
10 *Brieven* VI, p. 165 (7-4-1936 aan J. Greshoff).
11 Hazeu schrijft (*Slauerhoff*, p. 475) dat DP ‘wanhopig naar wegen zocht om zijn vrouw Simone te lozen en in haar familie terug te zetten, om daarna als vrij man uit te kunnen zien naar een betere vervulling van zijn verlangens’. Hazeu dateert dit streven in 1930, het eerste jaar van Slauerhoffs relatie met Darja Collin. Het verlangen om Simone te ‘lozen’ manifesteerde zich pas na Du Perrons kennismaking met Elisabeth de Roos. In 1930 is er nog allerminst sprake van een toeleg om van haar af te komen.
12 Vgl. *Vw* III, p. 488; *Hlvh* 1996, p. 394-395.
13 Zie: *Brieven* II, p. 302.
14 *Brieven* II, p. 447 (17-2-1931 aan H. Marsman).
15 Zie: *Brieven* II, p. 169-170 (17-4-1930 aan V.E. van Vriesland).
16 Lord Byron, *Lyrical poems. Selected and arranged in chronological order*, [Maastricht:] The Halcyon Press 1933. In het colofon staat vermeld dat de keuze is verricht door E. du Perron. De uitgave was beperkt tot 500 exemplaren bestemd voor de verkoop.
17 Zie: *Brieven* II, p. 226 + n (26-5-1930 aan V.E. van Vriesland). Mede omdat Stols zo laks was, ging DP zich richten op privé-uitgaven. In 1929 gaf hij uit: een herziene en uitgebreide uitgave in zestig exemplaren van Slauerhoffs bundel *Archipel*, die volgens hem heel slecht was uitgegeven door Van Kampen, een bloemlezing in niet meer dan dertig exemplaren uit de gedichten van Jan van Nijlen, onder de titel *Heimwee naar het Zuiden*, verder *Fleurs de marécage*, een bundel Franse gedichten van Slauerhoff voorafgegaan door een brief van Franz Hellens, en ten slotte *Disjecta membra*, een uitgave in zeer beperkte oplage van een aantal tussen 1909 en 1928 geschreven verzen van Roland Holst, die deze niet in zijn dichtbundels had opgenomen. Zie: Storm, ‘E. du Perron als uitgever’; *Brieven* II, p. 177 (23-4-1930 aan V.E. van Vriesland).

18 In een brief van 21-5-1930 waarschuwt Stols hem zelfs, dat hij - om problemen te voorkomen - zijn uitgave van Slauerhoffs gedichten in 20 exemplaren aan de uitgever diende te melden en dat hij moest afzien van commerciële verspreiding (coll. LM).
19 Zie: *Brieven* II, p. 207-208 (16-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
20 J.C. Bloem, Jan Greshoff, C.J. Kelk, Wijnand Kramers, Henri Mayer, Jan van Nijlen, A. Roland Holst, A.A.M. Stols en Victor E. van Vriesland. Zie: Storm, 'E. du Perron als uitgever', p. 30, n 13.
21 *Brieven* II, p. 235 (27-6-1930 aan V.E. van Vriesland).
22 *Brieven* II, p. 222-223 (26-5-1930 aan A. Roland Holst).
23 Slauerhoff aan Roland Holst, 29-4-1930 (coll. LM).
24 *Brieven* II, p. 220-221 (26-5-1930 aan A. Roland Holst).
25 Vgl. *Brieven* II, p. 293 (9-10-1930 aan W.A. Kramers).
26 Zie: *Brieven* II, p. 174 (21-4-1930 aan C. van Wessem); Hazeu, *Slauerhoff*, p. 472. Hazeu citeert uit een brief van Slauerhoff van 18-4-1930, waarin deze zinsnede: 'Darja en ik leven al eenige weken zonder veel contact met *de* wereld.'
27 Vgl. *Brieven* II, p. 157, 176 (10-4 en 23-4-1930 aan G. Burssens resp. V.E. van Vriesland).
28 Vgl. *Brieven* II, p. 187, 190 (28-4-1930 aan G. Burssens resp. N.A. Donkersloot). Mogelijk is het rondeel ook door haar geïnspireerd.
29 *Brieven* II, p. 222 (26-5-1930 aan A. Roland Holst).
30 *Brieven* II, p. 321 (23-10-1930 aan A.A.M. Stols).
31 *Brieven* II, p. 222-223 (26-5-1930 aan A. Roland Holst).
32 Seghers, *Het eigenzinnige leven van Angèle Manteau*, p. 40; *Brieven* II, p. 230 (29-5-1930 aan A.A.M. Stols). De Taverne du Passage was - en is - gevestigd in de Sint-Hubertus-galerij.
33 Vgl. *Brieven* II, p. 265 (6-9-1930 aan J. van Nijlen).
34 Foto coll. mr. A.E. du Perron.
35 Foto van Slauerhoff, Darja Collin en Bouws. Coll. mr. A.E. du Perron. Slauerhoff is al op 4 juni in Gistoux, getuige een op die datum geschreven brief aan Henri Mayer (coll. LM).
36 J. Slauerhoff aan A. Roland Holst, 5-6-1930 (coll. K. Lekkerkerker); Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 294.
37 *Brieven* II, p. 248 (11-8-1930 aan V.E. van Vriesland).
38 *Brieven* II, p. 253 (15-8-1930 aan H. Mayer).
39 *Brieven* II, p. 236 (27-6-1930 aan C. van Wessem).
40 Zeekant 110, Scheveningen. Zie: *Brieven* II, p. 249 (12-8-1930 aan G. Burssens).
41 *Brieven* II, p. 248 (11-8-1930 aan V.E. van Vriesland). DP had Van Vriesland willen zien op dinsdag 1 juli.
42 *Bw* I, p. 6-7 (18-11-1930). DP gewaagt van een 'moreele depressie - ik had allerlei lamme, bête dingen als klissen aan mijn lijf hangen'.
43 *Tegenonderzoek*, p. 9-16; *Vw* II, p. 212-217.
44 Vgl. *Brieven* II, p. 235, 249 (27-5 en 11-8-1930 aan V.E. van Vriesland).
45 DP aan Evelyn Blackett, 21-8-1930: 'Ma mère et ma femme ne s'entendant bien, j'ai fini par les séparer'.
46 *Brieven* II, p. 254 (15-8-1930 aan A. Roland Holst).
47 Zie het vorige hoofdstuk over de affaire van de weggeraakte biljetten. Ook het bezorgen van drie delen Byron bij Henri Mayer liep mis, maar daarvan kreeg Herberts zoontje de schuld. Vgl. *Brieven* II, p. 193, 216 (1 of 8-5 en 23-5-1930 aan H. Mayer).
48 Zie: *Brieven* II, p. 257 (15-8-1930 aan A. Roland Holst): 'neef Herbert loopt overal rond en parfumeert het heele huis met een sterke geur van echte Herve [Hervé], dewelke van zijn voeten opstijgt en het leer van zijn schoeisel gemakkelijk doordringt'.
49 Idem. DP schrijft hier 'Meyer', maar in de toelichtingen bij het Greshoff-exemplaar noemt hij de spiritistische mevrouw: 'Elly Mijer, ex-mevrouw Apol'. Zie: *Hlvh* 1996, p. 483. In het register van *Brieven* IX zijn tante Pauline (die ik niet verder heb kunnen identificeren) en Elly Mijer ten onrechte samengetrokken tot 'Pauline Meyer'.
50 *Vw* III, p. 432; *Hlvh* 1996, p. 349.
51 Pascal Pia liet er zich door inspireren tot een gedicht. Zie: *Brieven* II, p. 263 (30-8-1930 aan J. Greshoff).
52 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 35-38. Deze hele geschiedenis, met slechts lichte afwijkingen in de details en de chronologie, wordt ook verteld in *Hlvh.* Zie: *Vw* III, p. 432-433; *Hlvh* 1996, p. 349-350.
53 Vgl. *Brieven* II, p. 286 (2-10-1930 aan G. Burssens).

54 *Brieven* II, p. 323 (25-10-1930 aan A.C. Willink).
55 Vgl. Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 30.
56 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 491.
57 Het Instituut Leistikov-Collin. Darja Collin werkte samen met de Duitse danseres Gertrude Leistikov. Volgens E. Bouws had zij het pand ten geschenke gekregen van de Amsterdamse bankier Teixeira de Mattos. Bouws betrok een appartement om de exploitatie voor haar te verlichten. De zolderkamer was een logeerkamer voor Du Perron (gesprek J.H.W. Veenstra met E. Bouws, 10-2-1970 en 13-2-1974 in Amsterdam, Veenstra-archief, coll. LM).
58 DP heeft slechts twee bijdragen geleverd aan het *Critisch Bulletin*: een bespreking van *Rhum* van Blaise Cendrars (juni 1931) en een bladvulling over de Franse vertaling van Querido's *De Jordaan* (juni 1933).
59 Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 295.
60 *Brieven* II, p. 280 (23-9-1930 aan V.E. van Vriesland).
61 Foto coll. mr. A.E. du Perron. De 'bolwerken' waren destijds populaire familiebladen.
62 *Brieven* II, p. 142 (29-3-1930 aan V.E. van Vriesland).
63 *Brieven* II, p. 151 (5-4-1930 aan V.E. van Vriesland). Maar Binnendijk ontbeerde volgens Du Perron het talent om werkelijk aan deze vergelijking mee te mogen doen.
64 Pannekoek Jr., 'Al pratende met... Victor E. van Vriesland', p. 125. Vgl. *Brieven* II, p. 153 (5-4-1930 aan V.E. van Vriesland).
65 *Brieven* II, p. 168 (17-4-1930 aan V.E. van Vriesland).
66 Paul Valéry, 'Stendhal', in: Paul Valéry, *oeuvres*, tome 1. Édition établie et annotée par Jean Hytier, Pléiade. Paris: Gallimard 1957, p. 553-582.
67 Zie vorige noot. DP heeft zijn debat over Valéry, met Van Vrieslands antwoorden, ook weergegeven in: *Vriend of vijand*, p. 161-167; *Vw* II, p. 207-211. In deze tekst staat: 'De grote intelligentie met hele kleine genitaliën'.
68 *Brieven* II, p. 179, *Vriend of vijand*, p. 165; *Vw* II, p. 210.
69 *Vriend of vijand*, p. 167; *Vw* II, p. 211.
70 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 298.
71 *Brieven* II, p. 199-201 (5-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
72 *Brieven* II, p. 218-219 (24-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
73 Hij is verrukt over Van Vrieslands afslachting van een zekere Bernhard Canter. Zie: *Brieven* II, p. 225 (26-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
74 Maar de meeste voorstellen die DP deed tot verbetering van zijn *gedichten* nam Van Vriesland - terecht - niet over.
75 *Brieven* II, p. 182 (23-4-1930 aan V.E. van Vriesland).
76 In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 en 31 oktober 1930.
77 *Brieven* II, p. 332 (2-11-1930 aan V.E. van Vriesland).
78 Van Vriesland, bespreking van *Parlando*, 28-10-1930.
79 Idem, 31-10-1930.
80 Donker, 'Noodschoten van een franc-tireur'. Zie ook: Donker, *De schichtige Pegasus*, p. 38-51.
81 *Brieven* II, p. 276 (16-9-1930 aan V.E. van Vriesland).
82 *Brieven* II, p. 266 (7-9-1930 aan W.A. Kramers).
83 *Brieven* ii, p. 271 (12-9-1930 aan W.A. Kramers). Misschien had Greshoff beter gelezen dan DP. Wat te denken van de bepaald kwaadaardige passage: 'Er is in zijn onbeschaamdheid een zekere opzettelijkheid, die alles bederft, want dan heeft het den schijn, dat de dichter er prat op gaat; de ware Mefisto houdt zich aan zijn leuze: doe kwaad en zie niet om, maar deze kleine schender van hedendaagsche heiligheden en veiligheden is, tot nu toe, slechts een ontsnapte burger, en zijn onbeschaamdheid hinderlijk als een naaktlooper.'
84 *Brieven* II, p. 276 (16-9-1930 aan V.E. van Vriesland).
85 Kelk, 'De dichter E. du Perron'.
86 Zie: Kelk, 'Zij die schrijven, besproken'; 'E. du Perron, prozaist en dichter'. Vgl. *Brieven* II, p. 242 (16-7-1930 aan J. Greshoff): 'Kelk leest over mij Zondag a.s. (20 Juli) in Hilversum'.
87 Marsman, bespreking van *Parlando.* Ook verschenen er besprekingen van *Parlando* in: *Der Clercke Cronike* (7-6-1930), *De Groene Amsterdammer* (A. Defresne, 12-7-1930), *Het Vaderland* (Henri Borel, 27-7-1930), *De Telegraaf* (12-9-1930), *De Maasbode* (Jan N., 15-11-1930), *Opwaartsche Wegen*, (Leo van Breen, jrg. 8, jan. 1931, p. 449-450), *De Nieuwe Eeuw* (Jan Engelman, 30-4-1931, p. 961-962), *Elckerlyc* (Martien Beversluis, jrg. 3, nr. 6, sept. 1938, p. 1-3; op de laatste recensie verscheen een anonieme reactie (onbekende bron, 23-9-1931, coll. Reinder Storm).

88 *Vriend of vijand*, p. 140; *Vw* II, p. 194.
89 Vgl. *Brieven* II, p. 447 (17-2-1931 aan H. Marsman). Het stuk staat in: *Tegenonderzoek*, p. 51-81; *Vw* II, p. 240-262.
90 *Brieven* IX, p. 42-43 (14-7-1931 aan E. Bouws). Zie over 'Gesprek' ook: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 494-498.
91 Vgl. *Brieven* II, p. 293, 313-314 (9-10 en 20-10-1930 aan W.A. Kramers). Roland Holst vergelijkt Du Perron met 'Barbarossa', het pseudoniem waaronder hoofdredacteur J.C. Schröder raillerende stukjes schreef. Zie ook: *Vw* II, p. 262, waar Holst wordt geciteerd.
92 Idem, p. 314. In de tekst staat 'echte tegenstanders van het IJle-Hooge-en-Verhevenheids-genre'. Op 'tegenstanders' zou een komma moeten volgen. Roland Holst had DP verweten dat de 'hij' in het 'Gesprek' wel een heel magere tegenstander was. DP zegt nu dat hij zich ook wel wil meten met 'echte tegenstanders', die 'het IJle-Hooge-en-Verhevenheids-genre' vertegenwoordigen.
93 Vgl. *Tegenonderzoek*, p. 85, punt 4, 6. Ook in: *Brieven* IX, p. 47, punt 5, 7 (28-10-1931 aan E. Bouws).
94 *Brieven* II, p. 329-330 (31-10-1930 aan C. van Wessem).
95 *Brieven* II, p. 330 (31-10-1930 aan H. Mayer).
96 Zie: *Brieven* II, p. 341 (9-11 en 19-11-1930 aan C. van Wessem). Van Wessem vroeg DP zijn naschrift bij het 'Gesprek' te laten vervallen, omdat dit meer bij een brochure paste dan in een tijdschrift.
97 H. Marsman aan C. van Wessem, 15-11-1930 (coll. LM).
98 *Tegenonderzoek*, p. 85, punt 3; *Brieven* IX, p. 47, punt 3, 4.
99 *Tegenonderzoek*, p. 90-93; *Vw* II, p. 266-268.
100 *Tegenonderzoek*, p. 87-89; *Vw* II, p. 264-266.
101 *Brieven* IX, p. 46 (28-10-1930 aan E. Bouws).
102 *Tegenonderzoek*, p. 94. Niet in *Vw.*

Hoofdstuk 30
De foxterriër van de literatuur

> 'Conservez-vous à vous-même, obstinément;
> ne cultivez en vous que ce qui vous est propre.'[1]

De arme hemdenmaker en Saint-Just

In het najaar van 1930 voelde Du Perron zich nog steeds literair verstopt. Hij had wat gesleuteld aan zijn Godiusverhaal en was zonder veel overtuiging begonnen aan het laatste hoofdstuk.[2] Het viel hem gemakkelijker om zijn inspiratie te ontlenen aan anderen: zo vertaalde hij voor Stols' Kaleidoscoop-serie Larbauds verhaal *Le pauvre chemisier*, waarin Barnabooth opnieuw ten tonele kwam.

Het was een ironische, naar het kolderieke neigende vertelling over een hemdenmaker die als gevolg van de economische crisis en van natuurlijke sterfte zijn clientèle ziet uitdunnen. Hij wendt zich tot een agentschap waar een soort Boorman hem - tegen royale betaling - gouden bergen belooft, maar natuurlijk raakt hij nog verder in de penarie. In arren moede besluit de arme hemdenmaker zijn achttienjarige dochter uit het klooster te halen en zijn zaak op een goedkope locatie opnieuw te beginnen. Op een avond komt de archetypische 'arme jongeman' langs, die verliefd wordt op de schone dochter. De liefde is wederzijds, maar dan verschijnt de miljardair Barnabooth. Hij lijmt de arme hemdenmaker met kolossale bestellingen waarvoor hij met klinkende munt betaalt. Hij leent hem ook

grote sommen geld, waarvoor hij hem een schuldbekentenis laat tekenen. Vervolgens slaat hij toe: op een met alcoholische dranken overgoten diner 'koopt' hij de schone dochter. Hij intimideert de opstandig geworden 'arme jongeman' door hem door een van zijn bedienden te laten afrossen. Er zit voor de schone dochter niets anders op dan haar opwachting te maken in het appartement van deze patser. Zij slaagt er echter in zijn betere gevoelens te wekken en het eind van het liedje is dat hij haar niet misbruikt, maar haar bruiloft met de 'arme jongeman' betaalt. Verdekt opgesteld is hij getuige van het festijn.[3]

Geld speelt in dit cynische verhaal de hoofdrol: ook Barnabooths aanwezigheid op de bruiloft, achter de coulissen, is te danken aan de omkoping van enkele obers. Sociale verhoudingen, de macht van een maatschappelijke elite en revolutionair getint protest waren thema's die Du Perron steeds meer gingen boeien, een klein jaar na de krach van oktober 1929. In augustus 1930 begon hij zich te verdiepen in de Franse revolutie. Het viel hem op dat in allerlei boeken altijd de volle aandacht viel op Camille Desmoulins en Danton, maar nooit op Saint-Just (1767-1794), die hij juist zag als 'het genie van de Revolutie'.[4] Hij wilde een groot artikel schrijven over Saint-Just, ja zelfs een biografie, maar al in november liet hij dit plan schieten, omdat het hem een onmogelijke opgaaf leek de persoonlijke stijl van deze revolutionair over te brengen in het Nederlands.[5] Wat hem aantrok in Saint-Just was niet in de eerste plaats zijn revolutionaire gezindheid, maar juist zijn koelheid, afstand en beheerste rede in het tumult van de omwenteling.[6] Uiteindelijk heeft Du Perron zijn fascinatie voor Saint-Just verwerkt in een sonnet, waarin het beeld wordt opgeroepen van een honderd procent geobsedeerde, 'een rechte vlam', die ook op weg naar het schavot zijn kalmte bewaarde.[7]

Nieuwe impulsen: 'flirt met de revolutie'

In de derde week van november 1930 doken er onverwachts twee Indische vrienden op in Brussel: Feicko Tissing en Edy Batten.[8] Ze gingen vervolgens met zijn drieën naar Den Haag, waar ze logeerden bij de familie Tissing in de Van Aerssenstraat 113. 'Luitenant Tijger', zoals Edy Batten in Atjeh bekend stond, was de volmaakte tegenpool van de toonaangevende intellectueel Menno ter Braak, die op 17 november schriftelijk contact had gezocht met Du Perron. Al langere tijd hadden Ter Braak en Du Perron

elkaar van een afstand bewonderd, nu was het moment aangebroken dat ze ook persoonlijk zouden kennismaken. Op 1 december 1930 bracht Du Perron een avond door bij Ter Braak en diens inwonende zuster Truida, in hun Rotterdamse appartement op de Beukelsdijk 143 b. De tweeëntwintigjarige Truida had voor de heren gekookt.[9] Maar na het intellectuele discours van de Nietzscheaan Ter Braak legden Eddy's Indische vrienden toch het meeste beslag op hem. In hun verhalen kwam Indië weer tot leven. Edy Batten raakte buitengewoon op dreef en deed een boekje open over zijn daden als militair in Atjeh.[10]

Op 4 december was Du Perron terug in Brussel, waar hij de komst van Malraux afwachtte, die vier dagen daarna zou beginnen aan een lezingentournee door Nederland. Het adres van de Tissings in Den Haag gold tijdens Malraux' rondreis als het 'hoofdkwartier'. Malraux hield voordrachten in onder meer Rotterdam, Arnhem en Amsterdam, overal begeleid door zijn trouwe helper Du Perron, die zijn literaire vrienden mobiliseerde en toeristische uitstapjes regelde.[11] Op 12 december troonde Du Perron Malraux na diens lezing mee naar het atelier van Willink. Carel Willink vond Malraux 'een vermoeiende, lange prater'. Zelfs Du Perron, die toch ook goed van de tongriem was gesneden, raakte 'bekaf' van zijn woordenvloed.[12] Du Perron was zo moe van het reizen, de toeristische uitstapjes en de eindeloze conversaties dat hij voortijdig afhaakte. Terwijl Malraux nog Hilversum en Alkmaar op zijn programma had staan, spoorde Du Perron op dinsdag 16 december terug naar Brussel, ook om zich ervan te vergewissen dat thuis alles goed ging. Enkele dagen eerder had hij Edy's vrouw Annie Batten-Rijpstra (1902-1932) vooruitgestuurd naar zijn Brusselse appartement, maar hij vreesde dat ze door de taalkloof weinig contact zou hebben met Simone.[13]

Het ligt voor de hand dat Du Perron met Malraux van gedachten heeft gewisseld over de Franse revolutie. Mede onder invloed van zijn Franse vriend begon hij zich ook te verdiepen in maatschappelijk-revolutionaire opvattingen van later datum. Een tweede impuls was zijn kennismaking, op 15 januari 1931, met het Belgische communistische parlementslid Edouard van Overstraeten (geb. 1890). Beide heren gaven hem enkele titels op voor zijn nieuwe leesavontuur. Systematisch werkte Du Perron een hele lijst van literatuur over de revolutie af, waaronder *Het communistisch manifest*, stukken uit *Das Kapital*, Valeriu Marcu's negatieve boek over Lenin, Max Eastmans *Marx, Lenin and the science of revolution* (1926), Bakoenin, Mikhailov, de autobiografie van Trotski, en diverse boeken van

Boris Savinkov: *Souvenirs d'un terroriste* en de roman *Ce qui ne fut pas* (1921).[14] Al spoedig kwam hij tot de conclusie dat de revolutionair hem alleen sympathiek was als oppositiefiguur. De twee grote 'vondsten' in zijn lectuur waren voor hem Trotski's autobiografie en de geschriften van Savinkov (1879-1925). De laatste noemde hij 'een terrorist van de sceptische soort maar buitengewoon moedig'.[15]

Malraux wordt in Du Perrons leesverslag aangeduid als 'M.'; hij is de intellectuele gids en tegenspeler, die de opinies van zijn naïeve, in politicis ongeschoolde vriend telkens wil bijstellen of corrigeren. Malraux geeft hem te kennen dat zijn instincten zuiver mogen zijn, maar dat hij er in sociologisch opzicht niets van heeft begrepen. Enigszins neerbuigend klinkt zijn verklaring dat Du Perron *en flirt* is met de revolutie.[16] Maar deze wijkt geen duimbreed van de visie die hij zich op grond van zijn autonoom onderzoek heeft gevormd. Hij blijft dwars tegen alles in de individualist, die weigert zich te laten overrompelen door 'collectivistische' waarheden. Zo haalt hij de schouders op over Trotski's bezwaar dat Savinkov slechts een 'dilettant' was. Kennelijk was Savinkov voor hem het type 'van de "slechte", van de tenslotte *onbruikbare* revolutionair'. In zijn reactie op Malraux' roman *Les conquérants* gaf Trotski blijk van dezelfde kortzichtigheid.[17]

Du Perron moet niets hebben van dogmatische standpunten en beklemtoont dat ook een Lenin en een Trotski er blijk van geven een grote individualiteit te bezitten, die hij noemt: 'de bron zelf van hun revolutionaire activiteit.' Uiteindelijk komt het ook in de revolutie neer op de 'uiting van een mens' en is een sterke individualiteit voorwaarde om iets te bereiken.

Prismapolemiek: het geboorte-uur van Forum

In het najaar van 1930 verscheen een bloemlezing uit de Nederlandse poëzie van na 1918, verzameld en ingeleid door D.A.M. Binnendijk (1902-1984). Ter aanduiding van de diversiteit van die poëzie had hij zijn boek de titel *Prisma* gegeven.[18] Er waren zevenendertig dichters in vertegenwoordigd, Du Perron met twee sonnetten uit *Parlando.*[19] Du Perron was slecht te spreken over zijn plaats in de bloemlezing, tussen Urbain van de Voorde en Mien Proost in, maar het was ronduit ergerlijk dat Binnendijk hem niet om toestemming had gevraagd en hem geen drukproeven had gestuurd. Hij schreef hem een afstandelijk briefje waarin hij zijn bezwaren

kenbaar maakte.[20] Stellig was zijn irritatie mede gewekt door de zuinige waardering van schoolmeester Binnendijk: ‘E. du Perron publiceert sinds kort onder eigen naam andersoortig werk dan vroeger en wij moeten afwachten, of deze verskunst zich van een teveel aan materiële hardheid en weerbarstige stroefheid zal weten te bevrijden om ten slotte in poëzie te kunnen uitbloeien [...].’[21]

Na Binnendijks antwoord dat hij wel degelijk een brief om toestemming had verzonden, maar dat deze kennelijk verloren was gegaan in de post, schreef Du Perron hem opnieuw, nu om aan te geven dat hun opvattingen van poëzie wel erg ver uiteen lagen. Du Perron betrok Binnendijks opmerking over zijn ‘materiële hardheid’ direct op ‘Gebed bij de harde dood’, dat deze bloemlezer kennelijk bewust niet had geselecteerd.[22] Het was Binnendijks estheticisme die de bloemlezing in Du Perrons ogen zo ‘poover’ maakte; zelfs Costers *Nieuwe geluiden* vond hij beter.[23]

Binnendijks bloemlezing, en vooral enkele formuleringen in zijn inleiding, leidden meteen na verschijning tot de Prismapolemiek, die werd ingezet met Ter Braaks artikel ‘Prisma of dogma?’.[24] Ter Braaks aanval op zijn jeugdvriend Binnendijk werd gekenmerkt door een helderheid en filosofische finesse, waar zijn wetenschappelijke achtergrond niet vreemd aan was. Du Perron werd zich altijd op meer intuïtieve wijze bewust van zijn waarden, in een confrontatie met de feiten.[25] De intellectuele ontmoeting tussen Ter Braak en Du Perron heeft beiden tot voordeel gestrekt: Ter Braak werd onder invloed van Du Perron vrijer in zijn denken en soepeler in zijn stijl, Du Perron vond in Ter Braak eindelijk de strijdmakker aan wie hij zijn waarden kon toetsen en die hem - juist waar zij met elkaar van mening verschilden - intellectueel scherp hield.[26] Du Perrons behoefte aan een literaire krachtmeting op een gemeenschappelijke basis werd door Ter Braak volkomen vervuld. In zijn artikel ‘Prisma of dogma?’ gaf Ter Braak expliciet uiting aan letterkundige uitgangspunten, die Du Perron op die manier niet had kunnen formuleren maar die ook grosso modo de zijne waren. Hetzelfde gold voor Greshoff, die na lezing verzuchtte dat dit nu ‘*het* verlossende woord’ was, ‘dat eindelijk gesproken [werd] over die “Poëzie”-kwestie’.[27]

In een vergelijking van Binnendijks bloemlezing met *Nieuwe geluiden* moest Ter Braak constateren, dat Binnendijk dezelfde fout had gemaakt als Coster: hij wilde de lezer wijsmaken dat hij *de* representatieve bloemlezing had gemaakt, terwijl zijn keuze eigenlijk voortvloeide uit zijn uitgangspunt van de ‘creativiteit’. Coster had ten minste de diplomatie beze-

ten zijn criterium van de ‘menselijkheid’ niet zo ostentatief naar voren te schuiven. Dit gezegd hebbende, kon Ter Braak de bloemlezer gaan afrekenen op zijn uitgangspunt, waar hij aan hing als aan een ‘dogma’. Achter dit dogma school volgens Ter Braak Nijhoffs vormtheorie van ‘het woord, dat zich loszingt van zijn beteekenis’. Spottend portretteerde hij Binnendijk als een soort priester die volijverig het woord van zijn profeet uitdraagt en zich als een grootinquisiteur verheft tegen elke ‘ketterij’.

Binnendijks beruchte, veel geciteerde uitspraak waarover Ter Braak en diens geestverwanten waren gevallen, was de zinsnede: ‘[...] poëzie is geen ontroerend spreken, maar een van de aanleiding en den schrijver losgeraakt gewas, een natuurlijk organisme, een bloem’. Daarnaast beklemtoonde Binnendijk zijn autonomistische visie van de creativiteit met formuleringen als ‘de scheppende geest van het kunstwerk’, de ‘zuiver scheppende stofbehandeling, die zich geheel buiten alle nevenmotieven om beweegt’ en ‘de autonome waarde der poëzie-als-zoodanig’. Alles wat daarvan wegvoerde, zoals de hartstocht, de ‘onrust’ van een overtuiging, een ‘overmaat van anecdotischen, anti-poëtischen “inhoud”’ of te duidelijk aanwezige ‘aandriften’, was volgens hem uit den boze.

Het is pikant dat Binnendijk geen gedichten van Nijhoff had opgenomen: hij beschouwde diens bundel *Vormen* (1924) als een regressie die de dichter terugbracht bij de generatie van Roland Holst en Bloem. Ook verweet hij de Nijhoff van *Vormen* diens ‘nerveuze en beweeglijke emotionaliteit’. Anthonie Donker onderscheidde zich daarvan in positieve zin door een grotere gelijkmatigheid, die hem in staat stelde ‘vormschoonheid’ na te streven en ‘magiër van het woord’ te worden. Aan het eind van zijn inleiding deelt Binnendijk lankmoedig mede dat hij ook enkele gedichten van jonge protestanten een plaats heeft ingeruimd in ‘het beschermd domein der Poëzie’.

De uitspraak over het losgeraakte gewas werd door Ter Braak simpel ontzenuwd met de vraag waar dat gewas, dat organisme, die bloem dan wel vandaan kwamen als zij niet wilden verdorren. Ten tweede verweet hij Binnendijk dat deze de termen ‘creatief’ en ‘scheppend’ hanteerde als waren ze een ‘magisch criterium’, maar in feite kwam het erop neer dat de poëzie die met zijn *smaak* overeenkwam in zijn ogen ‘scheppend’ mocht heten, en wat hem niet zinde niet. Ter Braaks derde bezwaar was, dat de bloemlezing in geen enkel opzicht een onderscheid maakte tussen oorspronkelijkheid en epigonisme. Hij stak naar hartelust de draak met Binnendijks ‘Creatieve Hemel der Poëzie’. Boosaardig klinkt zijn verzuchting: ‘Is het - populair gezegd - dan niet meer voldoende, een “vent” te

zijn?' Dan was Coster nog te prefereren, want die betrok er ten minste de hele mens in!

Wat Binnendijk in wezen had gedaan, was een schrijverssensatie als uitgangspunt nemen voor een kritisch apparaat. Anders dan Nijhoff en Van Ostaijen, die altijd zuiver vanuit hun schrijverspoëtica redeneerden, maakte Binnendijk zijn kritische normen afhankelijk van zijn eigen gevoel als schrijver.[28] Ter Braaks keiharde kritiek op de inleiding van zijn jeugdvriend sorteerde het gewenste effect: er trad een splitsing op in de gelederen van *De Vrije Bladen.* Tot dusverre had daar het geloofsartikel gegolden dat de waarde van een gedicht niet wordt bepaald door de materie waaruit het bestaat.[29] Met zijn frontale aanval had Ter Braak deze illusie verstoord en daarvoor in de plaats zijn eigen norm geïntroduceerd: die der oorspronkelijkheid. Er valt dan ook grote overeenkomst te constateren tussen Du Perrons 'Gesprek over Slauerhoff' en Ter Braaks 'Prisma of dogma?'. In beide opstellen wordt protest aangetekend tegen elke vorm van vergoddelijking van de poëzie.[30] Beide heren gaven ook de voorkeur aan een ander soort poëzie, namelijk aan poëzie die niet leed aan de verstarring van poëtische modewoorden. De Prismapolemiek mag met recht worden genoemd: 'het geboorte-uur van [het tijdschrift] Forum'.[31] De polemiek fungeerde als een breekijzer in het letterkundige leven. Na de provocerende wijze waarop Ter Braak en Du Perron hun literaire credo's hadden verwoord, konden reacties niet uitblijven.

Debat met Marsman

Du Perron greep de Prismapolemiek aan om ook Marsman te dwingen tot een standpuntbepaling. Anders dan Ter Braak zag hij achter Binnendijks bloemlezing niet de gestalte van de profeet Nijhoff, maar die van Marsman, de voormalige dictator der jongeren. Het had er inderdaad ook alle schijn van dat Binnendijk een 'satelliet' was van Marsman en niet van Nijhoff, wiens gedichten nota bene buiten *Prisma* waren gehouden.[32] Op 22 januari 1931 stuurde Du Perron een voor *De Vrije Bladen* bestemd artikel 'over het "kreatieve" in onze nieuwe poëzie' niet toe aan zijn gebruikelijke contactpersoon Van Wessem, maar aan Marsman. In dit artikel opende hij de aanval op wie hij zag als de auctor intellectualis van Binnendijks creativiteitstheorie. In een begeleidend schrijven - vriendelijk getoonzet - liet hij zijn tegenstander weten: 'Die creativiteits-theorie hangt

mij nu, eerlijk gezegd, serieus den keel uit; wanneer ik mij vergis en ù gelijk heeft, wees dan zoo goed het mij te bewijzen, zonder procuratie aan den heer Binnendijk.'[33]

Du Perron heeft zijn artikel de opdracht meegegeven: 'Aan H. Marsman, mijn beste vijand'.[34] Na de stellingen van Ter Braak op andere wijze te hebben geformuleerd, gaat hij nader in op de kwestie die hem het meest aan het hart gaat, die van het epigonisme. Zo is de voorvechter van de creativiteit altijd zeer geporteerd voor 'de Engelen, de Witte Vlammen, het Voorgoed Verlorene, het Donkere, Opstandige en andere Bloed, de Rozen, het Paradijs, het Andere Land, en wat nog meer op dit ogenblik tot volkomen *cliché* van de Nederlandse dichtkunst behoort'.

Du Perron geeft daarna een overtuigend staaltje van zijn eruditie door in een met voorbeelden geïllustreerd betoog de grenzen te verkennen die er bestaan tussen reminiscentie, navolging en diefstal. Hij veroordeelt Anton van Duinkerken, die Cendrars' *Pâques à New-York* heeft 'verhaspeld' en André Chénier heeft geplagieerd, maar roemt het 'sterke talent' van die andere katholiek: Jan Engelman, wiens vocalises heel anders klinken dan die van Van Ostaijen. Ook valt hij Binnendijk aan op het weglaten van Nijhoff: in zijn poëzie is Nijhoff allerminst reactionair en een gedicht als 'Kleine prélude van Ravel' zou in een bloemlezing van de nieuwe Nederlandse poëzie niet mogen ontbreken. Daartegenover staan al die epigonen die wél een plaatsje in *Prisma* hebben gekregen. Du Perron wil nu haring of kuit: niet van Binnendijk, maar van hem, Marsman, zou hij 'eindelik precies [...] willen weten of *hij* deze mensen werkelik au sérieux neemt dan wel of het au sérieux nemen van hun "gewassen" een gelukkig voorwendsel is om te zwijgen over hun verdere nulliteit'.

Marsman reageerde per kerende post. Ook hij trad zijn 'vijand' met open vizier tegemoet: 'Ik ben inderdaad een vijand van de atmosfeer waaruit vooral vroeger uw werk is ontstaan, en nog meer van de houding waaruit uw artikel ontstond: dit eindeloos critisch en polemisch doorredeneeren over literatuur (en over wat voor futiliteiten ten slotte binnen die literatuur) hangt mij evenver de keel uit als u de z.g. kreativiteits-theorie.' Dat de door Du Perron gewraakte dichters 'in verschillende graden' epigonen zijn, geeft Marsman grif toe, maar dat vlakt niet uit dat sommigen van hen enkele goede gedichten hebben geschreven. Als híj zich schuldig heeft gemaakt aan 'het in stand houden, misschien zelfs aan het bevorderen van dit epigonisme', wil hij boete doen, maar hij wil zelf geen energie verspillen aan het uitroeien van dit verschijnsel.[35]

Du Perron bedankte Marsman voor zijn openhartigheid, maar betreurde zijn afzijdigheid, temeer daar hij zich vroeger in felle bewoordingen tegen het epigonisme had gekeerd. Hij legde uit dat zijn eigen polemische instelling voortkwam uit een 'diepere behoefte', namelijk om 'voorgoed van mij te vervreemden, zelfs afkeerig te maken, wat mij niet verwant is'. Ten slotte reikte hij Marsman de hand door zich af te vragen hoe lang hun vijandschap zich nog zou voortzetten. Du Perron vond hun verschilpunten eigenlijk niet van wezenlijk belang: 'de werkelijke bevestiging van onze persoonlijkheid ligt elders'.[36]

Omdat Marsman hem had laten weten dat er in *De Vrije Bladen* weinig ruimte zou zijn voor hun discussie, dacht Du Perron aan *Den Gulden Winckel* als publicatiemogelijkheid, maar wederom stuitte hij op een weigerachtige Wijnand Kramers.[37] Onverwachts kwam de Utrechtenaar Jan Engelman, die af en toe bij Marsman binnenliep, met een oplossing. Engelman had Du Perrons artikel gelezen en schreef hem een brief waarin hij een correctie voorstelde. Wat, dacht Du Perron, kon daar nu weer achter zitten? En zo raakte hij in 'gesprek' met een redacteur van *De Gemeenschap.* Vervolgens kwam Marsman met een aanvullende reactie op de proppen, en Engelman met het al even verrassende voorstel om de hele gedachtewisseling af te drukken in het weekblad *De Nieuwe Eeuw.*

Het viel Du Perron alleszins mee dat Marsman toch bereid bleek de discussie voort te zetten. Het hele debat, bestaande uit twee brieven en een naschrift van Du Perron en drie brieven van Marsman, verscheen in *De Nieuwe Eeuw* van 26 januari 1931.[38] Het was eigenlijk een kwestie geworden van het plaatsen van andere accenten, waardoor de tegenstander enigermate tot medestander kon worden gemaakt. Inzake het epigonisme waren Du Perron en Marsman het wel met elkaar eens, maar Marsman vroeg zich af hoe Du Perron, zelf dichter, de nonsens van Ter Braak kon onderschrijven. Het ging er in poëzie toch niet om dat je een 'vent' bent, maar dat je 'menschelijkheid transformeert tot dichtkunst'. Terloops gaf Marsman hier aan, op welk punt zijn theorie van de vormkracht afweek van de creativiteitstheorie van Nijhoff en Binnendijk: bij hem was er geen sprake van een soort zelfwerkzaamheid van de vorm, maar van een *transformatie.*[39]

Verder vlogen er nog wat spaanders rond over beider literaire voorkeuren: Marsman verdedigde Dirk Coster, Engelman, Gerard Bruning en Matthijs Vermeulen als strijders voor 'het verhevene; voor het gevleugelde zelfs' in dit grauwe, van banaliteit overlopende land. Tot de verhevenen behoorde volgens hem ook A. Roland Holst; Du Perrons voorkeur voor Holsts poëzie kon hij dan ook moeilijk plaatsen.

In zijn reactie gaf Du Perron zijn tegenstander weinig toe: Marsman schetste een karikatuur van Ter Braak - natuurlijk ging het Ter Braak erom, dat een 'vent [...] ook *dichterlijk* een vent' was. En Marsmans uitleg over de verhevenen kwam hem rijkelijk naïef voor. Holst was honderd procent herkenbaar als een 'vent', of liever 'persoonlikheid', terwijl Coster niets was dan een 'jammerlike fraseur'. Du Perron liep zich meteen warm voor een definitieve afrekening met Coster: 'Waar Holst, als rasecht dichter, te vergelijken is met een ontdekkingsreiziger in de regionen van het verhevene, is Coster op zijn best zoiets als de direkteur van een nieuwe literaire Soefi-orde; geen apostel, maar de propagandist-conférencier voor een nieuwe metode van "hoger leven" [...]; geen "vent", noch zelfs iets dat in de verte daarop lijkt, maar de alarmist en de eunuch van de Chaháritas.'

Marsman kreeg nu het laatste woord in de kolommen van *De Nieuwe Eeuw.* Over Coster zweeg hij, op dit ene zinnetje na: 'Uw karakteristiek van Coster is totaal onjuist.' Het grootste deel van Marsmans respons was gewijd aan een precisering van zijn transformatietheorie.[40] Du Perron kon daarmee wel leven, al zag hij zelf de aard van de dichterlijke werkzaamheid meer als een uitdrukking van een menselijke inhoud. Uiteindelijk was hun meningsverschil te reduceren tot een verschil van smaak: als het erop aankwam, gaf Du Perron Van Ostaijen cadeau voor Slauerhoff.[41] In persoonlijke gesprekken kaartte hij nog wat na, met Marsman en Ter Braak in Rotterdam, en met Marsman en Engelman in Utrecht. Marsman gaf toe dat het woord 'creatief' door hemzelf en zijn geestverwanten vaak was misbruikt en hield het nu op het 'kriterium "lyries-esteties"'. Du Perron gunde hem dit standpunt; zelf zou hij meer gespitst blijven op de persoonlijkheid achter een bundel dan op de 'gaafheid' van elk afzonderlijk gedicht.[42] Du Perrons kritische methode bestond er dan ook in om uit het werk de persoonlijkheid te bepalen en daaraan weer het werk te toetsen.[43]

Evenals in zijn debat met Van Vriesland over Valéry had de theoretische kwestie zich verplaatst naar een niveau van subtiele onderscheidingen. Du Perron had niet de behoefte om eindeloos te theoretiseren; hij had zijn bedoeling duidelijk gemaakt en de standpunten waren over en weer verhelderd. Bovendien waren Marsman en hij elkaar op diverse punten dicht genoeg genaderd, dat hun vijandschap kon worden 'omgegist' in vriendschap.[44] Maar er was één kwestie blijven liggen die vroeg om een nadere uiteenzetting: Marsmans gunstige opinie over zijn oude vriend Dirk Coster.

Tijdschriften en stromingen

Hoe verzuild was het Nederlandse literaire leven in de jaren dertig? Toen de regering in 1917 het besluit nam om voortaan ook het confessionele onderwijs te subsidiëren, werd niet alleen het einde van de schoolstrijd gemarkeerd, maar was ook de verzuiling een voldongen feit geworden. De maatschappelijke segregatie naar levensbeschouwelijke zuilen werd zichtbaar in het dagelijkse leven: op school, in het werk, in de vrije tijd, zelfs in de winkels waar je je boodschappen deed. In de literatuur speelde dit ook, maar tevens deden zich andere factoren gelden.[45] De beweging van Tachtig had zich met haar belofte van totale vrijheid losgemaakt van het brede publiek. De kunst weerspiegelde niet langer wat er leefde in 'gans het volk', maar was de uiting van trotse individuen die zich stelden *tegenover* de burgerlijke maatschappij. Het individualisme en paganisme van Tachtig was een uiting van moderniteit die in zekere zin doorwerkt tot op de huidige dag. Waar de verzuilers streefden naar een totale beheersing van het individuele leven, wendden de kunstenaars van Tachtig en hun nazaten zich hooghartig af van de massa om hun eigen 'ik' na te jagen of te cultiveren. Wel werd er gaandeweg een andere invulling gegeven aan dit 'ik'. Zo had Du Perron vroeger gekoketteerd met een dandyesk-modernistische variant van 'ikke', maar in 1931 verdedigde hij een persoonlijkheidsconcept met existentiële trekken.

Ook na Tachtig was de kunstenaar zich over het algemeen blijven afficheren als lid van een sceptische elite - niettegenstaande alle pogingen tot formulering van een gemeenschapsideaal. Deze niet aan een van de zuilen gebonden literatoren bezaten een sterk cultuurpessimisme, stonden afkerig tegenover de massa en trokken zich terug op hun forten 'individualiteit' en 'autonomie'.[46] Vaak raakten zij ideologisch op drift, een verschijnsel dat kenmerkend is voor het proces van de moderniteit in het algemeen.[47] Tot de ongebonden literaire tijdschriften van het interbellum behoorden *De Gids* (sinds 1837), *Het Getij* (1916-1924), *De Stijl* (1917-1931), *De Vrije Bladen* (1924-1931), *Forum* (1932-1935) en *Groot Nederland* (1903-1944).

De verzuilde tijdschriften waren onder meer *De Stem* (1920-1957, humanistisch), *De Gemeenschap* (1925-1941, rooms-katholiek), *Roeping* (1922-1944, 1946-1963, rooms-klerikaal) en *Opwaartsche Wegen* (1923-1940, protestant). In 1932-1933 verscheen het tijdschrift *Links richten* van het Arbeiders Schrijverscollectief en in 1934-1936 *De Nieuwe Gemeenschap*, een afsplitsing van *De Gemeenschap* die spoedig in fascistisch vaarwater zou

komen. De meeste verzuilde tijdschriften waren allerminst monolithisch: er vond veel debat plaats in de bladen zelf en verscheidene medewerkers publiceerden in meer dan één tijdschrift.[48]

In recente literair-historische beschouwingen wordt gewezen op de 'tussenpositie' die Marsman innam: als vitalistisch kunstenaar profileerde hij zich in *De Vrije Bladen*, maar tegelijk voelde hij zich thuis bij *De Gemeenschap*, terwijl hij zelfs korte tijd aansluiting overwoog bij de moederkerk. Zo'n tussenpositie was echter geen uitzondering: ook andere kunstenaars hadden meerdere affiliaties, zij het wellicht niet zo uitgesproken als Marsman. Zo genoten Dirk Coster en zijn tijdschrift *De Stem* veel krediet bij een breed scala aan ongebonden literatoren, zoals H. Marsman, Elisabeth de Roos, Anthonie Donker, Theun de Vries en A. den Doolaard.[49] Menno ter Braak, wiens afscheid van domineesland vrij lang duurde, publiceerde geregeld in *De Stem.* Verder waren er katholieke schrijvers als Jan Engelman en Albert Helman die zich door hun katholieke oriëntatie niet lieten weerhouden om ook buiten de eigen 'zuil' actief te zijn. Engelman zou gedichten publiceren in *Forum*, Helman publiceerde - evenals Marsman - niet alleen in *De Gemeenschap*, maar ook in *De Vrije Bladen.*[50]

Volgens Albert Helman had de verzuiling geen enkel belang in de literatuur. Maar misschien was hier de wens de vader van de gedachte: Helman stond een harmoniemodel voor, waarbij je je niet hoefde te beperken tot je eigen nauwe kringetje.[51] Du Perron, als betrekkelijke nieuwkomer in het Nederlandse literaire leven, werd niet gehinderd door enig ontzag voor de bestaande situatie. Hij was degene die het conflictmodel introduceerde en die op bepaalde punten bewust een scherpe polarisatie nastreefde. Marsman had deze ongebruikelijke polemist 'de giftige Indischman' genoemd, alsof Du Perrons culturele achtergrond een zekere verklaring bood voor zijn sterk polemische inslag. Het was echter ook een kwestie van eigen aanleg en ontwikkeling. Marsmans kunstbroeder Helman moest niets hebben van het polemisch vuurwerk waarmee de Indische parvenu zich manifesteerde, en hoewel hij had gehoord dat Du Perron hem een van de weinige Gemeenschapsmensen vond die geen 'rotsmoel' had, voelde hij zich niet geroepen om persoonlijk kennis te maken. Ter Braak wilde hem graag in contact brengen met Du Perron, maar Helman weigerde categorisch en zou hem dan ook nooit ontmoeten.[52]

Ook D.A.M. Binnendijk had er geen behoefte aan persoonlijk kennis te maken met deze onheuse scribent.[53] Een soortgelijke reactie hadden Theun de Vries en A. den Doolaard, die zich stoorden aan Du Perrons totalitaire strijdwijze. Zij desavoueerden met name zijn in hun ogen on-

heuse bejegening van Dirk Coster. Ook Elisabeth de Roos, een literair criticus met intellectuele finesse, moest niet veel hebben van Du Perrons driftige gepolemiseer. Dit neemt niet weg dat zij hem op andere wijze nader zou komen.

De polarisatie die Du Perron nastreefde was er een op zuiver literaire gronden. Hij trok zijn grenslijnen niet, of maar zeer ten dele, op grond van levensbeschouwelijke verschillen. Het is juist opmerkelijk dat hij openstond voor letterkundigen van zulke uiteenlopende levensbeschouwelijke achtergrond. Misschien tot zijn eigen verbazing was hij in correspondentie geraakt met Engelman en Marsman: de eerste een vroom katholiek en de tweede iemand die zijn 'flirt' met het katholicisme achter de rug had. Het geloof speelde in hun correspondentie geen rol van betekenis. Du Perron had zich in zijn jeugd moeiteloos losgemaakt van het katholicisme; zijn geloofsafval was niet gepaard gegaan met de spreekwoordelijke 'worsteling' en daarom had hij ook geen last van enig ressentiment. Hij meende dat geloof een uiterst persoonlijke zaak was waar je niet vóór of tégen hoefde te zijn. In de door hem bewonderde 'Bildungsroman' *Jean Barois* (1913) van Roger Martin du Gard concludeert de hoofdpersoon, dat het religieuze gevoel per definitie ontsnapt aan de actie van de kritische geest.[54] Dit was ook Du Perrons standpunt. Zo bestookte hij Jan Engelman al in zijn tweede brief met zijn opinie dat het katholicisme, als *vorm*, 'natuurlijk aanvechtbaar' is, maar daarmee is nog niets over het *geloof* gezegd. Op 'het drijfzand van het geloof' kunnen 'de troepen van het verstand' alleen maar in de bodem zakken.[55]

Als niet ideologisch gebonden letterkundige vond Du Perron zijn waarden onderweg, in een confrontatie met de feiten. Elke dogmatiek was hem vreemd en het vooropgezette van elk programma, al dan niet religieus geinspireerd, wees hij af. Met deze houding kweekte hij vijanden, allereerst in confessionele kringen. In *Opwaartsche Wegen* van januari 1931 werd Du Perrons bundel *Parlando* besproken door Leo van Breen. Volgens deze protestantse recensent krijgen de twijfel en de wanhopige kanten van het aardse leven in Du Perrons bundel een veel te zwaar accent, hoewel de dichter ook weer geen 'absoluut pessimist' genoemd kan worden. Du Perron is eigenlijk een verdwaalde ziel: de 'apologie van de twijfel' gaat hem maar moeilijk af en verbergt zoveel tragiek, dat Leo van Breen voor de schrijver 'in andere en betere wegen' blijft geloven.[56] Van Breen slaat een vaderlijke, herderachtige toon aan, maar een anoniem christen komt in het februarinummer van *Opwaartsche Wegen* veel venijniger uit de

hoek. Onder het kopje ‘Hoort die hond bij die baas?’ gaat hij in op ‘Gesprek over Slauerhoff’:

> ‘In het December-nummer van De Vrije Bladen, verdedigt E. du Perron, Slauerhoff en zijn werk, in een vinnig tweegevecht met een onbekende “hij”.
> Een bulterrier had zijn baas niet heftiger kunnen verdedigen.
> Het geschiedt op de basis van: “aanvallen is de beste verdediging”.
> Jammer dat de bulterrier zich druk maakt tegen een ingebeelde vijand.
> Zijn aanval is doorzichtig en schijnt opgezet te zijn om het klopje op de flank en het klontje suiker bij de woorden: “brave hond hoor!”
> Is de baas echter gesteld op een dergelijke dienstijver? Heeft hij zulke hulp noodig?
> Hoort het beest eigenlijk wel bij hem?
> Is de baas niet sterk genoeg zelf zijn partuur te staan? Maar de hond blaft en gromt niet onverdienstelijk voor zijn soort.’[57]

Du Perron reageerde hierop met een ‘voetnoot’, die hij liet afdrukken in het maartnummer van *De Vrije Bladen.* Na een sneer dat het tijdschrift *Opwaartsche Wegen* vooral vermaard is ‘om zijn kerstboompoëzie’, schrijft hij: ‘Men heeft mijn hondse natuur meer gesinjaleerd; ik wijs dus, om de vergelijking even vast te houden, bedoelde kristen hièrop, dat mijn vechten hem koud kon laten, omdat noch voor een huisvol gesneden katers noch voor de bejaarde maagden wier hart door hun muziek gestreeld wordt, een hond zijn poot zelfs oplicht - tenzij en passant.’[58] Het was beneden hem om de anonieme christen te bestrijden, maar hij wilde wél even getuigen van zijn ‘gevoelens voor die heele bende’. In een brief aan Marsman trok hij de lijn meteen door naar Dirk Coster: ‘Het is duizelingwekkend, zoo walgelijk en laag humanitaire en christelijke menschen kunnen zijn; niet féroce, niet vol gezonde haat, maar, in één woord, *vilein.* U kent Coster - zeer goed zelfs, geloof ik -; ik niet. Welnu, ik ben er *zeker* van: dit geheel onder ons, - dat die man ook als mensch een pauvre sire - vol verborgen vuiligheidjes - moet zijn.’[59]

Ook *De Gemeenschap* liet zich niet onbetuigd: in het maartnummer van 1931 werd de *Nieuwe Eeuw*-discussie van Du Perron en Marsman geparodieerd met een briefwisseling tussen de fictieve heren Zanger, Van Dichteren, Reijmer, Van Groenlo en Blazer, die ernstig en quasi-subtiel debatteren over zaken als ‘creatief vitalisme en epigonisme’.[60] Het is een nogal zouteloze parodie. In een brief aan Marsman zette Du Perron zich af

tegen de ‘boerelullen en kantoorbediendes’ van *De Gemeenschap.* Sinds eind februari 1931 tutoyeerden de voormalige kemphanen elkaar en werd de toon van hun correspondentie bijna als die van oude vrienden. Terloops deed Du Perron een poging om Marsman los te weken uit die katholieke club: ‘Ik heb lust om serieus ruzie te krijgen met al die strontpompers [...]. Vooral die vervaarlijke Van Duinkerken en die gijnige Kuitenbrouwer werken me op de zenuwen. - Ik snap niet dat jij niet eens keet met ze schopt, ik heb nooit begrepen welke vreemde koketterie je in deze “Gemeenschap” houdt. En ook Helman is er toch 10 x te fatsoenlijk voor?’[61]

Het is opmerkelijk hoeveel Du Perron kon hebben van Jan Engelman. Als hij eenmaal iemand had aanvaard als een zuiver mens, een ‘honnête homme’, dan accepteerde hij ook kritische opmerkingen die hij van een ander niet zou hebben verdragen. De metafoor van de hond maakte opgang: Marsman had Du Perron in de periode van hun vijandschap een ‘hondsche en moerassige geest’ toegeschreven, de anonieme recensent van *Opwaartsche Wegen* had hem met een slaafs hondje vergeleken, in 1929 had Raymond Herreman in hem als criticus een foxterriër gezien, en nu kwam Jan Engelman, in een brief van 8 juni 1931, aanzetten met dezelfde vergelijking:

> ‘Uw gansche houding boeit mij zeer, maar in de eerste plaats omdat het mij aantoont, hoe woest een scherpe intelligentie en een gevoelig hart met zich-zelf overhoop kunnen liggen. E. du Perron is voor mij de onmisbare en onvermoeide (ook onvermoeibare?) fox-terrier van de literatuur, de principieele vijand van alles wat inert en in ruste is en zelfgenoegzaam is, maar deze hond blaft en bijt ook naar dingen die als monolithen zullen blijven staan, vele eeuwen nadat hij en zijn ergernissen, nadat hij en de onzen, zijn vergeten.’[62]

Du Perron bedankte Engelman voor zijn vriendschappelijk schrijven en maakte er enkele kanttekeningen bij: het gaat hem inderdaad om gevoelswaarheden en niet om algemene formules en programma's. Verder is het niet zozeer het inerte dat hem tegenstaat, maar de ‘vooze gewichtigheid’ die aan sommige toontjes kleeft, ook in de poëzie.[63] Met andere woorden: het was de pose die hem ergerde.

Du Perrons debat met Engelman ging in eerste instantie over de aard en functie van poëzie. In zijn tweede brief had Du Perron duidelijk ge-

maakt dat geloof en poëzie zijns inziens heel goed konden samengaan, zoals bij Guido Gezelle en Stalpaert van der Wiele. Maar hij verafschuwde het wanneer gedichten die zonder talent zijn geschreven, voor een bepaalde gemeente toch 'marktwaarde' kregen 'door de attributen van het geloof'. Hij geeft als voorbeeld het gedicht 'De Ravenzwarte' van Anton van Duinkerken - in zijn ogen 'een schaamteloos prul'.[64] Engelmans reactie is niet bewaard gebleven, maar in zijn brief van 8 juni 1931 stelt hij dat *De Gemeenschap* juist werd opgericht 'om de kunst, de schoonheid an und für sich veilig te stellen tusschen de overproduktie van katholieke "ethiek" omstreeks 1925'.

Volgens Engelman heeft Du Perron ten onrechte geen onderscheid gemaakt tussen katholieke tijdschriften die de ethiek hoog in het vaandel hadden geschreven en de esthetiserende *Gemeenschap*; als proponent van *De Gemeenschap* werd hij zelf 'herhaaldelijk voor een vieze aestheet gescholden'.[65] Dat Engelman een soort tussenpositie innam, maakte hem voor Du Perron interessant, maar het esthetische criterium was nu juist geen aanbeveling. Du Perron veegde al die termen - 'creatief', 'lyrisch', 'esthetisch' - van tafel. Volgens hem bleek hun ontoereikendheid, wanneer je de poëzie van Slauerhoff ermee zou willen beschrijven.[66]

In Du Perrons gedachtewisseling met Engelman kwamen dezelfde begrippen terug als in zijn debat met Donker en Marsman. Engelmans belangrijkste bijdrage was wel zijn recensie van *Parlando* in *De Nieuwe Eeuw* van 30 april 1931.[67] Evenals andere critici verwijt Engelman de dichter dat hij zijn gedichten de kans niet geeft zich 'in vrije vlucht te verheffen' boven de ironie en de anekdote. Het lijkt alsof Donker spreekt wanneer Engelman zegt: 'Gewoonlijk knijpt Du Perron af, gaat hij opzettelijk tegen den toon aan zingen, waar tot die opvaart de kans bestaat.' Engelman verklaart deze moedwillige verstoring van de lyrische mogelijkheden uit Du Perrons vrees 'voor een mooischrijver te worden aangezien'. Du Perron trekt zich te weinig aan van 'de ondefinieerbare toonhoogte en toonvolte van het vers', die Slauerhoff wél verwezenlijkt.

Dat Engelmans esthetische begrip toch ook in grote mate werd bepaald door de ethiek, blijkt uit zijn opmerkingen over Du Perrons 'koppig-verneinende geest' en over diens 'eenzijdig' zoeken van '"le Beau du Laid" en de hallucineerende zinneloosheid van de schepping'.[68] En wanneer Engelman de wens uitspreekt dat Du Perron zijn conflict zal overwinnen, de 'bestanddeelen van zijn gevoel' in beter evenwicht zal brengen en 'de miskenningen die hij zijn geest ziet aangedaan' zal verwerken 'in een

hooger humaniteit', lijkt het alsof Leo van Breen aan het woord is - de pastoor had gesproken.

Du Perron ging niet in op de ethische prikkels in Engelmans bespreking, maar wel op diens opmerking dat hij bang zou zijn om voor mooischrijver door te gaan. Hij hield Engelman voor dat zijn vrees 'in wezen een soort wantrouwen [was] voor het prestige van den *kunstenaar*'. Hij zou liever *Le rouge et le noir* hebben geschreven dan *Les fleurs du mal*, want voor proza moet je meer presteren om dat prestige te verdienen. Een prozaschrijver moet 'menschenkennis, ervaring, gevoel voor proporties, smaak en creativiteit' bezitten om een treffend verhaal te schrijven. Daartegenover is de poëzie in Du Perrons ogen 'eigenlijk een erg flatteus, of geflatteerd [...] genre, een soort troetelkind van de literatuur, dat tot taak heeft, meer dan de andere kinderen, edel en mooi te zijn, maar dat daarvoor dan ook allerlei privileges ontvangt'.[69] Hier formuleert Du Perron een standpunt dat in hoge mate kenmerkend zou zijn voor het tijdschrift *Forum*: de voorkeur voor proza boven poëzie.

Du Perron beslechtte zijn poëziedebat met Engelman op poëtische wijze. In het sonnet 'Voor een paradijsvaarder' steekt hij de draak met de 'verheven' opvatting van poëzie:

Voor een paradijsvaarder

(Aan Jan Engelman)

Veroorloof mij u nogmaals af te wijzen,
binnen de maat van een veracht sonnet:
de Schoonheid wreekt zich, want ik sterf van pret
om al uw kostloos bovenwerelds reizen.

Uw buitelingen tussen paradijzen
met als eindhaven toch een kleevrig bed -
moet men niet dom zijn, om zo nauwgezet
steeds weer een nieuw soort hemel aan te krijsen?

Wij spreken werklik niet dezelfde taal:
ik ben geen dichter, dat staat vast, en de aarde
is mij genoeg, zelfs voor één enkle maal.

Voor u de zang der sferen en de wijn
die poëzie heet: een geijkte waarde.
Dit is jenever? - Voor mijn part azijn.[70]

Du Perron begon al vrij vroeg uit te zien naar een tijdschrift waar jongeren hun werk, en dan vooral hun proza, in kwijt zouden kunnen. Everard Bouws, die als relatie van Nijgh & Van Ditmar een stevige vinger in de pap had, hield Du Perron op de hoogte van de voortgang van zakelijke initiatieven. Zo had er op verzoek van de directeur van Nijgh & Van Ditmar, Doeke Zijlstra (1889-1940), overleg plaatsgevonden met de redactie van *De Vrije Bladen* over een mogelijke overname van het tijdschrift. Dit plan ging niet door, maar Zijlstra had zijn ambities kenbaar gemaakt.[71]

Du Perron verlangde naar een tijdschrift dat het midden zou houden tussen *De Gids* en *De Vrije Bladen* en dat minstens zesennegentig bladzijden per nummer zou moeten tellen om romans te kunnen voorpubliceren. Het verzuilde literaire landschap was mede debet aan het ontbreken van zo'n blad: 'Het is IDIOOT dat in Holland, waar zooveel tijdschriften, tot in de provincies toe, bestaan, waar iedere vak-organisatie haar eigen blad kan hebben, geen *groot*, *sterk* tijdschrift voor de werkelijk levende letteren kan bestaan, niet faute de combattants, mon vieux, maar faute d'argent.'[72] Het belangrijkste was om een geldschieter te vinden. Overigens stond Du Perron bepaald niet te trappelen om zelf redacteur te worden. Een aanbod van Van Wessem om zitting te nemen in een grootser opgezette *De Vrije Bladen* wees hij af, vooral wegens zijn afkeer van 'den frik Binnendijk'.[73]

Wie die ambitie wel had, was de onvermoeibare Everard Bouws, die er alles aan deed om de geesten rijp te maken voor hetzij de oprichting van een nieuw tijdschrift hetzij een uitbreiding van *De Vrije Bladen.*[74] Ter Braak had over dat laatste plan uitgesproken ideeën: allereerst zou Du Perron in de redactie moeten komen, de man die sinds hun kennismaking zo'n bevrijdende invloed op hem had gehad. Verder stelde hij - naast zichzelf - Van Wessem, Marsman en Van Vriesland voor als redacteuren. Binnendijk zou zich uit de literatuur willen terugtrekken.[75] Maar Ter Braak had buiten de ambities van Bouws gerekend: deze had zichzelf de functie toebedacht van redactiesecretaris, die sinds jaar en dag was bekleed door Constant van Wessem. Het was niet voor alle betrokkenen meteen duidelijk dat Bouws namens Zijlstra onderhandelde, en velen stoorden zich aan zijn eerzuchtige optreden.[76] Du Perron distantieerde zich resoluut van Bouws' pogingen om Van Wessem zelfs helemaal buiten de redactie te houden.[77] Overigens liet hij meteen weten dat hij zelf liever buiten de officiële besprekingen bleef, mede omdat hij niet in een creatieve fase verkeerde en tijd nodig had om te rijpen tot beter werk. Hij wilde geen instituut worden, zoals Anthonie Donker.[78] Maar achter de coulissen bemoeide hij zich wel degelijk met de voorbereidingen.[79]

De opstelling van Bouws en Zijlstra tegenover Van Wessem maakte een reorganisatie van *De Vrije Bladen* onmogelijk. Er werd afgesproken om in augustus 1931 te overleggen over de oprichting van een geheel nieuw tijdschrift.[80] Op 8 augustus was het zover. Op Gistoux voerden drie heren een maskerade op: Du Perron, Ter Braak en Bouws tooiden zich met grote snorren. Du Perron, die zich de grootste snor had aangemeten en een nauwsluitend jasje droeg, keek in de lens met de vorsende blik van Friedrich Nietzsche. Ter Braak, met een kleinere snor, correct de armen over elkaar gevouwen, moest doorgaan voor Nietzsches secretaris Peter Gast. Ook Bouws had zich van een martiale knevel voorzien. Paul Méral, een kennis van Franz Hellens, zag het schouwspel aan en zei quasi-diepzinnig: 'Een meneer met een groote snor wordt de man van zijn snor.'[81] In deze ontspannen sfeer werden de heren het gauw met elkaar eens. Bouws mocht vervolgens trachten de zaak rond te krijgen met de uitgever. Deze kweet zich volijverig van die taak en bedacht zelfs de titel van het tijdschrift: *Forum.*[82] Opnieuw werd hij door Zijlstra gesouffleerd.

De uitgever had twee desiderata: dat er een Vlaamse mederedacteur zou komen en dat Bouws in de functie van redactiesecretaris het contact met de uitgeverij zou onderhouden.[83] Dat *Forum* met Du Perron en Ter Braak als redacteur een 'snedig karakter' zou krijgen, vond Zijlstra allerminst bezwaarlijk.[84] Maar een eventueel redacteurschap van Marsman wees hij af wegens diens 'uiterlijke agressiviteit'.[85] Marsman hield de eer aan zichzelf: hij wilde wel aan het nieuwe tijdschrift meewerken, maar redacteur hoefde hij niet te worden.[86] Zijlstra zag in Maurice Roelants de ideale Vlaamse mederedacteur die een brug zou kunnen slaan tussen noord en zuid. Niet voor niets was zijn bijnaam het 'arrangeurke'.[87] Zijlstra vroeg hem om met zijn doorslaggevende stem vooral te letten op 'menselijke literatuur uit Nederland en Vlaanderen'.[88] Du Perron verdedigde Zijlstra's keuze voor Roelants; hij had hem in Brussel goed genoeg leren kennen om in te durven staan voor zijn geschiktheid, ook qua opvattingen.[89] Zo werd het dus een redactie van drie man: Ter Braak, Du Perron en Roelants, plus Bouws als redactiesecretaris, maar alleen met een adviserende stem.

In het circuit van ongebonden literatoren werden de kaarten opnieuw geschud. De oprichting van *Forum* had grote consequenties voor het bestaansrecht van *De Vrije Bladen.* Du Perron moest aan Van Wessem uitleggen dat de oprichting van een nieuw tijdschrift ook al een optie was geweest toen er nog pogingen in het werk werden gesteld om *De Vrije*

Bladen te reorganiseren. Er was dus geen sprake van ‘defectie in den rug’, zoals Van Wessem meende.[90] Uiteindelijk schikte Van Wessem zich morrend in de nieuwe situatie. Hij besloot om *De Vrije Bladen* voortaan in cahiervorm uit te geven; elk cahier zou dan aan één onderwerp worden gewijd.

Binnendijk, ondanks zijn verklaring zich uit de literatuur te willen terugtrekken, voelde zich door Ter Braak verraden. Sinds 1923 hadden zij een drukke correspondentie gevoerd in een sfeer van wapenbroeders, maar de laatste tijd had hij zijn vriend voelen afdrijven. Op 29 september 1931 schreef hij Ter Braak een brief, waarin hij hem ‘verraad’ verweet aan *De Vrije Bladen.* Bovendien was er ‘sinds eenigen tijd’ in Binnendijk ‘een weerzin’ gegroeid ‘tegen verschillende van [Ter Braaks] gedragingen en gestes’. Maar het breekpunt was wel dat hij had gekozen voor Du Perron: ‘[...] ik stel er ook geen prijs op mét hem je vriend te zijn’. De brouille tussen de oude vrienden zou geruime tijd duren: pas in juni 1933 namen zij de correspondentie weer op.[91]

Inmiddels had Ter Braak in brieven en artikelen een debat gevoerd met Anthonie Donker - zoals Du Perron vóór hem en met ongeveer hetzelfde resultaat. Ter Braak had Donker in een brief van 15 april 1931 ‘eclecticisme en neiging tot administrateurschap’ verweten. Donker had zich afgezet tegen Ter Braaks ‘dogmatisme’, waartegenover hij zijn eigen humanistische ideaal van de curiositas stelde. Volgens Ter Braak kwam dit ideaal neer op een ‘uiteindelijk gemis aan keuze, aan durf, dat je zelf tot een soort schijn-objectiviteit idealiseert’.[92] Slauerhoff, nooit te beroerd om een smeulend vuurtje aan te wakkeren, stuurde Donker voor *Critisch Bulletin* een artikel toe, waarin hij hem ‘de paladijn’ van Coster noemde. Uiteraard weigerde Donker het stuk.[93] Maar vervolgens kreeg hij zijn trekken thuis in een artikel dat Ter Braak in *De Vrije Bladen* plaatste: ‘Anthonie Donker, administrateur’.[94]

Ter Braak formuleerde hierin zijn standpunt, dat ‘de keuze, de verwantschap tussen schrijver en lezer [...] het enige [is], wat in de litteratuur *volstrekte waarde* heeft’. Dit was ook Du Perrons mening en het werd een van de belangrijkste programmapunten van *Forum.* Een logisch vervolg was dat Ter Braak zijn medewerkerschap aan *Critisch Bulletin* beëindigde. Donker betreurde dit, evenals Ter Braaks stuk over hem, dat hij een ‘typisch voorbeeld’ vond ‘van een steeds meer gebruikelijke, averechtsche methode van kritiek, die den strijd der ideeën op den achtergrond brengt en het persoonlijke bedisselen en kapittelen op den voorgrond, zoodat het geheel meer van sensatie, geharrewar en incident dan ideeënconfrontatie heeft’.[95]

Op 11 november 1931 kwam het eerste nummer van *Forum* uit. Het nummer opende met een programmatisch stuk dat was geschreven door Ter Braak, maar elke redacteur had er zijn 'korrel zout' aan toegevoegd.[96] De redacteurs zetten zich af tegen het primaat van de poëzie met zijn 'lyrische gemeenplaatsen', die ten koste gaat van de gehele mens en verdedigden 'de opvatting, dat de persoonlijkheid het eerste en het laatste criterium is bij de beoordeeling van den kunstenaar'. Verder gaven zij te kennen enghartig provincialisme te willen overschrijden door ook buiten de grenzen te kijken, terwijl ze de polemiek - als levensbevestiging - niet uit de weg wilden gaan.[97]

In het Zwitserse Zuoz, waar hij leraar was aan een internationaal lyceum, las Donker het eerste nummer van *Forum* binnen een week na de verschijning. Heet van de naald reageerde hij erop in brieven aan vrienden, onder wie Dirk Coster: 'Zooals ik net aan van Tricht schreef: beginselverklaring vrijwel als De Stem, inhoud vrijwel als De Vrije Bladen, de toon alleen wat zuurder en pedanter, dank zij de redactie.'[98] Donker wist nog niet wat hem en Coster boven het hoofd hing. *Forum* zou het podium worden voor een definitieve afrekening met de 'Hollandse halfzachtheid'.

Uren met Dirk Coster

Ter Braak had gelijk met zijn uitspraak over Du Perrons bevrijdende invloed op hem, maar omgekeerd werkte Ter Braak stimulerend op Du Perron, vooral in de literaire strijd. Op 3 mei 1931 stuurde Du Perron exemplaren van *Voor kleine parochie*, zijn nieuwe bundeling cahiers van een lezer, toe aan enkele vrienden. In Ter Braaks exemplaar schreef hij: 'Voor Menno ter Braak, / dwars door het dominee- / schap in en buiten de / literatuur. / In vriendschap.'[99] Niettemin had hij zich voorgenomen de literatuur even te laten voor wat zij was. De literatuur zat hem 'tot dààr' - en daarmee bedoelde hij met name: het schrijven *over* literatuur. Hij wilde eigenlijk het liefst zelf literatuur maken - het 'leven' op papier zetten -, maar dat lukte nu even niet.[100]

De recensies van *Voor kleine parochie*, in variaties van lauw tot negatief, begonnen binnen te komen. Dirk Coster, geïrriteerd door de schimpscheuten aan zijn adres, schreef in *De Stem* van mei 1931 zijn artikel 'Een vijand gevraagd'. Volgens de geplaagde tijdschriftleider had het spelletje nu wel lang genoeg geduurd. Du Perron moest zich nu maar eens volledig uitspreken:

> ‘Een behoorlijk mensch heeft recht op behoorlijke vijanden. En ik? Wat heb ik? Is dat nu mijn deel, *mijn* vijand? - deze slungel die jaar in jaar uit aan mijn hielen hangt met zijn armzalig ristje van zes eeuwig eendere scheldwoorden, die hij alleen maar herhalen kan, niet eens varieeren. Ik word dus nu kwaad op Ed. Du Perron. 't Is uit tusschen ons, gedaan met de idylle. Ik wil hem niet meer! Ik hou niet meer van hem! Ik wil een betere vijand. Ik ben wat beters waard. Ik krijg nu neiging me eindelijk om te draaien en niet-meer-vriendelijk te snauwen: doe dan toch wat, sukkel! Trek je mes dan! (Ik bedoel natuurlijk: schrijf een behoorlijk essay, of een goede grap). En kan je niet... ruk dan uit...’[101]

Ter Braak stuurde het bewuste nummer van *De Stem* onmiddellijk aan Du Perron en suggereerde hem dat deze uitdaging van Coster een prima aanleiding was om ‘een *grondig* essay over zijn grondeloosheid te schrijven. Maar dan nu ook werkelijk *afdoende*, *fundamenteel*! Ik zou het zelfs zoo snijdend en zakelijk mogelijk doen, op de kern van de zaak af.’[102] Maar Du Perron had daar absoluut geen zin in, voor zo'n grondig essay zou hij 's mans proza volledig moeten doornemen - wou Menno hem dat aandoen? Waarom schreef hij zelf niet dat essay?[103] Du Perron volstond met het schrijven van een sarrende ingezonden brief aan *De Stem*, waarin hij Coster aanraadde zijn eerdere polemische stukken te herlezen. Coster deed alsof de zending hem niet had bereikt, maar de redactie van *Den Gulden Winckel* gunde Du Perron zijn morele ‘droit de réponse’ en drukte zijn antwoord af.[104]

Intussen correspondeerden Ter Braak en Du Perron als twee wapenbroeders over de literaire situatie in Nederland. Voor Du Perron was ‘de Nederlandsche dikdoenerigheid’ de ware vijand. Als een strateeg maakte hij de balans op: Ter Braak had afgerekend met de jong-katholieken, samen hadden ze de ‘poëzie-aestheten’ aangerand, wat ze nu nog zouden kunnen doen was de zogenaamde revolutionairen bekijken ‘en verder de vele soefi-orden, die van Coster in top’.[105] Hoewel hij nog in juni klaagde over zijn totale gebrek aan schrijflust, meldde Du Perron tegen het einde van juli dat hij nu toch was begonnen ‘aan het werkje over Coster’.[106] Misschien was het Costers treurige artikel ‘Slauerhoff de bloedbedropene’ dat voor hem de doorslag had gegeven.[107] Immers, wie aan Slau kwam, kwam aan Du Perron!

Als Du Perron zich eenmaal op een bepaald onderwerp stortte, deed hij dat grondig en geconcentreerd. Hij las alle werken van Dirk Coster en

hield zijn vrienden op de hoogte van zijn vorderingen. Op 28 juli had hij vijfendertig bladzijden geschreven over *Marginalia* en *Dostojevski.* Du Perron geloofde niets van Costers smaak voor het demonische in Dostojevski: het was allemaal 'aangeleerd', in werkelijkheid was Coster doodsbang voor de demonische personages van de Rus.[108] Aangevuurd door Ter Braaks aanwezigheid op Gistoux had Du Perron in augustus honderdtwee bladzijden klaar: zes van de tien hoofdstukken.

Elisabeth de Roos had Du Perron gevraagd of hij zijn boek niet 'Uren met Dirk Coster' zou noemen, 'zoals een ander úren met "Platoon" doorbrengt'.[109] Du Perron vond het een uitstekend idee. Hij schreef haar op 9 augustus dat het tiende en laatste hoofdstuk 'op de rustigste wijze *vernietigend* [moest] zijn. Ik hoop dat ik het haal! Dit *type* mensch veracht en verfoei ik werkelijk met het beste wat er in mij is. Dat het verder om Coster gaat en niet bv. om Prof. Casimir is misschien bijzaak.'[110] Op 24 augustus had Du Perron honderdzevenenzestig bladzijden en was zijn Costeriade op een oor na gevild. Hij had overwogen het militante geschrift op te dragen aan Elisabeth de Roos, als leverancier van de titel, maar achteraf bedacht hij dat dit zou zijn als het plaatsen van een roosje op een tank.[111] Mogelijk was Du Perron er ook niet zeker van of Elisabeth de Roos zijn polemische krachttermen wel op prijs zou stellen. Had Ter Braak hem niet subtiel gewaarschuwd dat zij het frequente gebruik van het woord 'emmerdeur' in *Démasqué der schoonheid* zo helemaal 'niet netjes' vond?[112] Uiteindelijk zou *Uren met Dirk Coster* worden opgedragen aan J. Slauerhoff.

Oppervlakkig gezien had de strijd van Du Perron en Ter Braak tegen Coster 'de allure van een Brüderkrieg'.[113] Ook Coster eiste van een criticus dat deze in de eerste plaats een standpunt bepaalde. Coster was noch een epigoon noch een vormfetisjist, terwijl ook hij een persoonlijke literatuur voorstond.[114] Echter, voor Coster was niet 'persoonlijkheid' maar 'menschelijkheid' het beslissende criterium in de literatuur. Hiermee beklemtoonde hij een levensbeschouwelijke, humanistisch gekleurde waarde, die hem in zijn bloemlezing *Nieuwe geluiden* had doen kiezen voor de humanitaire broederschapslyriek. Coster bezat geen antenne voor de werkelijk moderne geluiden van Van Ostaijen en Slauerhoff, terwijl Dostojevski's demonie hem in essentie vreemd bleef. Du Perron ergerde zich vooral aan de humbug van Costers waardebepalingen, de deining van zijn onmatige stijl, en vond het onbegrijpelijk dat zo velen daar niet doorheen zagen.

Du Perrons strijdschrift is vaak geprezen om de koele analyse van Cos-

ters pompeuze stijl. Ton Anbeek vergelijkt Du Perrons procédé met 'het plukken van een kip': één voor één werden Costers werken kritisch aan rafels gescheurd.[115] Maar het ging om meer dan Coster alleen: in deze eens alom gewaardeerde leidsman werd de Hollandse dikdoenerigheid geattaqueerd. Zo zijn in de *Uren met Dirk Coster* ook 'minuten' opgenomen met Anthonie Donker, die eerst een aai over de bol krijgt (hij is superieur aan Coster en zoveel indringender), maar vervolgens steeds sarcastischer wordt bestreden wegens zijn naïeve pogingen om Coster uit de brand te helpen. Geen wonder dat Donker dertig jaar later nog barstte van woede: hij ontkende dat Du Perron zo'n koele stijlanalyse zou hebben gegeven, nee, zijn boek was bovenal rancuneus, 'een wraakoefening over alles wat aan Holland zijn afkeer, afkeuring en ergernis opwekte'. Weer kwam de metafoor van de hond voor de dag:

> 'Du Perron heeft op het vaderlands erf de hond op Dirk Coster losgelaten en hij is dat blijven doen, eigenlijk zag bijna iedereen met tegenzin toe, ook zij die hun bewondering voor Coster eenmaal met verheffing van stem hadden te kennen gegeven, Roland Holst en Nijhoff, Marsman en Engelman, Bloem en Greshoff. Men kon zich over een zo felle bijtlust slechts verbazen, maar men gaf zich er geen rekenschap van dat de hofhond zijn woede koelde tegen de ketting waaraan hij had vastgelegen en afschoot op de eerste de beste die zo vrij op dat erf rondliep alsof hij er heer en meester was. De aanval op Coster was niet anders dan een poging tot zelfbevrijding. Wat Ter Braak moeizaam maar nog gebonden deed in *Afscheid van domineesland*, dat deed Du Perron, heftiger van temperament, en met feller rancune geladen tegen het *moederland*, in *Uren met Dirk Coster.*'[116]

Donker kon slechts rancune zien, waar Du Perrons invalshoek de strijd voor eigen waarden was. Wel had Donker gelijk dat allerlei literatoren lange tijd bewonderaars van Coster waren geweest. Ter Braak hoorde daar niet bij, maar hij had jarenlang loyaal meegewerkt aan *De Stem* en was er zelfs bij geweest toen op 10 januari 1931 het tienjarig bestaan van het tijdschrift werd gevierd.[117] Literatoren die Coster als hun leermeester beschouwden, reageerden geschokt op Du Perrons schotschrift. Toch was Coster in *De Vrije Bladen* al herhaaldelijk aangevallen op zijn verkeerde kijk op de moderne poëzie.[118] Een onhollandse geest als Victor van Vriesland had zich scherper geuit over de man, wiens 'sonore en diepzinnige wijsheden' hij haatte.[119]

Evenals Paul van Ostaijen dat had gedaan, bestreed Du Perron in Coster het provinciale Holland.[120] Maar nieuw was zijn nadruk op Costers opgeblazen stijl; zelfs Ter Braak moest bekennen dat hij zich in zijn jeugd had laten bedwelmen door de 'verleidelijke sonoriteit' van een aantal door Du Perron geciteerde frasen.[121] Boeiend aan het geval Coster is zijn vereenzelviging met het slachtofferschap: vijf, zes jaar voordat Du Perron zijn *Uren* schreef, voelde Coster zich al een outcast en verschoppeling, alsof 'al de vijandschap en alle grieven van de wereld alleen op hem, Coster, [waren] gericht'. Het was alsof hij met zijn curieuze artikel 'Een vijand gevraagd' het vonnis dat hij vreesde onbewust ook heeft willen uitlokken.[122]

Dat vonnis was gericht tegen de estheet en de ethicus, die naar Du Perrons inzicht in de persoon van Coster een monsterlijke samenhang vertoonden.[123] Donkers gegoochel met de termen 'ethicisme' en 'estheticisme' brachten hem in de buurt van Costers vaagheden. Eigenlijk was er voor Du Perron maar één conclusie mogelijk: Coster, 'die noch een eenzijdig etikus, noch een dito esteet wil zijn, is dan alleen door het nauwste twee-in-een volledig te dekken: hij is een estetetikus, d.w.z. als etikus een schrikwekkend esteet, en als esteet een vervaarlik etikus'. Nee, herneemt Du Perron, Coster is 'daarbij vooral on-speels, ernst-vol, pateties', dus we zouden hem beter een 'patestetetikus' kunnen noemen, of liever nog: een 'pathaesthetheticus', met al die hijgende h's.

Als voormalig lid van de 'on-serieuze escouade van de Vlaamse letterkunde' zet Du Perron zich af tegen het ondraaglijke gebrek aan lichtheid van Costers loodzware proza, zijn zwoegerige navertellen, zijn 'geestelike traagheid' en 'de zware zelfgenoegzaamheid waarmee hij over zijn gelijk nasmakt'. Ook mist Du Perron bij Coster analyse en variatie van toon. Het is altijd weer diezelfde 'waarheid-van-iedereen, die ons als een uiterste ontdekking wordt aangeboden! de Charitas is goddank op weg'. Costers opstellen lijden aan de utilitaire kijk van een ethicus en als schrijver wordt hij de dupe van zijn eigen grote woorden. In de 'lange deining en volle zwelling' van de Costerlijke stijl verdwijnt elke scherpte.

Dat Coster toonde geen enkel benul te hebben van de grootheid van Multatuli en Couperus was voor Du Perron een duidelijke diskwalificatie. Hij zette Coster neer als een vulgarisator met ethische bijbedoelingen, die daardoor niet vermocht door te dringen tot het 'werkelik menselik (niet Costerlik-menselik) temperament' van Multatuli. Maar Coster had helemaal een brevet van onvermogen gegeven, toen hij over de huidige tijd had beweerd dat er 'in den hoogsten zin van dit woord [...] geen literatuur

meer [was] ontstaan, nergens in dit Europa voor zoover wij kunnen zien...'. Weer had Coster zich laten gaan in grote woorden die hij niet kon verantwoorden. In feite vreesde hij de afgrond van het hier en nu, een afgrond die hij ook in Dostojevski's werk niet vermocht te peilen. Coster miste ten enenmale de moed en luciditeit die daarvoor nodig zijn.

Einde oefening. Op 4 september 1931 vertrok Du Perron naar Nederland, 'het lijk van Coster' in zijn koffer. Een van de eersten die het manuscript te lezen kreeg was Elisabeth de Roos.

Eindnoten:

1 Martin du Gard, *Jean Barois*, p. 205.
2 *Brieven* II, p. 302 (15-10-1930 aan V.E. van Vriesland).
3 Du Perrons vertaling verscheen in 1932 onder de titel *De arme hemdenmaker* als nummer 4 van de Kaleidoscoop-serie. Uitgever was A.A.M. Stols (Brussel & Maastricht). In sommige exemplaren staat op de titelpagina: 'De arme hemdenmaker / Valery Larbaud / vertaald door / Eduard du Perron / W.L. Salm & Co., Amsterdam'.
4 *Brieven* II, p. 263 (26-8-1930 aan W.A. Kramers).
5 *Brieven* II, p. 282, 324, 353 (24-9, 25-10 en 16-11-1930).
6 *Brieven* II, p. 479 (24-3-1931 aan G.H. 's-Gravesande).
7 Zie: *Vw* I, p. 117. 'Saint-Just' verscheen voor het eerst, samen met twee andere door de revolutie geïnspireerde sonnetten, in *Groot Nederland*, jrg. 31, [± maart] 1933, p. 289-290. Het eerste sonnet, 'De vooruitgang' is ook in het *Vw* opgenomen, het tweede sonnet, 'Maar heden...', is nooit herdrukt. Du Perron had de drie sonnetten eerst aan *Forum* aangeboden, maar Menno ter Braak schreef op 2-5-1932 aan Maurice Roelants: 'Ik persoonlijk vind Eddy's Panopticum met die verstoken anti-critiek niet zoo erg gelukkig, ook de verzen vind ik niet zeer geslaagd, van Saint Just had hij toch zeker iets beters moeten kunnen maken. Wat denk jij ervan?'
8 Volgens *Brieven* II, p. 354 n, zou het Adé Tissing zijn geweest die Du Perron samen met Edy Batten ontmoette. Echter, in hoofdstuk 25 van *Hlvh* wordt beschreven hoe Arthur Ducroo '3 jaar geleden' een ontmoeting had met Arthur Hille. In een aantekening bij deze passage in het Greshoff-exemplaar schrijft DP: 'Ik was met Feicko Tissing, die ook in Holland was - een ontmoeting die ik hier heb weggelaten.' Zie: *Vw* III, p. 386; *Hlvh* 1996, p. 312, 478.
9 Zie: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 22.
10 *Brieven* II, p. 365 (5-5-1930 aan V.E. van Vriesland).
11 Op 9-12-1930 gaf Malraux in Rotterdam een lezing over kunst in Azië, waarbij aanwezig waren: Slauerhoff (op verlof na zijn reis als scheepsarts), Darja, Ter Braak en Bouws. Zie: noot 8.
12 Malraux adviseerde Willink om opnieuw de abstractie te beoefenen - een raad die deze niet ter harte nam. Zie: Willink, 'Een omgekeerde ontwikkeling', p. 33. Zie ook: Mulder, *Willinks waarheid*, p. 43-44.
13 *Brieven* II, p. 367 (15-12-1930 aan C. van Wessem).
14 Hij beschrijft zijn leesavontuur in het opstel 'Flirt met de revolutie' (1931-1932). Zie: *De smalle mens*, p. 80-97; *Vw* II, p. 482-500. Michail Aleksandrovitsj Bakoenin (1814-1876) was de grondlegger van het anarchisme.
15 *Brieven* III, p. 75 (12-5-1931 aan F. Hellens).
16 *De smalle mens*, p. 94; *Vw* II, p. 497. DP geeft zijn opstel dan ook de geuzentitel 'Flirt met de revolutie'.
17 Trotski had geschreven: 'er ontbreekt aan het boek een natuurlijke affiniteit tussen de schrijver, ondanks alles wat hij ervan weet en begrijpt, en zijn heldin, de Revolutie.'
18 De ondertitel luidde: *Bloemlezing uit de Nederlandsche poëzie na 1918.*

19 Eigenlijk stonden er 38 namen in de bloemlezing, maar John Ravenswood was een pseudoniem van Slauerhoff, die ook onder zijn eigen naam figureerde. Van DP waren opgenomen: 'De douairière' en 'Adriana de Buuck'.
20 *Brieven* II, p. 357-358 (19-11-1930 aan D.A.M. Binnendijk).
21 Binnendijk (ed.), *Prisma*, p. 17.
22 *Brieven* II, p. 360 (22-11-1930 aan D.A.M. Binnendijk).
23 *Brieven* II, p. 358 (19-11-1930 aan C. van Wessem).
24 Ter Braak, 'Prisma of dogma?' Herdrukt in: Ter Braak, *Vw* 1, p. 348-355.
25 Zie ook: Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 398.
26 Zie ook: Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 379. Volgens Oversteegen was Ter Braak 'vooral de ontvangende partij'.
27 *Bw* I, p. 12 (25-11-1930 aan TB).
28 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 1, 146, 230-231. Oversteegen beklemtoont overal in zijn studie, dat het begrippenpaar 'vorm of vent' geen zuivere tegenstelling vormt, omdat er twee probleemvelden door elkaar worden geschoven: dat van de poëtica (vormtheorie van Nijhoff) en dat van de kritische normen (persoonlijkheidseis). Nijhoff zelf had dit ingezien en hield zijn uitspraken over de poëtica dan ook strikt gescheiden van zijn literair-kritische praktijk.
29 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 196.
30 Vgl. Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, p. 149.
31 Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 371.
32 In 1929 was Marsman teruggekeerd in de kring van *De Vrije Bladen.* Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 202. Oversteegen wijst op de doorwerking van de theorieën van de latere *Beweging* op zowel Marsman als Binnendijk. Zijn opvatting dat Marsman zich in deze periode nauw lieerde aan Binnendijk en dat zijn estheticisme weer sterker werd, is bestreden door Jaap Goedegebuure in: *Op zoek naar een bezield verband*, p. 238.
33 *Brieven* II, p. 397 (22-1-1931 aan H. Marsman).
34 *Tegenonderzoek*, p. 106-116; *Vw* II, p. 275-283.
35 *Tegenonderzoek*, p. 126-127; *Vw* II, p. 289-291.
36 *Brieven* II, p. 399-400 en n 2 (25-1-1931 aan H. Marsman).
37 Vgl. *Brieven* II, p. 412-413; 422-423 (3 en 7-2-1931 aan W.A. Kramers). Kramers had eerder zijn 'Gesprek over Slauerhoff' afgewezen. Hij zou echter in de rubriek 'tijdschriftenschouw' een aantal passages uit het debat van Du Perron en Marsman citeren en van verbindend commentaar voorzien. Zie: Kramers, 'Het "kreatieve"'.
38 Marsman / Du Perron, 'Over het "kreatieve" in onze nieuwe poëzie'.
39 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 276-277. Oversteegen meent dat Marsman en DP dichter bij elkaar stonden dan de laatste wilde toegeven.
40 'De *vorm* als *kracht*, scheppingskracht transformeert, als het tot een kunstwerk komt deze [eerder genoemde] materie, of zij banaal of verheven is, of wat dan ook. Dit transformatie- (en tegelijk: zuiverings-) proces voltrekt zich ook, bij lectuur, in den ontvankelijken lezer.'
41 Zie: Goedegebuure, *Op zoek naar een bezield verband*, deel I, p. 245.
42 *Tegenonderzoek*, p. 140, 143; *Vw* II, p. 301, 303-304.
43 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 407.
44 Vgl. ook de opdracht die Du Perron schreef in een exemplaar van *Nutteloos verzet* (1929): 'Aan H. Marsman / met omgegiste gevoelens van vijandschap / (en zonder veel verzet) // E. du Perron, // Brussel, 2 Maart '31.'
45 Mijn interpretatie van de stromingen in de literatuur en het literaire leven is grotendeels gebaseerd op: Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990.*
46 Idem, p. 202.
47 Idem, p. 209.
48 Vgl. Murk Salverda, 'Inleiding'. In: Murk Salverda et al. (red.), *Opwaartsche Wegen.* Schrijversprentenboek 28, 's-Gravenhage, Kampen, Haarlem: Letterkundig Museum, Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Uitgeversmaatschappij Holland [1989], p. 7-8.
49 In een bespreking van *Erts* 1930 staat de volgende zinsnede: 'Van de acht bijdragen van medewerkers vertegenwoordigen Coster en Elisabeth de Roos het Costerianisme, beiden gematigd.' Zie: *De Litteraire Gids*, jrg. 4, nr. 58, 20-12-1929, p. 6.
50 Evenals DP publiceerde hij ook in het als vooruitstrevend bekend staande opinieweekblad *De Groene Amsterdammer.* Onder redactie van Engelman voer het katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw* een gematigd vooruitstrevende koers.

51 Gesprek met Albert Helman, Amsterdam, 21-12-1993. Volgens Ruiter en Smulders (p. 201) schreef men in de vrijzinnige tijdschriften à titre personnel voor een publiek van gelijkgezinden, terwijl er in de verzuilde tijdschriften werd geopereerd op het snijpunt van individuele opvattingen en de normen van de zuil. Voor een juiste waardering van de betekenis van de verzuiling in de literatuur zou een apart onderzoek nodig zijn naar de frequentie waarin medewerkers van verzuilde tijdschriften ook in vrijzinnige bladen (tijdschriften, week- en dagbladen) publiceerden. Interessant in dit verband is het verwijt van Albert Kuyle aan Jan Engelman, dat hij lonkte naar de heidenen (Ruiter en Smulders, p. 252) en de notie dat de 'doorbraakbeweging' al in de jaren dertig werd voorbereid (idem, p. 264).
52 Gesprek met Albert Helman, Amsterdam, 21-12-1993. Vgl. *Brieven* II, p. 405: 'Ik geloof dat Engelman overigens de beroerdste nog niet is van die "Gemeenschaps"-jongens; jammer alleen dat àl die smoelen mij altijd aan klamme handen doen denken.' (29-1-1931 aan C. van Wessem.)
53 Vgl. Pam, 'Als je geen aanleg voor lijden hebt, moet je het niet forceren'; brief van D.A.M. Binnendijk aan Menno ter Braak, januari 1931 (coll. LM): 'Deze querulant heeft, naar ik bemerk, een onuitsprekelijke verachting voor mij, die mij werkelijk verhindert hem de blamage van een ontmoeting aan te doen. De oorzaak dezer verregaande weerzin voedt hij door het lezen van mijn verzen en kritieken, die - ook de laatste - zoo minderwaardig moeten zijn van onoorspronkelijkheid en gebrek aan karakter of persoonlijkheid, dat zijn Hooge Ziel deerlijk door een kennismaking met den drager dezer leegte zal worden geschokt.'
54 Martin du Gard, *Jean Barois*, p. 432. In de roman staat de strijd tussen geloof en ongeloof centraal, maar ook politieke verwikkelingen zoals de Dreyfus-affaire komen uitgebreid aan de orde.
55 *Brieven* II, p. 409 (30-1-1931).
56 Van Breen, bespreking van *Parlando.*
57 [Anoniem,] 'Hoort die hond bij die baas?'
58 'Voetnoot na het "Gesprek over Slauerhoff"', in: *De Vrije Bladen*, jrg. 8, nr. 3, maart 1931, p. 100. Ook in: *Tegenonderzoek*, p. 94.
59 *Brieven* II, p. 452 (19-2-1931 aan H. Marsman).
60 [Anoniem,] 'Hagel'.
61 *Brieven* II, p. 483-484 (26-3-1931 aan H. Marsman).
62 Brief van Jan Engelman aan E. du Perron, in concept bewaard in het Letterkundig Museum.
63 *Brieven* III, p. 113 (15-6-1931 aan J.A.A. Engelman).
64 *Brieven* II, p. 302 (15-10-1930 aan V.E. van Vriesland).
65 Vgl. Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*, p. 246, 252: Engelman had een recensiestrategie, die hem voor buitenstaanders een 'streng levensbeschouwelijk standpunt' deed innemen, terwijl hij intern de 'strenge maatstaf van esthetiek' hanteerde. In 1930 kwam het tot een conflict met Albert Kuyle, die hem behalve 'lonken naar de heidenen' ook 'estheticisme' verweet.
66 Vgl. *Brieven* II, p. 453 (H. Marsman van 20-2-1931).
67 Jan Engelman, bespreking van *Parlando* en van J. Slauerhoff, *Serenade.*
68 Engelman trekt hier een parallel met het werk van de schilders Carel Willink en Pyke Koch.
69 *Brieven* III, p. 65 (9-5-1931 aan J.A.A. Engelman).
70 In: *Forum*, jrg. 1, nr. 4, april 1932, p. 236. Zie ook: *Brieven* III, p. 252-253 (een licht afwijkende versie) en *Vw* I, p. 114.
71 Vgl. *Brieven* II, p. 291 + n (12-10-1930 aan C. van Wessem). Bouws en Zijlstra waren beiden vrijmetselaar. Nadat Bouws eens in de loge een voordracht had gehouden over zijn visie op de literaire situatie in Nederland, had Zijlstra hem zijn ambitie doen blijken om een literair tijdschrift uit te geven (informatie in brief van E. Bouws aan M. Roelants, 15-10-1965, coll. AMVC, Antwerpen). *De Vrije Bladen* werd uitgegeven door uitgeverij De Spieghel.
72 *Brieven* II, p. 306-307 (15-10-1930 aan C. van Wessem).
73 *Brieven* II, p. 312-313 (20-10-1930 aan C. van Wessem).
74 Op 11-1-1931 was Bouws bij DP op bezoek (*Bw* I, p. 25); op 23-1-1931 schreef A. Roland Holst aan DP, dat Bouws vol plannen zat voor een nieuw tijdschrift: 'zooals hij 't uitlegt zou je er haast in gaan geloven' (coll. LM).
75 *Bw* I, p. 107-108 (10-6-1931 aan DP).
76 Vgl. *Bw* I, p. 119-121 (4-7-1931 aan DP).
77 *Bw* I, p. 114 (25-6-1931 aan TB); *Brieven* IX, p. 59-61 (7 en 9-7-1931 aan E. Bouws).
78 *Brieven* III, p. 104 (10-6-1931 aan H. Marsman).

79 Vic van Vriesland behoorde volgens DP in ‘stijl en streven’ niet tot de jongeren, maar Slauerhoff wel. Daarom ging zijn voorkeur uit naar Slauerhoff, al was Van Vriesland ‘natuurlijk’ de betere redacteur. Zie: *Brieven* III, p. 115, 118 (16 en 17-6-1931 aan H. Marsman resp. E. Bouws).
80 Vgl. *Brieven* IX, p. 60-61 (9-7-1931 aan E. Bouws).
81 DP aan E.G. de Roos, 9-8-1931.
82 *Brieven* III, p. 173 (23/24-8-1931 aan E. Bouws).
83 E. Bouws aan M. Roelants, 15-10-1965 (coll. AMVC, Antwerpen).
84 Zie: Roelants, ‘Requiem voor Doeke Zijlstra’, p. 67.
85 H. Marsman aan J. Engelman, vanuit Gistoux, 26-8-1931 (coll. LM).
86 Bovendien voelde hij zich nog verplicht aan *De Vrije Bladen.* Zie: H. Marsman aan J. Engelman, 6-12-19[38?] (coll. LM); *Bw* I, p. 493, aantekening bij brief 83; H. Marsman aan C. van Wessem, 20-8-1931 (coll. LM): ‘[...] ik blijf dus met jou in de Vr. Bladen. Hoezeer ik het land heb gekregen aan de V. Bl. in zijn tegenwoordige vorm.’
87 Vgl. Seghers, *Het eigenzinnige leven van Angèle Manteau*, p. 216. Volgens Angèle Manteau was Roelants iemand die ‘de neiging had alles aan te dikken, niet in het minst zijn eigen prestaties. Maar ook was hij een man van veel initiatieven, iemand die aan alles begon met veel animo en enthousiasme.’
88 Roelants, ‘Requiem voor Doeke Zijlstra’, p. 67.
89 *Bw* I, p. 129, brief van 21-8-1931. DP zou in Roelants een bondgenoot hebben gezien en Ter Braak hebben overreed om Zijlstra's plan uit te voeren (gesprek J.H.W. Veenstra met E. Bouws, 10-2-1970 en 13-2-1974 in Amsterdam).
90 *Brieven* III, p. 191-192 (8-9-1931 aan C. van Wessem).
91 Pas op 29-6-1933 schrijft Binnendijk weer een brief aan Ter Braak. Op 8-11-1933 schrijft hij hem, dat hij blij is DP nooit te hebben ontmoet. Na lezing van Du Perrons ‘Written in dejection’ is hij ervan overtuigd dat deze man ‘autistisch’ is en ‘een verkapte moralist à la Coster’. Binnendijk heeft DP wel ontmoet op 25-3-1940 (gesprek met Max Nord, 30-10-2001).
92 M. ter Braak aan N.A. Donkersloot, 8-6-1931 (coll. LM).
93 N.A. Donkersloot aan J. Slauerhoff, 8-7-1931. Donker zegt dat Slauerhoff Coster moet lezen: ‘Pom, Marsman en Buning vinden hem een schrijver van betekenis.’
94 Ter Braak, *Vw* 3, p. 419-424. Vgl. *Bw* I, p. 93 (16-5-1931 aan TB).
95 N.A. Donkersloot aan M. ter Braak, 30-8-1931 (coll. LM).
96 Roelants, ‘Requiem voor Doeke Zijlstra’, p. 66.
97 *Forum*, jrg. 1, nr. 1, [november 1931,] p. 1-3.
98 N.A. Donkersloot aan D. Coster, 16-11-1931 (coll. LM). Donker noemt Ter Braak en Slauerhoff ‘zoo vreeselijk studentikoozerig’. De genoemde Van Tricht was een uitgever.
99 Coll. Krijn ter Braak, Muiderberg. Ook Carel Willink en Victor van Vriesland kregen een exemplaar toegestuurd. De laatste had Du Perron een beetje ‘verwaarloosd’, vandaar de opdracht: ‘Voor Vic, / opdat hij mij éven bespeure / achter de “mist der vergetelheid” - / zijn EdP.’ (Veiling Bubb Kuyper, 3-6-1992.)
100 *Brieven* III, p. 95 (2-7-1931 aan H. Marsman).
101 Coster, ‘Een vijand gevraagd’.
102 *Bw* I, p. 89 (6-5-1931).
103 *Bw* I, p. 90 (8-5-1931). Vgl. ook: *Brieven* III, p. 64 (8-5-1931 aan J. Greshoff): ‘Hij had gedacht dat ik wèrkelijk een “essay” over dien vent zou schrijven, wat toch lichtelijk naïef is, vind ik.’
104 ‘De vijand meldt zich’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 30, nr. 354, 20-6-1931 (zonder de redactionele inleiding ook in: *Brieven* III, p. 61-62). In nr. 353, 20-5-1931, p. 119-120, had de redactie in het artikel ‘Inimicaliteit’ een groot stuk uit Costers artikel geciteerd en diens suggestie verworpen dat *Den Gulden Winckel* Du Perrons ‘lijfblad’ zou zijn. Coster daarentegen beschikte wel over zo'n ‘soort litterair hoenderpark’. In *Het Vaderland* van 2-7-1931 beweerde Coster dat hij Du Perrons zending nooit had ontvangen en zelfs zijn adres niet kende. Dit ongeloofwaardige weerwoord was weer aanleiding voor een korte reactie van DP in *Den Gulden Winckel* van 20-8-1931, p. 180.
105 *Bw* I, p. 94 (16-5-1931).
106 *Brieven* III, p. 123 (19-6-1931), resp. *Bw* I, p. 121 (25-7-1931).
107 Coster, ‘Slauerhoff de bloedbedropene’. Coster verwijt Slauerhoff dat hij poseert: ‘Hij was nooit geheel en al, voor 100% echt, in zijn piraterij. Behaagzucht kwam er altijd bij.’ Voor Coster was Slauerhoff door de mand gevallen, toen hij literaire kronieken was gaan schrijven, waarin hij ‘een halfdozijn café-vrienden’ ophemelde en ‘een halfdozijn vijanden van die vrienden’ stelselmatig achtervolgde.

108 *Brieven* III, p. 155-156 (28-7-1931 aan H. Marsman).
109 E.G. de Roos aan E. du Perron, 30-7-1931.
110 DP aan E.G. de Roos, 9-8-1931. Prof. dr. R. Casimir (1877-1957) was sinds 1918 hoogleraar in de Algemene Pedagogie; door zijn columns in *De Telegraaf* genoot hij landelijke bekendheid.
111 *Bw* I, p. 131, 135 (24 en 28-8-1931).
112 *Bw* I, p. 129 (19-8-1931).
113 Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 372. Oversteegen zelf preciseert onmiddellijk de toch ook niet geringe verschillen.
114 Vgl. Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, p. 152.
115 Idem, p. 151-152.
116 Donker, 'Commentaar op de schok der herkenning', p. 51-52.
117 Zie: Van Herpen (ed.), *De meest Delftse Delftenaar*, p. 44.
118 Vgl. Van Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 388, n 1.
119 V.E. van Vriesland, bespreking van: Urbain van de Voorde, *Het donkere vuur* en *Per umbram vitae*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 26-5-1930. Van de Voorde werd ook door Van Ostaijen beschouwd als de Vlaamse evenknie van Dirk Coster.
120 Vgl. Van Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 387-388. Du Perrons stellingname tegenover de estheten van *De Vrije Bladen* was op te vatten als een voortgezette 'stille polemiek' met Van Ostaijen, maar toen dit 'voorpostengevecht' was gestreden, was het van groot belang dat hij zijn positie t.o.v. Dirk Coster scherp markeerde. In de strijd tegen Coster bleek juist zijn verwantschap met Van Ostaijen.
121 M.t.B., 'Braaf, goedaardig en weerloos' (panopticum), in: *Forum*, jrg. 1, nr. 11, november 1932, p. 741-742.
122 H. van Galen Last, 'De spoken van Dirk Coster', in: *Hollands Weekblad*, nr. 122, 13-9-1961, p. 12-14. Interessant is ook de bewering van Jan Campert, in zijn bespreking van *Voor kleine parochie* (*De Nieuwsbron*, 1-6-1931): '[...] de titel boven genoemd entrefilet: *Een vijand gevraagd*! was onjuist. Hij heeft zich daartoe opgeschroefd. Hij wil liever géén vijand.'
123 Vgl. Oversteegen, *Vorm of vent*, p. 388. In zijn nawoord bij Van Herpen (ed.), *De meest Delftse Delftenaar* (p. 287-291) geeft Theun de Vries een eigenaardige draai aan Costers ontwikkeling door hem, juist in de tijd dat hij het mikpunt werd van de 'neocosmopolieten van het tijdschrift *Forum*', te laten evolueren van zijn 'eis van de ingeschapen ethiek in het literaire kunstwerk' naar een standpunt 'ten gunste van de esthetiek'. Nog afgezien van de vraag of dit wel klopt, is het belangrijk te noteren dat Du Perrons aanval tweeledig was, zowel tegen de esthetiek als tegen de ethiek gericht en vooral tegen de in zijn ogen monstrueuze verstrengeling van beide.

Hoofdstuk 31
Revanche op het leven

Moeder en haar 'aangenomen Javaneesje'

Kort nadat hij zich op boulevard Brand Whitlock had gevestigd, schreef Du Perron 'Brieven van een zwaarmoedig auteur. Bij het ms. van een roman'.[1] De drie brieven zijn gericht aan een mondaine dame die figureert in een roman die de schrijver in gedeelten bij haar aflevert. Die roman speelt in het niet bij name genoemde Brussel oftewel 'Klein-Parijs, het karakterloze oord waarin u en ik vertoeven [...] déze stad [...], waar ik nu acht jaar tevergeefs geprobeerd heb met de dingen in harmonie te raken'. Du Perrons fantasie houdt het midden tussen een mijmering en een brief in hoofse stijl met een plagerige ondertoon. Weer overheerste het oude thema van het goed recht van de kunstenaar die, tegen alle maatschappelijke druk in, zijn eigen gang gaat, maar de vroegere baldadigheid was geweken. Andere motieven speelden mee: nostalgie naar het fin-de-siècle toen vrouwen nog in open wagens reden, afkeer van het moderne verzakelijkte heden, van het would-be Klein-Parijs, van acteurs die in de rollen die zij spelen hun authenticiteit verliezen. Ook de politiek kwam aan de orde, met een anekdote over Mussolini en een mislukte moordaanslag op de

schoonzoon van de koning der Belgen. Deze dingen konden allemaal gebeuren in ‘onze ademloze tijd’. De jaren dertig wierpen hun schaduw vooruit.

Voorlopig bleef het bij deze aanzet. Du Perron vond ook op zijn nieuwe adres de rust niet tot het schrijven van nieuw creatief werk. Niet alleen de nasleep van de affaire rond Ina en 'neef Herbert' hield hem daarvan af, ook zijn moeder vroeg veel aandacht. Medio oktober 1930 begeleidde hij haar naar Gistoux, waar voorbereidingen moesten worden getroffen voor haar jaarlijkse overwintering in Brussel.[2] In januari 1931 logeerde hij een tijdje in het Brusselse huis van zijn moeder, die weer was gaan kwakkelen met haar gezondheid.[3] Begin maart zag hij zich genoodzaakt dag en nacht over haar te waken, want zij was 'goed ziek' en de toestand liet zich steeds ernstiger aanzien.[4] Zij was zwaar hartpatiënt en Du Perron bereidde zich voor op het ergste. In die stemming filosofeerde hij over zijn relatie tot zijn moeder: 'Het is gek, zoo weinig als mijn moeder en ik elkaar "begrijpen", en hoe zeker ik nu toch weet dat met haar een essentieel iets in mijn eigen leven afsterft. [...] Mijn moeder was in haar eentje eig. de *familie* gepersonifieerd, met alle lastige, maar ook met alle lieve kanten.'[5]

Het vooruitzicht van zijn moeders overlijden maakte Du Perron zeer onrustig. Ook zijn vrienden begrepen dat haar dood grote consequenties kon hebben. Zo schreef Roland Holst aan Greshoff dat hij 'allesbehalve gerust' was over de financiële toestand, waarin Du Perron zich na de dood van zijn moeder zou zien geplaatst: 'het zou mij niet verbazen als daar nog rare dingen aan den dag kwamen'. Ook zou Du Perron veel verliezen aan de band met zijn moeder en na haar dood gevaarlijk dichter komen bij een eigen debacle.[6] Profetische woorden, maar Du Perron kreeg nog uitstel van executie: zijn moeder kwam ook deze crisis weer miraculeus te boven.

Ondanks Holsts geringe dunk van Du Perrons vermogen om op eigen benen te staan, gaf deze meermalen blijk van een kordate handelwijze. Zo trad hij ferm op toen zijn pleegzusje Ina niet meer in de hand viel te houden: na een ruzie met mevrouw Du Perron was zij vertrokken en 'binnen de maand terechtgekomen in een soortement bordeel, waar zij de "serveuse élégante" heeft gespeeld, en misschien nog wel wat anders. In ieder geval heeft zij zich op het gebied der liefde *niet* onbetuigd gelaten!'[7] Dat Eddy du Perron zelf zich rond 1925 op het gebied der liefde niet onbetuigd had gelaten, deed niet ter zake. Vrouwen, althans vrouwen van goeden huize, was toentertijd niet toegestaan waar de heren der schepping zich in uitleefden. Natuurlijk doemde ook het verschiet op van een ongewenste zwangerschap, wat de schande nog groter zou hebben gemaakt. In afwachting van verdere beslissingen werd Ina in de kost gedaan bij Indische mensen in Brussel. Du Perron meende dat zij beter terug kon gaan naar

Indië. Misschien had zijn moeder dan ten minste een rustige zomer in Gistoux, in wat vermoedelijk haar laatste levensjaar zou worden.[8]

In *Het land van herkomst* wordt geschetst hoe Ina's fictioneel *alter ego* Silvia na de affaire met 'Huibert' haar liefdeleven 'tot hogere volheid' opvoert in de tijd dat moeder Ducroo in Brussel de winter doorbrengt: 'Op straat had zij toen weer de nodige ontmoetingen, en ditmaal was het de konciërge die mijn moeder kwam waarschuwen dat Silvia een geschiedenis begonnen was met een sergeant, maar dat de vrouw van deze militair er reeds achter gekomen was en dat een drama voor de huisdeur elk ogenblik kon worden verwacht. En evenals op Grouhy leverde een onderschepte post ook hier het bewijsmateriaal.'[9] De onderschepte brief van de sergeant aan 'ma fleur d'Orient' wordt in de roman in extenso geciteerd. De brief leidde tot een uitval van moeder, die vond dat zij 'bepaald harteloos verwaarloosd' was. 'Silvia antwoordde met wrok, en toen ik op bezoek kwam vond ik mijn moeder doodsbleek in bed, hijgend dat Silvia haar had doodgemaakt en dat zij haar nooit meer wilde zien. De oostenrijkse Frieda, die in de kamer een en ander aandroeg, moest mij de toedracht vertellen; mijn moeder vulde aan met: - Nooit is dat kind zó onbeschoft tegen mij geweest. -'

In de roman stuurt Arthur Ducroo zijn pleegzusje 'dezelfde dag nog' het huis uit; zij neemt haar intrek bij kennissen, maar na een week belandt zij op een kamer elders, waar zij alle gelegenheid heeft haar sergeant te ontvangen. Moeders gezondheid verslechtert en zij wordt opgegeven door twee specialisten. Vervolgens wordt beschreven hoe moeder er zich toch doorheen slaat en zelfs naar haar kasteeltje kan terugkeren, waar Silvia haar weer mag bezoeken.[10]

In werkelijkheid waren Du Perron en zijn moeder al veel eerder tot de conclusie gekomen, dat het het beste zou zijn Ina terug te sturen naar Indië. Du Perron trad nu kordaat op tegen het pleegzusje dat nooit zijn sympathie had gehad. In een brief van 9 april 1931 aan Roland Holst trachtte hij zich te rechtvaardigen: 'Het is in *ieder* opzicht een vulgair wicht en misschien wel de eenige - zeker de grootste - oorzaak van allerlei onrust in het huishouden.'[11] Op 25 april 1931 bracht hij zijn moeder samen met Gille terug naar Gistoux.[12] Vier dagen later vertrok hij naar Holland om 'het aangenomen Javaneesje' van zijn moeder naar de boot te brengen.[13]

In *Het land van herkomst* schrijft tante Hélène (het fictioneel alter ego van tante Lot) een brief 'op kookhitte' aan Arthur, waarin ze hem verantwoor-

delijk stelt voor het heensturen van zijn adoptiezusje. Hij had haar beter kunnen laten trouwen. Als het in de huidige economische malaise niet zou lukken een baan voor Silvia te vinden, zou zij haar weer zonder pardon op de boot zetten. Zij verzoekt haar neef om deze brief niet aan zijn moeder te laten lezen, ‘want als ze weder een flauwte krijgt, dan heet ik de schuldige, en de oorzaak wordt over 't hoofd gezien. Als je haar toch den brief laat lezen, dan zijn ook de gevolgen voor jou rekening, hè wat zijn jullie toch intens groote egoisten.’[14]

Ina zou in Indië blijven, waar zij het in 1937 de zoon van haar pleegmoeder nog knap moeilijk zou maken. Uiteindelijk is zij terechtgekomen in het West-Javaanse plaatsje Plered.[15] Cetera desunt.

Nieuwe ontmoetingen

In deze enerverende periode had Du Perron vrij veel contact met Franz Hellens en diens vrouw Maroussia, die minstens even goed waren ingevoerd in zijn privé-leven als Jan en Griet van Nijlen. Ook Jan en Aty Greshoff behoorden tot de *cercle intime* van Du Perrons Brusselse jaren. Veel oppervlakkiger was zijn contact met voorbijgangers als de uit Gent afkomstige avonturier Paul Méral (1895-1946) en de Antwerpse tekenaar en graficus Valentijn van Uytvanck (1896-1950). De laatste had zich in de herfst van 1930, na de scheiding van zijn eerste vrouw, in Brussel gevestigd.[16] Om in zijn onderhoud te voorzien tekende hij portretten van schrijvers, onder anderen ook van Du Perron.[17] Tijdens de zittingen voor diens portret maakte de lange magere tekenaar bezwerende gebaren, terwijl hij soms letterlijk voor zijn ezel knielde; zijn model zat ontspannen in een stoel.[18]

Alle goede voornemens ten spijt was het niet best gesteld met Du Perrons eigen huwelijk. De spanningen waaraan zowel hij als Simone hadden blootgestaan, hadden hun tol geëist: Simone trok zich soms terug in een eindeloos gemok dat haar echtgenoot gelaten onderging.[19] Du Perron had haar slechts getrouwd om zijn erewoord gestand te doen. Gevoelens van liefde kwamen er niet aan te pas, wel voelde hij een zekere genegenheid voor haar, gemengd met medelijden en de morele verplichting haar te beschermen tegen zijn moeder. De gedachte aan de ‘Ene’ was een abstractie gebleven en Du Perron had zich zo goed en zo kwaad als het ging geschikt in zijn huwelijk.

In 1931 zou dit veranderen. Tekenend is een passage in een brief die Du

Perron op 5 mei 1931 schreef aan Henny Marsman, behalve dichter ook jurist: 'Voel je er niet voor om later *mijn* advocaat te zijn; voor een erfenis of zoo bijv., als ik in Holland een rechtskundig advies noodig heb? [...] begin Juni ga ik weer naar Brussel terug, tenzij mijn vrouw in Montigny the-love-of-her-life ontmoet en het echtelijk domicilie niet meer wenscht te betreden, waar weinig kans op is...'.[20]

De vrienden van het echtpaar keken soms hoofdschuddend toe. Du Perron ging er vaak in zijn eentje op uit, in een vanzelfsprekende usurpatie van zijn onafhankelijkheid als man en als schrijver. Als echtpaar hadden de Du Perrons alleen met de Van Nijlens en wellicht ook met Franz en Maroussia Hellens een prettige wederzijdse band. Een van Du Perrons kennissen, de welgestelde bibliofiel M.B.B. Nijkerk (1894-1987), stond buitengewoon afwijzend tegenover Simone. Op hem maakte zij de indruk van een typische dienstbode, die aanvankelijk nog wel 'appetijtelijk' was, maar er algauw 'slonzig en uitgezakt' begon uit te zien. Hij vond haar 'een brave ziel', maar voor het voeren van een huishouding miste zij volgens hem het juiste gevoel. Zo was er een keer geen broodbeleg in huis, waarop Du Perron vroeg of er soms iets anders was. Simone kwam toen aan met een koud en verpieterd spiegelei, dat dagen eerder was gebakken. Haar man at het zonder commentaar op.[21]

Dit typisch masculiene portret van Simone kan worden gecontrasteerd met twee meer sympathiserende observaties. De ene is van Everard Bouws, die opmerkte dat Simone op Gistoux zo ongeveer de rol van slavin in de huishouding vervulde. Daarbij kwam dat haar echtgenoot haar soms hevig uitfoeterde, wat voor zijn vrienden pijnlijk was om mee te maken. Om die reden had Sander Stols besloten de twee echtelieden niet meer samen uit te nodigen.[22] Ook Carel Willink was het opgevallen dat Du Perron Simone nors bejegende en dat ze vaak ruzieden om kleinigheden.[23]

Du Perrons toewijding aan zijn huwelijk ging zo ver als hij zichzelf toestond. Hij mocht graag flirten met andere vrouwen, vooral in geschrifte. Evelyn Blackett was daar een voorbeeld van geweest. Hij had een zwak voor Kennie van Schendel, maar Arthurs frêle dochter was toch iets te jong voor hem.[24] Truida ter Braak dan misschien? Zij was één jaar ouder dan Kennie en leek een geschikte kameraad. Toen Du Perron op 21 februari 1931 naar Nederland ging, heeft hij waarschijnlijk enkele dagen bij Menno en Truida gelogeerd. Op 22 februari ontmoette hij in hun Rotterdamse woning de dichter H. Marsman, met wie hij vriendschappelijk

debatteerde. Het werd een gedenkwaardige dag: even later stapte Elisabeth de Roos binnen, een lange vrouw met een ietwat langoureuze blik. Du Perron had haar nog nooit eerder gezien maar hij 'kende' haar uit haar geschriften en door de verhalen uit de *Vrije Bladen*-kring.[25] Had hij niet pas nog een plagerige brief aan Bouws geschreven, waarin hij hem een *brand new* geliefde aanbeval: Elisabeth de Roos - 'en *maak* daar dan de Lady van, de Lebefrau, de Lionne entre Toutes, de Houri van Tuschinsky, Kempinski, Krasnapolski, de Diva van het Hôtel des Indes, the One and Only van Scheveningen, IJ en Nieuwe Waterweg, de Vrouw-Fregatschip, de Eenig Geslaagde Combinatie in Holland van Hersens en Japon, van Cultuur aan Binnen- en Buitenkant!'[26]

Ineens stond deze vrouw voor hem. Hij hield haar voor een 'critisch-esthetiseerende jonge vrouw van den beteren stand', maar ze was uiterst beminnelijk.[27] Zij wist veel minder van hem dan hij van haar: zíj had nog nooit iets van hém gelezen. Afkomstig uit een keurig Voorburgs milieu stond zij verbaasd over zijn vrijmoedige optreden, maar ze liet dat niet merken. Al meteen bij hun eerste ontmoeting nodigde hij haar uit om hem eens in Gistoux te komen opzoeken.[28]

Een dag na deze ontmoeting, op 23 februari 1931, bezocht Du Perron in Haarlem de ernstig zieke Slauerhoff. Vervolgens spoorde hij naar Utrecht, waar hij met Marsman en Engelman over poëzie sprak, en keerde via Gouda terug naar Den Haag en Rotterdam. In Den Haag logeerde hij bij Annie Batten-Rijpstra, die naar Nederland was gekomen voor een medisch onderzoek. Zij maakte hem attent op een Couperus-tentoonstelling die plaatsvond in een schoollokaal van de 2e Gemeentelijke HBS aan de Stadhouderslaan 84 in Den Haag. Du Perron ging er samen met Adé Tissing op af en stuitte op de organisator van de tentoonstelling, de twintigjarige Freddy Batten, oud-leerling van de HBS en een neef van Annies echtgenoot Edy Batten alsook, via moederszijde, van Paul Beynon.[29] In zijn karakteristieke precieuze stijl heeft Batten deze ontmoeting later als volgt beschreven:

> 'Met een ernstige fok [= bril] gewapend, legde Du Perron voornamelik, en wel systematies een diepe aandacht aan de dag voor de geëtaleerde conterfeitsels van Couperus, waarover hij nu en dan een pittige opmerking plaatste. Er ontstond een levendige discussie over de zogenoemde "antieke reconstructies" van Couperus, stuk voor stuk verwerpelik, volgens Du Perron, om hun oncontroleerbaarheid in de geëxalteerde

> dialoog van in Rome gereïncarneerde Hagenaars en douairières, zoals in *De berg van licht*, een zo levendige discussie tenslotte over de hele schrijversfiguur dat Du Perron, hoewel gehaast, maar niettemin vol waardering voor de litteraire hortus van planten en papier die ik had aangericht, mij een ontmoeting omstreeks 8 uur in de avond voorstelde in het toenmalige bekende café La Bagatelle in de Haagse Passage.'[30]

Nog voor het afgesproken uur was Du Perron aanwezig, samen met Tissing en Bouws, maar toen de jeugdige Couperusliefhebber niet kwam opdagen, verliet Tissing het café. Du Perron wachtte nog enige tijd met Bouws alleen, tot ook zij het voor gezien hielden. Freddy Batten was wel degelijk naar La Bagatelle gekomen, maar had Du Perron niet zien zitten, mogelijk omdat hij onherkenbaar was door 'een soort uilenbril'. Hevig in zijn wiek geschoten schreef het Haags-Indische jongeheertje een brief waarin hij Du Perron verweet 'allemachtig vervelend' te zijn en een 'artiest van grote nonchalance'. Du Perron reageerde op vaderlijke toon, hij had niet de minste rancune over hun mislukte rendez-vous, 'maar het zou overdreven zijn wanneer ù dat had. Zou de mogelijkheid bestaan, dat wij elkaar niet *herkend* hebben???' Na dit antwoord legde Batten de wapens neer; hij zou zich ontwikkelen tot Du Perrons trouwste paladijn, maar niet zonder oprispingen van gekwetste trots. Hun relatie lijkt meteen te zijn vastgelegd in deze eerste confrontatie: Batten kreeg een ondergeschikte rol toebedeeld waarvan hij niet meer zou afkomen.[31] Hun eerste project, met Batten in de rol van degene die het materiaal aandroeg, werd een - onvoltooid gebleven - bloemlezing uit het kortere werk van Couperus.[32]

Na de kennismaking met Freddy Batten heeft Du Perron vermoedelijk nog bij Ter Braak gelogeerd alvorens terug te gaan naar Gistoux. Hij schonk zijn vriend een exemplaar van zijn dichtbundel *Poging tot afstand* (1928), met een opdracht waarin hij impliciet commentaar gaf op de existentiële onzekerheidservaring die Ter Braak had uitgedrukt in zijn roman *Hampton Court.*[33] Du Perron dateerde zijn opdracht op 'de dag na Hampton Court / 26 Febr. 1931'. Hiermee verwees hij naar de laatste bladzijde van de roman, die gaat over 'de nacht van Hampton Court', wanneer het hoofdpersonage Andreas zijn crisis te boven komt door zich aan te passen aan de normaliteit, in casu een Hollands burgerlijk bestaan. Voor Ter Braak was het huwelijk een noodzakelijk bestanddeel van deze aanpassing aan het burgerbestaan. Sinds hij rond Kerstmis 1930 Gerda Geissel had teruggezien, het Berlijnse meisje dat als *Kriegskind* bij zijn ouders had

gelogeerd, was de gedachte in hem rijp geworden dat hij met deze elf jaar jongere schone zou kunnen trouwen. Zij deelde weliswaar niet zijn literaire interesse noch zijn geestelijke atmosfeer, maar voor een huwelijk was dat volgens hem niet nodig.[34]

Ter Braak, in zijn hardnekkige hang naar het eenvoudige, ging de tegengestelde richting uit van Du Perron, die juist zijn eigen mesalliance met Simone betreurde en droomde van een *ebenbürtige* vrouw. Du Perron had terughoudend gereageerd op Ter Braaks aankondiging van zijn plannen met Gerda: hij was benieuwd naar de details, maar het belangrijkste was toch 'dat wat de fransche straatphilosoof gewoonweg "la question de l'épiderme" noemt' - oftewel de aanwezigheid van een sterk erotisch contact.[35] Maar daar schortte het juist aan bij de preutse Ter Braak. Toen Gerda zich bij hem voegde, op 8 maart 1931, bleek zijn normaliteitsconstructie niet bestand tegen haar barbaarse bejegening van zijn boekenkast. Na een paar kwellende dagen zocht hij steun bij Bouws, die hem ervan wist te overtuigen dat zijn relatie met Gerda gedoemd was te mislukken.[36] Ter Braak liet zijn aanstaande bruid - hij was op 14 februari met haar in ondertrouw gegaan - weten dat alles voorbij was. Gerda reageerde hysterisch en dreigde met zelfmoord, waarop hij onmiddellijk inbond.

Du Perron, door Ter Braak zowel als Bouws op de hoogte gebracht, liet nu alle voorbehoud vallen en gaf zijn vriend de raad: 'doe alles behalve dit huwelijk ingaan'.[37] Enkele weken lang pompte Ter Braak zichzelf nog moed in voor het voorgenomen huwelijk, maar op 28 maart barstte de bom en stuurde hij Gerda definitief terug naar Berlijn. Niet lang daarna werd hij gealarmeerd door het bericht dat Gerda gif zou hebben ingenomen. Geschrokken spoorde hij naar Berlijn, waar hij Gerda in shock vond. Zij had geen gif, maar enkele poeiers van het slaapmiddel Veronal ingenomen. Ter Braak interpreteerde deze 'hysterische opzet' als een vorm van chantage om hem toch tot een huwelijk te dwingen.[38] Du Perron was het daarmee eens.[39] Het drama van Ter Braak en Gerda Geissel werd meebeleefd en van commentaar voorzien door zijn zuster Truida - die met het oog op het huwelijk van haar broer het huis aan de Beukelsdijk had moeten verlaten - alsook door Bouws en Du Perron. Toen het bericht van de zelfmoordpoging hen had bereikt, was Elisabeth de Roos zeer energiek opgetreden.[40]

Inmiddels was Du Perron in correspondentie geraakt met zowel Truida ter Braak als Elisabeth de Roos. Zijn eerste brief aan Truida dateert van 10 maart 1931, in antwoord op een brief van haar waarin zij haar hart had uitgestort. Er was voor haar geen plaats meer op de Beukelsdijk, want ze

had het veld moeten ruimen voor Gerda.[41] In het vervolg van de correspondentie bracht zij ook haar eigen - teleurstellende - ervaringen op het gebied van de liefde ter sprake. Du Perron antwoordde haar met een mengeling van ernst en plagerige flirt. Hij moedigde haar aan zich bloot te geven: 'Truida dear, *be* charming en schrijf precies neer wat je denkt.' Als hij haar te lang op antwoord had laten wachten, verontschuldigde hij zich: 'Lieve Truida, Ben je al boos op me?' 'Be a dear and don't be angry.'[42] Het is duidelijk dat Truida en Du Perron zich tot elkaar aangetrokken voelden, al was de toon van Du Perrons brieven vaak meer vaderlijk dan verliefd.[43] Toch was het niet geheel zonder betekenis dat hij haar zijn bewerking opdroeg van het hoofse verhaal van Jacques de Baisieux, *Des trois chevaliers et del chainse*, over een ridder die alles over heeft voor zijn dame.[44]

Maar er was ook nog een Elisabeth de Roos in het spel! De eerste bewaard gebleven brief van Du Perron aan haar dateert van 12 maart 1931.[45] Kort daarvoor had hij haar de dichtbundel *Golven* van Jo Landheer geschonken. Zij bedankte hem in een brief van 6 maart, waarin zij tevens de mogelijkheden aftastte om in Brussel een baantje te vinden, bijvoorbeeld als vertaalster. Zij wilde zich maar al te graag in het buitenland vestigen: 'In Holland probeer ik niets.'

De ene

Elisabeth Geertruida de Roos (15 juli 1903 - 28 november 1981) was de dochter van dr. Jacques Reinhard Brandes de Roos (1875-1934) en Helena Betsy Posthumus (1878-1931).[46] Haar vader werkte als jurist en criminoloog bij het Centraal Bureau van Gerechtelijke Statistiek te Den Haag. In zijn vrije tijd maakte hij toneelmaquettes die hij zelf beschilderde en van verlichting voorzag. Ook was hij actief als schimmenspeler en karikatuurtekenaar en speelde hij zeer verdienstelijk viool.[47] De moeder van Elisabeth kwam uit een intellectueel joods gezin; zij was een dochter van Levy Posthumus, doctor in de wis- en natuurkunde. Elisabeth en haar jongere broer Robert de Roos (1907-1976) kregen een liberale opvoeding waarin culturele activiteiten een grote plaats innamen. Elisabeth had vooral veel belangstelling voor toneel, terwijl haar broer musicus zou worden. Bep en Bob, zoals zij werden genoemd, groeiden op in een voorname grote woning in Voorburg, Koningin Wilhelminalaan 19.

In 1921 ging Bep de Roos Frans studeren aan de Gemeentelijke Univer-

siteit van Amsterdam, waar zij bevriend raakte met Menno ter Braak, Dick Binnendijk en Henrik Scholte. In 1925 behaalde zij haar doctoraal en begon haar schrijfcarrière, aanvankelijk als toneel- en filmrecensente. Tussen eind 1925 en maart 1926 had zij een relatie met Henny Marsman, die door de laatste in de loop van maart 1926 werd verbroken.[48] Rond 1927 kreeg zij een verhouding met Johan de Meester jr. (1897-1986), die sinds 1924 acteur en regisseur was bij het Vlaamsche Volkstooneel te Antwerpen.[49] Beps relatie met De Meester heeft misschien slechts een halfjaar geduurd, maar zij zag hem op dat moment wel als haar grote liefde.[50] De Meester stond bekend als iemand die verliefd werd op al zijn actrices. Dat stimuleerde hem, maar het was ook altijd van korte duur. Als acteur was hij vaak te veel op effecten uit. Sommigen vonden hem een wat kille persoonlijkheid.[51]

Vanaf april 1927 correspondeerde Bep - na een onderbreking van een jaar - weer geregeld met Dick Binnendijk en werd hun vriendschap steeds hechter.[52] Mogelijk wierp Binnendijk zich op als trooster nadat haar relatie met De Meester was stukgelopen.[53] Vanaf 1927 ontwikkelde Elisabeth de Roos ook grote activiteit als publiciste, in *De Stem*, *De Vrije Bladen*, *Filmliga*, *Rythme* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* Haar ouders stelden haar in staat om haar culturele horizon te verbreden door het maken van reisjes naar Brussel, Parijs en Londen.

In oktober 1929 vestigde zij zich op Belsize Road 19 in Londen, tussen Hampstead en Regent's Park, om er te werken aan haar dissertatie over het essayistisch werk van Jacques Rivière. Zij verrichtte correctiewerk voor de historicus Pieter Geyl en ging vriendschappelijk om met onder meer de neerlandicus G.J. Renier, de schrijfster Emily (of Mickey) Hahn en de zakenman Anthony Gishford. Er was een mysterieuze man in haar Londense bestaan, die zij in haar brieven naar huis aanduidde als ‘7’. In augustus 1930 keerde Elisabeth de Roos terug naar Nederland, waar zij zich specialiseerde als recensente van Franse en Engelse literatuur. Haar belangstelling voor film en toneel was aanzienlijk verminderd, ook had zij - al in november 1929 - onenigheid gehad met Dirk Coster en had zij in de polemiek tussen Ter Braak en Binnendijk de kant van de eerste gekozen.[54]

In maart 1931 waren zowel Bep de Roos als Eddy du Perron aangeland op een cruciaal moment in hun leven: Bep worstelde met haar proefschrift in een periode dat haar moeder een ernstige operatie moest ondergaan; Eddy was zijn creatieve impasse nog niet te boven en maakte zich grote zorgen over de gezondheid van zijn eigen moeder. Terwijl Eddy du

Perron zich opgesloten voelde in een uitzichtloos huwelijk, had Bep de Roos min of meer haar bekomst gekregen van alle relaties. Op 3 april 1931 stierf haar moeder, op 20 mei 1931 verdedigde zij haar proefschrift, dat zij aan haar ouders had opgedragen.[55] Ook Du Perron kreeg een exemplaar toegezonden en zo herstelde zich hun briefwisseling, die na het overlijden van mevrouw De Roos had stilgelegen.

Op 21 maart 1931 had Du Perron tegenover Ter Braak zijn eigen situatie als volgt geschetst: 'Ik voel mij dikwijls als een oude knaap voor wie alle werkelijk élan voorbij is; een soort amateur van niets dan het voorpostengevecht. Reden te meer om mijn vrienden anders te wenschen; vandaar dat het mij ook zoo'n plezier deed dat Slau op dit gebied althans met Darja volkomen gelukkig is geweest. Als *dat* er maar is, dan kunnen we altijd later nog wel zien hoe of hoeveel we ervoor zullen betalen.'[56]

Alle elan voorbij? Niet op terreinen waar Du Perron zich zeker voelde. Zo trad hij resoluut op tegen de chauffeur van zijn moeder, Omer Sterckx, die zich schuldig had gemaakt aan gesjoemel met rekeningen. Toen de zieke, oude dame vanuit haar bed hem daarmee had geconfronteerd, had hij zich zo onbeschoft gedragen, dat Du Perron hem de deur wees. De man weigerde te gaan en een schermutseling volgde. Du Perron ging Sterckx achterna op de overloop, waarop deze ijlings de trap afholde en een oude liesbreuk zich hernieuwde. Du Perron zou daar later nog de rekening voor gepresenteerd krijgen.[57]

Verder was het in mei 1931 een va-et-vient van gasten op Gistoux: Roland Holst verbleef er enkele weken, in het pinksterweekend afgelost door Henny Marsman en diens vrouw Rien Barendregt. Ook Hellens en Méral lieten zich zien.[58] Du Perron had het zo druk met zijn gasten, dat hij niet aan eigen werk toekwam en nauwelijks aan het schrijven van brieven. Hij offerde zich helemaal op aan zijn vrienden.[59] Op een avond in Brussel kwam hij Nijhoff tegen, die hem danig irriteerde met zijn gescheld op Slauerhoff.[60] Zoals Marsman was bevorderd tot vriend, was Nijhoff steeds verder in zijn achting gedaald. Toen alle gasten waren vertrokken, voelde Du Perron de terugslag, hij zag het nutteloze van alles: 'vriendschap, landelijke rust, gesprekken over literatuur'. Neurasthenisch was hij, apathisch, 'rijp voor de prullemand'.[61] Slechts één grondige verandering in zijn bestaan kon zijn elan hernieuwen: dat ene, die ene. Innerlijk besefte hij dat 'de Ene' zich al had aangediend, maar de grote vraag was hoe zij tegenover hem stond. Die onzekerheid kwelde hem en was de belangrijkste oorzaak van zijn 'neurasthenische inzinking'.

Over zijn relatie met Elisabeth de Roos heeft Du Perron 'Liefde met Jane' geschreven, dat oorspronkelijk was bedoeld voor *Het land van herkomst* maar daarin uiteindelijk niet is opgenomen.[62] Als apocrief hoofdstuk van Du Perrons autobiografische roman geeft het een belangrijke psychologische aanvulling op het beeld dat we ons kunnen vormen uit de correspondentie. Zo schrijft hij over het begin van zijn relatie met 'Jane':

> 'Wilde zij een verhouding die alleen maar *troostend* was. Kameraadschap tegenover het leven, enz. - Of had zij alleen maar geen élan meer? *Omstandigheden* tegen: dood van haar moeder, samenleven met haar vader, mislukking van avontuur Londen (met gevolg). *Schroom en berusting* tegelijk; "défaitisme", zei Jan Engelman; in werkelikheid een soort philosofie die tégen haar eigen diepere wezen en verlangens inging. H. Wada zei: "Het zal goed voor haar zijn iemand als jij te ontmoeten, door jou uit *die* conceptie van het leven te worden gehaald. [...] Ik wist (*voelde*) na twee dagen dat ik van haar hield, dat het alleen maar *alles* kon zijn. Onverschillig in welke vorm; want men accepteert dan *alles.* Ook de troostvorm zou ik hebben geaccepteerd. [...] Alles leek erop dat de vrouw hier langzaam aan zichzelf onttrokken moest worden: het geloof moest herkrijgen.'[63]

In dagboekaantekeningen van 12 juli 1931 memoreert Du Perron het begin van zijn relatie met Elisabeth de Roos als volgt: 'Ik wil opteekenen nuance voor nuance, *hoe ik van B. ben gaan houden* (het heele processus: 1 ontmoeting bij Menno, een paar brieven, 1 ontmoeting Brussel-Gistoux-Brussel, weer een paar brieven, dan de week in Voorburg). Zien of mijn geheugen mij hier in de steek laat; mijn aant. laten verifieeren door B.'s geheugen.'

Beps eerste bezoek aan Du Perron heeft waarschijnlijk plaatsgevonden in juni 1931, toen zij even overkwam om zich te oriënteren op een betrekking in het Brusselse.[64] In een brief van 2 juni had Du Perron - in een subtiele verleidingspoging - haar gesuggereerd het nuttige met het aangename te verenigen:

> 'Misschien zou het zoo kunnen uitvallen dat je meteen Stols zou kunnen spreken, dus dat het "reisavontuur" de beide mogelijkheden bestrijkt. Mocht er een gaping zijn van eenige dagen, dan zou je hier in Gistoux Stols kunnen afwachten. Ik woon hier met mijn moeder en 5 jarig zoontje; en als je van landelijke rust en brem houdt, dat hebben we

> hier allebei volop. Je zou een rustige kamer hebben in een aparte “vleugel” van het huis, en je schrijfmachine kunnen meenemen; misschien dat deze landelijke episode je dan ook een beetje troosten kan, als de practische kant van het reisavontuur mislukt. Ik zeg je dit zonder precies te hebben overwogen of het al dan niet reeds “mag” of “hoort”; maar als jij er voor voelt, al was het maar om niet heen-en-terug te reizen in 2 reisavontuurtjes inplaats van in één betrekkelijk groot, dan is het dezerzijds, ook namens mijn moeder, van ganscher harte.’

Het is allemaal niet van een leien dakje gegaan: Du Perron moest Elisabeth de Roos werkelijk *veroveren*, met ‘het geduld van den ridder uit de tijd van de cours d'amour’.[65] Fred Batten herinnerde zich dat hij met Du Perron en Rudie van Lier in een café zat, toen Elisabeth de Roos verscheen. Batten en Van Lier stonden onmiddellijk op om haar uit haar mantel te helpen, maar Du Perron duwde hen haantjesachtig opzij: ‘Dat doe ik!’[66] In het begin reageerde Bep aarzelend op de avances van haar ridder: beduusd van het absolutisme van zijn resoluut optreden, gaf zij te kennen dat zij niet zeker was van haar emoties. Immers, zij had al eerder liefgehad - en ‘liefde komt maar eens’.[67] Onder de indruk van deze woorden schreef Du Perron voor zijn geliefde in spe de ode ‘Somewhere’:

> Misschien zijn wij nu vrienden, en misschien
> zal morgen reeds alles vergeten zijn? -
> wat goedheid van je: meer dan ik verdien,
> een koele bries, een korte medicijn.
> Ik zal weer zijn dezelfde die ik was
> vóór ik je kende, en toch, in dit moment,
> wil ik geloven dat dit smal terras
> de Wereld is, en zelfs der Wereld end.
>
> Laat heden hierin alles zijn vervat,
> dat ik je vriend heet en jij mijn vriendin:
> de lucht is grijs - geef het de purpren zin
> die zoiets vroeger in Italië had!
> Wij zijn vereend maar even wijs en weten:
> een woord weegt lichter dan een duiveveer -
> als 'k ‘liefde’ zei, zou ik kunnen vergeten
> dat je me zei: ‘O, liefde komt één keer’...?

Wees niet bezorgd voor deze bijna-liefde;
zij gaat voorbij: als alles wat ons griefde -
geneest of sterft, na meer of minder strijd.
'k Zeg 'liefde' toch. 't Is niet als de andre keren;
ook niet als de Ene! - dit is geen verwijt.
Het uur is vol van al wat 'kan verkeren',
de lucht is vaal en pijnlijk uitgespreid:
ik speel het woord dat eertijds harten kliefde
in vriendschap uit tegen je ledigheid.[68]

Wat bedoelde Du Perron met die 'ledigheid'? Het is zeer begrijpelijk dat Bep de Roos na het verlies van haar moeder en de verdediging van haar proefschrift in een zwart gat was gevallen en geen behoefte voelde om zich meteen in een nieuwe verhouding te storten. Bovendien was zíj nu de steun en toeverlaat van haar vader, want Bob was getrouwd en had het ouderlijk huis verlaten. Du Perron wilde daar niet van weten en eiste haar op, met alle zelfzucht van zijn in de kolonie gevormde temperament. Hij voelde zich daartoe gerechtigd, immers, hijzelf leverde zich ook geheel en al uit. Zo schreef hij op 26 oktober 1931: 'Houd van me, zooveel je kunt. Heb vertrouwen in me, niet in mijn vermogens [...] maar in dit eene gevoel, dat ikzelf alleen maar onderga: dat je *alles* voor mij bent.' Hoezeer leek Du Perron hierin niet op zijn moeder, het verschil zat alleen hierin, dat híj zijn houding wist te rechtvaardigen in eindeloze zelfreflecties en verbale constructies. Hersenspinsels die ook laten zien hoe eenzaam hij zich al die jaren had gevoeld. Hij zag zijn liefde voor Bep als 'de revanche' die het leven hem gaf van een partij die hij op zijn tweeëntwintigste niet tot een goed einde had kunnen brengen.[69]

Bep de Roos was lief en beminnelijk, maar gaf zich niet zo gauw gewonnen. Maandenlang schreven zij brieven aan elkaar met de aanhef 'Beste Eddy' en 'Beste Elisabeth' (Du Perron had al meteen in het begin verklaard dat hij haar onmogelijk 'Bep' kon noemen). Op 12 juli 1931 kwamen Menno en Truida ter Braak een weekje op Gistoux logeren. Voor Bep was dat een mooie gelegenheid om eindelijk in te gaan op Eddy's uitnodiging voor een bezoek aan het château. Op dinsdag 8 juli 1931 kondigde ze aan dat ze maandag zou arriveren op het Brusselse station Quartier Léopold. Als Eddy en Menno haar dan van de trein haalden, konden ze ijs gaan eten in de stad. In afwachting van haar komst vrat Du Perron zich op van de zenuwen. Hij trachtte zijn zinnen te verzetten door te lezen in de ro-

man *A high wind in Jamaica* van Richard Hughes, maar hij kon Bep niet uit zijn gedachten bannen. Het hoofdpersonage in deze roman, de welgemanierde Emily, had wel wat van Bep. En hijzelf was dan een van die ‘kleine creolen’, die altijd maar onwelvoeglijke onderwerpen ter sprake bracht. Hij vermande zich: hij moest nu zijn gast vooral niet voor het hoofd stoten.[70]

Bep kwam en vond Eddy's moeder direct uitgesproken onsympathiek, maar tactvol als ze was, hield ze die indruk voor zichzelf.[71] Mevrouw Du Perron op haar beurt was niet erg gecharmeerd van Elisabeth de Roos: zo'n geleerde vrouw, die zo keurig praatte, je kreeg er nauwelijks contact mee.[72] Nee, dan Annie Batten, die altijd klaarstond om te helpen, daar had je wat aan![73]

Eddy du Perron heeft Bep een eindweegs begeleid naar Parijs, waar ze had afgesproken met haar vader.[74] Onderweg hebben ze zich verpoosd in Namen en in het tussen Parijs en Compiègne gelegen Senlis. In Senlis werd Du Perron verrukt door de uitdrukking op haar gezicht die te maken had met ‘het lieve hoekje’ in haar lippen.[75] ‘Senlis et Namur’ - het werd zijn devies, zijn ‘tooverformule’:

> ‘Namen en Senlis’,
> Ziehier mijn devies:
> Als mijn hart, rijpe vrucht,
> Van liefde versmacht,
> Werpt de wind het wel toe
> Wat lief is en zacht![76]

Een paar dagen nadat Bep was vertrokken, gingen ook Menno en Truida terug naar Nederland. Bep had beloofd om op de terugweg uit Frankrijk langs Gistoux te komen, maar ze was er te moe voor.[77] Du Perron bleef achter met zijn moeder en zijn stapel Costeriana en voelde zich eenzaam en verlaten.[78] Bep reageerde prompt op ‘de noodkreet die [hij] vanuit [zijn] afgrijselijke tweeëenzaamheid met Coster’ slaakte.[79] Vanaf dit moment werden haar brieven langer en straalden ze ook meer warmte uit. Eddy gaf zich helemaal bloot en ging uitgebreid in op Beps karakter. Hij betrad het strijdperk der liefde. Tot Beps ‘vijandige eigenschappen’ rekende hij haar ‘reeële, “Engelsche” distinctie’, haar ‘uiterlijke sloomheid’ en haar ‘afkeer van “polemiek”, ook in het leven’. Tot de ‘vriendschappelijke eigenschappen’ hoorde haar ‘gevoelige intelligentie; dat wat ik “onhandigheid” noemde (en wat in mij direct een groot vertrouwen opwekt)’ en ook haar ‘meer dan gewone vrouwelijke *tact* tegenover anderen’.[80]

Overigens was deze Lancelot niet zo alleen als hij zich voelde. Op 22 juli had hij in Brussel zijn Indische vriend Paul Beynon weergezien, die langere tijd in Europa zou blijven.[81] Verder werd Gistoux overvoerd met Indische familieleden, die nu het nog kon de sterk vermagerde oude dame kwamen opzoeken.[82] De hele zomer was het één melange van Indische gasten en literaire vrienden. Op 1 augustus kwam Ter Braak weer, na enkele dagen gevolgd door Bouws. Op 8 augustus was het zo druk op Gistoux dat Du Perron met hen beiden een goed heenkomen zocht naar de Ardennen.[83] In de derde week van augustus was Marsman te gast.[84] Du Perrons conversatie met zijn vrienden draaide voornamelijk om de reorganisatie van *De Vrije Bladen* en de plannen voor een nieuw tijdschrift. Intussen werkte hij gestaag door aan zijn *Uren met Dirk Coster*, dat hij op 27 augustus voltooide, een dag voor de zevenenzestigste verjaardag van zijn moeder.

Intussen had Elisabeth de Roos hem sinds 6 augustus niet meer geschreven, ondanks zijn fraaie antwoordbrief, die hij op zijn Janiaans was begonnen met 'Lieve en geachte Elisabeth!'.[85] Had hij soms iets miszegd? Ze hadden nog wel afgesproken dat hij in september bij haar zou komen logeren. Misschien deed hij er goed aan wat afstand te bewaren. Dus schreef hij zijn 'Beste Elisabeth' op 29 augustus:

> 'Je zwijgt zoo lang en zoo volkomen, dat ik me wel verplicht zie je nog eens lastig te vallen. De kwestie is dat ik 4 Sept. naar Holland ga, in de eerste plaats naar Amsterdam en Bergen, want Willink moet 8 Sept. reeds naar Italië, en als ik eenmaal in Amsterdam ben, wou ik maar meteen met het Noorden afrekenen. Ik wou je nu voorstellen om 4 Sept., d.i. aanstaande Vrijdag, even aan den trein te komen, tenzij het je erg derangeert. Ik geef je dan het lijk van Coster, dat ik [in mijn] koffer zal meevoeren, zoodat je het op je [gemak] zult kunnen bestudeeren; en verder *spreken* we dan beter af, wanneer ik in Voorburg kom - als ik nog mag komen. Vind-je dit zelf niet het beste? De trein stopt een minuut of tien in den Haag, en ik zal gebrild uit het raam gaan hangen; misschien kan jij het ook combineren met een serie boodschappen of een bezoek in dezelfde buurt? Maar als ik erg lastig ben, dan maar per brief. Ik denk dat ik tegen 10 September in Den Haag terugkom en er dan een week blijf, d.w.z. ik moet daarvan nog een paar dagen zijn in de buurt van Slauerhoff, d.i. wschl. in Scheveningen. Bovendien, ik wou *hier* een heelen tijd uit zijn. Ik geloof dat we alles veel beter even kunnen bepraten en ik ben er ook op gesteld dat je

> Coster leest en, aan den anderen kant, wou ik er niet overal mee rondreizen, naar Amsterdam, Bergen, enz. (als er een "enz." mocht zijn); ik ben nu wel èrg blij dat ik ermee klaar ben, en als jij het gelezen hebt, draag ik het af aan Bouws. Het was, in de laatste rondes vooral, een sinistere bezigheid, deze monoloog, weet je; ik heb een mooie ondertitel bedacht, het zal heeten:
> URENMETDIRKCOSTER
> (Een Tegenstem)
> Vind je dat niet mooi?
> Op mijn andere vragen krijg ik wschl. geen antwoord, dus: adieu, demonie!
> Ik hoop tot spoedig ziens, anders tot spoedig lezens.'

Op 1 september reageerde Bep 'in vliegende haast'. Kennelijk had Eddy haar laatste brief, waarin zij àl zijn vragen had beantwoord, niet ontvangen. Wegens het jubileum van haar vader kon ze op het opgegeven tijdstip niet aan het station komen, maar Eddy kwam dus logeren, 'dat is plezierig'. Laat maar horen wanneer! Du Perron reageerde per kerende post: jammer dat hij haar eerdere brief niet had ontvangen, 'want ik heb erg op je antwoord gewacht. Ik ben je weet niet hoè dankbaar dat ik bij je mag logeeren. Ik heb de laatste dagen allerlei ellendigs doorgemaakt en heb absoluut behoefte om er uit te zijn. En jouw Angelsaksische rust is misschien wel wat mij op het oogenblik meer dan wat ook aantrekt.'[86] In een naschrift vroeg hij echter of hij 'eigenlijk niet ontzettend lastig [was] met zoo gretig op je uitnoodiging in te gaan? Als het ook maar even niet uitkomt voor je, zeg het dan gerust.'

Beps spontane brief moet Du Perron meer zelfvertrouwen hebben gegeven. Na zijn noordelijke programma te hebben afgewerkt, kwam hij op 8 september aan in Den Haag. De dag erna woonde hij ten huize van Zijlstra in Rotterdam de oprichtingsvergadering van het tijdschrift *Forum* bij, waarop Bouws werd aangesteld als gehonoreerd redactiesecretaris.[87] Du Perron gaf zijn vrienden het adres van dr. De Roos op, maar kon nog niet zeggen hoe lang hij in Nederland zou blijven.[88] Elisabeths Angelsaksische rust wachtte hem... Hij stevende nu recht op zijn doel af en Bep reageerde niet afwijzend. Op een avond in de bioscoop nam hij haar hand, sereen liet zij het toe en hun verhouding raakte in een stroomversnelling. Ruim drie maanden nadien zou Du Perron haar schrijven: '[...] je weet niet half hoezeer je me hebt "gered". - En anders was het misschien volkomen waar geworden, dat: "ik zal weer zijn dezelfde die ik was, vóór ik je kende" - en *jij* zou nu voor mij zijn: een lievere, maar tenslotte ook voorbije "mogelijkheid".'[89]

Gelukkig liep het anders: zij werden het snel met elkaar eens. Du Perron zou Bep tot zijn vrouw nemen, maar eerst diende hij van Simone te scheiden.[90] Op 16 september 1931 ging hij terug naar Gistoux om zijn moeder als eerste op de hoogte te stellen. De dag erna schreef hij Bep: 'Ik geloof dat het moeilijkste nu wel achter den rug is. Gisteravond om half elf eerst was ik hier; vanmorgen heb ik met mijn moeder alles besproken. Zij is heel redelijk en begrijpend. Ik vertrek Maandag a.s. van hier, met den trein van 1 uur ongeveer van de Midi. [...] Een ander briefje is nu zeker onnoodig? Ik voel mij nog steeds als een erg lucide slaapwandelaar, maar *jij* gaat naast me, *jij* verlaat me geen oogenblik. De wereld *blijft* zóó verdeeld: alle anderen aan den eenen kant, jij aan den andere.'

Terug in Voorburg kwam Du Perron meteen in actie: hij zou zich voorlopig in Den Haag vestigen om afstand te nemen van Simone en in alle vrijheid voorbereidselen te treffen voor de scheiding. Op 30 september 1931 betrok hij een gemeubileerde kamer in de Van Imhoffstraat 16, bij een Duitse mevrouw met een neurasthenische echtgenoot, die luisterde naar de naam Hoogewerff.[91] Naast hem woonde een oude Oostenrijker en onder hem een Indischman met een Russische vrouw. Holland-hater Greshoff dacht er het zijne van, maar Du Perron verdedigde Den Haag, dat voor hem 'vol lieve plekjes' was. En dan, voegde hij er provocerend aan toe: 'ieder oord is mij tenslotte liever dan dat karakterlooze Brussel, waar ik beroerd van word als ik er maar doorrijd'. Na al die ellendige Brusselse huurappartementen zou híer zijn leven beginnen!

Eindnoten:

1 *Vw* V, p. 5-19.
2 *Brieven* II, p. 295 (11-10-1930 aan F. Hellens).
3 *Brieven* II, p. 395 (20-1-1931 aan C. van Wessem).
4 *Brieven* II, p. 459 (5-3-1931 aan H. Marsman).
5 *Brieven* II, p. 466 (10-3-1931 aan G. ter Braak).
6 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 11-3-1931 (coll. LM).
7 *Brieven* III, p. 31 (9-4-1931 aan A. Roland Holst).
8 Idem, p. 32.
9 *Vw* III, p. 434; *Hlvh* 1996, p. 350.
10 Vgl. *Vw* III, p. 435-436; *Hlvh* 1996, p. 352.
11 *Brieven* III, p. 31-32. In maart 1931 hadden de artsen gevreesd dat mevrouw Du Perron zou overlijden.
12 *Bw* I, p. 86 (26-4-1931).
13 *Brieven* IX, p. 58 (25-4-1931 aan G. Burssens); *Brieven* III, p. 59-60 (6-5-1931 aan H. Mayer).
14 *Vw* III, p. 436-437; *Hlvh* 1996, p. 352-353.
15 Mededeling van Emmy F. Hasan-Crone, Sukabumi, 15-5-1985. Plered is een dorp in de buurt van Poerwakarta dat bekend staat om zijn aardewerk. In *Brieven* VII, p. 180 n 4, is het ten onrechte geïdentificeerd als 'een mondaine vakantieplaats in de bergen bij Malang'.
16 Ward Ruyslinck, *Valentijn Van Uytvanck. Tekenaar zonder vaderland*, Brussel & Den Haag: Manteau 1977, p. 11, 16-17. Van Uytvanck nam op 27-10-1930 zijn intrek in een woning in de Keyenveldstraat te Elsene.
17 Zie: Snoek, 'E. du Perron door vrienden geportretteerd', p. 56-57.
18 Foto coll. mr. A.E. du Perron.

19 Vgl. *Brieven* II, p. 288 (4-10-1930 aan C.J. Kelk).
20 *Brieven* III, p. 58.
21 Deze anekdote moet waarschijnlijk in 1931 worden geplaatst. Gesprek van J.H.W. Veenstra met M.B.B. Nijkerk, 26-11-1975 (Veenstra-archief, coll. LM).
22 Gesprekken J.H.W. Veenstra met E. Bouws, Amsterdam, 10-2-1970 en 13-2-1974 (Veenstra-archief, coll. LM).
23 Gesprek J.H.W. Veenstra met A.C. Willink, Amsterdam, 13-7-1970 (Veenstra-archief, coll. LM).
24 Vgl. *Brieven* II, p. 390 (16-1-1931 aan J. Greshoff): 'De groeten maar weer "om je heen", met immer de uitgesproken predilectie voor Kennie.'
25 Gesprek van J.H.W. Veenstra met G. ter Braak, 6-4-1976 (Veenstra-archief, coll. LM).
26 *Brieven* IX, p. 53 (27-1-1931 aan E. Bouws).
27 E. du Perron aan E.G. de Roos, 26-10-1931.
28 Gesprek van J.H.W. Veenstra met E.G. du Perron-de Roos, 3-7-1969 (Veenstra-archief, coll. LM).
29 Meer informatie over Fred Batten is te vinden in: Scheffers, *Om het behoud van een klimaat. Fred Batten 1910-1980.*
30 Ongedateerde (jaren zeventig) aantekeningen van Fred Batten bij de brieven en briefkaarten van E. du Perron aan hem. Editie-archief *Brieven* van E. du Perron, LM. Over deze eerste ontmoeting heeft Batten ook een andere herinnering geschreven: 'Een tentoonstelling met gevolgen' (LM, B 284, onverwerkt, in enigszins gewijzigde en verkorte vorm opgenomen in *Deze Week in Den Haag*, jrg. 5, nr. 22, 1942, p. 3, onder de titel 'Herinnering aan een tentoonstelling. Couperus geëerd door de jeugd'). In deze versie worden andere accenten gelegd: 'Op een andere middag trad een kordate kleine figuur binnen, die mij een hand als een vuist gaf, een grote fok opzette en met de blik van een rechercheur de portretten van Couperus opnam. Wij hadden onmiddellijk een twist over het werk van Couperus en besloten elkaar toch 's avonds in de Bagatelle te ontmoeten. Eerst later realiseerde ik mij dat ik kennis had gemaakt met Du Perron.' Dat Batten pas later erachter kwam met wie hij had gesproken, klinkt onwaarschijnlijk, maar dat de 'levendige discussie' in werkelijkheid een 'twist' was, lijkt zeer aannemelijk.
31 Zie: *Brieven* II, p. 458 (4-3-1931 aan F.E.A. Batten); Van Straten, 'Fred Batten, schildknaap van Forum'.
32 Zie: *Brieven* III, p. 42-43 (20-4-1931 aan F.E.A. Batten).
33 'Wij spelen met de generaal, / zijn grijnslach stut onze betogen, / totdat een dikke tranenstraal / plotsling ontsprongen aan onze ogen / hem overstroomt, en wij bedrogen / staan met altijd dezelfde kwaal, / en taal noch teken uit den Hoge. // De dag na Hampton Court / 26 Febr. 1931.' (Coll. Krijn ter Braak, Muiderberg.) Deze opdracht, met verwijzing naar 'de generaal' uit het vijfde hoofdstuk van de roman, is een indicatie dat DP wel degelijk oog had voor de 'psychogene verschijnselen van het boek'. Vgl. Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 37, waar wordt beweerd dat 'geen van Ter Braaks vrienden' die zou hebben opgemerkt. DP had enige technische aanmerkingen, maar was toch zeer positief over de roman, die hij van Europees niveau vond. Zie: *Brieven* II, p. 494 (31-3-1931 aan C. van Wessem).
34 Vgl. Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 52-67.
35 *Bw* I, p. 15-16 (31-12-1930).
36 Zie: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 59-61.
37 DP aan M. ter Braak, 21-3-1931 (coll. LM, niet in *Bw*). Du Perron schrijft onder meer: 'Ik blijf op de "huid" speculeeren, als het dàt hier is, is alles niet verloren. Toch lijkt het me een verdomd beroerd iets om de zaak met zoo weinig illuzie te beginnen. [...] Bouws heeft mij uitstekend uitgelegd hoe de positie van het meisje is: haar tegenwoordige familie, de groote horizon van het "Frau Doctor" zijn, voor een Duitsche wschl. dubbel belangrijk, enz. enz. Het is natuurlijk *intens* beroerd, voor haar en voor jou, en de bedreiging met zelfmoord is natuurlijk in zoo'n geval direct aan de orde, maar tòch!...' Vgl. *Brieven* II, p. 470 (17-3-1931 aan G. ter Braak): '[...] *is* er geen oplossing te vinden, om dit huwelijk *niet* te laten doorgaan?'
38 Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 66-67.
39 *Brieven* III, p. 34 (10-4-1931 aan G. ter Braak). Elke vergelijking van Gerda met Simone wierp DP verre van zich: Simone was argeloos en miste elke vorm van berekenend gedrag. Elke verhouding tussen twee mensen is in zijn visie 'een kwestie van bizondere karakters', dus vergelijkingen zijn moeilijk te maken. In *Sterven als een polemist*, p. 69, waagt Léon Hanssen wel de vergelijking tusen Simone en Gerda: beider leven is kapotgemaakt door de man die hen trouwde, respectievelijk wilde trouwen. Deze politiek correcte visie, in overeenstemming met

de tegenwoordig zo populaire slachtoffercultuur, treft mij als tamelijk larmoyant, zeker in het geval van Gerda Geissel.

40 DP aan M. ter Braak, 5-4-1931 (coll. LM; deze passage ontbreekt in de *Bw*). Bouws had dit aan Du Perron gerapporteerd.

41 *Brieven* II, p. 466-467 (10-3-1931 aan G. ter Braak).

42 Zie: *Brieven* III, p. 41, 91, 164 (19-4; 1-6; 7-8-1931 aan G. ter Braak).

43 De *Brieven* van Du Perron bevatten echter niet alle brieven die hij Truida heeft geschreven. Zij heeft tien brieven niet afgestaan wegens de intieme aard ervan (gesprek J.H.W. Veenstra met G. ter Braak, 8-1-1976).

44 Du Perrons bewerking kwam in 1932 uit bij Boucher in Den Haag onder de titel *Het zijden harnas*. Eerder was het als 'Van de drie ridders en het hemd' gepubliceerd in *De Vrije Bladen* van maart 1931 (p. 84-91). Het verhaal gaat over een ridder die evenals twee andere heren verliefd was op een voorname gehuwde dame, maar hij nam als enige haar uitdaging aan om gekleed in een zijden hemd in het strijdperk te treden. Na de strijd, overdekt met wonden en danig verzwakt, zendt hij de dame zijn bloedige hemd, haar smekend om het op haar beurt aan te trekken uit liefde voor hem. De dame voldoet aan dit verzoek, draagt het hemd tijdens een feestmaal en trotseert de afkeurende blikken van haar gasten, terwijl haar echtgenoot doet alsof hij niets ziet. De schrijver stelt tot slot de vraag wie er groter moed bezat: de ridder die zijn ziel en lichaam blootstelde aan de grootste gevaren of de dame die zijn bloedige hemd aantrok om hem te eren, zich daarmee prijsgevend 'aan diepste vernederingen'.

45 De correspondentie tussen E. du Perron en Elisabeth de Roos is niet volledig bewaard. Vooral van Elisabeth de Roos ontbreken vele brieven, wat erop kan wijzen dat zij voor haar dood een schifting heeft gemaakt.

46 Mijn gegevens zijn grotendeels afkomstig uit: Mars, *Elisabeth de Roos. Schrijfster in de schaduw.* Tevens ontleen ik enige details aan een gesprek dat ik had met Elisabeths neef mr. F. Simons (Voorburg, 19-12-1993). Zie ook: Snoek, 'Dank voor uw lieve inval'.

47 Zie: [F. ter Gast,] 'Dr. J.R.B. de Roos †. Zijn werkzaamheid als kunstenaar', in: *Het Vaderland*, 11-9-1934.

48 Zie: *Brieven* IX, p. 133 n 2.

49 Volgens Petra Mars (*Elisabeth de Roos*, p. 11) raakte zij tijdelijk betrokken bij deze toneelgroep. Zo vraagt ze op 14-1-1927 aan Jan Engelman of hij een toneelstuk van het Vlaamsche Volkstooneel zou kunnen plaatsen in het tijdschrift *De Gemeenschap.*

50 Zie hoofdstuk 32, noot 20.

51 Mary Dresselhuys aan mij, 24-5-1998. Volgens Georges Staal (gesprek van 16-5-1999) schitterde Johan de Meester op het toneel graag in monologen. Hij had een wat feminiene uitstraling.

52 Mars, *Elisabeth de Roos*, p. 12-13.

53 Het bestaan van een liefdesrelatie met Binnendijk is niet aannemelijk. In de correspondentie tussen Bep de Roos en Eddy du Perron komt dit punt ook niet naar voren. Duidelijk blijkt dat DP Binnendijk allerminst apprecieert, maar van (retrospectieve) jaloezie is geen sprake.

54 In een brief van 26-10-1931 aan D.A.M. Binnendijk stelt Elisabeth de Roos dat literatuur en vriendschapgevoelens niet gemengd moesten worden, maar Binnendijk dacht daar anders over. Bovendien zou de vriendschap weldra nog meer bekoelen onder invloed van de factor Du Perron. Zie: Mars, *Elisabeth de Roos*, p. 17, 91.

55 Elisabeth de Roos, *Het essayistisch werk van Jacques Rivière*, Amsterdam: H.J. Paris 1931. Haar promotor was prof. Gallas. In het voorwoord bedankt zij tevens prof. Salverda de Grave en prof. Guilhou.

56 Deze passage is niet opgenomen in de *Briefwisseling.*

57 Sterckx deed het daarna voorkomen alsof DP hem had getrapt. Vgl. *Vw* III, p. 412-414; *Hlvh* 1996, p. 333-335. DP was vermoedelijk niet zo onschuldig als in *Hlvh* wordt gesuggereerd. Immers, in een brief aan Greshoff (6-12-1932, *Brieven* III, p. 496) schrijft hij dat het aangezicht van Sterckx door hem was 'gemaltraiteerd'. Op 19-12-1931 werd Du Perron door het gerecht in Nijvel veroordeeld tot '50 frs. boete voor de klappen en 26 frs. voor bedreiging, dus 76 frs. x 7 en 2000 frs. schadevergoeding voor werkeloosheid en reparatie van de averij. En de helft van de kosten, dus alles bij elkaar een goede 3000 frs.' (18/20-8-1931 aan E.G. de Roos.) Ik dateer de strijd met Omer Sterckx omstreeks mei 1931, op grond van: *Brieven* III, p. 68 (9-5-1931 aan J. van Nijlen): '*Waarschijnlijk* kom ik je halen; als de auto loopt en de chauffeur niet ontslagen is'; idem, p. 111 (15-6-1931): 'En nu hebben we nog steeds geen chauffeur.' Op 28-7-1931 (*Brieven* III, p. 159) deelt DP aan Van Wessem mede: 'Mijn nieuwe chauffeur is een *snoes.*'

58 Vgl. *Brieven* III, p. 76, 91 (15-5 en 1-6-1931); Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 299. Holst kwam op 16 mei en keerde terug na het pinksterweekend (22 t/m 24 mei).
59 Hij zegde Marsman toe dat hij diens novelle *Vera* zou omwerken, en Marsman zou een nawoord schrijven voor *Tegenonderzoek*, de derde bundel 'Cahiers van een lezer'. Vgl. *Brieven* III, p. 115-116 (16-6-1931 aan H. Marsman); Marsman, *Vijf versies van 'Vera'*.
60 *Bw* I, p. 99 (1-6-1931).
61 Idem, p. 99; *Brieven* III, p. 91 (1-6-1931 aan G. ter Braak).
62 *Liefde met Jane*, z.p. [1984], De Minotaurus, V.
63 Idem, p. 2-3. H. Wada is het fictioneel *alter ego* van Menno ter Braak.
64 Er waren twee mogelijkheden: werken voor uitgever Stols of voor een internationaal bureau van kunstfoto's en publiciteit, dat gedreven werd door een Rus van joodse afkomst, Stein-Sapir, die bekend stond onder de naam Sacha Stone. DP aan E.G. de Roos, 17-6-1931; hij raadt Elisabeth de Roos aan om op 20 of 21 juni in Brussel te verschijnen, want dan is Stols terug. Mogelijk is Elisabeth de Roos op 20 juni in Brussel gekomen, maar niet in Gistoux. Er zijn geen brieven bekend van DP die geschreven zijn tussen 20 en 25 juni 1931; wellicht heeft hij in deze periode serieus werk gemaakt van Bep.
65 *Liefde met Jane*, p. 4.
66 Van Straten, 'Fred Batten, schildknaap van Forum', p. 25.
67 Dagboekaantekeningen, 23-11-1931.
68 'Somewhere', in: *Forum*, jrg. 1, nr. 1, [november 1931,] p. 52. Met wijzigingen in de interpunctie in: *Vw* I, p. 109. In een brief van 26-7-1977 aan de redactie van de *Brieven* van Du Perron dateert Fred Batten dit gedicht op mei 1931; deze datering kunnen we met een korreltje zout nemen, want Batten plaatst Du Perrons eerste ontmoeting met Elisabeth de Roos in mei 1931. Wel interessant is zijn herinnering, dat Du Perron zijn ode 'Somewhere', op het laatste couplet na voltooid, 'op het terras van Café Riche, zeer zelfverzekerd, reciteerde' aan Batten zelf en aan Annie Batten-Rijpstra. Het terras komt ook voor in de zevende regel van het gedicht.
69 DP aan E.G. de Roos, 12-11-1931.
70 Dagboekaantekeningen, 12-7-1931.
71 Gesprek J.H.W. Veenstra met E.G. du Perron-de Roos, 22-3-1971 (Veenstra-archief, LM). Veenstra noteert: 'Zij had geen kontakt met haar en heeft dat later ook nooit gekregen.' Zij had beloofd op haar terugweg Gistoux opnieuw aan te doen, maar in een brief van 20-7-1931 meldt zij dat ze erg moe is en de zesentwintigste meteen door naar huis gaat, 'om daar de zaken weer een beetje op gang te krijgen'.
72 Vgl. Walraven, *Brieven*, p. 653: 'Eddy [...] met zijn tweede, die bij de oude mevrouw niet in den smaak viel. "Zoo'n geleerde vrouw", zei ze.'
73 DP bracht Annie Batten-Rijpstra op 15-6-1931 naar Gistoux, samen met Simone. Op 27 juni was Annie, op verzoek van mevrouw Du Perron, nog steeds in Gistoux, 'om te helpen en gezelschap te houden'. Op 7 juli was zij vertrokken, maar eind juli was zij even terug, evenals op de verjaardag van mevrouw Du Perron, op 28 augustus, tot enkele dagen daarna. Ook op foto's uit die zomer komt Annie Batten voor. Daarna verdween zijmin of meer uit het zicht, totdat zij eind april 1932 in het Haagse Rode-Kruisziekenhuis werd opgenomen, waar zij werd behandeld voor een geslachtsziekte. Zij stierf begin juni 1932. Zie: *Brieven* III, p. 110, 125, 134, 159, 181, 189, 283, 305-306.
74 Dagboekaantekeningen van DP, 12-7-1931; DP aan E.G. de Roos, 20-7-1931. Waarschijnlijk gingen ze met de auto, met chauffeur Victor aan het stuur.
75 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1/2-4-1934.
76 Vrije vertaling van het rijm van een onbekende dichter, dat DP citeert in zijn brief aan E.G. de Roos van 26-12-1931: 'Senlis et Namur', / Voilà ma devise: / Lorsque, fruit trop mûr, / Mon coeur agonise, / C'est ce que la bise / Lui jett' de moins dur!'
77 E.G. de Roos aan DP, 20-7-1931. Stellig heeft DP al rond deze tijd zijn liefde verklaard (bijvoorbeeld tijdens het uitstapje naar Namen). Maar toen hij ook bleek te willen trouwen, heeft Elisabeth de Roos daar nog lang over moeten nadenken: 'Zij wilde geen overijlde stap doen en was ook niet direkt volledig door hem geïmponeerd.' (gesprek J.H.W. Veenstra, E.G. du Perron-de Roos, 3-7-1969).
78 DP aan E.G. de Roos, 28-7-1931.
79 E.G. de Roos aan DP, 30-7-1931. 'Uren met [grote denkers]' was een bestaande reeks.
80 DP aan E.G. de Roos, 9-8-1931.
81 Opdracht in *Voor kleine parochie*: 'Voor Paul Beynon, herinnering aan een hartelijk wederzien. / (Kangean-Brussel, 1920-1931) / *Eddy.* / 22 Juli' (coll. H.C. Beynon, Amstelveen).

82 Oma Britt, de moeder van zijn schoonzus Erna van Polanen Petel-Britt (*Brieven* III, p. 159), en zijn neefjes Eddy en Ernest van Polanen Petel (opdracht in *Een voorbereiding* (1931): 'Voor Eddy en Ernest, / mijn neven, / deze "roman van een jeugd", / als afschrikwekkend / voorbeeld. / *EduP.* / Gistoux, / Aug. '31.' (Coll. R. Breugelmans, Leiden.)
83 *Brieven* III, p. 163-164 (6-8-1931 aan G. ter Braak). Bouws bleef van 8 tot 16 augustus 1931.
84 H. Marsman aan J. Engelman, vanuit Gistoux, 22 en 26-7-1931 (coll. LM).
85 DP aan E.G. de Roos, 9-8-1931.
86 DP aan E.G. de Roos, 2-9-1931.
87 Vgl. *Brieven* III, p. 190 (10-9-1931 aan J. Greshoff).
88 *Brieven* III, p. 191-192 (8-9-1931 aan C. van Wessem).
89 DP aan E.G. de Roos, 18-12-1931.
90 Gesprek van J.H.W. Veenstra met E.G. du Perron-de Roos, 3-7-1969.
91 *Brieven* III, p. 195 (2-10-1931 aan J. Greshoff).

Hoofdstuk 32
Dat ene brandpunt

> ‘O Bep, ik wou dat ik zekerder van mezelf was, dat ik me tegenover het leven kon voelen als in een literaire polemiek.’[1]

Alle rechten

Elisabeth de Roos was het brandpunt geworden in Du Perrons leven. In vergelijking met haar zonk al het andere in het niet: literatuur, het literaire bedrijf, de vrienden, alles. Zoals Du Perron schreef in ‘Liefde met Jane’: ‘Alle vrienden in die tijd waren goed en kwaad tegelijk; goed omdat *zij* toch nog de *beste* afleiding waren, kwaad om het schrille en voortdurende contrast met de enige aanwezigheid die ik *nodig* had, die mij “dans la peau” zat, mij kwelde, met of zonder andere gezichten in mijn omgeving.’[2] Het kwellende voor Du Perron zat hem hierin dat hij, nu hij de vrouw van zijn leven had gevonden, niet meteen met haar kon gaan leven. De omgang met vrienden was een pover surrogaat.

Op zaterdag 17 oktober 1931 vertrok Du Perron voor enkele dagen naar Breukelen, waar Jacques Bloem zich met zijn vrouw Clara Eggink had gevestigd.[3] De gastheer voorzag zijn gast en vooral zichzelf royaal van geestrijk nat, maar het was Bep waar Du Perron voortdurend aan dacht. Hij stuurde haar een ansichtkaart van een Vechtgezicht met de woorden: Zω□ μου, σα□ς □γαπ□, wat betekent: Mijn leven, ik hou van je. Deze regel was ontleend aan het gedicht ‘Maid of Athens’ van Lord Byron,[4] waarvan de laatste strofe Du Perrons gemoedstoestand voortreffelijk illustreert:

> Maid of Athens! I am gone:
> Think of me, sweet! when alone.
> Though I fly to Istambol,
> Athens holds my heart and soul:
> Can I cease to love thee? No!
> Zω□ μου, σα□ς □γαπ□

Hij dacht constant aan Bep, maar dacht Bep wel genoeg aan hem? Du Perron was een naijverig minnaar, die het niet kon verkroppen dat hij zijn geliefde moest delen met anderen, zoals haar kennissen en... haar vader.

‘Liefde met Jane’ was vooralsnog een gedeelde liefde: ‘Wat mij soms woedend maakte was de afwezigheid van *élan*, terwijl ze toch zo *lief* mogelijk was, van *verzet* ook bij haar, de beheersing waarmee zij uiterlik haar tijd zo billik tussen haar vader en mij verdeelde.’[5] Op een avond, bij de tramhalte, had Bep de Roos tegen hem gezegd: ‘Je hebt alle rechten.’ Hij geloofde het niet echt, maar redeneerde: ‘[...] wanneer een vrouw als zij juist zooiets *zegt*, maakt het veel goed; als zij dit *gevoel* uitspreekt, is het voor mij een geluk.’[6] Toch bleef er iets knagen, namelijk haar aanvankelijke aarzeling, haar bewering: ‘liefde komt maar eens’. Hij was deze verhouding ingegaan als de mindere en alleen ‘een langere intimiteit’ zou hem kunnen bevrijden van zijn twijfel over haar gevoelens.[7] Vanaf 26 oktober 1931 kwam er uit zijn Haagse pension een stroom brieven aan Bep op gang waarin hij zijn eigen gevoelens en die van haar tot op het bot analyseerde. Soms zette hij onmiddellijk na een ontmoeting met haar alles nog even op een rijtje, zoals in deze brief waarin hij ingaat op de kwestie van die ‘rechten’:

> ‘Het gevoel dat ik ze *niet* heb, maakt dat ik jou evenmin zou durven vragen wat jij mij ook niet vraagt: bewijzen. Ik kàn je niets vragen, alles moet uit jezelf komen. Maar morgen ben ik de laatste dag met je samen, voor ik me weer alleen ga voelen in een ellendige atmosfeer, dit geeft me een bizondere luciditeit voor alle beroerdigheid yet to come, voor mij - en als jij je heelemaal bij mij aansluit, dus ook voor jou. Zie jij dit duidelijk genoeg in? Ik ben bang dat je onderschat wat “alles” beteekent, als ik je zeg dat je *alles* voor mij bent. En toch kan je 't niet letterlijk genoeg nemen; het is heusch, gelocaliseerd, *alles.* Als ik jou niet meer hebben zou, zou ik weer beginnen te tellen wat ik hier en daar bezit; nu is *alles*: jij alleen. Het is voor mij betrekkelijk gemakkelijk om, met dit gevoel, tegenover welke omstandigheden dan ook te staan. Maar is het voor jou hetzelfde? Is het heusch niet beter om, als ik nu weg ben, “afstand te nemen” van mij en de heele situatie zoo koel mogelijk te overzien? Als je ook maar *even* niet genoeg van mij houdt, is het beter dit *nu* in te zien dan later. - Toen ik je zooeven vroeg: “Zal je van me houden tegen alles in?” was het uit een soort voorgevoel dat we van allerlei tegen ons zouden krijgen. Maar ik geloof niet dat ik eenig egoïsme hierin heb, dat tenminste niet door betere gevoelens gemakkelijk overwonnen kan worden; als je je even herneemt en de indruk krijgt dat het misschien beter is om hier niet mee voort te gaan, schrijf het mij dan. Ik *beloof* je dat ik niet alleen je ieder pijnlijk nawoord hier-

> over besparen zou, maar ook niet de minste rancune tegen je [zou] hebben. Als er één ding is, wat ik voortdurend voel, dan is het de knoeiboel die, of ik wil of niet, zoo'n beetje aan mij vastzit en waarmee jij dan te maken krijgt. En ik ga nu weer een beetje die richting uit, dus...'[8]

In zijn pessimistisch doorredeneren was Du Perron op het monomane af. Zijn liefde voor Bep was absoluut, op het verschroeiende af, en hij verlangde een gelijkwaardige respons. Maar de 'beroerdigheid' waar hij het in zijn brief over heeft, had ook betrekking op iets heel anders, namelijk zijn financiële situatie. Zou Bep, met haar tamelijk welgestelde achtergrond, het onzekere schrijversbestaan wel aankunnen? Du Perron moet op dit moment toch al geweten hebben hoe weinig hij zou kunnen vertrouwen op het familiekapitaal. Zijn moeder klaagde erg over 'dalende aandeelen en weigerachtige renten', dus het was zaak zo zuinig mogelijk te leven.[9] En onder die omstandigheden moest hij afstevenen op een scheiding. Bij voorbaat drukte hem al de zorg voor zijn zoontje en de alimentatie die hij Simone zou moeten betalen. Hoe zou hij al die extra kosten kunnen dragen? Door te vertalen misschien? Koortsachtig zocht hij naar bronnen van inkomsten en tussendoor koesterde hij elk moment dat hem met Bep gegeven was, in Voorburg, in Haagse cafés of op zijn divanbed in een Hollandse huurkamer.[10]

Hij besloot maar eens in Parijs te gaan kijken of er iets voor hem was. Misschien dat Malraux hem kon helpen. Omdat Slauerhoff zou gaan kuren in het Zwitserse Merano had Du Perron met hem afgesproken om samen tot Keulen te reizen. Daarvandaan zou Du Perron via Brussel naar Parijs gaan, waar hij met Bep zijn tweeëndertigste verjaardag zou vieren; ze hadden afgesproken in Hôtel de l'Académie, rue des Saints Pères 32, op de linkeroever van de Seine. Vlak voor zijn vertrek schreef hij nog een lange brief aan zijn geliefde, waarin hij haar opnieuw bestookte met zijn twijfel over haar gevoelens voor hem; maar meteen de volgende dag schreef hij een lange brief eroverheen met verontschuldigingen voor zijn pedante toon, zijn 'treurige poging tot het ordenen van dingen in mijzelf die niet te ordenen zijn'. Als ze maar wist dat zij *de* kameraad is, 'niet *een* kameraad [...] maar *de*, DE, DE'.[11]

Bep reageerde laconiek: ze vroeg hem nog 'ein deutsches Poëmchen' voor haar te maken.[12] Met dezelfde speelsheid telegrafeerde Du Perron haar op 28 oktober uit Keulen: 'ICH KUESSE IHRE HAND MADAME'.[13] Op een terrasje aan de Rijn epistoleerde hij lustig verder - want behoorde het niet tot 'het protocol van de "liefde"' dat de man de vrouw amuseert?[14]

Hij noemde haar nu eens - in de sfeer van Schnitzlers toneelstukken - ‘meine Ange’, dan weer op zijn Byrons ζω μου.[15] Eenmaal in Parijs zou hij zijn geliefde helemaal voor zichzelf hebben, zonder Hollandse pottenkijkers. In het bekrompen vaderland waren ze als ongetrouwd stel geconfronteerd met allerlei maatschappelijke taboes. Alles moest tersluiks gebeuren, en daarbij moest hij nog verdragen dat zijn hospita hem bestookte met moralistische wijsheden over het huwelijk. Du Perron had zijn frustraties van zich afgeschreven in een gedicht dat zijn geliefde zeker zal hebben getroffen:

Conseil à Beppe

Verlies geen spelden meer in deze kamer:
mijn hospita heeft een onfeilbaar oog -
zij hield mij voor veel stouter en bekwamer
dan jij ooit vreesde of ik mijzelf bedroog.

En heusch, het is niet goed als de hospita's gaan denken,
al waren zij bij Mrs. Besant in de leer;
de mijne sprak (als wie?): ‘Liefde komt maar één keer’ -
en zooiets kon mij krenken.[16]

Strategie jegens de ander

De Parijse expeditie bracht niet de gewenste betrekking.[17] Op 6 november 1931, direct na terugkomst in Nederland, zegde Du Perron de huur op van zijn Haagse huurkamer. Aan het eind van de maand zou hij wel verder zien: Amsterdam of toch Parijs? Eerst moest hij Simone zover zien te krijgen dat ze toestemde in een scheiding. Dit was geen sinecure: ook al was er een einde gekomen aan het samenleven, zij hoopte nog steeds op een keer ten goede. Du Perron zag er erg tegenop haar direct te confronteren, maar hij moest er nu doorheen. Hij vroeg Marsman of deze eventueel bereid was op te treden als zijn advocaat.[18] Pikant was het wel: de vroegere minnaar van zijn aanstaande vrouw om advies vragen bij de ontbinding van zijn huwelijk. Marsman wist niet dat Du Perron op de hoogte was van zijn jeugdromance met Bep. Van jaloezie was geen sprake: Du Perron voelde juist een ‘*bizondere* affectie’ jegens Marsman, sinds hij wist wat Bep voor hem had betekend.[19] In de betrekkelijk korte tijd dat hij Mars-

man persoonlijk kende, had hij ingezien dat hij te maken had met een ‘door-en-door proper individu’.[20] Met *deze* relatie uit Beps verleden had hij dan ook geen enkele moeite: het was een verhouding geweest waarin de een niet de dupe was geworden van de ander. Anders lag dat met sommige andere ex-minnaars van Bep, met name Johan de Meester jr., die voor zover Du Perron het kon bekijken Bep gewoonweg had toegevoegd aan zijn verzameling van erotische trofeeën.[21] En juist op hem sloeg Beps verzuchting ‘liefde komt maar eens’. Die woorden bleven door zijn hoofd spoken. Het bleef hoe dan ook onbegrijpelijk dat die ordinaire rokkenjager zo'n indruk op haar had gemaakt.

Du Perron wilde die schimmen verjagen, maar eerst diende hij met zichzelf in het reine te komen. Het was een dag na de verschijning van het eerste nummer van *Forum* dat hij Marsman schreef over de voorgenomen scheiding.[22] Weer een dag later vertrok hij naar Gistoux, uiterst nerveus en gespannen.[23] Natuurlijk zou hij Simone niet vertellen dat er een ‘ander’ in het spel was; het argument moest zijn dat hun huwelijk niets meer voorstelde. Toen Simone met die waarheid werd geconfronteerd, schrompelde ze in elkaar van ellende. In een brief aan Marsman beschreef Du Perron haar reactie: ‘[...] zij was absoluut kapot. Ik wist niet dat zij op haar manier zooveel van mij hield; zij heeft mij een briefje meegegeven, die een van de touchantste briefjes is, die ik wschl. ooit lezen zal.’[24] Overigens legde zij zijn plannen geen strobreed in de weg. Deze horde leek genomen.

Du Perron liet aan sommige vrienden doorschemeren dat ‘de Eene onverschenene’ toch was gekomen, maar hij hield haar identiteit vooralsnog geheim. Haar naam hoefde niet te gaan circuleren in het geruchtencircuit, dus notoire roddelaars als Bouws en Roland Holst kregen helemaal niets te horen. Hij bracht een weekend door in Amsterdam, waar hij bij Willink logeerde en met Van Vriesland debatteerde over de liefde. Deze vrouwenversierder begreep niet dat Du Perron zo stellig kon spreken over de ene die hij kennelijk had gevonden. Parmantig gaf Du Perron hem te verstaan dat hij ‘als een kind’ stond tegenover zijn ene ‘komende mogelijkheid’, trots op de ‘mystiek’ die Van Vriesland als eerste in hem had onderkend. Zijn liefde was definitief, ‘voor eeuwig! En - sempre crescendo!’.[25]

Maar rustig liefhebben, met een vast gemoed, was voor Du Perron niet weggelegd. Het zou goed zijn als hij Den Haag verliet: omdat hij Bep niet constant kon claimen, werkte haar nabijheid juist frustrerend. Op maandag 30 november 1931 brachten zij de middag met elkaar door in Paviljoen Het Wachtje aan de rand van het Malieveld.[26] Dit samenzijn gaf hem een

geluksgevoel dat hem de hele dag bijbleef, ondanks een opgelopen griep. De dag daarop vertrok hij met lichte koorts naar Brussel, waar hij zijn intrek nam in Centraal Hotel op het Beursplein.[27] Hij lunchte met zijn moeder, die hem vertelde hoe Simone zijn laatste brief had opgevat, waarin hij haar had aangekondigd de scheiding te willen regelen. Sindsdien was Simone 'verwilderd' geweest. Ze zat maar suf voor zich uit te staren en reageerde met vage 'oui's' als men haar iets zei. Moeder moest hem zeggen dat Simone van een vriendschappelijke relatie niets wilde weten. Onder deze omstandigheden besloot Du Perron elke ontmoeting met haar te vermijden. Hij schreef aan Bep:

> '[...] ik heb werkelijk erg met haar te doen, maar ik ken haar en mijzelf, en ik weet vrijwel vooruit dat ik, als ik haar zag, de boel alleen nog wat zou bederven. Dat koppige "hopen" van haar, haar onbegrijpen, haar stugheid, en *daarbij* het huilerige - ik geloof heusch dat het beter is de zaak vanop zekere afstand te behandelen. Over een tijdje zal ik haar nòg duidelijker schrijven waar het om gaat. In afwachting zal ik zoodra ik kan een advocaat hier in Br. raadplegen voor een scheiding tusschen tafel en bed, of andere practische zetten. Ik heb mijn moeder aan S. laten zeggen dat zoolang de scheiding niet voltrokken was, ik van mijn kant haar niet meer wilde zien, dat ik daarom dan ook, hoewel ziek, in dit hotel ben getrokken. *Praten* met S. helpt zóó weinig, ik weet het bij ondervinding. *Dit* zegt haar veel meer. En toch is dit alles ook voor mij even lam; afgescheiden nog van de rest: jou voor het eerst missen, me ziek voelen, alleen liggen in deze hotelkamer, waar ik niet eens zal kunnen werken.'[28]

In deze cruciale week schreef Elisabeth de Roos elke dag een brief aan haar geliefde. Het baarde haar zorgen dat hij ziek was geworden, en helemaal toen zij de diagnose vernam van Eddy's Brusselse huisarts: zijn griep zou in drie dagen over zijn, maar het hart van meneer was 'bien mou', nogal zwak. Hij kreeg digitalis en dionine voorgeschreven. Digitalis is het klassieke middel om het hart beter te laten werken, terwijl dionine vermoedelijk was voorgeschreven om de bloeddruk te verhogen.[29] De zuurstofbehoefte van het hart was toegenomen, omdat er door de koorts meer bloed moest worden rondgepompt. Du Perrons hart kon dit maar met moeite aan. Het was voor het eerst dat bij Du Perron de diagnose werd gesteld van hartzwakte. Omdat zijn moeder hartpatiënte was, konden er erfelijke factoren in het spel zijn, maar een belangrijke risicofactor was zeker de

stress waaraan hij gedurende langere tijd had blootgestaan, gevoegd bij het feit dat hij vaak lang doorwerkte, weinig beweging had en ongezond at.[30] De stress vloeide mede voort uit zijn karaktereigenschappen: een obsessieve wil, grote nervositeit (hij beet op zijn nagels) en het vermogen om zich ongelooflijk te ergeren.

Eigenwijs was hij ook: op 3 december liet hij Elisabeth de Roos in een p.s. weten dat hij 'de mooie roode digitalis-pilletjes van den dokter in de lavabo [had] gegooid'. Overmoedig voegde hij eraan toe: 'Mijn hart is *niet* mou, noch moe, en ik voel mij heusch best.' Het kwam hem te staan op een uitbrander van Bep, die haar brief van 4 december begon met de zin: 'Halfweg je brief had ik allerlei mooie plannen van antwoorden, maar na je postscriptum ben ik *woedend.* Echt. Je moet onmiddellijk nieuwe pilletjes bestellen, en als je het recept niet meer hebt, maar aan de dokter zeggen dat ze weggeraakt zijn en een nieuw vragen. Wees toch niet zoo absurd tegen jezelf en *daardoor tegen mij*! (Dit is onomwonden chantage van mijn kant, ik kom er rond vooruit.) Ik doe zelf ook wel eens zoo iets geks, maar ik wil niet dat jij het doet. Het breekt je immers toch later op. Dus alsjeblieft, laat je eerste werk na ontvangst van deze brief het nabestellen en eten van die dingen zijn.'

Du Perron vatte het allemaal niet zo ernstig op. In aantekeningen gemaakt na ontvangst van deze brief vroeg hij zich af, hoe Bep zou doen als ze (echt) *woedend* was: 'Does she bang the door? B. woedend met een deur slaande is een van de meest fantast. dingen die men zou kunnen zien. Ik denk: neen, ze is niet echt woedend, of ze zou het niet schrijven; de rest v/d brief wordt trouwens humoristisch. En het heele geval is niet au sérieux te nemen, want ik heb de digitalis wel weggegooid, maar de dionine trouw ingenomen. (Zij denkt nat. dat ik alléén maar digitalis heb gekr. omd. ik van de dionine niet gerept heb; bovendien weet zij nu uit mijn 4e brief dat mijn hart niet meer "mou" is.)' Verder noteerde hij: 'Zou zij vreezen dat ik een hartkwaal heb of erdoor word bedreigd? Ik heb noch een hartkwaal noch iets *ernstigs* aan de longen - ik zou het weten als het zoo was. Misschien zal ik later hetzelfde krijgen wat mijn moeder heeft, een verslapping v/d hartspier, maar dit heeft nog de tijd, en voordien zullen er nog wel vele andere kansen zijn om te bezwijken.'[31]

Een stressverhogende factor van belang was de houding van Simone. Op 2 december 1931 was Du Perrons moeder weer naar het hotel gekomen, als een postillon de divorce, om de reactie van haar schoondochter over te brengen. Simone was nog steeds labiel, maar iets gekalmeerd; ze wou nu graag met Eddy praten. Bep de Roos mengde zich ook in de kwes-

tie. Zij vond het ‘erg egoïstisch’ van zichzelf, maar ook zij begon nu ‘een ongedurig gevoel te krijgen tegenover Simone’. Misschien moesten Eddy en zijn moeder haar eens ‘onomwonden’ zeggen ‘dat zij zelf handelt “sans coeur” door [hem] zoo aan het lijntje te houden met haar lijdelijkheid?’[32] Op vrijdag 4 december kwam Du Perrons moeder weer naar het Centraal Hotel, samen met Simone en met Paul Beynon, die te gast was op Gistoux. Du Perron heeft zijn gesprek met Simone als volgt beschreven:

> ‘Met S. gegeten toen mama en P.B. naar beneden waren. Duidelijk met haar gesproken, zacht maar duidelijk gezegd waar het op neerkwam: B's “sans coeur” gebruikt. En dat ik haar als mijn vijand zou gaan beschouwen als zij mij op deze wijze trachtte te belemmeren. - Snikken. Alles bijeen 2 of 3 antwoorden. Toen ik zei dat het hard voor haar was, maar dat over 3 jaar alles haar reeds anders zou kunnen toeschijnen: “Dans 3 ans, si ça continue ainsi, on n'entendra plus parler de moi.” - Toen ik het over het papier v/h contract had: “Ce n'est pas le papier que je veux, c'est toi.” Toen ik sprak over de mogelijkheid v/e andere vrouw: “Je ne t'ai jamais rien empêché.” Alles bijna gefluisterd en tusschen snikken door. En wat mama noemt: het staren op één punt - in werkelijkh. *vaag*, hébété. Ik heb ernaar gekeken als iets dat buiten mij om ging, een leed waar ik nauwelijks mee te maken had. [...] Ik wist precies wat er in haar omging, maar ik kon er mijn aandacht niet bij bepalen. Zij zat op een stoel bij het bed; ik dacht, *zonder het te willen*, aan B. - iets (ik weet niet meer wat, misschien de gedachte aan het “ik ben woedend”) deed mij glimlachen; ik merkte het tijdig en veranderde de glimlach in een pijnlijke trek. En de rest v/h samenzijn hebben we beiden gezwegen; het was of *zij niet meer in de kamer was.* Ik dacht dat het samenzijn mij lang zou vallen, terwijl mijn moeder beneden was; neen, ik had alleen het gevoel dat ik precies alles gezegd had wat ik zeggen wou: een vervulde taak. Toen zij wegging wachtte ze tot iedereen de deur uit was, om mij snikkend een paar zoenen te geven. Als ze, hoe onderbewust ook, het gevoel gehad heeft dat uit deze ontmoeting een verzoening kon komen, moet ze hopeloos zijn weggegaan. Maar in laatste instantie weet ik niet *hoe* zij denkt, *hoe* haar koppigheid is, *waarop* zij missch. nog hoopt. (Misschien op een *terugkeer* bij haar, desnoods over jaren, als bij “mijn vrouw”?)’

Weken vol stress

Inmiddels stond Gistoux nog steeds te koop, maar alle serieuze gegadigden vroegen bedenktijd.[33] De gevolgen van de krach van Wallstreet deden zich ook in Europa steeds sterker gelden. Mede door de opgelopen spanningen tussen Frankrijk en Duitsland heerste er in de Belgische hoofdstad een nerveuze stemming waarin gesproken werd over het aanstaande economische failliet.[34] Du Perron voelde zich bedreigd door een 'finantieele ruïne' en zocht naar mogelijkheden om zelf de kost te verdienen.[35] Op 3 december 1931 vroeg hij per brief aan Doeke Zijlstra of deze niet een baantje voor hem had, maar toen diens antwoord op zich liet wachten, schreef hij hem zeven dagen later opnieuw. Na zich een week te hebben verbeten in zijn Brusselse hotel kreeg hij geld van zijn moeder om naar Nederland te gaan.[36] Via Den Haag reisde hij naar Amsterdam, waar hij op 10 december Bouws tegenkwam in café Américain. Deze wist hem te vertellen dat Zijlstra niets voor hem had 'kunnen vinden noch "creëeren", ofschoon hij er ernstig over had nagedacht'. Volgens Bouws zou Zijlstra zich schamen Du Perron 'een te gering baantje' aan te bieden, terwijl de omstandigheden niet toelieten om 'een betere post' te creëren.[37] Van Zijlstra moest Du Perron het dus niet hebben, maar dat had hij eigenlijk al voorzien: als deze hem afscheepte, moest hij maar meteen 'een heel eind afzakken naar het Zuiden'.[38] Hij dacht aan Frankrijk, Spanje, zelfs Indië.[39] Bep zou er geen bezwaar tegen hebben zich in het buitenland te vestigen - integendeel.

De eerste dagen in Amsterdam bracht Du Perron door in Hotel Pension Boston, Leidschekade 92-93.[40] Op 10 december ging hij over naar Rein Blijstra, die hem op allerhartelijkste wijze logies had aangeboden in zijn woning op de Prinsengracht 540^{III}. In zijn slaapkamer zou een 'tropische hitte' heersen. Dat stond Du Perron wel aan; bovendien gaf hij in deze tijd de voorkeur aan Blijstra's 'boevengezicht' boven 'de slap-intellectueele facies van Willink en Vic'. Maar de sofa waarop hij sliep was niet erg comfortabel en het wasvertrek was 'afschuwelijk koud', zodat hij de volgende dag samen met zijn gastheer op zoek ging naar een nieuw adres. Zo kwam hij uit bij het vertrouwde Museum-Pension in de P.C. Hooftstraat, waar zich de drama's met Ina en Herbert hadden afgespeeld.[41]

Er waren echter zaken die Du Perrons aanwezigheid vereisten: op 11 december zou in Nijvel de aanklacht in behandeling worden genomen die Omer Sterckx tegen hem had ingediend, maar Du Perron liet alles over aan zijn advocaat Herman. Een expresbrief van zijn moeder bracht daar verandering in: de zaak was verdaagd naar 19 december, maar volgens zijn

advocaat deed hij er verstandig aan om dan wél te verschijnen.[42] Du Perron besloot daar gehoor aan te geven, zijn moeder had al genoeg aan haar hoofd.[43]

Op zondag 13 december besprak hij in Utrecht met Marsman een strategie voor zijn scheiding. Maandag was hij terug in Amsterdam, waar hij het toneelstuk *X-Y-Z* van de Duitse schrijver Klabund ging zien.[44] Hij vond het een 'flutstukje', maar hij was het gaan zien omdat een van de optredende acteurs Johan de Meester jr. was.[45] Voor zichzelf analyseerde hij dit als volgt: 'Ik wilde niet naar X-Y-Z. om stil en Dostojevskyaansch te lijden, maar om zeker te zijn. Zijn uiterlijk, zijn gebaren, zijn stem, zouden duidelijk op mij hebben ingewerkt; althans het "mysterie" een beetje hebben opgeheven. Misschien ook heb ik gehoopt dat mijn rancune zou wijken voor een soort minachting. Maar tenslotte - en hoe primitief dan ook - de sterkste opwelling is misschien geweest: "de meneer te zien die ik als mijn vijand beschouw".'[46]

Na afloop van de voorstelling ging hij naar café Américain, waar hij had afgesproken met Halbo C. Kool en de Blijstra's. Toevallig kwamen zij aan één tafeltje te zitten met Martinus 'Pom' Nijhoff, Sander Stols en Bep Ferf. Aan een ander tafeltje zat Willink met Wilma Jeuken, zijn nieuwe geliefde. Du Perron stond even op om Willink te begroeten, waarop Stols Nijhoff influisterde dat Eddy de tafel had verlaten wegens zijn bezwaren tegen hem, Pommetje Nijhoff. Inderdaad was Du Perron hem steeds meer een 'klein literair ijdeltuitje' gaan vinden dat zich gedroeg als een 'gearriveerd letterkundige'.[47] Vooral Nijhoffs herhaaldelijk geuite nijd tegen Slauerhoff had Du Perrons wrevel doen toenemen.[48] Het stoken van Sander Stols had onmiddellijk effect: Pommetje riep Eddy ter verantwoording. Du Perron heeft het vervolg in geuren en kleuren beschreven:

> '[Ik] heb de bezwaren onmiddellijk toegegeven, maar erbij gezegd dat ik geen lust had om het in dit heele gezelschap erover te hebben, en dat ik het hem bij een betere gelegenheid wel eens precies zeggen zou. Hij deed toen een beetje haantjesachtig, kwam me aan het tafeltje van de Willinks (dat er overigens vlak bij stond) na, sprak van uitknokken en naar buiten gaan, tot het me begon te vervelen en ik met hem ben mee gegaan. In de vestibule van de *Américain* heb ik hem toen verteld wat ik tegen hem had, maar zodra ik gekomen was tot de verklaring dat hij eigenlijk behoorde tot de ouweloelen (in de literaire hiërarchie dan altijd, of althans dat hij dit scheen te willen), sprak hij weer van uitknokken en naar buiten gaan, waarop ik hem (hoewel zeer à contre-

> coeur en dit toch heusch niet uit lafheid) naar buiten ben gevolgd, en we op de kinderachtigste manier, daar bij de stoep van *Américain*, elkaar 2 of 3 vuistslagen hebben verkocht. Er kwamen onmiddellijk allerlei taxi-chauffeurs bij, en boven-op de stoep kwamen vele kijkers, maar enfin, we werden gescheiden, zooals altijd, zonder naar het klabbakarium te worden gesleept, wat mij werkelijk veel genoegen deed, want mijn proces in België is nog niet afgedaan [...]. Pom schijnt te krabben als hij vecht, althans ik merkte dat ik bloedde aan mijn bovenlip, waarvan hij een stukje vel had afgekrabd, maar het stond heel mooi, want er was althans een bloedzakdoek bij, die in de kronieken van "de Kring" wel zal uitdijen tot minstens 2 bloedneuzen.'[49]

Ondanks zijn 'bloederig halfsnorretje' ging Du Perron later toch weer aan hetzelfde tafeltje zitten.[50] Nijhoff sputterde nog wat van 'niet met de pen, maar met de vuist' en sprak van 'verder knokken in een rustiger lokaal'. Het draaide echter uit op een afzakkertje met het gezelschap bij Nijhoff thuis, waar het volgens Du Perron nog heel gezellig werd: 'er werd gedanst, er werd god zij dank niets plechtig "afgedronken", zooals die flauwe kul, geloof ik, heet, en een goed half uur later zijn Vic en ik samen opgestapt'. De volgende dag zou hij Nijhoff weer in Américain zien, om het in een meer bedaarde stemming uit te praten.[51]

Op woensdagmiddag had hij een rendez-vous met Bep in Den Haag. Hij vertelde haar welke indruk Johan de Meester op hem had gemaakt in het toneelstuk. Nog steeds hinderde hem de gedachte dat Bep verliefder was geweest op die ijdele acteur dan ze nu was op hem. Weliswaar trachtte hij dit te relativeren door verliefdheid ('een prachtig soort opium') te onderscheiden van liefde en door haar volwassen liefde te prefereren boven een geëxalteerde verliefdheid, maar niettemin... Bep moest minstens 1½ keer zoveel van hem houden als van De Meester.[52] Bep, met haar Angelsaksische flegma, zei hem: 'Ik kan het niet helpen dat je zooveel van me houdt.' Ze voegde eraan toe: 'Ik wìl het wel. Maar ik kan het niet helpen.' En toen hij weer begon over haar gezegde 'men houdt maar ééns van iemand', zei ze dat hij dat verkeerd had opgevat, te ernstig. Maar waarom dat zo was, kon ze niet zeggen.[53]

Elisabeth de Roos wist niet hoe ze Eddy's verzengende liefde adequaat moest beantwoorden. Die Johan de Meester werd wel een obsessie! Du Perron had nog uren door kunnen gaan, maar hij had een afspraak met Bouws en Ter Braak. 's Nachts nam hij een vel papier en begon te schrijven - hij zou de slaap toch niet kunnen vatten:

> ‘Ik houd van B. completer dan van wie ook. Cl. was een groote liefde zonder het physieke, Julia was een halve gr. liefde, zonder idem; de rest was niets dan het physieke, met een *verliefdheid* van 14 dagen voor Lisette, en buien van verteedering: medelijden, gehechtheid, wat men het noemen wil, voor Simone. [...] Bij Cl. voortdurend dit gevoel van strijd. Bij J. niet, omdat zij er te *goed* voor was; maar ik was hier dupe van mijn eigen comedie, een zuivere reactie op/h geval Clairette, “le jeune Européen”. (Als ik wèrkelijk van haar gehouden had, stel ik mij voor, was mijn liefde voor haar sterker dan deze rol geweest.)
> Bij B. voor het eerst het gevoel van gelijke krachten, niet tegen elkaar aangewend. Het kameraadschap op een hooger plan. Natuurlijk is het element van elkaar troosten eig. ook hier aanwezig. Ik zou mij niet *zoo* tot haar aangetr. gev. hebben als zij in haar wezen niet dat had, wat op lijden wees (wat Méral “une brisure” noemt). Maar dit gaat geheel onder in een vloed van andere gevoelens: verliefdheid, vertrouwen in haar intelligentie, haar eenvoud. - En dan het complete nat. ook door het physieke. Zóó compleet - deze eerste vrouw van wie ik *houd* en die zich “geeft” - dat het zuiver physieke er zelfs onder lijdt, op zichzelf een beetje bedolven wordt door andere gevoelens (door het hoofd, door het hart). Hier is een eenvoud *nog* te bereiken, alleen door langere intimiteit.’

Bladzijden lang ging Du Perron door, in het holst van de nacht, met het uitschrijven van zijn ziel.[54] De voorspellingen van Méral en Van Vriesland dat zijn relatie met de ene zou stranden, kon hij wel aan. Zelf was hij er zeker van dat dit niet zou gebeuren. Wat Johan de Meester betreft, erkende hij mogelijk last te hebben van retrospectieve jaloezie, maar daar ging het niet om: ‘Retrospectief zou ik willen dat hij van haar hield zooveel als *ik* nu; hij was *verplicht* dit te doen, zegt mijn gevoel.’ Bep wuifde dit allemaal weg: zij keek op zichzelf in haar vorige levensperiode terug als op een jonger zusje, het deed haar niets meer. Maar dat Bep bereid was om haar ‘jonger zusje’ af te vallen, vond Du Perron ook vreemd. In zijn neiging alles door te redeneren, beschouwde hij zijn eigen leven als één geheel dat onontkoombaar was uitgelopen op Elisabeth de Roos. Zijn trouw aan zichzelf bracht met zich mee dat hij voortdurend bezig was zijn eigen leven in perspectief te zien. Ook zijn sterke geheugen speelde een rol. Bep was anders: zij had niet zo'n last van haar geheugen en leefde meer voor het moment.

Du Perron begreep volkomen waarom hij van Bep hield, maar waarom

zij van hém hield, was voor hem ‘niet alleen een niet te beantwoorden vraag, maar, daarom juist, een angst’. Het was de angst haar liefde te verliezen, die samenhing met die plekken in haar leven waar hij geen greep op kreeg. Hij besefte dat hij Bep wel ‘voelde’, maar niet helemaal kende. Dat kwam ook omdat zij zo weinig behoefte had om zich uit te spreken. In dit opzicht was zij zijn tegenpool. Bep op haar beurt begreep niet waarom hij zo in de weer was om zijn liefde te bewijzen. Zij had zijn bewijzen niet nodig. Beps betrekkelijke zwijgzaamheid, gevoegd bij het mysterie waarom ze had gehouden van een fluim als Johan de Meester jr., maakte Du Perron onzeker en voedde zijn rancune jegens deze voorganger. Toch had Bep, die tien keer minder sprak dan hij, drie of vier dingen gezegd die hem ‘opeens oneindig dichter bij haar brachten dan welke physieke daad ook’. Daartoe hoorde haar verklaring dat hij ‘alle rechten’ had. In elk geval had hij nu voor de eerste maal in zijn leven een complete verhouding met de vrouw van zijn keuze. Moe van zijn eindeloos malende gedachten, eindigde hij zijn aantekeningen met enkele regels uit een sonnet van Kloos:

> ... O, gij die turend
> In 's levens mikroskoop, zoo idioot vergeet
> Dat gij met uw slim turen nòg niets weet.[55]

Contact met de wet

Donderdagavond 17 december 1931 was Du Perron weer bij Bep in Voorburg, maar hij sliep elders. Beneden wachtend op de taxi was ze hem heel lief en nabij. De volgende ochtend kwam zij speciaal naar het station om hem uit te zwaaien, wat ook erg lief was, maar tegelijk nogal treurig: haar gezicht door die natte ruit terwijl de trein optrok.[56] Zodra de trein uit zicht was, stuurde Bep hem een bemoedigend briefje met het oog op het proces. Zij hoopte gauw een ‘paar pagina's perroniaansch proza’ te krijgen ‘over de studies van het menschelijk ras’ die hij in Nijvel zou maken. Die kwamen gauw genoeg. Omer Sterckx loog weer dat het gedrukt stond, maar Du Perron gedroeg zich waardig en sprak met heldere stem tegen het tribunaal. Niettemin werd hij veroordeeld tot 50 frank boete voor de klappen en 26 frank voor bedreiging, welk bedrag werd verzevenvoudigd. Daarbij kwam 2000 frank ‘schadevergoeding voor werkeloosheid en reparatie van de averij’ en de helft van de kosten van het geding: ‘alles bij elkaar een goede 3000 frs.’.[57]

Simone was als gevolg van een griep nog steeds in Gistoux. Zij toonde zich bereid met haar schoonmoeder naar een advocaat te gaan, maar wenste niet met haar echtgenoot te praten over de scheiding. Mevrouw Du Perron drukte haar zoon op het hart om niet te zeggen dat er een ander in het spel was. Simone had gezegd dat zij haar scheiding verborgen wilde houden, vooral tegenover haar eigen familie. Verder had zij gevraagd of ze niet in Holland moesten scheiden, omdat zij door haar huwelijk toch Hollandse was geworden. Du Perron sprak haar hierop aan: ‘als zij, om het voor haar kennissen geheim te houden, liever in Holland wou scheiden, leek mij dat ook het beste, enz.’. Simone klapte meteen dicht, snikte ‘je ne sais pas’ en begon te huilen. Later liep ze weg toen zij hem zag aankomen. Du Perron besloot zich terug te trekken in een pension en Simone niet meer te spreken voordat de scheiding een feit was. Zijn moeder was het daar helemaal mee eens, hij moest alles maar aan haar overlaten, dan kwam het wel in orde.[58]

Op maandagochtend 21 december 1931 was er eerst ‘een zeer pijnlijk afscheid’ van Simone. 's Middags lunchte Du Perron in Pension Herman, Eendrachtsstraat 59, in de Brusselse gemeente Elsene.[59] De buurt was 's avonds wel een beetje luguber, maar voor 45 frank had hij hier een tweepersoonskamer met twee bedden en twee kasten.[60] Hij zou er twee weken blijven. Onderwijl trachtte hij duidelijkheid te krijgen over de Belgische scheidingswetten. Hij ontmoette zeer frequent Jan en Aty Greshoff, Franz Hellens en Paul Méral, die hem op allerlei manieren van advies dienden. Méral had hem als advocaat een zekere Janson aanbevolen, een ‘specialist in echtscheidingen’, die een geheim telefoonnummer zou hebben. Maar toen deze Janson gewoon in het telefoonboek bleek te staan, bedacht Du Perron dat hij ‘misschien gewoon een bittervriend’ was van de een of andere kennis van Méral.[61]

Op 28 december kreeg hij die advocaat eindelijk te pakken. Het viel allemaal niet mee: de Belgische scheidingswetten, na veel strijd met de katholieken tot stand gekomen, stonden weliswaar ‘scheiding met wederzijds goedvinden’ toe, maar de bijkomende verordeningen waren onmogelijk. Zo was voor beide partijen geen nieuw huwelijk toegestaan dan drie jaar na uitspraak van de scheiding. De andere optie, ‘scheiding met motief’, zou leiden tot allerlei juridische verwikkelingen, waarbij getuigen en meerdere advocaten moesten worden ingeschakeld. Een andere Belgische verordening hield in dat meneer, zolang hij nog getrouwd was, overal waar hij overnachtte geacht werd zich te bevinden ‘sous toit conjugal’, zodat hij feitelijk niet het recht had zijn vrouw de toegang te ontzeggen.

Als hij dit wel deed, kon zijn echtgenote hem wegens overspel voor het gerecht dagen. Er bleef maar één conclusie over: Du Perron moest naar Holland gaan 'en het geval daarheen probeeren over te brengen'.[62]

Het ging er dus om Simone mee te krijgen, want ze moest in Nederland twee keer in persoon voor de rechter verschijnen. Daarom stelde Du Perron voor dat zij met zijn moeder een tijdje in Nederland zou logeren, maar Simone reageerde uitermate achterdochtig.[63] Mevrouw Du Perron, negen maanden tevoren nog door de artsen opgegeven, bewees zich nu als een grote steun voor haar zoon - zoals deze aan Bep schreef: 'Haar situatie is werkelijk allesbehalve prettig, en ze valt mij in deze moeilijke tijd enorm mee - trouwens, ik zei je al: ze is verreweg op haar best in moeilijke oogenblikken. Ook als ik jou bij me heb, zal ik in haar toch wel een serieuze "alliée" verliezen, als ze doodgaat. Ze spreekt nu ook heel lief over je: vindt je zoo "zacht", gelooft dat je zoo "gevoelig" bent, vindt dat je zooveel "charme" hebt, enz.'

Du Perron was wel zo reëel om in te zien dat Simone 'de grootste verliezen' leed 'in deze historie', maar dat vlakte niet uit dat ze zich onmogelijk gedroeg:

> '[...] èn mijn moeder èn de Beynons hebben zich wel erg gauw blij gemaakt, toen Simone zoo'n beetje grapjes maakte en zei dat ze een "vieux" zou nemen en zoomeer. Die grapjes waren de reactie op een serie huildagen, niet meer. Zoodra ze maar hoort dat ik in aantocht ben, wordt ze onmogelijk; ze spreekt dan met mijn moeder in schimpscheuten over mij ("votre cher fils"), omdat ze - dit is wel duidelijk - vindt dat mijn moeder te veel op mijn hand is. Ze denkt au fond dat dit zwervende leven mij zal vermoeien en dat ik tot den "huiselijken haard" terug zou keeren, als mijn moeder bijv. haar deur voor mij sloot *tenzij* ik het gewone oude leven hervatte. Enfin, ze klampt zich natuurlijk aan het geringste vast. Maar ze is, in de eerste plaats, ontzettend wantrouwend, en dan, *au fond*, zoolang ze nog éénige hoop heeft, wil ze *niet* ja zeggen. Het is te hopen dat zij geen duidelijk beeld krijgt van de Belgische wet; anders speelt ze natuurlijk de comedie van: ja zeggen, mits *hier*.'[64]

Met grote voortvarendheid beredderde de kasteelvrouw van alles voor haar zoon. Officieel stond hij nog steeds geregistreerd als eigenaar van het kasteel. Ook al waren hij en Simone op huwelijkse voorwaarden getrouwd, dit feit zou niet in zijn voordeel spreken wanneer de rechter de

alimentatie moest vaststellen. Het zou dan ook de voorkeur verdienen als hij het kasteel aan zijn moeder zou terugverkopen.[65] Op 28 januari 1932 nam de notaris de zaak met de belanghebbenden door. Er zaten nogal wat haken en ogen aan: de belasting vereiste dat elk onroerend goed werd verkocht voor de reële waarde. De waarde van het kasteel was getaxeerd op 450.000 frank; het percentage dat van de fictieve verkoop aan de belasting moest worden afgedragen zou neerkomen op ongeveer 35.000 frank. Indien de verkoop zou worden opgevat als een donatie, zou slechts de helft van dit bedrag moeten worden betaald, maar men zou dit feit kunnen betwisten. Mevrouw Du Perron was er hoe dan ook ‘erg voor, om de zaak door te zetten, al is het bijeenbrengen van 35.000 frs. geen kleinigheid, juist in dezen tijd’.[66] Mevrouw Du Perron en haar zoon moeten hebben gedacht dat het kasteel bij verkoop aan een derde later toch wel zijn waarde zou opbrengen. Het ging er nu om Eddy buiten schot te houden: het eenmalige verlies van 35.000 frank (of de helft daarvan) was te verkiezen boven het risico van een buitensporige alimentatie die jarenlang op zoonlief zou drukken.[67] Het is niet zeker of mevrouw Du Perron deze ingewikkelde constructie heeft doorgezet; bij haar sterven stond het kasteel op naam van haar zoon.[68]

Dat er zoveel geregeld moest worden, was het ergste nog niet: telkens als Du Perron iets van Simone gedaan trachtte te krijgen, gooide zij haar kont tegen de krib. Op 2 januari 1932 vond er weer zo'n scène plaats, die Du Perron deed wanhopen of het samenleven met Bep ooit gerealiseerd zou worden. Hij schreef Bep een brief, waarin hij haar ‘in een vlaag van vermoeienis’ voorstelde om hun geplande ontmoeting in Antwerpen niet door te laten gaan: hij kon er niet tegen dat hij telkens weer gedwongen was om ‘afscheid’ te nemen. En misschien - zo schreef hij - was het beter ‘elkaar liever heelemaal niet meer te schrijven en om op me te wachten tot ik werkelijk heelemaal vrij zou zijn’. Hij bedacht zich en verstuurde de brief niet, maar vatte hem samen in een nieuwe brief.[69] Du Perrons obsessieve liefde voor Bep komt naar voren in een sonnet, waarvan de eerste twee strofen luiden:

> Eens zal je weten hoeveel 'k van je hoû,
> en mij al 't aandringen van nù vergeven,
> mijn rustlooze verwondring dat een vrouw
> als jij van mij terug houdt - en gedreven

naar wat immers verandren moest, al zou
je ook dàn nog zijn het brandpunt van mijn leven,
grijpen, vergeefs, naar wat achtergebleven
is weggestroomd, intens: naar jou, naar jou![70]

Het strijdperk van de liefde

Op 5 januari 1932 vertrok Du Perron naar Antwerpen. Hij verheugde zich erop het lange gedicht 'La maison du berger' van Alfred de Vigny te horen met de stem van Bep. Van tevoren had hij haar het werk van Vigny toegestuurd. 'La maison du berger' is een vers in de vorm van een brief aan de geliefde van de dichter. Het is tussen 1836 en 1843 geschreven, mede onder de indruk van de ontwikkeling van de spoorwegen.[71] 'Het huis van de herder' is een rijtuig dat de dichter zijn geliefde aanbiedt. Dit rijtuig is een ideale schuilplaats voor hun liefde. Zij zullen het lot hun koers laten bepalen en in sublieme wereldverachting over tijd en ruimte triomferen. De herder en zijn geliefde groeien in het 336 regels tellende gedicht uit tot mythische proporties. De natuur is koud en vijandig, het menselijk lijden is groots, maar beide geliefden reizen voort, steun vindend bij elkaar, terwijl zij niets dan hun schaduw laten 'op deze ondankbare aarde waarover de doden zijn getrokken'.

Symboliseerde dit gedicht de toewijding aan elkaar in een woelige, vaak vijandige wereld, Du Perron dacht ook na over het strijdperk van de liefde. In december 1930 was hij begonnen aan een toneelstuk over dit thema, dat 'De nieuwe manier' zou gaan heten. Op 4 januari werkte hij de hele nacht door om het tweede bedrijf te voltooien. Hij nam zijn tekst mee naar Antwerpen, verlangend naar het oordeel van degene die zo'n belangrijke rol speelde in zijn leven. In zijn brieven had hij Bep al verteld hoe het stuk zich ontwikkelde.

Een model leverde *The second man* van de Broadway-schrijver S.N. Behrman (1893-1973).[72] De 'tweede man' is volgens het motto op de titelpagina de donkere zijde van een persoon: 'that other strange second man in me, calm, critical, observant, unmoved, blasé, odious'.[73] Het concept van de tweede man sprak Du Perron aan: ook in hemzelf school een sceptische observator die alles wilde analyseren. Maar het hoofdpersonage van *The second man*, Clark Storey, werd volledig door zijn 'tweede man' overheerst; zijn betere ik kreeg geen kans zich te manifesteren. Clark Storey is

een mislukt schrijver, wiens tragiek het is dat hij zichzelf niet serieus kan nemen. Hij uit zich in snedige uitspraken à la Oscar Wilde en doet voortdurend alsof hij de situatie meester is. Maar die situatie ontspoort als de mooie vrouw op wie zijn vriend Austin Lowe smoorverliefd is, met hem begint te flirten. De amorele Clark Storey bezwijkt voor de verleiding. Deze vrouw, de jeugdige Monica Grey, moet niets hebben van Austin Lowe, een briljante, maar saaie wetenschapper. Zij doet alsof zij een kind verwacht van Clark Storey. Dit wekt niet alleen de verontwaardiging van Clarks vriendin Kendall Frayne, die hem financieel ondersteunt, maar ook de jaloezie van Austin Lowe. Lowe komt met een revolver op Storey af om hem te vermoorden; deze weet de kogel te ontwijken en stuurt Austin Lowe doodleuk naar bed, om van de schrik te bekomen. Monica Grey komt achter Clarks ware aard en kiest uiteindelijk toch voor Austin Lowe. Aan het einde van het stuk maakt Clark Storey weer een afspraakje met zijn vriendin Kendall Frayne.

Du Perron las *The second man* als 'een parabel' van het toneelstuk dat hij wou schrijven.[74] Al lezende betrok hij het voortdurend op Bep en zichzelf. Hij identificeerde zich met de jaloerse Austin Lowe, maar werd afgestoten door diens geringe weerbaarheid. De revolverscène was gewoonweg belachelijk. Waarom was het niet 'een hondenzweepscène' geworden, zoals hij eens 'met verrukking' in een Amerikaanse film had gezien? In zijn eigen stuk zou hij een 'oorveeg-scène' gebruiken, maar die moest hij dan '*oneindig* subtieler en overtuigender maken'. Hij vroeg Bep haar objectieve kijk op dit stuk te geven, 'want mijn stupiditeit gaat zoover dat ik mijzelf in mijnheer Lowe voel tekort gedaan, alsof ik ièts met zoo iemand gemeen had, alsof zelfs mijn gevoel (voor jou) niet oneindig minder gewoon en bête was dan het zijne (voor het lieve kind Monica), alsof tenslotte ik, in tegenstelling met hem, niet *in praatjes juist* volkomen tegen mijn vriend Clark Storey zou zijn opgewassen - supposé dat die meneer mijn vriend was'.

Een ander model voor Du Perron was Arthur Schnitzlers toneelstuk *De eenzame weg*, dat hij kocht om er de techniek van te bestuderen.[75] Voor hem stond Schnitzlers stuk op een hoger plan dan dat van Behrman, maar inhoudelijk zou zijn eigen toneelstuk meer weg hebben van *The second man.* Op 12 december 1931 schreef hij Bep voor het eerst over zijn plan: 'Ik heb een tooneelstuk in mijn hoofd, waarvan ik de intrigue aan Blijstra heb verteld, die er opgetogen over is. Het zijn eig. *twee* intrigues, maar die paral[l]el gaan en in een dubbele débâcle eindigen (*moreele* débâcle); de hoofdpersonen zijn broer en zuster, de zuster is een "engel", de broer een

"verleider". Ik zie sommige scènes al heel goed voor me en ben er quasi zeker van dat ik - als ik er aan werken kan - iets goeds er van maak.'

In de definitieve versie zou de zuster Mary Duysink heten en haar broer Evert Duysink.[76] De negenentwintig jaar oude Evert wordt gecontrasteerd met Menno van den Borght, die één jaar jonger is. Evert correspondeert met Clark Storey en Menno met Austin Lowe, maar deze voorbeelden uit Behrmans stuk zijn naar Du Perrons behoefte 'geretoucheerd'. Evert is het type van de amorele verleider - waarvoor Johan de Meester jr. het model kan hebben geleverd. Maar in zekere zin rekent Du Perron in de figuur van Evert ook af met zijn vroegere zelf uit zijn cynische periode. Tekenend is de volgende uitlating: 'Het is duidelijk dat er in mij een reactie plaats heeft tegen een soort "supreemheid" (lees nu heusch *The Second Man*) die ik vroeger uiterst sympathiek vond en zelfs bewonderenswaardig.'[77] Naast deze figuur van de 'moderne' verleider staat Gerard Rijckloff, tot in het taalgebruik zeer herkenbaar gemodelleerd naar Adriaan Roland Holst. Du Perron schetst Rijckloffs karakter als volgt: 'Gerard, ouderwetse verleider. Goed hart, kwetsbaar. Niet intelligent, maar wel slim (tot op zekere hoogte). Intuïtie tegenover vrouwen, meestal. Goed *vriend.*'[78]

Behalve deze heren treedt er ook een zekere Anton Ockerse op - gemodelleerd naar Victor van Vriesland - die door Du Perron wordt gekarakteriseerd als het '[t]ype van kapotte 20e-eeuwer, sterk want zonder eer'.[79] De precieus sprekende, cynische Ockerse vindt dat Rijckloff te veel van zichzelf in het spel brengt. Mevrouw Duysink, de moeder van Evert en Mary, dringt er juist bij mijnheer Rijckloff op aan dat hij trouwt (zoals mevrouw Du Perron altijd wilde dat Roland Holst zou trouwen). Rijckloff wimpelt deze suggestie op hoffelijke wijze af: het huwelijk is voor hem wat het droge is voor een vis. Het schijnt dat Rijckloff verliefd is op Mary Duysink, die in de wandeling 'Miek' wordt genoemd.[80] Mevrouw Duysink waarschuwt haar dochter dat zij niet de zoveelste speelbal moet worden van Rijckloff: 'Als hij van je houdt, heeft hij je te vragen. *(Mary lacht kort.)* Ja, daar hoef je niet om te lachen. Het is misschien erg ouwerwets, maar het is en blijft toch maar de goede manier.'[81]

Het toneelstuk draait echter om 'de nieuwe manier', of in Everts woorden: 'de oncontractuele zienswijze'.[82] Het gaat er maar om hoe je die beschouwt: Ockerse houdt Evert voor dat hij in moreel opzicht behoort 'tot die mannen, die een foto-collectie aanleggen van al hun vriendinnen, met de voornamen eronder in handtekening en een lokje haar ernaast geplakt.'[83] Sommige in het stuk optredende vrouwen laten zich echter niet zo gemakkelijk 'collectioneren'; zij gedragen zich zelfbewust en auto-

noom.[84] Daarnaast zijn er in het stuk ook vrouwelijke adepten van ‘de nieuwe manier’, gemodelleerd naar de vrijgevochten ‘Kring’-vrouwen die Du Perron zo verfoeide.

De oude oftewel ‘goede’ manier was ook niet alles: Theodoor van Rheen, mevrouw Duysinks zevenenvijftigjarige broer, heeft in zijn jeugd ook een keer de verleider willen spelen. Hij bevruchtte zijn zeventienjarige dienstmeisje en aangezien ‘een gentleman betaalt’, trouwde hij met haar en verknoeide hij zo zijn verdere leven in de provincie.[85]

Het klapstuk had moeten komen in de zevende scène van het derde bedrijf, die er volgens Du Perrons schema als volgt zou uitzien: ‘Van den Borght op. Verwondering van Evert, snel bedwongen, schamper. Gesprek. De javaanse krissen, sigaretten, de klap.’[86] Geen pistoolschot, maar een klap. Toen Paul Méral het schema voor die scène te horen kreeg, vond hij Van den Borght spontaan ‘een idioot’, maar Du Perron verdedigde zijn personage door dik en dun. Méral, Hellens en Du Perron werden het er uiteindelijk over eens dat in een toneelstuk alles afhangt van de behandeling van de stof. Zo kun je ook aannemelijk maken dat Van den Borght ‘gelijk heeft met toe te geven aan een primitief gevoel, en dat de brutaliteit daarvan for once tenminste het impertinente “systeem” van den ander slaat’. Van den Borght mag dan een minderwaardigheidscomplex hebben - een ‘mi-co’ - maar het is ten minste ‘een “mi-co” dat “naar voren vlucht” [...] in laatste instantie is het de overwinning van een redelooze, primitieve kracht, tegen een methode, een systeem’.[87]

‘De nieuwe manier’ bleef onvoltooid. In maart 1932 werkte Du Perron nog het slot van zijn tweede bedrijf om, maar aan het derde kwam hij niet meer toe. Hij had zijn sympathie ervoor verloren, mede omdat Bep er niet zo enthousiast over was.[88] Het stuk had misschien te veel met haarzelf te maken. Overigens zijn de dialogen in het stuk vaak houterig, mede door een teveel aan achtergrondinformatie. In biografisch opzicht is ‘De nieuwe manier’ een boeiende tekst. Het is Du Perrons verwoede antwoord op de verleider zonder hart. Het thema zou hem niet meer loslaten.

Simon en Simone

Op 9 januari 1932 betrok Du Perron in Utrecht een kamer van ‘vier stappen in het vierkant’, bij ‘vriendelijke maar rasechte burgermenschen’. Adres: Frederik Hendrikstraat 83. Prijs: *f* 70, -, pension en verwarming

inbegrepen. Het was vijf minuten lopen naar Henny en Rien Marsman.[89] Henny Marsman zou Du Perrons scheiding regelen en Rien had al geinformeerd naar baantjes voor Hollanders in Parijs. Om in aanmerking te komen voor zo'n baantje was het zaak om eerst fatsoenlijk gehuwd te zijn! Bij al zijn besognes onderhield Du Perron ook zijn literaire contacten. Hij woonde een *Forum*-vergadering bij in Rotterdam, ging op kroegentocht met Blijstra en Halbo C. Kool en corrigeerde Van Wessems vertaling van Poesjkins *Het pistoolschot.* Op 25 januari logeerde hij bij Ter Braak in Rotterdam. Hij ging met Truida naar de film en vertelde haar over de plannen van Bep en hem. Zij nam het rustig op: ze had veel sympathie voor Bep en zelf had ze zich al over Du Perron heengezet.[90] Hierna ging Du Perron door naar Brussel en de volgende dag naar Gistoux.[91]

Gistoux was koud en mistig. Hij trof er zijn moeder met Gille en een nieuwe baboe, Roosmina. Vera was net vertrokken voor een verlof in Oostenrijk en Simone zat in Brussel. Uit 'pure verveling' maakte Du Perron het schema van een draak van een zedendrama die volgens hem alle kans zou maken op de prijs van duizend gulden die de Maatschappij van Letterkunde had uitgeloofd.[92] Als de literatuur in het geding was, was Du Perron vol polemisch vuur, maar in zijn privé-leven was het een en al hypochondrie. Hij schreef Bep vanuit Gistoux: 'eigenlijk ben ik precies nog de kleine jongen die daar zoo ongelukkig op dat stoeltje zit, op dat portretje dat ik je gegeven heb, met hetzelfde karakter van voortdurend bedreigd zijn, alleen zooals Vic Vriesland zei, "weerbaar" geworden, door de voortdurende oefening om van de angst een soort moed te maken'.[93] Hij geloofde nu wel dat Bep 'genoeg' van hem hield, maar zijn denken ging 'rusteloos' voort, vooral nu zij niet in zijn buurt was.

Bep probeerde haar geliefde te troosten met de verzekering dat zij, hoewel geboren met een 'verwende-kinderen-ziel', met hem toch heus heel gelukkig was.[94] Op 3 februari 1932 kwam Du Perron in elk geval dichter bij haar in de buurt: hij betrok een kamer op Laan van Oostenburg 27, niet ver van station Voorburg. Hij betaalde slechts een rijksdaalder meer dan in Utrecht en de kamer was tweemaal zo groot. Jan Greshoff kon er nog steeds niet over uit dat zijn vriend de vrouw van zijn leven had gevonden en dat zij niet werd afgeschrikt door Eddy's egocentrische karakter. Hij noemde Bep dan ook het 'wereldwonder'.[95] Op 14 februari ging Du Perron terug naar Gistoux voor definitief overleg over de scheiding. De dag erna kon hij Bep juichend mededelen dat alles 'wondergoed' ging: 'Simone is uiterst verstandig en geschikt, huilt niet meer, werkt in alles mee, vindt het goed dat het kind door de rechtbank aan mij wordt toege-

wezen, en de rest per contract wordt geregeld, enz. enz.' Wel had Simone bedongen dat Gille bij háár zou blijven wonen.[96]

Moeder, Simone en Eddy du Perron zelf zouden op 18 februari naar Nederland reizen, terwijl Gille onder de hoede van de baboe bleef. Moeder en Simone trokken in een pension in Scheveningen, op de Nieuwe Parklaan 187. Du Perron overnachtte daar soms ook, maar meestal was hij in Voorburg te vinden. Voortdurend pendelde hij heen en weer tussen Scheveningen en Voorburg, levend tussen de hoop dat alles geregeld zou worden en de vrees dat er toch nog een kink in de kabel zou komen, aldoor mokkend dat Bep zo dichtbij hem zat en toch zo ver weg was. Hij bestookte haar met briefjes, die hij soms nog laat in de avond bij haar in de bus deed. Zij schreef hem lief terug: 'Ik zou zoo wel met je weg willen loopen.'[97] Maar met Pasen zat hij zich weer te verbijten, want Bep was bij haar oom en tante in Amsterdam. De afspraak daarvoor was immers al veel eerder gemaakt. Gék werd hij ervan, het liefst zou hij haar ontvoeren, wég van alle anderen, naar een plaats waar hij haar helemaal voor zichzelf zou hebben. En daar zouden ze dan 'leven, ergens op Tahiti of waar je maar wilt, alsof er werkelijk *niemand* meer bestond!'.[98]

De echtscheiding werd uitgesproken op 9 maart 1932 en op 18 maart in Den Haag geregistreerd, maar de kwestie-Gille was nog niet afgehandeld.[99] Du Perron voelde zich nu met Bep 'verloofd', wat nog niet hetzelfde was als 'getrouwd'.[100] Simon Vestdijk en Feicko Tissing, met wie hij in deze tijd veel optrok, werden van de trouwplannen op de hoogte gebracht.[101] Op 4 april bedacht Du Perron samen met Bep een tekst voor hun huwelijksaankondiging.

De volgende dag reisde hij samen met Vestdijk naar Brussel. Om zeven uur 's avonds kwamen ze aan in Gistoux, Du Perron ging Vestdijk voor 'met het schaamachtige gebaar van iemand die er niet zo erg thuishoort'.[102] Met het oog op zijn aanstaande huwelijk onderwierp hij zich gedurende tien dagen aan een 'Hollywoodkuur', hij dronk veel zwarte koffie en had een halve grapefruit als ontbijt.[103] Vestdijk keek verbaasd toe hoe zijn gastheer de heerlijkste Indische gerechten aan zich liet voorbijgaan. Deze werkelijk ingrijpende kuur werd voor Vestdijk het symbool van Du Perrons 'koppigheid, zijn lust om weerstanden te overwinnen'.[104]

Obstakels waren er genoeg. Voor zijn huwelijk moest Du Perron zijn geboorteakte uit Indië laten komen, want hij was het origineel kwijt. Beps vader ging ervoor naar het ministerie van Koloniën en Du Perron zelf naar de Brusselse legatie om er meer vaart achter te zetten.[105] Inmiddels kwam er in het literaire leven enig weerwerk los: in een bespreking van de

herziene druk van *Een voorbereiding* lanceerde Anthonie Donker een persoonlijke aanval op Du Perron, terwijl Theun de Vries nog veel venijniger tegen hem uitviel in zijn artikel 'Een narcissusproduct'.[106] Du Perron haalde er de schouders over op: 'Of ik zoo narcistisch ben als de hh. Donker en Theun beweren, valt erg te bezien, maar beppistisch word ik met den dag méér.'[107]

Simone was nog steeds niet op de hoogte van de huwelijksplannen van haar ex-echtgenoot. Du Perron wilde daarmee wachten totdat - op 28 april - de kwestie-Gille definitief zou zijn geregeld. Het stuitte hem eigenlijk tegen de borst om zo strategisch te moeten handelen, maar mét zijn moeder erkende hij dat dit toch de beste methode was: 'we zouden nooit zover gekomen zijn als nu, als ik de "bittere waarheid" had gezegd'.[108] Simone draaide nu telkens 'touchant aanhankelijk' om hem heen en gaf vage signalen dat ze er alles aan zou doen om hem terug te hebben. Voorzichtig bereidde hij haar voor op de mogelijkheid dat hij met een ander zou trouwen.

Vestdijk had erg met Simone te doen en toen Du Perron een keer overdag naar Brussel ging, bleef hij thuis omdat hij zijn middagslaapje niet wilde missen. Bij thuiskomst bleek Du Perron dat Vestdijk twee gedichten had gemaakt op Simone; hij zag meteen in dat het nooit iets serieus zou worden, 'hoogstens een consolation passagère... En dan nog, deze poëet lijkt me vooral de inspiratie te puren uit zijn vrouwelijke modellen. Jammer, jammer; het zou mij plezier doen als, op welke manier dan ook, een andere man voor die goede Simone gaat bestaan; het zou haar tenminste kunnen doen voelen dat ook voor haar althans de "mogelijkheden" niet zijn uitgesloten, wat zij nu schijnt te denken.'[109]

Gistoux inspireerde Vestdijk in hoge mate. Niet alleen had hij er zijn grote essay over Emily Dickinson geschreven, maar ook genoot hij van wandelingen in de omgeving, waarop hij dikwijls gezelschap kreeg van Simone. Ze hadden ook samen naar grammofoonmuziek geluisterd, vooral de concertwals van Glazoenov. Op donderdagavond 21 april vertrouwde hij Du Perron toe dat er zich 'erotische draden' sponnen tussen hem en Simone. Du Perron briefde het nieuws meteen door aan Bep:

> 'Na eenige aarzeling heb ik hem gevraagd hoever deze draden reeds gingen. Niet zóó ver; gistermiddag heeft hij haar - met eenige moeite, zegt hij - voor het eerst gekust. De wandelingen hebben dus toch ergens toe geleid. Ik vind het in abstracto best, maar "ergens" toch vervelend,

> zooiets; het dier in ons is nu eenmaal primitief. Ik heb blijkbaar toch geen echte aanleg om cocu te zijn onder één dak, al is het dan *après* la lettre. Maar als het *iets* goeds kan hebben, waarom niet? Hij heeft geinformeerd waar ze wonen ging als ze van hier weg zou zijn. En hij schijnt haar al te hebben ingelicht dat het niets ernstigs kon zijn; zoo beginnen soms de ergste dingen. - Er is iets, heusch zuiver broederlijks, in mij dat Simone op dit gebied vooral toch iets werkelijk goeds toewenscht; ze is niet vulgair, ze heeft niets "mannengeks", integendeel. Het zou jammer zijn als dit, na 2 of 3 amants, totaal zou worden bedorven.'[110]

Vestdijk bespeurde in Simone 'verrassend veel innerlijke beschaving' en de goedaardigheid van een 'geduldig lastdier', maar hij begreep wel dat voor Du Perron het samenleven met haar onmogelijk was geworden 'minder door haar gemis aan ontwikkeling dan door haar traagheid van reageren, haar doffe en koppige geslotenheid'. In Bep had Du Perron de vrouw gevonden in wie hij geheel kon opgaan - daar kon Simone niet tegenop. Het was voor Vestdijk niet moeilijk te zien dat Simone nog steeds van haar ex-echtgenoot hield; haar ambivalente houding sprak wat dit betreft boekdelen. Dit was nu juist wat Du Perron zo benauwde. Daarom moedigde hij Vestdijk aan om met Simone te wandelen, maar volgens Vestdijk werden die aanmoedigingen 'hoogst sporadisch onderbroken door de blijken van een primitieve, zo men wil oosterse, en gegeven de omstandigheden ietwat onredelijke ijverzucht, boeiend en wat angstwekkend om mee te maken, en die de naamgenote de schrik op het lijf joegen. Zij was werkelijk bang voor hem, zonder dat dit naar mijn mening tegen haar liefde pleitte.'[111] Simon en Simone voelden zich als 'twee stoute kinderen tegenover Du Perron', maar zo min als deze een Austin Lowe was, was Vestdijk een Clark Storey.[112] Enkele dagen nadat hij Du Perron had verteld over de 'erotische draden' schreef hij dit onthullende gedicht:

Nachtwaak

Zij heeft haar lichaam vluchtig maar gegeven,
  Al liep zij door de gangen op en neer
En is tot 't laatst toe met mij opgebleven,
  Zoo bang, zoo koel; al kwam zij, telkens weer

En telkens, in die domme hunk'ring van
Zwaar dier in opgejaagdheid mij bezoeken.
Zij is te grijpen, dacht ik, greep haar dan, -
Maar 't spook bleef grijnzen uit de vele hoeken.

Nu nog de nacht,... nu kan ik mee gaan wand'len,
Fluist'rend door kamers, hol en verveloos,
Mij met het spook afgeven, en zoo hand'len
Alsof ook ik diezelfde angst verkoos

Boven genot, de lust van 't kreunend sterven
Verwerpen gaan, omdat die dood te kort
En te vergeefs zou zijn, - nu kan ik zwerven
Met 't eigen lichaam, dat weer eenzaam wordt.

Gistoux 25-4-'32 11 u. p.m.[113]

Een beschaafde drom van mosseldieren

Du Perron had genoeg aan zijn eigen spoken. Met nukkige regelmaat werkte hij zijn programma af: allerlei kennissen moesten officieel op de hoogte worden gesteld van zijn huwelijk. Een groter corvee vond hij de officiële kennisgeving aan de oom en tante van Bep, David Simons en zijn vrouw Davida (‘tante Da’).[114] Als het ging om het verrichten van burgerlijke rituelen klapte Du Perron soms helemaal dicht. De anders zo rad pratende causeur wist dan met zijn gedrag geen raad en kreeg iets verbetens over zich. Tot overmaat van ramp was er toen hij op een middag langskwam niemand thuis. Met tussenpozen van een uur kwam hij drie keer voor een dichte deur te staan. Om zeven uur 's avonds had hij meer geluk, maar tante Da Simons moest hem teleurstellen: haar man had ‘dienst’, dus zij vond het prettiger Eddy terug te zien als hij erbij kon zijn. Zij sprak met hem af voor twee dagen later, op zaterdag, tussen kwart over twaalf en twee uur; bovendien zouden de neefjes er dan zijn, die, volgens tante, ‘natuurlijk ook graag met den man van Bep willen kennismaken’. Du Perron was compleet overrompeld door deze mededeling en ging naar een nabij restaurant, waar Willink op hem wachtte. Hij vroeg zich af waarom hij niet diezelfde avond nog kon terugkomen. Ook al

waren de beste mensen ‘heel aardig’, hij voelde zich volkomen uitgeput door deze exercitie. Hij schreef dan ook aan Bep: ‘Als ik morgen in Bergen moed genoeg kan verzamelen, zal ik erheen gaan; anders bedenk ik de een of andere foef en schrijf ze per expresse af. [...] Het is wschl. erg overdreven van me, maar ik vind deze dingen *ontzettend*, en ik heb vandaag heusch mijn best gedaan; als je oom had gekund of je tante mij alleen had willen affronteeren, was alles nu over een uur afgedaan geweest.’

Bep veegde haar fiancé, verwend jongetje als hij was, de mantel uit en wees hem er fijntjes op dat zíj ook de nodige corveeën had moeten doorstaan met kennissen van hém. Dergelijke ‘schokken of gênes’ waren heus wel ‘te overleven [...] zonder schade aan je gezondheid’.[115] Maar Du Perron bleef uiterst gespannen. Hij schreef er zelfs een gedicht over, ‘De verloofde’, met het omineuze begin: ‘Gestremd begeren luistert naar de wetten: / niet van het jij-en-ik, maar wat daarom / zich dringen komt, als een beschaafde drom / van mosseldieren die zich soms verzetten.’[116] Deze weken waren hem als een soort van ballingschap, waarin hij zelfs liever niet bij vrienden logeerde maar de voorkeur gaf aan een hotel. Op 3 mei 1932 tekende hij bij notaris J. van Herwijnen te 's-Gravenhage een akte van huwelijkse voorwaarden (no. 11472), tegelijk maakte hij zijn testament op (no. 11473).[117] Stols kreeg opdracht het huwelijkskaartje te drukken, wat hij deed in een originele zeventiende-eeuwse letter.[118]

Op 7 mei 1932 ging Du Perron halsoverkop terug naar Gistoux na een alarmerend briefje van dokter Maasland over de gezondheid van zijn moeder. De morfine die ze kreeg ingespoten had hevige brakingen veroorzaakt. Ze was erg gezwollen in haar gezicht, maar gelukkig was Vera terug van haar Oostenrijks verlof.[119] Vier dagen later was Du Perron terug in Voorburg en op 17 mei 1932 was het dan zover: op het stadhuis van Voorburg werd het huwelijk voltrokken van ‘Charles Edgard du Perron, gescheiden echtgenoot van Simone Elise Sechez’ met ‘Elisabeth Geertruida de Roos’. Getuigen waren Jacques Reinhard Brandes de Roos, adjunct-directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek en Doede Feicko Tissing, ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur in Nederlandsch Oost-Indië. Na ‘een kort, maar krachtig woord’ van de dienstdoende ambtenaar was het huwelijk een feit.

De jonggehuwden vertrokken voor hun wittebroodsweken naar Lugano. Zij zonden hun vrienden en kennissen een kaart met de tekst: ‘Elisabeth de Roos en E. du Perron geven hierbij kennis van hun huwelijk en vertrek naar het buitenland.’ Op kaarten aan intieme vrienden was met de hand het volgende rijm geschreven:

Als deze leugen
niet wordt ontwricht,
kom ons verheugen
met uw gezicht.
Maar wil dit wagen
eer 't ijdel wordt,
waar leugens slagen
is 't leven kort.[120]

Eindnoten:

1 DP aan E.G. de Roos, 3-12-1931.
2 *Liefde met Jane*, p. 4.
3 E.G. de Roos aan DP, 18-10-1931; DP aan E.G. de Roos, 19-10-1931. Vgl. ook: *Brieven* III, p. 205 (20-10-1931 aan G. ter Braak, foutief gedateerd op 13-10-1931).
4 DP zou dit gedicht opnemen in zijn bloemlezing: Lord Byron, *Lyrical poems. Selected and arranged in chronological order*, The Halcyon Press, [Maastricht: A.A.M. Stols] 1931, p. 24. Zω□ μου, σα□ς □γαπ□ = zooè moe, saas agapoo.
5 *Liefde met Jane*, p. 4.
6 Dagboekaantekeningen van vermoedelijk 16-12-1931.
7 Idem.
8 DP aan E.G. de Roos, 30-11-1931. DP heeft het woord ‘zou’ in de op twee na laatste zin weer doorgehaald.
9 *Brieven* III, p. 198 (2-10-1931 aan A.C. Willink).
10 Vgl. Du Perrons sonnet ‘Op mijn divanbed in een Hollandse huurkamer’, in: *Helikon*, nr. 10, oktober 1931, p. 156. Zie ook het licht gewijzigde ‘Op een divanbed’, in: *Vw* I, p. 110.
11 DP aan E.G. de Roos, 27-10-1931.
12 E.G. de Roos aan DP, 27-10-1931.
13 Telegram van DP aan E.G. de Roos, Hôtel de l'Académie, rue des Saints-Pères 32, Paris. In Hazeu, *Slauerhoff*, p. 533, staat ten onrechte dat Slauerhoff en DP op 18 oktober in de trein stapten. Het was 28-10-1931.
14 DP aan E.G. de Roos, 29-10-1931.
15 Hoewel ‘Ange’ mannelijk is, schreef Du Perron ‘meine Ange’.
16 Collectie LM, P 346, H1 en H2. Onderaan het gedicht staat: ‘Woensdagavond, / 21 October 1931 / *Van Imhoffstr. 16*’.
17 Vgl. *Brieven* III, p. 221 (6-11-1931 aan V.E. van Vriesland): ‘Uitslag: matig. Maar ik heb hier alvast opgezegd.’
18 *Brieven* III, p. 226 (12-11-1931 aan H. Marsman).
19 DP aan E.G. de Roos, 12-11-1931.
20 *Brieven* III, p. 223 (8-11-1931 aan H. Marsman).
21 Johan de Meester jr. komt voor de eerste keer voor in Du Perrons brief van 29-10-1931 aan E.G. de Roos, uit Keulen, waar hij schrijft: ‘Als ik het geluk had om tusschen Antwerpen en Brussel - o neen, het wordt Luik en Brussel - met Johan de Meester Jr. te reizen; ik zou hem aanspreken en het gesprek ongemerkt op je tooneelkritieken brengen.’
22 De verschijning van *Forum*, op 11-11-1931, werd gevierd met een door Zijlstra aangeboden etentje.
23 DP aan E.G. de Roos, 12-11-1931.
24 *Brieven* III, p. 227 (16-11-1931).
25 *Brieven* III, p. 229-230 (23-11-1931 aan V.E. van Vriesland).

26 DP aan E.G. de Roos, 1-12-1931. Voor een beschrijving van Het Wachtje zie: Rico Bulthuis, *De dagen na donderdag. Aantekeningen uit de oorlogsjaren*, Amsterdam / Antwerpen: Kosmos 1975, p. 132.
27 Tegenwoordig Hotel Marriott.
28 DP aan E.G. de Roos, 1-12-1931.
29 DP aan E.G. de Roos, 1-12-1931; dagboekaantekeningen 4-12-1931. Dionine is waarschijnlijk een zogenaamd sympathicomimeticum, dat wil zeggen onder andere bloeddrukverhogend. Met dank aan dr. J.B.F. Hulscher (Amsterdam) voor zijn in de volgende passage verwerkte interpretatie van Du Perrons ziektebeeld.
30 Volgens Gille du Perron liet zijn vader de chauffeur graag stoppen om een icecream te kopen. Ook was hij een groot vleeseter (gesprek met Gille du Perron, 13-12-1991). Uit de herinneringen van Soewarsih Djojopoespito blijkt dat hij op z'n Indisch aan één stuk door kon 'snoepen', in dit geval koekjes eten (Djojopuspito, 'Eddy du Perron, de vriend, die nooit gestorven is', p. 68-75).
31 Dagboekaantekeningen van vrijdagavond, 4-12-1931. De brief van Elisabeth de Roos was geschreven op vrijdagmiddag, 4-12-1931. Hieruit blijkt dat de post tussen Nederland en België in 1931 ongelooflijk veel sneller werd verwerkt dan in het begin van de eenentwintigste eeuw.
32 E.G. de Roos aan DP, 2-12-1931.
33 DP aan E.G. de Roos, 2-12-1931.
34 *Brieven* III, p. 234 (3-12-1931 aan H. Marsman).
35 *Bw* I, p. 150 (12-12-1931).
36 *Brieven* III, p. 236 (6-12-1931 aan J. Greshoff).
37 DP aan E.G. de Roos, 12-12-1931.
38 DP aan E.G. de Roos, 3-12-1931.
39 Vgl. *Bw* I, p. 150 (12-12-1931).
40 Briefpapier waarop DP op 10-12-1931 aan Bep schreef.
41 DP aan E.G. de Roos, 12-12-1931.
42 DP aan E.G. de Roos, 13-12-1931.
43 Onlangs had ze uit Indië het bericht gekregen dat haar zoon Oscar van Polanen Petel, die aan longkanker leed, door de artsen was opgegeven. DP aan E.G. de Roos, 5-12-1931; *Brieven* III, p. 236 (9-12-1931 aan H. Marsman). Zie over Oscar van Polanen Petel ook: Kees Snoek, 'In memoriam Eddy van Polanen Petel (29-5-1913-14-12-2001)', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 19, november 2003, p. 23-27.
44 *Brieven* III, p. 238 (15-12-1931 aan A. Roland Holst).
45 In de loop van 1929 had De Meester het Vlaamsche Volkstooneel verlaten en zich als regisseur en acteur verbonden aan het Vereenigd Tooneel. Zie: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 26-1-1929; 5-2-1929.
46 Dagboekaantekeningen, 16-12-1931.
47 Vgl. *Bw* I, p. 99 (1-6-1931); *Brieven* III, p. 222-223 (8-11-1931 aan A. Roland Holst). Nijhoff was lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en had een volgens Du Perron kwasterig juryrapport geschreven over de toekenning van de C.W. van der Hoogtprijs aan Arthur van Schendel. Zie: *Brieven* III, p. 126 (1-7-1931 aan H. Marsman).
48 Zie: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 542. Misschien was Du Perron ook op de hoogte van Nijhoffs vriendschap met Johan de Meester jr. (biografische aantekeningen van Johan de Meester jr., coll. Theatermuseum, Amsterdam. In 1930 had De Meester t.g.v. een Leids lustrum de regie gevoerd over Nijhoffs waterfeestspel *De vliegende Hollander*).
49 *Brieven* III, p. 239 (15-12-1931 aan A. Roland Holst). Roland Holst stuurde deze brief - op verzoek van DP - door aan Marsman, met het commentaar: 'Wat een dwaasheid! Moeten wij nu allemaal boksles gaan nemen, om voor onze litteraire convicties met goed gevolg uit te kunnen komen?' Zie: Van Vliet (ed.), *Tussen twee generaties*, p. 88. Een interessante opinie over de botsing van de karakters van Du Perron en Nijhoff heeft Victorine Hefting. Zie: Begemann, *Victorine*, p. 299.
50 De term 'bloederig halfsnorretje' is van S. Vestdijk in een brief aan Ter Braak, 10-5-1929 (coll. LM).
51 *Brieven* III, p. 240 (15-12-1931 aan A. Roland Holst).
52 DP aan E.G. de Roos, 30-11-1931.
53 Vgl. dagboekaantekeningen DP, 16-12-1931.
54 Dagboekaantekeningen DP, 16-12-1931. De volgende alinea's zijn hierop gebaseerd.

55 In een naschrift schreef hij echter: ‘Ik zal er toch mee voortgaan, er is geen enkele reden om mij niet bezig te houden met wat mij zoo volkomen overheerscht.’
56 DP aan E.G. de Roos, 18-12-1931.
57 DP aan E.G. de Roos, 19-12-1931.
58 DP aan E.G. de Roos, 18/20-12-1931.
59 Thans hotel Floris Louise.
60 DP aan E.G. de Roos, 21-12-1931.
61 DP vertrouwde Méral niet helemaal, maar gaf hem het voordeel van de twijfel. In zijn brief van 27-12-1931 aan E.G. de Roos schrijft DP dat Méral nog steeds bezig was met een ‘affaire’, namelijk het terugkrijgen van brieven. Als hij die brieven *niet* zou krijgen, kwam hem dat volgens eigen zeggen te staan op een verlies van ± 725.000 frank! Op 23-12-1931 had DP aan Bep geschreven: ‘Méral was er niet, omdat hij bezoek had van twee Engelschen, nog steeds in verband met die brieven, die hijzelf nog altijd terug moet zien te krijgen, zegt Hellens.’ Waarschijnlijk betrof het hier de ‘afpersingszaak die Méral had opgezet in de nasleep van zijn relatie met Lady Rothermere’ (Van der Aa, ‘Paul Méral’, p. 29). Du Perron geloofde op dit moment nog Mérals versie van de zaak.
62 DP aan E.G. de Roos, 28-12-1931.
63 DP aan E.G. de Roos, 31-12-1931.
64 DP aan E.G. de Roos, 1-1-1932.
65 DP aan E.G. de Roos, 1-1 en 3-1-1932.
66 DP aan E.G. de Roos, 29-1-1932.
67 De optie om het kasteel direct aan een derde te verkopen werd kennelijk verworpen, omdat DP, als officiële eigenaar van het kasteel, dan de verkoopsom zou beuren en als een vermogend man zou worden beschouwd.
68 Vgl. *Brieven* IV, p. 14 (10-1-1933 aan A. Roland Holst). Het kan zijn dat het kasteel vóór de scheiding op naam van mevrouw Du Perron werd gezet en na de uitspraak weer op naam van haar zoon, maar de financiële consequenties van zo'n manoeuvre zullen ook niet gunstig zijn geweest.
69 Zie: *Brieven* IX, p. 67-68 (3-1-1932 aan E.G. de Roos).
70 In Du Perrons brief van 15-1-1932 aan E.G. de Roos. Vgl. *Vw* I, p. 120, waar als eerste deel van het tweeluik ‘Billets pour elle’ een gewijzigde versie is afgedrukt. Een derde versie, onder de titel ‘Sonnet voor later’, bevindt zich in het LM (P 346 H1 (6)).
71 Vgl. Alfred de Vigny, *OEuvres complètes*, Paris: Gallimard 1986, p. 118-128, p. 1041-1063 (aantekeningen).
72 *The second man* was geschreven in 1916, maar werd pas in 1927 voor het eerst opgevoerd. Hierna zou Samuel Nathaniel Behrman met zijn blijspelen veel succes oogsten. Ook schreef hij kritieken en filmscenario's.
73 Het motto is van Lord Leighton.
74 DP aan E.G. de Roos, 18-12-1931.
75 DP aan E.G. de Roos, 12-12-1931. DP spreekt van ‘het plattegrondje van zoo'n stuk’. In *Der einsame Weg* komen na de dood van Frau Wegrat geheimen uit het verleden aan het licht: Julian Fichtner, die na bijna dertig jaar terugkeert, blijkt haar zoon Felix te hebben verwekt. De heer Wegrat heeft een filosofische kijk op het leven, maar als zijn dochter Johanna, die wordt verleid door de verachtelijke Sala, zich heeft verdronken in een vijver, beseft hij dat hij niets van haar heeft geweten. Du Perron was gefascineerd door de figuur van de verleider in dit stuk.
76 ‘De nieuwe manier’ is opgenomen in: *Vw* V, p. 373-458. Het derde bedrijf is alleen in schema aanwezig.
77 DP aan E.G. de Roos, 28-12-1931.
78 Collectie LM, map ‘De Onzekeren’.
79 Idem. In zijn brief van 1-1-1932 aan E.G. de Roos heeft Du Perron het over de ‘figuren van “Vic” en “Jany”’.
80 Dit is natuurlijk een verwijzing naar Maria J. (Miek) van Rijckevorsel (1910-2000), die Roland Holst tot het object van zijn verleidingskunst wilde maken. Zie: Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 280-281.
81 *Vw* V, p. 420.
82 Idem, p. 442.
83 Idem, p. 399.
84 Idem, p. 431, 441, 453.

85 Idem, p. 443. Parallel en contrast met Du Perron: die bevruchtte een negentienjarig dienstmeisje, trouwde pas tweeënhalf jaar na de geboorte van zijn zoon met haar en scheidde drieënhalf jaar later.
86 Idem, p. 458. In de 'Onzekeren'-map is het schema voor deze scène ietwat anders: 'Duysink en Boreel. De jaloezie zonder dat er "iemand" is. Het begrijpen van Duysink. De karaf.'
87 Zie: *Brieven* IX, p. 64 (28-12-1931 aan E.G. de Roos).
88 DP aan E.G. de Roos, 28-3-1932.
89 DP aan E.G. de Roos, 10-1-1932.
90 DP aan E.G. de Roos, 26-1-1932: 'het moeilijkste was voor haar voorbij, zei ze; ze mocht je graag en vond het uitstekend'.
91 DP aan E.G. de Roos, 27-1-1932.
92 'Scenario te geef', in: *Forum*, jrg. 1, nr. 3, maart 1932, p. 195-198 (opgenomen in: *Vw* II, p. 451-455).
93 DP aan E.G. de Roos, 27-1-1932. Het portretje is dat van Du Perron als vier- of vijfjarige, dat hem inspireerde tot het gedicht 'Het kind dat wij waren'. Zie: Schrijversprentenboek nr. 13, p. 5.
94 E.G. de Roos aan DP, 29-1-1932. Nederland in de jaren dertig van de twintigste eeuw: van samenwonen kon geen sprake zijn zolang DP officieel nog was getrouwd met een ander. Samenwonen van twee ongehuwden kwam wel voor, maar was niet gebruikelijk.
95 Zie: *Brieven* III, p. 255 (3-2-1932 aan J. Greshoff).
96 Zie ook: *Brieven* IV, p. 211 (7-7-1933 aan J. van Nijlen). Dat Gille zou worden toegewezen aan de vader is opmerkelijk. Misschien was mevrouw Du Perron bang dat zij haar kleinkind anders nooit zou terugzien.
97 E.G. de Roos aan DP, 15-3-1932.
98 DP aan E.G. de Roos, 26-3-1932.
99 Vgl. *Brieven* III, p. 272 (18-3-1932 aan H. Marsman): 'Vandaag liet ik de gebeurtenis inschrijven; je hebt er werkelijk alle eer van.' Zie voorts: *Brieven* III, p. 273-274 (25-3-1932 aan H. Marsman), waaruit blijkt dat de 'kwestie van het kind' nog moest worden beslecht.
100 Vgl. *Bw* I, p. 169 (26 en 27-3-1932).
101 DP aan E.G. de Roos, 21-3-1932. DP had Vestdijk leren kennen via Slauerhoff, die een poëziemanuscript dat Vestdijk hem ter beoordeling had voorgelegd doorspeelde aan DP. In het najaar van 1931 zocht DP Vestdijk op in zijn ouderlijk huis op de Daal-en-Bergschelaan 18 te Den Haag. Dit was hun eerste ontmoeting. Zie: S. Vestdijk, 'E. du Perron'; Veenstra, 'Du Perron en Vestdijk, een vriendschap met haperingen'.
102 Vestdijk, *Gestalten tegenover mij*, p. 49.
103 Zie: *Bw* I, p. 172-173 (6-4-1932).
104 's-Gravesande, *E. du Perron*, p. 49-50.
105 DP aan E.G. de Roos, 20, 21 en 22-4-1932.
106 Donker, bespreking van *Een voorbereiding*. Hij schreef onder meer dat 'Du Perron, die op het gebied van prullen toch een expert is [...] het zijne dus dadelijk als zodanig had moeten herkennen'. Theun de Vries, 'Een narcissusproduct'. De Vries noemt *Een voorbereiding* 'een geeuwend preludium op een groot Negatief', 'een Narcissus-product van zoo ontstellenden omvang, dat het slechts kon worden bedacht door een onvolgroeiden poseur, wien het ontbreekt aan welmeenende mentors, die hem van tijd tot tijd geestelijk of lichamelijk (het laatste verdiende de voorkeur) een stevige tuchtiging toedienden'.
107 DP aan E.G. de Roos, 10-4-1932.
108 DP aan E.G. de Roos, 19-4-1932.
109 DP aan E.G. de Roos, 21-4-1932.
110 DP aan E.G. de Roos, 22-4-1932.
111 Vestdijk, *Gestalten tegenover mij*, p. 54-55.
112 Zie voor de relatie Vestdijk - Simone - Du Perron: Abell, 'Simone Sechez'. Vgl. ook: S. Vestdijk, 'La statue (pour S.)', J.H.W. Veenstra, 'Nog eens Simone Sechez' en L.F. Abell, 'Reactie van L.F. Abell' met een 'Slotwoord van J.H.W. Veenstra, in: *Vestdijkkroniek*, nr. 47, juni 1985, p. 47-53.
113 Coll. LM, bij een brief van S. Vestdijk aan M. ter Braak, 10-5-1932. Vestdijk nam dit gedicht onder de titel 'Afstand' op in zijn bundel *Vrouwendienst*; in deze versie luiden de vierde en vijfde regel: 'En telkens, in die blinde angsten van / Dom dier in opgejaagdheid mij bezoeken.' Zie: Vestdijk, *Verzamelde gedichten*, p. 128.

114 Zie: Snoek, ‘Dank voor uw lieve inval’. Correctie: oom en tante Simons woonden op het adres Ruysdaelstraat 88^{II}.
115 E.G. de Roos aan DP, 29-4-1932.
116 Voor het eerst gepubliceerd in: *Helikon*, jrg. 3, nr. 7, juli 1933, p. 100. Ook in: *Vw* I, p. 115.
117 Du Perrons vrouw, in de akte genoemd ‘Dr. El. de Roos’, bracht aan: ‘een 4,5% obligatie à *f* 1000, - Nederlands 1917; een 4,5% obl. à *f* 1000, - Nederlandsch Oost Indië 1926 A; twee 4% obl. à *f* 1000, - Staatsspoor elfde serie van 1907; twee vorderingen’.
118 A.A.M. Stols aan E. du Perron, 4-5-1932 (coll. LM).
119 DP aan E.G. de Roos, 8-5-1932.
120 Coll. LM P 346 P(b); coll. mr. A.E. du Perron.

Deel drie
Schrijver om den brode
1932-1940

VIII
Meervoudig afscheid
1932-1933

Hoofdstuk 33
Dus zullen wij nooit meer dwalen

Lugano

Op 18 mei 1932 namen Eddy en Bep du Perron hun intrek in Hôtel Du Midi, Lugano-Cassarate.[1] Zo vroeg in het seizoen leek Lugano niet erg veranderd sinds 1925.[2] Vanuit hun hotel had het bruidspaar een magnifiek uitzicht over het meer van Lugano, dat is ingeklemd tussen de Monte Brè en de Monte San Salvatore. Olijf- en citrusbomen, mimosa's, aloë's, cactussen, palmen en cipressen, de hele natuur droeg bij tot het gevoel ver weg te zijn van alles. Du Perron nam verliefde foto's van de vrouw die hij nu een jaar en drie maanden kende. Haar 'prerafaëlitische genre' - haar fijngesneden gezicht, haar lange ledematen, haar lome, peilende blik - had hem van meet af aan verrukt.[3] Haar intelligentie en elegante, ietwat langoureuze houding hadden hem in vuur en vlam gezet. Voor hem was zij veel mooier dan filmdiva's als Greta Garbo en Marlene Dietrich - 'zooals een mooie passage uit Musset *mooier* is dan welke geslaagde tingeltangel-poëzie ook'.[4]

Er was één gedicht van Byron dat Du Perrons romantische stemming volmaakt weergaf: 'So we'll go no more a-roving'. Alfred de Vigny had er een vrije vertaling van gemaakt en Du Perron had in april 1932 hetzelfde gedaan.[5] Zijn herscheppende vertaling was een uiting van zijn liefde - bij alle ongewisheid van het leven - voor deze ene, eindelijk verschenene:

Dus zullen wij nooit meer dwalen,
Laat door den blauwen nacht,
Bleef ook 't hart in liefde stralen,
En de maan in de oude pracht.

Want het zwaard verslijt het leer,
En het lichaam slijt om 't hart,
En de ziel voelt soms niet meer,
En liefde zelfs verstart.

Moest bij nacht de liefde stralen
En bij dageraad vergaan,
Toch zullen wij nooit meer dwalen
In den glans van de maan.

Lugano bracht weliswaar de apotheose van het jij-en-ik, maar in feite moest Du Perron zijn vrouw nog helemaal leren kennen, 'het accord des corps (et des âmes) werd nog gezocht'.[6] Intellectuelen die zij waren, trachtten zij die overeenstemming ook in hun lectuur te bereiken. Zo hadden ze Otto Weiningers *Geschlecht und Charakter* (1903) in hun koffer gestopt, maar na alle aanbevelingen van vrienden stelde deze 'knalbonbonniére uit het fin de siècle' hen teleur.[7] Ze vonden het proza van de eenentwintigjarige quasi-systematisch en dikdoenerig.[8] Bep en Eddy du Perron voelden weinig verwantschap met de auteur, die na voltooiing van zijn manuscript de hand aan zichzelf had geslagen. Ook zullen de jonggehuwden zich niet aangesproken hebben gevoeld door de eis van kuisheid waar het boek op uitloopt. Larbauds *Barnabooth* daarentegen, dat ze allebei opnieuw lazen, vonden ze 'weer even verrukkelijk'.[9]

Verder las Du Perron *St. Mawr* van D.H. Lawrence, over wiens geruchtmakende roman *Lady Chatterley's lover* (1928) hij zojuist een opstel had geschreven voor *Forum*.[10] Hij voelde voor Oliver Mellors, de zeer mannelijke boswachter die de seksueel misdeelde Lady Chatterley veroverde, maar zijn grootste bezwaar tegen de roman was dat Mellors' tegenspelers zulke 'artistieke en intellektuele ledepoppen' waren. Als Lawrence tegenover Mellors 'de een of andere italiaanse luitenant' had geplaatst die in elk opzicht tegen hem zou zijn opgewassen, dan was het een boeiender, complexer boek geworden. Maar omdat de auteur zijn boek had bedoeld als een aanval op de Angelsaksische preutsheid, was het propagandistische

aspect niet te vermijden. Het Europese vasteland mocht door deze roman minder geschokt zijn dan Engeland, toch bleef het boek voor Du Perron ‘een sterke getuigenis’ tegen deze tijd, namelijk tegen de hypocrisie van de massa, en bovendien - ‘met een bizondere verachting’ - tegen de hypocrisie van de intellectuelen. Hoewel hij *Lady Chatterley's lover* als roman niet geheel en al geslaagd vond, sloot de thematiek wel aan bij zijn eigen espagnolistische overtuiging: de ‘terugkeer naar primitieve waarden’ in de beleving van de erotiek. Overigens waren die waarden volgens hem niet slechts voorbehouden aan de man, het ging hem ook om de rol en de rechten van de vrouw. Lawrence zou in het personage van de societyschrijver Michaelis ‘de egoïstiese partner zonder takt’ hebben bestreden.

Bep had zojuist de roman *Death of a hero* gelezen van Richard Aldington, waarin een alwetende verteller op vergelijkbare wijze als Lawrence de draak stak met Engelse preutsheid en hypocrisie. Waar in het manuscript woorden of passages hadden gestaan die de uitgever weigerde te drukken, waren die in het boek vervangen door reeksen asterisken.[11] Bep vond het typisch dat Lawrence en Aldington, ‘met al hun kunstverachting voor de engelsche formule “clean and straight” en de hypocrisie ervan’, toch probeerden die formule een betere inhoud te geven in plaats van er radicaal mee te breken. Was Eddy er wel zeker van dat Holland nóg erger was? Maar hij vond *Lady Chatterley's lover* verre te verkiezen boven Alie Smedings *De zondaar*, die hierbij vergeleken ‘volmaakt burgerlik en onbetekenend’ was.

Malaise

De wittebroodsweken van het echtpaar werden nog opgeluisterd door een bezoek van Adriaan Roland Holst, die weer enige tijd in Ascona verbleef. Du Perron was eigenlijk een beetje uitgekeken op de erotomane bard. Jany was wel ‘heel geschikt en aardig’, maar de ‘innerlijke verveling’ van zijn mondaine leven verspreidde zich om hem heen ‘als de walm van een Turksch bad’.[12] In deze levensfase had Du Perron behoefte aan andere contacten. Hij ontlaadde zich vrijwel dagelijks in kleine epistolaire erupties. Zo voerde hij met Bouws en Ter Braak een pittige correspondentie over correcties in zijn en andermans bijdragen aan *Forum*, beknorde hij de eigenwijze Freddy Batten en stuurde hij Freds boezemvriend Rudie van Lier vellen vol detailkritiek op diens gedichten.

Maar wat Du Perron vooral bezighield, was de gedachte aan hen die hij

op Gistoux had achtergelaten. Zijn moeder had niet op zijn brieven en briefkaarten gereageerd, waarschijnlijk om hem te laten voelen dat zij goed begreep dat zij nu 'niets meer' in zijn leven was. Het tegendeel was waar, maar de oude dame moest even een 'manifestatie' maken van haar eenzaamheid.[13] Gelukkig maar dat Vestdijk weer op Gistoux logeerde, dan kon Du Perron ten minste via hem de communicatie gaande houden. Vestdijk liet hem weten dat Simone nog steeds blijk gaf van grote gehechtheid aan haar ex-echtgenoot. Du Perron betreurde het dat haar amant op die manier in een 'soort doktersrol' werd gedrongen. Zelf voelde hij dat er over zijn eigen 'kern van absoluut geluk' een zekere melancholie lag. Deze vage depressie schreef hij toe aan de afgelopen acht maanden, toen hij Bep alleen in het geniep had kunnen zien. Of was de stress al veel eerder begonnen, met de neurasthenie en zelfmoord van zijn vader?[14]

Een patroon dat al voor die zelfmoord was ontstaan, herhaalde zich ook nu weer: op 9 juni 1932 werd Du Perron teruggeroepen door een telegram dat zijn moeder ernstig ziek was.[15] Alleen kon het deze keer wel eens écht ernstig zijn. Bij aankomst in Gistoux bleek haar toestand niet kritiek, maar wel treurig. Moeder was uiterst zwak en at zo goed als niet, ze had elke dag hoge koorts en de gebruikelijke hartzwakte. Daarbij eiste Simone haar kind op, met wie ze in juli een appartement wilde betrekken. Maar zolang er niemand bereid was gevonden om een nieuwe hypotheek te geven op het kasteel, was daarvoor nog geen geld beschikbaar.[16] Hier wreekte zich het feit dat mevrouw Du Perron de verkoop van het château de Gistoux telkens had uitgesteld. Ondanks dalende aandelen en tegenvallende renten[17] had de kasteelvrouw veel te laat begrepen dat alleen een snelle verkoop van het landgoed haar had kunnen redden.[18] Kopers van het kasteel meldden zich al helemaal niet meer, zodat mevrouw Du Perron genoodzaakt was er een nieuwe hypotheek voor aan te vragen. Hiervoor zou ze verzekeringsmaatschappij La Royale Belge inschakelen.[19]

Ondanks moeders ziekte ging een afspraak met iemand die een hypotheek wilde verlenen gewoon door; nauwelijks een maand later, op 11 juli 1932, werd er getekend.[20] De hypotheek op het kasteel bedroeg 90.000 frank, waarvoor eens per halfjaar ongeveer 3000 frank moest worden afgedragen.[21] Mevrouw Du Perron liet zich inpalmen door César Bondroit, de agent van La Royale Belge, die haar geld voorschoot tegen een rente van 6¼%.[22]

Verschil van temperament

Dat het gevoel van malaise zich in de loop van 1932 versterkte, is niet zo verwonderlijk. Na zijn onverwachts afgebroken wittebroodsweken werd Du Perron weer geheel en al gedompeld in de ongelukssfeer van Gistoux. Simone was na het vertrek van Vestdijk naar een Brussels pension gegaan. Zij toonde zich 'aardig en gewillig' tegenover haar ex-echtgenoot, maar als het gesprek op haar schoonmoeder kwam, verstrakte haar gezicht. Haar voornemen om Gille uit Gistoux te halen had een nieuwe verbitterde fase ingeluid in haar strijd met de kasteelvrouwe. Deze ging zienderogen achteruit onder de slagen die het lot haar toebracht. In december 1931 was uit Indië het bericht gekomen dat Oscar, haar oudste zoon, aan longkanker leed en door de dokters was opgegeven. Volgens de laatste mededelingen zou hij echter van de gaten in zijn longen zijn genezen omdat hij een oude jas had geofferd aan de verbolgen geest op wiens terreinen hij had gejaagd.[23] Het gaf de bijgelovige moeder weer hoop, maar niet veel later zou die hoop worden gelogenstraft door de feiten. Haar jongste zoon zou met die nieuwe vrouw een ander leven beginnen. En moest ze nu ook nog haar Gille verliezen?

De nieuwe gezondheidscrisis van mevrouw Du Perron kwam dus niet geheel onverwacht; op de eerste noodsignalen was tante Henny toegesneld, die had geholpen waar ze kon. Toen haar schoonzuster weer wat leek opgeknapt, ging zij terug naar huis. Eddy en Bep waren er nu toch.[24]

In deze misère kreeg Du Perron een brief van Ter Braak, waarin hem de mantel werd uitgeveegd wegens zijn scherpe brief aan Bouws over *Forum.* Du Perron had Bouws namelijk geschreven dat er 'in de zetterij, of onder verantwoordelijkheid van God weet welke idioot' geen rekening was gehouden met correcties die hij had doorgegeven.[25] Op de bekentenis van Bouws dat híj die 'idioot' was geweest, had Du Perron nogmaals met enig venijn de puntjes op de i gezet. De 'omslachtige uiteenzetting van zaken' waarmee Bouws was aangekomen had hem niet kunnen vermurwen: kortaf had hij Bouws te verstaan gegeven dat hij bij een herhaling van het geval *iedere* medewerking aan *Forum* zou weigeren.[26] Voor Ter Braak was dit aanleiding om Du Perron te schrijven dat hij tot de ontdekking was gekomen dat zijn vriend er 'een slecht gecureerd minderwaardigheidscomplex' op na hield; 'ergens, waar ik het bij jou niet zou hebben verwacht'. Volgens hem stond Du Perrons 'stormaanval' in geen enkele verhouding tot de futiele aanleiding.

Hierover doordenkend was Ter Braak tot de conclusie gekomen dat

zich bij Du Perron een gevoel van minderwaardigheid had ‘vastgezet’. Bij kritiek, ook komend van vrienden, voelde hij zich onmiddellijk ‘geprikkeld, verwaarloosd, beleedigd, geattaqueerd, god weet wat meer’ en sloeg hij meteen een hoge toon aan. Zijn polemische instelling had natuurlijk te maken met het feit dat zijn intelligentie werd bepaald door zijn affecten, maar Ter Braak gaf er de voorkeur aan mensen en zaken te scheiden.[27] Ter Braak zat er niet ver naast met zijn analyse. Ook Bep had haar geliefde op grond van diens felle reacties een minderwaardigheidscomplex toegeschreven. Du Perrons geprikkelde reactie hierop was geweest: ‘Ik “manifesteer” minder omdat ik dat wil, dan omdat ik niet anders *kan*: haal er het minderwaardigheidscomplex dan maar weer bij, dat verklaart toch zoo heerlijk *alles.*’[28] Het minderwaardigheidscomplex, indertijd ook wel afgekort tot ‘mi-co’, was sinds Freud een beetje een modeartikel geworden.[29] Du Perron verzette zich met heel zijn wezen tegen het *begrip* ‘mi-co’: ‘Wat is een “mi-co” anders dan een meer-dan-gewoon *besef van de eigen gevoeligheid* in bepaalde omstandigheden? [...] *eigenlijk*, hebben alleen buffels geen “mi-co”!’[30]

In de kwestie van de genegeerde correcties nam Du Perron niets van zijn geprikkeldheid terug. Hij vond het ‘best’ dat Ter Braak hem een minderwaardigheidscomplex toeschreef, maar zijn woede jegens Bouws was gerechtvaardigd. Ditmaal kwam Bep voor haar man in het geweer: zij, met haar ‘ik zou bijna zeggen berucht on-anti-en-a-polemisch karakter’, zou in dit geval precies zo hebben gereageerd als Eddy.[31] Ter Braak, in zijn verlangen de zaak uit te spitten, gaf zich niet gewonnen: Du Perron mocht dan in de kwestie zelf gelijk hebben, maar zijn manier van reageren was niet in de haak: ‘De *toon* is alles, zooals je zelf dikwijls hebt gezegd, en de toon was ditmaal die van een gekrenkt despoot.’

Touché! Na een periode waarin hij Du Perrons invloed had ondergaan, markeerde Ter Braak nu wat hem en zijn literaire strijdmakker van elkaar scheidde. Du Perrons polemische temperament richtte zich direct op de persoon van zijn tegenstander, terwijl het Ter Braak meer om de idee ging: ‘In de practijk komt het hierop neer, dat jij, telkens als je de antipathieke persoon ontmoet, slaan wilt, terwijl ik, na eenmaal de idee in hem geslagen te hebben, voor mijn gevoel ook met het stoffelijk en stoffig omhulsel van de idee heb afgedaan.’[32] Deze laatste bewering ging Du Perron iets te ver: hij was er heus niet op uit om literaire tegenstanders daadwerkelijk klappen te verkopen. Hij bezat een groot vertrouwen in de meppen die je kunt uitdelen met woorden. De polemiek of het ‘vermoorden met woorden’ kan zelfs erger zijn dan een pak slaag.[33]

Deze uiteenzettingen zuiverden de lucht tussen de twee strijdmakkers, die dikwijls - en volkomen ten onrechte - zijn gekarakteriseerd als de ‘Siamese tweeling’ van *Forum*. Hun temperamentverschil zou menigmaal leiden tot frictie.

‘Een vreeselijk gemis’

Du Perrons vriendschap met Ter Braak was fundamenteel ongeschokt. Op voorstel van Bouws zou er op 10 juli 1932 een *Forum*-vergadering worden belegd in Brussel, bij Jan Greshoff thuis. Niet lang daarna wilden Eddy en Bep du Perron vakantie houden in de Ardennen. Du Perron vroeg Ter Braak of hij er niet voor voelde met hen mee te gaan: ‘het idee lijkt *ons* allergezelligst’.[34] Ter Braak had nog verplichtingen op school, maar zou zich later bij hen voegen.

Intussen was Simone het appartement aan het inrichten dat ze samen met Aty Greshoff had gevonden, in de Karel V-straat 57.[35] Du Perron stelde wijselijk zijn vertrek uit totdat Gille zou zijn opgehaald. Dat gebeurde op 14 juli, een dag waarop het ‘gekkenhuis’ van Gistoux zich nogmaals in alle hevigheid manifesteerde. Simone en moeder beschuldigden Du Perron er om beurten van partij te trekken voor de ander. Een rancuneuze Simone pakte boven haar koffers, terwijl moeder beneden jammerde. Moeder deed aldoor poeslief tegen Simone in een poging om haar - en daarmee Gille - aan zich te binden, maar Simone was doodsbenauwd dat zij weer ‘ingepalmd’ zou worden. Du Perron was het met haar eens: het zou een heilloos scenario zijn, als moeder en Simone weer zouden gaan samenwonen. Zelf voelde hij zich tussen beide partijen ingeklemd en vreesde hij een voortdurende wrijving over en weer. Het enige positieve was dat er een regeling was getroffen met betrekking tot Gille: voortaan zou hij op donderdag bij zijn moeder gehaald kunnen worden en op zaterdag naar haar teruggebracht.

Du Perron lichtte Vestdijk, die van plan was om Simone in haar appartement op te zoeken, uitvoerig in. Hij gaf hem de raad om Simone duidelijk te maken dat hij voor háár kwam en niet voor haar zure verhalen. Vestdijk zag haar nog wat te idealistisch: zij is ‘véél eenvoudiger, veel “gewoner-vrouwelijk”’ dan hij veronderstelde. Verder diende hij te weten dat Simone alles had gekregen voor haar verhuizing en installatie wat ze maar wou, maar dat ze het op Gistoux erg lui gewend was, waardoor ze geneigd was steeds maar te klagen. Dit alles deelde hij hem nogal *sec* mee:

hij hoopte dat hij het prettig zou hebben met Simone, maar het was nuttig om voorbereid te zijn op haar minder prettige eigenschappen.[36]

Tot opluchting van Du Perron besloot Simone om Gille in Gistoux te laten zolang Vestdijk bij haar verbleef. Hij vertelde zijn moeder wat er speelde, maar zelf had ze ook al het een en ander gemerkt.[37] Het was haar best: zolang Vestdijk zich om Simone bekommerde, zou zíj zich kunnen ontfermen over haar kleinzoon. Op een brief van Vestdijk uit Brussel antwoordde zij hem:

> 'Wij vinden beiden, dat hoe langer U *blijft* bij Simone, het haar niets als ten goede kan zijn, en voor mij is het een *groot* verdriet minder, dat ik weêr mijn Giltje heb, al is het dan ook tijdelijk. Simone is wel de moeder, maar de zorg van dat kind heb *ik* tot dusverre op mij genomen, nooit is hij van af zijn 12e dag toen hij uit de kliniek kwam, *één dagje* van mij weg geweest, terwijl Simone steeds met Eddy overal heen trok, dus gewend is haar kind slechts *af* en *toe* bij zich te hebben en te zien. U begrijpt 't misschien beter als zij, dat het mij afnemen van Giltje een vreeselijk gemis is, en dat liefst in de tijd waar ik zoo min mogelijk nog meer emoties moest hebben, om er boven op te komen!'[38]

Zoals zo vaak zag mevrouw Du Perron alles uitsluitend vanuit haar eigen standpunt: zij vond het in 'Mijnheer Vestdijk' te loven, wat hij 'als vredestichter' voor haar wilde doen, maar ze moest hem wel waarschuwen dat Simone 'héél wantrouwend, ontevreden is, en rancuneuse. Zij vermeent steeds dat iedereen over haar kwaad spreekt, en de minste opmerking op de liefste wijze, aan haar gemaakt, is voldoende om ons dagen lang te boudeeren. Zij begrijpt ons niet!' Mevrouw Du Perron deed het voorkomen alsof zij 'nooit een woordje onaangenaams' met Simone had gehad, maar door een misverstand had haar schoondochter gemeend dat ze werd weggejaagd. Dat Simone nu radicaal met haar wilde breken, deed haar zeer. Zij had Simone toch alles gegeven wat zij voor haar installatie had verlangd? '[...] geloof mij Mijnheer Vestdijk, dat de dag dat zij van hier voor goed vertrok, ik de tranen in mijn oogen had, en het mij werkelijk *pijn* deed, haar te zien weg gaan! zij gaf mij een koele handdruk met de woorden, "bonjour madame!"' Mevrouw Du Perron hoopte nu maar dat Vestdijk, met zijn kalm karakter, een matigende invloed op haar zou hebben.[39]

Vestdijk zou tot 8 augustus 1932 bij Simone in Brussel blijven; daarna correspondeerden zij met elkaar.[40] Du Perron liet Vestdijk zijn scepsis niet merken, maar informeerde hem zo eerlijk mogelijk over Simones

houding opdat hij daar rekening mee kon houden. In september 1932 meldde Vestdijk dat Simones 'zelfbeklag en slachtoffer-gevoel' hem begon tegen te staan.[41] Zelf bevond hij zich op dat moment in een van de depressieve perioden waaraan hij sinds zijn zeventiende jaar leed. Hij was dan lichamelijk slap, niet in staat tot het voeren van een gesprek, niet tot schrijven. Hij bestreed zijn depressie door opium te nemen en in bed te blijven liggen.[42] Langzamerhand moet Vestdijk ook wel hebben ingezien dat er geen enkel perspectief school in zijn relatie met Simone. Ook hield zij nog steeds van haar ex-echtgenoot.[43] Simon en Simone bleven schriftelijk met elkaar in contact tot 4 juli 1933, toen een diep ongelukkige Simone haar laatste brief zou schrijven aan 'mon cher Simon', met tot slot een simpel 'Adieu'.[44]

'Buiten de wet voor iedereen'

Op 19 juli 1932 konden Eddy en Bep du Perron eindelijk alles achter zich laten. Zij gingen allereerst naar het Waalse plaatsje Melreux in het dal van de Ourthe. De hotels bleken er duur en slecht, zodat ze al spoedig uitweken naar het twee kilometer verderop gelegen Hotton, waar ze een redelijk goed hotel vonden. Van 21 tot en met 23 juli hield Beps vader dr. J.R.B. de Roos hen daar gezelschap.[45] Echte natuurliefhebbers waren ze niet, want ze waren algauw het groene landschap beu. Op 23 juli trokken ze naar het noordelijk gelegen Spa, ook toen al een bekend toeristenoord met een casino, waar ze neerstreken in een goedkoop hotel. Ze genoten van de romantische wandelingen in de omgeving, terwijl schoonheidskoninginnen door het stadje paradeerden in afwachting van de Miss World verkiezingen.[46] Du Perron verdiepte zich in de werken van Nietzsche. Op 29 juli kwam Nietzsche-kenner Ter Braak samen met zijn broer Wim voor een bezoek van drie dagen.[47] Op het terras voor het hotel schetste Menno in grote lijnen een nieuw boek dat hem voor de geest stond. Bep spaarde haar oude vriend niet en zei hem dat ze zich stoorde aan zijn leraarstoon. Ook Eddy was het opgevallen dat Menno steeds meer op een 'paradoxale, boutade-achtige manier' begon te praten.[48] Wat ging er schuil achter dat scherm van woorden?

Zelf analyseerde Du Perron met pijnlijke nauwkeurigheid de situatie van de mens ten overstaan van 'de ander'. Hij schreef een gedicht voor Bep,[49] waarin hij zijn ideeën neerlegde over vrijheid en gebondenheid in hun relatie:

De tegenspraak

Niets leeft zo diep in jou en mij
dan deze hoop, dat wij alleen
verbonden zouden zijn en vrij,
buiten de wet voor iedereen.

En toch brengt elk bezit zijn straf
voor wie zichzelf bezitter weet,
en elk bedrog, zij 't achteraf,
bevindt ons helderziend en wreed.

Slechts deze hoop wekt argwaan niet,
brutaler naar zij dwazer wordt;
zij is als 't leven, dat zich ziet
vergaan, maar *is* - en even kort.

Het idee dat je je als paar buiten de gemeenschap kunt plaatsen, is een vrome illusie. Je bent immers door onzichtbare draden verbonden met anderen die jou mede hebben gevormd. In ‘Liefde met Jane’ heeft Du Perron beschreven hoe ‘de strijd om het nog onbekende’ begint zodra het eerste stadium van de rozige liefde voorbij is. In het verlangen de liefde compleet te maken, bots je tegen grenzen, wrijf je tegen het verleden aan, tegen de ‘beurse plekken’ van vorige liefdes. ‘Die vrijheid is een intellektuele vervalsing, een lafheid, vrees voor wetten waaraan niet te ontkomen valt, tenzij men bang is voor de wrijving die ermee samengaat, die telkens pijn kan doen, en die men dus ontzeilen wil, ten koste van de compleetheid’.[50] De ware vrijheid luistert naar de wetten, niet alleen in de poëzie.

Op 13 augustus kwamen Jan en Aty Greshoff langs, op doorreis naar Luxemburg.[51] Greshoff bracht namens Stols een aantal exemplaren van de definitieve druk van de verhalenbundel *Bij gebrek aan ernst*, die net van de persen was gerold.[52] Dát stukje verleden was nu ten minste bijgezet.[53] Enkele dagen later vertrokken Bep en Eddy du Perron naar Parijs om er een geschikt appartement te zoeken. Ze verbleven in een hotel aan de linkeroever van de Seine en zochten elke dag in de gloeiende hitte de goedkopere voorsteden af. Op 22 augustus vonden ze iets geschikts, aan een lommerrijke laan in Meudon-Bellevue: een appartement met een

sierlijk smeedijzeren balkonnetje op de eerste etage van een uit baksteen opgetrokken appartementengebouw, een kleine tien minuten lopen van het plaatselijke station. Adres: 24, rue du 11 Novembre 1918.[54] Dat niet al te ver daarvandaan Arthur en Annie van Schendel woonden, verhoogde voor hen de aantrekkelijkheid.[55]

Opgelucht dat dit gelukt was, gingen ze terug naar Gistoux, waar moeder op 28 augustus haar achtenzestigste verjaardag zou vieren.[56] Zouden er veel gasten zijn geweest? Du Perron schrijft er niet over. Natuurlijk was tante Henny van de partij en verder misschien een enkeling van de weinige kennissen die moeder nog over had.[57] De post uit Indië bracht alleen maar slecht nieuws: Oscars einde naderde. Hij zou op 21 september 1932 overlijden. Eerder was Annie Batten gestorven, zij die het vorige jaar nog zo'n troostende engel was geweest.[58] Een terugval in haar gezondheid had geleid tot opname in het Rode-Kruis-ziekenhuis, waar zij begin juni overleed.

Annies echtgenoot Edy Batten was eind 1930 teruggekeerd naar zijn post in het Indische leger, terwijl zij bij haar moeder was gebleven om aan te sterken. In een Atjehs hospitaal had zij een gynaecologische ingreep ondergaan waarvan ze nog steeds last had. In de familiekring werd gefluisterd dat zij aan een geslachtsziekte leed, een mededeling die neef Fred de oren deed spitsen. Zij zou de ziekte hebben gekregen van haar man, die haar bij terugkeer van een militaire patrouille niet zou hebben gespaard, terwijl ze nauwelijks was hersteld van haar operatie. De behandelend arts in Den Haag zou hebben verklaard dat de man die haar dit had aangedaan ‘geen schot kruit’ waard was.[59]

Annie zelf had altijd gesproken van een ‘infectie’, waarvan ze mettertijd genezen kon worden. Zij had kennis gekregen aan een referendaris met wie ze verder door het leven wilde. Omdat haar huwelijk met Edy Batten niet veel meer voorstelde, had zij hem om een scheiding verzocht. Edy had haar teruggeschreven ‘dat hij het een ellendig idee vond, maar natuurlijk in de scheiding toestemde, en [hij had] haar daarvoor geld gezonden’.[60] Ineens was Annies ‘infectie’ verergerd: in april 1932 meldde Fred Batten aan Du Perron dat zij was geopereerd en al tien dagen buiten kennis lag. Du Perron had Freddy's brief doorgestuurd aan Bep, met de mededeling: ‘Freddy schrijft me dat in een hysterisch stijltje. Ik ben er werkelijk down van. Arme Annie, en juist nu.’[61] Bep reageerde per omgaande: ‘Dat bericht over Annie Batten geeft mij ook een schok. Afschuwelijk, en zoo zielig nu. Maar van Freddy's briefje begrijp ik niets; is het dan toch waar dat Edie

haar bedorven heeft? Ik had begrepen van je dat dat maar een praatje was. Uit F.s briefje zou je denken dat er werkelijk geen hoop meer is. Wat ellendig en revolteerend, ook als het niet zijn schuld is.'[62]

Du Perron had aanvankelijk geen geloof gehecht aan de geruchten, maar op 24 april was ook hij gaan twijfelen: 'Ik weet nu niet meer wat de waarheid is met dat "aansteken"; Annie zelf wist het niet; de infectie kan er even goed voor het eerst ingebracht zijn met die rekking, en misschien onvoldoende antiseptische behandeling, in dat hospitaal daar in Atjeh. Ik wil het voor die arme Edy hopen, die een rare kwibus mag zijn, maar een vent met hart in zijn lijf [...]; zooals ik hem ken, zal hij hier kapot van zijn. En die referendaris? als hij werkelijk zooveel van haar houdt, durf ik me in *zijn* toestand maar heelemaal niet denken.' In mei had het er even op geleken alsof er nog hoop was voor Annie.[63] Begin juni was dan toch het einde gekomen.

Du Perron had Freddy bedankt voor zijn brief over Annies sterven, maar 'niet voor de volslagen idiote leuterbrief, die je daarna zond'.[64] In die 'leuterbrief' had Fred Batten neef Edy 'in de allerheftigste bewoordingen' veroordeeld en weer de anekdote opgedist over de brute besmetting. Du Perron wilde er geen woorden meer aan vuilmaken.[65]

Na moeders verjaardag ging Bep naar Voorburg om haar uitzet bijeen te zoeken, terwijl Eddy in Gistoux bleef om de verhuizing te regelen.[66] Maar een dag later kwam tot zijn verrassing Simone naar Gistoux, op invitatie van zijn moeder die weer met haar wilde 'aanpappen'. Du Perron vond dit van moeders kant 'meer dan ondelicaat' en ruimde het veld. Hij ging dan maar enkele dagen bij de Greshoffs logeren.[67] Hoewel Beps vader hen vijfhonderd gulden had geschonken voor de inrichting van hun huis, waren ze nog lang niet uit de kosten. Bep suggereerde Eddy om Zijlstra een voorschot te vragen op de komende drie afleveringen van zijn *Uren met Dirk Coster*. Zij huiverde bij de gedachte dat hij het voorbeeld van zijn moeder zou volgen en drukte hem op het hart om vooral geen geld op te nemen bij Bondroit.[68] Als de nood aan de man kwam, kon haar eigen vader geld voorschieten - maar waarom zouden ze niet proberen om het zo goedkoop mogelijk te houden? Du Perron zag het allemaal zo zwaar niet in: toevallig was tijdens zijn verblijf bij Greshoff de metaalhandelaar en bibliofiel Bob Nijkerk langsgekomen. Hij had hem grif vijfhonderd gulden geleend, tegen een rente van 6%. Du Perron, die het altijd ruim gewend was geweest, triomfeerde, maar toen Bep dit hoorde, plofte ze bijkans van woede:

> ‘Je moet niet letten op de zinnetjes waarin ik antwoord; ik bedoel het goed maar mijn zenuwen zijn tot het uiterste gespannen. Ik zou blij willen zijn omdat jij blij bent, maar ik ben recalcitrant en terneergeslagen, en ik kan maar één ding doen (denk alsjeblieft niet dat dit een verwijt aan jou is): Nijkerk morgen het geld onmiddellijk terugzenden met een vriendelijk briefje. Waaròm vriendelijk, zie ik trouwens niet in; 6% onder kennissen is schandelijk, vind ik, en wat heeft hij op Bondroit's 6¼ af te geven? Maar daar gaat het niet om. Ten eerste hebben we geen geld van een halve vreemde noodig als vader het ons voorschiet (en zonder rente: ik kan je niet zeggen hoe walgelijk ik dit winstje van f40 van die bibliophiel vind; als hij geweigerd had vanwege de slechte tijd zou ik het niets erg gevonden hebben.) En ten tweede hebben we niet het recht f500 te gebruiken als we met minder moeten rondkomen. Dat is toch absurditeit? [...] Wil je me alsjeblieft zwijgend toestaan het geld terug te sturen, en niets meer erover schrijven? Ik kan er niet tegen.’[69]

Na dit briefje ging Du Perron voor crisisberaad naar Voorburg. Bij aankomst kreeg hij van zijn geliefde direct ‘een paar banderilles in [zijn] huid geplant’, maar ze kwamen er ook gauw weer uit: Beps vader zou het geld lenen dat nodig was voor de verhuizing.[70] Terug in Gistoux handelde Du Perron nu snel alles af met de consul en de verhuizer.[71] Van die verplichtingen bevrijd, ging hij op 10 september naar Greshoff, bij wie de volgende avond weer een *Forum*-vergadering zou worden gehouden. Ter Braak en Roelants waren uitgenodigd voor het eten en de heren raakten alvast in de sfeer voor de vergadering. Een deel van de avond werd ‘balkend doorgebracht, met Menno aan de piano’. De Rotterdamse intellectueel werd misselijk van de geconsumeerde alcohol: ‘een mengelmoesje van vermouth, cassis, rijnwijn, roode wijn en zelfs jenever’. Dit verhinderde niet dat er later op de avond nog flink werd geboomd over allerlei ‘literaire belangen’, met tot slot ‘een omslachtige uiteenzetting’ van Roelants over ‘wat hij verstond onder “algemeen Nederlandsch”’.[72]

Moe van al het *Forum*-gedoe schreef Du Perron 's nachts nog een brief aan zijn vrouw, waarin hij haar verzekerde dat hij ook misselijk was:

> ‘niet van de alcohol maar van *deze* literatuur, van al ons wikken en wegen vóór dit en tegen dàt, en al ons geredeneer over dingen die niets meer te maken hebben met waar je van houdt en wat werkelijk iets voor je is, al is het dan ook “literair”, d.w.z. al staat het dan ook op papier.

> Ik zal het heerlijk vinden om in Bellevue met jou samen te zijn, met jou alleen buiten al deze menschen, die ik erg aardig vind, maar die ik nu zoo door en door ken, en die vooral *samen* zoo vermoeiend worden, vind ik. Het is dan net alsof je ze ook als vrienden kwijt raakt, of het alleen nog maar sympathieke literatoren zijn, Menno en Jan, die toch werkelijk tot mijn allerbeste vrienden behooren, meegerekend. [...] Er is maar één ding dat mij ernstig bezig houdt, en dat ligt buiten al *deze* literatuur, ook als je het heel ruim neemt, want dat is alleen alles wat zich afspeelt tusschen mij en jou. [...] als ik met jou in Bellevue woon, wil ik opeens een groote afstand tusschen mij en de "Nederl. Literatuur" voelen; net alsof ik opeens drie jaar ouder was, of er een heel wak geslagen werd tusschen dat alles en ons.'

Meudon-Bellevue

Op 13 september liet Du Perron Gille inschrijven op een school in Brussel.[73] De dag erna kwam Bep terug uit Nederland en op 21 september gingen zij hun nieuwe leven tegemoet. Een vriend die in deze periode dichtbij Du Perron stond, was Jan van Nijlen. Hij noemde 1932 het jaar waarin voor zijn vriend 'de tijd aanbrak, die de gelukkigste en de vruchtbaarste periode zou worden in zijn leven, maar, op een ander gebied, ook een van de meest kommervolle'.[74] Nog vóór zijn moeders dood had Du Perron er al aan moeten wennen het zuiniger aan te doen. Zijn relatieve geldgebrek verklaart de grote productiviteit die hij én zijn vrouw aan de dag legden als leveranciers van kopij aan *Forum* - elk honorarium was welkom. Ook polste hij Wijnand Kramers of deze hem niet een vaste rubriek wilde geven in *Den Gulden Winckel*, begon hij boeken uit zijn collectie te verkopen en keek hij uit naar een baantje.[75]

Eenmaal in Frankrijk gevestigd, vroeg hij Victor van Vriesland, letterkundig redacteur van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, of er geen vraag was naar besprekingen van Franse literatuur en artikelen over historische figuren.[76] Als hij mocht meewerken, zou hij 'het polemische' graag opzijzetten! Van Vriesland stemde toe en op 11 januari 1933 verscheen Du Perrons eerste bijdrage aan de *NRC*, een bespreking van Célines *Voyage au bout de la nuit.* Er zouden nog achtenvijftig bijdragen volgen, maar zijn medewerking aan *Den Gulden Winckel* bleef beperkt tot acht bijdragen in 1932 en 1933 en één ingezonden stuk in 1934. In 1932 kwam er een voorlopig einde aan de samenwerking met *De Vrije Bladen*, door wrijving die

was ontstaan in Du Perrons verhouding met Van Wessem.[77] De oprichting van *Forum* was daar niet vreemd aan. Het meest persoonlijke dat Du Perron schreef, was voortaan bestemd voor *Forum* en ten dele ook voor *Groot Nederland*, dat werd geredigeerd door Coenen en Greshoff.

De honoraria die met dit alles te verdienen waren, bleken onvoldoende om de kosten te dekken van levensonderhoud, niet alleen van Bep en hemzelf, maar ook van Simone en Gille. Van Stols hoefde hij wat dit betreft niet veel te verwachten. Tot 1931 had hij zelf zijn uitgaven bij Stols bekostigd, maar daar had hij in januari 1931 een punt achter gezet. Hij koesterde geen illusies een veelgelezen auteur te worden, maar dat de verkoop van zijn werk in 1932 vrijwel volledig zou stagneren, had hij niet verwacht.[78] Een aanbiedingsreis van Stols in het najaar van 1932 leverde slechts *f* 4,56 op. Buiten die enkele boekverkoper die een paar titels afnam, verdomden alle andere het 'om ook maar *iets* van beide boeken van Eddy en van de bundeltjes van de Bourbon en Smit te verkoopen'.[79] Op een van zijn aanbiedingsreizen had een boekhandelaar in de Kalverstraat bij het horen van de titel *Poging tot afstand* zelfs gemeend dat Stols hem in de maling nam, waarop hij hem onzacht de winkel had uitgeduwd.[80]

In november 1932 kreeg Du Perron een brief van Stols, waarin deze hem mededeelde dat hij 'aan den rand v/h failliet' stond; hij wilde proberen geld bij te verdienen met zijn drukkerij.[81] In 1933 bezorgde Du Perron nog Byrons *Lyrical poems* voor Stols' bibliofiele Halcyon Press. Verder was hij tussen 1928 en 1933 betrokken bij de samenstelling van twee belangrijke Nederlandstalige series van Stols, 'Standpunten en getuigenissen' en 'Luchtkasteelen', terwijl hij ook allerlei dichtbundels van Slauerhoff voor de druk gereedmaakte.[82] Hij deed dit uit liefde voor het fonds, dat zeker wat de poëzie betreft toonaangevend was, maar financieel werd hij er niet veel wijzer van. Het had hem gestoken dat Stols hem had laten betalen voor de herziene druk van *Een voorbereiding*, terwijl Marsman in dezelfde tijd een bod kreeg van duizend gulden voor zijn novelle *Vera.*[83] Toch bleef hij Stols nog lange tijd trouw. Maar Greshoff, die een lage dunk had van Stols' zakelijk inzicht, ging op zoek naar andere publicatiemogelijkheden.[84] Zo hielp hij Du Perron aan uitgeverij Van Kampen & Zoon, die in 1933 *Uren met Dirk Coster* zou uitgeven alsook een herdruk van *Nutteloos verzet.*

Stols voelde zich altijd door zijn auteurs in de steek gelaten als zij hun romans bij andere uitgevers onderbrachten. Zo schreef hij, op dit dieptepunt in zijn uitgeversbestaan, aan Slauerhoff: 'Maar het schijnt nu eenmaal mos te zijn om Stols voor de poëzie en essays te laten opdraaien, en

de romans en verhalen te geven aan andere uitgevers. Ik dank ervoor om op dien weg voort te gaan; laten die heeren ook maar de poëzie en essays uitgeven.'[85]

Een moeilijk in de markt liggend schrijver als Du Perron had ook met zijn verhalen en die ene jeugdroman weinig lezers gevonden. In zijn meest zwaarmoedige ogenblikken stelde hij zich voor hoe hij over drie jaar, 'verarmd en platgedrukt', hoogstens nog maar goed zou zijn om als particulier 'zijn broodje te verdienen'. Zijn 'heele "literaire carrière"' zou dan beperkt blijven tot 'de niet onaardige proeven' die hij achter zich had.[86]

Zodra hij zich in de buurt van Parijs had gevestigd, tegen het einde van september 1932, ging hij op zoek naar een betrekking. Malraux fêteerde hem en Bep op een etentje in een duur restaurant en maakte zich ideeën over mogelijke baantjes voor zijn vrienden.[87] Al die ideeën zouden nergens toe leiden. Inmiddels zocht Du Perron verder: misschien moest hij meer vertalingen gaan maken. De Haagse uitgever L.J.C. Boucher had Du Perrons bewerking van het hoofse verhaal *Des trois chevaliers et del chainse* gepubliceerd, maar slechts in een oplage van 115 exemplaren. Belangrijke romans van Franse auteurs zouden meer inkomsten kunnen genereren. Du Perron vroeg Marsman een goed woordje voor hem te doen bij uitgever Querido.[88]

Van zijn Franse relaties moest Du Perron het duidelijk niet hebben. Jean Paulhan (1884-1968), redacteur van *La Nouvelle Revue Française* (NRF), was weliswaar geïnteresseerd in bijdragen van hem over in het Frans vertaalde Nederlandse auteurs, maar dat waren er niet zoveel. Het bleef bij één artikeltje over 'Le Jordaen, par Israël Querido'. Vrijwel tegelijk doemde een nieuwe mogelijkheid op: jhr. ir. W.F.A. Roëll (1892-1932), de Parijse correspondent van *Het Vaderland*, was plotseling overleden. Du Perron gruwde van de gedachte om helemaal broodschrijver te moeten worden, maar toch solliciteerde hij.[89] Hij liet zich zelfs door Van Schendel voorstellen aan in Parijs werkende Nederlandse journalisten en verscheen diverse malen aan hun zogenaamde vrijdagtafel. Keerden de dagen van Wybrands soms terug? Een van de journalisten was Hans van Loon (1885-1942), een broer van 'den grooten dikken Van Loon van de krant van Wybrands'.[90]

Het Vaderland ging niet over één nacht ijs: Du Perron moest eerst maar eens een proefbrief schrijven. Hij probeerde het met een brief over de huldiging van de schrijver Pierre Benoît en de onthulling van het standbeeld van de in 1929 gestorven Clemenceau, maar het karweitje ging hem niet goed af en hij zag zich al volledig afstompen met dit soort schrijverij.

Hij schreef dus G.H. 's-Gravesande, redacteur bij *Het Vaderland*, dat hij ervan afzag. Hij hoopte met ander schrijfwerk toch nog honderd gulden per maand te kunnen verdienen. Ook Jan Greshoff, die hem had aangemoedigd, werd op de hoogte gesteld van zijn besluit. Maar 's-Gravesande sprak hem moed in en Greshoff kapittelde hem, dat hij deze kans wou laten schieten. De verdiensten waren immers niet te versmaden.[91] Terwijl Du Perron zich overgaf aan zijn frustratie, trok zijn vrouw het initiatief naar zich toe: zij ging stilletjes naar de Bibliothèque Nationale en schreef een proefbrief als Parijs' correspondent. Bevreesd dat de krant een ander zou nemen, droeg zij haar man op haar werkstuk onmiddellijk aan 's-Gravesande te sturen.[92] Aldus gebeurde en uiteindelijk zou Elisabeth du Perron-de Roos het baantje krijgen. Eddy zou haar assisteren en als het zo uitkwam ook bijdragen leveren.[93]

Op 13 december 1932 verscheen de eerste brief van de nieuwe correspondent, door Eddy en Bep du Perron samen geschreven, maar ondertekend met E.d.R.[94] Tot aan hun vertrek naar Indië, in oktober 1936, zou Elisabeth de Roos als Parijs' correspondent ongeveer honderdtwintig artikelen schrijven, terwijl Du Perron er in elk geval zeven bijdroeg. Daarnaast publiceerde zij tussen september 1932 en oktober 1936 tegen de veertig recensies van Engelse en Franse literatuur in de NRC, terwijl zij in die periode zeventien artikelen c.q. rubrieken schreef voor *Forum*, *Groot Nederland* en *De Gids.* In het jaar 1933 schreef ze bovendien onder het pseudoniem 'Potomak' zeventien 'Parijsche brieven' voor de *Delftsche Courant.*[95] Naast haar huishoudelijke taken leverde zij hiermee een niet geringe inspanning om het huishoudbudget aan te vullen.

Nadat hij had afgezien van het correspondentenbaantje begon Du Perron aan de vertaling van *Hautes et basses classes en Italie*, een fragment uit een werk van de Britse schrijver Walter Savage Landor (1775-1864) dat door Valery Larbaud in het Frans was vertaald. Dit romantische verhaal over de liefde van een Engelse jongen voor een Florentijns meisje wordt verteld in de vorm van brieven van de betrokken personages. Du Perrons vertaling verscheen in 1935 onder de titel *Serena* in Stols' serie 'Kaleidoscoop' en zou zelfs nog een tweede druk beleven.[96] Du Perron besprak zijn pecuniaire aangelegenheden meestal met Greshoff, die immers sinds jaar en dag broodschrijver was. Greshoff toonde zich een loyaal kameraad die met hem meedacht. Zo wees hij hem op de mogelijkheid om zijn Indische jeugdherinneringen te verwerken in een roman. Het commerciële succes van het in 1931 verschenen *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs was misschien ook voor Du Perron weggelegd.[97] Al op 6 oktober 1932 schreef Du

Perron twaalf bladzijden als een eerste aanzet voor een nieuwe roman, die hij begrootte op maar liefst zeshonderd bladzijden. Het moest een 'reuzenboek' worden waarin van alles terecht moest komen: 'verhalen, anecdoten, herinneringen, aphorismen, dagboekbladen'. Het concept van *Het land van herkomst* schemert hier al door, maar een bezoek van André Malraux ontmoedigde Du Perron zodanig, dat hij zijn project voor onbepaalde tijd uitstelde.[98] Malraux werkte op dat moment aan zijn roman *La condition humaine*, maar het was vooral zijn briljante conversatie die zijn vriend een gevoel gaf van intellectuele inferioriteit: '*alles zakt onder me weg*'.

Een smalle mens

In februari 1931 had Du Perron zijn eigen maatschappelijke positie nog spottend aangeduid als die van 'een non-conformistisch renteniertje [...] met grote lappen bourgeoisie in het karakter. Totaal ongeschikt voor het nieuwe leven, zoals dat in de Sovjet-Unie onder deskundige dwang beoefend wordt, en misschien zelfs voor zachtere probeersels'.[99] Nu zijn eigen economische situatie drastisch was gewijzigd, ging hij opnieuw de confrontatie aan met de collectivistische ideologie die door allerlei Franse intellectuelen voor zoete koek werd geslikt. Malraux mocht Du Perrons romanciersarbeid hebben gefrustreerd, op het politieke vlak prikkelde hij hem tot tegenspraak.[100]

Nieuwe debatten met Malraux en een ontmoeting met de jonge communistische intellectueel Jean Delmas gaven de impuls voor een vervolg op zijn essay 'Flirt met de revolutie'. Een bijdrage van André Gide aan de NRF, waarin deze zijn overgang tot het communisme beschreef, stookte het vuurtje nog wat op.[101] Wederom legde Du Perron verantwoording af van zijn maatschappelijke bewustwordingsproces, in een opstel dat hij 'De smalle mens' noemde, een provocerende titel ontleend aan Drieu la Rochelle.[102] Hierin gaat hij de confrontatie aan met Jean D[elmas], 'een intelligente jonge Fransman van deze tijd', die hem had bekend communist te zijn, en met André Gide, wiens plotselinge 'bekering' tot het communisme hem ongeloofwaardig voorkwam. Du Perron kwam zo tot een scherpere definitie van zijn eigen positie in de tijd. Zijn 'smalle mens', veredeld en verdiept na een eeuw van burgerlijke cultuur, is een autonome, kritische intellectueel die intelligentie paart aan moed en wiens taak het is leugens te ontmaskeren. Met dit ideaal van intellectuele vrijheid

stond Du Perron vrij dicht bij een kritische intellectueel als Julien Benda.

Hoe verhield Malraux zich tot deze problematiek? Volgens hem zou het conflict tussen het individualisme en het collectivisme, waar Du Perron zich nu zo druk over maakte, in de toekomst niet meer relevant zijn. Hij schreef aan zijn vriend: 'je vergeet één ding: dat over 50 jaar ook in de burgermaatschappij het individualisme *even* onmogelijk zal zijn'.[103] Du Perron trapte er niet in. In zijn essay trad nu 'de sombere revolutionair' op, die niet precies Malraux voorstelde, maar wiens betoog toch voor een groot deel aan hem was ontleend.[104] Volgens de sombere revolutionair zijn alle waardebepalingen van zijn opponent getekend door romantiek, burger-heldenverering, mythologie en dwaasheid. Er valt niets te kiezen, want de collectieve maatschappij staat voor de deur. Zijn tegenstrever werpt hem voor de voeten dat ook in die collectieve maatschappij de mens de tirannie van de machine moet dulden, want dat is een probleem waar de ideologen van de nieuwe tijd niet bij hebben stilgestaan. Zelf kiest hij dan liever voor de vlucht, 'naar die enkele plekken van de aardbol waar deze strijd [van de massa] zich nog niet kenbaar maakt'.

Moeder

Al in de eerste maanden van hun verblijf hebben Bep en Eddy du Perron de rust van Bellevue gedeeld met bezoekers.[105] Verder hadden ze contact met twee nieuwe kennissen die in Parijs woonden: de Nieuw-Zeelandse graficus en boekillustrator John Buckland Wright (1897-1954) en zijn Canadese vrouw Mary Frances Bell Anderson (1907-1976). Du Perron raakte echter vooral gesteld op de Van Schendels. Bij hen trof hij een intieme, ouderwetse sfeer waar de huidige tijd leek uitgebannen. Dat wil niet zeggen dat het er altijd zoetsappig aan toeging, want beide heren waren zeer verschillend van aard en spaarden elkaar hun sarcasmen niet.[106] Een belangrijk aanknopingspunt was Indië, waar Van Schendel de eerste vijf jaar van zijn leven had doorgebracht. Soms zongen ze in duet de sentimentele Indische liedjes uit hun jeugd.[107]

Moeder had te kennen gegeven dat Eddy haar voorlopig nog niet hoefde op te zoeken, want ze zat midden in de verhuisdrukte.[108] De oude dame zou met haar huishoudster Vera verhuizen naar de Karel V-straat 61, in de redelijk centraal gelegen Brusselse gemeente St. Joost ten Node. Zij zat dan vlakbij haar ex-schoondochter en haar Gieltje.[109] Simone had zich weer met haar verzoend en hielp met de verhuizing.[110] Op 17 novem-

ber 1932 reisde Du Perron naar Brussel. Bij aankomst vond hij zijn moeder in bed. Zij was juist die morgen niet lekker geworden, maar alarmerend leek het niet: het was ‘een lichte verkoudheid of zooiets’. Zij scheen een goede vendutie te hebben gemaakt, de notaris zou alles komen afrekenen.[111] De volgende dag ging Du Perron langs bij zijn ex-vrouw. Hij bleef maar een half uur, want de grieperige Simone lag ‘met een gezwollen gezicht en een ononderbroken stroom van tranen in bed’. Hun gesprek bepaalde zich ‘tot de vaagste vragen-en-antwoorden’. En thuis lag moeder ‘in bed te klagen over alles’; ze zag er slecht uit en had weer kolieken. Du Perron dacht dat het allemaal wel meeviel, maar voor alle zekerheid liet hij de dokter komen. Het was alsof de duivel ermee speelde: elke keer als hij bij zijn moeder kwam, was er wel iets mis. Hij zou een rondeel kunnen schrijven met als terugkerende woorden: ‘als Eddy komt...’. De optimistische diagnose van de dokter deed wonderen: onder zijn woorden kikkerde zij zienderogen op. Vera zou haar - op z'n Indisch - 's nachts gezelschap houden. Misschien was ze dan de volgende dag al een stuk beter.[112]

's Nachts kon Du Perron lange tijd de slaap niet vatten. Pas om half vijf 's ochtends doezelde hij weg, maar om half negen was hij weer wakker. Uit de kisten op zolder haalde hij zestig boeken om te verkopen, maar antiquariaat Moens bood slechts 500 frank, terwijl hij er 1000 frank voor had verwacht. De notaris kwam vertellen dat de vendutie 62.000 frank had opgebracht; na aftrek van vendukosten en achterstallige belasting bleef daar 40.000 frank van over, waarvan zij allen moesten zien rond te komen tot maart 1933, wanneer de aandelen ‘Buenos-Ayres’ weer renten gaven.[113] Zondag 20 november was Du Perron tot half vier 's nachts met zijn moeder in de weer. Zij was ‘ontzettend lastig’ en hij voelde zich genoodzaakt zijn terugkeer uit te stellen tot woensdag.[114]

Na dit bezoek kreeg Du Perron alleen maar een briefkaartje van Vera. Hij tastte in het duister over het welzijn van zijn moeder, tot hij van zijn Nederlandse boekhandelaar Henri Mayer te horen kreeg dat zij er volgens Freddy Batten ‘weer ernstig voor stond’. Kletste Batten weer wat? Maar het kon evengoed waar zijn.[115] Greshoff ging poolshoogte nemen. Hij kreeg te horen dat Vera was ontslagen en teruggekeerd naar haar land van herkomst. Het was om wanhopig van te worden: ‘Ik heb het idee dat mijn moeder, door haar eigen karakter, reddeloos verloren is en een allerlammenadigste eindperiode hebben *wil*, of *moet.*’[116] Tussen kerst en oudjaar ging Du Perron opnieuw naar Brussel, maar het was thuis ‘allesbehalve prettig’.[117]

Op 2 januari 1933 kregen Eddy en Bep du Perron een telegram van tante Henny: ‘Kom beiden, moeder stervende’. Maar bij aankomst kregen ze te horen dat moeder al dood was toen het telegram werd verzonden. Thuis zaten tante Henny, de nieuwe huishoudster, een verpleegster en de masseuse. Tante Henny was de avond tevoren geroepen. Om elf uur 's avonds was de dokter er nog bij gekomen, maar hij zag geen acuut gevaar. Om drie uur 's ochtends werd mevrouw Du Perron akelig en om half vier was zij gestorven. Daar lag ze nu, in het grote bed uit Gistoux, ‘niets dan een pop van was, van vochtig gips, meer grijs dan geel, met een zakdoek om het hoofd’.[118]

Eindnoten:

1 Zie: *Brieven* III, p. 295 (30-5-1932 aan S. Vestdijk).
2 ‘Het klimaat, alles is hier verrukkelijk en er zijn nog maar weinig van die specimina van een nieuw menschenras, die men toeristen heet.’ Zie: *Brieven* III, p. 292 (21-5-1932 aan J. van Nijlen).
3 DP aan E.G. de Roos, 12-3-1931; 9-8-1931.
4 DP aan E.G. de Roos, 16-4-1932. Over Garbo en Dietrich (‘Greet’ en ‘Leen’) schreef Du Perron het gedicht ‘Twee filmsirenen’; Zie: *Vw* I, p. 113.
5 Vigny's vertaling is afgedrukt op p. 359 van een editie die DP aan Elisabeth de Roos toezond (DP aan E.G. de Roos van 22-12-1931). Volgens Vigny, die zijn vertaling ‘Un billet de Byron’ noemde, lag een brief van een ongelukkige en sombere Byron aan een vriend ten grondslag aan dit gedicht. Vigny vertaalt heel vrij en gebruikt aanmerkelijk meer woorden dan DP; in de voorlaatste regel voert hij een ‘miss Annah’ op. In Du Perrons versie is het gedicht juist gericht aan de geliefde. In zijn bloemlezing uit Byrons *Lyrical poems* staat het gedicht op p. 61. In *Vw* I is de vertaling - met een lichte wijziging - afgedrukt op p. 119.
6 *Liefde met Jane*, p. 8.
7 Deze karakteristiek komt uit *Die Zeit.* Zie: Otto Weininger, *Geslacht en karakter. Een principieel onderzoek*, Synopsis, Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers 1984.
8 Vgl. *Bw* I, p. 210 (27-5-1932). DP had op 8-5-1932 aan E.G. de Roos geschreven: ‘[...] ik heb bepaald een “Latijnsch” complex tegen wat echt Duitsch is; ook als het goed is, is het me nog grondig antipathiek, het klinkt mij altijd valsch. Maar Weininger gaan we samen lezen!’
9 *Brieven* III, p. 299 (2-6-1932 aan H. Marsman).
10 DP was op 15-4-1932 aan dit opstel, ‘D.H. Lawrence en de erotiek’, begonnen. Het werd gepubliceerd in het juni-nummer van *Forum* en kwam, met de in Lugano geschreven aanvulling over *St. Mawr*, terecht in *De smalle mens* (p. 19-32). Zie: *Vw* II, p. 421-435.
11 Richard Aldington, *Death of a hero*, London: Chatto & Windus 1929. Het hele boek bevat 440 bladzijden en 29 reeksen asterisken, die soms een woord moeten vervangen, maar meestal hele zinnen of passages.
12 Vgl. *Brieven* III, p. 300 (3-6-1932 aan H. Marsman); *Bw* I, p. 215 (4-6-1932 aan TB).
13 Vgl. *Brieven* III, p. 295 (30-5-1932 aan S. Vestdijk).
14 *Brieven* III, p. 304-305 (5-6-1932 aan S. Vestdijk). DP heeft het over zes of zeven jaar, ‘als je de neurasthenie van mijn vader meetelt’. Du Perron sr. pleegde zelfmoord op 2-9-1926.
15 In *Hlvh* wordt het beeld gegeven dat Arthur Ducroo door zijn moeder uit Lugano was teruggeroepen om met haar - in het zicht van haar dood - ‘de zaken’ te bespreken. Arthur Ducroo is het op een bepaald punt niet met haar eens en wordt ‘in het bijzijn van de notaris met de varkenskop’ ongeveer voor gek uitgemaakt: ‘Let toch niet op hem, hij is neurastenies als zijn vader!’ Ducroo vraagt zich af of zij werkelijk jaloers was op zijn tweede vrouw. ‘Ik zei het haar dat ik het begon te vrezen en zij bezwoer mij van neen.’ Zie: *Vw* III, p. 148; *Hlvh* 1996, p. 124. Greshoff, die mevrouw Du Perron een egoïstisch creatuur vond, schreef op 13-6-1932 aan Stols:

'Eddy is op Gistoux na noodseinen van Mama!!!!' Zie: Chen en Van Faassen (ed.), *'Beste Sander, do it now!'*, p. 154.

16 *Brieven* III, p. 198 (2-10-1932 aan A.C. Willink).

17 Vgl. *Brieven* III, p. 317 (13-6-1932 aan H. Marsman).

18 De waardedaling blijkt ook uit de anekdote dat mevrouw Du Perron voor een koe die ze in 1931 voor 4500 frank had gekocht, in april 1932 slechts een bod kreeg van 450 frank. DP aan E.G. de Roos, 12-4-1932.

19 Vgl. *Brieven* IV, p. 23 (25-1-1933 aan J. van Nijlen).

20 *Brieven* III, p. 317 (13-6-1932 aan H. Marsman); *Bw* I, p. 252 (11-7-1932).

21 Een restje van de oude hypotheek werd in de nieuwe opgenomen. Vgl. *Brieven* III, p. 350 (14-7-1932 aan J. Greshoff); *Brieven* IV, p. 23 (25-1-1933 aan J. van Nijlen).

22 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 6-9-1932.

23 DP aan E.G. de Roos, 22-4-1932.

24 *Brieven* III, p. 317, 319 (13-6 en 16-6-1932 aan H. Marsman resp. S. Vestdijk).

25 In stukken van hemzelf, van Bep en van Slauerhoff.

26 *Brieven* IX, p. 79-81 (4-6, 6-6 en 13-6-1932 aan E. Bouws).

27 *Bw* I, p. 218-221 (8-6-1932 aan DP).

28 DP aan E.G. de Roos, 30-4-1932.

29 Volgens Elisabeth de Roos waaide er zelfs een 'minderwaardigheidscomplexen-vlaag [...] over onze veelbelovende romanliteratuur', getuige de figuren van Kristiaan Watteyn in *Een voorbereiding* en Andreas ter Laan in *Hampton Court*. Zij hoopte maar dat Du Perrons nieuwe persona Godius zich aan die vlaag zou kunnen onttrekken (E.G. de Roos aan DP, 23-12-1931). In een eerdere brief, van 27-5-1931, had zij te kennen gegeven dat zij de roman *Aimée* (1922) van Jacques Rivière niet zoals iedereen interpreteerde als 'de meesterlijke analyse van een overbewust gevoel', maar als 'de roman van een minderwaardigheidscomplex'. DP moet zich juist zo aan de term 'minderwaardigheidscomplex' hebben geërgerd, omdat hij zichzelf zag als een 'overbewust' of althans meer dan gevoelig iemand.

30 DP aan E.G. de Roos, 3-1-1932.

31 *Bw* I, p. 223-225 (11-6-1932 van DP en E.G. du Perron-de Roos aan TB).

32 Idem, p. 227-228 (14-6-1932 aan DP).

33 Idem, p. 233 (15-6-1932 aan Ter Braak).

34 Idem, p. 246 (4-7-1932 aan Ter Braak).

35 Vgl. *Hlvh* 1996, p. 750 (aantekening bij p. 39); S. Vestdijk aan J. Greshoff, 17-8-1932 (coll. LM): Vestdijk vraagt Greshoff om af en toe poolshoogte te nemen, want Simone voelde zich niet al te goed toen hij op 8 augustus wegging. Mevrouw Du Perron verhuisde enkele maanden later naar de Karel V-straat 61. Vestdijk schrijft dat de zuster van Simone getrouwd is met een zekere Goos(s)ens, die een loodgieterszaak heeft in de buurt van de 'Rue Charles V'.

36 *Brieven* III, p. 352-354, 356-359 (14-7 en 16-7-1932 aan S. Vestdijk).

37 *Brieven* III, p. 360-361 (18-7-1932 aan S. Vestdijk).

38 Afgedrukt in: Abell, 'Simone Sechez', p. 17-18.

39 L.F. Abell concludeert dat Simone weinig voor mevrouw Du Perron telde en voert dat terug op de koloniale 'meester-slaaf verhoudingen'. De egocentrische houding van mevrouw Du Perron strekte zich echter uit tot *iedereen* met wie ze te maken had; zij geloofde zelf dat zij zich genereus opstelde, wat ten dele ook zo was, maar juist die generositeit maakte de aanspraken van haar zelfzuchtige 'ik' zo onontkoombaar. Geen wonder dat Simone bang was om opnieuw te worden 'ingepalmd'!

40 Zie: Abell, 'Simone Sechez', p. 24, n 7, met een overzicht van de data waarop Simone aan Vestdijk heeft geschreven.

41 *Brieven* III, p. 399 (4-9-1932 aan S. Vestdijk).

42 S. Vestdijk aan M. ter Braak, 30-9-1932 (coll. LM), waarin hij schrijft dat hij al een maand aan zijn depressie lijdt. Mogelijk had de moeilijke situatie met Simone bijgedragen tot het ontstaan van zijn depressie. Zie ook: *Bw* I, p. 311 (1-10-1932 aan DP). In deze passage van *Bw* staat X voor Vestdijk.

43 *Brieven* III, p. 494 (5-12-1932 aan S. Vestdijk).

44 Zie: Abell, 'Simone Sechez', p. 23. Ik onderschrijf Abells verklaringen voor het gedrag van Simone, maar zijn oordeel dat 'al het water van de zee [niet kan] wegwassen dat [Du Perron] Simone's leven kapotgemaakt heeft' is ook weer erg larmoyant. In Indië werd de baboe die zwanger raakte van de blanke zoon des huizes veelal naar haar kampong gejaagd, soms zonder haar kind. DP is zich uiteindelijk verantwoordelijk gaan voelen voor zijn Waalse baboe, zodat

hij met haar is getrouwd. Dit was een onberaden stap, zoals Jan en Aty Greshoff onmiddellijk begrepen.

45 *Bw* I, p. 256 (21-7-1932 aan TB).

46 Zie: *Brieven* III, p. 364-378. Miss Turkije werd gekozen.

47 Zie: Binnendijk et al., *Menno ter Braak*, p. 18, afb. 34.

48 *Bw* I, p. 259 (5-8-1932 aan TB).

49 Coll. LM, P 346 H1(b) Verzen. Dit gedicht in manuscript is vrijwel gelijk aan het gedicht dat is afgedrukt in *Vw* I, p. 121, maar het heeft hier een afzonderlijke titel.

50 *Liefde met Jane*, p. 11-12.

51 *Bw* I, p. 266 (13-8-1932 aan TB).

52 *Bij gebrek aan ernst. (Definitieve druk). Met een tekening van A.C. Willink*, Brussel & Maastricht: A.A.M. Stols 1932. Deze herziene druk is vermeerderd met 'De poging tot afstand' en een 'Nawoord', gedateerd 'Augustus 1931'. DP had het boek opgedragen aan de nagedachtenis van Paul van Ostaijen, 'de eerste die een goed woord wijdde aan deze verhalen'.

53 DP gaf zijn vrouw een exemplaar met de opdracht: 'Dit zijn de schelle, de prille vlagen, / voorgoed verwaaid van Langvoorheen; - / maar wij, die veel leerden verdragen, / sindsdien, en ons nòg voorwaarts wagen, / zeggen hierop zoo bot niet neen, / vanuit de *ernst* van laatre dagen! / Aug. '32. / *E.*' (coll. mr. A.E. du Perron). Er bestaan ook exemplaren met opdrachten aan Greshoff, Vestdijk, Van Vriesland, Willink, Menno ter Braak en Truida ter Braak, alle gedateerd op augustus 1932. Greshoffs exemplaar draagt de precieze datum '13 Aug. '32' (coll. Schuhmacher).

54 *Brieven* III, p. 390 (23-8-1932 aan H. Marsman). Het appartement staat er nog steeds.

55 Sinds de herfst van 1930 woonden de Van Schendels in de brede straat die van het station loopt, Grande Rue, op nummer 25 (tegenwoordig: 25 rue Marcel Allégot). Mededeling van Corinna van Schendel, Amsterdam.

56 Op 14-8-1932 had zij aan Freddy Batten geschreven: 'Mijn zoon is nog altijd te Spa met zyne vrouw en komt den 27^{en} wederom in Gistoux, om zyn moeder gezelschap te houden -' (coll. Theo Rooijakkers).

57 In de brief aan Vestdijk, geciteerd door L.F. Abell, is er sprake van een mevrouw Dirix. Ook was er contact met een Nederlandse familie Veth in Chaumont-Gistoux (mededeling Gille du Perron, Brussel 1991).

58 Na de laatste verjaardag van de bewoonster van Gistoux had zij zich in Den Haag gevestigd, waar DP haar eind maart nog had opgezocht. DP had haar het onvoltooide manuscript van zijn toneelstuk meegegeven om het te laten uittikken door een met haar bevriende typiste. DP aan E.G. de Roos, 27-3-1932.

59 Brokken, 'De terugkeer van Eddy du Perron', p. 50.

60 DP aan E.G. de Roos, 24-4-1932.

61 DP aan E.G. de Roos, 21-4-1932.

62 E.G. de Roos aan DP, 22-4-1932.

63 *Brieven* III, p. 286, 290 (8-5 en 21-5-1932 aan F.E.A. Batten).

64 *Brieven* III, p. 305-306 (5-6-1932 aan F.E.A. Batten).

65 Vgl. noot 59. Fred Batten had aan Jan Brokken verteld dat DP de beschuldiging die Fred had geuit ervoer als 'een smet die op zijn vriend werd geworpen; zelf overigens in twijfel verkerend, barstte hij in een geschutvuur van brieven op mij los. Omdat ik bij mijn standpunt bleef stelde Du Perron na enkele weken voor de briefwisseling te stoppen. Dat gebeurde.' Deze voorstelling van zaken is onjuist: Du Perrons volgende brieven aan Batten dateren van 21 juni, 11 juli, 15 juli en 9 november 1932. Van een 'geschutvuur' is geen sprake, wel reageerde DP korzelig. Hij zegde de correspondentie op, toen Batten ruim twee jaar later op de zaak terugkwam. Vgl. *Brieven* V, p. 139 (2-11-1934 aan F.E.A. Batten): 'Ik laat je graag verder over aan je verwarde ideetjes over syphilis, je wauwelpraatjes met "Betty" en je lichtgeraaktheid.'

66 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 30-8-1932.

67 *Brieven* III, p. 395 (31-8-1932 aan S. Vestdijk).

68 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 5-9-1932. Zij preciseerde: '[...] je kunt nooit toekomstplannen maken (kinderen, reizen of wat ook, want altijd hangt je die afbetaling boven het hoofd, en het *is immers niet noodig*'.

69 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 6-9-1932. Over Bob Nijkerk zie: Karel J. Nijkerk, '"Geef mij maar Schaerbeek". Herinneringen aan E. du Perron, Jan Greshoff en mijn vader', in: *De Parelduiker*, jrg. 6, nr. 2, 2001, p. 54-66.

70 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10-9-1932.

71 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 9-9 en 10-9-1932. De verhuizer, Ziegler, vroeg bij elkaar 1650 frank, iets meer dan honderd gulden.
72 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10/11-9-1932.
73 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 12-9-1932.
74 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 29.
75 *Brieven* III, p. 294 (30-5-1932 aan W.A. Kramers). Ter Braak kocht een aantal werken uit Du Perrons bibliotheek. Zie: *Bw* I, p. 252, 368-369.
76 *Brieven* III, p. 406 (23-9-1932 aan V.E. van Vriesland). Van Vriesland reageerde vrij laat op dit verzoek, met 'een voorzichtig briefje'. Zie: *Bw* I, p. 359 (22-11-1932 aan DP).
77 Vgl. *Brieven* III, p. 429 (16-10-1932 aan J. Greshoff).
78 Nanske Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 150.
79 Stols aan Greshoff, 27-9-1932. Zie: Chen en Van Faassen (ed.), '*Beste Sander, do it now*', p. 166.
80 Van Dijk, *Alexandre A.M. Stols 1900-1973*, p. 438.
81 Zie: *Bw* I, p. 344 (10-11-1932 aan TB).
82 Nanske Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 154.
83 *Brieven* III, p. 257 (6-2-1932 aan A.A.M. Stols). De herziene druk van *Een voorbereiding* kwam uit in juli 1931. DP had Marsmans *Vera* verscheidene keren bewerkt, maar beschouwde de novelle eigenlijk als mislukt. Zie: Marsman, *Vijf versies van* '*Vera*'.
84 Zie: *Brieven* IV, p. 56; Hodinius, 'E. du Perron en zijn uitgevers (I)', p. 99.
85 Brief van 22-5-1933, geciteerd door Nanske Wilholt, *Voor alles artiste*, p. 156. Ook van DP wilde Stols graag een nieuwe roman uitgeven. Vgl. *Brieven* III, p. 427 (15-10-1932 aan A.A.M. Stols).
86 *Bw* I, p. 348 (13-11-1932 aan TB).
87 Idem, p. 302-303 (27-9-1932 aan TB).
88 Vgl. *Brieven* III, p. 411 (27-9-1932 aan J. Greshoff); p. 454 (12-11-1932 aan H. Marsman).
89 *Brieven* III, p. 458, 465 (16 en 22-11-1932 aan J. Greshoff).
90 *Brieven* III, p. 489 (3-12-1932 aan J. Greshoff). DP vervolgt de karakteristiek van Gerard van Loon (1882-1934) aldus: 'een *ploert* van een vent, op wie gezegde Hans heelemaal niet lijkt - physiek, moreel weet ik er tenslotte niets van'.
91 Over deze verdiensten ontstond later onenigheid: vroeger werd er voor een langere brief (anderhalve kolom) wel vijftien gulden betaald. Elisabeth de Roos kreeg op een gegeven moment dertig gulden voor zes brieven. DP liet 's-Gravesande weten dat tien gulden per brief het absolute minimum was. Zie: *Brieven* IV, p. 106-107 (11-4-1933).
92 *Brieven* III, p. 488 (2-12-1932 aan G.H. 's-Gravesande).
93 Haar eerste proefbrief werd afgekeurd. Zie: *Brieven* III, p. 496 (6-12-1932 aan J. Greshoff).
94 Zie: *Brieven* III, p. 503 (13-12-1932 aan J. Greshoff). De Parijse brief ging over Franse literaire prijzen en de bekroning met de journalistenprijs Théophraste Renaudot van Célines roman *Voyage au bout de la nuit.*
95 Bibliografie Elisabeth de Roos, LM Den Haag, R 701 H5; Petra Mars, *Elisabeth de Roos*, p. 97-110; portefeuille Petra Mars met artikelen uit de *Delftsche Courant*, verschenen tussen 31-3-1933 en 19-12-1933. Ter vergelijking: DP publiceerde in dezelfde periode 84 bijdragen in *Forum*, *Groot Nederland*, *Den Gulden Winckel* en enkele andere tijdschriften; daarnaast verschenen er van zijn hand ten minste 43 recensies in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en 7 in *De Groene Amsterdammer.*
96 Walter Savage Landor, *Serena.* Vertaald door E. du Perron. Maastricht & Brussel: A.A.M. Stols [1935] (58 p.). Op de titelpagina van mijn exemplaar staat 'tweede druk'.
97 Zie: *Hlvh* 1996, p. 933 (commentaar van de bezorgers); *Brieven* III, p. 420, 428 (9-10 en 15-10-1932 aan J. Greshoff resp. A.A.M. Stols).
98 *Brieven* III, p. 418, 420 (8-10 en 9-10-1932 aan J. Greshoff). Rond deze tijd werkte DP ook zijn Godiusverhaal om, dat hij later als '... E poi muori' zou publiceren.
99 *De smalle mens*, p. 84, *Vw* II, p. 486-487.
100 Vgl. *De smalle mens*, p. 94-95, *Vw* II, p. 497-499; *Brieven* III, p. 433 (24-10-1932 aan J. Greshoff).
101 Vgl. *Brieven* III, p. 490, 504 (3-12 en 13-12-1932 aan J. Greshoff).
102 Aan diens roman *Une femme à sa fenêtre* (1929). Du Perron citeert een meditatie van de hoofdpersoon, de Griekse communist Boutros, die de smalle mens overigens afwijst: 'Un homme a deux moi: l'un étroit et superficiel, qui l'isole du monde; l'autre souterrain, radical, qui le réunit au monde.'

103 *De smalle mens*, p. 104, *Vw* II, p. 507.
104 DP schrijft aan Ter Braak dat de sombere revolutionair voor meer dan de helft is gebouwd uit betogen van Malraux. Zie: *Bw* I, p. 406 (30-12-1932).
105 In oktober 1932 waren dat Sander en Greet Stols, Franz en Maroussia Hellens en Menno ter Braak; in november kwamen Beps broer Bob de Roos en diens vrouw Christa logeren, lunchten ze in Parijs met Paul Méral die uit zijn hotel een hoertje had meegetroond en kwam de lange Van Uytvanck langs in Bellevue. Zie: *Brieven* III, p. 431, 435, 445, 450-451.
106 Gesprek J.H.W. Veenstra met A.A.M. Stols, 23-9-1968 (Veenstra-archief, coll. LM).
107 Anekdote, op 30-6-1984 door Kennie van Schendel verteld aan Ronald Spoor en Marga de Bolster.
108 *Brieven* III, p. 440 (31-10-1932 aan J. van Nijlen).
109 Vgl. *Brieven* III, p. 455 (13-11-1932 aan J. Greshoff), waar DP vertelt dat zijn moeder woont op 61, rue Charles-Quint.
110 *Brieven* III, p. 494 (5-12-1932 aan S. Vestdijk).
111 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 17-11 en 18-11-1932.
112 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 18-11-1929 (avond).
113 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 19-11-1932.
114 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 21-11-1932. Geschrokken van Du Perrons financiële problemen bood Ter Braak aan boeken van hem over te nemen. Bovendien had zijn vriendin Ant Faber een zakelijk voorstel: zij wilde Eddy en Bep duizend gulden lenen. DP bedankte haar voor het aanbod, maar sloeg het voorlopig af: als ze werkelijk in de knel kwamen te zitten, zouden ze er graag alsnog gebruik van maken. Zie: *Brieven* IX, p. 102-104 (23-11-1932 aan A. Faber).
115 *Brieven* III, p. 505 (14-12-1932 aan J. Greshoff).
116 Idem, p. 508 (18-12-1932 aan J. Greshoff).
117 *Bw* I, p. 406 (29-12-1932 aan TB); *Brieven* III, p. 519 (29-12-1932 aan J. van Nijlen). Vgl. een van de laatste gesprekken die Ducroo met zijn moeder heeft: *Vw* III, p. 47-48; *Hlvh* 1996, p. 42.
118 Vgl. *Vw* III, p. 43; *Hlvh* 1996, p. 38-39; *Brieven* IV, p. 11 (4-1-1933 aan F.E.A. Batten). In de brief aan Batten en in *Hlvh* wordt een zelfde tijdstip van sterven gegeven: om half vier 's ochtends.

Hoofdstuk 34
Vijandige fronten

Notarissen en advocaten

De middag na de dood van mevrouw Du Perron meldde zich al meteen haar notaris Bette uit het plaatsje Waver. Hij liep rond met een air alsof hij alles wel zou regelen en kwam later terug met zijn Brusselse collega René Dewever. Bij dit overleg was ook Léon Herman aanwezig, een advocaat uit Nijvel die de laatste tijd was opgetreden als moeders zaakgelastigde.[1] Du Perrons halfbroer Oscar van Polanen Petel had voor zijn dood een verklaring getekend dat hij afstand deed van zijn moederlijk erfdeel, omdat het fortuin afkomstig was van de kant van Du Perron. Oscar had echter verzuimd zijn verklaring notarieel te laten registreren. In het bijzijn van een wrevelige Léon Herman verklaarden de twee notarissen het testament van mevrouw Du Perron ongeldig. Wegens de rechten van Oscars vier kinderen - die met hun moeder Erna niet onverzorgd waren achtergebleven - moest de nagelaten boedel van mevrouw Du Perron worden verzegeld, terwijl de huur van haar woning al die tijd moest worden doorbetaald. Du Perron geloofde in boos opzet van notaris Bette, die een graantje zou willen meepikken van dit mooie gecompliceerde geval. Bep dacht niet aan fraude, alleen was er volgens haar een zeer onverstandig beheer gevoerd.[2] Gelukkig stond Gistoux op naam van Eddy du Perron, zodat dit ten minste buiten de erfenis bleef.[3]

Hoewel Du Perron zich er allang bij had neergelegd dat er niet veel van moeders erfenis zou overschieten, had deze nieuwe ontwikkeling hem overrompeld. ‘De dagen volgden elkaar op als een nachtmerrie van praktiese zetten.’[4] Notaris Bette, de man die een t te veel had in zijn naam, had hem Dewever opgedrongen, deze ‘vulgaire editie van een nette gangsterhoofdman’. Vooralsnog kon hij niet zonder hen: zij hielpen hem elk met een lening van vijfduizend frank, die werd afgesloten op de verkoop van het kasteel.[5] Zo slim waren de heren wel, want het was maar de vraag wat er zou overblijven van de nalatenschap. Na de begrafenis, het congé met getuigschriften van het personeel en de afhandeling van allerlei andere besognes gingen Bep en Eddy du Perron naar Voorburg, van waaruit zij de ‘zaken’ in Nederland zouden regelen.

Een bezoek aan de bank van de Nederlandsche Handel Maatschappij in Amsterdam leerde, dat moeders overgebleven aandelen nog slechts een waarde vertegenwoordigden van 60.000 gulden, terwijl ze altijd had beweerd ongeveer twee ton in aandelen te bezitten. In werkelijkheid had zij er veel verkocht om overeenkomstig haar stand te kunnen blijven leven. Bovendien had zij aandelen in onderpand gegeven voor een lening van 40.000 gulden. Als deze schuld aan de bank was gedelgd, schoot er nominaal slechts 20.000 gulden over, waarvan dan nog de helft zou gaan naar de kinderen van Oscar.[6] Omdat Du Perron niet aan de aandelen mocht komen, was hij niet bij machte ze te verzilveren terwijl hij met lede ogen moest aanzien hoe de koers almaar daalde. Zijn frustratie over deze onmogelijke situatie uitte hij in een wrange passage in zijn roman waarin hij de ‘notarissen’ het woord geeft:

> ‘“Wij blokkeren alles, wij laten de aandelen verder zakken, de huishuur oplopen, wij beroepen ons op de wereldkrisis wanneer alles zijn waarde verloren heeft, maar onze eerlikheid gebiedt ons, natuurlik op uw kosten, groot te zijn in ons vak: wij die de formules kennen van het praktiese leven en de wet.” Ik heb nooit het gevoel gehad zó weerloos te staan tegenover een zó minderwaardig mensensoort; dit soort betoont zich weerbaar in formules; dat ik de eerste ervan nog leren moest, gaf mij nu het gevoel aanwezig te zijn als een onmondig kind.’[7]

Toen de erfeniskwestie ruim een jaar later definitief kon worden geregeld, was de dollar met een derde gezakt, zodat ook de aandelen (bijna allemaal Zuid-Amerikaanse papieren) een derde minder waard waren geworden. Op 30 januari 1933 was Hitler rijkskanselier van Duitsland geworden en

de wereldwijde recessie greep steeds heftiger om zich heen. Du Perron spuwde zijn gal over ‘de drastische stommiteit van de wets- en weeskamermenschen die voor deze erfenis moesten “waken”’.[8] De Weeskamer in Indië, waarop zijn grootvader in 1842 was gepromoveerd, behartigde de belangen van Oscars kinderen. Eind december 1933 gaven notarissen en de Weeskamer eindelijk toestemming om de aandelen te verkopen, wat echter niet inhield dat het restant ook meteen kon worden uitbetaald.[9] Op 15 februari 1934 rekende Du Perron zijn vriend Roland Holst voor dat de aandelen nog maar 42.000 gulden waard waren, terwijl de schuld was blijven staan op 40.000 gulden. Zo bleef er na aftrek van het laatste bedrag slechts 2000 gulden over van de veelgeroemde papieren ‘Buenos Ayres’. Het had erger kunnen aflopen: als de aandelen nog verder waren gezakt, had moeders schuld aan de bank betaald moeten worden uit de opbrengst van haar verzegelde meubelen.[10]

In het najaar van 1933 was het groene licht gegeven voor de verkoop van de boedel van mevrouw Du Perron. Behalve uit meubels bestond deze onder meer uit juwelen, een muntenverzameling en een Chrysler. De muntenverzameling was enige tijd spoorloos geweest, zodat Du Perrons paranoia weer tot grote hoogten was gestegen, maar de munten waren net op tijd weer tevoorschijn gekomen. Op 3 oktober 1933 vond er op Gistoux, waarvan de verzegeling begin juli was opgeheven, een vendutie plaats. Du Perron schitterde door afwezigheid: hij wenste onder geen beding dit schouwspel mee te maken. De Chrysler bracht 10.000 frank op, terwijl chauffeur Victor, notaris Bette en notaris Dewever hadden gerekend op een bod van 20.000 frank.[11] Over het geheel genomen bracht de vendutie echter meer op dan was verwacht: 175.000 frank in plaats van de getaxeerde 90.000 frank.[12] In Nederlands geld kwam dat neer op een bedrag van 12.500 gulden. Hiervan moest echter de lening van de notarissen (met rente) worden terugbetaald evenals andere uitstaande kosten. Bovendien ging de helft van het geld naar Oscars kinderen. Op de vraag hoeveel Du Perron uiteindelijk opstreek van dit deel van de erfenis is in de brieven geen antwoord te vinden, maar hoofdstuk 32 van *Het land van herkomst* eindigt met de volgende passage:

> ‘Als wij thuiskomen ligt er een brief van de brusselse notaris: dat de boedelscheiding eindelik beëindigd is en dat hij mijn aandeel heeft overgemaakt. Alles bij elkaar geteld heb ik een goede *f* 3000 gekregen, niet eens te veel om tussen Jane en mij verdeeld op de postspaarbank te worden gezet. Wat heb ik mij te beklagen? er zijn mensen die een

leven getobd hebben en voor hun oude dag *f* 300 hebben overgespaard.'[13]

Om een indruk te krijgen van de bedragen waar het hier om gaat, moeten we die naar hedendaagse maatstaven met zeker twintig vermenigvuldigen. Drieduizend gulden wordt dan ongeveer achtentwintigduizend euro. Dat is geen onaardig bedrag, maar ook niet het fortuin waar Du Perron krachtens zijn afkomst uit het Indische patriciaat altijd op had gerekend. Bovendien moest hij erg lang wachten voordat hij dit geld op zijn rekening kreeg gestort. Intussen had hij het hele jaar 1933 moeten kampen met liquiditeitsproblemen, mede door zijn verplichtingen aan Gille en Simone.

Verliep het gunstiger met de verkoop van het kasteel? Hierop konden Oscars kinderen ten minste geen aanspraak maken. Maar wederom trad er een doemscenario in werking. Er was immers nog een hypotheek van ongeveer 90.000 frank (circa 6500 gulden) op Gistoux, afgesloten bij de verzekeringsmaatschappij La Royale Belge. Op vrijdag 13 januari 1933 had Du Perron in Brussel een afspraak met de agent César Bondroit voor de betaling van de halfjaarlijkse termijn van 3000 frank. Hij maakte dit in orde, maar werd daarna verrast door een brief van La Royale, dat de termijn was verstreken en dat hij nog niet had betaald. Deze brief was hem doorgestuurd door notaris Dewever, die op 11 januari geheel op eigen initiatief bij La Royale had geïnformeerd of Du Perron al aan zijn verplichtingen had voldaan. Het verschil van twee dagen tussen Dewevers brief en Du Perrons betaling had aanleiding gegeven tot dit misverstand. Uit Dewevers brief maakte Du Perron op dat deze er erg 'happig' op was om het kasteel zo gauw mogelijk op een openbare vendutie te verkopen. Bondroit bevestigde desgevraagd dat de betaling was verricht, maar door Dewevers actie was er roet in het eten gegooid. Hij schreef Du Perron 'dat de bemoeienis van den notaris in dezen, *La Royale* huiverig heeft gemaakt'. La Royale wilde Du Perron geen nieuwe hypotheek meer verstrekken noch het kasteel kopen.

Du Perron vermoedde dat Dewever bezig was uit het hele geval een slaatje te slaan. La Royale had hem tot 5 februari gegeven om het kasteel te verkopen. Later werd dit verlengd tot eind februari. Snelle actie was nu geboden: Du Perron schakelde een Hollandse makelaar in, een zekere Rottier, en deed ook een beroep op Bondroit zelf om het kasteel zo gunstig mogelijk te verkopen. Hij had er echter niet veel fiducie in. Ten einde raad wendde hij zich tot Jan van Nijlen. Hij was de enige vriend in België

die - als ambtenaar op het ministerie van Justitie en als goed Frans sprekende Belg - met enig gezag voor hem kon opkomen. Hij vroeg Van Nijlen om in zijn plaats af en toe naar notaris Dewever te gaan, opdat deze zich gecontroleerd wist. Malraux had Du Perron gezegd dat men zo'n verkoop ontzettend kon drukken. ‘Weet jij hoe? Kan je het anders te weten komen van slimmerds als Toussaint of Willem Elsschot?’[14] Van Nijlen wist niet goed wat hij hiermee aan moest. Du Perron reageerde weliswaar vrij nuchter op ‘de katastroof’ die hem had getroffen, maar hij maakte zich ‘nogal vreemde illusies’ over de hulp die hij kon bieden. Van Nijlen meende dat de verwarring in de zaak niet uitsluitend te wijten was ‘aan de min of meer betrouwbare maneuvers van advocaten en notarissen, maar ook, en voor een aanzienlijk deel, aan de fantaisistische manier waarop zijn moeder haar bezittingen en vermogen had beheerd’.[15] Hiermee sloeg Van Nijlen de spijker op de kop, maar de verkoop van Gistoux stond daar los van.

Van Nijlen was niet de aangewezen man om Du Perrons belangen te behartigen. Naïefweg had deze hem gezegd dat 300.000 frank de allerlaagste prijs was die het kasteel mocht opbrengen.[16] Van Nijlen trachtte Du Perrons verwachtingen te temperen; ook hij zag praktisch niet zo gauw een uitweg. Hij zal een zucht van verlichting hebben geslaakt toen zijn vriend hem berichtte dat iemand anders zich met de zaken zou belasten. Dankzij - wederom - Jan Greshoff was Du Perron in contact gekomen met H.L. Timmers Verhoeven, directeur van de Levensverzekering Maatschappij Utrecht in Brussel. Greshoff kende Timmers Verhoeven van de Hollandse club in Brussel. Bovendien zat Timmers' zoon Dick op dezelfde school als de zonen van Greshoff. Als een ware verzekeringsman ging Timmers Verhoeven altijd uiterst behoedzaam te werk.[17] Aan hem werd eind februari 1933 de verkoop van Gistoux en de afwikkeling van de erfenis toevertrouwd.

In maart bracht een brief van Dewever een nieuwe schok teweeg: moeders erfenis had een ‘Belgisch passief’ van 60.000 frank, de huishuur niet inbegrepen. Du Perron reageerde geschrokken: ‘Als hij hierin de 10.000 frs. telt van de begrafenis (door mij dus betaald), zou mijn moeder aan rekeningen en dergelijke een schuld van 50.000 frs. hebben nagelaten. Ik geloof daar *niets* van, en heb weer het gevoel met een aarts-oplichter te maken te hebben.’[18] Du Perron vestigde nu al zijn hoop op Timmers Verhoeven. Zijn advocaat Léon Herman, die zich vanuit Nijvel had beperkt tot het zenden van korte briefjes, kreeg te horen dat Timmers Verhoeven de zaak overnam. Op 30 maart kreeg T.V. - zoals Du Perron zijn

naam afkortte - de volmacht, die nu was weggenomen van Herman. In de eerste druk van *Het land van herkomst*, op het heetst van de naald geschreven, komt T.V. voor onder de naam Van Vlaardingen. In de herdruk is dit personage weggeretoucheerd, kennelijk om het discours te vereenvoudigen.[19] Van Vlaardingen maakt Arthur Ducroo meteen duidelijk dat zijn 'beschermer de advokaat' veel minder nodig was dan de notarissen. Na het opzeggen van diens volmacht kwam er meteen een gepeperde rekening van 2000 frank.[20]

Du Perron leverde zich volkomen over aan de hulp van Timmers Verhoeven, 'een engel op mijn weg gelegd'. Een nieuwe verrassing was een briefje van de Caisse des Reports over een brandkast die Du Perron sr. had gehuurd en waarvan moeder tot voor kort nog de huur had betaald. Toen de safe was opengeschroefd - een vier uur durende operatie die ook weer extra geld kostte - bleek er volstrekt *niets* in te zitten.[21] Du Perron vertelde zijn vrienden dat Timmers Verhoeven de indruk had 'dat èn de advocaat èn de notarissen onder één hoedje spelen' en dat Du Perron in handen was van 'een ploertenzoodje'.[22] De bedaagde verzekeringsman zal dergelijke termen niet hebben gebruikt. Op 20 mei 1933 was hij met zijn vrouw in Parijs en bezocht hij Du Perron, die een lijstje met vragen had opgesteld waarin hij zijn paranoia ruim baan gaf: 'Wat kan er gebeuren als de notarissen de juwelen van mijn moeder laten vervalsen en de echte voor zichzelf verkopen?' Timmers Verhoeven ontkrachtte dit soort wilde veronderstellingen op simpele wijze. Verder gaf hij Du Perron praktische adviezen inzake Gille en Simone.[23]

Du Perrons betrouwbaarste raadgever en toevlucht bleef Jan Greshoff, maar diens opmerkingen streken hem soms ook tegen de haren in. Greshoffs verhouding tot de burgerlijke orde was op zijn minst dubbelzinnig. Zo verdedigde hij de waarde van notaris Dewever.[24] Omdat Timmers Verhoeven na enige tijd zijn tevredenheid had geuit over Dewever, was Greshoff daarin met hem meegegaan. Maar Du Perron bleef onverzoenlijk: 'Je hebt over het beleid, de tact, de betrouwbaarheid van Dewever geschreven als gold het voortaan een onverbreekbaar verbond tusschen T.V., hem en jou, mijn vriend Jan. Je moet het mij niet euvel duiden als ik den man *blijf* zien als een individu van het laagste allooi, dat zijn smoelement nergens en geen oogenblik verraden heeft, noch zijn optreden tegenover mij in het begin, vóórdat T.V. erbij was. Als de man van positie veranderd is, is dat uitsluitend door T.V., door T.V.'s positie etc. - kortom, *niets dan een bewijs meer* voor het allooi van den man.'[25]

Een van Greshoffs adviezen aan Du Perron was om de aandelen die Bep bezat te verkopen en daarvan te leven. Aanvankelijk hadden ze daar wel iets voor gevoeld, maar toen de erfenis steeds onzekerder werd, hadden ze besloten om Beps aandelen, die tamelijk safe waren, als reserve te houden. Van het dividend van die aandelen (vijftig gulden per maand) en van hun verdiensten konden ze het - met moeite - nog wel uitzingen. Bep verdiende met haar brieven en artikelen het leeuwendeel van het huishoudgeld: honderdtwintig gulden per maand, terwijl Eddy slechts iets meer verdiende dan de veertig gulden die hij elke maand afdroeg voor Gille, naast de alimentatie voor Simone die uit andere bronnen moest komen. Greshoff begreep niet waarom Du Perron niet méér geld leende van zijn schoonvader: ‘Al dat ge-urm over geleend geld lijkt mij erg Hollandsche middenstand.’ Du Perron was onaangenaam getroffen. Greshoff moest toch begrijpen waarom hij niet verder in het krijt wilde komen te staan bij zijn schoonvader, die zelf slechts zijn salaris had om van te leven.[26]

Op 7 juli 1933 moest Du Perron constateren dat het van zijn schoonvader geleende geld - 28.000 Belgische frank oftewel 2000 gulden - helemaal op was. Hiervan was 13.000 frank naar Simone en Gille gegaan. Du Perron meldde Simone, die intussen had aangepapt met een meneer, dat hij niet langer in staat was om haar te betalen. Wel zou hij het kostgeld opbrengen voor Gille - 500 frank 's maands - die eind juli naar de kostschool Monada zou gaan in de gemeente Ukkel. Tante Henny en tante De Sturler - een dochter van Du Perrons oudtante Johanna Maria Verstege-Menu - hadden zich ontfermd over het mollige knaapje Gille, dat in het op theosofische leest geschoeide Monada een vegetarisch bestaan tegemoetging.[27] Tante Henny sprong nog bij met 1000 frank voor Gilles kleding, terwijl tante De Sturler moeite zou doen om Simone aan een baantje te helpen. Op het bericht dat haar maandelijkse toelage, waaronder 450 frank voor huishuur, tot het verleden behoorde, had Simone heftig gereageerd. Zij begon haar ex te bestoken met brieven, elke dag één.[28]

Het werd tijd dat Gistoux onder de hamer ging. Er was geen geld om de 6000 frank rente te betalen voor de hypotheek op Gistoux, zodat Timmers Verhoeven opnieuw uitstel moest aanvragen.[29] Het hoogste bod op Gistoux bleef 200.000 frank oftewel circa 14.000 gulden: volgens Du Perron belachelijk laag. Hij wilde toch proberen minstens 250.000 frank te krijgen. Met spijt memoreerde hij dat er bij de publieke veiling, nog tijdens moeders leven, iemand uit Namen was geweest die tot 500.000 frank had willen gaan. Maar moeder had vastgehouden aan haar limiet van

600.000 frank; in 1928 had ze nog 750.000 frank kunnen krijgen.[30] Hoewel T.V. een publieke veiling absoluut afraadde, wilde Du Perron dat toch proberen als hij geen hoger bod kreeg dan 200.000 frank.[31] Uiteindelijk zou T.V. het laatste woord krijgen. Te lang was Du Perron op het vinkentouw blijven zitten. Murw gebeukt door de ongunstige tijden en de dreigende brieven van La Royale Belge, ging hij ten slotte akkoord met een bod van 170.000 frank. T.V. wist er nog 175.000 van te maken. We schrijven januari 1934, een andere landheer nam bezit van Gistoux.[32] Na betaling van de hypotheek, boetes, achterstallige belasting en na aftrek van bedragen voor Simone, de notarissen, advocaat Herman en het geleende geld van schoonvader De Roos zou er voor het herenzoontje overblijven de somma van 8000 frank oftewel 575 gulden.[33]

Du Perron insisteerde op de uitbetaling van 10.000 frank ineens aan Simone, opdat hij zich eindelijk moreel vrij zou voelen tegenover haar. Hij sloeg hiermee de raad van Timmers Verhoeven in de wind, maar voor hem was dit een kwestie van 'morele hygiëne'.[34] Hij had T.V. ook laten weten dat hij onder geen beding verzekerd wilde blijven bij La Royale Belge. Hierop had T.V. hem teruggeschreven dat hij er onverstandig aan deed om de derde termijn van zijn verzekering niet te betalen, omdat hij ná die termijn recht had op de waarde van de afkoop, die circa 6300 frank bedroeg.[35] Vooruit, daar wilde Du Perron dan nog mee akkoord gaan, maar daarna moest het ook afgelopen zijn.[36]

Hij was Timmers Verhoeven dankbaar voor de wijze waarop deze de hele zaak tot klaarheid had gebracht, al was de uitkomst dan minder gunstig. Ook de menselijke kwaliteiten van Timmers Verhoeven hadden hem voor de man ingenomen.[37] Bij de vendutie in oktober had T.V. op Du Perrons verzoek de zegelring gekocht uit de nagelaten boedel van zijn vader. T.V. had Du Perron de zegelring geschonken, wat deze niet echt prettig vond, want hij stond al zeer bij hem in het krijt.[38] Timmers Verhoeven verlangde geen beloning voor zijn bewezen diensten. Eind februari 1934 gingen Eddy en Bep du Perron met de T.V.'s in Brussel eten. Toen in het najaar van 1934 *De smalle mens* uitkwam, schonk hij zijn onbaatzuchtige zaakgelastigde een exemplaar met de opdracht: 'Aan H.L. Timmers Verhoeven, / met oprechte gevoelens van / vriendschap en dankbaarheid. / EduP.'

Artsen en apothekers

Kort na het overlijden van mevrouw Du Perron, nog in januari 1933, had Pascal Pia, Du Perrons oudste vriend in Europa, hem warm gemaakt voor een historische bloemlezing uit poëzie van medici. Ondanks de slechte tijden zou er naar zijn oordeel ongetwijfeld vraag naar zijn bij artsen, tandartsen, apothekers en wie weet zelfs veeartsen. Die verdienden immers nog goed. Het boek diende luxueus te worden uitgevoerd en tegen een hoge prijs worden aangeboden, anders namen ze het niet serieus. Du Perron gaf zich meteen gewonnen. De bloemlezing zou heten: *Bouquet poëtique des médecins, chirurgiens, dentistes & apothicaires*. De medische verzen zouden worden opgespoord in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Ook Pia zelf had het economisch tij tegen, hij hoopte dat zij samen munt konden slaan uit dit project. Had hij niet al eerder exclusieve uitgaven verzorgd die hem een aardige duit hadden opgeleverd? Zo had hij een Franse uitgave verzorgd van *De figuris Veneris - manual of classical erotology* van Fr. Ch. Forberg. Door bestelformulieren per post te versturen had hij de boekhandel uitgeschakeld en een mooie winst opgestreken.[39]

Pia ging welgemoed aan de slag. Bep en Eddy du Perron stonden hem bij: vanaf eind januari 1933 werkten ze elke dag van 12 tot 4 in de Bibliothèque Nationale.[40] In de tweede week van februari staakten ze het werk om aan andere dingen toe te komen, maar in maart namen ze het corvee weer op.[41] In elk geval vanaf medio april maakte Du Perron - nu in zijn eentje - de dagelijkse gang naar de Bibliothèque Nationale om daar zij aan zij met Pia te werken. Wel had hij het idee dat hij een beetje voor spek en bonen meedeed. Pia was immers de kenner, die zich in de bibliotheek voelde als een vis in het water. Tot medio mei 1933 waren beiden regelmatig in de Bibliothèque Nationale te vinden.

Door dit werk ‘om den brode’ schoof Du Perron het schrijven aan zijn grote roman voor zich uit. Hij waarschuwde vrienden die in Bellevue op bezoek wilden komen, dat hij weinig tijd voor hen had.[42] Alleen voor Jan van Nijlen maakte hij een uitzondering. Op 9 mei 1933 ging hij met hem naar Montmartre om de oude bohème-atmosfeer op te snuiven, waarvan echter weinig was terug te vinden. Het viel Van Nijlen op dat Du Perron na al zijn ‘woeste en sombere brieven’ toch zo ‘gezellig en opgewekt’ was, maar daarbij ook ‘minder praatlustig en meer ingetogen’ dan vijf jaar eerder. Van Nijlen werd voorgesteld aan Pascal Pia. Hij vond Pia ‘een alleraardigste man’, ‘amusant en geestig en, in zijn grote eenvoud, de meest volstrekte antithese van de arrivist’. Maar in het project van de bloemlezing had de Vlaamse dichter niet veel fiducie.[43]

In *Het land van herkomst* reflecterend over de verhouding Ducroo - Viala (Du Perron - Pia) schrijft Du Perron over beider rollenspel:

> '[...] ik ben geposeerder, burgerliker, veel minder onverschillig of zelfs gerevolteerd dan ik lijken moet als ik met hem praat. Het is een oude rol die wij nu al tien jaar tegenover elkaar spelen; ik spreek tegen hem zoals ik denk dat hij van mij verlangt dat ik tegen hem spreken zal, voor de Viala die hij eens voor mij was, en die het leven gedurende die tien jaar juist bij herhaling bewezen heeft dat hij onmogelik kon zijn. [...] Hij is de verantwoordelike man geworden, de leider van deze onderneming die even goed mislukken kan als wat ook in deze tijd en die ook hem dan voor een verlies stelt ver boven zijn krachten, niet omdat hij moèt (voor zichzelf had hij de zaak kunnen uitstellen tot een beter moment), niet alleen omdat hij edel is en gedreven door het gevoel mij nu een dienst terug te kunnen bewijzen, maar omdat hij, evenals ikzelf, niet geheel vrij is misschien van de rol die wij vroeger tegenover elkaar speelden, toen ik de sympatieke jonge rijkaard was en hij de te vroeg in het leven geworpene, de vooruit ontgoochelde en toch energieke ontduiker van alle wetten door de maatschappij op de gewone burger toegepast. Hij was de ongetwijfeld oprechte, maar door mij toen hevig geïdealiseerde anarchist.'[44]

Pia had het idee dat hij iets terug moest doen voor al die keren dat Du Perron hem had geholpen. In juni 1933 was het zover: het boek was klaar, Du Perron vond het 'een heel curieus boekwerk geworden, veel minder obsceen, maar eigenlijk veel gekker dan de Forberg'. Het moest negen gulden kosten per exemplaar, ongeveer 80 euro nu.[45] Eerst moesten de prospectussen worden verzonden. Op donderdag 8 juni begonnen Eddy en Bep du Perron samen met Pia de adressen te schrijven.[46] Du Perron maakte zich enorme voorstellingen van de mogelijkheden, alsof er 'een nieuw leven' voor hem zou beginnen.[47] Elke avond namen Bep en hij gaar van de arbeid het boemeltje terug naar Bellevue. Ze bezorgden in totaal twaalf pakken prospectussen bij postkantoren in Parijs. Pia had zijn laatste geld in deze onderneming gestoken en Du Perron had er vijfhonderd gulden bijgelegd. Hoopvol keek hij nu uit naar maandag, wanneer de eerste bestellingen konden komen. Maar op de in totaal 900 verzonden brieven waren op donderdag 15 juni slechts twee bestellingen binnen. Het was nog geen week na het begin van het schrijven van de adressen, maar reeds maakte Du Perron zich grote zorgen. Hij had gedacht dat het meteen storm zou lopen.

Pia en Du Perron gunden zich de tijd niet om rustig af te wachten en gooiden het over een andere boeg: ze zouden op vrijdag 16 juni beginnen met het wijk na wijk aflopen van alle doktoren, apothekers en tandartsen van Parijs om ze het boek te vertonen.[48] Du Perron, die de grootste moeite had om zich te verstaan met mensen die niet op zijn golflengte zaten, moest als een soort handelsreiziger op pad. Het was een waar schrikbeeld: 'Ik ben er innerlijk *ziek* van; ik heb iedere dag meer een gevoel van onmacht op ieder gebied; ik slaap denkende over deze rottoestand, ik word er 's morgens heel vroeg al met schrik mee wakker, en kortom, ik ga mij vanaf morgen ook *totaal op deze rotzooi instellen.* Blijf ik hinken op 2 gedachten, dan kom ik er niet uit.'[49] Er was inmiddels slechts één bestelling bij gekomen. Malraux lachte meesmuilend: als het nou een verzameling schunnige liedjes was geweest, maar Pia had er een wetenschappelijk werk van gemaakt! Du Perron ervoer hoe het was om als verkoper in Parijs te opereren: als je de conciërge voorbij bent gekomen, is daar onherroepelijk een dienstbode of pleegzuster die je tracht af te poeieren. In twee uur tijds slaagde Du Perron erin om tot vijf dokters te worden toegelaten. Pia was het niet veel beter vergaan. Hij was soms wel vriendelijk ontvangen, maar 'men had het boek ingekeken en lange verhalen gehouden over de slechte tijden'.[50]

Na vier dagen leuren in Parijs was Pia één exemplaar kwijtgeraakt, Du Perron geen enkel. Ter Braak was zo vriendelijk om drie exemplaren te bestellen.[51] Du Perron beet zich nu helemaal vast in zijn taak van handelsreiziger: hij ging naar Brussel, waar hij ook allerlei doktoren afliep, maar ook zij wezen op de slechte tijden. De enige arts aan wie hij een exemplaar kon slijten was zijn oude dokter Maasland. Ook Timmers Verhoeven nam een exemplaar van hem af.[52] Dit debacle gaf de doorslag met betrekking tot Simone: Du Perron zocht haar op en vertelde haar dat ze een kleinere behuizing moest zoeken en een baantje. Zij moest nu maar afstand doen van haar 'mevrouw'-gevoelens en aannemen wat ze kon krijgen. Zelf was hij toch ook niet te beroerd om met boeken te lopen leuren?[53]

Pia en zijn vrouw Suzanne zetten de verkoop van het boek nog even voort. Met inzet van haar vrouwelijke charmes slaagde Suzanne erin een paar exemplaren te slijten; op afgegeven prospectussen kwamen nog eens zes bestellingen binnen. Hiermee was de koek wel op. Pia ging door met ander werk, Suzanne sprak erover een wafelkraam te beginnen en de Du Perrons richtten zich op het werk voor de krant.[54] In 1934, toen Gistoux was verkocht en de erfenis afgewikkeld, zette Du Perron 10.000 Franse frank (ongeveer 1000 gulden) opzij om de schade met Pia te delen.[55]

Hartkloppingen

Op 11 maart 1933 had Du Perron alles van zich afgezet en was hij begonnen aan zijn grote roman met als werktitel ‘Ducroo’.[56] Binnen vijf dagen had hij ruim zestig bladzijden geschreven, maar tegen het einde van de maand begon zijn hart op te spelen: hij kreeg er telkens ‘rare stompen’ op, ‘het gevoel van overslaan met of zonder hevige klopping erna’. Dit hield dagenlang aan en soms had hij daarbij ‘zonder ophouden een gevoel van malaise met een lichte kramp’. De dokter oordeelde dat er geen organisch gebrek was - het was allemaal aan ‘depressie’ te wijten - en schreef passiflorine voor.[57] Na enkele dagen bedrust was Du Perron wat opgeknapt. Er waren geen kloppingen meer, maar het was in de hartstreek ‘erg slap en gevoelig’, ‘zoo'n beetje wee’, alsof hij er ‘een beetje honger’ had. Hij zette zich weer aan het schrijven. De dokter had hem wenken gegeven voor een dieet, maar op 4 april had Du Perron een plezierige avond met Pascal Pia, Jean Paulhan en de illustrator Alexandre Alexeïeff. Tegen zijn gewoonte in dronk hij diverse wijnen, wat resulteerde in een slapeloze nacht en extra druk op zijn hart. Niettemin schreef hij ‘als een razende’ voort aan Ducroo, zodat hij op 7 april al 180 bladzijden klaar had.[58]

Medio mei was hij uitgeput van het werk aan de doktersbloemlezing. Elke nieuwe verwikkeling inzake de erfenis maakte hem van streek, vooral als hij dacht aan de consequenties voor Gille en Simone. Met Ducroo kon hij zijn draai niet meer vinden. 's Nachts sliep hij niet meer dan zes uur, van ongeveer 2 uur tot 8 uur in de morgen. Daar bleef het bij, want hij had niet de Indische gewoonte om een middagdutje te doen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij zich soms ‘erg suf en moe’ voelde.[59] Op 21 mei was het weer zover: opnieuw had hij last van hartkloppingen. Bep begon zich erg ongerust te maken en sommeerde hem de dokter van Malraux te bezoeken. Du Perron was geneigd zijn hartklachten te bagatelliseren: ‘Het is niet erg, maar ik moet toch een behandeling ondergaan.’[60] Het verschijnsel zou zich later nog meerdere malen voordoen, maar de Parijse dokters die hij raadpleegde constateerden alleen ‘nerveuze hartkloppingen’. In hedendaags Nederlands vertaald: Du Perron had zijn hartkloppingen aan stress te danken.[61]

De weinig hoopgevende berichten uit Brussel droegen bij aan Du Perrons gevoel dat hij in Bellevue boven zijn stand leefde, al bezat hij dan nog in naam een ‘château’.[62] Hij had echter geen keus, want het huurcontract liep nog tot oktober. In juni 1933 schreef hij aan Buckland Wright dat hij zich eigenlijk niet erg goed voelde: ‘nogal vermoeid, ook ontmoedigd

door al die dingen die in de lucht blijven hangen zonder tot oplossing te komen. Er zijn ogenblikken dat ik er de voorkeur aan geef om *nu al* op een of ander ellendig kamertje te zitten, om me ten minste in de *werkelijkheid* te bevinden.'[63]

Op 14 september 1933 braken Eddy en Bep du Perron even uit de dagelijkse sleur. Zij gingen naar het ten noorden van Parijs gelegen plaatsje Chantilly, niet ver van Senlis waar ze waren geweest in het prille begin van hun liefde. Het geld voor dit uitstapje kregen ze van Beps vader.[64] Het was niet louter voor hun plezier: Bep moest voor *Het Vaderland* een brief schrijven over een tentoonstelling van de zeventiende-eeuwse landschapsschilder Nicolas Poussin.[65] Du Perron was zeer gesteld op deze landelijke streek, la 'doulce France', waar nog de sfeer hing van Nervals novelle *Sylvie*.[66] Maar de anderhalve dag in het sprookjesachtige Chantilly bracht geen soelaas: Du Perron kwam erg moe terug en voelde zich steeds vermoeider worden. Gekweld door de gedachte aan Gille en Simone had hij grote moeite om de slaap te vatten.[67] In oktober, na de door hem gemeden vendutie, kreeg hij weer last van hartkloppingen, die meer dan een half uur aanhielden.[68]

Eind september logeerde Freddy Batten in Parijs. Uiteraard zocht hij ook zijn literaire held op, voor wie hij Indische en Haagse lekkernijen had meegebracht. Du Perron vond het een corvee om te praten met deze adolescent die zo krampachtig zijn gelijk zocht. Was hij zelf op zijn eenentwintigste ook zo geweest?[69] Dwars door dit adolescente gedrag heen was Batten overigens wel iemand die scherp kon observeren. Hij merkte op dat Du Perron al lopende telkens een tred oversloeg. Als je naast hem liep, was je dus gedwongen om die snelle gang over te nemen. Geen wonder, aldus Batten, dat zijn hart ook telkens een slag miste.[70]

De conclusie is onvermijdelijk: zijn nerveuze aanleg maakte Du Perron extra gevoelig voor de traumatische gebeurtenissen die in het jaar 1933 over hem heen kwamen. Alles wat zich onttrok aan zijn controle, vooral waar het Simone en Gille betrof, was een zware belasting voor zijn gezondheid. Soms werd hij midden in de nacht of 's ochtends vroeg wakker met 'angoisses', die hem gaandeweg verzwakten.[71] Men kan zich afvragen waarom hij dan toch voortging 'als een razende' te werken aan Ducroo en aan zijn artikelen, maar dit was juist het enige terrein waarop hij zichzelf kon zijn. Schrijven was hem een levensbehoefte, een intellectuele inspanning die hem tot grotere klaarheid voerde. Bovendien schreef hij Ducroo voor de ene die hem loyaal terzijde stond, voor Bep, zijn vrouw.

Uitgevers en redacteuren

Zo soeverein als Du Perron zich als schrijver voelde, zo afhankelijk was hij van anderen om zijn geschriften gepubliceerd te krijgen. Nu was hij daaraan wel gewend. Zo kostte het heel veel moeite om *Uren met Dirk Coster* in boekvorm uit te brengen. Het had voor de hand gelegen als het was verschenen bij Nijgh & Van Ditmar, die immers ook *Forum* uitgaf. Doeke Zijlstra had hierin het laatste woord. Du Perrons contact met de sfinxachtige Fries liep vooral via Bouws, en zijn verhouding met Bouws was bekoeld na de schermutseling over diens eigengereide correcties. Het was Bouws die hem als eerste liet weten dat Zijlstra in het decembernummer van 1932 krachtige propaganda wilde maken voor *Forum.* Hiervoor zou de laatste aflevering in de reeks 'Uren met Dirk Coster' moeten sneuvelen. Du Perron vond het best, mits Zijlstra toestemde in een uitgave in boekvorm.[72] Ter Braak, die zeer geporteerd was voor zo'n uitgave, peilde Zijlstra's stemming en merkte dat hij er niet voor voelde, 'omdat hij als echte Hollander dit soort van polemiek, al moet hij de qualiteit ervan erkennen, niet goed hebben kan'. Praktisch als hij was, opperde Ter Braak om Zijlstra voor de keus te stellen: ofwel de *Uren* als boek uitgeven ofwel het zetsel voor een prikje overdoen aan een andere uitgever.[73] Du Perron reageerde als door de bliksem getroffen: hij had geen goed woord over voor die 'bêteling' en 'kaaskop'; Zijlstra hoefde niet meer te rekenen op Du Perrons loyaliteit aan Nijgh & Van Ditmar. Als hij aanbleef als *Forum*-redacteur, was dat enkel uit vriendschap voor Ter Braak.[74]

Ter Braak trachtte de zaken in het juiste perspectief te plaatsen: Du Perron moest zich niet zoveel van uitgevers voorstellen. Het ging hen per slot van rekening niet om principes, maar om de verdiensten.[75] Na nog enig tegensputteren legde Du Perron zich hierbij neer, mede omdat Zijlstra het zetsel gratis wilde afstaan aan een andere uitgever.[76] De uitgever die als eerste in aanmerking kwam was Alexandre Stols, de veelgeplaagde en altoos klagende. Hij werd zowel door Du Perron als door Greshoff bestookt met brieven over de *Uren*, maar hij hield de boot af: Eddy was zo onverkoopbaar.[77] Maar toen Ter Braak een 'N.V. tot Exploitatie van "Uren met Dirk Coster" in Boekvorm' in het leven riep, waar belangstellenden geld konden inleggen, was Stols' interesse gewekt. Hij stelde als voorwaarde dat ook hij dan een percentage zou krijgen in de exploitatie.[78] Het leek Du Perron raadzaam om eerst enkele andere uitgevers te proberen: misschien kon Greshoff eens een balletje opgooien bij Meulenhoff of Van Kampen.[79] Terwijl diverse uitgevers uit fatsoensredenen waren terugge-

deinsd, stemde Bob van Kampen onmiddellijk toe in de exploitatie, tegen 10% kostenvergoeding; bij die beslissing speelde mee dat hij graag een roman van Du Perron zou uitgeven. Van Kampen kon zich geen buil vallen aan de *Uren*, want de naamloze vennootschap - waarin Ter Braak zelf het meeste geld had gestoken - zou het risico dragen.[80] De uitgever liet er geen gras over groeien: begin mei 1933 verscheen *Uren met Dirk Coster.* Maar de sfeer van schandaal die er van stonde af om had gehangen, vermocht de verkoop niet te stimuleren: het boek dat zo 'onfatsoenlijk' heette te zijn bleef voorbehouden aan een kleine intellectuele elite. Ter Braak zag zich genoodzaakt zijn honorarium voor *Politicus zonder partij*, 280 gulden, te steken in de drukkosten van *Uren met Dirk Coster.*[81] De verkoop van speciale luxe-edities, door Du Perron gesigneerd en voorzien van met de hand geschreven citaten uit Tailhade, Hemingway, Prince de Ligne, Chamfort en Nietzsche, kon het verlies niet goedmaken.[82]

Du Perron had ontegenzeggelijk veel te danken aan zijn vrienden Greshoff en Ter Braak, maar hij spaarde hun zijn waarheden niet. *Forum* had één rubriek, 'Panopticum' (wassenbeeldenspel), waarin de medewerkers opmerkelijke zaken belichtten of satirisch uithaalden tegen deze of gene. Uiteraard was Du Perron een frequent leverancier aan deze rubriek, maar soms raadde Ter Braak hem een panopticum af, dat te flauw was of minder wenselijk uit oogpunt van literaire strategie. Meestal ging Du Perron dan mokkend akkoord. Op 15 januari 1933 stuurde hij Ter Braak weer twee panopticums waarin hij zijn polemisch vuur onder meer losliet op de protestantse schrijver K. Heeroma alias Muus Jacobse, die hem in *Opwaartsche Wegen* had betiteld als een 'proleet'.[83] Hij liet zijn zending vergezeld gaan van de volgende waarschuwing: 'Je zou me nu een heel groot genoegen doen als je mij ditmaal niet tegenwerkte in het plaatsen van de twee bijgaande panopticums. Jan Greshoff las ze en vond ze heel goed; ik heb werkelijk een razende behoefte om al dit vulgus nog een paar meppen terug te verkoopen, en de Muus heeft het toch zeker niet gestolen. Ik heb geen "trots", enz., dat weet ik nu wel. Maar *gun* me dit plezier.'[84] Du Perrons opmerking dat hij geen 'trots' bezat, sloeg op Ter Braaks standpunt dat je niet moest reageren op minderwaardige schrijfsels. Daar hoorde je boven te staan.

Ter Braak reageerde uiterst geprikkeld: Du Perrons toon deed hem nogal 'dwingerig' aan. Hij zou de bijdragen zonder commentaar doorsturen aan redactiesecretaris Bouws, maar hij wilde wel even kwijt dat hij het panopticum tegen Heeroma '*slecht, querulant* en op het kinderachtige af'

vond.[85] Toen hier overheen ook nog een brief van Bouws kwam met een opmerking over ‘oneervolheid’ deed dit voor Du Perron de deur dicht. Als er in *Forum* wél plaats was voor allerlei zwakke bijdragen van anderen, maar níet voor het slechtste panopticum van een van de redacteuren, hield het voor hem op. Hij trok zich met onmiddellijke ingang terug uit de panopticumrubriek.[86] Ter Braak toonde zich gekwetst dat zijn reactie zomaar werd gelijkgesteld aan die van Bouws. Wat Bouws allemaal sputterde, liet hem koud: Bouws' mening, hoe gewichtig ook gebracht, telde niet mee als stem. Maar het zou toch merkwaardig zijn als hijzelf niet meer gewoon zijn persoonlijke mening mocht geven? ‘Moet ik je dus in dit opzicht “respecteeren”, omdat je anders dadelijk een ultimatum stelt? Het zou me godsonmogelijk zijn, of de heele basis van onze vriendschap zou verdwijnen.’[87] Du Perron bleef bij zijn standpunt: het ging Ter Braak toch om méér dan alleen het ventileren van zijn mening? Het was duidelijk dat hij Du Perrons manier van polemiseren verkeerd vond, zoals op hun manier ook Bouws en Maurice Roelants dat vonden. Elk van hen had hun aparte, persoonlijke anti's. Het was daarom het beste als hij voortaan geen panopticums meer schreef.[88]

Dit antwoord laat zien hoe scherp Du Perron de lijnen trok: alles of niets. Ter Braak trok de conclusie dat het neerkwam op een ‘temperamentsquaestie’.[89] Maar Du Perron nam geen genoegen met deze dooddoener. Hij beklemtoonde zijn gevoel van ‘buitenstaander’. Kort daarvoor had hij een uur lang tegen Menno en Maurice ‘moeten praten over den al of niet gewenschten toon in de *Forum*-polemiek’. Ter Braak was op zijn manier ‘maniakaal’, met zijn lange, ‘uitborende’ brieven. Du Perron had genoeg van de anti-sfeer tegen zijn polemische bijdragen: ‘het is mij niet waard om *iedere* keer weer de intellectueele bezwaren van Menno, de katholieke of Vlaamsch-afzijdige van Maurice, en de “fatsoenlijke” van Bouws “op zijn plaats te moeten zetten”, enz.’. Het stuitte hem tegen de borst dat zijn bijdragen aan *Forum* aan zulke jurering werden onderworpen. Dat deed je toch ook niet met een Multatuli? Als hij samen met Pia in een redactie zat, zouden ze er niet over piekeren elkaar zo betuttelend te bejegenen.[90]

Omwille van de lieve vrede gaf Ter Braak het ‘uitboren’ op en wilde hij best ook zijn ‘part van het ongelijk’ hebben.[91] Du Perron had er een halszaak van gemaakt, en dat in een tijd dat hij veel ernstiger problemen het hoofd moest bieden. Enigszins meewarig schreef Ter Braak aan Greshoff: ‘[...] hij [Eddy] moet werkelijk wel in verrotte omstandigheden verkeeren, dat hij overal “fronden” ziet, niet alleen bij notarissen e.d., maar zelfs bij

vrienden. Overigens: de fronde Bouws-Roelants-ter Braak heeft mij toch wel een beetje geërgerd, omdat er zoo volkomen niets van waar is.'[92]

Al in februari 1932 had Roelants bezwaren geuit tegen de vele 'schimpverzen' in *Forum*; hij vond met name sommige regels in Du Perrons verzen 'plat'.[93] Bouws had Roelants' bezwaren meteen onderschreven. Volgens de redactiesecretaris was persoonlijk overleg geboden. 'In kwesties bijvoorbeeld als die hekeldichten van Eddy kan een dergelijke discussie ongetwijfeld tot de gewenschte matiging leiden. Eddy is op dit gebied van een, zoo je weet angstwekkende vruchtbaarheid, zoodat een tegenwicht zeer gewenscht is.'[94] In de *Forum*-vergadering van 11 mei 1932 was het thema van de al dan niet inmenging in panopticumstukken uitvoerig aan de orde gesteld. Du Perron had toen al de conclusie getrokken dat de polemiek hem blijkbaar meer ter harte ging dan de 'literatuur' en dat hierin een groot verschil lag met de anderen.[95] In juli 1932 voorzag hij moeilijkheden met Roelants, die met de dag 'officiëler' werd. Ter Braak was het met hem eens: je zag Maurice nu al 'kakkerlakkensprongen' maken 'tusschen het ventisme en het katholicisme-flamingantisme'.[96] Zelf had Ter Braak recent een brief van Roelants gekregen met de mededeling, dat hij niet genoeg geloofde in het absolute van de intelligentie om het geloof terzijde te stellen. Een passage van Ter Braak over kerken was volgens hem van een 'schimpende en nonchalante allure'.[97]

Terwijl het tijdschrift voor de buitenwereld de weerbarstige nieuwkomer bleef, verschenen zo dus al de eerste scheurtjes in het *Forum*-bolwerk. Op 11 september 1932 was er een vergadering ten huize van Jan Greshoff, die als figuur op de achtergrond een niet onbelangrijke rol speelde. Ter gelegenheid van die vergadering werden er voor Greshoffs huis enkele foto's gemaakt van de *Forum*-coryfeeën: Ter Braak, Du Perron, Roelants en Bouws. Ook de gastheer werd op twee van de foto's vereeuwigd en zijn vrouw op één ervan. Du Perron neemt telkens een hoog standpunt in om zijn geringe lengte te compenseren. Maurice Roelants, met zijn geweldige haardos, blikt vastberaden in de camera.[98]

Voor Du Perron was de aardigheid van *Forum* er toen al een beetje af. Hij dacht erover om met ingang van de volgende jaargang af te treden als redacteur, maar Ter Braak overreedde hem om aan te blijven.[99] Wel schreef hij een principiële bijdrage voor de panopticum-rubriek: 'Polemiek en tijdschriftleiderschap'.[100] Hierin verzette hij zich tegen elke dogmatiek, ook die van de 'ventisten', en vroeg hij zich af of de verantwoordelijkheid van een tijdschriftleider wel met een polemische instelling te

rijmen viel: '[...] de groei van mijn verantwoordelijkheid bezorgt mij een drang om geruime tijd te rusten op mijn polemiese lauweren, om het nogmaals te zeggen met gevoel en waardigheid'.[101]

Deze boutade werd door sommigen uitgelegd als een aankondiging dat Du Perron afscheid nam van de polemiek.[102] Hij had alleen een rustpauze willen inlassen, maar de reactie van Ter Braak op zijn laatste panopticum gaf hem te denken. Het meeste ergerde hem Bouws, die zichzelf steeds belangrijker ging vinden en wiens 'spelletje' het was de redactieleden tegen elkaar uit te spelen.[103] Op een nieuwe *Forum*-vergadering, op 3 maart 1933 in Rotterdam, werden de conflicten uitgepraat. Bouws bekende dat Zijlstra hem had gezegd om Du Perron te laten controleren door de andere redactieleden.[104] Mogelijk heeft deze mededeling bijgedragen aan Du Perrons besluit om per 1 januari 1934 af te treden als redacteur. Tevens besloot hij voorlopig geen panopticums meer te schrijven.

Ter Braak toonde zich ingenomen dat Du Perron niet weer tegen Bouws ten strijde was getrokken, maar hem met morele superioriteit had behandeld.[105] De verhoudingen met de redactiesecretaris leken nu te zijn genormaliseerd, maar erg lang zou deze schijnbare vrede niet duren. In een brief van 4 juli 1933 koketteerde Bouws weer met zijn speciale band met Zijlstra: zijn aanwezigheid als 'schakel' zou voor Zijlstra 'beslissend' zijn voor het (voort)bestaan van het tijdschrift met zijn geringe aantal abonnees. Omdat er sprake van was dat Bouws directeur zou worden van de radio-omroep in Indië, zou *Forum* dus geen lang leven meer beschoren zijn. Du Perron reageerde schamper: 'één waarheid springt uit dit alles naar voren: *Forum* en Bouws heffen elkaar op'.[106]

Ter Braak boorde nog wat dieper: Bouws zou, uit wrok dat er voor hem geen redacteurspost in zat, bij Zijlstra aansturen op opheffing van *Forum.* Verder was Ter Braak erachter gekomen dat Bouws als betaald lector van Nijgh & Van Ditmar het min of meer voor het zeggen had over het fonds bellettrie.[107] Meer dan alleen een ijdeltuit, was hij ook een leugenaar en intrigant. Voor Du Perron was Bouws allang *quantité négligeable*, maar toen deze hem 'met merkbaar genoegen' had medegedeeld dat Nijgh & Van Ditmar niets zag in een vertaling van Malraux' roman *La condition humaine*, vond hij het tijd geworden om een einde te maken aan hun betrekkingen. Na een nieuwe missive van de man die hij de 'Unspeakable' was gaan noemen, zegde Du Perron iedere relatie met hem op.[108]

In een gesprek dat Ter Braak met Zijlstra had, ontkende de laatste dat Bouws zo'n grote invloed had op zijn beleid. Zijlstra bleek open te staan voor ieder aannemelijk voorstel om *Forum* voort te zetten.[109] Du Perron

wilde alleen nog aan *Forum* blijven medewerken, indien Bouws aftrad als redactiesecretaris. Op 20 september 1933 werd er op het kantoor van Nijgh & Van Ditmar door Zijlstra, Ter Braak en Roelants vergaderd over de toekomst van het tijdschrift. Roelants kwam met een reorganisatievoorstel dat inhield dat *Forum* voortaan zou worden geredigeerd door twee van elkaar onafhankelijke redacties, een Nederlandse en een Vlaamse. Hij verwachtte dat deze nieuwe opzet het blad tweehonderd abonnees in Vlaanderen zou opleveren. Hij wilde daartoe een brede Vlaamse redactie creëren, waarin ook plaats zou zijn voor iemand als Urbain van de Voorde.[110]

Ter Braak ijsde daarvan - met de Vlaamse Dirk Coster in zee! - maar Du Perron was ervoor om het een jaar te proberen: de redacties zouden immers los van elkaar staan. Dit begreep Ter Braak weer niet. Wist Du Perron dan niet hoe het allemaal precies in elkaar stak? Voorwaarde voor Roelants' 'befaamde coalitie' was dat Du Perron aftrad als redacteur! Ook Greshoff en Marsman vonden dat er onder die conditie maar één mogelijkheid overbleef: *opdoeken*![111]

Van de pamflettist Greshoff kreeg Du Perron een reactie die er niet om loog: Victor van Vriesland was een 'halfgod' vergeleken bij 'die platte, provinciaalsche streber Maurice Roelants, die de Vlaamsche letteren onder zijn leiding wil "samenbrengen" en die pas bemerkt dat Forum bestáát, wanneer hij het voor zijn persoonlijke litteratuurpolitiek misbruiken kan. Ik begrijp niets van je. Bij de één laat je niets over je kant gaan, en van de ander - waarom? - excuseer je of verdoezel je de... arrivistentrucjes. Ik vind en blijf vinden: het voorstel van Maurice Roelants te Rotterdam is ignobel, bewijst dat hij nooit iets van "Forum" begrepen heeft en dat hij met maar één ding dag en nacht bezig is: zijn Phosithie in de Vláámsche letterkunde. Net iets voor jou! En toch, omdat zijn haar zoo aardig krult, accepteer je dat als zoete koek. O inconsequentie uw naam is E. Du Perron.'[112]

Du Perron zag nu ook wel in dat de Vlaamse redactie wel wat erg breed werd voor de smalle mens die hij was. Hij verklaarde zich akkoord met Ter Braak: vooruit dan maar, de Van Speyck-optie.[113] Nadat er nog sprake was geweest van een fusie van *Forum* en *De Vrije Bladen*, werd ten langen leste toch Roelants' voorstel aangenomen.[114] Bouws werd definitief buitengesloten. In de Nederlandse redactie namen zitting: Menno ter Braak, S. Vestdijk en Victor E. van Vriesland, de Vlaamse redactie werd gevormd door Marnix Gijsen, Raymond Herreman, Maurice Roelants en Gerard Walschap. In het eerste nummer van de derde jaargang werd Everard

Bouws namens de oude redactie hartelijk dank gezegd 'voor het belangrijke organisatorische werk, dat hij in het belang van Forum heeft verricht'.[115]

In een groot deel van de literaire kritiek van 1933 was Du Perron de gebeten hond. Vooral zijn *Uren met Dirk Coster* waren daar debet aan. In het verzuilde, introverte Holland van de jaren dertig vielen Costerianen, protestanten en katholieken gelijkelijk over hem heen. Het begon al in januari met een grafschrift in *De Stem*: 'Hier ligt Charles-Edgar du Perron, / de anti-Coster-maniak, / die juist weer aan zijn taak begon, / toen God de Heer zijn leven brak. / Doch laat geen pijn uw hart verstoren, / want Edgars geest bleef ongeboren.'[116] Daarna schreef K. Heeroma dat met hem 'de proleet zijn intrede [deed] in onze letterkunde'.[117] Pater J. van Heugten S.J. zag in *Forum* een 'danse macabre' van geïsoleerde intellectuelen en verdedigde Coster tegen de 'kleine, halve waarheidjes' van Du Perron.[118] 'Spectator' noemde Du Perron in *De Stem* 'een smoezelige querulant', door wie Ter Braak op sleeptouw werd genomen.[119] Theun de Vries trad in het strijdperk voor Dirk Coster, slachtoffer van 'de heibel der bengels en belhamels'.[120] Anton van Duinkerken meende dat Du Perron 'te weinig ziel' bezat: 'Het mangelt dezen Belg uit Java aan rondborstigheid en mannelijke verontwaardiging. Zijn toorn is een delicatessen-artikel, en zijn spot, ofschoon gewoonlijk grof van makelij, heeft altijd nog galanterie-manieren. [...] Zijn natuurlijke vijand is het verhevene. Op deze vijandschap verheft hij zich en hij gedraagt zich als stond hij door zijn meegeboren spotzucht van nature boven elke godsdienst, elken edelen droom en elke schoone daad. In den grond verwijt hij aan Dirk Coster niet diens stijl, maar diens onverzadigden nood naar den zin van het leven. Voor E. du Perron heeft het leven geen zin. Hij is zelf de zin van zijn leven.'[121] Anthonie Donker hamerde op hetzelfde aambeeld als Van Duinkerken door Du Perrons 'hatelijkheid' te bestempelen als 'zelfbevrediging'.[122]

Al deze verwijten, van zo verschillend geaarde critici, lijken uit dezelfde koker te komen. Du Perron was en bleef de buitenstaander die de goed burgerlijke en christelijke maatschappij van het interbellum mateloos irriteerde. Zijn 'maniakale egocentrisme' en ongegeneerde aanvalsdrift werden beschouwd als uitingen van slechte smaak. In de ogen van de gezeten letterkundigen gaf Du Perron zich over aan de zonde van de hoogmoed. Ook Multatuli, die de hoogmoed had gedefinieerd als de moed om hoog te staan, had om die reden een slechte reputatie.[123]

Nijhoffs bespreking van *Uren met Dirk Coster* luidde als volgt: ‘Ik ben, wegens de namen op het omslag, begonnen aan Du Perron's “Uren met Dirk Coster”. Maar het is, met de onwaardige strekking, zulk een pretentieus en langdradig gekrakeel, dat ik de lectuur heb moeten staken. Ik kan het dus ontraden, ik kan het niet bespreken.’[124] Anton van Duinkerken zei in een interview: ‘De aanval van du Perron op Coster lijkt mij daarenboven gedikteerd door gevoelens die 'n ernstig mensch moeten doen walgen.’[125] In oktober stelde Van Duinkerken dat zijn meningsverschil met Engelman ‘voor driekwart’ een meningsverschil was ‘over de beteekenis van E. du Perron’. Zelf kende hij Du Perron nauwelijks betekenis toe, ook diens aanval op Coster was al veel eerder door anderen verricht. Van Duinkerken werd evenals Coster beziggehouden door de prangende vraag: waarheen gaan wij? Op die vraag gaf *Forum* hem, als katholiek, geen bevredigend antwoord.[126]

De laatste bewering was uiteraard zuiver retorisch, want Van Duinkerken was allerminst op zoek naar een antwoord op een vraag die voor hem allang beantwoord was. Van Duinkerken verlangde van literatuur vooral dat deze hem ontroerde; alles wat zweemde naar cynisme (Du Perron) of een voorkeur voor het ‘verregende’ leven (Elsschot) stootte hem af. Daarbij werd zijn visie op het leven bepaald door het finaliteitsbeginsel als richtsnoer van alle menselijk handelen. Hij was een groot verdediger van de humanistische idealist Dirk Coster, maar toen diens kant van ‘ontgoocheld pessimisme’ sterker naar voren kwam, liet Van Duinkerken zich negatief uit over Costers ‘gebrek aan eeuwigheidsbesef en beginselen’. Voorts kon de rondborstige Brabander maar niet begrijpen dat Anthonie Donker, die toch zo'n verstandig criticus was, niet de stap zette naar de katholieke levensbeschouwing.[127] En de *Forum*-groep was voor hem een groot negatief: zij liet haar houding bepalen door de smaak van de groep zelf, oordeelde vanuit het persoonlijk gevoel, huldigde een paganistisch mensbeeld, waarvan zij het literaire oordeel liet afhangen, en hechtte alleen waarde aan de actualiteit. Greshoff was in deze groep de moreel ongebondene, terwijl Ter Braak door geen dogmatiek was gebonden en Du Perron door geen enkele eerbied.[128]

Het is opvallend hoezeer Du Perron voor Van Duinkerken - en voor vele confessionele en ethische critici - een steen des aanstoots was, veel meer nog dan Ter Braak. De katholiek opgevoede Du Perron had niet langdurig afscheid genomen van dominees- of pastoorsland. Als zoon van het onorthodoxe Indië had hij de godsdienst op een gegeven moment gewoon achter zich gelaten. Van Duinkerken zag in hem een geestelijke

nazaat van de achttiende eeuw, de tijd toen men ‘geen grote gevoelens meer had, de orde van de maatschappij ontvluchtte en de luchthartigheid als hoger deugd prees dan het verantwoordelijkheidsbesef’.[129]

Tegenover deze negatieve geluiden stonden de positieve van Greshoff, Slauerhoff, Vestdijk en Ter Braak.[130] De laatste, door 's-Gravesande gevraagd naar zijn samenwerking met Du Perron in *Forum*, beklemtoonde hun ‘gemeenschappelijken afkeer van een typisch nationaal verschijnsel: de “half-zachtheid”, het symbool van de geestelijke zelfverheffing zonder reden’. Hij voegde daaraan toe dat die halfzachtheid misschien te wijten was aan de toenemende ‘vrijzinnigheid van de dominees, die alles wel willen omarmen, als het maar niet prikt of bijt’. Met deze woorden bracht Ter Braak een duidelijke scheiding aan: dominees en ethici aan de ene kant, nihilisten aan de andere kant. Hij verengde het oorspronkelijke *Forum* tot zijn samenwerking met Du Perron. Dat er ook nog een derde redacteur was, liet hij gemakshalve buiten beschouwing. Hoewel geporteerd voor de vrijheid van meningsuiting had Maurice Roelants zich eraan gestoord als Ter Braak of Du Perron weer eens zo nodig een ‘kerkraam of een tempelruit’ in moesten slaan.[131]

De scheidslijnen werden scherp getrokken. Ook recensenten die *Uren met Dirk Coster* niet compleet afwezen, gaven in laatste instantie de voorkeur aan Coster. Zo kreeg Du Perrons schotschrift een gematigd onthaal in het *Utrechts Dagblad* (‘in dit deftige land’ is het goed als er ‘telkens weer snuiters verschijnen, die de pathetiek op het hakbord zetten’) en werd het door Gerard van Eckeren besproken met begrip voor aanvaller én aangevallene.[132]

Du Perron markeerde het einde van zijn redacteurschap met het panopticum ‘Afscheid van Kostersloot’.[133] Hierin belichtte hij de strijd die *Forum* heeft gestreden ‘tegen diverse vormen van humbug, van gangbare valse munt en van stelselmatig opgeblazen waarden in leven en kunst, in etika en estetika, meer bepaald in het hedendaagse Nederland’. Verder nam hij de gelegenheid te baat om zijn Costeriaanse en confessionele critici gezamenlijk te klasseren als ‘edeldoeners van professie [...] met precies de argumenten en burgerdeugden waarin het soort zwelt’. Hij richtte zijn pijlen met name op Donkersloot, Theun de Vries en ‘de katoliek Van Duinkerken’, geschoold in het liegen en het debiteren van verpletterende diepzinnigheden over de godsdienst.[134] Hij weigerde met deze ‘broeders’ aan bepaalde spelletjes mee te doen. De ‘smalle mens’ die hij was, legde zijn laatste waardigheid in de eigen aard.

Eindnoten:

1 Vgl. *Vw* III, p. 44-45; *Hlvh* 1996, p. 39-40, 444-445 (toelichtingen in Greshoff-exemplaar).
2 Gesprek J.H.W. Veenstra met E.G. du Perron-de Roos, 3-7-1969. Vgl. *Vw* III, p. 45-46; *Hlvh* 1996, p. 40-41. Bijnavraag naar de schriftelijke nalatenschap van advocaat Léon Herman kreeg ik te horen dat deze in het begin van de oorlog bijeen brand verloren is gegaan.
3 *Brieven* IV, p. 14 (10-1-1933 aan A. Roland Holst). Zie ook hoofdstuk 32, noot 67.
4 *Vw* III, p. 46; *Hlvh* 1996, p. 41.
5 *Brieven* IV, p. 22-26 (25 en 27-1-1933 aan J. van Nijlen).

6 *Bw* I, p. 412 (15-1-1933 aan TB). De vier kinderen waren: Jules Edouard (1913-2001), Oscar Ernest (1914-1978), Anne (geb. 1917) en Jan (1923-1949).
7 *Vw* III, p. 46; *Hlvh* 1996, p. 41.
8 *Brieven* IV, p. 449 (15-2-1934 aan A. Roland Holst). Vgl. ook *Vw* III, p. 399-400; *Hlvh* 1996, p. 323: 'De vendutie in Brussel heeft met kunst- en vliegwerk een *f* 3000 meer opgebracht dan pessimisties verwacht werd en hier zijn *f* 18.000 in lucht opgegaan, zonder dat iemand erover dacht om in te grijpen. Ik verlies voor mijn aandeel *f* 12.000; een paar maanden geleden zou ik die som belachelik gevonden hebben, na de "tonnen" waar mijn moeder het altijd over had, nu bedenk ik dat ik daarvan - Suzanne en Guy meegerekend - ruim 6 jaar had kunnen leven.' In werkelijkheid was de opbrengst van de vendutie circa 75.000 frank (= ongeveer 5350 gulden) meer dan was getaxeerd.
9 *Brieven* IV, p. 411 (29-12-1933 aan J. Greshoff).
10 Vgl. *Vw* III, p. 46; *Hlvh* 1996, p. 41.
11 *Brieven* IV, p. 335, 337 (5-10 en 7-10-1933 aan J. Greshoff).
12 Vgl. *Bw* II, p. 185 (8-10-1933). De meubels waren oorspronkelijk getaxeerd op 44.000 frank, de juwelen op 53.000 frank, wat tezamen bijna 100.000 frank is. Van de Chrysler is dan nog geen sprake. Vgl. *Brieven* IV, p. 225 (17-6-1933 aan J. Greshoff). DP vond de juwelen erg laag getaxeerd; de gunstige afloop van de vendutie lijkt hem daarin gelijk te geven.
13 *Vw* III, p. 516; *Hlvh* 1996, p. 418. In zijn *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 39, koppelt Jan van Nijlen dit bedrag van 3000 gulden ten onrechte aan de verkoop van Gistoux. In de roman staat duidelijk dat genoemd bedrag resulteerde uit de *boedelscheiding.* Ook Karel van het Reve heeft zich over deze kwestie gebogen. Hij schrijft: 'Het is niet duidelijk of die 500 voor Grouhy [Gistoux, KS] in die 3000 zitten of niet' (zie: K. van het Reve, 'Naschrift', *Hollands Maandblad*, jrg. 6, nr. 202, mei 1964, p. 40). De formulering 'boedelscheiding' laat volgens mij geen andere conclusie toe dan dat het hier uitsluitend om moeders nalatenschap ging. Het kasteel bleef erbuiten.
14 *Brieven* IV, p. 22-26 (25 en 27-1-1933 aan J. van Nijlen).
15 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 38.
16 *Brieven* IV, p. 29 (30-1-1933 aan J. van Nijlen).
17 Gesprek met S.G. (Dick) Timmers Verhoeven, Vlissingen, 29-12-1993. De Hollandse club kwam bijeen op de Galliërslaan bij het Jubelpark, dus niet al te ver van Greshoffs woning.
18 *Brieven* IV, p. 69 (11-3-1933 aan J. Greshoff).
19 Hele stukken tekst zijn weggelaten, maar soms wordt de actie van Van Vlaardingen overgenomen door Graaflant, het fictioneel alter ego van Greshoff.
20 Vgl. *Hlvh* 1935, p. 211-212; *Hlvh* 1996, p. 601-602.
21 *Brieven* IV, p. 86 (25-3-1933 aan J. Greshoff); *Hlvh* 1935, p. 212; *Hlvh* 1996, p. 601-602.
22 *Brieven* IV, p. 137 (25-4-1933 aan H. Marsman); *Bw* II, p. 42 (1-5-1933).
23 *Brieven* IV, p. 165 (21-5-1933 aan J. Greshoff); *Hlvh* 1935, p. 212-213; *Hlvh* 1996, p. 602.
24 *Brieven* IV, p. 169 (23 of 30-5-1933 aan J. Greshoff).
25 *Brieven* IV, p. 337-338 (7-10-1933 aan J. Greshoff).
26 *Brieven* IV, p. 170-171 (23 of 30-5-1933 aan J. Greshoff).
27 Door mij geïnterviewd in 1991, gruwde Gille du Perron nog van het 'regime' van Monada. Adèle E. de Sturler-Verstege (1870-1946) was goed bevriend met tante Henny. Zij had directe bemoeiingen met de kostschool en zij was het die besloot Gille daar te plaatsen. Monada was een 'dissidente theosofische club, die zich had afgescheiden van de internationale theosofische vereniging, onder andere wegens oppositie tegenover Annie Besant en het niet erkennen van Krishnamurti als Messias. In de twintiger jaren had in Brussel een Belgische dame zich tot "echte" Messias uitgeroepen. Zij maakte grote indruk op een aantal dames uit de gegoede kringen, onder andere op Du Perrons tantes De Sturler en Henny. Deze groepering kristalliseerde zich uit tot de onafhankelijke beweging Monada die onder meer een eigen school met dezelfde naam oprichtte.' (Gesprek J.H.W. Veenstra met prof. dr. J.V. de Sturler (1907-1979), Brussel, 28-12-1975.)
28 Zie: *Brieven* IV, p. 214, 224-225 (10-7-1933 aan J. Greshoff en 17-7-1933 aan P.F.R. Shiell).
29 *Brieven* IV, p. 214 (10-7-1933 aan J. Greshoff).
30 *Brieven* IV, p. 226, 295 (10-7 en 18-9-1933 aan J. Greshoff); *Hlvh* 1935, p. 356; *Hlvh* 1996, p. 636.
31 *Bw* II, p. 87-88 (20-6-1933); *Brieven* IV, p. 298 (20-9-1933 aan J. Greshoff).
32 *Brieven* IV, p. 421 (16 en 18-1-1934 aan J. Greshoff).
33 *Brieven* IV, p. 424 (20-1-1934 aan J. Greshoff).

34 Vgl. *Brieven* IV, p. 442 (9-2-1934 aan J. Greshoff); *Brieven* IX, p. 361-362 (H.L. Timmers Verhoeven aan DP, 7-2-1934).
35 H.L. Timmers Verhoeven aan DP, 22-1-1934 (coll. LM): 'Je crois que tu as tort de ne pas payer la 3e prime relative à cette assurance [Royale Belge], parce que, après payment des 3 primes, tu as droit à la valeur de rachat se montant à Frs. 6.300.-, tandis que si tu ne paies pas la 3e prime, tout le bénéfice des deux premières primes est perdu.'
36 *Brieven* IV, p. 427 (24-1-1934 aan J. Greshoff).
37 Een reflectie daarvan is te vinden in: *Hlvh* 1935, p. 355-356; *Hlvh* 1996, p. 636.
38 *Brieven* IV, p. 336 (5-10-1933 aan J. Greshoff); over de zegelring zie: Snoek, *Manhafte heren en rijke erfdochters*, p. 46.
39 Zie: *Bw* II, p. 79-80 (15-7-1933); *Bw* IV, p. 566 n.
40 *Bw* I, p. 431 (28-1-1933). Tijdens dit werk kwam Du Perron een dichtbundel tegen uit 1619 van 'le Sieur Du Four, docteur en médecine', waarin het gedicht 'Enigme' gelijkenis vertoonde met 'The cloud' van Shelley en 'Iris' van Jacques Perk. Hij schreef er meteen een artikeltje over: 'Ontmoeting of invloed?', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 32, nr. 375, maart 1933, p. 49-50 (niet in het *Vw*).
41 *Bw* I, p. 446 (11-2-1933).
42 Vgl. *Brieven* IV, p. 124, 151 (20-4 en 10-5-1929 aan H. Marsman). Het zesde hoofdstuk van *Hlvh*, 'Hoofdzakelik Viala', begint met de aanduiding van de maand 'April'.
43 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 40-43; *Brieven* IV, p. 152 (10-5-1933 aan J. Greshoff).
44 *Vw* III, p. 76-77; *Hlvh* 1996, p. 66.
45 *Bw* II, p. 74-75 (9-6-1933).
46 *Brieven* IV, p. 184 (8-6-1933 aan J. Greshoff).
47 *Brieven* IV, p. 189 (10-6-1933 aan J. Greshoff).
48 *Brieven* IV, p. 190, 199 (10-6 en 16-6-1933 aan J. van Nijlen); *Bw* II, p. 80 (15-6-1933).
49 *Bw* II, p. 80 (15-6-1933).
50 Vgl. *Vw* III, p. 236-237; *Hlvh* 1996, p. 191-192. In Frankrijk was de economische situatie nijpender dan in veel andere landen door de weigering van de regering om de frank te devalueren. Zie: Weber, *The hollow years*, p. 49.
51 *Bw* II, p. 84 (18-6-1933).
52 *Brieven* IV, p. 207 (1-7-1933 aan J. Greshoff).
53 *Brieven* IV, p. 214 (10-7-1933 aan J. Greshoff).
54 Vgl. *Vw* III, p. 239; *Hlvh* 1996, p. 194.
55 Zie: *Brieven* IV, p. 425, 507 (20-1 en 10-4-1934 aan J. Greshoff). Pia had een schuld van 22.000 Franse frank.
56 *Brieven* IV, p. 70 (11-3-1933 aan J. Greshoff).
57 *Brieven* IV, p. 88 (29-3-1933 aan J. Greshoff).
58 *Brieven* IV, p. 92, 97, 100 (31-3 en 5-4-1933 aan J. Greshoff; 7-4-1933 aan H. Marsman).
59 *Brieven* IV, p. 159 (16-5-1933 aan J. Greshoff).
60 *Brieven* IV, p. 165 (21-5-1933 aan J. Greshoff).
61 In een brief aan J. Weverbergh (17-4-1964, coll. LM) veronderstelt E.G. du Perron-de Roos dat de hartklachten van haar man een overblijfsel waren van de pleuritis die hij in 1924 had gehad. Inderdaad kan er bij een aandoening van tuberculeuze oorsprong verlies van longweefsel voorkomen, wat tot zuurstoftekort kan leiden, en dus tot angina pectoris (mededeling dr. J.B.F. Hulscher).
62 Vgl. *Liefde met Jane*, p. 8: 'Bellevue was een *leugen*, was een leven "boven onze krachten".'
63 DP aan J. Buckland Wright, vermoedelijk 7-6-1933. Door mij vertaald uit het Frans.
64 *Brieven* IV, p. 285 (12-9-1933 aan J. Greshoff). Medio juli had dr. J.R.B. de Roos nog in Bellevue gelogeerd. Zie: *Bw* II, p. 108 (14-7-1933).
65 [Elisabeth de Roos,] 'Een annex van Parijs' historie en kunst', in: *Het Vaderland*, 25-9-1933.
66 *Brieven* VIII, p. 224 (20-7-1939 aan H. Marsman). *Sylvie* speelt in Chantilly. Elisabeth de Roos noemt het 'kasteeltje van Sylvie'. Waarschijnlijk heeft Du Perron ook gedacht aan de schets *La bohème galante* - veelal samen met *Sylvie* gebundeld - waarin Senlis en Ermenonville worden beschreven.
67 *Brieven* IV, p. 295 (18-9-1933 aan J. Greshoff).
68 *Brieven* IV, p. 337 (6-10-1933 aan J. Greshoff).
69 *Brieven* IV, p. 306 (24-9-1933 aan J. Greshoff).

70 Brief van F.E.A. Batten aan P. Delen, 4-5-1976 (editie-archief *Brieven*, coll. LM). Batten vervolgt:

‘Dat is zelfs in de raccourci's en de tournures van zijn stijl terug te vinden en misschien de voornaamste reden waarom mensen zelfs als Ter Braak zijn gedachtengang niet altijd op de voet konden volgen.’

71 *Brieven* IV, p. 365 (4-11-1933 aan J. Greshoff).
72 *Bw* I, p. 286 (18-9-1932).
73 *Bw* I, p. 289 (22-9-1932).
74 *Bw* I, p. 292, 294 (23 en 24-9-1932).
75 *Bw* I, p. 295-296 (25-9-1932).
76 *Bw* I, p. 300 (27-9-1932); *Brieven* III, p. 413 (29-9-1932 aan A.A.M. Stols).
77 Chen en Van Faassen (red.), ‘*Beste Sander, do it now!*’, p. 166 (27-9-1932 aan J. Greshoff). Vgl. ook *Brieven* III, p. 423 (13-10-1932 aan A.A.M. Stols).
78 *Bw* I, p. 311 (1-10-1932 aan DP); *Brieven* III, p. 429 (16-10-1932 aan J. Greshoff).
79 *Brieven* III, p. 415, 423, 439 (4-10-1932 aan J. Greshoff; 13-10-1932 aan A.A.M. Stols; 29-10-1932 aan J. Greshoff).
80 Vgl. *Bw* I, p. 356, 393, 401 (20-11, 15 en 22-12-1932 aan DP). Op 15 december hadden Ter Braak zelf, de bibliofiele handelaar in oud metaal Nijkerk en Everard Bouws elk vijftig gulden ingelegd. Bouws verdiende als zakenman 500 gulden per maand, maar verontschuldigde zich over ‘de slechte tijden’ dat hij niet meer inlegde. Ter Braak had nog honderd gulden nodig om de begroting sluitend te maken.
81 Zie: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 112.
82 Hodinius, ‘E. du Perron en zijn uitgevers (1)’, p. 103. De citaten staan onder meer in een exemplaar uit het bezit van J.C. Bloem (coll. Antiquariaat Schuhmacher) en een exemplaar in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek. Voor luxe-exemplaren koos DP citaten in wisselende samenstelling.
83 Heeroma, ‘Kroniek van het literaire leven in 1932’, p. 381.
84 *Bw* I, p. 411-412 (15-1-1933).
85 *Bw* I, p. 413-414 (17-1-1933 aan DP).
86 *Bw* I, p. 415 (19-1-1933); *Brieven* IX, p. 114 (20-1-1933 aan E. Bouws).
87 *Bw* I, p. 420 (23-1-1933).
88 *Bw* I, p. 424-426 (25-1-1933).
89 *Bw* I, p. 427 (27-1-1933).
90 *Brieven* IV, p. 21, 27-28 (23 en 26-1-1933 aan J. Greshoff). Hij voegde hieraan toe, dat Menno tegen Bouws was, maar hem door zijn handelwijze juist in de kaart speelde.
91 *Bw* I, p. 436 (3-2-1933).
92 M. ter Braak aan J. Greshoff, 1-2-1933 (coll. LM).
93 M. Roelants aan *Forum* (= redactiesecretaris E. Bouws), 4-2-1932 (coll. LM).
94 *Forum* aan M. Roelants, 12-2-1932 (coll. LM). In een brief van 24-2-1932 aan Roelants beriep *Forum* (= Bouws) zich ook op Ter Braak, die de bezwaren tegen de gedichten uitvoerig met DP had besproken. Ze hadden de gedichten nu laten liggen ‘om eerst nader over het principe van de weigering te kunnen spreken’. Het ging om een hekeldicht op A.W. Grauls (gepubliceerd in het panopticum ‘Lof der onpersoonlijkheid’, in: *Forum*, jrg. 1, nr. 3, maart 1932, p. 203) en om de verzen ‘Voor een paradijsvaarder’ en ‘Twee filmsirenen’ (gepubliceerd in *Forum*, jrg. 1, nr. 4, april 1932, p. 236-237).
95 *Bw* I, p. 206 (12-5-1932).
96 *Bw* I, p. 251-253 (11-7-1932 aan TB; 13-7-1932 aan DP).
97 M. Roelants aan M. ter Braak, 17-6-1932 (coll. LM).
98 Foto's coll. mr. A.E. du Perron. Op de foto van het volledige gezelschap zit Du Perron half op het hek.
99 Vgl. *Bw* I, p. 390, 394 (11 en 16-12-1932).
100 ‘Polemiek en tijdschriftleiderschap’.
101 De sneer naar het ventistische dogma is een verwijzing naar de moeite die DP had moeten doen om Engelmans gedicht ‘Ambrosia’ opgenomen te krijgen, dat Ter Braak en Roelants te ‘esthetisch’ vonden voor *Forum.* De opmerking over het ‘behagelen’ heeft betrekking op de parodie op de briefwisseling Du Perron-Marsman, die onder de titel ‘Hagel’ was verschenen in *De Gemeenschap.* Kennelijk schreef DP deze parodie toe aan Van Duinkerken.
102 Colmjon en/of Verbraeck, ‘Bakzeil halen’: ‘Wij bewonderen volstrekt niet al wat deze [Du Perron] in “Forum”, en eerst elders, ten beste heeft gegeven, maar meenen hier een

betreurenswaardig teeken te zien, dat het er in ons land erger dan ooit tevoren zóó mee is gesteld, dat wie hier op het litterair tooneel even een onafhankelijke stem probeert te doen klinken, zeer spoedig daarna achter de coulissen tot inkeer wordt gebracht.'

103 *Brieven* IV, p. 58 (25-2-1933 aan J. Greshoff).

104 *Brieven* IV, p. 73 (14-3-1933 aan H. Marsman). Volgens een notitie van Bouws zelf had Zijlstra hem eigenlijk in de redactie willen hebben om een overheersing van het tijdschrift door Ter Braak en DP te voorkomen. Zie: *Brieven* IX, p. 354-355, aantekening van Bouws, 4-3-1933. Zie ook: idem, p. 116-117 (26-2-1933 aan Bouws).

105 Vgl. *Bw* I, p. 474 (10-3-1933).

106 *Brieven* IX, p. 125-128 (6-7-1933 aan E. Bouws; in voetnoot 1 wordt Bouws' brief van 4-7-1933 samengevat).

107 *Bw* II, p. 93-94 (6-7-1933). Zo was Bouws verantwoordelijk voor het afketsen van Vestdijks roman *Kind tussen vier vrouwen*, terwijl hij tegenover Vestdijk zich gedroeg als 'de man die nog moeite deed'.

108 Vgl. *Brieven* IX, p. 130-131 (25-7-1933 aan E. Bouws); *Bw* II, p. 118-119 (25-7-1933 aan TB).

109 *Bw* II, p. 115 (21-7-1933).

110 Roelants, *Roman van het tijdschrift Forum*, p. 40. Zie ook: *Bw* II, p. 157 (21-9-1933).

111 *Bw* II, p. 157-165 (21 t/m 24-9-1933).

112 J. Greshoff aan DP, 24-9-1933 (coll. LM).

113 *Bw* II, p. 168 (25 en 16-9-1933).

114 *Bw* II, p. 216 (9-11-1933 aan DP).

115 Maurice Roelants, 'Bericht', in: *Forum*, jrg. 3, nr. 1, januari 1934, p. 2. In het decembernummer van 1933 werd in een aankondiging van de nieuwe opzet Bouws nog genoemd als secretaris van de Nederlandse redactie. Zie: Redactie, 'Overgang', in: *Forum*, jrg. 2, nr. 12, december 1933, p. 833-834.

116 Herman, 'Op E. Du Perron' (in een reeks 'grafschriften op letterkundigen').

117 Zie: noot 83.

118 Van Heugten, 'De Dood van het Vitalisme?'.

119 Spectator, 'Vluchtige blikken'. 'Spectator' was een pseudoniem van Arnolf (Dop) Bles (1883-1940), maar DP vermoedde lange tijd dat Dirk Coster erachter zat. Zie: *Brieven* IV, p. 61 n.

120 De Vries, 'Dirk Coster. Pro en contra'.

121 Van Duinkerken, bespreking van *Uren met Dirk Coster.* Zie ook: Van Duinkerken, *Twintig tijdgenooten*, p. 96.

122 Donker, 'Een minderwaardig schrijfsel'

123 Vgl. Materman, *Menno ter Braak en het dramaturgisch perspectief*, p. 84-85.

124 N. [= Martinus Nijhoff], bespreking van *Uren met Dirk Coster*, in: *De Gids*, jrg. 97, juni 1933, p. 395.

125 Sassen, 'Onder 4 oogen met Anton van Duinkerken'.

126 Van Duinkerken, 'Forum of areopaag?'. Jan Engelman reageerde hierop met: 'Over "Forum". Antwoord aan Anton van Duinkerken'. Hij schreef onder meer: 'In "Het Carnaval der Burgers" van Ter Braak en in menige uiting van Du Perron treft men nochtans aan een groote behoefte aan eerlijkheid der visie, maar telkens onmogelijk gemaakt door gebrek aan ervaring en een klaarblijkelijke onmacht om den mensch compleet te zien, waardoor de indruk wordt gewekt van een beulsarbeid en een stelselmatige afbraak.'

127 Vgl. Polman, *De keerzijde van het leven. Anton van Duinkerken als literatuurcriticus bij DE TIJD (1927-1952)*, p. 227, 213, 116, 135, 139. Een criticus moest volgens Van Duinkerken uitgaan van 'aandacht voor de mens' en voldoen aan de volgende eisen: verantwoordelijkheidsbesef, zielkundig inzicht, hiërarchisch waardebegrip en alzijdig meegevoel. Zie: idem, p. 138.

128 Idem, p. 119.

129 Idem, p. 268.

130 GR. [= Jan Greshoff], bespreking van: Halbo C. Kool, *Scherven* [zijdelings over Du Perron], in: *Groot-Nederland*, jrg. 31, nr. 2, febr. 1933, p. 181-182; J. Slauerhoff, 'Een meesterlijke aanval' [bespreking van: *Uren met Dirk Coster*], in: *Nieuwe Arnhemse Courant*, 10 en 17 juni 1933; G.H. 's-Gravesande, 'Een onderhoud met S. Vestdijk', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 32, nr. 376, 20-4-1933, p. 63-66; idem, 'Een onderhoud met Menno ter Braak', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 32, nr. 378, 20-6-1933, p. 105-108.

131 Roelants, *Roman van het tijdschrift Forum*, p. 35.

132 Anoniem [= P.H. Ritter jr.?], bespreking van: *Uren met Dirk Coster*, in: *Utrechtsch Dagblad*, 6 mei 1933; Gerard van Eckeren, 'Requisitoir' [bespreking van: *Uren met Dirk Coster*], in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 32, nr. 380, augustus 1933, p. 147-150.

133 'Afscheid van Kostersloot'. Niet in *Vw.*

134 DP vindt het liegen van Van Duinkerken 'geheel naar het recept van zijn polemiese school'. Volgens Van Duinkerken zou hij Coster hebben aangevallen na iedereen, maar: 'Mijn eerste anti-Coster-stuk dateert van Okt. '25, het stuk van de door hem vereerde Bruning van begin '26.'

Hoofdstuk 35
Een houding in de tijd

Tegen de geestelijke middenstand

Du Perrons 'Afscheid van Kostersloot' was in zekere zin een afscheid van Holland, van het kleinburgerlijke Holland, het gezapige, enghartige domineesland waar hij niet was geboren en nooit deel van zou willen zijn. De strijd ging niet alleen tegen Coster, maar tegen het benauwde Polderlandse denken.[1] Holland was in zijn visie het land waar de middelmaat heerste en waar de werkelijk grote schrijvers niet werden gekend en geëerd. Du Perrons denken over Nederland werd voornamelijk bepaald door de positie die de literatuur er innam: 'Ons land is daarom *verpest*, omdat bij ons de goede schrijvers nooit de kans zullen krijgen om het op den duur te winnen van de rotzooi; getuige Couperus. En er zijn bij ons, op Multatuli en Couperus na, helaas geen schrijvers die èn publiek èn groot zijn - onze Dostojevsky's, Tolstoi's, Balzacs ontbreken zoowat totaal, - wij hebben òf boekenleveranciers voor den middenstand - waartoe de heele reut behoort, door Theuntje opgesomd - of z.g. "aesthetische", "literaire" schrijvers voor weinigen: waartoe zelfs Slauerhoff behoort, die toch de meest "openbare" is van ons allen.'[2]

De door Theun de Vries opgesomde schrijvers kwamen voor in 'Proefbalans 1934', het artikel waarmee hij zich afzette tegen de estheten van Tachtig en hun opvolgers, 'de dertigjarigen, die de persoonlijkheid volledig hebben omfloerst door de mysteriën van het creatieproces en de mythos van den vorm geschapen, waar zij niet borg kunnen staan voor een inhoud'. De Vries verwijt deze auteurs dat ze niet in het volle leven staan. Hoewel hij het duidelijk gemunt heeft op de *Vrije Bladen*-groep, rekent hij Ter Braak en Du Perron tot de gewraakte schrijvers die zich verliezen in 'theorie en methode'. Hij veegt ze allemaal op één hoop, de dichters en anti-dichters, de burgers en anti-burgers, en stelt dat er een generatie nodig is 'van arbeiders en bouwers'. De schrijvers die hij ten voorbeeld stelt zijn: Albert Helman, A. den Doolaard (die 'een vurig en hard bestaan' leerde, 'ver buiten de sfeer van uw doctrines'), Antoon Coolen, Johan Fabricius en Theun de Vries zelf. Daarnaast noemt hij als talenten ook Jef Last, Maurits Dekker, Herman de Man, Madelon Székely-Lulofs en Dolf van Heusden. Het zijn dus de echte vertellers die De Vries prefereert boven de schrijvers die 'het intellectueele spel' spelen, 'dat geen doel

heeft buiten zichzelf, of hoogstens wordt bedreven om den burger te epateeren'. De Vries meent dat de koersen van de aandelen van de gewraakte auteurs 'ontzaglijk' aan het dalen zijn. 'De ineenstorting is niet ver meer.'[3]

Als literaire aandelen worden gemeten naar het aantal verkochte boeken had De Vries gelijk: Ter Braak en Du Perron waren bij hun leven geen populaire auteurs. Zij werden dat ook niet na hun dood, maar hun reputatie bleek meer waardevast dan het merendeel van de door De Vries genoemde auteurs, terwijl *Het land van herkomst* - dat al aan zijn zeventiende druk toe is - nog steeds geldt als een van de literaire hoogtepunten van het interbellum. Dit neemt niet weg dat beide *Forum*-coryfeeën in de jaren dertig tamelijk somber gestemd waren over hun werkelijke invloed. Ter Braak was zich terdege bewust van hun eenzame positie: hij vroeg zich af voor welk publiek zij eigenlijk schreven.[4] Waren hun schrijfsels vaak niet te *highbrow*? Als *Forum* werd opgeheven, was het nog niet gezegd dat ze elders gemakkelijk entree zouden krijgen.[5]

Du Perron maakte zich zo mogelijk nog minder illusies: *Forum* was in wezen 'een doodgeboren kind'; ze publiceerden in een land waar bijna iedereen zich tegen hen keerde. Sterker nog: hoe meer zij waard zouden worden, hoe minder kans er bestond op uitgave van hun werk.[6] Een anekdote die Freddy Batten hem vertelde, bevestigde Du Perrons oordeel over Holland: de directeur van de Openbare leeszaal en bibliotheek in Den Haag had slechte kritieken gelezen op zijn werk en dit daarom uit de collectie geweerd. 'Dàt is *Holland*,' reageerde Du Perron, 'Holland op zijn braafst, eerlijkst, waardigst, stomst en smalst.'[7]

Du Perron rekende vanuit een Frans perspectief. In Frankrijk bestond er een publiek voor 'moeilijke' schrijvers. Bovendien waren de grote klassieke schrijvers er courant leverbaar in goede uitgaven. Frankrijk kende natuurlijk ook auteurs van het tweede plan, die waardering genoten bij een groot publiek, maar hun roem ging niet ten koste van de auteurs van het eerste garnituur. In intellectueel opzicht was Frankrijk ver op Nederland vooruit. Du Perron deed het zijne om de grote Nederlandse schrijvers ook buiten de grenzen van het vaderland bekendheid te geven. Hij interesseerde zich voor Franse en Duitse vertalingen van *Max Havelaar*.[8] Voor het Duitse emigranten-maandblad *Die Sammlung* schreef hij een artikel over Nederlandse literatuur in de geest van het *Forum*-manifest, waarin de wens was uitgesproken om 'goede Europeanen' te worden in de zin van Nietzsche.

In ‘Holländische Literatur’ - de vertaling was van Marsmans vriend A. Vigoleis Thelen - informeerde Du Perron zijn Duitse lezers over de ontwikkeling van de Nederlandse en Vlaamse literatuur. Hij deed dit in een verhaal met een polemische toonzetting.[9] Meteen al in het begin legde hij zijn kaarten op tafel: hij was ‘iemand wiens polemische reputatie de overige kwaliteiten die hij misschien heeft dreigt te overwoekeren’. In de vaderlandse literatuur werd hij ‘in zekere zin als ongewenst vreemdeling’ beschouwd, en misschien was dat ook terecht.

Na de betekenis van Tachtig te hebben belicht, stelde hij twee groepen hedendaagse schrijvers tegenover elkaar: ‘wij bezitten voor het proza een paar hevig worstelende, min of meer beknotte en tegen de muur gedrukte geesten, die men “highbrows” zou kunnen noemen, maar die tenminste naar iets anders streven dan alleen maar Nederlands auteur te zijn; wij hebben voorts het leger van scribenten, bij wie de berusting in eigen beperktheid reeds bij hun eerste roman inzette en die met onvermoeibaar vertrouwen en dito succes de boekenleveranciers werden van de geestelijke middenstand’. De laatsten, misleid door de woordkunst van Tachtig, meenden dat de ‘inhoud’ er niet toe deed en schreven romans in een specifiek Hollandse traditie, die van de huiskamerroman en de boerenroman. Het is deze realistische traditie - die van de ‘Kodak’ - waarin ook een eindeloos aantal damesauteurs schrijft.

Verder legde Du Perron een verband tussen het oprukkende fascisme en de streekroman. Het grootste deel van zijn artikel is echter een poging om de grote figuren uit de moderne Nederlandse letterkunde voor het voetlicht te brengen. Allereerst Multatuli, in Duitsland al genoegzaam bekend: ‘het sterkste temperament, de meest levende mens [...] die zich in onze hele letterkunde heeft gemanifesteerd’ en die ‘alles wat on-Nederlands is’ belichaamt. In het hele tijdsverloop van na Tachtig ziet Du Perron ‘maar twee schrijvers van verderstrekkende betekenis’: Louis Couperus en Arthur van Schendel. Hij geeft een kernachtig overzicht van de poëzie vanaf Tachtig, als een bevoorrecht genre waarin Nederlanders en Vlamingen grote hoogten hebben bereikt. In het hedendaagse proza zijn er ook belangwekkende romans en verhalen aan te wijzen, van Ter Braak, Slauerhoff, Marsman, Helman, Roelants, Walschap en Vestdijk. De ‘jongeren’ zien de noodzaak in om te ‘streven naar een zogenaamd “Europees peil”’. Het polemische tijdschrift *Forum* speelt daarbij een stimulerende rol.

Belangrijk is Du Perrons notie dat de *dichter* minder bouwstoffen nodig heeft dan de *romancier.* Een van de doelen van *Forum* was het proza

te stimuleren, maar eerst moest het juk van de Hollandse realistische traditie worden afgeworpen: ‘Wij hebben essays geschreven en korte verhalen voordat wij ons werkelijk waagden aan de roman, en mogelijkerwijs ook om ons te bevrijden van het fatum dat *onze* roman aankleeft [...].’

Een kwestie van hiërarchie

Typerend voor Du Perron was zijn hameren op niveauverschillen, zijn neiging om een rangorde te bepalen, zo nodig met cijfers. Voor een deel moet dit scherpe hiërarchische bewustzijn worden toegeschreven aan zijn afkomst uit een koloniale heerserscultuur, voor een ander deel was het individueel bepaald. Het feit dat hij enig kind was, en een uiterst sensitief kind, heeft zeker ook bijgedragen aan zijn gevoel een ‘buitenstaander’ te zijn.[10] Al vroeg had hij in zijn lectuur gezocht naar modellen om zich te kunnen onderscheiden van zijn omgeving. Later werden de romanpersonages als ‘helden’ opgevolgd door schrijvers die essentiële inzichten omtrent het leven uitdrukten. Het ging Du Perron nooit om de ‘literatuur’ als zodanig, maar om literatuur waarin een intelligentie doordringt tot de kern van het menselijk bestaan. Als voorbeelden van zulke grote auteurs uit het verleden noemde hij dikwijls Shakespeare, Stendhal, Multatuli en Edgar Allan Poe.

Onder invloed van Ter Braak, die zich sinds 1930 had verdiept in het werk van Friedrich Nietzsche, ging Du Perron in september 1933 de Duitse denker intensief lezen. Ter Braak had hem en Bep - op eigen verzoek - het volledige werk van Nietzsche gegeven als huwelijksgeschenk, maar Du Perron, ongetwijfeld afgeschrikt door het moeilijke Duits, was er niet meteen ingedoken. Wel oriënteerde hij zich op Nietzsche door te lezen wat anderen over hem hadden geschreven, en in juni 1933 haalde hij een overbekend citaat aan: ‘Nietzsche heeft ergens gezegd dat het gebrek aan denkkracht, de zwakheid van het denken, minder een gevolg is van de zwakheid van de intelligentie, maar van moreele lafheid.’ Hieruit trok Du Perron de conclusie dat *moed* de ultieme kwaliteit was, ‘de moed om alles door te denken’. Iemand die tot die uiterste moed van begrijpen (en dus verklaren) in staat was, was volgens hem André Malraux, wiens pas verschenen roman *La condition humaine* hem compleet had overweldigd.[11]

Nietzsche werd het thema van de zomer van 1933. Ter Braak was op 2 augustus 1933 in het huwelijk getreden met Ant Faber (1905-1997), de dochter van een socialistische dominee. In het spoor van Nietzsche voerde

hun huwelijksreis hen naar Sils-Maria vlakbij St. Moritz en vandaar op 12 augustus naar Meudon-Bellevue, waar Du Perron een kamer had gereserveerd in hotel La Feuilleraie aan de Grande Rue.[12] De met bosschages omgeven theetuin van dit hotel zou het toneel worden van uitvoerige discussies over Nietzsche en hiërarchische waarden. Aanleiding daartoe was het manuscript van Ter Braaks *Politicus zonder partij*, waarin hij een wending maakte van het nihilisme naar het realisme. Het crisisgevoel en de dreiging van het fascisme hadden Ter Braak gebracht tot een nieuwzakelijke verhouding tot de tijdgeest, die een volledige herwaardering inhield van het democratisch bestel.[13] De rechtschapen mens die dit nieuwe levensgevoel zou belichamen noemde hij de 'honnête homme', een term die hij had ontleend aan de Franse denker Blaise Pascal. Du Perron begreep niets van Ter Braaks relativistische zwenking en zijn pleidooi voor het 'gewone' als hiërarchische formule. Het genie zou angstig dicht grenzen aan het gewone, zodat 'het geniale' zelfs gevonden kon worden in de bekrompenste dorpsnotaris. En passant deed Ter Braak Nietzsches *Übermensch* af als een doodgeboren concept.[14]

In een eerste reactie had Du Perron Ter Braaks 'honnête homme' te 'rustig' gevonden, verstoken van elke tragiek. Verder accepteerde hij niet dat het 'genie' zo dichtbij zou zijn dat het kon schuilgaan in een dorpsnotaris.[15] Voor Du Perron stond het geniebegrip niet los van zekere heroische waarden. Er is immers moed voor nodig om tot de uiterste grens te gaan, of dit nu in de daad is of in het denken. Zo verbond hij het idee 'genie' aan Malraux, soms ook aan Slauerhoff, maar zeker niet aan een notaris, deze apotheose van de kleinburger.[16]

Hoe langer Du Perron nadacht over Ter Braaks nieuwe concept, hoe meer hij zich opwond. Moest dit dan de uitkomst zijn van Ter Braaks compromis met de maatschappij? Verontwaardigd schreef hij hem:

> '[...] het malle is, dat jij bent begonnen om het boek van de hiërarchie te schrijven, en terechtgekomen bent, niet meer op een grensgebied nu, maar op een soort stil grasveld, genre dorpsplein, waar het genie van Nietzsche, na een standje over den Übermensch, moet verkeeren met dat van den dorpsnotaris, onder de leuze "honnête homme". [...] De Übermensch van Nietzsche mag "verkeerd" zijn, overdreven, smakeloos, enz., maar hij is *logisch* als eindstadium van Nietzsche's denken en temperament. Jouw polemische temperament dat denkende komt tot deze verbroedering op het stille plein is voor mijn gevoel absurd.'[17]

Du Perron zette al zijn stekels op tegen wat hem de kern leek van Ter Braaks gedachtegang: het toekennen van ‘gelijk bestaansrecht’ aan de schoenlapper en Nietzsche. Het had wel wat weg van het ideologische praatje van Jacques Gans, die hem had trachten diets te maken dat het genie niet alleen in Lenin zat, maar ook in de massa.[18] Du Perrons debat met Ter Braak, waaraan ook Malraux deelnam en in mindere mate de echtgenotes van de drie heren, is bijna letterlijk te volgen in de subjectieve reportage ‘De kalender en de notaris’.[19] Du Perrons formule was: ‘De grote poëzie vergt een groot dichter, de luciditeit een moedig denker.’ Maar Ter Braak verzette zich tegen elk criterium waarin hij nog ‘iets van romantiek’ proefde. Daartegenover stelde hij zijn eigen criterium van de ‘humor’, dat wil zeggen van relativisme, maar met behoud van een polemische instelling. Du Perrons tegenwerpingen klonken Ter Braak al te heroïsch in de oren: ‘[...] ik krijg toch een gevoel dat jij er een soort kultus van maakt, er komt al zoiets in van prinsen en prinsessen, op zijn kastiljaans!’.

Aldus aangesproken op zijn espagnolisme beriep Du Perron zich op *Les pléiades* (1874), een zedenroman van Comte J.A. de Gobineau (1816-1882) die zich afspeelt aan de kleine Duitse vorstenhoven. In het begin van de roman herkennen drie jongelieden elkaar als ‘kalenders, koningszonen’. Analoog aan de roman stelde Du Perron de term ‘kalender’ voor. Het was hem niet begonnen om een hiërarchie van de macht - verre van dat! - maar om een hiërarchie van de geest. Ter Braak speelde het spelletje mee: in de hiërarchie die Du Perron beoogde zou de ‘humorist’ de laagste categorie vertegenwoordigen, gevolgd door de ‘honnête homme’ als middencategorie en de ‘kalender’ als hoogste categorie. ‘Kalender wordt men geboren, het honnête-homme-schap is misschien verwerfbaar, maar de humor moet dan toch weer aangeboren zijn.’

Hierna dwong Du Perron zijn *Forum*-kameraad om zijn visie op het geniale in de dorpsnotaris te verduidelijken. Ter Braaks antwoord vergrootte evenwel het mysterie, het zou hem namelijk gaan om een ‘op zijn kop gezette’ notaris. Du Perron kon ook voor die ‘op de kop gezette notaris’ niets voelen. Het kwam volgens hem neer op ‘een soort metafysika, waarvan de praktiese toepassing een wapen kan worden voor de anderen’. Met andere woorden: Ter Braak speelde de notarissen juist in de kaart.

In hun correspondentie verfijnden de twee *Forum*-redacteuren hun hiërarchische begrippen, waarbij Du Perron nogal schermde met de opinies van zijn grote vriend Malraux.[20] Uiteindelijk stelde Du Perron een lijstje op waarin hij Poe, Huxley, Ortega y Gasset, Nietzsche, Lawrence,

Stendhal en Drieu la Rochelle met elkaar vergeleek op de punten ‘talent’, ‘intelligentie’, ‘ziel’ en ‘ideeën’. Poe scoorde tienen op alle punten behalve ‘ideeën’, maar Nietzsche kreeg voor alles een tien, terwijl Stendhal werd gehonoreerd met vier negens. Ortega kwam er bekaaid af met als hoogste cijfer een zeven voor intelligentie, Huxley kreeg achten voor ‘talent’ en ‘intelligentie’ en zeer matige cijfers voor de rest, terwijl Lawrence juist voor ‘ziel’ een acht scoorde, maar op de andere punten rond de onvoldoende schommelde. Drieu kwam er goed van af met twee achten en twee zevens.[21]

Voor Du Perron was iemand ‘kalender’ als hij zich onverschrokken en authentiek opstelde. Heroïek had te maken met verzet; het ligt voor de hand dat Du Perron ook zelf een kleine ‘kalender’ wenste te zijn.[22] Wat deze uiteenzetting tussen Du Perron en Ter Braak laat zien, is hoezeer de Forum-*twins* qua temperament van elkaar verschilden en hoe verwant Du Perron zich voelde met André Malraux, de souffleur tussen de coulissen.

Jan Lubbes

Zowel voor Ter Braak als voor Du Perron fungeerde ‘Holland’ als een negatief symbool. Toen de leraar Frans Johannes Tielrooy (1886-1953) in *De Stem* een wikkende en wegende waardering publiceerde van Malraux, waarin hij deed uitkomen hoezeer de moorden en seksuele intimiteiten in *La condition humaine* hem hadden geschokt, was dit voor Du Perron aanleiding om Tielrooys stuk te ontleden zoals hij dat had gedaan met Costers geschriften. Du Perron had zich voornamelijk geërgerd aan Tielrooys superieur-neerbuigende toon. Hij was weliswaar voorzichtiger dan Coster, maar toch voor minstens negentig procent Costeriaan, met zijn ‘specifiek-hollandse’ wijsheden.[23]

Hoewel Du Perrons cahierachtige aantekeningen over Tielrooy minder venijnig waren dan *Uren met Dirk Coster*, vond D.A.M. Binnendijk ze ‘autistisch’. Hij was blij Du Perron nooit ontmoet te hebben. De man was ‘een verkapte moralist à la Coster!’. Ter Braak schreef zijn oude boezemvriend sussend terug: ‘Mensch, ik ben de eerste, om de kleine belachelijkheden van den man te zien, maar dat belet mij niet om door de boomen (in casu deze kromgetrokken boomen) het bosch te zien.’ Ter Braak was het voor honderd procent eens met wat Du Perron had geschreven over Nietzsche en voor vijfentachtig procent met diens oordeel over Tielrooy. Binnendijks karakteristiek van ‘autistisch’ was wel ‘gauw gezegd’, immers:

‘Vergeet niet, zou ik zeggen, dat de belangrijkste kant van d. P. evenzeer ondenkbaar zou zijn zonder dat “autisme” als zijn belachelijke. En bovendien, wat kunnen mij al die nominale qualificaties schelen, wanneer ik weet, dat de *mensch* 100% is! [...] Du Perron is een *on*verkapte moralist, maar net *niet* à la Coster.’[24]

In mei 1934 kwam Du Perron helemaal los in zijn meest onverkapte moralisme, tegen die typisch-Hollandse sfeer die hij vertegenwoordigd zag in ‘Jan Lubbes’. Jan Lubbes: de term zou voor Du Perron net zo'n sjabloon worden voor een bepaalde mentaliteit als Potgieters Jan Salie en Multatuli's Batavus Droogstoppel.[25] In zijn opstel ‘Jan Lubbes’ constateerde Du Perron dat *Forum* zijn strijd gestreden had, de strijd ‘tegen diverse vormen van humbug, van gangbare valse munt en van stelselmatig opgeblazen waarheden in leven en kunst, in etika en estetika, meer bepaald in het hedendaagse Nederland’. Al deze kenmerken waren verenigd in Jan Lubbes:

> ‘Beurtelings laffer dan Jan Salie, trivialer dan Jan Rap, dommer en koppiger dan Jan Publiek, en op ieder ogenblik aan deze allen verwant, is hij niettemin essencieel en onvervangbaar zichzelf: Jan Lubbes. Van *zijn* invloed loopt de nederlandse literatuur over. Dat Vondel geen Shakespeare werd, dat Douwes Dekker in armoede leefde en schreef, dat Kloos een automaat kon worden van “binnengedachten”, dat Dirk Coster de “weergaloze” belichaming kon worden van ons kunstkrities proza, zijn even zoveel symptomen van zijn bestaan.’

In dit springerige opstel behandelt Du Perron het ‘krijgsgeschreeuw van Jan Lubbes’ tegen *Uren met Dirk Coster* en tegen zijn artikel in *Die Sammlung*. Hij verwoordt een aristocratisch, Nietzscheaans te noemen verzet tegen de middelmaat van de ‘winkelstand’, die geen besef heeft van rangorde en elite. Opvallend is het sterke politieke accent in het betoog van iemand die zich vóór alles individualist noemde. Volgens Du Perron is de nieuwe Jan Lubbes, die zich heeft aangepast aan de mode van de dag, collectivistisch van aard: ofwel communistisch ofwel fascistisch. Met communistische schrijvers wilde hij wel de discussie aangaan, maar de fascisten - zij die het ‘telluriese’ kiezen van eigen Blut und Boden - oogstten zijn hoon: ‘De lof van het telluriese in de mond van Jan Lubbes betekent een vrijbrief voor alles, zolang botte kracht gegarandeerd wordt. De religie van de botte kracht is de domste religie die ooit bestaan heeft.’

De term ‘tellurisch’ had Du Perron opgedaan bij de Duitse filosoof Hermann Keyserling (1880-1946). Hij zou dit woord tot vervelens toe gebruiken, maar de tijden waren er dan ook naar. De volmaakte Jan Lubbes in de tellurische variant was volgens Du Perron geïncarneerd in Albert Kuyle, oprichter van het tijdschrift *De Nieuwe Gemeenschap* en schrijver van de roman *Harten en brood*, deze ‘demagogenkatechismus voor simpele zielen’.[26] Du Perron waarschuwde tegen het ‘opstandige tellurisme’: het ‘heeft alles van een fanatiek geworden geloof, en dreigt als zodanig weerzinwekkend te worden voor hen - al of niet intellektuelen - die niet door de razernij werden aangetast’. Onder de indruk van de verbrandingen van ‘ontaarde boeken’ (op 11 mei 1933) in Hitlers Derde Rijk, voorspelde hij dat de intellectueel het zou afleggen, als ‘de nieuwe wereldgolf ook Holland onderdompelt’. Maar toch: ook zo'n tellurische aanslag zou de geest niet kunnen doden.

Al deze in *Forum* verschenen opstellen zijn gebundeld in *De smalle mens*. In het exemplaar dat Du Perron aan Ter Braak schonk schreef hij: ‘Voor Menno, / wiens eigen belang vaak genoeg / samenviel met dat van deze / smalle mens, naast wie hij zo / lang tegen Jan Lubbes streed. // Eddy // Parijs, Oktober '34.’[27] Du Perron droeg dit uitgesproken *Forum*-boek echter niet op aan Ter Braak, maar - enigszins verrassend - aan Adriaan Roland Holst.[28] Wellicht wilde Du Perron de indruk vermijden dat de twee wapenbroeders elkaar wederom de bal toespeelden, maar ook inhoudelijk was er reden te over om juist deze bundel *niet* aan Ter Braak op te dragen. Du Perrons insisteren op een geestelijke elite verdroeg zich beter met de aristocratische wereldbeschouwing van Roland Holst dan met Ter Braaks herwaardering van het democratische bestel. *De smalle mens* opent met een brief aan J[any], waarin de strategische betekenis van de opdracht duidelijk naar voren komt. Juist Roland Holst, wiens afzijdigheid inzake de literatuurpolitiek vermaard was, kreeg een boek gepresenteerd zo vol met polemiek. Du Perron vroeg zijn vriend dit boek met zijn ‘violent streven naar afzijdigheid’ te aanvaarden ‘als een vorm van leven’ en tevens als ‘een reëel blijk van hoogachting’.

De opdracht aan Holst was tevens het bewijs van een vriendschap die ondanks wrijvingen en teleurstellingen had standgehouden. Du Perron waardeerde in Holst zijn ‘*reëele* zuiverheid en hoogheid, bij alle inzinkingen en vermoeienis’.[29] Roland Holst op zijn beurt was vol bewondering voor de prestatie van zijn vriend. Het stond voor hem vast dat Du Perron zich in *De smalle mens* als essayist volledig had waargemaakt.[30]

De politiek

Men kan zich afvragen waarom Du Perron, met zijn bewondering voor een Nietzscheaans vitalisme en zijn gevoel voor hiërarchie, niet zelf ontvankelijk was voor het fascisme. Hij zag echter al heel vroeg in dat de aristocratie van de geest zich niet liet verstaan met de hiërarchie van de macht. Voor allerlei Europese intellectuelen, kunstenaars en literatoren lag dit anders. Hun antiburgerlijke houding leidde veelvuldig tot profascistische sympathieën en geflirt. Drieu la Rochelle was door Du Perron gehonoreerd met twee achten voor 'talent' en 'intelligentie' en twee zevens voor 'ziel' en 'ideeën', maar dat was vóórdat Drieu, deze onafhankelijke anarchistische persoonlijkheid, een radicale zwenking maakte naar het fascisme.[31] Drieu zou tot het bittere einde met het fascisme meegaan, ook nadat het nationaal-socialisme zijn ware gezicht had getoond.[32] Andere schrijvers en kunstenaars deinsden op tijd terug voor de bruutheden van Hitler-Duitsland en sloten zich aan bij de communisten of kwamen tot bewustzijn van hun eigen sociale positie, als 'sociaal zwevende intellectuelen'.[33]

Van de Nederlandse literatoren uit Du Perrons kennissenkring had Jacques Bloem de sterkste fascistische sympathieën, die gepaard gingen met een grote dosis uitgesproken antisemitisme.[34] Antisemitisch gekleurde opmerkingen komen voor bij vrijwel alle literatoren van het interbellum, Du Perron en Ter Braak niet uitgezonderd.[35] Het gaat dan meestal om negatieve karakteriseringen van personen, waarbij door het gebruik van termen als 'joderigheid' en 'smous' een verband werd gelegd met hun joodsheid. Dit vulgair-antisemitisme heeft geenszins de automatische associatie die we tegenwoordig maken met 'ordinaire molestaties, laat staan met erger'.[36] Ter Braak en Du Perron hebben bovendien van meet af aan stelling genomen tegen het politieke antisemitisme.[37]

Du Perron publiceerde in mei 1933 een artikel in het antifascistennummer van *Links richten*, waarvan de communist Jef Last redacteur was. Zijn bijdrage, 'Tegen de politieagent', moest bewijzen dat ook 'een burgerlik literator en individualist' het opnam tegen Hitler-Duitsland: 'Het lijkt mij van geen nut om een mening te verkondigen die bij ieder behoorlik mens in de gegeven omstandigheden identiek moet zijn, ongeacht zijn kommunistiese sympatieën of niet: - de huidige toestand in Duitschland, in het bizonder het optreden tegen de Joden, is weerzinwekkend, mensonterend, van een laagheid als zelfs in de politiek zelden werd bereikt.'[38] Du Perron verzette zich onder meer tegen de vervalsing van Nietzsche door de nazi's.

Jacques Gans, met wie hij sinds februari 1933 een vriendschappelijke correspondentie onderhield, was zeer over het stuk te spreken: hij was ervan overtuigd 'dat de oppositie van de "smalle menschen" in dit en ook in andere opzichten, evenwijdig loopt en in een zeker punt in de oppositie van de arbeidersklasse overgaat, en ook dat de arbeidersklasse dit begrijpt *min* of *meer* en dat in iedere arbeider *min* of *meer* een stuk "smal mensch" steekt'.[39]

Heel andere geluiden waren te beluisteren bij Jacques Bloem. Diens uitlatingen over joden en socialisten hadden wel degelijk een politieke strekking. In mei 1933 werd Bloem NSB'er, maar na een teleurstellende ontmoeting met Mussert - die niet eens wist wie Charles Maurras was, dichter en voorman van de rechts-nationalistische, maar niet fascistische Action Française - trok hij zich terug uit de beweging. Ook Adriaan Roland Holst was uit nieuwsgierigheid naar een paar NSB-bijeenkomsten gegaan, maar was al spoedig tot de conclusie gekomen dat deze partij niets aantrekkelijks voor hem bezat: ook zij streefde naar niets anders dan macht.[40]

Een ander voorbeeld is H. Marsman: deze ideologisch zwalkende dichter sympathiseerde al langere tijd met het Italiaanse fascisme. Zowel zijn sympathie voor het fascisme als zijn flirt met het katholicisme kunnen worden gezien tegen de achtergrond van zijn voorkeur voor een hiërarchische orde, die de vervlakking van democratie en massamens zou tegengaan. Op 21 april 1934 woonde hij in Rome zelfs een toespraak bij van Mussolini. Anderhalve maand eerder had hij zijn vriend Binnendijk geschreven 'in gedachten' vaak bezig te zijn met het fascisme, 'dat - ideologisch - nog niet alle aantrekkingskracht voor mij verloren heeft, maar ik wil het grondiger *kennen*'. En zoals Du Perron een lijstje linkse revolutionaire literatuur had afgewerkt, verdiepte Marsman zich in Rosenbergs *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, Hitlers *Mein Kampf*, Spenglers *Jahre der Entscheidung* en meer werken pro en contra het nationaal-socialisme. Hij deed dit met het oog op een artikel dat hij wilde schrijven over Nietzsche en het Derde Rijk. Zijn lectuur zou hem tot de conclusie voeren dat het fascisme en het nationaal-socialisme geperverteerde democratische massabewegingen waren die nooit zouden kunnen leiden tot een aristocratische hiërarchie.[41]

Jan Greshoff had als jong journalist in Frankrijk kennisgemaakt met de rechts-nationalistische beweging Action Française en was een tijdlang discipel van Charles Maurras en Léon Daudet, zij het nooit zo dweepziek.[42] Hij zou zich ontwikkelen tot een conservatief anarchist met een

‘volstrekte achterdocht’ tegen alle maatschappelijke instellingen. In die achterdocht verschilde hij niet veel van zijn vriend Du Perron, die de ontwikkelingen in nazi-Duitsland op de voet volgde. Du Perron wees Greshoff op de bruutheid van de nazi's en stimuleerde hem om ‘een fel stuk’ te schrijven ‘over dien rot-politieagent die Hitler heet’.[43] Greshoff had weinig aanmoediging nodig: in mei 1933 begon hij aan een sonnettenreeks, ‘Jean-Jacques in 1933’, die in oktober van dat jaar in *Groot Nederland* werd gepubliceerd. Du Perron was zeer enthousiast over deze sonnetten tegen de ‘smeerlapperij in de wereld’, die géén onder al de ‘rrrevolutionaire’ dichters van Holland hem zou kunnen verbeteren.[44] Het elfde sonnet liegt er niet om:

> O hang het schandepak der dienstbaarheid
> Nooit om uw jonge vrijgeboren leden:
> Wie zich in leuzen en chevrons vermeit
> Is altijd iemand van verdachte zeden.
>
> Bijeengedreven door hun angst en nijd
> Staan daar in rechte rijen aangetreden
> De machtslakeien van de nieuwe tijd
> Die zich in 't zwarte of bruine dwangbuis kleden.
>
> Hoor over 't land dat bestiaal gelal!
> Het is het godgevallig feestgeschal
> Van 't nationaal bewustzijn dat ontwaakt
>
> En voor de bende die van bloedlust blaakt
> Staan wij die eerlijk willen leven naakt
> Ontwapend en zo luttel in getal.

Greshoffs conclusie over de eigen nietigheid tegenover deze ‘bende’ was ook die van Du Perron: ‘wij zijn het nutteloos geworden vullis dat moet worden opgeruimd’. Evenals Greshoff voelde hij zich maatschappelijk gezien een bourgeois, zij het ‘verfijnd voelende en denkende’ bourgeois. Als ‘onherroepelijke voortbrengselen uit een bourgeois-maatschappij’ konden ze, aldus Du Perron, ‘in de tegenwoordige phase van de wereld’ geen kant meer op. Daarvoor had hij te weinig vertrouwen ‘in de politieke smeerlapperij die onze ouders in staat stelde om hun schijn van een vredig bestaan te leiden’.

Het is een bekend verhaal: talloze intellectuelen in het interbellum meenden dat de politieke situatie hen dwong tot een keuze tussen twee collectivistische ideologieën. In de Nederlandse situatie werd deze keuze samengevat in de leus ‘Mussert of Moskou’. Du Perron was doordrongen van het besef dat hij het vermogen miste om zich aan te passen in een collectieve maatschappij. Het liefst zou hij de hele boel de rug toekeren en in een ver, onbezoedeld oord een nieuw bestaan opbouwen.[45] Het tekent zijn drang om de lijnen zo scherp mogelijk te trekken, maar anderzijds zag hij ook wel in dat zo'n onbezoedeld oord niet bestond.[46]

Du Perrons positieve beoordeling van het boek *La crise est dans l'homme* van Thierry Maulnier strookte met zijn hardnekkige verdediging van het individualisme.[47] Maulnier (1909-1988) mocht dan een medewerker zijn van de Action Française, hij had Du Perron voor zich ingenomen door zijn afwijzing van kapitalisme én socialisme, maar ook van het fascisme en nationaal-socialisme. Maulnier deed dit in een speciaal cahier van de *NRF*, waarin jonge schrijvers van verschillende politieke richting hun mening ventileerden over de toekomst.[48] Maulniers opkomen voor het individu was wel andere koek dan de confessie van André Gide dat hij was overgegaan tot het communisme! Deze ommezwaai van zo'n intelligent auteur als Gide had Du Perron met walging vervuld.

In dezelfde tijd dat hij Maulniers werk aanbeval, dreef Du Perron de spot met ‘die gaga-idioot van een Jacques Bloem’, die meeliep ‘in de gelederen van ir. Mussert en met een nazi-insigne op zijn genevermaag’. De berichten over de politieke bewegingen in Nederland gaven hem soms lust om daar te komen wonen en zich ‘met alle energie ook “in het gewoel te werpen”’.[49] We dienen dit niet al te letterlijk te nemen: Du Perrons strijdlust was die van een schrijver, voor wie de pen het wapen bij uitstek is.

De menselijke staat bij kookpunt

Du Perrons soms opvlammende strijdbaarheid werd mede gevoed door zijn omgang met André Malraux. Ook las hij schrijvers waar Malraux hem op wees, zoals L.F. Céline en Ernst von Salomon. Toen Malraux hem in mei 1933 een exemplaar gaf van zijn roman *La condition humaine* en Du Perron voorin de gedrukte opdracht aan zichzelf zag staan, was hij zo beduusd dat hij dacht aan een vergissing. Hij schreef Greshoff dat die opdracht hem toch voor 90% om vriendschapsredenen was gegeven; het was voor hem ‘een bevestiging [...] van iets dat voor mij (althans van

Malraux tot mij) nooit *heelemaal* zeker was'.[50] Deze toevoeging is veelzeggend voor de manier waarop vaak tegen Malraux werd aangekeken, en niet alleen door Du Perron: Malraux was de geniale schrijver, altijd uiterst geconcentreerd op wat hem op het moment bezighield, briljant in zijn conversatie, maar op het menselijke vlak in wezen ondoorgrondelijk.

In de ogen van Du Perron kon Malraux niet gelijkgesteld worden aan de 'sombere revolutionair' in zijn essay 'De smalle mens', want hij was primair een schrijver, en als schrijver was hij bezig met iets individueels, niet met iets collectiefs. Vanaf 1933 zou Du Perron steeds meer aversie gaan voelen tegen deze 'politieke tijd' waarin hij zich niet thuis voelde en Malraux kennelijk wel. In de eerder geciteerde brief aan Jan Greshoff kende hij Malraux een overkoepelende positie toe op het breukvlak van twee tijden: 'Ik constateer dat iemand als Malraux met gelijke kracht (of althans: met gelijke belangstelling) de 2 periodes - "individualistisch" en "collectief" - vertegenwoordigt, of dat ze althans in hem samensmelten, dat hij een typische, en daarbij zeer hoogstaande, overgangsfiguur is.'[51]

Uiteraard wilde Du Perron in een artikel getuigen van zijn bewondering voor *La condition humaine*, maar juist omdat hij er zijn laatste waarheden in wilde uitdrukken kostte het schrijven daaraan hem enorm veel moeite. Ter Braak moest hem helpen om het stuk te bewerken. In zijn artikel, met de titel 'De menselijke staat bij kookpunt', stelde Du Perron dat de menselijke waardigheid van Malraux nauw verwant was aan het Nietzscheaanse heroïsme. De luciditeit van Malraux werd volgens hem vooral bepaald door zijn moed, de moed 'te begrijpen bij kookpunt, het tragiese te ondergaan en het tezelfdertijd door het begrip te beheersen, te overwinnen, in zekere zin'.[52] Malraux' luciditeit onderscheidde *La condition humaine* positief van Célines *Voyage au bout de la nuit*, dat Du Perron een 'hees en verwoed protest' noemde. Malraux' meerwaarde was zijn intelligentie, die al zijn personages volkomen beheerste.[53] Elisabeth de Roos voegde daar in haar eigen recensie van de roman aan toe: '[...] de hoofdpersonen leven naast elkaar en zoveel mogelijk mèt elkaar in een sfeer van luciditeit, met een intuïtie voor elkaars zwakke plek bovendien, die maakt dat ieder gesprek met een formuleering van de fataliteit, die allen gemeen hebben, kan eindigen. De oorzaak is, dat Malraux gelooft aan het geheim van den mensch die met zichzelf alleen is; in den grond ligt dààr de sleutel tot de intelligentie van al zijn voornaamste personnages, welke zoo treft.'[54]

Du Perron was zeer onder de indruk geraakt van de disponibiliteit die Malraux' hoofdpersonages vertoonden.[55] Toch voelde hij het meest voor

de oude, contemplatieve Gisors, een kant die volgens hem Malraux zelf ook bezat. Hij interpreteerde de helden van *La condition humaine* als virtualiteiten van hun schrijver.[56] Op een vraag van Rudie van Lier over Malraux' huidige politieke positie antwoordde hij: '[...] nu zou M. partij kiezen voor Rusland tegenover Hitler bv., als de wereld zich werkelijk in die twee partijen splitste. Liever communist dan fascist, dat is zijn overtuiging. Verder is hij natuurlijk te veel compleet mensch en individualist om anders dan voor het *ideaal* met de Sovjet mee te voelen. [...] Maar bij een laatste conflict zou hij niet aarzelen, zegt hij.'[57] Malraux voor zoekende jongeren verklaard.

Frankrijk had lange tijd de gevolgen van de economische crisis weerstaan, maar in 1933 waren er 1,3 miljoen werklozen en verkeerden zowel de industrie als de landbouw in nood. Zwakke, elkaar snel opvolgende regeringen brachten een algemeen gevoel van onzekerheid teweeg, die door politieke agitatie van links en rechts nog werd vergroot. Tegen het einde van 1933 bleek dat de gemeentelijke kredietbank van Bayonne voor 200 miljoen frank aan ongedekte waardepapieren had uitgegeven. Deze grootschalige fraude was op touw gezet door de genaturaliseerde Fransman van joods-Russische afkomst Serge Alexandre Stavisky (1886-1934), een beroepsoplichter die handig gebruik had gemaakt van zijn connecties met politici, vooral uit de regerende radicale partij. De verontwaardiging was groot en allerlei conservatieve, nationalistische groeperingen deden er alles aan om garen te spinnen bij de affaire. Stavisky sloeg op de vlucht en pleegde op 8 januari 1934 zelfmoord in een chalet bij Chamonix, maar sommige media insinueerden moord: hij zou 'zich hebben gezelfmoord'.

Elisabeth de Roos berichtte er laconiek over: 'Een type als Stawisky, alias Serge Alexandre of nog een stelletje namen, verandert het heele krantenlezende publiek gedurende enkele weken in theater-toeschouwers, met precies dezelfde geheime sympathie voor den twijfelachtigen "held" en dezelfde moreele commentaren in de pauze.' Mevrouw Stavisky, ooit begonnen als mannequin, was met haar portret in de kranten verschenen. Na de vlucht van haar man had zij haar intrek genomen in een eenvoudiger appartement. Het volk toonde weinig vertrouwen in de opsporingsmethoden van justitie, terwijl de Parijse Wit-Russen van de zwendelaar zeiden dat hij geen Rus was, maar een jood.[58]

De rechtse politieke agitatie hield de hele maand januari aan en leidde tot de val van het kabinet-Chautemps. De radicaal Édouard Daladier werd nu aangezocht om een kabinet van republikeinse eenheid te vormen, wat

hem maar gedeeltelijk lukte: op enkele onafhankelijken na weigerden de socialisten toe te treden. Op 31 januari had hij zijn kabinet gevormd, waarin Eugène Frot, ‘een van oorsprong linkse intrigant met dictatoriale aspiraties’, als minister van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk was voor de openbare orde. Mogelijk door Frot gesouffleerd, trad de Napoleontische Daladier resoluut op: op 3 februari ontsloeg hij de Parijse hoofdcommissaris Jean Chiappe, die een van de dossiers in de Stavisky-affaire had weggewerkt en zich daardoor had gecompromitteerd. Maar Daladier zag over het hoofd dat de rechtse Chiappe buitengewoon populair was bij het korps en dat hij behoedzaam had gemanoeuvreerd om de rechtse demonstraties binnen de perken te houden. Het ontslag van Chiappe leidde ertoe dat het parlement binnen een week zijn vertrouwen opzegde in het nieuwe kabinet. Grote demonstraties van allerlei conservatief-nationalistische groeperingen en ‘linkse’ tegendemonstraties brachten de Franse hoofdstad in rep en roer.[59]

Op 5 februari 1934 demonstreerden 4000 Croix-de-Feu, gedecoreerde oud-strijders, voor de eerste keer. Op 6 februari zou de kladderadatsj komen: de Action Française trachtte vanaf het place de la Concorde door te dringen tot in het Palais Bourbon, waar het Franse parlement (de Assemblée Nationale) debatteerde over het beleid van het kabinet-Daladier. Vanaf acht uur marcheerden verschillende en deels met elkaar rivaliserende groepen op naar het Palais Bourbon. Tegen de avond werd de druk van de menigte zo groot dat de politie begon te schieten, wat aan negentien mensen het leven kostte. De Action Française maakte er vijftig van. Du Perron, die behalve dit blad en het bedaagde *Illustration* ook *L'Humanité* las, hield het in het laatste hoofdstuk van *Het land van herkomst* op vijftig.[60] Zelf ging hij 's avonds samen met Bep en de Buckland Wrights de straat op en zat tussen half negen en half tien in café Aux Deux Magots, tegenover de oude kerk Saint Germain des Prés.[61] In de buurt van het café was het ‘vrij rustig’; de actie vond dan ook op veilige afstand plaats, aan de rechteroever van de Seine, een heel eind ten noordwesten van Aux Deux Magots. Twee jaar na dato verscheen ter gelegenheid van de herdenking een beeldend verslag in *Het Vaderland*, waarschijnlijk van zijn politieke correspondent:

> ‘Overmorgen is het twee jaar geleden, dat de Place de la Concorde des avonds in lichter laaie kwam te staan. Omgesmeten motorbussen waren in brand gestoken. Van het kamergebouw uit, waar Daladier een bij voorbaat verloren stelling verdedigde, zag men in dien gloed een don-

> kere massa ontzind heen en weer zwalpen. Het liep tegen achten, toen de eerste droge knallen werden gehoord. Van de brug in de as van de Madeleine werd met scherp in den hoop geschoten. Aan den overkant van het water zag men het licht ketsen in de helmen van dravende ruiters. Van het schoksgewijs ten deele schoongeveegde en dan weer door betoogers overspoelde plein drong het in halen klimmende en verzwakkende, verwarde gedruisch van een in panischen schrik geraakte en zich in blinde woede verstijvenden drom. En over dit doffe, door schelle kreten beheerschte tumult flitsen van filmoperateurs. Er vielen 23 dooden en 800 gewonden.'[62]

Alleen door fouten en verkeerde tactische beslissingen werd deze geconcerteerde aanval op de Assemblée Nationale niet met succes bekroond.[63] De volgende dag werd Daladier door de zwakke president Lebrun geadviseerd om af te treden. Gaston Doumergue, die president was geweest van 1924 tot 1931, werd van stal gehaald om een kabinet van nationale eenheid te vormen. Dit kabinet zou slechts tot november 1934 standhouden.

Op 9 februari 1934 leidde een grote tegenbetoging van de communisten op de place de la République tot een ernstig oproer waarbij vier doden vielen. De stemming in heel Parijs was koortsachtig. Die koorts had ook Du Perron te pakken: hij maakte met zijn Franse vrienden afspraken in cafés om het laatste nieuws te horen, gaf Greshoff zijn laatste wil door voor het geval Bep en hij werden getroffen door een verdwaalde kogel. Apolitiek als hij was, bracht hij de chaos van elkaar bestrijdende bewegingen samen onder de noemer 'de smeerlapperij'. Dit was ook de titel van een Parijs dagboek dat hij sinds begin februari bijhield. Zelf voelde hij zich bij al dit geweld dat over de stad heenspoelde 'een laffe, nuttelooze bourgeois'.[64]

Voor 12 februari was door de vakbond CGTU en de Parti Communiste Français een algemene staking afgekondigd, waarbij de socialisten en hun vakbond de CGT zich aansloten. Samen met de Malraux' en de Pia's liepen Bep en Eddy du Perron mee met de communisten die zich vanuit het centrum naar de place de la Nation begaven, waar de demonstratie zou plaatsvinden. Onderweg kwamen ze de socialisten van Léon Blum tegen; er hing even een spanning in de lucht, maar een confrontatie bleef uit. Op de place de la Nation was er sprake van een massale linkse verbroedering, een voorproefje van de latere Volksfrontregering.[65] Du Perron had er nu wel een beetje genoeg van: zijn overheersende gevoel was: 'je n'en suis pas!' (ik hoor er niet bij!). Hij verduidelijkte dit aan Ter Braak: 'Het gaat

niet om "partijkiezen" voor mij, (tusschen communisme en fascisme, rechts of links,) dat is duidelijk; maar om me te verdedigen tegen alles wat collectivistische dictatuur is.' Direct daarop liet hij volgen: 'Kunnen wij in Holland niet iets op touw zetten, zoolang het nog tijd is?'[66]

Als kritische intellectueel wilde Du Perron zich tot het uiterste verzetten tegen 'de smeerlapperij', die in dit geval kwam van de 'ordelievende bourgeoisie'. Zonder precies de ideologische nuances te onderscheiden in de wirwar van betogingen en contrabetogingen, noteerde hij zijn bevindingen. Deze zijn grotendeels terechtgekomen in het slothoofdstuk van *Het land van herkomst*, daar waar zijn dagboek wordt 'overstroomd' door de werkelijkheid van de krant.

Eindnoten:

1 Vgl. *Brieven* IV, p. 53, 203 (23-2 en 20-6-1933 aan H. Mayer resp. F.E.A. Batten).
2 *Bw* II, p. 294-295 (28-1-1934 aan TB).
3 De Vries, 'Proefbalans 1934'. In een brief aan mij van 16-12-1992 schrijft De Vries: 'Mijn controverse met Du Perron en Ter Braak, die ik nu nog steeds beschouw als te hoog aangeslagen, aan intellectuële waanwijsheid lijdende auteurs, duurt eigenlijk voort tot vandaag. Ik heb n.a.v. Du Perrons *Land van herkomst* een milde beoordeling geschreven in de Kroniek van Kunst en Kultuur, maar ik acht hem enorm overschat, en hij leeft vooral voort in het zicht van nagekomen Forumfans.'
4 *Bw* II, p. 199, 112 (25-10 en 21-7-1933 aan DP).
5 *Bw* II, p. 140 (3-9-1933 aan DP).
6 *Bw* I, p. 184 (12-4-1932 aan TB), *Bw* II, p. 234, 159 (23-11 en 22-9-1933).
7 *Brieven* IV, p. 262-263 (21-8-1933 aan F.E.A. Batten). Zie noot: 'Batten zou door het tonen van gunstige besprekingen bewerken dat DP's werk werd aangekocht.'
8 *Brieven* IV, p. 90, 256 (30-3 en 13-8-1933 aan resp. F. Hellens en A.A.M. Stols).
9 'Holländische Literatur'. Dit artikel is in een Nederlandse vertaling van Ruth Wolf opgenomen in: *Die Sammlung. Een bloemlezing uit het emigranten-maandblad dat van september 1933 tot augustus 1935 onder redactie van Klaus Mann bij Querido Verlag is verschenen, gekozen door Gerda Meijerink, met een inleiding van F.H. Landshoff*, Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V. 1983, p. 110-120. De oorspronkelijke tekst van DP kon niet worden achterhaald.
10 Dat Du Perrons autocratisch individualisme valt terug te voeren op zijn koloniale achtergrond is breed uitgemeten door Materman (*Menno ter Braak en het dramaturgisch perspectief*, p. 67-68), Hanssen (*Sterven als een polemist*, p. 229) en mijzelf (*Indische jaren van E. du Perron*, p. 35-36), maar het is van belang te constateren dat hij ook in zijn eigen koloniale omgeving een buitenbeentje was.
11 *Bw* II, p. 82 (15-6-1933).
12 In 2001 stond het voormalige hotel nog op 3 rue Marcel Allégot, maar er was een afbraakvergunning gegeven. Zie: Bulhof, 'Wandelingen door Parijs: mei 2001', p. 3-4.
13 Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 142, 146, 180.
14 Ter Braak, *Vw* 3, p. 164-165, 157.
15 *Bw* II, p. 99 (7-7-1933).
16 Du Perrons afkeer van het burgerdom kwam voort uit een dichterlijk verzet tegen alles wat gevestigde autoriteit heette. Hoewel Ter Braak elementen van dit verzet met DP deelde, waren diens heroïsche gebaren hem van meet af aan antipathiek geweest. Vgl. Borsboom, *Menno ter Braak. Onpersoonlijk nihilisme en nihilistische persoonlijkheid*, p. 92: 'Als in *Forum* een anti-burgerlijkheid à la Multatuli en Slauerhoff wordt verheerlijkt, is het de vraag of hij er wel met zijn gedachten bij is. Niet hij, maar Du Perron vertegenwoordigt vooral de strijd tegen de

conventie, die door Ter Braak hoofdzakelijk gestreden wordt met het oog op de hoogmoed waarmee de conventie zich als het alleenzaligmakende laat gelden.'

17 *Bw* II, p. 122-123 (26-7-1933). Dat Ter Braaks geniebegrip niet deugde, werd volgens DP ook bewezen door de appreciatie van Bouws. Zie ook: *De smalle mens*, p. 219, *Vw* II, p. 650-651: 'De dikke ijdeltuit B. [...] heeft zich ijlings geworpen op de *Politicus* om daar de rechtvaardiging van zijn soort in te zoeken.'

18 *Bw* II, p. 127-128 (30-7-1933).

19 *De smalle mens*, p. 215-221; *Vw* II, p. 646-652. In het begin van het verslag mengen ook A[nt] en E[lisabeth] zich in de discussie, en later, bij Malraux thuis, diens vrouw C[lara].

20 Zie de raillerende weergave daarvan in: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 183-184.

21 *Bw* II, p. 248 (28-11-1933).

22 *Bw* II, p. 253-254 (1-12-1933).

23 Bijvoorbeeld: 'Een prachtig streven, om den aard en den zin van ālles te bepalen! [in *La condition humaine*] - een streven dat echter slechts dan aanspraak heeft op onze volle waardeering wanneer het gegeven antwoord volkomen wel overwogen, veelzijdig diepgaande en waardig genoemd mag worden.' Du Perrons reactie: 'Written in dejection'. Eerste publicatie in: *Forum*, jrg. 2, nr. 11, november 1933, p. 797-809. Enigszins uitgebreid in: *De smalle mens*, p. 222-233; *Vw* II, p. 653-665.

24 D.A.M. Binnendijk aan M. ter Braak, 8-11-1933; Ter Braak aan Binnendijk, 9-11-1933 (coll. LM). Ter Braak schreef ook: 'Ant was het eens over de belachelijkheid van de "literaire defaecatie".' Greshoff daarentegen had DP op 24-9-1933 geschreven: 'Ik kan begrijpen dat je des duivels bent over Johannes Zielmooij.' (Coll. LM.)

25 *De smalle mens*, p. 234-258; *Vw* II, p. 679-705.

26 Albert Kuyle (ps. van Louis Kuitenbrouwer, 1904-1958) was in het najaar van 1933 samen met zijn broer Henk Kuitenbrouwer (1900-1974) door Van Duinkerken uit de redactie van *De Gemeenschap* gemanoeuvreerd. Engelman, die einde 1930 uit de redactie was gestapt, had zich in 1933 zeer beijverd voor een reorganisatie van *De Vrije Bladen*, maar het uittreden van de gebroeders Kuitenbrouwer bewoog hem om terug te keren naar *De Gemeenschap*, waarvan hij m.i.v. januari 1934 redacteur werd. Op 22-11-1933 schrijft Engelman aan Victor van Vriesland, dat Van Duinkerken eindelijk is opgetreden tegen Kuyle c.s. Na deze gelukte 'coup d'état' kon hij zich niet onttrekken aan zijn 'plicht hier aan mee te werken'. De gebroeders Kuitenbrouwer richtten *De Nieuwe Gemeenschap* op, dat vanaf de tweede jaargang racistische tendenzen begon te vertonen, wat voor A. den Doolaard en Gabriël Smit reden was om op te stappen. Zie ook: Bijvoet et al. (red.), *De Gemeenschap*, p. 60-63.

27 Coll. Krijn ter Braak, Muiderberg.

28 Ter Braak had zijn *Politicus zonder partij* opgedragen aan E. du Perron en Elisabeth du Perron-de Roos!

29 *Brieven* IV, p. 311 (25-9-1933 aan H. Marsman).

30 Van Vliet (ed.), *Tussen twee generaties*, p. 159 (14-7-1934 aan H. Marsman). Holst schrijft dat het boek stukken bevat 'die hem geven in volle kracht en uiterste consequentie, en in een mate van scherpzinnigheid dat ik er bij niet meer naar diepzinnigheid vraag'.

31 Vgl. Dominique Desanti, *Drieu la Rochelle. Le séducteur mystifié*, Paris: Flammarion 1978, p. 190, 232, 253. Volgens Desanti maakte Drieu zijn keuze voor het fascisme onder indruk van de gebeurtenissen van februari 1934. Voor Du Perron hebben deze juist een radicaliserend effect naar links gehad.

32 Vgl. H.W. von der Dunk, 'Menno ter Braak, Thomas Mann, burger en democratie'. Lezing Ter Braak-dag in Eibergen, 2001. Over de relatie Du Perron-Drieu lees het verhelderende artikel van Em. Kummer, 'Drieu la Rochelle en Du Perron'.

33 Vgl. Van Oudvorst, *Menno ter Braak als woordvoerder van de intellektuelen*, p. 138.

34 D.A.M. Binnendijk aan M. ter Braak, 8-11-1933; Ter Braak aan Binnendijk, 9-11-1933 (coll. LM). Op 10-3-1930 schreef Bloem, naar aanleiding van de Barmat-affaire, aan Engelman 'het meer dan ergerlijk' te vinden, 'dat Hollandsche arbeiders door hun "leiders" onder het mom van hen tegen het altijd nog betrekkelijk honorabele Hollandsche "kapitalisme" te verdedigen, worden opgeofferd aan het vuilste kapitalisme, dat er is, dat van den modernen Joodschen zwendelaar'. Op 25-11-1928 rapporteerde Marsman aan Engelman over een logeerpartij bij Bloem, waar 'verwoed geboomd' was: 'vooral de "rooien", en "joden" en "jodengenooten" moeten het ontgelden. En van B.'s kant buitendien nog de "nieuwlichters".' Zie: Goedegebuure, *Op zoek naar een bezield verband*, p. 214.

35 H.A. Gomperts heeft in zijn postuum gepubliceerde boek *Een kern van waarheid* het 'intellectueel antisemitisme' bij Nietzsche en Ter Braak aan de kaak willen stellen. Hierop is door de kritiek overwegend negatief gereageerd. Gomperts heeft willen afrekenen met zijn leermeester en draaft daarbij behoorlijk door. Zo verzuimt hij Ter Braak in de context van zijn tijd te plaatsen en ziet hij voorbij aan Ter Braaks artikel 'Antisemitisme in rok' (maart 1939), waarin deze het antisemitisme 'een der gevaarlijkste verschijnselen van onze tijd' noemt, 'een van de grootste vijanden [...] der *menselijke waardigheid*', getuigend van een 'plebejische mentaliteit'. Zie: Hans Anten, 'Gomperts en Ter Braak', in: *NRC-Handelsblad*, 21-4-2000.

36 H.W. von der Dunk, 'Menno ter Braak, Thomas Mann, burger en democratie', die als volgt verder gaat: 'Wie hier in de joden een apart, in velerlei opzicht onaangenaam slag medemensen zag, werd daarom nog niet onmiddellijk als advocaat of gangmaker van dwangmaatregelen en gewelddadigheden beschouwd die immers voor een beschaafd mens onder zijn stand waren. Noch beschouwde de betreffende zich zelf zo.' Voor de Franse situatie inzake het antisemitisme zie: Weber, *The hollow years*, p. 102-110.

37 Zie: René Marres, 'H.A. Gomperts op het oorlogspad', p. 93; *Bw* II, p. 55 (23-5-1933 aan DP).

38 'Tegen de politieagent'. In 1973 verscheen bij Van Gennep in Amsterdam een volledige reprint van *Links richten* (dat maar één jaargang beleefde), met een nawoord van Martin Mooij.

39 Jacques Gans aan DP, 3-5-1933 (coll. Willem Maas).

40 Zie: Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 311-312.

41 Goedegebuure, *Zee, berg, rivier*, p. 267-274. Op 27-12-1934 schreef J.C. Bloem aan de bekeerde Marsman, dat diens afkeer van Hitler-Duitsland nog niet pleitte tegen de beginselen van het fascisme. Moffen waren nu eenmaal moffen. Zie: Slijper (ed.), *J.C. Bloem en H. Marsman*, p. 23. Marsmans artikel bleef overigens ongeschreven.

42 Zie: P. Brachin, 'Jan Greshoffs politieke houding, speciaal m.b.t. de "Action Française"'. In: *Spiegel der Letteren*, jrg. 20, nr. 3, 1978, p. 178-187.

43 Zie bijvoorbeeld: *Brieven* IV, p. 83-84 (25-3-1933 aan J. Greshoff).

44 *Brieven* IV, p. 289-290 (14-9-1933 aan J. Greshoff). DP stelt een andere schikking voor, waardoor Greshoffs verontwaardiging over de smeerlapperij als een climax aan het einde komt. Klaarblijkelijk heeft Greshoff dit advies opgevolgd. Zie: Greshoff, *Verzamelde gedichten 1907-1967*, p. 153-160.

45 Vgl. *Brieven* IV, p. 169-170 (23 of 30-5-1933 aan J. Greshoff).

46 In zijn in noot 32 aangehaalde artikel zegt Em. Kummer geboeid te zijn door Du Perrons tragiek en dilemma's, maar zijn conclusie aan het einde (p. 195) luidt, dat DP 'ideologisch niet opgewassen [was] tegen een crisisperiode waarin van intellektuelen zoals hij het uiterste gevergd werd'. Ik meen dat Du Perrons optreden als initiatiefnemer van het Comité van Waakzaamheid en zijn stellingname in Indië in de jaren 1936-1939 deze conclusie logenstraffen. Du Perrons dromen van Tahiti en Perzië was een psychische behoefte, maar het verhinderde hem niet om alert te blijven en metterdaad werkzaam te zijn als antifascist.

47 *Vw* VI, p. 63-65 (verschenen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 8-2-1933). Volgens Claire Daudin, in *Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle*, p. 729-731, ging de antidemocraat Maulnier in 1935 een extremistische kant op, als medewerker van *Je suis partout*, maar zijn trouw aan Maurras en zijn au fond 'intellectuele aristocratie' deden hem op de rand van de afgrond terugdeinzen voor het volgen van de fascist Robert Brasillach.

48 'Cahier de Revendications', in: *NRF* 39, december 1932, p. 801-845. Naast Maulnier kwamen onder meer Denis de Rougemont, Robert Aron en Paul Nizan aan het woord. Zie ook: *Bw* I, p. 533 (noot bij brief 304). Drie maanden eerder, in de *NRF* van oktober 1932, had Gide zijn overgang tot het communisme beleden.

49 *Brieven* IV, p. 164 (20-5-1933 aan J. van Nijlen); *Bw* II, p. 52 (18-5-1933 aan TB).

50 *Brieven* IV, p. 156 (12-5-1933 aan J. Greshoff).

51 Idem, p. 169 (23 of 30-5-1933 aan J. Greshoff).

52 *De smalle mens*, p. 214; *Vw* II, p. 645.

53 Malraux zou later zelf schrijven dat er sprake was van 'een soort van held in wie zich met elkaar verenigen aanleg tot de actie, cultuur en luciditeit'. Zie: Picon, *Malraux par lui-même*, p. 13.

54 Elisabeth de Roos, bespreking van: André Malraux, *La condition humaine*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 8-6-1933.

55 Vgl. *Bw* II, p. 63-66 (4-6-1933).

56 Zoals Malraux zelf schreef over de helden van Aeschylus, Shakespeare, Dostojevski en Stendhal. Zie: Picon, *Malraux par lui-même*, p. 41.

57 *Brieven* IV, p. 262 (21-8-1933 aan F.E.A. Batten en R.A.J. van Lier).

58 *Het Vaderland*, 9-1-1934: ‘Uit het leven van Stawisky. Politieke sensatie en romaneske avonturen’.
59 Zie de gedetailleerde bespreking (in verband met *Hlvh*) door Francis Bulhof: ‘Wandelingen door Parijs: februari 1934’. Zie ook: Weber, *The hollow years*, p. 133-144; Berstein, *La France des années 30*, p. 59-61; 69-77; Cobban, *A history of modern France, volume 2: 1799-1945*, p. 289-291.
60 Bulhof, ‘Wandelingen door Parijs: februari 1934’, p. 26.
61 *Brieven* IV, p. 444 (10-2-1934 aan J. Greshoff).
62 *Het Vaderland*, 6-2-1936: ‘Heden de onlusten op de Place de la Concorde herdacht. Men verwacht, dat de dag kalm verloopt; rechts heeft zich blijkbaar voorgenomen rustig te blijven. 6 Februari 1934 een keerpunt in Frankrijks binnenl. politiek.’ De auteur van dit stuk heeft het over 23 doden; Eugen Weber spreekt van 15 doden. Het door Bulhof geciteerde boek van Pierre Pellissier, 6 *février 1934: La République en flammes* (Paris: Perrin 2000) komt op grond van recent onderzoek op een getal van 19.
63 Bulhof, ‘Wandelingen door Parijs: februari 1934’, p. 26-28.
64 *Bw* II, p. 301, 313 (1-2-1934 aan TB en 6-2-1934 aan DP); *Brieven* IV, p. 443, 445 (10-2-1934 aan J. Greshoff). Ter Braak ried hem de titel ‘De smeerlapperij’ af omdat die te rellerig klonk. Het Parijse dagboek ligt aan de basis van het slothoofdstuk van *Hlvh.*
65 Vgl. Bulhof, ‘Wandelingen door Parijs: februari 1934’, p. 28.
66 *Bw* II, p. 324 (15-2-1934).

IX
De marges van het leven
1933-1936

Hoofdstuk 36
De Eiffeltoren en de vulkaan

Parijse brieven

Het wonen in Bellevue, en vanaf december 1933 in Parijs zelf, gaf het bestaan van Eddy en Bep du Perron een nieuwe dimensie. Zij moesten voorzichtig zijn met hun bestedingen, maar daar stond tegenover dat ze door Beps werk als correspondent een bredere kijk kregen op de Franse samenleving en de Franse cultuur. Soms opent een alinea in een van Beps Parijse brieven een venster op hun leven van alledag. Steevast terugkerende onderwerpen zijn theater- en balletvoorstellingen, de jaarlijkse bekendmaking van de Franse literaire prijzen en allerlei tentoonstellingen op het gebied van de schilderkunst, de binnenhuisarchitectuur, gobelins en wat dies meer zij. Maar ook geruchtmakende maatschappelijke en politieke gebeurtenissen komen aan de orde, evenals sfeerbeschrijvingen van Parijs in de zomer, als er maar weinig te beleven valt.[1]

Het is niet zeker of Eddy du Perron zijn vrouw heeft vergezeld naar alle voorstellingen waarover zij schreef. Vaak ademen haar Parijse brieven een wij-sfeer, soms waren ze ook door beiden geschreven of had Eddy enkele zinnetjes toegevoegd. Als voormalig toneelrecensente schrijft Elisabeth de Roos met veel kennis van zaken over theatervoorstellingen, maar op de meeste heeft ze wel wat aan te merken, soms zelfs bijzonder veel. Evenals haar echtgenoot was zij toneel gaan zien als een vorm van prostitutie: om het publiek te behagen wordt er een vervalste wereld op de planken gebracht.

Ook het theatermilieu op zichzelf - ‘deze eigenlijk zoo afgezaagde wereld van coulissengeheimen’ - kon Elisabeth de Roos niet bekoren.[2] Zij was rechtlijniger dan haar echtgenoot, die in de toneeldialoog nog veel aantrekkelijks vond en een toneelstuk als tekst wel kon waarderen. Zij ‘verbood’ hem zelfs om ooit nog een toneelstuk te schrijven.[3] Het is opmerkelijk dat een van de toneelvoorstellingen door Du Perron is verslagen, namelijk het stuk *Milmort* van de Luikse schrijver Paul Demasy. Hij vond het als actueel zedendrama zeer genietbaar.[4]

In zekere zin was Parijs één groot toneel, waarin de Du Perrons als toeschouwers rondliepen. Hierin verschilden ze niet van de meeste geboren Parijzenaars. Zo werd de Stavisky-affaire op de voet gevolgd door ‘het heele krantenlezende publiek’, dat ‘gedurende enkele weken’ was veranderd ‘in theater-toeschouwers, met precies dezelfde geheime sympathie voor den twijfelachtigen “held” en dezelfde moreele commentaren in de pauze’.[5]

Elisabeth de Roos schrijft met veel humor over de mondaine genoegens van de hoofdstad zoals de paardenrennen en de verplichte sociale evenementen. Volgens haar valt het niet mee om ‘mondaine vrouw’ te zijn in Parijs: zij ‘moet eenerzijds haar huid in de tint houden die het best bij haar avondtoilet past, maar anderzijds diezelfde huid er ook al op voorbereiden om weldra de zon en de zeelucht zoo profijtelijk mogelijk te ontvangen, zoodat een egaal bronsbruin er zich snel over verspreiden kan’. Verder wordt van haar verwacht dat zij deelneemt aan diners ‘met veel vertoon van mode, en een beetje overprikkeldheid, en kleine venijnige bedenksels’.[6]

Een hoogtepunt in het Parijse bestaan van de Du Perrons was de toekenning van de Prix Goncourt 1933 aan André Malraux voor zijn roman *La condition humaine.* Voor deze speciale gelegenheid - hun vriend werd bekroond! - hebben Bep en Eddy du Perron de Parijse brief voor *Het Vaderland* gezamenlijk geschreven.[7] Vijf van de stemmen waren uitgebracht op Malraux, drie op Charles Braibant, terwijl Béhaine en Nizan er elk één kregen. ‘De uitslag werd met krachtig applaus ontvangen; het eerste, zegt men, in vele jaren.’ André Malraux, aldus de chroniqueurs, ‘vertoont de bizonderheid romans te schrijven van hevige actie en avontuur, en daarnaast een niet alleen universitaire cultuur te vertegenwoordigen, maar een denkkracht, die door weinigen wordt geëvenaard’. Hij ‘heeft de ziel van een revolutionnair en alle sympathie voor het communisme, ook van Moskou, zonder zich daarom aangesloten te hebben bij

de Derde Internationale; hij is een "sympathisant" met een Nietzscheaansche vorming en ondanks alles een anarchistischen, sommigen zeggen: een romantischen, inslag'.

Na de uitslag had Malraux gezegd dat hij, 'ondanks de traditie, die eischt dat een bekroonde auteur verklaart aan iederen lezer te willen behagen, geen misverstand wilde: dat hij in de eerste plaats zijn aandacht gegeven had aan de menschelijke grootheid en dat hij die ditmaal onder de communisten van Sjanghai had gevonden; dat daarom een ieder, voor wie de menschelijke waarde van partij-vooroordeelen afhangt, nu vooruit konden weten of zij zijn boek konden lezen of niet'. Dat Malraux helemaal niet in Sjanghai was geweest, wisten de chroniqueurs toen nog niet. De mythe die Malraux zelf had gecreëerd of in elk geval in stand had gehouden, dat hij 'commissaris van de Kwo-Min-Tang' was geweest en 'als zoodanig dus deel [had genomen] aan de Chineesche revolutie onder de leiding van Borodin', werd ook door zijn vrienden als glorieus wapenfeit geboekstaafd.

Elisabeth de Roos waardeerde de grote variëteit aan musea en tentoonstellingen in Parijs. Zij vond het een groot voordeel dat 'wij hier in Parijs via tentoonstellingen, musea en bibliotheken wandelingen door de eeuwen kunnen ondernemen, die onzen dag volstrekt niet op een al te onnatuurlijke wijze onderbreken'.[8] Zij genoot van tentoonstellingen die waren gewijd aan één oeuvre, maar ze had het bepaald niet begrepen op bekende kunstpaleizen zoals het Louvre en het Grand Palais, waar het in de schaars verwarmde zalen bar koud kon zijn. Bovendien had men de gewoonte om veel te veel schilderijen op te hangen.

Ook in de Salon des Indépendants was er een overdaad die afbreuk deed aan de totaalindruk: 'In de eerste zalen studeert men nog aandachtig; men weet wel wat zulke "salons" waard zijn en hoe ieder talent, dat zijn hoofd opsteekt, nog begraven wordt door de rest van de probeersels, maar het engeltje der rechtvaardigheid dwingt tot speuren. Langzamerhand valt dit gevoel weg: men voelt zichzelf verdrinken onder de overmacht van kleuren, waaronder zooveel schetterende; men zoekt dus naar een algemeenen indruk. [...] Wat op de meest knallende wijze wordt bewezen in deze cacophonie van tegen elkaar inschreeuwende kleuren, is de geringheid van talent.'[9]

Tot overmaat van ramp faalde ook in deze salon de verwarming: 'Wij krijgen het hoe langer hoe kouder, deze kunst verwarmt niet en de groote kachels, die er inderdaad staan, ook niet. De temperatuur is niet merkbaar

méér boven nul dan op denboulevard.' Zo dwaalde Elisabeth de Roos (en misschien haar echtgenoot mét haar) door wel drieënveertig koude zalen, waar de schilderijen die zij wist te appreciëren verdronken in een hopeloos teveel.

Voor buitenlandse kunstenaars, zoals John Buckland Wright, bestond de mogelijkheid zich te manifesteren op de Salon des Surindépendants. Ondanks het feit dat de economische crisis vreemdelingenhaat en wantrouwen had aangewakkerd, bleef Parijs op dit punt gastvrij: 'wie er woont is Parijzenaar, en dat is in de kunstwereld een nationaliteit op zichzelf'. Daar stond tegenover dat de schilders het moeilijk hadden. Er waren tragische gevallen bij, zoals de schilder die zelfmoord pleegde omdat hij zijn gezin niet meer kon onderhouden.[10]

Voor schilders in Nederland was de situatie overigens niet veel beter. Op een klacht van Willink over de moeilijke tijden, antwoordde Du Perron dat Parijs geen alternatief bood: 'De holl. schilders die hier wonen en exposeeren zooals het uitkomt, klagen steen en been, fransche schilders komen ook van honger om. [...] Ik spreek hier soms ook duitsche kunstenaars, die heelemaal aan het crepeeren toe zijn.'[11] Deze alarmerende situatie bracht in 1934 het stadsbestuur ertoe om schilders die tien jaar of meer in Parijs verbleven in aanmerking te laten komen voor ondersteuning van staatswege.[12] Al eerder had de stad Parijs tien miljoen frank vrijgemaakt om de kunstenaars en intellectuelen te steunen, maar hiervan was driekwart terechtgekomen bij de ondernemers.[13] Het was hoe dan ook moeilijk om als buitenlander een menswaardig bestaan op te bouwen in het dure Frankrijk, dat van de ene crisis in de andere viel.

Ook Bep en Eddy du Perron waren gedwongen het zuinig aan te doen. In de Parijse brieven zien we hen zwerven door 'dat schilderachtige en doolhofachtige wijkje om de oude kerk Saint-Séverin, achter de Boul' Mich''. Ze gaan er graag heen, want de maaltijden zijn er goedkoop, met name in de vele Oost-Europese restaurants.[14]

> 'En het is er gezellig; men voelt er zich thuis, en het zangerige melancholieke Russisch klinkt er aan alle kanten in de gesprekken over en weer tusschen de menschen van het restaurant en de bezoekers, want maar al te vaak zijn zij allen in hetzelfde vaarwater: verarmde réfugiés, die zich met een bewonderenswaardig aanpassingsvermogen een nieuw bestaan hebben geschapen. Men hoeft niet zoo romantisch te zijn om in iederen taxi-chauffeur met een vreemd accent

> een voormalige Russische grootvorst te zien, om geboeid te zijn door hun lot.'[15]

Russische emigranten

Het leven in de metropool kreeg mede kleur door het grote aantal emigranten die om politieke redenen hun land van herkomst hadden verlaten. De eerste golf bestond uit Russen die gevlucht waren voor de Russische revolutie; een tweede golf politieke vluchtelingen kwam uit Duitsland en Italië, in aantallen aanzwellend in de Parijse jaren van Bep en Eddy du Perron. Op een van hun wandelingen kwamen ze een oude Russische vrouw tegen:

> 'Wij kwamen onlangs in een van de dorpen, vlak buiten Parijs, een oud vrouwtje achterop dat ons, toen wij het voorbijliepen aanriep en vroeg of wij soms Russen waren. Toen wij zeiden Hollanders, stelde het feit, dat wij ook vreemdelingen waren haar toch blijkbaar op haar gemak, en zij begon met haar Russisch accent een charmante conversatie, vertelde, dat zij Holland niet kende, hoewel zij in haar jeugd toch zooveel gereisd had; een tijdlang had zij als tolk in Constantinopel geleefd. En nu woonde zij in Versailles en kwam af en toe haar oude broodkorsten brengen aan de honden van den "Groothertog" (inderdaad woont er een van de Russische Groothertogen in dat dorp buiten Parijs), en kreeg daarvoor dan een maal en wat betaling voor zij weer terugging. Maar zij was heelemaal komen loopen, zei zij, en als zij nu een treinkaartje voor de terugreis of een paar franken toevallig op den grond vond, zou zij ze niet laten liggen. "Vroeger dacht ik dat men heel eerlijk moest zijn, maar zoo streng ben ik nu niet meer." Zij had een vervallen maar intelligent gezicht, en nam wat wij haar aanboden voor de terugreis met gratie aan.'[16]

Elisabeth de Roos schrijft met bewondering over het aanpassingsvermogen en de moed van de Russische emigranten. Veel van hen hadden een plaatsje veroverd in het modevak. Zo ligt er tussen de Tuilerieën en de Opera 'een heel stadsgedeelte, dat letterlijk mode ademt en uitstraalt'. Ook weet de chroniqueuse dat er in de kleedkamers van de mannequins 'dezelfde atmosfeer' heerst 'als achter de coulissen van een revuetheater, en in de zaal een gespannen, zenuwachtige stemming'.[17]

Twee maanden na verschijning van deze Parijse brief kwamen Bep en Eddy du Perron in een nieuwe fase van hun Franse bestaan, die hen in wel zeer nauw contact bracht met Russische émigrés. In Bellevue hadden ze boven hun stand geleefd, maar ze konden wegens hun huurcontract niet eerder vertrekken dan oktober 1933. Na een verblijf van anderhalve maand in een hotel aan de Bretonse noordkust vestigden zij zich op 1 december 1933 op een gemeubileerde huurkamer in het zestiende arrondissement van Parijs, 19 rue de l'Yvette, bij de familie Nossovitch, afkomstig uit Wit-Rusland. De woning van deze emigrantenfamilie maakte deel uit van een appartementengebouw in een stille straat van de buitenwijk Auteuil, dichtbij het Bois de Boulogne. Samen met de aangrenzende wijk Passy was Auteuil de buurt voor de 'witte' beau monde.[18] Du Perron schreef Ter Braak hoe de kennismaking met de familie was verlopen:

> 'Zoodra wij aankwamen hebben we in de Russische huiskamer gezeten, met den heer ex-senator, 70 jaar oud + puntbaardje, tegenover ons. Mevrouw is zoo lief als iedere eenvoudigwillende toch echt Haagsche dame zou kunnen zijn. Vanmorgen kregen we van haar een uittreksel uit het register der familie-misère. De echtgenoot is procureur-generaal geweest aan het Hooggerechtshof daarginds, en dus door de bolsjewieken bijna opgehangen. "Nous sommes des réfugiés classiques". Dochter is thans mannequin, zoon eerst taxi-chauffeur, nu alweer opgeklommen, dank zij Fransche vrouw + Fransche naturalisatie, tot vliegerofficier. De ex-senator kan niets meer doen, hij is jichtig en vroeger was hij toch een van de eerste oratoren van Rusland. De jicht is nu zéér merkbaar, vooral aan de oratorentong. Alles bij elkaar toch heel touchant, als alles wat "vervallen" is.'[19]

Er bestond een zekere verwantschap tussen Du Perron, die binnen enkele jaren status en geld had verloren, en deze voorname Russische émigrés, die behoorden tot de klasse *blancs dans la dèche*: berooide witten. Maar hoe boeiend zij misschien ook waren voor een schrijver, de verhalen van mijnheer en mevrouw werden Du Perron algauw te veel. Bovendien was het huis gehorig en de kamer niet erg vrij. Ook Bep was erg terneergeslagen.[20] Op een dag, toen ze naar Bellevue waren om een koffer op te halen, was de postbode langs geweest met een langverwachte postwissel van 270 frank, maar bij afwezigheid van degenen voor wie de wissel bestemd was, had hij hem weer meegenomen. Na thuiskomst ging Du Perron direct naar het postkantoor, waar hij te horen kreeg dat hij de volgende

dag moest terugkomen. Op dezelfde dag was er een Sinterklaaspakket van Ter Braak bezorgd, waarvoor mevrouw Nossovitch tien frank aan inklaringskosten had moeten betalen. Du Perron voelde zich zeer bezwaard dat hij haar niet meteen die tien frank kon terugbetalen. Ook de eerste maand huur à driehonderd frank had hij nog niet kunnen voldoen.[21] Een bitter gelag voor het herenzoontje.

Mevrouw Nossovitch, hoe berooid ook, of misschien wel daarom, was erg inschikkelijk. Ondanks de herrie en stoornis in het huis groeide er een vriendschappelijke verhouding tussen de Du Perrons en de familie. Mevrouw had haar man gered uit de handen der bolsjewieken, maar haar natuurlijke opgewektheid stond haar niet toe die episode uit hun leven te dramatiseren. Wel vervulde het haar met zorg dat ze het misschien financieel niet zouden bolwerken in Parijs. Hun enige alternatief was dan om naar Servië te gaan, waar haar getrouwde dochter woonde. Maar dat deed ze liever niet, want ze vond de Serviërs toch niet erg gecultiveerd. Het waren weliswaar grote krijgslieden, maar eigenlijk toch apen. Zij illustreerde dit met een anekdote over een jongmeisje dat een dans weigerde aan een officier. De officier werd zo boos, dat hij haar een oorvijg gaf. Het meisje werd verwijderd wegens belediging van het leger, maar toen haar broer, die ook officier was, van het schandaal hoorde, sloeg hij haar zó hard dat ze drie weken op bed moest blijven liggen.

Du Perron verwerkte dit verhaal tot een panopticum voor *Forum*, onder de titel 'Volkenkundige bijdrage', speciaal 'ten behoeve van de vele Nederlanders die tegenwoordig zo dol zijn op sterke en gezonde rassen'.[22] In het daaropvolgende nummer van *Forum* diste hij nog een Servische anekdote op van mevrouw Nossovitch, die in gruwelijkheid de vorige overtrof. Hij gaf zijn navertelling deze moraal mee: 'In het Derde Rijk zou het vertellen van dergelijke dingen al krachtdadig gestraft zijn als "verspreiding" van *Greuelmärchen.* Mijn bedoeling hier, is het te geven als een bescheiden staal van de misschien ook voor ons komende vorm van heroïsme.'[23] De tellurische verdwazing had ook Nederland al aangetast.

Een duurzame relatie bouwden Bep en Eddy du Perron op met de dochter des huizes, Sofka Nossovitch. Zij werd op haar zeventiende verpleegster in het Witte Leger onder Wrangel, dat in 1920 definitief werd verslagen bij de Krim. Zij deed er tyfus op en werd half doof. In Frankrijk was zij een tijdlang mannequin bij de bekende couturier Patou, maar omdat ze tuberculeus werd kon ze niet goed meer werken. Op het moment dat de Hollandse huurders in haar leven kwamen, had zij een baantje als juf-

frouw van de vestiaire in een bioscoop.[24] Du Perron wilde de praatgrage Sofka helpen door haar herinneringen te publiceren. Dit is ook gebeurd, in een artikel waaronder de naam 'Sofka Peroff' staat.[25] Verder heeft Elisabeth de Roos een van haar Parijse brieven gewijd aan het modevak en in 1949 Sofka's herinneringen aan haar grootmoeder gepubliceerd in het tijdschrift *Libertinage.*[26] In deze brief stelt Elisabeth de Roos haar 'zegsvrouw' voor als 'een jonge Russische vrouw, een van de vele, die hier in haar levensonderhoud voorzien op een manier, waarvoor haar opvoeding haar allerminst had voorbereid'. Sofka had een boekje opengedaan over de jaloezie onder de mannequins. Toch heerste in 'dit cynische milieu' een bijgelovig respect voor de 'echte liefde, die overigens altijd met veel smarten gepaard gaat, want de keuze, verzekerde onze zegsvrouw, is altijd ongelukkig'.

Sofka Nossovitch was als een van die bezeten personages uit een roman van Dostojevski, die zij ook werkelijk beschouwde als de allergrootste schrijver. Al kettingrokend kon zij tot diep in de nacht praten over politiek en literatuur: gepassioneerde gesprekken van een open persoonlijkheid, met 'een intelligentie die in de eerste plaats het menselijke zoekt'. Zij stond zeer kritisch tegenover de geslotenheid en het conservatisme van haar eigen milieu.[27] Eddy du Perron was gefascineerd door de verhalen van moeder en dochter Nossovitch. Elke snipper herinnering noteerde hij, mede met het oog op zijn geplande verhalenreeks De Onzekeren. In deze aantekeningen is er sprake van 'Mevr. N.' en 'Mevr. N. jeune'. Mevr. N. jeune wordt als volgt geportretteerd:

> 'Zij heeft een *rechte* manier van kijken, van de hand geven. Een vrouw met ziel, Stendhal zou haar naar zijn zin gevonden hebben. Verschil met moeder, die *charmant* is, kleine vrouwelijke gestes. *Zij* nerveus, moedig, enthousiast maar "cynies" - tegen haar vader: schei uit met al die romantiek, je zegt frases, je antwoordt niet.'

In Du Perrons oorspronkelijke opzet zouden De Onzekeren bestaan uit zeventien verhalen. Volgens een nagelaten schema was 'Sofka' hierin het dertiende verhaal, ingeklemd tussen twee andere Parijse verhalen en gesitueerd in de jaren 1918 en 1928. Du Perrons opzet was een reeks historische novellen te laten culmineren in schetsen waarin hijzelf en personen uit zijn omgeving vermomd zouden optreden. Deze verhalen zouden zich afspelen tegen de achtergrond van het conflict tussen persoonlijkheid en omstandigheden.[28] Vandaar ook Du Perrons fascinatie voor deze Russen,

voor de strijd die ze hadden moeten leveren tegen de omstandigheden, waarbij zijn eigen problemen in het niet vielen. Vier bladzijden schetsmatige notities uit Du Perrons nalatenschap betreffen de ‘Souvenirs van Sofka’, gruwelijke details van de verschrikkingen van de oorlog: ziekten, gebrek, duels, onnoemelijke wreedheden, fusillades, verkrachtingen.

Alexandre Alexeïeff

Bij de familie Nossovitch ontmoetten Eddy en Bep du Perron ook andere Russische émigrés. Een daarvan was prins Nikolaj Alexandrowitsj Obolenski (1900-1979), die op een wandeling ten tijde van de februari-onlusten was neergeknuppeld door een garde mobile.[29] Obolenski's laconieke verslag van zijn wederwaardigheden zet veel kleur bij aan het laatste hoofdstuk van *Het land van herkomst* - en er is niets aan verzonnen.[30]

Een andere Rus, Alexandre Alexeïeff (1901-1982), heeft tot inspiratie gediend voor het romanpersonage Goeraëff, dat Du Perron laat optreden in enkele hoofdstukken die technisch gezien een belangrijke functie hebben. Met hem *begint* de roman: ‘Avond met Goeraëff’ - een hoofdstuk dat pas in mei-juni 1934 werd geschreven. In het Greshoff-exemplaar van *Het land van herkomst* noteert Du Perron dat hij dit eerste hoofdstuk schreef ‘met de bedoeling als een *roman* te beginnen en tegelijk een exposé te geven van ongeveer alle onderwerpen die in het verdere boek zouden worden behandeld’. Hij vervolgt: ‘Goeraëff is geïnspireerd op A. Alexejeff. Ik kende hem weinig, ook toen ik dit hfdst. schreef, vandaar dat hij pittoresker gezien is dan de anderen, en meer opgevoerd als romanpersonage.’[31]

Uiteraard heeft Du Perron ook in het geval van Goeraëff gebruikgemaakt van authentieke gegevens, alleen heeft hij deze romanfiguur veel meer gekneed naar de functie die hij in het boek moest vervullen. Verderop in de roman speelt Goeraëff een prominente rol in het hoofdstuk ‘Tanya-Teresa’, waarin zijn onvervulde liefde voor *femme fatale* Tanya de aanloop vormt tot Ducroo's relaas over zijn hopeloze liefde voor Teresa. Ook komt Goeraëff nog voorbij in hoofdstukken die zijn geïnspireerd op Pia en Malraux, terwijl hij aan het einde van de roman, tijdens de februari-onlusten, opduikt in het café Aux Deux Magots.[32]

Alexeïeff was graficus, boekillustrator en maker van experimentele tekenfilms. Hij was van kleine Russische adel. Zijn vroegste jeugd bracht hij door in Constantinopel, waar zijn vader militair attaché was. Toen deze

op betrekkelijk jonge leeftijd was gestorven, moest Alexeïeff zelf de kost gaan verdienen. Nog voor de revolutie van 1917 trad hij toe tot het cadettencorps van Sint Petersburg, ‘meer uit noodzaak dan uit militaire roeping’. Tijdens de revolutie wist hij niet goed tot welk kamp hij behoorde in het verscheurde Rusland. Op zijn tweeëntwintigste werd hij gewoon matroos. In Parijs aangekomen nam hij alle mogelijke karweitjes aan, zelfs het schoonmaken van grote ketels in de stations. Maar hij ontdekte dat hij andere talenten bezat en ging decors en maquettes maken voor het Théâtre de Pitoëff. Daar ontmoette hij Alexandra (Sacha) Grinevsky, die debuterend actrice was. Zij trouwden met elkaar en kregen een dochter Svetlana. Niet tevreden met zijn weinig lucratieve werk voor Parijse theaters, begon Alexeïeff aan zijn gravures en experimenteerde hij met zijn procédé van de aquatint.[33]

Op een gegeven moment kreeg hij een pneumothorax: als gevolg van het inademen van salpeterzuur, dat hij gebruikte bij het maken van zijn gravures, was zijn long ingeklapt. Hij werd twee jaar verpleegd in een sanatorium in de Pyreneeën. Toen hij zich daarna weer bij zijn gezin voegde, had hij Claire Parker (1910-1981) bij zich, de dochter van een bankier uit Boston met wie hij een relatie was begonnen. Zij was dertien jaar ouder dan Alexeïeffs dochter Svetlana, die vol bewondering naar haar opkeek. Claire was begiftigd met een grote sociale gratie, die haar acceptatie in het gezin vergemakkelijkte. Aan de vooravond van de Duitse inval verliet Alexeïeff Parijs samen met zijn vrouw, dochter en vriendin. Zij trokken naar het zuiden van Frankrijk. In september 1940 zochten zij via Irun en Lissabon een heenkomen naar de Verenigde Staten, waar zij zich in New York vestigden. Daar kwam het tot een vriendschappelijke scheiding tussen Alexeïeff en zijn vrouw en een huwelijk met Claire.[34]

In ‘Avond met Goeraëff’ is ook het verhaal van diens vrouw ‘Sjoera’ en vriendin ‘Harriet’ door het discours gevlochten. Goeraëff wordt neergezet als een man die met groot aplomb allerlei directe vragen stelt en met overrompelende kracht ‘waarheden’ poneert, die Ducroo dwingen tot behoedzaam reageren. Ducroo schrikt terug voor 's mans uitbundige gedrag en fysieke aanrakingen (‘Zijn hand heeft zich op mijn knie gelegd’, ‘ik ben bang dat hij mij omhelzen zal’). Hij verzet zich tegen Goeraëffs overrompelende vlotheid. Zijn optreden maakt hem wantrouwig: het is ‘tè voorkomend, tè spontaan, tè... russies juist’. De grote, diepe Russische ziel: het is het cliché dat constant in de lucht zweeft. Maar ook Goeraëff zelf is zich daarvan bewust. Nu eens roept hij uit: ‘Jij en ik hebben allebei

behoefte aan mystiek!', dan weer zegt hij: 'Ik weet als Rus wat ik van de mystiek denken moet, alle Russen worden idioot als ze daarover beginnen te praten.'[35]

Op Ducroo's vraag 'En je houdt nu van Harriet precies als vroeger van Sjoera?', ontwijkt Goeraëff hem in een algemene stelling, die erop neerkomt dat je niet langer dan tien jaar van een vrouw kunt houden. Uiteraard wijst Ducroo deze stelling hartgrondig af.[36] Hij houdt vast aan zijn eigen ideeën:

> 'Als je begint van iemand te houden, neem je niet werkelik deel aan zijn leven; er naast, er bij te mogen leven lijkt je al een wonder. En later als de uitwisseling heeft plaats gehad, de waanzin te geloven dat ièts in het leven van de ander je niet meer zou aangaan; de woede tegen elk geheim gebied dat de ander met nog een ander zou kunnen delen. Maar het is geen bezitsinstinkt, veel meer de drang naar het volstrekte. Het burgerlike schuilt hier juist in de afzijdigheid, in de pogingen alles mak en logies te houden...'[37]

In andere opzichten komen Goeraëff en Ducroo beter overeen. De naam Goeraëff klinkt als 'een van die prikkelende exotische familienamen uit het Euraziatische rijk' - in tegenstelling tot de Europese naam Alexeïeff. Goeraëff is een oosterling, als Ducroo zelf.[38] Beiden zijn van rijke afkomst en hebben herinneringen aan oosterse huizen met veel marmer. Door de sfeer van bekentenissen die Goeraëff aan Ducroo oplegt, maakt hij hem rijp voor zijn autobiografisch avontuur. Een essentieel element in die Dostojevskiaanse sfeer is de tegenstelling die Goeraëff construeert tussen de Rus en de Fransman: de eerste geeft zich geheel en al, de tweede bouwt een reserve in. Het contrast wordt geconcretiseerd in de tegenstelling Goeraëff - Héverlé. Goeraëff twijfelt aan Héverlé, de romanfiguur waarvoor Malraux model had gestaan: 'Als hij mijn vriend is, waarom ben ik dan niet met hem op mijn gemak zoals ik het met jou ben?' Ducroo's reactie, tussen gedachtehaakjes, is een beetje zuinig: '("Nu al?" denk ik.)' Goeraëff toont zich teleurgesteld in Héverlé, die 'zich van zijn kant niet genoeg geeft, gierig is met tegenbekentenissen'. Hij tracht Ducroo binnen zijn eigen sfeer te trekken door hem veel meer Russische dan Franse eigenschappen toe te schrijven. Al meteen in het begin van het hoofdstuk zegt hij hem: 'Geloof Héverlé niet als hij zegt dat je veel van een Fransman hebt; het is niet waar, je hebt er even weinig van als ik.' Later probeert hij het opnieuw, maar Ducroo sputtert tegen:

> ‘Het is makkelik genoeg Héverlé te kritiseren, zeg ik, maar iedere kritiek die ik over hem gehoord heb stelde hem zelf een beetje hoger in mijn ogen. Hindert het je omdat hij niet tot vertrouwelikheden komt, heb je het gevoel dat hij daardoor tekort schiet in de vriendschap? De bekentenissen van Héverlé hebben plaats op een onpersoonlik terrein, een soort hoogvlakte waar alles wordt gedragen op kultuurhistoriese en filosofiese winden. Maar hij is hierin zichzelf, omdat hij een van de weinige mensen is die oppervlakkig beschouwd een akteur kunnen lijken, maar die in wezen voortdurend gespannen zijn op het scheppen van hun eigen personage. Er bestaat voor ons geen Héverlé op pantoffels, omdat hij die voor zichzelf ieder bestaan ontzegt. Als iemand hem kritiseert word ik altijd nieuwsgierig naar wat hij zelf te bieden heeft als... personage.’

Goeraëff riposteert ‘met zijn ernstigste stem’ dat hij Héverlé niet kritiseert - ook voor hem is hij ‘nog altijd de grootste waarde’ die hij onder al zijn vrienden heeft ontmoet -, maar hij voelt zich met hem niet op zijn gemak zoals hij dat wél met Ducroo is.[39] Er worden terloops harde noten gekraakt, toch laat Ducroo zich langzamerhand meesleuren in de bekentenissfeer. Zo vertelt hij Goeraëff dat hij nu met zijn vrouw revues bezoekt om daarover te schrijven voor de krant, want je moet wel iets doen ‘als je door de krisis aan lager wal bent geraakt’. Hij wordt gekweld door de gedachte dat het wegvallen van zijn vanzelfsprekende materiële basis ook het leven van zijn vrouw volledig heeft veranderd. Hij moet daarom Marx gelijk geven, die heeft gezegd dat een economische verandering je zodanig aantast ‘dat je voor je 't weet een ander bent’.

Dit economische thema is essentieel voor Ducroo. Hij heeft zich eraan gewend geen taxi's meer te nemen, maar hij neemt graag Goeraëffs uitnodiging aan om met hem in een restaurant te eten. Het eerste hoofdstuk eindigt met het verlies van het vermogen: ‘het koor van alle onmachtgevoelens in mij - zoals zij samenwerken op ieder gebied, sinds het wegzakken van die éne bodem waaraan ik nooit ernstig gedacht had’. Dit allesoverheersende feit maakt Ducroo meer ontvankelijk voor de politiek, een terrein waar Goeraëff zich verre van houdt. In het laatste hoofdstuk van de roman komt het verzonnen gesprek voor, waarin Ducroo en Goeraëff zich van elkaar verwijderen: terwijl Ducroo zich steeds meer betrokken voelt bij de politieke ontwikkelingen die de hoofdstad in brand zetten, volhardt Goeraëff in zijn afwijzing van elke politiek.

In deze Parijse hoofdstukken van de roman komen uiterst herkenbaar diverse thema's naar voren die ook in Du Perrons leven een grote rol speelden. Typerend is Ducroo's verdediging van Héverlé: zo verdedigde Du Perron zijn vriend Malraux. Alexeïeff was al vele jaren bevriend met Malraux voordat hij Du Perron leerde kennen. Hun kennismaking vond plaats op 24 maart 1933 en Alexeïeff was overrompelend aardig:

> 'Ik maakte gisteren bij Malraux met Alexeïeff kennis, die een aardige Amerikaansche vriendin heeft met bakkebaardjes. Erg liefkind! Hijzelf erg aardig, zoo op het eerste gezicht, en opeens onbehoorlijk op mij gesteld! Als die vriendin er niet was, ging ik *niet* naar hem toe!'[40]

Bij de enkele ontmoetingen die Eddy en Bep du Perron daarna met Alexeïeff hadden, liet deze zich altijd van zijn hartelijkste kant zien. In november 1933 interviewde Du Perron hem voor *Het Vaderland.* Aanleiding was de nieuwe soort 'artistieke film' die Alexeïeff zojuist had voltooid.[41] Du Perron voerde hem op als 'het type van den charmanten Rus, met een tegelijk jong en getourmenteerd gezicht, vloeiend Frans sprekend met een licht accent. In zijn groote studio in de rue de Chatillon ontvangt hij ons met een mengsel van Boheemsche eenvoud en Russische, bijna overdreven hoffelijkheid.' Du Perron constateert grote overeenkomst tussen zijn gravures en zijn op dat moment nog onvoltooide film, want deze is 'als het ware een bewegelijke illustratie, een harmonisch zich afrollende suite van gravures'. De film heette *Nuit sur le mont chauve* ('Nacht op de kale berg') en was een animatie op muziek van Moessorgski. Hoewel in de definitieve versie slechts acht minuten durend, heeft hij klassieke status verworven. Alexeïeff had er een techniek voor bedacht van 'een scherm vol minuscule gaatjes als fond voor de geprojecteerde tekeningen'.[42] Hij sprak zelf van zijn 'bewegende tintenschakeringen'. Du Perron gaf zijn indrukken op poëtische wijze weer: 'een sfeer van poëzie, die beurtelings demonisch en cherubijns aandoet, met schichtige licht- én vleermuisachtige schaduweffecten in een Danteske wereld. Wij hebben ademloos gekeken naar een film die misschien 3 minuten geduurd heeft, wij staan op met het gevoel dat 7½ minuut tijdeloos moeten zijn voor wie getuige zijn van een zoo persoonlijke en reëele creatie.'[43]

Beeld en spiegelbeeld

Du Perron was gefascineerd door de wijze waarop Alexeïeff er in zijn boekillustraties in slaagde zijn fantasie parallel te doen lopen met die van de auteur. Toen hij zijn manuscript van *Het land van herkomst* had voltooid, deed hij een beroep op Alexeïeff om er de omslagillustratie voor te leveren. Hoewel uitgever Querido erg krenterig deed over het honorarium, zegde Alexeïeff toe de illustratie te maken.[44] Het werd een gegraveerd vignet, met in het bovenste deel een vulkaan in een nachthemel met sterren. Het onderste deel is een wateroppervlak, waarin een helder geïllumineerde Eiffeltoren als het ware de reflectie vormt van de vulkaan. Deze tweedeling correspondeert voortreffelijk met de opzet van Du Perrons roman, waarin Europese en Indische hoofdstukken elkaar afwisselen. Waarschijnlijk was het Alexeïeffs keuze om het landschap bovenaan te plaatsen en Parijs - waarmee de roman begint en eindigt - te reduceren tot een 'vervormd spiegelbeeld van Indië'. Deze structuur is ook een indicatie voor de interpretatie van de roman: onze kindertijd ('Indië') zou dan 'de ware werkelijkheid' vertegenwoordigen en ons volwassen heden ('Parijs') maar 'een vertekende reflectie' daarvan.[45]

Toen medio mei 1935 de eerste exemplaren van *Het land van herkomst* in Parijs werden bezorgd, was Du Perron juist enkele dagen met Marsman in Spa. Geschrokken constateerde Bep du Perron dat op de omslagen de Eiffeltoren boven stond en de vulkaan beneden. Ze schreef haar echtgenoot: 'Het is toch de Eiffelt. die spiegelbeeld moet zijn? Ik begin ineens te twijfelen uit angst je een verkeerde tijding te zenden.' Zij zou het boek in elk geval weghouden van Alexeïeff, totdat de juiste omslagen zouden zijn gearriveerd.[46] Kennelijk is het later toch goedgekomen. Omdat uitgever Querido had geweigerd Alexeïeffs naam te vermelden, gebruikte Ter Braak het omslag als illustratie in zijn recensie, mét de naam van de tekenaar.[47]

Het land van herkomst is in verschillende etappes tot stand gekomen. Op enkele oudere gedeelten na heeft Du Perron zijn roman geschreven tussen oktober 1932 en maart 1935. Het meeste schrijfwerk heeft hij verricht in het Bretonse kustplaatsje Le Roselier-en-Plérin, waar hij zich tot twee keer toe terugtrok.[48] In Parijs werd hij zo vaak afgeleid, dat geconcentreerd werken aan de roman hem daar zwaar viel. Overigens schreef hij tussen de bedrijven door wel de nodige essays en boekbesprekingen en vertaalde hij in de periode januari-april 1934 *La condition humaine.*

De tweedeling Indische jeugd - Europese ervaringen was al vanaf het begin aanwezig, maar Du Perron heeft ook wel aan deze opzet getwijfeld. Het boek werd steeds omvangrijker en hij zag aankomen dat hij het werken eraan niet meer kon financieren. Nijhoffs negatieve reactie op de eerste hoofdstukken over de Ducroo's, die hij voor *De Gids* op zicht had gekregen, sloot voorpublicatie in dat tijdschrift uit.[49] Du Perron was er niet al te rouwig om: Nijhoffs reactie van 'getrapte letterproever' was juist een bewijs van de 'echtheid' van Ducroo.[50] Ter Braak was verrukt van het boek-in-wording, maar Marsman reageerde met afschuw op de Indische hoofdstukken, die hij onleesbaar vond, 'een inventaris'. Du Perron liet zich niet meteen van de wijs brengen. Wat hij had geschreven was ontstaan uit innerlijke noodzaak en geen enkele opinie zou hem nu nog aan het wankelen brengen.[51] Tegenover Marsman verdedigde hij met verve zijn 'nieuwe zakelijkheid', naar het voorbeeld van Stendhals autobiografische roman *Vie de Henry Brulard.* Het gebrek aan theater in *Brulard*, het gemis aan literaire verfraaiing verleenden het een waarachtig accent. Op diezelfde wijze schreef hij zijn Ducroo.[52]

Maar toen ook Roland Holst berichtte dat hij tot op zekere hoogte Marsmans bezwaren tegen de 'boedelbeschrijving' deelde, was Du Perron aangeslagen. Het boek zou in Holland vast een sof worden![53] Zou hij er dan niet beter aan doen het te splitsen in een Indisch deel en een ander deel? Dan kon hij dat Indische deel ten minste eerder publiceren en er een honorarium voor bedingen. Bovendien dacht hij erover de stukken in het heden die over 'de beroerdigheid' gingen te schrappen: 'Hoe ik mij precies voel, kan ik er toch niet in zetten; en allerlei smeerlappen zouden het erg "overdreven" vinden en bovendien, wat hebben al die smeerlappen met mijn misère te maken?'[54] Het was Ter Braak, die Du Perron op het hart drukte om voort te gaan op het ingeslagen pad: '[...] wanhoop niet aan *Ducroo*; ook *Henri Brulard* begrijpen die lieden niet; *omraam* de "anecdotes" uit Indië alleen door "het andere", dan wordt het je allerbeste boek'.[55]

Du Perron liet zich overtuigen, maar die hele Ducroo was voor hem 'één luxe-artikel'. Het honorarium voor twee verhalen die hij in *Forum* had gepubliceerd was nog niet eens genoeg voor het typen van zijn volledige manuscript.[56] Wel had hij besloten het boek *Het land van herkomst* te noemen: Indië verklaarde genoeg van Arthur Ducroo, dat deze titel ook de niet-Indische gedeelten kon omvatten.[57] Niet alleen Ter Braak, maar ook Elisabeth de Roos oefenden invloed uit op het eindresultaat door hun commentaar tijdens het schrijfproces. Nadat Du Perron zijn laatste in Indië spelende hoofdstukken aan Ter Braak had toegezonden, moest deze

erkennen dat er door de ‘continuïteit van de kroniek’ iets van het verhalend realisme in de roman dreigde te komen. Dit was ook Beps bezwaar. Ter Braak opperde die continuïteit te doorbreken door er een ander thema tussendoor te gooien.[58] Du Perron heeft die raad ter harte genomen.

In de hoofdstukken 24 en 25 (‘Bezoek van Wijdenes’ en ‘Dubbelportret van Arthur Hille’) contrasteerde Du Perron de Europese intellectueel, waarvoor Ter Braak model had gestaan, met de Indische mannetjesputter Arthur Hille, het alter ego van Edy Batten. Na deze twee hoofdstukken, die de tweesporige continuïteit van de Europese en de Indische hoofdstukken doorbreken, wordt de roman een mengeling van reportage (met in precisie toenemende tijdsaanduidingen) en autonome vertelkunst.[59] Daarnaast neemt ook het essay-achtige element toe, waardoor vooral de laatste hoofdstukken van de roman een paralleltekst zijn geworden van *De smalle mens*.[60] Ter Braak kon tevreden zijn. In een brief van 5 februari 1935 aan zijn oude vriendin Elisabeth de Roos schreef hij veel te verwachten van ‘het contrapuntische’ in *Het land van herkomst.*[61]

In de contemporaine kritiek werd weinig tot geen aandacht geschonken aan de spiegeleffecten en contrastwerkingen in de roman. Uiteraard viel wel op dat Indische en Europese hoofdstukken elkaar afwisselden. De meeste recensenten spraken een voorkeur uit voor de ‘Indische herinneringen’. Raymond Brulez merkte in het Franstalige blad *Cassandre* op, hoe aandoenlijk soms Du Perrons ‘hardnekkigheid’ is om zekere overeenkomsten te zien tussen het Waals-Brabantse en het Javaanse landschap.[62] Brulez had ook nog kunnen noemen het speuren naar Indische villa's in Meudon, het herkennen van kleine Indische ‘gangetjes’ in Parijse steegjes, kortom de kracht waarmee het Indische verleden zich opdringt aan het Franse heden.

Anderzijds was Du Perrons Indië bij uitstek Frans georiënteerd. In de Franse film *La dame de chez Maxim's* herkent Ducroo met stijgende ontroering dit voorbije Indië: ‘in de kroonluchters, het kapsel van een vrouw die uit een gevulde serre een balzaal inzeilt, zó sprekend opeens een balavond aan het Koningsplein. Deze fin-de-siècle was voor mij eens heel Europa, deze fransche beschaving via Den Haag naar Batavia geïmporteerd.’[63] In la Belle Époque, nog gelukzalig ver verwijderd van het bedreigende heden, mocht Ducroo zich graag spiegelen - en Du Perron evenzo.

Eindnoten:

1 Voor een meer uitvoerige bespreking van Elisabeth de Roos als chroniqueuse zie: Kees Snoek, ‘“Zooveel mogelijk moet alles tot een parijsch evenement(je) opgeblazen worden!” De Parijse brieven van Elisabeth de Roos’, in: *ZL. Literair-historisch tijdschrift*, jrg. 3, nr. 2, januari 2004, p. 38-58.

2 Potomak [= Elisabeth de Roos], ‘Parijsche brieven’, in: *Delftsche Courant*, 2-11-1933.

3 Vgl. ‘De grote dingen van de planken’, in: *De smalle mens*, p. 188-204; *Vw* II, p. 537-555; *Bw* III, p. 130, 133 (3-2-1935 aan TB): ‘Ze is op het oogenblik, merk ik, 3 × zoo anti-tooneel als wij, en omvat *alles* wat daarmee te maken heeft in dezelfde verachting.’ Zie ook: Menno ter Braak, ‘Brief aan een vijandin van het toneel’, in: Menno ter Braak, *Vw* 2, p. 419-423.

4 [E. du Perron,] ‘Het théâtre de l'oeuvre’, in: *Het Vaderland*, 1-11-1933. Vgl. *Brieven* IV, p. 370 (8-11-1933 aan G.H. 's-Gravesande).
5 [Elisabeth de Roos,] ‘Uit het leven van Stawisky. Politieke sensatie en romaneske avonturen’, in: *Het Vaderland*, 9-1-1934.
6 [Elisabeth de Roos,] ‘Komkommertijd en kunstgenot’, in: *Het Vaderland*, 26-7-1933.
7 [Elisabeth de Roos en E. du Perron,] ‘De Parijsche literaire prijzen. André Malraux krijgt den Prix Goncourt’, in: *Het Vaderland*, 11-12-1933 (herdrukt in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 20, mei 2004, p. 26-31). Dat zij beiden aan deze brief hebben gewerkt wordt aannemelijk uit: *Bw* II, p. 268.
8 [Elisabeth de Roos,] ‘Het aspect van Parijs. Een tentoonstelling van Callot. Een belangrijk graveur’, in: *Het Vaderland*, 21-1-1936.
9 [Elisabeth de Roos,] ‘De salon der onafhankelijken. Een kijkje op den dag vóór de opening’, in: *Het Vaderland*, 25-1-1933.
10 [Elisabeth de Roos,] ‘De “Surindépendants”. Twee groote zalen vol moderne kunst. De tijd is moeilijk voor de schilders’, in: *Het Vaderland*, 1-11-1935. Over vreemdelingenhaat zie ook: [Elisabeth de Roos,] ‘Parijs zegt mea culpa. Een Fransch Bayreuth? Mysteriespel voor Nôtre Dame’, in: *Het Vaderland*, 2-3-1935.
11 *Brieven* V, p. 158-159 (12-11-1934 aan A.C. Willink).
12 [Elisabeth de Roos,] ‘Herfst te Parijs. Terugkomst van vreemdelingen en clochards. Politieke aspecten’, in: *Het Vaderland*, 16-10-1934.
13 [Elisabeth de Roos,] ‘Wereldtentoonstelling te Parijs in 1937. Arts et Technique’, in: *Het Vaderland*, 12-10-1934.
14 [Elisabeth de Roos,] ‘Vedettes onder ons’, in: *Het Vaderland*, 27-2-1933.
15 Potomak [= Elisabeth de Roos], ‘Parijsche brieven’, in: *Delftsche Courant*, 28-4-1933.
16 Potomak [= Elisabeth de Roos], ‘Parijsche brieven’, in: *Delftsche Courant*, 29-9-1933.
17 Idem.
18 Zie: Verheul, ‘Ballingen uit hun land van herkomst’, p. 47. In een gewijzigde versie ook in: Verheul, *De dolende pen*, p. 72.
19 *Bw* II, p. 259-260 (3-12-1933 aan TB).
20 *Bw* II, p. 260-261 (5-12-1933 aan TB).
21 *Bw* II, p. 265-266 (7-12-1933 aan TB); vgl. *Brieven* IV, p. 379 (20-11-1933 aan J. Greshoff).
22 E.d.P., ‘Volkenkundige bijdrage’.
23 E.d.P., ‘Nog meer heroïsme’.
24 *Brieven* IV, p. 438, 461 (1-2 en 23-2-1934, aan G.H. 's-Gravesande resp. J. Greshoff). Tevens: ‘In memoriam Sofka Nossovitch’, zonder bronvermelding, mij in 1994 toegezonden door Sofka's nichtje Nadia Nossovitch.
25 Sofka Peroff, ‘Mannequin. Ervaringen van een Russische émigrée’, in: *Het Vaderland*, 15-4-1934.
26 [Elisabeth de Roos,] ‘Zij, die door de mode heerschen’, in: *Het Vaderland*, 8-2-1934; Sophie Nossovitch, ‘Portret van mijn grootmoeder’, in: *Libertinage*, jrg. 2, nr. 5, september-oktober 1949, p. 401-416, vertaald door en met een noot van Elisabeth de Roos.
27 [Anoniem,] ‘In memoriam Sofka Nossovitch’ en Elisabeth de Roos, noot bij ‘Portret van mijn grootmoeder’.
28 Zie: Snoek, ‘De romantische bronnen van “De Onzekeren”’.
29 *Brieven* IV, p. 444 (10-2-1933 aan J. Greshoff).
30 In de eerste druk is dit hoofdstuk het voorlaatste. Prins Obolenski verschijnt in: *Vw* III, p. 524-526; *Hlvh* 1996, p. 424-426. Vgl. Verheul, ‘Ballingen uit hun land van herkomst’, p. 48-52; *De dolende pen*, p. 70-80. Uit Verheuls onderzoek in kringen van Wit-Russische emigranten blijkt de authenticiteit van deze in *Hlvh* vertelde verhalen.
31 *Hlvh* 1996, p. 441, 773.
32 DP deelt in het Greshoff-exemplaar mee: ‘Het hele gesprek met Goeraëff [in Aux Deux Magots] is weer verzonnen.’ Zie: *Hlvh* 1996, p. 492.
33 Verheul, ‘Ballingen uit hun land van herkomst’, p. 41; *De dolende pen*, p. 89; DP, ‘Een interview met Alexejef. Een nieuw soort artistieke film’.
34 E-mail van Svetlana Alexeïeff-Rockwell aan mij, januari 2001; A. Alexeïeff aan E.G. du Perron-de Roos, 26-2-1946 (coll. mr. A.E. du Perron).
35 Vgl. *Brieven* IV, p. 512 (16-4-1934 aan J.A.A. Engelman): ‘[...] ik ken een Rus hier, die in zulke gevallen het woord “mystiek” in zijn mond neemt, al gaat het om het geloof aan het Communistisch Manifest’.

36 *Vw* III, p. 22; *Hlvh* 1996, p. 20-21.
37 *Vw* III, p. 19; *Hlvh* 1996, p. 18-19.
38 Verheul, 'Ballingen uit hun land van herkomst', p. 37; *De dolende pen*, p. 82.
39 *Vw* III, p. 20-21; *Hlvh* 1996, p. 19-20.
40 *Brieven* V, p. 86 (25-3-1933 aan J. Greshoff).
41 'Een interview met Alexejef. Een nieuw soort artistieke film'.
42 Verheul, 'Ballingen uit hun land van herkomst', p. 40; *De dolende pen*, p. 87-88.
43 Zie ook: [Elisabeth de Roos,] 'De balletten van Serge Lifar. Kleurfilms', in: *Het Vaderland*, 25-7-1935. De Roos schrijft, dat het succes van Alexeïeffs nieuwe tekenfilmprocédé inmiddels had geleid tot de oprichting van een Studio-Alexeïeff.
44 Vgl. *Brieven* V, p. 194-195 (17 en 18-12-1934 aan J. Greshoff).
45 Zie: Verheul, 'Ballingen uit hun land van herkomst', p. 41; *De dolende pen*, p. 88-89.
46 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 15-5-1935.
47 *Bw* III, p. 197 (23-5-1935 aan DP).
48 Van medio oktober t/m eind november 1933 en van 3 december 1934 tot 3 januari 1935.
49 *Brieven* IV, p. 294 (17-9-1933 aan J. van Nijlen).
50 *Brieven* IV, p. 296 (18-9-1933 aan J. Greshoff).
51 *Brieven* IV, p. 344 (26-10-1933 aan A. Roland Holst).
52 *Brieven* IV, p. 348 (27-10-1933 aan H. Marsman).
53 *Bw* II, p. 211-212 (2-11-1933 aan TB).
54 *Brieven* IV, p. 366-367 (4 en 5-11-1935 aan J. Greshoff).
55 *Bw* II, p. 217 (9-11-1933 aan DP).
56 *Bw* II, p. 256 (2-12-1933 aan TB). Het manuscript werd getypt door Simone Fieuw, een vertrouwelinge van Jan van Nijlen op het ministerie (informatie ontleend aan Stefan van den Bossche, manuscript biografie van Jan van Nijlen).
57 *Brieven* IV, p. 388-389 (27-11-1933 aan J. Greshoff).
58 *Bw* II, p. 274 (26-12-1933 aan DP).
59 Volgens Kees Verheul 'groeien de laatste honderd bladzijden uit tot een hoogtepunt van twee tegenstrijdige principes tegelijk: reportage en autonome vertelkunst'. Hij beschouwt deze bladzijden als 'het bij uitstek "Russische" gedeelte van de roman'. Hij doelt daarbij op het concipiëren van een roman 'als tijdsbeeld vanuit een autobiografisch gezichtspunt', zoals de door Du Perron bewonderde Lermontov dat had gedaan in zijn roman *Een held van onze tijd* (1840). Zie: Verheul, 'Ballingen uit hun land van herkomst', p. 44; *De dolende pen*, p. 93-94.
60 Het is niet mijn intentie om *Hlvh* in dit biografische bestek te onderwerpen aan een diepgravende analyse van de structuur en thematiek. Ik verwijs hiervoor naar de volgende beschouwingen: Bulhof en Dorleijn, 'Commentaar - beschouwingen', in: *Hlvh* 1996, p. 885-1001; A.F. van Oudvorst, 'De fictionaliteit van *Het land van herkomst*', in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 33, nr. 1-2, [lentezomer] 1991, p. 25-37; A.F. van Oudvorst, 'De thematiek van *Het land van herkomst*, in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 33, nr. 4, [winter] 1991, p. 261-273; Francis Bulhof, 'Het land van herkomst', in: *Lexicon van literaire werken*, 4, december 1989 (16 + 1 blz.); Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, 'Een Modernistische interpretatie van *Het land van herkomst*', in: Fokkema en Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 275-285; Bulhof, *Over Het land van herkomst van E. du Perron* (1980); Dina van Berlaer-Hellemans, 'Twee romans uit de Forum-tijd: Hampton Court en Het land van herkomst. Deel II: Het land van herkomst: Het wonderlijke fatum van het individualisme', in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 21, nr. 1, januari 1979, p. 3-25; J.H.W. Veenstra, 'Ducroo en Du Perron', in: *Maatstaf*, jrg. 19, nr. 2, juni 1971, p. 94-109; J.J. Oversteegen, 'De verteller in de kring. Enkele aspecten van Het land van herkomst', in: *Merlijn*, jrg. 4, nr. 6, nov. 1966, p. 441-456; H.A. Gomperts, 'E. du Perron', in: Gomperts, *Jagen om te leven*, p. 145-201; Simon Vestdijk, 'E. du Perrons grote anti-roman', in: Vestdijk, *Lier en lancet*, p. 381-405.
61 *Bw* III, p. 434-435.
62 Brulez, bespreking van *Het land van herkomst.*
63 *Hlvh* 1935, p. 150-151; *Hlvh* 1996, p. 584-585.

Hoofdstuk 37
In het teken van Mars en Schorpioen

Le Roselier-en-Plérin

Du Perron had weinig oog voor het Europese natuurschoon. Hij zag zichzelf in de eerste plaats als iemand die de menselijke natuur wilde leren kennen. Zonder te offeren aan modieuze psychologische theorieën was hij bij uitstek gericht op de mens in al zijn tegenstrijdigheden. Evenals zijn grote voorbeeld Stendhal wilde hij het menselijk hart leren kennen, met name ook zijn eigen raadselachtige hart. Hij kon slecht tegen de eenzaamheid, maar elk talent voor collectieve 'gezelligheid' ontbrak hem. Dit wil niet zeggen dat hij niet vlot kon communiceren. Als hij op dreef was, maakte hij indruk door zijn verbale souplesse. Hij had twee soorten vrienden: zijn Indische jeugdvrienden, die het oude vertrouwde Indië vertegenwoordigden, en zijn 'intellectuele' vrienden, aan wie hij hogere eisen stelde. Zijn grote epistolaire drift stelde hem in staat om met de laatsten een intensief contact te onderhouden en tegelijkertijd zijn eigen waarden te formuleren. In de correspondentie werd alles uitgespit.

Sinds hij Bep had leren kennen, was Du Perrons sociale leven drastisch gewijzigd. Zíj was degene die zijn bestaan vulde, bijna met uitsluiting van al het andere. Bep zelf was ook niet erg sociabel, maar zij had enkele goede vriendinnen en was gesteld op een nauw contact met haar naaste familieleden, gering in aantal als zij waren: haar vader, haar broer Bob, oom David, tante Da en de neefjes Simons. Zij koesterde de relatie met haar vader. Met Menno ter Braak had zij oudere vriendschapsbanden dan Eddy en met Henny Marsman had zij een kortstondige romance gehad, maar nu waren beiden in de eerste plaats Eddy's vrienden. Jany Roland Holst was haar sympathiek, van Jan Greshoff had ze het idee dat hij haar niet werkelijk mocht.[1] Eddy's andere Hollandse vrienden accepteerde zij, maar dat was al. Met Franse vrienden lag dat anders: ze hadden allebei geregelde omgang met Clara en André Malraux, alsook met Suzanne en Pascal Pia. Du Perron lunchte elke dinsdag bij Malraux en vrijdag kwam Malraux bij hem eten.[2] Bep trok veel op met Clara Malraux, ook nadat Clara's relatie met André was stukgelopen.[3]

Tot de Parijse kennissenkring van Bep en Eddy du Perron behoorden van meet af aan de echtparen Chevasson en Buckland Wright. Rond 1934 kwamen daar bij: Sofka Nossovitch, Alexandre Alexeïeff en zijn vriendin,

Gino Antonini en Jean Delmas. De beide laatsten konden Nederlands lezen en waren evenals de Du Perrons stamgasten van café Le Murat in Auteuil. Verder was er die hele kring van Malraux en de NRF, waarvan ze af en toe iemand tegenkwamen, zoals Bernard Groethuysen en zijn vrouw Alix Ghilain, Marcel Arland, Jean Paulhan, Paul Léautaud en André Gide. Als ze naar Bretagne gingen, brachten ze steevast een dag door met de linkse schrijver Louis Guilloux en zijn vrouw Renée, die in St.-Brieuc woonden. In hun laatste tijd in Parijs kregen ze contact met de Duitse emigrant Ernst Erich Noth en diens vrouw Elena alsook met twee Italiaanse vluchtelingen: Andrea Caffi en Nicola Chiaromonte. Soms kwamen er vrienden uit Holland over en enkele keren Du Perrons schoonzuster Erna en aanhang. Beps vader kwam hen meermalen opzoeken evenals haar broer Bob en diens vrouw Christa. Verder waren er de Hollandse passanten, die niet allemaal vermochten door te dringen tot hun privé-leven.

Du Perron sprong zuinig om met zijn tijd. Hij was in een fase gekomen waarin hij wilde leven voor zijn vrouw en voor zijn literatuur. Daarvoor was een zekere eenzaamheid voorwaarde. Hij schreef zijn grote roman *Het land van herkomst* uit een behoefte aan afronding, aan confrontatie met zichzelf, maar ook om de vrouw van zijn leven te laten zien wat hem had gevormd tot degene die hij nu was.

Na het aflopen van het huurcontract in Bellevue brachten Bep en Eddy du Perron anderhalve maand door in Hostellerie du Manoir, in het Bretonse plaatsje Le Roselier-en-Plérin, op enkele honderden meters van de Pointe du Roselier, een begroeide kaap die de wijde baai van St.-Brieuc afsluit.[4] De pensionprijs, met overvloedige maaltijden, was *f* 2,50 per persoon per dag.[5] Bep verheugde zich op de natuur: er werd gezegd dat de warme golfstroom hier de kust raakte, zodat de mimosa zelfs in november nog bloeide.[6] Bij aankomst bleek het toch wel behoorlijk koud, en heel erg stil. Du Perron moest erg aan die stilte wennen, maar Bep leefde op, door en in de natuur.[7] Zij wijdde een kroniek aan Bretagne, waarvan zij het landschap ‘niet vroolijk’ vond, ‘maar het heeft een onvergetelijke kleur, met zijn uitgestrekte vlakten, geel van brem, zijn geelbruine en bruinzwarte rotsen, en de voortdurend wisselende zee, die hier zooveel veranderlijker van kleur is dan de wel mildere maar misschien ook minder boeiende Middellandsche Zee’.[8]

Wat haar ook van Bretagne zou bijblijven, was de mistletoe, ‘deze witgebesde takken, zooveel kwijnender en sierlijker dan de hulst’. Telkens als zij die rond de kerst op een Parijse straathoek zag staan, moest ze denken

aan ‘de schemerende toefen bessen [...] aan de vochtige boomen van die streek, waar in bemoste appelboomgaarden gele en witte paarden aan den rand van grauwe waterplassen, beken en vijvertjes staan: het beeld van de poëzie van den winter in regionen waar de winter-met-sneeuw een uitzondering blijft’.[9]

Ondanks die poëzie was het een bittere tijd voor Du Perron. Hij negeerde de negatieve reacties van Nijhoff en Marsman op zijn eerste Indische hoofdstukken en werkte hard door aan zijn roman. Op 2 november 1933 werd hij vierendertig jaar, met pijn in zijn rechterschouder.[10] Soms werd hij midden in de nacht of 's ochtends vroeg met een gevoel van beklemming wakker.[11] Bep moest hem vier dagen alleen laten om in Parijs een toneelstuk te zien en tentoonstellingen te bezoeken. Hij schreefhaar: ‘Hoe is het toch mogelijk dat de twee liefste menschen van de wereld zoo lang gescheiden kunnen blijven? Ik heb eenzaam ons holletje weer opgezocht, eenzaam gegeten, eenzaam gewerkt (alle retouches zijn nu af) en eenzaam geslapen en niet eens beter dan anders. En jij? Maak je je nu heusch niet te moe? [...] Ik zal dolblij zijn je Zaterdag weer in de armen te mogen prangen, al zullen alle Engelschen er nog wel bij zijn en waarschijnlijk - the rascals! - Zondag ook.’[12]

Du Perron slaagde erin al zijn Indische hoofdstukken te schrijven, op het portret na van Arthur Hille. De beloning was een bezoek aan het plaatsje Roscoff, waar hij het graf bezocht van de bewonderde dichter Tristan Corbière.[13]

‘Met alle zenuwen in trilling’

Op 1 december 1933 begon de episode in de rue l'Yvette, maar binnen enkele dagen was duidelijk geworden dat het verblijf bij de familie Nossovitch niet te lang kon duren. Hoe interessant ook de geschiedenis van deze Russische vluchtelingen, Eddy en Bep du Perron hadden behoefte aan een beetje meer rust en privacy. In de drie maanden op deze huurkamer kreeg hun eigen maatschappelijke situatie reliëf tegen de achtergrond van grote historische verhalen: de demonstraties en onlusten in de nasleep van de Stavisky-affaire, de gruwelijke geschiedenis van de Wit-Russen en het vertalen van *La condition humaine*, roman die is gesitueerd in Sjanghai, tijdens de opstand van Chinese communisten.

Al op 17 december gingen de Du Perrons op reis naar België en Nederland om te ontsnappen aan de benauwende sfeer van hun eenkamerwo-

ning. Op vrijdag 5 januari kwamen ze terug, maar twee weken later gingen ze er weer een weekend tussenuit, naar dat zo rustgevende hotel La Feuilleraie in Bellevue - even een paar dagen uit de armetierige sfeer van hun huurkamer. Du Perron wilde 'aan niets denken, uitslapen, niets lezen, niets schrijven'.[14] Enkele maanden daarvoor was Menno ter Braak benoemd tot redacteur bij *Het Vaderland*, op een jaarsalaris van 6000 gulden minus 10% crisiskorting.[15] Du Perrons maatschappelijke positie stond in schril contrast met die van zijn vriend. In een brief die hij kenschetste als 'volslagen *humorloos*' wees hij Ter Braak erop dat deze al aardig in het gareel van de maatschappij begon te lopen. Du Perron merkte het aan Ter Braaks stukken voor de krant, waarin hij heel wat water bij de wijn deed. Hij beklemtoonde dat hij de ontwikkeling van zijn vriend met interesse zou blijven volgen, maar voegde daaraan toe dat 'dit alles' misschien 'pure zwartgalligheid' was, 'opgekomen uit een beursch gemoed'.[16]

De Franse politieke ontwikkelingen hadden Du Perron stevig in de greep: hij werkte gestaag door aan zijn aantekeningen over 'de smeerlapperij', 'met alle zenuwen in trilling'.[17] Als tegengif las hij *De waterman* van Arthur van Schendel,[18] maar de politiek bleef hem enerveren, hij voelde zich nu werkelijk als het hert dat meeloopt tussen de buffels.[19] Wat voor betekenis had het individu nog? Alles wat de mens toestond zichzelf te zijn, was nog maar een heel kleine ruimte, 'een tusschengebied tusschen de wrijvingen en golven van de partijen'. Het lot van de émigrés was een spiegel, dit kon ook hem overkomen.[20]

Op 1 maart 1934 trokken de Du Perrons in een nieuwe huurwoning, op 17bis rue Erlanger, iets zuidelijker dan rue l'Yvette. Ze hadden een studioappartement op de zesde verdieping: één kamer, van 3,80 m bij 5,75 m, met daarachter een badkamer en keukentje.[21] Het was hier ten minste iets vrijer, maar nog verre van ideaal. In juni was het er niet te harden van de warmte en als je een raam openzette, op welk uur dan ook, hoorde je de radio van de buren.[22] Sinds hij in Frankrijk was gaan wonen, had zich het crisisgevoel in Du Perron verscherpt. Het had te maken met het feit dat hij zijn vrouw niet het gerieflijke bestaan kon bieden waarop hij altijd had gerekend. Soms dacht hij dat hij haar exploiteerde, nu ze zowel het huishouden moest doen als Parijse brieven schrijven voor de krant. Maar de ware kwelling zat dieper: wat vooral aan hem vrat, was haar laconieke, koele houding. Hij had het idee gekregen dat hij minder voor haar betekende dan zij voor hem. Terwijl hij zich in mineur voelde over zijn eigen situatie, werd dit verschil in de intensiteit van hun liefde hem een obsessie - en het oude spook stak weer de kop op. Eens had ze toch van iemand

gehouden met eenzelfde intensiteit als híj nu van haar? En wat voor minderwaardig sujet was dat niet! Van de minnaars in Beps verleden kwelde hem met name die ene, Johan de Meester jr., en al zijn jaloezie en haat concentreerde zich op hém. Hij schreef er een brief over aan Adriaan Roland Holst, wiens broer Marius getrouwd was met een zuster van Johan de Meester, maar Holsts antwoord bleef uit.[23]

De kwelling verschoof van het maatschappelijke terrein naar dat van de liefde. Telkens kwam Du Perron erop terug, het was zijn 'woede tegen elk geheim gebied dat de ander met nog een ander zou kunnen delen'.[24] Bep vond dit thema onverdraaglijk, wat had zij te maken met het naïeve kind dat zij eens was geweest? Het verleden was voorbij, dood, niet meer van belang. Maar Eddy dramde door. Ze werd er zo moe van, dat ze op 25 maart naar Voorburg ging. Als ze was uitgerust, zouden ze elkaar weerzien in een Brussels hotel.[25] Na het vertrek van zijn vrouw openden zich bij Du Perron de sluizen:

> 'Ik houd van je met een intensiteit die eigenlijk nog altijd erg slecht het nabijzijn van andere dingen verdraagt; als mijn intensiteit die dingen niet aantast, keert ze zich tegen mijzelf. Ik kan me soms, terwijl je vlak naast me bent en je van jouw kant misschien op de compleetste manier in harmonie met mij voelt, erg ver van je afvoelen: en ik kruip dan weg in de begrippen die me van je scheiden, dat ik *maar* een "Indische jongen" ben; dat ik eigenlijk niet de man ben die *jij* noodig hebt; dat sinds het geld er niet meer is, dit practisch iederen dag bewezen wordt; dat ik niet eens in staat ben om je een leven te bezorgen dat jou waardig is. [...]
> We *houden* van elkaar, en dus is alles "goed", en *blijft* het "goed", tusschen ons (zullen we optimistisch even decreteeren!); maar deze bizondere "charme" verdwijnt. - Het is voor mij niet zoo, maar ik voel soms dat het zoo is voor jou. Ik vergis me hierin, zeg je, maar *is* dat zoo? Neem bij elkaar: de intensiteit waarmee ik nu eenmaal van je houd; die ik niet verminderd wil hebben, al zou het zijn voor een "rustiger geluk"; en trek die door naar alle kanten: dat ik je compleet wil, tot in het verleden toe, *wat al niet kan*; dat ik tenminste in het heden alles verpletteren wil, wat vroeger geweest is, wat alleen al bij hooge uitzondering kan, en dan nog... [...]; dat ik *altijd* worstel, niet alleen met die "charmes" uit het verleden, maar met wat in omstandigheden als de onze op zichzelf altijd dreigt te verslappen of "oudbakken" te worden - enfin, de worsteling met de fameuze "sleur" [...]

> Ik tracht mezelf (en jou!) te verklaren waarom ik het op één manier prettig vind dat je weggegaan bent: nu niet voor jouw rust, maar voor de mijne. Practisch is alles natuurlijk doodeenvoudig: ik vind het, omdat ik een brave echtgenoot ben, echt zalig dat mijn Bepje nu eens bij haar vadertje wat uitrusten kan. [...] Maar er is ook nog iets anders: ik tracht misschien vacantie te nemen voor die intensiteit die me opvreet. [...]'

Verder bracht de schrijver van dit gekwelde proza naar voren dat hij niet gezegend was met een typisch mannelijk bezittersgevoel. Eigenlijk was hij nog altijd even verwonderd dat Bep van hem kon houden. Mocht ze ineens een ander tegenkomen van wie hij zeker wist dat ze er voorgoed gelukkig mee kon zijn, dan zou zij zijn zegen hebben, mits het iemand was die echt van haar hield.[26] Deze verzekering van Du Perron duidt niet zozeer op zijn 'verlichte' opvattingen, maar komt voort uit zijn behoefte om alles tot in de laatste consequentie te doordenken, zijn filosofie van 'alles of niets'. Zelf besefte hij dat ook. Diverse malen in zijn brieven aan Bep haalde hij een uitspraak aan van Victor van Vriesland over zijn 'tyrannieke intelligentie'.[27] Als die 'tyrannieke intelligentie' zich deed gelden, was Bep algauw toe aan een rustkuur.

De tweede nacht na het vertrek van zijn vrouw werd Du Perron gekweld door wat hij noemde zijn 'inktvisschen'. Hij besefte heel goed dat hij hierin alleen stond. Ook Jany Roland Holst, die nog niet op zijn brief had geantwoord, begon voor hem 'iets inktvischachtigs' te krijgen. Wat had hij au fond gemeen met deze vrouwenversierder? Misschien moest hij iedereen die nog iets te maken had met De Kring radicaal uit zijn leven snijden, dus ook Vic en Jany. De oude filosofische Gisors uit *La condition humaine* had gezegd: 'In ieder mensch schuilt een lijder aan vervolgingswaanzin.' Als dat ook voor hem gold, moest dat maar. Du Perron spiegelde zich aan de tragische levens van Poe en Kleist, eenlingen zoals hij, in onvrede met hun tijd.[28] Een tegenpool was Jan van Nijlen, die alle tragiek in zijn leven, alles 'wat geknot en zwak in hem is', had verheven tot 'een soort serene muziek'.[29] Maar hij was nu eenmaal geen Jan van Nijlen.

Hij wond zich op dat Roland Holst niet had teruggeschreven. Hij was in staat hem te schrijven dat hij zich de moeite verder kon besparen. Alleen met Marsman zou hij nu willen praten, van al zijn vrienden was hij de enige die kon aanvoelen hoe hij eraan toe was. Hij schreef hem een kort briefje van die strekking en aan Roland Holst een ander kort briefje,

waarin hij hem vroeg ‘om maar niet meer te antwoorden en zelfs in het geheel niet meer te schrijven’.[30] Meteen daarna viel er een brief van Roland Holst op de mat, die de zijne had gekruist. Hij toonde zich zo sympathiek en begrijpend, dat Du Perron hem uitvoerig terugschreef. In hoofdzaak waren ze het wel met elkaar eens. Het verschil tussen hen beiden was dat Jany de voorkeur gaf aan ‘een gemakkelijke en prettige omgang’ boven ‘een diepere en moeilijke’. Du Perron besefte dat een diepe relatie niet altijd gelukkig maakte. Zo riep zijn absolute liefde voor Bep ook zijn tegendeel op. Nu die liefde was gerealiseerd, voelde hij duidelijk ‘hoe, juist naast een complete “communie”, een nog verwoeder eenzaamheid kan bestaan. Je ontkomt niet aan jezelf, ook niet in een ander. (Zelfs niet in je “tweelingsziel”, als die bestond!)’[31] In wezen was het een existentieel probleem. In het contact met de ander word je je bewust van jezelf en stoot je tegen je eigen grenzen. Uit die confrontatie kunnen behalve eenzaamheid ook onzekerheid en zelfhaat resulteren. Du Perron liep op tegen een muur in zichzelf. Hij, met zijn koloniale voorkeur voor daadkrachtig optreden, hij, de *control freak* die het initiatief wilde houden, voelde zich weerloos.

Op donderdag 29 maart 1934 kwam er eindelijk een brief van Bep. De avondbestelling was rond acht uur, dus hij had gewacht met eten. Toen hij naar het restaurant zou gaan, was de postbode net gearriveerd. Ongeduldig wachtte hij totdat de hele stapel was doorgenomen. Helemaal onderop lag de brief van Bep. Hij deed drie stappen naar buiten. Toen ging hij ‘als de bliksem naar boven’, in de lift scheurde hij de enveloppe open en begon te lezen: ‘trillende beenen. En *als vanouds* het gevoel - tegen alle beter weten in - dat het een catastrophe kon zijn.’[32]

Deze brief is niet bewaard gebleven, maar Bep moet haar man hebben voorgehouden dat hij aan zijn intensiteit moest zien te ontsnappen. Voor hem was dit een onmogelijkheid; wel was het een erg lieve brief en hij ging geheel en al op in zijn gevoel voor Bep:

> ‘Je bent werkelijk *totaal* voor mij wat voor een ander het geloof kan zijn, en als ik je zoo essentieel bij me voel als nu, weet ik ook dat alle gelarmoyeer misplaatst is, dat *ik* althans me gedraag als een verwend kind door te klagen over een vertaling of geldgebrek, zoolang *dit* tusschen jou en mij mogelijk is!’[33]

De volgende dag las Du Perron, tussen zijn ‘vertaalstrafwerk’ door, alle brieven die Bep hem had geschreven. Hij moest toegeven dat haar toon

gaandeweg warmer was geworden. Maar die avond bracht de post alleen een briefkaartje van Fredje, niets van Bep. In haar volgende brief suggereerde zij het gebruik van opium als oplossing voor de intensiteit tussen hen beiden. Du Perron verwierp dit idee onmiddellijk: wat als één eraan verslaafd raakte en de ander niet? Werkzaamheid, eigen kinderen: ook die troost was mogelijk, maar de ontgoocheling tegenover het leven was nu eenmaal een natuurwet. Hoogstens kon je hopen op de blijmoedigheid van ouden van dagen tegenover 'de kleine dingen des levens'.[34] Voorlopig was die blijmoedigheid voor hem niet weggelegd. Toen Bep hem weer een briefkaartje stuurde met het excuus 'Sorry voor haastige stijl', hield hij het niet meer. Hij vertrok nog diezelfde dag, twee dagen te vroeg, naar het afgesproken hotel in Brussel. Bep had er geen idee van hoe hij zich zat op te vreten![35]

Intermezzo: Clara en André Malraux

In Du Perrons analyse van zijn verhouding met Bep was de relatie tussen Clara en André Malraux een belangrijk ijkpunt. Alle militant-feministische uitspraken van Clara ten spijt, meende hij zeker te weten dat ook zíj ernaar snakte om door André te worden 'geïdealiseerd'.[36] Een verhouding waarin de twee partners elkaar volkomen waren toegewijd, ook in de seksualiteit, was te verkiezen boven een relatie als die van André en Clara, met een seksuele vrijheid die toch niet stand hield tegen de werkelijkheid.

Clara's libertinage was eerder begonnen dan die van haar echtgenoot. Al in 1924 had zij André bekend dat zij aan boord van het schip terug naar Indo-China een affaire had gehad: een 'zoutwaterliefde', meer was het niet. Maar André bleek niet de liberaal denkende partner waarvoor hij zichzelf had gehouden. Zijn antiburgerlijke ideologie legde het af tegen zijn heel burgerlijke jaloezie. Ook in *La condition humaine* komt een geval voor van jaloezie die de kop opsteekt tegen alle liberale theorieën in: als de revolutionaire strijder Kyo van zijn vriendin May te horen krijgt dat ze met een ander naar bed is gegaan, moet hij ondanks zijn geloof in de vrije liefde hevig slikken en lijdt hij 'de vernederendste pijn'.[37] In zijn eer gekwetst, wil Kyo niet dat May hem volgt als hij een gevaarlijke opdracht moet gaan vervullen. Uiteindelijk staat hij haar dit toch toe; hun hoogste communie wordt dan een gemeenschap in de dood. Du Perron vond die communie in de dood een merkwaardig surrogaat. De dood kon alleen 'het hoogste' zijn, als het leven bedorven was. Dat vergaten ze erbij te zeggen.[38]

In een eerste versie van Du Perrons verhaal ‘Scenario tegen de vrijheid’, dat aanvankelijk deel zou uitmaken van *Het land van herkomst*, luidt het begin: ‘In de roman van Héverlé wordt de sexuele vrijheid die als vanzelfsprekend onder de echtgenoten werd aanvaard (kommunisties, maar ook ongeveer als heel intellektueel Parijs) door een ander element goedgemaakt: als het sexuele niet bindend genoeg meer mag zijn, dan is er nog de dood. De vrouw gaat in haar sexueel verraad vrijuit, omdat zij bereid blijft, en zelfs er [...].’ Hier eindigt het fragment.[39] Dit verhaal van Du Perron is polemisch van opzet en ligt in het verlengde van de discussies die Arthur Ducroo en Luc Héverlé in *Het land van herkomst* voeren over de vrije liefde versus de huwelijkstrouw. Ducroo is een rabiaat voorstander van trouw in de liefde en het huwelijk. Hij moet niets hebben van de door Héverlé verdedigde moderne moraal die de illusie predikt van vrijheid in de liefde. Ducroo, en met hem Du Perron, betuigt zijn adhesie aan wat hij noemt de ‘primitieve eisen’, waarbij de jaloezie een belangrijke plaats inneemt.[40]

Rond 1934 maakten André en Clara Malraux een ernstige crisis door in hun relatie, die samenhing met hun buitenechtelijke relaties. Volgens Malraux-biograaf Curtis Cate was André lange tijd meer libertijns in theorie dan in de praktijk. Elk avontuurtje van Clara kwetste zijn mannelijkheid en eigenliefde.[41] In 1933 was het in hun verhouding gaan wringen. De geboorte van hun dochter Florence, op 28 maart 1933, deed daar niet veel aan af. In september van dat jaar ging Clara naar Palestina met een twintigjarige die verliefd op haar was.[42] André had in juni 1933 Louise de Vilmorin ontmoet, met wie hij in september een hartstochtelijke relatie begon die tot medio december 1933 zou duren. Toen hij erachter kwam dat Louise hem bedroog, brak hij met haar om een liaison te beginnen met de twintigjarige Josette Clotis, die hij sinds 1932 kende.[43] In november 1933, juist rond de tijd dat de Prix Goncourt werd verwacht voor Malraux, had Clara een van haar meest uitdagende escapades. Zij wilde haar man provoceren. Naarmate André steeds meer een openbaar figuur werd, namen Clara's gevoelens van frustratie toe.[44] Zelf voelde zij zich door zijn paternalistische houding in haar ontplooiing belemmerd.[45]

Medio maart 1934 maakte Clara zich erg nerveus over haar echtgenoot, toen hij samen met de vliegenier Corniglion-Molinier over de ruïnes van de stad van de koningin van Sheba zou vliegen, die volgens hem in een bepaalde streek van Arabië lagen. Clara bespeurde een element van wraak in dit roekeloze avontuur: André zocht een gevaar dat hij niet met haar

hoefde te delen. Hij had dit met zoveel woorden gezegd: zíj had haar amants gehad en een kind op de wereld gezet, dus nu mocht híj zijn zin doen. Voor het gemak was hij even zijn maîtresses vergeten.[46] Hoewel het vliegtuig eenmaal werd beschoten, liep de expeditie goed af. Corniglion-Molinier was een ervaren gevechtspiloot en toen beiden ongedeerd terugkwamen, waren ze ogenblikkelijk helden.[47] Ter Braak vond het avontuur 'iets flauwekulligs' hebben, juist in deze Europese crisistijd.[48] Zo dacht ook Pia erover.[49] Later onderzoek zou aantonen dat de ruïnes die ze hadden ontdekt niet die van Sheba's stad konden zijn.

De opgevoerde waaghalzerij verdiepte de huwelijkscrisis van de Malraux'. Clara klaagde haar nood bij de Du Perrons, niet lang voor Beps vertrek naar Voorburg. Het ging niet alleen om het vliegavontuur, maar ook om Andrés flirts met andere dames. Eddy schreef Clara mede namens Bep een meelevende brief, waarin hij haar op het hart drukte om inzake de liefde vooral niet te veel op de intelligentie te vertrouwen. De 'waarheden van het bloed' zijn veel betrouwbaarder. Hij wrong zich in allerlei bochten om André niet af te vallen: hij trachtte hem te begrijpen, 'en dit tegen mezelf en mijn eigen instincten in'. Hij rekende erop dat André wel genoeg zou krijgen van 'de "bekoorlijkheden" die wij verafschuwen'.[50] Du Perrons voorspelling zou niet uitkomen. Clara manifesteerde steeds meer haar onafhankelijkheid. Zij stond erop mee te gaan naar Spanje, mede in de hoop dat dit nieuwe avontuur een goede huwelijkstherapie zou zijn. Maar zij liep André voor de voeten en stond zijn ontmoetingen met Josette in de weg, die ook in Madrid was.[51] Van de weeromstuit begon Clara in het Madrileense hotel waar zij verbleven aan een nieuwe idylle, met een piloot van Malraux' squadron. Terwijl André zich opwierp als redder van het republikeinse Spanje, eiste zij complete seksuele vrijheid op.

Naarmate Malraux zich dieper in de politiek werkte, werd hij nerveuzer en meer gespannen. Hij had een milde vorm van de ziekte van Gilles de la Tourette, die zich bij hem manifesteerde in een nerveus gesnuif, als de kreet van een gewond dier, gevolgd door een klap met zijn handpalm tegen zijn neus. Clara vond het onverdraaglijk.[52] Ook in hun ideologische verbond traden scheuren op. Malraux' opschuiven naar de kant van de orthodoxe communisten beviel haar geenszins. Zelfkoos zij zonder aarzelen voor de trotskisten.[53]

Clara Malraux heeft in haar memoires Eddy du Perron mede verantwoordelijk gesteld voor de crisis in haar huwelijk. Eddy, schrijft zij, was ge-

trouwd met een vrouw, een volmaakt menselijk wezen, zijn gelijke in cultuur, van een wat ouderwetse gratie, die haar wat al te grote lichaamslengte minder deed lijken door enigszins door te buigen. Deze vrouw had in de jaren voor haar huwelijk enkele amoureuze avontuurtjes gehad, waartegen Eddy een verterende jaloezie had ontwikkeld:

> 'Uit welk Aziatisch verleden kwam zijn jaloezie voort waar hij zich niet van kon bevrijden en die hij dus wilde rechtvaardigen met een stortvloed van absurde en geraffineerde argumenten? In onze huiskamer hebben wij uren lang gepraat over het recht dat Eddy had om te lijden onder gedane zaken, voorgoed voorbij voordat Bep zelfs maar kon vermoeden dat zij hem ooit zou ontmoeten. Voor André en mij was het een ongezond gedoe dat we hadden moeten vermijden, maar de beide mannen schenen het mooi te vinden. Zij waren de rechters, wij vrouwen zaten in het beklaagdenbankje, ik net zo goed als Bep.'[54]

Eddy accepteerde ten minste nog zijn eigen zwakheden en tegenstrijdigheden, maar André, die zichzelf op zoveel gebieden beschouwde als een voorloper, moest beter weten: hoe kon hij opkomen voor de mens, terwijl hij vrouwen het recht ontzegde op een avontuurtje? Deze houding was, aldus Clara, tamelijk algemeen in die tijd. Clara Malraux gebruikt in haar memoires niet de term 'dubbele moraal', maar ze zinspeelt er wel op. André had haar zelfs een keer gezegd: 'Je zult nooit begrijpen, dat voor een christen de vrouw die hij liefheeft altijd de Heilige Maagd is.' Hiermee suggereerde hij dat Clara, als jodin, deze diepe waarheid niet kon aanvoelen, maar zelf heeft zij dit verband niet gelegd. Voor Du Perron lagen de zaken toch weer anders, maar ook hij stond niet stil bij het bestaan van een dubbele moraal. Wel had hij na twee jaar huwelijk een licht gevoel van walging ontwikkeld voor de 'gemene' verzen van Louÿs en Gautier, maar over zijn eigen libertijnse verleden sprak hij niet[55] - des te meer over dat van zijn vrouw, althans over het effect dat dit op hem had. Het is bij dit alles van belang te beklemtonen dat zijn 'retrospectieve jaloezie' niet Marsman gold, want diens liefde voor Bep was onbaatzuchtig geweest, de liefde van een 'honnête homme'.[56]

'Totaal abruti'

Er was eerst sprake van dat Ter Braak mee zou komen naar Hôtel Siru in Brussel, waar Du Perron begin april 1934 met Bep had afgesproken. Maar na de vloed aan brieven leek het Du Perron beter als hij enkele dagen met zijn vrouw alleen kon zijn om de harmonie te herwinnen. Bovendien moesten er bezoeken worden afgelegd bij allerlei vrienden en familieleden, onder meer Annie van Schendel, die na een zware operatie in een kliniek lag. Du Perron schreef Ter Braak enkele briefjes waarin hij deze verplichtingen beklemtoonde, zodat zijn vriend, 'zij het met een bloedend hart', besloot om maar niet te komen.[57]

In hoeverre Du Perron na dit Brussels verblijf last bleef houden van zijn 'kwelling' is niet bekend. Maar op 26 april 1934 schreef hij Ter Braak een briefje:

[26 april 1934]

> 'Beste Menno,
> Ik schrijf je dit in een oogenblik van ellende. *Als* mij iets overkomt, wil jij er dan voor zorgen:
> dat er *niets* van mij uitgegeven wordt, geen *Ducroo*, geen essays, vooral geen brieven.
> dat mijn schoonzuster gewaarschuwd wordt: mevr. E. van Polanen Petel-Britt, Dagoweg 62, Bandoeng (Java).
> dat er voor Gille gezorgd wordt (Instituut Monada, 80 avenue Floréal, Uccle-Bruxelles) totdat mijn schoonzuster dat doen kan.
> Dank.
> Je E.
> Houd dit papier in ieder geval voor later; het kan zijn dat Jan toch lust in uitgeven krijgt. - Als voogd voor Gille moet jij maar optreden; ik heb in den laatsten tijd het idee gekregen dat ik verkeerd zou doen als ik Jan vroeg het te zijn. Moet ik dit bij den notaris laten "vastleggen"?'[58]

De volgende dag voegde Du Perron hieraan toe dat Ter Braak dit document maar als een grap moest beschouwen, 'tot "onverhoopt" het tegendeel realiteit wordt'. Ter Braak reageerde geschrokken: '[...] ik wil je alleen zeggen, dat je, mocht er ooit "iets gebeuren", inzake de punten, die je opnoemt, *volledig* op mij kunt rekenen. Maar *laat* er niets gebeuren; ik voelde het aan de leegheidssensatie bij het lezen van dat briefje, dat ik je ontzettend zou missen.'[59] Ter Braaks formulering verwijst op subtiele wijze naar

de mogelijkheid van zelfmoord.[60] Du Perron was niet de persoon om zo'n drastische stap te nemen. Wat ook maar de achtergrond vormde van dit briefje, de politieke situatie of zijn bijzondere kwelling, hij raakte voorlopig weer uit zijn crisis. Een bezoek met Bep aan Grenoble, om de opening van het Stendhalmuseum te verslaan, bracht hem terug in een sfeer van weleer die hem buitengewoon beviel.[61] Zij bleven nog een kleine week in het dorpje Claix, als enige gasten in een pension dat een charmant ouderwets huis was, gelegen naast een voormalig landhuis van Stendhal.[62]

Op 2 mei 1934, vlak voor zijn vertrek naar Grenoble, had Du Perron een ontmoeting met zijn jeugdidool Valery Larbaud. Zij hadden afgesproken in café Helvetia, rue de Medicis, tegenover de hekken van het Luxembourg. Het viel een beetje tegen: Larbaud was het type geworden 'van den lieven lettré, mensenschuw geworden in het donker van de bibliotheken'.[63] Het zou bij deze ene ontmoeting blijven. Larbaud noteerde in zijn journaal: 'Zelfs hij wordt in beslag genomen door politiek en ziet mensen die er onophoudelijk over praten; hij leek aanstoot te nemen toen ik hem zei, eenvoudig en oprecht, dat als er maatschappelijke onrust zou uitbreken ik buiten Frankrijk zou wachten tot het voorbij was.'[64]

Op 28 mei kwam Adriaan Roland Holst naar Parijs. Du Perron en hij hadden afgesproken na hun geladen briefwisseling verder te praten 'aan een tafeltje in de zon'. Opnieuw viel dit praten met Holst tegen: het gesprek kwam maar niet op gang, mede door toedoen van Du Perron zelf, die zich ergerde aan Jany's 'mondaine gekwebbel'.[65] Er was te weinig dat Holst en Du Perron konden delen.[66] Maar ondanks de schijn van het tegendeel had Roland Holst wel degelijk oog voor Du Perrons problematiek, en daarbij had hij grote sympathie voor Bep. Na zijn bezoek schreef hij aan de in Italië verblijvende Marsman, dat Eddy zich na het financiële debacle 'bewonderenswaardig weerbaar' had getoond:

> 'Als ik terugdenk aan hoe zijn leven steeds geweest is (beveiligd op het verwende af) tot den dood van zijn moeder, besef ik, dat hij nu bezig is, zichzelf waar te maken, en buiten mijzelf zijn er weinig dingen, die ik zoozeer hoop als dat hij erin slagen zal zichzelf, ook in zijn werk, te handhaven tegen al deze verdrukking in. Hij mag dankbaar zijn, dat hij Bep naast zich kreeg, want zij is een prachtige steun en op een of andere manier slaagt zij erin de banaliteit altijd op afstand te houden. Het is en blijft een probleem: of iemand, in wien een belangrijke waarde voor het menschelijk leven voorhanden is, door de omstandigheden gefnuikt en te niet gedaan kan worden.'[67]

Na Roland Holst maakten andere gasten hun opwachting: Bob de Roos, Beps vader, Hendrik de Vries en ten slotte Erna en haar kinderen. Du Perron besteedde veel tijd aan zijn familieleden, met wie hij alle 'idiote monumenten' van Parijs bezocht. Het was erg vermoeiend, maar daar stond tegenover dat Erna zich de situatie van haar zwager aantrok. Zij ging samen met hem naar Simone om allerlei zaken te regelen, ook op financieel terrein.[68] Fysiek ging het Du Perron niet erg goed. Hij had veel last van de hitte en sliep erg slecht, zodat hij iedere dag hoofdpijn had of 'met watten in [z]ijn kop' rondliep. Hij voelde zich 'totaal abruti' (helemaal afgestompt) en kon geen regel schrijven in Ducroo.[69] Onder deze omstandigheden trok het hem wel aan om een tijd te logeren bij Slauerhoff, die sinds maart 1934 huisarts was in het Spaanse Tanger. Slauerhoff had Du Perron al geruime tijd niet gezien en verlangde naar gezelschap. Hij voelde zich eenzaam op het schiereiland en stuurde een portret van zichzelf op, zittend in een rotanstoel, met een scheef lachje de camera in starend, terwijl hij met beide handen een rotting omklemt. Op de achterzijde had hij geschreven:

> Voor Bep en Eddy du Perron.
> dit nieuw portred
> uit t land der zon
> waar Moor en ber-
> ber hun verwacht:
> Paar dat naar ster-
> ker eenheid tracht[70]

Op 12 augustus 1934 vertrokken de beide echtelieden naar Spanje. Ze reisden over Montpellier via Barcelona, Valencia, Algeciras en Toledo naar Tanger. Du Perron had zich in een wit tropenpak gestoken en wandelde vol bewondering door de tuinen van het Alhambra. De harde banken van de Spaanse treinen waren geen plezier, maar toen ze op 22 augustus in Tanger aankwamen, was alle leed geleden. Het witgepleisterde huis van Slauerhoff, met zijn openslaande luiken, zag van achteren uit op zee.[71] Het was een romantisch huis met een lage muur eromheen en sierlijke hekwerkjes. Slau had het ingericht met het oog op een lang verblijf. Zo had hij een grote collectie poëzie meegenomen, waar Du Perron veel in las.[72] Du Perron verrichtte sowieso veel arbeid: hij keek de drukproeven na van *De smalle mens*, die Querido naar Tanger had gestuurd, maar ook de proeven van Slauerhoffs roman *Het leven op aarde*, die hem zelfs tot

na Tanger bezighielden.[73] Slauerhoff vond al dit werken maar onzin, hij schreef aan Stols: ‘Eddy en Bep zijn hier, mijn gade is weer vertrokken - Ze zijn beide nogal overwerkt - Die vervloekte literatuur ook - Ik hoop dat het verblijf hier hun goed zal doen - Alleen Eddy wil maar steeds blijven werken - zoo geeft vacantie ook niets.’[74]

Slauerhoffs relatie met zijn vrouw Darja was moeizamer dan ooit na het ter wereld komen van een doodgeboren zoontje. Hij zag haar sporadisch en voelde zich aan zijn lot overgelaten. Hij hoopte dat Bep en Eddy zich in Tanger zouden willen vestigen.[75] De Du Perrons stonden niet helemaal afwijzend tegenover dit idee, maar Bep had zojuist ontdekt dat zij zwanger was. Gezien hun financiële situatie dienden een heleboel dingen te worden heroverwogen. Anderzijds stonden ze er alweer wat beter voor dan in het begin van het jaar. Uit voorzorg schreef Du Perron aan Jacques Gans, die Beps correspondentschap zou waarnemen, dat hij hem daarvoor niet al te veel zou kunnen voorschieten. ‘Er zijn nl. andere verwikkelingen voor ons in zicht, daarover mondeling.’[76] Een andere mogelijkheid, die de aanstaande ouders met Slauerhoff bespraken, was dat hij de vrucht zou aborteren.[77] Maar deze mogelijkheid, waarover ze ‘op een erg twijfelachtige manier’ spraken, werd ook door henzelf verworpen.[78]

Nu Bep in verwachting was, gaf Du Perron zich des te meer rekenschap van hun penibele situatie: ‘alles blijft onzeker, onzeker in ons leven, *onzeker*. [...] het crisisgevoel sinds de dood van mijn moeder laat mij niet los, vervolgt mij overal en vreet steeds dieper in.’[79] Zich in Tanger vestigen? Nee, toch liever niet. Du Perron deed dezelfde ontdekking als Darja, namelijk dat het klimaat niet zo bevorderlijk was voor het werk.[80] Misschien was Perzië dan een betere optie als je wilde ontkomen aan Europa. Of Indië? Al deze mijmeringen werden abrupt afgebroken door een telegram van 8 september, dat meldde dat dr. J.R.B. de Roos op die dag was overleden. Het bericht kwam totaal onverwachts, de negenenvijftigjarige De Roos had op 28 augustus nog een brief gestuurd met vrolijke verhalen over zijn vakantie. Door een merkwaardig ongeval met een stoel was een ruggenwervel in het gedrang gekomen en een bloeding ontstaan die tot allerlei complicaties had geleid en ten slotte, tegen alle verwachting in, tot zijn dood. De Du Perrons reisden via Valencia, waar ze de nacht doorbrachten, terug naar Voorburg. Daar kwamen ze op 11 september aan.[81] Slauerhoff schreef na hun vertrek aan Kelk en diens vrouw Suze:

> ‘Het is Dja zeer goed bevallen alleen ze vond dat je hier zoo loom wordt, en haast niet werken kunt en Eddy klaagde steen en been. En t

> gekste is, dat de hitte 't niet doet. Bijna altijd is het hier vrij koel - Maar de zwoele dampkring. Het doodsbericht van Bep's vader riep hen plotseling weg - Dat was ook beroerd. [...] Des. perrons hadden ook wel zin in de Côte maar ik geloof dat het verstokte Parisiens zijn, en ook vrij veeleischend - Wij zijn bescheiden, niet? als echte kleine luyden -.'[82]

Op 19 september was Eddy du Perron terug in Parijs, terwijl Bep nog wat langer in Voorburg bleef. Op de valreep had hij in Nederland zijn oude jeugdvriend Wim van Reijen ontmoet, met wie hij vroeger het musketierspel had gespeeld. Langzamerhand begon Indië in beeld te komen, maar hoofdzaak in zijn leven was Bep.[83] Beiden zouden een voorproefje van de Indische sfeer krijgen bij dokter Maasland, in het Brusselse Boschvoorde. Ze hadden met hem afgesproken om van 25 september tot 3 oktober te zijnen huize een kuur te ondergaan, die bestond uit rust, injecties met een leverpreparaat en luieren met uitzicht op de tuin.[84]

Du Perron had in Nederland ook nog even Ter Braak gezien. Deze kende zijn vriend inmiddels door en door. Hij schreef hem dat hij nog nooit een zuiverder romanticus had ontmoet dan Du Perron en degenen die hem 'erg cerebraal' noemden hadden het mis. Juist omdat zijn hersenen ook perfect functioneerden, was zijn romantiek 'des te absoluter en onafwijsbaarder'.[85] Een symptoom van Du Perrons romantische aard was zijn voortdurende verlangen naar elders. *Dort wo du nicht bist, da ist das Glück!* Ter Braak had er wel schik in. Spotlachend achter zijn brillenglazen voorspelde hij Du Perron dat deze ook in Perzië zijn 'Europeesch noodlot' niet zou ontlopen.[86] Toen Du Perron in 1936 naar Indië ging, zou hij hetzelfde zeggen.

Du Perrons verlangen om 'dit verpolitiekte Europeesche gedoe' te ontvluchten ging gepaard met hoofdpijnen en insomnia. Hij wanhoopte eraan ooit nog normaal en diep te kunnen slapen.[87] Op 2 november 1934, zijn vijfendertigste verjaardag, maakte hij voor zichzelf de balans op. Alle ellende kwam voort uit een veelvoud van oorzaken: neurasthenische aanleg, verlies van geld, onmogelijkheid van een goede betrekking, een talent dat geen nut had in deze tijd, het feit dat hij op bepaald terrein bij Bep 'geslagen' was door zijn analyserende fantasie in het verleden, zijn wroeging tegenover Simone en Gille, zijn onpraktische plan om naar Perzië te gaan, het feit dat zijn seksualiteit werd overheerst door cerebrale en romantische elementen, onpraktische aanleg ook in het niet goed onderhouden van zijn lichaamsconditie, en dan - bij dit alles: 'een soort schorpioenengevoel bij mijn onmacht tegen het verleden'.[88] Du Perrons

spottende opmerking in een brief aan Engelman krijgt zo symbolische waarde: ‘ik ben geboren onder een kruising van Mars en de Schorpioen’.[89]

Door zijn fysieke en morele crisis, gepaard aan onzekerheid over de politieke situatie, kwam Du Perron nauwelijks toe aan zijn roman. Ook leidde Parijs erg af en vergde de op 9 november opgedoken Slauerhoff veel van zijn energie.[90] Een bezoek van Jan en Aty Greshoff was aangenaam, maar bracht niet het vredige gevoel van weleer. De wereld was radicaal veranderd, en hijzelf ook: ‘Ik ben moe, moe, moe en onderin, tot als ik slaap toe, ontzettend gekweld en ongerust.’[91] De enige remedie tegen dit diepzittende gevoel van onbehagen was misschien het voltooien van zijn roman. In Parijs ging dat moeilijk, dus moest hij maar weer naar Bretagne. Bep zou deze keer in Parijs blijven om haar brieven voor *Het Vaderland* te schrijven.

Op 3 december 1934 vertrok Du Perron met de trein naar St.-Brieuc, waar hij een nacht logeerde bij Louis en Renée Guilloux. Het was er erg gezellig, maar ze hadden ‘toch ontzettend zitten praten over politiek en literatuur’, vooral over de roman *Le sang noir* waar Guilloux aan werkte.[92] De volgende dag ging hij met een ‘auto-car’ naar zijn hotel in Le Roselier-en-Plérin. Het was er heerlijk eenzaam en er was veel zon. Hij hoopte er goed op te schieten met Ducroo.[93] Zes dagen later had hij alweer zestig bladzijden klaar, maar lichamelijk knapte hij niet op, ondanks een gymnastiekboekje van Muller dat Bep hem had moeten nazenden. Hij had zich inmiddels gewend om niet te veel aandacht te schenken aan zijn ‘beroerde physieke toestand’. De hoofdpijnen en hartkloppingen waren deel van zijn leven geworden.[94] De eerste nacht in het hotel was hij zelfs weer eens ‘gasping’ wakker geschrokken. De kamer was niet erg warm, maar met een trui onder zijn tuniek viel het goed uit te houden.

Van Bep kreeg hij een bijzonder lange brief over allerhande zaken, die hij puntsgewijs beantwoordde. Uit Du Perrons antwoord blijkt onder meer dat Slauerhoff bot had gevangen toen hij Sofka Nossovitch in bed trachtte te krijgen. Verder was aartsoplichter Paul Méral weer eens langs geweest met de boodschap dat hij zo'n zin had Eddy weer eens te zien. Du Perron had Méral meteen een briefkaartje geschreven om hem op afstand te houden. Maar het belangrijkste punt in Beps brief was haar confessie, dat het alleen-zijn haar best bekwam en dat ze veronderstelde dat dit ook voor hem gold. Du Perron protesteerde heftig tegen deze zienswijze: die zogenaamde noodzaak om jezelf te hervinden was iets feministisch, ook Clara Malraux, Enny Binnendijk en Renée Guilloux laboreerden eraan:

> ‘De heele tegenstrijdigheid ligt erin dat jullie èn tegelijk een intelligente man willen hebben, wiens intelligentie zich voortdurend aan jullie eigen intelligentie afmeet, d.w.z. met een verwantschap, een wapenbroederschap, een groote deelname, uitwisseling, enz. [...] - èn tegelijk lijden jullie eronder dat de persoonlijkheid van dezen bewonderde je eigen persoonlijkheid vermindert. [...]
> Wat blijft er in deze heele redeneering over? Dat ik, zoodra ik van je weg ben, *terugverlang* naar je, persoonlijkheid of geen persoonlijkheid. Dat jij, met den dag, realiseert hoeveel je “wint” als ik er niet ben, en dat deze “winst” *compleet* gerealiseerd moet worden, ook al zou je nog wel naar me verlangen. Het verlangen is bij jou nooit primair, als bij mij altijd [...]
> Als je na 3 jaar samenzijn hunkert naar 3 weken eigen leven, dan is er iets mis, *precies* op dezelfde manier als bij die andere vrouwen; alleen een paar nuances verschillen, of verschillen *nog.* [...]
> Je bent ieder moment van den dag mijn “tegenpool”, mijn “springplank”, mijn “bron”, en wat je maar wilt; als je dàt nog niet eens weet! Maar ik houd anders, completer (Vermoeiender ook! helaas...), denk ik, van jou dan die anderen van hun vrouwen, y compris André, en dit is - hoop ik je te bewijzen - niet alleen een kwestie van 3 jaar.’[95]

Na deze brief speelde Du Perrons hart zodanig op, dat Bep ijlings naar hem toe kwam. Antonini zou haar kroniek waarnemen. Du Perron had een ‘syncope’ gekregen, die gepaard ging met benauwdheid. Bij een bezoek aan een arts in St.-Brieuc kreeg hij niets anders te horen dan wat ook zijn Parijse dokters hem altijd zeiden: zijn bloeddruk was te laag en zijn hart werkte zwak. Maar ook zijn lever was niet in orde, zodat hij op een dieet werd gezet. Eigenlijk was hij overwerkt en zou hij rust moeten nemen, maar dat ging nu eenmaal niet. Vreemd genoeg was zijn hart na de komst van Bep weer zo rustig als wat.[96] Zij bleef nu bij hem en hij schoot goed op met zijn roman, maar rond de kerst kwam ook Malraux een weekje in het hotel logeren. Hoewel het bezoek ‘veel aardigs’ had, werd hij erg moe van ‘die doorlopende worsteling tusschen twee “werelden”!’.[97]

Vriendschap

Voor Du Perron had ware vriendschap de kracht van een verbond. Gomperts heeft gewezen op het belang van Du Perrons koloniale afkomst en de D'Artagnanmythe om zijn optreden in de Nederlandse literatuur be-

grijpelijk te maken: hij trad op als de aanvoerder van een bent gelijkgezinden, zijn vriendschap had altijd een samenzweerderskarakter.[98] Inderdaad zag Du Perron zijn literaire vrienden als bondgenoten, zoals hij van zijn echtgenote een 'strijdkameraadschap' verwachtte. Lenin had zijn Kroepskaja, Du Perron zijn Elisabeth de Roos. De militaire metaforiek is niet zonder betekenis. Niet alleen had Du Perron een familieachtergrond waarin het militaire overheerste: gedwongen door zijn koloniale omgeving en dominante ouders had hij al vroeg ingezien dat je strijd moet leveren om jezelf te bewijzen. Deze essentiële waarde had hij getransponeerd naar het terrein van de literatuur, waar hij leiding gaf aan een 'tegenleger' dat streed tegen de geestelijke middenstand.[99]

Dat Du Perron een dwingend karakter had, hadden vooral zijn meest intieme relaties ondervonden: de vrouw die hij had gekozen en zijn beste vrienden. Hij verlangde veel van hen, zoals hij het uiterste van zichzelf eiste. Hij kon zich volledig voor zijn vrienden inzetten, zonder hun eigenheid tekort te doen, maar verlangde eenzelfde toewijding van hen. Greshoff en Ter Braak namen strategische posities in binnen de literaire wereld en werden door Du Perron daarop aangesproken. Soms reageerde hij zo temperamentvol en impulsief, dat Ter Braak of Greshoff zich onthutst toonden over zijn 'onverdraagzaamheid', maar meestal was er sprake van een diepgewortelde overtuiging die Du Perron na een eerste emotionele presentatie met kracht van argumenten verdedigde. Dat kun je 'onverdraagzaam' noemen, maar eerder duidde het op zijn behoefte om tot de bodem te gaan. De spontaan reagerende, snel beïnvloedbare Greshoff was hierin geen partij voor Du Perron, Ter Braak wel. Ter Braak en Du Perron, hoezeer ook qua temperament verschillend, waren aan elkaar gewaagd; hun meningsverschillen leidden dan ook nooit tot een definitieve verwijdering.

Met Adriaan Roland Holst kwam het nooit tot een conflict, omdat hij zich niet liet uitlokken als Du Perron weer eens zijn stellingen betrok. Hij wendde zich dan juist vermoeid en een beetje blasé af.[100] Maar ook iets oudere letterkundigen als Arthur van Schendel en Jan van Nijlen hadden weinig te duchten van Du Perrons zogenaamde generaalsallures. Evenals Roland Holst, na diens afscheid als redacteur van *De Gids*, speelden zij geen strategische rol in de literaire wereld.[101] Du Perron heeft zich nooit opgeworpen als corrector van teksten van Roland Holst, Van Schendel en Van Nijlen. Zij hadden zijn hulp ook niet nodig. Wel heeft hij deze rol vervuld voor Slauerhoff, Marsman en Van Vriesland. Hij beschouwde deze activiteit als dienstverlening aan vrienden en dienstbaarheid aan de

literatuur. Omgekeerd heeft hij zelf ook vrienden ingeschakeld om zijn manuscript van *Het land van herkomst* te beoordelen. Zo onderwierp hij zijn tekst maar al te graag aan de kritische blik van Simon Vestdijk, wiens vakmanschap hij hoogschatte.[102]

Met sommige vrienden heeft Du Perron harde noten gekraakt over de vriendschap. Greshoff en Marsman verweten hem zijn 'rechterschap' over zijn vrienden. Enigszins gechargeerd schreef Greshoff hem: 'De vriendschap van jou is een precaire kasplant. Bij het minste of geringste windstootje is het er mee uit. De kameraad moet verdomd braaf zijn en goed oppassen en dag en nacht op zijn quivive zijn anders wordt hij met snelheid geëxecuteerd en "uitgestooten".'[103] Maar volgens Du Perron was Greshoff zelf 'het levend bewijs' dat hij zijn vrienden niet uitstootte, ook als hij zei wat hij tegen ze had.[104] Je moest elkaar als vrienden juist de waarheid kunnen zeggen, zonder daarbij het idee te hebben van 'rechterschap'. Maar hij gaf Marsman gelijk dat hij een hang naar afbreken bezat. Soms bekroop hem de neiging om zijn vriendenbestand te 'zuiveren', zeker nu hij door zijn tweede huwelijk en het verlies van zijn fortuin een andere verhouding tot de wereld had gekregen.[105]

Boeiend zijn de lijstjes die Du Perron opstelde van zijn vrienden, gerangschikt naar een intuïtieve hiërarchie. Zo rekende hij in september 1933 Greshoff, Van Nijlen, Marsman, Ter Braak, Malraux en Pia tot de vrienden van het eerste plan, terwijl Roland Holst en Slauerhoff zich ergens in een 'middensfeer' bevonden tussen het eerste en tweede plan, omdat hij hun 'egocentrischheid' wantrouwde.

Victor van Vriesland en Jacques Bloem hadden het nooit gebracht tot de status van echte vrienden, de laatste niet door zijn miserabele levensstijl en wegzinken in dronkenschap, de eerste niet omdat hij steeds gewichtiger deed in zijn positie als literair redacteur.[106] Simon Vestdijk dan? Hij was immers de auteur van een aantal door Du Perron gewaardeerde romans. Maar Vestdijk profileerde zich zodanig als 'literator', dat Du Perron en Ter Braak er kregel van werden. Du Perron brak met Vestdijk omdat hij was toegetreden tot de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, het literaire establishment van die tijd, maar later sloot hij weer vrede met hem.[107] Bijzonder is Du Perrons relatie met Jan Engelman: geen vriend, want daarvoor hadden ze te weinig met elkaar gemeen, ook geen bondgenoot, maar wel iemand die Du Perron apprecieerde als een verdienstelijk dichter en een 'honnête homme'. Nijhoff was evenmin een vriend en zeker geen bondgenoot, maar Du Perron heeft zijn

waardering voor *De wandelaar* en *Vormen* nooit onder stoelen of banken gestoken.[108]

De 'ziekte'

Op 8 april 1935 beviel Bep in een Parijse kliniek van een zoon, die de namen Alain Eric kreeg.[109] Een week voor de bevalling had Du Perron een brief gestuurd aan Beps tante Da Simons om te bedanken voor een toegezonden bankbiljet. Hij was zeer gesteld op haar geraakt en trachtte haar te amuseren met een brief in badinerende toon:

> 'Bep zal u wel geschreven hebben dat de dokter zeer tevreden is. Het is een komediant-achtig doktertje met een zeer slecht verdragelijk voorkomen en dito stemgeluid, maar volgens het zeggen van iedereen een onvergelijkelijk accoucheur, die de wonderlijkste gevallen spelenderwijs bezweert; hij doet dan ook al sinds 50 jaar volstrekt niets anders. Voor mij is de omgang met hem uiterst gemakkelijk: hij ziet mij niet omdat hij naar 2 kanten tegelijk scheelt, ik zie hem niet om mij aan dezelfde manieren aan te passen.
> Bep voelt zich eigenlijk uitstekend, alleen dagelijks zeer bezwaard. Maar dat is door de natuur expres zoo ingericht, opdat men werkelijk het gevoel van een verlossing zal hebben.'[110]

Vier dagen na de bevalling kwamen oom en tante Simons op kraambezoek. Tante schreef aan haar zoon Frans dat alles wél was met Bep en dat het jongetje schattig was. Op 17 mei 1935, ruim een maand na Alains geboorte, verscheen bij Querido *Het land van herkomst*, de roman waarin Bep als 'Jane' figureerde. Du Perron voorzag het exemplaar dat Bep kreeg van de simpele, maar veelzeggende opdracht: 'It keeps its highest, holiest tone/For our beloved Jane alone./(Shelley.)'

De verschijning van de roman waar hij zo hard aan had gewerkt was een bevrijding, maar in andere opzichten ging het niet zo goed met Du Perron. Op 7 mei sprak hij een dokter, die erg ontevreden was over zijn 'algemene staat' en hem een maand volkomen rust voorschreef.[111] Omdat Marsman de wens had uitgesproken om hem weer eens van aangezicht tot aangezicht te zien, stelde Du Perron voor om samen enkele dagen door te brengen in Spa.[112] Zo gezegd, zo gedaan: Marsman en Du

Perron spraken drie dagen lang met elkaar in een sfeer van volkomen vriendschap.

Du Perrons slechte algehele toestand was ook te wijten aan zijn bijzondere kwelling. Daar had de geboorte van Alain, hoe verheugend ook, niets aan veranderd. Nog steeds werd hij achtervolgd door de gedachte aan Johan de Meester jr., de ploert die naar hij meende Elisabeth de Roos had misbruikt.[113] Als iemand zou begrijpen wat hij doormaakte, was het Marsman wel, hij die haar had bemind. Tegenover hem legde Du Perron zijn 'kanker' bloot, zijn obsessie voor deze schim uit Beps verleden.[114] Nog maar net in Spa aangekomen, schreef hij aan Bep: 'Ik heb het gevoel dat ik je onzegbaar vermoeid moet hebben, 2½ jaar lang, met al mijn kwellingen, klagerijen, analyses... vergeef me maar een beetje, maar *houd* van mij als ik terugkom. Ik wil probeeren gezond terug te komen, goed? Hoe is Alijntje? Als je me *noodig* hebt, telegrafeer of schrijf dan direct.'[115]

Kennelijk liep Du Perron met plannen rond om Johan de Meester jr. aan te pakken, want in zijn volgende brief stelde hij Bep gerust dat 'die mijnheer' niet meer in Amsterdam zat, 'dus daarvoor, bedoel ik, hoef ik geen "dagelijksche briefkaart" te zenden. Hij is op het oogenblik toegevoegde kracht voor duitsche films, en in Berlijn.' Du Perron beloofde zijn vrouw dat hij naar Parijs zou terugkeren 'met de beste bedoeling om een nieuwe manier van leven te vinden. Werken, zwemmen, meer *zwijgen*; dit laatste is wel mijn voornaamste behoefte. [...] Misschien is het zwijgen ook een methode tot genezing! Laat ons dàt nu maar gelooven. Ik heb nu bovenal de behoefte om gezond terug te worden. Eerst physiek, de rest volgt misschien wel. Dit gaat volstrekt niet samen met verminderd gevoel voor je. Je bent en blijft *alles* voor me; een hart blijft ook *alles* in een lichaam.'[116]

In september 1935 begeleidde Du Perron zijn nieuwe kennis Nicola Chiaromonte op diens Hollandse lezingentournee. In deze week kwam Johan de Meester diverse keren ter sprake; de toneelman voerde op dat moment samen met Gerard Rutten de regie over de verfilming van Székely-Lulofs' roman *Rubber.* Holst en Willink lieten niet na Du Perron smakelijke details te vertellen over de wijze waarop De Meester was gefêteerd. Willink beschreef een foto waarop hij, hangend uit de trein, met armen vol boeketten, er als een hoertje uitzag.[117] Du Perron trachtte zo onverstoorbaar mogelijk te kijken.

Du Perron zag zijn obsessie met De Meester als een 'ziekte', een 'kanker', die hem ondermijnde. In de vriendenkring werd zijn haat tegen deze man een soort van legende. Elisabeth de Roos zelf heeft de obsessie van

haar echtgenoot toegelicht in twee brieven aan Roland Holst, van 29 december 1935 en 8 januari 1936.[118] Bep deelde Holst mee dat 'het geval' bij Eddy altijd latent was en ineens, met of zonder aanwijsbare aanleiding, acuut kon worden. 'Dan verlangt hij altijd naar Holland te gaan.' In haar eerste brief schreef zij: 'Eddy heeft je de geschiedenis van het "fantoom" verteld. Ik weet niet of hij je ook gezegd heeft dat hij van mij gehoopt had dat ik van mijn kant iets had kunnen doen waardoor de zaak dragelijker voor hem zou zijn geworden. Ik heb het nooit kunnen doen omdat niets in mijn natuur me in die richting drijft [...].'

Toch zag Bep in dat de toekomst afhing van het opruimen van die obsessie, die Eddy ondermijnde en zijn gezondheid ruïneerde. Daarom vroeg zij het oordeel van Jany over 'dit domein dat voor mij maar half uit realiteit bestaat'. Voor Bep was Johan de Meester allang een schim geworden, een vervaagd onderdeel van 'een soort ongelukkig gekozen leertijd waarin ik mijn eigen zwakke kanten heb leeren kennen'. Eddy vond het vernederend dat het een 'jeu de dupe' was voor haar, maar zijzelf vond het 'een jeu de dupe van mezelf met mezelf'. Holland, waar zij nooit op haar gemak had geademd, speelde een grote rol in dit alles. Zij vroeg Roland Holst haar zijn antwoord via Malraux te sturen.

In de tweede brief aan Holst liet zij weten dat ze uiteindelijk toch maar een brief aan De Meester had geschreven. Ze had het briefje aan Eddy laten zien. Hoewel hij zich getroffen toonde, was hij rationeel genoeg om in te zien dat het niet verstuurd kon worden. Er was niet veel opgelost, behalve misschien voor het ogenblik.

De obsessie met het 'fantoom', die in december 1935 zo nadrukkelijk de kop opstak, werd aangewakkerd door andere zorgen. Zo schreef Du Perron aan Greshoff:

> 'Ik slaap niet en word gekweld door allerlei gevoelens van onmacht, dat er toch van alles niks terecht zal komen: van Indië, van de toekomst van Gille (over wie ik een execrabel rapport kreeg), over het mislukken van *Ducroo's* vertaling misschien, of van mijn volgend boek, enz. enz. Ik voel ook absoluut de terugslag van de rotzooi waarin ik Chiaromonte en Caffi zie, enz. enz.; ik voel me een PRUL dat ik mezelf en mijn vrienden niet kan helpen. [...] De arme Bep heeft het soms moeilijk met me; gelukkig is het een engel in liefheid, die zich al een week met het beste humeur uit de slaap heeft laten houden.'[119]

Over het ‘fantoom’ geen woord, hoewel dát hem bovenal bezighield. Op 8 januari 1936 reisde Du Perron naar Nederland.[120] Het moest er nu maar eens van komen. In zijn schrift met autobiografische aantekeningen had hij genoteerd welke maximumstraffen het Nederlandse Wetboek kent voor mishandeling: voor gewone mishandeling twee jaar (of 300 gulden boete), als er zwaar lichamelijk letsel op volgt: vier jaar; als de dood erop volgt: zes jaar. Maar als de mishandeling geschiedt met voorbedachte rade, zijn de straffen zwaarder: respectievelijk drie, zes en negen jaar. Als het gaat om het opzettelijk toebrengen van *zwaar lichamelijk letsel* staat er acht jaar op, maar tien jaar wanneer het slachtoffer overlijdt. Nog een tikje erger: *zware mishandeling* (opzettelijk) met voorbedachte rade: daarvoor ga je twaalf jaar de gevangenis in en vijftien jaar als de dood erop volgt.

Hij wist dus waar hij aan toe was. Bep schreef na zijn vertrek meteen een briefje: ‘Ik geloof dat het goed is dat je gegaan bent, want hoe zouden we doorgeleefd hebben als je gebleven was - na een paar dagen ontspanning uit louter vermoeidheid, onder de dreiging van de volgende keer. En zelfs als alles heel anders loopt dan je denkt, als je bijvoorbeeld definitief “debandeert” omdat jij het ook ineens als een schimmenhistorie gaat zien, dan nog *weet* je het dan dit keer tenminste zeker. En voorts - denk aan je theorieën dat een paar oorvijgen al heel zwaar te verteeren zijn. Ik geloof dat ook wel.’[121]

De volgende dag schreef Du Perron terug dat hij in de Passage in Den Haag even had gemeend die heer te zien. Meteen had hij ‘een smaak van zwavel’ in zijn mond en ‘2 seconden een geweldige behoefte om erop af te gaan’. Maar het was een ander. Inmiddels waren er allerlei bijeenkomsten gepland om te praten over een Nederlands Comité van Waakzaamheid, als equivalent van het Franse antifascistische Vigilance. Maandag en dinsdag werden gereserveerd voor de belangrijkste missie: Du Perron zou samen met Marsman Amsterdam aflopen, vooral de buurt rond Américain, want daar hadden ze de meeste kans om het heerschap tegen te komen. Hij hoopte dat hij de moed zou bezitten om hem te lijf te gaan, want hij was niet erg fit.[122] De volgende dag voelde hij zich veel beter en ‘“ter beschikking” van alle De Meesters die mijn pad zouden kruisen’.[123]

Op zondag schreef Bep hem voorzichtig terug dat zij hem ‘met niet minder plezier’ zou zoenen als hij terugkwam ‘zonder iets gedaan te hebben’, maar mét hem geloofde zij dat hij zichzelf ‘dat nieuwe complex’ niet aan kon doen. ‘Maar als je nu eens volstond met hem de huid vol te schelden, inplaats van op een moment waarop je er misschien de aandrift niet

toe hebt, toch te gaan vechten? [...] een mondeling “dit ben ik dit zijt gij” kan je misschien toch voldoening geven.’ Verder vroeg ze of Henny geschikt was, of Rien Marsman er nu van afwist en of Eddy wel trouw sympathil innam, zijn medicijn ter verhoging van de bloeddruk.[124]

Du Perron stuurde Bep al haar brieven terug, opdat de politie geen belastend materiaal zou vinden als zijn missie zou slagen.[125] Maar de missie mislukte. De Meester liet zich niet zien, Du Perron raakte zijn fantoom niet kwijt.[126] Misschien zou deze schim oplossen als hij en Bep eenmaal in Indië waren. De ‘ziekte’ kwijtraken: het was een van de belangrijkste motieven voor zijn vertrek uit Europa.

Eindnoten:

1 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 18-9-1935: ‘(En tòch houdt Jan niet van me.)’
2 Greshoff, *Menagerie*, p. 47.
3 Er is een briefje van Clara Malraux aan Bep van 5 oktober [1934?], waarin zij schrijft: ‘Bep je suis sûre maintenant que vous êtes mon amie.’ Coll. mr. A.E. du Perron.
4 Verslag J.H.W. Veenstra, 22-7-1975, editiearchief *Brieven* (coll. LM): ‘Op 2 km afstand [van de kaap] ligt het dorp Plérin aan de autoweg langs de kust. Daar loopt een weg in nrd. richting naar het 5 km verder en aan de kust gelegen Le Roselier, een verzameling huizen. Aan de Rue de Roselier binnen een omheind klein park bevindt zich een herenhuis, hotel “Manoir” (nu: Côte d'Armor, kindertehuis). Gebouw en park geven uitzicht op zee.’
5 *Bw* II, p. 191 (17-10-1933 aan TB).
6 *Brieven* IV, p. 328 (1-10-1933 aan G. ter Braak).
7 *Bw* II, p. 190, 499 (17-10-1933 aan TB).
8 *Delftsche Courant*, 15-11-1933: ‘Parijsche brieven’.
9 *Het Vaderland*, 25-12-1935: ‘Kerststemming in Parijs. Mist, mistletoe, filmpaleizen en Stawisky’.
10 *Bw* II, p. 211 (2-11-1933 aan TB). Du Perron spreekt van ‘rheumatiek in zijn rechterschouder’.
11 *Brieven* IV, p. 365 (4-11-1933 aan J. Greshoff).
12 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 8-11-1933. Elisabeth de Roos vertrok op woensdagochtend 8 november en kwam zaterdagavond terug.
13 *Bw* II, p. 223 (19-11-1933 aan TB).
14 *Brieven* IV, p. 424 (20-1-1934 aan J. Greshoff).
15 Zie: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 197. Volgens Hanssen behoorde Ter Braak hiermee tot de op één na hoogste inkomensgroep, waar maar vier procent van alle belastingplichtigen deel van uitmaakte. Overigens was het maximumleraarsalaris in die tijd 7000 gulden.
16 *Bw* II, p. 286-287 (22-1-1934 aan TB).
17 *Bw* II, p. 292 (26-1-1934 aan TB).
18 *Bw* II, p. 299 (29-1-1934 aan TB).
19 Zie: *De smalle mens*, p. 111; *Vw* II, p. 515.
20 *Brieven* IV, p. 474 (3-3-1934 aan A. Roland Holst).
21 *Bw* II, p. 359 (10-3-1934 aan TB).
22 Vgl. *Brieven* V, p. 59 (1-7-1934 aan A.A.M. Stols); *Bw* II, p. 441, 459 (17-6 en 2-7-1934 aan TB).
23 Deze brief is niet bewaard. Marius (Eep) Roland Holst (1889-1960) was getrouwd met Annie de Meester (1893-1987).
24 *Vw* III, p. 19; *Hlvh* 1996, p. 18-19.
25 Vgl. *Bw* II, p. 368-369 (24 en 28-3-1934 aan TB).
26 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 26-3-1934.
27 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10-9-1932 en 15-9-1935.

28 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 27-3-1934. DP schrijft: 'Ik geloof dat de levens van Poe, Kleist en dergelijken mij zoo raar aangrijpen, om *onze* verhouding. Mijn Diderot-Stendhal-kant van gevoelige levenswijsheid legt het hiertegen totaal af; in deze toestand die zich sinds 1½ jaar verscherpt althans.'
29 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 28-3-1934.
30 Idem. De genoemde brieven aan Marsman en Roland Holst zijn niet teruggevonden.
31 *Brieven* IV, p. 500 (29-3-1934 aan A. Roland Holst).
32 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-3-1934.
33 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 30-3-1934 (ochtend).
34 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 31-3-1934.
35 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 2-4-1934.
36 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 30-3-1934 (avond).
37 Malraux, *Het menselijk tekort*, p. 39.
38 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 30-3-1934.
39 Vgl. *Vw* V, p. 495. Dit (afgescheurde) fragment is afkomstig uit het Letterkundig Museum, P 346 H1: 'Scenario tegen de vrijheid'. In de definitieve tekst is het vervangen door de zin: 'Men zou een scenario moeten schrijven voor een film, met als onderwerp de terugkeer van genegeerde of vervalschte primitieve eisen.'
40 Een belangrijke bron voor deze 'espagnolistische' waarden zijn Stendhals *Chroniques italiennes*, waarin het draait om de 'passion' en 'énergie' van het renaissancistische Italië. Zie: Snoek, 'De romantische bronnen van "De Onzekeren"'.
41 Cate, *André Malraux*, p. 221.
42 Madsen, *Malraux. A biography*, p. 139. Zie ook: F. Bulhof en G.J. Dorleijn, 'commentaar - aantekeningen', in: *Hlvh* 1996, p. 780-781: 'In de winter van 1933 [...] vertoefde Clara enige tijd in Haifa met de twintigjarige archeoloog Soussia Reich.'
43 Cate, *André Malraux*, p. 231.
44 Cate, *André Malraux*, p. 230.
45 Clara Malraux, *Voici que vient l'été*, p. 34, 155.
46 Clara Malraux, *Voici que vient l'été*, p. 226.
47 Elisabeth de Roos interviewde Malraux na zijn terugkeer: 'De stad der koningin van Scheba. Malraux vertelt', in: *Het Vaderland*, 27-3-1934.
48 *Bw* II, p. 360 (15-3-1934 aan DP).
49 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-4-1934: '[Pia] begrijpt vooral niet hoe M. met zooveel gemak een "homme public" heeft kunnen slikken.' (Met andere woorden: dat hij weinig scrupules had om de rol van openbare figuur op zich te nemen.)
50 Zie: *Brieven* IX, p. 139-141, 286-289 (maart 1934 aan C. Malraux).
51 Todd, *André Malraux. Une vie*, p. 225, 233.
52 Madsen, *Malraux*, p. 142, 168.
53 Madsen, *Malraux*, p. 184-186; Cate, *André Malraux*, p. 308, 326; Todd, *André Malraux. Une vie*, p. 233-234.
54 Clara Malraux, *Voici que vient l'été*, p. 162-164. Zie ook: *Hlvh* 1996, p. 992, waaraan ik deze vertaling heb ontleend.
55 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-3-1934.
56 Du Perrons positieve gevoel tegenover Marsman, ook in zijn rol als voorganger bij zijn vrouw, blijkt duidelijk uit zijn brieven aan Bep.
57 *Bw* II, p. 371-372.
58 *Brieven* IX, p. 145. Zie ook: *Brieven* IV, p. 444. Overigens zou DP voor zijn vertrek naar Indië zijn verre neef Jean Victor de Sturler aanstellen tot voogd over Gille.
59 *Bw* II, p. 395, 397 (27 en 28-4-1934).
60 Op minder subtiele wijze schetst Léon Hanssen Du Perron als 'deze sabelrinkelaar, die bij de geringste tegenslag echter ook met zelfmoordbriefjes kon zwaaien'. Gesteld al dat *dit* briefje een 'zelfmoordbriefje' zou zijn (wat ik niet geloof), dan blijft de vraag waarop Hanssen zijn meervoud baseert. Vgl. Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 406-407.
61 [E. du Perron,] 'Museum voor Stendhal geopend. In zijn geboortestad Grenoble. Waar de herinneringen rondwaren' en 'Museum voor Stendhal geopend. Wat het aan documenten bevat. Talrijke onbekende portretten', in: *Het Vaderland*, 12-5-1934; 15-5-1934.
62 *Bw* II, p. 400 (8-5-1934 aan TB); *Brieven* V, p. 21 (15-5-1934 aan J. van Nijlen).
63 *Brieven* V, p. 17 (9-5-1934 aan J. Greshoff).
64 Larbaud, *Journal 1912-1935*, p. 298. Mijn vertaling.

65 *Brieven* V, p. 37 (29-5-1934 aan H. Marsman).
66 Marsman meende dat hij qua verwantschap tussen beide vrienden in zat: tussen het somnambuul-tastende van Holst en Eddy's splijtende 'zelf-ontledingsdrang [...] die opereert met bijtende zuren'. Zie: Van Vliet (ed.), *Tussen twee generaties*, p. 148 (H. Marsman aan A. Roland Holst, 2-6-1934).
67 Idem, p. 152 (A. Roland Holst aan H. Marsman, 10-6-1934).
68 Vgl. *Brieven* V, p. 77 (21-7-1934 aan A. Greshoff-Brunt).
69 Zie: *Brieven* V, p. 59, 66, 70 (1, 8 en 17-7-1934); *Bw* III, p. 10 (18-7-1934).
70 Foto coll. mr. A.E. du Perron. De tekst is ondertekend: 'Slau, Juli 34'. Adriaan Roland Holst heeft er schuin onder bijgeschreven: 'En in hart's er-/ker vindt zijn kracht.'
71 *Bw* III, p. 19-20, 406 n (24-8-1934 aan TB).
72 *Brieven* V, p. 109 (7-10-1934 aan A. Roland Holst).
73 Zie: *Brieven* V, p. 269 (4-4-1935 aan A. Roland Holst).
74 Brief van J. Slauerhoff aan A.A.M. Stols, 29-8-1934 (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
75 *Brieven* V, p. 83 (30-7-1934 aan A.A.M. Stols).
76 *Brieven* V, p. 97 (1-9-1934 aan J. Gans).
77 In tegenstelling tot Rien Marsman had Bep du Perron wel een kinderwens. Vgl. *Brieven* VI, p. 325 (12-12-1936 aan H. Marsman); Goedegebuure, *Zee, berg, rivier*, p. 312.
78 Vgl. *Brieven* V, p. 271 (4-4-1935 aan A. Roland Holst): 'Daar was inderdaad toèn sprake van (op een erg twijfelachtige manier) en inderdaad was Slau hierin zeer geschikt.' De versie die Wim Hazeu vertelt (*Slauerhoff*, p. 622-624) is de vervalste interpretatie van Slauerhoff.
79 *Brieven* V, p. 95-96 (29-8-1934 aan J. Greshoff).
80 *Brieven* V, p. 96-97 (1-9-1934 aan J. Gans).
81 Mars, *Elisabeth de Roos. Schrijfster in de schaduw*, p. 36; DP aan E.G. du Perron-de Roos, 18-9-1934.
82 J. Slauerhoff aan C.J. Kelk en Suzie Kelkvan Hall, ong. 10-9-1934 (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
83 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 18-9-1934: 'Zoolang ik jou heb, moet ik mijzelf dan maar erbij nemen, - ook zoolang jij dat doet.'
84 *Bw* III, p. 26 (16-9-1934 aan TB); *Brieven* V, p. 101 (19-9-1934 aan J. Greshoff).
85 *Bw* III, p. 35 (4-10-1934 aan DP).
86 *Bw* III, p. 45 (12-10-1934 aan DP).
87 *Brieven* V, p. 134 (31-10-1934 aan H. Marsman).
88 Dagboekaantekeningen, 2-11-1934.
89 *Brieven* V, p. 82 (26-7-1934 aan J.A.A. Engelman).
90 *Bw* III, p. 78 (13-11-1934 aan TB); *Brieven* V, p. 156 (11-11-1934 aan J. Greshoff).
91 *Brieven* V, p. 172 (26-11-1934 aan J. Greshoff).
92 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 5-12-1934.
93 *Bw* III, p. 94 (3-12-1934 aan TB).
94 *Brieven* V, p. 189 (9-12-1934 aan J. Gans); DP aan E.G. du Perron-de Roos, 4-12-1934 (over het bezoek aan Guilloux en het nazenden van het Muller-boekje).
95 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10-12-1934.
96 *Brieven* V, p. 220 (2-2-1935 aan S. Vestdijk); *Brieven* IX, p. 155 (13-12-1934 aan J.A. Antonini).
97 *Brieven* V, p. 211 (2-1-1935 aan H. Marsman).
98 Gomperts, *Jagen om te leven*, p. 156-164.
99 De term 'tegenleger' is van K.L. Poll, die zeer geïntrigeerd was door het fenomeen 'vriendschap' bij Du Perron. Zie: Poll, 'Du Perron en zijn vrienden'.
100 K.L. Poll noemt Adriaan Roland Holst 'een van de weinigen die opgewassen waren tegen Du Perrons behoefte om in de vriendschap te domineren'. Zie: Idem, p. 117.
101 Roland Holst, Nijhoff en twee andere redacteuren hadden in november 1933 hun ontslag ingediend als *Gids*-redacteur, in de nasleep van de plagiaat-affaire waarin mederedacteur H.T. Colenbrander was gewikkeld. Met het aantreden van J.W.F. Werumeus Buning en Anton van Duinkerken als nieuwe redacteuren was *De Gids* als publicatiemogelijkheid voor Du Perron verloren gegaan. Zie: Remieg Aerts etc. (red.), *De Gids sinds 1837*, Schrijversprentenboek deel 27, 's-Gravenhage/Amsterdam: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum/Meulenhoff, p. 137-139.
102 *Brieven* VI, p. 240, 252 (5-3 en 23-3-1935 aan R.A.J. van Lier resp. S. Vestdijk). DP heeft menige correctie van Vestdijk in het voltooide manuscript overgenomen. In 1936 heeft hij zijn roman herzien. Daarbij zijn onder meer de passages met Van Vlaardingen komen te vervallen.

Er bestaan exemplaren van de eerste druk van *Hlvh* met correcties in andere handschriften dan die van hemzelf, wat er misschien op wijst dat DP bij zijn herziening ook suggesties van anderen heeft overgenomen. Zo is er een gecorrigeerd exemplaar uit de collectie van Angèle Manteau (in 2001 in het bezit van antiquariaat Aioloz te Leiden) en een exemplaar met weer andere correcties uit de collectie van uitgeefster Alice van Nahuys (in het bezit van Hella S. Haasse). Over de herziening zelf zie: Theo Rooijakkers, *De herziening van Het land van herkomst van E. du Perron*, Doctoraalscriptie R.U. Utrecht 1986.

103 J. Greshoff aan DP, 'Maandag' (coll. LM). Greshoff schreef dit naar aanleiding van Du Perrons ongunstige opinie over Victor van Vriesland en Jacques Bloem.

104 *Brieven* IV, p. 318 (27-9-1933 aan J. Greshoff).

105 *Brieven* IV, p. 292-293, 307-310 (17-9 en 25-9-1933 aan H. Marsman).

106 Vgl. *Brieven* IV, p. 281 (8-9-1933 aan J. Greshoff); *Bw* II, p. 234 (23-11-1933).

107 Vgl. *Brieven* V, p. 386 (11-7-1935 aan H. Marsman); *Bw* III, p. 290 (1-9-1935); *Brieven* VI, p. 82 (17-12-1935 aan J. Greshoff). Interessant is de brief van Ant ter Braak aan DP, waarin zij Vestdijk een 'anaal karakter' toeschrijft. Zie: *Bw* III, p. 243 (8-7-1935).

108 W.J. van den Akker heeft betoogd, dat Du Perron en Nijhoff dichter bij elkaar staan dan de literatuurgeschiedenis ons heeft doen geloven. Ze naderen elkaar in hun 'principiële afwezigheid of weigering van een definitieve standpuntbepaling' en in het 'existentieel failliet' waaraan ze beiden uiting geven. Zie: Van den Akker, 'Autonomie en ideologie: Du Perron en Nijhoff'.

109 De kliniek heette Villa Raffet en was gevestigd aan de Boulevard Montmorency 45. Het kind werd geboren tegen vijf uur in de middag. Coll. LM, P 346 P: geboorteakte A.E. du Perron.

110 DP aan Davida Simons-Posthumus, 1-4-1935. Zie: Snoek, 'Dank voor uw lieve inval', p. 185.

111 *Brieven* V, p. 323 (8-5-1935 aan A.A.M. Stols).

112 *Brieven* V, p. 225-227 (6-2-1935 aan H. Marsman).

113 Ook in Bretagne (december 1934) had het 'fantoom' hem achtervolgd; een brief daarover aan Bep had hij niet verzonden maar in het 'archief' gestopt. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 8-12-1934.

114 Dagboekaantekeningen, 22-5-1935.

115 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 13-5-1935.

116 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 14-5-1935.

117 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 21-9-1935.

118 Coll. LM. DP had Roland Holst eerst zelf ingelicht, Marsman was al veel langer op de hoogte.

119 *Brieven* VI, p. 99-100 (27-12-1935 aan J. Greshoff).

120 Zie: *Brieven* VI, p. 107 n. Het voornaamste doel zou zijn om gesprekken te voeren over de oprichting van een Nederlands Comité van Waakzaamheid. Dit was inderdaad ook een doel, maar voor DP niet het voornaamste.

121 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 8-1-1936.

122 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10-1-1936.

123 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 11-1-1936.

124 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 12-1-1936. Sympathil is evenals dionine een sympathicometicum, een bloeddrukverhogend middel (informatie van dr. J.B.F. Hulscher). In december 1934 had DP in Bretagne veel last gehad van hartritmestoornissen. Bij nader onderzoek was gebleken dat zijn bloeddruk te laag was. Zie: noot 96.

125 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 13-1-1936.

126 Bij zijn brief van 13-1-1936 had DP de volgende ochtend een postscriptum geschreven. Hij zou Bep diezelfde dag nog terugschrijven, of anders zou Henny het doen. Deze brief is niet teruggevonden. In zijn brief van 12-9-1936 aan Bep blijkt DP nog niet 'genezen' en noemt hij zichzelf 'een langzamerhand grondig vergiftigd personage'.

Hoofdstuk 38
Slauerhoff, de spitsroeden van een vriendschap

Eerste schermutselingen

Op 3 januari 1935 gingen Bep en Eddy du Perron terug naar Parijs. Du Perron had even genoeg van zijn roman en liet zich opslokken door het leven in de stad.[1] Eind

januari ging hij naar Nederland om zijn jeugdvriend Ferdy de Grave te ontmoeten, die hij tien jaar niet had gezien.[2] Op de terugweg naar Parijs haalde hij nog wat prikken bij dokter Maasland.[3] Tijdens zijn afwezigheid had Slauerhoff zich weer in Parijs geïnstalleerd, waar hij zich vastklampte aan Bep. Zijn soms wat 'klefferige' houding irriteerde haar.[4] Hij draaide ook weer om Sofka heen. Toen zij hem te kennen gaf dat het geen 'amoureuze geschiedenis' tussen hen zou worden, spotlachte hij wat en vroeg haar waarom ze dat zo zei. Zij legde hem uit dat 'ze heusch niet dacht dat iedere man aan haar voeten viel, maar dat ze heel goed merken kon als ze iemand beviel, dat zijn brieven iedere keer langer werden etc.' Later vertelde hij Sofka 'dat hij Darja blauwe oogen geslagen had en dat ze het verdiende'. Bep dacht dat het misschien bluf was van hem, maar wel 'van een verregaande slechte smaak'. Verder klaagde Slauerhoff dat alle buitenlandse vrienden van Bep en Eddy zo ontzettend veel praatten, met uitzondering van Antonini. Onder deze omstandigheden zag Bep er tegenop Slauerhoff mee te nemen naar Mal-

raux. Zij spuwde haar gal in een brief aan Eddy: ‘Slau is van alle vrienden die we hebben degene met de *minst* medische geest -. Ik heb nog nooit iemand ontmoet die zoo bang was voor preciese woorden en psychologische feiten. Hij versluiert de heele wereld met vooropgezette ideeën.’[5]

Op 2 februari was Du Perron terug in Parijs. Het was erop of eronder: Ducroo moest af! Slauerhoffs aanwezigheid trof nu wel bijzonder slecht. De dichter-piraat liep een beetje met zijn ziel onder zijn arm, wist niet wat hij moest doen: studeren, terug naar Tanger of weer gaan varen.[6] Hij vroeg Du Perron of deze op zijn kosten naar Tanger wilde gaan om zijn praktijk te liquideren en zijn spullen te verzenden. Du Perron kon hier onmogelijk op ingaan: hij had al zijn tijd nodig om zijn roman te voltooien en voor zijn levensonderhoud artikelen te schrijven. Hij nam Slauerhoff mee naar café Murat, waar hij regelmatig een kopje koffie dronk met Giacomo Antonini. Gino wilde zich wel met de taak belasten.[7] Bovendien boden hij en zijn partner Maria Syla Novitzky de dichter onderdak aan, zij het als ‘paying guest’.[8]

Die kwestie was ten minste geregeld. Maar nog een andere kwestie vroeg de aandacht: *Forum.* Slauerhoff maakte zich erg druk over Victor van Vriesland, die volgens hem maar bitter weinig had bijgedragen aan het tijdschrift. Hij had dit voor het eerst ter sprake gebracht in een brief van 13 november 1934 aan Ter Braak: er ging nauwelijks iets van Van Vriesland uit en hij was ‘allerminst geschikt de jeugd te boeien te trekken te bezielen’. Al in deze brief had Slauerhoff zijn voortgezette medewerking aan het tijdschrift afhankelijk gemaakt van het vertrek van de gewraakte redacteur.[9]

In februari 1935 voerde Slauerhoff zijn campagne tegen Van Vriesland op. Hij kon niet begrijpen dat Ter Braak het ‘au fond’ met hem eens was, maar weigerde actie te ondernemen.[10] Waarom liet hij alles maar ‘volgens het oude systeem’? Van Vriesland was een literaat bij uitstek, die niet voldeed aan het persoonlijkheidscriterium. Du Perron voelde wel voor Slauerhoffs argumenten. Sinds Van Vriesland redacteur was geworden van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* had hij zich ontwikkeld tot een ‘gezeten’ letterkundige.[11] Maar rechtvaardigde dit Van Vrieslands ontslag? *Forum* had zich in de nieuwe opzet toch al verwijderd van het oorspronkelijke manifest. Dat Du Perron zich niet in de zaak wilde mengen, had ook een andere reden: hij wilde zijn verhouding met Van Vriesland niet op het spel zetten. Zowel Bep als hij verdienden aan hun kritieken voor de *NRC.*

Slauerhoff zette zijn kruistocht koppig voort. Op 25 februari schreef hij

Ter Braak: ‘Ik hoop dat de persoonlijkheid, de eerlijkheid hebben gezegevierd jouw opportunisme is tijdschrifts politiek.’ Als er niet aan zijn eisen was voldaan, moest hij medestanders zien te vinden. Van Vriesland was nog veel ‘voozer’ dan de steeds bestreden Coster![12] Slauerhoff maakte zijn bezwaren ook aan Van Vriesland zelf bekend en gaf desgevraagd de namen op van Ter Braak, Vestdijk en Du Perron als mensen die het met hem eens waren.[13] Het gekanker van Slau werkte Du Perron op zijn toch al gespannen zenuwen:

> ‘Je leeft met hem, zoowel in de vriendschap als op ander gebied, voortdurend in een “sfeer” van “bedreiging” die tenslotte onverdragelijk wordt; ook dat zal ik hem nog eens goed aan het verstand zien te brengen, want ik ben nu werkelijk wel “geladen” over deze baloorigheid, en het hindert me als iemand denkt een satanische figuur te zijn (of byroniaansch-demonisch) en telkens zoo de provinciale burger blijft.’[14]

Op 3 maart 1935 schreef Du Perron de slotzin van *Het land van herkomst.* Slauerhoff, die dacht nu eindelijk alle aandacht te zullen krijgen, schreef een parmantige brief aan *Forum* waarin hij Vestdijk, Ter Braak en Du Perron opvoerde als getuigen à charge tegen Van Vriesland.[15] Du Perron was er niet gelukkig mee en Antonini raadde Slau sterk af om dit epistel te verzenden, maar de dichter-piraat was niet te vermurwen.[16] Hij trok zijn medewerking aan *Forum* in en verzocht Ter Braak hiervan een bericht te maken in *Het Vaderland.* In een postscriptum schreef hij er nog bij: ‘Eddy vindt deze brief wat scherp de indruk van nijdigheid maken. Misschien is t *eerste* waar, maar ik geloof dat het toch zijn gedachten over jullie [onleesbaar woord] goed weergeeft.’ Een van de gevolgen van deze brief was dat de relatie tussen Van Vriesland en Du Perron sterk bekoelde.[17]

Slauerhoff begon nu zijn pijlen te richten op Du Perron zelf. Hij vond dat deze zich ook al had ontwikkeld tot een echte literator. Du Perron, Bloem, Marsman: ze waren voor of na hun veertigste ‘gâteus’ geworden en ‘oudehoeren, potatoren of letterzifters’.[18] Bij een van zijn bezoeken aan Du Perron zat deze aan zijn schrijftafel. Slauerhoff vroeg of hij een kijkje mocht nemen in zijn boekenkast. Du Perron gaf hem de sleutel en Slauerhoff pakte een boek van Malraux. Hij bladerde er wat in en zag dat Malraux onder zijn handtekening een kat had getekend. ‘Wat is dat?’ vroeg hij. Du Perron antwoordde dat Malraux zo wel vaker signeerde, maar uitsluitend voor vrienden. Hierop haalde Slauerhoff een eigen bundel uit

de kast, schroefde de dop van zijn vulpen, liet een inktklodder op de titelpagina vallen en klapte het boek stevig dicht. ‘Nu heb je nog iets persoonlijks van mij ook.’ Du Perron beet hem toe: ‘Geef mij die sleutel. En blijf voortaan van mijn boeken af.’[19]

Deze schermutselingen vonden plaats terwijl Bep hoogzwanger was. Intussen was Du Perron voor Stols begonnen aan de vertaling van Larbauds roman *Fermina Marquez*, maar hij voelde zich ‘doodop’. De dokter schreef hem veertien dagen rust voor, juist enkele dagen voor zijn geplande verhuizing.[20] Door de ophanden gezinsuitbreiding waren Bep en Eddy du Perron genoodzaakt om te zien naar andere behuizing. Het erfenisje van Beps vader kwam daarbij goed van pas, evenals het feit dat de nieuwe regering lagere huren had afgekondigd. Zij hadden een geschikt tweekamerappartement gevonden op boulevard Murat, nr. 88.[21] In de week van hun verhuizing verliet Slauerhoff Parijs, na nog een laatste keer door de telefoon ruzie te hebben gezocht.[22] Du Perron vond het maar een dwaze vertoning.[23] Hij wachtte af. Als Slauerhoff de vriendschap wou verbreken, moest dat maar. Slauerhoff had nu zijn toevlucht gezocht bij Roland Holst. Vanuit Bergen schreef hij Du Perron dat deze tekort was geschoten in hartelijkheid en vriendschap. Du Perron blies stoom af in een brief aan Roland Holst:

> ‘[Hij] heeft de imbeciele smakeloosheid om mij te schrijven dat mijn manier van literatuur beoefenen hem afkeerig maakt of zoo iets, wanneer dit in werkelijkheid erop neer komt dat hij het mij niet vergeeft dat ik niet meer *tijd* voor hem heb kunnen maken dan ik gedaan heb. Ik heet nu getourmenteerd “door een boek”. Wat dit “boek” voor mij beteekent, schijnt niet tot hem te zijn doorgedrongen. Maar dat is nog het ergste niet. Hij schijnt niet te begrijpen dat mijn omstandigheden veranderd zijn, dat ik nu veel werken *moet* (en voor tenslotte zielig weinig geld) dat ik voor het eerst van mijn leven “literatuur” bedrijf als “kostwinning”. [...] Een vriend die je voortdurend controleert of je wel al je vrije tijd aan hem geeft, is een monster dat de vriendschap opvreet. Niettemin heb ik *inderdaad* zoowat al mijn andere vrienden laten stikken, om mijn vrije tijd te geven aan Slau. Op een paar keer eten bij de Malraux' na (alles bij elkaar misschien 6 keer) heb ik, zoolang hij hier was, zoowat ieder vrij oogenblik doorgebracht met eindeloos over zijn beroerdigheden te prakkezeeren. De halve gare schrijft me nu: “Het waren meer knappe analyses dan hartelijkheid.” Ik heb hem geschreven dat als hij niet begrijpt dat deze “knappe analyses” de beste vorm van hartelijkheid waren die ik hem geven kon, hij een idioot is en een rotvent.’[24]

Poging tot analyse

Du Perron wist niet meer hoe hij Slauerhoffs bijzondere schrijverschap kon rijmen met diens gedrag als mens. Je kon alleen maar concluderen dat hij zelf 'stukken minder' was dan zijn literatuur. Zijn persoonlijke optreden maakte zijn hele 'talent' tot een leugen.[25] Enkele dagen nadat hij op deze wijze zijn hart had gelucht, werd hij voor de tweede keer vader. De dag erna meldde hij de geboorte van zijn zoon aan Ter Braak, maar zijn brief ging ook weer ten dele over Slauerhoff. Ter Braak had Slauerhoff een 'geboren intrigant' genoemd, omdat hij was doorgegaan hem briefjes te schrijven waarin hij telkens weer derden bij de zaak betrok. Du Perron vond deze beschuldiging niet terecht: Slauerhoffs optreden kwam voort uit balorigheid en 'een ontzettende stunteligheid in het "kwaaddoen".' Hij was 'iemand die aanhoudend voor zichzelf de dingen moet bederven en daarnaast een kruideniersvoorzichtigheid en angst vooruit heeft dàt alles nog wel eens voorgoed zal worden bedorven'.[26]

Du Perron had Slauerhoff voor zichzelf geclassificeerd als iemand die 'halfbewust' leefde en die naar zijn vrienden en hun opinies greep om niet te vallen. Daarmee rekening houdend kon hij nog wel met enige mildheid aan hem denken, maar voorlopig hoefde hij hem niet meer te zien. Roland Holst, die zijn best deed de breuk tussen zijn vrienden te lijmen, werd uitvoerig op de hoogte gebracht.[27] Terwijl Bep met haar zoontje in de kliniek verbleef, werkte Du Perron door aan zijn vertaling van *Fermina Marquez.* Hij was overwerkt, had hartklachten, voelde zich draaierig en leed aan slapeloosheid.[28] Toch kon hij Slau niet zomaar van zich afzetten: ze wisselden 'giftige brieven' met elkaar. Du Perron begon zich langzamerhand af te vragen of Slauerhoff wel die 'kleinzielige dorpsidioot' was die hij in hem wilde zien. Misschien was hij toch ook 'een kleine knoeier' die *bewust* loog.[29] Na een laatste brief waarin hij zijn best had gedaan om de hele zaak helder te recapituleren, was Du Perron van plan naar Nederland te reizen om alles in een persoonlijk gesprek uit te praten.[30] Maar een nieuwe brief van Slauerhoff was zo onaangenaam, dat hij twijfelde of hij wel moest gaan.[31]

Op 4 mei 1935 kwam er een bericht van Roland Holst waardoor Du Perron besloot om van zijn reis af te zien. In plaats daarvan maakte hij een persoonlijke notitie waarin hij zijn relatie met Slauerhoff trachtte te analyseren. Zijn fout was geweest om te denken dat Slauerhoff gelijkstond aan zijn literatuur. In werkelijkheid was die literatuur een compensatie voor hem 'en bijna de vrijbrief om minderwaardig te zijn in het leven'.

Daarnaast vond Du Perron het onuitstaanbaar dat Slauerhoff deed alsof ‘het leven’ zoveel hoger stond dan ‘de literatuur’, terwijl dit niet meer was dan een *pose* waar juist de literatuur van afdroop. Achter de piraat ging ‘een onzeker, rancuneus, kleinburgerlijk iemand’ schuil, ‘goed voor de Java-China-Japan-Lijn, afdeling hofmeesters’. Du Perron verklaarde Slauerhoffs egoïsme uit zijn ‘gebrek aan luciditeit’. Anderzijds stelde zijn ‘instinktieve behoefte allerlei dingen te versluieren, om ze mooier te zien’ hem ook in staat zijn poëzie te schrijven. Maar het was onvermijdelijk dat die ‘versluierdheden’ (zoals bewust of onbewust liegen) tot conflicten zouden leiden in het echte leven. Daar ergerde Du Perron zich aan, zoals Slauerhoff zich ongetwijfeld ergerde aan zíjn manie om alles te ‘vatten’. Tot slot noteerde Du Perron enkele punten voor een ‘eventueel portret van Slau’. Die gaan vooral over Slauerhoffs hondse gedrag tegenover de vrouwen in zijn leven.[32]

In een interview dat in mei 1935 werd gepubliceerd, haalde Slauerhoff zijn gram op *Forum*. Hij bracht zelf het onderwerp ter sprake: ‘A propos, u weet toch dat ik mij uit Forum heb afgescheiden?’ Op de vraag hoe dat zo kwam, antwoordde Slauerhoff: ‘Men wil daar bij Forum “de cultuur van de persoonlijkheid”. - Maar ik vind in het werk van de menschen die daar publiceeren die persoonlijkheid eerder onbeduidend dan sterk. - Zij zijn zeer genuanceerd, maar weinig geprononceerd.’ Du Perron wilde dit standpunt nog vergoelijken: Slau kon nu eenmaal niet denken.[33] Dat het Slauerhoff ernst was met zijn aantijgingen, blijkt uit een sonnet tegen Du Perron dat in zijn nalatenschap werd aangetroffen:

Un jeune qui s'en va
Minuten met E. du P.

> ‘Zondagsmorgens lig ik 't liefste lang in bed, schrijf of beantwoord brieven etc. etc.’
> (Blocnote klein formaat)

Bezit je nog met bleeke breede billen
't Geribd rood trijp van het café Murat,
Per blocnote vertellend van je grillen,
Hoe zoet je thee moet zijn, hoe heet het bad

Zaterdagavond? O, wij zouden willen
Nog heel veel weten van uw leven; wat
Je doet op Zondagmorgen. Neem je ook pillen
Om goed te gaan waar je altijd graag lang zat?

Ja, alles van je leven is belangrijk:
Een Hollandsch schrijver, die heel van uit Frankrijk,
Parijs zelfs, onze letteren houdt op peil,

Door ons zijn buien naarstig te beschrijven!
Maar enklen zal het tot de strijdkreet drijven:
Weg met de penkliek! Hitler koom'! SIEG HEIL![34]

Dit gedicht kwam Du Perron pas in maart 1938 onder ogen, toen hij zich bezighield met de uitgave van Slauerhoffs verzamelde gedichten. Nog afgezien van het feit dat het citaat 'vervalst en halfgelogen' was, vond hij het sonnet '100% patserig' en 'ook heelemaal van denzelfden conquistador, die zich nooit wou laten interviewen, tot hij over *Forum* klikken moest'.[35]

Het einde

Op 17 mei 1935 was Slauerhoff opnieuw scheepsarts geworden, op een boot die op West-Indië en Midden-Amerika voer. Na terugkomst in juli werd hij overgeplaatst op een boot die naar Zuid-Afrika ging. Dit was zijn laatste beroepsmatige reis, want hij werd onderweg zo ernstig ziek dat hij begin oktober 1935 in Genua van boord ging om verpleegd te worden. Hij zou zonder succes in Ortisei, Annecy en Lausanne kuren, voordat hij in februari 1936 terugkeerde naar Nederland. Slauerhoff had grote angst dat zijn slechte gezondheid, als die bekend werd, hem van zijn broodwinning zou beroven. Op 17 juni 1935 schreef hij Hans Feriz dat de vriendschap met Du Perron onherroepelijk *uit* was, omdat deze vertrouwelijke informatie aan derden had doorgegeven. Mogelijk had Du Perron iets losgelaten over Slauerhoffs gezondheid.[36] Slauerhoff weigerde in te gaan op zijn pogingen tot toenadering. Hij vreesde dat zijn eigen brief weer 'een sarkastische toon zou krijgen en misschien een nieuwe korrespondentie orgasme zou ontketenen. En daar ben ik heusch als de dood voor.'[37] Du

Perron was in wezen ‘een goede kerel, maar lijdend aan een logorrhoe die de omgang onmogelijk maakt. Verder de neiging à tout prix gelijk te willen krijgen en elk geschil in eindelooze brieven uit te zoeken.’[38]

Vanuit het ziekenhuis in Genua, waar hij werd behandeld voor malaria, reageerde Slauerhoff op Roland Holsts mededeling dat Du Perron zich misschien in Bergen zou vestigen. Slauerhoff had er weinig fiducie in, vooral nu *Forum* was opgehouden. Verder schreef hij meewarig over Du Perrons werk ‘dat meer en meer *wroeten* in de literatuur wordt en wel zeer verre van “virgin soil” staat’. Eddy had toch eigenlijk nooit een poging gedaan om ‘een baan’ te vinden; daar moest het nu maar eens van komen. In elk geval wilde hij hem niet meer ontmoeten, ook niet in Bergen: ‘Dit niet zoo zeer uit rancune dat hij unfair was en dit niet wil toegeven als vooral om t feit dat ik de al vaak matige liefde voor de literatuur die ik nog heb wil behouden. En - het is vreemd - Eddy heeft veel voor mijn werk gedaan - en *nu* als ik hem hoor spreken krijg ik een intense dêgout [sic] tegen de literatuur. [...] Ik hoop dat ik je nu hiermee volledig mijn standpunt t.o. Ed. verklaard heb - het is niet mooi - maar t is niet anders - Het moet *fini* zijn.’[39]

Roland Holst bracht dit ‘fini’ niet aan Du Perron over, maar deze was er zelf ook niet op gebrand om het contact te herstellen.[40] In september 1935 kwam er toch weer een brief van Slauerhoff, die echter ‘nogal idioot’ was. Omdat Du Perron op dat moment bij vrienden in Nederland was, had Bep de brief doorgestuurd naar Bergen. Du Perron had met de zieke Slauerhoff te doen, maar hij schreef hem niet terug: ‘Ik zal Slau niet antwoorden, maar heb Jany met een boodschap voor hem belast; dat lijkt ook Jany verreweg het beste.’[41] Pas in maart 1936, toen Slauerhoff in Heemstede werd verpleegd, besloot Du Perron iets van zich te laten horen, maar niet met de bedoeling om hun vriendschap weer op te lappen.[42] Nu was het Slauerhoff die niet terugschreef. In juli 1936 deed hij Du Perron evenwel via Roland Holst zijn pasverschenen bundel *Een eerlijk zeemansgraf* toekomen.[43] Daarop vroeg Du Perron aan Roland Holst of hij Slau hartelijk wilde bedanken en hem tevens polsen of hij een bezoek van hem op prijs zou stellen. In verband met hun aanstaande vertrek naar Indië zouden de Du Perrons enkele weken kwartier maken in een Amersfoorts pension. Inmiddels was Slauerhoff verhuisd naar rusthuis Villa Carla in Hilversum, waar hem vijf maanden volledige bedrust waren voorgeschreven.[44]

Slauerhoff reageerde op Du Perrons boodschap met een brief waarin hij hem nogmaals zijn grieven voorlegde, ditmaal ‘sans rancune’. Was een

verzoening dan toch mogelijk? Op 28 augustus 1936 schreef Du Perron een lange brief terug, waarin hij trachtte ‘de lucht nog wat meer’ te zuiveren.[45] Hij moest erkennen dat hij nogal kregel had gereageerd op Slauerhoffs brieven uit Bergen, maar hij was dan ook ‘tureluursch’ geworden van de oude en nieuwe grieven waarop hij telkens had moeten antwoorden. Alleen was hem nog steeds niet duidelijk wat Slauerhoff bedoelde met zijn voornaamste grief, die van zondigen tegen zijn eigen woorden. Voorzichtig maande hij Slauerhoff zich nader te verklaren: was het een geval van woordbreuk, iets dat hij hem had beloofd en niet uitgevoerd, of had het te maken met een eigen project dat Du Perron niet had uitgevoerd? Als het dit laatste was, dan was het toch wel vreemd om hem dit te verwijten, want wie geeft met ijzeren consequentie uitvoering aan al zijn plannen en impulsen?

Hierop antwoordde Slauerhoff met een briefje dat Du Perron zo ‘prollig en ploertig’ vond, dat hij er nu wel definitief een einde aan moest maken. Volgens Cola Debrot had Slauerhoff geschreven dat ‘jodium’ het beste desinfectiemiddel was voor Du Perron, vooral ook omdat zijn vrouw van ‘het bekende ras’ was.[46] Deze toespeling op Bep, wier moeder joods was, zou de bekende druppel zijn. Du Perron schreef Slauerhoff twee zinnetjes terug: ‘Het spijt me dat ik je verlokt heb tot zooveel rasploertigheid. Spaar je de moeite mij nog eens te schrijven, ik zou je je stankjes ongeopend terugzenden.’ Du Perron had bijna een week met Slauerhoffs briefje rondgelopen. In Brussel had hij het aan Greshoff laten zien; deze vond het zo ‘beneden alles’, dat hij Du Perron later kwam vragen ‘of hij Slau nu maar niet verder zou laten ophoepelen’. Dat moest hij maar niet doen, vond Du Perron: de man was immers ziek.[47] Veel tijd was de zieke niet meer beschoren: hij overleed op 5 oktober 1936. Het bericht van Slauerhoffs dood greep Du Perron erg aan, maar het zou hypocriet zijn om nu een necrologisch stukje te schrijven of naar de begrafenis te gaan.[48]

Bij sommige vrienden is het gerucht blijven rondwaren dat Slauerhoffs antisemitisme ten grondslag lag aan de ruzie met Du Perron.[49] Het is de vraag of dit juist is. Vermoedelijk heeft Slauerhoff Du Perron voorgoed van zich willen vervreemden door expres grof en kwetsend terug te schrijven. De vernieler, de Dsjengis in hem, had toegeslagen. Du Perron zelf meende dat Slauerhoff zich op zijn vrienden wreekte over zijn eigen mislukkingen. Slau was jaloers op hem, omdat hij met Bep toch geslaagd was en een kind had.[50] Jaloezie is een mogelijke factor.[51] Maar misschien was

Slauerhoffs wrevel juist gewekt door het feit dat Du Perron zich zo had uitgesloofd voor zijn werk. Roland Holst meende dat Slauerhoff leed aan een vernielzucht die in essentie tegen zichzelf gericht was, 'maar die haar omwegen over anderen koos'. Du Perron had Slauerhoff 'verwend' en deze 'kon niet laten daarvan op den duur misbruik te maken'. Daarom ook zou zijn brouille met Du Perron des te sterker zijn geweest.[52] Deze psychologische verklaring sluit aan bij de constatering van Constant van Wessem, dat Slauerhoff zich het beste voelde 'bij die vrienden, die niets van hem eischten en verwachtten' en dat hij het minst van al verdroeg om geconfronteerd te worden met zijn eigen werk.[53]

Misschien heeft Slauerhoff zich gestoten aan Du Perrons geringere waardering voor *Het leven op aarde*, die hij een 'wiegzang van de troosteloosheid' noemde.[54] Toch heeft Du Perron Slauerhoffs schrijverstalent, zelfs zijn 'genie', nooit in twijfel getrokken. Het probleem waarvoor Du Perron zich, als proponent van de *Forum*-beginselen, zag gesteld, was: hoe kan iemand zich als mens minderwaardig gedragen, terwijl zijn schrijverspersoonlijkheid eersterangs is? Hij loste dit op door Slauerhoff te beschouwen als iemand vol bevliegingen en inconsequenties, als niet helemaal toerekenbaar, 'een beetje gek' en 'stukken minder dan zijn literatuur'.[55] Slauerhoff was, bij een zeer begenadigd dichterschap, een rancuneuze kleinburger.

Na Slauerhoffs dood heeft Du Perron in besprekingen van boeken van anderen terzijdes ingelast over zijn gestorven vriend. Deze zijn soms van anekdotische aard (als Slauerhoff gaapte, brulde hij als een tijger), soms geven ze een literair waardeoordeel (Slauerhoffs zeemansverhalen zijn veel beter dan die van Jef Last).[56] Slauerhoff liet hem niet los.

Eindnoten:

1 *Bw* III, p. 111 (10-1-1935 aan TB).
2 Opdracht in *De smalle mens*: 'Voor Ferdy, / bij onze ontmoeting / na 10 jaar, // Rotterdam, 29 Jan. '35 // Eddy' (Coll. antiquariaat Schuhmacher).
3 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 26-1-1935.
4 Vgl. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 26-1-1935: 'Ben je alweer wat over je wrevel tegen Slau heen? Je moet hem nu eenmaal nemen zooals hij is; hij irriteert mij ook wel eens, maar hij meent het zoo kwaad niet. Ik hoop overigens dat hij geen aanval op je doet (gegeven zijn toestand) als je hem in zijn kamertje opzoekt.'
5 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 28-1-1935. Ten onrechte schrijft Wim Hazeu (*Slauerhoff*, p. 628) dat DP in Sofka een huwelijkskandidate zag voor Slauerhoff. In zijn brief van 10-4-1935 schrijft Du Perron over 'een historie waarop hij [Slauerhoff] *gerekend* had - zéér verkeerdelijk, en ondanks mijn herhaalde waarschuwingen - en die verkeerd is uitgevallen'. Misschien doelt Du Perron hier op Slauerhoffs 'missie vrouw'. Zie: *Brieven* V, p. 281 (10-4-1935 aan A. Roland Holst). Bij gebrek aan gegevens heeft Wim Hazeu eveneens gemeend dat 'Bep en Slauerhoff het juist goed met elkaar konden vinden' (*Slauerhoff*, p. 656). Maar in Parijs is er dan toch een kink in de kabel gekomen.
6 *Brieven* V, p. 222 (2-2-1935 aan H. Marsman); *Brieven* IX, p. 163 (5-2-1935 aan J. Greshoff).
7 Hazeu, *Slauerhoff*, p. 647, 650-651.

8 In een brief van begin april 1935 zou Slauerhoff aan DP schrijven, dat hij van Antonini meer hartelijkheid had ondervonden dan van hem. In een brief aan A. Roland Holst maakt DP daar de kanttekening bij, dat hij bij Antonini 'tegen vergoeding' de maaltijd gebruikte.
9 J. Slauerhoff aan M. ter Braak, 13-11-1934 (coll. LM).
10 J. Slauerhoff aan M. ter Braak, ongedateerde brief (coll. LM).
11 Vgl. *Brieven* IV, p. 288 (13-9-1933 aan V.E. van Vriesland): 'Ik krijg meer en meer het gevoel trouwens dat ik een vriend verloren heb en nu in betrekking tot de chef van een kunstfabriek sta.' Dit is de laatste bewaard gebleven brief van DP aan Van Vriesland.
12 J. Slauerhoff aan M. ter Braak, 25-2-1935. Op 23-2-1935 schreef Slauerhoff aan S. Vestdijk: 'Ik schreef dat ik mij niet kan voorstellen dat men iemand die veel voozer is dan de steeds bestreden Coster handhaaft à tout prix. Volgens je uitspraak ben jij t met mij eens. Hoe zit het nu in elkaar op t oogenblik -' (coll. LM).
13 J. Slauerhoff aan V.E. van Vriesland, februari 1935, ingesloten bij de in de vorige noot genoemde brief aan Ter Braak (coll. LM).
14 *Bw* III, p. 144 (26-2-1935 aan TB).
15 J. Slauerhoff aan *Forum*, 3-3-1935 (coll. LM): 'Ik wensch nogmaals te constateeren dat de redacteur Vestdijk deze formule vond op de mederedacteur van Vriesland toegepast: "Iemand die niets meer produceert en nog minder vertegenwoordigt" dat de redacteur Ter Braak zich in minder besliste termen toch met het oordeel van ondergeteekende vereenigde en dat de voorname medewerker Du Perron op de redacteur v Vr. dezelfde termen toepast als op hun aller tegenstander de heer Coster.'
16 *Bw* III, p. 145 (5-3-1935 aan TB).
17 Zie: Van Vriesland, *Herinneringen verteld aan Alfred Kossmann*, p. 87-88. Van Vriesland citeert als bewijs een briefkaart van DP, die echter al dateert van 13-9-1933 (*Brieven* IV, p. 288) en daardoor geen bewijs kan zijn. Van Vriesland heeft DP niet meer ontmoet, maar ze moeten nog hebben gecorrespondeerd over Du Perrons bijdragen aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* Du Perron leverde nog tot november 1935 recensies aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* Daarna is er een hiaat tot augustus 1938.
18 Slauerhoff, *Brieven aan Hans Feriz*, p. 169 (24-2-1935).
19 Veenstra, 'Du Perron en Slauerhoff, een vriendschap en een breuk', p. 236; Van Straten, 'Fred Batten, schildknaap van Forum', p. 26. Van Straten situeert dit incident ten onrechte in 1936; bovendien was DP niet Slauerhoffs gastheer.
20 *Brieven* V, p. 245 (12-3-1935 aan A.A.M. Stols).
21 Vgl. *Brieven* V, p. 230 (9-2-1935 aan J. Greshoff); Weber, *The hollow years*, p. 150.
22 *Bw* III, p. 156 (13-3-1935 aan TB).
23 *Brieven* V, p. 246 (13-3-1935 aan S. Vestdijk).
24 *Brieven* V, p. 267-268 (4-4-1935 aan A. Roland Holst).
25 *Brieven* V, p. 264-265 (3-4-1935 aan H. Marsman).
26 *Bw* III, p. 172, 174-175 (7-4-1935 aan DP en 9-4-1935 aan TB).
27 *Brieven* V, p. 280-282 (10-4-1935 aan A. Roland Holst). Tegelijkertijd stuurde DP zijn brief van 4 april mee, die hij nog even had aangehouden.
28 *Brieven* V, p. 290 (14-4-1935 aan A.A.M. Stols).
29 *Brieven* V, p. 295 (18-4-1935 aan H. Marsman).
30 *Bw* III, p. 178 (21-4-1935 aan TB); *Brieven* V, p. 313 (1-5-1935 aan J. Greshoff).
31 Vgl. *Brieven* V, p. 314 (2-5-1935 aan H. Marsman).
32 Dagboeknotities. Zie ook: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 628, 658-659.
33 R., 'Bij J. Slauerhoff', in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 80, nr. 4, mei 1935, p. 84-85; *Bw* III, p. 200 (28-5-1935 aan TB).
34 Dit gedicht wordt geciteerd volgens het laatste van drie typoscripten, waarvan K. Lekkerkerker de tik- en spelfouten heeft verbeterd en de interpunctie bewerkt (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).
35 Aantekening DP bij het sonnet; *Bw* IV, p. 282 (16-3-1938 aan TB).
36 Slauerhoff, *Brieven aan Hans Feriz*, p. 184 (17-6-1935).
37 J. Slauerhoff aan A. Roland Holst, 13-7-1935, naar het citaat in: Veenstra, 'Du Perron en Slauerhoff, een vriendschap en een breuk', p. 239.
38 J. Slauerhoff aan F.C. Terborgh, medio mei 1935, geciteerd in: F.C. Terborgh, *Slauerhoff. Herinneringen en brieven*, Amsterdam: De Bezige Bij 1974, p. 43.
39 J. Slauerhoff aan A. Roland Holst, 19-10-1935 (coll. K. Lekkerkerker, Amsterdam).

40 Roland Holst schreef dit ook aan Slauerhoff, in een brief van 26-11-1935. Zie: Veenstra, 'Du Perron en Slauerhoff, een vriendschap en een breuk', p. 239.
41 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 17-9-1935; DP aan E.G. du Perron-de Roos, 21-9-1935.
42 *Brieven* VI, p. 134 (6-3-1936 aan H. Marsman).
43 *Brieven* VI, p. 200, 247 (11-5 en 14-7-1936 aan H. Marsman resp. A. Roland Holst).
44 *Brieven* VI, p. 255 (18-7-1936 aan J. Greshoff).
45 Deze brief is een van de weinige die bewaard is gebleven van de briefwisseling Du Perron-Slauerhoff. Zie: *Laatste poging tot verzoening. Een brief van E. du Perron aan J. Slauerhoff met een nawoord van Ronald Spoor*, [Utrecht]: MIM [1999].
46 Oversteegen, *In het schuim van grauwe wolken*, p. 241; zie ook: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 656. Oversteegen haalt Debrot aan naar een niet bewaard gebleven brief aan de redacteur van een Brabantse krant; Hazeu neemt dit verhaal over. Volgens Debrot stuurde Slauerhoff het briefje met de opmerking over 'jodium' *een dag nadat* hij Du Perron een brochure over theosofie en een biografie van mevrouw Blavatsky had gezonden, dit laatste in reactie op Du Perrons bewering dat de slotpassage van *Het leven op aarde* naar theosofie zweemde. Het is mijns inziens zeer de vraag of deze twee gebeurtenissen aan elkaar gekoppeld kunnen worden. In Du Perrons brief aan Slauerhoff van 28-8-1936 wordt niet gerept van *Het leven op aarde.* De drukproeven daarvan had hij al in Tanger gecorrigeerd. Hij vond het niet Slauerhoffs sterkste roman, meer een lyrisch verhaal. Over de epiloog maakte hij op 4-9-1934 de opmerking dat deze 'ergens in de elyzeesche velden speelt' (*Bw* III, p. 25). Maar op dat ogenblik logeerde DP bij Slauerhoff en hij zal hem zeker niet zijn mening hebben onthouden. Misschien is deze opmerking bij Slauerhoff blijven hangen, maar het verhaal van de toezending van de brochure en de biografie doet apocrief aan. Overigens had Debrot pas op 22-8-1936 persoonlijk kennisgemaakt met DP.
47 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 12-9-1936.
48 *Brieven* VI, p. 302 (7-10-1936 aan A. Roland Holst).
49 Gesprek met A. ter Braak-Faber, 12-1-1992 in Epe. Volgens mevrouw Ter Braak was Slauerhoffs antisemitisme ook de achtergrond van zijn aversie tegen Victor van Vriesland. Op 24-8-1936 wees Slauerhoff, in een brief aan Heleen Hille Ris Lambers, het geschikte Waldpark af om er te kuren, omdat zijn antisemitisme te sterk was voor die plaats (coll. K. Lekkerkerker).
50 *Brieven* VI, p. 295 (24-9-1935 aan H. Marsman).
51 Ook Slauerhoffs biograaf Wim Hazeu heeft het over 'uit jaloezie voorkomende pesterijen'. Hij verontschuldigt deze min of meer door de nadruk te leggen op Slauerhoffs ziekte, die hem een isolement oplegde waaruit hij door anderen voor een ogenblik verlost hoopte te worden, 'al was het maar door hun bijzondere aandacht'. Hazeu citeert verder Greshoff als onbetrouwbare getuige inzake Slauerhoff, om daarna dankbaar gebruik van hem te maken als betrouwbare getuige inzake DP en diens 'onverdraagzaamheid'. Vervolgens construeert hij een parallellie tussen de karakters van Slauerhoff en DP die merendeels geen steun vindt in de feiten. Zie: Hazeu, *Slauerhoff*, p. 655.
52 A. Roland Holst aan DP, 7-9-[1937] (coll. LM).
53 Van Wessem, *Mijn broeders in Apollo*, p. 67.
54 *Brieven* V, p. 220 (2-2-1935 aan H. Marsman).
55 Op dezelfde wijze trachtte hij het probleem op te lossen van Willem Kloos, die een aantal prachtige gedichten had geschreven, maar qua persoonlijkheid teleurstelde: 'De heele kwestie is wschl. dat Kloos, bij een zéér begenadigd dichterschap, helaas Hollander en provinciaal is gebleven'. Zie: *Brieven* VI, p. 180 (17-4-1935 aan R.A.J. van Lier).
56 *Vw* VI, p. 332, 452.

Hoofdstuk 39
Deze grootse tijd

Authenticiteit

Losgescheurd van zijn koloniale wortels, beroofd van het fortuin dat hij altijd als vanzelfsprekend had aangenomen, was Eddy du Perron een 'displaced person' geworden die nergens meer kon aarden, een nomade voortgezweept door de wisselvalligheid van het bestaan. Het is opmerkelijk hoe vaak hij in zijn brieven het woord 'omstandigheden' gebruikt om zijn eigen situatie te illustreren. Ook in *Het land van herkomst* komt het woord 'omstandigheden' dikwijls voor: achttien keer in algemene zin en veertien keer ter aanduiding van de specifieke omstandigheden van Arthur Ducroo in de jaren dertig.[1] Maar Ducroo zelf nuanceert de invloed van de omstandigheden in zijn paradox: 'men ontwikkelt zich ook door de omstandigheden alleen volgens zijn eigen natuur'.[2] In *De smalle mens* is de eigen natuur een taaie waarde die door geen historische catastrofe kan worden uitgewist: '[...] als het kollektivisme mij opruimde door mij te empaleren, zouden *mijn* ingewanden mij nog voor het laatst toeschreeuwen wie ik en ik alleen ben'.[3]

Du Perrons roman bestrijkt een bredere thematiek dan *De smalle mens*, omdat ook de existentiële angsten van Ducroo aan de orde komen.[4] Al in zijn puberteit werd Ducroo gekweld door moordobsessies die hem de schoolgang verhinderden. Latere kwellingen hadden soms een even obsessief karakter. Ducroo - en met hem Du Perron - is uitermate gefixeerd op het behoud van de integriteit van de persoonlijkheid. Vandaar ook het belang van de trouw en de nadruk op authenticiteit. Het woord 'werkelik' wordt in *Het land van herkomst* 206 keer gebruikt, bijna als een mantra, terwijl de combinatie 'in werkelikheid' 34 keer voorkomt.[5] Het lijkt erop alsof er telkens een onzekerheid moet worden bezworen, een inauthenticiteit ongedaan gemaakt.

Het land van herkomst is gebouwd op de dualiteit tussen de episoden in Europa en de Indische herinneringen, maar daarnaast bestaat er nog een derde laag: die van de schrijvende Arthur Ducroo die reflecteert over het proces van het schrijven.[6] Tekenend voor zijn waarheidsdrift is dat hij de vorm van zijn roman voortdurend ter discussie stelt. Hij is zich bewust van het feit dat elke vormgeving al meteen een vervalsing van de werkelijkheid inhoudt. In het tweede hoofdstuk vraagt hij zich af hoe hij zijn

Indische herinneringen zo authentiek mogelijk op papier kan zetten. Zijn geheugen biedt het enige houvast, maar hoe wankel is dat niet? Of moet hij toch kunstgrepen toepassen?[7]

Het vormgevingsprobleem komt ook naar voren als Ducroo het verschil bespreekt 'tussen het autentieke van brieven tegenover de onvermijdelike vervalsing van een dagboek'.[8] Het laatste hoofdstuk van de roman illustreert wel heel pregnant zijn streven naar authenticiteit: zijn dagboek uit februari 1934, over de politieke gebeurtenissen in Parijs, wordt afgebroken voor een brief aan Wijdenes, waarmee de roman eindigt.[9]

Een ander vormgevingsprobleem hangt samen met het functioneren van het geheugen. Het volstaat niet om zonder meer je herinneringen op te schrijven, want door de onbetrouwbaarheid van het geheugen wordt elke chronologie onwaar.[10] Tegenover de herinnering stelt zich het bewustzijn als ordenend principe, maar dit roept weer andere problemen op. Het bewustzijn voldoet voor de beschrijving van het verleden, maar het heden laat zich niet adequaat onder woorden brengen:

> 'Er zijn ogenblikken waarop ik, voor dit papier zittend, alleen nog maar merken kan dat ik nooit het wezenlikste zal opschrijven, omdat het te dichtbij en te levend is. Alleen het verleden laat zijn brokstukken groeperen, en het heden dat ik soms aanvat verbergt altijd iets anders: er is een oplichterij door het leven die erger is dan die door de "notarissen", en het is niet alleen de zekerheid van de dood waardoor men het gevoel heeft altijd opgelicht te zullen worden, men wordt het soms zonder erbij geweest te zijn, verslagen in onbekende oorden zonder te hebben kunnen voelen zelfs dat het gebeurde [...].'[11]

Hoe meer greep hij tracht te krijgen op het leven, hoe machtelozer Ducroo zich voelt. Hij legt het af tegen een besef van existentiële angst dat zich niet laat wegredeneren. Hem ontbreken de weerbare formules waarmee hij het leven naar zijn hand zou kunnen zetten. In de laatste hoofdstukken van de roman wordt deze existentiële problematiek in een politiek kader geplaatst. Ducroo stelt de verdediging van zijn eigen identiteit tegenover de dreiging die uitgaat van de actualiteit. Na 'alle wroeten' is hem één wijsheid overgebleven: '[...] zolang men leeft, te leven volgens de eigen aard en alsof men toch de ruimte vóór zich had, met alle nieuwsgierigheid en hoop waar men nog mee behept is, maar ook met een voldoend kwantum pessimisme om ons in één minuut te verzoenen met het einde van alles wat ons leven mogelik maakte, mogelik in iedere betekenis'.[12]

Hoezeer het probleem van de authenticiteit Du Perron bezighield, blijkt ook uit de verzuchtingen die hij in 1934, schrijvend aan vrienden, meermalen slaakte: dat hij brieven vroeger altijd echt vond en nu bijna altijd vals.[13] Hij miste dat ouderwetse plezier in het briefschrijven. Alleen met Menno ter Braak ging het nog vrij goed, door de vlotheid waarmee ze op elkaar reageerden, en ook met Marsman viel het wel mee.[14] De afkeer van het briefschrijven die Du Perron rond 1934 ontwikkelde heeft stellig te maken met zijn groeiende afkeer van vruchteloos geanalyseer. Er komt ook een zekere zelfhaat bij kijken, die de extreme consequentie was van zijn doorgevoerde egotisme. Op 28 maart 1934 schreef hij aan Bep:

> '[...] ik heb vanmorgen in bed lang en lucide liggen denken aan al mijn schrijverij aan je. Ik geloof dat het een ziekte is; [...] het is een verfoeilijk genre. [...] Er is maar één ding dat de rotsmaak van brieven die niet meer actueel zijn verzachten kan: dat ze *erg* oud zijn; dat ze het onverwachte hebben van opgegraven en eigenlijk totaal vergeten dingen. (Dit brengt me haast terug op mijn akelige gevoel dat *alles* voorbijgaat.) Bep 60 jaar oud, Edje's brieven overlezend; dan, ja...'

Wel moet Du Perron erkennen dat het schrijven van brieven aan zijn vrouw - 'praten op papier' - hem ten minste nooit veel moeite kost: 'Als ik al deze regels aan een ander had moeten schrijven, tusschen het vertaalwerk door, was ik er moe van; terwijl ik aan jou schrijf als ging het vanzelf, alsof ik je hand in de mijne hield.'

Jan Lubbes: kritiek en antikritiek

Met *Het land van herkomst* had Du Perron zijn hoogte- en eindpunt bereikt in het genre van de autobiografische roman. Slechts enkele recensenten begrepen dat hij was uitgegaan van een nieuw, voor die tijd experimenteel, romanconcept. Critici die onwelwillend stonden tegenover zijn persoon grepen de gelegenheid aan om hun rancune te botvieren. Zij verweten de auteur dat hij de traditionele romanvorm had verlaten, dat hij te veel met zichzelf bezig was of dat zijn bekentenissen onfatsoenlijk waren.[15] Sommige recensenten waardeerden de Indische herinneringen veel meer dan de Europese episoden, omdat de eerste het meeste deden denken aan een traditionele roman. Marsman meende dat Du Perron in *De smalle mens*, maar vooral in *Het land van herkomst* 'de volle maat van

zichzelf' had gegeven. Daarmee was zijn prestatie 'de compleetste uiting van onze generatie', om 'de intelligentie, den menschelijken rijkdom, den hartstocht en het schrijverschap ervan - om het streven naar de menschelijke waardigheid'.[16]

Als enige recensent ging Vestdijk in zijn bespreking expliciet uit van Du Perrons nieuwe romanconcept, dat een radicale breuk betekende met het procédé van de intrigeroman.[17] Na de roman *Een voorbereiding*, die qua compositie nog een tussenvorm vertegenwoordigde, verscheen 'dit nieuwe werkstuk' als 'dit verbijsterende conglomeraat van dagboek, mémoires, gesprekken, brieven en een volledige autobiografie'. Volgens Vestdijk heeft Du Perron 'in zijn autobiografie de belangrijke poging gedaan om een roman als het ware door de realiteit zèlf te laten schrijven: híj bediende alleen het vlijmscherp microtoom en kleurde de weefsels in zijn sterk stijlbad'. Hoewel hij *Het land van herkomst* 'een volmaakt veroverend boek' vond, ging Vestdijks voorkeur toch uit naar een meer traditionele romankunst.

Du Perron zelf besefte goed dat hij als romancier deze autobiografische weg niet verder zou kunnen vervolgen. Op 1 november 1934, terwijl hij nog volop aan Ducroo bezig was, schreef hij: 'En hierna heb ik een heel ander boek "in mijn hoofd", dat niets hierop lijken zal, niets "ik"-achtigs meer zal hebben, maar van a tot z verhalend zal zijn, en bijna "marxistisch" verantwoord.'[18] Hij doelde hiermee op zijn verhalenreeks De Onzekeren. Maar buiten de fictie beoefende hij ook andere genres. Toen hij *Het land van herkomst* eindelijk had voltooid, liet hij de teugels vieren en concentreerde zich voorlopig op werk op de korte baan. Zo legde hij zich toe op het genre van persoonlijke notities, in de trant van zijn bijdragen aan de panopticumrubriek van *Forum.* Deze notities varieerden van dagboekbladen tot anekdotes en aforismen met een morele inslag. Vestdijk kwalificeerde ze als 'naakte voorstadia van literatuur, deze anecdotes, miniatuurkritieken en -beschouwingen en ultramicroscopische doorlichtingen van tijdgenooten'.[19] Du Perron zelf noemde ze 'blocnotes klein formaat'. Ze fungeerden als uitlaatklep, maar tevens was hij door publicatie ervan in tijdschriften verzekerd van een geregeld honorarium, dat ook Simone en Gille ten goede kon komen.[20] De blocnotes verschenen vanaf november 1934 in *Forum* en daarna van januari 1936 tot in 1938 in *Groot Nederland.* Een aantal werd gebundeld in de uitgaven *Blocnote klein formaat* en *Graffiti*, die in 1936 het licht zagen.[21]

Multatuli's *Ideën* zijn een verwant genre, maar Du Perrons blocnotes

staan meer in een buitenlandse traditie: die van Gides intellectuele dagboek, Samuel Butlers *Note-Books* en de maximes van achttiende-eeuwse moralisten als Chamfort en Vauvenargues en hun zeventiende-eeuwse voorganger La Rochefoucauld.[22] Ter Braak meende dat Du Perron 'onder de Nederlandse schrijvers degene [was] die het meest ontkomt aan de acoustiek van de zaal, waarvoor toch ook hij in laatste instantie schrijft'.[23] Ook een anonieme recensent in de NRC legde er de nadruk op hoezeer deze notities indruisten tegen de Nederlandse sfeer: 'Een natuurlijk en agressief gebrek aan eerbied voor de conventie en heilige huisjes van die sfeer maakte hem gehaat bij vele weldenkende kortzichtigen, die zich onbehagelijk verkouden voelden worden in den frisschen wind, dien over de deftige beslotenheid der Hollandsche "high-brows" en snobs blies.'[24]

Qua thematiek liggen de blocnotes in het verlengde van *De smalle mens*. In zijn *Uren met Dirk Coster* had Du Perron gestreden tegen Costers pathetische stijl en de Hollandse halfzachtheid. Hiermee achtte hij dit thema afgehandeld.[25] In *De smalle mens* had hij de aanval geopend op 'Jan Lubbes', een symbool dat meerdere gedaanten kon aannemen. Had Du Perron in zijn opstel 'Jan Lubbes' al een tellurische (fascistoïde) variant geintroduceerd in de persoon van Albert Kuyle, daarna richtte hij zijn pijlen ook op anderen die met groot retorisch vertoon hun algemene waarheid uitventten. Hij stelde Theun de Vries op grond van diens roman *Eroica* voor als 'in iedere wending en ieder akcent de kappersbediende van de bourgeoisie die zich een revolutionair held droomt', om te vervolgen: 'Jan Lubbes heeft zijn spieren opgezet en op zijn manier het parool verstaan: in *Ot-en-Sien*- en gewapend-beton-stijl, en zonodig na bestudering van allerlei buitenlandse dokumentatie, komt de nieuwe literatuur nu over ons los [...].'[26] Verder stak Du Perron de draak met 'Jan Lubbes-mysticus' (Boutens' *Beatrijs* en de plaatjes van Jan Toorop) en was Jef Last voor hem zo'n beetje 'Jan Lubbes revolutionair'.[27]

Een taaie variant zou men 'Jan Lubbes catholicus' kunnen noemen. Bij elk nieuw boek van Du Perron zocht de katholieke Jan Lubbes de aanval. *De smalle mens* gaf aanleiding tot verse schimpscheuten uit het roomse kamp. Zo rekende Ad Sassen in *De Nieuwe Gemeenschap* Du Perron tot de 'parasieten', die 'regelmatig in de buurt van eenige grooten dezer eeuw wandelen'. Wat dat betreft, was hij volgens Sassen de opvolger van Multatuli, die evenzeer als denker een 'parasiet' was.[28] Ietwat gematigder was de lange bespreking door pater J. van Heugten, onder de titel 'Een uur met du Perron'.[29] Hij karakteriseerde Du Perron als een 'stuursch en eigenwillig, vaak scherpziend, vaak ook blind geslagen criticus' en beschouwde de

twee leidsmannen van *Forum* als ‘een paar vereenzaamde litteratoren’. Maar toen *Forum* in 1935 werd opgeheven, gaf hij in heftige termen lucht aan zijn afkeer:

> ‘Als heraut van het nieuwe levensgevoel mocht de laatste jaren in Nederland het opgeheven tijdschrift “Forum” gelden, een tijdschrift, welks ijzige adem alle muzen en feeën in den lande tot Gorgonen deed verstarren. Du Perron lanceerde er zijn van alle menschenachting gespeende, dikwijls haatgezwollen artikelen en maakte er een sport van om argelooze schrijvers in zijn lasso te vangen. Ter Braak trok er te velde tegen al wat zijn uiterst individualistisch sentiment niet behaagde, soms fel raak, maar even vaak ernaast en doelloos. De poëzie van “Forum”, poëzie die moest opbloeien in den schaduw van deze menscheneters, was doorgaans schriel van menschelijkheid, meestal gegroeid uit gevoelens die met alle goddelijke deugden strijd voeren. Een Forum-schrijver moest uit kracht der beginselen een grimmig, fretachtig wezen zijn, de schrik van alle Hollandsche litteraire konijnen.’[30]

Na een langdurig conflict tussen de Vlaamse en Nederlandse redactie had uitgeverij Nijgh & Van Ditmar eind 1935 de uitgave van *Forum* gestaakt. De voorgeschiedenis begon op 31 januari 1935, toen Marnix Gijsen zijn ontslag als redacteur aankondigde omdat hij zich niet kon verenigen met plaatsing van het verhaal ‘Virginia’ van Victor Varangot, dat hij in drukproef had gelezen: ‘Ik kan, al maak ik de maten nog zo breed, van uit katholiek standpunt het verspreiden van dergelijke lectuur niet verantwoorden en ook afgezien van alle katholicisme heb ik het land aan een snobsenliteratuur die als enig motief het beïroniseren van de maagdelijkheid heeft.’[31] Gijsen bekende dat hij ook al ernstige bezwaren had gehad tegen ‘De jonge Indiesman’, de reeds verschenen publicatie van een fragment uit *Het land van herkomst* over de seksuele rijping van Arthur Ducroo, maar toen had hij zich nog ingehouden. Gijsens brief was het startsein voor een literaire perkara met allerlei nevenperkara's: ‘liaisons dangereuses’, zoals Roelants ze noemde.[32]

In 1934 was bij de nieuwe opzet van *Forum* de afspraak gemaakt dat beide redacties onafhankelijk zouden zijn en zich niet met elkaars beleid zouden bemoeien. In zijn correspondentie met Ter Braak bracht Roelants diverse argumenten naar voren om toch maar water bij de wijn te doen: er was een ongeschreven wet dat men elkaar niet voor het hoofd zou stoten, Doeke Zijlstra zou het niet prettig vinden als hij om ‘Virginia’

abonnees zou verliezen en ten slotte was het verhaal ook literair de moeite niet waard. Ter Braak, die 'een Forum onder de indirecte supervisie van Pius XI' afwees, hield voet bij stuk, maar drukte niet meteen door.[33] Du Perron had de affaire met stijgend ongeduld gevolgd en barstte los: 'de vlaamsche roomschen hèbben het gewonnen, en de holl. redactie hèèft zich karakterloos laten schoppen'.[34] Roelants en zijn katholieke mederedacteuren gingen er inderdaad van uit dat zij het pleit hadden gewonnen. In feite leidde het conflict ertoe dat de plaatsing van 'Virginia' maandenlang werd getraineerd, mede door toedoen van uitgever Doeke Zijlstra.[35] Uiteindelijk verscheen het verhaal in het novembernummer van *Forum*, tegelijk met verklaringen van zowel de Vlaamse als de Nederlandse redactie aangaande de opheffing van het tijdschrift.

Niet alleen Van Heugten had het einde van *Forum* met jubeltonen begroet. *De Maasbode* schreef dat het samengaan van een Noord-Nederlandse en een Vlaamse redactie 'van het begin af aan een mésalliance' was gebleken: 'Onder de Vlamingen waren eenige katholieken, terwijl de Noord-Nederlanders beginselen huldigen, die van de onze zoo ver mogelijk verwijderd waren. "Forum" gaf niet zelden aanstoot met novellen, die ook bij de meest ruimhartige toepassing van onze moreele normen onmogelijk te verantwoorden waren.'[36] Anton van Duinkerken betuigde in *De Tijd* zijn tevredenheid dat niet de curie, maar de 'sensus catholicus' van de Vlaamse redactie een einde had gemaakt aan dit antipapistische tijdschrift. Dr. Menno ter Braak was volgens Van Duinkerken 'te zeer helaas beïnvloed door zijn bewondering voor den middelmatigen auteur E. du Perron'. Van Duinkerken zag Du Perron als de rotte appel in de mand die de rest had aangestoken:

> '[...] een open vijand van de hem in zijn jeugd aangeleerde katholieke geloofsbelijdenis. Katholiek van geest schijnt deze schrijver nooit geweest te zijn; hij ontkent het althans ten stelligste, maar de quasi-katholieke sfeer, waarin hij op Java werd grootgebracht, zette bij hem een minachting voor het christendom, die zich tot den persoon van Jezus Christus uitstrekt, en die door zeer goedkoope, maar in sommige kringen klaarblijkelijk nog altijd indrukwekkende Dageraads-ideeën gevoed werd. Hoe een man als de katholieke dichter Marnix Gijsen zijn naam heeft kunnen geven aan een maandblad, waarin de kille, doodsche mentaliteit van dezen Du Perron den toon aangaf, blijft een raadsel, wellicht alleen oplosbaar door een Zuid-Nederlandsche behoefte om zich in het Noorden, hoe dan ook, te doen gelden als rechthebbende stem.'[37]

Du Perron schreef op dit stuk van ‘bolle Ton’ een uitvoerig verweer, dat hij aanbood aan *Het Vaderland.* Ter Braak was het wel met hem eens, maar omdat Van Duinkerkens artikel ongesigneerd was verschenen kon hij het niet in de krant zetten. Bovendien meende hij dat het beter was om ‘op een veel *koeler* toon’ tegen ‘die papen’ te strijden.[38] Du Perrons verweer zou pas in zijn *Verzameld werk* worden gepubliceerd.[39] Hij besprak twaalf onjuistheden in het stuk van Van Duinkerken, onder meer dat hij geen respect zou hebben voor ‘den persoon van Jezus Christus’, aan wie hij nota bene een portret had gewijd in *Voor kleine parochie*! In zijn conclusie vergeleek hij de strijdmethode van ‘de katholieke strijder en voorlichter Van Duinkerken’ met die van de Franse ultranationalist Massis, een onfris heerschap dat zich had beroepen op de blanke superioriteit. Van Duinkerken was op zijn manier nóg erger.[40]

De grenzen van een smalle mens

Van Duinkerken blies een geducht partijtje mee in de literaire wereld: niet alleen was hij voorman van *De Gemeenschap*, maar in december 1933 was hij ook toegetreden tot de redactie van *De Gids.* Hij had gegnuifd bij het vooruitzicht dat het uiteenvallen van *Forum* zou leiden tot ‘een geestelijke verwijdering tusschen Ter Braak en Du Perron’. De Nederlandse *Forum*-medewerkers, met uitzondering van de getalenteerde Vestdijk, zouden nu wel in een isolement terechtkomen. Dat viel achteraf nogal mee: Jan Greshoff, die in januari 1933 naast Frans Coenen redacteur was geworden van *Groot Nederland*, vormde dit in het najaar van 1935 om tot een breed tijdschrift voor zijn generatiegenoten. Een programmatisch tijdschrift zoals *Forum* werd *Groot Nederland* niet, maar wel ontwikkelde het zich na de reorganisatie tot een spreekbuis voor de *Forum*-generatie.[41] In 1934 was Jan van Nijlen redacteur geworden, in januari 1936 kwam ook Vestdijk de redactie versterken. Du Perron constateerde: ‘[...] het is op het oogenblik *ons* eenig orgaan. Waar moeten menschen als wij anders nog aan het woord komen?’[42] Na het overlijden van Frans Coenen op 23 juni 1936 bestond de redactie volledig uit voormalige medewerkers van *Forum.*

Ondanks de aanvallen van katholieke zijde was Du Perrons ster stijgende. Hij stond versteld van de hoeveelheid positieve kritieken op *De smalle mens*: misschien bleek hieruit toch de ‘overwinning’ van *Forum.*[43] Zelfs in de eigen gelederen was niet iedereen het met Van Duinkerken eens. Jan

Engelman greep de verschijning van *De smalle mens* aan voor een nieuwe apologie van zijn *Forum*-vriend contra Van Duinkerken.[44] Hij gaf een begripvolle samenvatting van Du Perrons wereldbeeld:

> 'Du Perron meent ernstig, dat wij voor het failliet staan van gansch de christelijke beschaving, hij kan geen geloof koesteren aan het nut van "naar boven kijken", het eenige waar hij behoefte aan blijft hebben is de "menschelijke waardigheid", zooals Malraux die heeft geteekend in zijn "Condition Humaine". Hij verdedigt de "smalle mens", dat is zijn individualisme in outrance. Daarom kan hij ook het communisme niet aanvaarden [...] Hij ziet niet in, dat het de panacee voor onze kwalen zou zijn, omdat ook in het communisme de zuiverheid der weinigen dreigt te verdrinken in de platheid en het belang der velen... Ik heb het nooit anders kunnen zien dan dat Du Perron, ondanks zijn vele onbillijkheden jegens stelsels en personen, gedreven werd door een groote behoefte aan zuiverheid. Ik heb hem eerlijk gevonden in zijn strijd en steeds bereid zich te corrigeeren, wanneer hij zijn ongelijk maar inzag.'

Engelman was niet de enige die zich geroepen voelde om Du Perron te verdedigen. Er waren ook nieuwe spelers op het literaire toneel verschenen die hem gunstig gezind waren, zoals Garmt Stuiveling en Jacques Gans. De sociaal-democraat Stuiveling zag *De smalle mens* als een tegengif tegen 'de huidige broeikas-atmosfeer van het nationalisme' en noemde het 'een verkwikking', 'een cosmopolitische bries, een stormwind zelfs, door de bedomptheid van onze vaderlandsche literatuur'.[45] *Het land van herkomst* werd door hem besproken als ware het een essay of document humain. Hij beschouwde het boek als een poging tot 'zelfontdekking'. Zijn sociaal-psychologische duiding van Du Perron heeft veel weg van een eigen beginselverklaring:

> 'De meeste anderen zijner generatie zijn door de crisis niet zó ontworteld als Du Perron, en méér dan hij bleven zij met een Nederlands verleden verbonden. Daarom is enkel hij in staat de dingen uit te spreken, die toch voor àlles gelden, want hij is de enige, die temidden van de vraagstukken voldoende afstand scheppen kan om ze objectief te kunnen bezien. Terwijl Slauerhoff vlucht in een exotische romantiek, terwijl Marsman zich bezig houdt met de subtiele psychologie van Angèle Degroux, vecht Du Perron tegen de waanzin van de tijd en bouwt uit eigen herinneringen een gesloten muur op rond zijn persoonlijkheid,

> die onaantastbaar wordt voor de openlijke en sluipende aanvallen der tegenstanders, maar van waar uit hij hèn te lijf kan gaan met even felle als doeltreffende wapens. Een openlijk partij kiezen tegen reactie, fascisme en militarisme en tegelijk een voorzichtig bepalen der smalle grenzen, die hem nog scheiden van een communistische massabeweging: een sociaal sterk verantwoord individualisme, dat de dubbele krachten van maatschappelijk mededogen en persoonlijke trots inzet tegen de grote opstand der horden, die de cultuur bedreigt.'[46]

Hierna zegt men 'amen', maar ook het prospectus van de roman, dat Du Perron op verzoek van de uitgever had geschreven, getuigde van een sterk maatschappelijk gekleurde lezing.[47] Du Perron projecteerde in de persoon van Ducroo zijn eigen conflict tussen persoonlijkheid en omstandigheden: 'Het plotselinge verlies van alles waarop hij [Ducroo] zijn toekomst had gebouwd [...] op een oogenblik waarop hij door omstandigheden dubbel kwetsbaar was geworden, plaatst hem als het ware tusschen twee werelden: een, die voorgoed voorbij schijnt, en die door bourgeoisie en kapitalisme beheerscht werd; een, die op handen schijnt en waarin het individu zich gedwongen ziet een ander juk te kiezen, ware het nogmaals onder den naam "vrijheid".' Tot slot zegt Du Perron dat hij zich als auteur van *De smalle mens* in dezelfde positie bevindt als Arthur Ducroo - 'die van den individualist, geklemd tusschen al te collectieve mogelijkheden' -, maar hij wijst elke identificatie met zijn romanfiguur af. Wel kan men zijn boek beschouwen 'als een actueel boek, wanneer men dat verlangt', zij het niet op een journalistieke manier.

Qua motieven en thematiek vertoont Du Perrons werk een grote eenheid. Niet alleen kan *De smalle mens* worden beschouwd als een paralleltekst van *Het land van herkomst*, de auteur heeft enkele verhalen die hij oorspronkelijk in zijn roman had willen opnemen uiteindelijk bestemd voor zijn Onzekeren-project. Verder staan in de roman aantekeningen over de actualiteit die erg lijken op 'Blocnotes klein formaat'. Du Perrons voorwoord voor de definitieve bundeling van zijn blocnotes, onder de ironische titel *In deze grootse tijd*, is volledig ingegeven door de politieke situatie aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Hij noemde zijn notities 'de uiting van een gestoorde intellektueel, een intellektueel (het woord is op zichzelf haast een beschuldiging geworden), gestoord door een grootse tijd. Dat de grootsheid van deze onze tijd evenredig is aan de wijze waarop hij door politiek werd bevracht, weet iedereen. De intellektueel van de notities dus, werd gestoord, omdat de politiek "zich met hem bemoeien ging".'[48]

Val uit het burgerlijke ledikant

In augustus 1933 hadden Du Perron en Ter Braak, gezeten in de theetuin van hotel La Feuilleraie, ook andere onderwerpen besproken dan alleen maar Nietzsche en de hiërarchie. Op 30 januari 1933 was Adolf Hitler rijkskanselier geworden van Duitsland, op 27 februari had de Leidse radencommunist Marinus van der Lubbe uit protest tegen Hitlers machtsovername de Rijksdag in brand gestoken, waarna de nazi's een heksenjacht hadden ontketend op communisten, op 11 mei hadden overal in Duitsland boekverbrandingen plaatsgevonden. Terwijl de politieke actualiteit zich met alle kracht opdrong, volhardde Du Perron in zijn antipolitieke houding. Een gefictionaliseerde neerslag van de discussies in de theetuin is te vinden in hoofdstuk 24 van *Het land van herkomst*: 'Bezoek van Wijdenes'.[49] Tekenend is wat Ducroo zegt over politiek: 'Politiek is burgeroorlog, de politieke soldaat heeft dezelfde verblinding, dezelfde dierlike idiotie ook, van degeen die op het slagveld wordt gedekoreerd. De werkelike anti-militarist bewijst zijn moed als de oorlog er is, de werkelike anti-politikus bewijst het in deze tijd.'

Alles wat voor Du Perron als rentenierende jongeling vanzelfsprekend was geweest, was problematisch geworden. De dood van zijn moeder liet hem niet los.[50] Het herenzoontje van weleer, gedwongen om op goedkope huurkamers te leven, begon zich verwant te voelen met emigranten, vluchtelingen, door politieke omwentelingen op drift geraakte intellectuelen. De grond was onder zijn voeten verdwenen, hij dacht dat hij was 'ingehaald' door de tijd. Hij kon niet voelen voor de politiek, voor de massa, voor het theater en allerlei andere uitingen van 'kunst en leven'. In een van zijn blocnotes somde hij op waar hij nog wél plezier aan beleefde. Het waren simpele genoegens, zoals zitten in een prettig café, gesprekken met vrienden, eenvoudige muziek, lezen voor je plezier, reizen en af en toe een film zien[51] - niet de mondaine genoegens van de beschaafde burgerij, waar hij trouwens nooit om had gegeven. Voor hem geen tennis, paardenraces, toneel of concerten, maar wel zwemmen (althans, dat nam hij zich telkens voor), films met enige actie erin en soms ook wel een operette of opera.[52]

Begin februari 1936 was zijn schoonzuster in Parijs samen met Paula Bosch, de verloofde van haar oudste zoon. Erna vroeg haar zwager om mee te gaan naar de opera. Daar had hij wel zin in. Maar toen ze binnenkwamen, werd hij teruggeroepen omdat hij geen avondkleding droeg. Hij was netjes gekleed, in een donker pak, maar het was geen avondkleding.

Er was geen sprake van dat hij zó naar binnen kon. Teleurgesteld droop hij af. Paula Bosch had met hem te doen. Ook bij Du Perron thuis was het niet zoals zij het in Indië gewend was: het was er 'vreselijk klein en popperig en zielig, en een beetje armoedig'. Erna legde haar uit hoe dit allemaal zo was gekomen.[53]

Kort nadat het verlies van het familiefortuin in zijn volle omvang tot Du Perron was doorgedrongen, was de Stavisky-affaire uitgebroken. Deze affaire werd de katalysator van een niet-aflatende stroom van notities over de actuele situatie en zijn eigen plaats in de maatschappij. Zo schreef hij in januari 1934: 'Ik moest idealen hebben. Nieuwe, niet verouderde. Mij weggeven. Waaraan? Ik zou misschien moeten voelen dat koncentratiekampen volstrekt onvermijdelijk zijn geworden, dat..., dat..., en ik voel alleen tegen mij opdringen de smeerlapperij van alle kanten. Krisisgevoel, krisisontwaken, val uit het burgerlike ledikant.'[54]

Een militante clerk

Du Perrons houding tegenover de politiek was niet eenduidig. In weerwil van zijn antipolitieke gevoelens was hij zich scherp bewust van het belang van politieke actie. Al in oktober 1933 vroeg hij zich af of er geen actie moest worden ondernomen tegen Anton Mussert, de leider van de NSB, zij het 'niet uit naam van het communisme, maar om gewoon *vrij* te blijven'.[55] Schrijvend aan Ter Braak voelde hij zich zo'n beetje een betrokken observator op afstand en lanceerde hij diverse ideeën. Was het niet nodig dat er 'zoolang het nog tijd is' in Holland iets op touw werd gezet tegen de fascistische dreiging, een Nederlandse Individualistische Centrale bijvoorbeeld?[56] Maar Jef Last maakte hem duidelijk dat alleen een breder opgezette, collectieve actie kans van slagen had.[57] Een model daarvoor leverde het in maart 1934 opgerichte Comité de vigilance des intellectuels antifascistes, waarvoor Du Perron hand- en spandiensten verrichtte.[58]

Du Perron was het eens met de stelling van Julien Benda (1867-1956) in diens bekende boek *La trahison des clercs* (1927), dat intellectuelen ('clerken') verraad pleegden aan hun werkelijke roeping als zij zich in dienst stelden van de politiek.[59] De verdediging van de democratie werd voor Benda een dwingende opdracht. Hij zag in fascisme en nazisme de verwezenlijking van een geweldscultuur, op de gevaren waarvan hij altijd al had gewezen. Toch was hij geen pacifist: omwille van het recht diende er altijd gekozen te worden, ook als die keuze het gebruik van geweld inhield.

Benda ontwikkelde zich tot een militante intellectueel, die vanaf 1935 zijn steun gaf aan de partijen ter linkerzijde.[60]

Du Perron maakte in de jaren dertig een vergelijkbare ontwikkeling door. Hoewel overtuigd dat intellectuelen zich niet met politiek mochten encanailleren, verschanste hij zich evenmin als Benda in een ivoren toren. Als hij een bijdrage kon leveren ter verdediging van de vrijheid van het individu deed hij dat op een manier die hem paste: door te schrijven. Zo publiceerde hij in het antifascistische blad *Activités* een stuk over de zaak Heinz Liepmann (1905-1966).[61]

Liepmann was een Duitse schrijver van joodse afkomst die sinds medio 1933 door Europa reisde om lezingen te houden tegen het nazisme. Op 12 februari 1934 werd hij in Amsterdam gearresteerd wegens een voor de Duitse president Hindenburg beledigende passage in zijn roman *Das Vaterland*, die eind 1933 bij P.N. van Kampen was verschenen. Ter Braak tekende daags erna in zijn krant protest aan tegen Liepmanns arrestatie en tegen 'de aantasting van het asylrecht voor de vrije mening, waarop ons land sedert eeuwen, en terecht, zo trots is geweest'. In de daaropvolgende dagen ijverde hij voor Liepmanns vrijlating. Op 21 februari 1934 werd Liepmann door de Amsterdamse politierechter veroordeeld tot een maand gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. Daarna werd hij op 18 maart als ongewenste vreemdeling de Belgische grens overgezet.[62] Op 27 maart bracht Liepmann een bezoek aan Du Perron, mede met het oog op een Franse uitgave van zijn roman.[63] Verder hielp Du Perron hem met zijn pogingen om weer tot Nederland te worden toegelaten, maar zoals Ter Braak al had voorspeld leden die schipbreuk. Uiteindelijk zou Liepmann de oorlog doorbrengen in Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten.[64]

De rechten van het individu en de verdediging van de vrijheid van meningsuiting hielden Du Perron steeds meer bezig. Een van zijn gesprekspartners inzake de politiek werd Jacques Gans, die regelmatig enkele maanden in Parijs verbleef. Ook had hij enig contact met de communist Jef Last, die samen met Gans in de redactie van *Links richten* had gezeten.[65] In oktober 1933 waren Gans en Last vijandig tegenover elkaar komen te staan, omdat de eerste zich had gedistantieerd van de officiële partij-interpretatie van de Rijksdagbrand. Hij was daarop uit de Communistische Partij Holland gezet en Last had brieven naar Moskou geschreven waarin hij hem beschuldigde van heulen met de trotskisten.[66] Na dit incident werd Gans inderdaad sympathisant van het trotskisme, maar in

augustus en september 1934 verloor hij in Parijs het laatste restje van zijn geloof in linkse politieke partijen.[67]

Het conflict tussen Gans en Last was voor Du Perron een bewijs te meer hoe stuitend politiek kon zijn: de 'doorhebberigheid die in het vak onmisbaar is, het wantrouwen van de kameraden' en daarboven de heilige namen van de leiders die de wet hadden gesteld, 'de onvermijdelijke Lenin boven alles'. De wijze waarop Jacques Gans was behandeld door Jef Last weerspiegelde op miniatuurformaat de wijze waarop 'kameraad Stalin' zich had ontdaan van 'kameraad Trotsky'. Du Perron begreep dat Gans toe was aan een ondogmatische modificatie van zijn linkse gedachtegoed. Misschien was de Parijse communistische groep Les dissidents iets voor hem?[68]

Uit deze terloopse opmerking blijkt hoe goed Du Perron zich in korte tijd op de hoogte had gesteld van allerlei, ook ideologisch van elkaar verschillende, groepen emigranten in de Franse hoofdstad. Een van zijn gidsen in deze wereld was Gino Antonini, die hij vrijwel dagelijks zag in café Le Murat. Door toedoen van Antonini zou hij kennismaken met de schrijver Jevgeni Zamjatin (1884-1937), die in 1927 in ongenade was gevallen nadat in het buitenland de Russische editie was verschenen van zijn satirische toekomstroman *Wij* (1920). Door de tegen hem ontketende hetze brodeloos gemaakt, had Zamjatin in juni 1931 een brief aan Stalin geschreven met het verzoek naar het buitenland te mogen gaan. Dit verzoek was zowaar ingewilligd, waarschijnlijk op voorspraak van Maxim Gorki. Sinds 1932 woonde hij in Parijs.[69] Du Perron vond Zamjatin 'een erg geschikt en eenvoudig iemand: U.S.S.R.-man, maar met veel humor en vrijheid'.[70] Ook voor hem trad hij op als bemiddelaar. Met het oog op in Nederland te houden lezingen beval hij hem aan bij Greshoff en Ter Braak.[71]

Humor en vrijheid, het waren artikelen die deerlijk ontbraken bij de collectivistische ideologieën van rechts en links. Mede daarom stond Du Perron zeer wantrouwend tegenover alle zogenaamde 'gemeenschapsprogramma's'. Er waren te veel imbecielen die een grote mond opzetten over gemeenschapsidealen.[72] Aan de andere kant hield hij er rekening mee dat de politieke situatie hem zou kunnen dwingen om zich ergens bij aan te sluiten.[73] Op een vraag van Engelman naar zijn partijkiezen antwoordde hij dat hij in laatste instantie zou opteren voor het communisme, maar liever toch niet.[74] Hij voelde zich wel een gerevolteerde, maar dat maakte hem nog niet tot een revolutionair. Toen Gans dacht hem de ridderslag van 'revolutionair' te kunnen geven, maakte hij hem wijzer: 'Er zijn

révoltés die het brengen tot burgerlijke kritici, kankeraars en andere malcontenten. Ik ben er volstrekt niet zeker van dat *ik* tenslotte niet daartoe behoor.'[75]

Soms zag Jacques Gans de zaken veel scherper dan Eddy du Perron. Gans gruwde zozeer van het orthodoxe communisme, dat hij optimistische beweringen over de Sovjet-Unie met een korreltje zout nam - zo niet Du Perron. Er zou een nieuwe, liberale periode zijn aangebroken in de Sovjet-Unie, waarin het individu meer kansen zou krijgen.[76] De eerste berichten daarover had Du Perron gelezen in het Franse blad *Commune* en daarna bevestigd gezien in het rapport van het Eerste Congres van communistische schrijvers, dat in augustus 1934 in Moskou was gehouden. Impulsief als hij kon zijn, en naïef in die impulsiviteit, schreef hij juichend aan Greshoff: 'De stap naar de "vrijheid", daar gedaan, is *enorm*; zou zeker *niet zoo groot* geweest zijn zonder de boekverbranding en de rest v/h fascisme in Duitschland, maar soit. [...] Dit Congres is DE literaire wereldgebeurtenis, dat staat boven alle twijfel vast, hoeveel je ook nog tegen hebben kan.'[77]

Toen Du Perron in dergelijke termen ook aan Gans schreef, reageerde deze uiterst sceptisch: 'Natuurlijk blijft er in Moskou veel goeds, maar dit is niet in de politieke en litteraire bureaucratie.' De vertoonde 'mooi-weer spelerij, *waar het weer slecht is*' vond Gans 'buitengewoon karakterloos'. Zijns inziens was Stalin geen echte revolutionair zoals Trotski, maar een berekenende kruidenier, 'een soort van omgekeerde Mussert'.[78] Du Perron haastte zich te verklaren dat hij er niet op uit was Stalin te verdedigen; hij was simpelweg 'geboeid door het recht dat de intelligentie weer schijnt te krijgen boven de imbeciliteit, zelfs de meest overtuigde en georganiseerde'.[79]

Nog in april 1935 meende Du Perron dat samenwerking met de Sovjet-Unie op het terrein van de cultuur mogelijk was.[80] Maar tijdens het internationale schrijverscongres 'ter verdediging van de cultuur', dat in juni 1935 te Parijs werd gehouden, vielen hem de schellen van de ogen. Het congres was op instigatie van Moskou georganiseerd; er liepen dan ook heel wat officiële Sovjet-vertegenwoordigers en *fellow-travellers* rond. Na het congres dacht Du Perron heel anders over de zogenaamde culturele liberalisering. Zijn scepsis was nu optimaal: 'De sovjet-propagandisten houden er ten opzichte van de kultuur een humanitair, mystiek en religieus taaltje op na, dat mij op zichzelf een bedreiging van de kultuur lijkt, omdat een religieuze geest in laatste instantie een leugenachtige geest blijft. Het is mij onmogelik niet te protesteren tegen het bedrog dat talent met een humanitaire houding vereenzelvigt.'[81]

Du Perron ontmoette op het congres ook de werkelijk getalenteerde Sovjet-schrijvers: Isaak Babel en Boris Pasternak. Aanvankelijk waren zij niet afgevaardigd, maar op het laatste moment waren ze toch naar Parijs gestuurd, mede ter vervanging van de zieke Maxim Gorki. Pas op de laatste avond van het congres traden ze op, Babel tegen één uur 's nachts.[82] Babel maakte indruk als een vlot verteller, die gemoedelijk enkele voortreffelijke anekdotes ten beste gaf over 'de nieuwe mens' in de Sovjet-Unie. Maar Pasternak maakte op Du Perron de meeste indruk: hij was 'zijn grote reputatie waardig, en eenvoudig hartveroverend zoals hij sprak, ongezocht en niettemin verward, een Buster Keaton met onmiskenbare inhoud, maar die deze inhoud hier niet geven kon en dus alleen suggereerde met af en toe een dichterlijke paardezucht'.[83] Du Perrons formulering maakt duidelijk dat Pasternak voor dit publiek niet kon zeggen wat hij wilde. In discussies over de vrijheid van de kunst in Sovjet-Rusland werd Pasternak altijd naar voren geschoven als verheugend voorbeeld dat die vrijheid wél bestond, maar zelf was hij zich ervan bewust dat de ideologie de persoonlijkheid corrumpeerde. In 1934 had hij op het Moskouse schrijverscongres een moedige verklaring afgelegd:

> '"Verwijder je niet van de massa's", zegt de Partij. Ik heb niet het recht verworven om me van deze formules te bedienen. "Offer je persoonlijkheid niet op aan het succes", ziedaar wat ík zou zeggen. In de sfeer van onmetelijke sympathie waarmee het volk en de Staat ons omgeven loopt men gemakkelijk het gevaar om een gedaanteverandering te ondergaan tot officieel personage.'[84]

Nog geen jaar na zijn enthousiasme over 'de stap naar de "vrijheid"' die in de Sovjet-Unie zou zijn gezet, zag Du Perron in dat hij te vroeg had gejuicht. In zijn notities bij zowel het Moskouse als het Parijse congres maakte hij gehakt van de vermeende vrijheid in Rusland. De claim dat het individu in de Sovjet-Unie vrij is omdat het niet in opstand hoeft te komen tegen de maatschappelijke verhoudingen, kwam voort uit een drogreden:

> 'Onwaarheid, hypokrisie alweer. Het nieuw-ontdekte individu is vrij in Sovjet-Rusland zolang hij met de maatschappij accoord gaat; zodra hij dat niet meer is, is hij er onvrijer, geknechter dan hier. Het jezuïtisme van de revolutie antwoordt hierop glimlachend: - Maar hij kàn niet niet-akkoord gaan. - Getuige de mensen die er niet kunnen schrijven

> wat zij willen (Zamiatin, Achmatova, Boelgakov, Lebedjenko, Voinova), die soms naar Siberië gezonden worden als Victor-Serge, getuige een tyrannie daar, die door woorden als "totalitaire beschaving" en "staat van oorlog" moet worden goedgepraat.'[85]

Gans reageerde 'met grimmige instemming' op Du Perrons notities bij het Moskouse congres. Als hij dit als Sovjet-Rus in Sovjet-Rusland had geschreven, zou het hem op zijn minst tien jaar verbanning naar Siberië hebben gekost![86] Du Perrons verslag van het congres te Parijs bevat veel indirecte kritiek op zijn vriend André Malraux. Hij had hem na afloop van het congres gezegd getroffen te zijn door 'het conformisme, het militarisme, het parvenuïsme' van de Sovjet-cultuurdragers, met uitzondering van Babel en Pasternak. Malraux had prompt geantwoord: 'De eerste christenen waren ook zeurkousen, maar zij waren de zingevers van de wereld.' Du Perrons reactie: 'Ondanks dit kultuurhistoriese woord ben ik ongetroost heengegaan.'[87]

Soms trok Eddy du Perron zich terug op zijn individualistische bastion. In november 1935 schreef hij enigszins provocerend aan Gans: 'Een gemeenschap is essentieel: leugen, laagheid, triviale belangen, domheid, en wat je maar verder wilt. [...] De vraag is nog maar: wàt vinden we voor onszelf? Hoe bakenen we onze individueele wereld af en *waarmee voeden we die*? [...] àls deze tijd dan iets groots en goeds moet hebben, dan zal het zijn omdat hij ons in onze laatste hoek dringt, en ons *dwingt* onze waarheden te vinden.'[88]

Anderzijds was Du Perron zich ook bewust van zijn verantwoordelijkheid. Bij nader inzien vond hij dat hij onmogelijk aan de kant van zijn eigen klasse kon staan. Bij al zijn afkeer van het communisme was het een feit dat het kapitalisme 'verrot' is en dat de bevrijding van de laatste slaven het hoogste doel moet zijn van de mensheid. De bourgeois die zich wilde verdedigen tegen het proletariaat had óók gelijk, maar dit was een gelijk 'van een verdomd laag soort'.[89]

Ook de groei van het fascisme dwong Du Perron tot een duidelijke stellingname. Evenals Ter Braak vóór hem en Romein, Vestdijk, Greshoff en Van Duinkerken ná hem, schreef hij een artikel in *De Sleutel*, het orgaan van het in 1934 te Leiden opgerichte Anti-Fascistisch Studenten Comité. Hij had zijn stuk, 'De roep van de heros', 'zeer oratorisch en fel' gemaakt. Ondanks het feit dat hij de termen later wat verzachtte, was de boodschap niet mis te verstaan. Hij noemt het fascisme 'de meest platvloerse en des-

potiese aanslag, sinds tijden gedaan op de intellektuele vrijheid'. Het fascisme steunt op 'de rassenteorie van een dronken onderwijzer' en komt mede voort uit een bourgeoisie die haar egoïsme agressief erkent en ter hand neemt. Hij haalt Huizinga aan, die in zijn *Schaduwen van morgen* had geschreven dat de mens *kan willen* geen roofdier te zijn. Voor intellectuelen is dat de meest voor de hand liggende keuze, maar tegen de barbarij kom je er niet ver mee. Du Perron eindigt zijn stuk dan ook met een oproep tot weerbaarheid: 'Men moet organisaties kunnen vormen waarin men zich, met alle toegestane vrijheid, doeltreffend tegen een overval van "roofdieren" voorbereiden kan. [...] men kan zich een kwaadwillende buurman, die zich dageliks traint aan rek, ringen en op korte en lange baton, niet van het lijfhouden met de verzamelde werken van Erasmus.'[90]

Voor zijn visie op nationaal-socialisme en fascisme kreeg Du Perron ammunitie van enkele intellectuelen die uit Duitsland en Italië waren gevlucht. Zo had hij in november 1934 de Duitse schrijver Ernst Erich Noth (1909-1983) ontmoet, die sinds maart 1933 in Frankrijk woonde.[91] Met zijn avontuurlijke geest had Noth snel aansluiting gevonden in Frankrijk, waar hij medewerker werd van het links-liberale weekblad *Europe.* Kort na 30 juni 1934 - toen Hitler zich in de 'nacht van de lange messen' ontdeed van zijn opponenten binnen het nationaal-socialisme - verscheen Noths essay *La tragédie de la jeunesse allemande.* Du Perron vond dit boek 'ideologisch de helderste uiteenzetting' die hij had gelezen over de toestand in Duitsland.[92] In mei 1935 interviewde hij Noth voor *Het Vaderland.*[93]

Evenals Du Perron protesteerde Noth tegen de neiging van westerse intellectuelen om inzake de Sovjet-Unie tactische overwegingen te laten prevaleren boven humanistische principes. Hij brandmerkte fascisme en communisme als nauwelijks van elkaar te onderscheiden totalitaire stelsels en opteerde steeds duidelijker voor een onvoorwaardelijke verdediging van de vrijheid van geest. Evenals Jean-Paul Sartre in diens roman *La nausée* (1938) gaf Noth in zijn romans uiting aan het gevoel van existentiële vreemdheid van de moderne intellectueel die zich bewust wordt van zijn totale vrijheid, maar daarmee ook van zijn eenzaamheid.[94] In dit opzicht was ook Ernst Erich Noth een 'smalle mens'.[95]

In 1935 kreeg Du Perron intensief contact met twee Italiaanse uitwijkelingen: Nicola Chiaromonte (1905-1972) en Andrea Caffi (1887-1955). Chiaromonte - meestal kortweg 'Chiaro' genoemd - leerde hij nader kennen op het congres ter verdediging van de cultuur. Du Perron noemde Chiaro een 'groote ontdekking'. Zij vonden elkaar in hun afkeer van de

Sovjets die hadden getracht het congres naar hun hand te zetten.[96] Chiaro werd algauw vriend aan huis.[97] Twee maanden na het congres vergezelde Du Perron hem op een lezingentournee door Nederland en liep hij allerlei musea met hem af.[98] Overigens maakte hij van deze reis gebruik om werk te zoeken. Maar na een ontmoeting met Ferdy de Grave leek Indië hem '10 × meer gewenscht', ook met het oog op Bep die liever niet naar Holland terugging. Op verzoek van Bep ging Du Perron ook bij de notaris langs voor een toevoeging aan zijn testament: mochten hij en zijn vrouw onverhoopt komen te overlijden, dan zou Menno ter Braak voogd worden van Alain.[99]

Zoals alle émigrés met een intellectueel beroep hadden Chiaromonte en Caffi moeite om rond te komen. Het werd voor hen steeds moeilijker om geld te krijgen uit Italië - en dan nog, de lire was nauwelijks iets waard.[100] Bep en Eddy du Perron ontfermden zich over de twee vluchtelingen die elkaar in de antifascistische beweging in Italië hadden leren kennen. Caffi, een zeer lange man met een ruige haardos, had zijn kans op een wetenschappelijke carrière laten schieten om in Rusland deel te nemen aan de revolutie. Zowel onder het tsarisme als onder het bolsjevisme had hij drie keer in de gevangenis gezeten. In de Eerste Wereldoorlog had hij aan het Italiaanse front gevochten. Hij was een groot kenner van de Griekse cultuur en sprak Frans en Russisch even goed als zijn moedertaal. Na zijn vlucht uit het fascistische Italië kwam hij in Frankrijk als huisleraar aan de kost.[101]

Toen Du Perron Caffi leerde kennen, had hij zich ter voorbereiding op zijn geplande verhalenreeks De Onzekeren al enige tijd verdiept in de klassieke literatuur en in oorlogsverhalen van Russische schrijvers. Caffi, met zijn militaire ervaring en grote historische eruditie, kwam eigenlijk als geroepen. Er werd afgesproken dat Caffi de Du Perrons thuis zou onderwijzen in de geschiedenis van de beschavingen.[102]

Du Perron betitelde Caffi als 'een van de beminnelikste en zuiverste mensen' die hij kende.[103] Het lot van de twee berooide Italianen hield hem bezig. Hij sprak met vrienden over hen en was van plan de Utrechtse rechter en mecenas Jo van der Meulen voor Caffi's lot te interesseren, maar omdat diens vrouw erbij zat, bracht hij het onderwerp niet ter sprake. Via Greshoff viel wellicht Bob Nijkerk te mobiliseren.[104] Du Perron deed wat hij kon voor deze ontheemde intellectuelen. Hij voelde zich schuldig dat hij hen niet beter - met geld - kon helpen. Op gelijke wijze voelde hij zich schuldig dat hij Gille en Simone (die geen behoorlijke betrekking had kunnen vinden) slechts geringe bijdragen kon geven in

hun levensonderhoud. Ook de komst van Alain noopte tot een koerswijziging. Het was onmogelijk om in Parijs behoorlijk de kost te verdienen, dus het werd tijd om te vertrekken.[105]

Voortdurend was Du Perron op zoek naar mogelijkheden om inkomsten te genereren. Zo vertaalde hij tussen maart en juli 1935 *Fermina Marquez*, een charmante korte roman van Valery Larbaud, wat hem 150 gulden opleverde.[106] Van zijn schoonzuster Erna wist hij 300 gulden los te krijgen voor Caffi, die voor zijn gezondheid in Toulon ging wonen.[107] Ook Chiaro zou niet lang meer in Parijs blijven. Pascal Pia was al in december verhuisd naar Lyon, waar hij een betrekking had aangenomen bij een dagblad. Natuurlijk waren er nog André en Clara Malraux, maar hun relatie stond op springen. Intussen raakte Europa op drift.

In opdracht van Hitler werd op 7 maart 1936 het Rijnland geremilitariseerd, in strijd met het verdrag van Locarno. In Frankrijk kwam op 4 juni 1936 een alliantie van radicalen, socialisten en communisten aan de macht onder leiding van de socialist Léon Blum (1872-1950). Terwijl Frankrijk daarmee een Volksfrontregering kreeg, rommelde het in Spanje, waar het communistische Frente popular in februari de verkiezingen had gewonnen met het geringe verschil van 150.000 stemmen. De grote antifascist André Malraux reisde in mei naar Madrid om zijn kameraden met raad en daad bij te staan.[108] Op 17 juli 1936 begon de fascistische generaal Franco in Spaans-Marokko een opstand tegen de wettig gekozen regering. Een dag later sloeg de opstand over naar Spanje zelf. Alle progressieve krachten voelden dat Europa een beslissende fase inging. In opdracht van de Volksfrontregering reisde Malraux naar Madrid om te onderzoeken welke hulp kon worden geboden.[109] Du Perron wilde met Malraux mee, maar werd als Nederlander niet toegelaten in het Franse militaire vliegtuig dat zijn vriend vervoerde. Malraux vertrok op 24 juli, maar was twee dagen later alweer terug in Parijs. Inmiddels had de regeringsleider Léon Blum, op sterk aandringen van Engeland, besloten tot een politiek van non-interventie. Dat sloot niet uit dat er in het verborgene nog van alles te regelen viel.

In het begin van de Spaanse Burgeroorlog speelde André Malraux een sleutelrol. Hij stond in voortdurend contact met Pierre Cot, de minister van Luchtvaart, die met medeweten van Blum ervoor zorgde dat particuliere transacties wel konden doorgaan. In zijn appartement in de rue du Bac installeerde Malraux een soort wervingsbureau voor vrijwilligers en wierf hij fondsen voor de aanschaf van vliegtuigen. Dagenlang heerste er koortsachtige activiteit in dit zenuwcentrum van het verzet tegen Franco.

Allerlei mensen, onder wie Italiaanse en Duitse vluchtelingen, kwamen zich aanmelden als vrijwilliger. Ook Chiaromonte, voormalig reserveofficier bij de artillerie, was daarbij. Du Perron raakte zeer onder de indruk van het vertoonde heldendom en aasde op een kans om ook naar Spanje te gaan, maar dan als oorlogsverslaggever. Bijna had hij pro forma zijn naam gegeven voor de aankoop van zes vliegtuigen, die zogenaamd voor Mexico bestemd waren. Op het laatste moment had de directeur van de vliegtuigfabriek er een stokje voor gestoken, anders zou ook Du Perrons naam zijn vermeld in de annalen van de Spaanse Burgeroorlog. Du Perron schudde het hoofd over de 'instinctloosheid van links', die hij toeschreef aan communistenvrees.[110] In Spanje zou het lot van Europa worden beslist.

'Een gevaarlijk en slecht voorbeeld'

Du Perrons reacties op de politieke ontwikkelingen in de jaren dertig kunnen niet los worden gezien van zijn voortdurende ideologische debat met André Malraux, dat al in zijn opstel 'Flirt met de revolutie' was begonnen. Ook in *Het land van herkomst* heeft dit debat zijn sporen nagelaten.[111] Zo wordt er over Héverlé gezegd: 'Het belangrijkste van alles is dat hij nu werkelijk gekozen heeft voor het kommunisme: het proces van Dimitroff heeft hem bewogen in het publiek te spreken en hij zal ermee voortgaan.'[112] Clara Malraux heeft bij deze passage de kanttekening gemaakt dat 'Eddy, wanneer hij zegt dat André voor het communisme heeft gekozen [...] een beetje overdrijft. Maar André's betrokkenheid bij de antifascistische strijd was totaal.'[113]

Het was in deze jaren van toenemend engagement voor de 'goede zaak', dat Du Perron steeds meer kritische afstand opbouwde ten aanzien van zijn vriend.[114] Hij kende Malraux' fouten als geen ander, maar in zijn totaliteit had hij hem altijd een bewonderenswaardig mens gevonden.[115] Hij stelde zich beschikbaar voor karweitjes die Malraux van hem vroeg, zoals de samenstelling van een Nederlandse en Vlaamse delegatie voor het internationale schrijverscongres ter verdediging van de cultuur.[116] Ook ijverde hij met succes voor de oprichting van een Nederlands Comité van Waakzaamheid tegen het nationaal-socialisme, dat op 27 juni 1936 tot stand kwam.[117] Maar zijn antifascistische activiteiten ten spijt, waren er toch ideologische scheurtjes ontstaan in zijn verstandhouding met Malraux. Een keerpunt was het internationale congres te Parijs geweest, toen

Malraux de kritiek van zijn vriend op de Sovjet-vertegenwoordigers had afgedaan als niet ter zake doende.

In juli 1935 besloot Du Perron dat hij voortaan niet meer in demonstraties ‘voor de goede zaak’ wilde meelopen: hij was het soldaatje spelen beu en besefte dat Malraux voor hem ‘een gevaarlijk en slecht voorbeeld’ was, al was diens eigen heroïsme waarschijnlijk echt.[118] Maar heel zijn wezen kwam in opstand, toen Malraux de ‘hiërarchieloosheid’ verdedigde, en wel op grond van ‘het communistische beginsel van gelijkheid’. Briesend van verontwaardiging schreef Du Perron: ‘Er zijn dus intelligente menschen die zulke hypocriete leugens slikken.’[119] Malraux was uit politiek-pragmatische overwegingen verstoord over het boek *Staline, aperçu historique du bolchévisme*, een ontmythologiserende biografie van Stalin, de man ‘wiens hand niet beeft’, geschreven door Boris Souvarine. Du Perron daarentegen vond het boek ‘zeer boeiend, zeer helder en overzichtelijk, ook voor de heele bolsjewistische beweging en voortreffelijk gedocumenteerd’.[120] Het zag ernaar uit dat de schrijver in Malraux was verdrongen door de politicus. Het eindeloze politieke gepraat begon Du Perron tegen te staan. Hij merkte steeds meer ‘hoe lomp deze dialectiek zich vergissen kan, en hoe ook Malraux, puur om altijd wat “tegen” te zeggen, de grootste onzin uit kan slaan, with a knowing air’.[121] Dit alles betekende nog niet dat hij daardoor Malraux als mens minder hoog schatte. Hij bleef in zijn ogen een groot man, zeker in vergelijking met een gestaalde communist als Louis Aragon.[122]

Terwijl de ideologische afstand toenam, bleef de vriendschap tussen Du Perron en Malraux intact.[123] Maar Du Perron was niet meer zo snel geimponeerd. In ongepubliceerde dagboeknotities heeft hij nog veel sterker uitdrukking gegeven aan zijn afkeer van Malraux' tactische keuze voor het Sovjet-communisme.[124] In zijn verdediging van Stalin en het stalinisme maakte Malraux gebruik van een ‘wijsgerige dialektiek’ die alle woorden in hun tegendeel deed verkeren. Zijn woorden zijn als ‘kameleons die voortdurend van kleur veranderen [...] Als 100% Stalinist wordt hij voor mij onverduwbaar.’[125]

Het is een ontluisterend beeld dat Du Perron hier - misschien ondanks zichzelf - geeft van Malraux. In een notitie van 1 augustus 1936 valt hij Clara bij, die woedend was over Malraux' misplaatste ijdelheid als ‘held’ van de Spaanse Burgeroorlog.[126] Gebiologeerd keken ze met zijn drieën toe: Malraux was zo druk als een klein baasje. Hij vroeg of hij de - verlopen - perskaarten van Bep en Eddy mocht gebruiken om daarmee spionnen naar Zaragossa te sturen. Alsof hij wilde aangeven dat ook zij iets

waard waren! Du Perron houdt zichzelf voor dat weggaan ook een moedige daad is, ‘die harde konsekwenties genoeg zal hebben: bv. de uitersten aanvaarden om *deze* beschaving te weigeren’. Nu het er niet meer om ging Europeaan te zijn, maar om te kiezen tussen communisme en fascisme, was het wellicht beter om het lot in eigen hand te nemen.

Eindnoten:

1 A.F. van Oudvorst definieert het kernthema van de roman als ‘het conflict tussen persoonlijkheid en omstandigheden’. Terwijl in *De smalle mens* een modernistisch persoonlijkheidsideaal wordt verdedigd, wordt er in de Parijse hoofdstukken van de roman dikwijls een beroep gedaan op de verklarende kracht van de omstandigheden, dus op een naturalistische premisse die afbreuk doet aan dit persoonlijkheidsideaal. Zie: Van Oudvorst, ‘De thematiek van *Het land van herkomst*’; *De verbeelding van de intellectuelen*, p. 308.

2 *Vw* III, p. 26; *Hlvh* 1996, p. 25.

3 *De smalle mens*, p. 101; *Vw* II, p. 504. Een vergelijkbare passage is te vinden in: *Vw* III, p. 539; *Hlvh* 1996, p. 437.

4 Vgl. Bulhof en Dorleijn, ‘Commentaar-beschouwingen’, in: *Hlvh* 1996, p. 1000. Volgens beide tekstbezorgers verdient een abstracte omschrijving van het onderwerp van de roman de voorkeur, namelijk: ‘de strijd van het individu om de verbrokkeling van het leven door de tijd tegen te gaan’, waarbij de trouw als centraal thema een ondersteunende functie heeft.

5 Met dank aan G.J. Dorleijn voor de diskette van *Het land van herkomst*, waardoor dit woordfrequentieonderzoek geen monnikenwerk is geworden. Ik heb in mijn telling ‘werkelik[e]’ als bijvoeglijk naamwoord én als bijwoord samengenomen. Hiernaast komt de combinatie ‘in de werkelikheid’ twee keer voor en het woord ‘werkelikheid’ zonder meer vier keer.

6 Een boeiende analyse van dit ‘schrijfheden’ is te vinden in: Marc Reugebrink, *Een boek. Een mensch. Een receptietheoretisch onderzoek naar E. du Perrons Het land van herkomst*, [Groningen]: R.U. Groningen 1987 [doctoraalscriptie]. Zie ook: Fokkema & Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 275-285.

7 Vgl. *Vw* III, p. 28-29; *Hlvh* 1996, p. 26-27.

8 *Vw* III, p. 33; *Hlvh* 1996, p. 30.

9 In de eerste druk van *Hlvh* vormde deze brief aan Wijdenes een apart hoofdstuk (‘Het open einde’). In de herdruk is de brief bij hoofdstuk 33 getrokken (‘Voor pessimisten’).

10 Ook zijn verhouding tot Jane heeft Ducroo doen beseffen hoe onwaar ‘alle chronologie [is], en dat men betaalt aan het verleden, als het niet is aan de toekomst’. Deze overweging houdt verband met Ducroo's trouw aan het verleden. Zie: *Vw* III, p. 126; *Hlvh* 1996, p. 107.

11 *Vw* III, p. 296-297; *Hlvh* 1996, p. 240-241.

12 *Vw* III, p. 540; *Hlvh* 1996, p. 437.

13 *Brieven* IV, p. 513 (16-4-1934 aan J.A.A. Engelman); *Brieven* IX, p. 154 (29-10-1934 aan L. Guilloux).

14 *Brieven* V, p. 263-264 (3-4-1935 aan H. Marsman).

15 Het meeste ressentiment komt naar voren in de volgende twee recensies: [Jan R.Th.] Campert, ‘Décor voor Ikke’, in: *De Nieuwsbron*, 1-6-1935; Anton van Duinkerken, bespreking van *Het land van herkomst*, in: *De Tijd*, 6-6-1935.

16 Marsman, bespreking van *Het land van herkomst.* Marsman had wel bezwaren tegen de detaillering in de Indische hoofdstukken. Nadat DP die had bekort, waren die bezwaren verminderd. Zijn vrouw Rien was veel enthousiaster dan hij. Van haar is ook het statement afkomstig dat Du Perrons roman ‘*het* boek van onze generatie’ was. Arthur en Annie van Schendel vonden de Indische hoofdstukken ‘veel beter dan de Europese’. Zie: ‘Twee brieven over Het land van herkomst’, in: *Tirade*, jrg. 21, nr. 222, februari 1977, p. 128-131.

17 Vestdijk, ‘E. du Perron's groote antiroman’. Vestdijk had zijn recensie al in 1935 geschreven, maar zij werd pas in 1939 voor het eerst gepubliceerd in zijn essaybundel *Lier en lancet.*
18 *Brieven* V, p. 138 (1-11-1934 aan A.C. Willink).
19 S. Vestdijk, ‘Eencellige literatuur’.
20 *Brieven* VI, p. 167 (8-4-1936 aan J. Greshoff).
21 In 1947 werd onder de titel *In deze grootse tijd* het merendeel van de blocnotes gebundeld, aangevuld met soortgelijke notities en artikelen. DP heeft deze uitgave, die ook zijn ‘Brieven uit Holland’ bevatte, in september 1938 voorbereid. *In deze grootse tijd* is opgenomen in deel V van het *Verzameld werk* (p. 47-286), met uitzondering van de ‘Brieven uit Holland’, die staan in deel VII (p. 361-475). Sommige blocnotes uit de oorspronkelijke tijdschriftpublicaties zijn bekort, andere weggelaten. Du Perrons *Vw* is uitgegeven volgens de nagelaten aanwijzingen van de auteur. Een wetenschappelijke uitgave van de *Volledige werken* is een desideratum.
22 Zie: *Bw* IV, p. 262 (7-3-1938 aan TB). DP kende het werk van Samuel Butler (1835-1902) via Larbaud, die diverse boeken van hem in het Frans had vertaald.
23 Ter Braak, ‘De amateur’, herdrukt in: Ter Braak, *Vw* 6, p. 237-242.
24 [Anoniem = H. Marsman?,] bespreking van: *Graffiti.* De opgelopen verkoudheid is mogelijk een sneer naar P.H. Ritter jr., die in zijn negatieve bespreking van *Blocnote klein formaat* (*Utrechtsch Dagblad*, 10-10-1936) had geschreven dat de kleine pagina's ‘als theelepeltjes pepermuntolie zijn’. Ook overwegend negatief was de bespreking van *Blocnote klein formaat* door Gerard van Eckeren (*Eigen haard*, jrg. 62, nr. 44, 31-10-1936, p. 697-698), die DP het gebrek aan ‘algemeene menschenliefde’ verweet. Uiterst lovend daarentegen was Jan Greshoff: ‘Nederlandsch proza van E. du Perron’ [bespreking van: *Blocnote klein formaat* en *Graffiti*], in: *Groot-Nederland*, jrg. 35, nr. 2, februari 1937, p. 206-210. Ook in: J. Greshoff, *In alle ernst. Overpeinzingen op reis*, Amsterdam: E.M. Querido 1938, p. 221-230. Over de blocnotes zie ook: Dr. G. Puchinger, ‘De polemist E. du Perron’, in: Dr. G. Puchinger, *Ontmoetingen met literatoren*, Zutphen: Uitgeverij Terra 1982, p. 433-446.
25 Hij schrijft zelfs: ‘Maar nu ik hier zit, d.w.z. buiten het holl. kader, kan ik dat boek van me over Coster bepaald niet meer uitstaan.’ Zie: *Bw* III, p. 276 (27-7-1935).
26 E.d.P., ‘Over haarwater’ (niet in *Vw*). Zie ook: *Bw* II, p. 467 (8-7-1934), waarin DP minder parlementair schrijft: ‘Dit is ook Jan Lubbes 100%, wat een boerelul, en wat een kleine smeerkees, onder al die nobele alluurtjes!’ Ter Braak schreef een vernietigende kritiek op de roman: ‘Courths-Mahler op de barricaden’ (Ter Braak, *Vw* 5, p. 233-240).
27 *Brieven* V, p. 108, 111 (7-10-1934 aan A. Roland Holst); *Bw* II, p. 443 (17-6-1934).
28 Sassen, ‘De twee vaderlanden van één hart’.
29 Van Heugten, ‘Een uur met du Perron’.
30 Van Heugten, ‘Sine Affectione’, p. 482.
31 Zie: Roelants, *Roman van het tijdschrift Forum*, p. 57.
32 Tot de secundaire verwikkelingen behoren Van Vrieslands verontwaardiging over Du Perrons inmenging in redactiezaken, zijn voorstel tot plaatsing van het verhaal in *De Vrije Bladen* en de enigszins afwijkende positie van Raymond Herreman als enige niet-katholiek in de Vlaamse redactie.
33 Roelants, *Roman van het tijdschrift Forum*, p. 71. Diplomatiek als hij was, zocht Ter Braak naar een tussenoplossing, bijvoorbeeld ‘Virginia’ alleen afdrukken in de nummers die in Nederland werden verspreid (p. 77). Roelants wees deze af (p. 81).
34 *Brieven* V, p. 390 (11-7-1935).
35 Door persoonlijke tussenkomst van Zijlstra werd publicatie van ‘Virginia’ in het septembernummer voorkomen. Vgl. Roelants, *Roman van het tijdschrift Forum*, p. 104 (Zijlstra aan Ter Braak, 2-9-1935).
36 [Anoniem,] ‘“Forum” zal verdwijnen’.
37 Van Duinkerken, ‘“Forum” gaat verdwijnen’.
38 *Bw* III, p. 309-310 (24-10-1935).
39 *Vw* VI, p. 631-640.
40 Henri Massis (1886-1970) was een Franse ultranationalist die de Italiaanse inval in Abessinië had gebillijkt door Italië als land van de beschaving te stellen tegenover Abessinië als ‘de barbarij’. In zijn *Manifeste des intellectuels français pour la défense de l'Occident et de la paix en Europe* (1935) waarschuwde hij tegen de sancties die de Volkenbond aan Italië wilde opleggen. Vgl. *In deze grootse tijd*, p. 67; *Vw* V, p. 125.
41 Zie: Van Faassen (ed.), ‘*Wat een degradatie [...].*
42 *Brieven* VI, p. 60 (5-12-1935 aan J. Greshoff).

43 *Brieven* V, p. 176 (28-11-1934 aan S. Vestdijk).
44 Jan Engelman, ‘Antipoden’.
45 Garmt Stuiveling, in *Tijd en Taak* (ongedateerd, coll. Reinder Storm).
46 Stuiveling, bespreking van *Het land van herkomst.*
47 ‘*Het land van herkomst* (roman)’ [prospectus 1935]. De volledige tekst is afgedrukt in: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 335-337.
48 *In deze grootse tijd*, p. 9; *Vw* V, p. 49.
49 *Vw* III, p. 351-374; *Hlvh* 1996, p. 284-302, 474-477 (toelichtingen in het Greshoff-exemplaar). In de toelichtingen geeft Du Perron nauwkeurig aan op welke punten hij de tekst heeft gemanipuleerd. Soms schrijft hij Wijdenes (= Ter Braak) een bewering toe die in werkelijkheid was gedaan door Malraux.
50 Vgl. *Brieven* V, p. 96 (29-8-1934 aan J. Greshoff).
51 ‘Blocnote klein formaat’, in: *Forum*, jrg. 4, nr. 10, oktober 1935, p. 990-991. Ook in: *Blocnote klein formaat*, p. 78-91 (niet in *Vw*). In deze blocnote staat ook de passage over ‘De Zondagmorgen in bed: ontbijten, zelfs eten in bed, lezen, schrijven in bed’ die Slauerhoff verminkt citeerde boven zijn gedicht ‘Un jeune qui s'en va’. Al op 13-6-1936 had Slauerhoff in een brief aan Greshoff (coll. K. Lekkerkerker) zijn ergernis uitgesproken over deze passage.
52 Idem. Voor de plannen om te gaan zwemmen zie: *Brieven* V, p. 353, 357, 363, 392 (tussen 10-6 en 12-7-1935).
53 Gesprek met Paula van Polanen Petel-Bosch (1913-1995), Whangarei, 14-12-1992.
54 ‘Blocnote klein formaat’, in: *Forum*, jrg. 4, nr. 10, oktober 1935, p. 984. Ook in: *Blocnote klein formaat*, p. 63 (niet in *Vw*).
55 *Brieven* IV, p. 350 (27-10-1933 aan H. Marsman).
56 *Bw* II, p. 324 (15-2-1934).
57 *Brieven* V, p. 117-118 (11-10-1934 aan J. Greshoff).
58 Over Vigilance zie: *Bw* III, p. 460, 488 (aantekeningen). De leiding van het comité werd gevormd door de taalgeleerde Paul Rivet, de natuurkundige en pedagoog Paul Langevin en de filosoof Alain (ps. van Emile Auguste Chartier). In februari 1936 ontstond een scheuring tussen de pacifisten Alain en Rivet enerzijds en Langevin en de communisten anderzijds. De laatsten waren steeds meer overtuigd geraakt van de noodzakelijkheid van een oorlog. L. de Jong noemt het Franse comité ‘een communistische mantelorganisatie’. Zie: De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, *deel 1. Voorspel*, p. 333.
59 *Bw* II, p. 330 (17-2-1934.)
60 S.T. [= Sandra Teroni], ‘Benda, Julien’, in: Bercot, Guyaux, *Dictionnaire des lettres françaises. Le xxe siècle*, p. 118-120.
61 *Brieven* IV, p. 461, 490 + n (23-2 en 17-3-1934 aan J. Greshoff).
62 Zie: *Bw* II, p. 518-519 (aantekening door H. van Galen Last); Richard Albrecht, ‘Nazis an der Macht: Machtübergabe, Machtübernahme und Machtausübung im Spiegel des ersten antifascistischen Exilromans 1933 - Heinz Liepmanns “Tatsachenroman” *Das Vaterland*’, in: *Michigan Germanic Studies*, volume XI, no. 1, Spring 1985, p. 16-33; Koos van Weringh, ‘Wat niet mocht in 1934’, in: *De Parelduiker*, jrg. 2, nr. 1, maart 1997, p. 47-57; Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 237-239.
63 Hij had al bij vier uitgevers bot gevangen; DP zou hem in contact brengen met de schatrijke antifasciste Pauline Torry. DP stootte zich enigszins aan Liepmanns acteursmaniertjes, maar hij vond hem toch ‘een intellectueel = denker, die de Waarheid zegt’. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 27-3-1934.
64 *Bw* II, p. 382-383, 391, 395 (13, 15 en 22-4-1934 aan TB; 26-4-1934 aan DP).
65 Op 10-4-1934 vond de eerste ontmoeting plaats met Jef Last, die Du Perrons hulp inriep voor de vertaling van een boek van hem in het Frans. Zie: *Bw* II, p. 376 (11-4-1934 aan TB).
66 Voor een beschrijving van de achtergronden van het conflict zie: Willem Maas, *Jacques Gans. Biografie*, p. 67-74.
67 Idem, p. 80-83.
68 Deze antistalinistische groep had als belangrijkste ideoloog Boris Souvarine (1895-1984), een Poolse jood die tot Fransman was genaturaliseerd. Zie: *Brieven* IV, p. 494-497 (22-3-1934 aan J. Gans). Zie ook: *Brieven* V, p. 76 (21-7-1934 aan J. Gans).
69 Zie: *Bw* III, p. 451 (aantekening door H. Last van Galen); C.J. Pouw, ‘Over Zamjatin’, in: Jevgenij Zamjatin, *Teken van leven*, Amsterdam: Pranger 1980, p. 148-153. In deze uitgave staat ook Zamjatins ‘Brief aan Stalin’.
70 *Brieven* V, p. 250, 355-356 (22-3 en 13-5-1935 aan J. Greshoff).

71 *Bw* III, p. 212 (6-6-1935 aan TB). In het LM bevindt zich een uit Amsterdam verzonden briefje van E. Zamiatine aan Ter Braak, 10-6-1935, waarin hij onder meer schrijft: 'Du Perron et Antonini, ces deux amis à mois, me racontent beaucoup de vous.' Du Perrons reactie op Zamjatins dood is te vinden in: *Brieven* IX, p. 228 (3-4-1937 aan J.A. Antonini). Antonini schreef op 24-3-1937 aan Greshoff: 'Zijn heengaan heeft ons allen zeer getroffen. Zijn houding is tot het laatste toe zoo waardig gebleven. - Zou jij eventueel in "Gr. Ned." den brief willen publiceeren dien hij destijds aan Stalin schreef voor hij Rusland verliet.' (Coll. LM.)
72 *Brieven* IV, p. 514-515 (18-4-1934 aan J. Gans).
73 In Frankrijk was de angst voor een revolutie weer toegenomen nadat het kabinet van de autoritaire Doumergue tot aftreden was gedwongen. Zie: *Brieven* V, p. 146 (8-11-1934 aan J. van Nijlen). Het kabinet viel op 8-11-1934, maar de angst voor revolutie was enigszins voorbarig, want tot 1936 zouden er kabinetten van nationale eenheid optreden waarin de radicale partij domineerde. In juni 1936 zou de Volksfrontregering van Léon Blum aantreden, een coalitie van radicalen, socialisten en communisten.
74 *Brieven* V, p. 148-149 (9-11-1934 aan J.A.A. Engelman).
75 DP aan J. Gans, 10-11-1934 (coll. W. Maas).
76 Vgl. Alexander Gladkov, *Meetings with Pasternak*, New York/London: Harcourt Brace Jovanovitch 1977, p. 16: 'At that time, in the "breathing space" between collectivization and the horrors of 1937, Stalin seemed in some ways to be pursuing a more moderate policy, curbing the excesses of Marxist militancy in the cultural and other spheres [...].' Vooral de ontbinding van de RAPP (vereniging van proletarische schrijvers van de Sovjet-Unie, 1925-1932) die streed voor hegemonie van de proletarische literatuur, scheen een gunstig teken. Zie ook: *Bw* IV, p. 469-470 (aantekening van H. van Galen Last).
77 *Brieven* V, p. 129 (26-10-1934 aan J. Greshoff). Vgl. *Vw* V, p. 51.
78 Brief van J. Gans aan E. du Perron, 29-10-1934. Coll. LM.
79 *Brieven* V, p. 142 (7-11-1934 aan J. Gans).
80 *Bw* III, p. 170 (5-4-1935 aan TB): 'Rusland wil de kant van het liberale uit, wij willen de cultuur verdedigen; vooreerst kunnen wij dus zeker samenwerken.'
81 *In deze grootse tijd*, p. 34; *Vw* V, p. 83.
82 Zie: Isaak Babel, *Brieven naar Brussel 1925-1939*, Amsterdam: Moussault 1970, p. 238: 'Het congres is gisteren gesloten. Mijn redevoering, liever gezegd, mijn improvisatie (bovendien uitgesproken onder verschrikkelijke omstandigheden, het was bijna één uur 's nachts) heeft bij de Fransen succes geoogst.' (27-6-1935)
83 *In deze grootse tijd*, p. 33; *Vw* V, p. 81.
84 Geciteerd in: 'Verdediging der kultuur', in: *Groot Nederland*, jrg. 34, januari 1936, p. 75 (deze passage is niet herdrukt). Het Franse citaat van Pasternak is door mij vertaald.
85 'Verdediging der kultuur', in: *Groot Nederland*, jrg. 34, februari 1936, p. 179. Zonder de eerste geciteerde zin ook in: *In deze grootse tijd*, p. 39; *Vw* V, p. 89-90.
86 Gans preciseert: 'vanwege "het onder mom van gedeeltelijke instemming verholen binnensmokkelen van gevaarlijke aesthetische witgardistische en contra-revolutionaire contrabande"'. Brief van J. Gans aan DP, ongedateerd (coll. mr. A.E. du Perron). De brief is een reactie op Du Perrons stuk 'Verdediging der kultuur' in *Groot Nederland* van januari 1936.
87 *In deze grootse tijd*, p. 33; *Vw* V, p. 82. Malraux zei: 'Les premiers chrétiens aussi étaient des emmerdeurs, mais ils étaient le sens du monde.'
88 DP aan J. Gans, 8-11-1935 (coll. W. Maas). Deze brief was ook een reactie op een crisis waar Gans zelf mee worstelde. Zie: *Brieven* VI, p. 11 (1-11-1935 aan J. Gans).
89 *Brieven* VI, p. 53-55 (30-11-1935 aan A. Roland Holst); *In deze grootse tijd*, p. 93-95; *Vw* V, p. 162-165.
90 *In deze grootse tijd*, p. 87-91; *Vw* V, p. 153-159. Zie ook: M. Weisglas, '*De Sleutel*: orgaan van het anti-fascistisch studenten comité oktober 1935 - april 1937', in: *De Gids*, april 1991, p. 269-282.
91 *Bw* III, p. 61, 418 n (7-11-1934); *Brieven* V, p. 141 (5-11-1934 aan R.A.J. van Lier). Over Noth (ps. van Paul Krantz) zie: Thomas Lange, 'Verratener Geist - Besudelter Krieg. Deutsches Bildungsbürgertum und Gesellschaftsanalyse - am Beispiel zweier Essays von Ernst Erich Noth', in: *Exil*, Sonderdruck, Heft 7, 1988, p. 39-59; Thomas Lange, 'Sprung in eine neue Identität. Der Emigrant Ernst Erich Noth', in: *Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch*, Band 2, 1984, p. 121-142.
92 De 'horde' werd erin *verklaard*, niet 'weggebekt' zoals Ortega y Gasset had gedaan.

93 [E. du Perron,] 'Russen en Duitschers. Maatschappijen in de maatschappij. Een gesprek met den Duitschen schrijver Ernst Erich Noth', in: *Het Vaderland*, 8-5-1935.
94 Thomas Lange, 'Sprung in eine neue Identität', p. 136-138. Lange voegt hieraan toe: 'Die Bewusstwerdung existenzieller Ausgesetztheit und Verlorenheit über (oder: hinter, unter) den politischen Fronten kennzeichnete in jenen Jahren viele Autoren konträrer politischer Einstellungen.' Noth schreef na *Mietskaserne* (1931), een roman over zijn proletarische jeugd, de volgende romans waarin hij zijn individualisme tot uiting bracht: *Der Einzelgänger* (1936), *La voie barrée* (1937) en *Le désert* (1939).
95 In het begin van 1935 vestigden Noth en zijn vrouw Elena Fels zich in Aix-en-Provence, dat de Du Perrons op hun zoektocht naar een nieuwe woonplaats in april 1936 aandeden. Zie: *Brieven* VI, p. 185 (24-4-1936 aan J. Greshoff).
96 *Brieven* V, p. 378 (6-7-1935 aan J. Greshoff).
97 Chiaromonte vond DP 'een van de meest openhartige, levendige, genereuze en kortweg beminnelijke mensen' die hij ooit had ontmoet. Zie: *Bw* III, p. 468-469 (aantekening).
98 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 16-9 t/m 23-9-1935. De reis voerde naar Amsterdam, Den Haag, Delft en Rotterdam. In Rotterdam bezochten zij de Vermeer-tentoonstelling en in Amsterdam: 'Rembrandttentoonstelling, compleet Rijksmuseum, Vincent v. Gogh-expositie in Stedelijk Museum, Koloniaal Museum, Multatuli-kabinet in de Universiteitsbibliotheek'. Tussen de bedrijven door bracht DP ook een bezoek aan Querido, die *De smalle mens en Het land van herkomst* had uitgegeven, maar gezien de slechte tijden weinig enthousiasme toonde voor allerlei andere plannen van DP, met uitzondering van de reeks De Onzekeren.
99 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 24-9-1935. Al op 3-5-1932 had DP bij notaris J. van Herwijnen in de Rijnstraat 20 te Den Haag zijn testament opgemaakt (no. 11473). Hij ondertekende nu een toevoegsel m.b.t. de voogdij over zijn kinderen (Rep. no. 12413). Bij 'ontstentenis of belet' van Ter Braak zou Robert Frans de Roos voogd worden van Alain, in het andere geval was hij toeziend voogd. Ter Braak werd ook - ingeval het overlijden van beide ouders - aangesteld tot voogd van Gille, met Greshoff als toeziend voogd (coll. LM, P 346 o).
100 Vgl. *Brieven* VI, p. 63 (6-12-1935 aan J. Greshoff).
101 Over Chiaromonte: P. Craveri, 'Nicola Chiaromonte', in: Alberto M. Ghisalberti et al. (ed.), *Dizionario biografico degli Italiani*, deel 24, Roma: Instituto della Enciclopedia Italiana 1980. Over Caffi: Alain Elkann/Alberto Moravia, *Vita di Moravia*, Milano: Bompiani 1990, p. 27-28, 111; *Brieven* VI, p. 85-87 (18-12-1935 aan H. Marsman).
102 In de nalatenschap van DP (coll. mr. A.E. du Perron) bevindt zich een mapje 'Lijst van Caffi': 53 velletjes over de geschiedenis van de beschavingen, met verwijzingen naar relevante literatuur en samenvattingen van de kernpunten van eeuw tot eeuw.
103 *In deze grootse tijd*, p. 117; *Vw* V, p. 195.
104 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 10 en 13-1-1936.
105 Gesprek J.H.W. Veenstra met E.G. du Perron-de Roos, 3-7-1969.
106 Al op 17-10-1934 had A.A.M. Stols hem gevraagd of hij deze roman wilde vertalen, maar DP wilde eerst *Hlvh* voltooien (coll. LM). Du Perrons vertaling verscheen in 1935.
107 *Brieven* VI, p. 138, 182 (13-3 en 19-4-1936 aan J. Greshoff).
108 Todd, *André Malraux*, hoofdstuk 16: p. 217-243.
109 Zie: Voorhoeve, 'Waar wegen zich scheidden'.
110 *Bw* IV, p. 47-51 (24, 29-7 en 1-8-1936). Vgl. Igor Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom. Spionnen voor Moskou 1920-1940*, Amsterdam: Van Gennep 1989, p. 190-191.
111 In een brief aan Raymond Brulez zou DP later verklaren dat Luc Héverlé - het fictioneel alter ego van André Malraux - alleen al hierom een 'romanpersonage' is, omdat zeker 50% van de gesprekken tussen Ducroo en Héverlé niet op de beschreven wijze had plaatsgevonden. Desalniettemin corresponderen de oordelen van de verteller over Héverlé wel degelijk met het beeld dat DP zich in die tijd had gevormd van Malraux' positie. Vgl. *Brieven* VI, p. 125 (24-2-1936 aan R. Brulez).
112 *Vw* III, p. 446; *Hlvh* 1996, p. 360. Georgi Dimitrov (1882-1949) was een Bulgaars communistisch politicus die verdacht werd van betrokkenheid bij de Rijksdagbrand. Op 21-9-1933 begon in Berlijn het proces tegen hem. Hij verdedigde zich fel en werd uiteindelijk vrijgesproken.
113 Clara Malraux, *Voici que vient l'été*, p. 205.
114 Zie ook mijn artikel: 'Opstand tegen het lot. De vriendschap tussen E. du Perron en André Malraux'.
115 *Brieven* V, p. 297 (18-4-1935 aan H. Marsman).
116 *Brieven* V, p. 273 (8-4-1935 aan S. Vestdijk), n 2.

117 Zie hierover: L.R. Wiersma, ‘Het comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen (1936-1940)’, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jrg. 86, nr. 1, 1971, p. 124-150; Albert Meilink, ‘Het Comité van Waakzaamheid na veertig jaar’, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*, Sunschrift 125, Nijmegen 1977, p. 247-274; W.J. van den Akker, ‘Oprichting van het Comité van Waakzaamheid’, in: Schenkeveld-Van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676-681. Meilink noemt Du Perron ‘de verbindende schakel tussen franse volksfront-ervaringen en nederlandse urgente behoefte aan anti-fascistiese aktie’.

118 *Bw* III, p. 249 (9-7-1935).

119 *Brieven* IX, p. 174 (12-10-1935).

120 *Bw* III, p. 307 (22-10-1935). In 1939 zouden DP en Elisabeth de Roos het in opdracht van uitgeverij Querido vertalen.

121 *Brieven* VI, p. 259 (21-7-1936 aan H. Marsman).

122 In een openbaar debat met Malraux, op 17-3-1936, hield Aragon een pleidooi voor het sociaal-realisme, terwijl Malraux de literaire kwaliteit verdedigde als enig criterium dat ertoe deed. Vgl. *Brieven* VI, p. 133 (6-3-1936 aan J. Greshoff) en *Vw* V, p. 202.

123 Op 12 maart 1936 bezocht Malraux samen met Bep en Eddy du Perron zijn vrienden Bernard en Andrée Bourotte in hun landhuis Les Sept Pommiers bij Lisieux. Bernard Marie André Bourotte (1896-1968) was koloniaal ambtenaar in Laos; zijn vrouw was Andrée Marie Leblond (1898-1967). In 1936 ging Bourotte terug naar Laos, waar hij nog heeft gecorrespondeerd met Du Perron. Du Perrons brieven aan Bourotte zijn niet teruggevonden, evenmin als die aan Malraux.

124 Deze dagboeknotities bevinden zich in de collectie van mr. A.E. du Perron.

125 DP houdt er rekening mee dat Malraux uiteindelijk het ‘vaderland van de revolutie’ achter zich zal laten en dat hij trotskist wordt, souvarinist of ander soort dissident. Maar het kan ook zijn dat hij in zijn standpunt volhardt en zich openbaart ‘als kampioen [...] in het *jezuïtisme* van de beweging’.

126 ‘Woede tegen M., die net deed of *hij* weer alles had gedaan, die glimlachte om te laten zien dat het niets was, maar die moedig was op kosten van C[orniglion] M[olinier] - alles is *vals*, onjuist, in zekere zin zelfs onwaardig. (Denk aan werkelike mannen van aktie hiernaast).’ (Coll. mr. A.E. du Perron.)

X
Terug in het land van herkomst 1936-1938

Hoofdstuk 40
Onder het oog der barbaren

Waarom naar Indië?

Bij Du Perrons keuze voor een terugkeer naar Indië waren allerlei motieven in het spel. Een negatieve beweegreden was dat Parijs, met al zijn politieke gepraat, hem was gaan tegenstaan. Hij verlangde naar een oase voor de geest, een 'eiland', niet aangetast door de strijd der ideologieën, waar hij in alle rust zou kunnen werken. Toch was hij niet bestand tegen een werkelijk isolement. Mede daarom trok Indië, want daar had hij nog een paar trouwe jeugdkameraden. Hij leunde sterk op zijn boezemvriend Adé Tissing, die hij in brieven aan Europese vrienden omschreef als een jong gebleven, authentieke persoonlijkheid op wie hij bijzonder gesteld was. Een absolute voorwaarde voor zijn levensgeluk was zijn relatie met Bep. Zonder haar zou het niet gaan. Het was dus van het grootste belang dat ook zij zich in Indië op haar gemak zou voelen.

Bij Du Perrons overwegingen legden zijn verwachtingen over zijn literaire werk groot gewicht in de schaal. Als er zicht was geweest op een Franse vertaling van *Het land van herkomst* zou hij wel langer in Europa hebben willen blijven. Pascal Pia had zijn hulp toegezegd bij de bewerking van een Franse grondtekst die F. van Ermengem, een broer van Franz Hellens, zou leveren.[1] In januari 1936 was Pia echter naar Lyon verhuisd, waar hij een aanstelling had gekregen bij het dagblad *Le Progrès*. Eind maart 1936 was Du Perron met Van Ermengems onvoltooide, ruwe vertaling naar Lyon gereisd, maar in de schaarse vrije uren waarover Pia kon

beschikken waren ze nauwelijks opgeschoten. In vier dagen tijd hadden ze samen zesenhalve bladzij gecorrigeerd. In dit tempo zou het zeker twee jaar duren voordat de vertaling gereed zou zijn.[2] In zijn ongeduld om ook dit karwei te klaren eiste Du Perron wel heel veel van zijn Franse vriend. Hij had zich verkeken op de vertaalproblemen die de roman opriep. Het project werd dan ook in de ijskast gestopt.

Het echec van de vertaling voegde zich bij het feit dat er voor hem als schrijver geen betrekking was weggelegd in het door de crisis geteisterde Europa. Henri Knap, in de jaren dertig beginnend journalist bij een provinciale krant, zou later memoreren hoe hij al in de tweede maand na zijn indiensttreding tien procent salarisverlaging kreeg, terwijl de dividenden aan de aandeelhouders en de rente aan de obligatiehouders onverkort werden uitbetaald. Hij vervolgt:

> 'Voor de werklozen, op een gegeven moment als ik mij wel herinner vierhonderdduizend op een veel kleinere bevolking dan die van heden, was zelfs het allergoedkoopste nog onbetaalbaar, want die hadden helemaal niets, en als je helemaal niets hebt, maakt het niet het geringste verschil, of een pakje sigaretten vijftien cent kost of vijftien gulden - je kunt het tòch niet kopen. Die werklozen werden door de werkenden met een soort verborgen haat aangekeken, zoals familieleden het zwarte schaap in de familie, het "skeleton in the cupboard", meer en meer verafschuwen naarmate hij vaker zijn hand komt ophouden.'[3]

Du Perron had weliswaar nog inkomsten, maar in zijn familie gold hij wél als het zwarte schaap, de man die verzuimd had een maatschappelijke positie op te bouwen. Na de dood van zijn moeder was dit besef van een wankele basis groter dan ooit. Op 5 mei 1936 schreef hij aan Ter Braak dat hij 'het verrotte gevoel' had 'van niet alleen historisch, maatschappelijk, of hoe je 't situeeren wilt, gedepasseerd te zijn; maar ook nog over-vermoeid, physiek en moreel, als een elastiek waar te lang aan getrokken is. [...] Ik voel mij steeds meer een "amateur", iemand die *nooit* geweten heeft wat het "werkelijke leven" eig. is, en die het nog niet weet.'[4]

Eind juni bracht Adé Tissing enige tijd door in Parijs. Hij deed zijn vriend een aanbod, dat diens impasse doorbrak. In Rantjasoeni, 37 kilometer boven Bandoeng en 15 kilometer van de theeonderneming waar Adé werkte, was een huisje in de bergen met een prachtige tuin, waar de Du Perrons voor 50 gulden per maand kost en inwoning zouden hebben alsmede de diensten van de ex-huishoudster van een overleden planter.[5]

Het huis was weliswaar vrij oud en een beetje vervallen, maar Du Perron dacht dat Adé het wel kon laten opknappen van geld dat schoonzus Erna zou voorschieten. Het was nu of nooit! Indië leek *de* oplossing. Hij zou daar goedkoop kunnen leven en in alle rust werken.[6] Maar wat zou Bep ervan vinden? Het was in elk geval een alternatief voor Holland! In juli 1936 trachtte Du Perron al schrijvend in zijn dagboek zijn onzekerheden te bezweren:

> *'Na ± besluit om naar Indië te gaan:*
> Voordelen:
> Goed klimaat. Bergen bij Bandoeng. Gezond, zowel voor Alain als voor Bep om te wennen.
> Goedkoopte. Adé meent: alles bij elkaar 60 fl. 's maands voor ons drie. Dus met onverwachte uitgaven mee gemiddeld *f* 100.- 's maands.
> Natuur - voor Bep. Zij wil geen omgang, wel genieten van "buiten" - onder de boom liggen met Claudel of St. Léger-Léger, zegt zij.
> Stilte en rust voor mij. Goed om te werken. (Ik ben *beurs* van Parijs, heb zelfs meer dan genoeg van de intellektuele praat. Bep denkt dat zij haar werk gedaan heeft als zij haar art. voor de krant af heeft en dat zij dan haar praatje heeft verdiend; ik voel me steeds meer "ten achter" en wil mij althans volproppen met lektuur als ik niet schrijven kan.)
> Nadelen:
> Drooggelegd van europese kultuur.
> Afstand van Gille.
> Heimwee van Bep.
> Grote lafheid van mij misschien: verlaten van Gille en zelfs van Simone. Maar Alain gaat voor en ik *wil* best Gille meenemen, als Simone er niet was nam ik hem *zeker* mee. [...]'[7]

Uit het vervolg van Du Perrons notities blijkt dat hij rekening hield met een verblijf van minstens twee jaar, waarin hij zou werken aan De Onzekeren en een boek over Indië. Als alles meezat, zouden ze er nog eens twee jaar aan vastplakken, maar mocht het maatschappelijk mislopen, dan was 'een inlands huisje, in de zon' verre te verkiezen boven 'een parijse of hollandse achterbuurt, met winterkou, koollucht, stront en *tienmaal* meer het gevoel van déchéance'. In Parijs had Du Perron zich door de taal en

het vreemdeling zijn overbodig gevoeld, en als schrijver nauwelijks bestaand. In Indië zou hij ook door zijn haters ten minste worden beoordeeld op wat hij was.

Karakteristiek voor Du Perrons lust tot aanpakken is het lijstje van de dingen die hij wilde bestuderen, beschrijven of met Bep zien. Debrots novelle *Mijn zuster de negerin* stond hem voor ogen als een buitengewoon geslaagd voorbeeld van zo'n bewust gezochte confrontatie met het verleden. Geen onderwerp was uitgesloten: ook het terugvinden van Indische vruchten en Indische hapjes was de moeite waard. Het lijstje eindigt met een opsomming van Indische lekkernijen die hij Bep moest laten proeven. Heimweeklanken: 'kwee tjina - poetoe majang - dadar - boeboer laksa - ketimoen - lapis merah - serabi - skotteng - tjintjao daon - toeak [...] Sate kambing - lemper - ketan panggang'.[8]

Bep liet zich overhalen, maar echt van harte ging het niet. Zij vond de sprong naar Indië 'een heele waag en geen onverdeeld genoegen',[9] mede gezien de vuiligheid en griezelige beesten die zij er verwachtte te vinden. Ook vreesde zij dat haar echtgenoot daar zou terugvallen in zijn identiteit van Indische sinjo en dat hij van haar zou vervreemden. Zelf achtte Du Perron dit gevaar niet aanwezig, want vroeger was hij al zo weinig 'njo' geweest. Bovendien zou hij voortdurend het kritisch oog van Bep op zich gericht weten.[10]

In een 'afscheidsinterview' met Ter Braak kwam nog een ander motief naar voren: Du Perron wilde het werkelijke Indië terugzien, dan zou hij tenminste zekerheid krijgen, terwijl hij nu misschien slechts illusies bezat.[11] Het ging hem erom een meer reële visie te krijgen op zijn geboorteland. Door zijn Europese vorming en zijn omgang met Malraux was hij zich scherp bewust geworden van de rechten van de Indonesiërs.[12] Hij was ervan overtuigd dat hij Hollands nationalist zou zijn geworden als hij Indië nooit had verlaten, maar nú was dat uitgesloten. Nu zou hij hoogstens neutraal staan tegenover de koloniale samenleving - en misschien zelfs dat niet.[13] Verder was hij benieuwd naar de ontwikkelde Indonesiërs en naar hun visie op onze koloniale geschiedenis.[14]

Een ander motief om naar Indië te gaan, slechts bekend aan hemzelf en Bep, was dat hij daar zijn obsessie met Johan de Meester jr. hoopte kwijt te raken. In wezen kwam zijn vertrek naar Indië neer op een vlucht. Hij verlangde naar Indië als naar een 'sanatorium'.[15] Tijdens de boottocht, tien dagen na vertrek uit de haven van Marseille, gaf Du Perron lucht aan de diepste kwellingen die hem joegen naar zijn land van herkomst:

‘Mijn vernederings-“complexen” in Europa, en waarom *vlucht* naar Indië:

a) geen geld te kunnen verdienen;
b) niet te kunnen werken in Parijs;
c) mislukken van vertaling v. *Ducroo*, gevoel er niet bij te horen in Parijs, voor spek en bonen mee te doen.
d) zelfde gevoel ten opz. v/de geschiedenis in Spanje.
e) ergste van alles: *de* ziekte. Als ik *die* in Indië niet kwijtraak, ga ik eraan kapot. Bij bijna alle mislukkingen heb ik het gevoel dat *dit* toch mij in de 1e plaats heeft ondermijnd.
Een paar dagen geleden, hier aan boord nog, nieuwe krisis: misschien op 18 en 19 Oktober. De laatste maal B. ondervraagd weer, met uiterste wreedheid voor mijzelf (angst, tegenwoordig, dat de antwoorden er tòch op berekend zijn om mij te sparen.)
Als dit mij in Indië “kraakt”, dan zijn de mogelikheden toch nog beperkt:

1) Scheiding, en ik blijf alleen in Indië - “verga” er;
2) ik houd dit niet uit, leen geld genoeg om naar Europa terug te gaan, *wreek* mij daar. De rest doet er niet toe.
[...]
In Europa was ik er zeker van dat, indien iets, Indië mij hiervan genezen zou. Het verlangen naar Indië, de afschuw, vermoeienis van Parijs werkten samen met dit optimisties vooruitzicht. Op het ogenblik aan boord, geloof ik al niet meer dat Indië mij genezen zal; ik word hiertegen gewaarschuwd omdat dit aan boord nog voor mij leven kan, precies zoals ik ontzet was (hotel in Valencia) toen ik merkte dat het in de trein in Spanje het landschap, de reis, alles kon opvreten. Ik geloof dat ik mijn hel in Indië hebben zal. Ik beloof mijzelf dat, àls ik er helemaal aan kapot ga, ik nooit de hand aan mijzelf zal slaan - mij wreken zal op mijzelf en op B. en op A., terwijl het stuk st. in Holland voort zou gaan met *zijn* bestaan, *niets* wetend van dit. Als *alles* verloren is, dan ook voor *hem.*
Misschien kan alleen een grote lichamelike ziekte mij genezen (dit gift uit mij wassen).
Een kinderachtige boosaardigheid soms in mij, dat vreemden kunnen zien hoè dit mij heeft aangetast (gewijzigd), b.v. Cola D. schrijvend dat ik eruitzie als iemand die telkens een zware last van zich afwerpt, en B. niet. (*Maar dit is onzin.*)’[16]

Du Perron erkende zijn nederlaag tegenover het ‘fantoom’ De Meester. Omdat zijn wraakactie was mislukt, was een zuivering uitgebleven. Nu zou slechts een radicale verandering in zijn eigen leven een einde kunnen maken aan de psychose. Als het verblijf in Indië het niet deed, dan misschien een grote lichamelijke ziekte. Du Perron wist niet hoezeer hij zijn eigen lot voorzag.

Zijn psychose was verbonden met zijn neurotische aanleg die is terug te voeren op een diepe onderliggende angst, waarvan de wortels in zijn jeugd lagen. Hij kon die angst op verschillende manieren bezweren, waarbij het meest probate middel was zijn onvoorwaardelijke liefde voor Bep en omgekeerd haar onvoorwaardelijke liefde voor hem. Zijn absolutisme, gevoegd bij Beps relativisme, speelde hem echter parten. Zoals zijn obsessie met ‘het fantoom’ laat zien, meende hij dat de integriteit van Bep - en daarmee de integriteit van zijn verhouding met haar - was aangetast doordat haar amorele verleider nog ongewroken rondliep. Typerend voor Du Perron was zijn streven naar controle, een van de zekerste mechanismen die de neuroticus gebruikt om zich tegen zijn diepste angsten te beschermen.[17]

Amersfoort

Nadat het vertrek was bepaald op medio oktober huurden de Du Perrons voor de tweede helft van augustus enkele kamers in een Amersfoorts pension dat zou dienen als basis voor het afscheid van vrienden. Sommige vrienden zouden in het pension langskomen, andere zouden worden opgezocht. Behalve de kleine Alain was ook diens tienjarige halfbroer Gille meegekomen. Er was een dienstmeisje, dat zich als er visite was met de kinderen kon bezighouden. Het pension was in trek bij Indische passanten en heette toepasselijk Gedong Mampir (Huize Langskomen).[18] Het werd gedreven door een oude dame die in Indië was geboren.

Na Parijs, dat in de ban verkeerde van de komende oorlog, leek Holland onverstoorbaar, alsof het part noch deel had aan het ‘lot der wereld’. Du Perron verbaasde zich over die Hollandse rust en afzijdigheid. Het pension werkte aan die indruk mee, want er was een prachtige tuin om het huis, een compleet bos, en de ‘zware lucht’ maakte hem slaperig.[19] Ter Braak kwam op bezoek en liet aan Greshoff weten: ‘Het is of de duivel er mee speelt, maar het eenige huis in Amersfoort, dat op Gistoux lijkt, heeft Eddy weten uit te zoeken als pension!’[20] Gille, zo merkte hij op, begon een

steeds grotere gelijkenis te vertonen met een bankwerker dan met een intellectueel.

Behalve Menno en Ant ter Braak kwamen Henny en Rien Marsman langs, alsook Jacques Gans, Adé Tissing, Simon Vestdijk, de Willinks en Jan Engelman. Zo waren de dagen gevuld met mensen zien en telkens dezelfde verhalen vertellen, zodat de welbespraakte gastheer zich een 'papegaai' van zichzelf voelde worden.[21] Een van de bezoekers was Cola Debrot, de schrijver van de intrigerende novelle *Mijn zuster de negerin.* Het was zijn eerste ontmoeting met Du Perron, welke al meteen een snaaks karakter aannam door beider talent voor imiteren. De imitator in hen werd gewekt door een gesprek over de vervolging van homoseksuelen. Ze voerden een doldwaas duet op, dat zij bestempelden als 'leukemieïgheden'.[22]

Van heel andere orde was Du Perrons contact met de Indische dame die het pension dreef. In *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, een heet van de naald geschreven verslag met een minimum aan literaire ingrepen, heeft hij het portret getekend van deze vrouw, even verloren in Europa als zijn eigen moeder dat was geweest:

> 'Deze dame kwam uit Indië, maar was nu 73 en dat was 46 jaar geleden. Zij woonde nu alleen met een oude meid, die als boeredeern in huis was gekomen, met wie zij dageliks kibbelde, die ongetwijfeld veel van haar hield en sprekend op haar was gaan lijken. Tragiese details: daar zij aan slapeloosheid leed en in de eenzaamheid de dood hoorde naderen, bleef zij hele nachten op bij muziek van de radio; om dezelfde reden, om niet te merken dat zij oud werd, harkte zij zelf, al brommende natuurlik, de laan, of sloeg hout aan spaanders. Op een morgen sprak zij mij in de tuin aan; zij had van een leraar in het frans gehoord dat ik een frans auteur moest zijn en dat begon haar te verwonderen. [...] Het volgende verhoor, à bout portant afgenomen weerklonk toen in de tuin: - En sedert hoè lang schrijft u? - Och, wel een jaar of tien. - Zó! Dan zijn wij hier wèl ten achter, dat wij niets van u hebben gelezen! - (Antwoord ingeslikt: Ja, maar trekt u zich dat niet aan, want dat zijn alle Hollanders, Hollanders houden niet van literatuur.) - En wat zijn de *titels* van uw werken? (De gekursiveerde woorden uitgegild.) - Met moeite breng ik eruit: - Een boek van mij is mm - mm *Herkomst.* - Zó! En is dat een roman? Schrijft u *echte* romans, zoals Melati van Java, ja? Of mevrouw Kooy van Zeggelen? - Daar ik niet durfde bekennen dat ik onechte romans schreef, zei ik alleen: - Wel een beetje ande-

re. - O! Meer *beschrijvingen* misschien? (Dit met diep-borende blik). - Meer... mémoires. - O, maar dat kan *ook* heel interessant zijn!'[23]

Arthur Ducroo wordt na dit tenenkrommende onderhoud bevangen door 'angst voor de mensen in Indië'.[24] Iemand die in deze laatste Europese maanden een cruciale rol speelde, was Jean Victor de Sturler, de negenentwintigjarige, geleerde zoon van Du Perrons theosofische tante De Sturler.[25] Deze tante had zich samen met tante Henny het lot van Gille aangetrokken en nu Greshoff rondliep met plannen om te emigreren, leek Jean de Sturler een prima kandidaat om te gaan fungeren als tussenpersoon in Du Perrons financiële besognes met zijn ex-vrouw. Jean was in juni 1936 aan de Vrije Universiteit van Brussel gepromoveerd op een historisch proefschrift en deelde met Du Perron een gezonde, cynische kijk op de eigen familie.[26] In *Scheepsjournaal* wordt hij opgevoerd als de historicus die zijn neef toevertrouwt dat hij een boek zou willen schrijven over de vorige generatie, die van hun vaders. Hij zou het willen noemen *La génération postiche* (de onechte generatie), immers: 'alles was hypokriet en vals in die generatie, zó zijn ze erin geslaagd gelukkig te zijn. Als ik de portretten uit die tijd zie, is het mij net of hun knevels en baarden vals zijn; ik haat die tijd, omdat *wij* voor al die hypokrisie moeten betalen.'

Volgens Du Perron had die hypocrisie de voorwaarden geschapen voor de 'grootse tijd' waarin hij nu leefde, 'een van de meest stompzinnige perioden [...] die de menschheid ooit heeft doorgemaakt. Wij hebben dat te danken aan de generatie die ons voorafgegaan is in de jaren voor den grooten oorlog, een tijdvak van zeldzame hypocrisie en... tegelijk zeldzaam prettig en rustig...'[27] La Belle Époque: een tijdvak waar ook Du Perron met heimwee aan terugdacht.

Een gedwongen samenzijn

Na een halve maand Amersfoort hadden Eddy en Bep du Perron nog ruim twee weken door Nederland en België gereisd om vrienden en familie op te zoeken en allerlei praktische zaken te regelen. In Den Haag hadden ze via het Tehuis voor Nederlands-Indische bedienden een Indonesische boy aangenomen, die lang in Nederland had gewoond en terug wilde naar zijn geboorteland. Hij zou dienst doen als 'zeebaboe'.[28] Zijn naam was Rasidi en met zijn uilenbril leek hij op de Annamitische studenten uit het Quartier Latin.[29] Op 16 september 1936 teruggekeerd in Parijs, moest

Du Perron ook daar van allerlei mensen afscheid nemen. Toch vond hij nog de tijd voor een herziening van *Het land van herkomst.*[30] Wat zou er achter de horizon schuilgaan?

Het Deense schip waarop hij passage had geboekt, de *Alsia*, zou op 13 oktober uit Marseille vertrekken. De voorafgaande tijd was niet alleen hectisch, maar ook verontrustend. In Spanje was de Burgeroorlog in volle gang, in de Sovjet-Unie waren op 25 augustus na een showproces de voormalige communistische leiders Zinovjev en Kamenev geëxecuteerd. Intussen werkte Hitler aan verdragen met Italië en Japan, die in het najaar zouden worden gesloten. De Tweede Wereldoorlog wierp zijn schaduw vooruit. Op het persoonlijke vlak was er de definitieve breuk met Slauerhoff, die spoedig daarna overleed, en maakte Du Perron mee hoe het huwelijk van André en Clara Malraux strandde.

Aan boord van de *Alsia* stelde hij op 23 oktober zijn ervaringen van de afgelopen tijd op schrift:

> 'Niet zo gauw vergeten hoe ellendig het was, de laatste tijd in Europa, hoe ik er op mijn zenuwen heb geleefd. Gevoel van afbraak, ook door de laatste gebeurtenissen tussen André en Clara; alles wat voor ons "Parijs" was, was uit elkaar gerukt, ziek of dood. (Gek genoeg misschien: maar hierbij komt voor mij het anders meubelen van de zitkamer van de Greshoffs, die bijna 10 jaar een soort "huis" was, *de* plek in Brussel waar ik mij vrij en ongeplaagd voelde, - ook daar scheen ik "verdreven"! *Alles* tegen: tot de europese kleren toe; de kou; *alles.*
> Het ecraserende van André's tegenwoordigheid, van zijn "grandiose" rol (destinée), zelfs als ik al de zwakheden daarvan zag; via Clara en zelf. De behoefte van mijn eigen destinée te volgen, zij het in het verborgen - verborgen immers tòch al door de geheime taal die hollands heet. [...]
> Dood van Slauerhoff - ook in de verval-reeks van Europa. Ondanks de rasploertige brief, het vileine drijven naar een punt waarop hij wist dat ik kwetsbaar was, de inferieure kant van zijn wrok tegen het leven (omdat hij zelf alles bedorven had). Maar... ongetwijfeld "een van de ongelukkigste mensen die ik ken." (Henny). Maar... ik zou niet naar zijn crematie zijn geweest, zelfs als ik in Holland geweest was: gevoel van hypokrisie tegenover hem en mijzelf. Ik zou toch niet zeker zijn geweest dat hij mij niet ook nog *verweten* zou hebben dat hij dood was gegaan en ik niet.
> Chiaro in Spanje - bedreigd. Meer bedreigd dan André, voor mijn gevoel. Sofka, Clara, beiden zeiden vrij zeker: "Hij wordt gedood." Over

> André maak ik mij niet ongerust. Arme, goede Chiaro! misschien is hij *nu* dood? Zaterdagmorgen 17 Oktober droomde ik (in de morgen) dat ik hem zag: genre duidelike droom: ik sloeg een hoek om en zag hem bij een waterbak of fontein zijn handen wassen, die erg vuil waren (zwart van modder of zo). Hij draaide zich om naar mij en liep toen naar mij toe; gezicht erg ernstig, nogal puntige kin, maar sprekend gelijkend zowel toen hij zich omdraaide als nu. Ik sprak hem aan, vroeg hem wschl. wat hij daar deed, en hij antwoordde met moeite: "Ik kan nu moeilik spreken, ik heb een beetje pijn in mijn mond." Dat was alles. Ik werd wakker en vertelde Bep de droom; zij zei dat zij aan dit soort dromen niet geloofde.'[31]

Scheepsjournaal van Arthur Ducroo sluit naadloos aan bij deze ongepubliceerde aantekeningen. Het boek, bestaande uit dagboeknotities en overpeinzingen, heet terecht een 'journaal'. Het is eigenlijk alleen in de namen van de personages gefictionaliseerd: Du Perron is Ducroo, Bep heet Jane, Malraux is Héverlé, terwijl Nicola Chiaromonte, die in *Het land van herkomst* niet voorkwam, Nicola Micheli heet.[32] In het *Scheepsjournaal* dreunt de Spaanse Burgeroorlog nog na: de rekrutering van vrijwilligers door Malraux, de heroïsche luchtgevechten, de strijd om het Alcazar van Toledo en de voorspelling van een Nederlands anarchist dat er na de overwinning van 'links' een slachting zou plaatsvinden tussen anarchisten en communisten.[33] Ook de beangstigende droom over Nicola is erin te vinden, met een voetnoot dat althans deze droom bedrog was gebleken.[34]

Du Perron heeft in januari 1937 aan de hand van zijn aantekeningen een eerste versie van *Scheepsjournaal* geschreven, maar Greshoff en Ter Braak vonden het een onsympathieke tekst die weinig nieuws bracht na *Het land van herkomst.* Evenals Max Nord, die het later een 'enigszins landerig, hoogmoedig geschrift' zou noemen,[35] stoorden beide vrienden zich aan Du Perrons elitaire standpunt. Maar was *Scheepsjournaal* wel zo elitair? Deze critici zagen voorbij aan het gewetensonderzoek dat aan het boek ten grondslag lag. Allerminst elitair zijn Du Perrons schuldgevoelens jegens zijn vrienden die in Spanje streden, terwijl zijn opkomen voor de uitgebuite inlander voor zijn tijd buitengewoon progressief was. Op grond hiervan heeft Paul van 't Veer *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo* 'Du Perrons meest "politieke" boek' genoemd.[36] Het is ook een verhelderend zelfportret van een Indische jongen die in vijftien jaar Europa was gerijpt tot een politiek bewust man.

Greshoff en Ter Braak hebben zich blindgestaard op een belangrijk

thema in het boek, namelijk de kloof die er gaapt tussen fijnzinnige intellectuelen en clichés debiterende burgers. Dit thema had een lange traditie: de haat van de bevlogen kunstenaar ofwel 'savant' jegens de kleinburger heeft de Europese cultuur gekarakteriseerd sinds de Romantiek en het optreden van Charles Baudelaire en Arthur Rimbaud. Du Perron heeft er zelf grote nadruk aan gegeven, toen hij zijn *Scheepsjournaal* aankondigde als: 'één litanie van vijandschap tusschen... laat ons zeggen de "intellectueel" en "gewone menschen". Maar dan ook zoo volgehouden als ikzelf nog nooit bij iemand las; het is een dag-aan-dag-kroniek geworden van "sous l'oeil des barbares" [...].' Ter waarschuwing voegde hij eraan toe dat zijn litanie 'ongehoord kwaadaardig' was.[37]

In zijn houding tegenover de kleine zielen aan boord van de *Alsia* leek Du Perron op zijn literaire held Valery Larbaud, die in 1912 in zijn journaal had geschreven: 'I was disgusted with the vulgarity, the coarseness, the ready-made appearance of the middle-class well-to-do men, this morning on the boat.'[38] Alleen had Du Perron een heel boek nodig om zijn afschuw te uiten. Er is een parallel met 1921, toen hij tijdens de boottocht naar Europa Barrès' hooghartige cultboek *Sous l'oeil des barbares* had verslonden. Toén was hij een romantische jongeling, die poseerde als onbegrepen eenling onder het oog der barbaren.[39] Nú was hij een omstreden intellectueel, zich schrap zettend tegen mensen die alleen maar oog hadden voor uiterlijkheden en maatschappelijk succes. De litanie klinkt echter pas aan het einde van het journaal in alle hevigheid op. Het *Scheepsjournaal* is óók, in de trant van de scheepsjournalen uit de tijd van de VOC, een boek vol boeiende verhalen. De leveranciers van die verhalen zijn een markante planter van zeventig jaar, Arthur Ducroo zelf, puttend uit het reservoir van zijn jeugdherinneringen, en de in Buitenzorg geboren Rasidi. Verder rapporteert Du Perron over de aanlegplaatsen en de Aziatische handelaars die de boot bestormen en zelfs waagt hij zich aan beschrijvingen van de zee, de luchten, een zonsondergang, met puntige metaforen die weeë sfeerbeelden uitsluiten.[40]

Op de *Alsia* voeren veel Deense passagiers mee, die Du Perron in een brief aan Greshoff kenschetste als: 'langzaam, kinderachtig, stom, nadrukkelijk, kleinzielig en "braaf" om op te spugen. Tenzij ze leuk en vroolijk gaan worden, met cocktail-parties, en dan zijn ze om te slachten.'[41] Omdat hij niet vlot Engels sprak, deed hij ook geen moeite om met hen uit te stijgen boven het niveau van klassieke onbenulligheden.[42] Deze afzijdige rol kon hij echter niet volhouden met de Nederlandse passagiers.

In *Scheepsjournaal* spelen de drie Nederlandse passagiers van het mannelijk geslacht een centrale rol: Arthur Ducroo oftewel Eddy du Perron, 'de oude planter' (de heer W.J. Pet) en 'de juwelier' (de heer S. Duque).[43] Verder komen er meerdere Nederlandse vrouwen voor: de echtgenotes van genoemde heren en vrouwen die alleen reisden, onder wie een 'handschoentje' op weg naar haar echtgenoot. Een van de Engelse dames wordt door Arthur Ducroo en Jane de 'scheepshysterika' gedoopt.

In zijn brieven aan Greshoff en Ter Braak drukte Du Perron zich soms veel krasser uit dan in *Scheepsjournaal.* Hij noemde zijn manuscript een 'rapport' en 'een soort experiment', maar het was ook een reactie op Ter Braak die in *Politicus zonder partij* had gekoketteerd met de 'gewone mens'. Du Perron was niet alléén in zijn afkeer van 'dit schip van spoken, van doode zielen'. Ook zijn vrouw, dr. Elisabeth de Roos, had het land aan het gedwongen samenzijn. Het *Scheepsjournaal* is dan ook gebouwd op de tegenstelling tussen 'wij' en 'zij'. Op 27 oktober schreef Du Perron aan Ter Braak dat hij 'wee' was 'van het verkeer met lieden die je zoo langzamerhand steeds meer kent en aan wie je werkelijk niets te zeggen hebt. [...] Bep schiet geen haar beter met ze op, misschien zelfs nog iets minder goed dan ik.'[44]

Toch was Du Perron wel gecharmeerd van een kleurrijk verteller, 'de oude planter', wiens verhalen volgens het *Scheepsjournaal* '*de* winst' van de reis waren. Vertellerstalent ontzondigt, want de oude planter was wel een ouwe houwdegen à la Du Perron sr. en bovendien een geheide antisemiet, die zei het optreden van Hitler tegen de joden best te begrijpen.[45]

Met de joodse juwelier heeft Ducroo meer moeite, want deze man is vóór alles gespitst op geldverdienen en uiterlijk vertoon. Hij herhaalt de vooroordelen van de Amersfoortse pensionhoudster over het schrijven: als het wat opbrengt, is het goed. Wanneer de Deense boot te laat in het Maleisische Port Swettenham arriveert, zodat de overgebleven Nederlandse passagiers hun aansluiting met een KPM-boot missen, schreeuwt hij moord en brand omdat de reis nu duurder uitvalt. Ducroo geneert zich voor deze 'protesterende Hollander' met zijn 'hees geschreeuw', die hij als tolk moet bijstaan. Het wordt Ducroo zo machtig, dat hij zich afwendt. Hij is geneigd zijn zoontje, 'het Alijntje', in de hut op zijn 'schoot te nemen en hem een uur lang als een paradijselijk meesterwerkje te bewonderen'.[46]

Na een gesprek dat wat dieper gaat tracht hij de juwelier als 'karakter' te begrijpen. Hij constateert dat de juwelier vrijer spreekt tegen hem, die geen duidelijke positie bekleedt, dan tegen anderen. Hij klaagt zelfs zijn

nood bij hem over discriminatie waar hij het slachtoffer van is, ook hier aan boord. Ducroo vermoedt dat de juwelier ervan afziet zich tegen antisemitische opmerkingen te verweren, omdat hij 'o zo graag [zou] willen vergeten dat hij Jood is, door zo krachtig mogelik hollands te getuigen'.[47]

In zijn houding tegenover de 'inlanders' onderscheidt de juwelier zich echter niet van andere Hollanders. Als de passagiers eindelijk zijn overgestapt op een KPM-boot wordt Rasidi drastisch anders behandeld dan op de Deense boot: in Indië wordt hij ineens gedegradeerd tot dekpassagier en wordt hij reglementair op een inlands rantsoen gezet (water, rijst en een stukje vis), hij krijgt zelfs geen koffie of thee. Bovendien had hij zelf een matras moeten meenemen. Op genade krijgt Ducroo gedaan dat Rasidi op een lange dekstoel mag slapen. Daarna spuit hij zijn gram tegenover de juwelier, die de KPM zo voortreffelijk vond. De juwelier relativeert het gevalletje: de inlander doet toch niets liever dan op de grond slapen, waar maken jullie je druk over? Als klap op de vuurpijl debiteert hij zijn mening dat een inlander gemakkelijk van 2½ cent per dag kan leven. Niet alleen Ducroo staat versteld van zulk vooroordeel, het is Jane die verzucht: 'Waarom [...] hebben we toch ooit met deze man moeten praten?'[48]

Aan het einde van zijn boek schrijft Du Perron: 'Twee dagen op dit schip, na de 26 vorige, zijn een beproeving; ik heb zelden zo het gevoel gehad van samenhokken met pratende biggen.' Twee dagen op dit KPM-schip, waar het hiërarchische, koloniale sentiment hoogtij vierde! Zouden Beps angsten voor Indië toch bewaarheid worden? Innerlijk wapende hij zich: hij wilde 'met de witte kaffers' in geen geval praten over ideeën die hem werkelijk aangingen.[49]

Aan de einder kwam Priok in zicht.

Eindnoten:

1 Van Ermengem was eind 1935 aan zijn vertaling begonnen. Dat DP nogal ontevreden was over de kwaliteit van het vertaalwerk blijkt uit zijn brief aan hem van 27 en 28-1-1936. Zie: *Brieven* IX, p. 202-206.
2 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 28-3-1936.
3 Henri Knap, 'In vogelvlucht', in: Endt (ed.), *Weet je nog wel de jaren dertig...*, p. 7-12.
4 *Bw* IV, p. 16.
5 Zie: *Brieven* VI, p. 231 (4-7-1936 aan J. Greshoff). Adé Tissing was op 1 juli vertrokken na negen dagen in Parijs te zijn geweest.
6 *Brieven* VI, p. 237 (7-7-1936 aan H. Marsman).
7 Dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron). In deze tekst zijn de maandelijkse kosten al gestegen van vijftig tot zestig gulden!
8 Achtereenvolgens: Chinees (nieuwjaars)-gebak - koekje op basis van meel met een siroop van palmsuiker - omelet - dikke soep van Chinese vermicelli, groenten en kokosmelk - (Indische) komkommer - rode spekkoek - dunne pannenkoek van rijstemeel met siroop van palmsuiker en kokosmelk - warme drank op basis van gember en vier soorten fruit - verkoelende drank op basis van agar-agar - palmwijn [...] saté van geitenvlees - gestoomd kleefrijstrolletje gevuld met vlees - gebakken kleefrijst.
9 *Brieven* VI, p. 286, 291 (11-9 resp. 20-9-1936 aan G.O. Tissing).
10 Dagboekaantekeningen juli 1936 (coll. mr. A.E. du Perron).

11 Zie: Spoor, ‘Vijf vraaggesprekken met Du Perron’, p. 11-13. (Oorspronkelijk onder de titel ‘Indië en Europa’ gepubliceerd in: *Het Vaderland*, 15-9-1936.)
12 Bekend is de passage in *Hlvh*, waar hij schrijft: ‘Ik weet alleen zeker dat wanneer ik ooit in hun land [dat van de Javanen] terugkom, ik anders, met oneindig meer sympatie en aandacht, tegenover hen zal staan dan ik vroeger deed.’ Zie: *Vw* III, p. 336; *Hlvh* 1996, p. 272.
13 *Brieven* VI, p. 65 (7-12-1925 aan H. Marsman).
14 Vgl. *De smalle mens*, p. 282; *Vw* II, p. 731. DP was zeer te spreken over *Wij slaven van Suriname* (1934), het boek dat Anton de Kom, afstammeling van zwarte slaven, had geschreven over de geschiedenis van Suriname. (Overigens heeft Jef Last de hand gehad in menige passage in dit boek. Zie: René Zwaap, ‘Een Surinaamse messias’, in: *De Groene Amsterdammer*, 2-9-1998.)
15 Vgl. *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, p. 27; *Vw* V, p. 304: ‘een verlangen naar Indië als naar een sanatorium’. Hier wordt dit gevoel in een politieke context geplaatst.
16 Dagboekaantekeningen, 23-10-1936 (coll. mr. A.E. du Perron).
17 DP kende ook het tegengestelde streven naar afzondering en onafhankelijkheid, waarbij hij Bep aan zijn zijde vond. Vgl. Horney, *De neurotische persoonlijkheid van deze tijd*, p. 58-59. Volgens Horney zijn er vier manieren om zich tegen fundamentele angst te beschermen: het zoeken van genegenheid, onderwerping, streven naar macht en ten slotte streven naar onafhankelijkheid. De eerste drie manieren wijzen op een zekere aanpassing en verzoening met de wereld, de laatste daarentegen duidt op een zich terugtrekken uit de wereld.
18 Het adres was Barchman Wuijtierslaan 65.
19 *Brieven* VI, p. 279 (23-8-1936 aan J. Greshoff).
20 TB aan Greshoff, 22-8-1936 (coll. LM).
21 *Brieven* VI, p. 285 (11-9-1936 aan H.C. Kool).
22 *Brieven* VI, p. 281 n. Zie ook: Oversteegen, *Het schuim van grauwe wolken*, p. 235-236.
23 *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, p. 22-23; *Vw* V, p. 301. Marie C. Kooy-van Zeggelen (1870-1957) was een productief schrijfster van populaire romans, waarvan er vele in Indië zijn gesitueerd.
24 *Scheepsjournaal*, p. 23-26; *Vw* V, p. 301-303.
25 Rappel: Adèle E. de Sturler-Verstege (1870-1946) was een dochter van Du Perrons oudtante Johanna Maria Verstege-Menu.
26 Zijn proefschrift heette: *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au Moyen Age* (Paris 1936). Van Jean de Sturler is de uitspraak ‘Wij zijn hier [in Europa] *displaced persons*. Wie dat niet in gedachten houdt zal onze familie nooit begrijpen.’ Zie: Veenstra, *Multatuli als lotgenoot van Du Perron*, p. 10.
27 Deze uitspraak komt uit een interview met DP. Zie: Spoor, ‘Vijf vraaggesprekken met Du Perron’, p. 14. Ook in: *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 8-12-1936.
28 Adresboekje DP. Het Tehuis voor Nederlands-Indische bedienden heette Persinggahan, was gevestigd op de Van Boetzelaerlaan 2 in Den Haag en werd geleid door mevrouw F. de Munnik (coll. LM, P 346 P).
29 *Scheepsjournaal*, p. 16; *Vw* V, p. 297. Du Perrons beschrijving van Rasidi komt overeen met een foto van hem die in Tjitjoeroeg is genomen (coll. mr. A.E. du Perron).
30 *Brieven* VI, p. 292 (21-9-1936 aan J. Greshoff).
31 Dagboekaantekeningen, 23-10-1936 (coll. mr. A.E. du Perron).
32 Jean de Sturler, Debrot, Vestdijk en Slauerhoff verschijnen onder hun eigen naam omdat ze niet als personage optreden, maar alleen in hun rol van auteur. Zoontje Alain wordt Alain Ducroo.
33 In werkelijkheid was deze gesprekspartner vermoedelijk Arthur Lehning, met wie Du Perron omstreeks 7-8-1936 had gesproken. Zie: *Brieven* VI, p. 274 (9-8-1936 aan H. Marsman).
34 *Scheepsjournaal*, p. 31-32; *Vw* V, p. 306-307.
35 Nord, ‘Menno ter Braak en E. du Perron herdacht’.
36 Van 't Veer, ‘Voortreffelijke studie van Rob Nieuwenhuys: Nederlandse letterkunde ondenkbaar zonder Indië’.
37 *Brieven* VI, p. 336 (6-1-1937 aan J. Greshoff).
38 Larbaud, *Journal 1912-1935*, p. 155.
39 Maar Barrès (1862-1923) had zich in de jaren negentig ontwikkeld tot een conservatief katholiek nationalist. In 1897 kwam *Les déracinés* uit, het eerste deel van een nieuwe trilogie onder de schallende titel *Le roman de l'énergie nationale.* DP moest niets hebben van Barrès' latere ideeën, maar stond nog wel steeds achter diens zeer individualistische begin. Vgl. *Bw* IV, p. 71 (1-1-1937).

40 Vgl. *Scheepsjournaal*, p. 58-59; *Vw* V, p. 323-324.
41 *Brieven* VI, p. 311 (28-10-1936).
42 Vgl. idem; *Bw* IV, p. 58-59 (27-10-1936).
43 Vgl. *Brieven* VI, p. 342 (17-1-1937 aan J. Greshoff).
44 *Bw* IV, p. 58.
45 *Scheepsjournaal*, p. 70, 124; *Vw* V, p. 331, 365.
46 *Scheepsjournaal*, p. 102-103; *Vw* V, p. 351-352.
47 *Scheepsjournaal*, p. 124-125; *Vw* V, p. 365-366.
48 *Scheepsjournaal*, p. 119-123; *Vw* V, p. 362-364.
49 *Scheepsjournaal*, p. 128; *Vw* V, p. 367-368.

Hoofdstuk 41
Oude vrienden en nieuwe kennissen

De verrechtsing van Indië

In de vijftien jaar dat Du Perron was weg geweest, had Nederlands-Indië grote veranderingen ondergaan. In 1919 was hij als leerling-journalist getuige geweest van de geagiteerde stemming onder de blanken na de novemberverklaring van 1918. Gouverneur-generaal J.P. graaf van Limburg Stirum had toen een nieuwe koers aangekondigd die de Volksraad meer bevoegdheden zou geven. Gefnuikt door de talloze protesten van tegenstanders van zo'n koers en politiek verzwakt door agitatie van Indonesische nationalistische groeperingen zoals de Sarekat Islam, was deze ethisch denkende gouverneur-generaal in 1921 opgevolgd door de behoudende D. Fock.

Hoewel het aantal Indonesiërs in de Volksraad tussen 1918 en 1931 was toegenomen van 39% tot 50%, was de Ethische Politiek bij een belofte gebleven, terwijl de situatie van de inheemse massa's nauwelijks was veranderd.[1] Door de ‘schok van 1918’ was een groot deel van de Europese samenleving naar rechts opgeschoven. In de inheemse gelederen rommelde het: uit meer radicale groeperingen was in 1924 de Partai Komunis Indonesia (PKI) voortgekomen, die algauw in een concurrentieslag verwikkeld raakte met de in 1911 opgerichte Sarekat Islam. Op 12 november 1926 brak in Bantam, Batavia en de Preanger een communistische opstand uit. Hoewel de opstand meteen was neergeslagen en de PKI verboden, voer er een golf van angst door de Europese bevolking. De politieke onrust was aanleiding tot de oprichting, in 1927, van de Politieke Inlichtingen Dienst (PID), een hulporgaan van justitie dat niet alleen informatie verzamelde maar ook dagelijks toezicht hield op politiek actieve personen en organisaties.

Vanaf 1927 maakten gouverneurs-generaal veel vaker gebruik van hun exorbitante rechten, met verbanningen en persbreidels tot gevolg. Begin 1928 vonden de eerste deportaties plaats naar het verbanningsoord Boven-Digoel in Nieuw-Guinea. Aanvankelijk werden er alleen inheemse communisten naartoe gestuurd, maar later ook niet-communisten. Dit repressieve beleid ten aanzien van het Indonesische nationalisme liep parallel met een verrechtsing van de Europese samenleving. In 1929 was de Vaderlandsche Club opgericht als een soort contrabeweging tegen het

Indonesische nationalisme. Het lidmaatschap stond alleen voor Nederlanders open. In het eerste jaar stroomden er negenduizend leden toe, maar hoewel het aantal leden in de loop der jaren afnam, bleef de invloed van de Vaderlandsche Club bijzonder groot. Het Indo-Europeesch Verbond (IEV), waarin Du Perrons vriend Ferdy de Grave een grote rol speelde, had bij een groter ledental minder invloed. Het was meer een belangengemeenschap voor Indo-Europeanen.

Een in 1930 opgerichte groep die de Ethische Politiek meer impulsen wilde geven, De Stuw, had al helemaal geen vuist kunnen maken. In hun tweewekelijkse blad *De Stuw* hadden de aanhangers van deze groep, voor het merendeel weldenkende ambtenaren en intellectuelen, een emancipatiebeleid verdedigd met als wenkend toekomstperspectief de stichting van een onafhankelijk Indisch Gemenebest. In de koloniale pers gehoond en door het gouvernement onder druk gezet, had de redactie na vier jaargangen de pen neergelegd.[2] De druk die De Stuw ondervond, was langzamerhand opgevoerd door de gouverneur-generaal die in 1931 de 'ethicus' jhr. A.C.D. de Graeff had opgevolgd: jhr. mr. B.C. de Jonge. Deze landvoogd van christelijk-historische huize was eerder minister van Oorlog geweest en directeur van de Koninklijke Petroleum Maatschappij. Hij zag het als zijn historische opdracht om op te treden tegen het Indonesisch nationalisme en te bouwen aan een krachtig Nederlands-Indië.

Als er nog sprake was van verlichte ideeën, waren deze nauwelijks in tel na de totaal onverwachte muiterij op het pantserschip *De Zeven Provinciën.* Op 4 februari 1933 had een kern van inheemse schepelingen het schip overmeesterd uit protest tegen pas doorgevoerde salariskortingen. Op 10 februari werd *De Zeven Provinciën* gesommeerd zich over te geven; toen dat niet gebeurde, werd er door een vliegboot van de marine een bom afgeworpen die een voltreffer bleek. Negentien opvarenden waren onmiddellijk dood. Hierna nam de repressie tegen de nationalistische leiders weer toe: Soekarno werd in augustus 1933 gearresteerd, in februari 1934 gevolgd door een razzia waarbij Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir werden opgepakt. Soekarno werd uiteindelijk verbannen naar het eiland Flores, terwijl Hatta en Sjahrir naar Boven-Digoel werden gestuurd.

Het verlangen naar een sterk gezag leidde in de Europese samenleving tot de oprichting van fascistische organisaties. In vele Indische bladen kreeg Hitler in 1933 en daaropvolgende jaren een gunstige pers. De grote behoefte aan een sterk gezag vloeide voort uit de koloniale verhouding, in een land waar het democratische denken en de verzuiling toch al niet tot ontwikkeling waren gekomen. Vanaf eind 1933 trad de Indische NSB sterk

op de voorgrond. Van medio juli tot medio augustus 1935 maakte Anton Mussert, de leider van de Nederlandse NSB, een tournee door de kolonie. Om verdeeldheid te voorkomen beklemtoonde hij dat er in de Indische NSB ook plaats was voor Indo's en dat men zijn actie op Nederland, niet op Indië, moest richten. Na Musserts bezoek steeg het Indische ledental tot 4500.[3] Door de crisis verontruste Europeanen stroomden toe naar bijeenkomsten in zaaltjes waar oranje versierselen, als teken van verbondenheid met het vorstenhuis, waren opgehangen naast het zwart en rood doek, de wolfsangels en de wapenschilden van de NSB.[4]

Een nieuwe impuls ging uit van een propagandatocht door Indië van de vooraanstaande NSB'ers J. Hogewind en ds. G. van Duyl, in augustus 1936. Van Duyl was een knap spreker, die er telkens op wees dat de NSB in Nederland met het oog op de verkiezingen van mei 1937 veel geld nodig had voor de grote sprong voorwaarts. De Indische NSB'ers maakten in 1936 *f* 16.000, - over naar de partij in het moederland en in 1937 zelfs *f* 55.000, -, maar nadat de NSB bij de verkiezingen vier van haar acht zetels had verloren, is de Indische belangstelling gestaag teruggelopen.

Een 'verdachte sinjo'

Onderweg naar Indië had Du Perron al enig idee gekregen van de veranderde stemming in zijn geboorteland. Hij ging ervan uit dat hij ook daar 'hoopen nieuws' zou moeten leren.[5] Het feit dat hij in aantocht was, was niet verborgen gebleven voor de Indische NSB'ers. Die hadden in *Onze Courant*, het orgaan van het IEV, een commentaar gelezen op Ter Braaks interview met Du Perron voor zijn vertrek naar Indië. De hoofdredacteur van *Onze Courant*, C.M. Nooteboom, had met instemming Du Perrons woorden aangehaald over de waarde van het individu en zijn afkeer van de politieke razernij. Nooteboom meldde tevens dat Nederlandse fascisten Du Perron in hun blaadje *Zwart front* hadden uitgemaakt voor 'verdachte sinjo'.[6] Dit was koren op de molen van de Indische NSB'ers, die in hun weekblad *Indië Houzee* te kennen gaven dat niet alleen 'verdachte sinjo's' in hun gelederen niet welkom waren, maar ook verdachte totoks niet. Nooteboom moest niet zo dwepen met Du Perron, want 'onze N.S.B. telt gelukkig in haar gelederen nog genoeg echte oprechte Indische Nederlanders met namen, die nog wel beter klinken dan die van den heer Du Perron, en die Indië diensten hebben bewezen, die deze heer Du Perron ons land nog nimmer bewezen heeft'.[7]

Op 10 november 1936 kwam de KPM-boot in de haven van Priok aan. Du Perron werd afgehaald door de broers Adé en Feicko Tissing. Hij was blij zijn vrienden weer te zien, maar meteen werd hij met zijn neus gedrukt op de veranderde feiten:

> 'Ik dacht niet aan politiek, aan rassen- of klassenstrijd, ik liep de loopplank weer af, onder de schroeiende zon die ik ook voor het eerst bewust hervond als een oude kennis; de loods in; en terwijl ik met mijn sleutels scharrelde, bromde een van mijn twee vrienden in mijn oor:
> - Ja, hier is het fijn, zie je; als je maar niks van de N.S.B. zegt, dan zal je je weg wel vinden.
> Terwijl ik voor de douane een koffer openmaakte, zei ik hem kort dat ik lid was van het Comité van Waakzaamheid, dat ik de heer Mussert een voze kwibus vond en de heer Van Duyl een andere. Hij suste:
> - Ja, zeg dat aan *mij*, maar aan niemand anders, zie je, want van zulke opinies moeten ze hier *niks* hebben.'[8]

De goedbedoelde waarschuwing werd al meteen in het douanekantoor gegeven. De daaropvolgende weken vertelde Du Perron aan ieder die het wilde horen hoe het zat met de Duitse concentratiekampen.[9] Na aankomst werd er eerst even afgestapt bij Feicko. Daarna bracht Adé zijn vrienden met de auto naar Bandoeng, maar niet dan na langs Eddy's geboortehuis te zijn gereden. Het stond te huur, dus ze konden even een kijkje nemen. De pilaren en het lange hek waren omvergehaald, zodat het beschermd domein van Du Perrons jeugd nu open en bloot aan de straat lag. Bovendien waren allerlei bomen omgekapt. Van binnen was het al niet veel beter: 'vuil en akelig, uitgebrand', maar de tegels van de vloer, al zagen ze grijs van de krassen, waren nog dezelfde van vroeger, en verrassend genoeg zat ook het oude vitrophaniepapier nog op de ruiten!

Hierna reden ze door naar Bandoeng, langs de theetuinen, over de bergpas Poentjak, waar mistbanken kwamen opzetten van beneden. In Bandoeng aangekomen, reden ze naar de Dagoweg, waar de Du Perrons eerst enkele dagen zouden logeren bij schoonzus Erna. Een van de volgende dagen kwam Adé hen ophalen voor een bezoek aan het afgelegen Rantjasoeni, ten zuidwesten van het plaatsje Tjiwidej. Du Perron maakte kennis met L.L.R. Twijsel, de administrateur van de theeonderneming, die tijdens Adé's Europese verlof ook al tot de NSB was bekeerd! Du Perron vond hem 'niet ongeschikt', maar planters hadden al vrij snel zijn sympathie. Daarna reden ze naar het nog veel eenzamer gelegen plantershuisje

dat Adé hun had aanbevolen. Bep fronste de wenkbrauwen toen ze haar toekomstige woning aanschouwde: zo primitief had ze het niet verwacht! Gevlochten bamboewanden, matten als vloer, gelukkig wel een normaal toilet. Het landschap was magnifiek, maar of ze het hier lang zou uithouden? Eerst maar bijkomen bij schoonzus Erna...

Na deze verkenning kreeg Du Perron een keelontsteking. Hij was gedwongen enkele dagen binnen te blijven.[10] Toen hij zich beter voelde, ging hij eerst met Bep naar Batavia, dat vergeleken met Bandoeng ten minste een echte stad was. Alain bleef zolang onder de hoede van Erna. Daarna namen ze hun intrek in het plantershuisje, maar ze hielden het er nauwelijks twee weken uit. Alle eten en drinken moest uit Bandoeng komen en er was geen dokter in de buurt. Verder was de tuin nogal klein en deed de vijver tevens dienst als beerput.[11] Bep voelde zich erg ongelukkig en gaf de schuld aan Adé, die het zo mooi had voorgesteld.[12]

Een bezoek van Du Perron aan zijn oude oom en tante Crone, in het tussen Buitenzorg en Soekaboemi gelegen Tjitjoeroeg, bracht uitkomst. Tante Emma, zoals ze genoemd werd, was een volle nicht van Du Perrons moeder. Na de vroege dood van haar ouders was Madeline Bédier de Prairie grootgebracht door haar tante Rosine, de moeder van Emma, dus de twee nichten hadden een groot deel van hun jeugd samen doorgebracht.[13] Tante Emma, eenenzeventig jaar nu, had jarenlang geleefd onder de druk van een schuld aan Du Perrons moeder, die ondanks vele aflossingen nog steeds niet was gedelgd. Het ging om een bedrag van 19.000 gulden, terwijl de oorspronkelijke schuld 30.000 gulden had bedragen.[14] Zij zag geen kans om deze schuld ooit af te betalen, maar op loopafstand van haar huidige woning stond een leegstaand huis, gemeubileerd en al, waar zij en haar man vroeger hadden gewoond. Als zij dit nu voor niets aanbood aan haar achterneef en zijn gezin, zou zij zich minder bezwaard voelen. Du Perron was meteen enthousiast voor het huis, een planterswoning met een voorgalerij, een ruime eetkamer, een ruime aanrechtkamer plus nog vier extra kamers en een grote tuin, maar hij stond erop tante Emma vijfentwintig gulden per maand te betalen. Dat kostte het huisje boven Bandoeng immers ook.[15]

Tjitjoeroeg, lieflijk gelegen met zicht op de Salak: het was het oord waar Du Perron in *Het land van herkomst* de herinneringen van Ducroo had laten beginnen. Als je uit de richting van Buitenzorg kwam, lag links van de Grote Postweg, na een scherpe bocht, het gedeelte van Tjitjoeroeg waar niet alleen de huizen van de Crones stonden, maar ook het oude buiten-

huis van Du Perrons ouders. Daar woonde nu de Oostenrijker J. Duell, voormalig violist en thans directeur van het Capitool-restaurant en de Capitool-bioscoop in Batavia.[16] Dat was trouwens óók een voordeel: je kon vanuit Tjitjoeroeg gemakkelijk op één dag heen en weer gaan naar Batavia. Het huis dat de Du Perrons zouden betrekken was gelegen in een gebied vol rubberbosjes, koningspalmen en klapperbomen. In hun eigen tuin stonden twee imposante boengoerbomen met licht lila bloemen; voor Alain zouden ze een klein speeltuintje kunnen improviseren.[17] Het enige nadeel was dat ze zo dicht bij de familie zaten.

Meteen na hun verhuizing begon het islamitische nieuwjaar, met veel getrommel dat een week lang aanhield. Alain - die door de bedienden Allah werd genoemd - vond het prachtig. Hij was een grappig joch geworden, dat de contactdozen tegen zijn oor hield en deed alsof hij telefoneerde. Ook imiteerde hij de gesprekstoon van zijn ouders. Bep vond tante Emma heel aardig, ‘a dear’, zoals ze aan Parijse vrienden schreef.[18] Tante Emma was een op en top Indische vrouw, veelal gekleed in sarong en kebaja. Haar man, rubber- en theeplanter in ruste, was dertien jaar ouder dan zij. Hij had een wilskrachtig gezicht met een lange grijze snor. Vroeger had hij met racepaarden meegedaan aan de races in Batavia, waar hij altijd was verschenen met een zwarte paardenharen hoed op. Nu, op zijn zesentachtigste, zat hij meestal in zijn slaapbroek op de voorgalerij, dommelend of genietend van een sigaar.[19] Zijn ongehuwd gebleven zoon Ben, negenenveertig jaar oud, was een enigszins sullig ogende, massieve man die zich speciaal voor eigen gebruik een groot etensbord had aangeschaft dat hij meenam als hij ergens te eten werd gevraagd.[20] Evenals hun vader waren Ben en Freddy met een knevel getooid.[21]

Het duurde niet lang voordat de Crones doorkregen wat voor ideeën hun achterneef erop nahield. Op 8 december 1936 was in *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* een vraaggesprek met Du Perron verschenen, dat was afgenomen in de sportschool van Feicko Tissing. De interviewer, een gematigd NSB'er, had Du Perrons tirades tegen de NSB weggelaten, maar dat nam niet weg dat zijn politieke overtuiging duidelijk genoeg doorklonk in het stuk. Du Perron verklaarde zich rabiaat tegenstander van elke dictatuur, of die nu van links kwam of van rechts. De cultuur wordt altijd verknoeid door een dictator; het gelukkigst is een tijdperk waarin evenwicht heerst tussen de ordenende krachten en de vrijheidsdrang.[22]

De band die er bestond tussen de Indische NSB en het orangisme werd bevestigd, toen op 7 januari 1937 het huwelijk werd voltrokken van prinses

Juliana met prins Bernhard zu Lippe Biesterfeld. ‘Oranje’ was het slagwoord geworden voor de NSB en dus werd er uitbundig gevlagd. Du Perron dácht er niet over mee te doen, waarop zijn neef Ben Crone, die onlangs tot de partij was toegetreden, hem triomfantelijk voorhield dat hij rapport verschuldigd was over iedereen die niet had gevlagd op het Nationale Feest.[23] Du Perron voelde neef Ben aan de tand: waarom ineens zo fel voor de NSB? Ben wist niet veel anders te melden dan ‘Ach! door dat geknoei van al die bonzen hier!’, waarmee hij bedoelde de grote theelords zoals Geo Wehry. Het was de sfeer van kleine gefrustreerde planters, die niet inzagen dat zij voor de Indonesiërs dezelfde machtsmisbruikers waren als de ‘bonzen’ voor hen. Maar als Du Perron dát zei, werd hij uitgemaakt voor communist.

Ook de oude heer Crone liet zich niet onbetuigd: hij noemde zichzelf orangist en koesterde een diepe haat tegen de ethische richting. Volgens hem waren er twee beroerlingen: de liberale gouverneurs-generaal Van Limburg Stirum en De Graeff, die stokebranden als Abdoel Moeis zomaar zijn gang hadden laten gaan.[24] Na weer zo'n tirade te hebben aangehoord, vroeg Du Perron zijn oom of hij Multatuli nooit had ontmoet. Inderdaad, met zijn vader wandelend over het Buitenhof was hij de schrijver in 1867 tegengekomen. Douwes Dekker had zijn vader aangeklampt en na even met elkaar te hebben gesproken had zijn vader hem geld gegeven. Crone herinnerde zich Multatuli als een magere man, die er gewoon schúnnig uitzag. Toen Du Perron hem vertelde dat Multatuli de naam Des Indes zou hebben bedacht voor het beroemde hotel aan het Molenvliet, schudde Crone ‘grommig het hoofd’ en in de schaduw van het voorgalerijtje boog hij zich uit zijn wipstoel naar zijn achterneef over, ‘met glinsterende oogjes, vertrouwelik: - Dat was een strontvent, die Douwes Dekker. Echte strontvent. Afzetter.’[25]

Du Perron beschouwde dit soort verdachtmakingen als symptomatisch voor het milieu waaruit hij zelf was voortgekomen. Voorlopig vond hij het alleen maar komisch, bovendien verschafte het hem stof voor zijn roman over Indië. In zijn aantekeningen noteerde hij alvast de fictionele naam die hij Ben Crone had toegedacht: Rob Kühne. Bep kon de humor van dit alles minder goed inzien. Toen zij meeging op een visite aan een paar oude kennissen van haar man, werd er eerst met twee oude dames geantichambreerd in het voorgalerijtje. Die brachten het gesprek meteen op het brutaler worden van de bedienden. Toen kwam de huisheer binnen, met een vriend die assistent-resident was geweest. De vriend beweerde luidkeels dat het hoog tijd werd dat Indië voor zichzelf opkwam. Met

zijn ‘indiese knalstem voor de voorgalerij’ putte hij zich uit in smakelijke anekdotes over luie inlanders die hij op hun nummer had gezet. Toen Du Perron met zijn vrouw weer buiten was, deed zij er een half uur het zwijgen toe. Hij voelde zich opgelaten en bezwoer haar dat er heus wel ‘andere kanten’ waren aan het Indische leven.[26]

Een kring van nieuwe kennissen

Die ‘andere kanten’ waren eerder in Batavia te vinden dan in Tjitjoeroeg. Du Perron reisde geregeld heen en weer. Ook bezocht hij nog een keer zijn geboortehuis Gedong Menu en streek vol nostalgie over de tulpen van het vitrophaniepapier.[27]

In het Museum van het Bataviaasch Genootschap zocht hij zijn vroegere assistent Mas Patah op. Vóór zijn vertrek uit Indië had hij zich als assistent-bibliothecaris van het genootschap al verdiept in de vertalingen van oud-Javaanse legenden en andere teksten uit de Indonesische archipel. Nu vatte hij die draad weer moeiteloos op: hij legde Patah een uitgebreide lijst voor van de teksten die hij wilde doornemen. Du Perrons interesse lag in het verlengde van de grondige lectuur van de klassieke Griekse schrijvers die hij had ondernomen met het oog op zijn Onzekeren-project.[28] Nu wilde hij meer te weten komen over de goden en helden van de Indonesische volken. Hij was met name geïnteresseerd in de *Brata Joeda* en de legende van Tangkoeban Prahoe. De *Brata Joeda* was een nieuw-Javaanse bewerking van een dichtwerk uit de twaalfde eeuw over de mythologische eindstrijd tussen de Pandawa's en de Koerawa's, terwijl de legende van de Tangkoeban Prahoe (een berg ten noorden van Bandoeng) ging over een Soendanese Oedipus. Du Perron vatte beide teksten nauwgezet samen.[29]

Verder maakte hij kennis met de Javaanse filoloog R.M. Ngabehi Poerbatjaraka (1884-1964), die in 1926 aan de Rijksuniversiteit Leiden was gepromoveerd en vervolgens hoofd was geworden van de handschriftenafdeling van het Bataviaasch Genootschap.[30] Poerbatjaraka was een uiterst productief vertaler met een grote wetenschappelijke acribie. Typerend voor Du Perron is dat hij zich meteen opwierp als intermediair en Greshoff trachtte te interesseren voor de vertalingen van zijn vriend ‘Poerba’. Van publicatie in *Groot Nederland* is evenwel niets terechtgekomen omdat Poerbatjaraka alleen volledige verhalen wilde afstaan.[31] Du Perron had Greshoff voorbereid door Poerba te introduceren als ‘nogal lastig en wantrouwig, zijnde een echte Javaan’.[32] Dit stond een vriendschappelijke

verstandhouding niet in de weg, ongetwijfeld heeft Du Perron Poerba's gedrevenheid herkend als verwant aan die van hemzelf. Poerbatjaraka sprak over Du Perron als ‘mitråku’ (mijn kameraad), waarmee een waardering werd uitgedrukt die in deze jaren zelden voor Europeanen was weggelegd.[33]

Op het museum maakte Du Perron ook kennis met luchtvaartpionier A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren (1893-1969), die in 1924 samen met twee anderen de eerste vlucht van Nederland naar Indië had gemaakt en thans conservator was van de etnografische en prehistorische verzamelingen van het genootschap. Nog vóór deze eerste ontmoeting had Van der Hoop, zoals hij zich liet noemen, Du Perron een brief op niveau geschreven over *Het land van herkomst.*[34] Hij kwam zelfs naar Tjitjoeroeg en Du Perron logeerde van 19 tot 21 januari 1937 bij hem in Batavia.[35] Du Perron zag echter algauw in dat deze intellectueel weliswaar ‘geschikt’ was, ‘maar tenslotte ook een voor-zichzelf-wegkruipende Hollander’.[36] Met deze karakteristiek plaatste Du Perron hem tegenover mensen die hun nek durfden uitsteken, zoals Multatuli in zijn tijd. Van der Hoop was iemand die de ‘wetenschap’ op een voetstuk plaatste, maar zich ergerde aan Du Perrons blocnotes in *Groot Nederland*, een subjectief genre welks beoefenaars ‘allemaal maar zeggen’ wat ze willen.[37]

Du Perron bleef vriendelijk omgaan met Van der Hoop, maar hij bleef een kennis op afstand. Een vriendschappelijker verstandhouding kreeg hij met Hein Groeneveldt (1884-1959) en dr. Leo Jansen (1903-1945), die beiden liefhebbers waren van zijn werk. Groeneveldt en Jansen waren evenals Feicko Tissing verbonden aan het departement van Financiën, Groeneveldt als hoofd van de Immigratiedienst en Jansen bij de Thesaurie-Generaal.[38] Tissing had het idee dat Du Perron ‘middelbaar ambtenaar’ zou kunnen worden op het departement van Financiën, maar Groeneveldt raadde hem dat af. Hij was op zoek naar een baantje dat beter aansloot bij Du Perrons talent, bijvoorbeeld de reorganisatie van *Onze Courant*, het blad van het IEV.[39] Maar toen dat geen werkelijke optie bleek te zijn, speurde hij naar andere mogelijkheden. Hij dacht aan een bibliothecarisschap en organiseerde een tuinfeestje om Du Perron aan relaties te helpen.[40]

Het tuinfeestje vond plaats op 29 april 1937 en duurde tot half twee 's nachts. Zelf viel Groeneveldt er een beetje buiten, omdat hij naar eigen zeggen te veel ‘bohème’ was. Du Perron waardeerde Groeneveldts inspanningen, maar de zwaarwichtig doende heren met wie hij moest converseren werden hem algauw te machtig. Uitgenodigd waren dr. W.M.F.

Mansvelt (1891-1945), directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek, P.J.A. Idenburg (1896-1976), directeur van het departement van Onderwijs en Eredienst, W.G.F.C. Rissink, administrateur op het departement van Binnenlands Bestuur, en mr. B.Th.A. Westerouen van Meeteren, hoofdambtenaar voor algemene ambtenaarszaken.[41]

Hij beschreef zijn indrukken in een brief aan Ter Braak: het waren 'over 't algemeen vrome lieden', maar 'dode zielen' in de zin die Gogol eraan gaf. 'Ze hebben een soort gezellig christendom uitgevonden, waar joviaal verteld wordt van de doorgemaakte zonden; als ik niet oppas, denken ze dat ik er ook precies rijp voor ben. [...] God-God, alles wat je aan die menschen vertelt - zelfs als je ze met de beste gevoelens nadert - voel je leugen worden eer het je bek uit is, en wat er dan nog aan waarheid over mocht zijn, is zuivere poep geworden als het bij hen terecht is.'[42] De mimicry waartoe hij door het fijn-christelijke gezelschap werd gedwongen ging Du Perron niet goed af. Toch vond hij het beste mensen - met name Idenburg, die volgens hem 'èn de meeste eerlijkheid èn de meeste compactheid' bezat -, maar een vriendschappelijke relatie met deze lieden zat er niet in.

Veel beter kon hij opschieten met dr. mr. Hugo Samkalden (1905-1943), ambtenaar op de politieke en consulaire afdeling van de Algemene Secretarie te Buitenzorg. Hij had Samkalden via Leo Jansen leren kennen. Op 14 maart 1937 waren beiden naar Tjitjoeroeg gekomen, waar het goed had geklikt met hun gastheer. Samkalden was jurist. Hij was in 1932 gepromoveerd op een sociologisch onderzoek naar publieke opinie, pers en staat.[43] Na zijn promotie timmerde hij aan de weg met veel publicaties over juridische onderwerpen die ook een maatschappelijk belang hadden, zoals koelie-arbeid.

Samkalden was nu juist wel een ambtenaar die het waagde in de pers zijn nek uit te steken; zo had hij een gedurfde uiteenzetting gegeven over de NSB, waarvoor hij door de beruchte journalist H.C. Zentgraaff was uitgekafferd in de *Java-Bode.*[44] Hierdoor nam hij Du Perron onmiddellijk voor zich in, maar soms kroop Samkalden weer in zijn schulp en dan voelde Du Perron zich geroepen hem een beetje op te porren. Met Leo Jansen had hij meteen een veel directer menselijk contact, maar later zouden er wrijvingen in hun relatie optreden toen Jansen politiek niet erg zuiver op de graat bleek te zijn. Het feit dat Samkalden en Jansen jonger waren dan Du Perron zette mede de toon voor hun verstandhouding: Du Perron ging kameraadschappelijk met hen om, maar ook een beetje als de gezaghebbende oudere met grotere eruditie en ruimere ervaring. Inherent

aan Du Perrons relatie met deze twee briljante jonge ambtenaren was een zekere intellectuele wedijver en botsende standpunten inzake politiek en ideologie.

Met Hein Groeneveldt had Du Perron een ander soort verstandhouding: niet alleen was Groeneveldt vijftien jaar ouder, hij was ook een man van de wereld die zich niet zo nodig hoefde te manifesteren. Du Perron noemde hem 'een soort wijze' en een kosmopoliet; hij vond hem ook 'een van de aardigste menschen die het Indische leven oplevert'.[45] Na het tuinfeest - volgens Du Perron een examen waarvoor hij was 'gestraald' - deed Groeneveldt moeite om hem een bibliothecarisschap te bezorgen op het departement van Justitie, maar Feicko Tissing wist een beter alternatief: een baantje aan het Landsarchief.[46]

Opmerkelijk is dat van de genoemde ambtenaren Van der Hoop, Groeneveldt en Samkalden homoseksueel waren, of 'pederast', zoals indertijd werd gezegd. Van der Hoop en Groeneveldt hadden geen geheim gemaakt van hun seksuele voorkeur, maar dat Samkalden ook tot de 'Utrechtsche Club' behoorde, vernam Du Perron pas later.[47] In het kletsgat Batavia waren er mensen die graag wilden geloven dat ook Du Perron tot de club behoorde, gezien zijn contacten met deze heren. Hij schreef Samkalden dat hij als hij homoseksueel was geweest dat zeker in *Het land van herkomst* had gezet. Verder beklemtoonde hij dat hij geen moreel standpunt had ten aanzien van Samkaldens seksuele voorkeur.[48]

Medio 1937 knoopte Du Perron betrekkingen aan met mr. Coert Binnerts (1903-1954). Binnerts was geen gouvernementsdienaar, maar onderdirecteur en later directeur van het Indische filiaal van uitgeverij Wolters. Daarnaast trad hij op als boekenrecensent voor de Nederlandsch-Indische Radio Omroep (Nirom). Vermoedelijk is het contact met Du Perron tot stand gekomen nadat Binnerts voor de microfoon *Het land van herkomst* had besproken. Du Perron vond dat hij die radiolezingen voortreffelijk deed, beter dan P.H. Ritter jr. in Nederland.[49] Binnerts en zijn vrouw kwamen in augustus 1937 in Tjitjoeroeg logeren, zoals Groeneveldt, Samkalden en Jansen dat eerder hadden gedaan.[50] Het is een aanwijzing voor de vertrouwelijke relatie die Eddy en Bep du Perron binnen korte tijd met deze mensen hadden gekregen.

Toch bleef er van de zijde van hen beiden een zekere reserve bestaan, die Du Perron wellicht het beste heeft uitgedrukt in een brief aan Ter Braak. Hij laat de nieuwe kennissen een voor een de revue passeren:

> ‘Samkalden bv. is het type van den begaafden jongen jurist, die nooit van Schnitzler, Charlotte Köhler en de Filmliga is afgekomen; Binnerts (die over 6 maanden naar Holland gaat en die ik dan naar je toe zal zenden) is eigenlijk erg aardig: jongensachtig, maar lang niet stom, minder “algemeen gecultiveerd” dan Samkalden maar met een veel zuiverder smaak en èchter relaties met de schoone letteren, die hij voor Indië met veel moed, beleid en trouw propageert; Jansen is degeen die instinctief het meest “mensch” is en *begrijpt* [...] het is overigens een heel klein mager mannetje, dat eruitziet als een Engelschman met een snorretje, van zijn vak is hij econoom. Met Groeneveldt, over wien ik je al schreef, zijn dit de *vier* Hollanders “waar we op leven”. Het is ook best; en ook de vrouw van Binnerts bv. is heel sympathiek. Maar als ik dat vergelijk met jou, Jan, Henny niet alleen, maar met Chiaro bijv.! Vriendschap berustend op *oude* sympathie, zooals met Adé Tissing, wordt dit nooit. Gezellige omgang, met biljard over kunst.’[51]

Nooit meer een flinkerd

Al die Bataviase ambtenaren: kennissen waren het, ‘geschikt’, zelfs ‘sympathiek’, maar ze misten een dimensie. Over Du Perrons jeugdvrienden, met uitzondering van de Tissings, horen we in deze periode weinig. Het is alsof de band met het verleden uitsluitend liep via Adé en Feicko Tissing. In Du Perrons ogen was Adé Tissing zijn ‘eenige *complete* vriend’ in Indië,[52] de ene vriend die de frisheid van zijn jeugd had bewaard en hem onvoorwaardelijk trouw was gebleven. Toen Du Perron hoorde dat een van de gebroeders Tissing (er waren er vier) erg ziek zou zijn, schreef hij een ongeruste brief aan Adé, of alles wel goed met hem was:

> ‘*Ik moet af en toe weten dat je er nog bent.* Je moet niet vergeten dat je de *eenige* bent hier in Indië, op wie ik 100% gesteld ben; alle anderen zijn “wel geschikt” of “vallen mee”, als ze tenminste niet tegenvallen - de bekrompen engheid van die totoks hier in Indië is me soms onverdragelijk; ik heb dan gewoon het gevoel dat ik me encanailleer door nog met ze om te gaan, - en hoe dan ook, ik ken 2 of 3 menschen op wie ik wel een beetje gesteld ben, maar werkelijke vrienden heb ik, op jou na, hier niet meer. Ook Ferdy, hoe aardig ik hem ook vind, is toch wel van me afgedreven (of ik van hem).’[53]

Du Perron had een manie om vergelijkingen te trekken die hij toepaste op zijn literaire voorkeuren, maar ook op zijn vrienden. Zó zette hij enkele jeugdvrienden tegenover elkaar: 'Hij [Adé Tissing] is nogal schuw, maar *veel* aardiger dan zijn broer Feicko en veel levendiger en innemender dan Ferdy de Grave.'[54] Ferdy woonde in Semarang, waar hij een zeer actief bestaan had als bestuurslid van het IEV en leraar economie aan de HBS en AMS. In zijn opvattingen over de Indische politiek was hij tamelijk vooruitstrevend en evenals Du Perron een fel bestrijder van de NSB. Hij was 'voorstander van een vergaande autonomie voor Indonesië, zij het voorlopig binnen koninkrijksverband'.[55]

In januari en september 1935 had Du Perron Ferdy tijdens diens verlof in Nederland opgezocht. In september had Du Perron op het vinkentouw gezeten: wat voor kansen bood Indië? Ferdy had het optimistisch ingezien en zijn vriend beloofd om als hij in Indië terug was 'alle moeite' voor hem te doen.[56] Wellicht was er iets voor hem te vinden bij het IEV. Maar daarna had Du Perron niet veel meer van Ferdy gehoord.[57] Ook toen hij eenmaal in Indië zat, reageerde Ferdy niet of nauwelijks op de missiven en boeken die hij hem toezond. Dit stak hem. Toen hij Ferdy eindelijk had weergezien, begreep hij dat zijn vriend helemaal werd opgeslokt door zijn politieke activiteiten. Du Perron zou zijn oudste jeugdvriend slechts tweemaal terugzien: in juli 1938 en juli 1939.[58] Als ze elkaar zagen, herleefde de oude vriendschapssfeer. Maar Du Perron is zelf nooit naar Semarang gereisd, hoewel hij er wel over heeft gedacht.[59]

Feicko Tissing was een ander verhaal. In het begin van de jaren dertig, toen Feicko in Nederland verbleef om een graad in indologie te halen, hadden hij en Du Perron elkaar geregeld opgezocht. Du Perron had zijn doctoraalscriptie over de opiumregie kritisch doorgenomen.[60] Drs. D.F. Tissing had daarna een positie in Indië verkregen en wilde zijn vriend graag een wederdienst bewijzen. Daarom praatte hij ook zo op hem in: bemoei je niet met politiek, word vrijmetselaar, daarmee leg je nuttige contacten! Maar Binnerts, die evenals Feicko vrijmetselaar was, ontkende dat je er tegenwoordig iets aan zou hebben. Du Perron vond het irritant dat Feicko zoveel waarde was gaan hechten aan geld en positie. In een brief aan Ter Braak zette hij hem als volgt neer: 'deze Feicko Tissing die tegenwoordig 100% tot het poepsoort is gaan behooren, al blijft hij aardige eigenschappen behouden, schat ook ieder individu naar zijn traktementswaarde. Maar mij vindt hij "geniaal", soedah: de uitzonderingen bevestigen den regel.' De 'geniale' jeugdvriend was in wezen toch een

mislukking, terwijl Phely Jordaan, vroeger ook al een uitblinker op de HBS, nu bij de zoutregie in Madoera een salaris beurde van maar liefst 800 gulden.[61]

Feicko Tissing wijdde zich ook aan sport. Zo had hij een grote kamer van zijn huis ingericht als boksschool voor amateurs. Als trainer van de amateur Ruby Barthélemy behaalde hij een mooi succes, toen deze het Java-kampioenschap boksen middengewicht veroverde op de ongeslagen kampioen Fighting Mick.[62] Als Du Perron in Batavia was, bracht hij wel eens een bezoekje aan Feicko's boksschool, maar het lijkt uitgesloten dat hij een partijtje meesparde. In de trainkamer waren altijd veel NSB'ers.[63] Een daarvan was L.J.A. Schoonheyt, die van 1932 tot 1934 gouvernements-arts was geweest in de strafkolonie Boven-Digoel. Hij had daarover een boek geschreven, *Boven-Digoel. Het land van communisten en kannibalen* (1936), dat door Du Perron werd gerecenseerd. Du Perrons ontmoeting met Schoonheyt is door de laatste als volgt beschreven:

> 'Du Perron was vrij gezet en, net als ik, klein van stuk. Hij zag me direct, kwam naar me toe en zei: "Zo, Schoonheyt, koloniale bandiet, ik heb dat boek van je gelezen, en je bent natuurlijk het slachtoffer van je tijd." Ik kan me niet meer herinneren wat mijn commentaar is geweest, maar dat zal wel in ongeveer dezelfde stijl geweest zijn. Het merkwaardige was dat we elkaar, zonder elkaar ooit eerder ontmoet te hebben, ogenblikkelijk tutoyeerden. Alsof we elkaar al jarenlang kenden.
> Hij zag me boksen en toen de les was afgelopen, kwam hij weer naar me toe en zei: "Om de een of andere reden ben je tóch geen koloniale bandiet, Schoonheyt."
> Zo eindigde ons eerste en tevens laatste gesprek. Ik heb hem nooit meer ontmoet. Dat spijt me. Ik vond hem een even boeiende als intelligente figuur, ook al maakte hij dan geen geheim van zijn afkeer van mijn politieke opvattingen.'[64]

In zijn recensie van *Boven-Digoel* maakt Du Perron ironische kanttekeningen bij Schoonheyts observaties. Hij wil Schoonheyt, die hij 'een sportief, sympatiek karakter' toeschrijft, niet aansprakelijk stellen voor de koloniale verhouding. Schoonheyt past geheel en al in de 'traditionele, van oudsher gevestigde en heersende' ideologie, 'die van de kolonisator die zichzelf niet verraadt'. Zelf heeft Du Perron een andere ontwikkeling achter de rug, wat een groot verschil maakt met de mensen die in Indië zijn gebleven: '[...] ik heb de grote angst van de europese burgerij hier niet meegemaakt en

me sinds lang voorgenomen nooit meer een flinkerd te willen zijn, de bewondering voor de flinke represaille-nemers gaat mij dus moeilik af. Maar ik heb geen geslachte landgenoten en uit elkaar gerukte kinderen zien liggen op de aloen-aloens in Bantam - ook dat maakt een klein verschil.'[65]

Du Perron verwijst hier naar een bloedige opstand die in 1926 in Bantam had plaatsgevonden en die al even bloedig was onderdrukt. Vrij snel na zijn aankomst in Indië had hij een man ontmoet die beter dan wie ook op de hoogte was van de koloniale tegenstelling. Zijn naam was E.F.E. Douwes Dekker, hij was de kleinzoon van Multatuli's jongere broer Jan en werd door intimi 'D.D.' genoemd.

Douwes Dekker

In een opstel over 'De Dekker-stam' had Du Perron betoogd dat slechts twee persoonlijkheden als geestelijke nazaat van Multatuli konden worden aangemerkt: Henriette Eduarda, de dochter van Multatuli's oudste broer en een actief antimilitariste, en Ernest François Eugène Douwes Dekker, die via zijn moeder Indisch bloed bezat.[66] De laatste wordt als volgt neergezet:

> 'D.D. vertrekt, nog vóór zijn meerderjarigheid, gedurende de Boerenoorlog naar Zuid-Afrika, om er voor de Boeren te vechten, maar zijn broers Jules en Guido doen dit ook; opmerkeliker is echter dat hij, zijn nederlanderschap hierdoor verloren hebbende, geen poging aanwendde het terug te krijgen omdat hij zich toen reeds tegen het nederlandse gezag in verzet voelde. [...] later, toen hij *De Express* lanceerde, die in één jaar het meestgelezen blad werd van Java, en de voornaamste oprichter werd van de Indiese Partij, verwierf hij zich een reputatie aan die van Multatuli verwant, ware het slechts door de even grote mate van geestdrift en haat die hij wist te wekken. Deze man, die zich met nadruk Aziaat noemt, die er trots op is (zelfs waar hij met de regering samenwerkt, als voor de indonesiese scholen waar hij nu hoofd van is) nooit oneerlik te zijn geworden tegenover zijn beginselen, is ongetwijfeld [...] een der moedigste, meest karaktervolle figuren geweest die men op Java heeft leren kennen. Er is in zijn wezen - bij enorme verschillen - veel dat aan Multatuli doet denken: zelfde charme in zijn optreden waar hij dit wil, zelfde morele moed tot in het roekeloze, zelfde meeslependheid als spreker [...]. Maar hij bezit ongetwijfeld veel

> meer praktiese, veel meer politieke eigenschappen ook, dan de oudoom wiens betekenis voor onze koloniale geschiedenis door zijn veel radikaler streven werd gevolgd. Multatuli's carrière werd gebroken; D.D. verbannen, bij herhaling gevangen gezet, in Singapore bijna gefusilleerd, onlangs weer bedreigd met gevangenisstraf voor een leerboek, beledigend geacht voor een der bevolkingsgroepen van Nederlands-Indië (elastiese term). In zijn voortreffelike memorie van revisie heeft hij betoogd dat deze vervolging minder schijnt te gaan tegen een onschuldig boek dan tegen een gehaat schrijver.'

Du Perrons eerste ontmoeting met D.D. vond plaats op 5 december 1936,[67] de dag dat beiden toevallig naast elkaar waren terechtgekomen op de fotopagina van een populair Indisch weekblad, vergezeld van een kort commentaar over Du Perrons terugkeer naar Indië na vijftien jaar en Douwes Dekkers verschijnen voor de Raad van Justitie te Batavia om zich te verantwoorden 'voor het in het openbaar uiting geven aan gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen de Europeesche bevolkingsgroep van Nederlandsch-Indië'.[68]

Op Douwes Dekker was artikel 156 van het strafwetboek (het beruchte 'haatzaai'-artikel) van toepassing gebracht wegens een geschiedenisboekje dat was uitgegeven door het Ksatrian-Instituut, de onderwijsinstelling die hij in 1924 te Bandoeng had opgericht. Evenals sommige andere Indonesische nationalisten die verbannen waren geweest, had D.D. zich afgewend van de actieve politiek en zijn strijd verlegd naar educatief terrein. Een niet expliciet geformuleerd doel was het volk rijp te maken voor de onafhankelijkheid. Zijn onderwijsinstituut was op 26 november 1926 officieel erkend, door gouverneur-generaal De Graeff. In een geheim schrijven van 15 januari 1923 had diens voorganger gesteld, dat het beter was om een gefrustreerd persoon als Douwes Dekker op legale wijze aan de kost te laten komen dan dat hij doorging het volk op te ruien. Het was in overeenstemming met deze gedragslijn dat het Ksatrian-Instituut voortaan mocht putten uit de gouvernementele subsidiepot.

Vanaf 1935 begon er bij de eigen uitgeverij van het instituut een stroom schoolboekjes te verschijnen, die merendeels door D.D. zelf waren geschreven. Ze werden gedrukt door de Bandoengse firma A.C. Nix & Co. Het gewraakte boekje heette *Wereldgeschiedenis. Deel I: Oost-Azië.* Dit leerboek bevatte 'een scherpe, doch goed gedocumenteerde kritiek [...] op de imperialistische politiek der Westerse mogendheden'.[69] D.D. had zijn manuscript aan de resident van Priangan laten lezen, die akkoord was gegaan,

zodat de dagvaarding was gekomen als een donderslag bij heldere hemel.

Du Perron heeft in zijn werkschrift de dag van de uitspraak, 14 december 1936, genoteerd. De uitspraak was: drie maanden hechtenis. D.D. zelf reageerde laconiek. Zo'n 'vonnisje van 3 maanden' kon immers anders worden in hoger beroep. Hij redeneerde: 'Ik heb alles bij elkaar met 7 jaar van leven aan gevangenis-bestaan betaald voor het recht op mijn denkbeelden. Die koopsom wordt dan met enkele weken verhoogd. Dat is alles.'[70] Enkele dagen later tekende D.D. revisie aan tegen het vonnis. De grootste klap kwam, toen de gouverneur van West-Java hem op 20 februari 1937 zijn onderwijsbevoegdheid ontnam. D.D.'s pleidooi alsook zijn memorie van revisie zijn samen met allerlei andere officiële bescheiden gepubliceerd in twee deeltjes, die beide in 1937 verschenen. Du Perron, die Multatuli's brochure *Over vrije arbeid* een van diens beste stukken proza vond, bewonderde ook het polemisch talent van diens naneef.[71]

Op 1 juni 1937 besliste het Hooggerechtshof in hoger beroep om de vrijheidsstraf in te trekken. Douwes Dekker moest wel een geldboete van 300 gulden betalen en voor de rest werd het eerdere vonnis bekrachtigd. Zijn lesbevoegdheid bleef hem ontnomen.[72]

In zijn eerste brief aan Ter Braak over 'het geval D.D.' had Du Perron in geuren en kleuren verteld wat er allemaal aan de hand was, en hoezeer de NSB het land in zijn greep hield. Ter Braak voelde zich geroepen om enig tegengas te geven. Met die Indische NSB zou het wel loslopen - had Du Perron zelf niet gezegd dat die planters er in wezen weinig benul van hadden? Als de NSB zoals te verwachten viel bij de verkiezingen zou worden verslagen, zou er ook weinig van de Indische NSB overblijven. Wat hem verder opviel in de zaak D.D. was 'de dilettantische bestrijding van zoo'n man door het gouvernement'. D.D. werd ten minste niet gefusilleerd, na eerst de latrines te hebben mogen schoonmaken. Vergeleken met de toestanden in Hitler-Duitsland leefde hij in Indië nog 'in een paradijs'.[73] De toestand in Europa was veel gevaarlijker.

Du Perron had D.D. spontaan aangeboden om een Nederlandse uitgever te vinden voor zijn verboden geschiedenisboekje, waarvan op last van de Raad van Justitie de gehele oplage van 505 exemplaren was vernietigd. Maar Ter Braak, die de helpende hand zou moeten bieden bij dit subversieve plan, stelde zich behoudend op, gezien D.D.'s 'Aziatische' sympathie voor Japan.[74] Het is er dan ook niet van gekomen. Greshoff reageerde tamelijk lauw op Du Perrons pleidooien voor Douwes Dekker, of deed er simpelweg het zwijgen toe.

Du Perron vond D.D. ‘alles bijeengenomen toch een werkelijk aardige kerel; tenminste niet een “slaaf”, als het merendeel van de lui die je hier ontmoet’.[75] Naar zijn gevoelen stak D.D. als mens uit boven het gros van de Nederlanders die hij tegenkwam, die ofwel halfzachte lieden waren ofwel NSB-gezind. Als je hem vergeleek met iemand als Leo Jansen, dan zag je wat D.D. zo uitzonderlijk maakte. Jansen, die twee keer per week voor de Nirom commentaar leverde op de buitenlandse politiek,[76] getuigde telkens op provocerende wijze van zijn sympathie voor NSB en Zentgraaff. Du Perron werd erdoor gestijfd in zijn overtuiging dat NSB-sympathieën inherent waren aan de koloniale verhouding. Na Ter Braak te hebben uitgelegd wie Jansen is, schrijft hij: ‘*Menschen*, hier? D.D. is nog steeds de eenige. Ik zou willen zeggen: verreweg de eenige!’[77]

Wat Du Perron aantrok in D.D. was niet noodzakelijk al datgene waar hij voor stond, maar de wijze waarop hij zijn rol speelde, met inzet van zijn persoonlijkheid. D.D. bezat moed en weerbaarheid, eigenschappen die Du Perron - al had hij zich voorgenomen zelf geen ‘flinkerd’ meer te zijn - nog steeds bewonderde. Sinds zijn ‘flirt met de revolutie’ waren het vooral strijders aan de linkerkant van het politieke spectrum die zijn bewondering oogstten.

In 1937 had Du Perron frequent contact met D.D., maar tegelijkertijd waakte hij ervoor niet al te zeer met hem te worden geassocieerd. Ter Braak had al opgemerkt dat Du Perron een grote distantie bewaarde tot D.D.'s ideeën: ‘*Jouw* houding is uitgesproken *anti* zijn streven, volgens den brief.’[78] Du Perrons houding tegenover D.D. was een mengeling van bewondering en reserve.[79] Tegelijk was er de instelling van de schrijver, op zoek naar materiaal. Tijdens zijn bezoeken aan Douwes Dekker in diens woning aan de Lembangweg deed hij indrukken op voor een boek over Indië dat een soort vervolg moest worden op *Het land van herkomst.* Zo liet hij Ter Braak weten dat D.D. een fraai ‘studie-object’ was.[80]

In zijn brieven aan Greshoff en Ter Braak liet Du Perron wat D.D. betreft niet het achterste van zijn tong zien. Maar Bep, die eind mei 1937 in Bandoeng optrad als gecommitteerde bij eindexamens, kreeg te horen hoe hij werkelijk dacht over D.D. en speciaal ook over diens tweede vrouw, Johanna Petronella Mossel (1904-1982). Deze Indo-Europese was in 1925 als onderwijzeres bij het Ksatrian-Instituut gekomen en op 22 september 1926 met D.D. getrouwd. Door haar inzet en principiële houding speelde zij een belangrijke rol in de uitbouw van het instituut. Aanvankelijk had Du Perron D.D.'s vrouw ‘ook heel aardig’ gevonden; ze

kwam op hem over als ‘een soort halfbloed Rien Marsman, even fel en geremd om beurt’.[81] Maar later raakte hij met haar in conflict. Op 27 mei 1937 schreef hij aan Bep:

> ‘Van D.D. een brief dien ik insluit. Mijn antwoord ook, waar ik bloedig op heb zitten pennen. Het is m.i. duidelijk dat DD. in werkelijkheid zijn vrouw heel goed ziet, maar in een brief haar en het Oosten moet verdedigen. Dit alles is zeer nuttig voor mij: ik bedoel, ik ga op deze manier voort mij voortreffelijk materiaal eigen te maken over “Indonesiërs”. [...]
>
> Ik voel me niets lekker en deze historie verveelt me ook. Toch heb ik niet het land aan DD., al begin ik zijn oosterlingschap even flauwekullig te vinden als programmatisch. “Wij, die de fijne Oosterlingen zijn en daarom, als het zoo uitkomt, te stom zijn om zekere dingen te begrijpen (die we dus maar “grof” zullen noemen)...” [...] Dag, Beplief. Ik houd veel van je en ik weet inderdaad beter dan ooit hoe wij bij elkaar hooren. DD., en iedereen, bewijst het!’

Du Perron vroeg Bep om zijn brief aan D.D. eerst zelf te lezen en daarna te bezorgen, maar zij moest niet zeggen hoe lang haar man in Bandoeng was geweest, want dan zouden ze zeggen: waarom is hij niet langsgekomen? ‘Als je met de DD's over mij praat, zeg dan maar dat ik alleen één avond op Bdg. ben gebleven en toen absoluut niet bij Erna weg kon en zoomeer. Dat zullen ze trouwens ook al “bewantrouwen”!’

Een dag later stuurde Du Perron zijn vrouw een marxistisch overzicht toe van de geschiedenis van Indië, getiteld *Indonesië.* Het was minder neutraal dan D.D.'s verboden schoolboekje maar Justitie had het ongemoeid gelaten. Hij vroeg haar dit boek aan D.D. te geven, want het zou ‘een prachtargument’ kunnen worden in diens zaak.[82] De volgende dag ging hij nog wat dieper in op zijn conflict met D.D. en diens vrouw, dat te maken had met hun verwerping van de grove, ‘kasar’ westerse beschaving waartegenover zij het oosten plaatsten als fijngevoelig, ‘haloes’:

> ‘Ik zit, met mijn idee van hier overal te willen leeren, in een voor mij bij uitstek moeilijke positie; want van-binnen-uit zou ik zoo zoetjesaan nu al tegen iedereen willen zeggen: “verrek jij ook maar een beetje”. Zoowel tegenover analfabeten als tegen vrienden van Tielrooy's en lichtgeraakte nonna's die voor fijngevoelige Oosterlingen moeten doorgaan. Maar heusch, je *leert* eruit! Ik wéet nu bv. dat de Oosterling, als hij te

> stom of te provinciaal is om bepaalde dingen te begrijpen (te voelen, meer nog) zich bij voorbaat daartegen dekt door zichzelf voor "porselijn" en die dingen voor "grof" uit te maken. DD. die de *Drakendoodster* schrijft en het tegenwoordige Europa op dat gebied voor te grof uitmaakt (ook maar meteen, en van zijn gezond niet afwetend) is eigenlijk op dit gebied precies zoo; trouwens, het is zoetjesaan programma geworden. Joyce te grof naast de *Drakendoodster*; mevr. DD. die "après tout en après coup zich als een schelp sluit". Eigenlijk ben ik altijd nog te hoffelijk, maar hier komt dat omdat ik D.D. *mag* en omdat zij ook lang niet ongeschikt was, tot dusver. Maar laat ons één ding begrijpen: al is 't met alle vriendelijkheid en diplomatie in het retireeren, de verhouding is hier bedorven. Voor mij als 't niet voor hen is.'[83]

Intussen had Du Perron weer een brief aan D.D. geschreven met de mededeling dat hij 'even' in Bandoeng was geweest en hem had opgebeld maar geen gehoor gekregen. Als de D.D.'s ernaar vroegen, moest Bep van de drie avonden dat hij in Bandoeng was geweest er maar één afliegen.[84] Hierna ontving hij een brief van D.D., waarin het conflict niet meer werd aangeroerd: 'een zeer geschikte brief, zonder een woord over oostersche schelpen of porselijn. Als er één schelp is die zich voor mij gerust gesloten mag houden, dan die van "mevrouw" (hoewel Oostersch en dus van porselijn).'[85]

Anti-westerse retoriek en verering van oosters gedachtegoed waren ook D.D. zelf niet vreemd. In 1938 zou hij *God's geboorte* publiceren, waarin hij de theorie behandelde van Petrus S.L. Ward over het ontstaan van alle religie.[86] Het was een curieus boekje, dat uitging van het idee van de tweeling die bij de geboorte gescheiden was. Ward legde dat uit als een scheiding tussen de placenta, die 'de geest' van de geboren mens bevatte, en de stoffelijke mens, die 'de ziel' droeg.[87] Bij Du Perrons nagelaten aantekeningen bevinden zich drie bladen waarin hij Wards theorie in zeventien punten heeft samengevat.[88] Het is opmerkelijk dat Du Perron, geestelijk erfgenaam van de Verlichting, het de moeite waard vond om deze speculatieve theorie voor zichzelf samen te vatten. Waarschijnlijk waren deze notities bedoeld voor het vervolg op *Het land van herkomst* waar hij nog aan hoopte toe te komen.

Du Perron heeft onder meer D.D. voor ogen gehad, toen hij Ter Braak schreef een studie te willen maken 'over de koelbloedige schofterigheid (niet heelemaal koelbloedig overigens, want zij "gelooven" er ook in) waarmee politici allerlei moreele waarden propageeren; immoreele dingen

meteen weten te exploiteeren; ze, waar 't eenigszins kan, weten aan te brengen, als 't den tegenstander maar afbreuk doet, enz. [...] Ook D.D. is hierin een heerlijk studieobject voor me.'[89]

Het waren in wezen dezelfde bezwaren als hij tegen Malraux had. De programmatische en opportunistische aspecten van het politieke bedrijf vervulden hem met weerzin. D.D.'s repliek was ongeveer dezelfde als die van Malraux: Du Perron was niet in staat politiek te denken.[90]

D.D. had de naar werk zoekende Du Perron voor zijn karretje willen spannen. Hij moest maar schoolbloemlezingen maken voor het Ksatrian-Instituut of lesgeven op een door D.D. op te richten Vrije Universiteit. Du Perron stond hier aanvankelijk blanco tegenover, maar er is niets van terechtgekomen. Niet alleen werd D.D. op alle mogelijke manieren gedwarsboomd door het gouvernement,[91] Du Perron zelf deinsde ervoor terug met hem in zee te gaan. Al in april 1937 was hem duidelijk geworden dat hij door zijn relatie met D.D. suspect was geworden. Toen meende hij nog dat hij, als 'de boel scherp gezet' werd, leraar zou worden op D.D.'s school.[92] Maar later kwam hij daarvan terug, zeker ook omdat hij zelf toen meer afstand had genomen tot de krachtige persoonlijkheid die hem zo had betoverd. Zo ging hij niet in op D.D.'s plan om samen een sociopolitisch blad op te richten. Door zich te verbinden met gezagsvijandige elementen zou hij allerlei andere mogelijkheden voor zichzelf afsnijden, en daar paste hij toch voor.[93]

Wel heeft Du Perron, in december 1938, een inleiding geschreven voor een heruitgave van D.D.'s in 1908 verschenen roman *Het boek van Siman den Javaan.* Mede op verzoek van D.D. zelf had hij de inleiding zodanig geschreven dat de kans op een verbod erdoor zou worden gereduceerd.[94] De roman beschrijft de uitbuiting van de inlander die Multatuli had voorspeld als het kapitaal vrije toegang zou krijgen tot Indië, namelijk die door particuliere landeigenaren. D.D. had zich bij het schrijven van de roman geïnspireerd op gebeurtenissen in 1901 en 1902 in de residentie Cheribon. Siman verschijnt als een twintigste-eeuwse Saïdjah, maar verder wijkt de roman volgens zijn inleider in stilistisch en structureel opzicht af van *Max Havelaar.*[95] Du Perron spreekt een voorzichtige waardering uit voor D.D.'s roman als literair werkstuk: er wordt iets in gezégd en de toon is ten minste authentiek.

Tegenover Ter Braak had hij zich positiever uitgelaten: 'Het boek is mij enorm meegevallen; het zit uitstekend in elkaar, is zoo goed als vrij van literaire flauwekul, dateert dus nauwelijks, en is te beschouwen als een

"voorlooper" van *Fontamara* van Silone en *Zuiderzee* van Last, en zeker niets minder dan het laatste.'[96] Het boek zou in 1939 uitkomen bij De Ploeg, maar door de stijgende papierprijzen en het uitbreken van de oorlog is de uitgave niet gerealiseerd.

Publicistische activiteiten

Noch het IEV noch enig gouvernementeel departement noch het Ksatrian-Instituut zou Du Perron een baan verschaffen. Voorlopig was hij aangewezen op zijn werk als schrijver en publicist. Hij ging nog enige tijd door met zijn *Blocnotes* voor *Groot Nederland*, al waren die niet bij iedereen populair.[97] Verder verdiepte hij zich in Hindoe-Javaanse en Oost-Indische geschiedenis om met meer kennis van zaken te kunnen schrijven over Indische onderwerpen.[98] Misschien wilde *Het Vaderland* hem wel een Indische rubriek laten verzorgen. Hij kon boeken over Indische onderwerpen bespreken en amusante brieven schrijven over archeologische uitstapjes. Zo hadden Bep en hij op 31 december 1936 het plaatsje Batoe Toelis bezocht in de buurt van Buitenzorg, waar enkele oude keistenen met inscripties stonden die nog steeds werden vereerd door het volk ter plaatse.[99] Hoofdredacteur Schilt wilde echter geen vaste rubriek toezeggen en zei al bij voorbaat geen politiek te wensen in de artikelen.[100] Nadat hij enkele brieven over archeologische bijzonderheden onder ogen had gekregen, besloot Schilt dat ze 'te moeilijk' waren. Daarom zocht Du Perron naar andere kanalen.[101]

Het was een verzoek van Ter Braak, namens *Het Vaderland*, dat Du Perron op een spoor zette dat hij de rest van zijn leven zou blijven volgen. Op 19 februari 1937 zou de vijftigste sterfdag van Multatuli worden herdacht. Ter Braak wilde daar een hele pagina aan wijden en verzocht Du Perron een stuk te schrijven over Multatuli en Lebak, gebaseerd op waarnemingen ter plaatse.[102] Du Perron voldeed er maar al te graag aan, want hij kon het geld goed gebruiken. Binnen een etmaal na zijn bezoek aan Rangkasbetoeng schreef hij 'De "Zenuwlijder" van Lebak'. Het onderwerp kreeg hem zo in zijn greep, dat hij daarna in één moeite doorging met een boek over Multatuli, dat hij binnen een maand af had.[103]

Van het schrijven van boeken konden de Du Perrons niet leven. Het leven in Indië bleek veel duurder dan gedacht, zodat ze gedwongen waren geld uit Nederland te laten overkomen.[104] Ook drukten de betalingen voor Gille en Simone op hun budget.[105] Misschien waren er mogelijkheden bij

de krant? Groeneveldt had tegen Du Perron gezegd dat de krant in Indië één en al ‘zwijnerij’ was; *Bataviaasch Nieuwsblad* was daarbij nog het fatsoenlijkste, maar in schijn, en met meer schimmelgeur.[106] Hugo Samkalden, die zelf af en toe een artikel in dit dagblad publiceerde, dacht daar wat genuanceerder over en bracht Du Perron in contact met de hoofdredacteur, J.H. Ritman (1893-1982). Toen deze op 3 maart 1937 ‘De “Zenuwlijder” van Lebak’ overnam uit *Het Vaderland*, was Du Perron aangenaam verrast en besloot hij Ritman onbevangen tegemoet te treden.[107] Hun eerste ontmoeting vond plaats op 17 maart 1937 in Batavia. Omdat Ritman met verlof naar Nederland zou gaan, wilde Du Perron hem voorstellen dat hij in die tijd zijn plaats zou overnemen, na twee maanden met hem te hebben samengewerkt. Na zijn verlof hoefde Ritman hem dan niet meer aan te houden. Hij zou hem garanderen dat zijn krant in die tijd zeer leesbaar zou zijn geworden en dat hij ook niet meer bang hoefde te zijn voor Zentgraaff.

Zoals Du Perron al had voorzien, zag Ritman niets in dit radicale plan. Hij geloofde ‘inderdaad dat het blad vooral niet vervelend zou zijn’ en hij zou zelfs persoonlijk genieten van Du Perrons strijd met Zentgraaff, maar nee... hij zou zijn krant bij terugkeer niet meer herkennen. Toch wilde hij graag dat Du Perron voor hem zou schrijven. Ze zouden later de condities doornemen.[108] Ook als Du Perron gewoon letterkundig medewerker zou worden, mocht hij niet te polemisch schrijven. De krant zat immers niet te wachten op een regen van opzeggingen. Ritman was trots op zijn bijnaam ‘de laatste liberaal’, maar Du Perron wilde meer vrijheid. Ritman schipperde hem te veel. Op 22 april hadden de heren een rustig gesprek in een Bataviaas restaurant.[109] Waarschijnlijk heeft Ritman gewezen op het beleid van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, al sinds de dagen van zijn oprichter Karel Zaalberg, om zich nooit te mengen in de befaamde persruzies en nooit een beledigend woord aan wie ook in de krant te zetten. Aan dit beleid dankte het dagblad zijn goede reputatie.[110]

Uiteindelijk heeft Ritman met Du Perron afgesproken dat hij een letterkundige kroniek zou verzorgen. Het liefst zou hij hem de leiding geven over een literair bijblad, maar de directeur van de krant stond dat niet toe.[111] Toch stak Ritman wel zijn nek voor hem uit, want terwijl de gebruikelijke bezoldiging van het *Bataviaasch Nieuwsblad* zeven gulden per kolom bedroeg, kreeg Du Perron tien gulden. Hij schreef ongeveer twee kolom per artikel en leverde gemiddeld twee artikelen per maand, zodat hij ongeveer veertig gulden per maand ontving.[112] Op 7 juli 1937 begon hij zijn medewerking met een bespreking van het boek *Return to Malaya* van

Bruce Lockhart. Het was zijn eerste bijdrage in een reeks van drieënzestig kronieken, waarvan de laatste zou worden afgedrukt op 25 mei 1940, elf dagen na zijn dood.[113]

Eindnoten:

1 Ricklefs, *A history of modern Indonesia*, p. 161-162.
2 Zie: Locher-Scholten, 'De Stuw, tijdstekening en teken des tijds'.
3 In dit overzicht volg ik De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, *deel 11a*, eerste helft.
4 Detail in: [Anoniem,] 'De Landdag van de N.S.B.', in: *Algemeen Indisch Dagblad*, 1-9-1938.
5 *Brieven* VI, p. 310 (28-10-1936 aan J. Greshoff).
6 Nooteboom, 'De "verdachte Sinjo"'. Uitvoerig besproken in: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 99-100. Zwart front was een kleine groep katholieke fascisten, die zeer antisemitisch was en onder leiding stond van Arnold Meijer.
7 [Anoniem,] 'De "Verdachte Sinjo" uit "Onze Courant"'.
8 *Indies memorandum*, p. 7-8; *Vw* VII, p. 63. In Du Perrons dagboekaantekeningen staat: 'Aankomst Priok. Ontm. met Eelco en Taco Odinga. Bij Feicko: "vooral geen politiek".'
9 E.G. du Perron-de Roos aan J. en M. Buckland Wright, 8-1-1937 (coll. Chr. Buckland Wright, London).
10 *Brieven* VI, p. 314-316 (17-11-1936 aan J. Greshoff); dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron), map 'De Onzekeren' (coll. LM).
11 *Bw* IV, p. 63-64 (10-12-1936); *Brieven* VI, p. 321 (12-12-1936 aan N. Debrot).
12 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 15-7-1939.
13 Rosine Eleonore Chaulan (1836-1920) was getrouwd met Karel Anthonie Adriaan Loonen. Zij kreeg vier kinderen: Emma Alida Stephanie (1863-1943), Willem Ferdinand Adriaan (geb. 1867), Charlotte (1868-1943) en Eleonore Maria Alida (geb. 1871). Op 21-9-1885 trouwde Emma te Buitenzorg met Bernardus Bonifacius Julius Crone (1850-1938). Zij kregen drie kinderen: Alfred Eduard ('Freddy', † 1943), Bernardus Bonifacius ('Ben', 1887-1944) en Julius Caesar ('Cees'), die naar Brazilië trok.
14 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-7-1937.
15 *Bw* IV, p. 64 (10-12-1936).
16 *Brieven* VI, p. 320 + n (11-12-1936 aan F.E.A. Batten en R.A.J. van Lier).
17 *Brieven* VI, p. 361-362 (26-2-1936 aan J. van Nijlen); foto's met beschrijvingen (coll. mr. A.E. du Perron).
18 E.G. du Perron-de Roos en DP aan J. en M. Buckland Wright, 8-1-1937 (coll. Chr. Buckland Wright, London).
19 Telefonische mededeling van Elfriede von Lützow (Leeuwarden), 11-8-1999; foto's coll. mr. A.E. du Perron.
20 Gesprek van J.H.W. Veenstra met dr. J.A. Verdoorn (een arts die van 1937 tot 1939 naast de dames Loonen woonde), 28-10-1975 (Editie-archief *Brieven*, coll. LM).
21 Foto's van de familie Crone, mij ooit geschonken door de weduwnaar van Emmy Crone († Soekaboemi, 1985), oudste dochter van Freddy. Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 380-381. Correctie: het huwelijk van Emmy Crone vond plaats op 28-12-1931. De foto op p. 381 is genomen in december 1936.
22 Spoor, 'Vijf vraaggesprekken met Du Perron', p. 13-16; *Bw* IV, p. 65 (10-12-1936). De interviewer heette W.A. van Heuven. In zijn artikel 'Napoleon en het vrije woord' (1936) had DP ook afgerekend met deze held van zijn vader. Hij noemde Napoleons verhouding tot de literatuur die van de macht tegenover de geest. Alles wat de keizer ongevallig was, werd naar despotische gewoonte verboden of onmogelijk gemaakt.
23 *Brieven* VI, p. 336-339 (6/8 en 17-1-1937 aan J. Greshoff).
24 Dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron) en Onzekeren-map (coll. LM).

25 *Brieven* VI, p. 340 (17-1-1937 aan J. Greshoff); *Multatuli: tweede pleidooi*, p. 10-11. In de hier geciteerde passage uit het boek is het woord 'strontvent' verkort tot 'st- vent', in de brief aan Greshoff wordt het woord voluit genoemd, evenals de woorden 'smeerlap' en 'afzetter'.
26 'De eerste visite', in: *Indies memorandum*, p. 75-79; *Vw* VII, p. 66-69.
27 *Brieven* VI, p. 320 (11-12-1936 aan F.E.A. Batten en R.A.J. van Lier).
28 Vgl. *Brieven* VI, p. 86, 119 (18-12-1935 aan H. Marsman en 8-2-1936 aan R.A.J. van Lier).
29 Onzekeren-map (coll. LM). DP geeft een samenvatting zowel van de oud-Javaanse als van de nieuw-Javaanse *Brata Joeda.* Bij de legende van de Tangkoeban Prahoe schrijft hij: 'Sang K[oeriang] en Oedipus worden beiden aan een litteeken herkend, Oedip. maakt zich *daarna* blind, S.K. pleegt zelfmoord. Beiden doden hun vader.' Ook geeft hij een samenvatting van de legende van de Bara-Boedoer en van de theorie over de oorsprong van alle religie die de door E.F.E. Douwes Dekker bewonderde Petrus S.L. Ward had ontworpen (zie: noot 87). Voor Du Perrons complete lijst zie: *Brieven* IX, p. 392-396, p. 396 n 1 (7 en 15-1-1937 aan Patah).
30 Op het proefschrift *Agastya in den archipel*, Leiden: N.V. Boekhandel en Drukkerij voorh. E.J. Brill 1926. Poerbatjaraka werd in 1950 hoogleraar aan de Universitas Indonesia en de Universitas Nasional te Jakarta. Zijn wetenschappelijke werk staat nog steeds hoog aangeschreven.
31 *Brieven* VII, p. 413 (25-7-1938 aan J. Greshoff). DP kon Poerba's standpunt billijken.
32 *Brieven* VI, p. 419; VII, p. 412 (15-4-1937 en 25-7-1938 aan J. Greshoff).
33 Mededeling van Purnadi Purbacaraka aan G.J. Resink; G.J. Resink aan mij, 5-12-1992.
34 *Brieven* VI, p. 317 (10-12-1936 aan J. Greshoff).
35 Dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron), Onzekeren-map (coll. LM). Tijdens deze logeerpartij maakte DP kennis met een zekere Palte en Groeneveldt. Het is onduidelijk wie met Palte is bedoeld. In *Kleian's adresboek van geheel Nederlandsch-Indië* staat voor 1938 een W.C. Palte vermeld, employé van de Nederlandsch-Indische Handelsbank te Batavia. Wellicht heeft Du Perron bij deze bank een rekening geopend.
36 *Bw* IV, p. 99 (3-3-1937).
37 *Brieven* VII, p. 175 resp. 68 (4-11-1937 aan H. Samkalden, 9-8-1937 aan J. Greshoff).
38 J.H.W. Veenstra, 'Leo Frederik Jansen (1903-1942)' [sic!], in: mr. dr. L.F. Jansen, *In deze halve gevangenis. Dagboek van mr dr L.F. Jansen*, *Batavia/Djakarta 1942-1945* (bewerkt en geannoteerd door dr. G.J. Knaap), Franeker: Uitgeverij Van Wijnen 1988, p. XVI.
39 *Bw* IV, p. 111 (16-3-1936). Aanvankelijk dacht DP lid te worden van het IEV, 'omdat dat tegen de N.S.B. concurreert en althans de indo's vereenigt' (*Bw* IV, p. 65, 10-12-1936), maar daarvan heeft hij al spoedig afgezien.
40 *Brieven* VI, p. 422 (16-4-1937 aan J. Greshoff).
41 Vgl. Koch, *Verantwoording*, p. 186. Koch schrijft weinig vleiend over Westerouen van Meeteren: 'Zijn bedoeling iedereen te vriend te houden, werkte irriterend op ieder wiens belangen hij als volgzaam ambtenaar hielp ondermijnen.'
42 *Bw* IV, p. 133-134 (30-4-1937). Volgens *Brieven* VI, p. 433 n zou het Ph. J. Idenburg (1901-1995), onderwijsstatisticus bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, zijn geweest die het tuinfeest bijwoonde. Maar in *Bw* IV, p. 208 (29-11-1937) komt de Idenburg van het tuinfeest weer voor als 'de directeur van onderwijs', zodat P.J.A. Idenburg het meest voor de hand ligt.
43 H. Samkalden, *Publieke meening*, *pers en staat*, Leiden: Ginsberg 1932.
44 *Bw* IV, p. 110 (16-3-1937). Zentgraaff had tijdens Musserts tournee door Indië met hem gesproken en kort voor diens komst het Centraal Secretariaat van de Indische NSB met een toespraak geopend. Zie: De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, *deel 11a*, eerste helft, p. 369.
45 *Bw* IV, p. 208 (29-11-1937); *Brieven* VII, p. 68 (9-8-1937 aan J. Greshoff). DP heeft met Groeneveldt gecorrespondeerd, maar deze brieven zijn niet teruggevonden.
46 *Brieven* VI, p. 453, 477 (30-5 en 9-6-1937 aan G.O. Tissing).
47 Studiekameraad Bram Jansen wist niet dat Samkalden homoseksueel was. In Leiden was hij 'een oververzorgd mannetje', in Buitenzorg de man die toneelstukken vertaalde en regisseerde (gesprek van J.H.W. Veenstra met J. Jansen-Dalenoort, 29-5-1973, Veenstra-archief, coll. LM).
48 *Brieven* VI, p. 432 (27-4-1937 aan H. Samkalden).
49 *Brieven* VII, p. 47, 68 (30-7 en 9-8-1937 aan F.E.A. Batten resp. J. Greshoff).
50 *Brieven* VII, p. 90 (27-8-1937 aan H. Samkalden).
51 *Bw* IV, p. 178 (28-9-1937).
52 *Brieven* VI, p. 392 (12-3-1937 aan G.O. Tissing). E.G. du Perron-de Roos, in haar brief van 8-1-1937 aan John en Mary Buckland Wright, schrijft: 'There are two or three human beings

here (all over the country, I mean). That friend of Eddy's who made us come to Java is one of them.'

53 *Brieven* VII, p. 109-110 (9-9-1937 aan G.O. Tissing).
54 *Bw* IV, p. 23 (22-5-1936).
55 Volgens een Chinese oud-leerling van De Grave, Oey Tjoe Tat (geb. 1922). Zie: H.C. Beynon, *Verboden voor honden en inlanders. Indonesiërs vertellen over hun leven in de koloniale tijd*, Amsterdam: Jan Mets 1995, p. 21-22.
56 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 18/19-9-1935.
57 Du Perrons brieven aan Ferdy de Grave zijn op één na verloren gegaan, zodat de reconstructie van hun relatie niet volledig kan zijn. Maar in maart 1936 schreef DP aan hem met de vraag of hij al wat gevonden had (*Bw* III, p. 376, 1-3-1936). In september 1936 ging hij ervan uit dat Ferdy hem in Priok zou komen afhalen, maar het waren de Tissings die er stonden (vgl. *Brieven* VI, p. 286, 11-9-1936 aan G.O. Tissing).
58 *Brieven* VII, p. 405 (7-7-1938 aan G.O. Tissing); *Brieven* VIII, p. 220 (16-7-1939 aan R. Nieuwenhuys).
59 *Brieven* VIII, p. 123-124 (6-3-1938 aan R. Nieuwenhuys).
60 DP aan E.G. de Roos, 27 en 29-1-1932. Tissing werd in Indië op het departement van Financiën adjunct-inspecteur bij de afdeling Monopoliebewaking Toezicht Sluikhandel en Premieverdeling. Zie: *Brieven* VI, p. 437 n 4.
61 *Bw* IV, p. 181-182 (29-9-1937).
62 *D'Oriënt*, jrg. 15, nr. 2, 11-1-1936, p. 17. In hetzelfde blad was al op 19-1-1935 (p. 28) een artikel over Tissings sportschool verschenen: 'Amateur-boksen en Physical culture'.
63 *Brieven* VI, p. 409 + n (5-4-1937 aan G.O. Tissing).
64 Geciteerd in: Van Kampen, *Een kwestie van macht*, p. 145. Zie ook: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 100-101, 289. Du Perrons recensie van *Boven-Digoel* dateert van januari 1937, dus er zijn op zijn minst twee ontmoetingen geweest met Schoonheyt, namelijk ook in april 1937 (zie vorige noot).
65 *Indies memorandum*, p. 215-219; *Vw* VII, p. 309-313.
66 *Multatuli*, *tweede pleidooi*, p. 18-21 (niet in *Vw*). DP kritiseert het boek *Multatuli en de zijnen* van de Vlaming dr. Julius Pée, die ietwat geforceerd had beweerd dat de Multatuliaanse geest was blijven voortbestaan in de familie Douwes Dekker.
67 Dagboekaantekeningen, coll. mr. A.E. du Perron.
68 *Actueel Wereldnieuws en Sport in beeld*, 5-12-1936.
69 W.Ch.J. Bastiaans, *Figuren uit de Indische journalistiek.* Eigen uitgave, januari 1975.
70 E.F.E. Douwes Dekker aan J. Pée, 24-1-1937 (coll. Multatuli-musuem).
71 Zie ook: Glissenaar, *Het leven van E.F.E. Douwes Dekker*; Snoek, 'E.F.E. Douwes Dekker: beeldenbreker en opvoeder op de grens van twee tijden', in: *Bzzlletin*, jrg. 25, nr. 228, september 1995, p. 22-32.
72 *Brieven* VI, p. 412 (aan J. Greshoff, foutief gedateerd op april 1937).
73 *Bw* IV, p. 78 (11-1-1937). Ter Braak heeft gelijk gekregen met zijn voorspelling van de teruglopende invloed van de NSB in Indië. Zie: De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, *deel 11a*, eerste helft, p. 366-375.
74 Idem, p. 77. In de Indische pers was in september 1934 een hetze begonnen tegen D.D. toen deze uit Japan H. Nagashima liet overkomen om Japanse taalles te geven aan zijn Moderne Middelbare Handelsschool, waar overigens ook Chinees werd gedoceerd. Er deden geruchten de ronde dat D.D.'s instituut door Japan werd gefinancierd. Van der Veur heeft echter aan het licht gebracht dat D.D. pas vanaf september 1940 contacten bezat met een Japanse 'handelsagent', nádat zijn pogingen tot rehabilitatie door het gouvernement op niets waren uitgelopen. Zie: Paul W. van der Veur, 'E.F.E. Douwes Dekker: Evangelist for Indonesian Political Nationalism'. In: *The Journal of Asian Studies*, vol. XVII, nr. 4, augustus 1958, p. 551-566.
75 *Bw* IV, p. 80 (23-1-1937).
76 Gesprek J.H.W. Veenstra met T.M.A. Roels-Jansen, 9-4-1975 te Eindhoven (Veenstra-archief, coll. LM).
77 *Bw* IV, p. 126 (14-4-1937).
78 *Bw* IV, p. 95 (23-2-1937).
79 Vgl.: 'Op D.D. na, die mij helaas te politiek denkt, ook in niet-politieke kwesties, om hem heelemaal te kunnen verstaan, maar die mij in menig opzicht zeer sympathiek is, zag ik eig. niets dan aangename en onaangename kletsmeiers.' *Brieven* VI, p. 433 (28-4-1937 aan J. Greshoff).

80 *Bw* IV, p. 148 (9-6-1937). Zijn werkschrift bevat diverse korte notities over D.D., bijvoorbeeld: 'Verdere ontm. met D.D. in portret van D.D. *houden* ook! Verhalen over tocht naar Amerika, over rechters, etc. (over Paul Krüger met spuugbak ook?)' (coll. mr. A.E. du Perron).
81 *Bw* IV, p. 86 (5-2-1937).
82 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-5-1937. Het gaat om: S.J. Rutgers en A. Huber, *Indonesië*, Amsterdam: Pegasus 1937.
83 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 30-5-1937. Marc d'Hautour [= E.F.E. Douwes Dekker], *Van een dappere drakendoodster*, *De kroniek eener ongewone vrouwenziel*, Bandoeng 1918.
84 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 7-6-1937.
85 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 9-6-1937.
86 Petrus S.L. Ward († 1923) was de zoon van A.B. Kalengkongan, een Minahassische edelman en een Indo-Europese vrouw, wier Engelse vader Ward heette.
87 Voor een meer uitgebreide uitleg van de theorie zie: Glissenaar, *D.D. Het leven van E.F.E. Douwes Dekker*, p. 169-171.
88 Onzekeren-map (coll. LM).
89 *Bw* IV, p. 148 (9-6-1937).
90 Vgl. *Brieven* VI, p. 473 (8-6-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
91 Over de Vrije Universiteit, die 'Moestaka Hindia' of 'Asia' had moeten heten en in augustus 1937 van start had moeten gaan, ontbreken verdere mededelingen. Zie: *Bw* IV, p. 111 (16-3-1937).
92 *Brieven* VI, p. 422-423 (16-4-1937 aan J. Greshoff).
93 *Bw* IV, p. 205 (27-11-1937).
94 *Brieven* VIII, p. 35 (24-12-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo). Douwes Dekker schreef op 17-3-1939 aan Tom Rot, directeur van uitgeverij De Ploeg, dat hij DP had verzocht om 'elke aanval op het gezag uit zijn inleiding weg te laten' (coll. Multatuli-museum).
95 DP citeert de mening van de auteur dat de door hem beschreven toestanden niet verouderd zijn, maar hij houdt een slag om de arm: 'In dit opzicht incompetent, laat ik dit woord voor zijn verantwoording.' Zie: *Vw* VII, p. 152.
96 *Bw* IV, p. 86 (5-2-1937).
97 Freddy Batten, die bezig was zich van Du Perrons invloed te 'bevrijden', schreef aan Greshoff dat hij liever diens *Rebuten* kocht dan *Blocnote klein formaat*, want hij en Rudie vonden dat DP daarin te veel rommel had opgenomen (F.E.A. Batten aan J. Greshoff, 18-11 en 20-12-1936, coll. LM).
98 *Brieven* VI, p. 326 (15-12-1936 aan J. Greshoff).
99 *Brieven* VI, p. 330 (1-1-1937 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 75-76 (2-1-1937).
100 *Bw* IV, p. 88 (5-2-1937 aan DP).
101 Vgl. *Brieven* VIII, p. 193 (29-5-1939 aan F.E.A. Batten). DP kon zijn drie brieven over archeologische excursies kwijt in het *Hollandsch Weekblad* (Brussel). Zijn eerste recensies van Indische boeken verschenen in *Kroniek van Kunst en Kultuur* (Schoonheyt) en *Groot Nederland* (Godée Molsbergen en Djajadiningrat).
102 *Bw* IV, p. 77 (11-1-1937). De tekst is opgenomen in: *Over Multatuli*, jrg. 20, nr. 40, 1998, p. 64-72.
103 *Brieven* VI, p. 350, 355 (30-1 en 25-2-1937 aan J. Greshoff).
104 *Brieven* VI, p. 327 (23-12-1936 aan J. Greshoff).
105 Naast de kostschool-, kleed- en vakantiegelden voor Gille betaalde DP zijn exvrouw Simone *f* 20, - per maand (zie: *Brieven* VI, p. 396, 25-3-1937 aan J. Greshoff). De betalingen werden verricht via Jean de Sturler. Op 15-4-1937 schreef De Sturler aan Greshoff dat hij *f* 50, - (807 frs.) had ontvangen namens Bep en *f* 150, - (2434 frs.) van Querido namens Eddy. Er stond nu nog een voordelig saldo van 2851 frs. Op 26-7-1937 schreef Simone aan De Sturler: 'Depuis notre séparation Eddy me donne toujours 300 frs mais vous comprendrez que Gille est beaucoup plus grand et que 300 frs est trop peu.' (Coll. LM.)
106 Dagboekaantekeningen 19-21 januari 1937 (coll. mr. A.E. du Perron), Onzekerenmap (coll. LM).
107 Vgl. *Brieven* VII, p. 99 n (31-8-1937 aan J.H. Ritman); *Bw* IV, p. 105, 110 (8-3 en 16-3-1937).
108 *Bw* IV, p. 110-112 (16-3-1937).
109 *Brieven* VI, p. 421-422; 428 (16-4 en 22-4-1937 aan J. Greshoff resp. H. Samkalden).
110 Vgl. Ritman, *Journalistieke herinneringen*, p. 50.
111 DP wilde proberen om een literaire pagina te krijgen in het *Soerabaiaasch Handelsblad*, maar heeft zich ten slotte verzoend met Ritmans voorwaarden. Zie: *Brieven* VI, p. 441, 458; 492 (9-5, 7-6 en 23-6-1937 aan J. Greshoff).

112 *Brieven* VII, p. 78 (12-8-1937 aan A. Roland Holst); gesprek J.H.W. Veenstra met J.H. Ritman, Den Haag, 29-3-1972 (Veenstra-archief, coll. LM); bibliografie van Du Perrons bijdragen aan *Bataviaasch Nieuwsblad*, in: *Vw* VII, p. 578-582.
113 Over Du Perrons Bataviase kronieken zie: Snoek, 'Voor leesliefhebbers of literatuurgenieters?'

Hoofdstuk 42
De klaagzangen van een zenuwlijder

Du Perrons elite-'leer' en Indië

De vrienden in Nederland volgden Eddy's nieuwe avontuur met een zekere ongerustheid, die door de afstand nog werd vergroot. Brieven per gewone post waren soms een maand onderweg, zodat het twee maanden kon duren voordat de correspondenten een reactie kregen op de inhoud van hun brief.[1] Per luchtpost deed een brief er een week over, maar deze kostbare wijze van verzenden werd alleen voor urgente zaken gebruikt. Omdat het overgrote deel van de correspondentie per gewone post plaatsvond, bleven bepaalde kwesties eindeloos doorzeuren en droegen zo bij tot Du Perrons gevoel dat hij van zijn vrienden vervreemdde. Zijn temperament was dat van de levendige dialoog, niet dat van de uitgerekte discussie.

Terwijl Du Perron er altijd naar streefde om zijn eigen standpunt zo scherp mogelijk te formuleren, had Ter Braak geleerd zich strategisch op te stellen. Hij bezat een tactische bereidheid tot maatschappelijke compromissen die Du Perron ten enenmale miste. Dit verschil in methode en in temperament had al eerder geleid tot conflicten tussen de voormalige Forumianen. In Du Perrons Indische briefwisseling werd de toon van meet af aan gezet door de afwijzende reacties van Ter Braak én Greshoff op het manuscript van *Scheepsjournaal.*

Intellectueel en gevoelsmatig stond Ter Braak ver af van de situatie waarin Du Perron was terechtgekomen: een laat-koloniale samenleving, waar sinds een tiental jaren de tegenstelling tussen kolonisator en gekoloniseerden zich had verdiept en waar een aanzienlijke verharding had plaatsgevonden. Ter Braak ergerde zich aan Du Perrons jammerklachten over de koloniale 'prollen' en zag er een soort van zelfverheffing in,

temeer daar Du Perron hem telkens uitdaagde door zich te laten voorstaan op zijn elitegevoel. De formule die Ter Braak voor zijn vriend had gevonden was die van een 'atomistische' intelligentie.[2] Hij zag hem als een vrijzwevend atoom dat tot alle prijs zijn onafhankelijkheid wenste te behouden. Dergelijke kritiek is ook geuit op Ter Braak zelf, die de illusie koesterde om een intellectuele nomade te zijn, maar in feite in een behoudende cultuurkritiek zou zijn blijven steken.[3] Toch is er een belangrijk verschil: terwijl Du Perron bleef vasthouden aan zijn eigen individualistische waarden, trachtte Ter Braak uit alle macht nieuwe waarden te formuleren in een tijd dat individu en collectiviteit op gespannen voet stonden. Hij koos daarbij voor de strategie van de maatschappelijke aanpassing.[4]

In dit licht beschouwde hij het *Scheepsjournaal*-manuscript als een treurige illustratie van Du Perrons weigering in contact te komen met mensen wier laagheid hij verafschuwde. Ter Braak interpreteerde deze houding als een 'prolongatie van de rijkdominstelling "in de moraal"' - een instelling die niet was vol te houden, om de simpele reden dat Du Perron niet meer rijk was. Hij deed er dus het beste aan om prollen en burgerlui als patroon te accepteren en het maatschappelijke spelletje mee te spelen.

Ook Du Perron had zo zijn formules. In Indië was hij begonnen om mensen met wie hij wel kon opschieten 'geschikt' te noemen. Sommige mensen waren zelfs zo 'geschikt', dat hij een pittige discussie met hen niet uit de weg ging. Indië mocht dan nauwelijks nieuwe vrienden aanbrengen, Du Perron trok zich allerminst terug in een hooghartig isolement. Zijn medewerking aan het *Bataviaasch Nieuwsblad*, op Ritmans voorwaarden, toont aan dat hij wel degelijk in staat was tot het maatschappelijke compromis. En zijn overwegingen om *niet* meteen met Douwes Dekker in zee te gaan, kwamen voort uit een bewuste maatschappelijke strategie.

Arme Ter Braak en Greshoff, zij kregen wél Du Perrons primaire reacties over zich heen.[5] Juist tegen zijn beste vrienden blies hij de meeste stoom af. Veeleisend was hij ook, teleurgesteld als hun reactie lang uitbleef, boos als ze hem niet begrepen. In hun brieven aan elkaar ruimden Ter Braak en Greshoff een apart hoekje in voor een doorlopende diagnose van hun vriend, die volhardde in zijn onwil om een praktische verhouding aan te gaan met de maatschappij. Zijn tirades tegen de Indische prollen beschouwden zij als symptomatisch voor zijn atomistische persoonlijkheid, maar de politieke dimensie van zijn *cris de coeur* ontging de twee vrienden.

Du Perrons strijdbaarheid was gewekt in de confrontatie met een koloniale werkelijkheid die hij niet voor mogelijk had gehouden. Zijn verblijf in Indië liet zich al in de haven van Priok aanzien als zijn afrekening met een jeugdillusie. Hij wist zijn strijdbaarheid te kanaliseren in publicistische activiteiten, allereerst zijn diepgaande studie van Multatuli. Zijn politieke voorkeur - gevormd in zoveel jaren omgang met Malraux - gold degenen die streden tegen de koloniale mentaliteit. Alleen het feit dat hij vrouw en kind had, weerhield hem ervan om zich aan te sluiten bij E.F.E. Douwes Dekker en diens vriend P.F. Dahler, Volksraadslid en voorstander van een autonoom Indië.[6]

Du Perron stond niet alleen in zijn kritiek op de koloniale samenleving. Beps afkeer van conservatieve planters was zo mogelijk groter dan die van hem. Aan de andere kant voelde zij misschien meer verwantschap met de weldenkende ambtenaren, terwijl híj ook hen zag als exponenten van een hiërarchische cultuur. Du Perrons aanvallen op de ambtenaren als groep stijfden Ter Braak in het idee dat Eddy alle gevoel voor proporties had verloren. Op 17 februari 1937 schreef hij aan Greshoff dat het inderdaad ‘een hopeloos geval’ was, ‘wat deze verhouding tot de maatschappij betreft’.[7] Du Perron kweekte een ‘martelaarschap’ aan ‘dat nergens door een serieus experiment is gemotiveerd’. Hij had zich naar het inzicht van Ter Braak nog nooit in een situatie geplaatst waarin hij het maatschappelijke compromis moest doormaken, vandaar dus die alles-of-niets-houding, die van het moederskindje dat zijn zin wil krijgen.

Ter Braaks geprikkelde reacties wezen er ook op dat hij bezig was zich innerlijk vrij te maken van de vriend die zo'n grote rol had gespeeld in zijn intellectuele ontwikkeling. Du Perrons invloed was uitgewerkt, Ter Braak trachtte vorm te geven aan zijn concept van een ‘democratische elite’. Zoals Léon Hanssen schrijft, werd Ter Braaks strategie van maatschappelijke aanpassing door veel intellectuelen in het interbellum gevolgd: ‘naar buiten toe een mimicry-gedrag etaleren in een maatschappij van steeds kleinere verschillen, naar binnen toe jezelf zijn en het feest vieren van de oneindige veelvuldigheid der dingen’.[8]

Du Perron was niet in de wieg gelegd voor zo'n dualistische instelling. Bovendien vereiste de Indische maatschappij met haar schrille tegenstellingen een andere reactie dan de Europese maatschappij. Strijdbaarheid en elitebesef bleven hem kenmerken, maar in Indië, het land waarmee hij zich verbonden voelde, speelde ook zijn politieke engagement een belangrijke rol. Aanvankelijk kwam dit engagement nog niet zo naar voren.

Buiten Patah en Poerba had Du Perron nauwelijks contact met ontwikkelde Indonesiërs en in het Tjitjoeroegse plantersmilieu voelde hij zich als intellectueel met een mager inkomen in het isolement gedrongen. Door zijn gesprekken met zijn oude oom Crone begreep hij ineens waarom hij vroeger in Indië geëerd werd: omdat hij toen geld bezat![9] Wie geld bezit, denkt dat hij tot de elite behoort en handelt daarnaar. Telkens als hij met de oude Crones had gesproken of met andere mensen vervuld van rang, stand en positie, voelde Du Perron dat hij er niet bij hoorde: 'eenzamer dan een paradijsvogel in een strontput', zoals hij Adé Tissing schreef, en in dit verband wilde hij zich wel vereenzelvigen met die paradijsvogel.[10]

Ter Braak ergerde zich mateloos aan Du Perrons verklaringen over zijn elitegevoel. Even verbeten als Du Perron schreef Ter Braak aan Greshoff dat hij niet van plan was 'Eddy een vinger*kootje* toe te geven inzake zijn élite-"leer", die ik hardnekkig verwerp'.[11] Du Perrons elitebesef was zeker ook verbonden met een defensieve houding. De jongen van vroeger 'met reeds die donkre blik van vreemd wantrouwen' was als volwassene weliswaar sociabeler geworden, maar niet zonder een ingebouwde reserve. Het typeert Du Perron, die een onvermoeibaar gesprekspartner was, dat hij consequent heeft geweigerd om te lezen voor publiek of op de radio, hoewel dit soort verzoeken hem vaak werd gedaan.[12] Hoe hij deze weigering ook motiveerde - het zou hem afschuw inboezemen en misverstand oproepen - feit blijft dat hij zich alleen in vertrouwde, kleine kring op zijn gemak voelde. Zijn schriftelijke tirades waren evenzeer als zijn nagelbijten de uitdrukking van een nervositeit die de extreem gevoelige mens kenmerkt.[13] In wezen was hij een verlegene, iemand voor wie elke ontmoeting een confrontatie inhield, maar hij had geleerd zich te vermannen.[14]

Hugo Samkalden toonde zich zeker even geprikkeld als Ter Braak en Greshoff wanneer Du Perron oreerde over het eersteklasgevoel dat hij bijna nergens in Indië tegenkwam. Dat eersteklasgevoel kreeg Du Perron alleen bij mensen die weigerden om te relativeren, ook al weet je dat alles relatief is. Het gaat er dus om sterk in je schoenen te staan, niet in het gareel te lopen, je te doen gelden. Du Perron gaf Samkalden een omstandige en niet erg heldere uitleg en eindigde met de conclusie dat hij dit eersteklasgevoel ook niet had teruggevonden bij de ambtenaren op wie hij gesteld was, te weten Groeneveldt, Jansen en Samkalden zelf.[15]

Leo Jansen was, evenals Van der Hoop, iemand die had besloten zich nergens meer druk om te maken; hij had het relativisme als het ware in zijn vaandel geschreven.[16] Samkalden was een ander geval: marxistisch angehaucht, nog ietwat studentikoos, vuurde hij het ene na het andere

statement af, zoals: Multatuli had geen invloed gehad op de koloniale politiek.[17] Het viel Du Perron niet moeilijk om op zo'n salvo van opinies te reageren. Hoe briljant Samkalden ook was, in zijn impulsiviteit kwam hij soms tot ondoordachte reacties. Du Perron zou echter zeer gesteld raken op deze oorspronkelijke geest, die evenzeer als hij een eenling was.

'*Een grotesk misverstand*'

Ter Braaks geprikkeldheid werd mede gewekt door Du Perrons stijl, die bol stond van de hyperbolen. In *Scheepsjournaal* waren de koloniale opvarenden 'pratende biggen' en 'witte kaffers' genoemd. Ter verdediging had Du Perron zijn manuscript gekarakteriseerd als 'een klachtenboek over 30 dagen gedwongen samenzijn met dit soort vee'.[18] Hij achtte de 'vee'-metafoor ook van toepassing op de abonnees en medewerkers van *Groot Nederland* die zich geprikkeld toonden door zijn blocnotes. Hieraan herkende men weer 'het hollandsche tuig, dat *vee*'.[19] En de planters waarmee hij in aanraking kwam heetten 'best vee, op het uitbuiten van den inlander na, maar... *vee*, met of zonder horens, waarmee ik niet bedoel dat er zooveel cocu zijn, maar dat de meeste, als je wilt ongevaarlijk zijn'.[20]

Du Perrons hyperbolische stijl hoorde bij zijn polemisch temperament dat streefde naar een drastische plaatsbepaling. Daarin draafde hij wel eens door. Zo werd Greshoff getrakteerd op dit gepantserde statement:

> 'Indië is verdeeld in koloniseerende prollen en slaven. De eerste categorie is onderverdeeld in handelaars, planters en ambtenaren. Dit laatste gespuis leeft in één roes: elkaar te kleineeren. Kleineert een ambtenaar een ander ambtenaar niet, hier in de koloniale sfeer, dan voelt hij niet dat hij zelf bestaat. Of anders, dan *is* hij geresigneerd in het niet-bestaan, dan ambtenaart hij alleen nog maar uit sleur en voor het traktement. (Dat zijn natuurlijk de geschiktste.)'[21]

Deze interpretatie werd Du Perron ingegeven door zijn toevallige ontmoeting met de journalist en NSB'er W.G. Kierdorff (1912-1984). De man was hem 'akelig beleefd' en vanuit de hoogte tegemoetgetreden en had goed laten merken, dat hij niets zag in een boek over Multatuli.[22] Voor Du Perron werd Multatuli *de* maatstaf waaraan je in Indië menselijke kwaliteiten kon afmeten. Multatuli was de ambtenaar die zich niet als ambtenaar, maar als mens had gedragen.

De nuanceringen kwamen pas later tijdens Du Perrons verblijf in Indië. Op 29 november 1937, na weer een tirade tegen de 'kilo's zelfverzekerde botheid, kannibalisme, analphabetisme, cretinisme, hoor-je-m'n-muilisme' van de Indische prollen, deelde hij Ter Braak mede: 'Kortom, bedenk wat het zeggen wil als ik je zeg: de indische handels- en plantersprol slaagt erin je te doen verlangen naar den ambtenaar.' Meteen hierna noemde hij de directeur van onderwijs, P.J.A. Idenburg, als iemand die 'zoo weinig ambtenaar' is 'dat iedereen erover spreekt'. Hij maakte 'den indruk van een eerlijke, ronde vent te zijn (niet in schijn, maar echt)'.[23] Het tuinfeest bij Groeneveldt was achteraf toch niet zo desastreus verlopen voor Du Perrons kansen, want Idenburg zou hem een privaat-docentschap willen geven aan de nog op te richten literaire faculteit in Batavia.[24]

Er waren andere, praktische zaken die bijdroegen tot een impasse in Du Perrons correspondentie met Ter Braak. Du Perron had gevraagd zijn lange brief over Douwes Dekker, waarin hij de mogelijkheden aftastte van een Nederlandse uitgave van diens in Indië verboden boek, aangetekend door te sturen aan Greshoff. Maar Ter Braak zag ervan af dit aangetekend te doen en de brief kwam nimmer bij Greshoff aan. Ter Braak verontschuldigde zich met een laconiek: 'Gek is, dat twee brieven van jou (waarbij de lange over D.D.) *weg zijn geraakt* bij verzending naar Jan Greshoff! Onbegrijpelijk en vervelend, want ik had juist die brief graag willen bewaren. Ik heb altijd veel aan je "praatjes", dus spaar ze niet [...].'[25] Du Perron was des duivels en ventileerde onmiddellijk zijn paranoïde veronderstelling dat een NSB-postbeambte de brief had verduisterd en overhandigd aan de een of andere officier van justitie in het semi-fascistische Indië.[26]

Ter Braak verontschuldigde zich voor zijn verzuim, maar voelde zich toch geroepen om Du Perrons ongerustheid te relativeren: '[...] ik ben er heilig van overtuigd, dat je deze zaak te zwart inziet'.[27] Du Perron accepteerde Ter Braaks verontschuldigingen, maar bleef bij zijn kafkaëske interpretatie. Ter Braak moest één ding begrijpen over Indië, waar het *Bruinboek* over de Hitlerterreur was verboden: 'het is hier *qua talis* N.S.B.-ig, ook wat niet "officieel" het merk draagt'.[28] De racistische ideologie van de NSB had nu eenmaal een grote aantrekkingskracht op de koloniserende Hollander.[29] Enkele weken later berichtte hij Greshoff gehoord te hebben dat de verloren brief 'terecht' was, 'precies daar waar ik dacht'. Kennelijk liepen zowel zijn brieven als die van Ter Braak kans om opengestoomd te worden.[30] Weer drie weken later was Douwes Dekker in Bandoeng verhoord, waarbij bleek dat de politie op de hoogte was van zijn plan om zijn

boek in Nederland te doen uitgeven. Rara, hoe kon dat? De conclusie lag voor de hand![31]

Nauwelijks was deze conclusie getrokken of een andere kwestie kwam de correspondentie verzuren, namelijk die van de correspondentkaarten. Du Perron had Ter Braak in een brief van 3 april 1937 namens Bep gevraagd of hij hen beiden niet aan een bewijs kon helpen dat ze correspondent waren van *Het Vaderland.* Ze wilden namelijk een reis naar Bali maken en met zo'n perskaart zouden ze 25% reductie kunnen krijgen op alle treinreizen.[32] Ter Braak had niet op dit verzoek gereageerd, maar Bep had bij de spoorwegen een verklaring losgepraat waardoor ze toch korting kon krijgen. Ze had het verhaal opgedist dat *Het Vaderland* de bewijsjes niet per luchtpost had verstuurd, zodat die veel te laat zouden aankomen. Op 2 mei gingen Bep en Eddy du Perron op reis, maar met een voorwaardelijke reductie: de bewijsjes moesten later alsnog worden overlegd. Daarom schreef Du Perron zijn vriend op 8 mei vanuit Djokjakarta een brief met het verzoek om de gevraagde verklaringen per luchtpost te sturen.[33]

In een brief van 3 juni kwam Ter Braaks reactie: zijn hoofdredacteur Schilt was erg zuinig met 'correspondentkaarten', die hij alleen verstrekte 'voor zeer speciale, *vooraf* overlegde ondernemingen'. 'In de huidige omstandigheden' was er helemaal geen zicht op.[34] Het was waarschijnlijk door de druk van die omstandigheden dat Ter Braak domweg Du Perrons vooraf gedane verzoek had vergeten, of... verdrongen. Het vervolg van de kwestie duidt op het laatste. Ter Braak had zijn afwijzende reactie per luchtpost verzonden, zodat Du Perron al op 11 juni kon reageren. Hij betichtte Schilt van 'burgerlijke gewichtigdoenerij', of was hij misschien bang dat ze een 'communistisch' gebruik van die kaarten zouden maken? In elk geval zou Du Perron geen letter meer in *Het Vaderland* schrijven en Bep zou Schilt een brief schrijven, waarin ze hem persoonlijk de waarheid zou zeggen.[35]

In Ter Braaks antwoord kwam de aap uit de mouw:

> 'Ik hoop, dat Bep zich nog bedacht heeft en Schilt *niet* heeft geschreven, want in dezen is het ongelijk *geheel* aan jullie kant! Jullie vraagt n.b. zonder mij of iemand anders daarvan eerst in kennis te stellen, een korting op de reiskosten, je stelt mij dus voor een fait accompli; en wanneer ik jullie schrijf, dat het niet gaat, komt er weer een ultimatum van: "*geen letter meer in Het Vad.*"! Ik wil je precies verklappen, dat ik expres deze zaak *niet* met Schilt besprak, omdat ik uit ervaring weet, dat

> hij geweldig het land heeft aan zulke ongevraagde "perskaarten" [...]. Je vervreemdt je vrienden door dezen kankertoon van je, je schept conflicten en incidenten, die door den afstand veertien dagen op zijn minst duren en daardoor veel onaangenamer worden dan ze op "de korte baan" zouden zijn.'[36]

Ter Braak stelde voor de correspondentie maar op te schorten, want hij kon er niet meer tegen. Op 25 juni schreef hij er echter een brief overheen, dat Schilt hem Beps brief had laten zien. Het berustte eigenlijk op 'een grotesk misverstand', want Bep had het over een bewijs van 'medewerkerschap' en niet van 'correspondentschap': welnu, dát had hij hen met gemak kunnen bezorgen. Overigens kon Schilt er de humor wel van inzien.[37] Jan Greshoff, die over het algemeen veel praktischer was ingesteld dan Ter Braak, hielp zijn vrienden uit de brand met bewijzen dat zij medewerkers waren van het *Hollandsch Weekblad.*[38] Bep, die als Parijs' correspondent van *Het Vaderland* honderddertien bijdragen had geschreven, was zo mogelijk nog meer ontsticht dan haar man. Zij schreef een boze brief aan haar oude vriend Ter Braak, waarin ze hem duidelijk maakte 'dat haar niets zoo incorrect leek in de vriendschap als voogdje spelen over vrienden'.[39]

Ter Braaks angstvallige houding tegenover zijn hoofdredacteur is tekenend voor zijn hachelijke maatschappelijke positie. In 1939 zou hij Greshoff schrijven dat Du Perron eenvoudig niet wist 'hoe het sociale leven iemand vervormen kan'.[40] In de strijd om het maatschappelijke compromis had Ter Braak de nodige veren gelaten.

Een kwetsbare paradijsvogel

Zoals we hebben gezien, was ook Du Perron niet vrij van symptomen. Indië was immers het land dat hem moest bevrijden van zijn obsessie met het 'fantoom'. In zijn eerste tijd was hij daar nog erg mee bezig. Niet voor niets heeft hij in Indië zijn gedichten 'Meisje in parelgrijs' en 'Het spook' geschreven, die beide hun ontstaan te danken hebben aan zijn diepe wrok jegens Johan de Meester jr.[41] Het verontrustende in deze gedichten is dat niet alleen de verleider wordt neergezet als een 'lege ploert' en een 'superkellner', maar dat ook de verleide vrouw er slecht afkomt. Zij is besmet door het geloof dat zij eens aan dit heerschap hechtte: 'De vrouw, van ras zelfs, heeft iets van het paard: / als zij verleid moet, kan zij heus niet tellen / of 't andre beestje is meer of minder waard.'

In ‘Het spook’ staan de veelzeggende regels: ‘Wat haar geloof eens was, is mijn vernedering’ en ‘Hoeveel in mij, dat zong, werd door het spook gesmoord’. Toen Du Perron de gedichten in januari 1940 voor Roland Holst had overgeschreven, voegde hij daar de verklaring aan toe: ‘Wil je wel gelooven dat ik bij 't overschrijven van al die “polemische” woorden, die allemaal zooveel *zwakker* dan de werkelijkheid zijn, zou kunnen huilen; en misschien vooral bij de gedachte dat men dat vers alleen als een uiting van mijn “polemische natuur” zien zal? Maar beter dat dan de werkelijkheid.’

Du Perron zag zijn wereldwijze vriend in deze kwestie als een mengeling van kwade genius en biechtvader. Op 12 maart 1937 reageerde Holst op Du Perrons eerste brief aan hem uit Indië. Du Perron had bekend hem nu pas te schrijven, omdat hij nog geen antwoord had gekregen op twee brieven na de dood van Slauerhoff, maar vooral omdat hij Jany Roland Holst associeerde met Johan de Meester. Jany's broer Marius was getrouwd met een zuster van Johan de Meester jr.[42] Du Perrons paranoïde instelling zat Holst erg dwars en hij trachtte hem tot andere gedachten te brengen:

> ‘Ik bezweer je: als jij - al was 't maar voor 10 seconden - hem zou kunnen zien, zooals Bep en ik hem zien en weten, dan zou je genezen zijn. *Niet* als Bep het type vrouw was, dat als het slachtoffer van zoo iemand zou kunnen worden beschouwd, maar wél nu zij is zooals zij is, en zonder twijfel in haar herinnering zijn misbruik als onbeteekenend en zinledig verdwijnt achter het besef, dat het leven in haar (haar “lot”) hém tijdelijk gebruikte ter verklaring van een bepaald ondervindingsgebied, waar zij door moest en waar een vrouw als zij is ook met onaangepaste onafhankelijkheid weer uit vrij komt.’[43]

Uiteraard droegen de vele zaken die hem enerveerden niet bij tot Du Perrons gezondheid. Evenals Multatuli, die ‘zenuwlijder’ van Lebak, was hij een gedrevene die uiterst gevoelig, op het neurotische af, kon reageren op zijn omgeving. Daarbij was hij een ‘workaholic’ in de tropen, een leefwijze die ook sterkeren kan slopen. In januari 1937 schreef hij zijn *Scheepsjournaal* en op een ochtend begon hij in een vlaag van inspiratie aan een episch gedicht, dat *De grijze dashond* zou heten.[44] De eerste elf kwatrijnen stonden zomaar op het papier, maar Du Perron zou slechts de helft voltooien van dit gedicht over de ziekelijke binding tussen een jonge vrouw en haar vader.[45] Nog in januari 1937 begon hij met grote bezetenheid te

schrijven aan zijn boek over Multatuli. Hij werkte er tien à twaalf uur per dag aan, van 's morgens tot 's avonds en vrijwel zonder rust.[46] Op 25 februari kon hij Greshoff melden dat zijn boek af was. Hij schatte het op driehonderd bladzijden.[47]

In de euforie over de voltooiing van dit boek voelde Du Perron zich lichamelijk best.[48] Maar nu kampte Bep met gezondheidsproblemen. Zij voelde zich constant uitgeput door het tropische klimaat en had een panische angst voor de spinnen en kakkerlakken in huis. Ook vreesde ze voor Alain, want in de tuin zaten slangen en schorpioenen.[49] Du Perron hoopte dat haar fysieke conditie als ze eenmaal gewend was zou verbeteren, maar toen ze steeds maar moe bleef, werd een dokter geraadpleegd. Die constateerde dat ze aan bloedarmoede leed.[50]

Daarbij kwam dat de materiële situatie van het gezin niet erg rooskleurig was. De kosten van levensonderhoud in Indië waren erg tegengevallen. Du Perron rekende Marsman voor dat deze van zevenenzestig gulden per maand zou kunnen leven als hij het huis van de Crones in Tjitjoeroeg zou huren, maar dan moest hij wel rijsttafel eten en zich niet verplaatsen. Bep corrigeerde deze berekening: het was minimaal negentig gulden en dan mocht je niet ziek zijn, niet uitgaan enzovoort. Bij een normaal bestaan moesten Henny en Rien Marsman rekenen op honderdtwintig gulden minimum.[51]

Het was dan ook bittere noodzaak dat Bep weer het een en ander bijdroeg aan het huishoudbudget. Zo gaf zij af en toe lezingen voor de radio,[52] schreef zij nog steeds recensies van Franse en Engelse literatuur in de NRC,[53] maar vooral verdiende ze bij als gecommitteerde voor Frans op eindexamens in Bandoeng. Zij vervulde dit baantje tweemaal, in mei-juni 1937 en mei-juni 1938.[54]

Toen Bep voor de eerste keer gecommitteerde was, stuurde Du Perron haar uit Tjitjoeroeg elke dag op zijn minst één, maar meestal twee brieven. Hij vertelde haar over de dagelijkse besognes, over ‘de oudjes’, over zijn werk, maar ook ging hij in op de omstandigheden waaronder Bep en hij moesten leven en op hun relatie. Door de materiële zorgen voelde hij zich al jarenlang ‘in elkaar gedrukt door symptomen. Hoe kan iemand *vrij* schrijven, die zichzelf aan allerlei omstandigheden ziet overgeleverd?’ Ironisch voegde hij daaraan toe: ‘Wat zou 't niet heerlijk voor je kunnen zijn, een praktische man, die niks zei, die geen gevoeligheidjes zat uit te drukken, dagen lang, die met een paar kloeke zetten alles uit de soep bracht. Hè! zóó'n man te zijn!’[55]

In deze brieven van Du Perron treft een lichtere, berustende toon. De

stormen zijn een beetje uitgewoed. Hij is zich ervan bewust dat hij Bep het leven niet gemakkelijk heeft gemaakt: '[...] je bent nog altijd het "teedere witte kind" uit H.'s gedicht, heusch. Als je in ons leven maar iets terugvond van de rust die vroeger je ouders je gaven. Vooral daarin ben ik een mislukking. Maar als je niet *weet* dat je alles voor me bent, ben je een ezelinne.'[56] Zijn voortdurende gevoel van liefde voor Bep troost hem met de nare situatie waarin ze zijn terechtgekomen: 'Vroeger zei ik: "Als jij maar van me houdt, dan is alles goed." En au fond *is* het zoo, nu, altijd. Het ergste zou zijn als ik jou niet meer had; en zoolang wij elkaar toch alles kunnen geven, wat kan ons dan eig. de rest schelen?'[57]

Sinds zijn terugkeer naar Indië hadden zich bij Du Perron geen hartstoornissen meer voorgedaan.[58] Echter, net toen hij dacht dat die symptomen tot het verleden behoorden, kreeg hij weer last van zijn hart - drie weken nadat Bep was vertrokken naar Bandoeng en vlak voor ze zou terugkomen. Op 18 juni 1937 schreef hij haar:

> 'Ik voel mij nl. opeens weer niet goed; heb weer heel slecht geslapen - half 4 tot 7 uur (net als Maandag- en Dinsdagnacht), had bovendien, en heb nu nog, kleine schokjes in de hartslag. Vervelend is dat, want ik had zoo gehoopt ervan af te zijn, in Indië. Het is niet de gewone (oude) manier van "popelen", maar om de zooveel tijd is het net of de boel een halve sekonde stopt. Wschl. een gewoon moeheidsverschijnsel. Ik heb geprobeerd sympathil te nemen en maakte het nieuwe (d.w.z. onaangebroken) doosje open, maar alles kleeft aan elkaar van de vocht, ziet bruin "ende stinckt erbarmelyck," in Compagnies-hollandsch. Dus moet het nu maar zonder.'

Van deze nieuwe hartstoornissen zou hij niet meer afkomen. Ze werden veroorzaakt door een fatale mix van veel te hard werken, te veel aankomen, te weinig beweging en grote psychische druk. In vergelijking met de afgestompte kolonialen mocht hij zich 'een paradijsvogel' vinden, maar hoe krachtig en weerbaar was zo'n vogel?

Een wereld van verschijningsvormen

Met een bijna archeologische nieuwsgierigheid ging Du Perron op zoek naar sporen van het verleden die hem iets konden zeggen over zichzelf. Natuurlijk had hij in Soekaboemi zijn geliefde tante Lot opgezocht, die

honderduit had verteld over de laatste streken van zijn pleegzusje Ina. Ook mevrouw Koch bleek nog te leven, en van haar pleegzoon Emiel Sassen hoorde hij dat de trage Herman Bloem het had geschopt tot inspecteur van politie.[59] Maar het meest verrassend was wel een ontmoeting in Batavia met zijn vroegere speelkameraadje Dora Pichel, die rond 1911 uit zijn leven was verdwenen om te trouwen met een zekere William van der Groen. Zij was nu een drieënveertigjarige moeder van acht kinderen. Ze had haar tweede zoon Edgar genoemd, roepnaam Eddy. Du Perron vond haar 'alleraardigst, jong gebleven, door-en-door echt, hoewel volslagen zonder besef van wat ons pleegt bezig te houden'. Dora vertelde Bep en Eddy wat voor een potentaatje hij als kleine jongen was geweest.[60] Du Perron zou Dora meerdere keren terugzien, al was het alleen maar om materiaal op te doen voor een vervolg op *Het land van herkomst.*

Na de grote inspanning die het schrijven van zijn boek over Multatuli had gekost vond Du Perron het tijd worden om wat meer van het land te zien. Het geld ervoor hadden Bep en hij eigenlijk niet, maar ze konden besparen door te logeren. Omdat Adé Tissing in februari was overgeplaatst naar een onderneming in Pekalongan, halverwege tussen Cheribon en Semarang, grepen ze de kans om die kuststreek te verkennen.[61] Ze zouden er tien dagen blijven, maar het werd een grote deceptie. Adé had het te druk om zich met hen bezig te houden en Bep werd er ziek.[62]

Veel geslaagder was de grote reis die zij samen maakten over Java en Bali. Eerst gingen ze op 2 mei 1937 naar Bandoeng, waar Alain bij zijn tante Erna werd gebracht. Van Bandoeng reisden ze naar het zuidelijke havenplaatsje Tjilatjap. Du Perron vond het 'allerliefst'. Het strand was precies dat van de Zandbaai: dezelfde kleur zand en water, haastig opzij wegrennende krabbetjes en bintarovruchten die op de vezels waren weggebeten door het water.[63] Verder had Tjilatjap grote lanen met schaduwrijke kenaribomen en een kerkhof aan zee: 'alles wat noodig is om een leven in stilte te eindigen'.[64]

Vervolgens reisden ze via Poerwokerto naar Bandjarnagara, dat hun basis werd voor een verkenning van het Diëngplateau in het hart van Midden-Java. 'Diëng', 'Woonst van de Goden', is een ijl, nevelig bergachtig gebied met minerale meren en de oudste tempels (tjandi's) van Java. Du Perron, die zich door zijn lectuur terdege had voorbereid, maakte aantekeningen: de blauwe kop van de Soendoro, de tabaksaanplant op de hellingen van de Soembing, de paarden, het rode mos, het zilver van de kajoepoetihbomen, het kratermeer waar 'een lief zeegroen meertje met

koud water' zich stort 'in een kom met ziedend borrelend grijsblauw water', een spiegelmeer met vele kleuren, zwavelgeur, geel-groene rotsen, zand dat ogenschijnlijk vast is maar in werkelijkheid rul, en verder tjandi's, Tjandi Ardjoena, Tjandi Bima - maar alle tjandi's waren leeg.[65]

Op 6 mei 1937 maakten ze een tocht naar Karangkobar, ten westen van de bergen. Samen met een streek in Servië stond dit gebied bekend als de 'oudste streek van de wereld': 'oude uitbarsting millioenen jaren geleden, formatie van de bodem wijst er nog op'. Het was ook een economisch bedrijvig gebied, want men voerde over heel Java koeien en geiten uit. Du Perron noteerde zijn ontmoetingen met dorpshoofden en met de regent van het district. De laatste was een evenwichtig, nauwkeurig articulerend man, die met evenveel gemak over het boeddhisme sprak als over de manier waarop hij zijn dienstbaarheid aan het volk in overeenstemming bracht met zijn trouw aan de regering.[66]

Op 7 mei gingen Bep en Eddy du Perron door naar de Boroboedoer. Hoewel dat niet meer was toegestaan, logeerden ze toch bij het heiligdom zelf.[67] 's Morgens zagen ze het eerste licht goud en blauw links van het monument verschijnen. Ze hoorden raven krassen, terwijl de zon verblindend opkwam achter de vulkaan Merapi in de verte: 'alles bestraald, geraakt, - duidelijk nevelbanken tussen klappers - Vaalrode hemel tussen groen. Raaf op pinakel (punt) v/e stoepa (klok!) zwart glimmend op dof zwart met lichtgrijsgroene mostvlekken, - vliegt rond, bij zonsopgang, verkeerd - zo tussen de klokken, had voor europees gevoel bij vallen v/de nacht moeten zijn. Verdwijnt, tekoekoers [tortelduiven] heffen koncert aan - *lang*, steeds roerender.'

Daarna beklommen ze de centrale trap van het heiligdom en begonnen met de bovenste ommegang, waar één boeddha met hoofd zat. De meeste boeddha's waren zonder hoofd, want die waren gesneld door medewerkers van musea. Zo vroeg in de ochtend waren de stenen op de gaanderijen nog zwart en vochtig, met donkerpaarse curven, maar zodra de zon erop viel, steeg de dauw ervan af 'als rookwolkjes, alsof iemand een ommeg[ang] lager een sigaret rookte'. De getande doorkijkjes boden telkens zicht naar boven én beneden. Helemaal onderaan kon je de stoepa niet meer zien. De borstwering leek onmetelijk lang. 'Je komt een poort tegen, een slingerlijn-balustrade eindigend in een mosgroene klomp, [je] kijkt, en ziet open muil van visolifant die een hondleeuwtje uitspuugt, met een snoezig opgetrokken poot - als om poot te geven of te krabben.'

Ook beschreef Du Perron de reliëfs aan weerszijden van de gaanderijen. Het ene verhaal na het andere ontplooide zich 'langs lijnen van geleide-

lijkheid'. Je gaat dan letten op de uitzonderingen, op de dieren die zijn uitgehakt: 'apen (lief wijsgerig), buffels, schildpadden, olifanten, reeën', maar ook 'een boogschutter die zijn boog spant', 'een man die naar een olifant trapt', 'een danseres die wild danst, valt en haar eigen schoot schopt'. Du Perron werd voornamelijk geboeid door de eerste gaanderij, die de wereld van de verschijningsvormen weergeeft. Hoe hoger je kwam, hoe verhevener het allemaal werd, 'parade-achtig in heiligheid!' Hij vond de gezichten van de Boroboedoer er niet erg Javaans uitzien, meer als Klingalezen uit Voor-Indië, met een joods uiterlijk. Verder bezochten Bep en hij de Tjandi Pawon en de beroemde Tjandi Mendoet met zijn drie reusachtige beelden. Daarna keken ze nog éénmaal achterom: de Boroboedoer lag daar 'als een lage kroon, een diadeem van ijzer'. 's Avonds bereikten ze doodop Djokjakarta.

De volgende dag, 8 mei, hadden ze weer een heel programma voor de boeg. Niet alleen bezichtigden ze het hindoeïstische tempelcomplex Prambanan, ook legden ze een bezoek af bij de voormalige politieke activist Soewardi Soerjaningrat (1889-1959), die in december 1912 samen met Douwes Dekker en Tjipto Mangoenkoesoemo de Indische Partij had opgericht. Reeds in juli 1913 had het koloniale gouvernement Soewardi en Tjipto gearresteerd wegens een persdelict en in september van hetzelfde jaar werden de drie voormannen verbannen, op eigen verzoek naar Nederland. Soewardi was in 1919 teruggekeerd in Indië en had na een periode van journalistieke activiteit besloten zich voortaan te wijden aan het onderwijs als zekerste middel om het volk op te voeden. Hij stichtte het op Javaanse leest geschoeide schoolsysteem Taman Siswa en nam de naam Ki Hadjar Dewantoro aan: 'Eerwaarde Leraar tussen de Goden'. In deze rol zou hij uitgroeien tot een soort Gandhi-figuur.[68]

Du Perron was gecharmeerd van Dewantoro, die hij Javaans-superieur noemde.[69] Anderzijds hadden veel Javanen die hij tegenkwam ook 'een soort halfzachtheid' die duidelijk maakte waarom er zo'n groot begrip bestond tussen hen en de Hollandse ethici. Hij besefte dat hij nog maar weinig van de 'inheemschen' had gezien en dat de onderlinge verschillen aanzienlijk konden zijn. Hij nam zich voor hen nader te leren kennen.[70]

Djokjakarta was het centrum van de Javaanse cultuur, met als bezienswaardigheden de kraton van de sultan en het Sånå Boedåjå museum. 's Morgens maakte Du Perron op het museum kennis met de directeur, Sam Koperberg (1886-1957), en de ondervoorzitter van de museumcommissie, ir. J.L. Moens (1887-1954). Du Perron kreeg van Koperberg aanbevelingen mee voor personen in Oost-Java en op Bali, en Koperberg trachtte Du

Perron te interesseren voor een op te richten Indisch cultureel tijdschrift. Du Perron wilde er later meer over horen.[71] 's Middags woonden Bep en hij een dansoefening bij en 's avonds bezochten ze mevrouw Resink, die een beroemde verzameling had van Hindoe-Javaanse bronzen, beelden, offerschalen en andere etnografica.[72] 's Avonds ging de reis door naar het Oost-Javaanse Blitar.

Op 10 mei bezochten de Du Perrons Panataran, een groot aan Shiva gewijd tempelcomplex, dat grotendeels tijdens de Madjapahit-dynastie tot stand is gekomen.[73] 's Avonds gingen ze door naar Malang, van waaruit ze de volgende dag Singåsari bezochten, een oudere torenachtige tempel, gebouwd in de martiale stijl van de Singåsari-dynastie uit de dertiende eeuw. Ze fotografeerden elkaar voor de gigantische beelden van de angstaanjagende bewakers, getooid met slangen en schedels.

Op 12 mei reisden ze naar Banjoewangi voor de oversteek naar Bali. In de ochtend gingen ze met een vlerkprauw naar de overkant en daarna met autobussen via Negara door naar Denpasar. Hier overnachtten ze in hotel Satrya, dat iets minder duur was dan het bekende Bali Hotel. In de tien dagen daarna ontmoetten ze diverse coryfeeën die zich op het eiland der goden hadden gevestigd: de schilders Walter Spies en Rudolf Bonnet en de musicoloog Colin MacPhee.[74] Du Perron zag de Duitser Spies maar kort. Het stuitte hem tegen de borst dat deze man, die waarschijnlijk de meest begaafde schilder van Indië was, was uitgegroeid tot een Balinese instelling. Spies liet zich de exploitatie aanleunen, maar hij had ‘iets verpletterds’ over zich, ‘dat in verband met het baliese toerisme moet staan’.[75] Du Perron noemt niet Spies' pedofilie, een andere factor waardoor hij in de gaten liep.[76]

De Europese bevolking op Bali gaf Du Perron het idee dat hij in Ascona was beland, althans een soort aftreksel daarvan.[77] In het gezelschap van een zekere Hope Johnson bezochten beide reizigers Balinese dansvoorstellingen en het eilandje Serangan ten oosten van Koeta, maar ze werden vooral op sleeptouw genomen door de journalist Houbolt, die in Denpasar woonde. Door hem vergezeld, waren ze getuige van een lijkverbranding en gingen ze via Kloengkoeng naar Selat in Oost-Bali. Kloengkoeng was van oudsher de zetel van de aanzienlijkste Balinese vorsten. Du Perron maakte er foto's in de Gerta Gosa, het in de achttiende eeuw gebouwde vorstelijke gerechtshof.[78] Op sommige tempels hadden de Balinese kunstenaars tussen de monsters ook Hollanders uitgehakt, ‘altijd met een glas jenever toegerust of met een geldbuidel of bezig geld te tellen’. Du

Perron vond het gezicht van Houbolt lijken op het ‘huilerig smoel’ van de jeneverdrinker.[79]

Zonder gids trokken Bep en Eddy du Perron op 19 mei naar Goenoeng Kawi, een ravijn waar twee rijen tempels tegenover elkaar staan, gescheiden door een rivier. Op dezelfde dag bezochten ze Goea Gadjah (Olifantsgrot), een boeddhistische tempel uit de elfde eeuw, die met Goenoeng Kawi het vroegste voorbeeld is van Balinese kunst. 's Avonds woonden ze een ketjakvoorstelling bij, de door de Ramajana geïnspireerde ‘dans van de apen’. Na een rustdag verbleven ze twee dagen in een pasanggrahan in het hooggelegen Badoegal, ten oosten van Goenoeng Batoer. Ze roeiden wat op het Batoermeer en namen de volgende dag vanuit het Noord-Balische Boeleleng de boot naar Soerabaja.[80] Op 24 mei deden ze daar boodschappen in de beroemde wijk Toendjoengan.[81] Op 25 mei arriveerden ze 's middags om vijf uur in Bandoeng.

Voor Bep was de hele reis ‘in vele opzichten een openbaring’. Voor Du Perron was het zijn eerste reis naar Bali geweest, dat volgens hem nog steeds de naam van ‘paradijs’ verdiende, al werd het in hoog tempo verpest door zendelingen en toeristen. En dat terwijl het eigen leven van het eiland juist zo bijzonder was. Hij had zich zeer op zijn gemak gevoeld met de Balinezen, die hij ‘vrijmoedig en eerlijk’ vond, ‘zonder het nu 3 eeuwen gekweekte wantrouwen van den Javaan’.[82] Door de reis besefte hij eens te meer dat hij nog veel moest studeren in Indische onderwerpen. Hij voelde zich ‘als een jongen die vroeger zijn les verkeerd geleerd heeft en nu over moet beginnen’.[83]

Dora's verschijning

Bep en Eddy du Perron hadden na hun ontmoeting met Dora ook kennisgemaakt met haar man en kinderen. Het jongste kind, Constance, was pas drie jaar oud. Dora's echtgenoot William maakte een onvergetelijke indruk met zijn brede, spits opgedraaide knevel. De zestienjarige Iertje was enthousiast om zo'n jonge nieuwe oom te leren kennen en iedereen was het erover eens dat de nieuwe tante erg lief was.[84] Als hij toch in Batavia moest zijn, stapte Du Perron wel eens af bij de familie. Hij voelde zich prettig bij deze Indo's met hun gemakkelijke levensstijl en zou wel meer met ze om willen gaan. Alleen voelde hij dat Bep daar minder geporteerd voor zou zijn.[85] Maar Leo Jansen, die een Indo-vriendinnetje had, vond het misschien wel leuk om met Dora en William kennis te maken.[86] Jan-

sen ging inderdaad op dit voorstel in, en terwijl Bep als gecommitteerde in Bandoeng zat, kwam Du Perron over naar Batavia. Jansen woonde in Hôtel des Galeries op het Molenvliet en bood zijn vriend een overnachting aan. Op 1 juni 1937 rapporteerde Du Perron aan zijn vrouw:

> 'Hij [Leo Jansen] was erg aardig (ik vind hem werkelijk steeds geschikter) en ik heb met Dora en Van der Groen in zijn hotel ook geluncht; daar hij mij voor zijn rekening genomen had, kon ik Dora en v.d. G. voor de mijne nemen. Die menschen hebben 't erg arm, want omdat v.d. G. nu gesneden wordt door zijn schuldeischers, moet de heele familie leven van f 125. 's maands. Tu te rends compte!
> Dora was erg aardig en heeft me allerlei dingen verteld uit hun bestaan, waarover later. Verder was het gesprek, ook in tegenwoordigheid van Jansen, zeer frivool, ging o.a. over de indische opvatting dat een vrouw nooit pisang ambon mag eten, of ananas, het eerste omdat ze ergens van onderen, lokaal, al te "week" wordt (modderig, zegt de Indischman), het tweede omdat het aldaar "scherp" maakt; ook Van der Groen met zijn snorren vond hij zeer opmerkelijk!
> Dora heeft nu het plan Zaterdag en Zondag hier te komen, maar alléén, omdat een van de twee thuis op de kinderen moet passen. Ik zal probeeren zoet te blijven - welke straf stond er ook weer op als ik mij hierin zou "vergeten"? Dat v.d. G. het best vindt, pleit anders wel voor hem; laat ons hopen dat er geen misverstand après coup uit voortkomt als bij mevrouw D.D. Ik ben er een beetje bang voor, maar *ik* kan niet zeggen "neen", in dit geval, na al het vragen.
> [...] Dus: Donderdag ga ik weer naar Batavia [...] Zaterdag kom ik met Dora hier terug (wat zal Rasidi wel denken?!), als alles zoo blijft afgesproken.'

Later op de dag schreef Du Perron een tweede brief, waarin hij schielijk dit plan introk. Hij voelde zich toch wat ongemakkelijk. Bij nader inzien deed hij er beter aan naar Bandoeng te gaan om het weekend met Bep door te brengen. Dus Dora werd afgezegd. Op 15 juni - Bep was nog steeds in Bandoeng - kwam het jeugdvriendinnetje alsnog. Zij verscheen 's middags om half vier, samen met haar man. De Van der Groens onderhielden Du Perron met 'de prachtigste verhalen van wonderbaarlijke genezingen', zwarte magie en meer van dit soort onderwerpen.[87] Op een gegeven moment stuurde Dora haar man weg en begon 'allerlei bekentenissen te doen, van dat zij eig[enlijk] al die jaren het geld had bijverdiend

dat hij als klerk tekort kwam, door met zijn chefs en zoo naar bed te gaan'. Daarop gaf ze Eddy tactvol te kennen dat hij haar als haar kamergenoot niet onwelkom zou zijn. Ze was altijd zo bang alleen en Eddy was toch als een broer voor haar. Ook vertelde ze dat ze niet meer menstrueerde en uitte ze zich in nauwelijks bedekte termen: 'welke man is nou niet stout als zijn vrouw er niet is'.

Dora mikte op Du Perrons zwakke plek, die zij feilloos aanvoelde. Maar de voormalige vrouwenversierder deinsde terug voor de afgrond. Hij resumeerde de hele geschiedenis in een brief aan Roland Holst, zijn vertrouwensman *in eroticis*: 'Voor het experiment zou ik er wel wat voor gevoeld hebben, zoo'n halve incest door 25 jaar heen terug! - maar de ontrouw aan Bep gaat me nu eenmaal niet af. Dus heb ik maar een heeleboel gemene verhalen teruggedaan en haar toch maar op 't hart gedrukt dat ze ook alleen *niet* bang hoefde te zijn.'[88] Zo kwam deze Indische verkenning tot een abrupt einde.

Eindnoten:

1 Mededeling F.E.A. Batten, 19-6-1976. De brieven werden verzonden vanuit Rotterdam (Rotterdamse Lloyd) of Amsterdam (Maatschappij Nederland) (Editie-archief *Brieven*, coll. LM). Ook vanuit Indië deden de brieven er een maand over: op 2-1-1937 vraagt DP aan Ter Braak of hij geen Indische brieven kan schrijven voor *Het Vaderland.* Op 5-2-1937 schrijft Ter Braak hem dat hij het plan enkele dagen geleden met Schilt heeft besproken, maar dat deze veel slagen om de arm hield.

2 Vgl. *Bw* IV, p. 107 (12-3-1937).

3 Van Oudvorst, *Menno ter Braak als woordvoerder van de intellektuelen*, p. 191-200. Volgens Van Oudvorst maakt Ter Braak als representant van de apolitieke 'freischwebende Intelligenz' juist deel uit van de conservatieve cultuurkritiek, zij het als 'nonkonformistisch enfant terrible van zijn klasse', de burgerij. Zie echter de kritiek van Léon Hanssen in: Hanssen, *Want alle kritiek is winst*, p. 467, 535 n 12.

4 Vgl. Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 443, 537.

5 Met alle misverstanden van dien. Ter Braak schrijft op 9-4-1937: '[...] ik was langzamerhand ietwat de kluts kwijt wat betreft je situatie in Indië. De eene keer schrijf je "himmelhoch jauchzend", een paar dagen later "zum Tode betrübt"; het is lastig daarop te reageeren, wanneer je weet, dat er een ruimte van een week tusschen verzenden en ontvangen is.' Ter Braak gaat kennelijk uit van verzending per luchtpost. Zie: *Bw* IV, p. 122.

6 *Bw* IV, p. 207 (29-11-1937).

7 TB aan Greshoff, 17-2-1937 (coll. LM).

8 Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 443.

9 *Bw* IV, p. 184 (29-9-1937).

10 *Brieven* VI, p. 453 (30-5-1937 aan G.O. Tissing).

11 M. ter Braak aan J. Greshoff, 27-8-1937. Zie ook: Hanssen, *Sterven als een polemist*, p. 408.

12 Vgl. *Bw* IV, p. 109 (16-3-1937); *Brieven* VII, p. 47 (30-7-1937 aan F.E.A. Batten). In een brief van 9-6-1937 aan zijn vrouw schrijft DP dat hij een uitnodiging heeft gekregen van de Volksuniversiteit om drie avonden te lezen. Ze boden dertig gulden en de reiskosten, 'met praatjes van dat ze zoo arm zijn en dat ik natuurlijk niet moet denken dat dit "een schatting van mijn capaciteiten vertegenwoordigt". Neen, neen, maar een theeprol die als superintendent met zijn auto door een tuin rijdt, krijgt f 300. Ik heb trek om ze te schrijven dat ik voor mijn ontmaagding als publiek zwijger helaas niet tevreden mag zijn met zoo weinig [...].' Zie ook: *Brieven* VII, p. 65 (7-8-1937 aan H. Marsman).

13 Du Perrons gewoonte om te nagelbijten wordt gereleveerd door Ter Braak in diens brief aan J. Greshoff van 5-10-1939 (coll. LM).
14 In zijn nalatenschap (coll. mr. A.E. du Perron) bevindt zich een studie over de verlegenheid waarin hij bepaalde zinnen en passages heeft aangestreept. In de volgende zin heeft hij wellicht iets van zichzelf herkend: 'Daarom zijn de verlegenen, die hun verlegenheid overmeesterd hebben, misschien de energiekste van alle menschen.' Zie: Schouten, *De verlegenheid*, p. 144.
15 *Brieven* VII, p. 43-45 (27-7-1937 aan H. Samkalden).
16 *Brieven* VII, p. 108 (3-9-1937 aan L.F. Jansen).
17 *Brieven* VII, p. 173-174 (4-11-1937 aan H. Samkalden).
18 *Bw* IV, p. 113 (25-3-1937).
19 *Bw* IV, p. 125 (14-4-1937).
20 *Brieven* VI, p. 374 (4-3-1937 aan J. Greshoff). Het woordje 'vee' is dubbel onderstreept.
21 *Brieven* VI, p. 433 (28-4-1937 aan J. Greshoff).
22 *Brieven* VI, p. 434; *Brieven* VII, p. 45 (4-3-1937 aan J. Greshoff en 3-1-1939 aan F.E.A. Batten).
23 *Bw* IV, p. 208 (29-11-1937). DP schrijft dat Idenburg tot de Oxford-Groep behoort, d.w.z. tot de door Frank N.D. Buchman in het leven geroepen beweging van morele herbewapening, die een terugkeer naar simpele waarden propageerde en zich liet inspireren door de Bergrede.
24 *Bw* IV, p. 204-205 (27-11-1937). De faculteit der letteren van de Universitas Indonesia werd pas op 4-12-1940 geopend, nog zonder een studierichting Nederlands. In maart 1942 werd de faculteit op last van de Japanners weer gesloten. In januari 1946 werd zij heropend; er werden toen enkele colleges Nederlands gegeven, maar pas in februari 1949 werd er begonnen met een hoofdvakstudie Nederlandse taal- en letterkunde, die drie jaar bleef bestaan. In februari 1970 ging de vakgroep Nederlands opnieuw van start. Zie: Yati Suhardi, Munif Yusuf, Kees Groeneboer (eds.), *Tiga puluh tahun Studi Belanda di Indonesia/Dertig jaar studie Nederlands in Indonesië*, Depok: Fakultas Sastra Universitas Indonesia 2001, p. iii-v.
25 Vgl. *Bw* IV, p. 90, 93 (5 en 23-2-1937 aan DP).
26 *Brieven* VI, p. 354-355 (25-2-1937 aan J. Greshoff). Een brief van soortgelijke strekking heeft DP aan Ter Braak gestuurd, maar deze is niet teruggevonden. Zie volgende noot.
27 *Bw* IV, p. 93, 485 n (23-2-1937). In zijn aantekening schrijft Van Galen Last: 'Na dit incident zou Ter Braak nog merken dat er op hem werd gelet, al valt niet meer na te gaan welke geheime krachten zo'n belangstelling voor hem hadden.' Brieven van Ter Braak aan de in Parijs wonende antinazistische publicist Leopold Schwarzschild zijn eveneens zoek geraakt.
28 *Bw* IV, p. 97 (2-3-1937).
29 Vgl. *Brieven* VI, p. 377 (5-3-1937 aan F.E.A. Batten en R.A.J. van Lier): 'de koloniseerende Hollander is eig. vanzelf N.S.B.-er; het N.S.B.-er-schap daarbovenop is eig. luxe. De zaak zit doodgewoon: als ze niet ennesbejerachtig voelen raken ze de koloniën kwijt, als ze die kwijtraken zijn ze ook hun duiten kwijt. Dus...' Vanuit zijn Tjitjoeroegse perspectief simplificeert DP hier wel heel erg.
30 *Brieven* VI, p. 388 (12-3-1937 aan J. Greshoff). Vgl. ook *Bw* IV, p. 112 (25-3-1937 aan TB).
31 *Bw* IV, p. 120 (6-4-1937).
32 *Bw* IV, p. 118 (3-4-1937).
33 *Bw* IV, p. 136 (8-5-1937).
34 *Bw* IV, p. 144 (3-6-1937). Verder schrijft hij: 'Het spijt me, maar ik kon je niet van te voren waarschuwen, omdat de korting door jullie al verkregen *was*!' Ter Braak vergeet hier dat hij had verzuimd te reageren op het oorspronkelijke verzoek, in Du Perrons brief van 3-4-1937. Ook later, in een brief van 22-6-1937 aan J. Greshoff (coll. LM), heeft hij zich beroepen op het feit dat DP hem niet *van tevoren* in kennis had gesteld en 'op eigen gelegenheid' reductie had gevraagd op de treinen.
35 *Bw* IV, p. 150 (11-6-1937).
36 *Bw* IV, p. 152-153 (22-6-1937).
37 *Bw* IV, p. 153-154 (25-6-1937).
38 *Brieven* VII, p. 17 (3-7-1937 aan J. Greshoff).
39 *Brieven* VII, p. 60 (6-8-1937 aan J. Greshoff). Vgl. ook p. 12-16 (2-7-1937 aan J. Greshoff).
40 M. ter Braak aan J. Greshoff, 5-10-1939 (coll. LM).
41 *Vw* I, p. 123-124. DP heeft beide gedichten opgenomen in een brief van 16-1-1940 aan A. Roland Holst, met de vermelding dat hij ze in Indië had geschreven (coll. A.E. du Perron).
42 Anna Maria Johanna (Annie) de Meester (1893-1987) was getrouwd met Marius (Eep) Roland Holst (1889-1960).
43 Brief van A. Roland Holst aan DP, 12-3-[1937] (coll. LM).

44 *Brieven* VI, p. 337 (8-1-1937 aan J. Greshoff).
45 Zie voor een uitvoerige bespreking van dit gedicht: Spoor en Verhaar, ‘Een keten van verbeelding: Du Perron - Alexeïeff - Green’.
46 *Brieven* VI, p. 346, 354 (28-1 en 19-2-1937 aan H. Mayer resp. A.C. Willink).
47 *Brieven* VI, p. 357 (25-2-1937 aan J. Greshoff).
48 In april 1937 werd hij met succes behandeld voor zijn lever. Zie: *Brieven* VI, p. 416 (14-4-1937 aan J. Greshoff).
49 *Brieven* VI, p. 324 (12-2-1936 aan H. Marsman); *Brieven* VII, p. 26 (15-7-1937 aan G.H. 's-Gravesande).
50 *Brieven* VII, p. 99 (31-8-1937 aan J.H. Ritman).
51 *Brieven* VII, p. 65, 67 (7-8-1937 aan H. Marsman).
52 Op 17-4-1937 gaf zij een lezing over Stendhals *Le rouge et le noir.* Zie: *Brieven* VI, p. 425 (17-4-1937 aan G.H. 's-Gravesande); op 28-5-1938 gaf zij een literaire causerie over ‘Verzameld werk van H. Marsman’ (René Witte aan mij, 5-2-1996).
53 In het moeilijke jaar 1937 publiceerde zij slechts twee recensies, in 1938 twaalf, in 1939 zeven. Daarnaast publiceerde ze in 1938 in *Groot-Nederland* haar radiolezing over Stendhal en een bespreking van een Deens boek over Java. In de *Kroniek van hedendaagse kunst en kultuur* plaatste ze in 1938 een artikel over Java.
54 Correspondentie DP - E.G. du Perron-de Roos.
55 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 28-5-1937.
56 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 9-6-1937. Vgl. H. Marsman, *Verzameld werk*, p. 42, r. 3.
57 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 11-6-1937.
58 *Brieven* VI, p. 486 (17-6-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
59 Dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron en coll. LM, Onzekeren-map).
60 *Brieven* VI, p. 328 (23-12-1936 aan J. Greshoff).
61 *Brieven* VI, p. 357 (25-2-1937 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 112 (16-3-1937).
62 Zie: *Brieven* VI, p. 409 (5-4-1937 aan G.O. Tissing).
63 Aantekeningen 3-5-1937 (coll. LM, Onzekeren-map).
64 *Brieven* VI, p. 438 (3-5-1937 aan J. Greshoff).
65 Aantekeningen 5-5-1937 en apart blad (coll. LM, Onzekeren-map).
66 Aantekeningen 6-5-1937 (coll. LM, Onzekeren-map).
67 *Brieven* VI, p. 478 (9-6-1937 aan G.O. Tissing).
68 Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. Du Perron*, p. 222-223.
69 *Indies memorandum*, p. 111; *Vw* VII, p. 97.
70 *Bw* IV, p. 136 (8-5-1937).
71 Aantekeningen 9-5-1937 (coll. LM, Onzekeren-map). Vgl. *Brieven* IX, p. 399-400 + n (17-5-1937 aan S. Koperberg).
72 Anna Jacoba Resink-Wilkens (1880-1945), moeder van G.J. Resink (1911-1997). Zie ook: Snoek, ‘De vrede van aan veel deel te hebben, heel alleen te staan’. Het was Resink ter ore gekomen dat DP zijn moeder voortreffelijk kon imiteren (gesprekken met G.J. Resink, Jakarta 1987).
73 De tempels zijn opgebouwd in terrassen, langs de opstaande wanden waarvan basreliëfs zijn aangebracht met voorstellingen uit de Ramayana.
74 Walter Spies (1896-1942) was Duitser, Johan Rudolf Bonnet (1895-1978) Nederlander en Colin Carhart MacPhee (1900-1964) Canadees.
75 *Indies memorandum*, p. 206; *Vw* VII, p. 320.
76 Na de Japanse inval in Indië zou hij worden opgepakt omdat hij Duits staatsburger was en daardoor werd geklassificeerd als bondgenoot van de vijand. Samen met een aantal landgenoten werd hij opgesloten in het ruim van de *Van Imhoff* om naar buiten Indië te worden vervoerd, maar het schip werd getroffen door een Japanse torpedo en de Duitse gevangenen, opgesloten in hun ruim, stierven de verdrinkingsdood, terwijl de Nederlandse opvarenden een goed heenkomen zochten in reddingsbootjes.
77 *Brieven* VI, p. 447 (18-5-1937 aan J. Greshoff).
78 Afbeeldingen van de martelingen die veroordeelde misdadigers in de hel te wachten staan, vullen de onderste lagen van het paneelwerk. Hogerop is geluk in het huwelijk en de schoonheid van de hemel te zien en helemaal bovenaan het hemelse loon voor deugdzame zielen.
79 *Bw* IV, p. 141 (30-5-1937).
80 Ik heb in dit reisverslag de aantekeningen gevolgd uit de collectie van het Letterkundig Museum, Onzekeren-map, en deze vergeleken met de foto's uit de collectie van mr. A.E. du Perron. Het

programma van 8 t/m 25 mei neemt bij elkaar slechts één pagina in beslag, in telegramstijl. Enkele namen zijn verbasterd. Verder heb ik gebruikgemaakt van reisgidsen, encyclopedieën en atlassen.

81 Op Bali hadden ze platen, tekeningen en een doek gekocht met voornamelijk mythologische voorstellingen, die Ter Braak onder de vrienden en Beps tante Da mocht verdelen. Zie: *Bw* IV, p. 138-140 (28-5-1937). De reis had vierhonderd gulden gekost, maar als ze de reductie op de treinreizen er niet door kregen, moesten ze nog minstens vijftig gulden bijbetalen. Zie: *Brieven* VII, p. 15 (2-7-1937 aan J. Greshoff).

82 *Brieven* VI, p. 482 (15-6-1937 aan J. van Nijlen).

83 *Brieven* VI, p. 492 (23-6-1937 aan J. Greshoff).

84 Gesprekken met Eddy van der Groen, Jakarta, 3-12-1993, en Evy van der Groen, Amstelveen, 16-12-1993.

85 *Bw* IV, p. 100 (3-3-1937).

86 *Brieven* VI, p. 438 (28-4-1937 aan L.F. Jansen).

87 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 15-6-1937.

88 *Brieven* VII, p. 80 (12-8-1937 aan A. Roland Holst).

Hoofdstuk 43
De geest van Multatuli

Multatuli's 'genie'

Het is niet bekend wanneer Du Perron heeft kennisgemaakt met het werk van Multatuli, maar wel had hij al in de jaren twintig het nodige van hem gelezen.[1] In 1927 liet hij de voorrede van zijn roman *Een voorbereiding* voorafgaan door een citaat van Multatuli en in 1928 noemde hij de Franse moralist Paul-Louis Courier (1772-1825) diens 'grootste leermeester'.[2] In het begin van de jaren dertig stelde hij Multatuli als geniaal stilist tegenover de dominees van de negentiende eeuw en de woordkunst van Tachtig. Daarnaast spiegelde hij zich aan Multatuli's maatschappelijke drama en zijn gedreven schrijverschap.[3] In februari 1933 schreef hij een essay waarin de kern van zijn visie op Multatuli al besloten ligt. Dit essay ging over iets heel anders, namelijk over zijn afkeer van toneel en toneelspelers, die hij kwalificeerde als 'parasiet-kunstenaars'.[4] In de ogen van Du Perron deden hun pogingen om het leven te acteren afbreuk aan de persoonlijk-

heid. Tegenover de vrijblijvendheid van de toneelspelers stelde hij die mensen die zich helemaal gaven aan de ene rol die hun op het lijf was geschreven. Multatuli was daar een uitstekend voorbeeld van:

> ‘Een Byron, een Multatuli zijn groot, omdat zij de grote figuren wisten te akteren, in het leven zelf, die zij wilden zijn. Maar zij bloedden voor hun grootheid, en hun rol werd reëel; men *is* die men speelt, wanneer men daarvoor zijn huid over heeft en meer. Wat figuren als dezen de laatste grootheid geeft, is bovendien dat hun egoïsme, ook wanneer zij anderen hieraan opofferen, tot het verhevene behoort en aan zelfverzaking grenst: opdat de wereld een Byron, een Multatuli zou zien zoals zij wilden dat er een zou bestaan, akteerden zij onverzettelik naar dit ideaal.’[5]

Vanaf het moment dat hij Ter Braaks verzoek ontving om een artikel te schrijven over Multatuli heeft deze hem niet losgelaten. Niet alleen bezocht hij Rangkasbetoeng, de hoofdplaats van Lebak waar assistent-resident Douwes Dekker had gewoond en waar het Havelaar-drama zich had voltrokken, hij verdiepte zich ook in de uitgebreide Multatuli-literatuur en trachtte zelf nieuw materiaal te vinden.[6] Als ongebonden intellectueel in een Indische context zag hij de ambtenaar Douwes Dekker in een nieuw, betekenisvol perspectief. Tevens kon hij in Dekkers drama zijn eigen verzet tegen de gevoelloze ambtenarij projecteren. En als je consequent doordenkt, werpt de zaak van Lebak ook de vraag op in hoeverre een koloniale maatschappij te rechtvaardigen valt.

Vaak heeft men Du Perron het verwijt gemaakt dat zijn bewondering voor Multatuli heeft geleid tot verafgoding, maar wie goed leest merkt dat hij wel degelijk bepaalde reserves had jegens de mens Douwes Dekker. Zo hield hij niet van Dekkers schoolmeesterachtige kant, zag hij ervan af hem te verdedigen in zijn officiële correspondentie over geldzaken met gouverneur-generaal Pahud en vond hij hem geen goede vader.[7] Het belangrijkste thema in *De man van Lebak* is echter Dekkers handelen als koloniaal ambtenaar. Volgens Du Perron was hij hierin boven alle twijfel verheven.

Du Perrons bewondering voor Multatuli werd geactiveerd door de ‘fluimen’, die de schrijver meenden ‘te mogen bespugen’.[8] Knarsetandend had hij publicaties over Multatuli gelezen waar het venijn van afdroop: het boek van diens neef Swart Abrahamsz, die het geval Multatuli had afgedaan als ‘eene ziektegeschiedenis’, van pater Jonckbloet, die hamerde op Multatuli's onbegrip van de inlanders, en van oud-ambtenaar De

Kock, die hem op alle mogelijke manieren de grond in had geboord.[9] Het laatste boek was in 1926 verschenen. Du Perron noemde het 'de vuilste, lammenadigste aanval op Multatuli die er ooit geschreven is [...] van een zóó schunnig karakter, vol leugens, vol "kritiek" op de intiemste dingen uit zijn leven (en hij was dood), kortom, even *stom* als infaam'.[10]

De man van Lebak heeft als motto een uitspraak meegekregen van de Franse filosoof Alain (1868-1951), waarvan de laatste zin luidt: 'Het avontuur van het genie is subliem op zichzelf, door het volledig bewuste geloof dat er inherent aan is, door de geestkracht kortom.'[11] Du Perron wijst telkens op Multatuli's talent, intelligentie en temperament, maar hij beklemtoont ook dat deze eigenschappen iemand nog niet tot een 'genie' maken. Multatuli's genie werd in Du Perrons optiek definitief bepaald door zijn 'geestkracht', zijn geestelijke moed en weerbaarheid. Opvallend is de overeenkomst met Du Perrons waardering van Malraux. De meerwaarde die iemand tot een 'genie' maakt, is gelegen in zijn onvoorwaardelijke inzet, in het vasthouden van de eigen lijn en het afzien van compromissen. Een 'genie' weet zijn visie aan zijn tijd op te dringen en Multatuli heeft de Nederlander geholpen aan een nieuwe visie op de Javaan: de 'Saïdjah-visie'. Zoals de journalist M. van Geuns al in 1909 schreef, had Multatuli door zijn schrijverstalent de Javaan - een rijstetend wezen met een bruine huid - een *ziel* geschonken. *Max Havelaar* had het gezapige Holland wakker geschud en zijn 'Saïdjah-visie' had grote indruk gemaakt op vele bestuursambtenaren die na 1860 waren aangetreden.[12] Multatuli deed een beroep op het geweten, vergelijkbaar met het 'J'accuse' van Emile Zola in de zaak Dreyfus, veertig jaar later.[13]

De 'zenuwlijder' van Lebak

De man van Lebak is een biografische studie, lopende van Dekkers geboortejaar tot en met de zaak van Lebak, waarin Du Perron zijn held met grote empathie nadert. Illustratief is zijn interpretatie van een anekdote uit *Max Havelaar.* Toen hij nog niet zo lang in Indië was, was Havelaar alias Eduard Douwes Dekker in de baai van Batavia gaan zeilen met zijn broer Jan. Omdat Jan hem te veel zeurde over het gevaar van overboord slaan op een plek waar veel haaien zaten, wierp hij zichzelf overboord. Jan haalde hem met veel moeite weer binnen en begon hem uit te foeteren, waarop Eduard opnieuw in het water sprong. Nadat Jan hem ten tweeden male had opgehaald, deed hij er het zwijgen toe. Du Perrons commentaar:

> ‘Deze vlucht naar voren, zoals dat nu heet, deze lust zich in het water te gooien, waarvan de droge zielen zo gelukkig zijn gevrijwaard, liefst samengaand met het temmen van een ander, is weer karakteristiek voor hem, ook al zou hij de details mooier hebben gemaakt. [...] Ik voor mij heb juist deze staaltjes van zijn karakter nooit zonder sympathie en plezier overgelezen of naverteld. Ze bewijzen natuurlijk volmaakt hoe 'n Don Quichote hij altijd was, maar ze onthullen ook zo voortreffelik degenen die ze absoluut onaardig vinden. Multatuli is trouwens een steekproef, in het bizonder bij Hollanders.’[14]

Multatuli werd voor Du Perron een embleem in zijn strijd tegen de Hollander die alles altijd maar wil relativeren. Zeker, Multatuli was naïef, maar zijn soort naïviteit, in combinatie met zijn intelligentie, is ‘wellicht onontbeerlik voor allen die werkelik de dingen veranderd hebben’.[15] Inderdaad, hij was een zenuwlijder, maar juist die eigenschap maakte hem bij uitstek gevoelig voor wat er in Lebak gaande was. Zijn overgevoeligheid gaf hem de moed om het machtsmisbruik van de regent van Lebak aan de kaak te stellen, met voorbijgaan van de onder ambtenaren gebruikelijke hiërarchie. Typerend voor Du Perrons visie op Multatuli is een passage die hij heeft aangestreept in een studie over de verlegenheid: ‘[...] ook vele gevoeligen (ik moet eigenlijk zeggen: vele hoogmoedigen) slaan de verzenen tegen de prikkelen. Zij voelen zich vaak (en dan meestal terecht) in aanleg, verstand of in zedelijk opzicht de meerderen van hun meerderen en zij wenschen niet te leeren, wat ze in de maatschappij nu eenmaal moeten leeren: gehoorzamen.’ Deze passage was Multatuli op het lijf geschreven en zegt natuurlijk ook veel over Du Perron.[16]

De methode die Du Perron volgde om de tegenstanders van Multatuli te bestrijden, was ze te verslaan met hun eigen argumenten. De eigenschappen van Multatuli die zij zagen als een bewijs van zijn zwakte of onbekwaamheid werden door hem aangevoerd als bewijs van zijn inzicht en doortastendheid. De titel van zijn bijdrage aan *Het Vaderland*, ‘De “Zenuwlijder” van Lebak’, was een ironische echo van Swart Abrahamsz' studie over Multatuli's ‘zenuwzwakte’.[17] Uit ergernis over de beschimping die Multatuli in zijn herdenkingsjaar 1937 nog steeds ten deel viel, had Du Perron een aantal brieven over hem willen schrijven onder de titel ‘Lui, pedant en ziekelijk’ - woorden van Multatuli zelf die een ironische echo waren van het oordeel van Droogstoppel.[18] Maar het materiaal vloeide zo rijk, dat het een heel boek zou gaan vullen. Hij gaf dit boek de fiere titel *De man van Lebak*, immers: ‘Deze tijd hunkert toch zoo naar Mannen.’[19]

De ondertitel van het boek luidt: *Anekdoten en dokumenten betreffende Multatuli.* Anekdoten geven de volle maat van Dekkers karakter, maar documenten zijn onontbeerlijk voor de belichting van de feiten. Du Perron sloeg de Multatuli-kleineerders om de oren met door hen onopgemerkte of verkeerd geïnterpreteerde feiten. Daartoe ging hij zoveel mogelijk terug naar de oorspronkelijke teksten. Belangrijker dan zijn 'identificatie' met Multatuli is zijn kennis van de Indische wereld en zijn speurzin.

In al zijn publicaties over Multatuli heeft Du Perron getracht met een overvloed aan bewijs de oordelen te neutraliseren van al degenen die de schrijver van *Max Havelaar* in diskrediet trachtten te brengen, of dit nu vileinige oud-ambtenaren, kwaadaardige paters, rancuneuze familieleden van Douwes Dekker of 'peuterkundigen' waren zoals de essayist J. Saks, die de man van Lebak met hun duimstok wilden verkleinen. In een noot over pater Jonckbloet verzucht hij: 'Steeds weer hetzelfde: het genie berecht door de dorpssociëteit, de arend door de hoenders op hoenderhokprestaties.'[20] In *Multatuli, tweede pleidooi* (1938) preciseert hij: 'Wat bewonderenswaardig in hem blijft, wat zijn werkelike superioriteit aangeeft, is de richting die hij ondanks zijn ergste ogenblikken van "waanzin" heeft weten te behouden. Er is een lijn in het drama van deze man die prachtig blijft, als betekenis, als menselik voorbeeld.'[21]

Ruim een derde van *De man van Lebak* is gewijd aan de roemruchte zaak van Lebak. Meteen al in het begin geeft Du Perron een toelichting op de kwestie van 'het ravijn' in*Max Havelaar.* Multatuli-bestrijders hadden telkens aangevoerd dat dit zogenaamde 'ravijn' achter Dekkers huis, waarin inlanders opdoken om te klagen over de regent van Lebak, niet bestond. Welnu, bij zijn bezoek aan Rangkasbetoeng had Du Perron het erf betreden van Dekkers vroegere woning en vijf à zes voet beneden dit erf een vlakte ontwaard die zich uitstrekte tot aan de oever van de Tjioedjoeng. De aanblik was 'ravijnachtig' genoeg. In *Multatuli, tweede pleidooi* komt hij op deze kwestie terug. E.F.E. Douwes Dekker had hem erop gewezen dat Multatuli van '*de* ravijn' spreekt, wat iets anders is dan 'het ravijn'. In woordenboeken komen 'gracht' en 'holle weg' nog vóór de betekenis 'bergkloof', waarop de Multatuli-bestrijders insisteerden.[22]

Een andere kwestie was die van de vermeende vergiftiging van Dekkers voorganger als assistent-resident, Ch.E.P. Carolus (1817-1855). Carolus was een onderzoek begonnen naar de kneveling van de inlanders in het district Lebak, toen hij plotseling stierf. C.A. Bensen, de officier van gezondheid die hem in Serang behandeld had, meende dat hij was gestorven

aan een leverabces, maar volgens Dekker was hij vergiftigd in opdracht van de regent van Lebak. In *Max Havelaar* laat Multatuli de weduwe van 'Slotering' (alias Carolus) optreden; deze inlandse vrouw waarschuwt de nieuwe assistent-resident voor het gevaar dat ook hem bedreigt. De essayist J. Saks, van wie eind 1937 een studie verscheen over Douwes Dekker, bleef echter vasthouden aan het officiële rapport van Bensen, dat hem argumenten verschafte voor zijn visie dat Douwes Dekker aan een 'complex' leed.

In *De man van Lebak* was Du Perron - contra De Kock - hier kort over geweest: 'Het opruimen met vergif van europese ambtenaren door inlandse, met vergif bovendien dat voor europese doktoren in die tijd verborgen bleef, is overigens vaak genoeg gebeurd, of er is vaak genoeg sprake van geweest [...].'[23] Maar na het verschijnen van Saks' studie voelde hij zich geroepen dieper op deze kwestie in te gaan. Het werd een heel hoofdstuk in *Multatuli, tweede pleidooi*, 'De vergiftigde door vergiftigingsvrees', waarin hij met allerlei voorbeelden aantoont dat vergiftiging in Indië ook in 1938 nog steeds de meest gebruikte methode was om tegenstanders op te ruimen. Van een 'complex' bij Douwes Dekker kon geen sprake zijn. Bovendien heeft hij zijn uiterst reële vergiftigingsvrees niet tegen de regent uitgespeeld, maar geheel voor zichzelf gehouden.[24]

De bestrijding van 'peuterkundige' Saks

J. Saks was het pseudoniem van de marxistische essayist P. Wiedijk (1867-1938). In 1919 had hij in *Groot-Nederland* zijn eerste artikel over Multatuli gepubliceerd, waarop van 1920 tot en met 1927 met grote tussenpozen vervolgen waren verschenen. In het herdenkingsjaar 1937 had Saks opnieuw vele kolommen van dit tijdschrift met een artikel-in-afleveringen, 'Het ontslag van Ed. Douwes Dekker'.[25] Alle sinds 1919 verschenen artikelen werden gebundeld in het boek *Eduard Douwes Dekker, zijn jeugd en Indische jaren*, dat in november 1937 het licht zag - in dezelfde maand dat *De man van Lebak* verscheen. Saks was veel intelligenter dan De Kock en schreef ook heel wat beter, dus hij was een taaie tegenstander. Het koele determinisme van Saks, die zich baseerde op de typologie van de psycholoog G. Heymans (1857-1930), deed zeer objectief aan, maar liet nauwelijks iets heel van Multatuli's grootheid. Du Perron ergerde zich aan Saks' quasi-objectieve toon, waardoor oppervlakkige lezers zich lieten inpakken.

Saks had aan de zijlijn een belangrijke rol gespeeld in het Nederlandse socialisme. Niet geschikt voor het politieke handwerk had deze eenzelvige een reputatie opgebouwd van polemisch schrijver en scherpzinnig dialecticus met een persoonlijke stijl. In de laatste vijftien jaar van zijn leven speelde de polemiek echter geen dominerende rol meer in zijn geschriften. Saks' biograaf geeft aan dat het 'flitsend-geestige, de ironie en de verregaande uitgewerkte vergelijkingen, die de polemieken kenmerken' in zijn latere werk plaatsmaakten voor een 'punctuele betoogtrant'. Saks bewees zich steeds meer als de apotheker, waarvoor hij was opgeleid: 'Niet meer gericht op de personen der tegenstanders, verliest de stijl vaak het persoonlijk pikante en verliest zij zich soms in de te ingenieuze constructies nodig voor de "juridisch" precieze weergave van een ingewikkeld "geval".'[26]

In zijn jeugd had Saks grote bewondering gehad voor Multatuli, maar in zijn moeizame, over vele jaren uitgesmeerde Dekker-studie was een spanning voelbaar geworden tussen zijn verwantschap met hem en waar hij radicaal van hem verschilde. De systematicus Saks zette zich af tegen Dekkers utopisch-socialistische inspiratie.[27] Volgens Saks' biograaf is het niet eenvoudig de hoofdrichting van diens Dekker-studie te bepalen, maar 'in de doolhof der bewijsvoeringen' zijn drie leidraden te onderscheiden: 'de eerste is de stelling dat Dekkers altruïsme een vorm van egoïsme was, de tweede dat hij zich met "willen" alleen tevreden stelde, de derde, dat hij de schone schijn boven de waarheid stelde'.[28] Met andere woorden: volgens Saks had Multatuli alle trekken van een opportunist - veel geschreeuw, weinig wol.

Du Perron zag als hoofdstelling van Saks diens beschuldiging, dat Douwes Dekker een 'slecht ambtenaar' zou zijn geweest. Met name op dit punt waren de tegenstanders van Multatuli gemakkelijk te bestrijden: na Dekkers ontslag was in het district Lebak een regeringsonderzoek verricht dat de voormalige bestuursambtenaar volkomen in het gelijk had gesteld.[29] Al in zijn *Vaderland*-artikel - Saks was toen nog niet in beeld - had Du Perron beklemtoond 'dat Douwes Dekker de eenige was die, zij het op zenuwlijdersmanier, zijn plicht deed, waar alle bezonkenen en bezadigden de hunne verzaakten, precies zooals hij altijd zelf heeft beweerd'.[30] Hoe je ook mocht denken over Dekkers onbesuisde aanpak, niet te ontkennen viel dat hij zich had gehouden aan zijn 'ambtseed', die inhield dat hij de inlanders tegen misbruik moest beschermen. In *Multatuli*, *tweede pleidooi* schrijft Du Perron: 'Mijn positie is: dat Dekker, hoe men het ook draaien wil, zijn plicht als ambtenaar deed, waar alle andere ambtenaren te Lebak die niet, of niet genoeg, deden [...] dat er te Lebak gekne-

veld werd, was *waar*, het regeringsonderzoek heeft dit uitgemaakt, er is *niets* tegenin te brengen. Dat Dekker zenuwlijderig of flink optrad, is tenslotte bijzaak.'[31]

Du Perron ergerde zich ook mateloos aan Saks' insinuatie dat Multatuli pas jaren na dato zijn persoonlijke affaire in Lebak had uitgebreid tot de meer omvattende aanklacht dat de Javaan werd mishandeld. Het was dan ook een moment van grote triomf, toen hij kon melden dat de 'superieur' gedocumenteerde Saks een belangrijk document over het hoofd had gezien. Du Perron had namelijk van Guido Douwes Dekker, de jongere broer van D.D., een onvolledige kopie onder ogen gekregen van een nooit verzonden conceptbrief die Multatuli op 9 april 1856 aan de gouverneur-generaal had geschreven. Du Perron herinnerde zich een gelijkluidende brief in het Multatuli-museum te hebben gezien en verzocht Ter Braak de tekst voor hem over te schrijven.[32] Zijn hart sprong op, toen hij deze vergeleek met de kopie die Guido bezat: beide teksten waren onvolledig, maar ze overlapten elkaar. Met behulp van de kopie kon hij de conceptbrief in zijn geheel reconstrueren en nog toevoegen aan zijn manuscript van *De man van Lebak.*[33]

Du Perron vond het van groot belang dat deze tekst werd gepubliceerd, want hij bevatte de kiem van *Max Havelaar*: de zaak Lebak was er al ten volle de zaak van de inlander die gekneveld werd en voor wiens rechten de ambtenaar Douwes Dekker in vurige bewoordingen opkwam. De these van 'peuterkundige' Saks, dat Dekker zijn privé-affaire had opgeblazen om er letterkundige roem mee te oogsten, kwam hiermee te vervallen. Voor Du Perron stond het buiten kijf: in *deze* brief vond de geboorte plaats van de schrijver Multatuli.[34]

Een politiek standpunt?

Het heeft Du Perron nog heel wat moeite gekost, voordat Guido Douwes Dekker (1883-1959) zijn fiat gaf aan de publicatie. Guido was een vurig Multatuliaan, maar van heel wat behoudender politieke signatuur dan zijn broer Ernest. Hij werkte bij de Staats Spoorwegen en was wellicht beducht om vlak voor zijn pensioen betrokken te worden bij een geruchtmakende polemiek.[35] In een brief van 22 mei 1937 schreef hij Du Perron niet overtuigd te zijn van de samenhang tussen zijn afschrift en de kopie in het Multatuli-museum. Dat was niet zijn belangrijkste bezwaar, een ineens uit zijn pen gevloeide bekentenis verklaart zijn behoedzaamheid

beter. Hij schrijft: ‘Maar ook overigens verschilt mijn kijk op de wereld, op de menschen en dingen, bijv. op politiek gebied, van die van U en Ernest. [...] Ik ben sterk individualistisch (evenals M. tot z'n dood toe was).’

Du Perron ging er eens speciaal voor zitten en schreef Guido een brief van negentien foliovellen.[36] Kennelijk was Guido niet goed op de hoogte van zijn ideeën en van zijn statuur in de Nederlandse letterkunde. Hij brengt naar voren dat ook hij individualist is, *hyper*-individualist zelfs, en ter geruststelling voegt hij eraan toe dat zijn Multatuli-bewondering uit geen enkel ‘socialisme’ of ‘nationalisme’ voortkomt. Maar tegelijk eist hij zijn beeld van Multatuli op, dat niet zo rustig is als dat van Guido: ‘Dat Multatuli overigens een revolutionair temperament had, een revolutionair schrijver was (“omkeeren is mijn métier” - in den zin van Nietzsche overigens) is iets anders. Iedere oppositiefiguur, iedere brenger van nieuwe dingen is revolutionair, maar zeker als hij het temperament heeft van Multatuli.’[37] Guido heeft Du Perrons verbale geweld nog voorzien van glossen in de kantlijn, maar hij liet zich wel overtuigen: na enkele dagen liet hij hem per briefkaart weten dat de ‘hindernissen’ waren opgeheven.[38]

Guido had intuïtief wel een belangrijke kwestie aan de orde gesteld: waar stond Du Perron politiek gezien? En in hoeverre zou *De man van Lebak* ook een politieke stellingname bevatten? In het nawoord van zijn Multatuli-biografie herhaalde Du Perron wat hij in andere bewoordingen aan Guido had geschreven: ‘Voor de latere Multatuli was de Havelaarzaak ook maar een begin. Hij was geboren schrijver, maar ook geboren oppositiefiguur; zijn opstandigheid tegen de wijze waarop het koloniale bestuur werd opgevat en uitgevoerd, bleek de eerste stoot tot een reeks van opstandigheden die hem op zijn manier maakte tot “Umwerter aller Werte”, en zeker voor Holland.’[39]

Dit neemt niet weg dat Du Perron er zich terdege van bewust was dat Eduard Douwes Dekker in de koloniale politiek gerekend moest worden tot de behoudende partij. Dekker was voor handhaving van het cultuurstelsel en tegen een expansionistisch beleid waarbij de hele archipel zou worden opengelegd voor particuliere beleggers. In zijn brochures over vrije arbeid had hij erop gehamerd dat Java ‘die ene melkkoe’ was die tot alle prijs behouden moest blijven, dus alsjeblieft geen militaire avonturen meer die de stabiliteit van Indië in gevaar zouden brengen.[40] Evenals Busken Huet was Multatuli tegen een ‘hypokriet stelsel van vrije arbeid’, dat zou leiden tot ‘grotere uitbreiding in de praktijk’.[41]

Het einde van het koloniale bewind was voor Multatuli dus nog geens-

zins aan de orde. Voor Du Perron wel? Aan het einde van *De man van Lebak* gaat hij in op Van Geuns' bezwaren tegen de invloed van Multatuli op de koloniale politiek. Volgens Van Geuns hadden de particulieren - planters, industriëlen - de rekening moeten betalen voor de manie van een nieuwe generatie bestuursambtenaren om al die Saïdjahs tegen uitbuiting te beschermen. Daarom was hij zo blij met de circulaire die gouverneur-generaal jhr. C.H.A. van der Wyck in 1894 had gepubliceerd. Daarin werd immers met aandrang gewezen op het nut van een prettige samenwerking tussen particulieren en bestuursambtenaren.[42]

Ongetwijfeld had Du Perron in 1921 nog hetzelfde standpunt gehuldigd als zijn vader en gouverneur-generaal Van der Wyck.[43] Maar anno 1937, na zijn politieke scholing in Europa, na ook zijn vele gesprekken met E.F.E. Douwes Dekker, had hij die oude vanzelfsprekendheid verloren. Van Geuns' oproep uit 1909 om de koloniale staatkunde van het Multatuliaanse sentiment te zuiveren was niet aan hem besteed:

> 'Kortom, het is *het* koloniale probleem reeds met al zijn komplikaties: hoe blijft men kolonisator wanneer men erkend heeft dat de Javaan even goed een ziel heeft als wij? en vooral: *tot waar* kan men kolonisator blijven, als men deze zielbezitter ook wil opvoeden en liefhebben? of liever: waar is het punt waarop de liefde ons weer verlaten moet, om ons, in ònze bezitting immers, danig schrap te zetten? De heer Van Geuns lost dit probleem niet op, wat men hem niet euvel kan duiden; maar Multatuli heeft het voor het eerst doen leven, zoniet gesteld. En hier raakt men dus ook de durende aktualiteit van Multatuli, de haat en verering die hij nog vermag te wekken, vaak in het roerendste misverstand.'[44]

Toch waren ook Multatuli's verlichte ideeën door de werkelijkheid achterhaald: 'De zaak van de Javaan is van hem [Multatuli] losgeraakt, volgt het eigen fatum, dat aan andere invloeden onderworpen is dan morele alleen. Hier is Multatuli op zijn best nog een soort heilige naam; het praktiese stadium waarin de Saïdjah van nu verkeert, is hem voorbijgestreefd zoals een klewangwettende krijgszang wordt voorbijgestreefd door een machinegeweer. De Indonesiër is een soort gediplomeerde Insulinder.'[45] Van deze mondig geworden Indonesiër zou Du Perron getuigen in diverse opstellen die vanaf 1938 zouden verschijnen in het Bandoengse tijdschrift *Kritiek en Opbouw.*

Groot Nederland pleegt 'verraad aan Multatuli'

Du Perron heeft in Multatuli een temperament herkend dat verwant was aan het zijne. Diverse reacties in Indië op zijn eigen persoon sterkten hem in die gedachte: 'Iedereen denkt hier in Indië dat ik "ontvlam" en boos ben, als ik voor mijn eigen gevoel nog maar aan een "gezellige" controverse toe ben.' Ritman had hem 'explosief' genoemd, maar vloeide deze karakteristiek niet voort uit de gezapigheid van deze courantier?[46] Méér nog dan een verwant temperament was Multatuli voor Du Perron: een lotgenoot, even eenzaam en onbegrepen als hij, een bondgenoot over het graf heen in zijn verzet tegen Jan Lubbes, ja zelfs een *vriend*, 'zoo levend als eenige levende vriend'. En het is alsof hij astraal contact met hem heeft: 'Zonder *deze* vriendschap en deze aanwezigheid zou ik 't hier in Indië niet te harden vinden.'[47] Het tekent zijn gevoel van ontheemding.

Du Perron verweet zijn vrienden in Europa dat ze geen idee hadden wat Multatuli voor hem, hier in Indië, betekende. Met name Greshoff was de gebeten hond, omdat hij ruimhartig de kolommen van *Groot Nederland* had opengesteld voor Saks' finale. Begreep Greshoff het dan niet? 'De heer Saks is Jan Lubbes die met een duimstok een vulkaan verkleinen wil.'[48] Du Perron was zeer ontsticht dat Saks' artikel überhaupt was geaccepteerd, terwijl hijzelf zich in Indië uitsloofde om de zaak van Lebak te belichten. Waarom was hij niet geconsulteerd? Hij vond de publicatie een verraad aan Multatuli.[49]

Greshoff wierp Du Perron voor de voeten dat hij zich 'dictatorachtig' gedroeg en beriep zich op zijn objectief leiderschap van *Groot Nederland.* Hij hoefde Saks toch niet de mond te snoeren omdat Du Perron het niet met hem eens was? Bovendien was hij gebonden aan de toezegging die Frans Coenen in het verleden aan Saks had gedaan.[50] Du Perron riposteerde dat Saks wat hem betreft gerust zijn 'viezigheid' elders mocht publiceren, alleen niet in *hun* tijdschrift. Multatuli hóórde toch bij hen, maar 'het stuk van Saks is daar een pietluttige, Janlubbesachtige bevuiling van'.[51]

Menno ter Braak, die al geprikkeld was door de affaire van de correspondentkaarten en die van de verloren brief over D.D., vond de hele zaak 'gewoon *onzinnig*': ook hij voelde niets voor Saks' argumenten, maar waarom zou deze zijn bezwaartjes niet mogen formuleren, zelfs in *Groot Nederland?*[52] Greshoff stelde uit naam van de redactie een compromis voor: Du Perron zou op het gewraakte stuk mogen reageren, maar 'zonder op Saks te schelden'. Dit voorstel maakte Du Perron juist hels: Saks

mocht alles schrijven, maar híj zou aan voorwaarden worden gebonden. Nee, daar voelde hij niets voor. Na die nare correspondentie met Greshoff en Ter Braak vroeg hij zich zelfs af of hij nog wel voor *Groot Nederland* moest blijven schrijven.[53] Zo groef hij zich steeds verder in. Op 15 juli 1937 pende hij een lange brief aan Greshoff, waarin hij al zijn argumenten nog eens uit de doeken deed en nader detailleerde. Al schrijvend raakte hij op kookhitte, zodat zijn brief eindigde met een opzegging van zijn medewerkerschap en een verzoek aan Greshoff hem niet meer te schrijven.[54]

Deze nieuwe perkara deed het nodige stof opwaaien onder de vrienden. Jan van Nijlen, met Greshoff en Vestdijk redacteur van *Groot Nederland*, las Du Perrons brief aan Greshoff 'over het Saksisch stuk', maar miste er de voorzichtigheid in 'die bij het hanteeren van het dito porselein gebruikelijk is'. Hij vond Eddy's besluit om niet meer aan het tijdschrift mee te werken 'geheel buiten verhouding tot het onnoozel incident dat er aanleiding toe geeft'.[55] Vestdijk vond Eddy's reactie op Saks in één woord: '*belachelijk*', want *Groot Nederland* 'laat alle stromingen aan 't woord'.[56] Ook Roland Holst sprak van een 'overdreven' reactie.[57] Het felst was Ter Braak, volgens wie Du Perron weer laboreerde aan zijn 'élite-idee der "enkele fijne luiden"'. Du Perron greep het geval Saks aan om zijn isolement te 'willen'. Ter Braak zag er een 'primaire rancune' in, 'niet tegen ons, maar tegen het leven'.[58] Het typeert de ressentimentsdenker Ter Braak, dat hij Du Perrons fundamentele onvrede met de wereld interpreteerde als een 'primaire rancune' tegen het leven.

Du Perron was in de affaire vooral halsstarrig principieel gebleven. Voor hem stond de zuiverheid van *Groot Nederland* op het spel, zoals eertijds die van *Forum*. Na een verzoenende brief van Greshoff legde hij nog eens rustig zijn standpunt uit. Hij stelde Greshoff voor om hem een bespreking te laten schrijven over Saks' boek wanneer dit eenmaal was verschenen. Hij zou zijn fatsoen houden en Saks niet uitkafferen, maar er wel voor zorgen dat 'het oude serpent' groen en geel zag! Als Greshoff niet op zijn voorstel wilde ingaan, dan werden diens betuigingen van vriendschap aan zijn adres ongeloofwaardig. Du Perron zou dan niets meer te maken willen hebben met *Groot Nederland* en als Greshoff daarop gesteld was, konden ze hun vriendschap dan op een andere manier voortzetten, maar buiten alle literatuur.[59]

Greshoff vond Du Perrons voorstel wel acceptabel en stuurde diens brief met positief commentaar door aan Ter Braak. Deze vatte het epistel minder gunstig op: 'Het spijt mij, dat ik niet deelen kan in je vreugde over

de laatste brief van Eddy [...] hij is wel zoo goed, je al je dommigheden en gemeenheden te vergeven, *als* je (nieuw ultimatum) hem dat boek van Saks ter recensie stuurt. Anders *zweert* hij je, blijf je de gemene palurk, waarvoor hij je gehouden heeft. Een fraaie manier van vriendschap betuigen! Ik noem dit eerder de *chantage* door de vriendschap, en ik zou me niet vernederen door *dit* ultimatum aan te nemen.'[60] Ter Braak uitte zijn woede ook in een brief die hij op 1 augustus 1937 aan Du Perron schreef, maar niet verstuurde.[61] Op 7 augustus vroeg Du Perron aan Ter Braak uit te leggen waarom hij hem eerder 'een would-be-onmaatschappelijk iemand' had genoemd. Van dat 'would-be' begreep hij niets.[62] Er kwam geen antwoord; op 23 augustus besloot Ter Braak tegen Du Perron te zwijgen.[63] Pas op 20 september, na drie brieven van Eddy, vatte hij de correspondentie weer op.

Ter Braaks interpretatie vond bij Greshoff een gewillig oor; op 24 augustus 1937 luchtte hij zijn verontwaardiging over Du Perrons optreden:

> 'De manier waarop hij de strekking en de betekenis van Saks opgeblazen heeft, de dweepzieke manier waarop hij in die laatste brief over Multatuli schrijft, zijn reacties op het geval Schilt, zijn volkomen verdraaiing van eenvoudige feiten, dat alles valt naar mijn mening buiten de norm en heeft niets te maken met de oude Eddy. Ik heb altijd zijn loyaliteit gewaardeerd; maar daarvan vind ik in deze correspondentie al evenmin een spoor, als van zijn critisch vernuft. [...] Hij, de martelaar der hoogere onbaatzuchtigheid, maakt voor ons allen uit wat al of niet zedelijk veroorloofd is.'[64]

Maar binnen korte tijd leek alle agitatie verdampt. Volgens Jan van Nijlen was Du Perron teruggekomen op zijn besluit niet meer voor *Groot Nederland* te schrijven.[65] Ten slotte zou zijn stuk tegen Saks en een aantal andere Multatuli-kleineerders zo geweldig uitdijen dat hij ook zelf wel inzag dat het niet geschikt was voor een tijdschriftpublicatie.[66] De kwestie loste zichzelf op, toen Du Perron in de Bandoengse firma A.C. Nix & Co. een uitgever vond voor zijn 'supplement' op *De man van Lebak.* Het verscheen in november 1938 onder de titel *Multatuli, tweede pleidooi.*[67] Het boek bestond uit twee gedeelten: 'Jan Lubbes bijt de schim van Multatuli' en 'Nieuwe dokumenten'.[68] In het eerste deel behandelde Du Perron allerlei figuren die hadden bijgedragen aan Multatuli's negatieve reputatie, van tijdgenoten zoals Van Lennep en Huet tot en met de marxistische historici A. Romein-Verschoor en O. Noordenbos. De laatsten hadden meer geloof

gehecht aan Saks' ‘wetenschappelijke’ reconstructie van de zaak van Lebak dan aan Du Perrons ‘vurige’ argumenten.[69]

In de hele briefwisseling over Saks had Greshoff zich van de drie participanten het meest tolerant betoond. Ter Braak had zich minstens even verbeten en onbuigzaam opgesteld als Du Perron, maar er was voor hem nog meer in het geding: Du Perrons honende kritiek op ‘het genie’ van de notaris had hem sterker geraakt dan hij had willen toegeven.[70] De kwestie van de verloren gegane brief en Ter Braaks onhandige manoeuvres inzake de correspondentkaarten hadden een stempel gedrukt op hun briefwisseling. Vele jaren later zou Greshoff schrijven dat Ter Braak en Du Perron wel een ‘diepgaand’ verschil hadden gehad, maar dit was volgens hem niet ‘een verschil van opvatting of oordeel over de wezenlijke aangelegenheden van geest en wereld, doch uitsluitend een verschil van temperament en dus van rhythme’.[71] Het is de vraag of dit waar is.

De Multatuli-receptie

Du Perrons isolement was niet zo totaal als Ter Braak meende. Ook Bep, hoewel geen Multatuliaan, moest niets hebben van Saks' argumenten en Du Perrons grootste medestander werd Hugo Samkalden, die - ook geen Multatuliaan zijnde - alle argumenten van zijn vriend tegen Saks kon onderschrijven.[72] Ter Braak zelf moest, na een grondige lezing van Saks' studie, Du Perron in hoofdzaak gelijk geven: ‘Ik deel je slechte opinie over Saks geheel, na de taaie lectuur van dat historisch-materialistische, heymansiaansche gekwaadspreek; alleen begrijp ik niet, waarom je den man zoo *schijnheilig* vindt? Hij is op zijn manier tamelijk rechtuit, en hij is veel te veel kankeraar om zich met hypocrisie te omhullen.’[73]

Een dag na deze brief, op 20 november 1937, verscheen in *Het Vaderland* het eerste deel van een recensie van Ter Braak, waarin hij *De man van Lebak* en Saks' studie samen besprak. Het tweede deel volgde een dag later.[74] Het was, voorzover bekend, de allereerste recensie van beide boeken. Uiteraard kozen de meeste recensenten ervoor om Du Perron en Saks gezamenlijk te bespreken.[75] Ter Braak zegt dat beide boeken ‘als twee kamraderen’ in elkaar grijpen, maar beide auteurs hebben ‘niets met elkaar gemeen dan hun onderwerp, zodat er twee complete Multatuli's uit de as verrijzen, die elkaars tegengestelden zijn’.

Saks is volgens Ter Braak een achterkleinzoon van Droogstoppel: hij ‘lijdt aan een kwellende wrok jegens Multatuli; zijn toon is die van het

ressentiment, zijn scherpzinnigheid is de door een constante rancune geïnspireerde. Rancune *maakt* scherpzinnig, tot op zekere hoogte; men moet er altijd iets van hebben, als men critiek wil oefenen, en ook Saks' mededinger Du Perron kan men op rancuneuze gevoelens betrappen. Bij Saks echter wordt de wrok tot systeem; wie meent, dat de historisch-materialistische geschiedbeschouwing een "zuiver-wetenschappelijke" methode is, kan van die mening door de lectuur van Saks' opstellen genezen worden.'

Ter Braak brengt naar voren hoe beperkt de visie is van degenen die Multatuli 'met alle geweld "objectief" willen vastleggen aan de ambtenarenketting'. Dekkers conceptbrief van 9 april 1856, die deze theorie weerlegt, is aan Saks' aandacht ontsnapt, waardoor ook de rest van zijn bewijsvoering twijfelachtig wordt. Saks weet alleen 'de misère van de "hoogere ambtelijke ongeschiktheid"' te schilderen, terwijl Du Perron 'het drama van de mens tegenover de ambtenaar' verbeeldt en als enige recht doet aan het formaat van de schrijver. Du Perron heeft de *Havelaar* geanalyseerd, 'niet met de nauwgezetheid van de deurwaarder alleen, die op alle slakken zout legt, maar ook met het oog van de kunstenaar en psycholoog, in wie het drama "resonneert"'. Alleen wie de *Havelaar* nadert als sleutel tot Multatuli zal het drama van Lebak begrijpen.

Voor de goede verstaander is Ter Braaks recensie niet vrij van kleine stekeligheden jegens Du Perron, maar hij laat zijn vriend toch duidelijk als winnaar uit de strijd komen. Dit is ook het geval in de bespreking die Garmt Stuiveling publiceerde in het religieus-socialistische weekblad *Tijd en Taak.*[76] Stuiveling zegt van Saks dat hij 'in wijze van behandeling en literaire stijl die onverantwoorde toon van lichte superioriteit' bezit, 'welke mij op sommige ogenblikken nameloos irriteert'. In zijn zucht om alles te verklaren, verkleint Saks de dingen. Zijn logische redeneren wordt 'een voortdurende belemmering voor het zien van de wèrkelijke innerlijke zowel als openlijke conflicten'. Wie iets wil begrijpen van de zaak van Lebak moet twee dingen weten: dat Douwes Dekker geheel gelijk had, maar dat hij daarbij 'een nerveus en impulsief man' was.

Stuiveling prijst Du Perron om zijn geweldige kennis van de secundaire literatuur en zijn 'absolute beheersing van de argumenten pro en contra'. Maar zijn studieuze boek is vooral zo aantrekkelijk door 'de milde psychologie van het paradoxale, die hier werkt als een bevrijdende waarheid. Du Perron dwingt zijn held niet in een keurslijf van logische overwegingen, maar gunt hem een hoge mate van tegenstrijdige gedachten en da-

den. De waarheid omtrent Multatuli moet paradoxaal zijn: dit te hebben uitgesproken en bewezen zou reeds een waarde zijn. Doch dit voelbaar te maken in sfeer en betoogtrant, zodat de lezer een overigens met citaten en bewijzen volgepropt pleidooi leest als een boeiende roman, is een waarde te meer.'

Simon Vestdijk heeft zijn opinie over Saks en Du Perron pas in 1939 gepubliceerd. 'Gestimuleerd door Saks' heet de bespreking die hij wijdde aan *Multatuli, tweede pleidooi.*[77] De kwestie-Saks vormt volgens Vestdijk de kern van dit boek. Hij geeft onomwonden aan waarom hij de voorkeur geeft aan Du Perron. Een ongeëvenaard veelzijdig auteur als Multatuli, met zijn ongehoord ingewikkelde karakter, die bovendien onophoudelijk in wording was, kan eenvoudig niet benaderd worden op de wijze van Saks: 'De haat ziet scherp, zegt men wel. Dit moge zo zijn. Maar de haat ziet toch nooit meer dan een nietig onderdeel. [...] Alleen het enthousiasme der bewondering brengt ons in contact met een menselijke *totaliteit*; en dit klemt te meer waar de veelzijdigheid van de auteur in kwestie van meet af aan tóch al het gevaar in zich droeg hem in zijn verschillende facetten te doen uiteenvallen.'[78]

Vestdijk reageert meteen op het refrein dat door allerlei critici was gezongen, namelijk dat Du Perron te werk was gegaan als een dichter of artiest, terwijl Saks de wetenschappelijke onderzoeker was.[79] Vestdijk vindt dit een valse tegenstelling, omdat Du Perron zijn tegenstander in 'scherpzinnigheid, kritisch overleg en speurzin' overtreft. Du Perron is wetenschappelijker dan Saks; hij heeft alles in zich 'voor een begaafd historicus, zij het ook een met "temperament" en een onmiskenbare neiging tot argumenteren "ad hominem"'.

Zo positief als Vestdijk schreef, zo narrig klonk een recensie die Greshoff publiceerde in het in België verschijnende *Hollandsch Weekblad.*[80] Greshoff begon zijn bespreking met een schets van Du Perrons karakter, van zijn 'hartstochtelijke rechtschapenheid' en zijn 'verbeten felheid' tegen alles wat in zijn ogen niet 'proper' is. Zowel in haat als liefde is hij 'trouw als geen ander'. De keerzijde hiervan is dat hij pas in tweede instantie vatbaar is voor schakeringen. Nu heeft Du Perron met Multatuli zoveel gemeen, dat hij in *De man van Lebak* als het ware is samengesmolten met zijn onderwerp en dit heeft 'de deugden en de gebreken van zijn boek' bepaald. Het gebrek zit hem in 'de volkomen afwezigheid van gevoel voor verhoudingen'. Hij bestrijdt tegenstanders die niet de moeite waard zijn. Verder trapt hij open deuren in, want Saks wilde toch alleen maar aantonen dat Multatuli 'zuiver ambtelijk gesproken' in de Lebakzaak verkeerd gehandeld heeft?

Du Perron was geknipt om een synthetisch levensbeeld van Multatuli te geven, maar hij heeft ons afgescheept met ‘documenten en commentaren’ die slechts bouwstoffen zijn. Eén zinsnede in Greshoffs betoog was een stoot onder de gordel: ‘En ofschoon Du Perron eer de handzame gestalte van Pancha heeft, vecht hij als de Dolende Ridder zèlf, tegen windmolens en bovendien nog tegen de bierkaai.’ Du Perron schreef weer een lange brief aan zijn vriend, maar ditmaal overheerste de ontgoocheling. Hoe kon Greshoff hem zo goedkoop bejegenen? En wat Multatuli betreft, had hij ‘gewoon een ander geweten tegenover de waarheid’ dan Greshoff.[81]

Drie recensies uit socialistische hoek waren al niet veel beter. Naar aanleiding van een negatieve bespreking van dr. O. Noordenbos in de NRC sneerde Du Perron, dat kennelijk diens ‘marxistische methode’ in gevaar raakte.[82] Noordenbos had Multatuli een ‘begrensd geval’ genoemd in vergelijking met contemporaine grootheden en hem verweten dat hij zo ongenietbaar was blijven ‘jengelen’.

Nico Rost stak zijn partijpolitieke achtergrond niet onder stoelen of banken. Zo juichte hij het toe dat Du Perron zich in zijn boek had onthouden van ‘individualistische beweringen’. Maar het politieke sluitstuk van *De man van Lebak* was minder naar zijn zin, want de schrijver verkocht daar ‘politieke nonsens’. Het ontbrak hem aan het juiste collectivistische inzicht. Enigszins dreigend eindigde Rost zijn recensie met de uitsmijter: ‘Ook Du Perron zal zich in komende tijden - en ze zullen spoedig genoeg komen - danig met politieke problemen moeten bezighouden. Indien hij zich hierin verdiept, twijfelen wij geen oogenblik of hij zal aan onzen kant staan - *staan moeten, of hij wil of niet.*’[83]

Een hardnekkige recensent was de marxistische historica Annie Romein-Verschoor. Ook in haar artikelen proefde Du Perron de partijvisie. Zij op haar beurt ergerde zich bij voortduring aan Du Perrons anti-Hollandse gezindheid. Zij verweet hem een zeer beperkte kennis van de Hollander te hebben, die door hem werd opgevijzeld ‘tot den groten botterik, den halfzachte, den burgerman en den duitenplater, in één woord tot den groten vijand, hier “deurwaarder” geheten, waaraan zijn strijdbaar temperament behoefte heeft’.[84] In Saks waardeerde zij de ‘brede rustige toon, de bezinning van zijn frisse ouderdom, zijn psychologisch begrip en historische kennis’. Du Perron daarentegen had zich laten meeslepen door zijn verwantschapsbesef met Multatuli en verveelde de lezer met zijn strijd tegen de deurwaarders. Bovendien deelde hij zelf ‘deurwaarders-standjes’

uit aan Saks, die hij om de oren sloeg met zijn zogenaamde 'superieure gedocumenteerdheid': het was 'niet anders dan een debatertrucje iemand te verwijten, dat hij niet voldoet aan de definitie, die men zelf heeft opgesteld'.

Du Perron zag Douwes Dekker te zeer als volkomen onzelfzuchtig; Romein-Verschoor wilde zijn betekenis beperken tot zijn geschriften. Om zich als ambtenaar tegen het geconstateerde onrecht te keren, 'was een leidersgenie nodig, dat Douwes Dekker niet bezat. Hij kon niet meer zijn dan een goed en schrander ambtenaar, die door zijn spontaan gevoel voor recht geleid - af en toe een ondoordachte daad beging.' Zij concludeerde dat Du Perrons 'nerveus-moderne werk' voor jonge mensen wellicht aantrekkelijker zal zijn dan het werk van Saks, maar het laatste dringt dieper door in de materie.

In *Multatuli, tweede pleidooi* diende Du Perron zowel Noordenbos als Annie Romein stevig van repliek. Het stelde hem teleur dat vakhistorici zo weinig eerlijk omsprongen met zijn bewijsmateriaal. De strijd tegen de deurwaarders moest nog steeds gevoerd worden, omdat zij tot op de dag van vandaag het beeld van Multatuli bepaalden. Mevrouw Romein had het over een 'debatertrucje'; dat zou terecht zijn als Du Perron zijn definitie *zelf* had opgesteld, maar hij had die ontleend aan de NRC![85] Voor mevrouw Romein kon er alleen maar sprake zijn van ofwel 'begrijpen' ofwel 'verdedigen' van Multatuli. Saks zou begrepen hebben waar Du Perron alleen maar had verdedigd. Du Perron vond dit een valse tegenstelling en zag er weer een poging in 'om de nek om te draaien aan wat groot en moedig was en plaats te maken voor het meest konformistiese "gezond verstand"'.[86]

In maart 1939 begon Annie Romein aan 'een massacrante recensie' van *Multatuli, tweede pleidooi*, toen ze besefte dat ze eigenlijk bezig was aan een brief aan Du Perron. Daarop stuurde ze hem die brief toe.[87] In haar echte recensie moppert zij dat deze hele polemiek beschamend is, omdat zij en Du Perron het 'toch in wezen volkomen eens zijn over die fundamentele dingen, waar het in een critieke tijd als deze op aankomt'. Ze prijst Du Perrons 'met vuur en bekwaamheid aangevoerde argumenten', maar gispt zijn 'emotionele binding [...] aan zijn afgod'.[88]

Weer een graad positiever klinkt haar bespreking van het postuum verschenen boek *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*, waarin Du Perron 'nieuwe dokumenten betreffende de Havelaarzaak en Lebak' met zijn commentaar had gepubliceerd. Naar aanleiding van dit boek formuleert Annie Romein-Verschoor haar bekend geworden oordeel over Du Per-

ron, dat ‘in hem de hartstocht en de bekwaamheid van den polemist samengingen met die van den archivaris’.[89] Ook de historicus Pieter Geyl heeft achteraf erkend dat Du Perron inzake Multatuli wel de juiste feiten had aangedragen, maar dat die hem, de vakhistoricus, in 1937 ontgaan waren door de hartstocht waarmee werd geargumenteerd.[90] Du Perron en Multatuli bezaten beiden een on-Hollands temperament en stuitten dan ook op hetzelfde soort schrikreacties.

In de Indische reacties valt vaak meer waardering te beluisteren voor Du Perrons polemische aanpak. Zo schrijft de journalist die Du Perron na aankomst in Indië had geïnterviewd: ‘Dit polemische element vormt de pittige saus waardoor het degelijk gerecht der documenten en brieven tot een smakelijken schotel wordt.’[91] In *De Locomotief* wordt Du Perron geprezen om zijn ‘compleetheid in het onderwerp’, waarbij de anekdote te hulp wordt geroepen ‘als veelal de beste correctie voor de eenzijdigheid van de andere voorstelling’. Het aantrekkelijkst vindt deze recensent ‘de polemische zijde van het boek’. Hij heeft vooral genoten van de wijze waarop wordt afgerekend met jonkheer De Kock.[92]

De ongebonden journalist A. Weeber besprak *Multatuli, tweede pleidooi* in zijn Bandoengse weekblad *De Heraut.* Hij prijst de ‘tintelende stijl, vlotte betoogtrant en polemische kracht van Du Perron’, die het lezen van zijn boek ‘voor iederen ontwikkelden Nederlander tot een ononderbroken geestelijk genot’ maakt. Zijns inziens heeft Du Perron voorgoed afgerekend met ‘het giftige sprookje, dat Multatuli zoo'n bijzonder slecht mensch was, die zichzelf een ònverdiend aureool van rechtschapenheid en offervaardigheid verschafte met een onontwarbaar weefsel van leugen en misleiding’.[93]

Met meer reserve schreven Willem Walraven in de *Indische Courant* en G.G. van der Kop in *De Ochtendpost.* Walraven vond de studie van Saks getuigen van ‘degelijkheid en diepe doordachtheid’, maar tegelijk vond hij hem tamelijk ‘koel’, als ‘een rechterlijk ambtenaar’. Du Perron heeft op Saks voor dat hij van Multatuli houdt. Ook voor Walraven staat het buiten kijf dat de regent van Lebak knevelde. Maar anderzijds pakt Du Perron de Multatuli-bestrijders wel ‘zeer hard’ aan, vooral die arme Saks. Het is duidelijk dat Du Perron zelf nooit werknemer is geweest in Indië, want hij heeft geen besef van ‘het vreeselijke’ van Multatuli's toon tegen zijn meerderen.[94]

Van der Kop stoort zich aan de polemische toon in *Multatuli, tweede pleidooi.* Al die polemische erupties doen denken aan ‘het geborrel en

gesputter van een kwade Kawah Kamodjan'. Niettemin zijn er briljante passages in het boek te bewonderen, zoals de hoofdstukken over het ravijn en het zogenaamde vergiftigingscomplex. Over Du Perrons aanvallen op de Hollander is Van der Kop veel minder te spreken: hij weet 'maar bitter weinig' van het geestelijk leven in Holland.[95]

Twee recensies kwamen uit Du Perrons kring van nieuwe kennissen. Coert Binnerts publiceerde zijn bespreking in *Nederlandsch-Indië*, het orgaan van de Vaderlandsche Club. Op rustiger wijze dan Du Perron stelt Binnerts de Hollandse volksaard verantwoordelijk voor de Multatuli-haat. Hij raadt de lezer aan om *De man van Lebak* te lezen en er lering uit te trekken, 'terwijl Ge er bovendien Uw eigen mentaliteit aan kunt toetsen. Hetgeen verhelderend kan werken.'[96]

Hugo Samkalden schreef een boeiende vergelijkende bespreking van de boeken van Saks en Du Perron.[97] Hij deed dit in de vorm van een brief aan Du Perron. Het conflict van de ambtenaar die mens wilde zijn was tragisch en onontkoombaar. Beide partijen hadden op hun eigen wijze gelijk. Het is de kracht van Du Perron dat hij Douwes Dekker het conflict laat ontstijgen in het kunstenaarschap van Multatuli. Dát is 'de bijzondere verdienste' van zijn boek: 'de visie op het leven, de carrière, de tegenslagen en de Lebak-affaire van Douwes Dekker, met Multatuli's kunstenaarschap als bevrijding'.

Saks begint met een breed panorama van Douwes Dekker tegen de achtergrond van zijn tijd, '[m]aar al vrij gauw begint het gemodder, en geroddel, de breede basis wordt verlaten en wat overblijft is een smal strookje drekkerigheid [...] waarop Saks naspeuringen pleegt [...] die [...] doen denken aan de dienstklopperij van een in veertig jaren trouwe dienst vergrijsden dorpsveldwachter.' Zo wordt Multatuli in het boek van Saks 'bedolven onder peuterig materiaal dat tegen den slechten ambtenaar Douwes Dekker wordt uitgespeeld', terwijl hij in *De man van Lebak* tevoorschijn komt als een springlevende figuur.

Du Perrons boeken over Multatuli zijn ook door Indonesiërs gerecenseerd: *De man van Lebak* door de journalist en onderwijzer Soeroto (1912-1996) en *Multatuli, tweede pleidooi* door 'Bilismarde', achter welk pseudoniem mogelijk Poerbatjaraka schuilgaat.[98] Beide recensenten beschreven hoe hun leraren Multatuli in de klas hadden verguisd. Soeroto was blij nu eindelijk een 'enthousiast pleidooi' te horen 'van iemand die onomwonden verklaart een Multatuli-bewonderaar te zijn'. Bilismarde vond *De man van Lebak* 'een kostelijk boek, kostelijk vooral om de humor,

de fijne ironie, het sarcasme, de edele verontwaardiging van den schrijver, kostelijk en schóón, omdat het geboren is uit waarachtig schrijverschap'.

Du Perron had zijn boek geschreven 'uit den drang naar waarheid' en zich daarmee een goed pleitbezorger betoond van Multatuli. De Multatuli-bestrijders moesten beseffen 'dat de Indonesiër een eerlijk man ook eeren kan; men weet niet dat de Indonesiër er ook van walgen kan wanneer men een groot man met modder gooit en men weet blijkbaar niet dat de "slimheid" der schoolmeesters zooveel schade aan de Nederlandsche zaak aanricht'. Tot slot houdt Bilismarde de Multatuli-bestrijders een kwatrijn voor van 'de Perziche dichter':

> Wie nooit een nachtwaak naar de waarheid taalden,
> Geen voetbreed buiten eigen kleinheid dwaalden,
> Zij wandlen rond in zachte kleederen
> En schimpen op hun meerderen die faalden.

Een maniakale finale?

Du Perrons strijd voor Multatuli was in vele opzichten een strijd tegen Holland, tegen het onbegrip en de bezadigde toon van Jan Lubbes. Minstens even belangrijk was zijn verlangen om als onderzoeker erkend te worden. Na terugkeer in Nederland bracht hij de stukken bijeen die Douwes Dekker bij zijn vertrek uit Indië had meegenomen, stukken die de lezing van *Max Havelaar* grotendeels bevestigen. Hij publiceerde ze met begeleidend commentaar in *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*, dat enkele maanden na zijn dood uitkwam. Volgens Dik van der Meulen is mede door deze publicatie de polemiek over Multatuli's weergave van de werkelijkheid verstomd.[99]

Maar nieuwe tegenstanders van Multatuli dienden zich aan. Dekkers schoondochter publiceerde in 1939 het boek *De waarheid over Multatuli en zijn gezin* en Du Perron reageerde met een vlammende brochure: *Multatuli en de luizen.*[100] Had de Multatuli-discussie zich in het begin nog goeddeels geconcentreerd op de tegenstelling tussen de mens en de ambtenaar, allengs was deze verschoven naar het vraagstuk van de mens tegenover de schrijver. De vraag die steeds vaker werd gesteld luidde: 'Kan een groot schrijver een klein mens zijn?' Het was een vraag die Multatuli's schoondochter met een volmondig 'ja' had beantwoord.

Du Perron hield een fel pleidooi voor het formaat van de schrijver én de mens. Als kenner van Multatuli stelde hij zichzelf kandidaat voor een Multatuli-leerstoel, die hij veel belangrijker vond dan de Vondel-leerstoel waar op dat moment sprake van was. Een van zijn eerste daden als Multatuli-hoogleraar zou zijn de jeugd 'de erbarmelijke onzin [afleren] waarbij een te groot deel van de natie nog steeds baat vindt, over een Multatuli die gesplitst zou zijn in een schrijver, van groot, en een mens, van klein formaat'.[101] Hier sprak weer de leider van *Forum*: een schrijver van groot formaat is per definitie een grote persoonlijkheid en kan dus geen minderwaardig mens zijn.

In 1940 vonden de meeste recensenten de discussie nu toch wel erg 'onnodig' of zelfs 'onverkwikkelijk' worden, hoewel sommigen Du Perron prezen om zijn stijl.[102] Ter Braak, die zijn vriend eerder had voorgesteld als een 'maniak', schreef een lucide bespreking waarin hij Goethe en Multatuli met elkaar vergeleek op het punt van kleinmenselijkheden. Goethe was acceptabeler voor de burgerlijke goegemeente (het 'fussoen') omdat hij de officiële vorm en de maatschappelijke consolidering had gezocht, terwijl Multatuli altijd een eenling was gebleven. Ter Braak hakte de knoop als volgt door: '[...] een groot man is van zijn zonden niet los te maken. Het "fussoen" moge dat bejammeren, het is nu eenmaal zo, en het geldt voor Goethe zowel als voor Dostojewsky en Multatuli; wil men hen om hun zonden verdoemen, dan zal men de absolute deugdzaamheid moeten aanbevelen, maar daarmee óók de absolute middelmatigheid.'[103]

Wat dacht Bep van dit alles? Zij, die géén Multatuliaan was, had sinds *De man van Lebak* meer dan genoeg over Multatuli gehoord. Al erkende zij zijn grootheid, zijn toon was haar te theatraal. Freddy Batten heeft uit zijn herinnering een fraai toneeltje beschreven, dat zich in december 1939 tussen de twee echtelieden afspeelde:

> 'Zijn vrouw had, op zijn verzoek, een befaamd, inderdaad zeer multatuliaans pamflet van Dekker moeten lezen, nl. *Over vrijen-arbeid in Nederlandsch-Indië.* De vraag of ik het gelezen had, en dat had ik niet, werd nu aan zijn vrouw gesteld. Zij vond het nièt mooi: "Multatuli heeft blijkbaar niet voor mij geschreven, Eddy!" en zij hield zich verder bezig met het vastmaken van een mutsje op het hoofdje van haar zoontje, dat met het kindermeisje naar buiten zou gaan. Volgde een verwoed betoog van Du Perron in de hoogste spanning dat die brochure het mooiste, ja het gloeiendste proza van onze hele litteratuur bevatte. Hij

gloeide er zelf nog van. Ik zie hem daar nòg staan, in die pensionkamer in Den Haag, in de hoogste spanning van de overtuiging dat het *de waarheid* van zijn leven was. Hij had er bij dood kunnen vallen. [...] Ik verzeker je dat het hartverscheurend was om daar die glimlach, het gespannen gezicht veranderend, te zien, toen zijn vrouw éven opkijkend van haar zoontje, hem vroeg: "Eddy, ga je nu ook een brochure tegen mij schrijven?"'[104]

Eindnoten:

1 De eerste vermelding van Multatuli komt voor in zijn brief van 21-8-1924 aan Julia Duboux. Hij citeert daar een versje dat hij waarschijnlijk in een bloemlezing had gelezen, namelijk het grafschrift: 'Onder dit steentje / Ligt een fenomeentje.'
2 *Brieven* I, p. 250 (1-6-1928 aan A.A.M. Stols). Zie ook: Snoek, 'Omkeeren is mijn métier'.
3 Zie: Bulhof, 'Du Perron als lotgenoot van Multatuli', p. 47-48.
4 Het artikel, 'De grote dingen van de planken', is gedateerd: Parijs, februari '33. De datering is in *De smalle mens* weggelaten. Ook is het slot gewijzigd. Zie: *De smalle mens*, p. 188-204; *Vw* II, p. 537-555.
5 *De smalle mens*, p. 196; *Vw* II, p. 546.
6 Zie: *De man van Lebak*, p. 337-338; *Vw* II, p. 447-449: 'Geciteerde en geraadpleegde Multatuliana'. In *De man van Lebak* telt deze lijst 33 nummers, in het *Vw* is zij uitgebreid met publicaties van J. Saks (1937), dr. J. Zwart (1939) en drie boeken van DP zelf. De boeken staan niet in alfabetische volgorde, wat erop duidt dat dit de chronologische volgorde is waarin DP ze heeft gelezen.
7 Vgl. *De man van Lebak*, p. 131, 186; *Vw* II, p. 128, 220. Wat Dekkers vaderschap betreft: DP erkende het goed recht van de zoon om zijn vader te haten. Zie: *Multatuli*, *tweede pleidooi*, p. 14; *Vw* IV, p. 457.
8 *Brieven* VI, p. 334 (23-1-1937 aan H. Marsman).
9 Dr. Th. Swart Abrahamsz, *Eduard Douwes Dekker (Multatuli)*, *Eene ziektegeschiedenis*, Amsterdam: Tj. van Holkema 1888; G. Jonckbloet, *Multatuli*, Amsterdam: C.L. van Langenhuysen 1894; Jhr. W.H.W. de Kock, *Lebak en de Max Havelaar: het boek van het* '*schandelijk en fijngesponnen zamenraapsel van leugens en valsche aantijgingen*, *van laster en van de meest geraffineerde laaghartigheid*' (met een voorrede van J.H. Valckenier Kips), Den Haag: W.P. van Stockum 1926.
10 *Brieven* VI, p. 345 (28-1-1937 aan H. Mayer).
11 'L'aventure du génie est sublime en elle-même, par la foi toute volontaire qu'elle suppose, par la force d'âme, enfin.'
12 *De man van Lebak*, p. 326-327; *Vw* IV, p. 432-433.
13 *De man van Lebak*, p. 334; *Vw* IV, p. 441: 'De naam Havelaar vertegenwoordigde in Holland, omstreeks 1860, evenals de naam Dreyfus zovele jaren later, een beroep op het geweten.'
14 *De man van Lebak*, p. 27-28; *Vw* IV, p. 29-30.
15 *De man van Lebak*, p. 198; *Vw* IV, p. 235.
16 Schouten, *De verlegenheid*, p. 144 (coll. mr. A.E. du Perron). DP noteerde in de kantlijn van deze passage: '*Dit* is Multatuli!'
17 Vgl. Bulhof, 'Du Perron als lotgenoot van Multatuli', p. 52: de 'zenuwlijders-diagnose' van Swart Abrahamsz gaf DP de kans 'zich ook op dit punt met Multatuli te vereenzelvigen. Zij vroeg niet zozeer om weerlegging als wel om een constructieve interpretatie ter wille van zijn eigen bestaan.'
18 *Bw* IV, p. 84 (30-1-1937).

19 *Bw* IV, p. 103 (3-3-1937).
20 *De man van Lebak*, p. 290; *Vw* IV, p. 374.
21 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 97; *Vw* IV, p. 486.
22 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 61-62; *Vw* IV, p. 245-247. Vgl. ook *Bw* IV, p. 238 (2-2-1938). In *Over Multatuli*, jrg. 26, nr. 52, p. 71-75, waagt Olf Praamstra in zijn artikel 'Het ravijn' een nieuwe interpretatie, maar hij zwijgt over het verschil tussen 'de' en 'het' ravijn. Volgens Dik van der Meulen bedoelde Multatuli 'in geen geval' een steile kloof. Van der Meulen, *Multatuli*, p. 304, 822.
23 *De man van Lebak*, p. 212; *Vw* IV, p. 249.
24 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 64-71.
25 In *Groot-Nederland*, jrg. 35 (1937), nr. 4 (april), p. 376-393; nr. 5 (mei), p. 492-507, nr. 6 (juni), p. 584-603. DP vond het 'een opgewarmd staartje'. Zie: *Brieven* VII, p. 57 (6-8-1937 aan J. Greshoff).
26 De Jong Edz., *J. Saks literator en marxist*, p. 188, 190.
27 Idem, p. 196.
28 Idem, p. 199.
29 DP had kennisgenomen van het officiële rapport van 11-12-1856, dat door E.F.E. Douwes Dekker in extenso was gepubliceerd in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 4-6-1904. Waarschijnlijk had D.D. het hem ter hand gesteld.
30 'De "Zenuwlijder" van Lebak', p. 69.
31 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 48. Vgl. ook: *De man van Lebak*, p. 226; *Vw* IV, p. 278-279.
32 Vgl. de brief die Ter Braak op 30-4-1937 aan DP schreef. In: *Tirade*, jrg. 18, nr. 193-194, januari-februari 1974, p. 116-117 (niet in *Bw* IV).
33 *Brieven* VI, p. 406 (3-4-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
34 *De man van Lebak*, p. 272-289; *Vw* IV, p. 352-368.
35 In zijn brief van 17-4-1937 schrijft hij: 'Ik ben overkropt met werk in myn dienst. Daarby komt, dat ik per 1 dezer bevorderd ben tot chef van de grootste administratieve afdeeling van de SS. Maar 't moet al heel gek loopen als ik niet met ultimo van dit jaar eindelyk myn zin doorzet en me laat pensioneeren.' (Coll. LM.)
36 *Brieven* VI, p. 461-476 (8-6-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
37 *Brieven* VI, p. 473. In een noot wordt verwezen naar Multatuli's *Volledige werken*, deel X, p. 483, voor het citaat 'Ja, omkeeren is mijn métier!', uit een brief aan Tine van 13/17-7-1861.
38 Vgl. Veenstra, *Multatuli als lotgenoot van Du Perron*, p. 45.
39 *De man van Lebak*, p. 333; *Vw* IV, p. 440.
40 Multatuli, *Volledige werken*, deel II, p. 286 [in: Naschrift bij de vierde druk van *Over vryen arbeid in Nederlands Indië en de tegenwoordige koloniale agitatie* (1873, 1e druk: 1862)].
41 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 150-151; *Vw* IV, p.532-533.
42 *De man van Lebak*, p. 327-328; *Vw* IV, p. 433-434.
43 Deze gouverneur-generaal was de zwager van Du Perrons tante Jeanne.
44 *De man van Lebak*, p. 328; *Vw* IV, p. 434-435.
45 *De man van Lebak*, p. 329; *Vw* IV, p. 435-436.
46 *Bw* IV, p. 194 (4-11-1937 aan TB). In de tekst staat 'contraverse'.
47 *Brieven* VII, p. 56 (6-8-1937 aan J. Greshoff).
48 *Brieven* VI, p. 457 (2-6-1937 aan J. Greshoff).
49 *Brieven* VI, p. 484 (15-6-1937 aan J. van Nijlen).
50 De zaak lag toch een beetje anders. Pieter Wiedijk schreef op 26-8-1936 aan zijn jeugdvriend Arthur van Schendel over 'mijn aanvaarding van des heeren Greshofs verzoek voor "Gr. Ned" drie artikelen over Multatuli te leveren. Ik zit dagelijks een paar uurtjes aan deze mijn zwanenzang te komponeeren' (geciteerd in een brief van Charles Vergeer aan J.H.W. Veenstra, 4-2-1982, Veenstra-archief, coll. LM).
51 *Brieven* VI, p. 489-491 (23-6-1937 aan J. Greshoff).
52 *Bw* IV, p. 151-152 (22-6-1937).
53 *Brieven* VII, p. 20 (7-7-1937 aan J. van Nijlen).
54 *Brieven* VII, p. 27-35 (15-7-1937 aan J. Greshoff).
55 J. van Nijlen aan J. Greshoff, 31-7-1937 (coll. LM).
56 S. Vestdijk aan J. Greshoff, 4-8-1937 (coll. LM).
57 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 8-8-1937 (coll. LM).
58 M. ter Braak aan J. Greshoff, 30-7-1937 (coll. LM). Zie ook: Van Faassen, 'Multatuli contra Busken Huet & Potgieter?'

59 *Brieven* VII, p. 55-63 (6-8-1937 aan J. Greshoff). DP gaat verder nog in op de kwestie van de correspondentkaarten en Ter Braaks bezwaren tegen hem.
60 M. ter Braak aan J. Greshoff, 19-8-1937 (coll. LM). Het is niet bekend of Greshoff hem de hele brief had gestuurd, inclusief het gedeelte over Ter Braak zelf.
61 *Bw* IV, p. 162-164.
62 *Bw* IV, p. 165-166, in antwoord op *Bw* IV, p. 161 (29-7-1937).
63 M. ter Braak aan J. Greshoff, 23-8-1937 (coll. LM).
64 J. Greshoff aan M. ter Braak, 24-8-1937 (coll. LM).
65 J. van Nijlen aan J. Greshoff, 21-8-1937 (coll. LM).
66 *Brieven* VII, p. 297 (26-2-1938 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 254-255; 260 (23-2- en 1-3-1938 aan TB). Ter Braak vond, in een brief van 2-3-1938 aan Greshoff, deze uitdijing 'op het maniakale af'.
67 *Brieven* VII, p. 510 (5-11-1938 aan J. Last).
68 De documenten waren Dekkers huwelijksakte, door hem geschreven jaarverslagen en dienstbrieven van Menado en een overzicht van de sporen die hij had nagelaten in de archieven van Ambon.
69 Bij de herziening van *De man van Lebak* heeft DP zijn hoofdstukken tegen Saks weggelaten, andere opstellen zijn terechtgekomen in 'Multatuli's naleven' in het *Verzameld werk.*
70 Vgl. *Bw* IV, p. 163 (niet verzonden brief van 1-8-1937).
71 Greshoff, *Volière*, p. 90.
72 *Brieven* VI, p. 457, 485, 495-496 (2-6, 15-6 en 28-6-1937); *Brieven* VII, p. 30 (15-7-1937).
73 *Bw* IV, p. 201-202 (19-11-1937).
74 Ter Braak, 'Multatuli, Droogstoppel, Havelaar', in: *Het Vaderland*, 20/21-11-1937. Ook in: Ter Braak, *Vw* 4, p. 49-61.
75 Zie: Snoek, 'Een steekproef voor Hollanders'. Ik heb voor de periode 1937-1940 vijfenvijftig recensies getraceerd, waarvan er drie uitsluitend de publicatie van Saks behandelen.
76 Stuiveling, 'Multatuliana'. Herdrukt in: *Over Multatuli*, nr. 10, [najaar] 1982, p. 13-15.
77 Vestdijk, 'Gestimuleerd door Saks'. Herdrukt in: Vestdijk, *Muiterij tegen het etmaal*, deel 2, p. 197-203.
78 Ook de Indische scribent Johan Koning brengt dit aspect naar voren, waar hij in de *Haagsche Courant* van 8-12-1937 zegt: 'In het boek van du Perron hebben wij bij herhaling met vreugde vastgesteld, dat hij "het menschelijke" in Multatuli geen oogenblik heeft losgelaten en daarmede heeft hij direct het pleit gewonnen met betrekking tot de Multatuli-bestrijders, die nooit aan "het menschelijke" in hun felle aanvallen en beperkte inzichten zijn toegekomen.'
79 Dit is de teneur in *De Telegraaf*, 24-11-1937; *NRC*, 30-11-1937 (O. Noordenbos); *Haagsche Post*, 25-12-1937; *De Stem*, januari 1938 (A. Romein-Verschoor); *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur*, 17-2-1939; *De Nieuwe Taalgids*, maart 1939 (C.G.N. de Vooys).
80 Greshoff, 'De Man van Lebak. Een goed boek dat nochtans teleurstelt'.
81 *Brieven* VII, p. 321-331 (26-3-1938 aan J. Greshoff).
82 *Brieven* VII, p. 231 (11-12-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
83 Rost, bespreking van *De man van Lebak.*
84 Romein-Verschoor, 'Douwes Dekker, begrijpen en verdedigen'.
85 In een zwaarwichtig stuk was Saks' artikel in *Groot-Nederland* gekwalificeerd als 'een intelligente, onpartijdige en van een superieure wetenschappelijke gedocumenteerdheid getuigende studie'. Het bewuste artikel was anoniem in de *NRC* verschenen; volgens DP was het onmiskenbaar van de hand van Victor van Vriesland. Zie: *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 51-52; *NRC*, 24-4-1937; *Brieven* VII, p. 35-36 (17-7-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
86 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 80.
87 *Brieven* VIII, p. 159-160 (1-4-1939 aan F.E.A. Batten).
88 Romein-Verschoor, 'Een tussenspel en een begin'.
89 Romein-Verschoor, 'Du Perrons laatste woord over Multatuli'.
90 Geyl, 'Reacties op Ter Braak en Du Perron', p. 131-132. Ook in: Geyl, *Verzamelde opstellen*, p. 269-270.
91 Van Heuven, 'Anecdoten en Legenden over den Man van Lebak'.
92 [Anoniem,] 'Belangwekkend boek over "De Man van Lebak"'.
93 Weeber, bespreking van: *Multatuli, tweede pleidooi.* Over A. Weeber zie: Kees Snoek, 'Achille Weeber, een opstandig courantier in Nederlands-Indië', in: Michiel van Kempen, Piet Verkruijsse en Adrienne Zuiderweg (red.), *Wandelaar onder de palmen. Opstellen over koloniale en*

postkoloniale literatuur en cultuur. Opgedragen aan Bert Paasman, Leiden: KITLV Uitgeverij 2004, p. 237-249.

94 Walraven, bespreking van: J. Saks, *Eduard Douwes Dekker*; bespreking van *De man van Lebak.*

95 Groeneveld, 'Multatuliana'.

96 Binnerts, bespreking van *De man van Lebak.* Op 20-2-1938, om 19.00 uur gaf Binnerts voor de Nirom-microfoon een lezing getiteld: 'Rondom Multatuli' (René Witte aan mij, 5-2-1996).

97 Samkalden, 'De Man van Lebak. Het drama van den ambtenaar die mensch wilde zijn'.

98 Bilismarde, bespreking van *De man van Lebak*; Soeroto, bespreking van *Multatuli, tweede pleidooi.* Vgl. DP aan E.G. du Perron-de Roos, 27-4-1938: 'Verder staat er in *Bangoen* een zeer geschikte bespreking van *De Man van Lebak*, aan Patah opgedragen, waarvan ik zoo'n beetje Poerba verdenk. Het is met een pseudonym onderteekend: Bilismarde.'

99 Van der Meulen, *Multatuli*, p. 311, 321.

100 Annetta Douwes Dekker, *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*; DP, *Multatuli en de luizen. Aantekeningen bij een nieuw Waarheidsboek over Multatuli.*

101 *Multatuli en de luizen*, p. 61; *Vw* IV, p. 613.

102 D. Hans legde in *De Avondpost* van 27-3-1940 alle gelijk bij de schoondochter; in *De Indische Courant* van 20-4-1940 vond Walraven het boekje 'een aardige flitspuit die de bladluizen wel een paniek zal bezorgen'; M.W. in *Het Volk* van 23-4-1940 vond Du Perrons reactie 'van meer belang [dan het boek van de schoondochter], omdat het beter geschreven is'.

103 Zie: Ter Braak, 'Du Perron als maniak' (ook in: Ter Braak, *Vw* 7, p. 177-182); Ter Braak, 'Schrijver en mensch' (ook in: Ter Braak, *Vw* 7, p. 534-539).

104 F.E.A. Batten aan H. Verhaar, 9-8-1977. Opgenomen als bijlage in: Scheffers, *Om het behoud van een klimaat. Fred Batten 1910-1980.*

Hoofdstuk 44
Drie palmen in de wind

Een pingelende uitgever

Du Perron had *De man van Lebak* in een recordtijd geschreven, maar wat kreeg hij ervoor betaald? Na de uitgave van *De smalle mens* en *Het land van herkomst* had Uitgeverij Querido het recht van primeur bedongen op alle boeken van Du Perron die nog zouden volgen. Hij had daarin toegestemd, in de eerste plaats omdat hij Emanuel Querido een uitstekende vakman vond, maar ook omdat hij ervan droomde dat al zijn werk in uniforme deeltjes zou verschijnen bij één uitgever.[1] Dit was ook de reden dat hij Sander Stols niet toestond om een derde druk op te leggen van *Mikrochaos*.[2] Du Perron beet zich vast in zijn Querido-illusie, maar de uitgever had zo zijn eigen ideeën. *Het land van herkomst* was winstgevend geweest, dus Emanuel Querido drong telkens aan op een nieuwe roman. 'Terug en terug', het aangekondigde vervolg op *Het land van herkomst*, zou een commercieel succes kunnen worden. Een boek over Multatuli, hoe groot diens naam ook was, was een financieel risico.

Du Perron rekende op een honorarium van driehonderd gulden voor het boek waar hij zo bezeten aan had gewerkt. Groot was zijn deceptie, toen Querido hem liet weten het boek te willen uitgeven 'met gedeelde winst'. Argwanend vroeg Du Perron wat dat inhield.[3] Als hij pas aan het boek zou verdienen als de drukkosten eruit waren, paste hij ervoor. Hij had er hard aan gewerkt en zijn voorpublicatie in *Het Vaderland* had zeer de aandacht getrokken. Hij wachtte dus een beter bod af. Ook zinde het

hem niet dat de 250 bladzijden niet mochten worden overschreden. Het manuscript bedroeg 220 foliobladen, dus het boek zou zeker 300 bladzijden dik worden.[4]

Ter Braak raadde hem aan het aanbod van Querido te accepteren: de tijden waren nu eenmaal slecht.[5] Greshoff polste de interesse bij drie grote uitgevers, die allen weigerden.[6] Zelf dacht Du Perron aan de Indische uitgever Kolff als mogelijkheid, maar toen Querido hem op voorhand 150 gulden bood, besloot hij daar maar op in te gaan.[7] Daarmee was de strijd nog niet ten einde. Emanuel Querido was gebelgd dat Du Perron het tweede voorstel zo laconiek had geaccepteerd zonder in te gaan op zijn zorgvuldige motivering van het eerste voorstel:

> 'Geachte Heer du Perron, ik heb het U al eens meer gezegd en het moet my thans weer van het hart, U hebt er merkwaardig genoeg slag van in Uw opponent allerlei te negeeren, dat niet genegeerd mag worden, zonder U daardoor schuldig te maken aan een kleineering van iemands persoonlykheid, die, zacht gezegd, zeer grievend is. Van U, die in het openbaar zulke by uitstek principieele standpunten inneemt, valt dit dubbel tegen. Hoe prettig ik het nu ook vind, dat U tenslotte met een breed gebaar ons herzien voorstel tot uitgave van het Multatuli-boek hebt aanvaard, valt het my moeilyk de wyze, waarop U dit doet, te aanvaarden.'[8]

Du Perron vond het 'een complete ouwewijvenscène'. Was Querido zo'n ongelooflijke ijdeltuit of was hij gek geworden?[9] Hij schreef terug:

> 'Wat zijn er toch wonderlijke misverstanden tusschen ons! *Ik* denk: "de zaak is al beroerd genoeg, ik zal me wel weer misrekend hebben, laat me nu maar verder zwijgen" - en dan klaagt u dat ik gezwegen heb. Goed, ik antwoord dan op uw brief.
> Ja, ik heb de f. 150 aangenomen die u mij nu voorstelde, u zegt zelf: met iets als een schrijnend gevoel. Ik had gedacht dat een boek van mij over Multatuli iets aantrekkelijks, iets verkoopbaars was. Dat schijnt nu heelemaal niet zoo te zijn, maar toen ik er zoo hard aan werkte dacht ik *allerminst* dat ik u een "strop" kwam voorstellen; ik dacht dus wel degelijk dat ik er een goed honorarium voor zou krijgen! Ziedaar ons misverstand. [...] Ik dacht in mijn onschuld dat ik nu eens iets bracht dat u en mij geld zou opbrengen. [...]
> Dat u drukkosten moet betalen stelt u heel erg op den voorgrond,

> maar ik dacht (misschien is ook dàt grenzeloos dom en naief van me) dat dat eigenlijk voor elk boek moest.'[10]

Querido deed in zijn brief ook moeilijk over de acht portretten die Du Perron wilde opnemen en hij maakte bezwaar tegen het grote aantal bladzijden. Du Perron wees hem erop dat dr. Julius Pée bij de Wereldbibliotheek een boek van 450 bladzijden had gepubliceerd over Multatuli en de zijnen, met wel zestig afbeeldingen erin. Was het dan werkelijk zo beroerd van hem, Du Perron, dat hij er verder het zwijgen toe had gedaan? Inmiddels had hij het manuscript verstuurd en Querido zou het dus tegen 15 mei ontvangen. 'Ik eindig nu maar; ik heb geantwoord op wat u weten wilde en zwijg nu maar verder opnieuw, uit vrees voor nieuw misverstand.'

Een tweede strategische ronde begon in juli 1937. Du Perron had zes bladzijden aan zijn manuscript toegevoegd, maar Querido wou hem er juist tweeëndertig laten schrappen.[11] Dit liet hij zeker niet over zijn kant gaan, dan paste hij liever zelf bij.[12] Dit bleek niet nodig, want Querido maakte het boek gewoon wat duurder: *f* 4,50 voor een ingenaaid exemplaar, *f* 5,50 voor een gebonden boek. Voor Indië lagen de prijzen 20% hoger.[13] Du Perron ontving de drukproeven op 20 augustus en kon ze, nadat ook Guido Douwes Dekker ze had nagekeken, reeds op 1 september terugsturen. Er was Querido veel aan gelegen om het boek snel op de markt te brengen, want de concurrentie zat niet stil: bij uitgeverij Brusse stond de studie van Saks op stapel. Beide boeken verschenen in november 1937, maar terwijl de Indische bladen allang hun persexemplaren hadden ontvangen, zat Du Perron nog steeds te wachten op zijn auteursexemplaren.[14] Tegen het einde van het jaar kwamen ze binnen.[15]

Querido's minzame betogen begonnen hem danig op de zenuwen te werken. De uitgever beriep zich op zijn recht van primeur, maar de manuscripten waar hij geen belangstelling voor had mocht de auteur niet aan een andere uitgever slijten. Voor zo'n knevelend contract voelde Du Perron niets. Zo bood hij uitgeverij Kolff in Batavia een klein boekje aan met dialogen over het detectiveverhaal, dat hij tussen de bedrijven door had geschreven. Kolff had er maar liefst honderd gulden voor over en beloofde nog eens vijftig gulden als het zeshonderdste exemplaar zou zijn verkocht.[16] Dit genereuze aanbod stak wel erg schril af bij het gepingel van Querido. Daarbij kwam nog dat Du Perron diens toon moest verdragen 'van den welwillenden zakenman, geheel op het compromis afgestemd en daarbij vol larmoyante ijdelheidjes en sentimenteele draaien'.[17]

1. Op huwelijksreis in Lugano, mei 1932.

2. Op huwelijksreis in Lugano, mei 1932.

3. Op het station van Spa, juli 1932.

4. In Spa: Elisabeth de Roos, J.W.G. ter Braak, Menno ter Braak.

5. Vergadering van *Forum* bij Greshoff in Schaarbeek, 11 september 1932, v.l.n.r. Du Perron, Bouws, Aty Greshoff, Jan Greshoff, Ter Braak, Roelants.

6. Jacques Bloem, Clara Eggink en hun zoon Wim, ± 1932.

7. Appartement in Meudon-Bellevue. Bep met haar vader dr. J.R.B. de Roos, november 1932.

8. Arthur en Annie van Schendel.

9. H.L. Timmers Verhoeven, Du Perrons financiële raadgever.

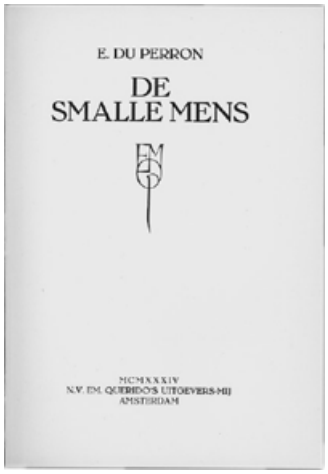

10. Titelpagina van *De smalle mens* (1934).

11. In Bellevue.

12. Augustus 1933 in Parijs, v.l.n.r. Du Perron, Ant ter Braak-Faber, Menno ter Braak, Bep du Perron-de Roos.

13. Bep met Sofka Nossovitch.

14. Met Malraux in Bretagne.

15. Vignet van A. Alexeïeff op het omslag van *Het land van herkomst* (1935).

16. Louis en Renée Guilloux (waarschijnlijk).

17. Slauerhoff in Tanger, juli 1934.

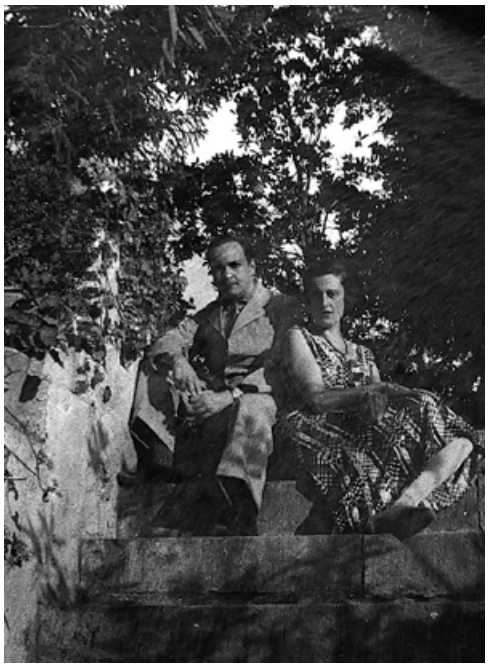

18. In het zuiden van Spanje.

19. Slauerhoff voor zijn huis.

20. Johan de Meester jr., oktober 1923.

21. Bep met zoontje Alain.

22. Greshoff en Ter Braak, augustus 1935. Bijschrift van Ter Braak op achterkant: ‘“twee zure mannen” (de Lang)’

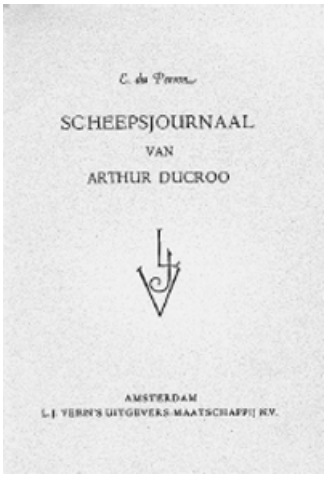
E. du Perron

SCHEEPSJOURNAAL
VAN
ARTHUR DUCROO

AMSTERDAM
L. J. VERON'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.

23. Titelpagina van *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo* (1943).

24. Met Gille bij dokter Maasland te Boschvoorde, begin september 1935.

25. Jacques Gans door Erzsébet Grossová, gouache, 46,7 × 29,5 cm, 1937.

26. Nicola Chiaromonte.

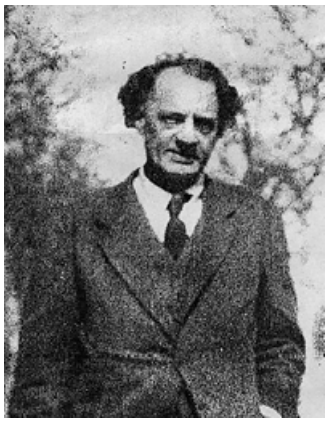

27. Andrea Caffi, uit: Alberto Moravia/Alain Elkann, *Vita di Mora via* (1990).

28. Annie Pohl.

29. ‘Als een kat in een vreemd pakhuis’. Na aankomst in Indië, december 1936.

30. Tekening van Du Perron door Annie Pohl, 4 juni 1936.

31. Bep met Alain voor hun planterswoning in Tjitjoeroeg.

32. De bedienden: Rasidi en de kokkie.

33. B.B.J. Crone en E.A.S. Crone-Loonen.

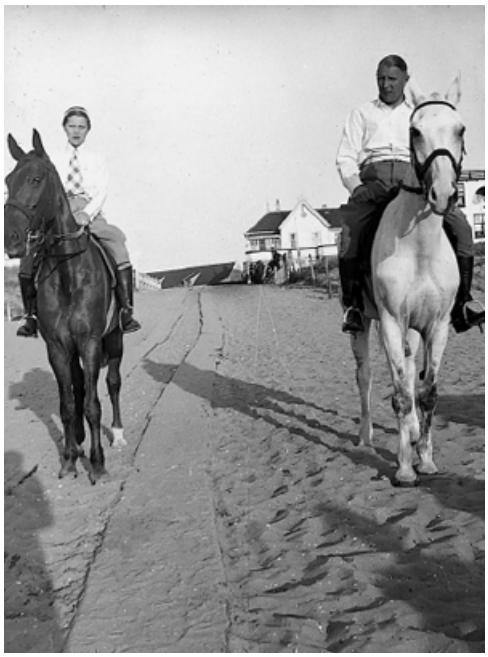

34. Coert Binnerts en Maria Binnerts-Spikerman.

35. Hugo Samkalden. Foto uit paspoort, uitgegeven te Buitenzorg, 5 april 1940.

BOKS-WEDSTRIJD OM HET JAVA-KAMPIOENSCHAP

..... en hier, Dames en Heeren, is Ruby Barthélemy (met zijn trainer en vriend Drs. D. F. Tissing en de Faroka-beker) die in een nobelen strijd op 4 Januari in de bovenzaal van Maison Versteeg, bijna het kampioenschap boksen middengewicht ontworstelde aan den ongeslagen kampioen Fighting Mieck.

36. Feicko Tissing en zijn pupil (*d'Oriënt*, 11 januari 1936).

37. Johanna Petronella Mossel, de tweede vrouw van D.D.

38. E.F.E. Douwes Dekker ofwel D.D.

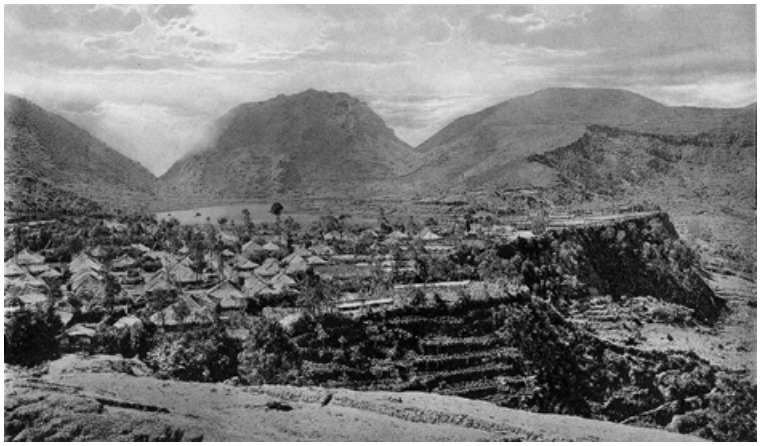

39. Het Dieng Plateau.

40. Op de Boroboedoer, temidden van de stoepa's.

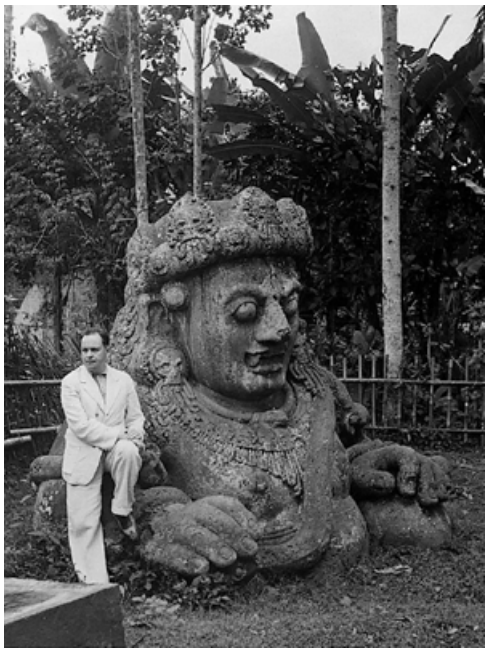

41. Singåsari bij Malang.

42. Tempel te Kloengkoeng, Bali, met vooraan het beeld van een geld tellende Hollander.

43. Uitgeverij A.C. Nix & Co. V.l.n.r. Maurits Frederik Nix, diens vader Karel Eduard Nix, juffrouw Poppie Bieger (secretaresse) en Willem Jacobus Nix, jongere broer van K.E. Nix.

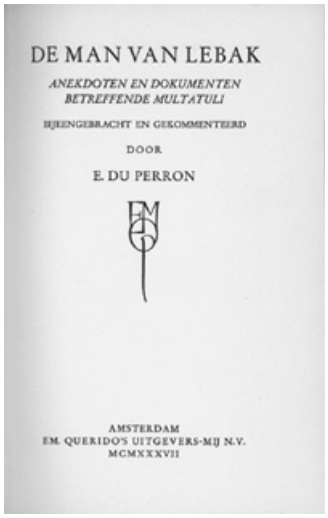
DE MAN VAN LEBAK

ANEKDOTEN EN DOKUMENTEN BETREFFENDE MULTATULI

BIJEENGEBRACHT EN GEKOMMENTEERD

DOOR

E. DU PERRON

AMSTERDAM
EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ N.V.
MCMXXXVII

44. Titelpagina van *De man van Lebak* (1937).

45. Dr. F.R.J. Verhoeven en Ellen Verhoeven-Mingram.

46. Alain voor hotel Papandajan in Garoet.

47. ‘Drie palmen in de wind’, Garoet.

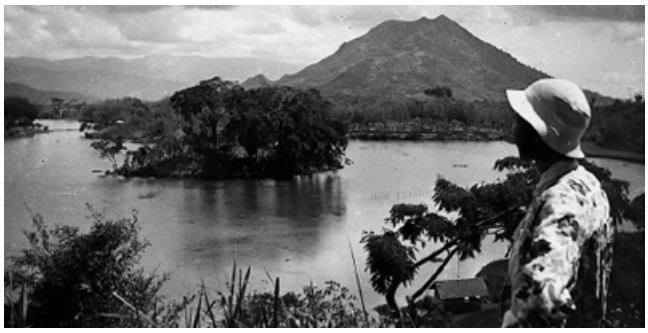

48. Het meer van Leles met op de achtergrond de berg Goentoer.

49. Bij een kratermeer met Enny de Voogt-Blume.

50. Bram Jansen in Makassar; aan de wand het portret van zijn leermeester C. van Vollenhoven.

51. Job van Leur.

52. Tekening van Thomas Nix in *De muze van Jan Companjie* (1939)

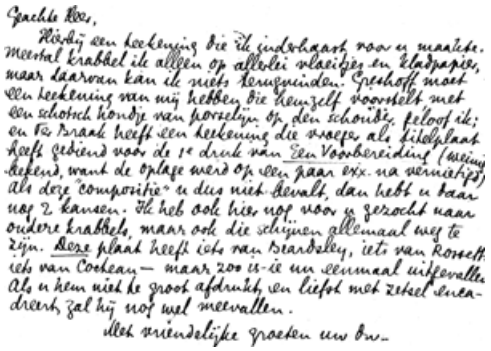

Geachte Heer,

Hierbij een teekening die ik inderhaast voor u maakte. Meestal krabbel ik alleen op allerlei vloeitjes en kladpapier, maar daarvan kan ik niets terugvinden. Greshoff moet een teekening van mij hebben die hemzelf voorstelt met een schotsch hondje van porselijn op den schouder, geloof ik; en Ter Braak heeft een teekening die vroeger als titelplaat heeft gediend voor de 1e druk van Een Voorbereiding (weinig bekend, want de oplage werd op een paar exx. na vernietigd) als deze "compositie" u dus niet bevalt, dan hebt u daar nog 2 kansen. Ik heb ook hier nog voor u gezocht naar oudere krabbels, maar ook die schijnen allemaal weg te zijn. Deze plaat heeft iets van Beardsley, iets van Rossetti, iets van Cocteau — maar zoo is-ie nu eenmaal uitgevallen. Als u hem niet te groot afdrukt, en liefst met zetsel eneadreert, zal hij nog wel meevallen.

Met vriendelijke groeten uw Dw.

53. Handschrift van Du Perron, brief aan L.P.J. Braat, 30 mei 1937.

54. Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins, door Du Perron de ‘gravenkrabber’ genoemd.

55. In de tuin van Gedong Menu, juli 1938.

56. De bocht van de Tjiliwoeng bij Gedong Menu.

57. Soejitno Mangoenkoesoemo.

58. Soewarsih en Soegondo Djojopoespito.

59. December 1938. Bijschrift op de achterkant: ‘voor Eddy du Perron, / het ernstige portret van zijn / ernstigen vriend Freddy Batten’.

60. Op de Wajanglaan in Bandoeng, Alain met kindermeisje Leentje Anthonijsz.

61. Met Gonda Bontekoe-Jordaan.

62. Na de ziekenhuisopname, januari 1939.

63. D.M.G. (Marcel) Koch in zijn studeerkamer.

64. In het fotoalbum van Du Perron: Indonesische ballingen in Boven-Digoel. V.l.n.r. bovenste rij: Maskoen met kind, *Sjahrir*, Sukarsih (Tjitjih) Moerwoto met een kind van Maskoen, Sutari Burhanuddin, *Mohammad Hatta*, Nur Arif; onderste rij: Suka Sumitro, Mohammad Bondan.

65. Met Soewarni en Karim Pringgodigdo en hun dochter Wientje.

66. Bijeenkomst van Istri Sedar (de Bewuste Vrouw) te Buitenzorg, 10 april 1939.

67. Met Soejitno Mangoenkoesoemo, diens vrouw Tis en zoontje Tjonnie, 19 juli 1939.

68. Met Soejitno, mogelijk aan de Zandbaai.

69. Afscheid op Tandjong Priok, 11 augustus 1939. Adé Tissing, Tis Mangoenkoesoemo, Eddy du Perron, mevrouw Alwi.

70. Stofomslag van *Schandaal in Holland* (1939).

71. Omslag van Boris Souvarine, *Stalin en het bolsjewisme* (1940).

72. Du Perron bekijkt een document in het Multatuli-museum. (Foto E. van Moerkerken)

73. Nederland is een ‘schaapskooi’.

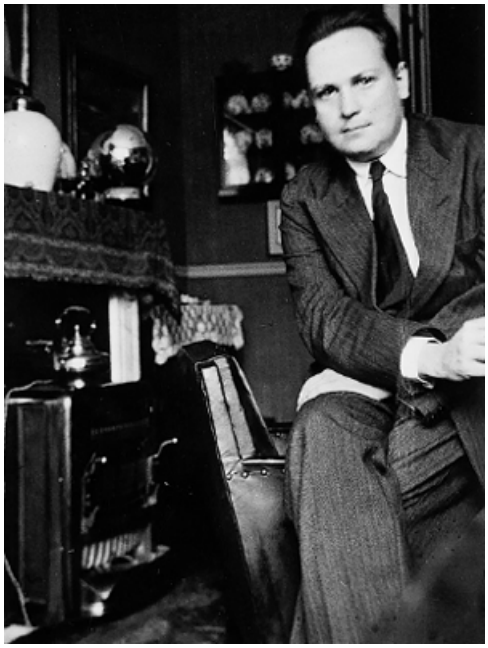

74. In het pension op Laan van Meerdervoort 835.

75. Gisèle van Waterschoot van der Gracht.

76. Bep en Alain in Bergen.

77. Lezende in Bergen.

78. Op zijn doodsbed.

79. Tekening van Siegfried Woldhek, 1977.

80. Kop van Du Perron door Sylvia Willink.

81. ‘De terugkeer van Eddy du Perron’ met illustratie van Steye Raviez.

82. Schilderij van Dirk Wiarda.

Op 6 maart 1938 bood hij hem het manuscript aan van zijn tweede boek over Multatuli, waarbij hij bereid was zelf het risico te nemen. Als Querido er binnen twee jaar de drukkosten niet zou hebben uitgehaald, zou Du Perron het tekort aanzuiveren.[18] Het was een ongehoord aanbod van een auteur die zich had voorgenomen op zijn boeken te verdienen, maar hij wilde nu eenmaal bij Querido blijven en voor Multatuli had hij alles over.[19] Het antwoord van Emanuel Querido was gezien Du Perrons royale aanbod wel erg knorrig:

> 'Nu zit U ons alweer met een boek of boekje over Multatuli van 6 à 7 vel druks op de huid, terwijl wij nog middenin en dik in het tekort zitten van DE MAN VAN LEBAK. Immers, wij schreven U 23 November 1937, dat wij aan dit boek tot op dit oogenblik nog een tekort hadden van Fl. 800. -. Eenige belangstelling voor boeken over Multatuli is of was er wel. Maar een belangstelling zooals U zich die voorstelt en die blijkt uit het feit, dat U nu maar direct weer een klein boek over Multatuli wilt brengen, die is er op geen stukken na. Waarlijk, Geachte Heer du Perron, U zult geen enkelen uitgever vinden, die bereid is alles wat U schrijft maar dadelijk op de pers te leggen.
> U vindt dit aanvullings-boek broodnoodig, maar het publiek, zelfs de kleine kern die nog wel een boek koopt, gaat zulk een boek ijskoud voorbij. Het is nu eenmaal zoo.
> Uw productie en Uw wenschen om deze productie te doen uitgeven, zouden het noodzakelijk maken een zetter, een drukker en een exploitant in vasten dienst te hebben, die als werklieden tegen een salaris Uw opdrachten zoo snel mogelijk uitvoeren en zich niet te bekommeren hebben over het gaan of niet gaan van Uw publicaties.
> Nu stelt U voor geen honorarium en bovendien schrijft U bereid te zijn het eventueele verlies op de uitgave na twee jaar aan te zuiveren. Ook dàt is te bezwaarlijk voor ons. Wij willen het boekje uitgeven, indien U het tekort nog in 1938 ons zoudt kunnen restitueeren.
> Gelooft U ons, wij kunnen niet anders.'[20]

Ondanks zijn hoge dunk van Querido's uitgaven, werd het Du Perron nu toch te machtig. Anderhalve maand eerder had hij hem zijn eerste Onzekeren-verhaal aangeboden. Omdat het om een roman ging, had Querido ongezien *f* 115, - geboden.[21] Maar na Querido's knorrige brief overwoog Du Perron om hun zakelijke relatie te beëindigen. Als Querido niet snel

over de brug kwam, moesten ze hun contract maar annuleren.[22] Omdat *De man van Lebak* in Indië goed was verkocht, meende Du Perron dat de verkoop in Nederland navenant gunstig zou zijn. Dit was echter niet het geval: een jaar na de uitgave had Querido nog 900 van de 1300 exemplaren in voorraad.[23]

Op een brief die Du Perron op 30 maart aan Querido schreef, antwoordde deze op zijn gebruikelijke toon: 'Wij kunnen niet anders verklaren dan dat de wending in ons contact met een stormachtige vaart is gegaan. En dit alles omdat wij niet zoo gesteld bleken op de uitgave van Uw Multatuli-brochure, ook wijl er nog zoo'n groot ongedekt bedrag in Uw MAN VAN LEBAK zat. Wij hebben U voor Uw trouw aan onze firma terecht hulde gebracht. Maar achteraf moeten wij nu toch opmerken, dat die trouw niet zoo diep bleek te zitten, wanneer U over zoo'n kleinigheid als het al of niet uitgeven van Uw Multatuli-brochure ineens driftig de beenen neemt.' Querido besloot zijn brief met de uitsmijter dat hij het eerste Onzekeren-verhaal had gelezen en dat hij hem zijn bezwaren had willen mededelen, maar nu Du Perron zich 'min of meer' van de uitgever had 'losgemaakt, meenen wij ook vrijer tegenover U te staan en U zonder veel woorden mede te deelen, dat wij in de uitgave daarvan hoegenaamd niets zien'.[24]

Nog voordat hij deze brief had ontvangen, had Du Perron zelf al zijn conclusie getrokken: op 4 april 1938 zegde hij definitief het contract op dat Querido het recht gaf van primeur. Voor Querido was dit aanleiding om helemaal niets meer van Du Perron te willen uitgeven.[25] Du Perron zag nu eindelijk in dat hij zich had laten leiden door een illusie. Querido had het zelfs bestaan hem *f* 1500, - te vragen voor de uitgave van zijn verzamelde blocnotes! Voor zo'n bedrag had je in het milde klimaat boven Soekaboemi 'een verrukkelijk klein huis, proper en europeesch' met honderd vierkante meter grond erbij.[26]

Van Querido los, kon Du Perron zich gaan richten op andere uitgevers. Zo vond hij een geschikte Indische uitgever in K.E. Nix, met wie hij een hartelijke en vruchtbare relatie zou ontwikkelen. In november 1938 verscheen *Multatuli, tweede pleidooi* dan ook bij uitgeverij A.C. Nix & Co.

Een ingewikkeld legaat

Waar zijn boeken zo weinig opleverden en de artikelen die hij schreef nauwelijks genoeg waren voor de dagelijkse noden, was Du Perron gedwongen op zoek te gaan naar andere bronnen van inkomsten. Nu was hij na het overlijden van zijn moeder enig aandeelhouder geworden van de N.V. Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen Gedong Menu. Deze Maatschappij had op 5 juli 1921 een eerste hypotheek gesloten ter waarde van *f* 30.000, - met een jaarlijkse rente van 7% ten laste van Emma Alida Stephanie Loonen, echtgenote van B.B.J. Crone te Tjitjoeroeg. Zoals we eerder zagen, had tante Emma in 1937 al *f* 11.000, - aan aflossingen betaald, zodat er nog een schuld van *f* 19.000, - resteerde.[27] Als onderpand voor de hypotheek die zij met N.V. Gedong Menu had afgesloten, had zij indertijd een stuk grond ingebracht dat zij in Buitenzorg bezat, gelegen tussen Hotel Dibbetz en een bankgebouw. Het was naar schatting 6580 m^2 groot.[28] Omdat de hypotheek nog niet was afbetaald, was Du Perron gerechtigd zijn tante Emma te vragen het stuk grond te verkopen ter voldoening van haar schuld.

Op 1 juni 1937 - Bep was in Bandoeng - bracht Du Perron een van zijn reguliere bezoekjes aan oom en tante Crone. Hun zoon Ben was ook aanwezig. Tante Emma achtte de tijd gekomen om haar visie te geven op die grondkwestie. Du Perron had haar al herhaalde malen gezegd dat hij de zakelijke kant graag door Ben liet afdoen en dat ze van hem geen last zou hebben. Zij stond er echter op hem de papieren voor te leggen van haar aflossingen aan zijn moeder. Het was 'niet niks' geweest! Tamelijk zenuwachtig en gespannen zei ze tegen haar achterneef, dat hij eigenlijk geen rechten meer had, want die maatschappij bestond toch ook niet meer. Nu wilde ze die grond best wel verkopen, maar dan zou hij niet *alles* krijgen. Ze zou, uit de goedheid van haar hart, de opbrengst met hem willen *delen.*[29]

Du Perron verbaasde zich over deze redenering van zijn vroom-katholieke tante. Hij schreef aan Bep: 'De zaak interesseert mij niet, omdat het duidelijk is dat ons leven toch niet van zulke dingen afhangt. Maar hoe treffend komt dit weer uit met de religie. *Ik* in haar plaats, oud zijnde en met kinderen die volmaakt voor zichzelf kunnen zorgen, zou er niet over gedacht hebben iets voor mezelf te houden.' Ben moest zich er maar eens over buigen.

Op de een of ander manier kreeg Du Perrons pleegzusje Ina lucht van de zaak. Ze had zich na haar gedwongen remigratie gevestigd in het West-

Javaanse dorpje Plered, in de buurt van Poerwakarta. Eén keer had ze in Tjitjoeroeg haar opwachting gemaakt. Bep had toen Ina's voorkomen en brutale optreden met verbijstering gadegeslagen. Zij was namelijk 'geschilderd in alle kleuren van de regenboog' en had met schelle stem gesproken over 'Slauerhoff' en 'Darja die nu wel wat knapper lijkt dan vroeger'. Ze had een jurk gedragen 'bedrukt met grammofoonplaten en daar hupsch afgevallen notebalken'.[30] Op 6 november 1937 ontving Du Perron een schrijven van zijn pleegzusje waarin zij aandrong op verkoop van de grond en haar erfdeel opeiste.[31] Hij schreef haar per omgaande terug:

> 'Mejuffrouw,
> Uw onbevoegd deurwaardersbriefje bereikte mij vanmorgen. Daar u niet voor uitleg vatbaar bent en ik tijd noch lust heb om nog eens over te beginnen, raad ik u aan zoo spoedig mogelijk uitvoering te geven aan uw bedreiging.
> Overigens zou ik nu eindelijk wel van u willen hooren wat ik u schuldig ben voor de vijf pakjes thee die u mij naar Tjitjoeroeg zond.
> Tenslotte is het misschien niet overbodig u te zeggen dat ik voortaan definitief gevrijwaard wensch te blijven voor uw bezoeken.'[32]

Hierop schakelde Ina een advocaat in, die Du Perron nog van vroeger kende. Zijn naam was L.J.C. Kastelijn. Omdat er wel degelijk een legaat van wijlen mevrouw Du Perron aan Ina was, dat samenhing met de afbetaling van de schuld, stelde Kastelijn een schikking voor.[33] Du Perron stelde Ben Crone op de hoogte van deze nieuwe ontwikkeling. Deze reageerde vol begrip:

> 'Beste Eddy,
> Je schryven in orde ontvangen en zie ik daaruit, dat Ina je niet met rust laat. Ik voor my, zou me daar echter heusch niet druk over maken. Mr. Kasteleyn kun je altijd zeggen, dat jy nog steeds bezig bent, om het terrein te verkoopen, doch dat jy natuurlyk van jouw kant het niet direct voor een appel en een ei van de hand wil doen.
> Wat ons betreft, heb je natuurlyk de geheele zeggenschap over bedoeld stuk grond. Ik voor my, geloof niet, dat er op een accoordje behoeft te worden aangestuurd, zooals Kasteleyn het zoo graag zou willen. Je testament zegt het toch duidelijk genoeg, dat die groen en geel geverfde Ina desnoods mag verkleuren, zoolang jy de bedoelde terreinen

niet verkocht hebt. Immers alleen by te maken baten van genoemde hypotheek, zou Ina pas recht hebben van spreken en zoolang dit niet gebeurd is, dient zy het af te wachten, en kan in geen geval de zaak dwingen.
Nu Eddy, met beste groeten ook aan Bep,
Steeds yours,
Ben.'[34]

Van verkoop kon echter geen sprake zijn zolang alle ter zake doende stukken nog niet terecht waren. In de loop van 1938 nam Du Perron mr. L.J. Welter (1910-1943) in de arm. 'Kriek' Welter, zoals hij werd genoemd, was werkzaam als adjunct-referendaris bij de Algemene Secretarie in Buitenzorg. Hij slaagde erin de hypotheekakte in de archieven op te sporen, zodat het ernaar uitzag dat de grond kon worden verkocht. Maar het feit dat dit onderpand niet op naam van Du Perrons moeder stond, maar op naam van de N.V. Gedong Menu, zorgde voor een bureaucratische complicatie.[35] Bij Du Perrons vertrek uit Indië in augustus 1939 was alles juridisch nog niet rond. Kriek Welter zou Du Perrons belangen behartigen, maar door het uitbreken van de oorlog is de zaak blijven liggen. Wel had Du Perron van Ben Crone een voorschot van duizend gulden gekregen. Meer zat er niet in.[36]

'Geloof tòch aan het leven'

Du Perron kreeg het geregeld op zijn heupen van de Crones en hun 'imbeciele verheerlijking en opklaring bij elke rang en titel die er valt'. Af en toe liet hij die sfeer achter zich om een kopje thee te drinken in een pension met een koepeltje en een goddelijk uitzicht, Villa Panorama: het Feuilleraie van Tjitjoeroeg.[37] Daar zat hij op 2 juni 1937 te mijmeren hoe hij aan de gemaakte reis over Java en Bali zou kunnen verdienen door er een serie artikelen over te schrijven. Ook wilde hij een langer bezoek brengen aan Tjilatjap. Daar woonde nog een ver familielid, namelijk George Johan Pieter du Perron (1871-1952), wiens vader Pieter Johannes de jongste zoon was van Eddy du Perrons overgrootvader Louis du Perron.[38] In mei had hij zijn 'oom George' vluchtig gezien en afgesproken dat hij later zou komen logeren. Die belofte werd nu ingelost: hij vertrok, zonder Bep en Alain, op 21 september 1937 en was op 26 september terug in Tjitjoeroeg.

In Tjilatjap deed de vrouw van oom George uitvoerig uit de doeken hoe ze bestolen waren. Immers, Pieter Johannes du Perron was de ‘radja van Tjilatjap’ geweest. Als enige daar wonende Europeaan had hij van alles bezeten: huizen, gronden met klappers en onbebouwde grond. Er waren allerlei eigendomspalen die daarvan tot op de dag van vandaag het bewijs vormden. S.S.-station, B.P.M., kerkhof: het was allemaal ‘duPerrons-grond’. Maar op een dag was het gevecht begonnen. Iemand van het bestuur wilde een riool aanleggen vlakbij het erf van de Du Perrons. Tante wilde daar een stokje voor steken, maar toen de zaak werd uitgezocht, waren alle verkoopakten onvindbaar. Pieter Johannes verscheen haar in een droom en breidde zijn armen links en rechts uit om de omvang van zijn bezit aan te geven. Het was *allemaal* duPerrons-grond, maar het gouvernement had die grond verkwanseld. Ze waren beroofd door Chinezen en Javanen in samenwerking met het gouvernement en het kadaster.

Tante klampte zich vast aan de illusie dat er op een dag gerechtigheid zou geschieden: ‘Er zijn inlanders die zweren wilden dat alles van oude duP. was. Er zijn Chinezen die narekenen hoeveel er teruggegeven moet worden. Zaak v. millioenen!’ Men had haar altijd voorspeld dat zij rijk zou worden. Oom was nooit rijk geweest. Veertig jaar lang was hij van zijn erfenis beroofd en hij reed nu in een sadootje rond, terwijl de dieven auto's bezaten. Eddy du Perron luisterde naar zijn furieuze tante en knikte op de juiste momenten. Het verhaal klonk hem bekend in de oren. Het was een verhaal dat hoorde bij zijn familie, een verhaal in het genre ‘poëtische kolder’. Hij zag er de poëzie van de provincie in, de vervorming van de provincie.[39] Zelf moest hij zeker niet aan dit soort illusies blijven hangen, maar op zoek gaan naar een betrekking.

Op zondag 13 juni 1937 maakte Du Perron kennis met dr. F.R.J. Verhoeven (1905-1987), die sinds 1936 als landsarchivaris de leiding had over het Landsarchief van Nederlandsch-Indië. Verhoeven was al over Du Perron onderhouden door Hein Groeneveldt en Feicko Tissing. De kennismaking met Du Perron vond plaats tijdens een etentje in de Chinese wijk Glodok, waarbij ook mevrouw Verhoeven en Feicko Tissing en zijn vrouw aanwezig waren. Na het eten gingen ze naar een balavond in Hotel Des Indes, waar ze tot twee uur 's nachts bleven. Voor een aanstaande reorganisatie van het archief kon Verhoeven met ingang van 1 januari 1938 enkele daggelders in dienst nemen. Hoewel hij eigenlijk eerder aan de slag wilde, nam Du Perron graag een optie op dit baantje. Zijn aanstaande chef was hem beschreven als ‘dikdoenerig’, maar dat viel erg mee. Hij behoorde

zeker niet tot de Indische prollen en Du Perron dacht dat hij goed met hem zou kunnen opschieten.[40]

Op het moment dat hij met Verhoeven sprak, bestond ook nog de mogelijkheid dat er op 1 juli of 1 augustus een baantje bij Justitie zou vrijkomen. Toen dat niet doorging, leefde Du Perron toe naar het archiefbaantje als een welkome onderbreking van zijn gesappel als scribent. Hij zou als daggelder zes gulden per dag verdienen, wat neerkwam op *f* 165, - traktement per maand. In het dure Batavia waar hij dan zou moeten gaan wonen, was dat niet veel, maar alle beetjes hielpen.[41] In de tussentijd zou hij de fundamenten leggen voor zijn reeds lang voorgekookte serie novellen De Onzekeren. Het eerste verhaal zou gaan over de achttiende-eeuwse Friese regent Onno Zwier van Haren. Daarna zouden verhalen volgen over Dirk van Hogendorp, een kleinzoon van Van Haren, en verhalen over Napoleontische officieren.[42]

Omdat Bep zich in Tjitjoeroeg niet erg lekker voelde, besloten de Du Perrons het huis van de Crones te verlaten. Voordat ze zich in het warme Batavia zouden vestigen, zouden ze eerst een paar maanden in het hooggelegen Garoet gaan wonen. Du Perron verheugde zich er bij voorbaat op. Het vriendelijke bergstadje was zeer in trek bij toeristen, die het de bijnaam 'mooi Indië' hadden gegeven. Het landschap van Garoet deed Du Perron denken aan smaragd, maar de vlakte van Leles, voordat je Garoet binnenreed, was vaak een topaas.[43] Bij een verkenning van het stadje hadden de Du Perrons ontdekt dat Hotel Papandajan vol pension aanbood voor *f* 160, - per maand voor hen drieën. Daarvoor hadden ze dan twee ruime kamers en een voorgalerij met stromend water. Dit was minder dan ze in Tjitjoeroeg moesten uitgeven aan huur, voedsel, bedienden, enz.[44]

Bep zag uit naar Garoet als naar een therapie. Zij en Eddy zwoeren elkaar een dure eed dat ze met niemand zouden aanpappen en vooral planters uit de weg zouden gaan. 'Geen lullerij meer over de prachtige opkomst van Duitschland met deze bulkende idioten, of over traktement.'[45] Op 13 oktober 1937, aan het begin van het regenseizoen, namen ze hun intrek in Hotel Papandajan. Het viel niet mee. Garoet kon 'een waar tochtgat' zijn als 'de wind van de bergen' loskwam.[46] Misschien was het de overgang die hun parten speelde. Het ergste was echter dat Bep na een goede week 'compleet overstuur' was. Du Perron meldde het nieuwe malheur aan Ter Braak: 'Alles valt haar tegen; met de bedienden omgaan kan ze absoluut niet, want die ergeren haar; de menschen vindt ze hier vrijwel doorloopend afschuwelijk, Batavia is voor haar een "cloaak", ver-

der is het heele klimaat hier - maar zeker op Batavia - voor haar een hel; en zij gelooft dat ze hier "manisch-depressief" zal eindigen.'[47]

Het was in deze ellendige toestand dat Du Perron zijn laatste gedicht schreef. Ook in zijn begintijd in Tjitjoeroeg had zijn dichtader gevloeid. Hij had toen negenentwintig strofen geschreven van de poëtische vertelling *De grijze dashond.* Dit was in grote trekken een nocturnaal gedicht geweest en hier in Garoet ontstond, als het ware *de profundis*, opnieuw een nachtgedicht, met toch nog een schijnsel van hoop:

Garoet bij nacht

Drie palmen in het duister, drie palmen in de wind.
Gefluister, klein gefluister, klanken die men verzint.

De maan is door de wolken bedekt, bedekt: een schicht
treft, onder 't zwarte kolken, soms 't hele nachtgezicht.

Damars, ketapangbomen zijn angstig saamgeplet,
boven wat men hoort stromen, tot een kompakt boeket.

Daarachter zijn de bergen versmolten met de lucht,
en wat zich moest verbergen is lang daarheen gevlucht.

Het dorp is hier gebleven, vervaald en uitgespreid.
Geloof tòch aan het leven, het heeft ons soms verblijd.

Nog klinken paardehoeven, nog doet hier wat hij kan,
met ratels voor de boeven, een soort van klepperman.

Vergaan doet elke luister, met de ogen van het kind.
Gefluister, o gefluister. Drie palmen in de wind.[48]

'Geloof tòch aan het leven': Bep bezat dat geloof wel, maar niet in Indië.[49] Du Perron stelde nu alles in het werk voor een terugkeer naar Europa.[50] Hij hield zijn hart vast wanneer ze in het warme Batavia moesten wonen. Dát zou voor Bep pas de ware hel zijn! Wel had zij het over Bandoeng gehad als mogelijke woonplaats, want daar voelde zij zich altijd veel vitaler. Moesten ze er dan een dubbele huishouding op nahouden? Ter Braak gaf zijn vriend het dringende advies een jaar lang dat archiefbaantje te

doen, dan kon hij bij terugkeer in Europa ten minste terugvallen op een getuigschrift.[51] Toch was het Ter Braak die hem spoedig daarna kon wijzen op een mogelijkheid die misschien wel beter was: Victor van Vriesland zou per 1 januari 1938 vertrekken als letterkundig redacteur van de NRC. Ter Braak had meteen een brief geschreven aan hoofdredacteur P.C. Swart om Du Perron voor het baantje aan te bevelen. Hij had onder meer Du Perrons kronieken in het *Bataviaasch Nieuwsblad* genoemd als 'voortreffelijke exposé's, die duidelijk en boeiend zijn'.[52]

Du Perron had er wel oren naar. Mede gezien Beps toestand was een terugkeer naar Europa een welkom perspectief. Hij stuurde Swart een sollicitatiebrief en voegde er al zijn Bataviase kronieken bij.[53] Het was vergeefse moeite, want de NRC had zijn zinnen gezet op Simon Vestdijk, hoewel deze niet had gesolliciteerd.[54] Van Vriesland had Greshoff desgevraagd al laten weten dat hij bereid was te wijzen op Eddy's 'groote begaafdheid', maar hij zou weinig kans maken, omdat 'zoowel zijn richting als zijn toon weinig overeenkomen met wat de Hoofdredactie zoekt'.[55] Zodra Du Perron hoorde dat de voorkeur uitging naar Vestdijk had hij er vrede mee.

Op 1 januari 1938 schreef hij Vestdijk een brief waarin hij hem op voorhand feliciteerde met zijn benoeming en tegelijk zijn diensten aanbood als freelance medewerker. Door de brouille met Van Vriesland na 'die idiote Slauerhoff-opstokerij' had hij de laatste jaren geen besprekingen meer aan de NRC bijgedragen. Dat chapiter kon nu dus worden afgesloten.[56] Op 19 mei 1938 verscheen Du Perrons eerste recensie onder het nieuwe bewind.[57] Ook Bep, die wel mondjesmaat voor de NRC was blijven schrijven, voelde zich gestimuleerd om meer besprekingen op zich te nemen.[58]

Er zat voor de Du Perrons niets anders op dan er voorlopig maar het beste van te maken in Indië. Na Bep was ook Eddy du Perron zelf weer gaan sukkelen met zijn gezondheid. In Garoet kwam aan het licht dat hij een amoebedysenterie had opgelopen. De amoeben waren bestreden met een emetinekuur, waartoe hij elke ochtend een prik kreeg toegediend. Pijnlijker was een negenoog die met een zuigklok moest worden schoongemaakt. Ten slotte had hij op bed gelegen met een vijfdaagse koorts.[59] Door zoveel ongemak en ziekte bezocht, slaagde hij er niet in *twee* verhalen van De Onzekeren te schrijven, zoals hij zich had voorgenomen. Maar wel lukte het hem het eerste verhaal te schrijven, althans in een eerste versie, en een deel van het tweede verhaal.[60]

Het Garoetse isolement kwam Du Perron goed uit: hij kon zich volledig

concentreren op de achttiende-eeuwse geschiedenis die de grondslag vormde van zijn verhaal. Maar Bep en hij waren in Garoet niet van alle contact verstoken; al spoedig hadden ze kennis gekregen aan een zeventigjarige oud-planter, Jack de Voogt, die getrouwd was met Anna Blume, een zesentwintigjarige van gemengd bloed die luisterde naar de roepnaam Enny. De planter was een groot liefhebber van Greshoffs gedichten, waarvan hij de mooiste door zijn vrouw liet overschrijven. Tevens was hij steward bij de plaatselijke renvereniging. Enny de Voogt-Blume was een bewonderaarster van het werk van Du Perron, waarmee ze had kennisgemaakt op de kweekschool in Soerabaja.[61]

Zolang ze niet over politiek praatten, kon Du Perron het goed vinden met planters; vermoedelijk behoorde Jack de Voogt tot de categorie van de kleurrijke figuren met de mooie verhalen. Maar absoluut allergisch was Du Perron voor de dame die hem zo bewonderde en die door Bep wat 'groezelig' werd gevonden. Enny de Voogt-Blume nam het gezin Du Perron mee op sleeptouw naar bezienswaardigheden in de buurt, zoals de stomende Kawah Kamodjang op de westelijke helling van de Goentoer en het heilige meer van Leles.[62]

Na het vertrek van de Du Perrons uit Garoet liet Enny de Voogt hen niet los. Zo troonde ze Bep en Alain mee naar de paardenrennen in Buitenzorg, nadat Eddy zich haastig uit de voeten had gemaakt. Ze dacht ook erg na over zijn lot en stelde hem voor om starter bij de races te worden. Het was een ideale betrekking met veel vrije tijd en een zeer redelijk salaris! Het was niet precies het baantje waar hij op zat te wachten.[63]

Eindnoten:

1 Zie ook: Hodinius, 'E. du Perron en zijn uitgevers (II)'.
2 *Brieven* VII, p. 117 (15-9-1937 aan A.A.M. Stols). De goedkope tweede druk, die in juli 1937 was verschenen, was in een mum van tijd uitverkocht.
3 *Brieven* VI, p. 365-366 (3-3-1937 aan uitgeverij Querido).
4 Vgl. *Brieven* VI, p. 371 (4-3-1937 aan J. Greshoff).
5 *Bw* IV, p. 105 (12-3-1937).
6 *Brieven* VI, p. 375, 402 (4-3 en 27-3-1937 aan J. Greshoff).
7 Querido deed dit aanbod in een (verloren gegane) brief van 13-3-1937, waarop DP op 27-3-1937 antwoordde. Vgl. Em. Querido aan DP, 5-4-1937 (coll. mr. A.E. du Perron).
8 Em. Querido aan DP, 5-4-1937 (coll. mr. A.E. du Perron).
9 *Brieven* VI, p. 417 (14-4-1937 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 124 (14-4-1937).
10 DP aan Em. Querido, 14-4-1937 (coll. mr. A.E. du Perron).
11 *Brieven* VII, p. 50-51 (30-7-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker).
12 Vgl. *Brieven* VII, p. 54, 64 (3-8 en 7-8-1937 aan G.M.G. Douwes Dekker resp. H. Marsman).
13 *Brieven* VII, p. 134-135 (6-10-1937 aan J. Greshoff).
14 *Brieven* VII, p. 235, 247 (12-12 en 23-12-1937 aan J. Greshoff).
15 Hij gaf Bep een exemplaar met de opdracht: 'Voor Bep / als herinnering aan Tjitjoeroeg / en haar offervaardigheid / toen ik werkte aan het portret / van dezen "rivaal." // *Eddy* // Batavia, Dec. '37.' (Coll. mr. A.E. du Perron.)
16 Het boek kwam uit in augustus 1938. Vgl. opdracht aan Bep: '*Voor Bep* // Voor wie dit soort verhalen / Had van jongsaf zo lief. / Maar ach, dit kan niet halen / Bij wat is "kreatief". // E. // Aug. '38.' (Coll. mr. A.E. du Perron.)

17 *Brieven* VII, p. 252 (31-12-1937 aan H. Marsman).
18 *Brieven* VII, p. 300 (6-3-1938 aan J. Greshoff).
19 Hodinius schrijft terecht: ‘de zoveelste knieval voor Querido in successie, een daad waarmee hij de geloofwaardigheid van zijn dreigementen en daarmee zijn onderhandelingspositie, alleen maar verder uitholde. [...] in de laatste plaats betekende het voorstel van Du Perron dat hij wederom de ooit afgezworen status van “betalend auteur” aannam’. Hodinius, ‘E. du Perron en zijn uitgevers (II)’, p. 192.
20 Em. Querido aan DP, ongedateerd [maart 1938] (coll. mr. A.E. du Perron).
21 *Brieven* VII, p. 270 (24-1-1938 aan S. Vestdijk); *Bw* IV, p. 238 (2-2-1938).
22 *Bw* IV, p. 284 (21-3-1938).
23 Hodinius, ‘E. du Perron en zijn uitgevers (II)’, p. 192.
24 Em. Querido aan DP, 6-4-1938 (coll. LM).
25 *Bw* IV, p. 298, 312 (4-4 en 19-4-1938).
26 *Brieven* VII, p. 360 (8-5-1938 aan J. Greshoff).
27 Na de dood van Du Perrons moeder waren de aflossingen gestaakt. Waarschijnlijk is toen ook de rente niet meer betaald.
28 ‘Gegevens betreffende hypotheekkwestie Du Perron’, 21-12-1949 (coll. mr. A.E. du Perron); brief van E.G. du Perron-de Roos aan Dolf Simons, 23-9-1949 (coll. erven mr. F. Simons). Het stuk grond was ‘vermoedelijk het perceel Eigendom verpondingsnummer 1780, groot ± 6580 m^2, en plaatselijk bekend als gelegen aan de Binnenweg, volgens Kadastrale Verklaring nr. 36, gedagtekend Buitenzorg, 13 Februari 1948’.
29 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-6-1937.
30 Vgl. *Brieven* IX, p. 237 (E.G. du Perron-de Roos aan A.C. Greshoff-Brunt, 4-12-1937). Darja Collin had in augustus 1937 een toernee door Indië gemaakt. DP sprak met haar op 29-8-1937 over Slauerhoffs einde. Zie: *Brieven* VII, p. 94 (29-8-1937).
31 *Brieven* VII, p. 180 (6-11-1937 aan J. Greshoff).
32 DP aan Bétina Koch, 6-11-1937 (coll. mr. A.E. du Perron).
33 E.G. du Perron-de Roos aan F. Simons, 28-1-1948 (coll. erven mr. F. Simons).
34 B.B. Crone aan DP, 29-11-1937 (coll. LM). De brief is getikt op briefpapier van de N.V. Assam theefabriek Tjitjoeroeg, waar Crone werkte.
35 E.G. du Perron-de Roos aan Dolf Simons, 23-9-1949 (coll. erven mr. F. Simons). Toen de zaak vastliep, wilde Ben Crone advocaat Kastelijn weer op de zaak zetten. DP vond Kastelijn weliswaar een handig advocaat, maar hij vertrouwde hem niet. Zie: *Brieven* VIII, p. 527 (12-3-1940 aan L.J. Welter). In de eerder aangehaalde brief van E.G. du Perron-de Roos aan F. Simons schrijft zij over Kastelijn: ‘Het is het genre advocaat, schreef Eddy eens aan Kriek Welter, dat een hoop voor je doen kan als hij werkelijk je belang op het oog heeft, maar niet tegen een streek opziet als hij [er] langs een of andere achterdeur profijt van kan trekken.’
36 E.G. du Perron-de Roos aan F. Simons, 28-1-1948 (coll. erven mr. F. Simons). Op 3 september 1940 vond ten overstaan van een rechter-commissaris uit de Raad van Justitie te Batavia het royement plaats van de hypotheek die gesloten was ten behoeve van wijlen E.A.S. Crone-Loonen. Nadere gegevens omtrent dit royement waren niet meer te vinden. (‘Gegevens betreffende hypotheekkwestie Du Perron’, 21-12-1949, coll. mr. A.E. du Perron.) Dolf Simons, die in 1949 ter plaatse de zaak voor zijn nicht Bep onderzocht, bleef met twee vragen zitten: ‘de vraag “wie is daarbij [bij het royement] namens de N.V. “Gedong Menu” opgetreden”, want er moet iemand kwijting van de schuld hebben verleend, anders kan die roya niet plaats gevonden hebben, en een andere vraag: “wie heeft de aflossing van de hypotheek ontvangen en waar is dat geld gebleven?”.’ Omdat de grond kennelijk niet verkocht was, had Welter wellicht een ‘minnelijke regeling’ bewerkt en het geïncasseerde geld overgedragen aan een Commissie voor Rechtsverkeer in Oorlogstijd (Dolf Simons aan E.G. du Perron-de Roos, 21-12-1949, coll. LM).
37 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 2-6-1937. Zie ook: *Brieven* VII, p. 69 (9-8-1937 aan J. Greshoff).
38 Zie: Snoek, *Manhafte heren en rijke erfdochters*, p. 44, 84-85 (noot 62).
39 Dagboekaantekeningen (coll. LM, Onzekeren-map; coll. mr. A.E. du Perron). Vgl. *Brieven* VIII, p. 192 (29-5-1939 aan F.E.A. Batten). De vrouw van G.J.P. du Perron was Alestina Rudolphine du Perron-van Ligten (geb. 1881); zij werd “tante Dolly” genoemd.
40 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 14-6-1937.
41 *Brieven* VII, p. 46, 102 (30-7 en 1-9-1937 aan F.E.A. Batten).
42 *Brieven* VII, p. 105 (1-9-1937 aan F.E.A. Batten); Snoek, ‘De romantische bronnen van “De Onzekeren”’, p. 25-26.

43 Dagboekaantekeningen (coll. LM, Onzekeren-map). Een mooi beeld van Garoet is te vinden in: Ernst Drissen (ed.), *Vastgelegd voor later. Indische foto's (1917-1942) van Thilly Weissenborn*, Amsterdam: Sijthoff 1983.
44 *Brieven* VII, p. 124 (17-9-1937 aan J. Greshoff). Op 20-6-1937 hadden Bep en Eddy du Perron Garoet ter verkenning bezocht. Zie: DP aan E.G. du Perron-de Roos, 2, 9 en 19-6-1937.
45 *Brieven* VII, p. 132 (6-10-1937 aan J. Greshoff).
46 *Brieven* VII, p. 141 (15-10-1937 aan J. Greshoff).
47 *Bw* IV, p. 188-189 (23-10-1937).
48 *Vw* I, p. 122; dagboekaantekeningen (coll. mr. A.E. du Perron); *Brieven* VII, p. 157-158 (23-10-1937 aan J. Greshoff).
49 Vgl. *Brieven* VI, p. 493 (23-6-1937 aan J. Greshoff): 'Bep zegt: ze heeft hààr "formule" voor dit land gevonden: nl. dat het een zalig land is om in te reizen en een afschuwelijk land om in te wonen.'
50 *Brieven* VII, p. 154 (23-10-1937 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 189 (23-10-1937).
51 *Bw* IV, p. 191-192 (30-10-1937 aan TB; 2-11-1937 aan DP).
52 *Bw* IV, p. 214 (9-12-1937).
53 *Bw* IV, p. 218 (20-12-1937).
54 *Bw* IV, p. 220 (23-12-1937).
55 V.E. van Vriesland aan J. Greshoff, 9-12-1937. Van Vriesland voegde daaraan toe: 'Begrijp goed, dat de bezwaren niet van mijn kant komen. Ik bemoei mij zoo weinig mogelijk met mijn opvolging.'
56 Door de brouille met Van Vriesland na 'die idiote Slauerhoff-opstokerij' had hij de laatste jaren geen besprekingen meer aan de *NRC* bijgedragen.
57 Bespreking van André Suarès, *Trois grands vivants: Cervantes-Tolstoi-Baudelaire* (niet in *Vw*).
58 In 1936 had Elisabeth de Roos twee recensies in de *NRC* gepubliceerd, in 1937 drie; in 1938 zouden dat er elf worden.
59 *Bw* IV, p. 200, 215 (18-11 en 12-12-1937); *Brieven* VII, p. 201 (25-11-1937 aan J. Greshoff).
60 *Brieven* VII, p. 167, 210 (29-10 en 30-11-1937 aan J. Greshoff resp. H. Marsman). Het typoscript van het eerste verhaal telde 106 bladzijden.
61 *Bw* IV, p. 203 (20-11-1937); *Brieven* VII, p. 370 (9-5-1938 aan A. Roland Holst); *Brieven* VIII, p. 13 n (5-12-1938 aan A.M. de Voogt-Blume); DP aan E.G. du Perron-de Roos, 29-11-1937; foto's coll. mr. A.E. du Perron.
62 Foto's coll. mr. A.E. du Perron (ter vergelijking: Ernst Drissen (ed.), *Vastgelegd voor later*, p. 18, 108 en 147). In het meer van Leles bevindt zich het vleermuizeneilandje dat wordt beschreven aan het einde van Couperus' roman *De stille kracht.*
63 *Brieven* VII, p. 370 (9-5-1938 aan A. Roland Holst). Er zijn twee brieven van DP aan A.M. de Voogt-Blume bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat zij hem als schrijver bij het 'hoge' indeelde, welke karakteristiek DP vriendelijk doch beslist afwees. Zie: *Brieven* VIII, p. 13-14, 18-19 (5 en 7-12-1938).

XI
Nieuwe wegen
1938-1939

Hoofdstuk 45
Marginaal in Batavia

Het Landsarchief

Op 19 december 1937 maakten Eddy en Bep du Perron kwartier in Batavia. Omdat op dat ogenblik nog niet zeker was hoe het zou aflopen met het Rotterdamse redacteurschap, namen zij hun intrek in een hotel. Zij kozen voor het Park-Hotel waar ze voor *f* 225, - per maand de beschikking hadden over een voormalig koetshuis: drie ruime kamers en een eigen voorgalerijtje, kost inbegrepen.[1] Het Landsarchief, gevestigd in een achttiende-eeuws landhuis, lag anderhalve kilometer verderop langs het Molenvliet.[2] De Du Perrons zaten in de wijk Weltevreden, dichtbij sociëteit De Harmonie en op loopafstand van de Chinese wijk Glodok met al zijn eettentjes. Ook het postkantoor was in de buurt; op tweede kerstdag lag daar voor hen een pakket van tante Da Simons. Er zaten grammofoonplaatjes in, een boek met speelgoedbeesten voor Alain, potjes jam en een boek van Franz Kafka. Bep schreef haar tante dat zij en Eddy met verrukking alles hadden doorgekeken. Ze zouden Alijntje de plaatjes geleidelijk ter hand stellen, zelf begon ze meteen aan Kafka.[3]

Verhoeven had sinds zijn kennismaking met Du Perron blijk gegeven van een bijzondere sympathie. Dat hij groot vertrouwen had in zijn toekomstige daggelder bleek uit zijn spontane voorstel om samen een boek te schrijven over de soos in Indië.[4] Op 3 januari 1938 begon Du Perrons geregelde kantoorbestaan. Van de eerste week bracht hij verslag uit aan Ter Braak:

> ‘Ik ben dus 3 Januari rustig naar kantoor gegaan, zooals ze in Indië zeggen, en vanavond, 8 Januari, heb ik mijn eerste week achter de kiezen. De verlossing van juffrouw Juliana Friso gezegd van Oranje - Mevrouw is het, natuurlijk! - heeft er geen stoornis in gebracht, hoewel ieder ambtenaar nu dagelijks zijn hals rekt om *het* te hooren gebeuren (in kanonschoten en zoo). Men gaat dan op slag een Oranje-bitter drinken, daarna jubelend en hossend den tuin in dansen, daarna naar huis; en men wedt nu al of het een prinsje of een prinsesje zal zijn. Ik heb me probeeren vertrouwd te maken, na ruim 16 jaar vrijheid, met het 's morgens om kwart over 6 opstaan - om half acht moet ik present zijn - en het verdere “gareel”. Maar mijn “chef” is allergeschiktst, tot dusver, gedraagt zich absoluut als “een heer”, zoekt bepaald mijn gezelschap, en het halve bureau is al suikerzoet tegen me, zooals men is tegen een gunsteling van den baas, terwijl de andere helft al zuur kijkt.’[5]

Du Perrons benoeming was niet van een leien dakje gegaan. Naar het gerucht wilde, hadden sommige Buitenzorgse ambtenaren gemeend dat een dynamische figuur als hij ‘een slechte invloed zou kunnen hebben op Verhoeven die toch al “onrustig” gevonden werd’. Deze onrust - schreef Du Perron aan Greshoff - hield voornamelijk in dat Verhoeven graag met publicaties aan de weg timmerde. Een van de ambtenaren had dit bezwaar afgewimpeld door te zeggen dat dit soort ‘onrust’ Du Perrons ‘dynamiek’ vermoedelijk koud zou laten.[6] De dertigjarige Wies Perelaer, die al enige tijd als volontair op het archief werkte, had de strijd van nabij gevolgd. Op 27 november 1937 schreef zij aan haar vriendin Netty van het Haagse Rijksarchief: ‘O, en du Perron wordt werkelijk afgeketst door B. zorg. Verh. weet 't nu en heeft van de week eindeloos zitten telefoneeren met B. zorg om naar de bezwaren te vragen en du Perron hoog op te hemelen.’[7] Vermoedelijk heeft Hugo Samkalden, gesteund door Verhoevens telefonades, de benoeming van zijn vriend erdoor gedrukt.

Wies Perelaer zal Du Perron in het begin met scheve ogen hebben aangekeken, want zelf was zij met ingang van 1 januari 1938 ook aangenomen als daggelder, maar op een loon van slechts vier gulden per dag. Verder lag er nog meer conflictstof op het archief: Verhoeven was in 1936 aangesteld als Landsarchivaris. Een van zijn voorgangers was de waarnemend Landsarchivaris mr. P.C. Bloys van Treslong Prins, die bij Indisch besluit van 1 juni 1931 eervol ontslag had gekregen. Dit ontslag had hij onder meer te danken aan het feit dat hij voor zijn collectie lakzegels allerlei docu-

menten had verknipt. Bloys was getrouwd met een jonkvrouw De Savornin Lohman, die echter in Nederland was blijven wonen. In 1928 was mejuffrouw M.H.Ph. ('Jetje') Callenfels (1895-1946) in dienst gekomen van het Landsarchief. Niet lang daarna had Bloys schandaal gewekt in de Bataviase gemeenschap door een verhouding met haar te beginnen. Ook na zijn ontslag bleef hij zo goed op de hoogte van wat er op het Molenvliet gebeurde. Op 29 september 1937, veertien dagen na het overlijden van zijn vrouw, hertrouwde Bloys met Jetje.[8] Zij bekleedde de functie van 'chartermeesteresse' op een daggeld van zeven gulden, dat ook werd uitbetaald op zon- en feestdagen.[9] Verhoeven had zijn reorganisatie van het Landsarchief goed willen beginnen: in november 1937 had hij de kersverse mevrouw Bloys voorgedragen voor ontslag uit 's lands dienst. De Algemene Secretarie had dit echter afgewezen.[10]

De chartermeesteresse zelf had er alles aan gedaan om Du Perrons benoeming te voorkomen. Men had haar namelijk verteld dat haar man in *Het land van herkomst* voorkwam onder het pseudoniem mr. W.H. van der Bie Vuegen. Zij was onmiddellijk naar de winkel gegaan om de roman aan te schaffen. Ook mr. Bloys had het boek toen aandachtig gelezen. Uit de anekdote over de maagd Trude, waarvan Arthur Ducroo op zeventienjarige leeftijd was weggelopen, had hij de conclusie getrokken dat de auteur homoseksueel was. Hij had daarop de nieuwe landsarchivaris geadviseerd om Du Perron niet te nemen, maar Verhoeven had geen krimp gegeven.[11]

Vervolgens had Jetje Bloys twee medewerksters tegen Du Perron opgestookt. Behalve Wies Perelaer was dat Joke Bijl, een gescheiden vrouw van achtentwintig. Wies nam *Het land van herkomst* ter hand en vond de auteur, die zij persoonlijk een paar keer had ontmoet, 'een hoogst onsmakelijk personage'. Ze schreef haar vriendin Netty dat het boek weliswaar 'zeer modern' was, maar dat 'de *manier* waarop over al die dingen geschreven werd' haar niet kon bekoren.[12]

Du Perrons entree op het Landsarchief leidde al meteen tot een conflict met de chartermeesteresse. Hij had geen boodschap aan de door haar ingestelde 'huisregels'; hij trad wel toe tot het zogenaamde koffieclubje, maar vertikte het om samen met de drie dames uitgebreid te gaan koffieleuten. Bovendien bedong hij al de tweede dag een kop koffie extra voor een Indo-klerk die hem assisteerde, wat speciale autorisatie vereiste van de chef. Omdat hij samen met de klerk op zolder zat, moest de koffie voor hen beiden boven worden gebracht, ten minste als hij zelf niet afdaalde om de twee koppen te halen. Het arme klerkje verdiende tien gul-

den per maand, waarvoor hij elke dag van Meester Cornelis naar het Molenvliet fietste: een afstand als van Wassenaar naar Scheveningen.[13]

Binnen korte tijd slaagde Du Perron erin Joke Bijl en Wies Perelaer los te weken van Jetje Bloys, die hij 'de kloek van het archief' was gaan noemen. De twee daggeldsters raakten zelfs op hem gesteld, vooral Joke Bijl. Wies Perelaer vond hem wel erg sceptisch en zijn spraakwaterval werd haar soms te veel.[14] Maar beide dames hadden zich al langere tijd geërgerd aan de gewoonte van Jetje Bloys om alle archiefonderzoekers die goed waren met 'me-man' ook koffie te geven. Joke Bijl zei dat het archief toch geen koffiehuis was. Het werd een hooglopende ruzie, temeer daar Joke voor de kloek had verzwegen dat ze verloofd was.[15] Aan het koffiedrinken met de kloek kwam nu een einde en de twee daggeldsters werden vriendelijk tegen Du Perron. Mevrouw Bloys kwam alleen te staan, want het lagere personeel verfoeide haar al veel langer.[16]

Du Perron had met zijn beminnelijk-provocerende optreden de bestaande hiërarchische verhoudingen doorbroken. Het Indo-klerkje zei tegen Joke Bijl: 'Zijn ziel is als een blanke duif.'[17] Uiteraard was Du Perron nergens geweest als hij niet de steun van zijn chef had gehad. De twee fietsten 's middags na de dagelijkse zes werkuren een stukje met elkaar op langs het bruine water van het Molenvliet. Du Perron zwenkte algauw af, want medio februari had hij een appartement betrokken op Molenvliet West 9[a], in een van de eerste moderne flats van Batavia.[18] Verhoeven zat altijd hoog en statig op zijn herenrijwiel en vond Du Perron, de Indische jongen, zo 'speels' worden als hij zijn fiets besteeg.[19]

Verhoeven ging enkele keren samen met zijn daggelder op stap, wat volgens de voorschriften eigenlijk niet mocht.[20] Op kantoor hadden ze veel pret met elkaar, tot nijd van 'de kloek'. De landsarchivaris hield er wel van zijn daggelder een beetje te stangen. Zo had hij op De Harmonie gesproken met de secretaris van die sociëteit, H.J.M.E. Povel. De volgende ochtend diste hij met kennelijk plezier aan Du Perron op wat Povel over hem had gezegd: hij had medelijden met Du Perron, want ergens zocht hij toch ook de waarheid, alleen niet op de juiste basis. Povel, als katholiek, bezat die basis wel. Du Perron had met zijn autobiografische roman vele mensen voor het hoofd gestoten. Maar hij kon het goedmaken: als hij om te beginnen veel op De Harmonie zou komen en ten slotte een *daad* zou stellen. Op de vraag van Verhoeven wat die daad dan zou moeten zijn, had Povel geantwoord dat Du Perron een nieuw boek moest schrijven om *Het land van herkomst* ongedaan te maken, een boek in de

lijn van De Kat Angelino, een van de ideologen van de koloniale politiek. ‘En anders,’ zo had Povel gezegd terwijl hij een klap op de tafel gaf, ‘komt er *niets* van hem terecht!’[21]

Ondanks deze vrolijke intermezzo's viel het werk Du Perron erg zwaar. Hij voelde zich uitgeblust en kwam thuis nauwelijks tot schrijven. Verhoeven praatte op hem in: hij werkte veel te nauwgezet, hij moest zich niet zo haasten en zelfs als hij knoeide, was hij verreweg zijn ‘beste kracht’.[22] De filosofie van het lijntrekken had Du Perron zich nooit eigen gemaakt. Verhoeven leende hem een boek over het archiefwezen; hij vond het een vervelend werkje, maar nadat hij zich erin had verdiept, moest hij erkennen dat het wel leesbaar was.[23] Hij was aangenomen voor de catalogisering van archiefstukken, een taak waar hij zich snel vertrouwd mee had gemaakt. Zijn tijd op het archief was echter ook nuttig voor zijn eigen werk: hij wist uit archieven uit het oosten van Nederlands-Indië documenten op te duiken die betrekking hadden op Multatuli. Tevens verzamelde hij gegevens over Dirk van Hogendorp, over wie het tweede Onzekeren-verhaal zou gaan.[24]

Verhoeven trachtte Du Perron te interesseren voor het lidmaatschap van de afdeling geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap. Du Perron weigerde met het argument dat hij geen academische graad bezat en eerst wat meer zou moeten publiceren op dit gebied. Maar het was ook zijn individualistische kunstenaarschap dat deze ‘inlijving’ weerstreefde.[25] Als ongebonden intellectueel kon Du Perron zich veel meer veroorloven dan Verhoeven, die moest waken over de reputatie van het archief.

Op een dag kwam W.G. Kierdorff op bezoek, de journalist van de *Java-Bode* die Du Perron eerder zo hautain had behandeld.[26] Omdat hij een artikel wilde schrijven over het archief, ontving Verhoeven hem met alle egards. Du Perron bracht meteen verslag uit aan Ter Braak: Kierdorff ‘vertelde dat Zentgraaff zoo'n gevoelig en... kunstgevoelig mensch was, heel anders dan hij zelf gedacht had, enz. Verhoeven, die het belang van het Archief voor ogen had, begon dapper mee te doen: dat Z. toch maar de éénige journalist was, enz.’ Ineens stapte Du Perron in dit toneelstukje voor twee heren met zijn mening ‘dat zulke “figuren” als Z. spuugklodders waren op het gezicht van de indische samenleving en dat men ze weg moest vegen door hard te polemiseeren; en dat ik daartoe bereid was, maar dat de lafheid van de andere redacteuren mij dwars zat en dat Z. wel laf genoeg zou zijn om 't mij niet in zijn blad te laten doen, tenzij gedwongen door den rechter en dan in kleine letter in 't 6^{e} blad tusschen de mutaties’.[27]

Dit was de eerste keer dat Du Perron de ‘vijand’ een signaal gaf dat hij Zentgraaff wilde bestrijden. Iedereen was doodsbenauwd voor die man, ook Verhoeven die Zentgraaffs toorn zich al zag uitbreiden over het Landsarchief.[28] Na zijn uitbarsting had Du Perron de journalist van de *Java-Bode* een voorbeeldige rondleiding gegeven. Kierdorff, die later onder het pseudoniem Pim Hofdorp Haagse detectiveromans zou schrijven, nam geen wraak. Zijn stuk in de *Java-Bode* was informatief en zelfs sfeervol. Gegevens over Multatuli, gevonden in het archief van Menado, waren hem door Du Perron verstrekt.[29]

Verhoeven was een coulante chef, die zijn best deed om zijn bekende daggelder voor het archief te behouden. Echter, in Batavia verslechterde Du Perrons fysieke toestand. Al in januari kreeg hij last van een opspelende blindedarm, die hij in het Centraal Burgerlijk Ziekenhuis liet onderzoeken.[30] De dokter raadde hem een operatie aan, maar Du Perron gaf de voorkeur aan een Indisch huismiddeltje: een aftreksel van seriawanblaadjes ter kalmering van de darmen.[31] Verder kreeg hij griep, maar dat was een vertrouwde aandoening die hem in staat stelde om veel te lezen in bed.[32]

Het ergste was misschien wel zijn slapeloosheid, zeker nu hij 's ochtends al om half zeven moest opstaan. Voor de in Indië gebruikelijke siësta was deze Indische jongen te nerveus van aard.[33] Het is niet verwonderlijk dat Du Perron dit slopende bestaan niet kon volhouden. Hij voelde zich voortdurend suf en kreeg last van hoofdpijnen. Ten einde raad besloot hij met ingang van april op maandag niet meer naar kantoor te gaan. Zijn chef ging ermee akkoord, maar het scheelde hem wel vierentwintig gulden per maand.[34]

Mede door zijn toegenomen lichaamsomvang kon Du Perron niet goed meer tegen de vochtige hitte van de hoofdstad. Het deprimeerde hem dat zijn fysieke reactie op het klimaat hem beroofde van zijn laatste restjes energie. Daar kwam nog bij dat hij 's avonds vaak sociale verplichtingen had, zodat hij alleen tijd overhield voor zijn letterkundige kronieken en aan eigen werk nauwelijks toekwam.[35] Bep daarentegen leefde op. Het wonen in een modern appartement bracht minder gedoe met zich mee, de omgang met enkele gecultiveerde Nederlanders was haar achteraf toch welkom en zij bleek de hitte veel beter te verdragen dan voordien was gevreesd. Hoewel ook zij de koloniale samenleving verwerpelijk vond, reageerde zij daar met veel meer distantie op.

Het verschil in beider houding komt naar voren in een fraaie beschrij-

ving die Coert Binnerts heeft gegeven van een gezamenlijk bezoek aan De Harmonie. Het was op een vrijdagavond, wanneer er een speciale tafel was gereserveerd voor hen die maandelijks duizend gulden of meer toucheerden. Du Perron, die in de omgang een geweldige indruk maakte door de 'flitsende vaart', humor en directheid van zijn optreden, zat hier 'mokkend in een hoek [...] met de donkere, argwanende ogen van het kind Ducroo'. Binnerts schrijft:

> 'Er huiverde om deze tafel volgens sommigen een sfeer van deftige ongenaakbaarheid, maar voor wie daar oog voor had waren het tenslotte niet anders dan de dominé, de dokter en de notaris van Jan Greshoff [...]
>
> Maar dit was niets voor du Perron, met wie wij maar één keer die tafel op Vrijdagavond in ogenschouw hebben genomen. Hijzelf, uiterst sober, bijna zonder enige alcohol en slechts sporadisch rokende, voelde zich temidden van deze provinciale deftigheid volkomen misplaatst en ergerde zich onmatig aan wat hij noemde de "rode opgeblazen koppen van de kwasi-empirebuilders". Hij heeft er zich die éne avond dan ook toe bepaald zo nu en dan wat zure commentaar af te geven, grommend en grauwend en soms bijna nagelbijtend van ergernis. De humor was in die ogenblikken geheel verdwenen. Zijn vrouw, Elisabeth de Roos, lang en donker, slank en zeer gedistingueerd, bekeek daarentegen het geval met een languissant dédain, dat kostelijk was van objectiverende humor.'[36]

Du Perrons agitatie werd mede veroorzaakt door de kwestie-Saks en de zuinige bejegening van Querido. Hij schreef aan Adé Tissing dat hij bijna dagelijks hoofdpijn had en zich 'doodzenuwachtig' voelde, 'vooral 's morgens bij 't opstaan absoluut *trillend* over 't heele lijf van de zenuwen'. Hij nam zich voor om uiterlijk begin 1939 terug te gaan naar Europa.[37] Het kon zo niet langer. Dr. J.Ch.V. Cohen, huisarts te Batavia, gaf een verklaring af dat hem tien dagen ziekteverlof moest worden toegestaan. Om op te knappen ging hij, zoals men placht te zeggen, een 'koude neus' halen. Eerst bracht hij een nacht door bij Samkalden in Buitenzorg. Bij het ontbijt vertelde deze hem enthousiaste verhalen over Sitoe Goenoeng, een hooggelegen recreatieoord met een meer ('sitoe') op 1100 meter hoogte boven Soekaboemi. Er stonden allerlei nieuwe bungalows waar de maaltijden thuis werden opgediend, en dat alles voor een prijs van *f* 4,50 per dag. Du Perron liet zich naar Sitoe Goenoeng rijden; na een korte wandeling

in de frisse berglucht voelde hij zich al een stuk beter. Hij spoorde Bep aan om te komen; voor hen tweeën zou het *f* 9,00 kosten per dag en met Alijntje erbij *f* 10,50.[38]

Hij kwelde zich met de gedachte dat Bep sinds ze met hem was getrouwd niets gedaan had dan verliezen: 'Ach God, Bepje toch, wat een rotmannetje heb je? Ik walg tegenwoordig van mezelf als ik me in de spiegel zie: bol, vermoeid, half verpletterd zonder ièts van de tragische schoonheid van zulke lieden. Had ik tenminste maar holle wangen en een interessante teringborst, maar het puilt bij me aan alle kanten. En ik *voel* me of ik naar m'n eind loop - ja, hier toch ook nog. Het uitkomstlooze is zoo ellendig in mijn situatie. Het is niet alleen Indië, het is of er nergens plaats is voor mij. Geen diploma, geen gewoonte van loonslavernij, te veel waarde - en zelfs erkende waarde - op 't eene gebied (*dat niet betaalt*) en te weinig op 't andere. Als ik voor mij uit zie, zie ik niets dan een onontkoombare reeks van steeds grootere vernederingen. Je kan je wel, als Multatuli, gaan opsluiten in een soort gerechte hoogmoedswaanzin, maar wat een voorland blijft dat!'[39]

De natuur van Sitoe Goenoeng betoverde hem. De volgende ochtend maakte hij een wandeling van ongeveer een uur, steil naar beneden door bos en naar 'een bergkloof met een rivier erin en een waterval wat verderop, dieper in de kloof, alles donker en romantisch. Ze noemen dat hier de Styx. Je loopt over een rand van planken, tegen de kloofwand aan om die soort spelonk binnen te gaan, en op den weg daarheen moet je over verscheidene wiebelende bamboebruggetjes. [...] 't Was soms heusch wel een beetje griezelig; ik zelf was tegelijk verblijd en angstig in dien grot. Maar ik was heelemaal alleen, dat scheelt, en hoe lang heb ik al niet zóó'n compleet contact gehad met niets dan "de natuur", ik arme - thans klerk met niets dan hemorrhoïden in 't vooruitzicht! Enfin, ik voelde me soms niet safe, en ook van binnen wat raar. Ik was moe, bezweet en behept met een hevig kloppend hart (van 't stijgen nu) toen ik weer thuis was; maar misschien heeft deze eerste wandeling me al goed gedaan?'

Hij probeerde nu toch ook een middagdutje te doen, na het drinken van wat wijn, maar verder zette hij zich ook tot schrijven. Zo werkte hij aan stukken voor het *Bataviaasch Nieuwsblad* en de NRC en begon hij aan een groot samenvattend artikel over Marsmans oeuvre. Na twee dagen was zijn hoofdpijn zo goed als verdwenen. Vol verlangen keek hij uit naar Bep, die vrijdag 29 april zou komen. De natuur zou haar zeker bevallen en ze konden 's avonds naar het meer gaan om van het uitzicht te genieten. Er waren daar balkons met elektrisch licht.[40] Na alle malheur zou Sitoe Goenoeng weer wat romantiek in hun leven brengen!

Tijdens hun verblijf brachten de Du Perrons een bezoek aan tante Lot in Soekaboemi. Zij vroeg Eddy of hij voor haar een schilderij aan de muur kon ophangen. Maar neeflief had twee linkerhanden: pas na veel geklungel hing het schilderij op zijn plaats.[41] Op 4 mei waren Eddy en Bep du Perron weer thuis en vrijwel meteen kwamen de fysieke klachten terug. Du Perron voelde zich 'suf en idioot' van de hoofdpijnen. De diagnose was onontkoombaar: hij moest uit Batavia weg. Aan Roland Holst schreef hij dat hij dagelijks 'die verdomde hoofdpijnen' had, dat hij 's middags 'uitgeput en klef' van het bureau kwam en zelfs dan door de warmte geen siësta kon houden. Terugkomend uit Sitoe Goenoeng was het hem opgevallen 'hoe kaal en doodsch het bataviasche licht is; als je 't vergelijkt met huizen buiten, in een koel klimaat, waar het licht vochtig en glanzend is, dan is *ieder* bataviaasch huis een knekelhuis. Geen wonder dat hier niets dan doode zielen wonen!'[42] Het verblijf in de bergen had Du Perron in elk geval duidelijk gemaakt dat hij niet 'van binnenuit kaduuk' was, maar dat het klimaat hem zo maakte. Het feit dat de huur van zijn appartement tot ultimo 15 juli liep, kwam goed uit: onder deze omstandigheden had het geen zin om het verblijf in Batavia nog langer te rekken.[43]

Hij kondigde Verhoeven zijn ontslag aan per 1 juli 1938, maar verliet het archief al per 1 juni. Van 1 tot 13 juni was hij gecommitteerde bij eindexamens op een christelijke AMS te Batavia, terwijl Bep de eerste drie weken van juni weer gecommitteerde was op de HBS in Bandoeng. Vlak voor haar vertrek hield ze voor de Nirom een literaire causerie over het verzameld werk van Marsman.[44]

Op de valreep kreeg Du Perron nog het een en ander te verduren in de pers. De journalist G.G. van der Kop (1892-1941), die in december samen met hem had gesolliciteerd naar de betrekking van daggelder, haalde zijn gram over het feit dat de voorkeur was uitgegaan naar zijn mededinger. In *De Indische Courant* van 23 mei publiceerde hij een stukje onder de initialen v.d.K., zonder zich verder kenbaar te maken. Hij beschuldigde het Landsarchief van favoritisme: er waren ongekwalificeerde personen aangesteld om ze aan een inkomen te helpen. Een van hen was 'iemand, die nòch zelfs op een normale middelbare opleiding kan wijzen, *nòch op eenige prestaties op het gebied der algemeene of Indische historie, doch die eenige bekendheid verwierf als schrijver van een nauwelijks verhulde autobiografie*'. Het was zelfs nog absurder, want 'de aan een inkomen geholpene' had zelf gezegd, 'dat hij eigenlijk niet goed weet... *wat hij daar op dat Archief moet doen en dan in arren moede maar in een bundel stukken gaat zitten bladeren!*'.[45]

Van der Kop zat samen met mr. Bloys van Treslong Prins in het bestuur van een genealogisch-heraldische kring en in de redactie van het orgaan van die kring, *De Indische Navorscher.*[46] Het was wel duidelijk wie de bron was van deze roddels. Achteraf vond de hoofdredacteur van *De Indische Courant* het stukje van Van der Kop toch te gortig. Hij plaatste daarom in de krant van 30 mei een rectificatie met de zinsnede: 'Aangezien ons gebleken is, dat de gegevens, waarop het berust, niet juist zijn, betreuren wij de plaatsing ervan.'[47] Verhoeven stapte met de rectificatie in zijn hand onmiddellijk af op mevrouw Bloys-Van Treslong Prins die hij er treiterig mee confronteerde. Die v.d.K. was mooi op zijn nummer gezet! De chartermeesteresse bracht daartegen in 'dat zij het stuk toch wel juist vond', dat Du Perron niet op het archief hoorde, 'dat [hij] geen gentleman genoeg was, dat over [hem] door haar man en zijn vrienden heel slecht geoordeeld was, dat zij dit en dat tegen [hem] had moeten zeggen, enz.'.[48]

Verhoeven gaf tot bescheid dat Du Perron 'een van de intelligentste lieden was die op het oogenblik in Indië rondliepen, dat hij liever afging op de opinie van Van Schendel, Ter Braak en Marsman over [hem] dan op die van "haar kringen"'. Mevrouw Bloys zei toen plompverloren: 'O ja, *mevrouw* du Perron heeft laatst over Marsman gelezen door de radio.' In de kringen van haar man werd *mevrouw* Du Perron een echte dame gevonden. Ze had ook zo'n gedistingeerde stem.[49]

Van der Kop liet het er niet bij zitten. In het Bataviase boulevardblad *De Ochtendpost*, dat wegens het groene papier waarop het gedrukt was 'Het Groene Blaadje' werd genoemd, trachtte hij nogmaals zijn gram te halen.[50] Toch bleef hij niet lang haatdragend, want in *De Ochtendpost* van 25 oktober 1938 schreef hij een lovende beoordeling van *Het land van herkomst.* Met name de wijze waarop de erotiek en seksualiteit in de roman naar voren kwamen kon deze liefhebber van August Strindberg wel bekoren. Hij vond het huichelachtig om als pervers te veroordelen in een Nederlands schrijver wat bij een buitenlands auteur wordt geaccepteerd.[51]

Twee ambtenaren: Bram Jansen en Job van Leur

Du Perrons dode-zielenretoriek ten spijt, was Batavia voor hem wel de enige echte stad van Nederlands-Indië. Zo schreef hij aan Ter Braak:

> ‘Tegenwoordig is Batavia een provinciestad die aan de kritiek toe is: iedereen haalt nu z'n neus op voor bv. het dansen van Darja [...] omdat iedereen in Berlijn, of Parijs, of ergens anders gedurende verloftijd, een andere beroemdheid genoten heeft. Men is meer “algemeen ontwikkeld”, méér “europeesch”, méér snobistisch, en in laatste instantie *even* klungelig en belust op schandaaltjes en provinciaal als toen Huet *Faust* zag opvoeren in de Schouwburg hier. De krontjongtroepen van vroeger zijn vervangen door echte *bands* (jazz-bands!) - het is er geen haar beter op geworden, behalve voor de indo-snobs. Maar... Batavia is een stad, - al vroeg Jan me na de briefkaart v/h Landsarchief of 't hier zoo landelijk was. Hij dacht dat Batavia toch wel een stad was als Antwerpen. Goeie God, het is 5 × Antwerpen, en 10 × zoo gevarieerd. Dat komt door de chineesche wijken en door de Javanen die er ook nog zijn. Als er één ding is, dat *inderdaad* vooruit is gegaan, dan de situatie van den “inheemsche”, en de politiek. Niet dat ze politiek vooruitgaan, want Jan Lubbes is slim genoeg om ze net zooveel ruimte te geven als dienstig wordt geacht; maar *door* al het gelul en gepolitieker en het onderwijs *is* er een soort betere inheemsche stand, zelfs een “intellectueelen”-stand [...].’[52]

Du Perrons sympathie lag op dit moment al bij de Indonesiërs, hoewel hij er nog maar weinig persoonlijk kende. In politiek opzicht viel er voor Europeanen niet veel te kiezen: je was of vóór het Hollandse gezag of ertegen. Anders klungelde je mee in ‘de vele fop-vereeniginkjes’, zoals het Indo-Europeesch Verbond, de Vaderlandsche Club en zelfs de NSB, want negen van de tien NSB'ers in Indië waren ‘malcontenten die al sinds 100 jaar beurt om beurt roepen om een nieuwe Coen of een nieuwe Daendels’.

Du Perron besefte maar al te goed dat hij een marginale positie innam in Nederlands-Indië. Hij peinsde er niet over zich politiek te engageren; juist als ongebonden intellectueel kon hij misschien meer betekenen. Hij zocht naar een podium om de aanval te openen op H.C. Zentgraaff, want deze koloniale ijzervreter beheerste nog steeds de publieke opinie.[53] Ook de meeste ambtenaren waagden het niet om hem in het openbaar te depreciëren. Een uitzondering vormde misschien Hugo Samkalden.

Een oude studievriend en geestverwant van Samkalden was Bram Jansen (1907-1942). Na een periode als aspirant-controleur op de Sangihe-eilanden was hij in 1935 overgeplaatst naar het departement van het Binnenlands Bestuur in Batavia. Tijdens Du Perrons verblijf in het Park-

Hotel stelde Samkalden hem voor aan Bram Jansen. Gedrieën gingen ze naar een openbare zitting van de Volksraad, maar ze vonden het vervelend en gingen koffie drinken op het terras van hotel Capitool in Noordwijk.[54]

Bram Jansen was sterk beïnvloed door de ideeën van zijn leermeester, de Leidse hoogleraar C. van Vollenhoven (1874-1933), wiens studies over adatrecht en volkenrecht de koers van de Ethische Politiek mede hadden bepaald. Als ethicus verwierp Jansen de gedachte van de rijkseenheid; hij was voorstander van een Indië-los-van-Holland-beleid, een standpunt dat ambtenaren officieel niet mochten huldigen. Zijn linkse oriëntatie bleek ook uit zijn ex-libris, waarop een hamer en een sikkel waren afgebeeld alsmede CvV: de initialen van zijn leermeester. Hij bezat *Das Kapital* van Karl Marx en was diep betrokken bij het onrecht in de wereld, bewonderaar van Multatuli en enthousiast lezer van *La condition humaine* van Malraux.[55]

Een vriend en collega van Jansen roemde zijn kalme en evenwichtige aard, zijn ijver en bekwaamheid.[56] Uit zijn brieven blijkt zijn afkeer van dikke woorden en zijn gevoel voor humor. Het was wellicht deze combinatie van eigenschappen, die Du Perron over hem deed schrijven: 'Ik vind hem bizonder sympathiek, en van een onmiskenbare *qualiteit* (noem het zuiverheid, eerlijkheid, wat je wilt, maar je voelt het, het *is* er - en dit is precies wat hier bijna nooit is).'[57] Toen Du Perron hem een keer Greshoffs essaybundel *Rebuten* leende, kwam Jansen terug voor meer en nam hij Greshoffs volledige prozawerk mee. Binnen drie dagen had hij alles uit.[58] Er was regelmatig contact tussen de Du Perrons en het echtpaar Jansen. Ze maakten avondwandelingen langs het Molenvliet, die Du Perron graag mocht onderbreken om iets te eten bij een van de vele warongs.[59]

Du Perron had Bram Jansen, Hugo Samkalden en Coert Binnerts voor ogen, toen hij Greshoff schreef over 'ambtenaren die buiten kantooruren géén ambtenaren zijn' en die 'het geschiktste en gecultiveerdste' deel van Indië vormen.[60] Maar Bram Jansen werd al in maart 1938 overgeplaatst naar Makassar op het eiland Celebes, waar hij de gouverneur van de Grote Oost ging assisteren. Omdat Bep en Eddy du Perron dachten dat ze binnen korte tijd zouden terugkeren naar Europa, namen ze zich voor om op doorreis eerst bij de Jansens te logeren.[61] Toen ze toch langer in Indië bleven, werd het logeerplan uitgesteld. In januari 1939 was Bram Jansen - 'verreweg onze aardigste vriend hier' - even terug in Batavia. Hij besprak toen met Du Perron de mogelijkheid om hem een baan in Makassar te bezorgen, maar de semiculturele functie waar hij aan dacht kreeg hij niet voor elkaar.[62]

Samkalden bracht Du Perron ook in contact met Job van Leur (1908-1942), een van zijn Leidse studievrienden. Van Leur was in 1934 gepromoveerd op het proefschrift *Eenige beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel*, waarmee hij de pionier werd van de Indocentrische geschiedschrijving. Eind 1934 vertrok hij naar Indië om er eerst enige tijd als bestuursambtenaar in het veld te werken. Op 18 augustus 1936 werd hij overgeplaatst naar de Algemene Secretarie in Buitenzorg, waar hij de rang van referendaris kreeg. Met Hugo Samkalden, die nu dus ook zijn collega was, had hij sinds zijn studietijd een intellectuele kameraadschap die niet zonder invloed was op zijn ontwikkeling. Beiden waren bewonderaars van de socioloog Max Weber.[63]

Inzake de koloniale politiek was Van Leur veel behoudender dan Samkalden. Het samenwerkingsideaal was een constante in zijn denken over de politieke actualiteit. Van Leur zag niets in een snelle dekolonisatie van Nederlands-Indië. Hij voelde veel voor het 'oud-Javaanse stelsel der patrimoniale bureaucratie, de zelfbesturende regent die onder Nederlands toezicht stapje voor stapje modernere verhoudingen zou moeten scheppen, verhoudingen die nooit identiek aan de Nederlandse zouden worden, maar een eigen stempel zouden blijven dragen'. In zijn visie was en bleef Nederland het gidsland van Indië en diende een autocratisch bewind van bestuursambtenaren eendrachtig samen te werken met de Indonesische bestuursaristocratie.[64]

Gezien deze ideologische achtergrond was het niet verwonderlijk dat Van Leur veel begrip kon opbrengen voor de positie van Karta Nata Negara, de regent van Lebak die door Eduard Douwes Dekker was beschuldigd van knevelarij.[65] In het archief van de Algemene Secretarie, dat niet openbaar toegankelijk was, had Van Leur enkele documenten over de Lebakzaak gevonden.[66] Er was aanvankelijk sprake van dat hij samen met Du Perron een publicatie zou wijden aan de door hen beiden gevonden Multatuli-documenten, maar het zou anders lopen. Van Leur geloofde dat Douwes Dekker het slachtoffer was geworden van een vete tussen de Lebaks-Soendanese regentsgroep en de Javaans-Bantamse ambtenaren onder leiding van de inheemse aanklager. Hij betreurde Dekkers 'Don Quichotische molenstrijd tegen de Regeering en het beproefde beleid'.[67]

In april 1938 brachten Bep en Eddy du Perron enkele vakantiedagen door bij Job van Leur en diens vrouw Jeanne, die in de wandeling 'Peu' werd genoemd.[68] Hugo Samkalden kwam ook even aanlopen. Natuurlijk werd er veel gediscussieerd over Multatuli, maar ook werd er gewandeld in de omgeving. Op het kerkhof van Buitenzorg vertelde Du Perron de

hele geschiedenis van zijn vriendschap met Slauerhoff.[69] Van Leur noteerde de volgende indrukken:

> 'De Du Perron's logeerden bij ons. Het was even amusant als verkwikkend en leerzaam. Hij is een groot acteur, ongeacht of hij Boutens, Slauerhoff of Malraux of een Montmartre-bohémien tot voorwerp kiest. Daarbij van een belezenheid in moderne Europeesche letteren en van een scherp, klaar, tegelijk nuchter en bezield kritisch kunstenaarsvermogen, dat het vaak werkt als een prikkel van champagne. Daarbij als "Indische jongen" (je kent de term?) met liefde, kennis en belangstelling voor Indië vervuld. Het schrijven van de "groote Indische Roman", de weergave van de 19de-20ste eeuw (denk als je wilt aan Balzac, aan Zola, aan Galsworthy; doch eerder aan een wederopnemen van het werk van Daum) heeft ons beziggehouden. Ik heb een leven van Slauerhoff gehoord, aangrijpend in hooge mate. Al met al een genot!'[70]

Ruim een week na de logeerpartij schreef Du Perron vanuit Sitoe Goenoeng aan zijn vrouw dat hij 'inderdaad nogal opgewekt' was geweest met Peu en Hugo. Alleen met Van Leur had hij net zo'n moeite als Bep zelf: 'Ik vind het ook een beste vent in sommige opzichten, maar vertrouwen doe ik hem ook maar half. Hij is nu bezig te ontdekken, zei Hugo, dat de regent van Lebak toch een prachtvent is: "Is dat nou het gezicht van een knevelaar?" Plotseling is alle historische zin zoek, die eenvoudig wil dat de man, al had hij heelemaal geen gezicht, een bewezen knevelaar *is*. Die Peu heeft meer gezond verstand in de helft van haar smalheid dan haar echtgenoot in zijn heele encyclopedische habitus. En ze is, dunkt me, ook "moreel" van beter gehalte. Tòch vind ik Van Leur lang geen kwaaie vent.'[71]

Toen halverwege 1938 de besprekingen begonnen over de oprichting van een Indisch letterkundig tijdschrift kwam het initiatief als vanzelfsprekend te liggen bij het driemanschap Du Perron-Samkalden-Van Leur.[72]

Letterkundige contacten

Behalve strijd voeren tegen Zentgraaff wilde Du Perron ook iets doen voor de Indische cultuur. Hiervoor was Sam Koperberg de aangewezen contactpersoon. Op 9 mei 1937 hadden ze in Djokjakarta met elkaar ge-

sproken over de mogelijkheid om een Indisch cultureel tijdschrift te beginnen. Koperberg was betrokken geweest bij de oprichting van de tijdschriften *Koloniale Studiën* (1916) en *De Taak* (1917), was secretaris-penningmeester van het in 1919 opgerichte Java-Instituut en van het tijdschrift *Djåwå*, dat sinds 1921 verscheen. Een tijdschrift dat specifiek gericht zou zijn op de Indische cultuur en waar Europeanen en Indonesiërs gelijkelijk aan zouden bijdragen, was volgens hem een aantrekkelijke onderneming.

Deze bekende Djokjase figuur die overal op en in zat, had voor Du Perron veel weg van een joodse scharrelaar. Zo schotelde hij Ter Braak ter kenschetsing van Koperberg de geruchten voor die over hem de ronde deden: ‘ex-communist nu “agent double”, naar men zegt, groot man in de Vorstenlanden, groot fantast-leugenaar’.[73] Waarschijnlijk was hij teleurgesteld dat Koperberg na een korte intensieve correspondentie het contact niet had onderhouden, en dat terwijl hij hem *Het land van herkomst* had laten toesturen.[74] Op dezelfde roddeltoon zette hij zijn relaas aan Ter Braak voort: ‘Dit schrijf ik 's middags om 5 uur: een halfuur voordat de Jood komt. Maar ik moet me nog scheren; hoewel ik van plan ben hem in pijama te ontvangen. Verder is het ook weer een pederast; het krioelt van de pederasten, hier in Batavia. Met den vlieger, dwz ex-vlieger, Van der Hoop (van dezulken gesproken) heb ik min of meer ruzie [...].’[75]

Nu hij Koperberg eindelijk langer te spreken kreeg, wilde Du Perron precies weten wat voor vlees hij in de kuip had. Waarom had hij nooit gereageerd op de boeken die hij hem had toegezonden? Koperberg biechtte op dat hij de Europese gedeelten van *Het land van herkomst* prachtig vond, maar de Indische stukken waren te ‘ironisch’ en stelden eigenlijk niks voor - de schilder Bonnet dacht er net zo over! Du Perron vervolgde zijn verslag aldus: ‘Maar *De Smalle Mens* vindt K. ongehoord knap en *De Man v. Lebak* heeft hij verslonden en vindt hij mijn beste boek! En heusch niet door of om Multatuli, want die heeft hij al lang door; dat is een schrijver van humbug, dwz. een humbug-filosoof en die is als Indiëkenner eenvoudig niet te vergelijken met een Snouck Hurgronje, enz. *De* wijsheid van den “Indiëkenner” allemaal weer, *het* gelul inzake Mult. van de doorhebbers-kant.’[76]

Het Djokjase fenomeen wist zijn oordelen niettemin amusant te brengen; bovendien kwam hij met een interessant zakelijk voorstel: hij wilde Du Perron bezoldigd redactiesecretaris maken - op *f* 350, - 's maands - van het Indische literaire tijdschrift waar ze eerder over hadden gesproken. De directeur van uitgeverij Kolff stond er positief tegenover, mits er

geld bijkwam. Volgens Koperberg zou dat niet zo'n probleem zijn. Du Perron waarschuwde hem dat hij graag gauw wilde weten of het doorging, want anders zat hij misschien al in augustus op de boot terug naar Holland.

De ambtenaren met wie Du Perron omging waren vrijwel allemaal literair geïnteresseerd. Leo Jansen en Coert Binnerts waren zelfs kritische meelezers van het eerste Onzekeren-verhaal. Een relatie van literair-historische aard had Du Perron met de leraar Nederlands Rob Nieuwenhuys (1908-1999). Nieuwenhuys schreef hem eind 1936 een brief over zijn plan om zich bezig te gaan houden met het werk van P.A. Daum (1850-1898). In *De smalle mens* had Du Perron een warm pleidooi gehouden voor een herwaardering van deze verteller van het Indische leven: hij prees zijn eenvoud 'die niets minder dan meeslepend is' en achtte hem als beschrijver van 'toestanden' zonder meer eersterangs.[77] In 1936 had hij bij de Wereldbibliotheek een herdruk bezorgd van Daums roman *Goena-goena* en er een inleiding bij geschreven.

Nieuwenhuys wilde nu weten of hij met zijn plannen Du Perron niet in de wielen zou rijden. Deze antwoordde hem per omgaande dat hij zeker geen tijd zou hebben om zich bezig te houden met een studie van Daum en dat Nieuwenhuys dus alleen met zijn belangstelling en niet met zijn concurrentie hoefde te rekenen.[78] Er ontwikkelde zich een hoffelijke correspondentie, waarin Du Perron de leraar Nederlands aanmoedigde en van informatie voorzag. Tot een ontmoeting kwam het pas in mei 1938, toen Nieuwenhuys vanuit zijn woonplaats Semarang op bezoek was in Batavia.[79]

Kort daarna, op 1 juni, begon Du Perron als gecommitteerde aan de christelijke AMS. Bep was naar Bandoeng vertrokken, maar geen enkel sociaal contact woog op tegen haar afwezigheid. Op 7 juni schreef hij haar: 'Verhoeven heeft opgebeld om een afspraak te maken voor Vrijdagavond; Donderdagmiddag zie ik Nieuwenhuys weer. Boeiender ontmoetingen blijven uit, en begeer ik ook allerminst.' Hij keek uit naar het weekeinde dat Bep en hij zouden doorbrengen in het bergplaatsje Pengalengan. Op 8 juni schreef hij: 'Straks komen de Nixen, Sr. en Jr. Morgen Nieuwenhuys, overmorgen de Verhoevens. Zaterdag Bepje in P. Is het een climax? Ja, zou ik zeggen.'[80]

Waarschijnlijk heeft Nieuwenhuys bij een van deze visites Du Perron zijn grote artikel over P.A. Daum te lezen gegeven.[81] Hierna tutoyeerden zij elkaar. In een brief aan Greshoff introduceerde Du Perron de jonge

neerlandicus als ‘heel geschikt en lang niet stom’. Hij stelde Greshoff voor om een compleet Daum-nummer van *Groot Nederland* te maken; hierop ging deze niet in, maar wel accepteerde hij Nieuwenhuys' stuk voor plaatsing in het tijdschrift.[82] Langzamerhand zou Du Perrons correspondentie met Nieuwenhuys een warmer toon krijgen en zich uitstrekken over meer onderwerpen dan Daum alleen.[83] Nadat Nieuwenhuys hem in april 1939 in Bandoeng had opgezocht, stond Du Perrons opinie over hem vast: ‘een aardige vent, voor wie de literatuur *leeft*’.[84]

We zien Du Perron hier in zijn rol van stimulator van jong talent; zo bracht hij ook Freddy Batten in contact met Robby Nieuwenhuys.[85] De bijna goeroe-achtige uitstraling die Du Perron in korte tijd voor enkele jongeren zou krijgen blijkt ook uit de formule die Beb Vuyk bezigde in een artikel dat zij kort na zijn dood schreef: ‘hij liet mij zijn vrienden na’.[86] Beb Vuyk heeft zich niet uitgelaten over de gradaties die Du Perron in zijn vriendschappen onderscheidde. Als er iets voor Du Perron leefde, was het wel de literatuur. Iedereen die deze hartstocht deelde kon rekenen op zijn belangeloze aandacht, maar slechts weinigen vermochten door te dringen tot zijn binnenste cirkel van vrienden.

In 1937 was bij uitgeverij W. de Haan in de door Anthonie Donker geredigeerde ‘voortrekkersreeks’ *Duizend eilanden* verschenen, de eerste roman van Beb Vuyk. Bij een ontmoeting met Donker, eind 1937 ten huize van haar uitgever, had deze haar gezegd: ‘Eddy du Perron is een verschrikkelijk vijand en de trouwste en waarachtigste vriend.’[87] In augustus had Du Perron Vuyks roman in het *Bataviaasch Nieuwsblad* besproken. Hij had wat gebromd over de modieuze ticjes in het boek, maar er wel een belofte in gezien, want ‘Beb Vuyk schrijft, op een paar stroefheden na, knap en zuiver’.[88] Wat de sfeer betreft zat het wel goed, maar in een volgende roman hoopte hij meer psychologie te zien. Beb Vuyk woonde sinds 1933 op Boeroe, waar haar man Fernand de Willigen een kajoepoetiholie-onderneming exploiteerde. In maart-april 1938 verbleef zij korte tijd in Batavia, waar zij een lezing gaf over het leven op een buitenpost. Omdat de lezing 's ochtends was, kon Du Perron er niet bij zijn, maar wel wilde hij graag kennismaken met deze jonge auteur. Hij liet haar na haar lezing een briefje in de hand stoppen waarop hij zijn telefoonnummer had genoteerd. Toen zij later opbelde, klonk zijn stem: ‘Kom bij ons op de thee. Kom zo spoedig mogelijk.’[89]

De volgende dag ging Beb Vuyk er met enige reserve heen, maar ze werd veroverd door Du Perrons ‘overstelpende hartelijkheid’, ‘spontane

vriendschap' en 'verrukkelijke verhalen'. Het klikte meteen en Beb Vuyk kwam enkele keren terug. Ze vond dat Du Perron 'een wonderlijke stem' had, 'traag en levendig te gelijk'. Zijn levendigheid contrasteerde met de 'kale sfeerloze kamer in het on-Indische verdiepingshuis op het Molenvliet'. Het was dan ook een haastig onderkomen, welks bewoners zo weer konden opbreken. Du Perrons eerste indruk van haar was: 'Een geschikte dikke zus, even joodsch als indisch, allesbehalve "verfijnd" in haar optreden (ze schrijft bepaald fijner dan ze praat), maar met iets heel eerlijks en betrouwbaars, grof maar geschikt, en tenslotte bepaald sympathiek. Ze *is* opgewekt, blijgeestig en het-leven-ààn-kunnend, maar er is meer in haar, en beter. [...] Ik heb haar 't Archief laten zien enz. - kortom, we zijn als de beste vrienden gescheiden.'[90]

Du Perron was gefascineerd door Vuyks verhalen over de Molukken. Na terugkeer op Boeroe gaf het bestaan daar heel wat stof om het Molukse thema uit te diepen. Zij schreef Du Perron uitvoerige brieven over de plaatselijke gezaghebber, een zekere Routs, die niet zo ver van haar vandaan woonde. Zij noemde hem 'een kerel opgezwollen van N.S.B. waanzin'. Uit een heel eenvoudig milieu afkomstig, was hij na zijn eindexamen HBS direct naar Indië gekomen en had hij vanaf zijn twintigste geheerst 'met de absolute macht van een middeleeuwsch vorst en de vulgaire geest van een winkelbediende'. Omdat een van de eenden van Beb Vuyk hem hinderde, had hij het dier op zijn erf laten doodslaan.

Wat begon als een burenruzie, escaleerde binnen korte tijd tot een heftige briefwisseling, dreigementen van de gezaghebber en ten slotte zijn door whisky aangejaagde tropenkolder, waarbij hij in dolle woede een hond doodschoot. Beb Vuyk had weinig steun aan haar echtgenoot, die voor zijn werk vaak lang van huis was. Zij klaagde Routs niettemin aan, met als gevolg dat hij werd overgeplaatst. Toen het volk lucht had gekregen van haar aanklacht, kwamen de mensen onder dekking van de nacht in prauwen naar de kaap toe om haar ook hún klachten mede te delen. De gezaghebber had sommige inlanders acht tot tien dagen per maand herendiensten laten verrichten.[91] De parallel met Max Havelaar was natuurlijk niet aan Du Perron verloren. Beb Vuyk trok zich op aan zijn reactie. Zelf zou ze daarover schrijven: 'Vernederd en verbitterd in een strijd tegen het ambtelijke Indië dreigde ik in mijn felheid en opstand te vereenzamen, door zijn brieven en door zijn artikelen [...] ontkwam ik aan die beperking en voelde mijn eigen opstand groter worden in een collectieve opstandigheid, waardoor ik verlost werd van vernedering en persoonlijke bitterheid.'[92]

Beb Vuyk heeft later getuigd dat haar ontmoeting met Du Perron het belangrijkste moment was in haar schrijverscarrière. ‘Bij al de verschillen hadden we dit gemeen: voor hem en voor mij bestonden de grenslijnen tussen de verschillende rassen niet. Wij doorbraken de koloniale taboes. Wij trokken ons niet terug in de Europese enclave en dat is in een koloniale samenleving net zo erg als de zonde tegen de Heilige Geest voor een gelovige.’[93]

Du Perrons contacten met beter opgeleide Indonesiërs waren tot medio 1938 beperkt gebleven tot Poerbatjaraka en Mas Patah op het Museum en één visite van een aantal Indonesische letterkundigen in Tjitjoeroeg. Hij was dus wel degelijk aangewezen op de Europese enclave, maar spoedig zou daar verandering in komen.

Troost en berusting

Het werk op de christelijke AMS viel niet mee. De vele vergaderuurtjes werkten Du Perron op de zenuwen en de omgang met de leraren was een exercitie in diplomatie: ‘Gvd., dat ik *dit* nu tot “afwisseling” krijg! En voor de groote som, die de “schade van mijn ziel” nu hièr weer voor krijgt! Er wordt godbetert gebeden voor de vergadering, en bijbelgelezen ook nog. En *ik* heb van alle gecommitteerden de zwaarste taak werd mij vriendelijk medegedeeld. Er is nl. op 't laatste moment een bepaling gekomen dat voor engelsch en duitsch de tijd per leerling een half uur moet duren inpl. van 20 minuten, met het gevolg dat *mijn* dag nu duurt van 7 tot half 2 (vergaderingen *niet* inbegrepen!) en nagenoeg zonder gaping. Tusschen engelsch en duitsch, elk van 6 leerlingen, tijd voor een kop koffie en mijn boterham. En de koffie is beroerd.’[94]

Troost bood de lectuur van Larbauds schetsen *Aux couleurs de Rome*, die Louis Chevasson hem had toegezonden: ‘ultra-literaire nietsjes, maar o zoo verfijnd, tegelijk bekoorlijk en rustgevend, op 't oogenblik een uitgelezen lectuur voor me’.[95] Hij nam ze mee naar Bep en beiden genoten ervan, ‘als van een zalige bries van een ver en zuiver land - laat ons zeggen òns Elysium - zoo wonderdadig werkt zooiets in dit koloniaal pestbestaan’.[96] Hij besefte maar al te goed dat dit ver en zuiver land ook in Europa niet bestond.

Zodra zijn taak als gecommitteerde erop zat, ging hij vliegensvlug naar Bandoeng. Hij voelde zich grieperig en had last van spruw in de mond. Na

het weekeinde had Bep nog een week te gaan op haar school. Du Perron bracht die week door in Rantjasoeni, waar Adé Tissing onlangs was aangesteld als administrateur. In de berglucht hoopte hij fysiek en moreel wat op te knappen, maar het ging erg langzaam vooruit. Hij miste Bep. Hij geloofde nu wel dat zij echt van hem hield en het 'fantoom' De Meester was in Indië wat vervaagd. Anderzijds waren hun levensomstandigheden niet vooruitgegaan. Menselijk tekort, materiële tekorten, hij neigde nu tot een berustende houding. Op 19 juni schreef hij aan Bep:

> 'Liefste,
> Vandaag heb ik eigenlijk den heelen dag gewacht op een telefoontje. Maar er kwam niets, dus ik vermoed dat je met Alijntje uit bent. Is er straks om half 9 nog niets, dan bel ik van hieruit op, want dàn zal je toch wel thuis zijn?
> Wel kreeg ik eindelijk je briefje, dat erg lief was. Ik weet niet wat ik erop moet antwoorden, tenzij: wat hèb je eig. nog aan me? In dit land heb jij 't ook allesbehalve prettig gehad. En later, God weet hoe we dàn door de stomste praktische dingen steeds verder uiteengedreven zullen worden. Je weet niet hoeveel moeheid en berusting er in mijn tegenwoordig gedrag zijn; ik "geniet" er soms bijna van! Ik heb vroeger soms zoo onmenschelijk naar je verlangd en zoo buiten alle proporties geleden, omdat het omgekeerde niet waar was of niet waar scheen te zijn, dat ik me nu met een soort leedvermaak op mijn betrekkelijke rust bekijk, - al helpen griep en spru in den mond daar dan ook flink aan mee. Mijn heele mond is al 3 dagen afschuwelijk pijnlijk, dus zoenen zou ik niet kunnen: een troost.
> Je hebt vroeger nooit begrepen *hoe* ik soms kapot ervan was, omdat je niet bij me kon (of wou) zijn. Ik weet die avonden en dagen nog heel goed: in Scheveningen, in Voorburg zelf, toen je met je vader uit moest, ik ben toen *als een gek* over dat plein met de hertjes geloopen, niet par manière de dire maar volkomen en letterlijk *verloren*, en toch, wat was er? een verloofde die nu eens met haar vader uitging. En in Lyon bij Pia; en in Gistoux, toen ik je dat geld van Nijkerk zond om in Godsnaam maar op te schieten. Begrijp je, als ik *daaraan* denk, dan moet ik nu maar een soort tevredenheid hebben dat ik zooveel beter berust. [...]
> Ik ben *ziek*, van binnen ook. Maar dat wil toch werkelijk niet zeggen dat ik niet van je houd. Ik zou zeggen: wees er, en ik zal doen wat ik kan. - Het beste met die corvée! Zoenen.'[97]

Op zaterdag 25 juni keerden Eddy, Bep en Alain du Perron terug in Batavia. In de resterende weken op het Molenvliet stortte Du Perron zich op een nieuw project: het bijeenbrengen van materiaal voor een bloemlezing uit de Compagniesliteratuur. Hiermee vatte hij een draad op die hij in 1921 had laten liggen. Hij dacht al langere tijd aan zo'n bloemlezing, maar de prikkel om er echt werk van te maken was gekomen van de Bandoengse uitgever Karel Nix. Deze had zich meteen enthousiast betoond voor het plan en wilde zelfs veel portretten, platen en tekeningen in het boek opnemen. Als het succes zou hebben, wilde Nix zelfs een tweede deel dat van Multatuli tot 1900 zou moeten lopen, en misschien ook een derde deel, van 1900 tot heden. Aangestoken door Nix' enthousiasme zag Du Perron ineens een andere horizon voor zich: misschien zouden ze een tijd in Bandoeng kunnen wonen, dat was veel goedkoper dan Batavia en Bep voelde zich er prettig.[98]

Du Perron greep zijn laatste kans aan om nog wat te maken van het verblijf in Indië. Hij ging dagelijks naar de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap en alles wat hij daar niet kon vinden moest Freddy Batten voor hem opsporen in Nederland. De ene briefkaart na de andere ging naar de literair kandidaat, soms met een verontschuldigend woord: ‘Ik ga maar door je op deze legerorder-manier te schrijven, want ik woeker werkelijk met den tijd die mij hier rest, om zooveel mogelijk af te doen.’[99] Op 7 juli 1938 was de kopij klaar. Het boek zou heten *De muze van Jan Companjie.* Du Perron hield Koperberg voor dat het niet zo vervelend zou worden als het wel leek: ‘de gekkigheid redt een heeleboel! [...] En “onthullend” is het in hooge mate.’[100]

Uitgever Nix, ‘een Indo die sprekend lijkt op Oom Tom zelf’, werd Du Perrons redder in nood. Nix had aangeboden om voor hem te gaan werken op het risico van gedeelde winst of verlies.[101] Vol vertrouwen dat dit plan iets zou opleveren, hopend dat het Indische culturele tijdschrift zou doorgaan, besloten de Du Perrons tot deze laatste sprong. Bandoeng was hun voorland.

Eindnoten:

1 *Bw* IV, p. 219 (20-12-1937); *Brieven* VII, p. 246 (23-12-1937 aan J. Greshoff). Het Park-Hotel stond op de hoek van de Citadelweg en Rijswijk (thans Hotel Sriwijaya).
2 Het huis van Reinier de Klerk (1710-1780), gebouwd omstreeks 1760. Zie: Van de Wall, *Oude Hollandse buitenplaatsen van Batavia*, p. 79-113.
3 E.G. du Perron-de Roos aan D. Simons-Posthumus, 27-12-1937 (coll. erven mr. F. Simons). Bep en Eddy du Perron lieten in Indië ook wel grammofoonplaatjes opnemen, die zij inspraken voor Beps oom en tante Simons (mededeling mr. F. Simons, Voorburg, 19-12-1993). Deze plaatjes zijn niet teruggevonden.
4 *Bw* IV, p. 223 (31-12-1937). Dit is niet gebeurd. F.R.J. Verhoeven zou in 1941 zelf publiceren: *De jonge jaren van de Harmonie. De geschiedenis van de oudste sociëteit van Nederlandsch-Indië in de eerste helft van de negentiende eeuw.*
5 *Bw* IV, p. 225-226 (8-1-1937).
6 *Brieven* VII, p. 217 (2-12-1937 aan F.E.A. Batten).
7 Brieven van Louise Perelaer (1907-1967) aan Marie A.P. (‘Netty’) Roelofsz (1905-1988) (coll. LM).
8 Jacquet, ‘E. du Perron en het Landsarchief’, p. 123-124.

9 Informatie in de Index-folio over 1937, p. 22 P, in het Arsip Nasional, dependance Bogor (door mij geraadpleegd in 1985); gesprek met dr. F.R.J. Verhoeven, Amsterdam, 10-1-1985.
10 Volgens een aantekening in de Index-folio over 1937 neergelegd in (het niet bewaard gebleven) archiefstuk BGS Juli 6-1365. Landsarch. 15/11-'37. In het Arsip Nasional, dependance Bogor. Als goed ambtenaar heeft Verhoeven over deze stap het stilzwijgen bewaard.
11 *Brieven* VII, p. 314-315 (16-3-1938 aan J. Greshoff).
12 Wies Perelaer aan Netty Roelofsz, 29-6-1937.
13 *Bw* IV, p. 226 (8-1-1937).
14 Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 141.
15 Joke Bijl trad in 1938 in het huwelijk met Kriek Welter, die DP zou adviseren in de grondkwestie die in het vorige hoofdstuk aan de orde is gekomen.
16 *Brieven* VII, p. 315-316 (16-3-1938 aan J. Greshoff). Aan het einde van 1938 waren er - na vele mutaties - zes daggelders op het Landsarchief werkzaam: mej. L. Perelaer, mevr. N. Lehman, mej. Moediarti Poesponegoro, mr. G. Francis, mr. Tan Eng Kian en mr. Soegondo. Aan het begin van het jaar was het personeel versterkt met een klerk en een oppasser. Het tweetal boekbinders en het tweetal tuinbedienden werden elk met één man aangevuld. Voorts waren er aan het einde van het jaar drie intellectuele werklozen werkzaam: de heren H.A. Schilder, C. Renaud en A.L. van Hoven. Twee archiefbeambten, Nadjihoen en Achmad, werden bevorderd tot schrijver 1e klas. Mevr. Callenfels was nog steeds chartermeesteresse, A.F.H. Resner was belast met de administratie, kas en huishoudelijke dienst, terwijl G.P. Smits opziener was in de boekbinderij. In de periode dat DP in dienst was moeten er tegen de twintig werknemers zijn geweest. Zie: [F. Verhoeven,] *Jaarverslag van het Landsarchief van Nederlandsch-Indie over 1938*, Batavia: Landsdrukkerij 1939, p. 7, 15.
17 Gesprek J.H.W. Veenstra met mevrouw J. Welter-Bijl, 10-6-1976 (Veenstra-archief, coll. LM).
18 *Brieven* VII, p. 279, 285 (4 en 11-2-1938 aan G.M.G. Douwes Dekker resp. W.L.M.E. van Leeuwen). Dit adres was vlak naast Gang Alaydroes (thans hoek Jalan Gajah Mada en Jalan Alaydrus).
19 *Brieven* VII, p. 302 (6-3-1938 aan J. Greshoff).
20 Gesprek met dr. F.R.J. Verhoeven te Amsterdam, 10-1-1985.
21 *Bw* IV, p. 303 (11-4-1937).
22 *Brieven* VII, p. 269 (24-1-1938 aan S. Vestdijk).
23 Gesprek met dr. F.R.J. Verhoeven te Amsterdam, 10-1-1985.
24 De gevonden Multatuli-documenten werden afgedrukt in *Multatuli, tweede pleidooi.* Verhoeven waardeerde zijn daggelder met name als 'archivarisch publicist'.
25 *Brieven* VII, p. 284 (10-2-1938 aan F.E.A. Batten). Van de afdeling geschiedenis waren uitsluitend gedoctoreerden, meesters in de rechten en ingenieurs lid, met als enige uitzonderingen mej. L. Perelaer en mevr. J. de Loos-Haaxman, die conservator was van 's Lands Schilderijenverzameling.
26 Zie: hoofdstuk 43, noot 22.
27 *Bw* IV, p. 273-274 (15-3-1938).
28 *Bw* IV, p. 303 (11-4-1937).
29 [W.G. Kierdorff,] '"Teghenwoordige staet" van Landsarchief', in: *Java-Bode*, 15-3-1938.
30 *Brieven* VII, p. 269 (24-1-1938 aan S. Vestdijk).
31 *Brieven* VII, p. 275, 281 (29-1 en 10-2-1938 aan J. Greshoff resp. F.E.A. Batten). Op p. 281 is 'oesoes' (darmen) verkeerd ontcijferd als 'oetjoes'. Seriawan is de plant *Elaeocarpus obtusa.*
32 *Bw* IV, p. 240 (4-2-1938).
33 *Bw* IV, p. 251 (13-2-1938); *Brieven* VII, p. 349 (25-4-1938 aan S. Vestdijk).
34 *Brieven* VII, p. 324 (26-3-1938 aan J. Greshoff).
35 *Brieven* VII, p. 333 (27-3-1938 aan H. Marsman).
36 Binnerts, 'Herinneringen aan E. du Perron in Indië I'.
37 *Brieven* VII, p. 345-346 (19-4-1938 aan G.O. Tissing).
38 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 24-4-1938; *Brieven* VII, p. 346 (24-4-1938 aan F.R.J. Verhoeven). Dr. Cohen had DP veertien dagen verlof willen geven, maar op verzoek van de patiënt had hij er tien van gemaakt. Uiteraard werd DP doorbetaald.
39 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 25-4-1938.
40 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 27-4-1938. Vermoedelijk heeft Alain in die tijd gelogeerd bij Bob en Ellen Verhoeven, die zelf drie kinderen hadden (geboren 1929, 1931 en 1934).
41 Mededeling van Charlotte Loonen aan B.F.H. Arps, die in dezelfde tijd als DP in Sitoe Goenoeng logeerde. Gesprek met Ben Arps, Arnhem, 11-11-2001.

42 *Brieven* VII, p. 368 (9-5-1938 aan A. Roland Holst).
43 *Brieven* VII, p. 371-372 (12-5-1938 aan F.E.A. Batten).
44 *Brieven* VII, p. 396 (21-6-1938 aan H. Marsman); deze radiolezing vond plaats op 28-5-1938 (René Witte aan mij, 5-2-1996).
45 Van der Kop, ‘'s Lands Archief’.
46 *Brieven* VII, p. 377 + n (29-5-1938 aan F.E.A. Batten).
47 Deze rectificatie was vermoedelijk te danken aan briefjes die Leo Jansen en Hugo Samkalden hadden geschreven aan de hoofdredacteur van *De Indische Courant.* Zie: *Brieven* VII, p. 387 (2-6-1938 aan H. Samkalden).
48 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-6-1938.
49 Idem. Margaretha Ferguson bewaarde een levendige herinnering aan de radiolezingen van Elisabeth de Roos, met haar ‘prachtige donkere stem’. Na een van die voordrachten nam zij contact met haar op en sprak met haar in haar appartement op het Molenvliet (mededeling van M. Ferguson, Den Haag 1991).
50 Du Califou, ‘'s Lands Archief. Besteding der extra gelden’. Zie ook: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 142.
51 Groeneveld, bespreking van *Het land van herkomst.* Deze excentrieke, eenzelvige man zou in 1941 plotseling overlijden. Bij het ontruimen van zijn kamponghuisje bleek dat hij verslaafd was geweest aan morfine en andere narcotica. Zie: E.W. Ostreig, ‘Uit mijn foto-album. “Strindberg”’, in: *Tong-Tong*, jrg. 9, nr. 6, 30-9-1964, p. 4.
52 *Bw* IV, p. 275 (15-3-1938).
53 Idem.
54 Telefonische mededeling van A.A.J. Warmenhoven aan J.H.W. Veenstra, 31-3-1973 (Veenstra-archief, coll. LM).
55 Gesprek met mevr. J. Jansen-Dalenoort, Den Haag, 12-2-2000. Tevens gesprek van J.H.W. Veenstra met mevr. J. Jansen-Dalenoort, 29-5-1973 (Veenstra-archief, coll. LM). Abraham Jansen was geboren in Hengelo op 23-12-1907 en werd op 7-3-1942 door de Japanners vermoord.
56 H.J. Koerts, *Een Groninger in Japanse gevangenschap*, Garrelsweer: uitgeverij Servo 1986. Met dank aan mevr. J. Warmenhoven-Minderhoud (Den Haag).
57 *Brieven* VII, p. 263 (8-1-1938 aan H. Samkalden).
58 *Brieven* VII, p. 298-299 (26-2-1938 aan J. Greshoff).
59 Gesprek van J.H.W. Veenstra met mevr. J. Jansen-Dalenoort, 29-5-1973.
60 *Brieven* VII, p. 328 (26-3-1938 aan J. Greshoff).
61 *Bw* IV, p. 292 (26-3-1938).
62 Vgl. *Brieven* VII, p. 53, 64 (6 en 20-1-1938 aan J. Greshoff); gesprek van J.H.W. Veenstra met mevr. J. Jansen-Dalenoort, 29-5-1973.
63 De gegevens over Van Leur heb ik grotendeels ontleend aan: Vogel, *De opkomst van het Indocentrische geschiedbeeld.*
64 Idem, p. 14, 188, 197.
65 DP schreef aan Samkalden: ‘Pomp V. Leur in 't hoofd dat die oude Karta Nata Negara een knevelaar *was*, en leer hem dat de beste oplichters eruit zien als zendelingen.’ Zie: *Brieven* VII, p. 351 (26-4-1938).
66 Vgl. *Brieven* VII, p. 273 (29-1-1938 aan G.M.G. Douwes Dekker).
67 Van Leur aan P.J. Bouman, 16-3-1938. Zie: Van Leur, ‘Java, vreemd en vertrouwd’, p. 285-286.
68 *Bw* IV, p. 312 (19-4-1938). Jeanne van Leur-de Loos (1910-1973) had kunstgeschiedenis en rechten gestudeerd in Leiden. Zij had sociaal-democratische sympathieën en was een gematigd feministe. Zie: Vogel, *De opkomst van het Indocentrische geschiedbeeld*, p. 139.
69 *Brieven* VII, p. 351 (28-4-1938 aan F.R.J. Verhoeven).
70 J.C. van Leur aan P.J. Bouman, 21-4-1938. Zie: Van Leur, ‘Java, vreemd en vertrouwd’, p. 289-290.
71 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 25-4-1938.
72 Vgl. *Brieven* VII, p. 431 (3-8-1938 aan H. Samkalden).
73 *Bw* IV, p. 242 (4-2-1938).
74 Na zijn bezoek aan Djokjakarta had DP enkele brieven met Koperberg gewisseld, maar diens verzoek om iets over Bali te schrijven kon hij niet honoreren: hij wist er te weinig van af en zou eerst eens terug moeten naar Bali. Hij vroeg hem of er geen mogelijkheid bestond hem te laten uitsturen naar het Bali-congres, dat in oktober 1937 werd gehouden. Hij zou hem *Hlvh* laten toesturen en hoopte hem medio juni 1937 als hij toch in West-Java was weer te zien. Toen Koperberg in november 1937 zijn komst aankondigde, ging de ontmoeting niet door, omdat hij

naar Tjitjoeroeg had geschreven, terwijl DP toen al in Garoet zat. Zie: *Brieven* IX, p. 401-402 (2-6 en 23-11-1937 aan S. Koperberg).

75 Gedeeltelijk weggelaten passage in: *Bw* IV, p. 243 (4-2-1938).

76 *Bw* IV, p. 244 (5-2-1938). Zie ook: idem, p. 508-509, waarin bezorger Van Galen Last een uitgebreide karakterschets van Koperberg citeert van de hand van dr. M. van Blankenstein. Koperberg wist alles van iedereen en speelde een bemiddelende rol tussen zeer verschillende personen.

77 *De smalle mens*, p. 173; *Vw* II, p. 628-629. Du Perrons oordeel over Daum staat in een bespreking van Gerard Broms studie *Java in onze kunst.*

78 *Brieven* IX, p. 224 (24-12-1936).

79 Eind 1936 woonde Nieuwenhuys nog in Meester Cornelis; hij was toen leraar aan KW III. Zie: *Brieven* IX, p. 224 n 1. Zie ook: R. Nieuwenhuys, 'E. du Perron †', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 3, nr. 13, 16-8-1940, p. 194.

80 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 7-6 resp. 8-6-1938. Du Perrons brief van 9-6-1938 is geschreven vóór de komst van Nieuwenhuys.

81 Zie: R. Nieuwenhuys, 'Maurits, romanschrijver van Tempo doeloe', in: Nieuwenhuys, *Tussen twee vaderlanden*, p. 69-103.

82 *Brieven* VII, p. 408 + n 6 (8-7-1938).

83 Vgl. *Brieven* VII, p. 532 (30-11-1938).

84 *Brieven* VIII, p. 162, 197 (5-4, 1-6-1939 aan D. de Vries resp. F.E.A. Batten).

85 *Brieven* VIII, p. 193, 279 (29-5 en 28-10-1939 aan F.E.A. Batten).

86 Vuyk, 'Eddy du Perron'.

87 Idem, p. 188.

88 *Vw* VI, p. 190-193.

89 *Bw* IV, p. 299 (4-4-1938); Vuyk, 'Eddy du Perron', p. 188. Beb Vuyk gaf haar lezing op 5-4-1938 voor de Bataviasche Vereeniging van Huisvrouwen. Zij werd geïnterviewd door A.E.M. van der Ven (v.d.V., 'Een Schrijfster in de Rimboe', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 5-4-1938).

90 *Bw* IV, p. 306-307 (12-4-1938).

91 Beb Vuyk aan DP, 29-6-1938 en 15-2-1939 (coll. LM). In deze brieven ligt de kiem van Vuyks novelle *Het hout van Bara.*

92 Vuyk, 'Eddy du Perron', p. 189.

93 Roggeman, 'Gesprek met Beb Vuyk', p. 7.

94 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-6-1938.

95 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 7-6-1938.

96 *Brieven* VII, p. 397 (21-6-1938 aan H. Marsman). Zie ook: *Vw* VI, p. 318-324.

97 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 19-6-1938.

98 *Brieven* VII, p. 378 (29-5-1938 aan F.E.A. Batten).

99 *Brieven* VII, p. 402 (2-7-1938 aan F.E.A. Batten).

100 *Brieven* IX, p. 404 (20-7-1938 aan S. Koperberg).

101 *Brieven* VII, p. 424-425 (1 en 2-8-1938 aan J. van Nijlen resp. P.H. Dubois).

Hoofdstuk 46
Noesantara

Meester Cornelis

Voordat de sprong naar Bandoeng werd gemaakt, verbleven de Du Perrons een maand in twee kamers van Gedong Menu, die toevallig te huur stonden. Het waren de kamers aan het begin van de bijgebouwen; in één ervan had Du Perron vroeger zijn ‘kantoortje’ gehad, het andere was het logeervertrek van mevrouw Koch geweest. Op 16 juli 1938 namen zij er hun intrek. 's Morgens en 's middags zaten zij in comfortabele rieten stoelen in het tuintje nabij de bocht van de Tjiliwoeng. Als kind placht Du Perron urenlang te staren naar het bruine rivierwater in afwachting van bootjes en houtvlotten.[1] De overzijde was nog steeds bezet met een ‘glanzende dikke rand van pisanggebladerte’, maar daarachter stond nu een Europees huis dat 's avonds verlicht was.[2]

Het hoofdgebouw van Gedong Menu werd bewoond door een kleermakersfamilie die in grote hoeveelheden kleding maakte voor het Nederlands-Indische leger. Een van de paviljoens was een werkplaats geworden waar van 's morgens acht tot 's middags vier een dertigtal Indonesiërs aan trapnaaimachines zat. In de kamar pandjang waar Du Perron was geboren zaten dertig Indonesische vrouwen op de grond te werken met naald en draad.

Het hoofdgebouw was het meest veranderd, ‘de koepel herbouwd, de dolfijnen weg, de gezellige ronde pilaartjes weg, de beelden weg’. Du Perron kwam er nooit, behalve als hij moest telefoneren. Hij hoopte tijdens zijn verblijf geestverschijningen te zien van zijn ouders of baboe Alima, maar geen der afgestorvenen manifesteerde zich. Als hij 's avonds om het huis liep, kon hij zich soms voorstellen dat hij het nog met zijn ouders bewoonde, maar het daglicht openbaarde de huidige situatie. Toch werd hij af en toe ‘dood melankoliek’ van de sfeer.[3] De driejarige Alain leefde zich uit op het erf of wat ervan over was; zijn vader kiekte hem tussen de dikke zuiltjes van de achtergalerij. Zelf liet Du Perron zich fotograferen voor een van de bomen die was blijven staan; enkele blaren droogde hij om te bewaren.[4] Zorgvuldig noteerde hij wat bleef en wat verging:

> ‘En toch zoveel gelijk. Huis *opengelegd*; maar Gang Menu nog vrijwel zo. Zelfde huisjes, school (van Mahmoed) en naambord Zuidema.

> Zelfde onwereldse licht - als in een doorgang met glazen dakbedekking. 's Middags 4 uur, maar ook 's morgens. Welke *aard* heeft dan 't licht, fel en toch onverschillig? (Denk aan Larbaud.) [...]
> Tussen-erfje van kamer naar paviljoen vrijwel zo gebleven en toch alles veranderd: alle struiken zelf vervangen - alsof de vormen zich hebben verplaatst (als op ganzebord).
> Gesmolten pilaartjes. Rasterwerk. Alles wat vroeger *open* was met deuren gestopt. [...]
> 's Avonds uit keukenraam naar de maan. Dak (waar vroeger de trap was) top van een palm erboven. "Ik ben nu 40 jaar. Het onherroepelike van te *weten* hoe 't met mijn ouders gegaan is. Vroeger was alles nog toekomst, nu *is* hun eind er geweest en *zo*, niet anders. En als ik 50 ben, waar zal ik zijn - en me afvragen of de maan dan nog deze daken *overgiet*, (zo zacht, strelend?) en wie er dan onder zullen slapen of genieten in de tuin, terwijl ik... zit in een dorp in Europa, een achterbuurt?"'[5]

Du Perron hield zijn hoop gevestigd op Bandoeng. Het stadje had weliswaar zijn vroegere bekoring verloren, maar qua klimaat was het nog steeds een paradijs.[6] De laatste week in Meester Cornelis werden hij en Bep 'overstroomd door afscheidsbezoekers'. Allen wilden thee drinken in de tuin van zijn geboortehuis en de rivier bij zonsondergang zien. Op deze scheidslijn in hun bestaan hadden Bep en hij hun vriendenkring 'nagekeken en afgewogen': wie was nu een echte vriend? 'In laatste instantie: niemand. Adé Tissing blijft de éénige, bij alle verschillen van levensomstandigheden, interesse, enz. Bram Jansen had iets kunnen zijn, maar die ging te vroeg naar Makassar. De rest - goede kennissen, sympathiseerend - geïnteresseerden, enz. Echt "bij ons hoorend", neen; - *niks*!'[7]

Op 16 augustus 1938 gingen ze logeren bij die ene vriend die althans voor Eddy du Perron een blijvende waarde was: Adé Tissing. Vanuit Rantjasoeni speurden ze naar een betaalbare woning in Bandoeng; uiteindelijk vonden ze iets geschikts in een nieuwe villabuurt in het zuiden van de stad. Terwijl in Europa het oorlogsgevaar toenam door Hitlers dreigende inval in Tsjecho-Slowakije, maakten Bep en Eddy du Perron zich op voor een nieuwe fase in hun Indische bestaan. Ter voorbereiding had Du Perron zich verdiept in inheemse nationalistische bewegingen. Als je met Indonesiërs wilde praten, moest je toch wel op de hoogte zijn.[8] En met Indonesiërs was hij allengs meer in gesprek geraakt.

Ontmoetingen met Poedjangga Baroe

Du Perrons eerste ontmoeting met Indonesische schrijvers vond plaats op donderdag 3 juni 1937. Hij had in Batavia afgesproken met P.F. Dahler, Volksraadslid en vriend van E.F.E. Douwes Dekker. Dahler had uitgeverij Kolff zover gekregen het tijdschrift *Poedjangga Baroe* (de Nieuwe Dichter) uit te geven, dat in 1933 zijn eerste jaargang was ingegaan. Nu zou hij Du Perron in contact brengen met Soetan Takdir Alisjahbana, de leider van dit tijdschrift, en enkele van diens literaire wapenbroeders. Du Perron moest om half elf komen en om twee uur zou 'een heele bezending inlandsche literatoren, waaronder Takdir' zich bij hen voegen. Du Perron was juist bezig de aantekeningen van zijn reis over Java en Bali uit te werken en wilde mede daarover met 'die jonge maleische "literatoren"' van gedachten wisselen.[9]

Op 8 augustus 1937 bracht Dahler een tegenbezoek in Tjitjoeroeg, samen met drie letterkundigen: behalve Soetan Takdir Alisjahbana (1908-1994) waren dit Armijn Pané (1908-1970) en Soetan Mohammad Sjah.[10] Du Perron schreef aan Greshoff dat 'deze jongelieden' redacteur waren 'van een tijdschrift dat gebroken heeft met de (oud-)Javaansche traditie en dat door de traditionalisten krachtig wordt uitgescholden; het heet *Poedjangga Baroe* = zooiets als: de nieuwe Bard, de nieuwe Wijze, kortom, de nieuwe Gids. Ze kennen Kloos, Henriette Roland Holst, Boutens, Jany, en willen alles leeren kennen wat verder komt. Ik heb hun Slauerhoff's *Djengis* voorgelezen, je kunt je voorstellen hoe 't ze heeft aangepakt. Ze vonden het prachtig en indrukwekkend, en 10 × mooier en "oosterscher" dan *Oostersch* van Leopold.'[11]

In een brief aan Roland Holst stelde hij de drie letterkundigen voor als '2 Sumatranen (waarvan één op Timor geboren!) en 1 Batakker, een kleine magere ex-menscheneter, heelemaal verintellectualizeerd met een bril'.[12] Een erg vleiende karakteristiek is dit niet - in het gemak waarmee Du Perron deze 'inlanders' neerzette, was zeker nog een koloniaal rudiment aanwezig. Hij schreef Holst ook: 'Ik heb niet zoo èrg veel illuzies over ze, maar ze *zijn* heel sympathiek en ik wil ze helpen zooveel ik kan.' Hij zag met name iets in de Batak Armijn Pané, die hij 'de meest kritische geest' vond van de drie. Hij vroeg Pané om een overzicht te schrijven van de jongste beweging; misschien zou dat iets zijn voor *Groot Nederland*.[13] Maar Du Perrons beschikbaarheid zou hem ditmaal geen pupillen opleveren; met name Takdir zou zich afzetten tegen deze zelfbenoemde goeroe uit Nederland.

Een neerslag van Du Perrons contact met de schrijvers van *Poedjangga Baroe* is te vinden in zijn opstel 'Ontmoeting met Indonesiërs (Zijlicht op de provincie)'.[14] Tijdens de Tjitjoeroegse visite is er gepraat over de literaire voorkeuren van de heren en hun verzet tegen de traditie. Du Perron verbaasde zich over Takdirs voorkeur voor tweederangsauteurs als Ilja Ehrenburg en Jo van Ammers-Küller, die hem aanspraken wegens de sociale tendens in hun werk. Jo van Ammers-Küller had bij veel lezers opgang gemaakt met *De opstandigen* (1925), een historische familieroman met als achtergrond de emancipatie van de vrouw. Du Perron trachtte Takdir cum suis aan het verstand te brengen dat literatuur in de eerste plaats *kwaliteit* moet bezitten om het predikaat 'literatuur' te kunnen dragen. In 'Ontmoeting met Indonesiërs' veronderstelt hij dat zij de 'vlotte banaliteit van mevrouw Van Ammers' romannetjesmakerij' minder goed opmerkten. Juist daarom was die invloed gevaarlijk, want ze konden zo aan eenvoud en echtheid inboeten. Dit was gebeurd met Kartini, als zij literatuur wilde maken 'als de schrijvende dames van *De Hollandsche Lelie*'.

Takdir toonde zich ongevoelig voor Du Perrons 'wijze lessen' en vond hem een zelfgenoegzaam individualist. Zijn leven lang zou hij aan de naam Du Perron de associatie verbinden met de laatste strofe van diens sonnet 'De francs-tireurs' (1930):

> Geen levensles, geen preek, hoezeer vermomd,
> geen ethica kan iets voor ons beduiden.
> De Poëzie blijft, naakt en ongekromd,
> een tijdverdrijf voor enkle fijne luiden.

Du Perrons 'tijdverdrijf voor enkle fijne luiden' stond voor Takdir gelijk aan een soort zelfverheerlijking, die werd toegestaan en zelfs bevorderd door de maatschappelijke, politieke en economische toestand in Europa, maar 'in de Indonesische maatschappij, waar alles nauwelijks in eerste ontwikkeling is, zou zoo'n zelfgenoegzame zelfverheerlijking detoneeren tegen de maatschappij, waar miljoenen leven aan den rand van de bestaansmogelijkheid en waar tientallen miljoenen analfabeten zijn, tot wie het eerste vage schemerlicht van den modernen vooruitgang nauwelijks is doorgedrongen'.[15]

Voor Takdir kwam het gemeenschapsbewustzijn op de eerste plaats. Hij was niet bang voor het exploiteren van de sociale tendens in de literatuur. In geschrifte heeft hij zich meermalen tegen Du Perron afgezet, en telkens

weer kwam hij uit bij diens kwaliteitsargument, dat hem kennelijk het meest heeft geïrriteerd.

Takdir heeft ook gereageerd op Du Perrons klacht dat de jonge Indonesische schrijvers hun eigen culturele traditie niet kenden. In een artikel uit juli 1939 vroeg hij zich af hoe Du Perron daarbij kwam. 'Op grond waarvan concludeert Du Perron, dat de Indonesische jongeren hun oude cultuur niet kennen. Kent hij Sanoesi Pané, M. Yamin, Amir Hamzah, Dajoh, Poerwadarminta, heeft hij hun toneelstukken, gedichten en opstellen gelezen?'[16]

Inderdaad heeft Du Perron de subtiele poëzie van Amir Hamzah niet gelezen, maar Hamzah was aan het einde van de jaren dertig nog niet zo bekend. Du Perron kende alleen pasar-Maleis en zal dus slechts oppervlakkig hebben kennisgenomen van de nieuwe Indonesische literatuur. Hij heeft in elk geval gebladerd in Takdirs *Lajar terkembang*, maar deze roman is zo eenvoudig geschreven dat het niet erg moeilijk is je een indruk te vormen van de inhoud. Het hoofdpersonage van de roman is een Indonesische feministe. Du Perron oppert: 'is het niet een beetje *De Opstandigen*?'[17] Na zijn gesprekken met Takdir was dit verband gauw gelegd.

Armijn Pané ging veel dieper en ernstiger in op de suggestie dat de jongere Indonesische schrijvers hun eigen culturele traditie zouden verwaarlozen. In zijn grote artikel over de *Poedjangga Baroe* schreef hij:

> 'Waren de idealen van vóór 1925 overwegend gebaseerd op de regionale cultuur, de Poedjangga Baroe stelt daartegenover het na dat jaar opgekomen ideaal van een eenheidscultuur: de Indonesische cultuur van de toekomst. Werd vóór 1925 onder "nationale cultuur" begrepen de nog niet door de Westersche cultuur "besmette" eigen cultuur, en waren de cultureele idealen van toen [...] in wezen een reactie op het Westen, [...] *Poedjangga Baroe* poneert daartegen de idee van een door het Westen "beïnvloed" cultureel leven, dat zij dynamisch cultureel leven noemt, in tegenstelling tot het statische karakter van de oude cultuur en zij stelt tegenover de leuze "terug naar het verleden", een andere: "weg van het verleden".
> Dit houdt echter niet een algehele ontkenning van het verleden, van de oude cultuur in. E. du Perron heeft de *Poedjangga Baroe* misverstaan, toen hij ons den raad gaf, om onze eigen Boroboedoer, Ardjoena Wiwaha en Pandji-verhalen te bestudeeren, omdat hij meende, dat de Poedjangga Baroe het verleden afwijst, zonder het te kennen en te begrijpen. [...]

> Het doorbladeren van de verschillende jaargangen van *Poedjangga Baroe* toont duidelijk aan, hoezeer Du Perron op de verkeerde deur heeft gebonsd. *Poedjangga Baroe* wijst het verleden niet af, omdat ze het niet kent of waardeert. Zij heeft wel waardeering voor de oude cultuur, ze erkent de waarde er van, maar zoo zegt zij, elke cultuur is aan tijd en milieu gebonden, en wordt daardoor bepaald. De geest, die de Boroboedoer, de Tjandi Panataran, het schoone beeld van Prajñaparamita, de Ardjoena Wiwaha en de Pandji-verhalen heeft geschapen, heeft zijn tijd gehad.'[18]

Ook van Indonesische intellectuelen die niet tot de *Poedjangga Baroe* behoorden zou Du Perron ongeveer hetzelfde te horen krijgen: de traditie had afgedaan, de Indonesische cultuur van de toekomst was georiënteerd op het dynamische Westen. In de Indonesische cultuurpolemiek van de jaren dertig, die later als een belangrijk ijkpunt zou worden gezien, stonden de traditionalisten tegenover de nieuwlichters.[19] Het is niet duidelijk of Du Perron zich bewust was van het bestaan van deze - in het Indonesisch gevoerde - polemiek, maar wel had hij kennisgemaakt met de Javaanse spirituele goeroe Ki Hadjar Dewantoro en was hij bevriend met de javanoloog Poerbatjaraka. Door zijn contacten met een aantal nieuwlichters werd hem echter duidelijk dat het antitraditionalistische standpunt de overhand had gekregen. Uiteindelijk zou hij dit standpunt ook respecteren.

Soejitno Mangoenkoesoemo

Waarschijnlijk heeft Du Perron in zijn Bataviase periode geen contact meer onderhouden met de *Poedjangga Baroe*-groep.[20] Maar wel kwam hij in aanraking met andere Indonesische intellectuelen die zijn letterkundige kronieken en *De man van Lebak* hadden gelezen. Ook de plannen voor het Indische literaire tijdschrift vormden een aanknopingspunt. Verder hadden Eddy en Bep du Perron al in Batavia contact met de vereniging Istri Sedar (de Bewuste Vrouw).[21] Zeker is dat zij op 30 juli 1938 aanwezig waren bij een bijeenkomst voor Petjinta Kesenian (Kunstliefhebbers). Op deze bijeenkomst, die uitging van de scholengemeenschap van Ki Hadjar Dewantoro, was de voertaal Indonesisch. Na een toespraak ('pidato') van de voorzitter kwam Ki Hadjar zelf aan het woord. Zijn toespraak ging over kunst in onderwijs en de maatschappij. Vervolgens werden

er verschillende traditionele dansen opgevoerd en na de pauze kinderspelen.[22]

Du Perron was verrukt van de kinderspelen, die niet gestileerd waren als de dansen. Deze oude Javaanse kinderspelen verplaatsten hem in de sfeer van *Sylvie* van Gérard de Nerval, de weemoedige sfeer van kinderliedjes en rondedansen uit een vervlogen tijdperk. Zijn nostalgische gevoelens zetten de toon van het volgende pleidooi: 'Het zou toch inderdaad jammer zijn als dergelijke dingen verloren gingen, eig. uit angst en onzekerheid bij de moderne Javanen - dwz. omdat zij bang zouden zijn *daardoor* minder hard, weerbaar, reëel enz. te worden. Het meest reële leven heeft behoefte aan poëtische oasen.'[23]

Deze woorden komen uit een brief aan Soejitno Mangoenkoesoemo (1909-1947). Soejitno, geboren in het Midden-Javaanse plaatsje Ambarawa, was een veel jongere broer van de bekende Indonesische nationalist Tjipto Mangoenkoesoemo (1885-1943), die samen met E.F.E. Douwes Dekker en Soewardi Soerjaningrat (Ki Hadjar) het triumviraat van de Indische Partij had gevormd en met hen in september 1913 naar Nederland was verbannen. Omdat hij aan astma leed, had de regering hem veroorloofd om in juli 1914 naar Indië terug te keren. Daar was hij blijven ijveren voor de Indonesische onafhankelijkheid, maar in 1927 was hij verbannen naar het Molukse eiland Banda Neira.

Ook Soejitno had de repressie van de koloniale machthebbers aan den lijve ondervonden. Hij studeerde in 1933 rechten aan de Bataviase Rechtshogeschool, toen zijn bestaan volledig uit de voegen werd gerukt. Als hoofd van de redactie van het tijdschrift *Indonesia Raja*, van een non-coöperatieve volledig Indonesische studentenvereniging, had hij een zekere Djohan Sjahroezah aangezet tot het schrijven van een artikel over de óók door Indonesische studenten opgerichte vereniging Unitas Studiosorum Indonesiensis, die coöperatief stond tegenover de Nederlands-Indische regering. Dit artikel - 'Een splijtzwam in de Indonesische studentenwereld' - werd, na een in de *Java-Bode* gevoerde hetze, aanleiding tot de arrestatie van de voltallige redactie van *Indonesia Raja.* Deze arrestatie vond plaats omstreeks december 1933, op grond van de 'haatzaai-artikelen' in de Indische wetgeving.

Alle redactieleden weigerden de naam te noemen van de schrijver van het gewraakte artikel. Zij werden in de gevangenis gezet, eerst enkele dagen in Pasar Baroe, daarna een maand in de Tjipinang-gevangenis en vervolgens in het beruchte Struiswijk. Hier zaten zij een maand lang ge-

vangen, toen Soejitno bij een van de frequente verhoren door de knieën ging en de naam van de schrijver bekendmaakte.[24] Hierna werd de redactie vrijgelaten en Sjahroezah veroordeeld tot een gevangenisstraf van anderhalf jaar. Soejitno leed eronder dat hij vrij man was, terwijl steeds meer Indonesische nationalisten werden opgepakt en naar de gevangenis of Boven-Digoel verdwenen. Hij kocht de destijds bekende handleiding in de psychologie van Fritz Künkel en begon zichzelf te analyseren. Zijn boek kwam vol strepen te staan en hij belegde zogenaamde Künkelavondjes, waarop hij plechtig uit zijn lijfboek voorlas.[25] Sommige aanwezigen konden dan niet altijd hun lachen bedwingen.[26]

Hoewel hij bijna klaar was met zijn studie aan de Rechtshogeschool, had Soejitno geen haast om zijn titel te behalen. Hij woonde in Buitenzorg, waar hij samen met Soegondo Djojopoespito en diens vrouw Soewarsih op een van de zogenaamde 'wilde scholen' werkte. Het 'wilde' van die scholen bestond erin dat zij weigerden gouvernementssubsidie aan te vragen. In overeenstemming met de ideologische koers van zijn school richtte Soejitno zich op het eenvoudige leven van de man in de desa, dus zijn meesterstitel kon wel wachten.[27]

Dit was Soejitno's situatie, toen hij in *Bataviaasch Nieuwsblad* van 19 november 1937 Du Perrons bespreking las van *In de schaduw van de leider*, de Mexicaanse revolutieroman van Martin Luis Guzman.[28] Misschien werd hij getroffen door de zinsnede: 'Dit boek, boeiender dan menige "thriller", is tevens de helderste handleiding in romanvorm mij bekend, over wat de politieke sfeer *is*; en zij, die nu nog zouden zeggen dat dit "maar Mexico" is, mogen gelukkig zijn in naief geloof.' In elk geval gaf deze recensie hem de overtuiging dat Du Perron niet a priori afwijzend stond tegenover de Indonesische nationalisten.[29] Hij trok de stoute schoenen aan en nam contact met hem op. Zij bespraken onder meer de waarde van Romain Rolland als denker en schrijver in vergelijking met André Gide.[30] Soejitno kwam erop terug in een lange brief aan Du Perron, waarin hij zijn standpunten nader toelichtte.

Op zaterdagochtend 30 juli 1938 kwam Soejitno in Meester Cornelis op visite, samen met Sanoesi Pané (1905-1968), de oudere broer van Armijn Pané. Du Perron waarschuwde de heren voor al te gemakkelijke vergelijkingen tussen het Oosten en Westen en stimuleerde hen hun eigen weg te gaan.[31] Een week later kwam Soejitno opnieuw, maar nu in het gezelschap van Amir Sjarifoeddin (1905-1948). Deze Batak had in Nederland op het gymnasium gezeten en had in mei 1937 behoord tot de oprichters van Gerindo, een politieke partij die een fel-nationalistische koers volgde,

maar die uit lijfsbehoud én uit afkeer van het fascisme had gekozen voor coöperatie met het gouvernement.[32] Van oorsprong moslim, had Amir zich in 1935 bekeerd tot het christendom. Hij was een bewonderaar van Robespierre, emotioneel in het debat, ambitieus en briljant, maar ongeduldig en niet erg evenwichtig. Zijn favoriete boek was *Max Havelaar.*[33]

Noesantara

Zo kwam Du Perron binnen korte tijd in aanraking met Indonesiërs van zeer verschillende afkomst, aard en politieke oriëntatie. In maart 1938 had hij al kennisgemaakt met het Indonesische Volksraadslid M.H. Thamrin (1894-1941), afgevaardigde van de behoudende coöperatieve partij Parindra.[34] Du Perrons geschriften werden door deze Indonesische intellectuelen gelezen en bij een aantal - niet bij allen! - vond zijn openheid weerklank. Toen hij 's nachts met Soejitno saté ging eten op de pasar van Meester Cornelis, verzekerde deze hem, dat vele ogen op hem gericht waren, juist onder de studenten hier. Du Perron, verrast, vroeg hoe hij dat moest interpreteren, waarop Soejitno antwoordde: 'Niet uitgesproken, niet voor een direct politieke lijn of zoo. Om ons te helpen. Om ons te steunen. Wij hebben *De Smalle Mens* gelezen en wij denken dat u eerlijk bent.'[35]

Ook dr. I.J. Brugmans (1896-1992), secretaris van het departement van Onderwijs en Eredienst, was overtuigd van Du Perrons waarde voor Indië. Hij verzekerde hem met nadruk dat hij nu niet terug moest gaan naar Europa, maar hier blijven.[36] Du Perron toonde zich gevoelig voor deze woorden van waardering. Bovendien had hij door het enthousiasme van Samkalden hoop gekregen dat het Indische culturele tijdschrift waarvan al langer sprake was in januari 1939 van start kon gaan.[37] Samkalden, Van Leur en Du Perron zelf zouden in de redactie plaatsnemen; daarnaast óf dr. P.J. Koets óf Brugmans, verder ir. Thomas Nix, illustrator van *De muze van Jan Companjie* en zoon van de uitgever, en ten slotte moesten er ook twee bekende Indonesiërs worden gevonden.

Waarschijnlijk was het Brugmans die Du Perron heeft gewezen op mr. drs. Abdoel Karim Pringgodigdo (1906-1961), een ambtenaar van zijn departement die verbonden was aan het kantoor voor de Statistiek. Pringgodigdo was de zoon van een regent wiens familie terugging op de vorsten van Modjopahit. Na zijn studie in Leiden had hij snel carrière gemaakt in het koloniale bestuur. Volgens Beb Vuyk was 'Mas Karim' - zoals hij in

de wandeling werd genoemd - ‘een zeer intelligent man, nuchter en efficiënt en daarbij tactvol en voorzichtig’.[38]

Als tweede Indonesische redacteur had Du Perron eerst Amir Sjarifoeddin op het oog, maar wellicht door Pringgodigdo gesouffleerd, bedacht hij zich: Sjarifoeddin zou door zijn leiderschap van een uitgesproken politieke partij het tijdschrift direct ‘een geprononceerd karakter’ bijzetten.[39] Pringgodigdo stelde voor Achmad Soebardjo te vragen. Mr. Soebardjo (1896-1978) had in Leiden rechten gestudeerd en lange tijd in Parijs gewoond; hij woonde nu in Bandoeng, wat het contact zou vergemakkelijken. Du Perron bezocht hem eind augustus en vond hem ‘een alleraardigst iemand, met iets franco-italiaansch over zich’. Soebardjo was snel voor het plan gewonnen.[40] Inmiddels was er ook al gekozen voor een naam: het tijdschrift zou ‘Noesantara’ heten, een oude naam voor het Indonesische eilandenrijk, die het voordeel had niet door politiek te zijn ‘geïnfecteerd’.[41]

Op zaterdag 10 september 1938 vond de eerste vergadering over het tijdschrift plaats ten huize van P.J. Koets, die zich onlangs in Bandoeng had gevestigd als waarnemend rector van het gouvernementslyceum.[42] Soebardjo kon er wegens een malaria-aanval niet bij zijn, Nix was ook verhinderd en Pringgodigdo liet zonder bericht verstek gaan.[43] De vier die er wel waren maakten een ontwerp-prospectus, waarin de behoefte werd geformuleerd aan een tijdschrift dat niet specifiek-wetenschappelijk zou zijn, maar ‘een algemeen tijdschrift, gewijd aan Indische letterkunde, schilderen bouwkunst, kortom, wat bezig is een eigen Indische cultuur te worden’. Het tijdschrift zou moeten zijn ‘een kompas voor die Inheemsche kringen waar de wensch leeft naar een beter verstaan van Europeesche cultuurwaarden’ en ‘een gids voor die Nederlanders, die naast het onderhouden van hun op Europa gerichte belangstelling, het cultureele leven van de Inheemsche wereld nader willen kennen’.[44]

Achteraf vond Du Perron de tekst van het prospectus nogal toonloos.[45] Bep viel hem daarin bij: alles stond erin, maar zou het de mensen enthousiasmeren? Een tweede vergadering van de beoogde redacteuren vond eind september plaats ten huize van Job van Leur in Buitenzorg. Koets bracht Du Perron er in zijn auto naartoe.[46] Uiteindelijk kwam er een definitieve versie van het prospectus waarin het belang van een tijdschrift dat zich zou richten op ‘alle geestelijk leven van Westen en Oosten’ in nog vloeiender volzinnen werd uitgemeten. Het tijdschrift zou maandelijks moeten verschijnen in kwartoformaat met 48 bladzijden druks.[47] Wat Du Perron betrof, zou ‘Noesantara’ open moeten staan voor onderlinge kri-

tiek en ‘choc des opinions in ons eigen midden, en *vooral* komend van de besten onder de Indonesiërs’.[48]

Zover was het op dat moment nog lang niet. Een cruciaal zinnetje in het prospectus was: ‘Slechts de financieele zijde behoeft een nadere regeling.’ Met een garantiefonds van *f* 10.000, - zou de uitgave kunnen doorgaan. Het was nu aan Koperberg om dit geld bij de instanties los te krijgen. Hij stuurde de wervende tekst van het herziene prospectus aan alle Kunstkringen in Indië, in de hoop dat een positieve respons de Bond van Nederlandsch-Indische Kunstkringen zou doen besluiten om het project te subsidiëren.

Als het tijdschrift tot stand kwam, wilde Du Perron wel in Indië blijven. Zijn honorarium als tijdschriftleider, zo'n *f* 250, - à *f* 350, - per maand, was niet te versmaden. Hij had er echter een hard hoofd in dat het zou doorgaan.[49] Aan het einde van 1938 vroeg hij Koperberg of er al *iets* duidelijk was geworden; zo neen, dan zouden hij en zijn vrouw passage naar Europa gaan boeken.[50] In februari 1939 ontving Koperberg een afwijzing van de Bond van Kunstkringen, met als motief dat naar het oordeel van het bestuur ‘hier te lande geen behoefte werd gevoeld aan het door U voorgestelde tijdschrift en dat zulk een tijdschrift naar alle waarschijnlijkheid geen levensvatbaarheid zou blijken te hebben’. Verder waren de afzonderlijke Kunstkringen ofwel niet in staat ofwel niet bereid een dergelijk project te financieren.[51] Hiermee viel het doek over een mooi plan.[52]

Nieuwe schoten van een franc-tireur

Op 3 september 1938 hadden de Du Perrons hun Bandoengse huurwoning op Wajanglaan 25 betrokken. Het was een ongemeubileerd huis in het zuiden van de stad. Du Perron vond het ‘nogal buiten’, maar daar stond tegenover dat ze vrij uitzicht hadden op een berg. Ook kregen ze een kinderjuffrouw voor Alain, de twintigjarige Indo-Europese Leentje Anthonijsz. Leentje voelde zich algauw op haar gemak bij de vriendelijke mevrouw en meneer. Een van haar taken was om met Alain te gaan wandelen als er mensen op bezoek kwamen. Als meneer en mevrouw buiten de stad gingen, logeerde Leentje samen met Alain bij een van hun kennissen. Mevrouw staarde soms stil voor zich heen, alsof alles haar te veel werd, mijnheer mocht haar graag een beetje plagen. Zij zou bij hen blijven tot het einde van hun verblijf in Indië.[53]

In Bandoeng kwam Du Perron weer in contact met zijn ‘aangenomen

zusje' Gonda Jordaan. Zij was gescheiden en gaf nu les op een school in Bandoeng. De relatie met haar echtgenoot was gestrand omdat hij het tijdens haar afwezigheid - zij moest kuren in Davos - had aangelegd met een ander. Toen Du Perron dit hoorde, reageerde hij meteen: 'Heb ik het niet gezegd?' Hij herinnerde zich maar al te goed hoe deze meneer haar indertijd had verboden met hem te corresponderen. Nu hadden ze de kans om weer op de hoogte te raken van elkaars leven, dus af en toe nodigde hij haar uit om hem naar de bioscoop te vergezellen. Dan vroeg Gonda steevast of Bep niet meeging; volgens haar gaf het geen pas voor een vrouw om uit te gaan met een getrouwde man. Dan zei Eddy: 'O God, wat ben je weer degelijk. Kom nou mee.' En dan ging ze toch. Als de film niet interessant was, praatte Eddy er rustig doorheen, tot ergernis van de mensen bij hen in de buurt die hevig begonnen te sissen. Tijdens deze uurtjes in de bioscoop praatte Eddy honderduit, hij vertelde heel zijn leven aan haar.[54]

Tot de nieuwe kennissen in Bandoeng hoorde D.M.G. Koch, een oude socialist die zijn sporen had verdiend in de Indische journalistiek en die werkzaam was als bibliothecaris van het departement van gouvernementsbedrijven. In Rantjasoeni had Du Perron Kochs studie *Herleving* gelezen, over de nationalistische beweging in Brits-Indië.[55] Hij vond Marcel Koch (1881-1960) meteen heel sympathiek en 'in zijn soort een hyper-intellectueel'.[56] Koch en zijn echtgenote Henriëtte waren juist verhuisd naar de Papandajanlaan 51, niet ver van Koets. Ze hadden er een zeer plezierig huis met een studeerkamer die plaats bood aan Kochs uitgebreide boekerij. Ook Du Perron kon nu eindelijk weer zijn boeken opstellen, die sinds het vertrek uit Tjitjoeroeg in kisten hadden gezeten. Nog voordat hij naar Bandoeng was verhuisd, had Koch hem uitgenodigd om redactielid te worden van *Kritiek en Opbouw*, een onafhankelijk tijdschrift dat hij in februari 1938 had opgericht.[57] Du Perron aarzelde. Hij vond de inhoud van het blaadje wel wat weg hebben van 'kamermuziek voor oudeheeren onder elkaar' en de redactieleden waren 'allen even braaf denkend en geen die zich werkelijk durft geven'.[58] De redactie bestond op dat moment uit Koch zelf, J.F.H.A. de la Court (1894-1976), directeur van de Hollands-Indische Kweekschool, ir. A.M. Harthoorn, accountant bij verschillende departementen, ir. Th. Karsten (1884-1945), architect en stedebouwkundig adviseur van de gemeente Bandoeng, alsook prof. ir. Roosseno Soerjohadikoesoemo (1908-1996), architect en hoogleraar aan de Technische Hogeschool.[59]

Samen met Koets, die ook als redacteur was gevraagd, besloot Du Per-

ron de uitnodiging te accepteren. Ze hoopten samen wat leven in de brouwerij te kunnen brengen.[60] Du Perron zag in zijn redacteurschap van *Kritiek en Opbouw* vooral een kans om zijn lang geplande aanval op H.C. Zentgraaff te lanceren. In *Bataviaasch Nieuwsblad* had hij zich moeten beperken tot enkele plaagstootjes.[61]

Voor het eerste nummer waaraan hij meewerkte, van 15 september 1938, schreef Du Perron een recensie van Zentgraaffs boek *Atjeh*, dat begin 1938 was verschenen en in duizenden exemplaren over de toonbank ging. Du Perrons stuk, 'Atjeh's epos in proza', doet nu nogal tam aan, maar indertijd bracht het de nodige commotie teweeg. Zijn kritiek op het boek is vooral van stilistische aard: 'De heer Z. schrijft een duidelik maar platvloers, en wat jichtig nederlands, grammatikaal nogal krampachtig, vrij pover van woordkeus ondanks de ononderbroken ferme toon [...].' Hij adviseerde de auteur om op het poëtisch 'klatergoud' te bezuinigen. Het kwam erop neer dat Zentgraaff zichzelf als geschiedschrijver van Atjeh wat meer eisen moest stellen, al zouden zijn lezers zijn 'epos' zó ook wel '*keurig* geschreven' vinden. *En passant* gaf Du Perron nog een sneer over 'de dooddoeners die hij in zijn krantenpreken zo graag voor zijn goêgemeente ten beste geeft'.[62]

Dit stuk was een schot voor de boeg. Het was geen primeur, want al in mei 1938 waren Zentgraaff en J.W. Meyer Ranneft, de voormalige vice-president van de Raad van Indië, met elkaar slaags geraakt.[63] Daarna had Hugo Samkalden in een van zijn artikelen de Vaderlandsche Club getypeerd als een reactionair verschijnsel en Zentgraaff had een 'protest' laten horen, waarin hij de V.C. verdedigde als een beweging van koloniale werkers die het beu waren te worden afgeschilderd als 'uitbuiters' en 'koloniale krachtpatsers'. Hij had Samkalden in de hoek gezet als een jood, die geen besef kon hebben van het nationaal gevoel in Indië.[64]

In *Kritiek en Opbouw* had Job van Leur het voor zijn vriend opgenomen: in een niet ondertekend stuk gaf hij een sociologische beschouwing ten beste over de stijl van de koloniale journalisten, die hij herleidde tot het marktgeschreeuw in de onharmonische samenleving van de achttiende en zeventiende eeuw, met zijn 'autocratie van ambtenaren, winzucht en commercieel rowdieschap der handelaren. [...] Dit bepaalde de stijl der koloniale journalisten: ruwheid, gemis van gevoel voor maat en zelfbeperking, vaak halfontwikkeling en schijngeleerdheid. Zo ook de stijl van Z. [...] Een brallende Tartarin in toetoep met hooge tropenhelm en vol gearceniseerd bier: aldus het beeld dat Z's stijl oproept.'[65] Van Leurs karakte-

ristiek deed in scherpte niet onder voor die van Du Perron, maar de laatste trad met open vizier in het strijdperk. Zijn eerste artikel was bedoeld om de gevreesde journalist uit zijn tent te lokken.

Du Perron slaagde in zijn opzet, want op 15 oktober stond Zentgraaffs reactie in de *Java-Bode*: 'Sluipend gif', met expliciete verwijzing naar een fascistisch werkje met dezelfde titel, welks auteur een bloemlezing had gegeven van de 'vuiligheden' in voorpublicaties van *Het land van herkomst.*[66] Ook Zentgraaff wond zich op over deze 'perverse' roman. Zijn aversie was in brede kring bekend; zo werd er de volgende anekdote over hem verteld, die zich afspeelde in Bandoeng: 'als Zentgraaff daar bij Vorkink komt, duwt Lutteken (of een ander van de boekverkoopers) hem *Het Land v. H.* voor z'n snoet en zegt: "Is dàt niet een boek voor u?", waarop hij uitbarst: "Och, ga weg met dat vieze werk."'[67]

Zentgraaffs artikel had dezelfde teneur als zijn reactie in de boekhandel. Hij betoogt 'dat een werk, waarin grove en gore uitdrukkingen schering en inslag vormen, en dat vooral eene afspiegeling wil zijn van de meest ordinaire en vulgaire levensdingen, met de tang naar den eerst aanwezenden vuilnisbak behoort te worden gedragen. Eventueel mèt den scribent.' Verder noemt hij 'het te koop loopen met sexueele problemen en moeilijkheden, en het vinden van bevrediging in de beschrijving hiervan' een voorbeeld van 'geestelijke naaktlooperij', onder de dekmantel van kunst. Daartegenover plaatst hij het gezonde Indië, waar de maatschappelijke factoren anders liggen 'dan in de vermoeide, over-intellectueele en zwoele milieus van Europa'. In Indië heeft men geen behoefte aan 'verworden geesten' die de 'alcoofhistories' van hun ouders vertellen. Ten slotte dringt hij aan op een 'radicale schoonmaak onder de pathologische figuren en exhibitionisten van dat slag'.

Du Perron was niet meteen in staat om Zentgraaff van repliek te dienen. Begin oktober was hij aangeslagen door de berichten over het niet-aanvalsverdrag dat de Engelse premier Chamberlain had gesloten met Hitler, waarbij Tsjecho-Slowakije werd gedwongen zijn provincie Sudetenland te laten annexeren door Duitsland. Du Perron was midden in de nacht wakker geworden 'met een smaak van onzegbare verrottenis'.[68] Hij was ook oververmoeid van het onafgebroken harde werken en mede op instigatie van Bep ging hij nu iedere dag zwemmen om zijn conditie weer wat op peil te krijgen. Hij had zich toch ook veel beter gevoeld in Sitoe Goenoeng? Een eind boven Bandoeng lag Dago, een uitspanning met zwembad, waar hij zich enkele dagen terugtrok om uit te rusten en te

zwemmen. Maar hij kon het niet laten om ook daar hard te werken. Hij redigeerde er zijn eerste Onzekeren-verhaal, zodat hij op 6 oktober het hele pak aan Greshoff kon sturen.

Op 11 oktober, enkele dagen voor publicatie van Zentgraaffs weerwoord, voelde hij zich niet zo goed. Opnieuw ging hij naar Dago om te zwemmen, maar daar sloeg het noodlot toe. Zoals hij Greshoff liet weten: 'ik schreef, zwom, zat in de zon, voelde mij best - en liep een longontsteking op, met aanvallen op mijn hartspier van jewelste'.[69] Wat Du Perron niet wist, was dat elke acute overgang van warm (de zonnehitte) naar koud (het zwemwater) een stressreactie geeft, waarbij adrenaline vrijkomt die het hart opjaagt. Verder heb je als je zwemt ook meer zuurstof nodig, waardoor het hart harder moet werken. De hartkloppingen waar Du Perron eerder aan had geleden, waren waarschijnlijk het gevolg geweest van hartritmestoornissen en stress. Maar in Dago kreeg hij zijn eerste aanval van angina pectoris, een hartbeklemming als gevolg van onvoldoende zuurstoftoevoer naar de hartspier, meestal door een vernauwing van de kransslagaders.[70] Du Perron werd die dag in Dago en ook nog de volgende dag getroffen door meerdere hartaanvallen, die - in de woorden van zijn vrouw - 'afschuwelijk waren, ontzettend pijnlijk en verzwakkend, en moreel deprimeerend'. Na de hartaanvallen kreeg hij koorts.[71]

Hij werd op 12 oktober opgenomen in de R.K. Ziekenverpleging St. Borromeus aan de Dagoweg te Bandoeng.[72] De dokter stelde als diagnose: longontsteking. Du Perron was koortsig en moe en kreeg injecties die hem hielpen slapen. De longontsteking was echter een ziekte die eroverheen was gekomen, de doktoren van Borromeus zagen voorbij aan de veel ernstiger ziekte die zich eerder had gemanifesteerd, de angina pectoris.[73] Op 21 oktober was Du Perrons koorts geweken. Door Bep gealarmeerd, stuurde Ter Braak zijn vriend een telegram met beterschapwensen. In *Het Vaderland* van 24 oktober plaatste hij de volgende mededeling:

> 'Naar het Bat. Nieuwsblad bericht is zijn letterkundige medewerker, de bekende schrijver en criticus E. du Perron, ernstig ziek opgenomen in het Borromaeus-ziekenhuis te Bandoeng. De heer du Perron heeft longontsteking.
> Naar het Vaderland heden verneemt, laat de toestand van den heer du Perron zich thans iets gunstiger aanzien, zoodat er geen onmiddellijk gevaar is.'

Toen het ergste voorbij was, kreeg Du Perron in het ziekenhuis bezoek van Hugo Samkalden en diens broer Ivo. De laatste zou later vertellen dat Du Perron tijdens het bezoekuur aan één stuk door praatte. Net op dat moment kwam er een pakje binnen met de eerste exemplaren van zijn boek *Multatuli, tweede pleidooi.* Hij gaf een exemplaar mee met de opdracht 'van de zieke Eddy du Perron'.[74] Op 26 oktober was Du Perron in zoverre hersteld dat hij weer kon schrijven. Zijn eerste brieven uit het ziekenhuis waren gericht aan zijn trouwste vrienden: Greshoff en Ter Braak. Vrolijk meldde hij dat hij al een adem had van meer dan anderhalve centimeter.[75] Hij wandelde kleine eindjes op de gang en verveelde zich heel erg. Bep spaarde hem: pas op 30 oktober overhandigde ze hem de artikelen waarin werd gereageerd op zijn recensie van Zentgraaffs *Atjeh.*[76] Aan het einde van de maand mocht hij weer naar huis, waar hij het grootste deel van de dag liggend doorbracht. Volgens de dokter zou het herstel nog wel een kleine maand duren.[77] Om hem voldoende rust te gunnen, logeerde de kleuter Alain zolang bij Ferdy's broer Dolf de Grave en diens vrouw.[78]

Aanval op Zentgraaff

Op foto's die enkele maanden na zijn ziekenhuisopname zijn gemaakt, ziet Du Perron er bleek en getekend uit. Zijn strijdlust was er niet minder om. Spoedig na zijn ontslag uit Borromeus kwamen Hugo Samkalden en Soejitno Mangoenkoesoemo hem opzoeken, samen met de pas aangestelde adjunct-archivaris mr. J.Th. Vermeulen (1910-1994) en diens vrouw. Du Perron lag op een baleh-baleh, met koorts, maar werd steeds vrolijker en levendiger. Hij gaf de Vermeulens 'de indruk dadelijk deel uit te maken van een complot tegen alles wat in Indonesië onfatsoenlijk was'.[79]

Inmiddels had J. Veersema, de hoofdredacteur van *De Ochtendpost*, in een omslachtig artikel Zentgraaff gehekeld als een zedenmeester, verstoken van elk literair inzicht. Daarna had hij Van der Kop gelegenheid geboden om *Het land van herkomst* positief te bespreken. Misschien hadden beide heren iets goed te maken tegenover Du Perron, maar Veersema was er zeker ook op uit om zijn concurrent van de grote pers de oren te wassen. Een in *De Kerkbode* schrijvende dominee stelde zich juist volledig achter Zentgraaff; hij fantaseerde dat hij samen met hem de boer zou opgaan om van alle schunnige literatuur een brandstapel te maken, zoals

ook ‘de ontwaakte jeugd van Duitschland’ had gedaan, ‘in naam van de reinheid, de kracht en de toekomst’.[80]

Veersema en de dominee bakkeleiden nog wat verder, terwijl de grote pers met uitzondering van de *Java-Bode* er het zwijgen toe deed. Een nieuwe medestander van Du Perron was Dirk de Vries (1902-1983), een leraar Nederlands die waarnemend bibliothecaris was geworden bij het Bataviaasch Genootschap. Nadat hij Du Perron had verdedigd in *Het Indische Volk*, schetste hij in *Kritiek en Opbouw* van 1 november een sociaal-psychologisch portret van Zentgraaff. Du Perron had Zentgraaff op een gevoelige plek geraakt door hem als literaat te veroordelen. De heer Z. leed namelijk aan een ernstig minderwaardigheidscomplex, dat samenhing met zijn kleinburgerlijke afkomst en zijn pijnlijke gebrek aan eruditie. Vandaar ook zijn haat tegen kunst en wetenschap en zijn blinde liefde voor Indië, ‘misschien het enige land, waar hij zijn kans krijgen kon’.[81]

Wat niet werd afgedrukt in *Kritiek en Opbouw* was een reactie van Hugo Samkalden, in de vorm van twee brieven. Koch had het stuk willen plaatsen, maar de meerderheid van de redactie was tegen geweest. Bep was ziedend toen ze het besluit vernam. *K. en O.*, zoals het blad in de wandeling werd genoemd, het stond voor ‘Knudde en Onmacht’! Vooral De la Court en Koets hadden het stuk getorpedeerd als zijnde ‘wat verontwaardigd en studentikoos’.[82] Du Perron zelf was verbaasd toen hij hoorde dat zelfs Koets ‘ferm tegen’ was geweest. Hij trok meteen de lijn door naar de wereldpolitiek: ‘Waarom de democraten inderdaad onder den voet geloopen zullen worden, blijkt uit zoo'n kleinigheidje eig. even duidelijk als uit het beleid van Chamberlain. Te fatsoenlijk om werkelijk te vechten; alleen in staat om te signaleeren en te protesteeren hoe gemeen de vechtlustige vijand is.’[83]

Hugo Samkalden had zich in de hele affaire bewezen als een geestverwant. Hij droeg ook materiaal aan voor het vervolg van de strijd en kwam Du Perron steeds nader te staan. Intussen lette Bep erop dat haar echtgenoot zich niet te veel inspande; haar eigen moeheid was als bij toverslag verdwenen. Af en toe kwam Alain zijn vader opzoeken. Vertederd noteerde deze: ‘Hij ziet er uit als een kleine gladiator, zoo stevig, met de krullekop van Puck.’[84] Al was Du Perron zelf fysiek het tegendeel van een gladiator, met de pen was hij dat nog steeds. Nu was het ogenblik gekomen om werkelijk tegen Zentgraaff ten strijde te trekken. Hoewel hij volgens de wet zijn weerwoord kon laten afdrukken in de *Java-Bode*, gaf hij de voorkeur aan *Kritiek en Opbouw.* De *Java-Bode* bezat weliswaar 4000 abonnees - tegen de 200 van *Kritiek en Opbouw* -, maar het stuitte hem tegen de borst

om zich te encanailleren met Zentgraaffs krant. Dan liever dat slagschip enteren met een vissersbootje! Bovendien had Koch hem toegezegd van het nummer met zijn weerwoord 2000 exemplaren te laten drukken.[85]

Samkalden had het liefst gezien dat Zentgraaff in zijn eigen krant werd gevild, maar de meeste kennissen uit de hoek van de ambtenarij vroegen zich af waarom Du Perron zich nog druk zou maken. Verhoeven prefereerde een hooghartige houding, Leo Jansen wilde humor zien en Koets vond zijn 'hartstochtelijk-opgedreven verontwaardiging [...] soms overdreven, onredelijk in de betekenis van irrationeel'.[86] Wat het polemische aspect betreft had Koets zeker gelijk, maar Du Perron wilde door Zentgraaff aan te vallen ook afrekenen met de Indische samenleving.

In zijn tweede stuk tegen Zentgraaff, 'Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...', noemde hij zijn tegenstander 'een prachtig studieobjekt'. Ironisch voegde hij eraan toe: 'Ik reken op het haatdragend naturel dat een ieder hem toeschrijft, om mij een rijke oogst te bezorgen.' Du Perron stelde niet alleen Zentgraaff aan de kaak, maar ook de benauwde mentaliteit die de nestor der Indische journalistiek had opgeblazen tot de geweldenaar voor wie iedereen beducht moest zijn. Nadat men hem had verzekerd dat Zentgraaffs macht in Indië groot was, zag Du Perron 'Indië zich samentrekken tot de preciese vorm van een bokaal, een kom vol angstige vissen, met de oude heer van de *Java-Bode* als haai daartussen. Als bokaalhaai leek hij mij ook nog best te voldoen. Maar de vizie was onaangenaam voor iemand die, als ik, van dit land houdt.'[87]

Het was een lang stuk geworden, waarin Du Perron allerminst onredelijk, laat staan irrationeel overkomt. Integendeel, op Zentgraaffs beschouwingen over *Het land van herkomst* ging hij niet in - 'men houdt geen dikussie over paradijsvogels met vooringenomen poeliers' -, hij gebruikte de volle lengte van zijn stuk om een beeld te geven van Zentgraaffs carrière. Begonnen als een kampioen tegen allerlei onrecht, was deze 'revolverjournalist' uitgegroeid tot een 'bully': 'een donderaar, een despoot voor zwakkeren, beurtelings bravo, klabak en straatprediker, al naar het uitkomt'. Daarbij dacht en voelde de oude heer Z. als een NSB'er, zonder toe te geven tot die partij te behoren. Waar de opportunistische Indische pers het liet afweten, wilde Du Perron wat tegenwicht bieden. Hij deed dat met aardige stijlbloempjes zoals: 'Zijn ongeluk is dat hij vroeger sergeant was, en, journalist geworden, de sabel met de geest verruild heeft, zoals dat heet, maar het, als dienaar van de geest dus, na jaren ploeteren nog altijd niet verder heeft gebracht dan sergeant.'

Du Perrons stuk eindigde met een veelbetekenende passage:

> ‘Ter voorkoming van misverstand ook nog dit: men zal niet geloven dat ik de oude heer Z. van de *Java-Bode* een overdreven hoogachting toedraag, maar wat te zeggen van de kollega's die gnuiven en ginnegappen als hij op zijn pochel krijgt, maar die zelf te lamlendig zijn om voor zijn schrikbewind te bedanken? Alleen de zogenaamde “kleine” pers houdt soms een spiegel voor Calibans gezicht.’

Inderdaad waren het voornamelijk redacteuren van advertentiebladen, die zich tegen Zentgraaff durfden uitspreken. Na Veersema had ook G. Seubring van *De Preanger Post* zich in het strijdperk begeven. Seubring stelde Zentgraaff voor als iemand die zijn langste tijd had gehad. Tevens citeerde hij Ter Braak, die zich in *Het Vaderland* verbaasd had afgevraagd waaraan Zentgraaff, met zijn ‘even bolle als platte stijl’, zijn reputatie in Indië dankte.[88] *De Preanger Post* werd in 5000 exemplaren verspreid in Bandoeng, waar ook Zentgraaff woonde.

Op Seubrings bijdrage was weer een reactie op gekomen van de journalist C.W. Wormser (1876-1946), directeur-eigenaar van het ook in Bandoeng verschijnende *Algemeen Indisch Dagblad de Preangerbode.* Volgens Wormser kwamen de negatieve artikelen tegen Zentgraaff, met zijn grote staat van dienst, voort uit jaloezie. Van *Atjeh* waren in korte tijd alleen al in Indië 13.000 exemplaren verkocht, en ‘als men uit ervaring weet, hoe groote waardeering dit boek in Nederland en in het buitenland geniet, dan weet men tevens hoe diep de afgunst is van scribenten, die ondanks nauwelijks verborgen pornografie voor hun boeken geen markt kunnen vinden’. Tevens zette Wormser zich af tegen de wildgroei van kleine blaadjes, ‘waarvan een deel zich aan geen enkelen regel van behoorlijkheid gebonden acht’. Geheel en al in de stijl van Zentgraaff zelf stelde hij dat de Indische journalistiek voortdurend personen uitstoot, ‘welke daarin niet thuis behooren, of weigert hunne opname’.[89]

Seubring liet dit niet op zich zitten; in een nieuw artikel sprak hij de verwachting uit dat Zentgraaffs naam niet bewaard zou blijven voor het nageslacht. Een getergde Zentgraaff zond zijn reactie hierop per deurwaardersexploot naar *De Preanger Post.* Hij richtte zijn pijlen op de ‘sterk links georiënteerde Nederlanders’, die verraad pleegden aan de prachtige Indische normen en waarden. *En passant* vertelde hij dat hij Menno ter Braak had afgewezen toen deze had gesolliciteerd als letterkundig medewerker van de *Java-Bode.* Deze uit de duim gezogen mededeling gaf weer aanleiding tot meer artikelen over en weer en een ingezonden brief van Du Perron in *De Preanger Post.* Ook Ter Braak, wiens eerdere stuk door *De*

Preanger Post was overgenomen, wijdde opnieuw aandacht aan de zaak.[90]

Het zou bij een lokale rel zijn gebleven, als Zentgraaff zelf niet telkens had gereageerd als een dolle stier die een rode lap krijgt voorgehouden. Hij was dan ook overtuigd van de boodschap die hij te brengen had: in de *Java-Bode* van 26 november publiceerde hij zijn commentaar 'Gravers en knagers', waarin hij zich wederom keerde tegen 'degeneratieverschijnselen' en 'destructieve groepjes', die volgens hem altijd een sterk joods element bezaten. Daartegenover beklemtoonde hij nogmaals de positieve krachten van 'de nationale réveil'. Verder reageerde hij op Du Perrons stuk door per deurwaardersexploot een reactie te sturen aan *Kritiek en Opbouw.* Zijn reactie verscheen in het nummer van 1 december.

Du Perron had er nu echt zin in gekregen: hij liet Zentgraaffs stuk volgen door een brief aan Ter Braak waarin hij zich vrolijk maakte over 'deze oude abruti, - die niet tellen kan, niet logies denken kan, niet lezen, niet schrijven, niet overschrijven kan, die alleen tekstvervalsen kan en als een kroeghouder interpreteren, die voor zijn herkauwerij niet zonder de hulp van een psychiater en een deurwaarder kan, dat zet men je hier godbeter't voor als een "groot polemist!".'[91] Opnieuw schakelde Zentgraaff de deurwaarder in om een weerwoord geplaatst te krijgen. Hij wenste Du Perron, de schrijver van zoveel vuiligheid, de vergetelheid toe; de man hield er vreemde methoden op na 'om de Kunst te dienen: het stooten met een mestvork in eene schaal perziken'.[92] In een naschrift beaamde Du Perron dat hij nog wat 'met de mestvork' zou prikken, maar 'dat de oudeheer zichzelf voor een schaal perziken aanziet, - kijk, dat moet weer een streek van de tropenzon zijn geweest'.[93]

Hiermee kwam een einde aan deze polemiek waarvan het belang beperkt bleef tot een klein stukje Indië, de 'provincie van de provincie'. Misschien zag Zentgraaff in dat hij bezig was reclame te maken voor *Kritiek en Opbouw.*[94] Inderdaad was het aantal abonnees gedurende de woordenstrijd aanmerkelijk gestegen. Maar er waren ook veel mensen die klaagden over het heftige heen-en-weergeschrijf. Sommige latere critici menen dat Du Perrons Zentgraaff-polemiek voortkwam uit 'radeloosheid en wanhoop'.[95] Zij zien dan voorbij aan het boosaardige genoegen waarmee Du Perron de oude heer heeft bestookt. Radeloos en wanhopig, dat was Zentgraaff na afloop. Voor Du Perron was Zentgraaff maar een symptoom. Hij had het begrepen op de Indische pers in zijn geheel, die zich verschanste in het geloof aan een krachtig Nederlands-Indië.

In zijn artikel 'Gorilla of mens' reageerde Du Perron op een artikel dat

de waarnemend hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, mr. C.J.J. Versteeg, had geschreven tegen de jongste pogroms in Hitler-Duitsland.[96] Du Perron betuigde zijn instemming met Versteegs commentaar, maar sprak meteen ook zijn verwondering uit dat de pogroms, die toch sinds 1933 plaatsvonden, nu pas aandacht kregen in de Indische pers. Sterker nog:

> 'Er worden in Indië mensen gevonden, die dit optreden prachtig vinden, omdat "de boel dan zo toch maar in orde komt". Het is een opvatting! Met de jongste pogroms voor ogen, zou men toch ook nog willen weten of zij, die de gorilla-gemeenschap van het "Derde Rijk" aanprijzen als een ideaal-staat, zelf nog enige aanspraak maken op de naam van *mens.* Vele van deze bewonderaars noemen zich in ieder geval wèl bizonder graag vaderlander, nationalist. "Holland annektiert sich selbst" - ja, vlugger dan men het zich misschien nu nog denken kan, met vaderlanders van dat slag.'

Tot besluit van zijn artikel schreef Du Perron een sonnet, waarin de nazibeulen er het zwijgen toe doen over hun wreedheden, maar zich wel zonnen in het besef dat zij *helden* zijn, 'Niet gorilla's / maar bouwers aan de Staat van Nieuw Fatsoen'.

Naar aanleiding van deze bijdrage werd de redactie van *Kritiek en Opbouw* bij de Politieke Inlichtingen Dienst geroepen. Ze kreeg een 'waarschuwing om zich te matigen'. Het ging hierbij om mogelijke 'belediging van een bevolkingsgroep'. Na dit incident vond er 'een stormachtige vergadering' van de redactie plaats, waarop Du Perron het nogal te verduren kreeg omdat er kritiek was gekomen over de Zentgraaff-affaire van allerlei 'fatsoenlijke mensen' onder de lezers. Du Perron schreef aan Soejitno Mangoenkoesoemo dat hij gezegd had lak te hebben aan dit soort lezers, waarna de helft van de vergadering hem had versleten 'voor een typische "artiest" met bourgeois-vreters-instincten'. Hij had aangeboden zich terug te trekken, als zij dat in het belang van het blad vonden, maar 'toen bleek dat ik nog "alle vrijheid" heb (prettig, hè?) en dat ze voorloopig mijn aanblijven van méér belang achten. Het is nl. niet te verhelen dat *K. en O.* door *mijn* onfatsoenlijk geschrijf bekend is geworden, zelfs in Holland.'[97]

De enige die Du Perron volledig steunde was Koets. Hoofdredacteur Koch kroop in zijn schulp en legde het blad een soort zelfcensuur op. Een paar maanden later trad Koets, die het niet zo goed met Koch kon vinden, uit de redactie.[98] Du Perron bleef de hoofdredacteur trouw, ondanks de

bezwaren die ook hij tegen hem had: Koch was volgens hem ‘een bovenste-beste’, ‘maar het type van den naïeven marxistischen “onderwijzer”’.[99] Koch zelf heeft Du Perron gekarakteriseerd als ‘een volmaakte vriend [...] met hetgeen zijn vrienden ondervonden leefde hij mee als golden diens ervaringen hemzelf. Een jaar lang heeft hij dicht bij ons gewoond, en bijna elke morgen kwam hij met zijn vrouw - Elisabeth de Roos - en hun vierjarig zoontje Alain bij ons, soms maar kort, soms een gehele ochtend. En dan was het een genot hem zijn opvattingen te horen verkondigen.’[100]

Du Perrons strijdlust was een teken van zijn geestelijke weerbaarheid, maar fysiek was hij er nog steeds slecht aan toe. Medio november rustten hij en Bep enkele dagen uit in Hotel Wanasarie, een berghotel boven Soekaboemi met uitzicht op de hellingen van de Gedeh. Op 19 november gingen ze door naar het bergoord Tapos bij Buitenzorg, waar Samkalden verbleef in een weekendhuisje van Ritman. 's Avonds had Du Perron nog af en toe last van een verhoogde temperatuur. Het was kil en regenachtig in de bergen, zodat er van herstel weinig sprake was. Omdat de doktoren een longontsteking zagen als de oorzaak van zijn belabberde toestand, werd hij daarvoor behandeld. Hij werd nog drie dagen opgenomen in het ziekenhuis in Buitenzorg, waar hij werd bestraald met een hoogtezon en diathermische therapie kreeg: inwendige verwarming door middel van sterke hoogfrequente stromen.[101]

Du Perron was zelf ook gaan geloven dat zijn longontsteking de grote boosdoener was. Zijn behandelend geneesheer was W.M. (‘Dicky’) Wesenhagen, specialist voor inwendige en tropische ziekten te Bandoeng en een oud kostschoolvriendje van Greshoff.[102] Du Perron had schoon genoeg van de gedwongen pauze in zijn werkzaamheden, die slechts was opgefleurd door het geval Zentgraaff. Vanaf medio december ging hij er weer ouderwets tegenaan. Hij werkte in zijn oude tempo aan artikelen, letterkundige kronieken en de redactie van zijn eerste Onzekeren-roman. Daarnaast zag hij veel mensen. Op 20 januari 1939 meende hij dat hij ‘weer zoowat in orde’ was, maar Wesenhagen vond dat hij nog net zo ‘overwerkt’ was als vóór zijn opname en wilde dat hij minstens een week volledig rust nam.[103] Dat deed hij niet.

Vanaf eind januari kreeg Du Perron opnieuw last van een overslaand hart. Dit hield dagenlang aan.[104] Het benauwde hem in meer dan één opzicht, maar Wesenhagen vond het niet gevaarlijk, dus daar bleef het voorlopig bij.[105] Inmiddels had Bandoeng in zijn leven een belangrijke nieuwe fase ingeluid.

Eindnoten:

1 *Brieven* VII, p. 411 (24-7-1938 aan F.E.A. Batten).
2 Dagboekaantekeningen E. du Perron (coll. mr. A.E. du Perron).
3 *Brieven* VII, p. 422-423 (1-8-1938 aan J. Greshoff). De kleermakerij was van A. Scheltens.
4 Deze blaren bevinden zich in P 346 H3, ‘aantekeningen voor Scheepsjournaal’ (coll. LM).
5 Dagboekaantekeningen E. du Perron (coll. mr. A.E. du Perron). DP heeft deze aantekeningen later uitgewerkt en blijkens een noot van Fred Batten in 1939 aan hem voorgelezen. Op het

moment dat DP in de twee kamers van Gedong Menu verbleef, moest hij nog negenendertig worden.

6 *Brieven* VII, p. 394 (17-6-1938 aan J. Greshoff).
7 *Brieven* VII, p. 437 (10-8-1938 aan J. Greshoff).
8 *Brieven* VII, p. 447 (17-8-1938 aan H. Marsman).
9 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 2-6-1937.
10 Gesprek met Soetan Takdir Alisjahbana, Jakarta, 28-11-1986.
11 *Brieven* VII, p. 67-68 (9-8-1937 aan J. Greshoff).
12 *Brieven* VII, p. 79 (12-8-1937 aan A. Roland Holst). Soetan Mohammad Sjah, de redactiesecretaris van *Poedjangga Baroe*, was inderdaad op Timor geboren uit Sumatraanse ouders. Mededeling Takdir Alisjahbana, Jakarta, 28-11-1986.
13 Het grote overzichtsartikel van Armijn Pané, 'De poedjangga baroe', zou in 1941 in twee afleveringen in *De Fakkel* verschijnen (jrg. 1, nr. 9, juli-augustus 1941, p. 746-760; nr. 10, september 1941, p. 849-867). In het tijdschrift *Bangoen*, jrg. 1, nr. 3, 1-8-1937, p. 33-36, publiceerde hij het artikel 'Naar een nieuwe traditie'.
14 *Indies memorandum*, p. 50-56; *Vw* VII, p. 42-48.
15 S[oetan] Takdir Alisjahbana, 'Individualisme en gemeenschapsbewustzijn in de moderne Indonesische letterkunde', in: *Poedjangga Baroe*, jrg. 8, nr. 9, maart 1941, p. 235-236. Zie ook: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 239-241.
16 Mijn vertaling. Zie: S.T.A. [= Soetan Takdir Alisjahbana], 'Sambil laloe. Minat E. du Perron', in: *Poedjangga Baroe*, jrg. 7, nr. 1, juli 1939, p. 18-19.
17 *Indies memorandum*, p. 53; *Vw* VII, p. 44.
18 Armijn Pané, 'De poedjangga baroe II', p. 853.
19 Uitvoerig in: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 233-237.
20 Dit contact is althans niet gedocumenteerd.
21 In de coll. van mr. A.E. du Perron bevindt zich een foto van Istri Sedar, gedateerd 10-7-1938. Op een andere foto heeft E.G. du Perron-de Roos geschreven: 'vergadering geëmancipeerde vrouwen'.
22 De uitnodiging voor deze avond bevindt zich in het LM (P 346 P). De dansen waren: serimpi, srikandi-larasati, srikandi-bisma. Na een pauze werd het programma voortgezet met kinderspelen: Klana (in twee delen) en Soegriwa-Soebali.
23 *Brieven* VII, p. 419 (31-7-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
24 Gesprek met mr. Saubari, Jakarta, 22-3-1989. Mr. Saubari was destijds een van de redactieleden.
25 Deze uitgebreide informatie over Soejitno's psychische crisis dank ik aan mr. Saubari, G.J. Resink en Hazil Tanzil (1918-1990). De laatste was een broer van Djohan Sjahroezah (gesprek met Hazil Tanzil, Jakarta, 19-11-1986). Waarschijnlijk gaat het om het volgende boek van Fritz Künkel: *Jugendcharakterkunde. Theorie und Praxis des Erwachsenwerdens*, Schwerin: Verlag Friedrich Bahn 1932 (tweede druk). Saillant zijn de laatste drie hoofdstukken: IV. Einsamkeit und Gemeinschaft, v. Liebe und Verantwortung, VI. Krisis und Weltanschauung.
26 Vgl. het portret dat van Soejitno wordt geschetst in Soewarsih Djojopoespito, *Buiten het gareel*, p. 168-170; 186. Zijn fictioneel alter ego heet hier: Soetrisno.
27 S. Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8-9-1951, p. 7.
28 Zie: *Vw* VI, p. 203-209.
29 Zie: Mangoenkoesoemo, 'E. du Perron. Een persoonlijk woord'.
30 Vgl. *Brieven* VII, p. 415 (26-7-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
31 De kennismaking met DP is Sanoesi Pané kennelijk niet goed bevallen. Hij zou in een artikel uit 1943 Ter Braak en DP karakteriseren als 'opstandigen met een lege vernielende geest'. Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 233-235, 241.
32 De oprichters van de Gerindo (Gerakan Rakjat Indonesia: Beweging van het Indonesische Volk) kwamen voort uit de non-cooperatieve Partindo (Partai Indonesia) van Soekarno, die in november 1936 was ontbonden. Op een Gerindo-congres van 1/2-8-1939 werd besloten, dat ook Europeanen, Chinezen en Arabieren lid konden worden.
33 Vgl. Abu Hanifah, 'Revolusi memakan anak sendiri: tragedi Amir Sjarifudin', in: *Prisma*, jrg. VI, nr. 8, augustus 1977, p. 86-100.
34 *Bw* IV, p. 276, 515 n (15-3-1938).
35 *Brieven* VII, p. 439 (10-8-1938 aan J. Greshoff).
36 Idem.

37 *Brieven* VII, p. 421 (1-8-1938 aan R. Nieuwenhuys). Samkalden had al in 1935 met de Medanse dichter-journalist W.S.B. Klooster gecorrespondeerd over de kans op zo'n tijdschrift. Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 303 (n 366).
38 Vuyk, 'Multatuli, de Goeroe', p. 317-318.
39 *Brieven* VII, p. 431 (3-8-1938 aan H. Samkalden).
40 *Brieven* VII, p. 449 (24-8-1938 aan H. Samkalden).
41 *Bw* IV, p. 338 (10-10-1938).
42 *Brieven* VII, p. 466 (5-9-1938 aan H. Samkalden). Uiteindelijk was Koets dus in de redactie gekozen en niet Brugmans. Koets woonde in de Riouwstraat 109 te Bandoeng. Zie voor de keuze van Koets ook: *Brieven* IX, p. 405 (6-10-1938 aan S. Koperberg).
43 *Brieven* VII, p. 473 (13-9-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
44 Voor de volledige tekst van het ontwerp-prospectus zie: *Brieven* IX, p. 367.
45 *Brieven* VII, p. 475 (16-9-1938 aan H. Samkalden).
46 Gesprek van J.H.W. Veenstra met P.J. Koets, 9-12-1981 (Veenstra-archief, coll. LM).
47 Voor de volledige tekst zie: *Brieven* IX, p. 368-369.
48 *Brieven* VII, p. 498 (11-10-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
49 Vgl. *Brieven* IX, p. 246 (10-12-1938 aan J.A. Antonini).
50 *Brieven* IX, p. 407 (30-12-1938 aan S. Koperberg).
51 Brief van J. van Hasselt, Batavia, aan S. Koperberg, 6-2-1939 (coll. LM).
52 Zie verder: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 157-159; Dolk, *Twee zielen, twee gedachten. Tijdschriften en intellectuelen op Java (1900-1957)*, p. 69-74. In de boekenweek van 1992, die was gewijd aan 'het prachtig rijk van Insulinde', werd door het CPNB het eenmalige tijdschrift *Noesantara* uitgebracht, mede als hommage aan Du Perron.
53 L. von Kriegenbergh-Anthonijsz aan mij, 19-5-1992; gesprek in Nuenen, 30-12-1993.
54 Gesprek met Gonda Bontekoe-Jordaan, Amsterdam, 29-1-1992.
55 Vgl. *Bw* IV, p. 435 (literatuurlijst 1938). D.M.G. Koch, *Herleving: oorsprong, streven en geschiedenis der nationalistische beweging in Britsch-Indië*, Weltevreden: Kolff 1922.
56 *Brieven* VII, p. 447 (17-8-1938 aan H. Marsman). D.M.G. Koch was de stief-oom van Du Perrons jeugdvriend Anton Koch, die verbitterd was over het verbod op zijn pro-Indonesische roman *Iboe Indonesia* en zijn daarop gevolgde schorsing als leraar Nederlands in Bandoeng. Hoewel DP Anton Koch in het openbaar verdedigde, had hij persoonlijk alle contact met hem verbroken, omdat er voor hem maar één gespreksonderwerp mogelijk was: zijn eigen schrijverschap. Zie: *Brieven* VIII, p. 207 (20-6-1939 aan F.E.A. Batten); Bulhof, 'De hardnekkige monoloog van een onmogelijk man'.
57 Over *Kritiek en Opbouw* zie: Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, p. 150-175.
58 *Bw* IV, p. 331 (26-8-1938).
59 De redactie bestond uit het bestuur van de voormalige Indische afdeling van de antifascistische beweging Eenheid Door Democratie (EDD), die zichzelf had ontbonden uit protest tegen het feit dat het hoofdbestuur in Nederland EDD niet openstelde voor Indonesiërs en Chinezen. Zie: Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, p. 152.
60 *Brieven* VII, p. 460 (30-8-1938 aan H. Samkalden).
61 Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 134-135.
62 *Indies memorandum*, p. 10-16; *Vw* VII, p. 7-12.
63 Voor een uitvoerige beschrijving van de hele polemiek zie: Veenstra, *D'Artagnan tegen Jan Fuselier. E. du Perron als Indisch polemist.*
64 Samkalden, 'De Volksraad en de Europeesche samenleving in Nederlandsch-Indië'; [Anoniem = H.C. Zentgraaff,] 'Protest', in: *Java-Bode*, 22-6-1938.
65 Van Leur, 'Wederom het geval "Z"' (in *De Indische jaren van E. du Perron* heb ik dit artikel ten onrechte toegeschreven aan D.M.G. Koch).
66 Wutse, *Sluipend gif*; Zentgraaff, 'Sluipend gif'.
67 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 9-6-1938.
68 *Brieven* VII, p. 488-489 (3-10-1938 aan J. Greshoff).
69 *Brieven* VII, p. 500 (26-10-1938 aan J. Greshoff).
70 Mededeling van dr. J.B.F. Hulscher.
71 *Brieven* IX, p. 371 (14-10-1938, E.G. du Perron-de Roos aan M. ter Braak).
72 Thans Jalan Ir. H. Juanda. Het ziekenhuis draagt nog dezelfde naam en bevindt zich op nummer 80.

73 E.G. du Perron-de Roos aan Constant van Wessem, 14-9-1940 (coll. LM): ‘de eerste aanval van angina pectoris deed zich voor; de doktoren hebben die nooit werkelijk geconstateerd en schreven het daarom tot het laatst op rekening van die longontsteking.’
74 Ronald Spoor aan J.H.W. Veenstra, 3-10-1983 (Veenstra-archief, coll. LM).
75 *Bw* IV, p. 341 (26-10-1938).
76 *Brieven* IX, p. 375 (27-10-1938, E.G. du Perron-de Roos aan H. Samkalden); *Brieven* VII, p. 501 (30-10-1938 aan H. Samkalden).
77 *Bw* IV, p. 342 (E.G. du Perron-de Roos aan TB, 2-11-1938).
78 Dolf de Grave was hoofd van het secretariaat van de legeraanschaffingsdienst; in zijn jeugd had hij niet omgegaan met Du Perron. Mr. A. de Grave (1897-1982) aan E.G. du Perron-de Roos, 14-2-1960; gesprek van J.H.W. Veenstra met mr. A. de Grave, Den Haag, zomer 1976 (coll. LM). Du Perrons schoonzuster Erna van Polanen Petel-Britt was in verband met de studie van haar kinderen in Nederland gaan wonen.
79 *Bw* IV, p. 506 n. Vermeulen meende zich te herinneren DP te hebben opgezocht in het ziekenhuis, maar zie: *Brieven* VII, p. 506 (3-11-1938 aan H. Samkalden), waarin hij bedankt voor het bezoek dat Samkalden hem de dag tevoren heeft gebracht samen met Soejitno en de Vermeulens.
80 Zie: Veenstra, *D'Artagnan tegen Jan Fuselier*, p. 124-126.
81 De Vries, ‘Koloniale sfeer’; ‘Sluipend gif’.
82 *Brieven* IX, p. 375 (27-10-1938, E.G. du Perron-de Roos aan H. Samkalden).
83 *Brieven* VII, p. 502 (30-10-1938 aan H. Samkalden).
84 *Brieven* VII, p. 513, 515 (6 en 8-11-1938, resp. aan Soejitno Mangoenkoesoemo en J. Greshoff).
85 Vgl. *Bw* IV, p. 342 (2-11-1938); *Brieven* VII, p. 511, 513 (5 en 6-11-1938 aan H. Samkalden resp. Soejitno Mangoenkoesoemo).
86 *Brieven* VII, p. 516 (9-11-1938 aan F.R.J. Verhoeven); Koets, ‘Du Perron: een paar persoonlijke herinneringen (1937-1940)’, p. 20.
87 Gepubliceerd in *Kritiek en Opbouw* van 16-11-1938 en daarna in: *Indies memorandum*, p. 17-32; *Vw* VII, p. 13-27.
88 Seubring, ‘Sluipend Gif, of moderne Don Quichotterie’; Ter Braak, ‘De moralist met een reputatie’.
89 Wormser, ‘Onwaardig en onwaar’.
90 Zie: Veenstra, *D'Artagnan tegen Jan Fuselier*, p. 154-166.
91 *Indies memorandum*, p. 33-37; *Vw* VII, p. 27-31.
92 Zentgraaffs reactie, in *Kritiek en Opbouw* van 16-12-1938, wordt voorafgegaan door een redactioneel ‘Voor het laatst: de heer Z.’.
93 *Indies memorandum*, p. 38-40; *Vw* VII, p. 31-33. Vermoedelijk is ‘streek’ een drukfout voor ‘steek’.
94 Voor een andere interpretatie zie: Veenstra, *D'Artagnan tegen Jan Fuselier*, p. 177.
95 Bijvoorbeeld Henk Maier in: ‘Atjeh, de parel en de vrijheid’, p. 101-103.
96 ‘Gorilla of mens’. Niet in *Vw.* Voor de tekst zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 343-344.
97 *Brieven* VIII, p. 51 (5-1-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
98 Koets, ‘Du Perron: een paar persoonlijke herinneringen (1937-1940)’, p. 21.
99 Zie: noot 94.
100 Koch, *Verantwoording*, p. 213.
101 *Brieven* VII, p. 524 (29-11-1938 aan G.M.G. Douwes Dekker); *Brieven* VIII, p. 11 (3-12-1938 aan S. Vestdijk).
102 *Brieven* VIII, p. 15 (7-12-1938 aan J. Greshoff).
103 *Brieven* VIII, p. 63, 77 (20 en 27-1-1939 aan J. Greshoff).
104 *Brieven* VIII, p. 80 (4-2-1939 aan R. Nieuwenhuys).
105 *Brieven* VIII, p. 87 (8-2-1939 aan J. Greshoff).

Hoofdstuk 47
Indonesische connecties

> Quand ai-je dit que je te voulais pareil à moi? -
> C'est parce que tu diffères de moi que je t'aime;
> je n'aime en toi que ce qui diffère de moi.
>
> André Gide[1]

Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir

In Bandoeng is Du Perron in contact gekomen met Indonesiërs die op de een of andere wijze betrokken waren bij de nationale beweging. Het waren vooral geestverwanten van Sjahrir. Mohammad Hatta (1902-1980) en Soetan Sjahrir (1909-1966) waren de leiders van de Pendidikan Nasional Indonesia (Indonesische Scholingspartij), opgericht in augustus 1931, nadat in april van dat jaar de Partai Nasional Indonesia was ontbonden. De Pendidikan Nasional Indonesia, ook wel genoemd PNI-Baru (de nieuwe PNI), zette de ideologische strijd voor een vrij Indonesië voort. In februari 1934 maakte het koloniale gouvernement hier een einde aan, toen zij een aantal kopstukken van de PNI-Baru, waaronder Hatta en Sjahrir, arresteerde en zonder proces gevangenzette. Enige maanden nadien werden deze twee politici, van wie Hatta de eerste vice-president en Sjahrir de eerste premier van Indonesië zou worden, verbannen naar het interneringskamp Boven-Digoel in Nieuw-Guinea. In januari 1935 werden ze bij wijze van gunst overgeplaatst naar het Molukse eiland Banda Neira.

Hatta was de jongeman die in 1921 op dezelfde boot als de familie Du Perron naar Europa was gegaan om te gaan studeren aan de Handelshogeschool van Rotterdam. Hij was meteen actief geworden in de Perhimpoenan Indonesia, een vereniging van Indonesische studenten in Nederland die een voortzetting was van de oude, al sinds 1908 bestaande Indische Vereeniging. In 1922 had het bestuur besloten het oude clubje om te dopen tot Perhimpoenan Indonesia en het toentertijd uiterst radicale doel van een onafhankelijk Indonesië na te streven. Hatta was van 1922 tot 1925 penningmeester en daarna tot 1930 voorzitter. Terugkomend van een Brussels congres van de anti-imperialistische liga, was hij op 23 september 1927 in Nederland gearresteerd. Hij en andere wegbereiders van de Indo-

nesische onafhankelijkheid verdwenen een halfjaar achter de tralies.

In juni 1929 was Sjahrir voor zijn studie naar Nederland gekomen. Evenals Hatta was ook hij al sinds zijn jeugd politiek actief. In cultureel opzicht was hij breder georiënteerd dan de econoom Hatta, maar politiek gezien zaten ze op dezelfde lijn, die afweek van die van Soekarno. Terwijl Soekarno, met zijn retorische talent, zich richtte op de massa, geloofden Hatta en Sjahrir in politieke kadervorming ter voorbereiding op de onafhankelijkheid. Al in het begin van zijn verblijf in Nederland had Sjahrir contact opgenomen met Sal Tas (1906-1976), de voorzitter van de Amsterdamsche Sociaal Democratische Studenten Club, met het verzoek om hem op de hoogte te brengen van de socialistische beweging in Europa.[2]

Tas behoorde tot een groep jonge socialisten die zich had afgekeerd van het SDAP-establishment, maar ook niets voelde voor communistisch dogmatisme. Ze noemden zichzelf 'links-socialisten' en vormden een linkervleugel binnen de SDAP, totdat ze zich in april 1932 afsplitsten en de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) oprichtten. In tegenstelling tot de SDAP gaf de OSP zijn volledige steun aan het streven van de Indonesische nationalisten. Deze links-socialisten aarzelden niet om het koloniale regime, dat een concentratiekamp had opgericht in Nieuw-Guinea, fascistisch te noemen.[3] Zij ventileerden hun mening in de tijdschriften *De Socialist* (1928-1932) en *De Fakkel* (1932-1935), waarin ook de Indonesische nationalisten Hadji Agus Salim, Hatta en Sjahrir een podium vonden voor hun politieke opvattingen en analyses. Hatta veroordeelde de plotseling ingezette klopjacht, eind 1929, op de leiders van de Partai Nasional Indonesia als een voorbeeld van 'walgelijke fascistische terreur' en voorspelde onbewust zijn eigen lot toen hij schreef: 'Zal straks weer naast Boven-Digoel een nieuw interneeringskamp verrijzen? Misschien een "intellectueelen-eiland", waarheen de leiders der P.N.I., academisch gevormden en opgeleiden van middelbare en vakscholen, zullen worden gedeporteerd?'[4]

In deze kringen van radicale socialisten had Sjahrir kennisgemaakt met Maria Duchâteau, echtgenote van Sal Tas en moeder van twee kinderen. Aanvankelijk had Sjahrir ingewoond bij zijn oudere zuster Sjahrizad en haar echtgenoot Djoehana, maar toen zij begin 1931 naar Indië terugkeerden, trok hij in bij Sal en Maria. In de tweede helft van 1931 bloeide er een romance op tussen Sjahrir and Maria, met medeweten van haar echtgenoot.[5] De politiek had echter prioriteit: Hatta vroeg Sjahrir om naar Indië terug te keren om de onafhankelijke linkse groeperingen om te vormen tot een sterke politieke beweging. Nadat Soekarno, de flamboyante leider van de Partai Nasional Indonesia, was gearresteerd en veroordeeld, had

de partij zichzelf ontbonden. De rechtervleugel had een nieuwe partij opgericht, de Partindo. Onafhankelijke linkse groeperingen hadden daarna, gesouffleerd door Hatta en Sjahrir, hun krachten gebundeld en in augustus 1931 de Indonesische Scholingspartij opgericht. Het was nu aan Sjahrir om leiding te geven aan de partij en te werken aan kadervorming.

In december 1931 verliet Sjahrir Nederland, vier maanden later gevolgd door Maria. Zij trouwden op 10 april 1932 in Medan volgens de islamitische wet, maar het gouvernement verklaarde het huwelijk onwettig en stuurde de 'revolutionnair gezinde mevr. Tas-Duchâteau' op 14 mei 1932 terug naar Nederland.[6] In september 1936 zouden ze een burgerlijk huwelijk sluiten 'met de handschoen': Sjahrir in zijn ballingsoord Banda-Neira, Maria in Holland. Ondanks verwoede pogingen daartoe zou Maria er niet in slagen zich bij haar echtgenoot te voegen. Hun relatie was ten dode gedoemd.[7]

Sjahrir, een kosmopolitisch denkende politicus, doordrenkt van westerse cultuur en literair geïnteresseerd, zou later in contact komen met Eddy du Perron. Dit contact kwam tot stand dankzij Du Perrons intensieve omgang met de kring van Sjahrir-getrouwen in Bandoeng.

De kring van Sjahrir

Sjahrir had in zijn middelbareschooltijd te Bandoeng een studieclub opgericht, waarvan onder meer de in de Soendalanden opgegroeide zusters Soewarni (1910-1967) en Soewarsih (1912-1977) lid waren. De leden van de studieclub speelden toneel en debatteerden met elkaar over culturele en politieke kwesties. In het debat was Soewarni een geducht opponent, die er niet voor terugschrok om ook Soekarno tijdens een bijeenkomst terecht te wijzen.[8] Al vroeg bekleedde zij een belangrijke functie, als voorzitter van Poetri Indonesia (de Indonesische Vrouw). Zij trouwde met Abdoel Karim Pringgodigdo (1906-1961), een Javaanse aristocraat die evenals Hatta en Sjahrir in Nederland had gestudeerd. In het begin van de jaren dertig had hij Sjahrir geholpen met de vorming van kadergroepen van de PNI-Baru in Batavia.[9]

Soewarni's zuster Soewarsih was getrouwd met Soegondo Djojopoespito (1905-1978), in zijn jonge jaren een prominent jeugdleider. Hij was voorzitter geweest van het congres van Indonesische jongeren in Batavia, dat op 28 oktober 1928 de 'Soempah Pemoeda' had uitgesproken. Dit was de 'Eed van de Jongeren', die als blijk van hun etnische verbondenheid de

Bahasa Indonesia hadden uitgeroepen tot de eenheidstaal van de archipel. Maar toen er steeds meer nationalisten werden opgepakt, had Soegondo zijn aandacht verlegd naar het onderwijs. Hij was onderwijzer geworden aan het Ksatrian-Instituut van E.F.E. Douwes Dekker.[10] Samen met Soejitno Mangoenkoesoemo vormden de twee zusters en hun echtgenoten een kern van Sjahrir-getrouwen. Van hen was Soegondo Djojopoespito het meest betrokken bij de politieke organisatie.[11]

In de loop van de jaren dertig had het koloniale gouvernement er bewust naar gestreefd de nationale beweging te verzwakken door haar te versplinteren en te regionaliseren.[12] Begin 1936 was het centrale bestuur van de PNI-Baru verhuisd van Bandoeng naar Soerabaja, van waaruit het de ideologische strijd voortzette. Maar zonder zijn leiders Hatta en Sjahrir gingen de plaatselijke afdelingen steeds meer de regionale kant op. Alleen in West-Java hield men vast aan een kosmopolitisch gezichtspunt.[13]

Rudolf Mrázek, schrijver van een politieke biografie van Sjahrir, noemt Soewarsih en Soewarni met hun echtgenoten, evenals Soejitno Mangoenkoesoemo en enkele anderen, ‘de kern [...] van een groep waarin Sjahrirs naam door de jaren dertig heen zijn weerklank behield. Deze jonge mensen kwamen afwisselend in Bandoeng en in Batavia bijeen. Zij debatteerden over boeken en politiek, grotendeels in de stijl van de studieclubs van het midden van de jaren twintig. Slechts zelden werd een van deze mannen en vrouwen gezien op een bijeenkomst van de Pendidikan Nasional Indonesia. Ondanks de koloniale reactie van die tijd, trachtten zij hun “evenwicht” te behouden en bovenal ontvankelijk te blijven voor wat zij noemden “de universele cultuur van de moderne mensheid”. Ze lazen gretig, voornamelijk “progressieve” westerse auteurs, en ze stonden net als in de jaren twintig vooral kritisch tegenover de tot “fossiel” geworden inheemse tradities met hun adellijke en aristocratische connotaties.’[14]

Met deze kring van Sjahrir-getrouwen is Du Perron - en zijn vrouw met hem - binnen betrekkelijk korte tijd op vriendschappelijke voet gekomen. Het werd de winst van hun verblijf in Nederlands-Indië. Door het repressieve optreden van de overheid was de kloof tussen de Europese en Indonesische bevolkingsgroep gegroeid, ook onder de intellectuelen. Du Perron had daar geen boodschap aan. Hij ging af op Indonesiërs die hem interesseerden en nam geen blad voor de mond. Bij de Poedjangga Baroegroep was deze houding verkeerd gevallen, maar de Sjahrir-getrouwen voelden dat zijn belangstelling gemeend was en zij waardeerden zijn openheid. Vermoedelijk heeft Soejitno hem voorgesteld aan de Pringgodigdo's,

die in Batavia woonden. Dankzij Soewarni had hij een entree bij haar zuster Soewarsih Djojopoespito, die in een arme Bandoengse kampong woonde.[15] Op een dag verraste hij de Djojopoespito's met een bezoek. Deze visite is prachtig gedocumenteerd door Soewarsih:

> 'Het was tegen twaalven; mijn man was net thuis gekomen met een paar van Du Perrons boeken. Hij zat in "De man van Lebak" te lezen, toen hij plotseling een Europees hoofd voor de ruit boven het houten paneel van de deur zag verschijnen. Zijn eerste gedachte was: "De P.I.D." en oudergewoonte flapte hij het boek dicht en trok een nors gezicht om den man zakelijk te kunnen ontvangen. De Europeaan trad binnen, gevolgd door een dame en stelde zich voor: "Du Perron". Het zweet brak mijn man uit en hij vertelde me, dat hij minutenlang sprakeloos bleef en zijn Hollands totaal was vergeten. De bezoeker was beslist niet verlegen, hij ging op een charmante manier op een stoelleuning zitten en, terwijl zijn ene been rusteloos bengelde, zei hij, dat het hem speet, dat hij ons niet eerder had kunnen opzoeken. De Europese dame was Bep du Perron, zij glimlachte sympathiek en liet haar man praten, zoals hij het gewend was, met zijn aangeboren losheid van gebaren, aantrekkelijkheid van intonatie en levendigheid in zeggingskracht. Van de overrompeling bekomen, begonnen wij los te komen en antwoord te geven op Du Perron's vragen, het ijs was gebroken en al spoedig kwam de uitnodiging hem eens op te zoeken. Toen gingen die twee weg, nagekeken uit alle huizen, twee Europeanen, iets vreemds voor het straatje, dat tot nog toe slechts donkere mensen had gekend.'[16]

Het bleef niet bij deze ene keer: gestimuleerd door Du Perron zou Soewarsih medewerker worden van *Kritiek en Opbouw* en zich serieus gaan richten op een literaire loopbaan. In de tien maanden dat Du Perron in Bandoeng woonde heeft zijn Indische bestaan er een nieuwe dimensie bij gekregen. Het feit dat hij sociaal en professioneel gezien buiten de Europese gemeenschap viel, heeft het contact zeker vergemakkelijkt.[17] Door zijn vriendschappen met Indonesiërs kreeg zijn afkeer van de koloniale samenleving een heilzaam tegenwicht. Ook Bep was die mening toegedaan. Later zou ze aan Soewarsih schrijven: 'Wat voelde ik me in het begin, regelrecht na Parijs in "Indië", ongelukkig in die koloniale samenleving, en wat was het toen prettig om jullie en een paar andere Indonesische vrienden te leren kennen.'[18]

Enigszins verwonderd moest Du Perron op 4 maart 1939 constateren:

> ‘Hoopen jonge Indonesiërs schijnen “een vriend” in mij te hebben herkend, en dat terwijl ik mij toch werkelijk niet met politiek inlaat en hen uitsluitend bijsta met “cultureele” probleemen. Ik werd zooeven opgebeld om in Buitenzorg een vergadering te komen bijwonen. Van het “algemeen maleisch” (de bahasa indonesia) dat daar gesproken wordt, versta ik ¾ niet; ik spreek alleen vloeiend het laagste bargoensch van Batavia en ommelanden. Maar ik zal wel gaan.’[19]

Mentor van Soejitno

Aan de oorsprong van Du Perrons meest duurzame contacten met Indonesiërs staat de bijzondere figuur van Soejitno Mangoenkoesoemo. Zoals gezegd worstelde Soejitno in de tijd dat hij Du Perron leerde kennen met een schuldcomplex over het door hem gepleegde ‘verraad’. In augustus 1938 schreef Verhoeven aan Du Perron dat hij een ‘vrij verward gesprek’ had gehad met Soejitno en nog geen hoogte van hem had gekregen. De kwalificaties die Verhoeven had ontvangen, óók van Indonesische zijde, luidden: ‘onbruikbaar, zonder energie en doorzettingsvermogen; studeert sedert 1928 zonder succes; houdt zich staande uit het inkomen van zijn vrouw’. De Landsarchivaris had vooralsnog geen ‘contactpunten’ met Soejitno ontdekt.[20]

Soejitno was een getalenteerd maar uiterst gevoelig, hypernerveus man, wiens innerlijke onzekerheid vaak de overhand dreigde te krijgen. Kenmerkend is een passage in een brief aan Du Perron: ‘Ik voel me een kruk in het formuleren van gedachten, en mijn vermogen om het subtiele op te merken (als ik het ooit gehad heb) laat me nu in de steek. [...] Op het ogenblik kan ik slechts beseffen hoe door en door steriel ik ben.’[21] Behalve deze brief zijn er geen andere bewaard gebleven van de vele brieven die Soejitno aan Du Perron heeft geschreven. Omgekeerd hebben wel vrijwel alle brieven van Du Perron aan Soejitno de oorlog overleefd. Het zegt iets over de bijzondere relatie die Soejitno en zijn vrouw Tis met hem hadden, dat ze zijn epistels als kostbare erfstukken hebben behandeld.[22]

In een herdenkingsartikel geeft Soejitno de betekenis aan die Du Perron voor hem heeft gehad: ‘Hij leerde mij mezelf te zijn. Hij gaf mij mijn zelfvertrouwen terug, of althans de bazis om het te herwinnen en opnieuw op te bouwen, hij voerde me terug naar een leven dat meer harmonieerde met de maatschappelijke werkelijkheid, hij leerde mij de humor in het

leven, hij stond me bij bij het overwinnen van mijn grote minderwaardigheidscompleksen, kortom hij leerde mij wat de “menselijke waardigheid” betekent, altans als men zoiets zou kunnen leren.’[23]

Het is niet overdreven te zeggen dat Du Perron zijn Indonesische vriend over zijn depressie heeft heen geholpen. Tevens heeft hij hem bewust gemaakt van eigen kwaliteit. Alleen al het feit dat hij Soejitno's brieven onmiddellijk beantwoordde moet voor de laatste een enorme stimulans zijn geweest. Maar, zoals Soewarni Pringgodigdo schrijft, hij deed meer: ‘Du Perron haalde met zijn geduld en met kracht van argumenten Soejitno over om zijn cursus af te maken zonder zijn verplichtingen aan de school te verzaken, en Soejitno slaagde, zijn cursus zat erop. Daarnaast begeleidde Du Perron Soejitno in al zijn lectuur opdat zijn intellectuele achtergrond universeel zou worden. Hij kocht bijvoorbeeld een complete Shakespeare en Poesjkin voor hem opdat hij de westerse poëzie werkelijk zou begrijpen.’[24]

Du Perron werd Soejitno's mentor, zowel op intellectueel als op menselijk vlak. Hij gaf commentaar op zijn stukken en verdiepte zich in zijn persoon. Zo had hij lange gesprekken over hem met D.D., die evenals Du Perron overtuigd was van Soejitno's grote talent.[25] Hij stimuleerde hem om door te gaan met zijn essays - die uitblonken door subtiele, tastende formuleringen -, maar de polemiek niet te schuwen. Verder hield hij hem steeds voor niet zomaar van alles te willen overnemen. De rode draad in Du Perrons brieven aan Soejitno is: doe wat je eigen persoonlijkheid je zegt te doen.[26] Het was de les van André Gide: invloeden zijn onvermijdelijk, maar je moet ze op authentieke wijze verwerken. Du Perron drong er bij Soejitno op aan zijn eigen belichting te geven en níet die van zijn ‘goeroe’ over te nemen.[27] ‘Dat idee van *overnemen*, altijd weer’, dat vaker bij Indonesische intellectuelen voorkwam, irriteerde hem: ‘Als ik een mystieke Arabier lees, kan ik van hem genieten, zonder ook maar 't minste van hem te willen overnemen; om het plezier een ander juist te kennen; om het verschil; - in sommige gevallen om den *tegenstander* te begrijpen en te doorzien.’[28]

In zijn literaire kritiek was Du Perron er voortdurend op gespitst om waarden tegen elkaar af te zetten. Het ging hem om vergelijking, gedachtewisseling, confrontatie van verschillende opvattingen. In deze lijn suggereerde hij Soejitno onderwerpen om over te schrijven. Hij trachtte hem meningen te ontlokken over het contrast tussen de ‘*levende* cultuur v. Bali en de traditioneele, min-of-meer broeikascultuur, van Solo en Djokja’, en daarmee ook te vergelijken ‘het karakter en de cultuur van de Soendanee-

zen'.[29] Verder nam hij zijn *Uren met Dirk Coster* mee voor Soejitno, 'voor als hij Ki Hadjar nog eens te lijf wil gaan...'.[30]

Het pleit voor Soejitno dat hij deze suggesties niet heeft overgenomen, maar wel heeft hij, op diplomatieke wijze, de degens gekruist met de publicist Soeroto, met Willem Walraven en - na de dood van Du Perron - met Takdir Alisjahbana. Zijn onzekerheid had Soejitno in deze polemieken nog niet helemaal overwonnen, maar wél de specifiek Javaanse variant van de halfzachtheid. Dit was mede te danken aan de lessen van zijn Nederlandse vriend.

Deze schets van Du Perrons betrekkingen met Soejitno is niet volledig, als we er niet ook hun persoonlijke omgang bij betrekken. Niet zo lang na hun kennismaking - Du Perron schreef nog 'Waarde Heer Soejitno' - bood hij hem al aan in Bandoeng te komen logeren, als hij genoegen wilde nemen met een divan.[31] Op de dag dat Du Perron negenendertig werd, stelde hij Soejitno voor 'onze meneerschappen nu maar af te leggen'.[32] Voortaan waren ze 'Soejitno' en 'Eddy' voor elkaar en kreeg het gezin Mangoenkoesoemo (Soejitno met zijn vrouw Tis en hun kinderen Tjonnie en Tatie) omgang met het gezin Du Perron. Zoontje Alain kon het best vinden met 'de kinderen van meneer Swiet'.[33] Na Du Perrons opname in het Borromeus behoorde Soejitno tot de vrienden die speciaal op de hoogte werden gehouden.[34] Anderzijds verliep de omgang niet altijd van een leien dakje. Toen Soejitno begin 1939 bij de Du Perrons logeerde, was Bep zo kregel geworden van wat ze zijn 'abstinenties' noemde, dat ze tegen hem was uitgevallen.[35] Du Perron raadde hem aan zijn overgevoeligheid te overwinnen, 'want werkelijk, anders word je door de beesten opgegeten vóór je 't zelf weet'.[36]

Zelf had Du Perron in deze tijd weer last van een overslaand hart. Hij had te veel mensen gezien en te hard gewerkt. Dokter Wesenhagen wilde dat hij een week volledige rust nam, maar als hij érgens beroerd van werd, dan van het idee dat hij tot nietsdoen gedoemd was.[37] Hij gunde zich niet behoorlijk de tijd om uit te zieken en telkens als hij enkele dagen in Batavia doorbracht, sliep hij slecht als gevolg van de warmte en moest hij zijn verblijf met een verkoudheid bekopen.[38] Eind mei voelde hij zich zo moe en beroerd, dat hij wel gedwongen was om het advies van zijn dokter ter harte te nemen. Bep zorgde ervoor dat hij een week lang rust nam bij een verpleegster aan de Lembangweg.[39] Aansluitend daarop werd hij nog een paar dagen behandeld in Buitenzorg. Zijn Indische jaren zaten er bijna op.

Hun laatste maand in Indië verbleven de Du Perrons in een huurwo-

ning aan de Schenk de Jongweg 8 te Buitenzorg. Ze zaten niet ver van de familie Mangoenkoesoemo, die ze op een dag uitnodigden om thee te komen drinken. Het werd een ongedwongen garden party. Soejitno had zijn gitaar meegenomen en de kleine gitaar van zijn zoon Tjonnie, waar Du Perron ook even op tokkelde.[40] Mogelijk valt in deze periode ook Du Perrons bezoek aan de Zandbaai, dat nooit teruggeziene paradijs van zijn jeugd. Eigenlijk had hij er met Adé Tissing heen willen gaan, maar er was steeds iets tussen gekomen. Uiteindelijk bezocht hij zijn jeugddomein samen met Bep en Soejitno: zijn speurtocht naar de verleden tijd was nu afgerond.[41]

Een discussie over de Indonesiër

Soejitno vertoonde een merkwaardige mengeling van intellectuele scepsis en denken volgens het Javaanse harmoniemodel. Zo vond hij de polemiek met Zentgraaff verspilde moeite: Du Perron maakte zich alleen maar kwetsbaar door tegen zo'n man te polemiseren. Bovendien had Zentgraaff weinig betekenis voor Indonesiërs. Geconfronteerd met deze kritiek moest Du Perron onwillekeurig denken aan een spreuk uit het oud-Javaanse leerdicht de *Nitiçastra*: 'Mensen van slecht karakter maken met elkaar ruzie en zijn het nooit met elkaar eens. Bij nederlaag of overwinning denken zij niet aan de schande die daaraan inherent is.' Was hij soms zo'n grofbesnaarde westerling, die altijd maar ruzie wilde maken?[42]

Anderzijds was Soejitno over de intellectuele vermogens van zijn landgenoten somberder gestemd dan Du Perron. De laatste verklaarde dit uit Soejitno's ongeduld: 'Je gunt jezelf en hen de tijd niet om "de nacht" te verlaten en van allerlei te veroveren (geestelijk bezit, bedoel ik).'[43] Dat de Indonesische nationalisten van zeer divers pluimage waren, bleek wel uit de reacties van Soejitno en Soegondo op de jonge nationalist Soeroto (1912-1996). Deze jongeman, onderwijzer op een school in Tjilatjap en schrijver van politieke en historische commentaren, behoorde niet tot de kring van Sjahrir-getrouwen. Zijn politieke sympathie lag eerder bij Soekarno, die de weg van de agitatie had gekozen, waar Sjahrir en Hatta zich hadden gericht op scholing en kadervorming. Soeroto publiceerde in het als radicaal bekend staande weekblad *Nationale Commentaren.*[44]

Soeroto vond de polemiek tegen Zentgraaff juist prachtig. Nog voordat Du Perron de aanval opende, had ook hij zich gekeerd tegen deze 'nestor van de Europese pers'. Hij had dit gedaan in *Bangoen*, een halfmaandelijks

tijdschrift dat in Solo werd uitgegeven en door Indonesiërs werd volgeschreven met in het Nederlands gestelde artikelen. Soeroto was vooral gevallen over het feit dat Zentgraaff de leiders van de nationale beweging ‘kwajongens’ had genoemd. Hij breidde zijn aanklacht uit tot de hele ‘witte pers’ in Indië, die een hautaine houding aannam tegenover de Indonesiër en zijn aspiraties. Tot besluit van zijn artikel riep Soeroto op tot samenwerking tussen de verschillende Indonesische bladen.[45]

Van eenheid en samenwerking in de Indonesische gelederen was echter geen sprake. Soeroto en zijn vrouw Siti Soemandari (1909-1994) konden daarover meepraten: een artikelenreeks van de laatste in *Bangoen*, waarin zij zich keerde tegen de polygamie, had geleid tot protesten van orthodox-islamitische zijde, vooral na Soemandari's bewering dat de profeet Mohammed ook moest worden gezien ‘als een mens van vlees en bloed’, een feilbaar persoon met menselijke zwakheden.[46] Hierop waren de verantwoordelijke redacteur en Soeroto uit de redactie van *Bangoen* gezet. Soeroto en zijn vrouw ontvingen tal van dreigbrieven, terwijl op een protestbijeenkomst in Cairo nog net niet de fatwa over hen werd uitgesproken.[47]

In de nasleep van de *Bangoen*-affaire was er bij de redactie van *Kritiek en Opbouw* een artikel binnengekomen van een onderwijzer die zich fel tegen Soeroto keerde. Du Perron schreef daarover aan Soejitno, dat 's mans stuk geschreven was ‘in den toon van: “nu zal ik eens vertellen wie dat heertje is” en dan met een complete verklikkershistorie erachter, ook over die ruzie n.a.v. de islam enz.’. Du Perron stelde de retorische vraag: ‘Hebben de Indonesiërs dergelijke rotmethodes van een bepaalde europeesche pers hier geleerd, denk je?’[48] Al eerder had hij een boze brief naar *Bangoen* gestuurd om te protesteren tegen de reactionaire coup binnen de redactie.[49]

In zijn briefwisseling met Du Perron was Soeroto onomwonden uitgekomen voor zijn sympathie voor de Sovjet-Unie. Du Perron had hem teruggeschreven dat hij kennelijk nog geloofde in ‘opgeplakte propaganda’. Wat hem betreft waren Stalin en Hitler ‘één en dezelfde soep’.[50] Soeroto's radicale instelling bleek ook uit zijn reactie op Du Perrons artikel ‘Ontmoeting met Indonesiërs’. De Indonesiërs die Du Perron had ontmoet, waren leden van de Poedjangga Baroe-groep. Volgens Soeroto was dat een kliek die slechts binnen de kliek zelf belangstelling genoot. ‘De Indonesiër’ had volgens hem geen boodschap aan schone literatuur: ‘een Indonesiër die *Mei* “mooi” vindt, is pedant of een zwamneus’. Schrijvers als Henriette Roland Holst, Jan en Annie Romein, André Malraux, Anton Zischka, Remarque en Székely-Lulofs: díe hadden hem pas wat te zeggen.[51]

Du Perron had in zijn artikel beweerd dat een politiek georiënteerde Indonesiër er gemakkelijk toe kon komen om 'alle problemen van kultuur, letteren en kunst beneden zich te achten'. Hij begreep die neiging maar al te goed: 'Men moet eerst behoorlik te eten hebben, eer men over uitgelezen toespijzen kan denken.' Hij achtte zich echter onbekwaam om over politieke zaken te oordelen; dat liet hij liever over aan Indonesiërs.[52] Soegondo Djojopoespito, die nota bene zelf geen 'estheten' als Couperus wilde lezen,[53] nam de pen op tegen Soeroto en noemde hem: 'Een man, die zich in geen enkele taal kan uitdrukken, door geen schoonheid en liefde wordt ontroerd, en alleen maar met een verbeten gezicht op de verovering van de politieke macht loert.'[54]

Ook Soejitno mengde zich in de discussie. Hij bracht naar voren dat het niet Du Perrons oogmerk was geweest een veroordeling of beoordeling te geven van de Indonesische aard of aanleg.[55] Zowel Soejitno als Soegondo gaven kritiek op Soeroto's lijstje van kwalitatief toch zeer onvergelijkbare auteurs. Du Perron schreef aan Soeroto: 'U heeft Zischka in één adem genoemd met Romein. Dat is hetzelfde alsof u Zentgraaff plaatst naast Roland Holst.'[56] Overigens beleefde hij veel genoegen aan het polemiekje dat hij zelf had gestimuleerd. Nadat Soeroto hem had geschreven dat hij het niet met hem eens was, had Du Perron hem aangemoedigd zich uit te spreken in *Kritiek en Opbouw.* Tevens had hij Soejitno gevraagd om ook zijn visie op de Indonesiër te formuleren.[57] Zelf beperkte hij zich tot een aantekening bij de discussie: 'Alleen een Indonesiër kan tegenover een andere Indonesiër zonder aarzelen van mening verschillen over "de" Indonesiër. Wij, niet-Indonesiërs, doen beter naar het debat te luisteren, in de hoop eruit te leren.'[58]

Soewarni en Karim Pringgodigdo

Korte tijd voordat ze naar Bandoeng verhuisden, maakten Bep en Eddy du Perron in Batavia kennis met Soewarni Pringgodigdo en haar echtgenoot Karim. Soewarni - roepnaam: Nining - was algemeen leidster van de nationalistische vrouwenbeweging Istri Sedar, die op 22 maart 1930 in Bandoeng was opgericht en afdelingen had in verscheidene plaatsen. Bij haar ontmoeting met de Du Perrons voelde Soewarni zich spontaan aangetrokken tot Bep. Negen brieven die zij haar schreef tussen september 1938 en april 1939 vormen een getuigenis van de vriendschap die zij voelde.[59]

Haar eerste brief, van 30 september, begint al meteen met 'Lieve Bep'.

Zij zegt dat zij zich niet makkelijk geeft en dat Indonesiërs met elkaar gewoonlijk nogal formeel blijven in de omgang. Zij noemt die formele houding een ‘geestelijk pantser’, met de bedoeling elkaar zoveel mogelijk te ontzien. Dan vervolgt zij: ‘En voor jou wil ik het liefst Nining heeten, dat zal dan voor het eerst zijn dat een Westerling me zoo noemt en daarmee worden groote afstanden overbrugd. 't Is gek, maar wij zien in jullie beiden geen vreemden, 't is net of we jullie al jaren gekend hebben, meer nog dan we onze eigen menschen kennen. Er is zoo iets vertrouwelijks in onzen omgang, iets kostbaars voor deze moedelooze tijd.’

Soewarni bekent dat Indonesische intellectuelen niet makkelijk vriendschap sluiten met Nederlandse intellectuelen, omdat dergelijke omgang dikwijls leidt tot gekunstelde situaties: ‘Wij zijn tevoren zoo wantrouwig tegen alles wat Westerling heet en dan wikken en wegen we onze woorden zoo dat ze ons raadselachtig vinden en misschien ook minderwaardig. 't Is dan ook werkelijk moeilijk om echt begrijpen en meevoelen met je ideeën te vinden.’ In hun contacten met Nederlanders die een officiële functie bekleden krijgt de Indonesiër algauw het idee dat hij uitgehoord wordt en dan gaat hij zich ‘stijf pantseren’. Dit gevoel hadden Soewarni en haar man echter geenszins gehad bij de Du Perrons: ‘De kennismaking met jullie beiden was dan ook een openbaring.’

Soewarni's uitlatingen werden bevestigd door Du Perron, toen hij in september 1939 zijn mening gaf over het contact tussen Indonesiërs en Europeanen:

> ‘De Europeaan, ook de meest ethisch gerichte, voelt zich toch altijd superieur; blijft te stijf om zijn jas eens los te knoopen. De Indonesiër blijft in de meeste gevallen verlegen, onzeker, overgevoelig... behalve natuurlijk wanneer hij zich in zijn haat of afkeer kan verschansen. Zij weten drommels goed hoe welwillend wantrouwig de Europeaan hun Oostersche ziel liefst maar met rust laat. Dat bevordert de uitwisseling niet, zelfs niet met Indonesiërs, die zich niet in principe afsluiten voor den blanke, hetzij uit nationalistische hetzij uit religieuze overwegingen. Eenvoudig met een ontwikkeld Indonesiër praten als met een Europeesch vriend, doodeenvoudig, zonder bang te zijn toch te worden misverstaan, ik ken geen beter middel om al die sluiers rond de Oostersche ziel te laten vallen.’[60]

In haar brief van 9 en 10 februari 1939 reageerde ook Soewarni op Du Perrons artikel ‘Ontmoeting met Indonesiërs’. Zij betuigde er haar in-

stemming mee, maar vroeg zich af of de schrijvers van *Poedjangga Baroe* zijn raadgevingen wel zouden waarderen: ‘de Indonesiër wil niet graag neerbuigend behandeld worden, althans de intellectueelen, maar waarheid onder de oogen zien willen ze ook niet, evenmin als de Westerling’. Soewarni zag goed in dat Du Perron paternalistisch kon overkomen, maar in haar ogen voerden zijn generositeit en enthousiasme de boventoon. Bovendien meende zij dat Du Perron als leermeester een belangrijke rol kon spelen, aangezien het de jonge generatie nog ontbrak aan een veelzijdige algemene ontwikkeling. Het was daarbij een voordeel dat hij Frans georiënteerd was en volstrekt onafhankelijk, als Multatuli in zijn tijd.[61]

In 1951 publiceerde Soewarni een viertal artikelen over Du Perron, waarin ze hem vergeleek met Sjahrir. Volgens haar leken ze op elkaar in hun eerlijkheid en zuiverheid, in hun liefde voor de mens en hun toewijding aan de menselijke waardigheid.[62] Dit zijn heel wat grote woorden bij elkaar, maar een zekere pathetiek was nu eenmaal inherent aan Soewarni's cultuur en haar tijd. Op andere momenten kon zij ook heel nuchter zijn, bijvoorbeeld als zij zich afzette tegen Taman Siswa, het schoolsysteem van Ki Hadjar: ‘Het leven gaat als een gulden sprookje aan hen voorbij, ze schermen met de “ziel” van ons volk enz. enz. maar hun ideeën gaan ijler worden, ze worden op 't laatst onwerkelijk voor deze maatschappij.’[63]

Du Perrons voorliefde voor poëtische oasen deelde zij zeer beslist niet: ‘Vandaar onze haat soms tegen die Kunstvertooners [uit Taman Siswakringen], omdat het geen echte levende Kunst is, omdat dat *droomen* zijn wat ze ons voorzetten, droomen van een ver verleden met niets werkelijks er aan. Het laat ons niet leven, niet met dat onverzadigde, opbruischende omhoog willen streven, anders willen zijn, [dat] sterker, krachtiger ons van geest en verstand maakt, integendeel deze malle Kunst van Ki Hadjar enz. enz. probeert ons in slaap te wiegen.’

Soewarni spaarde ook haar Hollandse vriend niet. Zo moest ze niets hebben van zijn suggestie dat de Indonesische intellectuelen *Ardjoena Sastrawiwaha* zouden moeten lezen. Van Eddy's kant was deze suggestie weliswaar begrijpelijk, maar zij steunde het gezichtspunt van de Indonesische nationalisten om die oude teksten voorlopig maar te laten rusten: ‘We hebben geen tijd daarvoor, alles in ons bruischt naar iets nieuws, naar iets sterks, naar materialisme eigenlijk. Later, als Indonesië vrij is, zal voor onze eigen kunst meer plaats zijn, dan zal deze kunst geen hindernis meer vormen. Je laat je toch niet weer in slaap wiegen als je probeert wakker te worden?’[64]

In zijn interview met *Het Vaderland*, een goed halfjaar na ontvangst van deze brief, heeft Du Perron gereageerd op dit standpunt van Soewarni en haar geestverwanten: ‘zij [de Indonesiërs] maken zich gretig de Westersche cultuur eigen en velen, de meest “modernen” onder hen erkennen ronduit daarin de eenige cultuur te zien; zij zetten hun eigen cultuur dikwijls en graag opzij, omdat ze zelf beweren dat die hen maar al te zeer doet inslapen’.[65] Het laatste woord is duidelijk een echo van Soewarni's brieven aan Bep.

Binnen en buiten het gareel

In april 1939 nodigden de Pringgodigdo's hun Hollandse vrienden uit om te komen logeren in hun buitenhuis in Giridjaja, niet ver van Tjitjoeroeg.[66] Soewarsih Djojopoespito schreef over dit bezoek: ‘Later bleek dat Eddy ontelbare Soendanese pantoens (volksliedjes) kende. Toen hij een week in het berghuis van mijn zuster op de helling van de Salak logeerde, vermaakte hij onze oude Soendanese tantes, die daar waren, met het voordragen van die volksliedjes en met zo'n bewonderenswaardig elan, dat de tranen ze over de wangen liepen.’[67]

Du Perron heeft tijdens dit verblijf het manuscript van Soewarsihs roman *Buiten het gareel* gelezen en van correcties voorzien. Soewarsih had in deze roman haar ervaringen in de nationale beweging beschreven, vooral in de ‘wilde scholen’ waar zij en haar man voor een hongerloontje hadden gewerkt. Soewarni geloofde dat haar zuster haar onvrede over haar eigen situatie in het boek had geprojecteerd en vatte bij voorbaat zo'n antipathie ertegen op, dat zij weigerde het te lezen. Zij had begrepen dat zij erin werd afgeschilderd als een burgerlijke vrouw die haar glorietijd allang voorbij was.[68] En nu zat Eddy daar het manuscript te corrigeren, in haar buitenhuis! Hij zei tegen haar: ‘Hopelijk, Nining, zal jij straks een boek contra Buiten 't gareel schrijven.’[69] Het is er niet van gekomen: Soewarni was een geboren spreekster, maar voor letterkunde miste ze het talent en de roeping.

Du Perron slaagde erin met beide zusters een goede verstandhouding te bewaren. Hij was degene die Soewarsih had gestimuleerd om een roman in het Nederlands te schrijven, nadat een door haar in het Soendanees geschreven roman over hetzelfde onderwerp was afgewezen door de staatsuitgeverij Balai Poestaka. Hij schreef ook een inleiding voor de roman, die in 1940 verscheen bij W. de Haan in Utrecht. Het werd een stra-

tegische inleiding, waarin hij het politieke element in de roman omschreef als 'bijkomstig':

> '[...] bijkomstig, juist omdat een zeker politiek bewustzijn onontkoombaar is voor ieder bewust Indonesiër. En ook dat is dan eenvoudig gevolg van het westers onderwijs, zoals dat door het nederlands gezag zelf aan de "inheemse onderdanen" werd toebedeeld; en hoezeer men tegenwoordig ook door het verbieden van gevaarlik geachte lectuur tracht te herstellen wat men voor een groot deel zelf op zijn verantwoording heeft, het lijkt een onjuist beginsel dat men de Indonesiërs ervoor straffen zou: dat de ene hand hen kastijden zou, omdat zij aanvaardden wat de andere hun gaf.'[70]

De controverse tussen Soewarni en haar jongere zusje Soewarsih had te maken met het feit dat Karim Pringgodigdo werkzaam was als hoofdambtenaar op het departement van Onderwijs. Deze hoge positie maakte hem kwetsbaar. Op de verjaardagen van de koninklijke familie werd van hem verwacht dat hij als goed ambtenaar het rood-wit-blauw zou uitsteken. Gewoonlijk vluchtte hij dan naar Giridjaja, wat de spot wekte van non-coöperatieve Indonesiërs. Terwijl de Djojopoespito's op de grens van de armoede leefden, hadden de Pringgodigdo's een goed inkomen. Maar er werd ook buitengewoon vaak een beroep op hen gedaan: 'Daar was de traditionele hulp aan de familie, oudere tantes die opgenomen moesten worden, neefjes die gingen studeren, bijdragen voor een bruiloft, een *selamatan.* Maar het zwaarst woog het beroep dat de nationalistische beweging op hen deed. Nining was voorzitster van een van de grootste vrouwenorganisaties en die kwam altijd geld te kort. En dan waren er nog de tientallen gevallen van ontslagen onderwijzers en door een publikatieverbod brodeloos geworden journalisten. Zij werden geacht aan dit alles bij te dragen. Financiële steun was een van de manieren om te bewijzen dat men een goede Indonesiër was.'[71]

Door de vele verzoeken om geld en steun schoot er weinig over voor de Djojopoespito's. De verhouding tussen beide echtparen liet zeer te wensen over, mede doordat het niet boterde tussen de zwagers.[72] Wat Soewarni betreft, was er ook sprake van een gespannen verhouding op intellectueel vlak. Zij mocht dan leidster zijn van Istri Sedar, maar haar jongere zuster had een betere opleiding genoten. Toen Soewarni eens te kennen had gegeven dat ze het werk van Ina Boudier Bakker, Carry van Bruggen en Sigrid Undset waardeerde, hadden Gondo en Tjitjih afkeurend gerea-

geerd. Zij vroegen haar of ze wel de *Faust* had gelezen en na haar ontkennende antwoord zeiden ze: 'houd dan maar je mond. Je bent niet bevoegd om te oordeelen.'[73] De Djojopoespito's namen het standpunt in dat de Hollandse literatuur provinciaal en kleinburgerlijk was. Du Perron gaf hen wat de *Faust* betreft gelijk, maar vond het kortzichtig dat ze voorbijgingen aan een groot schrijver als Couperus. Het was ook veelzeggend dat hun voorkeur lag bij schrijvers als Ehrenburg en Gladkov: kennelijk zagen ze literatuur in functie van de volksopvoeding.[74] Maar ook Soewarni waardeerde rijp en groen door elkaar. Zij voelde haar eigen manco en vroeg Du Perron om een lijstje van boeken die zij beslist moest lezen.[75] Zo las zij *Het land van herkomst*, dat haar ontroerde door de soms weemoedige toon, en Du Perrons vertaling van *La condition humaine*, dat ze mooier vond dan Maxim Gorki's proletarische roman *De moeder.*[76]

Du Perron wierp zich op als Soewarni's literaire raadgever. Als hij het met haar over boeken en schrijvers had, was hij niet te stuiten: hij kon 'urenlang doorpraten over Ardjoena Wiwaha tot en met Shakespeare, over Plato, Socrates, Dostojevski, Poesjkin, Tsjechov, Conrad, Gide, Malraux, Stendhal en Baudelaire'.[77] Soewarni herinnerde zich hem als volgt: 'Du Perron was iemand met een heldere gezichtsuitdrukking, puur als van een klein kind, met scherpe, heldere ogen en de ontroerde, diepe manier van kijken die de dichter kenmerkt. Hij sprak met heldere stem en zijn spreken was snel, precies en raak, zijn handen waren levendig als die van een artiest, fijn gevormd, klein maar sterk, en drukten de geest uit die door zijn aderen stroomde.'[78]

Du Perrons kenschets van Soewarni is niet minder vleiend: 'Mevrouw Pringgodigdo is wat men noemt een geboren spreekster; ik heb in Parijs vrouwen horen spreken als Magdeleine Paz en Anna Seghers en heb moeten konstateren dat zij ze met gemak overtreft. Zij is klein en gezet met een levendig gezicht vol finesse, een gezicht dat moedig is, maar waarin zij een glimlach weet te brengen die op de beminnelikste wijze satyriek is. Was die glimlach er niet, zij zou iets napoleonties hebben in de agressieve zekerheid van haar houding en gebaren. Nu niet: die glimlach tempert haar vuur, brengt de humor aan die haar niet verlaat, ook wanneer zij gepassioneerd raakt of zelfs geprikkeld, want storende opmerkingen uit het publiek werden haar niet bespaard.'[79]

Indië een politiestaat?

Du Perrons portret van Soewarni komt voor in zijn artikel over een avond van Istri Sedar, op 10 april 1939 in Buitenzorg. Het was een gedenkwaardige avond: de Menadonese dichter M.R. Dajoh (1909-1975)[80] droeg een gedicht voor over een verhongerende vrouw dat ook was opgenomen in een door de staatsuitgeverij Balai Poestaka verspreide bundel.[81] Dajohs gepassioneerde voordracht was evenwel niet naar de zin van de assistent-wedana, die met een aantal driftige tikken op zijn lessenaar de dichter tot zwijgen bracht. Bij een ander gedicht werd hij gesommeerd 'zich te matigen'. Dajoh reageerde op originele wijze: hij sloeg een strofe over 'om zich te temperen' en ging door met de volgende.

In zijn beschrijving van de avond bekende Du Perron zijn 'naïviteit': 'Ik schijn een soort Rip van Winkle te zijn in zulke dingen: ik dacht dat de politie alleen bij "erge" dingen ingreep.' Uit dit geval van censuur bleek de onhoudbaarheid van de dikwijls verkondigde stelling 'dat Nederlands-Indië goddank geen politiestaat is'. Ironisch besluit Du Perron zijn opstel met de verzekering 'dat, in een land dat geen politiestaat is, de heren van de politie *in poeticis* de beste verstaanders zijn'.[82] Dit was maar één voorbeeld van het repressieve beleid dat onder gouverneur-generaal De Jonge was uitgebouwd en dat door zijn opvolger jhr. mr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer zou worden voortgezet. Zo werd in 1939 de persbreidel toegepast op het te Bandoeng verschijnende weekblad *De Heraut* van A. Weeber, volgens Du Perron 'de eenige [...] die precies alles durft zeggen wat hij van de nazi's denkt'.[83] W. Belonje, de nieuwe hoofdredacteur van *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië*, moest in hetzelfde jaar voor de rechter verschijnen op beschuldiging van opzettelijke belediging van het hoofd van de Duitse staat.[84]

Een politieoptreden werd dikwijls voorafgegaan door een lastercampagne. Roddel en achterklap, altijd welig tierend in een koloniale samenleving, werden dan tot een hetze tegen een bepaalde persoon of groep. Hugo Samkalden publiceerde in *Kritiek en Opbouw* een artikel, 'Notities over laster', waarin hij dit verschijnsel verklaarde uit de heterogeniteit en het 'atomistische' van de Europese samenleving. Deze was in wezen slechts 'een conglomeraat van heterogene, vereenzaamde individuen, eng op elkaar levend, nochtans zonder sociale binding, onbeschermd door groepsnormen tegen het onwaardigste gif dat laster heet'.[85]

Samkaldens artikel had een persoonlijke achtergrond: hij vermoedde zelf het slachtoffer te zijn van laster. In de periode tussen december 1938

en maart 1939 kwam het tot een vervolging van homoseksuelen, nadat parlementariërs van de Rooms Katholieke Staats Partij hun 'bezorgdheid' hadden uitgesproken over de 'zedelijke verhoudingen' in de kolonie. De nieuwe gouverneur-generaal, een steile regent, voelde zich persoonlijk bij de zaak betrokken omdat zijn dochter was verloofd met een jongeman die biseksueel bleek te zijn. Tjarda meende dat het ongestraft blijven van homoseksuele handelingen, vooral wanneer er ambtenaren van het Binnenlands Bestuur bij betrokken waren, zou leiden tot vermindering van respect bij de inheemse bevolking. Daarom had hij opdracht gegeven tot een grootscheeps politieoptreden, waarbij niemand werd gespaard.[86]

Du Perron schreef: 'De resident van Batavia, hoofdambtenaren, hoogleeraren, alles wordt bedreigd, ondervraagd, gearresteerd of ontslagen, en er heeft zelfs al een zelfmoord plaatsgehad.'[87] In totaal werden er meer dan 220 Europeanen opgepakt, waarvan er 67 tot gevangenisstraffen werden veroordeeld. Sommige Indische dagbladen droegen hun steentje bij aan de hetze, met name de *Java-Bode*, waarin de namen van verdachten enige tijd voluit waren vermeld en later met hun initialen en woonplaats.[88]

Samkalden, werkzaam op de Algemene Secretarie te Buitenzorg en wonend in een hotel, werd begin maart 1939 gearresteerd omdat hij seksuele betrekkingen had gehad met twee minderjarige Nederlandse militairen.[89] Hij werd geïnterneerd in de strafgevangenis Struiswijk, waar Du Perron hem begin maart opzocht. Hij schreef aan Nieuwenhuys dat Samkalden zich goed hield, 'hoewel zoo'n geval natuurlijk, hoe dan ook, zenuwsloopend is'. In elk geval was het delict 'licht'.[90] Justitie dacht daar anders over en eiste een gevangenisstraf van twee jaar. Du Perron en zijn vrouw waren 'bleek van schrik' toen ze ervan hoorden.[91] Zij zochten Samkalden de dag voor de uitspraak op om hem een hart onder de riem te steken en woonden ook de uitspraak bij, die toch iets lichter uitviel: acht maanden gevangenisstraf.[92]

Du Perron voorzag Samkalden zoveel als hij kon van literatuur, zodat hij kon doorgaan met publiceren. Ook zocht hij hem meermalen op en bracht hij hem samen met Bep een afscheidsbezoek.[93] Ze zouden hem in Nederland terugzien.

De muze van Jan Companjie

Op 10 februari 1939 verscheen bij A.C. Nix & Co. Du Perrons bloemlezing van teksten uit de tijd van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (1599-1780), *De muze van Jan Companjie*.[94] Het was een beredeneerde bloemlezing, waarin zijn doorlopend commentaar een schril licht werpt op de koloniale geschiedenis. Het boek was geïllustreerd met reproducties van platen en portretten uit oude boeken en werd verlevendigd door een twintigtal tekeningen van Thomas Nix (1904-1998), de zoon van de uitgever. Het verscheen in een oplage van duizend exemplaren, op gezamenlijk risico van uitgever en samensteller. Du Perron kreeg een voorschot van *f* 450, - en zou bij gehele afkoop van de eerste oplage in totaal *f* 650, - ontvangen.[95]

Het boek werd opgedragen aan de nagedachtenis van dr. F. de Haan, de oud-Landsarchivaris wiens werken *Priangan* en *Oud Batavia* Du Perron al in 1921 tot gids waren geweest bij het schrijven van zijn artikelen over Oost-Indische letteren. In het nawoord staat: ‘Bij het nu bereikte einde dank ik mijn vriend Fred Batten, litt. stud., die zich met grote toewijding, zette aan het overschrijven van diverse teksten in Nederland; dr. F.W. Stapel, die zich veel moeite getroostte bij het zoeken naar andere teksten; dr. A.J. Bernet Kempers, bibliotekaris van het Bataviaas Genootschap, en de heer D. de Vries, wd bibliotekaris, die mij vriendelik bijstonden in mijn eigen biblioteekwerk.’ Hiermee deed Du Perron zijn vriend Fred Batten duidelijk tekort; deze zag zich dan ook verplicht tot een waardige repliek: ‘De litt. student moet ertegen protesteren, dat je hem alleen voor de toewijding *in het overschrijven* bedankt, want hij heeft vaak een zelfstandige keuze moeten doen voordat de pen op papier ging schrijven. Ik voel mij voor sommige teksten verantwoordelijker dan een klerk zou kunnen zijn. Voor het 2e deel hoop ik op dezelfde wijze van dienst te zijn.’[96]

Du Perron en Thomas Nix konden het meteen goed met elkaar vinden. Du Perron kwam de zaak bij vader Nix bespreken en trok tijdens het gesprek zijn ene been op de stoelzitting, op z'n Indisch. Hij vergeleek zijn bloemlezing met een fotoalbum, waarin het niet gaat om deze of gene maar om het commentaar dat je bij die verzameling types kunt geven.[97] Voor de prent van het titelblad inspireerde hij Nix visionair met: ‘als jij nou de Hollandse Koopman tekent - knielend op de Bijbel, maar schrijvend in z'n kasboek, terwijl de muze hem de hoorn des overvloeds met klinkende munt over z'n hoofd uitgiet - nou? kan je d'r wat van

maken?' Nix maakte er wat moois van en Du Perron grinnikte van genoegen.[98]

Zowel in zijn stukken voor *Kritiek en Opbouw* als in *De muze* heeft Du Perron zijn reactie op de koloniale maatschappij verwerkt. In zijn bloemlezing wilde hij de Compagniesmentaliteit onthullen 'dans toute son horreur, grotesk en gemeen om beurten'.[99] Du Perrons nieuwe Indonesische vrienden kregen een presentexemplaar, evenals Poerbatjaraka en Mas Patah.[100] In een reactie vergeleek Beb Vuyk de Compagniestijd met het heden: 'Oppervlakkig gezien zijn onze methodes van koloniseeren ethischer geworden, we hakken onze vijanden niet meer van onder af in stukjes, maar sturen hem met doktoren en hygiëne naar de Digoel waar de anopheles zijn bloed vergiftigt. Malaria is een uitgesteld lijden en een langzame, onheldhaftige dood. [...] De vroomheid is vervangen door ethiek, de V.O.C. door het groot-kapitaal.'[101]

Du Perron had zijn commentaar bij de gekozen stukken proza en poëzie doorvlochten met details van de wandaden van Jan Compagnie. Aan het einde van zijn bloemlezing nam hij een fragment op uit de Javaanse kroniek in verzen *Serat Baron Sakèndèr*, dat over Moer Djang Koeng oftewel Jan Pieterszoon Coen gaat. Hij noemde het 'een kontrabelichting door de javaansche literatuur geworpen op de Companjiestijd'.

In de Indische pers verschenen in 1939 zeker veertien besprekingen van *De muze*, door onder meer E.F.E. Douwes Dekker, Job van Leur, Rob Nieuwenhuys, Hugo Samkalden, Dirk de Vries en Willem Walraven.[102] In Nederland verschenen zeven recensies, onder andere van Annie Romein-Verschoor en Garmt Stuiveling.[103] Het merendeel was zeer lovend. Toch was het succes van het boek niet genoeg om Du Perron in Indië te houden, zelfs al wilde Nix een tweede deel uitgeven dat tot Multatuli zou lopen, en daarna eventueel nog een derde deel. Du Perron heeft het tweede deel nog wel samengesteld en er de titel *Van Kraspoekol tot Saïdjah* aan gegeven, maar een uitgave is nooit gerealiseerd.[104]

Van Indonesische zijde werd *De muze* besproken door Soegondo Djojopoespito, die eindigde met een lofzang op de samensteller: 'Zijn blijvende strijd tegen het onrecht maakt dat hij een vriend is van ons, Indonesiërs. [...] *De muze van Jan Companjie* moet iedere ontwikkelde Indonesiër lezen. Het zal zijn blik op de historie louteren.'[105]

Contact met een balling

Du Perron vroeg zijn Indonesische vrienden uit over het leven van de grote nationalistische leiders: Soekarno, Hatta en Sjahrir. Aan Soewarni, hecht verbonden met de vriend van haar jeugd, vroeg hij hoe Sjahrir dacht over de vrouw.[106] In haar rozige terugblik zou Soewarni de overeenkomsten naar voren halen die zij tussen Sjahrir en Du Perron wilde zien: beiden waren internationaal georiënteerde cultuurdragers die stonden voor geestelijke waarden en de menselijke waardigheid verdedigden. Beiden hadden een innerlijk conflict met hun culturele omgeving dat de basis vormde voor hun groei tot sterke, onafhankelijke persoonlijkheden. Zij durfden de confrontatie met zichzelf aan en bereikten daardoor een geestelijk evenwicht, gestempeld door hun intellectueel geweten.[107]

Medio 1939, tegen het einde van Du Perrons verblijf in Indië, kwam er een briefwisseling op gang tussen hem en de bekende balling, naar aanleiding van een artikel dat Sjahrir had geschreven voor een lustrumnummer van *Poedjangga Baroe.* In dit artikel, 'Kesoesasteraan dan Ra'jat' (Literatuur en volk), had Sjahrir zijn standpunt geformuleerd over de opvoedende waarde van literatuur en de richting die de Indonesische cultuur zou moeten uitgaan. Het artikel was Du Perron opgevallen door de namen die erin voorkwamen, onder meer die van hemzelf en Ter Braak. Omdat zijn Indonesisch niet goed genoeg was, vroeg hij Soejitno of het stuk niet kon worden vertaald.[108] Soejitno schakelde hiervoor de jurist Alwi in, wiens vertaling in twee delen werd geplaatst in *Kritiek en Opbouw.*[109]

Sjahrir prees *Poedjangga Baroe* voor 'het enthousiasme, waarmee zij trachtte een cultureel leven in Indonesië te wekken, dat geen museumlucht of wierookgeur ademde.' Du Perron was nu wel vertrouwd geraakt met dit standpunt. In een reactie op Sjahrirs stuk, gepubliceerd in *Kritiek en Opbouw*,[110] zei hij zich niet te willen mengen in het debat tussen traditionalisten en nieuwlichters: 'Uit te maken wie hierin gelijk heeft, zou simplisties zijn en ligt in ieder geval buiten mijn kompetentie.'[111] Waar hij wél over wilde oordelen, waren de criteria op grond waarvan men literaire kwaliteit vaststelt. Literatuur moest voor hem oorspronkelijk zijn en de volle mens weergeven. Hij hield niet van mooischrijverij, maar had ook een hekel aan kunst die gemaakt was met educatieve doeleinden. Dat was voor hem alle kunst met een tendens, gemodelleerd naar het sociaal-realisme van de Sovjet-Unie. In hetzelfde nummer van *Poedjangga Baroe* was ook een artikel afgedrukt van Takdir Alisjahbana, waarin deze pleitte voor

een Indonesische versie van het sociaal-realisme. Alwi had ook hiervan een vertaling geleverd.

Wat Du Perron tegenstond bij zowel Sjahrir als Takdir was hun voorkeur voor naturalistische schrijvers. Hij vond Sjahrirs betoog 'in menig opzicht [...] een indonesiese afspiegeling van een pleidooi voor het "socialisties realisme", waarover in linkse schrijverskringen [...] drie jaar geleden zoveel te doen is geweest. Ook daar een vermenging van romantiek en realisme; de metode moest realisties zijn want sociaal, de stof zou vanzelf romanties zijn, want was immers revolutionair. De formule eindigde met niets meer te omvatten, omdat zij alles omvatten ging; en ieder schrijver die maar mee wilde doen bleek op de een of andere manier nog "sociaal-realist" te kunnen zijn.'

Hierna speelde Du Perron Sjahrir uit tegen Takdir. Terwijl de laatste een 'uiterst-simplistiese soldatenpreek' had gehouden, had Sjahrir de kwaliteit vooropgesteld. Sjahrir zei met zoveel woorden: 'Wanneer hij [de Indonesische auteur] het volk niet kan opvoeden met literatuur die de literaire proef kan doorstaan, dan past het hem niet dit langs literaire weg te doen, en zijn plaats in de volksopvoeding is dan het onderwijs, de journalistiek of de politiek.' Du Perrons commentaar hierop luidt: 'Het zijn zinnen om in te lijsten, voor ieder jong en zoekend indonesies auteur. Hier is ten minste duidelijk sprake van literaire *kwaliteit.* Terecht betoogt Sjahrir ook dat z.g. tendenz-kunst overigens hoger kan staan dan de art-pour-art-schrijverij van Pieten en Mina's Lutjebroek.'[112]

Volgens Du Perron gaf Sjahrir blijk van eigen kwaliteit door in zijn voorbeelden niet te komen aanzetten met mode-auteurs als Ehrenburg, Gladkov en Panferov, maar met schrijvers die ook literair iets voorstelden: Silone, Malraux en Guzman.

Het zou niet bij deze gedachtewisseling in *Kritiek en Opbouw* blijven. Volgens Sjahrirs neef M.A. Djoehana was de correspondentie die Sjahrir en Du Perron hierna hebben gevoerd een voortzetting van hun artikelen. Er was zeker sprake van verwantschap, maar 'de *genegenheid* van het levende contact' vormde er de basis van.[113] De verwantschap school met name in beider eenzame positie: van Du Perron als een Indische jongen die radicaal vervreemd was van de koloniale maatschappij, en van Sjahrir als een westers denkend intellectueel die zich zelfs in ballingschap anders voelde dan zijn medeballingen. Op één brief na is de briefwisseling tussen Sjahrir en Du Perron verloren gegaan, maar Sjahrirs indruk van Du Perron is neergelegd in de brieven die hij schreef aan zijn vrouw Maria Duchâteau.[114]

Al voordat hij met Du Perron in contact kwam, liet Sjahrir zich uit over zijn schrijverschap. Zo schreef hij in zijn brief van 20 maart 1937 dat hij *Stiefmoeder aarde* van Theun de Vries aan het lezen was alsook *Blocnote klein formaat* van Du Perron. Vooral het laatste boek beviel hem buitengewoon. Hij wilde wel 'dat de jongens op Java, die zogenaamd "literatuur" beoefenen, zich aan deze jongeren in Nederland laafden in plaats van aan die oude fossielen van *De Nieuwe Gids*'.[115] Een jaar later vergeleek hij de volgende schrijvers met elkaar: Aldous Huxley, Ter Braak, Nietzsche en Du Perron. Ter Braak vond hij nogal zwaarwichtig; hij streefde wel naar 'het briljant gemakkelijk spelen met gedachten' dat Nietzsche zo goed beheerste, maar dit talent was hem niet aangeboren. Dan vervolgt hij:

> 'De ironie van Huxley of van Anatole France blijft van een heel ander gehalte dan die van Du Perron of Ter Braak. Van deze twee laatste verkies ik Ter Braak wat de mentaliteit betreft, maar Du Perron als schrijver. Du Perron heeft beslist meer geest dan Ter Braak, is dus ook altijd geestiger en vernuftiger, en toch is zijn ironie scherper, destructiever, ongezonder van mentaliteit, hopelozer cynisch. Du Perron is echter werkelijk minder hollands dan Ter Braak en zeer zeker is zijn verwantschap met Multatuli als schrijver veel groter dan Ter Braak's.'[116]

Sjahrir voelde zich aanvankelijk meer tot Huxley aangetrokken, omdat er bij hem ondanks zijn scherpte en ironie ook een 'levenswarmte' voelbaar is, een 'behoefte aan idealen'. Hij heeft onder zijn intellectualisme nog 'een moedig positieve natuur [...] De ironie van Huxley wordt nooit kwaadaardig van geest, ongezond van mentaliteit, tot aan de rand van verdorvenheid, zoals bij Du Perron'. Verder schrijft hij dat Ter Braak en Du Perron 'voor Holland zeker uitzonderlijke en frisse figuren' zijn, maar hun intellectualisme is te overheersend: ze hebben het gevoelsleven verwaarloosd. Sjahrirs kritiek op het destructieve, cynische element in Du Perrons geschriften lijkt op de bezwaren die tegen hem leefden in confessionele kringen. Nu was Sjahir geen bijster gelovig man, maar wel iemand die werd gedreven door idealen.

Ruim een jaar later stelde Sjahrir zijn mening over Du Perron bij. Op 4 juni 1939 liet hij Maria Duchâteau weten dat hij hem een brief had geschreven:

> ‘Zoals je misschien wel weet is hij nu op Java. Hij heeft contact met de Indonesische wereld. Hij komt zelfs bij Soejitno aan huis op Bogor. Hij leest de Poedjangga Baroe. Mijn stuk in het jubileumnummer heeft hij door Alwi laten vertalen. Naar aanleiding van dat stuk heeft hij door middel van Soejitno laten weten, dat hij graag met mij van gedachten zou willen wisselen. Daarbij moet hij ook aangeboden hebben mij zijn boeken te lenen. Je begrijpt wel, dat ik al eerder van plan [was] met Du Perron in contact te komen. Ik acht hem in staat om dieper in de Indonesische wereld door te dringen. Ik had daarom mijn inzichten aan de zijne willen toetsen en zelfs koesterde ik hoop, dat hij het zou aandurven een grote roman te ondernemen over dit koloniale leven, met het zwaartepunt op het Indonesische. Ik heb er nu nog niet over geschreven. De brief is natuurlijk maar een soort van introductie, waaruit blijken moet, dat ik zijn ideeën wel ken. Ik heb alles wat hij de laatste drie jaar in Groot-Nederland het licht heeft doen zien gelezen. [...] Ik heb mij altijd in Groot-Nederland het meest tot zijn geschrijf aangetrokken gevoeld.’

Sjahrirs lectuur van *De man van Lebak* en *De muze van Jan Companjie* had zijn gunstige opinie versterkt. Bovendien deelde hij met Du Perron een voorkeur voor Gide en Malraux. Hij bevestigde dat hij in ‘lectuurnood’ verkeerde. Hij vroeg zich af of Du Perron wellicht een Indo-Europeaan was. In geestelijk opzicht was hij in elk geval Europeaan: een geëmancipeerde zo niet kosmopolitische persoonlijkheid. Du Perron reageerde prompt op Sjahrirs brief en stuurde hem een pakketje met zes boeken. Het was op de valreep van zijn verblijf in Indië: ‘Hij gaat over vier dag[en] op de boot naar Europa, schreef hij mij. Zijn op- en aanmerkingen op dat artikel van mij zijn buitengewoon scherpzinnig en indringend. Ik ben nu wel overtuigd van de kwaliteiten van de man. Ik voel mij ook aangetrokken tot zijn literaire producten, al sta ik critisch tegenover zijn beginselen en denkbeelden. Zijn physionomie is sympathiek, tenminste en profiel. De hekeldicht werd hier door mijn collega bannelingen ten zeerste gewaardeerd. Du Perron beloofde mij in zijn brief verder geregeld boeken te sturen ook uit Europa. Vroeg welke soorten ik prefereer.’[117]

In een van de pakketjes moet ook *Het land van herkomst* hebben gezeten. In januari 1940 schreef Sjahrir aan zijn vrouw dat hij nu de meeste van Du Perrons werken had gelezen, ook *Het land van herkomst.* Zijn conclusie luidde: ‘Zijn waarden zijn ook waarden voor mij. Zijn intellectueel geweten is werkelijk een van onze mooiste waarden van deze moder-

ne tijd. Ik heb heel veel kritiek op hem, maar nog meer waardering.'[118] *Het land van herkomst* vond hij 'door en door eerlijk, honnête ook'. Het boek leverde veel materiaal voor psychologische studie: 'De beschrijving van de indische jeugd op de middelbare school is tot in details precies en juist. Voor mij wordt door lezing van het land van herkomst de ideologie van Du Perron duidelijker.'

Omstreeks juli 1939 heeft Sjahrir Du Perron een brief geschreven waarin hij erop aandrong dat hij in Indië zou blijven. Hij was toch een zoon van het land en kon hier nuttig zijn, bijvoorbeeld door een boek te schrijven over Indonesische figuren. Du Perron reageerde op deze bede met een brief van begin augustus 1939, waarin hij zijn besluit uitgebreid toelichtte. Hij liet deze brief afdrukken in *Kritiek en Opbouw*.[119] Dit was een krachtig symbolisch gebaar met politieke implicaties: de antikoloniale schrijver verantwoordde zich publiekelijk tegenover de vooraanstaande Indonesische balling. In een voorwoord bij de Franse vertaling van deze brief zou Malraux de implicaties van Du Perrons geste aanduiden door een vergelijking: 'Men stelle zich voor dat Larbaud polemist zou zijn, geboren in Indo-China en vriend van Ho-Chi-Minh, en dat de eerste vóór zijn vertrek naar Frankrijk afscheid neemt van de laatste, terwijl deze in ballingschap verkeert...' - de gedachte dat de apolitieke bourgeois Larbaud zo'n brief zou kunnen schrijven was gewoonweg absurd. Maar Du Perron, volgens Pascal Pia de ideale burger van een republiek der letteren waarvan Larbaud de president zou zijn,[120] had deze evolutie wél doorgemaakt.

Du Perron begint zijn brief met enig commentaar op het portret dat Sjahrir van hem had geschilderd. Hij kon dit portret op de meeste punten wel aanvaarden, maar het lag toch nog wat ingewikkelder:

> 'Ik ben atavisties Fransman, qua opvoeding indiese jongen, door taal en sommige gewoonten Hollander. Op het ogenblik weer zo vereuropeest, dat er van de indiese jongen niet veel over is, zeggen sommigen - met wie ik het niet eens ben. Zet mij in een gezelschap echte indiese jongens en na tien minuten hebben ze mij als een der hunnen erkend. Waar voel ik mij thuis, met dat redeloze gevoel van "dit is mijn omgeving"? Ik weet het nu precies, nu ik, na vijftien jaar rondtrekken in Europa, weer in dit land terugkwam: in de omstreken van Mr Cornelis. Niet zozeer in Batavia zelf, maar van Meester langs Bidara-tjina naar Depok; als ik in de trein zit en die rode grond terugzie, besef ik, zonder het zelfs in gedachten te hoeven omzetten: "Hier hoor ik." Daar alleen

> heb ik het gevoel van *thuis*komen; terwijl mijn huis daar toch al lang niet meer staat.'

Dit redeloze Heimat-gevoel was echter niet genoeg om hem in Indië te houden. Hij wilde niet ontkennen dat de Indische wereld aan mensen die moedig en sterk genoeg zijn de mogelijkheid biedt tot 'een veel groter uitstraling van zijn persoonlikheid, tot veelzijdiger aktiviteit', ook in een koloniale samenleving, maar na 2¾ jaar de Indische realiteit te hebben meegemaakt, vond Du Perron het tijd worden om 'op te sjezen'. Sjahrir had hem vergeleken met Malraux, maar de politieke rol die Malraux vervulde was hem eenvoudig niet op het lijf geschreven. Voor een 'smalle mens' doet het er weinig toe of Stalin dan wel Hitler of Mussolini het voor het zeggen hebben: 'Ik heb precies even weinig lust om mij te laten koejeneren door de tyrannie van Stalin als door die van Hitler of Mussolini - enfin, dat weet u, en dat bent u niet met mij eens.' Uit deze toevoeging kan worden opgemaakt dat Sjahrir - evenals Malraux - toentertijd het Sovjet-regime nog niet afwees, het was immers een marxistische staat.[121]

Du Perron zette zijn motivering voort: 'In dit land nuttig zijn, in zekere zin kàn het, geloof ik, maar toch erg langs een omweg. Om hier overtuigd "aan de goede kant" te staan, moet je *Indonesiër* zijn. Als ik Indonesiër was, zou ik misschien net zo krities, lastig, weerbarstig, kortom individualist zijn, maar... nationalist tot in de vingertoppen.' Vervolgens maakte hij de vergelijking met Drona, de leermeester van de Pandawa's uit het epos Mahabharata, die echter zelf bij Hastina behoort, de tegenpartij. Als het geweld eenmaal is losgebarsten, twijfelen de Pandawa's een ogenblik of ze hun leermeester ook moeten doden om algauw te besluiten: 'Ja! want hij hóórt bij de vijanden. En dan doden ze hem ook, maar als hij gedood is, begraven zij hem met alle eer.' Uit deze passage blijkt dat Du Perron een soort eindstrijd voorzag tussen Indonesiërs en Nederlanders. Hij bedankte ervoor daarbij aanwezig te zijn, hij wilde niet voor de keuze gesteld worden om de ene of de andere partij te verraden. Bovendien voelde hij dat zijn taak nu in Holland was. Daar wilde hij blijven strijden voor de vrijheid.

Sjahrir was niet geheel overtuigd: als Du Perron een echte totok was, dan kon hij het begrijpen, maar hij was toch 'zoon van dit land' geworden en mocht dus de wereld bekijken 'als zoon van dit land, de belangen van dit land en dit volk stellen boven die van Nederland en andere bloedgenoten. Nu gaat hij voor Nederland vechten zegt hij. Ik heb het idee, dat Du Perron nog niet helemaal afgerekend heeft met dat indisch-nederlander-

schap van hem. Ik zal hem er wel eens over schrijven. Maar ik voel toch wel veel verwantschap met hem. Het is zoals je zegt een sympathieke kerel. Vooral zijn militante maar toch eerlijke scherpzinnigheid bevalt mij.'[122]

Sjahrir hield er geen rekening mee dat Du Perron een gezin had, maar dit was in de openbare afscheidsbrief ook niet aan de orde gekomen. Wel had Du Perron aan G.H. 's-Gravesande toevertrouwd: 'Om hier iets belangrijks mee te leven, moet je carrément van ras veranderen en onder de Indonesiërs gaan leven. Maar dat kàn je niet (tenminste niet met vrouw en kind!).'[123] Met zijn jeugdvisie had hij nu wel afgerekend. Praktische problemen en gezondheidsklachten hadden zowel hem als Bep parten gespeeld, maar door al die ellende heen waren ze elkaar veel nader gekomen. Een maand voor hun vertrek uit Indië schreef Bep aan haar man: 'Maar als er momenten van bevrijding geweest zijn, dan toch zeker ónze innigste? Je bent mijn schat; ik zoen je lang.'[124]

Eddy, Bep en Alain du Perron brachten hun laatste dagen in Indië door bij de familie Verhoeven.[125] Op 12 augustus 1939 werden ze op de kade van Priok uitgeluid door een bont gezelschap Indonesiërs en Nederlanders. Soejitno was erbij met vrouw en kinderen, de Pringgodigdo's waren erbij en ook Alwi en zijn vrouw, kortom de kring van Sjahrir-getrouwen. Verder ontbrak Adé Tissing niet, de vriend die hen bijna drie jaar eerder van de boot had gehaald; van de nieuwe Nederlandse vrienden waren Kriek en Joke Welter gekomen, evenals Job en Peu van Leur.[126]

Du Perron rekende op de zeereis om zijn gezondheid te herwinnen.

Eindnoten:

1 André Gide, *Les nourritures terrestres*, Paris: Gallimard 1935, p. 185 ('Envoi').
2 Sal Tas, 'Souvenirs of Sjahrir', in: *Indonesia*, jrg. 8, 1969, p. 135-154.
3 Vgl. [Anoniem,] 'Het Fascisme in Indonesië. "Impossibilisme"', in: *De Socialist*, jrg. 3, nr. 119, 9-1-1931, p. 1-2.
4 Mohammad Hatta, 'De Razzia tegen de Partai Nasional Indonesia. Wat zal er verder gebeuren?', in: *De Socialist*, jrg. 2, nr. 67, 10-1-1930, p. 4-5.
5 Sal Tas stemde toe in een scheiding en hertrouwde later met Maria's vriendin Judith, die in hetzelfde huis woonde. Vgl. Mrázek, *Sjahrir*, p. 59.
6 Vgl. [Anoniem,] 'Het vonnis tegen Mohammad Hatta c.s. *Een onzinnig praatje*', in: *De Fakkel*, jrg. 4, nr. 94, 11-12-1934, p. 3.
7 Zie: Kees Snoek, 'The postponement of an apotheosis. Sutan Sjahrir's lengthy exile', in: Thomas Shannon & Johan P. Snapper (eds.), *Janus at the millennium. Publications of the American Association for Netherlandic Studies. Papers from the ninth interdisciplinary conference on Netherlandic studies*, Lanham, MD: University Press of America 2004, p. 153-166.
8 Mrázek, *Sjahrir: politics and exile in Indonesia*, New York: Cornell University 1994, p. 51.
9 Mrázek, *Sjahrir*, p. 83 n 8.
10 Mrázek, *Sjahrir*, p. 83 n 8; 202 n. 289.
11 Mrázek, *Sjahrir*, p. 161.
12 Mrázek, *Sjahrir*, p. 157.
13 Mrázek, *Sjahrir*, p. 158.
14 Mrázek, *Sjahrir*, p. 161-162. Mijn vertaling.
15 In haar brief van 30-9-1938 aan E.G. du Perron-de Roos had Soewarni Pringgodigdo gevraagd: 'Zou jij misschien eerder naar mijn zuster willen gaan? Ze woont in Gang Pabaki 34/91, het is

dicht bij het Emanuelziekenhuis zei ze. Ik zelf heb haar zoolang ze in Bd. is nog niet opgezocht. Ze schreef me, dat ze veel werken van je Eddie [...] gelezen heeft en dat hij in gedachten al haar vriend is door zijn pittige sterke stijl.'

16 Djojopoespito, 'Ontmoeting met E. du Perron'.

17 Soewarni spoorde de Du Perrons ook aan kennis te maken met Emma Poeradiredja (geb. 1902), een van de politiek actieve 'bewuste vrouwen' en in 1925 voorzitster van de Bandoengse afdeling van de Jong Islamieten Bond. Haar naam komt voor in Du Perrons adresboekje (coll. LM, P 346 P). Ook had DP contact met de Sjahrir-getrouwen Hamdani en zijn vrouw Suzanna, een van de leidsters van Istri Sedar (gesprek met Suzanna Hamdani, Jakarta, 31-5-1986). In zijn foto-album bevindt zich een portret van de Hamdani's.

18 E.G. du Perron-de Roos aan Soewarsih Djojopoespito, 10-8-1951 (coll. KITLV, H 1019).

19 *Bw* IV, p. 374 (4-3-1939).

20 F.R.J. Verhoeven aan DP, 8-8-1938 (coll. LM).

21 Soejitno M[angoenkoesmo], 'Brief van een Indonesiër aan E. du Perron', in: *Criterium*, jrg. 2, nr. 8, augustus 1947, p. 490. De brief dateert van 22-3-1940.

22 De brieven die DP aan Indonesiërs heeft geschreven zijn bijna allemaal verloren gegaan in de chaotische tijd van de Japanse bezetting en daarna.

23 Mangoenkoesoemo, 'E. du Perron. Een persoonlijk woord', p. 188.

24 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8-9-1951, p. 7. Alle citaten uit deze en andere artikelen van Soewarni zijn door mij uit het Indonesisch vertaald. Misschien moest DP even aan Knebel denken, die hem als jongeman geld had gegeven voor een Shakespeare.

25 *Brieven* VIII, p. 26 (19-12-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

26 *Brieven* VII, p. 512-513 (5-11-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo): 'het eenige wat gedijt, is wat in de lijn van je eigen natuur ligt'.

27 *Brieven* VII, p. 537 (30-11-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

28 *Brieven* VIII, p. 110 (23-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

29 *Brieven* VII, p. 419 (28-7-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

30 *Brieven* VII, p. 520 (12-11-1938 aan H. Samkalden).

31 *Brieven* VII, p. 463 (5-9-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

32 *Brieven* VII, p. 505 (2-11-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

33 *Brieven* VII, p. 514 (6-11-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

34 *Brieven* IX, p. 372, 376 (15 en 29-10-1938, E.G. du Perron-de Roos aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

35 Bep du Perron had moeite met Soejitno's grote verlegenheid. Zij schreef daarover aan Soewarni Pringgodigdo, die beloofde hem erover aan te spreken. Soewarni opperde, dat Indonesiërs zich vaak uit zelfverdediging verlegen voordoen. Zelf had ze daar geen last van (Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, 30-1-1939).

36 *Brieven* VIII, p. 81 (4-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

37 *Brieven* VIII, p. 77 (27-1-1939 aan J. Greshoff).

38 Vgl. *Brieven* VIII, p. 142, 189 (23-3 en 27-5-1939 aan S. Vestdijk resp. Soejitno Mangoenkoesoemo).

39 *Brieven* VIII, p. 197, 201 (1-6 en 7-6-1939 aan F.E.A. Batten resp. G.H. 's-Gravesande).

40 Foto's coll. mr. A.E. du Perron, gedateerd op 19-7-1939.

41 Het is niet bekend wanneer DP Balekambang heeft bezocht. Wel bestaan er foto's van hem en Soejitno, kennelijk door Bep genomen, misschien op het strand van de Zandbaai. Op 4-8-1939 schrijft hij aan Freddy Batten dat Bep en hij die dag nog naar Pelaboean Ratoe gaan. Mogelijk hebben ze toen ook de oversteek gemaakt naar de Zandbaai. Zie: *Brieven* VIII, p. 231.

42 Vgl. *Brieven* VIII, p. 24-25 (10-12-1938 aan Soejitno Mangoenkoesoemo); *Indies memorandum*, p. 66-70; *Vw* VII, p. 56-59. De 'Indonesiër' die in dit opstel ten tonele komt is goeddeels geïnspireerd door Soejitno.

43 *Brieven* VIII, p. 110 (23-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

44 Dit blad was opgericht door de Menadonese strijder en voormalig Volksraadlid G.S.S.J. ('Sam') Ratulangi (1890-1949). Ratulangi zat van 1927 tot 1937 in de Volksraad. Oprichter van *Nationale Commentaren*, wordt hij thans gezien als een van de pioniers van de Indonesische pers. E.F.E. Douwes Dekker publiceerde geregeld in zijn blad, DP paste ervoor geassocieerd te worden met Ratulangi, die Volksraadsgelden zou hebben verduisterd. Zie: *Bw* IV, p. 295 (31-3-1938).

45 Soeroto, 'Brown & White!', in: *Bangoen*, jrg. 1, nr. 10, 15-11-1937, p. 145-147.

46 Siti Soemandari, 'Huwelijksordonnantie en Vrouwenemancipatie'. In: *Bangoen*, jrg. 1, nr. 8, 15-10-1937, p. 118. Ook in kringen van Istri Sedar werd verzet aangetekend tegen de polygamie.

Vgl. Nj. Soewarni Pringgodigdo, *Perlindoengan dalam perkawinan, bagi kaoem perempoean Indonesia* [Bescherming in het huwelijk, voor de Indonesische vrouw], Batavia-C.: Kenanga z.j. (deze brochure maakt deel uit van de bibliotheek van coll. mr. A.E. du Perron).

47 Zie voor een uitgebreide bespreking van deze affaire: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 214-217. Aanvullende gegevens in: *Indisch Pers Overzicht*, nr. 3, 15-1-1938, p. 40-43. Uit dit artikel blijkt, dat Siti Soemandari en Soeroto aanvankelijk weigerden schuld te bekennen en excuses aan te bieden, maar uiteindelijk door de heftige reacties van islamitische zijde werden gedwongen bakzeil te halen. Zij besloten hun publieke schuldbekentenis echter met de wens dat de islamitische gemeenschap 'de krachten van het volk' goed zou benutten en 'op een ruimer terrein' aanwenden. 'Indonesia heeft thans meer dan ooit alle krachten van het volk noodig!'

48 *Brieven* VIII, p. 126 (9-3-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

49 Gesprek met Soeroto en Siti Soemandari, Jakarta, 14-11-1986.

50 Idem.

51 Soeroto, 'Wij Indonesiërs', p. 23.

52 *Indies memorandum*, p. 56; *Vw* VII, p. 148.

53 Zie: *Brieven* VIII, p. 111 (23-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

54 Sg. Djojopoespito, 'Soeroto's Indonesiër'.

55 Mangoenkoesoemo, 'Nog iets over "ons Indonesiërs"'.

56 Gesprek met Soeroto, 14-11-1986.

57 *Brieven* VIII, p. 94 (14-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).

58 'Aantekening bij discussie over "Ontmoeting met Indonesiërs"', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 3, 15-3-1939, p. 38. Ook in: *Vw* VII, p. 484.

59 Dit zijn de brieven die bewaard zijn gebleven, samen met een brief van 22-7-1946 (coll. mr. A.E. du Perron).

60 [Adriaan van der Veen,] 'E. du Perron terug in Nederland', in: *Het Vaderland*, 1-10-1939. Ook in: Spoor, 'Vijf vraaggesprekken met Du Perron', p. 16-19. In het interview stond eigenlijk 'Inlander(s)' in plaats van 'Indonesiër(s)'. In een ingezonden brief heeft DP protest aangetekend tegen deze censuur op zijn woordkeus.

61 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8-9-1951, p. 7.

62 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 36, 29-9-1951, p. 6-7.

63 Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, 30-9-1938.

64 Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, 9/10-2-1939.

65 Spoor, 'Vijf vraaggesprekken met Du Perron', p. 18.

66 Vgl. *Brieven* VIII, p. 163, 168 (5 en 13-4-1939 aan D. de Vries). Hieruit kunnen we afleiden dat de Du Perrons Bandoeng op 8 april verlieten en dat ze op 15 april zouden terugkeren.

67 Djojopuspito, 'Eddy du Perron, de vriend, die nooit gestorven is', p. 73-74.

68 Vgl. Djojopoespito, *Buiten het gareel*, p. 16-17: 'Bourgeoise is ze nu, op en top. Bourgeoise. Ze teert op haar oude roem, net als een oude toneelspeelster zou doen, die haar jeugdportretten bekijkt en ervan geniet en telkens haar successen ophaalt voor bezoekers.'

69 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8-9-1951, p. 7.

70 *Indies memorandum*, p. 317-318; *Vw* VII, p. 145.

71 Vuyk, 'Multatuli, de Goeroe', p. 317-318.

72 Idem.

73 Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, 9/10-2-1939.

74 *Brieven* VIII, p. 95-96; 111 (14 resp. 23-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo). Vgl. Djojopoespito, *Buiten het gareel*, p. 169-170, waarin Soedarmo (het fictioneel alter ego van Soegondo) de Hollandse literatuur afzweert, en p. 203, waarin een heldin van Gladkov ten voorbeeld wordt gesteld.

75 Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, ongedateerd [december 1938] en 30-1-1939. DP zette onder meer P.A. Daum op dit lijstje.

76 Soewarni Pringgodigdo aan E.G. du Perron-de Roos, 25-4-1939; 25-2-1939.

77 Pringgodigdo, 'Du Perron dan pengaruhnja terhadap kaum intelek Indonesia 1936-1939'.

78 Idem.

79 *Indies memorandum*, p. 87; *Vw* VII, p. 76.

80 Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 212-213.

81 De baten zouden ten goede komen aan het Algemeen Steunfonds voor Inheemsche Behoeftigen, waarvan de echtgenote van de gouverneur-generaal beschermvrouw was.

82 *Indies memorandum*, p. 91, 90, 92; *Vw* VII, p. 80, 79, 81. Vgl. de Jong, *De waaier van het fortuin*, p. 542: 'Indië ontwikkelde onmiskenbaar trekken van een politiestaat.'
83 *Brieven* VIII, p. 37 (26-12-1938 aan H. Marsman).
84 Vgl. *De Locomotief*, 14-10-1939.
85 Samkalden, 'Notities over laster'.
86 De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11a*, eerste helft, p. 408.
87 *Brieven* VIII, p. 40 (27-12-1938 aan A.C. Willink).
88 De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11a*, eerste helft, p. 407-408.
89 Arsip Nasional van Indonesië, Bt. April 21-24, 1939. Dat Samkalden in een hotel woonde, werd mij medegedeeld door zijn toenmalige collega mr. Ali Budiardjo, in een brief van 19-6-1992.
90 *Brieven* VIII, p. 124 (7-3-1939 aan R. Nieuwenhuys).
91 *Brieven* VIII, p. 135 (16-3-1939 aan D. de Vries).
92 *Brieven* VII, p. 140 + n (23-3-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
93 Vgl. E.G. du Perron-de Roos aan DP, 15-7-1939: 'Zeg aan Hugo dat we in ieder geval nog in Str. afscheid van hem komen nemen, nee ik zal hem wel schrijven ook.'
94 DP gaf Bep een exemplaar met de volgende opdracht: 'Op dat mijn Liesbeth, in dit land van hitte, / En van de veele Roof- en Buidel-Dieren, / Een oog-wenck, zij 't vermoeyd, vermaeckt neer-zitte, / Bragt 'k dit Portret by-een van d'oudre Batavieren. // E. // Bandong, 10. February 1939.' (Coll. mr. A.E. du Perron.)
95 A.C. Nix & Co. aan DP, 20-12-1938. Het gezamenlijk risico bedroeg *f* 1, - per exemplaar. In 1948 zou er een uitgebreide, tweede druk van verschijnen.
96 Fred Batten aan DP, 25-3-1939 (coll. Thijs Wierema). Zie ook: Paasman, 'Du Perron als geschiedschrijver en bloemlezer van de oude Oostindische letteren'.
97 *Bw* IV, p. 530 (aantekening bij 1089).
98 Thomas Nix aan F.E.A. Batten, 3-2-1980 (coll. LM, editie-archief *Brieven*).
99 *Brieven* VII, p. 424 (1-8-1938 aan J. van Nijlen); *Brieven* IX, p. 247 (10-12-1938 aan J.A. Antonini).
100 Vgl. *Brieven* VIII, p. 95-96 (14-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo resp. D. de Vries). Er gingen in elk geval exemplaren naar Fred Batten, A.J. Bernet Kempers, Menno en Ant ter Braak, Soewarsih en Soegondo Djojopoespito, Jan Engelman, A.N.J. van der Hoop, Jan van Nijlen, Sam Koperberg, Soejitno Mangoenkoesoemo, Patah, Poerbatjaraka, Soewarni en Karim Pringgodigdo, Dirk de Vries, Beb Vuyk en dokter Wesenhagen (dit lijstje is gemaakt op grond van de *Brieven* en opdrachten in bewaard gebleven exemplaren).
101 Beb Vuyk aan DP, 15-3-1939 (coll. LM).
102 Zie: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 119-121. De Vries had in zijn functie van bibliothecaris bij het Bataviaasch Genootschap bijdragen geleverd aan het boek. Met Walraven had DP pas eind juni 1939 kennisgemaakt. Walraven bezocht hem ook in Buitenzorg, op 8 juli 1939. Zie: Frank Okker, 'Over Indo's en kazen', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 19, november 2003, p. 3-8; idem, *Propere lieden contra prolurken. Over Willem Walraven en Eddy du Perron*, Oude Tonge: Huis Clos [nr. 23], november 2004.
103 Romein-Verschoor, 'Een tussenspel en een begin'; Stuiveling, bespreking van *De muze van Jan Companjie.*
104 Thomas Nix heeft in de oorlog het manuscript van de ondergang gered. Het is nu in het bezit van het Letterkundig Museum. Alleen Du Perrons commentaren zijn gepubliceerd, in: *Vw* VII, p. 175-302.
105 Djojopoespito, bespreking van *De muze van Jan Companjie.*
106 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 34, 15-9-1951, p. 6.
107 Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8-9-1951, p. 6 en nr. 36, 29-9-195, p. 6-7.
108 *Brieven* VIII, p. 95 (14-2-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
109 S. Sjahrir, 'Literatuur en volk I', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 6, 1-5-1939, p. 92-94; 'Literatuur en volk II', in: idem, nr. 7, 16-5-1939, p. 108-109. Zie voor de tekst (in een nieuwe vertaling van F.P. Thomassen): *Vw* VII, p. 485-499.
110 'Notities bij het artikel van Sjahrir', in: *Kritiek en Opbouw*, 15-6-1939. Ook in: *Indies memorandum*, p. 110-123; *Vw* VII, p. 96-108.
111 *Indies memorandum*, p. 112; *Vw* VII, p. 98. Hij haalde de mening aan van 'een jonge Indonesiër van "westerse" vorming'. Deze getuige (waarschijnlijk Soejitno) had DP geschreven dat hij de Javaanse kunstuitingen op zich niet afwees, maar wel de religieuze ontroering waarop ze waren

gebouwd. Hij stoorde zich aan het gebrek aan kritische reflectie en de overmaat van niet geanalyseerd gevoel die moest doorgaan voor intuïtie.

112 *Indies memorandum*, p. 118; *Vw* VII, p. 103.

113 Djoehana, 'Du Perron-Sjahrir'; gesprek met M.A. (Akky) Djoehana in Auckland, Nieuw-Zeeland, 13/14-4-1996.

114 Maria Duchâteau heeft passages uit de brieven die Sjahrir haar tussen 29 maart 1934 en 25 maart 1938 schreef geselecteerd en bewerkt tot een soort dagboek, dat zij publiceerde als Sjahrazad, onder de titel *Indonesische overpeinzingen.* Ik maak gebruik van dit boek en van de brieven zelf, waarvan mij afschriften ter hand zijn gesteld.

115 Deze brief is niet bewaard gebleven. Zie: Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen*, p. 144.

116 Sjahrir aan Maria Duchâteau, 15-3-1938 (privé-collectie).

117 Sjahrir aan Maria Duchâteau, 29-7-1939.

118 Sjahrir aan Maria Duchâteau, 14-1-1940.

119 'P.P.C. (brief aan een Indonesiër)', in: *Kritiek en Opbouw*, 16-8-1939. Ook in: *Indies memorandum*, p. 143-151; *Vw* VII, p. 124-131.

120 Pascal Pia, *Feuilletons littéraires*, Tome I, Fayard, Paris 1999, p. 55.

121 Sjahrirs marxistische inspiratie speelt ook een rol in zijn brieven aan Maria Duchâteau. Vgl. ook: Pringgodigdo, 'Du Perron-Sjahrir', in: *Sikap*, 15-9-1951, p. 6: 'Sjahrir gaf in die tijd [1927] voedsel aan onze geest met dagelijkse gedachtewisselingen of debatten die op marxistische wijze werden gevoerd.' Zie ook: Sal Tas, 'Kenangan saya pada Sjahrir', p. 246.

122 Sjahrir aan Maria Duchâteau, 24-1-1940.

123 *Brieven* VIII, p. 201 (7-6-1939).

124 E.G. du Perron-de Roos aan DP, 15-7-1939.

125 Zij logeerden van 5 tot 12 augustus bij hen op de Laan Trevelli 34. Zie: *Brieven* VIII, p. 239 n.

126 Foto's coll. mr. A.E. du Perron; *Brieven* VIII, p. 240 (14-8-1939 aan L.J. Welter). Mogelijk bevonden ook P.J. Koets en zijn vrouw zich onder de afscheidnemers (vgl. *Brieven* VIII, p. 236, 9-8-1939 aan P.J. Koets). In mijn proefschrift *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 399 (bijschrift bij de foto) is Adé Tissing ten onrechte geïdentificeerd als Job van Leur.

XII
Laatste tijd
1939-1940

Hoofdstuk 48
In Holland

Het kostbaar erfgoed van vrijheid

Voor het eerst van zijn leven ging Du Perron naar Nederland om er werkelijk te wonen. Hij had Sjahrir geschreven dat hij dáár nuttiger kon zijn dan in Indië. Hij dacht aan de jongste generatie letterkundigen, waarvan sommige in hem een vriend en leermeester zagen. Maar zijn belangrijkste motief was om - nu de wereldoorlog op uitbarsten stond - dichter bij zijn vrienden te zijn.[1] Achter zijn vastberadenheid school een mengsel van strijdlust en fatalisme. Hij had besloten openlijk partij te kiezen tegen fascisten én stalinisten: al zou het hem de kop kosten, het principe van de vrijheid dwong hem ertoe. Hij werd kregel, keer op keer, van al die jongelieden die op de bres stonden voor het stalinisme. Van Soeroto en Sjahrir was het nog te begrijpen als uiting van nationalistisch radicalisme, maar dat ook Van Moerkerken zijn heil bij Stalin zocht, ergerde hem.

Du Perron kende Emiel van Moerkerken (1916-1995) al sinds december 1935, toen Jef Last hen aan elkaar had voorgesteld.[2] Daarna hadden ze met grote tussenpozen met elkaar gecorrespondeerd. Medio 1938 had Van Moerkerken, onder indruk van de Duitse oorlogsdreiging, aan Du Perron geschreven dat de Sovjet-Unie toch veel beter was. Hij noemde zich een ‘cultuurbolsjewist’.[3] En was Du Perron geen trotskist? Je moest in deze tijd kunnen kiezen en André Gide had er zeer verkeerd aan gedaan om de Sovjet-Unie zo af te vallen! Met nauw verholen ergernis had Du Perron hem teruggeschreven:

> ‘Het is mogelijk dat er een wereld - een “bestel” - is, waarin Gide ongelijk heeft en Trotsky - met *zijn* revolutionair verleden! - nog voor een raté en een schreeuwleelijk kan doorgaan [...]; maar die wereld interesseert me dan geen bal. Om in diè smeerlapperij terecht te komen, houd ik mij liever bij de smeerlapperij van de bourgeoisie, die tenminste uitlaatkleppen toelaat. Tusschen Colijn en Stalin kies ik carrément Colijn, die tenminste nog voor oud vuil kan worden gescholden door de Musserts en andere “fatsoens”-helden.’[4]

Het bestaande gezag was te prefereren boven alle totalitairen, die er mooie praatjes op na hielden over de ‘ware vrijheid’.[5] In zijn laatste tijd in Frankrijk had Du Perron geconstateerd dat ook Malraux steeds meer de trekken vertoonde van een *fellow traveller.* Hij had daarin geen aanleiding gezien met hem te breken - Malraux bléék een superieure persoonlijkheid -, maar de afgelopen jaren had hij hem niet meer geschreven. Wederzijdse vrienden hadden gemeld dat Malraux volledig opging in de politiek. Dat hij daarbij trouw bleef aan Stalin was voor Du Perron onbegrijpelijk.[6] Bij al zijn activisme had Malraux nog tijd gevonden om een roman te schrijven over de Spaanse Burgeroorlog: *L'espoir.* Du Perron las het boek ‘als een nachtmerrie’, vond het kwalitatief minder dan *La condition humaine*, maar toch zeer de moeite waard, met ‘soms verdomd rake formules’.[7] Hij kwam er echter niet toe Malraux zijn opinie te schrijven, want van deze wereld voelde hij zich helemaal ‘afgedreven’.[8]

Voor zijn vertrek uit Indië had Du Perron aan Ter Braak geschreven: ‘Kunnen jij, Vestdijk en ik niet *samen* een weekblad oprichten in het land waar de N.S.B. alleen gecureerd kan worden door de Moreele Herbewapening, die àlle oude hypocrieten en filisters verzamelt en met levenselixirs inspuit?’[9] De Morele en Geestelijke Herbewapening was een christelijk geïnspireerde beweging die alle heil verwachtte van positief denken en handelen. Dan zou ook de natie weerbaar zijn tegen extreme ideologieën. Koningin Wilhelmina had er in haar argeloosheid via de radio aan meegewerkt en Du Perron had Walraven geschreven: ‘Onmiddellijk grijpen allerlei politieke schavuiten zich daaraan vast, en ieder van die heeren denkt nu natuurlijk dat de Koningin hem met stokkende adem leest en al grabbelt in haar ridderorde-kastjes om hem met medaljes te behangen.’[10] Deze hele beweging kwam volgens hem neer op fatsoensrakkerij; de confessionelen hadden een nieuw kanaal gevonden om van alles te willen verbieden.

Met zijn oproep aan Ter Braak nam Du Perron een voorschot op een rol die hij in Nederland zou kunnen spelen. Hij zag uit naar een manier om met gelijkgezinden ‘tot het uiterste’ te strijden tegen fascisme en morele herbewapening. Alleen een eigen blad zou hun de garantie bieden om te handelen in overeenstemming met hun geweten en de ‘menselijke waardigheid’.[11]

Al was Du Perrons strijdvaardigheid ongeblust, toch was er ook een ander sentiment in zijn houding geslopen. Met veel sympathie had hij in februari 1938 Huizinga's boek over Erasmus gelezen. Hij suggereerde Ter Braak, die juist een boekje over Maarten Luther had voltooid, om eens te schrijven over hun ‘slingeren’ tussen Erasmus en Multatuli: ‘De meerdere gratie, genuanceerdheid, geliktheid van no 1 is toch ook: gebrek aan moed, aan temperament, die no 2 zooveel meer had. Maar verder, op dit verschil van temperament na, [...] is er veel overeenkomst. Beiden satyriek, beiden tot het uiterste politici zonder partij, beiden individualist, beiden strijdende met spot tegen het brute, dus beiden “humanist”. En *wij* zijn soms zoo dapper en agressief als no 2 - of willen het althans zijn! - soms zoo laf en vredelievend wegwijkend als no 1. Er moet een mooi hoofdstuk over te schrijven zijn, waarom eig. *deze* twee Nederlanders de eenigen zijn die ons aantrekken en inspireeren’.[12]

In een brief aan Pierre Dubois opperde Du Perron dat hij zelf steeds meer neigde naar de Erasmiaanse houding van ‘het rustige begrijpen’. Voor alle zekerheid schreef hij erbij: ‘verbeeld ik mij’ en: ‘met-dat-al, ik heb mijn “temperament”, zooals dat heet, niet in bedwang’.[13] Nog vóór zijn vertrek naar Indië had hij zijn sympathie betuigd voor het liberale gedachtegoed van Erasmus en Spinoza. En Gide had met zijn boekje over de Sovjet-Unie een Erasmiaanse waarde verdedigd: die van de geestelijke vrijheid.[14] Het contrast tussen Erasmus en Multatuli was ook weer niet zó groot: beiden waren ‘Holland-verketterende Bataven’ die fel hadden gekankerd tegen hun vaderland. In zekere zin was Multatuli ‘oer-hollands’, juist om zijn conflict met Holland.[15]

Zelf rekende Du Perron zich ook tot deze kankeraars. Hij had in Jan Lubbes ‘de’ Hollander geschetst die niet bij machte is ‘om bepaalde waarden (die van de hartstocht vooral) te erkennen’. Hij stond nog steeds achter zijn aanval op Jan Lubbes, alleen kwam het er nu op aan stelling te nemen tegen de barbarij: ‘[...] wanneer ik zie naar de kollektieve manifestaties van deze tijd, dan sta ik zonder voorbehoud naast Huizinga's waarderend betoog voor ons burgerlik karakter; als het aan de hollandse beza-

digdheid te danken is dat wij nog leven in een vrij land en niet in Hitler-Duitsland, dan duizendmaal lof aan Holland. Dan ben ik zelfs bereid de God van Holland te danken dat hij mij onder zijn hoede nam door mij in een hollandse kolonie geboren te laten worden en niet bijv. in Kamerun.'[16]

Huizinga had zijn pleidooi voor het burgerlijke gehouden in zijn brochure *Nederland's geestesmerk* (1935). Hij schrijft onder meer dat de meeste staten van Europa hun vorming te danken hebben aan een beginsel van heerschappij, terwijl de 'vrijheid, hoe eng ook verstaan, [...] de gist van onze natie' is geweest. Hij waarschuwt: 'Laat Nederland met het kostbaar erfgoed van vrijheid voorzichtig zijn.'[17] Deze passage zal Du Perron zeker hebben aangesproken toen hij het boekje las. Hij had Ter Braak geschreven dat hij Huizinga's brochure in grote lijnen uitstekend vond: 'Hij ouwehoert af en toe, en vervalt soms in nogal komische details, maar wat doet dat ertoe, waar hij aan het begin verklaart (of ongeveer) dat hij zich met het "burgerlijke" in ons volkskarakter vereenzelvigt en lak heeft aan de voorgeschreven "heroïek" van de idioten?'[18]

Du Perrons belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis was in de loop van de jaren toegenomen. Zijn *Muze van Jan Companjie*, zijn Multatuli-boeken en zijn werk aan de Onzekeren-reeks hadden zijn historisch besef gescherpt. Voor het *Bataviaasch Nieuwsblad* besprak hij bijna uitsluitend Nederlandse boeken, waaronder vijf delen historische letterkunde uit de Bibliotheek der Nederlandse Letteren en de drie delen *Erflaters van onze beschaving* van Jan en Annie Romein. In zijn bespreking van deel II van de *Erflaters* noemt hij het echtpaar Romein en de door hen geportretteerden 'cultuurdragers', die het 'burgerlijk karakter' met elkaar gemeen hebben. Bijna juichend gewaagt hij van 'al deze voortreffelijkheden, deze pracht-en-moed, deze gouden-eeuw-hoogtepunten, waarvan ons nationaal gevoel 300 blzn. lang genieten kan'.[19]

Ook dit is Du Perron, zonder het minste cynisme. Indië had hem de ogen geopend voor de positieve zijde van zijn vaderland. In januari 1940 zou hij aan J.B. Tielrooy schrijven dat je in Indië pas gaat beseffen 'hoè 'n edele en voortreffelijke eigenschap die hollandsche halfzachtheid is. Alle menschen, of nagenoeg alle, van wie je in Indië gaat houden, hebben iets halfzachts in zich; degenen die het niet hebben, de hard boiled eggs, zijn meestal zonder meer abject.'[20] Daar kwam ook dit bij: waar het ging om de verdediging van de geestelijke vrijheid zonken andere tegenstellingen in het niet. Zo had Du Perron in oktober 1938 besloten om de resterende oplaag van zijn *Uren met Dirk Coster* te laten vernietigen, aangezien Dirk Coster ondubbelzinnig stelling had genomen tegen het fascisme. Hij vond

dat het boek zijn werk had gedaan; bovendien was het een *literaire* strijd geweest, terwijl hij 'in den strijd, die thans gevoerd wordt tegen de barbarie [...] den heer Coster als een zoo fatsoenlijk iemand' beschouwde, 'dat deze heele aanval op hem "overdone"' leek.[21] In het zicht van de Duitse en Japanse dreiging voelde Du Perron zich opeens 'furieus Nederlander'.[22]

Op zaterdag 12 augustus 1939 ging Du Perron scheep naar het land dat hem nu verkieslijk leek. Het contact met Indië bleef behouden: niet alleen bleef hij in briefcontact met zijn vrienden en bekenden,[23] tot aan zijn dood zou hij ook kronieken blijven schrijven voor het *Bataviaasch Nieuwsblad* en 'Brieven uit Holland' voor *Kritiek en Opbouw.*

De 'ongesluierde intelligentie en vriendschap'

De Du Perrons maakten de reis op een Engels vrachtschip, de *Stentor*, bemand door Schotten en Welshmen.[24] Er waren geen andere passagiers, dus een tweede *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo* zat er niet in. Du Perron vond het een verademing: 'geen praatjesmakers en -makeressen, geen importante personaadjes of interessante indischgasten, niets dan doodeenvoudige, geschikte zeelieden en wij. Op het dekje zijn we "lordly" alleen.' Alain werd algauw dikke maatjes met de kapitein, die hem een schommel gaf en een paar woordjes Engels leerde.[25]

Op 15 augustus waren ze bij Medan; daarna nam Du Perron 'schrijfrust'. Het schip voer in ongeveer dertien dagen over een woelige Indische Oceaan, waar de zomermoesson zich deed gelden. Zowel Bep als Eddy werden zeeziek. Na Aden was de zee rustig, maar gonsde het van de oorlogsgeruchten. De Britse Admiraliteit gaf order om de lichten uit te doen in de Rode Zee, voornamelijk met het oog op de Italiaanse haven Massawa. In Port Soedan ging het schip even voor anker. Op 1 september voer het de haven van Port Saïd binnen, maar juist op die dag vielen Duitse troepen ter sterkte van 1,5 miljoen man Polen binnen. In Egypte werd de staat van beleg afgekondigd; omdat de *Stentor* onder Engelse vlag voer, kreeg de kapitein bevel de haven niet te verlaten.[26] Eddy en Bep du Perron deden moeite om overgezet te worden op een Hollands schip, maar dat diende zich niet zo gauw aan. Als er een boot werd gevonden, zouden ze misschien langs de Kaap gaan en een bezoek kunnen brengen aan Jan en Aty Greshoff, die in mei 1939 waren geëmigreerd.[27]

Op 3 september verklaarden Engeland en Frankrijk aan Duitsland de

oorlog, onmiddellijk gevolgd door Australië, Brits-Indië en Nieuw-Zeeland. De Tweede Wereldoorlog was begonnen. De *Stentor* werd met een konvooi verder gebracht, maar zonder zijn Hollandse passagiers. Op 9 september konden de Du Perrons overstappen op de *Indrapoera*, een Nederlands passagiersschip dat linea recta zou doorvaren naar Rotterdam. Later bleek het de laatste Nederlandse boot te zijn die door het Suezkanaal was gegaan.[28] Aan boord bevond zich dr. I.J. Brugmans, die in Calcutta was opgestapt. Met het oog op de voorgenomen oprichting van een literaire faculteit in Batavia had hij de Brits-Indische universiteiten bestudeerd. Hij gaf zelfs een lezing met lichtbeelden over zijn Indiase bevindingen. Du Perron vond hem beminnelijk, als altijd, fijnzinnig en oprecht, maar hij was wel 105% Nederlander. Van Indonesisch zelfbestuur zou volgens Brugmans pas in een verre toekomst sprake kunnen zijn.[29]

De *Indrapoera* voer ongehinderd door de Middellandse Zee, maar in Het Kanaal werd hij door Engelse oorlogsschepen opgebracht naar Engelse wateren. De geplande aankomstdatum van 17 september werd daardoor niet gehaald. Op 21 september arriveerden de Du Perrons met de veerboot *Oranje Nassau* in Vlissingen. Zij gingen op 22 september door naar Amsterdam, waar ze enkele weken zouden logeren bij oom en tante Simons. Dezen hadden zich gevestigd in een appartement op het Daniël Willinkplein, in de zogenaamde ‘wolkenkrabber’, een voor die tijd uiterst moderne torenflat, ontworpen door de architect J.F. Staal.[30] Davida Simons schreef aan haar zoon Frans, die in Genève woonde:

> ‘[...] 't is hier ongelooflijk druk sinds de du Perrons hier zijn. Indische menschen brengen zooveel extra werk mee, omdat ze natuurlijk zoo gewend zijn voor alles en nog wat bedienden te hebben klaar staan enfin daar hoef ik niet over in bijzonderheden te treden [...]
> 't Was goed, dat we een leege flat boven hadden, want ze hadden een groot deel van hun bagage direct mee moeten brengen. Ze zijn heel tevreden met hun logies. Alain begint met beneden in 't kleine kamertje te slapen, dan neemt Bep hem 's avonds mee naar boven, en hij slaapt rustig door, wordt in de logeerkamer op de 5e gelegd, waar alleen een bed staat en vader de ramen met zwart papier heeft beplakt. Bep is ontzettend moe; moest eigenlijk een echte rustkuur doen in haar eentje en ziet er erg slecht uit helaas. Eddy daarentegen uitstekend en Alijntje ook vrij goed, wat bleek zooals alle indische kinderen, maar is een spring in 't veld, en precies als op de film en z'n portretten een leuk en lief jong [...] Eddy is ontzettend amusant, en ik vind 't dol gezellig naar

> hem te luisteren, maar ook dood vermoeiend. [...] Die Eddy redeneert, daar kan je geen speld tusschen krijgen, ik zal niet zeggen dat ik 't allemaal kan volgen, maar wat ik wel begrijp, vind ik steeds interessant.'[31]

Tante Da was zeer verguld met haar cadeaus, een tas van krokodillenleer en drie boeken: *Le rouge et le noir* van Stendhal, *Het laatste huis van de wereld* van Beb Vuyk en *Schandaal in Holland* van neef Eddy zelf, dat net was verschenen. Bep en hij wilden niet in de stad wonen; ze dachten aan het plaatsje Vogelenzang in de duinstreek. Ze vonden voorlopige woonruimte bij mevrouw Meuter, de voormalige hospita van Roland Holst, Nesdijk 19 in Bergen-Binnen. Ze zouden er een weekje blijven, maar het beviel hen beiden zo goed dat ze pas medio november weggingen. Bep knapte zienderogen op en Du Perron zelf voelde zich 'gewoon 20 jaar jonger dan in Indië'. Op 2 november werd hij veertig jaar. Aangesterkt door de reis en vol van alles wat hij nog op stapel had staan, schreef hij aan Greshoff: 'Ik heb een ongelooflijke werklust, tusschen nu en 50 zou ik heel wat kunnen doen.'[32]

Die werklust bezat hij vanaf het moment dat hij van de boot was gestapt. Vier dagen na aankomst zat hij met Freddy Batten in Den Haag de drukproeven te corrigeren van *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, dat uitgeverij Veen wilde uitgeven. Niemand verwachtte dat het zou uitkomen. Na alle kritiek van Ter Braak en Greshoff was het boekje 'helemaal dood' voor Du Perron, maar het zou misschien een 'nouveautétje' kunnen worden als hij 'ad patres' zou zijn. Hij had Freddy beloofd het aan hem op te dragen, maar misschien zag deze zijn naam liever prijken voorin de roman over Dirk van Hogendorp waaraan hij nog bezig was. Batten zei 'véél te blij te zijn met *dit* "bozige boekje" van een bootreis die [hij] als het ware meegemaakt had, en... dat [hij] geen geduld had'. Du Perron antwoordde: 'Nu, dan moet je dat maar zelf weten, als ik "Zich doen gelden" aan Rudie opdraag.' Batten beloofde 'helemaal niet jaloers te zullen zijn en nogmaals dit boekje zó goed en gek te vinden, dat ik er helemaal vrede mee had, maar of ik in de opdracht F. in Freddy mocht verbeteren, zoals Eddy mij vaderlik noemde. "Waarom niet *Fred*? Dat is toch flinker?" Ach, zei ik, je noemt mij nu eenmaal niet zo en ik *ben* nog niet zo "flink"!'

De avond tevoren hadden Batten en Du Perron in het Italiaanse eethuisje Capri een 'primitieve ruzie' gehad over Albert Verwey, waarbij Du Perron hem plotseling de vriendschap had opgezegd, omdat Batten Verwey 'niet zo'n godverlaten meneer Van der Pigge vond als hij'.[33] Dat Du

Perron geen Erasmiaanse rust uitstraalde, was ook de bevinding van Pierre Dubois die hem op 7 november voor het eerst in levenden lijve zag. Ze hadden afgesproken in café De Oude Prins in Bergen. Hij maakte op Dubois bepaald niet de indruk van een soort Erasmus: 'daarvoor waren zijn spontane bewogenheid en temperament te onbedwingbaar'. Dubois had tegen de ontmoeting opgezien, maar Du Perrons reputatie van 'niets en niemand ontziende franc-tireur' smolt weg in zijn hartelijkheid en oprechte belangstelling. De ontmoeting werd voortgezet bij Du Perron thuis, waar hij, met één been onder zich gevouwen, geestdriftig vertelde over Multatuli; 'onder aanstekelijk lachen' las hij een van diens *Ideën* voor.

Van meet af aan ervoer Dubois het contact met Du Perron als enorm bevrijdend. Zelf kwam hij uit de sfeer van pater Van Heugten, bij wie je altijd het idee had dat je op je hoede moest zijn. Met Du Perron kon hij openhartig praten over het katholicisme dat hem steeds meer benauwde; deze gesprekken hielpen hem om afstand te nemen van de kerk. Enkele weken na hun kennismaking bezochten ze de schilder Willink. Daarna wandelden ze naar de Oude Manhuispoort, terwijl Du Perron het karakter of de karakterloosheid van sommige figuren besprak 'in plastische seksuele termen'.[34]

Du Perron had het vermogen zich aan te passen aan zijn gesprekspartners. Op 4 november had hij zijn eerste en enige ontmoeting met W.L.M.E. van Leeuwen, de beminnelijke criticus van *Tubantia* die het etiket van cynicus dat Du Perron aankleefde onterecht vond; voor hem was de auteur van *Het land van herkomst* een *pur sang* romanticus. Van Leeuwen was getroffen door de volkomen eenheid tussen de schrijver en de mens:

> 'De toon van zijn gesprekken was geheel dezelfde als die van zijn schrifturen: open, eerlijk en natuurlijk. Hij had de zeldzame gave precies te zeggen wat hij meende ook al was dit volkomen tegengesteld aan de mening van zijn toehoorder, zonder echter ook maar in het minst onaangenaam te worden tegenover zijn bestrijder. Een geheel natuurlijke, aangeboren wellevendheid, die toch nergens met het oog op den ander en zijn gevoeligheid iets opzettelijk verzweeg, maakte een gesprek tot een voortdurend boeiend en nimmer irriterend tournooi. Wellicht kan men zeggen, dat hij volmaakt vrij was van alle schoolmeesterlijkheid; en misschien kan men er het best het woord ridderlijkheid voor gebruiken. Zou het zó geweest zijn, dat hij, wanneer hij eenmaal interesse

> voor iemand had, zich ook volmaakt natuurlijk gaf? Ik heb het gevoel, dat ik ontzaglijk veel van hem had kunnen “leren”, zeker oneindig veel meer dan ik hem had kunnen geven. Maar ondanks dat, voelde ik me onmiddellijk geheel “vrij” bij hem en onbevangen, hoewel wij het over vele dingen in 't geheel niet eens waren.’[35]

's Avonds gingen ze naar Roland Holst, bij wie Van Leeuwen zou overnachten. Tijdens de conversatie zei de Enschedese literatuurkenner dat het zo onaangenaam is voor een dagbladcriticus om alles wat verschijnt te moeten bijhouden en serieus te bestuderen alvorens er een oordeel over te formuleren. Voorts vond hij het moeilijk om niveau te handhaven en toch objectief te blijven. Du Perron beaamde dit, waarop Roland Holst zich even in het gesprek mengde met een: ‘Daarom lees ik nooit iets’, om vervolgens onverstoord zijn gesprek met Bep du Perron voort te zetten, genietend van zijn sigaret en een glas wijn.[36] Het werd een geanimeerd samenzijn, dat pas laat in de nacht werd afgebroken.[37]

Du Perron zocht successievelijk al zijn oude vrienden op. Op 24 september ging hij met Bep op bezoek bij Menno en Ant ter Braak. Ter Braak schreef aan Greshoff dat beiden niet veranderd waren: ‘het was alsof ze een kwartier geleden even uit waren gegaan en nu het gesprek kwamen voortzetten. Laat dat een bemoedigend teeken zijn! [...] Eddy was *zeer* opgewekt en strijdlustig. [...] het gemis dat wij door jullie vertrek telkens weer constateeren, zal E. niet kunnen wegnemen, maar ik ben bijzonder blij, dat hij terug is, omdat hij de ongesluierde intelligentie en vriendschap met zich meebrengt, die hier zo verduiveld zeldzaam zijn.’[38]

Voor Ter Braak was Du Perron, met zijn ‘nagelbijten en onbehoorlijk eten’ nog steeds een ‘volmaakt *atoom* in de sociale wereld, voor wien het sociale nog altijd een spelletje is, ook al gaat het hem bloedig ter harte’.[39] Ruim vier maanden later voelde hij zich geroepen om zijn mening te herzien: ‘Het valt me op, dat Eddy toch veel veranderd is, sedert Indië, al merkte ik dat niet dadelijk. Hij is veel sociabeler geworden [...]. Het doet hem geen kwaad, want zijn polemische houding is daarbij hetzelfde gebleven; alleen een je ne sais quoi van vriendelijkheid en mildheid is er aan toegevoegd. Vaak beoordeelt hij de menschen zachter dan ik; had je dat voor mogelijk gehouden? Ik denk dat het contrast met Indië hier wel een woordje meespreekt.’

Op 4 oktober 1939 nam Du Perron het oude trammetje naar Doorn, waar hij Vestdijk opzocht. Hij zei dat het trammetje ‘bevolkt [was] met

zulke aardige Hollandse meisjes als hij in Indië niet voor mogelijk had gehouden'. Vestdijk vond hem ouder en vermoeider geworden, maar wist niet dat 'de pneumonieën in Indië zijn hartspier zo fataal hadden aangetast'.[40] Enkele dagen later ging Du Perron naar Brussel om met Jean de Sturler te bespreken hoe het nu verder moest met Gille. Ze besloten hem te doen doorgaan voor Belg, opdat hij de laatste klas van de lagere school kon afmaken op het internaat te Morlanwelz.[41] Verder bracht Du Perron een middag door met Jan van Nijlen, in een van diens geliefde cafés. Van Nijlen vond Du Perron uiterlijk niet zo erg veranderd, maar in geestelijk opzicht 'wel iets ouder geworden, meer bezadigd en kalmer. Dat de oorlog binnenkort ook over onze landen zou uitbreken, daarvan was hij overtuigd. Ik herinner mij nog goed onze conversatie in die zoele Octobermiddag.' Het viel hem op dat Du Perron zoveel gemakkelijker kon zwijgen dan vroeger. Ook uit zijn brieven was iets verdwenen, 'iets wat men de d'Artagnan-toon zou kunnen noemen, die toon die bij anderen zou hebben geërgerd, maar die hem niet misstond omdat het een behouden karaktertrek was van zijn jeugd'.[42]

Roland Holst was ongeveer dezelfde mening toegedaan. Hij berichtte Greshoff dat Du Perron 'veel minder vermoeiend [was] dan vroeger en - geloof ik - ook minder agressief; maar misschien dat hij die kant in mijn gezelschap ietwat en sourdine bespeelt. Ik geloof niet, dat hij meer dan 20 brieven per dag schrijft - dat valt dus nogal mee. Ik mag hem toch bijzónder graag, en het contrast met Bep, min of meer languissant en subtiel, is vermakelijk. Alijn is erg aardig, zeer levendig en vol amusante vrijpostigheid.'[43]

Het huisje van Jany Roland Holst was een ontmoetingspunt voor allerlei vrienden.[44] Maar Victor van Vriesland sloeg een invitatie van Holst af, want hij was met Du Perron 'gebrouilleerd' en stelde 'er geen prijs op hem te ontmoeten'.[45] Met Bergense kunstenaars uit Holsts entourage, zoals Charley Toorop, Eddy Fernhout en Joep Nicolas, werd vriendschappelijk omgegaan.[46] Du Perron ging veelal zo rond het middaguur naar Holsts stamcafé De Oude Prins en altijd was er wel iemand om een praatje mee te maken.[47] Vaak vergezelde Jany zijn vrienden Bep en Eddy op hun wandelingen.[48]

Du Perron had nooit zoveel gevoel gehad voor het Hollandse landschap, maar nu keek hij er met andere ogen tegenaan. In een brief aan Walraven liet hij zich lyrisch uit over 'een najaar zoo gezond en verrukkelijk als je maar wilt, het bosch met tunnels van goudgroene, roodgoude,

felgele, bruingele, roodbruine en grijsbruine bladeren, op den grond, tegen de lucht en overal. Het is hier koud, blinkend en rustig.'[49] En ook Kriek Welter moest horen hoe verrukkelijk het bos was en hoe heerlijk koud de lucht, 'dat je niet meer weet dat je ooit in de tropen geweest bent. Zoo rond te loopen over den Nesdijk, met den dichter Adriaan Roland Holst tot dagelijksch gezelschap, met een zware jas weer aan, langs slooten en door plassen, en je toch zoo jong en gezond te voelen als je 't in geen jaren deed [...] Ik zou mijn portret willen hebben, door Willink geschilderd, achter een nat tafeltje waarop de herfstblaren plakken, hier in den tuin van *de Oude Prins*, en daaronder zou moeten staan, niet mijn naam, maar: *Terug uit Indië.*'[50]

Het was een groot voordeel van Nederland dat je niet lang hoefde te reizen om vrienden te ontmoeten: zo verbleef Du Perron twee avonden in het Amsterdams pension waar Arthur en Annie van Schendel zaten.[51] Ook nieuwe contacten waren snel gelegd. In zijn eerste Amsterdamse weken bracht Du Perron veel tijd door op het Multatuli-museum, dat was gevestigd in een onverwarmd zaaltje van de universiteitsbibliotheek. De kou trotserend, schreef hij er allerlei interessante documenten over. In het museum maakte Emiel van Moerkerken op 18 oktober diverse foto's van Du Perron. De volgende dag gingen ze naar Van Moerkerkens huis, Nieuwezijds Voorburgwal 256[II], waar hij een aantal portretfoto's van Du Perron maakte. De fotograaf stelde zijn vriendin Tiloesjka Lowies voor. Bij haar binnenkomst zei Du Perron: 'Als u werkelijk zo aardig bent als op de foto, bent u snoezig.'[52]

Een belangrijk contact was Garmt Stuiveling, met wie Du Perron al langere tijd had gecorrespondeerd. Zij zouden samen de mogelijkheden onderzoeken voor een uitgave van het volledige werk van Multatuli. Stuivelings eerste ontmoeting met Du Perron vond plaats in het Multatuli-museum. Het beeld dat hij zich uit enkele foto's had gevormd, kwam niet geheel overeen met de werkelijkheid:

> 'wel was zijn hoofd breed en krachtig, maar hijzelf, toen hij snel opstond en mij tegemoet kwam, bleek iets kleiner en ook minder fors dan ik me had voorgesteld. Zijn donkere ogen misten al het agressieve dat zij op sommige portretten bezitten, trouwens zijn hele gezicht had eerder iets joligs en joviaals, dan de trek van vastberadenheid en trots, die ik, overeenkomstig zijn litteraire figuur, had verwacht. Hij had zijn overjas aangehouden, vanwege de kou, en een donkere wollige das om. Er was iets jongs, ja iets jongensachtigs in hem, dat mij ook bij latere

> ontmoetingen weer trof, behalve wanneer hij erg vermoeid was. Op het moment zelf dat ik zijn stevige handdruk voelde en zijn stem hoorde met het éven Indische accent, werd het mij bewust hoezeer hij verschilde van Menno ter Braak, die ik juist dat jaar herhaaldelijk sprak [...]. Bij Ter Braak was ook in een gewoon gesprek een innerlijke onrust merkbaar, een onevenwichtigheid soms, waardoor hij niet alleen bij verschillende ontmoetingen, maar ook wel op verschillende ogenblikken van eenzelfde bespreking, plotseling op onvermoede wijze reageerde. Zijn scherpzinnige ironie, zo bewonderenswaardig in zijn critische werk, had in de mondelinge omgang wel eens iets grilligs en geforceerds, [...] zeker is, dat Ter Braak zich niet gemakkelijk gaf, en dus bij de ander vaak de indruk moest wekken van een hooghartig voorbehoud, dat hij allerminst bedoelde. Dát gevoel heb ik bij Du Perron nooit gehad: hij bezat, wellicht tengevolge van zijn rijke en koloniale opvoeding, in zichzelf een rust en een vastheid, een natuurlijk evenwicht en óverwicht, die iedere gedachte aan spelvorm of zelfstilering buitensloten. Zijn persoon maakte een diepe indruk op mij, juist omdat hij geen andere behoefte had dan te zijn die hij was.'[53]

H.A. Gomperts, een van de jongeren van het tijdschrift *Werk*, maakte eind november kennis en was net als Stuiveling overrompeld door Du Perrons hartelijkheid: 'Met ter Braak had het maanden geduurd, vóórdat er van een ongedwongen omgang tussen ons kon worden gesproken. Du Perron ruimde conventionele barrières in enkele minuten op. Hij zei alles wat hij vond - hij maakte tenminste die indruk - en hij vroeg alles. Wat ik in ieder ander onverdraaglijk zou hebben gevonden, ontwapende mij bij hem onmiddellijk.'[54]

Du Perron een volmaakt atoom in de sociale wereld? In zekere zin wel, maar juist die onverschrokken authenticiteit nam mensen voor hem in. Daarnaast was hij, evenals Ter Braak, genereus voor wie het moeilijker hadden dan hij. Hij stuurde de armlastige Dubois spontaan een briefje van vijf op; Dubois was aangedaan, maar omdat hij wist dat de gulle gever het ook niet breed had, stuurde hij hem het geld terug.[55] De eeuwige bietser Jacques Gans, minder scrupuleus, wist Du Perron een tientje afhandig te maken.[56]

Verschillende mensen voelden aan dat ze bij Du Perron - en ook bij zijn vrouw - gehoor zouden vinden voor hun persoonlijke problemen. Soejitno had dit ondervonden en ook Peu van Leur, die leed onder de ontrouw van haar man. Zij had in een peilloos diepe put gezeten, waar

Bep en Eddy haar hadden uitgetrokken.[57] Walraven was altijd bang dat Du Perrons grote openheid hem schade zou kunnen brengen. Hij vond hem te goed van vertrouwen en meende dat hij veel te gemakkelijk vriendschappen sloot. Niet dat Walraven mensen beter doorzag, maar zijn mensenkennis was 'sluwer of nuchterder' dan die van Du Perron. Dat deed de laatste soms huiveren. 'Hij was in zekere zin te goed voor dit leven.'[58]

Nog in Indië had Du Perron een collecte op touw gezet voor Jef Last, die door zijn deelname aan de Spaanse Burgeroorlog zijn Nederlanderschap had verloren.[59] Ook Maria Duchâteau, de echtgenote van Sjahrir, wist Du Perron te vinden. Zij wendde zich tot hem, omdat hij misschien een manier wist om geld bij elkaar te krijgen voor haar en haar kinderen, nu de minister haar toestond zich bij haar echtgenoot te voegen. De reis voor hen drieën zou *f* 1500, - kosten. Du Perron schreef meteen aan een nieuwe kennis E. Gobée, die het Indische gouvernement had gediend als adviseur voor inlandse zaken, met het verzoek haar verder te helpen. Zij maakte op hem en zijn vrouw 'een zeer sympathieken indruk: eenvoudig, flink, eerlijk'. Maria Duchâteau zou Du Perron nog meerdere malen zien; zij vond dat hij in zijn Indische jaren een geweldige evolutie had doorgemaakt. In vooroordeel geboren, had hij zijn koloniale afkomst overwonnen.[60]

Schandaal in Holland

Van de mensen die Du Perron in Indië had leren kennen zou hij er twee terugzien: Hein Groeneveldt en Hugo Samkalden. De eerste had in de loop van 1938 de kolonie verlaten, in de hitte van het 'zedenschandaal', de tweede had een proces niet kunnen ontlopen; beider carrière was geschaad. Groeneveldt had zich in Voorschoten gevestigd en verraste Du Perron op zijn veertigste verjaardag met een bezoek. Du Perron vond Groeneveldt 'amusant en onderhoudend als altijd, en opgewekt ondanks alle tegenslagen'.[61] Bij een volgende ontmoeting, in Den Haag, schonk hij hem zijn roman *Schandaal in Holland*, met de sprekende opdracht: 'Voor Hein, na alle schandalen in Indië / in de stad van dit schandaal, // E. // Den Haag, Jan. '40.'[62]

De roman was in september 1939 uitgekomen bij uitgeverij Leopold in Den Haag en opgedragen aan Hugo Samkalden. Bovenaan de titelpagina staat in cursieve hoofdletters, tussen twee liggende streepjes: *DE ONZEKEREN*. De uitgever gaf het boek de volgende flaptekst mee:

> ‘*Schandaal in Holland* laat in romanvorm een belangrijk Nederlander voor ons leven, waarvan bijna iedereen den naam, doch vrijwel niemand meer dan dien naam kent. Onno Zwier van Haren, de vriend en Kamerheer van Prins Willem den Vierde, Minister van Staat en met zijn broeder Willem, onze belangrijkste dichters uit de 18de eeuw, wordt op het toppunt van zijn macht het slachtoffer van een dergelijk schandaal, als Den Haag ook in later eeuwen niet gekend heeft. Het familieleven van den Frieschen edelman in de hofstad, waar politiek en onderling gekonkel tot zulke afschuwelijke gevolgen leiden, is door Du Perron met veel kennis van zaken en met den hem eigen humor en geest geteekend. Een roman, die wijze lessen inhoudt, zoowel over het karakter der 18de eeuw, als over de onuitroeibare residentie-atmosfeer.’[63]

Kort samengevat, gaat *Schandaal in Holland* over de politieke uitschakeling van de regent Onno Zwier van Haren (1713-1779), op grond van al dan niet vermeende incestueuze betrekkingen met zijn dochtertje. De roman was bedoeld als de eerste steen van een groot gebouw: de reeks De Onzekeren. Zoals we eerder zagen, dateert de oorspronkelijke opzet van dit ambitieuze verhalenproject uit 1929. Du Perron had de bedoeling een aantal historische novellen te laten culmineren in schetsen waarin hijzelf en personen uit zijn omgeving zouden optreden. Enkele schetsen waarin het autobiografische aspect een rol speelt zijn voltooid: ‘...E poi muori’, ‘Dialoog’, ‘Scenario tegen de vrijheid’ en de twee verhalen die zijn samengevat onder de titel ‘Bij wat Stendhal noemt “energie”’. Van sommige andere schetsen is een aantal bladzijden geschreven, maar van de meeste zijn slechts notities of aanzetten bewaard.[64]

Het is niet duidelijk hoe Du Perron de overgang van historische novellen via de fantasie naar autobiografisch gekleurde schetsen had willen vormgeven. Wel kunnen we ervan uitgaan dat hij ook zichzelf en tijdgenoten wilde zien in het licht van hun historiciteit, in hun bepaald-zijn door tijd en omstandigheden. Een bekende verklaring omtrent zijn intentie met De Onzekeren is zijn uitspraak, dat zijn personages ‘voortdurend onzekeren [zullen] zijn; het zijn drama's van menschelijke onzekerheden uit den aard van 't beestje voortspruitend, en de heele reeks zal zoo'n beetje moeten bewijzen dat “de vrije wil” iets zeer relatiefs is hier op aarde’.[65] In de roman *Schandaal in Holland*, de voltooide verhalen en overgeleverde fragmenten hebben de personages betrekkelijk weinig keuzevrijheid: hun handelen wordt bepaald door factoren binnen of buiten henzelf die zich grotendeels aan hun controle onttrekken.

In oudere schema's was er nog niet sprake van een roman over Van Haren. De reeks had moeten beginnen met een verhaal van drie officieren in Rusland, dat zich zou afspelen tussen 1825 en 1830.[66] Tijdens zijn Indische jaren was Du Perron echter gefascineerd geraakt door de figuur van Dirk van Hogendorp (1761-1822), wiens geschiedenis als verlicht koloniaal bestuurder en generaal van Napoleon de reeks prachtig zou kunnen openen. In het Landsarchief vond hij veel boeiend materiaal over Van Hogendorp. Bij het bestuderen van diens jeugd stuitte hij op een *Deductie* van Onno Zwier van Haren, de grootvader van Dirk van Hogendorp. In deze en volgende deducties verdedigde Van Haren zich tegen de beschuldiging van zijn schoonzoons Willem van Hogendorp en J.A. van Sandick dat hij zijn jongste dochtertje zou hebben misbruikt. De tegenpartij reageerde met replieken, die ook bewaard zijn gebleven, benevens allerlei getuigeverklaringen en andere officiële documenten.[67]

De materie boeide Du Perron zodanig, dat hij besloot De Onzekeren te beginnen met een novelle over dit zedenschandaal en de nasleep ervan. Zo kon hij als voorbereiding op de andere verhalen een treffend beeld schetsen van de achttiende eeuw. In februari 1938 stelde hij zich de novelle voor als ‘een soort proloog voor De Onzekeren als geheel’.[68] In opzet was er gerekend met verhalen van ongeveer dertig bladzijden lang, maar Du Perrons documenteerwoede leverde zoveel materiaal op, dat zijn proloog de lengte van een novelle ruimschoots overschreed. Het werd een roman die in de eerste druk 213 pagina's telde.[69]

Du Perron bezat wat Annie Romein-Verschoor heeft genoemd ‘de hartstocht en de bekwaamheid [...] van den archivaris’.[70] Het tekent de aard en de inzet van zijn schrijverschap dat hij erop stond zich uitputtend te documenteren voordat hij ertoe overging om de stof te schiften en met behulp van de verbeelding zodanig te arrangeren, dat de historische essentie naar voren zou komen. Typerend is zijn uitlating in een brief over het Van Hogendorp-materiaal dat hij vond: ‘De stof is te rijk! en ik ben geen Slauerhoff die er maar naast fantaseert, ik moèt weten wat daar in al die paperassen aan waarheid ligt.’[71]

Vanaf 1937 gebruikte Du Perron dikwijls het woord ‘kroniek’ om de verhalen voor De Onzekeren te karakteriseren, terwijl hij het voordien meestal over een ‘roman’ had, die zou bestaan uit een keten aaneengelijmde verhalen. Du Perron had zijn studieuze voorbereiding gemeen met Stendhal, die voor zijn *Chroniques italiennes* had geput uit bestaande kronieken. Du Perron heeft zich mede door deze verhalen laten inspireren.

Evenals Stendhal was Du Perron bij het verzamelen van zijn materiaal gespitst op anekdotes die karakteristiek waren voor de morele habitus van een bepaalde tijd, een bepaald milieu of een bepaald volk. Hij wilde laten zien hoe de moraal varieert in overeenstemming met ras, klimaat en het vigerende gezag. In de keten van verhalen die De Onzekeren had moeten gaan vormen, treden voortdurend mensen op die hun rolletje spelen op het schouwtoneel van hun benauwde stukje wereld en hun al dan niet verdiende deel krijgen. Het lot (de omstandigheden) spaart niemand. Maar de meeste personages geloven in hun eigen rol en zijn bereid er alles voor op te geven, ervoor te sterven als het moet.

Ofschoon de titel anders suggereert, is *Schandaal van Holland* niet alleen het verhaal van Onno Zwier van Haren, maar ook dat van zijn broer Willem van Haren (1710-1768). Het is zo gezien een dubbelbiografie verhuld als roman. Willem van Haren was de dichter van het zevenentwintig strofen tellende elegische gedicht 'Het menschelyk leven'. In de roman laat Du Perron Onno mijmeren over deze 'lange klacht over de onzekerheid van het leven', met aan het einde 'een korte nazang naar God's oneindigheid': 'Het waren de schoonste verzen die Willem ooit geschreven had; misschien had hij met heel zijn bestaan betaald om ze te kunnen schrijven, maar Onno was het of ze met zijn eigen leven waren gevuld.'[72]

Dat eigen leven van de trotse regent Onno werd overhoop gegooid door de aanklacht van incest met zijn jongste dochter Betje.[73] Deze aanklacht werd tegen hem ingebracht door zijn twee schoonzoons nadat Betje, die al vier maanden bij een van hen logeerde, zich weerwillig had betoond om terug te keren naar huis. Onno's vrouw Adeleide had Betje gezegd dat ze dan morgen wel weer thuis zou komen. Nadat haar ouders waren vertrokken, 'kwam zij nu hartstochtelijk snikken bij [haar zuster] Caroline, die haar aanraadde liever alles te doen dan te gehoorzamen. Vreemd om te bedenken: op dit ogenblik liet de steen los die Onno van Haren zou verpletteren.' Later begon zij in een hoek van de kamer tegenover Carolines verloofde Willem van Hogendorp 'in een snel tempo te praten over haar vader's biblioteek en de vreemde dingen die hij haar gezegd had en haar had willen leren'.[74]

Het is al vrij ver in de roman als die steen loslaat. De eerste vier hoofdstukken zijn namelijk een historische inleiding waarin Onno en Willem van Haren worden geplaatst in het politieke panorama van hun tijd. In het vijfde tot en met zevende hoofdstuk wordt het eigenlijke schandaal behandeld en de laatste drie hoofdstukken laten zien hoe het Onno en

Willem verder verging. Beiden worden door rampspoed achtervolgd, maar Onno put in zijn ouderdom troost uit zijn late roeping als schrijver. Het seksuele thema is naar het woord van Peter Nijssen 'niet meer dan een piepklein venster - als in een camera obscura - vanwaaruit niettemin een onthullende doorkijk op de achttiende-eeuwse regentenwereld geboden wordt'.[75]

Du Perron heeft van juli 1937 tot ergens in het najaar van 1939 aan zijn roman gewerkt.[76] Het was een kwestie van schrijven, schrappen, passages toevoegen op grond van nieuwe gegevens en voortdurend schaven aan de tekst. Hij wilde slechts die details naar voren halen die een licht werpen op de psyche van de personages. Hij hanteerde een kale, 'niet-vlezige' stijl, dat wil zeggen een stijl zonder naturalistische beschrijvingen.[77] Toen hij de roman in een eerste versie had voltooid, liet hij de tekst uittikken op 106 kleine bladzijden die hij voorlegde aan Leo Jansen en Coert Binnerts. Deze kritische meelezers namen diametraal verschillende posities in: Jansen wilde een speelser tekst met minder historie en minder 'vlees', terwijl Vestdijk-liefhebber Binnerts juist meer beschrijving, dus meer 'vlees' wenste.[78]

Hierna kreeg Menno ter Braak het manuscript te lezen. Hij vond het een gaaf verhaal, dat hij zeer geboeid had gelezen; alleen hinderde hem 'de vermenging van het historische document met de eigen "vinding" van den auteur'.[79] In een exemplaar van de eerste druk heeft Du Perron aangegeven wat historisch juist is en wat hij er zelf bij heeft verzonnen. De gefantaseerde passages werden gemarkeerd met golfjes in de kantlijn.[80] Bestudering van dit 'golfjesexemplaar' in bezit van Alain du Perron heeft uitgewezen dat het boek bestaat uit 71% 'Wahrheit' en 29% 'Dichtung'.[81] De historicus in Du Perron liet de fantast in de schrijver niet al te veel speelruimte. Toch is *Schandaal in Holland* vanaf het vijfde hoofdstuk een bijzonder geslaagd verhaal, door het arrangement van de romanschrijver, de goed gedoseerd aangebrachte vooruitwijzingen en andere literaire kunstgrepen. In een aantekening achter in de roman waarschuwt Du Perron zijn lezer: 'Ik heb er niet naar gestreefd een historische reconstructie of evocatie te geven, met alle kunstgrepen daarbij behorend; veeleer zie ik dit eerste verhaal als een oud stuk in een nieuwe zetting.'[82]

Schandaal in Holland werd voorgepubliceerd in *Groot Nederland*: Du Perron hoopte dit ook met zijn volgende Onzekeren-verhalen te kunnen doen om zo verzekerd te zijn van geregelde inkomsten. Hij had bijzonder hard gewerkt aan zijn roman, die nochtans zulke uiteenlopende reacties opriep. Terwijl hij nog met Van Holkema en Warendorf overleg pleegde

over de boekuitgave, wist Ter Braak uitgeverij Leopold te interesseren. De eerste bood slechts honderd gulden voorschot en Leopold het viervoudige, dus de keuze was niet moeilijk.[83]

Du Perron ontving de meeste kritiek op het taaie historische panorama van de eerste vier hoofdstukken. Hij voerde tegen Freddy Batten aan dat de 'houterigheid' daarin bewust was aangebracht, 'omdat ik dit verhaal een beetje ouderwetsch als "tractaat" beginnen wou'. Maar later trachtte hij er toch nog allerlei 'stroeve dingen' uit te halen.[84]

Door het niet-vlezige vertellen hadden sommige critici moeite om verband te leggen tussen 'de *algemeen* gehouden achtergrond en de *bijzondere* verwikkelingen van het "schandaal"'. Maar Vestdijk vond dat 'dit weglaten van schakels, dit uitwissen van verbindingslijnen' het goed recht was van de romancier. Toch was de samenhang tussen verschillende gebeurtenissen ook voor Vestdijk niet altijd even helder. Zo was hem niet duidelijk geworden waarom de schoonzoons zo tegen Onno tekeergingen. Toen hij Du Perron dit bezwaar voorlegde, werd deze ongeduldig en zei: 'Niet duidelijk? Hij van het kussen, en wij er op!' Vestdijk concludeerde dat Du Perron 'versmaad had iets te beschrijven ("uit te kauwen") wat naar zijn mening iedere intelligente lezer zelf wel had kunnen bedenken'.[85]

De roman wekte grote belangstelling: in de periode september 1939 - april 1940 verschenen er minstens vijfenveertig recensies, waarvan vijfentwintig in dagbladen en twintig in weekbladen of tijdschriften. Enkele critici veroordeelden het boek als teken van het morele verval van de Nederlandse cultuur.[86] Een anonieme criticus noemde de roman in *De Telegraaf* 'een uiterst onsmakelijk boek' en hield zijn hart vast voor de volgende delen: 'Du Perron heeft blijkbaar nog een heele trommel vieze geschiedenissen in petto en hij gaat ze ons allemaal als "Kunst" vertellen'.[87] Voor Maurits Uyldert was *Schandaal in Holland* aanleiding om Reinier van Genderen Stort te citeren over 'dezen tijd, zwaar van bederf, waarin onze geestelijke goederen stelselmatig worden verloochend en vergiftigd'.[88] Van eenzelfde teneur was een recensie in het *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur*, waarin de klacht werd geuit: 'Alsof er in de tegenwoordige samenleving nog geen modder en vuil genoeg is, heeft hij uit het verleden daar - pour épater le bourgeois! - nog het een en ander aan toegevoegd.'[89]

De nationaal-socialistische beweging ging een stapje verder in de verguizing van de schrijver: 'Natuurlijk kotst de heer Du Perron als geestelijk weerbaar intellectueel op het huidige Duitsche regiem. Maar wij zijn

misselijk van zijn geschrijf en geven den voorkeur aan die geschiedschrijving die het edele, heldhaftige en voorbeeldige zoekt, die leidersfiguren belicht en de lot-, bloed- en bodemverbondenheid van het volk verbeeldt.'[90] Du Perron reageerde laconiek: '*Schandaal in Holland* is al krachtig uitgevloekt en verdacht gemaakt in de N.S.B.-pers. Daaronder hooren ook vele "nationalisten" die niet openlijk N.S.B.-er zijn.'[91]

Enigszins in de trant van Zentgraaff schreef W.S.B. Klooster in de *Deli Courant*: '[...] dergelijke verhalen mogen sommigen prikkelen of op andere wijze boeien, het normale gezonde gevoel wendt er zich van af. Er is al genoeg abnormaals in dezen tijd dan dat het noodig is daarvoor in de historie te delven en deze dingen in een overigens vrij oppervlakkig geschreven roman te étaleeren, niet vanwege het gevaar voor Het Fatsoen, maar omdat het zin noch nut heeft wanneer een knap auteur als du Perron ons met dergelijke slechts walging wekkende anecdoten bezig houdt.'[92]

Toch speelde in een redelijk aantal besprekingen de moraal geen rol van betekenis en behandelde de recensent de stijl en compositie van het boek. In de kleine dagbladpers hielden de positieve en negatieve besprekingen elkaar in evenwicht. Sommige recensenten wezen Du Perrons zakelijke stijl af omdat de auteur daardoor niet duidelijk positie koos in de strijd tussen goed en kwaad.[93] Van de besprekingen van een zekere lengte zijn het meest positief die van Menno ter Braak, C.J. Kelk, W.L.M.E. van Leeuwen, Simon Vestdijk, Dirk de Vries en de onbekende C.L. Sciarone.[94]

Vestdijk schreef zelfs twee recensies en daarbij nog een derde artikel, 'De fatsoensrakker', waarin hij protesteerde tegen de bespreking in *De Telegraaf* die het voorbeeld was van 'een sinds jaren bedreven Hetze tegen alles wat op literair terrein den Eros zonder oogkleppen wenscht te naderen'.[95] De negatieve kritieken op zijn eigen roman *De nadagen van Pilatus* lagen hem nog vers in het geheugen.[96] Met voelbare woede schrijft hij dat hem 'zelfs onder de meer vulgaire anti-cultureele pamfletten, waarmee in dezen tijd het besef bij ons volk levendig wordt gehouden, mij nimmer zulk een abjecte verdraaiing der feiten onder de oogen is gekomen. Een dusdanige onoprechtheid en stompzinnigheid, een dusdanig gemis aan het meest elementaire literaire fatsoen vind ík nu "vies" [...] In de eerste plaats miskent de criticus volkomen, - hij verzwijgt het althans, - dat in Du Perron's boek niet het "schandaal" zelf de hoofdzaak is, maar de reacties óp het "schandaal" [...] Wie het verhaal behoorlijk leest, wie ook maar eenigszins op de hoogte is van Du Perron's vroegere geschriften, weet, dat het uitsluitend hierom geschreven werd: om de opgeblazen moralistische

verontwaardiging met politieken achtergrond, die het "schandaal" aangrijpt als middel om een tegenstander onschadelijk te maken.'

Vestdijk eindigt zijn artikel met de uitsmijter dat er ook voor de jonge generatie letterkundigen maar één leus kan bestaan, 'de vrijmetselaarsleus door de eeuwen heen van alle vrije geesten, die zich door menschelijke kleinzieligheid, onoprechte bedilzucht en dogmatische woordverdraaiingen bedreigd weten: écrasez l'infame!'[97] Deze Voltaireaanse leus tegen de schijnheiligheid deed een sterk beroep op de vrijheid van geest waar de 'paganisten' van *Forum* zich voor hadden ingezet.

Eindnoten:

1 *Indies memorandum*, p. 146-147; *Vw* VII, p. 127. DP correspondeerde onder meer met Pierre H. Dubois en Adriaan van der Veen.
2 Namelijk in het Parijse café Flore. Zie: *Brieven* VI, p. 229 n.
3 Gesprek met E. van Moerkerken, Amsterdam, 4-4-1991.
4 *Brieven* VII, p. 470 (7-9-1938 aan E. van Moerkerken).
5 *Bw* IV, p. 337 (10-10-1938).
6 *Brieven* IX, p. 236 (30-6-1937 aan J.A. Antonini).
7 *Brieven* VII, p. 277 (brief van 29-1-1938 aan J. Greshoff).
8 *Brieven* VII, p. 336 (27-3-1938 aan H. Marsman).
9 *Bw* IV, p. 378 (18-5-1939).
10 Walraven, *Brieven*, p. 437.
11 *Bw* IV, p. 383 (6-6-1939).
12 *Bw* IV, p. 241 (4-2-1939).
13 *Brieven* VIII, p. 288 (12-2-1938 aan P.H. Dubois).
14 *Brieven* VI, p. 66, 368-369 (7-12-1935, 3-3-1937 aan H. Marsman). Zie ook: *Vw* VII, p. 348, waar DP in één adem Erasmus, Spinoza, Rousseau en Diderot noemt als '"liberale en democratische" geesten die het mensdom op hun manier gediend hebben'; hij stelt hen veel hoger dan de 'grote nationale leiders'.
15 *Multatuli, tweede pleidooi*, p. 143; *Vw* IV, p. 525.
16 Idem.
17 Huizinga, *Nederland's geestesmerk*, p. 31.
18 *Bw* III, p. 249 (9-7-1935). Ter Braak had het 'boekske' van zijn oudere familielid 'met duidelijke teekenen van *walging*' gelezen. Zie: idem, p. 237 (7-7-1935).
19 *Vw* VI, p. 348-349.
20 *Brieven* VIII, p. 437 (13-1-1940 aan J.B. Tielrooy).
21 [Redactie,] 'De oplaag van "Uren met Dirk Coster". Verklaring van den schrijver', in: *Het Vaderland*, 16-12-1938.
22 *Bw* IV, p. 373 (4-3-1939).
23 Hij schreef onder meer aan Soejitno, Djojopoespito, Koets, Samkalden, Walraven, Beb Vuyk en Kriek Welter.
24 Zie: W. Walraven, *Brieven*, p. 469.
25 *Brieven* VIII, p. 238 (14-8-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
26 *Brieven* VIII, p. 242 (7-9-1939 aan G.O. Tissing).
27 DP aan A. Roland Holst, 3-9-1939 (coll. LM).
28 Alain du Perron / Peter Nijssen, 'Mijn herinneringen kunnen in een heel klein boekje', p. 72.
29 *Brieven* VIII, p. 290, 312 (30-10 en 9-11-1939 aan Soegondo Djojopoespito resp. F.R.J. Verhoeven).
30 Het Daniël Willinkplein heet tegenwoordig Victorieplein. De familie Simons woonde op nr. 47. Ook de letterkundige N.A. Donkersloot woonde in de 'wolkenkrabber'.

31 D. Simons-Posthumus aan F. Simons, 25-9-1939 (coll. erven mr. F. Simons). Uit deze brief blijkt dat Eddy en Bep du Perron een huisfilm hadden gemaakt. Deze film is helaas niet teruggevonden.
32 *Brieven* VIII, p. 309 (9-11-1939 aan J. Greshoff).
33 Aantekening F.E.A. Batten (editie-archief *Brieven*); F.E.A. Batten aan E.G. du Perron-de Roos, 3-3-1956 (coll. LM).
34 Gesprek met P.H. Dubois, Den Haag, 20-12-1993; *Bw* IV, p. 511-512. Over Willinks vrouw was hij zeer positief. Na het afscheid van Willink zei hij tegen Dubois: 'Die Wilma is een fijn mens, een betrouwbare meid.'
35 Van Leeuwen, *Drie vrienden*, p. 210.
36 Idem, p. 211-212. Zie ook: Van Leeuwen, 'E. du Perron', in: Van Leeuwen, *Avonden op Drienerwolde*, p. 288-300. Van Leeuwen beklemtoont Du Perrons 'trouw èn zijn telkens plotseling naar voren komende zachtmoedige levenswijsheid'.
37 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 6-11-1939 (coll. LM).
38 Menno ter Braak aan J. Greshoff, 25-9-1939 (coll. LM).
39 Menno ter Braak aan J. Greshoff, 5-10-1939 (coll. LM).
40 Vestdijk, *Gestalten tegenover mij*, p. 58-59.
41 Vgl. brief van Jean de Sturler aan Menno ter Braak, 12-9-1939, waarin hij schrijft dat Gille als Hollander eigenlijk niet meer in de kost mag worden genomen (coll. LM, P 346 P). Zie ook: *Brieven* VIII, p. 571 (15-4-1940 aan J. Greshoff). Uiteindelijk wilde DP Gille na zijn lagereschooltijd in Nederland op de HBS doen.
42 Van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*, p. 62-63. DP was van 6 tot en met 8 oktober in Brussel.
43 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 12-10-1939 (coll. LM).
44 Zo kwam in het weekend van 14 oktober Jan Engelman logeren met een vriendin die hij had aangekondigd als 'de jeugdige Marion'.
45 V.E. van Vriesland aan A. Roland Holst, 3-10-1939 (coll. LM).
46 Vgl. *Brieven* VIII, p. 306, 339 (7-11 en 22- 11-1939 aan A.F.E. van Schendel resp. A. Roland Holst).
47 Vgl. *Brieven* VIII, p. 539 (23-3-1940 aan J. van der Woude).
48 *Brieven* VIII, p. 271-272 (24-10-1939 aan F.E.A. Batten).
49 *Brieven* VIII, p. 332 (november 1939 aan W. Walraven).
50 *Brieven* VIII, p. 291 (30-10-1939 aan L.J. Welter).
51 *Brieven* VIII, p. 265 (19-10-1939 aan F.E.A. Batten).
52 Zie: Van Moerkerken, 'Een duik in het verleden', p. 590. Na deze fotosessies stelde DP Van Moerkerken voor om elkaar voortaan te tutoyeren. Zie: *Brieven* VIII, p. 278 (27-10-1939 aan E. van Moerkerken).
53 Dr. G. Stuiveling, 'Herinneringen aan Du Perron', p. 200-201.
54 *Bw* IV, p. 556-557 n.
55 Gesprek met P.H. Dubois, Den Haag, 20-12-1993.
56 J. Gans aan M. ter Braak, 2-11-1939 (coll. LM). Gans schrijft dat maar weinig mensen hem een tientje hebben geschonken: Du Perron, Greshoff, Binnendijk, Braat en Ter Braak zelf.
57 J. Terwen-de Loos (voorheen J. van Leurde Loos) aan E.G. du Perron-de Roos, 30-10-1969 (coll. LM).
58 Walraven, *Brieven*, p. 574, 720, 741 (27-12-1939 aan F.E.A. Batten, 27-3 en 24-4-1941 aan R. Nieuwenhuys).
59 *Brieven* VIII, p. 44 + n, 90, 351 (2-1, 10-2 en 29-11-1939 aan resp. J. Last, H. Samkalden en G.O. Tissing). Er was *f* 200, - nodig om zijn Nederlandse nationaliteit terug te krijgen.
60 *Brieven* VIII, p. 385 (20-12-1939 aan E. Gobée). Maria Duchâteau slaagde er uiteindelijk in het geld bij elkaar te krijgen en plaats te bespreken op een boot, maar door het uitbreken van de oorlog kon de boot niet vertrekken. Gesprek met Maria Duchâteau, Lorgues, 12-1-1994.
61 *Brieven* VIII, p. 300, 313 (2-11 en 9-11-1939 aan F.E.A. Batten resp. F.R.J. Verhoeven).
62 Editie-archief *Brieven.* Dit exemplaar was in 1974 in het bezit van Tilly van Straaten, een vriendin van Groeneveldt.
63 *Schandaal in Holland*, 's-Gravenhage: H.P. Leopold's Uitgevers-mij N.V. 1939 (216 pagina's).
64 Ronald Spoor en Herman Verhaar bereiden voor de reeks 'Achter het boek' van het Letterkundig Museum een uitgave voor van de bewaard gebleven fragmenten.
65 *Brieven* VIII, p. 296 (31-10-1939 aan J. van Nijlen).

66 Zie: Snoek, ‘De romantische bronnen van “De Onzekeren”’, p. 25. Voor het verhaal van de drie officieren heeft DP zeer veel aantekeningen gemaakt.
67 *Brieven* VII, p. 24 (10-7-1937 aan R.A.J. van Lier).
68 *Brieven* VII, p. 296 (26-2-1938 aan J. Greshoff).
69 Voor het Instituut Nederlands van de Rijksuniversiteit Utrecht schreef Peter Nijssen in 1988 de scriptie *De strikte dwang der werkelijkheid. Een documentaire over E. du Perrons Schandaal in Holland*, twee delen (214 en 102 pp.) Nijssen karakteriseert *Schandaal in Holland* als een ‘waterhoofd’ in verhouding tot wat nog had moeten volgen. De twee voltooide hoofdstukken van Du Perrons novelle over Dirk van Hogendorp, ‘Zich doen gelden’ (*Vw* V, p. 509-552) doen vermoeden dat ook deze had kunnen uitgroeien tot iets omvangrijks. Enkele andere verhalen in het schema hebben eveneens die potentie.
70 Romein-Verschoor, ‘Du Perrons laatste woord over Multatuli’, p. 1176.
71 *Brieven* VIII, p. 521 (9-3-1940 aan H. Marsman).
72 *Schandaal in Holland*, p. 165; *Vw* III, p. 654.
73 Een interessante beschouwing van de roman uit juridisch oogpunt is: C.W. Maris, ‘Zonder keurslijf in de boekenkamer. Over narrativiteit in incestgeschiedenissen’, in: *Theoretische Geschiedenis*, jrg. 25, nr. 2-3, 1998, p. 218-241. Volgens Maris (p. 220) luidt Du Perrons literaire vonnis ‘dat Betjes beschuldiging waar is. Hij voert Van Haren op in koortsige zelfbespiegeling over zijn zonde.’
74 *Schandaal in Holland*, p. 104; *Vw* III, p. 612.
75 Nijssen, *De strikte dwang der werkelijkheid*, deel I, p. 52.
76 Idem, p. 138-139.
77 Vgl. *Brieven* VII, p. 197 + n (21-11-1937 aan L.F. Jansen).
78 Nijssen, *De strikte dwang der werkelijkheid*, deel I, p. 96-98.
79 *Bw* IV, p. 211 (2-12-1937).
80 *Brieven* VIII, p. 297 (1-11-1939 aan F.E.A. Batten).
81 Nijssen, *De strikte dwang der werkelijkheid*, deel I, p. 180.
82 *Schandaal in Holland*, p. 212; *Vw* III, p. 687.
83 *Bw* IV, p. 365 (30-12-1938).
84 *Brieven* VIII, p. 72, 108 (23-1 en 25-2-1939 aan F.E.A. Batten resp. J. Greshoff).
85 S. Vestdijk, ‘Beperktheid van het sociale criterium’, in: *Het Parool*, 10-5-1947.
86 Opvallend is, dat de katholiek Henri Bruning zijn kritiek heeft beperkt tot opmerkingen over de stijl en compositie. Zie: Henri Bruning, bespreking van *Schandaal in Holland*, in: *De Residentiebode*, 28-10-1939. Recensies in het katholiek cultureel tijdschrift *Studiën* (februari 1940) en *Nieuw Kerkelijk Leven* (april 1940) zijn positief. In *Opwaartsche Wegen* (februari 1940, door P.H. Minderaa) en *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur* wordt de staf gebroken over de amorele auteur. De confessionele kritiek was geenszins koekoek eenzang.
87 [Anoniem,] ‘Beschamende lectuur’ [bespreking van *Schandaal in Holland*], in: *De Telegraaf*, 4-10-1939.
88 Maurits Uyldert, bespreking van *Schandaal in Holland*, in: *Algemeen Handelsblad*, 26-11-1939. Verder noemt Uyldert enkele minpunten van de schrijver die hij ook al in eerdere kritieken op diens werk had beklemtoond: zijn dorre stijl, zwakke voorstellingsvermogen en geringe verbeeldingskracht.
89 [Anoniem,] ‘Het Verval van den Nederlandschen Roman’ [bespreking van: *Schandaal in Holland*], in: *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur*, ongedateerd (coll. LM).
90 [Anoniem,] bespreking van: *Schandaal in Holland.* In: *Nationaal Dagblad*, ongedateerd (coll. LM).
91 *Brieven* VIII, p. 289 (30-10-1939 aan Soegondo Djojopoespito).
92 [Anoniem = W.S.B. Klooster,] bespreking van *Schandaal in Holland*, in: *Deli Courant*, 2-12-1939.
93 Bijvoorbeeld in *De Gelderlander* (ongedateerd, coll. LM), waar de anonieme recensent schrijft: ‘En wanneer het nu ging om een eerherstel, dan zou men met zulk een “daad van eenvoudige rechtvaardigheid” genoegen kunnen nemen. Maar neen, al laat du Perron in het midden of de beschuldiging in haar meest krassen vorm met de feiten in overeenstemming was, hij doet ook niets om zijn held vrij te pleiten of zelfs diens schuld te verzachten.’
94 Menno ter Braak, ‘Regententragedie’, in: *Het Vaderland*, 22-10-1939; S. V[estdijk], ‘Moraal en moralisme’, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 25-10-1939; [Anoniem = C.J. Kelk,] bespreking van *Schandaal in Holland*, in: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 1939 (ongedateerd, coll. LM); C.L. Sciarone, ‘Historie en persoonlijkheid’, in: *Vaart. Uitgave*

van de landelijke jongeren-commissie van de bond van Nederlandsche onderwijzers, jrg. 2, nr. 6, december 1939, p. 14-20; W.L.M.E. van Leeuwen, bespreking van *Schandaal in Holland*, in: *Tubantia*, ongedateerd (coll. LM); S. Vestdijk, 'Het ik in roman en kritiek', in: *Het Hollandsch Weekblad*, 13-1-1940; D. de Vries, 'Sterke Uitbeelding van het Conflict Mensch-Massa', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 27-2-1940.

95 S. Vestdijk, 'De fatsoensrakker'. Vestdijk meende dat J.W.F. Werumeus Buning deze kritiek had geschreven. Buning heeft dit altijd ontkend. Zie: Piet Calis, *Het ondergronds verwachten*, p. 83-85.

96 *De nadagen van Pilatus* is een wonderlijke fantasie waarin Maria Magdalena wordt bemind door Pilatus om van hem afgepakt te worden door Caligula. Aanhangers van de Morele Herbewapening hadden na verschijning van deze 'immorele roman' de *NRC* onder druk gezet om Vestdijk als redacteur te ontslaan, met als gevolg dat zijn contract niet werd verlengd. Zie: *Brieven* VIII, p. 128 (9-3-1939 aan D. de Vries). In zijn bespreking van de roman gaat DP zijdelings in op de affaire. Zie: *Vw* VI, p. 382-389.

97 Eigenlijk: 'écrasez l'infâme!' (vermorzel de schandelijke, eerloze). Voltaire verzette zich met deze leuze tegen alle religieus fanatisme.

Hoofdstuk 49
'Aan het eind van alles'

Van Deyssel door Haighton geannexeerd

Écrasez l'infâme! In het Nederland van vlak voor de oorlog waren er genoeg 'schandelijke lieden' die Du Perron zou willen vermorzelen. Een van hen was Alfred A. Haighton (1896-1943), sinds 1919 directeur van Lotisico, de zeer winstgevende eerste Nederlandse maatschappij tot verzekering van risico in loterijen.[1] Haighton trachtte een rol te spelen in de fascistische beweging, maar bij gebrek aan succes richtte hij zich op zijn tweede passie: de literatuur. Na het overlijden van Willem Kloos in maart 1938 kocht hij *De Nieuwe Gids* en bombardeerde zichzelf tot hoofdredacteur. Hij begon een 'Nieuwe Gids bibliotheek', waarin als eerste een opstel van zijn hand verscheen over Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe.[2] Verder palmde hij Lodewijk van Deyssel in, de nestor van *De Nieuwe Gids*, die in oktober 1939 werd geëerd met een aan hem gewijd nummer. Haighton schreef daarvoor een lang artikel vol hoofdletters en superlatieven, 'Dukdalf der persoonlijkheidsidee', waarin hij Van Deyssel roemde als 'personalist' en 'prae-fascist'.

Du Perron vond het een mallotig stuk, maar 'de goede Van Deyssel' was volgens hem al zo gaga geworden van ouderdom en drankmisbruik, dat hij niet zou 'merken door welke troep van onbenullen zijn herdenkingsnr. werd volgeschreven'.[3] Haighton had Van Deyssels ideeën tot 'prae-nazis-

me' vervalst; het slachtoffer van dit twijfelachtige eerbetoon protesteerde niet en was 'als een eendenei, op het zout der Haightonnen gezet'.[4] Opmerkelijk was het stilzwijgen in de pers over dit nummer. Kwam dat omdat men Haighton niet de moeite waard vond of omdat men Van Deyssel en de weduwe Kloos wilde sparen?[5] In zijn artikel had Haighton Lodewijk van Deyssel ver boven Multatuli gesteld en gesneerd over het 'soort lieden' dat Multatuli bewondert.[6] Een halfjaar later verscheen van zijn hand een artikel, 'Multatuli & Cie', waarin hij een grootscheepse aanval inzette op die bewonderaars, wederom in de heftige stijl die door Du Perron werd omschreven als 'nationaalpatsers-dietsch'. Verder kondigde Haighton een stuk aan over het 'voortreffelijke boek' van Multatuli's schoondochter.[7] Politiek was hij op dat moment al uitgerangeerd; volgens Du Perron werd hij 'door geen kip au-sérieux genomen'.[8]

In het openbaar heeft Du Perron zich nauwelijks over Haighton uitgelaten, maar had hij tijd van leven gehad, dan zou hij het ongetwijfeld niet beneden zich hebben gevonden om ook tegen hem een brochure te schrijven. Een aanleiding daartoe zou 'het duel Greshoff-Haighton' hebben kunnen zijn dat in het *Hollandsch Weekblad* werd uitgevochten.[9] Du Perron liet zich gewoonlijk niet weerhouden door vrienden en kennissen die meenden dat hij zijn energie beter aan andere dingen kon spenderen. Zo had hij in enkele weken tijds een brochure geschreven, *Multatuli en de luizen*, waarin hij het boek *De waarheid over Multatuli en zijn gezin* van Dekkers schoondochter over de hekel haalde. Annie Romein-Verschoor, P.N. van Eyck en Jacques de Kadt vonden het object van deze aanval beneden Du Perrons statuur. Volgens De Kadt was Haighton 'nog een trap waard, maar de Schoondochter niet meer dan een voetnoot en een verachtelijk gebaar'.[10] Du Perron wuifde dit soort bezwaren weg: aan het schrijven van die brochure had hij gewoon een pamflettistisch plezier beleefd.

Een indicatie hoe Du Perron Haighton zou hebben aangepakt geeft een bewaard gebleven exemplaar van Haightons artikel 'Multatuli & Cie', met aantekeningen van Du Perron in de marge. Waar Haighton sneert over 'een stel literatoren-uit-bepaalden-politieken-hoek', schrijft Du Perron: 'ja, ja, - *wij* zijn de politici!' Verder noemt hij hem keer op keer 'nationaal-patser'.[11] Haighton komt impliciet voor in een recensie waarin Du Perron en passant zegt dat 'een paar politieke grappenmakers' Van Deyssel 'zouden willen her-aanbieden als de "personalist" die nooit "individualist" was, als de grote aankondiger, de Johannes de Doper van een bepaald totalitarisme'.[12] Lijkt Du Perron het polemische kanon van de

Tachtigers aanvankelijk nog het voordeel van de twijfel te gunnen, een uit zijn bibliotheek afkomstig exemplaar van diens *Beschouwingen en kritieken* spreekt andere taal.[13]

Evenals hij dat bij Haighton had gedaan (en in 1922 bij Tolstoj), leefde Du Perron zich uit in sarcastische marginalia. Het opstel dat vooral zijn gram had gewekt was dat over 'Socialisme': hierin had Van Deyssel zich geheel en al gemanifesteerd als 'de Denker van Haighton'. Waar Van Deyssel schrijft 'Ik ben tegen het Socialisme', reageert Du Perron: 'voor het gezag inderdaad'. Als Van Deyssel een frase begint met: 'Eerst wil ik nog zeggen, dat ik niet alleen tegen het Socialisme in mij heb het sentiment van artiesten-afkeer van vulgariteit [...],' riposteert Du Perron: 'ach, ja, dan Hitler!' Zijn commentaar laat vooral zien hoe naïef hij Van Deyssel vond. Die hele idee van het personalisme moest schipbreuk lijden op de realiteit van het totalitarisme. Bij Van Deyssels verdediging van de bourgeois - iemand die kan lezen en pianospelen - tekent Du Perron aan: 'Bravo! maar wat zegt Hitler daarvan?' en van dezelfde teneur is zijn opmerking: 'best! - hoeveel bourgeois zijn er dan niet in deze anti-burgerlijke totalitaire staten, inbegrepen het "bonzen"-vrije Duitsland?'

Ook het opstel 'Gedachte, kunst, socialisme' ontlokte Du Perron het nodige commentaar. Als Van Deyssel het heeft over het 'Multatuliaansch-triviale' vult hij dat aan met: 'naast 't gezapig-lentekoekige-kwibussige-Hoogere-Literatuur-Orde-achtige van L.v.D.!'[14] Bij nader inzien vond Du Perron dat Van Deyssel 'de annexerende bewondering van de heer Alfred Haighton' toch wel verdiend had, want 'Van Deyssel op zijn allerbest, in zijn meest virtuoze schimpproza, is een kleurige grapjas naast Multatuli, meer niet; en dan hebben we het z.g. kreatieve deel van hun werk nog niet naast elkaar gelegd, want *Een Liefde*, *De kleine Republiek* en *Frank Rozelaar* tegen *Max Havelaar*, *Minnebrieven* en *Woutertje Pieterse*, och hemel! Ik hoop dat de heer Haighton er nog eens een gedistingeerd en genitievenrijk Borrel-Ver-Toog over aflevert.'[15]

Nog éénmaal kwam Du Perron terug op Van Deyssel, in april 1940.[16] Uitgeverij Querido had in zijn Salamanderreeks een goedkope herdruk opgenomen van de impressionistische roman *Uit het leven van Frank Rozelaar.* Hoewel dit boekje Du Perron nog kon bekoren als literaire Spielerei, erg origineel vond hij het niet. Barrès' *Culte du moi* en Gides *Cahiers d'André Walter* hadden deze Hollandse neef tot voorbeeld gediend. Daarbij was Van Deyssels proza zwaar, zijn preoccupatie van 'schoonheidsjager van glansjes op beukenblaren en dergelijke' hopeloos

verouderd, en in zijn extreme individualisme ‘volkomen ivoren-torenachtig’. Du Perron besluit deze laatste ‘Brief uit Holland’ met een wrang: ‘Heil zij de Herdrukken van Holland!’

Front maken tegen het totalitaire

Het ‘Sieg Heil’ klonk ook in Nederland steeds vaker, het was hoog tijd om tegengas te geven. Du Perron stuurde aan op samenwerking van hem en Ter Braak met de onafhankelijke progressieve intellectuelen Jacques de Kadt en Sal Tas. In hun tijdschrift *De Nieuwe Kern* had hij in januari 1936 met veel waardering De Kadts artikel gelezen over Huizinga's immens populaire boek *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het lijden van onzen tijd* (1935).[17] In dit stuk, ‘De deftigheid in het gedrang’, had De Kadt de man afgekraakt die zich met heel zijn burgerlijke ponteneur had opgeworpen als scheidsrechter van de publieke zaak.[18]

Weliswaar had Huizinga zich gekeerd tegen ‘booze machten’ die uitgaan van een rassentheorie, maar volgens De Kadt was hij een conservatief liberaal die zich in dienst stelde van de bevoorrechte klasse. Hij had gezwegen over de huidige realiteit, ‘de realiteit van 400.000 werklozen, economische onbekwaamheid, politieke politie-regering en van de culturele censuur die zich richt tegen alle uitingen van vrijheid en die iedere reactionnaire en nagenoeg iedere fascistische belediging van de liberale cultuur toelaat en zelfs aanmoedigt’.[19] Huizinga stamelt over de noodzaak van ‘zelf-inkeer’ en een ‘inwendige loutering’, maar tegen fascistische actie had hij geen verweer. Zijn ware aard was niet de ‘cultuur’ en de ‘vrijheid’, maar de ‘deftigheid’, ‘de deftigheid die afkeer heeft van het fascisme, doch die er te zeer aan verwant is, om het consequent te bestrijden’.[20]

Du Perron, die Huizinga's brochure *Nederland's geestesmerk* nog had gewaardeerd om de historische benadering van het Nederlandse vrijheidsbegrip, was minder te spreken over zijn ‘diagnose’ van de actualiteit. De analyse van Julien Benda, in *La trahison des clercs* (1927), was superieur aan die van Huizinga, die een ‘ijdel boek’ had geschreven voor een auditorium van ‘hulponderwijzers’. Doordenkend over het lijden van zijn tijd kon Du Perron niet anders dan de tegenstanders van de bourgeoisie gelijk geven. Al was hijzelf gestempeld door zijn burgerlijke afkomst, hij zag ook wel in dat het kapitalisme ‘verrot’ is en dat de mensheid als hoogste doel heeft de laatste slaven te bevrijden.[21]

Niettemin had Du Perron eind 1935 nog een ‘elitaire’ afkeer à la Huizin-

ga van ‘deze grootse tijd’ die hij karakteriseerde als ‘één poespas van gevulgariseerde, gemechaniseerde, georganiseerde, geherosodomiseerde kwatsch, met de krant als verspreider van cultuur voor allen en als blaasbalg van alle kleine vuurtjes van lage afgunst en haat’.[22] Was Du Perron dan, zoals Annie Romein-Verschoor meende, een typische literaat, die leeft in ‘een voortdurende vervreemding [...] de vervreemding van de medemens, van de hele sociale situatie in het eigen land’?[23] Waren hij en Ter Braak onzekere overgangsfiguren, geboren op de kentering der tijden? Dat zij literaten waren, zal niemand ontkennen, evenmin als het feit dat zij behoorden tot een ‘burgerlijk-intellectuele elite’, maar dat dit hen gedoemd zou hebben tot politieke naïviteit was een waarheid die alleen gold voor degenen die - zoals Annie Romein - geloof hechtten aan een niet-burgerlijke toekomst waarin het marxistische gedachtegoed zou triomferen.

In *De smalle mens* was Du Perron ervoor uitgekomen dat zijn burgerlijke afkomst hem ongeschikt maakte voor collectivistische idealen, of die nu van rechts kwamen of van links. Tegelijkertijd bezat hij, als meer kunstenaars, een radicaal temperament waardoor hij verwantschap voelde met oppositiefiguren. De omgang met zulke onafhankelijke activisten als André Malraux en E.F.E. Douwes Dekker heeft zijn politieke inzicht zeker gescherpt en in de laatste jaren van zijn leven heeft hij een geweldige evolutie doorgemaakt in zijn politieke houding. Het was niet verwonderlijk dat hij zich aangetrokken voelde tot Jacques de Kadt en Sal Tas, progressieve denkers die de marxistische orthodoxie vaarwel hadden gezegd. Het was De Kadt, die Ter Braak en Du Perron heeft verdedigd tegen Annie Romeins verwijt van politieke naïviteit. Hij keert het argument eigenlijk om door te zeggen: ‘En dat ter Braak en du Perron niet gelukkig waren met de aanwezigheid van stalinisten en meelopers van de stalinisten (en de Romeins waren typische meelopers van de stalinisten) in het Comité [van Waakzaamheid] pleit alleen maar voor hun politieke en morele instincten.’[24] Toen De Kadt dit schreef, in 1969, was nog niet bekend dat Jan en Annie Romein crypto-communisten waren, die tot ver na de oorlog lid bleven van de partij.

Du Perron heeft al vroeg De Kadts kwaliteiten onderkend. Hij zal het niet in alle opzichten met hem eens zijn geweest, maar wel had hij in dit polemische talent een geestverwant ontdekt. Het artikel ‘De deftigheid in het gedrang’ was volgens hem zo uitstekend, dat hij ervan afzag zelf over Huizinga te schrijven.[25] In oktober 1938 lieten de redacteuren van *De Nieuwe Kern* het etiket ‘socialistisch’ vallen en afficheerden hun tijd-

schrift als ‘onafhankelijk’, waarmee ze de deur openzetten voor intellectuelen die evenals zij alle totalitaire regimes verwierpen.[26] Bevrijd van hun ideologische kluisters noemden De Kadt en Tas zich nu ‘cultuursocialisten’. Ter Braak stond minder voor hen open dan Du Perron, maar hij had daar ook alle reden toe: hij herinnerde zich maar al te goed De Kadts oordeel over *Politicus zonder partij.* In een stuk getiteld ‘Politicus zonder politiek’ had deze hem voorgehouden dat in een tijd van toenemende fascistische dreiging ‘georganiseerd partijkiezen’ noodzakelijk was. Bovendien had De Kadt hem ingedeeld bij de ‘luxe-intellectuelen’.[27]

Na lezing van *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (1939) was Ter Braak het echter met Du Perron eens dat De Kadt op dit moment hún politicus was. Wel had hij bezwaren tegen diens ‘gebrek aan nuance en subtiliteit’.[28] In zijn bespreking van het boek stelde hij deze bezwaren ook uitvoerig aan de orde. Du Perron vond dit niet zo verstandig. Hij wees Ter Braak erop dat hij ‘het polemische accent’ wel wat lang aanhield, ‘na bezworen te hebben dat die kant je niet schelen kon’. Het was als wilde hij toch nog even zijn gram halen![29]

Du Perron nam het initiatief voor een eerste ontmoeting met de heren van *De Nieuwe Kern.* Hij had een tijdschrift voor ogen waarin Ter Braak, Vestdijk en hijzelf de culturele kant voor hun rekening zouden nemen en De Kadt en Tas de politiek.[30] Ter Braak ging ermee akkoord, maar met het nodige voorbehoud, want ‘hoezeer deze katten en tassen ook als politici te apprecieeren zijn, zij hebben een erg onaangename leiderstic’.[31] De Kadt voelde zich veel meer aangetrokken tot Du Perron, met zijn directe wijze van reageren, dan tot Ter Braak die een ‘omslachtige manier van benaderen’ had. Het was niettemin samen met Ter Braak dat hij op bezoek ging bij zijn uitgever Querido om de tijdschriftplannen te bespreken. Querido zei er veel te voor voelen, mits hij niet meer dan de helft van het financiële risico hoefde te dragen. Omdat er uit de kring van *De Nieuwe Kern* ‘geen cent te verwachten viel’, moesten Ter Braak en Du Perron in hun eigen kring een garantiebedrag zien te vinden van 12.000 gulden. Dit is een vrome illusie gebleken.[32]

Du Perron heeft wel nog meegewerkt aan de laatste, onvoltooide jaargang van *De Nieuwe Kern.* Bovendien had hij regelmatig contact met De Kadt over de vertaling van Souvarines boek *Staline* (1935). Querido had Du Perron verzocht dit boek te vertalen, maar om kosten te besparen zou voor het Nederlandse publiek een verkorte vertaling volstaan, met daaraan toegevoegd enkele hoofdstukken over de periode tot maart 1940.

Souvarine had als voorwaarde gesteld dat De Kadt die verkortingen en samenvattingen zou aanbrengen.[33] Hierdoor stond De Kadt in voortdurende correspondentie met Du Perron, die overigens niet zélf het boek vertaalde. Het karwei werd geklaard door Bep en hij zou de vertaling nakijken. Dit moest geheim blijven, want de 'pingelsmous Querido' betaalde voor *zijn* naam, dus die zou ook op de titelpagina prijken.[34]

De geestverwantschap tussen de Forumianen en de heren van *De Nieuwe Kern* kwam ook naar voren in hun waardering voor de onafhankelijke intellectueel Multatuli. Hiermee namen zij volgens Ronald Havenaar een gemeenschappelijke positie in 'aan de rand van een verzuilde maatschappij'.[35] Volgens De Kadt was hun geestelijke verwantschap vooral cultureel gedefinieerd: 'We hadden niet alleen dezelfde hoofdvijand, het nazidom, we hadden ook als vijanden al die aanstellerijen en dikdoenerijen die in het toenmalige culturele leven in zwang waren.'[36]

Du Perron onderhield ook het contact met Jan en Annie Romein, die in de strijd tegen het fascisme een belangrijke rol speelden in het Comité van Waakzaamheid. Met Jan Romein had hij gecorrespondeerd over de historische aspecten van De Onzekeren. Terug in Nederland had hij Romein gevraagd of hij er goed aan zou doen een graad te halen in geschiedenis. Hij speelde met die gedachte, omdat hij als doctorandus wellicht meer kans zou maken op een betrekking. Romein durfde hem geen stellig advies te geven, maar de koloniaal-historicus Stapel ontraadde het hem, evenals enkele vrienden. Hij zag er dus van af.[37] De toekomst was duister: allerlei wegen leken afgesneden, was het niet door zijn leeftijd, dan wel door de dreigende oorlog. Ook zijn reputatie kon een negatieve rol spelen. Bijna van het moment dat hij voet had gezet op Europese bodem had hij ernaar gestreefd zijn vrienden in Parijs op te zoeken. Maar het Franse consulaat in Rotterdam treuzelde met het verlenen van een visum. Na verschillende bezoeken werd hij op 11 december 'zoo'n beetje politioneel ondervraagd'. Het visum werd hem geweigerd, kennelijk omdat hij werd geassocieerd met de 'communist' André Malraux.[38]

Nu die reis niet doorging, kon hij al zijn energie richten op de situatie in Nederland. In het Comité van Waakzaamheid was heftig gedebatteerd over de vraag of de communisten nog wel lid konden blijven. Du Perron deed een beroep op Jan en Annie Romein om ook vóór het voorstel te stemmen de stalinisten eruit te gooien. Hij trachtte de Romeins welwillend te stemmen met de verklaring dat hij in hen 'een absoluut vertrouwen' bezat, om daarna meteen te vervolgen: 'Maar is het *noodig* om de

stalinisten, zelfs min of meer, te vriend te houden? Kan alles wat "humanistisch", "liberaal", "democratisch" voelt, niet *nu* eens en voorgoed front maken tegen alles wat "totalitair" is?'[39] Jan Romein reageerde uiterst behoedzaam: er bestond toch een groot verschil tussen de Russen en de Duitsers en ze moesten de zaak maar mondeling afdoen.[40]

Terwijl Romein zich indekte, betoogde Ter Braak in de *Haagsche Post* van 23 december 1939 dat het pas gesloten Duits-Russische verdrag 'het noodzakelijk maakte voor een ieder, die zuiver over deze dingen wenst te denken, de strijd voor de geestelijke vrijheid in Nederland op twee fronten te voeren'. Op 6 januari 1940 werd een van communisten gezuiverd Comité van Waakzaamheid geïnstalleerd. Met enige verbazing schreef Ter Braak aan Greshoff:

> 'Wij hebben de communisten Zaterdag met overweldigende meerderheid uit het C. van Waakzaamheid gegooid, hoewel de C.P.N. alle moeite had gedaan om dit zogenaamde bolwerk te behouden. Het was een spannende vergadering, waarbij ook Wim [ter Braak], Van Crevel en Eddy hun stem tegen deze jezuieten uitbrachten. Wie had dat tien jaar geleden gedacht: Eddy als stemvee in een vergadering van intellectuelen?'[41]

Ook in de daaropvolgende maanden toonde Du Perron zijn betrokkenheid bij het verzet tegen de totalitairen. Zijn eigen rol was meer die van een observator, bijvoorbeeld in de 'Brieven uit Holland' die hij voor *Kritiek en Opbouw* schreef. Verder was hij realist genoeg om te weten dat militaire macht doorslaggevend is. In Bergen, met vlak voor zijn huis een militair vliegveld, hadden de voorbereidingen van het Nederlandse leger een pijnlijk dilettantistische indruk gemaakt. Hoewel hij al van plan was om tijdelijk in Den Haag te gaan zitten, voor noodzakelijk onderzoek in het Rijksarchief, besloten Bep en hij een week eerder te gaan. Alarmerende brieven van Ter Braak over een 'putsch' die de NSB zou beramen noopten hen tot dit overhaast vertrek.[42] Na enkele dagen zoeken vonden ze een geschikt pension op de Laan van Meerdervoort 835.[43] Op 5 december 1939 noteerde Du Perron voor zijn Indische lezers:

> 'Wij zitten in Den Haag, door alarmerende brieven uit Bergen weggeroepen, omdat het germaanse bezoek zeer dreigend werd. In Den Haag scheen men zich nuttiger te kunnen maken; allicht kon je daar nog eens "gebruikt" worden als het eindelijk op dood en leven ging. [...] Allerlei

> plaatsen waren in grote zenuwachtigheid ontruimd, men vertelde zelfs dat Utrecht al leegliep. Maar toen wij in Den Haag aankwamen - met een volkomen rustig treintje - was de schrik juist voorbij. Een radiorede van minister De Geer, triviaal maar doeltreffend, had zelfs, zij het ruim 48 uur te laat, alweer olie gegoten op de woelige baren der burgerlijke gemoedsgesteldheid. En men had niets beters meer te doen dan te luisteren naar de verhalen.'[44]

Nadat deze eerste paniek was gaan liggen, verwachtte iedereen een aanval in het voorjaar. Er werd druk gespeculeerd dat Duitsland er treurig aan toe was en een noodsprong zou wagen door België binnen te vallen en daarna Nederland. Toch geloofde men in het algemeen niet aan een Duitse overwinning. Du Perron deelde dit optimisme niet. Berichten over de traditionele waterlinie en de versterking van de Grebbelinie konden hem niet overtuigen: 'het heerlijke bombardeeren dat ze [de Duitsers] achter die linies kunnen doen, speciaal op de burgerij, en tegen een luchtafweergeschut dat eenvoudig niet bestaat...' Nederland leek wel een schaapskooi![45]

Inmiddels was op 13 maart 1940 de Vrede van Moskou getekend tussen de Sovjet-Unie en Finland, nadat de Finnen hun meerdere hadden moeten erkennen in het Sovjet-leger dat op 30 november hun land was binnengevallen. Finland moest grondgebied afstaan aan zijn machtige buur. Du Perron vroeg zich af 'wat de volgende prettige gebeurtenis in Europa [zou] zijn, en of wijzelf April nog wel halen'.[46]

Op 1 april 1940 woonden Eddy en Bep du Perron in Bellevue te Amsterdam een openbare vergadering bij onder de leuze 'In Nederland geen rassenhaat', die was georganiseerd door de Stichting tot verdediging van de culturele en maatschappelijke rechten van de Joden. De sprekers waren Koos Vorrink, Maurits Dekker, Anton van Duinkerken en Menno ter Braak, *bien étonnés de se trouver ensemble*! Ter Braak kwam na de pauze aan het woord. Hij betoogde dat het begrip van de 'onpersoonlijke, abstracte wereld-Jood', waartegen de antisemieten haat aankweekten, zo spoedig mogelijk moest verdwijnen. Joden tot zondebok maken was uit den boze.[47]

Du Perron vond het 'een roezemoezig avondje'. Met typerende vooroorlogse woordkeus karakteriseerde hij de aanwezige joden als 'een nogal leelijk uitziend, maar sympathiek menschensoort'.[48] Na afloop werd er koffie gedronken in het stationsrestaurant, waar Jacques Gans, die de vergadering niet had bijgewoond, als een 'fantoom-achtige verschijning'

kwam bedelen. De Duitse exilschrijver Konrad Merz vond het een apocalyptische avond: ‘EdP stond voor de ingang als of hij voor de uitgang stond; hij was reeds getekend door zijn hartaandoening, begroette mij dan daarmee ook hartelijk. Het was in elk opzicht een laatste avond; het motto: tegen het antisemitisme. Van Duinkerken sprak voor de Roomsen, Vorrink voor de Socialisten, Dekker voor de Joden, Menno voor zichzelf. Daarna namen wij allen afscheid van elkaar met een kopje koffie op het Centraal-station. Om middernacht trad de dood aan onze tafel in gestalte van Jacques Gans, die van iedereen wat centen vroeg. Amen.’[49]

Haags intermezzo

Al in Indië was Du Perron tot het besef gekomen dat hij voor materiaal over Dirk van Hogendorp absoluut naar het Algemeen Rijksarchief moest. Het kwam dus ook wel goed uit dat zijn verblijf in Den Haag met een week was vervroegd. Hij popelde om verder te gaan met De Onzekeren en stortte zich vol geestdrift in het werk. Sinds de zeereis voelde hij zich ‘ongelooflijk opgeknapt’, ‘20 jaar jonger geworden’. Alleen Bep kampte nog met bloedarmoede.[50] Nog geen twee weken nadat hij dit had geschreven, moest hij echter constateren dat hij bezig was zich te overwerken. Desondanks matigde hij zich niet, want hij wilde zo snel mogelijk terug naar het goedkopere Bergen.[51]

Overdag was Du Perron bezig met zijn archiefonderzoek, maar tussendoor en ook 's avonds had hij veel omgang met vrienden en bekenden. Enigszins verbaasd schreef Ter Braak aan Greshoff dat Eddy veel sociabeler was geworden: ‘wij komen door hem zelfs op visites, waar wij anders nooit kwamen’.[52] Dikwijls sprak Du Perron af in café Riche. Hier had hij in januari 1940 zijn laatste ontmoeting met Constant van Wessem, een vriend met wie het contact enigszins was verwaterd. Van Wessem vond Du Perron weinig veranderd, ‘iets dikker en Indischer geworden, iets dunner in zijn haar, maar nog steeds met zijn gnuivend lachje en zijn welbespraaktheid.’ Du Perron vertelde over de roman in de reeks De Onzekeren en zei dat hij in het derde deel de figuur zou tekenen van een man die Napoleon een ‘secreet’ vond en hem dat ronduit durfde zeggen. Terwijl ze zo praatten kwamen Ter Braak en Adriaan van der Veen binnen en algauw kwam het gesprek op Multatuli. Na enige tijd vertrok Du Perron om door te gaan met zijn werk op het Rijksarchief. Van Wessem liep met hem op; onderweg zei Du Perron plotseling dat hij de weg moest

terugvinden naar *Lessen in charleston*, een roman die hij daarna niet meer had geëvenaard.[53]

Een opmerkelijk contact was dat met de dichter-hoogleraar P.N. van Eyck en zijn vrouw, die in Wassenaar woonden. Bep en hij kwamen theedrinken, toen Roland Holst enkele dagen bij de Van Eycks logeerde.[54] Hierna hadden ze geregeld contact met elkaar. Du Perron vond Van Eyck 'een alleraardigste man', een 'door-en-door goed mensch', maar wel iemand met een misplaatst ponteneur als dichter en schrijver.[55] Du Perron vond zijn poëzie onbenullig en zijn prozastijl omslachtig, maar had geen zin om daar principieel op in te gaan. Wel schreef hij de 'beminde professor' licht-verneukeratieve brieven in een pseudo negentiende-eeuwse stijl. Het polemistenbloed kroop waar het niet gaan kon.

Ook Jacques Bloem kwam weer in zicht.[56] Zijn ex-vrouw Clara Eggink had een huisje aan de rand van Kijkduin, waar zij Jacques onder haar hoede had genomen. Op 30 januari 1940 werden de Du Perrons, die er niet ver vandaan woonden, door Jacques en Clara uitgenodigd voor het avondeten, samen met Roland Holst en Nora Donkersloot, de gescheiden vrouw van Nico. Bloem was in zoverre over zijn alcoholverslaving heen, dat hij alleen nog maar sherry en bier dronk. In een brief aan Greshoff constateerde Roland Holst dat Bloem en Du Perron veel beter met elkaar opschoten dan hij had verwacht: 'hun twistgesprekken over Multatuli zijn een publiek vermaak'.[57] Greshoff antwoordde: 'Dat Eddy en Jacques met elkaar kunnen opschieten verbaast mij ten zeerste en ik maak eruit op dat Eddy toch héél veel veranderd en verdraagzamer geworden moet zijn.'[58]

Drie dagen voor het diner in Kijkduin was Roland Holst gefêteerd in Den Haag. Behalve Eddy en Bep du Perron waren ook Van Eyck, zijn vrouw Nelly en zoon Robert van de partij, evenals Jacques Bloem, Clara Eggink en een nieuwe coryfee van Roland Holst: de schilderes Gisèle van Waterschoot van der Gracht (geb. 1912). Gisèle had een groot deel van haar jeugd doorgebracht in de Verenigde Staten en in Parijs. In 1939 was zij met haar ouders vanuit Limburg verhuisd naar Bergen, waar zij had kennisgemaakt met Roland Holst.[59] Zij had goed door hoe de niet meer zo jonge bard zich tot de vrouwen verhield en noemde hem plagerig 'Salamander', 'naar de geest die door het vuur kan gaan zonder zich te branden'.[60] Roland Holst op zijn beurt noemde haar 'de vrouw met de natste naam van Nederland'.

Het gezelschap bezocht eerst café Riche op het Buitenhof bij de Passage en ging daarna eten in het Javaanse restaurant Brastagi op de Kneuterdijk. Het werd een geanimeerde bijeenkomst, met veel gelach en gepraat

over literatuur. Du Perron maakte een tekening van Gisèle, waar hij flirterig bij schreef: ‘Looking at me with cruel yet golden eyes after a rice table’.[61] Gisèle antwoordde hem met een spirituele limerick, geïnspireerd op zijn foto met opgeplakte snor à la Nietzsche.[62] In een briefje aan Roland Holst beschreef ze haar indrukken van de avond: ‘[...] I had a lovely time watching Jacques Bloem's lips twitch and sputter and coo, long after he had said something, and the mischievous beady eyes of Eddy and his fingers busy as bees - and her [Bep's] hair coiled in such intriguing fashion, and the Professor passionately reciting verses, and between you all Claartje looking strikingly wholesome.’[63]

Enkele maanden voordien, op 25 november 1939, had Du Perron zijn laatste ontmoeting met Vestdijk, die naar Den Haag was gekomen om samen met hem en Ter Braak te worden vereeuwigd door Emiel van Moerkerken.[64] Ze hadden afgesproken in Du Perrons Haagse pension en Van Moerkerken schoot de foto's op het smalle balkon. Na de lunch declameerden Vestdijk en Du Perron, als twee ondeugende jongens, met veel plezier ‘Stanza's voor Sofie’, de pornografische verzen die Du Perron in 1927 had geschreven. Hierna gingen ze uiteen. Vestdijk kreeg het onvoltooide manuscript mee van *De grijze dashond*, Du Perron liep met Van Moerkerken en de later gearriveerde Van Lier naar het huis van Fred Batten, waar zijn boekenkisten stonden opgesteld. Het maakte op Van Moerkerken een zeer deprimerende indruk. Bij een volgend bezoek werden enkele kisten opengebroken en las Du Perron zijn *Grijze dashond* voor.[65] Op dat moment kreeg Van Moerkerken - ondanks de gezelligheid, Du Perrons goede stemming en de geamuseerdheid waarmee hij *De grijze dashond* voorlas - ‘een indruk van zijn onrust en gejaagdheid, hoorde ik soms zijn benauwende hoestbuien, en gaf ik mij er rekenschap van, hoezeer zijn vriendschappelijke contacten, inclusief de correspondentie, beslag op zijn toch al beperkte tijd legden en hem van zijn eigenlijke werk afhielden’.[66]

Fred Batten heeft een portret van Du Perron geschetst, waarin deze indruk van onrust en gejaagdheid domineert:

> ‘In het donkerbleke, soms asgrauwe, ronde gezicht waren de ogen - “comme des gouttes de café”, dacht ik onwillekeurig - in het open voorhoofd de meest bezielde die ik ooit gezien had, afwisselend peinzend of spottend, melancholiek of strijdlustig lachend. In de geamuseerde lach kreeg zijn gezicht iets jongensachtigs, door de witte tanden

> nog versterkt, die in het debat onder een triomfantelik even opgetrokken bovenlip vervaarlik blikkerden. In neurasthenische stemmingen vernielden dezelfde tanden nauwgezet zijn nagels, onder een donkere, in de verte starende blik. [...] Met de rechterhand maakte hij wel als in een soort schrijverstic onrustige tekens op zijn pantalon, alsof de bezetenheid van het schrijven ook onder het spreken niet afliet.'[67]

In de laatste maanden van zijn leven heeft Du Perron als een bezetene gewerkt, als wíst hij dat hem niet veel tijd meer was gegund. Waarom zocht hij dan het gezelschap van zovelen? Had hij het idee dat het nú nog kon, voordat de wereldbrand ook Nederland zou bereiken? Gaven de jongere letterkundigen hem de illusie er nog bij te horen? Was hij op de vlucht voor zichzelf, voor Bep, voor alles wat hem ondanks zijn berustende houding nog kwelde? Aan de oppervlakte was hij sociaal, hartelijk, gezellig, maar daaronder was hij gespannen als een veer. Zijn gejaagdheid had ook te maken met zijn materiële bestaansonzekerheid. Toen hij de 'jongelingschap' weer eens in café Riche ontmoette, verzuchtte hij op een gegeven moment: 'Er *is* niets.'[68] Er *was* niets, behalve stug doorwerken en niet te veel nadenken over de toekomst. Du Perron besefte best hoe fnuikend dit was voor zijn gezondheid. Hij had weer last van slapeloosheid, maar met fatalistische *Ausdauer* zette hij door.[69] In het eerste weekeinde van januari ging hij via Utrecht naar Amsterdam, waar hij allerlei afspraken had; hij deed er zijn gebruikelijke wintergriep op en moest thuis noodgedwongen het bed houden.[70] Vier dagen later was hij alweer op, zich 'maar half in orde' voelend. Een week later was zijn griep nog niet geweken.[71]

Hij kreeg allemaal vererende verzoeken: Tielrooy vroeg hem Indische boeken te recenseren in *De Stem* (hij stond er welwillend tegenover), diverse mensen vroegen hem een lezing te houden (hij wees dit categorisch af), uitgeverij Contact wilde dat hij *Le rouge et le noir* vertaalde (hij voelde dit als plicht tegenover Stendhal), H.J. Smeding vroeg of hij, evenals negen andere auteurs, een kort verhaal wilde schrijven geïnspireerd door Willinks schilderij *Het gele huis* (hij weigerde omdat *dit* gele huis hem weinig zei). Recensies voor *De Stem* heeft hij niet geschreven en Stendhal vertalen ging niet door. Wel schreef hij - grotendeels in bed - *Multatuli en de luizen*, leverde hij trouw zijn bijdragen aan *Groot Nederland*, *NRC*, *Bataviaasch Nieuwsblad* en *Kritiek en Opbouw*, en verder spande hij zich in voor de uitgave van het verzameld werk van Slauerhoff en *Buiten het gareel* van Soewarsih Djojopoespito. Maar het belangrijkste was zijn werk aan De Onzekeren.

Zich doen gelden

Van Willem van Hogendorp, schoonzoon van Onno Zwier van Haren en vader van Dirk, gaf hij brieven en verzen uit, met verbindend commentaar.[72] Willem van Hogendorp had zich in zijn novelle *Kraspoekol of de droevige gevolgen van een te verre gaande strengheid jegens de slaaven* een goed leerling van Rousseau betoond en een eerste stap gezet 'naar de ontdekking van de Javaan als mens'. Willems zoon had nog een paar stappen verder gezet en zou het tweede Onzekeren-verhaal op waardige wijze vullen. De documenten in Dirks nalatenschap waren echter zo rijk en onuitputtelijk, dat Du Perron elke dag moest zwoegen om zijn onderzoek tijdig af te ronden. En dat in de karig gestookte zalen van het Rijksarchief, terwijl buiten de sneeuw maar bleef neerkomen.[73] Du Perron voelde zich voortdurend moe en verlangde naar Bergen, waar Bep op zoek was naar een huis. Zij zouden zich op 18 maart weer in het dorpje vestigen, hij hoopte er zijn vitaliteit te herwinnen door wandelen en zo goed mogelijk slapen.[74] Een week voor de geplande datum werd hij opnieuw door griep geveld; na vier dagen in bed hervatte hij des te bezetener zijn werk in het archief.[75]

Uiteindelijk zou Du Perron slechts twee hoofdstukken schrijven van zijn roman over Dirk van Hogendorp. Ze staan in zijn verzameld werk onder de titel die het boek zou hebben gekregen: 'Zich doen gelden'.[76] Al op de eerste bladzijden, waar de broers Dirk en Gijsbert Karel worden beschreven, luiden de noodlotsklokken: hun moeder Caroline beseft dat haar zonen op haar lijken, 'het waren Van Harens, geen Van Hogendorpen. Zij vreesde dat zij even geniaal, maar onder een even ongelukkig gesternte, waren geboren.' Ondanks de vele historische verwijzingen boeit het verhaal van meet af aan, daar alles wordt verteld uit het perspectief van Caroline. Deze vrouw, met fijne intuïtie behept, is bevriend met de prinses van Oranje en even goed ingevoerd in de intriges aan het hof als zij zich bewust is van de feilen van haar echtgenoot. Willems verkwistende aard leidt tot een financiële catastrofe, waardoor hij zich genoodzaakt ziet naar Indië te gaan, in de hoop daar zijn fortuin te herstellen.

Het ontbreekt Willem bij al zijn gebrek aan diepte niet aan lef en doorzettingsvermogen. Zijn martiale devies luidt: 'Zich doen gelden. Wat is het leven anders? ik meen: hoe anders kan men bestaan? Men moet zich doen gelden zonder verpozing; tegen iedereen; tegen minderen, gelijken, superieuren. Telkens anders, maar altijd evenzeer. Zo niet, dan moet men zich resigneren met te bestaan als een nulliteit, als een slapende.'[77]

Caroline blijft in Nederland achter en zorgt ervoor dat haar zoons een goede opleiding krijgen. Na zes jaar is de schuld langzamerhand geslonken en begint Caroline ‘een herstel van haar familiegeluk redelijk te achten’.[78]

In het tweede hoofdstuk worden de broers Dirk en Gijsbert Karel met elkaar gecontrasteerd. De laatste, hoewel de jongste, is ernstig en beheerst, terwijl Dirk al vroeg een duel aangaat en zich niet onbetuigd laat in de speelzalen. Evenals in *Schandaal in Holland* het geval was, wijst de verteller dikwijls vooruit naar een onzekere toekomst, geladen met onheil.[79] Huet heeft Gijsbert Karel van Hogendorp vergeleken met Onno Zwier van Haren. Du Perron voegt daaraan toe: ‘De kleinzoon scheen alleen de eigenschappen te missen die de grootvader hadden doen vallen. Hij zou er niet minder tegenspoed om ondervinden.’[80] Dit hoofdstuk eindigt met Dirks afscheid als hij in het buitenland een militaire carrière tegemoetgaat. Gijsbert Karel blijft achter om het vaderland te dienen. Het laatste woord is aan de verteller: ‘Deze jongeman, zo beheerst en weloverwogen, zag niet in dat zijn gevoel weerloos overgeleverd was aan de mode van het rousseauïsme en zijn duitse opvoeding; hij dacht bovendien terecht dat hij meer dan menig ander voldeed aan het voorschrift om het “met rede te temperen”.’[81]

In deze nagelaten hoofdstukken zijn van Dirk van Hogendorp, de held van het verhaal, slechts enkele contouren geschetst. De zorgvuldige expositie van thema's en motieven geeft aan dat ook ‘Zich doen gelden’ had kunnen uitgroeien tot een roman van een omvang als *Schandaal in Holland* heeft. Geschiedenis, politiek, tijdgeest en de levens van deze onzekeren en schijnzekeren, zij lijken onontwarbaar met elkaar verweven. Sommige personages, zoals Willem en Dirk van Hogendorp, hebben de eigenschappen *passion* en *énergie*, hangen absolute waarden aan en staan in een gespannen verhouding tot de maatschappij of de moraal. Het zijn mensen die trouw willen blijven aan zichzelf, aan hun dromen, hun ideeën en de eisen van het bloed, maar die in hun helderste momenten doorhebben dat het hele leven een komedie is. De Onzekeren-teksten gaan in laatste instantie over het conflict tussen de dichter en de burger, tussen de avonturier en de wijze, tussen hartstocht en berusting.

Bergen

Op 18 maart 1940 namen de Du Perrons voorlopig weer hun intrek in het huis van mevrouw Meuter op de Nesdijk. Ze konden dan op hun gemak op zoek gaan naar een eigen huis. Du Perron ging gewoonlijk rond het middaguur naar café De Oude Prins om er een kop chocola te drinken en over de kroegradio het laatste nieuws te horen.[82] Hij voelde zich nog steeds 'vrij beroerd'. Deze eerste tijd in Bergen gebruikte hij voor karweitjes die minder inspanning vereisten, zoals het omwerken van *De man van Lebak*, waarin hij stukken opnam van *Multatuli, tweede pleidooi* en *De bewijzen uit het pak van Sjaalman.*[83] De omgewerkte *Man van Lebak* moest samen met stukken uit *Multatuli, tweede pleidooi* en *Multatuli en de luizen* een deel vullen van zijn verzameld werk. Het deel dat zijn jeugdwerk zou bevatten had hij aanvankelijk 'De Lachspiegel' willen noemen, maar Fred Batten had hem erop gewezen dat er een moppentrommel bestond met die naam. Du Perron had toen geantwoord: 'Het is goddomy niet om te lachen' en de voorkeur gegeven aan de titel 'Poging tot Afstand'.[84]

De aanstormende letterkundigen interesseerden hem. Fred Batten, Rudie van Lier, Adriaan van der Veen, Robert van Eyck, Hans Gomperts: allen konden zij rekenen op zijn warme belangstelling. Vooral Gomperts had hij hoog zitten. Deze zou later hun gesprekken karakteriseren als 'tijdeloos, van binnenshuis zich voortzettend tijdens wandelingen en verder in een café of het Multatulimuseum in de U.B.'. Verder memoreerde Gomperts dat Du Perron alles van hem las wat hij aan niemand anders wilde laten lezen, hij 'oordeelde soms mild, soms onbarmhartig, adviseerde over het gebruiken van in studentenalmanakken verschenen verhalen in nieuwe publicaties, roddelde kwajongensachtig over schrijvers, keurde en attaqueerde mijn meningen en deed mij telkens vergeten, hoezeer ik de jongere, de mindere, de ontvangende partij was. Ik herinner mij een gevoel van straffeloos spijbelen, van risicoloos avontuur in een onverdiende vacantie en de gedachte: als we zo onwaarschijnlijk boffen dat we het komende overleven, dan zal ik nog veel aan hem hebben.'[85]

Begin april 1940 bracht Gomperts samen met zijn vriend W.F. van Leeuwen de dag door in Bergen. De debatteerlust van de sceptische jongeman was Du Perron een beetje te veel van het goede: hij besefte dat hij oud werd.[86] Heel anders was zijn omgang met Adriaan van der Veen, die hij in september 1935 via Greshoff had leren kennen. Van der Veen werkte toen als Greshoffs secretaris en redacteur van *Het Hollandsch Weekblad.* Greshoff had nooit tijd, maar Du Perron mocht graag een praatje maken.

Toen ze elkaar in 1939 terugzagen, was Van der Veen hevig verliefd geworden op Alvena, een communistische Amerikaanse met een zeer dwingende persoonlijkheid. Toen zij besloot terug te gaan naar Amerika kon hij niet anders dan haar volgen. Kort voor zijn vertrek - Alvena zat al in Amerika - had hij een lang gesprek over haar met Du Perron, die met veel affiniteit inging op Van der Veens gevoelens van jaloezie. Du Perron bestookte hem met vragen en vroeg waarom hij in vredesnaam naar het land van de dollarjongens wilde. Toen hij merkte hoe hopeloos verliefd Van der Veen was, zat er ook volgens hem niets anders op dan te gaan.[87]

Op 25 maart 1940 werd er bij Arthur van Rantwijk, in de Vondelstraat te Amsterdam, een afscheidsfeestje gehouden voor Van der Veen.[88] Naast de bekende 'jongelingschap' waren ook Kennie van Schendel en Max Nord aanwezig. Verder waren Bep en Eddy du Perron van de partij, alsmede Du Perrons tegenvoeter Dick Binnendijk. Het werd een geanimeerde bijeenkomst, waar Du Perron verbaal zo op dreef raakte, dat er zich een kring om hem vormde van geboeide luisteraars.[89]

Via Gobée, die hij op 3 maart bezocht, was Du Perron in contact gekomen met H.T. Damsté (1874-1955), oud-resident van Bali, Atjeh-kenner en in zijn jonge jaren secretaris van de islamiticus Snouck Hurgronje. Na zijn bezoek aan Gobée was Du Perron doorgegaan naar Oegstgeest, waar Damsté woonde. Zijn interesse was gewekt door een reeks artikelen van Damsté in het *Koloniaal Tijdschrift*, waarin hij onder meer Snouck Hurgronje had besproken.[90] Damsté bleek een heel onderhoudend verteller, zodat Du Perron hem stimuleerde zijn herinneringen op schrift te stellen; hij wist wel een uitgever.[91] Behalve Damsté zelf interesseerde hem ook de figuur van Snouck Hurgronje, een ethisch denker die toch consequent kolonisator was gebleven, dus beslist geen 'onzekere'.[92]

Zoontje Alain zat nu op de kleuterschool en kwam als echte kleuter soms aardig uit de hoek. Trots diste Du Perron enkele anekdotes op aan Ter Braak. 'Het Alijntje' was echt een zoon van zijn vader, eigenwijs en opstandig. Toen zijn moeder iets wat hij deed 'een stommiteit' noemde, reageerde hij: 'Neen, weet je wat *ik* een stommiteit noem? Dat heen en weer loopen op school. Zoo gek is dat. Alleen soldaten doen dat. Dat is geen loopen. Dat is *oefening*.' Het bleek dat de kleuters gedrild werden in marcheren.[93]

Terwijl de oorlog steeds dichterbij kwam, ging Du Perron op 20 april weer naar Den Haag, waar hij nog wat werk had in het Rijksarchief. Hij logeerde bij Menno en Ant ter Braak in de Kraaienlaan. Maar na aan-

komst in Den Haag voelde hij zich voortdurend niet lekker. Hij schreef aan Bep: ‘Ik was gisteren den heelen dag zoo ziekig, pijn in de gewrichten, koortsig, keelpijn, verkouden, - enfin, het kan overgaan of een nieuwe griep worden. In het laatste geval heb ik wel een ongelukkig moment ervoor uitgezocht, 1° bij vreemden 2° nu er net zooveel te doen is.’[94] Als voelde hij zich schuldig over zijn afwezigheid, besloot hij zijn brief met de woorden: ‘Ik houd veel van je en wil je met niemand, niemand ruilen.’

Het werd een hectische week: hij sprak met Kees Lekkerkerker over de Slauerhoff-uitgave, ging uit met zijn schoonzus Erna en haar zoon Jan en hij zocht Clara Eggink en Jacques Bloem op.[95] Clara zou hem helpen zoeken naar boekenkasten die hij wilde installeren in zijn nieuwe woning. Het logeren viel Du Perron niet mee. Hoewel de Ter Braaks aardig waren, brak hem soms toch het verschil in levensstijl op. Op zondag was hij al om kwart over tien beneden, maar toen zijn gastheer en gastvrouw om kwart voor elf nog steeds geen teken van leven gaven, ging hij ‘met hongerige maag’ naar café Riche, waar hij ontbijt bestelde en papier vroeg voor een brief aan Bep.[96] Logeren moest nooit langer duren dan drie dagen!

Op 1 mei namen Bep en Alain alvast hun intrek in De Kouw, het huis van *NRC*-redacteur David Kouwenaar op de Doorntjes 32, dat ze tot 1 april 1941 zouden huren.[97] Het was een rustieke woning, schuin achter het huis van Roland Holst op de Nesdijk. Du Perron zou nog enkele dagen in Den Haag blijven. Niet alleen had hij nog het een en ander te doen op het archief, ook moest hij zich bezighouden met de bij Fred Batten gestalde goederen. En natuurlijk had hij weer een hele reeks afspraken met deze en gene. Ter Braak was bezorgd; hij vroeg zich af of Eddy soms leed aan neurasthenie, maar zijn fysieke klachten weerhielden hem er niet van ‘met tallooze menschen te praten en een massa werk te verzetten’.[98] Op 1 mei 1940 logeerde Du Perron een nachtje bij Damsté met de bedoeling om de dag daarop weer naar Den Haag te gaan. Hij schreef aan Bep:

> ‘Ik voel me fysiek weer naar, à la Indië; het begint 's morgens al. Het is me op 't oogenblik alsof alles in droom gebeurt, - ook het werk op het Archief. De berichten over Italië en zoo geven ook weinig vertrouwen. Enfin! Zaterdagavond hoop ik terug te zijn.
> Henny schreef waarom ik al die vervelende Hogendorpen toch niet liet schieten om het “vervolg” v/h *L.v.H.* te schrijven. Ja, ja. Dat je überhaupt nog iets schrijft, is hem niet wonderlijk genoeg blijkbaar.
> Q. schreef dat hij *twee* exx. Stalin had gezonden. Hoe royaal! Wil je

> er 1 voor jou houden en het ander aan Menno sturen? Die is er zeer verlangend naar. Do it now.
> Neem al dit gekrabbel voor lief. Er is iets mis met me.'[99]

Op 2 mei ging Du Perron nog naar Den Haag, maar hij voelde zich zo ellendig dat hij 's avonds besloot terug te keren naar Bergen.[100] Op 3 mei kwam Hugo Samkalden, die op 21 februari uit de gevangenis was ontslagen, in Nederland aan. Twee dagen later zocht hij de Du Perrons op. Op 6 mei ging Du Perron opnieuw naar Den Haag, want het werk moest af. Bovendien moest hij de verzending regelen van vier boekenkasten die hij had aangeschaft. In café Riche dronk hij thee met Samkalden, Ter Braak, Batten en Van Lier.[101] Maar de hele dag door voelde hij zich beklemd, 'precies zoo'n gevoel, onder het loopen, als in Bandoeng de eerste dagen dat ik weer uit mocht, *na* mijn longontsteking'. Volgens de arts Wim ter Braak konden Du Perrons klachten 'best nog gevolg van die longontsteking' zijn. Doodgemoedereerd schreef hij aan Bep:

> 'Nu, goede nacht. Ik zal veel aan je denken voor ik inslaap, en als me iets overkomt, àls, wees er dan zeker van dat ik aan *jou* gedacht zal hebben als mij wat bewustzijn gelaten is. Die hartbeklemdheid komt wschl. niet van het hart zelf, is ook maar een symptoom.
> Ik hoop drie dingen:
> vannacht, en morgennacht, *goed* te slapen;
> flink op te kunnen schieten op 't archief (dan ben ik er voor een héélen tijd mee klaar!)
> jou rustig en niet moe terug te vinden, wat meer Serena bij een gezond Alijntje.
> Ik hoop èrg Donderdagavond thuis te zijn. Zal je nog schrijven. Claartje opbellen vergeet ik niet. Dagdag; veel veel zoenen, overal.'[102]

De nachtrust bleek niet te helpen: op 7 mei voelde Du Perron zich zo ziek dat hij gedwongen was terug te gaan naar Bergen.[103] Hij werd 's avonds nog onderzocht door A.H. van Gelder, de dokter van Roland Holst, die erbij was geroepen. Van Gelder constateerde een onregelmatige hartslag, maar 'organisch' was alles in orde. De volgende dag moest Du Perron maar naar hem toekomen voor een grondiger onderzoek. Du Perron schreef een briefje aan Menno en Ant ter Braak om te bedanken voor het geboden logies. Tot slot: 'Ik voel me bij momenten gewoonweg als "aan het eind van alles". Alleen kan ik zoo slecht tegen niets doen.'[104]

Weer een dag later zag hij het niet meer zo somber in. De dokter had hem een kuur voorgeschreven, die ‘vrij precies’ was wat hij zichzelf al had voorgenomen: ‘wandelen, veel buiten, goed slapen, tonicum, en allerlei hulpmiddelen van niks, maar tenslotte: rust, d.i. licht werk’. Een maand op dit regiem zou hem er toch weer bovenop moeten helpen.[105] Hij schreef dit aan Batten, staande aan de keukentafel en in haast. Daarna ging hij in Alkmaar op zoek naar een schrijftafel, ‘dat hoort ook bij het in de open lucht zijn’.[106]

Op 10 mei was de lucht al heel vroeg in de ochtend vervuld van het geluid van vliegtuigen. De Duitsers hadden om 5.35 uur Duitse tijd (dit was 3.55 uur Nederlandse tijd) een grootscheepse aanval ingezet op het buurland dat neutraal had willen blijven. In alle vroegte begon ook het Duitse bombardement op het militaire vliegveld van Bergen, 800 meter van het huis van Roland Holst. De loodsen vlogen in brand. Roland Holst was als eerste zijn bed uit en stond naar het spektakel te kijken, toen ook Eddy en Bep du Perron zich erbij voegden en de familie Klomp, buren op de Nesdijk. Het bombardement duurde drie kwartier.[107]

De bommen wekten ook een groep Nederlandse soldaten die belast was met het bouwen van barakken. Een van die soldaten was W. Keuning. Direct na het eerste bombardement werden de soldaten - zo'n tien man bij elkaar - op gevorderde fietsen naar de rand van het vliegveld gedirigeerd met de opdracht na iedere eventuele volgende aanval de aangebrachte schade te onderzoeken. Zij werden ingekwartierd in woningen aan de Doorntjes. Keuning en enkele van zijn maten kwamen bij de heer en mevrouw Du Perron terecht. Diezelfde dag nog werd er een circulaire verspreid vanwege de burgemeester van Bergen, met het verzoek aan alle omwonenden om hun perceel in elk geval de komende nacht te ontruimen: ‘U wordt dringend aangeraden zoo spoedig mogelijk een ander onderdak te zoeken en uw nieuwe adres onverwijld op te geven aan het tijdelijk bevolkingsregister in de toneelzaal van de Rustende Jager, aangezien reeds hedenmiddag circa 2000 uit Amersfoort geëvacueerde burgers eveneens in deze gemeente zijn onder te brengen.’[108]

In afwachting van zijn evacuatie verbrandde Du Perron in een klein kolenkacheltje de brieven van zijn vrienden. Hij was daarmee bezig, toen Keuning door de tuindeuren de woonkamer binnenkwam. Du Perron had het kacheltje zo volgepropt dat het eerst niet wou trekken. Er kwam rook uit. Uiterlijk bleef hij er tamelijk laconiek onder; hij maakte een praatje met Keuning en zette zijn werk voort.[109]

Gisèle van Waterschoot van der Gracht woonde met haar ouders in huize ‘Jachtduin’ op de Eeuwigelaan nr. 36, een goede twintig minuten van de Nesdijk. Bij het begin van het bombardement had ze meteen aan Jany en de Du Perrons gedacht. Zij is toen naar het dorp gegaan, waar ze Jany tegenkwam te midden van een oploop van mensen. Hij zei haar dat ze moesten evacueren. Gisèle bood hem en de Du Perrons logies aan: haar vader zou het prettiger vinden hen te moeten herbergen dan vreemden. Jany kreeg een kleine logeerkamer op de eerste etage, op zolder waren twee bescheiden kamertjes. In het ene kon Alain slapen, het andere was voor Bep en Eddy. Diezelfde dag gingen ze over.[110]

De daaropvolgende dagen mochten de geëvacueerde ingezetenen van Bergen overdag enkele uren terug naar hun woning. Du Perron vreesde mogelijke represailles van de Gestapo wegens zijn aandeel in acties tegen het nationaal-socialisme. Hij had sinds de Duitse inval erg veel last van zijn hart en bleef zoveel mogelijk op bed liggen. Er deden allerlei geruchten de ronde: ‘dat als de Duitsers hier alles bezet zouden hebben, je vervolgd zou kunnen worden’ voor het bezit van anti-nazistische geschriften. Du Perron wilde met alle geweld opstaan om uit te zoeken welke boeken weg moesten, maar Bep en Jany zeiden hem: ‘Daar is geen sprake van, je moet in bed blijven. Wij zullen dat wel doen.’[111] Het was de veertiende mei. Die ochtend was Bep naar de eetkamer gekomen en had tegen Gisèle gezegd: ‘Ach, Gisèle, ik zou graag een kop thee voor Eddy naar boven brengen, hij voelt zich niet zo lekker. Hij kan beter niet naar beneden komen.’ Zijn ontbijt werd boven gebracht en Gisèle hield een oogje op haar zieke gast. Zij schudde zijn kussens op, zodat hij rechtop kon zitten om beter adem te halen. Hij vroeg haar om onder het bed te reiken en een schoenendoos met foto's te pakken, die hij had meegenomen uit de Doorntjes. Hij opende het deksel van de doos, die tot de rand toe gevuld was met de foto's van zijn leven. Samen bekeken ze de foto's en daarbij vertelde Eddy allerlei verhalen. Alsof hij heel zijn leven de revue liet passeren.[112]

Intussen stopten Bep en Jany op de Doorntjes alle ‘gevaarlijke’ boeken in een paar grote zakken die ze trachtten met grote bakstenen te laten zinken in een brede sloot. Maar toen dat niet lukte, sleepten ze de zakken weer uit het water en gooiden die in een grote kuil die de Nederlandse soldaten in de tuin hadden gegraven. Koortsachtig werkend, dekten ze de kuil toe met zand. Ze moesten opschieten, want dat het Nederlandse leger niet zou standhouden leek wel zeker. Omstreeks zeven uur 's avonds werd via de radio het bericht omgeroepen dat de capitulatie een feit was. Dit gaf

grote consternatie in huize Jachtduin. Gisèles vader zat huilend op de keldertrap en schaamde zich voor zijn emoties.[113]

Het werk aan de opruiming van de gevaarlijke boeken had nogal wat tijd in beslag genomen, zodat Bep en Jany pas in de avond thuiskwamen. Bij aankomst zei meneer Van Waterschoot tegen Holst: ‘Jany, het is helemaal niet goed met Du Perron. Ga maar naar boven.’ Holst zag meteen dat Du Perron er slecht aan toe was: hij was helemaal opgewonden en van streek. Omdat de telefoon niet meer werkte, ging Holst op de fiets naar het dorp om dokter Van Gelder te waarschuwen. Hij zei hem: ‘Wil je onmiddellijk naar Van Waterschoot gaan want daar ligt Du Perron en ik heb de indruk, dat hij er heel ernstig aan toe is.’ Van Gelder nam de auto naar de Eeuwigelaan, Holst volgde op zijn fiets. Toen Holst bij het huis was gekomen en aanbelde, deed mevrouw Van Waterschoot open. Zij keek hem aan en zei: ‘Jany, meneer Du Perron is net gestorven.’[114] Een hartkramp was hem fataal geworden.

Volgens Roland Holst werd Du Perrons dood veroorzaakt door ‘die soort panische toestand waarin hij gekomen was’ in combinatie met zijn angina pectoris. Het bericht van de capitulatie had hem een grote schok gegeven.[115] Later bleek dat Du Perron rond dezelfde tijd gestorven was als zijn vriend Menno ter Braak, tussen tien en elf uur 's avonds. Zij wisten niet van elkaars dood.[116] De dag na Du Perrons overlijden stuurde Roland Holst dan ook een briefje aan Ter Braak om hem daarvan op de hoogte te brengen.[117]

Bep schreef diezelfde dag een briefkaart aan haar oom Simons, niet naar zijn huis maar naar zijn kantoor, met de tekst: ‘Beste oom, ik heb een heel naar bericht, dat u voorzichtig aan tante moet vertellen. Eddy heeft gisteravond een hevige aanval van angina pectoris gehad en is om half elf overleden. Ik hoop u spoedig te kunnen opzoeken.’ Een dag later schreef ze erbij: ‘Gisteravond kwam deze briefkaart niet meer weg. Ik voeg er nu bij dat Eddy vanmorgen begraven is. - Nu er weer treinen loopen, ga ik morgen naar den Haag voor een dag en kom òf morgenmiddag op de terugweg bij u aan (bij tante), òf overmorgen. Tot spoedig dus.’[118] Hier zien we weer de flegmatische Bep, die haar diepere gevoelens voor zichzelf hield. Zij nam het leven zoals het kwam. Zo had zij ook geleefd met haar echtgenoot, in zoveel opzichten haar tegenpool. Als hij zich iets in het hoofd had gezet, was Eddy niet te stuiten. Zijn dood was in zekere zin de uitkomst van al die jaren dat hij zich had opgebrand in zijn schrijffurie, in een verwoede strijd voor zijn waarden, in een verbeten jacht op alles wat hem vijandig was.

Op 5 augustus schreef Bep aan Jan van Nijlen dat Eddy was overleden aan angina pectoris, die niet was onderkend door de vele doktoren die hem in Bandoeng hadden onderzocht.[119] Hierop laat zij haar nuchtere conclusie volgen: ‘Nu achteraf bleek hij het toch te hebben - een winter in den Haag met veel griep, te hard werken, en de vermoeienissen en spanning van de oorlogsdagen (we moesten uit ons huis, dat vlak bij een vliegveld was) hebben het verloop verhaast, maar de aanvallen zouden op den duur niet uitgebleven zijn en Eddy, die het toch al verschrikkelijk vond zich ondermijnd en moe te voelen, is tenminste de ellende van een chronische kwaal gespaard gebleven, en voor veel ander verdriet misschien.’

In haar memoires zinspeelt ook Aty Greshoff op wat Du Perron bespaard is gebleven, want zijn karakter verzette ‘er zich tegen ook maar iets te doen in strijd met zijn literaire en menselijke geweten’.[120] Dat de leugen en het compromis inherent zijn aan het burgerlijk bestaan had Du Perron al in *De smalle mens* erkend. Maar geen dictator kon hem de vrijheid van de geest afnemen; als die werd bedreigd, hoopte hij de moed te vinden ‘om meteen te sneuvelen voor mijn biblioteek, na een paar van die nieuwe broeders te hebben opgeruimd’.[121] De smalle mens Du Perron heeft tot het laatste toe gehandeld alsof zijn horizon nog volmaakt open was.

Eindnoten:

1 *Brieven* VIII, p. 513 n. Typerend voor de Nederlandse volksaard is dat een verzekering tegen risico's bij kansspelen zo populair was. Art. 254 bis Wetboek van Strafrecht verbood elk spel waarbij de kans op winst van het toeval afhangt, maar er waren uitzonderingen zoals de Staatsloterij. Dat er in het Nederland van de jaren dertig lustig op los werd gegokt, valt na te lezen in: Frits van der Molen, ‘Straperlo’, in: Endt (ed.), *Weet je nog wel de jaren dertig*, p. 58-62.

2 Alfred A. Haighton, *Over Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe*, 's-Gravenhage: Nieuwe Gids bibliotheek 1936.

3 *Brieven* VIII, p. 259 (11-10-1939 aan G. Stuiveling).

4 *Brieven* VIII, p. 285, 292 (29-10 en 30-10-1939 aan G. Stuiveling resp. L.J. Welter).

5 *Brieven* VIII, p. 316 (10-11-1939 aan P.J. Koets).

6 *Brieven* VIII, p. 346-347 (27-11-1939 aan C. de Hart).

7 *Brieven* VIII, p. 512-513 + n (2-3-1940 aan C. de Hart). Du Perrons brochure verscheen medio maart 1940.

8 *Brieven* VIII, p. 515 (6-3-1940 aan J. Pée).

9 *Bw* IV, p. 411 (4-4-1940).

10 *Brieven* VIII, p. 549 (31-3-1940 aan J. Pée).

11 Alfred A. Haighton, ‘Multatuli & Cie’, in: *De Nieuwe Gids*, jrg. 55, nr. 3, maart 1940, p. 313-354 (met aantekeningen in handschrift van Du Perron: coll. LM, P 346 H3). Zie ook: *Brieven* VIII, p. 512 (2-3-1940 aan H.A. Ett), waarin hij Haightons artikel een ‘Goebbelsprestatietje’ noemt.

12 *Vw* VI, p. 476 (oorspronkelijk in *NRC*, 23-12-1939). Over ‘personalisme’ versus ‘individualisme’ zie ook: *Vw* VII, p. 366-367 (22-10-1939).

13 Coll. mr. A.E. du Perron.

14 L. van Deyssel, *Beschouwingen en kritieken*, derde druk, Amsterdam: Scheltema & Van Holkema's boekhandel (met aantekeningen in handschrift van E. du Perron, coll. mr. A.E. du Perron).

15 *Multatuli en de luizen*, p. 59; *Vw* IV, p. 610-611.

16 *Vw* VII, p. 473-475.
17 De populariteit van dit boek blijkt uit het feit dat er in 1939 al een zevende druk verscheen en dat het inmiddels in negen talen was vertaald en in meer dan tien landen verschenen. Zie: Van den Akker, 'Oprichting van het "Comité van waakzaamheid"', p. 679.
18 Zie: De Kadt, *De deftigheid in het gedrang*, p. 83-106.
19 Idem, p. 94.
20 Idem, p. 106.
21 *Brieven* VI, p. 53-54 (30-11-1935 aan A. Roland Holst).
22 Idem, p. 55.
23 Romein-Verschoor, *Drielandenpunt*, p. 215.
24 De Kadt, 'Van jonge en oude revolutionairen', p. 556.
25 *Brieven* VI, p. 105 (6-1-1936 aan J. Greshoff); *Bw* IV, p. 426 (7-1-1936). Zie ook: De Kadt, 'Herinneringen aan een nooit verschenen tijdschrift', p. 94. DP had een stuk willen schrijven onder de titel 'In de schaduw van het kapitalisme'.
26 Zie: Havenaar, *De tocht naar het onbekende*, p. 147.
27 Vgl. De Kadt, 'Herinneringen aan een nooit verschenen tijdschrift', p. 95; *Politieke herinneringen van een randfiguur*, p. 203.
28 *Bw* IV, p. 389 (2-10-1939).
29 *Bw* IV, p. 401-402 (7-11-1939).
30 *Bw* IV, p. 403 (10-11-1939). De bespreking vond plaats op 18-11-1939.
31 *Bw* IV, p. 406 (11-11-1939).
32 De Kadt, 'Herinneringen aan een nooit verschenen tijdschrift', p. 96, 100-101; gesprek met J.H.W. Veenstra, Heemstede, 24-9-1971 (Veenstra-archief, coll. LM). Ter Braak, sans rancune, heeft hierna nog een voordracht gehouden voor een debating-club van Tas en De Kadt.
33 De Kadt, *Politieke herinneringen van een randfiguur*, p. 195. Souvarine heeft DP nooit ontmoet (B. Souvarine aan de redactie van Du Perrons *Brieven*, 3-8-1975, coll. LM).
34 *Brieven* VIII, p. 506 (25-2-1940 aan J. Greshoff).
35 Havenaar, *De tocht naar het onbekende*, p. 146-147. Vgl. De Kadt, 'Herinneringen aan een nooit verschenen tijdschrift', p. 98.
36 De Kadt, *Politieke herinneringen van een randfiguur*, p. 197.
37 *Brieven* VIII, p. 384 n, 567 (18-12-1939 en 15-4-1940 aan J. Romein resp. J. Greshoff). Hij had Stapel gesproken op 23-12-1939. Ook had hij zijn plan voorgelegd aan Romeins collega-hoogleraar Hoetink; diens reactie is niet bekend.
38 *Brieven* VIII, p. 363, 384 (9 en 18-12-1939 aan G.H. 's-Gravesande resp. J. Romein).
39 Idem. Zie ook: *Bw* IV, p. 554-555 n.
40 Vgl. *Brieven* VIII, p. 390 (22-12-1939 aan J. Romein).
41 Ter Braak aan Greshoff, 8-1-1940. Zie: *Bw* IV, p. 555.
42 *Brieven* VIII, p. 352 (29-11-1939 aan G.O. Tissing).
43 *Brieven* VIII, p. 326, 328 (11-11 en 12-11-1939 aan G.O. Tissing resp. F.E.A. Batten).
44 *Vw* VII, p. 393.
45 *Brieven* VIII, p. 492, 506 (11 en 25-2-1940 aan D. de Vries resp. J. Greshoff).
46 *Brieven* VIII, p. 533 (14-3-1940 aan D. de Vries).
47 *Bw* IV, p. 557 n.
48 Idem, p. 409 (2-4-1940); *Brieven* VIII, p. 550-551 (2-4-1940 aan F.E.A. Batten).
49 K. Lehmann (Konrad Merz) aan P. Delen, 31-8-1975 (editie-archief *Brieven*, coll. LM).
50 *Brieven* VIII, p. 327 (11-11-1939 aan G.O. Tissing).
51 *Brieven* VIII, p. 351 (29-11-1939 aan G.O. Tissing).
52 Ter Braak aan Greshoff, 19-2-1940 (coll. LM).
53 Van Wessem, 'Uit mijn journaal'.
54 Van Vliet (ed.), *Tussen twee generaties*, p. 246-247 (Roland Holst aan Marsman, 7-1-1940).
55 *Brieven* VIII, p. 507 (25-2-1940 aan J. Greshoff).
56 Vgl. *Brieven* VIII, p. 368 (10-12-1939 aan E. Gobée).
57 A. Roland Holst aan J. Greshoff, 3-2-1940 (coll. LM).
58 J. Greshoff aan A. Roland Holst, 28-2-1940 (coll. LM).
59 *Brieven* IX, p. 259 n.
60 Van der Vegt, *A. Roland Holst*, p. 373-374.
61 *Brieven* IX, p. 381.

62 Idem, p. 382. De foto was gemaakt door Emiel van Moerkerken. DP antwoordde Gisèle met een limerick in het Frans. Zie: *Brieven* IX, p. 259-260 (11-3-1940 aan G. van Waterschoot van der Gracht).
63 Gisèle van Waterschoot van der Gracht aan A. Roland Holst, 6-2-1940 (coll. LM).
64 Zie: Van Moerkerken, 'Achtergronden van een trucfoto'.
65 In januari 1941 zou het onvoltooide epische gedicht *De grijze dashond*, voorzien van een inleiding van Vestdijk, verschijnen als uitgave van het tijdschrift *Helikon.* Op 1-12-1939 had Vestdijk aan DP geschreven: 'Ik heb 't nu twee maal gelezen, en ik vind het uitstekend, en *origineeler* dan welk gedicht ook van die grootte in onze literatuur.' (Coll. LM.)
66 Van Moerkerken, 'Een duik in het verleden', p. 591.
67 *Bw* IV, p. 451-452 n.
68 Op 7-2-1940, met Van Moerkerken, Van Lier en Adriaan van der Veen. Zie: Van Moerkerken, 'Een duik in het verleden', p. 591-592.
69 *Brieven* VIII, p. 391 (22-12-1939 aan Soejitno Mangoenkoesoemo).
70 In Amsterdam had hij afspraken met C. de Hart, Emiel van Moerkerken en diens vader de romancier P.H. van Moerkerken. Hij maakte kennis met de dichter Chris van Geel, die ook in de 'jongelingschap' werd opgenomen. Vgl. *Brieven* VIII, p. 420, 421, 428, 470.
71 *Brieven* VIII, p. 433, 450 (12 en 19-1-1940 aan L.P.J. Braat resp. J.A.A. Engelman).
72 *Een lettré uit de 18e eeuw: Willem van Hogendorp*, Brieven en Verzen uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, gepubliceerd en toegelicht door E. du Perron, Schrift 4 van *De Vrije Bladen*, Den Haag: H.P. Leopolds Uitgevers-Mij N.V. 1940.
73 *Brieven* VIII, p. 498 (16-2-1940 aan G. Stuiveling).
74 *Brieven* VIII, p. 521 (9-3-1940 aan H. Marsman).
75 *Brieven* VIII, p. 522 (11-3-1940 aan P.N. van Eyck).
76 *Vw* V, p. 509-552.
77 Idem, p. 524.
78 Idem, p. 530.
79 Mogelijk heeft DP geleerd van Arthur van Schendel, die in zijn kroniekachtige romans eveneens deze kunstgreep toepast.
80 *Vw* V, p. 540.
81 Idem, p. 552.
82 Vgl. *Brieven* VIII, p. 539 (23-3-1940 aan J. van der Woude); *Brieven* IX, p. 271 (13-4-1940 aan M. ter Braak).
83 *Brieven* VIII, p. 545 (29-3-1940 aan J. van der Woude).
84 F.E.A. Batten aan E.G. du Perron-de Roos, 16-12-1941 (coll. LM). DP beklemtoonde dat hij met 'afstand' niet 'renoncement' bedoelde, maar 'distance'.
85 *Bw* IV, p. 556-557 n.
86 *Brieven* VIII, p. 551 (2-4-1940 aan F.E.A. Batten).
87 Gesprek met Adriaan van der Veen, Den Haag, 8-7-1991. Vgl. Van der Veen, *Kom mij niet te na*, p. 106-119, waar DP figureert onder de naam Verdun en Ter Braak onder de naam Van Oord. Ook in: Van der Veen, *Alvena, Amerikaanse*, p. 63-73. Zie ook: Bibeb, 'Adriaan van der Veen, de vriendelijke vreemdeling', in: *Vrij Nederland*, 8-2-1992.
88 E.G. du Perron-de Roos aan Aty Greshoff, 25-3-1940 (coll. LM). Arthur E. van Rantwijk (1910-1993) was redactiesecretaris van *Groot Nederland.*
89 Gesprek met Max Nord, Amsterdam, 30-10-2001.
90 *Brieven* VIII, p. 368 + n (10-12-1939 aan E. Gobée).
91 *Brieven* VIII, p. 592 + n (5-5-1940 aan E. Gobée).
92 Damsté zou een geheim dagboek van Snouck bezitten, dat hij wegens een belofte op diens sterfbed aan niemand mocht laten lezen (F.E.A. Batten aan J.H.W. Veenstra, 10-12-1975, editie-archief *Brieven*, coll. LM). Of DP erin is geslaagd een blik te werpen in dit dagboek vertelt Batten niet. Wel releveert hij dat DP bij een van zijn bezoeken professor Van Asbeck had ontmoet, 'frappant nazaat van de Van Hogendorps, van wie de hoogleraar de sprekendste gelaatstrekken en de allure vertoonde'.
93 *Bw* IV, p. 414-415 (17-4-1940).
94 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 21-4-1940.
95 J.C. Bloem aan J. Greshoff, 29-4-1940. Bloem schrijft dat hij Eddy tegenwoordig veel ziet, 'en zeer tot mijn genoegen. Ik mocht hem altijd erg graag en het heeft mij zeer gespeten (en wat jou betreft gegriefd), dat jelui met dat dwaze forum-gedoe je van mij hebt afgewend en je verslingerd aan allerlei geheele of semi-onwaardigen, qui ne me valaient pas'.

96 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 28-4-1940.
97 DP aan D. Kouwenaar, 5-5-1940. David Kouwenaar (1876-1957) was de vader van de dichter Gerrit Kouwenaar.
98 M. ter Braak aan J. Greshoff, 2-5-1940 (coll. LM).
99 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 1-5-1940.
100 *Brieven* VIII, p. 593 (5-5-1940 aan E. Gobée).
101 Volgens Fred Batten was DP van plan zijn roman 'Terug en terug', een vervolg op *Het land van herkomst*, te beginnen met een gesprek met Hugo Samkalden. Zie: Jan Brokken, 'De terugkeer van Eddy du Perron', p. 56.
102 DP aan E.G. du Perron-de Roos, 6-5-1940.
103 *Brieven* VIII, p. 595 (7-5-1940 aan A.A.M. Stols).
104 *Bw* IV, p. 415-416 (8-5-1940).
105 *Brieven* VIII, p. 596 (9-5-1940 aan F.E.A. Batten).
106 *Brieven* IX, p. 278 (9-5-1940 aan H. Samkalden).
107 A. Roland Holst aan S. Vestdijk, 21-5-1940; idem aan W.L.M.E. van Leeuwen, 22-5-1940 (coll. LM); gesprek van Gisèle d'Ailly met J.H.W. Veenstra, 23-3-1977 (Veenstra-archief, coll. LM).
108 Coll. LM, P 346 P(b).
109 Gesprek met W. Keuning (geb. 1920), Leeuwarden, 23-12-1993; brief van W. Keuning aan mij, 6-11-1993.
110 Gesprek met Gisèle d'Ailly (in gezelschap van Emiel van Moerkerken), Amsterdam, 28-6-1991; gesprek van Gisèle d'Ailly met J.H.W. Veenstra, 23-3-1977. Thans is het adres Eeuwigelaan 38.
111 Roland Holst, *Ik herinner mij. Radiogesprekken met S. Carmiggelt*, p. 71.
112 Gesprek met Gisèle d'Ailly, Amsterdam, 28-6-1991. Dat DP aan het einde van de middag stierf, nog voor het bericht van de capitulatie - zoals Gisèle d'Ailly zegt - kan niet kloppen, gezien de hiernavolgende schriftelijke gegevens van vlak na Du Perrons overlijden.
113 Gesprek van Gisèle d'Ailly met J.H.W. Veenstra, 23-3-1977.
114 A. Roland Holst, *Ik herinner mij*, p. 71.
115 Kort nadien schreef Holst aan enkele vrienden dat Eddy enkele uren na het bericht van de capitulatie 'een hevigen aanval van angina pectoris' kreeg die hem fataal werd. A. Roland Holst aan C. van Wessem, 27-5-1940; dezelfde aan W.L.M.E. van Leeuwen, 27-5-1940 (coll. LM).
116 E.G. du Perron-de Roos aan C. van Wessem, 14-9-1940 (coll. LM).
117 A. Roland Holst aan M. ter Braak, 15-5-1940 (coll. LM).
118 Coll. erven mr. F. Simons. Waarschijnlijk wilde ze naar Den Haag om Ant en Menno persoonlijk in te lichten.
119 E.G. du Perron-de Roos aan J. van Nijlen, 5-8-1940 (coll. AMVC).
120 Aty Greshoff, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, p. 63.
121 *De smalle mens*, p. 279, 84; *Vw* II, p. 728, 487. DP schrijft hier over het Sovjet-collectvisme, maar hetzelfde kan gelden voor het collectivisme van Hitler-Duitsland.

Epiloog

In de maanden na zijn dood werd Du Perron in diverse tijdschriften herdacht, meestal samen met Menno ter Braak, zijn broeder in *Forum.* Pierre Dubois en Cola Debrot schreven een uitgebreid 'in memoriam' voor *Criterium*, een tijdschrift waarin de *Forum*-traditie werd voortgezet. In dit artikel schetsen zij Ter Braak en Du Perron als 'nihilisten' in de zin van Nietzsche, namelijk uit elk geestelijk, maatschappelijk en politiek verband losgeraakte individuen die zich verzetten tegen vulgarisering, leugen en opgeblazenheid. Hun zogenaamde 'negativisme' stond in dienst van menselijke waarden, zoals ook bleek uit het slot van *Het land van herkomst*, deze 'geloofsbelijdenis in de preponderantie van het leven'. De herdenkers beschouwen Du Perron niet als 'die grimmige helhond van het subjectivisme', waar de jonge Marsman het over had, maar als iemand die voortdurend bezig was zijn verhouding tot de wereld te bepalen. Hij bezat 'de moed tot het laatste: tot het absoluut doorgronden van zichzelf'. Autobiografisch zich uitende schrijvers, zoals Ter Braak en Du Perron, zijn geen 'genoegelijk spinnende katers', maar 'menschen, die aan hun "diepste wezen" vorm willen geven'. Du Perron heeft dat het beste gedaan in *Het land van herkomst*, 'dit krachtige, lucide en zeer intelligente boek.'[1]

C.J. Kelk haalde in *De Stem* herinneringen op aan de gevreesde polemist en eigenzinnige lezer, die tegelijk 'de zachtste ziel' was 'die er leefde, eerder neigend naar het sentimenteele'.[2] Voor Kelk markeerde *Het land van herkomst* de overgang van Du Perrons volkomen egocentrische jeugdperiode naar een tijd waarin hij een andere taak vond: 'vechten niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen'. In *Groot Nederland* werden Ter Braak en Du Perron sober herdacht in een zwart omkaderde tekst: 'De beteekenis, voor onze literatuur en ons cultureele leven, van deze twee uiterst belangrijke schrijvers-figuren behoeft hier niet in het licht te wor-

den gesteld; vrienden en tegenstanders zijn het hier over eens, en zullen alleen een verschillende formuleering kiezen om aan dit besef vorm te geven.'[3]

Voor *Morks-Magazijn* schreef de jonge letterkundige C. Buddingh' een artikel ter nagedachtenis van Ter Braak, Marsman en Du Perron.[4] Hij verdedigt Ter Braak en Du Perron tegen het zo vaak geuite verwijt dat zij onmaatschappelijk waren. Dit verwijt werd tegen hen ingebracht door mensen die 'slechts een zeer chaotisch en vaag beeld' van hun werk hadden en slecht verstonden 'wat toch meer dan overduidelijk werd gezegd'. Du Perron had zich in *De smalle mens* met 'heel zijn luciede intelligentie' geconcentreerd op de problematiek van de relatie tussen individu en maatschappij en was tot de overtuiging gekomen 'dat men slechts door zichzelf tot op de vezel toe bloot te leggen die waarden kan vinden, welke noodig zijn om het leven houdbaar te maken'.

Het bericht van Du Perrons dood bereikte Nederlands-Indië pas op 6 augustus 1940, na een telegrafische melding uit Zwitserland. Nadere gegevens over de doodsoorzaak ontbraken, zodat men ervan uitging dat Du Perron het slachtoffer was geworden van 'den brutalen invaller'.[5] J.H. Ritman toonde zich diep geschokt over het verlies van zijn letterkundige medewerker.[6] Hij schreef: 'Inderdaad bezat Du Perron, zooals Anthonie Donker het eens formuleerde, de gave om over dingen te schrijven alsof er niet reeds bibliotheken over geschreven waren. Hij wist het stof der eeuwen eraf te blazen en ze als nieuw te laten zien.' Hij was in 1936 teruggekeerd naar zijn land van herkomst, niet om rust te zoeken, 'maar wel een geestelijke vernieuwing, een herstel van evenwicht en innerlijke zelfbevestiging'. Door sommige commentatoren werd Du Perron herdacht als een 'kampvechter voor vrijheid en gezond idealisme',[7] anderen - zoals Beb Vuyk, Willem Walraven en Soejitno Mangoenkoesoemo - voelden vooral het verlies van een vriend die ze veel te kort hadden mogen meemaken. Beb Vuyk zag het als een taak en verantwoordelijkheid van de cultuurdragers in Indië om Du Perrons arbeid voort te zetten, 'terwijl in Europa het huis van onze cultuur bezig is in te storten'.[8]

Elisabeth de Roos zette na het overlijden van haar man haar routine voort van kritieken schrijven en vertalingen maken, waarvan zij voor haar levensonderhoud afhankelijk was. Nog tijdens de oorlog publiceerde zij de correspondentie van Dirk van Hogendorp met zijn broer Gijsbert Karel, die haar echtgenoot had verzameld.[9] Voor deze publicatie gebruikte zij de

naam E. du Perron-de Roos, zoals zij deed voor alle activiteiten die te maken hadden met Du Perrons nalatenschap. Onder haar gehuwde naam bezorgde zij in 1948 de tweede druk van *De muze van Jan Companjie* en maakte zij deel uit van de redactie van Du Perrons *Verzameld werk*, dat tussen 1948 en 1951 in vier delen werd gepubliceerd door uitgeverij Contact. Samen met Ant ter Braak-Faber, haar zoon A.E. du Perron en tekstverzorger Henk van Galen Last nam zij plaats in de redactiecommissie van de *Briefwisseling* van Menno ter Braak en E. du Perron (G.A. van Oorschot, 1962-1967). Voor *Multatuli's naleven* (A.C. Nix & Co., 1952) schreef zij een voorwoord, *Indies memorandum* (De Bezige Bij, 1946) kwam uit met een ongesigneerd nawoord van haar en Fred Batten.

Tussen 1954 en 1959 verscheen bij G.A. van Oorschot - wiens uitgaven de traditie van *Forum* in ere hielden - de definitieve editie van Du Perrons *Verzameld werk* volgens de nagelaten aanwijzingen van de auteur. De tekstverzorging was in handen van E. du Perron-de Roos, F.E.A. Batten en H.A. Gomperts. In 1969 had zij een belangrijk aandeel in de samenstelling van het Schrijversprentenboek over Du Perron. Ook bij publicaties over haar echtgenoot, zoals het E. du Perron-nummer van *Tirade* (1973), was zij behulpzaam, als een loyale schrijversweduwe.

In 1993 schreef Petra Mars een doctoraalscriptie over haar, onder de veelzeggende titel *Elisabeth de Roos. Schrijfster in de schaduw.* Is Bep ooit onder de schaduw van haar man uitgekomen? Zij had er niet zo'n behoefte aan te excelleren en was altijd erg bescheiden over haar eigen prestaties. Toch had zij als criticus een zeer persoonlijke, subtiele stijl. Na haar overlijden in 1981 schreef Van Galen Last daarover: ‘Misschien zullen sommigen haar kritieken soms onnodig ingewikkeld van stijl vinden - een verwijt dat ook Virginia Woolf lang is blijven vervolgen -, maar wie eenmaal heeft opgemerkt hoe zij nuanceringen en accenten in haar oordeel ook probeerde aan te geven door haar zinsconstructies, zal in haar artikelen iemand ontmoeten die telkens weer verrassende toegangen wist te ontdekken tot het werk van een schrijver.’[10]

Tot en met 1971 schreef zij voor *Het Parool* kritieken over buitenlandse literatuur, zij het in sterk afnemende frequentie. Halverwege de jaren zestig was zij gevraagd om docent te worden aan het Instituut voor Vertaalkunde in Amsterdam; haar taak zou zijn les te geven in vertalen van het Engels naar het Nederlands. In dit werk was zij gelukkig en de verdiensten stelden haar in staat haar literair-kritische arbeid op te geven. Een collega die haar goed leerde kennen was Henk Romijn Meijer. In 1986 schreef hij een portret van haar, waarin hij haar karakteriseerde als

‘geducht, subtiel, niet stellig in haar beweringen’. Hij vervolgt: ‘Ze hoefde niets te bewijzen en ze bleef dikwijls hangen op een punt waarop ze twee wegen zag waartussen ze geen keuze kon maken. Geen wonder dat een sterke man voor haar de ideale was geweest, de gangmaker, iemand die meer zekerheden dan zij in zich droeg.’[11]

Ook H.A. Gomperts en Fred Batten - hun namen zijn zojuist al gevallen - waakten over Du Perrons nalatenschap. De laatste werd nooit moe om anekdotes te vertellen en notities te maken over zijn vriend en leermeester. Battens treffende beschrijvingen van Du Perrons fysieke houding en gedrag, zijn doordringende stem met licht Indisch accent en zelfs de manier waarop hij liep vervangen de filmbeelden die er niet van hem bestaan. Gomperts schreef in 1948 een diepgravend psychologiserend essay, waarin hij Ter Braak volgde door Du Perron een ‘autonome mens’ te noemen, die na de maskerades van zijn leerjaren met bloedige ernst heeft gewerkt aan de ‘kreatie-van-zichzelf’.[12] Volgens Gomperts nam Du Perron de rol aan van een D'Artagnan om zich tegenover zijn nieuwe vrienden te bewijzen. Door zich te identificeren met de aanvoerder van de drie musketiers kon hij zich elite voelen en outcast tegelijk.[13]

Toch onderkent Gomperts ook Du Perrons ‘natuurlijke onzekerheid’ die hij gescheiden hield van zijn ‘autonome gedecideerdheid’. Gomperts ziet daarin zelfs een van Du Perrons grondtrekken.[14] In een latere kenschets preciseert hij: ‘Een onzekere met zekerheden, een strijder met angsten, een rationalist met obsessies: leven en werk bevatten meer tegenstrijdigheden en meer geheimschrift dan men verwachten zou. Het is begrijpelijk dat hij zelf zich hardnekkig met de decodering heeft bezig gehouden.’

Gomperts' lange essay over Du Perron was een eerste poging tot decodering van deze gecompliceerde persoonlijkheid. Men heeft Gomperts wel verweten dat hij, met zijn geringe kennis van Indië, bij zijn oordeel over Du Perrons uitzonderlijkheid te weinig rekening heeft gehouden met diens koloniale opvoeding.[15] Het verwijt is terecht. Twee jaar voor Gomperts schreef Sal Tas al dat ‘Du Perron onverklaarbaar wordt, indien men niet bij alles de vitaliteit, de “koloniale” flinkheid in zijn karakter in rekening brengt’.[16] Die vitaliteit zit volgens Tas ook in de romantiek, waarvan Du Perron - door de vertraging waarmee Europese cultuurverschijnselen Indië bereikten - een ‘koloniale nabloei’ heeft meegemaakt die grote invloed heeft gehad op zijn psychische habitus.[17] Zelf had Du Perron het over zijn ‘espagnolisme’. Het was de karaktertrek waardoor hij het meeste

in conflict kwam met de Nederlandse mentaliteit, gericht als zij is op het bereiken van compromissen en het bewaren van de lieve vrede.

In het vooroorlogse Nederland werd geen letterkundige zo verketterd als Du Perron, die spelbreker die allerlei heilige huisjes omvertrapte. Vooral in confessionele kringen werd hij gezien als een cynicus en een negativist die normen van elementair fatsoen aan zijn laars lapte. Na de oorlog waren de kaarten heel anders geschud. Er werd nog wel door deze en gene geageerd tegen Du Perrons vermeende negativisme, maar de positieve geluiden overheersten. Willem Frederik Hermans merkt in zijn artikel 'E. du Perron als leermeester' (1947)[18] op, dat Du Perrons 'haaien' na zijn dood ten opzichte van hem 'heel zachtzinnig' zijn geworden. Zelf waardeert Hermans Du Perron als 'onzekere egotist', want een *zekere* egotist zou een fanaticus zijn.

Wel heeft Hermans groot bezwaar tegen Du Perrons navolgers, die diens verzet tegen verstarde vormen hebben uitgebreid tot een verzet tegen de vorm op zichzelf. Hun antiformalisme en hun voorkeur voor egodocumenten zijn volgens Hermans het teken van een nieuwe verstarring. Du Perron had dit niet bedoeld, hij was immers zelf een van de 'vurigste bewonderaars' van de romancier Arthur van Schendel. Als criticus had Du Perron een goed gevoel voor niveau, maar zijn epigonen staan volgens Hermans verre in de schaduw van hun leermeester. Toch heeft Hermans ook enkele kritische kanttekeningen bij de figuur van Du Perron zelf, bij zijn te geringe waardering voor Faulkner en Céline, bij het toenemen van het engagement in zijn boeken ten koste van de literaire kant. Omdat Du Perrons epigonen niet zijn toegerust om echt van onecht te onderscheiden, moet Hermans concluderen dat zijn invloed 'nul comma nul' is geweest.

Hermans wekt de suggestie dat Du Perron de kwaliteit van Céline onvoldoende zou hebben onderkend, maar hoewel Du Perron in Céline geen verwant schrijver zag, was hij wel degelijk overtuigd van diens kwaliteit.[19] Verder verzwijgt Hermans hoezeer Du Perron als polemist ook zíjn leermeester is geweest en gaat hij niet in op zijn geestverwantschap met Du Perron zoals die bleek uit beider bewondering voor Multatuli. In 1963 opende Hermans in zijn artikel 'Een proeve van rustig lesgeven' de aanval op Du Perron als romanschrijver. Hij zou in *Het land van herkomst* geen structuur hebben aangebracht: 'In dagboeken en brieven dacht Du Perron, toont de schrijver zich zoals hij werkelijk is. Impliciet axioma: de schrijver zoals hij werkelijk is, vormt betere lectuur dan wat de schrijver

verzint of de schrijver die zich verkleedt. Arrangeren, componeren is verderfelijk. Trukage, liegen en comedie spelen zijn de woorden waarmee het aangeduid moet worden.'[20] Het is een uiterst gechargeerd beeld dat Hermans hier geeft, want later is aangetoond dat die heterogene roman *Het land van herkomst* wel degelijk een doordachte structuur bezit met spiegeleffecten, arrangementen en wat dies meer zij, zoals ook *Max Havelaar* niet 'the greatest mess possible' is die D.H. Lawrence erin zag.

Hermans' afkeer van dagboeken en dagboekenschrijvers was gemeend, maar zijn door velen als 'onheus' ervaren aanval op Du Perron werd misschien vooral gemotiveerd door zijn verzet tegen generatiegenoten als Gomperts en Morriën die zich steeds maar weer op de grote meester beriepen.[21] In elk geval heeft Hermans tot het eind van zijn leven Du Perron niet kunnen loslaten, wat toch op zijn minst duidt op een zekere fascinatie.

De 'epigonen' van Ter Braak en Du Perron roerden zich in de jaren veertig en vijftig in allerhande tijdschriften en blaadjes, zoals *Libertinage*, *Proloog* en *Ad Interim.* In *Criterium* werd de erfenis van *Forum* op meer onafhankelijke wijze verwerkt - hier zorgde Hermans voor het nodige tegenwicht. De invloed van Du Perron - en Ter Braak - was allerminst 'nul comma nul', maar met Ton Anbeek kunnen we zeggen dat zij wel was 'versteend', in die zin dat de polemische programmapunten van de *Forum*-schrijvers door de fervente navolgers 'tot een paar clichés werden teruggebracht'.[22] Anbeek vervolgt: 'Hoezeer zouden Ter Braak en Du Perron gegruwd hebben van de manier waarop hun erfenis tot slagwoorden verstarde. Er is in deze periode weinig oog voor het feit dat leven en leer bij de bewonderde voorbeelden een heel wat lossere relatie met elkaar onderhielden dan de navolgers meenden.'

Daartegenover staat dat *Forum* (met name Du Perron en Ter Braak) een rol heeft gespeeld in het intellectuele debat in Nederland. Toonaangevende schrijvers en critici als K. van het Reve, K.L. Poll, H. van Galen Last, Carel Peeters en Rudy Kousbroek hebben de erfenis van *Forum* op geheel eigen wijze verwerkt. Het literair tijdschrift *Tirade* (vanaf 1957) zet in zekere zin de lijn van *Forum* door, terwijl uitgeverij G.A. van Oorschot in de opbouw van zijn fonds zich mede door de criteria van *Forum* heeft laten leiden.

Er was ook verzet tegen de 'invloed van *Forum*'. Jonge, meer met de vorm experimenterende letterkundigen zoals Koos Schuur, Bert Schierbeek en Paul Rodenko wezen de aardse, anekdotische poëzie in traditio-

nele versvorm af, die was voortgezet in het tijdschrift *Criterium.* Koos Schuur en Gerard Diels, beiden publicerend in het vernieuwende tijdschrift *Het Woord*, kozen voor een poëzie die in zijn keuze van beelden irrationeel durfde zijn.[23] Jan G. Elburg constateerde dat de voormannen van *Forum* door hun aanvaarding van de rede als primaat van het bestaan de kunst veel te verstandelijk hadden benaderd.[24] W.F. Hermans verwijderde zich steeds verder van *Forum* doordat hij 'meer irrationele, meer absurde gebieden van het leven wilde verkennen'.[25] Het surrealisme was door *Forum* - en vooral door Du Perron - afgeschreven als een modieuze stroming die weinig om het lijf had. Paul Rodenko, even onbelast door de Nederlandse literaire traditie als destijds Du Perron, inspireerde zich bij uitstek op het surrealisme en streefde experimenten na waarin de logica werd ontregeld.[26] Rodenko voelde zich verwant aan Paul van Ostaijen, en daarmee was de cirkel weer rond.

Bert Schierbeek was pas later tot het surrealisme gekomen; deze oudleerling van W.L.M.E. van Leeuwen had zich voor zijn eerste roman *Terreur tegen terreur* laten inspireren door zijn ervaringen in het verzet én door het engagement van Ter Braak en Du Perron. Zijn roman was enigszins gemodelleerd naar Malraux' revolutieroman *La condition humaine.* De invloed van *Forum* is in *Terreur tegen terreur* onmiskenbaar aanwezig in de problematiek van het individu tegenover het collectief en zelfs in het gebezigde idioom, zoals het frequent voorkomende woord 'dupe'. Maar al in zijn tweede boek, *Gebroken horizon*, slaat Schierbeek een andere richting in. In zijn essay 'Het nieuwe proza' (1947) geeft hij aan dat Ter Braak en Du Perron een zuiverende werking op hem hebben uitgeoefend, maar zij hebben hem meer geholpen bij de vorming van zijn levenshouding dan als kunstenaar. Sterker: door hun poëticale nawerking ontbreekt het in de Nederlandse literatuur aan beeldende kracht. Vrije associatie en gebruikmaking van automatismen en herhalingen zijn hier vrijwel taboe.[27] Vanaf *Het boek Ik* (1951) heeft Schierbeek experimentele romans geschreven, die in een stroom van vrije associaties nieuw terrein ontgonnen.

Het verwijt dat de heren van *Forum* de invloed van het modernisme en meer speciaal het surrealisme zouden hebben tegengehouden, heeft hen nog lang achtervolgd. Daargelaten of dit verwijt terecht is, kan men wel stellen dat zij een grote rol hebben gespeeld bij de canonvorming van na de oorlog. Ter Braak heeft een stimulans gegeven tot de duurzame waardering voor Couperus (althans zijn Haagse romans), Dèr Mouw, Paap, Nescio en Elsschot.[28] Du Perron heeft een grote bijdrage geleverd aan de canonisering van Multatuli, met name door zijn boeken over hem, maar

ook dient genoteerd te worden dat hij in 1939-1940 met Garmt Stuiveling de mogelijkheden besprak voor een volledige uitgave van het werk van Multatuli en dat de opzet van de *Volledige werken*, waarvan het laatste deel in 1995 verscheen, mede door Du Perron is bepaald.

Daarnaast heeft Du Perron veel bijgedragen aan de reputatie van schrijvers als Stendhal en Valery Larbaud, al is de laatste een auteur voor 'the happy few' gebleven. Maar in 1978 werd Du Perrons vertaling van Larbauds roman *Fermina Marquez* herdrukt en in 1979 zijn vertaling van *Le pauvre chemisier.* In 1994 verscheen de eerste Nederlandse vertaling van *A.O. Barnabooth*, in 1999 gevolgd door een vertaling van die door Du Perron zo hoog geprezen roman *Le sang noir* van Louis Guilloux.[29] De vertaalster besteedt in haar nawoord veel aandacht aan Du Perron en gewaagt van een 'herontdekt meesterwerk'.

Het beeld van Du Perron als onverzoenlijke antimodernist is bijgesteld in de studie van Fokkema en Ibsch, die *Het land van herkomst* interpreteren als een roman waarin de herinnering en het bewustzijn het ordenende principe vormen, zoals dat ook het geval is in romans van Joyce, Woolf, Larbaud, Proust en Svevo. Manu van der Aa heeft belicht hoe de jonge Du Perron zijn worsteling met het modernisme heeft ervaren als een 'heilzame ziekte', die hem genas van veel overbodige retoriek. Zo heeft zijn modernistische periode bijgedragen aan zijn verwerping van conventionele esthetische begrippen.

De tegenstelling tussen vorm en vent zoals die in *Forum* werd geponeerd heeft het zicht ontnomen op het feit dat Du Perron helemaal geen tegenstander was van de vorm. Het ging hem alleen om een vorm die past bij de persoonlijkheid van de schrijver.

Du Perron werd gelukkig niet vastgepind op de nalatenschap van *Forum.* De publicatie van *Indies memorandum*, in de tijd van de politionele acties, bewees opnieuw hoe deze betrokken individualist vaak verder zag dan degenen die zich lieten leiden door ideologische overwegingen, of die nu van 'rechts' kwamen of van 'links'. In 1969 publiceerde Annie Romein-Verschoor haar geruchtmakende essay 'De Onzekeren', waarin zij Ter Braak en Du Perron schetste als in wezen elitaire figuren die geen benul hadden van politiek.[30] Dat haar reactie een wat schrille toon heeft, komt mede voort uit haar verzet tegen het streven van de bezorger van hun *Briefwisseling* om 'zijn helden tot volmaaktheden te maken'. Zij stelt daartegenover dat Ter Braak en Du Perron de antifascistische actie niet hebben geholpen door hun weerzin tegen samenwerking met communisten.

Ook noemt zij Du Perrons ‘fantastische uitwijkplannen voor de eigen groep’, die zij karakteristiek acht voor de vervreemding die eigen is aan de typische literaat. Zij bagatelliseert Du Perrons rol bij de totstandkoming van het Comité van Waakzaamheid en noemt beide vrienden zelfs ‘weinig politiek geïnteresseerde en georiënteerde briefschrijvers’. Hier en daar geeft Annie Romein toch blijk van sympathie voor ‘de stuntelige politieke beschouwingen waarin Du Perron met hartstocht en innerlijke weerzin worstelt om zijn houding in de tijd, om de bezieling van zijn bestaan’ en zijn ‘temperamentvolle aanvallen tegen de geest der eeuw’.

Verscheidene commentatoren hebben hun kanttekeningen gemaakt bij Annie Romeins beeld van naïeve, escapistische literaten, dat mede was geconstrueerd om de rol van Jan Romein als politiek bewuste ‘oprichter’ van het Comité van Waakzaamheid beter te doen uitkomen. Du Perrons beschouwingen mochten van het standpunt van de beroepspoliticus ‘stuntelig’ zijn, niet te ontkennen viel dat hij het initiatief had genomen tot de oprichting van dit antifascistische comité.[31] Jacques de Kadt waardeerde Annie Romeins ‘rustige betoogtrant’ en haar ‘pogen om tot een redelijk oordeel over onderwerp en personen te komen’, maar hij vond het juist *pleiten* voor de ‘politieke en morele instincten’ van Ter Braak en Du Perron, dat zij ‘niet gelukkig waren met de aanwezigheid [in het Comité] van stalinisten en meelopers van de stalinisten’.[32] Hieraan kan worden toegevoegd dat Du Perron in zijn houding tegenover het communisme een evolutie heeft doorgemaakt en genuanceerder was dan Annie Romein-Verschoor het voorstelde. Niet voor niets komt zijn afwijzing van deelname van (crypto)communisten aan het Comité van Waakzaamheid pas na de stalinistische zuiveringsprocessen tegen G. Zinovjev en L.B. Kamenev, die op 25 augustus 1936 werden terechtgesteld. Bepaalde zaken had Du Perron scherper gezien dan Jan en Annie Romein, met hun naïeve geloof in de uiteindelijke zege van het marxisme.

Hermans' aanval op Ter Braak en Du Perron, in 1963, was voortgekomen uit persoonlijke motieven. Zijn afwijzing van Du Perron was zowel een afrekening met generatiegenoten als een poging om de voorgaande generatie te doen vergeten.[33] De vertaler Dolf Verspoor, geïrriteerd door Hermans' rancuneuze bejegening van Du Perron, in dit opstel en in veel artikelen van later datum,[34] heeft geschreven: ‘Het is zo makkelijk: als hollands scribent hoef je maar alle *tragiek* (zoals dP's in Indië) te ignoreren, iets wat toch al in het holl. volkskarakter verankerd ligt. Je moet dan vooral overslaan hoe dP contacten had met de zeer bizondere Koch in Bandung, je moet vooral Jacques de Kadt niet noemen die net als Malraux

en Pia zijn brieven vernietigde uit een teveel-weten van dictatuur, en je moet die zielige Van Galen Laps nog een paar postume vegen uit de pan toedienen. [...] Let wel: uit al deze briefwisselaars, allemaal ambtenaren, hoog ofte laag, wist dP de betere te selecteren, hij die géen constant inkomen had en een exilzwerver was tussen een utopie-Zd Afrika, een utopie-Indië en een paar welwillende ned. uitgevers en redacteuren. Hier liep hij niet de klewang op maar dè knauw. Recept: zie vooral de tragiek niet en heb altijd gelijk.'[35]

Een ander verwijt dat tegen Du Perron werd ingebracht is dat hij zich in zijn brieven soms in antisemitische termen over mensen uitliet. Het is een verwijt dat gemaakt kan worden aan vrijwel de hele vooroorlogse generatie, maar schelden op de joden had toen dezelfde lading als schelden op de katholieken. Na de holocaust kreeg antisemitisch taalgebruik een heel andere kleur en werd het taboe. Het is belangrijk te constateren dat Du Perron weliswaar een kind van zijn tijd was, maar beslist geen antisemiet.

Weer andere verwijten werden Du Perron gemaakt door feministische interpreten. Mieke Bal schreef een artikel over 'het troebele water van *Het land van herkomst*', waarin allerlei onfrisse standpunten zouden zijn ingenomen tegen vrouwen en homoseksuelen. Zoals deze biografie laat zien, had Du Perron weliswaar een ambivalente verhouding tot de vrouw, maar daarin was hij niet uniek in zijn tijd. Hij was zeker 'machistisch', maar een homofoob was hij niet, zoals zijn reactie op de bekentenis van Hugo Samkalden laat zien. Diverse critici hebben aangetoond dat Mieke Bal in haar politiek correcte verbetenheid slecht heeft gelezen en weinig blijk heeft gegeven van vermogen tot objectiveren.[36]

Ideologisch gemotiveerde aantijgingen hebben niet kunnen verhinderen dat *Het land van herkomst* telkens een nieuw lezerspubliek heeft getrokken. Ook een aantal van Du Perrons gedichten vindt steeds zijn weg naar bloemlezingen. Echter, Du Perrons essays, kritieken, verhalen en kortere romans zijn grotendeels weggezakt uit de belangstelling. Wel heeft er altijd interesse bestaan voor zijn kleurrijke, on-Nederlandse persoonlijkheid. Sinds ook in ons land de biografie tot bloei is gekomen - en niet toevallig gebeurde dat na het in kracht afnemen van diverse ideologische winden - is de aandacht voor Du Perron toegenomen. Als intellectuele nomade, existentialist avant la lettre en levendig stilist heeft Du Perron zijn zeggingskracht behouden.

Eindnoten:

1 Dubois, Debrot, 'In memoriam'.
2 Kelk, 'E. du Perron (1899-1940)'.
3 [De redactie,] 'Menno ter Braak † E. du Perron †'.
4 Buddingh', 'In memoriam Ter Braak, Marsman, Du Perron'.
5 [Anoniem,] 'E. du Perron †', in: *Algemeen Indisch Dagblad 'De Preangerbode'*, 6-8-1940.
6 Ritman, 'E. du Perron †'.
7 Seubring, 'E. du Perron. In memoriam'.
8 Vuyk, 'In memoriam Ed. du Perron'. Zie voor de Indische reacties ook: Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 173-176.

9 E. du Perron-de Roos, ‘Correspondentie van Dirk van Hogendorp met zijn broeder Gijsbert Karel’, in: *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, deel 102, afl. 1 en 2, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1943, p. 125-273.
10 H. van Galen Last, ‘Elisabeth de Roos verenigde kennis met grote gevoeligheid’.
11 Romijn Meijer, ‘Bep’.
12 Gomperts, ‘E. du Perron’, p. 150.
13 Idem, p. 165.
14 Idem, p. 167.
15 Vgl. Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel*, p. 387-388.
16 Tas, *Een critische periode*, p. 71.
17 Idem, p. 61-62.
18 Hermans, ‘E. du Perron als leermeester’.
19 Zo schrijft Du Perron in 1933 dat *Voyage au bout de la nuit* ‘een brok werk’ is ‘dat niet dan met de grootste opofferingen tot stand kon worden gebracht, en dat de keurig in elkaar gezette, min of meer subtiele, min of meer gedistingeerde producten van duizend-en-één auteurs “van naam”, èn qua kracht èn qua inzet veruit overtreft’. Zie: *Vw* VI, p. 53.
20 Hermans, ‘Proeve van rustig lesgeven’, p. 41.
21 Vgl. Van der Meulen, ‘Hermans over Du Perron: geestverwant en agressor’.
22 Anbeek, ‘Forum na de oorlog’, p. 701.
23 Calis, *De vrienden van weleer*, p. 107.
24 Idem, p. 144-145.
25 Idem, p. 335.
26 Idem, p. 391.
27 Bert Schierbeek, ‘Het nieuwe proza’, in: *Het Woord*, jrg. 2, nr. 1, zomer 1947, p. 104-109. Zie ook: Snoek, ‘“Hier heb je nu een auteur, die weet ervan: Clausewitz!” Bert Schierbeek en het verzet’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 9, nr. 1, oktober 1991, p. 16-22.
28 Anbeek, ‘Forum na de oorlog’, p. 703.
29 Louis Guilloux, *Het zwarte bloed* (vertaald uit het Frans en van een nawoord voorzien door Mirjam de Veth), Amsterdam: Coppens & Frenks 1999.
30 Vgl. Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 13-15.
31 F.E.A. Batten, brief aan A. Romein-Verschoor, in: *De Gids*, jrg. 132, nr. 9/10, sept./okt. 1969, p. 329-331; A. Romein-Verschoor, Reactie op de brief van F.E.A. Batten, in: idem, p. 331-333; Lieuwe Brouwers, ‘De tragische zekerheid van Mevrouw Romein’, in: idem, p. 333-342; A.R.-V., Naschrift, in: idem, p. 342; J. de Kadt, ‘Van jonge en oude revolutionairen, in: *Tirade*, jrg. 13, nr. 151, nov. 1969, p. 551-557; H. van Galen Last, ‘Een omgekeerde Romein’, in: *Tirade*, jrg. 14, nr. 153, p. 55-63; J. de Kadt, ‘Terloopse opmerking’, in: *Tirade*, jrg. 14, nr. 153, p. 63-64; L.R. Wiersma, ‘Het comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen (1936-1940)’, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jrg. 86, nr. 1, 1971, p. 124-150.
32 De Kadt, ‘Van jonge en oude revolutionairen’, p. 556. Hij voegt hieraan toe: ‘en de Romeins waren typische meelopers van de stalinisten’. En zelfs: ‘Men moet de stalinistische mentaliteit behouden hebben, om over dit soort dingen te schrijven en niet te vermelden dat de stalinisten nog in 1933 alle socialisten en democraten die critisch stonden tegenover hun politiek: “sociaal-fascisten” noemden, om zich dan, wat later in 1933 als de redders der democratie te presenteren.’
33 Van der Meulen, *E. du Perron. Een korte biografie*, p. 116.
34 W.F. Hermans, *Boze brieven van Bijkaart*, Amsterdam: De Bezige Bij 1977, p. 362-365, 376-378, 384-387; ‘Céline en de haat’, in: *Hollands Diep*, 9-4-1977, p. 12-16 (ook in: W.F. Hermans, *Ik draag geen helm met vederbos*, Amsterdam: De Bezige Bij 1979, p. 108-111; *Klaas kwam niet*, Amsterdam: De Bezige Bij 1983, p. 111, 140-143, 228, 301, 302, 324, 336, 380, 382, 432, 436, 437.
35 Dolf Verspoor aan Emiel van Moerkerken, 2-6-1991 (coll. Kees Snoek).
36 Mieke Bal, ‘“Door zuiverheid gedreven”: het troebele water van *Het land van herkomst* van E. du Perron’, in: Ernst van Alphen, Maaike Meijer (red.), *De canon onder vuur: Nederlandse literatuur tegendraads gelezen.* Amsterdam: Van Gennep 1991, p. 122-142. Reacties van onder meer: Em. Kummer, ‘Tegendraads-lezen als excuus voor mis-lezen’, in: *Optima* 31, jrg. 9, nr. 2, [najaar] 1991, p. 40-62; René Marres, *Zogenaamde politieke incorrectheid in Nederlandse literatuur*, Leidse Opstellen nr. 30, Leiden: Internationaal Forum 1998; Pierre H. Dubois, ‘E. du Perron en het schrijverschap’.

Bronnen

Bibliotheken en archieven

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), Antwerpen
Archief van J.H.W. Veenstra (in het Letterkundig Museum)
Arsip Nasional, Jakarta
Familiearchief van C. Baeyens-Wolfers
Familiearchief van mr. A.E. du Perron
Familiearchief van mr. W.W. Timmers
Indisch Familie Archief, Den Haag
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Leiden
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
Letterkundig Museum (LM), Den Haag
Multatuli-museum, Amsterdam
Perpustakaan Nasional, Jakarta
Stichting Kinderboek-Cultuurbezit, Winsum (Gr.)
Theatermuseum, Amsterdam
Universiteitsbibliotheek Leiden

Kranten

Bataviaasch Nieuwsblad, 1913-1921
Java-Bode, 1913-1921
Javasche Courant, 1899-1926
Preanger-Bode, 1913-1921
Het Vaderland, 1933-1936

Gesprekken met

d'Ailly-van Waterschoot van der Gracht, Gisèle, Amsterdam, 28 juni 1991*
Arps, B.F.H., Arnhem, 11 november 2001
Bertling-De Jong, mevr., Leiden, 2 februari 1999
Bontekoe-Jordaan, Gonda, Amsterdam, 29 januari 1992 en 18 december 1993
Braak-Faber, A. ter, Epe, 12 januari 1992
Djoehana, M.A., Auckland, 13-14 april 1996
Dubois, P.H., Den Haag, 20 december 1993

Duchâteau, Maria, Lorgues, Frankrijk, 12 januari 1994
Fanggidaej, de kinderen van O.L., Uithoorn, 20 januari 1994
Ferguson, Margaretha, Den Haag, 1991
Groen, Edgar François (Eddy) van der, Jakarta, 3 december 1993
Groen, Evy van der, Amstelveen, 16 december 1993
Hamdani, Suzanna, Jakarta, 31 mei 1986
Hasan-Crone, Emmy F., Sukabumi, 15 mei 1985
Helman, Albert, Amsterdam, 21 december 1993
Jansen-Dalenoort, mevr. J. (Joop), Den Haag, 12 februari 2000
Keuning, W., Leeuwarden, 23 december 1993
Korten-Nahon, Lucie, Antwerpen, 5 mei 1991**
Kriegenbergh-Anthonijsz, C. von, Nuenen, 30 december 1993
Manteau, Angèle, Gooik, 21 april 1991**
Moerkerken, Emiel van, Amsterdam, 4 juni 1991
Natapradja, Ati, Jakarta, 24 mei 1989
Nord, Max, Amsterdam, 30 oktober 2001
Peeters, Godelieve, Antwerpen, 20 december 1991
Perron, Alain du, Dronrijp en Leeuwarden, 1991-2004
Perron, Gille du, Brussel, 28 september 1991
Polanen Petel, Jules Edouard (Eddy) van, Whangarei (Nieuw-Zeeland), 14 december 1992
Polanen Petel-Bosch, Paula van, Whangarei (Nieuw-Zeeland), 14 december 1992
Raat-Savalle, Hetty, Den Haag, 24 december 1993***
Rijckevorsel, J.M. van, Den Haag, 28 december 1993
Saubari, Jakarta, 22 maart 1989
Seuphor, Michel, Parijs, 26 januari 1992
Soeroto en Siti Soemandari, Jakarta, 14 november 1986
Soewarga, mevr. R.K.A. Ningrat, Cicalengka, 14 september 1985
Staal, Georges, Lorgues (Frankrijk), 16 mei 1999
Tabourdon, Irène, Chaumont-Gistoux (België), 4 mei 1991
Tajudin, Erna, Jakarta, 28 januari 1994
Takdir Alisjahbana, Soetan, Jakarta, 28 november 1986
Tanzil, Hazil, Jakarta, 19 november 1986
Timmers Verhoeven, S.G., Vlissingen, 29 december 1993
Tissing, familieleden van Adé, Den Haag, 18 januari 1992
Veen, Adriaan van der, Den Haag, 8 juli 1991
Verhoeven, dr. F.R.J., Amsterdam, 10 januari 1985
Werner, Claude Oscar, Lausanne, 8 januari 1994
Wolfers-Petrucci, Clairette, Vieusart (België), 4 mei 1991**

* In het gezelschap van Emiel van Moerkerken.
** In het gezelschap van Manu van der Aa.
*** Hetty Raat-Savalle is op 27 januari 1993 geïnterviewd door Reinder Storm, Louis Uding en Nel Weke-Jansen.

Gesprekken van J.H.W. Veenstra met

d'Ailly-van Waterschoot van der Gracht, Gisèle, 23 maart 1977
Batten, A.E., Den Haag, 27 maart 1969
Blijstra, Rein, Loenersloot, 15 april 1970

Bolsius, B. en mevr. Bolsius-Henny, Joppe, 17 december 1975
Bouws, E., Amsterdam, 10 februari 1970 en 13 februari 1974
Braak, Geertruida ter, 6 april 1976
Grave-Terwogt, mevr. A. de, 1 juni 1976 en 23 juli 1976
Grave, mr. A. de, Den Haag, zomer 1976
Hekkema, mevr. Myra, Wassenaar, 22 februari 1977
Henny, mr. E.O., Rotterdam, 22 maart 1977
Jansen-Dalenoort, mevr. J., 29 mei 1973
Kadt, J. de, Heemstede, 24 september 1971
Koch-Snijder, mevr. J., Loosduinen, 6 januari 1977
Koets, P.J., 9 december 1981
Koezen-Tissing, mevr. E.J., 18 april 1973
Nijkerk, M.B.B., 2 december 1974 en 26 november 1975
Pennink-Pino, mevr. K.J., Hattem, 15 september 1982 en Haarlem, 7 januari 1983
Perron-de Roos, E.G. du, 3 juli 1969 en 22 maart 1971
Reijen, Wilhelmus van, 7 augustus 1969
Ritman, J.H., Den Haag, 29 maart 1972
Roels-Jansen, mevr. T.M.A., Eindhoven, 9 april 1975
Stols, A.A.M., Den Helder, 23 september 1968
Sturler, Jean Victor de, Brussel, 23 december 1969 en 4 mei 1973
Verdoorn, J.A., 28 oktober 1975
Warmenhoven, A.A.J., 31 maart 1973
Welter-Bijl, J., 10 juni 1976
Willink, A.C., Loenersloot, 15 december 1969 en 5 oktober 1970
Wolfers-Petrucci, Clairette, Vieusart, 13 juli 1976 en 3 december 1976

Bronvermelding illustraties

Collectie AMVC-Letterenhuis, Antwerpen: **457** 53
Collectie C. Baeyens-Wolfers: **452** 20; **453** 25, 26; **454** 29, 30, 32; **455** 37; **460** 74
Nalatenschap Evelyn Blackett: **126** 52; **451** 14; **462** 86
Collectie Danièlle Guisset: omslag; **123** 42
Haagse Post, 15 oktober 1977: **864** 81
Hollandsche Revue: **124** 43
Collectie KITLV: **120** 28 (P-338); **122** 36 (P-727)
G. Kolff & Co., Batavia: **116** 9
Collectie Koninklijke Bibliotheek (Opname Optische technieken, Koninklijke Bibliotheek): **124** 44; **453** 23, 24; **455** 38, 40; **457** 50; **459** 64, 65; **460** 76; **462** 87; **463** 92, 93; **850** 10; **851** 15; **852** 23; **856** 44; **862** 71
Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden: **124** 43; **126** 51

Collectie Letterkundig Museum: **113** 2, 3, 4; **114** 6; **118** 15; **121** 30; **452** 18; **459** 69, **460** 79; **462** 84, 85, 88; **463** 94; **850** 11; **851** 14; **853** 25, 29, 30; **861** 69; **862** 73, 74; **863** 77, 78
E. van Moerkerken: **862** 72; **863** 76
d'Oriënt: **858** 54 (23 juni 1934)
Collectie A.E. du Perron: **114** 5; **115** 7, 8; **116** 10-12; **117** 13, 14; **118** 16, 18; **119** 19, 22; **120** 24, 26; **121** 31-33; **122** 34, 35, 37, 38; **123** 39-41; **124** 45; **125** 46-50; **126** 53, 54; **127** 55-61; **128** 62; **449** 1-5; **450** 6-10; 435, 12, 13, 15, 16; **452** 17, 19, 21; **453** 22, 27; **454** 28, 31, 33; **455** 34-36, 41; **456** 42-44, 46-49; **457** 50, 52, 54-56; **458** 57-59, 61-63; **459** 66-68; **460** 70-73; **461** 77, 78, 80, 81; **462** 82, 83; **463** 89-91; **464** 95-99; **849** 1-6; **850** 7, 8, 12; **851** 13, 16-18; **852** 19, 21, 22; **853** 24, 26, 28; **854** 31-34; **855** 37, 38; **856** 40-43; **857** 45-49; **858** 50, 51; **859** 55-60; **860** 61-65; **861** 66-68; **863** 75; 816

Collectie Familie Van Polanen Petel: **120** 23
De Reflector: **122** 36; **126** 51
Collectie Edith van Reijen: **120** 25
Collectie R. Samkalden: **854** 35
Collectie Kees Snoek: **862** 70
Theater Instituut Nederland: **852** 20
Collectie Erven Timmers Verhoeven: **850** 9
De Tulp, Haarlem: **855** 39
Weekblad voor Indië: **120** 28
Collectie Huguette Werner: **455** 39

Primaire bibliografie

[Anoniem = E. du Perron,] '*Het land van herkomst* (roman)' [Prospectus 1935].
[Anoniem = E. du Perron,] 'Een interview met Alexejef. Een nieuw soort artistieke film', in: *Het Vaderland*, 8 november 1933.
[Anoniem = E. du Perron,] 'Museum voor Stendhal geopend. In zijn geboortestad Grenoble. Waar de herinneringen rondwaren' en 'Museum voor Stendhal geopend. Wat het aan documenten bevat. Talrijke onbekende portretten', in: *Het Vaderland*, 12 en 15 mei 1934.
[Anoniem = E. du Perron,] 'Russen en Duitschers. Maatschappijen in de maatschappij. Een gesprek met den Duitschen schrijver Ernst Erich Noth', in: *Het Vaderland*, 8 mei 1935.
Bombay, Cesar, *Kloof tegen cylinder. In memoriam Agathae. Een Sonnettenkrans* (verzorgd en van een verantwoording voorzien door K. Lekkerkerker), Amsterdam: Eliance Pers 1980.
Braak, Menno ter, E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940* (tekstverzorging en annotaties door H. van Galen Last), deel I-IV, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1962-1967.
Guíla, Bodor, *Manuscrit trouvé dans une poche*, Brussel: [eigen beheer] 1923. Ook onder de naam E. du Perron met een Nederlandse vertaling door Arjaan van Nimwegen: *Manuscrit trouvé dans une poche / Manuscript in een jaszak gevonden*, Utrecht: Kwadraat 1988.
Du P., 'Het Bataviaasch tooneel in de 18e eeuw', in: *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*, jrg. 1, nr. 41, 24 september 1921, p. 1684-1685, 1687.
Du P., 'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren', in: *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*, jrg. 1, nr. 25, 4 juni 1921, p. 1129-1131; nr. 26, 11 juni 1921, p. 1167-1170; nr. 28, 25 juni 1921, p. 1247-1248; nr. 30, 9 juli 1921, p. 1317-1318.
Du P., 'Nòg iets over de Kangean-eilanden', in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 17, nr. 13, 4 juli 1920, p. 198-201.
Joséphin, Joseph, 'Een sparring-partner', in: *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*, jrg. 1, nr. 35, 13 augustus 1921, p. 1487-1491.

Joséphin, Joseph, ‘Het spook van den Arabier’, in: *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad ‘De Revue’*, jrg. 1, nr. 14, 19 maart 1921, p. 636-639; idem, nr. 15, 26 maart 1921, p. 689-691.
Joséphin, Joseph, ‘Don Quichotte te Soerabaja’, in: *Bataviaasch Handelsblad*, 31 juli 1920.
Kuyck, A.L. van [= E. du Perron], ‘Een vriend van Nederland in Italië. Dr. Giacomo Prampolini. Philoloog en Dichter. Een interview’, in: *De Hollandsche Revue*, jrg. 34, 1929, p. 235-237.
Kuyck, A.L. van [= E. du Perron], ‘Een vreemdsoortig Avonturier. Marie I, Koning der Sedangs’, in: *De Hollandsche Revue*, jrg. 34, 1929, p. 275-278, 348-350.
Kuyck, A.L. van [= E. du Perron], ‘Een jong cineast. Charles Dekeukeleire. Film en kunst’, in: *De Hollandsche Revue*, jrg. 34, 1929, p. 494-496.
Perkens, Duco, *De behouden prullemand. Snotneus-Vaerzen van Duco Perkens*, Brussel: eigen beheer 1925 (latere druk onder de naam E. du Perron).
Perkens, Duco, *Bij gebrek aan ernst*, Brussel: R. Simonson 1926.
Perkens, Duco, *Claudia*, Antwerpen: De Driehoek [1925].
Perkens, Duco, *Een tussen vijf*, Antwerpen: De Driehoek [1925].
Perkens, Duco, *Filter. Negen-en-veertig kwatrijnen van Duco Perkens*, met portret van de schrijver door Max Jacob, Brussel: Raoul Simonson 1925.
Perkens, Duco, *Kwartier per dag*, [Antwerpen]: De Driehoek [1924].
Perkens, Duco, *Het roerend bezit*, Wilryck-Antwerpen: Het Overzicht, 1924.

Perron Jr., C.E. du, ‘Over de Oud Bataviasche Wedloop Sociëteit’, in: *Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, deel LVIII 1920, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921, p. 271-275.
[Perron, Edgar du,] *13 erotische prenten van Edgar du Perron*, curiosareeks no. 2, Het Letterlievend Kabinet (met een korte inleiding door B. Schneppenbaum), Enschede: Lichtmis [1981].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Afscheid van Kostersloot’, in: *Forum*, jrg. 2, nr. 12, december 1933, p. 896-899.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Alle de rozen of Het gesprek bij maanlicht* [Brussel: A. Breuer 1927].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *De behouden prullemand. Snotneus-vaerzen van Duco Perkens*, ['s-Gravenhage]: Bzztôh 1981.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*, Rijswijk: A.A.M. Stols [1940].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Blocnote klein formaat’, in: *Forum*, jrg. 4, nr. 12, december 1935, p. 1210-1211.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Het boozige boekje. Voor den drukker en eenige amateurs*, [Maastricht: A.A.M. Stols 1926].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Brieven*, deel I-IX, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1977-1990.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Bijdrage nummer zoveel’, in: *Vandaag. Vlaamsche halfmaandelyksche kroniek*, jrg. 1, nr. 4, 1 april 1929, p. 80-81.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Bij gebrek aan ernst. (Definitieve druk)*, Brussel & Maastricht: A.A.M. Stols 1932.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Cahiers van een lezer*, ongewijzigde herdruk in 5 delen, Utrecht: Reflex 1981.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Cultuur in en uit de lommerd’, in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 22 januari 1938.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Drie gedichten’, in: *Forum*, jrg. 1, nr. 4, april 1932, p. 235-237.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Drie liedjes voor licht en donker’, in: *Vlaamsche Arbeid*, jrg. 19, deel XXIV, afl. 2, p. 70-71.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Drie sonnetten’, in: *Erts. Letterkundige almanak*, Amsterdam: A.J.G. Strengholt 1930, p. 67.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Drie sonnetten’, in: *Groot Nederland*, jrg. 31, [± maart] 1933, p. 289-290.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Gorilla of mens’, in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 1, nr. 19, 16 november 1938, p. 289. Ook in: Kees Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*, p. 343-344.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Graffiti*, Hilversum: Rozenbeek en Venemans 1936. (Schrift 10, jrg. 13 van *De Vrije Bladen*.)
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Holländische Literatur’, in: *Die Sammlung*, 1. Jahrgang, 8. Heft, April 1934, p. 400-411.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], ‘Hubertus bij zon en schaduw’, in: *De Gids*, jrg. 93, nr. 12, december 1929, p. 288-295.

Perron, E. du [ook: E.d.P.], *In deze grootse tijd*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1946 [= 1947].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Het land van herkomst*, Amsterdam: N.V. Em. Querido's Uitgevers-Mij 1935.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Het land van herkomst*, geannoteerde uitgave, verzorgd door F. Bulhof en G.J. Dorleijn, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1996.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Indies memorandum*, Amsterdam: De Bezige Bij 1946.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Een lettré uit de 18e eeuw: Willem van Hogendorp*, Brieven en Verzen uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, gepubliceerd en toegelicht door E. du Perron, Den Haag: H.P. Leopolds Uitgevers-mij N.V. 1940.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Liefde met Jane*, z.p.: De Minotaurus, V [1984].
Perron, E. du [ook: E.d.P.], 'Lof der onpersoonlijkheid', in: *Forum*, jrg. 1, nr. 3, maart 1932, p. 203.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *De man van Lebak*, Anekdoten en dokumenten betreffende Multatuli bijeengebracht en gekommenteerd door E. du Perron, Amsterdam: Em. Querido 1937.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Manuscript in een jaszak gevonden. Kroniek van de Bekering van Bodor Guila buitenlander* (Met een woord vooraf door J.H.W. Veenstra, vertaald door Arjaan van Nimwegen), Utrecht: Kwadraat 1988.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Mikrochaos*, Brussel / Maastricht: A.A.M. Stols 1932.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Multatuli en de luizen. Aantekeningen bij een nieuw Waarheidsboek over Multatuli*, Amsterdam: Uitgeverij Contact 1940.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *Multatuli, tweede pleidooi. Beschouwingen en nieuwe dokumenten*, Bandoeng / Leiden: A.C. Nix & Co. / Burgersdijk en Niermans 1938.
Perron, E. du [ook: E.d.P.], *De muze van Jan Companjie*, tweede, herziene en vermeerderde druk, Bandoeng: A.C. Nix & Co. 1948.

Perron, E. du, ‘Napoleon en het vrije woord. In de schaduw der dictatuur’ [n.a.v. John Charpentier, *Napoléon et les hommes de lettres de son temps*], in: *De Groene Amsterdammer*, 8 februari 1936.
Perron, E. du, ‘Nog meer heroïsme’, in: *Forum*, jrg. 3, nr. 3, maart 1934, p. 248-249.
Perron, E. du, *Nutteloos verzet*, Brussel & Maastricht: A.A.M. Stols 1929.
Perron, E. du, ‘Ontmoeting of invloed?’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 32, nr. 375, maart 1933, p. 49-50.
Perron, E. du, ‘Op mijn divanbed in een Hollandse huurkamer’, in: *Helikon*, nr. 10, oktober 1931, p. 156.
Perron, E. du, Oproep', in: *Vlaamsche Arbeid*, [jrg. 18,] deel XXIII, afl. 6 bis, [december] 1928, p. 303. Een eerdere, licht afwijkende versie zonder titel maakte deel uit van *Alle de rozen of Het gesprek bij maanlicht* [Brussel: A. Breuer 1927]. Als ‘Evocatio’ kwam het tenslotte terecht in *Parlando*, Maastricht & Brussel: A.A.M. Stols 1930, weer met kleine wijzigingen.
Perron, E. du, *Over André Gide*, Astra Nigra v, ['s-Gravenhage: K.C. van Boeschoten en L.J. Zimmerman 1944].
Perron, E. du, ‘Over haarwater’, in: *Forum*, jrg. 3, nr. 8, augustus 1934, p. 782.
Perron, E. du, ‘Over den hoofdpersoon van “de drie musketiers”’, in: *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad ‘De Revue’*, jrg. 1, nr. 4, 8 januari 1921, p. 158-160.
Perron, E. du, *Parlando*, Maastricht & Brussel: A.A.M. Stols 1930.
Perron, E. du, ‘Paul van Ostaijen †’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 27, nr. 4, 20 april 1928, p. 119-120.
Perron, E. du, ‘Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd’, in: Constant van Wessem (red.), *Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen*, Utrecht: Erven J. Bijleveld 1930, p. 133-152.
Perron, E. du, ‘Polemiek en tijdschriftleiderschap’, in: *Forum*, jrg. 1, nr. 12, december 1932, p. 809-811.
Perron, E. du, *Schandaal in Holland*, 's-Gravenhage: H.P. Leopold 1939.
Perron, E. du, *Scheepsjournaal van Arthur Ducroo*, Amsterdam: L.J. Veen [1943].
Perron, E. du, *De smalle mens*, Amsterdam: N.V. Em. Querido's Uitgevers-mij 1934.
Perron, E. du, ‘Sonnet van burgerdeugd’, in: *De Gids*, jrg. 92, nr. 4, april 1928, p. 41.
Perron, E. du, *Tegenonderzoek (Cahiers van een lezer)* (nawoord van H. Marsman), Brussel: A.A.M. Stols 1933.
Perron, E. du, ‘Tegen de politieagent’, in: *Links richten*, jrg. 1, nr. 8, 1 mei 1933.
Perron, E. du, *Uren met Dirk Coster (een tegenstem)*, Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon N.V. 1933.
Perron, E. du, *Verzameld werk*, deel I-VII, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1954-1960.
Perron, E. du, ‘Verdediging der kultuur I’, in: *Groot Nederland*, jrg. 34, januari 1936, p. 66-79.
Perron, E. du, ‘Verdediging der kultuur II’, in: *Groot Nederland*, jrg. 34, februari 1936, p. 167-181.

Perron, E. du, ‘Volkenkundige bijdrage’, in: *Forum*, jrg. 3, nr. 2, februari 1934, p. 188.
Perron, E. du, *Een voorbereiding. (Omgewerkte druk)*, Brussel & Maastricht: A.A.M. Stols 1931.
Perron, E. du, *Voor kleine parochie (Cahiers van een lezer)*, Brussel: A.A.M. Stols 1931.
Perron, E. du, *Vriend of vijand (Cahiers van een lezer)*, [Brussel]: A.A.M. Stols 1931.
Perron, E. du, ‘De “Zenuwlijder” van Lebak’ (1937), in: *Over Multatuli*, jrg. 20, nr. 40, [voorjaar] 1998, p. 64-72.
Perron, E. du, A.C. Willink, ‘Aan de familie’, in: *Tirade*, jrg. 17, nr. 184, maart 1973, p. 104-108.
Watteyn, Kristiaan, *Een voorbereiding. Zijnde de cahiers van Kristiaan Watteyn*, Bussum: W.N. Dinger 1917 [= 1927].

Secundaire bibliografie

Aa, Manu van der, 'Don Quichotte te Soerabaja: onderweg in den regen? Over Du Perrons debuutverhaal', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 9, november 1998, p. 19-21.

Aa, Manu van der, 'Een "toekomst-persoonlikheid". Alice Nahon en E. du Perron', in: Ria van den Brandt (red.), *Alice Nahon 1896-1933*, p. 47-53.

Aa, Manu van der, *E. du Perron en de avant-garde. Kroniek van een heilzame ziekte*, De Nieuwe Engelbewaarder 5, jrg. 2, maart 1994, Amsterdam: Bas Lubberhuizen 1994.

Aa, Manu van der, 'Michel Seuphor, Alice Nahon & Eddy du Perron', in: *Vlaanderen*, jrg. 51, nr. 2, maart-april 2002, p. 84-88.

Aa, Manu van der, 'Paul Méral', in: *ZL. Literair-historisch tijdschrift*, jrg. 2, nr. 2, januari 2003, p. 22-31.

Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch Indië, drie delen, Amsterdam: P.N. van Kampen, 1861-1869.

[Abel, Richard, et al.,] *Pathé. Premier empire du cinéma*, Paris: Editions de Centre Pompidou 1994.

Abell, L.F., 'Simone Sechez', in: *Vestdijkkroniek*, nr. 46, maart 1985, p. 13-24.

Abeyasekere, Susan, *Jakarta. A history*, tweede, herziene druk, Singapore / Oxford / New York: Oxford University Press 1990.

Aerts, Dirk, en Marc Somers, *Het bordeel van Ika Loch. De Antwerpse literaire avant-garde in de jaren twintig*, Antwerpen: Publikaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven 1993.

Aimard, Gustave, *Edelhart*, Rotterdam: D. Bolle z.j.

Aimard, Gustave, *De spoorzoeker*, Rotterdam: D. Bolle z.j.

Akker, W.J. van den, 'Autonomie en ideologie: Du Perron en Nijhoff', in: J. Goedegebuure (red.), *Nieuwe wegen in taal- en literatuurwetenschap. Handelingen Nederlandse Philologencongres*, jrg. 41, 1990 [1993], p. 245-263.

Akker, W.J., 'Oprichting van het Comité van Waakzaamheid', in: M.A. Schenkeveld-van der Dussen et al. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676-681.

Anbeek, Ton, *De schrijver tussen de coulissen*, Amsterdam: Athenaeum / Polak & Van Gennep 1978.

Anbeek, Ton, 'Forum na de oorlog', in: M.A. Schenkeveld-van der Dussen et al. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 700-704.

Anbeek, Ton, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, vijfde, herziene druk, Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers 1999.

Anbeek, Ton, *Na de oorlog. De Nederlandse roman 1945-1960*, Amsterdam: De Arbeiderspers 1986.

[Anoniem,] 'Belangwekkend boek over "De Man van Lebak". De Droogstoppels en Slijmeringen zijn ook in hun nazaten onsterfelijk. Multatuli's durende actualiteit', in: *De Locomotief*, 29 januari 1938.

[Anoniem = H. Marsman?,] bespreking van: E. du Perron, *Graffiti*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 december 1936.

[Anoniem,] 'E. du Perron †', in: *Algemeen Indisch Dagblad 'De Preangerbode'*, 6 augustus 1940.

[Anoniem,] '"Forum" zal verdwijnen', in: *De Maasbode*, 8 oktober 1935.
[Anoniem,] 'Hagel', in: *De Gemeenschap*, jrg. 7, nr. 3, maart 1931, p. 155-160.
[Anoniem,] 'Hoort die hond bij die baas?', in: *Opwaartsche Wegen*, jrg. 8 (1930-1931), nr. 2, februari 1931, p. 520.
[Anoniem,] 'In Memoriam. Controleur J.P. de Kat Angelino', in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 16, 27 juli 1919, p. 1-2.
[Anoniem,] 'De "Verdachte Sinjo" uit "Onze Courant"', in: *Indië Houzee*, 16 oktober 1936.
Avermaete, Roger, *Herinneringen uit het kunstleven II. Tochten in de artistieke jungle*, Brussel: A. Manteau N.V. 1954.
B., 'Meisje van de H.B.S.', in: *Algemeen Geillustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*, jrg. 1, nr. 25, 4 juni 1921, p. 1318.
Barnard, Benno, 'Een huis van voor de oorlog', in: *Maatstaf*, jrg. 28, nr. 4, april 1980, p. 40-52.
Barrès, Maurice, *Le culte du moi. Sous l'oeil des barbares*, Paris: Librairie Plon [1929].
Bastiaans, W.Ch.J., *Figuren uit de Indische journalistiek*, eigen uitgave, januari 1975.

Batten, F., ‘Herinnering aan een tentoonstelling. Couperus geëerd door de jeugd’, in: *Deze Week in Den Haag*, jrg. 5, nr. 22, 1942, p. 3.
Beekman, E.M., *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië, 1600-1950*, Amsterdam: Prometheus 1998.
Begemann, Nienke, *Victorine*, Amsterdam: Bert Bakker 1988.
Behrman, S.N., *4 Plays*, New York: Random House 1952.
Bénézit, E. (ed.), *Dictionnaire critique et documentaire des Peintres*, *Sculpteurs*, *Dessinateurs et Graveurs de tous les temps et de tous les pays*, Paris: Librairie Gründ 1999.
Bercot, Martine, et André Guyaux (eds.), *Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle*, Le Livre de Poche, Paris: Librairie Générale Française 1998.
Berckelaers, F., ‘Postulaat’, in: *Het Overzicht*, nr. 13, november 1922, p. 1-3.
[Berckelaers, Fernand, en Geert Pynenburg,] ‘Manifest-inleiding’, in: *Het Overzicht*, nr. 1, 15 Junie 1921, p. 1-2.
Berg, Hubert F. van den, en Gillis J. Dorleijn (ed.), *Avantgarde! Voorhoede? Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*, [Nijmegen]: Uitgeverij Vantilt 2002.
Bergh, H. van den, en H. Pröpper, ‘Symbolisme’, in: G.J. van Bork en N. Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, p. 143-180.
Berlaer-Hellemans, Dina van, ‘Twee romans uit de Forum-tijd: Hampton Court en Het land van herkomst. Deel II: Het land van herkomst: Het wonderlijke fatum van het individualisme’, in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 21, nr. 1, januari 1979, p. 3-25.
Berstein, Serge, *La France des années 30*, Paris: Armand Colin 1988.
Beynon, Hans, ‘Lamongan, mijn kleine wereld’, in: *de Volkskrant*, 17 augustus 1985.
Beynon, Hans C., *Terug naar het eiland van herkomst*, speciale aflevering van: *Uitgelezen boeken*, jrg. 5, nr. 2. [1994].
Beynon, P.A., ‘Enkele aanteekeningen over de Kangean Archipel’, in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 4, 4 mei 1919, p. 51-53.
Beynon, P.A., ‘Kangean in nieuwe banen geleid’, in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 14, 13 juli 1919, p. 178-179.
Bijvoet, Th.A.P. et al. (red.), *De Gemeenschap*, 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum 1986.
Bilismarde [= Poerbatajaraka?], bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*, in: *Bangoen*, jrg. 1, nr. 18, 1 april 1938, p. 285-287.
Binnendijk (ed.), D.A.M., *Prisma. Bloemlezing uit de Nederlandsche poëzie na 1918*, Blaricum: De Waelburgh [1930].
Binnendijk, D.A.M. et al. [red.], *Menno ter Braak*, Schrijversprentenboek 5, tweede druk, 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum 1980.
Binnerts, Mr. C., bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*, in: *Nederlandsch-Indië. Weekblad van de Vaderlandsche Club*, jrg. 10, nr. 4, 28 januari 1938, p. 16-17.
Binnerts, Mr. C., ‘Herinneringen aan E. du Perron in Indië I’, in: *Het boek van nu*, jrg. 6, nr. 11, juli 1953, p. 201-202.

Binnerts, Mr. C., ‘Herinneringen aan E. du Perron in Indië II’, in: *Het boek van nu*, jrg. 6, nr. 12, augustus 1953, p. 223-225.
Bitsch, Marie-Thérèse, *Histoire de la Belgique*, [Paris:] Hatier [1992].
Blijstra, R., bespreking van: E. du Perron, *Bij gebrek aan ernst*, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 29, nr. 2, 20 februari 1930, p. 47-48.
Blijstra, R., ‘'n Herinnering aan E. du Perron’, in: *Maatstaf*, jrg. 20, nr. 1, mei 1972, p. 53-56.
Boef, August Hans den, ‘Arnold Clerx: Studies over de eenzaamheid van de man’, in: *Indische Letteren*, jrg. 4, nr. 4, december 1989, p. 145-162.
Boef, August Hans den, ‘Addendum bij: “Arnold Clerx: Studies over de eenzaamheid van de man”’, in: *Indische Letteren*, jrg. 5, nr. 1, maart 1990, p. 45-46.
Boef, August Hans den, *Honderd jaar Sherlock Holmes*, Amsterdam: Uitgeverij SUA 1987.
Boef, August Hans den, *Musil? Ken ik niet. Ter Braak en Du Perron over modernisten en epigonen.* Leiden: Stichting Dimensie 1991.
Boef, August Hans den, en Sjoerd van Faassen, ‘“Een hoek, waar bijna geen geluid doordringt”. Over de betrekkingen tussen

de Groninger Kunstkring De Ploeg en het Antwerpse constructivisme', in: Berg, Hubert F. van den, en Gillis J. Dorleijn (ed.), *Avantgarde! Voorhoede? Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*, p. 67-91.
Boer-Pino, Jeannette de, 'De Indische oud-ambtenaar en auteur Adolf Maximiliaan Pino (1891-1979) een biografie', in: Adolf Maximiliaan Pino, *Komedie Stamboel*, p. 109-111.
B[om], E[mmanuel] d[e], 'Komkommeriana' [bespreking van o.a.: Duco Perkens, *Het roerend bezit*], in: *Volksgazet*, 16 augustus 1924.
Bordewijk, F. et al., *5 auteurs over hun uitgever*, ['s-Gravenhage]: Nijgh & Van Ditmar [1962].
Borgers, Gerrit, 'Klare wijn bij een ziekbed. Brieven van E. du Perron aan Paul van Ostaijen uit het winterhalfjaar 1927-1928', in: *Maatstaf*, (1957-1958), nr. 12, p. 787-801.
Borgers, Gerrit, *Kroniek van Paul van Ostaijen 1896-1928*, Den Haag / Brugge: Scheltens & Giltay / Orion 1975.
Borgers, Gerrit, *Paul van Ostaijen. Een documentatie 1*, Den Haag: Bert Bakker N.V. 1971.
Borgers, Gerrit, *Paul van Ostaijen. Een documentatie 2*, Amsterdam: Bert Bakker 1996.
Borgers, Gerrit, *Het tijdschrift AVONTUUR februari-april 1928*, Utrecht: Uitgeverij Reflex 1979.
Bork, G.J. van, en N. Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëticale opvattingen in de Nederlandse literatuur*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1986.
Borsboom, A., *Menno ter Braak. Onpersoonlijk nihilisme en nihilistische persoonlijkheid* [tweede druk], Utrecht: Reflex 1980.
Bosma, Ulbe, *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo*, Leiden: KITLV Uitgeverij 1997.
[Boussenard, L.,] *De zouaaf van Malakoff. Een verhaal uit de Krimoorlog door Hans Verweij*, Amsterdam: J.C. Dalmeijer z.j.
Braak, Menno ter, E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940* (tekstverzorging en annotaties door H. van Galen Last), deel I-IV, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1962-1967.
Braak, Menno ter, 'De amateur' [bespreking van: E. du Perron, *Blocnote klein formaat* en *Graffiti*], in: *Het Vaderland*, 25 oktober 1936.
Braak, Menno ter, 'Du Perron als maniak. De verdediger van Multatuli als dolende ridder' [bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*], in: *Het Vaderland*, 19 februari 1939.
Braak, Menno ter, 'Prisma of dogma?', in: *De Vrije Bladen*, jrg. 8, nr. 1, januari 1931, p. 15-23.
Braak, Menno ter, 'Schrijver en mensch' [bespreking van: E. du Perron, *Multatuli en de luizen*], in: *Het Vaderland*, 7 april 1940
Braak, Menno ter, *Vw* 1 t/m 7, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1950-1951.
B[raak], M. t[er], 'De moralist met een reputatie', in: *Het Vaderland*, 25 oktober 1938.
Brandt, Ria van den (red.), *Alice Nahon 1860-1933. Kan ons lied geen hooglied wezen*, Antwerpen / Baarn: Houtekiet 1996.

Brandt, Ria van den, en Staf Aertzen, ‘Het bewogen leven van Alice Nahon. Een nieuwe biografische schets’, in: Ria van den Brandt (red.), *Alice Nahon 1896-1933*, p. 13-45.
Breen, Leo van, bespreking van: E. du Perron, *Parlando*, in: *Opwaartsche Wegen*, jrg. 8, januari 1931, p. 449-450.
Brokken, Jan, ‘De terugkeer van Eddy du Perron’, in: *De Haagse Post*, 15 oktober 1977, p. 48-56.
Brom, Gerard, *Java in onze kunst*, Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V. 1931.
Brons, Drs. Loek, ‘Eddy du Perron's invloed op Carel Willink’, in: *Kunstwerk*, jrg. 3, nr. 5, november-december 1991, p. 37-42.
Brulez, Raymond, bespreking van: E. du Perron, *Het land van herkomst*, in: *Cassandre*, jrg. 3, nr. 8, 22 februari 1936.
Buddingh', C., ‘In memoriam Ter Braak, Marsman, Du Perron’, in: *Morks-Magazijn*, jrg. 42, augustus 1940, p. 405-408.
Buelens, Geert, en Erik Spinoy (ed.), *De stem der Loreley. Over Paul van Ostaijen*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 1996.
Bulhof, Francis, ‘Bij enkele gedichten van Du Perron, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 18, augustus 2003, p. 3-12.
Bulhof, Francis, ‘Grotesk avontuur’ [bespreking van: integrale uitgave van het tijdschrift *Avontuur*], in: *Bzzlletin*, nr. 66, mei 1979, p. 85-93.
Bulhof, Francis, ‘De hardnekkige monoloog van een on-

mogelijk man. De kronkelwegen van Anton Koch alias Adolf ter Haghe', in: *De Parelduiker*, jrg. 6, nr. 1, 2001, p. 2-15.
Bulhof, Francis, 'Het land van herkomst', in: *Lexicon van literaire werken*, 4, december 1989 (16 + 1 blz.).
Bulhof, Francis, 'Le portrait littéraire d'André Malraux dans l'oeuvre d'Edgar du Perron', in: *La Revue des lettres modernes*, Série André Malraux, nr. 2, 1973, p. 53-73.
Bulhof, Francis, *Over Het land van herkomst van E. du Perron*, Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij 1980.
Bulhof, Francis, 'Du Perron als lotgenoot van Multatuli', in: *Over Multatuli*, jrg. 20, nr. 40, [voorjaar] 1998, p. 43-58.
Bulhof, Francis, 'Wandelingen door Parijs: februari 1934', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 15, oktober 2001, p. 21-29.
Bulhof, Francis, 'Wandelingen door Parijs: mei 2001', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 15, oktober 2001, p. 3-4.
Bulhof, Francis, en G.J. Dorleijn, 'Commentaar - beschouwingen', in: E. du Perron, *Het land van herkomst*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1996, p. 885-1001.
Burssens, Gaston, 'Bladerend in oude cahiers', in: *Podium*, jrg. 6, nr. 2, februari 1950, p. 106-110.
Burssens, Gaston, *Dagboek* (geredigeerd, toegelicht en geannoteerd door Luc Pay), Schoten: Hadewijch 1988.
Burssens, Gaston, 'Dagboekbladen', in: *Podium*, jrg. 7, nr. 4, juli/augustus 1951, p. 271-276.
Burssens, Gaston, *Verzameld proza*, Antwerpen / Amsterdam: Elsevier / Manteau 1981.
Buyck, Jean F., *Floris & Oscar Jespers. De moderne jaren*, Antwerpen / Gent: Pandora / SDZ 1996.
Byron, Lord, *Lyrical poems.* Selected and arranged in chronological order (gekozen door E. du Perron), The Halcyon Press, [Maastricht:] A.A.M. Stols 1933.
Calis, Piet, *De vrienden van weleer. Schrijvers en tijdschriften tussen 1945 en 1948*, Amsterdam: Meulenhoff 1999.
Calis, Piet, *Het ondergronds verwachten. Schrijvers en tijdschriften tussen 1941 en 1945*, Amsterdam: Meulenhoff 1989.
Carco, Francis, *Bohème d'artiste*, Paris: Albin Michel [1940].
Carco, Francis, *Montmartre à vingt ans*, Paris: Albin Michel [1938].
Casteels, Maurice, bespreking van: Duco Perkens, *Kwartier per dag*; Seuphor, *Wenduyne aan zee* en *Te Parijs in Trombe*; Roel Houwink, *Novellen*, in: *7 Arts*, nr. 22, 2 april 1925.
Casteels, Maurice, 'Jozef Peeters', in: *Interbellum* (Vereniging voor de studie van de vernieuwende creativiteit tussen de twee wereldoorlogen, Gent), jrg. 11, nr. 2, p. 7-16.
Cate, Curtis, *André Malraux*, Paris: Flammarion 1994.
Chamuleau, Rody, *Jantje zag een pruikje hangen. Nederlandse priapeeën door de eeuwen heen*, Rotterdam: Ad. Donker 1991.
Chasalle, F., zie ook: Constant van Wessem

F.CH. [= Chasalle, F.], bespreking van: Duco Perkens, *Filter*, in: *De Driehoek*, nr. 5, augustus 1925.
Chastenet, Jacques, *Quand le boeuf montait sur le toit*, Paris: Librairie Arthème Fayard 1958.
Chen, Salma, en S.A.J. van Faassen (ed.), *'Beste Sander, do it now!' Briefwisseling J. Greshoff-A.A.M. Stols*, 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum 1990 (deel 1 van een driedelige uitgave).
Cobban, Alfred, *A history of modern France, volume 2: 1799-1945*, Harmondsworth etc.: Penguin Books 1963.
C[oenen], F., bespreking van: [E. du Perron,] *Een voorbereiding*, in: *Groot-Nederland*, jrg. 25, deel II, 1927, p. 551-552.
C[oenen], F., bespreking van: E. du Perron, *Nutteloos verzet*, in: *Groot-Nederland*, jrg. 28, nr. 7, juli 1930, p. 110-111.
[Colmjon, Gerben, en/of Lex Verbraeck,] 'Bakzeil halen', in: *De Litteraire Gids*, jrg. 7, nr. 3, 23 dec. 1932, p. 8.
Cosinus, *Kippeveer of het geschaakte meisje*, eerste deel, vierde druk, Amsterdam: Meulenhoff & Co. 1913.
Coster, Dirk, *Dostojevski. Een essay*, tweede herziene druk, Arnhem: N.V. van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij 1928.
Coster, Dirk, 'Slauerhoff de bloedbedropene', in: *De Stem*, jrg. 11, nr. 6, juni 1931, p. 634-636.
Coster, Dirk, *Verzamelde werken. Brieven 1905-1930*, Leiden: A.W. Sijthoff 1961.

Coster, Dirk, ‘Een vijand gevraagd’, in: *De Stem*, jrg. 11, nr. 5, mei 1931, p. 527-528.
Damase, Jacques, en Daniel Frasnay, *100 jaar Parijs*, Utrecht: A.W. Bruna en Zoon 1962.
Deel, T. van, en Nico Laan, *Staalkaart*, Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten 1984.
Deel, T. van (ed.), *Ik heb het Rood van 't Joodse Bruidje lief. Gedichten over beeldende kunst*, Amsterdam: Querido 1988.
Defoort, Eric, *Al mijn illusies bloeien*, Antwerpen / Baarn: Houtekiet 1991.
Defoort, Eric, *Neel Doff, leven na Keetje Tippel*, Antwerpen / Baarn: Hadewijch / BRTN / VAR 1993.
Delden, Emile van, *De particuliere landerijen op Java*, Diss. Leiden, Leiden: S.C. van Doesburgh 1911.
De Maegt, Joh., ‘Een Gesprek met Jan Greshoff. De kwijnende Letteren. Poëzie als Amusement’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 28, nr. 11, 20 november 1929, p. 289-295.
Deprez, Ada, ‘Du Perron en Vlaanderen’, in: *Studia Germanica*, deel I, 1959, p. 97-114.
Deprez, Ada, *E. du Perron. Zijn leven en zijn werk*, Brussel / Den Haag: A. Manteau B.V. [1960].
Deyssel, L. van, *Beschouwingen en kritieken*, derde druk, Amsterdam: Scheltema en Holkema [1920].
Diessen, J.R. van, *Jakarta / Batavia. Het centrum van het Nederlandse koloniale rijk in Azië en zijn cultuurhistorische nalatenschap*, De Bilt: Cantecleer B.V. 1989.
Dijk, C. van, *Alexandre A.M. Stols 1900-1973. Uitgever / typograaf. Een documentatie*, Zutphen: De Walburg Pers 1992.
Djoehana, M.A., zie: Mad.
Djojopoespito, Sg. [= Soegondo], ‘Soeroto's Indonesiër’, in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 3, 15 maart 1939, p. 38-39.
D[jojopoespito], Sg., bespreking van: E. du Perron, *De muze van Jan Companjie*, in: *Ksatria*, jrg. 2, nr. 7, [februari] 1939, p. 298.
Djojopoespito, Soewarsih, *Buiten het gareel*, met een inleiding van E. du Perron, derde druk, Utrecht / Amsterdam: Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V. / Uitgeverij ‘Vrij Nederland’ 1947.
Djojopoespito, Soewarsih, ‘Ontmoeting met E. du Perron’, in: *Vrij Nederland*, jrg. 7, nr. 16, 14 december 1946, p. 16.
Djojopuspito, Suwarsih, ‘Eddy du Perron, de vriend, die nooit gestorven is’, in: *Tirade*, jrg. 17, nr. 184, maart 1973, p. 68-75.
Doel, H.W. van den, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 1994.
Doel, H.W. van den, *Het Rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, Amsterdam: Prometheus 1996.
Dolk, Liesbeth, *Twee zielen, twee gedachten. Tijdschriften en intellectuelen op Java (1900-1957)*, Leiden: KITLV Uitgeverij 1993.
Dolk, Liesbeth (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog*, Amsterdam: Bert Bakker 2001.

Donker, Anthonie, bespreking van: E. du Perron, *Bij gebrek aan ernst*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 12 juni 1929.
Donker, Anthonie, bespreking van E. du Perron, *Nutteloos verzet*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 13 mei 1930.
Donker, Anthonie, bespreking van: Dirk Coster, *Verzameld proza*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 4 oktober 1930.
Donker, Anthonie, bespreking van: H. Marsman, *Kort geding* en E. du Perron, *Voor kleine parochie*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 6 juni 1931.
Donker, Anthonie, bespreking van: E. du Perron, *Een voorbereiding*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 8 april 1932.
Donker, Anthonie, 'Commentaar op de schok der herkenning', in: *De Nieuwe Stem*, jrg. 16, nr. 1, januari 1961, p. 50-54.
Donker, Anthonie, 'Een minderwaardig schrijfsel' [bespreking van: E. du Perron, *Uren met Dirk Coster*], in: *De Stem*, jrg. 13, juni 1933, p. 631-634.
Donker, Anthonie, 'Noodschoten van een franc-tireur' [bespreking van: E. du Perron, *Parlando*], in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 29, nr. 9, 20 september 1930, p. 208-211.
Donker, Anthonie, *De schichtige Pegasus*, Brussel: A.A.M. Stols 1932.
Donker, Anthonie, 'Voorronde van een vriendschap', in: *De Nieuwe Stem*, jrg. 18, [nr. 11, november 1963,] p. 653-684.
Dorgelès, Roland, *Au beau temps de la Butte*, Le Cercle du nouveau livre, Paris: Albin Michel [1963].
Dorgelès, Roland, *Quand j'étais montmartrois*, Paris: Albin Michel [1936].

Dorleijn, Gillis J., ‘Weerstand tegen de avantgarde in Nederland’, in: Hubert F. van den Berg en Gillis J. Dorleijn (ed.), *Avantgarde! Voorhoede?*, p. 137-155.
Dresden, S., *De structuur van de biografie*, Den Haag: Bert Bakker / Daamen N.V. 1956.
Drooglever, P.J., *De Vaderlandsche Club 1924-1942. Totoks en de Indische politiek*, Franeker: Uitgeverij T. Wever B.V. 1980.
[Douwes Dekker, Annetta,] *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*, ['s-Gravenhage: Van Stockom 1939].
Dubois, Pierre H., ‘E. Du Perron en A.C. Willink’, in: *Pen en penseel. Bijzonder nummer van Critisch Bulletin*, augustus 1947, p. 132-148.
Dubois, Pierre H., ‘E. du Perron en het schrijverschap’, in: Pierre H. Dubois, *Over de grens van de tijd*, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar 1997, p. 271-289.
Dubois, Pierre H., Cola Debrot, ‘In memoriam’, in: *Criterium*, juni 1940, p. 354-361.
Du Califou [= G.G. van der Kop], ‘'s Lands Archief. Besteding der extra gelden’, in: *De Ochtend Post*, 18 juni 1938.
Duinkerken, A. van, bespreking van: E. du Perron, *Uren met Dirk Coster*, in: *De Tijd*, 30 mei 1933.
Duinkerken, A. van, ‘E. du Perron’, in: A. van Duinkerken, *Twintig tijdgenooten. Nederlandsch proza na 1930*, p. 37-44.
Duinkerken, A. van, ‘Forum of areopaag?’, in: *De Gemeenschap*, jrg. 9, nr. 10, oktober 1933, p. 482-490.
Duinkerken, A. van, *Twintig tijdgenooten. Nederlandsch proza na 1930*, Schiedam: Vox Romana [1934].
[Duinkerken, Anton van,] ‘“Forum” gaat verdwijnen’, in: *De Tijd*, 10 oktober 1935.
Dumas, Alexandre, *De drie musketiers* (vertaald en ingeleid door C.J. Kelk), derde druk, Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij Contact 1958.
Dumas père, Alexandre, *Gabriel Lambert* (vertaald door E. du Perron, met een voorwoord van Fred Batten), Utrecht: Uitgeverij Reflex 1979.
Dumont, Georges-Henri, *Histoire de Bruxelles; Biographie d'une capitale*, Bruxelles: Le Cri édition 1999.
Eemans, Marc, zie ook: Marc-Eemans.
Eemans, ‘La Littérature Néerlandaise et le Renouveau romantique: Trois exemples’, in: *7 Arts*, jrg. 4, nr. 24, 4 april 1926.
Eggermont-Molenaar, Mary, ‘The Obsolescence of an Author. Whatever Happened to Gustave Aimard?’, in: *Yumtzilob. Tijdschrift over de America's*, jrg. 8, nr. 2, [mei 1996,] p. 100-113.
Eggink, Clara, *Leven met J.C. Bloem*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 1978.
Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, 's-Gravenhage-Leiden: Martinus Nijhoff N.V. v/h E.J. Brill 1917-1939.
Endt, Friso (ed.), *Weet je nog wel de jaren dertig...*, Amsterdam: De Bezige Bij 1960.
Engelman, Jan, ‘Antipoden’ [bespreking van: Anton van Duinkerken, *Twintig tijdgenooten* en E. du Perron, *De smalle mens*], in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 18, nr. 897, 1 november 1934, p. 136-137.

E[ngelman], [Jan], bespreking van: *Avontuur*, nr. 1, in: *De Nieuwe Eeuw*, nr. 553, 29 maart 1928, p. 812.
E[ngelman], [Jan], bespreking van: E. du Perron, *Parlando* en J. Slauerhoff, *Serenade*, in: *De Nieuwe Eeuw*, 30 april 1931, p. 961-962.
E[ngelman], [Jan], 'Over "Forum". Antwoord aan Anton van Duinkerken', in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 17, nr. 847, 16 nov. 1933, p. 250-251.
[Engelman, Jan,] 'De dichter E. du Perron', in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 14, nr. 689, 6 november 1930, p. 173-174.
Faassen, Sjoerd van, '"Multatuli contra Busken Huet & Potgieter"? Of: de brieven van Menno ter Braak aan J. Greshoff uit 1937', in: Sjoerd van Faassen (red.), *Menno ter Braak*, 's-Gravenhage: Bzztôh 1978, p. 166-174.
Faassen, Sjoerd van (ed.), '*Wat een degradatie, om van een Forum op een blad vol wijven terecht te komen!' Briefwisseling tussen Menno ter Braak, Frans Coenen, J. Greshoff, Van Holkema & Warendorf, H. Marsman en S. Vestdijk over de reorganisatie van het letterkundig maandschrift* Groot Nederland *in 1935*, Den Haag / Amsterdam: Letterkundig Museum / Bas Lubberhuizen 1996.
Fagel, Edwin, '"*Tenslotte zijn onze gevoelens wel het meest onfeilbare in ons*". Drie versies van Een voorbereiding: een reconstructie

van Du Perrons poëticale ontwikkeling', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 15, oktober 2001, p. 6-20.
Farnol, Jeffery, *The amateur gentleman*, Bath: Cedric Chivers Ltd. 1972. [Eerste druk: 1913.]
Farrar, Frederic W., *Eric. Or, little by little. A tale of Roslyn School*, with an Introduction by John Rowe Townsend, London: Hamish Hamilton 1971.
Farrère, Claude, *Les civilisés*, Paris: Librairie Paul Ollendorf z.j. [98e editie.]
Fasseur, C., *Indischgasten*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 1996.
Ferrand, Gabrielle, *Esquisses d'une vie*, Montreux: [eigen beheer] 1960.
Ferry, Gabriel, *De woudlooper*, Rotterdam: D. Bolle z.j.
Festen, Theo, 'Cocteau en Du Perron', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 20, mei 2004, p. 3-15.
Flammarion, Gabrielle Camille & André Danjon, *The Flammarion book of astronomy*, London: George Allen and Unwin Ltd. 1964.
Fokkema, Douwe, 'Modernisme', in: Wayne Hudson en Willem van Reijen, *Modernen versus postmodernen*, Utrecht: HES 1986.
Fokkema, Douwe & Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers 1984.
Fokkema, Douwe & Elrud Ibsch, 'Een Modernistische interpretatie van *Het land van herkomst*', in: Douwe Fokkema & Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, p. 275-285.
Fontijn, Jan, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, Amsterdam: Em. Querido's uitgeverij B.V. 1990.
Fontijn, J.H.A., en I. Polak, 'Modernisme', in: G.J. van Bork en N. Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, p. 182-207.
Francken, Eep, Ariane van Santen, Harry Scholten (ed.), *Voor H.A. Gomperts bij zijn 65ste verjaardag.* Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten 1980.
Frickx, Robert, *Franz Hellens ou le temps dépassé*, Bruxelles: Palais des Académies 1992.
Galen Last, H. van, 'Elisabeth de Roos verenigde kennis met grote gevoeligheid', in: *NRC-Handelsblad*, 5 december 1981.
[Gans, J.,] 'Cafés en litteratuur. In Parijs valt hun geschiedenis samen. Opkomst van "Rotonde" en "Dome"', in: *Het Vaderland*, 10 oktober 1934.
Geyl, P., 'Reacties op Ter Braak en Du Perron', in: *De Gids*, jrg. 114 (1951), deel I, p. 131-132 (herdrukt in: Pieter Geyl, *Verzamelde opstellen*, deel 4, Utrecht / Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum 1978, p. 269-270).
Gieling, Théo, 'Stendhal et Eddy du Perron', in: V. del Litto (ed.), *Communications présentées au Congrès Stendhalien de Civitavecchia*, Firenze / Paris: Edizioni Sansoni Antiquariato / Librairie Marcel Didier 1966, p. 309-326.
Glissenaar, Frans, *Het leven van E.F.E. Douwes Dekker*, Hilversum: Uitgeverij Verloren 1999.
Goedegebuure, Jaap, *Nieuwe zakelijkheid*, Utrecht: H&S Uitgevers 1992.
Goedegebuure, Jaap, *Op zoek naar een bezield verband. De literaire en maatschappelijke opvattingen van H. Marsman in de context van zijn tijd*, 2 delen, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1981.

Goedegebuure, Jaap, *Zee, berg, rivier. Het leven van H. Marsman*, Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers 2000.
Gomperts, H.A., ‘E. du Perron’, in: H.A. Gomperts, *Jagen om te leven*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1960, p. 175-181. [eerste druk: idem, 1949, p. 145-201].
Gomperts, H.A., ‘Inleiding’, in: *E. du Perron.* Schrijversprentenboek 13, p. 2.
Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid* (bezorgd door Eep Francken en Herman Verhaar), Amsterdam: G.A. van Oorschot 2000.
Goor, J. van, *De Nederlandse koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975*, Den Haag: Sdu Uitgeverij 1994.
Govers-van Geuns, I., ‘Het geslacht Bédier de Prairie’, in: *De Nederlandsche Leeuw*, jrg. 89, 1972, p. 141-152.
Graaf, Dr. H.J. de, *Batavia in oude ansichten*, Zaltbommel: Europese bibliotheek 1970.
's-Gravesande, G.H., zie ook: G.H. Pannekoek.
's-Gravesande, G.H., ‘Anthonie Donker over Interviews, Dichters, Poëzie en Critiek’, in:

Den Gulden Winckel, jrg. 28, nr. 7, 20 juli 1929, p. 198-201.
's-Gravesande, G.H., 'E. du Perron over proza, poëzie, critiek', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 29, nr. 5, 20 mei 1930, p. 107-110.
's-Gravesande, G.H., *E. du Perron. Herinneringen en beschouwingen*, 's-Gravenhage: Uitgeverij Bzztôh 1981 (eerste druk: *E. du Perron. Herinneringen en bescheiden*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1947).
Grenier, Roger, *Pascal Pia ou le droit au néant*, Paris: Gallimard 1989.
Greshoff, Aty, *Mijn herinneringen aan E. du Perron*, 's-Gravenhage / Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar 1975.
Greshoff, J., zie ook: Otto P. Reys.
Greshoff, J., 'Herinneringen aan E. du Perron door Jan van Nijlen. Een uiting van vriendschap op zijn best', in: *Het Vaderland*, 2 juli 1955.
Greshoff, J., 'Herinneringen naar aanleiding van een bibliographie', in: *Nieuwe Courant*, 25 september 1948.
Greshoff, J., *In alle ernst. Overpeinzingen op reis*, Amsterdam: Em. Querido 1938.
Greshoff, J., 'Letterkundig leven te Brussel', in: *De Hollandsche Revue*, jrg. 33, 1928, p. 540-542.
Greshoff, J., 'De Man van Lebak. Een goed boek dat nochtans teleurstelt' [bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*], in: *Hollandsch Weekblad*, 19 maart 1938, p. 14.
Greshoff, J., *Menagerie. Herinneringen en beschouwingen*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1958.
Greshoff, J., 'Nederlandsch proza van E. du Perron' [bespreking van: E. du Perron, *Blocnote klein formaat* en *Graffiti*], in: *Groot-Nederland*, jrg. 35, nr. 2, februari 1937, p. 206-210.
Greshoff, J., *Verzamelde gedichten 1907-1967*, tweede druk, 's-Gravenhage / Rotterdam: Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar [1967].
Greshoff, J., *Volière*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1956.
Groeneveld [= G.G. van der Kop], bespreking van: E. du Perron, *Het land van herkomst*, in: *De Ochtend Post*, 25 oktober 1938 (coll. LM).
Groeneveld [= G.G. van der Kop], 'Multatuliana' [bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*], in: *De Ochtend Post*, ongedateerd (coll. Multatuli museum).
Grootaers, Dr. Jan, *Maskerade der muze*, Amsterdam: G.J.A. Ruys Uitgeversmaatschappij N.V. 1954.
H. [= J. Houbolt?], 'Hij had Indië lief. Een herinnering aan Du Perron', in: *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië*, 10 augustus 1940.
Hadermann, Paul, '1 april 1925: Het eerste nummer van De driehoek verschijnt. Een modernistisch driemanschap: Van Ostaijen, Burssens, Du Perron', in: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a., *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 621-629.
Hadermann, Paul, *De dichterlijke wereld van Paul van Ostaijen*, Antwerpen: uitgeverij S.M. Ontwikkeling 1965.
Hadermann, Paul, *Het vuur in de verte. Paul van Ostaijens kunstopvattingen in het licht van de Europese avant-garde*, Antwerpen: Ontwikkeling 1973.

Hanssen, Léon, *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1940. Deel een 1902-1930*, [Amsterdam]: Uitgeverij Balans 2000.
Hanssen, Léon, *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1902-1940. Deel twee 1930-1940*, [Amsterdam:] Uitgeverij Balans 2001.
Havenaar, Ronald, *De tocht naar het onbekende. Het politieke denken van Jacques de Kadt*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1990.
Hazeu, Wim, *Slauerhoff. Een biografie*, Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers 1995.
Heeroma, K., 'Kroniek van het literaire leven in 1932', in: *Opwaartsche Wegen*, jrg. 10, nr. 11, januari 1933, p. 376-389.
Hellens, Franz, *Documents secrets (1905-1956). Histoire sentimentale de mes livres et de quelques amitiés*, Paris: Editions Albin Michel 1958.
Hellens, Franz, 'De franschschrijvende jongeren in België', in: *Vandaag*, jrg. 1, nr. 4, 1 april 1929, p. 84-85.
Hellwig, Tineke, 'Gramser Brinkman, de moordenaar van Fientje de Feniks. Maleise literaire teksten', in: *Indische Letteren*, jrg. 11, nr. 1, maart 1996, p. 3-15.
Hellwig, Tineke, 'Nona Diana, Du Perron en een ritmeester', in: *Indische Letteren*, jrg. 12, nr. 2, juni 1997, p. 50-67.

Helman, Albert, ‘Het nutteloos verzet tegen den schrijfdemon’, in: *De Groene Amsterdammer*, 29 maart 1930.
Helman, Albert, ‘Pool en tegenpool. Over R. Blijstra’, in: *De Groene Amsterdammer*, 3 mei 1930, p. 3.
Henkels, Herbert, Rik Sauwen, Germain Viatte, Michel Seuphor, *Seuphor*, Antwerpen: Mercatorfonds 1976.
Hermans, Hans, ‘Op E. Du Perron’, in: *De Stem*, jrg. 13, nr. 1, januari 1933.
Hermans, Willem Frederik, ‘E. du Perron als leermeester’, in: *Criterium*, jrg. 2, nr. 3, maart 1947, p. 177-189.
Hermans, Willem Frederik, ‘Liane's blauwe schriften’, in: *NRC-Handelsblad*, 10 maart 1978.
Hermans, Willem Frederik, ‘Proeve van rustig lesgeven’, in: W.F. Hermans, *Mandarijnen op zwavelzuur*, Groningen: 1963, p. 41-55.
Herpen (ed.), Jan J. van, *De meest Delftse Delftenaar. De briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. - Dirk Coster (1920-1956)*, Utrecht: Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht / HES Uitgevers 1987.
Herreman, R., bespreking van: E. du Perron, *Poging tot afstand* en *Alle de rozen*, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 27, nr. 1, 20 januari 1928, p. 22-25.
Herreman, R., bespreking van: E. du Perron, *Cahiers van een lezer*, eerste en tweede aflevering, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1928 (ongedateerd, coll. LM).
H[erreman], R., bespreking van: E. du Perron, *Cahiers van een lezer*, derde aflevering, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 30 november 1928.
Herreman, ‘Kroniek der poëzie’ [bespreking van: *Erts* 1929], in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 27, nr. 12, 20 december 1928, p. 377-380.
Herreman, R., ‘De criticus als fox terrier’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 28, nr. 4, 20 april 1929, p. 108-109.
[Herreman, R.,] ‘Herinnering aan E. du Perron’, in: *Vooruit*, 23 september 1960.
H[eugten], J. v[an], ‘De Dood van het Vitalisme?’, in: *Boekenschouw*, jrg. 26, nr. 10, 15 februari 1933, p. 433-437.
H[eugten], J. v[an], ‘Een uur met du Perron’ [bespreking van: E. du Perron, *De smalle mens*], in: *Boekenschouw*, jrg. 28, nr. 8, december 1934, p. 337-342.
H[eugten], J. v[an], ‘Sine Affectione’, in: *Boekenschouw*, jrg. 29 (1935/36), [15 maart 1936,] p. 481-485.
[Heuven, W.A. van,] ‘Anecdoten en Legenden over den Man van Lebak. Du Perron's strijd tegen Droogstoppel's nakomelingen’ [bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*], in: *Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië*, 8 januari 1938.
Hodinius, Ad, ‘E. du Perron en zijn uitgevers (I)’, in: *Optima*, jrg. 5, nr. 1 [nr. 14], [lente] 1987, p. 90-112.
Hodinius, Ad, ‘E. du Perron en zijn uitgevers (II)’, in: *Optima*, jrg. 5, nr. 2 [nr. 15], [zomer] 1987, p. 181-207.
Hoogerwerf, Evert-Jan, *Persgeschiedenis van Indonesië tot 1942. Geannoteerde bibliografie*, Leiden: KITLV Uitgeverij 1990.
Horney, Karen, *De neurotische persoonlijkheid van deze tijd*, zesde druk, Utrecht: Bijleveld 1995.

Hornung, E.W., *The amateur cracksman / The black mask. With an Introduction by M.R. Ridley*, London / Glasgow: Collins 1955.
H[ouwink], R[oel], bespreking van: Duco Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, jrg. XXXVI, deel LXXII, december 1926, p. 423-424.
Houwink, Roel, bespreking van: E. du Perron, *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst*, in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, jrg. 40, nr. 7, juli 1930.
Houwink, Roel, 'Duitsche jongeren' [bespreking van: Hermann Kesten, *24 neue deutsche Erzähler*], in: *De Stem / Critisch Bulletin*, jrg. 10/1, nr. 9, september 1930, p. 1011-1013.
Houwink, Roel, 'Uit de leerschool der cynici' [bespreking van: E. du Perron, *Nutteloos verzet*], in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 30, nr. 350, 20 februari 1931, p. 42-43.
Huizinga, J., *Nederland's geestesmerk*, Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V. 1935.
H.v.V., 'Mr. Th. Thomas', in: *'De Reflector'. Geïllustreerd Weekblad voor Ned.-Indië*, jrg. 4, nr. 37, 13 september 1919, p. 727-728.
Jacquet, Frits, 'E. du Perron en het Landsarchief', in: *Indische Letteren*, jrg. 7, nr. 3, september 1992, p. 115-125.
Jagt, M.B. van der, *Memoires*, Den Haag: H.P. Leopolds Uitgeversmij N.V. 1955.

Jespers, Henri-Floris, *Klemmen voor koorddanser. Henri-Floris Jespers over Gaston Burssens*, speciaal nummer van *Revolver*, jrg. 24, nr. 2, oktober 1997.
Jespers, Henri-Floris, 'Michel Seuphor graaft diep in het verleden. "Paul van Ostaijen was on-mo-gelijk"', in: *De Gazet van Antwerpen*, 19 juni 1996.
Jespers, Henri-Floris, 'Notes & digressions à propos de Périer, de Neuhuys & de quelques autres', in: *Bulletin Ça Ira*, nr. 5, 1° trimestre 2001, p. 13-35.
Jespers, Henri-Floris, 'Notities rond en om Paul van Ostaijen', in: Paul de Vree, Henri-Floris Jespers, *Paul van Ostaijen*, p. 145-211.
Jespers, Henri-Floris, '"Poëties erken ik alleen Burssens als mijn kameraad"', in: *Gierik / Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4 / jrg. 14, nr. 1, december 1995 / maart 1996, p. 122-149.
Jespers, Henri-Floris, 'Seuphor, dichter', in: *Vlaanderen*, jrg. 51, nr. 2, maart-april 2002, p. 99-106.
Jong Edz., Dr. Fr. de, *J. Saks literator en marxist. Een politieke biografie*, Amsterdam: N.V. De Arbeiderspers 1954.
Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin. Van handelsimperium tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*, Den Haag: Sdu Uitgevers 1998.
Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 1. Voorspel*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij 1969.
Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11a*, eerste helft. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij 1984.
Kadt, J. de, *De deftigheid in het gedrang. Een keuze uit zijn verspreide geschriften*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1991.
Kadt, J. de, 'Herinneringen aan een nooit verschenen tijdschrift', in: *Tirade*, jrg. 18, nr. 193/194, januari-februari 1974, p. 90-103.
Kadt, J. de, *Politieke herinneringen van een randfiguur*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1976.
Kadt, J. de, 'Van jonge en oude revolutionairen', in: *Tirade*, jrg. 13, nr. 151, november 1969, p. 551-557.
Kampen, Anthony van, *Een kwestie van macht*, derde druk, Bussum: Van Holkema en Warendorf 1977.
Kelk, C.J., 'De dichter E. du Perron', in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 14, nr. 689, 6 november 1930, p. 173-174.
Kelk, C.J., 'E. du Perron (1899-1940)', in: *De Stem*, jrg. 20, nr. 6, juni 1940, p. 649-653 (*Critisch Bulletin*, jrg. 11, nr. 6, juni 1940, p. 185-189).
Kelk, C.J., 'E. du Perron, prozaïst en dichter', in: *De Vrije Bladen*, jrg. 7, nr. 10, oktober 1930, p. 291-95.
Kelk, C.J., *Ik kéék alleen*, Brugge / Utrecht: Desclée de Brouwer 1968.
Kelk, C.J., *Leven van Slauerhoff*, 's-Gravenhage / Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar 1971.
Kelk, C.J., *Wie ik tegen kwam*, 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar 1981.
Kelk, C.J., 'Zij die schrijven, besproken', in: *De Radiobode*, 18 juli 1930.
Kleian / Kleian FAZn, F., *Nieuw adresboek van geheel Nederlandsch-Indië*, meerdere jaren tussen 1919 en 1938, Batavia: G. Kolff & Co., Weltevreden: A.

Emmink (vanaf 1923), Batavia: Drukkerij De Unie (1934), Batavia: Drukkerij Visser & Co. (1938).
Knap, Henri, ‘In vogelvlucht’, in: Friso Endt (ed.), *Weet je nog wel de jaren dertig...*, p. 7-12.
Knaud, J.M., *Herinneringen aan Soekaboemi*, Den Haag: Tong-Tong 1976.
Koch, D.M.G., *Batig slot. Figuren uit het oude Indië*, Amsterdam: De Brug / Djambatan n.v. 1960.
Koch, D.M.G., *Om de vrijheid. De Nationalistische beweging in Indonesië*, Djakarta: Jajasan Pembangunan 1950.
Koch, D.M.G., *Verantwoording. Een halve eeuw in Indonesië*, 's-Gravenhage / Bandung: Uitgeverij W. van Hoeve 1956.
Koets, P.J., ‘Du Perron: een paar persoonlijke herinneringen (1937-1940)’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 2, nr. 2, december 1984, p. 18-27.
Kop, G.G. van de, zie ook: Du Califou; Groeneveld.
K[op], [G.G.] v[an] d[e], ‘'s Lands Archief’, in: *De Indische Courant*, 23 mei 1938.
Korten-Nahon, L., ‘Herinneringen aan mijn zuster, Alice Nahon’, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jrg. 15 (1961-1962), deel II, [februari 1962,] p. 1098-1104.
Kousbroek, Rudy, *Het Oostindisch kampsyndroom*, Amsterdam: Meulenhoff 1992.

[Kramers, Wijnand,] 'Het "kreatieve"', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 30, nr. 352, 20 april 1931, p. 95-96.
Kruissink, Rits, *Montmartre. Van tempel tot tingeltangel*, Den Haag: Bert Bakker / Daamen N.V. 1960.
Krijgers Janzen, W.C., *De notaris in de literatuur.* Serie Ars Notariatus VIII. Amsterdam: Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap 1956.
Kuik, William D., 'Op zoek naar Catherine Théot', in: *Hollands Maandblad*, juni-juli 1968, p. 54-55.
Kummer, Em., 'Drieu la Rochelle en Du Perron', in: Eep Francken et al. (ed.), *Voor H.A. Gomperts bij zijn 65ste verjaardag*, p. 185-195.
Kummer, Em., 'Tegendraads-lezen als excuus voor mislezen', in: *Optima* 31, jrg. 9, nr. 2, [najaar] 1991, p. 40-62.
Lange, Thomas, 'Sprung in eine neue Identität. Der Emigrant Ernst Erich Noth', in: *Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch*, Band 2, 1984, p. 121-142.
Lanoux, Armand, *Paris 1925*, Paris: Robert Delpire 1957.
Lapidoth, Frits, bespreking van: E. du Perron, *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand*, in: *De Nieuwe Courant*, 12 mei 1929.
Larbaud, Valery, *A.O. Barnabooth. Dagboek van een miljardair* (vertaald door en met een nawoord van Paul de Bruin), Baarn: Ambo 1994.
Larbaud, Valery, *A.O. Barnabooth. Son journal intime*, Paris: Gallimard 1982.
Larbaud, Valery, *Journal 1912-1935*, Paris: Hachette [1955].
Leblanc, Maurice, *Arsène Lupin gentleman-cambrioleur. Préface de Pierre Lazareff*, Livre de poche, Paris: Librairie Générale Française 1972.
Leeuwen, W.L.M.E., *Avonden op Drienerwolde. Herinneringen en ontmoetingen.* Amsterdam: J.M. Meulenhoff 1966.
Leeuwen, W.L.M.E., *Drie vrienden*, Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V. 1947.
Léonard, Jos., 'De jongensjaren van Paul van Ostaijen', in: *Gierik / Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4 / jrg. 14, nr. 1, december 1995 / maart 1996, p. 14-15.
[Leroux, K.,] bespreking van: E. du Perron, *Poging tot afstand* en *Bij gebrek aan ernst*, in: *De Volksgazet*, 23 januari 1929.
[Leur, J.C. van,] 'Java, vreemd en vertrouwd. Fragmenten uit brieven van J.C. van Leur', in: *De Nieuwe Stem*, jrg. 12, nr. 5, mei 1957, p. 276-293.
[Leur, J.C. van,] 'Wederom het geval "Z"', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 1, nr. 10, 1 juli 1938, p. 159-160
Leus, Herwig, 'Du Perron en de Libertijnen', in: *Bok*, jrg. 1, nr. 7, februari 1963, p. 56-77.
Leus / Weverbergh, 'Praatje met Franz Hellens, in: *Bok*, jrg. 1, nr. 7, februari 1963, p. 43-48.
Locher-Scholten, Elsbeth, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942*, Utrecht: HES Publishers 1981.
Locher-Scholten, Elsbeth, 'Kritiek en Opbouw (1938-1942). Een rode splinter', in: *Ethiek in fragmenten*, p. 150-175.
Locher-Scholten, Elsbeth, 'De Stuw, tijdstekening en teken des tijds', in: Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, p. 118-149.

Loon, H. van, ‘Een glimlachend cynicus’ [bespreking van: E. du Perron, *Nutteloos verzet*], in: *De Stem / Critisch Bulletin*, jrg. 10/1, nr. 4, april 1930, p. 380-381.
Maas, Willem, *Jacques Gans. Biografie*, Amsterdam: De Prom 2000.
Mad. [= M.A. Djoehana], ‘Du Perron-Sjahrir’, in: *Het Inzicht*, 23 maart 1946.
Madsen, Axel, *Malraux. A biography*, London: W.H. Allen 1977.
Magnis-Suseno, Franz, *Javanische Weisheit und Ethik. Studien zu einer östlichen Moral*, München / Wien: R. Oldenbourg Verlag 1981.
Mahieu, Vincent [= J. Boon], ‘Pleidooi voor Du Perron’, in: *Kroniek voor kunst en kultuur*, jrg. 11, nr. 8, augustus 1950, p. 207-210.
Maier, Henk, ‘Atjeh, de parel en de vrijheid’, in: Liesbeth Dolk (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog*, p. 98-116.
Malraux, André, ‘D.H. Lawrence et l'érotisme. A propos de “L'Amant de Lady Chatterley”’, in: *La Nouvelle Revue française*, jrg. 38 (1932), nr. 220, p. 136-140.
Malraux, André, *Het menselijk tekort*, zesde herziene druk,

Amsterdam / Antwerpen: Wereldbibliotheek 1947. [eerste druk: 1934].
Malraux, André, *OEuvres complètes*, volume I, Paris: Éditions Gallimard 1989.
Malraux, André, 'Sur *Le pays d'origine*' in: *Botteghe Oscure*, Quaderno XII, Roma: De Luca Editore 1953, p. 11-19.
Malraux, Clara, *Le bruit de nos pas, volume IV: Voici que vient l'été*, Paris: Grasset 1973.
Mangoenkoesoemo, Soejitno, 'E. du Perron. Een persoonlijk woord', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 3, nr. 13, 16 augustus 1940, p. 187-188.
Mangoenkoesoemo, Soejitno, 'Nog iets over "ons Indonesiërs"', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 3, 15 maart 1939, p. 39-42.
Marc-Eemans, bespreking van: Duco Perkens, *Claudia* en *Een tussen vijf*, in: *7 Arts*, nr. 10, 20 december 1925.
Marc-Eemans, bespreking van: Duco Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, in: *7 Arts*, jrg. 4, nr. 24, 4 april 1926.
Marchand, Jean-José, 'Essai de biographie', in: Jean-José Marchand (ed.), *Pascal Pia*, p. 11-18.
Marchand, Jean-José (ed.), *Pascal Pia*, Paris: Lettres nouvelles Maurice Nadeau 1981.
Marres, René, 'H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak' [bespreking van: H.A. Gomperts, *Een kern van waarheid*], in: *Optima*, jrg. 18, nr. 8, augustus 2001, p. 81-96.
Marryat, Captain, *Mr. Midshipman Easy*, London: Routledge [ca. 1870].
Mars, Petra, *Elisabeth de Roos. Schrijfster in de schaduw*, doctoraalscriptie Moderne Nederlandse Letterkunde, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1993.
Marsman, H., bespreking van: E. du Perron, *Parlando*, in: *De Gids*, jrg. 94, deel III, december 1930, p. 409-410.
Marsman, H., bespreking van: E. du Perron, *Het land van herkomst*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 18 juni 1935.
Marsman, H., 'Nawoord', in: E. du Perron, *Tegenonderzoek*, p. 167-169. Ook in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 16, nr. 821, 18 mei 1933.
Marsman, H., 'Over het "kreatieve" in onze nieuwe poëzie' [briefwisseling met E. du Perron], in: *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 14, nr. 705, 26 februari 1931, p. 684-687.
Marsman, H., *Vijf versies van 'Vera'* (ingeleid door Arthur Lehning, verzorgd door Daisy Wolthers), 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum 1962.
[Marsman, H., en Arthur van Schendel,] 'Twee brieven over Het land van herkomst', in: *Tirade*, jrg. 21, nr. 222, februari 1977, p. 128-131.
Martin du Gard, Roger, *Jean Barois*, Paris: Gallimard [1946].
Materman, Barry, *Menno ter Braak en het dramaturgisch perspectief*, Amsterdam: Sociologisch Instituut Universiteit van Amsterdam 1986.
M.C. [= W. Walraven], bespreking van: J. Saks, *Eduard Douwes Dekker. Zijn jeugd en Indische jaren*, in: *De Indische Courant*, 11 december 1937.
M.C. [= W. Walraven], bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*, in: *De Indische Courant*, 16/17 december 1937.
Melders, *Jozef Peeters (1895-1960)*, Antwerpen / Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel 1978.

Mertens, Phil, '"Het Overzicht" en de plaats van de Vlaamse kunst in het Europa van de jaren twintig', in: Bulletin des Musées royaux de Belgique, nr. 1/2, 1964, p. 67-82.
Meulen, Dik van der, *E. du Perron. Een korte biografie*, 's-Gravenhage: Sdu uitgeverij 1990.
Meulen, Dik van der, 'Hermans over Du Perron: geestverwant en agressor', in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 16, juli 2002, p. 21-28.
Meulen, Dik van der, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*, derde, gecorrigeerde druk, Nijmegen: SUN 2002.
M[ichaux], H[enri], bespreking van: Bodor Guíla [E. du Perron], *Manuscrit trouvé dans une poche*, in: *Le disque vert*, jrg. 2, nr. 3, december 1923, p. 31.
Moderne encyclopedie van de wereldliteratuur, deel 1-10, Haarlem / Antwerpen: De Haan / De Standaard 1980-1984.
Moens, Wies, bespreking van: Duco Perkens, *Kwartier per dag*, in: *Boekenzaal*, 1926, p. 266.
Moerkerken, E. van, 'Achtergronden van een trucfoto', in: *Vestdijkkroniek*, nr. 17, september 1977, p. 20-23.

Moerkerken, E. van, ‘Een duik in het verleden’, in: *Tirade*, jrg. 21, nr. 230, november 1977, p. 587-594.
Monteyne, Lode, bespreking van: Duco Perkens, *Het roerend bezit*, in: *De Vlaamsche Gids*, jrg. 13, nr. 4, januari 1925, p. 185.
Mrázek, Rudolf, *Sjahrir: politics and exile in Indonesia*, New York: Cornell University 1994.
Mulder, Jouke, *Willinks waarheid*, tweede, herziene druk, Baarn: De Prom bv 2000.
Multatuli, *Volledige werken*, deel II, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1973.
Nederlander-middenstander [= mr. S. Jaarsma], *Empirebuilding*, Soerabaja: Drukkerij De Toekomst 1938.
Niel, Robert van, *The emergence of the modern Indonesian elite*, Dordrecht-Holland / Cinnaminson-USA: Foris Publications 1984.
Niemann, August, *Pieter Marits. Lotgevallen van een Transvaalse boerenjongen*, zestiende herziene druk met platen, Rijswijk (Z.-H.): V.A. Kramers z.j.
Nieuwenhuys, R., ‘Door de spiegel van de belletrie’, in: H. Baudet, I.J. Brugmans, *Balans van beleid. Terugblik op de laatste eeuw van Nederlandsch-Indië*, Assen: Van Gorcum & Co. N.V. 1961, p. 13-33.
Nieuwenhuys, Rob, ‘Heimwee naar het archief: over dr. F. de Haan (1863-1938)’, in: F. de Haan, *Uit de nadagen van de ‘Loffelijke Compagnie’*, p. 7-16.
Nieuwenhuys, Rob, ‘Kanttekeningen uit Peperga’, in: *Hollands Diep*, jrg. 2, nr. 13, 19 juni 1976, p. 17-18.
Nieuwenhuys, Rob, *Oost-Indische Spiegel*, tweede druk, Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V. 1973.
Nieuwenhuys, Rob, ‘Op zoek naar het land van herkomst. 1. De “Indische jongen” Du Perron’, in: *De Gids*, jrg. 126, nr. 7, september 1963, p. 126-140.
Nieuwenhuys, Rob, ‘Op zoek naar het land van herkomst. 2. Du Perrons weerzien met Indië’, in: *De Gids*, jrg. 126, nr. 8, oktober 1963, p. 241-251.
Nieuwenhuys, Rob, *Tussen twee vaderlanden*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1959.
N[ijhoff, M.], bespreking van: E. du Perron, *Uren met Dirk Coster*, in: *De Gids*, jrg. 97, juni 1933, p. 395.
Nijlen, Jan van, *Herinneringen aan E. du Perron*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1981 (eerste druk 1955).
Nijlen, Jan van, *Verzamelde gedichten 1904-1948*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1948.
Nijlen, Jan van, *Verzamelde gedichten 1903-1964*, herziene en vermeerderde druk, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1964.
Nijssen, Peter, *De strikte dwang der werkelijkheid. Een documentaire over E. du Perrons Schandaal in Holland*, twee delen, Doctoraalscriptie Instituut Nederlands van de Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1988.
Noble, Philippe, *Een Nederlander in Parijs: Eddy du Perron / Un Néerlandais à Paris: Eddy du Perron*, Cahiers de Meridon, Amsterdam: Vereniging Volkshogeschool Meridon 1994.

Noordenbos, O., ‘Multatuliana’ [bespreking van: J. Saks, *Eduard Douwes Dekker* en E. du Perron, *De man van Lebak*], in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 30 november 1937.
N[ooteboom, C.M.], ‘De “verdachte Sinjo”’, in: *Onze Courant*, 25 september 1936.
Nord, Max, ‘Menno ter Braak en E. du Perron herdacht’, in: *De baanbreker*, jrg. 1, nr. 1, 30 juni 1945, p. 8-9.
Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel LVIII, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921.
Notulen van de algemeene en directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel LIX, Weltevreden / 's-Gravenhage: G. Kolff & Co. / M. Nijhoff 1921-1922.
Okker, Frank, ‘Over Indo's en kazen’, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 19, november 2003, p. 3-8.
V.O. [= Paul van Ostaijen], bespreking van: Duco Perkens, *Het roerend bezit*, in: *Vlaamsche Arbeid*, jrg. 15, nr. 2, februari 1925, p. 76.
O[staijen], P[aul] v[an], bespreking van: Duco Perkens, *Het roerend bezit* en *Kwartier per dag*, in: *Het Overzicht*, nrs. 22-23-24, februari 1925, p. 171-172.
Ostaijen, Paul van, *Verzameld werk / proza. Kritieken en essays*, [Antwerpen / Den Haag / Amsterdam:] De Sikkel / Daamen N.V. / G.A. van Oorschot [1956].

Oudvorst, A.F. van, ‘De fictionaliteit van *Het land van herkomst*’, in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 33, nr. 1-2, [lente-zomer] 1991, p. 25-37.
Oudvorst, A.F. van, *Menno ter Braak als woordvoerder van de intellektuelen. Een literatuursociologische benadering*, Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten 1980.
Oudvorst, A.F. van, ‘E. du Perron’, in: A.F. van Oudvorst, *De verbeelding van de intellectuelen*, p. 280-339.
Oudvorst, A.F. van, ‘De thematiek van *Het land van herkomst*, in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 33, nr. 4, [winter] 1991, p. 261-273.
Oudvorst, A.F. van, *De verbeelding van de intellectuelen. Literatuur en maatschappij van Dostojewski tot Ter Braak*, Amsterdam: Wereldbibliotheek 1991.
Oversteegen, J.J., ‘De verteller in de kring. Enkele aspecten van Het land van herkomst’, in: *Merlijn*, jrg. 4, nr. 6, nov. 1966, p. 441-456.
Oversteegen, J.J., *In het schuim van grauwe wolken. Het leven van Cola Debrot tot 1948*, Amsterdam: Meulenhoff 1994.
Oversteegen, J.J., *Vorm of vent*, derde druk, Amsterdam: Athenaeum / Polak & Van Gennep 1978.
Paasman, Bert, ‘Du Perron als geschiedschrijver en bloemlezer van de oude Oostindische letteren’, in: *Indische Letteren*, jrg. 5, nr. 4, december 1990, p. 205-222.
Pam, Max, ‘Als je geen aanleg voor lijden hebt, moet je het niet forceren’ [interview met D.A.M. Binnendijk], in: *De Haagse Post*, 24 oktober 1981.
Pané, Armijn, ‘De poedjangga baroe I, in: *De Fakkel*, jrg. 1, nr. 9, juli-augustus 1941, p. 746-760
Pané, Armijn, ‘De poedjangga baroe II, in: *De Fakkel*, jrg. 1, nr. 10, september 1941, p. 849-867.
Pannekoek jr., G.H., ‘Al pratende met... Victor E. van Vriesland’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 26, nr. 6, 20 juni 1927, p. 121-125.
P[annekoek] jr., G.H., bespreking van: Duco Perkens, *Kwartier per dag*, in: *Het Vaderland*, 5 juni 1925.
Pée, Dr. Julius, *Multatuli en de zijnen*, Amsterdam: Wereldbibliotheek N.V. 1937.
Pellissier, Pierre, *6 février 1934: La République en flammes*, Paris: Perrin 2000.
Penning, L., *De scherpschutters van Zuid-Afrika. Een verhaal uit den vrijheidsoorlog 1880-81*, zesde druk, Utrecht: A. Fisscher 1925.
Penning, L., *De Held van Spionkop. Een verhaal uit den Engelsch-Zuid-Afrikaanschen oorlog 1899-1900*, 's-Gravenhage: H.C. Voorhoeve Jzn. z.j. [eerste druk: 1901].
Perron, Alain du / Peter Nijssen, ‘Mijn herinneringen kunnen in een heel klein boekje’, in: *Vooys*, nr. 2/3, april 1986, p. 65-76.
Perron [sr.], Ch.E. du, [ingezonden brief,] *Bataviaasch Nieuwsblad*, 27 juni 1899.
Perron-de Roos, E. du et al. (red.), *E. du Perron*, Schrijversprentenboek 13, 's-Gravenhage / Amsterdam: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum / De Bezige Bij 1969.
Pia, Pascal, ‘Eddy du Perron’, in: *Bok*, jrg. 1, nr. 7, februari 1964, p. 3-8.

Pia, Pascal, *Feuilletons littéraires*, tome I, Paris: Fayard 1999.
Pia, Pascal, *Les livres de l'Enfer*, Paris: Arthème Fayard 1998.
Pia, Pascal, *Praten over Du Perron / Parler de Du Perron* (met een nawoord van J.H.W. Veenstra), Utrecht: Reflex 1979.
Picon, Gaëtan, *Malraux par lui-même*, Paris: Éditions du Seuil 1953.
Pino, Adolf Maximiliaan, *Komedie Stamboel en andere verhalen uit de praktijk van het binnenlands bestuur op Java 1913-1946*, Leiden: IGEER 1998.
Ploetz, Dr. Karl, *Kalendarium der wereldgeschiedenis*, vijfde druk, Utrecht / Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum 1979.
Poe, Edgar, *Histoires extraordinaires*, Traduction de Charles Baudelaire, Paris: Nelson / Calmann-Lévy [1917].
Poll, K.L., 'Du Perron en zijn vrienden', in: K.L. Poll, *De gouden lamp. Essays over Nederland en de menselijke geest*, Utrecht / Antwerpen: L.J. Veen 1989, p. 112-126.
Polman, Maria Elisabeth, *De keerzijde van het leven. Anton van Duinkerken als literatuurcriticus bij De Tijd (1927-1952)*, Nijmegen: Valkhof Pers 2000.
Poort, Johan, *Hendrik Willem Mesdag, 'Artiste peintre à La Haye'*, 's-Gravenhage: Ingenieursbureau Grabowsky & Poort B.V. 1981.

Premsela, M., bespreking van: M. Seuphor, *Carnet bric-à-brac* en D. Perkens, *Het roerend bezit*, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 23, nr. 12, december 1924, p. 188.
P[rick] v[an] W[ely], F., 'Ontmoeting met E. du Perron', in: *Tong-Tong*, jrg. 4, nr. 7, 15 oktober 1959, p. 6.
Pringgodigdo, S[oewarni], 'Du Perron dan pengaruhnja terhadap kaum intelek Indonesia 1936-1939', in: *Pudjangga Baru*, jrg. 13, nr. 1-2, juli 1951, p. 28-35. Ook in: *Sikap*, nr. 29, 4 augustus 1951, p. 6-7.
Pringgodigdo, S[oewarni], 'Du Perron Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 33, 8 september 1951, p. 6-7.
Pringgodigdo, S[oewarni], 'Du Perron Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 34, 15 september 1951, p. 6.
Pringgodigdo, S[oewarni], 'Du Perron Sjahrir', in: *Sikap*, nr. 36, 29 september 1951, p. 6-7.
[Querido, Israël,] bespreking van: Duco Perkens, *Kwartier per dag*, in: *Algemeen Handelsblad*, 6 februari 1925.
Red. Den Gulden Winckel [= G.H. 's-Gravesande, M. Nijhoff, E. du Perron], 'De gemaskerde dichteres. "Mien Proost is een man"', in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 28, nr. 12, december 1929.
[Redactie *Groot Nederland*,] 'Menno ter Braak † E. du Perron †', in: *Groot Nederland*, jrg. 38, nr. 6, juni 1940, p. 595.
Rees, W.A. van, *Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier*, 's-Gravenhage: Visser, Van den Heuvell & Van Santen [1869].
Rengers Hora Siccama, W.C., en Herman Poort, *De bloeiende bongerd: een inleiding tot de literaire kunst ten dienste van gymnasia, hoogere burgerscholen, middelbare meisjesscholen, kweekscholen en normaalscholen*, deel 1, Groningen: Wolters 1915.
Resink, G.J., 'Du Perrons naleven op zijn eiland van herkomst', in: *Tirade*, jrg. 17, nr. 184, maart 1973, p. 195-201.
Reverdy, Pierre, *Selected poems* (with an introduction by Kenneth Rexroth), New York: New Directions 1969.
Reys, Otto P. [= J. Greshoff], *Dichters in het koffyhuis*, Baarn: Hollandia Drukkerij 1925.
Ricklefs, M.C., *A history of modern Indonesia since c. 1300*, second edition, Stanford: Stanford University Press 1993.
Ritman, J.H., *Journalistieke herinneringen*, Den Haag: Uitgeverij Moesson 1980.
[Ritman, J.H.,] 'E. du Perron †', in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 7 augustus 1940.
Roelants, Maurice, 'Requiem voor Doeke Zijlstra de humaanste der uitgevers', in: F. Bordewijk et al., *5 auteurs over hun uitgever*, p. 43-74.
Roelants, Maurice, *Roman van het tijdschrift Forum of les liaisons dangereuses.* 's-Gravenhage / Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar [1965].
Roggeman, Willem M., 'Gesprek met Beb Vuyk', in: *De Vlaamse Gids*, jrg. 69, nr. 4, juli-augustus 1985, p. 2-12.
Roland Holst, A., *Ik herinner mij. Radiogesprekken met S. Carmiggelt* (bezorgd door Dirk Kroon), 's-Gravenhage: Bzztôh 1981.

Roland Holst, A., *Verzamelde gedichten*, Den Haag / Bussum: Bert Bakker / C.A.J. van Dishoeck 1971.
Romein-Verschoor, A., 'Douwes Dekker, begrijpen en verdedigen' [bespreking van: J. Saks, *Eduard Douwes Dekker* en E. du Perron, *De man van Lebak*], in: *De Stem*, jrg. 18, nr. 1, januari 1938, p. 93-99.
Romein-Verschoor, A., 'Du Perrons laatste woord over Multatuli' [bespreking van: E. du Perron, *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*], in: *De Stem*, jrg. 20, nr. 12, dec. 1940, p. 1175-1177.
Romein-Verschoor, A., 'De onzekeren', in: A. Romein-Verschoor, *Drielandenpunt*, Synopsis, [Amsterdam: De Arbeiderspers] 1975, p. 197-220. Ook in: *De Gids*, jrg. 132, nr. 4/5, april/mei 1969, p. 183-94.
Romein-Verschoor, A., 'Een tussenspel en een begin' [bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi* en *De muze van Jan Companjie*], in: *De Stem*, jrg. 19, nr. 6, juni 1939, p. 609-611.
Romein, Jan, *De biografie*, Amsterdam: Em. Querido's Uitgeversmij 1951.
Romijn Meijer, Henk, 'Bep', in: *Maatstaf*, jrg. 34, november-december 1986, p. 103-117. Ook in: Henk Romijn Meijer, *Een krans van rozen en een zakdoek: verhalen, impressies, portretten*, Amsterdam: Meulenhoff 1988, p. 198-227.
Rost, Nico, bespreking van: E. du Perron, *De man van Lebak*, in: *Het Volk*, 28 november 1937.
Roussard, André, *Dictionnaire des peintres à Montmartre*, Paris: Éditions André Roussard 1999.

Rousseeuw, Boris, *De obsolescentie van de Du Perron-literatuur 1923-1940*, Licentiaatsverhandeling Universitaire Instelling Antwerpen, Antwerpen 1985.
Ruiter, Frans en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*, Amsterdam-Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers 1996.
Rutten, Prof. dr. M., 'Achtergronden van de Oriënt-Express als mythe bij Martinus Nijhoff', in: *Spiegel der Letteren*, jrg. 25, nr. 4, 1983, p. 278-307.
Ruyslinck, Ward, *Valentijn Van Uytvanck. Tekenaar zonder vaderland*, Brussel & Den Haag: Manteau 1977.
S. [= J.B. Sitanala?], 'Bârâs Kangean. (Nog eens: Kangean in nieuwe banen geleid)', in: *Weekblad voor Indië*, jrg. 16, nr. 49, 14 maart 1920, p. 730-732.
Sadoul, Georges, *Histoire générale du cinéma. 2. Les pionniers du cinéma 1897-1909*, Paris: Editions Denoël 1948.
Sadoul, Georges, *Histoire générale du cinéma. 3. Le cinéma devient un art 1909-1920. Premier volume: avant-guerre*, Paris: Editions Denoël 1951.
Salmon, André, *Le manuscrit trouvé dans un chapeau* (illustrations de Pablo Picasso, préface de Jacqueline Gojard), [Montpellier:] Fata Morgana 1983.
Salmon, André, *Souvenirs sans fin. Deuxième époque (1908-1920)*, Paris: Gallimard [1956].
Samkalden, H., zie ook: Sk.
Samkalden, Mr. H., 'De Volksraad en de Europeesche samenleving in Nederlandsch-Indië', in: *Koloniale Studiën*, jrg. 22, nr. 3, juni 1938, p. 300-334.
S[assen], A., 'De twee vaderlanden van één hart' [bespreking van: E. du Perron, *De smalle mens*], in: *De Nieuwe Gemeenschap*, jrg. 1, nr. 7/8, aug. 1934, p. 442-443.
Sassen, Ad., 'Onder 4 oogen met Anton van Duinkerken', in: *Boekenschouw*, jrg. 27 (1933-934), nr. 3, juli 1933, p. 120-125.
Scharten, Carel, 'De allermodernste roman, of de sprong door de dubbele punt' [bespreking van: Gerard van Duyn, *De verlaten stad* en Duco Perkens, *Het roerend bezit*], in: *De Telegraaf*, 6 september 1924.
Scheffers, Wilma, *Om het behoud van een klimaat. Fred Batten 1910-1980*, Doctoraalscriptie Nederlandse taal- en letterkunde, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1995.
Schenkeveld-van der Dussen, M.A. et al. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers 1993.
Schmits, Georges, 'Pascal Pia et la Belgique', in: Jean-José Marchand (ed.), *Pascal Pia*, p. 31-38.
Scholte, Henrik, bespreking van: Duco Perkens, *Bij gebrek aan ernst*, in: *Nederland*, 6 augustus 1926, p. 763-764.
Schouten, Dr. J., *De verlegenheid*, Groningen / Batavia: J.B. Wolters 1935.
Seghers, Greta, *Het eigenzinnige leven van Angèle Manteau*, Amsterdam: Prometheus 1992.
Seubring, G., 'Sluipend Gif, of moderne Don Quichotterie', in: *De Preanger Post*, 22 november 1938.
[Seubring, G.,] 'E. du Perron. In memoriam', in: *De Preanger Post*, 9 augustus 1940.
Seuphor, Michel, *Les évasions d'Olivier Trickmansholm*, Paris: Fernand Aubier 1939.

Sitniakowsky, I., ‘Carel Willink vertelt over zijn jaren met Du Perron’, in: *De Telegraaf*, 21 januari 1978.
Sjahrazad [= Maria Duchâteau, op basis van brieven van Soetan Sjahrir], *Indonesische overpeinzingen*, derde druk, Amsterdam / Djakarta: Uitgeverij Djambatan / Pembangunan-Opbouw [1950].
Sk. [= Hugo Samkalden], ‘De Man van Lebak. Het drama van den ambtenaar die mensch wilde zijn. Een bespreking in briefvorm’ [bespreking van: J. Saks, *Eduard Douwes Dekker* en E. du Perron, *De man van Lebak*], in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 8 januari 1938.
Sk. [= Hugo Samkalden], ‘Notities over laster’, in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 1, 16 februari 1939, p. 6.
Slauerhoff, J. *Brieven aan Hans Feriz* (bezorgd en van aantekeningen voorzien door Herman Vernout), Amsterdam: Uitgeverij de Arbeiderspers 1984.
Slijper, Bart (ed.), *J.C. Bloem en H. Marsman. De bewaard gebleven brieven*, Groningen: Umbra 1993.

Smedt, R. de, ‘La Présence de Franz Hellens dans les Périodiques de langue néerlandaise’, in: *Lettres romanes*, jrg. 24, 1970, p. 215-245.
Snoek, Kees, ‘Aandacht voor een archipel: Du Perron op de Kangean-eilanden’, in: *Indische Letteren*, jrg. 3, nr. 2, juni 1988, p. 85-100.
Snoek, Kees, ‘E. du Perron door vrienden geportretteerd’, in: *Jaarboek Letterkundig Museum*, deel 8, Den Haag: Letterkundig Museum 1999 [= 2000], p. 35-58.
Snoek, Kees, ‘“Dank voor uw lieve inval”. E. du Perron aan Da Simons-Posthumus, 1 april 1935’, in: *Jaarboek Letterkundig Museum*, deel 3, Den Haag: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum 1994, p. 183-188.
Snoek, Kees, ‘E. du Perron en de Parijse bohème’, in: *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, jrg. 52, april 2003, p. 105-112.
Snoek, Kees, ‘De lusten en lasten van de biograaf. Du Perron en zijn Indische jeugd’, in: *Indische Letteren*, jrg. 14, nr. 1, maart 1999, p. 13-29.
Snoek, Kees, *Manhafte heren en rijke erfdochters. Het voorgeslacht van E. du Perron op Java*, ‘Boekerij Oost en West’, Leiden: KITLV Uitgeverij 2003.
Snoek, Kees, ‘Met een blik van nadenkend wantrouwen. Liefdesbrieven van E. du Perron aan Julia Duboux’, in: *De Parelduiker*, jrg. 3, nr. 2, juli 1998, p. 2-27.
Snoek, Kees, ‘“Omkeeren is mijn métier”. E. du Perron, de geest van Multatuli en die van Setiabuddhi’, in: Theo D'haen & Gerard Termorshuizen (red.), *De geest van Multatuli. Proteststemmen in vroegere Europese koloniën*, Semaian 17, Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië 1998, p. 123-141.
Snoek, Kees, ‘Opstand tegen het lot. De vriendschap tussen E. du Perron en André Malraux’, in: *ZL. Literair-historisch tijdschrift*, jrg. 1, nr. 4, juli 2002, p. 30-57.
Snoek, Kees, ‘“Pierrot is eindlik naar de maan”: Du Perrons fantaisisme in de kwatrijnen van *Filter*’, in: *ZL. Literair-historisch tijdschrift*, jrg. 1, nr. 0, april 2001, p. 2-11.
Snoek, Kees, ‘De romantische bronnen van “De Onzekeren”’, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 14, juli 2001, p. 24-35.
Snoek, Kees, ‘Een steekproef voor Hollanders: Multatuli, Du Perron, Saks en hun recensenten’ [met een bibliografie van de receptie van de Multatuli-geschriften van J. Saks en E. du Perron], in: Kees Groeneboer (red.), *Studi Belanda di Indonesia / Nederlandse studiën in Indonesië*, Jakarta: Djambatan 1989, p. 95-106.
Snoek, Kees, ‘Voor leesliefhebbers of literatuurgenieters? Literatuurkritiek in Indië, 1933-1940: E. du Perron en J. Treffers’, in: *Indische Letteren*, jrg. 17, nr. 1-2, maart 2002, p. 68-81.
Snoek, Kees, ‘De vrede van aan veel deel te hebben, heel alleen te staan. Vraaggesprek met de dichter G.J. Resink’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 4, nr. 6, augustus 1987, p. 12-19.
Snoek, Kees, ‘Zou u van mij een versuikerd monster maken? Brieven en gedichten ontdekt van E. du Perron aan zijn eerste grote liefde’, in: *NRC-Handelsblad*, 13 maart 1998.

Soeroto, bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*, in: *Nationale Commentaren*, jrg. 1, nr. 49, 16 december 1938, p. 930-931.
Soeroto, bespreking van: E. du Perron, 'Over du Perron', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 3, nr. 17, 16 oktober 1940, p. 261-262.
Soeroto, bespreking van: E. du Perron, 'Wij Indonesiërs', in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 2, nr. 2, 1 maart 1939, p. 23-24.
Soriano, Marc, *Guide de littérature pour la jeunesse; Courants, problèmes, choix d'auteurs*, Paris: Flammarion 1975.
Souvestre, Pierre et Marcel Allain, *Fantômas*, Paris: Editions Robert Laffont 1987.
Spectator [= Arnold (Dop) Bles], 'Vluchtige blikken', in: *De Stem*, jrg. 13, nr. 2, februari 1933, p. 177-183.
Speliers, Hedwig, 'Een vermeende vriendschap. *Van Ostaijen versus Du Perron*', in: Hedwig Speliers, *Met verpauperde pen*, Antwerpen: Manteau 1984, p. 65-85.
Speybroeck, Daan van, 'Getekend en vertekend. Over de beeldvorming rond de dichteres Alice Nahon', in: Ria van den Brandt (red.), *Alice Nahon 1896-1933*, p. 187-219.
Spoor, Ronald, 'Antonini en de vrijheid van Ascona', in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 4, nr. 3, februari 1987, p. 15-16.
Spoor, Ronald, 'Het avontuur van de britse mislukking', in: *Tirade*, jrg. 17, nr. 184, maart 1973, p. 122-126.

Spoor, Ronald, ‘Du Perron en de aap van Multatuli’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 1, nr. 6, augustus 1984, p. 1-4.
Spoor, Ronald, ‘Du Perron in Florence’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 1, nr. 6, augustus 1984, p. 9-10.
Spoor, Ronald, ‘Evelyn Blackett's korte ontmoeting met de Nederlandse letteren’, in: *Tirade*, jrg. 26, nr. 280/281, september/oktober 1982, p. 617-622.
Spoor, Ronald, ‘Vijf vraaggesprekken met Du Perron’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 3, nr. 5, juni 1981, p. 1-21.
Spoor, Ronald, en Herman Verhaar, ‘Een keten van verbeelding: Du Perron - Alexeïeff - Green’, in: *Maatstaf*, jrg. 43, nr. 7, juli 1995, p. 4-19.
S.T.A. [= Soetan Takdir Alisjahbana], ‘Sambil laloe. Minat E. du Perron’, in: *Poedjangga Baroe*, jrg. 7, nr. 1, juli 1939, p. 18-19.
Stendhal, *Chroniques italiennes* (texte établi et présenté par Michel Crouzet), Série Bibliothèque de Cluny, Paris: Librairie Armand Collin 1960.
Stevens, Harm, ‘“Kapwond tot op den beenigen schedel”. Vechten van man-tot-man in het Land van Herkomst’, in: *Indische Letteren*, jrg. 19, nr. 2, juni 2004, p. 68-74.
Storm, Reinder, ‘Du Perron en Baudelaire’, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 14, juli 2001, p. 17-23.
Storm, Reinder, ‘E. du Perron als uitgever’, in: *Maatstaf*, jrg. 41, nr. 7, juli 1993, p. 18-31.
Straaden, Andries van, *De rapportrijder. Een verhaal uit den Boerenoorlog. Uit het Hoogduitsch vertaald door J. Sepp*, Gouda: G.B. van Goor Zonen z.j.
[Straten, Hans van,] ‘Du Perrons Arabische neef of de kleinzoon van tante Toetie’, in: *Vlagtwedder Grensbode*, jrg. 1, nr. 2, 29 september 1990, p. 5-9.
Straten, Hans van, *Hendrik Nicolaas Werkman. De drukker van het paradijs*, derde, herziene en vermeerderde druk, Amsterdam: Meulenhoff 1980.
Straten, Hans van, ‘Fred Batten, schildknaap van Forum’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 1, nr. 6, augustus 1984, p. 23-28.
Straten, Hans van, ‘Van meneer Mien Proost tot Kameraad Pijlenboog’, in: *Het Oog in 't Zeil*, jrg. 8, nr. 1, oktober 1990, p. 19-24.
Straten, Hans van, Willink over Du Perron: ‘Hij is voor mij altijd een toegewijd vriend geweest’’, in: *Utrechts Nieuwsblad*, 27 januari 1973.
Stuiveling, G., bespreking van: E. du Perron, *De smalle mens*, in: *Tijd en Taak* (ongedateerd, coll. R. Storm).
Stuiveling, G., bespreking van: E. du Perron, *Het land van herkomst*, in: *Tijd en taak* 1935 (coll. LM).
Stuiveling, G., ‘Multatuliana’, in: *Tijd en Taak*, 12 februari 1938 (herdrukt in: *Over Multatuli*, nr. 10, [najaar] 1982, p. 13-15).
Stuiveling, Dr. G., ‘Herinneringen aan Du Perron’, in: Dr. G. Stuiveling, *Steekproeven*, Amsterdam: Querido 1950, p. 193-207.
St[uiveling], G., bespreking van: E. du Perron, *De muze van Jan Companjie*, in: *Groot Nederland*, jrg. 37, nr. 10, oktober 1939, p. 423-424.
Stuiveling, G. (ed.), *Multatuli*, reeks Genie en Wereld, Hasselt: Heideland / Orbis 1970.
Takdir Alisjahbana, zie ook: S.T.A.

Takdir Alisjahbana, S[oetan], ‘Individualisme en gemeenschapsbewustzijn in de moderne Indonesische letterkunde’, in: *Poedjangga Baroe*, jrg. 8, nr. 9, maart 1941, p. 232-239.
Tas, S., *Een critische periode*, Amsterdam: De Bezige Bij [1946].
Tas, S., ‘Kenangan saya pada Sjahrir’, in: Rosihan Anwar (ed.), *Mengenang Sjahrir*, Jakarta: Penerbit PT Gramedia 1980, p. 233-254.
Taylor, Jean Gelman, *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1988 (oorspronkelijk verschenen als: *The Social World of Batavia*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press 1983).
Teirlinck, Herman, *Brussel 1900*, Antwerpen / Amsterdam: Elsevier / Manteau 1981.
Termorshuizen, Gerard, *P.A. Daum. Journalist en romancier van tempo doeloe*, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar 1990.
Todd, Olivier, *André Malraux. Une vie*, Paris: Gallimard 2001.
Tolstoi, Comte Léon, *Qu'est-ce que l'art?*, Paris: Paul Ollendorf 1898.
Tolstoy, L.N., *What is art?* (with an introduction by Militsa Greene), Letchworth, Hertfordshire: Bradda Books Ltd. 1963.

Uyldert, Maurits, bespreking van: E. du Perron, *Nutteloos verzet*, in: *Algemeen Handelsblad*, 6 september 1930.
Vaessens, Thomas, 'De lichte waanzin van het onmogelijke. Kleine poëtografie van een pretentieus dichter', in: Geert Buelens en Erik Spinoy (ed.), *De stem der Loreley. Over Paul van Ostaijen*, p. 58-80.
Vandegans, André, *La jeunesse littéraire d'André Malraux*, [Paris]: Jean Jacques Pauvert 1964.
Veenstra, J.H.W., 'Bij een curiosum', in: *Tirade*, jrg. 17, nr. 184, maart 1973, p. 96-103.
Veenstra, J.H.W., *D'Artagnan tegen Jan Fuselier. E. du Perron als Indisch polemist*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1962.
Veenstra, J.H.W., 'Ducroo en Du Perron', in: *Maatstaf*, jrg. 19, nr. 2, juni 1971, p. 94-109.
Veenstra, J.H.W., 'Du Perron en Slauerhoff, een vriendschap en een breuk', in: *Ons Erfdeel*, jrg. 27, nr. 2, maart/april 1984, p. 225-244.
Veenstra, J.H.W., 'Du Perron en Vestdijk, een vriendschap met haperingen', in: *Maatstaf*, jrg. 31, nr. 12, december 1983, p. 56-71.
Veenstra, J.H.W., 'Du Perrons Indische leerjaren', in: *Maatstaf*, jrg. 31, nr. 1, januari 1983, p. 52-63.
Veenstra, J.H.W., *Het leven van E. du Perron. 1. Een Indische jeugd* [ongepubliceerd manuscript, coll. LM].
Veenstra, J.H.W., *Multatuli als lotgenoot van Du Perron*, Utrecht: Uitgeverij Reflex 1979.
Veer, Paul van 't, 'Voortreffelijke studie van Rob Nieuwenhuys: Nederlandse letterkunde ondenkbaar zonder Indië', in: *Het Parool*, 30 september 1972.
Vegt, Jan van der, *A. Roland Holst. Biografie*, Baarn: de Prom 2000.
V[en], [A.E.M.] v[an] d[er], 'Lof der Liefdeloosheid' [bespreking van: E. du Perron, *Mikrochaos*], in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 1 december 1937.
V[ercammen], J[an], bespreking van: E. du Perron, *Nutteloos verzet*, in: *De Tijdstroom*, jrg. 4, nr. 7, april 1934, p. 334-335.
Verheul, Kees, 'Ballingen uit hun land van herkomst. De Russische romanpersonages van E. du Perron', in: *De Parelduiker*, jrg. 4, nr. 4, 1999, p. 35-54.
Verheul, Kees, 'Was Du Perron eigenlijk een Rus?', in: Kees Verheul, *De dolende pen*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 2002, p. 67-99.
Verhoeven, Bas, 'Kloos vond ik toch wel mooi', in: *Vooys*, jrg. 9, nr. 3, mei-juni 1991, p. 27-34.
Versluys, Kristiaan, 'Van music-halls tot maanstraalstraten. De stadspoëzie van Paul van Ostaijen', in: Geert Buelens en Erik Spinoy (ed.), *De stem der Loreley. Over Paul van Ostaijen*, p. 81-97.
Vestdijk, S., 'Beperktheid van het sociale criterium', in: *Het Parool*, 10 mei 1947.
Vestdijk, S., bespreking van: E. du Perron, *Mikrochaos*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 augustus 1935.
Vestdijk, S., 'E. du Perron', in: S. Vestdijk, *Gestalten tegenover mij. Persoonlijke herinneringen*, Den Haag: Bert Bakker / Daamen n.v. 1961, p. 36-60.

Vestdijk, S., ‘E. du Perrons grote anti-roman’ [bespreking van: E. du Perron, *Het kind van herkomst*], in: Simon Vestdijk, *Lier en lancet*, Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar 1939, p. 381-405.
Vestdijk, S., ‘Eencellige literatuur’ [bespreking van: E. du Perron, *Blocnote klein formaat*], in: *De Groene Amsterdammer*, 8 mei 1937.
Vestdijk, S., ‘De fatsoensrakker’, in: *Groot-Nederland*, jrg. 37, nr. 11, november 1939, p. 451-458.
Vestdijk, S., *Muiterij tegen het etmaal*, deel 2. Poëzie en Essay, tweede druk, Den Haag 1966.
Vestdijk, S., *Verzamelde gedichten*, Amsterdam / 's-Gravenhage: Athenaeum-Polak & Van Gennep / Bert Bakker / De Bezige Bij / Nijgh & Van Ditmar 1987.
[Vestdijk, S.,] ‘Gestimuleerd door Saks’ [bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*], in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 maart 1939 (herdrukt in: S. Vestdijk, *Muiterij tegen het etmaal*, deel 2, p. 197-203).
Vliet, H.T.M. van (ed.), *Tussen twee generaties; Briefwisseling A. Roland Holst en H. Marsman (1922-1940)*, Den Haag: Letterkundig Museum [1999].
Vogel, Jaap, *De opkomst van het Indocentrische geschiedbeeld. Leven en werken van B.J.O. Schrieke en J.C. van Leur*, Hilversum: Verloren 1992.
Voorde, Urbain van de, bespreking van: Duco Perkens, *Het roerend bezit*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 7 maart 1925.

Voorhoeve, Paul, ‘Waar wegen zich scheidden. Du Perron en Malraux’, in: *Cahiers voor een lezer*, nr. 10, mei 1999, p. 15-26.
Voskuil, R.P.G.A. et al., *Bandoeng. Beeld van een stad*, Purmerend: Asia Maior 1996.
Vree, Paul de, ‘De historische betekenis van “Het Overzicht”’, in: *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten 1954-1960*, Antwerpen, p. 117-123.
Vree, Paul de, ‘Notities over de Vlaamse “lost generation”, het geval Michel Seuphor’, in: *De Tafelronde*, jrg. 5, nr. 2, december 1958.
Vree, Paul de, ‘Paul van Ostaijen en “De Driehoek”’, in: *De Tafelronde*, jrg. 11, nr. 1, januari 1966, p. 31-37.
Vree, Paul de, en Henri-Floris Jespers, *Paul van Ostaijen*, Brugge / Antwerpen: Uitgeverij De Galge pvba 1967.
[Vries, D. de,] ‘Koloniale sfeer’, in: *Het Indische Volk*, jrg. 21, nr. 16, 25 oktober 1938.
V[ries], D. d[e], ‘Sluipend gif’, in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 1, nr. 18, 1 november 1938, p. 281-82.
Vries, Theun de, ‘Dirk Coster. Pro en contra’, in: *De Gids*, jrg. 97, april 1933, p. 93-100.
Vries, Theun de, ‘Een narcissusproduct’ [bespreking van: E. du Perron, *Een voorbereiding*], in: *De Stem*, jrg. 12, nr. 4, april 1932, p. 459-461 (*Critisch Bulletin*, jrg. 3, nr. 4, april 1932, p. 123-125).
Vries, Theun de, ‘Proefbalans 1934’, in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 33, nr. 385, januari 1934, p. 1-3 & 9.
Vriesland, Victor E. van, bespreking van: E. du Perron, *Parlando*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 oktober 1930.
Vriesland, Victor E. van, *Herinneringen verteld aan Alfred Kossmann*, Amsterdam: Querido 1969.
Vriesland, Victor E. van, *Verzamelde gedichten*, Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij N.V. 1968.
[Vriesland, Victor E. van,] bespreking van: E. du Perron, *Bij gebrek aan ernst* en *Poging tot afstand*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 september 1932.
[Vriesland, Victor E. van?,] bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 april 1937.
Vuyk, Beb, ‘Eddy du Perron’, in: *Kritiek en Opbouw*, jrg. 3, nr. 13, 16 augustus 1940, p. 188-89.
Vuyk, Beb, ‘Multatuli, de Goeroe’, in: G. Stuiveling (ed.), *Multatuli*, p. 315-319.
Vuyk, Bep [= Beb], ‘In memoriam Ed. du Perron’, in: *Bataviaasch Nieuwsblad*, 12 augustus 1940.
Walraven, Willem, zie ook: M.C.
Walraven, W., *Brieven. Aan familie en vrienden 1919-1941*, Amsterdam: G.A. van Oorschot 1966.
Warnod, André, *Ceux de la Butte*, Paris: René Julliard [1947].
Warnod, André, *Les peintres de Montmartre*, Paris: La Renaissance du Livre [1928].
Weber, Eugen, *The hollow years. France in the 1930s*, New York / London: W.W. Norton & Company 1994.

W[eeber], A., bespreking van: E. du Perron, *Multatuli, tweede pleidooi*, in: *De Heraut*, ongedateerd (coll. Multatuli museum).
Wessem, Constant van (ed.), *Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen*, Utrecht: Erven J. Bijleveld 1930.
Wessem, Constant van, *Mijn broeders in Apollo*, 's-Gravenhage: A.A.M. Stols 1941.
Wessem, Constant van, 'Uit mijn journaal', in: *Ad Interim*, jrg. 2, nr. 8, oktober 1945, p. 286-288.
W[ijk], [D.F.] v[an], 'C. Ed. Du Perron † in memoriam', in: *Mataram*, 7 augustus 1940.
Wilholt, Nanske, *Voor alles artiste. Uitgever Stols en het literaire leven in het Interbellum*, Zutphen: Walburg Pers 2001.
Willink, A.C., 'Cézannes nalatenschap onder benefice van inventaris aanvaard', in: *Libertinage*, jrg. 2, nr. 2, maart-april 1949, p. 91-97.
Willink, A.C., 'Een omgekeerde ontwikkeling', in: A.C. Willink, *De schilderkunst in een kritiek stadium*, p. 27-37.
Willink, A.C., *De schilderkunst in een kritiek stadium*, Amsterdam: Meulenhoff [1950].
Wispelaere, Paul de, 'Michel Seuphor en "Het Overzicht"', in: Paul de Wispelaere, *Met kritisch oog*, 's-Gravenhage / Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar [1967], p. 22-38.
Wispelaere, Paul de, 'Literaire steekspelen', in: *De Tafelronde*, jrg. 3, nr. 2, mei 1956.
Witte, René, *De Indische radio-omroep. Overheidsbeleid en ontwikkeling 1923-1942*, Hilversum: Verloren 1998.
Wormser, Dr. C.W., *Zóó leven wij in Indië*, derde druk, Deventer: Uitgeverij W. van Hoeve 1943.

[Wormser, C.W.,] ‘Onwaardig en onwaar. “Preanger Post” over “Atjeh”’, in: *Algemeen Indisch Dagblad ‘De Preangerbode’*, 25 november 1938.
Wutse [= Van Oord], *Sluipend gif*, Den Haag: Uitgevers Mij. ‘De Batavier’ N.V. [1937].
Zboray, E. von, *De particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek*, z.p.: [eigen beheer] 1948.
Zentgraaff, H.C., *Atjeh*, Batavia: Koninklijke Drukkerij De Unie [1938].
Z[entgraaff, H.C.], ‘Sluipend gif’, in: *Java-Bode*, 15 oktober 1938.
Zentgraaff, H.C. en W.A. van Goudoever, *Sumatraantjes*, vijfde druk, 's-Gravenhage: Uitgeverij W. van Hoeve 1957.
Z[immerman], A., ‘De dichter Hendrik Mulder’, in: *d'Oriënt*, nr. 26, 1 juli 1933.
Zonneveld, Peter van, *De moord op Fientje de Feniks. Een Indische tragedie*, Schoorl: Uitgeverij Conserve 1992.
Zwitzer, H.L. en C.A. Heshusius, *Het Koninklijk-Nederlands-Indisch leger 1830-1950: een terugblik*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij 1977.

Noten

Alle publicaties van Du Perron evenals zijn *Brieven* zijn vermeld zonder de auteursnaam. Dikwijls is de naam Du Perron afgekort tot DP. Het *Verzameld werk* van Du Perron is afgekort tot *Vw*, zijn *Briefwisseling 1930-1940* met Ter Braak tot *Bw* en Ter Braak tot TB. *Het land van herkomst* wordt in de noten *Hlvh*; wanneer deze afkorting wordt gevolgd door het jaartal 1935 wordt de eerste druk bedoeld, maar de meeste verwijzingen zijn naar de kritische leeseditie uit 1996: *Hlvh* 1996. Het Letterkundig Museum is afgekort tot LM. Ik heb Du Perron zelf zoveel mogelijk geciteerd naar de eerste druk c.q. verschijningsdatum in tijdschriften, gevolgd door een verwijzing naar het *Verzameld werk*, indien het betreffende citaat daarin is terug te vinden.

De publicaties van andere auteurs worden, indien zij zijn opgenomen in de secundaire bibliografie, in een verkorte vorm weergegeven. Andere publicaties zijn volledig beschreven in de noten zelf.

Lijst Maleise woorden

aloen-aloen	ruim vierkant grasplein voor de woningen van regenten en hoofden op Java
baleh-baleh	rustbank van hout of bamboe
bandjir	plotseling opkomend hoogwater in een rivier; watervloed ten gevolge van zware regens
boeng	‘kameraad’, eretitel die voor iemands naam wordt gezet
deleman	naar ir. Charles Theodore Deeleman (1823-1884): (huur)rijtuigje op twee wielen
demang	inheems districtshoofd in West-Java, rang onder die van patih
djago	haantje, macho
djongos	van Nederlands *jongen*, mannelijke huisbediende
hadji	man die de pelgrimsreis naar Mekka heeft volbracht
hadjivrouw	vrouw die de pelgrimsreis naar Mekka heeft volbracht
haloes	verfijnd, beschaafd
Iboe oeroes	mevrouw die alles wil bedisselen
kabaja	wit damesjak met borduursel, als huisdracht bij sarong
kamar pandjang	lange kamer
kasar	grof, ruw
kraton	vorstenverblijf, paleis van de sultan of Soesoehoenan
malam djoemat	donderdagavond, heilige avond
mandoer	inlandse opzichter of meesterknecht
melati	inheemse jasmijn (*Jasminum sambac*)
multo pintar	‘slimme multomap’
njai	inlandse of Indo-Europese concubine van een Europeaan in Nederlands-Indië

njo	afkorting van *sinjo*, jongeheer van Europese afkomst
njonja	Europese of Chinese gehuwde vrouw
pala-tuin	tuin met muskaatnootbomen
pantoen	vierregelige dichtvorm waarin een concrete beschrijving in de eerste twee regels op verrassende wijze betrokken wordt op de laatste twee regels, waarin vaak een algemene waarheid wordt uitgedrukt
pasanggrahan	door het gouvernement opgericht gebouw waar ambtenaren op reis tijdelijk kunnen verblijven (ook gebruikt door particulieren)
pasar	markt, marktplaats
patih	inheems districtshoofd in West-Java, rang onder die van regent
penghoeloe	(op Java) hoogste moskeebeambte
perkara	geschilpunt, lastige zaak, geruchtmakende affaire
sètan	duivel

tangsi	kazerne, barak, kampement
tjandi	tempel, heiligdom (hindoeïstisch of boeddhistisch)
toetoep	toetoepjas: hoog gesloten jasje met stijf opstaande boord
tongtong	hangend blok hout of gong waarop de uren en bepaalde seinen worden geslagen (b.v. brand, veediefstal, feest)
totok	volbloed Hollander; Hollander die pas in Indië is aangekomen
warong	inlandse open winkel voor eerste levensbehoeften; open eettentje
wedana, wedono	inheems districtshoofd in Midden- en Oost-Java

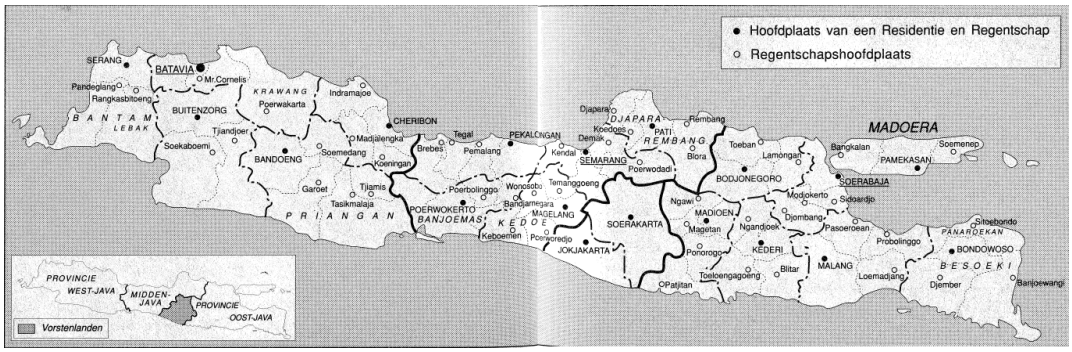

Kaartje Java (door Louis Kaulartz)
Uit: H.W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942.*
Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1994.

Register

DP wordt als afkorting gebruikt voor Eddy du Perron.
Vette cijfers verwijzen naar illustratiepagina's.

7 Arts (periodiek) 341, 369, 373

A

Aa, Manu van der (geb. 1964) 20, 305, 306, 374, 376, 994, 1072, 1077, 1084-1085, 1091
Abbas (zoon patih van Soekaboemi) 81
Abell, L.F. 1132-1133
Abkoude, Chr. van (1880-1960)
Pietje Bell 86

Achmatova, Anna (ps., 1889-1960) 763
Action Française (Franse rechts-nationalistische beweging) 534, 689, 691, 694
Action Française (periodiek) 694
Activités (periodiek) 759
Ad Interim (periodiek) 992
Ading (speelkameraad in Balekambang) 111, 1040
Adolphe ZIE Constant, Benjamin
Agerbeek, Henri (Ellie, speelkameraad in Tjitjoeroeg, 1895-1964) 56, 57, 65, 69, 1030
Agerbeek, Herman Oscar Mathijs (speelkameraad in Tjitjoeroeg, 1891-1946) 56, 57, 65, 1030
Agerbeek, Oscar Ruurd (geb. 1862) 56, 1030
Agerbeek-Trouerbach, Sara Martina (geb. 1862) 56, 57, 1030
Ahim (speelkameraad in Balekambang) 89, 96
Ailly-van Waterschoot van der Gracht, Gisèle d' ZIE Waterschoot van der Gracht, Gisèle van
Aimard, Gustave (ps., 1818-1883) 83, 84, 94, 1036-1037
Aïsah (slachtoffer Gramser Brinkman, † 1914) 145-146, 1045
Aïssah, Dèn (dochter Wa Gedah) 87, **118**
Aken, J. van (onderwijzer Mr. Cornelis, geb. 1872) 134, 136, 1043
Akker, W.J. van den (geb. 1954) 1149
Alain (ps., filosoof, 1868-1951) 826, 1155
Albert (1875-1934, koning der Belgen vanaf 1909) 286, 590
Aldington, Richard (1892-1962) 639
Death of a hero 639, 1131

Alexandre, René (acteur, † 1946) 141
Alexeïeff, Alexandre (cineast, 1901-1982) 668, 705-710, 713
Nuit sur le mont chauve (film) 709

Alexeïeff, Svetlana, 706, 1145
Alexeïeff-Grinevsky, Alexandra (Sacha) 706-707
Alexeïeff-Parker, Claire ZIE Parker, Claire
Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue' (periodiek) 161, 225, 227, 231
Algemeen Indisch Dagblad de Preanger-Bode (periodiek) 914
Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap (ANETA) 180
Algemeen weekblad voor christendom en cultuur (periodiek) 962
Alhambra (Granada) 726
Alibasa (zoon inlands hoofd) 81
Alima (baboe van DP) 61, 62, 65, 91, 93, **119**, 146-148, 177, 896, 1040
Alisjahbana, Soetan Takdir ZIE Takdir Alisjahbana, Soetan
Alkema, Wobbe (schilder, 1900-1984) 368
Allain, Marcel (schrijver, 1885-1969; ZIE OOK Feuillade, Louis) 130, 142, 1042

Aloysius, Broederschool St. 109-111
Alvena (vriendin Adriaan van der Veen) 980
Alwi Soetan Osman (1910-1968) 938-939, 941
Alwi Soetan Osman, mevr. **861**
Ammers-Küller, Jo van (1884-1966) 899
De opstandigen 899-900

AMS ZIE Christelijke Algemene Middelbare School
Amsterdamsche Sociaal Democratische Studenten Club 919
An van Padalarang (vriendin) **127**, 235, 241, 243, 281
Anacreon (schrijver, geb. ± 570) 484
Anbeek, Ton (geb. 1944) 19, 588, 992
Angenot, Marcel (boekbinder en schrijver, 1879-1963) 294-295, 446, 465, 1075, 1100
Annèes de Bruxelles ('valse Baudelaire') 415, 474
Annie (vriendin) 325, 1086
Anny (vriendin) 352
Anthologie (periodiek) 373
Anthonijsz, Leentje (kindermeisje Alain du Perron, geb. 1917) **858**, 906
Anti-Fascistisch Studenten Comité (Leiden) 763
Antonini, Jacob Antonio (Gino, Giacomo, schrijver, 1901-1983) 531, 714, 730, 737-739, 760, 1111, 1150, 1155
Antonini-Marx, Henriette (Hetty) 1111
Apol-Mijer, Elly (kennis mevr. Du Perron) **462**, 551-553, 1115
Apollinaire, Guillaume (ps., 1880-1918) 268, 273, 278, 339, 346, 358, 546, 1045, 1069
Calligrammes, Poèmes de la paix et de la guerre, 1913-1916 546
Les onze mille verges 346
Femme assise 268

Aragon, Louis (1897-1982) 268, 358, 367, 377, 488-490, 768, 1090, 1105, 1158
Les aventures de Télémaque 358, 367, 377
Le con d'Irène 346, 1085, 1105
Traité du style 488

Ardjoena (held in *Ardjoena Wiwaha*) 133
Ardjoena Wiwaha (oud-Javaans epos, gebaseerd op de *Mahabharata*) 900-901, 930, 933
Aretino, Pietro (schrijver, 1492-1556) 1087
Ariosto, Ludovico (schrijver, 1474-1533) 57
Arland, Marcel (schrijver, 1899-1986) 714
Arnauld, Céline (schrijfster, 1893-1952) 278, 1072
Aron, Robert (schrijver, 1898-1975) 1142
Aronds, H. (Lenie, vriendin) 325-326, **456**, 1052, 1080
Arquillère, Alexandre (acteur, 1870-1953) 140
Art Déco 246
D'Artagnan ZIE Dumas père, Alexandre

Artôt, Paul (schilder, 1875-1958) 249, 252, 295, 1066, 1075
Artôt-van der Hecht, Loulou 249, 252, 269, 295, 1066, 1075
Asbeck, Frederik Mari van (geleerde, 1889-1968) 1191
Astra (periodiek) 554
Audran, Edmond (componist, 1842-1901)
La Mascotte (operette) 105

Avontuur (periodiek) 401, 415, 417, 428-432, 434, 436, 499, 1099

B

Babad Pasir (Javaanse kroniek) 192, 222
Babel, Isaak (schrijver, 1894-1941) 762-763, 1156
Bacon, Francis (schrijver, 1561-1626) 520
Baeyens-Wolfers, Claire 17, 1066, 1072-1073
Baisieux, Jacques de (schrijver) 598
'Des trois chevaliers et del chainse (chamise)' 598, 652

Bakoenin, M.A. (1814-1876) 567, 1118
Bal, Mieke (geb. 1946) 996, 1193
Baldet, Ferdinand (sterrenkundige, 1885-1964) 102
Balekambang (Zandbaai) 41, 49, 50, 59, 67, 70, 71, 72-74, 76-80, 88-93, 95, 99, 102-105, 108, **116, 118**, 142, 167, 926, 1034, 1182
Bali-congres (1937) 1176
Ballego, Babs 1052
Baloedi (inw. Soekaboemi) 142
Baltzerdt, Diederik ZIE Wybrands, Karel
Balzac, Honoré de (1799-1850) 251, 679, 888
Bangoen (periodiek) 926
Barbarossa (ps. van *Telegraaf*-journalist J.C. Schröder, 1871-1938) 1117
Barbé, Georgette (vriendin J.J. Slauerhoff) **462**, 512

Barbey d'Aurevilly, Jules A. (1808-1889) 257, 1067
Les diaboliques 1067

Bargy, Le ZIE Le Bargy, Ch.G.A.
Barkey, Fien (kindermeisje) 1035
Barkey, Zus (klasgenootje in Soekaboemi) 86, 1037
Barnabooth (romanpers.) ZIE Larbaud, Valery
Barrès, Maurice (1862-1923) 242, 320, 781, 966, 1160
Le culte du moi 242-243, 966
Les déracinés 320, 1160
Un homme libre 1064
Le jardin de Bérénice 1064
Sous l'oeil des barbares 242-243, 781

Barthélemy, Ruby (boksamateur) 797, **855**
Bataviaasch Genootschap ZIE Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
Bataviaasch Handelsblad (periodiek) 165, 189, 225
Bataviaasch Nieuwsblad (periodiek) 34-36, 51, 103, 145, 165, 166, 218, 806, 808, 873, 882, 891, 903, 908, 916, 948-949, 976
Batten, Arthur Edwin (Edy, 1900-1969) 40, **123**, 183-188, 190, 192, 194, 198, 206, 209, 544, 566-567, 595, 647-648, 712, 1055
Batten, A.W. 184, 1054
Batten, Betty (1903-1945?) 1133
Batten, F.E.A. (Fred, 1910-1980) 392, 595-596, 602, 639, 647-648, 656, 669, 680, 720, 845, **858**, 891, 895, 936, 951, 962, 975, 979-983, 989-990, 1123, 1125, 1137, 1164, 1184, 1191
Batten-Rijpstra, Annie (1902-1932) 567, 595, 604, 647-648, 1125-1126, 1133
Baud 1096-1097
Baudelaire, Charles (1821-1867) 274, 279, 282, 322, 358-359, 415, 436, 474, 478, 483, 781, 933, 1099
Années de Bruxelles ('valse Baudelaire') ZIE ALDAAR
Les fleurs du mal 322, 581
'Le voyage' 1105

Bausch, K.F. (cipier) 1050
Beauduin, Nicolas (schrijver, 1871-1960) 1082
Bédier de Prairie & Co, Firma 31
Bédier de Prairie, Achille (1831-1866) 31, 788
Bédier de Prairie, Louis Charles Martin Marie (1788-1852) 31
Bédier de Prairie, Lucien Paul (1862-1922) 1068
Bédier de Prairie, Marie Mina Madeline ZIE Perron-Bédier de Prairie, Marie Mina Madeline du
Bédier de Prairie, Paul Charles (1899-1956) 263, 1068
Bédier de Prairie-Chaulan, Madeline Mina (1838-1867) 31, 788
Bédier de Prairie-Lucassen, Louise Caroline (1868-1936) 1068
Bédier de Prairie-Montaulard, Marie Amante Joséphine (1794-1864) 31

Beeck, Antonia (Tonie) 350, 351, 374-375
Beekman, E.M. (geb. 1939) 1028, 1037, 1062
Beets, Nicolaas (1814-1903) 173
Béhaine, René (schrijver, 1880-1966) 698
Behrman, Samuel Nathaniel (toneelschrijver, 1893-1973) 624-625, 1128
The second man 624-626, 1128

Beijerinck, Hetty (leerling HBS Bandoeng, 1903-1994) 1052, 1080-1081
Bek Yam Seng (inw. Mr. Cornelis) 59, 142
La Belle Époque 41-42, 130-131, 265, 712, 778
Belonje, Willem J. (journalist, 1887-1968) 934
Ben Ik Tjiang (fotograaf) 199
Benda, Julien (1867-1956) 655, 758-759, 967
La trahison des clercs 758, 967

Benjamins, S. (leerling HBS Bandoeng) 1054
Benoît, Pierre (schrijver, 1886-1962) 652
Bensen, C.A. (arts van Ch.E.P. Carolus) 828-829
Berckelaers, Fernand (schrijver, 1901-1999; ZIE OOK ps. Seuphor, Michel)
330-335, 343, 345, 362-363, 365-366, 397, **457**, 1082-1083, 1088-1089
Berg, Trude van den (leerling HBS Bandoeng, 1902-1992) 1053
Bergson, Henri (filosoof, 1859-1941) 254
Bergson, Jeanne (1893-1961) 254
Bernadette (vriendin) 325
Bernet Kempers, A.J. (Bataviaasch Genootschap, 1906-1992) 936, 1184
Bernhard, prins van Lippe-Biesterfeld (1911-2004) 790
Berretty, D.W. (persmagnaat, 1890-1934) 180, 1053
Besant(-Wood), Annie (theosofe, 1847-1933) 611, 1136

Besnard, Paul Albert (docent Grande Chaumière, 1849-1934) 254
Bette (notaris) 623, 656-660, 662, 664
Beversluis, Martien (schrijver, 1894-1966) 1117
Beynon, familie 167, 183, 208, 1051
Beynon, Hans C. (geb. 1927) 1058
Beynon, Ivonne **125**, 209, 1058
Beynon, Paul Anne (1888-1956) **125**, 208-212, 595, 605, 615, 622, 1058-1059, 1091, 1126
Beynon-Dom, Adriane Julie (Jane, 1897-1979) **125**, 209, 622, 1058
Beynon, L.E.C. (Suzon, 1896-1968) 175, 1091
Beyreau, Angèle (buurmeisje Chaumont-Gistoux) 411
Bibliothèque Nationale (Parijs) 358, 424, 653, 665
Bie, Max de 1049
Bijl, Josine (Joke, 1910-1990) 877-878, 944, 1174
Bilderdijk, Willem (1756-1831) 173
Bilismarde (ZIE OOK Poerbatjaraka) 843-844, 1171
Bill, Buffalo (ps. van William Frederick Cody, 1846-1917) 74
Binnendijk, D.A.M. (Dick, 1902-1984) 541, 555, 561, 568-573, 576, 582, 584, 599, 685, 689, 980, 1116, 1118-1119, 1121, 1124, 1186
Prisma (bloemlezing) ZIE ALDAAR

Binnendijk-Paauw, M.G. (Enny, 1900-1996) 729
Binnerts, Coert (1903-1954) 794-796, 843, **855**, 881, 886, 890, 961, 1171
Binnerts-Spikerman, Maria C. (1905-1961) 794, **855**
Bittremieux, C. (1920-2003) 1092
Blackett, Evelyn (1907-1989) 18, 154-155, 328, **462**, 481, 514-525, 537, 594, 1109-1110
Blanche, Jacques Emile (docent Grande Chaumière, 1861-1942) 254
Blavatsky, Helena P. (theosofe, 1831-1891) 1151
Bles, Arnold (Dop, ps. Spectator, 1883-1940) 406, 676, 1139
Blijstra, Rein (1901-1975) 366, 428-431, 444-445, 498, 502, 525, 535-536, 549, 616-617, 625, 628, 1092, 1102
IJzeren vlinders 429, 1092

Blijstra-van der Meulen, Mies ZIE Meulen, Mies van der
Bloem, F.H. 134
Bloem, Herman S. (kameraad in Mr. Cornelis) 134-135, 139, 1043
Bloem, Jacques C. (1887-1966) 473, 494, 504, 506-507, 570, 588, 608, 688-689, 691, 732, 739, **849**, 974-975, 981, 1102, 1104, 1113-1114, 1141-1142, 1191
Bloem, Wim (geb. 1927) 506, **849**
Bloem-Eggink, Clara ZIE Eggink, Clara
Blondeau, oom en tante 80
Bloys van Treslong Prins, P.C. (1873-1940) **858**, 876-877, 884
Bloys van Treslong Prins-Callenfels, Maria Henriëtte Philippine (Jetje, 1895-1946) 876-878, 884, 1174
Bloys van Treslong Prins-de Savornin Lohman, mevr. († 1937) 877
Blum, Léon (politicus, 1872-1950) 695, 766, 1155

Bocaccio, Giovanni (1313-1375)
Decamerone 140

Bodt, Edgar de (vriend C.E.A. Petrucci) 258
Boeddha 214, 255, 552
Boef, August Hans den (geb. 1949) 1042, 1083
Boekenzaal (periodiek) 341
Boelgakov, Michail (schrijver, 1891-1940) 763
Boerenoorlog (1881 en 1899-1902) 51, 94-95, 798
Boewah, Dèn (dochter Wa Gedah) 77, **118**
Bogèl (bediende Gedong Menu) 61-62, 65
Bolkestein, J.J.A. (leraar HBS) 156, 1047
Bolster, Marga de (geb. 1952) 1134
Bom, Emmanuel de (schrijver, 1868-1953) 1084
Bondroit, César (ZIE OOK Royale Belge, La) 640, 648-649, 660
Bonelli (hoofd postkantoor Sesto Fiorentino) 294, 1075
Bonnel, René (boekhandelaar-uitgever, 1884-1975) 358, 425, 446, **458**, 509
Bonnet, Johan Rudolf (schilder, 1895-1978) 821, 889, 1167
Bontekoe, Adri M. 1059
Bontekoe, Arend Andries (1895-1945) 907, 1102
Bontekoe-Jordaan, Gonda ZIE Jordaan, Gonda
Bool, Catharina Wilhelmina (geb. 1919) 1046
Bool, George (geb. 1889) 180, 1046

Bool, Pieter Georg (geb. 1920) 1046
Bool-van Lennep, Julie ZIE Lennep, Julie van
Boon, Jan (criticus) 341
Boorman ZIE Elsschot, Willem
Borel, Henri (criticus, 1869-1933) 1117
Borgers, Gerrit (1917-1987) 428
Boroboedoer (boeddhistisch tempelcomplex) 212-213, 819-820, **857**, 900-901, 1062, 1161
Borodin, Mikhail (politicus, 1884-1951) 699
Bosch, Paula M. (1913-1995) 757-758
Bossche, Stefan van den 1145
Botha, Louis (generaal, 1862-1919) 95
Botticelli, Sandro (schilder, 1444-1510) 317, 346
Boudier Bakker, Ina (schrijfster, 1875-1966) 932
Bouquet poëtique des médecins, chirurgiens, dentistes & apothicaires (bloemlezing door Pia) 665-667
Bourbon, Louis J.H.Ch.A. de (schrijver, 1908-1975) 651
Bourgeois, Gérard (cineast, 1874-1944) 141, 1044
De roman van een arm jongmeisje (film) 141

Bourotte, Bernard Marie André (vriend André Malraux, 1896-1968) 1158
Bourotte-Leblond, Andrée Marie (1898-1967) 1158
Boussenard, Louis (1847-1910) 95
De zouaaf van Malakoff, Een verhaal uit de Krimoorlog (vert.) 93, 95, 1036

Boutens, P.C. (1870-1943) 493, 751, 888, 898
Beatrijs 751

Bouws, Everard (zakenman, 1900-1978) **462**, 525, 549-550, 554, 563-564, 582-583, 594-595, 597, 606, 612, 616, 618, 639, 641-643, 670-676, **849**, 1116, 1118, 1120, 1123-1124, 1138-1139
Boven-Digoel (interneringskamp in Nieuw-Guinea) 785, 797, 903, 918-919
Bovene-Beynon, L.E.C. van (Suzon) ZIE Beynon, L.E.C.
Boyer, L.M. (stationschef) 176
Braak, Geertruida ter (Truida, 1908-1981) **464**, 567, 594, 597-598, 603-604, 628, 1124, 1132
Braak, J.W.G. ter (Wim, 1903-1971) 645, **849**, 971, 982
Braak, Menno ter (1902-1940) 66, 152, 370, 448, **464**, 500, 503, 537, 550, 563-564, 566-567, 569-571, 573-574, 576, 582-588, 594, 596-597, 601, 603-605, 618, 628, 639, 641-643, 645, 649-650, 667, 670-685, 687-688, 692, 695, 702, 710-713, 716, 722, 728, 731-732, 738-739, 741, 749, 751-754, 757-760, 763, 765, 772, 774, 776, 780, 782, 794, 800, 801, 803-805, 807-808, 810-814, 825, 831, 834-838, 845, 847, **849-850**, **852**, 871, 873, 875, 879, 884, 889, 910-911, 914-915, 938, 940, 946-948, 951, 953, 956, 961-963, 967-969, 971-973, 980-982, 985, 987-989, 992-995, 1117-1118, 1121, 1132-1133, 1135, 1137-1138,

1140-1141, 1143, 1146, 1150, 1154, 1157, 1163, 1165-1166, 1168, 1170, 1178, 1184, 1186, 1189, 1191-1192
Afscheid van domineesland 588
Het carnaval der burgers 550
Hampton Court 596, 1123, 1131
Politicus zonder partij 671, 683, 782, 969, 1140-1141

Braak-Faber, Antje ter (Ant, 1905-1997) 682, 777, **850**, 953, 980-982, 989, 1135, 1140-1141, 1149, 1152, 1184, 1192
Braat, L.P.J. (kunstcriticus, 1908-1982) 1186
Braibant, Charles (schrijver, 1889-1976) 698
Brasillach, Robert (schrijver, 1909-1945) 1142
Bråtå Joedå (Javaans dichtwerk) 791
Breen, Leo van (criticus, 1906-1988) 577, 581, 1117
Breton, André (1896-1966) 367, 488-490
Les champs magnétiques (i.s.m. Philippe Soupault) 367
Manifeste du surréalisme 367
Nadja 489
Le poisson soluble 367

Breuer, Alphonse (drukker) 336, 416-417, 431, 488, 551, 1097
Brewer, F.W.J. (planter) 103
Brigge, Malte Laurids ZIE Rilke, Rainer Maria
Brink, Jan ten (geleerde, 1834-1901) 226
Britt-Halewijn, Anne M.H.L. 1126
Broeke, Evert ten (1889-1978) 1058
Broekhuijsen, R.C. (Rudy, leerling HBS Bandoeng) 175, 1052
Broekman, E.W. (leraar HBS Bandoeng) 1047

Brom, Gerard (1882-1959) 25, 28
Brooshooft, P. (journalist, 1845-1921) 51
Brown, Charles 1110
Brown, Eddy 1109-1110
Brown, Harry Gilbert 1110
Brown-Blackett, Evelyn ZIE Blackett, Evelyn
Browning, Robert (schrijver, 1812-1889) 339
Bruaene, Gérard van (Geert, galeriehouder, 1891-1964) 402-403
Bruant, Aristide (chansonnier, 1851-1925) 244, 267, 283, 1064
Dans la rue 244, 1064

Brugge, Jopie ter (leerling HBS Bandoeng) 1054
Bruggen, Carry van (ps., schrijfster, 1881-1932) 932
Brugmans, I.J. (Indisch ambtenaar, 1896-1992) 904, 950, 1178 *Bruinboek van de Hitler-terreur en den Rijksdagbrand* 812
Bruining-Beijerinck, Hetty ZIE Beijerinck, Hetty
Brulez, Raymond (criticus, 1895-1972) 712
Brunclair, Victor J. (schrijver, 1899-1944) 333, 363
Bruning, Gerard (schrijver, 1898-1926) 491, 573, 1139
Bruning, Henri (schrijver, 1900-1984) 1187
Buchman, Frank N.D. (1878-1961; ZIE OOK Morele en Geestelijke Herbewapening) 1165
Buckland Wright, John (graficus, 1897-1954) 655, 668, 694, 700, 713
Buckland Wright-Anderson, Mary Frances Bell (1907-1976) 655, 694, 713
Buddingh', C. (criticus, 1918-1985) 988
Budiardjo, Ali (1913-1999) 1183
Buffalo, mevr. (= wed. L.F.E. Buflo-de Serière) 81, 87
Buffalo Bill (dime novel) 99, 111
Bulhof, Francis (geb. 1930) 19, 174, 274, 1027, 1055, 1099-1100, 1152
Burgersdijk, L.A.J. (Shakespeare-vertaler, 1869-1954) 151, 244
Burnaby Lautier, Oscar Arend (1839-1894) 31
Burns, Robert (schrijver, 1759-1796) 293
Burssens, Gaston (1896-1965) 21, 333, 346, 365-366, 400-402, 404, 430, 433-434, 474, 491, 494, 1094, 1099, 1104, 1112-1113
Burssens, Gaston VERVOLG
Piano 365, 401, 404

Busken Huet, Conrad (1826-1886) 26, 28, 169, 227, 832, 836, 885, 978
Butler, Samuel (1835-1902) 751, 1153
Note-Books 751

Buurman, H.C. (Henk) **121**, 179-180, 1053-1054
Bohémien-woning, Een roman uit het pensionleven 1054
De liefde van een dweper 180, 1054
De verdwaalde anarchist 1054

Buyck, Jean F. 1088

Byron, George Gordon (1788-1824) 339, 546, 608, 611, 637, 651, 825, 1130
Lyrical poems, Selected and arranged in chronological order (bloemlezing door DP) 546, 651

C

Ça ira (periodiek) 1072
Cafés en restaurants
Américain (Amsterdam) 535, 537, 616-618, 636
Aux Deux Magots (Parijs) 479, 694, 705
La Bagatelle (Den Haag) 596
Brastagi (Den Haag) 974
Capitool (Batavia) 789
Capri (Den Haag) 951
Dôme (Parijs) 268
Dorrius (Amsterdam) 542
Helvetia (Parijs) 725
De Hulstkamp (Antwerpen) 334, 402, 404, 1094
La Lanterne (Nice) 263
Le Lapin Agile (Parijs) 265, 268, 283-284
Lunette (Brussel) 492, 497
Mère Catherine (Parijs) 274
Le Murat (Parijs) 714, 738, 742, 760
De Oude Prins (Bergen) 952, 954-955, 979
Riche (Den Haag) 973-974, 976, 981-982, 1125
La Rotonde (Parijs) 268
Taverne du Passage (Brussel) 549, 1115
Het Wachtje (Den Haag) 612, 1127

Caffi, Andrea (Italiaanse balling, 1887-1955) 714, 735, 764-766, **852**, 1157
Caine, Hall (Thomas Henry Hall, schrijver, 1853-1931) 1038

Caliban ZIE Shakespeare, William
Caligula (Romeins keizer, 12-41 n. C.) 297
Callenfels, M.H.Ph. (Jetje) ZIE Bloys van Treslong Prins-Callenfels, M.H.Ph.
Camoëns zie Camões, Luís Vaz de
Camões, Luís Vaz de (1524/25-1580) 57
Campert, Jan R.Th. (schrijver, 1902-1943) 1122, 1153
Canter, Bernhard Alex (schrijver, 1870-1956) 1116
Capellen, G.A.G.Ph. van der (gouverneur-generaal, 1778-1848) 229
Carco, Francis (ps., 1886-1958) 265, 267-269, 1069
Carolus, Ch.E.P. (Indisch ambtenaar, 1817-1855) 828
Carpentier, Georges (bokser, 1894-1975) 233, 349, 1063
Caserini, Mario (cineast, 1874-1920) 1045
Casimir, Rommert (geleerde, 1877-1957) 587, 1121
Casino (Nice) 263, 360
Cassandre (periodiek) 712
Casteels, Maurice (schrijver, 1890-1962) 341, 346, 366, 385, 1084, 1088, 1097
Sander Meykamp 1088

Cate, Curtis (geb. 1924) 486, 721
Cavalieri, Lina (danseres, 1874-1944) 41
Cazottes, Louis (schilder, geb. 1846) 268, 1069
Céline, Louis-Ferdinand (ps., 1894-1961) 650, 691-692, 991, 1070
Voyage au bout de la nuit 650, 692, 1134, 1192

Celliers, Jan F.E. (schrijver, 1865-1940) 1051
Cendrars, Blaise (ps., 1887-1961) 272-275, 278, 324, 333, 482, 572, 1045, 1116
19 poèmes élastiques 278
Du monde entier 278
Les Pâques à New York 273, 482, 572
La prose du Transsibérien 1084

Centraal Burgerlijk Ziekenhuis (Batavia) 880
Cercle Artistique et Littéraire de Bruxelles 254
Cervantes Saavedra, Miguel de (1547-1616) 230
Don Quichot 230
Don Quichot (symbool van de idealistische ridder) 224, 230-231, 827, 840, 887

Cervantes Saavedra, Miguel de VERVOLG Sancho Panza (symbool van de nuchtere boer) 230-231, 840
CGTU (Confédération Générale du Travail Unitaire) 695
Chailley-Bert, Joseph (geleerde, 1854-1928) 28
Chamberlain, Neville (politicus, 1869-1940) 909, 912
Chamfort, Sébastien Roch Nicolas (schrijver, 1741-1794) 671, 751
Chamuleau, Rody (geb. 1944) 360
Chapman, J.C. (vertegenwoordiger British and Foreign Bible Society) 151
Charley ZIE Meyer, Ch.J.

Le Chat Noir (periodiek) 244, 267
Chasalle, Frederik (ps.; ZIE OOK Wessem, Constant van) 372
Chautemps, Camille (politicus, 1885-1963) 693
Chénier, André-Marie (schrijver, 1762-1794) 572
Chevasson, Louis (vriend André Malraux, 1900-1984) 474, 479, 481, 713, 893
Chevasson-Wouters, Germaine (1898-1982) 713, 1104
Chiappe, Jean (hoofdcommissaris, 1878-1940) 694
Chiaromonte, Nicola ('Chiaro', Italiaanse balling, 1905-1972) 714, 734-735, 764-767, 779-780, 795, **852**, 1157
Chiaromonte-Pohl, Annie († 1941) **852-853**
Chinese kamp (buurt) 59, 80, 107, 109
Chopin, Frédéric François (componist, 1810-1849) 522
Choux, Jules-Victor (schrijver, geb. 1825) 415
Christelijke Algemene Middelbare School (AMS, Batavia) 883, 890, 893
Christus, Jezus ZIE Jezus Christus
Ciotti, Ferdinando (schilder) 395
Claudel, Paul (schrijver, 1868-1955) 773
Clemenceau, Georges Benjamin (politicus, 1841-1929) 652
Clerx, Arnold (Bob, HBS Batavia, 1897-1967) 139, 1044
Clignett, F.W.P. 175, 1052
Clignett, Lili (leerling HBS Bandoeng) 160, 173, 214, 1052
Clotis, Josette (vriendin André Malraux, 1910-1944) 721

Cocteau, Jean (1889-1963) 257, 262-263, 273-279, 294, 322, 333, 339-340, 377, 397, 466, 490, 1036, 1067, 1075, 1082, 1090, 1106
Le coq et l'arlequin 257, 262, 279, 1067
Poésies 262
Le secret professionnel 278

Coen, Jan Pieterszoon (gouverneur-generaal, 1587-1629) 139, 885, 937
Coenen, Frans (criticus, 1866-1936) 420-421, 443, 651, 754, 834
Cohen, J.Ch.V. (arts in Batavia) 881, 1175
Colenbrander, Herman Theodoor (geleerde, 1871-1945) 401, 1104, 1148
Colette, Sidonie Gabrielle (1873-1954) 297
Chéri 297

Colijn, Hendrikus (politicus, 1869-1944) 231, 946
Collin, Maria Louise Frederica (Darja, danseres, 1902-1967) **462**, 548-549, 554, 600, 727, 737, 868, 885, 1114-1116, 1118, 1172
Columbus, Christophorus (± 1445-1506) 57
La Comédie Française 141
Comité Indië Weerbaar 188
Comité de vigilance des intellectuels antifascistes 636, 758
Comité van waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen 636, 767, 787, 968, 970-971, 995, 1142, 1149, 1158
Commune (periodiek) 761
Commune Libre du Vieux-Montmartre 271, 1071
Het communistisch manifest ZIE Marx, Karl
Conan Doyle, Arthur ZIE Doyle, Arthur Conan
Congrès International des Écrivains pour la Défense de la Culture, Premier (Parijs, 1935) 761-764, 767, 1156
Congres van communistische schrijvers, Eerste (Moskou, 1934) 761-763
Congres voor moderne kunst (1920, 1921, 1922) 1087
Conrad, Joseph (ps., schrijver, 1857-1924) 72, 520, 933
Constant, Benjamin (1767-1830)
Adolphe 517

Coolen, Antoon (schrijver, 1897-1961) 679
Coppée, François (1842-1908) 172
Corbière, Tristan (1845-1875) 398, 445, 715
Les amours jaunes 445

Corelli, Marie (schrijfster, 1855-1924) 41, 93, 98
Corniglion-Molinier, Édouard (vliegenier, 1899-1963) 721, 1158
Coryell, John R. (1848-1924)
Nick Carter 99, 111, 1039

Cosinus (ps. van J.A. Heuff, 1843-1910) 148, 156
Kippeveer of Het geschaakte meisje **121**, 148, 150

Costa, Isaäc da (schrijver, 1798-1860) 173
Coster, Dirk (1887-1956) 365, 398, 400, 404-407, 420, 426, 434, **463**, 488, 491-492, 495-496, 501-506, 562, 564, 569, 571, 573-574, 576-578, 584-590, 599, 604, 675-677, 679, 685-686, 739, 751, 948-949, 1095, 1107, 1119, 1121, 1122, 1139, 1150
Dostojevski, Een essay 405, 587
Marginalia 587
Nieuwe geluiden (bloemlezing) ZIE ALDAAR

Cot, Pierre (politicus, 1895-1977) 766
Couperus, John Ricus (Indisch ambtenaar, 1853-1940) 35-38, 1028, 1031
Couperus, Louis (1863-1923) 35, 589, 595-596, 679, 681, 928, 933, 993, 1123
De berg van licht 596
De stille kracht 1174

Couperus-Bédier de Prairie, Camille Clémentine (1857-1905) 35
Courier de Méré, Paul-Louis (schrijver, 1772-1825) 824
Court, J.F.H.A. de la (directeur kweekschool, 1894-1976) 907, 912
Couté, Gaston (schrijver, 1880-1911) 267, 283
Courtilz de Sandras (schrijver, 1644-1712) 229
Coward, Noël Pierce (schrijver, 1899-1973) 516
Crapouillot (periodiek) 1072
Creixams, Madeleine 327, **453**
Creixams, Pedro (schilder, 1893-1965) 18, 270-271, 280, 299-300, 323-327, 338, 352, 355, 358-359, 373, 378, 402, **452-453**, **458**, 465, 473, 1070, 1080, 1083, 1090, 1094, 1102
Creixams, Ramon 18
Creutz Lechleitner, S.L. (Suze, leerling HBS Bandoeng) 1051-1052
Crevel, Marcus van (vriend Menno ter Braak, 1890-1974) 971

Criterium (periodiek) 987, 992-993
Critisch Bulletin (periodiek) 503-504, 509, 554, 584, 1108, 1116
Croix-de-Feu (Franse conservatieve beweging van oud-strijders) 694
Crone, Alfred Eduard (Freddy, † 1943) 789, 1160
Crone, Bernard Bonifacius Julius C. (1850-1938) **124**, 788-790, 810, 816, **855**, 867-869, 871, 1160
Crone, Bernardus Bonifacius (Ben, 1887-1944) 789-790, 867-869, 1160, 1172
Crone, Emmy († 1985) 1161
Crone, Julius Caesar (Cees) 1160
Crone-Loonen, Emma Alida Stephanie (1863-1943) 67, 788-789, 810, 816, **855**, 867-869, 871, 1061, 1160, 1172
Cyrano de Bergerac ZIE Rostand, Edmond E.A.

D

Daendels, Herman Willem (gouverneur-generaal, 1762-1818) 35, 64, 149, 885, 1031
De Dageraad (periodiek) 753
Dahler, Pieter Frederik (Volksraadslid, 1883-1948) 809, 898
Dajoh, Marius Ramis (schrijver, 1909-1975) 900, 934
Daladier, Édouard (politicus, 1884-1970) 693-695
La dame de chez Maxim's ZIE Korda, A.
Damsté, Henri Titus (geleerde, 1874-1955) 980-981, 1191
Dante Alighieri (1265-1321) 236, 242, 709
De goddelijke comedie (vert. van *La divina commedia*) 1064
La vita nuova 242

Danton, Georges Jacques (politicus, 1759-1794) 566
Darma (inw. Soekaboemi) 142
Darmo Lelangon (Balinees dichtwerk) 271
Darthy, Gilda (danseres, geb. 1878) 41
Darwin, Charles (1809-1882) 85
Daudet, Léon (schrijver, 1867-1942) 689
Daudier, Gabriel (beeldhouwer) 268, 1069
Daum, Bartholomeus (Bart, journalist, 1875-1936) 193
Daum, P.A. (1850-1894) 25, 193, 888, 890-891
Goena-goena 890

Debrot, Cola (1902-1981) 745, 774-775, 777, 987, 1151, 1160
Mijn zuster de negerin 774, 777

Decamerone ZIE Bocaccio, Giovanni
Defoe, Daniel (1660?-1731)

Robinson Crusoë (Ned. vert. van *The life and strange and surprising advertures of Robinson Crusoe*) 82, **118**

Defresne, August (criticus, 1893-1961) 535, 1116
Degas, Edgar (1834-1917) 291, 324
Dekeukeleire, Charles (cineast, 1905-1971) 1106
Dekker, Maurits (schrijver, 1896-1962) 679, 972-973
Delâtre, Eugène (graficus, 1864-1938) 1069
Delftsche Courant (periodiek) 653
Deli Courant (periodiek) 963
Delmas, Jean (Parijs' intellectueel) 654, 714
Delmet, Paul Julien (chansonnier, 1862-1904) 267
De Maegt, Johan (journalist, 1876-1938) 470
Demasy, Paul (schrijver, geb. 1884) 698
Milmort 698

Demeulemeester, André (kennis C.E.A. Petrucci) 258
Le demi-monde ZIE Dumas fils, Alexandre
Dempsey, Jack (bokser, 1895-1983) 233, 1063
Deprez, Ada (geb. 1928) 374, 423, 1082
Derème, Tristan (schrijver, 1889-1941) 418
Dermée, Paul (schrijver, 1886-1951) 278
Dermul, Jan (zakenman) 330, 1081
Derscheid (arts in Brussel) 345, 613-614, 1085
Desbordes, Jean (schrijver, 1906-1944) 490
Desmoulins, Camille (politicus, 1760-1794) 566
Desnos, Robert (schrijver, 1900-1945) 489
Deventer, Conrad Theodor van (1857-1915) 28
'Een eereschuld' 28

Dewantoro, Ki Hadjar (oprichter Taman Siswa, ps. van Soewardi Soerjaningrat, 1889-1959) 820, 901-902, 925, 930
Dewever, René (jurist) 657-660, 662, 664

Deyssel, Lodewijk van (ps., 1864-1952) 964-966
Beschouwingen en kritieken 966
De kleine republiek 966
Een liefde 966
Uit het leven van Frank Rozelaar 966

Dickinson, Emily (schrijfster, 1830-1886) 630
Diderot, Denis (schrijver, 1713-1784) 1146, 1185
Diels, Gerard (schrijver, 1897-1965) 993
Dietrich, Marlene (actrice, 1901-1992) 209, 637, 1130
Dik Trom ZIE Kievit, C. Joh.
Dimitrov, Georgi (politicus, 1882-1949) 767, 1157
Dinger, J. (ondernemer in Nederlands-Indië) 416
Dinger, Prometheus (geb. 1935) 1096
Dinger, W.N. (uitgever, 1899-1967) 416-417, 429-431, 1096-1097
Diponegoro, prins (± 1785-1855) 230
Dirix, mevr. (buurvrouw Chaumont-Gistoux) 1133
Le Disque Vert (periodiek) 465
Disraeli, Benjamin (politicus, 1804-1881) 422
Djahara (bediende Gedong Menu) 54
Djåwå (periodiek) 889
Djoehana Wiradikarta, Moehamad (1896-1986) 919
Djoehana, M.A. (geb. 1925) 939
Djojopoespito, Soegondo (Gondo, 1905-1978) **858**, 903, 920-922, 926, 928, 932-933, 937, 1183-1184
Djojopoespito, Soewarsih (Tjitjih, 1912-1977) **858**, 903, 920-922, 931-933, 976, 1127, 1181, 1184
Buiten het gareel 931, 976

Docters van Leeuwen, W.M. (directeur HBS Bandoeng, 1880-1960) 156-157, 1047-1048
Docters van Leeuwen, mevr. 1047
Doesburg, Theo van (ps., 1883-1931) 429
Doff, Neel (schrijfster, 1858-1942) 480, 1101, 1106
Don Juan (romanpers.) 91, 142, 311
Donker, Anthonie (ps. van Donkersloot, Nicolaas A., Nico, 1902-1965) 386, 399, 444, **462**, 493-494, 499-505, 508, 511-512, 541, 559-561, 564, 570, 576, 580, 582, 584-585, 588, 630, 676-678, 891, 974, 988, 1097, 1104, 1107-1109, 1113, 1121, 1129, 1186
Acheron 500, 1107
Grenzen 500, 1107
Kruistochten 500

Donkersloot, Nicolaas A. (Nico) ZIE Donker, Anthonie
Donkersloot, Nora 974
Don Quichot ZIE Cervantes Saavedra, Miguel de
Doolaard, A. den (ps., 1901-1994) 502, 532, 576, 579, 1106, 1141

De laatste ronde 532

Doré, Gustave (illustrator, 1833-1883) 42
Dorgelès, Roland (schrijver, 1885-1973) 265, 1069
Dorleijn, Gillis Jan (geb. 1951) 174, 274, 1027, 1055, 1152
Dostojevski, F.M. (1821-1881) 319, 405, 535-536, 587, 590, 617, 679, 704, 707, 845, 933
Schuld en boete 319

Doumergue, Gaston (politicus, 1863-1937) 695, 1155
Douwes Dekker, Eduard ZIE Multatuli
Douwes Dekker, Ernest François Eugène (D.D., 1879-1950; ZIE OOK ps. Hautour, Marc d') 190, 204, 227, 798-800, 801-804, 809, 812, 820, 831-833, **855**, 898, 902, 921, 924, 937, 968, 1042, 1161, 1163-1164, 1169, 1182
Het boek van Siman den Javaan 804
God's geboorte 803
'Memorie van revisie': P.F. Dahler en M.H. Thamrin, *Het proces D.D., Officiële bescheiden inzake zijn vervolging op grond van art. 156 strafwetboek* 800
Wereldgeschiedenis, Deel I: Oost-Azië 799

Douwes Dekker, Guido Maximiliaan Gustaaf (1883-1959) 798, 831-832, 848, 1169
Douwes Dekker, Henrietta Eduarda (1874-1935) 798
Douwes Dekker, Jan (1816-1864) 798, 826
Douwes Dekker, Jules Alexandre Jean (1878-1939) 798
Douwes Dekker, P.J.C.E. (Edu, 1854-1930) 1168
Douwes Dekker-Mossel, Johanna Petronella (1904-1982) 801-803, 823, **855**
Douwes Dekker-Neumann, Louise Margaretha (1844-1899) 798

Douwes Dekker-Post van Leggeloo, Annetta G. (1870-1962) 844, 965
De waarheid over Multatuli en zijn gezin 844, 965

Doyle, Arthur Conan (1859-1930) 94, 97, 110, 132, 191, 1039, 1056
Adventures of Gerard 97
Brigadier Gérard (pers. uit verhalen) 94, 97, 110, 132
The exploits of Brigadier Gerard 97, 1056
Rodney Stone 94, 97, 191
Sherlock Holmes (pers. in de Sherlock-Holmesverhalen, detective) 94, 97-98, 130, 179, 193, 1042

DP ZIE Perron, Charles Edgar du (Eddy)
Dresden, S. (1914-2002) 10, 12-13
Dresselhuys, Mary (1907-2004) 1124
Dreyfus, Alfred (1859-1935) 826, 1168
Dreyfus-affaire 826, 1119
De drie musketiers ZIE Dumas père, Alexandre
De Driehoek (periodiek) 364-366, 369, 372, 382, 394, 397, 404, 406-407, 1089, 1091, 1096
De Driehoek (uitgeverij) ZIE Uitgeverijen
Drieu la Rochelle, Pierre (1893-1945) 654, 685, 688, 1141
Une femme à sa fenêtre 1134

Drona ZIE *Mahabharata*
Droogstoppel, Batavus ZIE Multatuli
Dubois, Pierre H. (schrijver, 1917-1999) 947, 952, 956, 987, 1089, 1186
Duboux, Julia Eugénie (1897-1970) 18, 309-312, 317, 319, 321, 325, 343-344, 347-359, 370, 373-374, 377-378, 384, 387, 404, 423, **455**, **457**, 520, 537, 619, 1078, 1081, 1085-1086
Duboux, Oscar (Jacques, 1899-1950) 266, 271, 275, 300-303, 306-311, 313, 325, 336-337, 339, 344, 347-348, 353, 375, **451-453**, **455-457**, 1078, 1083, 1086
Duboux, Samuel Louis (1870-1953) 309, 348, 353
Duboux-Ogi, Elisabeth (1874-1947) 309, 348, 353
Duchâteau, Maria (1907-1997) 21, 919-920, 939-941, 957, 1181, 1184-1185, 1187
Ducroo ZIE Perron, E. du, Werken, *Het land van herkomst*
Duell, Johnny (directeur Capitool Theater) 789
Duinkerken, Anton van (ps., criticus, 1903-1968) 76, 572, 579-580, 676-678, 753-754, 763, 972-973, 1138-1139, 1141, 1148, 1153
Duizend-en-één-nacht, De vertellingen van 105
Dujardin, Édouard (1861-1949) 1091
Les lauriers sont coupés 1091

Dumas fils, Alexandre (1824-1895) 170-171, 323, 1051
La dame aux camélias 170-171, 1051
Le demi-monde 247

Marguerite Gautier (pers. in *La dame aux camélias*) 170-172, 177, 187, 234-235

Dumas (père), Alexandre (1802-1870) 131-132, 169, 193, 229, 319, 396
D'Artagnan (pers. in Dumas' roman *Les trois mousquetaires*) 129, 131-133, 224, 229, 298, 730-731, 954, 990, 1042-1043
De drie musketiers (vert. van *Les trois mousquetaires*) 129, 131-133, 190
Gabriel Lambert 193, 1056
De graaf van Monte Christo (vert. van *Le comte de Monte-Christo*) 396
Les trois mousquetaires 193

Duque, S. (medepassagier) 782-783
Duyl, Gerrit van (activist NSB, 1888-1952) 786-787
Duyn, Gerard van (schrijver) 337

E

Eastman, Max (1883-1969) 567
Marx, Lenin and the science of revolution 567

Eberhard (arts in sanatorium Monte Brè, geb. 1891/92) 348, 352, 374, 1086, 1090
Échantillons (periodiek) 466
Eckeren, Gerard van (ps., criticus, 1856-1951) 678, 1139, 1153
Edel, Leon (1907-1997) 11
Edwards, A.D. (employé Rowley Davies) 150
Eekhout, Reneke Adriaan (ondernemer, 1858-1911) 71-72
Eemans, Marc (schilder-schrijver, 1907-1998) 373, 378, 385, 1090
Eenheid door Democratie (EDD) 1179
Eggermont-Molenaar, Mary 1037
Eggink, Clara (schrijfster, 1906-1991) 506-507, 608, **849**, 974-975, 981-982, 1113

Ehrenburg, Ilja (schrijver, 1891-1967) 899, 933, 939
Ekok ('Boe Kok', kokkin familie Du Perron) 177, 234, 236, 244, 260, 324, 393, 410, 544, 1114
Elburg, Jan G. (1919-1992) 993
Ellis, Havelock (Henry Havelock, seksuoloog, 1859-1939) 375
Ellmann, Richard (1918-1987) 16
Elsschot, Willem (ps., 1882-1960) 661, 677
Boorman (harde zakenman in romans van Elsschot) 565

Eluard, Paul (ps., schrijver, 1895-1952) 489
Elwanger, Mary ZIE Noordhoorn, Marie-Louise
Ende, Jeanne (kindermeisje) 66
Engelman, Jan (schrijver, 1900-1972) 436, 443, **464**, 500, 560, 564, 573-574, 576-577, 579-581, 588, 595, 601, 677, 729, 732, 754, 760, 777, 1066, 1119-1120, 1124, 1138-1139, 1141, 1184, 1186
Enih (speelkameraadje in Balekambang) 87, 90
Entjih (speelkameraadje in Balekambang) 90, 96
Epstein, Jean (1897-1953) 278, 305
La poésie d'aujourd'hui, Un nouvel état d'intelligence 278, 305

Erasmus, Desiderius (1469-1536) 764, 952, 1185
Erkelens, Barend (Indisch ambtenaar) 108, 1041
Erkelens, Johan (geb. 1900) 108, 129, 1041
Erkelens-Muller, Neeltje 108, 129, 1041
Ermengem, Franz van (vertaler, 1893-1985) 771, 1158
Ermengem, Frédéric van ZIE Hellens, Franz
Errera, Alfred (1886-1960) 1101
Errera-Féron, Madeleine (1891-1997) 1101
Erts, Letterkundige almanak voor het jaar 1929 493, 499
Erts, Letterkundige almanak voor het jaar 1930 504, 526
L'Esprit Nouveau (periodiek) 278
Ethische Politiek (beleid tot verheffing van de inlander) 27-28, 203-204, 784-785
Eugénie (vriendin) 325
Europe (periodiek) 764
Europeanisering van de koloniale samenleving 26, 43, 178
De Express (periodiek) 798
Eyck, Jan van (schilder, ± 1390-1441) 255
Eyck, P.N. van (schrijver, 1887-1954) 547, 561, 965, 974-975
Eyck, Robert van (geb. 1916) 974, 979
Eyck-Benjamins, Nelly E. van (1891-1971) 974

F

Faassen, Sjoerd van (geb. 1949) 18, 1083

Fabricius, Johan (schrijver, 1899-1981) 679
De Fakkel (periodiek) 919
Fanggidaej, O.L. (arts, 1895-1965) **125**, 209-212, 1058-1059
Fantômas-films ZIE Feuillade, Louis
Faust ZIE Goethe, Johann Wolfgang von
De Favoriet (periodiek) 554
Farnol, Jeffery (1878-1952) 97, 190-191, 207-208
The amateur gentleman 191
The broad highway 190-191, 207-208

Farrar, F.W. (1831-1903) 85, 1037
Eric. Or, little by little 86
Een schooljongen of Van kwaad tot erger (vert. door J. Kneppelhout van *Eric. Or, little by little*) 85-86, 171

Farrère, Claude (ps., 1876-1957) 322-323, 326
Les civilisés 322-323, 326, 1080

Faulkner, William (schrijver, 1897-1962) 991
De Favoriet (periodiek) 554
Feniks, Fientje de (slachtoffer Gramser Brinkman, ± 1892-1912) **120**, 142-146, 1045
Fenyès-Zehentner, Vera (huishoudster mevr. Du Perron) 545, 628, 655-656, 1030
Ferf, Bep (vriendin Nijhoff) 617
Ferguson, G.Th. (Theo, leerling HBS Bandoeng) 1047
Ferguson, Margaretha (1920-1992) 1175
Feriz, Hans (vriend J.J. Slauerhoff, 1895-1970) 743
Fernhout, Edgar F. (Eddy, schilder, 1912-1974) 954
Ferry, Gabriel (ps., 1809-1852) 83-84, 94, 111, 1037
De woudlooper (vert. van *Le coureur des bois*) 83-85, **119**

Feuillade, Louis (cineast, 1873-1925) 131, 141
Fantômas-films 131, 141
Fantômas (romanpers. van Marcel Allain en Pierre Souvestre) **120**, 130-131, 141-142, 147, 1045

Féval, Paul (schrijver, 1816-1887) 132
Fierens, Paul (criticus, 1895-1957) 466
Fieuw, Simone (secretaresse Van Nijlen) 1145
Filippi, Josette (vriendin) 325, 346, **456**
Filmliga (periodiek) 599
Filmliga (organisatie) 795
Flammarion, Camille (sterrenkundige, 1842-1925) 101
Het vergaan der wereld (vert. van *La fin du monde*) 101, **119**

Flaubert, Gustave (1821-1880) 250, 362, 1112
Flémal (hoofd postkantoor Chaumont-Gistoux) 549
Les fleurs du mal ZIE Baudelaire, Charles
Flikkenschild, Fientje (kindermeisje) 66, 78, 88, 1035
Florias, Tin (schilder, 1897-1969) 270-271, **452-453**
Fock, Dirk (gouverneur-generaal, 1858-1941) 195, 784, 1062
Foekens-du Perron, Albertine Marie Leonie (1891-1962) 247, 1065
Fokkema, Douwe (geb. 1931) 994, 1079, 1097, 1099
't Fonteintje (periodiek) 492
Fontijn, Jan (geb. 1936) 13, 1025
Forberg, Fréd.-Ch. (Friedrich Karl, 1770-1848) 665
Manuel d'érotologie classique (vert. van *De figuris Veneris - manual of classical erotology*) 665-666

Fort, Jean (uitgever) 358
Forum (periodiek) 10, 45, 500, 554, 575-576, 581, 583-585, 606, 612, 628, 638-639, 641, 643, 649-651, 653, 670-678, 680, 684-685, 687, 703, 711, 738-739, 742-744, 746, 750-754, 835, 845, 964, 987, 989, 992-994, 1122, 1138, 1140
France, Anatole (ps., schrijver, 1844-1924) 940
Franco y Bahamonde, Francisco (1892-1975) 766
Frankenstein (romanpers.) ZIE Shelley, Mary W.
Frank-Will (ps. van Frank Boggs, schilder, 1900-1950) 1069
Frédé, père ZIE Gérard, Frédéric
Frederika Sophia Wilhelmina van Pruisen (= Prinses Willemijn, 1751-1820) 977
Freud, Sigmund (1856-1939) 488, 536, 559, 642
Fritillary (periodiek) 515
Fröbe-Kapteyn, Olga (1881-1962) 530-532
Frot, Eugène (politicus, 1893-1983) 694
Furnivall, J.S. (1878-1960) 27

G

Gaboriau, Emile (schrijver, 1835-1873) 1042
Galen Last, Henk van (1921-1989) 989, 992, 1166, 1176
Galerie à la Vierge Poupine (Brussel) 402-403
Gallas, K.R. (geleerde, 1868-1956) 1124
Galsworthy, John (schrijver, 1867-1933) 888
Gama, Vasco da (ontdekkingsreiziger, 1469-1524) 57
Gandhi, Mohandas (1869-1948) 820
Gans, Jacques (schrijver, 1907-1972) 684, 689, 727, 755, 759-761, 763, 777, **852**, 956, 972-973, 1156, 1186
Garbo, Greta (actrice, 1905-1990) 141, 637, 1130
Gast, Peter (ps., schrijver, 1854-1918) 583
Gautier, Marguerite ZIE Dumas fils, Alexandre
Gautier, Théophile (1811-1872) 257, 723
Mademoiselle de Maupin 1067

Gediking, Pieter (bibliothecaris, 1878-1955) **126**, 221-223, 225, 1061
Gediking-Ferrand, Gabrielle (1888-1984) 1061
Gedong Menu (woning familie Du Perron) 29, 32, 34, 41-42, 44, 50, 52-55, 58-59, 63-64, 67, 70, 74, 77, 107, 111, **112**, **115**, 129, 138, 149, 221, 224, 236, 787, 791, **858**, 896
Gedong Menu, NV Maatschappij tot exploitatie van Onroerende Goederen 138, 163-164, 216, 867, 869, 1043, 1050, 1061, 1073
Geel, Chris J. van (schrijver, 1917-1974) 1190
Geer, Dirk Jan de (politicus, 1870-1960) 972
Geetere, Frans de (graveur) 1101
Geissel, Gerda Else Louise (vriendin Menno ter Braak, 1913-1971) 596-598, 1123

Gelder, Adolf Henri van (arts in Bergen, 1899-1965) 982-983, 985
De Gemeenschap (periodiek) 427, 573, 575-576, 578-580, 754, 1141
Gemoek (tuinjongen) 148
Gen Paul ZIE Paul, Eugène
Genderen Stort, Reinier J.W. van (schrijver, 1886-1942) 962
Génestet, P.A. de (schrijver, 1829-1861) 399, 1051
Gent-Goldman, G.H. van 43-44
Gérard, Frédéric (‘père Frédé’, exploitant Le Lapin Agile, 1861-1938) 265, 268, **451**, 1071
Gérard, Victor 265
Gestapo 984
Het Getij (periodiek) 575
Geuns, M. van (journalist) 826, 833
Geyl, Pieter C.A. (historicus, 1887-1966) 599, 842
Gezelle, Guido (1830-1899) 580
Ghijben, Minet Badon (kindermeisje) 66
Gide, André (1869-1951) 263, 317-321, 362, 398, 415, 426, 435-436, 442, 445, 495, 654, 691, 714, 903, 918, 924, 933, 941, 945-947, 966, 994, 1079, 1099, 1142
Amyntas 319
Les cahiers d'André Walter 318, 966, 1079
Les caves du Vatican 319, 415, 435, 445
Les faux-monnayeurs 426, 1079, 1097
L'immoraliste 319
Isabelle 317-319
Oscar Wilde 317
Paludes 317-318
La porte étroite 263, 317-319
Prétextes 317, 320, 1106
La tentative amoureuse ou le traité du vain désir 318
Le voyage d'Urien 318, 1105

De Gids (periodiek) 426, 475, 483, 499, 526, 547, 554, 560-561, 575, 582, 653, 711, 731, 754, 1148
Gijsbers, W. (Mientje, HBS Batavia) 1043-1044, 1046
Gijsen, Marnix (ps., schrijver, 1899-1984) 406, 675, 752-753
Gishford, Anthony Joseph (musicoloog, 1908-1975) 599
Gistoux, château de (landhuis familie Du Perron) 44, 50, 388-392, 409-413, 446-447, **459**, 473-479, 502, 509-514, 519, 525, 529-530, 544-545, 547, 550-553, 587, 591-592, 595-596, 600-601, 603-605, 612, 615-616, 621-623, 628-629, 633, 640-641, 644, 647-649, 657-661, 663-664, 667, 776, 894, 1092, 1095-1096, 1109, 1125, 1128, 1131, 1135-1136
Gladkov, F.V. (schrijver, 1883-1958) 933, 939, 1183
Glazoenov, Alexander (componist, 1865-1936) 630
Gobée, Emile (Indisch ambtenaar, 1881-1954) 957, 980
Gobineau, comte J.-A. de (1816-1882) 684
Les pléiades 684

God 66, 84-85, 137, 300, 305, 339, 379, 417-418, 427-428, 437, 442, 482-484, 486, 518, 948, 1107
Godard, Yedda (kennis C.E.A. Petrucci, 1889-1976) 254, 1066
Goedegebuure, Jaap (geb. 1947) 1118
Goelam Mohammed (kennis familie Du Perron) 216
Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832) 533, 535, 845, 1112
Faust 885, 933
Werther (pers. in *Die Leiden des jungen Werthers*) 301

Goeverneur, J.J.A. (schrijver, 1809-1889) 82, 84
Gogh, Marie van (vriendin mevr. Du Perron) 413, 476, 478-479, 481, 544, 1096
Gogh, Vincent van (1853-1890) 413, 1070
Gogol, N.W. (schrijver, 1809-1852) 793
Goll, Ivan (schrijver, 1891-1950) 333, 368, 1082
Gomm, W.S. (kameraad Bandoeng) **123**
Gomperts, Henri Albert (Hans, 1915-1998) 501, 730, 956, 979, 989-990, 992, 1104, 1141
De schok der herkenning 501

Goor, J. van (geb. 1939) 27, 1027
Gorki, Maxim (ps., 1868-1936) 760, 762, 933
De moeder 933

Gorter, Herman (1864-1927)
Mei 927

Gossens, François 1109, 1132
Gossens-Sechez, Madeleine (zuster van Simone Sechez) 514
Goupil, Frédéric (porseleinschilder, 1817-1878) 57
Gouvernementsschool (Meester Cornelis) 111, 129, 131, 134

Gouw Iep Nio ZIE Lennep, Gouw Iep Nio van
Graeff, A.C.D. de (gouverneur-generaal, 1872-1957) 785, 790, 799
Gramser Brinkman, W.F. († 1915) 143-146, 153, 1045, 1047
La Grande Chaumière (kunstacademie in Parijs) 254, 296
Grandjean, Louise (operazangeres, 1870-1934) 1029
Grauls, A.W. (schrijver, 1889-1968) 1138
Grave, Adolf de (Dolf, 1898-1980) 911, 1180
Grave, echtgenote Adolf de 911
Grave, Ferdy de (jeugdvriend, 1899-1945) **123**, 139, 147, 176-177, 186, 190, 234, 247, 259, 290, 296, 383, **450**, 737, 765, 785, 795-796, 911, 1150, 1162
Grave, Theodorus Justus de 139, 224, 234, 1044
Grave-Wollrabe, Charlotte Meintje de 139, 224, 234, 1044
's Gravesande, G.H. (ps. van G.H. Pannekoek jr., criticus, 1882-1965) 341, 502, 525-526, 544-545, 561, 653, 678, 944, 1134
Greshoff, Cornelis Jacobus (Kees, geb. 1920) 661
Greshoff, Jan (ps. Otto P. Reys, 1888-1971) 14, 49, 414, 418, 433, **461**, **462**, 465, 470-473, 476-477, 480-481, 492-495, 503-504, 506, 509, 512, 521, 524, 531, 534, 537, 544, 549, 552-553, 560, 564, 569, 588, 591, 593, 607, 621, 628, 643, 646, 648-651, 653, 656, 661-663, 671-673, 675, 677-678, 689-692, 695, 713, 724, 729, 731-732, 735, 745, 754, 760-761, 763, 765, 776, 778-782, 800, 807-812, 814, 834-837, 839-840, 847, **849**, **852**, 873-874, 876, 881, 886, 890-891, 898, 910-911, 917, 949, 951, 953-954, 965, 971, 973, 979, 1101-1102, 1104, 1107-1109, 1111-1114, 1116, 1131-1132, 1136, 1141-1142, 1147, 1152-1153, 1157, 1164, 1169-1170, 1186
Ketelmuziek (bloemlezing samengest. door DP) 1096
Rebuten 886, 1164

Greshoff jr., Jan Hendrik (geb. 1917) 661
Greshoff-Brunt, Agatha Christina (Aty, 1887-1987) **461**, 470, 472, 476-477, 480, 509, 513, 521, 524, 540, 552-553, 593, 621, 643, 646, 648, 673, 729, 779, **849**, 949, 986, 1109, 1132
Greve, H.E. (bibliothecaris, 1878-1957) 680
Groen, Constance van der (geb. 1934) 822
Groen, Edgar François van der (Eddy, geb. 1914) 107, 818, 822-824, 1041
Groen, Iertje van der (geb. 1921) 822
Groen, William van der 107, 818, 822-824, 1041
Groen, William van der (Willy, geb. 1912) 107, 1041
Groen-Pichel, Theodora Elisabeth van der (Dora) ZIE Pichel, Theodora Elisabeth
De Groene Amsterdammer (periodiek) 1119
Groeneveld (vriend van Adé Tissing) 235
Groeneveldt, Hein (Indisch ambtenaar, 1884-1959) 792, 794, 806, 810, 812, 870, 957, 1161-1162
Groethuysen, Bernard (filosoof, 1880-1946) 714
Groethuysen-Ghilain, Alix 714
Groot-Nederland (periodiek, 1903-1932) 420, 544, 575, 829
Groot Nederland (periodiek, 1933-1947) 575, 651, 653, 690, 750, 754, 791-792, 805, 811, 829, 834-836, 891, 898, 941, 961, 976, 987, 1164

Guazzoni, Enrico (cineast, 1876-1949) 1044
Guíla, Bodor ZIE DP, Pseudoniemen
Guilhou, Etienne (geleerde) 1124
Guilloux, Louis (1899-1980) 714, 729, **850**, 994
Le sang noir 729, 994

Guilloux-Tricoire, Renée (1895-1985) 714, 729, **850**
Den Gulden Winckel (periodiek) 424, 426-427, 434, 470, 485, 488, 490, 492, 494-495, 504, 525-526, 544, 554, 573, 586, 650
Guzman, Martin Luis (1887-1976) 903, 939
In de schaduw van de leider (vert. door J.J. Slauerhoff en G.J. Geers van *La sombra del caudillo*) 903

Gymnasium Koning Willem III (KW III) 136, 139, 184, 223, 1177

H

H. (journalist; ZIE OOK Houbolt, J.) 200, 207-208
Haagsche Post (periodiek) 971
Haan, F. de (1863-1938) 226, 936, 1062
Oud Batavia 936
Priangan 226, 936

Hadermann, Paul (geb. 1931) 338, 400
Hahn, Emily (Mickey, schrijfster, 1905-1997) 599
Hahn, Reynaldo (componist, 1875-1947) 410, 479
Haighton, Alfred A. (zakenman, 1896-1943) 964-966, 1189
Halewijn, G.E.E. (planter) 772
Halimah, Raden ZIE Ekok
Halley, Edmond (sterrenkundige, 1656-1742) 101
Halley, komeet van 101-102
Hamdani (Indonesisch nationalist) 1181
Hamdani, Suzanna (leidster Istri Sedar) 1181
Hamzah, Amir (schrijver, 1911-1946) 900
Hans, D. (criticus, 1882-1946) 1171
Hanssen, Léon (geb. 1955) 809, 1123-1124, 1140, 1146-1147, 1165
Haren, Carolina Wilhelmina van (1741-1812) 960, 977-978
Haren, Marianne Elisabeth van (Betje, 1744-1821) 959-960, 1187
Haren, Onno Zwier van (politicus, schrijver, 1713-1779) 871, 958-962, 977-978, 1187
Deductie voor Jr Onno Zwier van Haren 959

Haren, Willem van (schrijver, 1710-1768) 958, 960-961
Haren-van Huls, Sara Adel (Adeleide, 1718-1793) 960
Hart, C. de (conservator Multatuli-museum, 1880-1956) 1190
Hartelust, P.W. (Indisch ambtenaar) 77, 1031
Harthoorn, A.M. (accountant) 907
Hasan, Hadji (grondbezitter, † 1919) 204-205
Hatim (speelkameraadje in Balekambang) 96
Hatta, Mohammad (Indonesisch nationalist, 1902-1980) 237, 785, **861**, 918-921, 926, 937, 1064
Hautour, Marc d' (ps.; ZIE OOK Douwes Dekker, Ernest F.E.)
Van een dappere drakendoodster 803

Havelaar, Just (schrijver, 1880-1930) 504, 506
Havelaar, Max ZIE Multatuli
Havelock Ellis ZIE Ellis, Havelock
Havenaar, Ronald (geb. 1950) 970
Hazeu, Wim (geb. 1940) 1114-1115, 1148, 1150-1152
HBS (Bandoeng) 150, 153-156, 158, 175, 184-185, 196, 883, 1055
Hecht, Hendrick van der (schilder, 1841-1901) 252, 1066
Hecht, Jeanne van der 249, 255, 286
Hecke, Paul-Gustave van (zakenman, 1887-1967) 490, 508, 1106
Heerdt, Aboe van (zoontje baron Van Heerdt) 67, 1033
Heerdt, baron van (inw. Mr. Cornelis) 67, 1033
Heeroma, K.H. (ps. Muus Jacobse, criticus, 1909-1972) 671, 676
Heever, Toon van den (schrijver, 1894-1956) 1051
De held van Spionkop ZIE Penning, Louwrens
Helder, P. (planter) 105

Hellens, Franz (ps. van Frédéric van Ermengen, 1881-1972) **462**, 465, 467, 469, 473, 480, 490, 494, 511-512, 549, 583, 593-594, 600, 621, 627, 771, 1101, 1114, 1134
L'enfant et l'écuyère 490

Hellens, Maroussia ZIE Miloslazski, Marie Marcovna
Hellwig, Tineke (geb. 1957) 146, 1027, 1045
Helman, Albert (ps., schrijver, 1903-1996) 427, 444-445, 471, 560, 576, 579, 679, 681, 1119
Hemingway, Ernest (1899-1961) 671
Henderson, Jasper (geb. 1972) 21
Hendriks, Rika (kennis familie Du Perron) 1040
Henny, Albertine Marguérite Caroline (Tine, 1879-1954) 1028, 1064
Henny, Carel Anne (1850-1893) 246, 1028
Henny-du Perron, Albertine Eugénie (Toetie, 'tante Henny', 1858-1935) 34, 137, 246-249, 292, 327, 371, **461**, 641, 647, 657, 663, 778, 1028, 1065, 1091, 1136
De Heraut (periodiek) 842, 934
Hérédia, José-Maria de (schrijver, 1842-1905) 259, 1067
Heringa, mevr. A. 393-394, 1091, 1093
Herman, Léon (jurist) 616-617, 657, 661-662, 664, 1135
Hermans, Willem Frederik (1921-1995) 991-993, 995

Hérouard, Chéri L.M.A.H. ('Herric', tekenaar, 1881-1952) 245
Herreman, Raymond (criticus, 1896-1971) 418, 491-497, 499, 579, 675, 753, 1097, 1106, 1154
Herwijnen, J. van (notaris) 633, 1157
Hessing, Bertha (kindermeisje) 66, 78
Heugten SJ, J. van (criticus, 1890-1963) 676, 751-753, 952
Heusden, Dolf van (schrijver) 679
Heutsz, J.B. van (gouverneur-generaal, 1851-1924) 191-192
Heuven, W.A. van (journalist) 789, 1161
Heymans, G. (psycholoog, 1857-1930) 829
Hill, Brian (drukker) 1097
Hille Ris Lambers, H.W.A. (Heleen, vriendin J.J. Slauerhoff, 1898-1991) 1152
Hillenius, Dick (1927-1987) 1048
Hindenburg, Paul von (politicus, 1847-1934) 759
Histoires Montmartroises (bloemlezing verhalen) 267
Hitler, Adolf (1889-1945) 658, 687, 689-690, 693, 743, 757, 766, 779, 782, 785, 897, 909, 927, 943, 966
    Mein Kampf 689

Hitler-Duitsland 688, 800, 916, 948, 962, 1141, 1192
Ho Chi-Minh (politicus, ± 1890-1969) 942
Hoetink, H.R. (geleerde, 1900-1963) 1189
Hoeven, Frederik A.A. van der (ambtenaar in ruste, 1869-1950) 531-532, 542, 1111
Hofdorp, Pim ZIE Kierdorff, W.G.
Hogendorp, Dirk van (Indisch ambtenaar, 1761-1822; ZIE voor Van Hogendorp-verhaal: DP, 'Zich doen gelden') 871, 879, 951, 959, 973, 977-978, 981, 988
Hogendorp, Gijsbert Karel van (politicus, 1762-1834) 977-978, 988
Hogendorp, Willem van (1735-1784) 959-960, 962, 977, 981
    Kraspoekol of de droevige gevolgen van een te verre gaande strengheid jegens de slaaven 977

Hogendorp-van Haren, Carolina Wilhelmina van ZIE Haren, Carolina Wilhelmina van
Hogewind, J. (activist NSB, geb. 1883) 786
Hollandsch Weekblad (periodiek) 814, 839, 965, 979, 1164
De Hollandsche Lelie (periodiek) 899
Hollandsche Revue (periodiek) 200
Holle, Karel Frederik (planter, 1820-1896) 72, 1034
Holst, Axel (inw. Batavia) 33-34, 1027
Holst, echtgenote Axel 34
Homerus (9e eeuw v. Chr.)
    De Ilias 132

Hooft, Pieter Czn. (1581-1647) 415, 418
    Minne-dichten (bloemlezing door DP) 415, 418

Hoogeveen, A.M. (vriend Du Perron sr., 1854-1891) 33-34
Hoogewerff, J.J. (pensionhouder) 607
Hoop, A.N.J. van der ZIE Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, A.N.J.
Hope Johnson (inw. Bali) 821
Horion, Constant de (criticus) 373
Horney, Karen 1159
Hornung, E.W. (1866-1921) 97, 1039, 1077
The black mask 98
Raffles, the amateur cracksman 97
Raffles, J.A. (pers. in de Raffles-verhalen) 94, 97-98, 130, 156

Hotels
Albergo Berchielli (Florence) 285
Albergo il Dado (Pisa) 308
Atlantic Hotel (Nice) 262
Bali Hotel (Denpasar) 821
Centraal Hotel/Hôtel Central (Brussel) 613-615
Hostellerie du Manoir (Le Roselier-en-Plérin) 714, 729, 1146
Hotel (Hotton) 645
Hôtel de l'Académie (Parijs) 610, 1127
Hôtel Beauséjour (Spa) 645
Hôtel Buckingham (Parijs) 1093
Hotel Capitool (Batavia) 886
Hôtel Condor Rigi (Lugano) 532
Hotel Dibbetz (Buitenzorg) 867, 1062
Hôtel La Feuilleraie (Meudon-Bellevue) 683, 716, 757, 869, 1140
Hôtel des Galeries (Batavia) 823
Hôtel Des Indes (Batavia) 790, 870
Hôtel Métropole (Brussel) 545
Hôtel Du Midi (Lugano-Cassarate) 637
Hôtel Montréal (Parijs) 260, 266, 283, 286, 288, 326
Hôtel de Noailles (Marseille) 1064

Hotels VERVOLG
Hôtel du Palais (Poitiers) 261
Hotel Papandajan (Garoet) 871
Hotel-Pension Boston (Amsterdam) 616
Hôtel Printania (Parijs) 267, 301, 1069
Hotel St. Amand (Brugge) 292
Hotel Satrya (Denpasar) 821
Hotel Savoy-Homann (Bandoeng) 72
Hotel Selabintana (Soekaboemi) 80
Hôtel Siru (Brussel) 717, 720, 724
Hôtel Suisse (Antwerpen) 334
Hôtel du Tertre (Parijs) 270
Hôtel Victoria (Biarritz) 261
Hôtel Volnay (Nice) 393
Hôtel Walter (Lausanne) 1086
Hotel Wanasarie (Soekaboemi) 917
Park-Hotel (Batavia) 875, 885-886, 1174

Houbolt, J. (verm. ps. H., journalist) 821-822, 1057
Houwink, Roel M.F. (1899-1987) 341, 366, 386, 404, 406, 432, 445, 498-499, 1084, 1107
Novellen 341, 404

Huber (fotograaf) 269
Hucht, G.L.J. van der (theeplanter, 1812-1874) 33
Huet ZIE Busken Huet, Conrad
Hughes, Richard (1900-1976) 604
A high wind in Jamaica 604

Hugo, Victor (1802-1885) 137, 148, 155, 319
Les burggraves 1048
De ellendigen (vert. van *Les misérables*) 137, 148
Les misérables 170

Huizinga, Johan (1872-1945) 538, 764, 947-948, 967-968
Erasmus 947
In de schaduwen van morgen, Een diagnose van het lijden van onzen tijd 764, 967, 1189
Nederland's geestesmerk 948, 967

Hulscher, J.B.F. 21, 1086, 1127, 1137, 1149
L'Humanité (periodiek) 694
Huxley, Aldous (1894-1963) 516, 684-685, 940
Huysmans, J.-K. (1848-1907) 257, 262, 362
À rebours 262, 1067-1068
Les foules de Lourdes 262

I

Ibsch, Elrud (geb. 1935) 994, 1079, 1097, 1099
Idenburg, P.J.A. (Indisch ambtenaar, 1896-1976) 793, 812, 1162, 1165
IEV ZIE Politieke partijen [...] in Nederlands-Indië
Illustration (periodiek) 694
Ina ZIE Koch, Bettina
Indië Houzee (periodiek) 786
Indische clans 25, 27, 48
Indische Courant (periodiek) 842, 883-884
Het Indische Leven (periodiek) 200, 225
De Indische Navorscher (periodiek) 884
Het Indische Volk (periodiek) 912
Indonesia Raja (periodiek) 902
Indonesië (samengest. door S.J. Rutgers en A. Huber) 802
Inès (vriendin) 325
Inger, Carel (Suleyman ibn Inger Abdullah, 1868-1935) 1065
Inger, Norbert (Coco, 1905-1947) 252, 294, 327, 354, 494, 1065, 1104
Inger-Henny, Albertine M.C. (Tine) ZIE Henny, Albertine M.C.
Ingrès, Jean Auguste Dominique (schilder, 1780-1867) 369
Isnan (huisjongen) 65, 67, 70, 89, 92, 147, 1032, 1040
Istri Sedar (de Bewuste Vrouw) **861**, 901, 928, 932, 934, 1178, 1181-1182
Itjah (speelkameraadje) 65
Ivoi, Paul d' (1856-1915) 94, 97
Met een kwartje de wereld rond (vert. van *Les cinq sous de Lavarède*) 94, 97

J

Jaarsma, S. (ps. Nederlander-middenstander) 231, 1062
Empirebuilding 231, 1062

Jacob, Max (schrijver, 1876-1944) 265, 273-275, **453**, 1036, 1069, 1071
Jacobini, Maria (actrice, 1890-1944) 141
Jacobse, Muus ZIE Heeroma, K.H.
Jagt, M.B. van der (Indisch ambtenaar) 71
Janacopoulos-Staal, Vera (zangeres, 1892-1955) 1066

Jansen, A. (Bram, Indisch ambtenaar, 1907-1942) **858**, 884-887, 897, 1162, 1176
Jansen, Leo Frederik (Indisch ambtenaar, 1903-1945) 792-795, 801, 810, 822-823, 890, 913, 961
Jansen-Dalenoort, Joop (geb. 1910) 886
Janson (Brussels jurist) 621
Jarema, J. (schilder, 1900-1974) 395-396, 525
Jarry, Alfred (schrijver, 1873-1907) 415, 488
Jasset, Victorin (cineast, 1862-1913) 140
Zigomar, de koning der bandieten (film) 140-141, 1044

Java-Bode (periodiek) 165-166, 189, 200, 217, 395, 793, 879-880, 909, 912-915, 935
Java-congres (1921) 234
Java-Instituut (opgericht 1919) 889
Java-oorlog (1825-1830) 230
Javasche Courant (periodiek) 164
Jeffay, Andrew 1070
Jeffay, Samuel (Saul, Paul, Sammy, schilder, 1898-1957) 269-270, 281, 286-287, 292, 300, 419, **452**, 1070, 1073, 1075, 1097
Jekyll, Dr., and Mr. Hyde ZIE Stevenson, Louis
Jespers, Floris (schilder, 1889-1965) 363, 366, 1088
Jespers, Henri-Floris (geb. 1944) 21, 1082, 1090, 1094, 1099, 1101-1112
Jespers, Oscar (schilder, 1887-1970) 363, 1082, 1088
Jezus Christus 76, 428, 483-484, 753-754
Job (bijbelboek) 428, 483-484, 500
Jonckbloet, G. (criticus, 1848-1926) 825, 828
Jong Edz., Fr. de (biograaf van J. Saks, 1919-1989) 830
Jonge, B.C. de (gouverneur-generaal, 1875-1958) 785, 934
Jongejan, W.G.F. (jurist) 207, 1058
Joostens, Paul (schilder, 1889-1960) 334, 363, 366, 1082, 1088
Jordaan, Gonda (Onne, 1903-1994) 19, 44, **125**, **127-128**, 175, 213-216, 234, 236, **861**, 907, 1059-1060, 1085, 1091, 1102
Jordaan, Olga (1903-1986) 44, **125**, **127-128**, 213-216, 234, 236, 1059, 1091
Jordaan, Philibert (Phely, jeugdvriend, 1901-1944) 18-19, 44, **123**, **125**, 175, 213-216, 234, 236, 907, 1059-1060, 1085, 1091, 1102
Jouy, Jules (schrijver, 1855-1897) 267
Joyce, James (1882-1941) 16, 803, 994
A portrait of the artist as a young man 16
Ulysses 16

Jozefa, zuster (ZIE ook Ursulinen, zusters) 75, 136
Juda, Henri Louis (1878-1923) 104, 1040
Juda-van Lennep, Gertrude (Truus, 1888-1976) 104, **128**, 1040
Juliana, prinses der Nederlanden (1909-2004) 790, 876

K

Kadt, Jacques de (1897-1988) 965-970, 995, 1189
Het fascisme en de nieuwe vrijheid 969

Kafka, Franz (schrijver, 1883-1924) 875
Kalff, Gerrit (geleerde, 1856-1923) 226
Kamenev, L.B. (ps., politicus, 1883-1936) 779, 995
Kampen, Bob van (uitgever, 1908-1977) 671
Kao Tong Tsia (schrijver van *Le bonze mèche-de-lampe*) 415
Karel de Grote (742-814) 82
Karsten, Th. (architect, 1884-1945) 907
Karta Nata Negara, Adipati (regent van Lebak, ± 1796-1879) 827-829, 842, 887-888, 1176
Kartini (schrijfster, 1879-1904) 899
Kastelijn, L.J.C. (jurist) 868, 1172
Kat, H.J.N. (leraar HBS Bandoeng) 1047
Kat Angelino, A.D.A. de (Indisch ambtenaar, 1891-1969) 879
Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië 879

Kat Angelino, J.P. de (Indisch ambtenaar, 1896-1919) 879
Keaton, Buster (acteur, 1896-1966) 762
Keats, John (schrijver, 1795-1821) 273
Keefe, miss (vriendin C.E.A. Petrucci) 298
Keet, juffr. (pensionhoudster Marnixstraat) 538
Kelk, C.J. (Kees, 1901-1981) 525, 542-543, 560, 963, 987, 1113-1114, 1116
De parasieten 542, 1113
Spelevaart 542

Keller, Gerard (schrijver, 1829-1899) 1039
De Kerkbode (periodiek) 911
Keuning, W. (geb. 1920) 983

Keyserling, Hermann (schrijver, 1880-1946) 687
Khayyam, Omar (schrijver, 1048-1131) 428, 483-484, 500, 1105
Ki Hadjar ZIE Dewantoro, Ki Hadjar
Kierdorff, W.G. (ps. Pim Hofdorp, 1912-1984) 811, 879-880
Kievit, C. Joh. (1858-1931)
Dik Trom (pers. in jeugdromans van Kievit) 86

Kiping (knecht Du Perron sr.) 78-79, 111, 1039
Klabund (ps., 1890-1928) 617 *X-Y-Z* 617
Kleist, Heinrich von (schrijver, 1777-1811) 718, 1146
Klerk, Reinier de (gouverneur-generaal, 1710-1780) 1174
Klikspaan ZIE Kneppelhout, J.
Klomp, Dirk Arie (buurman A. Roland Holst, 1883-1947) 983
Kloos, Willem (schrijver, 1859-1938) 196-197, 251, 256, 259, 359, 407, 620, 686, 898, 964, 1152
Kloos-Reyneke van Stuwe, Jeanne (1874-1951) 964-965
Klooster, W.S.B. (criticus, 1905-1981) 963, 1178
Kloot van Neukema, W.C. ZIE DP, Pseudoniemen
Kloppenburg-Versteegh, J. (kennis mevr. Du Perron, 1864-1948) 43, 346
Knap, Henri (1911-1986) 772
Knebel, Jurij (Indisch ambtenaar, geb. 1842) 191-193, 212, 222-223, 1055, 1181
Kneppelhout, Johannes (schrijver, 1814-1885) 85, 148, 156
Koch, Bettina (Bétina, Ina, pleegzusje DP) 104-106, **127**, 215, 236, 244, 324, 393-394, 412, **449**, **461**, 478, 530, 540, 545, 551-553, 591-593, 818, 867-869, 1040
Koch, D.M.G. (Marcel, 1881-1960) 188, 204, **861**, 907, 913, 916-917, 995, 1162, 1179
Herleving: oorsprong, streven en geschiedenis der nationalistische beweging in Britsch-Indië 907

Koch, Johann Anthon (1864-1940) 1065
Koch, Johann Anthon (Anton, jeugdvriend DP, 1900-1946) 155, 197, 247, 259, 289-290, **449**, 1056, 1074, 1079
Koch, Pyke (schilder, 1901-1991) 1120
Koch, wed. (kennis mevr. Du Perron) 105-106, 108-109, 137, 818, 896, 1040
Koch-Balkstra, Henriëtte († 1944) 907, 917
Kock, Charles-Paul de (1794-1871) 170, 1051
Gustaaf de losbol 1051

Kock, Hendrik Merkus de (legercommandant, 1779-1845) 230
Kock, W.H.W. de (Indisch ambtenaar, 1850-1932) 826, 829, 842
Koerts, H.J. (Indisch ambtenaar) 886
Koets, P.J. (rector school, 1901-1995) 904-905, 907, 912-913, 916, 1178, 1185
Koets-van Oordt, Adriana (1903-1997) 1185
Köhler, Charlotte (voordrachtskunstenares, 1892-1977) 795
Kollewijn, R.A. (spellinghervormer, 1857-1942) 17, 1026

Koloniaal Tijdschrift (periodiek) 980
Koloniale Studiën (periodiek) 889
Kom, Anton de (1898-1945) 1159
Wij slaven van Suriname 1159

Komedie Stamboel (Chinees-Hollandse opera gezongen in bastaard-Maleis) 57, 133
Koning, Johan F.L. (criticus, 1887-1946) 1170
Koning, Polly de (klasgenootje in Soekaboemi) 86-87, 1037
De koning van de lucht (film) 141
Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 26, 221-222, 229, 791, 879, 895, 912, 936
Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) 141
Koninklijke Militaire Academie (KMA) 183-184
Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) 70-71, 74, 96, 102, 220, 782-783, 787
Koninklijke Petroleum Maatschappij 199, 785
Kool, Halbo C. (schrijver, 1907-1968) 617, 628
Koopmans, Aaltje (inw. Beetsterzwaag) 507, 1108
Kooy-van Zeggelen, Marie C. (schrijfster, 1870-1957) 777, 1159
Kop, G.G. van der (criticus, 1892-1941) 842-843, 883-884, 911, 1176
Koperberg, Sam (museumdirecteur, 1886-1957) 820, 888-890, 895, 906, 1176, 1184

Korda, Alexandre (cineast, 1893-1956)
La dame de chez Maxim's (filmkomedie) 712

Korten-Nahon, Lucie 346
Kousbroek, Rudy (geb. 1929) 992
Kouwenaar, David (1876-1957) 981, 1191
Kouwenaar, Gerrit (geb. 1923) 1191
Krach van Wallstreet (1929) 38, 529-530, 547, 566, 616, 1111
Kramers, Wijnand A. (tijdschriftleider, 1893-1975) 490, 494, 502, 544, 560, 563, 573, 650, 1104, 1113-1114, 1118
Krijgsman, Huib (verre verwant DP) 1048
Krim-oorlog (1853-1856) 93, 703
Krishnamurti, Jiddu (theosoof, 1895-1986) 1136
Kritiek en Opbouw (periodiek) 13, 833, 907-908, 912-913, 915-916, 922, 927-928, 934, 937-939, 942, 949, 971, 976
Kroepskaja, Nadezhda Konstantinovna (echtgenote Lenin, 1869-1939) 731
Kroniek van (hedendaagse) Kunst en Kultuur (periodiek) 1164, 1167
Krontjongliedjes 56, 410, 655
Kroone, Lotje (kindermeisje) 66, 69
Krop, Christiaan Marie (echtgenoot Marietje van Oordt) 217
Kruger, Paul (politicus, 1825-1904) 1163
Ksatrian-Instituut (school van E.F.E. Douwes Dekker) 799, 801, 804-805
Kuitenbrouwer, Henk (criticus, 1900-1974) 1141
Kuitenbrouwer, L.M.A. ZIE Kuyle, Albert
Kummer, Em. (geb. 1926) 207, 1142
Kun, W.J.P.M. van der (hulppriester) 66
Künkel, Fritz (psycholoog, 1889-1956) 903, 1178
Kunst, Jaap (musicoloog, 1891-1960) 1052, 1063
Kunstkring (Bandoeng) 150
Kunstkringen, Bond van Nederlandsch-Indische 906
Kuyle, Albert (ps. van L.M.A. Kuitenbrouwer, 1904-1958) 526, 579, 687, 751, 1119-1120, 1141
Harten en brood 687

Kuyper, Abraham (politicus, 1837-1920) 1057
KW III ZIE Gymnasium Koning Willem III
Kwo-Min-Tang (Nationale Volkspartij van China) 699

L

La Rochefoucauld, François de (schrijver, 1613-1680) 483, 751
Lamartine, Alphonse de (schrijver, 1790-1869) 249
Landgoederen in Nederlands-Indië
Babalan 34-35, 59

Kampong Melajoe (in Meester Cornelis) 35, 58, 67-68, 70, 103, 138, 221, 224, 236, 1061
Kwitang-Oost 190
Pondok Doewa 58, 1031
Telok Poetjoeng 34-35, 59
Tjiomas 1065
Tjitrap 103, 1040
Villa Nova 30, 34, 187, 1027

Landheer, Jo (1906-1986) 512, 598
Golven 598

Landor, Walter Savage (1775-1864) 653
High and low life in Italy 653

Landre, Jeanne (schrijfster) 267, 1069
Landsarchief (Batavia) 794, 870, 875-880, 883, 885, 892
Langevin, Paul (leider Vigilance, 1872-1946) 1155
La Lanterne Sourde (schrijversgroep) 402
Lanzetta, Michele (jurist) 287-288, **454**, 1074
Lapidoth, Frits (criticus, 1861-1932) 378, 382-383, 385-386
Larbaud, Valery (1881-1957) 311, 313-314, 316, 321, 339, 362, 377, 435, 443, **456**, 466, 471, 482, 565, 638, 653, 725, 740, 766, 781, 893-894, 942, 994, 1079, 1091, 1153
A.O. Barnabooth, Son journal intime 311, 313-314, 316, 322, 339, 435, 638, 994, 1079-1080, 1097, 1102
De arme hemdenmaker (vert. door DP van *Le pauvre chemisier*) ZIE DP
Aux couleurs de Rome 893
Barnabooth (pers. in *A. O. Barnabooth* en *Le pauvre chemisier*) 314-316, 318, 339, 357, 466, 471-472, 565-566
Fermina Marquez 482, 740, 766, 994
Fermina Marquez (vert. door DP van *Fermina Marquez*) ZIE DP
Hautes et basses classes en Italie (vert. van Walter Savage Landor, *High and low life in Italy*) 653
Le pauvre chemisier 565, 994, 1079

Larbaud, Valery VERVOLG
Poésies de A.O. Barnabooth 1084, 1105
Serena (vert. door DP van fragment uit *Hautes et basses classes en Italie*) ZIE DP

Larousse (encycl. woordenboek) 229
Lasonder, Mies (leerling HBS Bandoeng) 1047
Last, Jef (1898-1972) 679, 688, 746, 751, 758-760, 805, 945, 957, 1155, 1159
Zuiderzee 805

Lautréamont, Comte de (ps., schrijver, 1846-1870) 277, 488
Lawrence, D.H. (1885-1930) 521, 524, 638, 684-685, 992
Lady Chatterley's lover 521, 638-639
St. Mawr 638

Léautaud, Paul (1872-1956) 323, 416, 422, 424, 435, 494-496, 501, 714, 1106
Passe-temps 494-495, 1106
Le petit ami 323, 435
Le théâtre de Maurice Boissard 424

Le Bargy, Charles Gustave Antoine (acteur, 1858-1936) 247
Lebedjenko, Alexander (schrijver) 763
Leblanc, Maurice (1864-1941) 130, 1042, 1077
L'aiguille creuse 131, 1042
Lupin, Arsène (romanpers., detective) 94, 130-131, 142, 172, 1042

Lebrun, Albert (politicus, 1871-1950) 695
Leclerq-Moens, Sophie (1887-1975; ZIE OOK Moens, Librairie) 1096
Leent, J.L.W.F. van (arts in Buitenzorg) 1029
Leeuwen, A. van (kapitein KPM) 236
Leeuwen, W.F. van 979
Leeuwen, W.L.M.E. van (criticus, 1895-1974) 952-953, 963, 993, 1186
Lefebure, Charles (voogd C.E.A. Petrucci) 286, 295, **454**, 1073
Léger, Fernand (schilder, 1881-1955) 1089
Leger des Heils 217, 332
Lehning, Arthur (schrijver, 1899-2000) 1160
Leighton, Frederick (baron Leighton of Stretton, schrijver, 1830-1896) 1128
Leipoldt, Christiaan Louis (schrijver, 1880-1947) 1051
Lejeune, Philippe (geb. 1938) 14
Lekkerkerker, Kees (Slauerhoff-kenner, geb. 1910) 20, 981, 1151
Lenin, Vladimir Iljitsj (ps., 1870-1924) 567, 684, 731
Lennep, Cato van (Toos, 1903-1988) **124**, 178, 236, 244, **449**
Lennep, Egbert David Gerrit van (planter, 1856-1934) 41, 102, 104, **121**, **124**, **128**, 138, 149-150, 167, 176, 178-179, 187, 191, 194, 198, 207, 215, 224, 236, 244, 260, 263, 327, 413, **449**, **451**, 1039-1040, 1046, 1050, 1053, 1061
Lennep, Frederika van (1887-1966) 236, 244
Lennep, Gertrude van ZIE Juda-van Lennep, Gertrude

Lennep, Gouw Iep Nio van (geb. 1863) 104, 1046
Lennep, H.S. van 1040, 1046
Lennep, Jacob van (schrijver, 1802-1868) 836
Lennep, Julie van (1897-1956) **121**, **128**, 151-153, 172, 178-181, 1029, 1046-1047, 1053-1054
Lennep, Julius van (Jules, 1894-1971) **124**, 207, 1058
Lennep, Marguerite van (Ietje, 1904-1949) **124**, 178, 236, 244, **449**
Lennep, Soedjina van (eerste echtgenote van E.D.G. van Lennep) 104, 1040, 1046
Lennep-Schaerer, Eugenie Elise van (Nini, 1897-198?) **124**, 207, 1058
Leon, Anton de (vriend in Mr. Cornelis) 110
Leonardo da Vinci (1452-1519)
    Mona Lisa 308

Leopold, Jan Hendrik (1865-1925) 493, 562, 898
    Cheops 562
    Oostersch 898

Leprin, Marcel (schilder, 1891-1933) 269, 286, **451**, 1069-1070
Leprince, René (cineast, 1876-1929) 1044
Lermontov, M.J. (1814-1841) 1145
    Een held van onze tijd (vert.) 1145

Leroux, Gaston (1868-1927) 130, 202, 229
    Le fantôme de l'opéra 130
    Het geheim van de gele kamer (vert. van *Le mystère de la chambre jaune*) 130
    Rouletabille (pers. in *Le mystère de la chambre jaune*) 94, 130-131, 202, 229

Leroux, Karel (criticus, 1895-1969) 494-497
Leur, Jacob Cornelis van (Job, Indisch ambtenaar, 1908-1942) **858**, 887-888, 904-905, 908, 937, 944, 956, 1176, 1185
    Eenige beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel 887

Leur-de Loos, Jeanne van (Peu, 1910-1973) 887-888, 944, 956, 1176

Leus, Herwig (geb. 1940) 360, 1087
Levensverzekering Maatschappij Utrecht (Brussel) 661
Liban, Louise (conciërge familie Du Perron) 391
Libertinage (periodiek) 704, 992
Lidth de Jeude, E.J. van (Eef, journalist, 1890-1932) 199-200, 472, 494, 509, 513, 1057, 1104, 1108, 1113
Lidth de Jeude-Veder, Wilhelmina Jacoba van (Minnie, 1887-1971) 513
Lie Po Hin (landheer van Pondok Doewa) 58
Liepmann, Heinz (1905-1966) 759, 1155
Das Vaterland 759

Lier, Rudolf A.J. van (Rudie, schrijver, 1914-1987) 602, 639, 693, 951, 975, 979-980, 982, 1164, 1190
Ligne, Charles-Joseph, prince de (schrijver, 1735-1814) 671
Limburg Stirum, J.P. van (gouverneur-generaal, 1873-1948) 180, 189, 195, 203, 784, 790, 1057
Linde, Boudewijn van de (arts in Bergen, 1883-1945) 514
Lindeung (inw. Balekambang) 73
Links richten (periodiek) 575, 688, 759
Lisette (vriendin) 440-441, 476, 548, 619
Literaire faculteit (Batavia) 812, 1166
Locarno, Verdrag van (1925) 766
Lockhart, R.H. Bruce (1887-1970) 807
Return to Malaya 806

De Locomotief (periodiek) 842
Loetoeng Kasaroeng (Soendanese legende) 234, 1063
Longfellow, Henry W. (schrijver, 1807-1882) 203
Lonneux, Suzanne (1903-1981) 446-448, 667, 695, 713, 1100-1101
Loon, Gerard van (journalist, 1882-1934) 652, 1056, 1134
Loon, Hans E.H. van (journalist, 1885-1942) 445, 509, 652
Loonen, Karel Anthonie Adriaan 1160
Loonen, Charlotte M.E. (1868-1943) 80, 86, 234, 393-394, 413, **461**, 592-593, 817, 883, 1033, 1038, 1096-1097, 1160-1161
Loonen, Eleonore Maria Alida (geb. 1871) 1160
Loonen, Willem Ferdinand Adriaan (geb. 1867) 1160
Loonen-Chaulan, Rosine Eleonore (1836-1920) 31, 68, 80, 86, 168, 788, 1061, 1160-1161
Loos-Haaxman, Jeanne M.C. de (kunsthistoricus, 1881-1976) 1175
Lopes Cardozo, J. (leraar HBS Bandoeng) 157-158, 1047, 1049
Lord Lister (vert. van *Lord Lister, genannt Raffles, der Meisterdib* door Karl Mattull en Theo Blankensee) 99, 111
Loti, Pierre (ps., schrijver, 1850-1923) 1080
Louÿs, Pierre (ps., 1870-1925) 346, 415, 426, 446, 723, 1080, 1087
Aphrodite 426
Les aventures du roi Pausole 426
Trois filles de leur mère 346, 446

Lowies, Mathilde (Tilly, Tilloesjka, geb. 1922) 955
Lubbe, Marinus van de (1909-1934) 757
Lubbes, Jan (Du Perrons symbool van de Hollandse kleinburger) 398, 421, 686-687, 751, 834, 844, 885, 947, 1154
Luchsinger, A.C. (Annie, leerling HBS Bandoeng) 1052
Lumière, Louis J. (cineast, 1864-1948) 140
Lupin, Arsène ZIE Leblanc, Maurice
Luther, Maarten (1483-1546) 947
Lutteken, J. (plv. directeur boekhandel Vorkink) 909

M

Maasbode (periodiek) 753
Maasland, Hendrikus F.P. (arts in Brussel, 1867-1940) 633, 667, 728, 737, **852**
Maatschappij der Nederlandsche letterkunde 500, 628, 732, 1057, 1128
Mac Gillavry, H.R. 175, 1052
Mac Gillavry, Keesje (leerling HBS Bandoeng, 1901-1963) **123**, 174-175, 1052, 1054, 1080
Mac Orlan, Pierre (ps., schrijver, 1883-1970) 267, 510, 1069
Mademoiselle de Mustelle et ses amies 1109

MacPhee, Colin Carhart (musicoloog, 1900-1964) 821, 1167
Mado (vriendin) 281, 383
Maggi, Luigi (cineast) 141, 1044
De laatste dagen van Pompeji (film) 141
Napoleons grote val (film) 141

Mahabharata (oud-Indisch epos over de strijd van de nazaten van Bharata) 133
Drona (pers. in de *Mahabharata*) 943

Mahmoed (speelkameraad Mr. Cornelis) 135, 896
Majoor Jantje ZIE Michiels, Augustijn
Malherbe, François de (schrijver, 1555-1628) 415
Mallarmé, Stéphane (schrijver, 1842-1898) 273, 556
Malraux, André (1901-1976) 393, 396, 425, 441-443, **461**, 474, 479, 481-482, 485-487, 490, 501, 567-568, 610, 652, 654-655, 661, 667, 674, 682, 684-685, 691-693, 695, 698-699, 705, 707-709, 713-714, 720-723, 730, 732, 735, 737-740, 755, 763, 766-768, 774, 779-780, 804, 809, 826, **850**, 886, 888, 927, 933, 939, 941-943, 946, 968, 970, 993, 995, 1036, 1093, 1100, 1103, 1105, 1111, 1118, 1134, 1140, 1142-1143, 1147, 1154, 1157-1158
La condition humaine 487, 654, 674, 682, 685, 691-693, 698, 710, 715, 718, 720, 755, 886, 933, 946, 993, 1140, 1143
Les conquérants 485-486, 568
L'espoir 946
Lunes en papier 1093
Het menschelijk tekort (vert. door DP van *La condition humaine*) ZIE DP
Royaume Farfelu 485
La tentation de l'occident 485
La voie royale 486-487

Malraux, Fernand Georges (1875-1930) 1093
Malraux, Florence (geb. 1933) 721-722
Malraux-Goldschmidt, Clara (1897-1982) **461**, 479, 695, 713, 720-723, 729, 740, 766-768, 779, 1140, 1146-1147
Malte Laurids Brigge ZIE Rilke, Rainer Maria
Man, Herman de (ps., 1898-1946) 679
Mangoenkoesomo, Rajati (Tati) 925-926
Mangoenkoesomo, Soejitno (Indonesisch nationalist, 1909-1947) **858**, **861**, 902-904, 911, 916, 921, 923-928, 941, 944, 956, 988, 1178, 1180, 1182, 1184
Mangoenkoesomo, Tis **861**, 923, 925-926
Mangoenkoesomo, Tjipto (1885-1943) 189, 205, 209, 820, 902
Mangoenkoesomo, Tjonnie **861**, 925-926
Mansvelt, W.M.F. (Indisch ambtenaar, 1891-1945) 793
Manteau, Angèle (secretaresse Greshoff, geb. 1912) 1026, 1120, 1148
Manusama, A.Th. (bewerker van *Njai Dasima*, 1878-1937) 57
Marbot, Antoine (generaal, 1782-1854) 1039
Marchbanks, Eugène ZIE Shaw, George Bernard
Marcu, Valeriu (schrijver, 1899-1942) 567
Marinetti, F.T. (schrijver, 1876-1944) 339
Maris, C.W. (geb. 1947) 1187
Maris, Jacob (schilder, 1837-1899) 906
Marle, juffr. Van 221
Marryat, Florence (1837-1899) 176

Hedendaagsche mirakelen (vert. van *The spirit world*) 176

Marryat, Frederick (1792-1848) 82-83, 100, 131, 176, 1036
Jack Rustig (vert. van *Mr. Midshipman Easy*) 82
Avonturen van Pieter Simpel (vert. van *Peter Simple*) 82

Mars, Petra 989, 1134
Elisabeth de Roos, Schrijfster in de schaduw 989

Marsman, Hendrik (Henny, 1899-1940) 332, 406, 445, **463**, 488, 491, 499, 503-508, 541, 551, 554-555, 560-561, 563-564, 571-574, 576-580, 582, 588, 594-595, 600, 605, 611-612, 617, 628, 651-652, 675, 681, 683, 689, 710-711, 713, 715, 718, 723, 725, 731-734, 736-737, 739, 749, 755, 777, 779, 816-817, 882-884, 981, 987-988, 1094, 1106-1107, 1118-1119, 1121, 1125, 1128, 1141-1142, 1147, 1149, 1153, 1167
De anatomische les 491
Angèle Degroux (pers. in *De dood van Angèle Degroux*) 755
Lamp van Diogenes 507
Vera 651, 1125, 1133
Verzen 332, 406, 1094

Marsman-Barendregt, Rina Luisa (Rien, 1897-1953) **463**, 600, 628, 637, 777, 802, 816, 1148, 1153
Martin du Gard, Roger (1881-1958) 577
Jean Barois 577, 1119

Marx, Karl (1818-1883) 385, 708, 886
Het communistisch manifest 567, 1144
Das Kapital 567, 886

Mas Marco Kartodikromo (schrijver-journalist, geb. 1890) 190

La Mascotte ZIE Audran, Edmond
Massis, Henri (schrijver, 1886-1970) 754, 1154
Mataram (periodiek) 205
Maulnier, Thierry (1909-1988) 689, 1142
La crise est dans l'homme 691

Maurik, Justus van (schrijver, 1846-1904) 41, 93, 99, 192
Maurras, Charles (schrijver, 1868-1952) 689, 1142
Maury, Charles (schrijver) 283, 1073
Mauve, Anton (schilder, 1838-1888) 96
May, Karl (schrijver, 1842-1912) 83-84, 94, 131, 1036
Mayer, Henri (boekhandelaar, 1880-1958) 494, 544, 546, 548, 656, 1113-1114
Mayrena, Marie-David de ('Marie I', avonturier, ± 1844-1890) 487, 1105
Medici, Cosimo (Florentijns heerser, 1389-1464) 308
Meester jr., Johan de (acteur en regisseur, 1897-1986) 11, 599, 612, 617-620, 626, 716-717, 734-737, 774-776, 814-815, **852**, 894, 1102, 1124, 1127-1128
Mei ZIE Gorter, Herman
Meijer, Arnold (voorman van *Zwart front*, 1905-1965) 1160
Meijer, J.F. (leraar HBS Bandoeng) 155-156, 1047
Melati van Java (ps., schrijfster, 1853-1927) 777
Méliès, Georges (cineast, 1861-1938) 140
Mènak Djingga (pers. in Javaans epos) 234
Ménard, René (docent Grande Chaumière, 1861-1930) 254, 296
Mentel, Dirk Vincent (Indisch ambtenaar, 1842-1888) 236, 1063
Mentel-van Nerum, Petronelle Jeanne (kennis familie Du Perron, 1844-1931) 236, 1063
Menu, Geertruida Wendelina ZIE Verspyck-Menu, Geertruida Wendelina
Menu, Margaretha Catharina ZIE Perron-Menu, Margaretha Catharina du
Menu, Petrus Henricus (1790-1875) 29, 38
Menu-Michiels, Agraphina Augustina (1792-1875) 29
Méral, Paul (ps., schrijver, 1895-1946) 583, 593, 619, 621, 627, 1128, 1134
Mérode, Cléo de (danseres, 1875-1966) 41
Merz, Konrad (ps., schrijver, 1908-1999) 973
Mesdag, Hendrik W. (schilder, 1831-1915) 253, 1066
Meulen, Dik van der (geb. 1963) 16, 844, 1169
Meulen, J.E. van der (Jo, jurist, 1890-1968) 765
Meulen, Mies van der (1900-1988) **458**, 535-536, 617
Meunier, Constantin (schilder, 1831-1905) 1066
Meuter, Maria Johanna (hospita, 1897-1975) 951, 979
Meyer, Charles Julien (clown, 1884-1963) 269, 1070
Meyer Ranneft, J.W. (Indisch ambtenaar, 1887-1968) 908
Meyier, Cornelis Theodorus de 1033
Meyier, F. de (arts in Mr. Cornelis) 68, 1033
Meyier-Douwes Dekker, Louise Erna Adeline de (geb. 1904) 1033
Michaux, Henri (schrijver, 1899-1984) 276-277
Michiels, Augustijn ('Majoor Jantje', 1769-1833) 29-30, 103
Middleton, Eddy (leerling HBS Bandoeng) 160, 1049

Mikhailov, A.D. (politiek theoreticus, 1855-1884) 567
Miloslazski, Marie Marcovna (Maroussia, echtgenote Franz Hellens, 1893-1947) 467, 593-594, 1101, 1134
Milton, John (schrijver, 1608-1674) 562
Minne, Richard (schrijver, 1891-1965) 418, 432, 494, 1097
Mirbeau, Octave (1850-1917)
De tuin der folteringen (vert. van *Le jardin des supplices*) 297, 1076

Les Misérables ZIE Hugo
Moeis, Abdoel (leider van de Sarekat Islam, 1890-1959) 189, 204-205, 790, 1057
Moens, J.L. (kunsthistoricus, 1887-1954) 820
Moens, Librairie (boekhandel-antiquariaat te Brussel; ZIE OOK Leclerq-Moens, Sophie) 656, 1096
Moens, Wies (criticus, 1898-1982) 341, 399, 406, 1095
Moenta (kameraad in Mr. Cornelis) 65, 67, 70, 91
Moer (bediende) 177

Moerkerken, Emiel van (fotograaf, 1916-1995) 377, 945, 955, 975, 1186, 1190
Moerkerken, Pieter Hendrik van (schrijver, 1877-1951) 1190
Moessorgski, Modest (componist, 1839-1881) 709
Mohammed (Arab. 'de Gezegende', ± 570-632) 927
Molière (ps., schrijver, 1622-1673) 250
Molino, Suzette (vriendin Evelyn Blackett) 522, 524
Mona Lisa ZIE Leonardo da Vinci
Monada (theosofische gemeenschap annex kostschool in Ukkel) 248, 663, 724, 1136
Monceau de Bergendal, Jules du (voorm. eigenaar château de Gistoux, 1866-1927) 382, 389
Monceau de Bergendal, Wilhelmine Julie Emilie du (1893-1966) 382, **459**, 1091
Mondriaan, Pieter (1872-1944) 369
Monteyne, Lode (criticus, 1886-1959) 337
Montparnasse (periodiek) 272-273
Moor, Simone de (vriendin C.E.A. Petrucci) 292, 1075, 1077
Morand, Paul (schrijver, 1888-1976) 321, 1080
Morele en Geestelijke Herbewapening (ZIE OOK Buchman, Frank N.D.) 946-947, 1188
Morks-Magazijn (periodiek) 988
Morlanwelz (internaat) 954
Morriën, Adriaan (schrijver, 1912-2002) 992
Mouw, Johan Andreas Dèr (1863-1919) 546, 551, 555, 993
    Brahman 1 en 11 546, 551

Mozes (13e eeuw v. Chr.) 289
Mrázek, Rudolf (geb. 1942) 921
Mulder, Hendrik (1884-1969) 200, 203, 1057
    De stille bouw 203

Mulder, Ies (leerling HBS Bandoeng) 160, 1049
Muller, A. (schrijver van *De weg naar gezondheid*) 729
Multatuli (ps. van Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) 169, 203, 227, 231, 361, 533, 589, 672, 676, 679, 681-682, 686, 750-751, 790, 792, 798, 800, 805, 809, 811, 815-816, 825-845, 848, 865, 879-880, 882, 886-887, 889, 895, 930, 937, 940, 947, 952, 955, 966, 970, 973-974, 991, 993-994, 1140, 1168-1170
Multatuli VERVOLG
    Droogstoppel, Batavus (pers. in *Max Havelaar*) 421, 686, 827, 837
    Ideën 750, 952
    Max Havelaar 680, 804, 826, 828, 831, 838, 844, 892, 904, 966, 992
    Max Havelaar (pers. in *Max Havelaar*) 421, 826, 829, 892, 1168
    Minnebrieven 966
    Nog-eens: Vrye-arbeid in Nederlandsch-Indië 832
    Over vryen-arbeid in Nederlandsch-Indië 800, 832, 845
    Woutertje Pieterse 966

Munnik, mevr. F. de (directrice tehuis Indische bedienden) 1159
Murger, Henry (1822-1861) 171-172, 194, 244, 280, 323
Scènes de la vie de bohème 171-172, 244, 280

Musea
Congo-museum (Tervuren) 482
Grand Palais (Parijs) 699
Koloniaal Museum (Amsterdam) 1157
Louvre (Parijs) 286, 699
Multatuli-museum (Amsterdam) 831, 955, 979, 1157
Musée des Beaux-Arts (Dijon) 312
Museo Civico (Pisa) 308
Museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap 221-222, 225, 229, 791-792, 893, 1061, 1064
Museum Plantijn (Antwerpen) 300
Rijksmuseum (Amsterdam) 166, 1157
Sånå Boedåjå museum (Djokjakarta) 820
Stedelijk Museum (Amsterdam) 1157
Stendhalmuseum (Grenoble) 725, 1147

Mussche, Achilles (schrijver, 1896-1974) 399, 406
Mussert, Anton A. (leider NSB, 1894-1946) 691, 758, 761, 786-787, 946, 1162
Musset, Alfred de (1810-1857) 346, 637
Gamiani 346

Mussolini, Benito (politicus, 1883-1945) 590, 689, 943

N

Naeff, Top (schrijfster, 1878-1953) 504, 1107
Nahon, Alice (schrijfster, 1896-1933) 342-343, 345-346, 351, 354, 358-360, 371, 374, 400, **457**, 1081, 1084-1085
Nahon, Gerard Leon (boekhandelaar, 1867-1942) 330, 1081
Nahuys, Alice van (uitgever, 1894-1967) 1149
Napoléon I Bonaparte (1769-1812) 39, 42, 959, 973, 1087, 1161
Nationale Commentaren (periodiek) 926, 1182
Neck, Jacob van (kapitein, ± 1564-1638) 226
Nederlander-middenstander ZIE Jaarsma, S.
Nederlandsche Handel Maatschappij 199, 658
Nederlandsch-Indië (periodiek) 843
Nederlands-Indisch Persbureau (NIPA) 180, 1053
Nederlands-Indische Radio Omroep (Nirom) 794, 801, 816, 883-884
De negerhut van Oom Tom ZIE Stowe, Harriet Beecher
Nerval, Gérard de (ps., 1808-1855) 546, 669, 902
La bohème galante 1137
Sylvie 669, 902, 1137

Nescio (ps., schrijver, 1882-1961) 993
Netscher, Frans (schrijver, 1864-1923) 200
Neuhuys, Paul (1897-1984) 278
Poètes d'aujourd'hui, L'orientation actuelle de la conscience lyrique 278

Ney, Michel (maarschalk, 1769-1815) 158, 479, 1103
Niah (zoogmoeder DP) 52, 65, **115**
Nick Carter ZIE Coryell, John R.
Nicolas, Josephus A.H.F. (Joep, glazenier, 1897-1972) 954
Niel, Robert van (geb. 1922) 1057
Niemann, August (1839-1919) 94
Pieter Marits, Lotgevallen van een Transvaalse boerenjongen (vert. van *Pieter Maritz, der Bauernsohn von Transvaal*) 93-94

Nietzsche, Friedrich (1844-1900) 583, 645, 671, 680, 682-686, 688-689, 692, 699, 940, 975, 987, 1141
De Nieuwe Eeuw (periodiek) 560, 573-574, 578, 1119
Nieuwe geluiden (bloemlezing door Dirk Coster) 365, 404, 406, 569, 587, 1093-1094
De Nieuwe Gemeenschap (periodiek) 575, 687, 751, 1141
De Nieuwe Gids (periodiek) 168, 502, 940, 964
De Nieuwe Kern (periodiek) 967-970
Nieuwe Rotterdamsche Courant (periodiek) 444, 491-492, 557, 599, 650, 653, 738, 751, 816, 840-841, 873, 882, 976, 981, 1150, 1173
Het Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië (periodiek) 21, 165, 199-204, 206-208, 789, 934, 1057

Nieuwenhuys, Robert (Rob, 1908-1999) 27-28, 43-44, 47-48, 133, 225, 890-891, 935, 937, 1177
Niggebrugge, M.C. (Meta, leerling HBS Bandoeng) 1047
Nijhoff, Martinus (1894-1953) 317, 426-427, 502, 504, 525-527, 542, 546, 554, 558, 570-573, 588, 600, 617-618, 677, 711, 715, 732, 1107, 1111, 1113, 1118, 1128, 1148-1149
De vliegende Hollander 1128
Vormen 570, 733
De wandelaar 733

Nijhoff-Wind, Antoinetta Hendrika (1897-1971) 554
Twee meisjes en ik 554

Nijkerk, M.B.B. (Bob, handelaar, 1894-1987) 594, 648-649, 765, 894, 1133, 1138
Nijlen, Jan van (1884-1965) 45, 389, 411, **461**, **462**, 472-474, 476, 480, 492, 494, 500, 509, 511, 530, 544, 548-549, 564, 593-594, 650, 660-661, 665, 718, 731-732, 754, 835-836, 954, 986, 1095, 1101, 1104, 1109, 1114, 1135, 1145, 1184
Heimwee naar het Zuiden (bloemlezing samengest. door DP) 45, 473, 1096, 1114

Nijlen-van Eeckhoven, Margaretha J.B. van (Griet, 1886-1963) 476, 480, 593-594
Nijs, Eddy de (leerling Gouvernementsschool) 1041
Nijssen, Peter (geb. 1961) 961, 1187
Nitiçastra (oud-Javaans leerdicht) 926
Nix, Karel Eduard (uitgever, 1881-1942) **857**, 866, 890, 895, 904, 936

Nix, Thomas (bouwkundige en illustrator, 1904-1998) **858**, 890, 904-905, 936, 1184
Nizan, Paul (schrijver, 1905-1940) 698, 1142
Njai Dasima (Bataviaas zedendrama) 57
Nji-Sri (ps. van A. Berkhout-Wageningen) 51
Clara Wildenau 51
Slamat 51

Noble, Philippe (geb. 1949) 424
'Noesantara' (periodiek; niet gereal.) 821, 888-889, 904-906
Nonguet, Lucien (cineast) 1044
Noordenbos, Oene (criticus, 1896-1978) 836, 840-841, 1170
Noordhoorn, Marie-Louise (schoolmeisje, ook bekend als Mary Elwanger, 1896-1988) 109-110, 1041
Nooteboom, C.M. (journalist) 786
Nord, Max (geb. 1916) 780, 980
Norden, de heer (medepassagier) 241
Norge, Géo (ps., 1898-1990) 515, 1110
Avenue du ciel 515

Nossovitch, de heer en mevr. (Wit-Russische vluchtelingen) 702-705, 715
Nossovitch, Sofka (1898-1978; ps. Sofka Peroff) 702-705, 713, 729, 737, 779, **850**, 1144, 1150
Noth, Ernst Erich (ps., 1909-1983) 714, 764, 1156
La tragédie de la jeunesse allemande 764

Noth-Fels, Elena 714, 1156
La Nouvelle Revue Française (*NRF*, periodiek) 652, 654, 691, 714
Les Nouvelles Littéraires (periodiek) 297, 1072
Nova (periodiek) 554
Novitzky, Maria Syla (echtgenote van J.A. Antonini, † 1959) 738
Nur Aeni Isa (geb. 1960) 21
Nuttall sr. (fotograaf) 269
Nuttall, Stanley (schilder) 269, 1071

O

Obertop, H.D.A. (Indisch ambtenaar) 77, 1031, 1035
Obertop-Voswinkel Dorselen, E.A. 77, 1035
Obolenski, Nikolaj Alexandrowitsj (1900-1979) 705, 1144
De Ochtendpost (periodiek) 842, 884, 911
Oedipus 234, 791, 1161
Oemar (handlanger Gramser Brinkman) 144
Oemih, Ma (bediende) 93

Olive, A. 81
Olive, Freddy (kameraad in Soekaboemi) 81
Oltmans, J.F. (1806-1854) 93-94, 131, 168
De schaapherder 94, 96, 132, 1039

Olympia (gymnastiekclub) 174, 184-185, 187-188
Ondernemingen ZIE OOK Theeondernemingen
Panendjoan (Preanger regentschappen) 102, 178
Proempang (Pekalongan) 818
Radjamandala (Preanger regentschappen) 151

Onze Courant (periodiek) 786, 792
Oordt, Marie Elisabeth van (Marietje, geb. 1897) **126**, 216-221, 511, 1060
Oppermann, Jan (leerling HBS Bandoeng) 1047
De opstandigen ZIE Ammers-Küller, Jo van
Opwaartsche Wegen (periodiek) 575, 577-579, 671
Ortega y Gasset, José (schrijver, 1883-1955) 684-685, 1156
Ostaijen, Constant H.J. van (Stan, 1887-1928) 378, 530
Ostaijen, Paul van (1896-1928) 21, 305, 332-334, 337-341, 364-366, 369, 372, 378-379, 388, 396-408, 419, 421, 425-434, 436-437, 444-445, **457**, 470, 474, 491, 493, 498-499, 541, 546, 571-572, 574, 587, 589, 993, 1025, 1082, 1088, 1094-1095, 1098-1099, 1104, 1122, 1132
'Barbaarse dans' (bloemlezing samengest. door DP) 1098
Bezette stad 332
Het bordeel van Ika Loch 403
'Eerste Boek van Schmoll' 434, 444
Feesten van angst en pijn 1098
'Gebruiksaanwijzing der lyriek' 403, 406
'Kritieken' 541
Het sienjaal 406, 434
Vogelvrij 444

Otéro, Caroline ('la belle Otéro', danseres, 1868-1965) 41
Oudvorst, André F. van (geb. 1948) 1152, 1165

Overduyn-Heyligers, E. (1866-1944) 1027 *Warm bloed* 1027
Oversteegen, J.J. (1926-1999) 1118, 1151
Overstraeten, Edouard van (politicus, geb. 1890) 567
Het Overzicht (periodiek) 330-333, 338, 363-366, 404, 1082
Het Overzicht (uitgeverij) ZIE Uitgeverijen

P

Paaltjens, Piet (ps., schrijver, 1835-1894) 256
Paap, Willem A. (schrijver, 1856-1923) 995
Pahud, Charles Ferdinand (gouverneur-generaal, 1803-1873) 825
Pajeken, Friedrich J. (schrijver, 1855-1920) 94, 1038
Palte (bekende DP) 1161
Pandji-verhalen 900-901
Pané, Armijn (schrijver, 1908-1970) 898, 900, 903
Pané, Sanoesi (schrijver, 1905-1968) 900, 903, 1178
Panferov, F.I. (schrijver, 1896-1960) 939
Pannekoek jr., G.H. ZIE 's Gravesande, G.H.
Papini, Giovanni (1881-1956) 435
Un homme fini (Franse vert. van *Un uómo finito*) 435

Parker, Claire (1910-1981) 706-707, 709, 713
Het Parool (periodiek) 989
Parti Communiste Français 695
Particuliere landerijen 35-38, 190, 804, 1028, 1034
Pascal, Blaise (schrijver-filosoof, 1623-1662) 683
Pasternak, Boris Leonidovitsj (schrijver, 1890-1960) 762-763, 1156
Patah, Mas (bibliothekaris, 1903-196?) **126**, 222, 791, 810, 893, 937, 1060-1061, 1184
Pathé frères (filmmaatschappij) 140-141, 1044, 1046
Patjé (leerling Gouvernementsschool) 1041
Patou, Jean (couturier, 1887-1936) 703
Paul, Eugène ('Gen Paul', ps. Paul Trélade, schilder, 1895-1975) 268-269, **452**, 1069-1070
Paulhan, Jean (schrijver, 1884-1968) 652, 668, 714
Pauline, tante 1115
Paz, Magdeleine (trotskiste, 1889-1973) 933
Pée, Julius (schrijver, 1871-1951) 848, 1163
Pée, Paul (1899-1952) 345
Peeters, Carel (geb. 1944) 992
Peeters, Eugène (kameraad in Mr. Cornelis) 130
Peeters, Godelieve (geb. 1925) 20
Peeters, Jozef (schilder, 1895-1960) 20, 330-331, 333-336, 340, 343, 362-369, 379, 397, 402, 404, 424, **457**, 1081, 1083, 1087-1089, 1093-1094, 1096

Peeters, Pélagie 331, 1082
Pellerin, Jean (schrijver, 1885-1921) 418, 1069
Penning, Louwrens (1854-1927) 95, 1038
De held van Spionkop, Een verhaal uit den Engelsch-Zuid-Afrikaanschen oorlog 1899-1900 93, 95

Pensions
Casa Gabriella (Ascona) 530
Frederik Hendrikstraat 83 (Utrecht) 627
Furonnière (Claix) 725
Gedong Mampir (Amersfoort) 744, 776
Herman (Brussel) 621
Van Imhoffstraat 16 (Den Haag) 607, 609, 611
Laan van Oostenburg 27 (Voorburg) 628
Marnixstraat 390 (Amsterdam) 530, 538-539
Melrose (Brussel) 290, 292
Museum-Pension (Amsterdam) 539, 616
Nieuwe Parklaan 187 (Scheveningen) 629
Sapinière (Chaumont-Gistoux) 548
Pension in Sitoe Goenoeng 881-883, 888
St. Cristophe (Brugge) 258
Villa Marcel (Menton, Cap Martin) 361, 393
Villa Panorama (Tjitjoeroeg) 869
Vossiusstraat 45 (Amsterdam) 538-540

Perelaer, Louise (Wies, medewerkster Landsarchief, 1907-1967) 876-878, 1174-1175
Perhimpoenan Indonesia (vereniging van Indonesiërs in Nederland) 918
Périer, Odilon-Jean (1901-1928) **461**, 465-467, 469, 483
Les indifférents 465
Le passage des anges 466

Périer-Féron, Laure (1895-1990) 1101
Perk, Jacques (1859-1881) 173, 196-197, 203, 255-256, 282, 342, 359, 1137
'Mathilde, Een sonnettenkrans' 173, 256

Perkens, Duco ZIE DP, Pseudoniemen
Permana Ningrat, Radja (dochter patih van Tjitjalengka, 1880-1980) 177
Peroff, Sofka (ps.) ZIE Nossovitch, Sofka
Perron, Alain Eric du (geb. 1935) 17, 21-22, 733-734, 741, 765, 773, 775-776, 782, 788-789, 816, 818, 845-846, **852**, **857**, **858**, **862**, 869, 874-875, 882, 894-896, 906, 911-912, 917, 925, 944, 949-950, 954, 961, 980, 982, 984, 989
Perron, Charles Edgar du (Eddy, 1899-1940) **115-117**, **119-120**, **123-128**, **449-464**, **849-850**, **853**, **857-858**, **861-862**
Pseudoniemen van DP
Guíla, Bodor 298-299, 368
Kloot van Neukema, W.C. 359-360
Perkens, Duco 334, 337-339, 341-343, 347, 349, 357, 359-360, 363, 366, 368, 370, 372-373, 378-380, 383-387, 399, 403, 418-420, 435, 438, 471, 480, 491, 498, 1094, 1102

Werken
'Aan de familie' (in samenw. met A.C. Willink) 367
'Adriana de Buuck' 260, 1067
Agath, Een sonnettenkrans 346, 359-360, 414, **459**
Alle de rozen 415, 417-418, 430
De arme hemdenmaker (vert. van V. Larbaud, *Le pauvre chemisier*) **463**, 994, 1117
'De avonturiers' 441-443, 446-448, 1100
Ballade der Polderlandsche onrustige kapoenen 415, 426-427, 488
De behouden prullemand 289, 295, 359, 415, 419, 421
De bewijzen uit het pak van Sjaalman 841, 948, 979
Bij gebrek aan ernst, Zijnde de volledige werken van Duco Perkens 342, 370, 378, 383, 385, 403, 415-417
Bij gebrek aan ernst (prozauitgave 1928) 385-386, 416, 419, 480, 497-499, 646, 1099, 1102
'Blocnote klein formaat' (tijdschriftpublicaties) 742, 750-751, 756-757, 792, 805, 811, 866, 1153-1154

Perron, Eddy du - Werken VERVOLG
Blocnote klein formaat 750, 940, 1153-1154, 1164
'Een bloempje aan 't eind' 379, 384, 438
Het boozige boekje 407, 415-416, 1065, 1095
'Brieven van een zwaarmoedig auteur' 590
Cahiers van een lezer 76, 169, 249, 317, 415, 424, 435, 483, 486, 488-489, 491-493, 511, 545, 556, 558

Claudia 349, 366, 372-373, 378, 394, 397
'De derde Nameno' 429-430, 437-438, 1099
'Dialoog' 958
'Don Quichotte te Soerbaja' 225, 230-231
'Het drama van Huize-aan-Zee' 390, 392, 429-430, 437, 441, 446, 526, 1092
Een tussen vijf 321, 349, 366, 370, 372, 374-378, 384, 394, 397, 1090, 1104
'...E poi muori' 467-469, 545, 958, 1101, 1134
Fermina Marquez (vert. van V. Larbaud, *Fermina Marquez*) 740-741, 766, 994
Filter 248, 367, 370-372, 379, 414-415
'Flirt met de revolutie' 487, 654, 767, 801, 1118
'De francs-tireurs' 484, 899
'Gebed bij de harde dood' 466, 482-483, 491-493, 497, 499, 518-519, 559, 562, 1071, 1101, 1104
'Gesprek over Slauerhoff' 561-564, 571, 578, 1117-1118
Graffiti 750
De grijze dashond 815, 872, 975, 1166, 1190
'Historie van gevoel' 437-440
'Hubertus bij zon en schaduw' 477, 484, 558, 1103
'Ieder zijn kwelling' 430, 437-438
In deze grootse tijd 756, 1153
Indies memorandum 989, 994
'Indische letterkunde' 225, 227
'Een kind in de zonde' 443, 467, 1100
De koning en zijn min 393, 415
Kwartier per dag 338-342, 362, **457**, 1084

Perron, Eddy du - Werken VERVOLG
Het land van herkomst (werktitel *Ducroo*) 13-16, 30, 32-35, 37-40, 42-46, 48-52, 54, 56, 59-60, 62-64, 66, 70-73, 75, 77, 79-80, 86, 89-90, 92, 94, 102, 104-105, 108-110, 134, 136-137, 140-141, 143, 148, 151-152, 154, 157, 161, 163-164, 174-175, 177-178, 181, 183-184, 187-188, 190-191, 194, 197, 199-201, 203, 205-207, 221-223, 226, 233, 241-242, 245, 281, 290, 302, 307, 310, 325, 329, 353, 388-389, 392, 394-395, 412, 414, 441, 467, 498, 510, 522, 545, 551, 592, 601, 654, 658-659, 662, 666, 668-669, 680, 694, 696, 705-712, 714, 721, 724, 726, 729, 732-733, 738-739, 747, 749-750, 752, 755-757, 767, 777, 779-780, 788, 792, 794, 801, 803, 818, 846, **850**, 877-878, 883-884, 889, 909, 911, 913, 933, 941-942, 952, 981, 987, 991-992, 994, 996, 1037, 1048, 1056, 1076-1078, 1085, 1092-1093, 1104, 1140, 1145, 1148-1149, 1152, 1157
Het land van herkomst (Greshoff-exemplaar) 14-15, 135-136, 148, 151, 158, 163, 179, 206, 220, 241, 448, 705, 1029, 1038, 1046-1047, 1154
Het land van herkomst (Franse vert.) 735, 771, 775, 1158
'Liefde met Jane' 601, 608-609, 646
Lyrical poems (bloemlezing) ZIE Byron, George Gordon
De man van Lebak, Anekdoten en dokumenten betreffende Multatuli 816, 825-829, 831-833, 836-837, 839-840, 843, 845-847, **857**, 865, 889, 901, 922, 941, 979, 1170
Manuscrit trouvé dans une poche 257, 273, 275-276, 278, 298-299, 341, 414, **454**, 465, 948
Het menschelijk tekort (vert. van A. Malraux, *La condition humaine*) 674, 710, 715, 933
Mikrochaos 371, 386, 846, 1091
Multatuli en de luizen 13, 844, 948, 965, 976, 979
Multatuli's naleven 948, 989
Multatuli, tweede pleidooi 828-830, 836, 839, 841-843, 865-866, 911, 948, 979
De muze van Jan Companjie 226, 228, **858**, 895, 904, 936-937, 941, 948, 989, 1062
'Nameno's terugkeer' 393, 430, 437-438, 1099

Perron, Eddy du - Werken VERVOLG
'Nederlandsch-Oost-Indische Letteren' 226
'De nieuwe manier' 624-627
Nutteloos verzet 437-438, 441, 443-444, 498, 504, 542, 544, 651, 1099-1100
'De Onzekeren' 304, 423, 467, 545, 704, 750, 756, 765, 773, 791, 871, 873, 948, 957-961, 970, 973, 976, 978, 1056, 1065, 1098, 1187
Parlando 45, 448, **462**, 499, 544, 557-559, 561, 568, 577, 1116
'Petrus en Paulus of de overdrijving der jeugd' 443, 546, 1100
Poging tot afstand 378, 385, 408, 415-419, 430, 480, 491, 497, 499, 506, 558, 596, 651

‘Restjes van de dag’ 334-335
Het roerend bezit 303-306, 330, 332, 335-337, 340, 362, 372, 374, 399, 414, 437, **455**, 1099
‘Scenario tegen de vrijheid’ 721, 958, 1147
Schandaal in Holland 13, **862**, 865-866, 871, 873, 890, 910, 917, 948, 951, 957-963, 978, 1187-1188
Scheepsjournaal van Arthur Ducroo 13, 93, 777-778, 780-782, 807-808, 811, 815, **852**, 949, 951, 957, 1160
Serena (vert. van fragment uit V. Larbaud, *Hautes et basses classes en Italie*) 653
‘De smalle mens’ 654, 692
De smalle mens 664, 687, 712, 726, 747, 749, 751, 754-756, 846, **850**, 889, 904, 968, 986, 988, 1152
‘Een sparring-partner’ 225, 232-233
‘Het spook van den Arabier’ 225, 231-232
Het sprookje van de misdaad 1042, 1045, 1048
‘Surrealistische Fransche Letteren’ 488
Tegenonderzoek 1125
‘Terug en terug’ (boek over Indië; niet gereal.) 773, 803, 818, 846, 981, 1139, 1191
Uren met Dirk Coster 405, 499, 587-590, 605-606, 648, 651, 670-671, 676-678, 685-686, 751, 925, 948, 1153
‘Van Kraspoekol tot Saïdjah’ (ongepubliceerd) 937
‘Voor alle zekerheid’ 430, 437
‘Voor de famielje’ 367, 379-380, 1109

Perron, Eddy du - Werken VERVOLG
Voor kleine parochie 585, 754
Een voorbereiding 14, 197, 252, 257, 262, 266, 267, 270, 274, 280-281, 284, 290, 301-304, 307, 310, 318, 392, 417, 419-422, 446, 498, 557, 630, 651, 750, 824, 1056, 1067-1068, 1077, 1079, 1097, 1129, 1131
Vriend of vijand 98, 131, 556
'Windstilte' 379, 383, 403
'De "Zenuwlijder" van Lebak' 805-806, 825, 827, 830, 846
'Zich doen gelden' 871, 873, 948, 951, 977-978
Het zijden harnas (vert. van J. de Baisieux, 'Des trois chevaliers et del chainse (chamise)') 652, 1114
'Zittingen voor een damesportret' 379, 380-383, **459**, 1091
'Zo leeg een bestaan' 392, 430, 435-437, 443, 1099, 1124

Perron, Charles Emile du (1861-1926) 18, 25, 27-43, 45, 49-51, 53, 56-58, 61-63, 66-74, 77-81, 85, 88-94, 96, 98, 102-106, 109, **113**, **115**, **117**, **123**, **128**, 135-138, 140, 147-150, 153-155, 157, 162-167, 173, 176-177, 188, 192, 208, 215-216, 220, 224, 230, 234, 236, 244, 246, 248, 260-261, 263, 266-267, 283-284, 292-293, 295, 297, 299, 311, 318, 323-324, 326, 335, 338, 343, 345, 356, 361, 378-379, 382, 389-393, 395, 410, 413, 415, 431, **449**, **451**, **456**, **461**, 474, 511, 662, 664, 789, 833, 896, 1028, 1033, 1037, 1040, 1043, 1047-1048, 1050-1051, 1055, 1061, 1063-1064, 1069, 1080, 1090, 1092, 1099, 1131
Perron, George Johan Pieter du (1871-1952) 869-870
Perron, Gille du (1926-1998) 50, 356-357, 359, 388, 391, 393, 410, **461**, **462**, 474-475, 478, 481, 514, 592, 601, 628-630, 640-641, 643-644, 650-651, 655, 660, 662-663, 668-669, 724, 729, 735, 750, 765, 773, 776, 778, 805, **852**, 954, 1086, 1127, 1129, 1136, 1147, 1157, 1164, 1186
Perron, Hendrik-Willem du (Henri, 1820-1900) 28-30, 248, 659
Perron, Jean-Roch (Rocq) du (1756/57-1808) 25
Perron, Louis du (1793-1855) 30, 869, 1027
Perron, Louis Henri du (1856-1916) 29-30, 1065
Perron, Pieter Johannes du (1830-1899) 869-870
Perron-Bédier de Prairie, Marie Mina Madeline du (1864-1933) 18, 25, 27, 31-33, 35, 38, 40-53, 56-58, 63, 66-69, 73-74, 77-81, 87-92, 103-106, 109, **113**, **115**, **117**, **120**, **123**, **124**, **128**, 137-138, 146, 149-150, 153, 164, 168, 173, 176-177, 192, 207, 215-216, 224, 234-236, 244, 246, 248, 260-261, 263-264, 266, 283-284, 292-293, 295-297, 299-300, 303, 311, 318, 323-328, 335, 338, 345, 349-351, 354, 356, 361, 371, 378-379, 382, 389, 391, 393-395, 409-415, 431, 440, **449**, **451**, **455-456**, **461**, **462**, 474-476, 478-481, 502, 510, 512-513, 529-530, 532-533, 538-540, 544-545, 549-553, 557, 591-593, 599-601, 604-605, 610, 613-614, 616-617, 621-623, 626, 628-629, 633, 640, 643-644, 647-648, 650, 655-659, 661-662, 665, 725, 757, 772, 788-789, 867, 869, 896, 1027, 1030, 1033, 1038, 1050, 1058, 1061, 1063-1064, 1085, 1090, 1103-1104, 1109, 1113, 1122, 1125, 1129, 1132-1135, 1172
Perron-Faber, Betje du 22
Perron-van Ligten, Alestina Rudolphine du (Dolly, geb. 1881) 870

Perron-Menu, Margaretha Catharina du (1829-1896) 28-31, 61, 147, 1027
Perron-de Roos, Eisabeth Geertruida du (ps. Potomak, 1903-1981) 9, 11, 17, 21, 164, 328-329, 344, 448, **464**, 576-577, 587, 590, 595, 597-615, 618-625, 627-634, 637-643, 645-653, 655, 657-658, 663-666, 668-669, 682, 694-695, 697-704, 709-720, 722-731, 733-737, 741, 744-745, 749, 765, 768, 771, 773-776, 778-780, 782-783, 787-791, 794-795, 802-803, 813-823, 837, 845-846, **849-850**, **852-853**, **855**, **857-858**, **861**, **862**, 867-869, 871-875, 880-884, 886-887, 890, 893-897, 906-907, 910-912, 917, 921-922, 925, 928-929, 931, 935, 944, 949-950, 953-954, 957, 970-977, 979-986, 988-990, 1029, 1098, 1109, 1114, 1119, 1124-1126, 1130-1132, 1134, 1143, 1146-1150, 1158-1159, 1162, 1167, 1172-1175, 1181-1182, 1184, 1186
Perron-Sechez, Simone Elise du (1907-1990) 50, 64, 344, 346, 355-356, 359, 370, 379, 388, 391, 393-394, 401-402, 412, 440, **458**, **461-462**, 474-482, 509, 513-514, 519, 530-533, 537, 539, 545-546, 549, 551, 567, 593-594, 597, 607, 610-615, 619, 621-623, 628-631, 633, 640-641, 643-645, 651, 655-656, 660, 662-664, 667-669, 726, 729, 750, 756, 773, 778, 805, 1085, 1101, 1103-1104, 1108-1109, 1114, 1123, 1125, 1129-1130, 1132, 1164

Perron-van Wijk, Elizabeth Catharina Wilhelmina du (1869-1939) 247, 1065
Pet, W.J. (medepassagier) 782
Petit, Claude le (schrijver, ± 1638-1662) 415
Petrucci, Clairette Edmée Amine (1899-1994) 14, 18, 20, 243, 252-273, 275-311, 317, 322, 324-329, 335, 340, 342, 346-347, 349-350, 357, 374, 377, 404, 419, 421-422, 440, **450**, **454-455**, 467, 481, 489, 510, 519, 535, 545, 619, 705, 1066-1069, 1072-1078, 1080-1081, 1089, 1091, 1097-1098
Petrucci, Raphaël Eugène Fortuné (1872-1917) 253-254, 1066
Encyclopédie de la peinture chinoise 253
Le livre de la vie, de la mort et de la nuit 253
La philosophie de la nature dans l'art d'Extrême-Orient 253
La porte de l'amour et de la nuit 253

Petrucci-Verwee, Claire (1873-1956) 253-254, 285-288, 293, 299, 306, 308, 326-327, **454**, 1076, 1083
Philippeau, Herbert (verre verwant DP) 539-540, 551-552, 591, 1115
PHS ZIE Prins Hendrik School
Pia, Pascal (ps., 1902-1979) 271, 273, 275, 278, 280, 301, 319, 327, 358-359, 389, 393, 403, 415, 424-425, 427, 440, 442-443, 446-449, **456**, **458**, **461**, 466, 470, 473-474, 485, 509-510, 547, 665-668, 672, 695, 705, 713, 722, 732, 766, 771-772, 894, 942, 1079-1081, 1087, 1092, 1100-1101, 1104, 1115, 1137
Complément au bouquet d'orties, Poésies de Pascal Pia 358, 415
La muse en rut 415

Pia-Lonneux, Suzanne ZIE Lonneux, Suzanne
Picasso, Pablo (1881-1973) 271, 369
Pichel, Dirk 63
Pichel, Elsje 63
Pichel, Eveline 63
Pichel, Theodora Elisabeth (Dora, speelkameraadje in Gedong Menu, 1893-1972) 59, 62-64, 69, 76-77, 107, 109, **116**, 818, 822-824, 1032-1033, 1041
Pichel, 'Tjang' 63, 107, 109, 1032
Pichel, Wieke 63
Pichel, Willem Julius Johannes (1864-1935) 62-63
Pichel-Cray, Elisabeth (1864-1942) 62
Pieter Marits ZIE Niemann, August
Pietje Bell ZIE Abkoude, Chr. van
Pino, Adolphe Maximiliaan (geb. 1847) 196
Pino, Adolf Maximiliaan (Indisch ambtenaar, 1891-1979) 176, 196, 1053
Pino, Hester Jeanne (Hetty, 1897-1948) **123**, 175-176, 196, 1052, 1080
Pino, Kathy ('Kitty') 175-176, 196, 1052, 1080
Pino-Bodde, Hester Jacobine (geb. 1867) 196
Pinsonette (vriendin) 281, **454**, 1072-1073
Pitoëff, Georges (acteur en regisseur, 1884-1939) 706
Pius XI (1857-1939) 753
Plantentuin, 's Rijks (Buitenzorg) 156
Plato (± 428 - ± 348 v. Chr.) 192, 933

De Ploeg (Groninger kunstkring) 368
Poe, Edgar Allan (1809-1849) 193, 258, 264, 275, 282, 420, 436, 556, 684-685, 718, 1042, 1099, 1106, 1146
The complete poetical works 264, 1068
Manuscript found in a bottle 275

Poedjangga Baroe (periodiek) 898-901, 930, 938, 941
Poedjangga Baroe (schrijversgroep) 900-901, 921, 927
Poeradiredja, Emma (Indonesisch nationaliste, geb. 1902) 1181
Poerbatjaraka, Ngabehi (verm. ps. Bilismarde, 'Poerba', javanoloog, 1884-1964) 791-792, 810, 843, 893, 901, 937, 1161, 1171, 1184
Poerwadarminta, W.Y.S. (taalgeleerde, 1904-1968) 900
Poesjkin, Aleksandr Sergejevitsj (schrijver, 1799-1837) 628, 924, 933
Poetri Indonesia (de Indonesische Vrouw) 920
Polanen Petel, Anne M.H.L. van (Zus, geb. 1917) 46, 474, 657-660, 714, 726
Polanen Petel, Jan van (1923-1949) 474, 657-660, 714, 726, 981
Polanen Petel, Jules Edouard van (1856-1933) 31-32, **113**, 235, 1027
Polanen Petel, Jules Edouard van (Eddy, 1913-2001) 19, 46, **120**, 137, 153, 474, 657-660, 714, 726, 757, 1047, 1126
Polanen Petel, Oscar Arend van (1887-1932) 19, 32, 46, 87, 92, **113**, **120**, **124**, 137, 148, 153, 178, 235, **461**, 474, 509, 641, 647, 657-660, 1033, 1041, 1050, 1104, 1127

Polanen Petel, Oscar Ernest van (1914-1978) 46, 153, 474, 657-660, 714, 726, 1126
Polanen Petel-Bédier de Prairie, Marie Mina Madeline van (ZIE OOK Perron-Bédier de Prairie, Marie Mina Madeline du) 31
Polanen Petel-Bosch, Paula M. van ZIE Bosch, Paula M.
Polanen Petel-Britt, Ernestiene Augusta van (Erna, 1890-1970) 46, **120**, **124**, 137, 148, 153, 474, 657, 714, 724, 726, 757-758, 766, 773, 787-788, 802, 818, 981, 1104, 1126, 1180
Politieke Inlichtingen Dienst (PID) 784, 916, 922
Politieke partijen en sociaal-politieke organisaties in Nederlands-Indië
Boedi Oetomo 188-189
Gerindo (Gerakan Rakjat Indonesia) 903, 1178
Indische Partij 798, 820, 902
Indo-Europeesch Verbond (IEV) 785-786, 792, 796, 805, 885, 1162
Insulinde 204, 1057
Minahassabond 188
Nationaal-Socialistische Beweging (NSB, Indische afdeling) 785-786, 789-790, 800, 801, 811-812, 885, 913, 946, 1162-1163, 1166
Parindra 904
Partai Komunis Indonesia (PKI) 784
Partai Nasional Indonesia (PNI) 918-920
Partindo (Partai Indonesia) 920, 1178
Pendidikan Nasional Indonesia (Indonesische Scholingspartij, 'PNI-Baru') 918, 920-921
Prinsenbond 188
Regentenbond 188
Sarekat Islam 188-189, 204-205, 207, 784, 1057
De Stuw 785
Vaderlandsche Club (VC) 784, 843, 885, 908

Politieke partijen in Nederland
Communistische Partij Holland (CPH) 759
Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) 758, 786-787, 789, 796, 800, 801, 812, 892, 946, 963, 971
Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) 919
Roomsch-Katholieke Staats Partij (RKSP) 935
Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) 919

Poll, K.L. (1927-1990) 992, 1148
Ponson du Terrail, Pierre Alexis (1829-1871) 160, 170
De eed van de roode mannen 160

Porten, Henny (actrice, 1888-1960) 147
Posthumus, Levy 598
Potgieter, E.J. (1808-1875) 686
Potomak (ps. van Elisabeth du Perron-de Roos) 653
Potter, Paulus (schilder, 1625-1654) 253

Pourbus, Pieter Jansz. (schilder, ± 1510-1584) 260
Poussin, Nicolas (schilder, 1594-1665) 669
Povel, Henri J.M.E. (secretaris sociëteit De Harmonie, † 1944) 878
Praamstra, Olf (geb. 1950) 1169
Prambanan (hindoeïstisch tempelcomplex) 214, 820, 1062
Prampolini, Giacomo (geleerde, 1898-1975) 481, 494
De Preanger Post (periodiek) 914-915
Preanger-Bode (periodiek) 166, 179-180, 193, 217-218, 220
Prediker (bijbelboek) 428, 483, 484, 500
Premsela, Martin J. (criticus, 1896-1960) 337, 1107
Prick van Wely, F. 1033, 1044
Prick van Wely, F.P.H. (geleerde, 1867-1927) 223, 1061
Prijn, W.P.A. (leerling HBS Bandoeng) 1047
Princen, J.C. (Poncke, 1925-2002) 1034
Pringgodigdo, Abdoel Karim (Karim, Indisch ambtenaar, 1906-1961) **861**, 904-905, 920-921, 928-929, 931-932, 944, 1184
Pringgodigdo, Soewarni (Nining, leidster Istri Sedar, 1910-1967) **861**, 920-922, 928-934, 938, 944, 1181-1184
Prins Hendrik School (PHS) 135-136, 139, 142, 151, 158, 1043
Prinsen, J. (geleerde, 1866-1935) 226
Prisma (bloemlezing door D.A.M. Binnendijk) 568-572
Prix Goncourt 698
Le Progrès (periodiek) 771
Proloog (periodiek) 992
Prometheus 444
Proost, Mien (ps. van Hans Klomp, 1902-1987) 525-526, 568
Het middelbaar onderwijs en andere gedichten 525-526

Proust, Marcel (schrijver, 1871-1922) 338, 994
Puccini, Giacomo (1858-1924) 105, 172
La bohème (opera) 105, 172

Pulings, Gaston (schrijver, 1885-1941) 1102
Pynenburg, Geert (schrijver, 1896-1980) 332

Q

Querido, Emanuel (uitgever, 1871-1943) 846, 865-866, 969-970, 981, 1157, 1172
Querido, Israël (schrijver, 1872-1932) 169, 341, 407, 652, 1097, 1116

R

Raad van Justitie 163-164, 218, 220, 799-800, 802, 1172
Raat-Savalle, Hetty E. ZIE Savalle, Hetty E.
Racine, Jean (1639-1699) 249
Phèdre 249

Radiguet, Raymond (1903-1923) 322, 490
Le diable au corps 322
Van de duivel bezeten (vert. van *Le diable au corps*) 322

Rafaël (Rafaello Santi, schilder, 1483-1520) 369
Raffles, J.A. ZIE Hornung, E.W.
Raffles, Thomas Stamford (luitenant-gouverneur, 1781-1826) 53
Ramajana (oud-Indisch epos in zeven zangen) 822
Rantwijk, Arthur E. van (redactiesecretaris *Groot Nederland*) 980
RAPP (Russische associatie van proletarische schrijvers, 1925-1932) 1156
De rapportrijder ZIE Straaden, Andries von Rasidi (bediende) 778, 781, 783, 823, **855**, 1159
Ratulangi, G.S.S.J. (Sam, Indonesisch nationalist, 1890-1949) 1182
Raviez, Steye **864**
Rees, W.A. van (1820-1898) 26
Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier 26

De Reflector (periodiek) 219-220
Regent van Lebak ZIE Karta Nata Negara, Adipati
Reich, Soussia (minnaar Clara Malraux, geb. 1913) 721, 1147
Reiche, J.H.J. (ritmeester) 162

Reijen, T.C.H. van 129
Reijen, Wilhelmus van (Wim, jeugdvriend, 1899-1985) 111, **120**, 129, 133, 728, 1041
Rellstab, Ludwig (1799-1860) 1056
1812, Ein historischer Roman 1056

Remarque, Erich Maria (schrijver, 1898-1970) 927
Rembrandt Harmensz. Van Rijn (1606-1669) 194, 538
Rémy, Tristan (ps., schrijver, 1897-1977) 272, 275, 330, 1071
Rémy, echtgenote Tristan 272
Renan, Ernest (1823-1892) 415
Le cantique des cantiques (bijbelboek Hooglied, vert.) 415

Rendra (Willibrordus Surendra Broto, geb. 1935) 55
Renier, G.J. (historicus, 1892-1962) 599
Rensburg, J.K. (schrijver, 1870-1943) 544, 1113
Resink, G.J. (1911-1997) 21, 1026, 1034, 1042, 1056-1057, 1167, 1178
Resink-Wilkens, Anna Jacoba (1880-1945) 821, 1167
Reve, Karel van het (1921-1999) 992, 1135
De Revue ZIE *Algemeen Geïllustreerd Indisch Weekblad 'De Revue'*
Reys, Otto P. (ps.; ZIE OOK Greshoff, Jan) 470
Dichters in het koffyhuis 470

Reijt, Vic van de (geb. 1950) 21, 1089
Richelieu, A.J. de (1585-1642) 132
Rictus, Jehan (ps., schrijver, 1867-1933) 267, 283, 1069
Rigoletto ZIE Verdi, Giuseppe
Rijcke, Kitty (kindermeisje) 66, 76
Rijckevorsel, Maria Jacoba van (Miek, 1910-2000) 513, 1129
Rijckevorsel, J.J.H.M. van (onderpastoor) 140, 146
Rijksdagbrand (1933) 757, 759, 1157
Rilke, Rainer Maria (1875-1926) 1084
Malte Laurids Brigge (pers. in *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*) 342

Rimbaud, Arthur (1854-1891) 270, 415
'Bateau ivre' 1105
Les Stupra 465, 1101

Rip van Winkle (pers. in een verhaal van Washington Irving) 934
Rissink, W.G.F.C. (Indisch ambtenaar) 793
Ritman, Johannes Henricus (journalist, 1893-1982) 806, 808, 834, 917, 988, 1164
Ritter, C. 185, 1054
Ritter, Eugène (leerling HBS Bandoeng) 1054
Ritter jr., P.H. (criticus, 1882-1962) 806, 808, 834, 917, 988, 1164
Rivet, Paul (geleerde, 1876-1958) 1155
Rivière, Jacques (1886-1925) 599, 1131
Aimée 1131

Robespierre, Maximilien de (politicus, 1758-1794) 364, 904, 1088
Robinne, Gabrielle (actrice, 1886-1980) 141
Robinson, Frank (huurder van Du Perron sr.) 67
Robinson, Tjalie (ps., 1911-1974) 56
Robinson Crusoë ZIE Defoe, Daniel
Rochefoucauld, François de la ZIE La Rochefoucauld, François de
Rodenko, Paul (schrijver, 1920-1976) 992-993
Roelants, Maurice (schrijver, 1895-1966) 491, 493-494, 542, 544, 583, 649, 672-675, 678, 681, 752-753, **849**, 1104, 1113, 1120, 1138
Het verzaken (bloemlezing samengest. door DP) 542

Roëll, W.F.A. (journalist, 1892-1932) 652
Roelofsz, Marie A.P. (Netty, medewerkster Rijksarchief, 1905-1988) 876
Roeping (periodiek) 575
Roland Holst, A. (Jany, 1888-1976) 168, 242, 292, 367, 440, 448, **462**, 473, 478-479, 483, 494, 506, 513, 516-517, 520-522, 524-525, 529-532, 546, 548, 550-551, 554, 561, 563-564, 570, 573-574, 591-592, 600, 612, 626, 639, 659, 687, 689, 711, 713, 717-719, 725-726, 731-732, 734-735, 740-741, 744, 746, 815, 824, 835, 883, 898, 928, 951, 953-955, 974-975, 981-985, 1104, 1106, 1113-1114, 1117, 1125, 1128-1129, 1147-1149, 1191
Disjecta membra 1096, 1114

Roland Holst, Marius (Eep, 1889-1960) 717, 815, 1146
Roland Holst-de Meester, Anna Maria Johanna (Annie, 1893-1987) 717, 815, 1146
Roland Holst-van der Schalk, Henriette G.A. (1869-1952) 493, 898, 927
Rolin, Jean (privé-docent DP) 249-250, 252, 269, 1065-1066
Rolland, Romain (schrijver, 1866-1944) 903
Romains, Jules (ps., 1885-1972)
La vie unanime 1084

Romantiek (literair-historische periode) 362, 781
Romein, Jan M. (1893-1962) 12-13, 763, 927-928, 948, 970-971, 995, 1193
Romein-Verschoor, Annie H.M. (1895-1978) 836, 840-841, 927, 937, 948, 959, 965, 968, 970, 994-995, 1170, 1192-1193

Erflaters van onze beschaving (studie van Jan en Annie Romein) 948

Romijn Meijer, Henk (geb. 1929) 989
Rooijakkers, Theo (geb. 1951) 20
Roos, Elisabeth Geertruida de (Bep, 1903-1981; ZIE OOK Perron-de Roos, E.G. du en Potomak) 692-693, 697-701, 704, 714, 1143, 1147
Het essayistisch werk van Jacques Rivière 599-600, 603

Roos, Jacques Reinhard Brandes de (1875-1934) 598, 600, 603, 606, 608, 629, 633, 645, 649, 663-664, 713-714, 726-728, 740, **850**, 894, 1137
Roos, Robert Frans de (Bob, 1907-1976) 598, 603, 713-714, 726, 1134, 1157
Roos-von Falkenhayn, Christa de (1907-1992) 714, 1134
Roos-Posthumus, Helena Betsy de (1878-1931) 598-600, 603, 745
Roosmina (bediende) 628-629
Roosseno Soerjohadikoesoemo (architect, 1908-1996) 907
Rops, Félicien (schilder, 1833-1898) 281, 1072
Rosenberg, Alfred (1893-1946) 689
Der Mythos des 20. Jahrhunderts 689

Rossetti, Dante Gabriel (schrijver, 1828-1882) 478, 563
Rost, Nico (schrijver, 1896-1967) 840
Rostand, Edmond E.A. (1868-1918)
Cyrano de Bergerac 132, 215, 1042

Rottier (makelaar) 660
Le rouge et le noir ZIE Stendhal
Rougemont, Denis de (schrijver, 1906-1985) 1142
Rouletabille ZIE Leroux, Gaston
Roussard, André 21
Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778) 977, 1037, 1185

Routs, F.J.H.M. (Indisch ambtenaar) 892
La Royale Belge 640, 660, 664
Rubens, Peter Paul (1577-1640) 533, 538
Rumphius, G.E. (bioloog, 1627/28-1702) 1062
Russische Revolutie (1917) 701
Rutten, Gerard (cineast, 1902-1982) 734
Rythme (periodiek) 599

S

S. (arts in Kangean; ZIE OOK Sitanala, J.B.) 209-210
Sahim (inw. Balekambang) 89, 92
Saint-John Perse (ps. van Alexis Saint-Léger Léger, 1887-1975) 773
Anabase 1105

Saint-Just, Louis Antoine Léon (politicus, 1767-1794) 363, 486, 566, 1117
Saint-Léger Léger, Alexis ZIE Saint-John Perse
Saks, J. (ps. van P. Wiedijk, 1867-1938) 828-830, 834-839, 841-842, 848, 881, 1169-1170
Eduard Douwes Dekker, zijn jeugd en Indische jaren 829, 848, 1170

Salie, Jan (Potgieters symbool van de gezapige Hollander) 686
Salim, Hadji Agus (Indonesisch nationalist, 1884-1954) 919
Salmon, André (1881-1969) 267, 275, 1069, 1072
L'art vivant 1072
Manuscrit trouvé dans un chapeau 275

Salomon, Ernst von (schrijver, 1902-1972) 691
Salon des Indépendants 699
Salon des Surindépendants 700
Salti-Goetz, Jéhanne (grafologe, 1890-1945) 533-534
Salverda de Grave, Jean Jacques (geleerde, 1863-1947) 1124
Samkalden, Hugo (Indisch ambtenaar, 1905-1943) 793-795, 806, 810-811, 837, 843, **855**, 876, 881, 885-888, 904, 908, 911-913, 917, 934-935, 937, 957, 982, 996, 1162, 1175, 1178, 1180, 1183-1184, 1191
Samkalden, Ivo (Indisch ambtenaar, 1912-1995) 911
Die Sammlung (periodiek) 680, 686, 1140
Samuel (familie in Brussel) 252, 1065-1066
Sanatorium Bad Wärishofen (Ginneken) 378
Sanatorium te Monte Brè, 339, 348-349, 351-352, 357, 374-375
Sanatorium Le Vallon (Miavoye-Anthée) 428-429, 433
Sancho Panza ZIE Cervantes Saavedra, Miguel de
Sandick, Johan Alexander van (1727-1763) 959-960, 962
Sangkoeriang 234, 1161

Sanoeb (speelkameraadje in Balekambang) 96
De Santie (leerling HBS Bandoeng) 1047
Sartre, Jean-Paul (1905-1980) 764
La nausée 764

Sassen, Ad (criticus, † 1942) 751
Sassen, E.Th. 105, 1040
Sassen, Emiel (kameraad in Mr. Cornelis) 105, 108-109, 129, 818
Satie, Erik (componist, 1866-1925) 262
Saubari 1178
Sauwen, Rik 369
Savalle, Hetty E. (leerling HBS Bandoeng, 1902-2004) 154, 159, 1047-1049
Savinkov, Boris (1879-1925) 568
Ce qui ne fut pas 568
Souvenirs d'un terroriste 568

Sayangbati, mevr. 1060-1061
Sazie, Léon (schrijver, 1862-1939) 130, 140
Zigomar 130, 140
Zigomar (pers. in *Zigomar*) 140, 142

Scharten, Carel (criticus, 1878-1950) 337
Scheffer, A. (Ton, leerling Gouvernements-school, 1899-1997) 111, 1043
Schendel, Arthur van (1879-1946) 168-169, 423, 472-473, 481-482, 500, 647, 652, 655, 681, 716, 731, **850**, 884, 955, 991, 1128, 1132, 1153, 1169, 1190
Een zwerver verdwaald 169, 473
Een zwerver verliefd 168-169, 473
De schoone jacht 169
De waterman 716

Schendel, Corinna van (geb. 1944) 1132
Schendel, Corinna Francisca Anna Elise van (Kennie, 1909-1985) **461**, 482, 594, 980, 1104
Schendel-de Boers, Annie van (1885-1976) 473, 482, 647, 655, 724, **850**, 955, 1132, 1153

Schets, C.A. (onderpastoor) 66
Schierbeek, Bert (1918-1996) 992-993
Het boek Ik 993
Gebroken horizon 993
Terreur tegen terreur 993

Schiethart-Verspyck Mijnssen, A.S.J. (1900-1986) 1027
Schilt, C.M. (hoofdredacteur *Het Vaderland,* 1878-1950) 805, 813-814, 836, 1165
Schimmelpenninck, Leopold Gerrit (1866-1948) 1065
Schlobach, Gustave (bonthandelaar) 291, 1074
Schlobach, Marthe (tante C.E.A. Petrucci) 291, 1074
Schnitzler, Arthur (1862-1931) 611, 625, 795
De eenzame weg (vert. van *Der einsame Weg*) 625, 1129

Scholder, Egbert (beursagent) 252, 1066
Scholte, Anneke (geb. 1946) 1057
Scholte, Henrik (criticus, 1903-1988) 1091
Schoonheyt, L.J.A. (1903-1986) 797, 1163
Boven-Digoel, Het land van communisten en kannibalen 797

Schopenhauer, Arthur (filosoof, 1788-1860) 558
Schouten, J. (geb. 1906)
De verlegenheid 827, 1165

Schuhmacher, Max 20
Schuhmacher, Wilma 20
Schumann, Robert (componist, 1810-1846) 196-197
Schuur, Koos (schrijver, 1915-1995) 992-993
Schwarzschild, Leopold (schrijver, 1891-1950) 1166
Sciarone, C.L. (criticus) 963
Scott, Walter (1771-1832) 41, 88, 93-94, 96, 131, 168
Ivanhoe 94, 96, 1038-1039
Het schoone meisje van Perth (vert.) 96

Sechez, Simone Elise ZIE Perron-Sechez, Simone Elise du
Seghers, Anna (ps., schrijfster, 1900-1983) 933
Serat Baron Sakèndèr (Javaanse kroniek) 937
Serge, Victor (ps., schrijver, 1890-1947) 763
Seubring, G. (journalist) 914
Seuphor, Michel (ps.; ZIE OOK Berckelaers, Fernand, 1901-1999) 333, 341, 1084
Shakespeare, William (1564-1616) 151, 192-193, 250, 682, 686, 924, 933, 1143
Caliban (personificatie van de aardse instincten in *The tempest*) 914
Hamlet 151

Shaw, George Bernard (1856-1950) 259

Candida 259, 1067
Marchbanks, Eugène (pers. in *Candida*) 259, 1067

Shelley, Percy Bysshe (schrijver, 1792-1822) 203, 273, 733, 1137
Shelley, Mary Wollstonecraft (1797-1851)
Frankenstein (pers. in *Frankenstein; or the modern Prometheus*) 142

Sherlock Holmes ZIE Doyle, Arthur Conan
Siegenbeek, Matthijs (1774-1854) 227
Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde 227

Sienkiewicz, Henryk (1846-1916) 141
Quo vadis? 141

Silone, Ignazio (ps., 1900-1978) 805, 939
Fontamara 805

Simin (chauffeur) 164, 1050
Simon, Lucien (docent Grande Chaumière, 1861-1945) 254, 288
Simon, Paul (verloofde C.E.A. Petrucci, 1892-1979) 288, 296, 300-301, 307, 1077
Simons, Adolf Leo (Dolf, 1909-1994) 632, 713, 1173
Simons, David Lodewijk (oom E.G. de Roos, 1877-1943) 629, 632-633, 713, 733, 950, 985, 1130, 1174, 1186
Simons, Frans (1912-1996) 21, 632, 713, 950, 1186
Simons-Posthumus, Davida (Da, tante E.G. de Roos, 1875-1943) 629, 632-633, 713, 733, 875, 950-951, 985, 1130, 1168, 1174, 1186
Simonson, Raoul (boekhandelaar, 1896-1965) 367, 415-416, 471, 1096
Singåsari (tempel) 821, **857**
Sipa (kokkin) 49, 65
Sitanala, J.B. (verm. S., arts) 1059
Sjah, Soetan Mohammad (lid Poedjangga Baroe) 898, 1177
Sjahrazad 1184
Indonesische overpeinzingen 1184

Sjahrir, Soetan (Indonesisch nationalist, 1909-1966) 21, 423, 785, **861**, 918-921, 926, 930, 938-945, 957, 1184-1185
Sjahrizad, Poetri Siti (Oening, 1907-1991) 919

Sjahroezah, Djohan (Indonesisch nationalist) 902, 1178
Sjarifoeddin, Amir (Indonesisch nationalist, 1905-1948) 903-905, 1178
Slauerhoff, J.J. (1898-1936) 20, 398, 406, **462**, 470-471, 473, 493-494, 501-503, 507-508, 511-513, 516, 525, 540-541, 546, 548-550, 554-555, 561-564, 574, 578, 580, 584, 586-587, 595, 600, 606, 610, 617, 651, 678-679, 681, 683, 726-727, 729, 731-732, 737-746, 755, 779, **850**, **852**, 868, 873, 888, 898, 959, 976, 981, 1025, 1104, 1106, 1110, 1112-1113, 1115, 1118, 1120-1121, 1127, 1129, 1139-1140, 1148, 1150-1152, 1154, 1160, 1172-1173
Archipel 398, 542, 1096, 1114
'Dsjengis' 562, 898
Een eerlijk zeemansgraf 744
Fleurs de marécage 1096, 1106, 1114
Het leven op aarde 726, 746, 1151
Schuim en asch 550
Serenade 542
Yoeng Poe Tsjoeng 512

De Sleutel (periodiek) 763, 1156
Sluis, W. van der (leraar HBS Bandoeng) 158, 167-169, 173, 192, 226, 1047, 1049
Smeding, Alie (1890-1938) 426-427, 639
De zondaar 426-427, 639

Smeding, H.J. (schrijver, 1899-1979) 976
Smit, Gabriël (schrijver, 1910-1981) 651, 1141
Smrecsányi, Ninon de (reisgenote, geb. ± 1894) 355, 361, 384
Snoek, Kees (geb. 1952) 10-11
De Indische jaren van E. du Perron 11, 19, 21
Manhafte heren en rijke erfdochters, Het voorgeslacht van E. du Perron op Java 19

Snouck Hurgronje, Christiaan (1857-1936) 889, 980, 1191
De Socialist (periodiek) 919
Sociëteiten
Concordia (Bandoeng) 150, 173-174, 195, 1052-1053
Concordia (Batavia) 143
De Harmonie (Batavia) 875, 878, 881
De Kring (Amsterdam) 534-536, 618, 627, 718
Ons Genoegen (Bandoeng) 174, 184, 1052, 1055

Soebardjo, Achmad (1896-1978) 905
Soebiakto (kameraad Edy Batten) **123**
Soedjina ZIE Lennep, Soedjina van
Soekaboemi, Patih van 58, 68, 81
Soekarno (1901-1970) 150, 785, 919, 926, 938
Soekma, Dèn (opzichter in Balekambang) 74
Soerabaia Nieuwsblad (periodiek) 217

Soerjaningrat, Soewardi ZIE Dewantoro, Ki Hadjar
Soeroto (Indonesisch nationalist, 1912-1996) 843, 925-927, 945, 1182
Soeroto, Siti Soemandari (1909-1994) 927-928, 1182
Söffing, J.E. (kameraad Gramser Brinkman) 145
Le Soir (periodiek) 325
Sorbonne 253-254, 283
Soulié, Maurice 487
Marie 1er, roi des Sedangs (1888-1890) 487, 1105

Soupault, Philippe (1897-1990) 367
Les champs magnétiques (in samenw. met André Breton) 367

Soutine, Chaim (schilder, 1893-1943) 1070
Souvarine, Boris (ps., 1895-1984) 768, 969, 1155, 1189
Staline, aperçu historique du bolchévisme 768, 969
Stalin en het bolsjewisme (vert. door E.G. du Perron-de Roos en DP van *Staline*) **862**, 969-970, 981

Souvestre, Pierre (schrijver, 1874-1914; ZIE OOK Feuillade, Louis) 130, 142, 1042
Spaan, Gerard van (schrijver, 1651-1711) 227-228
Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) 766-768, 775, 779-780, 957
Spartacus (film) 141
Spectator ZIE Bles, Arnold
Speelman, Cornelis Jansz. (gouverneur-generaal, 1628-1684) 70, 1034
Speenhoff, Jacob (Koos, volkszanger, 1869-1945) 176
Speliers, Hedwig (geb. 1935) 433, 1095, 1099
Spengler, Oswald (1880-1936) 689
Jahre der Entscheidung 689

Speyck, Jan C.J. van (zeeheld, 1802-1831) 675
Spies, Walter (schilder, 1896-1942) 821, 1167
Spinoza, Benedictus de (filosoof, 1632-1677) 947, 1185

Spoor, Ronald (geb. 1941) 18-20, 206, 1029, 1065, 1109, 1134, 1187
Staal, Georges (1909-2003) 21, 1124
Staal, J.F. (architect, 1879-1940) 950
Stalin, J.V. (1879-1953) 760-761, 768, 927, 943, 945-946, 1155-1156
Stalpaert van der Wiele, Johannes (schrijver, 1579-1630) 580
Standaard (periodiek) 341
Stapel, F.W. (historicus, 1879-1957) 936, 970, 1055, 1189
Stavisky, Serge Alexandre (1886-1934) 693
Stavisky, echtgenote Serge 693
Stavisky-affaire 698, 715, 758, 1143
Steffelaar Czn., J. (agent paketvaart) 96
Stein Callenfels, P.V. van (geleerde, 1883-1938) 223, 1061-1062
Stein-Sapir (ps. van Sacha Stone, zakenman) 1125
Steinlen, Théophile A. (tekenaar, 1859-1923) 267
De Stem (periodiek) 398, 502-505, 576, 585-586, 588, 599, 676, 685, 976, 987, 1093, 1095, 1108
Stendhal (ps., 1783-1842) 325, 353, 396, 422-424, 469, 555-556, 682, 685, 704, 711, 713, 725, 933, 951, 958-960, 976, 994, 1035, 1098, 1143, 1146
De l'amour 325, 423
Chroniques italiennes 423, 959, 1147
Le rouge et le noir 581, 951, 976, 1035, 1167
Vie de Henry Brulard 396, 711

Sterckx, Omer (chauffeur) 600, 616, 620, 1124-1125
Sterker dan de haat (film) 141
Sterne, Laurence (schrijver, 1713-1768) 83
Stevenson, Robert Louis (1850-1894) 169, 420, 430
Island night's entertainments 169
Jekyll, Dr., en Mr. Hyde (pers.) 142, 295, 420
The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde 169, 420

De Stijl (periodiek) 575
Stokkink-Ronkes Agerbeek, Joyce 1030-1031
Stols, Alexandre A.M. (Sander, uitgever, 1900-1973) 416, 446, 470-471, 473, 494, 514, 539-540, 546, 594, 601, 617, 633, 646, 651, 670, 727, 846, 1102, 1104, 1113-1114, 1134
Stols-Kroesen, Margaretha W. (Greet, geb. 1908) 1134
Storm, Reinder (geb. 1962) 19-20, 1096
Stouten, Johanna (geb. 1937) 1025
Stovia (School tot opleiding van Inlandsche artsen) 209
Stowe, Harriet Beecher (1811-1896)
De negerhut van Oom Tom (vert. van *Uncle Tom's cabin*) 94

Straaden, Andries von (ps.)
De rapportrijder, Een verhaal uit den Boerenoorlog (vert. van *Der Depeschenreiter, Eine Erzählung aus der Zeit des Bauernkriegs*) 93, 1038

Strasz, C.H. 181
De schoonheid der vrouw bij verschillende rassen 181

Strindberg, August (schrijver, 1849-1912) 884
Strubbe (pensionhouder) 548-549
Struiswijk (gevangenis) 902, 935, 1184
Stuiveling, Garmt (criticus, 1907-1985) 755, 838, 937, 955-956, 994
Stumpf, F. 155, 157, 1048, 1052
Les Stupra ZIE Rimbaud, Arthur
Stürler, A.Ch. (Lex) de (leerling HBS Bandoeng, 1900-1994) 1049, 1052, 1054
Sturler, Jean Victor de (neef DP, 1907-1979) 247-248, 778, 954, 1064, 1147, 1159-1160, 1164
Sturler, Victor Nicolas de (1864-1930) 1065
Sturler-Verstege, Adèle E. de (tante DP, 1870-1946) 248, 663, 778, 1064, 1136
Sturm-van den Berg, G. 1041
De Stuw (periodiek) 785
Sue, Eugène (1804-1857) 132, 170
Les mystères de Paris 170

Sumatra Post (periodiek) 199
Suriakarta Adiningrat (patih van Tjitjalengka, ± 1850-1916) 58, 167, 1031
Suzanne (vriendin) 325
Svevo, Italo (ps., schrijver, 1861-1928) 994
Swart, P.C. (hoofdredacteur *Het Vaderland)* 873
Swart Abrahamsz, Theodoor (1848-1911) 825, 827, 1168
Swift, Jonathan (schrijver, 1667-1745) 83
Székely-Lulofs, Magdalena (Madelon) H. (1899-1958) 653, 679, 734
Rubber 653, 734, 927

T

De Taak (periodiek) 889
De Tachtigers 168, 173, 203, 251, 255, 260, 283, 339, 362, 502, 575, 679, 681, 824, 966
Tailhade, Laurent (schrijver, 1854-1919) 426, 671
Taine, Hippolyte (historicus en filosoof, 1828-1893) 9, 39
Tajudin-van der Groen, Erna 63
Takdir Alisjahbana, Soetan (1908-1994) 898-900, 925, 939
Lajar terkembang 900

Taman Siswa (Javaans schoolsysteem) 820, 930
Tan (leerling HBS Bandoeng) 1054
Tänzer, Guus (leerling HBS Bandoeng, 1898-1954) 162, 1049
Tänzer, P.F.P.H. (geb. 1912) 162, 1049
Tanzil, Hazil (1918-1990) 1178
Tartarin (boertig pers. in *Tartarin de Tarascon* (1872) van Alphonse Daudet) 908
Tas, Sal (1906-1976) 233, 919, 967-969, 990, 1181, 1189
Tas-Duchâteau, Maria ZIE Duchâteau, Maria
Teister, Alain (ps., 1932-1979) 1095
De huisgod spreekt 1095

De Telegraaf (periodiek) 561, 962-963, 1121
Télès (tuinman Gistoux) 410, 1095
Temesias (HBS-vereniging Bandoeng) 174, 184, 188, 1052
Termorshuizen, Gerard (geb. 1935) 21, 1057
Thamrin, M.H. (Volksraadslid, 1894-1941) 904
Theeondernemingen
Dajeuh Manggoeng 46, 153, 207, 234-235
Goalpara 235
Parakan Salak 33
Rantjasoeni 772, 787, 894, 897
Tjigentoer 1041

Thelen, Albert Vigoleis (schrijver, 1903-1989) 681
Theunissen, Marie-Antoinette (vriendin Alice Nahon) 345, 1085
Thole, L.J.Ph.M. 1091
Thole, Louis Maria Alphonse (1887-1969) 382
Thole, R.M. 1091
Thomas, George Herman (notaris) 138, 1050, 1061
Thomas, Th. (jurist, journalist, 1867/68-1927) **123**, 163-166, 189, 225, 1050-1051
Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, A.N.J. ('Van der Hoop', conservator Bataviaasch Genootschap, 1893-1969) 792, 794, 889, 1184
Tideman en Van Kerchem (firma) 153
Tielrooy, Johannes (criticus, 1886-1953) 685, 802, 948, 976, 1107, 1141

Tielrooy, mevr. 802
De Tijd (periodiek) 753
Tijd en Taak (periodiek) 838
Timmers, W.W. (Tim, geb. 1949) 1027
Timmers Verhoeven, Henri Louis (directeur Levensverzekeringsmaatschappij Utrecht, 1888-1959) 661-664, 667, **850**, 1136
Timmers Verhoeven, S.G. (Dick, 1919-2003) 661
Timmers Verhoeven-Ingenegeren, Maria Jacoba (1889-1971) 662, 664
Tinan, Jean de (1874-1898) 323, 416, 422, 435, 1098, 1107
Un document sur l'impuissance d'aimer 1107
Penses-tu réussir? 422

Tirade (periodiek) 989, 992
Tissing, familie 566-567
Tissing, Doede Feicko (jeugdvriend, 1898-1972) **127**, 162, 184-186, 190-191, 194, 209, 231, 383, 566-567, 595-596, 629, 633, 787, 789, 792, 794-797, **855**, 870, 1055, 1058, 1118, 1160, 1162
Tissing, Garmt Otto (Adé, jeugdvriend, 1899-1960) 18, **127**, 184-186, 190, 194, 203, 209, 213, 224, 233-234, 388, 391-392, 440, **459**, 771-773, 777, 787-788, 795-796, 810, 818, **861**, 881, 894, 897, 926, 944, 1054-1055, 1063, 1097, 1158, 1160, 1162, 1185
Tissing, Johannes Jacobus (Johan, 1902-1953) 795
Tissing, Lucas Jan (Bas, 1905-1972) 795, 1091
Tissing-Hamilton of Silverton Hill, Olfine (Olly, 1907-1991) 870
Titih (vrouw van Moenta) 65, 67, 70
Tjandi Ardjoena 819
Tjandi Bima 819
Tjandi Mendoet 820
Tjandi Pawon 820
Tjandi Panataran 821, 901

Tjandi Sewoe 214
Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, A.W.L. (gouverneur-generaal, 1888-1978) 934-935
Tjemplo (zoogzusje DP) 52
Tjiandjoer, regent van (vriend Du Perron sr.) 58
Tjiing (waronghouder) 90-91
Tjiliwoeng (rivier) 53, 55, 60, **858**
Tjiomas, opstand van (1886) 37
Tjipinang (gevangenis) 902
Tjitjalengka, patih van ZIE Suriakarta Adiningrat
Tjitrap (landhuis Augustijn Michiels) 103
Tjitrap, NV Landbouw Maatschappij 103
Tjokroaminoto, Hadji Oemar Said (Indonesisch nationalist, 1883-1934) 189
Tollens, Hendrik (schrijver, 1780-1856) 1084
Tolstoj, L.N. (1828-1910) 193, 279, 966
De kozakken (vert.) 193, 1056
Oorlog en vrede (vert.) 193, 1056
Qu'est-ce que l'art? (Franse vert.) 279

Tom Pouce détective (film) 147, 1046
Toorop, Charley (schilderes, 1891-1955) 954
Toorop, Jan (schilder, 1858-1928) 751
Torral (pers. in *Les civilisés* van Claude Farrère) 323, 326
Torry, Pauline (beschermvrouwe van *Activités*) 1155
Totius (ps. van Jacob Daniël du Toit, schrijver, 1877-1953) 1051
Toulet, Paul-Jean (schrijver, 1867-1920) 418, 1069
Toulouse-Lautrec Monfa, Henry M.R. de (schilder, 1864-1901) 244
Toussaint van Boelaere, Fernand Victor (schrijver, 1875-1947) 661
Tralbaut, Marc Edo (1902-1976) 1088
Trélade, Paul ZIE Paul, Eugène
Tricht, B. van (arts, officier van gezondheid) 135
Trotski, Leo D. (ps., 1877-1940) 270, 567-568, 760-761, 946, 1118
Tsjechov, Anton P. (schrijver, 1860-1904) 933
Tubantia (periodiek) 952
De tuin der folteringen ZIE Mirbeau, Octave
Turpijn, H.D.N. (gepens. griffier) 69
Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen (bloemlezing door C. van Wessem) 443, 546
Twijsel, L.L.R. (planter) 787
Tzara, Tristan (1896-1963) 333, 340, 367, 1072, 1082, 1084
Poèmes 367

U

Uding, Louis P. (geb. 1932) 18-20
Uding, Riet (geb. 1929) 19
Uitgeverijen
Balai Poestaka 931
De Bezige Bij 989
D. Bolle 83
L.J.C. Boucher 652, 1114
W.L. & J. Brusse 848
Contact 976, 989
W.N. Dinger 415, 429
De Driehoek 336, 362-363, 366-367, 370, 402, 415
W. de Haan 891, 931
Van Holkema en Warendorf 961-962
P.N. van Kampen & Zoon 651, 670, 759
G. Kolff & Co 847-848, 889, 898
H.P. Leopold 957, 962
Van Loghum Slaterus 504
Meulenhoff 670
Nederlandsche Boekhandel 330
Nijgh & Van Ditmar 21, 426, 525, 582, 670, 674-675
A.C. Nix & Co 799, 836, 866, 895, 936-937, 989
G.A. van Oorschot 989, 992
Het Overzicht 330, 335-337, 362, 415
De Ploeg 805, 1164
Em. Querido 652, 710, 726, 733, 846, 865-866, 881, 966, 969, 981
R. Simonson 415
A.A.M. Stols 416, 421, 424, 542, 545, 556, 565, 651, 653, 670, 846, 1098, 1125
L.J. Veen 951
Wereldbibliotheek 848, 890
Wolters 794

Umberto (schoonzoon Albert van België, 1904-1983) 590
Undset, Sigrid (schrijfster, 1882-1949) 932
Uren met Dirk Coster in Boekvorm, NV tot Exploitatie van 670

Ursulinen, zusters 75, 79, 1035
Ursulinen-instituut 75, 76, 81, 109, 136, 1036
Utrechts Dagblad (periodiek) 678
Utrillo, Maurice (schilder, 1883-1955) 1069
Uyldert, Maurits (criticus, 1881-1966) 443-444, 962, 1188
Uyldert, Mellie (geb. 1908) 417, 1096
Uytvanck, Valentijn E. van (tekenaar, 1896-1950) 593, 1122, 1134

V

Vaché, Jacques (schrijver, 1895-1919) 488
La Vache Enragée (periodiek) 271, 1071
Het Vaderland (periodiek) 341, 652-653, 669, 694, 698, 709, 716, 729, 739, 754, 764, 805-806, 813-814, 827, 830, 837, 846, 910, 914, 931
Valentijn, François (schrijver, 1666-1727) 226-227, 1062
Valéry, Paul (schrijver, 1871-1945) 423, 555-556, 574, 1116
Vandaag (periodiek) 434
Van den Reeck, Herman (flamingant, 1901-1920) 331
Varangot, Victor (1912-1992) 752
‘Virginia’ 752-753, 1154

Variétés (periodiek) 490
Vauvenargues, Luc de Clapiers de (schrijver, 1715-1747) 751
Vecht, A. (kunstverzamelaar) 253
Veen, Adriaan van der (schrijver, 1916-2003) 973, 979-980, 1190
Veenstra, J.H.W. (1911-1992) 15, 18, 53, 1027-1028, 1034, 1057, 1091
Veer, Paul van 't (1922-1979) 780
Veersema, J. (journalist) 911
Veillées du Lapin Agile (bloemlezing verhalen) 267, 1069
Velthuis (vriend Gramser Brinkman) 143-144
Ven, A.E.M. van der (journalist) 1177
Vera ZIE Fenyès-Zehentner, Vera
Verbeek, Ernst (geb. 1919) 21
Verbeek, R.R.F. (leraar HBS Bandoeng, geb. 1868) 156-157
Verboom, J. (journalist) 202
Verbraeck, Lex (criticus) 1097
Vercammen, Jan (criticus, 1906-1984) 444
Verdi, Giuseppe (1813-1901) 171
Rigoletto (opera) 288
La traviata (opera) 171

Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) 35, 48, 226, 781, 936-937
Verhaar, Herman (geb. 1944) 1187
Verhaar, Koba (kindermeisje) 66, 1033

Verhaeren, Emile (1855-1916) 1084
La multiple splendeur 1084

Verhagen, Jane (leerling HBS Bandoeng, 1902-1978) 159-160, 173, 1049, 1052
Verheul, Kees (geb. 1940) 1144-1145
Verhoeven, Frans R.J. (Bob, Landsarchivaris, 1905-1987) **857**, 870-871, 875-880, 883-884, 890, 913, 923, 944, 1174-1175
Verhoeven-Mingram, Eleanor Hedwig (Ellen, geb. 1908) **857**, 870, 944, 1175
Verlaine, Paul (schrijver, 1844-1896) 279, 282, 358, 1087
Verlichting (historische periode) 27, 678
Vermeulen, J.Th. (adjunct-Landsarchivaris, 1910-1994) 911, 1180
Vermeulen, Matthijs (criticus, 1888-1967) 426, 488, 562, 573, 1107
Vermeulen-Meijers, T. 911, 1180
Verne, Jules (1828-1905) 94, 111
De reis om de wereld in 80 dagen (vert. van *Le tour du monde en quatre-vingt jours*) 94

Verrijn Stuart, A.A. (1923-2004) 1056
Verrijn Stuart, Gerard Marius (1893-1969) 1058
Verspoor, Dolf (1917-1994) 995
Verspyck, Gustave Marie (1822-1909) 29, 1027
Verspyck-Menu, Geertruida Wendelina (1830-1914) 29
Versteeg, C.J.J. (journalist, † 1943) 916
Verstege, Gustave Charles (1866-1928) 103
Verstege, Johannes Jacobus Wilhelmus Elize (1834-1890) 1064
Verstege-Menu, Johanna Maria (1832-1914) 103, 663, 1064
Verwee, Alfred Jacques (1838-1895) 252-253, 1066
Verwee, Emma 291, 307
Verweij, Hans (vertaler) 1038
Verwestersing van de koloniale samenleving ZIE Europeanisering
Verwey, Albert (schrijver, 1865-1937) 951

Vestdijk, Simon (1898-1971) 383, **464**, 629-631, 640-641, 643-645, 675, 678, 681, 732, 739, 750, 754, 763, 777, 835, 839, 873, 946, 953, 961-964, 969, 975, 1093, 1103, 1128-1130, 1132, 1148-1150, 1153, 1160, 1188, 1190
Kind tussen vier vrouwen 1139
De nadagen van Pilatus 963, 1188

Veth, familie (buren in Chaumont-Gistoux) 1133
Veth, Bas (1860-1922) 228
Het leven in Nederlandsch-Indië 228

Vetter, Charles (opzichter van Du Perron sr.) 67, 70, 1033
Victor (chauffeur Gistoux) 410, 659
Victor-Serge ZIE Serge, Victor
Vidali, Enrico (cineast) 1045
La Vie Parisienne (periodiek) 245
Vigilance ZIE Comité de vigilance des intellectuels antifascistes
Vigny, Alfred de (1797-1863) 318, 624, 637, 1130
'Maison du berger' 318, 624, 1079

Villa dei Pazzi (landhuis familie Petrucci in Quinto) 286-287, 290-291, 295, 306-308, 313, 324, **454-455**
Villa Tinggalsari (buitenverblijf familie Du Perron in Tjitjoeroeg) 64-65, 70, 74
Villiers de l'Isle Adam, Ph. A.M. (1838-1889) 257
Axel 1067
Contes cruels 1067

Villon, François (schrijver, 1431?-1466?) 428, 484, 562
Vilmorin, Louise de (maîtresse André Malraux, 1902-1969) 721
Vincent, A.S.J. (vroedvrouw en masseuse) 395, 410-413, 1093
Vincent, Paul (geb. 1942) 18, 1109
Vineda (roman) 1042
Visser, N.S.A.M. (onderpastoor in Buitenzorg) 81
Vlaamsch Volkstooneel 599, 1102, 1124, 1127
Vlaamsche Arbeid (periodiek) 404, 499
Vlaamsche Letterkundigen, Vereeniging van 359, 400, 1094
Vlaamse Beweging 331-332
VOC ZIE Vereenigde Oost-Indische Compagnie
Voinova, Alexandra Ivanovna (schrijfster, geb. 1885) 763
Volkenbond 1154
Volksfrontregering (1936-1939) 695, 766, 1155
Volksraad (Nederlands-Indië) 189, 195, 784, 886, 1182
Vollenhoven, C. van (geleerde, 1874-1933) 886
Voltaire (ps., 1694-1778) 87, 964, 1188
Vondel, Joost van den (1587-1679) 686, 845
Voogt, J.H.E. de (Jack, oud-planter, geb. 1867) 874
Voogt-Blume, Anna M. de (Enny, geb. 1911) **857**, 874, 1174

Voorde, Urbain van de (criticus, 1893-1966) 337, 556, 568, 675, 1095, 1122
Vorkink, Boekhandel (Bandoeng) 150, 909
Vorrink, Koos (politicus, 1891-1955) 972-973
Vos, Ph. (kameraad Bandoeng) **123**
Vries, Dirk de (bibliothecaris Bataviaasch Genootschap, 1902-1983) 912, 936-937, 963, 1184
Vries, Hendrik de (schrijver, 1896-1989) 366, 502, 508
Vries, Louis de (acteur, 1871-1940) 150, 1051
Vries, Matthias de (geleerde, 1820-1892) 17, 192, 483
Vries, Theun de (1907-2005) 502, 576, 630, 676, 678-680, 751, 940, 1097, 1106, 1122, 1129, 1140
Eroica 751, 1154
Stiefmoeder aarde 940

De Vries-Ensemble (toneelgezelschap Louis de Vries) 150, 170
Vriesland, Victor E. van (1892-1974) 45, 64, 386, **462**, 537, 541-542, 544-545, 554-560, 564, 574, 582, 588, 612, 616, 618-619, 626, 628, 650, 675, 718, 731-732, 738-739, 873, 1098, 1113-1114, 1116, 1120-1121, 1132, 1150, 1152, 1154, 1170, 1173
Het afscheid van de wereld in drie dagen 557

De Vrije Bladen (periodiek) 373, 490, 554, 563, 571, 573, 575-576, 578, 582-585, 588, 595, 599, 605, 650, 675, 679, 1120, 1122, 1133, 1141, 1154
Vrijburg, Hilda M. (leerling HBS Bandoeng) 1047

Vuyk, Beb (Elisabeth, 1905-1991) 891-893, 904, 937, 951, 988, 1177, 1184
Duizend eilanden 891
Het hout van Bara 1177
Het laatste huis van de wereld 951

W

Wa Gedah (kennis familie Du Perron) 57, 68, 81, 87, **118**
Wagenvoort, Maurits (schrijver, 1859-1945) 229
Wagner, Richard (componist, 1813-1883) 262
Wahl, Emma (kindermeisje) 66, 74-76
Walden (leefgemeenschap op ideële basis) 417
Waleson, Rob 1048, 1052
Walraven, Willem (journalist, 1887-1943) 47-48, 842, 925, 937, 946, 954, 957, 988, 1171, 1184
Walschap, Gerard J.L. (schrijver, 1898-1989) 675, 681, 753, 1085
Ward, Petrus S.L. (schrijver, † 1923) 803, 1161, 1163
Warmenhoven-Minderhoud, J. 1176
Waterschoot van der Gracht, Gisèle van (geb. 1912) 974-975, 984-985, 1190-1191
Waterschoot van der Gracht (vader) 974, 984-985
Waterschoot van der Gracht (moeder) 974, 984-985
Webb, C.J.A. (officier, † 1902) 82, 1036
Weber, Max (socioloog, 1864-1920) 887
Weeber, Achille (journalist, geb. 1882/83) 842, 934, 1171
Weekblad voor Indië (periodiek) 146, 209, 225
Wehry & Co, Geo (firma) 235, 790
Weininger, Otto (1880-1903) 638, 1131
Geschlecht und Charakter 638

Weke-Jansen, Nel (geb. 1926) 18, 1041, 1043, 1048-1049, 1052-1055
Welter, L.J. (Kriek, 1910-1943) 869, 944, 955, 1173
Welter-Bijl, Josine (Joke) ZIE Bijl, Josine
De Wereldkroniek (periodiek) 180
Wereldoorlog, Eerste (1914-1919) 188, 194, 201, 204, 254, 265, 269, 301, 316, 322, 445, 765, 1101
Wereldoorlog, Tweede (1939-1945) 756, 779
Wereldtentoonstelling (Brussel 1930) 548
Werk (periodiek) 956
Werkman, H.N. (graficus, 1882-1945) 331
Werner, Alfred 310
Werner, Claude Alfred Hermann (echtgenoot Julia Duboux, 1893-1958) 309-311, 326, 344, 347-348, 373, **456**, 1078

Werner, Claude Oscar (1921-1997) 18, 309, 348, 354
Werner, Odet 310
Werner, Winnie (1900-1976) 309-311, 325, **456**, 1078
Werther ZIE Goethe, Johann Wolfgang von Werumeus Buning, J.W.F. (Jobs, schrijver, 1891-1958) 544, 1107, 1113, 1121, 1148, 1188
Werumeus Buning-Ensink, Gerritdiena Johanna (Pop, 1890-1955) 544
Wery, P.L. (geb. 1914) 21, 1049
Wesenhagen, W.M. (Dicky, arts in Bandoeng) 917, 925, 1184
Wessem, Constant van (ps. Frederik Chasalle, 1891-1954) 366, 372, 443, 490, 498, 544, 546, 563-564, 582-584, 628, 651, 746, 973-974, 1112, 1117
Celly, Lessen in charleston 974
Twintig Noord- en Zuid-Nederlandsche verhalen (bloemlezing) ZIE ALDAAR

Wessem-Oyens, Ursula Ch. M. van (1883-1965) 550
Westerouen van Meeteren, B.Th.A. (Indisch ambtenaar) 793, 1162
Westhoff, Sabine (HBS Batavia) 1044, 1046
Whitbrooke, Paul (kennis A. Roland Holst) 531-532
Whitman, Walt (1819-1892) 192, 273
Leaves of grass 1084

Wiarda, Dirk **864**
Wierema, Thijs 1184
Wijk, D.F. van (journalist) 200-201
Wilde, Oscar (schrijver, 1854-1900) 154, 156, 172-173, 243-244, 279, 282, 317, 625, 1048
Wilhelmina, koningin der Nederlanden (1880-1962) 946
Willem IV, prins van Oranje en Nassau, erfstadhouder (1711-1751) 958
Williams, Iori 1070
Willigen, Fernand de († 1986) 891-892
Willigen-Vuyk, Elisabeth de ZIE Vuyk, Beb

Willink, Albert Carel (1900-1983) 336, 342-343, 364-367, 369-370, 374, 378-379, 382, 391, 402, 411, 416, 427-428, 431, 448, **458-459**, 473, 475, 478, 494, 508, 516, 525, 535-536, 540, 542, 548, 550, 567, 594, 605, 612, 616-617, 632, 700, 734, 777, 952, 976, 1088-1091, 1097, 1104, 1113, 1118, 1120-1121, 1132
Willink-Jeuken, Wilma (1905-1960) 536, 617, 777, 1186
Willink-van der Meulen, Mies ZIE Meulen, Mies van der
Willink-Quiêl, Sylvia **864**
Wilsons (detectives in serie romans) 94, 98-99, 111, 1039
De Wilsons en de moord te Harlem Heights of De krankzinnige dokter 98
De Wilsons en het geheim van Bed Rock, of Het spook van de Black Hills 98
De Wilsons en het huis zonder deur in Baxterstreet 99
Winkel, Jan te (geleerde, 1847-1927) 226
Winkel, L.A. te (geleerde, 1809-1868) 17, 483
Wispelaere, Paul de (geb. 1928) 332-333
Wittenrood, Anton Christiaan (arts in Mr. Cornelis, 1866-1939) 51, 1030
Woestijne, Karel van de (schrijver, 1878-1929) 259, 473, 493-494, 563-564
Woldhek, Siegfried **864**
Wolf, Herman (criticus, 1893-1942) 1107
Wolfers, Janine (1924-1991) 328
Wolfers, Marcel (1886-1976) 258, 285, 292-293, 325, 327, 422, 1075
Wolfers-Petrucci, Clairette E.A. ZIE Petrucci, Clairette E.A.
Wolfswinkel, C.W. (Cor, leerling HBS Bandoeng, 1900-1983) 162, 1047
Woolf, Virginia (schrijfster, 1882-1941) 989, 994
Het Woord (periodiek 1926) 427, 1091
Het Woord (periodiek 1945-1949) 993
Wormser, C.W. (journalist, 1876-1946) 914
Wrangel, P.N. (generaal, 1878-1928) 914
Wybrands, Gerard (journalist) 200, 207, 1057
Wybrands, Karel (ps. Diederik Baltzerdt) journalist, 1863-1929) **124**, 165-166, 180, 199-205, 207, 222, 225, 652, 1056-1057
Wyck, C.H.A. van der (gouverneur-generaal, 1840-1914) 833
Wyck, Jeanne Marie van der (1883-1972) 77, 247, 289, **449**, 1035, 1065, 1100
Wyck-du Perron, Jeanne Marie van der (1853-1920) 49, **120**, 137-138, 247

Y

Yamin, Muhammad (schrijver, 1903-1962) 900
Yoeng (bediende Du Perron sr.) 54, 62, 65, 1030

Z

Zaalberg, Karel (journalist, 1873-1928) 165, 806
Zamjatin, Jevgeni (1884-1937) 760, 763, 1155
Wij 760

Zandbaai ZIE Balekambang
Zecca, Ferdinand (cineast, 1864-1947) 1044
Zentgraaff, H.C. (journalist, 1873-1940) 205, 793, 801, 806, 879-880, 885, 888, 908-917, 926-928, 963, 1162
Atjeh 908, 911, 914

De Zeven Provinciën (pantserschip) 785
Ziegler (verhuizer) 1133
Ziekenverpleging St. Borromeus, RK (Bandoeng) 910, 925
Zijlstra, Doeke (uitgever, 1889-1940) 525, 582-583, 606, 616, 648, 670, 674-675, 752-753, 1120-1121, 1138, 1154
Zinovjev, G.I. (ps., politicus, 1883-1936) 779, 995
Zischka, Anton (schrijver, 1904-1997) 927
Zola, Emile (schrijver, 1840-1902) 192, 826, 888
De zouaaf van Malakoff ZIE Boussenard, Louis
Zuidema (inw. Mr. Cornelis) 896
Zwart front (periodiek) 786, 1160